

Arxiu
de Textos Catalans Antics
25

BARCELONA
2006

Arxiu de Textos Catalans Antics

Sigla: ATCA

Anuari per a l'edició i estudi de textos catalans anteriors al segle XIX
Fundador i director: Josep Perarnau   Secretari: Jaume de Puig
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya

VOLUM XXV

2006

SUMARI

ARTICLES

- Jaume DE PUIG I OLIVER, *El tractat «Confessio fidei christianae» de Nicolau Eimeric, O. P., edició i estudi*
- Josep PERARNAU I ESPELT, *Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció. Versió definitiva*
- Albert SOLER, *Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)*
- Josep HERNANDO I DELGADO, *Obres de Ramon Llull en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV*
- Mercè COMAS – Eulàlia MIRALLES, *La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús*
- Rodolfo GALDEANO CARRETERO, *Historiografia i iconografia: la sèrie icònica dels comtes de Barcelona del Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)*
- Ramon PLANES I ALBETS, *El Viatge a Madrid de 1784 d'Anton de Duran i de Bastero, baró de Ribelles*

NOTES I DOCUMENTS

- Josep PERARNAU I ESPELT, *Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge*
- Josep PERARNAU I ESPELT, *El Boeci català complet de Munic (BSB, Hisp. 145)*
- Jaume DE PUIG I OLIVER, *Notes sobre el manuscrit de l'Apologia de Bernat Metge (París, BN ms. esp. 55)*
- Josep PERARNAU I ESPELT, *Certes, hipòtesis i preguntes entorn el tema ,conversió i croada' en Ramon Llull: ,croada militar' o ,croada gramatical'?*
- Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *El germen d'un volum antològic eiximenià sobre comportament cívic?*
- Fina PARÉS RIGAU, *Dedicatòria d'esquellots (Gironès, vers el 1730)*
- Ramon PLANES I ALBETS, *Les ordinacions de la Confraria de Sant Sebastià de Solsona i els esquellots (1606)*

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

- Butlletí bibliogràfic
Recensions
Notícies bibliogràfiques

TAULES

OBRES ENVIADDES A LA DIRECCIÓ

Adreces:

- Direcció i intercanvis: Facultat de Teologia de Catalunya, Diputació, 231. 08007
Barcelona
- Subscripcions: Institut d'Estudis Catalans, Carme 47. 08001 Barcelona
- Preu de subscripció (IVA inclòs): 36 € (Estranger 39 €)
- Preu del volum sol (IVA inclòs): 48 € (Estranger 51€)

Arxiu
de Textos Catalans Antics

Arxiu
de Textos Catalans Antics

25

BARCELONA
2006

SOTA EL PATROCINI DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

© 2006 by «Arxiu de Textos Catalans Antics»
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya

Compost per Editorial Claret, S.A.U.
Imprès a Limpergraf, S.L.
Disseny gràfic: Narcís Comadira

ISSN: 0211-9811
Dipòsit legal: B. 25.453-1982

Prohibida la reproducció total o parcial per qualsevol mitjà
sense l'autorització escrita de l'editor

ARTICLES

Jaume de PUIG I OLIVER

EL TRACTAT «CONFESSIO FIDEI CHRISTIANAE»
DE NICOLAU EIMERIC, O. P. EDICIÓ I ESTUDI.¹

L'any 1996 expressàvem el propòsit de no demorar la publicació del text de la *Confessio fidei christianae* de Nicolau Eimeric, text que aleshores vam qualifi-

---

1. En aquest treball emprarem les sigles següents:

AIEG = «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins». Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1946ss.

ATCA = «Arxiu de Textos Catalans Antics». Anuari. Barcelona, I. E. C. 1982ss.

Chartularium = H. DENIFLE, O. P. – Aemilius CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. I, (1200-1286), París, Delalain 1889; t. II sectio prior (1286-1350), París, Delalain 1891; t. III, (1350-1394), París, Delalain 1894; t. IV (1394-1452), París, Delalain 1897.

DBI = *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 1960ss., 63 vols. publicats.

DHEC = *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*, 3 vols., Barcelona, Generalitat de Catalunya – Editorial Claret 1998-2001.

D Sch = H. DENZINGER – A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Herder 1963³².

DTC = *Dictionnaire de Théologie Catholique*, 18 vols., París 1930-1972.

Directorium = *Directorium Inquisitorum* f. Nicolai EYMERICI O. P. *cum commentariis* Francisci PEGNAE..., Romae, in Aedibus Populi Romani, apud Gregorium Ferrarium MDLXXXVII.

Documents = *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-èval*, publicats per Antoni RUBIÓ Y LLUCH, 2 vols., Barcelona, I. E. C. 1908-1921.

DU PLESSIS = Caroli DU PLESSIS D'ARGENTRÉ *Collectio Judiciorum de novis erroribus qui ab initio duodecimi saeculi post Incarnationem Verbi usque ad annum 1623 in Ecclesia proscripti sunt et notati*, Tomus Secundus [de fet, és el Tomus Primus!], Lutetiae Parisiorum 1728.

EC = *Enciclopedia Cattolica*, 12 vols., Firenze, Sansoni 1949-1954.

El procés = Jaume de PUIG OLIVER, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» 61 (1980), 319-463.

FBM = Fundació Bernat Metge

HEIMANN = Claudia HEIMANN, *Nicolaus Eymerich (vor 1320-1399), praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius. Leben und Werk eines Inquisitors* (Spanische Forschungen der Görresgesellschaft, Band 37), Münster, Aschendorff 2001, 248 p.

FRIEDBERG = *Corpus Iuris Canonici...*, instruxit Aemilius FRIEDBERG, *Pars Prior* [I] *Decretum Magistri Gratiani*, Lipsiae 1879; *Pars Secunda* [II], *Decretalium Collectiones*, Lipsiae 1881.

Grahit = Emilio GRAHIT Y PAPELL, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich*, Girona, Impremta de Manuel Llach 1878, 140 p.

LThK = *Lexikon für Theologie und Kirche*, 11 vols., Herder 1993-2001.

OE = Ramon LLULL, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona, Ed. Selecta 1957-1960.

ORL = *Obres de Ramon Llull*, ed. S. GALMÉS, Mallorca 1906-1950, I-XXI vols.

PG = Patrologia Graeca

PL = Patrologia Latina

Pugio = Raymundi MARTINI O. P. *Pugio fidei contra Mauros et Judaeos cum observationibus Josephi de Voisin...*, Lipsiae et Francofurti, sumptibus haeredum Friderici Lanckisi, typis viduae Johannis Wittigav MDC LXXXVII.

car com «obra curiosa».² Deixant per al lector la correcció o la corroboració d'aquest judici subjectiu, avui ens hem d'afanyar a dir que l'escrit pertany a la darrera etapa de la vida de l'inquisidor. Aquest període començaria convencionalment amb el seu segon exili, imposat pel rei Joan I el 1393 —efectiu a partir del 1394—, i s'acabaria amb la mort d'Eimeric, retornat a Girona, a principis del 1399. La *Confessio fidei christianae* és molt probablement l'última o la penúltima obra antilul·liana que eixí de la seva ploma³, i aquest aspecte no serà passat per alt. Però potser l'obra no és reduïble a aquesta única dimensió.

Context històric

En treballs nostres anteriors⁴ ha estat possible d'analitzar algunes de les peripècies de la lluita antilul·liana de l'inquisidor, de manera que aquí només

---

RLOL = *Raimundi Lullii Opera Latina*, edenda curavit Fridericus STEGMÜLLER, vols. I-V, Palmae Maioricarum 1959-1967; vols. VI-XXX, Turnholt, Brepols ed. 1975ss [*Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 32-39, 75-76, 78-80, 111-115, 180^{a-c}-184].

ROGENT-DURAN = Elies ROGENT i Estanislau DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, I. E. C. 1927.

SCG = TOMÀS D'AQUINO, *Summa contra Gentes*, ed. BAC, Madrid 1967-1968, 2 vols.

STh = TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, ed. BAC, Madrid 1961-1965, 5 vols.

TRE = *Theologische Realenzyklopädie*, 36 vols., Walter de Gruyter 1977-2004.

Zur Vorgeschichte = J. VINCKE, *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn 1941, 192 p.

2. Cf. Jaume DE PUIG I OLIVER, *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric, O. P., Edició i estudi*, dins «ATCA», XV (1966), 16, nota 57.

3. Les datacions de la *Confessio fidei christianae* i de la *Incantatio Studii Ilerdensis*, consignades en els èxplícits de les dues obres, coincideixen en l'any: 1396. Ambdues obres pertanyen al segon any del pontificat de Benet XIII (setembre 1395-setembre 1396), i al tercer any de l'exili d'Eimeric (abril 1396-abril 1397). L'èxplícit de la *Incantatio* fa pensar que l'obra fou acabada el mes d'abril. Per a la *Confessio* més precisió es fa enyorar. Anys enrere vam intentar determinar rigorosament la cronologia de les darreres obres escrites d'Eimeric, amb l'ajuda de les indicacions donades pels èxplícits de les mateixes: cf. J. DE PUIG I OLIVER, *Sobre la datació dels darrers escrits de Nicolau Eimeric*, dins «ATCA», IV (1985), 433-435. La temptativa fou objecte d'observacions crítiques pertinents de Claudia HEIMANN, 149-153, el resultat de les quals inclina a creure que la qüestió no és resolta amb el rigor i l'exactitud que havíem cercat.

4. Cf. Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles. *Noves dades a propòsit de la controvèrsia mariana entorn de 1395*, dins «AIEG», XXV-I (1979-1980), 309-331; *El procés*, o. c.; *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins «ATCA», II (1983), 319-346; *La Fascinatio Lullistarum de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins «ATCA», III (1984), 29-58; *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi*, dins «ATCA», XV (1996), 7-108; *Documents relatius a la Inquisició del 'Registrum Litterarum' de l'Arxieu Diocesà de Girona*, dins «ATCA», XVII (1998), 295-380; *Desocultació d'un manuscrit de l'Art lul·liana a Barcelona, el 1396*, dins «ATCA», XVII (1998), 511-513; *Eimeric*, dins DHEC, II, Barcelona 2000, 28-29; *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi*, dins «ATCA», XIX (2000), 7-296; *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes, problemes*, dins *ib.*, 297-388; *Notes sobre el manuscrit del Directorium Inquisitorum de Nicolau Eimeric, conservat a la Biblioteca de l'Escorial (ms. N.I.18)*, dins *ib.*, 525-560; *Notes sobre l'actuació inquisitorial de Nico-*

hem de resumir les dades essencials que poden circumscriure de manera suficient i correcta l'ambient en el qual neix la *Confessio fidei christianae*. Avui és una dada incontrovertible que, si algú posà traves a l'acció d'Eimeric de forma eficaç, aquest fou Pere III. Fou ell qui va moure tots els fils que entrebanca- ren ja des de la primera hora la carrera de l'inquisidor. Fou ell qui va pressio- nar, per no dir forçar, per camins més o menys diplomàtics, el Capítol Gene- ral de l'orde dominicana del 1360 perquè deposés Eimeric del seu càrrec d'inquisidor⁵. Pocs anys després, i sense que hi haguessin matèries inquisito- rials en discussió, el 1363, el papa Urbà V havia d'intervenir a favor d'Eime- ric, nomenat vicari general a la província dominicana d'Aragó pel mestre i el capítol general de l'orde, ja que el rei havia prohibit que entrés als seus reg- nes i fins i tot havia manat als dominicans que no l'obeïssin⁶. Quan Eimeric reprengué el càrrec d'inquisidor, el 1365, de seguida el monarca el marcà de prop, prenent com a motiu el perjudici causat a les regalies per les penes pecu- niàries que l'inquisidor imposava als processats en matèria de fe⁷. El 1367, al·legant excessos comesos per l'inquisidor en l'exercici del seu càrrec, el rei el denunciava al mestre general dels dominicans⁸, i més endavant, l'any 1374, en virtut dels mateixos excessos, el deixava sense sou⁹. D'altra banda l'inqui- sidor no desaprofitava cap avinentesa per a contraposar-se al rei i als seus ofi- cials, fins i tot amb perill de la seva integritat física¹⁰. Quan l'any 1369

---

lau Eimeric, dins «Revista Catalana de Teologia», XXVIII/1 (2003), 223-230; *El pagament dels inquisidors a la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV*, dins «ATCA», XXII (2003), 175-222; *Dos sermons de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins *ib.*, 223-267; *Noves fonts per a l'estudi de la Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric*, dins *ib.*, 611-620; *Nicolás Eymerich, un inquisidor discutido*, dins *Praedicatorum Inquisitores – I. The Dominicans and the Medieval Inquisition. «Acts of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition. Rome 23-25 February 2002»* (Dissertationes Historicae, XXIX), Roma, Istituto Storico Domenicano 2004, 545-593.

5. Cf. *Zur Vorgeschichte*, 91-94, n. 60, 60*, 63, 64 (lletres del rei al papa Innocenci VI i al cardenal Nicolau Rossell demanant que rellevin l'inquisidor [1358], i al provincial Joan Gomis i al mateix Eimeric prohibint que aquest exerceixi el càrrec [1360]).

6. Cf. *ib.*, 100, n. 72.

7. Cf. *ib.*, 103, n. 76.

8. Cf. F. D. GAZULLA, *Historia de la falsa bula á nombre del papa Gregorio XI inventada por el dominico fray Nicolás Aymerich contra las Doctrinas Lulianas*, Palma, Tipografía de Felipe Guasp 1910, 60-62, n. 1.

9. Cf. *Zur Vorgeschichte*, 110, n. 91, sense publicar el text del document, el qual es pot veure en el nostre treball *El pagament dels inquisidors a la Corona d'Aragó, o. c.*, 211, n. 30.

10. J. ROURE ROCA, *Posición doctrinal de fr. Nicolás Eymerich, O. P., en la polémica luliana*, Girona 1959, 85-103, va publicar un llarg document de l'Arxidiu Diocesà de Barcelona, amb dades molt gràfiques sobre l'enfrontament duríssim entre l'església de Tarragona i els oficials reials a propòsit dels drets del rei i les immunitats eclesiàstiques, en el qual van tenir un paper destacat el vicecanceller Francesc Roma i Nicolau Eimeric, encarregat pel papa de pronunciar l'excomunió contra el vicecanceller. En el curs d'aquell conflicte, Eimeric fou empresonat i amenaçat de mort. Lafer s'allargà encara alguns anys, produint documentació abundosa d'una part i d'altra.

Pere III autoritza l'escola lul·liana en els seus regnes i terres¹¹, Eimeric, qui possiblement ja havia iniciat la seva campanya antilul·liana¹², obtindrà de Gregori XI la butlla *Nuper dilecto filio*, adreçada a l'arquebisbe de Tarragona l'any 1372, manant recollir els llibres de Ramon Llull, examinar-los i cremar els que continguin heretgies¹³. Al cap de dos anys, una altra butlla de Gregori XI, *Ad audientiam nostram*, disposava que li fos enviat un llibre de Llull, de pergami i escrit en vulgar català, que Eimeric havia posat a mans de Francesc Vidal, notari del bisbe de Barcelona, en custòdia¹⁴. En fi, les coses són clares: Pere III i Nicolau Eimeric foren dos esperits contrapuntats i incompatibles¹⁵. El 1374 el deixava sense sou, acusant-lo d'excés de zel i de suscitar escàndol¹⁶. El 1375 el rei l'exiliava de tots els seus dominis¹⁷. Ara bé, fossin quines fossin les queixes del rei, fossin quins fossin els motius que Eimeric aportés per la seva banda a la indignació reial, també és clar que l'inquisidor i alguns dels seus col·laboradors immediats, com és ara Pere Bagueny, van gaudir, almenys fins al moment de l'exili imposat per Pere III, del favor del Primogènit, el

11. GAZULLA, *o. c.*, 62-63, n. 2; *Documents*, I, 222-223, n. CCXXX.

12. En el document acabat d'esmentar en la nota anterior, Pere III fa referència a alguns detractors de la doctrina lul·liana, contra els quals alerta oficials i súbdits [donem el text de Rubió, més correcte que el de Gazulla, amb alguns petits canvis nostres en la puntuació]: «Sonet ergo vox vestra per doctrinam in auditorum auribus, nec a modo metu detractorum quorumlibet conticescat, sed dicta perutilis scientia in lumine prodeat, cunctis eam sicientibus nec tar preclarum et salubre propinando. Nos enim districte et sub ire et indignationis nostre incursu quibuscumque officialibus et subditis nostris dicimus et mandamus quatenus super predictis nullum obstaculum seu impedimentum faciant, set dent super eis vobis et aliis auxiliium, consilium et favorem, si et prout, quando et quociens inde fuerint requisiti». Eimeric diu infra, línies 42-45, que ha lluitat contra el lul·lisme durant més de vint anys; essent això dit el 1396, caldria regular cap al 1376, any de la butlla *Conservationi puritatis*, i afegir-hi l'escaig oportú. O potser l'inquisidor es referia a aquella data com a emblemàtica de la seva lluita?

13. Cf. *Directorium, o. c.*, [Franciscus PEGNA], *Litterae Apostolicae Diversorum Summorum Pontificum pro Officio Sanctissimae Inquisitionis*, 67; Grahit 110, n. 3; *Documents*, I, 241-242, n. CCLI.

14. Cf. *Directorium, o. c., ib.*; J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del Beato Raymundo Lulio*, Palma de Mallorca 1700, 160 [de fet, 260]; Grahit 111, n. 4; *Documents*, I, 259, n. CCLXXVII.

15. J. VINCKE, *Lull und Eymeric*, dins «Estudis Franciscans» 46 (1934), 409, donava la raó decisiva de la incompatibilitat de Pere III i l'inquisidor: aquest era l'únic eclesiàstic que no s'arrugava davant l'autoritat reial, l'únic capaç de plantar-li cara fins a les darreres conseqüències. El 1381, quan encara maldava per remoure de l'ofici de la inquisició els delegats que hi havia deixats Eimeric, Pere III s'expressava amb la seva claredat habitual: «... magister Nicholaus Eimerici ordinis supradicti est ab officio inquisitionis heretice pravitatis diu est destitutus. Nec nos pateremur quod ad illud restitueretur, nec uti illo permetteremus ullo modo, tanquam ille qui in pluribus fuit et est inobediens nobis, et per quem, prout constat notorie, plura fuerunt tam in civitate Barchinone quam alibi in terris nostris scandala suscitata»: *Zur Vorgeschichte*, 118-119, n. 107.

16. Cf. supra, nota 9.

17. *Documents*, I, 261-262, n. CCLXXX. La raó al·legada pel rei en imposar una pena tan dràstica no és cap delictes concret, ans una raó genèrica i jurídicament imprecisa: «... axi com aquell qui nos havem per sospitos (*sic*) e enamichs e torbadors del be de la nostra cosa publica».

futur Joan I¹⁸. I és a través d'aquest que el papa Climent VII va intentar l'any 1379 pacificar les relacions entre Eimeric i el monarca, encara que infructuosament¹⁹. El fet implica una divisió d'opinions sobre la personalitat i les actuacions d'Eimeric.

Des del seu exili, Eimeric no feia res més que posar llenya al foc de l'enemistat reial quan el 1376 obtenia de Gregori XI la butlla *Conservationi puritatis*, destinada a una posterior controvèrsia èpica, en la qual es condemnava genèricament la doctrina lul·liana i se'n prohibia l'ensenyament. El rei, pressionat pels parents i amics de Llull, tal com diu, reaccionava tot d'una, demanant al papa el gener de l'any 1377 que l'examen de les doctrines lul·lianes es fes a Barcelona²⁰. La controvèrsia sobre l'ortodòxia de les doctrines lul·lianes, que s'iniciava just en aquell moment, hauria tingut potser un altre ritme si no s'hi hagués interposat l'esclat del gran Cisma d'Occident, amb la crisi general que desfermà i les energies que consumí fins a la seva superació definitiva, a la Corona d'Aragó allargada formalment fins al 1429. En els primers moments del Cisma, Eimeric tingué un gran paper a la banda avinyonesa, sobre el qual no cal ara donar detalls²¹. Pere III imposà la indiferència als seus regnes i s'esforçà, trobant moltes dificultats, per a remoure de l'ofici de la Inquisició els delegats d'Eimeric, concretament Pere Bagueny²². Fins al març del 1386 no sembla haver estat realment efectiva l'assumpció del càrrec d'inquisidor per part del candidat del rei, el provincial Bernat Ermengol²³. Que aquest actuava al dictat del rei res no ho demostra tant com la reunió d'experts en teologia convocada el 19 de maig del 1386, a instància del rei²⁴, per a desvirtuar els efectes de la condemna dels articles lul·lians²⁵. Gairebé al cap d'un mes, el 22 de juny del

18. Cf. *El pagament dels Inquisidors a la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV, o. c.*, 184.

19. *Zur Vorgeschichte*, 115, n. 98.

20. Grahit 115-116, n. 6; GAZULLA, *o. c.*, 80-82, n. 6; *Documents*, I, 268-269, n. CCLXXXVII.

21. Cf. HEIMANN, 89-98, 103-104.

22. *Zur Vorgeschichte*, 118-119, n. 106-107; 127-128, n. 117a. De fet, encara el 14 de gener del 1385 el bisbe de Girona Berenguer d'Anglesola feia comissió a Pere Bagueny per a inquirir sobre la fe ortodoxa contra tota mena de religiosos; i el 22 de novembre del 1395 seguia actuant al bisbat de Girona com a «vicari i lloctinent de Nicolau Eimeric, inquisidor»: cf. *Documents relatius a la Inquisició del «Registrum Litterarum» de l'Arxieu Diocesà de Girona (s. XIV), o. c.*, 460-462, n. 69-70.

23. *Zur Vorgeschichte*, 126-127, n. 117.

24. Així ho diu el 1391 el seu fill i successor, Joan I, en lletra al bisbe de Lleida, publicada per Dieter EMEIS, *Das Schicksal des Lullisten Peter de Castellví. Zum Thema Johann I. von Aragon und Nikolaus Eymeric*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 17 (1961), 172-174. En *El procés*, 382-383, on reproduïem un llarg fragment d'aquella lletra del rei Joan, no vam tenir cap empatx a dir que la comissió l'havia nomenada el mateix rei Pere III, atès que almenys dos membres de la mateixa eren de l'estricta confiança del monarca: els franciscans Arnau Peregrí, confessor de la reina, i Bernat Broll, col·laborador de l'infant Pere d'Aragó, per als quals i per la resta dels comissionats cf. *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, o. c.*, 10-13 i notes 14-21.

25. Per al text manuscrit de l'acta de la reunió, les edicions de què ha estat objecte, el treball dut a terme per la comissió de teòlegs sobre tres dels articles lul·lians condemnats, la reac-

1386, el bisbe de València informa al seu clergat que ha rebut comissió papal per a continuar el negoci començat en vida del papa Gregori XI a propòsit de la prohibició de l'ensenyament de les doctrines lul·lianes i la recollida dels exemplars de les obres de Llull, i pren les mesures oportunes²⁶. Era una maniobra dirigida des de lluny —des d'Avinyó— per l'inquisidor? En tot cas, era el preludi d'uns fets imminents que capgirarien del tot la posició favorable a Llull que la cort catalano-aragonesa havia mantingut fins en aquell moment.

Efectivament, el 5 de gener del 1387 mor el rei Pere III, i a finals del mateix mes moria el provincial Bernat Ermengol a Tarragona, venint de València²⁷. Amb l'adveniment al tron de Joan I tota la política anterior és capgirada: la indiferència es transforma en adhesió a l'obediència avinyonesa, els homes bandejats per Pere III tornen del seu ostracisme, el lul·lisme serà asprament perseguit²⁸, especialment a València²⁹, desencadenant una reacció de tal envergadura que l'inquisidor haurà de passar a la defensiva³⁰; llavors neix la literatura antilul·liana d'Eimeric.³¹ Retornant a les posicions del seu pare, el rei demana al papa el juny del 1389 que nomeni una comissió de bisbes i teòlegs de València i Mallorca, perquè examinin en els llibres originals les proposicions condemnades de Ramon Llull, bo i mantenint separat Eimeric del seu càrrec, si més no pel que fa a l'examen de les doctrines lul·lianes³². Llavors Eimeric

---

ció d'Eimeric i la posterior validació reial de l'acta de la comissió (a. 1388) per part de Joan I, cf. *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, o. c.*, 9-14; *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes, problemes, o. c.*, 297-338, 362-368. En aquest darrer treball esmentàvem la còpia manuscrita de l'acta de la comissió Ermengol conservada a l'arxiu del marquès de Barberà, segons la notícia que n'havia donat F. D. GAZULLA en *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de Maria Santísima*, Barcelona 1905, 22 i nota. Posteriorment hem pogut compulsar la còpia del dit arxiu amb els textos editats que circulen i amb la nostra mateixa edició, amb el resultat de no constatar res més que lleugeres diferències que no afecten per res el contingut informatiu i doctrinal del document.

26. Cf. Andreu IVARS, *Los Jurados de Valencia y el inquisidor fray Nicolás Eymerich*, dins «Archivo Ibero Americano», 3 (1916), 110-111, n. 2.

27. Cf. Fratris Petri DE ARENYS *Chronicon ordinis praedicatorum ab anno 1340 usque ad 1415*, recensuit fr. Benedictus Maria REICHERT, Romae 1900, 58.

28. Cf. *Documents*, I, 347-348, n. CCCLXXXVIII; *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, o. c.*, 9-10.

29. Cf. *El procés*, 340-373.

30. HEIMANN, 122-136. Segons els jurats valencians, en document exhumat per IVARS, *Los Jurados, o. c.*, 137-138, n. 25, arran de la reacció hostil de la ciutat de València contra l'inquisidor, concretada jurídicament en la recusació del síndic Joan de Vera (cf. *El procés, o. c.*, 340-351, 445-463; *Nicolás Eymerich, un inquisidor discutido, o. c.*, 560-593), Eimeric «fo sospes de son offic, en quant podia toquar aquesta Ciutat e sos ciudatans, e ni fo mes altre per lo reuerent Cardenal de Luna ladoncs Legat papal en Espanya».

31. Cf. GAZULLA, *o. c.*, 82-85, n. 7; Andreu IVARS, *Adiciones al artículo «Los Jurados de Valencia y el inquisidor fray Nicolás Eimerich*, dins «Archivo Ibero Americano», 15 (1921), 215, n. 1-2; *El procés*, 398-401; *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, o. c.*, 15ss; *Nicolás Eymerich, un inquisidor discutido, o. c.*, 560-593.

32. GAZULLA, *o. c.*, 85-92, n. 8-9; *Documents*, I, 358-360, n. CCCII.

començarà a perdre el favor reial³³, tot i que Joan I, fent un possible doble joc, encara el recomana al papa el juny del 1391³⁴. Bandejat de València, Eimeric extremerà la lluita contra els lul·listes amb tots els mitjans al seu abast: farà presentar la butlla *Conservationi puritatis* al bisbe de Girona el 29 de juliol del 1388³⁵, processa el lul·lista Pere de Castellví³⁶, Felip de Ferrera, del qual consta que era un partidari acèrrim de Llull i de la seva escola barcelonina³⁷, i els lul·listes encapçalats per Antoni Riera, valencià estudiant a Lleida³⁸, malgrat els esforços del rei i de les ciutats de Barcelona i València per segar-li l'herba sota els peus davant el papa³⁹ i per reivindicar l'ortodòxia de l'obra de Ramon Llull⁴⁰. Finalment, el 8 d'abril del 1393 Joan I l'exilia dels seus regnes i terres, bo i demanant al papa que el remogui del càrrec d'inquisidor⁴¹. El rei torna a autoritzar l'ensenyament del lul·lisme, ara fins i tot a les cambres del Palau Menor o del Major, si fos necessari, limitant emperò l'autorització a la filosofia i exceptuant-ne prudentment la teologia⁴². Amagat inicialment a la Seu d'Urgell⁴³, Eimeric haurà de deixar el seu país i es refugiarà novament a Avinyó.

Allí havia de tenir un dels contratemps més espectaculars de la seva vida. Mort Climent VII, el setembre del 1394 el cardenal Pere de Luna era elegit papa a Avinyó. Amb Pere de Luna, Eimeric havia coincidit a Anagni i Gaeta, quan els cardenals rebels a Urbà VI van proclamar la nul·litat de l'elecció d'aquell papa. Amb Pere de Luna Eimeric havia estat o havia d'ésser enviat entre 1379 i 1381 per Climent VII a Aragó i Castella, per tal de refermar l'adhesió de les dues corones a la causa avinyonesa, amb la protesta explícita de Pere III⁴⁴. De l'èxit de les seves gestions a la península entre 1378 i 1379, quan va anar-hi sol, prou que se'n vantava més endavant Eime-

33. GAZULLA, *o. c.*, 82-85, n. 7; *Documents*, II, 306-307, 315-316, n. CCCXV, CCCXXV; *Zur Vorgeschichte*, 132-135, n. 123-125.

34. *Zur Vorgeschichte*, 136-137, n. 128.

35. ROURA I ROCA, *o. c.*, 104-108.

36. Cf. EMEIS, *o. c.*

37. Cf. J. M. MADURELL I MARIMON, *La Escuela Luliana de Barcelona (Nuevos datos para su historia)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXIII (1950), 31-52; *La Escuela de Ramon Llull, de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos», VI (1962) 205-208; *Miscelánea Luliana*, dins «Estudios Lulianos», XII (1968), 59-64; J. DE PUIG I OLIVER, *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme, o. c.*, 342-343, n. 16; *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia luliana, o. c.*, 340 i nota 121. Cf. infra, Josep HERNANDO I DELGADO, *Obras de Ramon Llull en bibliotecas privadas de la Barcelona del siglo XV*, n. 12, 26, p. 269.

38. Cf. *Zur Vorgeschichte*, 140, n. 132; *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric, o. c.* 11-17.

39. Cf. GAZULLA, *o. c.*, 92-101, n. 10-13; IVARS, *Los Jurados, o. c.*, 112-149, 156-157, n. 3-35, 41; *Adiciones, o. c.*, 218-219, n. 6-7.

40. *Documents*, I, 370, n. CCCXVI.

41. Grahit, 117-121, n. 7-8; GAZULLA, *o. c.*, 109-115, n. 17-19; *Zur Vorgeschichte*, 143-145, 148, n. 136-138, 142.

42. GAZULLA, *o. c.*, 115-116, n. 20.

43. Grahit, 122-123, n. 9; GAZULLA, *o. c.*, 116-118, n. 21; *Zur Vorgeschichte*, 151, n. 145.

44. *Zur Vorgeschichte*, 113-114, n. 96. D'aquesta època data el discurs eimericià pronunciat davant el rei de Castella *Dico ego opera mea regi*: HEIMANN, 184.

ric⁴⁵. Pere de Luna el coneixia de feia temps, car consta que l'any 1375 Pere III havia demanat al papa Gregori XI que cometés a Pere de Luna, aleshores ardiaca a Girona, la causa que Eimeric i Bagueny havien incoat contra Pere Dusay, cambrer del rei⁴⁶. Es pot assegurar, per tant, que el coneixia prou bé ja abans del Cisma. Tot just elegit papa, els consellers de Barcelona trametien a Benet XIII un memorial sobre els impediments oposats per Eimeric a l'estudi dels llibres de filosofia i medicina de Ramon Llull, i en el qual es plantejava de forma oberta el problema de la falsificació dels textos lul·lians per part de l'inquisidor, amb la petició reiterada de fer examinar la doctrina de Llull «per la universitat del Studi de París e per prelats d'aquest regne»⁴⁷. La política de Benet XIII a l'esguard d'Eimeric és clara: aprofità tots els serveis que li podia prestar en la lluita pel reconeixement de la legitimitat avinyonesa, impugnant especialment la ,via cessionis'⁴⁸, i el reduí al silenci en la qüestió lul·liana. Les causes per les quals Pere de Luna actuà d'aquesta manera són conegudes. D'una banda és indiscutible que aprecià les qualitats intel·lectuals d'Eimeric⁴⁹. De l'altra comprengué que l'inquisidor havia creat un problema notable a Catalunya i València amb la seva mania contra Llull i el lul·lisme. Resolt a no enfrontar-se amb els grups més o menys marginals, espirituals i reformistes —ell també era reformista i puríssim, com Llull—, Benet XIII

45. Cf. IVARS, *Los Jurados, o. c.*, 135, n. 23; *El procés*, 391.

46. *Zur Vorgeschichte*, 110-111, n. 92.

47. Cf. J. M. MADURELL MARIMÓN, *La escuela de Ramon Llull de Barcelona*, dins «Estudios Lulianos», VI (1962), 187-209; 8 (1964), 93-94, document n. 1. L'apel·lació dels lul·listes a la Universitat de París es fonamenta en les aprobacions parisenques de la doctrina lul·liana dels anys 1309-1311, a les quals feia referència Joan VILETA, *Artificium seu Ars Brevis*, Barcelona 1565, f. 4v-5r, i que hom pot veure en [I. SALZINGER], B. RAYMUDI LULLI *Operum tomus I*, Magúncia 1721; *Chartularium*, II, 140-141, n. 679; 144, n. 684; 148-148, n. 691; en *Les doctrines lul·lianes en lo Congrès Universitari Català*, Barcelona 1903, 27-30, i en J. N. HILLGARTH, *Diplomatari lul·lià*, Barcelona 2001, 80-86, n. 41-43. Darrerament ha posat algun interrogant sobre l'autenticitat de les aprobacions parisenques Josep PERARNAU en la recensió del *Diplomatari* citat, publicada dins «ATCA», XXI (2002), 769-772.

48. L'activitat literària de l'inquisidor es concreta en dos tractats escrits entre 1395 i 1396: *Contra emissum in conclavi per papam et cardinales promissorium iuramentum et contra epistolam Parisiensium magistrorum*, redactat per iniciativa pròpia de l'inquisidor, i *Contra universitatem Parisiensem Dei Ecclesiam impugnantem responsiones ad 29 questiones* (escrit que a voltes ha estat desdoblant en dos tractats: *Utrum papa possit vel debeat papatu renuntiare* i *Contra universitatem Parisiensem*, com fa L. ROBLES CARCEDO, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón. Siglos XIII-XV*, Salamanca 1972, 160-161), el darrer treball encarregat per Benet XIII: HEIMANN, 194-195, 198-199; *El procés*, 409-412.

49. Altrament no s'explicaria perquè l'any 1409, quan Eimeric ja no li podia fer cap servei —perquè era mort— i somorta o apagada del tot la polèmica sobre l'ortodòxia de Llull, tornant del concili de Perpinyà i aturant a Girona, Benet XIII va encarregar còpia de dos dels volums manuscrits de les obres de l'inquisidor, en els quals hi ha els tractats sobre el cisma i els escrits antilul·lians d'Eimeric, ultra alguns escrits de caràcter teològic i altres contra l'alquímia, l'astrologia, la nigromància i contra els qui profetitzaven la fi del món: cf. J. DE PUIG I OLIVER, *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins «ATCA», XVII (1998), 363-368 i 379-380.

buscà la manera de tenir relacions pacífiques amb tots aquests grups⁵⁰. Per a tenir pau amb els lul·listes havia de fer callar, si no sacrificar del tot, l'inquisidor. Va trobar la manera de fer-lo callar.

L'ocasió la va proporcionar el conflicte que Eimeric arrossegava amb Antoni Riera almenys des del 1393. L'inquisidor el processà, Riera el recusà i va recórrer al papa, malgrat la qual cosa l'inquisidor seguí importunant-lo amb mesures processals. Sembla que Avinyó va posar el conflicte en mans del bisbe de Barcelona, Joan Ermengol (1389-1408: DHEC I, 206), la qual cosa indicaria que les apel·lacions de Riera van donar resultat a favor seu. Segons les fonts, no cal dir que l'inquisidor, mentrestant bandejat pel rei Joan I, feia cas omís de tot el que li anava en contra i seguia amb els seus processos i importunacions⁵¹. Però els lul·listes, quan veuen que Eimeric comença a quedar pràcticament sol, reforcen la seva ofensiva. Raimon Astruc de Cortielles li fa obrir procés a Avinyó per unes proposicions extretes d'un tractat *De conceptione virginis Marie* i d'alguns sermons, en les quals incriminava d'heretgia els qui sostenien la puríssima concepció de la Mare de Déu⁵². Llavors Benet XIII aturà el procés, confiant-lo a una comissió de dos cardenals, cal entendre perquè el mantinguessin en hibernació, atès que el papa Luna procurava evitar de fer-se enemics innecessaris⁵³. Això s'esdevenia entre els darrers mesos del 1394 i els primers del 1395. Al cap de poc, Antoni Riera és en Cort Romana i, a través del cardenal comissionat pel papa en la causa o causes que tenia amb Eimeric, demana als registradors de lletres apostòliques còpia de la butlla *Conservationi puritatis* de Gregori XI, amb el resultat que tres registradors contesten i rubriquen que la butlla no es trobava en els registres de l'any sisè del pontificat del papa sobredit⁵⁴. Un dels registradors que rubriquen és Bernat

50. Va cridar oportunament l'atenció sobre aquest fet, valorant-ne la significació històrica, J. PERARNAU en *Dos tratados espirituales de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica 1975-1976. Cf. *El procés*, 417-420.

51. Per tota aquesta qüestió i els documents pertinents, cf. P. SANAHUJA, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich y Antonio Riera*, dins «Ilerda» 4 (1946), 31-55; *El procés*, 402-404; HEIMANN, 136-142.

52. Cf. *Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles. Noves dades a propòsit de la controvèrsia mariana entorn de 1395*, o. c., 322-323.

53. *Ib.*, 315 i 327-331.

54. El document és datat el 9 de juliol del 1395. El publiquen íntegrament Alfons DE PROAZA, València, Joan Jofre 1510 (ROGENT-DURAN 42); J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del culto inmemorial del B. Raymundo Lullio*, Mallorca, Miquel Capó 1700, 136-142 (ROGENT-DURAN 283); [I. SALZINGER], *Raymundi Lulli Opera Omnia*, vol. I, Magúncia 1721; i Grahit, 130-132. En *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana*, o. c., 354-360, línies 151-392, vam reproduir l'edició d'Alfons de Proaza. Cf. HEIMANN, 147-148. Sobre les recerques arxivístiques que va fer H. DENIFLE als arxius del Vaticà, amb el mateix resultat que el de l'any 1395, i les observacions que hi va afegir (cf. *Zur Verdammung der Schriften des Raimund Lull*, dins «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters», IV (1888), 352-356), cf. *El procés*, 415-416; *La Sentència definitiva*, o. c., 300-301. En aquest sentit cal tenir també en compte J. VINCKE, *Lull und Eymerich*, dins «Estudis Franciscans», 46 (1934), 402-410. Cf. infra, nota 56.

Fort, canonge de Sogorb, que el gener del 1381 acompanyava Pere de Luna per Castella i que a Sogorb, d'on Luna també era canonge, actuava com a procurador de l'aragonès⁵⁵. Un home de confiança de Luna, doncs.

No caldria ni dir que per als lul·listes de tots els temps aquest acte administratiu de la Cúria ha tingut un efecte equivalent a l'anul·lació de la butlla *Conservacioni puritatis* en els seus aspectes doctrinals i disciplinaris, quan, de fet, fins a la sentència definitiva del 1419, que deixava les coses tal com eren abans del 1376, aquest efecte no fou assolit⁵⁶. No es coneixen altres actuacions de Benet XIII en relació amb l'afer de l'ortodòxia de Lull —de la reacció d'Eimeric se'n parlarà tot d'una. En canvi, com en el procés mogut per Cortielles, sembla que el papa aragonès dispensà favor i empara a l'inquisidor quan Joan I insistia a Benet XIII perquè es resolgués d'una vegada el plet entre Pere Sapllana, rector de Silla, i Nicolau Eimeric, queixant-se el rei de les mesures dilatòries i de la protecció de què gaudia Eimeric a la Cúria⁵⁷. De fet, la declaració dels registradors de lletres apostòliques era un indici ben clar que s'havia acabat l'època de total impunitat per a Eimeric. Si el papat l'havia emparat sempre en els moments difícils, ara Benet XIII prenia distàncies a l'esguard de l'inquisidor, molt paternalment, ben segur, però també irreversiblement. Benet XIII veié amb lucidesa que la guerra contra l'«heretgia» lul·liana menada per l'inquisidor indignava catalans i valencians molt més

55. Cf. Pere SABORIT BADENES, *Documents de l'Arxiu Capitular de Sogorb relatius a Benet XIII*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» 56 (1980), 193-194.

56. Francisco Peña, el comentador modern del *Directorium*, cercà infructuosament en els arxius papals la butlla *Conservacioni puritatis* per ordre de Gregori XIII, i no l'hi va trobar, com era lògic. Va escriure a Avinyó i en va fer venir dos registres del temps de Gregori XI que encara hi eren, força malmesos i amb minva de folis, on tampoc no comparegué la butlla. Aleshores informà a Gregori XIII i després a Sixt V que «en la dicha Constitución, que se ponía en el Directorio, condenatoria de las obras de Raymundo Lulio, no se podía hacer fundamento, por no hallarse su orijinal, y que por tanto las obras de Raymundo no se podían meter en el índice de los libros prohibidos, como en efecto por esta razón no le pusieron en el índice de Sixto V impreso, pero no publicado. Mas que siendo así que de las otras dos Constituciones de Gregorio XI del año 2 y 4 las quales son ciertas nace grande sospecha de que pueden hallarse errores en sus obras, ó dichos por el mismo Raymundo ó insertos en ellas por gentes maliciosas, que este negocio venía a quedar en aquellos propios términos, que se hallaba en los años 1373»: lletra de Peña a Pedro Giménez Morcillo, secretari del duc de Sessa, embaixador d'Espanya a Roma, del 13 d'abril del 1592, editada en *Les doctrines lulianes, o. c.*, 158-159; ca. 1750 Benet XIV manà repetir la recerca amb el mateix resultat negatiu: «essersi ritrovato mancante il registro delle lettere segrete dell'anno sesto di Gregorio XI, in cui fu data la Bolla controversa»: cf. Josep TARRÉ, *Un document del papa Benet XIV sobre el lul·lisme (1751)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XX (1935), 148.

57. Cf. *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme, o. c.*, 345-346, n. 19-20. Atès que la sentència que Eimeric havia pronunciat contra el valencià Pere Sapllana en causa d'heretgia havia estat anul·lada per la Cúria el 27 d'agost del 1390 (cf. Elías OLMOS CANALDA, *Inventario de los Pergaminos del Archivo de la Catedral de Valencia*, València 1961, 436, n. 3.774), el plet que no s'havia resolt encara el gener del 1396 era una altra acció jurídica, ara mateix impossible de precisar.

enllà del que podia ésser considerat tolerable. El papat estava avesat a les queixes contra el zel excessiu dels inquisidors; la sublevació de les ciutats —València, Barcelona, Lleida— amb motiu de la persecució dels lul·listes era una altra cosa, un fenomen massa general i, a més, popular. Si hom repassa la literatura antilul·liana d'Eimeric anterior al seu segon exili⁵⁸, hom s'adona que els lul·listes que ataca Eimeric són elements de la classe burgesa: els homes dels oficis, és a dir, dels gremis, és a dir encara, el cor de la ciutat medieval⁵⁹. Ultra aquest fet, el lul·lisme té la simpatia universal de la classe dirigent. Es tractava d'un conglomerat al qual un papa com Benet XIII, en una posició gens còmoda ni consolidada, no podia ésser insensible, fossin quines fossin les implicacions doctrinals que hi pogués haver en joc. L'error d'Eimeric fou molt gran, en la mesura que no calculà bé la força del lul·lisme. Era massa popular, àdhuc fanàticament massa popular per aplicar-hi segons quins remeis. La persecució del lul·lisme des del tribunal de la fe representava una persecució odiosa, inicialment interminable, que afectava les capes benestants, devotes i il·lustrades de tota aquella part de la Corona d'Aragó sensible a l'obra de Llull. Àdhuc davant l'arma de la butlla de Gregori XI, tothom feia el buit als requeriments de la Inquisició⁶⁰. El cas s'havia anat enverinant i calia, primer de tot, anestesiar-lo, que és el que hom va obtenir amb el recurs felíç de no trobar la butlla als registres que potser l'haurien d'haver recollit. No dubtaríem gens que la tàctica dels lul·listes, consistent a divulgar l'acta de la comissió Ermengol, validada per Joan I, va fer de seguida el seu camí, en el sentit d'escampar una ombra de dubte sobre el document antilul·lià de Gregori XI. La butlla esdevenia tot d'una, i segurament per l'ús que n'havia fet Eimeric, terriblement incòmoda. L'entusiasme dels enemics de l'inquisidor es desbordà en saber que no figurava als registres pontificis. El partit lul·lista obirava finalment una previsible victòria —i això també va provocar que immediatament el problema s'aiguallés una mica. Benet XIII evità, que se sàpiga, d'entrar en la qüestió de fons de l'ortodòxia lul·liana, malgrat que alguns lul·lis-

58. Cf. *El procés*, 398-409.

59. Eimeric és reiteratiu quan en l'*Expurgate vetus fermentum* i en el *Dialogus contra Lullistas* escomet com a lul·listes i oposants seus els «mercatores, sutores, sartores, cerdones, fullones, fossores, fabri lignarii, argentarii, ferrarii, lanarii et pigmentarii» (*Expurgate*, ms. 141-23-15 de la Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, f. 191ra, línies 11-13; *Dialogus contra lullistas*, ed. c., línies 31-32, 102-103, 662-665, 940, 1051, 1431-1432, 2356-2357; *Confessio*, infra, línies 54-56). En el tractat *Contra Alchimistas* torna a recitar la llista, en un context ben diferent: cf. Sylvain MATTON, *Le traité «Contre les Alchimistes» de Nicolas Eymeric*, dins «Chrysopeia» I (1987), 102. Els recursos retòrics de l'inquisidor són recurrents.

60. El buit i àdhuc la contra explícita són clars pel que fa als lul·listes declarats: cf. *El procés*, 351-373; *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric*, o. c., 11-14; *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric*, o. c., 26-56. El buit també és constatable en les autoritats eclesiàstiques, que de 1376 a 1386 no fan res del que prescrivia la butlla antilul·liana de Gregori XI. S'ha pogut detectar un cas de solidaritat de la Cúria diocesana de Barcelona en l'ocultació d'un llibre de l'Art de Llull: cf. *Desocultació d'un manuscrit de l'Art lul·liana a Barcelona el 1396*, o. c.

tes propugnaven explícitament que es prosseguís l'examen iniciat pels treballs de la comissió Ermengol⁶¹. No treurem cap conseqüència de la passivitat de Benet XIII, en part perquè en el descabdellament de les pugnes entre les dues obediències no hauria estat estrany que la qüestió lul·liana fos considerada al capdavant local i menor. La sentència del 1419 els lul·listes la van obtenir del cardenal Alamanno Adimari, legat del papa romà Martí V a Aragó, València, Navarra, Catalunya, Mallorca i Menorca, quan ja tota la Corona d'Aragó, llevat de petits reductes, havia sostret l'obediència a Benet XIII, reclòs a Peníscola⁶². Entre 1395 i 1419, segons es pot llegir en la sentència definitiva, els lul·listes es preocuparen de clarificar el pensament de Llull pel que fa a les relacions fe-raó i a la seva inusitada terminologia⁶³. No van prosseguir, doncs, pel seu compte els treballs de la comissió Ermengol en ordre a detectar més falsificacions de textos de Llull. Calgué esperar encara molts anys perquè alguns lul·listes emprenguessin aquesta tasca⁶⁴. No disposant fins ara d'estudis detallats sobre els personatges que gravitaren entorn de la primitiva escola lul·liana de Barcelona, ni disposant —encara menys— de les edicions dels textos que segurament en van sortir en aquest període d'e-

---

61. Cf. document esmentat supra, en la nota 47, on es pot llegir aquest expressiu paràgraf: «Tercio que'l Papa sia aximateix informat que el senyor rey en sos regnes ha dada licència en legir los libros de Filosofia e de Medecina d'aquell doctor en Ramon Llull, e après que sia supplicat que per informació del dit frare, qui segons és notori a tot lo mon, es mostra ocularment en los libros encara per carta publica ha falsats los libros encara per carta publica ha falsats los tests dels libros del dit doctor, no vulla innovar res contra la dita lectura, mas que li placia a la sua sanctedat que aquesta obra se exemini per la universitat del Studi de París e per prelats d'aquest regne, en manera que sia vista la veritat de la obra a la vostra sanctedat del perseguidor. E que entretant no sia enantat contra la dita obra, car per rahó de dita falsificació maior presumpció de veritat sta per part de la dita obra que per part del perseguidor; perquè rahonablement no s'i deu res innovar per res que'l dit passaguidor haia impetrat en temps passat, ni diga ara de present, tro que no levament sia vist, maiorment en la lectura dels dits llibres de Philosophia e de Medecina, qui es poren tenir e llegir, encara que infels los hagen fets».

62. El primer símptoma documentat de l'abandó de la causa de Pere de Luna per part dels lul·listes es pot veure en les *Instàncies i textos doctrinals sobre la Puríssima a l'emperador Segimon*, d'autor anònim, que escriu post 1415 i que ja no considera papa Benet XIII: cf. J. PERARNAU, *Política, Lul·lisme i Cisma d'Occident. La campanya barcelonina a favor de la festa de la Puríssima els anys 1415-1432*, dins «ATCA», III (1984), 86-87.

63. Cf. *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana*, o. c., 342-346.

64. Aquests lul·listes benemèrits foren Antoni BUSQUETS en el seu *Memoriale collationis seu comprobationis centum articulorum lullianorum per F. Nicolaum Eymerici in suo olim Directorio compilatorum*, Mallorca, Manuel Rodríguez 1614 (ROGENT-DURAN 175); Joan RIERA, *Transumptum memorialis in causa pii eremite et martyris Raymundi Lulli*, Mallorca, Gabriel Guasp 1627 (ROGENT-DURAN 199); Antoni Ramon PASQUAL, *Vindiciae Lullianae sive demonstratio critica*, Avinyó 1778, vol. II (ROGENT-DURAN 388). En època contemporània cal afegir-hi la notable contribució de J. PERARNAU I ESPELT, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'Art amativa de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu Directorium Inquisitorum*, dins «ATCA», XVI (1997), 7-129, i en tirada a part de la Facultat de Teologia de Catalunya i de la Facultat Eclesiàstica de Filosofia de Catalunya, com a *Lliçó inaugural del curs acadèmic 1997-1998*, Barcelona 1997, 129 p.

closió del lul·lisme, no es poden fer judicis temeraris sobre el treball efectiu que van ésser o haurien estat capaços d'emprendre aquells lul·listes. És una tasca que demanarà determinats esforços i que quedarà pendent d'assumir per part dels investigadors del futur.

Gènesi de la «Confessio fidei Christianae»

És realment difícil de copsar com podia prendre's Eimeric el fet de la declaració dels registradors de lletres apostòliques. Ben emparat a la Cúria contra els seus aferrissats enemics, treballant per al papa en els afers del Cisma, gaudint d'un crèdit cert com a professional de la inquisició⁶⁵, i escrivint tractats de teologia sense parar, que dedica a personatges conspicus del seu país⁶⁶ no es coneix cap reacció immediata de l'inquisidor, si s'admet que el tractat *Fascinatio lullistarum* fou escrit a finals del 1394 o, en tot cas, abans de l'estiu del 1395⁶⁷, encara que també es podria datar després, atès que hi ha una al·lusió a una rebrotada de la pesta i se sap que el juliol del 1395 Joan I se'n va anar precipitadament a Mallorca, fugint d'una pandèmia continental⁶⁸. En aquest cas, la reacció d'Eimeric hauria estat fulminant i particularment violenta contra els lul·listes, que tracta amb gran menyspreu en aquella obreta. Però sobta que només en el pròleg i no en cap més part del text hi hagi una sola al·lusió que faci pensar que l'inquisidor té present el cop acabat de perpetrar per Antoni Riera. En fi, la incertesa de la datació de la *Fascinatio* i l'absència d'elements dramàtics en el text suggeririen una redacció de l'obra o bé en un ambient previ a la declaració dels registradors de la Cúria o, en tot cas, en un moment que Eimeric encara no tindria tota la informació sobre el que havia passat a Avinyó aquell estiu del 1395.

65. El tractadet eimericià *Contra asserentes beatum Johannem evangelistam fuisse Virginis Marie filium naturalem et quedam alia falsa*, del 1395, (cf. HEIMANN, 197-198), és la resposta a una consulta que li havia adreçat l'inquisidor de Carcassona, Bonet Litell.

66. El tractat *Contra astrologos imperitos atque contra nigromanticos de occultis perperam indicantes*, del 1395, és dedicat al franciscà Tomàs Olzina, confessor del rei Joan I, per al qual cf. DHEC I, 63, amb la bibliografia allí indicada. El tractat *Contra prefigentes terminum fini mundi*, que cal datar entre 1395 i 1396, és dedicat al comte d'Empúries Joan I (1364-1396), per al qual cf. Santiago SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona 1980⁴, 135-137. El tractat *De admiranda sanctificatione Dei et hominis genitricis*, del 1396 és dedicat al mateix rei Joan I que havia exiliat Eimeric, i és un escrit que cal posar en relació amb l'edicte promulgat a València el 14 de març del 1394, establint la festa de la Puríssima Concepció a les seves terres (cf. GAZULLA *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, o. c., 27-28, 67-69; J. DE PUIG, *Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles*, o. c., 321-322). El tractat *Contra alchimistas*, del mateix any, és dedicat a Bernat Estruc, abat de Roses (1396-1407?). El tractat *Correctorius correctorii*, també del 1396, és dedicat a l'arquebisbe de Tarragona, Ènnec de Vallterra (1380-1407), antic bisbe de Girona (1362-1369) i de Sogorb (1369-1380), per al qual cf. DHEC III, 634, i als seus sufraganis: HEIMANN, 197-204.

67. Cf. *El procés*, 404-409; HEIMANN, 147, 197.

68. Cf. *La Fascinatio lullistarum de Nicolau Eimeric*, o. c., 30-31 i 44, línies 92-96.

Independentment de la satisfacció que devia produir en els lul·listes l'evaporació arxivística de la butlla, la nova circumstància, ja ho hem dit, no implicava cap pronunciament doctrinal ni canviava, de moment, les mesures disciplinàries preses per l'autoritat eclesiàstica a l'esguard de l'obra de Llull. Però sí que són clars els símptomes d'una certa distensió. Si Benet XIII no va fer cap pas positiu en ordre a eximir l'obra de Llull de l'acusació d'heretgia que pesava sobre ella des del 1376, tampoc no va permetre la represa de la persecució dels lul·listes pel tribunal de la fe. Eimeric fou autoritzat a retornar a Girona devers 1397, però no hi tornà com a inquisidor delegat, ni el nou rei Martí li hauria permès l'exercici del càrrec⁶⁹. Tot fa pensar que la retirada d'Eimeric a Girona seria una jubilació imposada per l'autoritat papal i reial, jubilació tan digna, atesos els antecedents, com ferma i definitiva.

Els dos tractats antilul·lians que Eimeric va enllestir el 1396 són la seva reacció vigorosa a la declaració dels registradors de lletres pontificies de l'any anterior i al soroll que va originar entre els lul·listes. En la *Incantatio Studii Ilerdensis* escomet Antoni Riera i el grup lul·lista que gravitava entorn d'ell, renovant i raonant l'acusació d'heretgia que havia llançat contra Riera. No repetirem ara el que ja vam dir el seu moment⁷⁰. Només cal recordar que la *Incantatio*, el tractat contra Riera, conté inserida la butlla antilul·liana de Gregori XI, amb l'esment explícit que fou publicada en consistori, que els treballs preparatoris havien estat elaborats per una comissió encapçalada pel cardenal Ostiense, aleshores Pierre d'Estaign, monjo benedictí, creat cardenal per Urbà V el 1370 i mort a Roma el 1377⁷¹, i que, ultra a l'arquebisbe de Tarragona, havia estat enviada als arquebisbes de Saragossa, de Carcassona, de Narbona i de Tolosa i a llurs sufraganis⁷². Eimeric fixava i refermava el fet històric de l'expedició de la butlla, sens dubte perquè el partit lul·lista treia conseqüències que anaven més enllà de l'àmbit purament administratiu, a propòsit de la declaració dels registradors pontificis de l'any anterior.

Si els lul·listes eren els destinataris de la *Incantatio*, Benet XIII ho és, i en exclusiva, de la *Confessio fidei christiana*. La clau de l'obra es llegeix en el pròleg. En les lletres dedicatòries dels altres quatre tractats antilul·lians, àdhuc en la de la *Incantatio*, Eimeric parla amb gravetat doctoral i magistral, amb el

---

69. *Zur Vorgeschichte*, 153-154, n. 148. Martí l'Humà, casat amb Maria de Luna, era parent del papa Benet XIII. Abans d'arribar a Barcelona, procedent de Sicília, per a fer-se càrrec dels regnes continentals a la mort del seu germà Joan I, anà a Avinyó a visitar el papa. Res no impedeix de pensar que, entre les altres coses d'interès mutu, arribessin a un acord ferm sobre el cas Eimeric. Pel que se sap que va esdevenir-se, l'acord hauria constar de dos punts: a) Eimeric era autoritzat a tornar a Girona, b) sense que pogués actuar mai més com a inquisidor. Per la seva banda el rei Humà va esperar que haguessin passat gairebé 10 mesos després de la mort d'Eimeric per a confirmar les disposicions del seu pare, el rei Pere III, relatives a l'escola lul·liana de Barcellona: cf. GAZULLA, *o. c.*, 118-120, n. 22.

70. Cf. *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric*, *o. c.*, 11-20.

71. Cf. C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, I Münster 1898, 20.

72. *Ib.*, 71-74.

seu ímpetu característic, però de forma objectiva, anant de dret a la matèria. En el pròleg de la *Confessio* hi batega una queixa i s'hi formula una reivindicació personal. Aquesta reivindicació s'estructura en quatre passes. En el primer Eimeric diu el que no ha estat: un frare rata de claustre i de sagristia, fart de dir misses per als vius i per als difunts, i fart d'anar pel món mendicant un rosegó de pa per al convent⁷³. I en treu una conseqüència: Altrament m'hauria anat!⁷⁴ En el segon pas comença a dir el que ha estat: Autor de més de quaranta llibres, que ha fet copiar per al convent de Girona per tal que tothom els pugui consultar⁷⁵. Tercer pas: Durant més de quaranta anys s'ha lliurat a lluitar contra l'heretgia en totes les seves formes i graus, havent imposat penes lleugeres als heretges arrepençits, havent hagut de tancar-ne alguns a la presó i relaxar-ne d'altres al braç secular⁷⁶. Quart i darrer pas: Durant vint anys s'ha consagrat a la lluita contra l'heretge Ramon Llull i contra els lul·listes sota tres pontífexs romans; ha fet cremar llurs llibres, els ha excomunicats i empresonats, i ara tots s'han revoltat i insurgit contra ell, «quasi vir unus Belial filii», i l'han llençat a l'exili⁷⁷. La gradació dels tres passos no és cronològica, si més no perquè Eimeric no va parar mai d'escriure. És una gradació intencionada. De les tres passes destacades, la més perjudicial per a ell ha estat la lluita contra el lul·lisme. La qual cosa vol dir, parlant clar, que és l'única que li ha estat perjudicial. Són els lul·listes els qui li han fet la vida impossible i els qui l'han enviat a l'exili.

En el pròleg de l'*Elucidarius Elucidarii* Eimeric parlava de les adversitats, tribulacions i persecucions que li havien sobrevingut, però aleshores encara li quedava fe en la superació dels entrebancs⁷⁸. Aquesta fe i la tranquil·litat que reportava a l'inquisidor és absent del pròleg de la *Confessio*. La fe de l'any 1394, quan Eimeric s'havia refugiat al convent dominicà de la Seu d'Urgell, s'ha convertit ara en una pregona amarguesa, que l'inquisidor tracta de dissimular darrere l'alegria i l'entusiasme purament literaris amb què diu que endura —*iam per triennium toleravi et tolero de presenti*⁷⁹— les seves desgràcies i l'exili. D'on surt aquesta queixa?

Bruscament i amb un cert desordre, Eimeric aborda el propòsit que el duu a escriure la *Confessio*. Primer afirma que té una funció pública: *fungor publica potestate*⁸⁰ —i això es pot interpretar en referència al seu magisteri en teologia i, si fem cas dels íncipits i èxplicits dels seus escrits durant la temporada del seu segon exili, també com un recordatori que ningú no l'ha destituït com

73. Infra, línies 15-21.

74. Infra, línies 22-23.

75. Infra, línies 24-29.

76. Infra, línies 29-41.

77. Infra, línies 41-63.

78. Cf. Ives LEFÈVRE, *L'Elucidarium et les Lucidaires. Contribution, par l'histoire d'un texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen-âge*, Paris, Brocard Éditeur 1954, 484.

79. Infra, línia 66.

80. Infra, línies 76-77.

inquisidor⁸¹—, i com a tal sotmet tots els seus escrits i actuacions —que Eimeric enumera amb complaença evident: «singulas scripturas quas compilavi, omnes sententias quas fulminans promulgavi, omnes sermones quos predicavi, omnes lectiones in quibus hactenus insudavi, omnes questiones quas disputatas determinavi»— a l'esmena de l'Església i del papat⁸². I per acabar el pròleg, anuncia una confessió detallada de la seva fe, tocant també alguns elements que no formen part estrictament dels articles de la fe, però que hi estan íntimament relacionats o se'n desprenen (*credibilia*).

Per què aquesta submissió dels escrits i actuacions a l'autoritat papal? Per què aquesta apel·lació a la fe? Per què una confessió de fe? Si es té en compte que la *Confessio* és adreçada al papa i que la matèria de l'obra toca un dels perns en què es basa la vida de l'Església i el punt central del ministeri papal, que és el testimoni, l'ensenyament i la defensa del contingut de la fe de l'Església, no cal dubtar-ne gens: Eimeric interpel·la el papa a propòsit de la fe. No ho fa abruptament, ans de forma velada. La vida d'Eimeric, tal com la veu i la reivindica ell mateix, ha estat un combat a favor de la fe i contra totes les seves desviacions. L'inquisidor delegat del papa —encara ho és— no ha fet res més que complir la missió que li havia estat encomanada. Si en alguna cosa no ha actuat correctament, que el papa ho assenyali. Confessant la seva fe, detallant ara i adés els noms i les doctrines d'alguns heretges antics i moderns, entre els quals no hi manca el nom de Ramon Llull, que s'han oposat a determinats articles de fe o l'han senzillament deturpada, l'inquisidor recorda al successor de Pere i vicari de Jesucrist les seves responsabilitats a l'esguard de la fe i del dipòsit rebut. És una crida a l'ordre? No diríem tant, però és el que més s'hi assembla. Sota la capa de submissió, de docilitat i de simplicitat evangèlica que tal vegada traspuia del pròleg de la *Confessio*, és recognoscible el caràcter inflexible d'Eimeric, gens inclinat a cap mena de rectificació. Entenem que la *confessio* és una *ratificació* dels punts de vista que l'inquisidor ha sostingut sempre, i assenyaladament sobre el caràcter herètic de la doctrina lul·liana. Repetim: si en la certificació dels registradors no hi ha cap element que impliqui la revisió de la condemna genèrica i de la prohibició de l'ensenyament de la doctrina de Llull, Eimeric va copsar prou bé cap on volien dur l'afer els lul·listes: cap a l'anihilació dels efectes de la butlla. Això difícilment podia passar-li per alt, quan havia dedicat moltes pàgines del tractat *Expurgate vetus fermentum* a refusar les acusacions de la comissió Ermengol d'haver falsificat textos de

81. Cf. HEIMANN, 194-206. En l'incipit de la darrera de les obres escrites d'Eimeric, la *Postilla litteralis super epistolam ad Galatas*, Eimeric és ben expressiu: «In Dei et virginis Filio domino Ihesu Christo patri reuerendo fratri Johanni, olim abbati Sancti Cucuphatis nunc vero episcopo Barchinonensi, doctori egregio in Decretis, ffrater Nicholaus Eymerici, ordinis fratrum praedicatorum, sacre thologie (*sic*) professor indignus atque in Aragonia inquisitor heretice prauitatis a sancta sede apostolica specialiter delegatus, senex etate et pro fidei defensione iam per annos quatuor relegatus, debitam reuerenciam et honorem et seipsum ad eiusdem beneplacitum semper benepromptus».

82. *Infra*, línies 75-100.

l'*Art amativa*⁸³. És per això que, en adreçar-se al papa, decideix anar al centre del problema: en la lluita contra el lul·lisme s'hi ventila el negoci de la fe. És un recordatori escrit amb aquell punt de correcció que una criatura del papa ha d'adreçar-se-li, però també amb aquell punt de tenacitat de què era capaç Eimeric.

Això mateix explica la tria de la fórmula «Firmissime tene et nullatenus dubites» que introdueix cadascun dels articles exposats per l'autor del tractat, amb el seu regust augustinia (de fet, pseudo-augustinia): Eimeric apel·la al pes de tota la tradició doctrinal del l'Església davant el qui té les més altes responsabilitats en la matèria.

Pere de Luna va rebre i va guardar el tractat d'Eimeric, fins i tot potser li prestà alguna atenció⁸⁴. Seria molt pretendre que els dos tractats antilul·lians que Eimeric enllestí el 1396 van influir sobre Benet XIII en el sentit de no tocar més el problema lul·lià i de no accedir tot d'una a les peticions dels lul·listes de prosseguir l'examen dels articles lul·lians condemnats? En tot cas, segons la documentació coneguda fins ara, és incontrovertible que Benet XIII va deixar la qüestió de fons en suspens, fins i tot després de la mort d'Eimeric. És molt probable que la causa entre Eimeric i Riera també acabés en no-res, per l'interès del papa de no exasperar les relacions entre els grups espirituals i radicals i els grups més tradicionals i conservadors, encara que, en el cas dels lul·listes, això no li serví de gran cosa, perquè ben aviat el van deixar sol⁸⁵. És possible que els lul·listes tinguessin mil raons per a canviar d'obediència papal, a part de la qüestió lul·liana, però cal reputar significatiu que la sentència definitiva del 1419 hagi estat atorgada pel legat del papa romà, un cop la Corona d'Aragó ja havia normalitzat les seves relacions amb Martí V. Amb Benet XIII els lul·listes no van acabar res, i qui sap si fou pel respecte —o la por— que, en vida i un cop mort, Eimeric inspirà a Pere de Luna.

Estructura de la «Confessio fidei christianae»

Pròleg: Línies 1-108.

83. Cf. *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana, o. c.*, 302-338.

84. És segur que l'exemplar anomenat *Confessio fidei christiane* en el darrer inventari de la biblioteca papal de Peníscola, publicat per Josep SERRANO i CALDERÓ i Josep PERARNAU i ESPELT, *Darrer inventari de la biblioteca papal de Peníscola* (1423). *Biblioteca de Catalunya*, ms. 233, dins «ATCA», VI (1987), 127, n. 807, és l'obra d'Eimeric. En l'inventari són donats l'incipit i l'explicit del [recto del] segon foli: «natali patria» i «credo et adhereo». Corresponen als mateixos mots que es llegeixen infra, línia 62 i línia 97. Cf. també MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca papal de Peníscola*, dins «Estudios Franciscanos», XXVIII (1922), 331-341 i 424, n. 125, que edità el catàleg intítulat *Bona sequentia erant in castro et uilla Paniscole post renuntiationem domini Aegidii Sanctii Munionis, nunc Maioricensis episcopi, de quibus omnibus fuerunt tradite clauēs domino cardinali de Fuxo, apostolice sedis legato* (BC, ms. 229).

85. Cf. supra, nota 62.

1. Línies 1-6: Endreça a Benet XIII
2. Línies 7-23: Nicolau Eimeric no ha estat un frare dominicà comú i simple
3. Línies 24-29: És autor de més de quaranta obres
4. Línies 29-41: Durant quaranta anys ha exercit l'ofici d'inquisidor
5. Línies 41-66: Durant més de vint anys ha lluitat contra Ramon Llull i els lul·listes, i ara aquests han provocat el seu exili
6. Línies 67-74: Acceptació joiosa de les adversitats
7. Línies 75-100: Submissió de totes les seves obres escrites i de totes les seves actuacions a l'examen i correcció del papa i de l'Església
8. Línies 101-108: Propòsit de fer una confessió de fe
9. Línies 109-365: Articles sobre la divinitat
  - Línies 109-119: Existència de Déu
  - Línies 120-133: L'existència de Déu és demostrable
  - Línies 134-142: Bondat de Déu
  - Línies 143-154: Eternitat de Déu
  - Línies 155-165: Infinitat de Déu
  - Línies 166-178: Incomprensibilitat de Déu
  - Línies 179-190: Espiritualitat de Déu. Rebuig dels maniqueus
  - Línies 191-200: Incorporèïtat de Déu. Rebuig de l'idolatria
  - Línies 201-211: Simplicitat de Déu. Rebuig d'Anaxàgores
  - Línies 212-220: Immutabilitat de Déu
  - Línies 221-230: Perfecció de Déu. Rebuig d'Anaxàgores i Mel·lissos
  - Línies 231-238: Veracitat de Déu
  - Línies 239-248: Vida de Déu
  - Línies 249-256: Ciència de Déu
  - Línies 257-267: Coneixement diví del singular
  - Línies 268-278: Omnipotència de Déu
  - Línies 279-298: Omnipotència de Déu absoluta i ordenada
  - Línies 299-310: Felicitat de Déu
  - Línies 311-321: Felicitat singular de Déu
  - Línies 322-337: Absència de passions negatives en Déu
  - Línies 338-344: Unicitat de Déu. Rebuig dels maniqueus
  - Línies 345-353: Obligació de creure en la unicitat de Déu
  - Línies 354-365: Demostrabilitat de l'existència de Déu. Rebuig del fi-deisme

10. Línies 366-593: Articles de la Trinitat
- Línies 366-374: Trinitat de Déu. Rebuig d'Aristòtil, Plató i de tots els filòsofs antics que no hi van creure
  - Línies 375-392: Només hi ha una Trinitat divina. Rebuig dels jueus
  - Línies 393-399: En la Trinitat hi ha dues processions
  - Línies 400-409: En la Trinitat hi ha una generació
  - Línies 410-419: El Pare és increat i ingènit
  - Línies 420-430: Generació eterna del Fill
  - Línies 431-444: L'Esperit Sant procedeix del Pare i del Fill
  - Línies 445-459: L'Esperit Sant procedeix igualment del Pare i del Fill en una única espiració
  - Línies 460-468: En la Trinitat hi ha dues persones produents i dues persones procedents
  - Línies 469-475: Coeternitat i igualtat de les persones divines
  - Línies 476-485: Tres persones iguals, un únic Déu
  - Línies 486-494: Consubstancialitat de les persones divines
  - Línies 495-515: En Déu hi ha essència. Rebuig de la quaternitat de Joaquim de Fiore i de la teoria de Llull que l'essència engendra, és generada, espira i és espirada
  - Línies 516-541: Síntesi de la teologia trinitària
  - Línies 542-572: Indemostrabilitat de la Trinitat divina. Rebuig de les raons necessàries de Ramon Llull
  - Línies 573-583: Verb és denominació de la segona persona. Rebuig de Basili, que anomenà «Verb» l'Esperit Sant
  - Línies 584-593: Només el Fill és imatge de Déu Pare. Rebuig del Damascè, que anomenà l'Esperit Sant imatge del Pare
11. Línies 594-700: Articles de la creació
- Línies 594-604: La creació del món és veritat de fe, no demostrable. Rebuig de les raons necessàries de Llull
  - Línies 605-615: El món no és etern, i no es pot demostrar que ho hagi estat. Rebuig d'Aristòtil i dels filòsofs antics que creien demostrar l'eternitat del món
  - Línies 616-622: El món ha estat creat per Déu
  - Línies 623-633: Tot ha estat creat per Déu, el visible i l'invisible. Rebuig dels maniqueus
  - Línies 634-641: Déu ha creat del no-res. Rebuig d'Aristòtil, Plató i dels filòsofs antics que van negar la creació
  - Línies 642-652: La creació de Déu és bona: Rebuig de l'error del rei Alfons X de Castella
  - Línies 653-666: Déu va crear els àngels
  - Línies 667-681: Caiguda dels àngels dolents

- Línies 687-700: Creació dels primer pares Adam i Eva. Rebuig dels filòsofs que van creure que la generació humana era eterna
12. Línies 701-1041: Articles del pecat original i de l'home
- Línies 701-709: Pecat dels primers pares
- Línies 710-719: El pecat original és pecat de natura. Rebuig de Pelagi
- Línies 720-733: Tothom contreu el pecat original. Rebuig de Julià
- Línies 734-747: Conseqüències del pecat original. Rebuig de Pelagi i de Julià
- Línies 748-761: Jesucrist fou concebut per obra de l'Esperit Sant, sense contreure el pecat original
- Línies 762-775: Només Jesucrist ha deixat de contreure el pecat original. Rebuig de Pelagi i Julià
- Línies 776-782: El profeta Jeremies fou santificat en el si matern
- Línies 783-790: Joan Baptista també
- Línies 791-814: La Mare de Déu igualment. Rebuig de Ricard de Sant Víctor, iniciador de la doctrina puríssima
- Línies 815-823: Rebuig de la teoria de la preservació de santa Anna del pecat original
- Línies 824-845: Remeis del pecat original en la història de la salvació: el sacrifici, la circumcisió, el baptisme. Rebuig de Pelagi i Julià
- Línies 846-862: Remeis del pecat original en les economies del Vell i del Nou Testament
- Línies 863-873: Déu ha creat el món terrenal per a l'home
- Línies 874-886: Déu ha creat el món celeste per a l'home
- Línies 887-899: Déu ha creat els àngels per a l'home
- Línies 900-906: El fi de tota la creació és Déu mateix
- Línies 907-915: Déu tot ho governa i sosté
- Línies 916-930: Déu és en totes les coses
- Línies 931-939: Déu és present pertot arreu
- Línies 940-966: Déu és en tot per potència, per essència i per presència. Rebuig dels maniqueus i dels filòsofs antics que deien que Déu només havia creat les primeres criatures, no les altres
- Línies 967-975: Déu pot ésser en la criatura racional per gràcia
- Línies 976-1007: Les ànimes humanes no han estat creades des de l'eternitat, ni en el principi del temps, ni van pecar abans d'unir-se al cos, ni transmigren d'un cos a un altre, ans són creades en ésser infoses. Rebuig de les teories de Plató, d'Orígenes i d'Apol·linar

- Línies 1008-1032: Immortalitat de l'ànima. Rebuig de les teories dels àrabs [Aratus], de Zenó i dels escèptics
- Línies 1033-1041: L'ànima és l'única forma de l'home
13. Línies 1042-1265: Articles de l'Encarnació
- Línies 1042-1062: Encarnació del Fill de Déu. Rebuig de les heretgies dels ebionites, de Cerinte, de Pau de Samosata i de Fotí
- Línies 1063-1083: De les persones divines només es va encarnar el Fill. Rebuig de l'afirmació de Ramon Llull que el Pare i l'Esperit Sant també es van encarnar
- Línies 1084-1103: En Jesucrist hi ha dues natures: la divina i la humana. Rebuig de les heretgies dels ebionites, de Pau de Samosata i de Fotí
- Línies 1104-1127: Jesucrist va assumir un cos humà real. Rebuig de l'heretgia dels maniqueus
- Línies 1128-1142: El cos de Jesucrist no era aeri ni fantàstic. Rebuig de l'heretgia de Valentí
- Línies 1143-1157: El Fill de Déu va assumir, no es va convertir en una carn. Rebuig de l'heretgia d'Apol·linar
- Línies 1158-1173: El Fill de Déu va assumir una ànima humana. Rebuig de l'heretgia d'Ari
- Línies 1174-1185: Jesucrist té ànima racional. Rebuig de l'heretgia d'Apol·linar
- Línies 1186-1194: L'ànima de Jesucrist fou creada en ésser infosa. Rebuig de l'error d'Orígenes
- Línies 1195-1226: Jesucrist és ver Déu i home, amb cos i ànima racional. Rebuig de les heretgies dels ebionites, de Cerinte, de Fotí, dels maniqueus i de Valentí, de Teodor de Mopsuèstia i de Nestori
- Línies 1127-1237: Jesús fou concebut de Maria per obra de l'Esperit Sant. Rebuig dels jueus i dels sarraïns
- Línies 1238-1250: L'Encarnació és obra de tota la Trinitat
- Línies 1251-1265: Jesús no és fill de l'Esperit Sant. Rebuig de l'heretgia de Llull
14. Línies 1266-1391: Articles de la redempció
- Línies 1266-1277: Passió de Jesucrist. Rebuig de l'error dels sarraïns
- Línies 1278-1288: Mort Jesús, la divinitat va romandre amb el cos en el sepulcre, amb l'ànima als inferns i amb la sang vessada. Rebuig de l'error contrari a la presència de la divinitat en la sang
- Línies 1289-1298: Mort Jesús, no existí com a home. Rebuig de l'error de Pere Lombard i de Ramon Llull

- Línies 1299-1307: Mort Jesús, davallà als llimbs dels Pares
 Línies 1308-1321: Allí beatificà llurs ànimes
 Línies 1322-1333: L'ànima de Jesucrist davallà als inferns
 Línies 1334-1346: Resurrecció de Crist en cos i ànima
 Línies 1347-1361: Aparicions i Ascensió de Crist
 Línies 1362-1375: Missió de l'Esperit Sant
 Línies 1376-1391: El Pare i el Fill envien l'Esperit Sant, l'Esperit Sant es dóna
15. Línies 1392-1503: Articles del judici final
 Línies 1392-1403: Jesucrist vindrà a judicar vius i morts
 Línies 1404-1418: El judici serà a la vall de Josafat
 Línies 1419-1430: Vinguda de l'Anticrist abans del Judici
 Línies 1431-1441: Incognoscibilitat del dia del Judici
 Línies 1442-1448: Ningú al cel ni a la terra no el coneix
 Línies 1449-1454: Jesucrist el sap, però no el revela
 Línies 1455-1465: Només la Trinitat coneix aquell dia
 Línies 1466-1474: La vinguda de l'Anticrist, d'Elies i Enoc i el dia del Judici s'esdevindran en l'última edat del món, que ja ha començat
 Línies 1475-1481: Abans del Judici hi haurà la resurrecció dels morts
 Línies 1482-1488: Abans del Judici hi haurà la fi del món
 Línies 1489-1496: Tothom compareixerà al Judici
 Línies 1498-1503: Jesús enviarà els bons al cel i els dolents a l'infern
16. Línies 1504-1517: Article de l'única Església
17. Línies 1518-1539: Article contra Ramon Llull, que volia demostrar els articles de la fe, no demostrables
18. Línies 1540-1859: Articles sobre els sagraments
 Línies 1540-1555: El baptisme és instituït per Déu. Rebuig dels errors dels pelagians i dels donatistes
 Línies 1556-1571: La confirmació, instituïda per Crist. Rebuig de l'error de Ramon Llull sobre la finalitat d'aquest sagrament
 Línies 1572-1589: El matrimoni, instituït per Déu al principi. Error de Llull sobre l'obligació de prendre estat
 Línies 1590-1606: La penitència, instituïda per Déu
 Línies 1607-1613: L'orde sagrat, instituït per Crist
 Línies 1614-1626: Institució de l'Eucaristia
 Línies 1627-1639: Presència real de Crist a l'Eucaristia. Rebuig de l'error de Berenguer de Tours

- Línies 1640-1647: Presència sacramental del cos i la sang de Crist, real i veritable
- Línies 1648-1654: Presència de tot Crist en l'Eucaristia
- Línies 1655-1663: Presència local de Crist al cel, sacramental en l'Eucaristia
- Línies 1664-1673: Els accidents del pa i el vi romanen sense subjecte en l'Eucaristia
- Línies 1674-1681: La presència del cos i la sang de Crist en l'Eucaristia dura tant com la integritat de les espècies
- Línies 1682-1688: Després de la transsubstanciació, la substància del pa i del vi queda aniquilada.
- Línies 1689-1698: En l'Eucaristia la quantitat fa de substància
- Línies 1699-1706: La corrupció de les espècies eucarístiques s'esdevé en la quantitat
- Línies 1707-1716: Si els apòstols haguessin dit missa del dijous al divendres sant, en l'Eucaristia s'hagués fet present el cos de Crist viu
- Línies 1717-1725: Si els apòstols haguessin dit missa després de la mort de Crist, en l'Eucaristia s'hagués fet present el cos de Crist mort
- Línies 1726-1734: Si els apòstols haguessin dit missa després de la Resurrecció, en l'Eucaristia s'hagués fet present el cos de Crist gloriós
- Línies 1735-1743: Avui dia en l'Eucaristia es fa present el cos de Crist immortal i impassible, tal com és ara
- Línies 1744-1755: En el cos i la sang de Crist sacramentals hi són presents el cos, l'ànima i la divinitat de Crist per concomitància
- Línies 1756-1766: En ésser sumit, el cos de Crist no és fraccionat, ho són les espècies
- Línies 1767-1780: Els mals sacerdots o mals fidels sumeixen veritablement el cos de Crist. Rebuig del que diuen algunes glosses canòniques
- Línies 1781-1794: Els dolents sumeixen en perjudici llur. Rebuig del que es llegeix a l'*Elucidarium*, segons l'autor del qual els dolents no sumeixen realment
- Línies 1795-1803: Encara que molts sumeixin, el cos de Crist no disminueix. Encara que molts consagrin, no augmenta.
- Línies 1804-1823: El culte cristià no desapareixerà fins a la fi del món. Rebuig de l'error d'alguns lul·listes
- Línies 1824-1835: L'extremaunció, instituïda per Crist
- Línies 1836-1842: Efectes de l'extremaunció
- Línies 1843-1859: Destinataris de l'extremaunció

19. Línies 1860-1967: Articles de la vida eterna
 Línies 1860-1869: Un cop morts, els infidels van a l'infern
 Línies 1870-1880: Un cop morts, els rèprobes van a l'infern
 Línies 1881-1891: Els infants morts en pecat original van a un lloc on només pateixen pena de dany. Rebuig de l'error de Lotari de Segni
 Línies 1892-1898: El infants que moren batejats van al cel
 Línies 1899-1907: Els infants purificats del pecat original per la circumcisió o els sacrificis, morts abans de l'ús de raó, van al cel
 Línies 1908-1914: Les ànimes dels justos que van pecar i van fer penitència sense acabar de satisfer, van al purgatori després de la mort
 Línies 1915-1922: Les ànimes dels justos que abans de morir van pecar venialment i no van satisfer, van al purgatori
 Línies 1923-1929: Les ànimes dels justos que van satisfer plenament abans de llur mort, van al cel
 Línies 1930-1937: Les ànimes dels màrtirs van de dret al cel
 Línies 1938-1951: Les ànimes dels religiosos van al cel, al purgatori o a l'infern com els altres. Rebuig d'un error de l'*E-lucidarium* en aquest sentit
 Línies 1952-1967: Les ànimes dels justos no han d'esperar la resurrecció general i el Judici per tenir la visió beatífica. Rebuig de l'error de Joan XXII sobre aquest punt
20. Línies 1968-1983: Epíleg en el qual Eimeric sotmet l'obra a esmena papal
21. Línies 1984-1994: Explicit

Fons de la «Confessio fidei christianae»

Tal com el lector podrà constatar en els aparats corresponents, Eimeric ha redactat la seva confessió de fe tenint a la vista les dues sumes de sant Tomàs. Aquest fet confirma el tomisme de fons d'Eimeric, que el seu dia ja va posar en relleu A. Madre com a causa profunda del malentès entre l'inquisidor i Llull⁸⁶. Però no seria just de carregar només al tomisme la responsabilitat de fer herètica una figura tan poc típica, parlant filosòficament i teològica, com Llull. El tomisme era habitual entre els dominics de la catorzena centúria,

86. Alois MADRE, *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus. Eine Untersuchung zu den Elenchi auctorum de Raimundo male sententium* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Neue Folge, 11), Aschendorff, Münster 1973, 145-146.

almenys a partir del capítol general de l'orde celebrat el 1313 a Metz⁸⁷. No estem en condicions de definir amb tot detall el tomisme eimericià, a causa del dèficit d'edicions solvents de les obres eimericianes filosòfiques i teològiques que encara no han cridat prou poderosament l'atenció dels editors de textos medievals. D'altra banda, els comentaris escripturístics de l'inquisidor no haurien d'ésser una preciosa mina d'informació sobre el pensament teològic eimericià? Amb tot, cal retenir la dada que forneix la *Confessio*: Eimeric es mou en un horitzó de pensament directament influït per l'obra de sant Tomàs, de tal manera que en alguns casos l'inquisidor copia al peu de la lletra els textos del mestre dominicà.

Però Eimeric no és un tomista tancat, ni tan sols un professional de la teologia de les escoles. És un inquisidor, atent a tot allò que es mou al seu voltant i que interessa la promoció i defensa de la fe. En l'aparat de notes complementàries hem cridat l'atenció sobre alguns punts en els quals Eimeric no segueix sant Tomàs. Gairebé sempre la raó del canvi ha d'ésser atribuïda a l'aparició de polèmiques doctrinals postomistes, que l'inquisidor creu que és millor encarar abandonant les tesis tomistes i adoptant-ne d'altres que a parer seu són més eficaces per a combatre un error o per a refermar una doctrina⁸⁸.

Gairebé la totalitat dels heretges antics que són citats en la *Confessio* apareixen ja en el *Directorium*⁸⁹, on Eimeric els copiava de Gracià⁹⁰, i aquest d'Isidor⁹¹. Pel que fa als filòsofs grecs esmentats al costat dels heretges, a part d'Aristòtil i Plató, la dependència d'Eimeric dels comentaris de sant Tomàs a les obres d'Aristòtil és manifesta. La dependència probablement seria encara més precisa, si mai hagués estat editat el text eimericià de les *Questiones super*

87. Cf. Daniel A. MORTIER, *Histoire des maîtres généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs*, vol. III, París 1907, 617, nota 2.

88. És el cas del paràgraf [49], on Eimeric rebutja la idea d'una influència de les substàncies separades que mouen els cercles celestes sobre el govern del món, desmarcant-se de sant Tomàs: cf. *infra*, notes dels aparats a les línies 664-666. És possible que l'inquisidor tingui motius específics per a infirmar la tesi d'una influència celeste sobre el govern del món; altra vegada cal lamentar la falta d'edicions de textos eimericians de matèria inquisitorial. És el cas també del paràgraf [124], en el qual Eimeric s'aparta de sant Tomàs en la qüestió de la conversió/aniquilació de les substàncies del pa i del vi després de la consagració eucarística: cf. notes dels aparats a les línies 1682-1688, on raonem que la posició d'Eimeric està en relació amb ensenyaments de teòlegs posteriors a sant Tomàs, com és ara Jean Quidort i Durand de Saint-Pourçain, que propugnaven la no aniquilació total de les dites substàncies, i amb unes proposicions del català fra Pere de Bonageta, predicades també a Barcelona per Joan de Lledó, que preveïen el retorn de la substància del pa i del vi sota les espècies sacramentals en certs casos, proposicions que l'inquisidor va fer condemnar en temps de Gregori XI, tal com ell mateix consigna en el *Directorium*, I, p. 44; II, q. x, n. 2, p. 263 a.

89. Cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 1-70, p. 243 a – 246 a.

90. *Decret.* II, XXIV, q. III, c. 29 *Quot sint sectae hereticorum* (FRIEDBERG I, 102-106).

91. ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI *Ethimologiarum sive Originum libri*, VIII, vi; ed. W. M. LINDSAY, t. I, Oxonii, e Typographeo Clarendoniano 1911 (Oxford Classical Texts).

*primum librum Physicorum*⁹², en el sentit que hom podria veure fins a quin punt el gironí segueix l'aquinatenc en el contingut de la matèria tractada. Però, essent Eimeric molt constant —per no dir monòton— en els seus punts de vista, és probable que el coneixement d'aquest inèdit no aportí tampoc grans novetats. La *Confessio* pot reflectir adequadament el coneixement adquirit per Eimeric sobre els filòsofs antics en la seva joventut, sempre a redós de textos tomistes.

Hi ha, però, un element que diferencia molt Eimeric de sant Tomàs. En va cercaríem en la *Confessio* el respecte i fins l'afecte amb què sant Tomàs tracta Aristòtil. Eimeric no oblida mai que de l'apreci de les obres d'Aristòtil en poden sortir filosofies, tesis o errors contraris a la fe cristiana, com es va posar en relleu durant la crisi de l'«averroisme llatí», condemnat a París i Oxford el 1277. Aristòtil i Plató són per a Eimeric dos negadors de la Trinitat i de la Creació, ja no diguem de l'Encarnació. Per tant, no recull cap de les excuses que sant Tomàs està disposat a prestar als grans filòsofs de l'antigor sempre que pot. D'altra banda en temps d'Eimeric ja podia ésser força clar per a un teòleg-inquisidor que àdhuc de la crítica d'Aristòtil en sortien proposicions i sistemes de proposicions que també es contraposaven al dogma cristià. La imatge d'un Aristòtil cristianitzable, que encara era possible de mantenir durant el segle XIII, havia deixat pas a una imatge molt més crítica, a la imatge d'Aristòtil com una gran rêmora per a l'avenç de la ciència⁹³. En el context d'una discussió molt aspra, la solució més efectiva era assenyalar tot allò que separava netament Aristòtil i Plató del cristianisme, deixant que la polèmica científica fes el seu camí, i aquesta és la direcció empresa per l'inquisidor.

En la *Confessio* hi ha més d'un element que il·lustra l'actuació professional d'Eimeric. Acabem de citar els casos de Pere de Bonageta i Joan de Lledó. N'hi ha d'altres, com és ara dues al·lusions a doctrines de l'*Elucidarium* d'Honorí d'Autun que Eimeric havia criticat en el seu *Elucidarius Elucidarii*⁹⁴. Una d'aquestes al·lusions esguardava un text de l'*Elucidarium* on són citades unes glosses del *Decretum Magistri Gratiani* i de les *Decretales*⁹⁵, la predicació de les quals, tal com informa el mateix Eimeric en l'*Elucidarius Elucidarii*, fou prohibida per Gregori XI a instància de l'inquisidor⁹⁶. També recorda amb insistència la decretal *Benedictus Deus*, de Benet XII⁹⁷, de la qual Eimeric havia fet una exegesi exhaustiva des del punt de vista inquisitorial, incloent al *Directorium* un seguit de proposicions que ell considerava directament con-

92. J. DE PUIG OLIVER, *Manuscripts eimericians de la biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins «ATCA», XVII (1998), 334-335.

93. Cf. Paul VIGNAUX, *Philosophie au Moyen Âge*, précédé d'une Introduction nouvelle et suivi de *Lire Duns Scot aujourd'hui*, Albeuve, Ed. Castella 1987, 217-231.

94. HEIMANN, 193-194.

95. Cf. infra, línies 1778-1779.

96. Cf. Yves LEFÈVRE, *L'Elucidarium et les Lucidaires*, o. c., 501.

97. Cf. infra, línies 1860-1945.

demnades en aquell document del magisteri⁹⁸. La importància de la decretal de Benet XII no rau només en la doctrina que hi definia el papa com a comuna de tota l'Església, sinó i sobretot en el fet que era la resposta a unes doctrines predicades pel seu predecessor Joan XXII, que havia sostingut una opinió netament contrària, això sí, sense pertinàcia, amb la qual cosa quedava obviada la sospita que aquell papa hagués estat heretge formal⁹⁹. No passarem tampoc per alt la crítica que Eimeric fa a un passatge del llibre de Lotari de Segni, després papa Innocenci III, *De contemptu mundi seu de miseria conditionis humanae*, que Eimeric considera directament contrari a la doctrina de la *Benedictus Deus*¹⁰⁰.

A part, doncs, del heretges i dels filòsofs antics, que Eimeric ja considera neutralitzats en les controvèrsies doctrinals, l'inquisidor es complau a avançar crítiques a textos ben coneguts en l'Església, com és ara determinades glosses canòniques, i a textos de prestigi, com és ara l'obra d'Honorí d'Autun, atribuïda per uns a Agustí, per d'altres a Anselm¹⁰¹; crítiques també a Pere Llobard, mestre de les *Sentències*¹⁰², a una obreta d'Innocenci III, als sermons erronis sobre la visió beatífica de Joan XXII. Cap on apunta tot això? Apunta sens dubte a la intenció profunda de l'escrit d'Eimeric, que amb la seva confessió de fe, ultra reivindicar el seu treball personal de defensor de la fe, posa el dit a la llaga dels errors en la fe en què poden caure els més enlairats personatges de la jerarquia eclesiàstica, o que es poden esmunyir en els textos canònics normatius per obra i gràcia dels glossadors. Tornem a trobar aquí els accents de reivindicació personal que veïem bategar en el pròleg de la *Confessio*. Eimeric es pinta com un inquisidor atent a qualsevol desviació doctrinal, vingui

98. Cf. *Directorium*, II, q. VIII, n. 5, p. 251 a-b.

99. En l'*Elucidarius Elucidarii* Eimeric diu ben clarament que els errors de Joan XXII sobre la visió beatífica provenen de l'obra d'Honorí d'Autun: «Quarum decisiones [de l'*Elucidarium*] nonnullae continent veritatem, nonnullae falsitatem, nonnullae temeritatem et nonnullae sapiunt haeticam pravitatem, in tantum quod nonnulli de majoribus mundi, ymo revera tocius Ecclesiae sanctae Dei, ex hujusmodi quaestionum decisionibus sumpserunt sibi occasionem, ut plerique extimant, aberrandi super materia de visione beatifica animarum, qua ex causa bonae memoriae dominus Benedictus papa XII, zelo motus fidei et compulsus, ymo Dei Ecclesia sacrosancta, decretalem edidit extravagantem quae incipit *Benedictus Deus*, in ea clare elucidans materiam antedictam. Verum quia liber praedictus, *Elucidarius* dictus, est liber multum antiquatus, liber multum publicatus, liber in librariis communibus positus, liber cunctis expositus, ea propter, ne simplices simpliciter et ignorantes ignoranter ex hujusmodi libri decisionibus decipiantur vel sint alias jam decepti, juxta meam levem et rudem possibilitatem decrevi saepedicti codicis ad quaestionum responsiones quae sunt admitendae et quae reiciendae elucidare, alium codicem contra illum compaginando, quem quaero *Elucidarium elucidarii* intitulari»: *ed. c.*, 485.

100. Cf. *infra*, línies 1881-1891.

101. Cf. *Elucidarius Elucidarii*, dins Y. LEFÈVRE, *o. c.*, 485: «Hic liber, qui *Lucidarius* intitulatur, cuius auctor totaliter ignoratur, licet falso a quibusdam Augustino, a quibusdam Anselmo ascribatur, tres continet in se partes...»

102. Cf. *infra*, línies 1293-1298.

d'on vingui, sigui quina sigui la jerarquia de l'autor o del text que ell denuncia. El cas de les glosses prohibides per Gregori XI a instància de l'inquisidor d'Aragó no deixa d'ésser espectacular, encara que les glosses van continuar essent inserides en les edicions posteriors del *Decretum* i de les *Decretales*, edicions autoritzades pel papa de torn. I aquí tornem a trobar l'avís que Eimeric envia soterradament a Benet XIII: compte amb la qüestió lul·liana, perquè hi ha en joc l'ortodòxia, la integritat i la rectitud de la fe. Si algun papa pot trontollar en la doctrina, un altre pot trontollar en la lluita contra l'heretgia, etc. És igual que el lul·lisme sigui defensat per reis, ciutats i universitats. Es tracta d'un estat de «fascinació» i d'«encantament», que cal combatre amb les armes del poder de les claus, com ha fet l'inquisidor tant com ha pogut. Per aquest camí, en els plecs i replecs doctrinals de la *Confessio* Eimeric hi amaga un punyal destinat a amenaçar el destinatari de l'obra en un punt sensible.

Arribem així a copsar la finalitat principal confiada pel seu autor a la *Confessio fidei christianae*. El retaule teològic dissenyat per Eimeric, amb la corresponent desfilada d'heretges arcaics i d'errors moderns, té com objecte de situar-hi oportunament l'heretge català desvelat per l'inquisidor d'Aragó, Ramon Llull i els seus sequaços, la violència dels quals, incomprensiblement, és a l'origen de l'exili de l'inquisidor. La *Confessio* és per aquest motiu una obra profundament antilul·liana. Tot seguit veurem quines són les proposicions errònies que Eimeric imputa a Llull. No hi descobrirem res de nou, o molt poc. No era intenció del gironí reprendre una matèria que ja havia tractat des del punt de vista doctrinal¹⁰³. Per a ell, a partir de la butlla *Conservationi puritatis*, tot era perfectament aclarit. Ara es tractava de posar davant els ulls de Benet XIII una vasta panoràmica doctrinal, en la qual, al costat dels altres heretges, hi havia un lloc precís per a Ramon Llull, i per més d'un motiu. Es tractava, doncs, de l'enèsim i constant intent de Nicolau Eimeric per a «normalitzar» dins l'Església l'heretgia de Llull, la figura del català Ramon Llull com heretge. Eimeric estava convençut que així defensava la fe de l'Església, i és el que es complau de refregar davant el ulls del papa.

Les proposicions lul·lianes de la «Confessio fidei christianae»

1. La primera proposició que Eimeric atribueix a Ramon Llull en la *Confessio* té el tenor següent: «(Raimundus Lull) in dictis suis astruit quod essentia divina relata ad Patrem generat, relata ad Filium generatur, et relata ad Patrem et Filium spirat, et relata ad Spiritum Sanctum spiratur et procedit»¹⁰⁴.

103. El tractat doctrinal antilul·lià de més envergadura que Eimeric va escriure és el primer de la sèrie, l'*Expurgate vetus fermentum*, que per imponderables diversos és el darrer del qual pensem publicar l'edició.

104. Cf. infra, línies 513-516.

Vam estudiar aquesta proposició en la nostra edició de la *Incantatio Studii Ilerdensis*¹⁰⁵. Allí vam assenyalar que la proposició, tal com sona, provenia de Pèire Joan, segons testimoni contemporani de Ramon de Fronciach i Bonagràcia de Bergamo¹⁰⁶. En el text de la *Incantatio* Eimeric diu que la considerava «principaliter» de Ramon Llull¹⁰⁷, i posàvem en relació aquesta asseveració amb els articles lul·lians 10 i 15-17 de la llista del *Directorium*¹⁰⁸, dels quals identificàvem en edicions modernes de textos lul·lians les fonts assenyalades per Eimeric, els llocs on Busquets, Riera i Pasqual discuteixen l'autenticitat i l'ortodòxia dels articles, i l'esquema lògic de la crítica que Eimeric fa de la proposició. No repetirem ara el que ja està dit. Retindrem la dada que tant en la *Confessio* com en la *Incantatio* Eimeric retreu que, en parlar de l'essència divina comuna en relació amb el Pare, el Fill i l'Esperit Sant, com si les Persones se'n distingissin, Ramon Llull introduïa quaternitat en Déu, a la manera com ho havia fet Joaquim de Fiore, la teoria del qual ja havia estat condemnada al concili Lateranense IV¹⁰⁹. En una paraula: Ramon Llull cau en un error trinitari condemnat per l'Església.

2. La segona proposició diu: «(Raimundus Lull phantasticus) astruit se probare demonstrative mundum habuisse principium sui esse»¹¹⁰.

En el *Directorium* aquest article està subsumit en el 96, on Eimeric diu que Ramon Llull pretén demostrar tots els articles de la fe, els sacraments de l'Església i la potestat del papa¹¹¹. En canvi en l'*Expurgate vetus fermentum* és article independent i, sense assenyalar-ne fonts, es formula d'aquesta manera: «Undecimus articulus: Quod articulus mundi creationis, hoc est, quod mundus non sit eternus, sed sit a Deo creatus, potest demonstrari et quod ipse Raimundus demonstrat quod mundus non est eternus, nec potest esse eternus, quia Deus non potest adaequare eternitatem extraneam in duratione sue proprie eternitati»¹¹². Encara que Eimeric no assenyalava fonts de textos lul·lians en l'*Expurgate*, en la redacció d'aquest article s'hi reconeix tot d'una

105. Cf. «ATCA», XV (1996), 35. 75-78.

106. La notícia la dona F. EHRLE, *Zur Vorgeschichte des Konzils von Vienne*, dins «Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters», II (1886), 369. 392-393.

107. Cf. «ATCA», I, c., 76, línies 715-716.

108. Cf. II, q. IX, n. 5, p. 256 a-b; *Notes sobre el manuscrit del «Directorium Inquisitorum» de Nicolau Eimeric*, o. c., 542; BUSQUETS, o. c., 8-9, 11-13; RIERA, o. c., 79-80, 103-104; PASQUAL, o. c., 130-164.

109. *Decretal.*, I, I, c. 2 (FRIEDBERG II, 6s); D Sch 803-808.

110. Cf. infra, línies 601-602.

111. Cf. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 260 a; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 551; BUSQUETS, o. c., 81-83; RIERA, o. c., 127; PASQUAL, o. c., 673-728.

112. Cf. Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 141-23-15, f. 196v, línies 6-11. Hom pot veure en *El «Dialogus contra Iullistas» de Nicolau Eimeric*, o. c., 119-121, notes 319-327, les transcripcions de les diverses proposicions de l'*Expurgate vetus fermentum* on Eimeric denuncia la pretensió de Llull de demostrar cadascun dels articles de la fe cristiana.

el *Llibre dels articles de la fe*: «... Segueix-se doncs que, enaxí com ell no pot egualar neguna de ses raons en estranya essència e natura, no puscha egualar eternitat estranya en duració a ssa pròpia eternitat. Es doncs provat que-l mon no es eternal ne pot esser eternal»¹¹³. Segons el text llatí: «Sed quia non est unum et idem numero cum alia essentia differente ab illa, non potest in illa extranea essentia coaequare se ipsam, suam bonitatem et Magnitudinem, et per consequens suam Aeternitatem; et ideo mundus non est aeternus»¹¹⁴.

En el *Dialogus contra Lullistas* Eimeric retreia també la pretensió de Llull de demostrar el misteri trinitari, la resta d'articles de fe, els sagraments de l'Església i la potestat papal, en una fórmula molt semblant a la del *Directorium*¹¹⁵.

Creiem que en la *Confessio* Eimeric ha concentrat en l'article de la creació del món el problema plantejat per Llull amb el seu intent de demostrar les veritats de fe per tal de facilitar la conversió dels cristians cismàtics, els jueus i els sarraïns a la fe catòlica, mentre que en el *Directorium* i en el *Dialogus* havia resumit en una sola formulació que Llull volia demostrar la totalitat dels articles de fe.

Poca cosa podríem avui afegir al que vam dir sobre el valor probatori de les raons necessàries lul·lianes en la nostra edició del *Dialogus*¹¹⁶, i l'actitud que Eimeric ja havia adoptat sobre aquesta qüestió en el *Directorium*, on se cenyia a la més estricta disciplina tomista¹¹⁷. No sembla que en endavant ningú pugui prendre en consideració que Ramon Llull volia argumentar necessàriament sobre les veritats de fe. Llull «encercava ab possibilitat», amb un mètode de fer concordar la filosofia i la teologia del qual J. M. Ruiz Simon ha posat darrerament en relleu l'ambició, els pressupòsits i les inevitables limitacions¹¹⁸. No és encara prou aclarit l'iter de l'elaboració del mètode lul·lià i el grau de força probatòria que Llull atribuïa al seu sistema d'argumentació a mesura que l'anava elaborant i purificant. En canvi, els estudis més recents sobre aquest problema han contribuït a aclarir que Eimeric entenia Llull des d'una perspectiva completament diferent, mediatitzada per uns precedents ben identificats i precisos (Agostino Trionfo) i condicionada pel fet que el lul·lisme que pul·lulava al voltant d'Eimeric estava infectat d'idees arnaldia-

113. Cf. Ramon LULL, *Llibre dels articles de la fe*, a cura d'Antoni Joan PONS I PONS, *Llibre què deu hom creure de Déu*, a cura de Jordi GAYÀ ESTELRICH, *Llibre contra Anticrist*, a cura de Gret SCHIB TORRA (Nova Edició de les Obres de Ramon LULL, volum III), Palma, Patronat Ramon Llull 1996, 37, línies 11-15. El *Liber de articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe* és un dels textos lul·lians coneguts i citats per Eimeric al *Directorium*, II, q. XXVI, n. 3, p. 311 b.

114. Raymundi LULLI *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, ad loc., 8.

115. Cf. *El Dialogus contra lullistas de Nicolau Eimeric, o. c.*, 109 i 164, línies 550-555.

116. Cf. *ib.*, 109-123.

117. *Directorium*, I, q. XI, n. 1-10, p. 72 b - 73 b.

118. J. M. RUIZ SIMON, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, Barcelona, Quaderns Crema 1999, 358-391.

nes i d'idees de procedències encara més dubtoses¹¹⁹. El missatge tramès a Benet XIII és que Ramon Llull, nigromàntic i begard, tenia encara la pretensió de demostrar els articles de fe.

3. La tercera proposició fa: «Deus Pater est ita veraciter homo per Incarnationem sicut Filius, et quod Spiritus Sanctus est ita veraciter homo per Incarnationem sicut Filius, quia eorum una est essentia»¹²⁰.

Vam estudiar aquest article que ja apareix en el *Dialogus contra lullistas*, la seva connexió amb l'article 29 de la llista del *Directorium*¹²¹, la seva procedència d'un text de l'*Arbre de Ciència*, el seu sentit genuïnament lul·lià i la seva inserció en un context en el qual apareix inequívocament el seu caràcter no herètic en la nostra edició d'aquell tractat eimericià¹²². Aleshores vam fer notar que Llull tractava, amb un llenguatge certament poc acurat, de la possibilitat que el Pare i l'Esperit s'haguessin encarnat, no afirmava positivament que pel fet de tenir les tres Persones la mateixa essència s'haguessin encarnat totes tres. Altrament, la possibilitat de l'encarnació de les altres dues Persones de la Trinitat és doctrina tomista¹²³. Com sigui, Eimeric carregava a Ramon Llull un error trinitari-cristològic d'envergadura.

Enganxat amb aquest article n'hi ha un altre que diu: «Unitas essentie et nature divine facit stare tres personas divinas esse equaliter hominem deitaticum»¹²⁴.

Aquest és l'article n. 30 de la llista del *Directorium*¹²⁵, i és la traducció més o menys afortunada d'un text inequívocament lul·lià: «La unitat de la natura e essència divina fa estar egualment les tres persones home e deïtat»¹²⁶.

És de la mateixa espècie que l'anterior i s'analitza com aquell. Si en el primer article *Poder* feia cambra amb *Diferència*, ara fa cambra amb *Egualtat*, definida com «subject en lo qual ha repòs la fi qui és de concordança, de bonea, granea e les altres»¹²⁷. La igualtat es dona en quatre maneres: entre substàn-

119. Cf. *El Dialogus contra lullistas*, o. c., 46-56, 61-64.

120. Cf. infra, línies 1074-1076.

121. Cf. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 256 b – 257 a; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 543; BUSQUETS, o. c., 21-22; RIERA, o. c., 108; PASQUAL, o. c., 231-248.

122. Cf. *El Dialogus contra lullistas*, o. c., 92-101.

123. *STb* I, q. 3, a. 5.

124. Infra, línies 1077-1078.

125. Cf. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 257 a; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 543-544; BUSQUETS, o. c., 21-22; RIERA, o. c. 108-109; PASQUAL, o. c., 231-248.

126. Cf. Ramon LLULL, *Arbre de ciència*, setzena part *De l'arbre qüestionat*, VI *De les qüestions de les flors*, 14 *de les qüestions de les flors de l'arbre cristinal*, n.58 *De les qüestions de poder, igualtat e encarnació*, q. 390. El text llatí corresponent fa: «390. Quaestio: Cum Filius sit incarnatus, et non Pater nec Spiritus Sanctus, tres personae diuinae, quomodo possunt esse equaliter homo? Solutio: Vnitas naturae et essentiae diuinae facit esse equaliter tres personas hominem et Deum»: cf. RLOL *Arbor Scientiae*, vol. III, *Lib. XVI*, ed. Pere VILLALBA VARNEDA, Brepols, Tunhout 2000, 1256.

127. Cf. *Arbre de Ciència*, primera part *De l'arbre elemental*, I *De les raïls de l'arbre elemental*, 17 *D'egualtat*: OE I, 561.

cia i substància, entre substància i accident, entre accident i accident, i a més hi ha la igualtat de proporció. Aplicada a l'Encarnació, la combinació ente *Poder* i *Egualtat* juga en el primer registre de *Egualtat*, perquè les tres Persones divines són iguals en natura i essència. Per tant, si el Fill s'ha encarnat, també es podrien haver encarnat el Pare i l'Esperit Sant.

4. La quarta proposició lul·liana reportada per Eimeric és la següent: «In illo triduo Christus fuit verus homo, nam post fuit verus homo, et non per incarnationem nec per resurrectionem, sed remansit continue verus homo»¹²⁸.

Cal posar-la en relació amb els articles 47-49 de la llista del *Directorium*¹²⁹. També apareix en el *Dialogus*¹³⁰, i la vam estudiar en la nostra edició¹³¹, bo i posant en relleu que la provenença de la proposició no era ni de bon tros clara en el corpus lul·lià i, d'altra banda, que tenia il·lustres precedents en la teologia medieval: Hug de Sant Víctor i Pere Llombard, mai no considerats com heretges per aquesta o altres doctrines en les quals els grans teòlegs posteriors no els van seguir. No repetirem ara el que ja està dit.

5. La cinquena proposició que cal considerar és la següent: «Fides non est necessaria hominibus literatis aut intellectum habentibus elevatum, sed tantum rusticis, agricultoribus et similibus»¹³².

Proposició que es formula d'una manera semblant en l'article 97 de la llista del *Directorium*¹³³, i d'una manera equivalent en el *Dialogus*¹³⁴, on la vam analitzar amb tota cura, perquè l'inquisidor hi fa un joc de mans remarcable amb un text lul·lià del *Llibre de contemplació*, gràcies al qual hom obté amb una certa facilitat la imatge d'un Ramon Llull adicte a algunes teories de l'anomenat «averroïsme llatí»¹³⁵. Remetem al que ja vam dir aleshores.

6. La sisena proposició, a propòsit del baptisme, diu així: «Ad hoc est istud sacramentum institutum, ut parvuli baptizati pro quibus eorum patri ni fidem promiserunt, facti adulti, per se fidem profiteantur, ut eorum patri ni a promisso liberentur»¹³⁶.

128. *Infra*, línies 1294-1297.

129. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 257 b; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 545; BUSQUETS, o. c., 37-38; RIERA, o. c., 114-115; PASQUAL, o. c., 395-408.

130. Cf. «ATCA», XIX (2000), 164, línies 542-546; 180, línies 982-984; 232, línies 2574-2575.

131. *Ib.*, 101-108.

132. Cf. *infra*, línies 1531-1533.

133. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 260 a; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 551; BUSQUETS, o. c., 83-84; RIERA, o. c., 127; PASQUAL, o. c., 729-748.

134. «ATCA», XIX (2000), 165, línies 558-559.

135. Cf. *ib.*, 129-134.

136. Cf. *infra*, línies 1549-1571.

En l'article 90 de la llista del *Directorium*, Eimeric dóna una versió encara més completa de la proposició: «Nonagesimus: Quod si homo non est confirmatus et credit esse confirmatus, est a peccato originali mundatus, ratione bone intentionis, que consumit culpam et peccatum. In libro contemplationum et in libro de ecclesiasticis proverbii. Vbi dat intelligere quod peccatum originale non mundatur in baptisate sed in confirmatione, presertim quia addit quod sacramentum confirmationis est inventum ad hoc ut infantes per se promittant quod eorum patrini a promissione quam fecerunt sint totaliter liberati. In libris predictis et etiam in libro de doctrina puerili»¹³⁷.

I en l'*Expurgate vetus fermentum* la redacció és més acostada al text que es llegeix en la *Confessio*, sense indicació de fonts: «Istud sacramentum confirmationis fuit inventum propter hoc ut infantes quando sunt adulti et habent intellectum concedant illud quod patrini eorum promiserunt pro eis die quo fuerunt baptizati, in quo die infantes non habebant intellectum per quod possent consentire sacramento baptismatis»¹³⁸.

En la versió del *Directorium* l'article no solament és doble, ans es combina amb l'anterior article 89: «Quod infanti qui non vult consentire sacramento confirmationis, non valet sacramentum baptismatis. In libro contemplationum»¹³⁹. Acoblats, aquests dos articles vénen a dir que per a Llull el pecat original no s'esborra en el baptisme, ans en la confirmació. I la segona part de l'article 90 del *Directorium* tindria la virtut de corroborar l'anterior 89. Amb la qual cosa, Ramon Llull esdevindria heretge també en teologia sacramental.

Per començar, cal dir que Eimeric és imprecís en les fonts que al·lega, perquè en el *Llibre de contemplació* no s'hi troba ni el text de l'article 89 ni el del 90 de la llista del *Directorium*. És possible que s'hagi confós amb el text que després esmentarem de l'*Arbre de Ciència*. Pel que fa als *Proverbis de Ramon*, hom suposa que Eimeric esguarda els números 1-5 del capítol 220:

«1. Confirmació es atorgament de batejament. 2. Confermació es necessari sacrament per ço que l'infant atorc que es batejat. 3. Si no fos confermació, fóra dubtació de bapisme. 4. Si no est batejat e est confermat, restaures ton bapisme en ta volentat. 5. Qui es confermat es doblament mundat»¹⁴⁰.

Cal llegir aquests textos des de la suspicàcia per a trobar-hi un sentit pervers, encara que el n. 5 és ambigu, perquè si permet d'entendre que en el baptisme hi ha ,mundació', tampoc no precisa quin tipus de ,mundació' hi ha (o

137. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 259 a; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 550-551; BUSQUETS, o. c., 74-76; RIERA, o. c., 93-94; PASQUAL, o. c., 624-637.

138. Cf. Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 141-23-15, f. 200vb.

139. *Directorium*, II, q. IX, n. 89, p. 259 b; *Notes sobre el manuscrit*, o. c., 550; BUSQUETS, o. c., 74; RIERA, o. c., 92-93; PASQUAL, o. c., 624-637.

140. Cf. ORL, XIV, 242.

hi torna a haver?) en la confirmació. En tot cas, l'afirmació directa que el baptisme no neteja del pecat original no es veu enlloc.

En l'*Arbre de Ciència*, en canvi, hi ha un text que donaria peu a la redacció de l'article 89 del *Directorium*, i diu així:

«330. Qüestió: Ramon, si l'infant no vol consentir a la confirmació, ¿val a ell lo sacrament del bapisme? – Solució: en lo destroviment de la forma és destrovida la matèria»¹⁴¹.

En el text Llull assimilaria els sacraments del bapisme i la confirmació a les categories de matèria i forma, principis fonamentals de la composició dels ens que són l'un per a l'altre i que no poden existir l'un sense l'altre. Per a Llull, doncs, si en la confirmació no es donava un consentiment explícit al bapisme que l'infant ha rebut abans de l'ús de raó, la forma seria defectiva, no existiria i, per tant, en la seva absència quedaria no-informada, és a dir, anul·lada la matèria. Ara bé, saber què volia dir Llull quan parlava d'aquest 'destroviment' potser s'aclareix, si hom prossegueix llegint el text de l'*Arbre de Ciència*:

«331. Qüestió: Ramon, los infants que moren ans que sien confirmats, ¿van en purgatori? Solució: L'ànima de l'infant batejat qui no és confirmat ha presa la caracta del sacrament en potència, e no ha colpa si en est segle no ha usat de raó, car no ha hagut instrument amb què usar ne pogués».

«332. Qüestió: Ramon, si l'home no és confirmat e cuida ésser confirmat e mor ans que sia confirmat, ¿és del pecat original mundat? Solució: Bona entenció consuma colpa e pecat»¹⁴².

No hi ha dubte que, si aquí Llull assimilava el bapisme i els seus efectes a una potència —i entenia que la confirmació és la forma que fa passar la potència del bapisme a l'acte—, i si deia que el desig i la bona intenció supleixen, pel que fa als efectes, la recepció del sacrament de la confirmació, Llull donava peu a pensar que s'havia allunyat molt de la teologia comuna, que considerava fermament adquirit el caràcter baptismal en la recepció del primer sacrament, sense que la confirmació hi afegeixi res, al contrari: el caràcter baptismal és *conditio sine qua non* per a poder rebre el caràcter de la confirmació¹⁴³.

141. Cf. Ramon LLULL, *Arbre de ciència*, setzena part *De l'arbre qüestionari*, V *De les qüestions de les fulles*, 9 *De les qüestions de la primera part de les fulles de l'arbre apostolical*, 2 e *les qüestions de confirmació*: OE I, 946 b.

142. *Ib.*

143. Cf. *STb* III, q. 72, a. 5 i 6. Sobre el caràcter sacramental, cf. *ib.*, q. 63, a. 1-6; q. 65, a. 3, in c.

Que aquest és *un* sentit possible del text, no es podria negar. Ara bé, resulta que en el sistema de l'*Arbre de Ciència* i en tants altres llocs de l'opus lul·lià una tal obvietat ha d'ésser posada en quarentena. Fonamentalment perquè les quatre mil preguntes i respostes de l'*Arbre qüestionari* tenen la seva pròpia hermenèutica, que Llull exposa amb detall, per tal que el lector no es perdi tot d'una en el bosc de qüestions que està a punt de sorgir davant el seus ulls:

«Lo procés que proposam tenir en solvre les qüestions, està en tres maneres. L'una manera és en quant trametem la responsió a certs locs dels arbres antecedents, en los quals hom porà atènyer la solució segons la natura d'aquells locs e la natura de la qüestió e dels seus térmens... La segona manera és solvre les qüestions per màximes condicionades segons les natures dels arbres, concordant aquella màxima ab la conclusió de la qüestió afirmant o negant. E si la màxima és a alguns escura, consellam que recorren a les natures dels arbres e dels locs d'aquells ab los quals la màxima ha concordança... La terça manera de solució és composta de la primera manera e de la segona, car algunes vegades proposam solvre algunes qüestions trametent als locs dels arbres e donant una màxima a la qüestió»¹⁴⁴.

Si hom s'acull a la indicació lul·liana, posat que les màximes suara transcrites de les qüestions de la primera part de les fulles de l'arbre apostolical hagin pogut semblar obscures, hom pot recórrer a la natura de l'arbre i a aquell lloc amb el qual les màximes tenen concordança, que és a la primera part de les fulles de l'arbre apostolical, on es tracta de la confirmació, i on es llegeix:

«Confirmació és per ço que l'infant cregut, qui no era disposat a entendre quan fo batejat, reeba la impressió del sagrament primer en son entendre, e açò mateix de la sua memòria e voluntat. E per açò aquest sagrament de confirmació és instrument del primer, qui en quant si mateix era disposat a fer la impressió en les potències de l'ànima del subject, mas no la podia fer en los actus d'aquelles potències ço és a saber, en membrar, entendre e amar, mas que féu les impressions en les potències. E per sagrament de confirmació se fan los caràcters del sagrament en los actus de les potències, en quant lo batejat consent a ésser mundat de l'original pecat en membrant, entenenent e amant»¹⁴⁵.

A la llum d'aquesta definició de l'economia del sagrament de la confirmació, queda clar que, en parlar de potència i acte a propòsit dels dos sagraments, Llull no assimilava les realitats sacramentals a aquests conceptes metafísics, ans es referia a les potències de l'ànima, que en l'infant cregut

144. *Arbre de Ciència*, setzena Part De l'*Arbre qüestionari*: OE I, 842 b – 843 a.

145. *Ib.*, vuitena part De l'*arbre apostolical*, V De les fulles de l'*arbre apostolical*, 2 De confirmació: OE I, 680 b.

(= crescut) es troben actualitzades, és a dir, ja són aptes per a realitzar els seus actes propis: entendre, recordar, voler. En tot cas, cal anotar que en aquest text Llull diu que la confirmació és instrument (= causa instrumental) del baptisme, afirmació que no sovinteja en teologia sacramental. Llull es referia, doncs, al joc que tenien les potències psicològiques segons el moment de la recepció dels dos sacraments: eren adormides en l'infant, es desvetllaven en el noi. Referida a aquest aspecte, fins la màxima de la qüestió 332, «bona entenció consuma colpa e peccat», es pot entendre en relació amb el consentiment del subjecte en la remissió del pecat original, no amb la remissió en ella mateixa, en quant és un acte que es realitza en el sacrament.

La interpretació que Eimeric donarà del text lul·lià es val del text que llegeix en la *Doctrina pueril*:

«Lo sacrament de confirmació és, fill, figura e consentiment del baptisme que has rebut... Aquest sacrament de confirmació és atrobat per ço con los infants com són crescuts (*var*: creeguts) e han enteniment, atorguen ço que lurs padrins promeseren per ells al dia com foren bateyats, en lo qual dia los infants no havien enteniment per lo quall poguessen consentir al sacrament del bapisme. Amable fill, com tu reebes lo sacrament de confirmació, adonchs ixen de la promissió los padrins qui tengueren tu a les fonts e qui en persona de tu pormeseren a conservar lo sacrament del bapisme»¹⁴⁶.

El lligam que estableix Llull entre baptisme i confirmació a través del consentiment és el detonant que ha pogut moure Eimeric a veure un error en els textos que ell maneja. El concepte de consentiment posterior al baptisme, sigui a través de la confirmació, sigui a través d'altres actes, per tal de revalidar el baptisme, és estrany a la teologia sacramental occidental. En aquesta, cada un dels dos sacraments té la seva pròpia entitat i funció i, si en algun sentit un d'ells depèn de l'altre, aquesta relació d'independència es dona entre la confirmació respecte del baptisme, no a l'inrevés, perquè, en un subjecte, la confirmació ni tan sols no podria esdevenir-se com sacrament sense la prèvia recepció del baptisme. La progressió entre un i altre la teologia clàssica la veu en el ,robur' que confereix pròpiament la confirmació, gràcia específica del sacrament per a determinats actes també específics que haurà de realitzar el qui el rep, entre els quals no hi figura el consentiment al baptisme. És possible que Eimeric interpretés un tal consentiment com una condició de validació de la ,res' del sacrament del baptisme? D'aquí provindria la seva idea que Llull ensenyava que el pecat original no s'esborrava en el baptisme, ans en la confirmació i a través del consentiment.

---

146. Cf. Ramon LULL, *Doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona, Ed. Barcino (Els Nostres Clàssics, A 104), 79-80; ID., *Doctrina pueril*, ed. crítica de Joan SANTANYACH I SUÑOL, (Nova Edició de les Obres de Ramon Lull, VII) Palma 2005, 71.

7. La setena proposició diu: «Quilibet obligatur ut sit in ordine matrimonii vel religionis, quia omnis alius status disconvenit cum intentione propter quam Deus hominem creavit»¹⁴⁷.

Correspon a l'article 91 de la llista del *Directorium*, on té el mateix tenor: «Nonagesimus primus: Quod quilibet est obligatus ut sit in ordine matrimonii uel religionis: quia omnis alius status discordat cum finali intentione propter quam quilibet est creatus. In libro de doctrina puerili»¹⁴⁸.

I, certament, hom llegeix en la lul·liana *Doctrina pueril*: «Ubligat és, fill, en ésser en orde de matrimoni o de religió, cor tot altre estament se desconvé ab la final intenció per la qual és creat»¹⁴⁹.

La inclusió d'aquest article en el *Directorium*, en l'*Expurgate vetus fermentum*¹⁵⁰ i en la *Confessio fidei christiana* només es pot entendre a partir de les grans lluites de la primera meitat del segle XIV menades per l'Església jeràrquica i oficial contra tots aquells grups de cristians radicals, franciscans, espirituals, visionaris i apocalíptics que, per raons diverses, foren arrossegats a negar l'autenticitat d'aquella Església —considerada corrupta i anomenada la gran prostituta de Babilònia¹⁵¹— i a sostenir la tesi de les dues esglésies: l'espiritual i veritable, contraposada a la carnal i falsa. En aquests context, els begards són ben coneguts per la duresa de les seves crítiques a la clerecia¹⁵². Des d'aquesta òptica, en l'article de la *Doctrina pueril* Eimeric hi pot llegir una exclusió de l'estament clerical eclesial dels plans de Déu, equivalent a una condemna de la jerarquia eclesial. En aquells moments l'inquisidor escriu o està a punt d'escriure la *Incantatio Studii Ilerdensis*, on impugna algunes tesis d'Antoni Riera i del seu grup, de to indubtablement begard, contra l'orde i el culte clerical¹⁵³. Amb això reforçava la seva convicció antiga, que ja venia de l'*Expurgate vetus fermentum*¹⁵⁴, segons la qual Ramon Llull havia d'ésser tipificat com un heretge begard.

147. Infra, línies 1586-1589.

148. *Directorium*, II, q. IX, n. 5, p. 259 b – 260 a; *Notes sobre el manuscrit, o. c.*, 551; BUSQUETS, *o. c.*, 176-177; RIERA, *o. c.*, 94; PASQUAL, *o. c.*, 637-652.

149. *Edicions citades.*, 87 i 80 respectivament.

150. Eimeric tradueix allí el text així: «Obligatus es, fili, ad essendum in ordine matrimonii vel religionis, quia omnis alius status disconvenit cum finali ratione propter quam creatus es»: Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 141-23-15, f. 202ra, línies 13-16.

151. Els exemples es podrien multiplicar a cor què vols. Adduïrem únicament un fragment de la lletra de Pèire Joan als fills de Carles II d'Anjou, publicada per EHRLE, *Die Spiritualien, o. c.*, 534-540, i reproduïda en part per J. M^e POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fratricelos catalanes (Siglos XIII-XIV)*, Vic 1930, 27-28: «Sicut enim DC^o anno vitae Nohe rupti sunt fontes abyssi magne et cataracte celi aperte, ita ut nullus salvari potuerit nisi in archa dei imperio fabricata: sic oportet fornicariam Babilonem in maris profunda demergi, quando sub VI° capite bestie hanc meretricem portantis decem cornua tamquam reges una hora accipient potestatem, qui odient fornicariam ipsamque facient desolatam».

152. *Directorium*, II, q. VIII, n. 2, p. 250 b. Cf. infra, nota complementària a la línia 43.

153. Cf. *La Incantatio Studii Ilerdensis, o. c.*, 26-34, 47-48, 57-62.

154. «Hic articulus est hereticus et periculosus nimis, nam est condemnare statum pape, cardinalium, patriarcharum, archiepiscoporum, episcoporum, clericorum, viduarum et

Els contradictors moderns d'Eimeric han acumulat amb raó molts altres textos lul·lians en el quals Llull parla honorablement de l'estament clerical, amb la qual cosa es desvirtuaria la interpretació que fa Eimeric de l'article de la *Doctrina pueril*. Si tenen raó des de gairebé tots els punts de vista, no sembla que hagin tingut en compte un principi bàsic de l'hermenèutica dels inquisidors: la *suspicio*. Quan els lul·listes del *Dialogus* retreuen a Eimeric: «Nimis es suspiciosus homo», ell respon amb la seva diàfana franquesa: «Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor; vulpeculas volo capere que caudas habent ad invicem colligatas; quare caute oportet me procedere et non cuique spiritui credere»¹⁵⁵.

Si aquesta és la metodologia que cal aplicar a la persecució dels heretges i dels errors en matèria de fe, hi ha poc dubtes que l'article de la *Doctrina pueril* podia ésser arrenjerat en una llista de proposicions contràries a l'ortodòxia eclesiàstica. I amb la inclusió d'aquest article a la *Confessio*, Eimeric arrodonia la seva caracterització d'un heretge particularment perillós, tant en l'orde doctrinal com en el de la disciplina eclesiàstica.

8. Hem deixat per al final l'examen d'un error que Eimeric penja a Llull sense referir-se aquesta vegada a cap text lul·lià concret. Es troba al paràgraf [87], on Eimeric, en la darrera de les proposicions cristològiques de la *Confessio*, rebut que es pugui dir que l'Esperit Sant sigui el pare de Jesucrist, el qual, segons l'article de fe, fou concebut per obra de l'Esperit Sant'. La teologia medieval ensenya tradicionalment que, si Jesucrist fou concebut per obra de l'Esperit Sant, no pot ésser dit per això que sigui fill de l'Esperit Sant¹⁵⁶. No ho és en tant que Déu, car és Fill del Pare, ni ho és en tant que home, perquè aleshores seria un mer home. En el paràgraf anterior, Eimeric havia deixat clar que la concepció de Crist havia estat obra de tota la Trinitat¹⁵⁷. En el moment d'excloure que sigui lícit dir que l'Esperit Sant és el pare de Jesucrist, perquè l'únic pare de Jesucrist és Déu Pare, i com a home Jesucrist és fill de Maria i

---

virginum; qui status per Ecclesiam approbantur. Nam, ut dicitur *de Summa Trinitate et fide catholica, Non solum*: «Virgines, continentes et coniugati per fidem rectam et operationem bonam placentes Deo ad eternam merentur beatitudinem pervenire». Nec valet si dicatur quod loquitur de religione christiana, ad quam omnes generaliter obligantur, quia tunc non dixisset quid de matrimonio, quia tunc nihil ad propositum; nam coniugati christiani sub religione christiana enumerantur; dixisset enim quod quilibet obligatur ut sit in ordine religionis, scilicet, christiane, et non disiunctive matrimonii vel religionis. Nec valet si dicatur quod loquitur de religione clericali generaliter, quia tunc status laicorum continentium et virginum condemnantur. Loquimur igitur de religione generaliter monachorum, ut nomine monachorum religiosi omnes generaliter includantur. Quod sic ille Raimundus intelligat patet, nam distincta capitula facit de matrimonio, clericis et religiosis, ut statim videbitur. Est ergo articulus antedictus hereticus et periculosus nimis»: *L. c., ib.*, línies 17-40.

155. Cf. *El Dialogus contra lullistas, o. c.*, 220, línies 2220-2224.

156. Cf. III, q. 32, a. 3.

157. *Infra*, línies 1238-1247.

prou, sense pare humà, Eimeric afegeix que aquesta és la tesi de Ramon Llull, és a dir, que Jesucrist és fill de l'Esperit Sant. I afirmar, doncs, que Jesucrist és fill de l'Esperit Sant segons la seva humanitat, equival a considerar Jesucrist com un simple home, no com a Fill de Déu.

No hem sabut veure en la llista dels articles del *Directorium* cap article relacionat amb l'afirmació eimericana de la *Confessio*. En l'aparat de fonts i de notes complementàries hem citat un text lul·lià de l'*Arbre de Ciència*¹⁵⁸, prenent peu del qual es podria sospitar que una frase de les *Flors de l'arbre apostolical*, on és tractada la concepció de Jesucrist per obra de l'Esperit Sant, sigui poc feliç en ordre a expressar el contingut del dogma: «És, doncs, Crist per Sant Esperit home e no per home engenrat, mas de mare product en deïtat». Si es parteix de la base que engendrar home = ésser pare d'home, en entendre «Crist és engenrat home per Sant Esperit e no per home», es podria subsumir que hom està dient que l'Esperit Sant és el pare de Jesucrist home. Per tant, aquí hauria tingut Eimeric una ocasió per a suposar que Llull ensenyava aquesta doctrina.

Tot el paràgraf anterior a la frase lul·liana que acabem de transcriure és una defensa aferrisada de la tesi que Jesucrist no ha pogut tenir un pare home, car en aquest cas no hauria estat Déu, ans només home. Si Eimeric diu que Llull ensenya que Jesucrist, com a fill de l'Esperit Sant, només és home, el que es pot llegir abans de la frase on per ventura l'inquisidor copsa l'afirmació herètica és justament el contrari, és a dir, que com a Fill de Déu, Jesucrist no podia tenir un pare home, com es pot comprovar en la transcripció que en donem en el seu lloc.

Aquest podria ésser un bon exemple del rigor hermenèutic d'Eimeric dut fins a les seves darreres conseqüències. Ultra la *suspicio*, qualsevol imprecisió o error material pot donar peu a la convicció de principi que el seu autor és heretge.

Conclusió

Amb la *Confessio fidei christianae* i amb la *Incantatio Studii Ilerdensis* es clou el cicle de la literatura antilul·liana d'Eimeric. Aquesta literatura ha adoptat el format doctrinal (*Expurgate vetus fermentum* i *Fascinatio lullistarum*), el format diàleg-diatriba (*Dialogus contra lullistas*), el format denúncia (*Incantatio Studii Ilerdensis*), el format memorial (*Confessio fidei christianae*). Els diferents vehicles no amaguen en cap moment la profunda unitat d'aquesta literatura. Eimeric està convençut que Llull i el lul·lisme representen una desviació doctrinal perillosa, sobretot perquè el tipus d'error que s'hi amaga és atípic, difús, diforme, desigual, múltiple i pràcticament incontrolable en la mesura

158. Cf. infra, notes a les línies 1261-1263.

que es difon en llengua vulgar. La seva lectura del lul·lisme ha dut Eimeric a una conclusió ferma: el lul·lisme no pot tenir carta de naturalesa en l'Església. Ja des dels inicis de la seva lluita contra Llull, la convicció d'Eimeric és sòlida, i l'inquisidor mai no se'n farà enrere. La *Confessio* és l'actualització resumida de tots els escrits i actuacions anteriors de l'inquisidor contra Llull, adreçada al papa perquè en prengui bona nota i actuï, al seu torn, en conseqüència.

Paradoxalment, la resolució amb què Eimeric atacà el lul·lisme tingué la virtut de desvetllar el braó dels lul·listes, i la qüestió esdevingué un blanc contra negre que duia fatalment a la victòria d'una part i a la desfeta de l'altra. La sentència definitiva (definitiva en sentit de definitòria), era un compromís; els lul·listes medievals i moderns la van interpretar com llur victòria, quan, de fet i des del punt de vista doctrinal, deixava les coses en l'estat en què es trobaven el 1374. Totes les polèmiques posteriors entre lul·listes i anti-lul·listes estan dominades pels efectes de l'acció eimericiana contra Llull. Vistos els minsos resultats intel·lectuals a què va arribar el lul·lisme medieval i modern autòcton, quan va poder organitza-se en llibertat i en forma d'escola, cal reconèixer en Eimeric el principal activador de l'interès per Llull durant tota l'època moderna a Catalunya i Mallorca. En algun altre lloc hem atribuït a l'acció d'Eimeric una certa virtut purificadora d'elements revolucionaris que s'havien incrustat al lul·lisme des de fora¹⁵⁹, com més tard s'hi incrustarà l'alquímia. És un panorama contradictori. La contradicció es reforça, si hom pensa que el que cercava Eimeric era el contrari: ni la purificació¹⁶⁰ ni l'avivament, ans la 'dampnatio memoriae' de l'heretge que ell havia assenyalat. Però en el teatre de la vida humana no és la passió el lloc geomètric de totes les contradiccions?

La nostra edició

La *Confessio fidei christianae* ha estat transmesa per dos manuscrits: el lat. 3171 de la BNF¹⁶¹ i el ms. 141-23-14 de la Biblioteca Capítular y Colombina de Sevilla¹⁶². Designarem B el primer i A el segon, per tal com creiem haver demostrat que el manuscrit de París és còpia de l'actual manuscrit sevillà¹⁶³, i és aquest que prenem com a base de l'edició.

159. Cf. *El procés*, o. c., 436-437; *La Sentència definitiva del 1419*, o. c., 344-346.

160. Aquesta possibilitat queda taxativament excloua en el *Dialogus contra lullistas*: cf. ed. c., línies 2080-2096.

161. Cf. Philip LAUER, *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits latins*, t. IV, París 1958, 279-285.

162. Cf. *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capítular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, o. c., 315-330.

163. *Ib.*, 363-368.

La puntuació és responsabilitat de l'autor d'aquest article. S'han desfet totes les abreviatures i s'han regularitzat grafies: bp/pp, c/cc, c/ch, c/t, ct/tt, d/t, es/s, f/ff, f/ph, g/gg, g/gua, gi/gui, i/y, l/ll. m/mm, m/mp, n/nn, s/sc, s/ss, s/x, t/th, t/tt, u/v, z/tz. També ha estat regularitzat l'ús de la *b*. Les lliçons desestimades han estat enviades a l'aparat crític. En l'aparat complementari de notes ara i adés s'exposen determinades particularitats del text manuscrit. Les citacions de textos escripturístics identificats es posen entre cometes. Els aparats són els usuals en aquest anuari. La *Summa Theologica* de sant Tomàs és citada entrant directament en la part (I, II, III o *Supplementum*) i la qüestió de què es tracta. Pel que fa a la metodologia dels aparats i de les taules, ha semblat oportú d'introduir alguns canvis¹⁶⁴:

En els aparats de fonts i de notes complementàries, les abreviacions dels llibres bíblics s'escriuen en endavant en cursiva.

En les taules les mateixes abreviacions s'escriuen en versaleta.

Per al llibre dels Salms, seguim la numeració de l'edició crítica de la traducció de sant Jeroni¹⁶⁵.

---

164. Aquests canvis han estat proposats *de facto* en el volum n. 1 del «Corpus Scriptorum Cataloniae», ARNALDI DE VILLANOVA, *Introductio in librum {Ioachim} De semine Scriptorum, Allocutio super significatione nominis Tetragammaton* (ARNALDI DE VILLANOVA OPERA THEOLOGICA OMNIA, III), curante Josep PERARNAU, Barcelona, I. E. C., Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani, 2004, 209 p.

165. Cf. *Biblia Sacra iuxta latinam Vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii XII...*, *Liber Psalmorum ex recensione Sancti Hieronymi, cum praefationibus et epistula ad Sunniam et Fretellam*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, MDCCCCLIII, 298 p.

Nicolau EIMERIC

CONFESSIO FIDEI CHRISTIANE

{Pròleg}

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri ac domino, domino 1
nostro, domino Benedicto, digna Dei providentia sacrosancte Roma-
ne ac universalis Ecclesie huius nominis pape tertidecimo, frater Ni-
colaus Eymerici, ordinis fratrum predicatorum, magister in theologia
indignus ac inquisitor in Aragonia heretice pravitatis: Pedum crebra 5
ac devota oscula beatorum.

Si licuit, pater sancte, beato Hieronymo in secundo prologo super
Iob cum stomacho taliter intonare: «Si fiscellam iunco texerem aut pal-
marum folia manibus complicarem, ut in sudore vultus mei comedere-
rem panem meum et ventris opus sollicita mente tractarem, nullus 10
morderet, nemo reprehenderet. Nunc vero, quia iuxta sententiam Sal-
vatoris volo «operari cibum qui non perit» et antiquam divinorum vo-
luminum viam sentibus expurgare corrector viciorum, falsarius vocor
et errores non auferre, sed serere palam dicor». Cur non licebit et mihi 15
cum gaudio ut sequitur acclamare: Si mane et vespere psalmos rumi-
nando, libellum in manibus baiulando circuire quatuor claustri latera
frequentassem. Si psalmodiam die ac nocte in choro cum ceteris mo-

---

8 fiscellam AB ficellam | iunco AB iuncto 12 perit B peterit

8-14 Sancti HIERONYMI *In libro Iob alius Prologus iuxta emendationem graecam*, in
Biblia Sacra iuxta latinam Vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii XII..., *Libri Hes-*
ter et Iob, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis MDCCCCLI, 74-75. 12 Io 6,27

---

13 *falsarius* Eimeric ha triat intencionadament la citació de sant Jeroni, la qual cosa permet de saber que era perfectament conscient de l'acusació d'ésser falsari que hom li va endegar ja en vida: cf. supra, p. 14 i notes 47 i 61. Si aquesta acusació no es dedueix literalment de les conclusions de la comissió Ermengol, on no es llegeix cap blasme explícit de falsedat adreçat a Eimeric, ans de maldat (i creiem que en sentit d'imperfícia: «... ipsi articuli condempnati, qui superius sunt inserti in latino, male dicto libro fuerunt attributi...», *La sentència definitiva de 1419, o. c.*, 367), l'acusació ha d'estar relacionada amb la certificació dels registradors de lletres pontificies, segons la qual la butlla *Conservationi puritatis* no apareixia en el registre de l'any sisè del pontífic de Gregori XI. L'acusació provenia evidentment del camp lul·lista, i Eimeric s'hi encara tot d'una.

- dulatis vocibus resonassem. Si missas pro vivis et mortuis lacrimis crebris, sepius, devotius ac sedulius celebrassem. Si per villas et castra
 20 predicans, verbum Domini disseminando, panem ostiatim pro egenis fratribus mendicassem et hiis contentus ad ulteriora nullatenus processissem, nullus contra me reclamasset, nullus contra me latrasset, nullus contra me suum calcaneum elevasset, neque me utique lacerasset. Nunc vero, pater beatissime, quia in fervore mentis mee, inter magna
 25 et parva ultra XL librorum volumina compilavi, manu propria exaravi, magno cum labore peculio mutuato copiarum et in libraria communi in cathena, quatinus cunctis paterent, Gerunde poni, ubi «qui me segregavit ex utero matris mee vocavit per gratiam suam» ad sacrum predicatorum ordinem, procuravi. Et nedum sic tantum. Sed et

---

22 reclamant ... ne B om

27-28 Gal 1, 15

---

25 La darrera llista i la més completa de les obres d'Eimeric es pot veure en l'apèndix I, «*Verzeichnis der Werke Nicolaus Eymereichs*» d'HEIMANN, 161-209, amb indicació de tots els manuscrits i les edicions de què han estat objecte. L'autora compta quaranta quatre obres autèntiques, cinc de les quals per ara són perdudes. Altres quatre obres atribuïdes a Eimeric són dubtoses.

26 *exaravi* Segons testimoni de F. DIAGO, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, Barcelona, Sebastian de Cormellas 1599, f. 51, els autògrafs d'Eimeric formaven un grup diferent dels volums copiats expressament en onze grans volums per al convent gironí. Durant el segle XX alguns d'aquests autògrafs foren adquirits per la Biblioteca de Catalunya: són els actuals manuscrits 1278 I-III (*Postilla litteralis super evangelium Matthei*), 1279 (*Postilla litteralis super evangelium Iohannis*, c. 4-6), 1280 (*Postilla litteralis super epistolam ad Galatas*), 1281 (*Postilla super epistolam ad Hebreos*, c. 10-13), 1284 (*Postilla litteralis super evangelium Luce*, c. 19-24).

27-29 La citació de Gal 1, 15 també es troba en el pròleg de l'eimericà *Elucidarius Elucidarii*: Cf. Yves LEFÈVRE, *L'Elucidarium et les Lucidaires. Contribution, par l'histoire d'un texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen-âge*, Paris, Brocard Éditeur 1954, 484.

29 *procuravi* Com certifica Francisco DIAGO, *l. c.*, les obres d'Eimeric foren copiades al convent dominicà de Girona i conservades en onze volums manuscrits de la biblioteca d'aquell convent. Dispersats en el moment de la Desamortització (a. 1835), dels volums eimericàns gironins se'n perdé el rastre. L'any 1979 J. Perarnau descobrí el que segurament fou el primer de la sèrie dels onze volums eimericàns del convent gironí: cf. J. PERARNAU, *Tres nous tractats de Nicolau Eimeric en un volum de les seves «Opera Omnia» manuscrites procedents de Sant Domènec de Girona (Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, ms. 15-III-6)*, dins «*Revista Catalana de Teologia*», IV (1979), 79-100. En aquest manuscrit es conserven en exemplar únic els tractats *De iurisdictione Ecclesie et inquisitorum contra infideles demones invocantes vel alias fidem catholicam agitantes* (ca. 1370),

quia hereticis, credentibus, defensoribus et receptatoribus, vulpeculis 30
 siquidem intricatis caudis ignitis adinvicem colligatis, quia «de vanitate»
 conveniunt «in idipsum», «circuiendo mare et aridam» «in sudore vul-
 tus» mei et perambulando terram «ut facerem multos proselitos, non
 filios gehenne, ut olim hypocrite pharisei», sed glorie, ut apostoli sanc-
 ti Dei, efficacius, ardentius et sedulius totis meis compagibus per an- 35
 nos XL et amplius disceptavi, penitentes crucibus consignavi, stalau
 et carceribus ad penitentiam peragendam aqua doloris et pane angus-
 tie iudicavi. Sciens quod «ferrum ferro acuitur», et clavus clavo retun-
 ditur, atque malleus malleo malleatur, nonnullos inpenitentes reliqui,
 nonnullos inpenitentes, penitentes etiam et relapsos tradidi brachio 40
 seculari, qui fuerunt ignibus consummati. Denique et non tantum ita.
 Sed et quia contra et adversus quemdam Raimundum Lull, virum

---

35 totis A *interlin*

31-32 Ps 61, 10 32-34 Mt 23, 15 32-33 Gen 3, 19 38 Prov 27, 17

Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantes (1383-1387), i *De Conceptione Virginis Marie* (1384). Al cap de vint anys aparegueren a Sevilla nou volums més de la dita col·lecció: cf. J. DE PUIG, *Manuscripts eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins «ATCA», 17 (1998), 295-380. Aquests volums, alguns amb correccions autògrafes del mateix inquisidor, van fer emergir a la llum, en exemplar únic, cinc obres de l'inquisidor considerades perdudes o conegudes només fragmentàriament: *Postilla litteralis super evangelium Marci*, *Sermones de tempore*, *Sermones de communi sanctorum plurimorumque eventuum*, *Quaestiones super primum librum Physicorum* i l'*Expositio litteralis in evangelium Iohannis apostoli et evangeliste*, fins aleshores només coneguda en la seva primera meitat. Faltaria ara, doncs, per situar el volum que completaria els onze de la col·lecció eimericiana gironina, en el qual per ventura figurarien els tractats de l'inquisidor que encara avui consten com a perduts: *Tractatus contra quinque blasphemias*, *Tractatus contra haereses Arnaldi de Villanova*, *Tractatus contra errores de sanguine Christi*, *Postilla super epistolam ad Hebraeos*, *Postilla litteralis super evangelium Luce*, *Postilla super epistolam ad Titum* i qui sap si les pàgines que va poder escriure l'inquisidor, ja al final de la seva vida, de la *Postilla super epistolam ad Romanos*.

36 *per annos XL et amplius* Els períodes de l'activitat inquisitorial d'Eimeric, sense comptar les interrupcions i els exilis que li foren imposats, van de 1356 a 1360, de 1365 a 1374 i de 1387 a 1394. En una visió retrospectiva, ell conceptua que des del 1356 no ha parat de fer d'inquisidor, i això ho justificarien, almenys en alguna mesura subjectiva, els seus nombrosos escrits, particularment els voluminosos comentaris als evangelis, en els quals sempre lluita contra l'heretgia. Hom pot veure una mostra indicativa d'aquest tarannà en Claudia HEIMANN, «*Quod Iudei a Deo non excusantur...*» *Nicolaus Eymerichs Kommentar zum Johannes-Evangelium*, dins «*Revista Catalana de Teologia*», XXIX/2 (2004), 397-419.

40-41 *nonnullos... tradidi brachio seculari* Al *Directorium*, II, q. xi, n. 9, p. 266 b, Eimeric relata que en temps d'Innocenci VI (de fet, l'any 1357), ell mateix va con-

- utique phantasticum et begardum, cuius «pater mendacii» mentem sic
 excecavit, ut eius doctrina merito sit censenda tam heretica quam in-
 45 sana, per XX^a annos et amplius coram tribus Romanis pontificibus
 sedulius decertavi, eiusdem libros multos ignibus arsi et sectatores
 illius flammeo gladio anathematis percussi, duris carceribus mancipa-
 vi. Quia, inquam, contra hos «frameam effudi» pariter et conclusi, «manum-
 50 que misi ad fortia» antelata, ecce «insurrexerunt» quasi vir unus «Belial
 filii», «testes iniqui», non grammatici, non dialectici, non physici, non

---

51 arithmetici AB arismetici 64-65 et ... extirpatione B om

---

43 Io 8,4 48 Ps 34, 3 48-49 Prov 31, 19 49-50 Dt 13, 13; 1 Reg 10, 27
 2Par 13, 7 Ps 26, 12

---

demnar l'heretge Nicolau de Calàbria, el qual fou cremat. És l'únic cas documentat d'una relaxació al braç secular duta a terme per Eimeric. La seva afirmació en aquestes línies seria purament retòrica? Els partidaris de Llull que ell combat en el seu *Dialogus contra lullistas* també li retreien que n'havia condemnats molts al darrer suplici: «Et non es tu ille qui multos utriusque sexus et varios inclusisti, vinxisti, torsisti, confudisti et, quod aures audire tinniunt, arsisisti, tradens illos brachio seculari ultimo supplicio feriendos?»: cf. Jaume DE PUIG I OLIVER, *El «Dialogus contra lullistas» de Nicolau Eimeric*, dins «ATCA», 19 (2000), 176, línies 882-884. Cf. C. HEIMANN, 22, 53.

43 *begardum* Al *Directorium*, II, q. VIII, n. 2, p. 250 b, Eimeric consigna els errors dels begards referents a) a les dues esglésies, la carnal i l'espiritual; b) la potestat dels clergues, que només és real si porten una vida santa; c) als qui juren per Déu, cometent pecat mortal; d) als clergues en pecat, que no poden celebrar misses ni administrar sacraments; e) als begards mateixos, els únics fidels a l'evangeli. Joan XXII condemnà llurs errors en la decretal *Gloriosam Ecclesiam*, de la qual Eimeric reproduïx un fragment *ib.*, q. XVI, n. 2, p. 291 a – 292 a; n'hi ha també edició parcial en DU PLESSIS D'ARGENTRÉ, 219, i en D Sch 910-916. El cap d'aquests heretges és Pèire Joan, *ib.*, q. IX, n. 1-2, p. 252 a – 254 a; q. XV, n. 1, 282 b – 282 a. Els errors dels begards es confonen també amb els dels beguins, *ib.*, q. XV, n. 3, p. 282 a – 283 a, que són els errors dels espirituals franciscans sobre la pobresa i les limitacions de la potestat del papa pel que fa a la interpretació de la regla dels frares menors (la possessió de béns en comú, etc.). De manera que, en qualificar Llull com a begard, Eimeric el situa en la perspectiva dels espirituals del seu temps, segurament influït pel tarannà que ell pogué observar en alguns dels lul·listes que perseguí. A títol d'exemple, cal recordar aquí el grup de lul·listes lleidatans, encapçalats per Antoni Riera, més aviat sensibles als corrents profètico-apocalíptics i espirituals, amb alguna influència de Pèire Joan, com ja vam tenir ocasió d'assenyalar al seu moment (cf. *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi, o. c.*, 20-40). En el tractat *Contra Alchimistas* Eimeric diu dels begards: «Bigardi ypocrite cimino faciem suam subfumigant ut crocei videantur, quatenus videantur hominibus ieiunantes; sunt etenim pingues ventre, sed crocei facie»: *ed. c.* [supra, p. 17, nota 59], 126, 1ª conclusio.

philosophi, non geometrici, non musici, non arithmetici, non astronomi, non astrologi, non mathematici, non theologi; sed viri utique inscii, litteris inperiti, non duces, non presides, non comites, non barones, non marchiones; sed potius mercatores, sutores, cerdones, sartores, fullones, fabri lignarii, ferrarii, argentarii, lanarii, tabernarii, pigmentarii. Hii siquidem tales et tanti, tantisque miris officiis insigniti, presumptione nimia ducti pariter et seducti, insurrexerunt in me, lacerarunt me, clamaverunt contra me, «calcaneum suum leverunt contra me» et, quod gaudens refero et referendo gaudeo, «per viicos et plateas», civitates et villas tubis resonantibus, buccis crepantibus, cum sancto Iohanne filio Zebedei consanguineo Domini Ihesu Christi, a tota Aragonie, Valentie et Cathalonie natali patria sollemniter relegari «excecati malitia» procurarunt; quam bannitionem et relegationem leto utique spiritu, «quia dignus habitus» sum pro fidei defensione et heresum extirpatione «contumeliam pati» cum sanctis apostolis Ihesu Christi, iam per triennium toleravi et tolero de presenti.

Si licuit, pater sancte, beato Gregorio exagerando devoto suo animo acclamare: «O felix culpa, que talem ac tantum habere meruit redemptorem!» cur non licebit et mihi magno cum gaudio intonare: O felix relegatio ista, que tantum infert in terris meritum et in celis premium et decorem! Ubi, obsecro nisu toto, foret gloria inquisitorum, nisi esset nequitia hereticorum? Persecutio etenim hereticorum coronatio est inquisitorum; et ideo inquit Apostolus: «Oportet hereses esse, ut qui probati sunt manifesti fiant».

Sane, pater sancte, quia iuxta verbum Apostoli *ad Romanos*, «sapientibus et insipientibus debitor sum», nam fungor publica potestate, «testis est mihi Deus, cui servio in spiritu meo», quod cupiam tam

---

67 exagerando A exagerendo B exercendo

80 ut ... confessio B om 84-85 corde, confiteor A in marg 85-86 quas ... sententias B om

---

59-60 *Cant* 3, 2 58-59 *Io* 13, 18 63 *Sap* 2, 21 64-65 *Act* 5, 41

68-69 Cf. *Liber Sacramentorum Gellonensis*, cura A. DUMAS, O. S. B. [CCSL CLIX], Turnholt, Brepols MCMLXXXI, 94, lin. 21-22; *Liber Sacramentorum Avgvstodvnsensis*, cura O. HEIMING, O S B. [CCSL CLIXB], Turhnolt, Brepols MCMLXXXIV, 62, lin. 19-20 73-74 *1 Cor* 11, 19

75-76 *Rom* 1, 14 77 *Rom* 1, 9

---

60 *buccis crepantibus* L'expressió és d'Agustí, *Tractatus in Iohannis Evangelium* XLV, 3 (CCSL, xxxvi, 389): «Qui non intrat per ostium etc. Fuerunt quidam philosophi... sapientiam suam buccis crepantibus ventilantes...»

71-74 Cf. Nicolau EIMERIC, *Incantatio Studii Ilerdensis*, línies 41-50, *ed. c.*, 46, on també és citat el text paulí de *1 Cor* 11, 19.

illis quam istis satisfacere, iuxta posse, nedum corde, sed corde pariter atque ore, quia iuxta Apostoli sententiam, «corde creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem»; ut ergo fidei mee confessio nota sit omnibus hominibus tam pusillis quam magnis, tam presentibus quam futuris, tam advenis quam dispersis, tam catholicis quam hereticis et perversis, quia Dominus mihi «prope est», nam «in ianuis» mihi est, quia «diem nescio neque horam», sicut nec quisquam, profiteor corde, confiteor ore quod omnes et singulas scripturas quas compilavi, omnes sententias quas fulminans promulgavi, omnes sermones quos predicavi, omnes lectiones in quibus hactenus insudavi, omnes questiones quas disputatas determinavi: Omnia inquam hec et singula subicio et submitto correctioni et emende totaliter et ex toto —qui enim «omnia subicit, nihil dimittit non subiectum», Apostolo ipso teste—, vestre sanctitatis, eiusdem omnium successorum ut veris vicariis Ihesu Christi atque Christi sponse unice sacrosancte, quatenus eadem sanctitas vestra vel successorum vestrorum atque Romana Ecclesia sancta Dei omnia antelata discernat, corrigat, emendet, approbet, reprobet, recindat, precindat atque de illis omnibus et singulis disponat et faciat sicut videbitur et placuerit faciendum; nam talem dispositionem atque ordinationem corde sano admitto, recipio, illi credo et adhereo, nec in aliquo contradico. Ita profiteor et confiteor coram «Deo qui sedet super thronum et Agno», Domino Ihesu Christo, eiusque vicario sanctissimo domino Benedicto, atque immaculata unica Christi sponsa.

Denique, pater beatissime, fidei mee confessionem amplius dilatando atque ad certa credibilia ascendendo, ut prosim certe parvulis et pusillis eos de fide aliquo modo instruendo, attamen sub eisdem subiectione, submissione, emenda et correctione vestre sanctitatis eiusque successorum atque Dei Ecclesie sacrosancte, testificor in persona mei et cuiuslibet fidelis christiani coram Deo et Ihesu Christo me firmiter credere et simpliciter confiteri de veritate fidei catholice que sequuntur.

79-80 *Rom* 10, 10   83 *Mt* 24, 33   84 *Mt* 25, 13   90 *He* 2, 8   97-98 *Apoc* 7, 10

76-80 Sobre les qualitats intel·lectuals que, segons Eimeric, han d'adornar l'inquisidor, cf. *Pro defuncto inquisitore heretice pravitatis sermo secundus*, línies 43-62, en *Dos sermons de Nicolau Eimeric*, o. c., 247-248; *Directorium*, III, q. 1, p. 534 a – 535 b.

{Articles de la divinitat}

[1]. Testificor et in primis coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum esse, et illud esse fore primum esse, summum esse, supremum esse, ex quo omne esse, per quod omne esse, et in quo omne esse, sub quo omne esse et per quod omne esse et supra quod nullum esse et a quo procedere omne esse, Deo ad Moysen alloquente: «Ego sum qui sum», et Moysen ad filios Israel referente: «Qui est misit me ad vos». 110
115

Et consequenter abominor et detestor illum insipientem et hereticum qui «dixit in corde suo: non est Deus», propheta pariter et psalmista in suo decachordo *Psalterio* attestante, ac etiam abominor et detestor hereticos saduceos, qui posuerunt Deum nihil esse.

[2]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum esse fore probabile, et illud esse fore demonstrabile, non demonstratione sensuali, sed demonstratione intellectuali, non demonstratione potiori et a priori, sed a posteriori, non per causam, sed per effectus, dicente de philosophis Apostolo *ad Romanos*: «Invisibilia enim Dei per ea que facta sunt a creatura mundi intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque virtus et divinitas». Inquirente etiam taliter *Sapiente*: «Magnitudine enim speciei et creature cognoscibiliter poterit horum creator videri». 120
125

---

114 Ex 3, 14 115 Ex 3, 14
117 Ps 13, 1 119 Cf. Petrus COMESTOR, *Historia Scholastica. In Evangelia*, c. CXXX (PL 198, 1606).
125-126 Rom 1, 20 127-128 Sap 13, 5

---

114 Cf. I, q. 2, a. 3, sed contra (BAC I, 17).

119 *qui posuerunt Deum nihil esse* No hi ha fonts per a una afirmació d'aquesta mena amb referència als saduceus. En canvi, és molt possible que Eimeric hagi interpretat malament el passatge de Petrus COMESTOR que proposem com a font. En efecte, en aquest lloc hom llegeix: «... Ipsi (saducaei) putabant animas interire cum corporibus. Hac autem auctoritate probatur animas vivere post corpora. Alioquin si homo moriens penitus in nihilum redigitur, tunc dixit Deus se *Deum esse nichili*. Manentibus ergo animabus post mortem, recolligi potest quia corpora resurgunt, ut cum eis recipiant animae quod cum eis meruerunt. Alioquin frustra incorporantur». Posant *nihil per nibili*, Eimeric comet un error –de lectura?–, perquè ningú no podia dir que els saduceus no creien en Déu. Equiparant-los a l'incrèdul del salm 14,1, hom té la impressió que Eimeric convertia els saduceus en ateus formals, cosa que no es pot deduir del tenor dels evangelis, més aviat al contrari. Per a les doctrines dels saduceus, deixebles de Dositeu, que no creien en la resurrecció ni en els àngels, cf. S. PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. IV-V, (PL 12, 1118-1119); *Dictionnaire de la Bible* 5, 1337-1345; LThK 8, 1423-1424; TRE 29, 589-594.

120-128 Cf. SCG I, c. 12 (BAC I, 120-122); I, q. 2, a. 2 (BAC I, 16-17).

130 Et consequenter abominor et detestor quosdam philosophos, qui, «cum Deum taliter cognovissent, non sicut Deum glorificaverunt, neque gratias egerunt, sed in» vanitatibus «suis evanuerunt et dicentes se esse sapientes stulti facti sunt», nam idola adorarunt, ut *ad Romanos* idem Apostolus attestatur.

135 [3]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore bonum, immo summum bonum, supremum bonum, potissimum bonum, a quo est omne bonum et sine quo nullum bonum, non per accidens bonum, sed per essentiam bonum et tale bonum fore unicum solum bonum, Domino Ihesu cuiusdam alloquente: «Cur me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus», 140 *Luca* in suo evangelio attestante.

Et consequenter abominor et detestor manicheum hereticum, qui posuit Deum malum.

145 [4]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore eternum, non temporatum, non temporaneum, non eviternum, non coevum, non factum, non creatum, sed ab eterno eternum non habuisse sui esse nec principium nec initium, nec habiturum fore sui esse finem neque terminum, sed fore, esse et fuisse sempiternum, perpetuum, et eternum, *ad Romanos* de Deo Apostolo inquirente: «Sempiterna quoque eius virtus et divinitas». Et rur-

---

132 adorarunt B adoraverunt

134 credere A *interlin* 138 post Ihesu B *add* Christo *cancel*

148 et B *interlin* 150 et ibidem A *interlin*

130-132 *Rom* 1, 21-23

139 *Lc* 18, 19

141-142 Cf. *Decret.*, II, xxiv, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1003); PHILASTRIUS, *Liber de haeresibus*, c. LXI (PL 12, 1175-1176); AUGUSTINUS, *De moribus Ecclesiae Catholicae et de moribus manichaeorum*, l. I, c. X (PL 32, 1317); l. II, c. II, 3 (PL 32 1346) *Directorium*, II, q. VI, n. 31, p. 244 b; q. XIII, n. 1-4, p. 273 b – 278 a.

149 *Rom* 1, 20 150-151 *Rom* 16, 26 151-152 *Dan* 6, 27

134-140 Cf. *SCG* I, c. 37-42 (BAC I, 190-204); I, q. 10, a. 1-6 (BAC I, 56-64). A la *SCG* sant Tomàs al·ludeix als maniqueus, sense aturar-se a detallar cap punt de llur doctrina, del tot obsoleta com a problema intel·lectual per a un aristotèlic de la segona meitat del s. XIII; en canvi, Eimeric no els passa per alt com a heresiarques. Cf. *infra*, línies 342-344, 352-353.

141-142 *manicheum* Per a Mani i el maniqueisme, cf. DTC 9, 1841-1895; LThK 6, 1265-1269; TRE 22, 25-45. A més dels maniqueus antics, aquí són esguardats els maniqueus del temps d'Innocenci III, contra els quals predicà Pere de Verona, és a dir, el braç italià del catarisme.

143-153 Cf. *SCG* I, c. 15 (BAC I, 135-137); I, q. 10, a. 1-6 (BAC I, 56-64).

sum idem ad idem et ibidem: «Non est patefactum per scripturas prophetarum, sed preceptum eterni Dei». Et *Daniel* inquit: «Ipse enim est Deus vivens et eternus».

Et consequenter abominor et detestor hereticum astruentem Deum habuisse initium sui esse.

153-154 M. T. CICERO, *De natura deorum*, l. I, X [25]; ed. a cura de Joan-Manuel DEL POZO, Barcelona 1988 (FBM [254], 69); PHILASTRIUS, *Liber de haeresibus*, c. XXXVIII (PL 12, 1155-1156); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XI (PL 42, 28); *De Civitate Dei*, l. XIII, c. 16, 1 (PL 41, 388); l. XXII, c. 26 (PL 41, 794); *Sermo CCXLI*, c. VIII, 8 (PL 38, 1138).

153-154 En el text citat del *De natura deorum* Ciceró reporta com opinió d'Anaximandre la naixença contínua d'uns déus que vénen a ésser com innumerables mons: «Anaximandri autem opinio est natiuos esse deos longis intervallis orientis occidentisque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum nisi sempiternum intellegere qui possumus?» En el l. VIII *De Civitate Dei*, c. II (PL 41, 226), Agustí es refereix a l'opinió d'Anaximandre relativa als mons que van naixent i morint sense vincularlos expressament a la divinitat: «... nec ipse aliquid divinae menti in his rerum operibus tribuens». Però tot seguit, en parlar d'Anaxímenes, és taxatiu: «Iste... omnium rerum causas infinito aeri dedit; nec deos negavit aut tacuit; non tamen ab ipsis aërem factum sed ipsos ex aëre ortos credidit» (*ib.*) D'altra banda, el mateix Agustí reporta en els tres darrers textos citats a l'aparat anterior el discurs que «l'engendrador de l'univers» fa als déus engendrats, segons es llegeix en PLATÓ, *Timeu* 41 a-b: «Déus i fills de déus: les obres de les quals jo sóc pare i demiürg, essent fetes per mi mateix, no es poden destruir si no és per voluntat meva. És cert que tot el que ha estat lligat es pot deslligar, però voler destruir el que està bellament construït i en bon estat seria dolenteria. Per això vosaltres, havent estat generats, no sou certament immortals ni absolutament indestructibles; però no sereu destruïts ni sotsmesos al destí de la mort, perquè us ha caigut en sort la meva decisió, que és un lligam més gran i més fort que els mateixos lligams amb què fóreu lligats quan us vaig fer néixer»: PLATÓ, *Diàlegs XVIII. Timeu. Crítias*, a cura de Josep VIVES, Barcelona 2000 (FBM [317], 84). [En la traducció d'Agustí: «Vos qui deorum satu orti estis, attendite quorum operum ego parens effectorque sum. Haec sunt indissolubilia me invito: quanquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam boni est, ratione vincium velle dissolvere. Sed quoniam estis orti, immortales vos quidem esse et indissolubiles non potestis: nequaquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment, nec erunt valentiora quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa quibus estis, tum cum gignebamini, colligati»: PL 41, 388, amb una correcció presa de PL 41, 794, línia 28.] També recull l'opinió platònica, citant el mateix text, sant Tomàs: *SCG I*, c. 20 (BAC I, 149). En absolut, Eimeric es podria referir també a heretges, com és ara el gnòstic Valentí, que explicaven l'origen dels eons divins i mundans a partir de la connexió entre les Profunditats marines i el Silenci, a base de parelles que engendren successivament altres parelles.

155 [5]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 simpliciter confiteri Deum fore essentia infinitum, non mensuratum,
 non limitatum, non adequatum, non terminatum, non arctatum, non
 firmatum, non alleviatum, non abbreviatum, non inclusum, non con-
 160 clusum, non exclusum, non seclusum, sed infinitum, non quantitate
Psalmista in sacra scriptura: «Magnus Dominus et laudabilis nimis, et
 magnitudinis eius non est finis».

Et consequenter abominor et detestor hereticos, de quibus Sapiens:
 «Quorum unus astruxit ignem infinitum esse Deum, alius aquam in-
 165 finitam esse Deum».

[6]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 simpliciter confiteri Deum esse incomprehensum, immo incompre-
 hensibilem, quia infinitum et cuncta perfectionis magnitudine exce-
 dentem, neque ab intellectu creato angelico vel humano in via vel in
 170 patria comprehendi posse, neque intelligi posse quantum est de se in-
 telligibilis, cum infinite sit intelligibilis, et intellectus creatus sit fi-
 nitus. De quo *Ieremias* propheta: «Fortissime, magne, potens
 Dominus exercituum, nomen tibi magnus consilio et incomprehen-
 sibilis cogitatu». Et rursus Apostolus *ad Romanos*: «O altitudo divitia-
 175 rum scientie et sapientie Dei! Quam incomprehensibilia sunt iudicia
 eius!»

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
 rium astruentem.

[7]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 180 simpliciter confiteri Deum fore spiritum merum, non corpus neque
 corporeum, neque dimensionatum, neque figuratum, neque colora-

---

173 magnus A *in marg*

161-162 *Ps* 47, 2; 144, 3

164-165 *Sap* 13, 2

172-174 *Ier* 32, 18-19 174-176 *Rom* 11, 33

155-162 Cf. *SCG* I, c. 43 (BAC I, 205-210); I, q. 7, a. 1-4 (BAC I, 43-48).

164-165 *ignem infinitum* Cf. infra, ad lineas 186-188 *aquam infinitam* Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1006); PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. XCVI (PL 12, 1208-1209); AUGUSTINUS, *De Haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXXV (PL 42, 45).

166-176 Cf. I, q. 12, a. 7 (BAC I, 77-79). El text de *Ier* 32, 18-19 és adduït en el *sed contra*.

179-185 Cf. *SCG* I, c. 20 (BAC I, 143-154); I, q. 3, a. 1 (BAC I, 19-21. El text de *Io* 4, 24 també és adduït en ambdós textos tomistes.

tum, neque corpori coniunctum, neque habere distinctionem membrorum corporalium, sed fore totaliter et realiter spiritum purum, de quo in *evangelio Iohannis*: «Deus spiritus est, et eos qui eum adorant in spiritu et veritate oportet» eum «adorare».

185

Et per consequens abominor et detestor antiquos philosophos et modernos hereticos, qui tantum corporalia, ut pote solem et lunam, ignem et aquam existimabant esse deos, et maxime hereticos manicheos, qui quamdam infinitam lucis substantiam per infinitum spacium distantem Deum esse astruebant.

190

[8]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum non esse corporaliter visibilem, tangibi-

---

184-185 Io 4, 24.

186-187 Cf. M. T. CICERO, *De natura deorum*, l. I, xi [27] (FBM [254], 70-71); AUGUSTINUS, *Sermo XII*, c. xi, n. 11 (PL 38, 105); *Sermo L*, c. V, n. 7 (PL 38, 329); *Contra Faustum Manichaeum*, l. IX, c. II, (PL 342, 242); l. XVI, c. x (PL 42, 320-321); l. XXI, c. IV (PL 42, 391); *De Genesi contra manichaeos*, l. II, c. xxv, n. 38 (PL 34, 216-217); *Enarratio in Psalmum XXV*, II, n. 3 (PL 36, 189).

188 Cf. SCG I, c. 21 (BAC I, 154). Cf. Sanctus PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. XCVI (PL 12, 1208-1209); AUGUSTINUS, *De Haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXXV (PL 42, 45).

188-190 Cf. AUGUSTINUS, *Contra epistolam Manichaei quam vocant Fundamentum*, c. XV, XVIII (PL 42, 184 et 186)

186-188 *solem et lunam* El testimoni ciceronià es refereix a Alcmeó i a Diògenes d'Apòlònia: «Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunae reliquisque sideribus animoque praeterea diuinitatem dedit, non sensit sese mortalibus immortalitatem dare... Quid aer, quo Diogenes Apoloniates utitur deo, quem sensum habere potest aut quam formam dei?» *ignem* Al l. VIII *De Civitate Dei*, c. V (PL 41, 230) Agustí atribueix als estoics l'opinió de creure que l'essència divina era de naturalesa ígnea: «Stoici ignem, id est corpus unum ex his quatuor elementis quibus visibilis mundus hic constat, et viventem et sapientem et ipsius mundi fabricatorem atque omnium quae in eo sunt, eumque omnino ignem deum esse putaverunt». Isidor va transmetre la notícia que Heràclit creia que Déu era de naturalesa ígnea: «Et ubi quid de Deo igneo legitur, Heraclitus intervenit»: ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI *Ethimologiarum sive Originum libri*, VIII, VI, 23; cf. també VIII, VI, 20; ed. W. M. LINDSAY, t. I, Oxonii, e Typographeo Clarendoniano 1911, (Oxford Classical Texts) *aquam existimabant esse deos* Serien els hidroteistes, heretgia basada en el fet que Moisès no diu que Déu va fer les aigües, sinó únicament que les congregà. Cf. també PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. XCVI (PL 12, 1208-1209); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXXV (PL 42, 45).

190 *distantem* Els dos mss. concorden en la lliçó, que hauria d'ésser *distentam*, tal com apareix en el text tomista de la SCG i en la frase d'Agustí: «... sapientiae veritatisque naturam per nulla locorum spatia distentam atque diffusam... intueri valent» (PL 42, 184).

lem, tractabilem, divisibilem et mortalem. De quo Apostolus: «Regi
 195 *ad Romanos*: «Invisibilia Dei et creatura mundi per ea que facta sunt
 intellecta conspiciuntur».

Et consequenter abominor et detestor antiquos philosophos et quos-
 dam hereticos, qui Deum esse corporeum, immo idola lapidea, argen-
 200 tea et aurea deos esse astruebant, ut Apostolus *ad Romanos* etiam
 destestatur.

[9]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 simpliciter confiteri Deum esse omnino simplicem, totum non com-
 positum, non adunatum, non coniunctum, non commixtum, neque
 205 ex materia et forma, neque ex actu et potentia, neque ex accidenti et
 substantia, neque ex genere et differentia, neque ex esse et essentia
 constitutum, sed ab omni compositione totaliter alienum, quia Deus
 spiritus est merus et purus. De quo *Iohannes* in suo evangelio: «Deus
 spiritus est».

193-194 1 *Tim* 1, 17 195-196 *Rom* 1, 20

196 Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1003); M. T. CICERO, *De na-
 tura deorum*, I, I, XII [30] (FBM [254], 71). 199-200 *Rom* 1, 23 207-208 *Io* 4, 24

---

195 et Corrupció comuna als dos mss.

196 *Deum esse corporeum* En el text de Ciceró esmentat, l'epicuri Vel·lei blasma l'o-
 pinió de Plató, segons la qual Déu no podia tenir cos, opinió que l'escola epicúria i al-
 tres encara rebutjaven: «... quod uero sine corpore ullo deum uolt esse [Plato] (ut Graeci
 dicunt asomaton), id quale esse possit intelligi non potest: careat enim sensu necesse
 est, careat etiam prudentia, careat uoluptate; quae omnia una cum deorum notione
 comprehendimus». PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. LV (PL 12, 1169) i AUGUSTI-
 NUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LIX (PL 42, 41-42) esmenten Seleuc i Hermas,
 de Galàcia, com uns heretges que creuen en un Déu corpori i en una matèria eterna,
 a part d'altres errors trinitaris i cristològics: cf. DTC 6, 2306; EC 11, 269; LThK 9,
 435. L'error d'un Déu corpori, com també d'una ànima corpòria, fou imputat a Ter-
 tul·lià, bo i reconeixent que en referir-se a un Déu d'aquestes característiques intenta-
 va afirmar la substancialitat de Déu i sostreure'l a l'evanescència de la inanitat o d'una
 simple qualitat de l'ànima: AUGUSTINUS, *o. c.*, LXXXVI (PL 42, 46-47). En el lloc
 del *Decretum Magistri Gratiani* citat en l'aparat immediatament anterior són condem-
 nats els antropomorfites, heretges que creien que Déu tenia membres corporis.

201-208 Cf. *SCG* I, c. 18-19, 21-25 (BAC I, 140-142, 154-164); I, q. 3, a. 2-
 8 (BAC I, 21-28).

Et consequenter abominor et detestor antiquos philosophos, qui Deum fore ex quatuor elementis compositum, et presertim Anaxagoram, astruebant. 210

210-211 Cf. Thomas AQUINAS, *Commentarium in libros Metaphysicorum*, lib. I, lect. 4, n. 20 et 22 (*Indici thomistici Supplementum. Sancti Thomae Aquinatis Opera Omnia. 4. Commentaria in Aristotelem et alios*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1980, 395); lect. 11, n. 3 (*ib.*, 400); lib. VII, lect. 1, n. 17 (*ib.*, 450); *Comm. in libros Physicorum*, lib. I, lect. 2, n. 2 (*ib.*, 60); lect. 8, n. 5 (*ib.*, 62-63); lect. 9, n. 2-3 et 10 (*ib.*, 63); n. 17 (*ib.*, 64); lect. 11, n. 5 (*ib.*, 64); lib. III, lect. 6, n. 9 (*ib.*, 80); *Comm. in libros de Caelo et Mundo*, lib. III, lect. 8, n. 8 (*ib.*, 48-49); *Comm. in libros de Generatione et Corruptione*, lib. I, lect. 1, n. 6-7 (*ib.*, 49); *SCG II*, c. 40 (BAC I, 497). Cf. CICERO, *De natura deorum*, l. I, XII [29] (FBM [254], 71).

209-211 L'afirmació que Anaxàgores esmentava com a causes ordenadores de les coses «l'èter, l'aigua i moltes altres coses igualment fora de lloc» és de PLATÓ, *Fedó* 98c (FBM [144], 120). En l'*Epistola 118*, en la qual Agustí esmenta diverses vegades Anaxàgores, no li atribueix res del que diu Eimeric: PL 33, 437-438; 442; 443-444; 444-445. En *De Civitate Dei*, l. VIII, c. II (CCSL XLVII, 218) tampoc. Isidor no fa cap referència a Anaxàgores, ans esmenta l'estoic Dionís, quan parla dels qui opinen que el món visible, compost dels quatre elements, és Déu: «Quidam enim corporeo sensu hunc mundum visibilem ex quatuor elementis Deum esse dixerunt, ut Dionysius Stoicus»: *o. c.*, VIII, VI, 18. Eimeric depèn aquí de les seves fonts tomistes; per això creiem que en els *antiquos philosophos* cal endevinar-hi d'antuvi Empèdocles (483/2^a-424/3^a), encara que no sigui expressament nomenat, per la raó ben senzilla que Tomàs d'Aquino el cita molt sovint, al costat d'Anaxàgores, com autor de la teoria que els quatre elements són principis de les coses: *Comm. in libros Physicorum*, lib. I, lect. 2, n. 2 (*o. c.*, 60); lect. 8 n. 4-5 (*o. c.*, 62-63); lect. 9, n. 4 et 7 (*o. c.*, 63); lect. 11, n. 5 (*o. c.*, 64); *Comm. in libros Metaphysicorum*, lib. I, lect. 4, n. 20 i 22 (*o. c.*, 395); lect. 6, n. 4 (*o. c.*, 396). Per a Empèdocles, cf. *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, publié sous la direction de Richard GOULET, vol. III, Paris, CNRS Éditions 2000, 66-88. Pel que fa a Anaxàgores, el text del *Comm. in lib. Metaphys.*, lib. I, lect. 4, n. 22, és el fonament del que diu Eimeric en l'article: «Deinde cum dicit *Anaxagoras vero*, hic ponit opinionem Anaxagorae, qui fuit alter discipulus Anaximenis, qui fuit condiscipulus Diogenis: patria quidem clazomenius, prior aetate quam Empedocles, sed factis sive operibus posterior, vel quia posterior philosophari inceperit, vel quia in numero principiorum minus bene dixit quam Empedocles. Dixit enim principia materialia esse infinita, cum sit dignius finita principia et pauciora accipere, quod fecit Empedocles, ut dicitur in primo Physicorum. Non enim solum dixit principia rerum esse ignem et aquam et alia elementa, sicut Empedocles; sed omnia que sunt consimilium partium, ut caro, os, medulla et similia, quorum infinitas minimas partes principia rerum posuit, ponens in unoquoque infinitas partes singulorum inesse, propter id quod in inferioribus unum ex alio generari posse invenit, cum generationem rerum non diceret esse nisi per separationem a mixto, ut planius explicavit primo Physicorum» (*o. c.*, 395). *Anaxagoras* Per a Anaxàgores (500/497-460/459), cf. *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, vol I, Éditions du CNRS, Paris 1989, 183-187.

[10]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore incommutabilem, non mutabilem, non motabilem, non commutabilem, non variabilem, non alterabilem. De quo *Malachias* propheta: «Ego Deus et non mutor; non est Deus ut homo neque ut filius hominis, ut mutetur». Et *Iacobus* in sua canonica: «Apud quem non est transmutatio neque vicissitudinis obrumbatio».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum astruentem Deum moveri seu mutabilem ipsum fore.

[11]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore perfectum et perfectionum rerum eminenter omnium contentivum, non iniustum, non impium, non insanum, non malum, sed sanctum, bonum, iustum, pium, mansuetum et perfectione omni collaudandum. De quo Dominus Ihesus in *Matthei* evangelio ita inquit: «Estote perfecti, sicut et Pater vester perfectus est».

Et consequenter abominor et detestor antiquos philosophos, et presertim Anaxagoram et Melisum, qui Deum materialem putaverunt, et ideo imperfectum esse primum principium publicarunt.

---

213 non mutabilem A in marg man corr 215 Ego Deus A in marg man corr | ut B om
229 Melisum AB Mellisum

215-216 *Mal* 3, 6; *Num* 23, 19 217-218 *Iac* 1, 17

226-227 *Mt* 5, 48

228-230 Cf. *SCG* I, c. 43 (BAC I, 209-210); II, 40 (BAC I, 497); *Comm. in libros de Caelo et Mundo*, lib. III, lect. 2, n. 2 (o. c., 44); *Comm. in libros Physicorum*, lib. I, lect. 3, n. 2 (o. c., 60); lect. 4, n. 1 (o. c., 61); lect. 5, n. 2 (o. c., 61); lib. III, lect. 11, n. 5 (o. c., 83); lib. VIII, lect. 6, n. 5 (o. c., 130); *Comm. in libros Metaphysicorum*, lib. I, lect. 9, n. 7 (o. c., 398).

212-218 Cf. I, q. 9, c. 1-2 (BAC I, 53-56). El text de *Mal* 3, 6 és el mateix.

221-227 Cf. I, q. 4, a. 1-3 (BAC I 28-32). El text de *Mt* 5, 48 és el mateix.

228-230 Eimeric obvia *SCG* I, c. 20 (BAC I, 153-154), on Tomàs d'Aquino valora positivament la teoria anaxagorea del voû: «Inter antiquos autem solus Anaxagoras ad veritatem accessit, ponens intellectum moventem omnia». Cf. també *Comm. in libros Metaphysicorum*, lib. I, lect. 5, n. 8 (o. c., 396). En el capítol 43 del llibre I de la mateixa *SCG*, Tomàs constata que els filòsofs antics, obligats per la mateixa veritat, admetien que el primer principi de les coses era infinit; en canvi consideraven la infinitud com una quantitat discreta (Demòcrit i Anaxàgores) o tal vegada contínua. En el capítol 40 del llibre II, torna a fer esment dels principis materials infinits que Anaxàgores postulava, des de temps infinits mesclats i confusos, i que en un cert moment l'Enteniment separa, establint la distinció de les coses. En aquest sentit, cf. encara *Comm. in lib. Metaphys.*, lib. XII, lect. 2, n. 16: «Et hoc est contra Anaxagoram, qui posuit quod quodlibet fit ex quolibet, nec ad hoc asserendum sufficit quod posuit omnia esse simul a principio. Oportet enim quod res

[12]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore verum, quinimmo esse veritatem,

---

232 post verum B add et

---

differant in materia secundum quod diversis diversae sunt materiae. Quomodo enim essent facta infinita, et non unum tantum, si una esset materia omnium secundum positionem Anaxagorae? Posuit enim Anaxagoras esse unum agens, scilicet intellectum. Unde et si materia est una, necesse est etiam quod factum sit unum, scilicet id ad quod materia erat in potentia. Ubi enim est unum agens et una materia, necesse est esse unum factum, ut in decimo habitum est» (o. c., 498). En aquest text, on Tomàs segueix la crítica que Aristòtil fa de la teoria anaxagorea de la producció de les coses, hi ha una insinuació de la materialitat del famós νοῦς. No creiem versemblant que Eimeric sospités que el νοῦς d'Anaxàgores fos corpori, com ha estat suposat també modernament per J. BURNET, *Early Greek Philosophy*, 268, basant-se en el fet que el νοῦς, a part d'ἀπειρον, també és anomenat pel filòsof atenès λεπτόν i καθαρόν, termes emprats amb denotacions materials [cf. la discussió sobre aquest punt en W. K. C. GUTHRIE, *Historia de la Filosofia Griega. II. La tradició presocràtica desde Parménides a Demócrito*, Madrid, Editorial Gredos 1991, 286-289]. Més aviat creiem que Eimeric veu Anaxàgores en la perspectiva d'Empèdocles i no fa cap cas del rol que els textos tomistes atorguen a l'Enteniment anaxagoreu ni a l'amistat i la discòrida empedoclianes. Després de dir una i altra vegada que Anaxàgores sostenia la tesi dels principis infinits de les coses, hi ha un moment almenys que sant Tomàs sintetitza i simplifica la qüestió, afirmant que la tesi anaxagorea es reduïa a posar dos principis: «Ex quibus patet quod ipse posuit duo esse principia, et ipsum intellectum posuit esse unum, secundum quod ipse est simplex et impermixtus; et alterum principium posuit materiam primam, quam ponimus sicut indeterminatam, antequam determinaretur et antequam aliquam speciem participet. Materia enim, cum sit infinitarum formarum, determinatur per formam, et per eam consequitur aliquam speciem»: *Comm. in lib. Metaphys.*, lib. I, lect. 12, n. 18 (o. c., 401). Cf. també lib. I, lect. 6, n. 4 (o. c., 396); lib. XII, lect. 2, n. 12 (o. c., 497); *Comm. in libros de Anima II et III*, lib. III, lect. 7, n. 8 (o. c., 362); *Comm. in libros Physicorum*, lib. I, lect. 8, n. 5 (o. c., 62-63). Eimeric ignora l'Enteniment, o el passa per alt. La seva suposició que el Déu d'Anaxàgores és material depèn de l'afirmació de les línies anteriors, segons la qual el primer principi (= Déu) és compost d'elements diversos, siguin quatre o siguin infinits, i és aquesta idea la que ell blasma com a contrària a la veritat de la fe catòlica. Pel que fa a Melissos (cf. W. K. C. GUTHRIE, o. c., 113-130), els textos citats del *Comm. in libros Physicorum* són suficients per a explicar el blasme d'Eimeric a aquest eleata: tant ell com Parmènides concebeixen l'infinít com una substància sensible i, per tant, materialitzen el 'sobrenatural': «Reprehendit autem eos Aristoteles in hoc quod quia nihil opinabantur esse praeter sensibilia et tamen intelligebant quod oporteret esse quasdam substantias ingenitas et incorruptibiles, transtulerunt ea quae pertinent ad rationem supernaturalium substantiarum, ad haec sensibilia, dicentes haec sensibilia esse ingenita et incorruptibilia secundum veritatem, generari autem et corrumpi secundum opinionem»: lib. III, lect. 2, n. 2 (o. c., 44).

231-236 Cf. *SCG* I, c. 60-62 (BAC I, 246-250); I, q. 16, a. 5 (BAC I, 134). El text de *Io* 14, 6 és el mateix.

non fallacem, non mendacem, non seducentem, non decipientem, non
 seductorem, non deceptorem, sed verum per omnia et veracem, de quo
 235 Dominus Ihesus in *Iohannis evangelio* ita inquit: «Ego sum via, veritas
 et vita».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
 rium astruentem.

[13]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 240 simpliciter confiteri Deum fore vivum et viventem, quinimmo etiam
 esse vitam; non enim Deus caret vita, sed ab ipso est omnium viven-
 tium vita, et omnia creata in Deo sunt vita, non corruptibilis vita, sed
 divina vita, que est divina intelligentia. De quo propheta: «Cor
 meum et caro mea exultabunt in Deum vivum». Et rursus evange-
 245 lista: «Ego sum via, veritas et vita». Et rursus *Ieremias*: «Vivo ego in
 eternum, dicit Dominus». Et *Iohannes*: «Hic est Deus, vita eterna».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
 rium astruentem.

[14]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 250 simpliciter confiteri Deum fore scientem et sapientem, non ignarum,
 non inscium, non nescium, non ignorantem, non nescientem, non
 inscientem, sed omnia scientem, omnia sapientem, de quo Apostolus
ad Romanos: «O altitudo divitiarum scientie et sapientie Dei!»

Et consequenter abominor et detestor illum hereticum, de quo in-
 255 quit *Psalmist*a quod dicebat: «Et si est Deus, et si est scientia in Ex-
 celso», in dubium vertendo si est scientia in Excelso.

[15]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
 simpliciter confiteri Deum fore cuncta creata videntem et cuncta, etiam
 singula, cognoscentem, nihil eum latere, sed cuncta que in celis et in
 260 terris sunt unico intuitu contemplari. De quo Apostolus *ad Hebreos*:

---

245 veritas B iter

235-236 *Io* 14, 6

243-244 *Ps* 83, 3 245 *Io* 14, 6 245-246 *Ier* 22, 24 246 *IIo* 5, 20

253 *Rom* 11, 33

255-256 *Ps* 72, 11

239-246 Cf. *SCG* I, c. 92-99 (BAC I, 336-339); I, q. 18, a. 3-4 (BAC I, 146-149). El text del *Ps* 83, 3 prové de la *STb*; els textos de *Ier* 22, 24 i *IIo* 5, 20 provenen de la *SCG*.

249-253 Cf. *SCG* I, c. 44 (BAC I, 210-213); I, q. 14, a.1 (BAC I, 104-106). El text de *Rm* 11, 33 és a la *SCG* i a la *STb*.

257-263 Cf. *SCG* I, c. 50 (BAC I, 222-226); I, q. 14, a. 5 (BAC I, 109-110). El text d'*He* 4, 13 és a la *SCG* i a la *STb*.

«Non est ulla creatura invisibilis in conspectu eius: omnia enim nuda et aperta sunt coram oculis eius». Et Moyses in *Genesisi*: «Vidit Deus cuncta que fecerat et erant valde bona».

Et consequenter abominor et detestor illum hereticum, de quo *Psal-mista* inquit quod dicit: «Non videbit nos Dominus, nec intelliget Deus Iacob». Et sanctus *Iob* de eodem: «Nubes latibulum eius, nostra non considerat et circa cardines celi perambulat, dimisit terram» 265

[16]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore omnipotentem, quia omnia possibilis potentia activa, non passiva, et contradictionem non includentia facere, ut pote creare, adnihilare, in esse conservare, preter, supra et contra naturam agere, et miracula facere. De quo Deus ad Abraham: «Ego sum Deus omnipotens; ambula coram me». Et sanctus *Iob*: «Scio quod omnia potes». Et angelus ad Mariam: «Non erit impossibile apud Deum omne verbum». 270 275

Et consequenter abominor et detestor illum hereticum, de quo sanctus *Iob* inquit: «Quasi nihil posset omnipotens extimabat illum»; et omnem alium simile astruentem.

[17]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri, etsi fore veraciter Deum omnipotentem, quod est veraciter et firmiter confitendum, fore etiam et veraciter affirmandum quedam non posse, vel que in esse existere non sunt simpliciter possibilis potentia activa, vel quia contradictionem includentia, ut pote quod Deus non potest facere se non esse, neque bonum se non esse, neque iustum, neque sanctum, neque beatum se non esse, neque peccare, neque malum culpe velle, neque facere contraria hiis que disposuit voluntate beneplaciti se velle adimplere, neque que tali voluntate disposuit se dimittere, neque facere que non prescivit se facere, multaque se posse facere de potentia absoluta que non de ordinata, neque 280 285

---

270 includentia AB incluentia 272 ad Abraham A *interlin*
282 in A *interlin*

261-262 *He* 4, 13 262-263 *Gen* 1, 31
265-266 *Ps* 93, 7 266-267 *Iob* 22, 14
273 *Gen* 17, 1 273-274 *Iob* 42, 2 274-275 *Lc* 1, 37
277 *Iob* 22, 17 277-278 Cf. *Directorium*, II, q. IV, n. 14, p. 238 b

---

268-275 Cf. I, q. 25, a. 3 (BAC I, 198-200). El text de *Lc* 1, 37 és el mateix.
277-278 Sembla referir-se al errors dels primers filòsofs en general, segons els quals, llevat d'Anaxàgores, no hi ha providència ni omnipotència divines, pròpiament dites.
279-296 Cf. *SCG* I, c. 25-26 (BAC I, 444-451); I, q. 25, a. 3-5 (BAC I, 198-203).

290 potest facere aliquid pariter esse et non esse, hominem fore pariter et non fore, idem hominem et lapidem simul esse, diem preteritam revocare, contradictoria verificare et plura hiis similia; nihilominus, hiis non obstantibus, Deum fore omnipotentem est fide firmiter confitendum. De quo *Sapiens*: «Omnipotens sermo tuus, Domine». Et idem: 295 «Subest ei, cum voluerit, posse». Et propheta: «Omnia quecumque voluit fecit».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[18]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu firmiter me credere et 300 simpliciter confiteri Deum fore beatum, nam habet omne quod vult et nihil mali vult, videtque se ipsum Deum nude, clare et intuitive, quod quemquam talem facit esse beatum; quod sacra scriptura non tacuit: Nam inquit Apostolus quod «ostendit suis temporibus beatus et potens». Et rursus *Psalmista* inquit: «Beati qui habitant in domo 305 tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te». Si autem illi sunt beati qui sunt in domo Dei, quanto magis ipse Deus est beatus, a quo est et in quo omnis beatitudo, et a quo et in quo omnis beatus est beatus.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 310

[19]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum nedum fore beatum, sed etiam singulariter beatum, et beatorum beatum; nam solus ipse et non alius, nec homo neque angelus, videt se comprehensive, infinitus infinite et quantum 315 intelligibilis est ipse et nullus alius intellectus videt eum taliter comprehensive; quod sacra scriptura non siluit, cum per *Ieremiam* de Deo inquit: «Magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu». Et rursus Apostolus *ad Romanos* inquit: «O altitudo divitiarum scientie et sapientie Dei! Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius!»

---

301 clare A *interlin* 303 tacuit B tacuerit

315 inquit B *om*

---

294 *Sap* 18, 14-15 295 *Sap* 12, 18 295-296 *Ps* 113, 11

303-304 *1 Tm* 6, 15 304-305 *Ps* 83, 5

317 *Ier* 32, 19 318-319 *Rom* 11, 32

299-308 Cf. *SCG* I, c. 100-101 (BAC I, 339-342); I, q. 26, a. 1-2 (BAC I, 204-206).

310-319 Cf. *SCG* I, c. 102 (BAC I, 343-345); I, q. 26, a. 3-4 (BAC I, 206-207).

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra- 320
rium astruentem.

[20]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri quod in Deo proprie, licet metaforice, non sunt
hec passiones seu affectiones, scilicet ira, invidia, tristitia, penitentia,
dolor, timor, rancor, spes, desiderium, odium; omnia inquam hec 325
notant defectum. Sunt tamen in Deo vere et proprie delectatio, gaudium
atque amor; non enim notant deffectum, sed perfectum, non malum,
sed bonum. De hiis scriptura agit; de delectatione dicitur in *Psalmo*:
«Delectationes in dextera tua»; et in *Proverbiis* dicitur de sapientia in-
creata, que est Deus: «Delectabar per singulos dies ludens coram eo». 330
De gaudio dicitur in *evangelio*: «Gaudium est in celo super uno pec-
catore penitentiam agente». De amore inquit *Ieremias*: «In caritate
perpetua dilexi te». Et *Iohannes*: «Ipse enim Pater amat vos».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra- 335
rium astruentem, et presertim quosdam perfidos iudeos qui ponunt

---

322 et A *interlin* 323 metaforice AB methaforice 335 iudeos B *om*

---

329 *Ps* 15, 11 330 *Prov* 8, 30 331-332 *Lc* 15, 7 332-333 *Ier* 31, 3 333 *Io*
16, 27

335-337 Cf. Raymundus MARTINI, *Pugio fidei*, III, dist. I, c. II, II, [LIPSIÆ 1687],
503-504.

322-323 Cf. *SCG* I, c. 89-91 (BAC I, 313-324). Els textos del *Ps* 16 (15), 11,
Prov 8, 30, *Lc* 15, 7, *Ier* 31, 3 i *Io* 16, 27 són els mateixos.

335-337 L'acusació que els jueus atribueixen a Déu algunes passions Eimeric podria
haver-la deduïda de la pàgina que el *Pugio fidei* dedica a exposar el concepte que es fan els
jueus de les propietats divines, concepte més ample que el corresponent dels cristians: «Sa-
pientia quae domum aedificavit, id est, mundum, est בְּרִיהַ, id est Proprietas Dei; per quod
patet quod latius sumunt quam nos nomen proprietatis»: *o. c.*, III, dist I, c. V, I, p. 502.
Les tretze propietats que els jueus atribueixen a Déu són: «Prima est יְהוָה primo positum.
Secunda secundum. Tertia אֱלֹהִים, *Deus fortis*. Quarta: *Misericors*. Quinta: *Miserator*. Sexta:
Longanimis. Septima: *Multum pius*. Octava: *Veritas*. Nona: *Custodiens pietatem ad millia*. De-
cima: *Tollens peccatum*. Undecima: *Tollens delictum*. Duodecima: *Tollens erratum*. Decima-
tertia: *Mundans*... Hinc Iudaei confidenter affirmant quod oportet exaudiri eum qui istas
מִרְיָהוּ dicendo Deum invocaverit»: *o. c.*, III, c. V, II, p. 503. Martí és conscient que les pro-
prietats que els jueus atribueixen a Déu no són sempre les mateixes, ni tant sols no són
constants en el nombre: «Alias autem alibi Deo proprietates attribuunt... In decem pro-
prietatibus Dei creatus est mundus et istae sunt: Sapientia, Prudentia, Scientia, Fortitu-
do, Robur Increpatio, Justitia, Judicium, Pietas et Miserationes sive Misericordiae»: *o. c.*,
III, c. V, III, p. 503-504. El tema de la incorporeïtat de Déu és tractat en el primer dià-
leg de Pere Alfons d'Osca contra els jueus: Pedro ALFONSO DE HUESCA, *Diálogo contra los*
judíos. Introducción de John TOLAN. Texto latino de Klaus-Peter MIETH. Traducción de Espe-
ranza DUCAY. Coordinación de M^o Jesús LACARRA (Larumbe, 9), Huesca 1996, 12-50.

in Deo esse veraciter et proprie et non similitudinarie et metaforice, iram, penitentiam, tristitiam et dolorem.

[21]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore unum tantum, et non plures, nisi unum
340 solum. De quo scriptura, unde Deus per Moysen: «Videte quod ego sim solus et non sit alius Deus preter me».

Et consequenter abominor et detestor gentiles qui posuerunt demonia deos esse, et presertim Manicheum hereticum, qui duos posuit esse deos.

345 [22]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum unum esse fore credibile, tenendum fide ipsum unum esse; quod scriptura sacra non tacuit, nam ita credendum esse Deus per Moysen mandavit, qui dixit: «Audi, Israel; dominus Deus tuus unus est». Et rursus: «Non erunt tibi dii alieni preter
350 me». Et rursus Apostolus *ad Ephesios*: «Unus Dominus, una fides».

Et consequenter abominor et detestor omnes idolatras, qui idola deos esse affirmarunt, et potissime manicheos, qui astruunt duos esse deos.

---

336 metaforice AB methaforice
345 et B iter

340-341 *Dt* 32, 39

342-344 Cf. PHILASTRIUS, *Liber de haeresibus*, c. LXI (PL 12, 1175); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XLVI (PL 42, 34). Cf. *Directorium*, II, q. XIII, n. 3, p. 273-274.

348-349 *Dt* 6, 4 349 *Ex* 20, 3 350 *Eph* 4, 5

351-353 Cf. supra, ad lineas 342-344.

338-350 Cf. *SCG* I, c. 42 (BAC I, 197-204); I, q. 11, a. 3-4 (BAC I, 67-69). Els textos de *Dt* 6, 4, ex 20, 3 i *Eph* 4, 5 provenen de la *SCG*. *Dt* 6, 4 apareix també a la *STb*.

342-343 Des d'un punt de vista estrictament filològic, Eimeric tindria raó, perquè ja en Homer δαίμων i δαιμόνιον designen una força, més que no pas una personalitat, divina. Per a una vigorosa exposició del que és el δαίμων grec i la seva pertinença a l'esfera del diví, cf. Martin HEIDEGGER, *Parmenides*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1982, I^a part, § 6, f-g; traducció catalana de Manuel CARBONELL FLORENZA, *Quadrens Crema*, Barcelona 2005, 217-232. Però en la ploma de l'inquisidor *demon* significa una realitat perfectament tipificada: és el Satan, l'adversari del creient, que malda per instaurar la seva influència funesta des del punt de vista religiós, i que tal vegada reïx a ésser invocat en cerimònies nefàries, que el guardià de la fe ha de perseguir i extirpar. En aquest aspecte, cal no oblidar mai que la primera obra tècnica de temàtica inquisitorial que l'any 1359 va escriure Eimeric és el tractat *De iurisdictione inquisitorum in et contra christianos demones invocantes*, amb l'apèndix *De suspicione leui, vebementi et violenta*: cf. HEIMANN, 25-28.

[23]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum esse unum demonstrabile fore, non demonstratione a priori, sed a posteriori, non per causam, sed per effectus et creaturas. Quod sacra scriptura ostendit, cum Apostolus *ad Romanos*, loquens de philosophis, inquit: «Invisibilia enim ipsius», hoc est, Dei, «per ea que facta sunt a creatura mundi intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus et divinitas». Et iterum de hoc *Sapiens* ita inquit: «Magnitudine enim speciei et creature cognoscibiliter poterat horum creator videri».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum asserentem Deum esse unum per creaturas non posse demonstrari, sed tantum fide posse cognosci.

{Articles de la Trinitat}

[24]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum fore nedum in essentia unum, sed etiam in personis trinum, in divinisque esse Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, et istud fide tenendum. De quo Deus per *Iobannem*: «Tres sunt qui testimonium dant in celo: Pater, Verbum et Spiritus Sanctus; et hii tres unum sunt».

358-360 *Rom* 1, 20 361-362 *Sap* 13,5

363-365 Cf. *Directorium*, I, q. XI, n. 1, p. 72.

369-371 *Ilo* 5, 7

354-362 Cf. *SCG* I, c. 12 (BAC I, 120-122); I, q. 2, a. 2 (BAC I, 16-17). El text de *Rom* 1, 20 és el mateix.

363-365 Eimeric no cita ningú en concret i parla, com sempre, d'heretges. És molt possible que tingui *in mente* Nicolau d'Autrecourt, que en ple segle XIV va negar l'evidència del principi de causalitat i àdhuc l'evidència d'una causalitat natural, concebuda tant des del punt de vista de la causa com dels efectes. Negada l'evidència del principi de causalitat, les demostracions aristotèliques de l'existència de Déu quedaven compromeses. Nicolau d'Autrecourt fou condemnat el 1346 [cf. per exemple la proposició 29 de la *Prima cedula*: «Hec consequentia non est evidens: *a* est productum, igitur aliquis producens *a* est vel fuit», qualificada en la condemna com a *Falsam, hereticam et erroneam*]; DENIFLE-CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis* II-I, París 1891, 578, n. 1124. Cf. també D Sch 1029-1030, 1034-1035, 1037-1038.

366-371 Cf. I, q. 30, a. 2 (BAC I, 227-229). El text de *Ilo* 5, 7 és adduït per sant Tomàs en el *sed contra*.

Et consequenter abominor et detestor Aristotilem, Platonem et ceteros antiquos philosophos in divinis negantes fore personarum trinitatem.

- 375 [25]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in divinis fore personarum sanctam et unicam trinitatem, non duas trinitates, neque plures trinitates, sed solum unam et unicam trinitatem, que es Pater, Filius et Spiritus Sanctus. Quod scriptura sacra non siluit, que agens de divinis personis tantum de Patre, Filio et Spiritu Sancto mentionem facit. De Patre quidem *Psalmista*: «Ipse invocabit me, Pater meus es tu». Et *Iohannes*: «Ipse Pater amat vos; Pater ipse ipse facit opera». Et iterum: «Pater, serva eos quos dedisti mihi». De Filio autem *Psalmista*: «Filius meus es tu, ego

---

375 me A interlin

---

381 Ps 88, 27 381-382 Io 16, 27 382 Io 14, 10 382-383 Io 17, 11 383-384 Ps 2, 7; Act 13, 33; He 1, 5; 5, 5

372-374 Per a Aristòtil (384/3-322/1), cf. *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, vol I, 413-590; vol. IV (*Supplément*), 109-654. Per a Plató, cf. W. K. C. GUTHRIE, *Historia de la Filosofía Griega. IV. Platón. El hombre y sus Diálogos. Primera Época*, Madrid, Editorial Gredos 1991, 19-46. És evident que ni Plató ni Aristòtil ni els altres filòsofs antics no va negar positivament el dogma de la Trinitat, perquè ni tan sols van tenir l'ocasió de fer-ho. Potser és sobrer preguntar-se si Eimeric coneixia o valorava degudament l'opinió molt més matitzada d'Agustí i d'altres Pares de l'Església, que en la «triada platònica» –Demiurg, Món organitzar, Matèria– o en la neoplatònica [considerada platònica] –U, Nous, Ànima– van veure un anunci o una equivalència de la Trinitat. Els textos serien abundosos: cf. CLIMENT D'ALEXANDRIA, *Stromata*, V, XIV (PG 9, 156 AB); JUSTÍ, *Apologia* I, 69 (PG 6, 420 A); EUSEBI, *Praeparatio Evangelica*, l. XI, c. xv (PG 21, 888 A). Són cèlebres els textos en els quals Agustí confessa que en els llibres platònics hi ha trobat expressada de moltes maneres la tesi de la unitat del Pare i del Fill: *Confessiones*, l. VII, ix, 14 (PL 32, 741); *De Genesi ad litteram*, I, iv, 9 (PL 34, 249); I, v, 10 (PL 34, 250); *De Trinitate*, l. XV, c. xv-xvi (PL 42, 1077). Abelard va reprendre la tesi agustiniana i afirmà que Plató ensenyava la Trinitat de persones en Déu: *Theologia christiana*, I, l. I, c. xvii (PL 178, 1012 C – 1032 D), tesi de la qual va haver de retractar-se després de la seva condemna en el concili de Soissons. Sant Tomàs va rebutjar la idea que els antics filòsofs haguessin conegut la Trinitat, ni tan sols dues de les persones de la Trinitat, el Pare i el Fill, com insinuava Agustí. Tomàs d'Aquino creu que els filòsofs pre-cristians arribaren en tot cas a tenir algun coneixement de l'essència de Déu a través dels atributs que en podien deduir de les perfeccions de l'univers, «secundum appropriata»: *In I Sententiarum*, dist. III, q. 1, art. 4 [ed. Vivès, tom VII, París 1882, 53-54]; I, q. 32, a. 1 (BAC I, 238-240).

375-389 Els textos del Ps 88, 27 i del Ps 2, 7 es llegeixen també a la SCG II, c. 2 (BAC II, 631-633).

hodie genui te». Et in *evangelio Iohannis*: «Filius non potest a se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem». Et rursus: «Ego et Pater unum sumus». De Spiritu Sancto siquidem *Psalmistae*: «Spiritus Sanctum ne auferas a me». «Spiritus tuus bonus deducet me». Et *Iohannes*: «Spiritus Sanctus qui a Patre procedit». Et rursus: «Cecidit Spiritus Sanctus super omnes qui audiebant verbum».

Et consequenter abominor et detestor quoscumque hereticos aliter instruentes, et presertim perfidos iudeos negantes hanc sanctam Patris et Filii et Spiritus Sancti unicam et individuum trinitatem.

[26]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in divinis fore processionem duasque personas procedentes, scilicet, Filium et Spiritum Sanctum.

384-385 *Io* 5, 19 385-386 *Io* 10, 30 386-387 *Ps* 50, 13 387 *Ps* 142, 10 388 *Io* 15, 26 388-389 *Act* 10, 44

390-392 Cf. *Mt* 26, 63-66; 27, 40; *Mc* 14, 61-64; *Lc* 22, 70-71; *Io* 5, 17; 8, 58-59; 10, 29-31; 19, 7; Raymundus MARTINI, *Pugio fidei*, III, proemium, p. 481-482; III, dist I, c. III, II-III, p. 485-486

390-392 L'acusació d'Eimeric contra els jueus de negar la Trinitat no és anacrònica, ans forma part de l'apologètica cristiana contra el judaisme. La incorporació d'aquest argument té dues fases. La primera és l'afirmació que tant en el Vell Testament com en el Talmud la doctrina cristiana de la Trinitat hi és insinuada. La segona és la increpació dels jueus moderns, que rebutgen el dogma trinitari, quan els rabins antics no s'hi havien oposat mai, els quals rebutjaven únicament el politeisme. Ramon MARTÍ ho exposa amb diafanitat en el *Pugio fidei*: «Quia in principio, in prima huius operis parte per demonstrativas et irrefragabiles rationes probatum est Deum esse, nunc ipsum esse unum et nichilominus trinum non solum iuxta fidem christianorum, sed etiam iuxta fidem sanctorum Prophetarum et omnium eos imitantium vel per textum Veteris Testamenti, vel per Talmud, id est per doctrinam quam a sanctis Patribus et Prophetis Judaei pertinaciter asserunt traditam... probabo» (*o. c.*, III, p. 481-482). «Nota quod aliae multae auctoritates istis similes sunt quae in Divinis pluralitatem ostendunt, quam semper ante vel post se sub unitatem recludunt. Aliae quoque auctoritates in Scriptura Priorum reperiuntur multae in quibus ponuntur pluraliter nomina Essentialia dicta de Deo adjectivis pluralibus [complurata]. Quem modum loquendi cur nullus nobis unquam interpretum transtulerit, cur illum etiam Christiana Religio respuerit, scire me credo: quare autem ipsum sacra illa vetera Scriptura admiserit cum valde incongruum videatur, nescio; nisi propter hoc forsitan, ut modernorum impietas Judaeorum pluralitatem divinam negantium personarum fortius vinceretur» (*o. c.*, II, dist. I, c. III, II, p. 485). «Intende quod neque iste Rabbi neque praedicti nec aliquis de antiquis, cuius dicta de ista materia viderim, inficiatur mysterium Trinitatis, sed tantum plura principia, vel plures Deos; quod certe omnis Christiana Religio non minus ipsis, imo amplius detestatur» (*o. c.*, III, p. 486).

De hoc *Iobannes* inquit: «Ego a Deo processi»; et rursus ibidem: «Spiritus Sanctus qui a Patre procedit».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum processionem huiusmodi abnegantem.

400 [27]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in divinis fore generationem, unamque personam genitam et aliam generantem. Quod scriptura sacra non tacuit, sed expressit; unde *Psalmistia*: «Ego hodie genui te». Et rursus sapiens in *Proverbiis*: «Nondum erant abyssi et ego iam concepta eram, ante omnes colles ego parturiebar». Et rursus: «Ego qui generationem aliis presto numquid sterilis ero, dicit Dominus». Et rursus: «Antequam parturiret peperit».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum generationem huiusmodi abnegantem.

410 [28]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum Patrem esse, et illum non fore creatum, non fore factum, non fore genitum, neque generatum, neque ab alio procedentem, sed omnia operantem. Quod scriptura sacra non tacuit, sed expressit; unde dicitur in *Iohanne*: «Pater in me manens, ipse facit opera». Et rursus: «Pater meus usque modo operatur». Et in *fidei regula* Athanasii dicitur ita: «Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

420 [29]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum Filium esse, et illum non fore factum, nec fore creatum, sed fore genitum et generatum, non a muliere, sed a Deo solo Patre et ab illo tantummodo processisse genitumque ab eterno fuisse a Deo Patre. Quod scriptura sacra non siluit, unde *Psalmistia* inquit: «Ego hodie genui te, ante luciferum genui te». Et *Iobannes*: «Ego a Deo processi». Et iterum: «Exivi a Patre». Et Sapiens: «Ego ex ore Altissimi prodii». Et in *regula fidei* Athanasius inquit: «Filius a Patre solo est non factus, nec creatus, sed genitus».

---

396 *Io* 8, 42 397 *Io* 15, 26
 403 *Ps* 2, 7 404-405 *Prov* 8, 24-25 405-406 *Is* 66, 9 406-407 *Is* 66, 7
 414-415 *Io* 14, 10 415 *Io* 5, 17 416-417 *D Sch* 75 (21)
 425 *Ps* 2, 7; *Ps* 109, 3 425-426 *Io* 8, 42 426 *Io* 16, 28 426-427 *Eccli* 24, 5
 427-428 *D Sch* 75 (22)

400-407 Els textos del *Ps* 2, 7, de *Prov* 8, 24-25, d'*Is* 66, 9 i d'*Is* 66, 7 es llegeixen també a *SCG* II, c. II (BAC II, 631-633).

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium astruentem. 430

[30]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri Deum Spiritum Sanctum esse, et illum eternaliter
procedere non a Patre solo, neque a Filio solo, sed pariter ab utro-
que, Filio scilicet atque Patre. Quod scriptura expressit, que dicit in
Iobannis evangelio: quod de Patre, inquit: «Spiritus Sanctus, qui a Pa- 435
tre procedit»; quod a Filio et Patre, ibidem; «Mittam vobis Spiritum
veritatis»; si misit, ab eo processit; personam divinam non mittit nisi
illa a qua procedit; additur «Qui a Patre procedit», et sic Spiritus Sanc-
tus a Patre et Filio procedit. Unde et in symbolo, loquendo de Spiri- 440
tu Sancto, dicitur ita: «Qui a Patre Filioque procedit». Ecclesia sic
esse determinavit et esse fide tenendum.

Et consequenter abominor et detestor grecos alias scismaticos, sed
in hoc hereticos, qui Spiritum Sanctum a Filio procedere non credunt,
sed contrarium astruunt atque tenent.

[31]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et 445
simpliciter confiteri Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere pa-
riter et equaliter, neque magis, neque prius a Patre quam a Filio, ne-
que a Filio quam a Patre, sed pariter, equaliter et communiter ab utroque
et eternaliter. Quod sacrosancta Ecclesia sic expressit in capitulo *Fi-
dei, De summa Trinitate et fide catholica.* 450

Et consequenter abominor et detestor grecos hereticos, qui huius-
modi ecclesie determinationem in causa fidei non admittunt, sed po-
tius contradicunt.

---

433 neque ... solo B om

439 et Filio A interlin

449 –sancta A interlin

435-436 Io 15, 26 436-437 Io 16, 7 437 Io 16, 7 440 D Sch 150

442-444 Cf SCG IV, 25 (BAC II, 751-753); *Directorium*, II, q. XVIII, n. 1, p. 303 b.

449-450 *Sext. Decretal* I, c. un. (FRIEDBERG II, 937)

451-453 Cf. Petrus LOMBARDUS, *Sentent Lib. I.*, dist. XI, c. 2, n. 1-5: ed. Magis-
tri PETRI LOMBARDI Parisiensis Episcopi *Sententiae in IV libris distinctae* (Spicilegium
Bonaventurianum, IV), t. I, Grottaferrata (Romae) 1971, 116-117; Thomas AQUINAS,
Contra errores graecorum II, c. 26, ed. Leon., t. XL pars A, Romae 1967, 97.

442-444 Cf. SCG II, c. 24-25 (BAC II, 742-753); I, q. 36, a. 2 (BAC I, 260-
263).

446-448 Ressó de Pere LOMBARD, *Sententiarum Liber I*, dist. XII, c. 1, n. 1-3; c.
2, n. 1-2: ed. c., t. I, 118-119.

451-452 Els teòlegs grecs, des de Fotí en endavant. Cf. SCG II, c. XXV (BAC
II, 751-753).

455 [32]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio pariter, communiter, non tamquam a duobus principiis, sed tamquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione. Quod sacrosancta Ecclesia sic ubi prius credendum ac fide tenendum declaravit.

460 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum, et presertim grecum, contrarium astruentem.

465 [33]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in hac sancta, una et individua Trinitate duas personas tantum fore producentes, Pater scilicet et Filius, et duas tantum procedentes, Filius scilicet et Spiritus Sanctus. Quod Ecclesia non tacuit in suis declarationibus ubi prius.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

470 [34]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu item me firmiter credere et simpliciter confiteri in hac sancta et individua Trinitate nihil fore prius ac posterius, nihil fore maius ac minus, sed quod omnes tres persone divine coeternae sunt et coequales. Quod sacrosancta Ecclesia ubi prius declaravit fide tenendum.

475 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

480 [35]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hac sancta et individua Trinitate sunt tres persone divine et coeternae, tamen Pater est Deus, Filius Deus, Spiritus Sanctus Deus, non tres dii, sed unus est Deus; et eternus est Pater, eternus Filius, eternus Spiritus Sanctus, non tres eterni, sed unus eternus. Sic et dominus Pater, dominus Filius, dominus Spiritus Sanctus, non tres domini, sed unus est dominus. Quod Ecclesia sacrosancta sic credendum asserit et affirmat in suis determinationibus ubi prius.

---

458 –sancta A *in marg*

457-459 *Sext. Decretal* I, i, c. un. (FRIEDBERG II, 937)

460-461 Cf. Thomas AQUINAS, *o. c.*, cc. 8-10 et 17, p. 93, 95.

465-466 *Sext. Decretal* I, i, c. un. (FRIEDBERG II, 937)

472-473 *Decretal* I, i, c. 1 (FRIEDBERG II, 5)

482-484 *Decretal* I, i, c. 1-2 (FRIEDBERG II, 5-6)

454-461 Cf. I, q. 36, a. 4 (BAC I, 264-266)

462-466 Cf. *SCG* II, c. 26 (BAC II, 754-758)

469-473 Cf. I, q. 33, a. 3 (BAC I, 247-248)

476-484 Cf. I, q. 42, a. 2 (BAC I, 304-305).

- Et consequenter abominor et detestor contrarium astruentem. 485
- [36]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri tres personas divinas, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum fore coequales, fore consubstantiales uniusque essentie, substantie et nature, in quibus idem est esse, scire, velle et intelligere. Que Ecclesia non siluit in suis determinationibus de fide factis. 490
- Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et in speciali arrianos hereticos et Originem eorum preceptorem, qui posuerunt Filium a Patre essentialiter distinctum, nec Filium fore Deum, sed potius creaturam.
- [37]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Patrem esse in Filio et Filium in Patre, et Patrem et Filium esse in Spiritu Sancto, et Spiritum Sanctum esse in Patre et Filio. Quod Christus suos discipulos, et in ipsis nos, sic debere credere docuit, cum, ut *Iohannes* refert, inquit eis: «Non creditis quia ego in Patre et Pater in me est?» Quod de Spiritu Sancto idem intelligendum est; est etenim Patris, Filii et Spiritus Sancti idem esse. 495
- Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium seminantem.
- [38]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod quedam res summa est, que non est generans neque genita, neque spirans neque spirata, etiam nec procedens, 500

---

492 hereticos B om 494 Deum A interlin
500 est etenim ... idem esse B om

---

490 *Decretal.* I, I, c. 1 *Firmiter*, c. 2 *Damnamus* (FRIEDBERG II, 5-6)
492 [*De arrianis*] Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1004); PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. LXVI (PL 12, 1179-1180); AUGUSTINUS, *De Haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XLIX (PL 42, 39) [*De Origine*] Cf. *Decret.*, *ib.*, (FRIEDBERG I, 1003); AUGUSTINUS, *ib.*, XLIII (PL 42, 33). Cf. etiam Thomas AQUINAS, SCG IV, 6-8 (BAC II, 645-670).
499-500 *Io* 14, 10
505-509 Cf. Petrus LOMBARDUS, *Sententiarum Liber I*, dist. V, c.1, n. 6; *ed. c.*, 82; Concilium Lateranense IV, c. *Damnamus* (D Sch 804); *Decretal.* I, I, c. 2 (FRIEDBERG II, 5-6).

486-494 Cf. SCG IV, c. 32 (BAC II, 773); I, q. 39, a. 2 (BAC I, 274-276).
491-494 Cf. I, q. 34, a. 1, ad 1 (BAC I, 252).
492 Per a l'arrianisme i els arrians, cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 43, p. 245 a; DCT 1, 1779-1863; LThK 1, 981-989; TRE 3, 692-719. Per a Orígenes (183/186-250) i l'origenisme, cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 2, p. 244 b; DTC 11, 1491-1588; LThK 7, 1131-1135; TRE 25, 397-419.
495-501 Cf. I, q. 42, a. 5 (BAC I. 307-308).

indivisa, unica et non plures, que est divina essentia, substantia et natura seu «usia». Quod scriptura sacra non tacuit neque Ecclesia sacrosancta, que in determinatione de fide facta ita decidit et determinavit.

510 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim abbatem Ioachim veritatem huiusmodi impugnantem. Et potissime illum phantasticum begardum hereticum Raimundum Lull, qui in dictis suis astruit quod essentia divina relata ad Patrem generat, relata ad Filium generatur, et relata

515 ad Patrem et Filium spirat, et relata ad Spiritum Sanctum spiratur et procedit.

[39]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in divinis personarum processiones et emanationes sunt due et non plures, que sunt generatio et spiratio, alias

520 processio. Quod in divinis sunt persone producentes due et non plures, que sunt Pater et Filius. Quod in divinis sunt persone procedentes due et non plures, que sunt Filius et Spiritus Sanctus. Quod in divinis sunt personarum actiones due et non plures, que sunt generatio et spiratio, sive generare et spirare. Quod in divinis sunt personarum

525 passiones due et non plures, que sunt generari et spirari. Quod in divinis sunt realiter distincte persone tres, seu supposita tria, seu ypostases tres et non plures, que sunt Pater, Filius et Spiritus Sanctus. Quod in divinis sunt relationes personas distinguentes tres et non plures, que sunt paternitas, filiatio et communis spiratio. Quod in divinis sunt

530 personarum proprietates quatuor et non plures, que sunt paternitas, filiatio, spiratio et processio, alias passiva spiratio. Quod in divinis sunt notiones quinque et non plures, que sunt innascibilitas, paternitas, fi-

---

509 ita A *interlin* 514-515 relata ad Filium ... spirat A *in calce infer*

520 producentes AB procedentes 521-522 Quod in divinis sunt persone procedentes ... Filius A *in calce infer* 527 post Pater B *add et*

510-512 *Decretal.*, ib.; cf. *Directorium*, I, cap. II, p. 4 a-b.

512-515 Cf. RAIMUNDUS LULLUS, *Disputatio Eremitae et Raymundi super aliquibus quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, in *Beati Raymundi Lulli... Operum tomus IV*, q. XXIV, n. 5; ed. Moguntiae 1729, 26. Cf. *Directorium*, II, q. IX, *De Raymundo Lull et eius erroribus*, *Decimus septimus*, p. 256 a.

---

511 Per a Joaquim de Fiore (1130/1145-1201-1202), cf. *Directorium*, II, q. VII, n. 2, p. 248 b; DTC 8, 1425-1458; LThK 5, 853-854; TRE 17, 84-88.

517-522 Cf. I, q. 27, a. 1-5 (BAC I, 207-213)

522-525 Cf. I, q. 28, a. 1-4 (BAC I, 213-219).

525-531 Cf. I, q. 30, a.1-4 (BAC I, 226-232).

531-535 Cf. I, q. 32, a. 2-4 (BAC I, 241-244).

liatio, communis spiratio et processio. Quod in divinis harum quin-
que notionum quatuor sunt relationes tantum, nam innascibilitas non
est relatio, et quatuor tantum sunt proprietates, nam communis spi- 535
ratio non est proprietas, quia duabus personis convenit, et tres tan-
tum sunt notiones personales, hoc est, personas constituentes, que sunt
paternitas, filiatio et processio. De hiis est communis sanctorum di-
finitio.

Et consequenter abominor et detestor quemcumque contrarium as- 540
truentem.

[40]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri quod mysterium huius sancte et individue Trini-
tatis est tam sublime, tam grande, tam summum, tam altum, quod 545
per fidem est credibile et per illam tenemur firmiter credere, et non
est per rationem naturalem demonstrabile, nec debemus ad hoc labo-
rari, quia non possemus attingere. Et si aliqui aliquando labora-
runt et rationes ad hoc induxerunt, tales rationes non sunt
demonstrationes, neque rationes necessarie neque evidentes, sed potius 550
sunt persuasiones et exemplares inductiones; de hoc intelligitur quod
per *Psalmistam* dicitur: «Accedet homo ad cor altum et exaltabitur
Deus». Et ibidem: «Ab altitudine diei timebo». «Ergo altiora te ne que-
sieris», dicit Sapiens. Et iterum: «Ne laboretis, non enim pervenietis».
Quod Ecclesia valde pulchre confitetur in festi sancte Trinitatis se-
quentia, que habet ita: 555

Non humana ratione,
capi possunt hec persone,
nec harum discretio;

---

534 notionem A *in marg*

550 intelligitur B intelligatur

551-552 *Ps* 63, 7-8 552-553 *Ps* 55, 4 553-554 *Eccli* 3, 22 553 *Eccli* 43,
34

556-567 Cf. ADAM A SANCTO VICTORE, *Sequentia XI de Sancta Trinitate* (PL 196,
1458-1459).

556-567 És la seqüència que comença *Profitentes unitatem*, versos 31-36 i 43-48.
Se'n pot veure una imitació a base de l'art del sinònim en Henry Marriott BANNIS-
TER, *Sequentiae Ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters*, siebente Folge (= «Analecta
Hymnica Medii Aevi», XL), Leipzig 1902, 54, n. 34.

560 non hic ordo temporalis,
non hic situs aut localis
rerum circumscriptio.

Digne loqui de personis
vim transcendit rationis,
excedit ingenia.

565 Quid sit gigni, quid processus,
me nescire sum professus,
sed fide non dubia.

Hec ibi.

570 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium astruentem. Et presertim predictum R. Lulli, qui jactat se sanc-
te Trinitatis mysterium per rationes evidentes, necessarias et
demonstrativas concludere et demonstrare.

[41]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri quod in divinis Verbum proprie sumitur perso-
575 naliter et non essentialiter, hoc est, pro persona et non pro essentia,
non pro quacumque divina persona, sed tantum et solum pro Filii
Dei persona. De quo *Iohannes* in suo evangelio: «In principio erat Ver-
bum et Verbum erat apud Deum»; et infra: «Et Verbum caro factum
est», hoc est, Dei Filius homo factus est.

580 Et consequenter abominor et detestor omnem asserentem Patrem
vel Spiritum Sanctum fore Verbum, et presertim detestor Basilium,

---

565 gigni AB guigni
571 necessarias A *in marg*
575 est B *om*

570-572 Cf. Raimundus LULLUS, *Libre de Contemplació en Déu*, cc. 11-13, 179-182, 246 (OE II, 124-130, 518-532, 740-744); *Liber de Articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, in *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 32-36. Cf. *Directorium*, II, q. IX, *De R. Lull et eius erroribus*, n. 96, p. 260 a.

578-579 *Io* 1, 1

580-583 BASILIUS, *Contra Eunomium*, l. 5, c. 11 (PG 29, 732). Cf. *Directorium*, II, q. XVIII, n.5, p. 304 a 582 *He* 1, 3

573-579 Cf. I, q. 34, a. 1-2 (BAC I, 250-254).

580-583 Cf. I, q. 34, a. 2 (BAC I, 253-254).

581 Per a sant Basili (329-379), cf. DTC 2, 441-459; LThK 2, 67-69; TRE 5, 301-313.

qui super illo verbo Apostoli, «portans omnia Verbo virtutis sue», dicit Spiritum Sanctum Dei Filii esse Verbum.

[42]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in divinis imago proprie non sumitur essentialiter, sed personaliter, non pro persona Patris vel Spiritus Sancti, sed pro persona Filii, ut solus Dei Filius dicatur imago Dei Patris. De quo Apostolus *ad Colossenses*, loquens de Filio: «Qui est imago Dei invisibilis». Et rursus Apostolus *ad Hebreos* dicit de Filio quod est «splendor glorie et figura», hoc est, imago, «substantie eius». 585 590

Et consequenter abominor et detestor contrarium astruentem, et presertim Damascenum, qui ponit Spiritum Sanctum esse imaginem Filii Dei.

{Articles de la creació}

[43]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod mundum sui esse principium habuisse est tenendum sola fide et non esse demonstrabile, nam est articulus fidei, qui non posset demonstrari; de quo Apostolus *ad Hebreos*: «Fides est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium». 595

Et consequenter abominor et detestor omnem hominem mundum habuisse principium sui esse fore demonstratum vel demonstrabile astruentem, et presertim predictum R. Lull phantasticum, qui astruit 600

---

592 Damascenum AB Damacenum

597 posset B possit 600 demonstratum vel B om

588-589 *Col* 1, 15 590 *He* 1, 3

592-593 Johannes DAMASCENUS, *De fide orthodoxa*, c. 13 (PL 94, 856); *Directorium*, II, q. XVIII, n. 3, p. 303 b.

597-598 *He* 11, 1

601-604 R. LULLI *Liber principiorum theologiae*, in *Operum t. I*, Moguntiae 1721, 12-13; *Liber de quatuordecim Articulis sacrosanctae Romanae Catholicae fidei*, in *Operum t. II*, Moguntiae 1722, 122-154; *Disputatio fidei et intellectus*, in *Operum t. IV*, p. IV, Mo-

---

584-590 Cf. I, q. 35, a. 1-2 (BAC I, 256-258).

591-593 Cf. I, q. 35, a. 2 (BAC I, 257-258).

592 Per a sant Joan Damascè (?-ca. 749), cf. DTC 8, 693-751; LThK 5, 895-899; TRE 17, 217-132; *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, vol. III, 989-1012.

594-598 Cf. I, q. 46, a. 2 (BAC I, 338-341). El text d'*He* 11, 1, apareix en el *sed contra*.

se probare demonstrative mundum habuisse principium sui esse. Cuius rationes non sunt demonstrative neque necessarie neque, prout dicit, evidentes, immo debiles persuasiones et minus apparentes.

- 605 [44]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri mundum ab eterno non fuisse, nec hoc demonstrari posse, nam principium habuisse est tenendum fide, tamquam fidei articulum; contra autem fidei articulum non est nec esse potest demonstratio, neque efficax argumentum. De quo Moyses, eximius prophetarum, quia de preterito, inquit: «In principio creavit Deus celum et terram»; in quo novitas mundi nobis panditur per revelationem, nec contrarium potest probari per demonstrationem.

- 610 Et consequenter abominor et detestor Aristotelem et alios antiquos philosophos nitentes se et asserentes mundum fuisse ab eterno demonstrare.
- 615

---

608 contra ... articulum B om

---

guntiae 1729, 16-19; *Liber de Articulis Fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, in *Operum t. IV*, art. V, 36-37; *Liber de novo modo demonstrandi sive Ars praedicatoria magnitudinis*, in *Operum t. IV*, p. IV, 5.

610-611 *Gen* 1, 1

613-615 Cf. ARISTOTELES, *Physicorum VIII*, c. I, n. 4ss (Bk 250b24); *De Caelo I*, cc. 10, 12, (Bk 279b, 281b18). Cf. *Directorium*, II, q. IV, *Errores Aristotelis*, n. 3, p. 238.

---

602 *mundum habuisse principium sui esse*: cf. Ramon LLULL, *Liber de XIV articulis*, o. c., 154b: «Expliciunt rationes super quintum Articulum, in quibus manifesto modo probatur mundum habuisse principium et a prima Causa fuisse creatum».

605-612 Cf. I, q. 46, a. 3 (BAC I, 341-342). El text de *Gen* 1, 1 apareix en el *sed contra*.

613-615 *Aristotelem* Encara que sigui tomista, Eimeric no té pas el sentit fi de les matèries filosòfiques que tenia Tomàs d'Aquino, sobretot a l'esguard de la figura i les teories d'Aristòtil. Eimeric parla expeditivament, com escau a un inquisidor. Sant Tomàs fa veure que en la *Physica* Aristòtil conclou que la matèria és ingènita «quia non habet subiectum de quo sit»; i en el *De caelo et mundo* afirma que el cel és ingènita, «quia non habet contrarium ex quo generetur»: cf. I, q. 46, a. 1, ad 3 (BAC I, 337). En definitiva, per Tomàs d'Aquino la teoria aristotèlica de l'eternitat del món respon a la necessitat de criticar sistemes de pensament anteriors al seu (Empèdocles, Anaxàgores, Plató) que afirmaven que el món havia començat «secundum quosdam modos in veritate impossibiles»: *ib.*, in c. (BAC I, 336). I recull l'afirmació aristotèlica dels *Topica* I, c. 9, n. 3 (Bk 194 b 16), segons la qual hi ha alguns problemes dialèctics, per als quals no es poden aduir raons en un sentit o en un altre, com és ara si el món és etern. Cf. també Tomàs d'AQUINO, *Comm. in libros Physicorum*, lib. I, lect. 15, n. 11 (o. c., 68); lib. VI, lect. 8, n. 13 (o. c., 113-114); lib. VIII, lect. 1, n. 5 (o. c., 125); lect. 2, n. 1-20 (o. c., 125-127); *Comm. in libros de Caelo et Mundo*, lib. I, lect. 6,

[45]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri fore creationem, et mundi Deum fore creatorem. De quo in symbolo apostolorum Ecclesia profitetur Deum esse celi et terre creatorem, nam inquit: «Credo in unum Deum creatorem celi et terre». Et Moyses: «In principio creavit Deus celum et terram». 620

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum mundum non esse creatum a Deo astruentem.

[46]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum omnium rerum, omnium entium, tam celestium quam terrestrium, tam visibilium quam invisibilium fore generalem creatorem et factorem. De quo in *Iohannis evangelio*: «Omnia per ipsum facta sunt». Et Apostolus *ad Romanos*: «Ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia». Et in symbolo patrum sanctorum Ecclesia hoc confitetur fide esse credendum: «Credo», inquit, «Deum factorem celi et terre, visibilium et invisibilium». 625 630

Et consequenter abominor et detestor manicheos hereticos Deum non esse factorem invisibilium, ut pote spirituum, sed diabolum astruentes.

[47]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri creationem esse, Deum cuncta creasse et de nihilo et ex nihilo, hoc est, post nihilum et post non esse produxisse in esse, quod proprie est creare. De quo *Iohannes* in evangelio: «Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil». 635

---

636 et ex nihilo B om

619-620 D Sch 150 620 Gen 1,1

626-627 Io 1, 3 627-628 Rom 11, 36 629-630 D Sch 150

631-634 Cf. AUGUSTINUS, *De duabus animabus contra manichaeos*, c. I, n. 1 (PL 42, 93); *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XVI (PL 42, 34-35); *Opus imperfectum contra Iulianum*, l. III, c. xxxvi (PL 42, 1325); *Retractationes*, l. I, c. xv, n.1 (PL 32, 608).

637-638 Io 1, 3

---

n. 1-9 (o. c., 5); lect. 22, n.1-10 (o. c., 17); lect. 23, n 4 (o. c., 18); lect. 26, n. 1-6 (o. c., 19-20); lect. 29, n. 1-12 (o. c., 21-22); *Comm. in libr. Meteorologicorum*, lect. 17, n. 4 (o. c., 320); *Comm. in libros Metaphysicorum*, lib. II, lect. 3, n. 1-15 (o. c., 407); lib. XII, lect. 5, n. 1-12 (o. c., 499-500).

623-630 Cf. SCG II, c. 15 (BAC I, 414-417). Els textos de Io 1, 3 i Rom 11, 36 hi són adduïts.

633-638 Cf. SCG II, c. 16 (BAC I, 418-422).

640 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium astruentem, et presertim Aristotilem et Platonem et antiquos
philosophos, qui creationem negaverunt.

[48]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri cuncta a Deo creata, tam celestia quam terrestria,
645 disposita in numero, pondere et mensura. Que scriptura sacra non si-
luit, nam per Moysen inquit: «Vidit Deus cuncta que fecerat et erant
valde bona». Et per sapientem quod «disponit cuncta in numero, pon-
dere et mensura».

650 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium astruentem, et presertim Alphonsum regem Castelle pertinaci-

---

645 et mensura B om

639-641 Cf. supra, ad lineas 613-615. Cf. *Directorium*, II, q. iv, *Errores Aristote-
lis*, n. 3, p. 238 b.

646-647 *Gen* 1, 31 647-648 *Sap* 11, 21

649-652 Cf. *Cosas acaesçidas en los tiempos del rey don Alfonso e de su muerte*, {18}-{19},
dins Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Colección Salazar, ms. O-15, f. 57r-
61r; ed. de Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Unos anales del reinado de Alfonso X*, dins
«Boletín de la Real Academia de la Historia» 192 (1995) 482-486 [ed. anteriors de
J. RUIZ DE OBREGÓN RETORTILLO, *Alfonso X el Emplazado*, dins «Revista de Archi-
vos, Bibliotecas y Museos», 36 (1916), 420-449 (segons el text del ms. 431 de la
BNM); de Pere BOHIGAS, *Visión de Alfonso X y profecías de Merlín*, dins «Revista de Fi-
lología Española», XXV (1941), 390-393, i de D. W. LOMAX, *Una crónica inédita de
Silos*, dins «Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel», vol. I, Madrid 1976, 323-337].

639-641 *Platonem* El text de *Timeu* 28b (FBM [317], 69-70), sembla exigir més
aviat una interpretació creacionista, en el sentit de producció efectiva del món a par-
tir del caos. El pensament de Plató seria, en aquest aspecte, diferent del d'Aristòtil,
com reconeix el seu il·lustre deixeble en el text que hem citat més amunt, ad lineas
613-615. La creació del món també fou negada pels averroïstes llatins de finals del
segle XIII: Dues de les proposicions condemnades per Étienne Tempier deien: «184.
Quod creatio non est possibilis, quamvis contrarium tenendum sit secundum fidem.
185. Quod non est verum quod aliquid fiat de nihilo, neque factum sit in prima crea-
tione»: H. DENIFLE – E. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, París,
Delalain 1889, 553, n. 473.

642-647 Cf. *SCG* II, c. 44 (BAC I, 510-516).

649-652 El text que suggerim com a font d'Eimeric és considerat pel seu editor
com a provinent dels anys del rei Sanç IV de Castella (1284-1295), probablement del
1286, encara que la còpia sigui del s. XVI [n'hi ha altres còpies, també tardanes, a la
BNM, ms. 431, f. 172v-174r i ms. 712, fol. 467-470]. La llegenda de l'heretgia del
rei Alfons el Savi, de l'aparició d'un àngel que la li retreu i del càstig que ha de sofrir
per ella es forja versemblantment en temps del rei Sanç IV, el seu fill i hereu, que en

ter asserentem Deum ea que creaverat male disposuerat; super quo errore a Deo reprehensus, graviter est punitus.

[49]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum in principio creasse substantias spirituales bonas, gratia gratum faciente Deo sibi caras, potentia, virtute et sapientia insignitas, per ierarchias et ordines mirabiliter et distincte dispositas, in grandi multitudine concreatas, que substantie spirituales angeli communi vocabulo nominantur; quorum numerum sacra scriptura per *Danielem* prophetam aliquo modo expressit, que dicit quo[d] «Deo milia milium ministrabant et decies centena milia assistebant», ponendo certum numerum pro incerto. Et per sanctum *Iob*, qui inquit: «Numquid est numerus militum eius?» Ac si aperte dicat: utique, sed soli Deo notus.

650-651 post pertinaciter A seq astruentem cancell

---

660 Dan 7, 10 662 Iob 25, 3

---

vida del rei son pare es va rebel·lar contra ell i li va moure guerra. La va recollir fra Garcia de Euguá, bisbe de Baiona, en la seva *Crònica*: cf. *Crònica general de España*. Transcripción del Ms. de la Biblioteca del Monasterio de El Escorial por G. EYZA-GUIRRE ROUSE, dins «Anales de la Universidad de Chile», 121 (1907), 490-491. Pere III la reporta en la seva *Crònica*, per bé que el rei de Castella que ell esmenta com a protagonista de la llegenda no és Alfons X, ans Ferran IV *el Emplazado* (1295-1312): cf. l'edició de Ferran SOLDEVILA, *{Crònica de Pere el Cerimoniós} Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Editorial Selecta 1971, 1124. Soldevila creu que aquesta part de la *Crònica* és posterior al 1382. No és probable que Eimeric llegís la història de l'heretgia del rei castellà en l'escrit del seu gran adversari, on, ho acabem de dir, el nom del rei castellà és canviat. Podia haver-la coneguda a través de la *Crònica Geral de Espanha de 1344*, redactada per iniciativa del comte don Pedro de Barcelos, recentment editada per Luís Filipe LINDLEY CINTRA, *Crònica Geral de Espanha de 1344*. Edição crítica do texto português pelo Académico Correspondente, vol. IV, Lisboa, Academia Portuguesa da História 1990, 378-384. En teoria també l'hauria poguda conèixer a través d'Eiximenis, puix aquest en fa un breu esment en el capítol 844 del *Terc del Crestià*, escrit el 1384 (cf. D. J. VIERA, *Alfonsine legends and references in Eastern Iberia*, dins «La Corónica», 14 [1986], 280-284, específicament 283), encara que Eiximenis es limita a dir que el monarca «va blasfemar Déu». És possible que la font d'Eimeric fos purament oral, perquè no són coneguts massa textos anteriors al s. XIV que transmetin la llegenda. Per a tota aquesta qüestió, cf. A. IGLESIA FERREIRÓS, *Alfonso X, su labor legislativa y los historiadores*, dins «Historia. Instituciones. Documentos», 9 (1982), 55-70; José Manuel PÉREZ-PRENDES, *La personalidad de Alfonso el Sabio*, dins «Razón y Fe», 209 (1984), 604-613.

653-663 Cf. SCG III, c. 80 (BAC II, 317-324); el text de *Iob* 25, 3 hi és adduït; I, q. 50, a. 3 (BAC I, 363-365); hi és adduït el text de *Dan* 7, 10. Cf. un lloc paral·lel eimericià en *Contra Alchimistas*, ed. c., 110, III dubium; 112, I dubium.

665 Et consequenter abominor et detestor nonnullos antiquos philosophos, qui certas intelligentias celos movere et mundum regere affirmarunt.

[50]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri angelos predictos in tam grandi multitudine

---

664-666 [De Anaxagora:] ARISTOTELIS *Physica* 250b 24). [De Platone:] Cf. SCG III, c. 24 (BAC II, 142); c. 69 (BAC II, 279); c. 76 (BAC II, 306). [De Aristotele:] *Comm. in libros de Caelo et Mundo*, lib. II, lect. 1, n. 1-12 (o. c., 22-23). Cf. *Directorium*, II, q. IV, n. 12, p. 238 b.

664-666 Eimeric s'aparta aquí de les teories tomistes. Perquè, si en un primer moment Tomàs d'Aquino fou contrari a la doctrina de la influència del cel empíric sobre la resta de la creació, amb el temps canvià d'opinió, i al *Quodlibet* VI, q. 11, a. un.: «Utrum scilicet caelum empyreum habeat influentiam super alia corpora», rectifica explícitament el seu pensament: «Respondeo dicendum quod quidam ponunt caelum empyreum non habere influentiam in aliqua corpora, quia non est institutum ad effectus naturales, sed ad hoc quod sit locus beatorum. Et hoc quidem mihi aliquando visum est, sed diligentius considerans magis videtur dicendum quod influat in corpora inferiora, quia totum universum est unum unitate ordinis»: Cf. *Indicis thomistici Supplementum. S. Thomae Aquinatis Opera Omnia. 3. Quaestiones disputatae. Quaestiones quodlibetales. Opuscula*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1980, 474. A la SCG III, c. 82, «Quod inferiora corpora reguntur a Deo per corpora celestia», Tomàs dona les raons filosòfiques, dins la cosmovisió aristotèlica, d'aquesta influència; en els cc. 84-98 es lliura a un exercici pacient i laboriós de limitar correctament la influència dels cossos celestes, excloent-la dels actes humans d'enteniment i voluntat i fent-la compatible amb el dogma cristià de la Providència i la llibertat divines, i excloent també la fatalitat i la necessitat còsmiques. La posició tallant d'Eimeric es pot explicar, perquè després dels intents tomistes de conciliar el dogma cristià amb l'aristotelisme es va produir la crisi de l'anomenat averroïisme llatí i les condemnes del 1277 de París i Oxford, en les quals l'autoritat eclesiàstica atacà frontalment la cosmovisió grega en tots aquells aspectes que eren incompatibles amb el dogma cristià (creació, caiguda, redempció, llibertat i destinació final de l'home en Déu). Algunes de les proposicions condemnades eren explícites: «73. Quod substantie separate per suum intellectum creant res». «74. Quod intelligentia motrix celi influit in animam rationalem, sicut corpus celi influit in corpus humanum»: *Chartularium*, I, o. c., 547. «161. Quod effectus stellarum super liberum arbitrium sunt occulti». «162. Quod voluntas nostra subjacet potestati corporum celestium»: *Ib.*, 552. «207. Quod in hora generationis hominis in corpore suo et per consequens in anima, que sequitur corpus, ex ordine causarum superiorum et inferiorum, inest homini dispositio inclinans ad tales actiones vel eventus»: *Ib.*, 555.

667-684 Cf. I, q. 63, a. 5-8 (BAC I, 441-446). Hi són adduïts els textos d'*Apoc* 12, 4-9 i d'*Is* 14, 12. Lloc paral·lel en *Contra Alchimistas*, ed. c., 110, IV dubium.

concreatos, non in instanti sue creationis, sed post ad momentum, tempus siquidem primum, fore in suo appetitu divisos, Lucifero angelo primo appetente ad suum appetitum grandem multitudinem, quia eorum tertiam partem protrahente, quod eorum tam speciosum et virtuosum esse haberent non a Deo eorum creatore, sed, sicut Deus suum infinitum esse habet non ab alio, sed a se ipso, ita et ipse haberet suum esse non ab alio sed a seipso, in quo esset similis Deo; Michael e cum cetera maiori multitudine totaliter tali appetitui resistente; ex qua divisione, iusto Dei iudicio est statutum quod Michael et angeli eius sunt in gratia confirmati beatique facti et hodie super sidera collocati, Lucifer vero et angeli eius e contra in culpa sunt obstinati, de celo eiecti, in inferno inferiori detrusi, ignibus eternaliter condemnati. Que sacra scriptura non tacuit, sed per Iohannem in sua *Apocalypsi* sic factum fore sub figura draconis cum Michael e pugnantis, et per *Isaiam* sub similitudine Nabucodonosor regis superbientis et de celo in infernum cadentis expressit.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[51]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri primos parentes nostri peremptores, Adam siquidem atque Evam, fore quoad eorum corpora a Deo angelorum ministerio plasmatos, quoad eorum animas a Deo solo et inmediate in

---

669 ad B om. 676 maiori B om.
686 astruentem B asserentem

681-682 Cf. *Apoc* 12, 4-9; *Is* 14, 12
683-684 *Is* 14, 14-15

687-690 *angelorum ministerio* La idea és d'Agustí, *De Trinitate*, l. III, c. 4 (PL 42, 873); sant Tomàs l'accepta amb reticència, i com una simple possibilitat: «... Quia igitur corpus humanum nunquam formatum fuerat, cuius virtute per viam generationis aliud simile in specie formaretur, necesse fuit quod primum corpus hominis inmediate formaretur a Deo. Ad primum ergo dicendum quod, etsi angeli aliquod ministerium Deo exhibeant in his quae circa corpora operatur; aliqua tamen Deus in creatura corporea facit, quae nullo modo angeli facere possunt; sicut quod suscitatur mortuos, et illuminat caecos. Secundum quam virtutem etiam corpus primi hominis de limo terrae formavit. Potuit tamen fieri ut aliquod ministerium in formatione corporis primi hominis angeli exhiberent; sicut exhibebunt in ultima resurrectione, pulveres colligentes»: I, q. 91, a. 2 (BAC I, 649-650). La posició de sant Tomàs és en aquest punt tancada, de manera que tot seguit defensa que la creació d'Eva a partir de la costella d'Adam és un altre acte diví creador directe: I, q. 92, a. 4 (BAC I, 657-658). Lloc paral·lel en *Contra Alchimistas*, ed. c., 110, V dubium.

690-696 Cf. I, q. 95, a. 1 (BAC I, 678-679); I, q. 102, a. 1-4 (BAC I, 702-707).

gratia et Deo caros creatos, originali iustitia insignitos, in statu innocentie constitutos, post creationem omnium celestium et terrestrium sic fore plasmatos pariter et creatos, et in paradiso voluptatis terrestri superius collocatos. Quod et que sacra scriptura non siluit, sed per
695 Moysen, prophetam etiam de preterito, in suo libro rerum creationis et hominis generationis, sic et taliter factum fore nobis revelavit.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim Platonem et Aristotilem Adam et Evam fore primos homines denegantes, sed eos infinitos precedere homines
700 mendaciter affirmantes.

{Articles del peccat original}

[52]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri antelatos parentes primos, diaboli suggestionem Eve alloquentis in serpente, deceptos fuisse, ab arce originalis iustitie corruisse, innocentiam perdidisse, Dei obedientie contraxisse, demonis consilio adquevisse, et sic iusto Dei iudicio de paradiso voluptatis sunt
705

---

694 que A *interlin*

698 astruentem B *asserentem*

694-696 Cfr *Gen* 2-3

698-700 Cf. *SCG* II, c. 83 (BAC I, 672-673). Cf. *Directorium*, II, q. IV, *Erroros Aristotelis*, n. 5 et 11, p. 238 b.

702-707 *Gen* 3

698-700 Cf. *Elucidarius Elucidarii, e. c.*, 490.

697-700 En la *SCG* II, c. 85, Tomàs d'Aquino fa una precisió remarcable sobre el pensament d'Aristòtil pel que fa a l'eternitat/perpetuïtat de la intel·ligència humana: « Sciendum autem est quod ab Aristotele non invenitur dictum quod intellectus humanus sit aeternus: quod tamen dicere consuevit in his quae secundum suam opinionem semper fuerunt. Dicit autem ipsum esse perpetuum: quod quidem potest dici de his quae semper erunt, etiam si non semper fuerunt. Unde et in XI *Metaphysicorum*, cum animam intellectivam a conditione aliarum formarum exciperet, non dixit quod haec forma fuerit ante materiam, quod tamen Plato de *ideis* dicebat, et sic videbatur conveniens materiae in qua loquebatur ut aliquid tale de anima diceret: sed dixit quod manet post corpus». Eimeric no s'entreté pas a recollir el detall. Escau de recordar aquí el tenor de la proposició n. 9 de la llista d'articles condemnats per Étienne Tempier el 1277: «Quod non fuit primus homo, nec erit ultimus, imo semper fuit et semper erit generatio hominis ex homine»: *Chartularium*, I, 544, n. 473.

eiecti et ad terram istam tribulationis, angustie et doloris sunt cum tota sua progenie relegati.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[53]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri peccatum Ade fore sibi personale respectu sui, nostri autem originale, sui infecisse personam, nostri vero naturam; illud Adam in paradiso commisit, quilibet autem nostrum in materno utero contraxit, quia quilibet nostrum omnisque homo in Adam peccavit. Quod sacra scriptura non tacuit, nam Apostolus *ad Romanos*, loquens de Ade peccato, inquit: «In quo omnes peccaverunt».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim Pelagium hereticum, qui peccatum originale ab omni homine abnegavit.

[54]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod omnis homo qui per concubitum viri et mulieris concipitur, cum anima rationalis corpori organizato et disposito infunditur, mox homo efficitur, mox originale contrahitur, mox qui sic concipitur in materno utero cum originali nascitur, et a matre sic et in matre concipitur et nascitur. Quod sacra scriptura non siluit cum David propheta in sui et aliorum persona dicit: «In iniquitatibus conceptus sum et in peccatis concepit me mater mea»; et ponitur pro singulari plurale more sacre scripture.

---

726 In B om

715-716 Rom 5, 12

717-719 Cf. AUGUSTINUS, *De gestis Pelagii*, c. X-XII (PL 44, 353-356); *Contra duas epistolas pelagianorum*, l. III, c. VIII, n. 24 (PL 44, 606); *Liber de dono perseverantiae*, c. II, n. 4, 11 (PL 45, 996, 1008); *Retractationes*, l. I, c. IX, n. 6 (PL 32, 598); c. XV, n. 1 (PL 32, 608); *De peccatorum meritis et remissione*, II, c. 9 (PL 44, 158); *Contra Iulianum*, III, c. 1 (PL 44, 703); *Epistola CLXVI*, c. III, n. 6 (PL 33, 723); *Epistola CLXXV*, n. 6 (PL 33, 761-762); *Epistola CLXXIX*, n. 1-10 (PL 33, 774-777); *Epistola CXC*, n. 22 (PL 33, 865).

720-724 Cf. *Decret.*, III, *De consec.*, dist. IV, c. 3 (FRIEDBERG I, 1362); *SCG IV*, c. 50 (BAC II, 837-840). 726-727 Ps 50, 7

710-719 Cf. I-II, q. 81, a. 1 (BAC II, 529-531).

718 Per a Pelagi (350/360 – ca. 431) i el pelagianisme, cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 63, p. 245 b; DTC 12, 675-715; LThK 8, 5-9; TRE 26, 176-185.

720-725 Cf. *Decret.*, III, *De consecratione*, dist. 4, c. 3 *Firmissime* (FRIEDBERG I, 1362) (= PSEUDO-AGUSTÍ, *De Fide ad Petrum* [PL 40, 774]); *STb I-II*, q. 81, a. 5 (BAC II, 533-534).

726-727 El text del Ps 50, 7 és adduït en la *SCG IV*, c. 50.

730 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium asserentem, et maxime Iulianum hereticum pelagiane heresis de-
fensorem, qui singulariter astruit Isaac patriarcham peccatum originale
nullatenus contraxisse, pro eo, ut astruebat, quia de senibus parenti-
bus fuit natus, etiam angelo nuntiante.

735 [55]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri omnem hominem, tam masculum quam mulie-
rem, ab Adam per viam seminariam descendentem fore culpa origi-
nali fedatum, multis penalitatibus et miseriis subiugatum, morti
740 condemnatum, Dei gratia gratum faciente privatum, et nedum ab in-
nocentia et originali iustitia, immo a visione faciali divine essentie,
que dicitur regnum Dei, nisi ex aqua et Spiritu Sancto renascatur,
perpetuo damnabiliter elongatum. Quod scriptura sacra expressit,
immo Christus in persona, qui, ut dicitur in *Iohannis evangelio*, ita in-
quit: «Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest
videre regnum Dei».

745 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium sustinentem, et presertim Pelagium et Iulianum peccatum ori-
ginale deleri per baptismum totaliter detestantes.

750 [56]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri dominum Ihesum Christum in virgine, non viri
semine, sed Spiritus Sancti opere, fore conceptum, ex virgine absque
sigilli pudoris fragmine fore natum, de celo pleno ubere fore alitum,
in terris inter homines sine peccato quocumque conversatum, pecca-

---

730 post hereticum B add cum 733 nuntiante B annuntiante

740 ex aqua A in marg

751 de celo A in marg 755 commisit AB commisit 760 Joseph B Josep

---

729-733 Cf. AUGUSTINUS, *Contra Iulianum pelagianum*, lib. III, c. XI, n. 23 (PL 44, 714)

743-744 Io 3, 5

745-747 Cf. AUGUSTINUS, *Contra Iulianum pelagianum*, lib. I, c. VIII, n. 39-40 (PL 44, 668-669)

729-733 Segons reporta Agustí, Julià sembla haver dit quelcom semblant a això: «Isaac sine concupiscentia carnis vel semine viri fuisse procreatum». Agustí rebat que fou concebut per miracle.

730 Per a Julià, bisbe d'Eclana (fi del s. IV – 544?), cf. DTC 8, 1926-1931; 12, 702-707; LThK 5, 1076-1077; TRE 17, 441-443.

734-744 Cf. *Decret.*, III, *De consecratione*, dist. IV, c. 3 (FRIEDBERG I, 1362). Cf. I-II, q. 85, a. 1-6 (BAC II, 550-558).

748-756 Cf. SCG IV, c. 46 (BAC II, 829-831).

tumque non commisisse actuale, neque consequenter contraxisse originale; non enim contraxit originale, nam non commisit actuale. De quo *Petrus* in sua *epistola*: «Peccatum non fecit nec inventus est dolus in ore eius». 755

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium asserentem, et presertim impios iudeos, qui mendaciter instruunt Dominum Ihesum nedum contraxisse peccatum originale, mentientes eum conceptum fore Ioseph semine, sed et commisisse peccatum multiplex actuale, ut patet ex evangeliorum serie. 760

[57]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod dominus Ihesus Christus solus extitit nedum ab omni peccato actuali, sed etiam ab originali alienus, neque in illo utero conceptus, neque in illo ex utero natus, neque ab illo emundatus, quia nunquam in illo fedatus, et sic non est emundatus, sed alienus et purissimus; omnis autem alius, sive femina fuerit, sive masculus, in originali fuit conceptus, quia omnis alius nisi Dominus Ihesus in Adam peccavit, qui fuit homo primus. De hoc Apostolus *ad Romanos*, qui solum Christum excludit et omnes a Christo includit: «In quo», inquit, «omnes peccaverunt», et per Christum reconciliati sunt. 765 770

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim, ut est dictum, Pelagium et Iulianum, qui originale peccatum nedum a Domino Ihesu Christo, sed etiam ab omni homine alio negaverunt. 775

[58]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri prophetam sanctum Ieremiam in materno utero fore sanctificatum et ab originali mundatum, et sic in originale conceptum. De quibus Deus per eundem: «Antequam exires de vulva, sanctificavi te; priusquam te formarem in utero, novi te». 780

---

766 est A om 771 reconciliati AB reconsiliati

755-756 *1Petr* 2, 22

760 Cf. *Mt* 13, 55; *Mc* 6, 3; *Lc* 4, 22 760-761 Cf. *Mt* 9, 3; *Mc* 2, 7; *Lc* 5, 21; *Io* 8, 46.

770-771 *Rom* 5, 12

772-775 Cf. AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXXXVII (PL 42, 48); *Retractationum lib. I*, c, ix, n. 6 (PL 32, 598); *Epistola CLXVI*, c. III (PL 33, 723); *Epistola CLXXXVIII*, n. 1 (PL 33, 773); *Sermo CCXCIV*, c. xvi, n. 16 (PL 38, 1345); *Epistola CXC*, c. VI, n. 22 (PL 33, 865); *Contra duas Epistolas Pelagianorum*, lib. IV, c. iv, n. 5-6 (PL 44, 612-613).

779-780 *Ier* 1, 5

762-771 Cf. *SCG* IV, c. 52 (BAC II, 848); III, q. 4, a. 6 (BAC IV, 47-48).

766-780 Cf. III, q. 27, a. 1, in c.; a. 6 per totum (BAC IV, 204, 212-213).

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium asseverantem.

785 [59]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu firmiter me credere et simpliciter confiteri prophetam sanctum Baptistam Iohannem fore in materno utero sanctificatum, ab originali emundatum, et sic in illo conceptum. De quibus angelus Gabriel ad Zachariam, ut *Lucas* in suo *evangelio* attestatur dicens: «Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris sue».

790 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

795 [60]. Testifcor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod gloriosa semper Virgo Maria, Dei et hominis genitrix, pre Ieremia et Iohanne Baptista, fuit in utero sanctificata, Spiritu Sancto plena et ab originali pre aliis antedictis sanctificatis emundata. Quod scriptura non siluit, nam ut *Lucas* attestatur, angelus Virgini inquit: «Spiritus Sanctus superveniet in te», hoc est, alia vice veniet in te, quasi diceret: Venit in te in materno utero existente, ab originali mundando te; veniet et in te, Dei Filio in tuo utero sumpta de te carne ab omni peccati fomite elongando. Et rursus ipsa 800 Virgo hoc astruit, cum in suo psalmo inquit: «Exultavit spiritus meus in Deo salutari meo»; si salus eius fuit, eam sanavit.

Et consequenter abominor et detestor omnem hominem contrarium astruentem, et presertim Richardum de Sancto Victore, qui huius erro-

---

784 Baptistam AB baptistam

789 abominor A *interlin*

799 omni A *in marg*

786-788 *Lc* 1, 15

795-796 *Lc* 1, 35 800-801 *Lc* 1, 47

803-814 Cf. [Petri COMESTORIS], *Sermo de Immaculata Conceptione Virginis Mariae Matris Dei*, Anvers 1536; ed. in Petro DE ALVA ET ASTORGA, *Radii solis zeli seraphici coeli veritatis pro immaculatae conceptionis mysterio Virginis Mariae...*, Lovanii 1666, 614-621; *Monumenta antiqua seraphica pro immaculata conceptione Virginis Mariae*, Lovanii 1665, 163ss.

783-788 Cf. *ib.*

791-801 Cf. III, q. 27, a. 3 (BAC IV, 206-208).

803-804 Per a Ricard de Sant Víctor († 1173), cf. DTC 13, 2676-2695; LThK 8, 1174-1175; TRE 29, 191-194. El sermó és anònim, però ha estat atribuït a Pierre le Mangeur († ca. 1178). Guillem DE WARE a finals del segle XIII (cf. FR. GULIELMI GUARRAE, FR. IOHANNIS DUNS SCOTI, FR. PETRI AUREOLI, *Quaestiones disputatae de Immaculata Conceptione beatae Mariae Virginis* [Bibliotheca Franciscana Scholastica Me-

ris, scilicet, quod Virgo non fuerit in originali concepta primus inventor fuit. Pelagius negavit ab omni homine generaliter peccatum originale, Iulianus ab Isaac specialiter, sed Richardus a Dei genitrice singulariter. Consideravit utique et tenuit cum Pelagio quod parvula non fuit in originali concepta; nam Pelagius, etsi negavit ab homine peccatum originale, generaliter negavit de parvulis, ut etiam astruat baptismum non proderet illis. Consideravit utique et tenuit cum Iuliano, qui negavit ab Isaac, quia angelo annuntiante fuit conceptus. Et quia consideravit virginem concepisse angelo nuntiante, ex predictis duobus erroribus formavit et errorem tertium, scilicet, quia Virgo ipsa originale non contraxit.

Quem errorem abominor et detestor. Et presertim abominor et detestor modernum errorem qui presentibus temporibus nimium divul-

---

806 Isaac AB Ysaac

---

dii Aevi, t. III], Ad Claras Aquas, Collegium Sancti Bonaventurae 1904, 6-7), el carmelita català Francesc MARTÍ (en el seu *Compendium veritatis Immaculatae Conceptionis*, escrit el 1390 i publicat per Petrus DE ALVA ET ASTORGA, *Monumenta antiqua Immaculatae Conceptionis sacratissimae virginis Mariae*, Lovanii 1664, 30, 45, 118-123) i l'autor del *Clypeus Anonymi* (dins ALVA, *o. c.*, 483) l'atribueixen a Ricard de SANT VÍCTOR. M. J. SCHEEBEN l'atribuï a Nicolau de SANT ALBA, monjo benedictí anglès: *Handbuch der katolischen Dogmatik*, Freiburg in Breisgau 1882, t. III, 551. L'autoria ricardiana del sermó fou impugnada ja d'antic: Ioannes DE NEAPOLI, O. Pr., *Quaestiones de Immaculata Conceptione B. Mariae Virginis*, [Quodlibet I (VI), q. 11: *Utrum B. Virgo contraxerit peccatum originale*], ed. Carolus BALIC, O. F. M., Sibenici 1931, 88.

815-823 Malgrat una incongruència notable, el sentit del text d'Eimeric sembla clar: Són esmentats uns partidaris de la concepció virginal de santa Anna, mare de Maria, amb la qual cosa la causa de la puríssima concepció de la filla reculava cap a la puríssima concepció de la mare. Aquesta doctrina, si existí mai, no sembla haver deixat rastres documentals abundosos, llevat de l'afirmació d'Eimeric. Com sigui, el fet que Eimeric esmenti el nom de *Ioachim*, espós d'Anna, com a pare de la mateixa, introdueix un element de confusió. Segons l'apòcrif *Evangelii del Pseudo Mateu I*, 1, 2 (cf. *Los evangelios apócrifos*. Colección de textos griegos y latinos, versión crítica, estudios introductorios y comentarios por Aurelio DE SANTOS OTERO, Madrid, BAC 1996⁴, 179), el pare d'Anna es deia Isacar, no Joaquim, ni Imrân, fill de Mathan i d'Anna, filla de Faqûd, com diu l'*Alcorà* III, 33 (cf. també XIX, 16; XXI, 91; LXVI, 12). Aleshores la frase «non fuit concepta Ioachim vel alterius viri semine» cal agafar-la amb pinces. Els partidaris de la doctrina que blasma Eimeric sostenien realment que Anna havia estat concebuda «Spiritus Sancti opere»? O es tractava d'una interpretació puríssima de la concepció de Maria en el si de la seva mare Anna, més o menys fundada en el text del Pseudo Mateu o d'altres apòcrifs? Donat per evident que hi ha una confusió, no deixa de sorprendre que Eimeric sigui tant parc en l'explicació de la tesi que ataca. En efecte, suposant que santa Anna hagués estat concebuda «Spiritus Sancti ope-

gatur, scilicet, quod beata Anna, Virginis Marie mater, non fuit concepta Ioachim vel alterius viri semine, sed Spiritus Sancti opere, et sic non contraxit originale. Quod si Anna non contraxit, consequenter nec
 820 Virgo ipsa contraxit, que ab Anna carnem sumsit. Omnia hec abomi-

---

---

re», sorgien dues qüestions: Com hauria hagut d'ésser qualificada la relació d'Anna i la de Maria amb la Tercera Persona de la Santíssima Trinitat? La concepció de Maria per part d'Anna també hauria estat virginal? Deixant la primera qüestió de banda a causa del seu caràcter segurament inextricable, resulta que la segona ja havia estat plantejada i rebutjada durant el segle IV pC (cf. EPIPHANIUS, *Adversus Haereses*, LX-XIX, 5 [PG 42, 747]), s'havia reviscolat el segle XII, essent combatuda per sant BERNAT (cf. *Epistola ad Canonicos Lugdunenses de Conceptione sanctae Mariae*, 7 [PL 182, 335]) i reaparegué a finals del segle XV sota la ploma de Joan TRITHEMIUS, abat de Spanheim, en el seu opuscle *De laudibus s. Annae matris beatissimae Dei Genitricis et virginis Mariae*, Leipzig 1494, en el qual el capítol cinquè de l'obra és intitulat *Quod omnipotens Deus sanctam Annam matrem sue Genitricis elegerit ante mundi constitutionem* (citat en DTC VIII, 1146). Tendríem a creure que la doctrina atacada per Eimeric seria semblant a les tesis de l'abat Trithemius. Però, per prudència, tampoc no es pot excloure que algú hagués estat partidari d'una formulació tan radical com la que esmenta Eimeric: que tampoc santa Anna no va contreure el pecat original. Escau de recordar aquí que alguns partidaris de la puríssima Concepció de Maria van emetre la hipòtesi d'una partícula de la carn d'Adam que no hauria estat infectada pel pecat original, segons testimoni d'Hug de SANT VÍCTOR, *Summa Sententiarum*, tract. I, c. XVI (PL 176, 72-73); *De Sacramentis*, lib. II, c. v (PL 176, 381-382). Amb aquest recordatori no pretenem de cap manera suposar que els possibles partidaris de la puríssima concepció de santa Anna sostinguessin també aquella altra creença. En tot cas, les teories tanmateix agosarades sobre les hipotètiques prerrogatives de santa Anna són una altra variant en el bosc frondós de doctrines puríssimes, probablement atiades pels vents de crisi general desfermats a redós del Gran Cisma d'Occident i que van tenir un episodi particularment sorollós en la polèmica suscitada a la Universitat de París per Joan de Montsó [1387-1391], en la qual Eimeric hi va tenir una participació no pas mins: cf. N. GLASSBERGER, *Chronica Ordinis Minorum*, dins «Analecta Franciscana», II (1887), 217-218; *Chartularium*, III, 486-533, n. 1557-1585; D. A. MORTIER, O. P., *Histoire des Maîtres généraux de l'ordre des Frères Prêcheurs*, III, Paris 1903, 616-647; P. DONCOEUR, *La condamnation de Jean de Monzon par Pierre d'Orgemont, évêque de Paris, le 22 août 1387*, dins «Revue des questions historiques», 82 (1907), 176-187; José GOÑI GAZTAMBIDE, *Fray Juan de Monzón, O. P., su vida y sus obras (ca. 1340-1412)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVI (julio-septiembre 1980), 506-523; Jaume DE PUIG, *La Brevis compilatio utrum beata et intemerata virgo Maria in peccato originali fuit concepta. Edició i estudi*, dins «ATCA», II (1983), 241-318; *El Saccellus pauperis peregrini de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins «ATCA», XI (1992), 181-289; J. PERARNAU I ESPELT, *Política, lul·lisme i Cisma d'Occident. La campanya barcelonina a favor de la festa universal de la Puríssima els anys 1415-1432*, dins «ATCA», III (1984), 59-191.

nor et detestor, non solum tamquam falsa, sed et ut fidei contraria, et quia nimis derogant privilegio et dignitati Domini nostri Ihesu Christi.

[61]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod post Ade peccatum illoque infecto, genus humanum Deus ad culpam peccati originalis remittendum contulit multiplex remedium, iuxta triplicis temporis successum. Nam tempore legis nature contulit sacrificium, tempore legis scripte circumcisionis sacramentum, tempore autem legis gratie aque baptismum. De tempore legis nature refert Moyses quod Abel Domino sacrificia offerebat, idem et de aliis. De tempore legis scripture refert Moyses de Dei mandato legem statuisse: «Infans octo dierum circumcidetur in vobis», etc. De tempore legis gratie refert *Iohannes* Dominum Ihesum taliter statuisse: «Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest videre regnum Dei». Hiis tribus remediis peccatum originale remittebatur quo ad culpam, non quo ad penam, minusque ad sequelam, scilicet, ad visionem facialem divine essentie consequendam; tales enim, etsi gratiam consequerentur et culpa remittebatur, penalitates autem et mors non auferebantur, neque per baptismum hodie remittuntur.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim Pelagium et Iulianum hereticos anathematizatos, qui peccatum originale esse totaliter detestantur. Et potissime iudeos et infideles ceteros, qui virtutem baptismi respuunt et abnegant.

[62]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod post Ade et Cain peccatum actuale tam grande et tam grave, et nonnullos alios peccata actualia committentes, Deus contra ad culpam remittendam peccati actualis, presertim mortalis, et Dei gratiam consequendam, penitentiam in remedium concessit, leges multas statuit, precepta et consilia contulit, penas contra trans-

---

821 et B om 830 post tempore A seq legis cancell 832 circumcidetur B circumcideretur
842 Pelagium A in marg 844 baptismi A baptismi

830-831 *Gen* 4,4 832 *Gen* 17, 12 834-835 *Io* 3, 5
841-845 Cf. Marius MERCATOR, *Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Coelestii vel etiam scripta Iuliani*, 1-4 (PL 44, 1680-1681)

824-840 Cf. GREGORIUS MAGNUS, *Moralium in Iob* l. IV, c. III (PL 75, 635), on és adduït el text de *Io* 3, 5; *Decret.*, III, *De consecratione*, dist. IV, c. V (FRIEDBERG I, 1362).

gressores apposuit, ut in eis et mediantibus illis peccatorum actualium culpa remitteretur et gratia conferretur. De hoc in utroque Testamento clare patet. Et presertim in Veteri, in David, in Nabucodonosor et ceteris multis. In Novo vero in Mattheo, Paulo, Magdalena et in pluribus aliis, quorum peccata per penitentiam sunt deleta. Et in *evangelio Matthæi* dicitur: «Agite penitentiam, appropinquat enim regnum celorum».

855 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum remedium
860 contra actuale peccatum et penitentiam abnegantes, et presertim Cain et Iudam, de Dei gratia et misericordia etiam per penitentiam desperantes.

[63]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus omnia terrestria que ante hominem et post fecit, propter hominem fecit. Quod Deus per Moysen ostendit, qui in libro *Genesis* exprimit quomodo Deus Ade dixit quod dominaretur omnibus animalibus et uteretur viventibus omnibus. Et per prophetam David ostendit, qui de homine et Deo dicit: «Omnia subiecisti sub pedibus eius, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres celi et pisces maris, qui perambulant semitas maris». 865
870 Consimiliter dixit Deus ad Noe.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[64]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus omnia celestia que ante hominem fecit, propter hominem fecit; quod ipse Deus nobis per Moysen ostendit, cum dicit quod Deus posuit in firmamento celi solem et lunam et stellas, ut essent «in signa et tempora, dies et annos», et dividerent lucem a tenebris, et hoc ad servitium hominis. Ostendit etiam Deus

---

857 enim A *interlin*

868 qui B quid 869 universas B universa

---

854 Cf. *I Reg* 11, 1-12. 23; *Dan* 3, 1-99 855 *Mt* 9, 9-13; *Act* 9, 1-29 857-858 *Mt* 4, 17

860 *Gen* 4,13 861 *Mt* 27, 3-5; *Act* 1, 16-19

866-867 Cf. *Gen* 1, 29-30; *Mt* 27, 3-5; *Act* 1, 18-19

868-870 *Ps* 8, 8-9 871 *Gen* 9, 2-3

876-879 Cf. *Gen* 1, 9.7.14

859-861 Cf. III, q. 84, a. 10, in c. (BAC IV, 739)

863-871 Cf. I, q. 96, a. 1 (BAC I, 683-685). Cf. també *Contra Alchimistas*, ed. c., 114, V^a conclusio.

874-884 Cf. I, q. 96, a. 2 (BAC I, 685).

et per Sapientem, qui dicit quod «oritur sol et occidit et ad locum suum 880
revertitur, ibique renascens girat per meridiem et flectitur ad aquilonem», etc. Celestia, inquam, influunt in inferioribus et fit generatio herbarum, arborum, fructuum, animalium ad hominis quidem servitium.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 885

[65]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus invisibilia creata omnia, ut pote angelos quos creavit, ad servitium hominis et propter hominem creavit; quod apostolus *ad Hebreos* ostendit, qui inquit quod Deus omnes «angelos fecit spiritus», hoc est quod spiritus quos creavit angelos seu ministros fecit. Dicitque ibidem quod «omnes spiritus sunt administratorii in ministerium missi, propter eos qui eternam capiunt hereditatem». Sunt namque angeli boni nobis ad custodiam deputati et sepius ad revelandum Dei mysteria nobis missi. Demones etiam nobis sunt in exercitium deputati, ut dicamus Deo de homine generaliter cum propheta: «Constituisti eum super opera manuum tuarum». 890
895

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium asseverantem.

[66]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus universa generaliter que operatus est, propter se ipsum operatus est; fecit enim universa propter hominem inmediate, sed propter se ipsum finaliter, quia omnia propter hominem et hominem propter se laudandum et benedicendum. 900

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 905

[67]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus omnia que fecit gubernat, dirigit et sustentat; aliter omnia in nihilum redigerentur, nisi per ipsum omnia sustentarentur. Quod scriptura sacra non siluit, sed expressit; unde *Sa-* 910

---

890 ostendit B ostendit 891 hoc est quod spiritus B om

901 que A *interlin*

910 sacra A *in marg*

880-882 *Ecl* 1, 5-6

890-892 Cf. *He* 1, 7 892-894 *He* 1, 14 897 *Ps* 8,7

902 *Prov* 16, 4

900-904 Cf. I, q. 44, a. 4 (BAC I, 323-324). El text de *Prov* 16, 4 hi és adduït.

907-909 Cf. I, q. 103, a. 1-6 (BAC I, 707-715).

909-913 Cf. I, q. 8, a. 1 (BAC I, 716-721). El text d'*He* 1, 3 és adduït a l'article 1.

piens inquit: «Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses?» Et Apostolus *ad Hebreos* inquit: «Portans omnia verbo virtutis sue».

915 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[68]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum esse in omni re ac in omnibus rebus, non sicut est accidens in subiecto, nec sicut pars in suo toto, sed sicut virtus agentis est in eo in quod agit; si enim virtus solis est in qualibet re corporali sicut id in quod agit, sic et magis intime Deus est in omnibus rebus, nam in omnibus operatur; nam omnem rem sua virtute sustentat; virtus autem Dei et essentia Dei idem sunt; ergo Deus est in rebus omnibus. Quod sacra scriptura non siluit, sed expressit; unde *Isaie XXVI*: «Omnia opera nostra operatus es, Domine». Et *Sapiens* 925 inquit: «Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses, aut quod a te vocatum non esset conservaretur?» Et Apostolus *ad Hebreos* dicit de Deo sic: «Portans omnia verbo virtutis sue».

930 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim illum qui dicit, ut refert sanctus *Iob*: «Reliquit Deus terram».

[69]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus est ubique seu in omni loco; nam locus quedam res est, et si Deus est in omni re, ut statim dictum est, eadem ratione Deus in omni loco est. Quod scriptura sacra non siluit, 935 que per *Ieremiam*, immo Deus per *Ieremiam* dicit: «Celum et terram ego impleo, dicit Dominus».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium defensantem. Et consequenter etiam non approbo, sed reprobo Ionam a facie Domini aufugisse, ut ipsemet attestatur.

---

933 quedam B quidam

911- 912 *Sap* 11, 26 912-913 *He* 1, 3

924-925 *Is* 26, 12 925-926 *Sap* 11, 26 926-927 *He* 1, 3

930 *Iob* 22, 14

935-936 *Ier* 23, 24

938-939 Cf. *Ion* 1, 3

916-927 Cf. I, q. 8, a. 1 (BAC I, 48-49). Ultra ésser-hi adduít el text d'*Is* 26, 12, Eimeric gairebé copia les primeres línies del cos de l'article.

931-936 Cf. I, q. 8, a. 2 (BAC I, 49-50). El text de *Ier* 23, 4 hi és adduít.

[70]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Deus est ubique et in omni re, et per presentiam, et per potentiam, et per essentiam. Per presentiam quidem, quia ad omnia se extendit eius cognitio et scientia; per potentiam, quia ad locum omnem se extendit eius potentiam; per essentiam vero, non quod Deus cuiuslibet rei sit essentia, sed quia Dei essentia est sustentans omnia. Que sacra scriptura non siluit, sed expressit. De presentia quidem Apostolus *ad Hebreos*: «Omnia nuda et aperta sunt oculis Domini». De potentia autem *Psalmistia*: «Si sumpsero pennas meas diluculo et habitavero in extremis maris, etenim illic manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua», etc. Et iterum *Amos* propheta: «Si fugerit a Deo, quis non salvabitur? Si descenderint ad infernum, inde manus mea educet eos; si ascenderint usque ad celum, inde detraham eos; si absconderint se in monte Carmeli, inde scrutans auferam eos», etc. De essentia vero *Psalmistia*: «Si ascendero in celum, tu illic es; si descendero in infernum, ades». Et *Ieremias*: «Celum et terram ego implebo, dicit Dominus».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et in speciali abominor et detestor manicheos hereticos, qui asserunt visibilia non esse vero Deo subiecta, neque ab eo creata, sed a diabolo tantum. Detestor etiam et abominor illos hereticos qui dicebant divine essentie et providentie terrestria non esse subdita, qui dicebant, ut sanctus *Iob* refert, ita: «Circa cardines celi versatur, nec nostra considerat». Abominor etiam et detestor quosdam antiquos philosophos qui astruebant quod Deus immediate creavit primas creaturas, non autem alias, et sic erat eius essentia in primis substantiis separatis, non autem in aliis, et sic non in omnibus.

957-958 omnem hereticum ... et detestor B om 962 ita B om | refert A in marg | celi A in marg | post celi A seq esse cancell B add esse 966 post et A seq sic cancell

---

947-948 *He* 4, 13 948-950 *Ps* 138, 9-10 950-953 *Am* 9, 1-3 954-955 *Ps* 138, 8 955-956 *Ier* 23, 24

958-960 AUGUSTINUS, *Sermo XII*, c. x, n. 10 (PL 38, 104-105); *De Genesi contra manichaeos*, lib. II, c. xxvi, n. 38 (PL 34, 217); *Opus imperfectum contra Iulianum*, lib. I, c. cxvi (PL 45, 1125)

962-963 *Iob* 22, 14

940-946 Cf. I, q. 8, a. 3 (BAC I, 50-52).

958-960 Cf. I, q. 8, a. 3, in c. (BAC I, 51).

960-962 Cf. I, q. 8, a. 3, in c. (BAC I, 51).

963-966 Cf. I, q. 8, a. 3, in c. (BAC I, 51). El text d'Eimeric en depèn àdhuc en la terminologia.

[71]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in rationali creatura, angelo et homine, non solum Deum esse modo communi generaliter, scilicet per presentiam, 970 potentiam et essentiam, sed etiam modo quodam speciali, et specialiter per gratiam. De quo Christus in *Iohannis evangelio*: «Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus et mansionem apud eum faciemus».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 975

[72]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime humane non sunt ab eterno neque eterne, sed sunt create, neque sunt in temporis principio omnes create, sed distincte secundum distinctionem corporum corporibus ex tempore sunt infuse, neque ante infusionem peccaverunt, neque de corpore 980 in corpus transeunt, sed quelibet rationalis anima cum corpori organizato infunditur, tunc creatur, ita quod infundendo creatur et creando infunditur. Quod anime non sunt eterne, sed create, scriptura sacra ostendit, que ponit quod cum Deus hominem de limo terre plasmas- 985 vit, animam et creavit: «spiravit», inquit Moyses, «in faciem eius spiraculum vite et factus est homo in animam viventem»; similiter et de Eva et de quolibet homine. Quod creentur sicut corporibus infunduntur et non sint simul in temporis principio, scriptura sacra exprimit, que per *Psalmistam* dicit quod «finxit sigillatim corda eorum», 990 hoc est, quod unicuique Deus corpori humano propriam animam fecit. Et in *Iohanne*: «Pater meus usque modo operatur». Quod anime antequam corporibus infundantur non peccarunt, scriptura sacra expressit, que Esau et Iacob quod «nichil neque boni ante neque mali fecerit» nasceretur, excusavit.

---

983 *post anime seq anime cancell* 985-986 *spiravit ... viventem B om* 989 *finxit B fingit*
994 *excusavit A corr pro excauit*

971-973 *Io* 14, 23

984-986 *Gen* 2, 7 989-990 *Ps* 32, 15 991 *Io* 5, 17 993-994 *Rom* 9, 11

967-971 Cf. I, q. 8, a. 3, ad 1 (BAC I, 52).

976-979 Cf. *SCG* II, c. 83 (BAC I, 672), on és criticada la posició de Plató.

979-981 Cf. *SCG* II, c. 44 (BAC I, 510-511); c. 83 (BAC I, 673, 677-678 i 682), on és criticada l'opinió d'Orígenes. Cf. també *STb, Suppl.*, q. 79, a. 1, in c. (BAC V, 435-437).

983-987 Cf. *SCG* II, c. 87 (BAC I, 694-697; I, q. 90, a. 2-3 (BAC I, 644-645). El text de *Gen* 2, 7 és adduït en els dos llocs.

987-988 Cf. I, q. 90, a. 4 (BAC I, 645-647).

991-994 Cf. *SCG* II, c. 83 (BAC I, 678), on és adduït el text de *Rom* 9, 11.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et in speciali abominor et detestor Platonem et eius

---

995-999 Cf. PLATONIS *Fedó* 70 c, 81 e (FBM [144], 76, 95); *Timaeus* 41 d - 42 d, (FBM [317], 87-88); *Fedre* 248 a-249 d (FBM [250], 77-80); AUGUSTINUS, *De Civitate Dei*, IX, xxx (PL 41, 312); AUGUSTINUS, *De Civitate Dei*, XII, c. xxvi (PL 41, 375-376).

996-999 La metempsícosi és una antiga tradició òrfica, lligada també a la creença antiga que les ànimes dels vivents només podien procedir dels morts: PLATÓ, *Fedó* 70 c (FBM [144], 76), perquè el nombre de les ànimes –eternes– és invariable. La metempsícosi també fou sostinguda pels pitagòrics i per Empèdocles. Per algunes d'aquestes vies la teoria arribà a Plató, que l'acceptà no sense reserves serioses ni precaucions: cf. *Fedó* 85 c-d, 114 d (*ed. c.*, 100-101, 145), i plantejant-la sempre en contextos típicament filosòfics de discussió sobre la naturalesa de l'ànima en comparació i en relació amb el cos, la seva afinitat amb les realitats invisibles, la seva indestructibilitat o immortalitat i la necessitat de la seva purificació: cf. *Fedó* 78 b - 84 b; 113 e - 114 e, *ed. c.*, 144-146; *Gòrgias* 478 d - 479 a (FBM [239], 69-70); 504 a-c, *ib.*, 103-104; 523 a - 526 c, *ib.*, 127-131; *Fedre* 249 a-b (FBM [250], 79); *República* 337 d (FBM [258], 29); 591 b (FBM [273], 95); 613 a - 625 a (FBM [273], 126-138); *Lleis* 716 c-d, 728 a-c, 730 a-e, 854 d-e, 904 c-e; 934 a-b; *Timeu* 42 b-e (FBM [317], 88-89); 90 e - 92 a-b, *ib.*, 157-160; *Teetet* 177 a (FBM [290], 105-106). Aristòtil no seguí el seu mestre en aquest com en tant d'altres punts: cf. *De generatione animalium*, II, c. III, 736 b 27; *De anima*, I, c. III, 407 b 13-26; *Physica*, VIII, c. 9, n. 3; *Metaphysica*, XI, c. III, 1070 a 21ss; [Tomàs d'AQUINO], *Comm. in lib. I de Anima*, lect. 6, n. 14, 16; lect. 8, n. 22, 24-25 (*Indicis thomistici Supplementum. Sancti Thomae Aquinatis Opera Omnia. 6. Reportationes, Opuscula dubiae authenticitatis*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1980, 9, 11-12; *Comm. in lib. Physicorum*, VIII, lect. 20, n. 4, (*o. c.*, 140). Orígenes no afirmà formalment la metempsícosi, ans únicament la preexistència de les ànimes i la seva caiguda moral, com a conseqüència de la qual s'havien de purificar en aquesta vida, tancades dins un cos. En la *Quaestio disputata de potentia*, q. III, a. 10, in c., Tomàs d'Aquino posa en relació la tesi de la preexistència de les ànimes amb la de llur metempsícosi: «Propter hoc omnes qui posuerunt animas extra corpora creari, posuerunt transcorporationem animarum: ut sic anima exuta a corpore uno, alteri corpori uniretur, sicut homo exutus uno vestimento induit alterum». I més avall esmenta taxativament Orígenes: «Nec iterum potest dici quod post aliquos annorum circuitus naturales ei [animae] appetitus supervenerit corpori adhaerendi; et quod ex operatione naturae huiusmodi unio sit causa. Nam ea quae certo temporis spatio secundum naturam aguntur, ad motum caeli reducuntur sicut ad causam, per quam temporum spatia mensurantur. Animas autem separatas non est possibile caelestium corporum motibus subiacere. Similiter non potest dici quod a Deo sint corpori alligatae, si eas prius absque corporibus creavisset. Si enim dicatur quod ad earum perfectionem hoc fecit, non fuisset ratio quare absque corporibus crearentur. Si vero in earum poenam hoc factum est, ut corporibus quasi quibusdam carceribus intruderentur, sicut Origenes dixit, propter peccata commissa, sequeretur quod institutio naturarum ex spi-

- sequaces, ponentes animas hominum ab eterno fuisse, neque habuisse principium earum esse, et de corpore in corpus transire, et in hoc vicissitudinem temporum observare. Abominor et detestor Originem as-
 1000 truentem omnes animas in temporis principio simul creatas fuisse et peccasse, et in penam corporibus quasi quibusdam carceribus alligatas esse, et secundum quod magis vel minus peccaverunt corporibus magis vel minus bene dispositis alligate sunt. Hec abominor et detestor, ac etiam Apollinarem hereticum et eius sequaces, qui posue-
 1005 runt animas humanas non a Deo creari, sed ex corporibus et hominibus, sicut et corpora generari; ac etiam nonnullos alios qui posuerunt hominum animas non a Deo, sed ab angelis creatas.

1001 in B om

999-1003 Cf. SCG II, c. 44 (BAC I, 510-511); c. 83 (BAC I, 673, 677-678); c. 96 (BAC I, 730-731). Cf. ORIGENES, *De principiis* I, 6-8 (PG 11, 166-178); II, 8, 3 (PG 11, 222); II, 8, 4 (PG 11, 224); II, 8, 5 (PG 11, 225); II, 9, 1 (PG 11, 225) II, 9, 2 (PG 11, 227); II, 9, 5 (PG 11, 229); II, 9, 6 (PG 11, 230-231); III, 3, 5 (PG 11, 318); III, 5, 4-5 (PG 11, 328-330); *Contra Celsum*, lib. III, 69 (PG 11, 1010-1011) 1004-1006 Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1004); PSEUDO-ATHANASIUS, *Contra Apollinarium*, l. II, 8 (PG 26, 1143); GREGORIUS NYSSENUS, *De anima* (PG 45, 206 D); NEMESIUS EMESENUS, *De natura hominis*, c. 2 (PG 40, 577 A-D); HIERONYMUS, *Epistola CXXXVI*, 1 (PL 22, 1086); PSEUDO-HIERONYMUS, *Epistola XXXVII* (= *De origine animarum*), IV et IX (PL 30, 262 et 266); THOMAS AQUINAS, *Summa Contra Gentes* II, c. 86, in fine (BAC I, 694) 1006-1007 Cf. PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. LV (PL 12, 1169-1170); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LIX (PL 42, 41)

---

ritualibus et corporalibus substantiis compositarum, esset per accidens et non ex prima Dei intentione, quod est contra id quod legitur Genes. 1, 31: Vidit Deus cuncta quae fecerat et erant valde bona. Ubi manifeste ostenditur bonitatem Dei et non malitiam cuiuscumque creaturae fuisse causam bonorum operum condendorum»: *Indicis Thomistici Supplementum. Sancti Thomae Aquinatis Opera Omnia. 3. Quaestiones Disputatae. Quaestiones Quodlibetales. Opuscula*, Stuttgart – Bad Cannstatt 1980, 206. La metempsícosi havia aparegut també en la crisi del 1277: «193. Quod intellectus potest transire de corpore in corpus, ita quod sit successive motor diversorum corporum»: *Chartularium*, t. I, 554. Per a l'oposició de Tomàs d'Aquino a aquesta teoria, cf. també *In II Sent.*, dist. 17, q. 2, a. 2; *STh Suppl.*, q. 70, a. 2, in c. (BAC V, 364); q. 77, a. 1, in c. (BAC V, 425); q. 79, a. 1, in c. (BAC V, 436-437).

998-999 Cf. SCG II, c. 83 (BAC I, 684), on és adduït el text del *Ps* 32, 15.

999-1003 Cf. SCG II, c. 81 (BAC I, 661); c. 83 (BAC I, 684); *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 490, 503.

1004 Per a Apol·linar (ca. 315- ca. 390), cf. DTC 1, 1505-1507; LThK 1, 826-828; TRE 3, 362-371.

[73]. Testificor coram Deo et Ihesu Christo me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anima humana est incorruptibilis et immortalis, et quod cum corpus moritur attamen anima non moritur, nec cum corpore nec post corpus, sed in perpetuum sistit. Quod sacra scriptura non siluit, nam per *Psalmistam* dicit: «Exibit spiritus et revertetur in terram suam; in illa die peribunt omnes cogitationes eorum». Et *Ecclesiastes*: «Revertatur pulvis in terram suam, unde erat, et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum». Et de animabus iustorum in speciali dicit *Sapiens*: «Iustorum anime in manu Dei», etc. Et de animabus impiorum dicitur in *evangelio*, et est verbum Christi: «Stulte, hac nocte demones repetent animam tuam». Et etiam in *evangelio Luce* agitur et de anima impii divitis Epulonis et de animabus Abraam et Lazari iustorum; sunt et quamplures sacre scripture auctoritates, que clare insinuant esse animam inmortalem.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim Arabem, qui asserit animam cum corpore mori, et Zenonem, qui astruit animam mori non cum corpore,

---

1024 post animam A seq corpore cancell

1012-1013 Ps 145, 4 1014-1015 Eccl 12, 7 1016 Sap 3, 1 1017-1018 Lc 12, 20 1018-1020 Cf. Lc 16, 19-31

1022-1025 Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1005); THOMAS AQUINAS, *SCG* II, c. 79 (BAC I, 655) AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXX-XIII (PL 42, 46); *De ecclesiasticis dogmatibus*, c. 16 (PL 42, 1216 (= PL 58, 984))

1008-1012 Cf. *SCG* II, c. 79 (BAC I, 651-656); I, q. 75, a. 6 (BAC I, 510.511). En ambdós textos és adduït el text d'*Eccl* 12, 7.

1023-1025 *Arabem* Eimeric emprà en singular aquest nom, perquè la seva font, que és la *SCG*, així ho diu: «Praemissis autem sententia Catholicae fidei concordat. Dicitur enim in libro *De ecclesiasticis dogmatibus*: Solum hominem credimus habere animam substantivam, que et exuta corpore vivit, et sensus suos atque ingenia vivaciter tenet; neque cum corpore moritur, sicut Arabs asserit; neque post modicum intervallum, sicut Zenon; quia substantialiter vivit». L'autor del *De haeresibus ad Quodvultdeum*, i el *Decretum Magistri Gratiani*, en canvi, empen el plural: «Itaque hos haereticos quoniam nullum eorum ponit (Eusebius) auctorem, Arabicos possumus nuncupare: qui dixerunt animas cum corporibus mori atque dissolvi et in fine saeculi utrumque resurgere». Segons Eusebi, es tracta, efectivament, d'uns heretges àrabs: *Historia Ecclesiastica* VI, c. 37 (PG 20, 598). En canvi, el *De Ecclesiasticis Dogmatibus*, atribuït a Agustí, però obra de Gennadi, emprà el singular i, a més, rectificava l'apel·latiu àrab o àrabs, i reporta el nom concret d' «Aratus»: PL 42, 1216.

1024 *Zenonem* Per a Zenó de Citi (333/332-262/261), fundador de l'escola estoica, cf. LThK 10, 1424. Els estoics, com a conseqüència de les tesis de llur Física, con-

- 1025 sed post modicum intevallum, mortuo corpore. Abominor et detestor illos hereticos impios in quorum persona dicit Sapiens: «Ex nihilo nati sumus et post hec erimus tamquam non fuerimus». Etiam et illos in quorum persona dicit Salomom: «Unus est interitus hominum et iumentorum et equa utriusque conditio: sicut moritur homo, sic et illa
- 1030 moriuntur: spirant omnia et nihil habet homo iumento amplius». Et etiam quamplures mundi dominos et magnates istius heresis sectatores; hec omnia abominor et detestor.
- [74]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in homine est unica sola essentialis forma

---

1033 Deo et A *interlin*

1026-1027 Sap 2, 2 1028-1030 Eccl 3, 19

sideraven que l'ànima moria, encara que més tard que el cos, degut a la subtilitat de la matèria d'aquella. Eimeric depèn aquí totalment de la seva font tomista, a la qual manllava els textos escripturístics citats. Val a dir també que aquest és un dels textos que Bernat Metge manllvarà a la *SCG* en *Lo Somni*, lib. I; ed. Martí DE RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona 1959, 220.

1030-1032 *mundi dominos et magnates* A part d'altres figures intel·lectuals i polítiques de l'Edat Mitjana, no hi hauria aquí una al·lusió a Joan I i al seu secretari Bernat Metge? Enllestida la *Confessio* circa l'octubre del 1396, ja feia de quatre a cinc mesos que Joan I havia mort sobtosament a Torroella de Montgrí. Quan Eimeric escrivia a Avinyó, Bernat Metge encara no hauria enllestit *Lo Somni*, llibre en el qual parla amb ironia i desimboltura de l'ambient intel·lectual de la cort de Joan I, en la qual ell mateix sostenia la posició de l'epicuri escèptic. Eimeric estava aleshores purgant el seu segon exili, el que l'any 1393 li havia imposat el rei Joan I, i no té res d'estrany que a partir d'aquell fet l'hagi considerat digne de les seves preocupacions professionals: És molt probable que just abans d'escriure la *Confessio fidei christianae* Eimeric hagués enllestit el tractat *De admiranda sanctificatione Dei et hominis Genitricis*, dedicat al rei Joan I: «Serenissimo atque illustrissimo principi domino meo domino regi Aragonie perexcelso, ffrater Nicholaus Eymerici, ordinis predicatorum, sacre theologie magister indignus et inquisitor Aragonie heretice prauitatis, vestre celsitudinis naturalis quia utique gerundensis, ab eadem regia magestate cum Iohanne filio Zebedei pro defensione fidei orthodoxe iam fere per triennium sollempniter relegatus, subiectionem debitam et honorem...»: cf. J. DE PUIG I OLIVER, *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla*, dins «ATCA», XVII (1998), 327; HEIMANN, 200-201. No deixa d'ésser curiós, en tot cas, que alguns dels textos tomistes de la *SCG* que al cap de molt poc temps Bernat Metge utilitzarà i traduirà a *Lo Somni* provinguin de la mateixa II part, c. 79 que Eimeric té com a punt de referència en l'article que l'any 1396 destina a demostrar que l'ànima no mor amb el cos, ans és immortal i incorruptible. Cf. Martí DE RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat de Barcelona 1959, 188, notes 17-18.

1033-1037 Cf. *SCG* II, 56 (BAC I, 548-553); c. 68 (BAC I, 593-597); I, q. 76, a. 1 (BAC I, 513-516).

et illa est rationalis anima. Et sicut in brutis est substantialis forma anima sensitiva, et in plantis anima vegetativa, ita in homine est forma substantialis anima intellectiva. De hoc est determinatio Ecclesie de fide facta et fide tenenda. 1035

Et consequenter abominor et detestor illos hereticos qui contrarium in antea astruxerunt, et si qui alii sunt qui astruant de presenti, quia olim altercatio fuit magna quousque Ecclesia taliter determinavit. 1040

1037 anima B om

1037-1038 Concilium Viennense, Constitutio *Fidei Catholicae*, Clem I, 1, c. un. (FRIEDBERG II 1132-1133); D Sch 902.

1037-1038 Cf. *Directorium*, II, q. VII, n. 7, p. 249 b. La definició del concili de Vienne formava part de la reacció contra els ensenyaments de Pèire Joan, que preconitzava la tesi de la pluralitat de les formes substancials en l'home, i postulava, a més, que la forma intel·lectiva no informava directament el cos humà, ans s'hi relacionava mitjançant una coherència substancial a través del principi de la vida sensitiva: cf. PETRUS IOHANNIS OLIVI, *Quaestiones in II librum Sententiarum*, l. II, q. 51, 56 i indirectament també 59; ed. B. JANSEN, vol. II, Quaracchi 1924, 104ss, 136ss, 302ss i 518ss. Per a Pèire Joan, cf. DTC 11, 982-911; LThK 7, 1054-1057; TRE 25, 239-242.

1041 *altercatio* Molt probablement es refereix Eimeric a les discussions que van suscitar les doctrines de Pèire Joan, en el marc de la gran divisió franciscana entre espirituals i comunitaris. Ja el 1282 el capítol general de l'orde franciscà, reunit a Estrasburg, confià l'examen dels escrits de Pèire Joan a set doctors i batxillers de París, entre els quals hi havia Arlotto de Prato, Richard de Middletown i Joan de Murro. Aquests van censurar 34 tesis extretes de les *Quaestiones in libros Sententiarum* del frare llenguadocià i li van fer signar la 'lletra dels set segells', on constaven 22 proposicions ortodoxes a les quals Pèire Joan era convidat d'adherir. No solament ho va fer, ans, estimulat pels seus partidaris, va explicar el sentit ortodox de les tesis que hom li censurava, procurant d'emmarcar-les en el seu context propi. L'èxit creixent que tenia entre els partidaris de l'ala radical franciscana li procurà noves dificultats. Arnau de Roccafolio, ministre de Provença, el denuncià el 1285 al capítol de Milà, on Arlotto de Prato fou elegit general. Aquest féu retirar tots els escrits d'Oliu, bo i preparant-li un procés en matèria de fe, que no va poder dur a terme, en morir el ministre al cap de poc temps. Mentrestant, el capítol general de Montpeller elegí com a general Mateu d'Acquasparta, el qual rehabilità Pèire Joan i el nomenà professor de teologia a l'estudi que l'orde tenia a Santa Croce de Florència, i dos anys més tard al *studium* de Montpeller. Pere de Trabes, Raimon Jofre, Angelo Clarenò i Ubertino de Casale foren deixebles i partidaris seus, i el van defensar al Concili de Vienne, on la pluralitat de formes substancials en l'home quedà a la lliure discussió dels teòlegs, però es definí que l'ànima era forma substancial dels cos humà 'per se et essentialiter'. Val a dir que Richard de Middletown i Robert Kilwardby també foren partidaris de la pluralitat de formes substancials en l'home, de manera que les altercacions a propòsit de la doctrina de Pèire Joan i les persecucions que aquest sofrí dins

{Articles de l'encarnació}

- [75]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dei Filius fuit incarnatus homoque factus: quod divina scriptura non tacuit, sed expressit, cum in *Iobannis evangelio* dixit: «Verbum caro factum est», quod est: Dei Filius homo factus est; in sacra enim scriptura Dei Filius Verbum appellatur, ut ibi: «In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum», hoc est, Verbum erat Deus; et caro homo dicitur, ut ibi, in *Genesi*: «Omnis quippe caro, hoc est, homo, corruperat viam suam».
- 1045 Et *Isaias*: «Omnis caro fenum». Et idem: «Videbit omnis caro», hoc est homo, «salutare Dei nostri». Vere igitur dicitur: «Verbum caro factum est», hoc est, Dei Filius homo factus est. Et Apostolus *ad Philipenses*, loquens de Filio Dei, dicit sic: «Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse equalem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam
- 1050 servi accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo».
- 1055

1048 Deus A *interlin* 1052 hoc est B *om*

1044-1045 *Io* 1, 14 1047-1048 *Io* 1, 1 1049 *Gen* 6, 12 1050 *Is* 40, 6
1050-1051 *Lc* 3, 6 1051-1052 *Io* 1, 14 1053-1055 *Phil* 2, 6-7

---

el seu orde no es comprenen correctament si es descontextualitzen de la gran divisió que afectà els franciscans a partir de la mort de sant Francesc. En fra Peire Joan es concentraren les dues raons principals d'aquella contraposició: el problema teòric, amb enormes repercussions en la pràctica diària, de si la renúncia franciscana al dret de propietat, tant personal com col·lectiva (*sine proprio et communi*), sumada a l',usus' pauper dels béns materials posats en mans dels franciscans, s'havien de considerar elements indispensables del consell evangèlic de pobresa i, per tant, de la perfecció evangèlica; i el tema filosòfic de la pluralitat o unitat de les formes substancials, elevat a teològic en ésser aplicat a l'ànima humana, tema en el qual repercutia la posició presa davant la irrupció de l'aristotelisme sobretot a la Universitat de París, i en conseqüència en tota la teologia llatina, car l'aristotelisme propugnava la unitat de la forma substancial, contra una posició més tradicional, feta d'una barreja d'elemets agustinians, proclians i avicennisants (aquests darrers degudament corregits), favorable a la pluralitat, posició que fou també la de Ramon Llull. La problemàtica repercutí profundament a l'àrea occitano-catalana. Cf. F. EHRLE, *Petrus Iobannis Olivi, sein Leben und seine Schriften*, dins «Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters» III (1887) 409-552; *Die Spiritualien. Ihr Verhältniss zum Franziscanerorden und zu den Fraticellen*, dins *ib.*, 553-623 i *ib.*, IV (1888) 1-190; David BURR, *The Persecution of Peter Olivi*, Philadelphia 1976; *Olivi and Franciscan Poverty*, Philadelphia 1989.

1042-1056 Cf. *SCG* IV, c. 27 (BAC II, 758-759). Els textos de *Io* 1, 14 i *Phil* 2, 6-7, entre d'altres, hi són adduïts.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum Dei Filium non fore incarnatum astruentem, et in speciali Embionem, Cerinthum, Paulum Semostanum et Fotinum hereticos, astruentes Dei Filium non esse incarnatum neque hominem factum; asseverant enim dominum Ihesum Christum esse Deum solum et hominem nullo modo. 1060

[76]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dei Filium solum esse incarnatum, et non Patrem

---

1058 Cerinthum AB Cirmetheum 1059 Paulum B Peraulum | Fotinum B Fontinum

---

1057-1062 Cf. *SCG* IV, c. 4 (BAC II, 637); c. 28 (BAC II, 759-760). *Embionem* Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1003); TERTULLIANUS, *Liber de Praescriptionibus adversus haereticos*, c. XLVIII (PL 2, 83); S. PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. XXXVII (PL 12, 1154-1155); AUGUSTINUS, *De Haeresibus ad Quodvultdeum Liber unus*, c. X (PL 42, 27); *Directorium*, II, q. VI, n. 36, p. 244 b. *Cerinthum* Cf. *Decret.*, *ib.*, (FRIEDBERG I, 1001); PHILASTRIUS, *o. c.*, c. XXXVI (PL 12, 1152-1154); AUGUSTINUS, *o. c.*, c. VIII (PL 42, 27); *Directorium*, II, q. VI, n. 8, p. 243 b. *Paulus Samostanus* Cf. *Decret.*, *ib.*, (FRIEDBERG I, 1002) PHILASTRIUS, *o. c.*, c. LXIV (PL 12, 1178); AUGUSTINUS, *o. c.*, c. XLIV (PL 42, 34); *Directorium*, II, q. VI, n. 29, p. 244 a. *Fotinum* Cf. *Decret.*, *ib.*, (FRIEDBERG I, 1003); PHILASTRIUS, *o. c.*, c. LXV (PL 12, 1179); AUGUSTINUS, *o. c.*, c. XLV (PL 42, 34); *Directorium*, II, q. VI, n. 37, p. 244 b.

1057-1062 Aquí Eimeric s'ha confós, perquè els textos tomistes dels quals depèn afirmen que Ebió, Cerinte, Pau de Samosata i Fotí van negar la naturalesa divina de Crist, a qui consideraven únicament home. Infra, línies 1095-1100, ho dirà correctament, amb els mateixos mots que es llegeixen a la *SCG*.

1058 *Embionem* Ebió no és nom de pila, com s'ha cregut des del temps de Tertul·lià (cf. *Liber de Praescriptionibus adversus haereticos*, c. XXXIII [PL 2, 46]), ans la deformació del nom hebreu en plural *ebionim* (= els pobres), que serví per a designar la secta judeo-cristiana dels ebionites, per als quals cf. DTC 4, 1987-1995; LThK 3, 430-431; TRE 17, 320-325. 1058-1059 *Cerinthum* Tant A com B llegeixen *Cirmetheum*. Es tracta d'una corrupció fòssil en la tradició del ms., dubtant, però, que en l'original eimericià fos aquest el tenor. Més avall, línia 1209, el copista de Girona transcriu bé el seu antígraf, que havia d'ésser l'original d'Eimeric. Per altra banda, la font tomista utilitzada per Eimeric és inequívoca. Per a Cerint (s. I), cf. DTC 2, 2151-2155; LThK 5, 1402-1403; TRE 17, 188; 19, 258. *Paulum Semostanum* Per a Pau de Samosata († ca. 272), cf. DTC 12, 46-51; LThk 7, 1527; TRE 3, 104-106; 26, 160-162. *Fotinum* Per a Fotí de Sírmium (* 376), cf. DTC 12, 1532-1536; LThK 8, 267; EC 5, 1553-1554.

1063-1069 Aquest article és expressament posat aquí pel que Eimeric dirà després a les línies 1070-1083. A la III, q. 3, a. 5, sant Tomàs determinava: «... Sic ergo divina virtus potuit naturam humanam unire vel personae Patris vel Spiritus Sancti, sicut univit eam personae Filii. Et ideo dicendum est quod Pater vel Spiritus Sanctus potuit carnem assumere, sicut et Filius» (BAC IV, 36).

- 1065 neque Spiritum Sanctum, sed tantum Filium; de quo scriptura sacra in *Iobanne* dicit, ut statim est dictum: «Verbum caro factum est». Et Apostolus, loquens de Filio Dei *ad Philipenses*: «Exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo».
- 1070 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum astruentem non solum Filium, sed et Patrem et Spiritum Sanctum fore incarnatos. Et in speciali illud hereticum nigromanticum Raymundum Lull, qui in libro intitulato *Apostalicon*, alias *Imperiale*, seu *de septem arboribus*, astruit quod Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, et quod Spiritus Sanctus est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, quia eorum una est essentia: qui etiam

---

1066 *Io* 1, 14 1067-1069 *Phil* 2, 7

1072-1076 Raimundus LULLUS, *Arbre de ciència*, part XVI, *De l'arbre qüestional*. 14. *De les qüestions de les flors de l'arbre cristinal*, 52, n. 378 (OE I, 983); [En llatí: «Quaestio: Cum in summa trinitate non sit distinctio per essentiam, quomodo potest Filius esse incarnatus, et quod Pater et Spiritus sanctus non sint incarnati? Solutio: In quantum Filius distinctus est a Patre et Spiritu sancto personaliter, potest esse incarnatus, licet Pater et Spiritus sanctus non sint incarnati, sed, in quantum omnes tres personae sunt una essentia, una natura, oportet quod Pater et Spiritus sanctus sint ita vere homo per incarnationem sicut Filius»: RLOL 65, *Arbor Scientiae*, vol. III ed. Pere VILLALBA VARNEDA (CCCM CLXXX C), Brepols, Turnhout 2000, 1254, lin. 1654-1661]; cf. *Directorium*, II, q. IX, *De R. Lull...*, n. 29, p. 257 b 1077-1078 Raimundus LULLUS, *Arbre de ciència*, part XVI, *De l'arbre Questional*. 14. *De les qüestions de les flors de l'arbre cristinal*, 58, n. 390 (OE I, 984). [En llatí: «Quaestio: Cum Filius sit incarnatus et non Pater nec Spiritus sanctus, tres personae diuinae, quomodo possunt esse aequaliter homo? Solutio: Vnitas naturae et essentiae diuinae facit esse aequaliter tres personas hominem et Deum»: RLOL, *o. c.*, 1256, lin.1709-1713]; cf. *Directorium*, II, q. IX, *De R. Lull...*, n. 30, p. 257 b 1081-1083 D Sch 150

1072 *nigromanticum* Al *Directorium*, II, q. 29, n. 2, p. 317 a-b, Eimeric esmenta la condemna d'una gran nombre de llibres d'endevinació i sortilegis feta a París (ca. 1290 segons DU PLESSIS, 263), «in quo [libro *Hermetis ad Aristotelem*] sunt horribiles inuocationes et fumigationes detestabiles. In omnibus enim istis libris sunt pacta et foedera cum daemonibus, et inuocationes et sacrificia, tacite uel expresse, quae exhibere daemonibus sapit haeresim manifeste, ut dicitur infra q. 43». La condemna fou repetida encara el 1398, quan la *Confessio* ja feia més d'un any que era escrita, i en vida encara de l'inquisidor: Cf. *Chartularium*, III, 32-36, n. 1749. En l'*Elucidarius Elucidarii*, *ed. c.*, 516, Eimeric qualifica l'Anticrist com un *nigromanticus magnus*. En l'*Dialogus contra lullistas*, *o. c.*, 61-64, vam assenyalar que el *Tractatus contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona era «el precedent doctrinal que feia servir Eimeric per tal de situar Ramon Llull en les rengleres dels endevins o dels nigromàntics».

ibidem astruit quod unitas essentie et nature divine facit stare tres personas divinas esse equaliter hominem deitaticum. Hec omnia abominor et detestor, nam in tota sacra scriptura non est aliqua auctoritas ex qua possit haberi quod Deus Pater fuerit incarnatus, neque Spiritus Sanctus. De Filio autem solo in Symbolo dicitur: «Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de celis et incarnatus est».

[77]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in domino Ihesu Christo esse duas naturas, divinam scilicet et humanam; et divina Christum esse verum Deum, et humana hominem verum. Quod scriptura sacra non siluit, sed expressit. Unde *Isaias*: «Parvulus natus est nobis et filius datus est», etc.; ecce humanitas; «et vocabitur Deus, fortis, pater futuri seculi», etc.; ecce divinitas. Et rursus *Psalmista*: «Unxit te Deus, Deus tuus, oleo letitie», etc.; dicit «unxit te oleo»: ecce humanitas; «Deus, Deus tuus»: ecce divinitas. Et rursus *evangelista*: «Concipies in utero et paries filium»: ecce humanitas; «filius Altissimi vocabitur»: ecce divinitas.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem et singulariter Embionem, Paulum Semostanum et Fotinum hereticos, qui astruunt Dominum Ihesum Christum fore hominem purum, et non Deum per naturam, sed per quamdam adoptionem dici posse Dei Filium et per quamdam excellentem glorie Dei participationem. Hec omnia abominor et detestor, cum tota sacra scriptura sit plena auctoritatibus quibus clare habetur dominum Ihesum esse hominem verum conceptum de muliere, natum ex muliere, passum in cruce, mortuum et sepultum.

[78]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dei Filium veram carnem et non phantasticam de virgine assumpsisse, Christum verum hominem et non solum appa-

---

1087 humana B humanam 1088 nobis B om

1097 Fotinum B Fortinum

1104 et B om 1110-1111 vobis B nobis

1088 *Is* 9, 6 1089 *Is* 9, 6 1090-1092 *Ps* 44, 8 1092-1093 *Lc* 1, 31-32
1095-1100 Cf. supra, ad lineas 1057-1062.

1095-1100 Cf. *SCG* IV, c. 28 (BAC II 759-760). Eimeric copia literalment: «Fuerunt enim quidam, ut Ebion et Cerinthus, et postea Paulus Samosatenus et Photinus, qui in Christo solum naturam humanam confitentur; divinitatem vero non per naturam sed per quamdam excellentem divinae gloriae participationem quam per opera meruerat, in eo fuisse confingunt, ut superius (c. 4) dictum est».

- rentem, sed et existentem exitisse. Quod sacra scriptura multipliciter ostendit. Dicit namque dominum Ihesum esse conceptum, ut ibi: «Ecce concipies in utero», dixit angelus; dicit ipsum natum, ut ibi:
- 1110 *Lucas*: «Peperit filium suum primogenitum»; et ibidem: «Natus est vobis hodie salvator». Dicit ipsum crucifixum, mortuum et sepultum, que corpori phantastico non possunt convenire; dicit sanguinem emisisse et sanguine suo nos redemisse, unde Apostolus *ad Romanos*: «Iustificati sumus in sanguine Christi». Et Iohannes in *Apocalypsi*:
- 1115 «Redemisti nos, Deus, in sanguine tuo»; dicit corpus suum palpan-dum prebuisse: «Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habent sicut me videtis habere».

- Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim hereticum Manicheum eiusque sequaces, qui mendaciter astruunt Dei Filium non corpus verum sed phantasticum assumpsisse, nec dominum Ihesum Christum fatentur verum fuisse hominem, sed dicunt esse apparentem hominem, sed non existentem, nec in veritate fuisse conceptum, neque natum, neque pas-sum, neque mortuum, sed tantum quadam similitudine et fictione,
- 1125 neque ambulasse, neque comedisse, neque bibisse veraciter, sed tan-

---

1123 nec in veritate ... natum neque B om
1131 sumptum A corr pro spiritum 1133 Dei AB de

1109 Lc 1, 31 1110 Lc 2, 7 1110-1111 Lc 2, 11 1113-1114 Rom 5, 9 1114-1115 Apoc 5, 9 1116-1117 Lc 24, 39

1119-1127 Cf. *SCG* IV, c. 29 (BAC II, 761); PHILLASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. LXI (PL 12, 1175); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XLVI (PL 42, 34-39); *Confessiones*, l. VI, x, 19 (PL 32, 715); *Epistola CCXXXVI*, 2 (PL 33, 1033); *In Iohannis evangelium tractatus VIII*, c. II, 5 (PL 35, 1452-1453); *Enarratio in Psalmum XXXVII*, 26 (PL 36, 411); *Enarr. in Ps. XCIII*, 19 (PL 37, 1208); *Sermo XCII*, c. III, 3 (PL 38, 575); *Sermo LXXV*, c. VII (PL 38, 477-478); *Sermo XII*, c. VIII-IX (PL 38, 1045); *Sermo CLXXXII*, c. II-III (PL 38, 985-986); *Sermo CXV*, c. II et IV (PL 38, 658 et 659); *Sermo CCXXXVII*, c. II, 2-3 (PL 38, 1122-1123); *Sermo ad cathecumenos*, c. VI, 6 (PL 40, 682); *Sermo CCXXXVIII*, 2 (PL 38, 1125); *Contra duas epistolas pelagianorum*, l. IV, c. IV, n. 5 (PL 44, 612-613).

1119-1127 *Manichaeum* Cita gairebé literal de la *SCG* IV, c. 29 (BAC II, 761): «Fuerunt autem et alii qui, veritate Incarnationis negata, quandam fictitiam incarnationis similitudinem introduxerunt. Dixerunt enim Manichaei, Dei Filium non verum corpus, sed phantasticum assumpsisse. Unde nec verus homo esse potuit, sed apparens: neque ea quae secundum hominem gessit, sicut quod natus est, quod comedit, quod bibit, ambulavit, passus est et sepultus, in veritate myste, sed in quadam simulatione, consequitur. Et sic patet quod totum Incarnationis misterium ad quandam fictionem deducunt».

tum modo apparenti; unde omnia per Christum gesta dicunt ad fictionem et non ad veritatem pertinere; hec omnia abominor et detestor.

[79]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dei Filius non corpus aereum et phantasticum, ut manichei mentiuntur, sed verum corpus carneum et ossa habentem et sumptum de virgine Maria sumpsit et tale in cruce pendit. Quod sacra scriptura non siluit, sed multipliciter expressit, ut dictum supra statim existit; que omnia Dei Ecclesia immo in symbolo fidei enumeravit, et sancti patres in eorum symbolo expresserunt.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et maxime Valentinum hereticum, qui aliquid pre manicheis ad veritatem fidei catholice accessit, posuit Dei Filium non corpus phantasticum et aereum sed potius verum corpus et terrenum habuit, sed mentiendo astruxit quod Dei Filius illud corpus non de virgine assumpsit sed de celo traxit, et quod de virgine nihil accepit, sed per eam quasi per aqueductum transivit. Hec omnia abominor et detestor.

[80]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dei Filium veram carnem de virgine assumpsisse et non in carnem conversum fuisse. Quod sacra scriptura non siluit, que Dei Filium veram carnem assumpsisse et verum hominem esse ex-

---

1130 Cf. AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XLVI (PL 42, 37-38).

1135-1142 Cf. SCG IV, c. 30 (BAC II, 766-769). Cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 11, p. 243 a – 244 a

---

1130 L'afirmació que el cos de Crist no era un cos humà de veritat, ans un cos fictici, simulat, aparent, fantàstic, celestial, etc., no és exclusiva dels maniqueus. Ho ensenyaren també Cerdó (cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 20, p. 244 a), Apel·les (cf. *ib.*, II, q. VI, n. 12, p. 244a), Seleuc i Hermias: cf. PHILASTRIUS, *De haeresibus*, LI (PL 12, 1169-1170); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, XXI, XXIII (PL 42, 29); *De ecclesiasticis dogmatibus*, c. II (PL 42, 1213-1214).

1136-1141 Valentinum Per a Valentí (s. II), cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 11, p. 243 b – 244 a; DTC 15, 2497-2519; LThK 10, 518-520, TRE 3, 495-500. Eimeric té al davant el text de la SCG: «His (manichaeis) autem et Valentinus propinque de mysterio Incarnationis sensit. Dixit enim quod Christus non terrenum corpus habuit, sed de caelo portavit: et quod nihil de Virgine matre accepit, sed per eam quasi aquaeductum transivit». Per a les doctrines de Valentí, cf. TERTULLIANUS, *Liber de Praescriptionibus adversus haereticos*, c. XLIX (PL 2, 83-87); S. PHILASTRIUS, *Liber de Haeresibus*, c. XXXVIII (PL 12, 1155-1157); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus*, XI (PL 42, 28).

pressit, ut ibi: «Exinanivit se ipsum formam servi accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo»; et alias sacra scriptura multipliciter ostendit.

- 1150 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem et presertim Apollinarem hereticum, qui astruit Dei Filium non carnem assumpsisse, sed in carnem conversum fuisse, allegans pro se illud *Iohannis*: «Verbum caro factum est», exponens mendaciter et ignoranter: Dei Filius in carnem conversus est. Unde dicit
- 1155 quod sicut aquam in vinum Christus convertit, sic et Dei Filius in carnem conversus fuit. Deus autem immutabilis est, ut supra ostensum est. Hec abominor et detestor.

- [81]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dei Filius non solam carnem, sed animam assumpsit. Et quod dominus Ihesus Christus verus homo fuit, ex corpore et anima constitutus. Quod sacra scriptura non tacuit, sed expressit ibi ubi Christus dixit: «Potestatem habeo ponendi animam meam». Et rursum: «Anima mea nunc turbata est, et quid dicam?», dicitur in *Iohanne*. Et rursum: «Tristis est anima mea usque ad mortem». Et rursum: «In manus tuas commendo spiritum meum». Et rursum: «Et inclinato capite, tradidit spiritum».
- 1160
- 1165

1150 hereticum A *in marg*

1155 aquam AB aqua

1147-1148 *Phil* 2, 7

1150-1157 Cf. SCG IV, c. 31 (BAC II, 770-771). Cf. *Directorium*, II, q. vi, n. 45, p. 245 a 1153 *Io* 1, 14

1162-1163 *Io* 10, 18 1163 *Io* 12, 27 1164-1165 *Mt* 26, 38; *Mc* 14, 34 1165 *Lc* 23, 46 1166 *Io* 19, 30

1151-1157 Una altra cita gairebé literal de la SCG : «Irrationabilius his (valentinianis) circa Incarnationis mysterium Apollinaris erravit in hoc tamen cum praedictis concordans, quod corpus Christi non fuit de Virgine assumptum, sed, quod est magis impium, aliquid Verbi dicit in carnem Christi fuisse conversum: occasionem erroris sumens ex eo quod dicitur *Io* 1, 14, 'Verbum caro factum est', quod sic intelligendum putavit quasi ipsum Verbum sit conversum in carnem, sicut et intelligitur illud quod legitur *Io* 2, 9: 'ut gustavit architriclinus aquam vinum factam', quod ea ratione dicitur, quia conversa est aqua in vinum».

1167-1170 Encara un ressò de la SCG: «Posuit enim Arius quod in Christo non fuit anima, sed quod solam carnem assumpsit, cui divinitas loco animae fuit».

1168 *Arrium* Per a Ari o Àrrius (fi s. III-336) i l'arianisme, cf. DTC 1, 1779-1863; LThK 1, 981-989; TRE, 692-719.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim Arrium hereticum, qui astruit nequiter et mendaciter Christum non habuisse animam, sed carnem solam; et quod loco anime habuit divinitatem. Hec abominor et detestor, nam sacra scriptura ponit in Christo tristitiam, esuriam et famem et sitim, que non possunt divinitati convenire, neque corpori animam non habenti. 1170

[82]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in Domino Ihesu Christo esse animam rationalem. De quo sacra scriptura dicit, ut statim ostensum fuit, satis expressit, cum in *Iobanne* dicatur: «Anima mea turbata est, et quid dicam?» et in evangelio *Luce*: «Tristis est anima mea», et «Potestatem habeo ponendi animam meam». 1175

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium asserentem. Et presertim Apollinarium hereticum, qui posuit in Christo esse animam, sed sine intellectu et mente; sed divinitas infuit illi anime loco mentis et intellectus, et consequenter quod Christus non fuit homo verus, quia non habuit animam intellectivam, sed tantummodo sensitivam; que omnia abominor et detestor. 1180
1185

1176 sacra A *in marg* 1177 in B *om*

1167-1173 Cf. SCG IV, c. 32 (BAC II, 772-777). Cf. EPIPHANIUS, *Adversus haereses*, l. II, tract. II, haer. LXIX (PG 42, 231 et 278); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. XLIX (PL 42, 39)

1177 *Io* 12, 27 1178 *Mt* 26, 38; *Mc* 14, 34 1178-1179 *Io* 10, 18

1181-1185 Cf. SCG IV, c. 33 (BAC II, 775-777); III, q. 5, a. 3-4 (BAC IV, 51-54).

1170 *divinitatem* Ari negà, efectivament, que Crist tingués ànima, car així eliminava el problema de la presència simultània de dos esperits finits, el Logos i l'ànima humana, en Crist. En la mesura que el Logos és criatura divina, segons Ari, l'Home-Déu dels arrians no té res a veure amb el dels ortodoxos: no és Déu veritable, perquè és creat, ni és home veritable, perquè no té ànima humana. Emprant el mot *divinitas* i sense precisar ulteriorment que en la concepció arriana la divinitat del Fill és creada, és a dir, limitada, participada, finita, l'inquisidor deixava perdre un matís teològicament important. En canvi, no li va passar per alt la doctrina cristològica arriana del *Logos apsychos*, que ja Agustí reconeixia que no era tan coneguda.

1181-1185 Altre cop Eimeric cita la SCG: «His autem testimoniis Evangelicis Apollinaris convictus, confessus est in Christo animam sensitivam fuisse: tamen sine mente et intellectu, ita quod Verbum Dei fuerit illi animae loco intellectus et mentis».

[83]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anima Christi non fuit creata in mundi initio, sed in instanti quo fuit infusa Christi corpori sicut et alie anime creantur cum corporibus infunduntur. De quo *Psalmista*: «Qui finxit sigillatim corda eorum».

1190 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et precipue Originem, qui Christi animam et omnes alias animas fuisse in mundi principio concreatas posuit et astruit; de quo supra.

1195 [84]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri in Domino Ihesu Christo esse animam rationalem et corpus verum humanum, ut veraciter fuerit homo et esse in eo divinam naturam, ut veraciter sit et fuerit verus homo et verus Deus, habens duas naturas, divinam pariter et humanam, et personam unicam.

1200 Quod sacra scriptura non siluit; unde Apostolus *ad Philipenses*, loquens de Deo Filio, dicit ita: «Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse equalem Deo», scilicet Patri, in natura. Ecce natura divina, ecce quod est Deus; «sed exinanivit semetipsum, formam servi accipiens». Ecce natura humana, ecce quod est homo; «in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo».

1205 Idem ex multis aliis auctoritatibus sacre scripture habetur clare.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum horum contrarium astruentem, et in speciali Embionem, Cerintum et Fotinum, qui posuerunt in Christo non esse naturam divinam et Christum non esse Deum. Et Manicheum atque Valentinum, qui posuerunt in Christo non esse humanum corpus verum. Et Arrium et Apollinarium, qui posuerunt in Christo non esse humanam animam

---

1197 ut B et 1199 post divinam A seq scilicet cancell 1201 Deo B Dei

1212 post posuerunt B seq non iter per anticip

1189 Ps 32, 15

1191-1194 Cf. *SCG* IV, c. 33 (BAC II, 777); ORIGENES, *De principiis*, II, c. 6, n. 2 (PG 11, 211 B-212 A); VIII, c. 2, (PG 11, 220 A). Cf. supra, ad lineas 999-1003.

1200-1202 *Phil* 2, 6 1203-1205 *Phil* 2, 7

1209 *Embionem, Cerintum et Fotinum* Cf. supra, ad lineas 1057-1062 et 1084-1103
1211 Cf. supra, ad lineas 1119-1127 et 1135-1142 1220-1221 Cf. *Mt* 26, 61; *Mc* 14, 58; *Io* 2, 19 1221-1222 *Io* 2, 21

1212-1214 Cf. supra, ad lineas 1150-1157, 1167-1173, 1181-1185.

1191-1194 El text de la *SCG* és del mateix tenor: «Unde patet falsum esse Originis dogma, dicentis animam Christi ab initio, ante corporales creaturas, cum omnibus aliis spiritualibus creaturis creatam...».

et sic Christum non esse hominem verum. Et etiam abominor et detestor Theodorum et Nestorium, qui posuerunt quod anima humana et corpus humanum in Christo constituerunt unum hominem verum, qui est Christus, sed negaverunt divinitatem esse in Christo per coniunctionem ad humanitatem, sed per gratie inhabitationem, ut in templo; et sic negarunt in Christo esse duas naturas, sed concesserunt esse unam personam; posuerunt enim Christum esse Dei templum, adducentes illud *Iobannis*: «Solvite templum hoc». Et iterum: «Hoc autem dicebat de templo corporis sui». Hec abominor et detestor, confitens in Christo duas esse naturas et unicam personam, unum suppositum et hypostasim. Est ergo in Christo unum suppositum, una hypostasis, unaque persona in duabus naturis. Circa autem istam materiam Incarnationis varii varie erraverunt.

[85]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dominum nostrum Ihesum Christum secundum carnem fuisse conceptum ex Maria de Spiritu Sancto. De hoc in evangelio *Matthaei*: «Quod enim in ea natum est, de Spiritu Sancto est». Et *Lucas*: «Spiritus Sanctus superveniet in te», etc. Et in symbolo fidei: «Et incarnatus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine».

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium asserentem. Et in speciali impios iudeos, qui dicunt Christum

---

1218 ad A in marg

1234 impios B om 1235 Joseph B Josep

1215-1222 Cf. *Decret.*, II, XXIV, q. III, c. 39 (FRIEDBERG I, 1005); *SCG* IV, c. 34 (BAC II, 778-779); III, q. 2, a. 6 (BAC IV, 23-24).

1230 *Mt* 1, 20 1231 *Lc* 1, 15 1232 D Sch 150

1233-1234 Cf. *Mt* 13, 55; *Mc* 6, 3; *Lc* 4, 22.

1214 *Theodorum* Per a Teodor de Mopsuèstia (ca. 350-458), cf. DTC 15, 235-279; LThK 9, 1414-1415; TRE 33, 240-246. *Nestorium* Per a Nestori (ca. 381-451), cf. *Directorium*, II, q. VI, n. 64, p. 245 b; DTC 12, 1941-2019; LThK 8, 128-129; TRE 26, 296-303.

1215-1222 Es llegeix a la *SCG*: «Theodorus igitur Mopsuestenus et Nestorius eius sectator, talem sententiam de praedicta unione protulerunt. Dixerunt enim quod anima humana et corpus humanum verum naturali unione convenerunt in Christo ad constitutionem unius hominis eiusdem speciei et naturae cum aliis hominibus; et quod in hoc homine Deus habitavit sicut in templo, scilicet per gratiam, sicut et in aliis hominibus sanctis; unde dicitur Io 2, 19, quod ipse Iudaeis dixit, *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*, et postea Evangelista, quasi exponens subdit, *Ille autem dicebat de templo corporis sui*».

1234-1235 El diàleg VII de Pere Alfons d'Osca contra els jueus és dedicat a vindicar «qualiter eam [Mariam] sine viri copula peperisse»: cf. *o. c.*, 113-119.

1235 esse conceptum non Sancti Spiritus opere, sed Ioseph semine. Et saracenos, qui dicunt Christum fore conceptum aere, quia Spiritus Sancti flatu, hoc est spiratu seu aere.

[86]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dominum Ihesum conceptum fore non a solo

1240 Spiritu Sancto et eius sola operatione, sed etiam communiter a tota sancta et individua Trinitate eiusque opere. Quod sacra scriptura non tacuit, nam inquit in *Iohannis evangelio*: «Pater meus usque modo operatur et ego operor». Et si Pater et Filius, consequens est quod et Spiritus Sanctus. Et rursus: «Pater meus diligit eum et ad eum veniemus». In divinis enim operationes ad extra sunt communes. Ecclesia etiam sic expressit, que in hiis que de fide egit inquit quod corpus Christi fuit formatum communiter a tota sancta Trinitate.

1245 Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim perfidos iudeos, qui dicunt corpus Christi non formatum communiter a sancta Trinitate, sed Ioseph viri semine.

1250 [87]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus secundum divinitatem est

---

1243 et B om

1248-1249 post contrarium A seq asserentem expunct 1250 Joseph B Josep

---

1235-1237 Cf. *Alcoranum* XIX, 21.

1238-1241 Cf. *SCG* IV, c. 46 (BAC II, 829); III, q. 32, a. 1 (BAC IV, 245-246).

1242-1243 *Io* 5, 17 1244-1245 *Io* 14, 23

1245-1247 Concilium Lateranense IV, c. 1, *De fide catholica*, D Sch 801; *Decretal.*, I, I, c. 1 (FRIEDBERG II, 5)

1248-1250 Cf. *Directorium*, II, q. XXII, n. 2, p. 308 a; *ib.*, q. XXI, n. 2, p. 306 a-b

1251-1260 Cf. *SCG* IV, c. 47 (BAC II, 831); III, q. 32, a. 3 (BAC IV, 247-249).

1235-1237 Altres textos corànics que avalen el donat a l'aparat anterior: IV, 171; V, 110.

1238-1241 El text de la *SCG* es fa altre cop evident: «Quamvis autem omnis divina operatio qua aliquid in creaturis agitur, sit toti Trinitati communis, ut ex supra habitis ostensum est, formatio tamen corporis Christi, quae divina virtute perfecta est, convenienter Spiritui Sancto attribuitur, licet sit toti Trinitati communis».

1250 Cf. *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 496.

1251-1261 Sant Tomàs tracta en la III part de la *Summa Theologica*, q. 32, a. 3, «utrum Spiritus Sanctus debeat dici pater Christi secundum humanitatem», qüestió derivada del rol que els teòlegs atribuïen a l'Esperit Sant en la formació del cos de Crist: «... ad corpus eius habet habitudinem causae efficientis» (*ib.*, III, q. 32, a. 2, *in corp.*). La qüestió és resolta en sentit negatiu, tal com ja ho havia estat en la *SCG* IV, c. 47. Eimeric reprèn els mateixos arguments de sant Tomàs.

Filius Dei Patris, et secundum humanitatem est filius hominis matris, et nullatenus est Spiritus Sancti filius, licet sit ab eo conceptus; nulla enim sacra scriptura docet Spiritum Sanctum Christi esse patrem; sicut enim virtute solis homo generatur, sic et virtute Sancti Spiritus Christus concipitur; et sicut sol non dicitur hominis pater, sic nec Spiritus Sanctus dicitur Christi pater; tenendum igitur fide est quod Spiritus Sanctus Christi pater non est, neque secundum divinitatem, quia Deus Pater Christi Pater est, neque secundum humanitatem, quia virginis Marie filius est et ipsa eius est mater et nullus pater; si enim Spiritus Sanctus esset pater Christi secundum humanitatem, ipse esset non Deus sed homo verus, quod est heresis R. Lull.

Et consequenter abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1255

1260

1265

1261-1263 Cf. Raimundus LLULLUS, *Arbre de Ciència, Vuitena part, de l'Arbre Apostolical, VI De les Flors de l'Arbre Apostolical, (Dels set articles qui pertanyen a la Humanitat), b) Que Jesucrist sia concebut per Sant Esperit* (OE I, 705b).

1261-1263 El text esmentat en l'aparat anterior és l'únic text lul·lià que potser té alguna relació amb el que diu Eimeric: «Si Crist fos concebut per paria d'home, fóra, en la concepció d'home pare e de mare fembra, enaixí home com altre home, e no pogra ésser l'encarnació, la qual covenc ésser per ço que home fos homenificat en la deïtat e no en si mateix, per ço que una pogués ésser la persona d'abdues les naturas, ço és, natura divina e humana; la qual persona no pogra ésser una si Crist en quant home fos en si mateix home e no en la deïtat homenificat, car ja fóra home concebut de pare home e de fembra. És, doncs, Crist per sant Esperit home e no per home engenrat, mas de mare product en deïtat». [En llatí: «Si Christus fuisset conceptus de homine, foret in conceptione hominis patris et femine matris ita homo, sicut alius homo, et non posset esse incarnatio, quam oportet esse de necessitate, ut homo esset homificatus in deitate et non in se ipso, ut una posset esse persona ex ambabus naturis, uidelicet ex diuina natura et humana. Quae quidem persona non posset esse una, si Christus, in quantum homo, fuisset in se ipso homo et non in deitate homificatus, quoniam iam esset conceptus ex homine patre et femina. Est ergo Christus homo per Spiritum sanctum et non per hominem generatus, sed de matre productus in deitate»: RLOL, o. c., vol. II (CCCM CLXXX B), 469, línies 1690-1700]; Lull diu ben clarament en tot aquest sector de l'*Arbre de Ciència* que Crist no ha pogut néixer d'un pare home i d'una mare dona, però el text que hem citat donaria peu a la confusió que blasma Eimeric. Potser l'inquisidor tenia també *in mente* l'article n. 31 de la llista d'errors de Lull consignada al *Directorium*, II, q. IX, p. 257 a.

{Articles de la redempció}

[88]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus Christus inter homines conversatus habuit passibile et mortale corpus, ac etiam quod demum fuit passus, crucifixus, mortuus et sepultus. Quod sacra scriptura non sicut
1270 luit, sed quilibet evangelistarum hoc expressit, et in symbolo fidei sic ecclesia confitetur.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium affirmantem, et presertim sarracenos asserentes dominum Ihesum tante fuisse sanctitatis, quod ita vilis populus sicut sunt iudei non
1275 ceperunt eum neque interfecerunt, sed crucifixerunt quemdam eius discipulum loco eius, credentes crucifigere eum; et tunc, ut dicunt, dominus Christus celos ascendit.

[89]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Christo mortuo divinitas corpus eius et animam non dimisit, sed cum corpore in sepulcro et cum anima in inferno remansit, immo et cum sanguine Christi, qui aspersus fuit. Quod ecclesia sic credit, sicque tenendum determinavit; nam divinitas Christi eius humanitatem eiusque partes, carnem et animam, non
1280 dimisit.

Et per consequens abominor et detestor contrarium asserentem, et presertim quemdam qui astruebat quod in sanguine Christi asperso in paraseve divinitas non remanserat; sed ecclesia contrarium esse verum et oppositum hereticum declaravit.

[90]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
1290 simpliciter confiteri quod in triduo post Christi mortem Christus non

1270 *Mt* 26, 1 – 27, 62; *Mc* 14, 1 – 15, 47; *Luc* 22, 1 – 23, 56; *Io* 18, 1 – 19, 42 1270-1271 D Sch 150

1272-1277 Cf. *Alcoranum* IV, 157-158.

1285-1288 Cf. *Directorium*, II, q. x, n. 1, p. 262 b – 263 a.

1266-1269 Cf. SCG IV, c. 27 (BAC II, 758-759); III, q. 5, a. 1 (BAC IV, 48-50).

1273-1277 Cf. *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 508.

1278-1281 Cf. III, q. 50, a. 2-3 (BAC IV, 389-392).

1285-1288 És molt probable que el tractat eimericià *Contra errores de sanguine Christi* (cf. HEIMANN, 206, n. 45), per ara perdut, combatés aquesta desviació, que Nicolau Rossell, O P., havia fet condemnar a Barcelona: *Directorium*, II, q. x, n. 1, 262 b – 263 a; DU PLESSIS, 372.

1290-1292 Cf. III, q. 50, a. 4 (BAC IV, 292-293).

fuit homo verus et vivus, sed dictus est homo mortuus, et homo mortuus non est homo. Et ecclesia sic intelligit atque credit.

Et per consequens abominor et detestor omnem contrarium asserentem, et presertim prefatum R. Lull, qui ponit quod in illo triduo Christus fuit verus homo, nam post fuit verus homo, et non per incarnationem nec per resurrectionem, sed remansit continue verus homo. Detestor etiam Magistrum Sententiarum, qui fuit erroris eiusdem. 1295

[91]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod ut Christus expiravit, anima eius ad infernum non dampnatorum, neque purgandorum, neque in originali decedentium, sed ad infernum superiorem, qui dicitur limbus sanctorum patrum, descendit. De quo Apostolus *ad Ephesios* loquens de hoc dicit quod «descendit in inferiores partes terre»; hoc est etiam articulus fidei in symbolo et ecclesie de fide facta determinatio. 1300 1305

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum talia expugnantem.

[92]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus, ut anima eius limbum sanc-

---

1300 ad A *interlin* 1302 ad B in 1304 inferiores B inferos 1305 facta B sancta

---

1293-1297 Raimundus LULLUS, *Arbre de Ciència*, part VIII, *De l'arbre apostolical*, VI. *De les flors de l'arbre apostolical*, [Dels set articles que pertanyen a la humanitat], 3. *Que Jesucrist morís* (OE I, 708a; ORL XII, 97); *Ib.*, 4. *Que l'ànima de Jesucrist davallà als inferns* (OE I 708b); *Ib.*, 5. *Que Jesucrist sia resuscitat* (OE I, 709a; ORL XII, 99); *Ib.*, part XIII, *De l'arbre de Jesucrist*, V. *De les fulles de l'arbre de Jesucrist*, 3. *De relació* (OE I, 749b; ORL XII, 217). Cf. *Directorium*, II, q. ix, *De R. Lull...*, n. 47, p. 257 b; *Libre de demostracions*, l. IV, XXVIII, 1 (ORL XV, 528-529); *Libre del Gentil e los tres savis*, III, *De l'onzè article* (OE I, 1113a); *Doctrina pueril*, [I] *Dels catorze articles*, IX, [6], ed. a cura de Gret SCHIB, Barcelona, Editorial Barcino 1972 ([E. N. C.], 59); ed. a cura de Joan SANTANACH I SUÑOL, Palma 2005 (NEORL VII), 38; *Liber de articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, art. 11, n. 2 i 3, in *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 49; *Disputatio eremitaie et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, lib. III, q. 109, n. 5, in *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 95; *Liber Clericorum*, I, 2.4 (RLOL, XXII [CCCM, CXVI], 326-327) 1297-1298 Petri LOMBARDI *Liber III Sententiarum*, dist. XXII, c. 1-2 (ad Claras Aquas 1981, 135-138).

1303-1304 *Eph* 4, 9 1304-1305 *Symbolum Constantinopolitanum* D Sch 150; *De-cretal.* I, I, c. 1 *Firmiter* (FRIEDBERG II, 5)

1300-1303 Cf. III, q. 52, a. 2 (BAC IV, 403-405). El text d'*Eph* 4, 9 hi és adduït. Cf. també *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 498.

1309-1312 Cf. III q. 52, a. 4-5 (BAC IV, 406-407). El text de *Lc* 23, 43 hi és adduït.

- 1310 torum patrum introivit, eorum omnium animas beatificavit, Dei es-
sentiam seu divinitatem suam eis nude et clare pandit et facialiter at-
que intuitive quelibet earum anima Deum vidit et beata fuit. Quod
Christus latroni predixit, cum ei dixit: «Hodie mecum eris in paradi-
so», prout fuit, nam Deum facie ad faciem vidit; quod quidem tale vi-
1315 dere regnum Dei appellavit, ut ibi: «Beati pauperes, quoniam ipsorum
est regnum celorum»; et ibi: «Agite penitentiam, quoniam appropin-
quat regnum Dei».

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contra-
rium asserentem, et presertim perfidos iudeos talia abnegantes, qui as-
1320 truunt quod anime sanctorum patrum ut a corporibus fuerunt exute,
mox ad celestia sunt deducte et beatificate.

- [93]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et
simpliciter confiteri quod Christi anima fuit cum animabus sancto-
rum patrum in inferno predicto ab hora qua illuc intravit easque bea-
1325 tificavit, usque ad diem dominicam sequentem inmediate in aurora,
qua hora eius anima corpus resumpsit, et verus homo factus resusci-
tavit, et omnes animas sanctorum patrum secum eduxit, et infernum
illum totaliter expoliavit, ut exinde vacuus locus et vacuus semper fu-
1330 surus sit. De quo *Psalmista*: «Captivam duxit captivitatem». Et rur-
sum propheta: «Eduxisti eos de lacu in quo non erat aqua».

1311 *post* diuinitatem A *seq* sui *cancell* | nude B *vnde* | facialiter B *faciliter*
1320 ut B *om*

1313-1314 *Lc* 23, 43 1315-1316 *Mt* 5, 3 1316-1317 *Mt* 4, 17; *Mc* 1, 15
1329 *Ps* 67, 19; *Eph* 4, 8
1330 *Zac* 9, 11

1319-1321 Per a la qüestió aquí tractada, Eimeric té en compte el que es llegeix a *STh Suppl.*, q. 69, a. 7, on és distingit clarament l'estat de les ànimes dels Patriarques abans i després de la Resurrecció de Crist, segons les implicacions de l'article de fe «Devallà als inferns», que els jueus, òbviament, ni tans sols no podien prendre en consideració. Si, en efecte, Eimeric no pensés en l'estat dels Patriarques quan eren al «sí d'Abraham» o als «llimbs dels sants pares» abans de la Resurrecció de Crist, es contradiria amb el que diu ell mateix més avall, línies 1860-1966, quan esbrina a la menuda el contingut de la constitució *Benedictus Deus* de Benet XII, sobre la destinació de les ànimes després de la mort: almenys les ànimes dels màrtirs i les dels justos que hagin satisfet plenament en aquesta vida pels seus pecats, després de la mort, són admeses a la glòria eterna.

1323-1329 Cf. III, q. 52, a. 5, ad 3 (BAC IV, 408).

1330 Eimeric cita aproximadament el verset de Zacaries, perquè en la *Vulgata Clementina* hom llegeix: «Emisti vincitos tuos de lacu in quo non est aqua». En la nova edició crítica de la *Vulgata* es consoliden diferències: «... Extraho vincitos tuos de lacu, in quo non est aqua» (*Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio*, Roma, Libreria Editrice Vaticana 1979, p. 1681).

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim perfidos iudeos, qui non assentiunt supradictis.

[94]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus die illa dominica in auro- 1335
ra, in corpore et anima propriis ab inferis a mortuis, clauso tumulo, veraciter et virtute propria resurrexit, tumulumque exivit. Quod angelus non tacuit, sed mulieribus expressit, ipseque Dominus Ihesus et Petro et mulieribus et discipulis multipliciter apparuit ut *evangelio- 1340*
rum series protestatur, immo manus suas et pedes atque latus suum palpandum prebuit, ut *Iobannes* in suo *evangelio* attestatur.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium asserentem, et presertim perfidos iudeos, qui dixerunt et hodie dicunt quod Christi discipuli milites custodientes sepulcrum copiosa pecunia corrumpunt, corpus Christi tulerunt, et quod resurrexerat 1345
divulgarunt, prout hec *Mattheus* in suo *evangelio* attestatur.

[95]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus quadragesima die a sua resurrectione, cum undecim suis discipulis comedit, incredulitatem eorum exprobat, 1350
ipsisque cernentibus propria virtute super celos ascendit, et ad dexteram Dei Patris sedet, magnamque multitudinem sanctorum quam de hiis secum duxit ascendens super sidera collocavit. Que *Lucas* et *Marcus* non tacuerunt, sed expresserunt; que prophete predixerunt et David, qui dixerat: «Ascendens» Christus «in altum, captivam duxit captivitatem». Et rursus: «Ascendit Deus in jubilatione». Et rursus: «Elevata est magnificentia tua super celos». Etiam ut propheta, qui dixerat: «Quis est iste qui ascendit de Edom tinctis vestibus, de Bosra gradiens in multitudine virtutis sue?» 1355

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim perfidos iudeos, qui non assentiunt antedictis. 1360

1358 Bosra AB Borra

1340-1341 Cf. *Io* 20, 17. 24-27

1342-1346 Cf. *Mt* 27, 11-15

1354-1355 *Ps* 67, 19; *Eph* 4, 8 1355-1356 *Ps* 46, 6 1356 *Ps* 8, 2 1357-1358
Is 63, 1

1335-1337 Cf. III, q. 53, a. 4 (BAC IV, 416-417).

1348-1355 Cf. III, q. 57, a. 3-6 (BAC IV, 442-446), on són adduïts els textos d'*Is* 63, 1 i dels *Ps* 47 (46) 6, *Ps* 8, 2 i *Ps* 67, 19.

1360-1361 En el diàleg XI de Pete Alfons d'Ozca contra els jueus és tocat el misteri de l'Ascensió: *o. c.*, 166-171.

[96]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus, ad Dei Patris dexteram collocatus, quinquagesima die a sua resurrectione Spiritum Sanctum repentino sonitu super discipulos in linguis igneis visibiliter misit, qui Spiritus Sanctus corda discipulorum in Dei amore inflamavit, constantes fecit, scientia instruxit, donumque linguarum eis contulit. Quod Lucas in *Actibus apostolorum* retulit, *Ioel* propheta predixit, cum inquit: «Effundam de Spiritu meo». Et iterum: «Iuvenes vestri visiones videbunt et senes vestri somnia somniabunt». Et David propheta qui dixit: «Emitte Spiritum tuum et creabuntur», etc.; ipseque Christus apostolis predixerat, cum eis dixerat; «Mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit; ille vos docebit omnem veritatem».

1375 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[97]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Deum Patrem Deumque Filium tunc misisse Spiritum Sanctum, et Spiritum Sanctum non misisse se ipsum, sed dedisse; a qua enim persona divina procedit, ab illa mittitur; et quia Pater non procedit non mittitur; quia Filius a Patre procedit, a Patre mittitur et quia Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedit, a Patre et Filio mittitur; quia autem a Spiritu Sancto nulla persona divina procedit, nullam mittit. Pater vero, Filius et Spiritus Sanctus quilibet potest se dare; misit igitur Pater et Filius Spiritum Sanctum, et Spiritus Sanctus non se misit, sed se dedit. Quod scriptura expressit, nam Iohannes retulit quod Christus discipulis suis dixit: «Mittam vobis Spiritum veritatis». Et iterum: «Spiritum» veritatis, «quem Pater mittet». Pater igitur misit, et Filius misit.

1390 Et per consequens abominor et detestor omnem contrarium astruentem.

1381 a Patre et Filio mittitur A *in marg*

1368 Cf. *Act* 2, 1-17 1368-1369 *Ioel* 2, 28-29 1369-1370 *Ioel* 2, 28 1371-1372 *Ps* 103, 30 1372-1373 *Io* 15, 26; 5, 13
1387 *Io* 15, 26 1388 *Io* 14, 26

{Articles del judici final}

[98]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus Christus ad generale iudicium est venturus vivos et mortuos iudicare. Quod scriptura sacra non siluit, sed expressit; unde propheta *Isaias*: «Dominus ad iudicium veniet cum senioribus et principibus populi». Et rursus Apostolus *ad Corinthios*: «Constitutus est iudex vivorum et mortuorum». Et Salomon: «Cuncta Deus adducet in iudicium pro omni errato, sive bonum, sive malum». Et *Iohannes* in *evangelio*: «Omne iudicium dedit Pater Filio», quia Filius hominis est. Et in symbolo fidei dicitur: «Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos».

1395

1400

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum huiusmodi impugnantem.

[99]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri Dominum Ihesum Christum omnes gentes generaliter ad vallem Iosaphat convocare et ibi iudicare, non in celis superius, neque in terris inferius, sed in aere supra vallem medius. Quod sacra scriptura non siluit, sed expressit; unde Lucas in *Actibus* sic retulit: «Cumque intuerentur in celum euntem, ecce duo viri», hoc est in specie vivorum angeli, steterunt, qui et dixerunt: «Quemadmodum vidistis eum ascendentem in celum, ita veniet». Et *Ioel* propheta in persona Christi inquit: «Congregabo omnes gentes et ducam eas in vallem Iosaphat et disceptabo cum eis». Et infra: «Consurgant et ascendant gentes in vallem Iosaphat, quia ibi sedebo, ut iudicem omnes gentes in circuitu; venite, populi, in valle concisionis, quia iuxta est dies Domini in valle concisionis».

1405

1410

1415

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1414 vallem B valle

1395-1396 *Is* 3, 14 1396-1397 *Act* 10, 42 1397-1399 *Ecc* 12, 14 1399-1400 *Io* 5, 22 1400-1401 *D Sch* 150

1408-1411 *Act* 1, 10-11 1411-1413 *Ioel* 3, 2 1413-1416 *Ioel* 3, 12-14

1392-1394 Cf. III, q. 59, a. 1-2 (BAC IV, 453-455), on són adduïts els textos d'*Act* 10, 42 (que Eimeric, com es veu, atribueix erròniament a una de les lletres als corintis) i de *Io* 5, 22.

1404-1406 Cf. *STb Suppl.*, q. 88, a. 4 (BAC V, 504), on són adduïts els textos d'*Act* 1, 10-11 i *Ioel* 3, 2.

[100]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter et simpliciter confiteri quod adventum Christi ad iudicium precedet Antichristi adventus, Elie et Henoc regressus, Antichristi, Elie et Henoc disceptatio, Antichristi persecutio, mors et fulminatio, Elie et Henoc interfectio, resurrectio, predicatio, ad celum ascensio, malorum interfectio, bonorum ad penitentiam certi temporis concessio, omnium ad unam legem Christi conversio; omnia inquam ista precedent Christi adventum ad iudicium, que omnia scriptura sacra non siluit, sed expressit, et per Apostolum in *secunda epistola ad Thessalonicenses*, secundo capitulo, et per Iohannem in *Apocalypsi*, XI° capitulo.

1420 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[101]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Christi discipulis Christum interrogantibus de tempore adventus Christi et consummatione seculi non fuit indicatum et sic nescierunt, sed potius denegatum. De quo Lucas in *Actibus apostolorum* refert quod discipuli interrogarunt Christum, dicentes: «Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel», credentes quod, hoc facto, Christus veniret ad iudicium et consummaretur seculum; quibus Christus respondit: «Non est vestrum scire tempora

---

1434 et sic nescierunt A *in calce paragraphi*

1427-1428 Cf 2 Te 2, 3-11 1428 Cf. Apoc 11, 1-13

1435-1436 Act 1,6 1438-1439 Act 1, 7

1420-1425 Eimeric resumeix ací el contingut del tractat *De tempore Antichristi*, en la versió variant del *De ortu et tempore Antichristi* d'ADSO, en la qual han estat integrats elements procedents de la profecia de la Sibila Tiburtina. Hom pot veure els dos textos en *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, vol. XLV, Turnholt, Brepols 1976, 19-30 i 132-137. Que Eimeric depèn d'aquesta variant i no de cap altra ni del text principal es cospa en l'esment de la mort, resurrecció i assensió al cel d'Elies i Enoc, després d'haver estat martiritzats per l'Antricrist, esment propi d'aquella variant. Cf. també *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 516.

1429 *contrarium astruentem* En temps del papa Urbà V, entre l'agost del 1369 i el desembre del 1370, Eimeric havia fet condemnar a Barcelona un opuscle de Bartomeu Genovès, nadiu de Mallorca, en el qual foren trobats els quatre errors sobre l'Anticrist i les circumstàncies de la seva vinguda imminent, anunciada per a l'any 1360, que es consignen al *Directorium*, II, q. XI, n. 10, p. 266 b – 267 a; cf. també *ib.*, q. XXVIII, n. 5, p. 316 b. Cf. HEIMANN, 53-54.

1432-1434 Cf. *STh Suppl.*, q. 88, a. 3 (BAC V, 502-504), on és adduït el text d'Act 1, 6-7.

vel momenta», quibus scilicet fient ista.

Et consequenter abominor et detestor hereticum contrarium as- 1440
truentem.

[102]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere
et simpliciter confiteri diem et horam Christi adventus neminem sci-
re in terris, neque angelos in celis. De quo *Mattheus* et *Marcus* referunt
Christum apostolis dixisse: «De die autem illa et hora, nemo scit, ne- 1445
que angeli».

Et per consequens abominor et detestor omnem contrarium asse-
rentem.

[103]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere 1450
et simpliciter confiteri Dominum Ihesum Christum illam diem et
horam scire et ut Deus et ut homo iudex, sed illam non facit nos sci-
re, neque nobis vult revelare, et sic dicitur nescire. De quo *Mattheus*
et *Marcus* addunt Christum adiunxisse predictis verbis: «nec Filius».

Et per consequens abominor et detestor contrarium asserentem.

[104]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere 1455
et simpliciter confiteri diem illam et horam Deum Patrem, Deum Fi-
lium et Deum Spiritum Sanctum scire, et sic Deum, qui est eternitas,
scire, dicente Apostolo in epistola *ad Hebreos* quod «omnia nuda et aper-
ta sunt oculis Domini». Non obstante quod *Mattheus* et *Marcus* refe-
rant Christum post predicta verba dixisse: «nisi Pater», dicit *Mattheus*; 1460
«nisi Pater solus», dixit *Marcus*; nam dictio exclusiva in divinis addi-
ta termino essentiali non excludit; scire autem terminus est essentia-
lis, sicut velle et intelligere; secus si termino notionali seu personali,
ut si dicatur: solus Pater generat, nam tunc excludit.

Et per consequens abominor et detestor contrarium asserentem. 1465

[105]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere
et simpliciter confiteri quod omnia antedicta de adventu Antichristi
et Elie et Henoc et adventu Christi et de tempore, hora et die fient
in ista ultima mundi etate. De qua Apostolus: «Nos sumus in quos fi-
nes seculorum devenerunt». Et *Iobannes*: «Carissimi, novissima hora 1470
est». Quod scriptura sacra expressit, cum, ut referunt *Mattheus* et

---

1457 eternitas A ternitas

1443-1446 *Mt* 24, 36; *Mc* 13, 32

1452-1453 *Mt* 24, 36; *Mc* 13, 32

1458-1459 *He* 4, 13 1460 *Mc* 13, 32 1461 *Mt* 24, 36

1469-1470 *1 Cor* 10, 11 1470-1471 *1 Io* 2, 18 1472-1473 *Mc* 13, 30; *Mt* 24,

---

1442-1444 Cf. *ib.*, on són adduïts els textos de *Mt* 24, 36 i *Mc* 13, 32.

Marcus, Christus dixit: «Non transibit generatio hec, donec omnia fiant».

- 1475 Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentem.
 [106]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod adventum Christi ad iudicium precedet generalis resurrectio mortuorum. Quod scriptura sacra non tacuit, sed expressit et per Apostolum in *prima epistola ad Thessalonicenses* et per Iohannem in *Apocalypsi*.
- 1480 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.
 [107]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod adventum Christi ad iudicium precedet mundi consummatio per ignis incendium; quod scriptura sacra non tacuit, sed per David prophetam expressit, qui dixit: «Ignis autem ipsum precedet».
- 1485 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.
 [108]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod omnes homines ad Christi iudicium generaliter sunt venturi. De quo scriptura sacra, unde Apostolus: «Oportet nos omnes manifestari ante tribunal Christi». Et *Ioel* propheta in persona Christi: «Congregabo», inquit, «omnes gentes et ducam eos in vallem Iosaphat».
- 1490 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.
 [109]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Dominus Ihesus impios et reprobos ad ignem perpetuum condemnabit, dicens illis: «Ite;» electos vero ad regnum Dei secum ducet, inquit illis: «Venite». Quod sacra scriptura non siluit, sed expressit, et per *Mattheum* et etiam per *Iohannem*.
- 1495 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.
- 1500 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1478 Cf. *1 Te* 4, 15 1479 Cf. *Apoc* 20, 11ss

1485-1486 *Ps* 96, 3

1492 *Rom* 14, 10 1492-1494 *Ioel* 3, 2

1499 *Mt* 25, 41 1500 *Mt* 25, 34 Cf. *Io* 5, 29

1483-1484 Cf. *SCG* IV, c. 97 (BAC II, 1002); *STb Suppl.*, q. 74, a. 7 (BAC V, 410-411), on és adduït el text del *Ps* 96, 3.

{Article de l'Església}

[110]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri unam esse catholicam et apostolicam ecclesiam, extra quam non est salus, cuius una pars est in terris, ecclesia inquam militans, et alia pars in celis, ecclesia inquam triumphans; que, inquam, iuxta Apostoli sententiam est virgo Christi, sponsa incontaminata, absque macula atque ruga. De qua in sacre scripture *Canticis* clamat sponsus: «Una est columba mea, perfecta mea». Et de qua Apostolus *ad Ephesios* inquit: «Christus dilexit Ecclesiam, et se ipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aque in verbo vite, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta et immaculata»; hec ibi. 1505
1510
1515

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem et duas esse ecclesias affirmantem.

{Article contra Ramon Llull}

[111]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod omnes articuli fidei, de quibus omnibus dictum est prius, sunt fide credendi et tenendi, et non sunt demonstratione convincendi, neque ratione naturali necessaria et evidenti probabiles seu probandi. De quibus Apostolus *ad Hebreos*: «Fides est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium». Unde et in symbolo apostolorum et in symbolo sanctorum patrum, in quibus de articulis fidei agitur supradictis, non premittitur *scio*, sed «credo», inquit, «Deum», vel «in unum Deum». 1520
1525

1509-1510 *Cant* 6, 8 1511-1515 *Eph* 5, 25-27

1517 Cf. *Directorium*, II, q. VIII, n. 2, p. 250 b; q. XIII, n. 3, p. 274 a.

1522-1523 *He* 11, 1 1525-1526 *D Sch* 10-30, 40-60

1506 *Extra quam non est salus* Cf. ORIGENES. *In Iesu Nave* 3, 5 (PG 12, 841-842); *Extrav. Comm.*, I, VIII, 1 (FRIEDBERG, II, 1245-1246); *D Sch* 870

1517 Eimeric atribueix l'error de les dues Esglésies –la carnal i l'espiritual– als begards, condemnats per Joan XXII en la Decretal *Gloriosam Ecclesiam*, i als càtars, condemnats per Alexandre III el 1180 al Concili III del Laterà, c. 27, i per Gregori IX l'any 1236, *Decretal.*, V, VII, c. 15 (FRIEDBERG I, 789).

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim illum antedictum R. Lulli, qui *librum de articulis fidei* composuit et se dicit articulos omnes fidei demonstrare
 1530 evidenti et necessaria ratione; qui ad tantum errorem deductus est, ut dicat quod fides non est necessaria hominibus litteratis aut intellectum habentibus elevatum, sed tantum rusticis, agricultoribus et similibus. Hec abominor et detestor. Deum autem esse unum est demonstrabile et ideo non est articulus fidei proprie, sed principium
 1535 ad articulos fidei. Verum quia non quilibet catholicus est philosophus nec scit dictum articulum demonstrare, sancti patres in eorum symbolo inter credibilia posuerunt, immo in principio posuerunt, nam dixerunt: «Credo in unum Deum».

Et hec pars fidei confessionis est de articulis.

{Articles sobre els sacraments}

1540 [112]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod sacramentum baptismatis est a Deo institutum in remedium peccati originalis, nam in dicto sacramento conferitur gratia et remittitur originalis culpa, immo etiam et actualis in

---

1535 non A *interlin*

1527-1533 Cf. Raimundus LULLUS, *Liber de XIV Articulis sacrosanctae Romanae catholicae fidei*, in *Operum t. II*, 1-190; *Liber Apostrophe sive de Articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis Christianae*, in *Operum t. IV*, 27-57. Cf. *Directorium*, II, q. IX, *De R. Lull...*, n. 96-97, p. 260 a 1538 D Sch 40-60

1529-1530 *Liber Apostrophe*: «... manifeste sequitur quod Sancta Catholica Fides juxta eorum testimonium [aliquorum Magistrorum in Theologia] possit probari per necessarias rationes et hoc per modum intelligendi, non tantum per modum credendi»: *Operum t. IV*, Moguntiae 1729, ad locum 28; *Liber de XIV articulis Sacrosanctae Romanae Catholicae Fidei*: «Quoniam fides est illuminatio intellectus, idcirco in principio huius libri debet supponi per fidem Quatuordecim Articulis Fidei esse probabiles, ut conemur ex toto nostro posse inquirere necessarias Rationes cum quibus Articuli possunt probari; quas Rationes inquirimus in opere huius libri cum his quatuordecim Dignitatibus Divinis quae sunt Bonitas Magnitudo Eternitas Potestas Sapientia Amor Virtus Veritas Gloria Perfectio Iustitia Largitas Simplicitas et Nobilitas»: *Operum t. II*, Moguntiae 1722, ad locum 1.

1540-1545 Cf. *SCG* IV, c. 59 (BAC II, 883-885); III, q. 66, a. 2 i 9 (BAC IV, 513-514, 523-525), on són adduïts els textos d'*Eph* 4, 5, *Mt* 28, 19 i *Io* 3, 5.

adultis, nisi obicem adulti ipsi ponant. Estque idem sacramentum necessitatis et non iterabile, et ideo potest conferri etiam a laicis. Quod sacra scriptura non siluit, sed expressit, cum per Apostolum dicat: «Unus Dominus, una fides, unum baptisma». Et rursus Dominus dixit in *Iohanne*: «Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest» videre «regnum Dei». Et rursus Dominus in *Matthæi evangelio*: «Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti».

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim pelagianos, asseverantes baptismum parvulis non prodesse, ac etiam donatistas, qui posuerunt baptizatos rebaptizandos.

[113]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in sacramento confirmationis, quo quis a pontifice sancto crismate in fronte et per modum crucis inungitur, Spiritus Sanctus ad robur datur, Spiritus quoque Sanctus invocatur et sic inunctus inter Christi milites enumeratur, quatinus timore et confusione contemptis, coram omnibus fidem confiteatur, et presertim tempore persecutionis et coram fidei persecutore; in quo casu hoc sacramentum et non alias est sacramentum necessitatis. De hoc dicit Apostolus *ad Romanos*: «Corde creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem». Quod sacramentum Christus instituit cum, parvulos ad se vocans, manus super eos posuit, ut *evangeliste* attestantur.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim antedictum R. Lull, qui posuit quod ad hoc est istud sacramentum institutum, ut parvuli baptizati pro quibus eorum patrini fidem promiserunt, facti adulti, per se fidem profiteantur, ut eorum patrini a promisso liberentur.

1544 nisi B ubi
1562 hoc A *interlin*

1547 *Eph* 4, 5   1548-1549 *Io* 3, 5   1550-1551 *Mt* 28, 19
1554-1555 Cf. *Decret.*, II, xxiv, q. iii, c. 39 (FRIEDBERG I, 1004); AUGUSTINUS, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, c. LXIX (PL 42, 43-44); *Directorium*, II, q. vi, n. 51, p. 245 a.
1564-1565 *Rom* 10, 10   1566 Cf. *Mt* 19, 13-15; *Mc* 10, 13-15; *Lc* 18, 15-17
1568-1571 Cf. Raimundus LULLUS, *Doctrina pueril*, XXIV [2]; ed. Gret SCHIB, 80; ed. SANTANACH I SUÑOL, 71.

1554 *donatistas* Per a Donat († 355) i el cisma que provocà a l'església africana, cf. DTC 4, 1689-1692, 1701-1728; LhK 3, 322-334; TRE 1, 652-668.

1557-1563 Cf. *SCG* IV, c. 60 (BAC II, 885-886); III, q. 72, a. 9 (BAC IV, 586-587), on és aduït el text de *Rom* 10, 10.

- [114]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod sacramentum matrimonii est institutum a Deo in paradiso terrestri. Primo in officium, ut pote in propagationem prolis. Secundo in remedium, ut pote vitande libidinis. Tertio in signum, ut pote Christi et Ecclesie coniunctionis. Est ergo proles ad Dei cultum educanda, fides inter coniuges servanda, eorum coniunctio perpetuanda; coniunctio enim maris et femine coniunctionem significat Christi et Ecclesie. De quo in sacra scriptura, unde Moyses in *Genesisi*: «Adherebit uxori sue», non dicit uxoribus, sed uxori; unico enim in tempore non potest vir habere nisi unam et e contra; unde in *Canticis*: «Una est columba mea, una perfecta mea». Et Apostolus *ad Corinthios*: «Alligatus est uxori? noli querere solutionem». Et Dominus in *evangelio*: «Quos Deus coniunxit, homo non separet».
- 1575
- 1580
- 1585 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim dictum R. Lull, qui dicit quod quilibet obligatur ut sit in ordine matrimonii vel religionis, quia omnis alius status disconvenit cum intentione propter quam Deus hominem creavit. Hec abominor et detestor.
- 1590 [115]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod sacramentum penitentiae est a Deo institutum in remedium peccati actualis, et presertim peccati mortalis. Est enim secunda tabula post naufragium. Prima tabula est baptisma, secunda est penitentia; in isto enim sacramento gratia confertur et culpa remittitur; habet tres partes, scilicet, contritionem, confessionem et satisfactionem. In contritione gratia infunditur et culpa remittitur; in confessione pena pro culpa imponitur et gratia augetur. In satisfactione pena imposita absolvitur. Hoc sacramentum iteratur, quia homo ad peccatum revertitur. De hoc in sacra scriptura, unde Christus in *evangelio*: «Penitentiam agite». Et iterum: «Agite dignos fructus peni-
- 1595
- 1600

1578-1579 significat AB significant 1582 post sec una B add est

1587 vel religionis A in calce 1588 alius A interlin | alius status B abjustatus

---

1580 *Gen* 2, 24 1582 *Cant* 6, 8 1583 *1 Cor* 7, 27 1584 *Mc* 10, 9

1586-1589 Cf. Raimundus LULLUS, *Doctrina pueril*, XXVIII [3], ed. Gret SCHIB, 87; ed. SANTANACH I SUÑOL, 80. Cf. *Directorium*, II, q. IX, *De R. Lull...*, n. 91, p. 259 b – 260 a

1600 *Mt* 4, 17 1600-1601 *Mt* 3, 8 1601-1602 *Ps* 31, 5

1573-1579 Cf. *SCG* IV, c. 78 (BAC II, 937-938), on és adduït el text de *Cant* 6, 8.

1585-1589 Cf. supra, p. 43-44.

1591-1599 Cf. III, q. 84, a. 6-7 (BAC IV, 732-735); en l'a. 7 és citat el text de *Mt* 4, 17.

tentie». Et rursum *Psalmista*: «Dixi: confitebor adversum me iniustitiam meam, et tu remisisti impietatem peccati mei». De hoc auctoritates plures.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim Cain et Iudam penitentiam abnegantes. 1605

[116]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod sacramentum ordinis sacerdotalis est a Deo institutum ad corpus Christi conficiendum, fidelibus dispensandum et fideles a peccatis expurgandum. De primo et secundo dicitur in *Iohanne*: «Hoc quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis». De tertio in eodem: «Quorum remiseritis peccata remissa erunt», etc. 1610

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentes.

[117]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod Eucharistie sacramentum in die jovis sancta a Christo institutum est; quod certis Christi verbis per sacerdotem in persona Christi dictis panis triticeus materialis convertitur in Christi veram carnem, et vinum vitis convertitur in Christi verum sanguinem. Quod scriptura sacra non tacuit, sed expressit; nam, ut dicitur in *Iohanne*, Christus accepit panem et dixit: «Hoc est corpus meum», et discipulis tradidit; et accepto calice, dixit: «Hic est calix sanguinis mei», etc., et dedit discipulis suis. Et rursum ibidem: «Hoc quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis». Et rursum: «Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus». 1615

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum et infidelem contrarium astruentes. 1625

[118]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento est corpus et sanguis Christi, non significative et similitudinarie, ut cum ibi dixit Christus: «Ego sum vitis vera, et pater meus agricola est»; et 1630

1601 post me A seq et sec cancell

1610-1611 1 Cor 14, 24-25 1612 Io 20, 23
 1620 Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19 1621-1622 Lc 22, 20 1622-1623 1 Cor
 14, 24-25 1623-1624 Io 6, 56
 1630 Io 15, 1 1631 1 Cor 10, 4 1633 Io 6, 56 1634-1635 Io 6, 32

1608-1612 Cf. SCG IV, c. 74 (BAC II, 925-929), on són adduïts els textos de Io 20, 23 i Lc 22, 19, paral·lel de 1 Cor 14, 24-25, citat per Eimeric.

1615-1619 Cf. SCG IV, c. 61 (BAC II, 886-887), ón és adduït el text de Io 6, 56.

1628-1635 Cf. SCG IV, c. 62 (BAC II, 888), on és adduït el text de 1 Cor 10, 4.

Apostolus: «Petra autem erat Christus»; sed realiter et veraciter. De quo sacra scriptura non siluit, sed expressit; nam Christus in *Iohannis evangelio* inquit: «Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus». Et rursum: «Non Moyses dat vobis de celo panem» vivum, «sed

1635 Pater meus dat vobis de celo panem verum».

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et singulariter Berengarium Decanum, de quo in *Decretis*, qui corpus Christi et sanguinem esse in hoc sacramento tantum significative et non veraciter hereticaliter astruebat.

1640 [119]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento Christi corpus et sanguis non sunt ibi localiter et de loco ad locum mutabiliter et motabiliter, sed tantum sacramentaliter, licet veraciter et realiter. Quod Ecclesia non tacuit, sed expressit in determinatione fidei, quam

1645 de hoc sacramento edidit.

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentes et omnes infideles huiusmodi non credentes.

[120]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento est totus

1650 Christus homo verus et Deus verus, et non tantum eius corpus et sanguis solus, sed ipse totus Christus. Quod Ecclesia non tacuit, sed in determinatione predicta quam fecit sic expressit.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem atque omnes infideles huiusmodi non credentes.

1655 [121]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento totus Chris-

1638-1639 tantum A in marg dext

1649 Eucharistie B eucarestie 1649-1650 totus Christus B Christus totus

1656 Eucharistie B eucarestie

1637 Cf. *Decret.* III, *De consecratione*, dist. II, c. XLII (FRIEDBERG II, 1328-1329); D Sch 690, 700; *Directorium*, II, q. VI, post n. 70, p. 246 a-b

1644-1645 *Decretal.* I, I, c. I (FRIEDBERG II, 1a)

1651-1652 *Ib.*

1637 Cf. III, q. 75, a. 1 (BAC IV, 610). Per a Berenguer de Tours (ca. 1005-1088), cf. *Directorium*, II, q. VI, post n. 70, p. 246 ab; DTC 2, 722-742; LThK 2, 244-248; TRE 5, 598-601.

1641-1643 Cf. *SCG* IV, a. 62 (BAC II, 889-890), c. 63 (BAC II, 895); c. 64 (BAC II, 896-898). 1643 *motabiliter* Expressió relativa al moviment local.

1648-1651 Cf. *SCG* IV, c. 64 (BAC II, 898), c. 67 (BAC II, 903-904).

1656-1660 Cf. *SCG* IV, c. 63 (BAC II, 892-893).

tus qui in celo localiter est et fuit, dictis Christi verbis per sacerdotem, noviter ibi esse in altari incipit, et de celo non descendit, neque celum dimisit, et tamen pariter et ibi et hic existit; ibi localiter, sed hic sacramentaliter. Quod Ecclesia sic esse in determinatione predicta fidei difinivit. 1660

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem et omnes infideles contrarium affirmantes.

[122]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie mirabili sacramento accidentia panis et vini, facta transsubstantiatione panis in Christi corpus et vini in Christi sanguinem, divina agente virtute remanent realiter, sed sine subiecto, quia non in materia panis neque in materia vini, licet color et sapor sit in quantitate, quantitas autem non in subiecto, sed manet in se et quasi induit modum substantie. Quod Ecclesia ita esse in predicta fidei determinatione declaravit. 1670

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et omnes etiam infideles huiusmodi non credentes.

[123]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie admirabili sacramento tamdiu est corpus Christi atque sanguis quamdiu fuisset ibi panis substantia atque vini, scilicet, donec species corrumpantur, et tunc, ipsis corruptis, ibi desinit esse Christi corpus atque sanguis. Quod Ecclesia in determinatione predicta de fide facta ita fore difinivit. 1675

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium dogmatizantem ac etiam omnes infideles oppositum affirmantes. 1680

[124]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie ineffabili sacramento et admirabili substantia panis et vini que, facta transsubstantiatione in Christi corpus et sanguinem, desinunt esse, corruptis panis et vini speciebus, non redeunt, nam adnichilata fuerunt. Quod ita esse precipui doctores Ecclesie asserunt et affirmant. 1685

1665 Eucharistie B eucharistie

1675 Eucharistie B eucharistie

1665-1670 Cf. *SCG* IV, c. 62 (BAC II, 890-891); c. 63 (BAC II, 893-896).

1675-1679 Cf. *SCG* IV, c. 65, (BAC II, 898-900); c. 66 (BAC II, 900-903).

1683-1686 Cf. *SCG* IV, c. 66 (BAC II, 902-903) 1686 *adnichilata* Eimeric no segueix aquí la doctrina de Tomàs d'Aquino (cf. III, q. 75, a. 3, ad 1: «Ad primum ergo dicendum quod substantia panis vel vini, facta consecratione, neque sub speciebus sacramenti manet, neque alibi. Non tamen sequitur quod annihilatur: convertitur enim in corpus Christi. Sicut non sequitur, si aer ex quo generatus est ignis,

Et asserentes contrarium abominor et detestor.

[125]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere
1690 et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie ineffabili atque inat-
tingibili sacramento quantitas panis et quantitas vini que remanet sine
subiecto, facta transsubstantiatione, modum induit substantie divina
virtute, ut omnia que substantia faceret, facit et quantitas; unde, si

---

1693 facit B om

---

non sit ibi vel alibi, quod sit annihilatus»: BAC IV, 613), ans s'arreglera amb uns autors que Pere LOMBARD esmenta sense anomenar, *Sententiarum Liber IV*, dist. XI, c. 2, n. 5: *ed. c.*, t. II, 298. Una possible explicació es podria trobar en el fet que en temps de Gregori XI, Eimeric va fer condemnar, entre d'altres, algunes proposicions de fra Pere de Bonageta, predicades també pel menoret Joan de Lledó a Barcelona, sobre l'eucaristia, del tenor següent: «Primus [articulus], quod si hostia consecrata cadat seu proijciatur in cloacam, lutum, seu alium turpem locum, quod speciebus remanentibus, sub eis desinit esse corpus Christi et redit substantia panis. Secundus, quod si hostia consecrata a mure corrodatur, seu a bruto sumatur, quod remanentibus dictis speciebus, sub eis desinit esse corpus Christi, et redit substantia panis»: *Directorium*, I, p. 44; II, q. x, n. 2, p. 263 a; DU PLESSIS, 390-391. Per a la predicació de Joan de Lledó i la condemna papal, cf. J. DE PUIG I OLIVER, *Notes sobre el manuscrit del «Directorium Inquisitorum» de Nicolau Eimeric conservat a la Biblioteca de l'Escolial (ms. N.I.18)*, dins «ATCA», XIX (2000), 558-560 No hi ha cap mena de dubte que la millor manera d'impedir el possible o eventual retorn de la substància és posular la seva aniquilació. D'altra banda, aquesta tesi obviava teories en part contràries a les de Bonageta. Si aquest preveia, en uns determinats casos, el retorn de la substància cap a les espècies, n'hi havia que propugnaven el manteniment de la substància del pa en el sagrament, sense perjudici de la presència real de Crist en el mateix. Joan de París, o Jean Quidort, O. P., fou condemnat l'any 1304 pel bisbe parisenc i per una comissió de teòlegs, perquè sostenia que en l'eucaristia la substància del pa podia romandre en el sagrament «tracta ad esse et suppositum Christi, ut sic sit unum suppositum sub duabus naturis. Et sic est verum substantiam panis manere sub suis accidentibus in Sacramento Altaris»: DU PLESSIS, 265; *Chartularium*, II, 120, n. 656). L'error de Jean Quidort fou reprès pel també dominicà Durand de Saint-Pourçain, sota una nova forma més refinada: «Salvo meliori iudicio potest existimari quod in isto Sacramento fiat conversio substantiae panis in corpus Christi, quod ipsa fit per hoc, quod corrupta forma panis, materia eius sit sub forma corporis Christi subito et virtute divina, sicut materia alimenti fit sub forma nutriti virtute naturae... Praedictus autem modus conversionis substantiae panis in corpus Christi, constat quod est possibilis, alius autem modus, qui communius tenetur, est inintelligibilis. Nec unus isorum est magis per Ecclesiam approbatus vel reprobatus quam alius»: DU PLESSIS, 330-331.

1690-1696 Cf. SCG IV, c. 65 (BAC II, 898-900); c. 66 (BAC II, 900-903).

quis hoc sacramento in cibum et potum tantum modo uteretur, cibaretur, nutrireretur et sustentaretur; fierent et alia virtute divina que fierent aliter virtute nature. Quod doctores Ecclesie esse taliter veraciter affirmarunt. 1695

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentes.

[126]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie mirabili sacramento, si aliquando ex incautela sacerdotum vermes generantur, non ex corpore Christi neque ex substantia panis que redierit generantur, sed potius ex panis quantitate que remansit facta transsubstantatione generantur. Quod sancti doctores Ecclesie esse taliter veraciter affirmarunt. 1700 1705

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentes.

[127]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in isto Eucharistie mirabili sacramento est ita quod die jovis sancta sero, hoc sacramento a Christo instituto, apostoli sacerdotes instituti si corpus Christi confecissent usque ad diem veneris, Christo in cruce expirante, utique corpus Christi vivum sed passibile et mortale confecissent, nam illo tempore tale erat; quod sancta Ecclesia sanctique Ecclesie doctores sic esse astruunt atque docent. 1710 1715

Et consequenter abominor et detestor omnem contrarium astruentem. 1715

[128]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento est ita, quod si Christo mortuo die veneris et tota die sabbati et usque ad diem hora Christi resurrectionis, si apostoli corpus Christi confecissent, utique non corpus Christi vivum, sed mortuum sine anima et sanguine confecissent, nam in illo tempore tale erat. Quod sancta Dei Ecclesia sanctique Ecclesie doctores astruunt atque docent. 1720 1725

Et consequenter abominor et detestor omnem contrarium affirmantem. 1725

1700 Eucharistie B eucarestie 1702 ex B om A iter totum artic. cum hac nota in marg sui paragraphi: «vacat».

1709 post quod B add in 1711 expirante B spirante

1719 post si B add in | primum et A interlin

1700-1704 Cf. SCG IV, c. 66 (BAC II, 901-902).

1708-1712 Cf. III, q. 76, a. 2, in c. (BAC IV, 623); q. 81, a. 4 (BAC IV, 691-692).

1718-1722 Cf. SCG IV, c. 64 (BAC II, 897)

[129]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie mirabili sacramento est ita, quod si postquam Christus resurrexit, Christi apostoli corpus Christi confecissent, utique non corpus mortuum, sed vivum, non passibile et mortale, sed impassibile et immortale atque gloriosum atque glorificatum confecissent, nam illo tempore tale erat. Quod sancta Dei Ecclesia sanctique Ecclesie doctores ita esse asserunt atque docent.

1730 Et per consequens abominor et detestor omnem contrarium astruentem.

1735 [130]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento ita est, quod nos hodie celebrantes et corpus Christi conficientes, corpus Christi conficimus vivum, impassibile, immortale et glorificatum, et usque ad consummationem mundi sic facient qui conficient. Quod Dei Ecclesia sanctique Ecclesie doctores sic astruunt atque docent esse fide tenendum.

1740 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1745 [131]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento ita est, quod cum Christi corpus conficimus dicendo: «Hoc est corpus meum», vi verborum est ibi tantum modo corpus Christi, non sanguis neque anima neque divinitas, transsubstantiatione facta, sed ratione concomitantie est ibi sanguis, anima et divinitas. Consimiliter, cum sanguinem conficimus et dicimus: «Hic est calix sanguinis mei», etc., solummodo est ibi sanguis vi verborum, ratione autem concomitantie est ibi corpus, anima et divinitas. Quod sacra Ecclesia sanctique Ecclesie doctores sic fide tenendum astruunt atque docent.

1750 Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1727 Eucharistie B eucarestie

1736 Eucharistie B eucarestie

1745 Eucharistie B eucarestie 1748-1749 concomitantie A *syll* con *interlin*

1746 *Mt* 26, 26; *Mc* 14, 22; *Lc* 22, 19 1750 *Lc* 22, 20

1727-1731 i 1734-1739 El que es diu en aquestes línies és una extensió de les tesis tomistes proposades en les línies 1708-1712 i 1718-1722.

1744-1752 Cf. III, q. 76, a. 1, in c. (BAC IV, 621-622).

[132]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento ita est, quod cum sacerdos vel alius Christi corpus sumit et in ore ponit vel gerit, corpus Christi dentibus sumentis non dividitur, non frangitur, neque teritur, sed Christi corpus totusque Christus non divisus, non fractus, non concisus, sed integer totus sumitur; sed ipse species tantum dividuntur, conciduntur, franguntur et teruntur; quod Dei Ecclesia sacrosancta Ecclesieque sancti doctores ita esse fide tenendum astruunt et affirmant. 1760

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 1765

[133]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie sacramento ita est, quod cum sacerdos vel alius, bonus vel malus, corpus Christi sumit et in ore gerit, quod corpus Christi tunc ad celum non rapitur, sed in ventrem traicitur. Quod Ecclesia Dei sancta Ecclesieque sancti doctores ita esse credunt, docent, astruunt et affirmant. Quod etiam sacra scriptura non siluit, cum nos corpus Christi comedere, bibere asseruit: unde Christus inquit in *evangelio Iobannis*: «Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem», etc. Et rursus ibidem: «Et ideo, nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem»; comedere autem et bibere est de ore in ventrem traicere. 1770

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim quasdam glossas et glossatores oppositum astruentes. 1780

1757 Eucharistie B eucarestie

1774-1775 *Io* 6, 55 1775-1776 *Io* 6, 54

1756-1762 Cf. III, q. 77, a. 7 (BAC IV, 641-642).

1767-1771 Cf. III, q. 80, a. 3 (BAC IV, 669-671). El que es diu en l'article és semblant, per no dir calcat, del tercer dels articles que Eimeric va fer condemnar a Barcelona en temps de Gregori XI: «Tertius, quod si hostia consecrata a iusto vel a peccatore sumatur, quod dum species dentibus teritur, Christus ad caelum rapitur, et in ventrem hominis non traicitur»: *Directorium*, II, q. x, n. 2, p. 263 a. Ara bé, aquest, al seu torn, és un calc de l'article de l'*Elucidarium* d'Honori d'Autun que Eimeric atarà tot seguit, infra línies 1790-1794.

1779-1780 *glossas et glossatores* Eimeric no esguarda aquí cap glossa bíblica, ans unes glosses del *Decretum Magistri Gratiani*, i de les *Decretales*, a les quals ja s'havia referit en el seu *Elucidarius Elucidarii*, escrit a la Seu d'Urgell el 1394, quan criticava un dels capítols de la segona part de l'obra d'Honori d'Autun: «Quarta pars est quod corpus Christi a malis non sumitur, sed per manus angelorum in caelum defertur.

[134]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc Eucharistie mirabili sacramento ita est, quod si malus sumat Christi corpus, verum corpus Christi su-

---

1782 Eucharistie B eucarestie

Haeresis, quod non sumatur. Falsitas, quod per manus angelorum in caelum defferatur. Ymo manducatur et in ventrem trahitur, alias non manducatur nisi in ventrem trahitur, nam manducare est inter dentes tenere (*sic*), et post in ventrem trahere, licet glosa c. *Etsi Judaeos de Judae et Sarra*, et c. *Tribus gradibus* de con. Di. II, cum sua glosa falso contrarium asseverent. Quae glossae sunt falsae et erroneae et per Gregorium papam undecimum, ad requisicionem inquisitoris qui loquitur, reprobatae et prohibitae praedicari per ejus patentes litteras. Quae glossae loquuntur generaliter in quocumque corpus Christi recipiente»: cf. *ed. c.*, 501. El text de Lefèvre ha d'esser rectificat, com a mínim, en un punt: On diu «glosa c. *Etsi Judaeos de Judae et Sarra*», cal llegir «glosa c. *Etsi Judaeos, de Jude. et Sarra.*», perquè Eimeric es refereix a *Decretal.*, V, VI, c. 13 (FRIEDBERG II, 775-776). En la segona citació la referència és a *Decret.*, III, *De consecratione*, dist. II, c. 23 (FRIEDBERG I, 1321). Pel que fa a les gloses, la del *Decretum* diu així: «*Miscere*] Sed nec species illae aliis cibis permiscentur. Non enim in stomachum descendunt, quare per secessum non emittuntur. Licet enim ex ipsis aliquis reficiatur, non tamen incorporantur, nec in stomachum descendunt, nec per secessum emittuntur. Interdum enim odore recreatur homo, qui tamen nec in stomachum nec in secessum dirigitur. Dicitur potest quod species bene descendunt in stomachum, nam aliter quomodo euomerentur? Iuxta ca. *Si quis per ebrietatem* [*Decret.* III, II, c. 28]. Vnde forte per sudorem emittitur de corpore. Certum est quod species quam cito dentibus teruntur tam cito in coelum rapitur corpus Christi»: *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum, vna cum glossis*, Romae, Apud Aedes Populi Romani MDLXXXII, 2517. Potser Eimeric tenia també en compte el capítol 59 de la mateixa distinció II: «Credere in Iesum Christum, hoc est manducare panem viuum. Qui credit in eum, manducat. Inuisibiliter saginatur, quia et inuisibiliter renascitur. Et qui manducat carnem meam et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam...». Glossa: «*Credere*] Dicitur in hoc ca. quod qui credit in Christum spiritualiter manducat eum, et viuít in aeternum, nec tamen sacramentaliter sumit corpus Domini, sicut faciunt mali: sed eius participatione fit membrum Christi et eius spiritu vegetatur, et ad Deum tendit, ad quem mali non accedunt»: *ib.*, 2545. Glossa de les *Decretales*: «*Effundere*] Credebant forsan corpus Christi descendere in stomachum et incorporari: quod est falsum, *de conse. Dist. 2, c. tribus gradibus*, non est iste panis, cibus enim animae est, *dist. ead. c. credere*»: cf. *Decretales D. Gregorii Papae IX suae integritati vna cum glossis restituae*, Lugduni, Sumptibus Horatii Cardon MDCXIII, 1664. En l'*Elucidarius* Eimeric explica que va informar Gregori XI sobre la falsedat del text d'aquestes gloses, i que el papa les va reprovar i va prohibir que ningú les prediqués: cf. *ed. c.*, 501.

1781-1785 Cf. III, q. 80, a. 4 (BAC IV, 671-673), on és adduït el text de *1 Cor* 11, 29.

mit et ore gerit et inde in ventrem traicit, sed infructuose, immo in dampnationem sui sumit. Quod scriptura sacra non siluit, sed per Apostolum expressit, qui in epistola *ad Corinthios* inquit: «Qui autem manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diuidicans corpus Domini». Et rursus: «Qui autem manducat et bibit indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini».

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem, et presertim quemdam qui composuit librum *Elucidarium* intitulatum, qui astruit quod cum malus corpus Christi vult accipere, non sumit, sed diabolus carbonem in os eius mittit; hec abominor et detestor.

[135]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in isto Eucharistie ineffabili sacramento ita est quod sive corpus Christi «sumat unus sive mille, et tantum iste quantum ille», corpus Christi non diminuitur; et sive conficiat corpus Christi unus presbyter sive multi, corpus Christi non augetur. Quod sacra ecclesia sanctique Ecclesie doctores ita esse fide tenendum dicunt, docent, astruunt et affirmant.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

1796 Eucharistie B eucarestie

1786-1788 1 Cor 11, 29 1778-1779 1 Cor 11, 27

1790-1794 Cf. Honorius AUGUSTODUNENSIS, *Elucidarium sive Dialogus de summa totius christianae theologiae*, l. II, 30 (PL 172, 1131 D).

1797-1798 Cf. Ulysse CHEVALIER, *Repertorium Hymnologicum*, II, Louvain 1897, 19-20; J. B. PITRA, *Spicilegium Solesmense*, t. I, Paris 1853, 262-263.

1791 *quemdam* És Honori d'Autun (ca. 1080-1150/1160), personatge una mica enigmàtic i esmunyedís, per al qual cf. DTC 7, 139-158; LThK 5, 265; TRE 15, 571-578.

1792-1793 Eimeric discuteix aquesta opinió d'Honori d'Autun en el seu *Elucidarius Elucidarii, ed. c.*, 501.

1797-1798 Es tracta de l'estrofa n. 16 de la seqüència *Lauda Sion Salvatorem*, de la missa de la festa de Corpus Christi. La seqüència, com tot l'ofici de Corpus, ha estat atribuïda a Tomàs d'Aquino: A. FORTESCUE, *La messe, étude sur la liturgie romaine*, trad. d'A. Boudinhon, París 1921, 364-369; *Dictionnaire d'Archéologie et Liturgie* 15, 1302; però avui l'atribució és dubtosa per als mateixos dominicans, com es pot veure per la inclusió de tot el text de l'ofici esmentat en el volum d'obres dubtoses de l'*Indicis Thomistici Supplementum. Sancti Thomae Aquinatis Opera Omnia. 6. Reportationes. Opuscula dubiae authenticitatis*, Stuttgart – Bad Cannstatt 1980, 580-581.

[136]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere
 1805 et simpliciter confiteri quod in isto Eucharistie mirabili et ineffabili sa-
 cramento ita est, quod cultus sacerdotum corpus Christi et sangui-
 nem conficientium potestasque eorum durabit et non pertransibit
 usque ad consummationem finemque seculi. Quod sacra scriptura,
 immo ipse Dominus Ihesus in persona hoc expressit, quod *Mattheus*
 1810 refert, qui Christum dixisse inquit: «Ecce ego vobiscum sum usque ad
 consummationem seculi»; quod intelligit Ecclesia sacrosancta sancti-
 que Ecclesie doctores de presentia Domini Ihesu Christi non corpora-
 li et visibili, sicut est in celis, sed de presentia huius tanti tamque
 1815 mirabilis sacramenti, in quo est ipse Dominus Ihesus Christus totus
 verus Deus, verus homo, ille qui est in celo, sub speciebus panis et vini
 velatus, nobis sumendus datus.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum oppo-
 situm astruentem. Et presertim quosdam hodie dogmatizantes et se-
 minantes quod tempus iam est in quo cessabit totaliter cultus
 1820 sacerdotum, nec deinceps audebunt coronam allegare, neque missam
 celebrare, neque conficere corpus et sanguinem domini Ihesu Christi;
 hos abominor et detestor, immo iudicialiter persequor nisu toto, ius-
 titia exigente.

[137]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere
 1825 et simpliciter confiteri quod sacramentum extreme unctionis est a
 Christo institutum seu fieri mandatum, per Iacobum apostolum Spi-
 ritu Sancto instigante publicatum, et per sacerdotes Ecclesie exercita-
 tum et infirmis in ultimis vite eorum collatum. Quod sic fiendum
 sacra scriptura non siluit, sed expressit, cum per *Iacobum* apostolum in
 1830 sua *epistola* ita inquit: «Infirmatur quis in vobis? Inducat presbyteros
 ecclesie et orent super eum, ungentes eum oleo sancto in nomine Do-

---

1805 Eucharistie B eucarestie

1820 *post* audebunt A *seq* deferre *expunc*

1810-1811 *Mt* 28, 20

1818-1823 Cf. Nicolau EIMERIC, *Incantatio Studii Ilerdensis*, art. 3-7 [cf. Jaume DE PUIG OLIVER, *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi*, dins «ATCA», XV (1996), 7-108, specialiter 47-48, 57-62.

1830-1833 *Iac* 5, 14-15

1817-1823 Resum i síntesi dels articles 3, 4, 5, i 7 atribuïts per Nicolau Eimeric al valencià Antoni Riera, estudiant de la Universitat de Lleida i impugnat en la *Incantatio Studii Ilerdensis* (cf. *ed. c.*, 57-62).

1824-1828 Cf. *SCG* IV, c. 73 (BAC II, 921-924), on és adduït el text de *Iac* 5, 14-15.

mini; et oratio fidei salvabit infirmum et alleviabit eum, et si in peccatis sit, dimittentur ei».

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. 1835

[138]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod in hoc sacramento confertur gratia, remittuntur peccata, corroborantur spirituales vires, augentur et virtutes. Quod sacra scriptura non siluit, sed expressit, ubi Iacobus apostolus de hoc sacramento, ubi prius, agit. 1840

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium asserentem.

[139]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod istud extreme unctionis sacramentum et ex traditione Ecclesie et ex sententia et consultatione apostoli Iacobi infirmis et non quibuscumque sed de vita corporali desperatis est conferendum, et ideo extrema unctio est vocata. Inungitur quis in sacramento baptismatis primo, immo in sacramento confirmationis secundo, in sacramento ordinis tertio, sed in isto sacramento inungitur ultimo, quia quasi in mortis articulo, et ideo proprie dicitur extrema unctio. Et sicut in sacramento confirmationis datur Spiritus Sanctus ad robur, ut sic inunctus sit in fide firmatus et roboratus, ut stet intrepidus contra fidei persecutorem, sic et potius in hoc sacramento datur ad robur Spiritus Sanctus, ut iste sic corpore debilitatus et in extremis positus, sit in fide firmatus, roboratus tamquam Christi miles, qui de ergastulo corporis exit intrepidus contra et adversus principes tenebrarum et potestates diabolicas debellaturus. 1850

Et per consequens abominor et detestor omnem contrarium astruentem. 1855

1840 ubi A *in marg*
1848 primo B *om*

1836-1840 Cf. *SCG* IV, c. 73 (BAC II, 925); *STb Suppl.*, q. 30, a. 1 (BAC V, 136-137).

1842-1847 Cf. *STb Suppl.*, q. 32, a. 2 (BAC V, 142).

{Articles de la vida eterna}

- 1860 [140]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime infidelium, cum a corporibus exuuntur, mox infernalibus ignibus deputantur. Quod sacra scriptura, immo Christus in *Iohannis evangelio* expressit, qui dicit: «Qui non credit iam iudicatus est»; iam est factum iudicium, sed non apparet iudicium.
- 1865 Est etiam ad hoc determinatio Ecclesie per papam Benedictum duodecimum de fide factam.
Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium affirmantem, et presertim omnes infideles huic veritati catholice adversantes.
- 1870 [141]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime fidelium impiorum, reproborum inquam christianorum, cum a corporibus exuuntur, etiam ignibus infernalibus condemnantur. Quod sacra scriptura non tacuit, sed expressit; nam Christus in *Luce evangelio* de divite epulone inquit:
- 1875 «Mortuus est dives et sepultus est in inferno». Idem Christus in *Luce evangelio* de divite qui volebat dilatare sua promptuaria et graneria, cui dictum est: «Hac nocte demones repetent animam tuam a te, et deducunt ad infernum».
Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.
- 1880 [142]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime parvulorum in originali culpa decedentium, cum a corporibus exuuntur, ad infernos ad certum locum eis deputatum deducuntur, et visione divine essentie, que pena dam-

---

1860 Deo A *interlin*

1866 duodecimum A *syllab duo- interlin*

1874 *post* in A *seq* Mathei *cancell* | Luce A *interlin* B Mathei

---

1863-1864 Io 3, 18

1865- 1866 D Sch 1002; *Directorium*, II, 127 a – 128 a.

1870-1873 D Sch 1002; *Directorium*, II, 127 a – 128 a; q. VIII, n. 5, 251b D.

1875 Lc 16, 22 1877-1879 Lc 12, 20

1865-1866 És la constitució *Benedictus Deus* de Benet XII, promulgada el 29 de gener del 1336.

1870-1873 Cf. *STb Suppl.*, q. 69, a. 2 (BAC V, 350-352).

1881-1885 Cf. *STb Suppl.*, q. 69, a. 6 (BAC V, 356-357).

ni vocatur, perpetuo privabuntur. Quod Ecclesia non tacuit, nam in constitutione per Benedictum duodecimum de fide factam sic defini- 1885
nivit.

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentem, et presertim quemdam Lotarium dictum in libro quem *De miseria huma-* 1890
na fecit, in quo inquit quod felices sunt parvuli qui in materno utero decesserunt; hec abominor et detestor.

[143]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime parvulorum ab originali culpa per baptismum emundatorum, cum ante usum liberi arbitrii a corporibus exuuntur, ad paradisi celestis gloriam perducuntur. Quod Ecclesia in 1895
predicta determinatione de fide facta definiuit.

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem.

[144]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime parvulorum per sacramentum circumcisionis tempore legis scripte, vel alias per sacrificia tempore legis nature a culpa originali emundatarum, ante usum liberi arbitrii et ante passionem Christi, cum a corporibus exuebantur, ad inferos ad limbum sanctorum patrum deducebantur. Quod Ecclesia in dicta constitutione de fide facta definiuit. 1900
1905

Et per consequens abominor et detestor omnem hominem contrarium tenentem.

1889-1891 Cf. INNOCENTIUS III, *De contemptu mundi sive de miseria conditionis humanae*, l. I, c. I (PL 217, 701-702)

1893-1896 D Sch 1000; *Directorium* II, 127 b; q. VIII, n. 5, 251 b B.

1899-1905 D Sch 1000; *Directorium* II, 127 b; q. VIII, n. 5, 251 a CD.

1885-1887 En la decretal *Benedictus Deus* no s'hi llegeix res d'això, cf. *Directorium* II, 126 a – 128 a; D Sch 1000-1001. Ni quan allí mateix, q. VIII, n. 5, 251 a – 251 b, Eimeric explicita les deu heretgies que cal considerar condemnaes per aquella extravagant, no en desglossa cap referent als llimbs. Per tant, o bé es confonia al moment d'escriure, cosa que no creiem probable, o bé dóna per bo que el silenci de l'extravagant sobre els llimbs confirma el que havia estat aprovat en el Concili de Lió II (1271-1276), D Sch 858: «Illorum autem animas, qui in mortali peccato vel cum solo originali decedunt, mox in infernum descendere, poenis tamen disparibus puniendas», doctrina que confirmarà l'any 1439 el Concili de Florència (D Sch 1306).

1889 *Lotarium* És Lotari de Segni (1160-1216), papa Innocenci III de 1198 a 1216, per al qual cf. DTC 7, 1961-1981; LThK 5, 516-518; TRE 16, 175-182; DBI 62, 419-435.

- [145]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime iustorum qui peccaverunt actualiter mortaliter et penituerunt, sed plene pro peccatis non satisfecerunt, cum a corporibus exuuntur, ad infernum qui purgatorium dicitur, ut ibi satisfaciant et purgentur, deducuntur. Quod Ecclesia in constitutione predicta difinivit et in eo quod orationes pro eis instituit.
- 1910 Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentem.
- 1915 [146]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime iustorum qui mortaliter peccaverunt et hic perfecte satisfecerunt, sed in extremis vel alias actualiter venialiter peccaverunt et plene non satisfecerunt, cum corporibus exuuntur, ad purgatorium, ut ibi satisfaciant, perducuntur, quia nullum malum debet transire iusto Dei iudicio impunitum. Quod Ecclesia in constitutione predicta difinivit.
- 1920 Et per consequens abominor et detestor contrarium affirmantem.
- [147]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime iustorum que pro peccatis que hic commiserunt plene et totaliter satisfecerunt, cum a corporibus exuuntur, ad paradisi gaudia perducuntur. Idem et de animabus, cum a purgatorio deducuntur, etiam ad paradisi gaudia perducuntur.
- 1925 Quod ecclesia in constitutione predicta difinivit.
- Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentem.
- 1930 [148]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime sanctorum martyrum, etiam posito quod alias pro peccatis que commiserunt plene non satisfecerint, pro peccatis que commiserunt ratione martyrii plene satisfecerunt, et cum anime ab eorum corporibus exuuntur, ad paradisi gaudia mox perducuntur. Quod ecclesia in dicta constitutione et alias difinivit.
- 1935 Et per consequens abominor et detestor omnem hominem huiusmodi abnegantem.
- [149]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime iustorum monachorum ac etiam
- 1940 virginum que actualiter peccaverunt et hic plene non satisfecerunt, cum a corporibus exuuntur, non mox ad paradisi gaudia perducuntur,

---

1911-1912 ut ibi ... purgentur B om 1913 et in eo ... instituit A in calce

---

1912-1913 D Sch 1000; *Directorium* II, 127 b; q. VIII, n. 5, 251b A.

1915-1920 Ni en la decretal al·ludida ni en el *Directorium* II, q. VIII, n. 5, no és detallada la necessitat d'eixugar la pena dels pecats venials al Purgatori. Eimeric la hi sobreentén. Cf. *Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 509-510.

sed ad purgatorium, ut ibi satisfaciant, protrahuntur; secus si plene hic satisfecerunt, nam tunc ad paradisi gaudia deducuntur. Quod Ecclesia sic credit, docet et profitetur atque in predicta constitutione difinivit.

1945

Et per consequens abominor et detestor contrarium astruentem. Et presertim quemdam qui librum qui *Elucidarius* dicitur compilavit, qui ponit quod martyres et monachi et virgines, cum eorum anime a corporibus exuuntur, mox ad celum celorum perducuntur. De martyribus profiteor, de virginibus et monachis indifferenter sic esse detestor.

1950

[150]. Testificor coram Deo et Christo Ihesu me firmiter credere et simpliciter confiteri quod anime iustorum omnium, qui pro peccatis que commiserunt in hoc mundo vel in purgatorio satisfecerunt, mox, non expectata resurrectione corporum nec generali iudicio, ad celum celorum assumuntur et divina intuitiva visione beatificantur eaque perfruuntur. Quod sacra scriptura non tacuit, que per prophetam dixit: «Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini». Sic et Ecclesia in dicta constitutione clare difinivit.

1955

Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem. Et presertim quemdam magnum dominum et eius

1960

1947 *primum* qui B om
 1950 indifferenter A in calce *paraphrasi*
 1952 et Christo Ihesu A *interlin*
 1959 clare A *interlin*

1947-1951 HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Elucidarium*, l. III, 2 (PL 172, 1157 B-C).

1953-1957 D Sch 1000-1001; *Directorium* II, 127 b; q. VIII, n. 5, 251a D.
 1958 Ps 126, 2-3

1947-1951 Opinió discutida per Eimeric en l'*Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 509.

1961 *quemdam magnum dominum* És el papa Joan XXII, el qual, en tres sermons pronunciats respectivament el 1 de novembre, el 15 de desembre del 1331 i el 5 de janer del 1332, i en un opuscle escrit l'any 1333, defensava que les ànimes dels difunts, un cop separades del cos, no tenien la plenitud de la visió divina ni la tindrien fins després de la resurrecció de la carn i del judici final. El 19 de desembre del 1333, a instigació del rei de França, es va obrir causa en matèria de fe sobre aquesta opinió, i el papa convocà una comissió de cardenals i teòlegs que li aconsellà vivament que declarés que es retractaria de la seva opinió, si era contrària a la doctrina comuna de l'Església. Finalment el 3 de desembre del 1334, vigília de la seva mort, es va retractar davant dels cardenals en la butlla *Ne super hiis*, publicada pel seu successor Benet XII. Els textos de tot el procés i de la butlla es poden veure en DU PLESSIS, o. c., 316-322; Ioh. Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova Collectio*, vol 25, Graz 1961,

sequaces, qui multis annis palam et publice astruebant quod sanctorum anime usque post resurrectionem corporum et diem iudicii extremum, non viderant nec videbant neque visure erant divinam
1965 essentiam facialiter atque nude, neque erant beate usque tunc.

Hec omnia abominor et detestor et constitutioni in contrarium facere credo et adhereo toto corde.

{*Epíleg*}

Hec est, pater sanctissime Benedicte, fidei mee confessio, que centum quinquaginta continet capitula sacre scripture consona, ad veram
1970 regulam fidei catholice pertinentia; que universa et singula subicio et submitto toto corde meo devoto emende et correctioni totaliter et ex toto vestre sanctitatis eiusdemque successorum Romanorum pontificum atque Ecclesie sacrosancte, in meo ingenio ut in baculo arun-

---

1972 eiusdemque *syllab* –que *A interlin*

568-569; Ioh. HARDOUIN, *Acta Conciliorum et Epistolae Decretales ac Constitutiones Summorum Pontificum*, París 1714ss, vol 7, 1405 Bss; *Chartularium*, II, n. 987, 440s; D Sch 990-991. Eimeric la reproduí també en l'*Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 511-512. Per a la història detallada de la controvèrsia i de l'enorme debar que suscità és indispensable la consulta de l'obra de Christian TROTTMANN, *La vision béatifique. Des disputes scholastiques à sa définition par Benoît XII* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 289), Rome, École Française de Rome – Palais Farnèse 1995, 900 pp. Cf. també Josep GIL I RIBAS, *El debat medieval sobre la visió beatífica (I, II i III)*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXVII/2 (2002), 295-351; XXVIII/1 (2003), 135-196; XXVIII/2 (2003), 325-351.

1966 *constitutioni in contrarium factae* Eimeric es refereix a la constitució *Benedictus Deus* del papa Benet XII, promulgada el 29 de gener del 1336, en el qual el papa definia la doctrina tradicional de l'Església sobre l'estat de les ànimes santes abans del judici final. Essent cardenal, Benet XII havia escrit un tractat no pas curt sobre la matèria: *De statu animarum sanctarum ante generale iudicium*, conservat a la BAV, ms. lat. 4006, fol 16-218. Elegit papa, nomenà una comissió de teòlegs per a tancar el debat obert pel seu predecessor, la qual elaborà els materials per a la definició doctrinal de la butlla *Benedictus Deus*, el text de la qual es pot veure en G. TOMASETTI et al., *Bullarum, diplomatum et Privilegiorum Romanum Pontificum Taurinensis editio*, Torí 1857ss, vol 4, 346b-347a; C. COQUELINES, *Bullarum, Privilegiorum ac Diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*, Roma 1729ss, vol. 3/II, 214ab; DU PLESSIS D'ARGENTRÉ, o. c., 321bs; D Sch 1000-1001. Eimeric la reproduceix en el *Directorium*, II, p. 127 a – 128 a, i en l'*Elucidarius Elucidarii*, ed. c., 512-514.

dineo, et merito, non confidens, quatenus eadem sanctitas, eiusdem
 1975
 successorum Romanorum pontificum Christi vicariorum, atque in-
 contaminate Dei Ecclesie sacrosancte videat, iudicet et discernat. Et si
 aliquid contingerit invenire catholice veritati contrarium, vel in fide
 suspectum, seu alias falsum vel temerarium, id nunc pro tunc et tunc
 pro nunc revoco et anullo atque habere volo et habeo pro non scripto,
 meeque ignorantie id adscribo. Si autem nil talium, ut confido, 1980
 immensas laudes refero summo Deo creatori, bonorum omnium largi-
 tori. Cui sit laus, honor, virtus, gloria et benedictio per omnia secula
 seculorum. Amen.

Explicit tractatus *Confessio fidei Christiane* intitulatus, per me fra-
 trem Nicolaum Eymerici ordinis fratrum predicatorum, Aragonie in- 1985
 quisitorem heretice pravitatis compilatus, Auinione initiatus et
 terminatus anno ab incarnatione Domini M^o CCC^o Nonagesimo sex-
 to, Pontificatus autem sanctissimi domini nostri pape Benedicti ter-
 tiidecimi anno secundo, meeque relegationis cum Iohanne
 evangelista filio Zebedei consanguineo domini Ihesu Christi, pro fidei 1990
 defensione et heresum extirpatione aliquorum lullistarum heretico-
 rum vehementia et impulsu anno tertio. Explicit.

Finito libro sit laus gloria Christo.

Est correctus.

1979 et habeo *in marg sin*

1993-1994 Finito ... correctus B *om*

TAULA DE MOTS DE LA *CONFESSIO*...

La taula recull les formes del text, no les de l'aparat crític. Els noms i verbs s'entren com al diccionari, posant entre parèntesi la forma d'entrada usual, si aquesta no apareix en el text. Alguns mots, molt pocs, que en el text apareixen seccionats, s'han mantingut sense aglutinar. Les diverses formes declinables (cas, gènere, nombre, grau) i les formes de les conjugacions (modes, temps, persones), compreses les dels verbs irregulars, sota la forma d'entrada usual del mot en qüestió, són ordenades alfabèticament.

- a 62, 113, 123, 125, 136, 306, 307, 356, 359, 384, 387, 388, 396, 416, 422, 422, 424, 426, 427, 433, 435, 436, 438, 439, 440, 443, 446, 447, 447, 448, 448, 455, 456, 493, 622, 643, 652, 673, 674, 675, 689, 690, 724, 739, 770, 774, 806, 879, 926, 939, 951, 960, 1005, 1007, 1239, 1240, 1247, 1250, 1320, 1336, 1348, 1364, 1373, 1379, 1380, 1381, 1382, 1541, 1545, 1557, 1571, 1574, 1591, 1608, 1610, 1616, 1709, 1825, 1861, 1872, 1877, 1883, 1894, 1902, 1903, 1911, 1925, 1926, 1941, 1948
- ab 146, 169, 206, 241, 412, 423, 433, 437, 448, 457, 552, 606, 614, 674, 675, 703, 719, 736, 738, 764, 765, 774, 778, 785, 794, 798, 799, 805, 806, 808, 811, 820, 959, 977, 997, 1007, 1254, 1324, 1336, 1379, 1893, 1934, 1987
- (abbas) abbatem 511
- Abel 830
- (abnego) abnegant 844-845; abnegantem 399, 409, 1937; abnegantes 860, 1319, 1605-1606; abnegavit 719
- abominor 116, 118, 129, 141, 153, 163, 177, 186, 197, 209, 219, 228, 237, 247, 254, 264, 276, 297, 309, 320, 334, 342, 351, 363, 372, 390, 398, 408, 418, 429, 442, 451, 460, 467, 474, 485, 491, 502, 510, 540, 569, 580, 591, 599, 613, 621, 631, 639, 649, 664, 685, 697, 708, 717, 729, 745, 757, 772, 781, 789, 802, 815, 815, 821, 841, 859, 872, 885, 898, 905, 914, 928, 937, 957, 958, 960, 963, 974, 995, 996, 999, 1003, 1022, 1025, 1032, 1039, 1057, 1070, 1078-1079, 1095, 1100, 1118, 1127, 1135, 1141-1142, 1150, 1157, 1167, 1170, 1180, 1185, 1191, 1208, 1214, 1222, 1233, 1248, 1264, 1272, 1285, 1293, 1306, 1318, 1331, 1342, 1359, 1374, 1390, 1402, 1417, 1429, 1440, 1447, 1454, 1465, 1474, 1480, 1487, 1495, 1502, 1516, 1527, 1533, 1552, 1567, 1585, 1589, 1604, 1613, 1625, 1636, 1646, 1653, 1662, 1672, 1680, 1688, 1698, 1706, 1715, 1724, 1733, 1742, 1754, 1765, 1778, 1790, 1793-1794, 1802, 1817, 1822, 1834, 1841, 1858, 1867, 1879, 1888, 1891, 1897, 1906, 1914, 1922, 1929, 1936, 1946, 1960, 1966
- Abraam 1019; Abraham 272
- (abrevio) abreviatum 158
- (abscondo) absconderint 953
- (absolvo) absoluta 289; absolvitur 1598
- absque 750, 751, 1509
- (abyssus) abyssi 404
- ac 1, 3, 5, 6, 17, 19, 68, 118, 458, 471, 471, 917, 1004, 1006, 1268, 1554, 1681, 1939
- (accedo) accedet 551; accessit 1137
- (accido) accidens 137, 918; accidenti 204; accidentia 1666
- (accipio) accepit 1140-1141; 1620; accepto 1621; accipere 1793; accipiens 1055, 1068, 1147, 1204
- (acclamo) acclamare 15, 68
- (actio) actiones 523
- (activus) activa 270, 283
- actualis 849, 1543, 1592; actuale 753, 754, 761, 847, 860; actuali 764; actualia 848, actualium 852
- actualiter 1909-1910, 1917, 1940
- (actus) Actibus 1368, 1408, 1435; actu 204
- (acuo) acuitur 38

- ad 21, 28, 37, 49, 75, 79, 80, 102, 114, 115, 124, 132, 148, 150, 174, 195, 199, 253, 260, 272, 274, 318, 350, 357, 514, 515, 546, 548, 551, 588, 589, 597, 627, 669, 671, 706, 715, 769, 786, 826, 836, 837, 849, 871, 879, 880, 881, 883, 889, 890, 894, 895, 912, 926, 943, 944, 947, 951, 952, 972, 1015, 1052, 1067, 1113, 1126, 1127, 1137, 1164, 1200, 1218, 1244, 1245, 1300, 1302, 1303, 1314, 1321, 1325, 1351, 1363, 1393, 1395, 1396, 1406, 1420, 1423, 1424, 1426, 1427, 1437, 1458, 1476, 1478, 1483, 1490, 1498, 1499, 1511, 1522, 1530, 1535, 1559, 1564, 1565, 1566, 1569, 1576, 1582, 1599, 1609, 1642, 1710, 1719, 1738, 1770, 1786, 1808, 1810, 1852, 1854, 1865, 1878, 1883, 1895, 1903, 1911, 1919, 1926, 1927, 1934, 1941, 1942, 1943, 1949, 1955, 1969
- Adam 688, 698, 713, 714, 736, 769; Ade 711, 716, 825, 847, 866
- (addo) addita 1461-1462; additur 438; addunt 1453
- (adduco) adducentes 1220-1221; adducet 1398
- (adequo) adequatum 157
- adhereo 97, 1967; adherebit 1580
- adhuc 787
- (adimpleo) adimplere 287
- adinvicem 31
- (adiungo) adiunxisse 1453
- (administratorius) administratorii 893
- (admirabilis) admirabili 1675, 1684
- admitto 97; admittunt 452
- (adnihilo) adnihilare 271; adnihilata 1686
- (adoptatio) adoptationem 1098-1099
- (adoro) adorant 184; adorare 185; adorarunt 132
- (adquiesco) adquievisse 705
- adscribo 1980
- (adsum) ades 955
- (adultus) adulti 1544, 1570; adultis 1544
- (aduno) adunatum 203
- (advena) advenis 82
- adventus 1421, 1433, 1443; adventu 1467, 1468; adventum 1420, 1426, 1476, 1483
- (adversor) adversantes 1869
- adversum 1601
- adversus 42, 1856
- (aereus) aereum 1129, 1138
- (aes) aere 1236, 1237, 1407
- (affectio) affectiones 324
- (affirmo) affirmandum 281; affirmant 1687, 1764, 1772, 1801; affirmantem 1273, 1517, 1724-1725, 1868, 1922; affirmantes 700, 1663, 1681; affirmarunt 352, 665-666, 1697, 1704-1705; affirmat 483;
- (agnus) Agno 99
- (ago) agens 379; agente 332, 1667; agentis 919; agere 272; agit 328, 919, 920, 1840; agite 857, 1316, 1600; agitur 1019, 1525; egerunt 131; egit 1246
- agricola 1630
- (agricultor) agricultoribus 1532
- alienus 764, 766-767; alieni 349; alienum 206
- aliqua 103, 659, 1136
- aliquando 547, 1701
- (aliquis) aliqua 1079; aliqui 547; aliquid 290, 911, 925, 1514, 1977; aliquo 98; aliquorum 1991
- aliter 390, 909, 1696
- alius 164, 313, 315, 341, 767, 768, 1588, 1758, 1769; alia 796, 1507, 1695; aliam 402; alias 442, 519, 531, 965, 1073, 1148, 1193, 1563, 1901, 1917, 1932, 1935, 1978; alie 1188; alii 1040; aliiis 405, 794, 831, 856, 966, 1206; alio 412, 674, 675, 775; aliorum 726; alios 613, 848, 1006; alium 278
- (allego) allegans 1152-1153; allegare 1820
- (allevo) alleviabit 1832; alleviatum 158
- (alligo) alligatas 1001-1002; alligate 1003; alligatus 1583
- (alloquor) alloquente 114, 139; alloquentis 703
- (alo) alitum 751
- (Alphonsus) Alphonsum 650
- (altar) altari 1658
- (alter) alterius 818
- (alterabilis) alterabilem 214
- altercatio 1041
- altitudo 174, 253, 318; altitudine 552
- (altus) altiora 552; Altissimi 427, 1093; altum 544, 551, 1354
- ambula 273; ambulasse 1125
- amen 1983
- (amo) amat 333, 382
- amor 327; amore 332, 1366
- Amos 950
- amplius 36, 45, 101, 1030

- (anathema) anathematis 47
 (Anaxagoras) Anaxagoram 210-211, 229
 angelus 274, 314, 786, 795-796, 1109, 1337-1338; angeli 658, 677-678, 679, 894, 1410, 1446; angelico 169; angelis 1007; angelo 670, 733, 811, 812, 968; angelorum 689; angelos 668, 888-889, 890-891, 891, 1444
 (angustia) angustie 37-38, 706
 anima 722, 981, 1009, 1010, 1019, 1035, 1036, 1037, 1161, 1163, 1164, 1177, 1178, 1187, 1215, 1280, 1300, 1309, 1312, 1323, 1326, 1336, 1721, 1748, 1749, 1752; animabus 1015, 1016-1017, 1019, 1323, 1926; animam 985, 986, 990-991, 1018, 1021, 1023, 1024, 1159, 1162, 1169, 1172, 1175, 1179, 1182, 1184, 1192, 1196, 1213, 1280, 1283, 1877; animas 690, 997, 1000, 1005, 1007, 1193, 1310, 1327; anime 977, 983, 992, 1016, 1170, 1183, 1188, 1320, 1861, 1871, 1882, 1893, 1900, 1909, 1916, 1924, 1931, 1934, 1939, 1948, 1953, 1963
 (animal) animalibus 867; animalium 883
 (animus) animo 67-68
 Anna 817, 819, 820
 (annuntio) annuntiante 811
 (annus) annis 1962; anno 1987, 1989, 1992; annos 35-36, 45, 878
 ante 404, 425, 864, 875, 980, 993, 1492, 1894, 1902, 1903
 antea 1040
 (antedico) antedicta 1467; antedictis 794, 1360-1361; antedictos 842-843; antedictum 1528, 1568
 (antefero) antelata 49, 94, antelatos 702
 antequam 406, 779, 992
 (Antichristus) Antichristi 1420-1421, 1421, 1422, 1467
 (antiquus) antiquam 12; antiquos 186, 197, 209, 228, 373, 613, 640, 664, 963
 anullo 1979
 (aperio) aperta 262, 947, 1458-1459
 (Apocalypsis) Apocalypsi 681, 1114, 1428, 1479
 (Apollinaris) Apollinarem 1004, 1151
 (Apollinarius) Apollinarium 1181, 1213
 (apostolicus) apostolicam 1505; Apostolicon 1073
 apostolus 890, 1839; Apostolus 73, 133, 174, 193, 199, 252, 260, 303, 318, 350, 357, 588, 589, 597, 627, 715, 769, 912, 926, 947, 1052, 1067, 1113, 1200, 1303, 1396, 1469, 1491, 1510-1511, 1522, 1564, 1582, 1631; apostoli 34, 1710, 1720, 1728, 1845; Apostoli 75, 79, 582, 1508; apostolis 65, 1372, 1445; Apostolo 90, 124, 148-149, 1458; apostolorum 618, 1368, 1435, 1524; Apostolum 1427, 1478, 1546, 1786; apostolum 1826, 1829
 (appareo) apparentem 1106-1107, 1122; apparentes 604; apparenti 1126; apparentium 598, 1523; apparet 1864; apparuit 1339
 (apello) appellatur 1046; appellavit 1315
 (appeto) appetente 671
 (appetitus) apertu 670; appetitui 676; appetitum 671
 (appono) apposuit 852
 approbo 938; approbet 94
 (appropinquo) appropinquat 857, 1316-1317
 apud 217, 275, 578, 973, 1047
 aqua 37, 740, 743, 834, 1155, 1330, 1548; aquam 164, 188; aque 829, 1512
 (aqueductus) aqueductum 1141
 (aquilo) aquilonem 881-882
 (arabs) Arabem 1023
 Aragonia 5; Aragonie 62, 1985
 (arbitrium) arbitrii 1894, 1902
 (arbitror) arbitratus 1054, 1201-1202
 (arbor) arboribus 1073-1074; arborum 883
 (arcto) arcatum 157
 (arx) arce 703
 (ardeo) arsi 46
 (ardens) ardentius 35
 (argentarius) argentarii 55
 (argenteus) argentea 198-199
 argumentum 598, 609, 1523
 (aridus) aridam 32
 (Aristoteles) Aristotelem 613; Aristotilem 372, 640, 698
 (arithmeticus) arithmetici 51
 (arrianus) arrianos 492
 (Arrius) Arrium 1168, 1212
 articulus 596, 1304, 1534; articuli 1519; articulis 1525, 1529, 1539; articulo 1850; articulos 1529, 1535; articulum 608, 1536
 (arundineus) arundineo 1973-1974

- (ascendo) ascendant 1414; ascendendo 102; ascendens 1352, 1354; ascendentem 1411; ascenderint 952; ascendero 954; ascendit 1277, 1351, 1355, 1357
 ascensio 1423
 (aspergo) asperso 1286; aspersus 1281
 (assentio) assentiunt 1332, 1360
 (asserer) asserentem 363-364, 580, 651, 730, 758, 1181, 1234, 1285, 1293-1294, 1319, 1343, 1447-1448, 1454, 1465, 1842; asserentes 614, 1273, 1688; asserit 483, 1023; asseruit 1773; asserunt 959, 1687, 1732
 (assevero) asseverant 1060; asseverantem 782, 899; asseverantes 1553
 (assumo) assumpsisse 1106, 1121, 1144, 1146, 1152; assumpsit 1140, 1160; assumuntur 1956
 (astrologus) astrologi 52
 (astronomus) astronomi 51-52
 (astruo) astruant 1040; astruat 809; astruebant 190, 199, 211, 964, 1962, 732, 1286; astruebat 1639; astruentem 153, 178, 219-220, 238, 248, 278, 298, 310, 321, 335, 419, 430, 461, 468, 475, 485, 492, 511, 540-541, 570, 591, 600-601, 622, 640, 650, 686, 698, 709, 718, 773, 790, 803, 842, 873, 886, 906, 915, 929, 958, 975, 996, 999-1000, 1023, 1058, 1070-1071, 1096, 1119, 1136, 1151, 1168, 1192, 1209, 1249, 1265, 1332, 1360, 1375, 1390-1391, 1418, 1430, 1440-1441, 1474, 1481, 1488, 1496, 1503, 1517, 1528, 1553, 1568, 1586, 1605, 1637, 1654, 1663, 1673, 1715-1716, 1733-1734, 1743, 1755, 1766, 1779, 1791, 1803, 1818, 1835, 1858-1859, 1880, 1888, 1898, 1914, 1929, 1946, 1961; astruentes 632-633, 1059, 1613, 1626, 1646, 1698, 1706, 1780; astruit 513, 601, 731, 800, 1024, 1074, 1077, 1151, 1168, 1193, 1792; astruunt 352, 444, 1097, 1120, 1319-1320, 1713, 1723, 1740, 1753, 1763, 1772, 1801; astruxerunt 1040; astruxit 164, 1139
 Athanasius 427; Athanasii 416
 atque 39, 79, 92, 93, 95, 97, 100, 102, 105, 327, 434, 444, 689, 1211, 1292, 1311, 1340, 1509, 1654, 1676, 1677, 1678, 1690, 1713, 1723, 1730, 1732, 1740, 1753, 1944, 1965, 1973, 1975, 1979
 attamen 103, 1010
 (attestor) attestante 118, 140; attestantur 1566; attestatur 133, 787, 795, 939, 1341, 1346
 (attingo) attingere 547
 auctoritas 1079; auctoritates 1020, 1603; auctoritatibus 1101, 1206;
 (audeo) audebunt 1820
 (audio) audi 348; audiebant 389
 (aufero) auferam 953; auferas 387; auferebantur 839; auferre 14
 (aufugio) aufugisse 939
 (augeo) aurentur 1838; augetur 1597, 1799
 (Auinio) Auinione 1986
 (aureus) aurea 199
 aurora 1325, 1335-1336
 aut 8, 560, 926, 1514, 1531
 autem 80, 305, 383, 608, 712, 713, 767, 829, 839, 911, 922, 925, 948, 965, 966, 1081, 1156, 1221-1222, 1225, 1382, 1445, 1462, 1485, 1533, 1564, 1631, 1669, 1751, 1777, 1786, 1788, 1980, 1988
 (baculum) baculo 1973
 (baiulo) baiulando 16
 (bannitio) bannitionem 63
 baptisma 1547, 1593; baptismatis 1541, 1848
 baptismum 747, 810, 829, 839, 1553, 1894; baptismi 844
 Baptista 793; Baptistam 784
 (baptizo) baptizantes 1550; baptizati 1569; baptizatos 1554
 (baro) barones 53-54
 (Basilius) Basilium 581
 (beatifico) beatificavit 1324-1325; beatificantur 1956; beatificate 1321; beatificavit 1310
 beatus 303, 306, 307, 307-308; beata 817, 1312; beate 1965; beati 304, 306, 678, 1315; beatissimo 1; beatissime 24, 101; beato 7, 67; beatorum 6, 313; beatum 285, 300, 302, 312, 313
 beatitudo 307
 (begardus) begardum 43, 512
 Belial 49
 bene 644, 1003
 (benedico) benedicendum 904
 benedictio 1982

- (Benedictus) Benedicte 1968; Benedicti 1988; Benedicto 2, 100; Benedictum 1865, 1886
 (beneplacitum) beneplaciti 287
 (Berengarius) Berengarium 1637
 (bibere) bibere 1773, 1777; biberitis 1776; bisse 1125; bibit 1775, 1787, 1788
 bonus 139, 387, 1769; bona 263, 644, 647; bonas 655; boni 894, 993; bonorum 1424, 1981; bonum 135, 135, 136, 137, 137-138, 138, 139, 224, 284, 328, 1398
 Bosra 1358
 (bos) boves 869
 (brachium) brachio 40
 (brutus) brutis 1035
 (bucca) buccis 60

 (cado) cadentis 684; cecidit 388
 Cain 847, 860, 1605
 calcaneum 23, 58
 calix 1621, 1750; calice 1621
 (campus) campi 870
 (canonicus) canonica 216-217
 (canticum) canticis 1509, 1581-1582
 (capio) capi 557; capiunt 893; ceperunt 1275
 (capitulum) capitula 1969; capitulo 449, 1428, 1428
 (captivitas) captivitatem 1329, 1355
 (captivus) captivam 1329, 1355
 (caput) capite 1166
 (carbo) carbonem 1793
 (carcer) carceribus 37, 47, 1001
 (cardo) cardines 267, 962
 (careo) caret 241
 (caritas) caritate 332
 (Carmelus) Carmeli 953
 (carneus) carneum 1130
 caro 244, 578, 1045, 1048, 1049, 1050, 1051, 1066, 1153, 1623, 1633; carne 799; carnem 820, 1105, 1116, 1144, 1145, 1146, 1152, 1154, 1156, 1159, 1169, 1229, 1283, 1618, 1774-1775, 1776
 (carus) caras 655; carissimi 1470; caros 691
 (Castella) Castelle 650
 (castrum) castra 19
 (casus) casu 1562
 (Cathalonia) Cathalonie 62
 cathena 27

 catholicus 1535; catholica 450; catholicam 1505; catholice 107, 1137, 1868-1869, 1970, 1977; catholicis 82
 (cauda) caudis 31
 causa 452; causam 124, 356
 (celebro) celebrantes 1737; celebrare 1821; celebrassem 19
 celestis 1895; celestia 643, 875, 882, 1321; celestium 624-625, 692
 celum 610-611, 620, 935, 952, 954, 955, 1409, 1411, 1423, 1659, 1770, 1949, 1955-1956; celi 267, 618, 619, 630, 870, 877, 962; celis 70, 259, 1082, 1406, 1444, 1507, 1813; celo 331, 370, 680, 683, 751, 752, 1140, 1634, 1635, 1657, 1658, 1815; celorum 858, 1316, 1949, 1956; celos 665, 1277, 1350, 1356
 (censeo) censenda 44
 centum 1968-1969
 (cerdo) cerdones 54
 (Cerinthus) Cerinthum 1058-1059, 1209
 (cerno) cernentibus 1350
 (certus) certa 102; certas 665; certe 102; certi 1424; certis 1616; certum 661, 1883
 (cesso) cessabit 1819
 (ceter) cetera 676; ceteris 17, 855; ceteros 373, 844
 (chorus) choro 17
 (christianus) christiane 1984; christiani 106; christianorum 1872
 Christus 498, 742, 763, 971, 1155, 1160, 1162, 1183, 1217, 1257, 1267, 1277, 1290, 1295, 1300, 1313, 1354, 1371-1372, 1386, 1393, 1437, 1438, 1472, 1511, 1565, 1599, 1620, 1630, 1631, 1632, 1650, 1651, 1656-1657, 1728, 1774, 1760, 1814, 1863, 1874, 1875; Christi 61-62, 66, 92, 92, 100, 823, 1017, 1114, 1187, 1188, 1192, 1247, 1249-1250, 1255, 1258, 1259, 1260, 1262, 1281, 1283, 1286, 1290, 1323, 1344, 1345, 1412, 1420, 1425, 1432, 1433, 1443, 1468, 1476, 1483, 1490, 1492, 1493, 1508, 1560, 1576, 1579, 1609, 1616, 1617, 1617-1618, 1618, 1629, 1638, 1641, 1657, 1666, 1667, 1676, 1678, 1685, 1702, 1710, 1711, 1720, 1721, 1728, 1729, 1737, 1746, 1747, 1758, 1759, 1760, 1769, 1770, 1773, 1783, 1792, 1797, 1798, 1799, 1806, 1812, 1821, 1855, 1903, 1975,

- 1990; Christo 1, 99, 106, 109, 120, 134, 143, 155, 166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249, 257, 268, 279, 299, 311, 322, 338, 345, 354, 366, 375, 393, 400, 410, 420, 431, 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 504, 517, 542, 573, 584, 594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720, 734, 748, 762, 770, 774, 776, 783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916, 931, 940, 967, 976, 1008, 1033, 1042, 1063, 1084, 1085, 1104, 1128, 1143, 1158, 1171, 1174, 1175, 1182, 1186, 1195, 1196, 1210, 1212, 1213, 1216, 1217, 1219, 1223, 1224, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1279, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376, 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590, 1607, 1614, 1616, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1709, 1711, 1717, 1719, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1826, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938, 1952, 1993; Christum 749, 770, 771, 1061, 1086, 1097, 1106, 1121, 1126, 1169, 1210-1211, 1214, 1220, 1228, 1234, 1236, 1405, 1432, 1435, 1445, 1450, 1453, 1460, 1810
- (cibo) cibaretur 1694-1695
 cibus 1624, 1633; cibum 12, 1694
 circa 267, 962, 1225
 (circueo) circuiendo 32; circuire 16
 (circuitus) circuitu 1415
 (circumcido) circumcidetur 832
 (circumcisio) circumcisionis 828-829, 1900-1901
 circumscriptio 561
 (civitas) civitates 60
 (clamo) clamat 1510; clamaverunt 58
 (clarus) clare 301, 854, 1021, 1101, 1206-1207, 1311, 1959
 (claudo) clauso 1336
 (claustrum) claustrum 16
 clavus 38; clavo 38
 (coequalis) coequalis 472, 488
 (coeternus) coeterna 472, 478
 (coevus) coevum 145
 (cogitatio) cogitationes 1013
 (cogito) cogitatu 174, 317
 cognitio 943
 cognoscibiliter 128, 361
 (cognosco) cognoscentem 259; cognosci 365; cognovissent 130
 (collaudo) collaudandum 225
 (colligo) colligatis 31
 (collis) colles 405
 (colloco) collocati 679; collocatos 694; collocatus 1363-1364; collocavit 1352-1353
 color 1669
 (colorare) coloratum 181-182
 (colossensis) Colossenses 588
 columba 1510, 1582
 (comedo) comedere 1773, 1777; comederem 9-10; comedisse 1125; comedit 1349
 (comes) comites 53
 commendo 1165
 (commisceo) commixtum 203
 (committo) commiserunt 1925, 1932, 1933, 1954; commisisse 753, 760; commisit 713, 754; committentes 848
 communis 529, 533, 535, 538; communes 1245; communi 27, 658, 969
 communiter 448, 456, 1240, 1247, 1250
 (commutabilis) commutabilem 214
 (compago) compagibus 35
 (compilo) compilatus 1986; compilavi 25, 85; compilavit 1947
 (complico) complicarem 9
 (compono) compositum 202-203; 210; composuit 1529, 1791
 (compositio) compositione 206
 (comprehendo) comprehendi 170
 (comprehensivus) comprehensive 314, 315-316
 (concedo) concesserunt 1219; concessit 850
 concessio 1424;
 (concido) conciduntur 1762; concisus 1761
 (concupio) concepisse 812; concepit 727; concepta 404, 804, 808, 818; conceptum 750, 760, 778-779, 786, 1102, 1108, 1123, 1229, 1235, 1236, 1239; conceptus 727, 765, 768, 811, 1254; concipies 1092, 1109; concipitur 722, 724, 725, 1257
 (concisio) concisionis 1415, 1416
 concludere 572; conclusi 48; conclusum 158-159
 (concomitantia) concomitantie 1748-1749, 1751

- (concreo) concreatas 657, 1193; concreatos 669
- (concupitus) concubitum 721
- (condemno) condemnabit 1499; condemnati 680-681; condemnantur 1873; condemnatum 738
- conditio 1029
- (confero) conferendum 1847; conferretur 853; conferri 1545; confertur 1542-1543, 1594, 1837; collatum 1828; contulit 826, 828, 851, 1367
- confessio 80, 1564-1565, 1968, 1984; confessione 1597; confessionem 101, 1595; confessionis 1539
- (conficio) confecissent 1710, 1712, 1720, 1721-1722, 1729, 1731; conficere 1821; conficiat 1798; conficiendum 1609; conficient 1739; conficientes 1737; conficientium 1807; conficimus 1737-1738, 1746, 1750
- confido 1980; confidens 1974
- (confirmatio) confirmationis 1557, 1848, 1851
- (confirmo) confirmati 678
- confiteor 85, 98; confiteatur 1561; confitebor 1601; confitendum 281, 293-294; confitens 1223; confiteri 107, 110, 121, 135, 144, 156, 167, 180, 192, 202, 213, 222, 232, 240, 250, 258, 269, 280, 300, 312, 323, 339, 346, 355, 367, 376, 394, 401, 411, 421, 432, 446, 455, 463, 470, 477, 487, 496, 505, 518, 543, 574, 585, 595, 606, 617, 624, 635, 643, 654, 668, 688, 702, 711, 721, 735, 749, 763, 777, 784, 792, 825, 847, 864, 875, 888, 901, 908, 917, 932, 941, 968, 977, 1009, 1034, 1043, 1064, 1085, 1105, 1129, 1144, 1159, 1175, 1187, 1196, 1228, 1239, 1252, 1267, 1279, 1290, 1300, 1309, 1323, 1335, 1348, 1363, 1377, 1393, 1405, 1420, 1432, 1443, 1450, 1456, 1467, 1476, 1483, 1490, 1498, 1505, 1519, 1541, 1557, 1573, 1591, 1608, 1615, 1628, 1641, 1649, 1656, 1665, 1675, 1683, 1690, 1700, 1708, 1718, 1727, 1736, 1745, 1757, 1768, 1782, 1796, 1805, 1825, 1837, 1844, 1861, 1871, 1882, 1893, 1900, 1909, 1916, 1924, 1931, 1939, 1953; confitetur 554, 629, 1271
- (confusio) confusione 1560-1561
- (congrego) congregabo 1412, 1493
- coniunctio 1577-1578, 1578; coniunctionem 1217-1218, 1578; coniunctionis 1576
- (coniungo) coniunctum 182, 203; coniunxit 1584
- (coniux) coniuges 1577
- (consanguineus) consanguineo 61, 1990
- (consequor) consequantur 838; consequendam 837, 850; consequens 186, 781, 1243, 1272, 1285, 1293, 1306, 1318, 1331, 1342, 1359, 1374, 1390, 1402, 1417, 1429, 1447, 1454, 1465, 1474, 1480, 1487, 1495, 1502, 1516, 1527, 1552, 1567, 1585, 1604, 1613, 1625, 1636, 1646, 1653, 1662, 1672, 1680, 1698, 1706, 1733, 1742, 1754, 1765, 1778, 1790, 1802, 1817, 1834, 1841, 1858, 1867, 1879, 1888, 1897, 1906, 1914, 1922, 1929, 1936, 1946, 1960
- consequenter 116, 129, 141, 153, 163, 177, 197, 209, 219, 228, 237, 247, 254, 264, 276, 297, 309, 320, 334, 342, 351, 363, 372, 390, 398, 408, 418, 429, 442, 451, 460, 467, 474, 485, 491, 502, 510, 540, 569, 580, 591, 599, 613, 621, 631, 639, 649, 664, 685, 697, 708, 717, 729, 745, 753, 757, 772, 789, 802, 819-820, 841, 859, 872, 885, 898, 905, 914, 928, 937, 938, 957, 974, 995, 1022, 1039, 1057, 1070, 1095, 1118, 1135, 1150, 1167, 1180, 1183, 1191, 1208, 1233, 1248, 1264, 1440, 1715, 1724
- (conservo) conservare 271; conservaretur 926
- (considero) considerat 267, 963; consideravit 807, 810, 812
- (consigno) consignavi 36
- (consilium) consilia 851; consilio 173, 317, 705
- consimiliter 871, 1749
- (consonus) consona 1969
- (conspicio) conspiciuntur 126, 196, 359-360
- (constans) constantes 1366-1367
- (constituo) constituentes 537; constituerunt 1216; constituisti 897; constitutos 692; constitutum 206; constitutus 1161, 1397
- (constitutio) constitutione 1886, 1904-1905, 1912-1913, 1921, 1928, 1935, 1944, 1959; constitutionis 1966
- (constubstantialis) constubstantiales 488
- (consultatio) consultatione 1845

- consummatio 1484; consummatione 1433
     consummationem 1738-1739, 1808,
     1811
 (consummo) consummaretur 1437; consum-
     mati 41
 (consurgo) consurgant 1413
 (contemplo[r]) contemplari 260
 (contemno) contemptis 1561
 (contentivus) contentivum 223
 (contineo) contentus 21; continet 1969
 (contingo) contingerit 1977
 (continuus) continue 1296
 contra 22, 23, 42, 48, 58, 59, 271-272, 608,
     679, 849, 851, 860, 1581, 1853, 1856
 contradico 98; contradicunt 453
 (contradictio) contradictionem 270, 283
 (contradictorius) contradictoria 292
 (contraeo) contraisse 704
 (contraho) contrahitur 723; contraxisse 732,
     753, 759; contraxit 714, 754, 814, 819,
     819, 820
 (contrarius) contraria 286, 821-822; contra-
     rium 177-178, 237-238, 247-248, 297-
     298, 309-310, 320-321, 334-335,
     418-419, 429-430, 444, 461, 467-468,
     474-475, 485, 491-492, 502-503, 510-
     511, 540, 569-570, 591, 612, 639-640,
     649-650, 685-686, 697-698, 708-709,
     717-718, 729-730, 745-746, 757-758,
     772-773, 781-782, 789-790, 802, 885-
     886, 841-842, 872-873, 898-899, 905-
     906, 914-915, 928-929, 937-938,
     957-958, 974-975, 995-996, 1022-1023,
     1039, 1095-1096, 1118-1119, 1135-
     1136, 1150-1151, 1167-1168, 1180-
     1181, 1191-1192, 1209, 1233-1234,
     1248-1249, 1264-1265, 1272-1273,
     1285, 1287, 1293, 1318-1319, 1331-
     1332, 1342-1343, 1359-1360, 1374-
     1375, 1390, 1417-1418, 1429-1430,
     1440, 1447, 1454, 1465, 1474, 1480-
     1481, 1487-1488, 1495-1496, 1502-
     1503, 1516-1517, 1527-1528,
     1552-1553, 1567-1568, 1585-1586,
     1604-1605, 1613, 1626, 1636-1637,
     1646, 1653-1654, 1662-1663, 1663,
     1672-1673, 1680-1681, 1688, 1698,
     1706, 1715, 1724, 1733, 1742-1743,
     1754-1755, 1765-1766, 1778-1779,
     1790-1791, 1802-1803, 1834-1835,
     1841-1842, 1858, 1867-1868, 1879-
     1880, 1888, 1897-1898, 1906-1907,
     1914, 1922, 1929, 1946, 1960-1961,
     1966, 1977
 (contritio) contritione 1596; contritionem
     1595
 (contumelia) contumeliam 65
 (convenio) convenire 1112, 1172; convenit
     536; conveniunt 32
 conversio 1425
 (conversor) conversatum 752; conversatus
     1267-1268
 (convertio) conversum 1145, 1152; conversus
     1154, 1156; convertit 1155; convertitur
     1617, 1618
 (convinco) convincendi 1521
 (convoco) convocare 1406
 (copio) copiari 26
 (copiosus) copiosa 1344
 cor 243, 551; corda 989, 1190, 1366; corde
     78, 78, 79, 84-85, 97, 117, 1564, 1967,
     1971
 coram 45, 98, 106, 109, 120, 134, 143, 155,
     166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239,
     249, 257, 262, 268, 273, 279, 299, 311,
     322, 330, 338, 345, 354, 366, 375, 393,
     400, 410, 420, 431, 445, 454, 462, 469,
     476, 486, 495, 504, 517, 542, 573, 584,
     594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667,
     687, 701, 710, 720, 734, 748, 762, 776,
     783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900,
     907, 916, 931, 940, 967, 976, 1008,
     1033, 1042, 1063, 1084, 1104, 1128,
     1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1227,
     1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299,
     1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376,
     1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449,
     1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497,
     1504, 1518, 1540, 1556, 1561, 1562,
     1572, 1590, 1607, 1614, 1627, 1640,
     1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689,
     1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744,
     1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824,
     1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892,
     1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938,
     1952
 (corinthius) corinthios 1397, 1582-1583,
     1786
 (corona) coronam 1820
 coronatio 72-73
 (corporalis) corporali 920, 1812-1813, 1846;
     corporalia 187; corporaliu[m] 183

- corporaliter 192
 (corporeus) corporeum 181, 198
 corpus 180, 981, 998, 1010, 1011, 1115, 1120, 1129, 1130, 1138, 1139, 1197, 1212, 1216, 1246-1247, 1249, 1268, 1279, 1326, 1345, 1609, 1620, 1628, 1638, 1641-1642, 1650, 1666-1667, 1676, 1678, 1685, 1710, 1711, 1720, 1721, 1728, 1729, 1737, 1746, 1747, 1752, 1758, 1759, 1760, 1769, 1770, 1773, 1783, 1788, 1792, 1797, 1798, 1799, 1799, 1806, 1821; corpora 689, 1006; corpore 980, 998, 1011, 1023-1024, 1024, 1025, 1160-1161, 1280, 1336, 1701-1702, 1854; corpori 182, 722, 981, 990, 1112, 1172, 1188; corporibus 979, 987, 992, 1001, 1002, 1005, 1189, 1320, 1861, 1872, 1883, 1894, 1903, 1911, 1918, 1925, 1934, 1941, 1949; corporis 1222, 1789, 1856; corporum 979, 1955, 1963
 (correctio) correctione 104; correctioni 89, 1971
 corrector 13
 (corrigo) correctus 1994; corrigat 94
 (corroboro) corroborantur 1838
 (corrumpo) corrumpantur 1677; corrumpunt 1345; ; corruperat 1049; corruptis 1678, 1685
 (corruo) corruisse 703-704
 corruptibilis 242
 (creatio) creationem 617, 635, 641, 692; creationis 669, 695
 creator 128, 362; creatore 673; creatorem 617, 619, 619, 626; creatori 1981
 creatura 125, 195, 359, 968; creaturam 494; creaturas 357, 364, 964-965; creature 127-128, 361
 (creber) crebra 5; crebris 19
 (credibilis) credibile 346, 545; credibilia 102, 1537
 credo 97, 619, 629, 1525-1526, 1538, 1967; credendi 1520; credendum 347-348, 458, 483, 629; credentes 1276, 1436-1437, 1647, 1654, 1673; credentibus 30; credere 107, 110, 120, 134, 143, 155, 166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249, 257, 268, 279, 299, 311, 322, 338, 345, 354, 366, 375, 393, 400, 410, 420, 431, 445, 454, 462, 469-470, 476, 486, 495, 498-499, 504, 517, 542, 545, 573, 584, 594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720, 734, 748, 762, 776, 783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916, 931, 940, 967, 976, 1008, 1033, 1042, 1063, 1084, 1104, 1128, 1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1375-1376, 1392, 1404, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590, 1607, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938, 1952; credit 1282, 1292, 1863-1864, 1944; creditis 499; creditur 79, 1564; credunt 443, 1772
 (creo) creabuntur 1371; creando 982-983; creantur 1189; creare 271, 637; creari 1005; creasse 635, 654; creata 242, 258, 643, 644, 888, 960, 1187; creatas 1000, 1007; create 978, 978-979, 983; creato 169; creatos 691, 693; creatum 145, 411, 422, 622; creatur 982, 982; creatus 171, 416, 428; creaverat 651; creavit 610, 620, 889, 889, 891, 964, 985, 1589; creentur 987
 (crepo) crepantibus 60
 (crisma) crismate 1558
 (crucifigo) crucifigere 1276; crucifixerunt 1275; crucifixum 1111; crucifixus 1269
 (crux) cruce 1103, 1131, 1711; crucibus 36; crucis 1558
 culpa 68, 679, 736, 838, 853, 1543, 1594-1595, 1596, 1597, 1882, 1893, 1902; culpam 826, 836, 849; culpe 286
 cultus 1806, 1819; cultum 1577
 cum 8, 15, 17, 26, 61, 65, 69, 130, 171, 295, 316, 357, 499, 676, 682, 706, 722, 724, 726, 800, 807, 810, 877, 897, 981, 984, 1010, 1011, 1023, 1024, 1044, 1053, 1100, 1177, 1189, 1201, 1280, 1281, 1313, 1323, 1349, 1368, 1372, 1396, 1401, 1409, 1413, 1471, 1546, 1565, 1588, 1629, 1746, 1749, 1758, 1769, 1773, 1792, 1829, 1861, 1872, 1883, 1894, 1903, 1911, 1918, 1925, 1926, 1933, 1941, 1948, 1958, 1989,

- (cunctus) cuncta 168, 258, 259, 263, 635, 643, 646, 647, 1398; cunctis 27
- (cupio) cupiam 77
- cur 14, 69, 139
- (custodia) custodiam 894
- (custodio) custodientes 1344
- (Damascenus) Damascenum 592
- damnabiliter 741
- (damnatione) damnationem 1785
- (damno)damnatorum 1301
- (damnum) damni 1884-1885
- Daniel 151; Danielelem 659
- David 726, 854, 868, 1354, 1370, 1485
- de 31, 66, 95, 103, 107, 124, 148, 160, 163, 170, 172, 183, 193, 207, 214, 225, 234, 243, 252, 254, 260, 264, 266, 272, 276, 289, 294, 316, 328, 329, 331, 332, 340, 358, 360, 369, 379, 380, 383, 386, 396, 435, 439, 450, 490, 500, 509, 538, 550, 562, 577, 588, 589, 597, 609, 610, 618, 626, 635, 637, 680, 683, 695, 705, 716, 732, 751, 752, 755, 769, 779, 786, 799, 803, 809, 829, 831, 833, 853, 861, 868, 896, 927, 946, 948, 954, 971, 980, 984, 987, 998, 1015, 1016, 1019, 1037, 1038, 1040, 1053, 1065, 1067, 1073, 1081, 1082, 1102, 1105, 1131, 1140, 1144, 1176, 1189, 1194, 1201, 1222, 1229, 1230, 1232, 1246, 1303, 1305, 1329, 1330, 1352, 1357, 1358, 1369, 1433, 1434, 1444, 1445, 1452, 1467, 1468, 1469, 1491, 1509, 1510, 1519, 1522, 1525, 1529, 1539, 1563, 1579, 1599, 1602, 1610, 1611, 1631, 1634, 1635, 1637, 1642, 1645, 1658, 1679, 1777, 1812, 1813, 1840, 1846, 1856, 1866, 1874, 1876, 1886, 1889, 1896, 1905, 1926, 1949, 1950
- (debello) debellaturus 1857
- (debeo) debemus 546; debere 498, debet 1920
- (debilis) debiles 604
- (debilito) debilitatus 1854
- debitor 76
- (decachordus) decachordo 118
- (decanus) Decanum 1637
- (decedo) decedentium 1301-1302, 1882-1883; decesserunt 1891
- (deceptor) deceptorem 234
- (decerto) decertavi 46
- (decido) decidit 509
- (decipio) deceptos 703; decipientem 233
- (declaratio) declarationibus 466
- (declaro) declaravit 458-459, 473, 1288, 1671
- (decor) decorem 71
- (decretum) Decretis 1638
- (deduco) deducebantur 1904; deducunt 1878; deducet 387, 949; deducte 1321; deductus 1530; deducuntur 1884, 1912, 1927, 1943
- (defectus) defectum 326, 327
- (defensio) defensione 64, 1991
- (defensio) defensantem 938
- (defensor) defensorem 730-731; defensoribus 30
- deinceps 1820
- (deitaticus) deitaticum 1078
- (delectatio) delectatio 326; delectatione 328; Delectationes 329
- (delecto) Delectabar 330
- (deleo) deleri 747; deleta 856
- (demon) Demones 895
- demones 1018, 1877; demonis 704
- (demonium) demonia 342-343
- (demonstrabilis) demonstrabile 121-122, 355, 546, 596, 600, 1534
- demonstratio 609; demonstratione 122, 122, 123, 355-356, 1520-1521; demonstrationem 612; demonstrationes 549
- (demonstrativus) demonstrativas 572; demonstrative 602, 603
- (demonstro) demonstrare 572, 614-615, 1529, 1536
- demonstrari 364, 597, 606-607; demonstratum 600
- demum 1268
- (denego) denegantes 699; denegatum 1434
- denique 41, 101
- (dens) dentibus 1759
- (deputo) deputantur 1862; deputati 894, 896; deputatum 1884
- (derogo) derogant 822
- (descendo) descendentem 736; descenderint 951; descendero 955; descendit 1082, 1303, 1304, 1658
- (desiderium) desiderium 325
- (desino) desinit 1678; desinunt 1685
- (despero) desperantes 861-862; desperatis 1846
- determinatio 1037, 1305, 1865; determinatione 509, 1644, 1652, 1660, 1671,

- 1679, 1896; determinationem 452; determinationibus 483, 490
 (determino) determinavi 88; determinavit 441, 509, 1041, 1282
 detestor 116, 119, 129, 141, 153, 163, 177, 186, 197, 209, 219, 228, 237, 247, 254, 264, 276, 297, 309, 320, 334, 342, 351, 363, 372, 390, 398, 408, 418, 429, 442, 451, 460, 467, 474, 485, 491, 502, 510, 540, 569, 580, 581, 591, 599, 613, 621, 631, 639, 649, 664, 685, 697, 708, 717, 729, 745, 757, 772, 781, 789, 802, 815, 815-816, 821, 841, 859, 872, 885, 898, 905, 914, 928, 937, 957, 958, 960, 963, 974, 995, 996, 999, 1003-1004, 1214-1215, 1022, 1025, 1032, 1039, 1057, 1070, 1079, 1095, 1100, 1118, 1127, 1135, 1142, 1150, 1157, 1167, 1170, 1180, 1185, 1191, 1208, 1222, 1233, 1248, 1264, 1272, 1285, 1293, 1297, 1306, 1318, 1331, 1342, 1359, 1374, 1390, 1402, 1417, 1429, 1440, 1447, 1454, 1465, 1474, 1480, 1487, 1495, 1502, 1516, 1527, 1533, 1552, 1567, 1585, 1589, 1604, 1613, 1625, 1636, 1646, 1653, 1662, 1672, 1680, 1688, 1698, 1706, 1715, 1724, 1733, 1742, 1754, 1765, 1778, 1790, 1794, 1802, 1817, 1822, 1834, 1841, 1858, 1867, 1879, 1888, 1891, 1897, 1906, 1914, 1922, 1929, 1936, 1946, 1950-1951, 1960, 1966; detestantes 747; detestarunt 843; destestatur 200
 (detraho) detraham 952
 (detrudo) detrusi 680
 Deus 77, 117, 139, 152, 184, 206, 207, 215, 241, 246, 255, 262, 266, 272, 273, 284, 306, 330, 340, 341, 348, 349, 369, 478, 479, 552, 610, 620, 646, 673, 779, 826, 848, 864, 865, 866, 871, 875, 876, 877, 879, 888, 890, 901, 908, 920, 922, 932, 933, 934, 935, 941, 945, 964, 984, 990, 1047, 1048, 1074, 1080, 1089, 1090, 1091, 1115, 1156, 1198, 1203, 1260, 1263, 1355, 1398, 1451, 1584, 1588, 1650, 1815; Dei 2, 35, 94, 105, 125, 151, 175, 195, 253, 306, 319, 359, 577, 579, 583, 587, 588, 593, 677, 704, 705, 738, 740, 744, 792, 798, 806, 831, 835, 850, 861, 895, 922, 945, 1016, 1043, 1045, 1046, 1051, 1052, 1053, 1057, 1059, 1064, 1067, 1099, 1105, 1120, 1129, 1133, 1137, 1139, 1144, 1146, 1151, 1154, 1155, 1159, 1201, 1220, 1253, 1310, 1315, 1317, 1351, 1363, 1366, 1500, 1549, 1577, 1722, 1731, 1739, 1762, 1771, 1920, 1976; Deo 98, 106, 109, 114, 120, 134, 143, 148, 155, 166, 179, 191, 194, 201, 212, 221, 231, 239, 242, 249, 257, 268, 279, 299, 311, 316, 322, 323, 326, 336, 338, 345, 354, 366, 375, 393, 396, 400, 410, 420, 422, 424, 426, 431, 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 504, 517, 542, 573, 584, 594, 605, 616, 622, 623, 634, 642, 643, 652, 653, 655, 663, 667, 673, 675, 687, 689, 690, 691, 701, 710, 720, 734, 748, 762, 776, 783, 791, 801, 824, 846, 863, 868, 874, 887, 896, 900, 907, 916, 927, 931, 940, 951, 959, 967, 976, 1005, 1007, 1008, 1033, 1042, 1054, 1063, 1084, 1104, 1128, 1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1201, 1202, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376, 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1541, 1556, 1572, 1574, 1590, 1591, 1607, 1608, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938, 1952, 1981; deos 188, 199, 343, 344, 352, 353; Deum 110, 119, 121, 130, 135, 142, 144, 153, 156, 164, 167, 180, 190, 192, 198, 202, 210, 213, 220, 222, 229, 232, 240, 244, 250, 258, 269, 275, 280, 293, 300, 301, 312, 339, 346, 355, 364, 367, 411, 421, 432, 494, 578, 617, 618, 619, 624, 629, 631, 635, 651, 654, 917, 969, 1015, 1047, 1061, 1086, 1098, 1211, 1312, 1314, 1377, 1456, 1456, 1457, 1457, 1526, 1526, 1533, 1538; dii 349, 479
 (devenio) devenerunt 1470
 (devotus) devotius 19; devota 6; devoto 67, 1971
 (dexter) dextera 329, 950; dexteram 1351, 1363
 (diabolicus) diabolicas 1857

- diabolus 1793; diaboli 702; diablo 960; diabolium 632;
 (dialecticus) dialectici 50
 (dico) dicam 1163, 1177; dicamus 896; dicat 1531, 1546; dicatur 587, 1177, 1464; dicebant 961, 962; dicebat 255, 1222; dicendo 1746; dicens 787, 1499; dicente 124, 1458; dicentes 131, 1435-1436; diceret 797; dici 1099; dicimus 1750; dicit 139; dicit 246, 265, 406, 434, 553, 582-583, 589, 603, 659, 726, 868, 877, 880, 892, 927, 929, 935, 936, 956, 989, 1012, 1016, 1026, 1028, 1053, 1066, 1091, 1108, 1109, 1111, 1112, 1115, 1154, 1176, 1201, 1303, 1460, 1529, 1563, 1580, 1586, 1863; dicitur 328, 329, 331, 414, 416, 440, 551, 740, 742, 857, 1017, 1048, 1051, 1081, 1164, 1257, 1258, 1302, 1400, 1452, 1610, 1619, 1850, 1911, 1947; dicor 14; dicta 1904, 1935, 1959; dictis 513, 1617, 1657; dicto 1542; dictum 773, 933, 1066, 1132, 1520, 1536, 1586, 1877, 1889; dictus 1291; dicunt 1122, 1126, 1234, 1236, 1249, 1276, 1344, 1801; dixerat 1354, 1357, 1372; dixerunt 1343, 1410, 1537-1538; dixi 1601; dixisse 1445, 1460, 1810; dixit 117, 348, 866, 871, 1045, 1109, 1162, 1313, 1371, 1387, 1461, 1472, 1485, 1547-1548, 1620, 1621, 1629-1630, 1958
 dictio 1461
 dies 330, 878, 1416; die 17, 1013, 1335, 1348, 1364, 1445, 1468, 1615, 1709, 1719, 1719; diei 552; diem 84, 291, 1325, 1443, 1450, 1456, 1711, 1719, 1963; dierum 832
 differentia 205
 (dificio) difinivit 1661, 1679, 1886-1887, 1896, 1905, 1913, 1921, 1928, 1935, 1944-1945, 1959
 difinitio 538-539
 (dignitas) dignitati 822
 dignus 64; digna 2, digne 562, dignos 1600
 (diudico) diiudicans 1787-1788
 (dilato) dilatando 101-102; dilatate 1876
 (diligio) dilectis 1958; dilexi 333; dilexit 1511; diliger 972, 1244; diligit 971
 (diligulum) diluculo 948-949
 (dimensionatus) dimensionatum 181
 (diminuo) diminuitur 1798
 (dimitto) dimisit 267, 1280, 1284, 1659; dimittentur 1833; dimittere 288; dimittit 90
 (dirigo) dirigit 908
 disceptatio 1422
 (discepto) disceptabo 1413; disceptavi 36
 (discerno) discernat 94, 1976
 (discipulus) discipuli 1344, 1435; discipulis 1339, 1349, 1386-1387, 1432, 1621, 1622; discipulorum 1366; discipulos 498, 1365; discipulum 1276
 (disconvenio) disconvenit 1588
 (dispenso) dispensandum 1609
 (disperdo) dispersis 82
 (dispono) disponat 95; disponit 647; disposita 645; dispositas 657; dispositis 1003; disposito 722; disposuerat 651; disposuit 286-287, 288
 (dispositio) dispositionem 96
 (disputo) disputatas 88
 (dissemino) disseminando 20
 (distinctio) distinctio 558; distinctionem 182, 979
 (distinctus) distincte 526, 656, 979; distinctum 493
 (distinguo) distinguentes 528
 (disto) distantem 190
 dives 1875; divite 1874, 1876; divitis 1019
 (divido) dividerent 878; dividitur 1759; dividuntur 1761-1762; divisos 670; divisus 1760
 divinitas 126, 149, 360, 1090, 1092, 1093-1094, 1182, 1279, 1282-1283, 1287, 1748, 1749, 1752; divinitatem 1170, 1217, 1252, 1259, 1311; divinitati 1172
 (divinus) divina 243, 507, 513, 576, 1044, 1086, 1203, 1379, 1382, 1667, 1692, 1695, 1956; divinam 437, 1085-1086, 1197-1198, 1199, 1210, 1964; divinas 487, 1078; divine 472, 478, 739, 837, 961, 1077, 1884; divinis 368, 373, 376, 379, 394, 401, 518, 520, 521, 523, 524, 526, 528, 529, 531, 533, 574, 585, 1245, 1461; divinorum 12
 (divisibilis) divisibilem 193
 (divisio) divisione 677
 (divitia) divitiarum 174-175, 253, 318
 (divulgo) divulgarent 1346; divulgatur 816-817
 (do) dant 370; dare 1384; dat 1634, 1635; datur 1559, 1851, 1854; datus 1088,

- 1816; dederit 1958; dedisse 1379; dediti 383; dedit 1015, 1385, 1399, 1622
 (doceo) docebit 1373; docent 1714, 1723, 1732, 1740, 1753, 1772, 1801; docet 1255, 1944; docete 1550; docuit 499
 (doctor) doctores 1687, 1696, 1704, 1713, 1723, 1732, 1740, 1753, 1763, 1771, 1800, 1812
 doctrina 44
 (dogmatizo) dogmatizantes 1818; dogmatizantem 1681
 dolor 325; dolorem 337; doloris 37, 706
 dolus 755-756
 (dominicus) dominica 1335; dominicam 1325
 (dominor) dominaretur 866-867
 Dominus 83, 161, 173, 225, 235, 246, 265, 350, 406, 768, 936, 956, 1395, 1547, 1547, 1549, 1583; dominus 348-349, 481, 482, 763, 1160, 1252, 1267, 1277, 1309, 1335, 1338, 1348, 1363, 1393, 1498, 1809, 1814; Domine 294, 305, 924, 1436; Domini 20, 61, 822, 939, 947-948, 1416, 1459, 1788, 1789, 1831-1832, 1958, 1987; domini 482, 1812, 1821, 1988, 1990; domino 1, 1, 2, 100, 1085, 1175, 1196; Domino 99, 138, 774, 830; dominos 1031; dominum 749, 1061, 1097, 1101, 1108, 1121, 1228, 1239, 1273, 1405, 1961; Dominum 759, 833, 1450
 (domus) domo 304, 306
 (donatista) donatistas 1554
 donec 1472, 1677
 donum 1367
 (draco) draconis 682
 (dubius) dubium 256; dubia 567
 (duco) ducam 1412, 1493; duces 53; ducet 1500; ducti 57; duxit 1329, 1352, 1355
 duo 1409; duabus 457, 536, 1225; duas 377, 394, 463, 464, 1085, 1199, 1219, 1223, 1517; due 519, 520, 522, 523, 525; duobus 456, 813; duos 343, 352
 (duodecimus) duodecimum 1866, 1886
 (duro) durabit 1807
 (durus) duris 47
 e 679, 1581
 ecce 49, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1109, 1202, 1203, 1204, 1205, 1409, 1810, 1958
 Ecclesia 93, 440, 449, 458, 465, 472, 482, 490, 508, 554, 618, 628-629, 1041, 1133, 1245-1246, 1644, 1651, 1660, 1670-1671 1678, 1713, 1722, 1732, 1739, 1752, 1762, 1771, 1811, 1885, 1895, 1904, 1912, 1920-1921, 1943-1944, 1959, 1271, 1282, 1287, 1292, 1506, 1507, 1800, 1928, 1935; ecclesiam 1505; Ecclesiam 1511, 1513; ecclesias 1517; Ecclesie 3, 105, 1037, 1576, 1579, 1687, 1696, 1704, 1713, 1723, 1732, 1740, 1752-1753, 1763, 1771, 1800, 1812, 1827, 1845, 1865, 1973, 1976; ecclesie 452, 1305, 1831
 Ecclesiastes 1014
 (edo) edidit 1645
 Edom 1357
 (educio) educanda 1577
 (educio) educet 952; Eduxisti 1330; eduxit 1327
 efficax 609; efficacius 35
 (efficio) effectus 124, 356-357; efficitur 723
 (effundo) effudi 48; effundam 1369
 (egenus) egenis 20
 ego 114, 215, 235, 245, 273, 340, 383, 385, 396, 403, 404, 405, 425, 425, 426, 499, 936, 955, 1243, 1630, 1810; me 22, 23, 28, 58, 59, 106, 109, 115, 120, 134, 139, 143, 155, 166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249, 257, 268, 273, 279, 299, 311, 322, 338, 341, 345, 350, 354, 366, 375, 381, 387, 393, 400, 410, 414, 420, 431, 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 500, 504, 517, 542, 566, 573, 584, 594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720, 727, 734, 748, 762, 776, 783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916, 931, 940, 950, 967, 972, 976, 1008, 1033, 1042, 1063, 1084, 1104, 1117, 1128, 1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376, 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590, 1601, 1607, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930,

- 1938, 1952, 1984; *mecum* 1313; *mei* 9, 33, 106, 1602, 1611, 1622, 1623, 1750; *mihi* 14, 69, 77, 83, 383; *nobis* 611, 696, 876, 894, 895, 895-896, 1088, 1452, 1816; *nos* 265, 498, 1081, 1113, 1115, 1451, 1469, 1492, 1737, 1773
- (*eicio*) *eiecti* 680, 706
- (*elementum*) *elementis* 210
- (*elevo*) *elevasset* 23; *elevata* 1356; *elevatum* 1532
- (*Elias*) *Elie* 1421, 1421, 1422, 1468
- (*eligo*) *electos* 1499
- (*elongo*) *elongando* 799; *elongatum* 741
- Elucidarius* 1947; *Elucidarium* 1791-1792
- (*emanatio*) *emanationes* 518-519
- (*Embio*) *Embionem* 1058, 1096, 1209
- emenda* 104; *emende* 89, 1971
- (*emendo*) *emendet* 94
- eminenter* 222-223
- (*emitto*) *emisisse* 1112-1113; *emitte* 1371
- (*emundo*) *emundata* 795; *emundatarum* 1902; *emundatorum* 1894; *emundatum* 785; *emundatus* 765-766, 766
- enim* 89, 125, 127, 151, 241, 327, 333, 358, 361, 553, 755, 838, 857, 902, 919, 1046, 1060, 1220, 1230, 1245, 1255, 1256, 1261, 1379, 1578, 1580, 1593, 1594
- (*ens*) *entium* 624
- (*numero*) *enumeratur* 1560; *enumeravit* 1134
- (*eo*) *euntem* 1409; *Euntes* 1550; *ite* 1499
- (*ephesius*) *Ephesios* 350, 1303, 1511
- epistola* 755, 1427, 1458, 1478, 1786, 1830
- (*epulo*) *epulone* 1874; *Epulonis* 1019
- equa* 1029
- (*equalis*) *equalem* 1054, 1202
- equaliter* 447, 448, 1078
- (*ergastulum*) *ergastulo* 1856
- ergo* 80, 552, 922, 1224, 1576
- (*erro*) *errato* 1398; *erraverunt* 1226
- (*error*) *errore* 652; *errorem* 813, 815, 816, 1530; *errores* 14; *erroribus* 813; *erroris* 803-804, 1297
- Esau* 993
- essentia* 156, 205, 367, 507, 513, 575, 922, 945, 945, 954, 965, 1076; *essentiam* 137, 942, 944, 970, 1310-1311, 1965; *essentie* 488, 739, 837, 961, 1077, 1884
- essentialis* 1034, 1462-1463; *essentiali* 1462
- essentialiter* 493, 575, 585-586
- (*esuries*) *esuriem* 1171
- et* 10, 12, 14, 15, 18, 19, 21, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 73, 76, 83, 85, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 123, 126, 127, 129, 131, 134, 136, 138, 141, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 161, 163, 166, 168, 171, 173, 174, 175, 177, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 197, 199, 201, 204, 205, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 219, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 234, 236, 237, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 281, 290, 291, 292, 294, 295, 297, 299, 301, 304, 307, 309, 311, 313, 314, 315, 317, 318, 320, 322, 326, 329, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 345, 349, 350, 351, 352, 354, 357, 360, 361, 363, 366, 368, 369, 370, 372, 375, 376, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 398, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 415, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 429, 431, 432, 436, 438, 439, 441, 442, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 460, 462, 463, 464, 465, 467, 469, 470, 472, 474, 476, 477, 478, 479, 481, 483, 485, 486, 487, 489, 491, 492, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 504, 507, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 535, 536, 538, 540, 542, 543, 545, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 569, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 578, 580, 581, 584, 589, 590, 591, 594, 596, 599, 601, 604, 605, 611, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 623, 626, 627, 628, 630, 631, 634, 635, 636, 638, 639, 640, 642, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 653, 655, 656, 661, 664, 665, 667, 672, 674, 677, 678, 679, 682, 683, 685, 687, 690, 691, 692, 693, 694, 696, 697, 698, 701, 705, 706, 708, 710, 717, 718, 720, 721, 722, 724, 725, 726, 727, 729, 730, 734, 737, 738, 739, 740, 743, 745, 746, 748, 757, 758, 760, 762, 766, 767, 770,

771, 772, 773, 776, 778, 781, 783, 785,
 789, 791, 792, 793, 794, 798, 799, 802,
 803, 807, 810, 812, 813, 815, 818, 821,
 822, 824, 831, 834, 838, 839, 841, 842,
 843, 844, 846, 847, 848, 849, 851, 852,
 853, 854, 855, 856, 859, 860, 861, 863,
 864, 867, 868, 869, 870, 872, 874, 877,
 878, 879, 880, 881, 882, 885, 887, 889,
 895, 898, 900, 904, 905, 907, 908, 912,
 914, 916, 920, 922, 924, 926, 928, 929,
 931, 933, 935, 937, 938, 940, 941, 942,
 943, 947, 949, 950, 955, 957, 958, 960,
 961, 963, 965, 966, 967, 968, 970, 972,
 973, 974, 976, 982, 985, 986, 987, 988,
 991, 993, 995, 996, 998, 999, 1000,
 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006,
 1008, 1009, 1010, 1012, 1014, 1015,
 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1022,
 1023, 1024, 1025, 1027, 1028, 1029,
 1030, 1031, 1032, 1033, 1035, 1036,
 1038, 1039, 1040, 1042, 1047, 1048,
 1050, 1052, 1055, 1057, 1058, 1059,
 1061, 1063, 1064, 1066, 1068, 1070,
 1071, 1072, 1075, 1077, 1079, 1082,
 1084, 1086, 1088, 1089, 1090, 1092,
 1095, 1096, 1098, 1099, 1100, 1103,
 1104, 1105, 1106, 1107, 1110, 1111,
 1113, 1114, 1116, 1118, 1119, 1124,
 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1134,
 1135, 1136, 1138, 1140, 1142, 1143,
 1145, 1146, 1148, 1150, 1151, 1154,
 1155, 1157, 1158, 1160, 1161, 1163,
 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169,
 1170, 1171, 1174, 1177, 1178, 1180,
 1181, 1182, 1183, 1185, 1186, 1188,
 1191, 1192, 1193, 1195, 1197, 1198,
 1199, 1205, 1208, 1209, 1210, 1211,
 1212, 1214, 1215, 1216, 1219, 1221,
 1222, 1223, 1224, 1227, 1230, 1231,
 1232, 1233, 1234, 1235, 1238, 1240,
 1241, 1243, 1244, 1248, 1249, 1251,
 1253, 1254, 1256, 1257, 1261, 1264,
 1266, 1268, 1269, 1270, 1272, 1273,
 1276, 1278, 1279, 1280, 1281, 1283,
 1285, 1288, 1289, 1291, 1292, 1293,
 1294, 1295, 1299, 1305, 1306, 1308,
 1311, 1312, 1316, 1318, 1319, 1321,
 1322, 1326, 1327, 1328, 1329, 1331,
 1332, 1334, 1336, 1337, 1338, 1339,
 1340, 1342, 1343, 1345, 1347, 1351,
 1353, 1354, 1355, 1356, 1359, 1360,
 1362, 1369, 1370, 1371, 1374, 1376,
 1378, 1379, 1381, 1383, 1384, 1385,
 1387, 1388, 1390, 1392, 1394, 1396,
 1397, 1399, 1400, 1401, 1402, 1404,
 1406, 1410, 1411, 1412, 1413, 1417,
 1419, 1421, 1422, 1427, 1428, 1429,
 1431, 1432, 1433, 1434, 1437, 1440,
 1442, 1443, 1444, 1445, 1447, 1449,
 1450, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455,
 1456, 1457, 1458, 1459, 1463, 1465,
 1466, 1467, 1468, 1470, 1471, 1474,
 1475, 1476, 1478, 1480, 1482, 1483,
 1487, 1489, 1490, 1492, 1493, 1495,
 1497, 1498, 1501, 1502, 1504, 1505,
 1507, 1510, 1511, 1514, 1516, 1517,
 1518, 1519, 1520, 1521, 1524, 1527,
 1528, 1529, 1530, 1532, 1533, 1534,
 1539, 1540, 1541, 1543, 1545, 1547,
 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553,
 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561,
 1562, 1563, 1567, 1568, 1572, 1573,
 1576, 1578, 1579, 1581, 1582, 1583,
 1585, 1586, 1589, 1590, 1591, 1592,
 1594, 1596, 1597, 1600, 1601, 1602,
 1604, 1605, 1607, 1610, 1613, 1614,
 1615, 1618, 1620, 1621, 1622, 1623,
 1624, 1625, 1627, 1628, 1629, 1630,
 1631, 1633, 1634, 1636, 1637, 1638,
 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1646,
 1648, 1649, 1650, 1653, 1655, 1656,
 1657, 1658, 1659, 1662, 1663, 1664,
 1665, 1666, 1667, 1669, 1670, 1672,
 1673, 1674, 1677, 1680, 1682, 1683,
 1684, 1685, 1687, 1688, 1689, 1690,
 1691, 1693, 1694, 1695, 1698, 1699,
 1700, 1706, 1707, 1708, 1712, 1715,
 1717, 1718, 1719, 1721, 1724, 1726,
 1727, 1730, 1733, 1735, 1736, 1737,
 1738, 1742, 1744, 1745, 1749, 1750,
 1752, 1754, 1756, 1757, 1758, 1762,
 1763, 1765, 1767, 1768, 1769, 1772,
 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1781,
 1782, 1784, 1787, 1788, 1789, 1790,
 1791, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798,
 1801, 1802, 1804, 1805, 1806, 1807,
 1813, 1815, 1817, 1818, 1821, 1822,
 1824, 1825, 1827, 1828, 1831, 1832,
 1834, 1836, 1837, 1838, 1841, 1843,
 1844, 1845, 1846, 1847, 1850, 1851,
 1852, 1853, 1854, 1856, 1857, 1858,
 1860, 1861, 1867, 1868, 1870, 1871,

- 1875, 1876, 1877, 1879, 1881, 1882, 1884, 1888, 1891, 1892, 1897, 1899, 1900, 1902, 1906, 1908, 1909, 1910, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1929, 1930, 1931, 1933, 1935, 1936, 1938, 1939, 1940, 1944, 1946, 1947, 1948, 1950, 1952, 1953, 1956, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1966, 1967, 1970, 1971, 1974, 1976, 1978, 1979, 1982, 1986, 1991, 1992
- (etas) etate 1469
- etc 833, 882, 950, 954, 1016, 1089, 1090, 1091, 1231, 1371, 1612, 1622, 1750, 1775
- etenim 72, 501, 949
- eternaliter 432-433, 449, 680
- eternitas 1457
- eternus 152, 479, 480, 480, 481; eterna 246; eternam 893; eterne 978, 983; eterni 151, 480; eterno 146, 423, 606, 614, 977, 997; eternum 144, 146, 148, 246
- etiam 40, 118, 127, 199, 240, 258, 281, 312, 367, 506, 695, 733, 764, 774, 809, 861, 879, 895, 938, 960, 963, 970, 1004, 1006, 1018, 1027, 1031, 1076, 1214, 1240, 1246, 1268, 1297, 1304, 1356, 1501, 1543, 1545, 1554, 1673, 1681, 1772, 1865, 1872, 1927, 1931, 1939
- etsi 280, 808, 838
- (eucharistia) Eucharistie 1615, 1628, 1641, 1649, 1656, 1665, 1675, 1683, 1690, 1700, 1708, 1718, 1727, 1736, 1745, 1757, 1768, 1782, 1796, 1805
- Eva 987; Evam 689, 698; Eve 702
- (evangelium) evangelio 140, 184, 207, 226, 235, 331, 384, 435, 577, 626, 637, 742, 787, 856-857, 971, 1017, 1018, 1044-1045, 1178, 1229-1230, 1242, 1341, 1346, 1399, 1549-1550, 1584, 1600, 1633, 1774, 1863, 1874, 1876; evangeliorum 761, 1339-1340
- evangelista 244-245, 1092, 1990; evangelistarum 1270; evangeliste 1566
- (evanesco) evanuerunt 131
- (evidens) evidentes 549, 571, 604; evidenti 1521, 1530
- (eviternus) eviternum 145
- ex 28, 89, 111, 204, 204, 204, 205, 205, 210, 426, 627, 636, 677, 740, 743, 750, 761, 765, 787, 812, 834, 979, 1005, 1026, 1079, 1102, 1160, 1206, 1229, 1232, 1548, 1701, 1701, 1702, 1703, 1845, 1845, 1971
- (exagero) exagerando 67
- (exalto) exaltabitur 551
- (exaro) exaravi 26
- (exceco) excecati 63; excecavit 44
- (excedo) excedentem 168-169; excedit 564
- (excellō) excellentem 1099
- (excelsus) Excelso 256, 255-256
- (excludo) excludit 770, 1462, 1464; exclusum 159
- (exclusivus) exclusiva 1461
- (excuso) excusavit 994
- exercitium 896
- (exercito) exercitatum 1827-1828
- (exercitus) exercituum 173
- (exemplar) exemplares 550
- (exhibeo) exhiberet 1513; exhibit 1012; eximente 1823
- eximius 609
- (exinanio) exinanivit 1054, 1067, 1147, 1203
- exinde 1328
- (existo) existente 797-798; existentem 1107, 1123; existere 282; existit 1133, 1659
- (existimo) existimabant 188
- (exeo) exit 1856; exivi 426; exivit 1337; exires 779
- (expecto) expectata 1955
- (expiro) spirante 1711; spiravit 1300
- (explico) explicit 1984, 1992
- (expolio) expoliavit 1328
- (expono) exponens 1153
- (exprimo) expresserunt 1134, 1353; expressit 402-403, 414, 434, 449, 659, 684, 741, 910, 923, 946, 993, 1044, 1087-1088, 1132, 1146-1147, 1161-1162, 1176, 1246, 1270, 1338, 1386, 1395, 1408, 1426-1427, 1471, 1478, 1485, 1501, 1546, 1619, 1632, 1644, 1652, 1786, 1809, 1829, 1839, 1863, 1873-1874; exprimit 866, 989
- (exprobo) exprobat 1350
- (expugno) expugnantem 1306-1307
- (expurgo) expurgandum 1610; expurgare 13
- (extendo) extendit 943, 944
- (extimo) extimabat 277
- (extirpatio) extirpatione 65, 1991
- (exto) extitisse 1107; extitit 763
- extra 1245, 1506

- (extremus) extrema 1847, 1850; extreme 1825, 1844; extremis 949, 1855, 1917; extremum 1963-1964
- (exuo) exuebantur 1903; exuuntur 1862, 1872, 1883, 1895, 1911, 1919, 1925-1926, 1934, 1941, 1949
- (exulto) exultabunt 244; exultavit 800
- (exutus) exute 1320
- (Eymericus) Eymerici 4, 1985
- (faber) fabri 55
- (facialis) facialem 837; faciali 739
- facialiter 1311, 1965
- (facies) facie 939, 1314
- faciem 985, 1314
- (facio) facere 270-271, 272, 284, 286, 288, 288, 289, 290, 384; facerem 33; faceret 1693; faciat 95-96; faciemus 973; facientum 96; facient 1739; faciente 655, 738; facientem 385; facietis 1611, 1623; facit 302, 380, 382, 414, 1077, 1451, 1693; facta 125, 195, 359, 509, 627, 638, 1038, 1305, 1666, 1679, 1684, 1692, 1703, 1748, 1896, 1905; factam 1866, 1886; facte 1966-1967; facti 132, 678, 1570; factis 490; facto 1437; factum 145, 412, 421, 578, 638, 682, 696, 1045, 1051, 1060, 1066, 1153, 1864; factus 416, 428, 579, 986, 1043, 1045-1046, 1052, 1055, 1068, 1148, 1205, 1326; fecerat 263, 646; fecerit 994; feceritis 1611, 1623; fecit 296, 755, 865, 865, 875-876, 876, 891, 892, 902, 908, 991, 1367, 1652, 1890; fiant 74, 1473; fiendum 1828; fient 1439, 1468; fierent 1695, 1695-1696; fieri 1826; fit 80, 882, 1565
- (factor) factorem 626, 630, 632
- (fallax) fallacem 233
- falsarius 13
- (falsus) falsa 821; falsum 1978
- (fames) famem 1171
- (fateor) fatentur 1121
- (fedo) fedatum 737; fedatus 766
- felix 68, 70; felices 1890
- femina 767; femine 1578
- (fenum) fenum 1050
- (fero) tulerunt 1345
- (ferrarius) ferrarii 55
- ferrum 38; ferro 38
- (fervor) fervore 24
- (festus) festi 554
- (fictio) fictione 1124; fictionem 1126-1127
- fides 350, 597, 1522, 1531, 1547, 1577; fide 103, 293, 346, 365, 369, 441, 450, 458, 473, 490, 509, 567, 596, 607, 629, 1038, 1038, 1246, 1258, 1305, 1520, 1679, 1740, 1753, 1763, 1800, 1852, 1855, 1866, 1886, 1896, 1905, 1977; fidei 64, 80, 101, 107, 415, 427, 449-450, 452, 596, 607-608, 608, 821, 1133, 1137, 1231, 1270, 1304-1305, 1400, 1519, 1525, 1529, 1529, 1534, 1535, 1539, 1562, 1644, 1661, 1671, 1832, 1853, 1968, 1970, 1984, 1990; fidem 545, 1561, 1570, 1570
- fidelis 106; fideles 1610; fidelibus 1609; fidelium 1871
- figura 590, 682
- (figuratum) figuratum 181
- filiatio 529, 531, 532-533, 538
- filius 216, 383, 384, 427, 1088, 1093, 1253, 1254, 1261; Filius 378, 464, 465, 478, 480, 481, 521, 522, 527, 579, 587, 1043, 1045, 1046, 1052, 1075, 1076, 1129, 1139, 1154, 1155, 1159, 1243, 1253, 1380, 1383, 1384, 1389, 1400, 1453; filii 50; Filii 392, 501, 576, 583, 587, 593, 1551, 1776; filio 61, 1399-1400, 1990; Filio 380, 383, 433, 434, 436, 439, 440, 443, 446, 447, 448, 455, 496, 498, 588, 589, 798, 1053, 1067, 1081, 1201, 1381, 1382; filios 34, 114; Filium 368, 395, 421, 487, 493, 494, 496, 497, 514, 515, 1060, 1064, 1065, 1071, 1099, 1105, 1120, 1137, 1144, 1146, 1152, 1377, 1456-1457; filium 1057-1058, 1093, 1110
- finaliter 903
- (fingo) finxit 989, 1189,
- (finio) finito 1993; finitus 171-172
- (finis) finem 147; finem 1808; fines 1469-1470; finis 162
- (firmamentum) firmamento 877
- (firmo) firmatum 158; firmatus 1852, 1855
- firmiter 106-107, 109-110, 120, 134, 143, 155, 166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249, 257, 268, 279, 281, 293, 299, 311, 322, 338, 345, 354, 366, 375, 393, 400, 410, 420, 431, 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 504, 517, 542, 545, 573, 584, 594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720, 734, 748, 762,

- 776, 783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916, 931, 940, 967, 976, 1008, 1033, 1042, 1063, 1084, 1104, 1128, 1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376, 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590, 1607, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938, 1952
- (fiscella) fiscellam 8
 (flammeus) flammeo 47
 (flatus) flatu 1237
 (flecto) flectitur 881
 (folium) folia 9
 (fomes) fomite 799
 forma 204, 1034, 1035, 1036-1037, 1053, 1201; formam 1054, 1068, 1147, 1203
 (formo) formarem 780; formatum 1247, 1250; formavit 813
 fortis 1089; fortia 49; fortissime 172
 (Fotinus) Fotinum 1059, 1097, 1209-1210
 (fragmen) fragmine 751, 751-752
 (framea) frameam 48
 (frango) fractus 1760; frangitur 1759, franguntur 1762
 frater 3; fratrem 1984-1985; fratribus 21; fratrum 4, 1985
 (frequento) frequentassem 17
 (frons) fronte 1558
 fructus 1600, fructuum 883
 (fugio) fugerit 950-951
 (fullo) fullones 55
 fulminatio 1422
 (fulmino) fulminans 86
 fungor 76
- Gabriel 786
 gaudeo 59; gaudens 59
 gaudium 326, 331; gaudia 1926, 1927, 1934, 1941, 1943; gaudio 15, 69, 331
 (gehenna) gehenne 34
 generalis 1477; generale 1393; generalem 625-626; generali 1955
 generaliter 805, 809, 896-897, 901, 969, 1405-1406, 1490-1491
- generatio 519, 523-524, 882, 1472; generationem 401, 405; generationis 696
 (genero) generans 505-506; generantem 402; generantur 1701, 1702, 1703-1704; generare 524; generari 525, 1006; generat 514, 1464; generatum 412, 422; generatur 514, 1256
 Genesis 866; Genesi 262, 1049, 1580
 genitrix 793; genitrice 806
 (gens) gentes 1405, 1412, 1414, 1415, 1493, 1550
 (gentilis) gentiles 342
 genus 825; genere 205
 (geometricus) geometrici 51
 (gero) gerit 1758, 1770, 1784; gesta 1126
 (Gerunda) Gerunde 27
 (gigno) genita 506; genitam 402; genitum 412, 422; genitumque 423; genitus 416-417, 428; genui 384, 403, 425, 425; gigni 565
 (giro) girat 881
 (gladius) gladio 47
 gloria 71, 194, 1401, 1982, 1993; gloriam 1895; glorie 34, 590, 1099
 (glorifico) glorificatum 1731, 1738; glorificaverunt 130
 (gloriosus) gloriosa 792; gloriosam 1513; gloriosum 1730
 (glossa) glossas 1779
 (glossator) glossatores 1779
 (gradior) gradiens 1358
 (grammaticus) grammatici 50
 (grandis) grande 544, 847-848; grandem 671; grandi 657, 668
 graneria 1876
 gratia 655, 678, 691, 738, 853, 861, 1543, 1594, 1596, 1597, 1837; gratiam 28, 838, 850, 971; gratias 131; gratie 829, 833, 1218
 (gratus) gratum 655, 738
 (gravis) grave 848; graviter 652
 (grecus) grecos 442, 451; grecum 461
 (Gregorius) Gregorio 67
 (guberno) gubernat 908
- habeo 1162, 1178, 1979; habere 68, 182, 1117, 1581, 1979; haberent 673; haberet 674-675; haberi 1080; habet 300, 555, 674, 1030, 1595; habetur 1101, 1206; habens 1198-1199; habent 1116-1117; habentem 1130-1131, 1513; ha-

- benti 1172-1173; habentibus 1532; habiturum 147; habitus 64; habuisse 146, 154, 595, 600, 602, 607, 997, 1169; habuit 1139, 1170, 1184, 1268
 (habito) habitant 304; habitavero 949
 (habitus) habitus 1055, 1069, 1148, 1205
 hactenus 87
 Hebreos 260, 589, 597, 890, 912, 926-927, 947, 1458, 1522
 Henoc 1421, 1421, 1422, 1468
 (herba) herbarum 883
 hereditas 1958, hereditatem 894
 heresis 730, 1031, 1263; hereses 73; heresum 65, 1991
 hereticaliter 1639
 (hereticus) heretica 44; heretice 5, 1986; hereticis 30, 83; hereticorum 72, 1991-1992; hereticos 119, 163, 187, 188, 198, 390, 443, 451, 492, 631, 842, 958-959, 960-961, 1026, 1039, 1059, 1097; hereticum 116-117, 141, 153, 177, 219, 237, 247, 254, 264, 276, 297, 309, 320, 334, 343, 363, 398, 408, 418, 429, 460, 467, 474, 491, 502, 510, 512-513, 569, 621, 639, 649, 685, 697, 708, 717, 718, 729, 730, 745, 757, 772, 781, 789, 841, 859, 872, 885, 898, 905, 914, 928, 937, 957, 974, 995, 1004, 1022, 1057, 1070, 1072, 1095, 1118, 1119, 1135, 1136, 1150, 1151, 1167, 1168, 1180, 1181, 1191, 1208, 1233, 1248, 1264, 1272, 1288, 1306, 1318, 1331, 1342, 1359, 1374, 1402, 1417, 1429, 1440, 1480, 1487, 1495, 1502, 1516, 1527, 1552, 1567, 1585, 1604, 1625, 1636, 1653, 1662, 1672, 1680, 1742, 1754, 1765, 1778, 1790, 1802, 1817, 1834, 1841, 1867, 1879, 1897, 1960
 hic 246, 559, 560, 1621, 1659, 1660, 1750, 1917, 1924, 1940, 1943; hac 463, 470, 477, 1018, 1877; hanc 391 harum 533, 558; hec 88, 324, 325, 557, 568, 820, 1003, 1027, 1032, 1078, 1100, 1127, 1141, 1157, 1170, 1222, 1346, 1472, 1515, 1533, 1539, 1589, 1793, 1891, 1966, 1968; hii 56, 371; hiis 21, 286, 292, 328, 538, 835, 1246, 1352; hoc 359, 360, 396, 443, 537, 546, 548, 550, 575, 579, 590, 606, 629, 636, 769, 796, 800, 853, 879, 891, 990, 998, 1037, 1048, 1049, 1050, 1052, 1221, 1229, 1237, 1270, 1303, 1304, 1409, 1436, 1437, 1562, 1563, 1569, 1598, 1599, 1602, 1611, 1620, 1622, 1628, 1638, 1641, 1645, 1649, 1656, 1665, 1675, 1683, 1690, 1694, 1700, 1709, 1718, 1727, 1736, 1745, 1746, 1757, 1768, 1782, 1809, 1837, 1840, 1853, 1865, 1954; horum 128, 362, 1208; hos 48, 1822; huic 1868; huius 3, 543, 803, 1813
 (Hieronymus) Hieronymo 7
 hodie 384, 403, 425, 678, 839, 1111, 1313, 1343, 1737, 1818
 homo 216, 313, 551, 579, 714, 721, 723, 769, 986, 1029, 1030, 1043, 1045, 1048, 1049, 1051, 1052, 1056, 1069, 1074, 1075, 1148, 1160, 1184, 1197, 1198, 1204, 1205, 1256, 1263, 1291, 1292, 1295, 1297, 1326, 1451, 1584, 1598, 1650, 1815; homine 719, 775, 805, 808, 868, 896, 968, 987, 1034, 1036; hominem 290, 291, 599, 735, 802, 864, 865, 875, 876, 889, 902, 904, 984, 903-904, 1060, 1061, 1078, 1087 1097-1098, 1102, 1106, 1122, 1146, 1214, 1216, 1588, 1906, 1936; homines 699, 752, 1082, 1267, 1490; hominibus 81, 1005, 1531; hominis 216, 696, 792-793, 879, 883, 889, 1253, 1257, 1400, 1776; hominum 997, 1006-1007, 1028, 1055, 1068, 1148, 1205
 honor 194, 1982
 hora 1324, 1326, 1445, 1468, 1470, 1719; horam 84, 1443, 1451, 1456
 huiusmodi 399, 409, 451-452, 511-512, 1402-1403, 1514, 1647, 1654, 1673, 1936-1937
 humanitas 1089, 1091, 1093; humanitatem 1218, 1253, 1260, 1262, 1283
 (humanus) humana 556, 1009, 1087, 1204, 1215, 1889-1890; humanam 1086, 1199, 1213; humanas 1005; humane 977; humano 169, 990; humanum 826, 1197, 1212, 1216
 (hypocrita) hypocrite 34
 hypostasis 1225; hypostasim 1224
 Iacob 266, 993
 Iacobus 216; Iacobi 1845; Iacobum 1826, 1829, 1839
 (iacto) iactat 570
 iam 66, 404, 1819, 1864, 1864

- (ianua) ianuis 83
 ibi 568, 881, 1046, 1048, 1108, 1109,
 1147, 1162, 1315, 1316, 1406, 1414,
 1515, 1629, 1642, 1658, 1659, 1676,
 1678, 1747, 1749, 1751, 1752, 1912,
 1919, 1942
 ibidem 150, 436, 396, 552, 892, 1077, 1110,
 1622, 1775
 idem 133, 150, 291, 294, 489, 500, 501, 831,
 922, 1050, 1206, 1544, 1875, 1926; ea-
 dem 92, 934, 1974; eisdem 103; eiusdem
 46, 91, 1297-1298, 1972, 1974; eodem
 266, 1612; eundem 779
 ideo 73, 230, 1534, 1545, 1775, 1847, 1850
 (isipse) idipsum 32
 (idolatra) idolatras 351
 (idolum) idola 132, 198, 351
 (ierarchia) ierarchias 656
 Ieremias 172, 245, 332, 955; Ieremia 793; Ie-
 remiam 316, 777, 935, 955
 igitur 1051, 1258, 1384, 1388
 (ignarus) ignarum 250
 (ignesco) ignitis 31
 (igneus) igneis 1365
 (ignis) ignem 164, 188, 1499; ignibus 41, 46,
 680, 1862, 1872; ignis 1484, 1485
 ignoranter 1154
 (ignorantia) ignorantie 1980
 (ignoro) ignorantem 251
 Ihesus 225, 235, 763, 768, 1160, 1252, 1267,
 1309, 1335, 1338, 1348, 1363, 1393,
 1498, 1809, 1814; Ihesu 61, 65, 91, 99,
 106, 109, 120, 134, 138, 143, 155, 166,
 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249,
 257, 268, 279, 299, 311, 322, 338, 345,
 354, 366, 375, 393, 400, 410, 420, 431,
 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 504,
 517, 542, 573, 584, 594, 605, 616, 623,
 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720,
 734, 748, 762, 774, 776, 783, 791, 823,
 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916,
 931, 940, 967, 976, 1008, 1033, 1042,
 1063, 1084, 1085, 1128, 1143, 1158,
 1174, 1175, 1186, 1195, 1196, 1227,
 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299,
 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376,
 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449,
 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497,
 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590,
 1607, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655,
 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707,
 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767,
 1781, 1795, 1804, 1812, 1821, 1824,
 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892,
 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938,
 1952, 1990; Ihesum 749, 759, 833,
 1061, 1097, 1101, 1108, 1121, 1228,
 1239, 1273-1274, 1405, 1450
 ille 1373, 1798, 1815; illa 438, 1013, 1029,
 1035, 1335, 1379, 1445; illam 545,
 1450, 1451, 1456, 1512; illi 97, 305,
 1183; illis 78, 95, 810, 852, 1499,
 1500; illius 47; illo 423, 582, 765, 765,
 765, 766, 785, 825, 1294, 1712, 1722,
 1731; illos 960, 1026, 1027, 1039; illud
 110, 121, 713, 1072, 1139, 1153, 1221;
 illum 116, 254, 264, 276, 277, 411, 421,
 432, 512, 929, 1015, 1328, 1528
 illic 949, 954
 illuc 1324
 imago 585, 587, 588, 590; imaginem 592
 (immaculatus) immaculata 1514-1515
 immo 135, 167, 198, 604, 739, 742, 935,
 1133, 1281, 1340, 1537, 1543, 1784,
 1809, 1822, 1848, 1863
 immortalis 1009-1010; immortale 1730,
 1738; immortali 194
 immutabilis 1156
 (impassibilis) impassibile 1730
 (imperfectus) imperfectum 230
 (imperialis) Imperiale 1073
 (impietas) impietatem 1602
 (impius) impii 1019; impiorum 1017, 1871;
 impios 758, 1026, 1234, 1498; impium
 223
 impleo 936; implebo 956
 (impono) imponitur 1597; imposita 1598
 (impugno) impugnantem 512, 1403
 (impulsus) impulsu 1992
 (impunio) impunitum 1920
 in 1, 4, 5, 7, 9, 16, 17, 24, 26, 27, 32, 58,
 70, 77, 83, 87, 98, 105, 109, 112, 117,
 118, 131, 140, 161, 169, 184, 207, 216,
 225, 235, 242, 244, 245, 255, 256, 259,
 262, 271, 282, 304, 305, 306, 307, 323,
 326, 328, 329, 331, 332, 336, 367, 368,
 370, 373, 376, 384, 394, 401, 403, 414,
 415, 427, 434, 439, 443, 449, 452, 463,
 466, 470, 477, 483, 489, 490, 492, 496,
 497, 498, 500, 509, 513, 518, 520, 521,
 522, 524, 525, 528, 529, 531, 533, 554,
 574, 577, 585, 610, 611, 618, 619, 620,

- 626, 628, 636, 637, 645, 647, 654, 657, 668, 669, 670, 675, 678, 679, 680, 681, 684, 690, 691, 693, 695, 703, 713, 714, 716, 724, 725, 726, 727, 742, 749, 752, 755, 756, 764, 765, 766, 768, 770, 777, 778, 780, 784, 785, 786, 793, 796, 797, 798, 800, 801, 804, 808, 832, 850, 852, 853, 854, 855, 856, 866, 877, 878, 882, 893, 896, 909, 917, 918, 919, 920, 921, 923, 932, 933, 934, 941, 949, 953, 954, 955, 958, 965, 966, 968, 971, 978, 981, 985, 986, 988, 991, 996, 998, 1000, 1001, 1011, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1026, 1027, 1034, 1035, 1036, 1040, 1044, 1046, 1047, 1048, 1053, 1055, 1058, 1066, 1068, 1072, 1073, 1079, 1081, 1085, 1092, 1103, 1109, 1114, 1115, 1123, 1131, 1133, 1134, 1145, 1147, 1152, 1154, 1155, 1164, 1165, 1171, 1175, 1177, 1178, 1181, 1187, 1188, 1193, 1196, 1197, 1201, 1202, 1204, 1209, 1210, 1212, 1213, 1216, 1217, 1218, 1219, 1223, 1224, 1225, 1229, 1230, 1231, 1234, 1242, 1245, 1246, 1270, 1280, 1286, 1287, 1290, 1294, 1301, 1304, 1305, 1313, 1324, 1325, 1330, 1335, 1336, 1341, 1346, 1354, 1355, 1358, 1365, 1366, 1368, 1398, 1399, 1400, 1406, 1407, 1408, 1409, 1410, 1411, 1412, 1414, 1415, 1416, 1427, 1428, 1434, 1436, 1444, 1458, 1461, 1469, 1469, 1478, 1479, 1493, 1494, 1506, 1507, 1509, 1512, 1524, 1526, 1536, 1537, 1538, 1542, 1543, 1548, 1549, 1550, 1557, 1558, 1562, 1574, 1575, 1579, 1581, 1584, 1587, 1592, 1594, 1596, 1597, 1599, 1610, 1611, 1612, 1615, 1617, 1618, 1620, 1623, 1628, 1632, 1637, 1638, 1641, 1644, 1649, 1651, 1656, 1657, 1658, 1660, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1675, 1679, 1683, 1685, 1690, 1694, 1700, 1708, 1711, 1718, 1722, 1727, 1736, 1745, 1757, 1758, 1768, 1769, 1770, 1774, 1777, 1782, 1784, 1786, 1793, 1796, 1805, 1809, 1813, 1814, 1815, 1819, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1837, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1863, 1874, 1875, 1882, 1885, 1889, 1890, 1895, 1904, 1912, 1913, 1917, 1921, 1928, 1935, 1944, 1954, 1954, 1959, 1966, 1973, 1977
- (inattigibilis) inattigibili 1690-1691
 (incarnatio) incarnatione 1987; incarnationem 1074-1075, 1076, 1295-1296; incarnationis 1226;
 (incarno) incarnatos 1071-1072; incarnatum 1058, 1060, 1064; incarnatus 1043, 1080, 1082, 1232
 incautela 1701
 incendium 1484
 (incertus) incerto 661
 (incipio) incipit 1658
 (inclino) inclinato 1166
 (includo) includentia 270, 283; includit 770; inclusum 158
 (incommutabilis) incommutabilem 213
 (incomprehendo) incomprehensum 167
 incomprehensibilis 173-174, 317; incomprehensibilem 167-168; incomprehensibilia 175, 319;
 (incontaminatus) incontaminata 1508-1509; incontaminate 1975-1976
 (incorruptibilis) incorruptibilis 1009
 (increatus) increata 329-330
 (incredulitas) incredulitatem 1349
 inde 951, 952, 953, 1784
 (indico) indicatum 1434
 indifferenter 1950
 indignus 5; indigne 1787, 1788-1789
 (individuus) individua 463, 470, 477, 1241; individuum 392; individue 543
 (individo) indivisa 507
 (induco) inducat 1830; induxerunt 548
 (inductio) inductiones 550
 (induo) induit 1670, 1692
 (ineffabilis) ineffabili 1683, 1690, 1805
 (inesse) inquit 1182
 infans 832
 (inficio) infecisse 712; infecto 825
 (inferior) inferiores 1304; inferiori 680; inferioribus 882; inferius 1407
 (infernalis) infernalibus 1862, 1872-1873
 (infernus) inferno 680, 1281, 1324, 1875; infernos 1883; infernum 684, 951, 955, 1300-1301, 1302, 1327, 1878, 1911
 (infero) infert 70
 (inferus) inferis 1336; inferos 1903

- (infidelis) infidelem 1625-1626; infideles 844, 1647, 1654, 1663, 1673, 1681, 1868; infidelium 1861
- infinitus 314; infinitam 164-165, 189; infinite 171, 314; infinitos 699; infinitum 156, 159, 164, 168, 189, 674
- (infirmus) infirmatur 1830
- (infirmus) infirmis 1828, 1846; infirmum 1832
- (inflammo) inflamavit 1366
- (influo) influunt 882
- infra 578, 1413
- infructuose 1784
- (infundo) infundantur 992; infundendo 982; infunditur 723, 982, 983, 1596; infunduntur 988, 1189; infusa 1188
- (infusio) infusionem 980
- (infusus) infuse 980
- (ingeniolum) ingeniolo 1973
- (ingenium) ingenia 564
- (inhabitatio) inhabitationem 1218
- (iniquitas) iniquitatibus 726
- (iniquus) iniqui 50
- (initio) initiatus 1986
- initium 146, 154; initio 1187-1188
- (iniustitia) iniustitiam 1601-1602
- (iniustus) iniustum 223
- (immaculatus) immaculata 100
- immediate 690, 903, 964, 1325
- (inmensus) inmensas 1980-1981
- (inmortalis) inmortalem 1021
- innascibilitas 532, 534
- innocentia 738-739; innocentiam 704; innocentie 691-692
- (inpassibilis) inpassibile 1738
- (inpenitens) inpenitentes 39, 40
- (inperitus) inperiti 53
- (impossibilis) impossibile 274
- inquam 48, 88, 325, 882, 1425, 1506, 1507, 1507-1508, 1872; inquiring 1500; inquit 73, 151, 226, 235, 254-255, 265, 277, 303, 304, 317, 318, 332, 358, 361, 396, 424-425, 427, 435, 499, 610, 619, 629, 646, 661, 716, 742-743, 771, 796, 800, 890, 911, 912, 925, 985, 1242, 1246, 1369, 1412, 1493, 1511, 1526, 1633, 1774, 1786, 1810, 1830, 1874, 1890
- (inquiri) inquirente 126-127, 149
- inquisitor 5; inquisitorem 1985-1986; inquisitorum 71, 73
- (insanus) insana 44-45; insanum 223-224
- (inscio) inscientem 252
- (inscius) inscii 53; inscium 251
- (insignio) insignitas 656; insigniti 56-57; insignitos 691
- (insinuo) insinuant 1021
- (insipiens) insipientem 116; insipientibus 76
- (instans) instanti 669, 1188
- (instigo) instigante 1827
- (instituto) instituit 1913; instituti 1710; instituit 1565; institutum 1541-1542, 1569, 1573, 1591-1592, 1609, 1616, 1826; instituto 1709
- (instruo) instruendo 103; instruentes 391; instruunt 758; instruxit 1367
- (insudo) insudavi 87
- insuper 869
- (insurgo) insurrexerunt 49, 57
- integer 1761
- (intellectivus) intellectiva 1037; intellectivam 1184
- (intellectualis) intellectuali 122-123
- intellectus 171, 315, 1183; intellectu 169, 1182; intellectum 1531-1532
- intelligentia 243; intelligentias 665
- intelligibilis 171, 315, 170-171
- (intelligo) intelligendum 500-501; intelligere 489-490, 1463; intelliget 265; intelligi 170; intellecta 126, 196, 359; intelligit 1292, 1811; intelligitur 550
- (intentio) intentione 1588
- inter 24, 752, 1267, 1537, 1560, 1577
- interfectio 1423, 1423-1424
- (interficio) interfecerunt 1275
- interitus 1028
- (interrogo) interrogantibus 1432-1433; interrogarunt 1435
- intervallum 1025
- (intimus) intime 920
- (intitulo) intitulado 1073; intitulum 1792; intitulatus 1984
- (intono) intonare 8, 69
- intrepidus 1852-1853, 1856
- (intrico) intricatis 31
- (intro) intravit 1324
- (introeo) introivit 1310
- (intueor) intuerentur 1409
- (intuitivus) intuitiva 1956; intuitive 301, 1312
- (intuitus) intuitu 260
- (inungo) inunctus 1560, 1852; inungitur 1558, 1847, 1849

- (invenio) invenire 1977; inventus 755, 1055, 1069, 1148, 1205
inventor 804-805
invidia 324
invisibilis 589; invisibili 194; invisibilia 125, 195, 358, 644, 888; invisibilium 625, 630, 632
(invoco) invocabit 381; invocatur 1559
Ioachim 511, 818
Iob 8, 266, 273, 277, 661, 929, 962
Ioel 1368, 1411, 1492
Iohannes 207, 246, 333, 381, 388, 396, 425, 499, 577, 637, 833, 1114, 1341, 1386, 1399, 1470; Iohanne 61, 414, 793, 991, 1066, 1164, 1177, 1548, 1610-1611, 1620, 1989; Iohannem 369, 681, 784, 1428, 1479, 1501; Iohannis 184, 235, 384, 435, 626, 742, 971, 1044, 1153, 1221, 1242, 1479, 1632, 1774, 1863
Ionam 939
Iosaphat 1406, 1413, 1414, 1494
Ioseph 760, 1235, 1250
ipse 151, 306, 313, 315, 333, 381, 381, 382, 414, 674, 876, 1262, 1338, 1371, 1513, 1651, 1761, 1809, 1814; ipsemet 939; ipsa 799, 814, 820, 1261; ipsi 1544; ipsi-
sis 498, 1350, 1677; ipsius 358; ipso 90, 241, 627, 628, 638, 674; ipsorum 1315; ipsum 220, 301, 347, 627, 627-628, 638, 902, 903, 909, 1109, 1111, 1147, 1378-1379, 1485-1486, 1511
ira 324; iram 337
(is) ea 125, 195, 359, 651, 1230, 1512; 1956-1957; eam 801, 1141, 1512, 1956-1957; earum 998, 1312; eas 1324, 1412; ei 295, 1313, 1833; eis 499, 852, 1311, 1367, 1372, 1413, 1884, 1913; eius 44, 99, 104-105, 149, 162, 176, 262, 266, 319, 590, 678, 679, 756, 801, 869, 943, 944, 965, 986, 996, 1004, 1119, 1240, 1241, 1261, 1275, 1276, 1279, 1283, 1300, 1309, 1326, 1650, 1776, 1793, 1961; eo 330, 437, 732, 919, 959, 1197, 1254, 1499, 1913; eorum 492, 671-672, 672, 673, 689, 690, 989-990, 1013, 1076, 1134, 1190, 1310, 1349-1350, 1536, 1570, 1571, 1577, 1807, 1828, 1934, 1948; eos 103, 184, 382, 699, 893, 952, 953, 953, 1330, 1494, 1550, 1566; eum 184, 185, 259, 315, 760, 897, 972, 973, 1244, 1275, 1276, 1411, 1831, 1832; id 920, 1978, 1980
Isaac 731, 806, 811
Isaias 1050, 1088, 1395; Isaiam 683; Isaie 924
Israel 114-115, 348, 1436
iste 1357, 1798, 1854; ista 70, 1425, 1439, 1469; istam 706, 1225; istis 78; istius 1031; isto 1594, 1708, 1796, 1805, 1849; istud 369, 1569, 1844
ita 41, 98, 226, 235, 347, 361, 416, 440, 509, 555, 674, 742, 962, 982, 1036, 1074, 1075, 1201, 1274, 1411, 1671, 1679, 1686, 1709, 1718, 1728, 1732, 1736, 1745, 1757, 1763, 1768, 1772, 1783, 1797, 1800, 1806, 1830,
item 469
(iterabilis) iterabile 1545
(itero) iteratur 1598
iterum 360, 382, 426, 553, 950, 1221, 1369, 1387, 1400, 1600
iubilatione 1355-1356
(Iuda) ludam 861, 1605
(iudeus) iudei 1274; iudeos 335, 391, 758, 844, 1234, 1249, 1319, 1332, 1343, 1360
iudex 1397, 1451; iudicem 1414
iudicialiter 1822
(iudicium) iudicia 175, 319; iudicii 1963; iudicio 677, 705, 1920, 1955; iudicium 1393-1394, 1395, 1398, 1399, 1420, 1426, 1437, 1476, 1483, 1490, 1787, 1864, 1864-1865
(iudico) iudicare 1394, 1401, 1406; iudicatus 1864; iudicavi 38; iudicet 1976
Iulianus 806; Iuliano 810-811; Iulianum 730, 746, 773, 842
(iumentum) iumento 1030; iumentorum 1028-1029
(iuncus) iunco 8
(Iuppiter) iovis 1615, 1709 (iustifico) iustificati 1113-1114
iustitia 691, 739, 1822-1823; iustitiam 79-80; iustitie 703
(iustus) iusto 677, 705, 1920; iustorum 1015, 1016, 1020, 1909, 1916, 1924, 1939, 1953; iustum 224, 285
(iuvenis) iuvenis 1369
iuxta 11, 75, 78, 79, 827, 1415, 1508
(labor) labore 26

- (laboro) labora 547; laborare 546-547; laborarunt 547-548; laboretis 553
(lacero) lacerarunt 58; lacerasset 23
(lacrima) lacrimis 18
(lacus) lacu 1330
(laicus) laicis 1545
(lanarius) lanarii 55
(lapideus) lapidea 198
(lapis) lapidem 291
(largitor) largitori 1981-1982
(latibulum) 266
(latus) latera 16; latere 259
(latro) latrasset 22
(latro) latroni 1313
(latus) 1340
(laudabilis) 161
(laudo) laudabunt 305; laudandum 904
(laus) 1982, 1993; laudes 1981
(lavacrum) lavacro 1512
(Lazarus) Lazari 1020
(lectio) lectiones 87
(letitia) letitie 1091
(letus) leto 64
(levo) levaverunt 58-59
(lex) legem 1425, 832; leges 850-851; legis 828, 829, 830, 831, 833, 1901, 1901-1902
(libellus) libellum 16
(liber) liberi 1894, 1902
(liber) libro 695, 866, 1073, 1889, 1993; librorum 25; libros 46; librum 1528, 1791, 1947
(libero) liberentur 1571
(libido) libidinis 1575
(libraria) 26
(liceo) licebit 14, 69; licet 323, 1254, 1643, 1669; licuit 7, 67
(lignarius) lignarii 55
(limbus) 1302; limbum 1309, 1904
(limito) limitatum 157
(limus) limo 984
(lingua) linguis 1365; linguarum 1367
(littera) litteris 53
(litteratus) litteratis 1531
(localis) 560
(localiter) 1642, 1657, 1659
(locus) 932-933, 1328; loco 932, 934, 1170, 1183, 1276, 1642; locum 880, 944, 1642, 1883
(loquor) loquendo 439; loquens 358, 588, 716, 1053, 1067, 1200, 1303; loqui 562
(Lotarius) Lotarium 1889
(Lucas) 786, 795, 1110, 1231, 1353, 1368, 1408, 1434; Luca 140; Luce 1018, 1178, 1874, 1875
(Lucifer) 679; Lucifero 670; luciferum 425
(ludo) ludens 330
(Lull) 42, 513, 601, 1072-1073, 1263, 1294, 1568, 1586; Lulli 570, 1528
(lullista) lullistarum 1991
(luna) lunam 187, 877
(lux) lucem 879; lucis 189
macula 1509; maculam 1513-1514
(Magdalena) 855
(magis) 306, 447, 920, 1002, 1003
(magister) 4; Magistrum 1297
(magnas) magnates 1031
(magnificentia) 1356
(magnitudo) magnitudine 127, 160, 168, 361; magnitudinis 162
(magnus) 161, 173, 317; magna 24-25, 1041; magnamque 1351; magne 172; magnis 81; magno 26, 69; magnum 1961; maiori 676, maius 471
(maxime) 188, 730, 1136
(Malachias) 215
(malitia) 63
(malleo) malleatur 39
(malleus) 39; malleo 39
(malus) 1769, 1783, 1792; mala 644; male 651; mali 301, 994; malorum 1423; malum 142, 224, 286, 327, 1399, 1920
(mancipo) mancipavi 47-48
(mandatum) 1826; mandato 832
(mando) mandavit 348
(manduco) manducat 1774, 1787, 1787, 1788; manducaveritis 1776
(mane) 15
(maneo) manens 414; manet 1670
(manicheus) manichei 1130; manicheis 1137; manicheos 188-189, 352, 631, 958; manicheum 141, 343, 1119, 1211
(manifesto) manifestari 1492
(manifestus) manifesti 74
(mansio) mansionem 973
(mansuetus) mansuetum 224
(manus) 949, 952, 1165, 1340, 1566; manibus 9, 16; manu 25, 1016; manum 48-49; manuum 897
(marchio) marchiones 54

- Marcus 1353, 1444, 1453, 1459, 1461, 1472
 mare 32; maris 870, 949, 1578
 Maria 792, 1131, 1229, 1232; Mariam 274; Marie 817, 1261
 (martyr) martyres 1948; martyribus 1949-1950; martyrum 1931
 (martyrium) martyrii 1933
 masculus 767; masculum 735
 mater 727, 817, 1261; matre 724, 725; matris 28, 788, 1253-1254
 materia 204, 1668, 1668; materiam 1225-1226
 materialis 1617; materialem 229
 (maternus) materno 713-714, 724, 777, 785, 797, 1890
 (mathematicus) mathematici 52
 (matrimonium) matrimonii 1573, 1587
 Matheus 1346, 1444, 1452, 1459, 1460, 1471, 1809; Mathei 225-226, 857, 1230, 1549; Mattheo 855, Mattheum 1501
 (medio) mediantibus 852
 medius 1407
 (Mellius) Mellisum 229
 (membrum) membrorum 182-183
 (memoria) memoriam 1611, 1623
 mendaciter 700, 758, 1120, 1153-1154, 1169
 (mendacium) mendacii 43
 (mendax) mendacem 233
 (mendico) mendicasset 21
 (mens) mente 10, 1182; mentem 43; mentis 24, 1183
 mensura 645, 648
 (mensuro) mensuratum 156
 (mentio) mentionem 380
 (mentior) mentiendo 1139; mentientes 759; mentiuntur 1130
 (mercator) mercatores 54
 (merco) meruit 68
 (meridies) meridiem 881
 meritum 70; merito 44, 1974
 merus 207; merum 180
 (metaforicus) metaforice 323, 336
 meus 381, 383, 415, 800, 972, 991, 1242, 1244, 1624, 1630, 1633, 1635; mea 244, 727, 952, 1163, 1164, 1177, 1178, 1510, 1510, 1582, 1582, 1623, 1633; meam 1163, 1179, 1602, 1774; meas 948; mee 24, 28, 80, 101, 1968; 1980, 1989; meis 35; meo 77, 801, 1369, 1971, 1973; meum 10, 244, 972, 1165, 1620, 1746, 1775; nostra 266, 924, 963; nostram 1082; nostri 688, 712, 822, 1051, 1988; nostro 2; nostrum 713, 714, 1228
 Michael 677; Michaele 675-676, 682
 miles 1855-1856; milites 1344, 1560
 (milito) militans 1507
 mille 1797
 (minister) ministros 891-892
 ministerium 893; ministerio 689-690
 minus 471, 604, 836, 1002, 1003
 mirabilis 1814; mirabili 1665, 1700, 1708, 1727, 1782, 1805
 mirabiliter 656
 (miraculum) miracula 272
 (mirus) miris 56
 miseria 1889; miseris 737
 misericordia 861
 (missa) missas 18
 (mitto) misi 49; misisse 1378; misit 115, 437, 1365, 1384, 1385, 1388, 1389; missam 1820; missi 893, 895; mittam 436, 1372, 1387; mittet 1388; mittit 437, 1383, 1793; mittitur 1379-1380, 1381, 1382
 (modernus) modernos 187; modernum 816
 modicum 1025
 (modulo) modulatis 17-18
 (modus) modum 1558, 1670, 1692; modo 415, 969, 970, 991, 1062, 1126, 1242, 1694, 1747
 (moles) molis 160
 momentum 669; momenta 1439
 (monachus) monachi 1948; monachis 1950; monachorum 1939
 (mons) monte 953
 (mordo) morderet 11
 (morior) mori 1024, 1024; moritur 1010, 1010, 1029; moriuntur 1030; mortuus 1269, 1291, 1291-1292, 1875; mortuus 18, 1336; mortuo 1025, 1279, 1719; mortuorum 1397, 1477; mortuos 1394, 1401; mortuum 1103, 1111, 1124, 1721, 1729
 mors 839, 1422; mortem 1290; morti 737; mortis 1850; mortem 1164-1165
 mortalis 849, 1592; mortale 1268, 1712, 1730; mortalem 193
 mortaliter 1910, 1916
 (mos) more 728
 (motabilis) motabilem 214
 motabiliter 1643

- movere 665; moveri 220
 mox 723, 1321, 1862, 1934, 1941, 1949, 1955
 Moyses 262, 609, 620, 830, 831, 985, 1579, 1634; Moyses 114; Moysen 114, 340, 348, 646, 695, 865, 876
 (mulier) muliere 422, 1102, 1102; mulierem 735-736; mulieris 721-722; mulieribus 1338, 1339
 (multus) multaque 288-289; multas 851; multi 1799; multis 737, 855, 1206, 1962; multos 33, 46
 multiplex 761, 827
 multipliciter 1107-1108, 1132, 1149, 1339
 (multitudo) multitudine 657, 668, 676, 1358; multitudinem 671, 1351
 (mundo) mundando 798; mundans 1512; mundatum 778
 (mundus) mundi 125, 195, 359, 611, 617, 1031, 1187, 1193, 1469, 1484, 1739; mundo 1954; mundum 595, 599, 602, 606, 614, 621, 665
 (musicus) musici 51
 (mutabilis) mutabilem 213, 220
 mutabiliter 1642
 (muto) mutetur 216; mutor 215
 (mutuo) mutuato 26
 mysterium 543, 571; mysteria 895

 Nabucodonosor 683, 854
 nam 76, 83, 96, 132, 300, 303, 313, 347, 534, 535, 596, 607, 619, 646, 715, 754, 795, 808, 827, 921, 932, 1012, 1079, 1170, 1242, 1282, 1295, 1314, 1386, 1461, 1464, 1537, 1542, 1619, 1632, 1686, 1712, 1722, 1731, 1874, 1885, 1943
 namque 894, 1108
 (nascor) nasceretur 994; nascitur 724, 725; nati 1026; natum 751, 752, 1102, 1109, 1123, 1230; natus 733, 765, 1088, 1110, 1232
 (natalis) natali 62
 natura 507-508, 1202, 1204; naturam 272, 712, 1098, 1198, 1210; naturas 1085, 1199, 1219, 1223; nature 489, 828, 830, 1077, 1696, 1902; naturis 1225
 (naturalis) naturalem 546; naturali 1521
 naufragium 1593
 ne 387, 552, 553

 nec 84, 98, 146, 147, 265, 313, 416, 421, 428, 494, 506, 546, 558, 606, 608, 612, 755, 820, 918, 963, 1010, 1011, 1121, 1123, 1257, 1296, 1453, 1536, 1820, 1955, 1964
 (necessarius) necessaria 1521, 1530, 1531; necessarias 571; necessarie 549, 603
 (necessitas) necessitatis 1544-1545, 1563
 nedum 29, 78, 312, 367, 738, 759, 763-764, 774
 (nego) negantes 373, 391; negarunt 1219; negaverunt 641, 775, 1217; negavit 805, 808, 811
 nemo 11, 139, 1445; neminem 1443
 neque 23, 84, 130-131, 169, 147, 170, 180, 181, 182, 203, 204, 205, 216, 217, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 314, 377, 412, 433, 447, 447-448, 506, 508, 549, 603, 609, 753, 764, 765, 839, 959, 977, 978, 980, 993, 997, 1060, 1065, 1080, 1123, 1124, 1125, 1172, 1259, 1260, 1275, 1301, 1407, 1444, 1445-1446, 1452, 1521, 1658, 1668, 1702, 1747, 1748, 1759, 1820, 1821, 1964, 1965
 nequiter 1168-1169
 nequitia 72
 nescio 84; nescientem 251; nescierunt 1434; nescire 566, 1452
 (nescius) nescium 251
 (Nestorius) Nestorium 1215
 nichil 993
 Nicolaus 3-4; Nicolaum 1985
 (nigromanticus) nigromanticum 1072
 nihil 90, 119, 259, 277, 301, 470, 471, 638, 1030, 1140; nihilum 636, 909; nihilo 635-636, 636, 1026
 nihilominus 292
 nil 1980
 nimis 161, 822
 (nimius) nimia 57; nimium 816
 nisi 72, 139, 339, 385, 437, 740, 743, 768, 834, 909, 911, 925, 1460, 1461, 1544, 1548, 1581, 1775
 (nisus) nisu 71, 1822
 (nitor) nitentes 614
 Noe 871
 (nolo) noli 1583
 nomen 173 nomine 1550, 1831; nominis 3
 (nomino) nominantur 658
 non 12, 14, 33, 41, 50, 51, 52, 53, 54, 69, 90, 117, 122, 123, 130, 137, 144, 145,

- 146, 150, 156, 157, 158, 159, 162, 180,
192, 202, 203, 213, 214, 215, 217, 223,
224, 233, 234, 241, 242, 250, 251, 265,
267, 270, 274, 282, 284, 285, 288, 289,
290, 291, 293, 302, 313, 316, 323, 327,
336, 339, 341, 347, 349, 355, 356, 364,
377, 379, 384, 402, 411, 412, 413, 421,
422, 424, 428, 433, 437, 443, 452, 456,
457, 465, 479, 480, 482, 490, 499, 505,
507, 508, 519, 520, 522, 523, 525, 527,
528, 530, 532, 534, 536, 545, 547, 548,
553, 556, 559, 560, 567, 575, 576, 585,
586, 596, 597, 598, 603, 606, 608, 622,
632, 636, 645, 669, 673, 674, 675, 681,
694, 715, 725, 743, 749, 753, 754, 755,
766, 795, 804, 808, 810, 814, 817, 819,
821, 834, 836, 839, 910, 917, 923, 926,
934, 938, 944, 946, 951, 959, 961, 965,
966, 968, 977, 983, 988, 992, 1005,
1007, 1010, 1012, 1024, 1027, 1044,
1053, 1058, 1060, 1064, 1071, 1079,
1087, 1098, 1105, 1106, 1112, 1116,
1120, 1122, 1127, 1129, 1132, 1138,
1139, 1145, 1152, 1159, 1161, 1169,
1172, 1184, 1187, 1200, 1201, 1210,
1211, 1212, 1213, 1214, 1235, 1239,
1241, 1250, 1257, 1259, 1263, 1269,
1274, 1280, 1283, 1287, 1290, 1292,
1295, 1301, 1330, 1332, 1338, 1353,
1360, 1378, 1380, 1385, 1394, 1406,
1408, 1426, 1433, 1438, 1451, 1459,
1462, 1472, 1477, 1484, 1501, 1506,
1513, 1520, 1523, 1525, 1531, 1534,
1535, 1545, 1546, 1548, 1554, 1563,
1580, 1581, 1584, 1619, 1629, 1632,
1634, 1639, 1642, 1644, 1647, 1650,
1651, 1654, 1658, 1668, 1669, 1673,
1686, 1701, 1721, 1729, 1747, 1759,
1760, 1761, 1770, 1773, 1785, 1787,
1793, 1798, 1799, 1807, 1812, 1829,
1839, 1846, 1863, 1864, 1873, 1885,
1910, 1918, 1932, 1940, 1941, 1955,
1957, 1964, 1974, 1979
- (nonagesimus) Nonagesimo 1987
nondum 404
(nonnullus) nonnullos 39, 40, 664, 848, 1006
(nosco) notus 663; novi 780
nota 81
(notio) notiones 532, 537; notionum 534
(notionalis) notionali 1463
(noto) notant 325-326, 327
- novitas 611
noviter 1658
(novus) novissima 1470; Novo 855
(nox) nocte 17, 1018, 1877
nubes 266
(nudus) nuda 947, 1458; nude 301, 1311,
1965
nullatenus 21, 732, 1254
nullus 10, 22, 22, 22-23, 315, 1261; nulla
644, 1255, 1382-1383; nullam 1383
nullo 416, 1061; nullum 113, 137, 1919-
1920;
(numerus) numero 645, 647; numerum 658,
661
numquid 406
nunc 11, 24, 1163, 1978, 1979
nunquam 766
(nuntio) nuntiante 733, 812
(nutrio) nutriretur 1695
- o 68, 69, 174, 253, 318
(obedientia) obedientie 704
(obex) obicem 1544
(obligo) obligatur 1587
obrumbratio 217-218
obsecro 71
(observo) observare 999
(obsto) obstante 1459; obstantibus 293
(obstinatus) obstinati 679
(occido) occidit 880
octo 832
(oculus) oculis 262, 947, 1459
odium 325
(offero) offerebat 830-831
officium 1574; officiis 56
(oleum) oleo 1091, 1091, 1831
olim 34, 1041
omnis 307, 714, 721, 767, 768, 1049, 1050,
1587; omne 111, 112, 113, 136, 275,
300, 1399; omnem 177, 219, 237, 247,
278, 297, 309, 320, 334, 363, 398, 408,
418, 429, 460, 467, 474, 491, 502, 510,
569, 580, 599, 621, 639, 649, 685, 697,
708, 717, 729, 735, 745, 757, 772, 781,
789, 802, 841, 859, 872, 885, 898, 905,
914, 921, 928, 937, 944, 957, 974, 995,
1022, 1057, 1070, 1095, 1118, 1135,
1150, 1167, 1180, 1191, 1208, 1233,
1248, 1264, 1272, 1293, 1306, 1318,
1331, 1342, 1359, 1373, 1374, 1390,
1402, 1417, 1429, 1447, 1480, 1487,

- 1495, 1502, 1516, 1527, 1552, 1567, 1585, 1604, 1625, 1636, 1653, 1662, 1672, 1680, 1715, 1724, 1733, 1742, 1754, 1765, 1778, 1790, 1802, 1817, 1834, 1841, 1858, 1867, 1879, 1897, 1906, 1936, 1960; omnes 85, 86, 87, 351, 389, 404-405, 471, 716, 770, 771, 890, 892, 978, 1000, 1013, 1192-1193, 1327, 1405, 1412, 1414-1415, 1490, 1492, 1493, 1519, 1529, 1550, 1647, 1654, 1663, 1673, 1681, 1868; omni 206, 225, 719, 764, 775, 799, 805, 917, 932, 933, 934, 941, 1398; omnia 88, 90, 94, 234, 242, 252, 269, 274, 295, 325, 413, 582, 626, 628, 637, 820, 864, 868, 875, 888, 903, 908, 909, 912, 924, 927, 943, 946, 947, 1030, 1032, 1078, 1100, 1126, 1127, 1133, 1141, 1185, 1425, 1426, 1458, 1467, 1472, 1693, 1966, 1982; omnibus 81, 95, 867, 867, 917, 920-921, 921, 923, 966, 1519, 1561; omnium 91, 223, 241, 624, 624, 692, 1310, 1424, 1953, 1981
- omnino 202
- omnipotens 273, 277, 294; omnipotentem 269, 280, 293
- (operatio) operatione 1240; operationes 1245
- (opero) operantem 413; operari 12; operatur 415, 921, 991, 1242-1243; operatus 901, 902, 924; operor 1243
- oportet 73, 185, 1492
- oppositum 1288, 1681, 1779-1780, 1817-1818
- opus 10; opera 382, 415, 897, 924; opere 750, 818, 1235, 1241,
- oratio 1832; orationes 1913
- (ordino) ordinata 289
- (ordinatio) ordinationem 97
- ordo 559; ordine 1587; ordinem 29; ordines 656; ordinis 4, 1608, 1849, 1985
- (orent) orent 1831
- (organizo) organizato 722, 981-982
- originalis 703, 826, 1542, 1543; originale 712, 718-719, 723, 731, 746-747, 754, 759, 774, 778, 806, 809, 814, 819, 835, 843; originali 691, 724, 736-737, 739, 764, 768, 778, 785, 794, 798, 804, 808, 1301, 1882, 1893, 1902
- (Origines) Originem 492, 999, 1192
- (orior) oritur 880
- os 1793; ore 79, 85, 426, 756, 1758, 1770, 1777, 1784; oris 80, 1564
- (os) ossa 1116, 1130
- (osculum) oscula 6
- (ostendo) ostendit 303, 357, 865, 868, 876-877, 879, 890, 984, 1108, 1149; ostensum 1156-1157, 1176
- ostiatim 20
- (ovis) oves 869
- palam 14, 1962
- (palma) palmarum 8-9
- (palpo) palpandum 1115-1116, 1341; palpate 1116
- (pando) pandit 1311; panditur 611
- panis 1617, 1666, 1666, 1668, 1676, 1684, 1685, 1691, 1702, 1703, 1815; pane 37; panem 10, 20, 1620, 1634, 1635
- (papa) papam 1865; pape 3, 1988
- (paradisus) paradisi 1895, 1926, 1927, 1934, 1941, 1943
- paradiso 693, 705, 713, 1313-1314, 1574
- parasceve 1287
- (parens) parentes 688, 702; parentibus 732-733
- (pario) paries 1093; peperit 407, 1110
- pariter 48, 57, 78-79, 117, 290, 290, 433, 446-447, 448, 455-456, 693, 1199, 1659
- pars 918, 1506, 1507, 1539; partem 672; partes 1283, 1304, 1595
- (participatio) participationem 1100
- (parturio) parturiebam 405; parturiret 407
- parvulus 1088; parvula 807; parvuli 1569, 1890; parvulis 102, 809, 1553-1554; parvulorum 1882, 1893, 1900; parvulos 1565-1566
- (parvus) parva 25
- passibile 1268, 1712, 1729-1730
- (passio) passionem 1903; passiones 324, 525
- (passivus) passiva 270, 531
- (patefio) patefactum 150
- (pateo) paterent 27; patet 761, 854
- pater 7, 24, 43, 67, 75, 100, 1089, 1257, 1258, 1259, 1261, 1262, 1630, 1968; Pater 226, 333, 370, 378, 381, 381, 382, 382, 386, 414, 415, 416, 464, 478, 479-480, 481, 500, 521, 527, 972, 991, 1074, 1080, 1242, 1243, 1244, 1260, 1260, 1380, 1383, 1384, 1388, 1399, 1460, 1461, 1464, 1635; Patre 379-380, 380, 388, 423, 424, 426, 427, 433, 434, 435, 435-436, 436, 438, 439, 440, 446, 447,

- 448, 455, 493, 496, 497, 500, 1373, 1380, 1381, 1382; Patrem 368, 385, 411, 487, 496, 496, 514, 514-515, 580, 1064, 1071, 1255-1256, 1377, 1456; patres 1134, 1536; patri 1; Patri 1202; Patris 391-392, 501, 586, 587, 1253, 1351, 1363, 1550; patrum 628, 1303, 1310, 1320, 1324, 1327, 1524, 1904
- paternitas 529, 530, 532, 538
- (patior) pati 65; passum 1102-1103, 1123-1124; passus 1269
- patria 62, 170
- (patriarcha) patriarcham 731
- (patrinus) patrini 1570, 1571
- (Paulus) Paulo 855; Paulum 1059, 1096
- (pauper) pauperes 1315
- (peccator) peccatore 331-332
- (peccatum) peccata 848, 856, 1612, 1838; peccati 799, 826, 849, 1542, 1592, 1592, 1602; peccatis 727, 1610, 1832-1833, 1910, 1924, 1932, 1933, 1953-1954; peccato 716, 752, 764, peccatorum 852; peccatum 711, 718, 731, 746, 752-753, 755, 759, 760, 774, 805, 809, 825, 835, 843, 847, 860, 1599
- (pecco) peccare 285-286; peccarunt 992; peccasse 1001; peccaverunt 716, 771, 980, 1002, 1909, 1916-1917, 1918, 1940; peccavit 715, 769
- (peculium) peculio 26
- pecunia 1345
- (pecus) pecora 869
- (pes) pedes 1340; pedibus 869; pedum 5
- (pelagianus) pelagiane 730; pelagianos 1553
- Pelagius 805, 808; Pelagio 807; Pelagium 718, 746, 773, 842
- pena 1597, 1598, 1884; penam 836, 1001; penas 851
- (penalitas) penalitates 838; penalitibus 737
- penitentia 324, 1594; penitentiam 37, 332, 337, 850, 856, 857, 860, 861, 1316, 1424, 1600, 1605; penitentie 1591, 1600-1601
- (peniteor) penitentes 40, 36; penituerunt 1910
- (pendo) pependit 1131
- (penna) pennas 948
- per 19, 28, 35, 45, 59, 66, 111, 112, 124, 125, 137, 150, 186, 189, 195, 234, 316, 330, 340, 348, 356, 359, 364, 369, 545, 546, 551, 571, 611, 612, 627, 638, 646, 647, 656, 659, 661, 681, 682, 694, 721, 736, 747, 771, 779, 781, 839, 856, 861, 865, 867, 876, 880, 881, 909, 935, 941, 942, 943, 944, 969, 971, 989, 1012, 1074, 1075, 1098, 1098, 1099, 1126, 1141, 1217, 1218, 1272, 1285, 1293, 1295, 1296, 1306, 1318, 1331, 1342, 1359, 1374, 1390, 1402, 1417, 1427, 1428, 1429, 1447, 1454, 1465, 1474, 1478, 1480, 1484, 1485, 1487, 1495, 1501, 1502, 1516, 1527, 1546, 1552, 1558, 1567, 1570, 1585, 1604, 1613, 1616, 1625, 1636, 1646, 1653, 1657, 1662, 1672, 1680, 1698, 1706, 1733, 1742, 1754, 1765, 1778, 1785, 1790, 1802, 1817, 1826, 1827, 1829, 1834, 1841, 1858, 1865, 1867, 1879, 1886, 1888, 1893, 1897, 1900, 1901, 1906, 1914, 1922, 1929, 1936, 1946, 1957, 1960, 1982, 1984
- (perago) peragendam 37
- (perambulo) perambulando 33; perambulant 870; perambulat 267
- (percutio) percussi 47
- (perdo) perdidisse 704
- (perducuntur) perducuntur 1895, 1919, 1926, 1927, 1934-1935, 1941, 1949
- (peremptor) peremptores 688
- (pereo) peribunt 1013; perit 12
- (perfectio) perfectione 225; perfectionis 160, 168; perfectionum 222
- (perficio) perfecta 1510, 1582; perfecte 1917; perfecti 226; perfectum 222, 327; perfectus 226-227
- (perfidus) perfidos 335, 391, 1249, 1319, 1332, 1343, 1360
- (perfruo) perfruuntur 1957
- permanere 911, 925
- (perpetuo) perpetuanda 1578
- (perpetuus) perpetua 333; perpetuo 741, 1885; perpetuum 148, 1011, 1499
- persecutio 72, 1422; persecutionis 1562
- (persecutor) persecutore 1562; persecutorem 1853
- persequor 1822
- persona 105, 575, 576, 577, 586, 587, 726, 742, 1026, 1028, 1205, 1225, 1379, 1383, 1411-1412, 1493, 1617, 1809 personam 401, 437, 712, 1199, 1220, 1223; personarum 373, 376, 518, 523, 524-525, 530; personas 394, 463-464,

- 487, 528, 537, 1077-1078; persone 472, 478, 520, 521, 526, 557; personis 368, 379, 536, 562
 (personalis) personale 711; personales 537; personali 1463
 personaliter 574-575, 586
 (persuasio) persuasiones 550, 604
 pertinaciter 650-651
 (pertineo) pertinentia 1970; pertinere 1127
 (pertranseo) pertransibit 1807
 (pervenio) pervenietis 553
 (perversus) perversis 83
 petra 1631
 Petrus 755; Petro 1339
 (phantasticus) phantasticam 1105; phantastico 1112; phantasticum 43, 512, 601, 1121, 1129-1130, 1138
 (phariseus) pharisei 34
 (philipensis) Philipenses 1052, 1067, 1200
 philosophus 1535; philosophi 51; philosophis 124, 358; philosophos 129, 186, 197, 209, 228, 373, 614, 641, 664-665, 964;
 (phiscus) physici 50
 (pigmentarius) pigmentarii 56
 (piscis) pisces 870
 (pius) pium 224
 (placeo) placuerit 96
 (planta) plantis 1036
 (plasmo) plasmatos 690, 693; plasmavit 985
 (platea) plateas 60
 (Plato) Platonem 372, 640, 698, 996
 (plenus) plena 794, 1101; plene 1910, 1918, 1925, 1932, 1933, 1940, 1942; pleno 751
 (pluralis) plurale 728
 plura 292; plures 339, 377, 507, 519, 520-521, 522, 523, 525, 527, 528, 530, 532, 1603; pluribus 855-856
 (pondus) pondere 645, 646-648
 (pono) ponant 1544; ponendi 1162, 1178-1179; ponendo 661; ponentes 997; poni 27; ponit 592, 984, 1171, 1294, 1758, 1948; ponitur 727; ponunt 335; posito 1931-1932; positus 1855; posuerunt 119, 342, 493, 1004-1005, 1006, 1210, 1212, 1213, 1215, 1220, 1537, 1537, 1554; posuit 142, 343, 877, 1137, 1181, 1193, 1566, 1568
 (pontifex) pontifice 1558; pontificibus 45; pontificum 1972-1973, 1975
 (pontificatus) Pontificatus 1988
 populus 1274; populi 1396, 1415
 (porto) portans 582, 912, 927
 (possibilis) possibilia 269, 282-283
 (possum) posse 78, 170, 170, 282, 289, 295, 364, 365, 607, 1099; possemus 547; posset 277, 597, 911, 925; possit 1080; possunt 557, 1112, 1172; potens 172, 304; poterat 362; poterit 128; potes 274; potest 284, 290, 384, 608, 612, 743, 834-835, 1384, 1545, 1549, 1581
 post 636, 636, 669, 692, 825, 847, 865, 1011, 1025, 1027, 1290, 1295, 1460, 1593, 1963
 (posterior) posteriori 123, 356; posterius 471
 postquam 1728
 pote 187, 271, 283, 632, 888, 1574, 1575, 1576
 potentia 204, 270, 283, 289, 655, 948; potentiam 942, 943, 944, 970
 potestas 1807; potestate 76-77; potestatem 1162, 1178; potestates 1857
 (potior) potiori 123; potissime 352, 512, 843; potissimum 136; potius 54, 452-453, 494, 549, 1138, 1434, 1703, 1853
 potus 1624, 1634; potum 1694
 (pravitas) pravitatis 1986, 5
 pre 793, 794, 1137
 (prebeo) prebuisse 1116; prebuit 1341
 (precedo) precedent 1425; precedere 699; precedet 1420, 1476, 1483, 1486
 preceptorem 493
 preceptum 151; precepta 851
 (precindo) precindat 95
 (precipuus) precipue 1192; precipui 1686-1687
 predicatio 1423
 (predicator) predicatorum 4, 29, 1985
 (predico) predicans 20; predicavi 87
 (predico) predicta 1460, 1652, 1660, 1671, 1679, 1896, 1913, 1921, 1928, 1944; predictis 812-813, 1453; predicto 1324; predictos 668; predictum 570, 601; predixerat 1372; predixerunt 1354; predixit 1313, 1368
 (prefor) prefatum 1294
 (premitto) premittitur 1525
 premium 70-71
 presbyter 1799; presbyteros 1830
 (prescio) prescivit 288
 presentia 946, 1812, 1813; presentiam 941-942, 942, 969

- presertim 210, 228-229, 335, 343, 391, 460-461, 511, 570, 581, 592, 601, 640, 650, 698, 718, 746, 758, 773, 803, 815, 842, 849, 854, 860, 929, 1023, 1119, 1151, 1168, 1181, 1249, 1273, 1286, 1294, 1319, 1332, 1343, 1360, 1528, 1553, 1561, 1568, 1586, 1592, 1605, 1779, 1791, 1818, 1868, 1889, 1947, 1961
 (preses) presides 53
 (presum) presenti 66, 1040; presentibus 81-82, 816
 (presumptio) presumptione 57
 presto 406
 preter 271, 341, 349
 (preteritus) preteritam 291; preterito 610, 695
 (primogenitus) primogenitum 1110
 primus 769, 804; prima 1478, 1593; primas 964; primis 109, 965; primo 671, 1574, 1610, 1848; primos 688, 699, 702; primum 110-111, 230, 670
 (princeps) principes 1856-1857; principibus 1396
 principium 146, 230, 595, 600, 602, 607, 998, 1534; principii 456; principio 457, 577, 610, 620, 654, 978, 988, 1000, 1047, 1193, 1537
 (prior) priori 123, 356; prius 447, 458, 466, 471, 473, 484, 1520, 1840
 priusquam 780
 (privo) privabuntur 1885; privatum 738
 (privilegium) privilegio 822
 pro 18, 20, 64, 575, 576, 586, 587, 661, 727, 732, 1153, 1398, 1512, 1569, 1597, 1910, 1913, 1924, 1932, 1953, 1978, 1979, 1990
 (probabilis) probabile 121; probabiles 1521-1522
 (probo) probandi 1522; probare 602; probati 74; probari 612
 (procedo) procedens 506; procedentem 413; procedentes 394-395, 465, 521-522; procedere 113, 433, 443, 446, 455; procedit 388, 436, 438, 438, 439, 440, 515-516, 1373, 1379, 1380, 1381, 1382; processu 396, 426; processisse 423; processissem 21-22; processit 437
 processio 520, 531, 533, 538; processionem 394, 398-399; processiones 518
 processus 565
 (procurro) procurarunt 63; procuravi 29
 (prodeo) prodere 810; prodii 427
 (prosum) prodesse 1554
 (produco) producentes 464, 520; produxisse 636
 profiteor 84, 98, 1950; professus 566; profiteantur 1570-1571; profitetur 618, 1944
 (progenies) progenie 707
 proles 1576; prolis 1575
 (prologus) prologo 7
 (promitto) promiserunt 1570; promisso 1571
 (promptuarius) promptuaria 1876
 (promulgo) promulgavi 86
 (propagatio) propagationem 1574-1575
 prope 83
 propheta 117, 172, 215, 243, 295, 726, 897, 950, 1330, 1357, 1368, 1370, 1395, 1411, 1492; prophetam 659, 695, 777, 784, 868, 1485, 1957; prophetarum 151, 610; prophete 1353
 (proprius) propria 25, 1337, 1350; propriam 990; proprie 323, 326, 336, 574, 585, 637, 1534, 1850; propriis 1336
 proprietas 536; proprietates 530, 535
 propter 865, 876, 889, 893, 902, 903, 904, 1081, 1082, 1588
 (proselitus) proselitos 33
 (prosum) prosim 102
 (protestor) protestatur 1340
 (protraho) protrahente 672; protrahuntur 1942
 prout 603, 1314, 1346
 (proverbium) Proverbiis 329, 404
 providentia 2, providentie 961
 psalmista 117-118, 161, 255, 264-265, 304, 380-381, 383, 386, 403, 424, 948, 954, 1090, 1189, 1329, 1601; psalmistam 551, 989, 1012
 (psalmodia) psalmodiam 17
 (psalmus) Psalmo 328; psalmo 800; psalmos 15
 (psalterium) psalterio 118
 (publico) publicarunt 230; publicatum 1827
 (publicus) publica 76; publice 1962
 (pudor) pudoris 751, 751
 (pugno) pugnantis 682
 (pulcher) pulchre 554
 pulvis 1014
 (punio) punitus 652
 purgatorium 1911, 1919, 1942; purgatorio 1926-1927, 1954
 (purgo) purgandorum 1301; purgentur 1912
 purus 207; purissimus 767; purum 183, 1098

- pusillis 81, 103
 (puto) putaverunt 229
- (quadagesimus) quadagesima 1348
 quamdiu 1676
 quamplures 1020, 1031
 quantitas 1669, 1691, 1691, 1693; quantitate 159, 160, 1669, 1703
 quanto 306
 (quantus) quantum 170, 314, 1798
 quasi 49, 277, 797, 1001, 1141, 1670, 1850
 quatenus 92, 1974
 quatinus 27, 1560
 quatuor 16, 210, 530, 534, 535
 -que 49, 56, 99, 105, 301, 368, 394, 401, 440, 488, 644, 678, 714, 753, 825, 836, 881, 892, 1043, 1119, 1225, 1241, 1282, 1283, 1324, 1337, 1338, 1350, 1367, 1371, 1377, 1409, 1544, 1713, 1722-1723, 1732, 1740, 1752, 1760, 1763, 1771, 1800, 1807, 1808, 1811-1812, 1813, 1957, 1972, 1980, 1989
- quemadmodum 1410
 (quero) querere 1583, quesieris 552-553
 (questio) questiones 87-88
 qui 12, 27, 41, 74, 89, 98, 114, 115, 117, 119, 129, 141, 184, 187, 189, 198, 209, 229, 304, 306, 335, 342, 343, 348, 351, 352, 370, 388, 389, 405, 435, 438, 440, 443, 451, 493, 513, 570, 582, 588, 592, 597, 601, 641, 661, 665, 718, 721, 723, 731, 742, 758, 769, 770, 774, 803, 811, 816, 843, 844, 866, 868, 870, 880, 890, 893, 929, 959, 961, 962, 964, 1004, 1006, 1015, 1023, 1024, 1039, 1040, 1073, 1076, 1081, 1097, 1120, 1136, 1151, 1168, 1181, 1189, 1192, 1210, 1211, 1213, 1215, 1217, 1234, 1236, 1249, 1281, 1286, 1294, 1297, 1302, 1319, 1332, 1343, 1354, 1357, 1360, 1365, 1371, 1373, 1410, 1457, 1485, 1528, 1530, 1554, 1568, 1586, 1638, 1657, 1739, 1774, 1786, 1788, 1791, 1792, 1810, 1815, 1856, 1863, 1876, 1890, 1909, 1911, 1916, 1947, 1948, 1953, 1962; cui 77, 1877, 1982; cuius 43, 602, 1506; qua 438, 677, 1080, 1324, 1326, 1379, 1469, 1509, 1510; quam 44, 63, 78, 81, 82, 175, 319, 447, 448, 625, 643, 644, 735, 1352, 1506, 1588, 1644, 1652; quas 85, 86, 88; que 68, 70, 107, 125, 195, 243, 259, 263, 282, 286, 287, 288, 289, 330, 359, 378, 379, 434, 490, 505, 507, 509, 519, 521, 522, 523, 525, 527, 528, 530, 532, 537, 555, 645, 646, 651, 657, 659, 681, 694, 740, 820, 864, 875, 901, 908, 935, 946, 984, 989, 993, 1020, 1112, 1133, 1146, 1172, 1185, 1246, 1353, 1426, 1507, 1684, 1691, 1693, 1695, 1702, 1703, 1884, 1924, 1932, 1933, 1940, 1954, 1957, 1968, 1970; quem 217, 815, 1388, 1889; quibus 87, 163, 489, 779, 786, 1101, 1438, 1439, 1519, 1522, 1524-1525, 1569-1570; quo 111, 112, 113, 136, 137, 160, 172, 184, 193, 207, 215, 225, 234, 243, 252, 254, 260, 264, 272, 276, 294, 306, 307, 340, 369, 577, 588, 597, 609, 611, 618, 626, 637, 651, 659, 675, 716, 755, 770, 836, 971, 1065, 1176, 1188, 1189, 1194, 1303, 1329, 1330, 1434, 1444, 1452, 1491, 1557, 1562, 1579, 1632, 1637, 1814, 1819, 1890; quod 38, 59, 77, 85, 112, 113, 255, 265, 274, 280, 284, 300, 302, 303, 316, 323, 340, 347, 357, 378, 385, 402, 413, 424, 434, 435, 436, 449, 457, 465, 471, 472, 477, 482, 498, 500, 505, 508, 513, 518, 520, 521, 522, 524, 525, 527, 529, 531, 533, 543, 544, 550, 554, 574, 585, 589, 595, 637, 647, 672, 677, 694, 715, 721, 725, 741, 763, 792, 795, 804, 807, 817, 819, 825, 830, 847, 864, 865, 866, 875, 876, 877, 880, 888, 890, 891, 892, 901, 908, 910, 919, 920, 923, 926, 932, 934, 941, 945, 964, 977, 982, 983, 984, 987, 989, 990, 991, 993, 1002, 1009, 1010, 1011, 1034, 1043, 1044, 1045, 1074, 1075, 1077, 1080, 1087, 1107, 1129, 1132, 1139, 1140, 1145, 1155, 1159, 1160, 1161, 1170, 1183, 1187, 1200, 1203, 1204, 1215, 1230, 1241, 1243, 1246, 1252, 1258, 1263, 1267, 1268, 1269, 1274, 1279, 1282, 1286, 1290, 1294, 1300, 1304, 1309, 1312, 1314, 1320, 1323, 1335, 1337, 1344, 1345, 1348, 1363, 1368, 1386, 1393, 1394, 1407, 1420, 1432, 1435, 1437, 1458, 1459, 1467, 1471, 1476, 1477, 1483, 1484, 1490, 1498, 1500, 1519, 1531, 1541, 1545, 1557, 1565, 1568, 1573, 1586, 1591, 1608, 1615,

- 1616, 1619, 1628, 1641, 1644, 1649, 1651, 1656, 1660, 1665, 1670, 1675, 1678, 1683, 1686, 1690, 1696, 1700, 1704, 1708, 1709, 1712, 1718, 1722, 1727, 1728, 1731, 1736, 1739, 1745, 1752, 1757, 1762, 1768, 1770, 1771, 1772, 1782, 1783, 1785, 1792, 1796, 1797, 1800, 1805, 1806, 1808, 1809, 1811, 1819, 1825, 1828, 1837, 1839, 1844, 1861, 1862, 1871, 1873, 1882, 1885, 1890, 1893, 1895, 1900, 1904, 1909, 1912, 1913, 1916, 1920, 1924, 1928, 1931, 1932, 1935, 1939, 1943, 1948, 1953, 1957, 1962; quorum 164, 1026, 1028, 1612, 658, 856; quos 86, 383, 889, 891, 1469, 1584;
- quia 11, 24, 30, 31, 42, 48, 64, 75, 79, 83, 84, 160, 168, 206, 269, 283, 499, 536, 547, 610, 671, 714, 732, 766, 768, 811, 812, 813, 822, 903, 943, 945, 1040, 1076, 1116, 1184, 1236, 1260, 1380, 1381, 1382, 1400, 1414, 1415, 1535, 1587, 1598, 1668, 1850, 1919
- quicquam 385
- (quicumque) quacumque 576; quecumque 295; quemcumque 540; quibuscumque 1846; quocumque 752 quoscumque 390
- (quidam) cuidam 138-139; quadam 1124; quamdam 189, 1098, 1099; quasdam 1779; quibusdam 1001; quedam 282, 505, 933; quemdam 42, 1275, 1286, 1791, 1889, 1947, 1961; quodam 970; quosdam 129, 197-198, 335, 963, 1818
- quidem 380, 883, 942, 947, 1314
- quilibet 713, 714, 1270, 1384, 1535, 1586-1587; cuiuslibet 106, 945; qualibet 919; quelibet 981, 1312; quolibet 987
- quinimmo 232, 240
- (quingagesimus) quingagesima 1364
- quinquaginta 1969
- quinque 532, 533-534
- quippe 1049
- quis 743, 834, 951, 971, 1357, 1548, 1557, 1694, 1830, 1847; quid 565, 1163, 1177
- quisquam 84; quemquam 302; quosque 1041
- quoad 689, 690
- quomodo 866, 911, 925
- quoniam 1315, 1316
- quotiescumque 1611, 1622-1623
- quocumque 753
- quoque 126, 149, 360, 1559
- quousque 1040
- (Raimundus) Raimundum 42, 513, 570, 601, 1072, 1294, 1528, 1568, 1586; Raimundi 1263
- rancor 325
- (rapina) rapinam 1053, 1201
- (rapio) rapitur 1770
- (ratio) ratione 556, 934, 1521, 1530, 1748, 1751; rationem 546; rationes 548, 549, 571, 603; rationis 563; ratione 1933
- rationalis 722, 981, 1035; rationalem 1175, 1196; rationali 968
- realiter 183, 526, 1631, 1643, 1667-1668
- (rebaptizo) rebaptizandos 1555
- (receptator) receptatoribus 30
- (recindo) recindat 95
- (recipio) recipio 97
- (reclamo) reclamasset 22
- (reconcilio) reconciliati 771
- (redeo) redeat 1015; redeunt 1686; redierit 1702
- redemptorem 68-69
- (redimo) redemisse 1113; redemisti 1115
- (redigeo) redigerentur 909
- refero 59, 1981; referant 1459-1460; referendo 59; referente 115; refert 499, 830, 831, 833, 929, 962, 1435, 1810; referunt 1444, 1471; relata 514, 515; retulit 1368, 1386, 1408-1409
- regnum 740, 744, 835, 857, 1315, 1316, 1317, 1436, 1499-1500, 1549
- (rego) regere 665
- (regredior) regressus 1421
- regula 415-416, 427; regulam 1970
- (relabor) relapsos 40
- relatio 535; relationes 528, 534
- relegatio 70; relegationem 63; relegationis 1989
- (relego) relegari 62-63; relegati 707
- (religio) religionis 1587
- (reliquus) reliqui 39
- (remaneo) remanent 1667; remanet 1691; remanserat 1287; remansit 1281, 1296, 1703
- remedium 827, 850, 859, 1542, 1575, 1592; remediis 835
- (remitto) remisistis 1612; remisisti 1602; remissa 1612; remittebatur 835-836, 838; remittendam 849; remittendum 826; re-

- mitteretur 853; remittitur 1543, 1595, 1596; remittuntur 839-840, 1837-1838
 (renascor) renascatur 740; renascens 881; renatus 743, 834, 1548
 (repentinus) repentino 1364-1365
 (repeto) repetent 1018, 1877
 (repleo) replebitur 787
 (reprehendo) reprehenderet 11; reprehensus 652
 reprobo 938; reprobet 94
 (reprobus) reproborum 1871; reprobos 1498
 res 505, 933; rebus 917, 921, 923; rei 945; re 917, 920, 933, 941; rem 921; rerum 222, 561, 598, 624, 695, 1523
 (resisto) resistente 676
 (resono) resonantibus 60; resonassem 18
 (respectus) respectu 711
 (respondeo) respondit 1438
 (respuo) respuunt 844
 (restituo) restitues 1436
 (resumo) resumpsit 1326
 resurrectio 1423, 1477; resurrectione 1348-1349, 1364, 1955; resurrectionem 1296, 1963; resurrectionis 1720
 (resurgo) resurrexerat 1345; resurrexit 1337, 1728
 (resuscito) resuscitavit 1326-1327
 (retundo) retunditur 38-39
 reus 1789
 (revelatio) revelationem 612
 (revelo) revelandum 895, revelare 1452; revelavit 696
 (revertor) revertatur 1014; revertetur 1012-1013; revertitur 881, 1599
 revoco 1979; revocare 291-292
 (rex) regem 650; regi 193; regis 683
 Richardus 806; Richardum 803
 (roboro) roboratus 1852, 1855
 robur 1559, 1852, 1854
 (romanus) Romana 93; Romane 2-3; Romanis 45; romanorum 1972, 1975; Romanos 75, 124-125, 148, 132-133, 174, 195, 199, 253, 318, 358, 627, 715, 769, 1113, 1564
 ruga 1509; rugam 1514
 (rumino) ruminando 15-16
 rursum 149-150, 174, 194, 244, 245, 304, 317, 349, 350, 385, 388, 396, 403, 405, 406, 415, 589, 1090, 1092, 1163, 1164, 1165, 1166, 1244, 1329-1330, 1355, 1356, 1396, 1547, 1549, 1601, 1622, 1623, 1634, 1775, 1788
 rursus 799
 (rusticus) rusticis 1532
 (sabbatum) sabbati 1719
 (sacer) sacra 161, 302, 316, 347, 357, 379, 402, 413, 424, 508, 645, 658, 681, 694, 715, 725, 741, 910, 923, 934, 983-984, 946, 988, 992-993, 1011, 1046, 1065, 1079, 1087, 1100, 1107, 1132, 1145, 1148, 1161, 1171, 1176, 1200, 1241, 1255, 1269, 1394, 1408, 1426, 1471, 1477, 1484, 1491, 1500, 1546, 1579, 1599, 1619, 1632, 1752, 1772, 1785, 1800, 1808, 1829, 1839, 1862, 1873, 1957; sacre 728, 1020, 1206, 1509, 1969; sacrum 28-29
 sacerdos 1758, 1769; sacerdotem 1616, 1657-1658; sacerdotes 1710, 1827; sacerdotum 1701, 1806, 1820
 sacerdotalis 1608
 sacramentaliter 1643, 1660
 sacramentum 829, 1541, 1544, 1563, 1563, 1565, 1569, 1573, 1591, 1598, 1608, 1615, 1825, 1844, 1900; sacramenti 1814; sacramento 1542, 1557, 1594, 1628, 1638, 1641, 1645, 1649, 1656, 1665, 1675, 1683, 1691, 1694, 1700, 1708, 1709, 1718, 1727, 1736, 1745, 1757, 1768, 1782, 1796-1797, 1805-1806, 1837, 1840, 1847-1848, 1848, 1849, 1851, 1853
 sacrificium 828; sacrificia 830, 1901
 (sacrosanctus) sacrosancta 449, 458, 472, 482-483, 508-509, 1762-1763, 1811; sacrosancte 2, 92, 105, 1973, 1976
 (saduceus) saduceos 119
 Salomom 1028, 1397-1398
 (salutaris) salutare 1051; salutari 801
 salus 801, 1506; salutem 80, 1082, 1565
 salvator 1111; salvatoris 11-12
 (salvo) salvabit 1832; salvabitur 951
 (sanctifico) sanctificaret 1512; sanctificata 793-794; sanctificatis 794; sanctificatum 778, 785; sanctificavi 780
 sanctitas 92-93, 1974; sanctitatis 91, 104, 1274, 1972
 sanctus 266, 273, 276-277, 929, 962; Sanctus 370, 378, 388, 389, 438-439, 435, 465, 479, 480, 482, 522, 527, 796, 1075,

- 1081, 1231, 1244, 1258, 1259, 1262, 1366, 1381, 1384, 1385, 1559, 1851, 1854; sancta 93, 463, 470, 477, 1241, 1247, 1250, 1514, 1615-1616, 1709, 1713, 1722, 1731, 1771; sanctam 376, 391; sancte 7, 67, 75, 543, 554, 570-571; sancti 34-35, 1134, 1536, 1704, 1763, 1771, 1713, 1722-1723, 1732, 1740, 1752, 1800, 1811-1812; Sancti 392, 501, 586-587, 750, 818, 1235, 1236-1237, 1254, 1256, 1551; sanctis 65; sanctissime 1968; sanctissimi 1988; Sanctissimo 1, 99-100; sancto 61, 1558, 1831; Sancto 380, 386, 440, 497, 500, 740, 743, 787, 794, 803, 834, 1229, 1230, 1232, 1240, 1382, 1548, 1827; sanctorum 538, 628, 1302, 1309-1310, 1320, 1323-1324, 1327, 1352, 1524, 1904, 1931, 1962-1963; sanctum 224, 285, 661, 777, 784; Sanctum 368-369, 387, 395, 432, 443, 446, 455, 488, 497, 515, 581, 583, 592, 1065, 1071, 1255, 1364, 1378, 1378, 1385, 1457
- sane 75
- sanguis 1624, 1629, 1633, 1642, 1650-1651, 1676, 1678, 1747, 1749, 1751; sanguine 1113, 1114, 1115, 1281, 1286, 1721; sanguinem 1112, 1618-1619, 1638, 1667, 1685, 1749-1750, 1775, 1776, 1806-1807, 1821; sanguinis 1621, 1789
- sano 97; sanavit 801
- sapiens 163, 294, 360-361, 403, 426, 553, 910-911, 924, 1016, 1026; sapiente 127; sapientem 250, 252, 647, 880; sapientes 132; sapientibus 75-76
- sapientia 329, 655-656; sapientie 175, 253, 318-319
- sapor 1669
- (sarracenus) sarracenos 1235-1236, 1273
- (sartor) sartores 54-55
- satis 1176
- (satisfacio) satisfacere 78; satisfaciant 1912, 1919, 1942; satisfecerint 1932; satisfecerunt 1910, 1917, 1918, 1925, 1933, 1940, 1943, 1954
- (satisfactio) satisfactio 1597-1598; satisfactionem 1596
- scientia 255, 256, 943, 1367; scientie 175, 253, 318
- scilicet 324, 395, 434, 464, 465, 804, 813, 817, 837, 969, 1086, 1202, 1439, 1595, 1677
- scio 273, 1525; sciens 38; scientem 250, 252; scire 489, 1438, 1443-1444, 1451, 1451-1452, 1457, 1458, 1462; scit 1445, 1536
- (scismaticus) scismaticos 442
- (scribo) scripte 828, 1901; scripto 1979
- scriptura 161, 302, 316, 328, 340, 347, 357, 379, 402, 413, 424, 434, 508, 645, 659, 681, 694, 715, 725, 741, 795, 910, 923, 934, 946, 983, 988, 992, 1044, 1046, 1065, 1079, 1087, 1100-1101, 1107, 1011-1012, 1132, 1145, 1149, 1161, 1171, 1176, 1200, 1241, 1255, 1269, 1386, 1394, 1408, 1426, 1471, 1477, 1484, 1491, 1500, 1546, 1579, 1599, 1619, 1632, 1772-1773, 1785, 1808, 1829, 1839, 1862, 1873, 1957; scripturas 85, 150; scripture 728, 831, 1020, 1206, 1509, 1969
- (scruto) scrutans 953
- se 132, 170, 284, 284, 285, 287, 288, 288, 289, 301, 314, 384, 570, 602, 614, 674, 902, 903, 904, 943, 944, 953, 1054, 1147, 1153, 1202, 1378, 1384, 1385, 1511, 1529, 1566, 1570, 1670; secum 1327, 1352, 1500; sibi 655, 711, 1513, 1787
- (secludo) seclusum 159
- (sectator) sectatores 46, 1031-1032
- (secularis) seculari 41
- seculum 1438; secula 305, 1982; seculi 1089, 1433, 1808, 1811; seculorum 194, 305, 1470, 1983
- (secundus) secunda 1427, 1593, 1593-1594; secundo 7, 1427-1428, 1575, 1610, 1848-1849, 1989; secundum 979, 1002, 1228, 1252, 1253, 1259, 1260, 1262
- secus 1463, 1942
- sed 14, 29, 34, 42, 52, 54, 78, 122, 123, 124, 131, 137, 145, 147, 151, 159, 160, 183, 206, 224, 234, 241, 242, 252, 259, 312, 327, 328, 356, 364, 367, 377, 402, 413, 414, 422, 428, 433, 442, 444, 448, 452, 456, 457, 471, 479, 480, 482, 494, 549, 567, 576, 586, 587, 632, 669, 673, 674, 675, 681, 694, 699, 750, 760, 764, 766, 774, 806, 818, 821, 903, 910, 918, 923, 938, 945, 946, 960, 970, 978, 979, 981,

- 983, 1005, 1007, 1011, 1025, 1044, 1054, 1065, 1071, 1087, 1098, 1107, 1120, 1122, 1124, 1125, 1130, 1132, 1138, 1139, 1140, 1141, 1152, 1159, 1161, 1169, 1182, 1184, 1188, 1203, 1217, 1218, 1219, 1235, 1240, 1250, 1263, 1270, 1275, 1280, 1287, 1291, 1296, 1302, 1338, 1353, 1379, 1385, 1395, 1407, 1408, 1426, 1434, 1451, 1477, 1485, 1501, 1514, 1525, 1532, 1534, 1546, 1580, 1619, 1631, 1632, 1634, 1643, 1644, 1651, 1659, 1668, 1670, 1702, 1712, 1721, 1729, 1730, 1748, 1760, 1761, 1770, 1784, 1785, 1793, 1813, 1829, 1839, 1846, 1849, 1864, 1873, 1910, 1917, 1942
- (sedeo) sedebo 1414; sedet 98-99, 1351
 (seduco) seducentem 233; seducti 57
 (seductor) seductorem 234
 sedulius 19, 35, 46
 (segrego) segregavit 28
 (seipsum) seipso 675
 (semen) semine 750, 760, 818, 1235, 1250
 (semetipse) semetipsum 1054, 1067-1068, 1203
 (semino) seminantem 503; seminantes 1818-1819
 (seminarius) seminariam 736
 (semita) semitas 870
 (Semostanus) Semostanum 1059, 1096
 semper 792, 1328
 (sempiternus) sempiterna 126, 149, 360; sempiternum 148
 (senex) senes 1370; senibus 732; (senior) senioribus 1396
 (sensitivus) sensitiva 1036; sensitivam 1185
 (sensualis) sensuali 122
 (sensus) sensibus 13
 sententia 1845, sententiam 11, 79, 1508; Sententiarum 1297; sententias 86
 sentitivam 1185
 (separo) separatis 966; separet 1584
 sepius 19, 895
 septem 1073
 sepulcrum 1344; sepulcro 1280
 (sepulto) sepultum 1103, 1111; sepultus 1269, 1875
 (sequax) sequaces 997, 1004, 1119-1120, 1962
 (sequela) sequelam 836
 sequentia 554-555
 (sequor) sequentem 1325; sequitur 15, sequuntur 107-108
 (sero) serere 14
 series 1340; serie 761
 sermo 294; sermonem 972; sermones 86
 (serus) sero 1709
 (serpens) serpente 703
 servio 77
 servitium 879, 883-884, 889
 servabit 972
 servanda 1577
 (servus) serva 382; servi 1055, 1068, 1147, 1203-1204
 seu 220, 324, 508, 526, 526, 891, 932, 1073, 1237, 1311, 1463, 1522, 1826, 1978
 sexto 1987-1988
 si 7, 8, 15, 17, 18, 19, 67, 255, 256, 305, 437, 547, 801, 819, 919, 933, 948, 950, 951, 952, 953, 954, 971, 1040, 1243, 1261, 1436, 1463, 1464, 1693, 1701, 1710, 1719, 1720, 1728, 1783, 1832, 1942, 1976, 1980
 sic 29, 43, 438, 440, 449, 458, 481, 483, 498, 682, 693, 696, 705, 724, 766, 778, 785, 819, 920, 927, 965, 966, 1029, 1053, 1155, 1214, 1219, 1246, 1256, 1257, 1270, 1282, 1292, 1408, 1434, 1452, 1457, 1559, 1652, 1660, 1713, 1739, 1740, 1753, 1828, 1852, 1853, 1854, 1886, 1944, 1950, 1958
 sicut 84, 96, 130, 226, 673, 918, 920, 987, 1006, 1029, 1035, 1075, 1076, 1117, 1155, 1188, 1256, 1257, 1274, 1463, 1813, 1851
 (sidus) sidera 678, 1352
 sigillatim 989, 1190
 (sigillum) sigilli 751, 751
 (significo) significat 1578-1579
 significative 1629, 1639
 signum 1576; signa 878
 (sileo) siluit 316, 379, 424, 490, 645-646, 694, 725, 795, 910, 923, 934, 946, 1012, 1087, 1132, 1145, 1200, 1269-1270, 1395, 1408, 1426, 1501, 1546, 1632, 1773, 1785, 1829, 1839
 similis 675; simile 278; similia 292; similibus 1532-1533
 similiter 986-987
 similitudinarie 336, 1629

- (similitudo) similitudine 683, 1124; similitudinem 1055, 1068, 1147-1148, 1204-1205
- (simplex) simplicem 202
- simpliciter 107, 110, 121, 135, 144, 156, 167, 180, 192, 202, 213, 222, 232, 240, 250, 258, 269, 280, 282, 300, 312, 323, 339, 346, 355, 367, 376, 394, 401, 411, 421, 432, 446, 455, 463, 470, 477, 487, 496, 505, 518, 543, 574, 585, 595, 606, 617, 624, 635, 643, 654, 668, 688, 702, 711, 721, 735, 749, 763, 777, 784, 792, 825, 847, 864, 875, 888, 901, 908, 917, 932, 941, 968, 977, 1009, 1034, 1043, 1064, 1085, 1105, 1129, 1144, 1159, 1175, 1187, 1196, 1228, 1239, 1252, 1267, 1279, 1290, 1300, 1309, 1323, 1335, 1348, 1363, 1377, 1393, 1405, 1419-1420, 1432, 1443, 1450, 1456, 1467, 1476, 1483, 1490, 1498, 1505, 1519, 1541, 1557, 1573, 1591, 1608, 1615, 1628, 1641, 1649, 1656, 1665, 1675, 1683, 1690, 1700, 1708, 1718, 1727, 1736, 1745, 1757, 1768, 1782, 1796, 1805, 1825, 1837, 1844, 1861, 1871, 1882, 1893, 1900, 1909, 1916, 1924, 1931, 1939, 1953
- simul 291, 988, 1000
- sine 136, 638, 752, 1182, 1668, 1691, 1721
- (singularis) singulari 728
- singulariter 312-313, 731, 807, 1096, 1637
- (singulus) singula 88, 259, 1970; singulas 85; singulis 95; singulos 330
- siquidem 31, 56, 386, 670, 688-689
- (sisto) sistit 1011
- (sitis) sitim 1171
- situs 560
- sive 524, 767, 767, 1398, 1399, 1797, 1797, 1798, 1799
- sol 880, 1257; solis 919, 1256; solem 187, 877
- sollemniter 62
- sollicita 10
- solum 968-969
- solummodo 1751
- solus 139, 313, 341, 587, 763, 1461, 1464, 1651; sola 596, 1034, 1240; solam 1159, 1169; soli 194, 663; solo 423, 428, 433, 690, 1081, 1239; solum 138, 340, 377, 576, 770, 821, 1061, 1064, 1071, 1106
- (solutio) solutionem 1583
- (solvo) solvite 1221
- (somnia) somniabunt 1370
- (somnia) somnia 1370
- (somnia) somnum 1958
- (sonus) sonitu 1365
- spacium 189-190
- (specialis) speciali 492, 958, 970, 996, 1016, 1058, 1072, 1209, 1234
- specialiter 806, 970-971
- species 1677, 1761; specie 1410; speciebus 1686, 1815; speciei 127, 361
- (speciosus) speciosum 672
- (spero) sperandarum 598, 1523
- spes 325
- spiracio 531
- spiraculum 986
- spiratio 519, 524, 529, 531, 533, 535-536; spiratione 457; spirationibus 457
- (spiratus) spiratu 1237
- (spiro) spirans 506; spirant 1030; spirare 524; spirari 525; spirat 515; spirata 506; spiratur 515; spiravit 985
- (spiritualis) spirituales 654, 657-658, 1838
- spiritus 184, 207, 208, 800, 891, 892, 1012, 1014-1015, 1116; Spiritus 370, 378, 387, 388, 389, 392, 435, 438, 465, 478-479, 480, 481, 501, 522, 527, 586, 750, 796, 818, 1075, 1080, 1231, 1235, 1236, 1243-1244, 1254, 1256-1257, 1258, 1259, 1262, 1366, 1381, 1383, 1385, 1551, 1558-1559, 1559, 1851, 1854; spiritu 64, 77, 185; Spiritu 380, 386, 439-440, 497, 500, 740, 743, 787, 794, 834, 1229, 1230, 1232, 1240, 1369, 1382, 1548, 1826-1827; spiritum 180, 183, 1165, 1166; Spiritum 368, 386-387, 395, 432, 436, 443, 446, 455, 487-488, 497, 515, 581, 583, 592, 1065, 1071, 1255, 1364, 1371, 1372, 1378, 1384, 1385, 1387, 1388, 1457; spirituum 632
- splendor 590
- sponsa 100, 1508; sponse 92
- sponsus 1510
- (stallo) stallui 36
- statim 933, 1066, 1133, 1176
- (statuo) statuisse 832, 834; statuit 851; statutum 677
- status 1588; statu 691
- (stella) stellas 878

- sterilis 406
(sto) stare 1077; stet 1852; steterunt 1410
(stomachus) stomacho 8
(stultus) stulte 1017; stulti 132
sub 103, 112, 682, 683, 869, 1815
(subdo) subdita 961-962
subicio 88-89, 1970; subicit 90; subiecisti
868-869; subiecta 959; subiecto 918,
1668, 1669-1670, 1692; subiectum 90
(subiectio) subiectione 103-104
(subiugo) subiugatum 737
(sublimis) sublime 544
(submissio) submissione 104
submitto 89, 1971
substantia 205, 507, 598, 1523, 1676-1677,
1684, 1693, 1702; substantiam 189;
substantias 654; substantie 489, 590,
657, 1670, 1692; substantiis 965
substantialis 1035, 1037
(subsum) subest 295
(successor) successorum 91, 93, 105, 1972,
1975
(successus) successum 827
(sudor) sudore 9, 32
(suggestio) suggestione 702
sum 64, 76, 114, 235, 245, 273, 566, 727,
1630, 1810; eram 404; erant 263, 404,
646, 1965; erat 577, 578, 965, 1014,
1047, 1048, 1330, 1631, 1712, 1722,
1731; erimus 1027; eris 1313; erit 274,
1789; ero 406; erunt 349, 1612; es 378,
381, 383, 924, 954; esse 73, 110, 111,
112, 113, 119, 121, 132, 146, 147, 154,
164, 165, 167, 188, 190, 192, 198, 199,
202, 205, 230, 232, 241, 271, 282, 284,
285, 290, 291, 302, 336, 343, 344, 346,
347, 348, 352, 355, 364, 368, 411, 421,
432, 441, 489, 496, 497, 501, 583, 592,
595, 596, 600, 602, 608, 618, 622, 629,
632, 635, 636, 637, 673, 674, 675, 843,
917, 959, 961, 969, 998, 1002, 1021,
1054, 1060, 1061, 1064, 1078, 1085,
1086, 1102, 1108, 1122, 1146, 1175,
1182, 1196, 1197, 1202, 1210, 1211,
1212, 1213, 1214, 1217, 1219, 1220,
1223, 1235, 1255, 1287, 1505, 1517,
1533, 1638, 1658, 1660, 1671, 1678,
1685, 1686, 1696, 1704, 1713, 1732,
1740, 1763, 1772, 1800, 1950; essent
878; esset 72, 675, 926, 1053, 1201,
1262, 1262-1263; est 73, 77, 83, 84,
115, 117, 136, 150, 152, 162, 170, 184,
207, 208, 215, 217, 227, 241, 243, 246,
255, 256, 280, 293, 306, 307, 315, 330,
331, 349, 359, 416, 428, 478, 479, 482,
489, 500, 501, 505, 507, 535, 536, 537,
538, 545, 546, 575, 579, 588, 589, 590,
595, 596, 597, 607, 608, 636, 637, 638,
652, 677, 755, 766, 773, 796, 891, 901,
902, 918, 919, 920, 922, 932, 933, 934,
941, 945, 986, 990, 1009, 1017, 1028,
1034, 1035, 1036, 1037, 1045, 1046,
1048, 1049, 1050, 1052, 1054, 1066,
1074, 1075, 1076, 1079, 1083, 1088,
1110, 1153, 1154, 1156, 1157, 1163,
1164, 1177, 1178, 1202, 1203, 1204,
1217, 1224, 1230, 1232, 1237, 1243,
1252, 1253, 1254, 1258, 1259, 1260,
1261, 1263, 1291, 1292, 1304, 1316,
1356, 1357, 1394, 1397, 1400, 1401,
1409, 1416, 1438, 1457, 1462, 1471,
1506, 1508, 1510, 1520, 1522, 1530,
1531, 1533, 1534, 1535, 1539, 1541,
1544, 1563, 1569, 1573, 1576, 1582,
1583, 1591, 1592, 1593, 1594, 1608,
1616, 1620, 1621, 1624, 1628, 1630,
1633, 1649, 1657, 1676, 1709, 1718,
1728, 1736, 1745, 1746, 1747, 1749,
1750, 1751, 1752, 1757, 1768, 1777,
1783, 1797, 1806, 1813, 1814, 1815,
1819, 1825, 1846, 1847, 1864, 1865,
1875, 1877, 1968, 1994; estote 226;
fore 110, 121, 135, 138, 144, 147, 156,
180, 183, 210, 213, 220, 222, 232, 240,
250, 258, 269, 280, 281, 290, 291, 293,
300, 312, 339, 346, 355, 367, 373, 376,
394, 401, 411, 412, 421, 422, 464, 471,
488, 494, 581, 600, 617, 625, 644, 670,
682, 689, 693, 696, 699, 711, 736, 750,
751, 760, 778, 784, 1058, 1071, 1097,
1236, 1239, 1679; foret 71; fuerimus
1027; fuerit 743, 767, 804, 834, 1080,
1197, 1198, 1548; fuerunt 41, 1320,
1686; fuisse 148, 424, 606, 614, 703,
997, 1000, 1122, 1123, 1145, 1152,
1193, 1229, 1274; fuisset 1676; fuit 733,
768, 769, 793, 801, 805, 808, 811, 817,
1041, 1043, 1156, 1160, 1176, 1184,
1187, 1188, 1247, 1268, 1281, 1291,
1295, 1297, 1312, 1314, 1323, 1433,
1657; futuri 1089; futuris 82; futurus
1328-1329; sim 341; sint 988; sit 44, 81,

- 171, 341, 565, 945, 1101, 1198, 1254, 1329, 1514, 1587, 1669, 1833, 1852, 1855, 1982, 1993; sumus 386, 1027, 1114, 1469; sunt 74, 125, 132, 175, 195, 242, 260, 262, 282, 305, 306, 319, 323, 326, 359, 369, 371, 472, 477, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 534, 535, 537, 548, 550, 603, 627, 628, 638, 678, 679, 705, 706, 771, 856, 892, 894, 896, 922, 947, 977, 978, 980, 983, 1003, 1020, 1040, 1245, 1274, 1321, 1459, 1491, 1520, 1642, 1890
- (summus) summa 450, 505; summo 1981; summmum 111, 135, 544
- (sumo) sumat 1783, 1797; sumit 1783-1784; sumendus 1816; sumentis 1759; sumit 1758, 1769, 1785, 1793; sumitur 574, 585, 1761; sumpsero 948; sumpsit 1131; sumpta 799; sumptum 1131; sumsit 820
- super 7, 99, 331, 389, 582, 651, 678, 897, 1350, 1352, 1356, 1365, 1566, 1831
- (superbio) superbientis 683
- (superior) superiorem 1302; superius 694, 1406-1407
- (supervenio) superveniet 796, 1231
- (suppono) supposita 526; suppositum 1224, 1224
- supra 113, 271, 1133, 1156, 1194, 1407
- (supradico) supradictis 1332-1333, 1525
- (supremus) supremum 111, 135-136
- (suspicio) suspectum 1978
- (sustento) sustentans 945-946; sustentarentur 910; sustentaretur 1695; sustentat 909, 922
- (sustineo) sustinentem 746
- (sutor) sutores 54
- (suus) sua 216, 681, 707, 755, 921, 1348, 1364, 1830, 1876; suam 28, 1013, 1014, 1049, 1311; suas 1340; sue 582, 669, 788, 913, 927, 1358, 1580; sui 146, 147, 154, 595, 600, 602, 711, 712, 726, 1222, 1785; suis 131, 303, 466, 483, 490, 513, 1349, 1387, 1622, 1958; suo 67, 117, 118, 140, 207, 577, 670, 695, 786, 800, 918, 1113, 1341, 1346; suos 498; suum 23, 58, 671, 674, 675, 880, 1110, 1115, 1340
- (symbolum) symbolo 439, 618, 628, 1081, 1133, 1134, 1231, 1270, 1305, 1400, 1524, 1536-1537
- (tabernarius) tabernarii 55
- tabula 1593
- (taceo) tacuerunt 1353; tacuit 303, 347, 402, 413, 465-466, 508, 681, 715, 1044, 1161, 1242, 1338, 1477, 1485, 1619, 1644, 1651, 1873, 1885, 1957
- (talis) tale 138, 1131, 1314, 1712, 1722, 1731; talem 68, 96, 302; tales 56, 548, 837; tali 287, 676; talia 1306, 1319; taliter 8, 127, 130, 315, 696, 833, 1041, 1696, 1704; talium 1980
- tam 44, 77, 81, 82, 544, 624, 625, 643, 644, 668, 672, 735, 847, 848, 1813
- tamdiu 1676
- tamen 326, 478, 1659
- tamquam 456, 607, 821, 1027, 1855
- (tangibilis) tangibilem 192-193
- (tantus) tante 1274; tanti 56, 1813; tantis 56; tantum 29, 41, 68, 70, 187, 339, 364-365, 379, 464, 534, 535, 536-537, 576, 960, 1065, 1124, 1125-1126, 1530, 1532, 1638-1639, 1643, 1650, 1694, 1747, 1761, 1797
- tantummodo 423, 1184-1185
- (temerarius) temerarium 1978
- templum 1220, 1221; templo 1219, 1222
- temporalis 559
- (temporaneus) temporaneum 144-145
- (temporo) temporatum 144
- (tempus) tempora 878, 1438; tempore 827-828, 828, 829, 830, 831, 833, 979-980, 1433, 1436, 1468, 1561-1562, 1581, 1712, 1722, 1731, 1901, 1901; temporibus 303, 816; temporis 827, 978, 988, 1000, 1424; temporum 999; tempus 669-670, 1819
- (tenebra) tenebrarum 1857; tenebris 879
- (teneo) tenebit 950; tenemus 545; tenenda 1038; tenendi 1520; tenendum 346, 369, 441, 458, 473, 596, 607, 1258, 1282, 1740-1741, 1753, 1763, 1800; tenent 444; tenentem 1907; tenuit 807, 810
- (termino) terminatum 157; terminatus 1987
- terminus 1462; terminum 147; termino 1462, 1463
- (tero) teritur 1760; teruntur 1762

- (terra) terram 33, 267, 611, 620, 706, 935, 955, 1013, 1014; terre 619, 620, 630, 984, 1304; terris 70, 260, 752, 1407, 1444, 1506
- (terrenus) terrenum 1138-1139
- (terrestris) terrestri 693, 1574; terrestria 643, 864, 961; terrestrium 625, 692
- (tertius) tertiam 672; tertio 1575, 1612, 1849, 1992; tertium 813
- (tertiusdecimus) tertii decimi 1988-1989; ter-tiodesimo 3
- (Testamentum) Testamentum 853-854
- testis 77; teste 90; testes 50
- testiflor 105, 109, 120, 134, 143, 155, 166, 179, 191, 201, 212, 221, 231, 239, 249, 257, 268, 279, 299, 311, 322, 338, 345, 354, 366, 375, 393, 400, 410, 420, 431, 445, 454, 462, 469, 476, 486, 495, 504, 517, 542, 573, 584, 594, 605, 616, 623, 634, 642, 653, 667, 687, 701, 710, 720, 734, 748, 762, 776, 783, 791, 824, 846, 863, 874, 887, 900, 907, 916, 931, 940, 967, 976, 1008, 1033, 1042, 1063, 1084, 1104, 1128, 1143, 1158, 1174, 1186, 1195, 1227, 1238, 1251, 1266, 1278, 1289, 1299, 1308, 1322, 1334, 1347, 1362, 1376, 1392, 1404, 1419, 1431, 1442, 1449, 1455, 1466, 1475, 1482, 1489, 1497, 1504, 1518, 1540, 1556, 1572, 1590, 1607, 1614, 1627, 1640, 1648, 1655, 1664, 1674, 1682, 1689, 1699, 1707, 1717, 1726, 1735, 1744, 1756, 1767, 1781, 1795, 1804, 1824, 1836, 1843, 1860, 1870, 1881, 1892, 1899, 1908, 1915, 1923, 1930, 1938, 1952
- testimonium 370
- (texo) texerem 8
- (Theodorus) Theodorum 1215
- theologia 4
- (theologus) theologi 52
- (thessalonicensis) Thessalonicenses 1427, 1478
- (thronus) thronum 99
- (timeo) timebo 552
- timor 325; timore 1560
- (tingo) tinctis 1357
- tolero 66; toleravi 66
- totaliter 89, 183, 206, 676, 747, 843, 1328, 1819, 1925, 1971
- totus 1649, 1651, 1656, 1760, 1761, 1814; tota 62, 707, 1079, 1100, 1240, 1247, 1719; totis 35; toto 71, 89, 918, 1822, 1967, 1971, 1972; totum 202
- (tractabilis) tractabilem 193
- (tracto) tractarem 10; tractatus 1984
- (traditio) traditione 1845
- (trado) tradidi 40; tradidit 1166, 1511-1512, 1621
- (traicio) traicere 1777; traicit 1784; traicitur 1771
- (traho) traxit 1140
- (transcendo) transcendit 563
- (transeo) transeunt 981
- (transgressor) transgressores 851-852; trans-bit 1472; transire 998, 1920; transivit 1141
- transmutatio 217
- (transsubstantiatio) transsubstantiatione 1666, 1684, 1692, 1703, 1748
- tres 369, 371, 471, 477, 479, 480, 482, 487, 526, 527, 528, 536, 1077, 1595; tria 526; tribus 45, 835
- (tribulatio) tribulationis 706
- tribunal 1492
- triduo 1290, 1294
- triennium 66
- (Trinitas) Trinitate 450, 463, 470, 477, 1241, 1247, 1250; trinitatem 373-374, 376-377, 378, 392; trinitates 377, 377; Tri-nitatis 543-544, 554, 571
- (trinus) trinum 368
- (triplex) triplicis 827
- tristitia 324; tristitiam 337, 1171
- tristis 1164, 1178
- triticeus 1617
- (triumpho) triumphans 1507
- tu 381, 383, 911, 925, 954, 1602; te 305, 333, 384, 403, 425, 552, 780, 796, 797, 798, 799, 926, 1090, 1091, 1231, 1877; tibi 173, 349; vobis 436, 832, 1110-1111, 1372, 1387, 1634, 1635, 1830; vo-biscum 1810; vos 115, 333, 382, 1373
- (tuba) tubis 60
- (tumulus) tumulo 1336; tumulum 1337
- tunc 982, 1276, 1377, 1464, 1677, 1770, 1943, 1965, 1978, 1978
- (turbo) turbata 1163, 1177
- tuus 294, 349, 387, 1090, 1092; tua 305, 329, 949, 950, 1356; tuam 1018, 1877;

- tuarum 897; tuas 1165; tuo 798, 1115;
 tuum 1371
- (uber) ubere 751
- ubi 27, 71, 458, 466, 473, 483, 1162, 1839,
 1840
- ubique 932, 941
- ueniet 798
- uerum 1087, 1106
- (ulterior) ulteriora 21
- (ultimus) ultima 1469; ultimis 1828; ultimo
 1850
- ultra 25
- unctio 1847, 1851; unctiois 1825, 1844
- unde 340, 403, 414, 424, 439, 910, 923,
 1014, 1088, 1113, 1126, 1154, 1200,
 1395, 1408, 1491, 1523, 1579, 1581,
 1599, 1693, 1774
- undecim 1349
- ungentes 1831; unxit 1090, 1091
- unica 100, 457, 507, 1034, 1206; unicum
 376, 378, 392, 1199, 1223; unice 92;
 unico 260, 1580; unicum 138
- unitas 1077
- universalis 3
- universa 901, 902, 1970; universas 869
- unus 49, 164, 349, 350, 479, 480, 482, 1028,
 1547, 1797, 1799; una 350, 463, 1076,
 1224, 1225, 1506, 1510, 1547, 1582,
 1582; unam 377, 401, 1220, 1425, 1505,
 1581; unius 488; uno 331, 457; unum
 339, 346, 347, 355, 364, 367, 371, 386,
 619, 1216, 1223, 1224, 1526, 1533,
 1538, 1547
- uocabitur 1093
- (unusquisque) unicuique 990
- usia 508
- usque 415, 952, 991, 1164, 1242, 1325,
 1710, 1719, 1738, 1808, 1810, 1963,
 1965
- (usus) usum 1894, 1902
- ut 9, 15, 33, 34, 44, 74, 80, 91, 102, 132,
 187, 199, 215, 216, 271, 283, 499, 587,
 632, 732, 742, 761, 773, 786, 795, 809,
 821, 852, 878, 888, 896, 929, 933, 939,
 962, 1046, 1048, 1056, 1066, 1069,
 1108, 1109, 1130, 1132, 1147, 1148,
 1156, 1176, 1197, 1198, 1205, 1218,
 1276, 1300, 1309, 1315, 1320, 1328,
 1339, 1341, 1357, 1414, 1451, 1464,
 1471, 1512, 1513, 1514, 1530, 1566,
 1569, 1571, 1574, 1575, 1576, 1587,
 1619, 1629, 1693, 1852, 1854, 1911,
 1919, 1942, 1973, 1980
- (uterque) utriusque 1029; utroque 433-434,
 448, 853
- (uterus) utero 28, 714, 724, 765, 765, 777,
 780, 785, 787, 793, 797, 798, 1092,
 1109, 1890
- utique 23, 43, 52, 64, 807, 810, 1711, 1720,
 1729
- (utor) uteretur 867, 1694
- (uxor) uxori 1580, 1583; uxoriibus 1580
- vacuus 1328
- valde 263, 554, 647
- (Valentia) Valentie 62
- (Valentinus) Valentinum 1136, 1211
- (vallis) valle 1415, 1416; vallem 1406, 1407,
 1412-1413, 1414, 1494
- (vanitas) vanitate 31-32; vanitatibus 131
- (variabilis) variabilem 214
- (varius) varie 1226; varii 1226
- (vegetativus) vegetativa 1036
- vehementia 1992
- vel 93, 169, 282, 283, 581, 586, 600, 818,
 1002, 1003, 1439, 1526, 1587, 1758,
 1769, 1901, 1917, 1954, 1977, 1978,
- (velo) velatus 1816
- venialiter 1918
- (venio) veniemus 973, 1245; veniet 797, 798,
 1395-1396, 1411; veniret 1437; venit
 797; venite 1415, 1500; venturi 1491;
 venturus 1394, 1401
- (venter) ventrem 1770-1771, 1777, 1784;
 ventris 10
- (venus) veneris 1711, 1719vera 1630
- veraciter 280, 281, 336, 1074, 1075, 1125,
 1197, 1198, 1337, 1631, 1639, 1643,
 1696, 1704
- (verax) veracem 234
- verbum 20, 75, 275, 389, 1017; Verbum 370,
 574, 577-578, 578, 581, 583, 1045,
 1046, 1047, 1048, 1051, 1066, 1153;
 verba 1460; verbis 1453, 1616, 1657;
 verbo 582, 912, 927, 1512; Verbo582;
 verborum 1747, 1751
- verificare 292
- veris 91
- veritas 235-236, 245; veritate 107, 185,
 1123; veritatem 232, 511, 1127, 1137,

- 1373; veritati 1868, 1977; veritatis 437, 1372-1373, 1387, 1388
 (vermis) vermes 1701
 (versor) versatur 962
 (verto) vertendo 256
 verus 1160, 1184, 1198, 1263, 1291, 1295, 1296, 1326, 1650, 1815; veram 1105, 1144, 1146, 1618, 1969; vere 326, 1051, 1624, 1633; vero 11, 24, 679, 712, 855, 944, 954, 959, 1383, 1499; verum 232, 234, 1086, 1087, 1102, 1106, 1120, 1122, 1130, 1138, 1146, 1197, 1212, 1214, 1216, 1287-1288, 1535, 1618, 1635, 1783
 (vesper) vespere 15
 vester 226; vestra 93; vestre 90-91, 104, 1972; vestri 1369, 1370; vestrorum 93; vestrum 1438
 (vestis) vestibus 1358
 (vetus) Veteri 854
 via 169, 235, 245; viam 13, 736, 1049
 (vicarius) vicariis 91; vicario 99; vicariorum 1975
 (vicium) viciorum 13
 (vicissitudo) vicissitudinem 998-999; vicissitudinis 217
 (vicus) vicos 59-60
 (Victor) Victore 803
 (video) videat 1976; videbant 1964; videbit 265, 1050; videbitur 96; videbunt 1370; videntem 258; viderant 1964; videre 744, 835, 1314-1315, 1549; videri 128, 362; viderit 385; videt 301, 314, 315; videte 340, 1116; videtis 1117; vidistis 1411; vidit 262, 646, 1312, 1314; visure erant 1964
 vilis 1274
 (villa) villas 19, 60
 vinum 1155, 1618; vini 1666, 1667, 1669, 1677, 1684, 1685, 1691, 1815
 vir 49, 1581; viri 52, 721, 749, 818, 1250, 1409
 Virgo 792, 800, 804, 813, 820; virgo 1508; virgine 749, 750, 1106, 1131, 1140, 1140, 1144, 1232; virginem 812; virgines 1948; Virgini 796; virginibus 1950; Virginis 817; 1261; virginum 1940
 (virtuosus) virtuosum 672-673
 virtus 126, 149, 360, 918-919, 919, 922, 1982; virtute 655, 921, 1256, 1337, 1350, 1667, 1693, 1695, 1696; virtutes 1838-1839; virtutem 844; virtutis 160, 582, 912, 927, 1358
 virum 42
 visibiliter 1365
 (visibilis) visibilem 192; visibili 1813; visibilia 644, 959; visibilium 625, 630
 (vis) vi 1746, 1751; vim 563; vires 1838
 (visio) visione 739, 1884, 1956; visionem 837; visiones 1369-1370
 (vix) vice 797
 vita 236, 241, 242, 243, 245, 246, 1846; vitam 241; vite 986, 1513, 1828
 (vito) vitande 1575
 vitis 1618, 1630
 (vivo) vivens 152; viventem 240, 986; viventibus 867; viventium 241-242
 vivus 1291; vivis 18; vivo 245; vivorum 1397, 1410; vivos 1394, 1401; vivum 240, 244, 1634, 1711, 1721, 1729, 1738
 (vocabulum) vocabulo 658
 (voco) vocabitur 1089, 1093; vocans 1566; vocata 1847; vocatum 926; vocatur 1885; vocavit 28; vocor 13;
 volo 12, 1979; velle 286, 287, 489, 1463; volebat 1876; voluerit 295; voluisses 911-912, 925; voluit 296; vult 300, 301, 1452, 1792
 vocibus 18
 (volucres) volucres 870
 (vulpecula) vulpeculis 30
 vultus 9, 32-33
 vulva 779
 volumina 25; voluminum 12-13
 (voluntas) voluntate 287, 287
 (voluptas) voluptatis 693, 705
 (Ypostasis) ypostases 526-527
 (Zacharias) Zachariam 786
 (Zebedeus) Zebedei 1990, 61
 (Zeno) Zenonem 1024

TAULA DE CITACIONS BÍBLIQUES

GEN	I, 1 : 610-611, 620 9.7.14 : 876-879 29-30 : 866-867 31 : 262-263, 646-647 II, 7 : 984-986 4 : 1580 II-III : 694-696 III : 702-707 III, 19 : 32-33 IV, 4 : 830-831 VI, 12 : 1049 XVII, 1 : 273 12 : 832	XLIV, 8 : 1090-1092 XLVI, 6 : 1355-1356 XLVII, 2 : 161-162 L, 7 : 726-727 13 : 386-387 LV, 4 : 552-553 LXI, 10 : 31-32 LXIII, 7-8 : 551-552 LXVII, 19 : 1329, 1354-1355 LXXII, 11 : 255-256 LXXXIII, 3 : 243-244 5 : 304-305 LXXXVIII, 27 : 381 XCIII, 7 : 265-266 XCVI, 3 : 1485-1486 CIII, 30 : 1371-1372 CIX, 3 : 425 CXIII, 11 : 295-296 CXXVI, 2-3 : 1958 CXXXVIII, 8 : 954-955 9-10 : 948-950 CXLII, 10 : 387 CXLIV, 3 : 161-162 CXLV, 4 : 1012-1013
EX	III, 14 : 114, 115 XX, 3 : 349	
NUM	XXIII, 19 : 215-216	
DT	VI, 4 : 348-349 XIII, 13 : 49-50 XXXII, 39 : 340-341	
1 REG	X, 27 : 49-50 XI, 1-12.23 : 854	PROV VIII, 24-25 : 404-405 30 : 330 XVI, 4 : 902 XXVII, 17 : 38 XXXI, 19 : 48-49
2 PAR	XIII, 7 : 49-50	
IOB	XXII, 14 : 266-267, 930, 962-963 17 : 277 XXV, 3 : 662 XLII, 2 : 273-274	ECCL I, 56 : 880-882 III, 19 : 1028-1030 XII, 7 : 1014-1015 14 : 1397-1399
PS	II, 7 : 383-384, 403, 425 VIII, 2 : 1356 7 : 897 8-9 : 868-870 XIII, 1 : 117 XV (XVI), 11 : 329 XXVI (XXVII), 12 : 49-50 XXXI, 5 : 1601-1602 XXXII, 15 : 989-990, 1189 XXXIV, 3 : 48	CANT III, 2 : 59 VI, 8 : 1509-1510, 1582 SAP I, 11 : 911-912 II, 2 : 1026-1027 21 : 63 III, 1 : 1016 XI, 21 : 647-648 26 : 925-926 XII, 18 : 295

- XIII, 2 : 164-165
 5 : 127-128, 361-362
 XVIII, 14-15 : 294
- ECCLI
 III, 22 : 553-554
 XXIV, 5 : 426-427
 XLIII, 34 : 553
- Is
 III, 2 : 1411-1413
 12-14 : 1413-1414
 14 : 1395-1396
 IX, 6 : 1088, 1089
 XIV, 12 : 681-682
 14-15 : 683-684
 XXVI, 12 : 924-925
 XL, 6 : 1050
 LXIII, 1 : 1358
 LXVI, 7 : 406-407
 9 : 405-406
- IER
 I, 5 : 779-780
 XXII, 24 : 245-246
 XXIII, 24 : 935-936, 955-956
 XXXI, 33 : 332-333
 XXXII, 18-19 : 172-174
 19 : 317
- DAN
 III, 1- 99 : 854
 VI, 27 : 151-152
 VII, 10 : 660
- IOEL
 II, 28 : 1369-1370
 28-29 : 1368-1369
 III, 2 : 1492-1494
- AM
 IX, 1-3 : 954-955
- ION
 I, 3 : 938-939
- ZACH
 IX, 11 : 1330
- MAL
 III, 6 : 215-216
- MT
 I, 20 : 1230
- III, 8 : 1600-1601
 IV, 17 : 857-858, 1316-1317,
 1600
 V, 3 : 1315-1316
 48 : 226-227
 IX, 3 : 760-761
 13 : 855
 XIII, 55 : 760, 1233-1234
 XIX, 13-15 : 1566
 XXIII, 15 : 32-34
 XXIV, 33 : 83
 34 : 1472-1473
 36 : 1443-1446, 1452-
 1453, 1461
 XXV, 13 : 84
 34 : 1499
 41 : 1500
 XXVI, 26 : 1620, 1746
 38 : 1164-1165, 1178
 61 : 1220-1221
 63-64 : 390-392
 XXVI, 1 – XXVII, 62 : 1270
 XXVII, 3-5 : 866-867
 11-15 : 1342-1346
 40 : 390-392
 XXVIII, 19 : 1550-1551
 20 : 1810-1811
- Mc
 I, 15 : 1316-1317
 II, 7 : 760-761
 VI, 3 : 760, 1233-1234
 X, 9 : 1584
 13-15 : 1566
 XIII, 30 : 1472-1473
 32 : 1443-1446, 1452-
 1453, 1460
 XIV, 22 : 1620, 1746
 34 : 1164-1165, 1178
 58 : 1220-1221
 61-64 : 390-392
 XIV, 1-XV, 47 : 1270
- Lc
 I, 15 : 786-788, 1231
 31 : 1109
 31-32 : 1092-1093
 35 : 795-796
 37 : 274-275
 47 : 800-801
 II, 7 : 1110
 11 : 1110-1111
 III, 6 : 1050-1051
 IV, 22 : 760, 1233-1234

V, 21 : 760-761	27 : 333, 381-382
XII, 20 : 1018, 1877-1879	28 : 426
XV, 7 : 331-332	XVII, 11 : 382-383
XVI, 19-31 : 1018-1020	XVIII, 1-XIX, 42 : 1270
22 : 1875	XIX, 7 : 390-392
XVIII, 15-17 : 1566	30 : 1166
19 : 139	XX, 17. 24-27 : 1340- 1341
XXII, 19 : 1620, 1746	23 : 1612
20 : 1621-1622, 1750	
70-71 : 390-392	ACT
XXII, 1- XXIII, 56 : 1270	I, 6 : 1435-1436
XXIII, 43 : 1313-1314	7 : 1438-1439
46 : 1165	10-11 : 1408-1409
XXIV, 39 : 1116-1117	18-19 : 866-867
	II, 1-7 : 1368
Io	V, 41 : 64-65
I, 1 : 578-579, 1047-1048	IX, 1-29 : 855
3 : 626-627, 637-641	X, 42 : 1396-1397
14 : 1044-1045, 1051-	44 : 388-389
1052, 1066, 1153	XIII, 33 : 383-384
17 : 274-275	
II, 19 : 1220-1221	ROM
21 : 1221-1222	I, 3 : 627-628
III, 5 : 743-744, 834-835,	9 : 77
1548-1549	14 : 75-76
18 : 1863-1864	20 : 125-126, 149, 195-
IV, 24 : 184-185, 207-208	196, 358-360
V, 13 : 1372-1373	21-23 : 130-132, 199-200
17 : 390-392, 415, 991,	V, 9 : 1113-1114
1242-1243	12 : 715-716, 770-771
19 : 384-385	IX, 11 : 993-994
VI, 27 : 12	X, 4 : 1631
32 : 1634-1635	10 : 79-80, 1564-1565
54 : 1775-1776	XI, 32 : 318-319
55 : 1774-1775	33 : 172-174
56 : 1623-1624, 1633	XIV, 10 : 1492
VIII, 42 : 396, 425-426	24-25 : 1610-1611, 1622-1623
44 : 43	XVI, 26 : 150-151
46 : 760-761	
58-59 : 390-392	I COR
X, 18 : 1162-1163, 1178-1179	II, 27 : 1583
29-31 : 390-392	X, 11 : 1469-1470
30 : 385-386	XI, 19 : 73-74
XII, 27 : 1163, 1177	27 : 1788-1789
XIII, 18 : 58-59	29 : 1786-1787
XIV, 6 : 235-236, 246	
10 : 382, 414-415, 499-	GAL
500	I, 15 : 27-28
23 : 971-973, 1244-1245	
26 : 1388	EPH
XV, 1 : 1630	IV, 5 : 350, 1547
26 : 388, 397, 435-436,	8 : 1329, 1354-1355
1372-1373, 1387	9 : 1303-1304
XVI, 7 : 436-437	V, 25-27 : 1511-1515

PHIL	II, 6 : 1202-1203 6-7 : 1053-1055, 1067-1069 7 : 1147-1148, 1203-1205	II, 8 : 90 IV, 3 : 947-948 13 : 261-262, 1458-1459 V, 5 : 383-384 XI, 1 : 597-598, 1522-1523
COL	I, 15 : 588-589	IAC
1 THESS	IV, 15 : 1478	I, 17 : 217-218 V, 14-15 : 1830-1833
2 THESS	II, 3-11 : 1427-1428	1 PETR
1 TIM	I, 17 : 193-194 VI, 15 : 303-304	II, 22 : 755-756 1 JO
HEBR	I, 3 : 582, 590, 912-913, 926-927 5 : 383-384 7 : 890-892 14 : 892-894	II, 18 : 1470-1471 V, 7 : 369-371 22 : 246 APOC
		V, 9 : 1115 VII, 10 : 97-98 XI, 1-3 : 1428 XII, 4-9 : 681-682 XX, 11ss : 1479

TAULA D'AUTORS CITATS

ALPHONSUS REX CASTELLAE 650	MELLISUS 229
ANAXAGORAS 210-211, 229	NESTORIUS 1215
APOLLINARI(U)S 1004, 1151, 1181, 1213	ORIGENES 492, 999, 1192
[ARABS] 1023	PAULUS SAMOSATENUS 1059, 1096
ARISTOTELES 372, 613, 640, 698	PELAGIUS 718, 746, 773, 805, 807, 808, 842
ARRIUS 1168, 1212	PETRUS LOMBARDUS MAGISTER SENTENTIARUM
ATHANASIUS 416, 427	1297
BASILIUS 581	PHOTINUS 1059, 1077, 1209-1210
BENEDICTUS XII 1865-1866	PLATO 372, 640, 698, 996
BERENGARIUS DECANUS TURONENSIS 1637	RAYMUNDUS LLULLUS 42, 513, 570, 601, 1072-1073, 1263, 1294, 1528, 1568, 1586
CHERINTHUS 1058-1059, 1209	RICHARDUS DE SANCTO VICTORE 803, 806
[EBION] 1058, 1096, 1209	THEODORUS MOPSUESTENSIS 1215
GREGORIUS 67	VALENTINUS 1136, 1211
HIERONYMUS 7	ZENO 1024
IOHANNES DAMASCENUS 592	
IULIANUS 730, 746, 773, 806, 810-811, 842	
LOTARIUS SEGNIUS 1889	

Josep PERARNAU I ESPELT

RAMON LLULL I LA SEVA TEOLOGIA
DE LA IMMACULADA CONCEPCIÓ*
VERSÍO DEFINITIVA

Guiat per la indicació de mestre Horaci, entro a la feina directament, ,in medias res',¹ i per tant he de precisar quin serà el tema de les pàgines següents.

Aquestes no poden ésser una exposició global de la mariologia lul·liana, és a dir, ni de la que Ramon Llull anà formulant en el conjunt dels seus successius escrits i molt menys de l'elaborada després d'ell pels continuadors, que volgueren reflexionar dins les coordenades del seu pensament; tampoc no entrarà en la meua temàtica aquella hipòtesi de treball, la de si la segona Persona de la Trinitat divina s'hauria fet home encara que Adam i Eva no haguessin comès el pecat original, i, doncs, encara que no hagués calgut rescatar tot el llinatge humà de la situació d'herència pecaminosa,² aquestes pàgines es

---

* Les pàgines següents són la versió més madura d'una conferència pronunciada a començaments de desembre del 2003 a Assís, el 2004 durant el mes de gener a Monserrato de Roma, per l'abril a la Facultat de Teologia de Catalunya i pel novembre a Palma de Mallorca, en la festa litúrgica del Beat Ramon Llull.

Hi poden ésser emprades aquestes abreviatures:

«ATCA» = «Arxiu de Textos Catalans Antics», I ss., Barcelona 1982 ss.

BONNER = Anthony BONNER, *Obres selectes de Ramon Llull. Edició, introducció i notes de A. B. I-II*, Palma de Mallorca, Editorial Moll 1989.

CC CM = «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», Turnhout, Brepols

«EL» = «Estudios Lulianos», I ss., Palma de Mallorca 1957 ss.

MOG = *Beati Raymundi Lulli, doctoris illuminati et martyris opera quinque saeculorum vicissitudinibus illaesa et integra servata, ex omnibus terrarum orbis partibus iam collecta, recognita a mendis purgata et in unum corpus adunata...*, I-IX, Magúncia 1721 ss.

OE = Ramon LLULL, *Obres essencials*. I-II (Biblioteca Perenne, 16-17), Barcelona, Editorial Selecta 1957 i 1960.

ORL = *Obres originals del Il·luminat doctor mestre Ramon Llull*, I-XXI, Palma de Mallorca 1906-1950.

RLOL = *Doctoris Illuminati Raimvndi Lulli opera latina cura et studio Instituti Raimvndi Lulli in Vniversitate Friburgensi Brisigavorum ad fidem codicum manuscriptorum edita*, Palma de Mallorca i Turnhout 1959 ss.

1. QUINTI HORATHI FLACCI, *Ars poetica*, vers 148, dins Q. HORACI FLAC, *Sàtires i epístoles*. Text revisat per Isidor RIBAS BASSA (Fundació Bernat Metge, 23), Barcelona, Fundació Bernat Metge 1927, 128.

2.. Sobre aquest punt, ultra les afirmacions del mateix Beat en *Llibre de meravelles*. [X]. *De nostra dona santa Maria* (GALMÉS, «Els Nostres Clàssics», 34), Barcelona 1931, 110-115; hi ha els estudis de Miquel CALDENTY, «Nuestra Señora Santa María», *¿fué Madre por causa del pecado?, o el primado universal de Jesucristo y María, según el Doctor Iluminado*, dins «Estudios Marianos», VIII (1949), 362-381; i de B. NICOLAU, *El primado absoluto de Cristo en el pensamiento luliano*, dins

limiten a assenyalar els principals passos que el 1298 ja permeteren a Ramon Llull de formular una doctrina teològica, en la qual era decididament afirmada la Concepció Immaculada de la Nova Eva, Maria.

Per contra, m'he de preguntar quin fou el pensament teològic de Ramon Llull, suposada la doctrina, en el seu temps ja clarament establerta per l'Església,³ que tots els descendents d'Adam i Eva resultaven tocats per l'herència pecaminosa dels primers pares, davant la qual calia preguntar (i nuclis considerables de l'Església i amb ells els teòlegs contemporanis ja ho feien) en quina situació s'havia trobat la futura Mare de Déu, en el mateix moment de la seva concepció com a filla biològica dels seus pares Joaquim i Anna (pre-

---

«Estudios Lulianos», II (1958), 297-312. Però qualsevol que fos la possibilitat absoluta, la realitat, tal com diu el mateix Ramon Llull en el cap. 96 de la *Disputatio Eremitae et Raimundi...*, al qual és dedicada la tercera part d'aquest article, és que la «recreatio facta est» de la forma que ho fou, i en conseqüència les nostres pàgines es delimiten dins aquesta 'recreatio' fàctica.

D'entre la immensa bibliografia dedicada al tema de la Puríssima Concepció de Maria, destaquen dos títols: el de Xavier LE BACHELET, *Immaculée Conception. IV. Immaculée Conception dans l'Église latine après le Concile d'Épèse*, dins «Dictionnaire de Théologie Catholique», VII (1927), 979-1218, i en particular les columnes 1062-1064 i 1083-1089; i el de Marielle LAMY, *L'Immaculée Conception. Étapes et enjeux d'une controverse au Moyen Âge (XII-XV siècles)* (Collection d'Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes, 35), Paris, Institut d'Études Augustiniennes 2000, 676 pp., a completar amb les pàgines de la mateixa LAMY, *Les plaidoiries pour l'Immaculée Conception au Moyen Âge (XII-XV s.)*, dins *Gli studi di mariologia medievale. Bilancio storiografico*. «Atti del I Congresso Mariologico della Fondazione Ezio Franceschini, con la collaborazione della Biblioteca Palatina e del Dipartimento di Storia dell'Università di Parma. Parma, 7-8 novembre 1997», a cura di Clelia M. PIASTRA. Prefazio di Giuseppe CREMASCOLI (Millennio Medievale. Atti di Convegno, 7), Firenze, SISMEL - Edizioni del Galluzzo 2001, 255-274.

També ha estat estudiada de forma monogràfica la doctrina de Ramon Llull i de la seva escola sobre la Puríssima; heus-ne alguna mostra: ANDRÉS DE PALMA DE MALLORCA, *La Immaculada en la Escuela Lulista*, dins «Estudios Franciscanos», 55 (1954), 171-194; José M. GUIX FARRERAS, *La Immaculada y la Corona de Aragón en la Baja Edad Media (siglos XIII-XV)*, dins «Miscelánea Comillas», XXII (1954), 193-326; Àlvar MADUELL, *Llull i el doctorat de la Immaculada*, dins «Estudios Lulianos», V (1961), 61-97; VI (1962), 5-49 i 221-255; i VIII (1964), 5-16; Josep PERARNAU I ESPELT, *Política, lul·lisme i Cisma d'Occident. La campanya barcelonina a favor de la festa universal de la Puríssima*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», III (1984), 59-191; Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *Els apòcrifs lul·lians sobre la Immaculada. La seva importància en la història del lul·lisme*, dins «Randa», 27 (1990 = *Del frau a l'erudició*), 11-47; aportació, aquesta darrera, que ha d'ésser completada i corregida per les noves pàgines d'Àlvar MADUELL, *Ramon Llull, teòleg de la Immaculada*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», 87 (1992), 163-180.

3. La doctrina de Ramon Llull sobre les conseqüències del pecat original, es pot deduir dels tres punts següents: a) la formulació bàsica canòn 2 del Concili de Cartago del 418 (DENZINGER, SCHÖNMEYER, *Enchiridion Symbolorum, Definitionum...*, ed. XXXIII), Barcelona, Herder 1965, 83, núm. 223; b) la 'distinció' XXX, de PERE LLOMBARD, *Sententiae in quatuor libros distinctae*, lib. II (Editores Collegii Sti. Bonaventurae ad Claras Aquas, Spicilegium Bonaventurianum, IV), Grottaferrata 1971, 496-505, que seria el llibre bàsic per a l'estudi de la teologia durant segles, des de començaments del s. XIII; i c) les explicacions donades mig segle després pel mateix Ramon Llull al seu fill en *Doctrina pueril*, III, *De recreació* (SCHIB, «Els Nostres Clàssics», 104), Barcelona 1972, 46-47.

gunta que alguns teòlegs, no pas Ramon Llull, consideraven aplicable a tot el temps entre la concepció i el naixement de la Mare de Déu).

Delimitat d'aquesta manera el tema de les pàgines següents, la seva exposició seguirà un camí, en el qual subratllarem la importància de tres passos: el ben primitiu de la doctrina bàsica de la ,recreació', ja formulada per Ramon Llull en el *Llibre de contemplació* i en d'altres obres contemporànies; el planteig del problema de si en el moment de la concepció biològica, la futura Mare de Déu contragué el pecat original que li corresponia com a filla d'Adam i Eva, cosa que Ramon Llull féu en l'*Arbre de ciència*, el 1295; i l'aplicació de la doctrina de la ,recreació' al tema de si la futura Mare de Déu contragué el pecat original, punt al qual Llull l'any 1298 dedicà tot un capítol, el 96, de la seva *Disputatio Heremitaie et Raymundi super aliquibus quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, capítol que serà objecte d'edició crítica en les nostres pàgines finals.

I. La teologia de la ,recreació'

Sense que ni la paraula ,redempció' ni el seu concepte manquin en l'obra lul·liana,⁴ el cert és que la idea i el mot preferits per Llull per expressar aquesta doctrina tan important del cristianisme, són els de ,recreació'.⁵

I en l'obra primerenca més significativa, el *Llibre de contemplació*,⁶ dedica al tema una distinció sencera, la XII, *Qui tracta com Déus ha recreada la natura*

4. En dona testimoni Miquel COLOM, *Glossari General Lul·lià*, volum IV, O - R, Mallorca, Editorial Moll, 1985, 320-321, on trobem documentada la sèrie *Redemçó, redempció, redemptor, redemsió i redemsió*.

5. *Ibid.*, 318-319, on trobem encara més documentats els termes *recreació, recreador, recreament, recreant, recrear, recreat, -ada, i recreayre*; ultra la *Doctrina Pueril*, ja citada, i el *Llibre de contemplació*, que ens ocuparà tot seguit, Miquel Colom il·lustra el sentit teològic que Llull dona al conjunt de mots acabat d'esmentar, amb frases dels volums de les «Obres de Ramon Llull» dedicats a l'*Arbre de ciència*, al *Llibre de proverbis*, al *Llibre de meravelles*, als *Rims*, i al *Llibre de demostacions*. És possible que l'ús del mot ,recreatio' per a significar tota l'obra divina redemptora entre la primera creació i la resurrecció dels morts en la ,parúsia' fos manllevat per Ramon Llull de sant BONAVENTURA: «...Divinitas habet considerari in tribus Personis... et quadriformi operatione, scilicet creatione in esse naturae, recreatione in esse gratiae, resuscitatione in reparatio-ne vitae et glorificatione in collatione gloriae...», *Breviloquium*, V, cap. VII, núm. 6 (BAC, 10, Madrid 1945, 412); en sant Bonaventura, però, aquesta denominació no m'atreviria a dir ni que sigui única ni que sigui preponderant, en Ramon Llull, en canvi, sí que és la principal.

6. L'original català d'aquesta obra s'ha conservat a Milà, Biblioteca Ambrosiana, repartit en dos grans volums manuscrits, que porten les signatures A 268 inf. i D 549 inf., i consten acabats de copiar «in Ciuitate Maioricharum», amb aquesta inscripció final: «Ego Guillelmus Pagesii presbiter, diuina gratia auxiliante, hunc *Librum consolationis* in Ciuitate Maioricarum ab originali translatione penitus translataui, viii^o Idus Iulii anno Domini M^o. CC^o. LXXX° et hoc sig+num feci»; la descripció d'ambdós volums es pot veure en el meu *El manuscrit lul·lià ,princeps': el del Llibre de contemplació en Déu de Milà*, dins *Studia Lullistica et Philologica*. «Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaëlis Colom», Palma de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1990, 53-60.

humana.⁷ Els títols dels tres capítols que formen la dita distinció, permeten de tenir una idea de com la doctrina recreacionista hi és exposada i explicada: Capítol LX: *Com pertany a Nostre Senyor Déu, segons la sua bonea, que sia recreador*; Capítol LXI: *Com per Encarnació divina fou delit pecat original*; i Capítol LXII: *Com l'humà llinatge fo recreat per la sancta passió de Jesucrist*.⁸ La línia doctrinal que lliga els tres capítols no pot ésser més diàfana: més que la creació, la recreació és obra exclusiva de Déu, el qual l'ha realitzada mitjançant la segona persona de la Trinitat, el Verb Encarnat, Déu i home, Jesús de Natza-ret, la principal acció recreadora del qual ha estat la seva Passió i Mort.

Ja d'entrada, ressona en el text del cap. LX l'expressió litúrgica «mirabiliter condidisti et mirabilius reformasti»;⁹ però havent-hi en els tres capítols més d'una repetició, n'esquematzaré la doctrina:

1. pel pecat original (LX, 10) i en concret «per raó de la gran mesquinea e de la gran frevoltat, en què és la nostra natura, és de necessitat a nosaltres que siam recreats per la vostra excel·lent bonea» (LX, 2);

2. encara més que la creació, la recreació és obra exclusiva de Déu: «...enaixí com se pertany a la vostra bonea que ella haja dretura e poder e saber e ver-tut e santetat, e que haja creades totes coses, enaixí li pertany segons sa dignitat que ella haja l'humanal llinatge recreat...» (LX, 1; cf. 8, 9, 10, 11); perquè ,recreació' és molt més que ,creació': «Ço per què recreació fo, Sényer, major do que no fo creació, sí és per ço car home, enans que fos en ésser e era

7. No existint encara edició crítica d'aquella obra a base del manuscrit acabat d'indicar, per la comoditat de tenir-ne tot el text en un sol volum, em serviré en aquest estudi de l'edició del dit llibre en les «Obres Essencials», II (Biblioteca Perenne, 17), Barcelona, Editorial Selecta 1960, 57-1270, el text de la qual transcriu el publicat en la col·lecció d'«Obres de Ramon Llull», II-VIII, Palma de Mallorca 1906-1914.

També és dels primera temps aquesta nota del *Liber principiorum theologiae*: «Completae sunt regulae principiorum theologiae patrocinio Virginis Mariae sine labe conceptae», MOG, I/ix, 60, però no hi ha raonament teològic.

8. Ramon LLULL, *Obres essencials*, II, 227-233. Josep Enric RUBIO ALBARRACÍN, *Literatura i doctrina al Llibre de Contemplació de Ramon Llull. Estudi formal i de continguts del primer volum* (Saviesa Cristiana, 2), València, Editorial Saó 1995, 40-41 i 68, informa del marc doctrinal de la XII distinció, és a dir, dels temes de les distincions i capítols veïns.

9. La frase és tretada del *Missale Romanum, Ordo Missae, Ad Offertorium*; i ressona en unes paraules del núm. 5: «Ço per què recreació fo, Sényer, major do que no fo creació...». Atès el paral·lelisme entre la ,lex orandi' i la ,lex credendi', si ja no l'influx de la primera en la segona, la referència a un llibre litúrgic oficial és ocasió d'afegir que també en el *Breviarium Romanum* actual trobem frases que col·loquen la Mare de Déu en el context de la ,recreació'; el 8 de desembre, *In conceptione immaculata beatae Mariae virginis*, fins i tot n'és repetit el concepte en aquesta frase de la segona lectura de matines, tretada d'una ,oratio' de sant Anselm: «Deus igitur est pater rerum creaturarum et Maria mater rerum recreatarum. Deus est pater constitutionis omnium, et Maria est mater restitutionis omnium», *Liturgia horarum iuxta ritum romanum*. I. *Tempus adventus. Tempus nativitatis*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXII, 939; i encara si cal amb més claredat en el *Commune beatae Mariae Virginis*, antífona per al *Benedictus*: «Paradisi porta per Evam cunctis clausa est, et per Mariam Virginem patefacta est», *ibid.*, 1031.

privat d'ésser, no era digne ni de posseir glòria ni de posseir pena; e puixes, com fo en ésser e fo caüt en pecat, fo indigne de posseir glòria e fo digne de posseir pena, per la culpa que fo caüda en ell» (LX, 5); «On, com vós, Sényer, hagués recreat home, fo home reebent més de gràcia de vós per recreació que no fo per creació, car recreant donàs e perdonàs e mundàs home, qui d'açò a reebre no era digne...» (LX, 6);

3. la decisió de recrear comença en l'amor de Déu que no abandona l'home en l'estat de culpa: «...l'amor qui fo unida entre la vostra deïtat e la vostra humanitat fo ocasió que tot pecat fos delit en la natura humana per raó de l'ajustament que féu amb la deïtat» (LXI, 10);

4. l'amor de Déu el mogué a atansar-se pel cami de l'encarnació a la humanitat caiguda, que altrament hauria seguit allunyada de Déu: «...vós, Sényer, sots aquell que us acostàs a la nostra natura tant, tro que volgués ésser vera humana natura. 8. Si natura humana, Sényer, hagués poder que es lunyàs de vós e que us fugís per tal que no us encarnàssets en ella, bé ho feera, car sa natura li ho condona per raó de sa frevoltat e de sa mesquina; mas la vostra natura divina, qui és font de tots béns e és força sobre totes forces, s'acostà a natura humana e encarnàs en ella, per tal que a si l'ajustàs, e per l'ajustament vostre reebés recreació» (LXI, 7-8);

5. la col·laboració del Verb encarnat en l'obra de la recreació procedeix de la seva divinitat, car «la humanitat qui és en vós, per si mateixa sens ajustament de la deïtat, no pogra ésser bastant a recrear la natura humana» (LX, 6);

6. en canvi, la Unió Hipostàtica, d'una banda, féu impossible que la humanitat de Jesús, tot i ésser del llinatge d'Adam, contragués pecat original: «enaixí com una poca gota d'aigua se deleix e-s consuma tost com cau en gran foc, enaixí, Sényer, tan és de gran vertut la vostra deïtat, que tot pecat covenc ésser delit e mundat en la humanitat en la qual la sancta persona del Fill fo encarnada» (LXI, 6); o amb una altra comparació: «Si·l bo eixert qui és empeltat en lo mal arbre ha vertut e propietat d'alterar lo fruit en bona natura e en dolça, ¡quant més, doncs, Sényer, la sancta divinal essència purificà e mundà la natura humana de pecat, per raó de l'ajustament que fo en ella!» (LXI, 17);

7. i de l'altra, elevà i ennoblí tant la humanitat individual de Jesús, que també en resultà elevada i ennoblida tota la nissaga humana: «Enaixí com vós ennobleís e honràs e engranís la humanitat que presés individuença, per ço com l'ajustàs amb la deïtat, enaixí honràs tots los individuus humans ab la individuença humanitat que presés, per ço car volgués que cascum home fos del llinatge de la carn e de la sang, del qual fo la carn e la sang que vós presés» (LXI, 19; cf. 17); més encara, resultà elevada i ennoblida tota la realitat còsmica: «Lo fruit ni·l multiplicament de gràcia la qual venc per mortificament del vostre cors, no és, Sényer, null hom qui·l pogués aesmar, car de la vostra passió no tan solament se'n restaurà l'humà llinatge, ans encara ho feeren totes quantes coses ha en est món creades. 18. Car si hom no fos, Sényer, recreat, totes les coses qui són fetes per servir home foren desordonades. On,

per l'ordonament en què hom tornà per recreació, foren tornades en ordonació les coses qui són subjugades a servir home» (LXII, 17-18);

8. mitjançant tota mena de sofriments, la natura humana del Verb encarnat donà a Déu la possibilitat de manifestar el seu amor i la decisió de recrear: «Per tal que l'humana linatge fos recreat, volgués vós sostenir molts turments e molts treballs e volgués ésser ligat e nafrat e crucificat e mort. On, beneit siats vós, Sényer, com vos plac sufferre tants de treballs e tants de mals per amor de nosaltres» (LXII, 3);

9. el resultat és l'arbre de la creu i els seus fruits: «Enaixí, Sényer, com arbre qui és carregat e ple de bells fruits e de bons, enaixí, com lo vostre beneit cors penjà de la crou per recrear home, fo tota la crou carregada de fruits molts bells e molts nobles, car tota fo plena e carregada d'amor e de misericòrdia, e de pietat e de justícia, e de gràcia e d'humilitat e de paciència» (LX, 21);

10. encara hi ha una conseqüència totalment inesperada, que s'endinsa en teoria teològica, en el sentit que la recreació permet de descobrir en Déu una fesomia que creació no manifestava: «Enaixí, Sényer, com creació és subject, en lo qual és coneguda la noblea e la vertut de vostra bonea, enaixí vós havets volgut recrear home per tal que recreació sia subject, en lo qual sia demostrada l'altea e la dignitat de vostra bonea» (LX, 3).¹⁰

---

10. Ultra aquests tres capítols, trobem dins la XXXVI distinció, *qui tracta de fe e de raó en la figura de l'arbre de la crou*, que comença amb el capítol CCXXXVIII (*Com és tractat de la manera segons la qual fe està en home potencialment e actualment*), tot el capítol CCXLVIII, on, sota el títol *Com és provat que Nostre Senyor Déus ha recreat lo món*, podem llegir una disquisició teològica sobre el tema, de la qual copio dos números, que permeten de conèixer els objectius doctrinals, d'una banda, i la metodologia demostrativa, de l'altra:

«2. Per ço, Sényer, com los hòmens infeels no creen que vós hajats recreat lo món, per açò nós, en confiança de la vostra ajuda, nos volem esforçar com provem per raons necessàries naturals que vós havets recreat lo món, a la qual provació, Sényer, havem primerament a provar cinc coses: la primera és que tuit siam eixits e esdevençuts d'un home e d'una fembra; segona és que aquell home e fembra hagen pecat; terça, que aquell pecat sia general; quarta és que vós hajats presa carn; quinta és que hajats lo món recreat.

«3. On, beneit siats vós, sényer Déus, car per la provació de les quatre coses primeres pot hom venir a provar la quinta, ab què hom sàpia reebre los significats sensuais e los entel·lectuals de les creatures e los significats de les vostres acabades qualitats; car, si hom no sabia reebre les significacions damunt dites, l'enteniment humà no hauria ulls ab què veés ni orelles ab què oís ni peus ab què cercàs ni boca ab què demanàs los testimonis qui proven e demostren significant que vós havets recreat lo món» (OE., II, 748).

Crec que també cal recordar que trobem en el capítol LIV, *Com fo ordonada l'Encarnació de nostre senyor Jesucrist*, algunes exclamacions sobre la Mare de Déu: «...plac a vós, Sényer, ordonar com fos en est segle fembra sancta e justa, verge, vertadera, virtuosa sens tot vici... (5); «Bell ordonament fo, Sényer, com volgués prendre carn en tal verge e en tal dona, qui ha sobirana bonea e sobirana virginitat e sobirana riquea dels béns celestials, car anc no fo ni és ni serà nulla cosa après vós qui tant valla en nulla bonea, com nostra dona sancta Maria fa en tot ço qui és bo ni vertuós» (17); «On gran és, Sényer, lo vostre ordonament e la vostra saviea, car enaixí com la vostra essència divina és lo pus sobirà ésser en bonea e en vertut, enaixí vos plac

Acabaré aquesta primera part del present estudi recordant qualche altra exposició lul·liana de la doctrina de la recreació, com la del també primitiu *Llibre del gentil e dels tres savis*, en explicar el sentit *Del sisè article: De recreació*, dins el llibre terç del *Gentil*:¹¹ la col·locació indica la diferència entre aquest raonament i, per exemple, el del capítol CCXLVIII del *Llibre de contemplació*, en el qual la doctrina era exposada per a possibles lectors familiaritzats amb la metodologia tradicional de la teologia cristiana des de sant Agustí; ací, en el *Gentil*, en canvi, l'explicació era adreçada a un pagà o infidel, que calia convèncer de les raons del dogma cristià. I si, en comparació amb els textos anteriors, en aquest és més visible la presència dels primers passos de l'Art lul·liana, si es mira el contingut doctrinal, és més present que en els anteriors (*Contemplació i Doctrina pueril*) aquella persona, que fou agraciada dels béns de l'Encarnació, perquè era «lo bé d'on és ixida la humanitat de Christ, ço és nostra dona sancta Maria».¹²

---

encarnar en lo mellor ésser qui sia, après lo vostre; car, exceptat vós, totes quantes bonees són ni seran, enfre totes no basten ni atenyen a la bonea ni a la noblea de nostra dona sancta Maria» (18); són també dignes d'ésser llegits, en el mateix capítol, els núms. 4, 6, 7 i 16 (OE., II, 214-215).

Per tot el text del *Llibre de contemplació* pot hom trobar petites frases que il·lustren o completen la teoria exposada en els deu punts anteriors, com és ara les del cap. CCLXXIII, núm. 26, que completa el núm. 3 de la nostra síntesi, en subratllar la humilitat de l'encarnació i passió de Jesucrist: «...segons la nostra frevoltat e mesquinea e colpa és significada a l'humà enteniment la vostra gran humilitat, com vos plac prendre carn en natura humana, car, si la natura humana fos en egual vertut de la vostra deïtat no fóra significada la vostra humilitat si bé fóssets encarnat en natura humana; e si tota la humana espècia no era per pecat original en corrupció, no fóra tan significada en humilitat la vostra encarnació e passió» (OE., II, 837).

Em limitaré a afegir algunes indicacions d'altres pàgines del mateix *Llibre*, on podem trobar frases escadusseres relatives a la recreació: en el ja conegut cap. LIV, els núms. 2-3 i 9 (OE., II, 214); cap. LXXI, núm. 3 (OE., II, 251); cap. CLXXII, núms. 7 i 23-24 (OE., II, 493 i 496); cap. CLXXXIV, núm. 18 (OE., II, 538); cap. CLXXXV, núms. 11 i 15 (OE., II, 540-541); cap. CCLI, núm. 7 (OE., II, 760-761).

11. Quatre són les edicions del *Llibre del gentil i dels tres savis* en català; la primera, publicada per Jeroni ROSSELLÓ, en les «Obras de Ramon Llull», I, Palma de Mallorca 1901, 1-305; la segona, a cura de Sebastià GARCÍAS I PALOU, dins el volum primer de les «Obres essencials», Barcelona 1957, 1049-1142; la terça, a cura d'Anthony BONNER, en la seva compilació d'*Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*. Vol. I. Edició, introducció i notes de A. B., Palma de Mallorca, Editorial Moll 1989, 107-272; i la quarta, d'ell mateix, dins la «Nova edició de les Obres de Ramon Llull», II, segona edició, Palma de Mallorca, 2001, 115-126, que empro en aquestes pàgines amb l'abreviatura *Gentil*.

El text llatí havia estat publicat per Iu SALZINGER, encapçalant el volum segon de les *Raymundi Lulli opera omnia*, Magúncia 1722.

Una altra obra primerenca, la *Doctrina pueril*, dedica un capítol al tema de la recreació, el quart *De recreació* (SCHIB, «Els Nostres Clàssics», 104, Barcelona 1972, 46-48); d'acord amb la naturalesa catequètica del llibre, definit el concepte, Llull es limita a resumir les narracions bíbliques del pecat original i de l'Encarnació recreadora del Fill amb la Passió i Mort, i aprofita l'ocasió per a obrir els ulls del seu fill Domènec davant la gravetat del pecat.

12. *Gentil*, 116, lín. 17; un raonament idèntic es repeteix en les línies 31-35 de la mateixa pàgina.

Un altre possible punt de referència es troba en el *Liber de XIV articulis sacrosanctae romanae catholicae fidei*, publicat per Iu SALZINGER,¹³ a diferència del *Gentil*, que compara els dos conceptes de cada una de les flors de cada un dels cinc arbres inicials del llibre, ací, en ple exercici dels principis lul·lians, compara el concepte de recreació, d'una banda, i, de l'altra, el de cada un dels setze principis absoluts o relatius de l'*Art*, la llista de les quals es troba en el primer paràgraf de la dita quarta distinció; els setze raonaments es poden reduir, si no m'erro, al «Deus est id, quo maius cogitari nequit», d'on, en conseqüència lògica, en cada cas en resulta la recreació.

L'anterior repàs al tema de la recreació en algunes de les obres primerenques de Ramon Llull, ahora que confirma la constància amb la qual el nostre polígraf s'acollia al dit tema doctrinal i al mot corresponent a l'hora de formular doctrina sobre el concepte cristià de redempció, també permet d'adonar-se que l'exposició doctrinalment més rica és, sens dubte, la del *Llibre de contemplació*, en particular la dels capítols LX-LXII.

Havent estat exposada la doctrina dels dits capítols de forma més aviat analítica, podem intentar de sintetitzar-la dient que:

a) subratlla la situació negativa de tot el llinatge humà inherent a l'estat de pecat original, si es compara amb la situació positiva d'estat d'innocència creat per Déu, anterior al dit pecat;

b) la impossibilitat humana d'eixir de la dita situació pecaminosa, que havia deixada la humanitat en un estrat infrahumà culpable; i

c) l'absoluta necessitat d'una actuació de Déu, realitzada pel seu Fill o Verb, que ha estat recreador pel fet d'ésser Déu i ho ha estat sobretot en la seva passió i mort pel fet d'ésser home, pel camí de l'Encarnació i de la Passió, de les quals raja la medicina que guareix les ferides i plagues heretades d'Adam pel pecat original, de manera que «ubi abundavit delictum, superabundavit gratia».¹⁴

Aquesta doctrina ens tornarà al davant en la tercera part d'aquest estudi.

13. Dins el conjunt del llibre, és dedicada al tema de la recreació la *Quarta distincio, quae est de recreatione mundi*, en el volum II, II, de la MOG, 154-158.

14. *Rom*, v, 20.

Completaré aquesta exposició doctrinal dient que el tema de la 'recreació' també és àmpliament explicat en l'*Arbre de ciència*, que ens ocuparà tot seguit; i ho és en la secció *De les flors de l'Arbre apostolical*, que conté una part sobre els articles de la fe, el capítol sisè de la qual és *De recreació*: «Recreació és lo sisè article e aquest departim en quatre parts: la primera part és que'l primer home pecàs; la segona és que'l pecat fos general sensualment; l'altra és que'l pecat fos general esperitualment; l'altra és que sia estada la recreació» (OE, I, 697); els tres primers punts són exposats en les pàgines 697-701; en acabar llegim: «La quarta manera de provació és de recreació, la provació de la qual no cau en aquest loc, pus que havem de provar que el Fill de Déu sia encarnat e-n quant home crucificat; per què provat que ell sia encarnat e per recrear home, crucificat, és aquest article de recreació provat en la provació d'aquells dos articles» (OE, I, 701); la 'provació d'aquells dos articles' es troba en les pàgines 704-706 (*Que Jesucrist sia con-*

II. *El planteig correcte*¹⁵

Calgué que passessin una quinzena d'anys abans que el tema de la Puríssima Concepció de Maria, donés en la ploma de Ramon Llull una passa important: fou en escriure l'*Arbre de ciència*.¹⁵ i en concret en completar en l'*Arbre qüestionari* la doctrina sobre l'*Arbre maternal*, on arriba un moment que es fa la següent pregunta:

«QÜESTIÓ: Ramon, en aquell temps que nostra Dona fo concebuda ¿fo concebuda en pecat original? - SOLUCIÓ: Pecat e virtut són contraris, e en aquell temps que nostra Dona fo concebuda començà virtut pus fortment ésser contrari a pecat, que en lo temps passat pecat ésser contrari a virtut. Covén, doncs, que nostra Dona sia estada concebuda sens pecat. E ve a la rúbrica damunt dita».¹⁶

---

cebut de Sant Esperit) i 773 (*Del fruit de l'arbre de Jesucrist*): «Lo fruit d'aquest arbre consideram en quatre maneres: la primera és per recreació...». En escriure aquestes pàgines Llull ja tenia al cap la pregunta que centrarà la segona part d'aquest estudi.

15. El text original català, del 1295, fou publicat a cura de Salvador Galmés dins la col·lecció ORL, XI-XIII, Palma de Mallorca 1917-1936, i en les OE, I, Barcelona 1957, 547-1046.

Darrerament ha estat publicat en tres volums el text llatí de l'*Arbor Scientiae* a cura de Pere Villalba, dins el CC CM, CLXXXA-B-C, Turnhout, Brepols 2002. Amb motiu d'aquesta publicació hom celebrà un congrés internacional, les col·laboracions al qual han estat aplegades en el llibre *Arbor Scientiae. Der Baum des Wissens von Ramon Llull*. «Akten des Internationalen Kongresses aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums des Raimundus-Lullus-Institutes der Universität Freiburg i. Breisgau» (*Instrumenta Patristica et Mediaevalia*, 42. Subsidia lulliana, 1), Turnhout, Brepols 2002, 372 pp. L'arbre dotzè dels setze que constitueixen el conjunt de l'*Arbre de ciència*, l'*Arbre maternalis*, dedicat a la Mare de Déu, fou explicat per Blanca Garí, *Al despuntar el alba. Maria y el Árbol de la madre*, *ibid.*, 265-272, que, però, no parà atenció al tema de la Puríssima, situació repetida en la introducció al *Liber de sancta Maria*, en l'edició de les RLOL, XXVIII, 49-52 (CC CM, CLXXXII), Turnhout, Brepols Publishers 2003, 3-33.

16. OE, I, 956/I. El text de l'edició llatina és poc o molt diferent: «QUAESTIO: Raimunde, tempore quo domina nostra fuit concepta, fuit concepta in peccato originali? SOLUTIO: Peccatum et virtus sunt contraria, et quia illo tempore, quo domina nostra concepta fuit, virtus fortius incepit esse contraria peccato quam in tempore transacto, oportet, quod domina nostra concepta fuerit absque peccato», XVI. *De arbore quaestionali, quaestio* 529 (Raimundi LULLI, *Arbor scientiae* [cit. en la nota 15], 1186, lin. 1820-1825).

Sobre aquest arbre XVIè de l'*Arbor Scientiae*, cal veure l'estudi de Klaus Jakobi, *Über den Baum der Fragen*, en el volum específic citat en la nota anterior, 343-359; l'autor hi ha contades 4040 qüestions. Sobre el sentit de la pregunta que hi és formulada, Domínguez, *Els apòcrifs...* (cit. en la nota 2), 17, s'expressa de manera que el lector en pot treure la idea que el problema no havia estat plantejat amb aquests termes abans de Duns Escot: «Al contrari de la tradició anterior, que en parlar del tema utilitza, com ja hem vist, el terme 'sanctificatio', Escot planteja amb claredat meridiana: «quaero utrum beata Virgo fuerit concepta in peccato originali». La veritat és que, abans d'Escot, i en concret el 1295, tant Ramon Llull com William de la Ware havien formulada la mateixa pregunta, i no pas entorn la 'sanctificatio', ans sobre la 'conceptio'.

Recordem que, tal com diu Viola Tenge-Wolf en la introducció a l'edició de la *Tabula generalis*: «Bei der Wahrheitsfindung, stehen für Llull nicht, wie man vielleicht erwarten könnte,

Si hom es mira aquest paràgraf amb poca atenció, res no li suscitaria l'interès, ja que, d'una banda, el fragment no és res d'altre que una de les més de quatre mil preguntes amb les corresponents respostes de l'*Arbre qüestionari*, i de l'altra, la pregunta es refereix a un punt accidental, al moment del temps en què tingué lloc la concepció de la futura Mare de Déu.

Però si ens fixem en l'estructura de l'*Arbre de ciència*, ens adonarem que les *Qüestions de les fulles de l'arbre maternal*, una de les quals és la que acabem de transcriure (OE, I, 955-956), corresponen a la doctrina *De les fulles de l'arbre maternal* (OE, I, 742-744), i més en concret les quatre preguntes *De les qüestions de temps* (OE, I, 956), al paràgraf *De temps*, que és una *De les fulles de l'arbre maternal* (OE, I, 744).

I si encara fitem l'ensenyament exposat tant en els paràgrafs expositius com en les qüestions, ens adonarem que la doctrina té prou més transcendència, car el tema del temps recorda que entre Adam i Jesucrist, profetes i sants esperaven adelerats «lo temps en lo qual nasqués nostra Dona e-l temps en lo qual son Fill fos encarnat», car en aquests moments es trobava el centre de la història humana i àdhuc còsmica, car «a aquell temps s'havien tots los altres temps dels corsos celestials e dels terrenals e tots lurs moviments per ço que fos la recreació» (OE, I, 744), ja que «no atenyien la fi del serviment ni la fi per raó de la qual eren creats, la qual fi perduda havien per l'original pecat. Estec, doncs, lo temps en què nasc nostra Dona en molt gran exalçament e granea de bondat e en gran desiderabilitat de sants e utilitat d'aquells, e encara en gran habilitat dels corsos celestials e terrenals» (*Ibid.*).

És normal i explicable que, fetes les anteriors afirmacions sobre la centralitat del temps que passà entre el naixement de la Mare i l'encarnació del Fill, Llull es plantegi la pregunta sobre quina fou la situació de la Mare en relació al pecat original des del moment de la seva concepció, cosa que fa la primera *De les qüestions de temps* acabada de transcriure. I abans d'arribar a la resposta concreta, Llull hi estableix una doctrina: en la concepció de la futura Mare de Déu es capgirà la contraposició pecat-virtut pel fet que des d'aquell moment aquesta començà d'actuar amb més força que aquell («començà virtut pus fortment ésser contrari a pecat que en lo temps passat pecat ésser contrari a virtut»): ja només manca la conseqüència: «Covén, doncs, que nostra Dona sia estada concebuda sens pecat».

Aquesta és una afirmació important, però només genèrica; fins i tot tindrem en la tercera part d'aquest estudi una formulació teològica de la Puríssima Concepció de Maria molt més elaborada i rica. Per això, no cal insistir ara en la resposta a la pregunta o qüestió, ans en la pregunta mateixa, que, formulada a París, és a dir, en l'empori de la gran teologia escolàstica de la Baixa

---

primar die Antworten auf die Fragen im Vordergrund, sondern zunächst die Fragen selbst» (CC CM, CLXXXI, ROL, XXVII), Turnhout, Brepols 2002, 41*: és una observació elemental: tota pregunta és alhora el camí per on ha de discórrer la resposta, si es vol mantenir dins el terreny de la lògica.

Edat Mitjana, els anys 1295-1296, no deixava de tenir un dring de desafiament, sobretot venint de qui no tenia una capacitat universitària en teologia, i menys una de la facultat de teologia de París.

La teologia de la ,sanctificatio'

És, en efecte, una realitat constatable que els grans mestres de la teologia catòlica de la segona meitat del segle XIII, tant si manifesten la pròpia doctrina en comentaris als *Libri sententiarum* de PERE LLOMBARD, com en síntesis pròpies del tipus de la *Summa theologiae* de sant TOMÀS D'AQUINO, des del moment que plantegen la ,quaestio' sobre la relació inicial entre Déu i Maria, són unànimes a formular llur doctrina al voltant del concepte de ,sanctificatio'.

Arribat, en el seu comentari al llibre terç de les dites *Sententiae*, a la dist. III, cap. 1, núm. 2: *Quod non tantum illa caro (Christi), sed etiam sacra Virgo ab omni peccati contagio a Spiritu Sancto mundata fuit*,¹⁷, el 1249 el futur sant ALBERT EL GRAN es preguntava: *An caro beatæ Virginis fuit sanctificata ante animationem, vel post*,¹⁸, i responia així:

«Solutio. Dicimus quod beata Virgo non fuit sanctificata ante animationem: et qui dicunt oppositum, est haeresis condemnata a beato Bernardo in epistola ad Lugdunenses, et a magistris omnibus Parisiensibus».¹⁹

17. Per al text de PERE LLOMBARD em serveixo de l'edició crítica dels EDITORES FRANCISCALES de Quaracchi-Grottaferrata: Magistri PETRI LOMBARDI, *Sententiae in IV libris distinctae*. Editio tertia ad fidem codicum antiquiorum restituta. Tomus II. *Liber III et IV* (Spicilegium Bonaventurianum, V), Grottaferrata, Editiones Collegii Sancti Bonaventurae ad Claras Aquas 1981, 32-33; heus ací la seva forma d'expressar-se: «Mariam quoque totam Spiritus Sanctus in eam praeveniens purgavit, et a fomite peccati etiam liberavit...»; i «... totam Virginem, Spiritu Sancto praeveniente ab omni labe peccati castificatam». *ibid.*, 32 i 33; si no m'erro, no usa, almenys ací, el terme de ,sanctificatio', que, en canvi, es troba en la cèlebre lletra de sant BERNAT *Ad canonicos Lugdunenses de Conceptione S. Mariae*: «... copiosior sanctificationis benedictio in eam descenderit...», *Epistola 174*, dins *Sancti Bernardi Opera*. VII. *Epistolae*. I. *Corpus Epistolarum 1-180 ad fidem codicum recensuerunt* J. LECLERCQ, H. ROCHAIS, Romae, Editiones Cistercienses 1974, 388-392, p. 390, lín. 17-18.

18. B. ALBERTI MAGNI, *Commentarium in III Sententiarum*, dist. III, art. IV (*Opera Omnia*, cura et labore Augusti BORGNET), París 1894, 46-48.

19. *Ibid.*, 47/I: més que el sentit negatiu de la resposta, cal subratllar l'extrema qualificació negativa de la tesi: «est haeresis». Recordem que aquesta tan greu qualificació fou la que també donava fr. PETRUS IOHANNIS (Oliu), tal com no desaprovava l'ocasió de recordar-ho l'inquisidor Nicolau EIMERIC (cf. «ATCA», II (1983), 289, línies 532-535).

Quant a la referència de sant Albert el Gran a l'*Epistola ad canonicos Lugdunenses* de sant Bernat de Claresvalls, i atesa la importància que tingué en la història de la doctrina sobre la Puríssima la posició negativa de sant Bernat en aquella lletra, hom pot veure L. GRILL, *Die angebliche Gegnerschaft des hl. Bernhard von Clairvaux zum Dogma von der Unbefleckten Empfängnis Marias*, dins «Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis», XVI (1960), 60-91; i el recent article de Marie-Bénédicte DARY, *Saint Bernard et l'Immaculée Conception: la question liturgique*, dins «Revue Mabillon. NS.», 74/13 (2002), 219-236.

Al cap de pocs anys, entorn el 1252, el futur sant BONAVENTURA, també ell en el comentari al llibre III, dist. III de les *Sententiae*, s'encarava amb la mateixa pregunta en l'artículus primus', *De sanctificatione Virginis quoad congruentiam temporis*. Quaestio I: *Utrum caro Virginis sanctificata fuerit ante animationem*; la resposta no és gaire diferent de la del dominicà Albert:

«Respondeo dicendum, quod caro beatæ Virginis ante animationem non fuit sanctificata; non quod Deus non potuerit carnem Virginis purificare antequam animare, sed quia sanctificatio habet esse per aliquod donum gratuitum superaditum, quod quidem non habet esse in carne, sed in anima...».

«Et ideo, simpliciter concedendum quod caro eius [Virginis] ante animationem non fuit sanctificata».²⁰

Només havien passat tres anys i el futur sant TOMÀS D'AQUINO escrivia al seu comentari a les *Sententiae* de Pere Llombard; també ell, exposant el llibre III, dist. III, q.1, art. 1, es preguntava *Utrum beata Virgo fuerit ante sanctificata quam conceptio eius finiretur*;²¹ i responia així:

«Respondeo dicendum quod, sicut dicit Dionysius, sanctitas est ab omni immunditia libera et perfecta et immaculata munditia; unde, cum sanctificari sit sanctum fieri, oportet quod sanctificatio emundationem ab immunditia spirituali ponat, prout nunc de sanctificatione loquimur. Emundatio autem a spirituali macula, scilicet culpa, sine gratia esse non potest, sicut et tenebra non nisi per lucem fugatur; unde, sanctificatio tantum ad eos pertinet qui gratiæ capaces sunt: et quia proprium subiectum gratiæ est rationalis natura, ideo ante infusionem animæ rationalis beata Virgo sanctificari non potuit, etc., et ideo beata Virgo in peccato originali fuit concepta».²²

20. *Commentaria in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi*. Tomus III. In tertium *Sententiarum*, commentarius in dist. III, pars I (Doctoris Seraphici BONAVENTURAE... *Opera omnia*... studio et cura PP. Collegii a S. Bonaventura), Ad Claras Aquas 1887.

Per a complement d'informació, afegiré aquest fragment: STI. BONAVENTURAE, *In tertium librum Sententiarum*, dist. III, pars I, art. 1, quaestio II: *Utrum anima beatæ Virginis sanctificata fuerit ante originalis peccati contractionem*: «...quidam dicere voluerunt, in anima gloriosæ Virginis gratiam sanctificationis prævenisse maculam peccati originalis... Aliorum vero positio est, quod sanctificatio Virginis subsequuta est originalis peccati contractionem; et hoc quia nullus immunis fuit a culpa originalis peccati, nisi solum Filius Virginis... 'Omnes peccaverunt...' (Rom III, 23)... Hic autem modus dicendi communior est, et rationabilior et securior» (COLLEGIUM STI. BONAVENTURAE, III, Ad Claras Aquas 1887, 60-67).

21. Sancti THOMAE AQUINATIS, *Opera omnia ut sunt in indice thomistico*... curante Roberto BUSA. I. *In quatuor libros Sententiarum*, Stuttgart, Frommann-Holzberg 1980: Però el primer text tomista al qual fa referència la nota següent, diu així: «... puritas intenditur per recessum a contrario: et ideo potest aliquid creatum inveniri quo nihil purius esse potest in rebus creatis, si nulla contagione peccati iniquitatum sit: et talis fuit puritas beatæ virginis qua a peccato originali et actuali immunis fuit...».

22. *Ibid.*, 268 i 269/I. L'autor de la *Concordia opinatæ contradictionis in dictis beati Thomae super conceptionis virginis Matris Dei dignissima puritate* (cf. nota 46) propugnava que el doctor d'Aquino havia ensinystada la Immaculada Concepció de Maria en l'*In Primum Sententiarum*, dist.

Una vintena d'anys més tard, el mateix sant TOMÀS en la *Summa theologiae*, III, q. XVII, art. 2 es preguntava *Utrum Beata Virgo sanctificata fuerit ante animationem*,²³ i responia:

«...sanctificatio Beatae Virginis non potest intelligi ante eius animationem... quia sanctificatio de qua loquimur non est nisi emundatio a peccato originali; sanctitas enim est ‚perfecta munditia‘, ut Dyonisius dicit, 12 cap. *De divinis nominibus*. Culpa autem non potest emundari nisi per gratiam: cuius subiectum est sola creatura rationalis. Et ideo, ante infusionem animae rationalis Beata Virgo sanctificata non fuit».²⁴

Contemporani de Ramon Llull a París, RICARDUS DE MEDIÁVILLA, mestre en la Facultat de Teologia entorn el 1295, es qüestionava *Utrum caro Virginis fuerit sanctificata antequam animata*;²⁵ la seva determinació magistral diu així:

«...carnem Virginis ante animationem fuisse sanctificatam dupliciter potest intelligi, uno modo, ita, quod ante animationem facta fuerit subiectum sanctitatis, et sic non potuit esse verum. Nulla enim creatura nisi rationalis, vel intellectualis, potest esse sanctitatis subiectum. Alio modo ita, quod illi carni fuerit data aliqua dispositio per quam esset in anima sibi unienda sanctitatis causativa, et hoc etiam non est verum. Anima enim Virginis ex sui unione ad illam carnem peccatum originale contraxit.»²⁶

XLIV, q. 1, art. 3, ‚ad tertium‘ (cf. nota 48; i LE BACHELET, *Immaculée Conception...* (cit. en la nota 1), col. 1053-1054); però en els comentaris posteriors i en la *Summa theologiae* aquella doctrina no és repetida, i potser fou oblidada perquè no encaixava amb la teoria de la ‚sanctificatio‘; per tant, considerem que la doctrina pròpia de sant Tomàs d'Aquino és la posterior, la de l'*In tertium Sententiarum*, o la definitiva de la *Summa theologiae*.

23. Sancti THOMAE AQUINATIS, *Summa theologiae*, cura FRATRUM EIUSDEM ORDINIS (Biblioteca de Autores Cristianos, 83), Madrid, BAC 1952, 212/I.

24. *Ibid.*, 212/II. Tinc la impressió que el mateix sant Tomàs s'adonà que la seva explicació no solucionava el problema: això és almenys allò que penso veure en la resposta al ‚ad primum‘ de *Summa theologiae*, III, q. XXVII, IV: «...in beata Virgine post sanctificationem in utero remansit quidem fomes, sed ligatus: ne scilicet prorumperet in aliquem motum inordinatum, qui rationem praeveneret. Et licet ad hoc operaretur gratia sanctificationis, non tamen ad hoc sufficiebat: alioquin virtute illius gratiae hoc ei fuisset praestitum, ut nullus motus posset esse in sensualitate eius non ratione praeventus, et sic fomitem non habuisset, quod est contra supradicta [in art. 3]. Unde oportet dicere quod complementum illius ligationis fuit ex divina providentia, quae non permittebat aliquem motum inordinatum ex fomite provenire», *ibid.*, 217/I; els subratllats són meus.

25. Clarissimi theologi magistri RICARDI DE MEDIÁVILLA, *Super quatuor libros Sententiarum*, tomus tertius, dist. III, art. 1, q. 1, Brixiae, Apud Vincentium Sabium 1591, 486 pp.

26. *Ibid.*, 26 i 27.

La lectura dels raonaments dels grans teòlegs de la segona meitat del segle XIII em deixa amb una doble impressió: primera, que ells es trobaren empresonats dins el raonament que la culpa només podia ésser esborrada per la gràcia de Déu, i que aquesta només podia ésser donada a l'ànima un cop ja infosa en el corresponent cos humà, és a dir, un cop constituïda la per-

Aquests quatre teòlegs de la segona meitat del segle XIII i cada un d'ells són ací recordats no sols com a personificadors d'un cert anticoncepcionisme, ans encara en tant que representants d'una autèntica potència teològica, aquella que com un bloc formaven els mestres de la Facultat de Teologia de París.²⁷

Encara que el curt paràgraf de l'*Arbre de ciència* fos més breu i constés només de la seva primera línia, la de la ,quaestio', aquella línia seria important en la història de la doctrina positiva sobre la Immaculada Concepció, perquè, potser per primera vegada el problema era plantejat en els seus termes reals, els de la ,concepció' i no pas els de la ,santificació'. No m'atreveixo a relacionar la dita posició teològica concepcionista amb el fet que, des dels anys finals del segle XIII i començaments del XIV, la celebració de la festa del vuit de desembre en les diverses esglésies diocesanes o monacals passés, a poc a poc, o de no existir o de denominar-se *In festo sanctificationis BMV* (títol conservat, per exemple, en la litúrgia de l'orde dominicà), a intitular-se *In festo Conceptionis BMV*.²⁸

---

sona; però malgrat la força del raonament, ells veien que la dita explicació no lligava tots els caps, i per això sant Bonaventura deixava ben clar: «non quod Deus non potuerit carnem Virginis purificare antequam animare...» (nota 20); i sant Tomàs veia que li mancava un «complementum illius ligationis (fomitis)» (nota 24) i Mediavilla veia la possibilitat absoluta «quod illi carni fuerit data aliqua dispositio...» (nota 26).

La intuïció provocadora de Llull consistí a col·locar tot el problema en el primer moment de la ,concepció' i, si es vol, fins i tot a parlar de ,santificació' en aquell moment, malgrat d'haver exposat que la infusió de l'ànima humana és el darrer dels passos de la constitució de l'home.

27. Que aquell bloc existia i que, almenys els primers temps del segle XIV, seguia essent i considerat poderós, el 1309 ho afirmava almenys de forma implícita, IOHANNES DE POLLIA-CO (Jean de Pouilly): «Neque etiam aliquis doctor hactenus ausus est dicere contrarium, cuius scripta sint in studio Parisiensi publicata»: citat per Carolus BALIÇ, *Quaestiones disputatae de Immaculata Conceptione*, Sibenici 1931, 13, i a través d'ell per Victorin DOUCET, *P. J. Oliivi et l'Immaculée Conception*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 36 (1933), 550-551; fos o no fos parisenc, fra Pèire JOAN (Oliu) s'ha de col·locar en el mateix grup de la Sorbona i amb el màxim de contraposició als immaculistes: la de considerar-los heretges i heretgia llur doctrina, exactament igual com havia fet Albert el Gran (cf. nota 19). Sense eixir de casa, tenim una mostra de com actuaven els mestres de la Facultat de Teologia de París, en el cas del *De adventu antichristi* d'Arnau de Vilanova, sobre el qual hom pot veure el meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu antichristi d'Arnau de Vilanova. París 1299-1300*, dins «ATCA», XX (2001), 349-402.

28. La festa litúrgica de la Concepció celebradora el vuit de desembre fou decretada pel bisbe i capítol de la seu de Barcelona el 4 de novembre del 1281: «...nos Arnaldus, Dei gratia Barchinonensis episcopus, et capitulum... laudamus et approbamus... statuantes et ordinantes quod dictum festum conceptionis Beate Marie celebretur quolibet anno in nostra sede et in toto episcopatu...», després que el canonge Bertran de Molins havia demanat «ut perpetuo celebretur festum conceptionis beate Virginis Marie in sede Barchinone et in toto episcopatu eiusdem», afegint a la sol·licitud una fundació econòmica destinada a sufragar les despeses de la solemnitat amb còngrua retribució de tots els oficients; el text del document fundacional, transcrit del pergami original conservat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, fou ja publicat per Faustino GAZULLA, *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, Barce-

El desplaçament de l'una a l'altra d'ambdues posicions (la teològica i la litúrgica), sense que fos estrictament paral·lela si que fou més o menys contemporània, car aquells anys la fortalesa antiimmaculista de la facultat de teologia de París començava de deixar veure les primeres esquerdes, ja que William de la Ware, després d'haver explicat les *Sententiae* a Oxford entorn al 1295, les comentava deu anys després a París, on admetia la legitimitat teològica de plantejar la ,quaestio' en termes diversos d'aquells que usaven els mestres favorables a la ,sanctificatio'; la seva ,quaestio' deia així: *Quaeritur utrum beata Virgo concepta fuerit in originali peccato*.²⁹ Ell establia la legitimitat del problema, no però, com a camí únic d'explicació, ans només com a ,alia... opinio', i per això, en arribar a l'exposició de la doctrina no es definia entre Escil·la i Caribdis i es manifestava mínimament favorable a la tesi concep-

---

lona 1905, 58-59. En aquest moment és en curs de publicació dins «Analecta Sacra Tarracoen-sia», l'estudi de Josep ALANYÀ, *Culte i devoció a la Puríssima al bisbat de Tortosa (s. XIII-XX)*, en volum dins el qual hi haurà estudis sobre el mateix tema al bisbat de Barcelona; no cal dir que seria molt benvingut un estudi semblant per als bisbats de les Balears i Pitiüses; sabem que el 1506 el 8 de desembre, la Seu (i per tant, el bisbat) de Mallorca celebraven *In solemnitate Conceptionis beate Virginis Marie*, tal com consta en Gabriel SEGUÍ TROBAT, *El Missal mallorquí del 1506. Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March* (Col·lectània Sant Pacià, 79), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2003, 459; segons l'editor, el formulari de la missa era el de Leonard Nogarolis, del 1476; per tant, la recepció en el *Missale secundum usum Sedis Maioricensis* fou poc o molt posterior a aquell any: i, doncs, abans del dit moment, quina era la situació? Si ja hagués estat celebrada la *Conceptio* BMV hauria calgut introduir el formulari Nogarolis? Abelliria d'esbrinar-ho; seria una aportació al tema del lul·lisme mallorquí entre el 1315 i la segona meitat del segle següent.

Però la decisió de bisbe i capítol barceloní del 1281 sembla que no era la primera de Catalunya, car un segle abans, el 1183, un document del monestir de Ripoll, que es trobava en el ms. 285, f. 94, cremat per l'incendi del 1835, però resumit pel darrer arxiver, Roc d'Olzinelles, certificava que havia estat objecte de fundació la «refecció en el dia de la Concepció de la Virgen»; però la determinació de la ,pitància' o celebració de taula, no era altra cosa que el darrer pas d'un conjunt de determinacions fundacionals, les primeres de les quals establien els detalls de la celebració litúrgica i la forma de sufragar-ho tot; acaba de publicar la nota de Roc d'Olzinelles, Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *El Llibre de refeccions del monestir de Santa Maria de Ripoll*, dins «Studia Monastica», 46 (2004), 375, núm. 54. Subratllem que un d'aquests resums informa que abans d'acabar el 1231, el monestir de Ripoll havia pagat la ,vigesima Maioricarum' (cal suposar que es tractava del vintè sobre els ingressos, imposat a persones i institucions eclesiàstiques de Catalunya per a la conquesta de Mallorca).

29. Cf. Fr. GULIELMI GUARRAE, fr. IOANNIS DUNS SCOTI, fr. Petri AUREOLI, *Quaestiones disputatae de Immaculata Conceptione beatae Mariae Virginis* (Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi, t. III), Ad Claras Aquas, Collegium Sancti Bonaventurae 1904, 4-5. Una primera informació sobre William of Ware és la de Ludwig HÖDL, *W. v. Ware*, dins el «Lexikon des Mittelalters», IX, *Werla bis Zypressen; Anhang*, München 1998, cols. 193-195. Per a ulterior informació sobre aquell mestre, hom pot consultar A. EMMEN, *Wilhelm von Ware, Duns Scotus' Vorläufer in der Immaculatalebre*, dins «Antonianum», 40 (1965), 363-394; P. F. Milder, *The Oxford Theologians of the Thirteenth Century and the Immaculate Conception*, dins «Marianum», 2 (1940), 284-306; Pietro MIGLIORE, *La dottrina dell'Immacolata in Guglielmo de la Ware, O. Min., e nel b. Giovanni Duns Scoto, O. Min.*, dins «Miscellanea Franciscana», LIV (1954), 433-538.

nista no pas per raons teològiques, ans perquè ,no se sap mai' i, per tant, volia mantenir-se en òptima relació amb la Mare de Déu.

Coneguem la seva doctrina a través d'algun dels seus fragments, que demostren ésser d'ell el cèlebre ,potuit, decuit, ergo fecit' secularment atribuït al seu deixeble sant Duns Escot:

«...alia est opinio quod non contraxit originale. Quam volo tenere, quia, si debeam deficere, cum non sim certus de altera parte, magis volo deficere per superabundantiam, dando Mariae aliquam prerogativam, quam per defectum... Unde, primo volo ostendere possibilitatem, secundo congruentiam, tertio actualitatem, quarto potentie multipliciter, quinto quod festum conceptionis est celebrandum, et sexto quod festum esset celebrandum, etiamsi esset concepta in originali» (4-5).

1. «Possibilitatem ostendo sic: ...Illa massa carnis, ex qua corpus Virginis fuit formatum, simul fuit seminata et mundata. Ex parte autem seminantis fuit in ea qualitas morbida; sed eatenus, qua fuit inde formandum corpus Virginis, fuit mundata, non dico sanctificata, quia sanctificari non potest, nisi quod est susceptivum peccati et gratiae, cuiusmodi est sola anima» (5);

2. «Congruentia autem patet, quia postquam Filius eius est ipsa munditia, congruum fuit, ut faceret Matrem suam ita mundam, sicut potuit, et sic non solum mundaret, sed ab omni immunditia preservaret...» (6).

3. «Quod sic factum sit, sunt auctoritates. Lincolniensis, ut dicitur, hoc posuit.³⁰ Et Alexander Nequam... Item, Anselmus... Item, Richardus de Sancto Victore... Item, Augustinus...» (6-7).

4. «Quarto ostenditur multipliciter potentiae ad gratiam. Est enim duplex potentia ad gratiam, scilicet naturalis et obediencialis... Unde beata Virgo impleta est gratia secundum utramque potentiam obediencialem... (1. que potest repleti natura stante in proprio supposito absolute; 2. alia est potentia ad gratiam, quae potest repleti, natura stante in proprio supposito non absolute, sed in relatione, ut suppositum illud sit Mater Dei...).³¹

Una cosa em sembla clara: per a William de Ware, la de la Puríssima Concepció de Maria no és pas l'única possibilitat teològica ni ell no la defensa com a única possible, ans només com a ,alia, l'altra'; la principal segueix essent l'anticoncepcionista.

30. Entorn a la posició doctrinal de ROBERT GROSSETESTE, les recerques actuals han confirmat dos extrems: 1. Que li havia estat atribuïda la doctrina de la Immaculada Concepció; 2. Però que en realitat ell només defensà la Immaculada, no pas en el moment de la concepció, ans ,in ortu', en el naixement; i que, doncs, ni tan sols arribà a defensar la ,sanctificatio in momento infusionis animae'. Hom pot veure les pàgines dedicades a tema per Ephrem LONGPRÉ, *Robert Grosseteste et l'Immaculée Conception*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 26 (1933), 550-551; i les de Servus GIEBEN, *Robert Grosseteste and the Immaculate Conception, With the Text of the Sermon Tota pulchra es*, dins «Collectanea Franciscana», 28 (1958), 211-222, on el text del Grosseteste arriba a aquesta conclusió: «Fuit igitur beato (!) Virgo, ut dictum est, sine macula peccati in ortu suo».

31. Vegeu el llibre indicat en la nota 29, 4-7.

Així, doncs, encara que un d'ells presentés o hagués presentada la hipòtesi immaculista, els mestres de la Facultat de Teologia de París, durant tot el segle XIII i els primers anys del XIV defensaren sense excepció que la futura Mare de Déu fou santificada entre el moment en què la seva matèria corpòrea acabava de rebre l'ànima racional (posició normal) i el del naixement (Grosseteste, que no fou teòleg de París); i amb no menor decisió negaren qualsevol intervenció divina purificadora anterior a l'animació, és a dir, en el primer moment d'existència, el de la concepció.

No ens calen d'altres informacions per atribuir a Ramon Llull una certa voluntat de provocació pel fet de defensar doctrinalment (i no pas com a possible i plausible via alternativa a la de la ,santificatio', com feia William de Ware), ans com un fet important en la història de la salvació cristiana la Concepció Immaculada de Maria just a París els anys 1297-1298 sota un títol dedicat a problemes teològics tothora discutibles en el llibre de text per a l'ensenyament i l'aprenentatge de la teologia en la Facultat de Teologia parisenca, les *Sententiae* de PERE LLOMBARD.³²

III. La qüestió 96 entorn de les *Sententiae* de Pere Lombard

Encara no eren passats tres anys que havia estat escrit l'*Arbor scientiae*, Llull s'havia traslladat a París, i ell, que no sembla haver estat mai reconegut ni com a mestre ni com a batxiller d'aquella Facultat de Teologia, decidí de fer notar la seva presència en la ciutat universitària per excel·lència amb un altre llibre, en el qual exposava el seu punt de vista doctrinal entorn cent quaranta qüestions, que tocaven tots els quatre llibres de les dites *Sententiae*. Una d'aquestes, la 96, repesca la pregunta ja coneguda de l'*Arbre de ciència*, ací, però, anant al cor del problema, en el sentit que, a diferència d'allí, ara no es limitava a preguntar pel ,temps'.

Cercant, doncs, d'enfocar el tema en tota la seva profunditat, Ramon Llull (o l'Hermità per ell) es pregunta *Utrum beata Virgo contraxerit peccatum originale*. Comparada amb la formulació de l'*Arbre de ciència*, i deixant l'afegitó del ,temps', ambdues resulten ésser equivalents, encara que amb qualche variant: el sintagma ,peccat original' és idèntic en les dues preguntes; la Mare de Déu, Maria, és expressada tant amb ,nostra Dona' allí com amb ,beata Virgo' ací; la variant es troba en el verb ,fo concebuda' o ,contraxit'; però la tradició teolò-

32. El títol del llibre lul·lià és *Disputatio Heremitaie et Raimundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, l'èxplícit del qual porta la data en què fou acabat: el 22 d'agost del 1298. Tot i que fou publicat a Lió el 1491 i a Venècia el 1507, per al text del capítol 96 utilitzo en aquestes pàgines la còpia manuscrita més antiga, que ara es troba a Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10532, ff. 68-67 (aquesta inversió de xifres no és errada, car els corresponents folis foren relligats en seqüència inversa), datable de mitjan segle XIV i escrit en àrea catalana; és editat al final d'aquest article.

gica que arribava a Llull només veia la ,contracció - contraxit' de l'herència adàmica del pecat original en el fet de la generació sexual (,fo concebuda'), que empeltava el nou ésser humà amb el primer pare i tota la seva nissaga i el feia cohereu de la culpa de la inicial parella. Les dues preguntes, doncs, són idèntiques en el pla de les idees, però la resposta de la *Disputatio Heremitaie et Raimundi super aliquibus quaestionibus magistri Petri Lombardi*, permet de veure el tema amb tota la seva grandària teològica.

Després de la ,quaestio', el text del capítol té dues meitats ben clares: la primera dóna la resposta doctrinal de Ramon Llull sobre el tema plantejat en la pregunta (línies 2-33), la segona presenta les objeccions de l'Hermità i la resposta de Ramon Llull (línies 34-69).

La doctrina puríssima de Llull se centra en l'Encarnació humana del Verb de Déu, i parteix del pressupòsit que la dita encarnació no es limità a ésser un fet merament biològic, ans una cèntrica realitat salvífica, el fet bàsic i fontal de l',Economia' divina envers la humanitat i tota la realitat creada, dins el o la qual han d'haver col·laborat tant el Pare com la mare; i atesa la necessària col·laboració d'ambdós en el dit fet fontal i bàsic, Llull afirma que entre les col·laboracions d'ells dos en la Unió Hipostàtica hi ha d'haver hagut una certa ,proportio': si l'acció de Déu assumint carn en la Verge Maria havia de constituir el fet de la màxima bondat, poder, força i finalitat³³ possibles que Déu realitzava ,ad extra' en una creatura, la proporcional aportació de Maria fou la de trobar-se disposada i prompta a la dita actuació de Déu assumint carn d'ella; disposició i promptitud que consistien en la virginitat i en la total absència de pecat actual o original, car és impensable que un subjecte humà participi de pecat pugui aportar la seva part proporcional a l'obra suprema de Déu ,ad extra', car, si participés de qualsevol forma de pecat, per l',assumptio carnis' posaria a disposició de Déu una carn infecta de pecat. Subratllaré que les paraules ,disposita', ,proportio' i ,concordare' no es realitzarien plenament si l'aportació materna fos merament negativa (absència de pecat): la proporció, la concòrdia entre Pare i mare, que fan que aquesta es trobi preparada per a la missió ,recreativa', demanen que també per part de la mare hi hagi, tant com estigui al seu abast, aquella «maiori magnitudine

33. La referència a algunes de les ,dignitats' de Déu en elles mateixes o en llur repercussió en la realitat creada de la Mare pot resultar il·lustrada per un fragment del *Liber de laudibus beatissime virginis Marie* (París, Jehan Petit, 10 IV 1499, f. 6r): «Unde considerare potes quanta est bonitas ipsius Virginis domine gloriose, que facit Deum esse hominem et hominem Deum, ita quod Deus homo vna eadem est persona, videlicet dominus Ihesus Christus, et cum eo sunt omnes homines participantes in natura; omnes quidem sunt eius in natura affines. Ergo, cogitare potes quod magnum bonum est istud bonum, quod habet esse ratione bonitatis virginis matris gloriose, quoniam quodcunque aliud bonum creatum non equiparat istud bonum, videlicet Deum esse hominem et hominem esse Deum». El text original català, *Llibre de santa Maria*, fou publicat per Salvador Galmés i Guillem Ferrà, en les «Obres de Ramon Llull», X, Palma de Mallorca 1915; i per Andreu Caímari en les «Obres essencials», I, Barcelona 1957, 1159/II-1160/I.

bonitatis, potestatis, virtutis et finis», que Llull postula no sols de la part de l'agent (Déu), ans també de la part del pacient de l',*assumptio carnis*' (mare): també Ella havia d'estar disposada a donar-ho tot (un ,tot' que ha d'ésser de la qualitat més elevada possible) per a la finalitat de l'Encarnació, per a la ,recreació'.

En conseqüència (i ací deu raure el màxim de provocació en la posició puríssima de Llull), per a ell la ,*sanctificatio*'³⁴ de la futura Mare de Déu no s'havia realitzat ni abans de néixer, ni en el moment de la unió entre matèria corporal i ànima humana, ans «*scisso semine, de quo fuit, a suis parentibus*», en el moment en què s'hagué separat el ,semen' dels pares i començà el primer pas d'un procés biològic, que amb el temps arribaria a ésser la incipient persona de la Mare de Déu.³⁵

La darrera de les consideracions adduïdes per Llull a favor de la seva tesi és justament l'aplicació de la doctrina de la recreació a la pregunta inicial del capítol, amb el paral·lelisme entre la situació en què es trobaven Adam i Eva abans del pecat i la pròpia de la recreació, que, recordem-ho, ,*mirabilis reformasti*', i per tant la parella recreadora havia d'ésser superior a la de la justícia original, també quant a la durada de la nova situació, «*simpliciter et continue, de principio usque ad finem*». I ací Ramon Llull està tan segur de la solidesa de la seva doctrina, que clou i sintetitza tot el raonament amb un sil·logisme: Si la parella recreadora no s'hagués trobat en estat d'innocència incondicional i continu, del principi al final, la recreació hauria estat impossible; ,*atqui*', la recreació ha estat un fet; ,*ergo*', etc. (la parella recreadora es

34. Evidentment, aquesta no és la idea de ,*sanctificatio*' que sabem exposada pels grans teòlegs de la segona meitat del segle XIII (vegeu les notes 18-26) i no m'atreveria pas a afirmar que Ramon Llull hagués portada la seva voluntat provocadora fins al punt de corregir-los a tots la pàgina en el sentit de desplaçar la ,*sanctificatio*' del moment de la infusió de l'ànima en un fetus humà al de la concepció biològica per la unió dels dos principis patern i matern. Més aviat creuria que, pel fet d'haver estat objecte d'elecció de part de Déu per a l',*assumptio carnis*' la mínima realitat humana de Maria entrava plenament en la dinàmica de la recreació, i que la ,*sanctificatio*' en el sentit dels teòlegs contemporanis era simple conseqüència d'una decisió molt més elevada i profunda. Per ventura el doble ús de ,*sanctificatio*' en les línies 23-24 sembla referir-se més a tot un procés de realització progressiva que a un moment puntual.

35. Heus ací la manera com el mateix Llull exposa la dinàmica de la successió de formes en el fetus humà fins a arribar a la infusió de l'ànima racional: «...vegetació en home és una forma, la qual alguns apellen potència vegetativa, e ven ab la sement del home que tramet en la fembra, la qual sement és dels quatre elements elementada, e la vegetativa és en ella plantada, e con la sement és entrada en la fembra, la sua matèria se conjuny ab la matèria de la fembra e la forma ab la forma de la fembra per contactu, e la forma del sement que entra vegetada, mou e enforma la forma de la sement de la fembra...», Ramon LLULL, *Llibre de home*, I, 2 (Tous, «Obres de Ramon Llull», XXI, Palma de Mallorca 1950, 9); i en les pàgines següents, amb paràgrafs de text paral·lel, resumeix el pas de la vegetativa a la sensitiva i d'aquesta a la imaginativa (*ibid.*, 10-11), fins que ens és presentada la infusió de l'ànima racional: «Deus crea l'ànima en aquell temps en què n'embríó és linyat, organitzat e format per elementativa, vegetativa e sensitiva e yimaginativa, e en aquell temps Deus la conjunyii ab lo cors, e de ella e del cors és fet home» (*Ibid.*, 21).

trobà en aquell estat d'innocència incondicional i continu, del principi al final).³⁶

La segona part del capítol s'obre amb l'objecció de l'Hermità, que és la raó principal per la qual els grans teòlegs s'allunyaven de les afirmacions immaculistes: tots som fills i hereus del pecat d'Adam i, per tant, una de dues: o la futura Mare de Déu participà de la mala herència o, si no en participà, tampoc no participà de la redempció.³⁷

Amb els peus ben segurs en el fet i la teologia de la recreació, Llull respon a l'objecció de l'Hermità, fent-li avinent que Déu no és pas inferior a qualsevol menestral i que si un paleta ha de preveure materials i ordre de la feina en construir la més elemental habitació, amb molta més raó Déu ha previst tot allò que calia per a la recreació, per tant tot el relatiu a la 'proportio' i a les disposicions de la Mare, començant per l'absència total de pecat des del primer moment de l'existència pel fet de col·locar-la en el camp de l'Encarnació o Unió Hipostàtica.³⁸

---

36. Per la seva relació amb la primera de les ocasions, en què a Assís aquestes idees foren exposades en públic, s'escau de recordar la rica, encara que breu, intervenció de la prof.ssa Chiara Burini De Lorenzi, de la Universitat de Perusa, a la qual, després d'haver presidit la sessió vespertina del «Congresso Mariologico Internazionale d'Assisi-Porzuncula» el divendres, 5 desembre 2003, els organitzadors demanaren de dir quelcom sobre la teologia de la Immaculada Concepció, els difícils inicis de la qual en l'orde franciscà del segle XIII havien estat el tema d'aquella sessió; ella respongué que no li era possible de donar una resposta perquè en els seus estudis sobre la literatura cristiana primitiva es trobava contínuament davant els ulls la figura de Maria, Nova Eva, evidentment al costat de Crist, el nou Adam. Llull, doncs, empalmava amb la mariologia més primitiva i tornava a donar actualitat a la 'paradosis' doctrinal del cristianisme.

En el text, amb què Ramon Llull defensa la necessitat d'una 'proportio' i, doncs, 'sanctificatio' sense figures del primer moment al darrer, trobem la trilogia 'principium, medium, finis', que podria ésser d'origen bonaventurià, també quant a l'abast de les possibles deduccions: «Metaphysicus autem, licet assurgat ex consideratione principiorum substantiae creatae et particularis ad universalem et increatam et ad illud 'esse', ut habet rationem 'principii, medii et finis ultimi', non tamen in ratione Patris et Filii et Spiritus Sancti», *In Hexaëmeron*, collatio I, núm. 13 (*S. Bonaventurae Opera Omnia*, V. Quaracchi 1891, 334): no en tot s'apartà Llull de Sant Bonaventura.

37. El text original de l'objecció es pot veure en l'apèndix al final d'aquest estudi (lín 34-42).

No hauria de fer estrany que aquestes objeccions reflecteixin idees que es troben en obres de grans autors contemporanis, com, per exemple, sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologiae*, I-II, q. LXXXI, art. 3, corp.; també III, XXVII, art. 2, corp., on les llegim presentades 'per modum unius': «...quocumque modo ante animationem beata Virgo sanctificata fuisset, nunquam incurrisset maculam originalis culpae: et ita non indignisset redemptione et salute quae est per Christum...»; i encara en la 'responsio ad secundum': «...si nunquam anima beatæ Virginis fuisset contagio universalis peccati inquinata, hoc derogaret dignitati Christi, secundum quam est universalis omnium Salvator...» (FRATRES ORDINIS PRAEDICATORUM, *Summa Theologiae*, IV, *Tertia pars*, B. A. C., 83, Madrid 1952, 212 i 213).

38. Tinc la impressió que hi ha un cert paral·lelisme entre la doctrina de Llull acabada d'exposar i l'explicació introductòria de la butlla amb la qual Pius IX definia el dogma: «*Ineffabilis Deus...* ab initio et ante saecula Unigenito Filio suo matrem, ex qua caro factus in beata

Encara hi ha una segona resposta, en la qual Llull ve a dir: és cert que en la meua explicació he de suposar, ultra la redempció assegurada per Jesucrist, una altra intervenció de Déu santificadora del ,semen' en el moment de la concepció de Maria; però l'explicació dels grans teòlegs també ha de suposar, ultra la redempció, una intervenció suplementària de Déu, que ells assignen al temps intermedi entre la infusió de l'ànima i el naixement de la Mare de Déu, i d'intervenció a intervenció va zero, car tot és igualment possible a Déu.

---

temporum plenitudine nasceretur, elegit atque *ordinavit*, tantoque prae creaturis universis est persecutus amore, ut in illa una sibi propensissima voluntate complacuerit. Quapropter illam longe ante omnes Angelicos Spiritus cunctosque sanctos caelestium omnium charismatum copia de thesauro divinitatis deprompta ita mirifice cumulavit, ut ipsa ab omni prorsus peccati labe semper libera ac tota pulchra et perfecta eam innocentiae et sanctitatis plenitudinem prae se ferret, *qua maior sub Deo nullatenus intelligitur*, et quam praeter Deum nemo assequi cogitando potest», H, DENZINGER, A. SCHÖNMEZGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum...*, ed. XXXIII, Barcelona, etc., Herder 1965, 561, núm. 2800 (les cursives són meves). El paral·lelisme em sembla evident pel fet que ambdós texts recorden el pla etern de Déu en relació a la Mare, però la diferència no ho és menys: tant com Llull insistia en l'abast no sols personal, ans eclesial i àdhuc còsmic de la ,recreació' i en la missió de la Nova Eva en el mateix, la definició papal es circumscribia en el privilegi atorgat a la persona ,individuenca'.

Quant al fet que Déu és superior a un mestre de cases i del començament a l'acabament ha programat tot allò que ha de succeir en l'univers, el lector pot veure les distincions X-XII del *Llibre de contemplació*, capítols XXX-LXII (OE, II, 161-233), en els quals Llull explica com les realitats del món responen al pla de creació, d'ordenació i de recreació de la realitat creada.

Aquest és el moment en què cal avançar una hipòtesi sobre la utilització repetida de la paraula ,santificació' en el capítol lul·lià que ens ocupa (cf. lín. 23, 24; cf. també les lín. 14, 16-17, 61, 62 i 68), que, certament, no sembla tenir el sentit que té en els grans teòlegs contemporanis. Tinc la impressió que Llull no limita la ,santificació' al moment de l'animació i ben consegüent constitució de la persona de la Mare, ans el col·loca en l'inicial de la concepció, ben conscient de les objeccions que li haurien estat fetes per aquest desplaçament de significat.

En el meu contacte amb la doctrina lul·liana sobre la Concepció Immaculada, m'és vinguda la idea que per a Llull ,santificació' engloba tot el bloc o conjunt format per la totalitat del pla de Déu sobre Ella, i així en el mateix moment en què una realitat pertanyent a la seva persona entra i és integrada dins el dit pla d'una qualsevol manera positiva, és introduïda en la realitat global de la santificació, fos la que fos la seva situació personal en relació a la mateixa. Amb altres paraules: des del moment en què amb una part de la seva realitat existencial la (futura) Mare de Déu entra en la realització del pla de Déu, o des del moment en què una realitat personal, ni que sigui parcial, de la Mare de Déu és tocada per la mà de Déu, és ,santificada' d'aquella manera que la seva situació concreta permet i en la mesura que ho permet. No m'atreveria a afirmar que aquesta sigui l'explicació encertada de l'ús d'aquella paraula, però és una hipòtesi de treball, que sotmeto a la consideració de qualsevol ,melius sentientis'.

Un mestre de l'Escola Lul·liana de Barcelona en el tractat ofert a l'emperador Segimon durant la seva visita a Perpinyà (cf. nota 45, III), acceptava la solució donada per Nicolau de Lira en un altre context: és sant i santifica tot allò que contribueix a la presència de Déu en les seves obres (cf. les pp. 117/lín. 582, a 120/lín. 662, de l'estudi citat en aquella nota 45).

Quant a la comparació entre Déu i un mestre de cases (línies 43-59), la trobo en teòlegs contemporanis, encara que no sigui aplicada al tema de la Concepció de Maria; i així sant BONAVENTURA, *De reductione artium ad theologiam*, núm. 12: «... effectus artificis exit ab artifice, mediante similitudine existente in mente; per quam artifex excogitat, antequam producat, et inde producit, sicut disposuit» (BAC 10, Madrid 1945, 656).

En aquesta resposta hi ha un detall conceptual que s'escau de subratllar: la diferència establerta entre la ,beata Virgo', és a dir, la persona ja constituïda, que rep la santificació en la doctrina dels grans teòlegs contemporanis, i el ,semen' en la situació prèvia a la constitució de la persona, que ja és objecte de ,santificació' en l'explicació lul·liana, i que precisaria, si encara calgués, el sentit de la teologia lul·liana de la Puríssima.³⁹

De la doctrina a la festa: local, estatal, universal

La doctrina de Ramon Llull sobre la Immaculada Concepció de la Mare de Déu no es morfongué en les pàgines dels llibres, car, al cap de només una vin-

39. Vegeu la primera part del darrer paràgraf del cap. 96 copiat a l'apèndix (lín. 60-65).

En acabar les consideracions sobre la *Quaestio* 96..., crec que cal una observació sobre la, diguem-ne, coloració lul·liana de la doctrina allí exposada; allí, en efecte, trobem dos raonaments específicament lul·lians, el de les dignitats divines que expliquen la intervenció de Déu en la Concepció de Maria (línies 6-10); i el dels principis relatius de ,principium, medium, finis' (línies 15-20 i 43-59); la meua impressió és que aquests dos raonaments són complementaris a fi de justificar, també a l'interior de l',Art', una doctrina, la solidesa de la qual prové d'un nucli que pertany a la ,paradosis - tradició' cristiana ,tout-court': la de la recreació del llinatge humà i del món còsmic per mitjà de la parella, Jesús i Maria, que refà l'ensulsiada provocada per la parella inicial, Adam i Eva; aquest seria el nucli doctrinal bàsic en la posició de Ramon Llull entorn la Puríssima Concepció de Maria; els elements de l',Art' haurien empeltat la doctrina en el lul·lisme, de la mateixa manera que la doctrina sobre la recreació l'empeltava en el cor mateix de la Tradició cristiana.

I encara una observació doctrinal: no crec equivocar-me, si veig en la doctrina lul·liana de la ,recreació' i en la seva aplicació al tema de la Puríssima una predilecció pel concepte del ,Christus totus' i no pel purament individual; i tinc la impressió que el mateix concepte global és el que trobo en sant VICENT FERRER, aplicat aquesta vegada al moment darrer de la Història de la Salvació, el del judici final: «... quando dies iudicii venerit, dicit Christus Matri: ,O Mater sancta, ego volo ire ad diem iudicii, audire rationem de omnibus hominibus'. Et ipsa respondet: ,Vadamus, dilecte Fili, placet mihi multum'. Consimili modo loquitur Christus omnibus aliis sanctis cum Ipso venientibus, et sic omnes venient»; «Et talis erit ordo: nam Christus [sedebit] superior, et consequenter beata Virgo, et sic ulterius, secundum cuiuslibet perfectionem et dignitatem...»; «Et tunc beata Virgo et apostoli iudicabunt cum Christo sicut boni consilarii vnus principis. Et tunc dicit Christus Matri: ,O Mater sanctissima, quid faciam de bonis filiis meis et servitoribus?' Respondebit: «Dilecte Fili, tu scis. Sed ex quo, petendo consilium, facis mihi honorem, respondeo quod videtur mihi quod hii, qui sunt a dextris...debet esse perpetue in nostra societate. Idem respondebunt apostoli...», {*Sermo*} *In Friburgo, feria quinta post Laetare, de extremo iudicio*, 13 març 1404, conservat a Fribourg de Suïssa, Couvent des Cordeliers, ms. 62, ff. 62r-63r. Aquesta, doncs, en els segles XIII-XV devia ésser una forma de pensar ben normal en els països de parla catalana. Però també a Itàlia, on SIMON FIDATI DE CASCIA en el *De gestis Domini Salvatoris*, establia la comparació entre Eva i Maria en relació a l',arbre del bé i del mal' i a l',arbre de la creu, tal com exposa Willigis ECKERMANN, *Nudus Christus in nuda cruce. Ein christologisches Thema der Spiritualität des Simon Fidati de Cascia*, OESA (+1348), dins «Augustiniana», 54 (2004 = Mélanges offerts à T. J. van Bavel à l'occasion de son 80 anniversaire), 685-717, en particular la secció terça: *Maria als Nachfolgerin Christi und des Kreuzes*, 689-691.

tena d'anys de la seva mort es començaria de manifestar en els Països Catalans una literatura lul·liana puríssima, escrita en català o en llatí, vinculada en un primer moment, amb clara certesa, als grups de terciaris franciscans o beguins de València, i després a l'Escola Lul·liana de Barcelona; el primer text, del 1335, s'intitulava *De benedicta tu in mulieribus*, escrit en català, sota el títol llatí, i propugnava explícitament la concepció immaculada de la Mare de Déu.⁴⁰

Cinquanta anys més tard la devoció a la Puríssima, sense cap mica de dubte alimentada doctrinalment pels grups de lul·listes, es manifestava en tota aquella societat amb decisions diverses: per la seva banda, el Consell de la Ciutat de Barcelona decretava que a Ciutat la festa de la Concepció de Maria fos en endavant celebrada amb categoria de diumenge:

«...d'ací avant perpetualment sia feta festa e aquella honorablement, axí com lo dia de dicmenge, sia colta per tota la ciutat de Barchinona».⁴¹

Però el nucli més actiu a favor de la festa de la Puríssima era la 'Confraria de la Casa del Senyor Rei' (doctrinalment, amb tota seguretat, recolzada en

40. Considerat durant molt de temps obra autèntica de Ramon Llull, publicat a cura de Salvador GALMÉS en el volum X de les «Obres de Ramon Llull», Palma de Mallorca, Comissió Editora Lul·liana 1915, 289-359, l'opuscle té una primera part (293-300) dedicada a la Puríssima Concepció de Maria: *De la primera part, en la qual serà provat que Nostra Dona és beneyta sobre totes fembres en quant fo concebuda e nada sens peccat original*; heus ací una mostra de les seves raons: «...neguna creatura pot ésser tan prop del Fill com la Mare...» (294, núm. 3); «...la pus perfecta en granesa de bondat, vertut e sanctedat és tu, Verge sens par, si fuist concebuda sens peccat original...» (295, núm. 4); «Veritat és que tu fuist engestrada de pare qui era en peccat original; mas ans que lo teu pare te engestrà ni ta mare te concebés, fo predestinat per la saviesa del Fill de Déu que la massa d'on devallaria la tua natural individuació fos santificada e purificada, e lo loc maternal, en lo qual lo teu cors fo organistat, fos purificat per a tu tan solament per tal que'l teu concebiment fos natural e miraculós; natural fo car fuist naturalment engestrada e concebuda, e fo miraculós en dos maneres, la una car de axors devallist, e l'altra que estant en poder del teu pare e de la tua mare fuist santificada per lo saber e voler divinal...» (296, núm. 6); «...axí com lo teu Fill no ha possibilitat de peccar en neguna manera, en tant que no podia peccar, que enaxí no podies tu peccar... e tu la has secundàriament per gràcia de Ell recebuda» (297, núm. 7).

Sobre aquest text i d'altres, dels quals ens ocupem, cf. DOMÍNGUEZ, *Els apòcrifs...*, (cit. nota 1), 25-39.

Amb el *Benedicta tu in mulieribus* començava una literatura catalana que, lul·liana o no, no sols tindria les manifestacions que seran recordades a continuació, ans també d'altres, com és ara el *Tractat de la sagrada concepció de la Verge Maria*, de començaments del segle XV, l'edició del qual és preparada per Germà COLON i Josep ALANYÀ; i encara la darrera part de l'obra posterior de Francesc de PERTUSA, *Memorial de la fe catòlica*, intitulada *De peccato originali*, que des del primer moment toca la qüestió de la Puríssima: *Comença lo tractat del peccat original e primo demana si la verje Maria fon concepta en peccat original*, on trobem algun fragment traduït del capítol 96, publicat a l'apèndix final d'aquestes pàgines.

41. El document, transcrit dels registres de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) fou publicat per Faustino GAZULLA, *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María*, Barcelona, 1905, 64-65.

els mestres de l'Escola Lul·liana de Barcelona), governada per *Ordinacions* aprovades pel rei, en aquell moment Joan I de Catalunya-Aragó (1387-1394), el qual en document del 1391 establia:

«quod omnes de Confratria domus nostre in civitate Barchinone residentes teneantur de cetero anno quolibet, die Conceptionis dicte Virginis... convenire in capellam palatii nostri maioris dicte civitatis...».⁴²

El 15 de març del 1394 el mateix rei publicava des de València el *Decretum de Puritate sanctae Conceptionis Mariae Virginis gloriosissimae Matris Dei*, en el qual

«...beate Conceptionis beatissime Virginis colimus puro corde misterium et eius festivitatem solemnem... disposuimus et disponimus, iussimus et iubemus per omnia regna nostra et terras annuatim cum reverentia maxima celebrari perpetuo ab universis et singulis fidelibus... nec amodo liceat, immo fortiter prohibemus quibuslibet evangelizantibus sive predicantibus verbum Dei quitquam exponere vel proferre in aliquam puritatis ipsius benedictae Conceptionis iacturam...».⁴³

En defensa de l'edicte reial fou immediatament escrit el *Liber conceptionis virginalis*, també conegut amb el títol de *Liber saecularis et iacobitae*, publicat a

42. Aquest document, transcrit de l'Arxiu Reial de la Casa de Barcelona (ara ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó), *Canc., reg.* 1899, f. 167, fou també publicat en el llibre de GAZULLA citat en la nota precedent, 65.

43. Document transcrit de l'Arxiu Reial (ACA), *Canc., reg.*, 1883, f. 62v, publicat íntegrament per GAZULLA, *loc. cit.*, (cf. nota 41), 68. Aquell edicte fou confirmat per Martí I, l'Humà, el 1398 (*ibid.*, 74-76); la segona part, la que prohibia qualsevol mena de predicació en contra, causà friccions diverses, normalment provocades per religiosos de l'Ordo Praedicatorum, sobre les quals el mateix GAZULLA aplegà i publicà les corresponents protestes reials. Sobre aquest tema, hom pot veure BASILI DE RUBÍ, *La escuela franciscana de Barcelona y su intervención en los decretos immaculistas de la Corona de Aragón*, dins «Estudios Franciscanos», 57 (1956), 363-405. Encara en la primera meitat del segle XVII, i dins un context de tensions entorn la doctrina de la Puríssima Concepció de Maria, la pragmàtica de Joan I fou traduïda al català de València i publicada: *Plegmàtica del molt alt senyor rey don Joan primer rey d'Aragó, traduïda del llatí en vulgar valencià*; sobre el context polèmic que emmarcà aquella traducció i publicació, hom pot veure la tesi doctoral d'Emilio CALLADO ESTELA, *Iglesia, poder y sociedad en el siglo XVII. El arzobispo de Valencia, fray Isidoro Aliaga* (Biblioteca Valenciana. Colección Historia. Estudios), València, Generalitat Valenciana 2001, 171-203.

El fet que a València fos recordada la *Plegmàtica... de Joan I* en la primera meitat del segle XVII obliga a pensar que la polèmica entorn de la Puríssima també s'hauria estès a Eivissa, illa que en aquell moment depenia eclesiàsticament de Tarragona i en la qual és documentada (per reacció, atesa la proximitat amb València?) una gran vitalitat de la devoció popular a la Puríssima Concepció de Maria, segons informa Maria Lena MATEU PRATS, *El món devocional a Eivissa. Retalles i imatges del col·leccionisme privat (s. XVII-XVIII)* (Premi Vuit d'Agost 1999), Eivissa, Editorial Mediterrànea 2000, 178-184, que però no fa cap referència a la situació precedent creada en el pas de l'Edat Mitjana a la Moderna.

Sevilla el 1491 i a València el 1518 i en traduccions posteriors. És atribuït a un canonge de Vic, Ramon Astruc de Cortielles.⁴⁴ A partir, doncs, de les nostres terres, per la vitalitat de l'herència lul·liana, la festa de la Puríssima, celebradora 'com els diumenges', s'aniria estenent a les illes de la Mediterrània Occidental, des de l'Aragó a Sicília, amb Catalunya i València, les Illes Balears i la de Sardenya.

---

44. Aquest opuscle s'enceta amb una crítica del 'jacobita = dominic', que, si no és estrictament històrica és molt versemblant, en boca d'un dominicà contra el recentíssim edicte de Joan I: «Dum Iacobita vero ipsius Secularis percepisset sermones, Secularem alloquitur hiis verbis: Loquela tua et dispositio faciei te fore oriundum ostendit ac subiectum regis Aragonum, qui anno presenti in civitate Valentie quartadecima ma[r]t[i]i inconsulte ductus super huius quovis materiam nimis presumptuose videtur oberrasse: ex eo quia sine ratione edidit et compulit omnes sibi subiectos cuiuscumque conditionis fuerint, tenere et firmiter confiteri virginem Mariam sine peccato originali fuisse conceptam; certificans te illud fore quamplurimum contra phas Ecclesie sacrosancte. Secularis vero, audiens suum regem sic enormiter blasphematum, commotus contra Iacobitam, quem revera percussisset, nisi ad rumores pervenisset quidam Canonista...» (f. alr-v).

Sobre l'atribució d'aquest opuscle, que els darrers anys algú havia intentat de complicar i confondre, cal veure les meves pàgines d'«ATCA», XVIII (1999), 844-848; a complement d'aquella recensió afegeixo una hipòtesi identificant els tres protagonistes: la discussió hauria tingut per escenari l'església dels dominicans d'Avinyó el mateix any (anno presenti) del decret de Joan I, el 1394, en les primeres vespres de la Puríssima (horabaixa del 7 de desembre 1394); resulta que dos mesos abans havia estat elegit papa Benet XIII, cosa que em permet de proposar la hipòtesi d'identificació dels tres protagonistes: el 'Secularis' és l'autor i si fos el canonge de Vic, Ramon Astruc de Cortielles, era realment un clergue secular; el 'Iacobita' era Nicolau Eimeric (o, potser, Joan de Montsó, dominic català polemista contra la Puríssima); i el 'Canonista' és Benet XIII, que des del primer moment es manifestà favorable a la doctrina puríssima (cf. nota 45).

Sobre les edicions esmentades i d'altres de posteriors, cal veure el llibre, sempre fonamental, d'Elies ROGENT i Estanislau DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes. Amb un proemi, addicions i índex* de Ramon d'ALÓS-MONER (Estudis de bibliografia lul·liana, 2), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1927, 14-15, núm. 16; 62-63, núm. 66; i 208-211, núms. 250 i 251; són posteriors al temps estudiat per aquesta bibliografia RUPERT M. DE MANRESA, *Libro de la concepción virginal atribuido al beato Raimundo Lull. Versión castellana* por D. Alonso de CEPE-DA, Barcelona, 1906; i l'article de Jaume de PUIG I OLIVER, *Nicolau Eimeric i Ramon Astruc de Cortielles. Noves dades a propòsit de la controvèrsia lul·liana entorn de 1395*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXV (1979-1980), 309-331.

Si l'he entesa correctament, la teologia exposada en aquell opuscle, és clarament altra que l'exposada per Llull en el capítol 96 de la *Disputatio Heremitaie et Raimundi...* del 1298, com també de la del *Translatum cuiusdam supplicationis...* (cf. nota 45); en l'opuscle d'Astruc de Cortielles la Immaculada Concepció derivaria de la mateixa creació, tal com sembla deduir-se del següent paràgraf, que em sembla resumir-ne la doctrina; es troba en les pàgines finals, f.c[6v-7r]: «De ultima parte, que est de rationum solutionibus partis adverse...// cum Virgo gloriosa concepta sit ad finem creationis humane nature linea existente recta originalis iustitie eo quia concepta fuit ad incarnationem Dei originalique iustitia persistente, reducta tanquam, quod ad actum reducitur de potentia per creationis gratiam in sola potestate ac virtute ipsius Christi Filii Dei, fuitque ipsa Virgo gloriosa medium coniunctionis originalis iustitie et in humana natura, per quod principia iustitie humanitatis Adam per debitam rectitudinem transierunt ad finem creationis, videlicet Christum benedictum: in quo quidem finis creationis totius persistit».

I encara hom intentà de donar el darrer gran salt, el d'estendre la celebració de la festa de la Concepció de Maria el 8 de desembre de cada any a tota l'Església Occidental per mitjà dels concilis de Constança i de Basilea.

De fet, vint-i-un anys després de l'edicte de Joan I de Catalunya-Aragó i durant divuit anys, començaren a ésser tramesos des de Barcelona a l'emperador d'Occident, Segimon d'Hongria (l'autoritat civil d'alguna manera suprema, que fomentà la celebració sobretot del concili de Constança, i també del de Basilea), una desena entre lletres i tractats doctrinals, catalans o llatins, portadors d'aquest missatge:

«...supplicatur quatenus, in tanta viduatione Ecclesie... recurratis ad imperatricem Virginem Matrem et cunctorum creatorum Dominam et Reginam, vovendo humiliter et devote quod, unione obtenta, suam purissimam Conceptionem... faciatis cum summo Pontifice eligendo per totum universum de cetero celebrare».⁴⁵

A fi de convèncer l'emperador Segimon a interposar la seva autoritat per a tal objectiu, li foren tramesos tres successius opuscles doctrinals, el primer dels quals no sols és un remarcable estudi sobre la Puríssima Concepció de Maria, ans també un assaig de síntesi, que integra la doctrina recreacionista de Ramon Llull.⁴⁶

45. El fragment transcrit pertany al *Translatum cuiusdam supplicationis misse domino Imperatori vij die novembris M CCCC XV...*, publicat per mi en *Política, lul·lisme i Cisma d'Occident: la campanya barcelonina a favor de la festa universal de la Puríssima els anys 1415-1432*, dins «ATCA», III (1984), 59-191; el paràgraf transcrit es troba en la pàgina 97, línies 70-81. Cal recordar que en aquell moment (7 XI 1415) l'emperador Segimon d'Hongria, encapçalant una delegació tramesa pel Concili de Constança, es trobava a Catalunya, a Perpinyà, fent el darrer intent per obtenir la renúncia de Benet XIII (Pere de Luna) al papat.

Aquests són els títols dels deu texts tramesos durant aquells divuit anys (les xifres que segueixen cada un dels títols indiquen les pàgines corresponents en la publicació acabada de citar): I. *Introducció general* (94-95); II. *La letra tramesa a l'emperador / Translatum cuiusdam supplicationis...* (el títol complet es troba al començament d'aquesta nota) (96-100); III. *De la molt sancta e molt sagrada concepció... e com aquella fon concebuda e engerada sens màcula... / Sanctissime conceptionis Marie Virginis et Matris gloriosissime purissimam puritatem demonstrat satis evidenter opus infrascriptum...* (100-147); IV. *Translatum secunde supplicationis domino Imperatori misse* (147-148); V. *Concordia opinatè contradictonis in dictis beati Thome super conceptione Virginis Matris Dei dignissima puritate* (148-157); VI. *Translatum tertie et ultime supplicationis domino Imperatori misse* (157-159); VII. *Quarta supplicatio domino Imperatori missa* (160-163); VIII. *De possibilitate ac congrua necessitate purissime conceptionis Virginis Matris Dei* (164-168); IX. *Quinta supplicatio domino Imperatori missa* (169-174); i X. *Sexta supplicatio domino Imperatori missa* (174-177), aquesta darrera datada el gener del 1432. Només alguns d'aquests documents foren publicats o almenys citats per GAZULLA, *Los reyes de Aragón...* (cit en la nota 41).

El precedent de trobar la solució al Cisma d'Occident mitjançant el vot d'estendre la festa de la Concepció de Maria a tota l'Església venia de Benet XIII (Pere de Luna), el qual n'hauria feta prometença al començament del seu Pontificat, segons LE BACHELET, *Immaculée Conception...* (cit. en la nota 1), 1108, 6°.

46. Aquell opuscle doctrinal és el terç dels assenyalats en la nota anterior; hi trobem exposicions de la doctrina de la recreació en tant que relacionada amb la de la Puríssima Concepció

És possible que des del sèquit de l'emperador o des dels ambients del concili de Constança arribés a la Escola Lul·liana de Barcelona o a la Casa Reial o potser a la 'Confraria de la Casa del Senyor Rei', l'objecció segons la qual el gran teòleg sant Tomàs d'Aquino havia estat desfavorable a aquella doctrina; per aquesta o per la raó que fos, el fet és que el segon text doctrinal barceloní intentava d'explicar la *Concordia opinatae contradictionis in dictis beati Thome...*,⁴⁷ car, segons aquest text, més que contrari amb la doctrina hauria estat poc coherent amb ell mateix, ja que

«...opinantur multi beatum Thomam, asserentem in uno loco virginem matrem Dei esse immunem ab omni culpa originali et actuali, et asserentem alibi ipsam virginem non sanctificatam ante conceptionem nec in actu conceptionis nec ante infusionem anime, nec in instanti istius infusionis, esse contrarium sibi ipsi.»⁴⁸

Davant la diversitat de doctrina entre el fragment de sant Tomàs sobre el primer llibre de les *Sentències* i els del terç i de la *Summa theologiae*, la solució del nostre autor és aquesta:

«... est potius credendum et rationabiliter considerandum quod ipse beatus Doctor, cavendo se et sua dicta ab omni specie contradictionis, in uno loco voluit ponere unam opinionem, habendo aspectum ad preservationem, et in alio loco voluit ponere aliam opinionem, habendo aspectum ad sanctificationem...»⁴⁹

i així, no coexistent una afirmació amb una negació 'circa unum et idem sub eodem aspectu', la contradicció éra inexistent.⁵⁰

---

de Maria en les pàgines 103-104, línies 239-264; i 133, línia 1023, sempre en la meua edició; l'autor, conscient de la dificultat d'utilitzar el concepte de 'sanctificatio' en la síntesi recreacionista lul·liana, proposà la seva solució en les pàgines 117-120, línies 582-662, de la mateixa edició citada en la nota anterior.

47. El títol complet del text núm. V es troba en el segon paràgraf de la nota 45.

48. Cf. el meu *Política, Lul·lisme...* (cit. nota 45), 148-149, línies 1428-1432, amb les corresponents notes d'aparat de fonts en les mateixes pàgines. El fragment de sant TOMÀS D'AQUINO favorable a la Puríssima Concepció de Maria es troba en l'*In primum Sententiarum*, dist. XLIV, q. 1, art. 3, 'ad tertium': «Ad tertium dicendum quod puritas dicitur per recessum a contrario. Et ideo potest aliquod creatum inveniri, quo nihil purius esse potest in rebus creatis, si nulla contagione peccati inquinatum sit, et talis fuit puritas beate Virginis, que a peccato originali et actuali immunis fuit» (*Ibid.*, 151, línies 1489-1493; cal remarcar el fet que el raonament no inclogui cap referència a la 'sanctificatio'). L'autor del text recordava que la doctrina posterior i, doncs, definitiva de sant Tomàs era aquella, que ja ens és coneguda, de la santificació posterior a la infusió de l'ànima en el cos de la futura Mare de Déu. Cf. també LE BACHELET, en «Dictionnaire de Théologie Catholique», VII (1927), col. 1053-1054.

49. Cf. *Política, Lul·lisme...* (cit. en la nota 45), 153, línies 1568-1572.

50. *Ibid.*, 149, línies 1446-1447: «...simul affirmare et negare unum et idem et una et eadem ratione, de uno et eodem subiecto...».

I encara que amb el Concili de Constança⁵¹ el Cisma d'Occident fou solucionat en l'Església Occidental amb l'elecció i acceptació del papa únic, Martí V, subsistia el no menys greu problema de la ‚reformatio Ecclesiae in capite et in membris’; a fi d'assegurar la realització d'aquest altre objectiu, des de Barcelona hom reemprenia la tramesa de lletres a l'esmentat Emperador propugnant que l'extensió universal de la festa de la Puríssima aniria acompanyada amb la certesa de la dita ‚reformatio’:

«Dominus Iesus Christus, qui uniendi Ecclesiam suam sanctam vobis contulit gratiam specialem, ipsam gratiam vobis augeat ad congregandum sacrum concilium [de Pavia-Siena i després de Basilea], in quo conformetur ipsa Ecclesia ad statum sanctum et virtuosum. Et etiam ordinetur ipsa celebratio purissime Conceptionis sacratissime Marie, simul virginis atque matris, cui placeat dictam gratiam a domino Ihesu Christo, simul Filio et Deo suo, vobis, beatissimo Cesari, plenariam impetrare».⁵²

La solemnitat de la Puríssima fou certament promulgada pel Concili de Basilea, com a festa celebradora per tota l'Església el 8 de desembre,⁵³ però dissortadament en aquell temps en què el Concili s'havia separat d'Eugeni IV,⁵⁴ i la seva decisió fou immediatament poc eficaç, encara que certament les aportacions teològiques i les formulacions conciliars contribuïren a fer madurar la doctrina i a estendre la festa pertot arreu i el decret sobre la celebració festiva anà essent aplicat pertot.

51. Ací cal recordar que la segona lletra tramesa a l'Emperador durant el Concili de Constança, datada el 16 de desembre del 1416 (text núm. IV de la nota 45) anava acompanyada de la ja coneguda *Concordia opinata contradictionis...* (text núm. V de la nota 36), en la qual proposava un principi que hauria estat important per a l'evolució de la doctrina immaculista, la del ‚sublimiori modo redempta’: «...maiori et singulari specie redemptionis, quam ipsa Virgo cum predicta preservationis gratia obtinuit...» (152, línies 1540-1542); i «...Virgo, ut preservata, fuit perfectiori modo in redemptione Filii sui quam alii redempti comprehensa, cum maiorem ac perfectiorem gratiam redemptionis obtineat qui preservatur ne in sorde cadat quam alii, qui post sordidationem adquisitam in lapsu, lavantur sive mundantur» (157, línies 1660-1664).

52. VII. *Quarta supplicatio domino Imperatori missa* (*Ibid.*, 163, línies 1782-1789), del 16 de maig 1425; cf. 173, línies 2020-2024, de la *Quinta supplicatio...*, darrers de juliol del 1431; i 177, línies 2094-2100 (*Sexta supplicatio...*), gener 1432.

53. El fragment del concili independent de Basilea es pot veure en Joannes Dominicus MANSI, *Conciliorum Oecumenicorum nova et amplissima collectio*, XXIX, París, Hubert Welter 1904, cols. 182-183 (Reimpr. anast., Graz 1961), d'on el copia Hilario MARÍN, *Documentos Marianos* (Biblioteca de Autores Cristianos 128), Madrid, BAC 1954, 67-68, núm. 137; l'entrellat històric és reconstruït per Johannes HELMRATH, *Das Basler Konzil 1431-1449* (Kölner Historische Abhandlungen, 32), Colònia 1987, 383 ss.

54. Per a una primera informació sobre el decret de Basilea, del 15 setembre 1438, cf. LE BACHELET, *Immaculée Conception...*, (cit. nota 1), cols. 1113-1114; la ruptura amb Eugeni IV s'havia consumat el 16 de maig del 1437; per això, el decret de Basilea no es troba en els *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, de Bolonya, Centro di Documentazione, Istituto per le Scienze Religiose, curantibus Josepho ALBERIGO et aliis, Basilea et alibi, Herder 1962, 489-490.

De fet, l'extensió de la festa de la Puríssima a tota l'Església havia arrelat en la consciència del poble cristià i la celebració universal amb les conseqüents fórmules litúrgiques ja no es farien esperar gaire més.

Reflexió final

L'elaboració de les pàgines anteriors m'ha conduït a preguntar-me quin era el punt cèntric de la doctrina lul·liana sobre la Puríssima.

Una primera resposta seria que consistí a aplicar a la ,quaestio' formulada en l'*Arbre de ciència* i a la ,quaestio 96' de la *Disputatio... super dubiis quaestionibus Sententiarum...* la doctrina sobre la ,recreatio' del *Llibre de contemplació*.

I si ens interessa de veure la coherència de les dues posicions, hem de recordar que per als teòlegs contemporanis (cf. *Summa theologiae*, I-II, q. 83, per totum) tant la culpa com la desaparició de la mateixa per la gràcia de Déu o santificació són situacions contràries que es donen (o tenen per ,subjecte') l'ànima; en conseqüència el diguem-ne joc de forces entre pecat i santificació només té sentit en l'ànima, la qual només existeix des del moment que és infosa al cos; per tant, parlant amb propietat, només es pot plantejar la contracció o no contracció del pecat original en l'ànima ja existent, per tant després d'ésser creada i infosa en el cos humà. Però els mateixos grans teòlegs també afirmen que el pecat original, des de la seva font, Adam, només arriba a l'ànima en aquell seu moment inicial pel camí (,instrumentaliter') del ,semen', que, per tant és anterior a la contracció del pecat original pròpiament dit. I ací, en el semen, és on incideix Ramon Llull, sobretot tenint en compte que segons la seva doctrina genètica (cf. nota 35) el semen rep successives formes abans d'ésser-li infosa l'ànima humana.

Però la meva pregunta anava més enllà i apuntava a la raó més o menys profunda de l'esmentada doctrina: la meva impressió personal és la següent: mentre els altres contemplaven en la Concepció de Maria sobretot la possible repercussió del pecat d'Adam en la individualitat humana de la Mare de Déu, i, doncs, en una perspectiva de passat i de prerrogativa i privilegi individual, Ramon Llull la mirava en la perspectiva col·lectiva i còsmica de futur, veient en la Concepció de Maria el primer pas vers la configuració cristiana d'una realitat i història humanes completament noves, dins la qual la perspectiva ,individuena' és sobretot una missió a complir, un pesat càrrec i una càrrega feixuga.

En la seva totalitat completa i complexa aquesta nova configuració és gràcia de Déu i resultat de la redempció-recreació, i el seu primer pas pertany ja a la ,santificatio', més encara, n'és la font. Cal afegir que en aquesta perspectiva la Puríssima Concepció afirma la col·laboració de Maria, com a Nova Eva, a la ,recreació' realitzada pel Fill, i obre la porta a la col·laboració de tot el Cos Místic de Crist en un projecte diví universal i còsmic, que segueix realitzant-se en dolors de part. Potser també es podria dir que la diferència entre les dues posicions rau en el fet que la dels grans teòlegs contemporanis es limitava a

contemplar la dada nua del privilegi individual d'alliberació del pecat d'Adam, mentre la de Llull considerava la Mare de Déu en la seva col·laboració salvífica vista com a recreació humana i còsmica totals.

Durant la discussió secular sobre el tema un dels punts bàsics fou el de la força demostrativa de *Rom*, v, 12, i més en concret el de l'abast del ,pantes-omnes-tots' dins la frase paulina «in quo omnes peccaverunt». En aquest punt, la partió d'aigües entre les dues posicions depenia de l'aplicació indiscriminada de la ,lex peccati' a tots els descendents d'Adam sense excepció possible, d'acord, ,ante litteram', amb la definició marxista de l'home: «Der Mensch ist ein Gattungswesen = L'home és un ésser genèric», és a dir, un granet impersonal dins la il·limitada platja de la humanitat, que s'ha d'assemblar a tots els altres innombrables granets d'idèntica natura; però, per contra, també és aplicable el principi de la relació personal entre Déu i cada individu del gènere humà d'acord amb la missió social assignada a cadascú.

La doctrina, i després la definició de la Puríssima esbotzaven el principi de la genericitat i el substituïen pel de la personificació social aplicable a tots, d'acord amb allò que el càrrec i encàrrec de cada un exigeix, en aquest cas la concepció sens pecat, pròpia i exclusiva de la parella fontal de la ,recreació'.

Amb el Fill, la Mare de Déu tingué una missió —una càrrega— única: la de formar la nova parella, amb la qual Déu començava de vèncer el pecat i a crear «coelum novum et terram novam» (*Apoc*, XXI, 1), «in quibus iustitia habitat» (*II Pt*, III, 13).⁵⁵

Assís, desembre 2003
Barcelona, juliol 2005

55. Crec que he d'aprofitar aquesta avinentesa per a assenyalar un punt que seria bo d'estudiar, perquè almenys permetria de conèixer una de les conseqüències de la doctrina de Ramon Llull sobre la Puríssima: tinc la impressió que l'antilul·lisme, que ha perseguit Ramon Llull, la seva doctrina i culte durant segles, s'alimentava, si no sobretot, en gran manera, de la paral·lela polèmica sobre la Puríssima: atacant Llull, de retruc, hom posava pals a les rodes de la doctrina sobre la Concepció Immaculada de Maria: recordem que en general els antilul·listes i els antipuríssims eren els mateixos. De fet, un cop definida com a dogma de fe la doctrina sobre la Puríssima, l'antilul·lisme no sols perdé aquella virulència que l'havia caracteritzat, sinó que es desinflà ràpidament fins a desaparèixer, i només en conec un darrer (i petit) episodi a començament del segle XX. Preciso encara la hipòtesi de treball: crec que seria bo d'estudiar si les successives onades d'antilul·lisme no coincidien amb les campanyes (per exemple, els juraments puríssims, tan de moda durant els segles barrocs) a favor de la doctrina de la Immaculada Concepció.

APÈNDIX

(Tot i que el text del capítol 96 de la Disputatio Eremita et Raimundi... sigui àmpliament conegut, en dono a continuació edició crítica basada en els dos manuscrits de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic i en les dues edicions, incunable la primera i postincunable la segona).

Raimundi LULLI

DISPUTATIO HEREMITE ET RAYMUNDI
SUPER ALIQUIBUS DUBIIS QUESTIONIBUS
SENTENTIARUM MAGISTRI PETRI LOMBARDI
(22 VIII 1298 / Cod. lat. Monac. 10532, f. 68)

A : Clm. 10.532, ff. 68r-v & 67r

B : Clm. 10.541, ff. 70r-71r

C : Inc., Lió 1491, ff. kiiij-kv

D : Postinc., Venècia (?) 1507, ff. AA I-LL III

Questio 96: Utrum beata Virgo contraxerit peccatum originale 1

Solutio: Ait Raymundus: Nisi beata Virgo disposita fuisset quod Filius Dei de ipsa carnem assumeret, scilicet, quod non esset corrupta neque in aliquo peccato siue actuali siue originali, Filius Dei ab ipsa carnem assumere non potuisset, cum Deus et peccatum in aliquo subiecto concordare non possunt; et quia illa assumptio carnis, quam Deus in beata Virgine assumpsit, fuit in maiori magnitudine bonitatis, potestatis, virtutis et finis, quam Deus facere potuit in creatura, oportuit quod ex parte subiecti, in quo carnem assumpsit, fuisset major magnitudo bonitatis, potestatis, virtutis et finis, que potuit esse ex parte patientis et agentis; alioquin, non esset proportio inter Deum Filium et beatam Virginem in assumendo carnem. 10

1 Questio BC om D Caput xcvi | 96 C om | contraxerit B contraxit

2 Ait B Ayt CD Respondit 4 neque B nec | aliquo B alio 6 concordare CD concordari | assumptio B assumptio CD assumptio 9 oportuit B oportuit | assumpsit B assumpsit

15 Concluditur, ergo, quod beata Uirgo non contraxit peccatum ori-
ginale, immo, sanctificata fuit, sciso semine, de quo fuit, a suis paren-
tibus; alioquin, si concepta fuisset in peccato originali, totus suus
triangulus, de quo fuit, scilicet principium, medium et finis, sancti-
ficatus non fuisset et principium suum malum fuisset et uiciosum per
20 peccatum, ratione cuius digna non fuisset participare cum majori
supra dictum est.

25 Item, sicut Deus hominem non assumpsit, sed naturam huma-
nam, sic semen, de quo fuit beata Uirgo, non assumpsit peccatum a
suis parentibus, sed sanctificationem a Spiritu Sancto, qui sic uiam
incarnacionis preparauit per sanctificationem, sicut sol diem per
auroram; oportuit etiam quod beata Uirgo fuisset concepta sine pec-
cato, ut sua conceptio et conceptio Filii sui inuicem relatiue se corres-
ponderent, et ut inter ipsas major similitudo et concordantia esse
posset, et inter Filium et matrem major amor. Adhuc dico tibi, Here-
mita, quod sicut Adam et Eua fuerunt in innocencia ante peccatum
30 originale, sic quando incepit recreatio per esse beate Uirginis et sui
Filii, oportet quod homo et mulier fuissent in statu innocencie sim-
pliciter et continue de principio usque ad finem. Alioquin, recreatio
principiari non potuisset; sed principiata. Ergo, etc.

35 Ait Heremita: Raymunde, totum humanum genus corruptum fuit
per originale peccatum, et per consequens beata Uirgo contraxit
peccatum originale, cum sit de humano genere concepta antequam
fuisset recreatio. Item, si fuisset sicut tu dicis, beata Uirgo non indi-
guisset per suum Filium recreari, et sic totum genus humanum
40 corruptum per peccatum non indignisset simpliciter restaurari, sed
secundum quid, quod est contradictio.

---

13 ergo B om 14 immo BC ymo | sciso B ciso CD scisso 15 fuis-
set B fuit (fuerit?) 18 digna CD dignum 19 bonitatis, potestatis CD potes-
tatis, bonitatis

21 Item B Iterum A al man corr in Iterum 22 assumpsit B assumpssit
25 auroram CD amorem | oportuit B oportuit | etiam CD ergo 26 filii
sui B sui filii | corresponderent B concordarent aut se corresponderent 27 con-
cordantia B concordantiam 28 adhuc B adhuc 28-29 heremita B hermita
29-30 sicut Adam et Eua fuerunt in innocencia ante peccatum originale CD sicut
ante peccatum originale Adam et Eua fuerunt in innocentia ante peccatum originale
30 incepit B incipit | uirginis CD add Marie 31 oportet C oportuit |
fuissent BCD fuissent 33 principiata BCD add fuit

34 Ait B aut | Heremita B hermita | Raymunde BCD om 35 con-
traxit CD contrixit 37 tu CD om 37-38 indignisset B indeguisset C indi-
gisset 39 non C om D modo | indignisset C indignisset

Concluditur, ergo, quod beata Uirgo contraxit peccatum originale.

Respondit Raymundus: Heremita, antequam artifex cameram edificet, finis camere, qui est habitare, est conceptus, et postmodum sequitur camerare, et aliud habitare, quod est actu reale a primo causaliter deductum de potentia in actum. A simili, dico tibi quod finis recreacionis ante fuit conceptus quam fuit recreacio, et Filius Dei, qui ipsum finem concepit et uoluit, sic et multo melius preparauit et ordinauit omnia pertinencia ad recreacionem a principio usque ad finem, sicut artifex preparat et ordinat materiam camere a principio vsque ad finem. 45 50

Concluditur, ergo, quod Filius Dei preparare potuit materiam recreacionis in principio conceptionis quod habuit beata Uirgo a suis parentibus; alioquin artifex, qui cameram facit cum sua finita potestate, multo magis materiam camere preparare potest quam Filius Dei seu Spiritus Sanctus, qui potestatem infinitam habet, preparare potuit materiam recreacionis, cum artifex preparare potest materiam camere a principio usque ad finem, Filius autem Dei nonnisi de medio usque ad finem, ut tu dicis, quod est impossibile. 55 60

Item, dico tibi quod sicut beata Uirgo in utero sue matris per Sanctum Spiritum fuit sanctificata et a peccato originali mundata, ut aliqui asserunt, sic Spiritus Sanctus potuit sanctificare et mundare a peccato originali semen, de quo beata Uirgo fuit concepta, cum Spiritus Sanctus ita magnam habet potestatem in vno tempore sicut in alio. Sequitur, ergo, quod non sequitur contradictio, quam dicis; immo tu tibi ipsi contradicis in contradicendo mihi, inquantum dicis quod oportuit beatam Uirginem recreari postquam est a primis parentibus, et non recreari postquam santificata est in utero matris sue. 60 65

---

43 Heremita B hermita CD om 44 edificet B hedificet D aedificet | camere C corr camera D camerae 45 camerare B camera in re | actu B actum 46 dico tibi quod CD om 47 et B etiam (?) 50 sicut BCD add bonus

56 seu BCD siue | qui B quia | potestatem B apotestatem | potestatem infinitam habet CD potestatem habet infinitam 57 preparare B lect dub prepara/preparara (?) | potest CD possit 59 impossibile BCD impossibile

60 sicut B seq quod canc 61 sanctum spiritum BCD spiritum sanctum 62 sanctus B om | sanctificare et mundare B mundare et sanctificare CD om et mundare 64 habet CD habeat 65 quam CD add tu 66 immo B ymo C ymmo | tu CD om | mihi C michi 67 oportuit CD oportuit

Post scriptum:

1. Per a qui no estigui familiaritzat amb els esquemes mentals de Ramon Llull és possible que el raonament de les línies 6-12 (recordem-lo: «...illa assumpcio carnis, quam Deus in beata Virgine assumpsit, fuit in maiori magnitudine bonitatis, potestatis, virtutis et finis, quam Deus facere potuit in creatura, oportuit quod ex parte subiecti, in quo carnem assumpsit, fuisset maior magnitudo bonitatis, potestatis, virtutis et finis, que potuit esse ex parte patientis et agentis; alioquin non esset proportio inter Deum Filium et beatam Virginem in assumendo carnem») sigui poc o molt difícil de comprendre, tant en la seva cara activa en Déu (líns. 7-8), com en la seva versió passiva en la creatura (líns. 10-11).

Per això, crec que serà convenient d'aportar un parell o tres de frases del mateix autor, que ens permetran de comprendre la raó que el fa parlar d'aquesta manera. La primera es troba en el *Llibre del gentil i dels tres savis* i diu estrictament això:

«...per la influència de la eternitat de Déu, home eternalment és durable en glòria...»;¹ i «per asò és significada una eternitat, qui és apel·lada en latí ,evum', e és eternitat qui à comensament e no à fi, e és creada per la subirana eternitat qui és sens comensament e fi, la qual la à creada per guardonar home per humilitat, e per punir home per supèrbia...» (BONNER, «Nova edició de les obres de Ramon Llull», II, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull 2001, 25, líns. 48-49, i 57, líns. 152-156);

l'altra procedeix del *Liber super psalmum ,Quicumque vult', sive liber Tartari et Christiani*, i fa com segueix:

«...ex illa maxima intrinseca influentia procedit maxima extrinseca influentia, ut increatum Bonificativum et increatum Magnificativum, etc., bonificet in magno creato bonificabili, magnificabili, durabili, etc., ut sit magnum creatum bonificatum, magnificatum, durans, etc., in quo appareat Magnitudo increati Bonificativi, Magnificativi, Aeternificativi, etc.» (SALZINGER, MOG, IV/V, 18a, núm. 3).

La terça és del curt tractat *De modo convertendi infideles*, adreçat a Nicolau IV entorn la festa de la Purificació del 1292 [2 de febrer del 1291, en el calendari d'aleshores] amb la intenció que la cristiandat, partint de les Dig-

---

1. La dignitat divina ,Etenitat' per la seva influència, produeix la duració eviterna de l'esperit humà, és la seva raó d'ésser (,ratio essendi'); però també és vàlid el camí invers: la duració eviterna de l'esperit humà és la raó d'afirmar l'eternitat de Déu (,ratio cognoscendi'): «... enaixí com apercebem que en ànima ha alguna propietat per la qual és durable e incorrompable, enaixí apercebem que en vós ha alguna propietat per la qual sots eternal e durable» (*Llibre de contemplació*, cap. CLXX, núm. 17; OE, II, 488/I).

nitats de Déu es refés després de la pèrdua de Sant Joan d'Acre el maig del 1291:

«...sic est proprium perseuerare aeternitati Dei, sicut bonitati bonificare. Hoc idem sequitur de magnificare, possificare, scire, uelle, etc. et de omnibus aliis actibus secundariis qualitatum hominum, quas Deus infundit homini, ita quod sua bonitas infundit homini suam similitudinem, scilicet bonificare ipsius hominis, ratione cuius ipse homo bonificet; et sic de magnitudine Dei infundente suam similitudinem homini, ratione cuius ipse magnificet, et sic de aliis» (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, RLOL XXVIII, Turnhout, Brepols 2003, 350, cap. V, num. 4).

Malgrat llur brevetat, en tots quatre fragments es repeteix tres vegades la paraula ,influència / influentialia' i en una és emprat el verb ,crear', a significar la raó per la qual una de les qualitats de Déu (Llull en deia ,dignitats') produeix un efecte semblant a ella en el món creat; en la frase del *Llibre del gentil i dels tres savis*, la doctrina diu que l'eternitat de Déu per la seva influència en la persona humana fa que la seva ànima, essent immortal un cop creada, participi i s'assembli de forma limitada (només per al futur) a l'eternitat divina; el fragment del *Liber super psalmum...*, de forma més general ens recorda que allò que en la creació o en qualsevol de les creatures és productor de bé o de grandesa o de supervivència ho és per influx agent/actiu en ella de la Suprema Bondat, Grandesa i Eternitat de Déu; i el paràgraf del *De modo conuertendi infideles*, afegeix una dimensió pròpia de la doctrina lul·liana posterior a la ,il·luminació de Randa': la de l'activitat, és a dir, l'influx de les dignitats de Déu ha d'arribar i s'ha de manifestar en l'actuació concreta de la vida. Consideracions com aquestes, sempre a partir de les ,dignitats de Déu' equivalen a les cèlebres ,demostracions necessàries' del nostre autor.

Tornem ara al nostre tema i comprendrem allò que Ramon Llull vol significar amb aquesta seva forma d'expressar-se: en el moment de la creació de l'ànima de la futura Mare de Déu, i de la seva infusió en el cos (en aquell moment en què els gèrmens de pare i mare s'unien en la matriu d'aquesta), actuaren per la part de Déu i, doncs, en la seva capacitat màxima, les divines ,dignitats' de Bondat, Potència, Virtut i Fi, i per llur influx i com a reflex d'aquelles, la gràcia posada en aquell ésser incipient l'impulsaria reflectir i reproduir aquells dons de Déu en bondat, força d'esperit, autodomini i perseverància, si ja aquesta darrera no fou la claredat en el judici de la relació de cada acte amb el fi suprem, allò que en terminologia lul·liana porta el nom de ,primera intenció'; si no m'erro, les ,dignitats' divines començaven a preparar aquell ésser a contribuir espiritualment en aquella Obra, per a la qual ja Déu li començava d'assenyalar en què havia de consistir la seva aportació, o l'aportació que Déu li demanaria: la de contribuir amb aquestes ,virtuts' a l'obra del futur Fill. Cal, de més a més, donar a tots aquests conceptes un sentit essencialment actiu, tant en Déu mateix, ,ad intra', com en la realitat creada, ,ad

extra', que carregaria un feix pesadíssim damunt les espatlles de la Mare de Déu durant tota la vida, el de portar amb Jesús la pesadíssima creu de la recreació.

2. La resposta de Ramon Llull a l'objecció de l'Ermità, comparant el projecte d'un mestre d'obres per a la construcció d'un edifici amb el projecte diví de recreació, podria ésser inspirat en unes línies de SANT ANSELM, en el *Monologium*: «...veluti cum faber facturus aliquod suae artis opus prius illud intra se dicit mentis conceptione. Mentis autem sive rationis locutionem hic intelligo...cum res ipsae, vel futurae vel iam existentes, acier cogitationis in mente conspiciuntur», (SCHMITT, *loc. cit.*, cap. X; líns 43-51 de l'Apèndix que precedeix l'actual Post-Scriptum).

3. Quan ja eren compaginades les pàgines d'aquest article arriba a les meves mans el volum *La «Scuola Francescana» e l'Immacolata Concezione*. «Atti del Congresso Mariologico Francescano. S. Maria degli Angeli – Assisi. 4-8 dicembre 2003 a cura di Stefano M. CECCHIN (Studi Mariologici, 10), Ciutat del Vaticà, Pontificia Accademia Mariana Internationalis 2005, XLVIII i 886 pp., on, entre d'altres, trobem els articles de Boguslaw KOCHANIEWICZ, *L'Immacolata Concezione e la dottrina di S. Tommaso d'Aquino* (87-140: es pot afegir a la nota 22); de Barnaba HECHICH, *L'insegnamento di Guillelmo di Ware sull'Immacolata Concezione* (767-790, amb edició del *Quaeritur utrum beata Virgo concepta fuerit in peccato originali*, a base del ms. de Florència, BN. A.IV.42, f. 121-122, que es pot afegir a la bibliografia de la nota 29); i de l'autor, *Raimondo Lullo e la sua teologia sull'Immacolata Concezione* (273-301; cf. 791-795), que és una versió primera del present article, ara definitiu perquè només les presents pàgines contenen l'aparat crític al text de Llull i el present post-scriptum).

A complement de la bibliografia, afegiré la referència a les pàgines de Miquel Àngel CATALÀ GORGUES, *La defensa de la Inmaculada Concepción en autores valencianos de los siglos XIII al XVI*, dins *La Inmaculada Concepción en España: religiosidad, historia y arte*. «Actas del Simposium (1-4. IX. 2005)», II. (Colección del Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, 22), El Escorial, Estudios Superiores 2005, 1383-1406, on és estrany que, parlant d'autors valencians no sigui ni esmentat el *De Benedicta tu in mulieribus*, ni Francesc de Pertusa; ni és menys estrany el planteig separatista d'un simposium que, proclamant-se d'Espanya i de la Puríssima, ni esmenta Ramon Llull ni les aportacions de Catalunya i de les Illes Balears.

Albert SOLER

ESTUDI HISTÒRIC I CODICOLÒGIC
DELS MANUSCRITS LUL·LIANS
COPIATS PER GUILLEM PAGÈS (ca. 1274-1301)¹

L'any 1983, a les pàgines del segon volum d'aquest anuari, Josep Perarnau apuntava la procedència d'un «mateix obrador i possiblement de la mateixa mà» (1983: 124-125) de quatre còdexs que haurien de comptar-se entre els més antics de tota la tradició manuscrita lul·liana. Al cap de més de vint anys, he tingut ocasió de comprovar que aquella apreciació era justa i que aquells còdexs, i encara dos altres més que he pogut afegir a la llista, van ser copiats sense dubte per la mateixa mà, la de Guillem Pagès, prevere mallorquí que el juliol de 1280 va posar punt i final a la transcripció del *Llibre de contemplació* en el que ha estat considerat manuscrit lul·lià 'princeps'.²

El conjunt, per la seva antiguitat, per la seva localització i per la seva amplitud té una rellevància especial en la història del llibre manuscrit produït en els regnes que formaren part de la Corona catalanoaragonesa: es tracta de la col·lecció de manuscrits més antiga en català que podem atribuir amb seguretat a un copista conegut, sense perdre de vista que no és descartable que s'identifiqui en el futur algun altre volum copiat per Guillem Pagès. Un conjunt que se situa ben bé a l'inici de la generalització de l'accés del català al format librari, just en el moment en què es produeix una diversificació de textos i de gèneres en vernacle que probablement té el seu reflex en la forma material que reben les obres.

El present treball vol posar en relleu que l'estudi codicològic i històric d'aquests manuscrits ofereix indicis suficients per a sostenir que la formació de la col·lecció té un vincle directe amb el mateix Llull, que és qui hauria encarregat la confecció dels còdexs com a part de l'estratègia de difusió de la seva obra. Si això és així, sembla pertinent preguntar-se si els formats que presenten els còdexs en qüestió són una opció expressa del mateix Llull i si repre-

---

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca coordinat CODITECAM: Llull (HUM 2005-07480-CO3-01), finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia, que es desenvolupa al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. He d'agrair al Patronat Ramon Llull, i en especial al seu secretari Xavier del Hoyo, i al Programa Blaquerna d'Estudis Lul·lians de la Universitat de Barcelona i de la Universitat de les Illes Balears les ajudes que m'han facilitat per a viatges i estades a les biblioteques de Magúncia, Munic, Milà, Roma i Palma que se citen en aquest treball, entre juny del 2004 i maig del 2005. Finalment, vull deixar constància del meu deute amb Lola Badia, Anthony Bonner, Josep Perarnau i Joan Santanach per la seva sempre amable atenció i pels seus suggeriments.

2. Per a un estudi de l'escriptura de Guillem Pagès vegeu SOLER, 2004.

senten, per tant, una aportació a aquest procés incipient de ,canonització librària' del català.³

Visió de conjunt de la col·lecció de manuscrits

Els manuscrits copiats per Guillem Pagès identificats fins al moment són els que figuren relacionats a continuació; el tercer i el darrer són de nova atribució, mentre que els quatre restants són els que ja havia determinat Perarnau. Els dono unes sigles, que utilitzaré a partir d'ara per referir-m'hi:

1. Ms. A: Milà, Ambrosiana A.268 inf i D. 549 inf:⁴ folis 1-537, *Llibre de contemplació*.
2. Ms. B: Munic, Bayerische Staatsbibliothek Clm. 10504: folis 1-14v, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*; folis 15-24, *D'oració*.
3. Ms. K: Killiney (Dublín), Franciscan Library Dún Mhuire B 95: folis 1-24v, *Començaments de medicina*.
4. Ms. M: Magúncia, Martinus-Bibliothek 220h:⁵ folis 1-54, *Art demostrativa*; folis 54v-55, *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*.
5. Ms. P: Palma de Mallorca, Biblioteca Pública 1103: folis 3-74, *Taula general*; folis 75-76, *Lo pecat d'Adam*.
6. Ms. R: Roma, Collegio di S. Isidoro 1/38: folis 1-31, *Aplicació de l'Art general*.

Aquests còdexs transmeten un ventall força variat de textos, tots en català amb una única excepció, ben representatius de la varietat multiforme de l'opus lul·lià.⁶ Naturalment, hi domina la mola del *Llibre de contemplació*, una imponent summa mística i filosòfica plena de suggestions poètiques, que,

3. El terme i el concepte és de PETRUCCI, 1983, 504.

4. El còdex, inicialment unitari, va ser dividit en dos volums cap al darrer quart del segle XIV. Vegeu PERARNAU 1990, 54.

5. La biblioteca ,des Priesterseminars' de Magúncia és avui coneguda com a ,Martinus-Bibliothek'; el manuscrit en qüestió ha rebut tant la signatura ,220 l' que li atribueix Perarnau com la ,220 h' que li dóna la LLULL DB. Es tracta d'un volum factici; la part atribuïble a Guillem Pagès és només la segona.

6. Fóra del màxim interès un estudi comparatiu del català que transmeten uns manuscrits de datació tan reculada i tan pròxims a l'autor. De forma puntual han cridat l'atenció alguns trets lingüístics d'aquests manuscrits, com ara l'ús del pronom *eu* per a la primera persona del singular a A o l'aparició d'un nombre inusualment elevat de llatinismes a M. Vegeu les observacions lingüístiques de Lola BADIA sobre K a NEORL V, 18 i 30-32; sobre M, vegeu BONNER 1989, I, 283-284; la llengua de A ha estat estudiada per BADIA, 1962 i per MARTÍ, 1978 i 1981. Juntament amb Lola Badia i Joan Santanach tenim en curs d'elaboració un estudi de la llengua d'aquests i d'altres còdexs lul·lians en català de la primera generació.

com s'ha dit tantes vegades, conté en germen tota la producció posterior del beat Ramon. Però no pot passar desapercibuda la presència de dues obres centrals en el desenvolupament de l'Art lul·liana: l'*Art demostrativa*, una de les versions més desenvolupades i complexes del sistema, i la *Taula general*, una obra que representa l'establiment definitiu del mecanisme combinatori de l'Art. Tenim també una aplicació dels principis de l'Art a una ciència particular, els *Començaments de medicina*, que depenen de la primitiva *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. Aquestes tres són obres d'una certa extensió, de lectura complexa, sense concessions a un lector poc experimentat.

Crida l'atenció que de les nou obres contingudes a la llista, quatre siguin en vers i, per tant, en teoria, de lectura més fàcil i més acostada als hàbits del lector en vulgar: les *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*, l'*Aplicació de l'Art general*, *Lo pecat d'Adam* i *D'oració* (que és la darrera part de la *Medicina de pecat*). Les dues primeres són dues curioses obres de divulgació de l'Art lul·liana; i les dues darreres, obres de divulgació doctrinal, que serien en realitat les dues úniques que es podrien arribar a equiparar a textos habitualment produïts en vulgar. Si fem excepció de la segona, que ocupa en exclusiva el manuscrit R, les altres foren col·locades en els volums en una posició clarament secundària respecte de les obres en prosa.

L'única obra llatina del conjunt és una traducció lliure del *Coment del Dictat de Ramon*, una obra doctrinal d'exposició dels articles de la fe amb un objectiu pastoral pràctic i immediat.

Les dates de redacció de les obres contingudes als sis manuscrits copiats per Guillem Pagès delimiten un arc cronològic que va almenys de 1274 a 1301. Malgrat que l'únic manuscrit datat i localitzat és el del *Llibre de contemplació*, acabat de copiar a Palma el 8 de juliol de 1280, crec que hi ha arguments que exposaré més endavant i que apunten que els còdexs es podrien haver copiat durant estades de Llull a Mallorca.

El següent quadre resumeix les principals dades materials dels sis manuscrits i permet de fer-ne una comparació; cal tenir en compte que en tots els casos el suport material és el pergami.⁷

7. Hom pot consultar una descripció exhaustiva del ms. A a PERARNAU, 1990; del ms. B a PERARNAU, 1982, 116-118; del ms. K a NEORL V, 17-18; del ms. M a ORL XVI, xv i a ROL XXI, xix-xxi; del ms. P a GARCÍA / HILLGARTH / PÉREZ, 1965, 81-82. També es poden consultar descripcions d'aquests manuscrits i del manuscrit R a la LLULL DB.

	Nombre d'obres contingudes	Nombre total de folis	Composició dels quaderns	Dimensions de la pàgina (mm.) ⁸	Caixa d'escriptura (mm.)	Nombre de columnes	Inter-columni (mm.)	Nombre de línies
M	2	55	6 + 6 ⁹	365 x 260	255 x 177	2	10	44
A	1	537	6 + 6	360 x 240	278 x 198	2	15	47
K	1	24	6 + 6	326 x 220	240 x 165	2	15	41
P	2	76 ¹⁰	6 + 6 ¹¹	255 x 186	187 x 130	2	11	35
B	2	24	4 + 4	236 x 175	160 x 120	2	11	33
R	1	31	6 + 6 ¹²	182 x 130	130 x 84	1	-	24

Podem considerar mitjà-gran el format dels manuscrits MA i K; especialment generós en el primer cas si posem en relació les dimensions de la pàgina, les mides de la caixa i el nombre de línies per columna. P i B entrarien en la categoria del format mitjà-petit i R en la dels petits volums.¹³ Malgrat el predomini del format mitjà, es tracta de volums d'un gruix força moderat, d'entre 24 i 76 folis, amb una única i notable excepció, la del *Llibre de contemplació* (de 537 folis!), que en cap cas no transmeten més de dues obres.

La disposició de la pàgina i l'organització del text d'aquests còdexs estableix una diferenciació neta entre les obres en prosa i les obres en vers que transmeten; d'aquesta manera es fa evident que els textos en vers no és només que ocupin un lloc secundari en els volums, sinó que mereixen també una consideració menor respecte dels textos en prosa. És per això que el manuscrit R, que transmet exclusivament l'*Aplicació de l'Art general* en vers, resulta un cas a part, una excepció pel que fa a molts dels trets a què em referiré a continuació.

Tal com es pot observar en el quadre, llevat el de R, tots els textos estan escrits a doble columna. Perarnau ja va assenyalar en el seu moment que la

8. Atès que cap dels manuscrits no sembla haver conservat la relligadura original, cal pensar que és probable que les dimensions originals del suport material hagin estat alterades. Més significatives són, doncs, les mides de la caixa d'escriptura.

9. Amb l'excepció del darrer quadern, que és de 3 + 3.

10. Actualment el volum té 73 folis per pèrdua material dels folis 1, 2 i 4.

11. La composició d'aquest volum presenta algunes alteracions, tal com s'explica més endavant; tanmateix, la majoria de quaderns tendeix a ser de 6 + 6.

12. Amb l'excepció del primer quadern (1 + 1) i del darrer (3 + 2).

13. Segueixo en aquesta classificació el criteri de BOZZOLO / ORNATO, 1983, 217-351, establert a partir de la talla (alçària + llargària) dels manuscrits: petita, per als còdexs inferiors a 320 mm; petita-mitjana per als compresos entre 321 i 490 mm; mitjana-gran per als que fan entre 491 i 670 mm; grans per als de més de 670 mm (BOZZOLO / ORNATO, 1983, 218). La talla dels sis manuscrits copiats per Pagès és: M = 625; A = 600; K = 546; P = 441; B = 411; R = 312 mm.

caixa d'escriptura d'aquests còdexs té una característica comuna notable que, mantinguda al llarg de tants anys, suggereix potser l'existència d'un centre de treball estable: «La marca [de la caixa] fa una doble columna de quadrícules en l'espai entre corondells, mitjançant una línia (amb puntuat propi), paral·lela a llurs marges interns.» (PERARNAU, 1982, 118).¹⁴

La divisió del text es fa sempre mitjançant títols en rúbrica i, alternant en blau i vermell, inicials filigranades de diversos mòduls (les inicials secundàries també amb una discreta decoració) i calderons. Els primers folis de text de cada manuscrit (però no el de R) reben un tractament decoratiu específic, ja que les inicials es prolonguen als marges en forma de ‚bande d'I'.¹⁵ Al foli 1r del manuscrit M (vegeu làmina I) aquest tipus de prolongació esdevé una mena d'orla que acaba ocupant les quatre vores de la pàgina i fins l'intercolumni, amb extensions als marges superior, inferior i exterior; d'altra banda, també és aquest l'únic còdex en què trobem una caplletra pintada (no filigranada) a l'inici de l'obra, l'*Art demonstrativa*, decorada amb motius vegetals i il·luminada amb or. Tenint en compte el que ja hem dit sobre la generositat de les proporcions que observa en la disposició de la pàgina, podem dir que M és el manuscrit amb més possibilitats materials de tots sis.¹⁶ El manuscrit A,

14. A CARERI ET AL. 2001, retrobo el mateix esquema de caixa d'escriptura a dos corondells amb l'intercolumni dividit per una ratlla vertical central. En la majoria de casos (veg. per exemple el núm. 8, p. 31) aquesta partició de l'intercolumni serveix per fer-hi inicials en el cas de textos en vers; tanmateix, algun cop, aquesta línia central no té cap utilitat aparent (veg. els núm. 28, p. 112, o el núm. 30, p. 119). Per això, és significatiu que, als nostres manuscrits PB, s'hagi afegit una altra línia a la dreta de l'intercolumni quadrícula per tal d'obtenir cases per a les inicials de la columna b (s'ha fet el mateix a l'esquerra de la columna a). El mateix esquema de caixa l'he trobat als *Libros del saber de astronomía* d'Alfons X (Biblioteca de la Universidad Complutense, manuscrito 156; facsímil, Barcelona, 1999). I en manuscrits lul·lians, a banda de l'Hispan. 62 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, que transmet el *Llibre de demostracions* (PERARNAU, 1983, 127), només l'he retrobat, de moment, al manuscrit Conv. Soppr. B. 6. 1680 de la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència, que conté el *De quadratura et triangulatura circuli* i que POMARO / PEREIRA (1998) daten a final del segle XIII o començament del XIV.

15. «La bande d'I consiste en une ligne de couleur rouge ou bleu partant de la lettre, longeant la réglure verticale, et doublée d'une succession de traits pointus, alternativement rouge et bleu, évoquant la forme de la lettre I.» (STIRNEMANN, 1990, 59 n. 1).

16. La versió llatina de l'*Art demonstrativa* s'ha conservat en un volum que sabem amb seguretat que va pertànyer a Llull; es tracta del manuscrit lat. 200, clas. VI de la Marciana de Venècia, per al qual vegeu SOLER, 1994. Es tracta d'un volum enviat pel mateix Llull al dux venecià Pietro Gradenigo, cap a final de 1289, just després de l'accés d'aquest a la dignitat ducal, i que conté al foli 1 una dedicatòria que podria ser autògrafa. Compost de dos còdexs inicialment distints, però ja reunits pel mateix Llull (folis 1-157 i 158-195, cal tenir en compte que hi ha alguns errors de còmput en la foliació moderna que presenta) i elaborats a París entre 1287-1289, té una factura típicament universitària i s'hi observa un treball de consulta i d'estudi antics. Les principals característiques del còdex són: 192 folis de pergami de 250 x 185 mm, plecs en general de 6 + 6, escriptura a dues columnes en una caixa que a la primera part és de 180 x 135 mm i a la segona de 195 x 155 mm, amb 36 línies per columna en el primer cas i 49 en el segon.

al foli 1r (vegeu làmina II), en iniciar-se el text, fa una extensió en ,bande d'I' que ocupa el marge interior i superior, als quals s'afegeix una sanefa de tipus diferent al marge inferior. En canvi, al foli 1r de B (vegeu làmina III), aquest tret decoratiu sí que és pròpiament l'extensió de les inicials filigranades i, per això, ocupa només el marge interior i l'intercolumni, remarcant cadascuna de les dues columnes. A K i a P, amb les mateixes característiques que a B, la prolongació es dóna només al marge de la primera columna del text.

Les obres en vers transmeses als manuscrits MPB i R tenen una disposició pròpia de la pàgina, amb trets comuns evidents, que assenyalen l'existència d'un model de base adequat al gènere d'aquests textos tot i la distància temporal que separa uns volums dels altres. En tots els casos, cada vers és copiat començant amb una lletra versal d'un mòdul lleugerament més gran que el cos ordinari de l'escriptura; aquesta lletra apareix separada uns mil·límetres de la resta del vers perquè és feta a l'interior d'una columneta traçada mitjançant l'afegit d'una línia vertical a l'esquerra de cada bloc de text. És a dir, es reproduïx el model francès habitual de ,mise en page' en les primeres obres narratives vernacles (HASENOHR, 1990, 245). D'altra banda, aquestes obres presenten una decoració i una divisió del text reduïda a inicials en vermell, sense decoració filigranada ni extensions, i rúbriques i/o calderons només en aquesta tinta. El tipus més clar d'aquesta opció seria el manuscrit R (vegeu làmina IV) que no conté altra obra que l'*Aplicació de l'Art general*, però és similar a M i P, en què es copien dues obres breus en vers que completen folis o cares de foli que havien restat en blanc després de la transcripció del text en prosa; l'única excepció és el manuscrit B, en què, d'acord amb l'estil que prové de l'obra llatina en prosa que la precedeix, es marquen les diverses parts en què es divideix el *D'oració* amb inicials filigranades amb extensions i en què els calderons alternen en blau i en vermell; tanmateix, fins i tot en aquest cas, l'obra en vers no mereix una pàgina inicial amb extensions en ,bande d'I', com la de l'obra en prosa. Aquest tractament del text expressa de forma evident una consideració inferior de les obres en vers respecte de les seves corresponents en prosa.

Com és habitual en moltes obres lul·lianes, el grau de complexitat dels quatre llibres principals continguts als manuscrits MAK i P es fa palès en la presència en el text de nombrosos esquemes, taules, arbres i figures, de notable sofisticació, amb formes i colors diversos, que exigeixen al copista un suplement d'atenció, d'innovació i de dedicació i que complicaven i encarien el producte final.¹⁷ Només l'*Art demostrativa* conté dotze figures ,primeres'

17. Els manuscrits M i P han perdut les figures que acompanyen l'*Art demostrativa* i la *Taula general* i que precedien el text. Sobre l'ús dels colors a les figures de l'*Art* vegeu BADIA, 2003, 18-21. La mateixa BADIA, editora dels *Començaments de medicina* (NEORL V, 17-18), remarca diversos errors en el repartiment de colors a l'arbre de la medicina lul·liana que Pagès dibuixa en un bifoli del manuscrit K. També és notable la rectificació en la còpia de la ,Taula general' al manuscrit P, de la qual m'ocupo més endavant.

policromes, totes circulars menys l'Elemental, que és quadrangular; set d'aquestes 'primeres figures' tenen a més una versió 'segona', en forma de gran esquema triangular (el que es coneix com una 'mitja matriu'), representació tabular de totes les combinacions binàries possibles dels seus conceptes, que obliga a adaptar la disposició del text de l'obra a la forma triangular que imposa la figura a la pàgina. Al *Llibre de contemplació* destaquen per les seves dimensions diversos arbres intercalats al llarg de l'obra ocupant la meitat de la pàgina (així als folis 260r, 265v, 272v, 305v, 318v) i, especialment, l'Arbre de fe e de raó en la figura de la sancta creu de Jesucrist' (foli 278v), que determina que el text de tota la pàgina es disposi formant una creu. En aquesta obra, la majoria d'aquestes representacions gràfiques tenen un component més simbòlic que altra cosa, però a les obres pròpiament artístiques l'aparat de figures i esquemes és necessari per a la comprensió i el seguiment del text ja que permeten que el lector s'orienti en la complexa estructura relacional i combinatòria de l'Art. És segurament per això, i per facilitar el treball i evitar errors en el seu disseny, que l'*Art demonstrativa* situa la major part de figures abans del començament propi del text i en dona una descripció detallada a la primera distinció de l'obra; la versió anterior del seu sistema, l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, les figures no són descrites sinó que apareixen intercalades enmig del text.¹⁸

La particular cal·ligrafia textual amb què Guillem Pagès copia els textos afegeix un tret distintiu de primer ordre al conjunt de la col·lecció. Es tracta d'una lletra de traç vertical, relativament angulosa, poc contrastada, poc comprimida, que no se sustenta sobre la línia de base, amb trets cursivitzants remarcables i amb una alineació poc rigorosa de les lletres en la paraula i en la línia. I encara hi hauríem d'afegir un ús força extens i variat de les abreviatures. Com he dit en un altre treball, aquestes característiques podrien ser reveladores que Pagès es va formar en el domini de la lletra cursiva, aspecte

18. BONNER, 2003, 61. Així, per exemple, descriu la primera figura de T: «[...] és composta de cinc triangles de diverses colors. Lo triangle blau és de Déu, creatura, operació; lo triangle verd és de diferència, concordància e contrarietat; lo triangle vermell és de començament e mijà e fi; lo triangle groc és de majoritat, egualtat e menoritat; lo triangle negre és de afirmació e dubitació e negació. Sobre l'angle del triangle blau on és 'Déu' ha tres diccions: 'unitat, essència, dignitats'; sobre l'autre angle [...]». Vegeu al còdex Vat. lat. 5112, de mitjan segle XIV, un exemplar de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* amb totes les figures policromes dibuixades enmig del text. En canvi, a partir de l'*Art demonstrativa*, els manuscrits més antics presenten les figures policromes en un quadern independent precedint el text, tot sovint en un pergami més gruixut, ocupant només una cara dels folis, generalment el verso del primer i el recto del segon, disposició que assegura una elaboració més còmoda i més pulcra d'aquestes representacions gràfiques (així a l'*Ars demonstrativa* continguda al ms. lat. 200, clas. VI de la Biblioteca Nazionale Marciana de Venècia, per al qual vegeu la nota 16 anterior, les figures del qual ocupen els folis 3v i 4r). Per contra, aquesta posició de les figures respecte del text també les fa més vulnerables a la substracció o a la pèrdua accidental, com ha succeït als nostres manuscrits M i P. Les edicions crítiques modernes resituen aquestes figures intercalant-les en el text, segons el meu parer de manera injustificada.

que concordaria amb la possibilitat que hagués exercit com a notari a què apunta el *signum* que fa al colofó dels manuscrit A (SOLER, 2004).

En resum, les principals característiques formals que defineixen els manuscrits ABKMP (bo i salvant les especificitats del manuscrit R), són l'ús del pergamí com a suport material, les seves dimensions mitjanes, l'escriptura a doble columna amb una lletra textual que, per la irregularitat del seu traç o pel seu alineament poc rigorós, hem de considerar d'un nivell mitjà d'execució, l'ús de rúbriques, inicials filigranades i calderons per a la jerarquització de les diverses parts de l'obra i d'extensions en ,bande d'T com elements decoratius dels primers folis dels còdexs i, finalment, la presència d'un aparat important de recursos gràfics de suport al text.

Aquesta caracterització assenyala que qui va encarregar l'execució d'aquests manuscrits tenia mitjans econòmics suficients per procurar la pervivència i la difusió de les obres en un format canònic i respectable, que remarca de manera evident que la seva finalitat principal és l'estudi, l'aprenentatge, la lectura personal silenciosa i la consulta, i no l'ostentació ni la lectura plaent. L'existència d'obres en vers, amb una entitat molt menor (expressada fins i tot gràficament), que en tres casos acompanyen l'obra principal en prosa, no modifica en absolut la consideració de llibre d'estudi d'aquests còdexs, perquè no es tracta d'obres de lleure, sinó d'obres doctrinals o tècniques; més aviat indiquen una voluntat explícita de referir-se als hàbits de lectura dels laics a qui es destinen aquests volums, bo i modificant-los substancialment.

La novetat, en l'arc cronològic que hem delimitat, *ca.* 1274-1301 (i cal no oblidar que amb tres manuscrits tan notables com AMK ens trobem molt a l'inici d'aquest període), és que els textos formalitzats d'aquesta manera siguin en català i no en llatí i que siguin textos de nova producció amb una autoritat encara poc reconeguda (no traduccions d'autors, per exemple), sorgits de la iniciativa intel·lectual d'un laic. No em sembla una temeritat suposar que, en el moment en què Lluïa produïa aquestes obres i en el moment en què es copiaven en el format que coneixem, el públic lector en vernacle amb capacitat per entendre'n la disposició i el funcionament devia ser reduïdíssim; fins al punt que potser es podria sostenir que el beat Ramon, més que adreçar-se a un lector en vulgar existent, el que fa és avançar-se i crear la possibilitat i la necessitat que aquest lector existeixi.

Si no m'equivoco, un dels pocs manuscrits no lul·lians que poden servir com a terme de comparació dels còdexs de Pagès és l'actual 486 de la Biblioteca de Catalunya. Aquest volum transmet, segons els darrers estudis de S. CINGOLANI (2003-04 i 2004), la segona redacció del *Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot, obra en prosa de caràcter historiogràfic, de nova composició (no es tracta d'una mera compilació de textos precedents), feta a la segona meitat de la dècada dels vuitanta del segle XIII; com les de Lluïa, es tracta d'una de les primeres obres narratives en català, però a diferència d'aquelles és un producte de cancelleria i està lligat a la política reial. El manuscrit en

qüestió és considerat com de final del segle XIII o començament del XIV;¹⁹ és, doncs, contemporani dels copiats per G. Pagès, amb els quals, per cert, comparteix algunes característiques formals destacables.

Compost per 108 folis numerats, de pergamí, de 310 x 216 mm,²⁰ copiat a dues columnes, en una caixa de 220 x 143 mm, un intercolumni de 11 mm i 38 línies per columna. Les subdivisions del text es limiten als capítols però són indicades també mitjançant inicials filigranades amb prolongacions en ,bande d'I'. El text és copiat per mà única que fa una lletra textual molt més formalitzada que la de Pagès: angulosa, molt regular, ben alineada, força comprimida lateralment i d'orientació vertical, ben contrastada i de mòdul mitjà amb tendència a empetitir-se.²¹ Potser allò més rellevant d'aquest còdex és que a gairebé cada pàgina el copista ha deixat entre un i tres espais en blanc per fer-hi unes il·lustracions que malauradament no s'han arribat a dur a terme.²² L'extraordinària ambició il·lustrativa i decorativa que demostra la previsió de l'escrivà i el seu alt nivell d'execució gràfica assenyalen que aquest havia estat concebut com un llibre cortès de lectura,²³ sens dubte, un objecte de luxe per a la cort, amb una funció monumental, adequat en la forma i el contingut als hàbits de lectura dels laics que es mouen en aquests cercles. Vet aquí, doncs, les diferències més notables amb els manuscrits de Pagès, que són concebuts en un àmbit privat com a llibres d'estudi, molt sobris en la decoració però generosos en un aparat gràfic no decoratiu sinó de suport al text, copiats per una mà textual menys cal·ligràfica.²⁴

19. COLL I ALENTORN, 1949, 186; GIMENO, 1991, 231; PHILIPP-SATTEL, 1998, 217-222, que considera «possible que el ms. 486 fos copiat en vida del cronista i, potser, amb la seva participació» (p. 218). Hom pot trobar una reproducció d'un foli d'aquest manuscrit a RIQUER 1964, 433.

20. En realitat es tracta de 107 folis de pergamí + 2 guardes davanteres (el foli numerat com a 1 és la segona guarda) + 1 guarda posterior (i restes d'una altra guarda). Falten alguns folis i d'altres només se'n conserva un petit fragment esquinçat.

21. El contrast entre aquest copista i Pagès és molt notable pel que fa al sistema d'abreviatures, complex en el cas de Pagès i molt reduït en el del manuscrit de Desclot. Les barres horitzontals d'abreviatura en aquest darrer són un punt (les barres que tallen les astes descendents són una mica més llargues), mentre que les de Pagès són força gruixudes i prolongades i destaquen excessivament en el conjunt de la pàgina. Vegeu SOLER, 2004.

22. No em sembla del tot clar que els tres únics dibuixos a ploma que hi ha al còdex (folis 15v i 56r), per bé que antics, siguin realment de la mena que s'havia previst de dur a terme; vegeu la reproducció abans esmentada a RIQUER 1964, 433.

23. Utilitzo el terme en el mateix sentit de PETRUCCI, 1983, 509-510. GIMENO, 1991, 231, considera específicament el ms. 486 de la Biblioteca de Catalunya un llibre ,cortese di lettura'.

24. Em pregunto si l'ús d'una lletra com la de Pagès, textual de nivell mitjà, relativament poc formal i en tot cas tan personal, té alguna relació amb la transferència del model del llibre d'estudi llatí al vernacle; o si més aviat es tracta d'una opció determinada pel context socio-cultural en què es produeix la còpia i, per tant, té més a veure amb qui encarrega els còdexs i amb els seus possibles destinataris. El contrast amb el manuscrit del *Llibre del rei en Pere* sembla abonar més aviat la segona hipòtesi; de fet, però, encara és per fer un estudi sobre les lletres

És important, en qualsevol cas, esbrinar per a qui treballava Pagès; és a dir, qui va optar per un determinat format dels llibres, per una disposició de la pàgina i del text, per una cal·ligrafia i va mantenir aquestes eleccions durant més de vint-i-cinc anys i amb quina finalitat, si és que aquestes opcions van ser conscients. Almenys dos dels sis manuscrits copiats per Pagès contenen indicis força clars que Llull va ser el ,committente' d'aquests volums i que les seves eleccions formaven part dels plans de conservació i difusió de la seva pròpia obra.

El manuscrit del «Llibre de contemplació»

El colofó que Guillem Pagès va estampar en acabar la còpia del magne *Llibre de contemplació*, avui al segon dels volums en què va ser dividit el còdex original (ms. D. 549 inf de l'Ambrosiana de Milà, foli 537, vegeu làmina V), és encara l'única font d'informació que tenim sobre aquest escrivà, mallorquí, prevere i potser notari:²⁵

«¶Hic liber est scriptus· qui scripsit sit benedictus· / A M E N· / Ego Guillelmus pagesii presbiter divina gratia au/xiliante · hunc librum consolationis {!} in Ciuitate / Maioricharum ab originali translatione penitus / translatauj· viiiº· Jdus Julii· Anno domini· mº· ccº· / ·Lxxxº· et hoc / Sig [signum] num feci·»

---

textuals emprades a la Corona d'Aragó, especialment d'aquelles que s'utilitzen en els primers còdexs en vernacle. Aquestes qüestions s'han plantejat per als casos francès i italià i no semblen del tot resoltes. Així, per al primer, CARERI ET AL. (2001, xxvi) sostenen: «l'écriture communément adoptée pour transcrire une oeuvre littéraire vernaculaire, dès lors qu'aucun effet spécial n'était recherché, ne fut ni la *textualis* gothique des livres latins ni l'écriture diplomatique des actes. C'est une petite écriture d'allure gothique, mais en règle generale beaucoup moins brisée que celle-ci, restée plus proche de la caroline évoluée des gloses du XIIe siècle comme l'écriture usuelle non livresque (*notula*), non codifiée – susceptible donc d'une infinité de réalisations personnelles –, souvent plus courante et plus rapide que la *textualis*, sur laquelle l'influence de l'écriture documentaire se fait plus ou moins sentir.» SUPINO (1993, 100-101), en canvi, per al cas italià, sosté que el grau de formalització de les lletres textuals sembla estar més en relació amb el ,committente' o amb el destinatari que no pas amb la llengua d'ús o amb el tipus de text copiat; d'aquesta mateixa opinió és SIGNORINI, 1995, 162-165. Veg. també SUPINO, 1998, que relaciona el desenvolupament de la semigòtica a Itàlia al segle XIV (entre d'altres, la famosa lletra de Petrarca) amb les interferències que es detecten entre els sistemes cursiu i textual i amb l'existència d'escriptures libràries que provenen del filó de les usuals i documentals. No em consta que aquesta qüestió hagi estat tractada en àmbit català. La visió de conjunt més completa que s'ha fet sobre escriptures i llibres de tradició textual en català a la primera meitat del segle XIV continua essent GIMENO, 1991, 223-237.

25. La transcripció del colofó regularitza només l'ús de u/v, i/j, i manté la puntuació i l'ús de majúscules de l'original. El fet que tanqui el colofó amb un ,signum' de tipus notarial fa pensar que segurament, a més de prevere, podria ser notari; tanmateix el seu nom no figura a les llistes de notaris mallorquins coneguts; vegeu SOLER, 2004.

No deixa de ser curiós que el copista subscrigui el còdex que acaba de transcriure, amb explicitació de nom, dignitat, lloc de còpia i data, i que, en canvi, l'obra resti en l'anonimat per desig exprès del seu autor.²⁶ Hauria estat més d'acord amb la natura de l'obra, i amb l'anonimat del seu autor, un colofó sense subscripció del copista en què s'expressés la fatiga de la còpia, es posés en mans de Déu el treball realitzat a l'espera d'una recompensa espiritual o es demanés al lector una pregària per la seva ànima; és a dir en la línia del que expressa la primera frase de l'actual colofó: «Hic liber est scriptus. Qui scripsit sit benedictus. Amen». En comptes d'això tenim un colofó amb un caràcter alhora certificant i commemoratiu. El nombre de còdexs signats pel seu escrivà, *more notariorum* és escassíssim; l'excepcionalitat de l'objecte que va produir Pagès justifica, sens dubte, la raresa de la seva subscripció.²⁷ De manera semblant, tampoc no passa desapercbut el contrast que s'estableix entre el llatí del colofó i l'ús extens que s'acaba de fer del vernacle per produir el llibre més llarg i per copiar el còdex més voluminós i complex que fins aleshores s'havia escrit en català.

No és descartable que els detalls, propis d'un notari, amb nom del copista, estat, precisió sobre el model del qual s'ha copiat el text, data, localització i autenticació, tinguin un caràcter eminentment pràctic com a minuta que ha de permetre el cobrament de la feina laboriosíssima que s'ha fet; hi fa pensar sobretot la declaració «ab originali translatione penitus translataui».²⁸ Fins i tot en aquest cas, que l'únic manuscrit dels sis que dugui un colofó tan solemne sigui el del gran *Llibre de contemplació*,²⁹ remarca el caràcter únic i extraordinari del llibre en qüestió: mai fins aleshores havia existit un llibre com aquest ni al Regne de Mallorca ni a la Corona d'Aragó i haurem d'esperar ben bé un

26. Al mateix èplicit que tanca el *Llibre de contemplació*, just al paràgraf anterior al colofó, el beat Ramon insisteix a parlar d'ell mateix des de l'anonimat: «Benedictió e glòria, sèn-yer Déus, sia donada a totz aquels e aqueles qui vos adoraran e us contemplaran ab aquesta obra, e qui per mi pobre peccador, visciós, coupable, mesquí, en lo qual no són los béns que nós deim que són en mi (los quals avem ditz per tal que la obra-n sia e-n parega pus enamorada e que-n sia més contemplada), vos pregaran e qui a avant metran esta obra de *Contemplació* a glòria e a loor de vós, qui sòtz nostre honrat senyor Déus Jesucrist.» (ms. A, foli 537b).

27. Pel que he pogut esbrinar sembla que només hi ha de cinc casos registrats a tota l'Europa medieval: tres d'àrea catalana i els altres dos, d'àrea francesa i força posteriors. A banda de Pagès, tenim el cas d'un Ponç Nadal, autor de la còpia d'un *Facetus*, vers 1200 (ALTURO, 1996 i 2000, 46, amb reproducció); i un Ramon de Capellades, que deixa un colofó, 'signat' al cançoner trobadoresc V, datat el 31 de maig de 1268 (ZAMUNER, 2003; ALBERNI, 2005; vegeu també SIGNORINI, 1995, 136 i 138). Vegeu l'esmentat ALTURO 2000, 46, i també IGLESIAS 2000, 243-244, per a la doble activitat d'escrivans, especialment eclesiàstics, que es dediquen tant a l'àmbit documental com al librari.

28. Vegeu SUPINO 1995, 24, per a la relació entre els colofons i les noves formes mercantilitzades de producció dels llibres.

29. *L'Art demostrativa* a M i la *Taula general* a P duen la mateixa fórmula conclusiva de l'escrivà: «Finito libro sit laus et gloria christo». Les altres obres en aquests i en els altres manuscrits pròpiament no tenen colofó de Pagès.

segle per tornar a trobar aplicat aquest format a una obra catalana i en català, amb els diversos volums del *Crestia* de Francesc Eiximenis.³⁰ Per primer cop s'havia aplicat a una obra de nova creació en vulgar el format propi d'un gran ,llibre de banc' escolasticouniversitari:³¹ grans dimensions i gruix notabilíssim, pergami, doble columna, lletra textual, taula de rúbriques (folis XI-XVv), complexa divisió en parts que té el seu reflex en la disposició de la pàgina, numeració de capítols al marge i, probablement, títols corrents i foliació.

La compartimentació del *Llibre de contemplació* és justament coneguda per la seva exhaustivitat (i també pel seu simbolisme al·legòric): l'obra es divideix en tres volums, que contenen cinc llibres (dos llibres als volums I i III, un al volum II); cada llibre es divideix en un nombre variable de distincions (amb un total de quaranta) i cada distinció en un nombre també variable de capítols (365 + 1 en total). Les rúbriques permeten distingir l'inici dels llibres, de les distincions i dels capítols; aquests últims són assenyalats també per una numeració al marge i inicials. Finalment, cada capítol conté trenta parts compostes de tres paràgrafs cadascuna i agrupades en deu unitats; l'inici de cadascuna de les deu unitats s'assenyala amb una inicial i els dos paràgrafs restants de cada unitat amb un calderó. Que el sistema de jerarquització de les diverses parts es remunta a l'autor ho prova el fet que el retrobem a l'original de la traducció llatina de l'obra.³²

La numeració de capítols es fa amb unes xifres romanes ben visibles, als marges, alternant en blau i vermell. Les indicacions que Pagès ha deixat al

30. El manuscrit 91 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona transmet un exemplar del *Terç* del *Crestia*, acabat de copiar el 1389, només cinc anys després del final de l'obra. Es tracta d'un volum de 457 folis útils, de 380 x 265 mm, que combina paper de cotó i pergami, escrit a dues columnes en una caixa de 285 x 212 mm (intercolumni de 17 mm), amb una lletra semihíbrida, amb títols corrents, numeració de capítols en xifres romanes al marge, títols en rúbrica, inicials filigranades en blau i vermell (però no extensions en ,bande d'I'), subratllats en vermell, taula de rúbriques (folis 1-12). Es tracta d'un llibre de banc i, per això, els paral·lelismes formals amb el nostre manuscrit A no poden ser més evidents; hi ha, però, dues diferències apreciables: l'aparició del paper i l'ús d'una lletra que ja no és textual.

31. Per al ,llibre de banc', vegeu PETRUCCI, 1969, 297-298, i 1983, 500 i 513-517.

32. És el lat. 3348A de la Bibliothèque Nationale de París, que Llull va donar a la Cartoixa de Vauvert; veg. SOLER, 2005, 18-19. Al còdex ambrosià la jerarquia entre els tres volums i els cinc llibres no està del tot ben resolta, potser perquè materialment es va optar per fer un únic gran volum i no tres com potser hauria estat més lògic (com s'ha dit, l'actual divisió en dos volums data de final del segle XIV, vegeu PERARNAU, 1990, 54; d'altra banda, sabem que l'original del *Liber contemplationis* a què ara he fet referència constava físicament de tres volums; vegeu SOLER, 2005). El final dels volums s'indica amb una línia en blanc i amb un èxplícit precedit d'un calderó («Acabat és lo primer volum...»). L'inici del segon volum i el tercer llibre, s'assenyala amb rúbrica i inicial de cinc línies de pauta. En canvi, al foli 260 comença el tercer volum i el quart llibre, cosa que s'anuncia amb una rúbrica que comença amb una inicial de sis línies de pauta; el capítol consegüent comença amb una inicial de set línies de pauta, quan tots els capítols tenen una inicial de quatre línies de pauta. Cal tenir en compte que només en el foli 1 amb la invocació i el pròleg, coincideixen dues inicials, però en aquell cas de quatre i tres línies de pauta respectivament.

marge inferior per al rubricador posen de manifest que s'han fet just després de la còpia del text; per exemple, al capítol 23, foli 19r, es pot veure encara la indicació «·xxiiij·». En canvi, els títols corrents que hi ha tot al llarg del volum ja no és tan segur que formin part del pla inicial de realització del còdex. Tal com assenyala PERARNAU, 1990, 58, la mà que els fa es pot considerar de la primera meitat del XIV i fa alguna grafia que delata un origen italià.³³ Fa una lletra textual amb atracció cap a la híbrida i, segons el meu parer, és la mateixa mà que ha fet la foliació en xifres aràbigues al marge superior, ja que al marge de la taula de rúbriques ha anat assenyalant la correspondència de cada distinció amb la foliació; les xifres són idèntiques i d'altra banda, les anotacions a la taula comencen a la primera distinció amb la indicació al marge intern «A carte ·Vna·» (foli XI), amb un italianisme clar i de la mateixa mà dels títols corrents. Aquesta mà (cosa que ja indicava Perarnau) és autora de nombrosos esquemes i figures al marge, fets amb tinta vermella (de vegades, en negre), tots emmarcats amb formes quadrangulars i rodones força curioses; el marc, acolorit en groc sempre, té una funció decorativa en la majoria d'ocasions.³⁴ Es tracta d'una intervenció laboriosa (fer els títols corrents i la foliació d'un volum de 537 folis no és qualsevol cosa!), feta amb una lletra força formal, que revela un cert sentit institucional; no és la intervenció corrent d'un lector particular que pren notes o que es facilita la lectura sinó que té la voluntat d'integrar la tasca que desenvolupa en la disposició del manuscrit, de manera que sigui útil per als futurs lectors.³⁵ M'inclinaria a pensar que aquesta mà és el darrer estadi d'elaboració del còdex, potser ja fora del taller original en què s'ha dut a terme la còpia.

Hi pot haver algun dubte que, en aquest context de novetat absoluta i de complexitat intrínseca de l'obra, és imprescindible suposar la intervenció de l'autor per a l'elecció dels diversos components de la disposició del text i de la pàgina? Perquè, de fet, és el format material que Lull va elegir el que defineix la natura d'una obra tan singular com el *Llibre de contemplació*, difícil d'enquadrar pel seu contingut en un gènere coetani. El continent informa perfectament el lector del que és el contingut de l'obra i de com cal enfrontar-s'hi

33. Així, per exemple: «glorios be que reben dala deitat» 442d, «segnoría» 452b, «vetglar» 412d, «acarte 260 266 272» 535b.

34. De vegades, repeteix al marge una figura força petita i matussera que Pagès havia integrat dins el text (vegeu als folis 432c, 453d, 459c). Caldria estudiar si aquestes figures han passat a la tradició catalana posterior del *Llibre de contemplació*. Al foli 535a, aquesta mà ha deixat un monograma que PERARNAU, 1990, 59, llegeix com «Antonius».

35. Així descriu PERARNAU els títols corrents que fa: «en la cara verso hi ha la xifra romana corresponent a la distinció i en la mateixa altura de la cara recto el seu epígraf; un centímetre sota, en la cara verso, una ‚L‘, equivalent a ‚Llibre‘ i en la recto el número del llibre amb xifra o xifres romanes; en els casos en els quals una distinció comença en la cara recto d'un foli, el seu marge superior conté tres indicacions en altres tantes línies: número de la distinció; epígraf; i número del llibre.» (1990, 58).

per llegir-la i entendre-la: té al davant un llibre de banc, una ‚summa‘ per a l'estudi i la consulta.

Tenim una prova material de la vinculació de Llull amb la còpia del manuscrit A. Es tracta d'una nota copiada pel mateix Guillem Pagès, just al final de la taula de rúbriques (foli XVv); a banda del colofó, és l'únic passatge original del volum escrit en llatí, i diu:

«Romanum dogma super omnia njtor habere. / Sj tamen hoc contra respicis-oro moue.»³⁶

La mateixa idèntica anotació reapareix, emmarcada en un requadre vermell i de mà d'un dels copistes del volum, al marge superior del foli 2r del manuscrit lat. 3348A de la Bibliothèque Nationale de París, que transmet la traducció al llatí del *Llibre de contemplació*, un còdex que Llull va regalar a la Cartoixa de Vauvert el 1298 (SOLER, 2005).³⁷ Es tracta clarament d'una nota de descàrrec que vol prevenir problemes doctrinals amb l'autoritat eclesiàstica; estrictament parlant, però, no forma part del cos de l'obra. La nota ha passat a la tradició manuscrita llatina de l'obra, que habitualment la situa abans de la invocació inicial, però no a la tradició catalana, cosa que prova el seu caràcter sobrevingut en el manuscrit A, encara que l'hagi copiada l'escrivà de la resta del text. Aquesta relació de A i del seu copista amb el manuscrit original del *Liber contemplationis*, que Llull va posseir i donar i en el qual va treballar personalment per produir la traducció llatina del text, apunta la possibilitat gens inversemblant que els dos llibres vagin ser elaborats coetàniament i a Mallorca sota la supervisió, més o menys directa, del beat Ramon.³⁸

En l'àmbit mallorquí en què Pagès copia i signa el text, l'anonimat de l'obra devia ser molt retòric: tothom en els cercles cortesans, clericals i lletrats devia conèixer Llull, un laic vinculat a la casa reial, a tothom li devia sorprendre l'obra i també el manuscrit que se'n derivava. Em sembla indubtable

36. Al foli XVv, acabades les rúbriques i abans de l'avertiment llatí en qüestió, hi ha una nota copiada per una mà diferent de la de Pagès, però en lletra semitextual que diu: «¶ Con en Aquest libre deim qualitats de deu: entenem A dir dignitats de deu · ou {!} virtuts / ¶ Item con dejm falsa fe : entenem A dir fe sens forma / ¶ Item con dejm falsa rao : entenem A dir falsa significasion · / ¶ Item con dejm falsa predestinasio entenem a dir que rao A A uegades falsa openjo de predestjnasio». PERARNAU, 1990, 60, relaciona aquestes frases amb la persecució d'Eimeric, causa de la divisió del còdex en dos volums i que ha deixat altres rastres fins i tot en forma d'autògrafs de l'inquisidor.

37. La presència de la nota als dos manuscrits em va ser comunicada fa temps per l'amic i mestre A. Bonner sense que jo aleshores li donés la importància que ara veig que té. És de justícia fer-ho constar.

38. Així ho creia també BRUMMER, 1971. Un aspecte curiós del colofó sobre el qual no sembla prudent fer gaires deduccions: l'error clamorós en què incorre Pagès a l'hora de referir-se a l'obra que acaba de copiar amb tant d'esforç i que anomena «liber consolationis»! És possible que ningú, ni el mateix Llull, no l'advertís ni el fes corregir?

que Llull, als territoris del Regne de Mallorca, comptava amb aquest coneixement i amb aquest reconeixement públic que el singularitzava i que, en el fons, donava rellevància a la seva obra i a les seves propostes. Una prova contemporània d'aquesta innegable notorietat pública en territori mallorquí seria la creació del personatge de Ramon lo foll en un *Blaquerna* compost a Montpeller en aquells mateixos anys (vers 1283), també teòricament anònim, creació que només té sentit comptant amb el reconeixement que en pot fer el lector com una contrafigura literària del seu cas singular i probablement controvertit.³⁹ No és, doncs, improbable que la confecció del manuscrit A tingués una dimensió pública notòria. Tanmateix, l'absència explícita de cap patronatge concret ni en la decoració ni en el colofó diria que apunta a una empresa de tipus privat, del mateix autor com he dit, part dels projectes de difusió i de conservació de la seva pròpia obra.⁴⁰

Hi ha un altre exemplar de la versió catalana del *Llibre de contemplació* pertanyent, com A, a la primera generació de còdexs lul·lians, tot i que amb tota probabilitat és posterior a aquest;⁴¹ la comparació entre els dos volums posa de manifest fins a quin punt són sobris i discrets els exemplars copiats per Guillem Pagès. Es tracta del manuscrit F-143 de la Biblioteca de la Sapiència (avui dipositat a la Biblioteca Diocesana de Mallorca; a partir d'ara S); de 309 folis de pergamí (havien estat 316) amb un format molt similar al de A, escrits per una sola mà, textual, de mòdul molt petit, d'una gran regularitat i pulcritud, prou contrastada, força angulosa, perfectament alineada (sense sustentar-se damunt la línia de base) i gens comprimida.⁴² La diferència de mòdul i de regularitat en l'escriptura és tan gran que, amb una superfície escrita de dimensions ben similars, permet al copista de S fer entre entre 70 (foli 1) i 78 (foli 200) ratlles per columna, allà on Pagès en fa 47; el resultat final no pot ser més espectacular: l'escrivà de S necessita 221 folis menys que

39. La cosa canviarà quan Llull transcendeixi aquest àmbit podríem dir familiar i vagi a Roma i a París, on és un perfecte desconegut; finalment, el beat Ramon no sabrà prescindir d'aquesta projecció pública de la seva fama i la conrearà amb dedicació i intensitat. Per al procés de construcció del personatge de Ramon com a forma d'adquisició d'autoritat vegeu BADIA, 1995 i BONNER, 1998.

40. SIGNORINI, 1995, 136, ha suggerit que el manuscrit A podria de ser producte de la cancelleria reial mallorquina i que Guillem Pagès en podria haver estat un funcionari. La suposició no se sosté en cap índex material, sinó que es fonamenta en l'aplicació a la cancelleria reial mallorquina amb efectes retroactius de la pràctica de la cancelleria de Pere el Cerimoniós de copiar llibres a l'ensems que documents.

41. Són indicis de l'antiguitat del còdex l'ús exclusiu del pergamí, la lletra textual, l'escriptura a dues columnes i la presència d'inicials filigranades amb extensions en ,bande d'I als marges. A diferència del manuscrit pagesià, aquest no conté ni l'advertiment «Romanum dogma super omnia nitor habere...» a què ara m'he referit ni cap mena de colofó del copista.

42. Les principals dades materials del còdex són: 350 x 260 mm de superfície de la pàgina, majoritàriament plec de 6 + 6; escriptura a doble columna, en una caixa de 280 x 177/200 mm, intercolumni entre 11 i 14 mm. Hom pot veure'n una reproducció a la fitxa corresponent d'aquest manuscrit a la LLULL DB.

Pagès per copiar el mateix text! Tenim una mostra de l'alta qualitat de confecció del volum S en l'existència d'inicials ricament decorades i il·luminades al començament dels tres volums en què es divideix l'obra.⁴³ I encara trobem un altre exemple en l'execució de l',Arbre de fe e de raó en la figura de la sancta creu de Jesucrist', que, com ja s'ha dit, comporta que tota la pàgina i el text que aquesta conté es disposi en forma de creu; doncs bé, al manuscrit S (i no en A) a l'espai en blanc que deixa la creu al centre de la pàgina s'hi ha dibuixat amb grisalla un notable santcrist.⁴⁴ En definitiva, és tracta d'un còdex molt més acurat i luxós que el que avui es conserva a Milà, ben digne de l'alt patronatge d'un monarca tot i que no tinguem cap indici que realment en sigui deutor.⁴⁵

El manuscrit de la «Taula general»

El manuscrit P, que transmet com a text principal la *Taula general*, conté dues anomalies materials que apunten a la intervenció directa de Llull. La primera es produeix en la composició d'alguns dels vuit plecs que conformen el còdex. En general, es tracta de sexterns, en els quals s'han donat alguns accidents: el primer és ara de 5 + 6 perquè falta la primera meitat del segon full;

43. Hi ha tres inicials pintades, sempre coincidents amb la lletra D de 'Deus'. La primera al començament de la invocació del llibre, de 10 línies de pauta, que conté la representació d'un mestre amb el dit índex de la mà dreta en actitud d'ensenyar, assegut a la seva càtedra davant d'un llibre obert damunt un faristol. La segona, al foli 61, a l'inici del segon volum, de 9 línies de pauta, aquesta decorada amb motius vegetals i dos caps d'animals i, en aquest cas, amb una extensió en ,bande d'I' al marge interior que es prolonga en forma rectangular al marge inferior. La tercera, al foli 153, a l'inici del tercer volum, de 6 línies de pauta, amb motius vegetals i un animal fabulós amb cap d'home; aquí, just a sota, la primera lletra del text és una A filigranada de 5 línies de pauta i una extensió en ,bande d'I'.

44. Lamentablement, el foli 163bis, al recto del qual figurava aquesta imatge, ha desaparegut del volum. Pere BOHIGAS (1965, 74) el va descriure com segueix: «El folio 169 [numeració antiga], en donde comienza el cap. 238, *Distinció qui tracta de fe e de raó en la figura del arbre de la crou*, tiene el texto dispuesto en los espacios libres que quedan entre las dos anchas fajas blancas que se cortan en forma de cruz. En su intersección hay un Cristo en grisalla de excelente factura (fig. 29).» I a la pàgina 75 en va donar una reproducció en blanc i negre, ara consultable a la LLULL DB.

45. El manuscrit A i la seva contundent materialitat planteja encara una última qüestió. Va existir un exemplar del *Llibre de contemplació* anterior al que Guillem Pagès va acabar de copiar el 8 de juliol de 1280? Una resposta negativa implicaria que des de la data de composició, que situem pels volts de 1274, abans de la redacció de la primera versió de l'Art, l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, fins a 1280 s'haurien escolat uns sis anys en què el llibre no hauria existit sinó en l'original de Llull, aquell que Pagès diu haver passat a net. Dilació que no hauria de causar una gran estranyesa si tenim en compte que el beat Ramon, amb un gran sentit pràctic i d'economia de recursos, va concebre l'original de la traducció llatina del *Llibre de contemplació* (l'ara esmentat manuscrit Paris. lat. 3348A) tant per a la conservació com per a la divulgació de l'obra; el mateix hauria pogut fer, sens dubte, amb la versió catalana.

el darrer és de $6 + 5$, per pèrdua d'una meitat d'un full; és segur també que s'ha perdut un bifoli inicial que contenia les figures de la *Taula*.⁴⁶ Tanmateix, allò rellevant és que al segon plec, un quintern, falten les cinc segones meitats dels fulls, de les quals són ben visibles encara les restes ja que van ser tallades netament. Els folis mutilats van ser substituïts en el seu moment per dos plecs: el tercer, de $4 + 4$, i el quart, que és només un bifoli. El següent esquema permet d'entendre amb més comoditat totes aquestes circumstàncies:

Plec	Composició	Folis	Comentaris
0	(1+1)	(1-2)	Contenia les figures de la <i>Taula general</i> ; s'ha perdut.
1	5 + 6	3-14	Foli 3r, inici de la <i>Taula general</i> . Falta la primera meitat del 2n full d'aquest plec, el foli 4, del qual en queda un fragment petit a la part inferior.
2	5 + 0	15-19	El plec acaba de forma abrupta al foli 19: falta la segona meitat del plec, que ha estat tallada però és encara visible en part.
3	4 + 4	20-27	Conté la figura ,Taula general'.
4	1 + 1	28-29	Continua la ,Taula general'.
5	6 + 6	30-41	Foli 30r, acaba la ,Taula general'.
6	6 + 6	42-53	
7	6 + 6	54-65	
8	6 + 5	66-76	Falta la segona part d'un full.

Els plecs tercer i quart contenen pròpiament la ,Taula general', una figura tabular combinatòria, composta de 8^4 ,parts' (que és el terme que utilitza Llull) o sèries, disposades en columnes, cadascuna dividida en 20 cambres on es van combinant els principis de la primera i segona figures de l'Art (amb un total de 1.680 cambres). El cas és, però, que el foli 19v, el darrer conservat del segon plec, mostra l'inici d'una primera versió de la figura ,Taula general', de mà de Guillem Pagès, que ha estat ratllada en vermell; i el verso del foli 30, mostra el final d'aquesta versió primitiva de la figura, igualment ratllada en vermell. O sigui que el que s'ha fet amb els plecs afegits és substituir la ,Taula general' un cop ja havia estat copiada del tot, per una de nova que acaba al recto d'aquest foli 30; justament en aquesta cara del foli es pot apreciar que les noves sèries de cambres s'han fet després d'obliterar les que havia copiat primer Pagès.

46. Així ho evidencia la foliació del volum, que és antiga, en xifres àrabisques, a l'angle exterior del marge superior, molt menuda. La primera xifra avui visible és al foli 6 i ha comptat els 2 primers folis perduts.

Primitivament es va organitzar la figura agrupant de tres en tres les parts o sèries de la ‚Taula’ en columnes paral·leles. Així, al foli 19v hi van cabre fins a dotze cambres de les tres primeres parts, les BCD, BCE i BCF; les vuit cambres restants, fins a completar cadascuna de les vint preceptives, es trobaven al primer dels folis mutilats; a sota d’aquestes, s’hi situaven les sèries quarta, cinquena i sisena, corresponents a BCG, BCH, BCI, i així anar fent. Amb l’ànim d’evitar confusions i de facilitar el treball, els grups de 3 sèries anaven marcats al marge exterior per un calderó i a l’inici de cada sèrie amb un trèvol inclinat⁴⁷ després de la primera cambra. En aquest foli 19v encara s’hi pot veure, bo i ratllat, l’inici d’aquesta taula; vegeu la làmina VI.⁴⁸

I al primer dels folis que després van ser tallats, hi havia sens dubte:

CDtD	CetE	CFtF
CtBC	BtBC	CtBC
CtBD	CtBE	CtBF
CtCD	CtCE	CtCF
DtBC	EtBC	FtBC
DtBD	EtBE	FtBF
DtCD	EtCE	EtCF
tBCD	tBCE	tBCF
¶BCG:•	BCH:•	BCI:•
BCtB	BtCB	BCtB
BCtC	BCtC	BCtC
BCtG	BCtH	BCtI
BGtB	BHtB	BItB
(etc.)	(etc.)	(etc.)

La nova ‚Taula general’, en canvi, es fa a quatre columnes i cadascuna de les sèries ocupa una columna sencera que no es talla en cap cas (no hi ha canvis de foli abans d’acabar la part). Però és que, a més, s’han introduït altres millores en la ‚mise en page’ de la ‚Taula’ que en fan més clara la consulta: es canvia el color de tinta a cada línia (alternant negre i vermell), s’ha traçat una caixa d’escriptura que fa una quadrícula i permet que hi hagi un requadre per a cada lletra, el mòdul de les lletres de cada cambra és sensiblement més gran

47. Pagès utilitza amb molta freqüència un trèvol en posició horitzontal i amb una cua força allargada per tancar rúbriques, frases o paràgrafs; vegeu SOLER, 2004.

48. A les cambres, Llull distingeix entre els principis de la Figura A i els de la Figura T, introduint una ‚r’ entremig: les lletres que la precedeixen són principis de la primera figura; les que la segueixen (i és per això que fa servir precisament una ‚r’), de la segona. La disposició de la primitiva ‚Taula’ que observem al foli 19v és la mateixa que encara es pot veure al foli 30v, també ratllada.

i la lletra molt més cal·ligràfica. Així, a l'actual foli 20, hom hi troba les primeres quatre parts de la taula; vegeu la làmina VII.⁴⁹

Algú va decidir que la disposició amb què s'havia fet la primitiva 'Taula general' no era adequada perquè resultava confusa i era de difícil consulta. Es va prendre, per tant, la decisió dràstica de substituir-la per una de nova, feta amb molts més recursos. No hi ha dubte que aquesta intervenció, per les seves característiques, va tenir lloc durant el procés de confecció del còdex i no posteriorment. Així, tot i que les lletres de la nova 'Taula' són fetes amb una cal·ligrafia textual d'alt nivell, de mòdul gran, i no són les característiques de Pagès, no és descartable que sigui ell mateix qui les ha traçat treballant amb més atenció.⁵⁰ És versemblant que la determinació de refer la taula de la manera com s'ha fet hagi estat del mateix Lull.

La segona anomalia material té a veure amb el darrer plec del volum, que comprèn els folis 66-76, està compost de 6 + 5 folis i té el següent esquema:

66, 67, 68, 69, 70, 71 || 72, 73, 74, 75, 76

Al plec hi ha dos folis fora de lloc ja que el text de l'obra resulta alterat: els actuals 69 i 70. L'ordre correcte de folis, a la primera meitat del plec, seria: 66, 67, 70, 69, 68, 71.⁵¹ El fet sorprenent, a primer cop d'ull, és que l'actual ordre incorrecte dels folis a la primera meitat no té cap repercussió en l'ordre del text copiat a la segona meitat del plec. Això indica per força que l'ordre ja estava alterat quan Guillem Pagès va copiar els darrers folis del còdex. Aquests són els textos copiats en aquest plec:

49. La nova 'Taula' té només un inconvenient i és que en algunes cares de folis transparents les lletres escrites a l'altra banda; ex.: 20v, 27r, 29v. La nova disposició és la que han adoptat també les edicions modernes de la *Taula general* (ORL XVI) i de la *Tabula generalis* (ROL XXVII), on a més les sèries apareixen numerades, cosa que no succeeix als manuscrits.

50. La ,g', que és la lletra més característica de Pagès (SOLER, 2004), no s'assembla a la seva però està feta amb el mateix traçat.

51. Hi ha una anotació en una lletra gòtica antiga molt menuda, al marge superior del foli 69r, que diu: «require in ante a tale signo +» i després retrobem la mateixa creu just abans de començar la primera columna de text d'aquest foli; i una altra al marge inferior del foli 70v, que situa una creu just on acaba el text de la segona columna i que anota a sota: «require retro in tale signo +». Es tracta, doncs, d'una remissió des del foli 69r al foli 70v que és, de fet, l'ordre correcte de lectura. Diverses correccions en la numeració d'aquests folis també volen indicar l'ordre correcte: al foli 68 hi ha un 70 barrat, un 68 en tinta quasi imperceptible i un 68 en llapis ben marcat. Al foli 70, hi figura un 68 en llapis, però esborrat, un 70 en llapis blau i un altre 70 en tinta també imperceptible. El desordre d'aquests folis ha afectat els dos altres manuscrits que transmeten la versió catalana de la *Taula general*: el ms. 11 de la Biblioteca de Sant Francesc de Palma (segles xv-xvi) i el ms. catal. 12 de la Houghton Library de Cambridge (Massachusetts; segle XIV, segona meitat). Això implica que aquests dos manuscrits, tot i que transmeten una versió catalana influïda per la segona versió llatina de la *Taula* (TENGE-WOLF, 2003, 44-46) són còpia directa o indirecta de P; TENGE-WOLF, *ibid.*, 52-53, assenyala el desordre del text en aquests dos mss., però desconeix que provingui de P perquè Galmès a la seva edició de ORL XVI va corregir l'error d'ordenació de P sense advertir-ho a l'aparat.

- Folí 72v (que és el final de la primera meitat del plec): èxplícit de la *Taula general*.
- Folis 73r-74r (inici de la segona meitat del plec): *Condicions del primer coronel de la taula* i *Condicions del primer coronel de la terça figura*.
- Folí 74v, en blanc.
- Folis 75r-76r: *Lo pecat d'Adam*.⁵²

És a dir, que Pagès va copiar les esmentades «Condicions» als folis 73-74 (per cert, en una tinta sensiblement més pàlida) i *Lo pecat d'Adam* als folis 75-76, a la segona meitat en blanc d'uns fulls que havien sofert una desordenació després d'haver estat copiats i que no va advertir. Probablement tot això va succeir abans de la relligadura del manuscrit.

Les dues «Condicions» són el desenvolupament de la primera columna (,coronel') de la ,Taula' i de la ,Figura Tercera'; al final del primer apartat ja s'adverteix: *Nota. Aquestes .xx. cambres són per la taula ordenades*. No és gens inhabitual a l'opus lul·lià el procediment d'afegir apèndixs a una obra que ja s'ha donat per tancada, especialment si es tracta de capítols de qüestions sobre la matèria objecte de l'obra.⁵³ Els de la *Taula general* han transcendit als altres dos testimonis catalans de l'obra, però per contra no apareixen a la versió llatina,⁵⁴ el fet que al manuscrit P siguin de mà del mateix copista del volum indica que es tracta d'un afegit del mateix autor i posa de manifest fins a quin punt els processos de composició i de difusió poden encavalcar-se per a Llull. Essent això així, crec que es pot sostenir que la iniciativa de copiar *Lo pecat d'Adam* al final del volum va ser també del beat Ramon.

La localització del treball de còpia

Pel colofó del manuscrit A, que és l'únic datat de la col·lecció, sabem que Guillem Pagès treballava a Ciutat de Mallorca el juliol de 1280. No sabem

52. El foli 76 està enganxat amb la coberta posterior; al verso s'hi pot entrellegir alguna anotació posterior de tipus lul·lià.

53. Al *Llibre de Déu*, un cop concloa l'obra hi trobem el capítol *De la practica ab què mostram solvre questions artificials per aquest libre...*; la versió catalana és encara inèdita i es conserva al manuscrit 5 de la Biblioteca del Marquès de Vivot, de Palma, de final del segle XIII o començament del XIV; l'obra acaba al foli 27ra, amb l'èxplícit, i, a continuació, ve el capítol que s'estén fins al foli 27v; vegeu també ROL XXI, 312 i 400. Una cosa similar succeeix als *Principia philosophiae*, on sempre després de l'èxplícit, hi trobem *De practica huius scientiae ad soluendum quaestiones*; ROL XIX, 324 i NEORL VI, 184. I també al *Liber de possibili et impossibili*, després de l'èxplícit, se situa la *secunda parte quartae distinctionis quae est de quaestionibus*; ROL VI, 448. Vegeu també el cas de l'*Ars inventiva veritatis* a MOG V, 206-210. PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics» XIX (2000), 684, crida l'atenció sobre aquest fenomen i en dona alguns altres casos.

54. Els dos altres manuscrits catalans de la *Taula general* (vegeu la nota 51), sens dubte per resoldre l'aparent anomalia de la seva existència fora del cos central de l'obra, situen aquests dos afegits abans de l'èxplícit on, tanmateix, continuen quedant fora de lloc.

amb certesa ni on ni quan aquest escrivà va transcriure els altres còdexs. No és segur que treballés sempre a Mallorca; en el marc cronològic que delimiten les dates de composició de les obres copiades, ca. 1274-1301, es distingeixen tres moments ben diferenciats:⁵⁵

I)

1273-4 (?): *Llibre de contemplació en Déu* (ms. A)

1274-83: *Començaments de medicina* (ms. K)

ca. 1283, Montpeller: *Art demostrativa* (ms. M)

1283-5 (?): *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa* (ms. M)

II)

9/1293-1/1294, Tunis-Nàpols: *Taula general* (ms. P)

1294 (?): *Lo pecat d'Adam* (ms. P)

III)

7/1300, Barcelona: *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae* (ms. B).

7/1300: *D'oració* (ms. B)

3/1301, Mallorca: *Aplicació de l'Art general* (ms. R)

El primer període (vers 1274-1285) coincideix amb un dels més ignots de la biografia del beat Ramon: sense que puguem precisar-ho gaire més, ens consta que en aquests anys es va moure entre Montpeller i Mallorca. La *Vita coetanea* (ROL VIII, 281-2) diu que va ser cridat a Montpeller per l'infant Jaume, entrevista que s'hauria de situar vers 1275;⁵⁶ segons la mateixa font, el *Llibre de contemplació* va ésser examinat allí per un framenor. La *Vita* explica també que «sub eodem tempore», Llull va aconseguir de l'infant Jaume la construcció i la dotació d'un monestir de missioners; la fundació de Miramar va ser confirmada en una butlla signada la tardor de l'any 1276 pel papa Joan XXI, i que permet de deduir que havia tingut lloc força abans (GARCÍAS, 1977, 36-46, 222-228; PERARNAU, 2002, 167-169). Hom suposa, i és ben versemblant, que en aquest moment havia de ser a Mallorca i participar activament en una fundació que tant havia desitjat i que aquesta tasca el devia

55. Segueixo la datació del catàleg elaborat per A. BONNER, consultable a la LLULL DB, amb l'única excepció de *Lo pecat d'Adam*, al qual s'havia atribuït la data incerta 1276-1283 (vegeu també SANTANACH, 2000, 41), i per al qual proposo una data força posterior d'acord amb el que suggeriré a continuació.

56. La *Vita* es refereix a Jaume de Mallorca com a rei, tot i que encara no ho era. A. SORIA FLORES, a ROL III, 6, situa aquesta estada a Montpeller entre el 21 de juny de 1274, en què Jaume I va instituir el seu segon fill lloctinent de la ciutat, i el 4 d'octubre de 1275, en què l'infant Jaume era ja a Perpinyà per contreure matrimoni amb esclarmonda de Foix. GARCÍAS, 1977, 43, seguint el P. Pasqual, dona una data límit de març de 1275 d'acord amb un document que situa l'infant a Mallorca. Per a una possible confirmació documental d'aquesta estada a Montpeller vegeu HILLGARTH, 1998, 75 n. 6.

ocupar algun temps. Al capítol 90 del *Blaquerna*, Llull declara que està escrivint a Montpeller durant un capítol general de predicadors i sabem que se'n va celebrar un la Pentecosta de 1283; d'altra banda, hi ha raons de pes que impedeixen de situar cap part de la novel·la més enllà d'aquesta data.⁵⁷ Que el 1284 el beat Ramon era fora de l'illa ho confirma un document, pel qual el rei Jaume II de Mallorca li fa un donatiu de 30 lliures per mitjà de Bernat Guerau.⁵⁸ I no tenim cap més certesa fins al 1287, en què Llull emprèn un viatge a Roma i a París, per primer cop fora de les fronteres dels territoris regits pels monarques del casal de Barcelona.⁵⁹

Les característiques formals del manuscrit A, acabat de copiar a Palma el juliol de 1280, i dels manuscrits K i M, probablement elaborats en aquest primer període, fan que haguem de suposar un contacte directe de Llull amb el seu escrivà, almenys a l'inici del procés de còpia. Sembla difícil que la complexitat de la disposició de la pàgina i del text d'aquests còdexs hagi estat plantejada i resolta en la distància; això sense oblidar que, com hem vist, tenim un indici material de la presència de Llull durant la confecció del manuscrit A.

El segon moment, 1294, és assenyalat pel manuscrit P, en el qual com hem vist a l'apartat anterior hi ha un parell d'accidents materials significatius que difícilment s'expliquen sense la intervenció del mateix autor. Hi ha dues possibilitats, totes dues igualment hipotètiques, de contacte entre Llull i Pagès. La primera, a Mallorca; la segona a Nàpols.

El beat Ramon comença a escriure la *Taula general*, la principal obra continguda a P, a mitjan setembre de 1293 a Tunis i l'acaba, segons l'èxplícit de l'obra, a mitjan gener del 1294 a Nàpols; al maig, encara hi és documentat;⁶⁰

57. «En ·i·ª vila, qui és apellada Monpesler, en la qual fo fet aquest *Libre de Evast e Blaquerna*, hac ·i· gran capítol general de preycadors.» (GALMÉS, 1935-54, II, 227). Els dominicans van celebrar capítols generals a Montpeller el 1283 i el 1294; en aquesta darrera data sabem del cert que Llull era a Nàpols. Pel que fa a la data del *Blaquerna* vegeu BONNER, 1986 i SOLER, 1991.

58. HILLGARTH, 1991, 342-343, i 2001, 43. El tal Guerau va ser possessor d'un manuscrit occità del *Blaquerna*, per al qual vegeu SOLER, 1995, 199.

59. És segur que el conflicte engegat arran de la conquesta de Sicília i que va acabar comportant la desposseïció de Jaume II dels seus dominis insulars, entre 1285 i 1298, va afectar les relacions de Llull amb la seva illa natal. Llull no va tornar a Mallorca fins a 1300 en un sojorn de més d'un any, tot i que potser hi havia estat el 1294, en una breu estada, per a la qual vegeu a continuació. Vegeu BONNER, 1989, I, 26-28, DOMÍNGUEZ a ROL, XIX, xl-xli, SANTAMARÍA, 1989, 30, PERARNAU, 1990a, 47 n. 60 (i, encara, del mateix autor a «Arxiu de Textos Catalans Antics» XIV, 316-317 i XXI, 771) per a una possible posició del beat en el conflicte entre Pere II d'Aragó i Jaume II de Mallorca. SANTAMARÍA (*ibid.*, 19; i el segueix en això DOMÍNGUEZ, *ibid.*, xl) afirma que Llull va sortir de l'illa el 1279, però la data és purament hipotètica.

60. El febrer de 1294, a Nàpols, Llull rep autorització de Carles Martel per parlar amb els musulmans de Lucera (HILLGARTH, 2001, document núm. 31). L'abril de 1294, Llull encara és a Nàpols, tal com posa de manifest l'èxplícit de *Lo sisèn seny, lo qual apelam affatus*. El maig encara hi és, perquè Carles II l'autoritza a instruir el captiu musulmà del Castel dell'Ovo (HILLGARTH, 2001, document núm. 32).

i, entre començament de novembre i començament de desembre, hi dona una *Peticció de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*.⁶¹ Hi ha, però, un document que el situaria el juliol de 1294, a Barcelona: un Ramon Llull compareixia davant de Jaume II d'Aragó, que era aleshores rei efectiu de Mallorca, per formular una queixa contra l'abat de la Real i contra un ciutadà mallorquí, Berenguer Draper, que es resistien a tornar-li una certa quantitat de diners que els havia deixat en dipòsit; certament, no tenim cap seguretat que el personatge homònim sigui el beat Ramon, però les relacions amb l'abadia distonen que suggereix l'assumpte se li adiuen.⁶² La possible estada a Barcelona caldria situar-la, doncs, entre maig i octubre de 1294; la presència a P de *Lo pecat d'Adam*, que fa referència a «un senyor rey» que podria molt ben ser Jaume II d'Aragó, també apuntaria al pas de Ramon per la ciutat comtal.⁶³ Un cop admesa aquesta estada de Llull a Barcelona, encara cal suposar una posterior anada a Mallorca de la qual no en tenim cap altre testimoni que el que donaria el mateix manuscrit P.⁶⁴

La segona possibilitat fóra un encontre a Nàpols el 1294, propiciat per una ambaixada mallorquina a la cort pontifícia amb motiu de l'accés de Celestí V a una càtedra de sant Pere que havia estat llargament vacant. Una tal ambai-

61. Són tres les obres adreçades al papa Celestí V datades (1294, sense cap més precisió) i localitzades a Nàpols: la *Peticció de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*, presentada juntament amb la *Disputació de cinc savis* i les *Flors d'amor* (vegeu la nota 64). Celestí V va ser elegit el 5 de juliol de 1294 a Perusa, va ser coronat a l'Aquila i va romandre-hi fins al novembre. El 5 de novembre entrava solemnement a Nàpols i el 13 de desembre abdicava. Atesa aquesta cronologia i, d'acord amb PERARNAU (1982a, 13), crec que la *Peticció* ha d'haver estat donada al Papa entre el 6 de novembre i el 12 de desembre de 1294.

62. HILLGARTH, 2001, document núm. 33; donat a conèixer per Martí de Barcelona, 1934, 166. PERARNAU (1982a, 14 i nota 16) posa en dubte que el tal Llull sigui el beat Ramon i assenyala altres casos de documents amb coincidència de nom i cognoms.

63. En diversos manuscrits l'obreta va precedida d'una rúbrica en què es precisa «los uersos deual scrits son CC que féu maestre Ramon lull en perpinyà a prechs del Rey de Mallorca» (MOLL, 1982, 27). És, d'acord amb aquesta informació, que l'obra ha estat datada generalment als anys 70 o 80 del segle XIII i relacionada amb Jaume II de Mallorca. Tanmateix, a P, que és el més antic de tots els testimonis, aquesta rúbrica és significativament absent.

64. BONNER, 1980, 81-82, ha apuntat que l'*Arbre de filosofia desiderat* (una obra que cita l'*Affatus*, compost a Nàpols l'abril del 1294, i adreçada al seu fill que fa molt de temps que no ha vist) suggeriria aquesta estada a Mallorca. L'obra no conté cap referència de data ni de lloc de composició però és significativa la seva presència al manuscrit Hisp. 60 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic (PERARNAU, 1982, 62, el data «entorn de 1330»), que aplega obres de datació pròxima: folis 1-34, *Arbre de filosofia desiderat*; 35-77v, *Disputació de cinc savis*; 77v-79, *Peticció a Celestí V per a la conversió dels infidels*; 83-92, *Flors d'amors e flors d'intel·ligència*; 93-101, *Lo sisèn seny, lo qual apelam affatus*. Tanmateix, al pròleg de l'*Arbre de filosofia desiderat*, Ramon parla al seu fill des de la distància (més aviat des de Nàpols que no pas des de la mateixa illa): «Dementre que estava en aquesta trista consideració, per la presencia del arbre sots lo qual estava, volentat me veng que feés aquest ARBRE e que'l tramezés al meu fil, per so que <per> é l'agués membransa e sciencia [...]» (ORL XVII, 401-402). Aquesta estada a Barcelona i a Mallorca és tradicionalment admesa per les biografies de Llull: BONNER, 1989, I, 38; BATLLORI, 1993, 232; HILLGARTH, 1998, 176 i n. 36; DOMÍNGUEZ, ROL XIX, xvii.

xada no és documentada però sembla d'obligada suposició si tenim en compte la situació en què es trobava el rei Jaume II de Mallorca, privat de la part insular del seu regne.⁶⁵ En aquesta ambaixada hi podria haver figurat l'escrivà, i potser notari, Guillem Pagès.

Les obres contingudes als manuscrits B i R de Pagès es corresponen amb la primera estada que Llull va fer a Mallorca en molts anys, 1300-1301 (o la primera d'una certa durada, si admetéssim la hipotètica de 1294). Provenia de París (1297-1299), i va fer abans un breu sojorn a Barcelona: el 30 d'octubre de 1299, obté de Jaume II d'Aragó una autorització per a predicar a les sinagogues i mesquites dels seus dominis.⁶⁶ A la capital catalana, Llull escriu obres dedicades al monarca i a la seva esposa, la reina Blanca, el *Dictat de Ramon*, el *Coment del dictat* i les *Oracions de Ramon*. A començament de 1300 ja és a Mallorca i dona per acabats, sense completar-los, els *Principia philosophiae* que havia començat el 1299 a París, una obra d'alta volada especulativa que ja no es correspon amb els interessos que demostra a les obres compostes íntegrament a l'illa, de caràcter marcadament divulgatiu i escrites gairebé exclusivament en català.⁶⁷

Tres manuscrits de gran antiguitat, i que agrupen les obres per la proximitat de la seva composició, transmeten gairebé tota la producció lul·liana mallorquina d'aquest període. D'una banda, a B hi trobem el *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*, que no és sinó una traducció lliure del *Coment del dictat* acabat de compondre a Barcelona; i la quarta part de la *Medicina de peccat*, anomenada *D'oració*; ambdues datades el juliol de 1300.⁶⁸ De l'altra, el manuscrit 5 de la Biblioteca del Marquès de Vivot, de Palma de Mallorca, que podria molt ben ser coetani dels de Pagès, i que conté el *Llibre de Déu* (folis 1-27v, desembre de 1300), el *Llibre de coneixença de Déu* (folis 27v-40v, octubre de 1300), i el *Llibre de l'és de Déu* (folis 41-49v, setembre de

65. Aquesta hipòtesi m'ha estat suggerida per J. PERARNAU, a qui agraeixo el seu interès. El mateix autor ha fet notar (1982a, 15) l'existència d'ambaixades trameses per Jaume II d'Aragó a Celestí V el juliol de 1294.

66. HILLGARTH, 2001, document 35. Els dominis inclouen les Balears, restituïdes a Jaume II de Mallorca un any abans però com a vassall del rei d'Aragó.

67. Vegeu DOMÍNGUEZ a ROL XIX, xiii-xvi. L'èpític de l'obra precisa: «Finiuit Raimundus quaestiones tertii circuli philosophiae in ciuitate Maioricarum anno 1300 incarnationis domini nostri Iesu Christi. Et quia isti tres circuli sufficiens ad omnes alios, et ipse erat occupatus per studium arabicum, noluit tractare de aliis circulis, de quibus circulis tractabit adhuc aliquis homo deuotus et sapiens ad gloriam et honorem Dei nostri Iesu Christi.» (ROL XIX, 323). Tanmateix, coincideixo amb PERARNAU («Arxiu de Textos Catalans» XIV, 318) que cal interpretar aquest 'studium arabicum' com una referència a una institució, probablement a Miramar.

68. No és segur que la *Medicina*, una obra que sembla formada per agregació de textos preexistents i de textos nous, existís ja com a tal en aquesta data. L'èpític que presenta el *D'oració* al manuscrit B serà després el mateix de tota l'obra. Per al caràcter compost de la *Medicina* vegeu DOMÍNGUEZ a ROL XIX, 415-419.

1300).⁶⁹ Finalment, el manuscrit R, que conté l'*Aplicació de l'Art general*, data da el març de 1301. Només el *Llibre d'home*, de novembre de 1300 no se'n ha conservat en un còdex de la primera generació.⁷⁰

Recapitulació

Els sis manuscrits que va copiar Guillem Pagès al llarg de més de vint-i-cinc anys són fruit, amb tota probabilitat, d'un encàrrec de Llull que formava part dels plans de difusió de la seva obra. En seria un indici, en primer lloc, la probable coincidència de la data possible de còpia dels còdexs amb tres estades de Ramon a l'illa. En segon lloc, sembla significativa l'absència d'un 'commitente' explícit en uns volums que en el context cultural mallorquí del moment no podien passar desapercebuts; i, finalment, almenys una anotació al manuscrit A i diverses intervencions al manuscrit P assenyalen directament Llull.

L'estudi d'aquests còdexs demostra la preocupació del beat Ramon pel format i la disposició en què es difonien els seus textos. D'una banda, el manteniment continuat en els còdexs pagesians d'uns formats ben definits assenyalen una consciència clara de la importància fonamental que la materialitat té en la transmissió dels textos; de l'altra, la disposició textual distinta de les obres en prosa i de les obres en vers apunta a l'existència d'uns tipus formals adaptats a la diversitat de gèneres de l'opus lul·lià. L'anàlisi d'altres còdexs lul·lians de la primera generació ha de permetre confirmar i perfilar aquestes afirma-

69. La similitud de format i de disposició de la pàgina entre la primera part d'aquest còdex (que, d'altra banda, és factici) i els de Pagès és remarcable: 49 folis de pergamí de gruix mitjà. 280 x 210 mm. 5 quaderns de 4 + 4 i un, el darrer, de 6 + 3 (es veuen les restes dels 3 folis tallats). Escritura a dues columnes, de 38 línies. Caixa: 190 x 140 mm; intercolumni 10 mm. Tot copiat per la mateixa mà; lletra textual, de mòdul mitjà, arrodonida, poc comprimida i poc contrastada, amb poques fusions i enllaços, força regular. Són molt perceptibles els canvis de tinta. El mateix copista fa les rúbriques. Caplletres i inicials filigranades, amb vermell, blau i morat. Prolongacions de les caplletres en 'bande d'I'. Calderons en blau i vermell. És datable de final del segle XIII o començament del XIV. Vegeu-ne una descripció més completa a la LLULL DB.

70. El que sabem del recorregut històric dels manuscrits copiats per Pagès apunta l'illa de Mallorca com a lloc d'origen. El manuscrit P no se n'ha mogut i prové de la biblioteca de Sant Francesc (és el volum 37 de l'inventari que en va fer el 1715 el P. Rafael Barceló, vegeu GOTTRON, 1923). El manuscrit A va anar a parar a Milà des de l'illa (vegeu PERARNAU, 1990, 54). El manuscrit K és a Irlanda des de 1872, provinent del convent franciscà de Sant Patrici i Sant Isidor de Roma (HILLGARTH, 1966, 78), biblioteca on encara es troba R; un i altre formen part dels fons portats a Roma pels postuladors mallorquins de la causa de beatificació (PÉREZ, 1961, 20). Els manuscrits B i M, són a Munic i a Magúncia provinents de la donació que, a començament del segle XVIII, va fer la comtessa de la Manresana (de la família Erill-Llull) de la biblioteca de l'escola lul·liana de Barcelona per als projectes editorials d'Ivo Salzinger (així ho explica ell mateix a la carta dedicatòria al primer volum de la MOG); al llarg del segle XV, en el moment de màxima activitat de l'escola, les relacions entre els fons manuscrits lul·lians de Barcelona i de Palma eren molt fluides, així que no fóra gens estrany que aquests volums provinguessin també de l'illa.

cions.⁷¹ De tota manera, és innegable que Llull s'adonava de la informació implícita que la dimensió material dels seus llibres transmetia sobre les seves obres i valorava la importància que aquests significats tenien per a la recepció i per a l'acceptació d'allò que produïa amb tant d'afany.

Les característiques formals més rellevants d'aquests volums, que retrobem en altres manuscrits lul·lians primitius (i a les quals cal prestar atenció, doncs), són l'ús del pergami com a suport material exclusiu, la talla mitjana, l'escriptura a doble columna, l'ús d'una lletra textual de nivell mitjà, la jerarquització de les diverses parts de l'obra mitjançant rúbriques, inicials filigranades, extensions en ,bande d'I' i calderons, la presència de recursos gràfics i, per contra, l'absència gairebé absoluta d'elements purament decoratius. La sobrietat és l'element més remarcable de l'aspecte general dels còdexs, la gravetat i la serietat els valors que se'n desprenen i que apunten a l'estudi com a finalitat de les obres que contenen.

Precisament, una de les opcions formals bàsiques que els sis manuscrits revelen consisteix en l'adaptació del format del llibre d'estudi universitari en llatí a les obres que el beat Ramon escrivia en vulgar. Caldria determinar si aquest procediment s'havia utilitzat ja en l'àmbit català (o en l'occità, tan interrelacionat) i amb quines característiques, però no hi ha dubte que, per al cas català, Llull és el primer a fer-se'l seu per a obres pròpies, de nova creació i, a més, amb peculiaritats rellevants com la d'afegir textos en vers, en una disposició clarament subordinada als textos principals en prosa. Es tracta, per tant, d'una aportació rellevant per la quantitat i significativa per la diversitat, feta des de la iniciativa privada d'un laic, en un moment en què es dona la canonització librària del català.

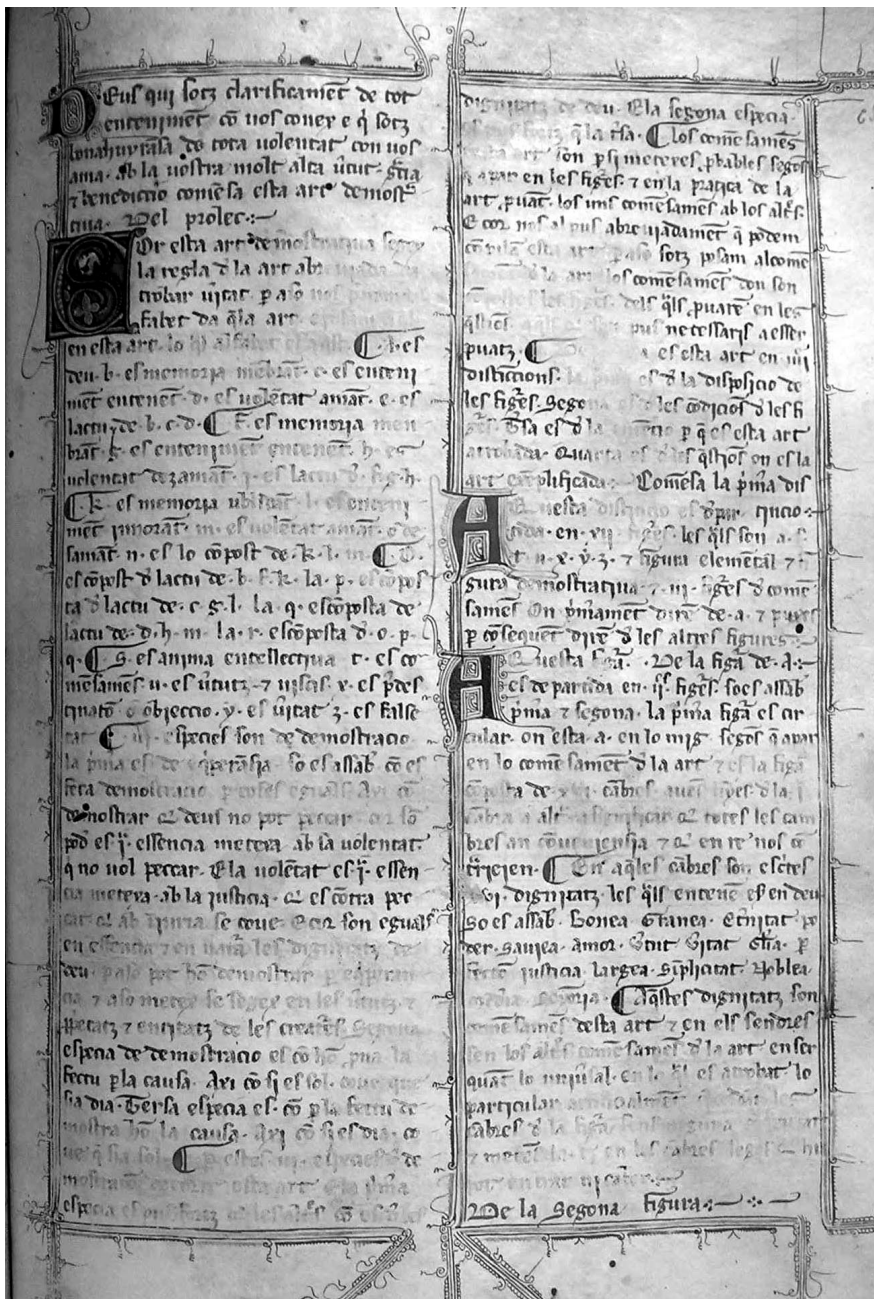
La ,mise en page' i la ,mise en texte' són el final de l'estadi de composició del text i la primera de les estratègies lul·lianes de difusió; això indiquen les interferències que es produeixen entre redacció i transmissió i les implicacions que tenen en aspectes formals dels còdexs, com hem vist en el cas del manuscrit P i com es comprova en el de l'original del *Liber contemplationis*.⁷²

L'atenció que han merescut els còdexs lul·lians de primera generació com a expressió primera del significat que l'autor atribueix a la seva obra no es correspon amb l'amplitud i amb la qualitat de la tradició manuscrita antiga que ens l'ha transmès. Les informacions contextuais (i no només textuais) que es desprenen dels còdexs més antics, relacionats o relacionables amb el beat, demostren l'atenció que va dispensar als aspectes formals de la transmissió i com tot sovint els va relacionar amb el mateix acte de la composició. Fins al punt que crec que no és exagerat dir que qualsevol pregunta pel sentit d'una obra lul·liana hauria de portar aparellada també la pregunta pel format original que Llull li va voler donar.

71. Tinc en curs d'elaboració un estudi de conjunt dels manuscrits lul·lians més antics que espero que aportarà noves dades a la qüestió.

72. El manuscrit Paris. lat. 3348A, esmentat més amunt, i per al qual vegeu SOLER, 2005.

LÀMINA I. Foli 1r del manuscrit M.

Deus uniuersalis in trinitate et in unitate. et in unitate. abla una benedictio. et
fratres in la una unitate. come la seyer
aqt libe. lo al apelam libe de core
plago en deu. Come la lo pleo rest libe.

Ohu est seyer me en ari co uos forz en du
aluar. deuar be humanitar. enay seyer
nos come lam aqt libe p sra uia ab
dos en te lions. La pma en seio. el p dar laoz
uol. La sege na el p tal q d uol seyer a jam
sra. et benedictio. En uol seyer uol clamam
mee quos donet sra. et benedictio. q nos no a
ne enest libe. si no p aqtel deos en seio. et in
solamit. En ari seyer co uol replentat en
la sen trou. s. nafres. enay nos uole aqta ob
d partur p. s. libe. Enay co uol seyer nol
set el delat dumar. xl. dies. enay seyer no
lem nol aqt. s. libe. et d partur p. xl. disticio.

Seyer deus eto. nre. enay co nos uol set
d partur lay. p. ccc. lx. s. dies. enay uolem
nos d partur aqtel disticio. p. ccc. lx. s. capi
tol. Enay co uol seyer auerz polides libe
lay. s. horet. let al al qtr apn sandia. enay
nos libe. lo daz capitol. uolem fer. j. capitol
lo al d partur en sra partz. Seyer deus en
ari co uol donal amoytes. x. manames. enay
nos uole cada capitol d partur en. x. partz.

En ari uol seyer forz uniuersal en trinitate. en
ari seyer uole d partur. cada part en tres partz.

Ihu x. seyer enay co uol ses uenit. p. xxx.
dms. enay nos uole casu capitol d partur en
xxx. partz. Enay co uol seyer deus etoal
dms. cell. enay nos uole artur al pm libe
ix. disticio. Ihu x. seyer enay co uol set
en arte d. xij. apostols. enay nos uole artu
ur al seio libe. xij. disticio. Enay co
nos seyer deus auerz apnt al hom. x. lymis
s. corpal. et. s. spiritus. enay nos uole artu
ur. al tres libe. x. disticio. Seyer deus
enay co uol auerz posit hom en sra. vi. die
ceus. enay artum al quart libe. vi. disti
cion. Enay co uol seyer deus auerz dona
tes al hom deos en seio. enay nos uole artu
dur al que libe. vi. disticio. Seyer
deus enay co uol forz. j. deu. enay nos mette
aqt. s. libe. dist. p. nom. lo al el libe d co
replatio en deu. En ari seyer co ma pda

a estar en aqta uapl tenehoia lonc tpe. uolem
am leuar aqta. euole la purar auos. p tal q
sra e p benedictio una core ple en uos. p rotz teps.

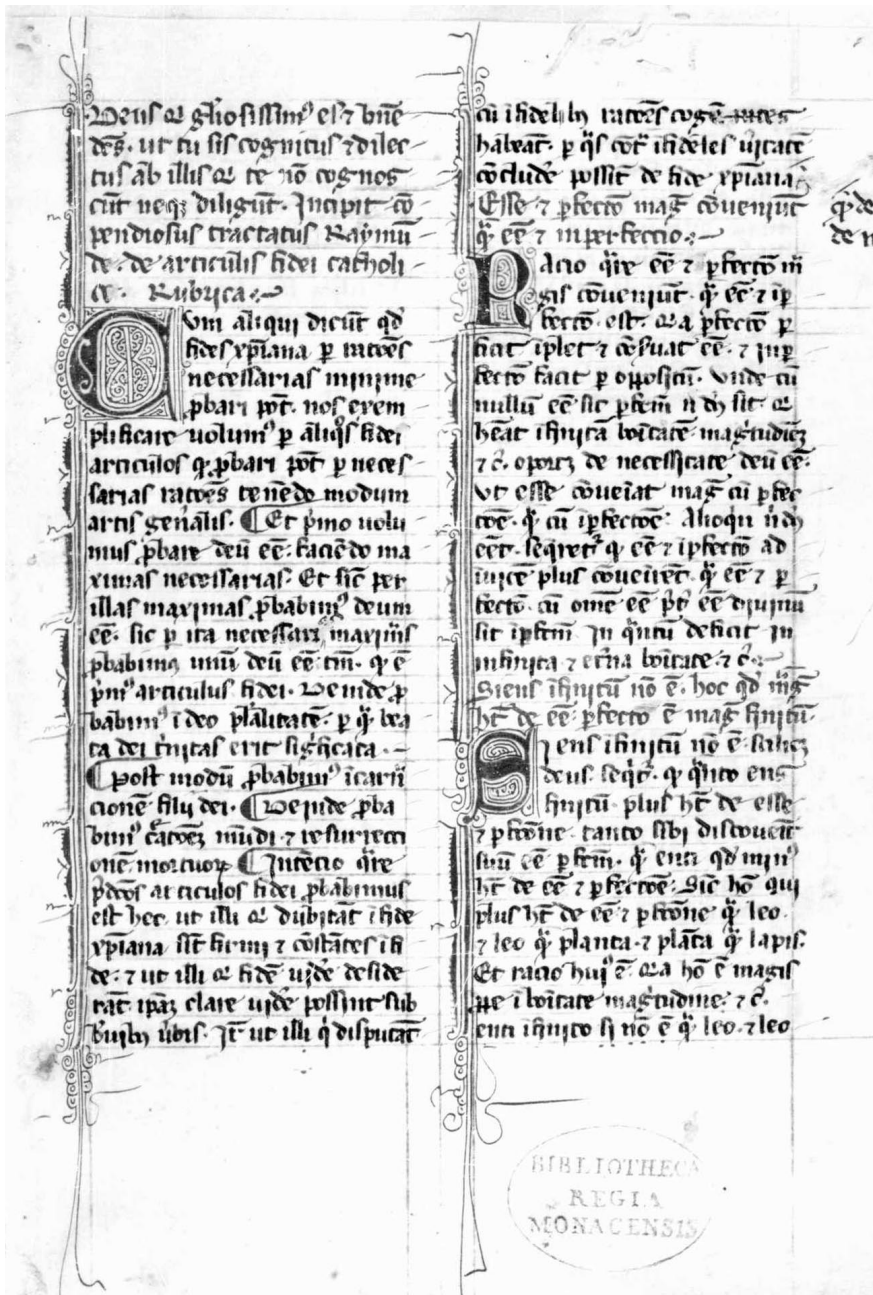
Seyer deus enay co uos forz occasio d'ora le.
enay nos setiam en uia coreplatio. q cha sta a
cabamet. et d'hummet desta uobza. Enay
seyer co lo me colpable esta d'uar. sen seyer
seplegar clamat mee. enay nos seyer seple
sa auos e clama mee denar lo ure benepr al
tar. e d'uar la sta creu. q nos nos endresterz.
enl apudet. Cor enay seyer co uos en la ua
crou recat tor lo mo. Enay nos aue spala en
uol. quos d'umet da qta obza. q el anol trop
caregola. Al seyer deus enay co lom q sen amo
ra. e el sen come d'amer en amar ab alog. et ab
audacia. enay nos en lo come d'amer. q come la
aqta obza. come la ab sra aloga. et ab sra audacia.
p foza d' sra amor. p q nos uol psa seyer q tor
esta obza falsit. et deuenir en amor. et en alogre.

Enay seyer co lo marit q el en losu pelech
ra spala qnista p foza d'uer. enay nos seyer
aue spala en uol. quos t'ant desta sra obza.
q el anol trop feyuga. p foza d' sra amor. et
d' sra alog. Seyer deus uol libez le al ho
me co el forz caregar q sen desis el q del se
gu q p'ora sta de la uerget. enay nos seyer de
siam desta obza. p sra uia sta de la uerget.
coi trop el anos sra carech. En pero
seyer enay co lom q s'uerit. p tal q d'ozel
cha lo q molt ama. enay nos uole d'amer.
nos sra auerz en lo t'amer desta obza.

Enay seyer co lom q leua lo feyuch sey
e imer tota la foza. eno quel aleuar enay
nos mette tota la nra foza en lo dictamet
daqt libe. Enay seyer co la leua quel
leber en caulla a mest. totz s'el. uij. p'us. en
ay nos seyer aue am en esta obza. mis coner
nres seces. qal enay seyer co eu no sen
el d'uesur en ell p mes seces. enay seyer
aqt sey tan feyuch desta obza. no por ue
nyr ad acalamet p my. En con tres
seces seyer d'istiken apozar aqt sey si no
la uia. psa uol seyer q uol ab la nra foza.
nos en feyretat. enl apudet. p tal q aqt sey
poru pusta. Seyer uol deus p'us aue par
lar del plech desta obza. come d' q enre. et d'
eussam al disticion. et a leuinet d'la.

Hic liber est. Mag. Joannis
Cabalz. L. m. l. l. l.

LÀMINA II. Foli 1r del manuscrit A.

Deus et gloriofissimus est et bene-
 des. ut tu sis cognitus et dilec-
 tus ab illis et te non cognos-
 cunt neque diligunt. Incipit co-
 pendiosus tractatus Raymu-
 de de articulis fidei catholi-
 ca. Rubrica.

Quoniam aliqui dicunt quod
 fides christiana per necessitates
 necessariae imprimere
 probari potest. nos exem-
 plificare uolumus per aliquos fidei
 articulos quod probari potest per neces-
 sarias rationes tenendo modum
 articuli generalis. Et primo uolu-
 mus probare deum esse faciendo ma-
 ximas necessarias. Et sic per
 illas maximas probabimus deum
 esse. sic per ita necessarias maximas
 probabimus unum deum esse. et
 per articulos fidei. Unde pro-
 babimus in deo pluralitatem. per quod legi-
 ta dei scripta erit significata.
 Post modum probabimus incarni-
 onem filii dei. Deinde pro-
 babis carcerem mundi et resurrecti-
 onem mortuorum. Quod ad
 peccatos et articulos fidei probabimus
 est hoc ut illi et dubitent in fide
 christiana sit firmus et constantis in
 de. et ut illi et fidei uideat de fide
 rat ipse clare uideat possit sub
 buta uerbis. Et ut illi quod disputat

in fidelibus rationes cogere. ueritas
 habeat. per quod cor in fidelibus uideat
 concludere possit de fide christiana.
 Et sic per necessarias maximas conueniunt
 quod esse et imperfectione.

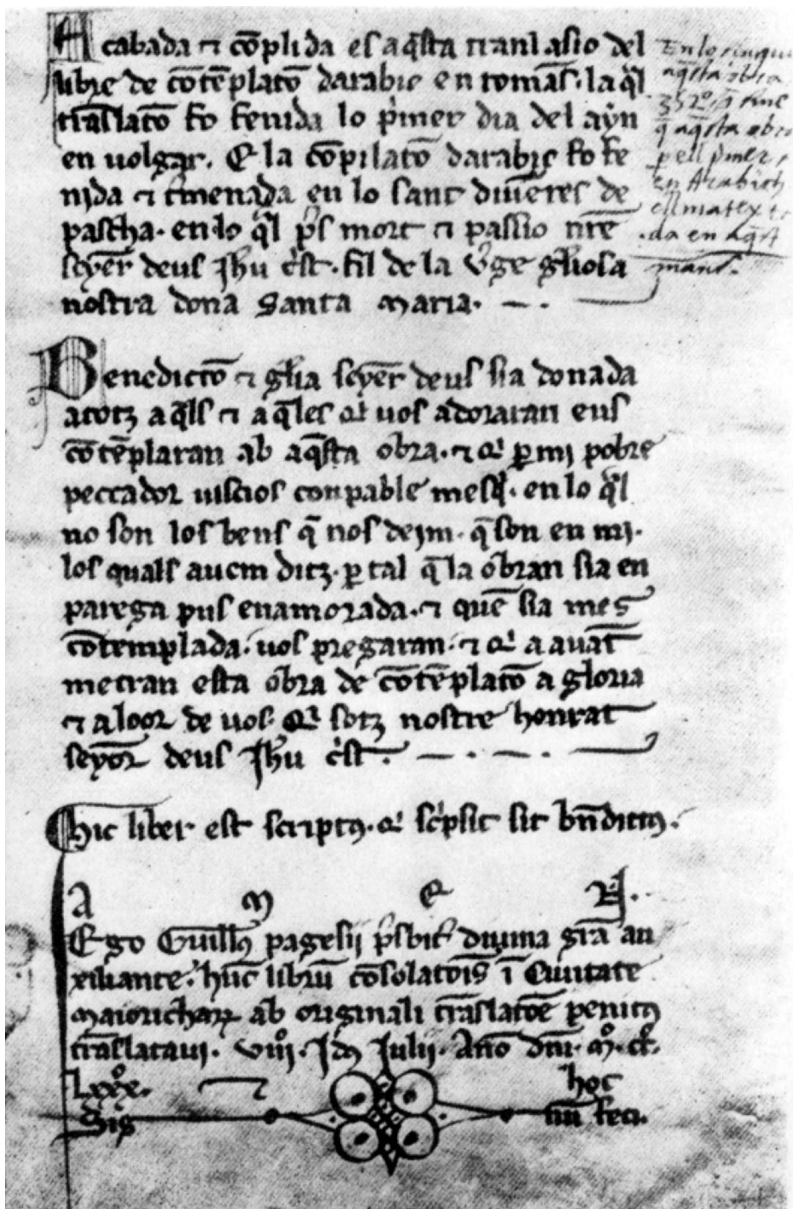
Ratio autem esse et imperfectione in
 ratione conueniunt. quod esse et im-
 perfectione est. et a perfectione per
 fiat implet et consumat esse. et im-
 perfectione facit per oppositum. Unde cum
 nullum esse sit perfectum in se sit et
 habeat in se ueritas magnitudinem
 et opus de necessitate deum esse.
 ut esse conueniat maximas cum perfe-
 ctione. quod cum imperfectione. Alioquin non
 esset. sequitur quod esse et imperfectione ad
 imperfectione plus conuenit. quod esse et im-
 perfectione. cum omne esse potest esse diuina
 sit imperfectione. in quantum dicitur in
 in se ueritas et eterna ueritas et esse.
 Sicut in se ueritas non est. hoc quod in se
 habet de esse perfectione et maximas in se ueritas
 et esse imperfectione non est. Sicut
 deus sequitur. quod quod esse ens
 in se ueritas plus habet de esse
 et perfectione. tanto sibi distouit
 suum esse perfectione. quod ens quod in se
 habet de esse et perfectione. Sicut homo qui
 plus habet de esse et perfectione. quod leo.
 et leo quod planta et planta quod lapis.
 Et ratio huius est. et a homo est magis
 in se ueritas magnitudinem. et esse.
 cum in se ueritas si non est quod leo et leo

quod esse et in

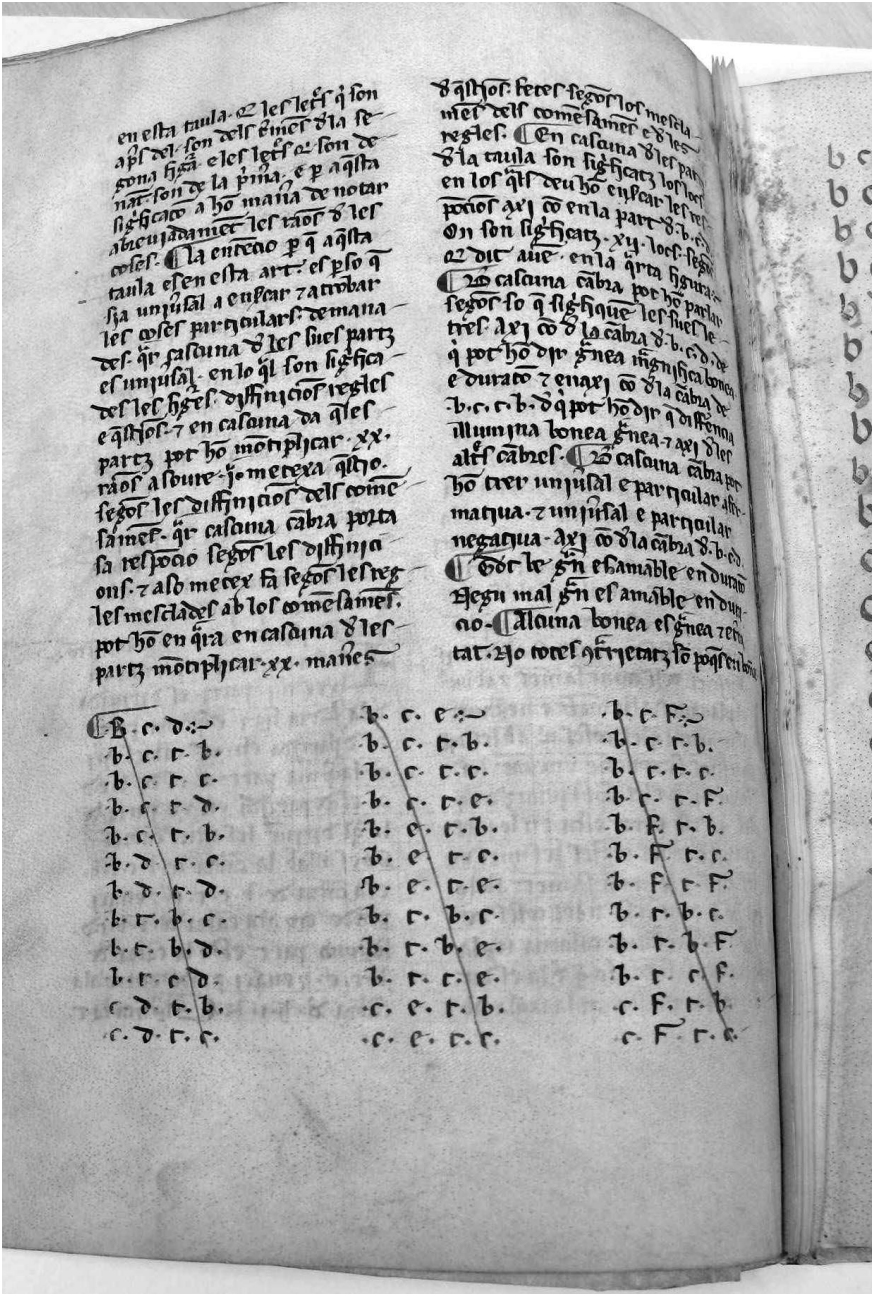
BIBLIOTHECA
 REGIA
 MONACENSIS

LÀMINA III. Foli 1r del manuscrit B.

Deus flouos p uostramar.
 Estart genal a plicar.
 Solem a les especials.
 Scienciaes qui son aytais.
 Vna es teologia.
 A lra nes filosofia.
 Logica diet medicina.
 E que rectoçay spa.
 E moralizatç by metrem.
 P so que lo uer ey moltrem.
 Gaylo fem p tal rayso.
 Q moltrem laphicaco.
 We lart genal encastana.
 Q a totel esta comuna.
 E p eles poden auer.
 E nbreu de teps 7 retener.
 Et en les 6j. disthçions.
 Fassam de castana pmons.
 De la pma disthçio en theologia.
 Theologia es saber.
 A b lo qual de deu ho dyu uer.
 Coney hom la essencia
 P la pmera figura.
 Faen cercle duna en vna.

LÀMINA V. Foli 537 del manuscrit A (detall).

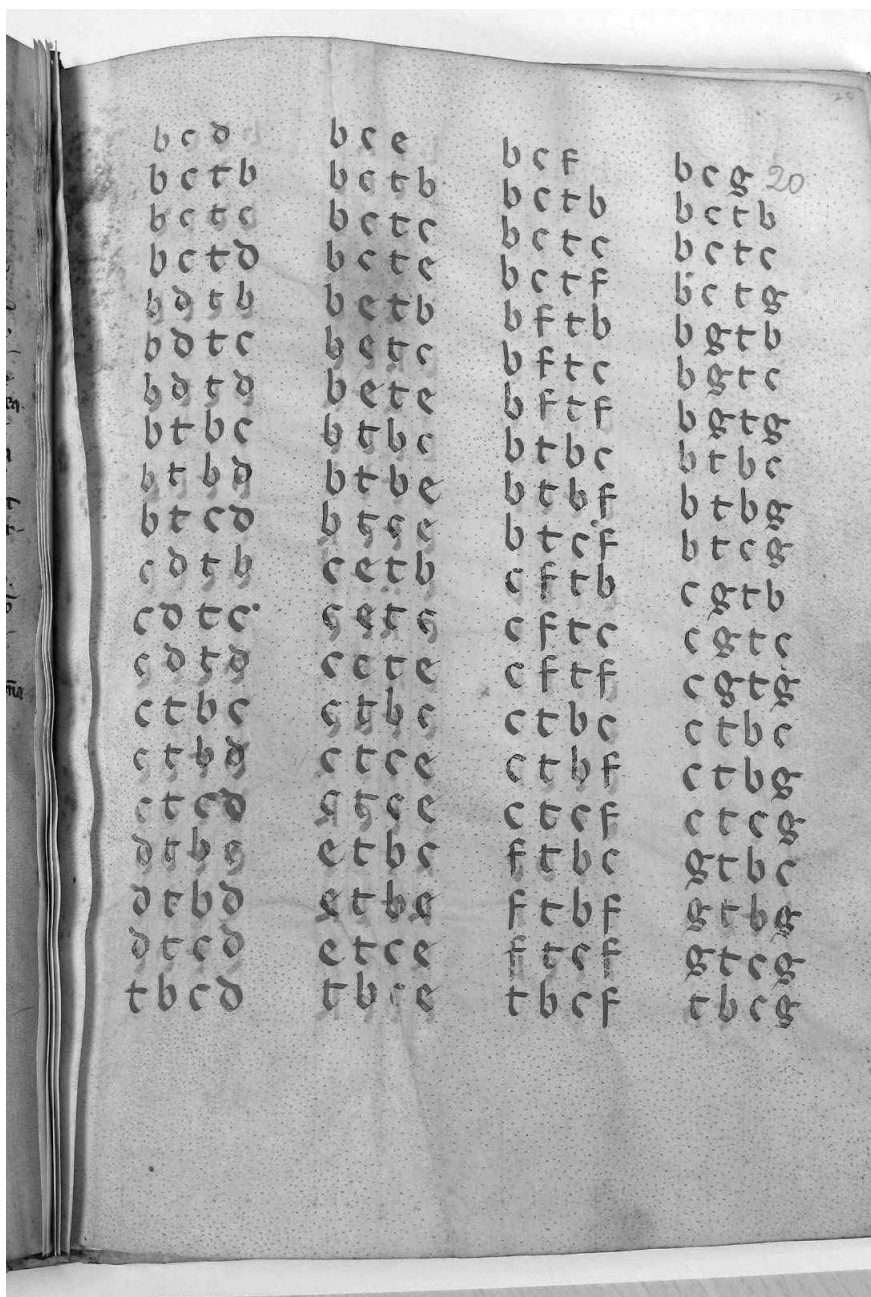

en esta taula. et les lletres q son
 ays del son des emet d'ia se-
 sona hysa e les lletres q son de
 nat son de la pma. e p aqsta
 lletres a ho mana de notar
 abeuidamiet les raos d' les
 coles. La entencio p q aqsta
 taula es en esta art. el pso q
 ha unyulal a enffear z arrobar
 les coles pur qoular. de mana
 des q' calama d' les lletres partz
 el unyulal. en lo q' son lletres
 des lletres hysa. d' lletres d' lletres
 e q' lletres. 7 en calama da q' les
 partz pot ho moficar. xx.
 raos a l'oune. ho mofica q' lletres
 segor les d' lletres des lletres
 lletres. q' calama cabra p' lletres
 la respoce segor les d' lletres
 onf. z als mofica la segor les lletres
 les mofica des ab los comelames.
 pot ho en q'ra en calama d' les
 partz moficar. xx. manes

d' q' lletres. feres segor los mesela
 met des comelames e d' les
 resles. En calama d' les lletres
 d' la taula son lletres q' son partz
 en los q' lletres de ho enffear les lletres
 pot ho ay co en la part d' b. e. d.
 On son lletres. xy. lletres. e. d.
 et dit aut. en la q'ra hysa
 segor lo q' lletres. les lletres
 tres. ay co d' la cabra d' b. e. d.
 q' pot ho d' r' s' nea i' lletres lletres
 e duraco z enay co d' la cabra de
 b. e. d. q' pot ho d' r' q' d' lletres
 illumina lletres. s' nea. 7 ay d' les
 altes cabres. La calama cabra pot
 ho tres unyulal e partz q' lletres
 matqua. z unyulal e partz q' lletres
 negagua. ay co d' la cabra d' b. e. d.
 God lo s' n' e' amable en duraco
 segor mal s' n' e' amable en duraco
 no. Calama lletres e' s' nea z e' lletres
 tat. Ho tres q' lletres lo pot ho d' r' q' d' lletres

B. c. d.	b. c. e.	b. c. f.
b. c. r. b.	b. c. r. b.	b. c. r. b.
b. c. r. c.	b. c. r. c.	b. c. r. c.
b. c. r. d.	b. c. r. e.	b. c. r. f.
b. c. r. b.	b. c. r. b.	b. f. r. b.
b. d. r. c.	b. e. r. c.	b. f. r. c.
b. d. r. d.	b. e. r. e.	b. f. r. f.
b. r. b. c.	b. r. b. c.	b. r. b. c.
b. r. b. d.	b. r. b. e.	b. r. b. f.
b. r. c. d.	b. r. c. e.	b. r. c. f.
c. d. r. b.	c. e. r. b.	c. f. r. b.
c. d. r. c.	c. e. r. c.	c. f. r. c.

LÀMINA VI. Foli 19v del manuscrit P.

LÀMINA VII. Foli 20 del manuscrit P.

BIBLIOGRAFIA

- Alberni 2005 ALBERNI, Anna, *El cançoner català V: un estat de la qüestió*, dins «Cultura neolatina» LXV, fasc. 1-2 (2005), 155-180.
- Alturo 1996 ALTURO PERUCHO, Jesús, *Un Facetus en dístics copiat a Barcelona al segle XII-XIII*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» XV (1996), 393-399.
- Alturo 2000 ALTURO PERUCHO, Jesús, *Le statut du scribeur en Catalogne (XII-XIII siècles)*, dins HUBERT, M.-C. / POULLE, E. / SMITH, M. H. (ed.), *Le statut du scribeur au Moyen Age: actes du XIIe colloque scientifique du Comité international de paléographie latine (Cluny, 17-20 juillet 1998)*, París, École des Chartes, 2000, 41-55.
- Badia 1962 BADIA I MARGARIT, Antoni M., *Notes per a una caracterització lingüística dels manuscrits del «Libre de contemplació». Contribució a l'estudi de la llengua de Ramon Llull*, dins «Estudis Romànics» X (1962), 99-129.
- Badia 1995 BADIA, Lola, *Ramon Llull: Autor i Personatge*, dins DOMÍNGUEZ, Fernando / IMBACH, Ruedi / PINDL, Theodor / WALTER, Peter (ed.), *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, (Instrumenta Patristica, XXVI), Steenbrughe / La Haia, Abbatia Sancti Petri / Martinus Nijhoff International 1995, 355-375.
- Badia 2003 BADIA, Lola, *Natura i semblança del color a l'opus lul·lià: una aproximació*, dins «Studia lulliana» XLIII (2003), 3-38.
- Batlloori 1993 BATLLOORI, Miquel, *El lul·lisme a Itàlia. Esbòs de síntesi*, dins *ID. Ramon Llull i el lul·lisme*, (Obra Completa II), València: Tres i Quatre, 1993, 221-335.
- Bohigas 1965 BOHIGAS, Pere, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período gótico y renacimiento*, vol. I, Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1965.
- Bonner 1980 BONNER, Anthony, *Notes de bibliografia i cronologia lul·lianes*, dins «Estudios lulianos» XXIV (1980), 71-86.
- Bonner 1986 BONNER, Anthony, *La data de «Blaquerna»*, dins «Estudios lulianos» XXVI (1986), 143-147.
- Bonner 1989 BONNER, Anthony, *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, 2 vols., Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- Bonner 1998 BONNER, Anthony, *Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat*, dins MAS I VIVES, Joan / MIRALLES I MONSERRAT, Joan / ROSSELLÓ BOVER, Pere (ed.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre del 1998*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 35-60.
- Bonner 2003 BONNER, Anthony, *Les estructures de l'Art durant l'etapa quaternària*, dins «Studia lulliana» XLIII (2003), 57-82.
- Bozzolo / Ornato 1983 BOZZOLO, Carla / ORNATO, Ezio, *Pour une histoire du livre manuscrit au moyen âge: trois essais de codicologie quantitative*, París, Éditions du Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1983.

- Brummer 1971 BRUMMER, Rudolf, *Die älteste Handschrift des «Libre de contemplació» von Ramon Llull*, dins «Estudios lulianos» XV (1971), 143-152.
- Careri et al. 2001 CARERI, Maria / FERY-HUE, Françoise / GASPARRI, Françoise / HASENHOHR, Geneviève / LABORY, Gillette / LEFÈVRE, Sylvie / LEURQUIN, Anne-Françoise / RUBY, Christine, *Album de manuscrits français du XIIIe siècle: mise en page et mise en texte*, Roma, Viella, 2001.
- Cingolani 2003-2004 CINGOLANI, Stefano Maria, *Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 1. Crònica del rei Pere*, dins «Acta historica et archaeologica medievalea» XXV (2003-2004 = Homenatge a la professora Dra. Maria Josepa Arnall i Juan), 201-227.
- Cingolani 2004 CINGOLANI, Stefano Maria, *Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 1. Gesta Comitum Barchinonensium IV*, dins «Llengua & Literatura» XV (2004), 7-30.
- Coll i Alentorn 1949 COLL I ALENTORN, Miquel, *Introducció*, dins Bernat DESCLOT, *Crònica*, vol. I, (Els Nostres Clàssics A, 62), Barcelona, Barcino, 1949.
- García / Hillgarth / Pérez 1965 GARCÍA PASTOR, Jesús / HILLGARTH, J. N. / PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona / Palma de Mallorca, Biblioteca Balmes / Biblioteca Pública de Palma, 1965.
- Garcías 1977 GARCÍAS PALOU, Sebastián, *El Miramar de Ramon Llull*, Palma de Mallorca, Instituto de Estudios Baleáricos-CSIC, 1977.
- Galmés 1935-54 LLULL, Ramon, *Libre de Evast e Blanquerna*, ed. Salvador GALMÉS, Andreu CAIMARI i Rosalia GUILLEUMAS, (Els Nostres Clàssics A, 50-51, 58-59, 74, 75), 4 vols., Barcelona, Barcino, 1935-1954.
- Gimeno 1991 GIMENO BLAY, Francisco M., *A propósito del manuscrito vulgar del trescientos, el escurialense K.I.6 y la minúscula cursiva libraria de la Corona de Aragón*, dins «Scrittura e Civiltà» XV (1991), 205-245.
- Gottron 1923 GOTTRON, Adam, *El catàleg de la biblioteca lul·liana del Convent dels Franciscans de Mallorca*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya» VI (1923), 146-224.
- Hasenohr 1990 HASENOHR, Geneviève, *Les romans en vers*, dins MARTIN, H.-J / i VEZIN, J. (dir.), *Mise en page et mise en texte du livre manuscrit*, París, Éditions du Cerle de la Librairie-Promodis, 1990, 245-263.
- Hillgarth 1966 HILLGARTH, J. N., *Manuscritos lulianos de la biblioteca del Convento Franciscano de Dún Mbuire, Killiney, Co. Dublin, Irlanda*, dins «Estudios lulianos» X (1966), 73-79.
- Hillgarth 1991 HILLGARTH, J. N., *Ramon Lull's Early Life: New Documents*, dins «Mediaeval Studies» LIII (1991), 337-347.
- Hillgarth 1998 HILLGARTH, J. N., *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, (Textos i Estudis de Cultura Catalana 61), Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

- Hillgarth 2001 HILLGARTH, J. N., *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, (Col·lecció Blaquerna 1), Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears, 2001.
- Iglesias 2000 IGLESIAS, J. Antoni, *Le statut du scribe en Catalogne (XIVe-XVe siècles): une approche*, dins HUBERT, M.-C. / POULLE, E. / SMITH, M. H. (ed.), *Le statut du scribe au Moyen Age: actes du XIIe colloque scientifique du Comité international de paléographie latine (Cluny, 17-20 juillet 1998)*, París, École des Chartes, 2000, 229-266.
- Llull DB BONNER, Anthony (dir.), *Base de dades Ramon Llull*, Barcelona, Universitat de Barcelona <<http://orbita.bib.ub.es/llull>>.
- Martí 1978 MARTÍ I CASTELL, Joan, *Observaciones sobre algunos resultados del análisis de tres manuscritos del «Llibre de Contemplació en Déu», de Ramon Llull*, «Cultura Neolatina» XXXVII fasc. 1-2, (1978), 17-39.
- Martí 1981 MARTÍ I CASTELL, Joan, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Indesinenter, 1981.
- Martí de Barcelona 1934 MARTÍ DE BARCELONA, *Nous documents sobre Ramon Llull i la seva escola*, dins «Estudis franciscans» XLVI (1934), 326-358.
- MOG *Raymundi Lulli Opera omnia*, ed. Ivo SALZINGER, 8 vols., Magúncia, 1721-1742.
- Moll 1982 MOLL, Francesc de B. *L'opuscle de Ramon Llull sobre el pecat d'Adam. Assaig d'edició crítica*, dins ID. *Textos i estudis medievals*, (Biblioteca Abat Oliba 25) Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 25-41.
- NEORL *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull, 1990-...
- ORL *Obres de Ramon Llull, edició original*, 21 vols., Palma de Mallorca, 1906-50.
- Perarnau 1982 PERARNAU I ESPELT, Josep, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans*, (Studia, Textus, Subsidia III), Barcelona, Facultat de Teologia, 1982.
- Perarnau 1982a PERARNAU I ESPELT, Josep, *Un text català de Ramon Llull desconegut: la «Petició de Ramon Llull al papa Celestí V per a la conversió dels infidels»*. Edició i estudi, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» I (1982), 9-46.
- Perarnau 1983 PERARNAU I ESPELT, Josep, *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» II (1983), 123-169.
- Perarnau 1990 PERARNAU I ESPELT, Josep, *El manuscrit lul·lià «Princeps»: el del Llibre de contemplació en Déu de Milà*, dins *Studia Lullistica et Philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom*, Palma de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica, 1990, 53-60.
- Perarnau 1990a PERARNAU I ESPELT, Josep, *El Llibre contra Anticrist de Ramon Llull. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» IX (1990), 7-182.

- Perarnau 2002 PERARNAU I ESPELT, Josep, *La còpia manuscrita medieval de les tres lletres de Ramon Llull demanant al rei, a un prelat de França i a l'estudi de París l'establiment d'escoles de llengües (Clarmont-Ferrand, BMI, ms. 96)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» XXI (2002), 123-218.
- Petrucci 1969 PETRUCCI, Armando, *Alle origini del libro moderno*, dins «Italia medioevale e umanistica» XII (1969), 295-313.
- Petrucci 1983 PETRUCCI, Armando, *Il libro manoscritto*, dins ASOR ROSA, Alberto, *Letteratura italiana, vol. 2: Produzione e consumo*, Torí, Einaudi Editore, 1983, 499-524.
- Philipp-Sattel 1998 PHILIPP-SATTEL, Sabine, *Les tradicions textuales en el pas del català a l'escriptura. L'exemple de la historiografia*, dins MAS I VIVES, Joan / MIRALLES I MONSERRAT, Joan / ROSSELLÓ BOVER, Pere, *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre del 1998*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, 203-225.
- Pomaro / Pereira 1998 POMARO, Gabriella / PEREIRA, Michela, *Notizia di due manoscritti lulliani a Firenze*, dins «Studia lulliana» XXXVIII (1998), 63-84.
- Riquer 1964 RIQUER, Martí de, *Història de la literatura catalana*, vol. I, Barcelona, Ariel, 1964.
- ROL *Raimundi Lulli Opera Latina*, Palma / Turnhout, Brepols 1959-...
- Santamaría 1989 SANTAMARÍA, Álvaro, *Ramon Llull y la Corona de Mallorca. Sobre la estructura y elaboración de la «Vita Raimundi Lulli»*, Palma de Mallorca, Sociedad Arqueológica Luliana, 1989.
- Santanach 2000 SANTANACH I SUÑOL, Joan, *Notes per a la cronologia del cicle de l'«Ars compendiosa inveniendi veritatem»*, dins «Studia lulliana» XL (2000), 23-46.
- Signorini 1995 SIGNORINI, Maddalena, *Il copista di testi volgari (secoli X-XIII). Un primo sondaggio delle fonti*, dins «Scrittura e Civiltà» XIX (1995), 123-197.
- Soler 1991 SOLER, Albert, *Encara sobre la data del «Blaquerna»*, dins «Studia lulliana» XXXI (1991), 113-123.
- Soler 1994 SOLER, Albert, «*Vadunt plus inter sarracenos et tartaros*»: *Ramon Llull i Venècia*, dins BADIA, Lola / SOLER, Albert (ed.), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, (Textos i Estudis de Cultura Catalana 36), Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 49-68.
- Soler 1995 LLULL, Ramon, *Llibre d'amic i amat*, ed. Albert SOLER, (Els Nostres Clàssics B 13), Barcelona, Barcino, 1995.
- Soler 2004 SOLER, Albert, *L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians*, dins «Studia lulliana» XLIV (2004), 109-122.
- Soler 2005 SOLER, Albert, *Difondre i conservar la pròpia obra: Ramon Llull i el manuscrit lat. paris. 3348A*, dins «Randa» LIV (2005 = Homenatge a Miquel Batllori 7), 5-29.

- Stirnemann 1990 STIRNEMANN, Patricia, *Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisienne: 1140-1314*, dins «Revue de l'Art» XC (1990), 58-73.
- Supino 1993 SUPINO MARTINI, Paola, *Linee metodologiche per lo studio dei manoscritti in litterae textuales prodtti in Italia nei secoli XIII-XIV*, dins «Scrittura e Civiltà» XVII (1993), 43-101.
- Supino 1998 SUPINO MARTINI, Paola, *Per la storia della semigotica*, dins «Scrittura e Civiltà» XXII (1998), 249-264.
- Tenge-Wolf 2003 TENGE-WOLF, Viola, *The textual tradition of the Tabula generalis: from Ramon Llull to the critical edition in ROL XXVII*, dins «Studia lulliana» XLIII (2003), 39-56.
- Zamuner 2003 ZAMUNER, Ilaria, «Intavolare». *Tavole di canzonieri romanzi. I. Canzonieri provenzali. 3. Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana V (Str. App. 11 = 278)*, Modena, Mucchi Editore, 2003.

Josep HERNANDO I DELGADO

OBRES DE RAMON LLULL EN BIBLIOTEQUES PRIVADES DE LA BARCELONA DEL SEGLE XV

La presència d'obres de Ramon Llull en les biblioteques privades és constant durant els segles XIV i XV. Altra cosa és l'aspecte quantitatiu. Hom sol dir que la difusió de les obres de Ramon Llull a Catalunya, és a dir, el lul·lisme, tingué un gran obstacle en l'actitud antilul·liana de l'inquisidor Nicolau Eimeric, promotor de la censura que, de manera genèrica, Gregori IX, en la butlla *Conservationi puritatis*, emesa el mes de gener de 1376, va fer de les doctrines de Ramon Llull contingudes en vint de les seves obres.¹ Tanmateix, tant les institucions, la Cort reial i el Consell de Cent, com l'opinió pública reaccionaren contra aquesta presa de posició. Així, la revocació de la butlla de Gregori IX per sentència de Martí V, el 24 de març de 1419, hauria afavorit el desenvolupament del lul·lisme durant el segle XV. D'aquí la importància de la fundació de l'Escola de la Ciència de Mestre Ramon Llull a Barcelona els primers anys del segle XV.²

---

1. Vegeu J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'"Ars amativa" de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cents tesis antilul·lianes del seu "Directorium Inquisitorium"*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1997. També J. DE PUIG I OLIVER, *Nicolás Eymeric, un inquisidor discutido*, dins *Praedicatores Inquisitores, The Dominicans and the Mediaeval Inquisition*, (Acts of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition, Rome, 23-25 February 2002), Istituto Storico Domenicano – Roma 2004, 546. Hom trobarà aquí les referències essencials a la bibliografia, per altra banda prou coneguda, sobre el lul·lisme. Hom pot trobar també un recull, ja força actualitzat, d'obres sobre el lul·lisme a la pàgina web de la Universitat de Barcelona <http://orbita.bib.ub.es//llull/biblio.asp>, on consten autors com L. Badia, M. Batllori, A. Bonner, J. Carreras Artau, E. Colomer, F.J. Fortuny, J.N. Hillgarth, J. Perarnau, J. de Puig i Oliver, J. Rubió i Balaguer.

2. Debem a J. M^a. Madurell la majoria de les notícies sobre l'escola de Ramon Llull de Barcelona en el segle XV: infraestructura, rectors, lectors, alumnes, protectors, llibres, etc. Vegeu J. M. MADURELL, *La escuela de Ramón Llull de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos», VI (1962), 187-209; VIII (1964), 93-117, 229-235; IX (1965), 93-103. Vegeu també del mateix autor *Antonio Sedacer profesor de la escuela luliana de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XVIII (1945), 103-113; *La escuela luliana de Barcelona (Nuevos datos para su historia)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXIII (1950), 31-66; *Miscelánea luliana*, dins «Estudios Lulianos», XII (1968), 59-76. També J. PERARNAU I ESPELT, *Sobre Antoni Sedacer i l'ambient de l'Escola Lul·liana de Barcelona*, dins «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», VII (1979) = Homenatge a honor de Josep M. Madurell i Marimon, III, 133-153. J. HERNANDO, *Escoles i programes acadèmics a la Barcelona del segle XV. L'escola de mestre Ramon Llull i l'ensenyament de disciplines gramaticals i d'arts*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 20-21 (1999-2000) = Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu, vol. 1), 633-662; *Escoles, ensenyament de lletra i llibre de gramàtica a Barcelona (segles XIV-XV)*, Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona. 2001, 11-14.

Pel que fa al segle XIV, en haver escorcollat sistemàticament els protocols notariais existents a la ciutat de Barcelona, podem observar que, malgrat que les troballes són escasses, tanmateix són constants i significatives. Segons l'inventari dels béns de Pere Pou, datat el dia 8 de març de 1313, aquest posseïa tres obres de Ramon Lull: *De adventu mesiae*, *De Adam* o *Lo pecat d'Adam* i *De centum nominibus Dei*.³ El mercader Joan de Mitjavila, oriünd de Barcelona i habitant de Barcelona, segons l'inventari dels seus béns datat el dia 2 de desembre de 1337, posseïa el *Llibre d'Evast e Blanquerna*.⁴ Segons l'inventari datat el dia 2 d'octubre de 1340, el ciutadà de Barcelona Jaume Roure posseïa de Ramon Lull el *Liber de cognitione Dei*.⁵ Pere Gavet, mestre en medicina i ciutadà de Barcelona, en fer testament, llegà 100 sous a Ramon de Soler, metge i ciutadà de Barcelona. Aquest rebé dels marmessors de Jaume Soler l'obra de Ramon Lull *Art de medicina* o *Art de medicina compendiosa*.⁶ A la biblioteca de Ramon Vinader, llicenciat en lleis i ciutadà de Barcelona, es trobava l'obra de lògica de Ramon Lull, *Verbum abbreviatum*. En haver estat empenyorada la biblioteca de Ramon Vinader, el dia 8 de novembre de 1356, aquesta obra passà a les mans de Jaume de Vallseca, llicenciat en lleis i ciutadà de Barcelona.⁷ Guillem de Vall, beneficiat a la Seu de Barcelona, posseïa, segons l'inventari dels seus béns, datat el dia 8 de juny de 1373, de les obres de Ramon Lull l'*Art de confessió*.⁸ En un inventari anònim, datat el dia 18 de gener de 1390, segons el seu contingut potser d'un clergue, hom troba l'obra de Ramon Lull el *Llibre de l'orde de cavalleria*.⁹ Un encant, també anònim, fet el dia 25 de gener de 1400, ens assabenta de la venda de l'obra de lògica de Ramon Lull *De venatione substantie et accidentis*.¹⁰ El dia 26 de juny de 1400, l'habitant de Barcelona Marc Janer, fill de Pere Janer, de Vilafranca del Penedès, va fer testament i llegà al seu nebot prevere dos llibres, un dels quals era la *Doctrina pueril* de Ramon Lull, l'altre, dit 'libre de oracions', era el *Llibre de oracions e contemplacions de l'enteniment en Déu*, «e don-los-hi ab tal condició: que sovén hi liga».¹¹ Els dies 26 i 27 de novembre de 1400 varen ser encantats els béns del mercader de Barcelona Joan Ferrer des Puig. Un dels llibres encantats era l'obra atribuïda a Ramon Lull *Lapidari* o *Liber lapidarii*.

3. M. DE BARCELONA, *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*, dins «Estudios Franciscanos», 91, 92 (1991, 1992), pp. 213-295 i 127-245, 384-492, doc. 248.

4. J. HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera 1995, v. I, doc. 50, p. 98.

5. *Ib.*, v. I, doc. 90, p. 156.

6. *Ib.*, v. I, doc. 114, p. 191.

7. *Ib.*, v. I, doc. 179, p. 288. Vegeu J. HERNANDO, *Una biblioteca privada pluridisciplinar del segle XIV. La biblioteca del jurista Ramon Vinader (†1351)*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 16-17 (1995-1996), 9-32.

8. J. HERNANDO, *Llibres i lectors*, citat en n. 4, v. II, doc. 313, p. 460-461.

9. *Ib.*, v. II, doc. 391, p. 558.

10. *Ib.*, v. II, doc. 448, p. 651.

11. *Ib.*, v. II, doc. 452, p. 655-656.

Un trasllat de l'encant dels béns de Joan Bonet, "procurador de Cort", fet probablement l'any 1362, conté la venda de la *Doctrina pueril* per 3 sous i 3 diners a En Galceran Carbó, batlle de Barcelona.¹²

El buidat dels protocols del segle XV dels arxius de Barcelona ens assabenta d'una tendència diferent, pel que fa a la presència de les obres de Ramon Llull, a la del segle XIV¹³ tant quantitativament com qualitativa: més lectors, més obres i temàtica més àmplia.¹⁴ El recull que presentem és fruit del buidat sistemàtic de la documentació notarial que es troba als arxius de Barcelona: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB). Advertim que ens hem limitat a les obres de Ramon Llull presents a les biblioteques particulars, deixant de banda les institucionals, per altra banda publicades.¹⁵ Alguns dels documents del nostre recull ja publicats els hem transcrit de nou, cosa que ens ha permès revisar les mancances en la transcripció, en la datació o d'obres de Ramon Llull absents o no identificades.¹⁶

12. Aquest trasllat d'inventari és encara inèdit. Copiem la part referent al llibre: *Traslat de l'encant dels béns mobles de Joban Bonet, quondam, procurador de Cort, fet per En Jacme Bruch, tudor de Na Jobaneta, pupil·la, filla del dit Joan Bonet. ... Item, I libre de paper en romans qui comença Doctrina pueril a-n Galceran Carbó: III ss, III*", ACB, *Marmessoria de la Caritat: Joan Bonet, procurador de Cort*, f. 2r, 7v.

13. Per a bibliografia sobre el llibre en el segle XV, vegeu el nostre *Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el segle XV. Documentació notarial*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXI (2002), 257-603. Aquí fem referència a autors que han dedicat la seva atenció al llibre a Barcelona durant el segle XV: J. M. Madurell, Jordi Rubió i Balaguer, M. Peña Díaz, J. A. Iglesias Fonseca i altres.

14. Aquesta tendència segueix durant el segle XVI, segons hem pogut observar escorcollant bona part dels protocols notarians d'aquest segle. Es per això que costa d'admetre les afirmacions a la baixa de la presència de les obres de Ramon Llull a Barcelona durant aquest segle que hom troba a M. PEÑA DÍAZ, *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Ed. Pirámide 1997, p. 85-91. Això és degut a la migradesa de les fonts utilitzades per aquest autor, limitades a obres impreses de Ramon Llull trobades en la bibliografia existent al seu abst.

15. Aquest és el cas del catàleg d'obres lul·lianes que posseïa l'Escola de la Ciència de Mestre Ramon Llull de Barcelona, datat l'any 1466, que es troba a l'Arxiu del Marquès de Barbaà. Vegeu F. DE BOFARULL Y SANS, *El testamento de Ramón Lull y la escuela luliana en Barcelona*, Barcelona, 1896. També és el cas de l'inventari de la mateixa escola de 1488 editat igualment per F. de Bofarull y Sans. Es pot trobar l'enunciat de les obres, amb revisió de J. N. Hillgarth, a la pàgina web de la Universitat de Barcelona <http://orbita.bib.ub.es/llull/cat1.asp?BA1>. Un dels documents publicats per J. M^a. Madurell és el memorial de 77 obres lul·lianes cedides per Antoni Sedacer, regent de l'Escola de Mestre Ramon Llull de Barcelona, i pertanyents a la dita escola, a Margarida Safont. Aquest memorial, autògraf del mateix Sedacer, segons Madurell, que es trobaria a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona en un protocol del notari Gabriel Canyelles, no ha estat trobat. Cf. J. M. MADURELL, *La escuela de Ramón Llull de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos», VIII (1964), 103-106. També es pot veure el contingut del memorial a la pàgina web abans citada.

16. Aquest és el cas dels documents (= Doc.) del nostre apèndix documental n° 9, 10, 11, 13, 14, 18, 25, 26, 28, 33 y 36, que es poden trobar en les obres citades de J. Mª Madurell. En aquest apèndix farem constar les discrepàncies entre ambdós.

En el quadre que segueix apleguem les dades principals contingudes en els documents de l'Apèndix Documental. En la primera columna consta la data del document. En la segona columna posem el títol de l'obra de Ramon Llull. Els títols consten normalitzats. En el cas d'un títol dubtós, el posem entre claudàtors. El mateix fem amb les designacions genèriques o si sols disposem d'un «feneix lo primer colondell» d'una obra no identificada. En la segona columna posem el posseïdor de l'obra que consta en els instruments (inventaris, testaments, vendes, cessions, empenyoraments, comandes). Primer posem el cognom i tot seguit el nom. En el cas de les vídues, escrivim primer el cognom i nom del marit. En la tercera columna, posem la professió o ofici del posseïdor. No fem constar la domiciliació perquè la documentació és barcelonina, per tant o bé el posseïdor del llibre és ciutadà de Barcelona o habitant o domiciliat a Barcelona. Tanmateix aquest tret consta més endavant quan farem referència a cada un del titulars dels llibres i també a l'apèndix documental. En aquest indret farem constar la transmissió dels llibres, és a dir, els receptors del llibres en cas de testaments, vendes, cessions, empenyoraments i comandes. També, si els llibres varen ser venuts en pública subhasta i altres circumstàncies. En la quarta columna posem el número del document segons consta en l'apèndix documental i tot seguit, entre claudators, el número de l'ítem en què es descriu, això en el cas que en el document hi hagi més d'una obra o llibre.

<i>Data</i>	Obres de Ramon Llull autèntiques, apòcrifes, atribudes	Posseïdors	Professions i oficis	Doc.
1407/12/30	Liber de gentili et tribus sapientibus	Castanyer, Francesc	Canonge	01
1410/08/04	Llibre de filosofia d'amor	Busquets, Guillem	Mercader	02 [01]
1410/08/04	Taula general a totes ciències	Busquets, Guillem	Mercader	02 [02]
1412/07/01	Llibre de les bèsties	Moliner, Martí	Canonge, batxiller en decrets	03 [01]
1412/08/02	Lo pecat d'Adam	Fabrera, Antoni	Beneficiat, prevere	04 [02]
1412/08/02	Llibre dels àngels	Fabrera, Antoni	Beneficiat, prevere	04 [01]
1414/04/24	Liber principiorum medicinae, Dist. VI: De generatione et corruptione	Fonolleda, Francesc	Notari, escrivà del rei	05
1417/08/18	Liber apostrophe seu De articulis fidei	Ponç, Domènec	Canonge	06 [02]
1417/08/18	Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae	Ponç, Domènec	Canonge	06 [03]
1417/08/18	Doctrina pueril	Solà, Pere	Beneficiat, prevere	07
1419/10/24	Llibre d'oracions	Feu, Romeu de	Argenter	08 [01]
1419/10/24	Llibre dels articles de la fe	Feu, Romeu de	Argenter	08 [02]
1419/10/24	Llibre d'Evast i Blanquerna	Feu, Romeu de	Argenter	08 [03]
1419/10/24	Doctrina pueril	Feu, Romeu de	Argenter	08 [04]
1420/09/03	Arbre de ciència	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [01]
1420/09/03	Llibre d'Evast i Blanquerna	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [02]
1420/09/03	Llibre d'oracions i contemplacions de l'enteniment en Déu	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [03]
1420/09/03	Doctrina pueril	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [04]
1420/09/03	*Gran cosa és hom o De magnitudine et parvitate hominis	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [05]
1420/09/03	*Cobles sobre l'art de l'alquímia o Cantinela	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [06]
1420/09/03	Oracions de Ramon	Feu, Romeu de, vídua de	Argenter	09 [07]
1422/08/11	Liber proverbiorum o Proverbis de Ramon	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [01]
1422/08/11	Liber de ascensu et descensu intellectus	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [02]
1422/08/11	De conventia fidei et intellectus in obiecto	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [03]
1422/08/11	Liber de articulis fidei	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [04]
1422/08/11	{feneix lo primer colondell "suarum partium"}	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [05]

1422/08/11	Ars compendiosa inveniendi veritatem	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [06]
1422/08/11	[tractats de mestre Ramon Lull]	Sirvent, Francesc	Jurista	10 [07]
1423/11/25	Ars magna	Puig-cervari, Joan de	Batxiller en arts i medicina	11 [02]
1428/09/06	Doctrina pueril	Giner, Joan	Donzell	13 [01]
1428/09/06	Llibre de les meravelles o Fèlix	Giner, Joan	Donzell	13 [02]
1428/09/06	Tractat d'astronomia o Tractatus novus de astronomia	Giner, Joan	Donzell	13 [03, 06]
1428/09/06	Llibre contra Anticrist	Giner, Joan	Donzell	13 [04]
1428/09/06	Llibre de contemplació en Déu	Giner, Joan	Donzell	13 [05]
1429/06/01	Llibre de vicis i virtuts	Bonhom, Antoni	Mestre de sonar d'arpa	14 [01]
1429/06/01	Doctrina pueril	Bonhom, Antoni	Mestre de sonar d'arpa	14 [02]
1429/11/14	Llibre de les bèsties	Vidal, Nicolau	Beneficiat, prevere	15
1430/03/06	Taula general a totes ciències	Basset, Pere	Doctor en lleis	16 [01]
1430/03/06	Art general	Basset, Pere	Doctor en lleis	16 [02]
1430/07/08	*Liber de memoria o Art memorativa	Esplugues, Joan d'	Canonge, mestre en arts i medicina	17 [01]
1430/07/08	*Primus liber de consideratione quintae essentiae	Esplugues, Joan d'	Canonge, mestre en arts i medicina	17 [02]
1430/07/20	Liber de articulis fidei	Sirvent, Bartomeu	Jurista	18 [01]
1430/07/20	De praedestinatione et libero arbitrio	Sirvent, Bartomeu	Jurista	18 [02]
1432/12/31	Arbre de ciència	Gualbes, Ferrer Nicolau de	Mercader	19 [24]
1436/02/02	Doctrina pueril	Riembau, Joan	Cirurgià	20 [01, 02]
1436/11/15	Arbre de ciència	Rovira, Guillem	Beneficiat	21 [04]
1436/11/15	Llibre d'Evast i Blanquerna	Rovira, Guillem	Beneficiat	21 [05]
1436/11/27	Ars demonstrativa o Art demostrativa	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [01]
1436/11/27	Taula general a totes ciències	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [10]
1436/11/27	Tractat d'astronomia	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [11]
1436/11/27	Art compendiosa de medicina o Ars compendiosa medicinae	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [12]
1436/11/27	Doctrina puerilis	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [13]
1436/11/27	Apostrofe ad Summum Pontificem	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [14]
1436/11/27	Demonstratio per aequiparantiam	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [15]
1436/11/27	Liber de natura	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [16]

1436/11/27	Liber de civitate mundi	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [17]
1436/11/27	Principia philosophiae	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [18]
1436/11/27	Liber de prima et secunda intentione	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [19]
1436/11/27	Ars inventiva veritatis	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [02]
1436/11/27	Principia philosophiae	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [20]
1436/11/27	Doctrina compendiosa	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [21]
1436/11/27	Ars generalis ultima	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [22]
1436/11/27	Liber de Deo	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [23]
1436/11/27	Ars demonstrativa o Art demostrativa	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [24]
1436/11/27	Affatus o Liber de sexto sensu, llatrí	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [25]
	Lo sisèn seny, lo qual apelam affatus, romanç			
1436/11/27	Ars iuris	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [26]
1436/11/27	*Benedicta tu in mulieribus	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [27]
1436/11/27	Liber de anima	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [28]
1436/11/27	Tractat de l'art general	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [29]
1436/11/27	Logica nova	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [03, 44]
1436/11/27	Liber de ascensu et descensu	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [30, 43]
1436/11/27	Alfàbet de l'Art general	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [31]
1436/11/27	Llibre de Santa Maria	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [32]
1436/11/27	De vera creença e vera obediència	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [33]
1436/11/27	Ars generalis ultima	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [04]
1436/11/27	Ars compendiosa	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [05]
1436/11/27	Cahos	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [06]
1436/11/27	Liber de geometria nova et compendiosa	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [07]
1436/11/27	Lògica breu o Logica brevis	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [08]
1436/11/27	Liber de Sancta Maria	Rovira, Guillem	Beneficiat	22 [09]
1437/01/18	Doctrina pueril	Gircós, Pere	Mercader	23
1437/01/31	Llibre de vicis i virtuts	Palou, Guerau	Cavaller	24 [01]
1437/01/31	Llibre dels articles de la fe	Palou, Guerau	Cavaller	24 [02]
1437/01/31	Llibre de l'art de la cavalleria o Llibre de l'orde cavalleria	Palou, Guerau	Cavaller	24 [03]
1437/01/31	Llibre de consolació d'ermità	Palou, Guerau	Cavaller	24 [04]

1439/03/28	*Dialogo	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [07]
1439/03/28	[Proverbis]	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [15]
1439/03/28	Liber ad convincendum infideles	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [01]
1439/03/28	Consequències de filosofia	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [10]
1439/03/28	Principis de teologia o Liber principiorum theologiae	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [11, 20]
1439/03/28	Liber principiorum philosophiae o Començaments de filosofia	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [13]
1439/03/28	Liber de consequentiis theologiae	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [16]
1439/03/28	Taula general a totes ciències	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [17]
1439/03/28	De divina inventione	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [18]
1439/03/28	Lògica de Gatzell	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [19]
1439/03/28	Principis de teologia o Liber principiorum theologiae	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [18]
1439/03/28	Ars de loquutione angelorum	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [20]
1439/03/28	Liber de articulis fidei	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [02]
1439/03/28	De substantia et accidente o De venatione substantiae, accidentis et compositi	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [22]
1439/03/28	Liber de ascensu et descensu intellectus	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [23]
1439/03/28	Llibre de contemplació en Déu	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [24]
1439/03/28	Llibre de Santa Maria	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [25]
1439/03/28	Llibre de meravelles o Fèlix	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [26]
1439/03/28	Doctrina pueril	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [27]
1439/03/28	*Gran cosa és hom o De magnitudine et parvitate hominis	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [28]
1439/03/28	Filosofia de bona amor o Arbre de filosofia de amor	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [29]
1439/03/28	Llibre de Santa Maria	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [30]
1439/03/28	*Logica discipuli	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [31]
1439/03/28	Ars predicandi	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [03]
1439/03/28	Liber de articulis fidei	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [32]
1439/03/28	Compendium Artis demonstrativae	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [04]
1439/03/28	Llibre del gentil e dels tres savis o Liber de gentili et tribus sapientibus	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [05]

1439/03/28	Disputació de cinc savis o Disputatio de quinque sapientibus	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [06]
1439/03/28	Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis Sententiarum Petri Lombardi	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [07]
1439/03/28	Ars compendiosa inveniendi veritatem	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [08]
1439/03/28	Lectura super figuras Artis demonstrativae	Bols, Bartomeu	Prevere	25 [09]
1439/03/28	Llibre de intenció o Liber de prima et secunda intentione	Bols, Bartomeu	Prevere	25[14, 33]
1439/06/23	De sis mil proverbis	Frigola, Bernat	Beneficiat, prevere	26 [01]
1439/06/23	Llibre d'home	Frigola, Bernat	Beneficiat, prevere	26 [04]
1441/09/09	Liber de articulis fidei	Rovira, Joan	Beneficiat, prevere	27
1448/08/08	Doctrina pueril	Cases, Antoni	Mercader	28 [01]
1448/08/08	*Benedicta tu in mulieribus	Cases, Antoni	Mercader	28 [02]
1449/08/07	Liber pincipiorum medicinae: Distinctio VI De generatione et corruptione	Vinyamata, Francesc de	Beneficiat, prevere	29
1455/11/15	Doctrina pueril	Ribalta, Pere, vídua	Mercader	30
1457/07/04	*De vera creença e vera obediència	Navel, Aloit de	Mercader	31
1458/11/02	Libre de vicis e virtuts = Doctrina pueril: Dels X manaments	Terrassa, Pere	Mercader	32 [01]
1458/11/02	Doctrina pueril	Terrassa, Pere	Mercader	32 [02]
1461/02/09	Liber de anima o Llibre d'ànima racional	Garriga, Guillem	Balancer	33 [01, 03]
1461/02/09	Llibre d'home	Garriga, Guillem	Balancer	33 [02, 04]
1461/12/24	Llibre d'Evast i Blanquerna	Vall, Jaume	Mercader	34
1463/03/15	Llibre de articulis fidei o Tractatus compendiosus de articulis fidei	Mura, Antoni	Mercader	35 [01]
1464/04/27	Llibre de primera i segona intenció	Xarch, Antoni, vídua d'	Mercader	36
1466/03/29	Arbre de ciència	Català, Ramon	Canonge	37 [02]
1466/04/07	De substantia et accidente o De venatione substantiae, accidentis et compositi	Teixidor, Antoni	Beneficiat	38
1466/04/28	Llibre de Santa Maria	Llull, Pere	Mercader	39 [01]
1466/04/28	Llibre dels àngels	Llull, Pere	Mercader	39 [02]
1466/04/28	Llibre de Santa Maria	Llull, Pere	Mercader	39 [03]

1466/04/28	Segon volum de l'Arbre imperial	Llull, Pere	Mercader	39 [04]
1466/04/28	Cent noms de Déu	Llull, Pere	Mercader	39 [05]
1466/04/28	Arbre de ciència	Llull, Pere	Mercader	39 [06]
1474/07/23	Llibre de Santa Maria	Ribós, Guillem	Secretari de capità de galera	40
1476/06/11	Llibre de vicis i virtuts	Ros, Antoni	Mercader	41 [01, 03]
1477/04/15	Tabula generalis ad omnes scientias		[Bisbe de Catània]	42
1478/07/07	Art compendiosa de medicina o Ars compendiosa medicinae	Perpinyà, Ramon	Mestre en medicina	43 [01]
1485/11/17	Ars confessionis o Liber qui continet confessionem	Pagés, Joan	Doctor en lleis, cavaller, conseller rei	44
1485/12/02	Arbre de ciència	Labarola, Bartomeu	Mestre d'estampa	45
1492/07/30	Doctrina pueril	Pila, Jaume sa	Mercader	46 [01]
1492/07/30	Arbre de filosofia d'amor	Pila, Jaume sa	Mercader	46 [02]
1492/07/30	Llibre dels articles de la fe	Pila, Jaume sa	Mercader	46 [03]
1496/04/29	Arbre de ciència	Llull, Lluís	Doctor en decrets	47 [01]
1496/04/29	Llibre de Santa Maria	Llull, Lluís	Doctor en decrets	47 [02]
1496/04/29	Segon volum de l'Arbre imperial	Llull, Lluís	Doctor en decrets	47 [03]
1496/04/29	Llibre de Santa Maria	Llull, Lluís	Doctor en decrets	47 [04]
1496/04/29	Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis Sententiarum Petri Lombardi	Llull, Lluís	Doctor en decrets	47 [05]
1498/03/28	Arbre de ciència	Posa, Pere	Prevere, llibreter	48 [01]
1498/03/28	Art breu	Posa, Pere	Prevere, llibreter	48 [02]
1498/03/28	Lògica breu	Posa, Pere	Prevere, llibreter	48 [03]
1498/11/10	De vera crehença e vera obediència	Esbert, Joan	Paraire de draps llana	49
1499/04/15	Llibre de vicis e virtuts	Ferrer, Gabriel	Canonge de Santa Anna de Barcelona	50

Les obres de Ramon Llull

Posem tot seguit el llistat de les obres contingudes en els instruments de l'apèndix documental. Els títols consten normalitzats i van seguits del número del document i del número de l'ítem de l'obra, aquest entre claudàtors. Precedeix un asteric (*) quan l'obra és apòcrifa o atribuïa a Ramon Llull o és una obra de tema lul·lià. Aquest llistat mostra prou bé la presència, i per tant la difusió, de les obres de Ramón Llull en les biblioteques particulars o privades de la Barcelona del segle XV, la seva varietat i la seva importància.

- Affatus* en llatí i en romanç: 22 [25]
Alfabet de l'Art general: 22.31
Apostrofe ad Summum Pontificem o *Tractatus de articulis fidei*: 6 [2], 22 [14]
Arbre de ciència: 9 [1], 18 [24], 37 [2], 39 [6], 45, 47 [1], 48 [1]
Arbre de filosofia d'amor: 46 [2]
Ars compendiosa inveniendi veritatem: 10, [6], 22 [5], 25 [8]
Ars de loquutione angelorum: 25 [21]
Ars demonstrativa: 22 [1]
Ars generalis ultima: 22 [4, 22]
Ars inventiva veritatis: 22 [2]
Ars iuris: 22 [26]
Ars magna: 11 [2]
Ars praedicandi: 25 [3]
Art breu: 48 [2]
Art compendiosa de medicina: 22 [12], 43 [1]
Art demostrativa: 22 [24]
Art general: 16 [2]
- **Benedicta tu in mulieribus*: 22 [27], 28 [2]
- Cabos*: 22 [6]
Cent noms de Déu: 39 [5]
 **Cobles sobre l'art de l'alquímia* o *Cantinela*: 9 [6]
Compendium Artis demonstrativae: 25 [4]
Confessions o *Ars confessionis*: 44
Conseqüències de filosofia o *Començaments de filosofia*: 25 [11]
- De articulis fidei*: 18 [1]
De convenientia fidei et intellectus in obiecto: 10 [3]
De divina inventione: 25 [18]
De praedestinatione et libero arbitrio: 18 [2]
De quaestionibus sententiarum o *Disputatio eremitaie et Raymundi*: 25 [7], 47 [5]

- De sis mil proverbis*: 26 [1]
De substantia et accidente: 25 [22]
De venatione substantiae, accidentis et compositi: 38
 **De vera creença e vera obediència*: 22 [33], 31, 49
Demonstratio per aequiparantiam: 22 [15]
 *Dialogo: 25 [7]
Disputació de cinc savis: 25 [6]
Doctrina compendiosa o Lectura del dit general: 22 [21]
Doctrina pueril: 7, 8 [4], 9 [4], 13 [1], 14 [2], 20 [1, 2], 22 [13] (en llatí),
 23, 25 [27], 28 [1], 30, 33 [2], 46 [1]
- Filosofia de bona amor*: 25 [29]
- **Gran cosa és hom o De magnitudine et parvitate hominis*: 9 [5], 25 [28]
- Lectura super figuras Artis demonstrativae*: 25 [9]
Liber ad convincendum infideles: 25 [1]
Liber de anima: 22 [28]
Liber de articulis fidei: 10 [4], 25 [2, 32], 27, 35 [1]
Liber de ascensu et descensu: 10 [2], 22 [30, 43], 25 [23]
Liber de civitate mundi: 22 [17]
Liber de consequentiis theologiae: 25 [16]
Liber de Deo: 22 [23]
Liber de gentili et tribus sapientibus: 1, 25 [5]
Liber de geometria nova et compendiosa: 22 [7]
 **Liber de memoria o Art memorativa*: 17 [1]
Liber de natura: 22 [16]
Liber de prima et secunda intentione: 22 [19]
Liber principiorum medicinae, Dist. VI *De generatione et corruptione*: 5, 29
Liber principiorum philosophiae o Principis de filosofia: 25 [13]
Llibre contra Anticrist: 13 [5]
Llibre d'ànima racional o De anima: 33 [1, 3]
Llibre d'Evast i Blanquerna: 8 [3], 9 [2], 21 [5], 34
Llibre d'home: 26 [4], 33 [1, 4]
Llibre d'oracions i contemplacions de l'enteniment en Déu: 9 [3]
Llibre de consolació: 24 [4]
Llibre de contemplació en Déu o Lo contemplador: 13 [6], 25 [24]
Llibre de filosofia d'amor: 2 [1]
Llibre de l'art de cavalleria: 24 [3]
Llibre de les bèsties o De natura de les bèsties: 3 [1], 15
Llibre de les meravelles o Felix Boscatger o Fèlix: 13 [2], 25 [26]
Llibre de primera i segona intenció o De intenció o Lo primer i lo segon: 25 [14,
 33], 36

- Llibre de saber amar Déu* o *Llibre de oracions*: 8 [1]
Llibre de Santa Maria o *Llibre de nostra Dona*: 22 [9 en llatí, 32], 25 [25, 30], 39 [1, 3], 40, 47 [2, 4]
Llibre de astrologia o *Tractatus novus de astronomia*: 13 [4]
Llibre de vicis i virtuts: 14 [1], 24 [1], 41 [1, 3], 50; cf. també 32 [1]
Llibre dels àngels: 39 [2]
Llibre dels articles de la fe: 8 [2], 24 [2], 46 [3]
Lo pecat d'Adam: 4 [2]
Lògica breu o *Logica brevis*: 22 [8], 48 [3]
Lògica de Gatzell: 25 [19]
*Lògica del deixeble: 25 [31]
Lògica nova: 22 [3, 44]
- Oracions de Ramon*: 9 [7]
- *Primus liber de considerationes quintae essentiae*: 17 [2]
Principis de filosofia: 22 [18, 20]
Principis de Teologia: 25 [12, 20]
Proverbis de mestre Ramon Lull: 10 [1], 25 [15]
- Segon volum de l'Imperial* o *Segon volum de l'Arbre imperial*: 39 [4], 47 [3]
- Tabula generalis ad omnes scientias* o *Taula general a totes ciències*: 2 [2], 16 [1], 22 [10], 25 [17], 42
Taula d'astronomia: 22 [11]
Tractat de l'Art general: 22 [29]
Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae: 6 [3]

Propietaris i lectors

Qui posseïa obres de Ramon Llull? Com hom pot veure, clergues (16 doc.), nobles (2 doc.), juristes (5 doc.), mercaders (13 doc.), professionals de la medicina i cirurgia (3 doc.) i membres de professions com músic, paraire, argenter, balancer, mestre d'estampa, notari, secretari de galera, llibreter (8 doc.). Per tant, qualsevol de qualsevulla professió podia posseir obres de Ramon Llull. Aquest llistat, per raons òbvies, no representa la totalitat d'aquells barcelonins que tenien obres de Ramon Llull, però sí que ens mostra una tendència, en termes estadístics, que demostra la popularitat de Ramon Llull entre els barcelonins del segle XV i la presència d'obres seves a les llars de totes les classes socials; fins i tot en el vaixell d'un Vilamarí, que en aquells moments es devia dedicar al cors.

Clergues

Bartomeu Bols, prevere, beneficiat a l'església de Sant Miquel de Barcelona. Posseïa una bona biblioteca, de la qual, com es pot veure, les obres de Ramon Llull, posades totes plegades al final de l'inventari, n'eren una bona part. Va ésser un dels protectors de l'Escola de Ramon Llull de Barcelona. Els seus béns mobles i els llibres varen ser venuts en pública subhasta.¹⁷ Doc. 25:

Ars compendiosa inveniendi veritatem
Ars de loquutione angelorum
Ars praedicandi o *Liber de praedicatione*
Articles contemplatius o *Liber de Articulis fidei*
Compendi de la demostrativa o *Compendium Artis demonstrativae*
Conseqüències de filosofia o *Principia philosophiae* o *Començaments de filosofia*
De divina inventione
De quaestionibus Sententiarum
De substantia et accidente
 *Dialogo
Disputació de cinc savis o *Disputatio quinque hominum sapientium*
Doctrina pueril
Felix boscatger o *Llibre de meravelles*
Filosofia de bona amor o *Arbre de filosofia d'amor*
 *Gran cosa és hom
Lectura super figuras Artis demonstrativae
Liber de articulis fidei
Liber de ascensu et descensu intellectus
Liber de consequentiis theologiae
Llibre d'intenció o *Liber de prima intentione*
Llibre de Santa Maria
Llibre del gentil i dels tres savis o *Liber de gentili et tribus sapientibus*
Lo contemplador o *Llibre de contemplació en Déu*
Lògica de Gatzell
 **Lògica del deixeble* o *Logica discipuli*
Principis de teologia o *Liber principiorum theologiae*
Taula general a totes ciències
Tractatus ad infideles o *Liber ad convincendum infideles*

Francesc Castanyer, canonge de la Seu de Barcelona i ardiaca del Vallès. Posseïa una excel·lent biblioteca. Els seus llibres els reservà en vida per a la Seu de Barcelona. Van ser venuts en pública subsasta. Doc 1:

17. J. M. MADURELL, *La escuela de Ramón Llull de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos», VI (1962), 203-205.

Liber de gentili et tribus sapientibus

Guillem Ramon Català, canonge de la Seu de Barcelona i prior del monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona. L'*Arbre de ciència* de Ramon Llull i dos altres llibres varen ser venuts a Bernat Costa, mercader, ciutadà de Barcelona. Doc. 37:

De la ciència o Arbre de ciència

Joan d'Esplugues, canonge de la Seu de Barcelona, mestre en arts i medicina. Posseïa una excel·lent biblioteca. Alguns dels llibres de la seva biblioteca havien estat transcrits per ell.¹⁸ Doc. 17:

**Art memorativa o Liber de memoria*

**Primus liber de consideratione quintae essentiae*

Antoni Fabrera, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona: Doc. 4:

*Llibre dels àngels**Lo pecat d'Adam*

Gabriel Ferrer, canonge i precentor de l'església de Santa Anna de Barcelona. Gabriel Ferrer rep diversos objectes i una obra de Ramon Llull dels marmessors del testament de Pere Marquès, prevere i beneficiat a la dita església, al qual els havia lliurat en comanda. Doc. 50:

De vicis i virtuts o Llibre de virtuts i pecats

Bernat Frigola, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. En fer testament, va fer hereus universals Déu i l'Escola de Mestre Ramon Llull, de la qual havia estat estudiant, tenint com a mestre Antoni Sedacer.¹⁹ Va llegar les obres de Ramon Llull *De sis mil proverbis* a Pere Claris i *Llibre d'home* a Joan Claris, germans, estudiants a la dita escola. Doc. 26:

*De sis mil proverbis**Llibre d'home*

18. Cf. J. HERNANDO, *Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el segle XV. Documentació notarial*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 21 (2002), 269, 371, doc. 62.

19. Cf. J. M. MADURELL, *La escuela de Ramón Llull de Barcelona*, citat en n. 17, 195-197.

Martí Moliner, canonge i degà de la Seu de Barcelona. Batxiller en decrets. Els seus llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 3:

Llibre de les bèsties o De natura de les bèsties

Domènec Ponç, canonge i ardiaca major de la Seu de Barcelona. Els seus llibres varen ser venuts en pública subhasta. Doc 6:

Liber Apostrophe o De articulis fidei

Tractatus seu declaratio fidei catholicae o Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae

Pere Posa, prevere, llibreter i impressor.²⁰ Els llibreters de Barcelona Gaspar Mir i Antoni Vernet compren a Pere Posa el contingut de la seva llibreria i diverses eines per a imprimir, en la qual hi havia diverses peces d'obres de Ramon Llull. Doc. 48:

Arbre de ciència

Art breu

Lògica breu

Guillem Rovira, prevere, beneficiat. En fer testament, va llegar al seu nebot, Pere Rovira, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, les obres de Ramon Llull *Arbre de ciència* i *Llibre d'Evast i Blanquerna*. Posseïa una excel·lent biblioteca sobretot de llibres d'ensenyament de gramàtica i de lògica, alguns dels quals van ser venuts en pública subhasta. Doc. 21, 22:

Affatus o Liber de sexto sensu

Alfabet d'art general o Art demostrativa (dues peces)

Apostrofe ad Summum Pontificem

Arbre de ciència

Ars compendiosa

Ars compendiosa medicinae

Ars demonstrativa

Ars generalis ultima

Ars inventiva veritatis

Ars iuris

*Benedicta tu in mulieribus

Cabos

*De vera creença i vera obediència

20. De la seva producció es coneixen diverses obres de Ramon Llull: *Ars magna*, *Arbor scientiae*, *Apostrophe*.

Demonstratio per aequiparantiam
Doctrina pueril
Evast i Blanquerna
Introducció de lògica o Logica brevis
Lectura del dit general o Doctrina compendiosa
Liber de anima
Liber de ascensu et descensu
Liber de civitate mundi
Liber de Deo
Liber de geometria nova et compendiosa
Liber de natura
Liber de prima et secunda intentione
Llibre de nostra Dona (dues peces)
Logica nova
Principia philosophiae (dues peces)
Taula general a totes ciències
Tractat d'astronomia
Tractat de l'art general

Joan Rovira, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona. Va fer hereus universals dels seus béns Déu, la seva ànima i les pies causes. Els seus béns van ser venuts en pública subhasta. Doc. 27:

De articulis fidei

Pere Solà, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona. Els seus llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 7:

Doctrina pueril

Antoni Teixidor, clergue, beneficiat de la vila de Cervera, habitant a Barcelona. Antoni Teixidor posseïa sobretot llibres de gramàtica i de lògica. Els seus béns mobles i els llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 38:

De venatione substantiae, accidentis et compositi

Nicolau Vidal, prevere, beneficiat a l'església major de Santa Maria de la vila de Cervera, habitant a Barcelona: 15

Llibre de les bèsties

Francesc de Vinyamata, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. Va fer hereus universals dels seus béns les causes pies. Els seus béns van ser venuts en pública subhasta. Doc. 29:

De generatione et corruptione o *Liber principiorum medicinae, distinctio VI*

Nobles

Joan Giner, donzell, domiciliat a la ciutat de Barcelona. Doc. 13:

Doctrina pueril

Felix o *Llibre de les meravelles*

Llibre de astrologia o *Strologia* o *Tractatus novus de astronomia* (dues peces)

Llibre contra Anticrist

Llibre de contemplació en Déu

Guerau de Palou, cavaller, domiciliat a Barcelona. L'hereu universal va ser el seu fill Jaume. Doc. 24:

Llibre de vicis i virtuts o *Llibre de virtuts i pecats*

Llibre dels articles de la fe

Llibre de l'art de cavalleria

Llibre de consolació d'ermità

Juristes

Pere Bassat, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, conseller del rei i batlle general de Catalunya. Els seus béns van ser venuts en pública subhasta. Doc. 16:

Taula general de totes ciències

Art general

Lluís Llull, doctor en decrets, ciutadà de Barcelona: Doc.47:

Arbre de ciència

Segon volum de l'Arbre imperial

Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis Sententiarum Petri Lombardi

Llibre de Santa Maria (dues peces)

Joan Pagès, doctor en lleis, cavaller, conseller del rei. Va nomenar hereu universal el seu fill Francesc. Els seus llibres varen ser lliurats al llibreter de Barcelona Ramon Corró per a ser venuts. Doc. 44:

Confessions o *Ars confessionis*

Bartomeu Sirvent, jurista, ciutadà de Barcelona. Posseïa una excel·lent biblioteca. Doc. 18:

De articulis fidei, en català
De praedestinatione et libero arbitrio

Francesc Sirvent, jurista, ciutadà de Barcelona. Posseïa una excel·lent biblioteca especialment de llibres de dret. Els llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 10:

Proverbis de Ramon o Liber proverbiorum
Liber de ascensu et descensu intellectus
De convenientia fidei et intellectus in obiecto
Liber de articulis fidei
Ars compendiosa inveniendi veritatem
 Diverses obres de Ramon Llull sense especificar

Mercaders

Guillem Busquets, mercader, ciutadà de Barcelona. En haver mort sens testar, va ser dictada sentència arbitral sobre la divisió dels béns entre els seus fills. Doc 2:

Libre de filosofia d'amor, en romanç
Taula general de totes ciències

Antoni Cases, mercader, ciutadà de Barcelona. Posseïa una bona biblioteca. Doc. 28:

Doctrina pueril
 **Benedicta tu in mulieribus*

Pere Gircós, mercader, ciutadà de Barcelona. L'hereu universal va ser el seu fill Pere Joan Gircós. Doc. 23:

Doctrina pueril

Ferrer Nicolau de Gualbes, mercader, ciutadà de Barcelona. L'*Arbre de ciència* va ser lliurat en garantia del pagament de la renda d'un censal mort venut a Bernat Miquel, ciutadà de Barcelona. Doc. 19:

Arbre de ciència

Pere Llull, mercader, ciutadà de Barcelona. Doc. 39:

Llibre de Santa Maria (dues peces)
Llibre dels àngels
Segon volum de l'Arbre Imperial
Cent noms de Déu
Arbre de ciència

Antoni de Mura, mercader, ciutadà de Barcelona. Les seves filles Eufrasina, Susanna i Violant varen ser les hereves universals en morir ell sense testar. Els seus béns mobles, però, i també els llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 35:

De articulis fidei o Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae

Aloït de Navel, mercader, ciutadà de Barcelona. Posseïa un bona biblioteca, formada sobretot per llibres en llengua catalana. Doc. 31:

*De vera creença i vera obediència

Jaume ça Pila, mercader, ciutadà de Barcelona, posseïa un bona biblioteca. Doc. 46:

Doctrina pueril
Arbre de filosofia d'amor
Llibre dels articles de la fe

Joana, vídua de Pere Ribalta, mercader, ciutadà de Barcelona. L'hereu universal va ser Arnau Esquerit, ciutadà de Barcelona. Doc. 30:

Doctrina pueril

Antoni Ros, mercader, ciutadà de Barcelona. Els germans Joan Ros, ciutadà de Barcelona, i Elionor, muller de Guerau de Vallseca, ciutadà de Barcelona, van ser els hereus universals. Els béns mobles i els llibres d'Antoni Ros van ser venuts en pública subhasta. Doc. 41:

Llibre de vicis i virtuts

Pere Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona. Els seus béns i també els llibres els tenia la seva muller Beatriu pel seu dot, esponsalici i altres drets. Doc. 32:

Doctrina pueril
Llibre de vicis i virtuts o la part Dels X manaments de Doctrina pueril

Jaume de Vall, mercader, ciutadà de Barcelona. Diversos béns mobles i el *Llibre d'Evast i Blanquerna* de Ramon Llull van ser la garantia d'un violari venut a Jaume Genís de Vallseca, ciutadà de Barcelona. Doc. 34:

Llibre d'Evast i Blanquerna

Angelina, vídua d'Antoni Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona. Eulàlia, muller d'Antoni Poal, mercader, ciutadà de Barcelona, i Jaume Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona, fills d'Angelina, van ser els hereus universals. Doc. 36:

Llibre de primera i segona intenció

Metges i cirurgians

Ramon Perpinyà, mestre en medicina, ciutadà de Barcelona. Els seus béns mobles i també els llibres varen ser venuts en pública subhasta. Doc. 43:

Art compendiosa de la medicina

Joan de Puig-cervarí, alias de Cervelló, batxiller en arts i medicina, ciutadà de Barcelona. En fer testament, va llegar l'*Ars magna* de Ramon Llull a Francesc de Pi, estudiant d'arts, pel servei fet durant la seva malaltia. Doc. 11:

Ars magna

Joan Riembau, cirurgià, ciutadà de Barcelona. Els seus béns van ser venuts en pública subhasta: 20

Doctrina pueril

Altres professionals

Antoni Bonhom, mestre de sonar d'arpa, ciutadà de Barcelona. En haver de deixar la ciutat de Barcelona, lliurà els seus béns en comanda a Antoni Masseu, mestre de sonar guitarra. Doc. 14:

Llibre de vicis i virtuts
Doctrina pueril

Joan Esbert, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona. Els seus béns mobles i els llibres van ser venuts en pública subhasta. Doc. 49:

*De vera creença i vera obediència

Romeu des Feu, argenter, ciutadà de Barcelona. La seva muller Clara va ser designada hereva universal. Doc. 8:

Llibre de saber amar Déu o Doctrina de amar Déu

Llibre dels articles de la fe

Llibre d'Evast i Blanquerna

Doctrina pueril

Clara, vídua de Romeu des Feu, argenter, ciutadà de Barcelona. Va ser hereva universal dels béns del seu marit. Doc. 9:

Arbre de ciència

Llibre d'Evast i Blanquerna

Llibre d'oracions i contemplacions de l'enteniment en Déu

Doctrina pueril

*De magnitudine et parvitate hominis o Gran cosa és home

*Cobles sobre l'art d'alquímia o Cantinela

Oracions de Ramon

Francesc Fonolleda, notari i escrivà del rei, ciutadà de Barcelona. L'hereu universal va ser el seu fill Arnau. Doc. 5:

De generatione et corruptione o Liber principiorum medicinae, distinctio VI

Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona. L'hereu universal va ser el seu fill Rafael. Els llibres i altres béns mobles van ser venuts en pública subhasta. Doc. 33:

Llibre d'ànima racional

Llibre d'home

Bartomeu Labarola, mestre d'estampa, ciutadà de Barcelona, lliurà al seu soci en l'estampació de llibres Gabriel Cardona, prevere, l'*Arbre de ciència* de Ramon Llull. Doc. 45:

Arbre de ciència, estampa

Guillem Rabós, secretari de Joan de Vilamarí, capità de galeres, de Barcelona. En haver mort en la galera del capità, del qual era secretari, la seva germana Angelina i el marit d'aquesta Joan de Colunya reberen una caixa amb els béns de Guillem Rabós, entre els quals hi havia una obra de Ramon Llull. Doc. 40:

*Llibre de Santa Maria**Altres informacions*

El mig centenar de documents ací publicats ofereixen moltes d'altres notícies, en l'anàlisi de les quals no ens podem aturar, encara que es tracti de temàtica tan suggestiva com la de l'Escola Lul·liana de Barcelona, perquè aquestes pàgines resultarien molt més extenses.

Ens limitem, doncs, a assenyalar un parell de detalls: són almenys quatre els documents que esmenten el cèlebre romanç lul·lià *Llibre d'Evast e Aloma e Blanquerna* (núms. 8, 9, 21 i 34), en tots sense excepció, el nom del protagonista principal, és sempre ,Blanquerna', amb la ,n' entre la ,a' i la ,q', detall que confirma la tesi exposada ja fa anys en aquestes pàgines, la de la inexistència d'altra tradició catalana del dit nom que no sigui ,Blanquerna'.

El text de la cinquantena dels nostres documents és en un percentatge molt alt, escrit en llengua llatina, essent escrit en català el percentatge restant. I les frases o paràgrafs catalans donen la qualque agradable sorpresa d'enriquir el coneixement de la llengua amb mots no registrats en el *Diccionari Català, Valencià, Balear*; dues mostres: el doc. núm. 40 (del 1474) parla d'«un *payer curt vell»: què és ,payer'? Certament no és un ,paller', sinó, sembla, un estri, però quin? Dos documents més enllà, núm. 42 (del 1477), compareixen «dos cofres, la hu *botellat, l'altre llis»; la superfície d'aquella caixa no era llisa, però com era? També trobem el cas d'ús anterior al documentat en el dit diccionari, com el de la «carapussa de fusó» en l'esmentat doc. 40, del 1474, paraula documentada en un inventari del 1523; tot d'un tret, la paraula ha envellit cinquanta anys. No he fet un repàs exhaustiu d'altres casos possibles.

Post-scriptum

Les informacions que les pàgines anteriors sintetitzen i les següents documenten sobre obres lul·lianes presents a Barcelona durant el segle XV, representen una aportació d'innegable importància, no sols en elles mateixes, ans també perquè, sumades a aportacions d'altres procedències, poden permetre d'arribar a reconstruccions més completes de moments del passat, no sols lul·lià, ans encara més generalment cultural, de Barcelona, dels Països Catalans, o d'on sigui, perquè aquells primers decennis del segle XV foren un moment (potser ,el moment més') expansiu del lul·lisme barceloní de l'Escola Lul·liana de Barcelona.

L'anterior consideració ha estat suscitada per la lectura d'algun dels estudis aplegats en el volum *Ramon Llull und Nikolaus von Kues: eine Begegnung im Zeichen der Toleranz*, Turnhout, Brepols 2005, on, per posar un exemple, les

innovadores pàgines de Gabriella POMARO, «*Licet ipse fuerit, qui fecit omnia*»: *il Cusano i gli autografi lulliani* (175-204), en esbrinar els corriols, pels quals arribaren al compilador de l'actual Vat., Ottob. lat. 205, els trenta-cinc texts escrits durant l'estada de Ramon Llull a Sicília, es refereixen a la possibilitat, potser no gaire convincent, que el dit volum hagués estat estructurat i escrit a Barcelona, però en canvi afirmen amb certesa que hi haurien estat copiats els manuscrits següents:

Codex latinus Monacensis 10517: [*Opera Messanensia XXV; Opera Tunici-
na II*];

Codex latinus Monacensis 10521: *Ars magna praedicationis*;

Codex latinus Monacensis 10524: *Lectura super aurem inventivam et tabulam
generalem*;

Codex latinus Monacensis 10528: *Ars universalis; Liber de intellectu*;

Codex latinus Monacensis 10539: *Ars demonstrativa*;

Codex latinus Monacensis 10543: *De quadratura et triangulatura circuli* i
l'anònim *Utrum veritates fidei catholicae sint per viam rationis inquirendae*;

Codex Cusanus 82: *Lectura super artem inventivam et tabulam generalem*;

Palma, Biblioteca Pública 1041: *Tabula generalis, Ars compendiosa, Lectura
artis generalis* (196-197).

Afegim-hi els títols lul·lians que Joan Bolons se n'hauria endut a Pàdua, a casa del bisbe Fantini Dandolo amb l'actual Codex Cusanus 82 (195 i 197), i d'altres possibles volums lul·lians, ja perduts o encara existents en biblioteques, gran o menudes, esparses pel món, dels quals sigui demostrable la procedència barcelonesa els primers decennis del XV, i tindrem una idea mínimament aproximada d'allò que representava l'interès barceloní envers Llull en aquells primers decennis del segle XV.

DOCUMENTS²¹

1

1407, desembre, 30. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Francesc Castanyer, ardiaca del Vallès, canonge de la Seu de Barcelona, aquest posseïa entre d'altres llibres reservats en vida a la dita Seu de Barcelona i que, en morir, es trobaven dipositats a la sagristia de la mateixa, el Liber de gentili et tribus sapientibus de Ramon Llull.

ACB, *Marmessoria de la Caritat*. Francesc Castanyer, 1408, fols. 1r, 10v.

Die veneris, intitulata XXX^a mensis decembris, habuit exordium presens inventarium.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter doli maculam evitandam omnemque materiam suspicionis tollendam, manumissores et ultimarum voluntatum executores de bonis que ad eorum manus deveniunt, inventarium conficere valeant et teneantur, adeo ut^a ipsorum indemnitati tutius valeat provideri, idcirco nos Ferrarius de Podiolo et Iacobus de Casis, canonici, Fernandus Pinosa, presbiter, beneficiatus in Sede Barchinone, et Petrus Castanyerii, manumissores et executores testamenti seu ultime voluntatis honorabilis Francisci Castanyerii, quondam, archidiaconi Vallensis et canonici in eadem Sede, de qua manumissoria constat per testamentum ipsius, quod fecit et ordinavit in posse mei Gabrielis Canyelles, auctoritate regia notarii publici Barchinone [..]^b, cum hoc venerabili signo cru+cis de bonis dicti^c honorabilis Francisci Castanyerii, prout inferius subiungitur, incepimus facere inventarium.

Primo, atrobam ...

Item, altre libre ab cuberta de pregamí, scrit en pregamí, qui poden ésser dos cisterns, qui és intitulat *Liber de gentili et tribus sapientibus*.

a. *Segueix ratllat eorum* – b. *Indiquem amb [..] un espai en blanc en el ms per a la data* – c. *Segueix ratllat Petri*.

21. En l'edició dels documents hem seguit la metodologia observada en el nostre, i ja citat en nota n. 13, *Del llibre manuscrit al llibre imprès*, 284-285. La datació que encapçala cada document és la primera que consta en cada anotació notarial. Pel que fa als inventaris, aquests podien fer-se al llarg de diversos dies. En aquest cas, la data que posem és la de l'inici de la confecció de l'inventari.

2

1410, agost, 4. Barcelona

Inventari dels béns de Guillem Busquets, ciutadà de Barcelona, a instància de Manuel Rajadell. En haver mort sense testar, va ser dictada sentència arbitral sobre la divisió dels béns entre els fills legítims i naturals de Guillem Busquets: Ponç de Busquets, canonge de la Seu de Barcelona, Guillem de Busquets i Francesc de Busquets, ciutadans de Barcelona, i Blanquina, vídua d'Antoni Terré, ciutadà de Barcelona. Guillem Busquets posseïa, entre d'altres llibres, Llibre de filosofia d'amor i Taula general de totes ciències de Ramon Llull.

ACB, Gabriel de Canyelles, *Plec d'inventaris i encants* 1410-1419, Plec 1, fol. 1r-24r.

Die lune, quarta die augusti, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o decimo, fuit factum sequens inventarium [de hereditate et bonis venerabilis Guillermi de Busquets, quondam, civis Barchinone, dividenda inter filios legitimos et naturales: Ponç de Busquets, canonge, Guillem de Busquets, Francesc de Busquets, ciutadans de Barchinona, Blanquina, muller de l'honorat n'Antoni Terré, ciutadà de la dita ciutat]^a ad instantiam honorabilis Emanuelis de Rajadello et habuit exordium die predicta. ...

[1] Item més, I libre scrit en paper ab letra grossa apellat *Libre de philosophia*, en romans, ab posts cubertas de cuyr vermell pelós, ab V bolletas a cada post. Qui comença: «En lo nom del qual». E feneix: «no pot pus viure».²² ...

[2] Item més, I altre libre scrit en pergamins a corondells apellat *Taula general de totes scièncias*, ab posts menys de gaffets. E comença en la letra vermella: «Déus bo^p en virtut». E comença lo libre en letra negra: «Ço perquè aquesta taula és general». E feneix: «a honor de nostre senyor Jhesuchrist e de la Verge nostra Dona amen». ...

a. «De hereditate et bonis ... ciutadà de la dita ciutat» *escrit al marge inferior* – b. *Segueix ratllat illos.*

3

1412, juliol, 1. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Martí Moliner, batxiller en decrets, canonge i degà de la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres el Llibre de les bèsties de Ramon Llull.

ACB, Gabriel de Canyelles, *Plec d'inventaris i encants* 1410-1419, Plec 7, fol. 1r-34r: 1r, 14r.

Inventarium factum de hereditate et bonis que fuerunt venerabilis Martini Molinerii, quondam, canonici et decani Ecclesie Barchinone.

22. És, doncs, l'obra de Ramon Llull *Libre de philosophia d'amor*.

Noverint universi quod nos Guillelmus Carbonelli, sacrista, et Petrus Guillelmus Jaffredi, precentor, canonici Ecclesie Barchinone, manumissores et executores una et insolidum cum aliis a civitate Barchinone pro nunc absentibus, testamenti seu ultime voluntatis venerabilis Martini Molinerii, quondam, bacallarii in decretis, canonici et decani dicte Ecclesie, prout de dicta manumissoria constat per testamentum eiusdem venerabilis Martini Molinerii, quondam, quod fecit et ordinavit in posse Gabrielis Canyelles, notarii publici Barchinone infrascripti, XX^a die iunii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o XII°, presenti et infrascripto, nomine manumissorio antedicto, ob doli maculam evitandam et omnis fraudis suspicionis tollendam et alias ut valeamus beneficiis illis quibus facientibus inventarium sunt concessa (sic), de bonis omnibus que invenimus seu invenire potuimus et que essent de dicta manumissoria seu ad ipsam quomodolibet pertinerent, presens inventarium cum hoc venerabili signo *cru+cis* facere procuravimus in modum sequentem. Quod quidem habuit exordium prima die iulii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o XII°.

Primo, atrobam en la entrada de l'alberch on lo dit defunt habitave, qui és davant lo portal maior de la Seu ...

Item, altra libre scrit en paper intitulat [1] *De natura de les bèsties*, e [2] *De casos de confessió segons mestre Ramon de Perefort* (sic). Comença en lo segon full «Cant aquestes».²³ E feneix in penultimo folio «redimat». Són les cubertes engrutades. ...

Actum, perfectum et firmatum fuit presens inventarium per dictos venerabiles manumissores die veneris, VIII^a die iulii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o duodecimo, presentibus testibus Michaelae de Canalibus, presbitero, Iacobo Rigual, Petro Iohanne, Michaelae de Cererals, clericis, et Iohanne Barcebre, scriptore Barchinone.

4

1412, agost, 2. Barcelona

Segons l'inventari dels béns d'Antoni Fabrer, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, el Llibre dels àngels i Lo pecat d'Adam de Ramon Llull.

ACB, Julià Roure, *Plec d'inventaris i encants* 1401-1419, s.n.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter^a doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam inventarii beneficio sit provisum et manumissores ac alii omnes qui bona regere incipiunt aliena inventarium de eisdem facere teneantur iuxta legitimas sanctiones, idcirco ego Franciscus^b Fabrer, parrochie Sancti Genesis de Amigdalò, frater ac manumissor^c et executor testamenti seu ultime voluntatis discreti Anthonii Fabrer, quondam, presbiteri, beneficiati in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone, volens uti et gaudere beneficio inventa-

23. L'incipit: «Can aquestes», pot assimilar-se a l'incipit del llibre VII del *Llibre de les meravelles*: «Aprés aquestes». Cf. *Llibre de les meravelles*. Col. (Els Nostres Clàssics, núm. 46-47), 87.

rium facientibus a iure concesso et ne bona ac iura dicti defuncti deperiri valeant vel occultari aut negligentia deperiri, cum hoc sig+no crucis hic imposito seu impresso presens inventarium seu reportorium de bonis et iuribus que in hereditate dicti defuncti invenire potui, in modum qui sequitur facere procuravi. Quod quidem inventarium cepit exordium die martis, secunda augusti, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o duodecimo.

Primo, atrobe en les cases, les quals lo dit defunt tenia a loguer de l'honrat En Pere de Gualbes, ciutadà de Barchinona, scituades en lo loch appellat La Vilanova, de la dita ciutat, on lo dit defunct habitava dementre que vivia, les robes següents: ...

[1] Item, un libre ab cubertas de pergamí, scrit en paper, perlant del poder dels àngels bons e mals,²⁴ de poca valor. ...

[2] Item, un libre ab cubertes de pergamí scrit en paper qui parla del pecat que Adam comès contra Déu, de poca valor.²⁵ ...

a. propter manca al ms – b. Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma – b. Segueix ratllat discreti Anth.

5

1414, abril, 24. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Francesc Fonolleda, notari i escrivà del rei, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa en morir, entre d'altres llibres, el Liber de generatione et corruptione, és a dir la Distinctio VI del Liber principiorum medicinae de Ramon Llull.

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1410-1419*, fols. 1r-16r: 8v.

Habuit exordium^a presens inventarium die lune XXIII^a die aprilis, anno M^o CCCC^o XIII°. Die mercurii, XXIII^a madii, anno M^o CCCC^o XIII°, domina Nicholaua, uxor Francisci Fonolleda, defuncti, ut usufructuaria et ut tenens et possidens bona sui viri, et Arnaldus, filius dicti defuncti, proprietarius et heres, firmarunt huiusmodi inventarium et cetera.

Primo igitur invenimus in hereditate et bonis dicti quondam discreti Francisci Fonolleda, notarii scriptorisque domini regis et civis Barchinone, totum ipsum hospitium/

Item, I altre libre petit scrit en pergamins ab ses posts cubertes de aluda blanca qui comença: «*Liber generationis. Quoniam omnis ars*».²⁶ E és de poca valor. ...

a. Al marge esquerre Nicholaua uxor, Arnaldus filius.

24. Es tracta del *Llibre dels àngels*.

25. *Lo pecat d'Adam*.

26. La part de l'incipit: «*Quoniam omnis ars*», correspon a l'incipit del pròleg al llibre de Ramon Llull *Liber principiorum medicinae*. La part de l'incipit: «*Liber generationis*» correspon a

1417, agost, 18. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Domènec Ponç, canonge i ardiaca major de la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, el Liber Apostrophe o De articulis fidei i el Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae de Ramon Llull, que varen ser venuts en encant públic. (Domènec Ponç, canonge i ardiaca major de la Seu de Barcelona, habitant de l'edifici propi d'aquesta ciutat, havia viscut a Avinyó o en llocs on era enviat pels papes en missions de confiança; una primera informació es troba en Vicente BELTRÁN DE HEREDIA, *Domingo Pons (1330-1417), fundador del Colegio de la Asunción en Lérida*, dins «Hispania Sacra», IX (1956), 281-318).

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1410-1419*, plec 4, 36 fols.: 1r, 2r, 3r-v, 5r, 13r, 28r-v.

Inventarium factum de bonis honorabilis Dominici Poncii, quondam, canonici^a et archidiaconi maioris Ecclesie Barchinone, et encantus de eisdem bonis factus.

Die mercurii, XVIII^a die augusti, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XVII° b habuit exordium sequens inventarium factum de bonis honorabilis Dominici Poncii, quondam, archidiaconi maioris in Ecclesia Barchinone.

Primo, un coffre enlaunat ... Item, un altre coffre semblant dels prop dits tres on eren^c los llibres següents:

[1] Item, I libre^d de pregamí, on ha diverses obras, ço és, Summa fratris Raymundi de Penafort. [2] Item, Tractatus de articulis fidey.²⁷ E alguns altres tractats. E és de forma de diornal. ...

[3] Item, I libre scrit en paper ab cubertas de cuyr vermell engrutades ab III^s tan-cadors^e. E comença la rúbrica: «Incipit *Tractatus seu declaratio fidei catholicae*». E en lo negre: «Primum capitulum», et cetera. Et finit: «Explicit iste tractatus».²⁸

Die iovis, XIX^a die augusti, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XVII°, in domo dicti deffuncti^f habuit exordium presens encantus factus per [...] Formiguera et [...] Fullerachs, curritores publicos et iuratos civitatis Barchinone, in domo dicti defuncti.

...

[4] Item, I libre gros scrit en paper, cubert de cuyr vermell engrutat, e segons la rúbrica^h «Incipit *Tractatus fidei catholice*». E lo negre «Primum capitulum»ⁱ. E fina: «Explicit iste tractatus». A-n micer Francesch dez Pla: II ll., XV ss., VII. ...

[5] Item, I libret petit ab cuberta petita de li, intitulat *Summa magistri Raymundi de Penafort* e altres tractats, an forma de diornal. A-n Barthomeu Ponç: I ll., XIII ss., III. ...

---

la distinció VI del mateix llibre. Pensem que el llibre de l'inventari correspondria a aquesta part del *Liber principiorum medicinae*, però començaria amb el pròleg de tot el llibre per tal de situar bé la part transcrita.

27. És el *Liber Apostrophe seu De articulis fidei*.

28. El final: «Explicit iste tractatus», és el mateix que el de *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae* de Ramon Llull.

a. *Segueix ratllat* E – b. *Segueix ratllat* fuit factum seq – c. *Segueix ratllat* les coses següents – d. *Segueix ratllat* al – e. *Segueix ratllat* appellat tra – f. *Segueix ratllat* fuit – g. *Manquen al ms els prenomes dels corredors* – h. *Segueix ratllat* diu – i *Segueix ratllat* liber in quo sunt multa bona.

7

1418, abril, 22. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Pere Solà, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, la Doctrina pueril de Ramon Llull, que va ser venut en pública subhasta per 9 sous.

ACB, Julià Roure, *Plec d'inventaris i encants* 1401-1419, Plec 2, s.n.

Die mercurii, XXII^a aprilis, anno a nativitate Domini M CCCC^o XVIII°.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam inventarii beneficio sit provisum et manumissores necnon alii omnes qui bene regere incipiunt aliena inventarium de eisdem facere teneantur iuxta legitimas sanctiones, idcirco nos Iacobus^a de Vallesicca, civis, et Anthonius^b Fusterii, presbiter, beneficiatus in ecclesia Sedis Barchinone, manumissores et executores testamenti seu ultime voluntatis discreti Petri Solani, quondam, beneficiati in dicta ecclesia^c, quod fecit et ordinavit in posse Iuliani dez Roure, notarii infrascripti, XVII^a die aprilis proxime lapsi, pro conservatione bonorum et iurium hereditatis dicti defuncti presens inventarium seu reportorium de bonis et iuribus que in dicta hereditate invenire potuimus in modum infrascriptum cum hoc venerabili signo $\text{cru} + \text{cis}$ hic aposito seu impresso facere procuravimus. Quod quidem inventarium cepit exordium vicesima secunda die aprilis proxime lapsi, qua die corpus dicti defuncti fuit traditum ecclesiastice sepulture.

Primo, en la cambra hon lo dit defunct jahia^d, en lo alberch de mi dit Jacme de Vallsecha, situat prop la sgleya de Sent Just de Barchinona, les coses següents: ...

Encantus factus de bonis^e que fuerunt discreti Petri Solani, quondam: ...

Item, un libre de forma maior, scrit en paper, ab cubertes engrutades cubertes de cuyro blanch, lo qual comensa en letra vermella: «Déus honrat gloriós senyor nostre»²⁹ et cetera, a-n Vicens Panyella: - ll, VIII° ss. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Id.* – c. In dicta ecclesia *interlineat* – d. *Segueix ratllat* les coses següents – e. *Segueix ratllat* et iuribus.

29. L'incipit «Déus honrat gloriós senyor nostre», és el del llibre *Doctrina pueril* de Ramon Llull.

1419, octubre, 24. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Romeu des Feu, argenter, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Libre de saber amar Déu o Doctrina de amar Déu, Llibre dels articles de la fe, Llibre d'E-vast i Blanquerna i Doctrina pueril.

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants* 1420-1429, fols. 1r-66v: 1r, 6v, 12v.

Inventarium factum de bonis Romei de Feudo, quondam, argenterii.

Die martis, XXIII^a mensis octobris, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XIX°, fuit inceptum inventarium de bonis honorati Romei de Feudo, argenterius (sic), civis Barchinone.

Die martis, XXIII^a die octobris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o decimo nono, domina Clara, uxor Romei de Feudo, quondam, argenterii, civis Barchinone, attendens, ut dixit, dictum Romeum, virum suum, instituisse ipsam Claram sibi heredem universalem, et ipsa domina deliberaverit adire ipsam hereditatem cum protestationibus sequentibus: ideo protestata fuit quod inventarium infrascriptum nec huiusmodi adicio nullatenus sibi preiudicet in dote, augmento^a et aliis iuribus que habet in et super bona dicti quondam viri sui, que possit petere et habere hereditatem contra quoscumque aliquos creditores dicti viri sui^b defendere et tueri^c; item, quod non teneatur ad quevis onera ipsius hereditatis nisi vires eiusdem^d et cum et sub dictis protestationibus et aliis omnibus quibus de iure aut alias se iuvare valeat; inceptit infrascriptum inventarium et cum beneficio eiusdem adiit eandem, petens et requirens sibi inde fieri et tradi unum et plura publica instrumenta.

Testes: Bernardus de Curtibus et Genesis Oliverii, scriptores Barchinone.

[1] Item, un libre de pergami ab cubertes vermelles, qui s'apella *Libre de saber amar Déu*.³⁰ ...

[2] Item, I altre libre de paper ab cubertes de pergami, appellat *Dels articles de la fe*. ...

Item, trobam en la dita recambre:

[3] Primerament I libre de *Blanquernes* ab les cubertes verdes e ab boletes, tot de paper. ...

[4] Item, I altre libre de paper, ab cubertes verdes, *De doctrinal pueril*^e, e ab boletes de leutó. ...

a. augmento *interlineat* – b. *Segueix ratllat* petere et habere – c. *Segueix ratllat* hc – d. *Segueix ratllat* se – e. pueril, *al ms* pueril.

30. És a dir, *Llibre d'oracions* o *Doctrina d'amar Déu*.

1420, setembre, 3. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns de Clara, vídua i hereva universal de Romeu des Feu, argenter, ciutadà de Barcelona, aquesta posseïa, en morir, entre d'altres llibres, diverses obres de Ramon Llull: dos exemplars de l'Arbre de ciència, Llibre d'Evast i Blanquerna, Llibre d'oracions i contemplacions de l'enteniment en Déu, Doctrina pueril, De magnitudine et parvitate hominis o Gran cosa és home, Cobles sobre l'art d'alquímia o Cantinela i Oracions de Ramon.*³¹ ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1410-1419*, fols. 5v, 8v, 12v, 17v.

Die martis, III^a mensis septembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o vicesimo.

Domina [...] attendens, ut dixit, dictam dominam Claram, matrem suam, instruisse ipsas filias sibi heredes universales. Et ipsas dominas^b deliberaverunt adire ipsam hereditatem cum protestationibus sequentibus, ideo protestate fuerunt quod inventarium infrascriptum nec huiusmodi adicio nullatenus eis preiudicet in dote, augmento^d et aliis iuribus que habent^c in et super bonis dicte quondam matris sue que possint^d petere et habere et hereditatem contra quoscumque alios creditores dicte matris^e sue defendere et tueri; item quod non teneantur ad quevis onera ipsius hereditatis nisi iuxta vires eiusdem, et cum et sub dictis protestationibus et aliis omnibus. ...

[1] Item, un libre cubert^f de vermell *De la sciència de mestre Ramon Llull*.³² ...

[2] Item, un altre libre ab cubertes verdes appellat *Blanquerna*.³³ ...

[3] Item, un altre libre ab cubertes verdes^g de pregamí qui comense: «Per ço fem aquest libre de oracions».³⁴ E fenex: «on ha pler qui es infinit amen». ...

[4] Item, un altre libre ab cubertes verdes ab X pletons, appellat *Doctrina pueril*.³⁵

...

[5] Item, VI cuerns de pregamí, ligats ab une carte, entre grans e pochos, qui trachten de gran cose és hom.³⁶ ...

[6] Item, un altre libre de alquímia metrificat en romanç de paper.³⁷

...

31. Aquest instrument es troba en J. M. MADURELL, *Miscelánea Luliana*, dins «Estudios Lulianos», XII (1968), 68. Però hi manquen les obres: *Llibre de oracions i contemplacions de l'enteniment en Déu*, *De magnitudine et parvitate hominis* o *Gran cosa és home*, *Cobles sobre l'art d'alquímia* i *Oracions de mestre Ramon Llull*.

32. *Arbre de ciència*.

33. *Llibre d'Evast e Blanquerna*.

34. Compareu l'incipit del llibre de nostre instrument: «Per ço fem aquest libre de oracions» amb el de l'obra de Llull: «Per ço un hominitxol peccador en la vostra benedició confiant fa aquest libre qui és appellat Libre de oracions». L'obra és, doncs, el *Llibre de oracions e contemplacions de l'enteniment en Déu*.

35. *Doctrina pueril*.

36. En realitat 'gran cosa és hom', no és un títol d'una obra de Ramon Llull, és tan sols un indicatiu del contingut d'una obra d'escola lul·liana: *De magnitudine et parvitate hominis*.

37. És l'obra espúria atribuïda a Ramon Llull *Cobles sobre l'art de l'alquímia* o *Cantinela*.

[7] Item, un librot de *Oracions* de mestre Ramon Lull.³⁸ ...

[8] Item, un altre libre en pregamí ab cubertes vermelles *De la sciència de mestre Ramon Lull*, ab cubertes vermelles.³⁹ ...

a. *Indiquem amb [...] un espai en blanc per a un nom* – b. *Ipsas dominas, sic al ms per ipse domine* – c. *Habent, al ms habet per manca d'abreviatura* – d. *possint, al ms possit* – e. *Matris, al ms matri* – f. *cubert, al ms cubet* – g. *verdes, al ms vedes*.

10

1422, agost, 11. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns de Francesc Sirvent, [jurista de Barcelona], aquest posseïa, en morir, entre d'altres, diversos llibres de Ramon Lull: Liber proverbiorum o Proverbis de Ramon, Liber de ascensu et descensu intellectus, De convenientia fidei et intellectus in obiecto, Liber de articulis fidei, Ars compendiosa inveniendi veritatem.*⁴⁰

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1420-1429*, fols. 1r-24r: 1r, 8r, 9r.

Inventarium et encantus de bonis honorabilis Francisci Sirvent, quondam.

Die martis, undecima die mensis augusti, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo secundo, habuit exordium sequens inventarium de bonis infrascriptis: Primo, un libre ...

[1] Item, un altre libre en paper de forma de cortó, ab posts verdes engruntades, en què són los *Proverbis de mestre Ramon Lull*. E fenex la primera pàgina: «novum devot». E comença la darrera pàgina: «coniungens et proporcionant».⁴¹ ...

[2] Item, un altre libre scrit en paper e en pregamí de forma pocha, ab posts de fust, cubert de vermell^a, appellat *De sensum et decensum d'en Lull*.⁴² E fenex la primera pàgina: «soluciones questionum». E comença la darrera pàgina: «ad quam de probatione».

[3] Item, un altre libre de forma pocha scrit en paper e pregamí ab posts cubertes de vermell, appellat *Conerencia fideis (Convenientia fidei...)* d'en Lull.⁴³ E fenex la primera pàgina «summus». E comença la darrera: «alteri». ...

38. És l'obra *Oracions de Ramon*.

39. És a dir, *Arbre de ciència*.

40. J. M. Madurell en l'article esmentat a la nota n. 31 transcriu aquest inventari, però no identifica l'ítem n° 6, on consta l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*.

41. És el *Liber proverbiorum* o *Proverbis de Ramon*.

42. El títol es troba així al manuscrit. És, lògicament, el *Liber de ascensu et descensu intellectus*.

43. És a dir, *De convenientia fidei et intellectus in obiecto*.

[4] Item, un altre libre escrit en pregamins a colondells, ab posts de fust cubert de vert, de mestre Ramon Lull appellat *De articulis fidei*. E fenex lo primer colondell: «disputant». E comença lo derrer colondell: «no vall tant».⁴⁴

[5] Item, un altre libre de forme pochà escrit en^b paper, ab posts de fust, en què ha algunes obres de mestre Ramon Lull. E fenex lo primer colondell: «suarum parcium». E comença lo derrer: «propterea Maria». ...

[6] Item, un altre libre escrit en paper ab posts de fust cubertes de vermell, ab V claus, appellat *Mestre Ramon Lull*. E fenex la primera pàgina: «multos extraere». E comença la darrera «psiciones^c facte».⁴⁵

[7] Item, diverses coerns petits, en los quals ha diverses tractats axí de mestre Ramon Lull com d'altres. ...

a. *Segueix ratllat e fenex* – b. *Segueix ratllat prega* – c. *psiciones sic al ms.*

11

1423, novembre, 25. Barcelona

*Joan de Puig-cervarí, alias de Cervelló, batxiller en arts i en medicina, fill dels esposos Nicolau de Puig-cervarí i de Tomassa, de la vila d'Alcalà de Xiverit, del regne de València, fa testament i llega a Pere Guillem, estudiant d'arts, pel servei a ell fet durant la seva malaltia, el llibre Doctrinale puerorum d'Alexandre de Villadiou, i a Francesc de Pi, també estudiant d'arts, i per la mateixa causa, el llibre Ars magna de Ramon Llull.*⁴⁶

AHPB, Pere Bartomeu Valls, *Primus liber testamentorum* 1420, desembre, 20 – 1466, novembre, 6, fols. 10v-12r.

In Dei nomine, amen. Ego Iohannes^a de Podio Cervarí, alias de Cervelló, in artibus et in medicina bacallarius, civis Barchinone, qui fui filius Nicholai de Podio Cervarí, alias de Cervelló, et domine Thomassie, eius uxoris, defunctorum, ville de Alcalà de Xiverit, regni Valencie, egritudine detentus, tamen in meo bono et pleno sensu, mente sana et integra memoria cum loquela, meum facio et ordino testamentum. ... Item, dimitto Petro Guillermi, studenti in artibus, propter gratum servitium quod michi prestitit in infirmitate mea, [1] quandam lecturam *Doctrinalis*, scriptam in papiro. Item, dimitto Francisco de Pino, studenti in artibus, simili de causa, [2] quandam librum continentem *Artem magnam* magistri Lulli.

Actum est hoc Barchinone, vicesima quinta die novembris, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo tertio.

Sig+num Iohannis de Podio Cervarí, alias de Cervelló, testatoris predicti, qui hec laudo et firmo.

44. O també *Liber de articulis fidei*.

45. L'èxPLICIT de la primera pàgina 'multos extraere', i l'íncipit de la darrera 'psiciones facte', pertanyen a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*.

46. Cf. J. M. MADURELL, *Miscelánea Luliana*, citat en nota n. 2, p. 65.

Testes rogati huius rei sunt: Iacobus Sent Just, mercator, Petrus Puig, parator pannorum lane, cives Barchinone, et Guillermus de la Vich, mercator, ville Balaguerrii.^b

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Tot l'instrument ratllat amb tres ratlles verticals.*

12

[1424-1425]

Felip de Farrera, ciutadà de Barcelona, fa testament i nomena bereva universal la seva muller Serena. Llega al col·legi per ell fundat per a estudiants de l'art de Ramon Llull tots els seus llibres amb obres de Ramon Llull i tots els altres que posseïx de teologia. La seva muller Serena i els seus fills Felip, Nicolaua, Brígida⁴⁷ i Francina podran fer ús dels dits llibres i treure'ls de la biblioteca.

ACB, Gabriel Canyelles, Plec de testaments 1433-1439, 1440-1448 i sense data.

[..]^a Item, leix a mossèn Anthoni Çedaçer e mossèn Johan^b Bollons, nabot seu, l' peça de drap^c de color scura, de lo qual façen vestadures a sí mateix e a aquells pobres que-ls plaurà de aquells^d que ab ells ensemps stan^e en la casa on se lig la art o sciència del trascendent doctor en Ramon Llull.

Item, leix al dit mossèn^f Anthoni Çedaçer^g, qui vuy lig en la dita^h scola la dita art o sciència,ⁱ en ajuda de sa vida, cascu any^k mentre viurà, XX florins d'or d'Aragó. E vull que après obte del dit mossèn Anthoni^l los dits XX florins sien dats cascu any a aquell qui regirà la escola on se lig la dita art, per les necessitats sues e de aquells qui ab ells staran. Entès, emperò, que en lo cas que lo col·legi devall scrit hagués loch, çes encontinen la dita lexa dels dits XX florins annuals.^m

Item, leix al col·legi deiús scrit tots los llibres que jo he del dit doctor en Ramon Llull ensemps ab tots altres que sien de theologia a ús comú de aquells qui seran del dit col·legi e encara dels altres scolans studians en la scola de aquell. Axí, emperò, que-ls dits llibres stiguen tots conservats e guardats en una casa de la dita scola sots protecció e guarda del regidor del dit col·legi, qui almenys dues vegades lo dia haia a tenir uberta aquella. E que lavós los dits scolans puxen estudiar, legir, veure e mirar los dits llibres eⁿ tota lur volentat. Vull, emperò, que si la dita na Serena, muller mia, e fills meus se volien servir dels dits llibres per a legir, açò puxen fer tantes vegades com volran portant-los-se'n an sí. ...

47. El 16 de maig de 1431 Antoni Sedacer, regent de l'escola lul·liana de Barcelona entre almenys 1424 i 1444, va cedir 77 llibres de l'Escola de Mestre Ramon Llull a Margarida Safont. Aquesta, el dia 4 d'agost d'aquell mateix any, feia testament, pel qual aquests llibres havien de retornar a l'escola amb l'excepció de les obres en vulgar, que havien de ser lliurades a Brígida, monja de Santa Margarida, filla de Felip de Farrera, perquè els utilitzés mentre visqués i després retornessin a l'escola. Vegeu la nota n. 15.

Ço és, que vull e ordon que en l'alberch del hospital de Sent^o Maria, que vuy és appellats^p dels Viandants, sia fet I hostel, lo qual sie intitulat Hostal dels Pobres Voluntaris e Hostal de Pobresa Voluntària. En lo qual sien fets XXXIII lits: ço és, XIII on sien acullits hòmens pobres spirituals, axí preveres com altres que haien elegida voluntàriament pobresa. Item, altres XIII lits on sien acullits vertaders peregrins. Item, set lits on sien acullits bones dones peregrines e altres. Item, hi sien fetes aytantes taules e banchs com hi sien mester. Item, hi sien comprats tots arreus necessaris a les dites taules, axí com tovalles, tovallons, exugamans, ampolles, taçes e altres coses a servey de taula necessàries. Item, hi sien comprades totes eynes necessàries en cuyna, axí com olles, caçoles, paelles, morters, boys, scudelles, talladors. E altres eynes a semblant^q servey necessàries e ordonades. E vull e prech lo maioral qui serà del dit hostel, que si dels scolans pobres, qui studiaran en la escola, on jo ordon deús lo col·legi, n'i haurà qui freturen de habitació, que aquells aytals vulle compartir^r dels dits lits almenys en nombre de^s sis lits, acollint-los en aquells contínuament i humana, car no dubte que alguns d'els no sien spirituals o almenys que no sien peregrins per^r aconseguir vida spiritual. ...

Item, vull e ordon que de la dita renda compradora per los meus mermessors sien donats cascun any per lo maioral del dit hostel mil e doens sólidos al regidor del col·legi ací especificat, qui vull que sia de present mossèn Anthoni Çedaçer, qui lig la dita art del dit transcendent doctor en Ramon Lull. E après d'ell, aquell e aquells qui hi seran elegits segons orde e manera devall scrits. Lo qual col·legi vull e ordon que sia de tres persones: ço és, lo dit mossèn Anthoni, regidor dessus dit, e de dos companyons seus hoynts la dita art, los quals dos sien elegits per lo dit mossèn Anthoni, e mudats e variats aytantes vegades com ben vist li serà. E après lo dit mossèn Anthoni, vull que sie regidor del dit col·legi aquell que per lo dit mossèn Anthoni e per meus mermessors, qui lavors vius seran, serà elegit per legidor principal en la scola del dit col·legi. E axí d'aquí avant vull e ordon que aquell qui legirà e regirà, ensemps ab aquells dels dits meus mermassors, qui vius seran, haien elegir aquell qui après d'ell serà regidor. E si per ventura qualsevol dels legidors e regidors seran negligents a fer elecció, en aquest cas vull que lo legidor principal e regidor sei elet per lo maioral del dit hostel, hereu meu, e per aquells qui seran romasos en lo dit col·legi appellant-hi tres estudiants o hoynts la dita art en l'escola del dit col·legi, qui sien hòmens devots e de bona vida, los quals ab ells ensemps façen la elecció axí del I d'els mateys com d'altres. E aquest orde e manera vull que hi sie servada d'aquí avant en per tots temps, carregant la consciència dels elegidors que null temps elegesquen algun qualsevol sie, de qui sien pregats. Emperò, per ço que la elecció no puxe ésser contradita, e vull que pus sie feta e pronunciada segons la ordinació dessus dita que sie hàuda per legítima e per ferma, e contra aquella no puxe ésser res posat ne escoltat en alguna manera.

És ma intenció que-ls dits mil e CC sólidos per mi dessus ordonats al dit col·legi degen ésser axí compartits, ço és, que les tres persones ordonades en lo dit col·legi sien provehides de menjar e de beure, de aquelles viandes e en aquella manera apparellades que per lo dit regidor serà ordonat. Item, sien provehides de vestir, donant a raó de LXXX sólidos per cascuna. Axí, emperò, que cascun any sie comprada una peça de drap de covinent mercat, compartit egualment entre tots tres, qui sie de aquella color que-l regidor volrà, lo qual prech que no façe fitó ne puyat en color (sic), pus sie del dit covinent mercat. Dich covinent, car jo entén que no dege ésser del pus sotil. Mas si lo pus sotil se ven VI lliures, que-l haien de preu de VII lliures o encare de VIII lliures, no per ço que-l haien pus prim, mas per ço que-l haien pus mulçut e de millor

lana. Açò pos per exempli, no pas que entene que aytal dege ésser lo preu com jo pos, com sia cert que segons la variació del temps se muden e-s varien tots dies los preo^u de les coses. Item, lo romanent sia distribuït a conexença del regidor o en reparació o obra necessària de l'alberch que sia del dit col·legi; o en pagar çens, si per aquell hauran a fer; o en loguer de alberch, si no-n hauran de propri; o en sustentació de scolans^v propis pobres o de hostes o en altres messions ordinàries o extraordinàries necessàries al col·legi e a les persones de aquell. Entès e declarat que de açò lo dit regidor no puxe ésser domonat^w de compte per algú, ne li puxe ésser feta qüestió ne de resta de açò qui és assignat al menjar, ne de les altres coses, com jo vulle e entene que ell ne sie administrador axí com de cosa pròpria, de la qual no sie tengut a algú sinó a Déu, aytempoch com serie de cosa qui fos pròpria de son patrimoni. ...

Aquesta és la mia darrera voluntat *et cetera*.^x

Testes rogati: venerabilis Guillermus Caldarono, civis, Bernardus de Curtibus et Genesius Oliverii, scriptores Barchinone, Iacobus del Miracle, studens, et Iohannes Fabra, scutiffer dicti honorabilis Philipi, testatoris.

a. Manca el principi del testament: nom i filiació del testador i marmessors – b. *Segueix ratllat* pobre – c. *Segueix ratllat* negre o blau daltre – d. pobres / aquells *interlineat* – e. *Segueix ratllat* ensemps – f. *Segueix ratllat* Eximenis Thomàs – g. *Segueix ratllat* a altre – h. *Segueix ratllat* art o sci – i. Anthoni Çedaçer / o sciència *interlineat* i *segueix ratllat* o a altre qui dossellent – k. *Segueix ratllat* s – l. Anthoni *interlineat* – m. *Segueix ratllat*: «Item, com l'onrat en Jacme Pastor, mentre viurà, e jo acaptassen a stabliment les cases on se lig la dita art o sciència del dit doctor en Ramon Lull a cens, les quals són davant lo monestir de Madona Santa Maria del Carme, a cens anual de IX° lliures barcheloneses, per ço vull que si la honrada madona Margarida, muller dit dit honrat en Jacme Pastor, no volie pagar la sua part del dit çens e me'n volie fer regonexença, que en aquest cas la dita regonexença sie per los dits mermessors acceptada e d'equí avant se paguen per mon hereu les dites IX° lliures de cens» – n. e *sic al ms per a* – o. Sent *sic al ms* – p. appellats *sic al ms* – q. *Segueix ratllat* s – r. *Segueix repetit* vulle compartir – s. *Segueix ratllat* VI – t. *Segueix ratllat* acon – u. preo *sic al ms per preu* – v. *Segueix ratllat* propis – w. Domonat *sic al ms per* demanat – x. *Segueix ratllat*: «Testes rogati venerabilis et discretus Bartholomeus Bols, presbiter, beneficiatus in ecclesia Sancti Michaelis, Iacobus Landrich, de officio magistri rationalis curie domini regis, Iohannes de Rivo Sicco, de thesauraria domini regis, Thomas sa Font, peyerius, et Bernardus Mas, fusterius, cives Barchinone».

13

1428 [setembre, 6]. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns de Joan Giner, donzell, domiciliat a la ciutat de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Doctrina pueril, Fèlix o Llibre de les meravelles, dos exemplars de Tractatus novus de astronomia o Libre de strologia, Llibre contra Anticrist, Libre de contemplació en Déu de Ramon Llull.*⁴⁸

48. J. M. Madurell en l'article esmentat *Miscelánea Luliana* (p. 66) sols reproduïx *Doctrina pueril* i *Llibre contra Anticrist*.

AHCB, Arxiu notarial: I.6: *Inventari dels béns de Joan Giner, donzell*, fols.: 1r, 30r, 30v, 31r [Notari: Pere Pellicer] AHCB, Arxiu notarial: I.6: *Inventari dels béns de Joan Giner, donzell*, fols.: 1r, 30r, 30v, 31r [Notari: Pere Pellicer]

Primo, atrobam en la heretat un alberch ab entrades e exides e drets e pertinences sues, lo qual lo dit deffunt havie e possehie en la ciutat de Barchinona, en lo carrer d'en Ledó aprés la plaça de Sent Just, en lo qual trobam les coses següents: ... En una casa appellada scriptori, la qual és devant o aprés la cambra major devant la carrera e devant un porxo, en lo qual eren les coses següents: ...

[1] Item, un altre libre ab cubertes de fust, cubert de cuyro negre, appellat *Doctrina pueril* de mestre Ramon Lull. ...

[2] Item, altre libre ab cubertes de cuyro blanch ab IIII tencadors de cuyro^a, scrit a corondels appellat *Fèlix*.⁴⁹

[3] Item, altre libre ab cubertes de cuyro vermell, ab un tenquador, scrit en paper, appellat *Strologia*.⁵⁰

[4] Item, un altre libre ab cubertes de cuyro vermell, ab dos tencadors, la un trenquat, scrit en paper, appellat^d *Libre contre Anticrist* d'En Ramon Lull. ...

[5] Item, altre libre cubert de cuyro vermel ab cinch boles en cascuna post e ab dos tenquadors, scrit en paper, appellat *Breu dictat de contemplació teologalment dictat*.⁵¹

[6] Item, altre libre ab cubertes de cuyro blau scrit en paper appellat *Libre de strologia*.⁵²

a. Segueix ratllat ac – b. negre, *al ms* nengre – c. Meravells, *sic al ms per manca d'abreviatura* – d. Segueix ratllat o.

14

1429, juny, 1. Barcelona⁵³

Inventari dels béns d'Antoni Bonhom, mestre de sonar arpa, habitant de Barcelona, cedits en comanda a Antoni Masseu, mestre de sonar guitarra, habitant de Barcelona. Posseïa dues obres de Ramon Llull: Llibre de vicis i virtuts i Doctrina pueril.

AHPB, Simó Carner, *Secundus liber inventariorum et encantuum* 1415-1429, fol. 360r-v.

Die mercurii, prima mensis iunii, anno M CCCC XXIX.

49. És el *Llibre de le meravelles*.

50. És el *Llibre de astrologia* o el *Tractatus novus de astronomia*.

51. Podria ésser el *Llibre de contemplació en Déu*? Segurament és la darrera part del *Blanquerna*, intitulada *Llibre d'art de contemplació*; li escau, i no la *Llibre de contemplació*, l'adjectiu 'breu'.

52. Vegeu l'ítem n° 3.

53. J. M. Madurell data aquest instrument erròniament així: ,19 febrero 1452'.

Inventarium factum de aliquibus bonis mobilibus Anthonii Bonome, magistri de sonar d'arpa, habitatoris Barchinone, per eundem Anthonium Bonome, que bona sunt in quadam camera superioris hospitiis Anthonii Masseu, magistri de sonar guitarra, attento quod dictus Anthonius Bonome habet recedere a presenti civitate Barchinone et ire ad^a serenissimum dominum regem Navarre. Que quidem bona mobilia dictus Anthonius Masseu tenet in pura comanda, plano et puro deposito^b a dicto Anthonio Bonome^c cum instrumento die presenti recepto in posse^d Simonis Carnerii, notarii infrascripti. ...

[1] Item, I libra apellat *Vicis e virtuts* scrit en pergamins, cubert de cuyro vert, ab bolles, qui comença «Déus per». ⁵⁴ ...

[2] Item, un libre apellat *Doctrina pueril*, scrit en paper cubert de^e cuyro vert, ab post de paper.

a. *Segueix ratllat reg* – b. *Segueix ratllat po i no ratllat cum* – c. a dicto Anthonio Bonome *interlineat* - d. *Segueix ratllat notarii* – e. *Segueix ratllat vert*.

15

1429, novembre, 14. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Nicolau Vidal, prevere, beneficiat a l'església major de Santa Maria de la vila de Cervera, domiciliat a Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, el Llibre de les bèsties de Ramon Llull.

AHPB, Simó Carner, *Secundus liber inventariorum et encantuum* 1415-1429, fols. 366r-381r: fol 369v.

Die lune, XIII^a mensis novembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC XXIX.

Inventarium factum de hereditate et bonis que fuerunt discreti Nicholay Vithalis, quondam,^a presbiteri, beneficiati in ecclesia maiori Beate Marie ville Cervarie, per dominam Constanciam, uxorem Arnaldi Seguerii, quondam, molerii, civis Barchinone, et Arnaldum Seguerii, eius filium, ut manumissores testamentarios dicti discreti Nicholay Vithalis, quondam.

Primo, atrobam en una cambra, hon lo dit deffunt jahia, les robes següents: ...

Item, un libra petit, scrit^b en paper en què és scrit *La natura de les bèsties*,⁵⁵ de pocha valor^c.

a. quondam *interlineat* – b. petit scrit *interlineat* – c. de pocha valor *interlineat*.

54. L'incipit indica de manera clara que es tracta del *Llibre de vicis i virtuts* o *Llibre de virtuts i pecats*.

55. Vegeu el doc. 3, nota n° 22. Tanmateix, l'èxPLICIT del *Llibre de consolació d'ermità* és aquest «per lo senseti u per lo ymaginatiu qui és del gendre e natura de les bèsties».

16

1430, març, 6. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Pere Basset, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, conseller del rei i batlle general de Catalunya, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Taula general de totes esciències i Art general.

ACB, *Marmessories de la caritat: Liber apocharum et negociorum tangentium manumissoriam honorabilis Petri Bacet, quondam, doctoris, baiulli Cathalonie generalis*, fols. 1r, 2r, 11v, 13v.

Inventari fet de la heretat e béns qui foren de l'honorable mísser Pere Basset, quondam, doctor en leys, ciutadà de Barchinona, conseller del senyor rey e per lo dit senyor batle general de Cathalunya.

Habuit exordium die lune, VI^a martii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC XXX.

Noverint universi quod [..]^a. Primerament atrobam en la heretat del dit honorable mísser Pere Basset, quondam, un alberch ab un portal en la carrera pública obrint, ab ort a aquell contiguun (sic), ab entrades e exides e tots drets e pertinències de aquell, lo qual lo venerable batlo,^b mentre vivia, havia e possehia en la ciutat de Barchinona, en lo carrer appellat dels Mercaders, asats prop la portella de Sent Johan. E aquell tenia per certs senyors e sot senyoria e alou de sgleya a cens de un morabatí cascun any pagadors a cert terme. Primo atrobam ...

[1] Item, un altra libra scrit en paper a corondells, appellat *Taula general*. Comensa lo segon corandell: «dri que». E comensa lo derrer corandell: «omiti in casibus». Ab posts engrutades, cubert de blau.⁵⁶ ...

[2] Item, un altra libra petit, scrit en pregamins, appellat *Art general*. Comensa la segona pàgina: «bonitas». Ab posts de fust, cubert de negra, ab dos gafets. ...

a. *Manca al ms l'exordi de l'inventari* – b. *Batlo, sic al ms.*

17

1430, juliol, 8. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Joan d'Esplugues, mestre en arts i medicina, canonge de la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull Art memorativa o Liber de memoria i el Primus liber de consideratione quintae essentiae, aquest atribuït a Ramon Llull i transcrit de mà del dit Joan d'Esplugues.

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1430-1443*, s.n. [348]

56. Es tracta, doncs, de l'obra *Taula general de totes ciències*.

Inventarium bonorum hereditatis honorabilis viri domini Iohannis de Speluncis, magistri in artibus et medicina ac canonici Sedis Barchinone, quondam.

Die sabbati, octava mensis iulii, anno a nativitate Domini M CCCC tricesimo.

Primo ...

[1] Item, un altre libre escrit en pergamins, ab pots cubertes vermelles, ab dos tancadors, apellat *Art memorativa*. E comensa la primera pàgina «scienciarum quedam sunt». E la darrera pàgina feneix: «a principio».⁵⁷ ...

[2] Item, un libret scrit en pergamins de mà del dit deffunct,⁵⁸ intitulat *Primus liber de consideratione quinte essentie*. E comença: «dixit Salamon». E feneix: «erogatur».

...

18

1430, juliol, 20. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Bartomeu Sirvent, jurista, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull De articulis fidei i De praedestinatione et libero arbitrio.

ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1430-1443*, fols. 11v-19v: 12r, 17r.

Inventarium factum in domo et de bonis honorabilis Bartholomei Sirvent, quondam, et de hereditate ipsius. Inceptum fuit hoc inventarium die iovis, XX^a mensis iulii, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XXX°. Primerament, en la cambra ...

[1] Item, altre libre ab posts de fust patit, scrit en pregamins, cubert ab cuyro vert, lo que és appellat *De articulis fidei* de mestre Ramon Llull. Feneix lo primer corondell: «disputat»^a. Comensa lo derrer corondell: «no vall tant».⁵⁹ ...

[2] Item, altre libre patit de forma manor, scrit en paper e pregamí^b, ab posts de fust, ab dos gaffets e cuberta vermella, appellat *de mestre Ramon Lull de predestinatione*. Feneix lo primer corondell: «iure quamvis». Comensa lo derrer corondell: «malo quod illum».⁶⁰ ...

a. *Segueix ratllat con – b. e pregamí interlineat.*

19

1432, desembre, 31. Barcelona

57. També dit *Liber memorie*.

58. Vegeu la nota 18.

59. Vegeu el doc. 10.

60. És el *De praedestinatione et libero arbitrio*.

Excecució de la carta de gràcia d'un censal mort de 228 sous de pensió o renda, venut pel preu de 137 lliures, el dia 18 de gener de 1424. El venedor va ser Ferrer Nicolau de Gualbes, mercader, ciutadà de Barcelona. El comprador, Bernat Miquel, abans candeler de cera, ciutadà de Barcelona, i la seva muller Serena. La garantia del preu o capital consistí en la venda simulada de diversos llibres, un dels quals va ser De la ciència de mestre Ramon Llull o bé Arbre de ciència.
 AHPB, Francesc Ferrer, *Manuale commune tertium* 1432, gener, 28 – 1436, maig, 22, s.n.

Bernardus^a Michaelis, predictus [olim candelarius cere, civis Barchinone]^b, confiteor et recognosco vobis dicto venerabili Ferrario Nicholao de Gualbis [civi Barchinone], hiis presenti, quod restituistis et tornastis michi bene et plenarie mee omnimode voluntati libros sequentes: [1] Primo, quendam librum vocatum *Moralia Gregorii segons Job*. [2] Item, *Secunda Secunde Sancti Thome*. [3] Item, *Sent Agostí sobre los Evangelis de Sent Joban*. [4] Item, *Miraculum Beate Marie*. [5] Item, unum alium librum vocatum *Apudlegi Platoni* (Apuleius, *De vita et moribus Platonis*). [6] Item, et quendam alium librum vocatum *Summa de Col·lacions* (Iohannes Gallensis). [7] Item, et quendam alium librum vocatum *Summa de mestre Pere de Petriventis*. [8] Item, et quendam alium librum vocatum *Sermons*. [9] Item, et quendam alium librum vocatum *Epistoles de Sent Gregori*. [10] Item, et quendam alium librum in papiro scriptum vocatum *Lo primer de les Decretals*. [11] Item, et quendam alium librum vocatum *Enrich sobre lo Segon de les Decretals* (Henricus de Boych). [12] Item, et quendam alium librum in papiro scriptum vocatum *Guibert de Carimona* (Geraldus de Cremona). [13] Item, et quendam alium librum vocatum *Pere Jacme*. [14] Item, et quendam alium librum vocatum *Cisè*. [15] Item, et quendam alium librum vocatum *Clementines*. [16] Item, et quendam alium librum vocatum *Codi*, menys de glosa. [17] Item, et quendam alium librum vocatum *Suma d'As* (Azo Azzone). [18] Item, et quendam alium librum vocatum *Digesta Nova*. [19] Item, una *Inforsada*. [20] Item, et quendam alium librum vocatum *Ardiacha sobre lo Sisè* (Guido de Bay-sio). [21] Item, et quendam alium librum vocatum *Codi*. [22] Item, et quendam alium librum vocatum *Volum de Bartol* (Bartolus de Saxoferrato). [23] Item, et quendam alium librum vocatum *Papies*. [24] Item, et quendam alium librum vocatum *De la Sciència de mestre Ramon Llull*. [25] Item, *Lo quart de Sentències de Terensi* (Petrus de Tarentasia). [26] Item, et quendam alium librum vocatum *Petrarcha de remedio utriusque fortune*. [27] Item, et quendam alium librum *De Petrarcha*. [28] Item, et quendam alium librum vocatum *Terensi*. De quibus quidem libris superius designatis ego feceram venditionem pro maiori scilicet tuitione et securitate dicti^c censualis mortui, cum instrumento inde confecto in posse dicti honorabilis Laurentii de Casanova, notarii, dicta XVIII^d die dicti mensis ianuarii, anno iamdictio a nativitate Domini millesimo CCCC^o vicesimo quarto. Et ideo renuntiando *et cetera*, in testimonium premissorum facio vobis de predictis libris superius designatis per vos michi, ut pretangitur, restitutis, presentem apocham de recepto, ac etiam bonum et perpetuum finem et pactum *et cetera*.

Actum est hoc Barchinone *et cetera*.

Testes primi dicti [Petrus Velero, scutiffer, commorans cum dicto venerabili Ferrario Nicholao de Gualbis, et Guillermus Toneu, ville de Organyano, commorans pro nunc cum dicto Bernardo Michaeli].

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. Com és habitual en els instruments de venda de rendes (censals morts i violaris) amb obligació o penyora de béns immobles, aquesta obligació es feia en forma de venda «simulada», per la qual cosa no es repetia en la venda la filiació o domiciliació dels interessats i els noms dels testimonis i hom escrivia tan sols «predictus» o «predicti» o «primi dicti». Es per això que la filiació i/o domiciliació i els noms dels testimonis els prenem de l'instrument de venda del censal tot posant-ho entre claudàtors – c. *Segueix ratllat: vestri*.

20

1436, febrer, 2. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Joan Riembau, cirurgià, ciutadà de Barcelona, fill dels difunts Guillem Riembau i Francesca, de la parròquia de Sarrià [de Ter], de la diòcesi de Girona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull Doctrina pueril, que va ser venut en pública subhasta per 5 sous i 3 diners. ACB, Julià Roure, Inventaris i encants 1432, abril, 2 – 1457, agost, 22, fols. 294r-319r: 299r, 319r.

In Dei nomine. Noverint universi quod, cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam inventarii beneficium sit provisum, idcirco ego Caterina^a, uxor Iohannis Riembau, quondam, chirurgici, civis Barchinone, filii Guillermi Riembau, quondam, parrochie de Serriano diocesis Gerundensis, et domine Franciscæ, eius uxoris, tenens et possidens bona et iura que fuerunt dicti quondam viri mei ypothecata et obligata pro dote, sponsalio et aliis iuribus meis et inde fructus meos faciens, iuxta scriptam constitutionem Barchinone et constitutionem generalem Perpiniensi editam; et etiam dicta Caterina et nos Petrus^b Dusay, menescallus, Franciscus^c Mollet, boterius, cives Barchinone, manumissores et executores una et insolidum cum Bernardo Riembau, dicte parrochie de Serriano, testamenti eiusdem seu ultime voluntatis dicti Iohannis Riembau, quondam, cum testamento eiusdem quod fecit et ordinavit in posse Iuliani des Roure, notarii infrascripti, decima nona die septembris, anno a nativitate Domini millesimo CCC^c tricesimo, nominibus antedictis, volentes uti et gaudere beneficiis inventarium facientibus a iure concessis, presens inventarium seu reportorium de bonis et iuribus que in dicta hereditate invenire potuimus in modum qui sequitur facere procuravi. Quod quidem^d inventarium cepit exordium^e vicesima secunda die februarii, anno a nativitate Domini M CCC tricesimo sexto. ...

[1] Item, un libra nerrant de los dotz (sic) articles e nerrant la peció de Jhesu Christ, scrit en paper vey, lo qual era robricat. Lo qual comensava: «Déus vol que nos treballem»; e a la fi d'ey: «Acabat és lo libre de la *Doctrina pueril*». ...

Diluns, a XX de agost, any M CCC XXXVI. Encant fet dels béns d'En Johan Riembau, quondam, cirúrgich, ciutadà de Barchinona.

[2] Item, un libre doctrires^f qui comensava e la ròbrica de letra vermeya «Dels XII (sic) articles». E finia en letra negra: «Acabat és lo libre de la *Doctrina puaril*»: - II, V ss, III. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Id.* – c. *Id.* – d. *Segueix ratllat* cepit – e. *Segueix al ms* cepit inventarium – f. *doctrines interlineat.*

1436, novembre, 15. Barcelona

Guillem Rovira, prevere, beneficiat a la capella de Santa Maria, prop del monestir de Sant Antoni de la ciutat de Barcelona, de l'orde de Santa Clara, fa un codicil i llega al seu nebot Pere Rovira, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, entre d'altres, els llibres Arbre de Ciència i Evast i Blanquerna de Ramon Llull.

ACB, Julià Roure, *Secundus liber ultimatum voluntatum* 1427, novembre, 2 – 1437, maig, 21, fols. 94v-95r.

In Dei nomine. Ego Guillelmus Rovira^a, presbiter, beneficiatus in capella Sancte Marie fundate satis prope monasterium Sancti Anthonii Barchinone, ordinis Sancte Clare, attendens quod cui licitum est testare licitum est codicillare, idcirco in infirmitate positus, in meo tamen bono sensu, sana et integra memoria, cum bona et firma loquela existens, meos facio et ordino codicillos, cum quibus dimitto discreto Petro Rovira, in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone beneficiato, nepoti meo sive nebot, pro suis voluntatibus faciendis, res et bona mea subscripta: Primo, omnes libros tam de iure canonico^b quam civili, et glosarum ac declarationum earumdem, quos idem Petrus Rovira, nepos meus, iam tenet in camera sua hospitii, in quo ego et dictus nepos^c meus insimul habitamus. [1] Item, lo *Derivador*, qui vocatur *Uguet*. [2] Et librum vocatum *Flos sanctorum* scriptum in latino. [3] Et librum vocatum *Manipulus curatorum*. [4] Et librum vocatum *L'albre de sciència* e^d [5] *Blanquerna*. Item, illos tres libros cum quibus ego dictus Guillelmus Rovira dicebam officium divinum, scilicet en què és lo *Santorall*. Item, quatuor paria linteaminum ...

Actum est hoc Barchinone, quintadecima die novembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o tricesimo sexto.

Sig+num Guillelmi Rovira, qui hec laudo, concedo et firmo.

Testes vocati et rogati huius rei sunt: discretus Anthonius Corretger, beneficiatus in ecclesia Sedis, et Iohannes Terrers, iuponerius, civis Barchinone.

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Segueix ratllat vel* – c. *Segueix ratllat j* – d. *Segueix ratllat blanquerna*.

1436, novembre, 27. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Guillem Rovira, prevere, beneficiat del segon presbiterat de Santa Tecla a la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, diversos llibres, sobretot d'ensenyament de gramàtica i lògica, i també diverses obres de Ramon Llull: Ars demostrativa, Ars inventiva veritatis, Logica nova, Ars generalis ultima, Ars compendiosa, Cahos, Liber de geometria nova et compendiosa, Introducció de lògica o Logica brevis, dos volums de Llibre de Nostra Dona, l'un en llatí i l'altre en català, Taula general a totes esciències, Tractat d'astronomia, Ars compendiosa medicinae, Doctrina pueril, Apostrofe ad Summum Pontificem, Demonstratio per aequiparantiam, Liber de natura, Liber de civitate

mundi, *dos volums de Principia philosophiae*, Liber de prima et secunda intentione, Lectura del dit general o Doctrina compendiosa, Ars generalis ultima, Liber de Deo, *dos volums d'Alfabet de l'art general o Art demostrativa*, Affatus o Liber de sexto sensu, Ars iuris, Benedicta tu in mulieribus, Liber de anima, Tractat de l'art general, Liber de ascensu et descensu, De vera creença e vera obediència. *D'aquestes obres de Ramon Llull varen ser venuts en pública subhasta Doctrina pueril*, De ascensu et descensu *i la Lògica nova*. ACB, Julià de Roure, *Plec d'iventaris i encants* 1434, octubre, 29 – 1443, gener, 23, s.n.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam inventarii beneficio sit provisum et manumissores necnon alii omnes qui bona regere incipiunt aliena inventarium de eisdem teneantur iuxta legitimas sanctiones, idcirco nos Petrus^a Rovira, bacallarius in decretis, presbiter, beneficiatus in ecclesia Beate Marie de Mari, et Iohannes^a Rovira, textor pannorum lini, civis Barchinone, manumissores et exequutores una et insolidum cum Bonanato Rovira, vita functo, testamenti sui ultime voluntatis discreti Guillermi Rovira, quondam, tempore confectionis dicti testamenti beneficiati secundi presbiteratus Sancte Teclae in Sede Barchinone, prout de dicta manumissoria plene constat per ultimum testamentum ipsius discreti Guillermi Rovira, quondam, quod fecit et ordinavit in posse Iuliani dez Roure, notarii infrascripti, prima die octobris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o tricesimo quarto, nomine antedicto, volentes uti et gaudere beneficiis inventarium facientibus a iure concessis et ut ne ultra vires hereditarias dicto nomine in aliquo teneat,^b presens inventarium seu reportorium de bonis ac iuribus que in hereditate dicti defuncti invenire potuimus in modum qui sequitur facere procuravimus. Quod quidem inventarium cepit exordium vicesima septima die novembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o tricesimo sexto.

Et primo atrobam en lo alberch en lo qual lo dit deffunt, en temps que vivia, habitava en I carrer qui obra deius la volta del castell nou de la ciutat de Barchinone, les coses següents: ...

[1] Primo, I libre appellat *Arts demostrativa*⁶¹ e [2] *Arts inventiva*⁶² e [3] *Lògica*⁶³ de mestre Ramon Lull en pregamí.

[4] Item, I libre appellat *Arts general*⁶⁴ de mestre Ramon Lull en paper sisternat en pregamí.

[5] Item, I altre libre appellat^c *La compendiosa*⁶⁵ en pregamí.

[6] Item, I libre appellat *Cabos* en paper ab posts.

[7] Item, I altre libre qui comença: «Quoniam brevis inventio amicabile est»; et in fine: «Explicit hec sciencia Parisius», in papiro sisternat scriptus.⁶⁶

61. *Ars demostrativa*.

62. *Ars inventiva veritatis*.

63. *Logica nova*.

64. *Ars generalis ultima*.

65. *Ars compendiosa*.

66. L'incipit i el colofó ens indiquen que es tracta de *Liber de geometria nova et compendiosa*.

- [8] Item, I libre appellat *Introducció de Logicha*⁶⁷ in papiro ab cuberta de pregamí.
- [9] Item, I *Libre de nostra Dona* en latí, ab cubertes emprentades de paper vermelles.
- [10] Item, I libre appellat *Taula general a totes sciències* en paper ab posts bulat.
- [11] Item, I libre appellat *Estronomia*⁶⁸ en paper e [12] *Art de madicina compendiosa*.⁶⁹
- [13] Item, altre libre appellat *Doctrina pueril* en latí, de paper, ab cubertes engruades.
- [14] Item, altre libre appellat *Apostrofe ad Sumum Pontificem*, on se proven los articles de fide, in latino, en paper, ab cubertes de posts, ab [15] I tractat de *Demonstracio per aequiparanciam*,⁷⁰ ab [16] I altre tractat qui s'epella *Liber de natura*, ab [17] I altre tractat qui s'epella *Liber de civitate mundi*.
- [18] Item, I altre libre appellat *Principi de filosofia* en paper.⁷¹
- [19] Item, I libret petit appellat *Liber de prima et secunda intentione*.
- [20] Item, I altre libre appellat *Principi de filosofia* de paper de posts.⁷²
- [21] Item, I libre appellat *Lectura del dit general* en paper, ab cubertes de pregamí.⁷³
- [22] Item, I libre appellat *Arts general ultima* en paper cistenat de pregamí.
- [23] Item, I altre libre appellat *Liber de Deo* in papiro ab cubertes engruades verdes.
- [24] Item, I altre libre appellat *Alfabet arts general*.
- [25] Item, I altre libre appellat *Affatus* en latí e en romans, de paper, ab cubertes de pregamí.⁷⁴
- [26] Item, I altre libre *Arts iuris* de Ramon Lull.
- [27] Item, I altre libre de paper sotill appellat *Benedicta tu in mulieribus*.
- [28] Item, I libre appellat *Liber de anima* de mestre Ramon Lull, en paper.
- [29] Item, I libre appellat de *Tractat de l'art general*, en paper.
- [30] Item, I libre appellat *De assensu* de Ramon Lull, en paper.⁷⁵
- [31] Item, I altre libre appellat *Alfabet de Art general* de Ramon Lull.⁷⁶
- [32] Item, I *Libre de Nostra Dona*, en romans, de mestre Ramon Lull.
- [33] Item, I libre appellat *Vera obediència*, en paper.⁷⁷ ...

Postmodum autem, die martis, intitulata XVII die septembris, anno predicto^d a nativitate Domini millesimo CCCC^o tricesimo septimo^e, Enricus Ber, badellus Sedis ac venditor librorum publicus et iuratus civitatis Barchinone, veniens ad operatorium scribanie mee dicti et infrascripti Iuliani dez Roure, notarii, in vico Apothecariorum

67. *Logica brevis*.

68. *Tractat d'astronomia*.

69. *Ars compendiosa medicinae*.

70. *Demonstratio per aequiparantiam*.

71. *Principia philosophiae*.

72. Vegeu la nota anterior.

73. *Lectura del dit general* o *Doctrina compendiosa*.

74. *Affatus* o *Liber de sexto sensu*.

75. *Liber de ascensu et descensu intel-lectus*.

76. *Alfabet de l'art general*.

77. *De vera creença e vera obediència*.

Barchinone situatum, retulit michi, eidem notario, in presentia videlicet Arnaldi de Matamala, cirurgici, et Iohannis Porta, scriptoris, civium Barchinone, testium ad hec specialiter vocatorum et assumptorum, se vendidisse de bonis hereditatis dicti Guillelmi Rovira, quondam, de voluntate dictorum manumissorum^f, Galcerando de Sancto Georgio, libraterio civitatis Ilerde, bona infrascripta personis sequentibus:

[34] Primo, un libra apellat *Flors Sanctorum*, scrit en romans: I ll. XIII ss.

[35] Item, I *Saltiri*, scrit en latí e en romans: I ll. II ss.

[36] Item, III *Salms*, scrits en pregamins: I ll. VII ss. VI

[37] Item, partem libri vocat *Flors Santorum* et *Salutis de anima*^g, scripti in papiro et [38] partem libri *Genesis*^h, scripti in papiro. [39] Item, quendam caternum in quo est scripta *Vita Sancti Honorati*. [40] Item, duos libros vocatos *Vespralls*. [41] Item, quendam librum vocatum *Gènesi*. [42] Item, quendam alium librum vocatum *Doctrina puerilis*. Inter omnes precio: - ll. XVIII ss. ...

[43] Primo, librum vocatum *De ascensu et discensu*.⁷⁸ [44] Item, alium librum vocatum *Logica* Raymundi Lulli. [45] Item, alium librum vocatum [...]. Precio inter omnes dictos tres libros, quinque florenorum et medii auri Aragonum et Valencie: IIII ll. - ss. VI drs. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – tenear, *sic al ms per teneamur* - c. *appellat, al ms appella* – d. *predicto interlineat* – e. *Segueix ratllat* in presentia mei – f. *Segueix ratllat* eundem - g. *de anima interlineat* – h. *Segueix ratllat* vocati.

1437, gener, 18. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Pere Gircós, mercader, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, la Doctrina pueril de Ramon Llull.

ACB, Julià Roure, *Inventari dels béns de Pere Gircós, ciutadà i mercader de Barcelona* 1437, gener, 18 – 1441, abril, 15, fols. 1r, 7v.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam inventarii beneficio sit provisum et heredes necnon alii omnes qui bona regere incipiunt aliena, inventarium de eisdem facere teneantur iuxta legitimas sanctiones, idcirco ego Petrus^a Iohannes Gircosii, civis Barchinone, filius venerabilis Petri Gircosii, quondam, civis dicte civitatis, ac heres universalis dicti domini patris mei, quondam, cum testamento eiusdem, quod fecit et ordinavit in posse Iuliani de Roure, notarii, infrascripti, decima octava die ianuarii anni presentis et infrascripti nativitatis Domini millesimi CCCC tricesimi septimi, volens utiliter gaudere beneficiis inventarium facientibus a iure concessis, et ut ne ultra vires hereditarias in aliquo tenear, presens inventarium seu reportorium de bonis et iuribus que in hereditate dicti domini patris mei invenire potui, premissis

78. Vegeu la nota n. 57.

signaculo sancte cru+cis hic aposito seu impresso, in modum qui sequitur facere procuravi. Quod quidem inventarium cepit exordium vicesima die ianuarii, anno predicto. /

Item, I libre scrit en pregamí letre grosse ab colordells, appellat *Doctrina puerills*, ab posts cubertes de cuyro vert, ab bolles ab dos gaffats, scrit en pla. E comensa la primera fulla en laltre^b vermella: «Déu honrant^c». E fenex la dita: «poc durar^d». La darrera fulla del dit libre comensa: «mons». E fenex: «sociavit», et cetera.

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *laltre, sic al ms per letra* – c. *honrant sic al ms* – d. *durar, sic al ms per dura*.

24

1437, gener, 31. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Guerau de Palou, cavaller, domiciliat a Barcelona, aquest posseïa en morir, entre d'altres llibres Llibre de vicis i virtuts, Llibre dels articles de la fe, Llibre de l'art de cavalleria i Llibre de consolació d'ermità de Ramon Llull.

AHCB, Arxiu notarial, I.7: *Inventari i encant dels béns de Guerau de Palou, cavaller*, fols. 1r, 31r, 47v, 48r-v.

Noverint universi quod cum tutores [...] sunt de bonis illorum quorum tutelam [...] –antur, idcirco nos Petrus de Palaciolo, canonicus, precentor [...] de Solerio, civis Barchinone, tutores testamentarii Iacobi [...] filii et heredis universalis honorabilis Gerdaldi de Palaciolo, quondam, militis, Barchinone [...], prout de ipsis herentia et tutela constat per testamentum eiusdem, quod fecit et ordinavit [...] in posse discreti Petri Andree, quondam, notarii publici Barchinone^b, pro qua quidem tutela fideliter gerenda nos, antequam aliquid de dicta tutela prestitimus iuramentum^c in posse vicarii Barchinone utilia dicti pupillo querendo et inutilia [...] evitare, nomine tutorio predicto, propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam et ne bona dicti deffuncti occultari valeant seu modo aliquo deperdi, cum hoc venerabili signo cru+cis imposito et impresso de bonis que invenimus et invenire potuimus in hereditate dicti deffuncti, presens inventarium facere procuravimus, quod habuit exordium die ultima [...] ianuarii, anno a nativitate Domini M^o CCCC XXXVII°.

Primo, atrobam... Item, atrobam una casa o torra appellada de Vilanova, situada en Vallès, assats prop del monastir de Sent Cugat del Valès, lo qual lo dit deffunt per pur e franch alou [...] diverses terres, honors e possessions de aquella, axí cultas com hermes, com vinyes plantades, axí en pla com en muntanya, en la entrada de la qual atrobam les coses següents: ... Primo [...] armaris construïts en la paret de la dita capella ab pany e clau, atrobam los llibres següents:

[1] Primo, un libre scrit en paper cubert de posts e^d cubertes de cuyro vert ab V boles e dos gaffets, appellat *Vicis e virtuts* en romanç⁷⁹. ...

79. *Llibre de vicis i virtuts* o *Llibre de virtuts i pecats*.

[2] Item, un altre libre escrit en paper ab posts cubertes de cuyro vermell ab V boles e II gaffets, escrit en romanç, [...] *Articles de la fe*.⁸⁰

[3] Item, un altre libre escrit en paper ab posts cubertes de cuyro vert ab dos gaffets, intitulat *Libre de [...] art de cavaleria*.⁸¹

[4] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí ab posts cubertes de cuyro vermell ab dos gaffets e III boles, intitulat: Comença lo proemi del *Libre de consolació*.⁸² ...

a. *Una taca d'humitat impedeix la lectura de part del text, cosa que indiquem amb [...] – b. Segueix al ms un espai en blanc – c. Al marge esquerre fuit datum translatum presenti (sic) dictis tutoribus et occupat LXX cartas – d. e interlineat i escrit damunt ab ratllat.*

25

1439, març, 28. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns de Bartomeu Bols, prevere, beneficiat a l'església de Sant Miquel de la ciutat de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Tractatus ad infideles o Liber ad convincendum infideles, Liber de articulis fidei, Ars praedicandi o Liber de praedicatione, Compendi de la demonstrativa o Compendium Artis demonstrativae, Llibre del gentil i dels tres savis o Liber de gentili et tribus sapientibus, Disputació de cinc savis o Disputatio quinque hominum sapientium, Diàlogo, De quaestionibus Sententiarum, Ars compendiosa inveniendi veritatem, Lectura super figuras Artis demonstrativae, Conseqüències de filosofia o Principia philosophiae o Començaments de filosofia, Principis de teologia o Liber principiorum theologiae, dues peces de Llibre d'intenció o Liber de prima et secunda intentione, Proverbis, Liber de consequentiis theologiae, Taula general a totes ciències, De divina inventione, Lògica de Gatzell, Principis de Teologia, Ars de loquutione angelorum, De substantia et accidente, Liber de ascensu et descensu intellectus, Lo contemplador o Llibre de contemplació en Déu, dues peces de Llibre de Santa Maria, Fèlix boscatger o Llibre de meravelles, Doctrina pueril, Gran cosa és hom o De magnitudine et parvitate hominis en català, Filosofia de bona amor o Arbre de filosofia d'amor, Lògica del deixeble o Logica discipuli, Articles contemplatius o Liber de articulis fidei.*⁸³
ACB, Gabriel Canyelles, *Plec d'inventaris i encants 1430-1443*, fols. 7r, 8r, 9r.

80. *Llibre dels articles de la fe.*

81. *Llibre de l'art de cavalleria o Llibre de l'orde de cavalleria.*

82. *Llibre de consolació d'ermità.*

83. Cf. J. M. MADURELL, *La escuela de Ramón Llull de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos», VI (1962), 108-114. En la transcripció d'En Madurell manca l'ítem n. 16, és a dir, el *Liber de consequentiis de theologia*.

De mossèn Barthomeu Bols.

Die sabbati, XXVIII mensis martii, anno Domini M^o CCCC^o XXXX° nono.

Primo, un alberch ...

[1] Item, un altre libre escrit en pergamins appellat *Tractatus ad infideles*, ab cubertes verdes. Feneix la primera pàgina: «et finit». E comença la darrera: «hic est comunio». ⁸⁴ ...

[2] Item, un altre libre escrit en^a paper ab cubertes negres, appellat *De articulis fidei*. ⁸⁵ Feneix la primera pàgina: «tercia die». E comença la darrera: «vestes sum». ...

[3] Item, un altre libre escrit en paper ab cubertes blanques, appellat *Ars predicandi*. Feneix la primera pàgina: «predicatio». ...

[4] Item, un altre libre escrit en paper ab cubertes vermelles, ab dos tancadors, appellat *Compendi de la demonstrativa de mestre Ramon*. Feneix la primera pàgina: «non odire est». ⁸⁶

[5] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí, ab cuberta vermella, ab un tancador, appellat^c *Del gentil e dels tres savis*. ⁸⁷ Feneix la primera pàgina: «revocari».

[6] Item, un altre libre escrit en paper ab cubertes vermelles engrutades appellat *Dels sinch savis*. Feneix la primera pàgina: «greci nostro». ⁸⁸ ...

[7] Item, un altre libre, escrit en paper sisternat de pergamí^d, ab cubertes vermelles, appellat *Dialogo*. Feneix la primera pàgina: «ab ipsis». ⁸⁹

[8] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí ab cubertes blanques appellat *Sentencias*. Feneix la primera pàgina: «iustitiam». ⁹⁰

[9] Item, un altre libra escrit en pergamí ab cubertes vermelles, ab dos tancadors, appellat *Compendiosa*. Feneix la primera pàgina: «modum». ⁹¹

[10] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí, cubert de blanc, en lo qual ha quatre llibres: lo primer *Lectura de la demonstrativa*, ⁹² [11] *Consequèncias de filosofia*, [12] lo terç *Principis de theologia*, [13] lo quart *Principis de filosofia*. Feneix la primera pàgina: «fruendo».

[14] Item, un altre libre escrit en pergamins, cubert de pergamí, appellat *De intenció*. Feneix la primera pàgina: «audi ergo». ⁹³

[15] Item, un altre libre escrit en paper ab cubertes blanques, appellat *Proverbis*. Feneix la primera pàgina: «de factore».

84. O també dit *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes seu Liber ad convincendum infideles*.

85. O també *Liber dels articles de la fe* o *Liber de articulis fidei*.

86. O també *Compendium Artis demonstrativae*.

87. O també *De gentili et tribus sapientibus*.

88. *Disputació de cinc savis* o *Disputatio quinque hominum sapientium*.

89. Les obres de Ramon Llull es troben en l'inventari totes plegades. Tanmateix, no sabem a quina obra de Ramon Llull, autèntica o apòcrifa, es refereix. Hem trobat en els inventaris del segle XV aquesta obra, però sempre es referia als *Diàlegs* de Pere Alfons. ¿Podria ser l'obra d'alquímia *Lignum vitae*. Demorgon *Raymundus*, que es troba a *De Alchemia dialogi II*, Norimbergae, MDXLVIII?

90. *De quaestionibus Sententiarum*.

91. *Ars compendiosa inveniendi veritatem*.

92. *Lectura super figuras artis demonstrativae*.

93. *Llibre de intenció* o *Liber de prima et secunda intentione*.

[16] Item, un altre libre escrit en paper, ab cubertes de pergamí, appellat *Consequències de theologia*. Feneix la primera pàgina: «omnes XIII». ⁹⁴

[17] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí, ab cubertes blanques, appellat *Taula general*. ⁹⁵

[18] Item, un altre libre escrit en paper cubert de pergamí, appellat *De divina inventione*. Feneix la primera pàgina: «et respondendum».

[19] Item, un altre libre escrit en pergamins ab cubertes blanques, ab dos tancadors, appellat *Lògica del Gatzell*. Feneix la primera pàgina: «animatum».

[20] Item, un altre libre escrit en paper sisternat de pergamí, ab cubertes verdes, appellat *Principis de theologia*. Feneix la primera pàgina: «istam».

[21] Item, un altre libre escrit en pergamí, cubert d'altre pergamí, appellat *De loquitione angelorum*. Feneix la primera pàgina: «inymaginabilis». ⁹⁶

[22] Item, un altre libre escrit en paper ab cubertes de pergamí, appellat *De sus-tancia et accidente*. Feneix la primera pàgina: «una».

[23] Item, un altre libre escrit en pergamins ab cubertes vermelles e ab un tancador, appellat *De assensu et desensu intellectus*. Feneix la primera pàgina: «de lapide». ⁹⁷

[24] Item, un altre libre escrit en paper en romans appellat *Lo contemplador*, ab cubertes vermelles e ab dos tancadors. Feneix la primera pàgina: «sényer». ⁹⁸

[25] Item, un altre libre escrit en romans en paper e pergamí, cubert de negre ab dos tancadors, appellat *De Sancta Maria*. Feneix la primera pàgina: «amor».

[26] Item, un altre libre escrit en paper, arromançat, cubert de vermell, ab dos tancadors, appellat *Felix boscatger*. ⁹⁹

[27] Item, un altre libre escrit en paper, arromançat, ab cubertes vermelles engru-tades, appellat *Doctrina pueril*. Feneix la primera pàgina: «pus pla».

[28] Item, un altre libre escrit en pergamins, arromançat, ab cubertes vermelles, ab dos tancadors, appellat *Gran cosa és hom*. Feneix la primera pàgina: «e sobre». ¹⁰⁰

[29] Item, un altre libre escrit en pergamins, arromançat, ab cubertes vermelles, ab IX bolles e ab dos tancadors, appellat *Philosophia de bona amor*. Feneix la primera pàgina: «amaremi».

[30] Item, un altre libre escrit en pergamins ab cubertes blaves ab un tancador, appellat *Sancta Maria*. Feneix la primera pàgina: «a lausar».

[31] Item, un altre libre escrit en paper cubert de pergamí, ab corandells, appellat *Lògica del dexeble*. Feneix la primera pàgina: «regulas». ¹⁰¹

[32] Item, un altre libre escrit en pergamins, ab cubertes blanques, appellat *Articles contemplatius*. Feneix la primera pàgina: «huiusmodi». ¹⁰²

[33] Item, un altre libre escrit en pergamins, ab cubertes verdes, appellat *De inten-ció*. Feneix la primera pàgina: «per la qual conoichen». ...

94. O també *Liber de consequenciis theologiae*.

95. *Taula general a totes ciències*.

96. O també *Ars de loquitione angelorum*.

97. És a dir, *De ascensu et descensu intellectus*.

98. O també *Llibre de contemplació en Déu*.

99. O també *Llibre de meravelles*.

100. O també, *Llibre d'home*.

101. O també, *Logica discipuli*.

102. O també, *Liber de articulis fidei*.

a. *Segueix ratllat pergamins* – b. *Segueix ratllat comença la d* – c. *Segueix ratllat un mot il·legible* – d. *Segueix ratllat appll* – e. *en manca al ms* – f. *Segueix ratllat negres*.

26

1439, juny, 23. Barcelona

Bernat Frigola, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, fa testament i elegeix com a marmessor, entre d'altres, Antoni Sedacer, prevere, beneficiat a la mateixa església, rector de l'Escola de Mestre Ramon Llull, de la qual n'havia estat estudiant. Disposa que sigui soterrat a la sepultura dels artistes de la dita Escola de mestre Ramon Llull, que es troba a l'església de Santa Maria de Natzaret de Barcelona i que Felip de Farrera, ciutadà de Barcelona, disposà que fos construïda. Fa hereus universals sens Déu i la dita Escola de Mestre Ramon Llull. Llega les obres de Ramon Llull De sis mil proverbis a Pere Claris i Llibre d'home a Joan Claris, germans, estudiants a la dita escola. En són testimonis Gaspar Porta i Blai Llorenç, també estudiants a la dita Escola de mestre Ramon Llull.

AHPB, Bartomeu del Bosc, *Plec de testaments*, 1453-1473, plec 1¹⁰³.

In Christi nomine. Ego Bernardus^a Frigola, presbiter, obtinens capellaniam in ecclesia Beate Marie de Mari civitatis Barchinone, sanus per Dei gratiam corpore atque mente, facio et ordino testamentum, in quo eligo meos manumissores et huius mei testamenti executores venerabilem et discretum Anthonium Sedacer, presbiterum, beneficiatum in dicta ecclesia Beate Marie de Mari, et Francischum Rajola, botiguerium, civem dicte civitatis, quos, sicut carius possum, deprecor quatenus, si me mori contigerit, antequam aliud faciam testamentum, ipsi vel eorum alter, in alterius absentia seu deffectu, compleant et exequantur hoc meum testamentum seu hanc meam ultimam voluntatem, prout inferius scriptum invenerint et contentum. Eligo sepeliri intus tumulum quem honorabilis^b Philipus de Ferrara, civis Barchinone, construi fecit pro ‚sepultura dels artistes‘ scolie sciencie venerabilis magistri Raymundi Lull intus ecclesiam Beate Marie de Natzaret civitatis Barchinone. Quam sepulturam volo in omnibus fieri ad notitiam dictorum manumissorum. Et ego de bonis meis dimitto a ‚la resclusa‘ de Sancta Margarita, timore Dei, caritatem decem florenorum auri Aragonie. Item, dimitto carissimo patri meo, Laurentio Frigola, alios decem florenos. Item, cuilibet sororum mearum, quatuor florenos. Omnia vero alia bona mea dimitto et concedo scolie dicte sciencie magistri Raymundi Lull, que tenetur in dicta civitate Barchinone, instituens Dominum Deum et ipsam scolam michi heredes universales, dans penam facultatem dictis meis manumissoribus apprehendendi omnia bona mea et ea tradendi et dimittendi scolie predicte pro continuando lectiones in ipsa scola. Volo tamen et dispono quod de bonis michi donatis per dis-

103. Malgrat la catalogació, aquest plec 1 conté el testament de Bernat Frigola, datat l'any 1439.

cretum Petrum Frigola, avunculum meum, prout in donatione inde per eum michi facta continetur, in casu necessitatis sue, provideatur ipsi avunculo meo in omnibus suis necessitatibus ad notitiam dictorum manumissorum. Item, dimitto^c Petro Claris, filio Iohannis Claris, mecum comoranti, [1] librum vocatum *De sis mil proverbis*. [2] Item, alium librum vocatum *Monisiones Beati Bernardi ad sororem*, et [3] librum vocatum *Innocent super septem psalmos*. Item, Iohanni Claris, fratri dicti Petri, [4] librum vocatum *Libre de home* dicti magistri Raymundi Lull.

Testes rogati firme^d: discreti^e Gaspar Porta, beneficiatus in ecclesia de Fortiano diocesis Gerundensis, et Blasius Laurentii, studentes in scholis dicte sciencie Raymundi Lulli.

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma*. – b. *Segueix ratllat fferr*. – c. *Segueix ratllat Iohanni cl*. – d. *rogati firme interlineat*. – e. *discreti repetit al ms*.

27

1441, setembre, 9. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Joan Rovira, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, aquest posseïa, en morir, en d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull De articulis fidei. ACB, Julià de Roure, Inventaris i encants dels béns de Joan Rovira, beneficiat 1441, juliol, 20 – 1443, gener, 7, fols. 1r, 4r.

In Dei nomine. Noverint universi quod cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam, inventarii beneficium sit provisum, et manumissores et alii omnes qui bona regere incipiunt aliena, inventarium de eisdem facere teneantur iuxta legis sanctiones, idcirco nos Guillelmus^a Martini, presbiter, beneficiatus in ecclesia Sedis Barchinone, Matheus^b Mathes, comorans in domo nova quam Elemosina Pauperum habet prope dictam Sedem, et Iacobus^c Loberes, parrochie Sancti Petri de Monteacuto diocesis Gerundensis, manumissores et executores una et insolidum cum Iohanne Rovira, parrochie Sancti Iohannis Ses Fonts dicte diocesis Gerundensis, testamenti seu ultime voluntatis discreti Iohannis Rovira, quondam, presbiteri, in dicta ecclesia Sedis Barchinone beneficiati, qui quidem Iohannes Rovira, quondam, in dicto eius ultimo testamento^d, quod fecit et ordinavit in posse Iuliani dez Roure, notarii infrascripti, decima septima die iulii proxime lapsi, Dominum Deum, animam suam et certas pias causas in suo testamento prefato expressas sibi heredes instituit universales, nomine antedicto volentes uti et gaudere beneficiis inventarium facientibus a iure concessis, ut ne ultra vires hereditarias in aliquo dicto nomine teneamur, presens inventarium seu reportorium de bonis et iuribus que in hereditate dicti discreti Iohannis Rovira, quondam, invenire potuimus in modum qui sequitur facere procuravimus. Quod quidem inventarium cepit exordium decima octava die dictorum mensis et anni.

Primo, namque invenimus ...

Item, un altre libre de forma maior, scrit en pregamins, apellat *De articulis fidei*, ab posts cubertes de cuyro vermell, ab tancador de lautó, lo qual comensa en latre^e vermella: «*De articulis fidei*». E feneix la primera fulla: «in tituli». ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Id.* – c. *Id.* – d. *testamento manca al ms* – e. *latre, sic al ms per letra.*

28

1448, agost, 8. Barcelona

Segons l'inventari dels béns d'Antoni Cases, mercader, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull o atribuïdes a ell Doctrina pueril i Benedicta tu o Llibre de Benedicta tu in mulieribus.

AHPB, Bernat Pi, *Plec d'inventaris i encants 1432-1449: Inventari d'Antoni Cases*, 49 fols.: 18v, 19v.

Die iovis, VIII^a mensis augusti anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o XLVIII° cepit exordium presens inventarium.

Primo, en lo alberch, lo qual lo dit defunct, dementre que vivia, havia e possehia, e ara lo dit hereu seu ha e posseheix, en la dita ciutat de Barchinona, prop la sgleya de Sancta Maria del Pi e en lo carrer per lo qual se va als Banyes Nous. En lo qual alberch, en la fi del present inventari se designarà, trobam les robes e béns següents. Primo, en la^a cambra maior ...

[1] Item, un altre libre en vulgar català, scrit en paper de forma de full, ab cubertes de posts cubertes de cuyro vermell, ab V bollas poques rodones, a cada part II gaffets ab correigs de cuyro vermell, e II scudets de lautó, lo qual és intitulat *Doctrina pueril*. E comensa en letra vermella: «Déus honorat», et cetera. E en letra negra: «Déus vol que nos treballem». et cetera. E finit: «la sua gràcia e la sua glòria amen». En lo primer del qual libre és la rúbrica de aquell. ...

[2] Item, un altre libre en vulgar català, scrit en paper de forma de IIII cartes full, ab cubertes de posts cubertes de cuyro negre, ab I gaffet ab correig de cuyr negre, e II scudets de lautó, com l'altre gaffet ne sia fora, lo qual és intitulat *Benedicta tu*. E comensa en letra vermella: «A honor e glòria», et cetera. E en letra negre: «Entre les altres paraules», et cetera. E fina: «la Verge Maria és advocada nostra». ...

a. *Segueix ratllat entrada de aquell una.*

29

1449, agost, 7. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Francesc de Vinyamata, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull De Generatione et corruptione, és a dir, la Distinctio VI del Liber principiorum medicinae.

AHPB, Bernat Pi, *Plec d'inventaris i encants 1432-1449: Inventari de Francesc de Vinyamata, prevere*, fol. 17r.

Noverint universi quod nos Bernardus Ribera, presbiter, in ecclesia beate Marie de Pinu beneficiatus^a, Iacobus^b Cardona, presbiter, in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone beneficiatus, et Franciscus^c Castellor, mandracerius, civis Barchinone, manumissores et exequutores testamenti seu ultime voluntatis discreti Francisci de Vinyamata, quondam, presbiteri, in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone beneficiati^d, ac vices gerentes piarum causarum, quas dictus deffunctus sibi heredes instituit universales, prout de hiis plene constat dicto testamento ipsius quondam Francisci de Vinyamata, quod fecit et ordinavit in posse Bernardi Pi, notarii infrascripti, XVI^a die mensis octobris, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o quadragesimo tertio, nominibus predictis, attendentes quod propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspitionem tollendam beneficium inventarii est indultum, idcirco volentes nos eisdem nominibus gaudere privilegiis et beneficiis a iure inventarium facientibus indultis, propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspitionem tollendam et ne bona que fuerunt dicti deffuncti occultari valeant modo aliquo seu deperdi, cum hoc venerabili signo cru+cis hic viviffice imposito et impresso, de bonis que invenimus seu invenire potuimus in hereditate dicti deffuncti presens inventarium seu reportorium fecimus seu facere procuravimus dictis nominibus, prout ecce. Quod quidem inventarium seu reportorium cepit exordium VII die mensis augusti, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XLVIII°.

Invenimus namque in dicta hereditate bona sequentia: Primo trobam ...

Item, I libra scrit en pergamins a forma de IIII cartes full, ab cubertes de post cubertes de cuyro vert. E comença: «*De generatione et corruptione*». E fina: «tibi fortunam in seculo et in futuro».¹⁰⁴ ...

a. beneficiatus *interlineat* – b. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – c. *id.* – d. beneficiati *corregit sobre beneficiatus*.

30

[1455, novembre, 15]. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Joana, vídua de Pere Ribalta, mercader, ciutadà de Barcelona, aquesta posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull Doctrina pueril.

ACB, Antoni Martí Baster, *Translatum inventarii facti de bonis que fuerunt hereditatis honorabilis domine Iohanne, uxoris honorabilis Petri Ribalta, deffunctorum, civium Barchinone*, fols. 1r-59v: 1r-v, 2v-3r, 21r.

Noverint universi quod, cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspitionem tollendam, beneficium inventarii sit indultum, idcirco ego Arnaldus^a Squerit, civis Barchinone, heres universalis honorabilis domine Iohanne, uxoris honorabilis Petri Ribalta, deffunctorum, civium Barchinone, ex testamento eiusdem

104. Vegeu el doc. 5. n. 26.

honorabilis domine Iohanne, quod fecit et ordinavit in posse Anthonii Martini Basterii, auctoritate regia notarii publici Barchinone subscripti, tricesima prima et ultima die mensis augusti, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo^b quinquagesimo quinto, volens uti et gaudere benefiiciis et privilegiis a iure facientibus inventarium concessis et ut ne bona que fuerunt dicte honorabilis domine Iohanne, deffuncte, occultari, deguastari aut aliquo modo deperdi minime valeant, cum hoc honorabili signo cru+cis hic viviffice imposito et impresso de bonis que inveni seu invenire potui in hereditate et patrimonio dicte honorabilis domine Iohanne, deffuncte, presens inventarium seu reportorium facere procuravi, prout sequitur, in hunc modum:

Primo, atrobí dins lo alberch on^c la dita deffuncta habitava e finí ços derrés dies, lo qual és devant la casa del Consell de la ciutat de Barchinona ... En un scriptori qui és après la dita entrada les coses següents: ...

Item^d, un libre appellat *La doctrina pueril* de mestre Ramon Lull, scrit en pergamins^e, qui comensa: «Déus vols que-ns trabellem». E fina: «Déus la port a bona fi amen». Ab les cubertes de posts cubertes de cuyro vermell ab dos tancadors. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. millesimo quadringentesimo interlineat – c. *Segueix ratllat* lo qual – d. *Al marge esquerre* Ramon Lull – e. *Segueix ratllat* e come.

1457, juliol, 4. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Aloït de Navel, mercader, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, De vera creença e vera obediència atribuït a Ramon Lull.

AHCB, Arxiu Notarial, I.10: *Inventari i encant d'Aloït de Navel, mercader*, fols. 1r, 29v.

Cepit exordium inventarium de bonis que fuerunt venerabilis Alodii de Navel, quondam, mercatoris, civis Barchinone, die quarta mensis iulii, anno a nativitate Domini M^o CCCC LVII°. [...]^a

Primo, tot aquell alberch ab dos^b portals en la carrera pública obrints entrades e exides, drets e pertinències sues, lo qual lo dit deffund havia e possehia en la ciutat de Barchinona, en lo carrer dels Ollers Blancs, en lo cap del carrer del Codolls, en lo qual lo dit deffund habitava. E aquell tenia per certs senyors a cens de un morabatí [...]^c cascún pagadors en cert terme.

En lo scriptori de la dita casa, primo un drap ...

Item, un altre libre scrit en paper sisternat de pregamí de forma menor, ab cubertes verdes empramtades ab dos gaffets e X bolles, appellat *Libre de vere creença e vera obediència*. ...

a. *Cepit exordium/LVII° escrit al marge esquerre* – b. *dos interlineat i escrit damunt dos ratllat* – c. *Una taca d'humitat impedeix la lectura d'una part del text, cosa que indiquem amb [...]*.

1458, novembre, 2. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Pere Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Doctrina pueril i Llibre de vicis i virtuts, és a dir, la part Dels X manaments, de Doctrina pueril. AHPB, Bartomeu Costa, Llibre d'inventaris 1455, gener, 9 – 1464, juliol, 6, fols. 179r, 188r.

Noverint universi quod ego Beatrix^a, uxor Petri Terrassa, quondam, mercatoris, civis Barchinone, ut tenens et possidens pro meis dote et sponsalio ac aliis iuribus meis omnia bona et iura^b que fuerunt dicti quondam mariti mei iuxta scriptam consuetudinem Barchinone et constitutionem Cathalonie Perpiniani editam, cupiens evitare penas appositas et ordinatas^c contra mulieres inventarium non facientes de bonis virorum suorum^d post mortem eorumdem [...]. Quod quidem inventarium habuit exordium die iovis, secunda mensis novembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC quinquagesimo octavo. Primo atrobam ...

[1] Item, altre libre ab pots negres ab dos gaffets bolbonades, appellat *Libre de vicis e virtuts*. E comensa: «lo primer manament». E fina: «finito libro».¹⁰⁵

[2] Item, altre libre ab cubertes vermelles descolorides ab dos gaffets e bolles a l'entorn, qui comensa: «Déus voll». E fina: «per tostems amen».¹⁰⁶ ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. et iura *interlineat* – c. et ordinatas *interlineat* – d. *Segueix ratllat mo* – e. *L'exordium acaba aquí*.

1461, febrer, 9. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull Llibre d'ànima racional i Llibre d'home. Ambdós varen ser venuts en pública subhasta. El Llibre d'ànima racional per 10 sous i 7 diners i el Llibre d'home per 6 sous i 11 diners.*¹⁰⁷

AHPB, Bartomeu Costa, *Llibre d'inventaris* 1455, gener, 9 – 1464, juliol, 6, fols. 337r, 354v, 381r.

Noverint universi quod ego Iohannes^a de Plano, argenterius, civis Barchinone, tutor et suo tempore curator datus, constitutus et assignatus persone et bonis Rap-

105. L'incipit i l'explicit ens indica que es tracta de *Doctrina pueril: Dels X manaments*.

106. L'incipit i l'explicit ens indica que es tracta de *Doctrina pueril*.

107. J. M. Madurell data aquest instrument el mes de juliol i no en transcriu els ítems n. 1 i 2 (*Miscelánea Luliana*, p. 67).

haelis Garriga pupilli, filii et heredis universalis Guillermi Garriga, quondam, balanserii, civis dicte civitatis, prout de dicta tutela et cura ac universali herentia plene constat per testamentum eiusdem Guillermi Garriga, quod fecit et ordinavit apud notarium subscriptum XXVI mensis ianuarii proxime preteriti^b, propter doli maculam evitandam, omnemque fraudis suspitionem tollendam, et ne bona dicti pupilli occultari valeant vel periri, nomine tutorio predicto, ut ipse pupillus uti possit beneficio quod a iure heredibus et aliis inventarium facientibus est concessum, cum hoc venerabili signo crucis in presentia notarii et testium subscriptorum facio inventarium de hiis que inveni in hereditate dicti pupilli. Quod quidem inventarium habuit exordium die lune, nona mensis febroarii, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo primo.

Primerament, atrobí tot aquell alberch o cases, lo qual o les quals lo dit Guillem Garrigua, quondam, marit meu^c, mentre que vivia, havie e possehia en la ciutat de Barchinona, en lo carrer appellat [...], assats prop la capella d'en Marcús. ...

[1] Item, altre libre de IIII cartes lo full, cubert de vermell, de II gaffets, qui comensa en lo vermell: «Déus ab vostra virtut». E en lo negre: «Car la ànima racional». E feneix en la darrera carta escrita: «vinguam a la glòria de Déu amen».¹⁰⁸

[2] Item, altre libre de IIII cartes lo full, ab II gaffets, ab cuberta vermella, qui comensa en lo vermell: «Déus a vostra laor». E en lo negre: «Com sie covinent cosa». E feneix en la darrera carta: «de la encarnació de nostra Senyor Déu Jhesuchrist».¹⁰⁹

...

Die martis, post prandium, fuerunt vendita bona infrascripta in platea Sancti Iacobi per [...] curritores publicos dicte civitatis:

[3] Primo, hun libre scrit en paper de forma migana, ab cubertes vermelles, qui és appellat *De anima* de mestre Ramon Lull, al notari: - II, X ss, VII. ...

[4] Item, altre libre appellat^d *Home* fet per mestre Ramon Lull, qui comensa en lo vermell: e «Déus a vostra laor», al notari - II, VI ss, XI. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. ianuarii proxime preteriti *interlineat i escrit damunt* presentis mensis febroarii – c. quondam marit meu *interlineat* – d. *Segueix ratllat de anima* – e. vermell *interlineat i escrit damunt v negre ratllat*.

1461, desembre, 24. Barcelona

Venda d'un violari de 26 sous de pensió o renda i un preu de 9 lliures 2 sous. N'es el venedor Jaume de Vall, ciutadà de Barcelona i el comprador Jaume Genís de Vall-seca, ciutadà de Barcelona. El preu o capital és garantit mitjançant la venda simulada de diversos objectes i de l'obra de Ramon Llull Llibre d'Evast i Blanquerna, pel preu de 10 lliures i 10 sous. La redempció i cancel·lació es va fer el dia 3 de març de 1463.

108. Es tracta de *Llibre d'ànima racional*.

109. L'íncipit i l'èplicit pertanyen a *Llibre d'home*. Vegeu l'ítem nº 4.

AHPB, Antoni Joan, *Decimum octavum manuale* 1461, octubre, 9 - 1462, març, 23, s.n.¹¹⁰

Ego^a Iacobus^b de Vallo, civis Barchinone, vendo vobis honorabili Iacobo Genisio de Vallesicha, civi Barchinone, tanquam plus danti et offerenti in encantu publico bona sequentia: Primo, una conca de III peus, gran, II nances. Item, un bací e una bacina. Item, un plat de stany gran. Item, dues oles de coure. Item, un canter de coure. Item, una cota de home forada de pell negra. Item, una clotxa de pocha valor squinçada. Item, una gonella de mescla forada de tela vermella. Item, un libre apellat *Blanquerna*, scrit en paper sisternat de pergamins ab pots^c vermells. Inducens vos in possessionem per traditionem quam de presenti vobis facio. Cedens vobis omnia iura. Quibus iuribus *et cetera*. Ego enim *et cetera*. Pretium est X libre, X solidi, IX. Et ideo *et cetera*. Insuper convenio et cetera. Quoque tenebor *et cetera*. Et pro hiis obligo omnia et singula bona mea *et cetera*. Et iuro *et cetera*.

Testes predicti [discretus Gabriel Sguard, presbiter et beneficiatus in ecclesia Beate Marie de Mari]^d.

a. *Al marge esquerra* «Die iovis, tertia mensis marcii, anno Domini M° CCCC LXIII° instrumentum huiusmodi fuit cancellatum videlicet de voluntate Bernardi de Vallesicha. Dicta bona fuerunt restituta, presentibus testibus: Bernardo de Vo[.] et Iohanne Spanya, civibus Barchinone» – b. *Damunt el nom, dues rattlletes obliques per a indicar la ferma i segueix ratllat* Genisius – c. *Segueix ratllat vol* – d. *El nom del testimoni es troba en l'instrument anterior on consta la venda de la renda.*

35

1463, març, 15. Barcelona

Segons l'inventari dels béns d'Antoni de Mura, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull De articulis fidei o Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae.

AHPB, Bartomeu Costa *Llibre d'inventaris* 1455, gener, 9 – 1464, juliol, 6, fols. 430, 454r.

In Dei nomine. Noverint universi quod nos Eufrasina^a, monialis monasterii Sancti Petri Puellarum Barchinone, Susanna^b, uxor honorabilis Iohannis de Podio, quondam, mercatoris^c, et Yolans, uxor Petri de Vilademat, civis dicte civitatis, filie et^d heredes universales equis portionibus honorabilis Anthonii de Mura, quondam, civis eiusdem civitatis^e, patris nostri, ab intestato deffuncti, agens in hiis ego dicta Eufrasina, monialis predicta, de et cum consensu, licentia et voluntate reverende domine

110. Cf. J. HERNANDO, *Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV. Els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de cultura*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XVIII (2000), 128.

Isabelis, Dei gratia abbatisse dicti monasterii, volentes sequi consilium sacratissimi principis Iustiniani eiusque beneficio uti, quod heredibus inventarium facientibus est concessum, propter doli maculam evitandam, omnemque fraudis suspicionem tollendam, et ut possimus uti predicti inventarii beneficio, cum hoc venerabili signo cru+cis hic impresso, in presentia honorabilis domine Desiderate, ultime uxoris dicti honorabilis Anthonii de Mura, noverce nostre, quamvis iam soluta sit^g in sua dote actum pro distri[bu]ssione bonorum dicte hereditatis, quia asserit se creditricem esse pro anno lucri et aliis iuribus sibi in dicta hereditate pertinentibus, intervenire^b vult, presens facimus inventarium de hiis bonis que invenimus in hereditate dicti honorabilis Anthonii de Mura, quondam, patris nostri. Et ipsam hereditatem adimus cum beneficio ipsius inventarii. Quod quidem inventarium habuit exordium die martis, XV mensis martii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC sexagesimo tertio.

Primo, hun alberch, en lo qual lo dit deffunt ha finats sos dies, lo quall ell havia e possehia en la ciutat de Barchinone, en lo carrerⁱ de Sent Pere^k Jusà. ...

Item, hun libret scrit en paper, en què ha [1] hun tractat *De articulis fidei*, qui comensa: «Cum aliqui».¹¹¹ E [2] altre: *De bene moriendi*. ...

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Id* – c. *Segueix ratllat civis dicte civitatis* – d. *filie et interlineat* – e. *Segueix ratllat quondam* – f. *ultime interlineat* – g. *sit interlineat* – h. *Segueix ratllat volu* – i. *Segueix ratllat Jusà* – k. *Segueix ratllat en lo*.

36

1464, abril, 27. Barcelona

*Segons l'inventari dels béns d'Angelina, vídua d'Antoni Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona, aquesta posseïa, en morir, entre d'altres llibres, Lo primer e lo Segon de mestre Ramon Lull, és a dir, el Libre de primera e segona intenció.*¹¹²

AHCB, Arxiu notarial, I. XI: *Inventari i encant dels béns d'en Poal*, fol. 1r, 4r. [Notari: Esteve Mir]

Noverint universi quod, cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam beneficium inventarii sit a lege indultum, idcirco ego Eulalia^a, uxor venerabilis Anthonii Poal, mercatoris, civis Barchinone, heres universalis una cum Iacobo Xarch, mercatore, cive dicte civitatis, fratre meo, venerabilis domine Angeline, quondam, uxoris venerabilis Anthonii Xarch, quondam, mercatoris, parentum meorum, nomine meo proprio et tanquam soror et ut coniuncta persona ac etiam nomine et [..]^b dictri fratris et conheredis mei, de cuius rathihabitione teneri promitto sub bonorum meorum obligatione, prout de dicta herentia constat per testamentum dicte domine Angeline, matris quondam mee, quod fecit et ordi-

111. Es tracta de *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*.

112. J. M. Madurell atribueix aquest inventari a un 'personaje anónimo' (*Miscelánea Luliana*, p. 67).

navit in posse Stephani Mir, notarii infrascripti, XXX^a die decembris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC LXIII°, volens et cupiens dictis nominibus quod bona et iura que fuerunt dicte domine quondam matris mee, prolixitate temporis [...] nullo modo occultari valeant seu deperdi, et ut iura facientibus inventarium concessa michi a dicto fratre meo conserventur, presens inventarium seu reportorium de omnibus et singulis bonis et iuribus que inveniri seu invenire potui in dicta hereditate et patrimonio dicte domine quondam matris mee, cum hoc venerabili signo cru+cis vivifice posito hic seu impresso facere procuravi. Et cepit exordium presens inventarium die veneris XXVII mensis aprilis, anno a nativitate Domini millesimo CCCC LXIII°. Primo namque inveni et invenire fateor in dicta hereditate bona sequentia: ...

Item, un altre libre scrit en paper, en què és contengut *Lo primer e lo Segon de mestre Ramon Lull*, cubert de posts ab V platons petits a cascuna post, e ab dos tanchadors, lo qual comense: «Déus intel·ligible e amabla». E fina: «finito libro sit laus gloria Christo amen». ...¹¹³

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Una taca d'humitat impedeix la lectura de parta del text, cosa que indiquem amb [...]*.

37

1466, març, 29. Barcelona

Guillem Ramon Català, canonge de la Seu de Barcelona i prior del monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona, ven a Joana, vídua de Bernat Costa, mercader, ciutadà de Barcelona, tres llibres, un dels quals és De la Ciència d'en Lull, és a dir Arbre de Ciència de Ramon Lull. El preu és 15 lliures de moneda de Barcelona.

AHPB, Guillem Jordà, *Secundum manuale et seu capibrevium* 1464, abril, 10 – 1466, abril, 10, s.n.

Ego Guillelmus^a Raymundus Cathalà, canonicus Sedis Barchinone et prior monasterii Sancti Pauli de Campo Barchinone, gratis et ex certa scientia per me et omnes heredes et successores meos quoscumque, medio Petro Basset, curritore infrascripto,^b vendo et ex causa venditionis concedo vobis venerabili domine Iohanne, uxori venerabilis Bernardi Costa, quondam, mercatoris, civis dicte civitatis, et vestris,^c libros sequentes: videlicet, [1] quendam librum scriptum in pergamenis vocatum *Vita Christi* in romansio, [2] et alium librum scriptum in pergamenis et in romansio vocatum *De la Sciència d'en Lull*, [3] et^d unum *Breviari* similiter scriptum in pergamenis secundum consuetudinem Valentie. Hanch autem venditionem *et cetera*. Sicut melius dici potest *et cetera*. Inducens vos in possessionem corporalem per traditionem quam vobis feci de eisdem medio dicto curritore. Et ex causa huiusmodi venditionis *et cetera*, do, cedo et mando vobis et vestris omnia iura omnesque actiones *et cetera*. Quibus iuribus et actionibus *et cetera*. Et extraho predicta que vobis

113. És el *Llibre de primera i segona intenció*.

vendo *et cetera*. Ego enim *et cetera*. Pretium est quindecim librarum Barchinone. Et ideo renuntiando *et cetera*, dono *et cetera*. Insuper promitto teneri de evictione. Et pro his obligo vobis omnia bona mea, mobilia et inmobilia, ubique habita et habenda *et cetera*. Renuntians *et cetera*. Iuro *et cetera*. Hec igitur *et cetera*. Ad hec ego Petrus^e Basset, curritor phelpe publicus civitatis Barchinone, fateor predicta me mediante dicti venditoris tradidisse vobis domine Iohanne ut plus danti et offerenti in encantu publico.

Testes proxime dicti [Iacobus Salat, agricultor, parrochie Sancti Gervasii, et Franciscus Rovira, clericus Barchinone]. Testes firme Petri Basset sunt: Dalmacius Torrelles, textor vellorum, civis, et dictus Franciscus Rovira, clericus Barchinone.^f

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* - b. medio Petro Basset curritore infrascripto *interlineat* - c. *Segueix ratllat bar* - d. *Segueix ratllat scriptum* - e. *Damunt el nom, les dues ratlletes de la ferma* - f. *Segueix al ms l'època del preu*.

38

1466, abril, 7. Barcelona

Segons l'inventari dels béns d'Antoni Teixidor, clergue, beneficiat de la vila de Cervera, aquest posseïa, en morir, entre d'altres béns, diversos llibres de gramàtica, lògica i d'altres per a l'estudi d'arts. Un dels llibre era l'obra de mestre Ramon Llull De venatione substantiae, accidentis et compositi. Antoni Teixidor vivia a casa de Na Carme, muller de Bartomeu Sent Just, cavaller, al carrer de Montcada.

AHPB, Antoni Palomeres, *Plec d'inventaris i encants 1466-1499*, Plec 1, fols. 1r, 2v

Inventarium sive reportorium bonorum discreti Anthonii Texidor, quondam, clerici, beneficiati in ecclesia ville Cervarie, fuit ad instantiam Mathei Texidor, fratris sui, et discreti Anthonii Girbau, presbiteri, manumissoris dicti deffuncti. Habuit exordium die lune, VII aprilis anni Mⁱ CCCC LXVIⁱ.

Primo, atrobí en la dita heretat del dit Anthoni Texidor, quondam, fratre meu, ço és, en la casa de la honorable madona Carme, muller de l'honorable mossèn Barthomeu Sentjust, quondam, caveller, domiciliat en la ciutat de Barcelona, ab la qual lo dit deffunct habitave, la qual case és en lo carrer de Muntcade, les coses següents, ço és ...

Item, un libre scrit en paper^a, posts cubertes de cuyro vermell, ab un stalvi de pregamí, ab dos gafets e bolletes, qui tracte de lògica. E comença la primera carte: «Quoniam logica est scientia». E fenex la matexa carte: «est aliquod in».¹¹⁴ ...

a. *Segueix ratllat ab cubert*.

114. És el *De venatione substantiae, accidentis et compositi*.

[1466, abril, 28. Barcelona]

*Segons l'inventari dels béns de Pere Llull, mercader, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Llull dos exemplars de Llibre de Santa Maria, Llibre dels àngels, Lo segon volum de l'Imperial, és a dir, de l'Arbre Imperial, Cent noms de Déu, Arbre de ciència.*¹¹⁵

AHPB, Galceran Balaguer, *Plec d'inventaris i encants* 1475-1520, Plec 29, fols. 6v-8v.

[..]^a Item, en lo scriptori de la casa hon lo dit deffunt finà sos dies, trobam les coses següents: Primo ...

[1] Item^b, un altre libre appellat *Libre de Sancta Maria*, ab posts cubertas de cuyro vert ab dos tanchadors, scrit en paper ab les cartes nombrades. E en la darrera no scrita ha nombre CXXXIII. E lo prohemí de la primera carta comença: «Maria mara de Déu», ab lletres vermelles. E lo libre comença: «Qüestions e diffinicions». E fenex: «primera intenció». E la darrera carta no acabada comença: «cosa matexa». E fenex: «de nostre Senyor».

[2] Item^c, altre libre appellat *Libre dels àngells* de mestre Ramon Llull^d, ab pots cubert de cuyro vermell, ab dos tanchadors e V bolles a cascuna part, scrit en paper. E comença la ròbrica vermella: «Déus qui sots acte pur». E lo libre comença: «Com sien los àngells» en la primera carta. E fenex la dita carta: «per aquells actes en». E la darrera no acabada comença: «pregar Déu lo Pare que». E fenex: «Jhesuchrist».

[3] Item, altre libre ab pots ab cubertes de cuyro vermell empremtades ab dos gaffets, hu trencat, altre censer, scrit en pergamins. E lo pròlech vermell comença: «Maria Mara de Déu». E lo libre comença: «questions e diffinicions», en la primera carta. E fenex la dita carta: «que a lahors». E la darrera carta no acabada comença: «ab claritat e bondat». E fenex: «dona sancta Maria». Scrit de pergamins ab coronells.¹¹⁶ ...

[4] Item, un altre libre intitulat *Lo segon volum de l'Imperial* fet per mestre Ramon Llull, cubert ab pots ab cubertas de cuyro vermell empremtades ab V bolles, scrit en pergamins. E la primera carta comença: «l'arbre apostolical». E fenex: «que si-l amava que donàs». E la darrera carta no acabada comença: «les qüestions peregrines». E fenex: «sens fi amen». ...

[5] Item, un libret de mestre Ramon Llull que és dels *C noms de Déu*, ab pots cubertes burells^e empremtades, ab dos gaffets, scrit en pergamí. E comença en la primera carta: «Com los sarrahins». E fenex: «los sarrahins dien que». E la darrera carta no acabada comença: «Christe filii Dei vivi». E fenex: «voluissem amen». ...

[6] Item, un libre descornat sens cuberta en què ha alguna part de l'*Arbre de sciència*, scrit en pergamins. E la primera carta comença: «In desolatione et flectibus^f». E fenex: «aquam et terram». E la darrera carta comença: «silvis et equs». E fenex: «qui est de sua ciencia». E són III coherns. ...

115. Cf. Ramon d'ALÓS-MONER, *Sis documents per a la història de les doctrines lulianes*, Barcelona 1919, 24. Alós-Moner fa ús d'una còpia que es troba a l'Arxiu del Marquès de Barbarà.

116. És el *Llibre de Santa Maria*. Vegeu l'ítem n. 1 d'aquest document.

a. *Tan sol és conserva de l'inventari la part dels llibres sens encapçalament ni fi* – b. *Al marge esquerre De Santa Maria* – c. *Al marge esquerre Dels àngells* – d. *Lull, precedeix la lletra L ratllada* – e. *Segueix ratllat ab* – f. *flectibus, sic al ms per fletibus*.

1474, juliol, 23. Barcelona

Joan de Colunya, mercader, ciutadà de Barcelona, i la seva muller Angelina reconeixen rebre de Joan de Vilamarí, capità de galeres, una caixa amb diversos objectes, que pertanyia a Guillem Rabós, secretari del Joan de Vilamarí i germà d'Angelina, mort en la galera. Un dels objectes de la caixa era el Llibre de la Verge Maria o Llibre de Santa Maria, obra de Ramon Llull.

AHPB, Antoni Sans, *Manual* 1473, maig, 20 – 1474, agost, 20; 1474, octubre, 1 – 1476, octubre, 31, s.n.

Die sabbati, vicesima tertia mensis iulii, anno predicto.

Iohannes^a de Colunya, mercator, civis Barchinone, et Angelina^b, eius uxor, confitemur et recognoscimus vobis magnifico Iohanni de Vilamarí, capitaneo galearum, quod dedistis, restituitis et tradidistis nobis quandam caxiam, intus quam erant res sequentes: Primo, un scut e un punyal. Item més, una flassada cardada. Item, un sayó e un gipó. Item més, una carapussa de fusó. Item més, una caxa en què havia una capa negra. Item més, un gipó burell ab miges mànegues e collar de fustaní negre. Item més, unes calses blaves. Item, dos parells de paüchs, uns negres, altres de grana. Item més, un capell de feltra. Item més, un bonet negre. Item més, unes cuyrasses. Item més, altre bonet negre tallat. Item més, una sponga e una manyopa. Item més, un parell de sabates qui no són noves. Item més, un paper de alum. Item més, un payer curt vell. Item més, un caxó de scrits. Item més, un *Libra de la Verge Maria*, bollonat, que comença: «Maria mare de Déu». ¹¹⁷ Item més, unes *Ores* ab tancadors d'argent. Item més, onze tiretes de cabrit noves. Item més, dos parells de guants. Item més, moltes scriptures de pochà vàlua. Item més, una pinta obrada. Item més, una ampolla de pólvore de Xipra. Item més, un pantinador. Item més, unes alforges. Item més, una tovallola de axugar mans. Item més, uns borsaguins. Item més, uns tapins. Que caxia cum dictis rebus erant Guillermi Rabós, quondam, secretarii vestri fratrisque mei dicte Angeline, qui obiit, non multum est, obiit in dicta vestra galea et pro quo ego dicta Angelina succedo tanquam proxima. Renuntiando *et cetera*. Preterea convenimus et bona fide promittimus vobis quod si ullo unquam tempore erit vobis facta questio, petitio seu demanda per aliquam personam seu personas ratione dicte caxie et rauparum predictarum, nos promittimus oponere dicte questioni, et deffendemus vos ab ipsa questione, et restituemus vobis, si a dicta questione subcuberitis, dictas caxiam et res supra insertas, aut pro ipsa caxia et rebus decem libras Barchinone simul cum omnibus missionibus quas vos proinde feceritis et sustinueritis, incontinenti cum a vobis *et cetera*^c. Et hec uterque nostrum promittimus attende-

117. L'incipit pertany a l'obra *Llibre de la Verge Maria o Llibre de Santa Maria*.

re et complere sine *et cetera*. Dampna *et cetera*. Super quibus *et cetera*. Credatur *et cetera*. Obligamus insolidum bona *et cetera*. Renuntiamus *et cetera*. Et specialiter ego dicta Angelina, Velleyano, auctentice et doti *et cetera*. Iuramus *et cetera*.

Testes: venerabilis Guillelmus Bret, mercator, et Petrus de Bonamà, botigerius, cives Barchinone.

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *Id.* – c. incontinenti cum a vobis et cetera *interlineat*.

41

1476, juny, 11. Barcelona

Segons l'inventari dels béns d'Antoni Ros, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull Llibre de vicis i virtuts o Llibre de virtuts i pecats. Va ser venut en pública subhasta, conjuntament amb un Saltiri i el Breuiloqui de Joan de Gal·les, per 9 sous.

AHPB, Galceran Balaguer, *Plec d'inventaris i encants 1474-1492: Plec 2: fol. 4v, 11v.*

Inventarium sive reportorium de bonis venerabilis Anthonii Ros, quondam, civis Barchinone, per honorabilem Ioannem Ros, civem Barchinone, et dominam Elionorem, uxorem honorabilis Geraldii de Vallesicha, civis Barchinone, fratrem et sororem ac heredes^a dicti Anthonii Ros, quondam, prout de ipsa herentia constat per ultimum testamentum dicti venerabilis Anthonii Ros, quondam, quod fecit et ordinavit in posse mei Galcerandi Balaguer, notarii, die lune, XI mensis iunii, anno M CCCC LXXVI°. Et habuit exordium XI^a dicti mensis iunii et fuit firmatum per ipsos ambos heredes XXIIIⁱ iulii, anno predicto M^o CCCC^o LXX° VI°,^b in civitate Barchinone, presentibus testibus honorabili Iacobo de Navel, cive, Ioanne Serdà et Gabriele Fuster, molineriis, habitatoribus Barchinone, cum speciali pacto et retentione quod ipsi heredes non teneantur ultra vires hereditatis dicti Anthonii Ros, quondam, qui sub hac conditione dictam acceptarunt et acceptant^c hereditatem^d.

En la cambra maior hon lo dit deffunct finà sos derrés dies, primo ...

[1] Item, un altre libre en forma de quatre cartes lo full, scrit an paper e an romans, appellat *De vicis e virtuts*, ab posts cubertes de cuyro burell, ab dos gaffets, en lo qual ha LXXVIII cartes scrites. E comense en lo principi: «Dés per ta», et cetera. E fenex: «loat e beneyt».¹¹⁸ ...

Encantus bonorum Anthonii Ros, quondam, civis Barchinone. Curritores: Petrus Basset et Franciscus de Luna. Primo ...

Item, tres libres scrits an paper, ço és, [2] un appellat *Saltiri* an pla, de forma de full. [3] E l'altre appellat *De vicis e virtuts*, de forma de quatre cartes lo full. [4] E l'altre appellat *Breuiloqui*, de forma de tot lo full, an An Benet librater: — ll, VIII ss.

118. L'incipit pertany al *Llibre de vicis i virtuts* o *Llibre de virtuts i pecats*.

a. ac heredes *interlineat* – b. *Segueix ratllat* presentibus – c. et acceptant *interlineat* – d. inventarium sive repositorium / et acceptant hereditatem *escrit al marge esquerre*.

42

1477, abril [15]. Barcelona

Inventari dels béns trobats a la casa on morava un bisbe, sembla ser el bisbe de Catània, i que li foren restituïts. Entre aquests béns hom trobà diversos llibres, un dels quals era l'obra de Ramon Llull Tabula generalis ad omnes scientias.

AHCB, Arxiu Notarial, I, 13: *Inventari dels béns restituïts al bisbe de Catània, illa de Sícilia*, 4 fols.: 1r, 2r, 4v.

Primo^a, II cofres, la hu botellat, l'altre lis, plens de scriptures. En lo botellat ha VII llibres ab correïgs. ...

Item, I altre libre de la dita forma [de quart], ab algunes figures pintades dins, comence en letres vermelles: «Deus in tua virtute magne».¹¹⁹ ...

Postmodum vero, die martis, XV^a aprilis, anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o LXXV, prosequendo dictum inventarium, inveni bona sequentia. En la cambra en la qual dorm lo senyor bisbe, primo I cofre...

Fuerunt restituta dicta bona die martis, XVIII^a augusti, illustrissimo domino Cathinensi episcopo.

a. *Els llibres inventariats són pocs. La majoria de béns inventariats pertanyen al parament de la llar com llansols, tovalloles, tovallons, aixugamans, llit, taula, cadira, etc.*

43

1478, juliol, 7. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Ramon Perpinyà, mestre en medicina, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra de Ramon Llull Art compendiosa de la medicina, que fou venut en pública subhasta per 3 sous i un diner. AHPB, Guillem Balaguer, *Plec d'inventaris i encants 1447-1492*, Plec 3, fols. 1r, 4v, 20v.

Inventarium de bonis venerabilis Raymundi Perpinyà, quondam, magistri in medicina, civis Barchinone, per discretum Paulum Tolosa, presbiterum, beneficiatum in Sede Barchinone, manumissorem surrogatum instrumento dicti defuncti per honorabilem Michaellem Guiu, canonicum et precentorem ecclesie Sedis Barchinone et auditorem compotorum tabule testamentorum curie reverendi domini Barchinone

119. L'íncipit indica l'obra *Tabula generalis ad omnes scientias*.

episcopi cum eius litteris datis Barchinone sexta die iulii, anno M CCCC LXXVIII°. Que bona fuerunt inventa intus hospitium dicti defuncti scitum^a in civitate Barchinone prope vicum vocatum La Argenteria. Et habuit exordium dictum inventarium septima die dicti mensis iulii anni predicti M CCCC LXXVIII. Et fuit firmatum die veneris, XXV septembris, anno predicto, presentibus testibus: discretis Petro Clariana et Michaele Albinyana, notariis, civibus Barchinone.

Primo, atrobí^b tot aquell alberch ...

[1] Item, un altre libre de la forma maior, scrit an paper, appellat *Mestre Ramon Lull an medicina*. «Ihesus. En nom de Déu sia».¹²⁰ ...

Preterea vero dicta die veneris, decima die dictorum mensis et anni, fuit processum ad venditionem dictorum bonorum in platea Sancti Iacobi Barchinone. ...

[2] Item, un libre gran de forma^c de paper de la maior forma, ab posts. Comensa en la taula: «Ihesus», et *cetera*, an An Johan Gener: - l., III s., I. ...

a. scitum, *sic al ms per situm* – b. atrobí *interlineat* – c. *Segueix ratllat* depx.

44

1485, novembre 17

Inventari dels llibres de Joan Pagès, doctor en lleis, cavaller, conseller del rei. Són lliurats a Ramon Corró, llibreter, ciutadà de Barcelona, perquè siguin venuts. Joan Pagès posseïa Confessions de mestre Ramon Lull, és a dir, Ars confessionis o Liber qui continet confessionem.

AHCB, Arxiu notarial I.15: *Inventari dels béns de Joan Pagès, doctor en lleis*, fol. 1r [Sols un foli escrit pel recte], Arxiu notarial I.15: *Inventari dels béns de Joan Pagès, doctor en lleis*, fol. 1r [Sols un foli escrit pel recte]

Primo^a... Item^b, *Confessions* de mestre Ramon Lull. És libre petit, scrit en pregamí, de ploma, cubert de cuyro vert. ...

Die iovis, XVII^a novembris, anno M^o CCCC^o LXXXV°.

Ego Iohannes^c Raymundus Corró, libraterius, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis honorabilibus tutricibus Francisci Pagès, impuberis, heredis universalis magistri Iohannis Pagès, quondam, legum doctoris et militis, consiliarii et vicecancellarii domini regis, quod tradidistis michi et ego a vobis habui et recepi supradictos libros in supradictis partitis contentos, et hoc causa vendendi ipsos et precia ipsorum vobis tradendi seu tradi faciendi. Et ideo renuntiando et cetera.

Testes: Iacobus Padrós et Iohannes Padrós, ambo pater et filius, cofrerii sive archearii, cives Barchinone.

a. *L'instrument conté tan sols el llistat dels llibres sense proemi ni fi. Hom afegí, però, al final el lliurament dels llibres al corredor per a ser venuts* – b. *Confessions de mestre Ramon Lull és libre interlineat* – c. *Segueix ratllat* Ramon Corró.

120. Es tracta, doncs, de l'*Art compendiosa de la medicina*.

1485, desembre, 2. Barcelona

Gabriel Cardona, prevere, mestre en teologia, beneficiat a l'església del monestir de Santa Maria de Montsió, i Bartomeu Labarola, mestre de lletra d'estampa, ciutadà de Barcelona, signen contracte per a l'estampació, en el termini de 3 mesos, de 110 volums contenint la Gramàtica completa i la Retòrica de mestre Joan Serra. Bartomeu Labarola farà l'obra d'estampa i ferà fer el treball d'il·luminació, lliurant cada setmana l'obra feta. Gabriel Cardona donarà a Bartomeu Labarola per aquesta feina 30 lliures, que inclouen el cost del paper i la seva paga, de la qual rebrà Bartomeu 20 sous cada 15 dies. Bartomeu Labarola haurà de lliurar a Gabriel Cardona el llibre d'estampa Arbre de ciència de Ramon Llull.

AHPB, Galceran Balaguer, XVII *manuale* 1485, setembre, 10 – 1485, desembre, 23, fol. 66r.*

AHCB, Arxiu notarial, IX. 4.

Sobre l'autor humanista Joan Serra, cf. «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV (1985), 444-447; IX (1990), 255-258; i X (1991), 412-413.

L'exemplar d'estampa que Barthomeu Labarola es comprometia a donar a mestre Gabriel Cardona, devia ésser un dels impresos per Pere Posa en la seva edició de Barcelona 1482 (ROGENT/DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona 1927, 4-5, núm. 5).

Die veneris, II decembris, anno a nativitate Domini M CCCC LXXXV.

En nom de Déu sie, amen.

Capítols inhits, fets et fermats per e entre lo reverend mestre Gabriel Cardona, prevere, en sacra theologia mestre e beneficiat en la sglésia del monastir de^a Montis Sion, de una part, e mestre^b Barthomeu Labarola, mestre de letre de stampa, ciutedà de Barchinona, de part altre, sobre les obres devall scrites, per lo dit mestre Barthomeu stampadores^c, e sobre les altres coses, segons devall se contenen:

Primerament, lo dit mestre Barthomeu Labarola promet que a totes despeses e treballs seus^d stamparà, de^e semblant letre de stampa, com és la mostre, la qual ha liurada al dit reverend mestre Gabriel Cardona, cent e deu volums de forma de quatre cartes lo^f full comú^g e ab aquells spays que dites parts se concordaran^h. En quescú dels quals volums seran scrits de la ditaⁱ stampa la *Gramàtica* complida^k e la *Retòrica*, compostes e fetas per mestre Serra, ab totes les parts de las dites *Gramàtica* e *Retòrica*, sense les figures o arbres de aquellas. Los quals CX volums dóna acabats dins tres mesos propvinents.

Item, promet lo dit mestre Barthomeu que ell ferà il·luminar les dites obres, ço és, que en aquellas ferà fer les capvives vermelles a despeses sues.

Item, promet dit^l mestre Barthomeu que quascuna setmana donarà e liurarà al dit mestre Cardona tot lo que quascuna setmana haurà fet de la dita obra.

Item, és concordat que lo dit mestre^m Gabriel Cardona donarà e pagaràⁿ al dit mestre Barthomeu per preu e satisfacció dels dits CX volums trenta liures de mone-da de Barchinona en aquesta forma e tèrmens: ço és, que ferà donar al dit mestre Barthomeu tant paper quant e axí com haurà mester per la dita obra, lo cost del qual paper se levarà del dit preu. E axí matex li donarà de present^o e d'assí a XV dies altres^p vint

sòlidos, e axí d'equí enlà de XV en XV dies altres vint sòlidos. E acabada dins los dits tres mesos tota la dita obre, ço és, dits CX volums e aquells liurats al dit mestre Cardona, lo dit mestre Cardona donarà e pagarà al dit mestre Barthomeu tota la resta del dit preu⁹.

Item, és concordat que si los deu volums dels dits CX volums no eren⁹ ben nets e eren corruptes, que dit mestre Barthomeu no y sie tengut, com los dits X volums se donen per smena e per suplir als altres volums, si en alguns lochs seran corruptes.

Item, lo dit mestre Barthomeu promet^r que donarà al dit mestre Cardona un libre de stampa appellat *L'Arbre de sciència* de mestre Ramon Lull^s dins lo dit temps. E si cas era que no podie haver dit libre, que en tal cas donarà o és content que dit mestre Cardona se atur del dit mestre preu vint sòlidos per smena del dit libre.

Item, és concordat que lo dit mestre Barthomeu^s, sens expressa licència e voluntat demandes e obtengudes del dit mestre Cardona, no pusque fer més dels dits volums ne de aquells pusque donar o vendre a altri algú o alguns dels dits volums, exceptats solament dos volums, lo hu dels quals se atur ves si, e l'altre do al dit Barcelóⁿ e un altre que sie tengut donar al notari dels presents capítols per satisfacció del salari dels presents capítols, però que per aquests tres volums no sie disminuïts lo nombre dels dits CX volums.

Item, que lo paper de la dita obre hage ésser bo e fi.

Item, és concordat que si cas era que algú dels obrers, que dit mestre Barthomeu per la dita obre haurà, li mancàs, que lo dit temps li sie allergat per temps de VIII dies.

E' les dites coses prometen fer, attendre e complir^v les dites parts, segons dessús són dites, contengudes e narrades, dins lo dit temps, sens dilació alguna, sots pena de deu liures^w, ab restitució de totes despeses e dans. E per maior seguretat de les dites coses per lo dit mestre Barthomeu promeses ne dóna per fermansa en Franci Barceló, seder, ciutedà de Barchinona. E lo dit mestre Cardona per les coses per ell dessús promeses ne dóna per fermanse en Johan Uguet, mercader, ciutedà de Barchinona^x. Les quals fermanses acceptant la dita fermansa e prometen que ab los dits principals seus e sens aquells li serà tengut en les dites coses per los dits lurs^y principals dessús promeses. E per les dites coses attendre e complir ne obliguen, ço és, los de la una part a l'altre tots e sengles béns lurs e de quascun d'ells per lo tot ab totes renunciacions pertanyents^z. E axí ho juren tots los dessús dits *et cetera*^{ab}.

Testes: Iohannes Serramijana^{ac} et Laurentius Thous, textores lini, cives Barchinone.

* *El protocol XVII manuale conté tan sols «Capitula concordie et avinentie factarum et firmatarum per et inter reverendum dominum Gabrielem Cardona, presbiterum, beneficiatum in ecclesia monesterii sororum Predicatricum Barchinone, ex una parte, et Bartholomeum Labarola, magistrum litterarum de stampa, parte ex altera, et cetera. Sunt in cedula. Testes in cedula».* – a. *Segueix ratllat* les monges – b. mestre *interlineat* – c. *Segueix ratllat* sug – d. *Segueix ratllat* e sens pte – e. *Segueix ratllat* letr – f. *Segueix ratllat* fil – g. *Segueix ratllat* en lo – h. e ab aquells ... se concordaran *interlineat* – i. *Segueix ratllat* to – k. complida *interlineat* – l. *Segueix ratllat* mossèn l – m. *Segueix ratllat* al dit – n. *Segueix ratllat* al dit – o. de present *interlineat* – p. altres *interlineat* – q. *Els ítems que segueixen que hom identificà amb les lletres a b c d e varen ser escrits posteriorment a la primera redacció de l'instrument al vers del foli. Amb les lletres hom indicava l'ordre – q'. eren, al ms reren – r. Segueix repetit promet – s. Segueix ratllat e si – t. Segueix ratllat moya prev – u. Precedeix la lletra e per a indicar l'ordre dels ítems – v. Segueix ratllat lo dit – w. lo dit temps sens dilació interlineat – x. e lo dit mestre .... ciutedà de Barchinona escrit al marge*

esquerre – y. lurs *interlineat* – z. Ab totes renunciacions pertanyents *interlineat i escrit damunt* e lo dit mossèn Gabriel Cardona obliga tots e sengles béns seus *ratllat* – ab. *Segueix ratllat* ab totes renunciacions pertanyents – ac. *Segueix ratllat* textor lane et lini.

46

1492, juliol, 30. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Jaume çà Pila, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, les obres de Ramon Lull Doctrina pueril, Arbre de filosofia d'amor i Llibre dels articles de la fe.

AHPB, Joan Marc Miquel, *Secundus liber inventariorum et encantuum* 1492-1523, fols. 261r-312v: 288r, 288v.

+Ihesus Cristus+. Die lune, XXX^a mensis iulii, anno a nativitate Domini M^o CCCC LXXXII°, sumpsit exordium huiusmodi inventarium^a.

In Dei nomine, noverint universi quod cum propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspitionem tollendam beneficium inventarii sit a iure indultum [..]^b. ...

[1] Item, hun libre en paper scrit de forma menor, ab cubertes de cuyro vermell engrutat, apellat *Doctrina pueril*. ...

[2] Item, altre libre scrit en pregamins, en vulgar, ab posts trencades, apellat *De filosofia*, de forma menor, que comença: «Déus ab vostre».¹²¹ ...

[3] Item, altre libre en paper de forma menor ab cubertes de cuyro vert engrutades, que parle *Dels articles de la fe*, que comença: «Déus en virtut»,¹²² en la qual trobam los béns següents... En lo scriptori de la casa de Barchinona: ...

[1] Item, altre de la dita forma ab posts cubertes de cuyro vermell, scrit en pergamins a corandells, que-s diu és *De la sciència* de mestre Ramon Lull.¹²³ ...

[2] Item, altre de la dita forma ab posts cubertes de cuyro vert, scrit en paper a corandells. Comensa en lo vermell «Maria mare de Déu Verge».¹²⁴ ...

[3] Item, altre de la dita forma ab posts cubertes de cuyro leonat, scrit en pergamins a corandells, apellat *Lo segon volum de l'Imperial*.¹²⁵ ...

[4] Item, altre de la dita forma ab posts cubertes de cuyro vermell, scrit en pergamins a corandells, apellat *Libre de la Verge Maria*.

[5] Item, altre de la dita forma ab cubertes de pergamí, scrit en paper, comensa: «Deus qui es summus in omnibus bonis».¹²⁶ ...

Die mercurii, VIII^a mensis iunii, anno predicto a nativitate Domini M^o CCCC LXXXV, predicti honorabiles Iohannes Lull et Galcerandus Cestrada, tutores, cum

121. És l'*Arbre de filosofia d'amor*.

122. L'incipit indica, doncs, el *Llibre dels articles de la fe*.

123. És l' *Arbre de sciència*.

124. L'incipit indica el *Llibre de Santa Maria*.

125. És a dir, *Lo segon volum de l'Arbre Imperial*.

126. L'incipit és el de la *Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis Sententiarum Petri Lombardi*.

protestationibus assuetis firmarunt dictum inventarium presentibus testibus: honorabili Francisco de Gualbis e de Sent Climent, domicello, et discreto Antonio Olicer, apotecario, cive Barchinone^d.

a. *Una taca d'humitat impedeix la lectura del dia de la setmana* – b. lo dit diffunt *sic al ms repetit* – c. *Segueix ratllat fra* – d. «domicello et discreto Antonio Olicer apotecario cive Barchinone, *al ms* domicellus et discretus Antonius Olicer apotecarius civis Barchinone».

48

1498, març, 28. Barcelona

Gaspar Mir, llibreter, ciutadà de Barcelona, i Anthoni Vernet, llibreter, ciutadà de Barcelona, compren a Pere Posa, prevere, llibreter, segons consta en memorial fet de mà de Pere Posa, entre d'altres llibres i objectes, diversos exemplars d'obres de Ramon Llull: una peça de l'Arbre de ciència, tres peces de l'Art Breu i també tres peces de la Lògica breu.

AHCB, Notarial, IX.4 [Full solt escrit en doble columna].¹²⁷

Ihesus. Memorial dels llibres e altres coses que compraren en Gaspar Mir e Anthoni Vernet^a: ...

[1] *Arbre de sciència*: I.

[2] *Art Breu*: III. ...

[3] *Lògica breu*: III. ... [3] *Lògica breu*: III. ...

a. *Al marge dret* En lo manual d'un notari hi ha un contracte de venta d'aquets llibres.

49

1498, novembre, 10. Barcelona

Segons l'inventari dels béns de Joan Esbert, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, aquest posseïa, en morir, entre d'altres llibres, l'obra lul·liana De vera crehença e vera obediència

AHCB, Arxiu notarial, I.18: *Inventari i encant dels béns de Joan Esbert, paraire*, fols. 1r, 5v, 17v.

127. Vegeu J. RUBIÓ i BALAGUER – J. M. MADURELL, *Documentos para la historia de la imprenta i la librería en Barcelona (1474-1553)*, Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, Barcelona 1955, 271-273. Tots tres títols havien sortit de la impremta de Pere Posa el 1481 i 1489 (*Ars brevis*), 1482 (*Arbor scientiae*) i 1489 (*Logica brevis et nova*); cf. ROGENT/DURAN, *Bibliografía de les impressions lul·lianes*, Barcelona 1927, 2-11, núms. 33, 5, 10 i 11.

Die sabbati, intitulata X^a mensis novembris, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o LXXXVIII°.

Primo atrobam totes aquelles cases ab dos portals en la carrera pública obrints, ab entrades, exides, drets e pertinències de aquelles, les quals lo dit defunct havia e possehia en la ciutat de Barchinona, en lo carrer nou appellat d'en Camps Etes. ...

Item, un libre de paper scrit de ploma, intitulat *De vera credentia e vera obediència*.

...

Encantus bonorum Iohannis Sbert, quondam, paratoris pannorum lane, civis Barchinone. Primo ...

Item, un libre appellat *De vera crebença e vera hobediència* [...] ^a

a. *Tots els béns i llibres de Joan Esbert varen ser venuts en pública subhasta. També ho fou l'obra lul·liana De vera creença e vera obediència. Una taca d'bumitat, però, impedeix la lectura de part de l'ítem que conté el preu pagat pel dit llibre.*

1499, abril, 15. Barcelona

Gabriel Ferrer, canonge i xantre de l'església del monestir de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, reconeix rebre dels marmessors del testament de Pere Marquès, prevere, beneficiat a la dita església de Santa Anna, diversos objectes del dit testador i també l'obra de Ramon Llull De vicis e virtuts o Llibre de virtuts e pecats.

AHPB, Bartomeu Requesens, *Primus liber apocarum manumissoriarum* 1464-1502, fol. 102r.

Si omnibus notum que ego Gabriel^a Ferrer, canonicus et precentor ecclesie monesterii Sancte Anne Barchinone, confiteor et recognosco vobis venerabilibus et discretis viris dominis Alfonso Cortés et Benedicto ça Font, concanonice meis, et Benedicto Bonavia, apothecario, civi Barchinone, manumissoribus et exequutoribus testamenti seu ultime voluntatis venerabilis domini Petri Marquès, quondam, presbiteri et beneficiati in dicta ecclesia Sancte Anne, qui Dominum Deum, animam suam et certas pias causas in dicto suo testamento descriptas sibi heredes instituit universales, quarum piarum causarum vos dicti manumissores vices geritis, quod restituistis et tradidistis michi quinque pecias^b cortinarum de cotonina blava cum suis tavallons et cum^c bastimento earum de fusta et rescibus sive^d cordes, quandam vanovam de puntes, quendam librum in lingua vulgari scriptum nuncupatum *De vicis e virtuts*. Et incipit: «Déus per ta». ¹²⁸ Que bona ego dudum dicto defuncto comendavi. Et ideo renuntiando exceptioni ditorum bonorum non habitorem et recuperatorum et dolo malo et actioni in factum, in testimonium premissorum presentem vobis dicto manumissorio nomine facio apocam de recepto.

Actum est hoc Barchinone, quintadecima die mensis aprilis, anno a nativitate Domini millesimo CCCC nonagesimo nono.

128. L'incipit indica que es tracta de *De vicis e virtuts* o *Llibre de virtuts e pecats*.

Sig+num Gabrielis Farrer, predicti, qui hec laudo et firmo

Testes huius rei sunt: venerabilis dominus Michael Gilabert, canonicus dicti monesterii Sancte Anne, et Dominicus Ferris, notarius, habitator Barchinone.

a. *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma* – b. *pecias correxit sobre pesias* – c. *Segueix ratllat g* – d. *et rescibus sive interlineat.*

ÍNDIX TOPONOMÀSTIC

N.B.: Els números d'aquesta taula remeten a la xifra idèntica amb què són numerats els documents aplegats en aquest estudi.

- Albinyana, Miquel, notari, ciutadà de Barcelona, 43.
- Alcalà de Xivert, vila, regne de València, 11
- Almoina dels Pobres o Pia Almoina, institució de beneficència de la Seu de Barcelona, 27.
- Andreu, Pere, notari públic de la ciutat de Barcelona, 24.
- Angelina, muller de Joan de Colunya, mercader, ciutadà de Barcelona, 40.
- Angelina, vídua d'Antoni Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona, 36.
- Apotecaris, carrer de la ciutat de Barcelona, 22.
- Aragó, regne, 22, 26.
- Argenteria, La, carrer de la ciutat de Barcelona, 43.
- Balaguer, Galceran, notari públic de la ciutat de Barcelona, 39, 41.
- Balaguer, Guillem, 43
- Balaguer, vila, diòcesi d'Urgell, 11.
- Banyus Nous de la ciutat de Barcelona, 28.
- Barcebre, Joan, escriptor de Barcelona, 3.
- Barceló, Francí, 45.
- Barcelona, ciutat, diòcesi, seu, *pàssim*.
- Basset, Pere, corredor de felpa públic de la ciutat de Barcelona, 37, 41.
- Basset, Pere, doctor en lleis, conseller del rei, batlle general de Catalunya, ciutadà de Barcelona, 16.
- Baster, Antoni Martí, notari públic de la ciutat de Barcelona, 30.
- Beatriu, vídua de Pere Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona, 32.
- Benet, llibreter, 41.
- Ber, Enric, bidell de la Seu de Barcelona, venedor de llibres públic i jurat de la ciutat de Barcelona, 22.
- Bernat de..., 26.
- Blanquina, filla de Guillem Busquets, vídua d'Antoni Terrè, ciutadà de Barcelona, 2.
- Bollons, Joan, ciutadà de Barcelona, nebot d'Antoni Sedacer, rector de l'Escola de la ciència de mestre Ramon Llull, 24.
- Bols, Bartomeu, prevere de Barcelona, beneficiat a l'església de Sant Miquel de la ciutat de Barcelona, 25.
- Bonamà, Pere de, botíguer, ciutadà de Barcelona, 40.
- Bonavía, Benet, apotecari, ciutadà de Barcelona, 50.
- Bonhom, Antoni, mestre de sonar arpa, habitant de Barcelona, 14.
- Bret, Guillem, mercader, ciutadà de Barcelona, 40.
- Brígida, filla de Felip de Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Busquets, Francesc de, ciutadà de Barcelona, fill de Guillem Busquets, ciutadà de Barcelona, 2.
- Busquets, Guillem, ciutadà de Barcelona, 2.
- Busquets, Guillem, ciutadà de Barcelona, fill de Guillem Busquets, ciutadà de Barcelona, 2.
- Busquets, Ponç de, canonge de la Seu de Barcelona, fill de Guillem Busquets, ciutadà de Barcelona, 2.
- Calderó, Guillem, ciutadà de Barcelona, 24.
- Campsetes, carrer de la ciutat de Barcelona, 49.
- Canals, Miquel, prevere de Barcelona, 3.
- Canyelles, Gabriel, notari públic de la ciutat de Barcelona, 1, 3, 25.
- Carbonell, Guillem, sagristà, canonge de la Seu de Barcelona, 3.
- Cardona, Gabriel, prevere, mestre en teologia, beneficiat a l'església del monestir de Montsió, 45.
- Cardona, Jaume, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 29.
- Carme, muller de Bartomeu Sant Just, cavaller, domiciliat en la ciutat de Barcelona, 38.
- Carner, Simon, notari públic de la ciutat de Barcelona, 14.
- Casanova, Llorenç, notari, ciutadà de Barcelona, 19.

- Cases, Antoni, mercader, ciutadà de Barcelona, 28.
- Cases, Jaume de, canonge de la Seu de Barcelona, 1.
- Castanyer, Francesc, ardiaca del Vallès, canonge de la Seu de Barcelona, 1.
- Castanyer, Pere, 1.
- Castellot, Francesc, matracer, ciutadà de Barcelona, 29.
- Català, Guillem Ramon, canonge de la Seu de Barcelona, prior del manestir de Sant Pau del Camp de la ciutat de Barcelona, 37.
- Catalunya, principat, 16, 32.
- Catània, ciutat, illa de Sicília, 42.
- Caterina, vídua de Joan Riembau, cirurgià, ciutadà de Barcelona, 20.
- Cerdà, Joan, moliner, habitant de Barcelona, 42.
- Cererals, Miquel, clergue de Barcelona, 3.
- Cervelló, alias de Nicolau de Puig-cervarí, pare, i de Joan de Puig-cervarí, fill, 11.
- Cervera, vila, diòcesi de Vic, 15, 38.
- Clara, vídua de Romeu des Feu, argenter, ciutadà de Barcelona, 8, 9.
- Clariana, Pere, notari, ciutadà de Barcelona, 43.
- Clarís, Joan, estudiant a l'Escola de mestre Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, fill de Joan Clarís, 26.
- Clarís, Joan, pare de Joan i Pere, estudiants a l'Escola de la Ciència de Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, 26.
- Clarís, Pere, estudiant a l'Escola de mestre Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, fill de Joan Clarís, 26.
- Codolls, carrer de la ciutat de Barcelona, 31.
- Colunya, Joan de, mercader, ciutadà de Barcelona, 40; Angelina, muller, 40.
- Consell de la ciutat de Barcelona, 30.
- Constança, vídua d'Arnau Seguer, moler, ciutadà de Barcelona, 15.
- Corretger, Antoni, beneficiat a l'església de la Seu de Barcelona, 21.
- Corró, Joan Ramon, llibreter, ciutadà de Barcelona, 44.
- Cortès, Alfons, canonge de l'església del monestir de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, 50.
- Corts, Bernat de, escriptent de Barcelona, 8, 12, 24.
- Costa, Bartomeu, notari, 33, 35.
- Costa, Bernat, mercader, ciutadà de Barcelona, 37; Joana, vídua, 37.
- Desiderada, vídua d'Antoni de Mura, ciutadà de Barcelona, 35.
- Dusay, Pere, menescal, ciutadà de Barcelona, 20.
- Elionor, muller de Guerau de Vallseca, ciutadà de Barcelona, 41.
- Esbert, Joan, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, 49.
- Escola de la Ciència de Mestre Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, 26.
- Esguard, Gabriel, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 34.
- Espanya, Joan, ciutadà de Barcelona, 34.
- Esplugues Joan d', mestre en arts i medicina, canonge de la Seu de Barcelona, 17.
- Esquerit, Arnau, ciutadà de Barcelona, 30.
- Eufrasina, monja del monastir de Sant Pere de les Puel·les de la ciutat de Barcelona, filla d'Antoni de Mura, ciutadà de Barcelona, 35.
- Eulàlia, muller d'Antoni Poal, mercader, ciutadà de Barcelona, filla d'Angelina, vídua d'Antoni Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona, 36.
- Fabra, Joan, escuder de Felip Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Fabrera, Antoni, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, 4.
- Fabrera, Francesc, de la Parròquia de Sant Genís Sametla, 4.
- Ferrera, Felip, ciutadà de Barcelona, 12, 26.
- Ferrera, Felip, fill de Felip Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Ferrer (Farrer), Gabriel, canonge i xantre de l'església de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, 50.
- Ferris, Domènec, notari, habitant de Barcelona, 50.
- Feu, Ramon des, argenter, ciutadà de Barcelona, 8, 9.
- Fonolleda, Arnau fill de Francesc Fonolleda, notari, escriptà del rei, ciutadà de Barcelona, 5.
- Fonolleda, Francesc, notari, escriptà del rei, ciutadà de Barcelona, 5.
- Font, Benet ça, canonge de l'església del monestir de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, 50.
- Font, Tomàs ça, peller, ciutadà de Barcelona, 12.
- Fortià, església, diòcesi de Girona, 26.

- Francesca, muller de Guillem Rieimbau, de la parròquia de Sarrià de Ter, diòcesi de Girona, 20.
- Francina, filla de Felip de Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Frigola, Bernat, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, fill de Llorenç Frigola, ciutadà de Barcelona, 26.
- Frigola, Llorenç, ciutadà de Barcelona, 26.
- Frigola, Pere, avi de Bernat Frigola, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 26.
- Fuster, Antoni, prevere, beneficiat a l'església de la Seu de Barcelona, 7.
- Fuster, Gabriel, moliner, habitant de Barcelona, 41.
- Garriga, Guillem, balancer, ciutadà de Barcelona, 33.
- Garriga, Rafael, fill de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, 33.
- Gilbert, Miquel, canonge de l'església de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, 50.
- Giner, Joan, donzell, domiciliat a la ciutat de Barcelona, 13.
- Girbau, Antoni, prevere, 38.
- Gircós, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona, 23.
- Gircós, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona, fill de Pere Gircós, mercader, ciutadà de Barcelona, 23.
- Girona, diòcesi, 20, 26, 27.
- Gualbes, Ferrer Nicolau de, mercader, ciutadà de Barcelona, 19.
- Gualbes i de Sant Climent, Francesc de, donzell, 47.
- Gualbes, Pere de, ciutadà de Barcelona, 4.
- Guillem, Pere, estudiant d'arts, habitant de Barcelona, 11.
- Guiu, Miquel, canonge, xantre de l'església de la Seu de Barcelona, auditor dels comptes de la taula dels testaments de la cúria del bisbe de Barcelona, 41.
- Hostal de Pobresa Voluntària o Hostal dels Pobres Voluntaris, alberg de beneficència de la ciutat de Barcelona, 12.
- Huguet, Joan, mercader, ciutadà de Barcelona, 45.
- Isabel, abadessa del monestir de Sant Pere de Puell-les de la ciutat de Barcelona, 35.
- Joan, Antoni, notari, 34.
- Joan, Pere, clergue de Barcelona, 3.
- Joana, vídua de Bernat Costa, mercader, ciutadà de Barcelona, 37.
- Joana, vídua de Pere Ribalta, mercader, ciutadà de Barcelona, 30.
- Jofre, Pere Guillem, precentor, canonge de la Seu de Barcelona, 3.
- Labarola, Bartomeu, mestre de lletra d'estampa, ciutadà de Barcelona, 45.
- Landrich, Jaume, de l'ofici del mestre racional de la cúria del rei, 12.
- Lledó, carrer de la ciutat de Barcelona, 13.
- Lleida, ciutat, 22.
- Lloberes, Jaume, de la parròquia de Sant Pere de Montagut, diòcesi de Girona, 27.
- Llorenç, Blai, estudiant a l'Escola de mestre Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, 26.
- Llull, Joan, 47.
- Llull, Lluís, doctor en decrets, ciutadà de Barcelona, 47.
- Llull, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona, 39.
- Lluna, Francesc de, corredor públic de la ciutat de Barcelona, 41.
- Marcús, capella de la ciutat de Barcelona, 33.
- Margarida, muller de Jaume Pastor, ciutadà de Barcelona, 12.
- Marquès, Pere, prevere, beneficiat a l'església del monestir de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, 50.
- Martí, Guillem, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, 27.
- Mas, Bernat, fuster, ciutadà de Barcelona, 12.
- Masseu, Antoni, mestre de sonar guitarra, habitant de Barcelona, 14.
- Matamala, Arnau de, cirurgià, ciutadà de Barcelona, 22.
- Mates, Mateu, habitant de Barcelona, 27.
- Mercaders, carrer de la ciutat de Barcelona, 16.
- Miquel, Bernat, candeler de cera, ciutadà de Barcelona, 19.
- Miquel, Joan Marc, notari, 46.
- Mir, Esteve, notari públic de la ciutat de Barcelona, 36.
- Mir, Gaspar, llibreter, ciutadà de Barcelona, 48.
- Miracle, Jaume del, estudiant de Barcelona, 12.

- Moliner, Martí, batxiller en decrets, canonge i degà de la Seu de Barcelona, 3.
- Mollet, Francesc, boter, ciutadà de Barcelona, 20.
- Montcada, carrer de la ciutat de Barcelona, 38.
- Mura, Antoni de, ciutadà de Barcelona, 35; Desitjada, muller, 35; Eufrasina, Susanna, Violant, filles, 35.
- Navarra, regne, 14.
- Navel, Aloït de, mercader, ciutadà de Barcelona, 31.
- Navel, Jaume de, ciutadà de Barcelona, 41.
- Nicolaua, filla de Felip de Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Nicolaua, vídua de Francesc Fonolleda, notari, escrivà del rei, ciutadà de Barcelona, 5.
- Olicer, Antoni, apotecari, ciutadà de Barcelona, 47.
- Oliver, Genís, escriptent de Barcelona, 8, 12.
- Ollers Blancs, carrer de la ciutat de Barcelona, 31.
- Organyà, vila, diòcesi d'Urgell, 19.
- Padrós, Jaume, cofrer o arquer, ciutadà de Barcelona, 44.
- Padrós, Joan, fill de Jaume Padrós, cofrers o arquers, ciutadans de Barcelona, 44.
- Pagès, Francesc, fill de Joan Pagés, doctor en lleis, cavaller, conseller del rei, 44.
- Pagés, Joan, doctor en lleis, cavaller, conseller i vicecanceller del rei, 44.
- Palomeres, Antoni, 38.
- Palou, Guerau de, cavaller, domiciliat a Barcelona, 24.
- Palou, Jaume, fill de Guerau de Palou, cavaller, domiciliat a Barcelona, 24.
- Palou, Pere de, canonge de la Seu de Barcelona, 24.
- Pastor, Jaume, ciutadà de Barcelona, 12.
- Pere, Llombard, teòleg, 47.
- Perpinyà, Ramon, mestre en medicina, ciutadà de Barcelona, 43.
- Perpinyà, vila, 20, 32.
- Pi, Bernat, notari públic de la ciutat de Barcelona, 28, 29.
- Pi, Francesc de, estudiant d'arts, habitant de Barcelona, 11.
- Pila, Jaume ça, ciutadà de Barcelona, 46.
- Pinosa, Ferran, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, 1.
- Pla, Joan des, Argenter, ciutadà de Barcelona, 33.
- Poal, Antoni, mercader, ciutadà de Barcelona, 36; Eulàlia, muller, 36.
- Ponç, Domènec, canonge, arcebi major de la Seu de Barcelona, 6.
- Porta, Gaspar, estudiant a l'Escola de mestre Ramon Llull de la ciutat de Barcelona, beneficiat a l'església de Fortià, diòcesi de Girona, 26.
- Porta, Joan, escriptent, ciutadà de Barcelona, 22.
- Posa, Pere, prevere, llibreter de ciutat de Barcelona, 48.
- Puig, Joan de, mercader, ciutadà de Barcelona, 35.
- Puig, Pere, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, 11.
- Puig-cervarí, Joan de, alias de Cervelló, batxiller en arts i en medicina, ciutadà de Barcelona, de la vila d'Alcalà de Xivert, regne de València, 11.
- Puig-cervarí, Nicolau de, de la vila d'Alcalà de Xivert, regne de València, 11; Tomassa, muller, 11.
- Pujol, Ferrer des, canonge de la Seu de Barcelona, 1.
- Rabós, Guillem, secretari de Joan de Vilamarí, capità de galeres, 40.
- Rajadell, Manuel, 2.
- Rajola, Francesc, botiguer, ciutadà de Barcelona, 26.
- Requesens, Bartomeu, 50.
- Ribalta, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona, 30; Joana, vídua, 30.
- Ribera, Bernat, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Pi de la ciutat de Barcelona, 29.
- Riembau, Bernat, de la parròquia de Sarrià de Ter, diòcesi de Girona, 20.
- Riembau, Guillem, de la parròquia de Sarrià de Ter, diòcesi de Girona, 20.
- Riembau, Joan, cirurgia, ciutadà de Barcelona, fill de Guillem Riembau i de Francesca, de la parròquia de Sarrià de Ter, diòcesi de Girona, 20.
- Rigual, Jaume, clergue de Barcelona, 3.
- Riusec, Joan de, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, 12.
- Ros, Antoni, ciutadà de Barcelona, 41.
- Ros, Elionor, 41.
- Ros, Joan, ciutadà de Barcelona, 41.

- Roure, Julià des, notari públic de la ciutat de Barcelona, 7, 20, 22, 23, 27.
- Rovira, Bonanat, 22.
- Rovira, Francesc, clergue de la diòcesi de Barcelona, 37.
- Rovira, Guillem, prevere, beneficiat a la capella de Santa Maria, prop del monestir de Sant Antoni de la ciutat de Barcelona, orde de Santa Clara, 21; beneficiat del segon prebiterat de Santa Tecla a la Seu de Barcelona, 22.
- Rovira, Joan, de la parròquia de Sant Joan ses Fonts, diòcesi de Girona, 27.
- Rovira, Joan, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, 27.
- Rovira, Joan, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona, 22.
- Rovira, Pere, batxiller en decrets, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 21, 22.
- Salat, Jaume, agricultor, de la parròquia de Sant Gervasi, diòcesi de Barcelona, 37.
- Sans, Antoni, notari, 40.
- Sant Antoni, monestir, orde de Santa Clara, ciutat de Barcelona, 21.
- Sant Cugat del Vallès, monestir, diòcesi de Barcelona, 24.
- Sant Genís Sametla (Ametlla del Vallès), vila, diòcesi de Barcelona, 4.
- Sant Gervasi, parròquia, diòcesi de Barcelona, 37.
- Sant Jaume, plaça de la ciutat de Barcelona, 33, 43.
- Sant Joan, portella de la ciutat de Barcelona, 16.
- Sant Joan ses Fonts, parròquia, diòcesi de Girona, 27.
- Sant Jordi, Galceran de, llibreter de la ciutat de Lleida, 22.
- Sant Just, Bartomeu, cavaller, domiciliat a la ciutat de Barcelona, 38.
- Sant Just, església i parròquia de la ciutat de Barcelona, 7, 47.
- Sant Just, Jaume, mercader, ciutadà de Barcelona, 11.
- Sant Just, plaça de la ciutat de Barcelona, 13.
- Sant Pau del Camp, monestir de la ciutat de Barcelona, 37.
- Sant Pere de les Puel·les, monestir de la ciutat de Barcelona, 35.
- Sant Pere de Montagut (Montagut de Fluvià), parròquia, diòcesi de Girona, 27.
- Sant Pere Jussà, carrer de la ciutat de Barcelona, 35.
- Santa Anna, monestir de la ciutat de Barcelona, 50.
- Santa Clara, orde, 21.
- Santa Margarida, resclusa de la ciutat de Barcelona, 26.
- Santa Maria, capella de la ciutat de Barcelona, prop de monestir de Sant Antoni, 21.
- Santa Maria, església major de la vila de Cervera, 15.
- Santa Maria de Montsió, monestir de la ciutat de Barcelona, 45.
- Santa Maria de Natzaret, església de la ciutat de Barcelona, 26.
- Santa Maria del Carme, església i convent de la ciutat de Barcelona, 12.
- Santa Maria del Mar, església de la ciutat de Barcelona, 4, 21, 22, 26, 29, 34.
- Santa Maria del Pi, església de la ciutat de Barcelona, 28, 29.
- Santa Maria dels Viandants, alberg de beneficència de la ciutat de Barcelona, 12.
- Santa Tecla, benifet de la Seu de Barcelona, 22.
- Sarrià de Ter, parròquia, diòcesi de Girona, 20.
- Sedacer, Antoni, prevere, rector de l'Escola de mestre Ramon Llull, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 12, 26.
- Seguer, Arnau, fill d'Arnau Seguer, moler, ciutadà de Barcelona, 15.
- Seguer, Arnau, moler, ciutadà de Barcelona, 15.
- Sent Just, Bartomeu, cavaller, 38; Carme, muller, 38.
- Serdà, Joan, moliner, 41.
- Serena, muller de Bernat Miquel, candeler de cera, ciutadà de Barcelona, 19.
- Serena, muller de Felip Farrera, ciutadà de Barcelona, 12.
- Serra, Joan, mestre, autor de llibres, 45
- Serramitjana, Joan, teixidor de lli, ciutadà de Barcelona, 45.
- Sestrada, Galceran, 47.
- Sirvent, Bartomeu, jurista, ciutadà de Barcelona, 18.
- Sirvent, Francesc, jurista, ciutadà de Barcelona, 10.
- Solà, Pere, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, 7.
- Soler, ? de, marmessor, 24.

- Susanna, vídua de Joan de Puig, mercader, filla d'Antoni de Mura, ciutadà de Barcelona, 35.
- Teixidor, Antoni, clergue, beneficiat de la vila de Cervera, 38.
- Teixidor, Mateu, germà d'Antoni Teixidor, clergue, beneficiat de la vila de Cervera, 38.
- Terrassa, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona, 32; Beatriu, vídua, 32.
- Terré, Antoni, ciutadà de Barcelona, 2.
- Terrers, Joan, juponer, ciutadà de Barcelona, 21.
- Thous, Llorenç, teixidor de lli, ciutadà de Barcelona, 45.
- Tolosa, Pau, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, 43.
- Tomassa, muller de de Nicolau de Puig-cervarí, de la vila d'Alcalà de Xivert, regne de València, 11.
- Toneu, Guillem, de la vila d'Organyà, diòcesi d'Urgell, 19.
- Torrelles, Dalmau, teixidor de vels, ciutadà de Barcelona, 37.
- Torres, vídua, 47.
- Uguet, Johan, mercader, 45.
- València, regne, 11, 37.
- Vall, Jaume ça, ciutadà de Barcelona, 34.
- Vallès, deganat, diòcesi de Barcelona, 1, 24.
- Valls, Pere Bartomeu, notari, 11.
- Vallseca, Guerau de, ciutadà de Barcelona, 41; Elionor Ros, muller, 41.
- Vallseca, Jaume de, ciutadà de Barcelona, 7.
- Vallseca, Jaume Genís, ciutadà de Barcelona, 34.
- Veleró, Pere, escuder, mora amb Ferrer Nicolau de Gualbes, mercader, ciutadà de Barcelona, 19.
- Vernet, Antoni, llibreter, ciutadà de Barcelona, 48.
- Vic, Guillem de, mercader, de la vila de Balaguer, 11.
- Vidal, Nicolau, prevere, beneficiat a l'església major de Santa Maria de la vila de Cervera, domiciliat a Barcelona, 15.
- Vilademat, Pere de, ciutadà de Barcelona, 35.
- Vilamarí, Joan de, capità de galeres, 40.
- Vilanova, La, lloc de la ciutat de Barcelona, 4.
- Vilanova, torre o masia del Vallès, 24.
- Villadei, Alexandre de, autor de llibre, 11.
- Vinyamata, Francesc de, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de la ciutat de Barcelona, 29.
- Violant, muller de Pere de Vilademat, ciutadà de Barcelona, filla d'Antoni de Mura, ciutadà de Barcelona, 35.
- Xarch, Antoni, mercader, ciutadà de Barcelona, 36; Angelina, muller, 36.
- Xarch, Jaume, mercader, ciutadà de Barcelona, fill d'Angelina, vídua d'Antoni Xarch, mercader, ciutadà de Barcelona, 36.
- Xipre, illa, 40.

Mercè COMAS
Eulàlia MIRALLES

LA IMPREMTA A PERPINYÀ: SAMSÓ ARBÚS

El present article és fruit dels materials recollits per al *Catàleg d'impresos rossellonesos*; és part, doncs, d'un estudi més ampli encara en curs de preparació que passa per la descripció tipobibliogràfica dels volums publicats en aquest territori des de l'arribada de Joan Rosenbach fins a mitjan segle XIX.¹ Dividit en dues parts, a la primera hi repassem la producció de Samsó Arbús durant l'etapa en què el trobem establert a Perpinyà, i ho fem partint de les notícies que hem pogut extrapolar directament dels impresos, mentre que la segona és un *Short-Title Catalogue* dels títols que va imprimir, amb notícia dels fons on n'hem pogut localitzar exemplars i amb les referències bibliogràfiques pertinents a cada un d'ells.

El cinc-cents s'obre i es tanca a Perpinyà amb dos impressors importants, Joan Rosenbach i Samsó Arbús, d'altra banda els únics establerts a la ciutat en tot aquell segle. Arbús va nèixer a Perpinyà, però els seus inicis com a impressor cal anar-los a cercar a Barcelona, on hauria arribat a imprimir onze títols.² Madurell ja va assenyalar que el primer de setembre de 1572, Arbús i

---

1. Projecte de l'Institut d'Estudis Catalans dirigit per Eulàlia Duran (veg. *Corpus textual de la Catalunya Nord: Catàleg d'impresos rossellonesos*, dins «Sessió de la Secció Històrico-Arqueològica a Perpinyà (20 d'octubre de 2004), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans», 2005, 21-30; inclou la descripció tipobibliogràfica del *Discurs sobre la peste de Lluís FABRA* i de la *Verdadera relació...* de Miquel LLOT DE RIBERA). Especialment Montserrat Lamarca, i també Anna Gudayol, Inés Padrosa, Dolors Serra, Ivan Parisi, Maria Toldrà, Pep Valsalobre i Pep Vila, ens han ajudat al llarg de tot aquest procés d'una manera o d'una altra; a tots ells, el nostre agraïment.

2. Devem el nombre d'impresos barcelonins d'Arbús a Montserrat LAMARCA, *La impremta en Barcelona. 1501-1600*, Madrid, Arco Libros, [en preparació]. L'única visió de conjunt sobre la impremta a Perpinyà, dels orígens fins al segle XX, segueix essent encara avui la de COMET, *L'Imprimerie à Perpignan depuis les origines jusqu'à nos jours*, Perpinyà, Impr. J. Comet, 1908; darrerament ha vist la llum l'article de Gérard BONET, *Perpignan la typographe. Cinq siècles d'imprimerie à Perpignan*, dins Raymond SALA et Michelle ROS (dir.), *Perpignan une et plurielle*, Perpinyà, Éditions Trabucaire, 2004, 831-846, que, pel que fa a Arbús, depèn totalment de les dades de Comet. Per a una visió de conjunt del període que ara ens interessa veg. Manuel LLANAS, *L'edició a Catalunya: segles XV a XVII*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya, 2002, i també (però no sobre Perpinyà) Montserrat LAMARCA, *La impremta a Catalunya durant el segle XVI*, dins «Anuari de Filologia», XXII-XXIII, secc. C (= *Societat i cultura al Renaixement*), [en premsa]. Les notícies sobre Arbús són extretes de Comet, *L'Imprimerie...*, 22-26, Josep M. MADURELL, *Samsó Arbús*, dins «Gutenberg Jahrbuch», 1971; ID., *Claudi Bornat*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1973, VII, IX, 31-33, 93, 193-203, 205-206; ID., *Fundidores de letras...*, dins «Gutenberg-Jahrbuch», (1970), 289-297 (292); Agustín MILLARES CARLO, *Introducción al estudio de la Historia y Bibliografía de la imprenta en Barcelona en el siglo XVI. Los impre-*

la vídua de l'impressor Pere de Montpezat, Eulàlia, van associar-se amb el també impressor Claudi Bornat, part de la impremta del qual havien comprat; ara bé, tot i comptar amb un document que ho certifica, la veritat és que a hores d'ara no coneixem cap llibre imprès amb el nom de tots tres. Posteriorment, a Barcelona Arbús va establir aliances amb el tirador d'or Joan Rajol, però el perpinyanenc va tenir problemes per pagar els seus deutes i li incoaren un plet.

A partir de 1584 el trobem establert a Perpinyà, podria semblar, doncs, que fugint d'una delicada situació econòmica a la ciutat comtal. Hem pogut trobar notícia de vint-i-vuit títols impresos per Arbús a la ciutat que el va veure nèixer;³ d'aquests, alguns ja els havia donat a l'estampa el llibreter barceloní Claudi Bornat, amb qui, com hem dit, és possible que hagués estat associat: és el cas, per exemple, del *Directorium curatorum* de Pere Màrtir Coma i del *Modus examinandi Sacrorum Ordinum candidatos* d'Holthusius. D'entre les marques tipogràfiques usades per Arbús, n'hi ha dues que foren emprades per Bornat,⁴ a més de diverses caplletres i gravats; quant a l'altra marca tipogràfica emprada pel rossellonès, l'havien fet servir abans d'ell, com a mínim, Matías Gast a Salamanca i, a Alcalá, Juan Gracián.⁵

El primer títol que va sortir de la premsa perpinyanenca d'Arbús, el 10 d'abril de 1584, fou el *Tratado intitulado Cadena de oro* del canonge rossellonès Miquel GIGINTA I D'OMS (c. 1534-1588), col·lega de Joan Lluís Vives i Henry Cock i fundador de les Cases de Misericòrdia, que ja havia donat mostres de la seva preocupació per als més desfavorits en obres anteriors i que havia de ser, doncs, un autor amb bona sortida editorial.⁶ Giginta va retornar

sores del período renacentista, dins «Boletín Millares Carlo», II (1981), 3, p. 9-120 (p. 16-17, 69-70), Juan DELGADO CASADO, *Diccionario de impresores españoles (siglos XV-XVII)*, Madrid, Arco Libros, 1996, 2 vol., I, p. 40-41, i el citat LLANAS, *L'edició a Catalunya*, 169-170.

3. COMET, (*L'imprimerie...*) comptabilitza vuit títols d'Arbús; MADURELL (*Samsó Arbús*) i el *Repertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle* (RBLIF), quinze; i el llibreter PALAU I DULCET, (*Manual del librero hispano-americano*, Barcelona, A. Palau, 1948-1990, 36 vol.), vint-i-dos.

4. Madurell, *Claudi Bornat*, fig. 2 (p. 60), i Francisco VINDEL, *Escudos y marcas de impresores y librerías en España durante los siglos XV a XIX (1485-1850)*, Barcelona, Orbis, 1942, n. 240.

5. Per al primer taller veg. Lorenzo RUIZ FIDALGO, *La imprenta en Salamanca. 1501-1600*, Madrid, Arco Libros, 1994, 3 vol., I, p. 87; per al de Gracián, Julián MARTÍN ABAD, *La imprenta en Alcalá de Henares. 1502-1600*, Madrid, Arco Libros, 1991, 3 vol., I, p. 121.

6. És recent l'edició del seu *Tratado de remedio de pobres*, a cura de Félix SANTAOLARIA, Barcelona, Ariel / Edicions de la Universitat de Barcelona, 2000. Per a l'autor i la seva obra veg.: Michel CAVILLAC, *La reforma de la Beneficència en la España del siglo XVI: la obra de Miguel de Giginta*, dins «Estudios de historia social», 10-11 (juliol-desembre 1979), 7-59; Félix SANTAOLARIA, *Marginación y educación. Historia de la educación social en la España moderna y contemporánea*, Barcelona, Ariel, 1997, 131-144; i el monogràfic Miquel de Giginta, *chanoine d'Elne / Miguel de Giginta, canónigo de Elna*, Perpinyà, Les Estivales de Perpignan, 2003, amb articles de Cavillac, Jean Pierre Gutton, Raymond Sala, Félix Santolaria, Pedro Fraile de Mendiguren i Alvar Ezquerria.

a Perpinyà el 1584, després d'un llarg periple per tota la Península, i va descriure sumàriament el seu pas per la ciutat: «Assentada la dicha obra [i.e., la Hospitalidad] en Barcelona, quisieron los cónsules de Perpiñan hazerla también en aquella villa, para lo qual me llamaron al ayuntamiento, donde, conferido el negocio largamente, quedamos que se diese, como se dio, razón al reverendíssimo señor don Juan Therez, obispo de Elna, que al presente está en las cortes de Monçón. El qual vino a aprobarlo tanto que ofreció de ayudar para el principio, y después cada mes, con cierta cantidad».⁷

Va ser durant l'estada a Perpinyà que va aprofitar per fer imprimir la *Cadena de oro*, que l'autor va dedicar a l'arquebisbe de Toledo, Gaspar de Quiroga, el qual, «quanto a la inclinación a la piedad del remedio de los pobres, me lo ha hecho conocer por experiencia el ánimo y favor que V. S. Illustr.^{ma} me dava muchas vezes en Toledo, en la prosecución del nuevo Hospital de los mendigos que solicité en esta ciudad». Immediatament després Giginta va marxar cap al Concili provincial de la Tarraconense convocat per Antoni Agustí,⁸ les constitucions del qual van ser publicades per Arbús.⁹

El mateix any 1584 Arbús també va fer imprimir un manual didàctic per a clergues, el *Directorium curatorum* del solsoní que fou bisbe d'Elna entre 1569 i 1578, Pere Màrtir COMA; ja hem dit que el volum havia estat editat anteriorment per Claudi Bornat,¹⁰ que havia tingut com a client de la seva boti-

7. GIGINTA, *Atalaya de Charidad* (Saragossa, Simón de Portonariis, 1587, f. 38v-32 [= 39]; hem fet servir l'exemplar de la BUB [Biblioteca Universitària de Barcelona], 0700 CM-315, mutilat); el fragment pertany al capítol XI, «Cómo el auctor estuvo en Perpiñan, y cómo fue acordado que se devia hazer la dicha Hospitalidad en aquella villa, y de cómo bolvió a Barcelona» (f. 38v-32v [= 39v]).

8. *Ibid.*, f. 32v [= 39v]-42.

9. *Constitutiones concilii provincialis Tarraconensis*, Perpinyà, 1585. El mateix any Felip Mei les publicava a Tarragona (veg. Àngel del ARCO Y MOLINERO, *La imprenta en Tarragona. Apuntes para su historia y bibliografía*, Tarragona, Impr. de José Pijoan, 1916, n. 22: «...los dos primeros folios son de diferente clase de papel, y por su aspecto parecen haber sido tirados con posterioridad al resto de la obra»; Juan SALVAT I BOVÉ, *La imprenta en Tarragona. Siglos XV-XVII*, Tarragona, Ajuntament de Tarragona, 1977, 85; José SIMÓN DÍAZ, *Bibliografía de la literatura hispánica*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Miguel de Cervantes de Filología Hispánica, 1950-1994, 18 vol., II, n. 2994; CCPB, n. 269174-4 i 306738-6).

10. Les impressions del *Directorium curatorum* fetes per Bornat són de 1566, 1568 (amb Ferran Cantarell) i 1572; de 1572 és també la primera castellana, la traducció de la qual ha estat atribuïda tradicionalment a Joan Lluís Vileta. Bornat també va imprimir la cèlebre *Doctrina christiana* de COMA, i presumiblement un llibret de nom *Col·loqui i pràctica entre dos germans de la doctrina cristiana*, del qual, ara per ara, no ens consta que ningú hagi tingut la fortuna de trobar cap exemplar. A la llicència de Diego Hurtado de Mendoza, de quatre de novembre de 1566, a Bornat per a la *Doctrina*, consta que aquesta és feta no per un sinó per dos volums: «haveu procurat y enteneu ab summa diligència de imprimir o fer imprimir a despeses vostres dos llibres, lo hu intitular Doctrina y l'altre Col·loqui y pràctica entre dos germans de la Doctrina Christiana, llibres molt utilosos y salubres ara novament composts, corregits y ampliats per [...] fra Pere Màrtir Coma» (citem a partir de l'edició de 1570, f. 3v. El text és editat a Madurell, *Claudi Bornat*, p. 152-153, partint d'ACA [Arxiu de la Corona d'Aragó],

ga barcelonina l'autor i que mantenia relacions amb altres habitants a la vila de Perpinyà.¹¹ El *Directorium* del dominic va assolir una gran difusió, com proven les més de trenta impressions de les quals tenim notícia, i era, doncs, llaminer per a qualsevol impressor. La reedició perpinyanenca de 1584 destaca entre les altres fetes en territori català pel fet d'ésser l'única en català un cop impresa la traducció castellana de 1572 i després de la mort de Coma; la quasi coetània de València (1589) i les posteriors de Lleida (1614 i 1617) i Girona (1622)¹² es decantaran, en canvi, per la versió castellana. La reedició perpinyanenca de 1584 reproduïx les edicions anteriors catalanes (a més del text, hi són també els sonets de Bornat a Pere Castellet i a Pere Màrtir Coma,¹³ així com l'aprovació del lloctinent general de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza i de la Cerda, i l'epístola dedicatòria de Coma a Castellet); coincideix amb 1568 i 1572 en la disposició de la taula, que és al final del volum (contra 1566, entre el proemi i el primer capítol, que resulta més coherent amb el que anuncia el text).

Els motius de la reedició a Perpinyà s'han d'anar a buscar, doncs, en l'èxit de públic assolit pel *Directorium* i possiblement en la relació entre Bornat i Arbús, alhora que també s'ha de tenir en compte que som en un moment en què encara segueix viva la preocupació de les institucions per la poca pietat dels Pirineus.¹⁴ A més, Coma havia estat ponent a Trento (com a teòleg del bisbe de Girona) i després bisbe d'Elna (entre 1569 i 1578), i és clar que jugava a casa. La finalitat de l'obra ja queda ben clara en l'epístola introductòria al bisbe d'Urgell, Pere Castellet, que ja figurava a Barcelona 1566:

«Y axí, atenent y considerant vostra molt il·lustríssima y reverendíssima senyoria la gran necessitat que al present se offerex, y havent-lo la divina providència provehit del càrrech de pastor espiritual en aquestes aspres montanyes (que comunament se nomenen Pyrineas), de las quals procehex no poch bé y sossiego a tota

---

Reg. 4695, f. 37-38, però hi ha un error de transcripció en la data, que no és 1562 sinó 1566. Veg. també ID., p. 39 i 76). No sembla que l'esment de dos títols i no un sigui conseqüència d'un error, perquè el mateix Coma fa referència als dos textos: «Segons està largament practicat en lo libre que s'intitula Doctrina Christiana, y molt més en lo que se intitula Col·loqui y pràctica entre dos germans de la Doctrina Christiana, los quals en dias passats componguí, a glòria del Senyor y utilitat dels prohimes» (*Directorium curatorum*, 1584, f. 114 v-115). Veg. també Marià AGUILÓ FUSTER, *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923 [Reimpr. facs. Barcelona / Sueca, Curial, 1977], n. 60 i 286.

11. MADURELL, *Claudi Bornat*, 16 i 28.

12. L'edició de Girona és de Gaspar Garric, fill del llibreter Arnau Garric, que havia finançat l'edició de Perpinyà que ara ens ocupa (Enric MIRAMBELL I BELLOC, *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona / Institut d'Estudis Gironins / Diputació de Girona, 1988, espec. 31-36 i 126).

13. Editats per MADURELL, *Claudi Bornat*, 107-108.

14. Henry KAMEN, *Canvi cultural a la societat del Segle d'Or. Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*, Lleida, Pagès ed., 1993, espec. 122-125.

Espanya, per ser aquestes montanyes una fortaleza y muralla de tota Espanya, ahont si la religió christiana estarà ferma y ben sossegada, si d'elles estarà totalment bandejada la ignorància (la qual en temps passats desmesiadament regnavia), no pot sinó redundar un gran bé y quietut a totes les altres parts de aquesta nostra Espanya, axí com per lo contrari un grandíssim mal si aquestes montanyes se perdessen, si-s corrompessen ab lo verí de la heretgia. Perquè, perdudes les fortalezes del Regne, no està sens gran perill tot lo restant [...]. Y per a compliment de tot lo negoci, socorrent a la present y urgentíssima necessitat de sciència dels que ara tenen cura de les ànimes, ha ordenat vostra reverendíssima senyoria un llibret en llengua catalana dels sacraments, lo<s> qual fos com un manual brevíssim hont puguén sumàriament y ab gran resolució veure tots los que tenen càrrechs en particular de les ànimes, lo que són obligats y convé que sàpien per a poder dignament y sens error ministrar los sant[s] s[a]craments de la església [...]. Y per fer-me a mi aquesta mercè és estat servit de manar-me que recollegís y posàs en forma aquest llibret, conforme a la intenció, determinació, traça y invenció de vostra reverendíssima senyoria y de alguns altres teòlechs, lo que de bona voluntat ho he fet [...]. Ha-se tingut respecte en aquest llibret, conforme ha ordenat vostra reverendíssima senyoria, a brevedat y claredat, que són dos coses que solen de bona gana convidar als lectors a la lliçó dels llibres [...]. Y pendria yo gran consolació y per a mi seria una senyalada mercè que, axí com vostra senyoria reverendíssima ha tingu<gu>da gran diligència, zel y sollicitud a que se escrigués aquesta obreta, se procure que-s llija ab molta sollicitud per los que tenen càrrech de ànimes en la sua diòcesi».¹⁵

Coma no s'està de repetir en altres ocasions que l'obra és dirigida als «curats inferiors» (f. 20 r, 141 v, 164 r), i que és conseqüència d'un encàrrec del bisbe Castellet. Pel que fa al contingut, assenyala: «Donques per a ensenyar complidament tot lo que cumple que sàpien los que tenen cura de ànimes, se tractarà sufficientment en aquest llibret de dos coses, ço és, del pecat y dels sacr[a]ments, que són dos coses les quals principalment és necessari que sàpien los que tenen cura de ànimes, perquè si les ignoren facilíssimament podran errar en la administració dels sacraments dexant alguna cosa que serà ,de necessitate sacr[a]menti', per ho[n]t tot lo que faran serà no res. Y perquè la distinció moltes vegades dóna claredat al que-s tracta, serà aquest llibret dividit en vint-y-dos capítols, y alguns dels capítulos en sparàgraphos», *Directorium curatorum*, 1584, f. A3 v – 1 r.

També incideix en la necessitat d'usar un idioma que pugui ser entès (Castellet li encomana la redacció d'un llibre en llengua catalana).¹⁶ Així, a propòsit del baptisme, diu que «no importa que les paraules de la forma se diguen

15. *Directorium curatorum*, 1584, f. 77 v - A2 r; hi ha una edició fragmentària de l'epístola a AGUILÓ FUSTER, *Catálogo de las obras...*, n. 60.

16. A l'edició castellana de 1572 la referència desapareix: el pròleg de Coma al bisbe Castellet serà substituït per un pròleg-dedicatòria de Bornat al cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta (veg. MADURELL, *Claudi Bornat*, 86).

en llatí o en vulgar o en qualsevol llengua, ab què se conserve en aquelles paraules lo verdader sentiment de les paraules de la forma del baptisme ordenada per Christo; solament que les paraules vagen juntes ab la obra que signifiquen» (*ibid.*, f. 13 v); o més endavant, sobre l'examen dels sacerdots: «... has de tenir compte ab la habilitat del que és examinat, perquè alguns saben la llengua latina, no sols entenen-la però també parlant-la, altres que la entenen però no la saben parlar, altres finalment que ni la entenen ni la saben parlar, perquè no han tingut modo de poder-la apendre, y, ab tot, tenen gentil y clar enteniment per a entendre tot lo que fa a la recta y bona administració dels sacraments. Y pus per la seguretat de la consciència fa poch al cas saber en una llengua o en altra, ço és, en llatí o en vulgar, lo que toca a la verdadera administració dels sacraments, podrà lo examinador interrogar en llatí o en vulgar, segons descobrirà la sufficència del que s'examina» (*ibid.*, f. 163 v – 164 v).

Com el de Giginta i Coma, també sembla que havien de ser llibres fàcils de col·locar al mercat el *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou, que fou professor a l'Estudi General de Perpinyà, i el *Libre ... de la miraculosa conversió y sancta vida y grans miracles... que féu lo gloriós sant Honorat*, corregit pel carmelita Miquel Corrons, prior del convent de Perpinyà; tots els autors citats havien de reportar beneficis o, com a mínim, no havien de fer perdre diners a Arbús, que si és cert que marxà de Barcelona escapant d'una situació econòmica incòmoda, potser se n'havia pogut refer.¹⁷ Amb la de Perpinyà, el *Thesaurus* de Pou va assolir la seva tercera tirada: les anteriors són les de València, Pedro de Huete, 1575, i Barcelona, Joan Pau Manescal / Pere Malo, 1580, amb canvis d'autor comparada amb la primera, i de la qual Perpinyà 1591 reproduceix el mateix estadi.¹⁸ També és tercera la del *Libre* de Corrons, precedida de les dues valencianes de 1495 i 1513; la de Perpinyà 1590 reproduceix València 1513, amb algunes variants.¹⁹

17. Anava sobre segur: si ens fixem en els primers llibres que edità, entre 1584 i 1586, veurem que, dels set, quatre inclouen la referència a un llibreter.

18. Les edicions són descrites a José RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. II: *Siglo XVI*, Madrid, Tipografía de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 1929, n. 919-926; veg. també Amadeu J. SOBERANAS i Germà COLON, *Lexicografía valenciana i forastera: El "Thesaurus puerilis" d'Onofre Pou*, dins «Miscel·lània Sanchis Guarner», vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de València, 1992, 299-312. Pere-Enric BARREDA s'ha ocupat d'examinar el contingut lèxic del volum en dos articles: *Vocabulario latino medieval y humanístico en el Thesaurus puerilis de Onofre Pou*, dins «Actas. II Congreso Hispánico de Latín Medieval (León, 11-14 de noviembre de 1997)», León, Universidad de León, 1998, I, 243-254, i *Léxico medieval y humanístico en el Thesaurus de Pou: balance final*, dins José M. MAESTRE Y MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA i Luis CARLO BREA (ed.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. «Homenaje al profesor Antonio Fontán». III. 2, Alcañiz / Madrid, Instituto de Estudios Humanísticos / Ed. del Laberinto / CSIC, 2002, 877-894). Hi ha edició facsimil de Barcelona 1580: València, París-València, 1979.

19. Per a les raons que dugueren els impulsors de l'edició a emprendre'n una de nova veg. Cristóbal de Valderrama a la dedicatòria a Martín Guzmán de Toledo (p. 4-5) i el pròleg al lec-

Aquests títols, al costat dels de Miquel Llot de Ribera, que ja tindrem ocasió de comentar més endavant, són potser els més coneguts de l'etapa rossellonesa d'Arbús. Tots van ser publicats entre la data del seu retorn a Perpinyà, el 1584, i el 1591, període en què trobem el gruix de la seva producció: imprimeix tots els anys, a excepció de 1588, i l'any 1590 és, sens dubte, el més prolífic. Al llarg d'aquesta etapa, de les seves premses surten també dos llibres sobre la pesta, un del metge montpellerenc Antoni Girauld (1587) i l'altre del gironí Lluís Fabra (1589), amb els quals Perpinyà es col·loca al capdavant del territori pel que fa a la impressió de textos científics sobre la pesta en català durant el darrer terç del segle XVI.²⁰

Ambdós són llibres sorgits de la preocupació per l'expansió de la pandèmia, i és lògic que les dues impressions coincideixin amb brots de la malaltia al Rosselló durant el contagi de 1586-1591.²¹ Pel que fa a aquest aspecte, destaquem el volum de Fabra, ja que a través dels seus mots es pot resseguir el procés del contagi i, alhora, de la composició de l'obra. Llegim a la portada: *Discurs sobre la peste, {...} acomodant-lo a la concurrència de l'any 1586 fins al present de 1589*, i més endavant l'autor diu: «Anant escrivint aquesta obra, en la consequència de la dolència se offerian cadaldia novedats que era necessari posar-les en memòria y, no obstant procurava sempre pendre l'aygua de la bona part, se offerían en quasi totes mil tropiessos que ofuscàvan la veritat y, lo qu-és pijor, que resultàvan en mentida» (285); és a dir, el text s'anà revisant a mesura que els fets esdevinguts ho requerien. Així, tot i que la dedicatòria és datada el 15 d'agost de 1589, l'autor va seguir redactant més enllà d'aquesta data («Fins que en lo juny de 89 se entené havia salpicat en molts llocs junt de Barcelona [...], llevà's la màscara entrant en la canícula, discordent per la mísera ciutat ab tant estrago que, fins al dia de N. S. de Setembre, passaven los morts de 7.000 persones»; 40-41); pel que fa a l'apèndix al capítol V, fou escrit dos mesos més tard, quan es devia estar acabant d'imprimir el volum: «Y no obstant se tenia tota la diligència possible en la cura dels

---

tor (p. 10). De les diferències entre les edicions en parla Pep VILA, *La disputa lingüística al Rosselló a través dels prefacis de les obres impreses (1590-1698)*, dins Albert ROSSICH i August RAFANELL (ed.), *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona, Quaderns Crema, 1989, 635-636.

20. Els tractats de pesta destaquen, ja d'entrada, entre la producció científica d'originals en català. L'abandó de la llengua pròpia com a vehicle de comunicació científica a partir, sobretot, del segon terç del segle XVI, sembla que no afectà aquesta mena de textos, per tal com miraven de prevenir la malaltia i havien de ser entesos pel major nombre de gent possible. Veg. Lluís CIFUENTES, *L'ús del català en els textos científics durant la baixa edat mitjana i el primer Renaixement*, dins Joan VERNET i Ramon PARÉS (dir.), *La ciència en la Història dels Països Catalans. I. Dels àrabs al Renaixement*, Barcelona / València, Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València, 2004, 355; el mateix Cifuentes ja s'hi havia referit en: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i al Renaixement*, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2002, espec. 65, 77.

21. José Luis BETRÁN, *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida, Milenio 1996, 139-155.

apestats, perseverava lo mal ab prou fúria encara en lo octubre, en quèestic escrivint aquestes coses [...]. És cosa certa que als últims de octubre passàvan los morts de onze mil» (286-287).²²

Si la preocupació de Fabra passa per recollir les darreres notícies que fan referència a la pandèmia, per tal que el lector estigui al dia i tingui notícia dels fets més immediats, la de Girauld radica sobretot en ser comprès. D'aquesta manera, i malgrat la seva condició de francès («en nostra França», f. 46 v), escriu el volum en català i s'esforça a buscar el mot precís en aquesta llengua per tal de fer més proper el llibre al lector («emperò serà bé tenir l'ull que semblants carns no sien de animals morts de malaltia o a mala mort, com les basilees que diuen en Cathalunya», f. 43 r), o d'adaptar-lo als costums catalans («lo que·s farà més fàcilment si lo pacient, essent en lo llit, serà molt ben cubert y en los peus una pedra calenta o un llibret, com se usa en Catalunya», f. 49 v).

Així, respecte a l'idioma emprat, el català, i als destinataris de l'obra, el montpellerenc fa les següents consideracions: «Vist també que yo no som pràctic o hàbil en esta vostra llengua, no pendran en mala part si és en pla o vulgar, y creuran que la mia intenció no és estada may altra sinó compondrer-lo en llatí. És ver que «Non est turpe, cum re, mutare consilium». Lo que yo he fet per lo contento de la gent comuna y de molts altres, y açò ab tanta clarícia y facilitat que qualsevulla, per tant grosser que sie, entendrà lo contengut en aquest memorial y en son loch se'n podrà valer y ajudar» (f. [3] v); i, més endavant: «Emperò quiscun sap y veu que los pobres, tant carregats de misèria, de inffans, deutes o altres càrrechs, tenen prou que fer en entendre a poder supllir per a avidar y albergar la sua gent y familia, y no de tenir en la mà sempre la dotzena de reals per a donar als senyors doctors, chyrgians, apothecaris o altres experts. Y creuran que una de les més principals occasions és aquesta, que me à mogut y incitat en donar aquest avís y memorial en llengua vulgar, y ab tanta clarícia y facilitat com lo meu cabal y poca sufficència an pogut bastar» (f. 84 v).

Els consells dels dos sanitaris sobre l'eradicació i la contenció de la malaltia no van ser, tanmateix, els únics útils per als afectats. El mèrit de la no expansió a la vila de Perpinyà, per exemple, cal anar-lo a buscar, segons explica Llot de Ribera, en els favors dels màrtirs:

«Però sols diré una cosa digne de consideració, y és que havent estat dos o tres anys entre pestilència, que és estada primer en Millàs y après en la ciutat de Elna, en lo mix de les quals està quasi Perpinyà, és estada sempre preservada y conservada la vila fidelíssima de Perpinyà, lo que certíssimament se ha de atribuir no

22. El novembre d'aquest any Fabra va regalar el volum a la catedral de Girona (l'exemplar ja era perdut el 1736). Per a l'obra veg. Benet JULIÀ I FIGUERAS, *Nota sobre el llibre mèdic de Lluís Fabra (1589)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXV-II (1981 = Homentatge a Lluís Batlle i Prats), 411-417.

als mèrits dels que vuy en ella viuen, que tenim de pensar valer poch, antes bé en ella perseveran les culpas y les offensas y los vicis van multiplicant, sinó als mèrits del gloriós patró y advocat nostre, precursor de Christo, sanct Joan Baptista».²³

L'esmentat Miquel Llot de Ribera, nascut a Clarà i catedràtic de teologia de la Universitat de Perpinyà, és, sense rèplica, l'autor més asiduu a les premses d'Arbús. De 1590 és el *Llibre primer {-segon} dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la sanctíssima relíquia del gloriós sanct Joan Baptista*, que compta amb una tradició de notícies força enravesada ara afortunadament resolta,²⁴ i la *Verdadera relación de la vitoria y libertad que alcançaron quatrocientos christianos captivos de Hazan Baxá*; l'any següent publicà el *Libre de la translatió dels invincibles y gloriosos màrtirs de Jesucrist, sants Abdon y Sennén* i el 1594 un epítome del llibre de Sentències de Pere Llombard, obra, aquesta última, a la redacció de la qual l'havia animat i afavorit amb el seu consell i altres mercès Pere Màrtir Coma.²⁵ Anys a venir el també dominic Domènec Sunyer, del convent de Perpinyà, va publicar la *Vida y milagros de santo Domingo Soriano y favores que la reyna de los ángeles, María sacratíssima, a hecho a la ... religión dominicana* (Perpinyà, Esteve Bartau, 1651), on dedicava un capítol a la fundació del convent de Predicadors de la ciutat i als seus personatges més cèlebres, entre els quals Llot:

«Salió desta valle de lágrimas para aquella floresta eterna el venerable padre maestro fray Miguel Llot de Ribera, natural de la villa de Clayrá, adornado de muchas virtudes y buenas obras, el qual procuró y gloriosamente afectuó la canonicación de nuestro insigne catalán san Raymundo de Peñafort. Y estando en la curia romana fue confesor de la venerable sor María Raggi, cuya vida y milagros sacó a la luz imprimiendo un libro en latín. Y antes de ella avía impresso acá las vidas de los santos mártires Abdon y Senén, y a más dellas el maestro de las sentencias en latín en algunas otras cosas que añade del angélico doctor santo Thomas de Aquino, mi padre y maestro; y después hizo y imprimió el libro de la santa relíquia de san Juan Baptista [...]. Y adornó este Convento con el corazón de la bienaventurada sor María Raggi, lo qual traxo de Roma quando bolvió de aque-

23. *Llibre primer {-segon} dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la sanctíssima relíquia del gloriós sanct Joan Baptista*, 1590, II, 198-199.

24. Dolors SERRA (*Bibliografia de Catalunya Nord*, monogràfic de *Terra nostra*, n. 100 (2001), n. 6) ha solucionat els problemes que presentava el títol en qüestió: d'una banda, l'obra citada als repertoris com a *Història de la santíssima relíquia del l'os i mà esquerra de sant Joan Baptista* ha d'equivaldre al *Llibre primer {-segon}...* i, de l'altra, sembla improbable que existeixi una edició de 1570 perquè des de la marxa de Rosenbach i fins a l'arribada d'Arbús (1584) no hi ha impremta a Perpinyà. Pel que fa als problemes que presenta en la datació, ens inclinem per creure que els dos volums (que no sembla que anessin separats); són del 1590.

25. Ho diu a la dedicatòria al bisbe Robuster (f. [A5 r]). Hem trobat notícia d'una altra edició (*Compendium seu epitome omnium quae in VIII libris Petri Lombardi Sententiarum magistri conscripta reperiuntur: recens editum*, Venècia, Leli Marini 1595; veg. CCPB, n. 16398-8), raó per la qual conjecturem que l'obra devia tenir un cert èxit de públic.

lla curia romana, después de negociado la canonización del glorioso san Raymundo. Fue elegido rector desta insigne Universidad Literaria de Perpiñán de edad de treynta años, de donde era hijo, y siendo prior del convento de Lérida murió en él, en opinión de todos hombre de grande virtud, y en doctrina y sabiduría por uno de los hombres insignes de nuestros tiempos» (361-362).

Tot i que no podem deturar-nos-hi amb el detall que mereixeria, de Llot voldríem destacar l'exposició de mètode que fa sobre la disciplina històrica, i la seva defensa de l'escriptura en llengua catalana:

«Bé-m podia més detenir en la narració dels discursos y proposició dels miracles, però guardant les leys de verdadera història no he volgut sinó referir-los de la manera que estan en los processos autèntics contenguts, perquè se llevàs tota manera de sospita en matèria de mentira, la qual, tant quant és avorrida del Senyor, tant ha de ser perseguida dels hòmens, principalment en històries y obres miraculoses, en la narració de las quals fent lo contrari se offèn en grandíssima manera lo Señor. Aquesta offensa he evitat ab molta diligència si ab lo modo de escriure los miracles se té compte, y ab ma pròpia llengua cathalana, axí per ser-me ella nataral [sic!], la qual nunca és bé negar-la, con perquè ab major cumpliment se aprofitassen los de aquesta terra y de tota Cathalunia. Perquè encara que en ella y haja molts que van ab la boca uverta per ohir y legir la castellana, però vinguts a la pràctica no entenen la mittat de les paraules. Lo que és molt gran falta per a haver-se de aprofitar, y també, valent-me del commun modo de dir dels sancts, en la casa del Senyor cada hu offerex lo que pot y de la manera que pot».²⁶

Al costat de Llot també s'ha de posar en relleu, pel que fa al nombre d'obres impreses i perquè és un autor pràcticament desconegut, la producció del gramàtic i filòsof Martí Esteve.²⁷ Esteve, professor als Estudis Generals de Girona i Barcelona, va publicar les seves dues primeres obres, *De optimo interpretandi, legendi et studendi genere libri tres* i *De orthographia libri duo*, el 1590 a Perpinyà: cap de les dues als catàlegs habituals de referència. Van seguir, pel que fa a la producció de l'autor, tres volums més a Lleida, el 1593, i quatre a

26. *Llibre primer* {—segon}...I, p. 29[=35]-37. També al *Llibre de la translació...*, sobre el seu mètode històric: «En lo discurs dels quals he procurat sempre guardar las leys de verdadera hystòria, escrivint-las del modo y manera que han succeït, los autèntics com ha autèntics, y los altres que per sola tradició se alcancen confirmant-los sols ab sola tradició» (f. A8 r - A8 v). Per a la defensa que fa de l'ús del català veg. Josep Sebastià PONS, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Tolosa / París, Édouard Privat / Henri Didier, 1929, 46-47, i VILA, *La disputa...*, espec. 634-635.

27. A partir dels preliminars de les obres publicades per l'autor es pot anar reconstruint la seva biografia. Recullen també algunes dades sobre el personatge Joan Baptista TORROELLA, *El Estudi General ó Universitat Literaria de Girona*, Girona, Impremta de P. Torres 1906, 95, 160) i Albert ROSSICH, *Dades inèdites sobre l'Estudi General de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXVI (1982-1983 = «Homenatge a Carles Rahola»), 546).

Barcelona entre 1611 i 1614, a més de diversos poemes llatins de circumstàncies (Barcelona, de 1629 a 1630).²⁸

Durant el període de màxima producció (1584-1591), a més de les obres ja citades, Arbús va fer imprimir llibres de devoció com la del sant Rosari, l'exitosa *Passio duorum* dels franciscans ESCOBAR i TENORIO,²⁹ el també prou conegut *Catecismo de los misterios de la fe* de l'agustí gallec resident a Perpinyà Antoni ACEVEDO,³⁰ la vida de sant Guillem de Francisco LUCAS DE CÓRDOBA

28. Els altres títols publicats per l'autor dels quals tenim notícia són, per ordre cronològic: *Descriptio, lucidissima methodus, atque de notis distinguendae orationis* (Lleida, Pere Puig, 1593; veg. ICCUC, n. 45712); *Libellus de variis generibus carminum ex antiquis collectus, & limatus ... hac secunda editione* (Lleida, Pere Puig, 1593; BUB, B-7/6/23-2); *Dialogus poeticus* (Lleida, Pere Puig, 1593; BUB, B-7/6/23-1); *De actionibus loci, quas minus politici interrogationes dixerunt astricta ponderatio Martini Stephani* (Barcelona, Gabriel Graells, 1611; veg. CCPB, n. 360972-3); *Syntaxim de VIII partium orationis constructione, novo commentario sive cautionibus quibusdam & Catalana interpretatione adamussim decoratam* (Barcelona, Gabriel Graells, 1614; notícia extreta de Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Nova*, Madrid, Viuda i hereus de J. Ibarrá, 1788, 2 vol., II, p. 111, que aprofita TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de J. Verdager, 1836 [Reimpr. facs. Barcelona / Sueca, Curial, 1973], 227, i, darre-re d'ell, PALAU, *Manual del librero...*, V, n. 84125, i de la qual no hem localitzat cap exemplar); *Dialogi sex de convenientiis, quas complexionis seu concordantias apellant latini* (Barcelona, Jeroni Margarit, 1615; veg. CCPB, n. 360970-7); *De clausularum punctis seu De notis distinguendae orationis libellus multo quam ante hac locupletior hac tertia editione* ([Barcelona], Gabriel Graells i Esteve Liberós, 1615; veg. CCPB, n. 360971-5); *Ad principis ortum Philippi filii Hispaniarum regis III invictissimi contra mauros, thurcos, haereticos, lutheranos hostes acerrimi et fortissimi* (Barcelona, Esteve Liberós, 1629; BUB, ms. 975-22); *Oratio et triumphus ad sancti Olagarii rotulum* (ibid., 1630; BUB, ms. 975-23); i *De foelicissimo atque optatissimo nuntio divi Ollegarii accepto a summo pontifice Urbano VIII apud Barcinonenses* (ibid.: BUB, ms. 975-24).

Remarquem, pel que fa a les tres edicions lleidatanes, que fins ara no es tenia notícia d'impressos de Pere Puig més enllà d'uns cartells per a la festa de Corpus (Manuel JIMÉNEZ CATALÁN, *La imprenta en Lérida. Ensayo bibliográfico (1479-1917)*, Lola GONZÁLEZ ed., Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida / Institut d'Estudis Ilerdencs / Biblioteca Nacional, 1997, p. 23-24; Romà SOL i Carme TORRES, *La imprenta a Lleida (segles XV-XIX)*, Alcolege, Editorial Ribera & Rius, 1996, 39-40).

29. Juan MESEGUER (*Passio duorum: Autores-Ediciones-La obra*, dins «Archivo ibero-Americano. Revista trimestral de estudios históricos». Segunda época, any 29, n. 115 (1969), 217-268), documenta quinze edicions —que poden no ser les úniques— entre 1526 i 1623 i explica el perquè de l'atribució de l'obra a Sánchez del Campo. No hem sabut localitzar el volum d'on prové la llicència d'impressió a favor del madrileny Juan López Perete que és a l'edició perpinyanenca (f. 2 r - 2 v); hi ha notícia d'altres obres impulsades pel llibreter de la capital d'Espanya (Yolanda CLEMENTE SAN ROMÁN, *Tipobibliografía madrileña. La imprenta en Madrid en el siglo XVI (1566-1600)*, Kassel, Reichenberger, 3 vol.) i exemplars d'una edició madrilenya de la *Passio duorum* de 1623 que no té res a veure amb la de Perpinyà. Potser és que, tal i com recull Meseguer citant Pérez Pastor, López Perete hauria obtingut el privilegi per imprimir diverses obres, entre les quals la *Passio duorum* i el *Directorium curatorum* de COMA (veg. l'edició madrilenya de 1581, a compte de M. Ramírez), i els hauria venut als respectius finançadors.

30. Entre les edicions anteriors, una de barcelonina de 1589, a cura de Jaume Cendrat (que tornà a editar l'obra el 1597). El 1588 Cendrat també havia publicat l'*Elenchus Commentariorum in Pentateuchum* HERONYMI AB OLEASTRO.

i els tres primers llibres de la novel·la de cavalleries del cicle de Renaldos de Montalbán.³¹

A partir de 1592 les notícies sobre l'impressor minven. Fins al 1594 no trobem cap altra evidència de la seva feina, que el ja citat epítome del llibre de *Sentències* de PERE LLOMBARD. Després, haurem d'esperar encara dos anys per veure impreses *La Araucana* d'ERCILLA i els *Commentaria in libellum De ente et essentia Divi Thomae Aquinatis* del canonge de la Seu d'Urgell Cristòfol RAMONEDA, i encara un any més, el 1597, per al *Modus examinandi Sacrorum Ordinum candidatos* del teòleg Iohannes HOLTHUSIUS. Tant aquest últim com *La Araucana*, que comptava amb una sòlida reputació quan Arbús s'anirà a publicar-la,³² eren llibres amb sortida segura. L'Holthusius havia estat publicat en diverses ciutats europees abans d'arribar a Catalunya; aquí, i anterior a la de Perpinyà que ara ens ocupa, hi ha, per exemple, l'edició del barceloní Claudi Bornat (1574; amb privilegi reial per imprimir-la deu anys), de la qual Arbús reproduceix la llicència de Pere Benet de Santamaria, anys a venir bisbe d'Elna, però no el pròleg llatí de l'impressor Bornat que sí que retrobem, en canvi, a l'edició barcelonina de 1579.³³

D'altra banda, sembla que també ha d'haver sortit de les premses d'Arbús, amb posterioritat a l'octubre de 1598, l'edicte de Jeroni Noguer, sense menció de l'any de publicació, del lloc ni de l'impressor. Recordem que el darrer imprès datat d'Arbús és de l'any 1597, que l'impressor va morir l'any 1600,³⁴ i que fins al 1601 no coneixem cap altre títol imprès a Perpinyà.

Fins aquí les obres publicades per Arbús al Rosselló, que hem pogut veure. Aquestes, però, no foren les úniques que van sortir del seu taller. No ens han pervingut exemplars, però sí notícies, de cinc textos més: de 1587 seria una obra de Miquel Audet,³⁵ de 1590 dues més del prevere de Valls Pau Cruïlles,³⁶ d'un any més tard una edició de la *Flor de varios romances recopilada por*

31. Hi ha edicions anteriors dels tres primers llibres a València, Sevilla, Toledo, Alcalà, Salamanca i Burgos (José Manuel LUCÍA MEGÍAS, *Imprenta y libros de caballerías*, Madrid, Olle-ro & Ramos, 2000, 605-606).

32. Per a les edicions anteriors a la d'Arbús veg. Alonso de ERCILLA, *La Araucana*, José Toribio MEDINA, ed., Santiago de Chile, Impr. Elzeviriana, 1910-1917, 4 vol., IV, 3-24.

33. MADURELL, *Claudi Bornat*, 92.

34. Perpinyà, Archives Departamentales des Pyrénées-Orientales [ADPO], 7 J 80.

35. Malgrat que als catàlegs de referència el nom que figura és «Andet» (o «Andeto»), veg., en canvi, el sonet de «Miquel Audet» als preliminars del *Libro de la maravillosa...* de Francisco Lucas de CÓRDOBA i l'aprovació de «Michael Audetus, artium et sacrae theologiae doctor» als *Commentaria...* de Cristòfol RAMONEDA.

36. BARRERA, *Els Torres Amat i la Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona*, Barcelona, Impr. «Atlas Geográfico», 1922, 96, 106-107, és qui aclareix l'embolic que hi havia pel que fa als dos títols que ara ens ocupen: d'una banda Arbús hauria imprès un *Psalterium sancti Joannis Baptistae*, que ja documenta ESTRUGÓS, *Fènix català*, Perpinyà, Esteve Bartau, [† 5] r, i de l'altra un *Método y orden de los misterios del Psalterio de S. Joan Baptista*.

Pedro de Moncayo,³⁷ i de 1597 la dissertació *Campi eloquentiae* de Llorenç PALMIRENO.³⁸

D'Audet, com de Cruïlles, no tenim més enllà de les dades que han anat passant de generació en generació d'estudiosos i ens falten, doncs, les seves obres. És per aquesta raó que creiem oportú donar a conèixer els següents versos, inclosos en els preliminars d'una altra obra editada per Arbús:

*De mosén Miquel Audet a san Guillermo.
Soneto.*

O glorioso Guillermo, pues tu vida
la Parcha no acabó con darte muerte,
que por do ella entró salió la muerte
y quedaste, sin muerte y con la vida.

Amor es quién te dio esfuerço y vida,
con dura penitència por la muerte,
con que diste a la muerte, dura muerte,
saliendo vençedor con gloria y vida.

Dichosa muerte, dina de tal vida,
vida feliçe, dina de tal muerte,
feliçe el que escrivió tal muerte y vida,

feliçíssima vida, pues la muerte
por ella se tornó de muerte en vida,
y fue vida, de vida, siendo muerte.³⁹

Tot al llarg dels anys que va imprimir a Perpinyà, Arbús va optar majoritàriament pels autors rossellonesos o establerts al Rosselló: és el cas, per exemple, d'Antoni Acevedo, Pere Màrtir Coma, Miquel Corrons, Miquel Giginta, Miquel Llot de Ribera i Onofre Pou. La raó d'aquesta preferència és ben senzilla: el potencial públic lector dels llibres que publica ha de ser majoritàriament del mateix àmbit geogràfic en el qual imprimeix, perquè d'aquí surten en bona part els seus finançadors i compradors; així, la proximitat

37. RODRÍGUEZ-MOÑINO (*Manual*, n. 208): «Se ignora si es mera reimpression de la *Flor* de Huesca 1589 o si ya apareció más de una parte o si se trata de una *Segunda* sola».

38. Només l'hem sabut trobar citada per Domingo GASCÓN (*Desiderata: Juan Lorenzo Palmireno*, Saragossa, Mariano Escar, 1905, p. 9, n. 56) i PALAU (*Manual del librero...*, XII, n. 210586, en nota). La primera impressió del segle XVII a Perpinyà és també un PALMIRENO: *El latino de repente* (Mas, 1601).

39. F. L. de CÓRDOBA, *Libro de la maravillosa...*, f. [A8] v.

geogràfica entre els uns i els altres implica, moltes vegades, que les seves preocupacions, dèries i interessos coincideixin.

En aquesta línia s'ha d'entendre igualment la publicació dels llibres de Fabra i Girauld sobre la pesta o de l'edicte del canonge de la seu d'Elna, Jeroni Noguer, i que en bona part els llibreters que figuren a les portades d'alguns dels seus volums (el *Directorium* de Coma, les *Constitutiones*, el Renaldos de Montalbán, la vida de sant Joan Baptista de Llot de Ribera, la *Passio duorum* o el *Thesaurus* de Pou) siguin de Perpinyà (Antoni Veguer, viuda Imberta, el convent de predicadors) o gironins (Arnau Garric).⁴⁰

Però amb això no n'hi ha prou. En la producció d'Arbús hi ha també un nombre significatiu de peces que anomenarem, per simplificar, "importades". Són obres en llatí o en castellà, d'autors no directament vinculats al Rosselló, que l'impressor considera rentables, per la seva projecció més enllà del territori: el Renaldos de Montalbán, la *Passio duorum*, la vida de sant Guillem de Francisco Lucas de CÓRDOBA,⁴¹ *La Araucana* d'Ercilla o l'Holthusius.

Els criteris de mercat guien els interessos dels impressors, que no volen arriscar-se a perdre diners. Així, i per fer rendible la feina, Arbús combina, a grans trets, autors autòctons en qualsevol de les tres llengües de comunicació vigents, que si són en llatí o en castellà l'ajudaran a ampliar el seu ventall de compradors, amb els ineludibles 'best-sellers' de l'època (és a dir, obres religioses i educatives en llatí, i textos per a un públic més ampli, hispànic, en castellà). Les preferències dels lectors haurien de ser un altre factor important a l'hora d'imprimir un llibre, però depenen de la voluntat dels finançadors (conscients, alhora, del que es ven més i menys): llegeixen, imprèn, el que el llibreter els ofereix, i manuscrit allò que no accedeix a la impremta perquè no és rentable (majoritàriament, doncs, el que és en català, que té un públic més reduït). Remarquem, en aquest sentit, el fet que les obres estrictament literàries que publica Arbús són només dues, i són en castellà: els tres primers llibres del Renaldos de Montalbán i *La Araucana* d'Ercilla.

40. El llibreter de Perpinyà Antoni Veguer figura com a testimoni del testament del també llibreter Pere Imbert, marit de Caterina Imberta (ADPO, 7 J 80). Pel que fa a Garric, és el llibreter més important de Girona al segle XVI: no només a Perpinyà, sinó sobretot a Barcelona, va finançar i editar molts llibres (MIRABELL, *Història de la impremta...* i LAMARCA, *La impremta a ...*); Arbús ja hi havia treballat abans, durant la seva etapa barcelonina. Un altre llibreter, Josep Andreu, apareix a la portada de *La Araucana*: podria ser el mateix que va finançar alguns llibres impresos a Barcelona, com un Lope de Vega (Onofre Anglada, 1608) o el *Tratado del amor de Dios* de Cristóbal de FONSECA (Sebastià Cormellas, 1599); cf. també MADURELL, *Claudi Bornat*, 264.

41. Tot i que la tradició assenyala que Francisco Lucas de Córdoba fou professor a l'Estudi General a Perpinyà (veg. Gregorio de Santiago VELA, *Ensayo de una biblioteca ibero-americana de la Orden de San Agustín*, Madrid, Impr. del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, 1915, 8 vol., II, 87-88: «el P. Córdoba era solamente Predicador de la Orden. Esto último nos hace sospechar de los títulos que le dan los PP. Massot y Jordán, porque es extraño que si era Maestro y catedrático en Teología en 1580, no lo expresara en la portada el 1589»).

Pel que fa a la llengua vehicular dels autors, trobem, entre les obres publicades, un cert domini del castellà, seguit pel llatí i el català; les diferències de nombre, però, són mínimes, fet que ens permet dir que l'equilibri entre la llengua d'adopció, la de cultura i la pròpia no són significatives. La tria d'un idioma o l'altre respon, com no pot ser de cap altra manera, a criteris d'autor, raó per la qual ens fixarem en les obres escrites en català o produïdes per autors que són nascuts en aquest territori.

Un bon exemple de l'ús de les tres llengües en discòrdia a l'època és l'obra de Miquel Llot de Ribera: publica a Perpinyà dues obres en català, una sobre sant Joan Baptista, patró de la ciutat, i una altra sobre els sants Abdon i Senén, a petició de la vila d'Arles; en llatí la seva obra més erudita, *l'Epítome*; i en castellà una relació històrica, circumstancial, que narra la victòria cristiana sobre les armes del turc. És a dir, usa el llatí per a l'àmbit universitari o erudit⁴² i les llengües vernacles per a un públic més general: el castellà per als lectors peninsulars i el català per a la seva gent (com ja hem vist, és dels que defensa l'ús de la llengua pròpia «perquè ab major cumpliment se aprofitasen los de aquesta terra y de tota Cathalunia»).

També és pertinent citar de nou, en aquest context, els casos de Giginta, que tot i ser català escriu en castellà, o el de Girauld, de nació francès però que empra el català; els dos exposen, raonats, els motius de la seva tria. El montpellerenc escriu la seva obra en català per qüestions pràctiques: si vol ser efectiu i prevenir la pandèmia ha d'aconseguir que els seus mots siguin entesos per la població; a més, Girauld no es plany d'haver deixat al marge la seva llengua materna, sinó el llatí. En canvi Giginta, un autor autòcton, és clar que imprimeix circumstancialment a Perpinyà: abans ho havia fet en altres indrets del territori peninsular i ara tria la capital del Rosselló perquè els cònsols volien implantar un asil semblant al de Barcelona i perquè hi resideix en aquest moment. Tot i l'interès pràctic de l'obra per a la zona, la *Cadena de oro* abasta més enllà del Rosselló i també del Principat, com les obres anteriors del mateix autor.⁴³ En una d'aquestes, el *Tratado de remedio de pobres* (1579), explica les raons per les quals, essent on era i dirigint-se, doncs, a un públic hispànic, es va decantar per escriure en castellà: «Siendo de nación catalán y

42. També són en llatí, del mateix autor, una obra sobre la vida de sant Ramon de Penyafort (*De laudabili vita et de Actis actenus in Curia Romana pro canonizatione B. P. F. Raymundi de Peniaforti enarratio*, Roma, Domenico Gigliotti, 1595) i una altra sobre la vida de Maria Raggi (*Vita venerabilis sororis Mariae Raggi et Mazzae*, Barcelona, Germans Anglada, 1606).

43. Vegeu, per exemple, Raymond Sala-Athamer: «Mais les Roussillonnais peuvent aussi utiliser le castillan dans l'espace hispanique au service d'une cause extra-locale. C'est le cas de Miquel Giginta [...]. L'audience du chanoine d'Elne s'étend au moins à la péninsule iberique comme en témoignent ses requêtes auprès des autorités et ses relations épistolaires avec Francisco de Pisa, théologien et professeur de Tolède ou bien encore Enrique Cock, humaniste hollandais au service de Philippe II» (*Hispanité et catalanité du Roussillon. XVIème-XIXème siècles*, dins *Aspects du Roussillon*, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, CIXe vol., Perpinyà, 2002, 307-330; la citació és a les 311-312).

mal práctico, no podría bien acertar en el estilo y lenguaje castellano en que ha habido de escribir esta obra, por ser entendida de pocos la lengua catalana en Castilla, donde la materia de esto al presente se trata, y en Portugal».⁴⁴

Igualment significatiu és que del *Directorium* de Coma n'hi hagi tres versions: la catalana, la llatina i la castellana. Coma escriu en català per encàrrec del bisbe Castellet i en llatí perquè és la llengua de l'Església. Pel que fa a la versió castellana, és aclaridora la dedicatòria de Claudi Bornat al cardenal Cervantes; el primer explica que, fruit de l'èxit de públic assolit pel *Directorium* català, «me atreví de ofrecerle esta obra [...], traduzida agora nuevamente de lengua cathalana en romance castellano, porque el gran provecho que della sacan los curas, como se ha entendido especialmente por su gran requesta (que en poco tiempo he sido forçado de imprimirla tres vezes con grande numero de exemplares cathalanes), no fuesse particular de su provincia y lengua, mas común de toda España, y de donde se entendiesse su lengua, que se va ya haziendo, por su elegancia y con el imperio de su rey, otra lengua común, hasta que salga más elegante en lengua latina, como está ya compuesto por su mismo autor».⁴⁵

Pel que fa a la resta, ja hem anat resseguint al llarg del present article quins podrien ser els motius de la seva tria, que coincideixen amb els exposats al paràgraf anterior: Acevedo, gallec, escriu en castellà i publica a Perpinyà perquè aquesta és la seva llengua materna, però també per les mateixes raons que ho fa el català Giginta (perquè el seu públic va més enllà de les nostres fronteres i perquè és a la ciutat),⁴⁶ les *Constitutiones* i l'obra d'Esteve, Ramoneda i Pou són en llatí perquè aquesta és la llengua de l'Església i de la universitat (tot i que la darrera és un lèxic bilingüe, llatí-català, destinat no tant a comprendre textos clàssics com a classificar els elements de la realitat quotidiana);⁴⁷ Fabra escriu en català per les mateixes raons que Girauld (o que Joan Rafael Moix a Barcelona i Francesc Terrades a Mallorca), i la reimpressió

44. GIGINTA, *Tratado de...*, ed. Santolaria, 66.

45. *Libro intitulado Directorium Curatorum...* Barcelona, Claudi Bornat, 1572, f. [*5] v – [*6] r. La versió llatina, que sapiguem, no es va arribar a imprimir (la còpia de BUB, ms. 921, presenta diferències amb l'edició: veg. E. DURAN (dir.), E. MIRALLES i M. TOLDRÀ (comp.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II. 1: *Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, 251-253).

46. Remarca també la importància dels llibres com el seu en un moment en què «por nuestros pecados los herejes enemigos de nuestra fe procuran cegar este camino de la verdadera dotrina y enseñar la falta, apartarnos de la verdad y hecharnos por los despeñaderos del infierno. [...] Por esta razón me parece que cumple que nos proveamos en España de tan eficaz y santa medicina, pues no sólo cura la enfermedad después de caído el ombre en ella mas aun lo preserva para que no caiga» (dedicatòria al bisbe Robuster, datada el primer de desembre de 1589 al Convent de Nostra Senyora de Gràcia de Perpinyà; f. A3 v – A4 r); veg. PONS, *La littérature catalane...*, espec. p. 16, KAMEN, *Canvi cultural...*, a comparar amb l'epístola de Coma a Castellet del *Directorium* citada *supra*.

47. BARREDA, *Vocabulario latino medieval... i Léxico medieval...*

de la vida de sant Honorat es fa a Perpinyà en la llengua que allà s'hi parla pel mateix motiu que s'editen les vides de sant Joan Baptista i dels sants Abdon i Senén de Llot.⁴⁸

No sembla que, durant aquests anys a Perpinyà, siguem davant un problema d'abandó progressiu del català per part dels autòctons o assimilats. El seu és un trilingüisme conscient que respon a uns criteris clars: la llengua és una o una altra en funció del receptor i el gènere literari.⁴⁹

Seria interessant poder establir una comparativa de títols entre el que passa a Perpinyà i en altres zones del territori del Principat, per poder copsar les variables entre les ciutats amb impremta durant el període estudiat (llengua dels autors nascuts al territori, autors autòctons contra 'importats', obres que es publiquen per primera vegada, reimpressions, diferències entre la Península i els Comtats, etc.), així com també entre les obres publicades per Arbús primer a Barcelona i després a Perpinyà. Abans, però, calen estudis tipobibliogràfics definitius sobre la impremta a Catalunya tot al llarg del segle XVI.

Finalment, voldríem assenyalar que, com no pot ser altrament per al moment històric en què som, no hi ha cap obra impresa en francès, pràctica que començarà a ser habitual al Rosselló a partir de la segona meitat del segle XVII.⁵⁰ L'únic cas d'un autor francès que publica a Perpinyà els últims

48. «...me ha parecido de nuevo azelle imprimir, haziéndole primero corregir [...]; antes bien se ha impreso en su propia lengua catalana, antigua llimosina, para que con mayor facilidad le puedan leer y entender la gente común y aprovecharse y levantar de nuevo la devoción en su santa capilla adonde está su santísimo cuerpo, que es en el Monasterio de Nuestra Señora del Carmen de Perpinján»; dedicatòria de Cristóbal de Valderrama a Martín Guzmán de Toledo (*Libre en el qual se tracta...*, 4-5).

49. Molts estudiosos s'han interessat per la problemàtica de la llengua, i per les diferències d'ús entre les llengües vernacles (català i castellà) i el llatí al Principat, en el món de la impremta o més en general. Destaquem els treballs de Modest PRATS (*Pròleg* a Albert ROSSICH, *Una poètica del barroc. El «Parnàs Català»*, Girona, Universitat Autònoma de Barcelona / Col·legi Universitari de Girona, 1979), Ernest LLUCH (*La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Ed. 62, 1996, 35-53), Manuel PEÑA (*Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas*, Lleida, Milenio, 1996, espec. 255-298; *El laberinto de los libros. historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997, espec. 67-82) i Mila SAGARRA (*El conflicte lingüístic català-casellà als segles XVI i XVII*, dins P. GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. II: *Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Ed. 62, 1997, 167-192).

50. Narcís Iglésias assenyala que «l'any del Tractat dels Pirineus (1659) no és cap data significativa pel que fa a l'ús del francès per part de les autoritats reials, ja que tant abans com després de 1659, evidentment, es poden continuar trobant, en diversos fons d'arxius rossellonesos, documents escrits en francès» (*La llengua al Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo Ed., 1998, 25), i que la documentació oficial és la primera a començar-se a escriure en aquesta llengua de manera més habitual (ibid., 26-28). Efectivament, el 1664 que sapiguem, es publica el primer text francès a les premses de Perpinyà, i és un text oficial (*Coppie de l'arrest du Conseil d'Etat du Roy, donné a Fontainebleau le XVIII jour du mois de juillet MDCLXIII pour M. Hierosme Leopard*, Perpinyà, Joan Figuerola); després, però, molt de mica en mica, s'aniran incorporant a la impremta, en francès, altra mena de textos.

anys del cinc-cents és el ja citat d'Antoni Girould; hem exposat més amunt les raons per les quals ho fa i per això no hi tornem.

La impremta a Perpinyà, després de la mort d'Arbús, va revifar amb la irrupció dels impressors Bartomeu Mas i Lluís Roure; els primers títols documentats són *El latino de repente*, de Llorenç PALMIRENO (Mas, 1601) i l'exitós *Los siete libros de Flavio Iosepho De bello iudaico* en traducció de Juan Martín CORDERO (Mas, a costa de Lluís Roure, 1608), dos textos que preanuncien l'empenta imparable del castellà a les premses rosselloneses.⁵¹

*Catàleg de títols de l'impressor Samsó Arbús (Perpinyà)*⁵²

GIGINTA, MIQUEL. *Tratado intitulado Cadena de oro*. En Perpiñan. Impreso en casa de Sansón Arbús. MDLXXXIII. A diez de abril. 8º.- †⁸ A-P⁸.- [8] f., 237 p., [1] f.

Annuaire 1834, p. 114.- Antonio. *Nova*, II, p. 136.- Bosc, p. 366.- *CCBE* s. XVI, G-784.- *CCPB*, n. 11465-0.- Capeille, 240-242.- Comet, p. 23.- *DHEC*, II, p. 275.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Marcillo, p. 535, n. 586.- Palau, VI, n. 101868.- Pons. *Bibliographie*, n. 31.- Simón Díaz. *BLH*, XI, n. 5222.- Torres Amat, p. 285-286.

Barcelona, Universitària, B-70/7/20.- Madrid, Bibl. Nacional, R/7446.

COMA, PERE MÀRTIR (OP). *Libret intitulat Directorium curatorum*. En Perpinyà.

En casa de Samsó Arbús. 1584. [«Vénense en casa de la Viuda Ymberta; vénense en casa de Arnaut Garrich»]. 8º.- †⁸ A-Y⁸.- [11] f., 164 p., [9] f.

Aguiló Fuster, n. 63.- Capeille, p. 132-133.- *CCBE* s. XVI, C-2373.- *CCPB*, n. 5892-0.- Comet, p. 23.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Noell, 2059.- Palau, III, n. 57820.- Pons. *Bibliographie*, n. 137.- Puiggarí, p. 96-97.- RBLIF 1976, p. 56.- Serra I, n. 3.- Serra II, n. 3 [reprod. portada].- Vidal-Calmette, n. 2711.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 6-VI-92; Universitària, CM-2762, CM-3473.- Girona, Fons privat (Bibl. P. Valsalobre).- Peralada. Biblioteca, 241.1 Com y.- Palma de Mallorca, Pública, 20351.- Perpinyà, Municipal, Res. 415.

Constitutiones concilii provincialis Tarraconensis. Perpiniani. Apud Sansonem Arbus. 1585. «Venundantur apud Arnaldum Garrich». 16º.- A-B⁸ C⁴.- [2], 43 [= 32] p., [2] f. *CCPB*, n. 284316-1.

Madrid, Real Academia de la Historia, 14/1139 (3).

51. Per a la impremta a Perpinyà els primers anys del sis-cents veg. Mercè Comas, «Un apunt sobre literatura impresa a Perpinyà al primer terç del segle XVII», dins *Randa: Miscel·lània Jordi Carbonell*, [en premsa].

52. La bibliografia només consigna les obres que citen expressament les edicions perpinyanesques d'Arbús.

DOMÍNGUEZ, LUÍS (TRAD.). *Libro primero {—segundo} del noble y esforçado cavallero Reynaldos de Montalván, de las grandes discordias y enemistades que entre él y el emperador Carlos uvieron por los malos y falsos consejos del conde Galalón*. Impreso en Perpiñan. En casa de Sansón Arbús. 1585. [«Véndense en Girona en casa de Arnaut Garrich; véndense en Perpiñan en casa de la viuda Ymbert»]. Fol.- [1ª sèrie] A¹⁰ B-O⁸.- 114 p.; [2ª sèrie] A⁶ B-N⁸.- 101, [1] p.

Antonio. *Nova*, II, p. 32-33.- Brunet, IV, p. 1219.- *CCBE s. XVI*, R-586.- *CCPB*, n. 24831-2.- Comet, p. 24.- *Index Aureliensis*, I, n. 111.000.- Lucía, p. 156-157, 439, 517, 605-606.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Palau, XVI, n. 260923.- Pons. *Bibliographie*, n. 32.- RBLIF 1976, p. 56.- Salvá, I, n. 581.- Simón Díaz. *BLH*, II, n. 7507.-

Berlin, Preussische Staatsbibliothek, XI.516.- Londres, British Library, G. 10281 (1,2) (BL, *Catalogue before 1601*, p. 165).- Madrid, Bibl. Nacional, R/13.532 (1,2).

Libro de don Reynaldos. La Trapesonda que es tercero libro de don Reynaldos. «Impreso en Perpiñan. En casa de Sansón Arbús. 1585. Véndense en Girona en casa de Arnaut Garrich. A costa de Arnaut Garrich y de la viuda Ymberta». Fol.- A-P⁸.- 120 p.

Antonio. *Nova*, II, p. 32-33.- Brunet, IV, p. 1219.- *CCBE s. XVI*, R-587.- *CCPB*, n. 24832-0.- *Index Aureliensis*, I, n. 111.000.- Lucía, p. 156-157 [reprod. portada], 248, 439, 605-606.- Palau, XVI, n. 260923.- RBLIF 1976, p. 56.- Salvá, I, n. 581.- Simón Díaz. *BLH*, II, n. 7515.

Berlin, Preussische Staatsbibliothek, XI.516.- Londres, British Library, G. 10281 (3) (BL, *Catalogue before 1601*, p. 165).- Madrid, Bibl. Nacional, R.8535.

Rosal del rosas y alabanças de nuestra señora del Rosario en muchas maneras de versos. «Perpiñan. En casa de Sansón Arbús». 1585. 8º.- [ ]⁴.- [4] f.

Palau, XVII, n. 278353.- Rodríguez-Moñino. *Manual*, n. 196 [reprod. portada].- Rodríguez-Moñino. *Diccionario*, n. 1057.
Peralada, Biblioteca, 834.5 Q. Rosal.

[TENORIO, FRANCISCO (OFM); ESCOBAR, LUÍS (OFM)], *Tractado de devotísimas y muy lastimosas contemplaciones de la Passión del hijo de Dios y compassión de la virgen sancta María su madre, por esta razón llamado Passio duorum*. «Perpiñan. En casa de Sansón Arbús. 1586. A costa de Antonio Veguer librero». 8º.- A-O^{viii} Q-Z^{viii}.- 189, [3] f.

CCPB, n. 22764-1.- *CCBE s. XVI*, S-344.- Meseguer. *Passio duorum*.- Palau, XIX, n. 294998.- Simón Díaz. *BLH*, IX, n. 151.
Madrid. Bibl. Nacional, R/29977.

AUDET, MIQUEL, [Oratio de laudibus D. Thomae Aquinatis. Perpiniani. S. Arbus. MDLXXXVII. 8º. 18 f.]

Palau, I, n. 11924.- *Index Aureliensis*, I, n. 105154.- RBLIF 1976, p. 57.

GIRAULD, ANTONI, *Utilíssim, prompte y fàcil remey e memorial per a preservar-se y curar de la peste*. «En Perpinyà. En casa de Sansó Arbús». 1587. 8°. A-L^{viii}.- 85 [=86], [3] f.

Aguiló Fuster, n. 1930.- Calbet-Camarasa, p. 54 (n. 1669).- CCBE s. XVI, G-1020.- CCPB, n. 11700-5.- Madurell, *Arbús*, p. 206.- Palau, VI, n.102627.- Serra I, n. 4.- Serra II, n. 4 [reprod. portada].

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 11-V-61.- Londres, British Library, 7561.a.56.- Madrid, Bibl. Nacional, R/13330-1.

CÓRDOBA, FRANCISCO LUCAS DE (OSA), *Libro de la maravillosa y prodigiosa vida del bienaventurado San Guillermo, fraile de la orden de San Agustín*. «Perpinyan. Impreso en casa de Sonsón Arbús. 1589». 8°. A-Q⁸R².- [8], 119 [=121], [1] f.

Antonio, *Nova*, I, p. 439 i II, p. 423 i 623.- Capeille, p. 327.- Massot, p. 286.- Palau, IV, n. 61859, i VIII, n. 145482.- Ramírez de Arellano, I, p. 164.- Santiago Vela, II, p. 87-88.- Simón Díaz. *BLH*, IX, n. 151.- Torres Amat, p. 354.

Roma, Bibl. Angèlica, X-9-13.

FABRA, LLUÍS, *Discurs sobre la peste*. «En Perpinyà. Estampat en casa de Sampsó Arbús. 1589». 8°. A- S⁸.- 287, [1] p.

Aguiló Fuster, n. 1931.- Julià. *Fabra* [reprod. portada].- Calbet-Corbella, p. 54, n. 2140.- Comet, p. 25.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Palau, V, n. 86037.- Prat-Vila, p. 114 [reprod. portada].- RBLIF 1976, p. 57.- Serra I, n. 5.- Serra II, n. 5 [reprod. portada].- Vidal-Calmette, n. 2471.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 15-I-55.- Peralada, Biblioteca, 614.51 Fab D.

ACEVEDO, ANTONI (OSA), *Catecismo de los misterios de la fe*. «En Perpinyan. Impreso en casa de Sansón Arbús. 1590». 4°. A⁶ A-Z⁴, Aa-Zz⁸ Aaa-Nnn⁸ Ooo⁶.- [12], 821 [=764], [8] p.

CCPB, n. 404968-3.- Comet, p. 25.- DHEC, I, p. 16.- *Index Aureliensis*, I, n. 111078.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Palau, I, n. 21073.- RBLIF 1976, p. 57.- Santiago Vela, I, p. 13-14.

Barcelona, Universitària, B-71/4/26.- PALMA DE MALLORCA, Pública, Mont. 5840.- Perpinyà, Municipal, R. 2102 (*Richesses BMP*, p. 57).

CORRONS, MIQUEL (OCD), *Libre en el qual se tracta la miraculosa conversió y sancta vida y grans miracles que feu lo gloriós sant Honorat, fill del rey de Nicomèdia y arquebisbe de Arles*. «En Perpinyà. En casa de Sampsó Arbús». 1590. 8°. A⁸ A-Z⁸ Aa⁶.- 415 (=394), [2] p.

Aguiló Fuster, n. 1075.- DHEC, I, p. 639.- Estrugós, f. [† 7] v.- Madurell. *Arbús*, p. 206-208 [reprod. gravat p. [388]].- Palau, XXVI, n. 363093.- Prat-Vila, p. 120-127.- Serra I, n. 7.- Serra II, n. 7 [reprod. portada].- Torres Amat, p. 189.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 10-V-31.

CRUÏLLES, PAU, [*Psalterium sancti Joannis Bap̄tistae*. Perpinyà. Sampsó Arbús. 1590].

Estrugós, f. [†5] r.- Barrera. *Boletín*, p. 106-107.- Barrera. *Torres Amat*, p. 96, 106-107.- Cf. Torres Amat, p. 192.

CRUÏLLES, PAU. [*Método y orden de los misterios del Psalterio de San Juan Bap̄tista*. Perpinyà. Sampsó Arbús. 1590].

Barrera. *Torres Amat*, p. 96, 106-107.- Palau, IV, n. 65097.- Cf. Torres Amat, p. 192.

ESTEVE, MARTÍ. *De optimo interpretandi, legendi et studendi genere libri tres*. «Perpiniani. Apud Sansonem Arbus». 1590. 8°.- A-B⁸.- 31, [1] p.

ICCUC, n. 34574.

Roma. Bibl. Nacional, 34, 4-D, 22,4.

ESTEVE, MARTÍ. [*De ortogra}phia libri duo*. «Perpiniani. Apud Sansonem Arbus. 1590». 8°.- A-B⁸, C⁴.- [2], 1-6 f., 7-30 p.

ICCUC, n. 34572.

Roma. Bibl. Nazionale, 34, 4-D, 22,3.

LLOT DE RIBERA, MIQUEL (OP). *Libre primer{-segon} dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la sanctíssima reliquia del gloriós sanct Joan Bap̄tista*. «En Perpinyà. En casa Sampsó Arbús. [1590]. Vénense en Predicadors». 8°.- [1⁴ A-Z⁸ Aa-Gg⁸.- [4] f., 264 [= 273], 204 p., [1] f.

Aguiló Fuster, n. 1088.- *Annuaire 1834*, 109.- Antonio. *Nova*, II, p. 138.- *CCPB*, n. 161254-9.- Collell. *Escriptores*, p. 163-164.- Comet, p. 24-25.- *DHEC*, II, p. 505.- Diago, p. 257.- Quéatif-Échard, II, 378.- Madurell. *Arbús*, p. 206 i 208.- Marcillo, p. 352 (n. 578).- Noell, 2058 i 2060.- Palau, VII, n. 145466 i VIII, n. 145466.- Pons. *Bibliographie*, n. 33 i 138.- RBLIF 1976, p. 57.- Serra I, n. 6 i 9.- Serra II, n. 6 i 8 [reprod. 2 portades].- Simón Díaz. *BLH*, XIII, n. 5500 i 5501.- Vidal-Calmette, n. 1255.- Torres Amat, p. 353-354.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 11-IV-56.- Perpinyà, Municipal, Res. 481 (*Richesses BMP*, p. 57; *BMP, Catalogue 1640*, p. 16).- València, Bibl. Valenciana, XVI/377.

LLOT DE RIBERA, MIQUEL (OP). *Verdadera relación de la vitoria y libertad que alcançaron quatrocientos christianos captivos de Hazan Baxá, almirante y capitán general del mar del gran turco, con dos galeras suyas que levantaron*. «En Perpiñan. En casa de Sansón Arbús». S. d. [Post. 4 de desembre de 1590]. 4°.- A⁸.- [8] f.

Madurell. *Arbús*, p. 208.- Palau, VIII, n. 145465.- RBLIF 1976, p. 67.- Simón Díaz. *BLH*, XIII, n. 5498.

Barcelona, Universitària, B-59/3/42-23.

LLOT DE RIBERA, MIQUEL (OP). *Libre de la translatió dels invincibles y gloriosos màrtirs de Jesuchrist sants Abdon y Sennén*. «Estampat en Perpinyà. En casa de Samsó Arbús. 1591». 8°.- A-O⁸ P⁴.- [8], 107 (=106), [2] f.

Aguiló Fuster, n. 1085.- *Annuaire 1834*, p. 109.- Antonio. *Nova*, II, p. 138.- *CCPB*, n. 161255-7.- Collell. *Dominicos*, p. 163-164 [reprod. portada].- Comet, p. 25.- *DHEC*, II, p. 505.- Diago, p. 267.- *ICCUC*, n. 11260.- Madurell. *Arbús*, p. 208.- Marcillo, p. 352, n. 587.- Noell, 2061.- Palau, VIII, n. 145467.- Pons. *Bibliographie*, n. 139.- Quétif-Échard, II, p. 378.- RBLIF 1976, p. 58.- Serra I, n. 10.- Serra II, n. 9 [reprod. portada].- Simón Díaz. *BLH*, XIII, n. 5502.- Torres Amat, p. 353-354.- Vidal-Calmette, n. 1256.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 11-V-11.- Palma de Mallorca, Pública, Mont. 7. 110 (2).- Roma, Alessandrina.- València, Universitària (Bibl. Històrica), Z-11/43.

[MONCAYO, PEDRO DE. *Flor de varios romances, recopilada por —*. «Perpiñan, 1591». 12°]

Antonio. *Nova*, II, p. 219.- Brunet, III, p. 1821.- Rodríguez-Moñino. *Manual*, n. 208.- Palau, V, n. 92275 (nota).- Salvá, I, n. 363 (nota).- Simón Díaz. *BLH*, XV, n. 1289.-

POU, ONOFRE. *Thesaurus puerilis ... Editio secunda*. «Perpiniani. Ex typographia Sansonis Arbus. 1591. Venundantur apud Arnaldum Garrich». 8°.- [I⁴ A-Z⁸ Aa-Dd⁸.- [4], 210, [6] f. -

Aguiló Fuster, n. 2029.- *CCBE s. XVI*, P-2688.- *CCPB*, n. 21616-X.- *ICCUC*, n. 19745.- Madurell. *Arbús*, p. 208.- Palau, XIV, n. 234121.- RBLIF 1976, p. 357-358.- Ribelles Comín, n. 922 [reprod. portada].- Serra II, n. 10 [reprod. portada].- Salvá, II, n. 2131 (nota).- Torres Amat, p. 495-496.

Barcelona, Arxiu Històric, A.12°345; Bibl. de Catalunya, 1-III-20, R(2)-8°-258; Fundació Bibl. J. Laporte, XVI-Pou; Universitària, C-247/6/32, CM-599; Pública Episcopal, 03=[499.71] Pou.- Londres, British Library, 1211.a.31 (BL, *Catalogue before 1601*, p. 159).- Madrid, Bibl. Nacional, R/29967, R/29559.- Roma, Bibl. Nazionale, 8.36.G.27.- València, Universitària (Bibl. Històrica), R-1/35, R-1/57.- Vimbodí (Tarragona), Abadia de Poblet, 2-24-21.

LLOT DE RIBERA, MIQUEL (OP), *Epitome sive collectio eorum omnium quae a Petro Lombardum sententiarum magistro in suos quatuor libris conscripta reperuntur*. «Perpiniani. Apud Sansonem Arbus. 1594». 8°.- A-Z⁸ Aa-Ii⁸ Kk⁸ Ll⁸ Mm⁷.- [8] f., 520 p., [6] f.

Annuaire 1834, p. 109.- Antonio. *Nova*, II, p. 138.- *CCPB*, n. 16399-6, n. 185658-8, n. 486256-2.- *CCBE s. XVI*, LL-20.- Collell. *Escritores*, p. 163-164.- Comet, p. 25-26.- *DHEC*, II, p. 505.- Diago, p. 267.- Quétif-Échard, II, p. 378.- Estrugós, f. [† 5] v.- Madurell. *Arbús*, p. 208.- Marcillo, p. 352 (n. 587).- Palau, VIII, n. 145468.- RBLIF 1976, p. 358.- Serra I, n. 11.-

Simón Díaz. *Dominicos*, n. 1191.- Simón Díaz. *BLH*, XIII, n. 5503.- Torres Amat, p. 353-354.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, 1-II-27; Universitària, B-64/3/35, M-5798.- Burgos, Pública, 4859.- Madrid, Bibl. Nacional, R/31675, R/29534, R/29544.- Maó, Pública, 2712 (Roura, II, p. 176-177).- Masamagrell (València). Bibl. Prov. dels Pares Terciaris Caputxins, 1/20-A-25.- Montserrat, Monestir (Torra, n. 1538).- Salamanca, Universitària.- Saragossa, Universitària, G.1.231.- Toledo, Pública.

ERCILLA Y ZÚÑIGA, ALONSO DE. *Primera, segunda y tercera parte de La Araucana*. «Perpiñan. En casa de Sansón Arbús. 1596. A costa de Jusepe Andrés librero». 12°.- ¶² §³⁻¹² A-Z¹² Aa-Dd¹² Ee⁶.- [17], 323, [2] f.

Antonio. *Nova*, I, p. 21.- Brunet, II, p. 1045 (nota).- Madurell. *Arbús*, p. 208.- *CCBE s. XVI*, E-600.- *CCPB*, n. 22428-6.- Graesse, VIII, p. 283.- Palau, V, n. 80420.- RBLIF 1976, p. 58.- Salvá, I, n. 581.- Simón Díaz, *BLH*, IX, n. 4815.- Medina. *Araucana*, IV, p. 24-25 [reprod. portada].

Barcelona, Arxiu Històric, T. 12° 204; Bibl. de Catalunya, R(8) - 8° - 89.- Londres. British Library, C.58.a.8 (BL, *Catalogue before 1601*, 71).- Madrid, Nacional, R/11639.- Salamanca, Universitària.- Vilanova i la Geltrú (Barcelona). Bibl.-Museu Víctor Balaguer, XVI-B/28.

RAMONEDA, CRISTÒFOL. *Commentaria in libellum De ente et essentia Divi Thomae Aquinatis*. «Perpiñani. Apud Samsonem Arbus. MDICVI». 8°.- ¶⁸ A-Z⁸ Aa-Ii⁸ Kk⁸ Ll-Ss⁸.- [6] f., 646 p., [7] f.

Antonio. *Nova*, II, p. 250.- *CCBE s. XVI*, R-137.- *CCPB*, n. 24500-3.- Estrugós, f. [† 7] r.- Madurell. *Arbús*, p. 208.- Palau, XV, n. 247638.- Torres Amat, 527-528.

Barcelona, Bibl. de Catalunya, Res. 1607-12°, R(2) - 8° 373; Pública Episcopal (Seminari Conciliar), 1(02) Ram; Universitària, XVI-3605, B-48/7/22, B-2/5/4.- Peralada, Biblioteca, 1(Tomas) Rame.- Terol, Pública.- Toledo. Pública.

HOLTHUSIUS, IOHANNES. *Modus examinandi sacrorum ordinum candidatos instar catechismi per quaestiones et pias catholicasque responsiones succinta brevitate digestus*. «Perpiñani. Ex typographia Sansonis Arbus. 1597». 8°.- ¶⁸ A-P⁸.- [15], 112, [1] f. -

Palau, VI, n. 115640.

Barcelona, Universitària, M-10224.- Madrid, Bibl. Nacional, R.39712.

[PALMIRENO, LLORENÇ. *Campi eloquentiae*. Perpinyà. Samsó Arbús?. 1597. 8°] Gascón, *Palmireno*, p. 9 (n. 56).- Palau, XII, N. 210586 (nota).-

[*Edicte de Jeroni Noguier demanant almoines per a Nostra Senyora del Puig de França*]. S. I. S. i. S. d. [Perpinyà?. Samsó Arbús?. Post 23 d'octubre de 1598]. Fol.- [1] f.

CCPB, n. 8796.-

Barcelona, Bibl. de Catalunya, F. Bon 7014 (*Catàleg Bonsoms*, n. 126).

Bibliografia (abreviacions):

- Aguiló Fuster] Marià AGUILÓ FUSTER, *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923 [Reimpr. facs. Barcelona / Sueca, Curial, 1977].
- Annuaire 1834*] *Notices biographiques sur les hommes nés dans le département des Pyrénées-Orientales, qui se sont distingués par leurs écrits, par leurs actions ou par leur mérite*, dins «Annuaire statistique et historique du département des Pyrénées-orientales pour l'année 1834». Perpignan, J. B. Alzine, 1834, 101-141.
- Antonio. *Nova*] Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Nova*. Madrid, Viuda y herederos de J. Ibarra, 1788, 2 vol.
- Barrera. *Boletín*] [Jaume BARRERA], «Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona», 28 febrer 1922, p. 106-107.
- Barrera. *Torres Amat*] Jaume BARRERA, *Els Torres Amat i la biblioteca episcopal del Seminari de Barcelona*. «Discursos llegits en la "Real Academia de Buenas Letras" de Barcelona en la solemne recepció pública de... Barcelona», Impr. «Atlas Geográfico», 1922.
- BL, *Catalogue before 1601*] The British Library, *Catalogue of books printed in Spain and of Spanish books printed elsewhere in Europe before 1601 now in The British Library*. London, The British Library, 1989²
- BMP *Catalogue 1640*] Médiathèque de Perpignan, *Le livre et l'édition en Catalogne au XVIIe siècle dans les collections anciennes de la Médiathèque de Perpignan. Catalogue. Autour de 1640*. Préface de Gilbert LARGUIER. *El llibre i l'edició a Catalunya al segle XVII dins les col·leccions antigues de la Mediateca de Perpinyà*. 1640: abans i després. [Perpinyà, 2005].
- Bosc] Andreu BOSC, *Dels hòmens il·lustres han florit en lletres y tenen títols de escriptors naturals de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, dins *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*. Perpinyà, Pere Lacavalleria [Reimpr. facs. Barcelona / Sueca, Curial Ed., 1974].
- Brunet] Jacques-Charles BRUNET, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*. París, Didot, 1860-1865⁵, 6 vol.
- Calbet-Camarasa] Josep M. CALBET I CAMARASA, Jacint CORBELLA I CORBELLA, *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981, 3 vol.
- Catàleg Bonsoms*] *Catálogo de la Colección de Folletos Bonsoms, relativos en su mayor parte a historia de Cataluña*. Barcelona, Casa de la Caritat, 1959-1972.
- Capeille] Jean CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Perpinyà, J. Comet, 1914 [Reimpr. facs. Marsella, Laffitte Reprints, 1978]

- CCBE s. XVI } *Catálogo colectivo de obras impresas en los siglos XVI al XVIII existentes en las Bibliotecas españolas*. Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1972-1984, 15 vol.
- CCPB} *Catálogo Colectivo de Patrimonio Bibliográfico Español* [en línia]
- Collell. *Dominicos*} Albert COLLELL I COSTA, *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1965
- Comet} Joachim COMET, *L'Imprimerie à Perpignan depuis les origines jusqu'à nos jours*. Perpignan, Impr. J. Comet, 1908 [Extrait du XLIXe *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*]
- DHEC} *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya / Editorial Claret, 1998-2001, 3 vol.
- Diago} Francesc DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón de la orden de Predicadores, desde su origen y principio hasta el año mil y seiscientos*, Barcelona, Sebastià Cormellas, 1599.
- Estrugós} Josep Elies ESTRUGÓS, *Helenc dels escriptors catalans*, dins *Fènix català o Llibre del singular privilegi, favors y gràcias de Nostra Senyora del Carme*. Perpinyà, Esteve Bartau, 1645, f. [† 4] v - [† 8] v.
- Gascón. *Palmireno*} Domingo GASCÓN, *Desiderata: Juan Lorenzo Palmireno. N. Alcañiz 1584 - † Valencia 1579*. Saragossa, Mariano Escar, 1905.
- Graesse} Jean George Theodore GRAESSE, *Trésor des livres rares et précieux*. Milà, Görlich Ed., 1950.
- ICCUC} Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle Biblioteche Italiane e per la Informazione Bibliografiche [en línia].
- Index Aureliensis} *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum*. Baden-Baden, Kroener, 1965-1982.
- Julià. *Fabra*} Benet JULIÀ I FIGUERAS, *Nota sobre el llibre mèdic de Lluís Fabra (1589)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXV-II (1981: *Homenatge a Lluís Batlle i Prats*), 411-417.
- Lucía} José Manuel LUCÍA MEGÍAS, *Imprenta y libros de caballerías*. Madrid, Ollero & Ramos, 2000.
- Madurell. *Arbús*} Josep M. MADURELL, *Samsó Arbús*, dins «Gutenberg-Jahrbuch» 1971, 200-208.
- Marcillo} Manuel MARCILLO, *Crisi de Cataluña hecha por las naciones estrangeras*. Barcelona, Matevat, 1685.
- Massot} Josep MASSOT, *Compendio historial de los hermitaños de nuestro padre San Agustín del Principado de Cataluña*, Barcelona, Joan Jolis, 1699.
- Medina. *Araucana*} Alonso de ERCILLA, *La Araucana de ...*, José Toribio MEDINA ed. Santiago de Chile, Impr. Elzeviriana, 1910-1917, 4 vol.
- Meseguer. *Passio duorum*} Juan MESEGUER, *Passio duorum: Autores-Ediciones-La obra*, dins «Archivo ibero-Americano. Revista trimestral de estudios históricos. Segunda época», 29, n. 115 (1969), 217-268.
- Noell} René NOELL, *Essai de bibliographie roussillonnaise des origines à 1906*. Prades, Terra Nostra, 1973-1983.

- Palau] Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispano-americano*. Barcelona, A. Palau, 1948-1990, 36 vol.
- Pons. *Bibliographie*] Josep-Sebastià PONS, *La littérature catalane en Roussillon (1600-1800)*. *Bibliographie*. Tolosa / París, Édouard Privat / Henri Didier, 1929
- Prat-Vila] Enric PRAT; Pep VILA, *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*. Canet de Rosselló, Trabucaire, 2002.
- Quétif-Échard. *Scriptores*] Jacobus QUÉTIF; Jacobus M. ÉCHARD PUIGGARÍ, *Scriptores ordinis praedicatorum*, París, J.-B. Christophorum Ballard et Nicolaum Simart, 1719-1721, 2 vol.
- Ramírez de Arellano] Rafael RAMÍREZ DE ARELLANO, *Ensayo de un catálogo biográfico de escritores de la provincia y diócesis de Córdoba con descripción de sus obras*, Madrid, Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 1921-1922, 2 vol.
- RBLIF 1976] Louis DESGRAVES, *Repertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle*, vol. 24 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana LXIV), Baden-Baden, Valentin Koerner, 1976.
- Ribelles Comín] José Ribelles Comín. *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. II: *Siglo XVI*. Madrid, Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 1929.
- Richesses BMP] *Richesses de la Bibliothèque municipale. Fonds anciens*, Perpignan, Bibliothèque Municipale, 1960.
- Rodríguez-Moñino. *Diccionario*] Antonio RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Nuevo diccionario bibliográfico de pliegos sueltos poéticos (siglo XVI)*, Madrid, Castalia, 1997.
- Rodríguez-Moñino. *Manual*] Antonio RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Manual bibliográfico de cancioneros y romanceros impresos durante el siglo XVI*. Madrid, Castalia, 1973, 2 vol.
- Salvá] Pedro SALVÁ MALLÉN, *Catálogo de la biblioteca Salvá... enriquecido con la descripción de otras muchas obras, sus ediciones, etc...*. València, Impr. Ferrer de Orga, 1872, 2 vol.
- Santiago Vela] Gregorio de SANTIAGO VELA, *Ensayo de una biblioteca ibero-americana de la orden de San Agustín*. Madrid / El Escorial, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús / Imprenta del Monasterio, 1913-1931, 8 vol.
- Serra I] Dolors SERRA I KIEL, *Bibliografía nord-catalana*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- Serra II] Dolors SERRA I KIEL, *Bibliografía de Catalunya Nord (1502-1999)*, Monogràfic de *Terra nostra*, n. 100 (2001), 201 pp. i 1111 portades.
- Simón Díaz. *BLH*] José SIMÓN DÍAZ, *Bibliografía de la literatura hispánica*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Miguel de Cervantes de Filología Hispánica, 1950-1994.
- Simón Díaz. *Dominicos*] José SIMÓN DÍAZ, *Dominicos de los siglos XVI y XVII: escritos localizados*. Madrid, Universidad Pontificia de Salamanca / Fundación Universitaria Española, 1975.

- Torra] Jordi TORRA I MIRÓ, *Catàleg dels impresos del segle XVI de la Biblioteca de Montserrat*. 1981, 4 vol. [mecanografiat].
- Torres Amat] Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1836 [Reimpr. facs. Barcelona / Sueca, Curial, 1973].
- Vidal-Calmette] Pierre VIDAL, Joseph CALMETTE, *Bibliographie roussillonnaise*. Perpignan, Charles Latrobe, 1906.

Rodolfo GALDEANO CARRETERO

HISTORIOGRAFIA I ICONOGRAFIA:
LA SÈRIE ICÒNICA DELS COMTES DE BARCELONA
DEL PALAU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA
(1587-1588)

L'any 1598, el ciutadà gironí Jeroni Saconomina descriuí la Sala Real de la Diputació del Reino en la relació del seu viatge a Saragossa:

«véram la Diputasió, en la qual y à un ballísim pati y alt un ballísim corrador, y alt y baix tot se roda ab pilàs. À-y una sala en què y à un sostra molt deurat y de molta vàlua y per tot l'antorn estan pinta[t]s tots los reis de Aragó, de cap a peus, cos, y de baix los entorns dels dits quadros, que tenen los entorns molt deurats».¹

Dos anys més tard, el viatger alemany Thomas Platter caracteritzà la Sala Nova del Consistori Major del Palau de la Generalitat de Catalunya —l'actual Saló Daurat—, en la qual, com a Aragó, els diputats catalans ostentaven la representació del regne:

«He vist la sala més bella que pugui existir. Car s'hi troben els retrats de tots els reis d'Espanya, així com de les seves dones i filles, en l'època en què n'eren regents [...] Els retrats es troben a tot arreu de manera que les quatre parets de la sala estan decorades en la seva totalitat. El sostre és extremadament alt i la mirada es perd com a l'interior d'una torre, cisellat en transparència amb unes belles columnes, galeries i motlures daurades en la seva major part (...). En definitiva, doncs, és difícil descriure la bellesa d'aquesta sala».²

Els viatgers coincideixen a assenyalar la sumptuositat de la decoració d'ambdues sales després de les obres de reforma i d'ampliació que, coetània-

---

1. A. SIMON I TARRÉS [ed.], *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, 1991, p. 235.

2. «...darinnen habe ich den schönisten saal gesehen, so immer möchte sein, in welchem alle könig, so yemahlen in Hispanien regieret, auch deren weiber oder töchteren, wann sie in der possession gewesen [...] ist an allen vier wänden auêgefrüllet. Die büni ist überauâ hoch unndt verleüret sich wie ein thurn innwendig, alles durchsichtig geschnetzlet, mitt schönen seülen, gengen unndt leisten, die mehrtheils übergüldet. [...] in summa, es ist schier nicht zuschreiben, wie ein schöner saal daâ ist », cit T. PLATTER, *Beschreibung der reisen durch frankreich, spanien, england und die niederlande 1595-1600*, Basel/Stuttgart, 1968, vol. I, p. 345 (la traducció catalana ha tingut en compte l'edició francesa de E. LE ROY LADURIE, *Le voyage de Thomas Platter 1595-1599. (Le siècle des Platter II)*, Paris, 2000, p. 443-444). Platter creu que són els reis d'Espanya, mentre que en realitat es tracta dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó.

ment, les diputacions aragonesa i catalana havien emprès en els últims decennis del segle XVI. Els treballs van culminar amb una galeria de retrats dels comtes i comtes-reis dels regnes respectius, en evident paral·lelisme. Fins i tot, l'autor de les dues sèries icòniques fou el mateix pintor, l'italià Filippo Ariosto: primer realitzà l'aragonesa, entre l'agost de 1586 i el juny de 1587; successivament, i arran de la informació sobre la iniciativa que els diputats aragonesos van trametre als catalans, pintà la sèrie barcelonina entre el juliol de 1587 i l'agost de 1588.

La sèrie aragonesa, no conservada, però que s'ha transmès en les còpies de pintors aülcs del segle XVII fetes per al Salón del Buen Retiro de Madrid, ha estat estudiada recentment per Carmen Morte³. La galeria catalana, en canvi, malgrat que es preserva pràcticament completa —un cas absolutament excepcional⁴—, des dels treballs de Josep Puiggarí (1879), de Cosme Parpal (1901) i d'Elías Tormo⁵ (1917) havia passat quasi desapercebuda. Les escasses referències posteriors només han esmentat l'insòlit i anecdòtic catàleg dels comtes i comtes-reis del Principat que tenia el seu origen en els reis àrabs, tot utilitzant la transcripció del *Llibre de deliberacions de la Generalitat* feta per Cosme Parpal,⁶ on podem seguir-ne les vicissituds.

3. C. MORTE GARCIA, *Documentos sobre pintores y pintura del siglo XVI en Aragón. II*, dins «Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar», XXXI-XXXII (1998), doc. núms. 280, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 298, 299, 300, 301 i 305; *Pintura y política en la época de los Austrias: los retratos de los reyes de Sobrarbe, condes antiguos y reyes de Aragón de la Diputación de Zaragoza (1586), y las copias de 1634 para el Buen Retiro de Madrid (I) i (II)*, dins «Boletín del Museo del Prado», XI (1990), 19-35; i XII (1991), 19-35; i [est. intr.] *Explicación histórica de las inscripciones de los retratos de los Reyes de Sobrarbe, Condes antiguos, y Reyes de Aragón, puestos en la Sala Real de la Diputación de Zaragoza, y colocación del Retrato del Rey N. Señor Don Carlos Segundo*, Zaragoza, 1996, 12-57.

4. Es tracta de la galeria reial més antiga d'Espanya, i de les més antigues d'Europa, que s'hagi conservat quasi completament íntegra fins avui.

5. Josep PUIGGARÍ, *Joyells barcelonins*, dins «Il·lustració catalana», XV (1879), 537-538; Cosme PARPAL MARQUÈS, *Felipe Ariosto, pintor del siglo XVI, y sus obras para la Generalidad del Principado catalán*, dins «Revista Crítica de Historia y Literatura españolas, portuguesas e hispano-americanas», 1901, 86-99; E. TORMO, *Las viejas series icónicas*, Madrid, 1917, 146-153.

6. C. PARPAL, *Felipe Ariosto...*, transcriví gran part de la documentació de la galeria que es conserva a l'ACA, *Generalitat, Llibre de deliberacions*, trienni 1584-1587, part. 2^a f. 822, 829 i 829v; trienni 1587-1590, part. 1^a f. 4v, 112v, 150, 212 i 213, 233v, 234v, 237 i 237v, part. 2^a f. 563v i 564, 564 i 564v, 565 i 567, 577 a 579, 597 i 597v, 602, 670v. Més tard, la transcripció d'aquesta documentació fou utilitzada per J. MIRET I SANS i J. PUIG I CADAFALCH, *El Palau de la Diputació General de Catalunya*, Barcelona, 1911, p. 68-69, 72-73, 76, 78-79. Podem trobar altra documentació de la galeria a l'ACA, fons *Generalitat: Llibre de deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2ª fol. 668 v i 669 (malgrat que aquest document pertany a la sèrie *Deliberacions*, Parpal no el cita); *Manuales comuns diversos contractes* N-501, fol. 94 v; i N-502, fol. 9v, 15 v, 32v, 33, 47, 50; *Lletres trameses* 1587-88, N-804, fol. 177-178; *Registres de cauteles i albarans*, N-562, fol. 14, 62, 77v; i N-563, fol. 12v, 30, 36 i 36v, 42v i 43, 43 i 43v, 46 i 46v, 47 i 47v, 60v i 70, 70 i 70 v, 71 i 71v; *Documentació de tipus notarial* Vol. 501, fol. 94; i vol. 502, fol. 9, 15, 32, 33, 47, 50. Per a la transcripció de tots els documents, vegeu R. GALDEA-

En tot cas, els pocs estudis amb què compta la galeria n'han abordat únicament el vessant artístic, obviant qualsevol implicació seva en la construcció historiogràfica d'una *Història de Catalunya*, tot i la importància que tenen en això aquestes sèries, com han demostrat Bernard Guenée, Jean Marie Moeglin i Roberto Bizzochi⁷. Tant la galeria catalana com l'aragonesa en són bons exemples: els seus catàlegs de monarques tenen per objecte la reivindicació de la història pròpia a través d'un discurs historiogràfic assentat en la idea de l'autoalliberament. En el cas català, aquest discurs es formula per primera vegada en els últims anys del segle XVI —com ha subratllat Jesús Villanueva⁸ i en un context d'enfrontament obert en el si del consistori de la Diputació entre la facció «reialista» del Principat i la «constitucionalista» —arran de l'aplicació dels capítols de redreç de la institució després de les Corts de 1585—, estudiat per Pérez Latre.⁹

Tanmateix, a causa de l'oblit de la sèrie catalana, l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, que precedeix les constitucions de 1588 i reproduïx quasi íntegrament el catàleg de la galeria —l'única diferència són els retrats d'Ermessenda, d'Almodis i de Peronella, absents en l'enumeració comtal de l'Epítome—, ha estat considerat una iniciativa separada de la galeria de la Generalitat. Tanmateix, la coincidència entre els dos catàlegs prova el protagonisme de l'*Epítome* com a discurs historiogràfic de la sèrie icònica: l'il·lustrat per a la galeria de retrats, com les inscripcions llatines que acompanya-

---

NO CARRETERO, *La serie iconográfica de los monarcas de Catalunya-Aragón de Filippo Ariosto para el Palau de la Generalitat (1587-1588)*, Universitat de Girona, 2002 [treball de recerca per al doctorat, inèdit].

7. B. GUENÉE, *Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être capétien, en France, au Moyen Age*, dins «Annales Économies Sociétés Civilisations», 38, (1978), 450-457; J. M. MOEGLIN, *Les ancêtres du prince. Propagande politique et naissance d'une histoire nationale en Bavière au Moyen Age*, Genève, 1985; R. BIZZOCCHI, *Genealogie incredibile. Scritti di storia nell'Europa moderna*, Bologna, 1995.

8. Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, 1994, Universitat Autònoma de Barcelona [treball de recerca per al doctorat, inèdit]; Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña, dins «Revista Zurieta», núm. 69-70, (1994), 75-87; *Observacions sobre La fi del comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIX (2000), 611-635; i, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alicante, 2004.

9. Sobre el tema vegeu els minuciosos treballs de Manuel PÉREZ LATRE, *Juntas de Braços i Diputació del General (1587-1593): un presidi de cavallers conspirant contra sa Magestat?*, dins «Pedralbes», 13-I (1993), 281-298; *Llevar la corona del cap a sa magestat. Juntas de Braços i Divuitenes a la Diputació del General de Catalunya (1587-1593)*, Universitat Pompeu Fabra, 1994 [treball de recerca per al doctorat, inèdit]; *Les torbacions de Catalunya (1585-1593). De les Corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General*, dins «Afers», núm. 23-24, (1996), 59-98; *Diputació i Monarquia. El poder polític a Catalunya, 1563-1599*, Universitat Pompeu Fabra, 2001 [tesi doctoral, inèdita]; *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, 2004; *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II*, Catarroja, 2004.

ven la galeria aragonesa.¹⁰ De forma que no és possible aïllar ambdues iniciatives, ans cal examinar-les conjuntament, com a productes d'un mateix projecte de reivindicació pactista, tal i com ho interpretem en el present treball.

Després d'esbrinar les principals implicacions artístiques de la sèrie de la Generalitat en un altre article,¹¹ ara voldríem cridar l'atenció —establint els obligats paral·lelismes amb la sèrie icònica aragonesa— sobre la importància del debat historiogràfic que suscità la confecció del catàleg de la galeria reial catalana; voldríem escatir el veritable sentit de la polèmica per col·locar en l'origen els reis sarraïns, desentrellar l'orientació historiogràfica de l'intricat catàleg de comtes i comtes-reis, i, per últim, assenyalar algunes de les seves repercussions per a la historiografia catalana.

Els orígens mítics del Principat i el nou llenguatge historiogràfic de les Corts de 1585

La sèrie icònica de Saragossa s'organitzà en tres grups: els Reis de Sobrarb, els Comtes d'Aragó i els Reis d'Aragó. La disposició segons aquest ordre traduïa visualment les indicacions historiogràfiques establertes pel cronista oficial, Jerónimo de Blancas, en allò que en principi havia de ser un opuscle intítulat *Aragonensium rerum commentarii*.¹² L'obra, escrita des de 1584, defensava a ultrança el sistema pactista, tot enllaçant la institució del *Justicia de Aragón* —que considerava anterior a la mateixa monarquia— amb el mític fur de Sobrarb. En el discurs historiogràfic de Blancas, el rei rep el regne d'una

10. Els estudis sobre la sèrie aragonesa han considerat en conjunt la galeria i les inscripcions que acompanyaven els retrats; vegeu, a més dels treballs ja citats de Carmen Morte (nota 3), Aurora EGIDO, *Retratos de los Reyes de Aragón, por Andrés Ustarroz*, dins *De la mano de Artemia. Literatura, Emblemática, Mnemotecnia y Arte en el Siglo de Oro*, Barcelona, 2004, 127-150.

11. Rodolfo GALDEANO CARRETERO, *La sèrie iconogràfica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó, del pintor Filippo Ariosto, per al Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)*. *Art, pactisme i historiografia*, dins «Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya», núm. 7, (2004), 51-70.

12. *Aragonensium rerum commentarii*, Zaragoza, 1588 (hi ha una ed. facs. (Zaragoza, 1995) de la traducció castellana de 1878 de M. Hernández). L'activitat de Jerónimo de Blancas com a cronista començà el 1576, quan preparà la censura o supervisió de la segona part dels *Anales* de Jerónimo Zurita per encàrrec de la Diputació aragonesa. El 1581, mort Zurita, fou nomenat cronista oficial; veg. G. REDONDO VEINTEMILLAS, i E. SARASA SÁNCHEZ [est. intr.], *Comentarios de las cosas de Aragón*, Zaragoza, 1995, 12. A més, confeccionà les inscripcions llatines que havien d'acompanyar els retrats de la galeria aragonesa, editades amb el títol *Ad Regum Aragonum, veterumque comitum depictas effigies in Regia Caesaraugustanensi Diputationis Aula positas Inscriptiones*, Zaragoza, 1587 (aquesta obra es reimprimí el 1680, traduïda per Martín CARRILLO i ampliada per Diego José DORMER); i, l'any següent lliurà a la impremta l'edició llatina dels *Fastos de los Justicias de Aragon*, que reproduïx el catàleg dels 48 retrats dels *Justicias de Aragón*, pintats el 1578 per Rolan de Moïs per a la *Cámara del Consejo del Justicia de Aragón*; veg. C. MORTE GARCÍA, *Documentos sobre ...*, 1998, docs. 201, 202 i 210.

forma «libre y espontánea» i, una vegada que aquest ja ha estat conquerit als àrabs, aquell ha d'acomplir les lleis fonamentals. És a l'últim fur on Blancas dóna idea del pactisme extrem que la seva obra defensava, arribant a exposar que «si contra los Fueros ó libertades llegara él en lo sucesivo á tyrannizar el reino, quedase éste en libertad para elegir otro Rey, siquiera fuese pagano».¹³

Blancas no introdueix cap novetat. De fet, els *Anales* de Jerónimo Zurita, publicats per primera vegada el 1562, ja esmenten la lliure elecció del rei, la redacció dels furs en absència del monarca i l'anterioritat al rei del càrrec del Justícia, entre d'altres coses. I abans, la *Prefación* que obre la compilació dels furs de 1552 —reproduïda en totes les edicions successives—, al·ludeix als antics furs de Sobrarb i a l'autoalliberament «con propias fuerças, sin ayuda de Príncipe alguno»¹⁴. Les aportacions noves de Blancas són la invenció del contingut dels furs, la importància que adquireix el càrrec del Justícia i l'ús d'un llenguatge molt més pactista que el de la compilació de 1552.¹⁵

A Catalunya existia un origen mític comparable al dels furs de Sobrarb. Es tractava de la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, que havia arribat al segle XVI mitjançant les successives adaptacions de la *Historia de rebus Hispaniae* de Rodrigo Jiménez de Rada (1170-1247) i les reimpressions de l'obra de Pere Tomic (?- c. 1448) *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Catalunya*.¹⁶ En síntesi, el mite fundacional narra la història d'Otger Cataló, governador d'Aquitània per compte del rei de França i, per tant, vassall seu, que hauria donat nom al Principat. Abans de l'arribada de Carlemany, Otger Cataló hauria entrat al Principat amb Nou Barons d'alt llinatge —origen de les altes cases nobiliàries catalanes— i hauria mort en la reconquesta d'Empúries. Després, l'emperador Carlemany hauria confirmat els Nou Barons i dividit el territori en nou comtats. Amb el temps, la llegenda s'amplià: primer, Lucio Marineo Sículo atribuï l'origen de l'escut del Principat a les armes d'Otger Cataló en la *Crònica d'Aragón*¹⁷ (València, 1524); poc després, en el

13. J. BLANCAS, *Comentarios de las cosas de Aragón*, Zaragoza, 1995, 40.

14. *Los Fueros de Aragón. Segunda Muestra de Documentación Histórica Aragonesa. Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa. Catálogo Exposición*, Zaragoza, 1989, 19.

15. Vegeu Xavier GIL PUJOL, *De las alteraciones a la estabilidad. Corona, fueros y política en el reino de Aragón. 1585-1648*, Universitat de Barcelona, 1988 [tesi doctoral, inèdita]; R. A. GIESEY, *If not, not. The Oath of the Aragoneses and the Legendary Laws of Sobrarbe*, Princeton, 1968; J. LALINDE, *Los Fueros de Aragón*, Zaragoza, 1976.

16. Sobre la llegenda és imprescindible el treball de Miquel COLL I ALENTORN, *La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons*, dins «Estudis Romànics», I, (1947-48), 1-47. L'obra de Jiménez de RADA, acabada el 1243, tingué una immediata difusió al Principat amb la traducció catalana de 1266, veg., P. QUER I AIGUADÉ, *L'adaptació catalana de la Historia de rebus Hispaniae de Rodrigo Jiménez de Rada: textos i transmissió (segles XIII-XV)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2000 [tesi doctoral, inèdita]. L'obra de Tomic s'imprimí per primera vegada el 1495 i es reimprimí el 1519 i 1534; veg., E. DURAN, *La difusió de l'obra de Pere Tomic: edicions i manuscrits*, dins «L'Avenc», n° 165, any?, p. 32-53.

17. Lucio MARINEO SÍCULO, *Crònica d'Aragón*, València, 1524, fol. XVIv. (cit. ed. fac. Barcelona, 1974).

medi historiogràfic castellà, Gonzalo Fernández de Oviedo convertí el personatge en protagonista del mite de les ‚Quatre barres‘ en el *Catálogo Real de Castilla*¹⁸ (autògraf inèdit, 1532).

Amb tot, Pere Miquel Carbonell (1434-1517) desmentí el mite fundacional en les seves *Cròniques d'Espanya*¹⁹ —escrites entre 1495/1513 i publicades el 1547— i reproduí l'erudició humanista del seu cosí Jeroni Pau (1458?-1497), el qual en la seva obra *Barcino* gairebé no esmenta l'entrada de Carlemany i de Lluís el Bondadós²⁰ al Principat i considera el període got com el de major esplendor de la ciutat de Barcelona.²¹ Alhora, Carbonell connectà amb els arguments d'un altre humanista, el cardenal i bisbe de Girona, Joan Margarit i Pau (ca. 1422-1482), que remuntava la genealogia dels comtes catalans als reis gots i defensava la derivació etimològica de Catalunya de ‚Gotalánicos‘ —unió dels vocables gots i alans—, i no pas de l'heroi llegendari Cataló.²² Més tard, també Zurita (1512-1580) recollí la crítica dels historiadors humanistes i rebutjà la llegenda, perquè «de ella no hay vestigio alguno, ni en los antiguos anales, ni en los monumentos fidedignos de los hechos históricos»,²³ mentre que no dubtava de la veracitat del mite funda-

18. Malgrat que l'obra no arribà a la impremta i que es desconeix la difusió que pogué tenir, el text de Fernández de Oviedo és anterior a la *Crónica general de España* (València 1551) de Pere Antoni Beuter, el qual, fins ara, es considerava el primer a fer-ne esment, quan adaptà la llegenda a Jofre el Pelut. És possible que Beuter conegués el manuscrit i que, amb posterioritat, l'apliqués a Jofre el Pelut. En tot cas, l'obra de Fernández de Oviedo confirma la hipòtesi de Martí de Riquer i d'Armand de Fluvià, en el sentit que no eren gens estranyes les adaptacions de banderes o d'escuts a partir d'accions bèl·liques; veg. M. de RIQUER, *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, 2000, 13-48; A. de FLUVIÀ, *Els Quatre Pals. L'escut dels comtes de Barcelona*, Barcelona, 1994, 23. Atesa la seva importància, reproduïm el text de FERNÁNDEZ DE OVIEDO: «peleando contra los moros el dicho Octoger Golante traya un escudo franco todo dorado e que fue herido en la mano. E así como la tenja sangrienta, queriendo enderesçar el dicho escudo o ponerle a su voluntad, le señaló de alto a baxo con todos çinco dedos sangrientos çinco líneas o bastones de sangre sobre lo dorado del escudo. E vençida la batalla con mucha prosperidad mandó quel escudo así sestoujessse e de ay adelante puso aquello por armas él e sus subçesores»; cfr. E. A. ROMANO DE THUESEN, *Transcripción y edición del Catálogo Real de Castilla autógrafo inédito de Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés*, University of California (Santa Bárbara), 1992 [tesi], fol. 77v, 400-401.

19. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, 2 vols., edició a cura d'Agustí ALCOBERRO, Barcelona 1997, vol. I, 181.

20. Adoptem el sobrenom de ‚Bondadós‘, en comptes de ‚Pietós‘, seguint el criteri de Miquel Coll i Alentorn.

21. Jeroni PAU, *Obres*, 2 vols., edició a cura de Mariàngela VILALLONGA, Barcelona 1986, 315.

22. Vegeu, Robert Brian TATE, *Margarit i el tema dels gots*, dins «Actes del Vè col·loqui de llengua i literatura catalanes», Montserrat, 1980, 151-168.

23. Jerónimo ZURITA, *Índices de las gestas de los Reyes de Aragón desde comienzos del reinado al año 1410*, Zaragoza, 1984, 31. Sobre l'impacte de l'obra de Zurita al Principat, veg. E. DURAN, *Patriotisme i historiografia humanística*, dins «Manuscrits», 19, (2001), 43-58.

cional aragonès. A la fi, després de censurar la llegenda d'Otger Cataló, la historiografia catalana adoptà la tesi neo-goda.²⁴

En tot cas, la crítica dels humanistes no enterbolí pas la història del comte Jofre el Pelut, que arribà incontestada als últims anys del segle XVI. La historiografia del Principat el convertí en protagonista de la llibertat recuperada i, fins i tot, la seva llegenda s'amplificà des que Pere Antoni Beuter, en la *Segunda parte de la Crónica general de España* (València, Joan Mei, 1551), substituï el personatge d'Otger Cataló pel de Jofre en el mite de les 'Quatre barres' de sang.²⁵ De fet, des de les adaptacions de la *Crónica de España* de Jiménez de Rada, fins a Pere Antoni Beuter, passant per Tomic, Marineo Sículo o Tara-fa, Jofre el Pelut havia estat considerat el primer comte²⁶. I a més, en les sèries icòniques medievals, que obeïen als ambiciosos plans historiogràfics de Pere el Cerimoniós i de Martí l'Humà —com el *Rotlle Genealògic de Poblet*²⁷, la sèrie escultòrica de comtes de Barcelona i reis d'Aragó del Tinell, la decoració de la beina d'espasa per a la coronació dels comtes-reis²⁸ o la *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone*²⁹—, Jofre el Pelut encapçalava el catàleg, format per onze comtes: Jofre I, Jofre II, Miró, Seniofré, Borrell, Ramon Borrell, Berenguer Ramon I, Ramon Berenguer I, Ramon Berenguer II, Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV-Peronella, més la successió dels comtes-reis del casal de Barcelona.³⁰

24. El goticisme català coincidia amb els plantejaments de la historiografia castellana, però tenia el propòsit de reaccionar, precisament, contra el seu providencialisme. Manca un estudi de conjunt de la historiografia peninsular; mentrestant, vegeu els treballs ja clàssics de Tate, Cirot i Sánchez Alonso, que demostren la concepció, des del segle XIII, d'una tesi neogòtica que dota a Castella d'un providencialisme absent en la resta d'historiografies: Robert Brian TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Madrid, 1970; G. CIROT, *Les histoires générales d'Espagne entre Alphonse X et Philippe II (1284-1556)*, Bordeaux, 1905; B. SÁNCHEZ ALONSO, *Historia de la historiografía española. Ensayo de conjunto*, Madrid, 1947. Per a la reacció de la historiografia catalana, vegeu E. DURAN, *El pensament polític catalano-aragonès en la historiografia del cinc-cents*, dins «Filippo II e il Mediterraneo», a cura di L. LOTTI e R. VILLARI, Roma, 2003, 675-694.

25. Pere Anton BEUTER, *Segunda parte de la Corónica general de España*, Valencia, 1604, lib. segundo, p. 70 (cit. ed. facs., València 1995).

26. Vegeu Miquel COLL I ALENTORN, *Guifré el Pelós en la historiografia i la llegenda*, Barcelona, 1990; i també Paul FREEDMAN, *Cowardice, heroism and the legendary origins of Catalonia*, dins «Past and Present», núm. 121, (1988), 3-28.

27. Vegeu Amadeo SERRA DESFILIS, *La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón*, dins «Locus Amoenus», núm. 6, (2002-2003), 57-74.

28. Per a les iniciatives genealògiques de Pere el Cerimoniós, vegeu J. BRACONS I CLAPÉS, *Operibus monumentorum que fieri facere ordinamus: l'escultura al servei de Pere el Cerimoniós*, dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, 1989, 209-243.

29. Vegeu Miquel COLL I ALENTORN, *Les genealogies en la nostra historiografia*, dins *Obres I. Historiografia*, Barcelona, 1991, 300-303.

30. En tots els recomptes manca el fraticida Berenguer Ramon II. A més d'aquests precedents medievals, es coneixen altres sèries icòniques d'època moderna: la d'escultures en terracota policro-

Ara bé, encara que qüestionés la llegenda d'Otger Cataló, la història de Jofre el Pelut tampoc no servia per a demostrar l'autoalliberament del Principat. Jofre s'emplaçava en un període molt reculat de la 'Reconquesta' —entre la primera meitat del segle IX i començaments del segle X, segons els autors³¹—, la qual cosa feia incompatible la seva història amb un acte bèl·lic comparable al d'altres regnes peninsulars, un acte imprescindible, d'altra banda, per a provar l'autodonació voluntària i el pacte entre el rei i el regne. Per això, quan prengué forma un nou llenguatge historiogràfic basat en la idea d'autoalliberament,³² al voltant de les Corts de Montsó de 1585, no es va recórrer a cap mite clàssic per a provar-lo, sinó a una noció patrimonial. Així, el braç militar recordaria al rei que:

«Cosa es molt notoria y sabida no sols en lo present Principat y Comptats de Rossello y Cerdanya sino tambe en molts altres regnes y nacions stranyes que los cavallers, magnats, barons, persones generoses y altres del present Principat de Cathalunya, Comtats de Rossello y Cerdanya de molt llarch y antiquissim temps ab lo valor e industria de ses persones posant aquelles en gran perills y gastant no sols la hacienda sino tambe scampant la propria sanch reduhiren lo present Principat estant en poder de moros e infiels a la religio christiana y sots obediencia de Ntra. Sancta Mare Iglesia com per molts y diversos historiadors y per los Reys serenissims de immortal memoria predecessors de Vostra Magestat ab diversos privilegis y altres actes, es estat commemorat y refferit de hont com a persones que ab preu tant equivalent qual hera y es los bens y sanch perduda, habien acquirit y comprat lo present Principat, restant señors de aquell llegitimament han sempre tinguts, rebuts y possehits los fruyts de aquells y ne han dotat no sols a moltes Iglesias, monestirs y obres pies sino tambe a sos successors los quals de mes de vuyt cent anys ensa han possehit y posseheixen aquells com a propi patrimoni».³³

---

mada dels monarques catalans, des de Carlemany fins a Carles V, realitzades per Pere Mata el 1533 per a decorar la Llotja de Barcelona (es desconeix el responsable de l'ordenació del catàleg comtal, així com el de la creació dels models iconogràfics); vegeu E. DURAN, *El silenci eloqüent. Barcelona en la novel·la 'Los Diez Libros de Fortuna d'Amor d'Antonio Lofrasso' (1573)*, dins *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València, 2004, 662-663; Joan AINAUD, Josep GUDIOL, Frederic Pau VERRIÉ, *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Madrid, 1947, 285. I també la sèrie de reis i reines de la Corona d'Aragó del pati del Reial Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties de Tortosa, creat el 1544 per iniciativa de Carles V i del Príncep regent Felip per a l'educació dels fills dels moriscos. La sèrie comença amb Ramon Berenguer IV-Peronella i arriba fins a Felip IV-Marianna d'Àustria; vegeu Joaquim GARRIGA I RIERA, *La arquitectura del Principado de Cataluña en la época de Felipe II*, dins *Filippo II e il Mediterraneo*, a cura de L. LOTTI e R. VILLARI, Roma, 2003, 407-448.

31. Per a la ubicació cronològica de Guifré el Pelut en els diferents autors, vegeu M. COLL I ALENTORN, *Guifré...*, 1990.

32. Aquest nou llenguatge fou responsabilitat d'un nombrós cos de juristes; veg. J. Lluís PALOS, *Les institucions catalanes a l'època moderna i l'ascens dels juristes*, dins «Pedralbes», XIII (1993), 53-66; i, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, 1997.

33. M. C. COSTA VILA, *Las Cortes de 1585 a través del brazo militar de Cataluña*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1975 [tesi de llicenciatura, inèdita], 201 (cit., ACA, *Generalitat*, vol. N-1042, fol. 1051-1054).

L'encàrrec de la galeria

Però la crítica dels historiadors humanistes i la manca d'un relat mític basat en l'autoalliberament no eren els únics elements que marcaven el feble edifici historiogràfic català de final del segle XVI; a més, calia afegir-hi l'absència d'un cronista oficial del Principat. En efecte, quan la Generalitat encarregà la sèrie icònica al pintor bolonyès Filippo Ariosto, Catalunya no comptava ni amb una crònica oficial, ni amb un cronista, malgrat que, en diferents ocasions al llarg del segle, els braços intentessin, sense èxit, el nomenament d'un cronista i la confecció d'una crònica del Principat.³⁴ Segurament esperonat per la iniciativa aragonesa i pel seu discurs historiogràfic, el Consistori de la Generalitat signà la realització de la sèrie icònica amb Ariosto l'1 de juliol de 1587. Amb tot, deu dies després del canvi de Consistori —que es produí l'1 d'agost—, els nous diputats van decidir paralitzar el projecte.³⁵ Però el sobreseïment no fou definitiu, car el 15 de febrer els diputats van enviar una carta a l'abat de Ripoll anunciant el viatge d'Ariosto al monestir per tal que «veja lo que és allí dels cossos de comptes sepultats, perquè així millor se pugan traure al viu y per ço-ls preguem sien servits manar-li obrir les sepultures y mostrar-li tot lo que a son intent aparega».³⁶

Mentrestant, en aplicació del nou redreç aprovat a les Corts, es realitzava la visita als diputats de l'anterior trienni i el maig de 1588 es produí la sentència que acusà el membre més conspicu, Joan de Queralt, de frau i traï-

34. Sobre els projectes fallits de Francesc Tarafa i d'Antoni Viladamor, vegeu Josep SANABRE, *El archivo de la catedral de Barcelona*, Barcelona, 1948; Eulàlia MIRALLES i Maria TOLDRÀ, *La tradició manuscrita de l'obra de Francesc Tarafa*, dins «Anuari de Filologia», XX secc. C núm. 8, (1997), 43-78; Eulàlia MIRALLES, *L'historiador Antoni Viladamor i el seu entorn familiar: notes biogràfiques*, dins «Pedralbes», 17, (1997), 147, i, també *Història General de Catalunya. Edició i estudi*, Universitat de Barcelona, 2001 [tesi doctoral, inèdita]. La urgència del projecte i la mort de Viladamor durant les Corts de 1585 van obligar el braç militar a promoure entre els altres estaments el nomenament d'un cronista mentre encara se celebraven les Corts. El braç reial proposà Pere Benet Santamaria (m. 1588) com a substitut de l'arxiver reial, però no sembla que la iniciativa finalment prosperés, perquè no es troba recollida ni en el llibre del Protonotari ni tampoc en els processos dels braços; veg. Josep M. BRINGUÉ i PORTELLA, et alii, *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar. Procés familiar del Braç Reial*, Barcelona, Departament de Justícia 2001, 400.

35. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 1ª, fol. 4 vº, 11/08/1587.

36. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 1ª, fol. 213, 15/02/1588; i *Lletres trameses*, 1587-1588, 15/02/1588, pp. 177-178. No sabem si Ariosto viatjà efectivament a Ripoll; en tot cas, el 10 de març era a Barcelona, perquè en aquesta data visurà, conjuntament amb el pintor Benet Sanxes Galindo, els treballs que Ramon Puig, «pintor del general», havia realitzat a la capella de la Casa de la Diputació. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 1ª, fol. 237 i 237 vº, 10/03/1588; i *Registre de cauteles i albarans*, N-563, fol. 46, 46 vº, 47 i 47 vº, 10/03/1588.

ció al General. Pérez Latre ha estudiat en profunditat els conflictes provocats per la visita que reflecteixen la divisió política de les classes dirigents del Principat i del nou Consistori. De fet, amb l'extracció dels nous diputats, el Consistori de la Diputació es dividí en dos sectors. Per una banda, la facció ,realista', formada per Francesc Oliver de Boteller, abat de Poblet³⁷, diputat eclesiàstic i president del trienni; Joan Dança i Bellera, diputat del braç militar; i Valentí de Vilanova, oïdor de comptes pel braç militar. I, per l'altra, la facció ,constitucionalista', formada per Ferran Fivaller, canonge de la Seu de Tortosa, oïdor pel braç eclesiàstic; Hierònim Çaconomina, diputat pel braç reial; i Miquel Montserrat Grau, oïdor de comptes per l'estament reial.

El 2 de juliol, Pere Burgès, Jaume Huguet i Lluís Damià, «pintors ciutadans de Barcelona», ja visuren «los quaranta sis retratos de pintura al oli dels comtes y comtesses de Barcelona y señors godos, ço és, los quaranta dels comtes y comtesses fins al Rey nostre señor don Phelip vuy benauventurament regnant y los sis godos que abans foren senyors de Cathalunya sobre tela guarnida de fusta».³⁸

Curiosament, el document no fou signat pels visuradors, sinó per dos membres destacats del braç militar: Francesc Calça (1518/21-1603) i Frederic Despalau (m. 1605). De fet, acompanyen la visura dues cartes autògrafes seves, amb la mateixa data (2/7/1588) i cosides al *Llibre de deliberacions*, que testimonien la controvèrsia sorgida al si de l'estament militar entre Francesc Calça, que fou «pres per ordenador y descriptor dels quadros», i Frederic Despalau, que comptava amb el suport de membres conspicus de l'estament militar i que s'havien significat més en la defensa de les prerrogatives de la terra,

37. La historiografia de Francesc Oliver de Boteller (m. 1598), abat de Poblet, ha resultat bastant problemàtica. Així, la seva negativa, el 1585, a rebre Felip II a Poblet com a rei d'Espanya, en lloc de comte de Barcelona (Josep PALOMER, *Estampes de Poblet*, Barcelona, 1927, p. 281-306); la seva defensa de les obres del Palau de la Generalitat després que el rei ordenés la seva paralizació, el 1597, arran de l'acusació infundada del Lloctinent —el qual interpretà les obres com un pretext per fortificar el palau i convertir-lo en fortalesa urbana— (J. PUIG I CADAFALCH i J. MIRET I SANS, *El Palau...*, Barcelona, 1911, p. 92-95); o la seva posició favorable, en un primer moment, a l'aplicació del nou ,redreç' de les Corts de 1585, en coincidència amb la voluntat dels membres de la facció «constitucionalista». Aquests episodis han contribuït a la recreació romàntica del personatge i a la seva transmissió posterior (Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1963, p. 940 i ss.; Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Felipe II y Cataluña*, Valladolid, 1997, 52). En canvi, res més lluny de la realitat. Com ha assenyalat E. Belenguer Cebrià, la simple lectura dels *Dietaris de la Generalitat* demostra l'adscripció d'Oliver de Boteller als grups polítics arcerats a les institucions del rei; veg. Ernest BELENGUER [ed. i est. intr.], *Felipe II y Cataluña*, Madrid, 2000, 28-29. Per a l'adscripció dels diputats a una facció o l'altra, veg. M. PÉREZ LATRE, *Entre...*, 2003, p. 174 i ss.

38. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 563v i 564, 02/07/1588.

com Onofre Alentorn³⁹ (m. 1606), Jaume de Cardona⁴⁰ «y molts altres cavallers».⁴¹

Francesc Calça —un historiador-polític com ho fou Jerónimo de Blancas a l'Aragó— dirigí el treball del pintor Ariosto al Principat.⁴² Deixeble de l'humanista Martí Ivarra i poeta en quatre llengües —català, castellà, grec i llatí—, Calça fou un membre destacat de la Universitat de Barcelona, on havia iniciat la seva carrera el curs 1544-45; el 1554 arribà a tresorer de la institució i el 1564 fou nomenat catedràtic de Retòrica. També ocupà càrrecs d'importància en l'administració de la ciutat: el 1575-76 fou conseller tercer, el 1582-83 conseller en cap, i entre 1584-1587 administrador de la Taula de Canvi i Conserge dels Palaus Reials de Barcelona.⁴³ Acredita la seva reputació

39. Onofre Alentorn i d'Oms, senyor de Seró i de la Donzell (m. 1606), fou diputat pel braç militar durant el trienni 1593-1596, membre de la junta de defensa del Principat els anys 1597-1598, protector del braç militar i en nombroses ocasions ambaixador de la Generalitat i de l'estament militar. La seva activitat sempre se significà per la defensa de la terra i de les institucions: per exemple, abanderà la resistència nobiliària contra l'excusat; el 1586 denuncià el frau de les *Constitucions* estampades; el 1587 reclamà l'aplicació immediata del nou redreç aprovat a les Corts de 1585; i encapçalà l'oposició contra determinades constitucions aprovades a les Corts de 1599. Vegeu Xavier TORRES SANS, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya Moderna (1590-1640)*, Vic, 1993, p. 325-340. D'altra banda, coneixem les relacions de Frederic Despalau amb Onofre Alentorn: Despalau el nomenà marmessor del seu testament el 6 de febrer de 1601; veg. Antoni SIMÓN TARRÉS, *Cavallers ...*, 1991, 93.

40. Jaume de Cardona i Seguriolles, senyor de Vilaür, Bellcaire i la Tallada, casat amb Maria Raser el 1582 (els seus capítols matrimonials es troben a Sant Cugat del Vallès, ANC, *Fons Moixó*, 88.5, 11/06/1585), pertanyia a la línia il·legítima dels barons de Sant Mori, iniciada per Jaume de Cardona, fill bastard del duc Joan Ramon Folc IV. Veg., GEC, vol. 6, 284-285, a. v. Podem seguir la seva activitat política a través dels *Dietaris de la Generalitat*, on figura com a president del braç militar i membre de la 'divuitena' que havia de revisar les constitucions que mancaren durant el frau de l'estampació, el 1586. A més, fou empresonat dos anys per la seva oposició a l'impost de l'excusat; veg. Josep M. BRINGUÉ I PORTELLA, *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binefar. Procés familiar del Braç Reial*, Barcelona, 2001, 766.

41. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2ª, fol. 564 I 564 v, 02/07/1588.

42. Possiblement un avantpassat de Francesc Calça fou el donzell homònim convocat pel braç militar a les Corts de Sant Cugat de 1419; veg., E. J. MORALES ROCA, *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, Madrid, 1983, t. I, p. 174. El pare de Francesc Calça fou Joan Llorenç Calça, notari de Barcelona, fou redactor del quart volum del *Llibre de les solemnitats*. Home instruit, el Duc de Gandia li demanà, el 1525, l'adquisició de manuscrits llatins d'història per a la seva biblioteca; veg. F. BOUZA, *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*, Madrid, 2001, p. 53. Per a la funció política de l'historiador al Renaixement, veg. Eulàlia DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans. Discurs de la sessió inaugural del curs 1991-92 de l'IEC*, Barcelona, 1991, 8.

43. Per a la seva activitat literària, vegeu Joaquim MOLAS, *Francesc Calça: Poemes*, dins «Els Marges», 14, (1978), 78-84; N. FIGUERAS, *Francesc Calça (1521-1603) i la seva producció poètica quadrilingüe. Un inventari*, dins «Estudi General», 14, (1994); i, *Francesc Calça (s. XVI). Poesia llatina i catalana: una col·lecció d'epigrames i sonets*, Universitat de Girona, 2001 [Treball de recerca de doctorat, inèdit]. Per a la seva activitat a la Universitat, veg. J. M. MADURELL I MARIMON, *Luis Juan Vileta*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXXVII (1964), 19-42. Per

com a historiador la mateixa documentació de la galeria reial, que el qualifica com a persona «molt entesa en coses de cròniques»⁴⁴. A més, Miquel Coll i Alentorn li atribuï l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que, com sabem, precedeix les *Constitucions* de 1588.⁴⁵

En aquesta línia, immediatament després d'acabar la seva tasca a la sèrie icònica, Calça publicà un llibre de caràcter geogràfic-històric intitulat *De Catalonia liber primus*⁴⁶ (1588), que formava part d'un conjunt de cinc —només s'arribaria a imprimir el primer— i que, d'acord amb el gènere de les il·lustracions, tenia una voluntat d'enaltiment patriòtic. Segons Jesús Villanueva, que ha glossat el llibre subratllant la utilització del mètode dialèctic sobre els textos històrics, Francesc Calça «efectua una labor de exègesis consistente en ,elucubraciones' o ,conjeturas', de la que resultan opinions ,probables' o ,verosímiles'».⁴⁷

Així, el llibre tracta de l'etimologia del nom Catalunya i dels orígens històrics del Principat, que identifica amb un suposat poble primitiu —el

un document conservat a l'ACA, *Generalitat, Registre de cauteles i albarans*, N-562, fol. 62, 08/04/1587, sabem que Joan de Queralt, consistorial de la Diputació del trienni 1584-1587, gratificà Francesc Calça i Rafael Jordà, «administradors de la taula», pels serveis realitzats a la Generalitat. Pel càrrec de Conserge dels Palaus Reials, veg. Domingo de AGUIRRE, *Tratado historico-legal del Real Palacio antiguo...*, Viena, 1725, 106 i ss.

44. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2ª, fol. 565 i 567, 02/07/1588. Tanmateix, Calça posseïa nobiliaris antics amb escuts pintats; veg. Josep M. MADURELL, *Las actas notariales certificadoras de la exhibición de antiguos nobiliarios*, dins «La notaría», LXXXI, (1946), 2º tr., 298.

45. Coll i Alentorn atribuï l'*Epítome* a Calça, malgrat que tampoc no descartés, en un altre moment, Antoni Viladamar; veg. M. COLL I ALENTORN, *Guifré...*, 1990, p. 44; i, *Les genealogies en la nostra historiografia*, dins "Historiografia", Barcelona, 1991, p. 303. Recentment, Eulàlia Miralles ha tornat a insistir en Viladamar; veg. E. MIRALLES, *Notícies sobre l'Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona (c. 1588-1589)*, dins "Quaderns de la Selva", 13, 2001, p. 307-318. Si bé és cert que la coincidència de plantejaments historiogràfics entre l'*Epítome* i la sèrie icònica és quasi absoluta, no és probable, en canvi, que Francesc Calça en sigui l'únic responsable. Aquest article no pretén pas provar l'autoria de l'*Epítome*, però la forta tensió que suscità el debat historiogràfic i altres indicis que aportem fan pensar que podria tractar-se d'un text consensuat entre els membres de l'estament militar del Principat i que segurament s'hauria congriat a redós del claustre de la Universitat de Barcelona, amb un protagonisme evident —bé que no pas exclusiu— de Francesc Calça. De fet, a la seva nòmina hi figuren —a més de Calça— gran part dels protagonistes que intervingueren en el debat historiogràfic de la galeria reial: Joan Dorda, Pere Benet Santamaria, Onofre Manescal, Dionís Jorba, Miquel Montserrat Grau, Ferran Fivaller i els jesuïtes Pere Gil i Masnovell que, a través del Col·legi de Betlem, van exercir una notable influència en la càtedra de Teologia de la Universitat. Fins i tot, les mateixes discussions per a la confecció del catàleg de la galeria entaulades entre els membres del braç militar exemplifiquen, com veurem, el debat que probablement s'originà amb la redacció de l'*Epítome*. Per a l'activitat d'aquests personatges a la Universitat, vegeu A. FERNÁNDEZ LUZÓN, *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003 [Tesi doctoral, inèdita], p. 471 i ss.

46. FRANCESC CALÇA, *De Catalonia liber primus*, Barcelona, Jaume Cendrath, 1588.

47. JESÚS VILLANUEVA, *Las polémicas...*, 2004, 37.

dels 'catalàunics', originaris d'Aquitània— diferent dels antics espanyols i dels gots; en el rerefons, hi ha la llegenda d'Otger Cataló. Malgrat que trenca amb el goticisme, l'obra havia de ser una mostra d'erudició humanista sense pretensions polèmiques, com ho demostra el poema dedicatori de Calça al cronista reial Calvet d'Estrella on al·ludeix a l'encàrrec dels diputats per a ordenar la sèrie icònica⁴⁸. Però un altre poema preliminar del professor de la Universitat de Barcelona Joan Dorda incorpora la tesi de l'autoalliberament del Principat, que introdueix l'element controvertit del llibre.⁴⁹ Jesús Villanueva ha argumentat que es tracta d'una difusió sobtada que s'hauria produït durant els mesos anteriors a la publicació del *De Catalonia*, arran de la descoberta d'un capitulari carolingi del 844 custodiat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona,⁵⁰ car no hi ha cap més citació en el llibre. Si bé és cert que, en el poema de Dorda, s'explicita la tesi de l'autoalliberament per primera vegada en la historiografia catalana, les discussions generades per l'origen de la galeria icònica en els reis àrabs i la mateixa composició del catàleg de comtes i comtes-reis demostren l'existència d'un ambient historiogràfic, anterior al poema de Dorda, que, com veurem, tendia a reinterpretar la història catalana en clau d'autoalliberament.

48. Per al poema de Calça a Calvet d'Estrella, vegeu J. MOLAS, *Francesc Calça ...*, 1978, 88. El llibre no esmenta la galeria règia enlloc més.

49. El passatge diu així: «Non esse externis hanc gentem regibus olim,/ Aut armis victam, comprobant historiis./ Nam Gotii, exactis Saracenis, Caesaris aulam/ Nempe petunt, ut se protegat atque regat./ Hi sese Carolo Magno, nato, atque nepoti/ Sponte sua tradunt, dantque petuntque fidem./ Pacta intercedunt, quae iam, si forte vetusta/ Esse putet nimum, nunc renovata vides./ Hinc ergo est Comitum aut Regum deducta potestas:/ Quos decet ulterius velle parere nihil», cit., F. CALÇA, *De Catalonia...*, Barcelona, 1588, f. VI r. La traducció del poema és la següent: «[el llibre] certifica amb històries que aquest poble no fou vençut antigament per reis o armes estrangers. Car els gots, expulsats els sarraïns, apel·len efectivament a la cort del César, per tal que els protegeixi i els governi. Aquests es lliuren espontàniament a Carlemany, al seu fill i al seu nét, i donen i exigeixen fidelitat. S'estableixen uns pactes, els quals, si per ventura et sembla que són massa antics, ara ja els veus renovats. D'aquí, doncs, prové la potestat de comtes o de reis, als quals enllà d'això, no els correspon la pretensió de decidir res» (traducció llatina basada en la de Narcís FIGUERAS CAPDEVILA, *Tradició versenblança i erudició en el De Catalonia Liber Primus de Francesc Calça (1588)* [treball inèdit, Sils, 1994]). El 3 de novembre de 1588, poc després de la publicació del llibre, el jesuïta Masnovell pronuncià el tradicional sermó del rei Jaume II, en el qual ja anticipava el contingut del llibre: «con may los Cathalans eren estats conquistats, ans bé ells matexos s'eren redimits de la subjugació dels moros y jueus, que eren tots uns y tenien oprimits als crestians, los quals après de haver se levat lo yugo que tenien d'ells, vehent no eren poderosos de ells matexos mantenir-se, espontàniament y de pròpia voluntat se arrimaren al Emperador nét de Carlos Maynes, lo qual los prengué sots son emparo y los féu un acte de notar y tenir en gran memòria, lo qual ab altres coses se imprimirà per mossèn Ff. Calsa» (cit., *Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, 1896, vol. VI, 104).

50. El capitulari fou conegut, amb anterioritat, per Tarafa i Zurita. Sobre el seu contingut i la polèmica generada per la nova tesi historiogràfica, vegeu Jesús VILLANUEVA, *Francisco Calça...*, 1994; *Política...*, Alacant, 2004. capítols 1 i 2.

En tot cas, tal com ha apuntat Pérez Latre, la relació de Calça amb membres de la facció «*constitucionalista*» del diputat Granollacs, enfrontada a la facció «*reialista*» del bisbe Cassador, dibuixa un perfil clar de la seva posició ideològica, coincident amb les alteracions aragoneses d'Antonio Pérez.⁵¹

Per la seva part, Frederic Despalau, drassaner major del General, és autor d'un dietari⁵² que narra els principals esdeveniments de la política catalana entre 1572 i 1600. El text s'intercala amb antigues memòries familiars, fragments de la història del Principat extrets dels *Anales* de Jerónimo Zurita, un fragment del *Llibre dels fets* i una insòlita còpia de la crònica de *La fi del Comte d'Urgell*, amb la finalitat d'enaltir el llinatge Despalau. La singularitat de la còpia de la història del comte d'Urgell —només en conservem una altra còpia del segle XVI, datada probablement el 1598— hauria d'aportar-nos, en principi, un testimoni molt valuós sobre la seva posició ideològica. Malgrat això, pocs textos catalans plantegen tants enigmes. Recentment, els treballs de Mar Batlle i Jesús Villanueva⁵³ han reobert la polèmica i les seves aportacions no poden ser més contradictòries. Sigui com sigui, les addicions al text —realitzades pel mateix Despalau i no pel copista— que vinculen el Comte d'Urgell amb Felip II a través de la filla major del 'Dissortat', manifesten l'interès de Despalau a convertir el rei en hereu de la línia masculina del casal barceloní, com veurem. De fet, representen un exemple més de l'enlluernament de Despalau per la imatge de la monarquia i pel mateix rei, que les pàgines del seu dietari traspuen a cada pas.⁵⁴ Però aquestes pàgines també demostren a bastament la seva filiació i defensa de les prerrogatives de la terra, el seu descontentament i refús envers l'impost de l',excusat', la seva posició clara a favor dels monjos catalans de Montserrat, o a favor de continuar la construcció de galeres de la Generalitat a les drassanes barcelonines —el 1589 anà a la Cort a demanar-ho.

51. Calça estava vinculat a Enric Blanes i Sentelles, partidari del diputat Granollacs; vegeu M. PÉREZ LATRE, *Entre el ...*, 2004, 218. De fet, sabem que Calça llegà a Enric Blanes el càrrec de Conserge Major dels Palaus Reials de Barcelona; veg. D. de AGUIRRE, *Tratado ...*, 1725, 106 i ss.

52. Inclòs en el ms. 510 de la BC i parcialment editat per Antoni SIMON, *Cavallers...*, 1991, 89-177. Per a una descripció del ms., veg. Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a la Fi del Comte d'Urgell. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila*, Montserrat, 1999, 83-96.

53. Vegeu Mar BATLLE, *Patriotisme...*, 1999; J. VILLANUEVA, *Observacions sobre La fi del Comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIX (2000), 611-635.

54. L'exemple més significatiu és la doble còpia de la conversa que Despalau mantingué amb Felip II el 1585, quan el rei inspeccionava les drassanes barcelonines; veg. Antoni SIMON, *Cavallers...*, 1991, 125 i 135-136.

La polèmica dels reis sarraïns

En un primer moment, la polèmica se centrà en la sorprenent inclusió de ,quatre moros' feta per Francesc Calça com a inici de la galeria.⁵⁵ L'inòlit origen no té precedents en la historiografia peninsular, certament, i encara que el recurs a la presència del vençut és un ,topos' comú des de l'Edat Mitjana, no es coneixen antecedents de la seva inclusió en una sèrie icònica. Com a màxim, els reis eren representats, d'acord amb una imatge prototípica, com a nous Carlemany o Constantí que esclafaven l'infidel sota els seus peus. Ho veiem així, per exemple, en la galeria règia de l'Alcàsser de Segòvia o en la *Genealogia de los Reyes* d'Alonso de Cartagena.⁵⁶ Molt probablement, Calça, com a ordenador de la sèrie i responsable dels emblemes que havien d'acompanyar els retrats —igual que Blancas a Aragó—, no pretenia pas iniciar la sèrie amb els ,reis moros' dins la seqüència de la successió comtal. Potser hauríem de pensar que el cronista, reinterpretant l'escut més antic atribuït a la Corona d'Aragó —la Creu d'Alcoraz⁵⁷, o Creu de Sant Jordi amb quatre caps de sarraí, un a cada quarter—, pretenia encapçalar la galeria règia amb uns retrats compostos de forma simètrica com a trofeus —tal com figuren en la Creu d'Alcoraz—, més que no pas incorporar els reis sarraïns en la successió de monarques.

En tot cas, és versemblant que el propòsit de Calça tingui correspondència amb el contingut de l'*Epítome...* que, en el relat del primer comte —Ba-

---

55. La polèmica, interpretada per Tormo, Cosme Parpal o Miret i Sans, com una curiosa anècdota de la sèrie, i encara recentment malinterpretada per Falomir Faus, esdevé la clau que explica la revisió historiogràfica pretesa per Calça. Vegeu M. FALOMIR FAUS, *Imágenes y textos para una monarquía compleja*, dins «El linaje del Emperador», Cáceres, 2001, p. 73: l'autor suposa que la sèrie barcelonina neix en un context menys conflictiu que l'aragonesa i interpreta la polèmica com una elecció entre territori i religió.

56. Vegeu J. YARZA, *La imagen del Rey y la imagen del noble en el siglo XV castellano*, dins *Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media* (coord. A. Rucquoi), Valladolid, 1988, 267-292.

57. Malgrat que l'origen de l'escut i el seu significat encara són un enigma, historiadors del segle XV com Vagad o Marineo Sículo el situen en la batalla d'Alcoraz, de 1096, guanyada per Pere I d'Aragó als sarraïns. Vegeu MONTANER FRUTOS, *El señal del Rey de Aragón: historia y significado*, Zaragoza, 1995, 45. Més tard, Beuter seguí aquesta tradició, mentre que Zurita, després de reproduir la tradició de la batalla d'Alcoraz, assenyala que es tractava de l'escut més antic de la Corona d'Aragó i el vinculà a Aragó; vegeu Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*, Zaragoza, 1978, lib. X, cap. LXI, p. 812. Amb tot, Carbonell atribuï l'heràldica a Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, qui després de vèncer a quatre reis àrabs el donà al regne; vegeu Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques ...*, 32. A més, Carbonell —segurament utilitzant la versió aragonesa de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*— introduí en la llegenda un Montcada que companyà Sant Jordi, amb la qual cosa demostrava el protagonisme dels nobles catalans en l'alliberament; vegeu Anna CORTADELLA VALLÈS, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*, Montserrat, 2001, 18. D'altra banda, el romancer recull la tradició segons la qual es considerava com a trofeu el cap tallat de l'àrab; veg. *El romancero viejo* [ed. Mercedes DÍAZ ROIG], Madrid, 1980 (per exemple, el *Romance de don Manuel Ponce de León*, 73-74, o el *Romance del moro Calatnos*, 193).

ra—, incorpora un nou rei àrab —Gamir— en la historiografia catalana; i, també, amb el *De Catalonia...*, on Gamir és designat cabdill de Barcelona després que un altre rei àrab —Addo— abandonés la ciutat.⁵⁸ La historiografia anterior ja tractava d'altres tres reis àrabs de Barcelona —Zaet o Zato, Addo o Adolo, i Satis⁵⁹—, però aquests explicaven el domini sarraí de la ciutat i l'alliberament pels reis francs el 801. Amb Gamir, reinterpretat a partir del nom del carrer de Regomir de Barcelona⁶⁰, l'*Epítome...* introduïa un episodi inèdit que justificava, en aquesta ocasió, l'autoalliberament del Principat: uns gots del castell de Terrassa, conjuntament amb els que residien a Barcelona, comandats per Bara, van reconquerir la ciutat que estava sotmesa al rei àrab Gamir i després van encomanar-se lliurement i espontàniament al rei franc.⁶¹ El nou relat, a més de provar l'existència històrica de l'episodi, creava una analogia amb el nombre dels reis àrabs de la Creu d'Alcoraz, tot revifant la idea d'autoalliberament implicada en el relat historiogràfic de la batalla d'Alcoraz.

D'altra banda, l'*Epítome...* no esmenta la llegenda de les 'Quatre barres', un fet certament sorprenent, com ja advertí Coll i Alentorn.⁶² Sobretot perquè Zurita, en primer lloc, i més tard Garibay,⁶³ van qüestionar la seva veracitat i així desmuntaven un dels pocs elements de l'edifici historiogràfic català que

58. *De Catalonia liber primus*, Barcelona, 1588, fol. 57r.-60v.

59. J. ZURITA, *op. cit.*, libro I, cap. 3.

60. Beuter és el primer autor que cita el Regomir, «que es una poblacion que se muestra aun fuera de los muros viejos de Barcelona»: Pere Anton BEUTER, *Segunda parte de la Coronica General de España, y especialmente de Aragon, Cathaluña y Valencia*, València, 1604, 64 (cit., ed. fac. València 1995). A través de Beuter, Calça apel·là al record de l'antic rei sarraí que va viure al carrer de Regomir —situat extramurs de la ciutat—, després que Lluís el Bondadós ordenés que la ciutat no fos habitada per sarraïns. De fet, en el *De Catalonia*, descriu un cap de pedra amb el rostre de Gamir que es trobava a la cantonada de la casa del doctor 'Çaragossa', en 'Lo carrer dels sarraïns' de la ciutat comtal; vegeu *De Catalonia liber primus*, 60v. Coll i Alentorn ja va assenyalar que la història del rei sarraí Gamir no té cap fonament històric; vegeu Miquel COLL I ALENTORN, *Guifré ...*, 1990, 43. La historiografia romàntica recuperà la figura de Gamir; vegeu VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona*, Barcelona, 1886, vol. II, 215; i, A. BOFARULL, *Guía-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1885, 59-60.

61. L'*Epítome...* compilà el relat en el resum històric de Bara, el primer comte: «Bara, hu dels valentissims Godos de la Gàl·lia Narbonense, fonc lo primer Comte Christià creat per Ludovico Pio, Rey de la Equitània, fill de Carlo Magno, Emperador y Rey de França en l'any DCCCXV, encontinent que hagué presa per força de armas la ciutat de Barcelona, cridat per alguns cauallers Godos qui estàvan en Barcelona y en lo castell de Tarrassa, expel·lint de aquella a Gamir Moro, Príncep y senyor de aquella, cosin germà de Addo, o, com altres lo nomènan, Adola, al qual havia Carlo Magno comanada la ciutat de Barcelona ab cert tribut, après de haver-ne expel·lit a Satis Moro, també tributari seu, per trahitió li havia feta. E per quant lo dit Bara fon accusat també de trahitió, y de aquella ne fou conuençut per batalla, fonc retingut pres y exil·lat en França, en la ciutat de Roan en lany DCCCXXVI, ahont morí», cit., *Constituciones y altres drets...*, Barcelona, 1588-89, fol. 2.

62. Vegeu Miquel COLL I ALENTORN, *op. cit.*, 1990, 44.

63. Garibay havia parlat amb Zurita sobre el tema i declarà que «mas aun platicando yo con el mesmo sobre ello, tiene por cosa fabulosa»: vegeu E. GARIBAY, *El Compendio Historial*, Ambers, 1571, lib. XXXI, 680.

encara restava dempeus. No és estrany, doncs, que Pere Benet Santamaria, encarregat pels consellers de Barcelona de la inscripció llatina que havia de figurar en l'arc triomfal ofert el 1585 per la ciutat a Carles Manuel de Savoia, reaccionés contra la crítica dels historiadors humanistes i reivindicués el seu origen per al Principat i la seva concessió a la resta de regnes de la Corona d'Aragó.⁶⁴ I encara, podríem interpretar el silenci de l'*Epítome...* com una nova reacció als dubtes de Zurita i Garibay, però, en aquesta ocasió, amb el propòsit d'atribuir la Creu d'Alcoraz a Catalunya. La seva posició a l'encapçalament de la galeria tindria l'objectiu de reivindicar el seu origen per al Principat i, com en el cas de la inscripció llatina de Pere Benet Santamaria, indicar la seva concessió successiva a la resta de regnes, malgrat que l'*Epítome...* tampoc hi fa cap al·lusió.

Tanmateix, la creu d'Alcoraz s'associa al títol reial sard des del segle XIV. Malgrat la creació del Consell d'Itàlia el 1555, Sardenya continuaria adscrita al Consell d'Aragó fins a la Guerra de Successió. Una de les reivindicacions més significatives a les Corts de 1563-64 i a les de 1585 va ser la reintegració de Sicília i Nàpols a la Corona d'Aragó. De fet, a les Corts de 1585 els síndics de Barcelona van buscar arguments històrico-jurídics i van mantenir, sense gaire èxit, contactes ,a la secreta' amb aragonesos i valencians per tal de demostrar la unió. Atès que el braç militar afegí la qüestió⁶⁵ al jurament del príncep Felip —el futur Felip III—, no seria estrany que Calça també pretengués encapçalar la galeria reial amb la creu d'Alcoraz, a fi de satisfer les pretensions del braç militar en un moment en el qual tornarà a adquirir autèntica força quan aparegui imprès, el 1591, en els *Capítols de Cort del Stament Militar de Sardenya*.⁶⁶

En tot cas, Frederic Despalau, com a portantveus de l'estament militar —qualificat, amb Calça, de en «històries y pintures antigues molt experts»—, rebutjà la inclusió dels reis àrabs amb l'argumentació que: «més honra here

64. La inscripció és la següent: «Armes dels comtes de Barcelona guanyades amb la pròpia sang y per la liberalitat d'ells mateixos concedides als aragonesos y après comunicades als regnes de Mallorca, València, Múrcia, Sicília, Sardenya, Còrsega y Nàpols, y també als ducats de Atenes y de Neopàtria y a altres estats de Grècia amb la virtut y fortalesa dels catalans guanyats» (cit. per Armand de FLUVIÀ, *Els Quatre...*, 1994, 100).

65. Vegeu Eva SERRA, *Els catalans i la unió de Nàpols i Sicília a la Corona d'Aragó. El marc històric i les reclamacions parlamentàries (Corts de Montsó, 1563-64 i 85)*, dins «AISC. VII Congreso Internazionale di Studi, (Nàpoli, 22-24 maggio, 2000)» (en premsa; agraeixo a Eva Serra la consulta del text). A més, coneixem les relacions de Calça amb Antonio Lo Frasso, membre de l'estament militar de Sardenya i autor de *Los diez libros de la fortuna de amor* (Barcelona, 1573). Calça compongué un poema preliminar a la seva obra per on desfilen gran part dels membres de l'estament militar del Principat; vegeu M. A. ROCA MUSSONS (est. intr.), *Antonio Lo Frasso militar de l'Alguer* (Alguer, 1998); i, a més a més, l'historiador català exercí el càrrec de Cònsol de Mar a Càller el 1585; vegeu Antoni de CAMPANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, 1779 (cit. per l'ed. facs. Barcelona, 2001, vol. II, ap. núm. XIII, 66).

66. Vegeu J. ARCE, *España en Cerdeña*, Madrid, 1960, 75.

de la nació catalana pendre lo horigen dels reys godos pu-s havien dominada esta terra y tota la Espanya; y nosaltres no-s preshiavem habaxar del[ls] perquè foren molt bons cristians y persones molt valleroses; y yà hagut molts sants dels dits godos, entre los altres, sant Fulgencio, y sant Ysidoro y sant Lleandro, arquebisbe los dos de Sivilla y fills de un rey godo, y sant Sever bisbe de Barcelona, [y] sant Alifonso arquebisbe de Toledo y altres sants que se'n fa menció ab los extravagants de Espanya». ⁶⁷ No és estrany que Despalau i els membres de l'estament militar coincidissin en la defensa del goticisme, perquè responia al criteri de la tradició historiogràfica catalana.

En canvi, en la carta cosida al *Llibre de deliberacions*, Calça justificava el catàleg amb els reis àrabs «per fer relació de la història complida per a que en temps esdevinidor no poguessen increpar la edat present de ignoràntia». ⁶⁸ La defensa dels reis àrabs s'explica perquè Calça pretenia incorporar un nou relat en la historiografia catalana —«història complida». Més enllà d'una simple anècdota, l'acceptació del catàleg amb els reis àrabs suposava l'aprovació oficial de les seves tesis, que a més d'afirmar la noció d'autoalliberament implicaven la renúncia de la ,tesi neo-goda', la qual cosa havia de provocar, com veurem, un tens debat entre Calça i els membres del braç militar del Principat.

El debat historiogràfic

Per ser exactes, la polèmica de les cartes de Francesc Calça i Frederic Despalau cosides al *Llibre de deliberacions* no discuteix, únicament, la substitució dels quatre reis àrabs pels reis gots. Aquest debat era anterior i, en principi, s'havia tancat quan Calça substituï els reis sarraïns per «quatre reys godos y una muller del primer rey godo que sia del emperador Honorio y un compte qui en temps del rey Bamba fons comte de Barcelona». ⁶⁹

Quan la polèmica ja era tancada i el catàleg definitivament fixat amb la presència dels reis gots, Calça, molt subtilment, ordenà a Filippo Ariosto que pintés un nou quadre; havia de representar «cinc caps, quatre dels moros y lo quint de Carlos Martell». ⁷⁰ Presentava un format més gran que la resta de la sèrie —és l'anomenat «retrato larc» ⁷¹ i també, a causa d'alguna inscripció, «lo

67. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590. Part. 2ª fol. 565 i 567, 02/07/1588.

68. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590. Part. 2^a, fol. 565 i 567.

69. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 565 i 567, 02/07/1588.

70. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 564 i 564 v, 02/07/1588.

71. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 577 a 579, 07/07/1588.

quadro del letrero»⁷²—, segurament perquè fou ideat per encapçalar la galeria i figurar-hi fora del seu ordre. Amb tota probabilitat el nou quadre fou concebut com un emblema per substituir els quatre reis sarraïns, recurrent a la imatge estereotipada del vençut de les antigues sèries medievals. Però la seva presència reobria la polèmica, no tant per una intenció ideològica explícita com perquè Calça insistia a modificar el catàleg ja visurat; això, fins i tot, obligà els membres de l'estament militar, liderats per Despalau, a supervisar la tasca encomanada a Calça. De fet, Calça tancà el document demanant que, en aplicació del nou redreç, fos la divuitena qui «dellibere lo que fer-se'n dega»,⁷³ no solament en relació amb aquest nou quadre, sinó amb la seva voluntat de començar la galeria pels quatre reis sarraïns.

El 7 de juliol es van reunir Saconomina, Fivaller, Grau i Grimau, amb l'absència de la resta del Consistori —és a dir, de Dança, Oliver de Boteller i Valentí de Vilanova—, els quals des del 17 de maig havien abandonat el Principat per tal de denunciar a la Cort l'aplicació del nou redreç. Davant la seva fugida, els membres presents i les dues divuitenes encarregades del cas decidiren nomenar nous diputats i oïdor militar. Van resultar elegits Francesc Grimau com a diputat militar —ja present a la reunió— i Pere Aymerich com a oïdor militar; quedà vacant el càrrec de diputat eclesiàstic i, per tant, de president de la Diputació. En aquesta deliberació s'acceptà la proposició de Calça i es decidí liquidar al pintor bolonyès la part del catàleg que no plantejava cap problema, o sigui, «els quaranta retratos dels comptes de Barcelona» que començaven, precisament, amb un altre rei franc: «el emperador Carlos Magno». Alhora, també s'acordà de suspendre el pagament a Ariosto pels sis reis gots, més el quadre amb les «testes de moros»,⁷⁴ a l'espera de la decisió de la divuitena.

El 16 de juliol els retrats ja eren penjats a les parets del Consistori Major, segons declarava la proposició llegida als Braços. El document afegia que l'abat de Poblet, President del Consistori, «lo apparagué que faltaven sis retratos dels reys godos d'Espanya havent-se li dit [a Calça] que era sa voluntat que fes dits retratos», en coincidència amb el criteri de Despalau. Pot semblar contradictori que l'abat de Poblet, membre de la facció 'realista', coincidís en la qüestió del catàleg dels reis gots amb els membres de l'estament militar que s'havien significat més en la defensa de les prerrogatives de la terra, com Despalau, Onofre Alentorn o Jaume de Cardona. Cal tenir en compte que Francesc Calça dedicà el *De Catalonia...* als diputats de la Generalitat, però en la seva relació no hi figura l'abat de Poblet, el qual, no obstant la seva fugida

72. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 564 i 564 v, 02/07/1588.

73. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 564 i 564 v, 02/07/1588.

74. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 577 a 579, 07/07/1588.

a la Cort, mantenia el càrrec de diputat eclesiàstic i President del Consistori.⁷⁵ De fet, després de l'extracció de nous diputats, el Consistori de la Diputació només era format pels membres de la facció ,constitucionalista', als qui dedicà molt significativament la seva obra: «ens veiem obligats a tractar sobre l'origen dels catalans i sobre l'ètim del nom de Catalunya fins al cansament dels lectors, ja que hem de contradir els nostres oponents, tan nombrosos, als quals ens esmercem a respondre vigorosament. I, de fet, sota el patrocini de qui més podem sostenir amb més seguretat la nostra causa si no és sota el vostre, vosaltres que sou els pares protectors de Catalunya sencera?»⁷⁶

Les paraules de Calça manifesten el conflicte historiogràfic profund que dividia les dues faccions del Principat: Calça no hauria volgut dedicar el seu llibre a l'abat Oliver de Boteller —que considerava un dels «nostres oponents», si no el major—, quan havia estat ell mateix qui l'havia obligat a començar la galeria de monarques amb els reis gots. En tot cas, la polèmica per l'origen amb els reis àrabs tingué la rara habilitat de satisfer tant a la facció ,realista' del Principat com a la ,constitucionalista', un cas certament insòlit. Per últim, la proposició exposava les raons de Calça; per a ell, «per parer-li que la conquesta començava dels reys moros foren fets los dits retratos dels godos y sinc retratos dels reys moros».⁷⁷

La divuitena es tornà a reunir l'endemà, 17 de juliol, en un ambient de gran tensió, com ho demostra la sortida de l'oïdor reial Grau, membre de la facció ,constitucionalista'⁷⁸ —el qual va rubricar, en canvi, la resta de resolucions del dia—, amb l'argument «que ell no volie entendre ni ser en aquest negoci». Encara que sigui complex determinar les raons de Miquel Montserrat Grau per abandonar la sala, hem de suposar que l'oïdor reial ja intuïa la derrota del catàleg proposat per Calça. En tot cas, la divuitena dictaminà que «en dita major part que al dit Ariosto sien pagats los dits sis quadros dels reys godos a raó trenta sis lliures quadro, conforme li són estats pagats tots los altres, y les testes dels reys moros li sien pagades tant solament per un quadro que són semblats trenta-sis lliures que per tot són set quadros».⁷⁹

75. Per a la fugida de l'abat de Poblet a la Cort, vegeu Miquel PÉREZ LATRE, *Entre...*, 2004, 183. Per a la nòmina de la dedicatòria, veg. Francesc CALÇA, *De Catalonia ...*, 1588, f. IIIr.

76. Traducció llatina de N. FIGUERAS, *Tradicció ...*, 1994. Text llatí: «perducimus, in quo de origine Catalanorum, & de Etymo nominis Cataloniae ad nauseâ usque legentium, propter contradicionem quam plurimorum, quibus occurrere pro nostra virili contendimus, a nobis est disputandum, in vestro ad modum illustri nomine apparere fecimus. Etenim quorum aliorum patrocinio possumus causam nostram securius, quam vestro obtinere, qui totius Cataloniae patres estis conseruatores?», cit., Francesc CALÇA, *De Catalonia...*, 1588, f. IV r.

77. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol., 597 i 597 v°, 16/07/1588.

78. Miquel Montserrat Grau fou sotmès a procés de regalia amb motiu de les torbacions del 1588; vegeu M. PÉREZ LATRE, *Diputació ...*, 2001, 851.

79. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2^a, fol. 602, 17/07/1588.

La resolució, en principi definitiva, tancava el contenciós obert entre Calça i Despalau, acceptava el catàleg ja visurat i també la inclusió del quadre amb els caps dels reis sarraïns. En aquell moment el conflicte entre les dues faccions del Principat era obert i total. De fet, en la primera quinzena de juliol es produí una nova polèmica que elevaria un graó més el to del debat historiogràfic. Martí Joan Franquesa, Doctor de la Reial Audiència, exposà els seus plantejaments a la divuitena encarregada del frau de l'estampació de les *Constitucions* de 1585: «Mr. Franquesa procurà ab moltes de anichilar y reduir a no res la jurisdicció del General, comensant y prenent per fonament la conquesta de Cathalunya, dient que eren conquistats y tant conquistats com qualsevol regne que tinga qualsevol Rey en lo món».⁸⁰ Francesc Serra, advocat de la Generalitat, respongué dient «que los cathalans no eren vassalls conquistats, sinó conquistadors».⁸¹ Conseqüència o no del debat iniciat pel catàleg de la galeria, aquesta discussió dóna testimoni de la forta tensió que suscitava el discurs historiogràfic.

En la reunió del 17 d'agost, el Consistori ratificà en un primer moment la decisió de la divuitena i decidí de liquidar a Filippo Ariosto «per la pintura dels sis reys godos y sinc testes de reys moros que li restaven a pagar». Però més tard, quan l'acta ja era tancada i signada pels consistorials i ja tractats els altres temes del dia, es tornà a obrir el punt de les pintures, tot determinant que «a Philip Ariosto, pintor italià, qui ja hà pintat los quadros dels comtes de Barcelona per la Sala Nova de la Deputació, sien donades y pagades de pecúnies del General deu liures barc. per la pintura del gloriós sant Jordi que per orde dels senyors Deputats, Oïdors y dita XVIII ha pintat y fet en lo quadro aont eren pintats les sinc testes dels reys moros, les quals testes, per dit orde, són estades desfetes y borrades y pintat lo dit sant Jordi».⁸²

És evident que, entre la resolució de la divuitena del 17 de juliol i aquesta de 17 d'agost, la tela amb les 'testes dels reis moros' es modificà. Segurament, la forta pressió dels membres de l'estament militar, que degueren interpretar aquest nou quadre amb el mateix sentit que els reis sarraïns, provocà la seva substitució. En tot cas, Francesc Calça tornava a perdre un altre cop. La sobtada substitució dels 'reis moros' per la imatge de Sant Jordi representa un nou exemple de l'impuls devocional de la Generalitat envers el sant, en els últims anys del segle, i no pressuposa cap altra intenció.⁸³

80. J. M. TORRAS RIBÉ, *Poders i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria*, Vic, 53-54. Arran de l'estampació de les *Constitucions* de les Corts de 1585, es produí un greu conflicte entre la Generalitat i el poder de la monarquia, a qui acusaven de la seva manipulació; veg. J. M. TORRAS, *Poders...*, 70-79.

81. M. PÉREZ LATRE, *Llevar ...*, 1994, 106-107.

82. ACA, *Generalitat, Registre de cauteles i albarans*, N-563, fol. 71 i 71 vº, 17/08/1588.

83. Vegeu Miquel PÉREZ LATRE, *L'arrelament de la Diputació del General. Pàtria i vertebració política a finals del cinc-cents*, dins *Del patriotisme al catalanisme* [Joaquim ALBAREDA, ed.], Vic, 2001.

L'urgellisme de la galeria

El catàleg de la galeria de monarques quedà finalment constituït per quaranta-sis retrats. Representen sis reis gots: Ataülf, Gal·la Placídia, Sigeric, Vàlia, Paulo (Wamba),⁸⁴ i Roderic; una successió de reis francs i comtes sobirans: Carlemany, Bara, Lluís el Bondadós, Bernat, Jofre I, Carles el Calb, i Salomó; els comtes-reis fins a la unió: Jofre II, Jofre III, Mir, Sunyer, Seniofré, Borrell, Ramon Borrell, Ermessenda, Berenguer, Ramon Berenguer I, Almodis, Ramon Berenguer II, Berenguer Ramon, Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV i Peronella; i els comtes-reis: Alfons el Cast, Pere el Catòlic, Jaume I, Pere II, Alfons el Liberal, Jaume II, Alfons III, Pere III el Cerimoniós, Joan I, Martí l'Humà, Ferran I, Alfons IV, Joan II, Ferran II, Joana la Boja, Carles I, i Felip I (II de Castella).⁸⁵

Des del període got, la galeria de la Generalitat incorpora reines; hi són representades Gal·la Placídia, Almodis, Ermessenda, Peronella i Joana la Boja, en contrast amb el catàleg de la sèrie aragonesa que només retrata monarques. Aquesta successió agnàtica s'ajusta a la intenció pactista de la galeria aragonesa, car enllaça, en una cadena inequívocament unilínia, l'originària elecció dels antics reis de Sobrarb amb els reis de la Casa d'Àustria. En canvi, aquest determinisme no era possible a Catalunya, atès que, després de la sentència de Casp, la successió de la dinastia catalana s'estroncà amb la substitució per la castellana dels Trastàmara. Precisament, el perdedor de Casp —el comte d'Urgell— encarnava l'última anella de la línia masculina del casal de Barcelona, de manera que, si els diputats de la Generalitat pretenien realitzar un discurs equiparable a l'aragonès, havien de recórrer als seus descendents a fi de vincular la dinastia catalana amb els reis de la Casa d'Àustria. Amb tot, Jaume II d'Urgell (1378/1380-1433) només tingué filles, però aquestes podien transmetre la successió masculina com Peronella a Aragó. Precisament, aquesta mateixa idea és present a la còpia de *La fi del comte d'Urgell* del dietari de Frederic Despalau, quan, després que el rei Jaume el Conqueridor exclougué les dones de la successió, afegeix que «avie feta la matexa dispusició dona Patronilla quant se uní Aragó ab Catalunya; y és de molta consideració ser dona y posar semblants vincles e condicions». Sense correspondència amb altres còpies del relat i amb l'objectiu de demostrar la transmissió de la línia masculina del casal aragonès mitjançant Peronella, l'asserció es justifica perquè, més tard, Despalau legitimarà la unió de la dinastia catalana amb els reis de la Casa d'Àustria a través de la filla major del ,Dis-

84. El 1617, com veurem, el retrat de Paulo fou substituït pel de Wamba.

85. Reconstruïm el catàleg de la galeria règia a partir del ms. 1196 de la Biblioteca Nacional de Madrid. Els retrats es conserven en el Museu Militar de Barcelona (Castell de Monjuïc) i en el Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC). La galeria continua amb la successió dels reis següents, fins a la reina Isabel II: Felip III, Felip IV, Carles II, Felip V, Lluís I, Carles III, Carles IV, Ferran VI, Ferran VII, i Isabel II. Vegeu Rodolfo GALDEANO, *La sèrie...*, 2003.

sortat' —tal i com podem llegir en una addició al manuscrit del mateix Despalau: «Après és estat Déu servit que en meta [a] línea femenina totes les pre-tensions del comte d'Urgell. Però dies [...] que en la corona són vingudes al rey don Felip, 2 en Castella, vuy en Espaya beneventuradament regnant, com a descendent de l'infant don Pedro de Portugal y de sa muller, fila mayor del comte de Urgell».⁸⁶

Amb tot, aquest urgellisme no es fa evident, car ni Isabel d'Urgell ni el seu fill Pere IV de Barcelona, 'rei dels catalans', que s'intitulà rei d'Aragó, en oposició a Joan II, no figuren en la sèrie icònica.⁸⁷ La representació dels seus retrats hauria incorporat un element polèmic, sense correspondència amb la intenció pactista de la galeria. Tanmateix, l'*Epítome...* incorpora la reina Joana la Boja en la numeració comtal i deixa fora Almodis, Ermessenda i Peronella, tot i que les esmenta en les explicacions històriques corresponents als seus cònjuges —segurament perquè comptaven amb una major tradició historiogràfica. Aquesta diferència entre el catàleg de la galeria i el de l'*Epítome...* no treu l'interès d'ambdues iniciatives per incloure reines. En el cas de Peronella, el seu retrat individual —a diferència de la galeria aragonesa⁸⁸— subratlla la idea de transferència de la línia masculina del seu casal, de la mateixa manera que el retrat de Ramon Berenguer IV certificava la transmissió del casal barceloní. Aquest planteig coincideix amb el contingut de *La fi del Comte d'Urgell* del manuscrit de Despalau, amb la qual cosa es demostraria que, com Peronella a l'Aragó, des del temps dels gots —així ho confirma el retrat de Gal·la Plàcidia—, la dinastia comtal catalana s'havia transmès indistintament per línia femenina i per masculina.

Es tracta, doncs, d'un urgellisme soterrat, latent, que es manifesta tan sols per la representació de reines en la galeria icònica; l'únic recurs que, sense introduir cap element controvertit en el comentari de l'*Epítome...*, assegurava

86. Mar BATLLE, *Patriotisme...*, 1999, 107 i 109. En una altra ocasió, Despalau vinculà Felip II amb el comte d'Urgell, tal i com podem llegir a la pàg. 107 de l'edició del text. En tot cas, la genealogia és fantàsica, ja que Isabel d'Urgell fou mare de l'infant Pere de Portugal, és a dir, de Pere IV de Barcelona (rei de 1463 a 1466), el qual no tingué fills. Sembla que Pere IV considerà el seu cosí germà, l'infant Ferran de Portugal, successor de la Corona d'Aragó i precisament a ell li correspon la genealogia. De fet, l'infant Ferran ha estat reputat un altre «rei expectant» dels catalans, com Jaume II d'Urgell. Vegeu M. de RIQUER, *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona, 1990, 279-284.

87. Malgrat l'afirmació de Joan Ainaud que un retrat de la sèrie barcelonina porta l'emblema de Pere de Portugal, «Peine pour joie», cap quadre de la galeria no representa aquest rei, ni tampoc el seu emblema; veg. J. AINAUD, *El Palau de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1988, 104. Amb seguretat, es tracta d'una confusió amb el retrat de Pere III de la galeria aragonesa, que duu l'emblema característic del Conestable de Portugal. En tot cas, el mateix Ainaud, en un altre treball, ja va assenyalar aquest error identificatori de la galeria aragonesa; veg. Joan AINAUD, Josep GUDIOL, Frederic Pau VERRIÉ, *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Madrid, 1947, 275.

88. La representació de Peronella conjuntament amb Ramon Berenguer IV —en l'únic retrat doble de la galeria aragonesa— s'ajusta a l'interès per subratllar el fet de la unió.

la idea de continuïtat de la dinastia —i, per tant, del regne—, no obstant el canvi de casal.⁸⁹ A més, aquest plantejament dinasticista respon a la tradició historiogràfica catalana que, com hem vist en les galeries medievals, s'articulava entorn d'aquesta idea de successió dinàstica.

En tot cas, mentre que les galeries pactistes aragonesa i catalana coincidien en la confecció de catàlegs que asseguraven la transmissió de la línia masculina dels seus casals respectius, les galeries règies promogudes per la monarquia es caracteritzaren pel rebuig de la llei sàlica. De fet, arran de la sèrie aragonesa, la monarquia renovà el seu interès per les galeries reials amb l'objectiu d'integrar els diferents regnes a la Monarquia Hispànica i per l'exaltació última de la Casa d'Àustria, de manera que els diferents regnes s'unien a la monarquia tant per línia masculina com femenina.⁹⁰

La història de Paulo

Al capdavant, Francesc Calça confeccionà un catàleg completament inèdit en la historiografia catalana i, també, en la peninsular. Així, incorporà Paulo entre els reis gots a través la *Historia Wambae Regis* de l'arquebisbe Julián de Toledo⁹¹ (m. 690). Segons el relat, el comte de Nimes, Hilderic, el bisbe Gumild i l'abat Ramir, entre d'altres, se sublevaren en la Septimània contra Wamba i aquest, a fi de sufocar la rebel·lió, envià Paulus, molt probablement ,dux' de la Gàl·lia Narbonesa. Però Paulo s'uní als revoltats, els quals, amb el suport de ,Raimosindus, dux' de la Tarraconense, van aconseguir que la rebel·lió s'estengués a gran part del Principat. Després de la seva elecció, Paulo es coronà amb la corona d'or que Recared donà a l'església de Sant Feliu de Girona i s'autoproclamà rei d'Orient a través d'una carta de desafiament a Wamba, a qui qualificava de rei d'Occident peninsular. Finalment, Wamba sufocà la rebel·lió —després de la presa de Barcelona, Girona, Narbona i Nimes— i restituí la corona de Recared i altres tresors que Paulo havia usurpat a les esglésies del Principat. Fins aquí el relat que, en una lectura interessada, provava la secular independència comtal ja en temps dels gots i plantejava perillous antecedents historiogràfics en aquests moments de forta tensió amb el poder de la monarquia de Felip II: elecció reial i unió del Principat amb la Gàl·lia Narbonesa des de temps immemorials, coronació reial i

89. Més tard, l'urgellisme també es manifestà en els historiadors de l'Orde de la Mercè (Alonso Remón i Tirso de Molina), els quals entroncaren sant Pere Ermengol amb els comtes d'Urgell i, a través d'aquest, amb els reis d'Aragó i els reis de França; vegeu André NOUGUÉ, *L'œuvre en prose de Tirso de Molina*, Paris, 1962, 264.

90. Per als projectes de la monarquia posteriors a les galeries aragonesa i catalana, veg. R. GALDEANO, *La sèrie...*, 2003, 65, n. 21.

91. Julià de TOLETO, *Historia Wambae Regis* (Corpus Christianorum. Series Latina, CXV, Pars I), Tvrnholti, Brepols editores Pontificii, 217-255.

proclamació del regne enfront del de Wamba, amb el contrapunt de la rebel·lió.

Amb tot, la història de Paulo no es va trasmetre pel relat de l'arquebisbe de Toledo, sinó per la versió de Lucas de Tuy⁹² —recopilada amb posterioritat per la *Historia Gothica* de Jiménez de Rada—,⁹³ que incorpora canvis significatius. Aquesta versió afegeix l'origen grec⁹⁴ de Paulo, que descarta la idea d'una possible guerra civil entre els gots i obvia l'autoproclamació i, per tant, la segregació del Principat i la Septimània de la resta del regne got. Els canvis van convertir el relat en un autèntic 'topos', utilitzat per la historiografia castellana a fi de certificar el poder dels reis gots —prefiguració dels reis de Castella— sobre tota la península i la Gàl·lia Gòtica. Amb aquest propòsit, la història de Paulo fou esgrimida per Alonso de Cartagena, Diego de Valera, Pedro de Medina, Esteban de Garibay, Julián del Castillo o Gonzalo de Illescas,⁹⁵ entre d'altres. En canvi, la historiografia catalana utilitzà el relat amb intencions desiguals. Així, Joan Margarit i Pau (1421-1484), en el seu *Templum Domini*⁹⁶ i arran de la versió de Jiménez de Rada, emfasitzà l'espoli dels tresors de les esglésies per a denunciar la usurpació de les propietats eclesiàstiques per part de Joan II, en el context de la guerra civil. Més tard, Pere Tomic⁹⁷ (m. ? 1428) esmentà succintament la rebel·lió de Paulo i la seva adscripció grega; mentre que Pere Miquel Carbonell⁹⁸, també a partir de Jiménez de Rada, farà servir el relat per subratllar el poder dels gots sobre totes les

92. LUCAS TUDENSIS, *Chronicon mundi* (Corpus Christianorum. Series Latina,), Tvrnholti, Brepols editores Pontificii, 2003, 185-215.

93. Rodrigo JIMÉNEZ DE RADA, *Historia de rebus Hispaniae sive Historia Gothica*, dins (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, LXXII), Tvrnholti, Brepols editores Pontificii, 1987, 75-89.

94. Menéndez Pelayo considerà que l'origen de la rebel·lió de Paulo fou herètic; vegeu M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, Santander, 1946, vol. I, 346. D'altra banda, existia una tradició que considerava traïdors els grecs; vegeu P. de SANDOVAL, *Antigüedad de la ciudad, y yglesia cathedral de Tuy*, Braga 1610, 30r i 30v.; i LOPE DE VEGA, *Comedia de Bamba*, ed. de David ROAS, dins *Comedias de Lope de Vega*, parte I, vol. I, Lleida, 1997, 643, versos 2250-2255.

95. El cas d'Alonso de Cartagena (1385-1456) és paradigmàtic, ja que segurament fou el primer a utilitzar la història de Paulo amb aquesta intenció; vegeu L. FERNÁNDEZ, *Alonso de Cartagena. Una biografía política en la Castilla del siglo XV*, Valladolid 2002, 148; i, per al text *Biblioteca de Autores Españoles*, T. 116, Madrid, 1959, 211; Diego de VALERA, *La cronica de España abreniada*, Sevilla. 1562, fol. XXVIIv i XXIXr.; P. de MEDINA, *Libro de grandezas y cosas memorables de España*, Sevilla, 1548, fol. CLXXVI (cit. ed. de González Palencia, Madrid 1944, 232-233); Esteban GARIBAY, *Compendio Historial de las cronicas y universal historia de todos los reynos d'España*, Anvers, 1571, lib. VIII, cap. XXXIX, 351-352; Gonzalo de ILLESCAS, *Historia Pontifical y Catholica*, Barcelona, 1606, lib. IV, 110.

96. El text està editat per F. FITA, *El gerundense y la España primitiva*, Madrid, 1879, 95-219. Per a una valoració historiogràfica de l'obra, vegeu Robert Brian TATE, *Joan Margarit i Pau. Cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, 1976, 177-199.

97. *Op. cit.*, fol. VIv.

98. *Op. cit.*, 217-219.

,Hespanyes'. Però, curiosament, Gabriel Turell⁹⁹ i Berenguer de Puigpardines¹⁰⁰ tornaren a insistir en l'origen got i, per tant, en el fet de la guerra civil.

A mitjan segle XVI, Ambrosio de Morales recuperà la versió de Julián de Toledo —segurament guiat pel rigor criticista—, no sense advertir que «en el arzobispo don Rodrigo, en el de Tuy, y en la *Corónica general* hay algunas cosas diferentes y añadidas. Dicen que este Paulo era griego de nación, y no godo, y el nombre así lo muestra».¹⁰¹

En tot cas, Francesc Calça pogué conèixer la versió de l'arquebisbe de Toledo a través d'Ambrosio de Morales o, fins i tot, a través de la *Primera part de la Història general de Cathalunya*¹⁰² (1585, inèdit), d'Antoni Viladamor (1523-1585), que segueix fil per randa l'historiador cordovès, però amb matisos que introdueixen canvis significatius. D'una banda, Viladamor narra els fets en tercera persona, mentre que Ambrosio de Morales utilitza la primera persona del plural per tal de situar-se clarament a favor de Wamba i de les seves hosts, amb la qual cosa reprenia la interpretació clàssica dels historiadors castellans sobre el personatge.¹⁰³ D'altra banda, com hem vist, l'historiador cordovès recull l'origen grec de Paulo, però Viladamor únicament assenyala que «en lo archabisbe don Rodrigo y lo de Tuy, y en la *Chrònica general*, hi ha algunas cosas diferentes, que qui las volrrà véurer las podrá allí llegir».¹⁰⁴

Les modificacions respecte al text d'Ambrosio de Morales i el silenci sobre l'adscripció grega suggereixen la idea que Viladamor ja s'adonà de les implicacions historiogràfiques de la figura de Paulo. De fet, no era la primera vegada que un ,heroi' del Principat lluitava contra els gots, com ho demostra la versió etimològica de la llegenda d'Otger Cataló —anomenada així per Coll i

99. G. TURELL, *Recort*, Barcelona, 1950, 53-54.

100. B. de PUIGPARDINES, *Sumari d'Espanya*, València, 2000, 49.

101. Ambrosio de MORALES, *La Crónica General de España*, dins *Las Glorias Nacionales*, vol. II, Madrid-Barcelona 1853, 150-157.

102. A. VILADAMOR, *Història General de Catalunya* (ed. E. MIRALLES JORI, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2002).

103. La diferència del punt de vista entre un autor i l'altre emergeix diferents vegades al llarg del text. Per mostrar-ne un exemple, reproduïm el fragment que narra la campanya de Wamba sobre Narbona, quan, després de l'elecció de quatre capitans, aquests negocien amb el rebel Witimiro. Text d'Ambrosio de Morales: «Estos capitanes llegando los primeros por tierra, enviaron á tratar con Witimiro de paz blandamente: mas él respondió con tanta soberbia, y con tantos denuestos del rey y de los suyos, que encendió la ira de los nuestros para que pidiesen luego el combate con mucha braveza». Més tard, les hosts de Wamba prengueren la ciutat: «Con esto y con haber puesto fuego, y arder á este punto las puertas, los nuestros entraron en la ciudad por cima los muros y por ellas» (cit. A. de MORALES, *La Crónica...*, 1853, lib. XII, cap. XLVIII, 454). Text de Viladamor: «ans de començar a combàtrer enviaren a tractar de pau ab Vinctirico, al que responen-los ab molta supèrbia y menyspreu no-n volia fer res, ensesos per ço de còlera començaren a combàtrer la ciutat, ab tanta bravesa y fúria que entraren en la ciutat. Y volent-se retirar Vinctitico ab los més valents a la iglésia, los del rey lo desbarataren» (A. VILADAMOR, *op. cit.*, cap. CXIII, 791, cit. ed. Eulàlia MIRALLES).

104. *Idem* p., 798.

Alentorn¹⁰⁵—, datada al segle XV. Segurament a través d'aquesta versió, l'historiador i gravador alemany Wolfgang Lazius (1514-1565), en la seva obra *De gentium aliquot migrationibus* (Viena 1555), enllaçà Otger Cataló —a qui atribueix una genealogia fantasiosa, que l'entronca amb els ducs de Baviera— amb Wamba, el seu oponent. És versemblant que Viladamor i Calça coneguessin l'obra de Lazius —fins i tot la semblança entre els gravats del llibre i la iconografia dels retrats fa sospitar que Filippo Ariosto potser va utilitzar-los com a substrat de les seves pintures¹⁰⁶— i que les alteracions de Viladamor respecte al text d'Ambrosio de Morales siguin la mostra d'un debat historiogràfic que Calça tancarà —després de la mort de Viladamor el 1585— amb la inclusió de Paulo en el catàleg de la galeria, a fi d'atorgar-li el paper que tradicionalment s'havia assignat a Otger Cataló. Això provaria que les elucubracions sobre Paulo no són obra exclusiva de Calça, sinó conseqüència d'un ambient historiogràfic, congriat durant els anys previs a la sèrie icònica, que tendeix a reinterpretar la història catalana.

En tot cas, l'opció de Paulo no reeixí en la historiografia posterior. Així, Francesc Diago (1560-1615), en la seva *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona* (Barcelona, 1603), malgrat que obvià l'origen grec de Paulo i que recordà la carta d'autoproclamació, desmentí clarament la lectura interessada. Reconeixia que «no falta algún autor que pone a Paulo en la lista de los Condes de aquella ciudad», però a continuació afirmava que això es fa «sin bastante fundamento. Porque ni Barcelona era aun Condado ni Paulo se dio titulo de Conde della sino de Rey de lo Oriental de España».¹⁰⁷

Diago fa referència al catàleg de la galeria règia, certament, perquè no es coneixen altres autors que tractin de Paulo en la historiografia catalana. El seu rebuig és significatiu, ja que va ser el mateix Calça qui va pagar del seu pecuili l'edició del llibre del frare dominicà, a fi de veure confirmades les seves tesis —que havien quedat en conjectura només per l'absència de documents històrics que les avalessin¹⁰⁸. Diago havia treballat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó amb el seu arxiver, Pere Benet, i la seva obra sortia a la llum amb l'aurèola d'una fatigosa recerca documental que l'autor del *De Catalonia...* no va poder realitzar.¹⁰⁹ En tot cas, la seva negativa a acceptar Paulo en el catàleg comtal

105. Vegeu M. COLL I ALENTORN, *op. cit.*, 1947-48, p ??.

106. Vegeu R. GALDEANO, *La sèrie...*, 2004, 58.

107. F. DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona*, Barcelona, 1603, 45.

108. J. Mª MADURELL I MARIMON, *Algunas antiguas ediciones barcelonesas de libros (1502-1704)*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXIV (1951-2).

109. Per als treballs de Diago amb el seu arxiver Pere Benet a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, vegeu Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA (est. intr.), *La Brújula. Guía del Archivo de Barcelona*, 1999, 24-30. Que Calça no pogué veure les seves tesis confirmades per manca de proves documentals, ho testimonia un poema preliminar al *De Catalonia...* adreçat a Dimes Loris (1576-1598), bisbe de Barcelona. Calça li reclamà còpia d'alguns documents conservats a l'arxiu de la Catedral barcelonina, per tal de comprovar «quin honor conferí Carles el Calb

verifica, una vegada més, la discussió que generaren els plantejaments historiogràfics de Calça.

També Jeroni Pujades (1568-1635) recollí la història en la seva *Corònica Universal del Principat de Catalunya*¹¹⁰ i, adonant-se de les implicacions polítiques, condemnà la rebel·lió de Paulo amb contundència. Així, confirmà significativament la seva adscripció grega, no compilà la carta d'autoproclamació règia perquè és «pasage de libro de caballería»¹¹¹ i es lamentà que l'oposició dels catalans a Paulo i la defensa de «su señor natural», Wamba,¹¹² quedés en l'oblit: «¿cuántos hechos gloriosos acaecerían que están sepultados en el olvido? Pero así sucede, que del sedal siempre quedan las costuras de las heridas, y del bien apénas queda ni aun sombra, que presto nos deja y pasa. Y por esto, en este caso no puedo decir la gloriosa resistencia de mi patria; si no es dejarla á la discrecion del lector: que será bien fácil de conocer. Pues si entendida la naturaleza de el un contrario se comprende la del otro: sabiendo los males que pasaba Cataluña, se deja ver lo honrada contradiccion y resistencia, que haría á la tirania del ejército de Paulo, para manetenr la fé debida á su señor natural».¹¹³

No és estrany, doncs, que el 1617, després de la publicació de l'obra de Pujades (1609), la Generalitat encarregués al pintor Leandre Altisent la substitució del retrat de Paulo pel de Wamba: «que sian donadas y pagadas a Leandro Altissen, pintor, deu lliures en paga y satisfacció de sos treballs de haver mudada la effigies, armas y haver adobat lo quadro estan en la Sala dels Reys, que era de Paulo; que abé que haja estat molts anys pintat en dit lloc era per error per trobar-se en las scripturas y històrias antiguas ser [Paulo] estat traydor a son Rey y, per çò, d'el à mudat com és dit la effigies y rètol, posant lo natural Wamba».¹¹⁴

---

als nostres il·lustres avantpassats i què hi afegí després el seu fill Lluís el Tartamut», traducció llatina de N. FIGUERAS, *Tradició...*, 1994. Text llatí: «Per te sit notum, Carolus quid Calvus honoris/ Contulerit nostris patribus eximiis:/ Quaeque Ludovicus Balbus dehinc filius huius/ Addiderit, nobis reddere nota potes». També ESTEVE DE CORBERA insistí en aquesta qüestió: «Francisco Calça a quien las buenas letras de nuestra Universidad reconocen por padre, y maestro: cuya pericia en los Idiomas Latino, y Griego, dio tan señaladas muestras de su erudicion, en mas de diez y seis años de lectura, y cuyas diligencias no pudieron lograrse con su muerte, y solo sirvieron de fundamento para la Historia, que de los antiguos Condes de Barcelona sacò despues el Padre Diago» (op. cit., 383).

110. La primera part de la *Corònica* fou publicada a Barcelona i arribà fins a l'any 714; les parts segona i tercera, escrites en castellà, foren publicades a inicis del segle XIX; vegeu *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, 2003, 956-957.

111. Jeroni PUJADES, *Crònica Universal del Principado de Cataluña* (ed. a cura de Torres Amat, Albert Pujol i Pròsper Bofarull), Barcelona, 1929-32, vol. IV, libro VI, cap. CXVII, 258.

112. Sobre la qüestió, vegeu Xavier TORRES SANS, *Els naturals i el rei natural en la Catalunya de la guerra dels Segadors: a propòsit d'un Sermó de Gaspar Sala (1641)*, dins «Estudi General», 21 (2001), 221-240.

113. *Idem*, cap. CXVIII, 259.

114. ACA, *Generalitat, Deliberacions*, N-176, trienni 1614-1617, part. 2ª, fol. 685v, 13/07/1617 (dec a Joan Bosch la localització d'aquest document).

Altisent modificà el rostre de la tela, substituí totes les referències heràldiques de Paulo per les corresponents de Wamba i pintà una abella que sobrevolava el cap reial, d'acord amb la llegenda segons la qual un cop mort el rei, en el moment de la seva unció funerària, aparegué un vapor de fum i una abella sortí de la seva boca i s'enlairà volant amb el fum¹¹⁵.

Però amb això no acabà pas la polèmica de la rebel·lió de Paulo en la historiografia catalana. El Pseudoboades, o Roig i Jalpí (1624-1691), en el *Llibre de feyts d'armes de Catalunya*, justificà la sublevació de les ciutats del Principat contra el seu senyor natural, perquè «foren enganades per Pau, ab bones paraules e rehons que·ls ne dix, tals que·ls fo ben grat aver-lo per lur rey e senyor; e no se·ls en pot reputar tració que·n faessen a lur rey e senyor, en tant que no li·n fo molt difficultós a Bamba tornar-se'n a faer senyor d'aquelles».¹¹⁶

Després, aprofità un fragment de la llegenda —aquell que exposava les malvestats fetes per les tropes de Wamba en el Principat— per a crear un paral·lelisme inevitable amb la situació de 1640, perquè «lo que vull en dia apellam Catalunya fo molt arroyada e greument destrohida, que si no fos stat que les companyies que·i avia de la terra, que·n faeren sabidor al rey Bamba, fóra stat pijor lo maltractament que faèyan a la terra los que vuy s'apellan castellans, e andalousos, e gallechs, e altres desús dits, que·l dany que après faeren a Spanya los sarraïns. Més lo rey [Wamba], com era bon catòlich chrestia, faé moltes punicions de lurs malvaduries».¹¹⁷

Sense pretendre fer-ne un examen exhaustiu, aquests exemples manifesten les implicacions historiogràfiques del relat que arriben fins a Ferran Soldevila, el qual interpretà la figura de Paulo com la forma més antiga de la llegenda d'Otger Cataló.¹¹⁸

La història de Bara

Una altra novetat del catàleg de la galeria de monarques de la Generalitat és la col·locació de Bara com a primer comte. El seu nom implica una analogia històrica amb Paulo, d'ençà que Pere Tomich narrà la seva revolta: Bara, nomenat governador de la península pels romans, feia «la sua habitació en la ciutat Arcana qui vuy és dita Tarragona», es rebel·là en unió del «rey de castell d'Asens» que «senyorejava totes les gents del pla d'Urgell».¹¹⁹

115. Julián de Toledo compilà la llegenda per primera vegada. Més tard, fou recollida per Lucas de Tuy i Jiménez de Rada i arribà al segle XVI de la mà d'Ambrosio de Morales i de Juan de Mariana, entre d'altres.

116. Bernat BOADES, *Llibre de feyts d'armes de Catalunya*, vol. I, Barcelona, 1929 (reimpr. 1988), 149.

117. *Idem*, p. 150.

118. Vegeu F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1963, 28-29.

119. P. TOMICH, *Històries e conquestes dels Reys d'Aragó e comtes de Catalunya*, València, 1534 (cit. per l'ed. facs.: València, 1970) cap. VII, fol. IVv.

En un primer moment, els revoltats dominaren tot el Principat, però més tard foren vençuts i morts pels romans, que «prengueren [...] tota la terra» i, després, feren una llei per la qual «tots los qui feien malesa [...] fossen apel·lats Bares e de açí és escrit lo nom de Bara».¹²⁰ La història del Bara romà no tenia els contrapunts dramàtics de la rebel·lió de Paulo, però insistia en la proclamació autòctona del regne, amb la qual cosa suggeria la idea de la secular independència comtal i la seva continuïtat en el temps. Significativament, aquesta idea també és present a l'*Epítome...*, bé que expressada de forma subtil —es tractava de l'element més polèmic—, quan qualifica Bara com «lo primer Comte Christià» amb l'objectiu probable d'evocar l'existència d'un període anterior a la Reconquesta —i, fins i tot, a la història romana— en el qual Catalunya mantingué la seva llibertat originària.

És obvi que el primer lloc de la galeria no l'ocupà pas el retrat del Bara romà, sinó un altre d'època goda. Amb anterioritat, el catàleg comtal començava amb Jofre el Pelut, fins que Pere Miquel Carbonell el substituï per Bernat, pel fet que aquest aconseguí sufocar la rebel·lió d'Aymó, «chrestia senyor de Aquitània»,¹²¹ aliat amb els àrabs per reconquerir el Principat. Més tard, Beuter seguí Carbonell i també Zurita reconegué Bernat com «conde de Lenguadoque y primero de Barcelona».¹²² Però l'*Epítome...*, a través de fonts franques i del capitulari carolingi del 844 custodiat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona, situà Bara en el primer lloc del catàleg comtal, alhora que introduí un nou relat que explicava l'autoalliberament del Principat, com sabem. En tot cas, l'*Epítome...* no trencà amb la historiografia anterior, ja que la legitimitació de l'alliberament es continuava assignant a Lluís el Bondadós.¹²³ La singularitat del text rau en la consideració de Bara com a nou heroi del Principat i en el protagonisme dels «Godos qui estavan en Barcelona, y en lo cas-

120. *Idem*, cap. VII, fol. V. La història de Bara també fou compilada per Turell i per Berenguer de Puigpardines, que seguien a Tomic. Per la seva banda, Beuter i, posteriorment, Ponç d'Icard van relacionar el nom de Bara amb la construcció de l'Arc de Berà de Tarragona. Pere Miquel Carbonell criticà amb duresa Tomic perquè escrigué sobre Bara «sens fundament algú» i qualificà el seu relat de «oradures e somnis» (*op. cit.*, vol. I, 180). Si fem excepció d'una breu cita de Garibay, no coneixem altres antecedents de Bara fins a arribar a la galeria icònica i a l'*Epítome...*. D'altra banda, el nom de Bara s'atribuïa als traïdors; veg. J. PUJADES, *op. cit.*, lib. X, cap. XV, 153 i ss.

121. Pere Miquel CARBONELL, *op. cit.*, cap. XXII, vol. I, p. 183.

122. Jerónimo ZURITA, *op. cit.*, lib. I, cap. IV, 23.

123. Des de les adaptacions catalanes a l'obra de Jiménez de Rada, es compilà una crònica que vinculava la legitimitat històrica de l'alliberament autònom amb la figura de Carlemany —a través de la llegenda d'Otger Cataló, com sabem—; veg. QUER I AGUADÉ, *op. cit.*, 483-491. Tomic continuà el mateix fil historiogràfic amb la substitució de Carlemany per Lluís el Bondadós, el qual el 811 hauria atorgat el regne a Jofre el Pelut. Més tard, malgrat que Carbonell substituï Jofre el Pelut per Bernat en el primer lloc del catàleg comtal i que rebutgés la llegenda d'Otger Cataló, el sentit historiogràfic de la seva crònica tampoc no varià, car continuava essent el rei franc Lluís el Bondadós el qui atorgà el comtat a Bernat.

tell de Tarrassa», passatges fins aleshores inèdits que obrien la porta a una reinterpretació historiogràfica en clau d'autoalliberament, malgrat l'explicació sumària de l'*Epítome*...

Però igual que Paulo, la figura de Bara també fou polèmica. Una de les primeres reaccions és l'explicació històrica que acompanya la còpia a l'aiguada dels retrats de la galeria, compilada en el ms. 1196 de la Biblioteca Nacional de Madrid,¹²⁴ probablement de 1592. Si per a l'*Epítome*... Bara és «hu dels valentíssims Godos de la Gal·lia Narbonense», per al ms. de Madrid serà un rei traïdor que «se alzó señor de toda la tierra», i enfront d'aquesta traïció «Bernardo se esveló y se preparó tan valerosamente [...] que la conservó en hoberdencia de dicho Rey Luis».¹²⁵

Tanmateix, l'explicació històrica dels ms. de Madrid mostra la seva voluntat historiogràfica en la història de Jofre el Pelut: «el Rey de Francia le hizo señor del condado para él y a los suyos perpetuamente, y que aplicase y conquistase todo lo que havia perdido para él y los suyos, después aca son consel absolutamente sin conocer otro señor y quitados del feudo que habian a los Reyes de Francia fue dada esta señoría a los condes de Barcelona».¹²⁶ La seva

124. Alcolea en dóna la primera notícia i creu que es tracta d'un ms. per al Duc de Maqueda, virrei de Catalunya, redactat vers l'any 1592; veg. Santiago ALCOLEA GIL, *La pintura desde 1580 a 1850*, dins *Historia de la pintura en Cataluña*, Madrid, 1957, 162. Recentment, Sánchez Mariana assenyala que es tracta de l'antic ms. 1595 de la Biblioteca de Palacio; veg. M. SÁNCHEZ MARIANA, *El manuscrito en el siglo XVI*, dins *Historia ilustrada del libro español*, Madrid, 1994, vol. I, 287. Per a una descripció, veg. R. GALDEANO CARRETERO, *La sèrie ...*, 2004, 60.

125. Reproduïm tots dos textos, per tal de comprovar el canvi operat:

– Text de l'*Epítome*...: «Bernat, altre valentíssim Godo de la mateixa Gàl·lia Narbonense, immediadament après de la condemnatió e primatió de dit Bara, fonc creat Comte de Barcelona per dit Ludovico, Rey de França y Emperador de Roma, per mort de dit Charles Magno, son pare; lo qual Comte Bernat, entenent que la trahitió que feya lo dit Bara era que Ayso, Gouvernador del Regne de Guiayna per lo dit Ludovico Pio Emperador, se alsàs senyor de tota la terra que estava subjecta en Espanya a dit Ludovico, se esvellà y preparà en tanta manera, que posant per obra lo dit Aysó dita trahitió, deffensà la dita terra tant valentment que la conservà en obediència de dit Ludovico son Rey, expel·lint-lo de tota la dita terra y, particularment, del Comtat de Ozona ahont estava fortificat; e per la fama de en dita empresa li'n resultà, volgué lo dit Ludovico Rey tenir-lo prop si y féu-lo Camarer Major seu en l'any DCCCXXVIII». (*Epítome de la Genealogia dels Comtes de Barcelona*, 2v.)

– Text del ms. 1196 de la Biblioteca Nacional de Madrid: «Conde Bernardo, otro balentísimo Godo de la misma Galia Narvonense, en el punto después de la condenación y primación del dicho Bara fue hecho Conde de Barcelona por dicho Luys, Rey de Francia y Emperador de Roma, por la muerte de Carlomagno su padre; el qual, el Conde Bernardo, entendiendo que la trayción que había el Conde Bara era que asoló al Governador del Rey de Guiayna por el dicho Luys Pío Emperador, se alzó señor de toda la tierra que estava sujeta en España al dicho Luys, Rey de Francia; dicho Bernardo se esveló y se preparó tan valerosamente que la conservó por obra del dicho aviso, deffendió la dicha tierra tan valerosamente que la conservó en hoberdencia de dicho Rey Luys, su señor, y lo hechó de toda la dicha tierra y, particularmente, el Condado de Ossona a donde se havia hecho fuerte y por esta azaña que el Rey Luis tornólo cerca de sí y lo hizo su Camarero Mayor el año de 828» (París, BN, ms. esp. 192 [cf. p. 406], 122v).

126. *Idem*, p. 122v.

intenció fou la de restaurar Bernat i, a més, recuperar la figura de Jofre el Pelut i el paper dels reis francs, tot retornant a la situació historiogràfica anterior a la galeria règia i a l'*Epítome*...

En tot cas, la successió de comtes i comtes-reis que incorpora el ms. de Madrid coincideix amb la seqüència comtal projectada per Francesc Calça que finalment decorà les parets del Saló Daurat de la Generalitat. En la seqüència de retrats del manuscrit i de l'epítom que l'acompanya, Bara se situa entre Carlemany i Lluís el Bondadós. Si la galeria s'havia de llegir en clau pactista, la seqüència de reis carolíngis i comtes catalans que demostra el ms. de Madrid —és a dir: Carlemany – Bara – Lluís el Bondadós – Bernat – Jofre I – Carles el Calb – Salamó – Jofre II— hem d'interpretar-la de la mateixa manera que Joan Dorda, professor de gramàtica de la Universitat de Barcelona, explica en el poema preliminar a l'obra de Calça. Jesús Villanueva ha glossat aquest sentit de la galeria amb molta claretat com «una perentoria afirmación de la limitación del poder real, así como la idea de que Cataluña nunca fue conquistada, expresada de forma igualmente terminante. En cuanto al relato histórico, establece la secuencia de actos de Carlomagno, Luis el Piadoso y Carlos el Calvo, concibiéndolos no como confirmación uno de otro, sino como operaciones independientes concluidas mediante embajadas especiales en cada caso. De este modo parece sugerir el principio de la monarquía electiva».¹²⁷

Aquesta idea que suggereix la seqüència comtal del ms. de Madrid demostra que el catàleg de la galeria de la Generalitat respongué finalment a la noció d'autoalliberament.

Tanmateix un altre document, el manuscrit espanyol 192 de la Bibliothèque Nationale de París,¹²⁸ que també copia a l'aiguada els retrats de la galeria de Barcelona, n'altera la seqüència amb la successió següent: Carlemany – Lluís el Bondadós – Bara – Bernat – Jofre I – Salamó – Carles el Calb – Jofre II. No sabem si l'alteració és fruit d'un error del copista o si es tracta d'un canvi intencionat. En tot cas, amb aquesta successió Jofre el Pelut, ubicat immediatament després de l'últim rei franc, tornava a ésser —com en la tradició historiogràfica— el protagonista de la dinastia i els reis francs els veritables responsables de l'alliberament. La seqüència relega Bara a un lloc secundari, com un simple record d'un primer període precomtal, sense el valor que li atorgava l'*Epítome*... de les *Constitucions*.

127. Jesús VILLANUEVA, *Francisco Calza...*, 1994, 81.

128. Està catalogat a la Bibliothèque Nationale de Paris amb el títol de *Recueil d'armoiries des principales familles de Castille, d'Aragon et de Catalogne, suivi d'une collection de portraits des comtes de Barcelone et des rois d'Espagne, à partir d'Isabelle la Catholique jusqu'à Philippe III* (ms. esp. 192, classificació de 1860, n° 192; antic fons, n° 10003). Dec a l'amabilitat i generositat d'Eulàlia Duran la seva localització. Per a una descripció del ms., veg. Roberto GALDEANO CARRETERO, *op. cit.*, 2003, 61-62.

El 1589, Dionís Jorba (1550/1560-1626), en la seva obra *In praeclarissimorum comitum Barcinonensium ad vivum expressas effigies*,¹²⁹ retornà a la genealogia comtal de Carbonell, sense esmentar Bara ni reproduir la seqüència de reis francs i comtes catalans —malgrat que coneixia perfectament el catàleg de la galeria¹³⁰. El 1600, Esteve Barellas, en el pròleg de la seva *Centuria de los famosos hechos del gran Conde Bernardo Barcino*,¹³¹ quan tracta «sobre el número de los Condes primeros de Barcelona», recorre a l'autoritat de Tarafa per criticar obertament aquells que situaven Bara com a primer comte.

També el jesuïta Pere Gil (1551-1622), en el segon llibre de la *Història moral de Catalunya* (1600, autògraf inèdit), adverteix, significativament, que des de «Tubal [...] mai Cathalunya fou regne y província per si separada de las altres sinó que fou part y província de España dependent de altres en lo modo de son govern». Dedicà un capítol a les *Diferències entre la història pasada y la història que-s segueyx de Cathalunya*, on reiterà que «Cathalunya antes, en tots los setgles passats, nunca fou regne ni província per si different y distincta de las altras»¹³². El 1602, Onofre Manescal, en el *Sermo vulgarmen anomenat del serenissim senyor don Jaume segon*, acceptà Bara com a primer comte però després que Lluís el Bondadós li atorgués el Principat, de manera que no mencionà el relat basat en l'autoalliberament. De fet, seguint els fets de la rebel·lió d'Aymó, considerà Bara com un traïdor que «no era Cathala sino Goth»¹³³ i retornà a la idea de Jofre el Pelut com el primer comte propietari. Més tard, i segurament en al·lusió a la polèmica historiogràfica provocada pel catàleg de la galeria i per la publicació de l'*Epítome...*, Esteve de Corbera (1563-1633?) recordà que l'obra de Manescal s'imprimí «a peticion de muchas personas curiosas»,¹³⁴ però la decepció que, amb certesa, provocà el seu llibre explica el sentit d'uns versos de Calça, preliminars a l'obra de Manescal, que esmenten subreptíciament el rebuig de les seves idees: «Lo Doctor Manescal de Cathalans/ descriure el ver lo pris

129. Dec a Narcís Figueres la localització d'aquest petit opuscle, que acompanyava l'edició de la *Descripción de las excellencias {...} de Barcelona* del mateix Jorba i que era dedicat a Joaquim Setantí.

130. Dionís JORBA cità la galeria de la Generalitat en la seva obra *Descripción de la excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* (Barcelona, 1589), 16.

131. E. BARELLAS, *Centuria o Historia de los famosos Hechos del gran Conde de Barcelona don Bernardo Barcino, y don Zinofre su hijo {...}*, Barcelona, 1600. Diago reaccionarà obertament contra l'obra de Barellas, de la qual «no me he atreuido a tomar de toda ella seys renglones, porque no podia hallar forma para aueriguarlos y hazerlos creybles» (*op. cit.*, *Prólogo al lector*). Coll i Alentorn comentà l'obra de Barellas i la qualificà com «absurda i quasi demencial» (*op. cit.*, 1990, 47). Els adjectius no són gratuïts, certament: Barellas s'inventà un personatge, el Rabí Capdevila, de qui treu gran part de les seves disbaratades històries.

132. *Història moral de Catalunya* (autògraf inèdit, ms. 112 Biblioteca Episcopal Seminari de Barcelona, 1600), fol. 50.

133. Onofre MANESCAL, *Sermo vulgarmen anomenat del serenissim senyor don Jaume segon {...}*, Barcelona, 1602, 28.

134. ESTEVE DE CORBERA, *Cataluña Illustrada* (Nàpols, 1678), lib, V, cap. XIX, 384.

primer sen porta/ perque ia vui ningu veiem lo alcança./ Ell empero quant pot fuig via torta».¹³⁵

Si Manescal «fuij via torta», també ho farà Francesc Diago, el qual, malgrat que aportà una versió circumstanciada de la història de Bara, no admeté la idea de regne primigeni amb continuïtat històrica. Així, emplaçà Bara en els fets de la rebel·lió d'Aymó, li atorgà una adscripció goda amb origen a Aquitània i confirmà l'entrada d'Aymó i de Bara al Principat per tal de reconquerir-lo; situà Bara, doncs, en un episodi anterior a Bernat, en el primer lloc del catàleg comtal. Tot seguit, Diago justificà la rebel·lió de Bara, perquè, «Pregunto yo ahora, es mengua de España que posseydola los Romanos entrassen por ella los Godos y la ganassen y la quitassen a sus dueños y señores? Ya se vee que los Españoles no nos corremos por ello, antes nos preciamos de baxar de los Godos. Pues porque se ha de correr tanto como esso ningun Barcelones por auer arrostrado el Godo Bera Conde de Barcelona al pensamiento que Ayzon y otros Godos tenian de hazerse otra vez señores de España?»¹³⁶

La recuperació goda legitimava l'acció de Bara i li conferia atributs d'autèntic heroi del Principat, fins i tot per damunt d'Otger Cataló.¹³⁷ A més, l'obra del frare dominicà amplià els plantejaments historiogràfics de l'*Epítome...* amb la reproducció del capitular del 844. I una altra obra seva, la *Descripción de Cataluña*, annexa al mapa de Joan B. Vrints (1605), condensà en poques línies el resultat d'aquesta operació historiogràfica: «Y han en esta provincia acaesçido cosas muy grandes Porque los Cartagineses han en ella guerreado contra sus naturales. Los Romanos contra los Cartagineses, los Godos contra los Romanos, los Moros contra los Godos, y contra los Moros los Françeses, y muchos Godos que aun auia en la Prouincia, y al cabo los Condes de Barcelona».¹³⁸

La nova lectura substituïa, com a protagonistes de l'alliberament, els reis francs pels naturals —els gots—, els quals es convertien en comtes de Barcelona sense la necessitat d'un atorgament previ. Amb aquest planteig, Diago refermava el goticisme de la seva obra i fins i tot ampliava el de l'*Epítome...*, però obviava la idea de regne primigeni.

Més tard, Jeroni Pujades coincidí amb Manescal i considerà Jofre el Pelut com el primer comte que «fue dueño y señor en propiedad y útil dominio del condado»¹³⁹. Amb tot, Pujades reproduí el capitular carolingi del 844, cità

135. Onofre MANESCAL, *Sermó ...*, p. 3 (agraeix a Eulàlia Duran l'observació sobre el contingut del sonet).

136. Francisco DIAGO, *Historia...*, lib. segundo, cap. I, 53v.

137. Així ho interpretaren, per exemple, els historiadors romàntics; vegeu A. de BOFARULL, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, Barcelona, 1876, vol. II, cap. VI, 105-128.

138. Enric MOLINÉ Y BRASÉS, *La descripción de Catalunya del P. Diago*, dins «Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», V (1909), 21.

139. Jeroni PUJADES, *op. cit.*, lib. IX, cap. XXXVIII, 68.

l'episodi dels gots del castell de Terrassa i el lliurament voluntari als reis francs, però no admeté l'analogia històrica que suggeria el Bara romà. I, posteriorment, Esteve de Corbera també utilitzà el capitular carolingi, tot advertint que el regne «comenzó en tiempo de Carlo Magno en los principios de su restauracion».¹⁴⁰

Conclusió

Mentre que la galeria aragonesa responia a la seva sòlida tradició historiogràfica, les mancances d'aquesta tradició a Catalunya van obligar els membres de l'estament militar a cercar amb urgència un discurs pactista per a la galeria de la Generalitat equiparable al de Saragossa. El responsable d'articular aquest discurs fou un humanista, Francesc Calça, que optà pel mètode dialèctic d'elucubracions o disputacions —com encertadament ha assenyalat Jesús Villanueva en relació al *De Catalonia...*—, a partir de la idea d'autoalliberament però també de la noció de regne primigeni, independent de la resta de regnes peninsulars i amb continuïtat històrica. Aquests plantejaments suposaven una ruptura total amb el goticisme: és allò que Calça pretenia, en realitat, amb la ubicació dels reis sarraïns a l'inici de la galeria, car representaven la mostra de la seva 'història complida'. És per aquesta raó que els membres de l'estament militar de Catalunya van rebutjar el seu catàleg, malgrat que el nou relat dels quatre reis àrabs implicava un joc recurrent d'analogies històriques. Així, les objeccions de Despalau no es dirigien pas a la presència de Bara com a primer comte, ni a la nova lectura de la historiografia del Principat en clau d'autoalliberament, ni a l'urgellisme latent de la galeria, sinó al joc d'elucubracions humanistes que havia menat Calça a un cul-de-sac. Però malgrat que perdés el seu pols amb els membres del braç militar, Calça aconseguí, amb el retrat de Paulo, que la galeria respongués finalment a les seves intencions. El mateix succeïa amb la figura de Bara, però aquest —al marge d'una possible lectura paral·lela amb Paulo— suscitava la idea d'autoalliberament, que coincidia amb el desig del braç militar del Principat i amb el mateix contingut de l'*Epítome...*. La substitució del retrat de Paulo pel de Wamba i els dubtes provocats pel nou catàleg comtal manifesten que Calça volgué anar massa lluny, que ultrapassà els límits de la voluntat política del braç militar i, fins i tot, els de la ingenuïtat característica de la historiografia de l'època. Potser tot això no és aliè al fet que Francesc Calça hagi passat al refranyer popular com a paradigma dels mentiders.¹⁴¹

140. Esteve de CORBERA, *op. cit.*, lib. I, cap. IV, 18.

141. La dita popular ho formula així: «Ésser més mentider que en Calça»; vegeu Sebastià FARNÉS, *Paremiologia catalana comparada*, vol. VI, Barcelona, 1997, 61.

Ramon PLANES I ALBETS

EL VIATGE A MADRID DE 1784
D'ANTON DE DURAN I DE BASTERO,
BARÓ DE RIBELLES

Els Duran

Els Duran foren una nissaga d'adroguers barcelonins que s'enriquiren durant la segona meitat del segle XVII gràcies a l'ampliació i la diversificació dels seus negocis.¹ Vers 1700 havien esdevingut mercaders i ciutadans honorats² i el 1727-1728 aconseguiren el títol de cavallers, essent senyors de les baronies del Llor i de Ribelles.³ Fins als anys vint del segle XVIII aquesta darrera baronia havia estat dels marquesos de Tamarit, que l'havien comprada el 1671.⁴ Pere Molas ha escrit que els Duran exemplifiquen el procés d'«enriquiment mercantil i ascensió aristocràtica».⁵

Anton de Duran i de Bastero

El membre del llinatge que aquí ens interessa és Anton de Duran i de Bastero, fill de Domènec de Duran i de Muxiga i de Maria Esperança de Bastero i de Vilana. El seu pare, donzell i baró de Ribelles, obtingué privilegi de noblesa el 1746.⁶ Fou tresorer (1756)⁷ de la Companyia de Comerç de Barce-

---

1. Isabel LOBATO FRANCO, *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial (Barcelona 1650-1720)*, Sevilla, Universidad de Sevilla 1995, 117.

2. Juan-F. CABESTANY Y FORT, *Aportación a la nómina de los "ciudadanos honrados" de Barcelona*, dins «Documentos y estudios», X, (1962), 9-61 (24): «Josep Duran, l'any 1686».

3. Unes notícies dels Duran es poden trobar a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 9, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, 2^a ed., p. 306; les quals han estat recollides al *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1992, p. 369, amb la vessada de situar Ribelles (Noguera) a la comarca de la Garrotxa.

4. *Gran geografia comarcal de Catalunya*, vol. 10, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, 2^a ed., p. 118.

5. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial 1977, 255, 258, 282, 286.

6. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, op. cit., 282-283.

7. José María OLIVA MELGAR, *Cataluña y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona 1987, 79, 85, n. 21.

lona i fundador⁸ i comerciant matriculat (1758-1774)⁹ a la Junta de Comerç de Barcelona.

Anton de Duran i de Bastero també fou comerciant matriculat, però hi renuncià l'any 1781.¹⁰ El 1778 figurava entre els accionistes de la Companyia de Comerç de Barcelona.¹¹ Pierre Vilar en va escriure que «era d'antiga ciutadania honrada, i es vantava de no ésser sinó un hisendat, tot i que la Junta de Comerç l'hagués inscrit fins el 1781, perquè tenia grans interessos en cases ben conegudes; el regatge de les seves terres —tant a Ponts com a Barcelona, a la Torre gran d'En Duran a Pedralbes— li semblava (com a tota la seva família) un esmerçament més digne de la seva noblesa».¹²

Francisco de Zamora ens deixà testimoni (1788) de les inversions que Anton de Duran i de Bastero féu a la baronia de Ribelles, on construí una gran peixera. L'il·lustrat viatger va veure «la magnífica presa de sillería que hay sobre el río Llobregós, propia de Don Antonio Durán. Tiene 55 pasos de larga, quince escalones de a 2 palmos cada uno, y parece se concluyó el año de 1767. Es una obra digna de los romanos, y a ella está unida un paredón de la misma magnificencia, sostenido de grandes estribos para conducir el agua al molino. La presa es circular».¹³

El seu testament

El 29 de juliol de 1805 Anton Duran i Bastero féu testament, de la seva pròpia mà, i el mateix dia el lliurà al notari de Barcelona Francesc Portell.¹⁴ Nomenà marmessors la seva muller Josepa Descatllar, el seu fill Xavier de Duran i Descatllar, la seva nora Maria Rosa de Moner, les seves filles Maria i Joaquina, els seus germans Domènec i Lluís, ambdós canonges, la seva germana Maria Lluïsa i el seu cosí germà Jeroni Pastor i Duran de Sant Gaetano. Elegí la seva sepultura «en lo vas de casa Duran, antiguament de casa Llussàs, en la iglésia de Santa Catharina Verge y Màrtir, de la present ciutat, entremitg

8. Ángel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758 a 1847)*, Barcelona, Talleres de Artes Gráficas Henrich y C.^a, 1919, 27.

9. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, 274.

10. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, 286.

11. José María OLIVA MELGAR, *Cataluña y el comercio privilegiado*, op. cit., s. p., apèndix 4: n. 137 de la nòmina d'accionistes.

12. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. III, *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62, 1966, 284.

13. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, a cura de Ramon BOIXAREU, Barcelona, Curial, 1973, 260.

14. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Francesc Portell, *Undecimum protocolum testamentorum, inventariorum et encantium, capitulorum matrimonialium, concordiarum, pactorum et aliorum*, f. 294-307. Al testament no féu ús del “de”.

de las dos picas de la aygua beneyta, entrant per lo portal major». Deixà a cadascuna de les seves dues filles 18.000 lliures de legítima. Deixà la seva muller administradora i usufructuària vitalícia del seus béns.

Les seves inversions comercials resultaven reflectides en la clàusula en què manifestava que «per quant interesso en la companyia que corra en esta ciutat, baix nom de Don Bonaventura Gassó y Compañia, al qual dono las gràcias per lo zel, activitat y acert ab què fins ara la ha administrada, dono facultat a la administradora de mos béns y a mon hereu de continuar lo dit comers en la mateixa o altra companyia, deixant lo mateix capital o extrahent-ne, conforme ho regoneixeran convenient». Feia hereu universal el seu fill Xavier Duran i Descatllar. El 8 de febrer de 1807 féu i lliurà un codicil al mateix notari, en el qual introduí algunes variacions i aclariments pel que feia a la legítima de les seves dues filles.

Tant el testament com el codicil foren oberts el primer dia de març de 1809, havent estat soterrat Anton de Duran i de Bastero, el 27 de febrer del mateix any, a Santa Caterina.

El seu patrimoni

Conexim el patrimoni que tenia Anton de Duran i de Bastero, en traspassar, mitjançant l'inventari que se'n va fer del 13 al 22 de març de 1809 a requisició de la seva vídua i del seu fill gran i hereu universal, Francesc Xavier de Duran i de Descatllar.¹⁵

Era amo de la casa que habitava, a Barcelona, situada a la Davallada de Viladecols, i de la torre anomenada Gran, amb la seva gleba o quintana d'una mujada i mitja, situada a la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià «y lloch dit las Corts, la qual casa, després de l'any mil sis-cents y hu, se és anada amplificant, però lo Sor. Dn. Domingo de Duran y de Muxiga, en son temps, l'à anada perfeccionant y amplificant, fent-i totas las oficinas corresponents, com y també hort, capella, pellissa y demés, y és anomenada la Torre de Duran de las Corts, per ser molt serca de la plasa de ditas Corts de Sarrià». El Baró de Maldà féu referència a aquesta torre:

«...los ayres de Sarrià tenen tanta nomenada per lo que atrauhen a molta gent a divertirse per sa salubritat y plantarhi torres, fentse pobres més de quatre menestrals y marchants de Barcelona ab la despotiquez ab què gastan la pecúnia. Sembla ya aquell poble un arrabal de Barcelona per tant militar, senyorias, marchants y menestrals que pasan allí los estius y primaveras (...). Tot lo pla de Sarrià, unidas las Corts, se pot reputar altre poble per las moltas torres de senyors y casas

15. AHPB, Francesc PORTELL, *Undecimum protocollum testamentorum, inventariorum et encantuum, capitulorum matrimonialium, concordiarum, pactorum et aliorum*, f. 313v.-352r.

de pagesos, no molt distants unas de altrás, sent las més visibles, o de més upa, (...) la de don Anton Duran...».¹⁶

També era amo de l'anomenada torre Xica del mateix lloc de Sarrià, de la torre de l'Hospitalet de Llobregat, abans anomenada mas Colom i mas Turell; de la torre del Prat de Llobregat, abans dita mas Pontarrona, Coll i Turell, que fou «fabricada y dividida en mil set-cents vint-y-vuit de la antecedent torre de l'Hospitalet a motiu del riu Llobregat», i de la casa i heretat Camp de Padrós de Caldes de Montbui. Tenia, a més, 65 peces de terra situades als voltants de Barcelona (L'Hospitalet de Llobregat, Sants i les Corts, sobretot) i el dret de recuperar-ne una altra.

Força més enllà de Barcelona, tenia una casa a Miralcamp (Pla d'Urgell), «ab sas botigas y cups y dos picas de pedra per posar cent cinquanta cortans de oli en cada una, que féu edificar dit noble Sor. Dn. Domingo de Duran»; el castell, la torre, el molí (dos parells de moles) i una peça de terra (la devesa dita d'en Farrell, de 50 jornals) de Ribelles; un «seller y una botiga existents en lo lloch de Vilalta, agregat a la referida baronia de Ribelles», i el terme anomenat Paradell, de Juneda (les Garrigues), inclòs el seu domini directe.

D'altra banda, era amo de tota la jurisdicció i del domini campal i alodial del lloc i terme de Guardiola i de la baronia de Ribelles (Vilanova de l'Aguda, Noguera), «ab sos llochs, castells, herbas, masos, molins, edificis, ayguas, servituts reals, personals, vehinals, ab tota la general jurisdicció, domini campal y alodial, y sens feu ni superioritat, y demés drets universals de dita baronia y de la rectoria de ella y sos adjacents», en la qual rectoria tenia «tot lo dret de patronat actiu». També era amo dels delmes del mas i heretat Camp de Padrós, de Caldes de Montbui, i d'una trentena de censos amb senyoria mitjana o domini directe situats a Barcelona i els seus voltants.

La part de l'inventari corresponent al numerari enregistra, primerament, la quantitat de 12.376 lliures, 11 sous, 6 diners, que era deguda al difunt «per arrendaments, lloguers y porcions atrassadas dels rèdits y rendas del patrimoni». D'altra banda, hi havia 10.940 lliures que corresponien a restitució de dots pendents. La seva participació en l'activitat comercial i mercantil barcelonina ens l'apunta «un vale mercantil de vuit mil lliuras firmat per los senyors Duran, Llansà y Gassó, a favor de dit noble Sor. Dn. Anton de Duran en divuit juny de l'any mil set-cents noranta-hu, al premi de quatre per cent». La vídua i l'hereu declararen al notari que Anton de Duran també «interesaba, com a sòcio en la companyia que corra baix lo nom de Dn. Anton Bonaventura y Dn. Pau Fèlix Gassó, en certa quantitat que actualment no pot dir-se ab certesa per haber-se, encara, de fer la liquidació y balansos correspo-

16. *Excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIIIè*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya 1919, 110.

nents», i que també li pertocaven «alguns crèdits contra la anterior societat, que corria baix lo nom de Duran y Llansà, y, después, de Duran, Llansà y Gassó, de la que era administrador Dn. Joseph Francisco de Duran». També tenia alguns 'vales reales', concretament, un de 50 pesos, cinc de 300 pesos i vuit de 600 pesos, creats el primer de setembre de 1807; i vint-i-un de 150 pesos i sis de 300 pesos, creats el primer de gener de 1808. El capital invertit en censals era residual o testimonial (680 lliures, 4 sous, 9 diners).

La importància o, fins i tot, la preferència d'Anton de Duran pel patrimoni rural i la seva explotació ens l'apunta l'inventari pel fet de concretar-s'hi les inversions més significatives que hi havia fet. Havia gastat un total de 37.401 lliures, 4 sous i 6 diners a les dues torres de Sarrià i a les del Prat i de l'Hospitalet. A la torre Gran de Sarrià, entre d'altres obres, hi havia fet dur aigua. I, a Ribelles, durant els anys 1777-1794, hi havia gastat 11.375 lliures, 19 sous i 3 diners.

Si volem fixar-nos en el bagatge cultural que denota l'inventari dels béns mobles, es comprova que no era pas gaire ampli. Pel que feia a llibres, hi figuren vint-i-nou obres, deixant a part «vários llibres enquadernats a la francesa», «altres llibres de devocions de poca consideració» i «vários llibres vells de poca consideració», que no van merèixer l'atenció del notari. D'aquestes vint-i-nou obres, quinze eren de religió, amb predomini dels autors jesuïtes. Vuit eren d'història (entre les quals, els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Penya i una *Historia general de España* que deuria ser la del P. Mariana), amb predomini de l'eclesiàstica, religiosa o bíblica. La literatura només comptava amb dues obres: un edició francesa de l'*Amadís de Gaula* i *Los Nombres de Cristo* de fra Luis de León. Aquest escàs conjunt es completava amb un diccionari francès-llatí indeterminat, un almanac italià corresponent a l'any 1794, uns *Elementos de matemáticas*, que podrien ser els de Benet Bails, el *Método para aprender por principios la geografía general y particular antigua y moderna, sagrada y eclesiástica* (1793-1794) de J. A. González Cañaveras i el *Predio rústico* de Jacques Vanière (la traducció castellana publicada a Saragossa, 1784-1794).

Els quadres que guarnien les parets de la mateixa casa eren predominantment religiosos. Hi tenia un sant Jordi, un sant Jaume, un sant Lluís Gonçaga, una Anunciació, un dels sants màrtirs Llucià i Marcià de Vic, un de san Onofre, un altre «de Nostre Señor despullat y lligat a la columna», un «del beat Joseph Oriol», un altre de Nostra Sra. del Bon Consell i un de N. S. dels Dolors, «un retaula ab un quadro de Maria Santíssima pintat sobre lienzo» (aquest dins la capella de la casa), una escultura de N. S. de la Concepció i tres santcrists (també dins la capella), dos representants 'diferents batallas', un retrato de l'exelentíssim Sor. Marquès de la Mina' i d'altres 'a la vellura'.

A l'arxiu, a més de les escriptures i de «dos espèculos y un yndice en fòleo coberts de baqueta y mascòbia ab algunas tatxas y gafets de llautó, per regimén del patrimoni de la casa de Duran», hi havia «quatre mapas pintats sobre paper, forrats de tela, ab mitjas cañas pintadas de blau y perfils daurats, demostrant las heretats de Caldes de Monbuy y de las parròquias de l'Hospi-

talet, Sarrià, Pla de Barcelona y del Prat», i «un mapa petit de l'estat o índice de las terras de l'Hospitalet, Sarrià y del Prat».

Els seus germans Lluís i Domènec, canonges de la catedral de Barcelona

El seu germà Lluís de Duran i de Bastero fou canonge de la catedral de Barcelona. Publicà alguns treballs i traduí, del llatí al castellà, *El Pintor christiano y erudito, ó Tratado de los errores que suelen cometerse freqüentemente en pintar, y esculpir las imágenes sagradas* (2 vols., Madrid: Joaquín Ibarra, 1782) de Juan Interián de Ayala (1656-1730), una obra utilitzada per Antoni Pons al seu *Viage a España*,¹⁷ en la qual consta com a «Presbítero, Doctor en Theologia, y en ambos Derechos, del Gremio, y Claustro de la Pontificia, y Real Universidad de Cervera, Examinador Sinodal del Obispado de Urgel, y Académico de la Real Academia de Cánones, Liturgia, Historia, y Disciplina Eclesiástica de esta Corte». Testà el 7 d'abril de 1808.¹⁸ El seu testament, diferentment del del seu germà Anton, és en castellà. Hi disposà: «quiero que algunos libros prohibidos (que tengo con licencia) se entreguen al Santo Tribunal de la Ynquisición». Féu hereu universal la Casa de Misericòrdia de Barcelona.

Domènec, un altre germà d'Anton Duran i de Bastero, també fou canonge de la catedral de Barcelona. El 20 d'agost de 1801 féu un testament holdògraf, que és escrit en català, pel qual deixà hereu universal el seu germà Anton. Fou enterrat el 13 de desembre de 1809.¹⁹

El viatge

Anton de Duran féu el viatge juntament amb el seu germà Lluís de Duran i amb Jaume Bassols. Sortiren de Barcelona el 20 d'abril de l'any 1784, amb la intenció d'anar a Madrid, on arribaren el 7 de maig.

El trajecte que van seguir els féu passar per Martorell, Can Massana, Aberra, Igualada, Cervera, Tàrraga, Mollerussa i Fraga, tot passant pels afores de Lleida i per Alcarràs. Ja a l'Aragó, van anar de Fraga a Bujaraloz, passant per Candasnos i Peñalba, de Bujaraloz a Villafranca, passant per Osera, de Villafranca a Saragossa, de la capital aragonesa, a la Venta del Rey, passant per Alagon, i, de la Venta del Rey, a Hinojosa del Campo, ja a Castella, passant per

17. Javier PORTÓS, Jesús VEGA, *La estampa religiosa en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Fundación Universitaria Española 1998, 340-343.

18. AHPB, Francesc PORTELL, *Undecimum protocollum testamentorum, inventariorum et encantuum, capitulorum matrimonialium, concordiarum, pactorum et aliorum*, f. 105v.-107r.

19. AHPB, Francesc Portell, *Undecimum protocollum testamentorum, inventariorum et encantuum, capitulorum matrimonialium, concordiarum, pactorum et aliorum*, f. 643v.-649v. Signa "Domingo Duran y de Bastero".

Mallén, Tarassona i Àgreda. Des d'Hinojosa del Campo van anar a Almazán, passant per Armenada, Zamajón i Alín, d'Almazán van anar a Paredes, passant per Baraona, i, de Paredes a Girueque, passant per Rebollosa, de Girueque van anar a Heras, passant per Jadraque, Miralcio, las Casas i Padilla. El 6 de maig van anar d'Heras a Alcalà d'Henares, passant per Alovera i travessant el riu Henares. El 7 de maig, des d'Alcalà d'Henares van anar a Madrid.

No van marxar de Madrid, ja de retorn a Catalunya, fins el dia 14 de juny. Ara bé, durant les cinc setmanes que separen l'arribada i la partença no van visitar només Madrid sinó que van fer visites a Aranjuez, Toledo, El Escorial, La Granja, Segòvia, Galapagar i El Pardo, tot fent nit en alguns d'aquests llocs. Havent arribat a Madrid, s'afegiren al viatge l'ardiaca Generès i don Vicente Vizcaíno.

El trajecte del retorn a Catalunya fou diferent del de l'anada. De Madrid van anar a Ocaña, passant per Valdemoro, d'Ocaña a Quintanar de la Orden, passant per Villatoba i Los Corrales, de Quintanar de la Orden a El Provençio, passant per La Mata de la Cuerva, Santa María i Pedernoso, d'El Provençio a Roda, passant per Minaya, de Roda a la Venta del Rincón, passant per Albacete, de la Venta del Rincón a Almansa, passant per Bonete, d'Almansa a Xàtiva, passant per Vallada, i, de Xàtiva a València, passant per Ginete. Van arribar a València el dia 21 de juny. La descripció del viatge s'acaba a València. Malauradament, Anton de Duran no va escriure res del trajecte de València a Barcelona.

Van viatjar amb un cotxe aragonès de set mules, 'gran y bo', que contribuí, sens dubte, a fer més suportables els camins dolents i el fang, que retreu especialment en diversos moments del viatge. Mereixen, també, l'atenció d'Anton de Duran el menjar dels hostals o bé d'alguns amfitrions, i la indumentària diversa de la gent que anava veient ací i allà. Una part dels homes de Segòvia, per exemple, els descriu «vestits de mitg cos de cuyro fort, com uns armats», i fa notar que els llauradors valencians vestien molt indecentment.

Es fixà força en el paisatge agrari, els conreus, la presència o absència de boscos o l'aprofitament de l'aigua. En arribar a Castella, per exemple, manifesta haver vist novament algun bosc, «no havent-ne trobat altres des de Catalunya». A Quintanar de la Orden, anotà que «se comènsan a veure molins de vent» i, marxant-ne, que «se veu ben cultivat». Però fou en entrar a terres valencianes on sembla haver trobat més ben treballada la terra, tot «descubrint ja moltíssimas oliveras y garrofers, figueras, viñas, etc., y tot molt ben cultivat». A l'Aragó, es fixà en el Canal Imperial i, a mitja hora d'Almansa, va veure una obra destinada al proveïment urbà d'aigua «que té similitut ab la pexera de Ribellas». Totes són observacions ben associades a la seva condició d'hisendat rural.

Si hem de fer cas de la descripció que podem llegir, es tractà d'un viatge d'esbarjo, sobretot, no pas de negocis o bé de gestions a la Cort, aspectes que, si existiren, no comenta gens ni mica. Van visitar, emperò, alguns coneguts,

com és ara un Vallgornera que sembla entendre's que estudiava al Colegio de Caballeros Cadetes que hi havia a Ocaña.

La part més extensa del document correspon a la descripció dels edificis més singulars dels llocs que visitaren, gairebé sempre de caràcter religiós, a part dels diversos palaus i edificis reials de Madrid i els seus voltants. Dóna una descripció de la seva arquitectura i, també, del seu interior, especialment dels altars. Costa de no veure-hi l'influx que hi hauria tingut el seu germà Lluís, el traductor, com ha estat dit, del llibre de Juan Interián de Ayala, publicat tot just dos anys enrere. Hi són descrits monogràficament, poc o molt, els edificis visitats, però no hi manquen, tampoc, observacions més genèriques sobre les característiques de l'urbanisme o la construcció que trobem al llarg del viatge. Així, a l'Aragó, li cridà l'atenció l'abundant ús de l'obra cuita, tant a les cases com a les esglésies i campanars. A Segòvia, anotà que «las casas, per lo general, són fumadas, baixas y vellas». A València trobà que els carrers eren «estrets y no n'y ha cap de memorable».

La descripció del viatge és closa amb tres grups de notes força lacòniques. Els dos primers contenen notícies esparses diverses que no havia recollit prèviament, les del segon totes referents a Madrid. El tercer grup de notes és dedicat a les despeses del viatge.

El manuscrit i l'edició

El viatge és escrit en català, ara bé, entremig hi ha alguns fragments que són en castellà. Aquest canvi de llengua es dóna en una part de la descripció de Madrid, feta de manera impersonal, i torna a succeir, parcialment, en la descripció de València. A banda d'això, la consciència lingüística de l'autor es posa de manifest en dos moments significatius del viatge. Hi podem trobar, d'una banda, la seva sorpresa o admiració que, a Fraga, «parlassen català y castellà», i, de l'altra, la naturalitat amb què constata que, just entrant al País Valencià, a Vallada (la Costera), «ja parlan català».

El manuscrit d'aquest viatge és contingut en un volumet en quart, format per quatre plec de quatre fulls cadascun, amb un total de 32 folis sense numerar. És complet i no té cobertes. Tot el seu text és d'una sola mà, la d'Anton de Duran. Ho confirma un contrast amb el seu esmentat testament del 29 de juliol del 1805, que va escriure ell mateix i que fou protocol·litzat pel notari.

El manuscrit del viatge és a l'Arxiu Nacional de Catalunya i fou comprat, l'any 2002, pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La transcripció del text ha respectat, ultra els costums d'aquest anuari, les grafies de l'original, que, en casos de topònims, hem completat immediatament després amb el corresponent mot correcte escrit entre parèntesis quadrats i en l'altre text, només en casos ben excepcionals, hem assenyalat amb signe d'admiració dins parèntesis (!). Hem afegit els corresponents sotstítols

en començar cada apartat de la narració. Els casos en què l'original és incomplet han estat assenyalats amb punts suspensius també dins parèntesis quadrats [...]. No hem fet diferència entre el text català bàsic i els paràgrafs escrits en castellà, que de vegades semblen trets o almenys inspirats en algun manual de viatge. La pàgina final amb els comptes assenjala les quantitats en moneda nova, a la qual afegeix la quantitat equivalent en moneda tradicional de lliures, sous i diners; a fi d'evitar confusions (com la de sumar unes monedes amb les altres), hem col·locat l'equivalent en moneda tradicional dins parèntesis normals.

VIATGE A MADRID DE 1784 FET PER DON ANTON DURAN
(Sant Cugat del Vallès, Arxiu Nacional de Catalunya,
Col·lecció de Manuscrits, Ms. 42, ff. 1r-31v)

[F. 2r] 1784. Viatge fiu a Madrid en dit any, exint de Barcelona a 20²⁰ abril 1784, ab Dn. Lluís Duran, mon germà, y Dn. Jaume Bassols.

Anàrem ab un cotxe aragonès gran y bo, ab 7 mulas bonas, y fou com segueix²¹.

[20 abril, de Barcelona a Martorell]

Abril. 20. Hisquérem de Barcelona a las 3 y arribàrem a Martorell a las 7, anant a sopar y dormir a casa lo Sr. Joseph Martí, apotecari, los qual nos tractà molt bé de sopar y llits, pues nos ne donà un a cadahú, molt bo. Sopàrem.

[21 d'abril, Martorell, Can Massana, Abrera i Igualada]

21. Per causa del mal camí anàrem per Casa Massana a dinar, havent-i arribat a las 11 ½, exint de Martorell a las 6. En esta casa los RR. PP. augustinos, P. Vicari Provincial, ab sos tres definidós, ab los quals hisquérem al matex tems de Martorell, nos regalaren un capó y un colomí, tot ja cuit, lo que vingué molt bé.

En esta mitja jornada, a l'exir de Martorell, se bolcà lo cotxe dels religiosos y lo nostre se encallà a la baxada d'Ebrera [Abrera], lo que nos detingué cosa de 1 hora.

Nota: que, a més del capó y colomí, dit Rt. P. Provincial y sos tres definidors nos convidaren a dinar y tinguérem dinar espléndido de colomins, capons, gallinas y perdius.

[F. 2v] Hisquérem de Casa Massana a la 1 ½ y, a cosa de mitja hora, bolcà lo nostre cotxe, anant ja nosaltres, molt antes, a peu. Y fou en un paratge bastant perillós, pues fou a la part del barranch. Y fou menester descarregar part del fato per tornar lo cotxe a son centro, a qual maniobra ajudaren los arrieros del cotxe dels religiosos. Y, respecte dels mals camins, pujàrem y baxàrem moltes vegadas. Y, trobant-nos una hora antes de Igualada, perdérem lo camí y arrivàrem per una dresera a dita vila, ahont savé-

20. Ms seq maig, *canc.*

21. Nota: la D. vol dir "dinàrem" y, la S., "sopàrem". [Ho transcriu sense abreujar-bo].

rem, anant a peu per una dressera fins a dita vila [*sic*]. Lo cotxe continuà son camí y, causant-nos una gran admiració son retardo, sabérem que estava encallat, a uns [...], en las fangueras ditas las Gavarreras. No havent encara comparegut a las 10, resolguérem anar-nos-ne al llit, havent sabut que tindrían treballs de exir de ditas fangueras.

[22 d'abril, visita a Igualada i viatge fins a l'hostal del Violí]

22. Havent ben sopat y dormit 7 o 8 horas, sabérem que lo cotxe nostre estava encara en las fangueras y que lo dels RR. PP., que havia passat endavant, havia bolcat en la 2ª fanguera. Y, no tenint xocolate y havent anat a visitar als RR. PP., nos instarem molt de pèndrer-[F. 3r]-ne, com ho executàrem.

Seguírem tota la vila. Vérem la iglésia major, que és digne de vèurer-se, y exírem de Igualada a l'haver dinat, a las 2. Y no ocorregué cosa particular en lo camí, que estava malíssim per causa de las grans roderas. Y a las 6 $\frac{1}{2}$ arribàrem al Violí, ahont sopàrem.

[23 d'abril, Cervera, Tàrrega i Mollerussa]

23. Hisquérem de dit Violí a las 5. A las 8 $\frac{1}{2}$ arribàrem a Cervera, ahont prenguérem xocolate ab bons cocs y melindros, detenint-nos-i fins a las 10 $\frac{1}{2}$. Y a las 12 $\frac{1}{2}$ arribàrem a Tàrrega, ahont dinàrem bé en casa Sanou, de ahont partírem a las 3. Y, per haver perdut lo camí los cotxeros, arribàrem a las 8 a Mollirussa [Mollerussa], ahont prenguérem xocolate y dormírem.

[24 i 25 d'abril, de Mollerussa a Fraga, passant pels afores de Lleida i per Alcarràs, i de Fraga a Bujaraloz, passant per Candarnos i Peñalba]

24. Hisquérem de Mollerussa a las 5 $\frac{1}{2}$ y, a las 10 $\frac{1}{2}$, arribàrem a l'hostal dit del Batlle, mitja hora més enllà de Lleyda, ahont dinàrem. Y nos causà gran admiració no quedar-nos a dinar a esta ciutat, en la qual ni menos baxàrem, pensant-nos nos y quedàvem. Hisquérem de dit hostal a las 2 y arribàrem a Fraga a las 7. Y des de Alcarraz [Alcarràs], que dista unas 2 horas de Fraga y és lo últim lloch de Catalunya, no trobàrem ninguna [F. 3v] casa. Y antes de arribar-i se troba una gran baixada que durarà $\frac{3}{4}$.

A Fraga admiràrem que parlassen català y castellà. Vérem la iglésia y, lo dia 25, diumenge, hisquérem de dit Fraga a las [...], havent-i oït missa y pres xocolate. A l'exir se troba una horta bonica, que durarà un quart y, després, comensa terreno de montañas y pujada, que durarà dos horas, después de la qual se troba lo hostal dit de Fraga y se continuan uns grans plans, part cultivat y part herm. A las 12 $\frac{1}{2}$ arribàrem a Candarnos [Candarnos] (lloch bastant ben cituat en una vasta planura), ahont dinàrem, menjant una bona sopa ab llet que allí trobàrem y lo demés que portàvem, que foren pans de Fraga que éran molt bons, etc.

Nota. Que, passat lo hostal de Fraga, trobàrem lo II-Im de Lleyda que se n'anaba a son distino ab uns 8 o 10 soldats que lo escoltàban, diferents altres a caball y, tras del seu cotxe, ne venia altre.

Hisquérem de Candarnos a las 3 y continuàrem per uns grans plans y part de herm, trobant, a 2 horas, Peñalba [Peñalba]. Y arribàrem, a las 7, a Buxaralós, ahont sopàrem. Y comparaguéran una multitud de donas a vèndrer mitjas de estam y de fil.

Nota. Que la aygua de est poble (com la dels llochs antecedents de Aragó) és de bassa y de gust, a mon parèixer, com las ayguas de Tortosa. Aquí y ja a l'en-[F. 4r]-trar a l'Aragó, en lloch de las posts del llit, pòsan uns canissos com los de estènder pansas, en poca diferència. Antes de arribar a Buxaralós se troba una gran bassa y, a l'altra part, una altra encara més gran, que apareixen uns estan[y]s.

[26 d'abril, de Bujaraloz a Villafranca, passant per Osera]

26. Hisquérem de Buxaralós a las 6 y $\frac{1}{2}$ y arribàrem a la Venta de Santa Lucía (ahont dinàrem) a las 10. Està cituada dita Venta en un paratge molt eminent y és la casa molt gran, ab vârios corralos també molt grans. Reparí que tenían las teuladas cubertas ab uns encanissats sobre los quals pòsan terra y teulas. També tenían molts coloms. En est hostel trobàrem pa y vi y vârias altras cosas. Hisquérem de dita Venta a la 1 y, a cosa de las 4, trobàrem un lloch dit Oslera (antes del qual se veuen 2 o 3 llochs) y, a las 6, arribàrem a Villafranca, ahont sopàrem, deixant antes a la esquerra un estany molt gran. Vérem la iglésia, sobre la qual se veuen unas torres molt bonicas y totas de mahons. Aquí nos vingueren si volíam comprar espàrrechs y ne compràrem y menjàrem, bons y barato. Lo hostel és bonich y quartos blanchs y tenen bonas necessàrias.

[27 d'abril, de Villafranca a Saragossa]

Dia 27. Partírem de Vilafranca a las 5 $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Zaragoza a las 9 $\frac{1}{2}$, y deixant antes los llochs de [...] y [...], per ahont passàrem. [F. 4v] Una mitja hora bona antes de arribar a Zaragoza se troba un camí molt ample ab abres grandíssims als costats, y, de tant en tant, és més ample, ab unas mitjas llunas en las quals estan posats uns padrissos molt còmodos. Se veu la Plaza del Mercado, que està a 4 rengleras de balcons. La iglésia de Ntra. Sra. del Pilar està magnífica y en ella se tròban 2 cors a las dos extremitats. Lo altar de la Mare de Déu està de un grandíssim gust, ab columnas de màrmol y, al detràs de dit altar, se adora lo Pilar. Més amunt se tròban dos altars, també de màrmol y grans, la obertura o boca de ells, que és molt gran, estant molt carregada de escultura.

La iglésia de Sant Domingo és també magnífica, a tres naus y columnas al mitg, que, com las del Pilar y de altres iglésias, són quadradas, de guix, a de sobre lo qual, a cada cara, són fetas moltes columnas. La de Sant Caetano també està molt bonica, encara que més petita. La de Santa Engràcia, ahont és lo porxo de los Màrtires, està de grandíssim gust, de una nau ab altars grans en una y altra part. Hy ha en Zaragoza moltes casas molt grans, però [F. 5r] fetas totas de mahons, y sols en algunas de ellas se veuen las portas de pedra. Y, lo que és més de admirar, que totas las grans torres y campanars, que n'i ha molts y de molt alts y moltíssim ben treballats, són de mahons, com també totas las parets de las casas, frontispissis de iglésias, etc.

Nota. La iglésia del Pilar, encara que tant magnífica, és empedrada ab cayrons regulars com moltes altres iglésias, però no la Seo, que està empedrada de màrmol.

[28 i 29 d'abril, Saragossa i d'aquí a la Venta del Rey, passant per Alagón]

28. Estiguérem tot lo dia a Zaragoza y, a 29, hisquérem de dit Zaragoza a las 6 $\frac{1}{2}$ y anàrem a dinar a Alagón, ahont arribàrem a las 11. Passàrem sempre per terras cul-

tivadas y se veren tres o 4 llochs. En esta vil·la vérem la iglésia que fou dels jesuïtas, que és magnífica y en son altar major (en lloch de sant Ignasi, que és retirat a la sagristia) està col·lo-[F.5v]-cat sant Antoni. Y los demás altars estan magnífichs y ben proporcionats. Vérem, també, la iglésia dels monichs, que està també bé, y lo camaril de la Virgen del Niño Perdido, que és molt bonica. També hy ha en dita vil·la 12 o 13 beneficiats y religiosos de Santa Clara, qual iglésia no vérem. Y a tot lo que vérem nos acompanyà, oferint-se a esto, lo Sr. Dn. Carlos Dassi, oficial del Regimiento del Infante, qui se trobava aleshoras ajudant.

En lo hostel de esta vil·la no trobàrem escassament res. Se compraren ous, pa y, ab lo que portàbam, dinàrem bé, però no beguérem vi, pues nos digueren que no valia res.

Nos ne anàrem de Alagón a las 3 y arribàrem a la Venta del Rey o Venta Nueva a las 6, admirant los vastos plans, los olivars, lo cultiu de la terra y lo canal Real, que bordejàrem passant per vârios ponts. Est canal diu té principi a Tudela, en Navarra, té ja 16 lleguas y s'i va treballant. Esta Venta del Rey és infelís y justament en est dia no y trobàrem los amos. Justament luego se ser-i arribats, començà a tronar, llampegar [F. 6r] y plòurer ab gran fúria y repeticions. Y durà la tempestat fins a cosa de las 8. Aquí tenían la gerra de l'aygua, de la qual totom prenía. Lo canal passa detràs de dita Venta, ahont hy ha un pont.

[30 d'abril i 1 de maig, de la Venta del Rey a Hinojosa del Campo, ja a Castilla, passant per Mallén, Tarazona i Àgreda]

30. Hisquérem de la Venta del Rey a las 6 y arribàrem, a las 10, a Mallén, ahont dinàrem. És un lloch bastant gran y a la eminència de ell se alça un gran castell ab 4 torres quadradas que no tenen cosa particular.

Nota. En estos paratges y ja antes se veuen donas vestidas totas de vert y de vermell, etc.

Està ben situat est lloch y sobre unas grans planuras ben cultivadas. És veritat que se veuen poch abras. La iglésia de dit lloch és prou gran y proporcionada. Y fora de dit lloch y ha religiosos franciscanos.

Hisquérem de dit Mallén a las 12 y $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Tarazona a las 6 $\frac{1}{2}$, passant casi sempre per camins deserts y montañosos, menos ana(!) hora antes de arribar-i. Lo hostel és infelís y car. A l'exir de Mallén se veu, a cosa de dos tirs de fusill, un lloch dit Corti o Cortes, que ja és de la Navarra. En dit Tarazona hy ha mercenaris, caputxins y carmelitas descalsos, convents de religiosas, Sr. Bisbe, etc. [F. 6v], y la cathedral no és mala. Y en ella vérem un gran surtidor ab tres grans raigs de aygua. Hisquérem de dit Tarazona a 1 maig.

A las 7 hisquérem de Tarrazona y lo camí fins a Àgreda, ahont dinàrem a la una, és malíssim, sempre pujada y sempre montañas, sens vèurer-se poblats ni casas. Sols, a una hora de haver exit, deixàrem un lloch a mà esquerra. Tinguérem moltíssim fret, anant rodejant sempre la montaña de Moncayo (en la qual se veyà bastanta neu) fins a Àgreda, que és al peu de ella, en un gran fondo rodejat de montañas. Tinguérem la sort que, $\frac{1}{2}$ hora antes de arribar-i, bolcà lo cotxe, lo que nos féu arribar mitja hora més tart. Y, gràcies al Señor que éram dins ningú, prengué lo menor mal, essent de advertir que dels tres vidres sols se'n trencà lo un, que fou lo de la portalera, que tocà la terra, no obstant de anar tots tirats.

Nota. Est poble de Àgreda és lo primer de Castilla la Nueva. Ne hisquérem a las 3 y arribàrem a Hinojosa del Campo, ahont sopàrem, a las 7 $\frac{1}{2}$. Lo camí fou bas-

tant desert y mal dels fanchs. Y, a [F. 7r] unas 2 horas de dit poble, se troba un bosch (no havent-ne trobat altres des de Catalunya) que durarà una hora y que sempre va pujant sobre las rocas. Aquí fou la funció dels gats, que no-ns deixàben dormir.

[2 de maig, d'Hinojosa del Campo a Almazán, passant per Armenada, Zamajón i Alín]

2. Hisquérem de Hinojosa del Campo, ahont ohírem missa, a las 6 $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Zamajón, ahont dinàrem, a las 12, essent tot lo camí ayguamolls y uns fanchs horrorosos. A unas 2 horas de Hinojosa se troba lo lloch de Armenada, en lo qual, tras de ell, se veu un castell ab 8 torres, 2 en cada àngul en distint orde. A una hora de est poble trobàrem lo de Alín. En estos païssos véyam donas que també van ab montera.

A la 1 $\frac{1}{2}$ hisquérem de Zamajón y arribàrem a Almazán a las 6 $\frac{1}{2}$, trobant continuadament fanchs y ayguas molt forts. Est lloch de Almazán és prou grandet. Hy ha convent de mercenaris, de Sant Francesch y de religiosas de Santa Clara. Hy ha també, en la plaza, que és molt gran, un Palàcio, que se coneix ser antich, del Sr. Conde²² de Altamira, [F. 7v] en lo qual se admira unas relíquias ab molts diamants y pedrerias, una de las quals diu ser lo cap de san Estevan Protomàrtir, quals relíquias o adornos de ellas, digué un cert subjecte que allí trobàrem, ésser las millors o dels millors de España, per aver vist los de Toledo, València, etc.

[3 de maig, d'Almazan a Paredes, passant per Baraona]

3. Lo Duero passa sota dit Almazán. A las 6 hisquérem de dit Almazán y arribàrem a Baraona a las 12, essent de considerar que sempre anàrem ab un excessiu fanch y que en est tros de camí se tròben dos o tres pujadas que ja-s pot considerar com estarían, ni podíam nosaltres caminar molt a peu, respecte de dits fanchs. Antes de arribar-i vérem en unas bassas moltes sigoñas, y, des de l'hostal, vérem en un arbre un niu de sigoñas y la una com cobaba.

Hisquérem de dit Baraona a las 2 $\frac{1}{2}$ y lo camí estava tant mal com intractable de fanch, de manera que se anaba sempre ab un continuat perill, ab què nos quedàrem, a las 5, a Paredes, ahont sopàrem. Y a un quart de arribar-i trobàrem comitiva del Sr. Conde de Aranda, lo qual venia després ab la señora ab un cotxe gran [F. 8r] de 6 mulas, lo qual tirà lo vidre y nos féu una gran expressió. Seguían després dos altres cotxes, també molt grans, ab 10 mulas cada hun.

[4 de maig, de Paredes a Girueque, passant per Rebollosa]

4. Hisquérem de Peredes a las 6 y arribàrem, a las 11 $\frac{1}{2}$, a Rebollosa, essent los camins intractables per causa dels fanchs. Aquí dinàrem y, a las 3 $\frac{1}{2}$, nos ne anàrem. Y a las 7 arribàrem a Girueque, ahont sopàrem. Lo camí, encara que mal, no u fou tant com lo de air.

Nota. A l'arribar a Paredes se'ns desclabà la vara del cotxe, lo dia 3, y a l'exir de Rebollosa se'ns desclabà altra vegada, lo que nos detingué tres quarts.

22. Ms Duque, *canc.*

[5 de maig, de Girueque a Heras, passant per Jadraque, Miralcio, las Casas i Padilla]

5. Hisquérem de Girueque (ahont havíam trobat una senyora y un capellà) a las 6 $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Padilla a las 10, ahont dinàrem. A una hora de Girueque se troba, en un fondo, Jadraque, que és bastant grandet, después del qual lloch ve una pujada de uns $\frac{3}{4}$ que no pot ser més mala y la pitjor que hem trobat en tot lo camí.²³ A l'altra part de est lloch, a cosa de 1 quart, se veu un castell bastant alt. Després, a cosa de 1 hora, se troba Miralcio, poblacioneta situada ab una eminència. Y, a distància de una $\frac{1}{2}$ hora, se troba las Casas.

A la 1 $\frac{1}{2}$ hisquérem de Padilla y, a las [F. 8v] 5 $\frac{1}{2}$, arribàrem a Heras, lloch infelís ahont sopàrem. A cosa de 2 horas de Padilla se troba Hita, lloch bastant gran, de 3 parròquias y un convent de dominicos. Y, cosa de hora y $\frac{1}{2}$ después, se troba Zope-trán, lloch infelís, antes de arribar al qual se troba un gran convent de benedictinos que és molt gran y té un grandíssim clos ab abres, etc. Y, passant-i per lo costat, vérem una sigoña que tenia son niu en un de ells y ni menos se mogué.

Nota. Vérem, també esta tarde, viñas encara sens podar, lo que nos causà no poca admiració.

[6 de maig, d'Heras a Alcalà d'Henares, passant per Alobera i travessant el riu Henares]

6. A las 6 hisquérem de Heras y arribàrem a Alobera, ahont dinàrem, a las 12. Y en lo discurs de est camí trobàrem vàrios llochs y una barca per la qual se passa el Rio Henares, en lo q(!). Y tot est camí, com lo de la jornada antecedent, se veu ja cultivat y lo camí de esta $\frac{1}{2}$ jornada és casi sempre pla, sembrat, etc. A las 3 partírem y arribàrem a Alcalà de Enares a las 6.

[7 de maig, d'Alcalà d'Henares a Madrid]

7. Partírem de Alcalà a las 7 y arribàrem a la una, havent plogut ja aquella nit y tot lo camí, y trobat intractables los camins. Passàrem un pont de pedra en lo qual nos feren pagar 2 quartos per cadahú, com també en la barca del dia antecedent.

[Madrid]

[F. 9r] La Puerta de Alcalá está magnífica. Divídise en cinco puertas, de las quales las dos no se perciben por parte de dentro por causa de las filas de árboles que allí están. Síguense inmediatamente, a la hisquierda, los jardines del Retiro, con sus verjas de hyerro y puertas de hyerro, que impiden su entrada. Sigue la calle de Alcalá, en la qual se ve un edificio sólido y grande en el qual, dividido por salas, se mira un gabinete de cosas naturales: peces, aves, brutos, piedras, minerales y otras distintas producciones, las más exquisitas y raras de la naturaleza. Admiran la atención de quantos las ven. Siguen inmediato la Aduana, edificio de cillería muy grande y sólido.

23. Ms después, a cosa de una hora sobre, *canc.*

Del Retiro

Este es un palacio situado a la hisquierda, al entrar por la Puerta de Alcalá. Allí se ven, con abundancia y gusto, caminos tirados a cordel que forman los árboles, habiendo muchos de ellos que, cubiertos por la parte superior con sus ramas, se ve a las espaldas del palacio un grande parterre [F. 9v] con varias estátuas de mármol que le hermocean. Se ve, igualmente, el Juego del Mall, con sus maderas y números que lo caracterizan, muy cerca del qual está un canal que da gusto a la vista. Asimismo, se ve dentro el Retiro un grande estanque dentro del qual nadan los patos. Un grande safareche con barandilla de hyerro en medio del qual se ve una torre, en la qual vimos palomas. Y los peces que había en dicho safareche eran muy grandes.

[17 i 18 de maig, visita a Aranjuez]

[F. 10r]1784. Mayo. 17. A las 6 del matí nos ne anàrem, ab lo Sr. Ardiaca Gene-rés y Dn. Vicente Vizcaíno, Lluís y jo, ab un cotxe, a Aranjuez. Lo camí és molt bo y, la major part de ell, ab arbres a la una part y a altre. Se troba una baixada molt bona a una hora de Aranjuez, después de la qual ja-s tròban uns grans camins ab uns arbres molt frondosos y unas grans hortas. Y, poch antes de arribar-i, passa un per una plassa redona en la qual se fórman 12 camins grans,²⁴ ab grans renglas de arbres molt alts en cada costat. Hy arribàrem a la una.

Los carrers de dit Aranjuez són com los de la Barceloneta, però més amples. La plassa és gran y espayosa, y en ella se veu un gran safreig, espècie de safreig ab una estàtua alta al mitg adornada de vàrios altres adornos. A la frente oposada a dita estàtua (pues allà ahont ésta és no hy ha altra frente) se veu, a modo de glorietta, una capella [F. 10v] dita de Sant Antoni, ahont (com també en la Capilla Real) se diuen continuadament missas. També en la part superior de dit Aranjuez, se veu una iglésia de San Pasqual, prou bonica, dels gilitos, que hy tenen també son convent. En dit Aranjuez se veuen treballar los búfalos com los bous y est país és molt fètil y abundant molt de llet.

Lo embarcadero és bo y allí se veuen sinch o sis embarcacions de las personas reals. Los jardins són magnífichs, però en especial los de la Isla (dits aixís perquè se fa dar la volta a ells un bras del cap fins a tornar a unir-se ab lo riu), en los quals se veu la Puerta del Sol, que és un recinto ab canapés u una font de ahont proceeixen molts camins. Segueixen, després, otras fonts de vàrios modos y algunas estàtuas, una de las quals representa un que-s trau una espina del peu. En estos jardins (que tenen los camins bastant estrets), com també en altres caminals dels [F.11r] caminals vehíns de est siti, se veuen uns arbres (oms) de una grandària y alsada excessiva. Y són una infinitat los arbres que adórnan est siti.

Antes de arribar a Aranjuez se passa un pont de 28 arcadas en lo qual paga, cada cotxe, 2 pecetas y, a proporció, lo demés. En Aranjuez las ayguas són malíssimas. A la tarde vérem al príncep y a la princesa passejar-se a peu en los jardins dits del Príncipe y en lo embarcadero, y, després, ab cotxe, en los mateixos jardins y en la ,calle' dita de la Reyna, que és un llarguíssim caminal ab uns grandíssims arbres [F. 11v].

24. Ms y, *canc.*

18 mayo 84. Estiguérem en dit Aranjuez anant veyent las cosas y fórem convidats a dinar ab lo Exm. Sr. Patriarca, lo qual nos donà molt [*sic*] un dinà molt delicat ab bons vins y, després, cofè excelent. Y, a l'últim del dinar, portaren a cadahú una espècie de vas de cristal ab son plat y aygua calenta dins. A la tarde anàrem a passejar y lo Sr. Exm. Patriarca nos hy vingué a trobar a las Huertas de la Isla, admirant los grans arbres y caminals que allí se tròban.

[19 i 20 de maig, d'Aranjuez a Toledo]

19. A las 12 partírem de dit Aranjuez y arribàrem a Toledo a las 6. Esta és una ciutat situada en una gran altura. S'i veu lo Alcàzar, qual edifici gran y quadrat, essent sols treballat de escultura sols un dels costats. Se veuen uns grans claustros y, al capdemunt de ells, una grandíssima escala ab 3 rams, essent de admirar que las pedras de cada escaló són de una pesa.

La cathedral està bona. És a 5 naus, de las quals las dos immediatas a las parets són més baixas. Lo cor és gran y, a l'entrar-i, per la part de baix, [F. 12r] sobre los costats y ab una altura competent, se veuen dos orgas dorats, havent-n'i altre de més gran enfrente de la porta del costat. Lo cor de part de fora, com també tot lo detràs de l'altar major, és cuberta de sants petits de màrmol y de altrás figuras, començant per las de la Bíblia. Y ditas figuras són també doradas. Detràs de dit altar major hy ha una claraboya que dóna en un altre altar que és al detràs de dit altar major, de màrmols y bronses, ab una marededéu vinguda de Gènova (de màrmol). Y en dit altar hy ha unas oberturas per donar llum a una pesa que hy ha entre un y altre altar. Y esto és lo que se diu El Transparente de Toledo. Dita cathedral està enllosada ab cayrons grans de màrmol blanchs y negras, tot interpolat. Lo altar de Ntra. Señora del Sagrario és de màrmols y molt bo, y tras de ell hy ha un octògono, també de màrmols, ahont estan col·locadas vàrias relíquias. La sagristia és gran y [F. 12v] espayosa. En ella vérem 4 globos grans de plata representant las 4 parts del món, ab los animals corresponents per sostenir-las. Vérem també la custòdia, que és molt alta, rica y ben treballada. Y lo vestit de la Mare de Déu és gran y tot cubert de perlas y pedras preciosas, cosa riquíssima y riquíssimament treballada. També se veu lo altar de San Ildefonso, circuit de vàrios mausoleos que cosisteixen en un gran quadro de San Ildefonso, de màrmol blanch ricament treballat, ab dos columnas al costat de màrmol o altre pedra de color casi obscur, las quals estan totas ralladas²⁵ ab rallas doradas, lo que està magnífich, corresponent a est aparato lo demés de l'altar. A l'altre part del cor, en la paret de la iglésia de part de dins, se veu un sant Christòfol de una grandària exorbitant, que diuen ser de gran primor. Al peu de dita iglésia és una capella dita Musàrabe, en la qual se celebra missa tots los dias ab estos [F. 13r] ritus, y són 28 o 29 capellans. A l'altre part de dita capella, ab un rextat de ferro y ab vàrios altres adornos, està col·locada la pedra sobre la qual baixà Nostre Señora per donar la casulla a san Ildefonso.

En esta iglésia hy ha unas capas magníficas en las quals apar hy ha galons com en las altres, essent de admirar que són solament teixits ab varietat de flors.

Los claustros, als quals se entra per la mateixa iglésia pujant 5 o 6 escalons, són molt espayosos, y un costat y part de altre de ells són pintats al fresco en forma de quadros la història de santa Leocàdia y de santa [...], essent de admirar lo primor de

25. Ms y dins la, *canc.*

estas pinturas, que són fetas per los pintors Mayelle y Bayeu, de manera que diu dónan, per cada un de estos quadros, que fins ara són 7, 40.000 rals.

20. Nos quedàrem a Toledo.

[21 *de maig, de Toledo a Aranjuez*]

21. Partírem de Toledo y arribàrem, a las 11, a Aranjuez, ahont nos detinguérem a la tarde per certa contingència del voler.

[22 *de maig, d'Aranjuez a Madrid*]

[F. 13v] 1784. 22 maig. Partírem de Aranjuez y arribàrem a Madrid a las 10 ½, entrant per la Puente (que és magnífich, de pedra picada, molt gran y al mitg del qual està, en una part, san Isidro y, en altre, santa Maria la Cabeza, tot de pedra) y Puerta de Toledo, que no té res de particular.

[*Madrid*]

El Palacio Nuevo de Madrid es magnífico. En medio de él se ve un gran patio que circuyen unos claustros con sus colunas y cubiertos con vidrios por la parte superior, iguales al piso de dicho palacio. Los cantos o extremidades de las paredes que forman las puertas son de mármol de colores exquisitos. Un salón hay adornado su techo con figuras y otros primores de China, trabaxados en la Casa de la Xina del Retiro. Hay una inmensidad de quadros en todo el palacio, quales primores indican sus autores (Mens, Rafael, etc.). En los techos se ven unas pinturas excelentes (ahunque algunas pinturas están indecentes). Se ven, entre otros quadros, un San Pedro y un Sumo Pontífice Clemente XVI, cuyo trabaxo es de solos texidos. En el Quarto del Rey se ve un Ecce-Homo de trabaxo mosaico, regalos, estos tres, de los sumos pontífices. En el Salón de [F. 14r] Embaxajores se ven 10 espejos de magnitud exorbitante trabaxados en La Granja, y, sobre las cornisas, se van viendo las figuras de todas las naciones. Las cortinas de dicho palacio, a más de ser muy buenas por lo rico y sólido de su trabajo, son trabaxadas en Talavera de la Reyna. La escalera de dicho palacio es magnífica y no he visto de igual. Dicho palacio, por uno de sus lados, se va engrandeciendo y se ha de engrandecer, dísese, por el otro.

La Armería del Rey, que está junto al palacio nuevo, és una sala molt llarga en la qual se veuen moltes armas dels reys y altres personatges il·lustres de España, y los reys mateixos se veuen a caball, ab las pròpias armas que portàban, allí las espasas de vèrios reys, del Gran Capitán, de Bernardo del Carpio, del Cid Campeador, vestits de Índias, de Motezuma, etc., sabres, alfanges de moros, turchs, &c., varietat de escopetas, una de las quals de 18 tirs, &c., de pistolas xicas y de raras invencions, dardos, archs, javelotes y una infinitat de cosas ra-[F. 14v]ras, ricas y curiosas, lo cotxe y lli-tera de Carlos V.

[27 *de maig, de Madrid a l'Escorial*]

Maig 27. Partírem de Madrid a las 6 y, a las 12 (és veritat que anàbam a un pas molt regular), arribàrem a Galapagar, ahont dinàrem. Hisquérem de Galapagar a las 3 y arribàrem a l'Escorial, ahon sopàrem, a las 5.

És de notar que lo camí de Madrid a l'Escorial és magnífich, no obstant de ser entre montañas, però és molt desert pues sols se troba, a unas 2 horas de Madrid, un lloch infeliz dit las Rosas, y, fins a l'Escorial, fora las casas de las postas, no-s veuen casas y molt poch arbrés, menos cosa de una hora antes de arribar a l'Escorial, que-s passa entremitg de uns boscos de alsinas molt bonichs.

La casa y jardins del Príncipe, en lo Escorial, és cosa digna de veurer-se. Se divideix la casa en vârios quartets y una sala bastant gran, cada un dels quals quartets y sala està tan ben adornat ab tanta varietat y hermosura de satins y altres robes [F. 15r] de seda que cobren las parets, cadiras y taulas (que són de màrmol y, las fustas, doradas ab exquisits primors) ab tals pinturas, dorats y perfils en los sostres, ab tanta varietat de quadros exquisits, que apar lo art no ha pogut arribar a més en lo curt recinto de esta casa, que per totas parts té las exidas y correspondèncias competents. Lo jardí, per la part del devant, està fet a modo de amfiteatro, ab un sortidor al mitg rodat de un parterre, y a ell se ix per una galeria de dita casa en la qual se veuen unas columnas enfrente de las quals, com també als costats, a l'entrar a est jardí, se veuen una reixas ricament treballadas. Y, des de dita reja oposada a las ditas columnas, se descobre un gran caminal ab arbres grans en un y altre de sos costats. Lo altre jardí de dita casa, que mira a la montaña, està adornat de un safareig al mitg, en lo qual se veuen peixos de vârios colors, y, més amunt, de una cascada molt natural ab vârios parterres de distints dibuxos y arbres fruyters, en quals jardins se està encara treballant.

Nota. Que las ayguas de l'Escorial són bellíssimas de gust y fortalesa.

Nota. Que lo gran edifici de l'Escorial està arri-[F.15v]mat a unas montañas y molt lluny de otras poblacions.

Lo edifici de l'Escorial és casi quadrat, tenint lo frontis a la part de la montaña. De las extremitats de est edifici se àlsan 4 torras que lo hermoséjan. Dit frontis concisteix, en la portalada del mitg, en lo primer estat de la qual se veuen 8 columnas grans de pedra y 4 més de petites, en lo 2n., sobre de las quals, en un ninxo, se veu un san Llorens. Entremitg de dita portalada y extremitats del frontis, en una part y altre, se veu com altre portalada ab sos capitells, ab que cada frontis té, esto és, lo de la portalada principal y son oposat, 5 rengleras de oberturas, una sobre altra, de 30 oberturas cada una, y los altres 2 costats costats(!), las mateixas 5 rengleras de 29 oberturas cada una, a més de que, en cada part de torre que dóna a cada frontis, se veuen 4 rengleras més de 3 oberturas cada una.

Nota. Que, a l'anar a l'Escorial, tinguérem un dia de un grandíssim fret y vent, com al mitg de l'hivern, però després se sossegà a mitja tarde, que la féu molt bona.

A l'entrar a la porta principal se descobra un gran pati y, enfrente, 6 estàtuas grans de pedra, y són de reys, de profetas de Israel y seran de la alsada de dos hòmens.

La iglésia és a 3 naus, però la del mitg pren tot lo altar major y cor. Sobre, en est, se veu la Glòria pintada y altres quadros de gran primor. També s'y veu [F. 16r] un faristol molt gran, la major part de bronse, posat de tal manera que una criatura lo pot fer girar. Las cadiras són de fustas exquisitas y estan molt sèrias.

Per pujar a l'altar major se pújan 12 graons de màrmol y després se'n pújan altres. Lo sacrari és de pedras exquisitas y de grandíssim valor. Dit altar major és de columnas de màrmol, unas sobre altres, enmitg de las quals hy ha quadros magnífichs, y, als costats, estàtuas de bronse doradas. Als costats de dit altar major són dos mausoleos, de Phelipe II y de Carlos II, ab estàtuas de bronse dorat.

Tots los techos(!) de dita iglésia són pintats per los més excelents pintors. Los 2 altars immediats a l'altar major són plens de relíquias admirables, axís per la varietat

y excelència de ellas com per la varietat de adornos de pedras preciosas, plata, or y treball exquisit que las contenen.

La escala per baixar al panteon és de màrmols de Tortosa etc., y dit panteon, en lo qual se veu al mitg un salomó magnífich de bronse dorat, és de un grandíssim primor, tot de màrmols y altres adornos.

La estructura de la iglésia és de un treball sòlido, tot pedra ab vârios arcs y columnas, y, las del mitg, són enclavadas en uns espais grans de mamposteria (són 4), als costats dels quals se fícan altars ahont se celebra.

Sota del cor hy ha un primorós rextat de [F. 16v] ferro, y se veu lo primor de l'art, pues se susté dit cor, no sobre algun arch, ni sobre pedras, que apar ser un enrejolat.

La sacristia és gran y espayosa y en ella són de admirar la varietat de quadros dels millors pintors (com, també, en tot lo restant de dit monastir). La custòdia, que es obra única de or, esmalt y pedrerias, ahont està guardada la sagrada forma, y lo quadro de quant se féu la professó per col·locar-la-y.

Los claustros són grans y s'y veuen las millors pinturas al trempe, com també a la bòveda y cornisa de la escala, que és magnífica y cada escaló de un sol tros.

La llibreria és molt gran, adornada de hermosas pinturas y retratos, y s'i veuen, també de màrmol, los caps de Ciceró y de Sèneca. Sobre una taula és Carlomagno y tota la sua descendència, que són unas figuras de plata de cosa de un palm sobre unas graderias de filigrana. Sobre altre taula se veu un rey de plata ab las insígnias y armas que portava. Sobre altra, la pedra iman. Se veu, també, un llibre de pergamí ahont són pintats ab los colors més vius vârios fruits y fullas de arbres, y altres ahont és pintat ab figuras de or y colors exquisits, a lo antich, lo Apocalipsi.

Las campanas del sim-[17r]-bòrio tòcan ab música y un sol las toca fent anar las mans y peus.

A més de las relíquias se han dit, se entra en altre quartet ahont se'n veuen de molt exquisitas, un llibre escrit per sant Agustí, 3 per santa Theresa y los tinters de esta santa, y tantas altres relíquias, quadros y imatges, que seria impossible explicarlas.

La llibreria dels llibres de cor és cosa del major primor y cost. Són 200 y tants llibres que estan cadahú en son ninxo, ab sos adornos de or y colors, en sos paratges. Y en cada hun de dits llibres entra una arroba de bronse y una unsa de or, y al peu de cada hu hy ha una rodeta perquè se puga tràurer ab més facilitat.

Lo sostre de la sagristia, y vârios altres sostres, és de pinturas, com si fossen cosa de miniatura, de vârios colors molt vius y de un treball exquisit.

Tot lo piso de la iglésia, cor, tribunas, claustros y de altres paratges és de quadrats de màrmol blancs y negras.

És de notar una ymatge de Christo Senyor Nostre clavat a la creu que és sobre la portada de la iglésia y se veu dels claustros enfora. Y, també, los 6 reis y profetas, que tindran 2 alsadas de un home regular, y lo setro sol, que és daurat, diu pesa 1@.

[28 de maig, de l'Escorial a la Venta de Santa Catalina]

[17v] 28. Hisquérem de l'Escorial, ahont dinàrem, a las 2 y arribàrem, a las 6 ½, a la Venta de Santa Cathalina, ahont sopàrem. Lo camí és entre boscos. A unas 2 horas se troba lo lloch de Guaderrama. Y vérem sovint tórtolas y altres ausells als quals se'ls hauria pogut tirar des del volant, y, també, ciervos(!), dainas. De est és situat a l'entrar en unas montañas bastant [F. 18r] àsperas, en las quals se veuen molts pins borts

y de totas parts se senten xorriar las ayguas, de manera que apar ser aquells paratges de Cathaluña serca la Cerdaña, com la font de Sant Tou. La molina de los ayres, per consegüent, y las ayguas són bellíssims.

A l'Escorial nos donaren arròs ab llet per postres, que estava molt bé, y en est hospital nos donaren per sopar sopas ab llet, etc.

[29 i 30 de maig, de la Venta de Santa Catalina a La Granja]

29. Hisquérem de la Venta de Santa Cathalina a las 5 ½ y arribàrem a La Granja a las 11, havent passat sempre per boscos de pins borts, y pujat cosa de 2 horas y, lo demés, baixat, trobant encara, al pujar, congestas de neu. Y lo últim de la pujada, que és més dreta, diuen lo Rebertón.

Deixàrem a Balsaín (que és a una mitja hora antes de arribar a La Granja) un palàcio antich casi tot dirruït. Se entra en dit siti per unas grans rejas de ferro, part doradas, que dónan a una gran plassa, fent tres portas. En esta plassa se veu, al frente, la col·legiata y los balcones dels costats són ja del Palacio del Rey, lo qual té la fachada a la part esquerra de dita plassa.

La iglésia de la col·legiata és molt bonica, lo altar major, de màrmol ab un grandíssim quadro y dos altars en cada costat. Al frente de dit [18v] altar major és ficat lo cor y, sobre de ell, de part a part, és la tribuna de Palàcio, sobre de la qual és com altre tribuna o corredor per las camaristas. Las mitjas taronjas y cúpula estan adornadas de pinturas, ab embutits y floratges dorats als costats.

A la una cara del Palàcio dóna un parterre molt gran ab estàtuas de màrmol y gerros, y, a la extremitat, la Fuente de la Fama. Las figuras de esta Fuente, com també las de las altres, són totas de bronse y treballadas ab los majors primors.

La fachada principal del Palàcio, que és a la part de tremontana, és adornada ab columnas y estàtuas y segueix un gran parterra ab estàtuas y gerros de màrmol als costats, y després va pujant y, al mitg, fa una cascada a diferents escalons, després de tot lo qual se segueixen dessobre altres fonts, estàtuas de bronse y una glorieta. Se tròban a la part esquerra de est parterre altras fonts, la de l'Avanico y altras, y després la de Neptuno, que és grandíssima, y los caballs y altres figuras de grandíssim primor, y sobre de esta se veuen també altres fonts en una mateixa seguida. Seria per de-[F. 19r]- més voler fer descripció de cada una de las fonts. Sols diré que las principals són la de la Fama, Los Baños de Diana, que dóna moltíssima aygua, tant per las figuras, gerras y animals que són en la cascata com també per las figuras que són en lo pla o safreig. La de Las Ranas, que està circuïda de hòmens transformats en granotas, que són moltíssimas y cada una de ellas té son surtidor, sens las que se veuen al mitg. La del Canastillo, que fa diferents variacions en lo modo de tirar las ayguas. En fin, no és creïble lo primor, cost y diversió de estas fonts (y de las que ometesch) quan van las ayguas.

Lo demés del jardí són caminals hermosos que fórman varietat de camins y, en moltas parts, posat un en una plassa ne fórman 8, com sucsoheix en la Fuente de las 8 Calles, ahont se veuen com 8 altarets y, devant, una estàtua de bronse ab un recipient al devant, y vàries altres figuras als costats, y, devant de esto, un safreig de màrmol ab uns nois de bronse als custats que també tíran aygua per unas ocas que tenen a la mà. En estos jardins també hy ha laberinto y [F. 19v] joch de Mall.

Lo Palàcio no cap més en punt de pinturas, màrmols y altres adornos, però, principalment en el Quarto Baxo, se veuen primors de l'art de estàtuas dels grechs y

romans, de màrmols, però dos en especial dels 2 primers emperadors, columnas de màrmol, vasos de pòrfido, pinturas y altres curiositats que arrebàtan.

La iglésia dels Dolors de dit siti, encara que petita, és molt bonica. Té 8 altars, sens lo major, 4 dels quals són als 4 costats de un òbol fa per crusero dita iglésia, essent sas extremitats 2 portas.

Altre iglésia hy ha, dita del Cristo del Perdon, la que és més gran y molt proporcionada. En ella se veuen 2 altars de màrmol, un de Ntra. Sra. de la Soledat y, altre, de un Ecce Homo, tots de màrmol, que féu fer la reyna Bàrbara.

30. Nos quedàrem a La Granja. Vérem córrer las ayguas, a lo que havia acudit molta gent.

Nota. En La Granja vérem las donas jugar a botxas, però de altre manera, ab truchs molt grossos.

[31 de maig, Segòvia]

[F. 20r] Maig. 31. Partírem de La Granja a las 5 $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Segòvia, ahont dinàrem, a las 7 $\frac{1}{4}$. Aquí és de notar lo Alcàzar, que és un grandíssim edifici de unas parets molt gruixudas y sols accessible per medi de un pont llevadís des del qual mirar la terra fa horror. Vérem vàrias pessas (en las quals és de admirar los sostres, disti[n]ts [?] en lo treball, que de tots és primorós y com si lo artífice lo deixàs actualment) en una de las quals estan, de bulto, pegats a la paret sota lo sostre, los Reyes(!) de España. La habitació dels cadets de artilleria (que diu són més de 100) és en unas grans salas, tenint cada hun son llit y una calaxera ab llibreria y una cadira al costat.

La cathedral és a 3 naus y, mirada per detràs, descobre, a 3 ordes, 3 baranas distintas treballadas a lo antich, ab vàrios altres primors de la obra. Lo campanar és molt alt y ample, y treballat del mateix treball y en ell se veuen, en distintas alturas, balcones. Dins, antes de arribar al crusero, hy ha 5 altars a cada part que tenen las oberturas molt grans, y molts de ells són paral·lels a l'altar major, alrededor del qual continuan las capellas, encara que no tant grans com las altres, menos 2, la de la esquerra, en [F. 20v] la qual se veu al costat de un gran panteon de màrmol ricament treballat, y la altre oposada, que és molt gran, ab un altar dorat y molt bonich. Per passar des del cor (sobre del qual, als dos costats de ell, se veuen 2 orgas grans, doradas de part y altra) a l'altar major hy ha dos barandillas de ferro part doradas. Y, antes de entrar a dit altar major, hy ha 3 grandíssimas rexas, la major part doradas, y sobre de las quals se veuen sants de plata o bronse, essent també del mateix modo las demás rexas dels altars. Dit altar major és tot rodejat fins dalt de vellut carmesí ab galons. Lo altar és de màrmol (com també las barandillas antes de pujar-i), consistint en 4 columnas, enmitg de las quals 2 sants de màrmol blanch. Segueix la cornisa y, sobre de ella, uns àngels grans també de màrmol blanch, sobre de la qual segueix altre espècie de altaret y, dessobre, angelets ab trofeos, també de màrmol blanch.

Nota. Los ròssechs dels escolanets són molt llarchs, que tindran més de una cana, y los senyors canonges van ab sobrepellís y uns bonetes que en sos extrems tindran 1 palm y mitg.

[F. 21r] Lo pont és obra magnífica y concisteix, allà ahont és més alt, en unas arcadas moltíssim altas y estretas, anant disminuint lo gruix a medida que se va alsant. Y sobre de estas arcadas n'hi ha altres més primas e iguals, sobre de las quals passa la aygua per lo abast de la ciutat, venint dita aygua de Fonfría, que distarà de 2 a 3 horas.

La Cueva de San Domingo és molt fonda y causa devoció la imatge del sant que és dins, a la qual bàixan tots los dias los religiosos.

Segòvia apar està dividida en distints trossos, pues una part és alta y se'n veuen altres parts més baixos, y a l'altra part del riu se veuen molts convents de gerònims y altres moltes casas. Las casas, per lo general, són fumadas, baixas y vellas. La plassa és prou gran, ab distintas rengleras de balcons, y, en part de ella, tot és fusta.

Notas. Las donas de Segòvia, San Ildefonso y vehinats van ab monteras en las quals pòrtan una espècie de botons com unas nous xicas de xiprés. Van honestas y descuit de part de dins las junturas dels brassos, lo que també pòrtan molts hòmens, part dels quals se'n veuen ab uns vestits de mitg [F. 21v] cos de cuyro fort com uns armats.

Nota. En estos paratges se veuen hòmens que càptan, tenint en las mans uns bordons de plata.

Nota. Los escolans de San Ildefonso van vermells ab becas blavas, que fan una trista figura.

[1 de juny, de La Granja a Galapagar]

Juny. Juny(!). 1. Partírem de La Granja a las 7 y arribàrem a la Venta de Santa Catalina, ahont dinàrem, a las 12. A dos horas de distància se troba una casa ab una font que diuen Fonfría.

Est matí tinguérem cosa de ½ hora de pluja al passar la montaña, la que repetí després en dita Venta, ahont feya fret, com també al passar la montaña. Y encara passàrem neu. Partírem de dita Venta a las 3 y arribàrem a Galapagar, ahont sopàrem, a las 7 ½, havent trobat lo camí molt moll y ple de aygua, y vist moltes tórtolas que anàvan devant del volant.

[2 de juny, de Galapagar a El Pardo]

[F. 22r] Juny. 2. Partírem de Galapagar a las 6 y arribàrem al Siti del Pardo, ahont dinàrem, a las 11, essent digne de nota que, cosa de hora y mitja antes de arribar-i, se trobaba molta cassa de cunills, perdius, llebres, vàrios ausells y mols venados, paletas, siervos,(!) etc.

Est Real Palàcio és tot rodat de un fosso, ab 4 torras, una a cada costat, y 4 portas al mitg. És arrebussat y pintat com ladrilla(!) vermell ab rallas.

Lo Sant Christo dels Caputxins del Pardo és una imatge devotíssima.

En est siti dónan menjar tots los dias als senglàs, dainas, venados(!), etc., y prou se'n veurían uns 50 de cada espècie en los dias hy estiguí.

[10 de juny, processó de Corpus a Madrid]

10. Corpus. Professó de Corpus de Madrid. És al matí y ix de la parròquia de Santa Maria a l'altra part de Los Reales Consejos, a cosa de las 10, y se acabarà a cosa de la 1.

Notas. Los religiosos no càntan, lo que sols fan los capellans immediats al Santísim, lo qual pòrtan en un tabernacle 8 capellans, y després segueix lo tàlem, que pòrtan també 8 capellans.

Van, en primer lloch, los de l'hospici, ab uns gambetos amples, llarchs y pardos, y una espècie de balona que los baixa fins al ventre. Segueixen uns nois de [F. 22v] misericòrdia, també ab vestits pardos y balonas, y una coroneta al cap, y estos càntan.

Hy ha unas, que diuen Mongas de las Cruces, que ho pòrtan las parròquias y ve a ser un silindro de uns 3 o 4 pams de diàmetro vestit de roba, sobre lo qual se alsa la creu.

Uns, vestits de cardenal, vermells ab una espècie de pectoral, y perruca ab bossa. Y segueixen altres vestits del mateix ab uns capirotos blancs.

De tant en tant, a la seguida dels religiosos, va un Alcalde de Corte, precedit de molts aguasils. Detrà de Nostre Señor vénen los consells y segueix molta tropa.

Tot lo curs està guarnit de tropa, que no déixan passar mentres passa la professó. La plassa Mayor està guarnida de caballeria.

Antes de cada bandera (que són molt més baixas que las de Barcelona) ve un pendó fet com un ganfaró, que molts són brodats de or y, altres, de seda, molt bonichs.

Pòrtan també, de tant en tant, uns paners que diu són per deixar los siris en cas se'n vullan anar.

[F. 23r] Las comunitats diu se'n van a sos convents antes de entrar a la iglésia de ahont són eixidas.

[14 de juny, de Madrid a Ocaña, passant per Valdemoro]

Juny. 14. Hisquérem de Madrid a las 6 y arribàrem a Valdemoro a las 10. Y lo noy plorà un poch per lo camí. Allí dinàrem y, a las 2, partírem. Y arribàrem a Ocaña, ahon sopàrem, a las 8 $\frac{1}{2}$.

Lo camí des de Aranjuez²⁶, que dista unas 2 horas, és sempre pujada y se veuen molts cunills. Sobre Aranjuez, a cosa de una $\frac{1}{2}$ hora, se veu un gran estany (més gran que-l de La Granja) que-n diuen el Mar de [en blanc], de un lloch que és allí desobre. Se veu dins dit estany una isla(!) y, fora de ell, ruínas de unas casas o Palàcio dels reis, ahont diu véyan las diversions de combats navals o altres.

Per arribar a Ocaña hy ha una gran pujada, si bé lo camí és nou y molt bo. En dit Ocaña diu hy ha una font de gran primor y antiguitat. Allí és el Colegio de Caballeros Cadetes, los quals tenen 5 uniformes, Cuerpos de Guardia, patrullas, centinellas, etc. Allí aprenen las matemàti-[F. 23v]cas, història, exercici, pujar a caball, música, etc. De 4 en 4 dias estan de guàrdia y dormen com en los Cuerpos de Guàrdia, sobre la fusta y una capa.

Vallgornera ja-ns havia enviat a l'hostal 4 colomins y un plat de natilla, tot molt exquisit. Nos acompanyà a seguir-o tot y després nos vingué a veurer a l'hostal, y encomanà memòrias per la tia y de saber què notícias de su hermano(!) Antònio, C. Solà, Suñer, Saletas, casa, etc.

[15 de juny, d'Ocaña a Quintanar de la Orden, passant per Villatoba i Los Corrales]

15. A las 4 $\frac{1}{2}$ hisquérem de Ocaña y, a cosa de 2 horas, trobàrem un lloch dit Villatoba. Lo camí és molt bo, pla y ample, y se passen oliveredas y, després, bosquets de alsinas molt baixas. Y a las 11 arribàrem a un lloch dit Los Corrales, ahont dinàrem.

A las 3 $\frac{1}{2}$ hisquérem de Los Corrales y, a las 7 $\frac{1}{2}$, arribàrem a Quintanar de la Orden, ahont sopàrem. Lo camí és molt bo, pla, gran y dret, però a una part y altre hy ha pantanos y alguns sembrats, y se comènsan a veure molins de vent. No-s veuen casas y en Quintanar nos digueren que un o dos dias antes ne havían combregat 10 de una vegada. Vérem la Virgen de la Piedad y prenguérem llimó gelat en casa un valencià.

26. és se, *canc.*

[16 de juny, de Quintanar de la Orden a El Provencio, passant per La Mata de la Cuerva, Santa María i Pedernoso]

16. Hisquérem del Quintanar a las 4 $\frac{1}{2}$ y arribàrem a Pedernoso, ahont dinàrem, a las 10, havent trobat a unas 3 horas al lloch de la Mata de la Cuerva²⁷, ahont an-[F. 24r]-tes de arribar-i ja-s descobren 15 molins de vent, y, a cosa de una hora después, Santa Maria, quals llochs són grandets. Y²⁸ a una hora de haver exit de Quintanar se veu y se deixa a la dreita lo celebrat lloch del Toboso, sota del qual se veyá com un gran mar. Lo camí és nou y molt bo, però, respecte que estàban adobant-lo, nos tinguérem de desviar de ell y fou bastant dolent. Molta part de est camí se veu ben cultivat. Blat, oly, viñas, vi, éran los fruits principals. Est matí tinguérem un ayre molt fresquet, que a penas sentírem calor, a diferència del dia antecedent.

En Pedernosa hay una gran fábrica de salnitre.

De Pedernoso hisquérem a las 4 y arribàrem a El Provencio, ahont sopàrem, a las 7 $\frac{1}{2}$. Hy ha un riu dit Záncara. És de advertir que, essent lo camí molt bo y dret, teníam a vegadas de deixar-lo per estar espatllat. Y és digne de notar la gran plana se veu, que de unas parts y altres no se'n veu la fi.

[17 de juny, del Provencio a Roda, passant per Minaya]

17. Hisquérem de El Provencio (mal hostel) a las 4 y arribàrem a Minaya, ahont dinàrem, a las 9, continuant sempre la mateixa planura.

Lo hostel de Minaya és molt gran, té molts quartos y un grandíssim pati, y, lo que no havíam trobat encara, 5 secretas molt bonas ab sas portas; però (lo que apar no prometia las circunstàncias dalt expressadas) no tenen en ell res per menjar y tot se ha de anar a buscar. [F. 24v] Antes de arribar a Minaya se troba una gran pineda de pins verts.

A las 3 $\frac{1}{2}$ ²⁹ partírem de Minaya y a las 6 $\frac{1}{2}$ arribàrem a Roda, ahont sopàrem, y allí vérem la professó de Corpus (del cap d'octava). Y després vérem exir Nostre Amo, però sols portàvan un siri. La iglésia és bona y hy ha 16 columnas rodonas bastant grans.

[18 de juny, de Roda a la Venta del Rincon, passant per Albazete]

18. Hisquérem de Roda a las 3 y arribàrem a Albazete, ahont dinàrem, a las 9 $\frac{1}{2}$, continuant sempre la mateixa plana. Se troba, a 3 lleguas, lo lloch de La Gineta, en lo qual se veu un campanar molt bonich, com també lo de Albazete, que és vil·la y molt gran, en la qual se tròban 2 convents de religiosos y dos de religiosas.

Nota. Albazete y La Gineta és ya del Reyno de Múrcia.³⁰

Hisquérem de dit Albazete a las 3 y arribàrem a la Venta del Rincon, ahont sopàrem, a las 7, essent digne de nota que, a unas 2 horas després de Albazete, se acaba la gran plana y se entra en unas colinetas(!) de romanins, de ahont véyam córrer las per-

27. Ms y a, *canc.*

28. Ms antes de, *canc.*

29. Ms arribàrem, *canc.*

30. Ms R. de Múrcia, *al marge.*

dius. Y esta tarde, antes de arribar y després de arribats a l'hostal, tinguérem una gran tempestat de tron[s], llams y pluja. En dit hostal del Rincon no-s troba res, sí sols una font, o sia, conducto de aygua, bellíssima, ahont baixàrem ab lo senyor ardiaca. Dit hostal és del Sr. Dn. Joseph de Aro, cavaller que diuen ser molt rich y que [F. 25r] habita immediat a ell.

A l'haver exit de Albazete y antes ja-s veu, sobre una eminència, la ciutat³¹ de Chinchilla, que apar és molt gran y se va acercant a ella, deixant-la a mà esquerra, y a una ½ llegua de dit hostal.

[19 de juny, de la Venta del Rincon a Almanza, passant per Bonete]

19. Hisquérem de la Venta del Rincon a las 4 ½ y arribàrem a Bonete, ahont dinàrem, a las 10, trobant molt fanch per tot lo camí, que és prou dolent, passant casi sempre per rocas y montañetas y trobant solament, cosa de hora y ½ antes, un lloch dit El Vilar. En est hostal ni sols trobàrem vi.

Tinguérem un dia molt bo y partírem a las 1 ½, tenint també molt mal camí fins cosa de un quart antes de arribar a Almanza, en què se descobra un gran castell al peu de la qual està la ciutat, ahont arribàrem a las 6 ½, essent de notar que, a 3 horas de haver exit de Bonete, a la esquerra, se déixan unas montañas com las de Monserrat, excepto que no tenen aquellas puntas. Y, a mà esquerra, a cosa de ½ hora de Almança, se veu una gran paret ab uns 12 o 16 escalons de montaña que té similitut ab la pexera de Ribellas³² y tindrà de gruix uns 25 a 30 pams, qual paret deté las ayguas de un gran estany y, al peu y al mitg de ella, se veu una porteta per conduir [F. 25v] las ayguas a Almanza, en la qual las casas no tenen cosa de particular y la major part són sota teulada.

La iglésia principal, dita Santa Maria, és antigua, especialment la portalada. És de una sola nau ab vèrios archs que divideixen las capellas, una de las quals, a la esquerra, és molt bonica, contenint 4 altres capelletes als costats y essent dorats los plafons y techos(!) de la cúpula. Dita iglésia és blanquejada novament y los perfils pintats de color entre blau y groch. Lo campanar està de gran gust, ab pilastres y columnetas de mahons al costat. Lo cor està al capdevall de la iglésia y és molt bonich. En dita ciutat se veuen moltes armas sobre los portals y fa colp lo gran y mitg dirruit castell sobre roca, a la falda del qual se va extenent la ciutat.

[20 de juny, d'Almanza a Xàtiva, passant per Vallada]

Reino(!) de València. 20. A las 4 ½ hisquérem de Almanza y, a las 12, arribàrem a Vallada, ahont dinàrem. Y, a 3 horas de Almanza, se troba un hostal dit la Venta del Puerto, que ja és del regne de València, descubrint ja moltíssimas oliveras y garrofers, figueras, viñas, etc., y tot molt ben cultivat. Part del camí és delineat, ample y bo y se tröban ja alguns ponts fets a tota costa.

En Vallada ja-s veuen las casas de 2 y 3 pisos y ja pàrlan català. A l'haver passat la Venta del Puerto se deixa un lloch a la³³ dreita, arrimat, dit Font Figuera.

31. Ms o villa de Xinxilla, *canc.*

32. Cf. *supra*, nota 10.

33. Ms esquer, *canc.*

Lo primer que-s troba del regne de València [F. 26r] y sobre de dita Vallada, se veu una fortificació molt alta y dirruïda.

A las 4 hisquérem de Avallada y, a las 7 ½, arribàrem a San Felipe de Xàtiva, ahont sopàrem. A una hora de Avallada se deixa, a la esquerra, el lugar(!) de Monteza, que apar és prou gran, y, sobre de ell, se veu una gran fortificació. A altre hora de distància se³⁴ deixa, també a la esquerra, altre lloch gran dit Canal.

San Felipe és molt gran. Hy ha 11 convents, entre frares y monjas, una rambla, moltas plassas y unas 2.000 casas ab los arrevals. La cathedral, que falta acabar-se, és magnífica. Vérem lo dissenyo y las columnas y³⁵ pedestals van fent per lo altar major, que són de màrmols, las columnas com lo màrmol de Tarragona, y los pedestals de màrmols negras molt exquisits y que-s tròban a una y tres lleguas de dit San Felipe. Una pilastre vérem de 25 peus y altre tant tenen las columnas, y 3 palms de diàmetro.

[21 de juny, de Xàtiva a València, passant per Ginet]

21. Hisquérem de San Felipe a las 4 y arribàrem a el Ginete, ahont dinàrem, a las 10. A unas 3 horas se passa una barca sobre el rio Azúcar [Xúquer], que venia prou caudalós. Una hora més enllà se déixan, a la esquerra, unas fonts de sal ab son magatsem de compte del rey. Lo camí és ample y espayós en moltas parts, encara que no és acabat, [F. 26v] y la campanya és deliciosíssima per las ayguas, sèquias, varietat y frondositat dels arbres, etc. Se tròban, de tant en tant, vàrios llochs dels quals los campanars són molt alts, prims y bonichs. En dita barca se paga un quarto per persona. En est hostel encara no-s troba res per dinar, però sí uns quartos moltíssim bons y unas molt límpias necessàrias.

A las 2 ½ hisquérem del Ginet y, a las 6 ½, arribàrem a València, deixant a la esquerra, a cosa de 2 horas antes, lo lloch de l'Abuferà, ahont hy ha un gran estany ab molta pesca y un gran vedat de cunills. Se continua en vèurer molts poblets ab los campanars molt bonichs.

[València]

València. Los carrers són estrets y no n'hy ha cap de memorable. Ho és la cathedral que, per part de fora, no té res de particular, ni lo ponderat Miquelet me apar tant memorable, pues és un campanar, encara que molt ample, molt regular. La cathedral té la major part dels altars de màrmol y, en especial los 12 de cada costat, petits, a la paret de l'altra part del cor y sota dels 2 archs que allí se tròban. La cúpula del crusero del mitg és gran y dóna molta claror a la iglésia, en la qual, del cor a l'altar major, se tròban també las barandillas, que són de bronce, que en altres parts [!]. Los màrmols de dita iglésia, com de altres iglésias de dita ciutat, són magnífichs per llur treball, varietat y hermosura de colors.

[F. 27r] La iglésia de la Virgen de los Desemparados, junto a la cathedral, és de la etxura de la de San Antonio de los Portugueses de Madrid. Té unas pilastres de màrmol fins a la cúpula, 4 portas sens la principal y un altar a cada costat.

34. Ms passa, *canç.*

35. Ms pilastres, *canç.*

Iglésia de San Andrés. Té sòculs de màrmol y tota adornada de plafons dorats.

De San Martín. Sobre dels sòculs y basas altas, de varietat de màrmols, se àlsan columnas doradas y bigarradas, cosa de gran gust.

De Santo Domingo. Es regular, con demasiada escultura respeto a su anchura y para ello son desproporcionados los altares de San Vicente y de la Virgen, este a la izquierda al entrar, y, el otro, enfrente. El de San Vicente tiene su cúpula pintada, sostenida con colunas y pilastras de rico mármol, como las hay otros dos juegos a cada parte, antes de llegar a dicha cúpula. El altar de la Virgen tiene buenos quadros y está muy bueno. El de San Luis Beltrán está igualmente bueno, con sus pilastras de mármol a los lados y, en medio de ellas, un mausoleo a cada parte. La caja en donde está el cuerpo santo es de plata a martillo, muy grande, y, el camaril, bueno.

[F. 27v] La de la Congregación es muy proporcionada, dorada y pintada, y tiene muy buena fachada.

El edificio de la aduana es grande y proporcionado, y está junto a Santo Domingo.

La casa de la Lonja es de admirar por sus columnas caneladas y muy delgadas que la sostienen, no menos que la escalera de caracol, que está al lado, pues mirándolo dende abaxo se ve hasta lo más alto de él.

La iglesia de San Juan está todo pintado el techo de arriba a baxo. Tiene sus columnas y adornos hasta alcanzarlo, y sus estatuas (que parecen de mármol) al pie de ellas.

La iglesia del Temple es magnífica (obra, como lo demás de la casa, que es grande fábrica con sus claustros, etc., del rey reynante). En el presbiterio está un altarcito redondo de mármoles muy curiosos y, alrededor, el coro. Al lado hay una capilla de San Jorge, toda de mármoles y jaspes, cosa de grandísimo primor.

La Alameda es cosa grande: 2 hileras de árboles al medio dividen las 2 partes de ella, que son muy anchas, iguales y rectas, viéndose, en la que es inmediata al río, muchos canapés de piedra muy espaciosos, y a las extremidades de dicha [F. 28r] Alameda hay, en la una, 2, y, en la otra, una columna, encima de las cuales están bultos de reyes.

5 puentes hay en Valencia, todos de piedra, el uno de los cuales es quasi nuevo por haverlo derribado pocos años haze el río.

Los arrables de Valencia son grandísimos. La gente parece no muy civilizada y los labradores visten muy indecentemente. Por las iglesias los pobrecitos locos vestidos de azul y amarillo (com los soldats del papa) van pidiendo limosna.

Se refresca mucho en Valencia, en donde a cada passo se da con cosas de refresco.

Las calles no están empedradas ni firme el piso, pues hechan sobre él arena y piedras. La fachada de la casa de Dosaguas es antigua y de mármol, lo que está a la puerta principal³⁶, a los lados y encima de él, y lo demás es pintado.

[F. 30r] *Notas*

Que luego que fórem arribats a Fraga ploqué molt y durà molta part de la nit.

Que antes de arribar a Buxaralós ja tinguérem pluja cosa de hora y mitja, y que lo dia ne exirem trobarem fanch y feya un gran vent, fret y humit.

36. Ms y en, *canc.*

Nota. A Zaragoza y en los llochs de aquella comarca tenen los pañs lluny de la juntura de las portas, y, ab axó, lo ferro que las tanca se veu fora del pany cosa de uns tres quarts.

Nota. Que en casi tots los pobles que passàrem de Aragó y Castilla se tròban las creus del via crucis antes de arribar-i.

Nota. A l'arribar a Paredes (ahont dinà lo Exm. Sr. Conde de Aranda en lo mateix hostel en lo qual dormírem nosaltres) trobàrem lo vas meu gran trencat, lo que no fou molt, ab lo contínuo sutrach que anaba lo cotxe.

Nota. Lo día 6, a l'exir de Heras, a cosa de 1 horeta, trobàrem lo riu Henares, que passàrem ab barca, y nos feren pagar, per cadahú, 2 quartos.

[F. 30v] *Notas de Madrid*

Mayo. Que habiendo llovido³⁷ día 7, en que llegamos a Madrid, continuó casi siempre la lluvia hasta el día [...], en que³⁸ se serenó, con lo que estaban intratables las calles.

El día 10, a eso de las 4 ½, empezó una grande tempestad de truenos, relámpagos y mucha lluvia que duró como 2 horas.

Quando se dizen los Evangelios no es uso levantarse, en Madrid.

[F. 31r] Puerta de Alcalà, magnífica.

Puerta de San Vicente, está bien.

Puerta de Santa Bárbara.

Puerta de Recoletos, que da al Prado, está bien.

Puerta de Toledo (ahont se ha fet un camí nou que és baixada, ab 4 renglas de arbres de poch's anys, ab 2 caminets al costat, y continua de esta manera lo camí pla hasta la Puerta de Segòvia, és antigua y no té cosa particular) no és cosa particular.

Puerta de Segòvia, no és del tot mala y la segueix la Calle de Segòvia, que és molt ample si bé pujada.

Puerta de Atocha, por la qual se va a las Delicias.

Puerta de Embaxadores.

Fábrica de Tapices.

El Saladero con sus oficinas.

Las Salesas, magnífica.

Carmelitas Descalsos.

Gabinete de Historia Natural.

Las cabras que van per los carrers.

La Puerta de Segòvia, al frente de la qual ve lo gran pont, molt llarch, però que sols hy ha algunas arcadas.

Combregà general: lo Santíssim va dins un cotxe, segueixen 2 tàlems y una silla de mano(!), y, después, lo tren.

Las escalas de Madrid per lo general són cubiertas de fusta, o sia per la escacés de la pedra o per altre motiu.

Los escolans, que tots he vist vestits de negra, van [F. 31v]³⁹ molts ab ròssech de uns 4 a 6 pams.

37. Ms desde, *canc.*

38. Ms vimos el, *canc.*

39. El f. [32] és en blanc.

Las iglesias són totas estoradas y a l'estiu s'y pòsan uns ruedos per arrodillar-se(!).
En las nits pàssan molts rosaris, que van cantant, portant pendons, y acompanyats de un fugot.

La Ronda de Pan y Huevo, ab uns bastons alts, és com uns armats.

Colegio de Nobles: és gran fàbrica, magnífica la escala, magnífica la llibreria y son entrada, bon menjador, grans corredors.

Don Antonio Estrecho a Potau, capellán de Guardias, recados.

Doña Maria Pona Magarola.

Doña Maria Santos a sa germana, y que pensa que est estiu anirà bé que continua la llet de burra, etc.

[F. 1v] *Gasto del viage*

En Barcelona, 16 duros (31 lliures, 17 sous, 6 diners); 40 pecetas (15 lliures); 8 durillos (15 lliures, 18 sous, 9 diners): (62 lliures, 16 sous, 3 diners).

Bàxan-se 9 duros a Valero, 3 a Blas, 1 a Francisco, 1 a un hombre, 4 pecetes por regalos: 14 durillos (37 lliures, 17 sous, 9 diners); 4 pecetes (1 lliura, 10 sous): 39 lliures, 7 sous, 9 diners.

És, el 1/3, 14 lliures, 15 sous, 9 diners.

De Madrid a Aranjuez, ab un cotxe, 2 llochs, 8 pessetes.

De Aranjuez a Toledo y, després, de Toledo a Madrid, estava ajustat en 12 pessetes y, per certa contingència, ne pagàrem 14 ½.

De Madrid a València, de 14 a 21 junio, 4 doblones y 2/3.

Camino.

Alquiler del coche: 35 doblones (196 lliures).

Gasto del viage: 44 lliures, 7 sous, 3 diners.

Regalos: 39 lliures, 7 sous, 9 diners.

[Total]: 279 lliures, 15 sous.

És, la 1/3ª part, 93 lliures, 5 sous.

A 26 maig, a la bossa, per lo viatge de l'Escorial, La Granja, etc., 12 duros de plata y 7 duros d'or, esto és, al caleser, des de 26 maig a 2 juny, inclusive, 7 dies a raó 40 rs [rals?] (26 lliures, 5 sous).

Estrenas y vida de ell: 6 lliures

Vida nostra y estrenas: 7 lliures, 10 sous.

[Total]: 39 lliures, 15 sous.

NOTES I DOCUMENTS

Josep PERARNAU I ESPELT

TRACTATS ESPIRITUALS D'ARNAU DE VILANOVA
EN MANUSCRITS DE LA UNIVERSITY LIBRARY
DE CAMBRIDGE

*Per a les bibliotecàries
Katie Birkwood i
Sonia Morcillo García,
sense l'ajut de les quals
la setmana de Cambridge
no hauria tingut collita*

La primera cosa que cal precisar és que ací el títol no té abast universal; és a dir, els tractats arnaldians que ací es demostrarà existents en manuscrits de la University Library de Cambridge no es pot dir que siguin tots els espirituals d'Arnau de Vilanova que poden existir en la dita biblioteca (més encara, amb tota seguretat creuria que una recerca sistemàtica en tots els seus fons manuscrits, i si fos possible, en els de cada un dels nombrosos 'Collegs' de la mateixa ciutat universitària, donaria un resultat que justificaria el treball esmerçat, afirmació basada almenys en la impressió general que els manuscrits solen ésser generosos); el títol, doncs, té un abast delimitat amb precisió, car es refereix de forma exclusiva a dos manuscrits, els Mm. i. 16. i Mm. vi. 12., en els quals, segons el *A Catalogue of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, IV, 1861, 107-109 i 386-387 respectivament, en el cas en què hi ha atribució, aquesta no és a Arnau, sinó a Alcuí, i en els altres dos casos, no sols no hi ha cap atribució, sinó que ni tan sols era constatada l'existència material dels dits tractats ni molt menys esmentada la hipòtesi de la paternitat arnaldiana.

Precisaré encara que, essent aquestes pàgines una primera informació de l'existència i l'atribució dels tres escrits arnaldians, ni tan sols donaré una descripció completa d'ambdós manuscrits, sinó que em limitaré a indicar llur contingut i a donar les raons que obliguen a atribuir-los a Arnau de Vilanova.

Ms. MM. i. 16.

Segons l'*A Catalogue...* esmentat, aquest manuscrit contindria quatre texts: 1) *Prophetia Johannis Heremite, quam vidit in Caucaso monte* (ff. 1-7); 2)

A *Treatise of the Signs of the End of the World* (ff. 7-23); 3) *Excepta de libro qui dicitur Vasilographus* (ff. 24-46); i 4) *Il libro del maestro Antonio* (ff. 46-48).

L'anàlisi del cos del volum m'ha conduït a trobar-hi, no quatre, sinó set unitats bibliogràfiques, dues de les quals són tractats espirituals d'Arnau de Vilanova:

1. Ff. 1r-7r: *Incipit profecia Jobannis heremite, quam vidit in Caucaso monte.*

Inc.: Nocte fere media tenebrisque per aera fuis...

Exp.: ...decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

(Més que una, és un enfilall de profecies atribuïdes a autors diversos —Merlí, Joaquim de Fiore, Sibil·les—, que ocupen el centre de les pàgines, a cada banda de la qual l'espai és destinat a notes).

2. Ff. 7v-20d: *Splendor lucis eterne, illumina oculos querentium te.*

Inc.: [C]onstitui super uos speculatores, audite vocem tube. Deus qui non vult...

Exp.: ...apostolice Sedis actoritate; quamvis enim non fuisset legitime appellatum...

Text incomplet d'ARNAU DE VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, corresponent a l'edició d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), des de la pàgina 135 fins a la 167, línia 1425.¹

3. Ff. 21a-23:

3A:

Inc.: ...saturabit, et colligent reliquias fragmentorum XII sportas...

Exp.: ...quibus etiam signis ad iudicandum Dominus venturus est, vaticinando uersus intonuit.

1. L'atribució d'aquest tractat a Arnau de Vilanova es basa en el fet que, almenys dues vegades, el mateix autor ens diu que el text iniciat amb les paraules «Constitui super vos speculatores...» és un dels seus. Les dues vegades són: la *Protestatio xv kl. augusti a. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis* i la coneguda com a *Praesentatio facta Burdegaliae*; la primera diu així: «Tercius intitatur *De tempore adventus antichristi*, et incipit: «Constitui super uos...» (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 216, líns. 802-803.

Transcrit directament la segona del manuscrit de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat., 3824, f. 255b-c: «Tercius intitatur *De tempore aduentus antichristi*, et incipit «Constitui super uos speculatores...»; et est ille tractatus [f. 255c], cuius medietatem primam, in qua principia probationis continebantur, theologi Parisienses amputauerunt, et reliquam, in qua tantum exprimebantur conclusiones, presentauerunt domino Bonifacio quondam pape VIII°; quam medietatem dictus Bonifacius satis digne comburi fecit, magis ad ignominiam presentantium quam contumeliam editoris».

Sobre les denominacions de ,primera meitat' i ,meitat restant' del dit *De adventu...*, sigui'm permès de remetre el lector al meu *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 561-574.

3B:

Inc.: Iudicii signum. Tellus sudore madescet...

Exp.: ...Decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

Explicit *Sibilla Tiburtina*. Deo gratias.

Aquesta ‚profecia‘ també ha entrat en el text núm. 1, car l'èxplicit és idèntic.

4. Ff. 23v-32b. *Excepta de libro, qui dicitur Vasilographus, qui interpretatur Imperialis Scriptura, quam Erithea Babilonica...*

Inc.: F. 24r: Exquiritis me, o illustrissima turba Danaum...

Exp.: ...ut illos sursum eleuet, hoc autem in sortem demonum uoret animus.

Explicit *Erithea Babilonica*.

5. Ff. 32b-33b.

Inc.: Venit inquit exemplum allia aquilla vel alterata rabie vel alia precurrente...

Exp.: ...regnum aquille germanie ungariis conuicinum partemque eius minorem imponet sibi potentialiter subtrahendo.

Segueixen quatre frases cada una de les quals té el seu calderó:

Sunt comites ludi, mandata, iurgia, nudi.

Parua fides, furta manes, substantia curta.

Viuit inops moriturque miserie unius honorum.

Qui sequitur danos femineumque chorum.

6. Ff. 33b-46a.

Inc.: Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient, II Reg., xx^o. Abela, ut ibidem dicitur...

Exp.: ...de cuius solio, scilicet, Romane sedis cacumine, facit misteria cymbalorum ecclesie breuiter annodatum ad ceteros derivari.

Explicit *Prophecias*. Quis scripsit, habeat bonos dies.

ARNALDI DE VILLANOVA, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*²

PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 53-129.

2. Com en el cas del *De tempore aduentus anticristi*, també ací l'atribució d'aquest text a Arnau de Vilanova es basa en les afirmacions d'ell mateix en els dos texts indicats en la nota 1. La *Protestatio... facta Perusii...*, diu així: «Quartus intitulatur *De misterio cymbalorum*, et incipit: "Qui interrogant..."» (LOC. CIT., 216, líns. 804-805).

La *Praesentatio facta Burdegaliae* exposa: «Quartus tractatus intitulatur *De misterio cymbalorum ecclesie*, in quo sub alio stilo probantur eedem conclusiones euidentibus documentis: et fuit editus in aula summi pontificis sub Bonifacio supradicto; quem ipse non solum accepit, sed eximie comendauit. Et incipit: "Qui interrogant interrogent in Abela..."», BAV, *Vat. lat.*, 3824, f.305c.

7. Ff. 46b-48v. Sancti Spiritus adsit nobis gratia.

Inc.: Este es el comengo del libro del maestro Antonio proffundado en lla fe catholica e quando maestro Antonio oió diser que el sabio merlin...

Exp.: ...en los mares (?) de Hercules con su linage.

MM. VI. 12.

Segons l'A *Catalogue...* (IV, 386-387), aquest ms. contindria quatre tractats: 1) *Liber Alcuini de virtutibus et vitiis* (ff. 6r-31r); 2) *Eiusdem Alphabetum catholicorum...* (ff. 31v-52r); 3) *Epistola sancti Bernardi ad quemdam nobilem...* (ff. 54v-57r); i 4) *Tractatus de pontificali officio* (ff. 58r-106r). Aquesta enumeració, tal com veurem, seria relativament encertada, si hom només s'interessés pel nombre de texts copiats en el volum; però el plec inicial conté uns resums, escrits segurament en els darrers anys del segle XVII, que cal tenir en compte, i que en part transcrivim a continuació.

1. Ff. 1r-5r. *Presentació esquemàtica dels texts d'aquest volum:*

1a: F. 1r: *Presentació general:*

Opuscula quae hoc libro continentur:
 Manuale christianarum virtutum
 Domini Alcuini pro Guidone comite.
 Alphabetum catholicorum eiusdem Alcuini
 ad Regem Aragonum pro erudiendis filiis.
 Epistola oeconomica sancti Bernardi
 ad dominum Raymundum.
 Tractatus de Officio Pastoralis Magistri
 Landulphi ad Pontificem Romanum.

1c: F. 3r: Alphabeti Catholicae Fidei

Summa capita.

De articulis fidei,

Oratione dominica

theologicis
 Virtutibus
 moralibus

Dei
 Dilectione
 Proximi

An liceat pueris et laicis
 Legere Sacras Scripturas.

Cronologia ad (!) Adamo ad
Christum.

2. Ff. 6r-31r. *Incipit liber {virtutum} Alcuini*

Inc.: Dilectissimo filio Guidoni comiti, humilis levita Alcuinus...

Exp.: ...sed unusquisque secundum meritum boni operis perpetua coronabitur gloria.

Explicit liber Alcuini. Benedictus Deus.

ALCUINI, *De virtutibus et vitiis*.

MIGNE, *Patrologia latina*, vol. 101, cols. 614-638.

3. Ff. 31v-52v. *Incipit alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Arragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Et est dyalogus.*

Inc.: Es tu fidelis? Sum, domine...

Exp.: ...ut potens sit exortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere, etc.

Explicit. Benedictus Deus.

ARNALDI DE VILLANOVA, *Alphabetum catholicorum*.³

Ed.: BURGER, «Römische Quartalschrift», IV (1907), 163-197.

PERARNAU, *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, IV, Barcelona 2007 (edició crítica en preparació).

---

3. Com en els dos casos anteriors, és el mateix Arnau de Vilanova qui ens certifica la pròpia autoria del text, tant en la *Protestatio... facta Perusii...*, com en la *Praesentatio facta Burdegaliae*. La primera es refereix als «alia multa [opera], quae postmodum edidi super euangelica ueritate... Quorum operum tituli distinguuntur secundum materiam et formam et finem cuiuslibet tali modo, quod primum, scilicet ordine temporis, intitulatur *Dyalogus de elementis catholice fidei*, et incipit: "Es tu fidelis..."» (PERARNAU, ATCA, X (1992), 216, líns. 798-801).

La *Praesentatio facta Burdegaliae* s'expressa amb més força: «Dico igitur quod inter tractatus meos consignatos in Camera Sedis Apostolice, primus intitulatur *Dyalogus de elementis catholice fidei*, et incipit: "Es tu fidelis..."», BAV, *Vat. lat.*, 3824, f. 255b.

Cal tenir present que els qualificatius ordinals dels tres tractats arnaldians ('primus', 'quartus', etc.) només són vàlids per a la compilació presentada al Cambrer papal a Perusa el 18 de juliol del 1304, però no són els definitius, que només arribarien amb el volum manuscrit acabat d'esmentar, presentat directament al papa Climent V a Burdeus el 24 d'agost del 1305, tal com hom pot veure en el meu *Estudi introductorio a Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOTbO), III. *Introductio in librum {Joachim} De semine Scripturarum, Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, Barcelona – Roma, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2004, 31-40. En les còpies del manuscrit vaticà, l'ordre dels tres opuscles arnaldians copiats en els dos manuscrits de Cambridge, és el següent: terç (*Alphabetum...*), cinquè (*De tempore...*) i sisè (*De mysterio...*), tal com hom pot veure en la meua descripció d'aquell volum manuscrit, integrada en *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «ATCA», XI (1992), 7-135, en concret 12-24.

4. Ff. 52v-54r.

Inc.: Adam 130 annorum genuit Seth 105...

Exp.: ...remanebunt anni ab origine mundi usque ad nativitatem domini 4052.

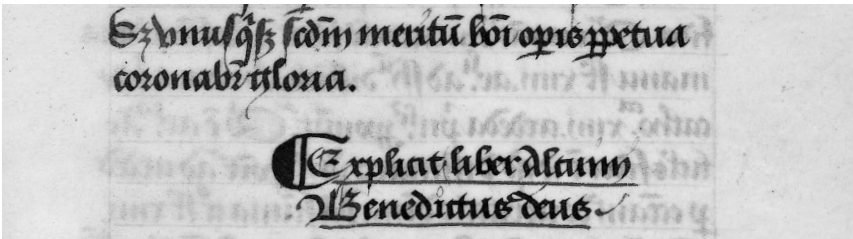
AUCTORIS IGNOTI, *Computatio annorum ab Adam ad Christum natum*

5. Ff. 54v-57v. *Epistola sancti Bernardi ad quendam nobilem missa super cura gubernationis personae familiaeque hospitii.*

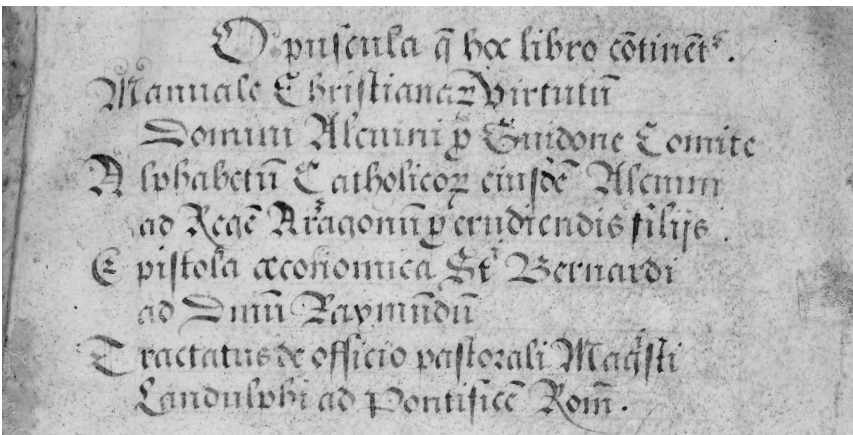
Inc.: Generoso et felici militi Raymundo, domino castri Ambrosii...

Exp.: ...et nos, qui nos redemit dominus Ihesus Christus, ad sua gaudia paradisi. Amen.

Bernardus SILVESTER, *Epistola rei familiaris.*

Foli 31r

Foli 1r

Les reproduccions fotogràfiques permeten de veure el pas de l'atribució a Alcuí, al final del primer text i l'atribució molt posterior de l'*Alphabetum catholicorum* al mateix Alcuí.

6. ff. 58r-106r. *Incipit tractatus brevis pontificali officio compositus a magistro Landulpho de Columna, canonico Carnotensi.*

Inc.: Sanctissimo patri ac domino suo domino, in Dei gratia sacrosancte Romane...

Exp.: ...quod subditis augmentum virtutis et animabus ipsorum proficiat ad salutem. Amen.

LANDULPHUS DE COLUMPNA, *Tractatus brevis de pontificali officio*,
FABRICIUS, *Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Latinitatis*, IV, 239.

Consideracions globals

La primera observació és que ambdós volums entraren en la University Library de Cambridge els primers decennis del segle XVIII, més ben dit entre el 1714 i el 1727; n'és prova l'etiqueta enganxada en el primer foli de cada un, on consta que és a la dita biblioteca per acte de «MUNIFICENTIA REGIA». Al rei Jordi I (1714-1727) li havien arribat per compra de la biblioteca del bisbe anglicà Moore, de Norwich i abans d'Ely (*A Catalogue...*, I, 1856, XXI-XXII). De fet, del temps anterior al moment en què la ,munificentia regia' fa arribar els dos volums a Cambridge, no se'n sap res més que allò que els dos volums diuen d'ells mateixos.

El volum MM. VI. 12., al foli 108v, ens diu: «Iste liber est pro domino Jacobo Lupi, decano ecclesie collegiate sancti Severini extra muros Burdegalie»; i amb lletra clarament humanística: «Ex dono decani sancti Seuerini pro me, Johanne, episcopo Andegavensi», bisbe d'Angers identificat per la biblioteca de Cambridge amb el benedictí Jean Olivier, bisbe d'aquella seu entre el 1532 i el 1540, d'acord amb la *Hierarchia Catholica Medii Aevi* d'aquells anys. El llibre, doncs, que el 1532 arribava a mans de dom Olivier i el 1714 a les del rei d'Anglaterra Jordi I, segurament que des de començaments del segle XVI era propietat de Joan Llop, degà de Sant Severí, prop Burdeus. El llibre era copiat potser feia ja mig segle, car jo diria que ho fou entre el 1400 i el 1450: la seva lletra és una excel·lent gòtica bastarda, en la qual no és visible (almenys per a mi) cap detall d'escriptura humanística; per això crec que el límit per a la seva còpia es pot col·locar entorn el 1450.

Fins a aquell moment no s'havia manifestat cap forma d'atribució de l'*Alphabetum catholicorum* a Alcuí, atribució que només compareix en la presentació general dels texts del volum MM. VI. 12, f. 1r, en el pas del segle XVII al XVIII. Val a dir que qui n'és responsable (serà el bibliotecari del bisbe Moore?) no es va fer mereixedor de cap doctorat ,honoris causa', car no va encertar a adonar-se que en el pas del segle VIII al IX en què Alcuí vivia, no existia cap ,rei d'Aragó', i que el rei concret, al qual Arnau de Vilanova dedicà l'*Alphabetum catholicorum*, Jaume II de Catalunya-Aragó, no tindria fills (en plural) fins entorn el 1310; és millor que no sapiguem l'autor d'aquella atzagaiada, car aquesta sola l'enfonsaria al fons de l'infern de la críti-

ca de texts; dissortadament els autors d'A *Catalogue...* també acceptaren la badada amb idèntica manca de crítica. Perquè la paternitat d'Arnau de Vilanova en relació a l'*Alphabetum*, es troba damunt qualsevol sospita des del moment que és copiat en els dos principals manuscrits d'obres de mestre Arnau, els de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205 i Vat.lat. 3824, aquest elaborat sota direcció directa i immediata del nostre mestre per a ésser presentat a Climent V amb la petició de sotmetre a revisió doctrinal tota la seva producció d'alguna forma teològica.

Quin podia ésser l'interès de qui configurarà l'actual Mm. vi. 12. a integrar-hi l'*Alphabetum catholicorum*? Confesso que no hi sé veure cap altra relació ni amb Arnau de Vilanova ni amb la seva temàtica espiritual específica, i que, vist el conjunt dels texts del llibre, l'interès pastoral bàsic d'un dignatari eclesiàstic explica a bastament l'arc que va de les virtuts tant cristianes com morals, passant per la funció pedagògica d'insistir catequèticament en els punts cardinals de la vida cristiana, en la doctrina sobre com portar el pòndol d'una casa important, per acabar amb un manual per al 'regimen officii pastoralis'. L'*Alphabetum catholicorum* s'explica que hagi estat col·locat en aquest marc genèric sense cercar explicacions de natura específica.

El volum Mm. i. 16 és tota una altra cosa. Només cal fullejar-lo per convèncer-se que hom té davant un bon exemplar de literatura 'profètica', i de més a més, amb unes característiques, que el fan molt més llèpol; i si el primer text sembla totalment immers en les lluites entre les raguèlies de l'emperador Frederic i de Carles d'Anjou, amb repercussions en la Península Ibèrica, a partir del segon (f. 7c, etc.) tenim no sols els dos texts fonamentals de la tesi escatològica arnaldiana (*De tempore adventus antichristi*, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*), ans, més encara, els llatins els tenim copiats amb una lletra clarament castellana, lletra que en els folis finals també és llengua.

El qui, doncs, configurarà mentalment el volum Mm. i. 16. sabia allò que volia en integrar-hi els dos tractats arnaldians, com també tenia una idea ben clara d'allò que aquests dos texts representaven. L'encaix, doncs, dels escrits d'Arnau de Vilanova dins el volum que ens ocupa és perfecte, i encara segurament resultaria més clar si coneguessin el contingut de les nombroses notes que acompanyen els texts més específicament 'profètics' i els relacionen amb situacions molt concretes.

No cal dir que el fet de tenir davant els ulls aquest volum obliga a relacionar-lo amb el Casanatense 1022, on també trobem lletra castellana i dos tractats d'Arnau de Vilanova, aquests, però, traduïts al castellà, relacionats amb textos lul·lians i localitzats, sembla, a Zamora.⁴ Afanyem-nos a consta-

4. El volum manuscrit de Roma, Biblioteca Casanatense, ms. 1022, fou primer descrit per mi en *Los manuscritos lulianos de las bibliotecas Casanatense y Angélica (Roma)*, dins «Anthologica Annu», 21 (1974 [1976]), 185-248, en concret 190-200; i el seu contingut fet objecte de major atenció en *Dos tratados 'espirituales' de Arnau de Vilanova en traducción cas-*

tar que el nostre manuscrit no deixa traspuar cap afinitat amb Ramon Llull ni amb cap lul·lisme i que sembla alimentar-se, per contra, d'interessos profètics i de perspectives escatològiques i de llurs repercussions polítiques; i tant com és clar que la mà que ha escrites la major part de les nostres pàgines llatines és castellana, no m'atreuria pas a afirmar que en el pas de la centúria XIV a la XV, la còpia ha estat realitzada en territori de la corona de Castella. Tampoc no m'atreuria a negar-ho, ja que en la quarta línia del text castellà (f. 46b), trobo el verb 'diser': «maestro Antonio oio diser que el falso Merlin», que em sembla col·locable prop la frontera portuguesa (cas de Zamora, sense que aquesta sigui l'última ni l'única possibilitat). Tenim, doncs, un fet nou, que en principi obliga a pensar que pot ésser de molt abast, però que mentre no sigui analitzat i estudiat amb més detall, volarà per damunt nostre com un ocell de gran envergadura, però que no sabrem què representa mentre no s'acabi d'assentar en terra sòlida.

Cambridge, 6-7 abril 2006

---

tellana medieval, també dins «Anthologica Anua», 22-23 (1975-1976 [1978]), 477-630, i en edició independent dins «Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías, 25), Roma 1976 [1978], 154 pp.. El tema de l'aiguabarreig de lul·lisme i arnaldisme partint del grup lul·lista i beguï valencià dels decennis segon al quart del segle XIV, fou objecte d'unes pàgines meves: *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l' Art abreujada de confessió*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV (1985), 61-172.

Després, aquell manuscrit suscità l'interès d'Isaac VÁZQUEZ JANEIRO, *¿Un lector de Raimundo Lulio y de Arnaldo de Vilanova entre los evangelizadores de la América Colombina? En torno al códice Casanatense 1022*, dins «Antonianum», LIV (1979), 101-134; i encara *Tratados castellanos sobre la Predestinación y sobre la Trinidad y la Encarnación, del maestro fray Diego de Valencia OFM (siglo XV). Identificación de su autoría y edición crítica* (Bibliotheca Theologica Hispana, 2/2), Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1984, 184 pp., sobre el qual cal veure la recensió publicada dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV (1985), 476-478.

EL BOECI CATALÀ COMPLET DE MUNIC (BSB, Hisp. 145)

Fins ara només el volum manuscrit d'inventari de la Handschriftenabteilung de la Bayerische Staatsbibliothek (Munic), intitulat en la coberta *Codices anglici, gallici, hispanici, italia (!), slavici*, permetia de conèixer la presència d'aquest volum en una de les sèries de la secció de manuscrits de la biblioteca esmentada.

En el darrer requadre del full 192 del dit volum podem llegir:

«145 / Boethius: Consolatio philosophiae, in katalan. Übers. Beschreibung (Katalog 83 von Rosenthal, 1925, S. 28) eingeklebt.¹ / 15- Jh. / 328 × 177, Papier, 136 Bl. Pergamenteinbd.».

---

1. La paraula 'eingeklebt' es refereix al fet que el fragment del catàleg Rosenthal del 1925 que conté la descripció del manuscrit és literalment enganxada a la cara interior de la coberta del volum, i diu així:

«BOETHIUS, Anicius Manlius Severinus. Libre de consolació de philosophia translatat en romanç catalanesch. Sorgfältig geschriebene Papierhandschrift spanischer Provenienz aus dem XV. Jahrhundert, rubriziert, mit vielen Initialen in rot und blau. 136 Bl. 4°. (242:180 mm). Pergamentband.

«Die ausserordentlich sorgfältig geschriebene Handschrift enthält die atkatalanische Übersetzung des im Mittelalter viel übersetzten Hauptwerkes des Boethius (vergl. Grabmann, Scholastische Methode I, 160 N. 1 und R. Pieper im Vorwort seiner Ausgabe Lipsiae 1871). Diese Übersetzung wurde von dem Dominikaner Ff. Pere Sapllana begonnen und dem Infanten Jacme de Malorcha (†1375) gewidmet; später wurde sie von Antoni de Genebreda vollendet und neu überarbeitet (vergl. A. Morel-Fatio in Groebers Grundriss der romanischen Philologie II. 2, Strassburg 1897, S. 104). Gedruckt ist die als Sprachdenkmal beachtenswerte Übersetzung von M. Aguilo in der Biblioteca Catalana III (Barcelona 1877), 13-273.- Die ersten und letzten Blätter sind am Rande etwas fleckig.

f. 1r. {Prolech; Aguilo p. 5} *Per ço que lo libre seguent, lo qual feu lo gloriós doctor Boeci...*

f. 3v. {Taula; Aguilo, p. 259} *En lo primer metre tracta sots quina forma Boeci plora son treball...*

f. 11v. {Libro I, 1; Aguilo p. 14} *Jo llos qui solia esser en gran estudi...*

f. 136v. *...al qual sia donada honor e laor e glòria per tostemps in secula seculorum. Amen.»*

Sobre la reelaboració catalana del *De consolatione philosophiae* de Boeci, ultra les edicions crítiques del text original llatí, la darrera de les quals deu ésser la de Lvdovicus BIELER per al «Corpus Christianorum. Series Latina, XCIV», Turnholt, Brepols 1957, i les històries de la literatura catalana, hom pot veure els articles de Jaume RIERA I SANS, *Sobre la difusió hispànica de la Consolació de Boeci*, dins «El Crotalón. Anuario de Filología Española», 1 (1984), 297-327, visió de conjunt de la tradició manuscrita de la dita obra, tant en català com en reelaboracions castellanes; i Valentí FÀBREGA I ESCATLLAR, *La «Consolació de Filosofia» en la versió catalana de Pere Sapllana i Antoni Genebreda*, dins «Zeitschrift für Katalanistik», 3 (1990), 33-49, «presentació comentada del contingut» (34), en la primera part de la qual l'autor fa

Descripció del volum

En el seu estat actual el ms. Hisp. 145 es presenta² encobertat amb un full de pergamí d'una única peça, de 241 × 185 mm de superfície de pàgina i 47 mm de gruix del llom, clarament reaprofitat, potser més d'una vegada, i per això ni el títol de la portada ni el del llom corresponen al text copiat en el cos del volum; en la cara exterior de la coberta, la inscripció, que sembla del pas del segle XVI al XVII, té una primera part pràcticament il·legible (ni amb llum de quars), en la qual hi ha una majúscula, que té la ,x' en exponent, i quatre lletres en les quals crec llegir ,Boça'; la segona part és ben legible: *Tractats v̄arios*; la inscripció del capdamunt del llom diu *El tesoro escondido* i sembla del s. XIX, després de borrar la que hi havia en el llom en sentit longitudinal. Els dos extrems del pergamí eren lligats amb tancador de cordill; s'han perdut i només en resten els forats.

A la cara interior de la portada és enganxat el fragment de paper amb la descripció de la traducció catalana de la *Consolació de filosofia*, de Boeci, procedent del catàleg de l'antiquari muniquès Rosenthal, del 1925, 28 (transcrit en la nota 1).

En el moment de l'enquadernació actual, tant la cara interior de la coberta com la de la contracoberta fou tapada amb un full de paper blanc de més qualitat, doblat pel mig, que fa de separació entre la coberta i el cos del volum; en el corresponent de la coberta llegim, escrit en la part alta amb llapis: «Cod. hisp. 145»; en la part baixa de la pàgina «Boethius / 750.- / Saf.»; i al peu de pàgina «Siv 3823»; i al mig del foli restant entre coberta i cos del volum «Boethius. En catalan / saec. XV / 4º 73205^a / zs 74416 / Y III R». No veig filigrana en aquest full sobrevingut.

El cos del volum, de paper, de 238 × 177 mm, no té numeració primitiva, però sí l'actual amb xifres aràbigues en llapis, de l'1 al 136; és format per catorze plec de cinc fulls doblats, o deu folis cada un, exceptuat el darrer (ff. 130-136), coix, de 3/4; el quadern o plec primer es trobava en estat deficient amb folis separats, que han hagut d'ésser reenganxats amb tira adhesiva i

---

una síntesi de les característiques, tendències i omissions més importants [i encerts i desencerts] d'aquesta traducció lliure, i en una segona exposa els continguts i les tendències del comentari» (35).

Encara que el títol permetés d'esperar-ne altra cosa, no hi ha res ni de la traducció catalana ni dels manuscrits que l'han conservada, en *Boethius in the Middle Ages. Latin and Vernacular Traditions of the Consolatio Philosophiae*. Edited by Maarten J. F. M. HOENEN and Lodi NAUTA (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, LVIII), Leiden – New York – Köln, Brill 1997, 380 pp.

2. La metodologia aplicada en aquesta descripció és l'elaborada per mi i formulada en *Els manuscrits lul·lians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic*. I. *Volums amb textos catalans* (Studia, Textus, Subsidia, III), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1982, 10-16.

cordill entre els ff. 2-3 i 3-4 i els seus corresponents en la segona part del plec, ff. 7-8 i 8-9; també hi ha tira adhesiva i relligat amb fil entre els ff. 10 i 11, cosa que vol dir que eren separats els dos folis o meitats del full més extern, ff. 1 i 10. Els plecs tenen relligat normal al centre del plec i reclams en en peu de la pàgina final; he vist filigranes: els tres turons somats de creu en els folis inicials i el corn amb el corresponent lligam en els finals. En l'enquadernació segurament del segle XIX el cos del volum passà per la guillotina i féu perdre almenys part d'algun reclam i el text afegit al marge esquerre d'algun foli.

El text copiat en aquests 136 folis és el següent:

I. Ff. 1r-10v. 1a: *Inc.*: Per ço que lo libre seguent lo qual feu lo glorios doctor Boeci... *Exp.*: ...e puyz ociure aquest doctor.

1b: f. 2v. *Inc.*: E per ço deüets seber que segons que recita... *Exp.*: ...lo títol del libre és aquest en latí (però el títol llatí manca).

1c: f. 2v-3v. *Inc.*: En aquest títol són posats .vij. noms del dit doctor... *Exp.*: ...e lo primer libre és partit en .vij. metres e en .vj. proses.

1d. ff. 3v-10v. *Inc.*: En lo primer metre tracte sots quina forma Boeci plora son treball... *Exp.*: ...e en romanç, la philosofia perseguir.

II/1. Ff. 11r-31r. *Inc.*: En lo primer metre tracte sots quina forma Boeci plora son treball... *Exp.*: ...fortment ligada en la qual les dites coses regnen.

II/2. Ff. 31v-55r. *Inc.*: En lo segon libre comença la philosofia a donar medicines... *Exp.*: ...bestialment que humanal per defalliment de uera amor.

II/3. ff. 55r-90r. *Inc.*: En lo tercer libre tracte com tot hom cercha en totes les sues obres... *Exp.*: ...en lo fin de la nit, co és a la hora de la mort.

II/4. ff. 90r-116v. *Inc.*: En lo quart libre philosofia tracte la matèria de uirtuts... *Exp.*: ...haurets e guasayarets les coses celestials e perpetuals.

II/5. ff. 116v-136v. *Inc.*: En lo sinquè libre se tracten dues matèries soptils... *Exp.*: ...al qual sia donada honor e laor e glòria per tostemps in secula seculorum. Amen.

BOECI, *Consolatio philosophiae* en traducció i reelaboració catalana. Ed. incunable 1489; AGUILÓ (Biblioteca Catalana II), Barcelona 1877.

La caixa d'escriptura, marcada per línies molt fines en els marges de dreta i esquerra, no, però, en les línies, conserva una certa uniformitat: 117 × 136 mm, al f. 13r; 174 × 133 al f. 91r; i 274 × 133 al f. 136 r.; en canvi no és tan constant el nombre de línies per pàgina: 28 al f. 12r; 26 al f. 14r; 24 al f. 39v; 23 al f. 40r; 21 al f. 91r; i 19 al f. 136r.

Malgrat algunes variants en la grafia de les lletres tot el volum ha estat escrit per copista únic (però hi ha moments en què la primera impressió és la de dues mans: 4v, 29v, 31v i 63v-64r) amb lletra de tipus semibastard, que tant podria haver estat escrit els darrers anys del segle XIV com els primers del segle XV; aquesta mateixa mà escriví els nombrosos paràgrafs en rúbrica, que resumeixen en prosa els ,metres' o composicions en vers de l'o-

riginal llatí; la qualitat de la còpia és molt satisfactòria, tant per la bona impressió que fan les pàgines com per l'escassetat d'intervencions posteriors a la còpia; en el text s'intercanvien les tintes rossa i vermella, aquesta en els resums dels ,metres' o versos; en les capitals, de més a més, hi ha alternància de tintes vermella i blava, fora d'algun oblit.

Com a accidents de còpia dignes d'ésser esmentats, assenyalaré que en el f. 2v és promès el títol llatí de l'obra, però l'espai sempre ha restat en blanc;³ al f. 29v havia d'ésser copiat en rúbrica el resum de la sisena prosa del primer llibre i hi fou transcrit el de la primera prosa del segon llibre, que torna a ésser-ho en el f. 31v, línies 5-9 de la rúbrica; en adonar-se'n el copista únic (o almenys el principal, que és el qui escriu els paràgrafs de rúbrica) copià aquella sisena prosa al marge esquerre de la pàgina, però la guillotina en féu perdre ben bé tres quartes parts, de manera que ara aquell text només s'ha salvat en la taula de proses i metres dels cinc llibres, f. 4v; diu així:

«En la sisena prosa tracte com filosofia féu algunes interrogacions a Boeci, per les quals ella perfetament uench en conexença de la malaltia de Boeci. E comença en lo latí: ,Primum igitur pateris'; e en romanç: ,Enaprès la filosofia'.⁴

En conseqüència, la primera prosa del llibre segon es troba repetida tres vegades en el volum: al f. 4r, al 29v i al 31v; qui faci l'edició crítica dirà si hi ha variants entre les tres còpies.

Ultra això que acabem d'exposar, els accidents de còpia corregits *ead man* o les intervencions posteriors, de correctors o de lectors són mínimes i a partir del f. 52r, pràcticament inexistentes, com si aquella part del volum fos encara verge; així, correccions per *add ead man* o *corr ead man* es troben en els folis 9r, 15r, 20v, 23v, 29v; i les segones a 81v, 96r, 118r; hi ha alguna *corr al man*: 12v, on la paraula ,pensatiu' substitueix ,consiurós' en el text; ,aquella' de f. 51r, lín. 3, manca al text; i al f. 101r, ,mal' i ,hauer' en les lín. 6 i 10, respectivament, també manquen al text; intervencions de possible lector són línies en sentit longitudinal en el marge exterior de les pàgines, p. e., 31r, 32r-v, 34r-v; alguna mà d'atenció, f. 48r; i al f. 41v; i a 41v, una cara d'atenció al marge d'unes línies segons les quals la vida present no té cap possibilitat de fer-nos benaurats.

3. L'espai en blanc es troba en el f. 2v, entre el paràgraf que comença: «Açò hauem premès per tal que tots aquells qui legiran...», i el que comença: «En aquest títol són posats .vij. noms del dit doctor, per los quals són enteses les sues prerrogatiues, com primerament és appellat Anici...». La promesa de donar el títol llatí de l'obra es troba en les darreres frases del primer dels dos paràgrafs esmentats: «...per ço axí matex que les persones saüies aprenguessen de contrastar a la sensualitat com han affany, lo títol del libre és aquest en latí», però manca.

4. La comparació entre el text complet del f. 4v, i les restes del f. 29v permet de trobar-hi una variant; el ,romanç' del text complet és ,romans' en el fragment.

La identificació

Malgrat que els exemplars d'aquesta quarta revisió no facin constar el nom ni tan sols de qui revisà la traducció catalana, les dades aplegades en la descripció anterior fan ara fàcil la identificació del text copiat en el manuscrit que ens ocupa: és un exemplar desconegut fins ara no sols de la reelaboració catalana de la *Consolatio philosophiae* de Boeci, sinó, de més a més, l'única còpia completa de la que Jaume Riera anomena *Quarta variant de la revisió de fra Antoni Ginebreda*.⁵

La prova més que suficient consisteix en la identitat entre el començament del text en aquella quarta variant i el del nostre manuscrit: en ambdós casos, en efecte, tenim el mateix incipit: «Per ço que lo libre següent, lo qual féu lo gloriós doctor Boeci sia mils entès...»;⁶ però hi ha quelcom més: l'altre exemplar de la dita quarta variant és el de París, BN, *esp.* 474/638, mínimament descrit per Alfred Morel-Fatio;⁷ segons aquesta informació, l'exemplar parisenc és mancat de les darreres pàgines, car només arriba a una frase del llibre quint allí transcrita,⁸ frase que copio a continuació, acompanyada de la paral·lela del volum muniquès. La doble coincidència textual sembla que no permet de dubtar que el text ofert pel manuscrit Hisp. 145 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic és una nova còpia de la quarta variant de la revisió de fra Antoni Ginebreda.

Les pàgines finals

Per la notícia d'Alfred Morel-Fatio, sabem que l'únic exemplar encara existent fins poc fa conegut d'aquesta quarta variant de la revisió d'Antoni Ginebreda (París, BN, *esp.* 474, notícia 638 del seu catàleg) és mancat dels darrers fulls, car el text és tallat en aquesta frase: «Emperò per le nostra vista nos muda lur condició naturall. Tot axí le sciència divinall no mude ne torbe

5. Vegeu l'article citat en la nota 1, 232-233.

Hi ha encara un altre detall que podria contribuir a la identificació d'aquest manuscrit: és l'èxplícit del text, que coincideix amb el de l'exemplar del notari barceloní Gabriel de Forest, documentat en l'inventari dels seus béns del 1437; l'èxplícit, l'únic entre els quatre exemplars reportats per Jaume Riera (*loc. cit.*, 324/1), és, com el del nostre, «...per tostemps in secula seculorum amen»; l'any (1437) fa possible aquesta identitat.

6. *Ibid.*, 324. L'incipit de l'exemplar muniquès consta més amunt, en la tercera part de la descripció del manuscrit.

7. *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Imprimerie Nationale 1892, p. XVIII per a la signatura del manuscrit; i p. 353, núm. 638, per a la informació sobre aquell volum.

8. Puc precisar el lloc on s'acaba el text parisenc: llibre quint, dins la darrera o sisena prosa, que en el nostre volum ocupa els ff. 131r-136v; manca, doncs, en el manuscrit de París la meitat d'aquesta prosa.

les condicions de les coses que sap per bé que sian denant él presents ans...»; en l'exemplar de Munic aquesta frase es troba al f. 133r, línies 12-15, i fa així: «... emperò per la nostre uista no-s muda lur condició natural. Tot enaxí la sciència diuinal no muda ne torba les condicions de les coses que sap, per bé que sien danant ell presents ans (que sien ne-s fassen) ...».

Essent, doncs, el text de Munic l'únic complet de la quarta revisió, car porta el fragment final mancant a Colombina/París, deu ésser elemental que el posi a disposició dels estudiosos en simple transcripció:

«...(presents ans) que sien ne-s fassen per temps esdeuenidor. Donques pots ueure que la tua oppinió no ere bona, que hauies de la francha uoluntat del hom, car pensaues-te que totes les coses que Déus sabia o conexia eren necessàries, car aytals con [f. 133v] són les conex; per les quals paraules que dites hauem appar la solució de les rahons que tu has fetes.

«E responch primerament a la segona rahó, la qual dehia que les coses que Déus sabia o eren necessàries o podien ésser en altra manera; e com no-s poguessen mudar, seguie-s que esdeuenguessen de necessitat. E dich-te que con la sciència de Déu no mut la condició natural de les coses que conex, e conega totes coses segons natura de la sua eternitat, seguex-se que les conega aytals com són segons lur condició, qual que sia, e la sua conexença no-s muda, per bé que les coses se muden, car aquella mudança ja eternalment la sebia per la sua eternitat, que no pot ésser decebuda.

«Quant és a l'autra rahó, que fist primerament, que dehia: Tot ço que Déus ha preuist sens fallença, és cosa necessària que-s fassa; donques, com Déus haia preuistes totes coses sens fallença, seguex-se que totes se degen esdeuenir de necessitat, dich-te responent que totes les coses per bé que sien esdeuenidores, si són preses e enteses en esgart de la sciència de Déu, segons que dessús hauem dit, són necessàries, car aytals les ha preuistes [f. 134r] com són ne deuen ésser; mas si són preses o enteses lur pròpria condició, no hauran neguna necessitat; emperò deuets notar que alguna cosa necessària se pot esdeuenir en dues maneres: la primera és quant alcuna cosa és necessària sens tota mescla de condició, axí com si dehim: 'tot hom és mortal', 'lo sol exirà al iorn' o 'Déus és' e semblants paraules, les quals se dihen solament tals que de lur natura mostren que de necessitat se deu fer e ésser axí.

«Altra necessari és ab sa condició, axí con si dehiem: 'Si alcun sap e ueu que tu vas, necessària cosa és que tu uas, car la cosa quant és, necessari és que sia. Emperò aquesta manera de necessari no fa ésser la cosa per necessari de natura pròpria sua, mas la condició sobreposada, car neguna necessitat no força de anar çell qui per sa francha uoluntat uol anar; mas, pus ua, no pot ésser que no uage laoures quant ua. Tot en aquesta manera és la prouidència de Déu, que si ue alguna cosa, necessària cosa és que sia aytal, e axí com la ueu, car ueu-la segons que és o que deu ésser clarament e presencialment, per bé que sien esdeuenidores e segons que-s esdeuendran. Per què appar que esgardant la diuinal sciència e conexença totes són necessàries, per bé que no ho sien segons lur condició natural; mas si són esgardades en lur condició natural, ja per axò no perdran lur franquesa [f. 134v] de lur condició natural. Car les coses axí són danant la presència diuinal, que alcunes són necessàries segons lur natura, altres són per francha

uoluntat e franch poder de aquells qui les fan.

«Per què appar la solució de la rahó dessús dita, car iatsia que alcuna cosa sia preuista sens fallença, ia per axò no seria necessària segons natura sua mas solament per la condició que hi és posada, e no és cosa (descouenin *canc*) descouinent, car bé-s pot fer que una cosa mateixa per esgart d'altra sia en una manera e per esgard d'altra sia en altra manera, axí com podem ueure sensiblement que un hom per esgart d'altra serà gran e per esgart d'altra serà poch o menor.

«Enaprés, tu pories per auentura contrastar que diguesses com alsunes obres se fassen per sola uoluntat e ell qui les fa sia en mà sua que les fassa o que les lex, e sia en mà de cascun mudar ço que haurà pensat que fassa, par que açò aytal puxa hom anul·lar la dita prouidència diuinal, car mudant lo propòsit de açò que entenia a fer, mudarà la dita prouidència e açò que Déus conexia e sebia; a la qual cosa io-t responch que cascun porà bé mudar lo seu propri propòsit, mas la sciència de Déu no-s mudarà, per bé que ell sa mut, ne-s gir [f. 135r] en qual manera se uulla, no porà esquiuar ne escapar a la sciència de Déu, car tots aquells mudaments ia los sebia ans que tu, qui-ls uols fer; e donar-te'n he eximpli aytal:

«Si tu eres en algun loch e aquí fahies alguna cosa, e estaua un altra hom en loch alt en guiha que-t pogués bé e complidament ueure e gardaua continuadament en qual manera tu-t mudaues, tu no pories escapar estant en aytal disposició ab aquell, que ell no-t uehés ço que tu farihes per francha uoluntat que tu haguesses, ne aquell aytambé no-t tolria la tua francha uoluntat per lo seu gardar. Tot enaxí tu no pots fugir a la prouidència de Déu e a la sua conexença, car totes les tues mudançes que faràs ia les sebia ans que les te haguesses pensades.

«Encara més, tu pories fer altra qüestió, ço és de la manera de la prouidència de Déu, ço és a seber, si per lo mudament del propòsit del hom en les obres que pot fer per sa francha uoluntat, per lo qual mudament uol una cosa e despux, lexada aquella, e uol lo contrari, e laxada la una farà l'altra, axí com se muda lo dit propòsit sí-s muda aytambé lauors la sciència de Déu conaxent los dits mudaments. [f. 135v] E dich-te responent, que la sciència e prouidència de Déu no-s muda per res, car la sua sciència sobrepuja e és ans que totes coses e en un moment conex totes les mudances de les uoluntats eternalment ab ferma perseueranca sens mescle de mudaments sap totes les coses segons que dessús hauem dit. E aquesta sciència no ha apresada sinó de la sua pròpia natura e les coses esdeuenidores no han donada manera de sciència de Déu ne axí matex de mudança, mas la sciència de Déu ha posada manera a totes les coses segons la condició de cascuna, com ell sia començament de totes, e les haia fetes per la sua francha libertat e bonesa.

«E per les dites paraules appar que les coses qui a nosaltres són incertes e de les quals no podem seber ni conèxer la raó per què-s fan ni com se fan ni lur començament ni lur fi, totes les conex nostre Senyor Déus determanadament segons la manera dessús dita. E deuets notar que per aqueixa mateixa manera podets parlar de la predestinació e presciència, segons la qual ha parlat la filosofia de la sciència diuinal, en altra manera seguir-s'ien semblants duptes e coses inconuenients, ço és, si la dita predestinació [f. 136r] e presciència mudaua, les condicions e propietats se desconuenien.

«Per totes les coses damunt dites, pots ueure e conèxer que francha uoluntat no és empexada per la sciència diuinal e que les leys són iustament ordonades a gordonar o punir segons la bonesa o la malícia de les obres humanals. E axí

matex appar que les pregàries e les oracions ne l'esperança enuers Déu no seran debades quant són dretament fetes, ans han gran uirtut e efficàcia, car no és neguna cosa que puxa ésser debades, si és dretament ordonada a la sua fi honesta (e *canc*) deguda e honesta, ans solament aquella aytal que és ordonada dretament a la sua fi aconseguex la fi per què-s fa, car Déus, qui és sobirà sobre (*corr* sobre *canc* -r-) totes coses e al qual no pot ésser res amagat, les ueu totes e les iutge e les reeb al enteniment per què-s fan, car tots temps és present a ell tota obra e tot pensament ia eternalment; donques, com uosaltres haiats poder sobre les uostres obres pròpies, car en uostre poder és que fassats les dites obres bones e uirtuoses e raonables, e ha açò sots [f. 136v] sots (!) obligats per uostra condició natural, ço és esquiuar uicis, peccats e males obres e seguir uirtuts, podets bé sens tot dupte lauar lo uostre coratge a bons e drets diuinals pensaments e fer humilment e deuota oracions e pregàries enuers Déu, car solament açò poden fer dignament cells qui uiuen uirtuosament, car les uirtuts tan solament fan anar la persona per lo dret camí, qui mena a uertadera e perfeta benuyrança.

«E a açò són obligats per lur natura los hòmens, car aquelles són, ço són les uirtuts, per les quals poden anar al lur loch propri, per lo qual són creats e per altra cosa ni per altra manera no y poden anar. E con tota cosa naturalment desig son loch natural, és al hom natural desig de fer les dites obres uirtuoses, per les quals puxa anar al seu loch, per lo qual és fet.

«O barons, si no ho uolets posar a exoblit e a meynspreu fahent obres bestials, gran necessitat uos és posada de fer boneses e proeses e obres perfetes, car tot quant fets, quesque sia, és fet danant la presència e la uista e la sciència del nostre iutge, al qual res no pot ésser amagat: al qual sia donada honor e laor e glòria per tostemps Jn secula seculorum Amen.

Jaume DE PUIG I OLIVER

NOTES SOBRE EL MANUSCRIT
DE L'APOLOGIA DE BERNAT METGE
(París, BN ms. esp. 55)

En els estudis sobre Bernat Metge hi ha planat sempre una ombra de recança: el fenomen que una obra mediciana, qui sap si de la categoria intel·lectual i literària de *Lo Somni*, només hagi arribat fins als nostres dies en un únic foli d'un únic manuscrit: el de la BNF, ms. esp. 55. El fet ha donat ocasió de formular opinions contrastades a propòsit de la misteriosa *Apologia*.

En efecte, si Bernat Metge va escriure tot un diàleg¹ que, com veurem, fou tingut per algun, almenys, dels seus receptors com un diàleg de matèria moral, és molt frustrant que només en puguem llegir ara dues pàgines. Si, per contra, Metge va deixar el diàleg amb el seu interlocutor Ramon tot just després d'haver-lo encetat, a causa del cul-de-sac a què l'abocava o l'abocaria més endavant el final de *Lo Somni*, el silenci dels manuscrits seria eloqüent per ell mateix i corroboraria la tesi segons la qual la recerca moral de Metge hauria arribat a un desenllaç infeliç.²

Abans de discutir aquesta darrera opinió en el mateix terreny on ha estat plantejada, és a dir, en les aigües del debat històric-literari, semblaria oportuna una enquesta purament codicològica sobre l'*Apologia*. Si el fet que l'obra només hagi estat transmesa per un sol testimoni simplifica l'enquesta, això no vol dir que l'afer no sigui delicat, al contrari. És per la doble migradesa del còdex —un únic foli d'un únic manuscrit— que la seva anàlisi és més urgent i, potser, decisiva. Començarem, doncs, pel manuscrit.

---

1. El seu primer editor, Pere BOHIGAS, creia que el diàleg era més llarg que el fragment transmès pel ms. de París: cf. *El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XVI (1931), 90-91 [recollit dins Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial – PAM 1985, 161-162]. RIQUER el donava per "obra inconclusa", dins *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, UB 1959, *76, sense determinar si esguardava l'obra pròpiament dita o la còpia manuscrita única que se'n coneix; a la *Història de la Literatura Catalana*, vol. 2, Barcelona, Ariel 19641, 383, s'inclinava clarament per la hipòtesi que Bernat Metge deixà l'obra inacabada.

2. És la tesi clarament expressada per Stefano M. CINGOLANI, *El somni d'una cultura: "Lo Somni" de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema 2002, 267-279.

DESCRIPCIÓ DEL MS. BNF ESP. 55³I. *Enquadernació*

1. Cobertes

a) Mides de superfície i gruix: 225 × 294 × 35.

b) Material: Ànima de pasta de paper, cobertes de pell roja.

c) Indicacions escrites: Contratapa I, a dalt, etiqueta amb la cota actual del ms.: "Esp. | 55". Al costat, altra etiqueta de paper enganxada, escabotada en la seva part superior.

d) Elements decoratius: Tres filets daurats ressegueixen els cantons de les dues cobertes; al centre de totes dues, armes del rei de França en ferros daurats.

2. Llom de la mateixa pell.

a) Tipus, tècnica i nombre de relligadures: Els plecs són directament cosits a les tapes mitjançant cinc nervis interns als quals en corresponen cinc d'externs, formant sis seccions exteriors.

b) Descripció de les seccions: 1) i 3)-6), ferros daurats, amb la flor de lis al centre; 2), en majúscules daurades: «Doctrin | Morale». A la secció 6), etiqueta enganxada amb la cota actual del ms.: «Esp. | 55».

3. Altres elements

a) Folis de protecció i guarda: V + III. Foli de guarda inicial Ir, al mig: «Volume de 105⁴ Feuillet | 10 Décembre 1875». Foli de guarda inicial IVr, a dalt: ,ytalianj'. Foli de guarda inicial Vv, a dalt: «Italien | En Espagnol Maillorquin | Doctrine Morale traict de vices e vertues», títol donat el segle XVI.

c) Cobertes (folres) del mateix paper que els folis de guarda.

e) Capçalera i capçada dalt i baix.

g) Llavis amb ferros daurats.

4. Conclusió. Data: s. XVIII.

II. *Cos del volum*

1. Composició material: Ms. miscel·lani.

2. Matèria: paper.

4. Folis: V + 105 + III.

5. Dimensions: 210 + 286 + 20.

6. Plecs:

1) Plec de 7 × 2, folis 1-14, sense reclam.

3. Seguim l'esquema descriptiu proposat en «ATCA», XVII (1998), 296-298.

4. *Corr pro* 104

- 2) Plec de 7×2 , folis 15-28, sense reclam.
- 3) Plec coix de $8/7$, folis 29-43, sense reclam.
- 4) Plec de 7×2 , folis 44-57, amb reclam: "assats"
- 5) Plec de 8×2 , folis 58-73, sense reclam.
- 6) Plec de 8×2 , folis 74-89, sense reclam.
- 7) Plec de 8×2 , folis 90-105.

Els plecs són reforçats amb tires de paper, que entre plec i plec treuen com uns talons.

Al capdamunt del foli 1r: «+Ihs+ MDXCIII⁵ | 1075, 7802».

8. Foliació: Primitiva foliació contemporània del ms. en xifres romanes i en tinta, restes de la qual, guillotinades, són visibles als folis 8-43, és a dir, en els tres primers plecs. En els altres plecs no s'hi observa. Tot el volum fou unitàriament numerat en tinta negra a l'angle superior dret del recto dels folis abans de rebre la relligadura actual.

10. Filigranes:

a) Foli de guarda inicial III i final I, de la corona encerclada, del tipus BRIQUET II 4863, datada a Nàpols entre 1486 i 1496.

b) Fol. 1-28, 37, de la flor, semblant a BRIQUET II 6306, datada a Nàpols el 1438, amb variants similars a altres ciutats italianes entre 1438 i 1460.

c) Folis 29-36, 42-72, 90-94, 100-103, del carro, del tipus BRIQUET I 3544, datada a Lucca a partir del 1434, amb variants similars a d'altres ciutats italianes, belgues, franceses i alemanyes entre 1452 i 1473.

d) Folis 74-97 de la flor, semblant a Briquet II 6651, però no igual, que no hem sabut trobar en repertoris.

12. Sistema de ratllat a la mina de plom i en sec. >>>><<<<. Serveix per a delimitar la caixa d'escriptura.

III. *Contingut literari*

I

1. Fol. 1-43. Fol. 1ra, *inc.* (rúbrica): *Doctrina moral cullida de diuerses actes, la qual per vn hom laych de Mallorques apellat en Pachs a pregaries de sos fills es stada complida en lo present libre continuada* (fi de rúbrica). «Fills homens hi ha qui son bons per natura e altres per doctrina. E virtuts son apreses per gran treball les quals desige ministre ...»

Fol. 43rb, *exp.*: «... car tot lo deffalliment que hic trobarets proceex de la mia ignorancia la qual sotsmet a correccio e smena de la sancta sgleya Romana. E deu per sa merce vos leix viure al seu sant seruey eus port a vida perdurable e a mi si faca. Amen».

5. *Corr pro* MDC XCIII.

Foli 43v buit.

2. Identificació de l'autor i obra: [EN PACHS], *Doctrina moral*.

3. Altres manuscrits: BNF, *esp.* 54; Barcelona, ACA, ms. Sant Cugat 81; BC ms. 472.

4. Catàlegs i bibliografia: A. MOREL-FATIO, *Bibliothèque Nationale. Département des manuscrits. Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, Paris, Imprimerie Nationale 1892, 5b-6a; Francesc X. MIQUEL ROSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, Barcelona 1937, 129; *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Cataluña*, Barcelona 1968, 137; Jaume RIERA I SANS, *Sobre l'autor de la Doctrina Moral (segle XV)*, dins «Randa», 9 (1979), 117-125.

5. Edicions: a) *Sentencias morales*, dins Pròsper de BOFARULL, *Documentos literarios en antigua lengua catalana*, Barcelona 1857 (CODOINACA, vol. XIII), 186-301.

b) *Doctrina moral del mallorquí en Pax*, a cura de Gabriel LLABRÉS I QUINTANA, Mallorca 1889.

II

Folis 44r-75r. Fol. 44ra, *inc.* (rúbrica): *Tractat apellat doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualseuol hofici public lealment e dilligent* (fi de rúbrica). «[E]n nom de deu sia e de la molt homil verge madona sancta Maria mara sua beneyta e de tots los sants e sanctes de paradís lo present tractat conte en si compendiosa ço es abreuiada doctrina a cascu de viure justament ...».

Fol. 75 rb, *exp.*: «... E per co tot ho sotsmet a esmena de qui mes e mils hi entena que yo. e assenyaldament a esmena de santa mara sglesia e en aquesta manera e ab aquesta condicio o compli lo dit frara quin haia bon guardo de nostro Senyor Deu | AMEN».

Foli 75v buit.

2. Identificació de l'autor i obra: FRANCESC EIXIMENIS, *Doctrina compendiosa*.

3. Altres manuscrits: BNM, ms. 10265; Barcelona, ACA, ms. Ripoll 85; ms. Sant Cugat 79; BC, ms. 12; Vic, Bibl. Episcopal 235; Girona, AC, ms. 58; BNF, ms. *esp.* 48.

4. Catàlegs: A. MOREL-FATIO, *o. c.*, 5b; Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les obres de fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*. *Essaig d'una bibliografia*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1910), 615-616; Fra MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?)*. *La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària*, dins «Estudis Franciscans», XL (1928), 484; F. X. MIQUEL ROSELL, *o. c.*, 127-128; *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional, vol. XV (10201 a 11000)*, Madrid 2001, 38; Jaume

MASSÓ I TORRENTS (†) i Jordi RUBIÓ I BALAGUER (†), *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*, vol. I, mss. 1-154, Barcelona 1989, 79-80.

5. Edicions: a) *De la temor de Déu e virtut de justícia*, Barcelona, Carles Amorós 1509, 48 f.

b) Pròsper DE BOFARULL, *Doctrina moral y política*, segons el ms. Sant Cugat 79 (CODOINACA, vol. XIII), 311-393.

c) Francesc Eiximenis. *Contes i faules*. Text, introducció, notes i glossari de Marçal OLIVAR (E.N.C. col. A, n° 13), Barcelona, Ed. Barcino 1925, 100-102, on és editat un fragment del c. 15.

d) MARTÍ DE BARCELONA, *Francesc Eiximenis. Doctrina compendiosa* (E.N.C. col. A, n° 24), Barcelona, Ed. Barcino 1929, 159 pp.

III

1. Fol. 76rv. Fol. 76ra, *inc.*: «Stant a mi l'altre jorn ab gran repos e tranquilant dela pensa en lo meu diuersori en lo qual acustum star quant desig esser be acompanyat no pas dels homens que vuy viuen car poch de ells saben acompanyar, mas dels morts quils han sobre puyats en virtut sciencia gran industria e alt ingeny ...».

Fol. 76vb, *exp.*: «... veus encara mes que aquells que hic partexen en van en altres parts no moren de aquest mal e si ho fan son...» (fine mutilus).

Fol. 77ra, dalt de tot, *al man.*: 'Libre'. La resta és buida.

2. Identificació de l'autor i obra: Bernat METGE, *Apologia*.

4. Bibliografia: Francisco RICO, *Sylvae (XXI-XXV)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XXVI (1984), 233-237 (= «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè Aniversari», IV) [es planteja si l'*Apologia* és anterior o posterior a *Lo somni*].

5. Edicions: a) *Apologia de Bernat Metge*, dins Pere BOHIGAS, *El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional (1926-1927)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XVI (1931), 90-93 [reproduïda en Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial-PAM 1985, 161-163].

b) Martí DE RIQUER, *Obres de Bernat Metge*, Barcelona, Ed. Selecta 1950, 137-141.

c) ID., *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, UB 1959, 157-163.

IV

Folis 77v-93v. Fol. 77v, *inc.*: «Proverbis e dits de filosofos. Com lo molt alt e molt noble e poderos senyor en Jacme per la gracia de Deu rey darego e de Sicilia e de Malorques e de Valentia compte de Barchinona al qual es curos de sercar saber e trachtar ...»

Fol. 93v, *exp.*: «... No demans ques faça yuas la hobra mas vulles que sia ben fet que la gent no demanen en quant fo fet mes diuen que be es fet. Finit deo gratias».

2. Identificació de l'autor i obra: Jafudà BONSENYOR, *Proverbis i dits de filòsofs*.

3. Altres manuscrits: a) *en català*: BC, mss. 14, 42, 472, 1031; ACA, ms. Sant Cugat 83; BNM, ms. 921; b) *en castellà* (traduït del català per Jacobo ZADIQUE, de Uclés: Biblioteca de l'Escorial, mss. b.II.19 i b.IV.10).

4. Catàlegs i bibliografia: A. HELFFERICH, *Raymund Lull und die Anfänge der Catalonischen Litteratur*, Berlin 1858, 51-62; Julián ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca del Escorial*, vol. I, Madrid 1924, 39-40, 49 J. CARDONER PLANAS, *Nuevos datos acerca de Jafuda Bosenyor*, dins «Sefarad», IV (1944), 287-293; Francesc X. MIQUEL ROSELL, *o. c.*, 131; *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional*, vol. III (897 a 1100), Madrid 1957, 53; *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Cataluña*, Barcelona 1968, 125, 126, 137, 152; MASSÓ-RUBIÓ, *o. c.*, 81-82, 119-120.

5. Edicions: a) Pròsper DE BOFARULL Y MASCARÓ, *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)* (CODOINACA, t. XIII), Barcelona 1857, 165-185 [incompleta].

b) Jahuda BONSENYOR, *Libre de paraules e dits de savis e filòsofs. Los proverbis de Salomó, llibre de Cató ...*, per Gabriel LLABRÉS Y QUINTANA, Palma de Mallorca, 1889, 148 pp.

c) Jafuda o Jahuda, *Sentencies morals*. Traducció del Còdex L2 de la Biblioteca Nacional de Madrid, per Josep BALARI Y JOVANY, Barcelona, Biblioteca de la Revista Catalana, Estampa de F. Giró 1889, 63 pp.

V

Folis 94r-104v. Fol. 94r, *inc.*: «Lo saguent trachtat ho compendi es stat compilat e hordonat an la ciutat de Barchinona per narnau de Cap de villa a XX de març del any M CCCC XXX VII ho saltim fo asplagat com lonch temps hi agues lagiat abans. Es stat fet e hordonat per dezcobrir e prouahir ales anbosques e aguayts qui continuament vetlen pensen e cogiten sobre tal matèria segons clarament pora⁶ ser⁷ vist e compres en diuerses capitolls auant posats e hordonats jatsecia empero que si an los dits capitolls anant posats seran posades algunes rahons ho punts que mostraran eser mase grasons ho superfluos (*sic*) ja per tot aço no deuen eser hagudes totalment per impertinents ne per infrustuoses (*sic*) co mper⁸ (*sic*) aquestes poden eser vis-

6. *Interlin*

7. *corr pro sera*

8. *Seq per iter*

tes e compreses les hostilitats o inhotilitats tant com toque an lo fet de les monedes...»

Fol. 104r, *exp.*: «... com tota moneda menuda que sia fora della ley dell tern deu eser hinibida corer per tot lo regna darego si fer se pora pro almenys an lo principat de Barchinona e de les altres monedes grosses sia remes a les leys de la terra».

2. Identificació de l'autor i obra: Arnau CAPDEVILA, *Tractat de les monedes*.

3. Altres manuscrits: AHCB, ms. *Diversorum* 6, f. 62-94.

5. Edició: Josef SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Antonio Brusi impresor 1818, t. II, 60-71.

VI

1. Fol. 104v, *inc.*: «Nota avui LXVIII florins darego pesen I march de perpinya ...»

Ib., *exp.*: «... Item IIIIm CCLXXVI sous menus de tern deuen pasar I quintà dret pero are nia mester grosos IIIIm CCLXVIII o CL».

2. Identificació de l'autor i obra: ANÒNIM, *Nota sobre avaluació del pes de diverses monedes catalanes*.

3. Altres manuscrits: AHCB, ms. *Diversorum*, 6, folis 62-94.

5. Edicions: Josef SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Antonio Brusi impresor, 1818, + II, p. 60-71.

IV. Caixa d'escriptura

I

1. Caixa d'escriptura: 130 × 195, a dos corondells, línies diverses.

Impaginació: 25 + 57 + 16 + 57 + 50 x 35 + 195 + 55.

2. Tipus de ratllat: Quatre línies de justificació verticals, dues línies de justificació horitzontals, línies d'escriptura de justificació a justificació i de justificació a justificació. Línies 41-44 en pàgines plenes.

3. Tipus de lletra: Folis 1-38: gòtica cursiva, de tres mans: a) folis 1-9r; b) 9v-28v; c) f. 29r-38v.

Folis 38r-43r, lletra humanística d'una sola mà, amb influències de la bastarda i reminiscències de la cancelleresca.

Rúbriques d'una altra mà.

5. Decoració: Capitals no executades. Rúbriques. Majúscules amb tocs de vermell a l'inici i a l'interior dels paràgrafs.

7. Segell de la Biblioteca Reial francesa al foli 1r.

11. Revisions i correccions passim. Addicions de text als marges dels f. 2r, 5r, 13r, 14v, 16r.

II

1. Caixa d'escriptura: 130×195 , a dos corondells, de 32-34 línies en corondells plens.

Impaginació: $25 + 57 + 16 + 57 + 55 \times 35 + 195 + 60$.

2. Tipus de ratllat: Com l'anterior.

3. Tipus de lletra: Com la darrera i de la mateixa mà. Rúbriques d'una altra mà.

5. Decoració: com l'anterior. Citacions subratllades en vermell.

11. Revisions i correccions: No se n'hi veuen. Addicions de text als marges: F. 48rv, *al man*.

III

1. Caixa d'escriptura: 130×195 , a dos corondells.

Impaginació: $30 + 57 + 16 + 57 + 53 \times 35 + 195 + 60$.

2. Tipus de ratllat: Com els anteriors. Línies 32-33 a corondell ple.

3. Tipus de lletra: Escriptura humanística amb influències de la bastarda i reminiscències de la cancelleresca, com l'anterior, i de la mateixa mà que escriu a partir del f. 39r.

IV

1. Caixa d'escriptura: 130×195 .

Impaginació: $30 + 57 + 16 + 57 + 53 \times 34 + 195 + 57$.

2. Tipus de ratllat: Com els anteriors. Línies 38-40 a corondell ple.

3. Tipus de lletra i mans:

a) Folis 77v-87ra; 88ra, línia 4ss-93vb: Escriptura cursiva humanística força descurada; el mateix copista transcriu els títols de capítol.

b) Folis 87rb-88ra; línies 1-3: Escriptura humanística cursiva més acurada; el mateix copista copia els títols de capítol.

V-VI

1. Caixa d'escriptura irregular, d'uns 160×222 , a columna tirada.

Impaginació de foli 95r: $25 + 17 + 2 \times 20 + 21 + 25$.

2. Tipus de ratllat: No n'hi ha; com a la resta del plec són perceptibles les traces de les línies en sec de la caixa de justificació [com les anteriors].

3. Tipus de lletra i mans: Escriptura cursiva humanística, amb influències de la bastarda, de la mateixa mà.

7. Segell de la Biblioteca Règia de França al foli 104v.

11. Revisions i correccions freqüents. Al foli 96r, dues notes marginals que són addicions al text. El darrer paràgraf de l'obra, f. 104r, també pot ésser una addició.

12. Notícies històriques: Al f. 105v, mutilat per la cisalla, nota de mà italiana, assenyalada per manícula: ‚principe de Visengnano’ (= Girolamo Sanseverino, príncep de Bisignano, company d'Antonello Petrucci, secretari i primer ministre de Ferran I de Nàpols, condemnat per lesa majestat i executat amb Petrucci i d'altres el 15 de maig de 1487).⁹

Fol. 104v, a baix: «iniuriam (?) parcere (?) insanum (?)».

V. Conclusió

1. Estat de conservació: Bo. Forats de corc als folis inicials i finals.

2. Datació: Les filigranes del cos del volum inclinen a pensar que el manuscrit s'ha constituït durant els anys centrals del segle XV.

3. Origen possiblement italià, en els ambients de la cort aragonesa de Nàpols.

4. Propietaris i procedència: Girolamo di Sanseverino, príncep de Bisignano; Biblioteca dels reis aragonesos de Nàpols a partir del 1487. El ms. formava part de la biblioteca reial de Fontainebleau, fundada per Francesc I, qui hi va fer adjuntar la biblioteca de Blois, dels ducs d'Orleans. Aquests havien recollit fons dels reis aragonesos de Nàpols, formats pels reis Alfons IV (I) (1435-1458) i Ferran I (1458-1494). Alguns dels mss. dels reis aragonesos van passar a França després de la guerra d'Itàlia de Carles VIII; d'altres per venda d'Isabel, vídua de Frederic III, a Lluís XII.¹⁰

L'articulació interna del manuscrit

Quan un manuscrit és miscel·lani, però no factici, el primer que cal esbrinar és si hi ha un fil conductor de la seva diversitat interna. En el cas que examinem, la resposta ja sembla donada pel(s) bibliotecari(s) que al llom i en un foli de guarda va(n) estampar el títol "Doctrin. moral". El manuscrit és miscel·lani, però presenta un conjunt d'escrits de matèria moral. Que dugui enganxat al final el *Tractat de les monedes* d'Arnau Capdevila (1437) no és cap inconvenient greu, a l'inrevés, perquè aquesta obra, bo i presentant

9. Cf. Tammara DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, volum I, Milano, Ulrico Hoepli 1952, 41, 180; Léopold DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits*, vol. I, 229-230, 244.

10. Cf. Léopold DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits*, vol. I, 230.

aspectes tècnics, té una finalitat moral i legal de primera importància: Combatre el frau monetari practicat a gran escala pels florentins.

Però tal vegada la unitat catalogràfica del volum és merament externa i, per tant, insuficient per a establir de forma canònica l'articulació de la seva unitat.

Partim, doncs, de la unitat temàtica del volum —del fet que el volum aplega diversos tractats de filosofia moral pràctica— i confrontem-la amb els elements aportats en la descripció del còdex. L'anàlisi de les filigranes indica que papers de molins diversos es barregen entre ells. En el segon plec hi ha fulls de dues filigranes diverses {b} i c); en els dos darrers plecs, una filigrana ja coneguda, {c}, es barreja amb una tercera filigrana, {d}. Si el volum és miscel·lani, des del punt de vista de la seva materialitat no és factici, no és compost de blocs separats i separables. La seva unitat material és anterior a la relligadura: ha nascut en un taller amb recursos, ben assortit de material cartaci, que treballa simultàniament amb papers d'origen divers, encara que aquests materials haguessin pogut ésser servits per un mateix distribuïdor.

Diversitat de paper material i diversitat de copistes, també. Un copista comença la transcripció de la *Doctrina moral* de Pachs, però no l'acaba. El qui la portarà fins a la darrera rúbrica és un segon copista, el qual, utilitzant una preciosa lletra humanística amb influències de la bastarda, molt clara i de personalitat molt acusada, escriurà després de l'obra de Pachs tota la *Doctrina compendiosa* de Francesc Eiximenis i emprendreà a continuació la còpia de l'*Apologia* mediciana. I allà on s'estronca l'*Apologia*, allà mateix desapareix per arreu la mà experta que havia escrit des del foli 39r fins al 76v.

No deixa de cridar l'atenció que els folis 74-89 (final de la *Doctrina compendiosa* + foli únic de l'*Apologia* + tretze primers folis dels *Proverbis e dits de filòsofs*) formin un plec unitari. La identitat de filigrana en tot el plec i la seva construcció regular —no hi ha cap taló— prohibeixen de pensar en talls o amputacions. El foli 76 forma full pacíficament amb el foli 87, de manera que la interrupció de l'*Apologia*, des d'un punt de vista merament codicològic, només té dues explicacions possibles: a) o bé l'escriptura fou interrompuda matemàticament pel copista a la darrera línia regular del segon coronell del verso del foli 76; b) o bé el text continuà escrit més enllà de l'actual foli 76 —sense que es pugui dir, naturalment, quin espai ocupà— i aquesta part hauria estat retirada després, per causes que tampoc no consten.

Insistirem en el fet que per via codicològica només hi ha aquestes dues possibilitats. L'*Apologia* és escrita en un foli, el 76, que és la primera meitat del tercer full del quadern, essent-ne el foli 87 la segona meitat. Sobre aquest tercer full n'hi ha cinc més, corresponents als folis 77-86. Segons la hipòtesi a), l'*Apologia* hauria estat interrompuda al final del primer foli que hom n'havia copiat i per això el foli següent, 77r, és buit, és a dir, hi ha un hiatus evident. Segons la hipòtesi b), l'*Apologia* pot haver continuat en un o en més d'un foli, després retirats del quadern i substituïts pels cinc fulls que ara

formen els actuals folis 77-86. Atès que el copista treballava directament sobre el quadern, en el cas que l'*Apologia* hagués estat continuada, no hauria pogut materialment arribar mai al recto del foli 87. És l'únic límit inherent a una hipotètica continuació de la còpia del text. Posat que el quadern fos de 8×2 , l'*Apologia* hauria pogut ocupar pacíficament 11 folis. Els càlculs, en aquesta o en qualsevol altra hipòtesi variant, són fàcils de fer, oi més tenint en compte que són merament hipotètics i depenen de la solució que s'hagi de donar a les dues possibilitats *a*) i *b*) plantejades.

Ja hem dit que el ms. informa encara de dues particularitats: la primera és que amb l'*Apologia* desapareix el copista que havia treballat en el ms. des del foli 39r; la segona és que el recto del foli 77 és buit, i que els *Proverbis e dits de filòsofs*, de Jafudà Bonsenyor, escrits ja per una altra mà, comencen al foli 77v. No ens escarrassem ara a cercar les causes del canvi de copista, formulant hipòtesis del tot inverificables: El copista es va morir? Fou requerit per a d'altres feines? Va plegar del seu ofici? Tant se val! La buidor del foli 77r és una solució de continuïtat *sui generis* entre el fragment de l'*Apologia* i l'escrit que ve després. Cal suposar que els dos fets tenen alguna relació entre ells? És possible, no necessari. L'estat actual del manuscrit tolera la hipòtesi d'una interrupció sobtada de l'*Apologia* al capdavant del foli 76v, igualment com tolera la hipòtesi d'una eliminació d'altres folis escrits de l'*Apologia*, no superiors a 10 si el quadern era de 8×2 , i la seva substitució pels actuals folis 77-86, on un altre copista escriu els *Proverbis* de Jafudà Bonsenyor. La pàgina de respecte deixada entre el fragment medicia i els *Proverbis* és el punt de sutura (o, millor, de ruptura) entre l'*Apologia* no continuada/suprimida i l'obra que la substitueix.

L'anàlisi codicològica permet d'accedir a un altre tipus d'informació, si observem la manera com el copista emprèn el treball de còpia de l'escrit medicia. En la primera columna del foli 76ra deixa l'espai habitualment previst en els manuscrits per a la rúbrica inicial, on hauria constatat el títol de l'obra i el nom de l'autor, i aquesta és l'única raó que explica perquè l'*Apologia* ha estat transmesa anònimament. Però el copista va haver de calcular amb cura l'espai que havia de deixar per a unes dades que tant ell com el rubricador havien de conèixer amb detall —sobre el títol no hi podia haver cap mena de dubte, perquè consta en el text¹¹—. Per una raó semblant, les primeres línies escrites de l'obra són sagnades cap endins, deixant l'espai que hauria d'ocupar una inicial de capítol, evidentment no realitzada, i això mateix ho torna a repetir una mica més endavant.¹² Si hom compara aquests espais deixats en blanc amb els de la còpia immediatament

11. «... he deliberat de comanar a tu, petit libre meu, lo qual vul que haja nom *Apologia*, que vol dir scusació e satisfació...»: BNF, ms. esp. 55, fol. 76rb, línies 18-21; ed. RIQUER, *o. c.*, 160.

12. BNF, ms. esp. 55 fol. 76va, després de la línia 5; a partir de la línia 16 en l'ed. de RIQUER.

anterior de la *Doctrina compendiosa*, obra del mateix copista, hom constata que no hi ha cap diferència, llevat del fet que la *Doctrina compendiosa* és degudament rubricada i l'*Apologia* no. A l'interior dels corondells hi ha espai per a realitzar-hi amb majúscules acolorides o rubricades les inicials ,r' i ,b', corresponents a les inicials dels dos interlocutors del diàleg, Ramon i Bernat, que el copista es limita a indicar en minúscules. És a dir, el copista havia començat a copiar un text on calia preveure divisions en capítols, separació de frases entre interlocutors, espais per a rúbriques i inicials de capítol. No copiava una minuta o unes frases fragmentàries d'una obra desconeguda, sinó una obra que requeria unes determinades atencions, altrament habituals en la còpia de manuscrits. Això porta a admetre que l'*Apologia* era un escrit real i existent, que hom es disposava a copiar a continuació d'una obra coneguda d'Eiximenis, de manera perfectament canònica. Si l'obra era llarga o curta, interessant o no per al comitent del treball, acabada o inacabada pel seu autor, el manuscrit no ho pot dir. Però sí que indica l'existència d'un text en forma de diàleg i organitzat en capítols que hom es disposava a copiar en condicions normals. Dubtar que l'*Apologia* hagi estat un text molt més llarg del que n'ha estat transmès no té cap fonament codicològic, més aviat al contrari: en forma de còpia o d'exemplar', el copista del ms. esp. 55 de la BNF treballava a partir d'un antígraf preexistent, llarg o curt, això no se sap, però real, que hom procedia a publicar segons les regles del gènere.

Poques coses més pot aportar la materialitat del còdex. Per exemple, no pot explicar perquè l'*Apologia* no fou continuada. Tampoc no pot explicar perquè algú va tenir la idea de fer copiar l'obra de Metge al costat de l'obra de Pachs i d'una obra d'Eiximenis. Però l'anàlisi del còdex ara parisenc revela que no és possible dubtar que Metge —o un altre autor— hagi escrit l'*Apologia*. Amb aquest o amb un altre títol, obra de Metge o d'algú altre, l'*Apologia* existí i no hi ha arguments codicològics per a sostenir que l'únic foli que n'ha arribat en còpia sigui l'únic que fou escrit originalment, ni que l'obra restés inconclusa.

En resum, amb les nostres anàlisis preteníem establir a través d'indicis objectius que el copista del ms. BNF, esp. 55, tenia davant seu un manuscrit de l'obra de Metge. I que, per tant, l'*Apologia* era una obra real i existent, que cal atribuir sense reserves a qui la crítica interna de l'únic foli que l'ha transmesa ha designat des dels temps de Morel-Fatio¹³.

„Sitz im Leben“ del manuscrit BNF, esp. 55

Si fins ara havíem interrogat el manuscrit en la seva realitat material, cal que ens girem ara cap a les circumstàncies que li van donar naixença, en la

13. Cf. MOREL-FATIO, *o. c.*, ib.

mesura que les poguem copsar, sobretot pel que fa a l'episodi de l'aparició fugaç de l'*Apologia* entre els seus folis. En aquest aspecte, el primer que sobta és que la interrupció brusca de la còpia de l'escrit medicia va de tronc amb la desaparició del copista. Sobre això el manuscrit no diu res que tregui de dubtes. Són dos fets independents o van lligats l'un amb l'altre? Encara que no sigui possible establir amb exactitud la naturalesa del lligam entre els dos fets, cas que n'hi hagi, hom no es pot sostreure a la impressió que, arribats al foli 76, algú va ventar un cop de timó en l'anadura del manuscrit. Metge fou arraconat i Jafudà Bonsenyor preferit. Què pot haver passat?

D'antuvi hi ha un fet que pot explicar que l'*Apologia* s'arregleri en el manuscrit al costat d'una obra d'Eiximenis. Ramon Çavall, l'interlocutor de Metge, posseïa diversos manuscrits del menoret¹⁴ i fins i tot hi ha raons poderoses que fan pensar que era un fervorós partidari de l'obra i de les idees del frare gironí. Això és un fet.¹⁵ Que algú tingués la idea de juxtaposar en un mateix recull de matèria moral la *Doctrina compendiosa* i un diàleg en el qual un dels interlocutors fos un partidari acèrrim del seu autor, significa simplement que aquest algú coneixia bé els dos personatges: Çavall com a eiximenià i Metge com a amic-interlocutor de Çavall. D'altra banda, Pere

14. Eren propietat de Çavall amb tota certesa els mss. actualment de la BNM 1792-1793, primitivament dos únics volums, que contenen el *Terç del Crestià*, amb unes decoracions famoses. La vídua de Çavall, Agnès, els va vendre al prior i frares del monestir de Sant Jeroni de la Murtra el 30 de juny del 1417, tal com consta en una nota del segle XV del foli inicial de guarda IIv del ms. 1792 de la dita biblioteca. També els mss. BC 456-458 (*Primer i Terç del Crestià*) procedeixen de Sant Jeroni de la Murtra, a través de Pau Ignasi de Dalmases, però no hi ha elements objectius que els vinculin amb Çavall. Guillem Fontana, traductor al català del *Psalterium* d'Eiximenis, dedica el seu treball "a la molt honorable e sauia madona Agnès, muler quondam del molt honorable e de gran saviesa mosen Ramon Saual de Barcelona conseller e maestre racional del senyor rey de Aragó": cf. BNM, ms. 4286, f. 1r; BC ms. 300 f. 1r; BNF, ms. esp. 45, f. 1r. Per a Ramon Çavall, conseller de la ciutat de Barcelona els anys 1379, 1382, 1385 i 1395, enviat de la ciutat l'any 1396 prop del rei Joan I a denunciar l'actuació dels consellers del monarca i, a la mort d'aquest, enviat com a representant de les viles reials de Catalunya a Sicília per tal d'entrevistar-se amb el nou rei Martí l'Humà, conseller en cap de Barcelona els anys 1405 i 1408, batlle general de Catalunya i mestre racional, poeta, amic de Bernat Metge, encara que de mentalitat ben diferent per no dir oposada, possessor d'un manuscrit de l'*Ovidi enamorat* de Metge i informador al rei Martí de l'existència i qualitat de *Lo Somni*, cf. J. MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres catalanes en temps del rei Martí i en Ramon Çavall*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya 1910, 15 p.; Martí de RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat 1959, 169*-172*; *Història...*, o. c., vol I, 586-592; vol. II, 387-389, 430.

15. Al foli 1r del ms. BNM 1792, hi ha una vinyeta singularment il·lustrativa de la devoció eiximeniana de Çavall, i que hom pot veure reproduïda en color en el volum II de l'*Heràldica Catalana* de Martí de RIQUER; i en Joan MOLINA I FIGUERAS, *La Virgen de los Consellers'. Metàfora mariana e imatge del poder*, dins «Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar», LXXVII (1999), 111-151, especialment 133-144, en la qual Ramon Çavall és presentat com a «primogènit en la obra del Crestià», títol que pot voler dir moltes coses i que postula una implicació personal forta de Çavall amb l'ideari, si no amb els mateixos volums, d'Eiximenis.

Bohigas ja va fer notar fa molts anys que Pachs citava en la seva *Doctrina moral* la *Doctrina compendiosa* d'Eiximenis;¹⁶ i Riquer hi afegia el *Libre dels àngels*.¹⁷ El nostre manuscrit, doncs, té un fil conductor no solament perquè la seva matèria és moral, ans perquè d'alguna manera se situa en un entorn de forta coloratura eiximenisiana. La presumpció que el nom de Ramon Çavall anava notòriament lligat amb el nom d'Eiximenis és sòlida, i això obre una esclatxa per a entendre perquè hom anava a copiar l'*Apologia* just després de la *Doctrina compendiosa*, i també perquè hom ho impedí. El(s) partidari(s) de la còpia podia(en) considerar rellevant el fet que l'interlocutor de Metge fos Çavall, partidari fervent d'Eiximenis. El(s) partidari(s) de l'eliminació de l'*Apologia* podia(en) creure que la moral de Metge no era prou coincident amb la d'Eiximenis. I no cal pas ésser molt atrevit per a suposar que tenia(en) tota la raó del món. Així l'intent frustrat de copiar al costat d'una obra d'Eiximenis l'*Apologia* de Metge ha d'ésser llegit també com una indicació que la recepció de l'obra de Metge fou més complexa del que s'ha pensat. I segurament molt plural. Que finalment l'*Apologia* no fos acabada de copiar al costat de la *Doctrina compendiosa* forma part d'una reacció negativa a l'obra mediciana. Algú va tenir, potser, raons precises per tal d'arraconar Metge i preferir Jafudà Bonsenyor. No podem entrar, òbviament, a fer hipòtesis sobre les motivacions crítiques precises que van donar el resultat conegut; n'hi ha prou d'assenyalar que la interrupció de la còpia de l'*Apologia* pot haver estat una decisió deliberada, 'moral', i no un mer accident sobrevingut per causes del domini de la contingència.

L'any 1487 el nostre manuscrit entrà a les col·leccions dels reis aragonesos de Nàpols.¹⁸ Ja hem vist que pertanyia a Girolamo Sanseverino, príncep de Bisignano. Avui no podem pas escatir com se'n apoderà aquest magnat. Tampoc no sabem del cert si fou escrit a Catalunya o a Nàpols. Entre tanta incertesa, una cosa és clara: el manuscrit forma part dels molts manuscrits catalans que pul·lularen per Itàlia darrere les conquestes d'Alfons dit el Magnànim. La seva funció o utilitat tampoc no sembla dubtosa: és un llibre d'edificació moral, no un article de luxe. I el *Tractat de les monedes*, obra de denúncia del frau monetari practicat a gran escala contra la moneda catalana (i altres monedes) pels florentins, no deixa d'ésser un tractat escaient per algú que hagi de córrer per Itàlia.

16. *L. c.*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XV (1930), 111 [*l. c.*, 92]. El lloc citat de Pachs es pot consultar dins Pròsper DE BOFARULL I MASCARÓ, *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)* (CODONACA vol. XIII, *Sentencias morales* (1), 219); i en *Doctrina moral del mallorquí en Pax*, a cura de Gabriel LLABRÉS I QUINTANA, Palma de Mallorca 1889, 51.

17. Martí de RIQUER, *Història*, o. c., 127; el lloc citat per Pachs és respectivament, *ib.*, [BOFARULL] 295 i [LLABRÉS] 145.

18. També en formà part el ms. de *Lo Somni*, avui a la BNF, ms. esp. 305: Tammaro DE MARINIS, o. c., volum II, Milano, Ulrico Hoepli 1947, 108.

Si no sabem qui el va posseir abans que arribés a les mans de G. Sanseverino, almenys podem ponderar que en el seu temps era un producte d'alguna manera representatiu del que podien produir els autors catalans en el gènere de la literatura moral. I encara, d'una manera més específica, el que podien produir els autors que formaren part de la Cort (Bonsenyor, Pachs, Metge) i es movien o s'havien mogut pels seus voltants (Eiximenis). És gairebé segur que Pachs fou influït per Metge, amb el qual visqué el final dramàtic i sobtat del regnat de Joan I. Riquer caracteritza Pachs com un moralista elemental i pessimista, atret pel prestigi dels clàssics.¹⁹ Així, el recull es configurava d'acord amb un patró controlable: literatura d'autors catalans curials del pas del segle XIV al XV, avantatjadament coneguts per les seves posicions morals. Si això és clar pel que fa a Pachs, i Eiximenis, potser no ho és tant per a Metge. I aquí és on prendria cos la hipòtesi de la substitució de Metge per Jafudà. Un clàssic de la primera meitat del XIV contra l'innovador Metge? En el seu estat actual, l'única anomalia del ms. és justament el foli de l'obra del secretari. Pachs, Eiximenis i Bonsenyor formen un trio que executa de forma impecable les variacions sobre el tema moral, amb un punt innegable d'arcaisme en el text de Bonsenyor. Es podia dir el mateix de l'*Apologia*? Aquest és l'enjòlit de la qüestió i, a parer nostre, la possible causa — justificada o no — de la supressió de l'escrit de Metge en aquest recull, on, per les raons ja dites, hi esqueia admirablement.

La hipòtesi de la interrupció sobtada de l'*Apologia*, amb l'allunyament definitiu del copista que fins llavors havia treballat en el recull, vindria encara avalada per un altre fet. Arribats a l'última línia del fragment medicià, fol. 76vb, quan la vista es gira cap al foli 77ra, hi troba un sol mot: *Libre*, escrit ja per una altra mà, que tampoc no és la mà del copista que afegirà els *Proverbis e dits de philòsofs* al ms. Això indica que un altre text havia estat seleccionat abans del de Bonsenyor per tal de reemplaçar el de Metge? No és segur i tant se val. La raó per la qual hom no copia res al foli 77r pot ésser purament formal: entre text i text, el curador del ms. hi deixa sempre una pàgina de respecte: fol. 43v, 75v, 94r.²⁰ Interrompuda i vetada l'*Apologia*, ara

19. Cf. *Història*, o. c., ib.

20. Encara que, de fet, el foli 94r és ocupat en la seva primera meitat per l'*incipit*, tan llarg, del *Tractat de les monedes* d'Arnau Capdevila, aquest tractat començava al foli 94v, «Com tots los reys princeps e regidors de regnes e terres de cristians...». La prova n'és que al marge superior d'aquest foli, ben centrat, hom hi va estampar el número romà ,V', número d'ordre del tractat dins el recull. Si l'*incipit* no fos posterior, el número romà hauria hagut d'aparèixer al marge superior del foli 94r. Això vol dir que en el moment d'iniciar la còpia del *Tractat de les monedes*, el foli 94r era buit i formava pàgina de respecte. Una prova suplementària del que diem la forneix el document d'inventari i encant dels llibres de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, posseïdor de l'obra d'Arnau Capdevila, fet el 1461, on falta l'*incipit* llarg del nostre manuscrit, car en l'inventari esmentat el *Tractat de les monedes* comença directament per l'*incipit* del primer capítol: «Ítem, altre libre scrit en paper de forma de full, ab cubertes vermelles, ab bolles, qui comensa en lo vermell: *Capítol primer*, e en lo negre:

hom conservava les formes i l'estil del ms. Tot això no obstant, la distracció que suposa el mot *Libre* estampat al bell inicci del foli 77ra és un altre indicatiu que en aquest precís indret del manuscrit s'hi va produir un episodi de brusquedat, precipitació i canvis, amb les degudes reconduccions. Lamentablement això significava la pèrdua de l'*Apologia* per a nosaltres.

Si un cop de sort no ens posa una dia en contacte amb altres fragments de l'*Apologia*, sempre serà un misteri què era el que Bernat Metge volia defensar en el seu 'petit llibre', quines eren les 'impugnacions fetes contra veritat' i quins els dubtes del secretari. Té algun sentit indicatiu el fet que *Lo Somni* hagi estat transmès i l'*Apologia* no? L'apel·lació a la veritat que Metge estampava en la primera pàgina d'aquesta obra i l'embocadura directa del problema del mal (o del de la Providència) que posava en llavis de Ramon Çavall constitueixen una entrada ben diferent de la recercada i aparatosa escenificació inicial de *Lo Somni*. En l'*Apologia* Metge va de dret al gra, el diàleg comença amb un punt de cruessa innegable. No fóra gens estrany que una determinada beateria intel·lectual hagués tingut dificultats davant l'escrit de Metge, fins al punt de considerar-lo escandalós i deleteri des del punt de vista doctrinal. Com, per no anar tan lluny, tampoc no seria estrany que un diàleg, estructurat segons un model literari italià ben determinat, causés perplexitat en uns receptors avesats a una altra música, encara impreparats per a entendre un diàleg on els interlocutors són personatges coneguts i coetanis, on el marc dialògic està impregnat de versemblança, i on la doctrina exposada s'atomitza en la varietat d'*opinions* tan diverses com els personatges que les defensen.²¹ Des d'aquest punt de vista, *Lo Somni* seria la continuació natural de l'*Apologia*, amb la particularitat que en el seu segon diàleg Bernat Metge hauria amanit els seus dubtes i la seva apel·lació a la veritat amb uns ingredients dramàtics i literaris que, en part, en dissimularien l'aspror. És que havia pogut copsar que l'*Apologia* suscitava reaccions d'incomoditat i/o d'hostilitat franca?

De manera que ens inclinàriem a pensar que la decisió de copiar l'*Apologia* en el ms. BNF esp. 55 i la decisió d'interrompre la còpia foren

---

"Com tots los reys", e en lo negre feneix: "sia remès a les leys de la terra": cf. edicions del document en Josep M. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català anteriors a la impremta, 1321-1474; contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABA 1974, 83-85, §119-120; Josep A. IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial, anys 1396-1475*, tesi doctoral de la UAB 1996, ed. en microfites, 1242-48, §286-287; i en Lluís CIFUENTES, *Tres notes sobre traduccions quirúrgiques al català. II. Notícia d'una traducció catalana de la Chirurgia d'Henri de Mondeville*, dins «ATCA», XIX (2000), 595-597.

21. Darrerament el caràcter radicalment nou de la manera de fer de Bernat Metge ha estat defensat per Roger FRIEDLEIN, *Mitologia antiga i forma dialògica en Lo Somni de Bernat Metge (1398)*, dins Roger FRIEDLEIN i Sebastian NEUMEISTER (ed.), dins «*Vestigia fabularum*». *La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre d'Edat Mitjana i la Moderna* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 98), Barcelona, Curial – PAM 2004, 65-83.

degudes a punts de vista del tot contraris sobre les idees de Metge. Interrompuda la còpia de l'obra de Metge al seu bell començament, el copista que havia estat treballant en el còdex desapareix i, segurament una mica més tard, hom hi fa copiar una obra de literatura moral prestigiosa, però ni de bon tros tan moderna com era l'*Apologia*. Ateses les reticències constataades que trobà *Lo Somni* de Metge entre membres conspicus del clergat català,²² hom se sentiria inclinat a pensar que l'operació antimedeciana en el nostre ms. podria estar relacionada amb aquestes reticències, i potser amb reticències encara majors que hagués pogut suscitar l'*Apologia*, sense que això hagi de significar que postulem —ni exclouem, naturalment— una intervenció clerical en l'afer.

És probable que el manuscrit hagués pertangut a algun curial català de Nàpols o de Roma i que d'aquest hagués passat al seu propietari italià per procediments que no han deixat rastre conegut. L'íter posterior és irrellevant, en comparació amb el fet que en el procés de la seva naixença el ms. hagi estat marcat per la contraposició ideològica suggerida. Ara bé, la hipòtesi hauria d'ésser ulteriorment confirmada o infirmada per altres indicis. Per exemple, seria oportú seguir el rastre del copista de l'*Apologia* en d'altres mss. que poguessin informar millor sobre els possibles editors o medis intel·lectuals amb els quals estava en contacte, potser àdhuc en sintonia. D'altra banda, algú creu que la recerca d'altres fragments de l'*Apologia* i fins i tot de l'obra sencera s'hagi de donar per acabada? L'obra de Metge ha estat exhumada en un lapse de temps escandalosament curt i acostat. Experiències recents demostren que nous textos catalans, sencers o fragmentaris, són susceptibles d'ésser identificats en reculls miscel·lanis o facticis aixoplugats als catàlegs de les biblioteques sota el fantasma de títols del tot genèrics, que el bibliotecari de torn no ha tingut el lleure o els mitjans suficients per a identificar. Per tant, d'una cosa estem segurs: som ben lluny d'haver dit cap darrera paraula en una matèria que encara necessita tota mena d'extensions i d'aprofundiments, començant pels codicològics.

---

22. Cf. el nostre treball *Ramon Sibiuda, lector de Bernat Metge?*, dins Josep CORCÓ *et al.*, *Què és l'home? Reflexions antropològiques a la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana*, Barcelona, Prohom Edicions 2004, 227-252.

Josep PERARNAU I ESPELT

CERTESSES, HIPÒTESIS I PREGUNTES ENTORN EL TEMA
,CONVERSIÓ I CROADA' EN RAMON LLULL
,CROADA MILITAR' O ,CROADA GRAMATICAL'?

La lectura del llibre del prof. Franco Porsia, *Progetti di crociata. Il De fine di Raimondo Lullo*, al qual és dedicada una recensió en la part corresponent d'aquest volum, i d'altres lectures sobre el tema, han estat per a mi motiu de reflexió, que potser s'ho val d'oferir al possible lector sota títol independent.

Tal com el títol dóna a entendre, en aquestes pàgines hi haurà (o almenys potser pesaran més) les hipòtesis i les preguntes que les certes, i per això llur objectiu no és altre que exposar unes idees destinades a ésser discutides de manera que amb la col·laboració d'altres estudiosos mirem d'arribar a la major claredat possible.

Segurament no caldria dir-ho, però ni que sigui per a aprofitar l'ocasió, he de deixar ben clar que si en les pàgines següents discuteixo l'opinió d'algun autor, la discussió, que procuraré totalment objectiva, és delimitada a la idea o tesi formulada, exposada o explicada, i de cap manera no afecta el respecte i la gratitud envers la persona de l'autor o autors, al qual o als quals remercio per haver exposat els resultats dels propis estudis o els personals punts de vista.

Sense que això vulgui dir que les pàgines següents seguiran un esquema de lògica fèrria, sí que les consideracions s'agruparan entorn dos temes predominants: el de la relació (el prof. Porsia usa el mot ,fusió') del tema de la conquesta armada dins el de la missió i conversió dels infidels; i el de les ,novetats' introduïdes en les obres lul·lianes com a conseqüència de la conquesta sarraïna de Sant Joan d'Acre.

PRIMERA PART: LA CONQUESTA ARMADA ÉS PART DE LA MISSIÓ SEGONS
LLULL?

Els conceptes de croada i conversió

És absolutament cert que Ramon Llull, gairebé des del primer moment de la seva activitat pública, escriví pàgines sobre la ,conversió dels infidels' i sobre la necessitat d'establir escoles per a la preparació de missioners;¹ i no

---

1. Una visió de conjunt de les pàgines lul·lianes dedicades al tema de la conversió dels infidels vaig intentar-la amb motiu de publicar, a base del text manuscrit molt primitiu i fins

ho és menys que el 1291-1292 comparegueren uns escrits nous, encaminats a la 'recuperació de Terra Santa',² en els quals hom pot trobar tant els dos capítols inicials del *Tractatus de modo convertendi infideles*, com tot el *Quomodo Terra Santa recuperari potest*,³ novetat interpretada en el sentit que, després d'anys de manifestar-se contra la violència com a mitjà d'influir damunt l'infidel per a la seva conversió, ara (si ja la idea no li venia d'abans), tot d'una s'hauria repensat, hauria esdevingut propagandista de la croada i hauria acceptat (si ja no li venia d'abans) l'ús de la violència bèl·lica o de la força física com a mitjà de convèncer l'infidel a convertir-se.⁴

En aquesta interpretació, cal, si no m'erro, diferenciar dos temes, ambdós segurament subdivisibles en molts d'altres: una cosa és el canvi o substitució d'una sobirania política vinculada a una religió, per una altra, també vinculada a una religió diferent, incompatible amb la primera; i una de diversa la decisió personal de canviar de religió, com a fet d'hipotitzable conseqüència d'aquell canvi de sobirania, com si la violència bèl·lica s'allargués fins a la imposició de la religió dels vencedors. En principi i en abstracte, tant com el concepte de croada va a la imposició d'una nova sobirania diversa damunt un territori (la de la Cristiandat europea occidental damunt el territori de Palestina o al revés la de l'Islam damunt terra de Cristiandat), la

---

aleshores no identificat com a existent, en *La còpia manuscrita medieval de les tres lletres de Ramon Llull demanant al rei, a un prelat de França i a l'estudi de París l'establiment d'escoles de llengües* (Clarmont-Ferrand, BMI, ms. 96), dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXI (2002), 123-218.

2. Vegeu en l'article citat en la nota anterior, les pàgines 176-196, i en el llibre també esmentat del prof. Porsia les pàgines 99-134. Darrerament ha estat publicada una narració contemporània de la pèrdua de Sant Joan d'Acre, la del Magister THADEUS CIVIS NEAPOLITANUS, *Excidiū Avonis Gestorum Collectio* i *Ystoria de Desolatiōne et Conculcacione civitatis Aconensis et totius Terre Sancte*, edited by R. B. C. HUYGENS with Contributions by A. FOUREY and D. C. NICOLLE (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CCII), Turnhout, Brepols 2004, 226 pp.; el primer títol és una narració estructurada dels fets, el segon un plany per les culpes de tots en aquella, més que desfeta militar, carnisseria humana.

Les informacions sobre la situació de desconexió i de tensions internes en la ciutat assetjada de Sant Joan d'Acre en els moments del setge i de la conquesta dels sarraïns havien estat resumides darrerament per Sylvia SCHEIN, *Fideles Crucis. The Papacy, the West and the Recovery of the Holy Land 1274-1314*, Oxford, Clarendon Press 1991, 121-124.

3. Ambdós texts, coneguts des que la bibliotecària Jacqueline RAMBAUD-BUHOT els descobrí a París, BN, *lat.*, 3174, ff. 132-144, i foren per ella publicats dins «Studia Monographica et Recensiones Maioricensis Scholae Lullisticae», III, (1954), 96-112, han estat reeditats fa ben poc per Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, dins el «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CLXXXII», Turnholt, Brepols 2003; sobre la qual publicació, demanant disculpa, em permeto d'assenyalar i recomanar la lectura de la recensió publicada en el volum anterior d'aquest anuari, ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 546-551.

4. Ultra allò que diré més endavant sobre qualche afirmació (i traducció) del prof. Porsia, és possible que el lector recordi l'acusació del prof. Marc Johnston, reproduïda i inacceptada en el meu *Consideracions sobre el tema 'Missió i Croada' en Ramon Llull dins publicacions recents*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 561-578, en concret 569-570, nota 12.

conversió és, també per principi i en abstracte, un procés personal i essencialment interior, realitzat en el pla íntim de la consciència personal.

Aquesta distinció teòrica, basada en la prescripció bíblica de *Deut* xx, 10-13 (que FIDENZIO DA PADOVA copia sencera i Paolo EVANGELISTI, *Fidentio da Padova...*, citat en la nota 39, transcriu, 149, nota 22), fou almenys ben coneguda (no sé si tan ben practicada) tant en la banda sarraïna com en la cristiana medieval. N'és mostra, almenys teòrica i no sé fins a quin punt pràctica, per la part sarraïna, en el moment de la invasió de la Península Ibèrica poc després del 711, el ben conegut *Pacte de Tudmir*⁵, i per part cristiana les capitulacions entre Jaume I i els diversos caps musulmans de València en el moment de la conquesta entorn el 1240, en virtut de les quals, acceptada la nova sobirania del Rei Conqueridor amb les consegüents regalies, tots els musulmans que volgueren pogueren romandre en el Regne de València, també en tant que comunitat cívicoreligiosa regida per les pròpies lleis de la *Çura i Xara*, amb les mateixes condicions jurídiques i econòmiques que tenien en temps de sobirania musulmana, cosa que realment ferien durant uns tres-cents cinquanta anys, fins que un rei dels diversos regnes hispànics, Felip III, els acabà de foragitar el 1609.⁶

5. Darrerament ha estat objecte d'algun estudi i edició en traducció castellana. Recordo la publicada per A. AZNAR RUIZ, *Enrique A. Llobregat: del Pacto de Teodomiro a los orígenes del País Valenciano* dins «Scripta in honorem Enrique A. Llobregat Conesa», vol. I, Alacant, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil Albert 2000, 53-65, en concret 57-58.

6.. La desconexió o la manca de connexió entre el pas de sobirania de l'Islam a la Cristiandat i una possible conversió dels sarraïns afectats, resulta esplendorosament manifestada per exemple, en el cas de la reconquesta de València, tal com és exposat en primera persona per JAUME I EL CONQUERIDOR, *Crònica*, paràgrafs del 276 al 289 (ed. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques* (Biblioteca Perenne, 26), Barcelona, Editorial Selecta 1971, 112-115), on són àmpliament detallats els tractes i les condicions del pas de sobirania, sense que hi hagi ni una paraula sobre possible conversió dels sarraïns que restarien al regne de València.

Sobre aquesta temàtica hom pot veure les publicacions de Robert I. BURNS, i en particular els títols de la seva obra sistemàtica, *Societat i documentació en el regne croat de València. Diplomataris del Regne croat de València. Els documents registrats de Jaume I el Conqueridor, 1257-1276*. Vol. I. *Introducció*, València, Tres i Quatre (cf. ATCA, XI (1992), 455-457); i l'edició dels primers cinc-cents documents en *Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació, 1257-1263. Diplomataris del Regne croat de València. Els documents registrats de Jaume I el Conqueridor, 1257-1376*. Vol. II. *Documents 1-500* (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 37), València, Tres i Quatre (cf. «ATCA», XV (1996), 580-582).

Quant a la vigència de la llei musulmana sota sobirania de Cristiandat en les comunitats islàmiques del Regne de València, hom pot veure, de Carme BARCELÓ, *Un tratado catalán medieval de derecho islámico: el «Libro de la çura e xara de los moros»*. Introducció, índexs i glossaris, Córdoba, Universidaad 1989 XXIII i 124 pp. (cf. «ATCA», XII (1993), 441-442, de J. VERNET).

Sobre l'expulsió ara és més a l'abast de la mà l'obra bàsica i contemporània de l'èxode del 1609, de fra Jaume BLEDA, *Corónica de los moros de España*. Estudio introductorio por Bernard VINCENT y Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, València, Universitat de València 2001, 48 i 1196 pp., sobre la qual hom pot veure la breu informació corresponent en la secció de *Notícies bibliogràfiques* d'aquest volum.

Aquest aspecte de confrontació i xoc violent entre les dues superpotències de la Baixa Edat Mitjana, que eren el bloc sarraí o Islam d'una banda i el bloc cristià o Cristiandat de l'altra, era una idea tan elemental i òbvia, que a l'hora de formular allò que un 'visionari' de la categoria de Joan de Rocatalhada pronosticava per als moments escatològicament decisius, assignava la diferència entre allò que el nou gran Missatger evangèlic seria per als jueus i allò que seria per als sarraïns: «conversor Judeorum cecorum, Sarracenorum malleus», per la senzillíssima raó que a mitjan segle XIV els jueus no representaven cap potència política i només se'n podia esperar la conversió, a diferència dels sarraïns, la potència política dels quals era el gran perill per a la Cristiandat («...in magno periculo erit tota Christianitas», repetia Llull) i havia d'ésser esmicolada a grans cops de mall. I el mateix Rocatalhada explica així quin seria el cop de mall definitiu:

«Bellum autem eorum estimo fore illud quod Apocalipsis capite XVI sub effusione sexte phiale continetur in campo Magedo (Apoc. 16, 16) celebrandum. Nam ibi videbis A. Cedar, hoc est Antichristum sarracenum orientalem, cum regibus ab oriente venire (Apoc. 16, 12). Et ex adverso videbis ibidem bestiam et pseudopphetam et draconem (Apoc. 16, 13) —qui tres sunt alter A. hoc est Antichristus occidentalis, qui cum regibus totius terre occidentis occurrit in prelium (Apoc. 16, 14) — contra A Cedar Antichristum orientalem et reges orientis, ubi prosternabitur infinitus populus Sarracenus».⁷

De la teoria a la pràctica

El prof. Porsia, no sé si oblidant o desestimant la distinció acabada de formular, i concentrant-se a demostrar que Llull hauria formulada la «necessitat dell'uso della forza per la conversione degli infedeli», fa referència a un altre llibre de Llull, el *Liber super psalmum 'Quicumque vult', sive liber Tartari et Christiani*, que és continuació o complement del *Llibre del Gentil i dels Tres Savis*, amb la diferència que si en aquest eren els tres savis els qui intentaven de portar el Gentil a la pròpia 'lleï', en aquell és l'ermità Blanquerna qui dóna al Tàrtar totes les raons a favor dels dogmes cristians, raons que convencen el Tàrtar, el qual, batejat, esdevé 'Largus = Generós' i, ben proveït

---

En resum, l'element 'croat' «del suo ambiente catalano e iberico» (fragment del prof. Porsia copiat en la nota 10), no consta que impulsés Ramon Llull a fusionar els conceptes de sobirania i de conversió: hipotitzar la dita fusió, no serà una idea posterior i resultant del principi: «Cuius regio, eius et religio»? Si fos així, serviria de bell exemple d'anacronisme.

7. JEAN DE ROQUETAILLADE, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*. Édition critique sous la direction d'André VAUCHEZ par Clémence THÉVENAZ MODESTIN et Christine MOREROD-FATTEBERT (Sources et Documents d'Historire du Moyen Âge publiés par l'École Française de Rome, 8), Roma, École française 2005, 191, núm. 85 (les dues frases) i 288, núm. 25 (el paràgraf sencer).

dels documents papals de missió, se'n va a convertir, lul·lianament, els seus connacionals; i en aquest moment, l'esmentat professor resumeix així el paràgraf final del llibre lul·lià:

«L'ultimo capitolo del libro reca un epilogo assai interessante per la comprensione del pensiero lulliano riguardo alla necessità dell'uso della forza per la conversione degli infedeli e ,di tutto il mondo': partito Largo, infatti, sorge fra due chierici della curia romana una discussione sul modo più efficace, proficuo e ,grato a Dio' per la diffusione della fede cattolica: uno pensa all'opera di propaganda simile a quella intrapresa da Largo, l'altro invece ad una azione violenta e continua ad opera di un re rivolta a debellare e a sterminare gli infedeli. Una terza soluzione potrebbe essere quella di adottare entrambi i metodi» (96).

Prescindint ara de punts que en aquest moment no són essencials, com la referència «all'opera di propaganda simile a quella intrapresa da Largo» (l'activitat d'En Largus/Generós formulada pel *Liber super Psalmum...* no és de propaganda, car ell, exactament igual com el Gentil, no és un agitador mental, sinó «molt savi en filosofia»,⁸ capaç d'entendre els raonaments metafísics de naturalesa clarament filosòfica medieval augustiniana desplegats tant pels tres savis en el *Llibre del Gentil...* com per l'ermità Blanquerna en el *Liber Tartari...*), ens hem de fixar en les darreres línies on són formulades les tres hipòtesis que haurien emergit en una discussió entre clergues de cort papal: l'autor ens diu amb tota claredat que també aquesta darrera part del paràgraf final és «assai interessante per la comprensione del pensiero lul·liano riguardo alla necessità dell'uso della forza per la conversione degli infedeli».

Amb el màxim de respecte per al prof. Porsia crec haver de manifestar el meu desacord en el sentit que, un cop acomiadat En Largus (Generós), ja ha desaparegut qualsevol representació personal de l'autor Lull en el *Liber super Psalmum* ,*Quicumque vult*', el qual, en les darreres línies atribueix les dites tres hipòtesis a clergues diversos de cort papal.

No anava pas gaire equivocat Ramon Lull personificant en els curials romans certes idees bel·licoses. La recent publicació de textos d'un curial contemporani, Bonaiuto da Cosentino, ens permet de saber de primeríssima mà algunes almenys de les conviccions que durant el darrer decenni del segle XIII pul·lulaven entre els curials pontificis, idees amb les quals estaven segurs de congraciar-se el favor papal, car pertanyen a l'*Apostropha*, amb què aquell ,poeta di curia' felicitava Bonifaci VIII per l'elecció a papa bo i augurant-li que fos ell el qui fes pagar als sarraïns tots els sofriments i la sang vesada de cristians. Els següents deu versos no poden ésser més explícits ni eloqüents:

8. *Llibre del Gentil i dels tres Savis*, del pròleg (OE, II, Barcelona, Editorial Selecta 1957, 1057/II).

«Tu, genus indignum, proles o perfida Maumeth,
 gens Arabum, ceca, demens, Babilonice civis,
 o pharaonita, crucis hostis, spurcida sacre
 belua fedatrix terre, blasphema deorum,
 desine seuire, casus perpende propinquos.
 Incipe scire metum, fera bestia, discite timere.
 Ecce venit tempus, approximat hora tuorum
 vindicte scelerum, quo planges mesta tuorum
 spicula, tela, stolas, nostro cum sanguine lota,
 potatumque vomes in nostra cede cruorem».⁹

Ja no des de somnis escatològics, amb els quals cap curial no s'hauria cregut de congraciar-se Bonifaci VIII, ans des del desig polític de revenja hom proclamava a la Cúria la immediata humiliació de l'Islam a obra del novell papa Gaetani, però aquestes, ni una part d'elles, no eren, certament, les idees en què Ramon Llull basava les seves peticions, com tampoc no ho eren aquelles que ell, de forma purament narrativa, posava en boca de cortesans contemporanis. Allò que el movia, sobretot en els mesos posteriors a la pèrdua de Sant Joan d'Acre, era que la Cristiandat tant oriental com occidental no caigués en mans de l'Islam, com acabava de succeir a Palestina.

¿Conquesta armada o martiri?

Jo no sé si les pàgines anteriors han demostrat alguna cosa, però almenys han establert una hipòtesi de treball, la que, en el moment en què, perdut Sant Joan d'Acre, Llull s'ha d'encarar per primera vegada davant la necessitat de recuperar la Terra Santa, aquesta nova situació s'ha de veure en el context molt més ampli, el de la confrontació de les dues superpotències de la Baixa Edat Mitjana, la Cristiandat i l'Islam, o en el de la possibilitat real que la Cristiandat es trobi en greu dificultat de mantenir la seva hegemonia europea davant l'empenta atacant de l'Islam, que li acabava de reduir l'extensió en un punt particularment sensible, la Terra Santa.

Acabat el paràgraf copiat en l'apartat anterior i sense solució de continuïtat, el prof. Porsia afegeix:

«Se ci sono oscillazioni nel pensiero lul-liano sul modo della conquista armata (dilatazione fisica del territorio della fede) inscritta nel piano generale di conversione degli infedeli..., essa è considerata sempre giusta, legale, meritoria e necessaria».¹⁰

9. Aquests versos han estat publicats per Mario PETOLETTI, *Il Diversiloquium de Bonaiuto da Cosentino, poeta di curia ai tempi di Bonifacio VIII*, dins «Aevum», LXXV (2001), 425, lín. 34-44.

10. L'afirmació acabada de transcriure, basada en DOMÍNGUEZ REBOIRAS (cf. nota 3, 257-267), és confirmada per una altra que arriba en la pàgina següent (val a dir que els frag-

No sé si les he enteses correctament, però en aquestes tres línies hi veig dues afirmacions;

– que l'ideal de la conversió dels infidels és com un projecte, un dels elements del qual ha estat sempre la conquesta armada;

– i que la dita conquesta armada considerada part integrant de la conversió dels infidels ha estat sempre considerada justa, legítima, meritòria i necessària.

Ací he de dir, en honor de la veritat, que un servidor no he tinguda la sort de veure ni les oscil·lacions de la conquesta armada a l'interior de l'ideal de la conversió dels infidels ni que la tal conquesta armada hagi estat sempre considerada «justa, legítima, meritòria i necessària». La proposta lulliana per a la conversió dels infidels es concreta en un punt bàsic i essencial, el de la continuïtat de l'actuació evangelitzadora de Jesucrist i dels apòstols, tesi que trobem explícitament exposada tant en un escrit tan primerenc com el *Llibre de contemplació en Déu*, com en les dues parts del *Liber de passagio* del 1292. Llegim en primer lloc la tesi primitiva:

«...plàcia a vós, Sényer, que enaixí com vós ab la vostra passió e ab los apòstols començàs la manera com los errats ixen d'error, que ara reformets aquella manera e devoció que adoncs era en lo món com vós e ls apòstols morís e ploràs per sanar e lavar nostres langors e nostres culpes», car «més són los infeels que vostra humana natura e los apòstols meteren en la C [conjunt dels cristians] ab armes entel·lectuals, que los infeels que la C [conjunt dels cristians] ha meses en si mateixa ab armes sensuals».¹¹

L'any 1292 segueix propugnant el mateix, i ho fa tant en el *De modo convertendi infideles*, com en el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*:

«Ad exaltationem fidei ecclesia debet conari, quod sequatur modum Christi et apostolorum et martyrum, quorum auctoritate sancta mater ecclesia debet fungi, quia per illa principia, per quae fides est principia et exaltata, debet conservari et multiplicari, ita quod sint homines uocati et missi ad praedicandum et disputandum cum infidelibus, desiderantes mortem pati propter Christum, et hoc iuxta ordinationem datam supra in tertia parte»;

---

ments del prof. Porsia ací transcrits pertanyen respectivament a les pàgines 96 i 97 del llibre indicat al començament d'aquest escrit), i diu així: «...a questo punto è possibile sottolineare che quella parte 'crociata' della sua ideologia, certamente fusa alla parte 'missionaria', era anch'essa costitutiva della sua formazione giovanile, del suo ambiente catalano e iberico, nutrito all'impeto per molti versi originario e genetico dell'ideologia crociata, conservava cioè i forti coloriti territoriali e le rigidezze dualistiche della *Reconquista*...» (97).

11. *Llibre de contemplació*, cap. CCCXLVI, núms. 3 i 24 (OE, II, Barcelona 1960, 1149 i 1153). El paràgraf acabat de transcriure ha d'ésser completat amb el de la nota 14, que desqualifica com a anticristià l'ús de la violència per a la conversió dels infidels.

«Ordinatio praedicta [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 546-551] levis est et possibilis et propter honorem Dei multum amabilis... Et, quia ecclesia faceret debitum et posse suum, Deus influeret gratiam et benedictionem negotio praedicto, et rediret modus et deuotio, per quam Ecclesia exaltata fuit per sanctos uiros martires, qui per effusionem sui sanguinis infideles conuertebant ad uiam ueritatis.»¹²

Aquesta és la tesi fonamental de Ramon Llull, la per ell «considerata sempre giusta, legale, meritoria e necessaria», ja formulada amb claredat en la seva inicial teologia de la missió, tesi que ell repeteix en el moment en què comença d'escriure sobre la recuperació de la Terra Santa. I en aquesta tesi la conquesta armada no apareix enlloc, sí, en canvi, el martiri continuador del de Jesucrist, dels apòstols i dels màrtirs cristians.

¿I l'ús de la violència?

No pretenc de cap manera que els texts acabats de copiar puguin ésser considerats definitius en el tema de conversió, croada i violència, ans només que han d'ésser tinguts en compte.

I seguint en el tema de la violència, el prof. Porsia transcriu un fragment de l'epíleg del *Liber, per quem poterit cognosci quae lex sit magis bona, magis magna et etiam magis vera* (del 1313), en el qual ell està convençut de trobar «un pensiero senza dubbio ‚maturo‘ sulle finalità ultime del suo progetto e sui modi di realizzazione», fragment que un servidor començaré donant en la seva traducció italiana:

«Il signor papa, Santissimo Padre in Cristo, i venerabili cardinali, gli arcivescovi, i vescovi e i prelati sono tenuti per obbligo a fare tutto quello che è in loro potere perchè i pagani i Giudei e gli altri infedeli divengano Cristiani, per salvarsi in eterno. Se rifiuteranno di convertirsi con la disputa o per libera volontà, almeno che si predichi; e attraverso i principi cristiani o con eserciti forniti di armi, ne siano obbligati. Il prelado o il principe negligente nei confronti di questi doveri, deve prendere coscienza che non gliene venga chiesto conto nel giudizio».¹³

No sé si m'erro (i no cal dir que sóc prest a disculpar-me), però crec que el nucli del paràgraf es troba en la frase central: «Se rifiuteranno di conver-

12. Els dos fragments corresponen, respectivament, al *Tractatus de modo convertendi infideles*, IV. *De quarta parte quae est de rationibus, quare posita in isto tractatu debent fieri*, núm. 2 (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, Turnhout, Brepols 2003, 344, lín. 16 – 345, lín. 22); i al *Quomodo Terra Sancta recuperari potest* (ibid., 331, líns. 84-85 i 87-91).

13. Franco PORSIA, *Progetti di crociata. Il De fine di Raimondo Lullo* (Storia. Le fonti), Taranto, Chimienti editore 2005, 96.

tirsi con la disputa o per libera voluntà, almeno che si predichi; e attraverso i principi cristiani o con eserciti forniti di armi, ne siano obbligati»; nucli que, dins la frase central, es troba en el pronom ,ne': a què es refereix el pronom? A ,siano obbligati' o a ,si predichi'? Si, cercant la resposta, em pregunto ,qui' han d'ésser obligats, no crec que la resposta pugui ésser altra que aquesta: l'únic subjecte plural de la frase, tant del ,rifiuteranno' com del ,ne siano obbligati', són «i pagani, i Giudei e gli altri infedeli», i per tant cal llegir: «i pagani i Giudei e gli altri infedeli, se rifiuteranno di convertirsi... ne siano obbligati». Gramaticalment, no crec que hi pugui haver dubte.

Però com que recordo les afirmacions radicals del *Llibre de contemplació* en el sentit que tota conversió obtinguda per violència seria essencialment anticristiana,¹⁴ em veig obligat a recórrer ai l'original llatí del *Liber, per quem poterit cognosci...*, que, segons el prof. Porsia formula el pensament madur de Llull en el tema de ,violència i conversió', més ben dit, a la doble versió donada en la seva edició crítica; el fragment a clarificar diu així:

Text A: «Sanctus Pater, pontifex summus, et uenerabiles domini cardinales, archiepiscopi, episcopi et praelati astricti sunt et obligati, ut quod possunt faciant, ut Saraceni et Iudaei et ceteri infideles christiani fiant, ut salventur. Quod si facere non uolunt, mediante disputatione uel ex libera uoluntate, praedicetur eis, et per christianorum principes armorum viribus superentur...»;

Text B: «Sanctissimus Pater in Christo, dominus papa, et uenerabiles cardinales, archiepiscopi, episcopi et praelati tenentur ex obligatione, ut faciant posse suum, quod pagani necnon Iudaei, infideles etiam alii, fiant christiani, ut possint perpetuo saluari; et si noluerint per disputationem conuenire aut liberam uoluntatem, saltem praedicentur, et per principes christianorum aut exercitus armis munitos compellantur.»¹⁵

La primera observació és que la traducció del prof. Porsia, basada en el *Text B* (la presència de ,pagans' i l'absència de ,sarraïns' ho demostren), ha

14. «Si l'A [Jesucrist] forçava lo franc voler dels errats e-ls constrenyia a entrar en la C [tots los crestians], o si forçava lo franc voler de la C [tots los crestians] que constretament forçassen los errats d'entrar en la C [tots los crestians], la M [significació d'acabament] demostraria a la N [enteniment de l'home] que la L [acabament] no seria en l'A [Jesucrist] ni en la C [tots los crestians]; on, per açò la N [enteniment de l'home] entén que l'A [Jesucrist] no vol ésser contra lo franc voler de la C [tots los crestians] ni dels infeels, car si ho era, seria lo creador contra lo franc voler qui és en sa creatura; e açò és cosa impossívol. On, com açò sia, Sényer, enaixí, doncs l'art e la manera és que la I [potència motiva] dela C [tots los crestians] se mova francament per tota la G [franc poder, saber e voler dels crestians]» de la C [tots los crestians] a moure lo franc voler dels infeels per tal que entren en la C [tots los crestians]...», *Llibre de contemplació*, cap. CCCXLVI, núms. 19-20 (OE, II, Barcelona, Editorial Selecta 1960, 1152/II-1153/I).

15. (SENELLART, CC CM, LXXX, 190, lín. 288 a 192, lín. 293; i 191, lín. 295 a 193, lín. 301).

comès una falta important, també per les seves conseqüències, car tot fa suposar que ell considera que el verb actiu ‚convenire’ s’ha de traduir pel reflexiu ‚convertirsi’; però tothom sap que ‚convenire’ significa ‚reunir-se’ o ‚aplegar-se’, no pas ‚convertir-se’; i, en conseqüència, la frase es deu haver de traduir: «i si no es volen reunir o aplegar lliurement o per la disputa... hi siguin obligats»; en conseqüència no crec que, ni tan sols literalment, el «si noluerint per disputationem convenire... compellantur», es pugui traduir, com fa el prof. Porsia, «Se rifiuteranno di convertirsi con la disputa... ne siano obbligati» (evidentment, a convertir-se); la traducció no em sembla que pugui ésser altra que: «si es neguen a reunir-se per a la disputa o espontàniament... hi siguin forçats» (és evident, a reunir-se per a la disputa o almenys per a escoltar un sermó: ‚praedicerentur’).

I aquesta, que, si no m’erro, és la traducció correcta del *Text B* de Llull (que el prof. Porsia tradueix altrament), resulta confirmada per allò que poques línies més avall ens diuen totes dues versions textuals:

Text A: «Praeterea supplicat Raimundus illustrissimo domino Sanctio... regi Maioricarum, et etiam... domino Guillelmo de Villanova, Dei gratia episcopo Maioricarum, quod istum librum sua auctoritate promoueat et publicent, in tantum quod Iudaei coacti intelligant istum librum et respondeant rationibus supra dictorum argumentorum».

Text B: «...supplicat Raimundus illustrissimo domino Sancio... regi Maioricarum et... domino Guillelmo de Villanova, Dei gratia episcopo Maioricensi, ut istum librum anteponant in tanto, ut Hebraei percipiant coacte, et ui et rationibus argumentorum praemissorum debeant respondere».¹⁶

I ací, com en els casos anteriors, també constatem que la presa de posicions o determinacions propugnada el 1292 en els dos texts del *Liber de pas-sagio* o el 1313 en un títol tan tardà com el *Liber, per quem poterit cognosci, quae lex sit magis bona, magis magna et etiam magis vera*, Llull no fa res més que repetir, diguem que al peu de la lletra, els ‚desiderata’ o conceptes tan primitius com els del *Llibre qui és contra antichrist*, del 1274, i del *Llibre de contemplació en Déu*, anterior al 1280.

El *Llibre contra antichrist* permet de llegir una de les primeres preses de posició lul·lianes contra la croada,¹⁷ però no és aquesta la raó per la qual el recordo ara i ací.

16. *Ibid.*, 192, lín. 305-312; i 193, lín. 314-319.

17. La presa de posició d’aquell text primerenc diu així: «...la manera per la qual ach començament e excelçament e perfecció la sgléya Romana, s’és quax girada en guerres e en batalles e és quaix oblidada la primera manera, ço és de prehicament e de convertiment e endressament, com los infaels sien endressats a vida perdurable, en la qual benahuyrança no ha fi.

Ara m'interessa repetir que en aquell llibre hi ha la presentació de les tres classes d'escoles lul·lianes:

– la primera i única que fou realitat és Miramar, és a dir, l'escola per a la formació de framenors enviadors a la conversió dels infidels;

– la segona és la interreligiosa, en la qual havien de conuiuïre homes d'estudi sarraïns enviats per llurs autoritats i homes d'estudi cristians, a fi que uns i altres coneguessin els ensenyaments autèntics i les raons de l'altra religió;

– i la tercera, que és (com les de l'actual primer ensenyament), una escola obligatòria destinada a infants sarraïns i jueus sota sobirania de cristians amb el mateix objectiu de la segona escola.¹⁸

En l'aplicació de la doctrina lul·liana de la missió hi ha dos punts concrets que són bàsics:

– el de la formació de missioners en escoles del tipus de Miramar;

– i el de clarificar als no cristians el sentit dels dos principals dogmes cristians: la unitrinitat de Déu i l'encarnació del Verb de Déu fent-se home.

El primer és no sols per a cristians, ans encara per a framenors en la concreció de Miramar; el segon es desdobra, segons que el possible alumne o oient visqui sotmès a sobirania d'infidels o de cristians; per a la situació d'alumnes adults procedents de país musulmà són previstes les escoles mixtes de cristians i d'infidels; per a la d'alumnes infants vivint sota sobirania cristiana és previst l'ensenyament obligatori d'allò que realment professa el missatge cristià sobre la unitrinitat de Déu i sobre el Verb de Déu fet home.

«Batalles e guerres molt mils se convenien en lo poble dels jueus contra los infaels, ans que fos l'aveniment del Fill de Déu, que no fan ara en lo poble dels christians. E açò és per ço cor Jhesuchrist en sa passió ha molt encarreguats per caritat, devoció e eximpli los seus homes com per amor d'eyll no sien dubtades engoxes, penes ni greu mort.

«E passióncia és demostrada d'obra e per açò per esperiència membrada, entesa e amada en la sancta vida dels apòstols e dels martis, qui convertiren lo món ab batalles de passióncia, caritat, humilitat, devoció, sperança, fortitudo, turmens e mort, pot ésser conegut qual manera se cové a examplar e créxer e sostenir la fe cathòlica, ab lo qual exemplant e sosteniment se cové son començament, son mijà e sa fi.

«Per speriència de les guerres e de les batalles, que-ls reys christians, prínceps e grans barons, cavallers e altres hòmens han fetes contra-ls sarraïns, pot hom conèxer e saber que per altre manera pus alta e pus noble és possíbol cosa a convertir lo món e a conquerre la sancta terra d'Oltramar, que no és ceylla que-ls christians han presa contra-ls infaels per guerres e per batalles sensuals contra les intel·lectuals batalles, la qual manera és semblant a la primera segons que los sarraïns han començada e muntiplicada lur secta. E açò matex se segueix dels tartres e dels infaels, qui per armes de fust e de ferre alcien los hòmens, sens que no-ls endreçen ni-ls vençen ab armes de fe, sperança, caritat, justícia, prudència, fortitudo, temprança, veritat e passióncia.

«Segons que damunt és dit e significat, és demostrat quals guerres e quals batalles són àbit, per lo qual lo món vingua a convertiment e a perfecció, ans que vingua antechrist...» (PERARNAU, ATCA, IX (1990), 154-156, líns. 1496-1528).

18. *Ibid.*, 149, lín. 1420, a 152, lín. 1467.

Llegim l'exposició que el mateix Llull en fa en el *Llibre de contemplació en Déu*:

«...la N [intel·ligència de l'home] entén ço que la B [significació de Jesucrist] li demostra de l'A [Jesucrist], e la memòria remembra que la sancta trinitat e la sancta encarnació que la B [significació de Jesucrist] demostra de l'A [Jesucrist] no és ço que los sarraïns ni·ls jueus se cuiden que nós cream en l'A [Jesucrist], adoncs la N [intel·ligència de l'home] entén que·l contrast és de nós a ells per çò com ells no entenen ço que nós creem; car ells se cuiden que nós cream de l'A [Jesucrist] ço que no creem e no saben ço que de l'A [Jesucrist] creem e sabem; car en ço que ells oen trinitat, se cuiden que cream en tres déus, lo Pare que sia ans que·l Fill; e en ço que oen encarnació se cuiden que cream que la deïtat s'alteràs e morís; on, per açò és lo contrast fet en lo predicat, com qui diu: "Déus és en trinitat", e "Déus és encarnat". On, si ells entenien lo predicat segons que nós l'entendem, ells e nós no contrastaríem, axí com no·s contrastarien aquells, qui la un diu: "Legut és fer mal", e l'autre diu que no és legut: lo un ho entén a dir de mal de pena per fer justícia e l'autre ho entén a dir de mal de culpa; on, cascú cuida contrastar a l'altre en ço que no contrasta. On, com açò sia enaixí, doncs per açò lo papa e·ls prínceps deuriem trametre missatge als infeels per donar a entendre del predicat ço que ells no entenen, per tal que ab la C [tots los crestians] en lo subject e predicat se acordassen.

«Vertader Senyor, sensualment sentim e entel·lectualment entenem que la B [significació de Jesucrist] demostra a la N [intel·ligència de l'home] que l'A [Jesucrist] ha donat poder a la C [tots los crestians] que destrenya alguns sarraïns qui són catius e alguns jueus, e per força lur faça mostrar la nostra creença en qual manera creu en lo subject e en lo predicat, com se diu: "Un Déu en trinitat" e com se diu: "Lo Fill és encarnat"; car si així com l'infantó qui per paor del maestre ha a retre la lliçó, los infeels aprenien e entenien per paor de la C [tots los crestians], covenria de necessitat que la I [potència motiva] moguéss ells o algun d'ells a la C [tots los crestians], així com mou la C [tots los crestians] a reebre ço que la B [significació de Jesucrist] demostra de l'A [Jesucrist]; on los infeels qui entrarien en la C [tots los crestians] ne convertiren d'altres».¹⁹

Demano disculpes per una referència tan llarga, però crec que és il·luminadora, car la suposada intervenció militar es redueix en el pensament de Llull a una ,intervenció gramatical d'encaix entre subjecte i predicat' per mitjà d'una escola que, com totes les de la mateixa naturalesa, té la funció de ,mostrar' (i aquest és el mot tècnic que en llengua catalana medieval designa l'actuació d'un mestre damunt els seus deixebles: els ,mostra', és a dir, els ensenya o adoctrina a col·locar el predicat corresponent al propi sub-

19. *Llibre de contemplació en Déu*, cap. CCCXLVI, núms. 17 i 18 (OE, II, Barcelona, Editorial Selecta 1960, 1152/I-II). Idees semblants, si ja no idèntiques, es poden llegir en el *Tractatus de modo convertendi infideles*, III. *De tertia parte, quae est de modo convertendi* (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, Tunrholt, Brepols 2003, 342, lín. 50 a 344, lín. 105).

jecte. I de la mateixa manera que, encara ara en les nostres democràcies occidentals, la família que no envia els seus menuts a l'escola obligatòria rep la visita de la policia disposada a fer complir la llei de forma expeditiva, en l'Edat Mitjana, en què totes les funcions coercitives de l'autoritat eren dutes a la pràctica per l'únic cos armat al servei de la senyoria, un ensenyament tan relacionat amb la pau pública com el descrit en el fragment acabat de transcriure ningú no devia dubtar que entrava dins el camp en què l'autoritat tenia dret a imposar-se).²⁰

SEGONA PART: LA REACCIÓ DE LLULL A LA PÈRDUA DE SANT JOAN D'ACRE

¿Què és el Liber de passagio?

Formulo així la pregunta, perquè el dit llibre inclou el *Tractatus de modo convertendi infideles* i el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*; el primer punt a escatir és el de llur cronologia, deixant clara l'anterioritat del *Tractatus...* i la posterioritat del *Quomodo...*: i encara que el *Tractatus...* no sigui datat i el segon només consigni l'any, «MCCXCII», una cosa és en ambdós casos certa i és que serien acabats i segurament presentats abans del 2 d'abril del 1292, en què el papa Nicolau IV morí.

Un detall gens insignificant ajuda a donar resposta a la pregunta que encapçala el present apartat: ambdós texts foren elaborats en resposta a les dues lletres de consulta, datades el 18 d'agost del 1291, enviades pel papa a diverses províncies eclesiàstiques, la primera de les quals, intitulada *Dirae amaritudinis calicem*, d'abast més general, demanava consell i ajuda efectiva i compromesa, 'consilium et iuvamen', en aquella situació que el mateix papa

20. I ací cal fer referència a unes pàgines del prof. Ramon SUGRANYES DE FRANCH, *Els projectes de creuada en la doctrina missional de Ramon Llull*, dins «Estudios Lulianos», IV (1960), 275-290, on, d'acord amb el resultat dels estudis de mons. H.-X. ARQUILLIÈRE, *Saint Grégoire VII. Essai sur la conception du pouvoir pontifical*, París 1934; i *L'Augustinisme politique. Essai sur la formation des théories politiques du Moyen Âge*, París 1934, identifica aquest aspecte del pensament lul·lià amb el de l'augustinisme polític de la Baixa Edat Mitjana; vegeu particularment el capítol darrer, *Comment le pape tend à se substituer à l'empereur dans la direction du monde chrétien, au IXe siècle*, que en la segona edició del 1972 ocupa les pàgines 170-198. Per als segles de la Baixa Edat Mitjana, hom pot veure la doctrina de la 'plenitudo potestatis' d'Innocenci III en Wilhelm IMKAMP, *Das Kirchenbild Innocenz'III (1198-1216)* (Pápste und Papsttum, 22), Stuttgart, Hiersemann 1983, 273-289; i la seva aplicació a l'Imperi Germànic exposada per Friedrich KEMPF, *Papsttum und Kaisertum bei Innocenz III. Die geistigen und rechtlichen Grundlagen seiner Thronstreitpolitik* (Miscellanea Historiae Pontificiae, 19), Roma, Pontificia Università Gregoriana 1954, 280-325; també es pot veure el capítol *Innocent III et les implications politiques de la croisade albigeoise*, de Raymonde FOREVILLE, *Le pape Innocent III et la France* (Pápste und Papsttum, 26), Stuttgart, Hiersemann 1992, 264-270. Al cap d'un segle, aquesta línia desembocava en les formulacions maximalistes de Bonifaci VIII (*Clericis laicos, Unam sanctam*).

qualificava de ‚tam arduo Christianitatis negotio‘;²¹ i la segona, *Dura nimis et amara*, demanava i esperava consell sobre si calia unificar els ordres mili-

21. Aquestes són les frases nuclears de cada un dels dos documents: el primer, *Dire amaritudinis calicem*, diu així: «...celeriter convenientes in unum, et diligenter consultantes et solertius attendentes quod, etsi huiusmodi negotium universis fidelibus debeat propensius esse cordi, prelati tamen ecclesie Dei tenentur et debent artius et ab intimis affici circa illud, operam et opem impendendo sollicitam, ut optatum exitum sortiatur, deliberando sollicite, provide et attente super toto negotio supradicto, et precipue qualiter et quomodo circa recuperationem eandem celeriter actore Domino proventuram et continuationem subsidii dicte terre ac impugnationem suorum hostium faciendam et etiam circa alia negotium ipsum tangentia, possit quamtotius et utiliter, sicut expedit, provideri; et quod super premissis [la greu situació posterior a la pèrdua de Sant Joan d'Acre] deliberatum fuerit in concilio memorato nobis per viros ydoneos, providos et discretos ac sufficienter instructos et a vobis plenum mandatum habentes super premissis... ad sedem apostolicam usque ad festum Purificationis beate Marie Virginis primo venturum... quorumque communicato consilio sedes ipsa provida deliberatione statuatur, discutatur, disponatur et ordinetur quod in tam arduo Christianitatis negotio publice salutis utilitas postulabit» (LANGLOIS, *Les registres de Nicolas IV*, II, París 1890, 902-903, núm. 6791-6792: Orvieto, 18 agost 1291; el mateix volum recorda lletres semblants en les pàgines 1015, núm. 7381 i 1042, núm. 7626, aquesta del 16 agost 1291). Estic segur que en Ramon Llull era realitat la frase que «huiusmodi negotium [Terrae Sanctae] universis fidelibus debeat propensius esse cordi»; d'ací la seva intervenció escrita.

El segon, *Dura nimis et amara*, es limita a resumir la proposta d'unificació: «...cum fide dignorum pateat assertio, quin potius communis vox habeat quod dilectos filios fratres Hospitalis Sancti Johannis et Militie Templi Jerosolimitanorum ad unius ordinis unitatem seu religionis unionem auctoritate apostolica reducamus... nobis quod per te ac eosdem suffraganeos deliberatum fuerit in hac parte plene... procurem quamtotius intimare» (*Ibid.*, 903, nn. 6793-6795: datació idèntica; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno 1198 ad annum 1304*, II, Berlín 1875, coneix diverses consultes sobre la conveniència d'unir els ordres militars: núms. 23784, 23787, 23793, 23803). Els *Eberhardi Archidiaconi Ratisponensis Annales* (ed. JAFFE), informen de la base d'aquella proposta: «Et quia multorum erat opinio, quod si fratres domorum ibidem, scilicet Hospitalis, Templi et Teutonicorum, et reliquus populus omnino concordassent, civitas (Acconensis) capta non fuisset, mandavit papa Nicholaus omnibus patriarchis, archiepiscopis, episcopis et aliis prelatibus, ut concilia provincialia celebrarent et deliberarent, qua ope vel consilio eidem terre posset subveniri. Et per concilium habitum Salczpurgae rescriptum fuit domino pape et consultum, ut predicti tres ordines cunirentur ad unum ordinem, melioribus eorum observanciis in unum redactis, et quod ad succursum eiusdem terre sancte rex Romanorum cum principibus vocaretur. Qui nuncii antequam venissent ad curiam, papa mortuus est; et sic hoc negotium remansit infectum» (PERTZ, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomus XVII*, Hannover 1861, 594, lín. 43-51).

La lletra papal datada el primer d'agost del 1291 és resumida per l'esmentat LANGLOIS d'aquesta manera: «Significat se generale passagium pro Terrae Sanctae subsidio in festo Nativitatis Sancti Johannis Baptistae anno MCCLXXXIII^o statuisse, eisque [episcopis, religiosus OFM, OP, OSAugustini] praedicandae crucis ministerium in dioecibus suis committit» (*ibid.*, 903-904, núms. 6801-6802). Però per Sant Joan del 1293 encara no hi havia papa successor de Nicolau IV.

Encara que la nota sigui (massa) llarga, no em resisteixo a completar la informació sobre aquells moments amb la visió que d'altres comunitats de cristians, en concret alguna d'orientals, tenien de la caiguda de Sant Joan d'Acre; la dóna Aziz S. ATIYA, *Crusades, Copts and the*, dins «The Coptic Encyclopedia», vol. 3, New York – Toronto, Macmillan 1991, 663-

tars. Les dues consultes papals no sols expliquen l'existència dels dos texts lul·lians, ans encara la raó d'ésser i el sentit de cada un i confirmen que el *Tractatus...* és anterior al *Quomodo...*, perquè si hagués estat posterior almenys s'hauria plantejat el tema de la unificació dels ordres militars, i en canvi encara pressuposa la situació de llur pluralitat.²²

665: «...the disappearance of Frankish rule from the holy places and their return to the Muslim kingdom was a blessing to the Eastern Christians. The situation lasted even beyond the fall of 'Akkâ in 1291 and the total extermination of the latin kingdom of Jerusalem.»

22. És demostrable que Llull no tornà enrere un cop manifestada la seva posició sobre la unitat d'ordres militars. Ho demostra el fet que una dotzena d'anys més tard, el 1305, en elaborar el *De fine* per a Climent V, el petit paràgraf dedicat a la unificació d'ordres militars reproduceix el del *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*, que no sols diu així, ans també comença 'ex abrupto' amb aquestes frases:

«Dominus papa et cardinales faciant, quod fiat unicus ordo de ordine Hospitalis, Templi et Hospitalis Alemannorum, fratrum de Doncles, et Calatraua...» (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII; RLOL, XXVIII, 328, líns. 3-5);

I el *De fine*:

«Dominus papa cum dominis cardinalibus praecipiat atque uelit et faciat de ordine Templi et militiae Hospitalis et Alamannorum et de Huclet et etiam Calatraua, et de omnibus aliis penitus militum ordinibus... unum ordinem», (MADRE, CC CM,XXXV; RLOL, IX, 270-271, líns. 653-657).

Dues observacions cronològiques: la primera es basa en l'ex abrupto' inicial i en la datació final, limitada a «MCCXCII»: el *Quomodo...* sembla un esborrany o almenys un 'opus imperfectum', sense arrodonir per la mort de Nicolau IV el 2 d'abril del 1292.

La segona, ja publicada dins «ATCA», XXI (2002), 184, nota 45, posa una hipòtesi de relació entre el *Llibre de passatge* (ara, més en concret, el *Quomodo...*), i el *Desconbort*, per a l'estrofa LVI del qual, tenim ara una font indiscutible, en el *Quomodo...* o en el *Liber de fine*; en ambdós texts, en efecte, trobem amb precisió allò que el mateix Llull afirma haver demanat al papa que en fés 'ordenament' o decretal:

«que lo papa feés que...

.....
e del Temple e Espital fos fait un uniment,
e que lur major fos rei del Sant Moniment.»

La petició d'unitat dels ordres militars és, com ja sabem, tant del *Quomodo...* com del *De fine*, també en ambdós hi ha la petició que el dit ordre unificat, l'ordo de Spiritu Sancto' del *Quomodo...*, o l' 'ordo Militiae' del *De fine*, sigui governat per un rei, que porti el títol de rei de Jerusalem: «regnum sibi Ierusalem tribuatur» (MADRE, *De fine*, 270, lín. 642; cf. DOMÍNGUEZ, *Quomodo*, 329-330, lín. 43ss.). El *Desconbort* és, doncs, contemporani del *Quomodo* i del 1292 o del *De fine* i del 1305?

Sense cap pretensió de dir-hi cap darrera paraula, crec que algun element objectiu assenyalava vers el 1292: el primer és que el *Desconbort* (ara en diríem una depressió) no li fou vocat per Climent V, que amb el seu concili de Viena promulgà decretal a favor de les escoles de missioners (i per tant, no és relacionat amb el *De fine*), ans per la negativa de Bonifaci VIII a atendre les peticions de Ramon Llull tant en el sentit reformador i sobretot en el de conversió dels infidels, tal com diu el mateix Llull en el títol: «lo papa e los altres senyors del món no volgueren metre ordre en convertir los infeels»; per tant s'ha de col·locar en els anys immediatament posteriors al 1295, en què els esdeveniments del 1291-1292 ja podien ésser recordats en pretèrit.

Així, doncs, tres mesos després de la caiguda de Sant Joan d'Acre, i només dos després d'arribada la mala notícia a Roma, durant el mes d'agost del 1291, Ramon Llull tenia tres punts de referència clars, establerts públicament pel papa Nicolau IV: el 'passagium' per a la reconquesta de Terra Santa emprendria la ruta el dia de Sant Joan del 1293; mentrestant, cada cristià de forma genèrica i nominalment cada província eclesiàstica havia de precisar i comprometre l'ajut per al dit 'passagium'; i havia de manifestar el seu parer sobre la unificació dels ordes militars.

També Llull estava convençut de la gravetat de la situació, sobretot si a l'amenaça sarraïna que ja s'abalançava damunt la Cristiandat tant oriental com occidental, hom hi afegia la previsió, almenys no descartable, si no altament previsible i fins i tot segurament ja iniciada, que la potència islàmica resultaria enormement engrandida i enfortida amb la conversió dels Tàrtars a l'Islam: aleshores, tal com afirma el mateix Ramon Llull, «in maximo periculo est tota Christianitas».²³

Tant el prof. Porsia com jo mateix ens vàrem adonar que els dos escrits que formen el *Liber de passagio* representen una novetat dins el conjunt de l'o-

---

23. *Tractatus de modo convertendi infideles*, IV: *De quarta parte, quae est de rationibus, quare posita in isto tractatu debent fieri* (DOMÍNGUEZ, CC CM CLXXXII, Turnholt, Brepols 2003, 345, lín. 36-37); observació repetida en la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* (PERARNAU, ATCA, I (1982), 37-38, líns. 43-45: «...si-ls tartres fan ley axí com fo Maffomet, o-ls sarraÿns o-ls jueus los poden convertir a lur ley, en gran peril serà tota cristiantat»). La sensació de gravetat extrema, per ventura no es pot certificar amb les soles expressions verbals amb què comencen les lletres del papa (*Dirae amartudinis calicem...; Dura nimis et amara...*), perquè podrien ésser retòrica; però els fets políticament greus van més enllà de les paraules; un podria ésser el ja conegut anunci públic i escrit que l'expedició de reconquesta de Terra Santa emprendria el camí per Sant Joan del 1293 (LANGLOIS, *loc. cit.*, II, 903, núms. 6801-6805, Orvieto, 1 agost 1291); l'altre, la negativa papal al rei de França d'allargar-li durant sis anys la concessió del delme, destinat a prosseguir (i a rematar) la croada contra Catalunya, perquè els diners s'havien d'encaminar tots a la reconquesta de Terra Santa (13 desembre 1291: LANGLOIS, II, 912, núm. 6849, resumit per l'editor amb aquestes frases: «Regi Franciae, qui petivit, ad negotium Aragoniae prosequendum, decimam omnium reddituum ecclesiasticorum regni Franciae per sex annos sibi concedi cruceque contra Aragoes in Francia praedicari, respondet se diversis causis huius petitionis exauditionem differre»).

De més a més, és possible que Ramon Llull estigués segur que ell també era un dels interpellats pel papa, atesa l'existència de crides més o menys genèriques, com la del 13 d'agost del 1291, resumida per LANGLOIS amb aquestes paraules: «Universis Christi fidelibus expugnationem civitatis Acconensis significat eosque exhortatur ad Terram Sanctam recuperandam» (*ibid.*, 1042).

Quant al tema dels Mongols, d'entre la immensa bibliografia, crec que és recomanable la lectura d'Alfredo COCCI, «*Crudelitas, astutia et malitia*» dei Mongoli nel «*Carmen miserabile*» (a. 1244) di Ruggero Apulo, dins *Temi e immagini del Medio Evo*. Alla memoria di Raoul Manselli da un gruppo di allievi. A cura di Edith PASZTOR (Religione e società. Storia della Chiesa e dei movimenti cattolici, 24), Roma, Edizioni Studium 1996, 167-188, perquè resumeix les impressions d'una víctima de la primera irrupció dels Mongols a l'Europa Central, Hongria.

bra lul·liana;²⁴ i, conegudes les dues lletres papals del 18 d'agost del 1291, no crec que hi pugui haver cap dubte del fet que cada un dels dos texts lul·lians respon a cada una de les invitacions de les dues lletres esmentades.

Però ací qualsevol lector pot objectar que Ramon Llull no sols no era arquebisbe metropolità, al qual s'hagués encarregat de convocar reunió de les autoritats eclesiàstiques de la seva província, ans encara no era ni tan sols clergue, i que, per tant, poc podia considerar-se justificat a opinar sobre el tema de la resposta de la Cristiandat a l'ofensiva sarraina, qui sap si enfortida per la possible conversió dels Tàrtars a l'Islam.²⁵

Però, prescindint ara de la ja recordada frase genèrica inclosa pel papa en la *Dire amaritudinis calicem*, Ramon Llull estava tan convençut de la seva obligació de contribuir a treure les coses d'aquest món de la situació de 'mal estament' i d'acostar-les al 'bon estament'; i de la seva obligació especial de contribuir al 'bon estament' en el punt concret de la conversió dels infidels, que s'hauria considerat culpable si hagués deixada passar sense aprofitar-la qualsevol ocasió d'impulsar el 'bon estament' i la 'conversió dels infidels'. I aquell moment, en què tots els col·lectius de l'Església es trobaven immersos en una reflexió comunitària a fi de corregir un estat de coses que, si continuava, conduïa al desastre col·lectiu, certament el feia sentir obligat i, per tant, justificava la seva intervenció.

A il·lustració del tema, em permetré un excussus i proposaré una comparació, que permetrà de treure alguna conseqüència. La meua resposta té en compte un cas paral·lel, el de la intervenció de Llull en el tema, aleshores candent, de la vinguda de l'Anticrist i de les perspectives escatològiques del planeta Terra i de la humanitat que l'habita; com aquell, el de la recuperació de la Terra Santa constitueix un dels casos en què, tot i no poder aportar cap document objectiu, hom està íntimament segur que la pròpia convicció personal correspon a la veritat més estricta.

Heus-la: La Teologia de la Història no és pas el tema predominant en l'obra lul·liana escrita, fins al punt que, tres o quatre decennis després de la seva mort, un franciscà d'Occitània que sí estava capficat pel curs de la història i sobretot pels esdeveniments de la seva època final, per les males arts de

24. El lector pot veure els documents que el prof. Porsia aplega sota l'epígraf de *Gli scritti di promozione della crociata*, 99-143. Tres anys abans un servidor havia manifestat la mateixa convicció en el meu *La còpia manuscrita medieval de les tres lletres de Ramon Llull demanant al rei, a un prelat de França i a l'Estudi de París l'establiment d'escoles de llengües (Clarmont-Ferrand, BMI, ms. 96)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXI (2002), 123-218, en particular 176-196.

25. Justament en el *Liber de fine*, Ramon Llull narra la conversió d'un (primer?) emperador Tàrtar a l'Islam: «Ego uero fui in partibus ultramarinis et audiui, quod Cassanus, imperator Tartarorum, pluries dicebat quod uolebat de fide christianorum esse certus. Quoniam si de ipsa habebat certitudinem, ipse se faceret christianum, et faceret quod tota sua militia esset omnimode baptizata. Et quia certitudinem non habuit, factus fuit cum tota sua militia Saracenus» (MADRE, CC CM, XXXV, Turnholt, Brepols 1981, 267, lín. 546-551).

l'Anticrist i per la possibilitat de pronosticar-les i datar-les, Joan de Rocatalhada, en la seva obra principal, el *Liber Ostensor*, hauria volgut convertir Ramon Llull en la seva 'Minerva', és a dir, en el personatge mític, figura intel·lectual i personificació de tot el propi projecte, però s'hi veié frenat perquè aquell seu candidat no havia manifestada ni la més mínima sensibilitat envers el curs final de la Història Humana.²⁶

I en canvi, tot i ésser veritat això que acabo de dir i que també veié Joan de Tocatalhada, Ramon Llull era tan sensible a les preocupacions espirituals del seu temps (tan enderiat aquest per la figura, les malifetes i els perills de l'Anticrist), que dedicà un escrit, el *Llibre qui és contra anticrist*,²⁷ al tema,

---

26. Després d'anys d'espera, finalment aquell llibre acaba d'ésser publicat per l'École Française de Roma: JEAN DE ROQUETAILLADE, *Liber Ostensor quod adesse festinant tempora*. Édition critique sous la direction d'André VAUCHEZ par Clémence THÉVENAZ MODESTIN et Christine MOREROD-FATTEBERT avec la collaboration de Marie-Henriette JULLIEN DE POMMEROL sur la base d'une transcription de (†) Jeanne BIGNAMI-ODIER (Sources et Documents d'Histoire du Moyen Âge, 8), Rome, École Française 2005; el fragment relatiu a Llull es troba en el tractat dotzè, núm. 24, pàgines 830-831: «Consequenter videtur spiritus inducere generalem tribulationem Ecclesie in proximo affuturam, ymo iam pro certo inceptam et per totum orbem diffusam, succrescendo paulatim. Et primo introducit denunciatores tribulationis, dicens: "Minerva suam scientiam ac secreta arte firmata revelabit". In poetis 'Minerva' appellatur dea philosophie et scienciarum et artium et inventrix earum; et antiquitus eam colebant ut deam. Invenit enim, ut fixerunt poete, artes varias, artem textilem et tincturariam et alias, et ei attribuunt universam philosophiam. Et propter hoc, 'Minerva' in hoc loco aliquem clericum cum mira scientia transmitendum designat, qui debuit stupendam scientiam philosophicam aperire. Et quia tempore Celestini quinti et ultra, per totum tempus, regis coronatorum, predicti Philippi Pulcri, floruit philosophus barbarus —sic vocatus— Parisius, qui dicebatur Ramundus Luylh de Majoricis, qui, cum esset laycus et quasi sine literis, ad tantum apicem philosophie pervenit ut XXXV libros inventivos omnium scientiarum et solutivos omnium questionum tam stupendos fecerit quod mens humana credere non valeret, nisi eorum experientiam cum intellectu videret; fecitque plures alios, circa ducentos inter omnes. Modus tamen utendi eis paucissimis est notus, et quasi inutiles ex imbecillitate intellectus hominum dormiunt libri ejus. Et est possibile ut uno modo ipse Ramundus fuerit 'Minerva' prefata.

«Sed quia textus oraculi ponit quod illa 'Minerva' debet "secreta arte firmata revelare", cum prefatus Ramundus non "revelaverit secreta arte firmata" —quia non fuit expositor secretorum ligatorum et revelator eorum—, michi videtur —salvo saniori iudicio— quod hec 'Minerva' sit Hector ille de quo Joachim supra in IX° tractatu primi libri prophetat...».

27. Fou publicat per mi mateix dins el volum IX d'aquest anuari, sota el títol *El Llibre contra Anticrist de Ramon Llull. Edició i estudi del text*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», IX (1990), 7-182. La presentació que el mateix Ramon Llull fa del seu llibre confirma que el seu interès en el tema es reduïx a presentar el propi sistema doctrinal com la solució o contraposició de les errors que escamparà l'anticrist: «Com lo món sia començat a conèixer e a amar nostre Senyor, beneyt sia Ell; e com la error, qui és molt gran en lo món, sia contra la final intenció, per la qual lo món és creat, per açò la error desvia lo mijà, qui és covinent a ésser enfre lo començament e la fi, per lo qual desviament és embarguat lo començament de venir a la fi. On, per amor d'açò, nós, per gràcia del altisme Senyor, qui és sobirà bé, nos esforssam com breument sia demostrada art e doctrina a destrohir la error molt perillosa e dampnosa, qui serà sembrada per anticrist esdevenidor. E per açò componem est libre, per tal que sien

no pas per incidir-hi i dir-hi la seva sobre qui seria aquell tan temut personatge i com era possible de preveure el temps més o menys exacte de la seva vinguda, ans només per assenyalar els remeis (entenem: els remeis que el sistema lul·lià era capaç de posar a l'abast de totes les mans) per a evitar les malvestats pronosticades per a aquell moment.

Exactament igual, si la problemàtica sentida pels seus contemporanis ho requeria, Ramon Lull no s'ho feia repetir dues vegades i era sempre prest a donar a conèixer la pròpia anàlisi de la situació, el 'mal estament' i a assenyalar i oferir els remeis que, ja d'anys, anava proclamant: si ell considerava tenir el remei, estava obligat a donar-lo a conèixer i a oferir-lo 'oportune et importune'. I així foren escrits i fets arribar al papa tant el *Tractatus de modo convertendi infideles* com el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*.

És a dir, el tema bèl·lic de la recuperació de Terra Santa entra per primera vegada en l'obra lul·liana escrita, perquè ha estat una realitat dissortada la pèrdua de Sant Joan d'Acre i de tota la Terra Santa, i perquè el mateix papa havia convidat tota l'Església a suggerir les decisions que calia que prenguéss tota ella amb vistes a la recuperació d'aquella Terra i a comprometre-hi la pròpia col·laboració.

I allò que en l'obra escrita de Lull s'esdevingué en aquell moment (i només en ell, entre els qui feren propostes *De recuperatione Terrae Sanctae*), fou no sols que hi acompanyà (no m'atreveixo a dir que 'hi integrà') el tema de la missió i conversió dels infidels, ans sobretot que proposà la totalitat de l'empresa *De recuperatione...*, bo i emmarcant-la en la més global de la reforma de la cristiandat (el pas del 'mal' al 'bon estament') i amb un dels objectius cristians essencials, que és la conversió dels infidels, i amb el més occidental de la reconquesta de Terra Santa. Com si diguéss: Compte! D'acord, que cal la reconquesta de Terra Santa, però que la reforma vers el bon estament de la Cristiandat i la conversió dels infidels passin sempre al davant de les activitats bèl·liques de la Cristiandat en croada (*Tractatus...*). I que aquestes, o la defensa de les fronteres orientals de la Cristiandat, siguin encomanades a un sol orde militar, resultat de la unificació dels fins aleshores existents (*Quomodo...*).

Responent, doncs, a la pregunta formulada en la lletra papal i dins els esquemes mentals de la mateixa, el *Tractatus...* proposa en dues pàgines les grans línies d'una autèntica croada, ben altra que les tan conegudes del segle XIII en què la iniciativa era reial i els diners papals, car Lull demana al papa no sols que prengui la iniciativa, ans també que es posi al davant del 'passatge', en el qual es dibuixen, certament, els comandaments i els cossos d'exèrcit i el pagament de les tropes i dels estols, i fins i tot són suggerides

---

en son temps hòmens aparellats sants, devots e savis a contrastar a antechrist e a destrohir ab rahons necessàries e ab sancta vida les falçes opinions e rahons que antechrist dirà» (PERARNAU, «ATCA», IX (1990), 55-56, líns. 6-18).

la trajectòria geogràfica a partir d'Itàlia i la política a seguir envers l'Imperi i l'emperador i l'Església d'Orient.

Amb aquests dos capítols inicials, que llegits poden escandalitzar a cada pas el lector actual, s'acaba la incursió de Ramon Llull al tema de la croada per a la recuperació de Terra Santa, i per tant, també la raó d'ésser de la resposta a la pregunta papal. Però Llull no tanca el seu escrit, ans aprofita l'ocasió i el continua amb la temàtica seva pròpia, ampliant pel seu compte la resposta a la pregunta papal i dibuixant l',ordinatio' o ,decretal', ja coneguda (cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 546-551).

Intentaré de donar-ne les tesis bàsiques.

La primera és que la recuperació de Terra Santa mitjançant un ,passagium' és un afer tan important, que el papa s'hi ha de posar personalment al davant, perquè es tracta de reconquerir unes terres que legítimament pertanyen als cristians i acaben d'ésser il·legalment arrebaçades:

«Ad bellandum per terram, placeat domino pape cum uno rege et magistris Templi, Hospitalis et Teutonicorum in frontaria Grecie... et quia spectat ad dominum papam maiorem zelum habere ad exaltandum fidem quam ad aliquem alium, in sua propria persona deberet ire...» (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, 337-338, líns. 3-8);

«Et quia Saraceni occupant terram ecclesiae christianorum, licitum est ipsos impugnare et terras, quas iniuste possident, recuperare» (IBID., 345, líns. 28-30).²⁸

Però el ,passagium' bèl·lic, en aquest moment legítim, no pot fer oblidar allò que és fonamental per al servei de la fe cristiana:

«Ad exaltationem fidei Ecclesia debet conari, quod sequatur modum Christi et apostolorum et martyrum, quorum auctoritate sancta mater Ecclesia debet fungi, quia per illa principia, per quae fides est principiata et exaltata, debet conservari et multiplicari ita quod sint homines uocati et missi ad predicandum et disputandum cum infidelibus desiderantes mortem pati propter Christum...» (*ibid.*, 344-345, líns. 16-21).²⁹

28. Una observació complementària: no sols cal tenir present el fet de la possessió il·legítima de Terra Santa per part dels musulmans, ans també el greu perill per a tota la cristiandat, si, tal com malden, els sarraïns convertissim els Tàrtars a l'Islam, *Tractatus...*, 345, líns. 30-41).

29. No cal dir que en aquest punt de l'evangelització, Llull repeteix en el present *Tractatus...* els elements normals de la seva doctrina de conversió dels infidels, i dedica tot un capítol, el *De tertia parte, quae est de modo conversionis*, a la temàtica normal de la fundació de col·legis, més nombrosos que mai, en els quals aquesta vegada, com si també fossin seminaris menors, ja propugna l'admissió d'infants (*ibid.*, 342, líns., 342, 36-42, com a contrapartida de la institució d',anxexins' musulmans), i a la d'escoles obligatòries per a alguns jueus i sarraïns habitants en països de Cristiandat, sempre per a la clarificació d'allò que és realment

I si es dóna dificultat d'encaix entre la norma bàsica d'evangelització i la situació de reconquesta bèl·lica, la presa de posició de Ramon Llull és d'indiscutible prioritat per a l'evangelització:

«...principiare contra infideles disputando et concordando in dignitatibus Dei et in rationibus necessariis plus importat quam bellare tantum contra infideles contrariando eis cum gladio corporali et ab eis auferendo terras, quas possident, et ipsos interficiendo. Sed conuertendo et dimittendo eis bona, quae possident, importat concordantiam et amorem...» (DOMÍNGUEZ, *ibid.*, 349, líns. 24-30).

En comparació amb el *Tractatus de modo convertendi infideles*, quines són les novetats del *Quomodo Terra Sancta recuperari potest?* Després d'haver-hi pensat molt he arribat a la conclusió que aquest text podria ésser un esborrany de la tantes vegada demanada 'ordinatio',³⁰ esborrany que no era una resposta global, sinó una de limitada sobretot a la segona de les lletres papals, aquella en què Nicolau IV demanava a l'església la seva opinió sobre la unificació dels ordes militars.

I aquest és el punt bàsic, amb el qual s'enceta el *Quomodo*...

«Dominus papa et cardinales faciant quod fiat unicus ordo de ordine Hospitalis, Templi et Hospitalis Alemannorum, fratrum de d'Oucles, de Calatrava. Et iste ordo uocetur ordo de Spiritu Sancto» (*ibid.*, 328, líns. 3-5).³¹

---

doctrina de l'Església, corregint les deformacions de la interpretació donada des de fora (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, 340-344).

30. En el *Tractatus*..., trobem l',ordinatio', sempre amb el sentit d'una decisió preceptiva de la suprema autoritat eclesiàstica, en els punts següents: 340/ línies 73, 80; 345/ 22, 26, 45, 80; 347/ 93, 113, 115, 116; 348/ 131, 132, 152, 156; 349/ 4, 12, 22-23; 350/ 42, 51, 63; 351/ 77, 79, 92; 352/ 111, 112. I en el *Quomodo*..., només tres vegades: 331/ 75, 80 i 84. Em sembla que el sentit més bàsic de la dita 'ordinatio' es troba el *Tractatus*..., 347/ 113: «...in uniuerso fieret ordinatio, quod quilibet homo de toto suo posse cordis et animae Deo seruiret, qui totum hominem requirit et particulariter in uniuerso»; els altres extrems en deriven. El segon dels tres llocs del *Quomodo*... distingeix l',ordinatio' corresponent a cada un dels dos tractats: «Si autem ista ordinatio praesens in breui tempore non fiat uel alia, quam fecimus hic infra, quae magis generalis est quam ista...».

31. El text continua així: «Et magister istius ordinis cum fratribus suis teneat frontariam in Herminia» (*ibid.*, lín. 6-7). Trobo que aquesta indicació estratègica coincideix amb la que donava un contemporani, l'indiscutit estratega Roger de Llúria, segons que reporta el *Livro de los fechos et conquistas del principado de Morea*, en narrar una entrevista entre aquest personatge i la princesa vídua Guisabel (de Morea): aquesta es queixava que «los griegos me fazen guerra; por qué, uos priego que uós me querades consellar qué deuo fer en mi guerra»; el consell del de Llúria diu així: «...que por aquella manera que los griegos le fazían guerra, que por aquella manera les fiziesse ella guerra; et si los griegos fazían castiellos en las fronteras de su tierra, que ella ordenase assí mismo de fazer castiellos en las fronteras de las tierras de los griegos...»; trobo aquest fragment en Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, *Les expedicions a l'Orient i la Crònica de Muntaner*, dins el «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 21, nota.

En conseqüència, no sols ha desaparegut el suggeriment de la presència personal del papa en l'embestida militar primer damunt la frontera grega i després sobre la d'Armènia, acabades de recordar, ans encara s'ha esfumat el ,passagium' o croada pròpiament dits, transformats en una presència del nou orde militar unificat en la frontera d'Armènia a fi de prevenir possibles nous atacs contra territori de cristians. Una altra conseqüència és la de no ésser previst un atac de cristians per mar, ans només l'atenció a una possible intervenció sarraïna des d'Egipte reforçant la frontera d'Armènia, que seria ocasió per a un contracop de desembarc cristià en la desembocadura del Nil.

Encara hi ha una terça diferència, la del cim de l'organigrama directiu, que en ,l'Ordo de Spiritu Sancto' hauria d'ésser el càrrec magistral propi dels ordres militars, ací unificat sota mestre únic, que, de més a més, hauria d'ésser un rei disposat a entrar en orde religiós, ni que fos orde militar. No cal dir que eren prevists tant un mestre en teologia per al tema de conversió d'infidels (escoles, confrontacions doctrinals amb cismàtics, sarraïns o tàrtars), com un almirall de l'estol marí (no tres).

I aquesta, i no altra, em sembla ésser la proposta de Ramon Llull a Nicolau IV el 1291-1292.

¿Què és el De fine?

Una dotzena d'anys després del *Liber de passagio*, Llull aprofitava una altra ocasió de fer conèixer les seves preocupacions, la que li posava a l'abast de la mà la parada a Montpeller del recentment elegit Climent V, en el seu desplaçament de Burdeus a Avinyó, i li presentava el que ell mateix considerava la versió definitiva del seu pensament sobre la conversió dels infidels: el *Liber de fine*.³²

En les presents notes intentaré de delimitar aquest escrit lul·lià en relació a punts que han estat considerats importants en l'anàlisi dels dos títols del *Liber de passagio*, com si diguéssim els seus punts cardinals:

En primer lloc, ja en encetar la lectura del *De fine* ens trobem davant el tema del ,mal estament':

«Cum mundus in malo statu diu permanserit, et adhuc timendum sit de peiori, eo quia pauci sunt christiani, et tamen multi sunt infideles, qui conantur cotidie, ut ipsos destruant christianos, et multiplicando se, eorum terras capiunt et usurpant... Et quia christiani ad hunc statum prauissimum et iniustum quasi remedium nolunt dare...» (MADRE, CC CM xxxv, Turnholt, Brepols 1981, 250, líns. 4-12).

32. Editat a cura d'Aloisius MADRE, dins el CC CM, xxxv, Turnholt, Brepols 1981, 249-291.

L'altre punt de referència és la reafirmació de la ,via Christi et apostolorum' per a l'extensió de la fe cristiana:

«Fides catholica incepit cum praedicatione, et multiplicata fuit cum sanctitate, sanguine et labore. Vnde sequitur, quod sua multiplicatio consistit in potentia sanctitatis, martyrii et laboris. Sed quare non est in multiplicatione in tempore, in quo sumus? Respondemus: Quia non habemus martyres, neque laborantes cum feruenti desiderio de sanctitate... Et quid mirum, si miracula modo non sunt, apostolorum tempore sicut erant» (*ibid.*, 254, líns. 116-123; cf. 123, líns. 86-90).

El terç és l'afirmació de les dues espases, basada en una interpretació al·legòrica de l'episodi evangèlic de *Lc*, xxii, 38:

«...iam dixerunt apostoli Iesu Christo: «Ecce hic duos gladios». Et Ipse respondit: Sufficiunt. Et per hoc fuit figuratum, quod [vos, papa et cardinales], bellare deberetis cum praedicatione et cum armis contra homines infideles» (*ibid.*, 255, líns. 134-137).³³

El quart seria la insistència a demanar la unificació dels ordres militars en un d'unificat, l'*Ordo de militia*:

«Dominus papa cum dominis cardinalibus praecipiat atque uelit et faciat de ordine Templi et militiae Hospitalis et Alamannorum et de Huclef et etiam Calatraua, et de omnibus aliis penitus militum ordinibus, quicumque et ubicumque sint, unum ordinem, *De militia* nominatum...» (*ibid.*, 270-271, líns. 653-657).³⁴

33. També en el *De modo convertendi infideles* hi ha una referència a les dues espases; diu així: «Ad bellandum per terram placeat domino Papae cum uno rege et magistris Templi, Hospitalis et Teutonicorum in frontaria Graeciae, ita quod sint ibi duo gladii, unus spirituales et alius corporalis» (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, Turnholt, Brepols 2002, 337, líns. 3-5).

34. Tal com el possible lector segurament haurà vist, aquestes línies són repetició de les inicials del *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*, acabades de transcriure en assenyalar allò que és específic del dit text.

Tres anys després del *Liber de fine*, es repetí ampliada la situació del 1291 pel fet que Climent V el dia 11 d'agost del 1308 convocava el Concili de Viena amb la triple finalitat de decidir sobre l'orde dels Templers, assegurar la reconquesta de Terra Santa i decidir la reforma de la Cristiandat; les cinc butlles papals datades el mateix dia i relatives a la reconquesta són publicades en el *Regestum Clementis papae V* i llurs resums oficials han estat reproduïts dins «ATCA», XIII (1994), 85, nota 203; tots tres objectius formaven part de les preocupacions lul·lianes i així és natural que arribés al cap de poc (març del 1309) la versió definitiva de les propostes lul·lianes *De recuperatione Terrae Sanctae*, intitolada *Liber qui est de acquisitione Terrae Sanctae* (sobre el qual hom pot veure el meu *La còpia manuscrita medieval...*, citada en la nota 1, en concret «ATCA», XXI (2002), 189-191); era com un resum eminentment pràctic de les propostes anteriors, amb petites modificacions degudes al triple fet que pràcticament ja havia desaparegut l'Orde del Temple i per tant restava només l'Orde de l'Hospital, que

Aquests, si no m'erro, serien els quatre punts cardinals dins els quals es pot encabir pràcticament tot el *De fine* (deixant fora la part final i personal, la tercera distinció, destinada a fer conèixer les més de vint 'arts' que Lull assenyala com a conduents a la formació doctrinal i espiritual dels membres de la dita 'Militia': 285-290): el segon punt, per exemple, el de la continuïtat en la predicació apostòlica, pot ésser completat amb tota la primera distinció dedicada a les escoles de missioners i a llurs principals camps d'actuació (252-269); el quart encaixa amb la segona distinció que exposa tota l'estructura oficial i la varietat d'oficis del dit *Ordo Militiae* (269-285).

Esbós de resultats

En aquest resum de visió de conjunt, alguns elements seran hipòtesis acceptadores o refusadores en estudis futurs.

I la primera és aquesta: Ramon Lull tenia preparat per a presentar a Honori IV el text del *De modo convertendi infideles* en la seva versió primitiva, però se li morí aquell papa i no el pogué presentar; no havia caigut encara Sant Joan d'Acre; en aquell moment, el text, amb el títol actual, tan significatiu, començava amb l'actual capítol III. Després, mort aquell papa i elegit successor en la persona del framenor Nicolau IV, i perdut el darrer terreny de Palestina sota dominació cristiana, Lull aprofita la invitació general a manifestar la pròpia reacció davant els esdeveniments, afegeix els dos capítols primers, que tracten de la recuperació de Terra Santa i no es reflecteixen en el títol, i entorn el 2 de febrer del 1292 el presentà al papa, completat al cap d'un parell de mesos, amb el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*, que ja es col·locava en la hipòtesi sotmesa a consulta per Nicolau IV en la segona de les lletres datades el 18 d'octubre del 1291, la de la unificació dels ordes militars; Lull fa una primera exposició d'allò que ell pensa que hauria d'ésser aquell orde militar unificat, exposició que és ampliada, sense, però, mai no eixir-se de la dita hipòtesi, en el *Liber de fine*, que en la intenció de l'autor era, en aquell moment, la formulació definitiva del seu pensament en relació a la reconquesta de Terra Santa. Tenim, doncs, que el

---

Climent V ja havia convocat el Concili de Viena en el qual Lull havia posades esperances, i que la inicial i fins aleshores només parcial conversió dels Tàrtars a l'Islam obligava a preveure que si no s'aprofitava aquella avinentesa, segurament no se'n presentaria una altra, ans, ben al contrari, des d'aleshores seria la Cristiandat la que es trobaria sota l'amenaça dels nous pobles (tal com en realitat s'esdevingué); el text del *Liber...* esmentat fou publicat per primera vegada per Ephrem LONGPRÉ dins «*Criterion. Revista Catalana de Filosofia*», III (1927), 265-278.

Afegiré per a completesa d'informació que Arnau de Vilanova o algú del seu cercle es manifestà contrari a l'empresa de reconquesta de Terra Santa perquè no es donaven les condicions per a l'èxit, tal com la realitat dels fets confirmà; el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* és resumit en les pàgines 85-94 d'«ATCA» XIII, citat en aquesta nota.

nostre autor ha formulat dos projectes de recuperació de Palestina, el dels dos primers capítols (afegits?) de l'actual *De modo convertendi infideles*, que no té en compte la hipòtesi de la unificació d'ordes militars, i el definitiu, que parteix del pressupòsit de la unificació, i ha tingut una primera formulació, breu, en el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*, i una, considerada definitiva, del *Liber de fine*.

Si, doncs, la proposta que esdevindrà definitiva, perquè és col·locada en la línia de la consulta papal, només contempla l'actuació militar de l'*Ordo militiae* o orde militar unificat, podem parlar de 'projecte lul·lià de croada', si aquesta es defineix com a 'expedició militar' destinada a conquerir un país aliè a la cristiandat medieval?

Croada o no, el cert és que Ramon Llull només va parlar de 'passagium'³⁵ en resposta a la primera de les peticions papals, mentre no es féu ben bé càrrec que la hipòtesi d'unificació dels ordes militars en l'*Ordo militiae* havia d'ésser presa seriosament, car a partir d'aleshores només parlà de l'actuació militar d'aquells 'milites' «donec Terra Sancta, quod Deo placeat, sit acquisita et populata de christianis»;³⁶ també per a mi aquesta de la intervenció militar és una constatació desagradable, però tampoc no puc oblidar que ja en el citat capítol CCCXLVI del *Llibre de contemplació*, el Llull més primitiu refusava tota intervenció violent, fora d'un cas, que ell condicionava a l'atac protagonitzat pel contrari:

«Si la C (tots los crestians) mou la I (potència motiva) entel·lectual a endreçar la I (potència motiva) entel·lectual de los infeels, adonchs és leguda cosa que per armes e per força sensual se movia la I (potència motiva) sensual de la C (tots los crestians) contra la I (potència motiva) sensual dels infeels, qui vol destruir la I (potència motiva) sensual de la C (tots los crestians)»;³⁷ (crec que podem concretar la 'potència motiva' en el sentit de 'potència militar').

Fora d'aquesta, l'única ocasió en què Llull esmenta un possible ús de la violència militar, és la de si calgués obligar jueus o sarraïns sota sobirania de reis o senyors cristians, 'velis, nolis', a assistir a aquella escola o ensenyament destinats a 'mostrar'-los quin és el contingut doctrinal dels articles de la fe cristiana, escola que, si calgués qualificar-la de 'croada', la podríem anomenar 'croada gramatical', car l'única cosa que li demanava Ramon Llull és que els alumnes sabessin aplicar bé els predicats teològics als respectius subjectes.

Una darrera observació, amb la corresponent última pregunta: Ramon Llull respongué amb sengles propostes a les dues peticions de consell de

35. *De modo convertendi infideles*, cap. I (DOMÍNGUEZ, CC CM, CLXXXII, Turnholt, Brepols 2002, 337, lín. 24): «...possit fieri passagium...».

36. *Ibid.*, 338, líns. 36-37.

37. *Llibre de contemplació*, (cit., 1153, núm. 21).

Nicolau IV, però, tot i que el papa no ho hagués demanat, ell afegia pel seu compte consideracions sobre la conversió dels infidels. Veig que aquest de la conversió no és pas el denominador comú en les repetides propostes *De recuperatione Terrae Sanctae*, que foren escrites i enviades al papa durant aquell temps immediatament anterior o posterior a la caiguda de Sant Joan d'Acre. En el *Tractatus dudum habitus ultra Mare per Magistrum et conventum Hospitalis...*, aquell Mestre de l'Orde de Sant Joan de l'Hospital, no sols no es pronuncia ni a favor ni en contra de la conversió dels infidels, sinó que ni l'esmenta.³⁸ FIDENZIO DA PADOVA, per la seva banda, en el *Liber recuperationis Terrae Sanctae*, exclou de forma positiva i explícita que la recuperació territorial de Palestina pugui ésser pràcticament vinculada a la conversió dels infidels.³⁹ Lull, en canvi, no sols aprofita les dues respostes a la invitació de suggerir la forma de recuperar Palestina i a donar el propi parer sobre la unificació dels ordres militars, per parlar de la conversió dels infidels, sinó que, si comptem l'espai que ell dedica a cada un dels tres temes (,ordinatio', recuperació, conversió) en els dos texts del *Llibre de passatge*, constatem que per a ell l'aspecte més important de la recuperació és que aquesta miri sobretot a la missió⁴⁰ i que en les respostes la part del lleó se l'endu justament el tema de les escoles per a la preparació dels missioners.

38. KEDAR-SCHEIN, dins «Bibliothèque de l'École de Chartes», 137 (1979), 221-226.

39. Així ho fa constar Paolo EVANGELISTI, *Fidenzio da Padova e la letteratura crociato-missionaria minoritica. Strategie e modelli francescani per il dominio (XIII-XV sec.)* (Istituto Italiano per gli Studi Storici, 43), Nàpols 1998, 163: «...la ,conversio infidelium' sta davvero fuori dalla prospettiva fidentina»; afirmació ja avançada en *Il Liber recuperationis Terre Sancte di Fidenzio da Padova: un progetto egemonico francescano per il recupero ed il governo della Terrasanta*, dins *Aciri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terrasanta e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, a cura di Francesco TOMMASI, Perugia, Quattroemme 1996, 151; per això la teoria de la recuperació, basada en la indicació vèterotestamentaria de *Deut.*, xx, 10-13 de respectar qui accepta la nova sobirania, estableix amb tota claredat que «rispetto ai saraceni, l'unica alternativa possibile è tra la loro accettazione di un dominio politico-militare ed economico e lo sterminio», *ibid.*, 150.

40. Ni que hagi arribat només a un resultat aproximatiu, he intentat de fer un recompte de les línies dedicades en el *Tractatus de modo convertendi infideles*, en el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest* i en el *Liber de fine*, a cada una de les tres idees bàsiques d',ordinació personal' (I), d',escola – predicació – discussió' (II) i de ,recuperació' (III); aquestes són les quantitats de línies de cada un, recomptades en les respectives edicions del «Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis», assenyalades en aquestes pàgines:

Tractatus de modo convertendi infideles:

I: iv, 1-156; v, 1-115; vi, 1-27. II: ii, 11-23; iii, 1-109. III: i, 5-26; ii, 3-10; 23-89.

Quomodo Terra Sancta recuperari potest:

I: -. II: 12-42. III: 3-11; 50-91.

Liber de fine:

I: 1-56. II: 64-617; 1046-1112; 1175-1311. III: 620-1044; 1114-1171.

Suma de resultats:

I. Tema d'ordinació personal: 398 línies.

II. Tema d'escoles – predicació – discussió: 927 línies.

I aquestes constatacions obliguen a formular una darrera qüestió: en donar resposta a les dues preguntes sobre la reconquesta de Palestina i sobre la unificació dels ordes militars, Ramon Llull demostrava estar sobretot interessat en la conversió íntima dels infidels per convicció i que la reconquesta de Terrasanta no era altra cosa que una ocasió immillorable, que ell havia d'aprofitar, per posar damunt la taula de papa i cardenals els dos punts essencials del seu missatge: portar el món i l'església a bon estament (és a dir, reformar la Cristiandat) i obtenir una resposta positiva al projecte de la conversió dels infidels.

Arribats al final, potser és el moment de formular alguna proposta amb la vista posada sobretot al futur:

– crec que en estudiar un autor medieval com Ramon Llull, hom no hauria de pressuposar que ja és posterior a la vigència del principi «cuius regio eius et religio» i prendre seriosament la hipòtesi de si en el cas concret que hom estudia no es donà la desvinculació entre conquesta política i violència íntima sobre decisions religioses;

– en el cas concret de la reconquesta de Terra Santa després de la pèrdua de Sant Joan d'Acra, cal col·locar els dos texts lul·lians que formen el *Liber passagii* o *Llibre de passatge*, no sols en la sensació que la dita pèrdua havia deixat en la Cristiandat, sinó també en la invitació papal a donar idees i a col·laborar en el 'passagium' anunciat per a Sant Joan del 1293 (*Tractatus de modo convertendi infideles*), i encara a manifestar-se entorn la conveniència d'unificar els ordes militars (*Quomodo Terra Sancta recuperari potest*);

– és veritat que el *Tractatus...* responia a la hipòtesi d'un autèntic 'passagium-croada' encapaçalat pel papa; i no ho és menys que el *Quomodo...* ja oblidava la dita hipòtesi, es manifestava a favor de la unió d'ordes militars i considerava suficient la presència activa de l'orde militar unificat, actuant en els límits fronterers d'Armènia;

– i l'empresa militar no sols havia d'ésser acompanyada per les diverses activitats missionals, ans li havia d'ésser subordinada, almenys en el sentit negatiu de no ésser-li contraproductiu.

I ara, qui més hi sàpigui, que més hi digui.

Però, certament, tal com observa el prof. Porsia, passat el Concili de Viena, Ramon Llull podia dormir i somniar tranquil: Climent V i el Concili del 1312 li havien donat doble satisfacció (encara que no passaria de teòrica): havien convertit en 'Decretal' (i, doncs, en llei general de l'Església), la

---

III. Tema de recuperació: 704 línies.

El tema d'escoles, predicació i discussió supera el de la recuperació de sobirania per dues-centes vint-i-quatre línies; si hom hi suma les de l'ordenació global', de naturalesa intel·lectual i jurídica, el resultat seria prop del doble: mil tres-centes vint-i-cinc línies.

fundació de quatre escoles per a la formació de missioners i havien unificat els ordres militars per a la defensa de Terra Santa.

Segur que finalment podia somniar que la croada gramatical ja trucava a la porta.

Roma – Barcelona, desembre 2005 – abril 2006

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO

EL GERMEN D'UN VOLUM ANTOLOÒGIC EIXIMENIÀ SOBRE COMPORAMENT CÍVIC?¹

Tal com Jaume Massó Torrents indicava fa gairebé un segle a la seua clàssica monografia sobre les obres d'Eiximenis, l'actual manuscrit 235 de la Biblioteca Episcopal de Vic conté el text de la *Doctrina compendiosa*.² Més concretament, el volum inclou aquesta obra atribuïda a Eiximenis entre els folis numerats 3-97 (hi manquen els dos primers de taula): «Comença lo tractat appellat *Doctrina compendiosa* o *Doctrina abreyada*, qui ensenye de viure justament e de regir qualsevol offici públich leyalment e diligent. Dictat, compost e ordonat per lo reverent mestre Ffrancesch Exemeniç, del orde de sant Ffrancesch e del Regne de València» (fol. 3r). Tanmateix, i si no m'erre, ningú no ha llegit aquelles paraules manuscrites, de mà diferent i posterior, copiades en els actuals folis 140-141, que centren ara el meu interès.

A. Efectivament, al foli 140, en la part superior i dins la caixa d'escriptura, hi són transcrites unes poques paraules extretes del *Llibre dels àngels*, cap. xxxviii, com s'hi indica clarament. Llevat d'això, el foli és totalment en blanc, com succeeix amb la quarantena de folis anteriors d'aquest mateix volum. El text en qüestió és:

---

1. Aquest article s'inscriu dins del projecte d'investigació BFF2002-04197-C03-02 del Ministerio de Ciencia y Tecnología espanyol, desenvolupat a la Universitat Jaume I, de Castelló de la Plana. He de regradar els responsables de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, i concretament el seu director, mossèn Miquel dels Santa Gros, per l'amabilitat a l'hora de la consulta física del manuscrit i per la resolució epistolar d'alguns dubtes.

2. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*. *Essaig d'una bibliografia*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1909-1910), 588-692. Reproduït ara a *Studia Bibliographica, Estudis sobre Francesch Eiximenis*, 1, Col·legi Universitari de Girona – Diputació de Girona, 1991, 41-172, d'on cite (p.72). Lògicament, i en aquell temps, el situava a l'Arxiu Municipal de Vic. Cal dir, però, que la descripció de Massó pot provocar interpretacions equivocades, tal com ha passat en les descripcions que el tenen com a base: «Vol. de 210 × 150 mm. y 143 folis de paper (2 de taula, més 97 de text i 40 sens xifrar blanchs); manquen els dos primers folis de taula. Lletra del segle XVe. Al principi 3 folis amb notes curioses [...] darrera guarda de pergamí [...]. Fol. xcvi, darrer: Ffinito libro sit laus et gloria Christo Amen.» De fet, el Pare MARTÍ DE BARCELONA, en la catalogació dels manuscrits que contenen la *Doctrina compendiosa*, tot seguint Massó, indicava que, al ms. de Vic, el text pseudoeiximenià era escrit entre els folis 1-96 (*Fra Francesch Eiximenis, O.M. (1340?-1409?)*), article inclòs també en *Studia Bibliographica...*, 185-239, ad 226; vegeu també BITECA, Manid 1458).

1]

Sisenament, que los hòmens ha[lg]uessen .I^a. poca de promenia.

Es tracta certament d'un fragment petit del capítol 39 del quint tractat de l'esmentat *Llibre d'Eiximenis* («Com sent Miquel nos imforma a viure virtuosament»), fàcilment comprovable gràcies a l'edició parcial realitzada fa anys per C. Wittlin. Em permet la llibertat de reproduir-ne una part per tal d'esbrinar per què s'hi copien aquestes paraules i no altres:

«Sisenament, que los hòmens aguessen una poqua de promenia, car tota era perida en lo món. E diu aquí que aquest Honofri demanà a sent Miquel què era promenia? E respòs sent Miquel que promenia volia dir que l'hom amàs veritat de cor e de boca, e anàs dret ab tota res, ne lexàs aquella per res. Aprés, que l'hom agués noblea de cor envés tot altre a fer-li bé, ne poder soferir son mal sinó aytant com justícia forçava. No defendre neguna legea ne negun malvat, ne poder en sa presència ésser; dolre's del mal de tot altre, ne malparlar de negun; servar cortesia e amistat a tota res, e, per força, aver a desplaure a altre sinó aytant com força veritat e justícia e amor de la cosa pòbliqua, la qual l'om prom deu aver (aprés Déu) sobiranament al cor. "Aquestes promenies pertanyen —dix sent Miquel— sobiranament al crestià, car los infells les servaven per amor de virtut que amaven, e quant veÿen que aytal manera de viure és rahil de tot bé. Doncs —dix sent Miquel—, quant més deu amar promenia l'om crestià, qui espera aver Paradís per guardó! e com sia certa cosa que promenia és notablement servada e sobiranament per aquell qui tem a Déu e l'ama purament; ne à res e-l món qui axí nodresca en l'om promenia com fa temor e amor de Déu."»³

Sorpren l'elecció d'aquest paràgraf sense contextualitzar, inicialment poc atractiu i gens impactant, més encara quan el capítol immediatament anterior és el conegut amb el títol *Revelacions de sent Miquel de alguns regnes de cristians*, unes pàgines ben suggestives i gairebé necessàries en qualsevol antologia, en les quals el bisbe d'Avranches escolta la discussió dels àngels custodis de França, Anglaterra i Escòcia, i l'anunci d'un acabament proper de la dinastia francesa.

B. El cas és que al foli següent, el 141, llegim novament textos eiximenians, com expressament anota l'autor de la còpia dels fragments, ara del *Llibre de les dones*:

---

3. Francesc EIXIMENIS, *De sant Miquel Arcàngel*, edició de C. WITTLIN, Barcelona, Curial 1983, 120-121.

2]

In *Libro de las donas*, in capitulo CXXXVIII, per magistrum Ff. Eximenis

«Diu Sèneca que entigament tothom que fos notat se semblar discòrdies, o prenia mort o ere exellat de tota comunitat. Et per rahó d'açò entigament jamés no posava hom en offici hòmens qui tost crehien o fossen parcials notablament en llurs affeccions o fossen acceptadors de personas o qui crehien tostempes les primeras informacions, car ab aytals hòmens <ab> les malas lenguas fajen tantost llurs affers e posaven foch là hon ells sa volien. Et per rahó d'açò tremet Déu contra aytals malas lenguas la sua maladicció, segons que apar *Eclesiastici*, XXVIII° capitulo.»

3]

In *eodem libro et sequenti*. Rn. *contra homines ponentes discordias inter gentes*

«Diu Sèneca que en son temps havia ley imperial en Roma que tots aytals hòmens fossen gitats de tota comunitat, car no són sinó diablas en forma humana, habitants en [141 v] la terra, los quals tot lo món deuria perseguir axí com a diables; e los deuria hom fer portar qualqua senyal al front o als pits, que portassen cusida una lengua de drap vermel per la qual fossen coneguts, e lavors tothom sa gardaria d'ells e-lls fugiria, e negú no-ls duria fe».

4]

In *eodem libro*, in capitulo CCLXXI, *contra homines linyosos*.

«Com axí com si no usaven de rahó, parlen sens hoir los altres, ans enmig de las paraules que l'altra dirà ells sa posaran, trencant llur sentència començada; ne garden qui parla ne atenen a açò que l'altra diu, axí que de tots punts ensenyen que són bèstias. Aytals personas, diu Ysodorus que jamés los philosophs en Grècia no los lexaven entrar en consell ne-ls permetien ésser en negun parlament de perill ne de cosa de pes, per aquest tan gran vici; et axí mateix car hòmens axí viciats tard és que sien secrets ne ab bona rahó, e són mal nudrits e quaix axí com a bèsties en aquesta part».

El fragment 2] és, efectivament, del capítol CXXXIV del *Llibre de les dones* (*Con lo dyable tol a la persona la dita amor del probisme per diverses vies*).⁴ El 3] apareix al final del capítol CCLXX (*Con pecca hom contenen-se ab altres*),⁵ una

4. Francesc EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*, edició de F. NACCARATO, introducció i apèndixs de C. WITTLIN, Barcelona, Curial – Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1981, volum I, 202.

5. *Ed. cit.*, II, 394.

mica abans que el 4], retrobable al capítol CCLXXI (*Con pecca hom excusant sos peccats*).⁶ Llegint tan sols el recto del foli 141, hom podria pensar que el denominador comú de la tria fóra la referència a Sèneca, il·lusió que s'esvaeix de seguida, en passar pàgina —cap avant o cap enrere.

En principi, doncs, sembla que no hi ha res que pugui suscitar l'interès del lector o de l'estudiós per aquestes frases extretes de l'àmplia obra del menoret gironí, llevat d'alguna lliçó i del fet que l'ús d'algunes variants pot interessar per definir la família del manuscrit que serví de base a la selecció. En aquest sentit, cal dir que la lliçó més important és ,Ysodorus' de 4], perquè es tracta d'un error que reapareix al manuscrit B i a l'incunable del *Llibre de les dones*; de la mateixa manera, hom segueix la família de B i de l'incunable en el ,coneguts' de 3], davant de ,corregits' d'A. Justament el contrari succeeix quan el nostre text de Vic llig ,acceptadors' en 2], tal com A i diferentment de ,exceptadors' de BI. Tot fa pensar, per tant, que el seleccionador d'aquests petits fragments d'Eiximenis seguí un text de la mateixa branca que B (BUB, ms. 1435), amb alguna contaminació de la família representada per A (Chantilly, Institut de França, ms. 534).⁷

C. Posats a esbrinar la hipotètica causa de la tria —si n'hi ha cap i no es tracta d'un pur exercici (que el traç ferm i experimentat de la lletra sembla desmentir)—, potser ens hi pugui donar llum el contingut del text que té més presència física al manuscrit de Vic, la *Doctrina compendiosa* [DC].

En començar DC, hom assenyalava clarament l'estructura que presenta el tractat:⁸ «E departeix-se en dues parts: en la primera indueix e mostra com pot e deu hom viure justament; e en la segona demostra com pot e deu hom regir ofici públic lealment e diligent» (21). Intenta trametre-hi, doncs, ensenyaments profitosos per a una vida justa i útil a la cosa pública. Aquesta idea inicial s'hi destaca encara més, quan l'autor ens indica que el religiós a través del qual es desdobra —literàriament parlant— i al qual hi dona veu, fou pregat per «alcuns ciutadans qui en lo regiment e en los officis de lur ciutat cabien sovén» perquè els «dixés algunes paraules a qualque instrucció lur» (22). Es tracta d'una instrucció que, seguint les passes dels coneguts volums de vicis i virtuts, havia de censurar i aconsellar, concretar quines coses calia seguir i quines altres esquivar, tal com llegim, per exemple, al

6. *Ibid.*, 395.

7. També és cert que no podem ser de cap manera definitius, atès que sols hem fet la comparació amb els manuscrits usats per a l'edició única que tenim a l'abast i que «el *stemma codicum* de *Lo libre de les dones* i dels textos que se'n deriven (*Scala Dei*, *Confessional*, etc.) resta encara per fer», malgrat que ja sabem «la indiscutible excel·lència del ms. A» (*Introducció* de C. WYTLIN, a *Lo libre de les dones*, ed.cit., p. XXXIII).

8. Per raons purament pràctiques hi faig servir l'edició del Pare MARTÍ DE BARCELONA, *Francesc Eiximenis. Doctrina compendiosa*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A, 24), 1929. Després de cada citació, n'indique entre parèntesis la pàgina corresponent.

capítol previ a la conclusió (*Quals coses com a virí e a foc deuen ésser esquivades en la ciutat*). En aquest capítol mateix s'explicita també un consell molt important: «La terça cosa, e quasi sobre totes les altres, que esquivarets, és discòrdia dels ciutadans» (130). I ara va bé recordar la breu rúbrica de 3], gairebé idèntica —però en llatí— a aquest ítem de la *Doctrina compendiosa: Contra homines ponentes discordias inter gentes*. Igualment, cal esmentar el fet que també els fragments 2] i 3] incideixen a parlar de les persones que provoquen discòrdies, de la mateixa manera que 4] adverteix contra els llengües... perquè poden crear conflictes al grup!

Ara també té sentit 1], que sols aporta l'enunciat del sisè ítem. Si fem atenció a les altres subdivisions del capítol en qüestió del *Llibre dels àngels*, ens adonarem que s'hi inclouen mencions a aspectes que tot cristià ha de servir o evitar, com ara els peccats de llengua, els senys corporals o la vanitat, o bé l'advertiment per usar la raó natural i per seguir els manaments de Déu. Tanmateix, el sisè és l'únic que té relació, i molta, amb la comunitat... perquè «aytal manera de viure és rahil de tot bé»!

Sembla, doncs, que per a algú fou il·luminadora una petició escrita molt poc abans d'acabar la *Doctrina compendiosa*. Les paraules, amb algunes poques variants en el nostre manuscrit vigatà, són: «Sabets que la memòria de l'hom és tant flaca que tantes paraules e doctrines com la vostra caritat nos ha dites e mostrades no poria bonament retenir; e seria gran peccat que tant altes paraules estiguessen en l'aire e en oblit. On, pregam reverentment la vostra sàvia religió que'ns ho metats tot en escriptura a memòria e instrucció nostra e d'altres» (134). Amb aquesta idea rectora es confegí l'actual ms. 235 de la Biblioteca Capitular de Vic.

D. Per referir-nos a la persona que escriví aquests fragments a les pàgines finals del manuscrit de Vic, hem de parlar d'un lector interessat o directament d'un compilador de fragments d'Eiximenis dedicats a la bona sanitat de la cosa pública. Ara bé, l'hipotètic aplec que el nostre autor pretenia de fer no té res a veure amb altres eiximenians coneguts, com ara l'interessant manuscrit de Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 7-5-9, estudiat i descrit per Jaume de Puig i Oliver.⁹ En aquesta vertadera Antologia de *Lo Crestià*, de la segona meitat del segle XV, que exemplifica perfectament la difusió i interès per l'obra del nostre escriptor, res no fa pensar en un criteri de selecció previ més enllà del gust personal de l'autor combinat amb interessos pràctics i econòmics (d'oferir unes pàgines més abastables, en un format més pràctic). De fet, al llarg dels tres-cents cinquanta-un capítols seleccionats del *Primer, Segon, Terç i Dotzè*, hi podem trobar des d'aquell dedicat a *Com los sants hòmens deuen ésser per tot lo món tenguts en gran reverència*, passant

9. J. de PUIG, *Més nous textos catalans antics de la "Biblioteca Capitular y Colombina" de Sevilla*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 453-510, ad 453-477.

per un altre *Qui tracte del peccat original* o *Com malícia de fembra és major que tota altra malícia e per quines raons*, i acabant per *Com hom deu en taula conservar cortesia* o *Com lo pintar de les dones ve per culpa dels marits que són affeminats*.

La forma d'exposició i presentació dels materials de la nostra miniselecció dels folis 140-141 tampoc no té a veure amb còpies fragmentàries d'algun text complet d'Eiximenis, com ara aquelles dues del *Llibre de les dones* trobades i editades recentment per J. Alturo i per J. Perarnau. En un cas, es tracta d'un pergami que feia de coberta a l'Arxiu Diocesà de Girona i que conté text dels capítols 164 i 165;¹⁰ en l'altre, d'un bifoli de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (caps. 215-217 i 239-242).¹¹ Malauradament, cap dels dos testimonis conté els capítols que ara ens interessen, i això és especialment de doldre en el bifoli d'ACA, perquè representa una branca textual diferent de les actualment estudiades de la tradició manuscrita del *Llibre de les dones*.¹² El ms. de Vic segueix igualment una difusió manuscrita del text eiximenià diferent a la de les còpies parcials del *Llibre de les dones*¹³ i a la de la típica interpolació, limitada en extensió, inclosa en una altra obra de majors dimensions i d'un altre autor. Cal dir que tampoc no s'assembla a aquells fragments que podem llegir dins el *Libre de beatitut* (1436) del franciscà Joan Pasqual, del convent de Castelló d'Empúries, que realment són capítols del *Libre dels àngels* «bastant ampliat i modificats», i que van més en la línia del treball fet per Jaquet de Marvilla.¹⁴ Marvilla, tot i que comparteix amb el nostre minicompilador el fet d'haver usat fragments del *Llibre de les dones* i del *Libre dels àngels* d'Eiximenis, aprofità aquests fragments com a base de canvis estilístics i d'altres interpolacions, per oferir un producte que, si bé no arribava a l'originalitat, mostrava un exercici de modernitat estilística i textual interessant.¹⁵ En

10. J. ALTURO I PERUCHO, *Noves dades sobre la difusió de Lo libre de les dones de Francesc Eiximenis*, «Quaderns de la Selva», 13 (2001), 255-264, esp. 263-264.

11. J. PERARNAU I ESPELT, *Un nou bifoli del Llibre de les dones de Francesc Eiximenis (ACA, Canc., Pergamins. Fragments, n.420)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 269-308, esp. 282-297. La història del bifoli és ben interessant: primer probablement formava part d'un volum amb tot o part del *Libre de les dones*, després (s. XVIII) feia de coberta a un capbreu conservat a l'arxiu del monestir de Sant Feliu de Guíxols i finalment arribà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

12. J. Perarnau, *ibid.*, p.277.

13. Com ara les que difonen la *Scala Dei* (caps. 319-380), *Confessional* (caps. 321-329), *Cercapou* (caps. 384-395) i la *Scala de contemplació* d'Antoni Canals (caps. 387-395; tot i la seua dependència del pseudo Bonaventura, com ha demostrat A. G. HAUF, *La Scala de Contemplació, de fra Antoni Canals, i el De XV gradibus contemplationis o Viridiarium Ecclesiae*, dins «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», VIII (1997), 97-120). Vegeu la *Introducció* de C. WITTLIN a *Lo libre de les dones*, ed. cit., p. XXXV.

14. S. GASCÓN URIS, *Camps d'estudi en Eiximenis*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXIX (1994 = Miscel·lània Germà Colón 2), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1994, 25-29.

15. C. WITTLIN, *De la traducció literal a la creació literària*, Barcelona/ València, PAM/IIFV, 1995, 81-101.

aquests casos, sí que resulta absolutament evident que el resultat final és molt divers d'aquell inicial, pel propi procés d'adequació i de manipulació.

E. I ací és precisament on volia arribar, al grau d'intervenció i a la intenció, per mostrar que tot a l'inrevés que textos com el de Marvilla, el ms. de Vic té un sentit pràctic i utilitarista, i no pretén oferir cap originalitat, ni estilística, ni lingüística, ni doctrinal, precisament perquè interessa construir-hi una mena de selecció d'obres i de fragments eiximenians referits poc o molt a la instrucció dels ciutadans i regiment de la ciutat, objectiu que no desdiu gens ni mica de la proposta iniciada a la *Doctrina pueril* de Ramon Llull, el company de navegació manuscrita. Lògicament, i a partir d'aquest punt, podem hipotitzar sobre què preveia fer amb la quarantena de folis en blanc que resten entre la *Doctrina* i els materials provinents d'Eiximenis, tot tenint en compte que sembla que, deliberadament o no, s'hi volia marcar i diferenciar de manera explícita l'origen dels textos (com ho prova el fet que les poques paraules del *Libre dels àngels* apareguen al començament del foli 140 i deixe en blanc la resta del recto i tot el verso, mentre que els fragments de *Lo libre de les dones* comencen un nou foli). Pel tema, caldria apuntar cap a pàgines del *Regiment de la cosa pública* o del *Crestià*.

Una darrera dada, importantíssima, que no ens ha de passar desapercebuda: el configurador del volum en el seu estat actual creia ferventment que la *Doctrina compendiosa* era obra autèntica d'Eiximenis i, per tant, confirmava també l'atribució que llegim al començament del manuscrit, un dels tres que l'assignen al polígraf gironí. Jaume Riera i Sans ha donat arguments sòlids en contra d'aital atribució i una lectura profunda del text ho certifica sens dubte-, malgrat que el tractat s'atribuí molt d'hora a Eiximenis i així circulà fins i tot en inventaris i en manuscrits. Aquesta difusió de la falsa autoria té sentit si tenim present, amb paraules de Riera, que «podria ser molt bé que l'autor de la DC s'inspirés en algun fragment del *Dotzè*, o que Eiximenis reflectís, en alguna part del *Dotzè*, una lectura recent de la DC, o bé, cosa la més probable, que tots dos autors reflectissin una font comuna».¹⁶ I aquesta afirmació, que em sembla ben ajustada, sols fa que certificar la interpretació que he donat dels fragments aïllats de Vic en aquestes pàgines.

F. El lector atent haurà observat que he anat ajornant les referències a la temporalització de les diferents fases del manuscrit i a l'adjudicació de les feines de còpia i de configuració material del volum. Es tracta, al capdavant, d'esbrinar la quantitat dels responsables de cada activitat i de definir-ne el paper, més actiu o més passiu, de cadascun. No és una qüestió de fàcil solu-

16. J. RIERA I SANS, *Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina Compendiosa*, dins «Miscel·lània Sanchis Guarner», a cura d'A. FERRANDO, Barcelona/València, PAM, 1992, vol. III, 65-75, p. 75.

ció, i per això cal diferenciar allò que són els fets comprovables d'allò altre que són conjectures més o menys factibles. En el primer apartat, cal indicar que, al marge de les notes posteriors dels primers folis i de les guardes, trobem clarament dos textos escrits per dues persones en èpoques diverses del XV, primerament la DC i posteriorment allò que he denominat miniselecció. A més a més, els folis que serveixen de suport a l'escriptura també provenen de còdexs diferents, com podem apreciar per la numeració del marge superior dret de l'actual foli 140, on podem llegir clarament CCIII. El manuscrit de Vic és conformat, doncs, per materials d'origen divers. Ara bé, si els folis 140-141 foren escrits en origen, la miniselecció fou pensada per un autor al marge del volum de Vic i independentment de les connexions que a posteriori hom pogués trobar amb la DC, amb la qual cosa es multipliquen les vies d'accés i de recepció d'Eximenis, per bé que al final, i en aquest cas concret, hi conflueixen; si ho foren en destinació, la DC pogué suggerir alguna idea a l'autor primerenc de la conformació actual del còdex, que versemblantment pogué ésser també el responsable de la miniselecció. Al marge de les diverses possibilitats apuntades, que un estudi codicològic minuciós sens dubte pot ajudar a tancar, queda clar que algú més tard o més d'hora veié una comunitat d'idees en els textos i decidí de donar-los una entitat i unitat, en forma d'allò que podria ser un volum antològic eiximenià sobre comportament cívic.

Fina PARÉS RIGAU

DEDICATÒRIA D'ESQUELLOTS
(GIRONÈS, VERS EL 1730)

En un arxiu familiar de Quart (Gironès) es conserva el document que publico al capdavant d'aquestes notes. Es tracta de la proclama, crida, dedicatòria o notificació pública d'esquellots.

Aquest document fou escrit en un plec en octau format per quatre fulls, el segon dels quals és mancat de la seva segona meitat, de manera que, en total, el plec és format per set folis o catorze pàgines, sense numeració. No té cap mena de cobertes. Com denota, també, la poca traça amb què fou cosit, és un plec d'elaboració matussera i casolana. Ben probablement fou fet expressament per a escriure-hi aquesta proclama.

Totes les seves pàgines són escrites, ara bé, la proclama ocupa els folis [1r] i [2r-5r]. Les altres pàgines contenen anotacions esparses diverses, la majoria referents a comptes rurals que fan esment de persones i de terres situades a Campllong, Fornells i Quart (Gironès). Qui les féu era un pagès que tenia masovers i cobrava censos, és a dir, que deuria ser benestant, la qual cosa ja s'adiu amb el fet que sabés escriure poc o molt. La darrera pàgina conté una anotació sobre la celebració de la festa del Roser a Llambilles (Gironès): «Vui, 9 d'ebriil de 1739, se fa al Rosé a Llambillas, ab molta solemnitat, i s'enserta a sé al dia de Pasqüetas». A aquesta mateixa darrera pàgina també hi ha l'empremta d'un segell de boix coetani, amb tinta marronosa, el qual conté una creu, al seu bell mig, envoltada per la llegenda *De Quart*. La presència d'una creu fa pensar que pot tractar-se d'un segell de la parròquia de Quart que hom hi posà, potsèr, a tall de prova. També pot pensar-se si s'aprofità un full de paper que ja la contenia. No és gens ni mica d'un document públic o institucional, de manera que la presència d'aquest segell fa pensar que hauria elaborat el plec alguna persona propera, d'una manera o altra, al regiment eclesiàstic de Quart o pròxima als seus papers.

L'anotació més reculada correspon a l'any 1732. Aquestes notes afegides permeten atribuir l'autoria de tots els escrits, inclosa la proclama, a Josep Pereferrer (*Josep Perafarer*), pagès originari de Campllong, però aleshores habitant a Quart o bé a Llambilles. Tot el plec és de la mateixa mà, però la crida és escrita amb lletra més grossa i clara, probablement a fi de llegir-la amb més facilitat.

És versemblant que el plec fos confegit amb la finalitat d'escriure-hi la proclama o anunci i que, posteriorment, acomplerta aquesta funció, les pàgines que havien restat en blanc fossin aprofitades a la casa per escriure-hi notícies de l'economia domèstica. D'aquesta manera, podem pensar que la data

de la proclama seria anterior però propera al 1732, és a dir, a l'entorn del 1730.

El costum de fer esquellots, d'organitzar una bona tabola arran d'un casament de vidus (ho fos un dels nuvis o bé ho fossin tots dos) fou una pràctica molt estesa, almenys fins al primer terç del segle XX. Popularment, un casament de vidus transgredia la norma en els aparellaments o bé, si més no, n'era una forma atípica. Ara bé, sempre fou un fet molt freqüent, especialment els casaments de vidus amb fadrines. A Catalunya, com a l'Europa preindustrial en general, les segones i les terceres núpcies sempre foren molt sovintejades, assenyaladament havent passat crisis demogràfiques, a tall de mecanisme demogràfic de compensació.¹

Els esquellots han merescut més l'atenció dels folkloristes que no pas dels historiadors. Mossèn A. Griera hi féu referència, l'any 1925, al seu recull de costums sobre les esposalles². De tota manera, com altres tants aspectes del costumari, fou Joan Amades qui més s'hi endinsà³.

Joan Amades reporta la notícia que a Monistrol de Montserrat, «des del segle XVI, s'hi celebrava «una festa molt solemne per efecte d'un vot de poble. La confraria estava regida per tres majorals, que rebien els noms d'Abat, de Batlle i de Prior. Els dos primers eren casats i el darrer, fadrí. Per tal d'arbitrar recursos tenien el dret d'aplicar un tribut a llur gust als vidus que es tornaven a casar. Si es negaven a satisfer-lo, els feien altres dies d'esquellots. Si així no els reduïen, els feien altres dies de fums, que consistien a cremar sabatots vells o d'altres substàncies intensament asfixiants en ésser cremades. Si així tampoc no pagaven, els majorals tenien dret d'entrar a casa dels nuvis, emportar-se'n els objectes que volguessin i vendre'ls a la plaça en pública subhasta»⁴.

Posteriorment, també des de l'antropologia i de la tradició oral, M. Galí Fantova ha recollit una síntesi dels esquellots del Solsonès⁵ (on són denominats, també, *esquellades*).

Més enllà d'això, poden trobar-se algunes notícies publicades en monografies locals. Així, l'any 1921 fou publicat un ban de bon govern del batlle

1. Peter LASLETT, *Un monde que nous avons perdu. Les structures sociales pré-industrielles*, París: Flammarion, Éditeur, 1969, 111-112; Jordi NADAL, *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica*, Barcelona: Ariel, 1992, 43.

2. A. GRIERA, *Les Esposalles (Recull de costums)*, Vic: Gazeta de Vich, 1925, p. 53-54.

3. Joan AMADES, *Usos i costums de Gràcia*, Barcelona: Club Excursionista de Gràcia, 1938, p. 12-13; *Tradicions de Gràcia*, Barcelona: Talleres Gráficos Hesperia, 1950, p. 18-19; *Cencerradas*, «San Jorge. Revista trimestral de la Diputación Provincial de Barcelona», 32, Barcelona, octubre 1958, p. 52-53; *Folklore de Catalunya. Costums i creences*, Barcelona: Editorial Selecta, 1969, p. 399-410.

4. Joan AMADES, *Costumari català. El curs de l'any*, Barcelona: Salvat Editores, Edicions 62, 1982, 2ª edició, p. 558.

5. Montse GALÍ FANTOVA, *Els casaments de vidus al Solsonès*, «Comentaris d'Antropologia Cultural», 4, Barcelona, 1982, p. 79-86.

d'Olost (Osona), del 1778, que volia servir per controlar-los: «Prohibesch lo ballar, en plassas y carrers, lo disfrès de Màscaras, camilleras y escallots, sens llicència mia, baix pena de 10 sous y 10 dies de pressó, y altres imposades per los Reals Edictes»⁶.

Joan Segura i Valls aportà una referència anterior que figura al capítol dotzè de les ordinacions de la Confraria de Sant Esteve de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà) (1691), la qual era integrada pels fadrins i presidida per un ,rei' i un ,batlle': «És estatuït que, venint lo cas de ajustar-se matrimoni ab viudo y viuda, púgan fer pagar, los dits rey y batlle, als dits contrayents, una lliura de cera per augment de nostra confraria; y en cas de no voler pagar, púgar fer tres dies de rumor o esquellots per la vila, com és costum, y també podran presentar lo ram o poms a las nòvies que vindran de fora vila, com sempre se és acostumat»⁷.

A aquestes notícies hi podem afegir, ara, la de Solsona que reula al 1606 i que també prové d'un dels capítols de les ordinacions d'una confraria local, la de Sant Sebastià: «Ítem, que tots los viudos y viudes que-s casaran, encara que sien viudos ab viudes ho viudos ab fadrines, y fadrins ab viudes, los tals viudos y viudes hagen de pagar sinch sous a la confraria, entenent assò per lo ús y pràctica antiga que als tals los feien sons de esquellots y caldenes en semblants casos»⁸.

La proclama o anunci d'esquellots correspon a l'inici de la tabola, quan es feia arribar als nuvis la demanda de pagar, amb l'amenaça d'allargar la gresca i de fer-la encara molt més grossa si la resposta era negativa. La proclama era un text escrit i llegit per algun dels participants amb més traça en matèria de lletres i burla, i també ho eren els anomenats *capítols*, que resultaven molt més feridors i burlescos, segons que manifesta la tradició oral.

El caràcter tan popular d'aquesta mena de textos fa que sigui ben difícil de localitzar-ne. Pel que fa a la proclama, l'única referència escrita coneguda és de la segona meitat del segle XIX. I es tracta, encara, d'un romanç imprès al-lusiu als esquellots de Sarrià (Barcelona). Conté un gravat que representa els esquellotaires i la parella, que escolta des d'una finestra de casa seva la lectura de la proclama per part d'un dels congregats a fer-los la tabola⁹.

Aquesta proclama gironina que publico té un caràcter genèric, perquè no identifica uns nuvis concrets i, d'altra banda, s'hi fa l'aclariment que, «si sou astats los dos viudos, aiau de pagar la pena dopla». Comença i acaba bé, amb una felicitació i tot als nuvis pel casori, i la manifestació que, al capdavall, la

6. *Gazeta de Vich*, XVIII, n. 2337, Vic, 25 de juny de 1921, p. 1-2.

7. Joan SEGURA I VALLS, *Història de Santa Coloma de Queralt*. Refosa i ordenada en la seva ampliació per Joaquim Segura Lamich, Santa Coloma de Queralt: [s. n.], 1953, p. 404.

8. Ramon PLANES I ALBETS, *Les ordinacions de la Confraria de Sant Sebastià de Solsona i els esquellots*, en aquest mateix número d'*Arxiu de Textos Catalans Antics*.

9. *Cansó nova dels escallots de Sarrià. Dia 7 de Setembre*, [Barcelona]: Imp. De Espona, s. a. És reproduït sencer a Joan AMADES, *Cencerradas*, art. cit.

troballa de companyia també era desitjada pels esquellotaires («per molts anys pugau astar acompanyats. Y jo també, algun dia», «tots los que así són fadrins pogésan pasar per haquexos halanbins», «brindo al senyor novi, en primer lloch, i a tots estos fadrins, brindo un cop a la senyora nòvia i vaga al novi en bonora»), la majoria dels quals s'entén que eren fadrins¹⁰. Tanmateix, a la proclama es desgranava de seguida la demanda d'haver de pagar «deu sous o una lliura de sera de la hisglésia de dit lloch. Com vós, ara, vos sou casat sens ma llicència, sou comdamnat a pagar aquex tribut». Altrament, s'amenaçava amb tirar endavant «fums y atras penas albitràrias». També es feia saber al nuvi, cap al final de la proclama, que «després de chridar, beura nos ha da donar».

La dita al·lusió a «una lliura de sera de la hisglésia de dit lloch» i a l',Abat' que hi figura ens situa aquesta proclama en el marc d'una confraria, en paral·lel amb el que ens apunten els referents esmentats d'altres poblacions catalanes de confraries formades, preferentment, per fadrins i els càrrecs directius de les quals rebien denominacions com és ara ,rei', ,batlle' o ,abat'. En aquesta proclama el nunci afirma que actua en nom d'un abat, identificat: com el «venerable senyor don Pedro Gurdín, nou senyor y abat», que hauria estat precedit per un altre abat que és anomenat ,don Pedro Llobis'.

La instrucció pastoral del bisbe de Girona del 15 de març de 1725 feia esment de les gresques que els joves i fadrins de les parròquies feien a recer de l'església, amb l'encàrrec de reprimir-les tallantment. Tot i que no hi siguin esmentats, ben segur que també hi deuriem ser inclosos els esquellots: «Com en moltas iglésias hi ha un Ciri, que diuhen del Jovent, de què cùydan regularment los joves y fadrins del poble, los quals fan en las iglésias y fora de ellas infinitas indecèncias y altres cosas semblants contra los bons costums, las quals no referim per no ofèndrer los ulls de aquells que las llegirían, manam y ordenam als rectors que aboléscan enterament tots estos abusos y desordres que fins aquí se han mantingut ab lo títol de costums, no permetent que ninguns obrers, pabordres o altres administradors, per qualsevol causa que sia, encara que se fassa ab lo fi de tràurer almoyna per la iglésia, executen cosa alguna de estas, advertintnos a nós en cas de no poderi posar remey per si, que nos valdrem de la mà del rey per acabar ab tan depravats abusos y desordres»¹¹.

Tota la proclama conté un rerefons feudal molt evident, que és parodiat i, per aquest camí, criticat i subvertit. Es diu, així, que l'abat «à ordenat que

10. La tradició oral viva, de tota manera, coincideix a indicar que els participants eren de totes les edats i sexes, i els caps de colla, que no sempre eren solters i joves, podien aprofitar l'esquellada per ajustar altres comptes pendents i esperar que la jovenalla hi participés entusiàsticament.

11. *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parròquias del bisbat de Gerona, disposada per lo Illustríssim, y Reverendíssim Senyor Don Joseph de Taverner, y D'Ardena, per la Gràcia de Déu, y de la Santa Sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del Consell de sa Magestat, en la segona Visita Pastoral de son Bisbat*, [s.l.]: [s.n.], [1725], n. 140.

colsevol que poseís lo seu posento de abat y rendas i la sen[y]loria, que hage de fer pagar, tots los seus títuls, privilegis i capbreus aportant», en les quals paraules costa de no veure-hi reflectit el que era una capbreuació. I l'obligatorietat del ,tribut' resta justificada per ,los títuls de ma senyoria'. I s'insisteix que es tracta d'un gran ,senyor', avesat a castigar els que no paguen: «senyor novi ha da saber que la mia senyoria hés molt gran, perquè tots los que no-m pàgan los castigo ab grangor y per tot lo mont tinch molta re[n]da. Y han tinch mol que cobrar, y també an tinch una casa ha n-al pla de Cornallà i som senyor de tot Banyolas y de las vilas i carers». D'altra banda, la castellanització del nom del ,senyor' també pot ser un recurs per donar-ne entendre la seva importància o volada, en un context històric en què els grans senyors feudals de Catalunya eren castellans o molt castellanitzats.

D'una altra banda, quan s'hi diu que, «segons hapòrtan coranta mil i setcentas lliurars de dita senyoria, lo col diu a colsevol viudo o viuda que sia comdamnat a pagar deu sous o una lliura de sera», sembla que s'hi barregi el que era el repartiment del pagament de la quantitat imposada a cada poble en concepte del cadastre introduït l'any 1716.

La proclama, adreçada explícitament al nuvi, conté l'amenaça que, si no vol pagar, hi haurà «tota aquella mosica de escambells, violins, corns y floviols ab tot contento i alegria», i també, ara tot donant-li un caire judicial, que «ara ia està ben esplicat, que la sentència que aga audiència, però si vos volel pladegar prou von un dreu acancar perquè aquex lloch té de costum de mengar i bèurer y fer gran fum y vos tinch de fer un procès que vos faré gastar molt més. Axís, cens més replicar, promptament fer-lo pagar i que sia executat, que-l prosés ja astà acabat».

Tot i la seva brevetat, aquesta proclama setcentista denota bé el contingut de contestació social que tenien els esquellots. L'esforç per regular-los o controlar-los, a partir de les mateixes ordinacions de les confraries o bé des dels poders públics, es retroba arreu, com s'ha apuntat. L'edicte del 27 d'abril del 1843, pel qual els esquellots foren prohibits a Barcelona, explicitava que «son los pretestos de que algunos se valen para cometer estos escesos, que una autoridad interesada en el bien de sus conciudadanos debe procurar se eviten por cuantos medios estén a su alcance», i que «las gentes de mal vivir aprovechan tambien estas reuniones, ya para asechar los momentos favorables a sus planes, ya para escusarse si se les reconviene por hallarlos a deshora de la noche transitando por los barrios de esta ciudad»¹².

El to burlesc de la proclama s'accentua tot concentrant en el nuvi referències com és ara «io pogés dormir ab la nòvia y al novi per a als paiers» o «per mi unas bonas calsas y per al novi aquesta banya», amb un reiterat ús de

12. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Bans municipals (sense numerar): *Edicto... Barcelona 27 de abril de 1843*, [Barcelona]: Imp. del Constitucional, [1843], un full.

topònims de doble sentit (Cornellà, Banyoles, la Banyeta¹³), referents igualment a les infidelitats patidores pel nuvi, semblantment al que els passava a aquells que no volien pagar.

També s'hi fa esment del carrer de Pedret, el raval Girona, que en el context del document deuria tenir alguna significació especial, associada, potser, al fet que hi hagués un dels controls urbans on calia pagar pels productes entrats a la ciutat a fi de mercadejar-los, que deuria ser ben conegut i malvist pels pagesos dels voltants¹⁴.

La dificultat de poder trobar un document popular d'aquesta mena i d'una data força allunyada i el seu interès històric, entenc que justifiquen del tot la seva publicació íntegra, que dono tot seguit.

APÈNDIX

Senyor novi i la senyora nova, per mols anys pugau astar acompanyats. Y jo també, algun dia. Senyor novi, ha da saber com vanim haquí per ordre del venerable senyor don Pedro Gurdín, nou senyor y abat, que era en tems pasat poseïdor del carer de Padret y altres vilas y llocs de Catalunya. I à ordenat que colsevol que poseís lo seu posento de abat y rendas i la sen[y]oria, que hage de fer pagar, tot los seus títuls, privilegis i capbreus aportant, que colsevol homa que sia viudo, que-s tornàs casà, que luego lo poble se àgia de alsar promptament a fer-lo pagar. Y axis com io, ara, senyor y poseïdor de la sobradita renda de lo abat de don Pedro Llobis antes tenia, per a axò som vinguts así, per a cobrar aquells tributs que vós ne aveu de pagar.

Segons hapòrtan coranta mil i set-sentas lliurars de dita senyoria, lo col diu a colsevol viudo o viuda que sia comdamnat a pagar deu sous o una lliura de sera de la hisglésia de dit lloch. Com vós, ara, vos sou casat sens ma llicència, sou comdamnat a pagar aquex tribut, i axò sens que repunnàcia ninguna sinó pena, fums y atras penas albitràries; que al senyor novi al cul tinga aquesta banya.

Ítem, mana los dits títuls que per totos [*sic*] los meus chriats me agau de donar rafrech de tot lo que úllan solament ho tingau y, si no ho voleu donar, sigau chomdemnat a pagar la pena, que són sinch sous de plata per cada chriat. Y, si sou astats los dos viudos, aiau de pagar la pena dopla. Y que al cul tingau aquesta banya.

Ítem, mana tots los títuls de ma senyoria que per axò agau de cumplir ab valonat, cortasia, tot lo que vos toca a pagar y sinó hagau de fer tota aquella mosica de escambells, violins, corns y floviols ab tot contento i alegria. Haxís, tots ha la una diran tres cops ,Visca l'abat'.

13. Cornellà del Terri, Banyoles i la Banyeta —veïnat de Palol de Revardit— són llocs de la comarca del Pla de l'Estany.

14. Pedret havia resultat molt afectat per la guerra de Successió arran dels atacs a Girona. Els anys de la proclama, conservava l'església del Pilar, del principi del segle XVI. Pedret era lloc de cobrament dels drets de porta i passatge de tota mena de bestiar (Narcís CASTELLS I CALZADA, *Pedret, Girona i els seus barris*, Girona: Ajuntament de Girona, Girona, 1983, p. 191: «Allí hi hagué una de les duanes on es recaptaven els drets de mercaderies de la ciutat, sobretot del vi i dels blats que venien de l'Empordà»).

Ítem, senyor novi ha da saber que la mia senyoria hés molt gran, perquè tots los que no-m pàgan los castigo ab grangor y per tot lo mont tinch molta re[n]da. Y han tinch mol que cobrar, y també an tinch una casa ha n-al pla de Cornallà i som senyor de tot Banyolas y de las vilas i carers. Io pogés dormir ab la nòvia y al novi per a als paiers. Hallí, a la Banyeta, an tinch un deutó, mai me paga ni-m fa bona raó. Y per mi unas bonas calsas y per al novi aquesta banya.

Ítem, y altres danys a ninguna vàgan pasant la pluma ab molta bravedat, ara ia està ben explicat, que la sentència que aga audiència, però si vós volel pladegar prou von un dreu acancar perquè aquex lloch té de costum de mengar i bèurer y fer gran fum y vos tinch de fer un procès que vos faré gastar molt més. Axís, cens més replicar, promptament fer-lo pagar i que sia executat, que-l prosés ja astà acabat. Y, axix, digau tots ,Visca l'abat'.

Senyores, diuen que-l senyor novi ga està hacomodad perquè ga se és casat y, axís, tots los que así són fadrins pogésan pasar per haquexos halanbins pe[r]què a un gran antirès tanir dona ab prou diners, y a-n-al novi basau-li al cos y, sens ningun disberat, dígan tots ,Visca l'abat'.

Senyor novi, ha de saber: després de chridar, beura nos ha da donar. I perquè jo, ab la companyia, puga gosar de cortasia, perquè hestos fadrins mol bé ho ténan hafanyat i hara venim de altrás terras, nit i dia caminant, i haxís, sens més, víngan promptament.

Senyores, brindo al senyor novi, en primer lloch, i a tots estos fadrins, brindo un cop a la senyora nòvia i vaga al novi en bonora.

Ramon PLANES I ALBETS

LES ORDINACIONS DE LA CONFRARIA DE SANT SEBASTIÀ DE SOLSONA I ELS ESQUELLOTS (1606)

Els primers documents de Solsona sobre confraries són dels segles XIII i XIV, però de la de Sant Sebastià no se'n coneixen notícies anteriors a les acaballes del segle XV¹ i no se sap quan fou fundada. La Confraria de Sant Sebastià de la veïna vila de Cardona, fundada ,antigament', l'any 1482 fou dotada de noves ordinacions perquè el ,desordre' l'havia portada a ,total' disminució. Hi podien entrar «totes e qualsevol persones de qualsevol stat, ley e condició que sien, honsevulla sien poblades» i les seves captes es podien estendre a tot el comtat de Cardona —Solsona en formava part— i a tots els llocs dels bisbats d'Urgell i de Vic, raó per la qual aquestes ordinacions foren aprovades i signades pels bisbes d'Urgell i de Vic; aquest manifestà que la seva aprovació no havia de causar perjudici de les confraries que ja existien a la seva diòcesi dedicades al mateix sant; també foren aprovades per Pere de Cardona, arquebisbe de Tarragona i administrador de l'abadia de Santa Maria de Solsona, i pels vicaris generals dels bisbes de Barcelona i Lleida. A més del culte al patró, la confraria cardonina vetllava pels confreres malalts i per les cerimònies associades als seus enterraments².

Les ordinacions de la confraria solsonina de Sant Sebastià, que publico tot seguit, són més tardanes d'un segle que les de Cardona. Contenen un interessant preàmbul, que manifesta que ,antigament', quan Solsona era una vila —abans del 1594, en què fou elevada a ,ciutat' en esdevenir capital de diòcesi—, els cònsols i el Consell municipal havien instituït una Confraria de Sant Sebastià i de Santa Magdalena. Aquesta confraria havia acabat essent anomenada ,Abadiat de Mal Govern' i les seves ordinacions —es deia— regulaven ,moltes coses de burla'. Concretament, es feia esment del «Ray Moxó, com del Jutge, Aguasils y altres demás coses de burla», les quals ara es proposaven de suprimir. Els objectius manifestats pels cònsols en aquestes noves ordinacions de l'any 1606 era «sols dexar les que són convenients y utiloses a la dita confraria, segons la concorència del temps, y assentar les coses que en dita confraria se observen».

Efectivament, aquestes noves ordinacions res no diuen de les manifestacions burlesques apuntades al seu preàmbul. Només hi són esmentats els

---

1. Antoni LLORENS SOLÉ, *La Mare de Déu del Claustre de Solsona. Imatge, devoció, santuari*, Solsona, Impremta Muval, 1966, 94-95.

2. Antoni BACH I RIU, *Ordinacions de la Confraria de Sant Sebastià instituïda en l'església de Sant Vicenç del castell de Cardona*, «Cardener», 1 (desembre 1983), 77-89.

esquellots, en establir «que tots los viudos y viudes que-s casaran, encara que sien viudos ab viudes ho viudos ab fadrines, y fadrins ab viudes, los tals viudos y viudes hagen de pagar sinch sous a la confraria, entenen assò per lo ús y pràctica antiga que als tals los feien sons de esquellots y caldenes en semblants casos».

Aquesta ordinació representa que es pretenia de suprimir els esquellots, als quals es feia referència en passat, tot mantenint, emperò, el pagament de cinc sous a la confraria per part dels nuvis. La voluntat dels cònsols de suprimir aquest i altres costums populars de caire burlesc aixoplugats en la confraria instituïda dins la catedral de Solsona, l'hem d'inscriure en el context dels efectes de les reformes tridentines. La seva aplicació a Solsona vingué molt donada per l'acció dels seus bisbes. En aquest sentit, cal tenir present que aquestes noves ordinacions foren introduïdes sota el govern del primer bisbe de Solsona, Lluís Sans (1594-1612).³

Segons aquestes ordinacions, podien formar part de la confraria tota mena de persones. Les seves finalitats centrals eren dues. D'una banda, vigilar que no es treballés en dies festius. Concretament, s'esmenta aquells que «embastaran animals e aportaran càrregues» i «tindran les botigues ubertes y estenran roba de lli y de llana», a tots els quals els hauria de ser imposat un ban. I, d'una altra, «portar los morts a la sepultura». La confraria era regida per ,priors' i presidida per un ,abat' assistit per vint ,monjos'. Es tracta d'unes denominacions que es retroben en altres confraries de Catalunya dels segles moderns a l'entorn de les quals s'organitzaven els esquellots.⁴

{ORDINACIONS DE LA CONFRARIA DE SANT SEBASTIÀ 1606}

Solsona, AD, *Confraria de Sant Sebastià*, núm. 38⁵

En nom de la Sanctíssima Trinitat, Pare, Fill y Sant Sperit, tres persones y un sol Déu, y en nom de la gloriosa y sacratíssima Verge Maria sie, amén.

Per quant antigament fonch instituïda per los magnífichs cònsols y Concell de la present ciutat de Celsona, que aleshores ere vila, una devota confraria sots invocació del gloriós màrtir sant Sebastià y de santa Magdalena, en la iglésia de la present ciutat de Solsona, la qual tenie ordinacions y capitulacions de moltes maneres, prenent lo títol de *Abadiat de Mal Govern*, y en les dites ordinacions y capítols esta-

3. Domingo COSTA I BAFARULL, *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, Barcelona, Editorial Balmes 1959, 348-359.

4. Fina PARÉS RIGAU, *Una dedicatòria d'esquellots (Gironès, vers el 1730)*, article publicat en aquest número d'«Arxiu de Textos Catalans Antics».

5. La signatura és la que tenia el document quan el vaig consultar, el 1980; es trobava en el f. 124v del *Llibre dels actes dels censals que quiscn any reb la Confraria de Sant Sebastià, instituïda y fundada en la ecclésia cathedral de la ciutat de Solsona, en la forma devall escrita, posats a instàntia de Joseph Farer, sabater, y Pere Pla, peiraire, priors en lo any de 1622, y Jaume Pla, abat de dita confraria*.

ven ordenades moltes coses de burla que, al present, és necessari haver aquelles de llevar y sols dexar les que són convenients y utiloses a la dita confraria, segons la concorència del temps, y assentar les coses que en dita confraria se observen. Per ço los magnífichs còsols de la dita ciutat, de l'any 1606, han ordenat que les dites capitulacions fossen renovades llevant de aquelles totes aquelles coses que antigament se usaven, concernents a burla y a irisió, així del Rey Moxó com del Jutge, Aguasils y altres demés coses de burla, y assentar les coses utiloses al regiment de dita confraria en lo modo següent.

1. Primo, està ordenat que la dita confraria de Sant Sebastià sie regida per lo abat ho regidor, lo qual tingue vint monjos ho més, si menester seran, los quals hagen de prestar jurament al dit abat de mirar per la utilitat y profit de la confraria.

2. Ítem, que a demés de dit abat y monjos puguen entrar en la confraria totes les persones que volran ésser confreres, pagant un real per a dita confraria.

3. Ítem, que cascun any se elegesquen dos priors y la hu sie dels monjos y, l'altre, dels confreres, los quals priors regesquen dita confraria juntament ab lo dit abat. Y que lo abat, sens los priors, y los priors, sens lo abat, no puguen fer res toque al regiment de la dita confraria en coses de tocar diners y caritats tocants a la confraria.

4. Ítem, que lo abat sie elegit dels monjos a més veus e lo dit abat y monjos tinguen obligació de aportar los cossos dels confreres de la dita confraria, ço és, los que la dita confraria haurà de aportar a la sepultura, sots ban de una lliura de cera.

5. Ítem, que lo dit abat y monjos y cada hu de ells hagen de exequitar los bans de qualsevol persona que en dia de festa, així anyal com solempna y festa de dejuni, y diumenges y totes altres festes que colen en Solsona, embastaran animals e aportaran càrregues; lo ban que los qui contrafaran han de pagar és una lliura de cera, dexant a llibertat de dits abat y monjos de fer la gràcia que volran del dit ban.

6. Ítem, que totes persones que en dites festes tindran les botigues ubertes y estenran roba de lli y de llana, hagen de pagar lo mateix ban, lo qual sie exequitat per dit abat y monjos y per qualsevol d'ells que trobaran dites coses.

7. Ítem, que tots los viudos y viudes que-s casaran, encara que sien viudos ab viudes ho viudos ab fadrines, y fadrins ab viudes, los tals viudos y viudes hagen de pagar sinch sous a la confraria, entenen assò per lo ús y pràctica antiga que als tals los feien sons de esquellots y caldenes en semblants casos.

8. Ítem, està ordenat que los monjos no hagen de pagar res per ço que antigament sempre se és usat, pus ells aporten lo treball de la confraria, així en exequitar los bans com en portar los morts a la sepultura que la confraria és obligada de aportar.

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Jaume MENSA I VALLS
Joan REQUESENS I PIQUER

ARNAU DE VILANOVA: HERÈNCIA DE CENT VINT-I-CINC ANYS D'ESTUDIS

«Sigui tothom ennovat que diumenge al matí abans de les nou, que fou l'11 de juliol de l'any del Senyor M CCC cinc, davant l'il·lustríssim senyor Jaume, rei d'Aragó per la gràcia de Déu, essent ell mateix al tribunal del seu palau en la ciutat de Barcelona, i davant els testimonis infrascrits i de molts altres allí presents, i al meu davant, jo Bartomeu Marca, notari de Barcelona, com a tal personalment cridat i pregat per l'infrascrit mestre Arnau per a aquest acte, el venerable i discret mestre Arnau de Vilanova allí present llegí ell mateix mot per mot totes i cada una de les coses davall escrites, ordenades, contingudes i escrites en un llibre de paper que em lliurà davant el dit senyor rei i davant els testimonis infrascrits i de tots els altres que hi eren presents».¹

Quasi dia per dia d'aquell 11 de juliol de 1305, però set-cents anys després, els qui signem aquestes pàgines conversàvem amb el Dr. Josep Perarnau i ens féiem preguntes mentre sospesàvem el volum de les actes de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova».² D'aquell savi metge reconegut a tota l'Europa occidental, que s'havia llançat rabent a una predicació escatològica i la defensa arreu amb tremp i verb agusat, en llatí davant papes i reis, en pla català, «llenguatge seu tan saborós», en mots del pare Miquel Batllori,³ a la seva terra en el tribunal de Jaume II de Catalunya i Aragó... en tenim millor coneixença avui que no fa uns anys?

---

1. «Noverint universi quod die dominica mane ante horam tertie, que fuit ·v·º idus iulii anno Domini ·M·º ·CCC· quinto, coram illustrissimo domino Iacobo, Dei gratia rege Aragonum, ipso stante pro tribunali intra palacium suum in civitate Barchinone, et coram testibus infrascriptis et pluribus aliis ibidem existentibus, et coram me, Bartholomeo Marcha, notario Barchinone ad hoc specialiter per infrascriptum magistrum Arnaldum vocato et rogato, venerabilis et discretus magister Arnaldus de Villanova presencialiter ec personaliter legit de verbo ad verbum omnia et singula infrascripta, ordinata, contenta, scripta in quodam libro papireo quem michi tradidit coram dicto domino rege et coram infrascriptis testibus et omnibus aliis qui ibidem presentes erant [...]». Aquest és el fragment introductorí al text conegut com a *Confessió de Barcelona* (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrits Religiosos*, a cura de Miquel BATLLORI (Els nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Ed. Barcino 1947, 101).

2. *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobe Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», XXIII-XXIV (Barcelona 2004-2005).

3. Miquel BATLLORI, *Notícia preliminar*, dins ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrits Religiosos* (cit. en nota 1), 62.

La diversitat de mirades a què convida la polifacètica personalitat del nostre conacional de l'Edad Mitjana, la centrarem a fixar les darreres dates de la seva vida i obra, en una primera part. En una segona, mirarem d'avançar en l'esbós de la seva primera teologia i concepció escatològica ajustada a ell mateix més que no pas a altres corrents del seu temps als quals avui ja no es pot considerar que hi fos adpte. Dues qüestions, aquestes, que volem comprendre millor des dels textos i la seva actitud o tarannà humà i creient que entre ratlles apercebem i els fets corroboren. Si més no, diguem-ho amb modèstia, posar en filera les últimes aportacions.

PRIMERA PART

RECERQUES ACTUALS SOBRE L'ARNAU DE VILANOVA, ESPIRITUAL: AUTORIA D'OBRES INCERTES I CRONOLOGIA DE LES PRIMERES OBRES TEOLÒGIQUES

Més d'un segle d'estudis arnaldians

Han passat ja més de cent vint-i-cinc anys des que Marcelino Menéndez y Pelayo i Barthélemy Hauréau publicaren els primers estudis més o menys crítics sobre Arnau de Vilanova.⁴ De llavors ençà arnaldistes de Catalunya i d'arreu del món no han parat de fer aportacions al coneixement de la vida i de l'obra mèdica i espiritual d'Arnau de Vilanova. Seguint Francesco Santi, podem agrupar aquests estudiosos arnaldistes en quatre generacions.⁵ La primera fou precisament la de Marcelino Menéndez y Pelayo i de Barthélemy Hauréau. Devem a aquesta generació un primer intent d'estudiar la vida d'Arnau de Vilanova amb metodologia historicocrítica, un inventari de les obres llavors conegudes d'Arnau de Vilanova, però sobretot el fet de cridar l'atenció sobre la dimensió teològica de l'autor català. La segona generació, que comença els primers anys de segle XX i arriba fins als anys de la guerra civil espanyola (1936-1939), fou integrada per Heinrich Finke, Paul Diepgen, Ernst Benz, Antoni Rubió i Lluch, Ramon d'Alòs-Moner, Josep M. Pou, Martí de Barcelona, entre altres. Aquests estudiosos exhumaren i editaren documentació relacionada amb Arnau de Vilanova. També editaren fragments de les seves obres. La tercera generació comença després de la dita guerra: Joaquim Carreras Artau, Miquel Batllori, Raoul Manselli, Juan Antonio Paniagua són els estudiosos més destacats. Han elaborat biografies més documentades i engegaren les tasques necessàries per a editar les obres arnaldianes. Efectivament, M. Batllori i J. Carreras Artau publicaren les obres catalanes d'Arnau llavors conegudes, transcriviren alguns textos espirituals llatins i algunes versions italianes medievals de les seves obres teològiques; conceberen un projecte d'edició crítica dels escrits espirituals (*Arnaldi de Villanova Scripta Spiritualia*): dissortadament només pogueren publicar un volum (i

4. Marcelino MENDÉNDEZ Y PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico*, Madrid, M. Murillo, 1879; Barthélemy HAURÉAU, *Arnauld de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire littéraire de la France*, XXVIII, París, Imprimerie Nationale, 1881, 26-126.

5. Francesco SANTI, *Orientamenti bibliografici per lo studio di Arnau de Vilanova, spirituale. Studi recenti (1968-1982)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», II (1982), 371-395.

quan Joaquim Carreras ja havia mort), dedicat a l'*Expositio Apocalypsis*, obra tinguda actualment per espúria.⁶ A mitjan de la dècada 1970-1980 comença una quarta generació, encapçalada pels editors de les obres mèdiques (a l'esmentat J. A. Paniagua s'afegiren L. García Ballester i Michael McVaugh) i per Josep Perarnau.⁷ La columna vertebral d'aquesta quarta generació és, doncs, l'edició crítica i l'estudi de l'obra d'Arnau de Vilanova, sigui la mèdica (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO): el primer volum publicat sortí a la llum pública l'any 1975),⁸ sigui l'espiritual o teològica. Particularment, en l'àmbit de les obres espirituals o teològiques, l'estiu de 1976 Josep Perarnau descobria cinc traduccions italianes i castellanes medievals d'obres (algunes desconegudes en el text original) d'Arnau de Vilanova: fou tot just el començament d'un període ben fructífer. Precisament la creació de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» (1982-2006) representà un bon impuls per als estudis arnaldians.⁹

6. Darrerament també ha vist la llum pública un segon volum —preparat pel bizantinista Joan Nadal, col·laborador de M. Batllori— amb una traducció grega (ja realitzada durant la vida d'Arnau de Vilanova) de vuit tractats arnaldians: ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi* (*Petropolitanus Graecus 113*). Nunc primum editi cura et studio Ioannis NADAL ET CAÑELLAS, graecitatem textus recensente Dionisio BENETOS, Universitatis Atheniensis doctore (Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevi, Scripta Spiritualia II, moderante Anshario Emm. MUNDÓ), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002. Sobre aquesta edició, vegeu Jaume MENSE I VALLS, *A propòsit de l'obra d'Arnau de Vilanova*, "Tractatus octo in graecum sermonem versi", dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX/1 (2004), 189-194.

El P. SALVADOR DE LES BORGES [Joan BOTAM], deixeble de Miquel Batllori, publicà un estudi sobre el vessant moral de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova: *Arnau de Vilanova moralista*. Premi Jaume Serra i Hünter, 1956 (Arxius de la Secció de Ciències, XXV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957.

7. Per als estudis publicats fins l'any 1994, cf. Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994). En l'article de Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual. Darreres aportacions*, dins «Anales Valentinos», 48 (1998), 303-337, hom trobarà una breu presentació de les aportacions de les quatre generacions. Sobre la tercera generació, cf. especialment Jaume MENSE I VALLS, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ, *Seixanta anys després*, 13-69, dins Tomàs CARRERAS I ARTAU, Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV*. I. Edició facsimil. Estudis preliminars a cura de Pere LLUÍS FONT, Jaume MENSE I VALLS, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ SIMON, Barcelona, Girona, Institut d'Estudis Catalans, Diputació de Girona, 2001, especialment les pàgines 26-43.

8. Per a les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), cf. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (1975-2000). 25 anys d'un projecte internacional (Col·loqui d'Història de la Ciència i de la Tècnica 3), Barcelona, 2001.

9. Dins Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual...* hom trobarà les publicacions de Josep Perarnau anteriors a l'any 1994; i per als seus estudis publicats entre l'any 1994 i el 2002, cf. Jaume MENSE I VALLS, Sebastià GIRALT, *Bibliografia arnaldiana* (1994-2003), dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 665-734. Entre edicions i estudis arnaldians, Josep Perarnau ha publicat quaranta-tres títols. Per a les edicions i estudis de textos arnaldians dels deu primers volums de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», cf. Jaume MENSE I VALLS, *L'«Arxiu de Textos Catalans Antics» i els estudis arnaldians*, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», V (1992-1993 [1994]), 169-174. Dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», Josep Perarnau ha publicat i estudiat les obres següents: el *De tem-*

Els estudis arnaldians, avui

La història més recent dels estudis sobre l'Arnau espiritual ha estat marcada, en primer lloc, per la *I* i la *II Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994 i 2004 respectivament) amb la participació d'arnaldistes vinguts d'arreu. La primera d'aquestes dues trobades fou dedicada especialment a l'estudi d'obres espirituals i mèdiques de paternitat arnaldiana dubtosa i a la relació entre les obres mèdiques i les espirituals. El debat suscitat per algunes ponències ha seguit ben viu els anys posteriors; la segona tenia com a tema d'estudi les obres alquímiques atribuïdes a Arnau de Vilanova.¹⁰ En segon lloc, un esdeveniment, que és en part la culminació d'anys de feina i en part la penyora d'un futur esperançador: la publicació del primer volum de les *Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO).¹¹

---

pore adventus Antichristi, l'Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem, la Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum, el De mysterio cymbalorum, l'Ars catholicae philosophiae (és a dir, la primera redacció de la *Philosophia catholica*), amb les dues epístoles amb què acompanyà les còpies a Bonifaci VIII i al Col·legi cardenalici, la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI* i la *Protestatio facta Perusii*, l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, l'*Allocutio christini*, l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam* (amb Oriana CARTAREGIA), fragments en català del tractat perdut *De fine mundi* i del *De belemosina et sacrificio*, i el pseudoarnaldia *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu Antichristi"*. Abans que l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» comencés a fer el seu camí, Josep Perarnau ja havia publicat les versions castellanes medievals del *De belemosina et sacrificio* i del *Dialogus de elementis catholicae fidei*, l'*Alia informatio begunorum* (text català i napolità) i una transcripció de l'única còpia llavors coneguda (i incompleta) del *De zona pellicea*.

10. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 1. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 5-412; *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 2. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XIX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIV (1995), 5-303; *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 1. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII-XXIV (2004-2005), 5-527.

11. ARNALDI DE VILLANOVA, *Introductio in librum {Ioachim} "De semine scripturarum"*, *Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, curante Josep PERARNAU (Corpus Scriptorum Cataloniae, series A: Scriptorum Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia [AVOThO] III), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2004, 214 pàgines. Sobre aquesta vegeu les recensions següents: BERNARDINO DE ARMELLADA, dins «Collectanea Franciscana», 75 (2005), 406-408; JOAN REQUESENS, dins «Estudios Franciscanos», 106 (2005), 447-452; ANTONINO POPPI, dins «Il Santo», XLV (2005), 668-669; SILVANO GIORDANO, dins «Teresianum», (2005), 316-318; PAOLO CAPITANUCCI, «Analecta TOR», 36/174 (2005), 465-467; JAUME MENSA, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 825-827; JAUME MENSA, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 23/24 (2004-2005), 575-577; PRIM BERTRAN, dins «Anuario de Estudios Medievales», 35 (2005), 440-441; i MANFRED GERWING, dins «Archa Verbi», 2 (2005), 210-212. Vegeu també: JAUME MENSA, *Les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXX/2 (2005), 443-453.

Els estudis arnaldians d'aquesta quarta generació han aportat informació sobre nous documents i manuscrits, han posat a l'abast de tothom transcripcions i edicions crítiques d'obres, han estudiat el seu contingut, etc. Tot plegat ha fet emergir un perfil fins ara nou d'Arnau de Vilanova. Comentar detalladament aquestes aportacions depassa amb escreix l'objectiu d'aquestes pàgines i, almenys en part, ja ha estat fet.¹² En canvi, centrarem la nostra atenció en l'edició del primer volum de les *Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia* perquè aporta dades qualitativament molt significatives.¹³ Abans, però, en aquesta primera part, intentarem presentar alguns aspectes de la recerca arnaldiana més recent, per tal d'emmarcar i fer més comprensibles els comentaris sobre el dit volum.

El problema de les obres d'autoria dubtosa

Un dels temes d'estudi de la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994) fou la llista d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova.¹⁴ Gràcies al manuscrit que Arnau de Vilanova oferí a Climent V —l'actual Vat. Lat. 3824, de la Biblioteca Apostòlica Vaticana— coneixem amb seguretat les obres arnaldianes —i llur ordre cronològic— escrites fins a l'estiu de 1305. La llista és més oberta pel que fa a les obres de 1305 a 1311: l'ordre cronològic no és absolutament segur i fins i tot no s'hauria de descartar alguna sorpresa. La principal dificultat de la llista rauiria, però, en les obres dubtoses: *Expositio Apocalypsis*, *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu Antichristi"*, *Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei*, *Conflictus iudaeorum*, *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas*.

El *Conflictus iudaeorum* i el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* foren coneguts gràcies al catàleg del fons "G. Gaslini", obra d'Oriana Cartaregia, de la Biblioteca Universitària de Gènova.¹⁵ El manuscrit A.IX.27 —el que conté les

12. Vegeu els estudis indicats en les notes a peu de pàgina 3 i 6.

13. A més del volum III de les *AVOTbO*, també tindrem en compte, almenys en part, el volum de Josep PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva* (Studia, Textus, Subsidia, X), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2002; i també dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), amb la mateixa paginació.

14. Per a la llista de les obres d'Arnau de Vilanova, cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada ...*, 40-45; i també, amb idèntica paginació, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994). Cf. també, Jaume MENSA, *Els estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins Tomàs CARRERAS ARTAU, Joaquim CARRERAS ARTAU, *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV. Volum 1*. Edició facsímil. Estudis preliminars a cura de Pere LLUÍS FONT, Jaume MENSA, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ SIMON, Barcelona i Girona, Institut d'Estudis Catalans, Diputació de Girona, 2001, 39-43. Caldria integrar en aquella llista l'*Abbreuiatio praesentationis factae Burdegaliae*, identificada i transcrita recentment per Josep PERARNAU (*Estudi introductori*, 31-40, dins *AVOTbO*, III). Quant a la documentació de París, cf. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 368-370.

15. Cf. Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti "G. Gaslini" della Biblioteca Universitaria di Genova*, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1991, 13-15; i Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencer de l'"Epistola ad gerentes zonam pelliceam" d'Arnau de Vilanova*, dins

obres— és del segle XIV o XV. Les obres són anònimes. El *Conflictus iudaeorum* és una proposició reial feta per un intermediari a un mestre anomenat Samuel, cap d'una juevia, convidant la seva comunitat a la conversió o a fer vida a part. Atès que sabem per testimonis històrics que Frederic de Trinàcria féu una tal proposta —proposta que no coneixem en cap altre indret— l'any 1312 a Palerm,¹⁶ tal com Arnau de Vilanova li havia recomanat en la *Informació espiritual*,¹⁷ i que l'obra traspu elements doctrinals arnaldians i utilitza expressions literals característiques d'Arnau de Vilanova, podem concloure que Arnau de Vilanova fou l'autor/inspirador.¹⁸ El fet que el *Conflictus iudaeorum* fos copiat immediatament després d'una obra arnaldiana en l'únic manuscrit que ens ha transmès l'obra és una raó a favor de l'autenticitat.

El *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* és un tractat escrit en ocasió d'un inici fracassat de croada promoguda per la Santa Seu.¹⁹ L'autor, que s'adreça a un rei, argumenta que no hi ha les condicions necessàries per tal que la croada sigui reeixida: zel, capteniment i obres evangèliques. Suggereix al rei que si assegura el compliment de les tres condicions portarà amb èxit la croada, gràcies en part a una persona que li obtindrà el suport d'Orient, que ensenyarà als predicadors les llengües necessàries i que predicarà adequadament el cristianisme als infidels.²⁰ L'opuscle és anònim, però, el fet que, d'una banda, sigui entre tractats arnaldians en l'únic manuscrit que l'ha conservada i que encaixi perfectament amb múltiples elements doctrinals de l'obra i la persona d'Arnau de Vilanova, fan pensar que l'autor pot ésser ell.²¹

L'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei* és atribuïda a Arnau de Vilanova en l'únic manuscrit, ja tardà, que l'ha conservada, el de l'Arxiu carmelita

---

«Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 20-23. El *Conflictus iudaeorum* ocupa els ff. 101c-110c; i el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* els ff. 131c-132d.

16. Cf. Bartolomeo e Giuseppe LAGUMINA, *Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia*. Vol. 1, Parte I, Palerm, 1884, 35.

17. *Informació espiritual*, 20s (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escriptos religiosos*. Edició a cura de Miquel BATLLORI (Els Nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino, 1947, 234: «Item, farets manament als jueus que agen lur acord, d'emfra un an, o de penre lo crestianisme (per ço quar vós los mostrarets clarament que són en error, e volete lur salut e squivar lo corrompiment dels crestians), o d'estar a part.»

18. Si les *Constitutiones Regni Trinacriae* inspirades en Arnau de Vilanova consten en les llistes d'obres arnaldianes, no hi hauria cap raó perquè quedés fora de la llista d'obres arnaldianes el *Conflictus iudaeorum*.

19. Una sèrie de butlles de Climent V, dels mesos d'agost i setembre de 1308, ajuden a precisar la data del fet que és ocasió del tractat: *Regestum Clementis papae V*, Roma 1886, 151-165, núms. 2986-2988 i 2996-2997. Cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat...*, 85.

20. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat...*, 85, suggereix el nom d'Angelo Clarena.

21. La posició sobre la croada encaixaria amb la que Arnau de Vilanova manifesta en les primeres obres (*De tempore adventus Anticristi*) i en les darreres (*Informació espiritual*) i, alhora, n'explica l'evolució. Sabem, també, de l'interès d'Arnau de Vilanova per obtenir el títol de Rei de Jerusalem per a Frederic de Sicília (Josep PERARNAU, *Entorn de la darrera visita d'Arnau de Vilanova a Robert d'Anjou*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII [1988-1989], 281-282).

(col·legi de Sant'Alberto), de Roma, Codice III, varia 1, de finals del segle XV o començaments del XVI. No és, però, ni esmentada en cap llista d'obres de les elaborades pel mateix Arnau ni és citada en cap de les seves obres. L'obra també és mencionada, sense atribució d'autor, per tres vegades en la llista d'obres posseïdes per Arnau de Vilanova.²² L'obra, encara inèdita, ha estat donada a conèixer, per fragments i resums de M. Batllori i G.L. Potestà.²³ Tal com indica el títol es tracta d'un comentari del capítol vint-i-quatre de l'Evangeli de Mateu. En una comparació entre l'exegesi arnaldiana de l'esmentat capítol esparsa en les seves obres genuïnes i la continguda en el nostre tractat vaig poder constatar que són incompatibles.²⁴

L'*Expositio Apocalypsis*, datada a Sant Víctor de Marsella l'any 1306, fou considerada durant molt de temps com l'obra més important d'Arnau de Vilanova.²⁵ Es tracta d'un comentari extens, paraula per paraula, del darrer llibre del Nou Testament. El comentari utilitza la divisió trinitària de la història de Joaquim de Fiore. El text de l'edició, començat a compondre l'any 1956, no fou estampat fins l'any 1971.²⁶ Els editors havien començat a treballar el text a base del manuscrit Vat. Lat. 5740 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, de la segona meitat del segle XIV, i l'únic que l'atribueix a Arnau de Vilanova. Quan els treballs estaven avançats, aparegueren els també vaticans Ottobonianus 536, de la segona dècada del segle XIV, i el Vat. Lat. 1305, del segle XV. Tot i que els nous manuscrits, un dels quals era molt proper a l'original, no atribuïen a Arnau de Vilanova l'obra, els editors optaren per defensar la primàcia del manuscrit Vat. Lat. 5740 i publicaren l'obra a nom d'Arnau de Vilanova. Més properament Francesco Santi ha donat a conèixer una nova còpia, del segle XIV, també anònima.²⁷

En ocasió de la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994), que tenia com un dels temes centrals d'estudi l'autoria d'obres (espirituals o mèdiques) dubtoses, hom replantejà l'autoria de *Expositio Apocalypsis*. Ni per

22. Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 193, núm. 90; 200, núm. 320; 202, núm. 371.

23. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova: el manuscrit joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 28 (1955), 45-70; Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 287-344.

24. Cf. Jaume MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'"Expositio Apocalypsis" i de l'"Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei"*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 221-294. Tampoc no sembla probable que l'*Expositio Apocalypsis* i l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei* siguin obra d'un mateix autor.

25. Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i Societat, 5), València, Diputació Provincial de València, 1987, 294 pàg., dóna a conèixer el seu contingut.

26. ARNALDI DE VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*. Cura et studio Iachimi CARREAS I ARTAU, cooperantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho M. MORATÓ I THOMÀS (Corpus Philosophorum Medii Aevi, ARNALDI DE VILLANOVA, *Scripta Spiritualia*, I), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Brussel·les, Union Académique Internationale, 1971, 304 pàg.

27. Francesco SANTI, *Per lo studio di Arnau de Vilanova: Nota sul manoscritto C 279 della Biblioteca Marucelliana di Firenze*, dins «Estudios Franciscanos», 87 (1986), 967-978.

críters externs, ni per críters interns és atribuïble a Arnau de Vilanova.²⁸ Tot feia pensar que l'autor de l'obra era un monjo de Sant Víctor de Marsella, ben format teològicament, que parlava la llengua d'Oc, i que, tot i compartir idees i interessos amb Arnau de Vilanova, mantenia diferències ben significatives amb el metge català.²⁹

El cas del "Tractatus quidam..." i les seves implicacions en la biografia d'Arnau de Vilanova i en l'ordre de les primeres obres espirituals

Els estudis més rellevants pel que fa a les obres dubtoses s'han produït a l'entorn del *Tractatus quidam...* Feia temps que Miquel Batllori, en un article el títol del quan

28. Josep PERARNAU I ESPELT, *Problemes i críters d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, 48-70; i Jaume MENSA I VALLS, *Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'«Expositio super Apocalypsi»: anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 105-205, presentaren proves sobre la no atribució arnaldiana, fonamentades en la tradició manuscrita, en el sistema de datació utilitzat, en l'ús del lèxic i de certes expressions, en la incompatibilitat de la forma d'argumentar i d'algunes idees d'aquesta obra respecte de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova. Francesco SANTI, *Note sulla fisionomia di un autore. Contributo allo studio dell'«Expositio super Apocalypsi»*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 345-376, es pregunta si l'autor de l'obra podria ésser Gerardo da Cremona. En canvi, en el seu estudi dedicat a les obres d'autoria arnaldiana discutida del manuscrit romà dels carmelitans, Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Vilanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 287-344, argumenta que en l'*Expositio Apocalypsis*, Arnau de Vilanova hauria culminat la 'svolta' iniciada en el *Tractatus quidam...* i en l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei*. Els ponents sintetitzaren les seves posicions en un qüestionari que prepararen els organitzadors i que fou publicat amb el títol *Respostes al qüestionari*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 383-392. Hom en trobarà un resum dins Jaume MENSA I VALLS, *Bibliografia arnaldiana recent (1994-1996)*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXII/1 (1997), 186-190. Aquests estudis han estat molt comentats en recensions: BERNARDINO DE ARMELLADA dins «Collectanea Franciscana», 66 (1966), 320-322; d'AGUSTÍ BOADAS dins «Revista Catalana de Teologia», XXI/2 (1996), 485-487, i, en castellà, dins «Archivo Ibero-Americano», LVI (1996), 472-473; de Joan BOTAM I CASALS, dins «Studi Medievali», XL (1999), 782-792; d'Eusebi COLOMER dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIV (1995), 333-341; de G. PASSERAT, dins «Bulletin de Littérature Ecclésiastique», XCVIII/4 (1997), 413-414; i de Peter SEGL, dins «Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters», 54 (1998), 715-716; Albert SOLER, *Estudis arnaldians*, dins «Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 8 (1997), 540-548; Fabio TRONCARELLI, *I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «Antonianum», LXXXV (2000), 609-614.

29. Fabio TRONCARELLI en la crònica de la *I Trobada...*, citada en la nota anterior, dóna suport a aquesta hipòtesi, i hi afegeix observacions paleogràfiques que el porten a suggerir el nom d'un monjo de Sant Víctor de Marsella, Hug de Nevers, com a possible autor de l'*Expositio Apocalypsis*.

Sembla que, majoritàriament, els estudiosos han acollit favorablement els arguments a favor de la no autoria arnaldiana de l'*Expositio Apocalypsis*. El mateix MIQUEL BATLLORI, col·laborador de Joaquim Carreras, i autor d'una *Ad lectorem monitio* dins ARNALDI DE VILANOVA, *Expositio super Apocalypsi...*, XXI-XXIV, en la seva obra completa, en referir-se a l'Ex-

ja atribuïa a Arnau de Vilanova l'autoria de l'obra, havia donat a conèixer alguns fragments d'aquesta obra,³⁰ i alguns fets biogràfics ,nous' d'Arnau de Vilanova testimoniat en l'obra.³¹ Els fets biogràfics ,nous' explicats per l'autor del *Tractatus quidam...* es refereixen bàsicament a la redacció del *De tempore adventus Anticristi*.³² Segons el *Tractatus quidam...*, Arnau de Vilanova hauria escrit aquesta obra, l'hauria guardada i al cap de set anys l'hauria lliurada als cartoixans, i després de quatre anys més la divulgà a París. Si l'obra, doncs, fou divulgada a París l'any 1299, hauria estat escrita el 1288, "quan —en paraules de M. Batllori— Arnau encara vivia en terres valencianes, cosa que obliga replantejar el problema dels orígens del joaquimisme arnaldia".³³ Així ho féu Beatrix Hirsch-Reich: «Arnolds Bekanntschaft mit Joachim von Flores Lehren schon vor 1288 als sicher erwiesen»; Arnau «auf eigenen Wegen auf Joachim stiss». ³⁴ H. Lee matisà aquest joaquimisme primerenc d'Arnau de Vilanova, però acceptà plenament el testimoni del *Tractatus quidam...* per establir l'ordre de les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova, que seria el següent: *De tempore adventus Anticristi*, *Introductio...* i *Allocutio...* Aquestes obres haurien estat escrites entre l'any 1288 i el 1292.³⁵

Gian Luca Potestà en la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* resumí el contingut del *Tractatus quidam...* i defensà que l'obra és la resposta d'Arnau de Vilanova (1304-1305) als atacs dels seus adversaris.³⁶ Així ho confirmaria la correspondència d'arguments que també trobem en les obres indubtablement autèntiques; l'ús de fonts comunes i finalment el (suposat) coneixement de la biografia

---

positio Apocalypsis, canvia l'expressió «Arnau en la seva llarga *Expositio super Apocalypsi*» (Els Nostres Clàssics, A, 43-54, Barcelona, 1947, 56) per «en una llarga *Expositio super Apocalypsi...*, atribuïda a Arnau» i remet en nota a peu de pàgina als estudis de *I Trobada...* que qüestionen l'autoria arnaldiana. També, J. NADAL, col·laborador de Miquel Batllori i editor dels ARNALDI DE VILANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus Graecus 113)*, reconeix, pàgina 385, «l'*Expositio super Apocalypsi*, està avui demostrat que no és de la ploma d'Arnau».

30. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* Cal tenir en compte que el manuscrit no atribueix aquesta obra a Arnau de Vilanova.

31. Miquel BATLLORI, *Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica» 8 (1956), 235-237; també dins *Temas de varia historia* (Suplementos, 23), Barcelona, «Anthropos», 1990, 24-25; i, en català, dins *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), 209-212.

32. Un segon fet nou, segons Miquel Batllori, fa referència al testimoni que Arnau de Vilanova «era català de naixença»: Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), València, Tres i Quatre 2000, 210.

33. Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), 209-210.

34. Beatrix HIRSCH-REICH, *Alexander von Roes Stellung zu den Prophetien. Unter besonderer Berücksichtigung des Traktates "De Semine Scripturarum" in der "Notitia saeculi"*, dins «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», LXVII (1959), 306-316, en concret, 310.

35. Harold LEE, «*Scrutamine Scripturas*». *Joachimist Themes and "Figurae" in the Early Religious Writings of Arnald of Vilanova*, dins «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XXXVII (1974), 33-56.

36. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 321; i quant a la data, Gian Luca POTESTÀ, *Respotes al questionari*, 399: «La composizione è quindi successiva alla prima settimana di luglio del 1304...Il termine ,ante quem' è rappresentato in ogni caso dall'inizio del pontificato di Clemente V».

d'Arnau de Vilanova que l'obra manifesta. Amb tot hi ha també arguments contraris, que caldria explicar, com, per exemple, que l'obra no és atribuïda a Arnau de Vilanova en l'única còpia conservada, que no consta en cap de les llistes d'obres arnaldianes elaborades pel mateix Arnau de Vilanova, que hi ha una alteritat entre fragments escrits en primera persona (Arnau de Vilanova) i fragments redactats en tercera persona (un narrador), que respon a desqualificacions que no trobem en les obres polèmiques, ans únicament són documentades anys després, com ,catalanus', ,phantasticus' o ,sompniator'. En conseqüència, en la mateixa dita trobada J. Perarnau qüestionà l'autoria arnaldiana i proposà una hipòtesi alternativa: que fos escrita en algun lloc com és ara Sicília després de l'any 1310.³⁷

Sense l'edició del text no es podia anar més enllà. Josep Perarnau aprofità l'ocasió que li brindava l'edició i l'estudi de l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum albi, canonicum Dignensem* per transcriure el *Tractatus quidam...*: ambdues obres són, en certa manera, reaccions als fets de París, i el seu estudi comparatiu podia ésser doblement fecund.³⁸ En l'estudi que precedeix l'edició dels textos, Josep Perarnau constata les diferències de fons entre un i altre escrit: *L'Apologia...* és «un escrit sapiencial d'intenció edificant, però en realitat de polèmica desqualificadora de tota una classe social, la dels mestres en teologia, en continuïtat amb una certa literatura cristiana antiga i de l'alta Edat Mitjana»; i el *Tractatus quidam...*, en canvi, segueix «una imparable i sistemàtica estructura lògica escolàstica, en la qual fins i tot les possibles consideracions personals perden qualsevol batec humà en ares de la més eixarçada objectivitat sistemàtica; i aquesta darrera no és, certament, l',escriptura' d'Arnau de Vilanova».³⁹ A continuació J. Perarnau analitza dos fragments que demostrarien que l'autor del *Tractatus quidam...*, «conduït per la seva exigència imparable d'objectivitat, d'una banda, i pel seu limitat coneixement del món arnaldia, de l'altra [...] s'ha convertit en un autèntic enemic de mestre Arnau de Vilanova».⁴⁰ En el primer d'aquests dos fragments,⁴¹ l'autor del *Tractatus quidam...* accepta, d'acord segurament amb els fets històrics, que els teòlegs de París varen qualificar la proposta apocalíptica d'Arnau de falsa i errònia. Arnau de Vilanova, però, en les seves obres i documents «insistí de forma obsessiva i irreductible» que només l'havien qualificat de ,temerària'.⁴² En el segon frag-

37. Cf. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari...*, 394-398; i també Jaume MENSA, *Respostes al qüestionari*, 393.

38. Cf. o.c. en la nota 10. La transcripció del *Tractatus quidam...* ocupa les pàgines 201-271; a continuació, 272-248, trobem la taula alfabètica de tots els mots. Observem que és tracta d'una simple transcripció sense cap aparat crític. Una edició crítica, com la que G.L. POTESTÀ —cf. *Respostes al qüestionari*, dins *I Trobada...*, volum 1, 398— es proposà de portar a terme, continua essent absolutament necessària.

39. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 24.

40. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 25.

41. *Tractatus quidam...*, 29-30 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 201).

42. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 25-26. Afirmar, pàgina 26, Josep PERARNAU: «La veritat és que l'autor del dit *Tractatus quidam...* és tan objectiu que ni tan sols s'adona de la contradicció que comet en acceptar en les línies 20-30 (i en la 721) que el *De adventu Antichristi* ha estat acusat de fals i erroni, i alhora reafirmar amb Arnau que les "assertiones erant possibilis veritatis et catholice tradite, qua confessione non obstante, dixerunt esse temerarium divulgare ipsas"».

ment,⁴³ l'autor del *Tractatus quidam...* desqualifica de tal manera el temor davant la mort que posa les bases per a una desvaloració en tota línia d'Arnau de Vilanova. Efectivament, el mateix Arnau de Vilanova hauria confessat d'haver-lo tingut.⁴⁴ No sembla, doncs, que l'autor del *Tractatus quidam...* conegués ni tota l'obra d'Arnau de Vilanova ni aspectes íntims de la seva personalitat.

Gràcies a la transcripció del *Tractatus quidam...* de J. Perarnau, vaig poder reallitzar un estudi sobre aquesta obra.⁴⁵ Una anàlisi dels aspectes formals i de contingut de l'obra, i de llur comparació amb les obres indubtablement arnaldianes, posava de manifest que l'autor de l'obra intentava defensar amb textos d'Arnau de Vilanova les acusacions que li havien fet (i no únicament al *De tempore adventus Antichristi* com diu el títol). L'alteritat entre el narrador i el 'denuntians', és a dir, Arnau de Vilanova, és clara. L'autor del tractat, a diferència d'Arnau, és un teòleg ben format, que completa i sistematitza els arguments, els exemples i les citacions bíbliques que Arnau de Vilanova havia utilitzat. L'estructura de la 'questio', adaptada als seus objectius particulars, li servia per lligar i presentar el tractat. L'actitud freda, desapassionada, objectiva de l'autor del *Tractatus quidam...* contrasta amb l'estil tan personal, apassionat, polèmic i de vegades desafador d'Arnau de Vilanova. El *Tractatus quidam...* no només utilitza textos d'obres arnaldianes polèmiques, ans de posteriors, com per exemple el *De caritate* (1305-1308) i respon a acusacions, com per exemple 'sompniator', que només trobem documentades a partir de l'obra d'Agostino Trionfo, *Contra divinatores et sompniatores*, escrita l'any 1310. La finalitat del *Tractatus quidam...* és defensar la bona memòria d'Arnau de Vilanova. Atès que sabem que els marmessors d'Arnau de Vilanova feren diverses gestions en aquest sentit a València, m'inclinava per aquesta ciutat com a lloc de redacció.

Des de la transcripció del *Tractatus quidam...* i del seu estudi, els arnaldistes s'han mostrat favorables a la no autoria arnaldiana. Per citar un exemple molt significatiu, reproduïxo les paraules de Miquel Batllori: «En estudis anteriors, l'editor crític [és a dir, Josep Perarnau] i d'altres, amb raons prou convincents [...] havien atribuït aquest interessant tractat a un arnaldista».⁴⁶ En canvi, un article signat per

43. *Tractatus quidam...*, 2540-2563 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 260-261).

44. *Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, 15-19, 24-25, 75-81 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 377-379).

45. Cf. Jaume MENSA, *Observacions sobre l'autoria i la finalitat del "Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de adventu antichristi"*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 403-452.

46. Miquel BATLLORI, recensió del volum de Josep PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva...*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 21 (2002), 786-787; la recensió també fou publicada dins Miquel BATLLORI, *Records personals i últims escrits. Obra completa*, XIX. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Cristina GATELL i Glòria SOLER (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 36), València, Tres i Quatre, 2003, 523-525; en aquest mateix sentit: Miquel BATLLORI, *Cultura: la Mediterrània a la cultura catalana medieval entre sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner*, dins *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, dins Georges DUBY, et al., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, 233. Cf. també Axel SCHÖNBERGER, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 120 (2004/4), 748: «Bereits der sprachliche Vergleich beider Texte könnte im übrigen bereits zum Nachweis, dass hier zwei verschiedene Autoren am Werk waren, völlig ausreichen; die inhaltliche Argumentation sowohl von Perarnau i Espelt als auch von Jaume Mensa i Valls überzeugt vor dem heutigen Stand unserer Kenntnisse vollständig»; Albert SOLER,

Rosario A. Lo Bello,⁴⁷ en què fa seus els arguments utilitzats per Gian Luca Potestà, proposa que el *Tractatus quidam...* fou escrit per Arnau de Vilanova entre l'any 1304 i 1305.⁴⁸ Rosario A. Lo Bello argumenta que és possible una línia historiogràfica alternativa, que seria representada per Robert E. Lerner i Gian Luca Potestà. En concret l'article assumeix la "datació" (cf. infra) del manuscrit proposada per Robert E. Lerner i intenta fer veure que les idees expressades en l'obra són compatibles amb el pensament d'Arnau d'aquells anys.

L'article de Rosario Andrea Lo Bello ha estat replicat per Josep Perarnau.⁴⁹ Josep Perarnau ha comparat l'explicació de la redacció del *De tempore adventus Anticristi* en el *Tractatus quidam...* i en les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova.⁵⁰ La conclusió: «il racconto dell'autore del *Tractatus quidam...* sull'origine e la cronologia del *De adventu anticristi* è assolutamente incompatibile con quanto affermato direttamente da Arnaldo da Villanova», perquè hi hauria una diferència de quasi deu anys en la data de redacció del *De adventu anticristi*. Efectivament, el *De tempore adventus Anticristi* és datat pel mateix Arnau l'any 1297; i més tard, l'any 1300 (segons que ens informa ell mateix) hi afegí la resposta a les objeccions que els teòlegs de París li havien fet; per contra, l'autor del *Tractatus quidam...* presenta l'obra com escrita entorn de l'any 1288. En conseqüència, Josep Perarnau creu lícit «domandarsi se l'autore del *Tractatus quidam...* avesse mai letto il testo arnaldiano che affermava di difendere; ed è lecito anche domandarsi se mai l'abbiano letto quelli che a tutt'oggi hanno propugnata l'autenticità arnaldiana del *Tractatus quidam...*».⁵¹

Si el *Tractatus quidam* hagués estat escrit per Arnau de Vilanova abans de l'estiu de 1305, com proposa Rosario A. Lo Bello, ¿com s'explicaria que cités literalment

---

dins «Llengua & Literatura», 14 (2003), 443: «em sembla irrefutable la conclusió que l'autor del *Tractatus* no és Arnau».

47. Rosario A. LO BELLO, *Arnaldo di Villanova dall'esegesi alla profezia*, dins «Florensia. Bollettino del Centro Internazionale di Studi Giochimiti», 16/17 (2002-2003), 169-214.

48. En aquest article, a diferència del que havia fet G. L. Potestà anteriorment, l'autor no defensa l'autoria arnaldiana de l'*Expositio Apocalypsis* ni utilitza aquesta obra per argumentar que la ‚svolta‘ iniciada en el *Tractatus quidam* segueix i es culmina en l'*Expositio Apocalypsis*.

49. Josep PERARNAU, «*Habent sua fata libelli*». *Sull'attribuzione ad Arnaldo da Villanova del "Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu anticristi"»*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820.

50. Després dels estudis indicats a continuació de Josep Perarnau, coneixem força bé els ‚fets de París‘: Josep PERARNAU, *Sobre la primera crisi entorn el "De adventu Anticristi" d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 349-402; i dins *Tres textos...*, 349-402.; Josep PERARNAU, *Sobre l'estructura global del "De tempore adventus Anticristi" d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 561-574. Efectivament, Josep Perarnau en el primer estudi edita críticament l'*Instrumentum alterum appellationis Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* (377-382) i la *Noificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* (382-388). En les pàgines prèvies (368-371), trobem una valuosa llista dels documents processals i una rigorosa, documentada i detallada reconstrucció cronològica (354-368) dels ‚fets de París‘. El segon article és dedicat a estudiar les parts internes del *De tempore adventus Anticristi*: la darrera versió del tractat és formada per quatre parts; de les quals la segona i la tercera foren afegides a les primera i quarta, anteriors. Josep Perarnau talla així una ‚cadena de despropòsits‘ (571).

51. Josep PERARNAU, «*Habent sua fata libelli*»..., 820.

llargs fragments d'obres escrites posteriorment, com el *De caritate?* ¿com s'explicaria que el *Tractatus quidam...* no hagués estat inclòs en cap de les llistes d'obres elaborades (i reelaborades per tal d'anar-hi incloent les obres que anava escrivint) per Arnau de Vilanova fins a aquesta data? ¿com s'explicaria que no hagués estat inclosa tampoc en el recull d'obres elaborat per Arnau de Vilanova amb la clara voluntat d'aplegar tots els seus escrits religiosos llatins i presentat a Climent V —Vat. Lat. 3824— per tal que les examinés? No hi ha explicació possible. El *Tractatus quidam...* tampoc no pogué ésser escrit per Arnau de Vilanova després de 1305. Ja Gian Luca POTESTÀ,⁵² amb tota la raó del món, argumentava que Arnau de Vilanova mai no hauria escrit el *Tractatus quidam...* després del moment (estiu de 1305) en què presentà les seves obres al papa Climent V i aquest es reservà l'examen i judici de les obres arnaldianes. Per tant, doncs, si Arnau de Vilanova no pogué escriure el *Tractatus quidam...* ni abans ni després de presentar les seves obres a Climent V (estiu de 1305), de cap manera es pot sostenir que Arnau de Vilanova n'és l'autor.⁵³

Clarificada la no autoria arnaldiana del *Tractatus quidam...*, ha estat possible desfer una sèrie de malentesos biogràfics i cronològics que tenen el seu origen en la seva suposada atribució arnaldiana. Queda clar, d'una banda, com hem vist, que les circumstàncies i la data de redacció del *De tempore adventus Anticristi* no són les que explica l'autor del *Tractatus quidam...* I queda clar, també, l'ordre i la cronologia de les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova. Josep Perarnau, a partir de l'estudi dels manuscrits fets preparar per Arnau de Vilanova (Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205 i Vat. Lat. 3824), de les llistes elaborades per Arnau de Vilanova (*Protestatio facta Perusii*, *Praesentatio facta Burdegaliae* i de la *Abbreviatio praesentationis factae Burdegaliae*, que ell transcriu per primer cop, i que permet completar la incompleta *Praesentatio facta Burdegaliae*),⁵⁴ arriba a la conclusió següent:

52. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Respostes al qüestionari*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 13 (1994), 399.

53. Segons Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the "Renaissance Magus" Pierleone of Spoleto*, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti (S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989)». A cura de Gian Luca POTESTÀ, Gènova 1991, 97-116, la data (2 de març de 1305) copiada en el manuscrit Carmelità, III Varia 1, és un índex que existí un antígraf d'aquest manuscrit. Així, doncs, segons R. E. LERNER, el *Tractatus quidam...* seria anterior a aquella data. Gian Luca POTESTÀ, en la seva ponència a la *I Trobada...*, *Dall'annuncio...*, 288, seguí la proposta de R. E. Lerner. Després, però, en les *Respostes al qüestionari*, 399, argumentà a favor de l'autoria arnaldiana del *Tractatus quidam...* i també de la data de redacció (1304-1305) prescindint de la hipòtesi de l'antígraf. Rosario A. LO BELLO, *Arnaldo di Villanova...*, 180, torna a argumentar en base a aquella hipòtesi. Quant a la conjectura de l'existència del dit antígraf, cal tenir en compte, però, que: a) El manuscrit carmelità és factici i miscel·lani; b) No conté únicament obres d'Arnau de Vilanova, ans també d'altres autors; c) L'esmentada data no és en el colofó ni en el text del *Tractatus quidam...* ni tampoc en el conjunt de les obres d'Arnau de Vilanova, ans al final de l'*Exhortatorium Iudeorum* de Joaquim de Fiore. ¿És aquesta una base prou ferma per deduir-ne l'existència d'un manuscrit antígraf arnaldità que confirmaria que el *Tractatus quidam...* fou escrit abans d'aquella data?

54. Josep PERARNAU, *Estudi introductor*, 31-40, dins *AVOTb0*, III, transcriu l'*Abbreviatio...* (Graz, Universitätsbibliothek 1226, f. 32c-d). El text de la *Praesentatio facta Burdegaliae* en l'únic manuscrit que ens ha conservat l'obra, el Vat. Lat. 3824, és incomplet: hi manca el foli 256.

«en la producció literària d'Arnau de Vilanova ha resultat perfectament dibuixat un bloc primitiu, format per dues “editiones sive tractatus”, que són la *Introductio in librum De semine Scripturarum* i l'*Allocutio de significatione nominis tetragrammaton* [...] Indirectament, de més a més, permeten d'endevinar les altres dues etapes de la producció arnaldiana: la segona que, d'acord amb la llista del 1304, comença després dels dos tractats didàctics (*Alphabetum catholicorum*, *De prudentia catholicorum scholarium*) amb el *De adventu Anticristi* i dura fins a l'agost del 1305 (etapa de la controvèrsia entorn el tractat acabat d'esmentar); i la terça, que aplega els escrits de caire més ‘espiritual’, en general redactats per Arnau de Vilanova en llengua catalana i traduïts en d'altres llengües entre l'agost de 1305 i la seva mort”.⁵⁵

SEGONA PART

LA TEOLOGIA DEL TEMPS I DE LA SEVA FI EN EL PROTO-ARNAU DE 1292

I. *La interpretació del personatge. L'Arnau de Vilanova del 1305*

Si l'anunciat de l'epígraf ens pregunta per qui era aquell any el nostre savi medieval, no podem deixar en la boira pretèrita qui havia estat, perquè tot apunta a la necessitat de conèixer el passat per comprendre la situació d'aquell estiu davant del seu rei.

Vint-i-cinc anys enrera —o potser una mica abans i tot—,⁵⁶ vivia a València mullerat amb Agnès Blasi i pare de Maria, era clergue —,clericus coniugatus— d'aquell bisbat i metge educat a Montpeller, traduïa obres mèdiques de Galè i de metges àrabs,⁵⁷ havia estat ascendit pel seu saber a l'alta responsabilitat de metge curial. En feia una quinzena que havia estat cridat al mestratge a la Facultat de Medicina de Montpeller i havia iniciat la redacció de la seva obra mèdica i farmacològica. Era, en paraules del metge provençal Ermengol Blasi adreçades a Jaume II, «el nostre venerable pare i mestre Arnau de Vilanova ja ha desembarcat a Marsella amb l'acostumat argument de les aromes de la seva fama». Assabentat el monarca d'aquesta arribada, el 6 d'abril d'aquell 1305, li féu arribar carta en aquest to: «mort

55. Josep PERARNAU, *Estudi introductori*, 40, dins *AVOTbO*, III. Quant a les dates, l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton* és datada del 22 de juliol de 1292; la *Introductio in librum De semine Scripturarum* és una mica anterior.

56. El pare Batllori fa notar que el document que serveix per datar el temps *a quo* que Arnau de Vilanova era metge del casal de Catalunya-Aragó, el d'agost de 1281, deixa entendre «com si ja fes un cert temps que era metge de Pere II (III d'Aragó)» (Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, *Obra Completa*, vol. III, Eliseu Climent, València 1995, p. 137).

57. Cf. Juan Antonio PANIAGUA, *En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano*, dins «ATCA», XIV (1995), 19. Per a més dades entorn de la traducció de Galè a través de l'àrab —datada a Barcelona el 1282—, la del metge Albumasar i altres circumstàncies històriques d'aquells anys, vegeu el text de José MARTÍNEZ GÁZQUEZ i Michael R. McVAUGH a l'*Estudi introductori*, de la *Translatio libri Albuzele De Medicinis Simplicibus, Arnaldi de Villanova* (*Opera Medica Omnia*, XVII), Barcelona 2004, 28-30.

ens ha plagut i el nostre esperit s'ha emplenat d'alegria, de saber el vostre retorn a aquestes partides; desitgem la vostra presència perquè us creiem necessari per a la cura i conservació de la nostra salut».⁵⁸ És l'alegria d'un rei que encara no feia un any —el 23 de l'agost passat— havia demanat protecció per a ell al cardenal Mateu Rosso puix que era «de nostris partibus oriundus, a longis citra temporibus familiaris, domesticus, consiliarius ac phisicus noster existit, exhibuitque nobis servicia multipliciter placida atque grata».⁵⁹ Aquell qui amb olor de fama el mes de juliol es presentava al seu rei, no com a metge ni conseller, sinó com a súbdit que cerca protecció, és el mateix personatge presentat al cardenal Rosso perquè «ex aliquo casu in Romana Curia fuisse detentum sed posmodum liberatum».⁶⁰ Amb poques paraules: aquest doble Arnau, el de la fama i l'atemorit, «abans que m'hagen vençut [...] que-ls damunt dits adversaris no contrasten per manifestar la veritat, mas per strènyer e abcegar e diffamar la mia persona entre lo poble, tant que almenys lo poble tingue en sospita de dir qualsque errors o vanitats [...] per aquesta rahó, a honor de nostre senyor Jesucrist e a edificament de vós e de totes vostres gents, vull, en romanç, vós e tota la multitud de la vostra senyoria certificar ab aquest present scrit, en sentència breu, ço que [...]»,⁶¹ aquest doble Arnau és el que avui podem conèixer una mica millor, és aquell que un dia inicià el seu camí de metge, però també és el qui paral·lelament als anys de l'expansió de la seva fama mèdica, s'encamina a una trona ben pública per anunciar la «veritat evangelical», la qual «yo he denunciat e denunciu encara en l'Església de Roma e en les altres parts de christians».⁶²

L'edició de les seves dues primeres obres no mèdiques, l'esclariment de la inautenticitat d'altres i l'aparició de dades noves, ens apropen a l'origen de l'Arnau de Vilanova «espiritual», atronador religiós i herald d'un temps escatològic imminent. Ens acosten a un proto-Arnau que inicia el nou camí com a exegeta i teòleg.

El proto-Arnau espiritual

Ningú no dubta que el cèlebre metge tingué un bon dia un trasbalsament religiós profund, això és, una més o menys llarga temporada de reflexió entorn de la seva fe i davant l'estat del món cristià en el qual vivia; una meditació que li modificava la percepció i el ritme de la vida. Aquest trasbalsament l'abocà a la nova vocació d'ésser també teòleg, i amb més èmfasi i dedicació a la de reformador cristià. I s'hi lliurà apassionadament com ho havia fet i seguí fent en la seva vocació de metge. És a dir, en un tombant de la vida es manifesta una doble vocació de la personalitat única d'Arnau. Així ho veu el professor Joseph Ziegler al final d'un acurat estudi amb frases com aquestes: «So fusion rather than disjunction is what I have found between Arnau's medical and spiritual writings. [...] Yet even in their scientific form

58. M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, op. cit., p. 239.

59. Cf. A. RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, Volum 1 (edició facsímil), IEC, Barcelona 2000, p. 38.

60. *Ibid.*, p. 38.

61. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, op. cit, p. 105-106.

62. *Ibid.*, p. 102.

Arnau's medical writings have important religious implications. Much more significant was the impact of his medical background on the way in which he expressed his spiritual ideas and so a lesser extent on their content. [...] What I have show is that the two aspects of his intellectual life were never disconnected and that his medical background facilitated his movement to the clerical domain». ⁶³ Cal pensar que avui per avui, filtrats els fets passats pels segles de llunyania i il·lustrats nosaltres per un més precís coneixement de la psique humana, podem afirmar, com els medievals, que Arnau de Vilanova fou un «visionari», però, sota el mateix mot, entenem un altre significat. Ens l'explica ell mateix si el rellegim atents.

En l'*Allocutio super [...] tetragrammaton*, trobem aquesta primera confessió: «Ego similiter —acaba d'esmentar els segadors diligents que recullen les espigues romanes pel camp—, non ut messor, sed ut puer messorum, rudis et indiscretus, zelo uerumptamen fidei ac desiderio mentem occupandi circa intellectum diuinorum eloquiorum [...] si forte mihi spica celestis instructionis accurreret» (AT, líns. 16-21). Tot i que podem considerar aquest fragment, i els altres que vindran, confegit amb un cert grau de retòrica, aquí diríem de ‚captatio benevolentiae‘ presentant-se ell mateix com a mossò rústec o ignorant i mancat d'agudesa, ens diu que, zelós de la fe, té el desig de comprendre els mots divins, encara que només n'obtingui una sola espiga d'instrucció divina. Clou el passatge amb una referència al *Salm* 1, 2-3, comparació indirecta d'ell mateix amb l'home que medita dia i nit, esgrafiat pel salmista.

Entenguem que el metge ja madur, adreça el seu valer i voler vers l'estudi de la seva fe per aprofundir-la i també —ell que és mestre en una facultat de Montpeller— per, un cop collida —és la imatge que usa—, «possem aliquid, quamuis modicum aceruis patrum adiungere» (AT, líns.21-22). I ho fa a la seva manera, la d'un tarannà inquiet «circa inuestigationem occulte ueritatis in creaturis» (AT, líns. 203-204), la pruija, diguem, de saber què hi ha en el moll de l'os de tota cosa. L'home investigador, diríem avui, que s'adreça a la ciència religiosa amb el seu neguit i de la qual, però, si algun profit en treu no provindrà pas del seu esforç: «placuit igitur eterno doctori, non meis ut puto meritis, sed potius merito zeli, quem habuit prenomatus religiosus introducendo me...» (AT, líns. 25-26), és a dir, el dominicà Ramon Martí. I, de més a més, com que a ningú no pot acudir perquè el guii en l'estudi que ara vol emprendre, «videns ergo me solum, coactus sum, postpositis discipulis omnibus, ad magistrum recurrere, qui de seipso dicit: “Vnus est magister uester”, et confisus sum optinere gratiam illuminationis» (AT, líns. 199-201): trobant-se sol per a l'estudi, recorre a la pregària per demanar il·luminació, a la qual ha accedit per misericòrdia divina. El mestre a qui ha pregat, el de *Mt* xxiii, 8. 10, l'«Iipse dignatus est me uidere» (AT, líns. 204-205), i si abans «nec in proprio labore quiescere poterat intellectus meus» (AT, líns. 206-207), ara la veritat cercada se li fa coneguda planerament. I Ell [Jesús] és qui «clare inspexi eum in mente mea, nec postmodum defuit oculis meis, quia quicquid corporaliter uideo, mihi representat eundem in oculo mentis et sic radio sue presentie queque predictorum inuestigabilium hactenus mihi patere conspexi» (AT, líns. 208-211). Si el fragment primer l'arrodonia amb la referència a un salm, ara ens assabenta que per la liberalitat

63. Joseph ZIEGLER, *Arnau de Vilanova: a case-study of a theologizing physician*, dins «ATCA», XIV (1995), 302-303.

del mestre que digué: «"Querite et inuenietis, petite et accipietis, pulsate et aperietur": quesui, ergo, et petii et pulsaui, licet non ea deuotione qua debui, et aperto ostio inueni accipiens quod querebam et etiam ampliora» (AT, líns. 213-216). Aquestes expressions han estat tretes d'un sol tractat, el que pretén elucidar el nom de Déu, però no ens sembla pas que violentem el seu sentit en considerar aquesta experiència, allongable enllà d'aquest text. És a dir, com aquella experiència que és en el fonament de tota l'obra teològica i espiritual del nostre metge.

La baralla de joc que hem fet amb aquestes línies del text arnaldí, mostren un creient, home ja madur, enderiat a saber com un teòleg partint de l'estudi de la llei de Déu —la referència al salm primer—, confiat en la promesa evangèlica —la reportada per *Matheu*—, des del seu temperament inquiridor, i a partir d'un podríem dir axioma: «Deus per sensibilia docet animaduere illa que tantum cadunt sub intellectu» (AT, líns. 224-225), i amb les paraules de la primera obra: «posuerit Deus in elementis rerum significationes, quibus humana ratio quasi prenoscendo, ualeat contemplari futura» (IDSS, líns. 107-109). Un axioma que es perllonga en la formulació següent: «signum non significat aliquid intellectui nisi eo mediante, quod apprehenditur a sensu in ipso signo, ita, scilicet, quod illud quo primo signum ducit cognitionem humanam ad intelligibilia, necesse est id quod sensui se offert in illo signo» (AT, líns. 226-229) i que el tractat *Introductio {... semine scripturarum}* precisa amb concisió definitiva: «nichil autem est absolute signum, nisi quod datum est ad significandum solummodo» (IDSS, líns. 136-137). De manera breu: sembla prou clar que Arnau de Vilanova considera que només des dels sentits es percep el signe i és aquest el que portarà la ment a la significació; i Déu així ha establert la comprensió de l'home i per això demana en oració, sumada a l'estudi, que la seva intel·ligència sigui il·luminada per a copsar les significacions religioses encloses en tots els signes. Arnau de Vilanova creu que, al marge dels seus mèrits, ha obtingut aquesta visió «clare inspexi eum in mente mea...» (AT, lin. 208) per entendre el *Tetragrammaton*, el nom de Déu. Dit altrament: Arnau és visionari en un sentit d'esforç d'estudi i d'una gràcia per a comprendre, percebuda subjectivament. Si més no, la seva actitud no sembla pas ésser la de qui ja ho sap tot, ans al contrari si entenem bé aquest paràgraf —prescindint de la seva concreció en el concepte profecia—: «pulsemus, igitur, anulis [la roda d'Ezequiel, I, 15-21] supradictis constanti animo expectantes si ianuas sue lucis nobis aperiat ille Leo, qui celum claudit et aperit, ut uidere possimus qualiter semen huius prophetie posuerit in naturis et uirtutibus numerorum» (IDSS, líns. 542-545). I amb més paraules ho diu en l'*Allocutio super {... tetragrammaton}*: «cum solum Leo de tribu Iuda uincens, per passionem effundens rubeum scribendi liquorem, "dignus sit aperire signacula libri clausi". Nec aliquis possit ingredi sepulcrum eloquiorum Dei, ubi corpus totius misterii nostre saluationis positum est, nisi ab ostio monumenti, scilicet a littera uoluminis sacri, remouerint lapidem seu duriciem seu intelligendi grauedinem, angeli qui ministrant ei et illud inquam uirtute ipsius. Nam ipse solus "claudit et nemo aperit" sine ipso, inquit enim: "sine me nihil potestis", et nemo superclaudere potest intellectum Scripturarum quibus ipse aperire dignatur» (AT, líns. 163-172).

És a dir, davant els signes de la natura i del sentit dels números —podem escriure de la lògica abstracta?—, més enllà de la interpretació i deducció racional, cal, per a la seva intel·lecció teològica, esperar una llum més alta, possibilitat, aquesta, que es podria entendre com una intuïció, ja que així sembla desprendre's de les primeres línies de la *Introductio {... semine scripturarum}* on el vocabulari ho repeteix: «si

quis attento animo considerare non desinat, plus intuebitur ibi quod debeat admirari...» (IDSS, líns. 4-5); no pas per intuïció fantasiosa, sinó per aplicació del verb ,discernir' o ,destriar', «cernemus», escriu, i «ratione concordēs»: «ad cuius intuitum accedentes humiliter, intexturas cernemus multiformiter admirandas et stabili ratione concordēs», referint-se als misteris tancats per la saviesa divina en els nombres i en les lletres de l'alfabet (IDSS, líns. 11-13). Una laboriositat d'investigació i d'intuïció que, aplicada a la visió d'Ezequiel, cal fer-la amb l'auxili de l'erudició —«superne eruditionis auxilio subleuati» (IDSS, líns. 15-16)—,⁶⁴ i no pas per noves visions ni fantasies. Qüestió diferent és afirmar si aquesta activitat interpretativa és correcta o no, però que no és miratge d'il·luminat —en el sentit pejoratiu—, sembla fora de qualsevol dubte. Ho rediu amb mots prou assenyats com aquests darrers de la *Introductio {...} semine scripturarum*: «interim autem hec pauca, diuina inspiratione concessa, perstrinximus ad elucidandam mentem actoris, rogantes ne quis auditor aut lector iudicet de predictis donec plene fuerit in omnibus eruditus» (IDSS, líns. 756-758). Pot ésser, la divina inspiració, un fet no racional després d'haver escrit unes ratlles abans que «logica vero sequitur ad subtiliter discernendum» (IDSS, lín. 725)? També té per deduccions lògiques d'unes premisses establertes, el coneixement del significat del *Tetragrammaton*: «numerus autem elementorum et figura et ordo et situs sensu discernitur in dictionibus scriptis, et quid ex hiis significant facile est intelligere per predicta» (AT, líns. 952-954). Per això mateix, no dóna pas per fet el seu text, sinó que l'ofereix a la crítica: «uos autem, karissime pater, et ceteri fideles scrutatores sacre pagine, quibus Deus maiora reuelat uel reserat, potestis maiora predictis adiungere ac etiam de ipsis clarius iudicare» (AT, líns. 955-957). Repetim que una línia d'anàlisi és i ha d'ésser aquella que judiqui al capdevall el discurs doctrinal arnaldia en les obres, i una altra ben diversa aquella que percaci l'actitud d'Arnau de Vilanova des d'on el proposa, a més a més, de no perdre de vista la finalitat per la qual escriu: «non mihi solum, sed ceteris etiam fidelibus ad salutem eternam» (AT, líns. 6-7), concordada amb el final de l'altra obra quan el seu contingut deduït, entès i interpretat, ja «solum restant premium iustis ad gloriam et iniustis ad ignominiam adiudicata supplicia» (IDSS, líns. 721-722). És aquesta distinció la que avui ens mena a l'afirmació que existí un proto-Arnau espiritual.

Som davant un Arnau de Vilanova que entén també l'auxili diví des d'un axioma previ que uns tres anys després escriurà en el *De prudentia catholicorum scholarium*: Déu, «si enim vim intellectivam potuit ex nichilo producere, multo fortius existentem poterit ampliori luce perfundere».⁶⁵ Es tracta d'una posició que li permetrà asseverar que si ha rebut una «spica celestis instructionis» (AT, líns. 20-21), ha estat certament un do, però tan natural o normal com l'haver rebut la capacitat intel·lectiva; la font d'ambdues és el mateix Creador i només els separa la diferència que aquesta il·luminació sol ésser més escassament donada i només als senzills i humils, «soli uero humiles et diligentes Deum docetur» (IDSS, lín. 7)... i li ha tocat, aquest

64. Errarem gaire si entenem aquí el mot ,erudició' no solament com un sinònim de gràcia o de do vingut del cel, sinó també com una expressió de l'esforç intel·lectual?

65. Expressió treta del tractat arnaldia *De prudentia catholicorum scholarium* remarcada per Eusebi COLOMER en el seu estudi, d'on es treta, *L'antropologia en els escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», XIV (1995), 213, nota 20.

cop, a ell. Volem dir que per aquesta via, davant de les dues primeres obres teològiques, Arnau no se sent ni pot considerar-se pas un somiador o receptor de rars misatges celestials; accepta en si mateix, ni més ni menys, que a la possibilitat humana que indueix i dedueix pel seu raonament, també pot afegir-s'hi la comprensió que li és concedida d'afegitó. Si més no, la nostra malícia d'admiradors d'Arnau de Vilanova ens recorda una pregària d'Agustí d'Hipona davant del text del llibre del *Gènesi*: «Audiam et intelligam [...] scripsit hoc Moyses, scripsit et abiit [...] quum ergo illum interrogare non possum [...] rogo te, Deus meus, parce peccatis meis [Jb XIV,16], et qui illi servo tuo dedisti haec dicere, da et mihi haec intelligere» (*Confessionum*, XI, 3, 5). Pregària del sant bisbe posterior al seu convenciment de savi expressat entremig de la súplica ja que, si poguéu preguntar a Moisès: «et si hebraea voce loqueretur, frustra pulsaret sensum meum, nec inde mentem meam quidquam tangeret; si autem latine, scirem quid diceret. Sed unde scirem an verum diceret? Quod si et hoc scirem, num ab illo scirem? Intus utique mihi, intus in domicilio cogitationis, nec hebraea, nec graeca, nec latina, nec barbara veritas, sine oris et linguae organis; sine strepitu syllabarum diceret, Verus dicit: et ego statim certus confidenter illi homini tuo dicerem, Verum dicis». Davant d'aquesta actitud llegida i deduïda dels dos tractats primerencs d'Arnau de Vilanova, podem entendre el concepte de «visio», penjat per segles a les espatlles del nostre metge, ben d'una altra manera de cap que sigui quimèrica. Encara més, amb paraules de Josep Perarnau: «tenim en aquestes línies [les 199-215 del AT i que ara i aquí col·loquem, pel seu sentit, en els fonaments de tota l'activitat teològica i espiritual arnaldiana] la narració d'una experiència personal, davant la qual el respecte és el primer manament, i molt més tractant-se d'una vivència religiosa, que, com a tal, afecta l'Absolut».⁶⁶

Acabem ja aquesta anàlisi com a pas previ per al coneixement més acurat de l'actitud íntima d'Arnau de Vilanova, puix que un angle d'interpretació és la seva manera de veure's i la passió que esmerça en ésser fidel al seu tarannà —si així fou i no és solament la nostra elucubració dibuixada en aquests pàgines—, i un altre el del pensament que ens ha llegat. Ara, doncs, bo serà cercar aquest pensament en les dues primeres obres teològiques. No per inicials, sinó perquè entre elles i el bloc de les següents, el més explícitament escatològic, no solament s'escolaren cinc anys, sinó perquè també hi hagué una ruptura ideològica o doctrinal. I en el terreny del pensament, no podem oblidar pas ni valorar menys el proto-Arnau teòleg.

II. Bases de l'exegesi arnaldiana

Tot fa pensar que a partir de l'experiència espiritual de la qual isqué convençut a la primària dels anys noranta, Arnau de Vilanova inicia la redacció de les seves dues primeres obres, la segona de les quals és datada el 1292 en un dia assenyalat per a ell, en la festa de santa Magdalena, el 22 de juliol. El cas és que la seva filla era professora en el monestir de Santa Magdalena de Montpeller, a Alzira. Poc temps abans —uns mesos?, un any llarg?— havia escrit la primera. L'ordre entre els dos tractats

66. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 42.

el testimoniu el segon quan s'hi afirma «quemadmodum plenius me scripsisse record supra librum *De semine Scripturarum*» (AT, líns. 243-244). Tanmateix, hom ha considerat i així és, que formen una unitat expressable senzillament com a part teòrica i pràctica d'una recerca exegètica orientada a descobrir els misteris de Déu que hi ha en el significat de les lletres i els nombres de l'Esclitura, puix que «hoc mirabile rete diuine sapientie nobis proponitur, ad cuius intuitum accedentes humiliter [...] etsi non ualeamus sub nube mortalitatis fructibus paradisi substantialiter refici, saltem possimus odoribus suauitatis foueri, celestisque claritatis delicias uelut in somniis amplectamur» (IDSS, líns. 10-19) de tal manera que, des d'aquesta situació de contemplació i comprensió espiritual, «prodesset non mihi solum, sed ceteris etiam fidelibus ad salutem eternam» (AT, líns. 6-7). Ara bé, els fragments inicials dels dos tractats també fan pensar que la seva elucubració prèvia o concomitant amb la redacció, està lligada a l'experiència religiosa entesa, d'acord amb el que ja hem exposat, com un fet allargassat en un període de temps i no pas en un moment puntual. En efecte, l'expressió inicial del primer tractat, «si quis attento animo considerari non desinat» (IDSS, lín. 4), indirectament manifesta que Arnau ha dedicat temps a l'exercici escrutador per a millor intuir el que cal admirar i explicar. I en el segon és encara més explícit des dels dos mots primers, «pluries affectau», moltes vegades he maldat a encaçar, a atansar-me, a assolir (segons els matisos polisèmics d'ADFFECTARE) que l'ensenyament rebut del dominic Ramon Martí, donés fruit: «posset fidelium cetui fructum edificationis catholice parere illuminando et roborando mentes credentium erga fidem eorum que predicat euangelica lectio» (AT, líns. 8-10)... i després de moltes vegades m'he adonat, he descobert, he capít, «comperi». Un lapse de temps a l'inici del tractat que ara, deu línies més avall, es repeteix: durant aquest temps, «interdum», dedicat a l'estudi: «mentem occupandi circa intellectum diuinorum eloquiorum, agrum ueteris testamenti perlustrando aliquando in hebreo sollicitate circumspexi» (AT, líns. 18-20); i fem notar els verbs PERLUSTRARE —explorar, examinar amb cura, passar revista amb la ment, recórrer amb la vista— i CIRCUMSPICERE —remirar a l'entorn, examinar amb el pensament, cercar amb els ulls—. Dit tot plegat i breument: som davant d'una experiència religiosa d'Arnau de Vilanova conjuminada amb una llargària de temps dedicada a la investigació bíblica.

Arnau de Vilanova s'acara a les Esclitures febrós d'anàlisi com a deixable de R. Martí conuençut que de sobrepuig té l'assistència de Jesús, el Mestre. D'aquí, d'una faisó empírica i religiosament confiada, arrenca l'exegeta i el teòleg. I neix l'Arnau espiritual que malgrat tot i en contra de molts no deixà d'ésser jutjat, anys a venir, com un creient íntegre: «gauisi fuimus valde in adventu viri Dei magistri Arnaldi Christum Jhesum, dominum nostrum, ardentem quaerentis et diligentis», escriví el cardenal Jaume Colonna al nostre rei Jaume II; «prudens, et sapiens et spiritu Dei fervens magister Arnaldus, vir luminis et virtutis» escrivien Pere Colonna i Napoleó Orsini, també cardenals; i el 30 d'agost del 1309 Climent V, li concedí privilegi d'altar portàtil, si poden ésser testimoni d'autoritat les paraules d'uns cardenals i un privilegi papal.⁶⁷

67. Cf. José M. POU Y MARTÍ, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert» – Diputación de Alicante, Alicante ²1996, p. 207, nota 120, i 208, notes 121 i 123.

Arnau de Vilanova, exegeta

Per raons de claredat, ens cal, ni que sigui breument, repetir aquí l'anàlisi feta l'any 1998 en una primera aproximació al mètode exegetic d'Arnau de Vilanova i recordar que aprofundir en aquest punt és qüestió encara pendent.

Tanmateix i prèviament, s'ha de dir que al darrere del primer tractat arnaldia hi ha un *De semine scripturarum* i quin és el valor inspirador que ell li atribueix. Avui les dades sintetitzades pel professor Josep Perarnau informen amb l'extensió següent: «el resultat de les investigacions germàniques, en tant que ens afecten, es pot resumir en aquests punts:

1) el *De semine scripturarum* no fou escrit per Joaquim de Flore, ans els anys 1204-1205 possiblement a Bamberg per un monjo de Michelsberg fins ara anònim;

2) la transmissió manuscrita del tractat manifestaria que ultra el text complet, present en biblioteques alemanyes [Bamberg, Leipzig, Breslau (Wroclaw) (dos ms.), Praga], n'existeix una versió reduïda, present en els països del sud d'Europa [Vaticà (dos ms.), Pàdua, Tours, Chalons-sur-Marne, Bruges, Cambridge i algun altre petit fragment];

3) en el decenni de 1280-1290 i cal suposar que a Montpeller, un exemplar, segurament de la versió reduïda, es trobava a les mans de mestre Arnau de Vilanova, qui, d'alguna manera, intentà de justificar amb aquell 'precedent' el seu intent de descobrir els possibles sentits amagats darrere les lletres, sobretot les bíbliques, que són els 'semina scripturarum'.⁶⁸

Pel molt o poc que coneixem, l'atribució d'aquest tractat a Joaquim de Fiore és obra del nostre metge i també explícitament de fra Pèire Joan (Oliu), que l'esmenta en la seva *Postilla in Apocalypsim*.⁶⁹ Descomptat ja que sigui de l'abat calabrés, podríem allunyar-lo un poc més d'ell atribuint-lo de moment a Josep de Michelsberg.⁷⁰

L'acarament entre aquest tractat *De semine scripturarum* i el d'Arnau de Vilanova l'ha fet el mateix professor J. Perarnau i considera que d'alguna forma dialoguen els dos textos. Arnau fa un «diguem-ne joc, d'acceptar una doctrina de l'autor del DSS, i alhora ampliar-la pel seu compte». ⁷¹ I pot concretar-se així: «mentre exposa i intenta de justificar els punts que ell creu desvelats per Déu a l'autor de DSS, Arnau aprofita l'ocasió per introduir doctrina que li interessa d'exposar, cosa que fa en tres moments: en les línies 223-260, on propugna el progressiu descobriment humà de la veritat, tant en el pla teològic com en el de les ciències de la naturalesa; en les línies 294-398, on capgira el sentit de la frase de Jesús en Mt v, 18 [...]; i en les línies 407-426 i 445-480 on propugna que els dos mil tres-cents dies de Dan VIII, 14, s'han d'entendre d'acord amb el principi del 'dies pro anno', basant-se en Ez IV, 6». ⁷² La conclusió final a la que arriba J. Perarnau és resumeix en aquest paràgraf: «l'impacte del DSS en el nostre metge fou doble: li oferia un precedent per a sumar-

68. J. PERARNAU, *Estudi introductorii (AVOTbO, III)*, 12-13, amb les corresponents notes.

69. *Ibid.*, p. 13, nota 8.

70. Sembla que pot fer-se a partir de l'*explicit* del manuscrit Vat. lat. 3819 copiat per J. Perarnau més altra dada aportada per Beatrix Hirsch-Reich (cf. *Ibid.*, p. 13, nota 6).

71. *Ibid.*, p. 13.

72. *Ibid.*, p. 26, nota 34.

se també al grup d'aquells qui creien haver trobat en la significació misteriosa dels nombres la clau per a endevinar la previsió dels plans de Déu damunt la història de l'univers; i alhora un mètode d'anàlisi de les tres característiques de les lletres (figura, potestas, ordo), per a exprémer-ne no pas únicament el significat misteriós dels nombres per a preveure el futur, ans també el doctrinal que permetés de confrontar la fe cristiana amb la infidelitat dels qui neguen la unitritinitat de Déu, en particular amb la dels hebreus, cosa que farà en l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*». ⁷³

Centrem-nos ja en la qüestió exegètica anunciada. «Partint del principi segons el qual res en l'Esclitura no és ociós, banal o gratuït, ans quelcom absolutament necessari, ⁷⁴ el metge català afirma que cada lletra i cada petit signe del text sagrat significa quelcom. ⁷⁵ Ara bé, Déu només donarà a conèixer els seus significats, sovint amagats, quan arribi el moment oportú, és a dir, quan el coneixement d'aquests sentits esdevingui necessari per a la vida cristiana dels fidels. Els homes humils i diligents, amb la gràcia de Déu, poden penetrar els secrets divins si escluten convenientment la ,figuram', la ,potestatem' i l',ordinem' de les lletres i els nombres del text sagrat. És present en aquesta obra el principi interpretatiu ,dies per anys'. ⁷⁶ Fins aquí aplicable al primer tractat, però, en un paral·lel quasi exacte ho és, tot i que amb menys disquisició teòrica i més aplicació als textos triats, al segon, a l'*Allocutio*... Hi sobresurt però, i de forma rellevant en aquest tractat, «una regla exegètica que esdevindrà central en les obres arnaldianes posteriors: "omnis modus exponendi sacram Scripturam, qui moribus et fidei non repugnat, est a Deo" (AT, lín. 728-730). Observem també que Arnau de Vilanova relaciona l'exegesi amb les necessitats teològiques de cada temps i que en aquestes obres comença de manifestar-se un cristocentrisme: les claus de l'Esclitura només les té Crist». ⁷⁷

D'una manera sistemàtica i en resum, ⁷⁸ podem dir que l'exegesi arnaldiana pot presentar-se amb aquestes quatre normes: «1) la unitat mínima de sentit no és la proposició, ans la lletra concreta, el petit signe que cal interpretar adequadament segons uns paràmetres que no coincideixen amb les regles de la gramàtica i la lògi-

73. *Ibid.*, p. 27.

74. «A Dei uero sapientia nichil frustra uel inordinate procedit. Necessè est, ergo, in alphabeto, tanquam in radice uel semine scripturarum, aut cuiuscumque uocis significatiue ad placitum, latere diuina ordinatione uirtutem significandi» (IDSS, líns. 142-145); «In Dei autem operibus nefas est meditari quod aliquid fiat frustra» (AT, líns. 230-231).

75. «[...] omnis littera alphabeti, siue parua fuerit siue magna, uim habet significandi aliquid in his pretereuntibus que spectant ad legem Dei» (IDSS, líns. 171-173); «[...] omnis littera quantumcumque parua et omnis etiam notula, que in Scriptura Sacra continetur significat aliquid in diuinis misteriis» (AT, líns. 81-83).

76. Jaume MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'Expositio Apocalypsis i de l'Expositio super vigessimum quartum capitulum Matthaei*, dins «ATCA», XVII (1998), 224.

77. *Ibid.*, p. 225-226. Mantindrà aquest cristocentrisme fins al final com, per exemple, en el seu sermó o *Lliçó de Narbona*: «... el libre de la santa Esclitura és clos e tancat al enteniment dels secrets que [Déu ha posat en ell, e que] solament Jesuchrist los pot obrir e cloure a qui's vol» (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, op. cit., 164).

78. Prescindim aquí dels matisos que en la versió de 1998 provenien del tractat un poc posterior, el *De prudentia catholicorum scholarium*.

ca; 2) les conclusions i els continguts —reflexions trinitàries— són més o menys homologables amb les exposicions més típiques sobre aquest tema de la teologia escolàstica; 3) els criteris i les conviccions manllevats d'aquestes fonts,⁷⁹ que mai no són però sistematitzats i sotmesos a reflexió crítica per Arnau de Vilanova, serien: 1. Déu no fa res en va; 2. En la Bíblia tot té, doncs, un sentit. Les lletres són les llavors de l'Esriptura; 3. El sentit ocult de les lletres pot ésser desxifrat segons criteris de ,forma', ,potestas' i ,ordo'; 4. El resultat que hom obté de l'exegesi de l'Esriptura s'encamina a la salvació; 5. A cada època històrica pertoca un nivell diferent de coneixement; 6. Per tal d'obtenir aquest coneixement és necessari l'auxili de la gràcia de Déu, gràcia que segons la seva promesa, serà donada a qui veritablement la cerqui; 7. Tota l'exposició de l'Esriptura que no entri amb conflicte amb la fe i els costums "est a Deo"; 8. Només Crist té les claus de l'Esriptura; 9. Presència del principi "dia per any"; [...]; 4) en afirmar que els sentits de l'Esriptura poden ésser infinits, Arnau de Vilanova nega implícitament la clàssica teoria dels quatre sentits de l'Esriptura».⁸⁰

Escrit tot això, no hem fet res més que deduir-ne una pauta o teoria general la qual, ara, s'ha de comprovar amb més deteniment en cadascun dels dos tractats. Si la que hem esmentat com a primera norma, el significat de cada lletra, i la seva aplicació és prou clara en la interpretació del tetragramma diví, pel que fa, però, a la segona, «les conclusions i els continguts» no vol dir que sigui allò que es desprèn per concomitància o per deducció de la primera, sinó d'un entendre la significació en el mot sencer, en sintagmes o fins en proposicions enteres, i és la pràctica que hi ha en el primer tractat. D'alguna manera és un avenç del canvi que més endavant efectuarà sobretot en deixar la interpretació literal, que veurem aquí, per l'al·legòrica de manera lliure i al seu aire. I si escrivim l'expressió popular, al seu aire' és ben bé perquè ben aviat hom s'adona que Arnau de Vilanova empra una altra norma desacomplexadament: la Bíblia no és per a ell «un valor absolut en si mateix, en el sentit que ho podia ésser per a Luter, ans un instrument subordinat a la finalitat del cristianisme».⁸¹

L'exegesi en la Introductio in librum de semine scripturarum

Gràcies a l'editor del text i a la seva cura en la redacció dels aparats crítics, al pas de la lectura descobrim tres diferents presències de les perícopes bíbliques en el discurs arnaldia. Les que són còpia textual del text llatí, les referències explícites, però no textuals, i les ressonàncies, podríem dir-ne, en el seu estil. Són, doncs, disset les primeres i són les que apunten l'esquelet del raonament exegetíc. Parem-hi atenció i diguem de bell començament que ho farem només sobre una part del conjunt, just per evidenciar el sistema mateix, en la mesura que cal a fi d'entendre el sentit global del tractat i per no estendre'ns massa.

79. Remarquem avui, que cal pensar bàsicament en el *DSS* i un poc o bastant menys, en les tres obres fonamentals de Joaquim de Flore: *Psalterium decacordum*, *Expositio Apocalypsis* i la *Concordia Veteris et Novi Testamenti* (cf. J. PERARNAU, *Estudi introductori*, *AVOTbO*, III, p. 17).

80. J. MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles...*, p. 226-227.

81. *Ibid.*, p. 240.

La primera citació entesa literalment es troba poc abans de finir l'exposició de la idea de temps, les característiques del qual són l'ésser continu, divisible i numerable en cada divisió que es faci. A més a més, si es constata que: «cum omne namque mobile pertranseat spacium, per partes spacii distinguentur partes temporis mensurantis motum in spacio pretaxato» (líns.67-69), entre aquesta asseveració i la teoria precedent, hi ha la referència a *Gn* 1, 14: el sol i la lluna han estat fets «in signa et tempora». Pedestrement: els dos astres són mesuradors del temps pel seu moviment en l'espai, la Bíblia corrobora l'explicació diguem-ne científica.

Un cop Arnau ha entrat en la interpretació del concepte ,temps', i ha manifestat l'evidència que l'home no abraça ni pot la totalitat de la seva duració, ha d'ésser Déu qui en reveli el sentit global a través dels ,elements de l'Esriptura', signes en ella inclosos pel seu voler diví, perquè és Déu qui pot i fa que signifiquin, perquè «omnis potestas a Deo est» (*Rm* XIII, 1), mots lligats també a la literalitat.

Els petits elements escripturístics que, doncs, signifiquen són les lletres: «necesse est, ergo, in alphabeto, tanquam in radice uel semine scripturarum, aut cuiuscumque uocis significatiue ad placitum, latere diuina ordinatione uirtutem significandi» (líns. 143-145) i és la mateixa boca de Déu, «os autem Dei» (lín. 151) que parla per la seva paraula que «hic autem est Filius incarnatus, qui dicit in *Euangelio*: “Iota unum aut apex unus non preteribit a lege donec omnia fiant”» (líns. 153-154). Lletres i titlles menudes. Interpreta Arnau la sentència o frase curta evangèlica literalment? Aquesta pregunta la demana el context de la seva elocució. Cal tenir-ho present perquè, endemés, la citació és represa enllà, quan Arnau exposa la càrrega misteriosa de les lletres en virtut de la seva ,potestas', això és, de la seva ,pronunciació'. Escriu amb tota lògica que, fet i fet, cada lletra és una unitat i essent així no té altre significat que l'associable a un número, «sed quod singula significet numerum in tempore siue in partibus eius, probat ex uerbo Domini, cum dicit vº *Matthei*: “Iota unum aut apex unus non preteribit”, etc.» (líns. 294-296). Si la perícopa de *Mateu*, pel seu context, significa que Jesús es presenta com un mestre que interpreta la Llei, no pas que l'abolix, la sentència té el sentit d'una autojustificació del seu mestratge a l'interior del judaisme i una valoració del pes absolut que cal mantenir de la Torà i els Profetes. Si la sentència té la simplicitat d'esmentar una (en sentit quantitatiu) lletra i un (en sentit quantitatiu, també) accent com a metonímia del conjunt dels preceptes, s'emet en una forma gens estranya al parlar popular. Si... la més literal comprensió d'aquestes paraules fan pensar en el compliment de tots els manaments fins al més petit... Arnau, exegeta, diu per contra que Jesús diu que la unitat (en el sentit quantitatiu) de cada lletra té un sentit. No podem pas negar al nostre metge que fa una exacta interpretació literal, però descontextualitzada, això sí, i ací rau el joc de mans. El ,però' s'acreix quan ara hem de contextualitzar la repetició d'aquests mots evangèlics en el tractat arnaldia i ens adonem que el valor de número atribuït a les lletres s'encamina al recompte del pas del temps i al seu coneixement en un moment de la història per saber l'arribada del final.

Arnau se n'adona, del joc, i comenta que ja sap que una lletra com a simple lletra res no val i que elles no cessaran, sinó l'activitat dels escriptors i que, de fet la intenció de la paraula de Déu és «quod non preteribit id quod significatur per literas, donec omnia compleantur aut fiant» (líns. 301-302) i s'allarga ratlles i ratlles per explicar com cal entendre el ,temps': «“non preteribit”, etc., id est non terminabitur» (líns. 316-317), sentència, per acabar rotundament, que de passar per necessitat de totes totes, només passa el ,temps', «ergo, tempus, siue numerum par-

tium temporis, littera supradicto modo sumpta significat» (líns. 327-328). Llarg podria ésser el comentari entorn d'aquesta exegesi arnaldiana, però és suficient per veure ja una distinció que ell —com tot exegeta— hauria de tenir present entre la literalitat del mot, sintagma o frase i el seu context, no solament històric i cultural, sinó el context literari i gramatical; i ja es veu per on va una exegesi subordinada a una idea prèvia. És prou clar aquest procedir d'Arnau de Vilanova, com ho ha detectat J. Perarnau:⁸² quan el sentit comú del coneixedor del text evangèlic espera trobar la paràbola lucana de VIII, 5-15, amb el conegut tant per cent, en un context d'acolliment de la doctrina de Jesús, apareix en aquest tractat quan es parla de la segona vinguda del Messies i interpretat en el joc dels nombres: «Intendit, ergo, ex hoc quod, cum littere alphabeti, que semen Dei sunt, ceciderint in terram bonam sacri uoluminis misteriorum Ipsius, quod id quod littera significat ad consummationem illorum misteriorum centuplicabit. Significat autem, ut dictum est, tempus uel partem temporis: ergo, significabit illud centuplicatum, ita, scilicet, quod, si diem, centenarium dierum, et si mensem, mensium, etc.» (líns. 429-435).

Una altra citació, partida o separada per unes frases entremig, és *Ap* x, 6-7. Una sentència on el subjecte inicial i principal és el ,temps' i que, evidentment, s'interpreta ,ad litteram'. El temps com a temps acabarà i el misteri de Déu en ell. Després ja tot serà manifest com ho havien anunciat els profetes, això és, el que s'haurà anat revelant i acomplint constantment en el pas del temps segons ho havia establert la providència divina (veg. líns. 191-195), un cop acomplert, finirà.

Com que la resta de citacions textuals s'emmarquen en una interpretació literal, serà suficient que ens fixem un poc només en alguna altra. Per exemple, les tres de *Daniel* XII, 9 (líns. 158-159); VIII, 14 (lín. 387 i ss fins a la 446); VIII, 17, i la d'*Ezequiel* IV, 6 (lín. 455), la literalitat de les quals és del tot palesa per la presència de les paraules ,temps' i ,dia' i ,any', ,vespre' i ,matí' més la xifra 2300 acompanyades de «prefinitum, usque, finis, complebitur».

Un altre exemple pot ésser el de *I Cor* XIII, 9-10, citació ben expressiva per justificar la no completa comprensió de tots els significats existents en els ,elements' o ,llavors de l'Escriptura' puix que «infra quem numerum omnes alii contenti figura similiter sunt misterii alicuius in Dei operibus. Sed eorum figuras et significationes adhuc "ex parte cognoscimus..., cum autem uenerit quod perfectum est", perfectam attingemus cognitionem» (líns. 584-589).

De les que són referències no textuals és ben il·lustrativa en aquest context d'interpretació, l'aportació de les xifres de les set vaques i les set espigues de *Gn* XLI, 1-7 per exemplificar amb escripturístic argument la tesi: «frumenta namque misteriorum Dei, que in orreo sacri uoluminis recondita sunt, sicut nec ibidem simul reposita sunt, sic nec simul reuelatione distribuuntur, sed potius successiue, uelut in .VIJ. et .VIJ. annis, sicut in .VIJ. et .VIJ. uaccis aut spicis figuratum est pharaoni» (líns. 232-236); o, encara i aquí mateix, la de la posició de les ales dels serafins damunt del tron del Senyor segons *Is* VI, 2.

I no cal dir res del rètol damunt la creu de Jesús crucificat (líns. 127-132) que serà reprès de manera diguem solemne en el tractat *Allocutio...* Deixem ja el primer i donem ara un cop d'ull a aquest.

82. J. PERARNAU, *Estudi introductorii (AVOTbO, III)*, 25, nota 33.

L'exegesi en l'Allocutio super significatione nominis tetragrammaton

Com ja s'ha escrit, aquest tractat no és gaire més que una aplicació de l'exegesi exposada en l'anterior per arribar al descobriment del misteri trinitari i de l'encarnació del Fill pel camí dels anagrames dels seus noms. Per això mateix no podia ésser altrament, sembla, que trobar com a primera citació la ja comentada de *Mt* v, 18 (líns. 73-74). La segueixen catorze més, si bé un parell corresponen a la part d'autopresentació d'Arnau i no pas al tram de l'obra. La literalitat de la interpretació, això és, la lectura descontextualitzada de la font, majoritàriament, senyoreja i és evident quan recorda la primera i última lletra de l'alfabet grec esmentades en l'*Ap* 1, 8 (lín. 86); o quan aporta *Ex* vi, 3 (líns. 90-91) o *Is* lII, 6 (176-178).

Hi ha, però, unes interpretacions al·legòriques, per no dir fantasioses, en el pasatge de les línies 147-154. L'enginy d'Arnau esbrina el significat del color negre o roig de la tinta en els rotlles o volums de l'Esriptura jueus o cristians respectivament; es fixa que el mot ,títol' prové de ,tità' que vol dir ,sol' i que, per tant, un títol en tinta negra és com un sol eclipsat i «iuxta quod dicebat *Ieremias* .xv., de synagoga: "Occidit ei sol cum adhuc esset dies". Et iterum *Amos*, octauo: "Occidet uobis sol in meridie"» (líns. 152-154). Una lectura d'aquestes sentències profètiques, sens dubte, a anys llum del context bíblic d'on són extretes, però ajustades com l'anell al dit a la seva afirmació: «claris igitur signis etiam illiterati perpendere possunt quod littera ueteris testamenti non sit intelligibilis a iudeis, quoniam radii ueri solis terram eorum, hoc est terrenas mentes, nequaquam illuminant» (líns. 155-157).

Per cloure aquest apartat reprenem amb alguns canvis la tercera recapitulació del text de J. Mensa de 1998 ja esmentat cap al començament de l'epígraf.⁸³ No hi ha en aquestes dues obres arnaldianes un conjunt prou definit de tècniques d'interpretació de la Bíblia, ans només una ,regula' molt genèrica i amb poc contingut, la de concordar amb la mateixa Bíblia —una mica o bastant *more proprio*— i la de no contradir la fe i els costums de l'Església. Amb ella per aspre, apuntala una manera d'entendre i de justificar la teologia del seu món mental de creient inquiet i de savi empíric.

III. *Una teologia de la història*

El professor J. Perarnau, en la presentació o estudi inicial de la IDSS, es pregunta quins són «els nuclis doctrinals que donen unitat i cohesió al conjunt»⁸⁴ i respon amb precisió que, a partir del símil de la roda del profeta Ezequiel, Arnau ha caput que el sentit de la duració del món és cronològic i perfectiu. Arnau expressa amb convenciment que, «d'una banda, Déu aniria desvelant els sentits amagats de creació i revelació, de manera que dins aquell temps la humanitat arribaria al coneixement total de la veritat humana i revelada, i que, de l'altra, Déu i la humanitat conjuntament realitzarien en plenitud els objectius de divinització de l'home decidits des del moment de crear l'univers»,⁸⁵ fins al punt final o escatològic. Ara i aquí, la

83. Cf. J. MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles...*, p. 249.

84. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbo, III)*, 43.

85. *Ibid.*

comesa dels signants no serà altra que parar la taula arnaldiana des d'aquesta lectura fent-la seva i ampliant-la amb l'ajuda de les pàgines anteriors. Una taula amb els paraments de la disquisició i explanació d'Arnau de Vilanova, si no errem en la comprensió d'aquests dos tractats. La perspicàcia del professor Perarnau orienta el lector a partir de la presència del concepte 'consumació' en la IDSS i aquest és el camí que seguirem.

El concepte de temps

El pensament arnaldia parteix, evidentment i com tota obra humana, d'uns presupòsits o, dit amb mot més precís, d'uns axiomes damunt dels quals s'assenta. En primer lloc esmentem l'exegesi bíblica perquè ja n'hem parlat, però lògicament la precedeixen uns altres principis paral·lels a la també esmentada primacia divina sobre tota la realitat i la seva llibertat absoluta per revelar a qui vol i quan vol a través de signes sensibles de manera preferent els anomenats 'elements / llavors de l'Es-critura', els altres signes de la realitat.⁸⁶

En les primeres ratlles de la IDSS es llegeix l'afirmació, encadenada a la voluntat divina, següent: ens és proposat «proponitur» entendre en els misteris dels nombres i significacions de les lletres, que discernim, «discernimus», els seus entramats, «intexturas», admirables, «ratione concordés». I en aquest magne mar i immens desitgem entrar, confessa Arnau, encara que sigui «sub nube mortalitatis», una constatació, aquesta, empírica del tot sota un llenguatge poètic. Breument: la raó en la caducitat humana. El punt de partença. Però en aquesta limitació de l'home, la pia i clara prudència de Déu, que no vol pas que es perdi en cap grau la noblesa humana, ans al contrari, que pugui arribar al més alt de perfecció, li ha concedit la plena facultat de resoldre (deixem momentàniament allò que és esmentat aquí), segons les exigències de la raó, perquè, endemés encara, s'hi suma un altre axioma: tot el que és sensible ho ha creat la summa bondat per a ús i erudició de la humana raó. Fins aquí les línies 53-62. Ho repeteix com una variació musical a les línies 107-108: «posuerit Deus in elementis rerum significaciones, quibus humana ratio, quasi prenoscendo...».

A l'AT, amb la imatge de portar agafat de la mà que suscita el verb MANUDUCERE, Arnau escriu, i ja ho sabem, «recordatus sum quod cum Dei sapientia per uisibilia et quecumque sensibilia manuducat intellectum coniunctum fantasmati ad cognitionem suorum inuisibilium uel intelligibilium» (línies 45-47), on cal de totes passades remarcar els últims mots en els que sembla equiparar ni més ni menys que allò invisible amb allò comprensible. I avançat el tema d'aquest tractat, Arnau rediu afirmacions ja fetes, una manera d'insistir, també ho sembla, sobre quins fonaments té posats els peus. Escriu: «la veritat d'això es mostrarà en qualsevol dels fidels si fa memòria de les afirmacions que hem fet. L'una és que Déu ensenya, a través de les coses sensibles, a posar atenció solament a allò que cau sota el control de l'intel·lecte. L'altra és que el signe no vol dir res per a l'intel·lecte, tret d'allò que, a través d'ell els sentits copsen en el signe mateix, és a dir, que allò amb què el signe guia de pri-

86. Que la càrrega de significació misteriosa és arreu, Arnau ho afirma categòricament en la línia 243: «in omnibus enim artibus et scientiis ueritatis et rationis»

mer el coneixment humà cap a les coses intel·ligibles ha d'ésser per força el que s'ofereix als sentits en aquest signe» (líns. 224-229).⁸⁷ I ja vers al final: «la bondat i saviesa de Déu no disposà les paraules sagrades sinó per ensenyar als homes el que els perfecciona, en la mesura que això, en la conjuntura d'aquesta vida correspon — pel que fa a les coses divines— a les dues potències de la creatura racional, és a dir, a l'intel·lecte i a la voluntat o l'afecte...» (líns. 731-735). Per acabar a la línies 765-768 amb aquestes belles paraules: «sens dubte, l'intel·lecte humà és el llibre editat per Déu. En ell, les explicacions i els significats de les paraules divines irradien en l'escriptura, per dir-ho així, solament quan la saviesa de Déu ho ha disposat», que passen a ésser una tesi llegible, avui, amb paraules del professor J. Perarnau així: «si existeix un llibre que conté la veritat de Déu, aquesta s'ha hagut de trobar primerament en l'enteniment humà, que és el principal llibre de Déu, del qual depèn l'escrit».⁸⁸ Una afirmació que porta el recolzament previ d'una interpretació de dues citacions bíbliques, l'exegesi de les quals va pel canal de dur l'aigua al propi molí: «in cordibus [fidelium] legem suam, id est, doctrinam, scripturum se promissit per *Ieremiam* [xxxI, 33]. Vnde, de hiis libris dicitur in *Job*: “Librum scribat mihi ipse qui iudicat” [xxxI, 35]. Et iterum in *Daniele*: “Libri aperti sunt” [vII, 10]» (líns. 762-765). Per una banda l'exegesi i per l'altra una visió sense fisures del valor de la raó humana i les seves possibilitats.

I aquesta raó té consciència de si mateixa a l'interior del temps, que *omnia inuoluitur*: l'axioma filosòfic que presideix i vertebrava la IDSS. «Dicimus, ergo, quia quemadmodum in preambulis scientiis ad diuinam, sicut in Naturalibus est ostensum, tempus est numerus motus in cunctis mutabilibus rebus» (líns. 21-23). El segon, company del primer, però com a axioma de crient, diu: «constat autem quod iste motus seu transitus certe durationis est apud actorem suum, scilicet Deum benedictum in secula» (líns. 94-95). I com a mestre, Arnau ensenya que: «Omnis autem duratio temporalis proprio uocabulo ‚seculum‘ appellatur» (líns. 96-97). I un corollari: «Totum, ergo, seculum certo annorum et dierum numero mensurabile est» (líns. 97-98).

Tot seguit Arnau conjumina els dos principis anteriors per assentar el que podem anomenar el tercer axioma, el filosòfic-creient: «Huius vero certitudinis solus actor habet cognitionem, qui extra motum et tempus est, et causa ipsorum per intellectum et uoluntatem. Humana uero creatura, quia intra tempus est, et in parte temporis finitur et transit, a tempore seculi totius exceditur, et idcirco numerum annorum et dierum ipsius comprehendere nequit, nec ex consequenti cognoscere, nisi quantum eidem actoris beniuolentia sapienter reuelare dignatur» (líns. 98-104).

Arnau de Vilanova, a les acaballes del s. XIII, reprèn la més antiga reflexió sobre el ‚temps‘ i la conjumina amb l'Esclusura. Aquella és la d'Antifont el sofista: «Ἀντιφῶν [...] νοητὰ ἢ μετρῶν τὸν χρόνον [...] / el temps és concepte i mesura».⁸⁹

87. Aquesta és la traducció de Jordi RAVENTÓS a ARNAU DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits* (Clàssics del Cristianisme, 93), Barcelona, Proa 2002, 59.

88. J. PERARNAU, *Estudi introductori* (AVOTbO, III), 66.

89. M'he permès retallar mots del fragment B 9 d'acord amb un grup d'opinions que així ho avalen aportades per l'editor i traductor, Àlvar F. ORTOLÀ I GUIXOT (cf. ANTIFONT, *Testimonis i fragments*, Fundació Bernat Metge, Barcelona MMV, 77-78). I la versió que en dono —la considero millor— és la feta pel meu cosí, *in memoriam*, Antoni PIQUÉ ANGORDANS (cf. *Els sofistes. Fragments i testimonis*, Barcelona, Laia 1988, 167).

Aquesta és la del llibre de l'*Apocalipsi*: «tempus non erit amplius, sed in diebus vocis septimi angeli, cum coeperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei sicut evangelizavit per servos suos prophetas» (x, 6b-7).

Ara ja només li resta, al nostre savi, teixir, amb aquests centenars o llinyoles d'exegesi i raonament filosòfic, la lectura teològica del temps.

La teologia del temps

La unitat del tractat IDSS, com s'ha dit, «és suggerida, ja de bell començament mitjançant la figura de la roda d'Ezequiel (lín. 13) que representa i engloba tot el curs del temps d'aquest món i troba una seva primera explicació quan, ja cap al final del tractat, torna el símil de la roda, però donant per descomptat que ara és plenament compresa (líns. 674-675)».⁹⁰ Aquesta citació profètica que obre i tanca el tractat com a expressió escripturística del concepte de temps, curiosament no és transcrita 'ad litteram' sinó solament fent referència al profeta, donant-la per ben coneguda. A més a més i de sobrepuig el significat que Arnau de Vilanova li dóna és doble, diversa la primera de la segona vegada. Al començament, en la presentació dels misteris closos en els nombres i les lletres i en afirmar que som cridats a intuir aquells en aquests, es llegeix com a proposició aclaridora del que ha presentat: «apparebunt etenim rote Ezechielis, ita, scilicet, ut intra intellectum intellectum, et intra misterium misterium uideamus [Ez 1, 16; x, 10]» (líns. 13-14). Aparegueren, en efecte, les rodes i són interpretades com a mot sinònim d'intel·lecte i de misteri. La segona vegada —líns. 674-675— es diu que tenim davant els ulls una roda com a símbol de tots els temps. Potser cal entendre que la imatge d'una roda encreuada dins d'una altra ho és de l'esforç per comprendre que la nostre intel·lecció ha d'anar més a fons, ja sia aplicada a la seva pròpia activitat comprensiva, ja sia a la penetració del que ens és proposat al dedins de les lletres i els nombres. Fixem-nos, ja, que si mitja dotzena de ratlles després Arnau ens proposa la cognició de la idea de 'temps', el pern del tractat, en arribar al final, la mateixa imatge de les rodes encreuades esdevé l'expressió del coneixement de la temporalitat en la roda interna, i en l'externa el del temps real que tot ho envolta. Cal admetre que és arriscada aquesta interpretació de les paraules d'Arnau de Vilanova pel doble ús d'una mateixa citació danièlica, però sembla prou ajustada al mateix estil literari, a voltes de pinzellada poètica o fantasiosa enmig d'un estil de deduccions esglaonades prou anguloses. Sigui com sigui, immersos en el temps, la interpretació principia.

El temps, doncs, té una duració prefixada amb un final que ben aviat en el tractat esdevé el centre de l'interès d'Arnau de Vilanova. L'Escriptura li ho corrobora: «quod autem tunc cessabit omnino tempus testatur Spiritus ueritatis in *Apocalypsi*, cun dicit quod» (líns. 184-185) i copia *Ap*, x, 6b-7. Com serà aquest final és la gran pregunta que respon Arnau com a teòleg. En té una idea i una creença, i l'exprem amb un enfilall de vint-i-sis expressions de semblant significat. Des de la línia 174 fins a la 755, vint-i-sis voltes el seu pensament aflora amb idèntic concepte, el que expressa amb el nom 'consumació', que serà qualificat la darrera vegada que l'escriu amb l'adjectiu 'perfecta', pouat en uns mots de l'apòstol Pau. Vegem-ho.

90. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 43.

La primera explicitació d'aquest concepte es troba en la ja esmentada línia 174, al centre del fragment que ensenya el valor de les lletres i títols de l'Escriptura que contenen un misteri que la saviesa de Déu hi ha dipositat ensems que la quantitat de temps que existirà per al seu acompliment, i res no passarà de llarg sense que atenyi la consumació.

La segona és al mig de la mateixa citació de l'*Apocalipsi*. Entre el verset 6b i 7a-b, repeteix o glossa les darreres paraules conjuntament amb les del 7c que després citarà exactes. Amb més rigor: del text apocalíptic en ressalta dues idees, la de la consumació dels misteris de Déu i el fet que això ja hagi estat anunciat pels profetes.

Un cop el contingut del tractat és fa més dens i extens en l'exposició de la càrrega mística de les lletres, trobem les deu següents presències d'aquest concepte. Com és manifest que collporten també la significació quantitativa del temps referida «a la consumació» dels misteris (líns. 332-333), és raonable que fent-ho des de la rel (ampliació de la imatge de les lletres com a llavors), també s'estengui als fruits de l'Escriptura que són dos: la manifestació de la justícia en els elegits i l'encarnació del Fill (líns. 338-339). I com un *ritornello* un poc més endavant: «si les lletres signifiquen la quantitat de temps en la consumació dels fruits de l'Escriptura» (líns. 354-355)... és a dir, una expressió de premissa major en els raonaments que Arnau exposa un cop i un altre amb variacions, per exemple, a la línia 432. Les llavors de l'Escriptura fructifiquen en la quantitat. Per això hi ha una xifra per a la vinguda del Fill de Déu i, amb l'ajut del profeta Daniel, sabrem que n'hi ha una altra que manifestarà la quantitat de «temporis a tempore suo usque ad consummationem seculi» (líns. 380); si tenim ben present els mots profètics que ho anuncien, diu Arnau, «intellige, filii hominis, quoniam in tempore finis complebitur visio» (*Dn VIII*, 7b). Per al nostre savi és conclouent i única l'exegesi: «“et uisio uespere et mane, que dicta est, uera est” [*Dn VIII*, 26]. Plane ergo colligitur ex uerbis uisionis quod, consummato predicto numero, uespere erit et mane sequetur immediate» (líns. 412-415). I amb més convenciment encara: «... absolutum enim uespere est finis temporis siue consummatio temporalium» (líns. 415-416).

Aquesta afirmació conté la justesa d'una més estricta intel·lecció del final: la fi del temps és la consumació, en la mesura que la conjunció «siue» només pot entendre's amb el sentit d'equivalència en aquest context. Altrament dit: hom assimila «siue» al verb copulatiu ésser. I l'exegesi de la tarda segueix a la del matí: «absolutum uero mane perfecti splendoris et lucis est initium eternorum» (líns. 416-417). A continuació Arnau de Vilanova arriba a una conclusió: si doncs la visió de Daniel o revelació dels nombres es refereix a la fi, un cop arribi com a final absolut, immediatament serà l'hora de la segona vinguda de Crist, i aleshores, «tunc manifeste patet quod consummato predicto numero erit statim...» (líns. 424-425). Acabarem d'entendre aquest passatge amb un aclariment gramatical referit a una altra conjunció. A la línia 436 hi ha aquesta expressió quan es parla dels mesos i dies que calen «ad complementum aut consummationem». Aquí, «aut» ens guia no sols cap a un significat d'equivalència, sinó que hi afegeix el matís que els noms llaçats gramaticalment es reequilibren en l'abast significatiu que tenen. «Complementum», en el sentit radical de 'mesura curulla', a partir de l'ètim que donà PLERE, i segurament el substantiu PLEMEN, al qual se li afegí el preverbi COM que «souvent, il sert seulement à modifier l'aspect' et il indique le procès arrivant à

son terme».⁹¹ Per tant, al ,ple total' o «consumationem», això és, exhaurir la mesura. Com si dirigíssim la mirada des d'angles oposats: o la mesura plena, o buida, però ja en estat perfect.

En la línia 442, al ritme del text, es parla dels misteris ja consumats i en la 443 dels que resten per a ésser-ho. Així acaba aquest primer conjunt.

El segon el conforma la dotzena d'expressions que resten fins al final del tractat. Ara l'explicació es centra en els nombres i la primera apareix en les línies 539-540. El context és la foscor, escriu Arnau, que envolta el fet de voler saber el compte de les parts diverses del temps que el Pare té sencer a les seves mans, i saber en quin mil·lenari «omnia que fiunt per creatorem consumationem accipiant». Aquesta consumació total la torna a escriure deu línies després, en la 549 i en la 551 mentre raona en el que podríem anomenar el mètode de recompte del temps. «Iterum», repetim-ho, i Arnau de Vilanova rediu la seva creença: «cum Dei perfecta sint opera et consumatio seculi sit absoluta operum Dei perfectio, conuenit ut numerus significans talem perfectionem undique sit perfectus et absolute et omnimode perfectionis ostensiuus» (líns. 553-556).

La lògica matemàtica mena el nostre teòleg a l'ús del nom i de l'adjectiu precisos: ,perfecció' i ,perfecte'. A partir d'aquest moment ja veurem enllaçats els conceptes de ,consumació' i ,perfecció', per exemple, en les línies 568-569, 571-572.

La paraula la trobarem de nou en les línies 583, 585, 625, però adquireix nova dimensió significativa, pel context, en la 655. Hi ha en aquest punt del tractat una enumeració d'allò que assolirà la consumació. Per tant, en allò que s'ha anat explicant —llegim— entorn de la medicació del temps i el parel·lisme fet amb els sis dies de la Creació del món, hi ha com en llavors la figura de tots els temps, hi ha —llegim amb els ulls esbatanats— la tesi teològica d'Arnau de Vilanova: «in quo debent [totius temporis] omnia creationis, generationis, corruptionis et omnis motus opera consummari» (líns. 654-655). La tesi que arrodonirà, evidentment, amb la corroboració escripturística. Abans, però, resten dues vegades encara en què és escrita la paraula relacionada amb el seu anunci fet pels profetes, línies 668 i 670.

Hi ha en les línies 674-675, seguint l'esquema del professor J. Perarnau, la part última del tractat d'IDSS. Es reprèn la ja comentada citació del profeta Daniel. Atenent-se al que és propi de la roda, Arnau retorna a la imatge d'una dins de l'altra i escriu: «vt infra rotam, rotam, et infra reuolutionem, reuolutionem tam generationis et corruptionis, quam numerorum et temporis uidere non cesset» (líns. 676-678). Tot, la vida i la mort. «Hec est etiam illa rota, quam cum partibus suis omnes artes et scientie ueritatis prophetant aut in partibus aut in toto, uel in utroque» (líns. 679-680). És la roda de la història amb els gramàtics, matemàtics, músics, geomètries, astròlegs, físics, metafísics, moralistes, metges i juristes, tothom, justs i injusts des de la línia 681 a la 722. Ja sols resta esperar el judici (lín. 725). Ha arribat l'hora escatològica.

Què més es pot dir? «Quid amplius?» Què més donaré, jo, el metge que m'he fet teòleg? «Tam intricatum est rete istud ex omni parte, quod nec mente capi nec sermone ualeat explicari donec “uenerit quod perfectum est”» (líns. 753-755). Aquesta és la darrera paraula del tractat. Pau l'escriu en la *Primera carta als Corin-*

91. A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Ed. Klincksieck, Paris 1979, p. 156.

tis, XIII, 10. Segurament que sobren les ratlles següents, però la ploma vol omplir-les. Pau parla de la caritat i de la seva permanència quan el coneixement i la profecia hauran cessat, quan ja no caldran ni la fe ni l'esperança. Arnau de Vilanova ha fet un gran sil·logisme i l'acaba manllevant els mots a l'apòstol. El temps —i tot el que conté, que és tot!— l'ha creat Déu i n'ha marcat el límit, això és, la seva consumació. Les obres de Déu són perfectes i la perfecció ha d'ésser en un final perfet. Per tant, la consumació del temps —i de tota la història que ha estat en ell, roda en la roda— serà l'arribada de la perfecció. «Allò que el nostre autor veu i propugna com a sentit de la història mundial conduïda per Déu no és només una idea, ans el resultat de la realització plena de les virtualitats de tota la creació i que els qui hi contribueixen, bons o dolents, tant si ho accepten com si no, són i han d'ésser considerats autèntics profetes».⁹²

Addenda escatològica

Massa pesa la imatge d'un Arnau de Vilanova capficat en una data de la fi del món com perquè no calgui afegir unes ratlles sobre la visió general i absoluta que té de l'escatologia el 1292.

En aquestes dues obres primeres no va pas més enllà d'interpretar dia per any, de calcular xifres veterotestamentàries i d'afirmar que només Déu Pare sap el dia i l'hora (per exemple, IDSS, líns. 258-260). Filosòficament «afirma la historicitat dinàmica del coneixement humà, tant en la revelació com en la ciència purament humana (líns. 230-60)».⁹³ Teològicament s'atén a la frase paulina de 1 *Cor*, XIII, 9. 12: «només de forma parcial coneixem i profetitzem». És l'asseveració de Pau del mateix context d'on Arnau extreu la conclusió de la seva teologia de la història. Per això diu del seu tractat IDSS «hec pauca», poca cosa puc expressar entre la nostra limitació del moment present i la perfecció última. Així, doncs, Arnau de Vilanova no va més enllà d'assabentar-nos que l'hora escatològica serà en el sisè mil·lenari i s'escaurà abans no acabi el segle vinent, «in sequenti quartodecimo centenario annorum Domini speramus firmiter adimpleri» (AT, líns. 777-779), cent anys sense data fixa. I per arribar fins aquí, res no hi ha de la càbala, fins i tot, per una certa impossibilitat metodològica ja que ell mateix, a l'hora que millor li hagués servit, com és en el tractat AT, es distancià explícitament dels ensenyaments hebreus, puix que d'ells res no en pot aprendre, assegurant-ho amb la citació que fa, per torna, d'uns passatges d'Isaïes, de Daniel i de l'evangelista Mateu (AT, líns. 121-134). Podem dir clarament que el proto-Arnau escatològic és aquell que redueix d'alguna manera l'hora darrera a una mena de premissa menor del seu raonament. Si en la creació hi ha l'inici del temps que avança vers l'acompliment de la seva perfecció, si en l'hora escatològica hi ha el terme de la duració del temps...

Massa pesa la imatge d'un Arnau de Vilanova entre la plèiade de joaquimites com perquè no calgui afegir unes ratlles sobre la visió general i absoluta que té de la història.

92. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 51.

93. *Ibid.*, p. 24.

En aquestes dues obres primeres no va pas més enllà, respecte dels seus predecessors, agafant-ne només a allò que li interessa, «conèixer la ,clau' amb la qual cada un d'ells ha considerat que tenia accés al ,misteri' o ,secret' de les significacions místèriques i de les previsions dels temps darrers».⁹⁴

Prou terminat tenim avui el camp de la teologia de Joaquim de Fiore i bé sabem que al centre de la seva interpretació de la història hi ha la Trinitat com per no haver d'analitzar al detall que aquests dos tractats del proto-Arnau res no tenen a veure amb el joaquimisme. Cert i objectiu és que esmenta Joaquim de Fiore, però prou. I quan segueix i glossa una exegesi d'ell en la primera obra, ara ja sabem que no ho és. Arnau de Vilanova és ell. No hi ha ningú al seu costat si el mires sol. Ara bé, enmig de la seva època és una més en la variada tradició i mostra que «à l'instar de tous les théologiens de l'histoire du salut au XIIe siècle [...] notre auteur est avant tout préoccupé de déceler, par l'exégèse, un certain ordre dans le déroulement du temps. Toute la terminologie de ces théologiens remonte d'ailleurs à l'héritage augustinien, même transformé, métamorphosé ou trahi. La théologie est ici une exégèse spirituelle centrée exclusivement sur les étapes de l'histoire et accompagnée d'une science des chiffres [...] En d'autres termes, il s'agit pour reprendre l'expression de Dempf, de penser "l'écoulement du temps dans sa rationalité symbolique"».⁹⁵ La individualitat d'Arnau de Vilanova s'imposa en aquesta tradició per un enriquiment qualitatiu. El text suara citat de H. Mottu és tret de l'epígraf «*ordo, tempus, status, aetas, saeculum*», això és, el conjunt de mots clau que la defineixen. Arnau de Vilanova n'hi afegeix dos més, tucs de més alçada: ,consumació' i ,perfecció'. La seva individualitat sobresurt al marge del joaquimisme perquè no solament no el té en la base argumental, sinó perquè el supera en el sentit següent. Antonio Crocco ha explanat la diferència entre la teologia de la història d'Agustí d'Hipona i la de Joaquim de Fiore. El bisbe africà la veu i l'explica des del dualisme irreductible de les dues ciutats. L'abat calabrès «l'escatologo dell'"età dello Spirito", vi è su questo punto un'essenziale ed inconciliabile divergenza. [...] Gioacchino non solo superava definitivamente la teoria del ,senescens saeculum' o della ,senectus mundi' trasmessa da Agostino a tutta la storiografia medievale, ma eliminava anche il "dualismo" agostiniano nell'ultima fase della storia umana, non più concepita come lo scenario del dramma cosmico tra il regno della carne i quello dello spirito [...] ma come la palingenesi finale del mondo nell'unico regno dello spirito: "tempus in quo vivitur secundum spiritum" [*Concordia*, II, cap. 3]».⁹⁶

El metge valencià, en aquestes primeres obres no dissenya una història que acabi en un temps on es viurà de manera espiritual. No n'hi haurà cap més, de temps: serà aquest que tenim des del començament, però que assolirà la perfecció.

94. *Ibid.*, p. 49.

95. Henry MOTTU, *La manifestation de l'Esprit selon Joachim de Fiore. Herméneutique et théologie de l'histoire d'après le «Traité sur les Quatre Evangiles»*, Neuchâtel-Paris, Delachaux & Niestlé Éd. 1977, 224-225. La referència interna és: Alois DEMPFF, *Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*, Munich et Berlin 1929, 367.

96. Antoni CROCCO, «Il superamento del dualismo agostiniano nella concezione della storia di Gioacchino da Fiore», *L'età dello Spirito e la fine dei tempi in Gioacchino da Fiore e nel gioachimismo medievale*, Centro Internazionale di Studi Goachimiti, S. Giovanni in Fiore 1986, p. 160.

Arribats aquí no sobrarà una consideració que ens sembla de cert relleu. Arnau de Vilanova arrodoneix el seu pensament a la IDSS amb la citació de I Cor XIII. Doncs bé, aquest fragment de Pau, segons Henry Mottu —segueix un estudi d'Ernesto Buonaiuti— «ne représente rien de moins que *la* clef de l'ensemble du système herméneutique élaboré par notre auteur [Joachim de Fiore]. Nous le rencontrons cité partout, tel un leitmotiv, dans ses trois oeuvres principales, de sorte qu'une nomenclature exacte de sa fréquence est quasi impossible à présenter; dans les *Tractatus {super Quatuor Evangelia}*, il revient 11 fois (6 fois explicitement, sans compter au moins 5 allusions implicites)». ⁹⁷ Mottu és estricta en l'anàlisi que en fa i en selecció, excusant-ne la llargària, per confrontar la visió de l'abat amb la del nostre teòleg, el paràgraf següent: «Joachim a donc tendance, dans tous les passages où il cite 1 Cor. 13 ou y fait allusion, à infléchir les sens du texte paulinien. Paul insistait sur la permanence et la résistance du régime transitoire dans lequel nous sommes encore, ainsi que sur la dialectique entre un "aujourd'hui" persistant et un "alors" postulé à titre de promesse et d'espérance seulement. Or, Joachim transforme le transitoire en un passage inchoatif, s'accomplissant sous nos yeux, d'une économie à une autre, en se servant d'une dialectique plus historicisante [...] La différence qualitative entre l'aujourd'hui et le "alors" pauliniens s'estampe au profit d'une succession dans le temps ponctuée par la dialectique *inchoatio/consummatio* [...] Aussi, 1 Cor 13 sert-il à Joachim de *dictum probans* pour justifier scripturairement les étapes de l'histoire, ponctuées par des sauts successifs où ce qui est imparfait, une fois "accompli", fait aux débuts de ce qui est parfait». ⁹⁸ H. Mottu fa veure la diferència resultant d'accentuar més o menys els versets 10 o 12; a continuació compara la interpretació joaquimita amb la que en fa Tomàs d'Aquino en el context de la seva oposició als espirituals; ⁹⁹ i Mottu, de més a més, en relativitza la lectura situant Joaquim de Fiore en el context monacal del Cistell. ¹⁰⁰

Arnau de Vilanova no anuncia el final del temps en una tercera etapa de l'Esperit; no fa desaparèixer allò que és imperfecte, com sí que ho explicita Joaquim de Fiore. ¹⁰¹ El nostre teòleg, selecciona uns mots paulins i, al marge de la interpretació

97. H. MOTTU, *La manifestation...*, *op. cit.*, p. 204.

98. *Ibid.*, p. 211.

99. Concretament a *Summ. Theol.*, I-II, q. 106.

100. «Alors que Paul mettait en garde les Corinthiens contre un enthousiasme pneumatique anticipant sur le temps et brûlant les étapes, Joachim se tient dans la même réserve à l'égard de l'organisation romaine et de la scolastique [...] Sur ce point, il est un fidèle continuateur de la tradition cistercienne, méfiante à l'égard des rationalisations scolastiques. Aux yeux de tout exégète provenant du milieu monastique, la 'théologie' faite par les docteurs des Écoles est toujours plus ou moins une gnose, infidèle aux mises en garde de Paul. Et la fréquence des citations de ce text [1 Cor 13] dans l'oeuvre de Joachim ne fait que confirmer son appartenance à ce milieu» (H. MOTTU, *La manifestation...*, *op. cit.*, 220).

101. «L'accent ne porte plus sur ce que nous ne connaissons parfaitement que dans le futur, mais porte plutôt *sur ce qui est en train de* 'disparaître' (*evacuare*) à la faveur de l'irruption du futur dans le présent [...] Mesurées à l'aune des choses à venir, "il faut" (*oportet*) que toutes les institutions, créés 'pro tempore et ad tempus', passent et cèdent la place à ce que Joachim appelle des 'fortiora sacramenta'. Toute la logique interne d'une telle vision nous paraît résumée dans ce passage: "Sed et nunc, cum appropinquerit Helyas propheta, superveniente quod perfectum est, oportet evacuari quod ex parte est" [*Tractatus super Quatuor Evangelia*, 175,19 – 176,2]» (*Ibid.*, 209-210).

joaquimita, per una banda, i per l'altra, de l'escolàstica generada en la polèmica amb els espirituals, en fa la seva ben personal: tot arribarà a la perfecció en la consumació final. «Il n'y a pas de lecture innocente. Toute lecture est orientée selon une certaine perspective [...] Tout mouvement historique, ,orthodoxe' ou ,hérétique', a son exégèse, ses textes, sa perspective. Ce sont donc des herméneutiques contradictoires qui sont à l'origine des conflits ecclésiastiques; une Parole de Dieu se trouve opposée à une autre Parole de Dieu, un texte à un autre texte, un ensemble de ,grilles' à un autre ensemble de présupposés. Le plus souvent, ce ne sera que la violence de l'histoire qui départagera les antagonistes, donnant après coup raison aux vainqueurs; ce son donc les péripéties d'une herméneutique vaincue —et pourtant toujours renaissante au cours de l'histoire de l'Eglise— dont nous allons tenter de retrouver ici les traces ensevelies dans l'oubli».¹⁰²

IV. És teilhardiana la teologia del proto-Arnau de Vilanova?

És inevitable que, en acabar, ens vingui al pensament Pierre Teilhard de Chardin en llegir el proto-Arnau teòleg en aquest 2005, cinquanta anys passats de la mort del savi jesuïta, el dia de Pasqua de 1955; set-cents des que el nostre teòleg ja ,espiritual' predicava que «lo fundament de aquesta vida és la veritat de nostre senyor Jesuchrist...».¹⁰³

Ho és perquè la IDSS ens trasllada a l'hora escatològica i ho feia Teilhard amb l'epíleg a *Le Milieu Divin*: «L'attente de la parousie».

Si podem simplificar, farem també present aquesta hora darrera no gens confosa amb el seu ,com serà'. La tradició d'un final apocalíptic que té com un fet sobresortint el concepte de destrucció, bàsicament pel foc, és la més estesa, cert, però no l'única en la llarga tradició de les religions del llibre. En cloure aquestes pàgines, i no pas per apuntalar-nos en cap citació, sinó com a expressió literària de l'aire que la envolta, ens vénen als llavis uns mots evangèlics: «ja no beuré d'aquest fruit de la vinya fins al dia que begui vi nou amb vosaltres en el regne del meu pare» (*Mt* xxvi, 29).

«Comme un éclair jaillissant d'un pôle à l'autre, la Présence silencieusement accrue du Christ dans les choses se révélera brusquement. Rompant tous les barrages où la contenant, en apparence, les voiles de la Matière et l'étanchéité mutuelle des âmes, elle envahira la face de la Terre».

«Telle sera la consommation du Milieu Divin. Sur l'heure et les modalités de cet événement formidable, il serait vain, l'Évangile nous en avertit, de spéculer. Mais nous devons l'attendre».

«Il vient transformer "la nature"; mais il ne saurait se passer de la matière que celle-ci lui présente».

«Nous nous sommes pénétrés longuement de ces perspectives: le progrès de l'Univers, et spécialement de l'Univers humain, n'est pas une concurrence faite à Dieu, ni une déperdition vaine des énergies que nous lui devons. Plus l'Homme sera grand, plus l'Humanité sera unie, consciente et maîtresse de sa force, — plus aussi la

102. *Ibid.*, p. 179.

103. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, *op. cit.*, p. 141.

Création sera belle, plus l'adoration sera parfaite, plus le Christ trouvera, pour des extensions mystiques, un Corps digne de résurrection».

«Lève la tête, Jérusalem. Regarde la foule immense de ceux qui construisent et de ceux qui cherchent. Dans les laboratoires, dans les studios, dans les déserts, dans les usines, dans l'énorme creuset social, les vois-tu, tous ces hommes qui peinent? Eh bien! tout ce qui fermente par eux, d'art, de science, de pensée, tout cela c'est pour toi. – Alors, ouvre tes bras, ton cœur, et accueille, comme ton Seigneur Jésus, le flot, l'inondation, de la sève humaine».¹⁰⁴

«Incapable de se mélanger et de se confondre en rien avec l'être participé qu'il soutient, anime, relie, Dieu est à la naissance, à la croissance, au terme de toutes choses (...) L'Affaire unique au Monde, c'est l'incorporation physique des fidèles au Christ qui est à Dieu. Or, cette oeuvre capitale se poursuit avec la *rigueur et l'harmonie d'une évolution naturelle*. A l'origine de ses développements, il fallait une opération d'ordre transcendant, qui grefferait, —suivant des conditions mystérieuses, mais physiquement réglées—, la Personne d'un Dieu dans le Cosmos Humain (...). "Et Verbum caro factum est". Ce fut l'Incarnation. De ce premier et fondamental contact de Dieu avec notre race, en vertu même de la pénétration du Divin dans notre nature, une Vie nouvelle est née [...] L'Incarnation est une rénovation, une restauration de *toutes* les Forces et les Puissances de l'Univers; le Christ est l'instrument, le Centre, la Fin de toute la Création animée *et* matérielle; par Lui, tout est créé, santifié, vivifié».¹⁰⁵

No ressona en el pensament d'Arnau de Vilanova la visió de Teilhard de Chardin? No és Teilhard el qui glossa Arnau de Vilanova? Amb lletra diferent, no sentim la mateixa música? Més encara: Crist és al Centre d'aquestes dues escatologies.

Si no cal explicar-ho en el cas del pare jesuïta, poc cal fer-ho en el del metge. Hom no ha deixat d'admirar el fet que el tractat AT no sigui solament una variació més de les que ja existien entorn de la interpretació del nom diví, sinó que l'amplia al del doble nom del Fill encarnat, Jesús i Crist. La proto-teologia arnaldiana és també cristocèntrica tot i que potser sense una formulació tan explícita com la feta per Teilhard de Chardin el s. xx.

«Al cap i la fi, Déu, en l'obra de la creació, afaïçonà els homes, com les lletres, en el full canviant d'aquest món, i tots aquells qui tenen a veure amb el cos inescrutable del Salvador, Ell mateix els uneix al dessobre amb el Pare, amb tanta justícia com la que exerceix per la creu i la passió».

«La P [de Χριστός], al seu torn, constitueix la mitja força que és orientada cap a les altures i erigida enlaire; d'ací que simbolitzi l'ungit que porta cap amunt l'arc de la humanitat».¹⁰⁶

104. Heus ací cinc fragments seleccionats de l'epíleg: Pierre TEILHARD DE CHARDIN, *Le Milieu divin. Essai d'une vie intérieure*, Éditions du Seuil, Paris 1957, p. 196-201.

105. I aquest fragment és extret de la selecció que hi ha al llibret Pierre TEILHARD DE CHARDIN, *Hymne de l'Univers*, Paris, Éditions du Seuil 1961, 156-157.

106. «Deus enim ope creationis pingit homines uelut litteras in uertibili carta presentis mundi, et omnes illos, qui sunt de misteriali corpore Saluatoris, unit desuper ipse cum Patre quadam rectitudine iustitie, quam per crucem et passionem executi». «P. uero est semifurca, superiora respiciens et erecta sursum, unde significat unctum ferentem arcum humanitatis superius» (AT, líns. 928-932 i 936-938); la versió catalana a ARNAU DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic...*, op. cit., pp. 80-81.

RECENSIONS

Pacien de Barcelone et l'Hispanie au IVe siècle, (Actes des colloques de Barcelone et de Lyon, mars et octobre 1996). Sous la direction de D. BERTRAND, J. BUSQUETS, M. MAYER OLIVÉ. (Patrimoines. Christianisme. Les Éditions du Cerf – Faculté de Théologie de Catalogne, Paris 2004, 355 pp. +9 làmines a color i 2 mapes, fora del text, 23'5 x 14'5 cm.

Van ocasionar aquesta densa publicació els col·loquis tinguts a Barcelona i a Lió, l'any 1996 (corregiu la data a p. 7), quan encara no havia transcorregut un any de la publicació d'una nova edició crítica dels escrits del bisbe de Barcelona Sant Pacià, a la col·lecció *Sources Cbrétiennes*, 410, Paris 1995, a cura de Carmelo Granado, de la Facultat de Teologia de Granada (recensió d'Àngel Anglada, «ATCA», XVI (1997), 483-489).

A més dels temes introductoris, que inclouen uns fragments de l'homilia de l'arquebisbe de Barcelona Ricard M^e. Carles, (09-03-1996), i una presentació general de la Hispània en el s. IV, per D. Bertrand, les dinou col·laboracions se distribueixen en tres parts: la primera tracta del context de Pacià, la segona versa sobre la seva expressió literària i la tercera sobre la doctrina que exposà.

No solament en els ambients francesos, sinó també en altres espais la introducció de Bertrand (*Introduction: Généralités sur l'Hispanie au IVe siècle*, 19-35) informa de la romanització de la Hispània i les seves característiques, per exemple diverses de la de les Gàl·lies, així com de la paulatina cristianització, que en els temps teodosians s'intensifica especialment entre els 'potentiores'. L'autor apunta alguns corrents teològics que s'escampaven per la Hispània, i esmenta els noms de Gregori d'Il·líberis, Potami de Lisboa, Hegèria, Hidaci, etc. Vora aquests exponents del cristianisme, troba a faltar la presència dels monjos. En aquest punt caldria observar que, al menys des de la publicació de l'edició de la Carta de Sever de Menorca feta per G. Seguí Vidal (1937), el seguit d'estudis que esmenten el monacat a Menorca (a. 418) s'han succeït, sobretot en el darrer quart de segle. Més encara, les noves cartes de Consenci tenen com a protagonistes secundaris monjos catòlics i priscil·lians a la Tarraconense, els quals devien travessar per Barcelona en anys posteriors a Pacià. Aquests activistes han merescut estudis específics. Indubtablement són persones amb arrels en el s. IV de Pacià.

L'ambientació de llarg alè, preparada per E. Romero Pose (1. *Entre Paul et Priscillien*, 39-62) justifica el vigor teològic de Pacià i el d'altres autors hispànics, com Priscil·lià. Mostra com el bisbe de Barcelona no va ser un 'il·lustre aïllat' en el món hispànic, i assoleix vincular-lo a la societat, a la vida quotidiana, a la 'paideia', així com a l'heresiologia del moment. Quant als orígens del cristianisme a la Tarraconense, l'autor pensa que els influxos que rebé Pacià indueixen a suposar un contacte africà, que no exclouria les relacions amb Roma. D'altra banda, el crític completaria l'aportació de Romero, quant al viatge de Sant Pau a la Hispània, recordant allò que me sembla aclarit, i és que cap autor antic assegura tenir testimonis de la seva realització. En el context dels teòlegs hispànics, Pacià no hauria entrat en els debats dels grans temes bíblico-dogmàtics, i més tost en l'eclesiologia, d'encuny africà, hauria pres una postura moderada. El seu combat del novacianisme el menà a considerar l'heretgia com un fenomen en augment. Remarca Romero les semblances entre les controvèrsies novaciana i la donatista i no creu improbable que Pacià influís en sant Agustí en l'argumentació antidonatista, ateses les vinculacions de la Tarraconense amb Àfrica, testimoniades per Consenci. Ara bé, caldria afegir que aquest resident a Menorca de cap manera no admetia la postura moderada del bisbe d'Hispana en front dels donatistes. Si, per altra banda, l'autor raona documentadament el caràcter reformador del priscil·lianisme, caldrà fer atenció en les manifestacions d'aquest corrent a la Tarraconense poc després de la mort de Pacià. L'aristocràcia episcopal que s'hi havia implantat no ens apareix en absolut com a reformadora. Haurem de parlar d'un neopriscil·lianisme en el s. V? Són qüestions que ja s'han encetat en la bibliografia hispànica, poc usada per l'autor.

M. S. Gros i Pujol (2. *Héresies et schismes*, 63-71) indica que tret del priscil·lianisme no es pot parlar d'una heretgia pròpiament hispànica, i precisa encara que Priscil·lià, més que un heretge, va ser un asceta que reunia petites comunitats, per tal d'introduir una reforma en l'Església, com ha remarcat extensament Romero.

Mantenint-se dins la pretensió de donar un bon context a Pacià, J. Vilella afegeix un estudi més dels elements de l'estructura eclesiàstica de la Hispània (3. *Les primaties hispaniques*, 73-87), que va seguir un procés molt més lent que el de les esglésies a l'Orient, quant a la implantació de les seus metropolitanes, promoguda pel concili de Nicea. Vilella ja ha tractat diverses vegades la qüestió que no ha rebut una resposta satisfactòria per a tothom sobre la *prima cathedra* que podem llegir en el c. 58 del concili d'Il·líberis, i d'aquí entra en l'estudi de les possibles presidències dels concilis hispano-romans.

Molt més prop de Pacià se situa l'aportació de M. Mayer Olivé (4. *La question de Dexter*, pp. 89-97). El personatge no seria altre que el fill de Pacià, esmentat per Sant Jeroni. L'editor de Sant Pacià distingeix aquest magnat del Dexter que recorda una inscripció trobada a Barcelona. Mayer aporta raons prou sòlides per identificar-los. Dexter va ser 'praefectus praetorio' de l'Occident i 'comes rei priuatae', la qual cosa ens situa Pacià dins l'àmbit senatorial i l'equipararia amb molts altres bisbes de la Hispània teodosiana.

La professora M. Marcos (5. *La femme et la morale sexuelle*, 99-109), a partir especialment dels textos conciliaris hispànics ofereix un esguard sintètic de la situació de la dona. Sota l'influx del Nou Testament les dames de l'aristocràcia exercien un notable influx en l'Església. Els bisbes progressivament retallaven aquest espai, per adaptar-lo a la societat romana. El concili d'Il·líberis va ser especialment minuciós en la qüestió, que va enfocar sobre tot des de l'angle de la moral sexual, i el de Saragossa (a. 380) hi va insistir i va restringir la consagració de les verges i de les vídues a les que demostrassin que havien acomplert els 40 anys. Era una resposta al priscil·lianisme, dins el qual no solament els grups originaris del s. IV, sinó també els de la Tarraconense oriental, en el s. V, segons Consenci, atorgaren un protagonisme plausible a les dones.

Una més llarga aportació de N. Duval (6. *Les installations martyrologiques dans les églises d'Hispanie*, 111-127) substitueix l'estudi gairebé encara impossible del context arqueològic i pastoral de Pacià. Les fonts literàries i arqueològiques manquen i els estudis d'aquests materials d'època posterior han rebut diverses interpretacions, no exemptes de polèmica. Com sovint, Duval se mostra com a bon coneixedor de la bibliografia hispànica i general, qualitat que li permet matisar les postures que creu massa escairades, com per exemple, no creu que a les basíliques hispàniques hi hagués exclusivament un sol altar destinat a l'eucaristia. Les de les Balears no poden ésser preses com a punt de referència car, observa l'autor, no passaren per un mateixa dominació política que la Península Ibèrica, la qual cosa incideix en la diversitat dels punts d'importació de costums i d'esquemes de pensament. A les basíliques hi hagué diversos indrets per exposar a la veneració les relíquies dels màrtirs, sigui a la Península que a les Balears, entre els quals l'autor comptaria l'espai que anomena 'contra-cor', que no hauria tingut una utilització litúrgica freqüent. Duval atenua les interpretacions que proposen una mena de 'província litúrgica' entre l'Àfrica i la Hispània, malgrat s'hi donin solucions semblants, perquè, per exemple, l'organització interna de les basíliques a Àfrica del Nord presenta l'absis com a lloc per al bisbe o prevere, mentre a la Hispània seria l'indret reservat a l'altar.

R. Étaix (7. *De la Catalogne à Lyon*, 129-132), mostra com el fet que provinguí de Lió el còdex *Reginensis* 331 de la Biblioteca Vaticana, el principal de la tradició manuscrita de les obres de Pacià, se deu a l'obra de Leidrat, nadiu de la Marca Hispànica, o a Agobard, ambdós actius col·laboradors de Carlemany en combatre Feliu d'Urgell. En aquesta ciutat Leidrat hauria descobert les obres de Pacià.

Quant a la segona part del volum, que tracta de l'expressió literària de Pacià, s'enceta amb un minuciós estudi de J. Fontaine (8. *Formes et fonction de l'expression imagée chez Pacien: une esthétique de la diversité*, 136-154). Ressalta la densitat, rapidesa d'expressió i capacitat de persuasió de Pacià. La triple cultura que Fontaine hi observa provindria de l'escola romana, la

lectura de la Bíblia i la familiaritat amb l'exegesi patristica. D'aquestes dues darreres tradicions prové la interpretació de la prefiguració de l'Església com una 'segona tipologia', que s'il·lumina a partir de la primera, que afecta al mateix Nou Testament. L'autor analitza diversos quadres i retrats, que emergeixen en l'obra de Pacia, sovint inspirats en temes de Virgili, especialment a les *Geòrgiques*. Les imatges sobre l'Església son suggerents. També la capacitat per recórrer a les metàfores, igualment amb vena virgiliana, enriqueixen l'eclesiologia. Els vestigis dels creadors de la prosa culta dels cristians, Tertul·lià i Cebrià, és evident, com ja és ben sabut. L'originalitat que caracteritza Pacia en part li ve del seu coneixement del liberalisme cultural de Lactanci.

S. Deléani (9. *La langue de Pacien*, 155-162), presenta un resum d'un estudi més detingut [cf. *RÉA*, 44 (1998)]. Remarca la preocupació del bisbe barceloní per defugir els barbarismes i la seva sintaxi se mostra conservadora, per què hom podria parlar del classicisme de Pacia. Ressalta la seva expressivitat, en la qual se conjuguen les tonalitats bíblica i poètica. La llengua amb què s'expressà Pacia ben bé pot ser comparada a la dels altres bisbes del s. IV. Afegiria que la bibliografia podria ser més generosa amb els estudiosos hispànics.

Com que no pot ésser considerat complet el registre que C. Granado fa de les citacions bíbliques de Pacia, que apugen a dues-cents-vint, L. Ferreres fa un assaig per a escatir quin va ésser l'ús de l'Escriptura i les formes d'interpretació seguides per Pacia (10. *La Bible de Pacien*, 162-171). No sempre les citacions són clares, car la familiaritat amb el text bíblic sovint fa escoliar al·lusions més o menys explícites. Les divergències entre el text de Pacia i el de la *Vulgata* provenen d'una banda del fet que Cebrià i Pacia depenien de la versió dels LXX, mentre St. Jeroni emprava la traducció de Teodoció. A vegades sembla clar que Pacia traduí directament del grec. L'autor no dubta que Pacia conegué un text bíblic perfectament establert, encara que hom no en pugui precisar la provenença, africana o europea, car hi ha testimonis a favor dels dos indrets. El fet és que Pacia és un testimoni fonamental per poder conèixer quines eren les versions llatines de l'Escriptura utilitzades a la Hispània durant el s. IV.

L'obligada comparació amb els autors patristics, insinuada per Fontaine, és objecte dels quatre estudis que segueixen. La sèrie comença amb J.-C. Fredouille (11. *De Tertullien à Pacien*, 173-185), el qual concentra la seva atenció en la comparació entre el *De Paenitentia* de Tertul·lià i el *Sermo de paenitentibus* de Pacia. L'organització dels dos opuscles és anàloga, encara que el desenvolupament dels textos sigui divers. Tertul·lià va fer la primera reflexió organitzada sobre la penitència, amb un to exhortatori, i s'expressa tot dirigint-se al lector en segona persona. Pacia sobre tot pretén justificar la penitència, davant alguns que la negaven, i exposa el procés penitencial que serà conegut com a la penitència canònica, a la qual s'han de sotmetre els batejats que han caigut en els tres pecats que esmenten els *Act* xv, 29. Pacia és més abundós en l'ús de l'Escriptura que Tertul·lià i si imita aquest africà ho fa amb llibertat, de manera que practica la intertextualitat segons els mètodes contemporanis. Vol evitar el llenguatge polèmic, tot i que en resten algunes mostres. Ressaltem que l'autor proposa algunes dependències ben clares de l'opuscle de Pacia amb l'altre, el *De pudicitia*, de l'africà.

Quant a les informacions que aporta Pacia sobre Novacià, P. Mattei (12. *La figure de Novatien dans les écrits à Simpronien*, 187-196), observa que cap d'elles és nova, car totes han arribat per altres vies. No és tan clar que el novacianista Simpronnià, atacat per Pacia, cometés un frau al considerar Novacià com a màrtir, car l'historiador Sòcrates l'en considerà. Eusebi de Cesarea reproduceix fragments d'una carta de Corneli, bisbe de Roma, que descriu com Novacià va ser ordenat bisbe de Roma —seria antipapa— de manera fraudulenta. L'aportació de Pacia més important seria que ajuda a explicitar el que no quedà clar en la teoria penitencial de Novacià, és a dir, que després del baptisme no hi ha possibilitat de penitència.

Un atansament al procés de la conversió de Pacia el proposa J. Desmulliez (13. *Deux aristocrates*, 197-205). Compara la trajectòria de l'aristòcrata de Bordeus, conegut com Paulí de Nola, convertit a la vida ascètica, i ordenat prevere per Lampi, successor de Pacia en la seu de Barcelona. Pacia en l'homilia sobre el baptisme, *De baptismo*, al descriure les renúncies que fa el catecumen al·ludiria al seu canvi. Pacia i Paulí convergirien en ser dos aristòcrates imbuïts

d'una sòlida cultura romana. Paulí fou conscient de la fragilitat dels descendents d'Adam i, com Pacià, considera la paràbola del fill pròdig com a prototipus del procés que ha de seguir el pecador cristià per assolir la reconciliació. Ambdós són una mostra de com a la darrerïa del s. IV hi havia un moviment de l'aristocràcia romana hispànica vers la seva integració en el cristianisme i a renunciar als seus béns per dedicar-se a la vida ascètica.

M. Justino Maciel estableix la comparació amb el contemporani de Pacià, Potami bisbe de Lisboa (14. *L'art et l'expression de la foi*, 207-218). Incideix en l'influx de l'escola romana, que condú a la interacció entre el cristianisme i el classicisme, ja prou remarcat abans. Des d'un angle ben divers, convergeix amb Fontaine en ressaltar la importància del recurs a la imatge. En conseqüència, proposa incloure l'art com un dels discursos que varen servir per anunciar el cristianisme. L'autor estudia el vocabulari dels dos autors que compara, tot assenyalant els elements de continuïtat entre el cristianisme i la cultura romana, i apunta els signes d'originalitat del primer. Acaba la seva aportació subratllant que ambdós eren preocupats per la defensa de l'ortodòxia, Potami contra els arrians i Pacià contra certes dissidències disciplinars i sacramentàries. Ambdós recorregueren a les imatges literàries, l'estudi de les quals tindria aplicació a l'iconografia dels sarcòfags hispànics paleocristians.

Introdueix a l'estudi de la doctrina de Pacià una aportació de l'editor dels seus escrits, C. Granado (15. *Ecclesia mater*, 221-232), en la qual aprofita algunes imatges i símbols que recorren en els escrits de Pacià, per descriure el que hom consideraria una 'eclesiologia simbòlica'. En aquest punt, el bisbe de Barcelona s'encasta en una tradició que prové del s. II. Si el novacià Simpronià, segons Pacià, considera acuradament l'Església com a verge i esposa del Crist, el barceloní afegeix que, a més, és mare. L'església verge deu la seva fecunditat maternal al fet que no ha estat fecundada per les heretgies, sinó per l'Esperit que li atorga el Crist, espòs d'aquesta Església Verge. Sever de Menorca, lleument posterior a Pacià, també exalta la fecunditat de l'Església verge. En aquest sentit, Pacià anomena l'Església 'principalis mater', perquè en ella resideix des del principi l'Esperit. L'espòs Crist, continua a engendrar nous fills dins la història mitjançant el ministeri dels 'sacerdotes' —l'autor tradueix per 'prêtres', crec que massa unívocament, com ressaltarà, per exemple, Víctor Saxer. El terme 'sacerdotes' podria referir-se igualment als bisbes. La ruptura del batejat amb el pecat no implica que l'Església sigui santa en tots els seus fills i sempre. D'aquí que l'Església exhorta constantment a la penitència, com expressió clara de la seva maternitat, que mai no abandona els fills febles i esgarriats. La comunitat d'aquests fills forma la 'fraternitas', que és la comunitat local, que se distingeix pels vincles de la caritat. També el terme ocorre en Sever de Menorca, però amb un abast universal.

De l'eclesiologia de Pacià en brolla una teoria del baptisme i de la penitència, estudiada, en primer terme, per J. Torra Bitlloc (16. *Baptême et pénitence*, 233-242). L'autor parteix d'un passatge central, en el qual Pacià afirma el valor cabdal de la penitència, com a sivella que ferma la disciplina de l'Església: «quasi fibulam totius ecclesiae disciplina nodetur». Torra Bitlloc llegeix, com Granado, 'notetur'. Retornarem sobre aquest punt quan presentaré el treball de Víctor Saxer, on recobraré una observació de Fontaine. El baptisme, seguint les expressions ben recollides per Fontaine, és com un infantament de la mare Església, per això defugiria l'ús d'un terme introduït dins l'eclesiologia medieval moderna, polaritzada en el poder dels ministres, com el d' 'administrar' el baptisme. Pacià enllaça tot el procés cristià, que comença ja amb una crida a la conversió durant el catecumenat, il·luminat, com observa l'autor, per un esquema clarament soteriològic. El camí del penitent el mena al bisbe —solament al bisbe?— el qual en una celebració litúrgica dins la setmana santa el reconcilia.

V. Saxer retorna sobre els dos sagraments (17. *Discipline sacramentaire*, 243-256), en un estudi que inclou la doble al·lusió a la penitència com a fermall de la disciplina de l'església, com hem recollit suara. No entra en els aspectes doctrinals, sinó que descriu els elements pastorals del baptisme i de la penitència. D'acord amb el vocabulari del bisbe de Barcelona, considera de cabdal importància l'etapa dels 'competentes', és a dir, d'aquells catecúmens que conjuntament han arribat a poder demanar ('petere cum') el baptisme, estadi que en pressuposa d'altres anteriors, superats amb un examen, que culmina en una renúncia a Satanàs. El

baptisme és considerat com una celebració que neteja, però sobretot el mateix vocable 'baptisme' expressa una forma de submergir-se en el bany regenerador que, a diferència dels banys usuals, no se pot repetir, la qual cosa li confereix un caràcter simbòlic. Al baptisme va unida la unció del Sant Esperit. En aquestes celebracions, com precisa Saxer, matisant el comentari de Granado en la seva edició de les obres de Pacià, és el bisbe el celebrant. Certament, observava que al concili d'Il·líberis (c. 77) ja el diaca era facultat a batejar; però tot mostra que a Barcelona era solament Pacià qui era el ministre ordinari del baptisme solemne, la Vigília Pasqual. Saxer demana que hom matisi molt la interpretació del mot 'sacerdos', car no sempre és evident si s'aplica exclusivament al bisbe o també serveix per designar el prevere. Sorgeix també el problema de la unció amb el crisma, que seria un preludi de la confirmació. Encara per Pacià se manté la unitat de la celebració sacramental, mentre que a les Gàl·lies la confirmació començarà a ser una celebració autònoma, referida al baptisme, en el s. V, i solament al s. XII adquiriria un estatut doctrinal propi. No és debades que Saxer convida els teòlegs a desprendre's de les categories escolàstiques, per deixar-se guiar per les fonts originals de la teologia sacramentària. Quant a la penitència, Pacià en treu les conseqüències per descriure el seu caràcter eclesial. Les paràboles de l'ovella perduda i d'altres ressalten l'aspecte pastoral de l'Església quan convida a la penitència, per reconciliar els que han caigut en algun dels pecats greus de la trilogia composta per la idolatria, l'homicidi i l'adulteri (*Act* xv, 28-29). Sorgeix la qüestió suscitada per Granado, que parla d'una confessió privada. Saxer indica que no és correcte atribuir-ne l'existència a Pacià. D'altra banda, d'una o altra manera la confessió feta al bisbe, d'un d'aquests pecats, atesa la seva qualitat, arribava al coneixement de la comunitat cristiana. El procés de l'exomologesis' o conjunt de pràctiques penitencials era una manera de reconèixer la bondat de Déu. Atesa aquesta importància de la penitència, Saxer opta per substituir el verb 'notetur', referit al fermall, indicat més amunt, que seria la penitència, per l'altre, 'noderetur', és a dir que quedí fermada la pràctica eclesial de la penitència, expressió que, per Fontaine, troba antecedents en els clàssics.

Torna arrencar de la instrucció als 'competentes' Y.-M. Duval, (18. *La doctrine de Pacien sur le baptême dans son* De baptismo, 257-281), tot observant que Pacià segueix el mètode de fer parlar l'Esriptura per ella mateixa. Per arribar a entendre què entén el bisbe per l'alliberament baptismal, Duval descriu la seva interpretació de l'home després d'Adam, tenint present *Rm* vii, 24-25. En l'etapa de la història que comença a partir de Moisès els jueus seguien la Llei per poder observar els manaments de la justícia, mentre la resta de la humanitat era sotmesa als mals esperits, car, segons el controvertit text de *Rm* v, 12, a causa d'Adam tots han pecat. Però el Crist ha alliberat la humanitat, després de ser diversament temptat. El Crist victoriós va assumir una humanitat i va presentar a Déu un home innocent i lliure del pecat, de manera que la seva justícia va ser útil a la humanitat perquè tots hem estat engendrats pel Crist, no carnalment. Pacià fa un salt en el seu pensament i exposa com en Maria Crist va prendre una carn que venia a alliberar i que no va deixar que quedàs en els inferns. En aquesta unió, que Pacià interpreta com unes noces, radica el fet de la transmissió de victòria del Crist a la humanitat. Duval explica com és a aquesta humanitat a la qual se refereix Pacià quan passa de la carn a l'ànima individual del Crist a la humanitat o a l'Església. En realitat Pacià explica com el poble senzill i pobre és una imatge de l'Església, l'ànima humil i alliberada pel Crist. L'ànima, per tant, a la qual se refereix Pacià, és la humanitat salvada, l'Església de la qual neix el poble cristià. Per descriure la vida nova del cristià, l'autor retorna al ministeri dels bisbes/preveres que serveixen a l'infantament dels cristians. La font baptismal és la matriu, amb l'aigua que brolla del Crist. L'Esperit és el segell amb el qual queda marcat el batejat gràcies a la unció feta pel bisbe. Així comença una vida nova, superior a una transformació merament moral de la persona. Així comença a sortir de les tenebres i entra en la lluita contra el diable. Per això, el baptisme és el sagrament de la Passió del Senyor i el perdó dels penitents. En conseqüència, Pacià subratlla la grandesa del baptisme, no pels seus ritus sinó pel seu sentit profund.

Les actes dels col·loquis que comentam acaben amb la més llarga de les aportacions, que és la d'un teòleg, H. Bourgeois (19. *Hier et aujourd'hui*, 283-311). La seva panoràmica histò-

rica i teològica és clarivident. La primera de les tres parts en què estructura el seu discurs intenta situar la penitència en la Barcelona del s. IV, amb les seves dificultats i les solucions pastorals que hi aportà Pacia. Seguidament descriu el procés penitencial, remarcant-ne l'aspecte eclesial i maternal, i passa a insistir en les passes del camí personal. En una tercera part exposa les distàncies que podem observar entre el temps de Pacia i els d'avui, explicant els punts que són en comú i la diferent sensibilitat entre les èpoques, així com les pràctiques penitencials diferents. Remarca com un tret important en comú el camí que avui se percep per redescobrir el valor de la reconciliació. Igualment mostra la importància d'un redescobriment eclesial de la misericòrdia de Déu per a tota la humanitat. L'autor conclou en ressaltar com Pacia se va diferenciar d'altres bisbes teòlegs perquè se va estimar més oferir respostes a les dificultats dels seus creients, i ho va fer en termes de solidaritat i de fraternitat. Bourgeois convida els pastors d'avui a emprendre coratjosament un diàleg semblant al del bisbe barceloní.

Una acurada bibliografia general i també una especial sobre Pacia, enriqueixen el volum, tan ple d'ensenyaments, que contribueix a un encontre entre història i teologia qualificadament pastoral. Els dos mapes són prou útils, tot i que també pateixen d'un desconeixement de moltes investigacions sobre l'Església hispànica en temps teodosians, fetes al país. L'ortografia algun cop és deficient, especialment en els punts més específics, com és ara la designació de les basíliques de les Balears.

La interdisciplinarietat de les col·laboracions contribueix a millorar qualche passatge de l'edició crítica de Granada, de manera que la història de la llengua il·lumina el pensament teològic de Pacia. És notable com els autors han mostrat una convergència en centrar el seu interès en els aspectes literaris i teològics cabdals en el pensament del culte aristòcrata barceloní.

En conseqüència, les actes dels col·loquis de Barcelona i de Lió són una aportació molt rica al coneixement del bisbe Pacia i, com llegim en el títol, contribueixen a il·luminar el s. IV hispànic.

Josep Amengual i Batle

Victor SAXER, *Saint Vincent, diacre et martyr. Culte et légendes avant l'an mil* (Subsidia hagiographica, 83), Bruxelles, Société des Bollandistes 2002, 372 pp.

Mgr Victor Saxer est décédé le 9 août 2004, après une longue vie dédiée à l'enseignement et à la recherche. Il était, aux yeux du monde savant, un maître dans les disciplines qu'il a cultivées, au premier rang desquelles s'inscrivent la liturgie et l'hagiographie.¹

Après sa retraite de l'Institut pontifical d'archéologie chrétienne, où il avait professé ces matières et dont il avait été à plusieurs reprises le recteur, l'infatigable chercheur s'était par-

1. Voir l'hommage que lui a été rendu devant l'Académie pontificale d'archéologie de Rome, qu'il avait lui-même présidée durant plusieurs années: J. GUYON, *Mgr Victor Saxer (1918-2004)*, dans «Rendiconti della Pontificia Accademia romana di archeologia», 67 (2004-2005), 453-459.

(Nota de la direcció: l'estimat amic i professor Pere de Palol s'havia compromès a escriure per al nostre anuari una recensió del llibre del gran amic seu, mgr. Saxer, que el seu estat de salut primer i el seu òbit després feren impossible. Remercio vivament mons. Duval-Arnould que en honor de Mgr Saxer, acceptés, amatent, de contribuir a mantenir-ne viva la memòria amb aquestes pàgines, que ara, dissortadament, també fan reviu en la meua memòria el record del prof. dr. Pere de Palol; per a ambdós és ben vàlid un dels mots-clau de llur especialització: VIVAS!).

ticulièrement intéressé à saint Vicent. La «III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica», qui s'était tenue à Maó en 1988, lui avait donné l'occasion d'étudier les martyrs hispaniques dans leur ensemble. Son attention s'était ensuite focalisée sur le diacre de Saragosse, martyr à Valence. Le volume présenté ici réunit dix articles parus entre 1989 et 1998 dans diverses revues ou recueils, auxquels l'auteur a joint deux nouvelles études qui viennent les compléter. On perçoit ainsi combien la ligne de recherche de V. Saxer était précise et procédait d'un projet mûri: le livre, en effet, ne se ressent nullement des origines diverses de ses composants.

L'ouvrage comporte deux parties, comme le titre le laisse prévoir, l'une consacrée au culte du martyr, l'autre aux légendes, c'est-à-dire aux différentes formes qu'à prises le récit de sa passion. Dans l'une et l'autre, le chercheur s'est limité à l'an mil, s'autorisant cependant parfois un dépassement: pouvait-il, dans sa communication à la «IV Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica» prononcée à Lisbonne, taire la translation des reliques de saint Vincent opérée par le premier roi de Portugal, Alphonse-Henri, depuis le monastère d'Algarve (Cap Saint-Vincent) jusque sur les bords du Tage en 1173?

Le culte de saint Vincent s'est manifesté d'abord sur le lieu du martyr, à Valence. Il ne s'est organisé que plus tard à Saragosse, où le poète Prudence, vers l'an 400, le revendiquait, mais où l'on ne possédait que la tunique du saint, tandis que Valence détenait le corps. C'est de cette ville que se sont diffusées les reliques autour desquelles s'est développé le culte dans les diverses villes de la péninsule ibérique aux Ve-VIIe siècles (Séville, Tolède, puis, après l'invasion musulmane, vers l'Algarve, la haute vallée de l'Ebre, Oviedo), tandis que par d'autres voies la Gaule, l'Italie, la Lorraine étaient atteintes.

Dans la France actuelle, le culte de saint Vincent a très tôt pris racine. Le siège de Saragosse par les rois mérovingiens Clotaire et Childebert en 541 a été l'occasion de ramener en Gaule une précieuse relique, l'étoile du saint diacre, et de fonder à Paris l'abbaye d'abord appelée Saint-Vincent et qui devait devenir Saint-Germain-des-Prés; cependant le culte était déjà implanté ailleurs, d'abord en Septimanie (dévotion de l'évêque de Narbonne Rusticus au milieu du Ve siècle), puis dans la vallée du Rhône et de la Saône: la fête était célébrée à Vienne avant 518, les cathédrales de Mâcon et de Chalon-sur-Saône sont dédiées à Vincent. De Paris, cependant, le culte allait rayonner vers le nord —les abbayes de Laon, de Senlis—, vers l'ouest —celle du Mans, etc. Enfin, il faut signaler —l'auteur n'y insiste pas ici, mais il y reviendra dans la deuxième partie— la translation des reliques, en 863, depuis Valence jusqu'à Castres, dans le sud-ouest de la France.

En Italie aussi, le culte s'est diffusé assez tôt. Le martyrologe hiéronymien indique une dédicace d'église à Porto, une autre à Tivoli. À Rome même, l'inscription au même jour du calendrier des fêtes de saint Anastase et de saint Vincent a pour effet d'accoler le nom de notre martyr et de développer son culte dans plusieurs églises primitivement dédiées à Anastase seul —notamment la célèbre abbaye de Tre Fontane, qui devait passer plus tard à l'ordre cistercien. Quant à l'abbaye de Saint-Vincent au Vulturne, fondé entre 705 et 710, le culte de saint Vincent préexistait en ce lieu; peut-être les moines y avaient-ils des reliques qui auraient pu venir d'Espagne au moment de la conquête musulmane, en tout cas ils se persuadèrent de posséder le corps du martyr; et lorsque l'abbaye fut détruite par les Sarrasins en 841, les reliques auraient été transférées à Cortone, où l'évêque de Metz, Thierry, vers 971, les a recueillies pour les emporter dans sa propre cité. Quelle est la réalité de ces translations d'Espagne au Vulturne et du Vulturne à Cortone, indépendamment même de l'authenticité des reliques? Rien n'est bien assuré, sinon l'existence d'un culte solidement établi en Italie du diacre de Saragosse.

La première partie du livre de Saxer met en oeuvre des notices de martyrologues, des récits de translations, des dédicaces d'églises, parfois, quand c'est possible, les données de l'archéologie.

La deuxième partie, consacrée aux légendes est le domaine de l'analyse des textes et de la lecture des manuscrits, un domaine où excelle également l'auteur.

En raison même de sa notoriété, le récit de la passion de saint Vincent a connu de nombreuses formes. La *Bibliographia hagiographica latina* (BHL) et ses suppléments n'en recensent

pas moins d'une quaranteine, d'après leurs incipit et leurs explicit. Mais V. Saxer fait remarquer qu'entre un incipit et un explicit identiques, le corps de la narration peut fortement varier, tandis qu'un récit unique peut s'encadrer de variantes dans l'incipit ou l'explicit. C'est, donc, tout l'ensemble du texte qu'il faut prendre en considération, et c'est ce à quoi il s'est employé, tout en se limitant aux pièces les plus anciennes, attestées avant l'an mil par leurs manuscrits.

Les témoins les plus antiques ne remontent évidemment pas à l'époque du martyre, et les différents récits n'ont jamais la facture d'actes officiels tels qu'on peut les avoir, par exemple, pour Perpétue et Félicité. C'est par un témoignage externe qu'on pourra prendre connaissance du fonds le plus ancien de la *Passion* de saint Vincent. Que disait-on, que savait-on de lui au début du Ve siècle? Saxer interroge deux auteurs qui ont longuement parlé du martyr: saint Augustin a prononcé entre 410 et 419 six sermons qui attestent de la lecture d'une longue *Passion*, et le poète Prudence, originaire de l'Aragon, a laissé sur saint Vincent deux compositions dont la seconde paraît bien suivre le récit de la *Passion* qu'il pouvait connaître.

De la comparaison des textes, on retient des points communs: le martyr est un combat entre Vincent et son juge, entre Dieu et l'Adversaire, et Vincent, conformément à la signification de son nom, est le vainqueur; il a subi les supplices du fouet, du feu, l'écartèlement des membres, et pour finir une immersion en haute mer (probablement 'post mortem'). Quelques divergences apparaissent: le refus de livrer les livres saints ne se trouve que dans Prudence et Augustin ne devait pas le lire dans son récit de la *Passion*; de même l'épisode du corbeau qui protège le corps du martyr; enfin, le mode d'écartèlement n'est pas le même chez l'un et chez l'autre. On peut en déduire que les deux auteurs disposaient de deux récits encore très proches, mais déjà quelque peu divergents: une *Passion* plus ancienne et plus simple circulait en Afrique, tandis qu'elle se chargeait d'éléments nouveaux en Espagne, où le culte florissait.

De ce noyau primitif, confronté avec la législation romaine des persécutions (les édits de Dioclétien de 303), on peut tenter de reconstituer l'événement historique. Laissons la parole à Victor Saxer: «...Arrêté parce que diacre, ayant refusé d'abjurer et, en plus, au cours de l'interrogatoire, de révéler la cachette des livres cultuels de son Église, Vincent a été mis à la question pour qu'il revint sur sa décision. Dans la nuit qui suivit cette première séance de tortures, il mourut de ses suites, sa résistance physique ayant été inférieure à sa résistance morale. Il fut alors discrètement enterré dans la nécropole du bord de mer. Ses contemporains, frappés par son énergie et sa constance, en transmirent le souvenir à la postérité. [...] Il est sûr que Vincent, diacre de l'Église de Saragosse au temps de l'évêque Valère, est mort à Valence le 22 janvier 304, après avoir été arrêté sur ordre du gouverneur Datien. Il est en outre probable qu'il le fut comme membre de la hiérarchie en vertu du deuxième décret impérial, qu'il subit la torture en application du troisième et qu'il contrevint au premier en refusant, au cours de l'interrogatoire, de dire où étaient cachés les livres sacrés de son Église. Il est également probable qu'il ne fut pas condamné à mort, mais qu'il mourut des suites de la «*quaestio per tormenta*». On a même l'impression que, à la différence du caractère effacé de Valère, Vincent était une forte personnalité et ne s'embarassait pas de précautions oratoires. Ce qui pourrait être un signe de jeunesse.»

L'ouvrage examine ensuite les rapports entre les textes *BHL* 8638 et *BHL* 8631. Le second est beaucoup plus long, mais la dépendance de l'un par rapport à l'autre est certaine. Dans quel sens? Saxer montre que *BHL* 8631 est une amplification de *BHL* 8638, qui reste pour nous la forme la plus ancienne connue de la *Passion*, sans être pourtant sa forme primitive, ni celle que connaissait Prudence autour de l'an 400.

La notice *Tantum autem gratiam* (*BHL* 8634-8636) énumère les sanctuaires de saint Vincent en Gaule franque; elle se présente en trois recensions différentes, que V. Saxer examine. Il estime que la priorité doit être donnée à la version longue (*BHL* 8636) et montre qu'elle doit provenir de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés, de Paris; elle a, peut-être, pour auteur le moine Aimoin, dont on retrouvera plus loin l'activité littéraire.

On en vient ensuite à ce que l'auteur appelle la «version commune» de la *Passion*, le texte le plus diffusé dans le haut moyen âge (*BHL* 8631). Ici encore, tout un travail est nécessaire pour bien la distinguer de ses formes plus ou moins abâtardies. Elle remonte au VIe siècle, postérieure à *BHL* 8638, mais est déjà connue de l'évêque Juste d'Urgell (attesté de 516 à 546), frère de l'évêque de Valence Justinianus et auteur d'un sermon *Gloriosissimi*. L'édition critique en est donnée à partir de vingt-deux manuscrits, dont quinze antérieurs à l'an mil ou proches de lui, comme est donnée aussi l'édition critique d'un abrégé de cette version commune, le texte *BHL* 8632, d'origine monastique et des pays de la Loire.

Après un dernier détour par une *Passion* d'origine romaine, qui se caractérise par l'interpolation d'un nouveau supplice infligé à saint Vincent (*BHL* 8639), V. Saxer en vient à la partie neuve de son livre: l'étude de la *Passion* *BHL* 8630. L'analyse des manuscrits qui la transmettent (Saxer en retient les douze les plus anciens) montre qu'elle s'insère dans un dossier, qui comprend aussi deux sermons de saint Augustin, le sermon *Cunctorum licet* (Ve siècle), la notice *Tantum autem gratiam* sur les sanctuaires gaulois de saint Vincent, enfin les deux récits — l'un en prose, l'autre métrique — de la translation du corps de saint Vincent à Castres en 863, récits qui ont pour auteur le moine de Saint-Germain-des-Près Aimoin et peuvent être datés de 870 environ (le récit en prose est dédié à l'abbé de Castres, Bernon, arrivé à cette charge en 869). Un seul manuscrit comprend ce dossier en entier, et c'est le plus ancien; il provient de Saint-Germain-des-Près. La comparaison de *BHL* 8630 avec la version commune montre des amplifications par rapport à elle et un souci d'améliorer un latin qui s'était dégradé au fur et à mesure de la transmission manuscrite; la conclusion qu'elle lui est postérieure s'impose. L'étude du style situe le remaniement dans les milieux de la renaissance carolingienne, florissante à Saint-Germain-des-Près autour d'Usuard, et tout concourt à l'attribuer au même auteur que le récit de la translation à Castres, autrement dit à Aimoin de Saint-Germain. Saxer termine cette dernière partie de son ouvrage en procurant l'édition critique de cette passion.

Cette longue présentation du livre de Victor Saxer voudrait être un hommage rendu à ce grand savant. Il laisse dans cet ouvrage un 'corpus' de textes en édition critique. Ses conclusions sur tel ou tel point pourront être mises en discussion — c'est le sort de tout travail d'édition — mais il aura fait avancer de beaucoup la connaissance de la tradition hagiographique sur saint Vincent de Saragosse, mort martyr à Valence. Le monde ibérique, auquel il était fort attaché peut lui rendre grâce.

Louis Duval-Arnauld

Jesús ALTURO, Joan BELLÈS, Josep Maria FONT I RIUS, Yolanda GARCIA, Anscari M. MUNDÓ (curadors), *Liber Iudicium Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, («Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums», 1/1), Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia i Interior 2003, 812 p.

La meritòria col·lecció dels «Textos Jurídics Catalans» acaba de posar a disposició dels historiadors del dret català i dels investigadors medievalistes en general un dels textos més interessants de la història jurídica del nostre país, com és la versió del *Liber Iudiciorum* de Recesvint, el gran vehicle de transmissió de la tradició jurídica romana a l'alta edat mitjana, feta per Bonsom de Barcelona, amb la seva pròpia visió i versió i intent d'adaptació a la realitat social, institucional i jurídica de la Catalunya del segle XI. Precisament, l'edició posa de relleu com, després d'haver-se ensorrat l'aparell estatal de la monarquia visigòtica, se salvà la manifestació més destacada d'aquell període històric, el dret, a través de diverses redaccions privades del *Liber Iudiciorum* o *Liber Iudicum*, o sigui, les *Vulgatae*, que denoten com no s'extingí totalment i indefectiblement la tradició jurídica heretada, ans al contrari, són una manifestació de la seva vigència com a dret general en amplis espais del territori cristià —àdhuc del sotmès a domini islàmic—, i de forma molt especial en les terres catalanes, com es pot

constatar en l'alt nivell de la pràctica forense o en el seu ús en infinites actuacions i referències tant privades i contractuals, sobretot entre els segles XI i XII. I prova encara més evident de l'ús i l'adhesió de les terres catalanes al *Liber* n'és l'existència, ja en període comtal, d'algunes traduccions, almenys d'alguns fragments, com els descoberts primer pel prof. Anscari M. Mundó del *Liber*, II, 5, 12-15, (manuscrit 1109 de Montserrat), una traducció realitzada en temps de Ramon Berenguer IV, vers 1140, i més recentment del fragment del *Liber*, IV, 2, 15-17, descobert per l'enyorat P. Cebrià Baraut, de la primera meitat del segle XII, i de l'àmbit lingüístic nord-occidental.

L'edició d'aquesta magna obra ha previst que no podia reduir-se a una simple, tot i que valuosa, edició crítica del text llatí, per a ús i contemplació dels erudits i àdhuc pàbul dels especialistes. Està previst també un segon volum amb la versió catalana del *Liber*, d'acord amb l'edició moderna més solvent, la del prof. alemany Karl Zeumer, en *Leges Visigothorum*, dins els «*Monumenta Germaniae Historica*»; els autors i editors, amb molt bon criteri, pretenen fer accessible aquest text fonamental de la nostra història a un públic més ampli, tant de juristes com d'estudiosos de la història de la Catalunya medieval i del seu marc cultural, i se'ns ha promès que comptarà amb tot l'aparat crític i el joc de remissions i correspondències entre la versió llatina i la catalana. Constituirà, però un altre volum d'aquesta mateixa obra, que esperem tenir aviat a les mans.

Pel que fa al volum primer que ressenyem, el seu cos substancial (289-633) és la transcripció llatina, íntegra, del *Liber iudicum popularis* de Bonsom, segons el manuscrit Z-II-2 de la Biblioteca del monestir de El Escorial, obra d'Esperança Piquer, amb revisió posterior d'A. Mundó i J. Alturo. Aquest còdex, i per tant la transcripció que s'ofereix en aquesta obra, reproduïx els dotze llibres del codi visigòtic, a més d'alguns elements de naturalesa diversa, tant dels folis anteriors i posteriors, com algunes interpolacions dins del text original visigot. Aquests complements s'han editat tots, encara que no en l'orde rigorós del manuscrit, sinó d'una forma més sistemàtica i raonable, de manera que es puguin distingir clarament del capitulat legal, a la vegada que queda palès que guarden una clara relació amb aquest. Hi destaquen el pròleg, la relació dels reis gots i francs i un necrologi. Completa l'edició —creiem que amb molt bon criteri— un aparat final de les gloses, marginals o interliniars, que figuren en l'edició manuscrita de El Escorial, i que, tant pel seu interès lingüístic com jurídic no es podien menystenir. S'ha optat per publicar-les totes al final del text, amb remissió als folis corresponents del manuscrit, de manera que no destorben la lectura ràpida i fàcil del text original, i permeten copsar la seva utilitat, sobretot per facilitar la comprensió del text als jutges en exercici i també com a eina de comprensió per als estudiants que s'endinsaven en l'exercici de la professió. La darrera part de la transcripció recull el que hom denomina ,complements', entre els quals figura una curiosa ,construcció' gramatical (789-790) que reescrui la llei 1,1,1, en un ordre lògic a fi de fer-la entenedora a un lector (o potser per a un estudiant; hauria servit aquest còdex per a l'ensenyament?), per al qual la llengua llatina ja no era la seva habitual, sinó la catalana (hom pot trobar notícia d'altra ,construcció' en aquesta secció de *Recensions* del present volum, en les pàgines dedicades a *La traducció valenciana de la missa del s. XIV*). Inclou també unes fórmules rituals per a la celebració de les ordalies amb judicis d'aigua calenta, d'aigua freda i l'exorcisme del pa i el formatge, per delatar lladres. Tanca aquest bloc de reproducció de caràcter documental del llibre, la reproducció a color natural de vuit pàgines del manuscrit escorialenc, entre les que cal destacar el fol. inicial (1r.), el començament del llibre primer del *Liber*, o l'espectacular pàgina ornamentada amb l'arbre genealògic de les *Etimologies* de sant Isidor (f. 96 v.).

Tanmateix, l'obra que ens ocupa no ha pretès oferir solament una edició crítica i acurada del manuscrit. La precedeixen uns elaborats i gratificants estudis, fets pels especialistes que consten com a curadors, després de la presentació que hi fa l'aleshores consellera de Justícia i Interior de la Generalitat de Catalunya, la senyora Núria de Gispert i Català. En resseguirem el contingut i els trets més rellevants. El bloc que configura la *Introducció* s'obre amb una exposició d'intencions d'aquesta edició del *Liber iudicum popularis* del jutge Bonsom —inclou la futura versió catalana del *Liber*...—, per part del professor Josep M. Font i Rius, que remar-

ca el pla i criteris seguits en l'afaiçonament de l'obra, i situa i valora la importància i presència del *Liber...* en la nostra tradició cultural i social catalana.

Yolanda García (pp. 31-65) estudia l'edició de l'alemany Zeumer, del 1902, en els «*Monumenta Germaniae Historica*», superadora de les edicions anteriors, en tant que hi desitria per primer cop les dues recensions principals, la de Recesvint i la d'Ervigi, però com que aquest autor va deturar la seva reconstrucció del text en època visigòtica, l'autora ens proposa un recorregut per la tradició de la Llei gòtica a Catalunya i Septimània, bàsicament de caràcter codicològic, així com la presència i l'ús documentat dels diversos manuscrits en les dues fases de la tradició del *Liber...* a Catalunya, la primera als segles VIII-X, i la segona, emmarcada entre la segona meitat de la desena centúria i l'onzena, on destaca la forta personalitat del comte-bisbe Miró Bonfill, de qui són prou conegudes les seves afeccions bibliòfiles i literàries, i les actes del qual sovint recullen frases, paràgrafs o fragments diversificats d'un bon nombre de lleis, i els adapten amb facilitat i desimboltura en la part adient dels seus documents. En destaca la reivindicació de la *Lex Gotorum* com a *Lex Nostra*, que a la segona meitat del segle X es converteix en un element diferenciador d'un poble, en un context reivindicatiu respecte de la cort carolíngia.

El prof. Josep M. Font i Rius dedica un ampli capítol, *L'escola jurídica de Barcelona* (67-100), per a contextualitzar culturalment i jurídicament el marc en què es desenvolupà la figura i l'obra del jutge Bonsom, i tota la selecció d'experts en dret que es mouen a l'entorn de les escoles catedralícies catalanes, i que en bona part són resultat del mestrescola Ponç de Barcelona, artífex principal del desvetllament dels estudis clàssics d'inicis del segle XI, en el context de la reorganització dels capítols canònics urbans, i que es manifesta amb la notable formació literària, cultural, religiosa i moral reflectida en els documents escripturats pels nostres jutges i escrivans. És d'agrair que el capítol hagi volgut incloure uns útils i impressionants esbossos biogràfics de les figures més rellevants dins d'aquest col·lectiu de juristes de l'entorn de darreries del segle X i primera meitat del segle XI. L'estudiós disposa ara d'una magnífica contextualització de tots aquests grans personatges i d'unes biografies interrelacionades que donen a aquest capítol un marcat interès. Els biografats són els jutges Oruç, Ervigi Marc, i el seu fill Ponç Bonfill Marc.

La figura del jutge Bonsom i la seva obra i tradició manuscrita mereixen la dedicació especial d'uns capítols (del 4 al 6, pp. 101-135) per part del prof. Anscar M. Mundó. N'ofereix una aclaridora biografia després de precedents i més reduïts estudis. Ens el presenta amb tota la seva força i prestigi com a jurista, influent en les corts comtals de Barcelona, però també com a 'scriptor', transcriptor de còdexs i pergamins documentals, creador i autor literari, i com a versemblant creador del corònim 'Catalaunia' per al nostre petit país, que els historiadors àrabs i francs coneixien com a 'Regnum Barchinonense'. Mundó dedicà també la seva atenció a analitzar els diferents manuscrits que ens han permès la recepció de l'obra de Bonsom, especialment el còdex Escorial Z.II.2, que és àmpliament analitzat i descrit, i que ha servit per a aquesta edició. El contingut jurídic estricte de l'obra i el seu ús i aplicació, la formació de la *Vulgata* jurídica, les glosses i concordances amb els *Usatges*, en èpoques posteriors, així com les versions fragmentàries en llengua catalana que s'elaboren des de la segona meitat del segle XI —són els llibres més antics en llengua catalana—. Les revisions de segona mà i la seva connexió amb la pràctica judicial de la primera meitat del segle XI, l'adaptació del manuscrit pels correctors o la funcionalitat d'aquest text són objecte d'anàlisi per part de Yolanda García López (137-219).

Els textos complementaris que acompanyen la tradició del *Liber Iudicum* de Bonsom (cap. 10, pp. 221-270) remarquen l'originalitat del pròleg i de la introducció, obres del mateix Bonsom, en què es fa palesa la seva idea de la llei i dels jutges, així com la voluntat de facilitar l'actuació d'aquests posant a l'abast de llurs mans aquesta recensió. Hom hi destaca la més que notòria presència de l'obra isidoriana, sobretot de les *Sententiae*, o la *Renovatio Librorum divi Isidori* de sant Brauli de Saragossa, les citacions del *De Agrimensura* de Gisemund; els crònicons dels reis visigots i francs, als que ja hem fet referència, escrits de la mà del mateix Bonsom, la utilitat dels quals és prou palesa atesa la necessitat de datar els documents pels

regnats dels monarques francs. Gratificant és també l'estudi del martirologi, que el manuscrit denomina *Martirorium*, del que destaca la seva utilitat per a recordar l'observança de festes assenyalades que els jutges havien de respectar, o aquelles en què calia pagar delmes i censos i altres drets, o la fixació dels dies establerts per a la pau i treva en les assemblees homònimes. D'aquest martirologi o calendari de Bonsom, l'estudi del prof. Mundó en destaca i analitza la peculiar, però lògica, presència de les festes catalanes, entre les quals les dedicacions d'esglésies, o de grans sants i santes titulars d'importants esglésies barcelonines o catalanes, a més dels sants romans i francs que han deixat a Catalunya un indubtable pòsit. A més dels estudis específics dedicats als rituals d'ordalies o a l'afegitó posterior a Bonsom de l'*Admonitio sancti Augustini episcopi*, així com de l'estudi de les glosses i el glossari, tant des de la vessant lingüística com cultural, el bloc introductor i es clou amb una selecta bibliografia (271-288), d'indubtable utilitat per als qui vulguin endinsar-se o ampliar coneixements sobre l'obra, l'època i la personalitat del jutge Bonsom, que han trobat en aquesta magna obra una justa i esperada recuperació i reivindicació.

Prim Bertran i Roigé

Josep M. MARTÍ I BONET, *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona. Comentaris als documents*, a cura de J. M. M i B., amb la col·laboració d'Anna RICH I ABAD (transcripció de documents) i de Joan BELLÈS I SALLEN (traducció de la *Vida de sant Oleguer* del canonge RENALL). Pròleg de Joan GUITERAS I VILANOVA, Barcelona, 2003, 550 pp. i il·lustracions.

Després de les biografies d'Oleguer de caire parenètic o hagiogràfic o patriòtic, com les de mestre Renall (s. XII), de J. Garcia de Caralps (1617), de L. Duran i de Bastero (1815), de Jaume Villanueva (1851, vol. XIX), d'Enrique Flórez (1859, vol. XXIX), i de Gener Gonzalvo i Bou (1998), i a part de les ressenyes biogràfiques dels episcopologis i dels 'llibres eina', és d'agrair la temptativa del Dr. J. M. Martí de bastir allò que Guiteras en el pròleg del llibre anomena «un treball de vertadera recerca» i l'autor, amb una modèstia que l'honora, un 'resum biogràfic' (*Introducció*, 11), i uns 'comentaris als documents de sant Oleguer' (frontispici, 1). La publicació, en efecte, bascula entre dos extrems igualment volguts per l'autor: ésser una biografia seriosa i crítica del sant barceloní i, ensem, una obra de divulgació de la seva vida i del seu ministeri i treball pastoral i de les conseqüents repercussions religioses, polítiques i socials, a casa nostra.

El primer propòsit s'aconsegueix amb l'acumulació d'una quantitat notable de dades, precioses per al coneixement de la vida i de l'obra de sant Oleguer, amb l'aportació d'un aparat documental notable i amb la traducció de la curta biografia del canonge Renall. Tot plegat ofereix a l'investigador futur, un fons semblant al dels antics cartularis. El segon intent també hi és present. L'obra vol ésser una atractiva biografia, que interressi el lector no especialitzat. Amb aquest objectiu abunden les il·lustracions, no de la documentació, sinó d'aquells llocs i objectes de la seu barcelonina especialment relacionats amb l'arquebisbe Oleguer. El resultat d'aquest doble intent, no pas fàcil d'agermanar, és una obra notable, útil i molt rica en notícies de primera mà. Martí Bonet i els seus col·laboradors ens ofereixen cent trenta-vuit pàgines, on són transcrits cent trenta-quatre documents inèdits, la majoria sençers (cf. 357), molts d'ells, però, ja assenyalats pels erudits precedadors, completats amb un 'índex', que en realitat és com un 'regestum' d'altres catorze pàgines. El volum es clou amb una bibliografia, en la qual algun treball ha estat consignat dues vegades. Algun altre (citats també en les *Abreviatures* de la pàgina 6), de gran valor i utilitat per a capir la implantació de l'Orde de Sant Ruf a Catalunya, del qual sant Oleguer fou superior general, deixa la impressió d'haver estat consignat a darrera hora, dissortadament, però, ignorat en la redacció del cos de l'obra. Hauria pogut ésser de no poca utilitat en la redacció dels capítols III-VI, IX i X. Ens referim a l'obra d'Ursula Vones-Liebenstein, *Saint-Ruf und Spanien. Studien zur Verbreitung*

und zum Wirken der Regularkanoniker von Saint-Ruf in Avignon auf der iberischen Halbinsel (11. und 12. Jahrhundert). 1. Band: *Studien*; 2. Band: *Regesten und Anhang*. París-Turnhout, Brepols 1996 (cf. «ATCA», XVIII (1999), 826-829).

L'obra, però, aporta per primera vegada una visió de la figura històrica d'Oleguer, emmarcada en els esdeveniments polítics i eclesials de la nostra terra i en els més rellevants de la història de l'Església d'Occident, fonamentada en un treball de recerca i d'erudició paleogràfica molt remarcable. També els devots del sant podran trobar Oleguer en la quotidianitat del seu treball episcopal, en la seva dèria de pacificació, en el seu interès (per ventura poc o molt velat en l'obra) a alliberar la nostra terra de l'ocupació islàmica i en el seu compromís en els afers de l'Església universal. Per tot això, Martí Bonet ha esdevingut el biògraf referencial del gran bisbe barceloní, i aquest llibre seu serà des d'ara una fita en la investigació de la història eclesial dels segles XI i XII a casa nostra.

El llibre, però, presenta algunes mancances, unes de tipus formal, d'altres de natura intencional. En el primer apartat, el llibre té una planificació un xic indigesta pel que fa a la divisió de capítols, fruit, potser, d'una excessiva dependència de les fonts, que s'ha de consignar, però que no han estat elaborades i integrades en un relat elegant i còmode de llegir. Potser la mateixa dependència de l'acumulació documental ha fet que l'obra presenti una gran quantitat de dades sobre Oleguer, conservades a casa nostra, i una molt mins presència de dades forànies, que ens ajudarien, i no poc, a copsar la seva figura.

En l'aspecte intencional hi ha en l'obra de Martí Bonet un planteig que potser no dedica l'atenció que caldria a quelcom que fou l'eix vertebrador de la personalitat eclesial d'Oleguer: la seva condició de canonge regular de Sant Agustí. La «Bibliotheca Victorina» i la seva vintena de volums, podria haver estat de gran utilitat a l'autor, especialment el seu volum VI: Jean Chatillon, *Le mouvement canonique au Moyen Âge. Réforme de l'Église, spiritualité et culture*, estudis reunits pel P. Patrice Sicard, París-Turnhout 1992; són avui abundants les monografies sobre la història de la vida canònica a l'Europa de l'Edat Mitjana. Amb aquests instruments, el dr. Martí Bonet hauria pogut emmarcar l'Oleguer reformador en el marc que li fou propi.

La passió per la reforma de l'Església mitjançant l'establiment de la vida regular i en comunitat de la clerecia fou una de les claus de la reforma gregoriana. La vida i l'obra de Sant Oleguer estigué poderosament implicada en aquest projecte; sense consignar-ho, Oleguer de Barcelona resulta reduït a poc més que a una caricatura. Ja en el pròleg de Guiteras (4), la vida canònica regular es confon amb el monaquisme, confusió sovint repetida en el llibre (27, 29, 31, 43, 52, 65, 70, etc.). La dèria de l'autor a subratllar la 'secularitat' constant i continuada del capítol catedralici barceloní li fa confondre també la vida canònica d'estricta observança (com fou la dels moviments que, en la reforma gregoriana dels primers decenni del segle mil·leni propugnaven l'adopció de la Regla de Sant Agustí, amb la vida regular i les que seguien d'altres observances (regles) més tolerants o fins i tot laxes, avui ben estudiades), amb la vida canònica secular (cf. J. Becquet, *L'évolution des chapitres cathédraux: régularisations et sécularisations*; M. H. Vicaire, *Le monde des chanoines, XI-XIVe siècles*). *Introduction*, dins «Cahiers de Fanjeaux», núm. 24).

En la dinàmica d'aquest gran moviment de reforma, la implantació de l'Orde de Sant Ruf a Catalunya fou molt important per a l'esdevenidor religiós, polític i cultural de la nostra terra i condicionà poderosament les opcions més transcendentals i personals de la vida d'Oleguer. Tota l'existència i activitat del sant fou quasi contemporània i implicada en aquest projecte reformador. Trenta-un anys abans que ell nasqués fou fundat l'orde de Sant Ruf; l'aprovaçió pontifícia d'Urbà II, el 1095, coincideix cronològicament amb l'opció d'Oleguer d'entrar en la canònica de Sant Adrià del Besòs. L'abadiat general d'Oleguer a Avinyó marca el començament de la gran època d'esplendor de l'orde, que féu de la casa avinyonesa una llar intel·lectual i artística de primera magnitud a Europa, que culminà el 1120, quatre anys tard de l'elecció d'Oleguer a la seu de Barcelona; i quan Oleguer té vara alta com a metropolità de Tarragona, els estudis de Dret Romà eren importats de Bolonya a Roma. A França trobem els canonges regulars a l'origen de les universitats (cf. les monografies de Y. Lebrigand,

P. M. Gy, J. Longère, L. Viallet, A. Carrier, Y. Esquieu, J. Verger). El 1154, l'abat de Sant Ruf, un successor d'Oleguer, fou elegit papa amb el nom d'Adrià IV. Presents a tot Europa, els canonges de Sant Ruf tingueren una expansió molt notable a Catalunya els segles XII i XIII. L'activitat en els camps intel·lectual i artístic és encara tema verge en la recerca històrica catalana (cf. P. R. ROCHA, *Le rayonnement de l'Ordre de Saint-Ruf dans la Péninsule ibérique, d'après sa liturgie*, dins *Le monde des chanoines (XI-XIVe s.)*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 24 (1989), 193-208). Les *Homilies d'Organyà* i les de Tortosa són l'únic testimoni que ha interessat per la seva importància en la història de la llengua catalana. D'aquest gran moviment renovador, Oleguer en fou un dels iniciadors i propulsors. Una biografia de sant Oleguer no hauria d'haver oblidat.

Les darreres indicacions, que brindem a l'autor amb vistes a una futura edició, que esperem no llunyana, no poden entelar la valoració abans formulada: *L'Oleguer...* del dr. Josep M. Martí i Bonet és «una obra notable, útil i molt rica».

Jaume González-Agàpito

Josep M. SANS TRAVÉ, *El llibre verd del pare Jaume Pasqual. Primera història del monestir de Vallbona* (Textos i documents, 17), Barcelona, Fundació Noguera 2002, 256 pp.

Durant l'any 1800 (el darrer que entra en el nostre anuari perquè és l'últim del segle XVIII i no pertany al segle XIX com repeteix el nostre llibre en les pàgines 7 i 9), el P. Jaume Pasqual, premonstratenc del monestir de Bellpuig de les Avellanes, preparà per a l'abadessa de Vallbona de les Monges la resposta a les cinc preguntes que li havia tramès el Vicari General de la Congregació Cistercenca, i el 19 d'agost del mateix any, escorcollada la documentació del cenobi posada a l'abast de la seva mà, donava per acabada la feina i la presentava a l'esmentada abadessa (74).

Finalment aquell text arriba a les mans del lector interessat en el tema, gràcies segurament a la bonhomia de la comunitat cistercenca, a la laboriositat de l'editor i a la generositat dels responsables de la Fundació Noguera. I dic, 'finalment', perquè en els dos segles i escaig d'existència, l'exemplar manuscrit que restà en l'arxiu de Vallbona de les Monges ha sofert tants d'ensurts i ha passat per tants de perills, que, d'una banda, llur reconstrucció detallada constituiria tota una tesi doctoral, i per l'altra l'edició del text ja evita que mai que l'original es perdés, la seva pèrdua fos irreparable. La història de les vicissituds de l'original durant els dos segles XIX i XX no la tenim, però una part de la introducció descriu i documenta les angoixes i les basardes davant més que possibles perills de pèrdua de llibertat, si ja no de la vida de 'les Monges', que els ompliren el temps que va del juliol del 1936 al febrer del 1939, però també la previsió d'aquella comunitat, i la generositat dels qui acolliren a casa seva la part de l'herència monacal que hom els demanà de salvar de mans incendiàries o senzillament rapinyaires (13-18): les lletres mig críptiques, els inventaris d'una part d'aquella herència dipositada a Poblet o a Viladrau sota la protecció de la Generalitat de Catalunya i els records dels protagonistes omplen pàgines que, si calgués, augmentarien la vàlua i l'interès de les del P. Jaume Pasqual.

Les d'aquest, però, prescindint de les vicissituds novel·lesques de la preservació de l'original, tenen aquella suficient solidesa i consistència, que les converteixen en una de les majors manifestacions de la historiografia catalana del segle XVIII, ja totalment alliberada de les imposicions glorificadoras de les institucions propugnades per Anno da Viterbo i seguides pels pretesos historiadors del Barroc, i ja totalment delimitada per allò que els documents permeten d'afirmar o obliguen a deixar com a hipòtesi quan ha estat impossible d'arribar a total certesa (52-58). Per això són particularment benvingudes les pàgines dedicades a recordar l'escola historiogràfica de Bellpuig de les Avellanes, de la qual el P. Jaume Pasqual, amb els seus predecessors Jaume Caresmar, Josep Martí i Francesc Finestres i de Monsalvo, fou un dels més valuosos puntals (38-43), pàgines que recorden les diverses obres de Pasqual d'en-

tre les quals destaquen els volums dels *Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta* (39-42), obra que si els contemporanis no acabaren d'avaluar com es mereix perquè l'autor no l'havia deixada ben arrodonida, ara s'ha convertit en inestimable rebost de documentació antiga, per ventura altrament perduda en les maltempades dels segles XIX i XX.

El cos del volum consisteix en el text preparat per Jaume Pasqual en resposta a les cinc preguntes formulades per les autoritats de l'orde a la comunitat de Vallbona (*Respuesta a los cinco interrogatorios...*, 71-124) i en el dels trenta-tres documents aplegats pel mateix pare Pasqual a confirmació de la resposta a les cinc preguntes, el darrer dels quals constitueix ell tot sol un sotsapèndix (*Apéndice de instrumentos en qué se funda el informe*, 125-195; darrer document: 164-195). Les respostes a les cinc preguntes informen del temps de la fundació efectiva i dels documents que en conserven la memòria; dels béns en què s'aguanta la institució; de possibles redotacions i de llur(s) benefactors; de les normes d'elecció d'abadessa i de si en algun cas es donà intervenció superior; d'entre els documents sobresurten la biografia de l'anacoreta Ramon de Vallbona (174-177) i les seves traduccions al català (189-192 i 201-207), i l'abaciologi de Vallbona (181-188), continuat fins a darrereries del segle XIX en la traducció catalana (212-245).

Ara, davant el conjunt de texts publicats en aquest llibre, potser és fàcil de veure que els primers moments de Vallbona de les Monges coincideixen amb les darrereres manifestacions de la sobirania de l'Islam damunt les contrades occidentals de la Catalunya interior que anava de Lleida a Siurana encara a mitjan segle XII, fins al punt que el fundador, Ramon de Vallbona no sols hauria tingut dificultats amb els defensors musulmans, ans encara hauria estat empresonat a Siurana, darrer reducte sarraí al Principat de Catalunya (136, 141, 148); i que l'existència del monestir responia al projecte de consolidar les noves terres reintegrades en la Cristiandat europea mitjançant institucions que transformessin la fesomia de la comarca; i si pocs anys abans aquesta podia ésser qualificada de desert feréstec: «in loco horroris et vastae solitudinis», ara aquell desert, esporàdicament habitat amb perill de la vida per qualche solitari, deixava d'ésser-ho i esdevenia espai social civilitzat, presidit per una institució monàstica benedictina, que esdevingué femenina, la primera exigència de la qual era la de la seguretat garantida pels poders públics dels nous senyors, d'un gran orde monàstic (el Císter o Cistell en el català d'aleshores) i de la reial corona. Aquestes consideracions semblen ésser confirmades per la donació de Ramon Berenguer IV del 26 V 1157, on el lloc de «Sorboles/Cérvoles» és localitzat «in territorio Ciurane», a fi que les terres i aigües donades civilitzin aquell desert i el converteixin en «hortos et laborationes» (131).

Ací, i acabo, no puc deixar de recordar que la lectura del diplomatarí de Poblet m'havia deixada la impressió (reflectida en aquestes pàgines d'ATCA, XIII (1994), 419-422) de poder llegir, sota la literatura eixerreïda dels documents notariais, l'autèntica gesta d'una generació que finalment recobrava unes terres que segles enrere havien estat col·locades sota una sobirania procedent de l'Àfrica i tornaven a la que Europa s'havia anat donant en integrar els nous pobles dins l'herència secular i ininterrompuda de l'Imperi Romà, la Cristiandat. Amb raó algú ha dit que la manca de cròniques catalanes és àmpliament suplerta per l'abundància de documentació notarial. També aquella gesta de les Terres de Ponent té una confirmació en el volum que, els darrers dies del segle XVIII, Jaume Pasqual dedicava al monestir de Vallbona de les Monges, «senyores de Vallbona».

I tal com acostuma a passar en aquestes compilacions de documentació medieval, també la present ens ofereix un parell d'estrenes, en forma de mots catalans o desconeguts o només documentats en temps posterior, al que trobem ací; heus-les: «...mittimus in gorda et baiulia...» (76 i 129); «gorda = guàrdia», que el DCVB no documenta fins a Ramon Llull i al *Tirant lo Blanc* (segona part dels segles XIII i XV), ací és del 1164, cent anys abans de Llull; i «... ipso stret, quod est ad ipsas rocas in valle...» (130); «stret - estret», desconegut del DCVB abans de Pere Tomic (darrereries del segle XV), ací compareix el 1169, tres-cents anys abans.

Hom s'entrebanca encara qualche vegada en llegir llatí, com, per exemple: «quam» per «aquam» (131, línia 14 del text); «metu» per «metus» (137, línia 5 del document núm. XIII) o «Realtum» per «Relatum» (línia 13 de la mateixa pàgina i document).

Malgrat els entrebancs, la lectura d'aquest llibre de Jaume Pasqual i del seu editor Josep M. Sans i Travé ha estat altament gratificant.

Josep Perarnau

La Ciència en la Història dels Països Catalans. Vol. I. *Dels àrabs al Renaixement*. Joan VERNET i Ramon PARÉS (edit.), Barcelona i València, Institut d'Estudis Catalans i Universitat 2004, 629 pp. i 72 de taules, figures i il·lustracions.

La Ciència i la Tècnica en la Història dels Països Catalans és obra promoguda el 1997 pel prof. Manuel Castellet, llavors President de l'IEC, a fi de contribuir a fer desaparèixer l'aparent contradicció entre la pobresa relativa de la historiografia catalana sobre Ciència i Tècnica i la palesa importància de les aportacions assolides en els darrers cinquanta anys en aquest camp. Es tractaria, més que res, de seguir pas a pas el lloc de la Ciència i de la Tècnica en la societat de cultura catalana des dels seus orígens fins a l'actualitat, atès que tant l'una com l'altra han estat presents en la història de tots els pobles.

Guiats per la idea indicada, els directores de l'obra desenvoluparen un projecte i cercaren els especialistes més adients per als diversos temes, després d'haver consensuat amb ells mateixos la configuració definitiva de la totalitat. Una i altra cosa es feren a través d'un consell editor, els membres del qual serien també els autors d'un o més capítols específics i dels introductoris de cada part de l'obra. Es pot assegurar que, en tot cas, cada autor ha actuat amb llibertat i autonomia totals dins el marc d'unes directrius comunes. Els directores de l'obra també cregueren adient d'afegir al primer volum i a part del segon algunes notes i mapes fora de text, i encara als segon i tercer breus marcs històrics per a les parts relatives a la Revolució Científica, la Il·lustració i la Industrialització, i quadres sinòptics dels grans protagonistes de cada període en diferents perspectives de la història general de la Ciència, a continuació dels respectius marcs històrics. Ambdues coses poden ésser d'utilitat per a alguns lectors a fi d'entrar amb major comoditat en la comprensió dels corresponents capítols.

El 19 de desembre del 2001 tingué lloc una presentació del projecte de *La Ciència en la Història dels Països Catalans* a l'aula magna de la Universitat de València, presidida pels aleshores Rector de la Universitat i President de l'IEC; un any després, el darrer publicava tots els parlaments que s'hi donaren, inclosa la conferència del prof. Víctor Navarro sobre l'obra de Jeroni Muñoz. En aquesta ocasió s'establí l'acord de publicació conjunta IEC – Universitat de València, i edició a càrrec del Servei de Publicacions d'aquesta darrera dins el marc de la xarxa d'universitats Institut Joan Lluís Vives. Finalment, el 2004 es posaren en marxa els treballs que permeteren presentar aquest primer volum de l'obra la diada de Sant Jordi de 2005 a la seu central de l'IEC a Barcelona.

El projecte de l'obra preveia la seva divisió en dues parts: *Dels àrabs a la Revolució científica* i *Del naixement de la Ciència moderna a l'època actual*. Sota aquest criteri foren escrits els texts però, en preparar l'edició, l'obra resultà tan extensa que hom decidí de distribuir-la en tres volums, amb la nova divisió: Vol. I: *Dels àrabs al Renaixement*; Vol. II: *Del naixement de la Ciència moderna a la Il·lustració*; Vol. III: *De l'inici de la industrialització a l'època actual*. Cada volum es divideix en parts i aquestes en capítols, el primer dels quals té sempre caràcter introductor i sinòptic.

Després de les presentacions (del President de l'IEC i del Rector de la Universitat de València) i del pròleg dels directores, trobem el *Pla general de l'obra*, que detalla totes les parts de cada volum, els títols dels capítols de cada part amb el nom de l'autor o autors i del centre on són adscrits (el perfil biogràfic de cada un és al final dels respectius volums); una fracció important dels autors pertany o bé a l'escola d'historiadors i arabistes de Barcelona, iniciada per Josep M. Millàs i Vallicrosa, o bé a l'escola valenciana de Lluís Garcia Ballester i José M. López Piñero, corresponents a tres generacions, i una als independents forans. És perceptible que els més joves són majorment els especialistes de la Il·lustració ençà i que sovint

col·laboren en un mateix capítol autors adscrits a centres diferents, fins i tot localment allunyats. Crida l'atenció l'interès de les Escoles Tècniques per la Història de la Ciència, gairebé pariona de la de les Universitats tradicionals i dels centres especialitzats del CSIC. Cada part de l'obra és precedida d'un doble índex detallat, en català i en anglès: els diferents capítols són desglossats en els apartats respectius. La versió anglesa pot ésser útil a fi que consultants estrangers es facin càrrec dels continguts i de llur localització.

El Vol. I, *Dels àrabs al Renaixement* comprén dues parts. La primera, titulada *Les remors àrabs a la Catalunya comtal*, és bàsicament centrada en els segles X i XI i en l'estudi dels textos de l'anomenat 'Vell Corpus'; la segona, *El temps de les Universitats i l'Escolàstica*, el de les grans figures i de l'acme cultural de la corona catalanoaragonesa els segles XIV i XV, abasta la resta de la Baixa Edat Mitjana. Tal com assenyalen J. Vernet i J. Samsó, la primera part ve a constituir el desenvolupament del pla Millàs, des de la publicació l'any 1931 del Vol. I del cèlebre *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques de la Catalunya comtal*, fins als nostres dies. Els autors esmentats també mostren que aquesta pedra angular de la història de la Ciència a la Catalunya comtal no conté, sorprenentment, res de física i poca matemàtica, però no es pot negar que és un estudi genial de la primera introducció a l'Europa medieval de la ciència àrab, basat en uns textos sobre l'astrolabi, el quadrant amb cursor i l'esfera celeste, escrits el segle X a Catalunya. Les publicacions posteriors de Millàs, com a mínim en part, contenen probablement molt del material que havia de constituir els volums II i III de l'*Assaig...*, que no es publicaren mai, entre els quals cal destacar aquell que posa de manifest la importància de l'escola de traductors de la vall de l'Ebre, anterior a l'escola toledana.

Els capítols 1 (M. Forcada), 2 (R. M. Comes), i 3 (J. Samsó), constitueixen una síntesi actualitzada de tota aquesta temàtica, primer de l'emissor, després del receptor i, finalment, de la recepció i la transmissió dels coneixements en el context documentat de l'època esbrinada. El capítol 4 (D. A. King) és el complement natural dels vells textos: els artefactes conservats. Molt lluny del *Tractat de l'assafea d'Azarquiel*, publicat per Millàs el 1933, tenim aquí la descripció dels cinc astrolabis catalans que ara coneixem. El més interessant, i de més a més peça única, és el cèlebre astrolabi carolingi, dipositat a l'Institut du Monde Arabe de París, fabricat a Catalunya a darreries del segle X, el més antic dels astrolabis conservats. La seva història recent, des que M. Destombes el comprà a un comerciant de Tolosa l'any seixanta-u, fins a l'obtenció de les tres còpies facsímil de les quals ara disposem, fetes durant els anys en què era preparada l'obra que ens ocupa, és una aventura extraordinària, esmentada en llocs diversos del text, sense entrar en detalls. Cal, en qualsevol cas, no oblidar que tant D. A. King com J. Samsó en foren els indiscutibles protagonistes.

El capítol de M. Forcada és una cabdal aportació al coneixement de l'origen de les idees científiques que podien haver entrat a Catalunya a les darreries del califat de Còrdova i durant els primers regnes taifes, primer en el cas de Dénia i després en el del Sharq al-Andalus, amb la primacia de Saragossa i Toledo en la segona meitat del segle XI. Segueix l'anàlisi dels posteriors períodes, almoràvit i almohade, respectivament de la primera i segona meitat del segle XII, així com, entre un i altre, el paper de Múrcia, que també caldria tenir en compte. Així resulta que és possible que els textos llatins de Catalunya sobre l'astrolabi haguessin estat escrits sota l'influx de deixebles de Maslama, arribats del Llevant peninsular. En un període de fronteres relativament estables, els canvis socials en terra de moros empenyien mossàrabs a la Catalunya cristiana, que podien ésser bons portadors de coneixements, com també hi hagué ambaixades en ambdues direccions amb els corresponents intercanvis de regals, on no mancarien llibres i instruments com l'astrolabi. Aquestes haurien estat les corretges incidentals de transmissió, abans que comencés l'expansió militar.

El capítol de R. M. Comes ens fa conèixer l'estat del receptor, la Catalunya vella, amb les seves seus episcopals i monestirs, d'on sorgiren els manuscrits llatins de traducció o de síntesi pròpia, i d'altres de pura tradició llatina que, sorprenentment, arribarien a la zona sarraïna com un reflux; com és ara, la clepsidra i els rellotges de sol. L'existència d'un flux i reflux d'informació en els segles X i XI determinaria un període singular de la història de la cultura medieval a Catalunya.

El tercer capítol, de J. Samsó, és el que exposa el material, més elaborat fins ara, que documenta la sortida de ciència àrab de Catalunya a Europa en aquesta època. Resumeix molt bé allò que és més important i consolidat de la hipòtesi Millàs al respecte, també totes les novetats posteriors, sorgides durant els darrers setanta anys, tot sense perdre de vista la lectura fresca de les fonts originals. Assoleix una exposició de nivell difícil d'igualar on, naturalment, emergeixen els personatges catalans i forans implicats, potser encara poc coneguts per la manca de documentació, entre els quals trobarem el mític monjo Gerbert, el misteriós Lupitus Barchinonensis, Miró Bonfill de Girona, i d'altres. També resulta clar que la via més important de transmissió, gairebé sempre anònima, hauria estat la de la xarxa monacal benedictina, sorprenentment eficaç. L'anàlisi que fa Samsó dels textos del vell corpus és realment extraordinària i constitueix, ben segur, el millor document disponible del seu origen català, concordant amb el fet que l'astrolabi llatí més antic, conservat fins ara, estigui clarament relacionat amb Catalunya. El mateix es pot dir en el tema de les fonts àrabs dels vells textos, el tractat d'al-Khwàrizmi i l'influx de l'escola de Maslama i descripció directa d'un instrument amb ajut d'interpret anònim. És tota ella una exposició ambiciosa i exigent, d'una gran claredat, que mereixeria un comentari més profund, només a l'abast d'un especialista.

Tal com ja hem assenyalat, el capítol 4, de David A. King, tracta dels astrolabis de la Catalunya medieval ara coneguts, i va precedit de les nocions bàsiques d'astronomia i d'història d'aquest instrument, cosa que, sens dubte, agrairà el lector poc coneixedor del tema. L'astrolabi té un gran interès científic per la informació astronòmica que conté, i tingué moltes aplicacions pràctiques, de vegades utilitzant formes simplificades, però no podem perdre de vista que la seva gran difusió i popularitat fou deguda al seu ús per a fer horòscops. I si bé l'astrolabi carolingi és del segle X, els altres són, dos d'entorn el 1300 i els altres dos de ben entrat el segle XIV. El tema és tractat de forma unificada en aquest capítol del volum primer, encara que alguns corresponguin cronològicament a la part segona. Tal com diu King, és possible que encara es trobin més astrolabis de la Catalunya medieval. En tot cas, cinc ja són molts, comparativament amb els coneguts d'altres regnes cristians. Això no pot pas ésser casual, i aquesta és la raó per la qual aquest tema català atreu tant tots els historiadors de la ciència a l'Edat Mitjana.

El capítol cinquè, de Mercè Viladrich, tracta d'un tema que no es basa ni en textos ni en astrolabis, sinó en l'arqueologia industrial, o més ben dit, preindustrial. És un camp relativament poc treballat, encara a les beceroles. Una connexió com la que es pot establir entre l'astrolabi-instrument i allò que és descrit en els vells textos no és possible en aquest cas. Partint de la tecnologia agrícola i preindustrial a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana, heretada de les tradicions autòctones i de l'Imperi, Viladrich presenta els nous models de molí fariner, la mineria i les indústries dels metalls, així com la ceràmica, tal com es troben al començament de la Baixa Edat Mitjana a la Catalunya vella, ho compara amb allò que hi havia al respecte a l'Al-Andalus, i estableix els possibles canvis introduïts per influència d'aquest.

La segona part d'aquest volum I presenta el període corresponent a l'expansió de Catalunya per territoris musulmans. Podrien ésser punts de referència la unió catalanoaragonesa, la conquesta de Tortosa i de Lleida per Ramon Berenguer IV i la dels regnes de Mallorca i València per Jaume I. Després seguiria l'expansió mediterrània. Els temes corresponents, ja iniciats per Millàs, són les traduccions llatines i hebrees del segle XII i alguns aspectes de l'astronomia del XIV. Això ha progressat molt des d'aleshores i el panorama actual és recollit sistemàticament en els capítols primer i segon (J. Samsó) i en el novè (J. Chabàs). Dins el marc dels traductors de la Vall de l'Ebre, Samsó estudia l'obra de Plató de Tívoli i d'Abraham bar Hiyya a Barcelona, així com l'obra llatina de Ben `Ezra, que hi és relacionada. Ells utilitzaven les mateixes fonts de coneixements astronòmics i astrològics que els altres traductors de la Vall de l'Ebre, però no trobem tan sols les traduccions llatines de l'àrab, sinó també les hebrees, i traduccions llatines de l'hebreu àdhuc en Plató de Tívoli, que no era jueu. Mereixen una especial consideració els textos d'interès astronòmic, astrològic i matemàtic. El capítol segon considera pròpiament les traduccions a l'hebreu, iniciades a Barcelona per bar Hiyya, i

en d'altres llocs les elaborades per Ben `Ezra, molt importants per a la difusió de la nova ciència àrab entre les comunitats jueves d'Europa occidental al segle XII, que no sabien l'àrab. Aquest procés continuaria en els dos segles següents en l'àmbit de la corona catalanoaragonesa, particularment a Barcelona, Tortosa i Girona.

Chabàs en el capítol novè presenta una síntesi ben reeixida de l'activitat astronòmica i astrològica a la Catalunya del segle XIV, principalment a la Cort del Cerimoniós i a les dels seus fills, Joan I i Martí l'Humà. Cal recordar que el coneixement d'aquella època és presidida pels estudis d'A. Rubió i Lluch, continuada pels de Millàs Vallicrosa i mantinguda per molts investigadors posteriors. Ja és sabut que s'ha conservat molta documentació d'aquell període. En el nostre cas és molt ben detallada tota la història dels almanacs catalans, i les taules astronòmiques, des de la de Pere Gilbert i Dalmau Ses Planes. Naturalment hi trobem les *Taules de Barcelona* de Jacob Corsuno, les posteriors de David Bonjorn, particularment estudiades per Chabàs, així com la important figura de Levi ben Gerson, aquest darrer potser un dels astrònoms més competents i originals de tota l'Edat Mitjana. És evident que aquella societat vivia obsessionada per la predicció del futur, i per això s'interessava tant en l'astrologia. En el mateix capítol novè, seguint els estudis de Vernet i Romano, trobem una extensa revisió de la figura de Bartomeu Tresbéns i d'altres cèlebres astròlegs de les Corts de Joan I i Martí l'Humà. A part de l'activitat relacionada amb la cort reial, podem trobar l'*Almanac de Tortosa* i les *Taules de Morella*. Sembla que la figura més rellevant dels astrònoms que van servir Pere III el Cerimoniós fou David Bonjorn de Perpinyà, l'influx del qual arribaria al *Lunari* de Bernat de Granollachs i a l'*Almanach perpetuum* d'Abraham Zakut, obres de finals del XV, que tingueren molta difusió. En tots tres casos és manifest el rastre de l'astronomia de Levi ben Gerson.

La ciència catalana del segle XIV girava entorn dos altres temes fonamentals: cartografia i alquímia. Els són dedicats, respectivament, els capítols desè (M. Comes) i vuitè (Michela Pereira). La cartografia és la contribució catalana més important a la ciència dels segles XIV i XV. Encara que les primeres referències de l'ús de cartes nàutiques siguin del segle XIII (Ramon Llull), les més antigues conservades són del XIV, i la primera de l'escola mallorquina, concretament del 1339. De tot el restant de segle en tenim trenta i del XV, una cinquantena. Només es coneix el nom de quatre cartògrafs mallorquins, entre els quals destaquen els Cresques, Abraham i el seu fill Jafudà; llur obra mestra és l'*Atlas Català* de la Biblioteca Nacional de París, probablement degut al primer. En tot el capítol X, Mercè Comes fa una exposició rigorosa, molt completa i ben documentada, de l'origen de la cartografia mallorquina, del seu esclat al segle XIV i de la seva evolució ulterior, així com de les relacions amb d'altres escoles. Naturalment també hi trobem l'estudi comprensiu dels diferents tipus bàsics de cartes mallorquines: el nauticogeogràfic, el nàutic pur, els atlas relligats i els petits mapamundis circulars.

Ja he dit que l'alquímia és un tema molt important dins la cultura catalana de la Baixa Edat Mitjana, si bé cal no oblidar que de forma general es considera una aportació dels àrabs i que el seu pare fou Geber (850 dC.), que era sirí i no professava la religió musulmana. Geber exercí una amplíssima influència en els segles que seguiren, encara que molts dels corrents posteriors de l'alquímia es poden considerar una autèntica degradació de la seva obra. Tal com diu Samsó, per estudiar l'alquímia a la Catalunya medieval cal distingir dues cares: la relativa a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova (les dues grans figures del XIII), i allò que fa referència als nombrosos tractats d'alquímia dels segles XIII i XIV, sobretot d'aquest. En ambdós casos, les fonts són probablement andalusines. Tal com assenyalava Pereira, avui hi ha un comú acord sobre el caràcter apòcrif de les atribuïdes a Ramon Llull i, en canvi, fins fa ben poc no ho eren pas considerades totes les atribuïdes a Arnau de Vilanova. Moltes d'elles foren escrites durant el segle XIV a Catalunya, algunes en català, d'altres en llatí, de vegades potser traduïdes del català. De fet, segons que sembla, tant les pseudolul·lianes com les pseudo-arnaldianes són, respectivament, sota l'influx del pensament de Llull o d'Arnau, i tenen relació entre elles. Michela Pereira fa un estudi sistemàtic d'allò que avui sabem de l'alquímia catalana, des de les seves arrels al segle XII. Per tant, passarem pels temes Llull i Arnau amb

l'anàlisi de les dues cèlebres obres *Testamentum* (pseudolul·lià) i *Rosarius* (pseudornaldià?) i les versions catalanes del *Testamentum* i de la *Cantinela*, l'alquímia a la cort, la formació del corpus pseudolul·lià, els alquimistes catalans del XIV i XV i, fins i tot, la reacció eclesial que determinaren. No hi ha dubte que la gran florida de l'alquímia a Catalunya i a Occitània entre els segles XIII i XIV és un fenomen que cal tenir en compte a fi de comprendre el món intel·lectual de la societat catalana d'aquella època; a la dèria de prediure el futur hem d'afegir-hi la de la transmutació dels metalls baixos en or. Des de la *Historia de la alquímia en España* de José Ramón de Luanco, professor de química de la Universitat de Barcelona a darreries del segle XIX, que s'interessà molt per l'alquímia i en destacà la singularitat catalana, tenim ara, en el capítol vuitè de la segona part de l'obra que comentem, una magnífica visió de l'estat actual del tema.

Llull és la figura més universal de la cultura medieval a Catalunya, d'acord amb l'abast de la seva influència en el pensament europeu posterior, i amb la immensa bibliografia generada fins als nostres dies, però és una figura tremendament singular. Extreure els coneixements científics de la seva obra és difícil i, en conjunt, ha resultat una mica decebedor per a molts dels moderns historiadors de la ciència d'aquesta època que s'hi han volgut endinsar. Tal com exposa Lola Badia en el magnífic capítol sisè, *La ciència en l'obra de Ramon Llull*, les dificultats sorgeixen per la manca de connexió amb les fonts i amb d'altres autors del seu temps, però sobretot de la subordinació radical de quasi tot allò que escriví a la creació de l'*Art*, un sistema de raonament aplicable a tots els camps del coneixement. En canvi, no es pot negar que en les seves obres trobem matemàtiques, astronomia, medicina, arts mecàniques i història natural, tant si es tracta de textos narratius com teològics o filosòfics. Tal com diu Badia, Llull recorre sovint a la forma enciclopèdica de l'època per articular totes les nocions bàsiques conegudes en el discurs únic de l'*Art*. D'aquest complex món lul·lià, l'autora en dóna una precisa i ben documentada visió sinòptica, tant del conjunt del discurs com dels coneixements bàsics que Llull hi incorpora. També analitza els llibres pròpiament de medicina i d'astronomia, així com les atestacions esparses de matemàtica i tècnica. Sempre crida l'atenció el cèlebre tema de l'*Art combinatòria*, comentat favorablement per Leibniz el segle XVII, i d'altres punts que s'han pogut relacionar amb la matemàtica moderna, com teoria de jocs i de gràfics i sistemes lògics automàtics. L'epíleg resumeix l'extensa qüestió del pseudo-Llull, també tractat per Pereira en el capítol vuitè en quant toca l'alquímia. Exposa finalment la trajectòria que han seguit els estudis lul·lians fins als nostres dies. Un punt molt important que hom pot retenir d'aquest capítol sisè és l'ús de la llengua vulgar per Llull, que no té precedents i que s'avança als primers textos mèdics escrits en català a començaments del segle XIV. Ha estat un encert d'emmarcar el tema Llull dins el context del Volum I de *La Ciència en la Història dels Països Catalans*.

M. R. McVaugh fa en el capítol quart una descripció molt viva dels diferents tipus d'assistència sanitària a Catalunya en la Baixa Edat Mitjana. Guaridors i medicinars, ocasionals o permanents, clandestins o autoritzats pels reis o pels municipis. Ens parla del règim de medicina oberta i de les proves a què hom havia de sotmetre's per exercir l'ofici, cosa que a la primeria afectava els metges i tot formats a la Universitat, que en l'àmbit català no s'inicià fins al segle XIII amb la Facultat de Medicina de Montpeller. És l'època en què trobarem Arnau de Vilanova, primer com a estudiant i després com a professor d'aquell centre, fins a esdevenir una de les figures més representatives de la supremacia de la medicina acadèmica a tot Europa, cosa que determina un gran canvi social. També és el temps de Llull a Montpeller i dels seus escrits mèdics. Aquest capítol és una magnífica introducció al setè, que tracta monogràficament Arnau de Vilanova, escrit pel mateix autor; hi trobem una encertada exposició de la formació d'Arnau i de la seva primera estada a Barcelona, seguida de l'etapa de Montpeller, on publicà diverses obres, entre les quals sobresurt la dedicada als *Aphorismi de gradibus*, una de les més elaborades d'aquesta etapa, que marca l'establiment del galenisme en la medicina acadèmica medieval, la medicina escolàstica; naturalment, les fonts són les versions àrabs de Galè i d'Hipòcrates. Arnau valorava els enciclopedistes Rasis i Avicenna, però el canvi que introduí fou radical, el de la transició vers els metges humanistes. Però Arnau

no era sols un erudit, ans també un gran metge pràctic i, a diferència de Llull, produí obres originals basades en la seva experiència. Com a metge es faria cèlebre a tot Europa, disputat per papes i reis, i estaria repetidament al servei de la casa reial de Barcelona. Així seguí fins al final de la seva vida; algunes de les seves obres d'aquesta etapa es feren famoses a tot l'occident cristià. Exercí serveis diplomàtics, com algú fortament involucrat tant en el debat religiós com en el mèdic. Sembla que des de la seva etapa barcelonina l'acompanyà una gran dèria religiosa, que li durà tota la vida, i maldava per una renovació cristiana, malgrat els durs cops d'atenció que rebé per les seves incursions teològiques i les indicacions de concentrar-se en la medicina, on el seu superior mestre no era posat en dubte. El treball de McVaugh és rigorós i escrit, tant en el capítol quart com en el setè, de forma més divulgativa i planera que el de la majoria dels altres autors.

Era previst que Lluís García Ballester i no Michael McVaugh escrivís el capítol quart, però la malaltia i decés del primer ho impediren. Encara que evidentment això no hagués d'afectar gens el seu gran relleu com a historiador, no es pot negar que aquesta trista circumstància determinà un cert hiatus, del qual es ressent el primer volum de l'obra. Es tracta de les grans epidèmies i en particular de la Pesta Negra del 1348, que delmà fortament la població de Catalunya i fou causa d'un gran empobriment, anvers de la medalla d'un brillant segle XIV català, capdavanter entre els altres regnes cristians de l'època, que, en canvi, seria seguit per una verdadera decadència. Les seves publicacions que fan referència al tema demostren fins a quin punt García Ballester hi havia aprofundit.

En el pla institucional, les universitats són la més gran contribució a la història de la ciència de l'occident cristià a la Baixa Edat Mitjana. En elles es realitzà la sistematització de l'escolàstica i el desenvolupament de la metodologia pròpia, vigent fins al segle XVII, si no més. En el capítol cinquè d'aquesta segona part del volum I, J. Arrizabalaga tracta del naixement de les universitats en l'àmbit de la corona catalanoaragonesa, deixant a part el cas de Montpeller que, no obstant això, hi estigué vinculada gairebé cent-cinquanta anys. Fins al 1300 no es fundà l'Estudi de Lleida, la primera que realment funcionaria en aquest àmbit. Seguirien Perpinyà i Osca, i després Saragossa i Palma de Mallorca. Barcelona i València foren dos casos especials, amb unes universitats que només actuaren a partir del segle XV, després d'una sèrie d'intents fallits. Arrizabalaga ens dóna una detallada història de cadascuna d'aquestes universitats catalanes de la Baixa Edat Mitjana i en particular de les Facultats de Medicina com a escenari de les activitats científiques que s'hi realitzaren. Ens fa conèixer els textos utilitzats, els tipus d'ensenyament i els protagonistes més destacats, acabant amb una interessant revisió de l'activitat científica de metges formats en les universitats catalanes i en d'altres indrets d'Europa.

Els textos d'interès científic de la Baixa Edat Mitjana són escrits bàsicament en llatí, en àrab i en hebreu, però també començaren d'ésser redactats en llengua vernacle en la mesura que l'ús d'aquesta augmentava en d'altres tipus d'escrits. Principalment eren traduccions del llatí o de versions llatines de l'àrab, però també obres originals. El català científic s'inicia amb Ramon Llull la segona meitat del segle XIII. Seguiren obres de medicina o de veterinària, també d'astrologia i d'alquímia. Cal afegir encara llibres de falconeria i de literatura professional, com la relativa a la nàutica, on l'ús de la llengua obligada era indispensable. Aquest procés fou fomentat pels reis, sobretot per Pere III el Cerimoniós, i contribuí a la penetració social dels coneixements i a l'evolució de la pròpia llengua vernacle. En realitat, és el mateix fenomen que s'imposà a tot Europa, en el qual els regnes ibèrics presentaren una precocitat i complexitat peculiars. El català n'és un cas particular, del qual hom es pot fer càrrec per l'exposició de Lluís Cifuentes en el capítol terç de la segona part d'aquest volum I, dedicat particularment a aquest tema. Tal com ell diu, el català gaudí prest de prou prestigi per a ésser vist com el pont intel·lectual i social més adient a fi de connectar els coneixements acadèmics amb els diversos sectors socials i professionals que n'eren al marge, però s'hi interessaven. Més tard, el trasllat de la cort a Castella i una castellanització progressiva de les elits, unit a la petitesa del propi mercat, féu perdre sentit a la referida funció de pont que, amb poques excepcions, aniria essent substituïda pel castellà.

L'onzè i darrer capítol de la segona part del Volum I de *La Ciència en la Història dels Països Catalans*, de M. Viladrich, és gairebé una primícia sobre la renovació radical que els treballs de F. Glick i Pierre Guichard per un cantó (València) i Miquel Barceló i la seva escola per l'altre (Illes Balears) han produït en el coneixement de l'element bereber en les explotacions agrícoles de la Catalunya nova, de l'antic Regne de València i de Mallorca després de l'expansió catalana. Aquests estudis han fet conèixer les estructures tribals persistents, llur semblança amb les del Maghrib i llur evolució sense interferències de la jerarquia feudal, així com en zona musulmana era al marge de l'autoritat estatal. Viladrich explica la naturalesa dels assentaments agrícoles, les noves tècniques d'irrigació o dels 'qanats' de l'illa de Mallorca, de l'assur' o presa de contenció i de la sínia. També la producció andalusina de paper, també ella en l'àrea dels Països Catalans. Sens dubte, tot plegat canviaria substancialment l'agricultura tradicional catalana i la mateixa vida cultural de la Baixa Edat Mitjana en els nous territoris incorporats. Cal adonar-se que en aquesta temàtica prevalen els mètodes d'arqueologia preindustrial, sense els quals la societat d'aquell temps seguiria desconeguda.

Cal, encara, deixar constància que tots els capítols de les dues parts d'aquest volum I de *La Ciència en la Història dels Països Catalans* són completats amb una bibliografia molt extensa i posada al dia. També que, després dels perfils biogràfics dels autors de cada capítol, podem trobar una acurada i útil taula toponomàstica.

No cal dir que esperem amb deler els volums següents; i com que aquest primer deurà tenir prest necessitat d'una segona edició, em permetria de suggerir que aquella, per ventura, podria ésser completada amb dos capítols: l'inicial sobre l'herència tècnica i científica romana, sobretot en construcció i agricultura, i potser el final sobre les tècniques de la guerra medieval.

Josep Perarnau

Els Catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana. «Jornades científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Secció històrico-arqueològica. (Barcelona, 16 i 17 novembre de 2000)», a cura de Maria Teresa FERRER I MALLOL, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 388 pp.

Daniel DURAN I DUELT, *Manual del viatge fet per Berenguer Benet a Romania, 1341-1342. Estudi i edició* (Anuario de Estudios Medievales. Annex 47), Barcelona, CSIC 2002, X i 478 pp.

Daniel DURAN I DUELT, *Kastellórizo, una isla griega bajo dominio de Alfonso el Magnánimo (1450-1458)*. Colección documental (Anuario de Estudios Medievales. Anejo 49), Barcelona, CSIC 2002, 158 pp.

Der Nachdruck des berühmten, aber lange Zeit vergriffenen *Diplomatari de l'Orient català* von Antoni Rubió i Lluch (vgl. «ATCA», XXII (2003), 553-560) kann durchaus als Ausgangspunkt für diese Renaissance der Forschung über die katalanische Expansion im östlichen Mittelmeer gesehen werden, die uns diese drei neue Forschungen zur katalanischen Expansion im östlichen Mittelmeer gebracht hat, wie sowohl M. T. Ferrer i Mallol als auch A. Balcells in den einführenden Bemerkungen zu dem Band völlig zu Recht betonen, welcher die Kongressakten der wissenschaftlichen Tagung in Barcelona vom 16.-17. November 2000 vereinigt. Ziel des Kongresses war es, sowohl den augenblicklichen Forschungsstand über die katalanische Präsenz im östlichen Mittelmeer während des Spätmittelalters zu referieren als auch das Augenmerk auf bisher weniger beachtete Aspekte der katalanischen Expansion zu lenken. Die ersten acht Beiträge befassen sich vor allem mit den politischen und wirtschaftlichen Beziehungen der Katalanen zu den christlichen Mächten im östlichen Becken des Mittelmeeres, so vor allem Byzanz, aber auch die italienischen Seerepubliken Venedig und Genua und der Johanniterorden auf Rhodos.

E. Marcos Hierro (S. 23-78) gibt einen Überblick über das vor allem konfliktbeladene Verhältnis der Katalanen zum byzantinischen Reich und fasst die wichtigsten Ergebnisse seiner Arbeit über die katalanisch-byzantinischen Beziehungen während des 12. und 13. Jahrhunderts (München 1996) zusammen, dehnt den Untersuchungszeitraum aber bis in das 15. Jahrhundert aus.

D. Jacoby (S. 79-103) beschäftigt sich noch einmal mit der inneren Organisation der katalanischen Kompanie und ihren Versuchen der Staatsbildung. Der Autor greift zum Teil auf frühere Forschungen (*La Compagnie catalane et l'état catalan de Grèce*, in «Journal des Savants», [1966], 78-103) zurück, beschränkt sich aber nicht mehr auf die Frühzeit der katalanischen Herrschaft im Herzogtum Athen, sondern analysiert dessen soziale und institutionelle Struktur bis zum Ende der katalanischen Herrschaft über Attika und Boötien 1388.

Den Handel der Katalanen in den levantinischen Besitzungen der Seerepubliken Venedig und Genua und die daraus erwachsende Konkurrenzsituation untersuchen die Aufsätze von M. Balard (103-111), C. Maltéou (113-127), C. Otten-Froux (129-153), L. Balleto (167-190) und D. Duran Duelt (191-220). Vor allem die letzteren drei Arbeiten sind hervorzuheben, da sie weitgehend auf ungedruckten Quellen aus den Archiven von Barcelona, Genua und Venedig beruhen.

Das zeitweise von schweren Spannungen überschattete Verhältnis zu dem Johanniterorden auf Rhodos wird hingegen von A. Luttrell (155-165) anhand der Überlieferung im Arxiu de la Corona d'Aragó und den Archives of the Order of St. John in der National Library of Malta dargestellt.

Zwei Aufsätze widmen sich den politischen und wirtschaftlichen Kontakten der Krone von Aragó und der katalanischen Händler zu den muslimischen Reichen im Vorderen Orient. In dem Beitrag von M. Viladrich (223-241) stehen vor allem die diplomatischen Beziehungen zwischen den Königen Jakob II. und Alfons V. (I.) von Aragó und dem mamelukischen Sultanat von Kairo (die Bezeichnung Babilònia, welche aus den mittelalterlichen Quellen übernommen wurde, ist natürlich irreführend) im Mittelpunkt, während D. Coulon (243-255) einen knappen Überblick über die Handelsbeziehungen zwischen Barcelona und dem Orient (Ägypten, Syrien und Persien) in den Jahren 1330-1430 gibt.

Zwei weitere Untersuchungen befassen sich mit übergreifenden Begleiterscheinungen und Aspekten der wirtschaftlichen Expansion der Handelsmacht Katalonien in der Levante, die Auswirkungen für die politische und wirtschaftliche Stellung der Katalanen im gesamten Becken des Mittelmeeres nach sich zogen. M. T. Ferrer i Mallol (259-307) beschäftigt sich, anknüpfend an frühere Forschungen, noch einmal mit der Levantepiraterie im 14. Jahrhundert. Der Autorin gelingt es unter Einbeziehung der reichen ungedruckten Überlieferung aus den Notariatsimbreviaturen von Genua und Barcelona die gängige Auffassung zu korrigieren, dass vor allem die Katalanen durch Seeräuberei die Seewege unsicher machten, sondern im Gegenteil ab Mitte des 14. Jahrhunderts zunehmend katalanische Kauffleute selbst Opfer der Piraterie wurden, was eine verstärkte Präsenz der katalanisch-aragonischen Flotte in der Levante zur Folge hatte. J.-F. Cabestany i Fort (309-323) gibt hingegen einen Überblick über die Einrichtung und den systematischen Ausbau des katalanischen ‚Consolat de Mar‘ in den Hafenstädten der Levante. Tatsächlich wurde nach den bescheidenen Anfängen unter Jakob I. in Alexandria bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts den Katalanen das Privileg des ‚Consolat de Mar‘ in nahezu allen bedeutenden Handelsniederlassungen des östlichen Mittelmeeres zugestanden.

Die abschliessenden zwei Beiträge des Bandes greifen schliesslich ein Thema auf, für welches die Arbeiten Rubió i Lluchs gleichermaßen bahnbrechend waren wie seine Forschungen zum katalanischen Herzogtum Athen: die Entwicklung und Ausbreitung der katalanischen Kultur. A. G. Hauf i Valls (327-357), einer der besten Kenner der katalanischen Literatur des Mittelalters, überprüft anhand ausgewählter Beispiele (z. B. die Darstellung der Vorbereitungen für den Kreuzzug Jakobs I. 1268-1269 in dessen *Llibre dels fets* oder katalanische Berichte über die Belagerungen von Rhodos durch die Osmanen 1444 und 1480) die Glaubwürdigkeit der erzählenden und literarischen Quellen in katalanischer

Sprache für die historischen Ereignisse in der Levante und beurteilt z. B. den Quellenwert der Chronik Jacobs I. doch günstiger als dies zuletzt in der Forschung zumindest teilweise geschehen ist.

A Riera Melis (359-387) beschäftigt sich hingegen mit der Verbreitung eines ‚Kulturgutes‘ in Katalonien, das im Mittelalter in der westlichen Welt stets heiss begehrt war: Gewürze aus dem Orient. Wie der Autor zeigen kann, waren orientalische Spezereien in weiten Schichten der Gesellschaft nicht nur bekannt und geschätzt, sondern deren Konsum auch nicht allein auf die Höfe des Adels und die Städte beschränkt, da das ‚schwarze Gold‘ des Mittelalters auch in zahlreichen Küchen der wohlhabenden Landbevölkerung zum Würzen der Speisen verwendet wurde.

* * *

D. Duran Duelt legt uns hingegen eine ausgezeichnete Edition einer für die Wirtschaftsgeschichte und die katalanisch-levantinischen Handelsbeziehungen in der Mitte des 14. Jahrhunderts einzigartigen Quelle vor, die im Archiv der Kathedrale von Barcelona aufbewahrt wird und bisher völlig unbekannt war: das auf Katalan verfasste Rechnungsbuch des Berenguer Benet für seine wirtschaftlichen Aktivitäten in der Romania von 1341-1342 (der Titel *Manual de viatge*, der sich auf dem Einband der Handschrift findet und in den Titel des Buches übernommen wurde, ist irreführend, da es sich nicht um einen Reisebericht handelt). Würden möglicherweise zuvor potentielle Editoren durch den schlechten Erhaltungszustand des Manuskripts und den paläographisch anspruchsvollen Text (wie die beigegebenen Abbildungen unterstreichen) von einer Beschäftigung mit dieser Handschrift abgesezt, so liess sich Duran Duelt durch diese ungünstigen Voraussetzungen nicht abschrecken.

Man kann dem Herausgeber für seine Leistung nur uneingeschränkt Beifall zollen, da er neben dem eigentlichen Rechnungsbuch auch noch weitere Stücke aus Rechnungsbüchern Berenguers und seines gleichfalls im Levantehandel aktiven Bruders Joan ediert und wir somit über die Bedeutung der Familie Benet für den Handel zwischen Barcelona und der Romania ein verhältnismässig komplettes Bild gewinnen können, insoweit dies die überlieferten Quellen zulassen. Abgerundet wird die Edition durch eine ausführliche Einleitung, die eine biographische Skizze Berenguers, eine paläographische und kodikologische Beschreibung der Handschrift und eine systematische Analyse des Rechnungsbuches (Währungen, Masse und Gewichte, Transport- und Packkosten, Zölle, Einkauf und Verkauf von Waren, Geschäftspraktiken, etc.) enthält. Die Arbeit bereichert somit nicht nur unsere Kenntnisse über die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Katalonien und der Levante, sondern stellt diese teilweise sogar auf eine völlig neue Grundlage.

* * *

Mit einer wenig bekannten Episode der Expansion der Krone von Aragón im östlichen Becken des Mittelmeeres befasst sich eine weitere Edition von Duran Duelt: der Herrschaft Alfons' V. (I.) über die kleine Insel Kastellórizo / Castelrosso (heute Megistè) im Dodekaness in den Jahren 1450-1458. Die Insel, von geostrategischer Bedeutung für die Schifffahrt nach Syrien und Palästina, befand sich seit Anfang des 14. Jahrhunderts im Besitz des Johanniterordens, drohte aber zu Mitte des 15. Jahrhunderts nach mehreren Plünderungen unter die Herrschaft der Osmanen zu fallen. Gegen den Willen des Johannitermeisters konnte Alfons V. schliesslich 1450 die Übertragung Castelrossos durch Papst Nikolaus V. an die Krone von Aragón durchsetzen. In den folgenden Jahren wurde auch eine kleine Besatzung auf der Insel stationiert und das durch die Türken zerstörte Kastell wiederaufgebaut. Die aragonische Herrschaft über die Insel war schon zuvor der Forschung natürlich nicht völlig unbekannt geblieben und C. Marinescu hatte sie auch in seiner immer noch grundlegenden Monographie über die Orientpolitik Alfons' V. behandelt, sich aber weitgehend auf die poli-

tische Geschichte beschränkt. Dank der Edition von 38 Urkunden aus den Registern Alfons' V. in der Sektion Cancellaria im Kronarchiv von Aragón können nun aber tieferschürfende Erkenntnisse über Verwaltung und Wirtschaft während des kurzen Intermezzos der aragonesisch-katalanischen Besetzung von Castelrosso gewonnen werden.

Man könnte durchaus von einem Mikrokosmos sprechen, an dessen Beispiel sich die generelle Problematik der Herrschaft über solche vom Mutterland abgelegenen Aussenposten im Mittelmeer während des 14. und 15. Jahrhunderts plastisch darstellen lässt. Vor allem wird deutlich, dass alle Bemühungen, die Insel dauerhaft in die Krone von Aragón einzubinden und zu einem Bollwerk gegen die türkische Expansion auszubauen, von vornherein zum Scheitern verurteilt waren. Das entlegene und karge Castelrosso war für Siedler aus Katalonien wirtschaftlich alles andere als attraktiv, weshalb der von Alfons V. initiierte Versuch einer Neubesiedlung kläglich misslang. Dessen jüngerer Bruder und Nachfolger als König von Aragón Johannes II. verlor deshalb auch jedes Interesse an der Insel, weshalb er sie schon wenige Monate nach dem Tode Alfons' an seinen Neffen König Ferdinand I. von Neapel abtrat.

Zwei Bemerkungen seien zum Abschluss noch erlaubt, welche die Leistung des Bearbeiters, der ein nahezu vergessenes Kapitel aragonischer ‚Kolonialgeschichte‘ aufgearbeitet hat, jedoch in keiner Weise schmälern sollen: In seinen Regesten unterscheidet der Editor bei der Identifizierung des Ausstellungsortes der Urkunden zwischen ‚Torre Octava‘ und ‚Torre del Greco‘. Es handelt sich aber um ein- und denselben Ort (‚Turris Octava‘ war der lateinische Name von Torre del Greco!). Im Gegensatz zu der Angabe von Duran Duelt (S. 46, Anm. 15) wird im Staatsarchiv Neapel kein Original des Testaments Alfons' V. aufbewahrt, sondern lediglich eine Abschrift (Museo 99 A 6 [Privilegium I]).

Andreas Kieseewetter

Martín ALVIRA CABRER, *12 de Septiembre de 1213. El Jueves de Muret*, Barcelona, Universitat de Barcelona 2002, 718 pp.

Partint del *Diumenge de Bouvines* de Georges Duby, passant pel *Dilluns de Las Navas*, de Vara Thorbeck, i pel *Divendres de Zallaqa* de Vincent Lagardère, hem arribat al *Dijous de Muret* de Martín Alvira; ja tenim completa més de mitja setmana. Sigui'm perdonada aquesta facècia mental en encetar un tema que és tràgic per a Catalunya i que seria massa estrident al bell mig de temes que han d'ésser tractats amb el màxim de serietat.

La guerra és sempre una tragèdia humana i l'autor d'aquesta tesi arribà a Muret pel camí del tema de la guerra medieval (27-29); precisaré: allò que tenim a les mans no és ‚una tesi‘, sinó només mitja, car la sencera tenia una primera part dedicada a Las Navas de Tolosa. Limitem-nos, doncs, a aquesta segona part, per a la qual la primera batalla «es la excusa, el moment, la circumstància que permete accedir al verdadero objeto de análisis: el combatiendo que luchó en ella, el testigo que supo de ella, el narrador que dejó escrito algo de ella. Se parte así de un acontecimiento muy concreto para intentar comprender el mundo que lo vivió y lo recordó por primera vez» (30); «a partir de aquí, el estudio de una batalla puede elevarse por encima de las tácticas, las estrategias y el armamento para bucear en el mundo que la produjo» (32). En el camí que va d'una batalla al descobriment dels seus preliminars i conseqüències, semblaria evident que s'hauria de trobar a cada pas allò que és la matèria bàsica d'aquest anuari: els documents i els texts relacionats o relacionables amb la batalla de Muret; de fet, l'autor, immediatament després de les frases transcrites, ens presenta el tema de les fonts (35-42).

Les millors (descriuen els fets i són mirall de les idees contemporànies) són les cròniques, completades amb d'altres fonts com «los ricos versos de los poemas históricos, los breves pero precisos anales monásticos, las fiables noticias documentales o las ‚instantáneas‘ que nos dejaron los trovadores», perquè «son algunas de estas fuentes de importancia vital para la con-

templació de la ‚Batalla’» (37). Els texts de la primera meitat del segle XIII posseeixen la prerrogativa de la proximitat cronològica, de la mateixa manera que la proximitat o distància geogràfiques concentren l'interès en les zones del Nord i Sud dels Pirineus, sense que les altres de l'Occident Europeu hi fossin insensibles; són particularment valuosos els «poemes històrics coetàneus» (41).

A partir d'ací comença el cos del llibre i amb ell la part que més encaixa amb l'interès del nostre anuari. El primer pas és dibuixar el marc, Occitània, la terra occitana o el món dels trobadors, que defineix tota una cultura, la que acomunava tot el país entre Provença i Aquitània (49-60), espai dins el qual ultra els poders autòctons (comtat de Tolosa, vescomtats dels Trencavel, casa de Barcelona), d'altres intentaven d'introduir-se per aprofitar-se'n (l'Imperi Germànic per Provença, els Plantagenet anglesos per Aquitània, els Capets francesos pel Midi) (60-72); també era el país dels Albigesos (73-77), els quals necessàriament havien de topiar amb l'‚Església teocràtica’, ben arrelada des dels primers segles cristians (78-81). La coexistència de tots aquests ingredients dins un mateix recipient per força havia de congregar una explosió tan bon punt algú encengués el detonant. Tota una generació de nous protagonistes era capacitada a prendre la iniciativa: Ramon Roger i Roger Bernat de Foix, Ramon VI de Tolosa, Ramon Roger de Trencavel, Alfons el Cast i el seu fill Pere el Catòlic de Barcelona, Innocenci III, sense oblidar els cistercencs, forjadors d'idees (82-97). Però la ineficàcia apològica d'aquests i dels primers dominics en la lluita doctrinal contra els albigesos, unida a l'animalada d'un escuder del comte de Tolosa assassinant el legat papal Peire de Castelnaud, no sols feren augmentar la decisió de la cúria romana, ans li feren atorgar un sentit nou a la lluita, aplicant la doctrina de la croada a la lluita contra l'enemic intern, i en concret a la lluita contra els albigesos, que esdevenia una croada, ja que aquests «eren pitjors que els sarraïns»: Peire de Trencavel fou desposseït dels seus feus, donats a Simon de Montfort, cap militar de l'operació amb Arnaut Amalric, delegat papal; la segona embestida fou contra el comtat de Tolosa, sense diferència entre les poblacions més albigeses i les més catòliques: l'operació era purament militar, destinada a conquerir Tolosa, ‚niu d'heretges’ (92-115).

El capítol següent encaixa de ple en el nostre anuari, car és dedicat a les fonts del segle XIII i als estudis publicats entre els segles XVI-XX. Un bon estol de trobadors dedicaren composicions a aquell esdeveniment: l'anònima *Vai, Hugonet, ses bistensa*, Raimon de Miraval, Pons de Capduelh, Bernart Arnaut de Moncuc, Bertrand de Born lo Filh, en general més que favorables a la intervenció de Pere el Catòlic, presentat com la gran esperança dels pobles occitans conculcats per la croada (118-129); segueixen els historiadors, encapçalats per Jerónimo Zurita i Pere Anton Beuter; cal retenir la gran *Histoire Générale du Languedoc* Claude Devic i Joseph Vaissète; ja en els temps moders, Antoni de Bofarull i de Brocà, Joaquim Miret i Sans, Ferran Soldevila i Jordi Ventura i Subirats. Ultra la catalana hi ha una aportació occitana, personificada en Michel Roquebert, i sobretot la internacional dels especialistes en història militar o en la de les croades: Henri Delpèch, Auguste-Marcel Dieulafof, Hoffman Nickerson, Ferdinand Lot, John France i Damian J. Smith (130-141).

Després d'aquesta revisió retrospectiva, l'autor pot entrar directament en el tema, seguint un itinerari doble: el del rei Pere el Catòlic fins a trobar-se a Muret cara a cara amb els croats (147-209) i el dels croats fins a trobar-se a Muret cara a cara amb el rei Pere (211-226). Seguim el primer itinerari, reconstruït per la documentació oficial publicada en el volum 216 de la *Patrologia Llatina* de Paul Migne, i comencem pels precedents, el principal dels quals és el fet que el nostre rei acabava de sortir com a heroi, triomfant contra els almohades en la batalla de Las Navas de Tolosa: no hi havia sols una satisfacció subjectiva (o àdhuc un legítim orgull) per la gran victòria, ans sobretot l'experiència d'haver estat objecte d'una protecció particular del Déu dels Exèrcits, que li atorgava una aurèola mítica (150-154). Tot seguit el rei emprengué una ofensiva diplomàtica davant el papa Innocenci III: el 15 de gener del 1213 aquest manava d'aturar la croada i a Simó de Montfort d'acceptar l'autoritat del rei Pere; al mateix temps aquest començà les actuacions efectives, presentant-se a Tolosa, acceptant d'ésser protector de comte i ciutat i rebent, mitjançant els *Juraments de Tolosa*, «el juramento

de fidelitat y vassallaje por tierras, derechos y personas del conde Ramon VI, de su heredero Raimondet, de los 24 cónsules de la ciudad, del conde Ramon Roger de Foix, del conde Bernart de Comenge y del vizconde Gaston de Bearn» (164: 27 gener 1213): oficialment, la sobirania de la casa comtal de Barcelona i reial d'Aragó cobria la major part de l'actual Midi francès i així es perllongà fins al 12 de setembre. Els croats contraposaren la seva pròpia ofensiva diplomàtica davant el papa, alhora que decidien actuar pel seu compte, prescindint de les decisions papals: la situació es feia insostenible (176-180, 194-197). L'itinerari dels croats, després de la carniceria soferta a Pujol, desembocava, com el de l'exèrcit reial, a jugar-s'ho tot a una carta, la de la batalla campal (211-226).

Aquest és el tema de la tercera part, la bàsica. El seu primer capítol, intitulat *Batalla y liturgia*, exposa allò que segons la teoria polemiològica medieval era una 'batalla' pròpiament dita i les condicions a les quals s'havien de sotmetre i que havien de complir els 'batallants', la primera de les quals era la d'ésser un afer de 'cavallers', fortament qualificat i elitista; per això les fonts d'aquesta part són més els tractats teòrics i les convencions socials que les informacions d'allò que realment s'esdevingué, informacions que han d'ésser espigolades de la literatura nascuda de Muret, tan gasives que no permeten de saber amb certesa ni el lloc on la dita batalla campal es desplegà ni els moments pels quals passà, romasos en hipòtesi, sobretot en allò que fa referència a les accions reals del rei Pere a partir de les primeres hores d'aquell 12 de setembre (229-407); la reconstrucció dels moments nuclears sembla permetre de deduir que, veient que els croats eixien de Muret i, considerant que es retiraven, el comte de Foix amb el cos d'exèrcit de primera línia, atacà, i en ésser refusat, el rei des de segona línia (s'hauria hagut de col·locar en la darrera), acompanyat d'un molt limitat estol, es llançà a ajudar-los i, encetada la batalla, l'exèrcit croat compacte s'abraonà damunt el petit grup matant el rei (cf. *Crònica* de Bernat Desclot: 334, nota 1298). D'on sembla deduir-se que, després de tants de preparatius per a la batalla campal, aquesta no hauria existit, car mai els dos exèrcits no es trobaren cara a cara ni en ordre de combat ni de cap altra manera i, per tant, mai no combateren un contra altre. Però, mort el rei, tot en el seu exèrcit fou desolació, incapacitat de reaccionar i salví's qui pugui. No hi hagué batalla, sí, en canvi, derrota inapel·lable. Després, els fets reals foren recoberts, fins a fer-hi intervenir la mateixa Santíssima Trinitat, amb tota mena d'interpretacions (312-318; 334-339), que no han ajudat gens a saber allò que realment s'esdevingué; l'autor ho resumeix així: «los caballeros cruzados rompieron las filas del cuerpo delantero catalano-occitano y, atraídos por el estandarte real, cargaron contra el cuerpo central donde estaba el rey de Aragón. Se inició una 'mélée' en la que Pedro el Católico, confundido por el fragor de la lucha entre los demás combatientes, cayó derribado y muerto» (333). Al cap de poc una llegenda, transmesa per Guillaume le Breton, parlava de lluita personal entre Simó de Montfort i el rei, combat inexistent (328-329).

El rei havia d'anar acompanyat de la 'Mainada d'Aragó' i alguns dels seus membres moriren amb ell (340-341; 370), com també Huguet de Mataplana (361); en conseqüència, els altres, catalans inclosos, fugiren (342). Però un rei havia d'ésser capturat, no assassinat, i per tant cal preguntar-se si l'assassí del rei, Alà de Rouchi, actuà en compliment d'una conjura prèvia; resta el dubte, sense resposta convincent (344-351). El gran resultat de la batalla perduda fou un nombre de baixes que, si per als croats no hauria passat de la vuitantena, per a l'exèrcit reial els autors no el rebaixen d'uns quinze mil (361); hi hagué un altre resultat: l'abril del 1216, prèvia la decisió del IV Concili del Laterà, Simó de Montfort retia homenatge al rei de França i tant ell com els altres senyors rebien d'aquest les pròpies baronies (384). Per a Provença i Occitània, França ja no era un país estranger, Catalunya començava d'ésser-ho i ho seria de forma definitiva després del 1229 i més encara després del 1258 (519-580).

S'ha de posar punt final a aquesta ja massa llarga recensió. Jo no sé allò que els historiadors diran d'aquest llibre, que aparentment sembla caure en una denigrada historiografia de reis i de batalles i no redueix un esdeveniment històric a les seves raons econòmiques. Però aquest és un anuari dedicat a texts i des d'aquests ha d'ésser judicat: cal només fixar-se en les 2514 notes de peu de pàgina, en els nombrosos apèndixs amb els detallats cronologia, quadres i mapes (601-632), la llista de fonts entre els segles XIII i XVII (633-654) i la biblio-

grafia (654-716), per adonar-se que l'esforç de l'autor ha estat indiscutible i les seves fonts d'informació pràcticament exhaustives. Amb tot, encara és possible d'afegir-hi quelcom, en concret a la secció de *Batalla y liturgia*, car segurament a l'autor li hauria plagut de conèixer la descripció que en la seva *Expositio de ordine missae*, fra Guillem Anglès fa a mitjan segle XIV de la vestimenta del cavaller prest a batalla: «...Miles, quando intrat bellum, non intrat nudus, nec cum vestibus laneis, sed totus armatus. Et Rex similiter, quando intrat bellum, est totus armatus et indutus uestibus regalibus, et habet similiter milites indutos similes in uestibus regalibus sibi, ut non cognoscant Regem in bello quis illorum est» (Reproducció de la primera pàgina de l'*Expositio...* en la 91 de *La traducció...* dels autors Antoni Ferrando i Xavier Serra, en aquesta mateixa secció de *Recensions* del present volum). I una altra observació, que permet de precisar un detall important del moment de la ferida i mort de Pere el Catòlic: no era acompanyat d'arlots ni d'almogàvers que el defensessin; m'ho fa dir aquest fragment, absolutament paral·lel, tret del *Livro de los fechos et conquistas del principado de Morea* en traducció aragonesa, manuscrit 10134 de la BN de Madrid, que narra una situació idèntica en batalla entre Roger de Llúria i Jean de Tournay: «Et quando se uinieron a encontrar la una gent con la otra, Roger de Loria se fue a ferir de la lança con micer Johan de Tornay; et micer Joan de Tornay, qui era muy ardidio e fuerit cauallero, firió a Roger de Loria et echo-lo del cauallo. Et aquí lo aurian muerto ho preso, si non fues por el socorro de los almogáuares, qui mataron el cauallo de micer Johan de Tornay; et a él aurian muerto los almogáuares, sinó por Roger de Loria, qui comandó que non lo matasen...»; si el rei hagués estat acompanyat per un escamot d'arlots o d'almogàvers, el resultat podria haver estat un altre.

Contemplant el conjunt cal reconèixer que ens trobem davant una tesi (o la meitat d'una tesi), que deurà fer època i per la qual no sols cal felicitar l'autor, ans sobretot donar-li gràcies per la muntanya de treball que ha enterrat en aquestes pàgines; i augurar-li que segueixi explotant aquesta mina. El crític, però, ha de demostrar que manté viva la capacitat de judici; i així assenyala només un parell o tres de mancances: les notes segurament demanaven un darrer repàs a fi de suprimir-ne les grafies, sobretot alemanyes, defectuoses i els casos en què un mateix cognom és escrit de dues maneres, com el de Bensch/Bench en la pàgina 194, nota 714; el llarg capítol sobre la Batalla (229-407) amb tanta doctrina polemiològica, no hauria resultat més propi d'una tesi sintetitzant la dita doctrina de forma ben resumida i afegint-hi les concrecions pròpies de la de Muret? Potser el punt que el crític veu menys clar és la tendència a subratllar la 'hispanitat' de tot l'afer i a desdibuixar-ne la catalanitat, fins al punt que la tardana annexió dels comtats catalans (Rosselló, Conflent, part de Cerdanya) a França el 1659 és encara col·locada en la llarga llista de conseqüències de la batalla de Muret (571, nota 2387); però, en parlar de la França del 1213 l'autor explica el capteniment del rei Felip August amb la frase «salvaguardar los derechos superiores de la monarquía» (188), que, en el cas nostre, són els de la missaga comtal de Barcelona, el tronc de la qual no havia modificada la seva seqüència pel fet de l'accessió del Regne d'Aragó («el regisme d'Aragó com vench e com fo ajustat ab lo comtat de Barcelona», diuen els *Gesta Comitum Barcinonensium*); recordaré només que Pere el Cerimoniós, oficialment establí que dins la missaga ell era Pere III, per molt que com a rei d'Aragó fos Pere IV; i si l'autor pot remetre a un fet del 1659, un servidor dec tenir dret a recordar no pas un sol fet, ans una llarga sèrie, com un constant pelegrinatge, sobretot durant el segle XVI, d'occitans a terres catalanes a la recerca de millors condicions de vida; si hom ja tingués dibuixats els límits d'aquest territori d'acollida i els d'aquell d'on els gavatxos emigraven tindria també la resposta a l'interès català i a la seva presència (amb repercussions a l'Aragó i àdhuc més enllà) en les contrades d'Occitània, atès que ambdues bandes de Nord i Sud dels Pirineus encara al segle XVI seguien intercomunicant-se perquè pervivia la realitat biològica bàsica d'ésser branques d'única soca.

I ja la darrera paraula de mercès a l'autor i als editors de la Universitat de Barcelona per aquest excel·lent exercici de recerca sobre un punt tan important.

Josep Perarnau

Joan CAMPS JUAN, *Lledó, Arenys, Calaceit i Queretes: quatre pobles aragonesos al Bisbat de Tortosa* (Col·lecció 'Lo Trill', 10), Calaceit, Associació Cultural del Matarranya 2004,

Tal com el propi autor del llibre manifesta en el llinard, l'objectiu que pretén amb la publicació és «recopilar i divulgar totes les notícies documentades fins avui i actualitzar les propostes sobre els fets històrics, civils i eclesiàstics dels segles XII i XIII» de quatre pobles aragonesos limítrofs amb Catalunya, que havien format part del bisbat de Tortosa fins al 1957. Tots quatre, de parla catalana, integraven l'arxiprestat de Calaceit i fins al segle XIX havien estat senyoriu del bisbe i capítol de Tortosa.

El llibre té 132 pàgines i s'il·lustra amb dos mapes del bisbat de Tortosa i amb dues fotografies, la del mapa del bisbat de Francesc Vidal (segle XVIII) i la de la bella portada del manuscrit *Dominicatura de Cretas* (1695), amb les armes del bisbe Sever Tomàs Auther, conservat a l'Arxiu Diocesà de Tortosa.

L'autor, un historiador local motivat per l'estimació a la seva terra, ha concentrat el seu interès per la història en la dels pobles on té les arrels i ha realitzat un treball, que cal considerar referencial per a futures publicacions, car es basa en recerca de documents originals en els arxius Capitular, Diocesà i Comarcal de Tortosa, en l'AHN de Madrid, en el Reial de Barcelona (ACA) i en el Provincial de Terol i en lectura i consulta de treballs publicats per vint-i-quatre historiadors catalans i aragonesos que s'han ocupat de la Franja de Ponent, completant allò que ja havia publicat en la seva monografia *Cretas. Una villa de la Orden de Calatrava entre el Algars y el Matarraña*, Tortosa 2002.

El llibre, que respon a la voluntat de documentar la unitat sociohistòrica, lingüística, etnogràfica i cultural del territori estudiat amb la resta de l'antic bisbat de Tortosa, conté set capítols que es desgranen a partir del text llatí de la concòrdia del 1210, establerta entre els bisbes i els capítols de Saragossa i de Tortosa sobre els límits d'ambdós bisbats coincidents amb el riu d'Algars, en la qual Saragossa cedia a Tortosa els llocs de Calaceit, Cretes, Arenys i Lledó; des d'aquella data, l'Església de Tortosa tingué un paper fonamental en la configuració d'aquells pobles i de la seva gent (9-10).

Els capítols conformen una petita història local diacrònica: el domini sarraí com a punt de partença (I, 13-26); el procés de la conquesta cristiana (II, 27-39); la formació dels senyorius (III, 41-56); el procés de repoblament i el naixement dels municipis (IV, 57-66); els municipis i les noves relacions territorials (V, 67-82); i la vida quotidiana dels nous municipis (VI, 83-102); l'apèndix documental ofereix transcripció de deu documents (VII, 103-122). El lector pot trobar en el curs del llibre cronologies de fets i de notícies documentades (14, 27-30, 42-49, 58-59, 69-76), que serveixen de bona guia; dades de toponímia (22-26); anàlisi de fronteres (17-18, 33-36); cartes de poblament (58-65); relacions entre senyoria i municipis (41-55); organització administrativa municipal i jurisdicció senyorial (76-79); privilegis, propietats i arrendaments (79-82); establiments comunitaris bàsics: la casa-castell, les esglésies, forns, ferries, molins, carnisseries, mercats i fira (86-91); reserves senyorials i emprius (98-1000); primícia i delmes (92-93); capteniment individual i social, costums populars (93-96, 100-102).

El llibre d'En Joan Lluís Camps ens aproxima a una època llunyana (ss. XII-XIII) i a un territori de frontera, culturalment català, eclesiàsticament tortosí i administrativament aragones. I tot i que la metodologia emprada sigui millorable, l'esforç de l'autor mereix un reconeixement, que el crític no li discuteix.

Josep Alanyà

Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie, I. Jaume I (1236-1276). Edició a cura de Josepa CORTÈS (Fonts històriques valencianes, 1), València, Universitat 2001, 260 pp.

Només pel fet de tenir-lo davant els ulls, aquest volum inicial de les «Fonts històriques valencianes», ja té a favor seu la primera impressió, que es pot resumir d'aquesta manera: si

traduint Aristòtil els medievals definien la bellesa amb la frase: «puchra sunt quae visa placent», ací la definició aristotèlica es compleix en tota la seva amplitud i profunditat: ja per la seva sola presència, el llibre plau, i aquesta no és una lloança mins, sobretot en aquests temps en què els paràmetres de bellesa no consisteixen precisament en el fet que l'objecte presentat amb pretensions de boniquesa, d'entrada plagui a la vista. Però, evidentment, aquesta no és la consideració que el lector d'ATCA demana i espera trobar i menys encara en la secció de recensions d'«Arxiu de Textos Catalans Antics». Per això, oblidem-nos depressa del plaer estètic proporcionat per la coberta i endinsem-nos en el cos del llibre.

Aquest és constituït per la secció introductòria (7-90), el *Text del Liber privilegiorum Civitatis et Regni Valencie* (91-232) i les taules finals (233-256).

La secció introductòria ens acompanya des del moment en què, decidida la conquesta de València encara en poder dels sarraïns, el rei Jaume I anà donant estat oficial a certes determinacions que s'havien de complir després de la reconquesta (com la dotació de la Seu de València), passant per la progressiva publicació tant de *Furs* com de privilegis, aquells sempre destinats a tot el Regne, aquests inicialment locals; per l'aplec d'uns i altres en reculls ja des de darreries del segle XIII; per la presentació de cada un dels dotze exemplars manuscrits coneguts en l'actualitat; i arribant a l'edició del *Liber Privilegiorum Civitatis et Regni Valentiae*, realitzada a València per Diego de Gumiel sota la responsabilitat editorial de Lluís d'Alanyà el 1515. Arribats a aquell darrer i definitiu aplec, són presentats en regist cada un dels noranta-vuit documents que constitueixen aquest primer volum, datats, tal com diu el sotstítol, entre el 1236 i el 1276. El nucli central d'aquesta part introductòria, en presentar cada un dels dotze manuscrits i l'edició d'Alanyà, autora i editors han tingut l'encert d'oferir-nos reproducció fotogràfica de les respectives pàgines inicials, algunes de les quals confirmen aquella impressió de sòbria i clàssica bellesa que ja ens proporcionava la portada del llibre.

El títol no permet dubte: en principi foren aplegats en aquells reculls els *Privilegis de la ciutat i Regne*, és a dir, del braç reial, no pas els dels altres dos, eclesiàstic i nobiliari; això no obstant, els dos primers documents fan referència a concessions o decisions que afectaven sobretot la Seu o l'església de València, i aquesta atenció arriba fins als darrers moments en què el rei promulgà i aplicà les constitucions de Pau i Treva (núm. 97: febrer del 1276), o ja en el núm. 94 (febrer 1273), en què rei i bisbe amb capítol de la Seu arribaren a una entesa sobre delmes i drets de Xullella i Gàrig (88-89); entremig, compareixen sovint d'altres acords sobre temes semblants. En canvi, les referències a nobles són no sols esporàdiques, ans encara indirectes, com per exemple en establir i precisar en quins casos llurs béns també paguen tribut reial (p. e., núm. 23, nov. 1246; núm. 50, abril 1252; núm. 84, abril 1268).

Destinats, doncs, a clarificar la situació jurídica dels ciutadans o habitants de la ciutat de València (i per extensió els de tot el Regne) en els primers anys de la conquesta, no és estrany que el gran tema sigui el de confirmar amb actes reials indubtables les concessions fetes en els *Llibres del repartiment* per llurs protagonistes: ja el núm. 4, del desembre del 1238; núm. 10, juny del 1240, que esmenta «el darrer repartiment»; o el núm. 86, que recorda una confirmació general, de la qual és exceptuada la vila d'Alzira (86, juny 1269).

Però a partir d'un cert moment, sembla com si els interessos del rei i els dels ciutadans de València anessin per camins divergents: el rei fa tota la impressió de voler estructurar una ciutat, en la qual no sols no manquessin les atencions exigides pel bé comú més elemental (l'administració de justícia: núm. 5, març 1239), amb repetits compromisos reials de no interferir ni en el nomenament ni en l'activitat dels jutges (núm. 8, desembre 1239; núm. 30, maig 1249; núm. 34, gener 1250; núm. 36, febrer 1250; núm. 61, maig 1260; núm. 77, abril 1266; núm. 81, febrer 1268); o la primerenca configuració del govern municipal (núm. 20, setembre 1245; núm. 58, març 1258); o la igualtat davant les càrregues comunes (núm. 23, novembre 1246; núm. 46, febrer 1252; núm. 70, juny 1264); o la defensa dels ciutadans davant les exigències dels usurers (núm. 11, febrer 1241; núms. 14-15, novembre 1241-juliol 1242; núm. 45, setembre 1251), ans encara fossin assegurades les necessitats de la vida ordinària mitjançant mercat setmanal (núm. 65, agost 1261; núm. 79, agost 1266).

Als ciutadans, en canvi, fa tota la impressió que allò que els incitava a acostar-se al rei era la consecució del major nombre de franquesses i exempcions, sobretot de naturalesa econòmica: núm. 7, novembre 1239: els habitants de la ciutat no han de pagar drets de pesatge, mesuratge, peatge; núm. 9, gener 1240: els són concedides pastures en tot el regne; núm. 19, maig 1245: i la llibertat de vendre les propietats condicionades a fer estada en el lloc; i l'alliberament de drets reials en transmissions testamentàries, dots, donacions ,propter nuptias', núm. 41, juny 1241; la llista arriba al dret d'un malfactor a refugiar-se a la Seu, si els *Furs* li són favorables (núm. 72, desembre 1265). També constatem que la voracitat privada a l'hora d'apropiar-se d'espais públics, havia d'ésser frenada pel rei, defensor del comú (núm. 29, març 1249; núm 95, octubre 1274).

No sé si m'erro, però em fa l'afecte que Jaume I tingué la gran possibilitat de trobar-se a les mans tot un regne, que ell pogué configurar a la seva mida sense els entrebancs que li presentava a l'Aragó una estructura política amb poca capacitat de maniobra i a Catalunya l'herència de la Marca Hispànica i els seus comtats, un dels quals era el de Barcelona.

València, en canvi, era terreny políticament verge, molt més obert a les iniciatives i inventives reials; Jaume I s'hi veié gairebé totalment lliure de les cotilles que li imposava l'estructura feudal, no acceptà que cap poder dificultés la relació directa entre rei i regne, d'acord amb els principis del ,*ius commune*', en el qual havien estat educats (a Bolonya?) els seus juristes: i així, quan encara no s'havien complert deu anys de la conquesta, el rei creava per al nou regne i li imposava la seva moneda pròpia, el ,real de València', que també era per a l'altre regne acabat d'estrenar, el de Mallorca (núms. 24-25, maig 1247); al cap de poc (núm. 32, novembre 1249), el mateix rei precisava tot el sistema de pesos i mesures; el novembre del 1255, un pas més, i precisava el pes de les arroves gran i petita (núm. 53); i l'abril del 1266 arribava la plena confirmació de la nova moneda tant per al regne de València com per al de Mallorca (núm. 74), alhora que era establert l'impost únic de monedatge, un morabatí (set sous) cada set anys, pagador per tot ciutadà, la riquesa del qual almenys pugés a quinze morabatins (núm. 74, abril de 1266).

Tot i la seva aparent normalitat, crec que el document núm. 2 mereix una particular atenció: dos anys abans que València fos conquerida, quan la campanya militar és expressada amb paraules de futur, el rei integra en la província eclesiàstica de Tarragona i sotmet al seu metropolità «omnes ecclesias catedrales et alias quascumque», decisió que no sols té efectes eclesiàstics, ans també polítics, car «ad honorem regni nostri et comodum et gloriam credimus redundare» (95). Ací cal fer dues preguntes: primera: existí una decisió paral·lela prèvia a la conquesta de Mallorca, i en cas de no haver existit, per què? Segona: aquest document, que, venint d'una autoritat civil no podia ésser adduït en el cèlebre procés de l'*Ordinatio ecclesiae Valentinae*, de fet, ni és ni pot ésser el que explica que el resultat d'aquell plet donés tota la raó teòrica a Toledo, sense, però, cap, absolutament cap, eficàcia pràctica, en el sentit que València seguí vinculada a la metropolitana de Tarragona. La meua hipòtesi de treball és aquesta: el document reial no tenia cap valor jurídic en tribunal eclesiàstic, però segurament el tenia tot en el pla polític: vull dir amb això que, en preparar-se en cort romana la croada de conquesta del Regne de València, els representants del rei (potser el mateix sant Ramon de Penyafort) deixaren ben clar que de cap manera no emprendrien una campanya que, d'una manera o altra, revertís a favor de Castella: la part papal hi estaria d'acord, i d'ací, immediatament, el nostre document reial i a distància, el resultat, plenament inútil, del plet entre Toledo i Tarragona pel bisbat de València. Si aquesta hipòtesi de treball es confirmés, la pregunta sobre Mallorca es faria més incisiva.

Dissortadament, no manquen els editors de texts o documents llatins que no tenen cap empatx a publicar transcripcions impresentables. Val a dir que aquest volum, patrocinat per la Universitat de València, fa, en general, honor a la institució acadèmica que l'ha editat: les pàgines tenen una certa lluminositat i la lectura, també per la correcció de la llengua llatina, és gratificant; però he dit ,en general', car encara s'hi han esmunyit algunes incorreccions, com el ,*Barchinonensis*' en la darrera subscripció dels primers documents (94-109): trobant-se entremig de dos ablatius, no pot ésser ni nominatiu ni genitiu, ans ablatiu i, doncs, tractant-se d'un

adjectiu, «Barchinonensi»; en el document núm. 113, p. 115, línia 14, llegim: «decimam que percipi debetis»; una de dues: o ha de dir: «decimam, quam percipere debetis», o «decimam, que percipi debetur». Però el cas més greu, perquè, perdó per la facècia, podria tenir conseqüències tràgiques, és el de la pàgina 92: el lector hi arriba encara volant per les altures del plaer estètic produït per les reproduccions de pàgines manuscrites (25-49) i, tot d'un colp (ho dic en valencià!), es troba caigut en terra i condolgut en tot el cos per l'inesperat aterratge: «In hoc liber...!!!» per «In hoc libro...»: un possible lector pioc del cor hi pot deixar la pell: i això (dit no sols amb tot el respecte, ans encara amb el màxim de deferència), ja no s'ho hauria de permetre ni la Universitat de València ni cap d'altra que vulgui ésser digna de tal nom!

Dissortadament sembla que l'estat d'alguns dels originals emprats per a aquesta edició ha obligat a prendre com a base de la transcripció exemplars diversos, amb la qual cosa es perd la unitat originària del text publicat, extrem que és de doldre, però sembla que no hi ha hagut més remei.

Malgrat tot i malgrat que falles com les indicades hi són de massa, cal agrair de tot cor a la Universitat de València aquest bell llibre perquè posa a l'abast de l'estudiós una documentació de primera categoria, i a la responsable de l'edició tota la feinada que comporta donar-li la qualitat que té.

Josep Perarnau

Raimundi LULLI, *Opera latina 46-48. Ars amativa boni et Quaestiones, quas quaesivit quidam frater minor*. Ediderunt Marta M. M. ROMANO et Francesco SANTI (Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina, XXIX. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 183), Turnholti, Brepols 2004, XXX i 520 pp.

Com si fos el fruit d'un arbre que el dóna puntualment en el temps que li pertoca, enguany les ROL ens han ofert aquest volum que ja fa goig pel seu sol gruix, de més de cinc-centes pàgines. Encara en fa més perquè els dos llibres lul·lians que ens hi són oferts en edició crítica corresponen, un a la formulació d'un dels principals capítols de l'Art, que és la seva aplicació a la voluntat lliure, i l'altre a la reacció que la dita art provocava en els contemporanis que s'hi posaven en contacte.

Tal com és normal en els volums de les ROL, també aquest, després de la presentació signada pels responsables del Raimundus Lullus Institut de Friburg de Brisgòvia (*Vorwort*, VII-IX), en aquest cas seguida d'una *Premessa degli editori* (XI-XIV) i d'una *Introduzione generale*, dins la qual hi ha la presentació dels manuscrits (XVIII-XXIII) i de la bibliografia citada (XXV-XXIX), el cos del llibre és format pels dos estudis introductoris (3-116 i 441-455), per l'edició dels dos texts (117-437 i 457-500) i per les taules (501-513). Precisem només que les pàgines finals de l'estudi introductori de l'*Ars amativa* són dedicades a la *Taula de les paraules qui són en esta art*, pròpia de les còpies manuscrites del text català (435-437).

Les pàgines inicials subratllen que l'*Ars amativa boni* és l'altre dels dos braços que ha de completar el dedicat a l'*Ars inventiva veritatis*, explicitant una dimensió de l'Art que, tot i ésser present en les primitives elaboracions, amb l'*Ars amativa* trobava una seva formulació teòrica; més encara, una indicació particularment agradable per al crític (vegeu ATCA, XXIII-XXIV (2005), 546-551), assenyala que la vinculació del tema de l'amativa amb la doctrina de Lull no és únicament amb l'Art, ans amb l'objectiu suprem de tota l'obra lul·liana escrita o no, tan evident que ni figura entre els tres reportats al començament de la *Vita coetanea* i que certs lul·listes semblen desconèixer: el que «lo món sia en bon estament» (XI-XIII), la consecució del qual inclou de forma absoluta i incondicional la rectitud de l'amor en la voluntat humana, i, doncs, l'amor a Déu en primeríssima intenció (21, 23, 50, 63, 72 i el text del *Prologus* del llibre lul·lià).

La primera part principal del volum, que és l'estudi introductori, reporta la tesi doctoral de Marta Romano presentada a la Universitat de Florència sota el títol *L'ars amativa di*

Raimondo Lullo: studio ed edizione critica. Revestit com a estudi introductorí d'aquest volum, el treball de l'editora es presenta en forma de tríptic, la primera part de la qual és dedicada a la *Genesis ed edizione dell'Ars amativa boni*, la segona a la *Struttura e contenuti dell'Ars amativa boni*, i la terça *Il testo dell'Ars amativa boni* (3-116); ens hi passa davant els ulls la constant i documentada atenció de Llull en la difusió de la seva obra mitjançant còpies i traduccions pagades per ell mateix, fins i tot mitjançant quantitats determinades en el propi testament (4-26) (ací, però, hauria estat lluminosa la comparació amb allò que sabem d'Arnau de Vilanova i de l'autèntic obrador editorial establert a casa de l'apotecari barceloní Pere Jutge, al qual vaig dedicar una exposició dins el meu *L'Alia informatio beguinorum d'Arnau de Vilanova*, Barcelona 1978, 113-114 i 122-125; potser és indicatiu el detall que, si no m'erro, només amb Thomas Le Myésier trobarem en camp lul·lià una 'empresa' editorial semblant a la que consta a Barcelona per a les obres d'Arnau entorn el 1310).

Des de la pàgina 26, l'atenció de l'editora es concentra en l'*Ars amativa*, començant per sintetitzar l'iter' editorial, des de les dues còpies llatines manuscrites completes (Munic, BSB, Clm. 10496, ff. 1-82; Ciutat del Vaticà, BAV, Vat. lat. 7199, ff. 1-64), passant pels fragments transcrits per autors diversos (Le Myésier, Nicolau Eimeric), fins a l'edició de la traducció llatina d'Iu Salzinger, elaborada a partir de l'original català (26-46).

Ja en la segona part de l'estudi introductorí, l'autora ens oferirà pàgines que, com el text lul·lià que estudia, insisteixen «nella congiunzione dello stile espositivo complesso dell'ars lulliana con gli impalpabili contenuti mistici: il rapporto uomo-Dio è infatti ripensato e descritto attraverso tutti i principi o „dignitates” e le modalità di ragionamento propri della fase ternaria della combinatoria» (47-48). Segueix l'exposició concentrada de les successives parts de l'Art lul·lià de l'amància (les quatre figures, les ‚regulae’, les definicions dels principis absoluts i relatius, elaboració de ‚conditiones’ a base de les definicions, formulació de ‚quaestiones’, etc.), a la qual l'editora aporta la reducció a fórmules matemàtiques del nombre de cambres de les terça i quarta figures (54-56) i del de les ‚condicions’ (47-63). Segueix aquella que pot ésser una de les principals aportacions d'aquest estudi introductorí, el del vocabulari lul·lià en general i en particular el de l'amància' (67-90), que ens permet de veure que l'*Amativa* no és sols una *Art* del coneixement sobrtot de Déu a base de formulació de qüestions i de recerca de respostes, ans també d'embadaliment davant Ell, cosa que també ens adverteix Ramon Llull quan ens diu que «sub contemplationis forma, traditur modus ligandi uoluntatem ad amare bonum et intellectus ad intelligere verum, contemplando Deum...» (208, lín. 941-943): aquesta és la raó d'ésser de l'*Ars amativa*, i això sol ja indica la importància d'aquest volum.

La segona meitat del qual, que és el seu bloc cèntric, presenta el text lul·lià en edició crítica (117-432; les pàgines 433-437 presenten sense publicar-lo l'apèndix al text català, que és el seu vocabulari, inusual en el moment en què fou escrit); les pàgines finals contenen les taules (503-513).

El volum que acapara en aquests moments l'atenció del crític conté encara un altre text de Llull, en el seu gènere de màxim interès. Les *Quaestiones quas quaesivit quidam frater minor*, editades pel prof. Francesco Santi; en les pàgines introductòries (441-455), ell informa el possible lector sobre els extrems tant de l'autenticitat lul·lià del tractat com de la transmissió del text i de la metodologia de l'edició. Les *Quaestiones...*, escrites, segons que sembla, entorn el 1290, són, si no m'erro, un ressò de l'ensenyament de Ramon Llull a l'Estudi de París, qui sap si en la càtedra del mestre Berthaud de Sant Denis; aquell fou un mestratge amb problemes, sobretot amb la metodologia artística del mestre, però també amb el contingut dels seus ensenyaments; si, almenys directament, la metodologia artística no és qüestionada en les nostres *Quaestiones...*, sí que ho són les tesis, que incideixen en el gran tema parisenc del moment, sobretot en la facultat d'arts, on sembla que Llull hauria ensenyat; el tema de l'eternitat del món i els connexos, centre de la confrontació amb els averroistes, surt gairebé a cada pas en les pàgines del text lul·lià; n'hi ha d'altres, com també hi ha les indicacions artístiques congruents, que encaminen a les solucions del mestre. Per la doctrina, doncs, i perquè permeten de copsar moments vius del magisteri de Ramon Llull a l'Estudi de París, aquesta obreta és

molt més important d'allò que hom podria pensar si en la formació del judici es deixés conduir pel nombre de quaranta pàgines (461-500). L'edició es basa en el text de l'*Electorium*, conservat a París, BN, lat. 15540, configurat i copiat sota la supervisió de Thomas Le Myésier entorn el 1330, preferible al de Munic, Staatsbibliothek, Clm 10652, no sols perquè «sempre le lezioni di questo testimone siano più vicine all'originale, ma semplicemente al fatto che esso è nato in un ambiente checi risulta nelle sue intenzioni e nei suoi modi divulgatori più conosciuto e storicamente più vicino a Lullo» (453); i així, l'aparat crític ens informa de les variants de la indicada còpia ara muniquesa, car les altres dues de Clm són transcripcions de l'*Electorium*.

No deixa d'ésser digne d'esment el fet que aquest volum tingui com a editors de dues obres de Ramon Llull, dos professors italians, la dra. Marta Romano i el dr. Francesco Santi. La qualitat de llur feina és encara més d'agrair atesa llur joventut. Una bella notícia per a l'actual deixondiment del lul·lisme italià. Per això, dit l'agraïment pel bell volum, sigui'm permès d'augurar-los esponerosa collita de treballs a partir d'ara que entren en la maduresa de la vida acadèmica.

Josep Perarnau

Raimvndi LVLLI, *Opera latina 97-100, in Cypro, Alleas in Cilicia, deque transmarinis veniente annis MCCCII-MCCCIII compilata* edidit Jaume MEDINA (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CLXXXIV. Raimvndi Lvlli Opera Latina, XXX), Turnhout, Brepols Publishers 2005, XLII i 250 pp.

Com tots els volums d'aquesta important col·lecció, trobem que aquest presenta una introducció en les XLII pàgines inicials, després de les quals tenim el cos de l'obra, en la qual són presentades en introduccions específiques i publicades en edició crítica les següents obres lul·lianes. *Rhetorica noua* (1-77), *Liber de natura* (79-137), *Liber quid debet homo credere de Deo* (139-173) i el *Liber de mille prouerbiis* (173-232), tot completat amb tres taules: de referències bíbliques, de noms i d'obres del mateix Llull (235-237). De més a més, l'editor ens regala amb una pàgina de memòries personals narrant els seus contactes amb lul·lisme i lul·listes fins a la col·laboració en l'edició de les ROL del present volum.

Recordem els precedents: convençut, tal com diu en el *Desconbort*, que en cort romana no hi tenia res a fer, Llull se'n va decidit a llançar-se personalment a la missió entre musulmans, però els problemes interns i la depressió soferts a Gènova li paren, de moment, els peus; i quan, cinc anys més tard, els seus camins l'han retornat a Mallorca, després de vint anys (els de les guerres i de la Croada contra Catalunya derivades de les Vespres Sicilianes), rep la notícia que un dels emperadors tàrtars acabava de conquerir Damasc per a una sobirania cristiana; com colpejat per un mecanisme automàtic, Ramon Llull s'hi precipita i, encara que la notícia resultés falsa, aquell viatge a l'orient, on es repetí la depressió i la malaltia, fou ric en altres contactes i ens ha deixat les obres acabades d'esmentar, publicades en el volum que ens ocupa.

Si hem de fer cas de les explicacions donades pel mateix Llull, les estades a Xipre i a Limassol proporcionaren a l'autor l'avinentesa d'escriure sobre temes que temps ha que el sol·licitaven però que «propter alia quaedam negotia quae uitare non possumus» (22, lín. 16), no s'hi havia pogut dedicar. I ara exposava com veia ell, d'acord amb la seva teoria de la primera i de la segona intenció i amb la metodologia de l'*Ars generalis*, una teoria de la retòrica que no es limitava a indicar la importància de l'ordre i la bellesa en qualsevol 'sermo', és a dir, exposició verbal, ans hi afegia la 'scientia' o coneixement del tema i la 'caritas', ja que, si segons Sèneca, citat per Llull (23, lín. 33), qualsevol 'sermo' amb una bona estructura és principi d'amistat, molt més ho ha d'ésser el d'un cristià. S'ha d'explicar també, perquè ara en tenia l'avinentesa, la redacció dels altres tres textos?

Totes quatre obres són datades: l'any 1301 les dues primeres, el 1302 les altres dues, també la terça, tot i que porta «mense Ianuarii anno... 1301» (173), però tal com diu allí

mateix es tracta d'any «anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi», un 1301, per tant, que durava fins al 25 de març del nostre 1302; uns anys, doncs, en què, convençut que cap dels dos poders no estava disposat a posar diners en els seus projectes missionals, es llançà com a persona particular a maldar en la seva gran missió de conversió d'infidels; i s'ho val de remarcar-ho ací perquè sembla que almenys un dels quatre títols respon a la convicció missionera, el *Liber quid debet homo credere de Deo*; recordem que el 1926 aquest títol en la seva redacció llatina era donat per perdut per Ephrem Longpré en el seu gran article sobre *Lulle. Ramon (le bienheureux)*, del «Dictionnaire de Théologie Catholique», IX (París 1926), 1098: «La recension latine semble perdue»; les aportacions dels darrers decennis en el camp lul·lià ens l'han posat a les mans.

Aquest breu tractat, que sembla escrit per a presentar una síntesi doctrinal d'urgència, es limita a resumir «allò que deu hom creure de Déu», en tres punts, que són: 1) Déu u i tri; 2) el Verb encarnat en Jesucrist; i 3) l'Església i els seus sagraments, punt que, tot i la seva connexió amb els dos anteriors, no cauria pròpiament en una exposició limitada al tema de Déu. Comparada amb la d'escrits de primera (o de no tan de primera) hora, com poden ésser el *Llibre del Gentil i dels tres Savis* o el *Liber Tartari et Christiani*, trobarem una gran diferència, que en portarà una altra: aquells dos llibres exposen l'adoctrinament d'un Gentil o, amb més concreció, d'un Tartar, que, tant la un com l'altre, havien estudiada filosofia; en conseqüència, hom els podia posar al davant consideracions plenament elaborades seguint les pautes de la filosofia platònica; ací, en canvi, el destinatari no sols no se suposa que ha fet estudis de filosofia, ans és un negociant que se'n va a terres d'infidels; en conseqüència, no se li podran proposar grans elocubracions, ans l'ensenyament s'haurà de limitar a les veritats bàsiques del catecisme, com si diguéssim a la formulació de les tesis, i encara sense explicacions o proves complicades com les que es poden llegir en els llibres esmentats.

Hi ha, encara, de bell antuvi un detall súmmament interessant; el trobem en la pàgina 150, on llegim la definició de Déu: «Deus est illud, quod in seipso habet totum complementum et nulla re indiget».

Prescindim ara de si la definició és per tothom considerada acceptable i fixem-nos en allò que afegeix el mateix autor, és a dir, que, segons la dita definició, d'una banda «ostendemus et declarabimus hoc, quod debet homo de Deo credere», i de l'altra, «si homo illa, quae dicemus non deberet credere de Deo, contradiceret homo definitioni supradictae» (líns. 18-23).

Aquesta definició amb les dues indicacions d'ús em permet d'insistir en un aspecte que, si la memòria no em traïx, vaig indicar en el volum anterior d'aquest anuari («ATCA», XXIII-XXIV (2004-2005), 547), on vaig suggerir que en estudiar qualsevol de les arts escrites per Ramon Llull, no n'hi havia prou amb reproduir l'esquema de la seva exposició, sinó que calia, almenys per a cada una de les seves parts principals, indicar quina era la seva col·locació estàtica dins l'art i quina la seva funció dinàmica.

Les definicions, en efecte, com tots els elements que entren en l'art lul·liana, es poden comparar a les peces d'un motor d'automòbil, totes les quals han d'encaixar amb les altres peces del motor (aspecte estàtic) i, de més a més, s'ha de veure per a què serveix la dita peça a l'hora de tenir el motor en marxa (aspecte dinàmic); la meua intenció en escriure la recensió esmentada era la d'assenyalar que m'hauria agradat molt de trobar els dos aspectes indicats en relació a les definicions.

I heus ací que, un any després, em trobo que és el mateix Llull el qui m'aclareix almenys la funció dinàmica de la definició introduïda al començament del *Quid debet homo credere de Deo*: li serveix no gens menys que de principi de demostració, d'una banda, i de pedra de toc per a judicar si una doctrina és acceptable o refusable, de l'altra.

Dues pàgines més endins del tractat, la 152 (recordem, escrites entorn el 1300), trobem dues llistes d'allò que només cinc anys després seran les nou dignitats divines definitives de la figura A; «bonitate, magnitudine, potestate, sapientia, gloria et voluntate»: sis en les línies 28-29; i «bonitate, infinitate, aeternitate, potestate, sapientia, uoluntate, uirtute, pulchritudine, gloria et ueritate»: deu en les línies 38-40 de la mateixa pàgina; i, només deu línies més avall, la llista serà diversa: «bonitate, magnitudine, aeternitate, potestate, sapientia, uoluntate, uirtute, pulchritudine, gloria et ueritate»: deu en les línies 41-42 de la mateixa pàgina.

tate»: altra vegada sis, que no coincideixen amb les de la primera llista (líns. 50-51): aquesta diferència segurament significa que en aquell moment la llista de les dignitats absolutes (o figura A) no havia arribat encara a la seva estabilitat definitiva.

Potser el pinyol del volum són els dos tractats intitolats *Quid debet homo credere de Deo i Liber de natura*; allò que la simple lectura ens permet de constatar és la constant referència, tant en l'un com en l'altre, a una *Ars generalis*, que no és pas l'aleshores encara només futurible *Ars generalis ultima*, ans un simple esquema dels conceptes lul·lians bàsics; aquells dos tractats, per tant sembla que són una mostra de com tant Déu com la natura (que també l'engloba) poden ésser explicats dins l'esquema bàsic del sistema de Llull; n'havia de convèncer algú o era només un exercici de clarificació de les pròpies idees? Potser aquesta necessitat d'autoclarificació dels propis pensaments s'havia manifestat indispensable en aplicar els mateixos principis lul·lians, sumats al de la primera i segona intenció, al tema de la retòrica, en la *Rhetorica nova*. Amb el llibre de *Mil proverbis* el possible deixeble de Ramon Llull tenia a l'abast de la mà, com en els *Proverbis de Ramon*, una mina de principis aplicables a l'hora de trobar solució teòrica o pràctica a problemes formulats d'acord amb l'*Art* lul·liana.

Fa estrany que a la pàg. xxx, hom remeti a Perarnau per a la descripció del Clm 10529, i no, en canvi, per al Clm 10506 ni per al 10544, que hom pot trobar, i més detallades que les de Madre, en Perarnau II, 42-45 i 141-147, respectivament. Quant a l'observació de la pàgina 146, relativa a l'ús de mots i frases catalanes en la traducció llatina de l'Ambrosiana: «I, 81: de *franquea* in *A pro de libertate*», sense cap vel·leïtat de dir que és equivocada, per ventura podria resultar enriquida atenent a la indicació d'Anthony Bonner en l'edició NEORL del *Llibre del Gentil e dels tres Savis*, 26, primer aparat a la línia 75, on, 'libertat' equival a 'liberalitat' i és contrària a 'avarícia', tal com el mateix text de Llull demostra en les pàgines 135-136, línies 105, 106 i 119: «...la libertat de Déu, qui és contrària a avarícia, la qual avarícia és contra libertat» (105-106). Em permetré d'assenyalar la que considero puntuació desencertada en un parell de punts: a 33, lín. 115-116: «...quando quis... cum arrogantia et superbia inchoauerit uerba arrogantia, informat et imprimit illorum similitudinem...»; ¿puc preguntar qui és el subjecte d',informat et imprimit'? La resposta rau en el canvi de la coma: «...quando quis... cum arrogantia et superbia inchoauerit uerba, arrogantia informat et imprimit...»: el subjecte és ,arrogantia'. En la pàgina 36, línies 210-211, ens espera un altre cas: «...qualiter similitudo diuinae et beatissimae trinitatis, reperitur aequaliter in omnibus creaturis»; altra vegada, ¿quin és el subjecte de ,reperitur'? Si suprimim la coma ho veurem amb claredat meridiana: «...qualiter similitudo diuinae et beatissimae trinitatis reperitur aequaliter in omnibus creaturis». I només una paraula: ,scitis' (46, lín. 539-540); ha d'ésser ,sitis', però cal suposar que el manuscrit pres a base d'edició diu ,scitis'; realment la ,ratio editionis' del ROL i del CC CM (xxxv) obligaven a mantenir la grafia?

Tota edició de textos, mínimament respectable (i aquesta ho és bastant més) té un valor substantiu, consistent en el fet de l'edició. Sincerament l'agraïm a l'editor científic i als editors empresarials.

Josep Perarnau

Ramon LLULL, *Das Buch über die heilige Maria. Llibre de sancta Maria. Katalanisch-deutsch*. Herausgegeben von Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS Mit einer Einführung von Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS und Blanca GARÍ. Übersetzung von Elisenda PADRÓS WOLF (Mystik in Geschichte und Gegenwart. Texte und Untersuchungen. Abteilung I. Christliche Mystik herausgegeben von Margot SCHMIDT und Helmut RIEDLINGER, 19), Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog 2005, XLVIII i 380 pp.

Segurament molts dels lectors recordaran les pàgines 546-551 de l'anterior volum d'ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), on els dos editors d'aquell volum, on apareixia el text

llatí del *Llibre de santa Maria*, són els mateixos que s'han fet càrrec de la introducció al que ara ens ocupa: no són, doncs, uns desconeguts.

Allò que, a primera vista i en comparació amb el volum del ‚Corpus Christianorum‘, és nou en la present publicació és l'edició del text català original (allí només havia estat publicat el text llatí), la seva traducció a l'alemany i la col·locació del conjunt en una col·lecció germànica dedicada a la doctrina mística d'herència cristiana. Tant l'edició del text català original com la seva traducció a l'alemany, sumades, segurament representen una feïnada, per la qual traductora i editors mereixen tota enhorabona. No els manca la nostra.

El text català és reproducció del publicat el 1915 a Palma de Mallorca, sembla que conjuntament per Antoni M. Alcover i Salvador Galmés, a base del «codi millor i més antic,... un de la Biblioteca Provincial d'aquesta ciutat, i que ns has servit de base per a la nostra edició» car, immediatament després d'esmentada aquella publicació, la *Einführung* al nostre llibre diu: «Diese wird hier als älteste volkssprachige Fassung vorgelegt» (p. XLVI), frase que entenem en el sentit que el text català del llibre que ens ocupa és el de l'edició Galmés, en les *Obres Originals del Il·luminat Mestre Ramon Llull*. X: *Llibre de Sancta Maria*. *Hores de Sancta Maria*. *Llibre de Benedicta tu in mulieribus*, en la pàgina XIX del qual volum desè és reproduïda una pàgina del manuscrit mallorquí, que pertany al capítol dedicat a la ‚misericòrdia‘, allí en la pàgina 99, ací en la 162; en comparar el seu text amb el de l'edició del 1915 trobem les següents variants (cada unitat és formada pel mot del manuscrit, seguit d'una barra inclinada (/), després de la qual segueix el mot de l'impres, i tot el conjunt separat del següent per doble línia recta [||]):

«iusticia / justicia || uenjen / venien || dix lausor (*add in mg*) || uolem / volem || (coses) he / (coses) e || peccadors / peccadors || pecats / peccats || uirtuts / virtuts || agen / hagen || perseuerant e coue / perseverant e cové || perseuerant / perseverant || coue / cové || perseuerança || perseverança || cô / com || perseuerant / perseverant || perseuerança / perseverança ».

Aquesta comparació de cap manera no vol significar que aquella edició del 1915 fos deficient, car normalment les seves opcions són totalment encertades, ans contribuir a trobar la metodologia d'edició (la ‚ratio editionis‘), que sigui objectiva i plenament satisfactòria.

L'altra novetat del present volum és la primera traducció a l'alemany d'un altre text lul·lià, que es suma als que ho han estat els darrers anys (per exemple, el *Llibre del gentil e dels tres savis* / *Das Buch vom Heiden un drei Weisen*, o el *Desconhort* / *Der Desconhort*, aquest també objecte de recensió en el present volum).

Diguem per començar que traduir un text com el del *Llibre de Santa Maria* ha d'ésser un exercici difícil, per la distància entre les dues llengües i, encara que només fos per aquesta raó, la traductora mereix ja de bell antuvi tot el reconeixement. Fa més de setanta anys, el dr. Ludwig Klaiber, que havia passat moltes hores i segurament altres tants malsdecap en la traducció alemanya del *Llibre d'amic e amat*, s'expressava així en el seu article *Neue Übersetzungen des "Buches vom Liebenden und vom Geliebten"*, publicat dins la «Miscel·lània Lul·liana» del 1935, 203:

«Schwieriger als die Übersetzung in eine romanische Sprache ist naturgemäss die Übertragung in eine germanische Sprache. Erstere kann dank der sprachlichen Verwandtschaft vielfach ganze Wortgruppen übernehmen, während Letztere oft zu Umschreibungen gezwungen ist».

Fixem-nos-hi amb més detall; la frase, per exemple, de la línia 3: «e que hom haja via» = «um den Menschen den Weg zu weisen» (puc dir que el text original no parla d'adocriinar ningú?); en posaré alguna altra mostra; la primera pertany a les línies finals de *De beutat* / *Über die Schönbeit*:

«Perquè adoncs la bona dona, segons veres colors de fayçons e ab humils vestiments e sens uffana de gent, anà a l'esgleya e pregà nostra Dona que a sa filla donàs beutat espectral e que la faés bona en amar, en membrar e entendre nostra Dona» / «Dann ging sie

ungeschminkt und in bescheidenen Gewand und ganz ohne Gefolge in die Kirche und betete zu Unserer Lieben Frau, sie möge ihrer Tochter geistige Schönheit und Gutheit im Lieben, Erinnern und Vestehen Unserer Lieben Frau schenken» (184 i 185).

I encara un darrer, també de les darreres pàgines de *De Valor / Über den Wert*:

«... e per la impaciència que mostrà a les gents, fo menyspreat e fo coneguda sa ypo-crisia; e quant viu que les gents lo menyspreaven e no-l loaven enaxí com fer solien, fo molt mogut a ira e féu mala vida aconeguda (! a coneguda) de tots aquells de la ciutat on estava, e morí en peccat de ira e de mala volentat» / «Aber an der Ungeduld, die er nun an den Tag legte, erkannten die Menschen dass er ein Schwindler war, und verachteten ihn fortan. Als aber der Mann sah, dass die Menschen ihn nun geringschätzten und niemand ihn mehr wie vormals lobte, da wurde er sehr wütend und begann, ein Lotterleben zu führen, über das bald die ganze Stadt Bescheid wuste. Und so starb er schuldbeladen und voll des Zorns und des Hasses» (208-209).

La traducció no sols presenta petits detalls que no són convincents, com per exemple: traduir «morí en peccat de ira e de mala volentat» per «starb... voll des Zorns und des Hasses», dubto que demostrí un bon coneixement de l'original català, car «morí en peccat de ira» vol dir en la ploma de Llull, si no m'erro, que morí portant en la consciència un dels set pecats capitals, el de la ira, i cal recordar que per a Llull 'peccat capital' és idèntic a 'peccat mortal'; tampoc no sembla haver-hi prou coneixement de l'original català en escriure 'aconeguda' i traduir «Bescheid wuste», car no es tracta de saber que portava mala vida, perquè 'a coneguda' (i no 'aconeguda', perquè el DCVB, s. v. 'coneguda', diu així: «*A coneguda* (de qualcú): a l'arbitri, a la manera de veure o d'apreciar»), de manera que no es tracta de saber, sinó d'avaluar o de qualificar per part d'alguí; de la mateixa manera que el 'Valor' del capítol dedicat a aquesta qualitat en la Mare de Déu, no equival a 'Wert', és a dir, a un valor econòmic, ans a una qualitat de caràcter, normalment associada a la virilitat, però no pas exclusiva d'aquesta, que potser equivaldria més a 'Tapferkeit'.

Com el dr. Ludwig Klaiber, també la traductora ha esmerçat molta dedicació i una gran quantitat d'hores posant a l'abast del lector alemany el *Llibre de Santa Maria* de Ramon Llull; n'ha d'ésser remerciada i molt valorades dedicació i treball; em permetria d'animar-la a reemprendre la feina i a perfeccionar-la, començant per una bella repassada a la llengua i expressions verbals del mateix Ramon Llull.

Josep Perarnau

Ramon LLULL, *Lo Desconbort. Cant de Ramon*. Edició a cura de Josep BATALLA (Exemplaria Scholastica, 1), Tona (Vic), Obrador Edendum 2004, 152 pp.

Ramon LLULL, *Lo Desconbort/Der Desconbort auf Grundlage der Ausgabe von J. Romeu i Figueras und einschliesslich der Varianten der Ausgabe von A. Pagès übersetzt und mit einer Eiführung versehen* von Johannes und Vittorio HÖSLE (Klassische Texte des Romanischen Mittelalters, 31), München, Wilhelm Fink Verlag 1998, 128 pp.

Heus ací dues edicions que demostren l'interès amb què encara és llegida la poesia de Ramon Llull, en particular aquells versos escrits amb sang veïna de la desesperació, com ho és *Lo desconbort*. Una particularitat negativa acomuna els dos títols, la que cap d'ells dos no ofereix una nova edició del text. El pres com a base de la traducció alemanya sabem pel mateix títol que és el de l'edició de Josep Romeu i Figueras, alhora que l'aparat crític és el de l'edició d'Amadeu Pagès, *Le Desconort ou le Découragement de Ramon Llull. Étude littéraire et historique, édition critique et traduction française*, dins «Annales du Midi», 50 (1938), 113-156 i 225-267, mentre l'edició Batalla «parteix del text establert per Pagès» (46). La part pròpia de l'e-

dició catalana acabada d'esmentar, per cert de presentació ben agradable, és la introducció (9-46), el primer encert de la qual és el de no malgastar pàgines recordant coses que tothom pot saber per manuals o articles d'enciclopèdia, ans capbussar-se 'in medias res', tal com mana mestre Horaci; i així parteix de la situació ambivalent de la Cristiandat en el pas del segle XIII al XIV (9-10); però per ventura hauria estat més encertat de fitar l'atenció no tant en la realitat sociopolítica en ella mateixa, ans en la seva repercussió en la consciència o en la psicologia de Ramon Llull, en la qual la tensió entre 'lo mal estament' i 'lo bon estament' porta a la conversió personal, a la teoria de les dues intencions, primera i segona, a l'aplicació d'aquesta teoria en el projecte reformador de Llull (*Blanquerna*) i dins d'aquest, a la constant insistència en la necessitat de la conversió dels infidels i en la corresponent creació d'escoles; i, després de la caiguda de Sant Joan d'Acre, a encaminar la reacció de la cristiandat en la defensa de les pròpies fronteres i en la recuperació de Terra Santa, a la propaganda constant d'aquests objectius, i als viatges a terres cristianes orientals fins a l'Armènia i Jerusalem o als països musulmans de l'Àfrica del Nord amb perill de la pròpia vida. Són benvingudes les pàgines de bibliografia (51-55) i les de *Glossari* al final (141-148).

Ultra les pàgines dedicades a notes (120-125) i a taula d'antropònims citats en l'estudi inicial (126-128), l'opuscle alemany té dues parts ben diferenciades: la introducció (7-49) i la reedició del text original amb la traducció alemanya en pàgines encarades (50-119). L'estudi introductorí resumeix i repassa de forma ben concentrada la situació dels estudis lul·lians en la necessitat d'ésser redactat, i alhora proporciona informacions sobre el *Desconbort*, segons les quals, tot i la càrrega emocional d'aquella composició poètica, es trobarien referències a l',entscheidender Rationalismus' i a l',Art' (20-22); també ens són ofertes mínimes presentacions de les principals obres literàries (*Blanquerna*, *Fèlix*, *Llibre de cavalleria*) (23-29). Les pàgines dedicades a la repercussió posterior, se centren en la limitada que ha tingut a Alemanya, tot i els grans noms i obres: Nicolau de Cusa, Gottlob Leibniz, Ivo Salzinger (29-33); segueixen la presentació tècnica del *Desconbort* i la successió de temes justament entorn el projecte de Ramon Llull amb les contraposades raons del mateix Ramon i de l'Hermità (34-43); són recordades, sense que els editors es decideixin a dir-hi la seva, les dues posicions dels autors sobre l'any al qual s'ha d'assignar la composició del poema i resumides les raons de cada una (41-43); les característiques de l'edició són exposades en les pàgines 43-49, després de les quals ve el text; en el qual, malgrat la innegable feina posada a donar una transcripció inatacable, no manca qualche dubte, com 'enançar' a les línies 320, 815 i 816, que potser hauria d'ésser 'enantar/enantat' = 'impulsar, fer avançar'; però n'hi ha una que podria fer època: el 'cavall' de 755 (cf. 124, nota 115), correctament traduït per 'Pferd', si cavall fos, però és 'ç'avall', 'ací baix: hier unten'; i l',apendran' de 115, no hauria d'ésser 'aprendran'?

Aquestes dues edicions demostren l'atenció que tothora mereixen les obres, a través de les quals podem entrar en les vivències íntimes del personatge Ramon Llull, però també proclamen la necessitat d'una edició crítica, que no emprendre pas ni ara ni penso proposar-me-la per endavant, però que un recent contacte amb tres dels manuscrits vaticans crec que pot proporcionar algun element de judici. Són els *Ottob. lat.* 542 (A) i 845 (B); i el *Vat. lat.* 9344 (C); donaré de cada un d'ells el text del vers 6 de la primera estrofa, i el del colofó:

A: (f. 73r) Car dira e dolor facz mon coratge port

(f. 88r) Fo fet a glòria e a lahor de nostre senyor déu en layn .M.CC.XXXV.

B: (f. 51r) Car dira e dolor fa mon coratge port

(f. 68r) Aquest desconort fo fet en la cort de Roma e cantas en lo so de berart.

C: (f. 182v) Car dira e dolor fas mon coratge port

(f. 189v) Est autem iste liber perfectus in Ciuitate Ianuensi, mense februaryi, Anno a Natiuitate Domini nostri Ihesu Christi .M^o. CCC^o. IIJ^o. Cui sit honor et gloria in secula seculorum amen.

Fixem-nos en la variant del vers 6: 'facz' (A) és la grafia arcaica, 'fas' (C) ja és modernitzada, i 'fa' (B) transforma el subjecte de primera a terça persona; Pagès reproduceix C: 'fas'

(140) i tradueix ,je fais' (141); Batalla ,fa' amb B, com d'Alòs i Riquer: diguem que és una variant amb problemes.

Parem l'atenció en les frases finals: l'A data del 1285, inacceptable, perquè és incompatible amb els versos 670-671: «e del Temple e Espital fos fait un uniment / e que llur major fos rei del Sant Moniment» que recorden i per tant són posteriors a l'opció de Ramon Llull a favor de la unificació dels ordes militars de Templers i d'Hospitalers, opció ben datada: 1292, formulada justament en el paràgraf inicial del *Liber de recuperatione Terrae Sanctae*, que, doncs, assenyalava el ,terminus o quo' per a la datació del *Desconhort*; no gaires mesos abans, en el *Tractatus de modo convertendi infideles*, encara pressuposava la duplicitat dels esmentats dos ordes, ben independents; (per cert, el ,tractament' del vers 666, destinat als cismàtics, és la *Disputació de cinc savis* publicada en aquest anuari, V (1986), 7-229).

El canvi la datació de C, que no veig reportada per cap dels editors, podria ésser digna de crèdit; el febrer de l'any de l'Encarnació 1303 és en realitat el febrer del 1304, car es troba dins l'any que va del 25 de març del 1303 al mateix dia del 1304; en aquelles setmanes governava l'Església el successor de Bonifaci VIII, Benet XI, elegit tres mesos abans, qualificat pels historiadors per la seva «Sittenreinheit und fromme(r) Wandel = puresa de costums i comportament piadós» (Seppelt-Schwaigert, IV, 60); per aquesta raó s'explicaria que les estrofes LVIII-LXIII fossin una darrera discussió, en la qual l'Hermità considera que encara caldria provar una darrera vegada i insistir a obtenir els coneguts objectius de Ramon Llull ,en la cort', és a dir, en la Cúria Romana davant Papa i Cardenals, i caldria que ho intentessin tots dos, Llull i Hermità: «E per què llai ab mi vós no procurarets / lo fait de Jesucrist, pus que mogut l'havets?» (LX, 710-711); Ramon no es deixa convèncer, però veu amb bons ulls que un ,clergue' se n'ocupi, «car per aital clergue pot ésser acabat / lo fait qui és bo e gran a la crestiantat» (LIII, 746-747): ell, menyspreat per la seva manca de ciència clerical, ja no vol perdre més el temps on no té cap perspectiva de reixir i deixa a l'Hermità (i a la seva voluntat de col·laboració en els objectius lul·lians) l'encàrrec de trobar un ,clergue', capaç de convèncer de la causa «lo Papa ne los altres senyors del món», tal com diu el títol. I aquest podria ésser el ,terminus ad quem'.

El *Desconhort*, doncs, hauria estat escrit entre la primavera del 1292 i el febrer del 1304 i reflectiria els profunds desencís i deseiximent pels quals, encara després del pontificat de Bonifaci VIII, Ramon Llull desistia d'intentar de nou ésser escoltat per Benet XI. I potser no fou escrit tot d'un cop, ans en una tirada relativament llarga de temps, com poden ésser dos anys. Però, ai las!, Benet XI moria el 7 de Juliol del 1304. I tal com volia l'Hermità, Llull tornaria una vegada més a cort Romana, però anys més tard sota Climent V sota el valiment de Jaume II de Catalunya-Aragó, li presentaria el *Liber de fine*, el *Llibre definitiu*, i d'ell i del seu Concili de Viena finalment rebria una satisfacció, ni que només fos teòrica. *Lo Desconhort* hauria estat escrit (o almenys acabat) a Gènova, d'acord amb allò que afirma el colofó del Vat. lat. 9344, perquè aquesta dada coincideix amb la que ens dóna la *Vita coetanea*: «...propter impedimenta curiae parum circa suum intentum proficiens, deliberato consilio regressus venit ad Ianuam...» (CC CM, xxxiv, 284, líns. 242-244), afegint que allí arribà al fons el seu ,desconhort' en forma de profunda frustració, segurament posterior a la mort de Benet XI, quan se li haurien esvaït les darreres esperances que l'Hermità li havia sabut mantenir.

Ens caldria, doncs, una edició del *Desconhort*, que el col·loqués dins aquell marc, en el qual coexistien la profunda frustració del pontificat de Bonifaci VIII i l'esperança momentània de Benet XI.

Josep Perarnau

Franco PORSIA, *Progetti di crociata. Il De fine di Raimondo Lullo* (Storia. Le fonti), Taranto, Chimiento Editore 2005, 318 pp.

Les croades estan de moda i era previsible que no trigaria gaire a arribar un llibre com el que tenim a les mans. En fullejar les seves pàgines, hom es troba amb dues fesomies, la de

Ramon Llull en les pàgines que són traducció a l'italià d'obres seves i la que en fa el Prof. Porsia en les inicials destinades a la interpretació dels dits texts.

Tenim, en efecte la traducció italiana de l'original llatí del *Liber de fine*, del 1305 (149-181) i, de més a més, en la secció d'*Appendice* (203-273), un fragment del *Liber super psalmum, Quicumque vult'* (238), la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*, del 1294, cal suposar traduïda de l'original català (239-241), la *Petitio Raymundi pro conversione infidelium ad Bonifacium papam VIII*, del 1295, del llatí (242-245) i la lletra a la Universitat de París, de la trilogia adreçada a institucions franceses (246-247; cf. ATCA, XXI (2002), 141-143); el fragment de la *Disputatio Petri clerici et Raimundi, sive Phantasticus*, del 1311, sobre les dues espases (259-260) i el també fragment del *Liber de participacione*, del 1312 (261). Tenim, doncs, a l'abast de la mà, ni que sigui en traducció, un bon nombre de pàgines que ajuden a comprendre el recurs institucional a la violència.

De les pàgines esmentades només en puc dir dues coses: la primera és que la lletra a l'Estudi de París, com les altres dues que l'acompanyen, no em semblaria pas que puguin ésser datades els anys 1298-1299, com fa el prof. Porsia, entre d'altres raons per aquesta: des que el 1291-1292, immediatament després de la caiguda de Sant Joan d'Acre, Llull es confirmà en la certesa que, si calia fer quelcom per a la reconquesta de Terra Santa, s'havia de realitzar sota el comanament directe o almenys sota la direcció del Papa, no sembla documentada cap altra proposta oficial de croada per a la recuperació de Terra Santa a un rei, ni tan sols al de França, al qual el *Liber natalis* només demana de recolzar amb la seva autoritat la presa de decisions papals (129); i segon, perquè la recent publicació dels tres escrits 'francesos' a base de l'únic manuscrit que les ha conservades, fins ara desconegut (cf. ATCA, XXI (2002), 123-218), ha obligat a recol·locar-los en el lloc que els correspon, és a dir, com a apèndixs de la *Disputatio fidelis et infidelis*, i a datar-los d'entorn el 1288 (*loc. cit.*, 174), any ben clarament anterior a la caiguda de Sant Joan d'Acre i ben allunyat del 1298-1299.

La valoració bàsica d'una traducció és la relativa a la seva fidelitat, extrem que he intentat d'esbrinar tant en la traducció del llatí (cas del *De fine*), com en la del català de la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*. Per veure-hi una mic més clar donaré una mostra del *De fine*, traduït del llatí a l'italià, i una de la *Petició de Ramon a Celestí V...*, del català a l'italià.

«Cum mundus in malo statu diu permanserit, et adhuc timendum sit de peiori, eo quia pauci sunt christiani, et tamen multi sunt infideles, qui conantur cotidie, ut ipsos destruant christianos, et multiplicando se eorum terras capiunt et usurpant, sanctissimam Dei ueram et dignissimam trinitatem ac Domini nostri Iesu Christi incarnationem beatissimam blasphemant, uiliter abnegando, et ad dedecus caelestis curiae possident Terram sanctam. Et quia christiani ad hunc statum prauissimum et iniustum quasi remedium nolunt dare, idcirco quidam homo dimisit omnia, quae habebat, et diu per consequens laborauit, quasi per mundum eundo uniuersum...», (MADRE, CC CM 35, Turnhout Brepols 1981, 250, lin. 4-10).

La traducció italiana del prof. Porsia fa així (147):

«Da lungo tempo ormai il mondo giace in misere condizioni e allo stato attuale è da temere che andrà verso il peggio. I Cristiani sono pochi, molti invece sono gli infedeli che tentano giorno per giorno di distruggere i Cristiani: crescendo di numero ne occupano e ne usurpano le terre; bestemmiano, negandola oltraggiosamente, la santissima, veneratissima e vera trinità di Dio e la santissima incarnazione del Signor nostro Gesù Cristo; a disonore della corte celeste son padroni della Terra Santa. Poiché poi i Cristiani sembrano riluttare a porre remedio a tale condizione abietta e ingiusta, un uomo abbandonò tutto quel che aveva e si sfiancò a lungo, viaggiando quasi per il mondo intero...».

La *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* comença d'aquesta manera:

«Con Déus aya creat home principalment a membrar, conèixer e amar, honrar e seruir si mateix; e con sien tans infeels qui no-l membran ni-l coneixen ni-l amen, e asò depús que aquest món fo creat entrò a aquest temps en què som, anant aquels a foc perdurable; e encara com sien tans, que per .i. cr[e]stià creu que sien cent o plus qui non són crestians, molt seria couinent cosa que uós, subirà sant auesques Celestinus quintus, qui per Sant Spirit sots elet a papa e que-ls seynors honrats e discrets cardenals obríssets lo tresor de sancta esgleya a procurar con aquels qui són en error e Déu no coneixen ni amen venguessen a lum de veritat e seguissen la fi per què són creats» (PERARNAU, ATCA, I (1982), 29-32).

I aquesta és la traducció del prof. Porsia (239):

«Dio ha creato l'uomo principalmente per ricordarlo, conoscerlo e amarlo, onorarlo e seguirlo. E poichè ci sono tanti infedeli che non lo ricordano né lo conoscono né lo amano, da quando questo mondo fu creato ad oggi vanno nel fuoco eterno. E ancora, poichè sono tanti che credo per un Cristiano ci siano cento o più che non sono Cristiani, sarebbe cosa assai conveniente che voi, atteso santo vescovo Celestino Quinto, eletto papa attraverso lo Spirito Santo, e voi signori onorati e egregi cardinali, apriste i tesori della santa chiesa per far sì che quelli che sono in errore e non conoscono né amano Dio, giungano alla luce della verità e seguano la finalità per la quale sono stati creati».

Una observació vàlida per a ambdós fragments: en la traducció s'ha perdut tot el fort entrellat de les oracions gramaticals entre elles; allò que en ambdós originals és una exposició de formulacions causals que justifiquen les afirmacions substantives, de les quals deriven d'altres fórmules de conseqüència, s'ha convertit en formulacions afirmades per elles mateixes, en un seguici d'oracions juxtaposades; el ‚cursus‘ del pensament ha desaparegut; si ens fixem en el fragment inicial de la *Petició...*, veurem que Llull dóna tres raons explicatives o causals (la fi per què Déu ha creat l'home; l'existència d'infidels que no la compleixen; i el gran nombre dels darrers en comparació amb els cristians), abans de formular el sentit de la seva petició al papa: gramaticalment, aquest entrellat d'oracions gramaticals s'ha perdut en la traducció.

L'entrellat gramatical del *Liber de fine* és prou més ric, car abans de saber la decisió d'aquell ‚un cert home se n'anà per tot el món‘, no sols sabem les dues raons que l'indugueren a prendre-la (el món està malament i encara estarà pitjor, perquè els cristians es desentenent de posar-hi remei), ans també on veu l'autor que el món està en mal estament i encara estarà pitjor: els infidels són molts més que els cristians i, multiplicant-se, els prenen les terres; blasfemen de la Trinitat de Déu i de l'Encarnació de Jesucrist; i posseeixen Terra Santa. L'‚eo quia‘ de la línia 5 llatina, que enllaça ‚mal i pitjor‘ amb ‚nombre d'infidels‘, s'ha perdut i amb ell, gramaticalment, l'entrellat del període.

Quant a la traducció concreta, i prescindint d'altres aspectes discutibles, trobo en el fragment *De fine*: malo statu (moral?) > misere condizioni (sòcioeconòmiques); ipsos om; dignissimam > veneratissima; negandola > negandole; i en el fragment de la *Petició*: seruir si mateix > seguirlo; subirà > atteso; per Sant Esperit > attraverso lo Spirito Santo. Atenent a la consideració global sobre l'entrellat de les oracions i a aquests casos concrets, no m'atreviria pas a dir que les traduccions lul·lianes d'aquest volum siguin completament satisfactòries.

L'altra part important del llibre que ens ocupa és la interpretació que en fa el prof. Porsia, per al qual les croades haurien estat un instrument de la Cristiandat, doctrinalment i estratègicament elaborat sota el guiatge de la Cúria Romana i del papa, per a enfortir la identitat del poble cristià de l'Europa Occidental mitjançant la utilització i magnificació de la por davant perills procedents de fora. Aquesta és, o almenys em sembla, la tesi fonamental de l'autor, exposada ja des del començament, en recordar que la identitat social d'una col·lectivitat és normalment lligada a un territori, per influixs diversos configurador d'una població (11). Ramon Llull, doncs, i els seus projectes de croada no haurien estat altra cosa que la

forma com ell col·laborà en l'enfortiment de la dita identitat i cohesió col·lectiva, en un moment en què la Cristiandat se sentia amenaçada després de la pèrdua de Sant Joan d'Acre i li calia assegurar la plena col·laboració de tots els estaments a fi que la basarda davant el perill arribés a totes les capes socials i la reacció de la col·lectivitat fos el màxim de forta i decidida.

I ara m'he de disculpar per haver-me de referir a recents pàgines meves, les publicades en aquest anuari, volum XXIII-XXIV (2004-2005), 547-551, en les quals assenyalava que, immediatament després de caigut Sant Joan d'Acre el papa esmentava amb data del 18 d'agost del 1291 l',extrema amargor' en què vivia tota la cristiandat, en conseqüència de la qual la cort romana es trobava en plena abullició cercant remei a una allau que podia sepultar primer l'Orient i després l'Occident Europeu en qualsevol instant. És en aquell moment que Ramon Llull elabora el *Tractatus de modo convertendi infideles*, que només presentaria després d'haver-lo revisat i d'afegir-li, potser a tall d'observació prèvia, el *Quomodo Terra Sancta recuperari potest*.

Però aquesta coincidència no vol dir de cap manera que els mòbils dels personatges de la Cúria fossin els mateixos que els de les propostes lul·lianes; si els d'aquells eren, suposem-ho, els de salvar la supremacia romana sobretot en aquell moment de pànic i basarda, certament no eren els de Ramon Llull (el qual, d'altra banda, de cap manera ni negava ni discutia la dita preponderància), ja que aquest, certament convençut que els grans jerarques no complien la seva obligació tampoc en el punt de la conversió dels infidels, anava més al fons i aprofitava l'ocasió per a plantejar el problema global, el d'una Cristiandat que viu satisfeta, en malvat estament' i que, si vol evitar situacions de perill preocupant, s'ha de convertir i emprendre la via que el mena a bon estament', sempre amb referència a un Nord que és clarament assenyalat per la doctrina lul·liana de la primera i de la segona intenció; i posat en aquesta tesitura de jugar fort en aquest sentit, ja crec que resultava clar en les pàgines indicades que Llull demanava no gens menys que una ,lleï fonamental de l'Església', que establís per a sempre, per via de decretal d'aplicació indefinida, la forma com els cristians, individualment i col·lectivament, s'havien de guiar per la primera intenció i així arribar i mantenir-se en ,bon estament', en el qual certament entrava l'atenció preponderant a la conversió dels infidels i, si s'esqueia, com el els moments dels anys 1291-1292, fins i tot la defensa militar.

Insistim, encara, a preguntar-nos si, malgrat això, les raons profundes de Ramon Llull coincidien o no amb les dels màxims jerarques de la Cristiandat en aquella segona meitat del 1291: el fet mateix de plantejar un cop de timó radical en la ruta de la nau de l'Església Romana he de suposar que no era pressupòsit contemplat en els plans de defensa elaborats pels responsables de la política, eclesiàstics o laics; i de més a més, em permet de dir-ho aquella claredat amb la qual un quants anys més tard, sabem l'existència d'una opinió pública relativa a Llull, en la qual entraven dos extrems: el personatge Ramon Llull era ben conegut; i era considerat un ,phantasticus'; n'estarien segurs el prof. Porsia i les seves ,autoritates', que en aquells precisos moments del 1291, quan Ramon Llull tenia a l'abast de la mà la que ell considerava la gran ocasió per a ésser escoltat en tota l'amplitud del seu projecte, deixà ni un instant d'ésser el ,phantasticus' de sempre? Un servidor, no; i qui cregui que sí, em penso que ho hauria de demostrar ben demostrat.

Per això, sentint-ho molt, no puc acceptar la tesi interpretativa del Prof. Porsia. I, en canvi, sota la meua exclusiva responsabilitat, em sento amb cor de llançar una hipòtesi sobre el fet que en aquell moment de la segona meitat del 1291 Ramon Llull (jo no puc saber què li passà o què no li passà per la testa, només puc llançar una hipòtesi), per primera vegada (cal remarcar-ho) es decidís a escriure i presentar una més de les seves peticions a papes per a la conversió dels infidels mitjançant les escoles de missioners, convençut o almenys esperançant que, si ell col·laborava en la formulació d'un projecte de croada tan important per als jerarques, finalment ,ells' el prendrien seriosament i li acceptarien la necessitat d'un canvi global de timó vers el ,bon estament' i la creació d'escoles per a la preparació de missioners: una forma de ,do ut des'. Quant a la creació d'escoles, Climent V, al qual fou presentat el *Liber de fine*, féu que la petició fos acceptada pel Concili de Viena i fos promulgada en nom conjunt

de papa i concili: fou la Constitució *Inter sollicitudines*, convertida en Decretal i introduïda en l'aplec oficial de les *Clementines* i amb aquestes en el *Corpus Iuris Canonici*: en part Ramon se n'havia sortit: a favor de les escoles per a la formació de missioners tenia una decretal de vigència indefinida, que formava part de la legislació per a tota l'Església; quant a la ,croada', inexistent, Llull es donava per ben satisfet (,quamplurimum est gavisus': ATCA, XXI (2002), 195, núm. 28) que, rebent els béns del Temple, l'Orde de Sant Joan de Jerusalem en sortís unificat i enfortit: el resultat final oficial fou que les escoles de missioners guanyaren per golejada la croada. Potser aquest resultat permet de quantificar quina era la real intenció de Ramon Llull en tot aquest afer. Per la meua banda, no puc deixar d'assenyalar les pàgines 479-506 d'aquest volum, en les quals, sota el títol de *Certes, hipòtesis i preguntes entorn el tema ,Conversió i croada' en Ramon Llull. ¿Croada militar' o ,croada gramatical'?* analitzo algunes de les acusacions concretes del prof. Porsia contra Ramon Llull.

Intentem de sintetitzar: ultra l'abundant bibliografia de les darreres pàgines (277-294) i les taules finals que faciliten l'ús del volum (297-313), cal agrair al prof. Porsia tant el treball de les traduccions com el de l'aplec de documentació complementària i il·luminadora en l'*Appendice*; cal agrair-li, potser encara més, la claredat amb la que ha exposat la seva interpretació de les propostes lul·lianes de croada; tant en un sentit com en l'altre, el seu llibre és i seguirà essent un punt de referència obligat; estic segur que no es farà esperar gaire la necessitat d'una altra edició, per a la qual sigui'm permès d'augurar que les indicacions formulades en aquesta recensió hagin contribuït a fer-la encara millor.

Josep Perarnau

Roger FRIEDLEIN, *Der Dialog bei Ramon Llull. Literarische Gestaltung als apologetische Strategie* (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie, 318), Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2004, VIII i 348 pp.

Com que en el present llibre predomina la presència del tema central, que és el diàleg, sigui'm permès de deixar constància que, ultra aquest, l'autor ens hi ofereix la presentació esquemàtica dels vint-i-sis textos del corpus lul·lià dialogal (259-286), indispensable per a qui vulgui tenir una primera idea, sobretot del conjunt; i l'edició amb notes d'aparat crític de la fins ara globalment inèdita *Consolatio Venetorum*, a base dels dos manuscrits, de París, BN, lat. 15145, i del Vat. lat. 13680, a la qual cal manifestar almenys l'agraïment degut a tota edició d'un text inèdit, i encara més al fet que la seva lectura, ací sense topades amb la gramàtica llatina, deixa el regust de cosa ben feta. I dit això, entrem ja en el cos del llibre.

Si, parlant en general des del punt de vista dels textos lul·lians escrits en forma de diàleg, aquest tema pot comptar entre els preferits dels estudiosos de l'obra de Ramon Llull, el biaix sota el qual l'autor s'hi endinsa (i és el formulat en el sotstítol), que és el del seu revestiment literari vist com a estratègia apologetica, és ben nou: no li interessa, en efecte, allò que normalment ha atret l'atenció (pensem en el contingut doctrinal del diàleg entre religions), ans l'intent de col·locar les successives mostres de text dialogal que es troben en els escrits de Ramon Llull dins el marc dels estudis recents sobre la configuració literària dels texts dialogats.

És normal, doncs, que les primeres pàgines informin el possible lector no especialitzat en la dita temàtica de quin és, d'acord amb les aportacions d'història literària dels darrers decennis, l'estat de la qüestió sobre el diàleg literari de l'edat mitjana, en el qual l'autor veu tres nuclis de particular interès: el de la poesia dels trobadors i més en concret de la ,tenzone', el de les discussions de tot tipus com serien els de l'ànima i el cos, i els diàlegs o polèmiques entorn de doctrines religioses, sobretot els protagonitzats per cristià-jueu o cristià-musulmà, sense que manqui algun títol que es podria col·locar en més d'un dels tres apartats (8-13); el diàleg contemplat en aquestes pàgines és una al·locució entre persones, que formula i vehicula uns raonaments considerats seriosos i no un exercici de befa (trufes, en deien en ambients

contraris a Arnau de Vilanova). Segueixen pàgines que resumeixen Llull i lul·lisme, on trobem constatacions com la de la pàgina 31: els punts de referència de Llull no es troben en les altres llengües i cultures hispàniques, ans en les que ens col·loquen al cor de la cultura europea, com és la de l'època dels trobadors a Occitània i a Provença. I si l'*Art* lul·liana «ist das Zentrum des Lullschen Denkens» (36: Friedlein dixit!), es presenta automàticament la pregunta de quina és la relació de l'*Art* amb la forma dialogal (40); en la literatura contemporània només dos títols podrien tenir la pretensió d'ésser precedents per al diàleg lul·lià: el *Livre de Sirac* i el *Livre de Barlaam*, però ni l'un ni l'altre foren en realitat tals precedents. I així arribem a les pàgines dedicades a plantejar el tema del diàleg en la recerca lul·liana (47-55).

Establerts aquests pressupòsits inicials, cal que el lector es construeixi una primera idea de quina és la literatura lul·liana susceptible d'ésser estudiada des dels planteigs exposats. La dita informació prèvia la pot trobar en les pàgines 258-286, en les quals l'autor li ofereix notícia esquemàtica dels vint-i-sis tractats, escrits entre el 1275 i el 1314, en els quals Ramon Llull empra la forma dialogada. Aquesta lectura permetrà al lector de veure: 1) que els primers anys tres altres títols almenys segueixen la trajectòria del *Llibre del gentil i dels tres savis* (el *Liber de Sancto Spiritu*, el *De adventu messiae* i el *Liber Tartari et Christiani* —el tàrtar és un gentil que, però, a diferència del primer que es queda a mig camí, segueix els passos de la conversió fins al final i rep el baptisme—; 2) que després tenim en forma de diàleg dues mostres de confrontació doctrinal amb diversos interlocutors, amb el comú denominador d'introduir o desembocar en peticions a reis o papes per a la fundació d'escoles semblants a la de Miramar: el *Liber fidelis et infidelis*, coronat amb les tres peticions al rei de França, a un prelat del consell reial i a l'estudi de París (cf. ATCA, XXI (2002), 123-218); i la *Disputatio de cinc savis*, que havia de convèncer Celestí V a accedir a les propostes de la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* (cf. ATCA, I (1982), 9-46); i sobretot, a partir del 1298, una llarga rècula de títols antiaverroistes (la *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita*, la *Disputatio Raymundi et Averroiste*, el *Liber natalis*, el *Liber lamentationis philosophiae*, el *Liber contradictionis* amb el *Liber de sillogismis contradictoriis*, el *Liber de efficienti et effectu* i el *Liber de locutione angelorum*, als quals s'han d'afegir dos títols més que posen el problema general de les relacions fe-ciència: la *Disputatio fidei et intellectus* i el *Liber de quaestione valde alia et profunda*). Entremig d'aquests blocs, anaren caient pàgines escadusseres, que responien a situacions o necessitats personals d'un moment determinat: *Llibre de Santa Maria*, *Consolatio Venetorum*, *Disputatio Raymundi christiani et Hamar sarraceni*, *Liber disputationis Petri et Raymundi phantastici*, *Oracions i contemplacions*, i, ja ben al final, el *Llibre de consolació d'ermità*. Recordem, finalment, els dos títols amb el comú denominador de la consciència del fracàs mai no desesperat, ans viscut amb la resposta esperançada: *Desconbort* i *Liber de civitate mundi*.

D'aquestes dues dotzenes i escaig de títols, només set han estat objecte d'una anàlisi detallada del dr. Friedlein en la part central del volum: els llibres del *Gentil* (59-98) i del *Tàrtar* (99-138), el *Liber de Sancta Maria* (218-221), el *Desconbort* (180-204), la *Consolatio Venetorum* (151-180), la *Disputatio fidei et intellectus* (223-242) i les *Oracions i contemplacions* (205-217).

El capítol dedicat al *Llibre del Gentil i dels tres savis* (59-98), d'acord amb l'objectiu i la metodologia del treball, dedica bon nombre de pàgines a exposar l'estructura del conjunt, les divisions, subdivisions i títols i sostítols que les anuncien i qualifiquen; i al final trobem un resultat que demostra que la feina no sols no ha estat una pèrdua de temps, ans ens ha conduït, sense intentar-ho ni proposar-s'ho, al mateix llindar del cor doctrinal del problema: «Reglamentacions d'aquesta mena [com la de la tria de les flors de l'arbre cinquè] només es poden constatar en el llibre primer, el vàlid per a totes les religions, mentre la tria de flors feta pel jueu, el cristià i el musulmà en les parts corresponents del llibre es presenten sense ordre. La significació d'aquestea diferència és a l'abast de la mà: en el primer llibre no hi ha comentari a texts contraoposats, ans són vàlidament formulades les indiscutibles, plenament veres i completament raonables realitats de la fe en l'existència de Déu i la resurrecció. Els fets esmentats encaixen de manera harmònica dins els esquemes de l'Art lul·liana, que representa la bastida cosmològica, damunt la qual reposa tota la realitat existent. En les altres parts

del llibre és analitzada la bastida dogmàtica de cada una de les religions, partint de les dites bases, que, però, és lluny de la sintonia esmentada [la de la primera part]» (82: no cal dir que totes les infidelitats de la traducció són de l'exclusiva responsabilitat del crític). Tot el treball de l'autor, també el de reduir el moviment dialèctic a esquema representatiu del capítol (74), ha conduït fins a l'anàlisi o estudi doctrinal de les dues parts bàsiques del *Gentil*, però es para respectuós a la mateixa llanda. Bona feina!

El capítol dedicat al *Liber Tartari et Christiani*, ultra pàgines ben atenedibles sobre l'aplicació constant del número tres en la dinàmica del llibre (112-115) o la de l'esquema dinàmic del capítol (116), trobem una frase que, per ventura, es podria convertir en llei en els estudis lul·lians, la d'exposar la funció que correspon a cada element de l'Art (117: «Welche Funktionen das Buch im *Liber Tartari* erfüllt, soll im folgenden auf verschiedenen Ebenen untersucht werden: en la part següent caldrà esbrinar quines són les funcions que el Llibre compleix en plans diversos dins el *Liber Tartari*). Diria que en lul·lisme no hi hauria d'haver cap indicació d'elements estructurals sense l'explicació de per què serveixen.

El capítol IV (139-204), intitulat *Der Autor als Figur (L'autor com a figura)* presenta una considerable exposició centrada en el fet que en un dels dos títols estudiats (la *Consolatio Venetorum*), la ,ira' és estigmatitzada com a sentiment anticristià, i en canvi en l'altre, (el *Desconfort*) és la reacció apropiada davant el fet que han resultat inútils tots els esforços de Llull demanant que les autoritats de la Cristiandat actuïn en la direcció correcta, la de posar Església i món ,en bon estament'. Pot contribuir a comprendre el planteig de la recerca el fet que en les disquisicions sobre la ira l'autor es fixa més en la repercussió d'aquesta en la configuració del ,jo' autorial, que en l'anàlisi entre psicològica i ètica que Ramon Llull dedica al tema en tot el capítol CXLIV del *Llibre de contemplació*.

El capítol V (205-221) exposa les novetats que en el punt de diàleg presenten les *Oracions i contemplacions de l'enteniment* i el *Llibre de santa Maria*. Llur novetat consisteix a muntar tot un diàleg a base d'interlocutors que són pures figures abstractes: Enteniment, memòria i voluntat en les *Oracions...* i Lausor, oració i intenció, i de més a més un ermità en el *Llibre...*; la il·lustració de portada per a l'edició de les *Oracions...* de València 1521 (209), reïx a donar plasticitat a la diferència d'interlocutors dins la unicitat personal o la consciència del protagonista, en el ,jo' del qual les tres potències mantenen un autèntic diàleg, extrem que es pot aplicar a les tres activitats espirituals del *Llibre...* L'autor, de més a més, ressegueix en les pàgines 218-219 les variades personificacions d'idees, a les quals Ramon Llull recorregué per a assegurar la connexió pedagògica dels seus conceptes amb la capacitat intel·lectual dels destinataris. Potser una frase de l'autor (que tradueixo) ajudarà a percebre el sentit del joc figuratiu: «El punt fonamental és que la reducció de figures a llur essència i, en conseqüència, la sempre present i essencial unidimensionalitat és una característica bàsica de la literatura lul·liana» (218).

El capítol VI (223-242) és dedicat a la *Disputatio fidei et intellectus*, on Llull continua la mateixa tesitura de fer dialogar o disputar les personificacions de la intel·ligència i de la fe; l'autor fa un resum doctrinal del tractat seguint cada una de les seves dues parts i cada una de les seccions de la segona (224-227), on allò que més li crida l'atenció és la frase de l'entrada al tractat, segons la qual «tractatum facimus per dialogum», mot aquest, que també entra en el títol de la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita* (228); els dialogants són dos, enteniment (que no és difícil d'identificar amb l'autor Llull) i fe, amb canvis de joc exposats de forma detallada en aquestes pàgines (230-233); i si, conduïts per l',intellectus' del títol podríem col·locar el tractat dins el gènere literari dels ,debats' medievals, ,fidei et intellectus' ens emmenen a una de tantes ,quaestiones disputatae' de les facultats universitàries (234-239), a semblança de les quals l',intellectus' i amb ell l'autor Llull exigeixen que sigui aplicada al tema una metodologia lògicament rigorosa, la de l'Art lul·liana, tot i les diferències existents entre els texts estudiats en aquest volum (240-241), car no sempre les línies bàsiques de l'Art s'imposen a l'hora d'estructurar un llibre sencer o alguna de les seves parts, com per exemple els nombrosos capítols dedicats a preguntes i respostes escadusseres en obres diverses; en resum, la nostra *Disputatio...* seria un model, que, recolzat amb més força en les

exigències científiques universitàries, contraposa diàlegs diversos portadors d'elements històrics i individuals i problemàtica teòrica, la veritat de la qual encara no havia estat aclarida (240).

El darrer capítol sintetitza quin és el model lul·lià de diàleg: ultra la interpel·lació personal (Personenrede) i l'argumentació a partir de definicions, hi ha d'altres característiques com és ara la creixent importància de l'ordre i de l'estructura mecanitzada dels texts (243), i les figures (com les dels savis, o la de l'autor) són reduïdes a allò que els és funcional i, doncs, essencial, a allò que en el marc del tema els pertoca de fer, sense complements personals (244-245); la mateixa configuració dels llibres és també reduïda a l'essencial, car no és sotmesa a valors estètics, sinó només a la primeríssima finalitat de la creació, coneixement i lloança de Déu (246); l'estètica del diàleg lul·lià és una estètica funcional i la funció no és altra que la de convèncer de la veritat dels articles de la fe i de la unitat de la veritat (247), i, doncs, «l'apoloètica, pràcticament coextensiva amb la principal finalitat humana de la creació, té per a Llull una il·limitable prioritat per damunt tots els altres aspectes de l'elaboració del text» (248), perquè, tal com continua dient, els diàlegs lul·lians, ultra les característiques normals del gènere, en tenen d'específiques del seu autor manifestades en llur estructura, estètica i ideologia, ja que només són un recurs literari al servei d'una apoloètica.

I així, ací s'acaba el cos del llibre, perquè les seves pàgines finals intitolades *Der Dialog im iberoromanischen Lullismus des Mittelalters* (248-258) és objecte d'una notícia bibliogràfica en la secció corresponent d'aquest volum.

La recensió ha estat (massa?) llarga, però té l'avantatge de demostrar que el llibre ha estat llegit amb atenció i que la valoració que ara en faré, potser serà equivocada però no li mancarà un mínim coneixement de causa.

Crec que no cal insistir en el contingut, prou exposat en les pàgines anteriors. En canvi, penso que cal subratllar la novetat del tema, i no sols en tant que metodologia per a una anàlisi textual dins les coordenades d'un gènere literari, sinó pel fet que el resultat de les dites anàlisis desemboca en una constatació: allò que en els diàlegs lul·lians hi ha de gènere literari, només hi és en funció descarnada del contingut teològic. En aquest sentit, m'atreveria a dir que allò que el recent llibre de Joseph Ziegler ha representat per als estudis sobre Arnau de Vilanova, en descobrir l'existència de múltiples relacions i en dibuixar un primer esbós de pont entre medicina i teologia (pont, al qual la recent «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, 1-3 octubre 2004» ha contribuït amb algun nou bloc de dura pedra), allò pot també representar-ho el llibre de Roger Friedlein en el camp d'estudi del lul·lisme, tant amb les seves recerques presents i futures, com amb l'aportació d'altres. Si algú considerés el lul·lisme només com un joc de forces en una bastida lògica o només s'interessés per aspectes d'estètica literària, no diré pas (Déu me'n reguard!) que perdi el temps, però sí que hauria almenys de deixar ben clar que, per a ésser fidel a Llull i reproduir-ne el pensament, també cal empalmar les bastides dialèctiques i les bel·leses literàries amb allò que és nucli, cor, pinyol, essència i primera intenció de Ramon Llull i de la seva obra: el ,bon estament' de la nostra realitat humana i mundanal en relació als valors més elevats.

¿Puc formular una hipòtesi sobre el *Desconbort*? Del meu contacte directe amb el seu text i per la lectura de raonaments d'altri, entre els quals hi ha el capítol IV del llibre que ara ens ocupa, he arribat a la conclusió, que exposo almenys com a hipòtesi de recerca, que el fons del fons de la reacció de Llull en allunyar-se decidit de Cort Romana no era pas la ira: Llull no marxava aïrat, se n'anava enfonsat pel convenciment que la seva insistència en els objectius del ,bon estament' i de la conversió dels infidels, no obtindrien mai resposta positiva i adequada; i estava ,desesperat' no tant pel silenci de Bonifaci VIII com per la befa dels curials, que haurien feta burla d'ell com d'un il·lús, potser fins i tot s'hauria convertit en una burleta social entre els curials la befa d'un català malvestit, sense els estudis propis d'un clergue, i a sobre pobre i sense el valiment de cap personatge poderós, i per tant sense cap dels elements sense els quals era forassenyat pensar que algú podia avançar pel camí que desembocava a ésser eficaçment escoltat en Cort Romana; és aquest insuperable mur de menyspreu allò que, tot i tenir el recolzament de l'Hermità, li feia tancar el camí de Roma i allunyar-se emprement, via

Gènova, l'aventura individual de missioner cristià a l'Àfrica musulmana. Ara, qui més hi sàpigui, que més hi digui.

Establerts els mèrits del llibre del dr. Friedlein, deu ésser arribada l'hora d'assenyalar-hi algunes falles, començant per les relliscades en el llatí: n'hi ha una que és de categoria especial, ni que només fos per la seva repetició almenys en les pàgines 106, 112, 113, i 178; ,opus intrinsecus' i ,opus extrinsecus' (,opus' és neutre!); ,in soli deiformibus', de més a més, encolomat a Bonaventura i als seus editors de Quaracchi, que segurament van editar ,solis!' (123, línia penúltima del text de la pàgina); l',apereri < aperiri' (230: primera línia del paràgraf llatí); ,disputatio de quodlibet' (236-237) o ,de quolibet' (237, nota 26, darrera línia); la bibliografia de literatura primària esmenta un *Symbolum Athanasium* en una edició Pustet del 1927 del *Breviarium Romanum* (321): no serà ,Athanasianum'? A la pàgina 265 podem llegir ,Iudaeus, cum discipulos': ,cum' regeix ablatiu, per tant ,discipulis'; i en la 291, línia 57: ,in animabus homini' (, -is?', , -um'?). Hi ha d'altres expressions que deixen el lector almenys insatisfet: la p. 65, en parlar dels ,Glaubensartikel', ens diu que són els «14 aus dem Vaterunser abgeleiteten Sätzen», però el *Pave nostre*, almenys en català igual com el llatí i en alemany, no té articles, sinó peticions, i no són catorze, sinó només set; els catorze (o dotze, pels dotze apòstols) són els articles de la fe formulats en el conegut com a *Symbolum Apostolorum*; la pàgina 108 ens diu que el *Symbolum Quicumque* es refereix «auf Aspekte der Göttlichkeit wie ihre Teile»: però mai cap text seriós de la tradició doctrinal cristiana no ha atribuït ,Teile/parts' a la ,Göttlichkeit/Divinitat', que, per definició, no és composta de res, ans absolutament simple o senzilla. També deixa insatisfet la referència a un primer volum del *Rogent-Duran* del 1927 (207, nota 7): el volum del 1927 no té parts perquè és unitari; les seves parts només comparegueren en l'edició pirata de Miquel Pont, Palma de Mallorca 1989. Alguna vegada a hom li plauria de trobar més bona informació, com p. e., en la nota 92 de la p. 131: hi hauria encaixat una indicació al *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, publicat en dos volums l'any 1947 a Herbipolis (Würzburg) per Friedrich Stegmüller, completat per Victorin Doucet, *Commentaires sur les Sentences. Supplément au Répertoire de M. Frédéric Stegmüller*, Quaracchi, Collegium Sancti Bonaventurae 1954, 128 pp. (també publicades dins «Archivum Franciscanum Historicum»), i per John Van Dyk, *Thirty Years since Stegmüller*, dins «Franciscan Studies», 39 (1979), 255-315; o bé al recent encara que de planteig divers: *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard. Current Research*, I, edited by G. R. Evans, Leiden – Boston – Köln, Brill 2002, XIV i 450 pp.

La nota 22 de la pàgina 252 hauria resultat enriquidora per al lector, si aquest hi trobés assenyalada la recensió publicada en aquestes pàgines del volum XVIII (1999), 844-848 (i sigui'm permès de recordar la meua recent hipòtesi d'identificació dels tres personatges, que intervenen en el *Liber saecularis et iacobitae* i que, sense adonar-me'n, completa la parcial de Jaume de Puig: el ,secularis' és un clergue secular, per tant l'autor, Ramon Astruc de Cortielles, canonge de Vic; el ,iacobita' és a dir, el frare dominicà, és Nicolau Eimeric o Joan de Montsó, que, també a Avinyó, acabaven de protagonitzar batalles dialèctiques contra la doctrina favorable a la Puríssima Concepció de Maria; i el ,canonista' que posa pau és ni més ni menys que Pero de Luna, ja Benet XIII, que acabava d'encetar el seu pontificat amb la promesa a la Mare de Déu que si reeixia a refer la unitat de l'Església, estendria a tota la cristiandat Romana la festa de la seva Puríssima Concepció).

La bibliografia, amb la seva diferenciació entre literatura primària (320-321) i secundària (321-341) és considerablement completa, encara que, per exemple, en constatar que el *De adventu messiae* és l'únic diàleg lul·lià encara inèdit (264), hom s'adona que no és esmentat el *Liber disputationis contra Iudaeos*, editat ja fa mig segle per Josep M. Millàs i Vallicrosa; i, per cert, la contínua bibliografia lul·liana d'ATCA és anterior d'alguns anys a la de «Estudios Lulianos / Studia Lulliana» i s'hi pot trobar assenyalat en VII-VIII [1988-1989], 338-341, almenys quelcom d'allò que manca en l'aplegada dins «Randa» per Marcel Salleras per al decenni 1974-1984 (29); a la p. 320 dos títols són atribuïts ,al rei Jaume d'Aragó': qui és aquest, a qui s'atribueixen els dos texts, Jaume I o Jaume II; o se n'ha d'atribuir un a cada un?

És evident que cap d'aquestes minúcies (ni la suma de totes) no devaluen en res l'alta consideració que mereix l'estudi pioner del dr. Friedlein.

Esperem en un futur no gaire llunyà semblants obres.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*. Ediderunt José MARTÍNEZ GÁZQUEZ et Michael R. McVAUGH; *Abû-l-Salt Umayya*, Kitâb al-Adwiya al-Mufrada. Edidit Anna LABARTA; *Libre d'Albumesar de simples medecines*, Edidit Lluís CIFUENTES. Et praefatione et commentariis instruxerunt Anna LABARTA, José MARTÍNEZ GÁZQUEZ, Michael R. McVAUGH, Danielle JACQUART et Lluís CIFUENTES (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, XVII), Barcelona, Universitat de Barcelona i Fundació Noguera 2004, 626 pp.

El *Kitâb al-adwiya al-mufrada* d'Abû-l-Salt (1068-1134), el científic, filòsof, metge, músic i poeta, nat a Dénia quan aquesta població era capital d'una taifa de l'orient d'andalús, fou una de les contribucions més importants del món islàmic a la terapèutica farmacològica de l'Edat Mitjana. Com l'obra d'Ibn Wâfid o les dels autors que encara s'amaguen rere els noms de Mesué o Serapió, el tractat sobre els medicaments simples d'Abû-l-Salt arribà a l'Occident d'Europa gràcies a traduccions llatines com la que de l'obra del de Dénia efectuà Arnau de Vilanova durant les darreres dècades del segle XIII.

L'obra d'Abû-l-Salt no tenia només un interès pràctic per als metges —l'autor diu en el pròleg que l'ha escrit perquè pugui ésser útil al metge que ha de tractar d'una afecció específica—, sinó que s'ha de circumscriure en el context del debat sobre els graus medicinals, que remugué la farmacologia llatina des de la segona meitat del segle XIII. És aleshores que amb una medicina desenvolupada sobre les bases científiques i racionals proporcionades per la filosofia natural d'arrel aristotèlica, s'apliquen de manera regular i acurada les lleis matemàtiques en la determinació i preparació dels medicaments compostos a partir sobretot de l'estudi del *Quia primos* d'Alkindi (s. IX) i d'uns capítols del *Colliget* d'Averrois (s. XII). Escrits a final de la dècada del 1290, els *Aphorismi de gradibus* d'Arnau de Vilanova són precisament la contribució més sistemàtica en aquest terreny.

Durant el segle XIV el text d'Abu-l-Salt fou traduït del llatí a l'hebreu i al català. Aquesta darrera traducció, que és anònima, se'ns ha conservat en un manuscrit de la segona meitat del segle XV, prova de l'èxit de l'obra entre els professionals de la medicina escolàstica i entre els sectors extraacadèmics durant tres segles. Com és prou sabut, la traducció a la llengua vulgar constitueix la via d'accés al saber escolàstic per a un sector ampli de la societat medieval (de la reialesa a la burgesia, passant per la noblesa, però també pels metges formats fora la universitat), que reconeix cada vegada més el prestigi social i professional d'una medicina que demostra la seva efectivitat en la pràctica quotidiana.

Al segle XXI, però, les traduccions vulgars poden servir també per a fixar un text llatí originari, com és el cas de la traducció catalana dels *Medicaments simples* d'Abû-l-Salt. Aquesta traducció catalana anònima fou realitzada a partir d'un text llatí molt primerenc, més depurat i fidel a l'original d'Arnau que els quinze manuscrits llatins que se'ns han conservat, per la qual cosa és imprescindible tenir-la en compte a l'hora d'emprendre l'edició crítica de la traducció llatina. I això és precisament allò que han fet els editors del volum XVII de les AVOMO.

El volum, fruit de la col·laboració internacional de cinc estudiosos, és constituït per tres grans apartats: un estudi introductor dividit en tres blocs: l'edició del text en àrab confrontat amb el de la traducció llatina d'Arnau; i un apèndix amb una transcripció de la traducció catalana.

L'estudi introductor analitza el text àrab, el text llatí i les característiques de la traducció llatina, sense entretenir-se a explicar el rerefons conceptual de la farmacologia medieval ni la seva evolució, perquè ja ho féu Michael McVaugh en la seva edició dels *Aphorismi de gradibus* del 1975 (volum II de les AVOMO).

En el primer bloc de la introducció, Anna Labarta dibuixa el perfil biogràfic i professional d'Abû-l-Salt i resumeix el contingut del *Kitâb al-adwiya al-mufrada*, que consta d'un pròleg teòric i vint capítols, configuradors del cos de l'obra. El pròleg —que no fou traduït al llatí ni, òbviament, al català— explica que s'han ordenat els medicaments, no pas seguint l'orde alfabètic, com era costum, ans per temes, a fi de facilitar-ne la consulta. Primer es tracten els medicaments destinats a evacuar i aplacar els humors, després els que exerceixen una acció general a tot el cos, seguits pels que guareixen les malalties de cada sistema (els ossos, els nervis, els músculs, les venes), i finalment, els que posen en bon estat els principals òrgans del cos (el cervell, el cap, el cor i els pulmons, el fetge, la melsa, l'estómac, els intestins, els ronyons, la bufeta i la matriu, les natges i l'anús, el penis i els testicles).

El pròleg exposa breument la teoria humoral galènica i com s'ha de restablir la salut administrant al malalt aquell medicament, les qualitats del qual són oposades a les qualitats de l'humor que preval en el seu cos. A continuació elenca les causes que fan necessari l'ús de medicaments compostos i enumera les característiques i els efectes de cada medicament. Tracta el tema de la dosi (adequació de la força de cada ingredient amb l'efecte requerit) i dóna unes quantes regles farmacològiques que indiquen com s'han de barrejar els simples de diferent grau medicinal per obtenir un compost del grau intermedi desitjat.

El nombre de medicaments simples esmentats per Abû-l-Salt és de quatre-cents vint, la majoria repetits en els successius capítols, amb remeis que pertanyen als regnes animal, vegetal i mineral. Segons Labarta, la col·lecció de medicaments és característica de la seva època, amb els noms àrabs ben establerts, sense sinonímia en grec ni en altres llengües i sense explicacions botàniques per a identificar-los. La descripció de cada substància és molt breu: inclou el nom, les qualitats galèniques i el grau, i l'aplicació mèdica. Segueixen algunes indicacions generals sobre la manera de preparar el medicament i d'administrar-lo, sense precisar-ne sempre la dosi, la qual cosa evidencia que l'obra és destinada a qui ja posseeix coneixements de medicina.

L'apartat de la introducció dedicat al text llatí, signat per José Martínez Gázquez i Michael McVaugh, n'estudia la tradició manuscrita, formada per quinze exemplars (el darrer dels quals ha estat descobert suara per Sebastià Giral), dividits en dues famílies textuais ben diferenciades, més la tradició a part personificada per la traducció catalana medieval. Martínez Gázquez i McVaugh afirmen sense cap dubte que el text llatí no és de qualitat òptima, que Arnau de Vilanova no sempre entenia allò que estava traduint, raó per la qual consideren que ha d'ésser una obra primerenca, redactada potser en la dècada del 1270, quan Arnau era a València. Danielle Jacquart, en un apartat, en el qual analitza les característiques de la traducció, confirma i demostra amb exemples les mancances del llatí d'Arnau, que confon de vegades dos termes àrabs molt semblants i els tradueix malament, com quan escriu 'brutícia de bany' en lloc de 'femta de colom', perquè confon 'hamâm' (colom) amb 'hammâm' (bany). Jacquart s'inclina a pensar que Arnau féu la traducció a Montpeller en la dècada del 1290, quan ja no gaudia de l'entorn d'aprenentatge de l'àrab que havia tingut abans, i que l'havia concebuda exclusivament com una eina de treball d'ús personal. A aquestes datacions s'afegeix la que, sense justificacions, proposa Anna Labarta, per als anys 1282-1293.

L'edició del text àrab d'Abû-l-Salt es presenta encarada amb el de la traducció llatina, amb els paràgrafs idènticament numerats a fi de facilitar la comparació entre les diverses versions, extrem estès a la traducció catalana de l'apèndix. Tant en l'estudi del text àrab com en el del llatí, hom justifica els criteris d'edició i els texts presos com a base. Sobta, però, que tant en un cas com en l'altre no hagin estat sistemàticament verificats els manuscrits i que hom hagi treballat, gairebé sempre amb microfilms i fotocòpies. Atès que Arnau no considerà necessari traduir el pròleg de l'original àrab, n'és ací oferta la traducció en català modern. Tot un encert, que tant de bo tingués continuïtat en tot el conjunt de les obres publicades en la col·lecció! L'edició crítica llatina es basa en quatre manuscrits seleccionats, reproduceix el text del considerat principal (el 309 de Bernkastel-Kues) i reporta totes les variants dels altres tres, i, excepcionalment, les d'un cinquè. La traducció catalana ha servit als editors moltes

vegades per a decantar-se per una de les variants dels manuscrits llatins, ja que la lliçió catalana, aparentment més pròxima a l'original arnaldià, concorda molt sovint amb el text àrab. La traducció catalana també ha servit per a incorporar a l'edició crítica llatina alguns epígrafs presents a l'original àrab, però omesos en tots els manuscrits llatins conservats.

L'apèndix de Lluís Cifuentes conté una breu introducció sobre la traducció catalana, conservada en manuscrit únic del segle XV —el famós exemplar miscel·lani *Esp.* 508 de la Bibliothèque Nationale de París—, i la transcripció del text. No és encara l'edició crítica, que l'autor anuncia que serà pròximament publicada en «Els Nostres Clàssics». Cifuentes descriu breument el volum i argumenta una hipòtesi factible sobre la traducció, que podria haver estat feta per algú (un apotecari o algú pròxim a aquell àmbit) procedent del Rosselló, que l'hauria duta a terme durant la primera meitat del segle XIV. Aquesta datació, insinuada ja per Pere Bohigas, s'adiu perfectament amb allò que sabem d'altres traduccions al català de tema mèdic i tècnic realitzades en àrea catalana. La versió catalana, que segueix el sistema de traducció mot per mot, és molt correcta, contràriament a d'altres traduccions de la mateixa època, com la de la *Isagoge*, del mateix manuscrit 508, o la dels *Aforismes* d'Hipòcrates amb el comentari de Galè, conservada al manuscrit 568 de la Bibliothèque Municipale de Bordeus.

Tal com és habitual, completen el volum XVII de les AVOMO la bibliografia (que en aquest cas és breu) i glossaris diversos amb les equivalències en les diferents llengües implicades (àrab-llatí i llatí-àrab; llatí-català i català-llatí) i les referències als epígrafs corresponents, de gran utilitat per a accedir al contingut de l'obra. Hi ha també, com és habitual en la col·lecció, la versió de la introducció a l'anglès, versió que és l'original en el cas de l'apartat de Martínez Gázquez i McVaugh, i l'original francès de l'apartat signat per Danielle Jacquart. Hi ha la traducció a l'anglès de la introducció de Labarta, però es troba a manca una traducció a l'anglès de la presentació de l'apèndix.

La valuosa tasca duta a terme per tots els qui han col·laborat en aquest volum culminarà del tot quan disposem de l'edició crítica de la traducció catalana (que semblava improcedent dins aquesta col·lecció), amb una introducció més àmplia que la que, per necessitats d'espai, ha hagut de figurar ací; i quan es resolgui el tema de la datació de la traducció llatina d'Arnau de Vilanova, si és que es pot arribar a resoldre algun dia.

* * *

Aquest és el primer volum de les AVOMO (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*) publicat després de la mort de Lluís Garcia Ballester, promotor principal de la iniciativa endegada el 1975, que edita les obres mèdiques completes d'Arnau de Vilanova, una de les figures més interessants i riques de la medicina medieval, tal com assenyala Juan A. Paniagua, ja fa uns quants anys.

Per aquesta trista raó, hi ha hagut canvis en el consell editorial, format ara per Michael McVaugh (University of North Carolina at Chapel Hill), que continua de l'etapa anterior, i per les noves incorporacions de Jon Arrizabalaga (CSIC, Barcelona), Pedro Gil Sotres (Universidad de Navarra, Pamplona), i Fernando Salmón (Universitat de Cantàbria, Santander). Els experts procedents de països diversos, que assessoraran a partir d'ara la col·lecció, fan preveure que es mantindrà la qualitat intel·lectual i la col·laboració internacional, dues de les premisses de l'empresa des del principi.

Aquest nou volum fa avançar la feina amb el mateix rigor científic que els anteriors, la qual cosa ens obliga a formular bons auguris per a l'esdevenidor, que les contingències de la vida han obligat a emprendre al consell editorial. La dedicatòria a Lluís Garcia Ballester és, en aquest sentit, justa i emotiva.

També les presents pàgines són escrites (i publicades, per la part que toca a la direcció d'ATCA) a memòria seva.

Antònia Carré

Jean de ROQUETAILLADÉ, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*. Édition critique sous la direction d'André VAUCHEZ par Clémence MODESTIN et Christine MOREROD-FATTEBERT avec la collaboration de Marie-Henriette JULLIEN DE POMMEROL sur la base d'une transcription de Jeanne BIGNAMI-ODIER (Sources et documents d'Histoire du Moyen Âge publiés par l'École Française de Rome, 8), Roma, École Française 2005, XIII i 1042 pp.

Aparentment aquest llibre té ben poc de català: alguna referència escadussera a Arnau de Vilanova (116, nota 1; 121, nota 1; 196, nota 1), una de més extensa i penetrant a Ramon Llull, una a Pere III el Cerimoniós i a la seva batalla naval victoriosa davant l'Alguer i alguna al *Vae hoc mundo in centum annum*, que, encara que no sigui d'ell, fou donat a conèixer pel citat Arnau de Vilanova en el seu *De mysterio cimbalorum* (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 102-103, línies 947-988), no crec que justifiquessin la present recensió.

Però, cosa que ha passat desapercibuda per tot el conjunt de grans noms que s'han fet responsables d'aquesta publicació, només cal deixar enre les tres pàgines del pròleg i la poc més d'una del primer tractat (107-112) i les nou del tractat segon, base de tot el llibre (113-121), no són alta cosa que un resum de la tesi del *De tempore adventus anticristi* d'Arnau de Vilanova, bàsicament per dues raons: perquè fra Rocatalhada accepta d'esbrinar el temps d'actuació especial de l'Anticrist a base de relacionar *Mat*, xxiv, 15-16, i *Dan*, xii, 11, amb el pressupòsit del 'dies pro anno' d'*Ez*, iv, 8 (118/11); i el resultat d'aquesta operació, consistent a preveure que la manifestació activa de l'Anticrist tindrà lloc en la dècada del 1360, únic lloc en què fra Rocatalhada afegeix quelcom de collita pròpia, en el sentit de concentrar la dita actuació en els anys de la primera part de la dècada. A partir del tractat terç (122), al llarg de set-cents trenta-tres pàgines, el *Liber ostensor...* no serà altra cosa que la previsió de fra Joan d'allò que l'Anticrist farà o farà fer en aquell relativament curt espai de temps; hi ha només una minsa variant; si Arnau de Vilanova manifesta el seu convenciment que els mil dos-cents anys que van entre la vida de Jesús i la vinguda de l'Anticrist comencen amb la destrucció de Jerusalem per Titus i Vespasià, Rocatalhada resumeix la previsió d'Arnau com a hipòtesi, i afegeix la que comença el recompte d'anys amb l'episodi de Simó el Mag (258-259: en el recompte d'Arnau l'Anticrist començaria el 1365, en l'altre el 1360).

Per això, de forma ben significativa, cap a l'acabament del segon tractat, fra Joan manifesta amb 'autem' de contraposició a les explicacions anteriors, i un 'ego' que subratlla de quines són a partir d'aquell moment les seves contribucions personals al tema: «Nunc autem ego intendo deducere quod ante, per quatuor annos vel quinque, scilicet anno Domini MCCCLX vel circa, debent incipere misteria tribulationum illarum» (120). I de forma no menys explícita, en començar el quart: «Anno quidem ab Incarnatione Domini Jhesu Christi MCCCLX initia sunt dolorum, ut universa mala ad plenum abundant annis immediate sequentibus LXI, et LXII, et LXIII et LXIII» (141); i si preguntem quina resultarà ésser la gran renovació que aquells anys de tràngols generaran, trobarem la resposta clara i neta en la pàgina 195: «... infideles Sarraceni et heretici totem defectum passientur, et hodierni publici horribiles peccatores, et maxime pravi ecclesiastici viri. Nec est intelligendum quin usque ad finem mundi sint futuri quidam peccatores in mundo, sed non tam horribiles nec tot nec tales ut modo, quia in stupendam claritatem sanctitatis nunc est sub eo [papa predicatorum quinque annorum: 191/84, lín. 7] Ecclesia transformanda» (195/91).

Aquest és l'objectiu vers el qual, segons fra Joan, la dinàmica de la història, sota l'alenada (cal suposar que més aviat forta) del Sant Esperit, després dels grans tràngols dels ben pròxims cinc anys 1360-1365, hauria conduït (o hauria començat de conduir) la cristiandat guiada per un papa framenor totalment evangèlic.

Fra Rocatalhada (que durant segles havia estat considerat català en convertir el seu cognom en Rocatalhada), ho veia clar, car a aquesta conclusió el conduïen tres elements: en primer lloc, les Escripures Sagrades inspirades per Déu aplegades en la *Bíblia*; afegim-hi les innombrables revelacions dels nous 'profetes' espirituals, que tant abundaren en els segles XIII i XIV, als quals no havia fet pas el sord el nostre Arnau de Vilanova (els títols pertan-

yents a aquesta literatura es poden veure, o bé en les notes de peu de pàgina o bé aplegades en la taula de les citacions no bíbliques en les pàgines 983-988); i en tercer lloc, el resultat de les elucubracions sobre el significat i dels recomptes de fenòmens astronòmics en interpretació astrològica: el mateix Rocatalhada considerarà que havia de justificar la presa en consideració sobretot del tercer dels elements, cosa que el lector interessat pot trobar en les pàgines 216-217, núms. 122-124, del volum que ens ocupa; recordem que el conjunt de previsions es troba dins el marc cronològic dels vint anys, del 1345 al 1365, que havia de durar la conjunció de Saturn, Júpiter i Mart (117/22) i que un dels autors citats és el Leo Iudaeus, autoritat contemporània en previsions astrològiques (212-213/núms. 115-117). Cal dir que la intuïció o visió inicial (Presò de Framenors, Tolosa de Llenguadoc 1346) afectava només els dos primers elements, tal com el mateix autor revela: «...ab illa hora et citra datus est michi clarus intellectus de omnibus oraculis prophetarum et Scripturarum sacrarum, que de ipso [pauperulo fratre minore Reparatore futuro in Sede Petri] sunt, ut annunciem de ipso et officio eius gloriosa hec que auditis omnibus qui diligunt adventum eius et conversionem infidelium et reparationem seculi universi propinquam» (248-249/168/cinc línies últimes del paràgraf); només després, doncs, en adonar-se que les previsions astrològiques també coincidien amb el missatge bíblicoprofètic, entrarien a confirmar i completar el dit missatge. La suma dels tres elements constitutius és l'actual *Liber ostensor*...

En aquest sentit el *Liber*... té tota la importància d'una de les grans 'summes' medievals, només que ho és d'una manera molt particular: seria la *Summa prophetica* d'un segle que no sols manifestava la seva crítica a una situació que, tot i la imposició de les institucions de cristiandat tant en l'ordre civil com sobretot en l'eclesiàstic, sofria fins a l'esquinçament la manca de cristianisme viscut i convincent i, per no ofegar-se, havia de respirar a ple pulmó les alenades de futur que li insuflaven els 'espirituals'.

A base dels tres elements abans indicats i de l'alenada espiritual, hom podia pronosticar tota mena d'esdeveniments explosius, com la conversió dels jueus i el triomf damunt l'Islam, les batalles espirituals i les persecucions de l'anticrist, el reviscolament d'una església reformada i la perspectiva mil·lenària de pau i santedat i, al final de la història còsmica, el retorn de Jesucrist a jutjar vius i morts.

I en aquest punt se'ns presenta un contrasentit que ens afecta de forma ben particular, perquè n'és protagonista no res menys que el nostre Ramon Llull.

Fra Joan de Rocatalhada s'havia entestat a trobar una figura en la qual ell pogués concentrar de forma ben visible el conjunt de perspectives acabades d'esmentar i en la qual tot-hom pogués intuir els valors o les característiques de la nova etapa 'en bon estament' i de vida d'acord amb 'la primera intenció', per dir-ho amb fórmules lul·lianes: aquesta figura no era altra que la del nostre 'mestre Ramon', que fra Joan volia convertir en la 'Minerva' o concentració de tota saviesa, del seu missatge escatològic, tal com el lector pot veure en el fragment copiat en la nota 24 de *Certes, hipòtesis i preguntes entorn el tema 'conversió i croada' en Ramon Llull*, publicat en aquest volum, 479-506.

Però, ai las, el nostre polígraf, o almenys la seva obra escrita, no proporcionarà cap ganxo ni tenell, on fra Joan pogués connectar els seus pronòstics i expectatives; i així hagué de desar el projecte.

Encara que el nostre interès en el *Liber ostensor* de Joan de Rocatalhada sigui més aviat marginal, no podem deixar de dir que el present volum ha d'ésser saludat com a una de les aportacions capitals al coneixement de les interioritats del segle XIV, com unes pàgines que cobreixen tota una franja de la història cultural d'aquella centúria, la dels fermentos, més que espirituals, apocalíptics, dotats d'una virtual i vital empenta, de gran capacitat emotiva i motiva, contra la qual les nostres terres catalanes certament no estaven vacunades, ens en foren considerablement afectades. Les traduccions catalanes d'obres de Rocatalhada, ja publicades en volums anteriors del present anuari, en són prova, si calgués provar les repercussions. Resta un tema a esbrinar: el del possible influx del *Liber ostensor*... en el nostre Francesc Eiximenis o en els nostres espirituals dels darrers decennis del segle XIV i dels primers del XV: existí, i en cas afirmatiu, hauria estat superficial o profunda?

Justament perquè ens afecten, també devem poder fer constar la nostra reacció davant algunes mancances d'aquesta gran obra. Els editors ens diuen que respecten les grafies de la còpia medieval única (99); res a objectar, però són tantes i tals que arriben a fer dubtar de la professionalitat del copista; només un parell de mostres: «...succensa fuerunt ducente domus...» (177/66, línia darrera); «...capitose < captiose...» (236/12); però és de més envergadura, i ens afecta, el fet d'atribuir l'any 2005 la *Responsio obiectionibus...* a Arnau de Vilanova, quan des del 1994 la cosa era discutida, el 2003 ja es donava per demostrada la posició negativa i ara es pot veure resumit i demostrat en negatiu tot el tema en *Habent sua fata libelli*, d'«Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820.

L'essencial d'aquest gran i bell volum és el text del *Liber ostensor...* de fra Joan de Rocatalhada, i per aquesta publicació els editors, tant els científics com els empresarials mereixen tota mena d'enhonorabona. Rebin la nostra més plena i sincera.

Josep Perarnau

Antoni FERRANDO FRANCÉS, Xavier SERRA ESTELLÉS, *La traducció valenciana de la missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de Guillem Anglès (ACV, Ms. 169)*, València, Universitat i Arquebisbat 2003, 234 pp.

L'encara recent commemoració del mig milenar d'existència de la Universitat valenciana ha deixat, segurament entre d'altres, aquesta pedra mil·liària posada a l'abast del lector i en particular del recercador: l'edició crítica de *La exposició breu gramaticalment en romanç del cànon*, de fra Guillem Pagès, fins ara inèdita, en un llibre de pes específic pel seu contingut, i revestit amb una dignitat que honora tant l'efemèride commemorada com les dues institucions valencianes editores.

El llibre, després de les presentacions oficials, ens introdueix en el tema dels arromanjaments de la missa en l'Edat Mitjana (21-25) i en el coneixement de l'autor, primer mestre de la Schola Sedis Valentinae entre el 1345 i el 1368; la seva herència literària és coneguda gràcies al ms. 169 de l'Arxiu de la Catedral de València, ací descrit (31-34) i consisteix sobretot en una obra teològica sobre la missa, l'*Expositio de ordine missae sumpta a multis dictis sanctorum doctorum*, conservada en doble còpia manuscrita, la del volum valencià, folis 5-112, i la del ms. de Madrid, Biblioteca Nacional, 4443, ff. 1-162, ací resumida (36-43); obra que el mateix autor presentà de forma diversa i en llengua catalana en l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del cànon* (n'estan segurs els editors que a mitjan segle XIV algú a València parlava i escrivia ,en valencià?'): és la part central d'aquest bell volum (ff. 112v-128r i pp. 55-223) i només es troba, com les dues següents, en l'exemplar valencià, en el qual els dos textos anteriors són completats amb algunes breus oracions (ff. 128v-131r) i amb les parcials *Regule generales circa officium misse* (ff. 131r-135v).

Fixem-nos, doncs, en la part central del volum, l'*Exposició breu...*; ja en el títol de la pàgina 55, els editors qualifiquen aquelles pàgines de ,versió del Cànon', i evidentment ho és; però, amb tot el respecte per als amics editors, crec haver de dir que fra Guillem Anglès no veia aquesta segona obra seva com a ,versió', ans com a ,exposició', la qual, de més a més, era per ell qualificada de ,breu' i de ,gramaticalment en romanç'; i quant a la ,brevetat' no crec que calgui dir res més. Confesso que m'he qüestionat entorn el gènere literari de la present *Exposició...*, i ,salvo semper meliori iudicio', m'atreveixo a exposar la meua hipòtesi: almenys tan important com la ,versió', que hi és, és l',exposició', que, si no m'erro, ens permet d'assistir a algunes de les *Lectiones Sedis* donades per fra Anglès, sembla, en els primers moments després de la Pesta Negra, en què calgué assegurar un mínim de coneixements a unes fornades de preveres, necessàries per a omplir els buits deixats pels qui moriren en la dita Pesta. I en aquest sentit, allò que l'Església de València posà a disposició d'uns aspirants fou una ,escola' molt específica, car omplia l'espai que en les situacions normals era ocupat pels cursos superiors de l'Escola de Gramàtica i pel bienni d'estudi específic de la teologia, encarre-

gat al ‚baccalarius biblicus‘, la d‘una lectura cursiva de la ‚Sacra Pagina‘, és a dir, de la *Bíblia*; els paràgrafs de *Construcció* que acompanyen cada secció del cànon, no són altra cosa que una anàlisi feta ‚gramaticalment‘ com les normals en una Escola de Gramàtica, en la qual calia reescriure de forma gramaticalment lúcida, el text estudiat; i això és allò que fan les ‚construccions‘, les quals no segueixen l‘ordre de les paraules tal com es troben ni en el text llatí ni en el de la traducció al català, sinó l‘imposat per la ‚Gramàtica‘, la llatina per descomptat; hom pot trobar notícia d‘una altra ‚construcció‘, tres segles abans, en la recensió del *Liber Ludicam Popularis* del jutge Bonsom, que ocupa les pàgines 789-790 de l‘edició del dit *Liber...* entre les *Recensions* d‘aquest volum; quan un servidor era estudiant, en dèiem ‚prendre parts‘.

I com que l‘objectiu de la *Lectura Sedis* de fra Anglès era que els aspirants imprevistos guessin alguna idea seriosa del punt cèntric de llur ministeri, per això el mestre els acompanyava en la consecució d‘un doble objectiu: el d‘entendre ‚gramaticalment‘ el text del cànon i el de conèixer la significació doctrinal del mateix; i així, fra Anglès era simultàniament un mestre de gramàtica llatina que ordenava els diversos mots d‘un text segons llur col·locació en l‘anàlisi d‘una oració gramatical; i un ‚baccalarius‘ no pas ‚biblicus sed liturgicus‘, que els informava de la densitat teològica dels mateixos períodes gramaticals. I a fi que el possible lector no es pensi que m‘invento una interpretació que no respon a allò que era realitat en els darrers segles medievals, transcriuré les ‚ipsissima verba‘ de Nicolau III en l‘importantíssim document per al no menys important afer de la pobresa evangèlica, la decretal *Exiit*, per a l‘exposició de la qual assenyalava un límit negatiu: «...praesens constitutio, quum ipsam legi contigerit, sicut prolata est, sic fideliter exponatur ad litteram, concordantiae, contrarietates seu diversae vel adversae opinionones a lectoribus seu expositoribus nullatenus inducantur. Super ipsa constitutione glossae non fiant...», però també, tot seguit, l‘exposició permesa: «...nisi forsan [glossae], per quas verbum vel verbi sensus, seu constructio, vel ipsa constructio quasi grammaticaliter ad litteram vel intelligibilius exponatur», *Sextus Decretalium*, V, XII, 3; FRIEDBERG, II, 1120). L‘*Exposició breu...* no s‘estén en discussions prohibides en la primera part, i en canvi es limita a formular la ‚construcció‘ de les oracions gramaticals i a assenyalar-ne el sentit literal.

Fixem-nos, per exemple, en les línies inicials la secció 18 (170-172) del cànon, el ‚Libera nos, quesumus, Domine, ab omnibus malis...‘; la construcció no comença per ‚Libera‘ com el text, ans pel vocatiu, ‚Domine‘; segueix el verb principal, ‚quesumus‘ i el seu complement objecte o cosa demanada, ‚libera‘; i ara ve el complement directe de ‚libera‘, ‚nos‘ i els circumstancials ‚ab omnibus malis...‘: veiem fra Anglès fent de mestre de gramàtica; i fixem-nos també com segueix no sols la traducció dels mots relatius als dits mals, ans l‘explicació doctrinal que s‘endinsa per les tesis de la Gràcia de Déu i ocupa les sis línies de «Mas, car lo prevere... desliures»; ací fra Anglès feia de ‚baccalarius liturgicus‘, i així a través de la seva *Exposició breu gramaticalment en romanç* hem pogut assistir a les lliçons de la ‚Lectura Sedis‘ valentina de mitjan segle XIV. Tot sigui dit a tall d‘hipòtesi de treball. Afegiré que la comparació del *Pare Nostre* tal com resulta de l‘*Exposició breu...* (que no és res més que la juxtaposició de les successives traduccions de cada petició de l‘*Oració dominical*: 169, línies 4-29) i la que porta el *Breviari d‘amor* de Matfré Ermengau (211), ens fa adonar que la que resulta de l‘*Exposició breu...* és, en la seva primera part, una inversió de l‘ordre llatí de les paraules, és a dir, una aplicació del principi de la ‚construcció‘: ‚Sanctificetur nomen tuum.. / Santificat sia lo teu nom...: *Cànon llatí i Breviari‘*, contra ‚Lo teu nom sia santificat...: Anglès‘.

Sigui, però, la que vulgui la naturalesa de l‘*Exposició breu...*, el cert és que els autors centren llur atenció en la versió catalana del cànon de la Missa Romana, en la qual distingeixen dinou punts (54-58), abans de sotmetre-la a anàlisi gramatical (58-65) i d‘esbrinar la seva derivació textual, punt que arriba a la conclusió següent: «...el Cànon d‘Anglès es basa fonamentalment en la tradició tarraconense i dominicana, exclou la influència hispànica i anglesa i conté elements singulars, fruit d‘un treball eclèctic» (87); segueix la reproducció facsimilar de la primera pàgina de l‘*Expositio de ordine misse* (91) i la de tota l‘*Exposició breu gramaticalment en romanç del cànon* (94-124), fins i tot de les dues pàgines inicials, corresponents al text que

va des del *Prefaci* al començament del cànon, i és el *Te, igitur* (92-93); després ve l'edició total del cànon amb els seus quatre elements: les rúbriques, ací en tipus negret, els paràgrafs llatins del text del cànon, llur traducció i les corresponents 'constructions' del text de cada paràgraf, amb el o els mot(s) llatins i llur traducció o explicació en llengua catalana, tot completat amb nombroses notes a peu de pàgina (127-196). Encara trobarem el text continuat de la versió catalana (197-217), un glossari de mots difícils (219-223) i la bibliografia (225-227).

Ja que hem fixada la nostra atenció en l'*Exposició breu...*, sigui'm permès de desviar-la un moment vers el text teològic inicial, l'*Expositio de ordine misse*, que trobo particularment interessant per la insistència amb què presenta cada un dels moments de la missa com a reflex dels paral·lels (o considerats paral·lels) de la vida de Jesús. Aquest planteig porta a la pregunta de si el futur sant Vicent Ferrer no s'inspirà en l'*Expositio...* d'un seu no sols confrare, ans encara possiblement d'un seu convivent a Sant Domènec de València i predecessor en la *Lectura Sedis Valentie*, per a la seva cèlebre *Col·lació feta en la Seu de Mallorca a preveres e religiosos* (cf. *Inventari...*, ATCA, XVIII (1999), 742, núm. 721), publicada en els *Sermons*, II, «Els Nostres Clàssics», B/1, 243-258): n'hi ha prou de comparar la significació de les cinc inclinacions profundes de l'oficiant amb cinc passos de la vida de Crist resumits en la pàgina 37, per adonar-nos que cap de les significacions no coincideix, més encara, que, per exemple, la segona inclinació profunda «després de l'ofertori, recorda la inclinació de Jesucrist quan va llavar els peus als seus deixebles» (37), i no té paral·lel en el sermó de mestre Vicent, que passa del moment tretzè, «que's acostava lo temps de la sua beneyta passió, e vench a la Cena molt secretament», al catorzè, «que isqué en l'ort de Jericó, e féu oració tres vegades a Déu lo Pare», sense fer cap menció del *Lavatori dels peus dels deixebles* (253). No en puc deduir que mestre Vicent no coneixia l'*Expositio de ordine misse*, del seu confrare valencià, però sí que en qualsevol cas no la utilitzà i encara menys no la seguí.

El resultat del bell llibre, a la recensió del qual estem a punt de posar punt final, és clarament positiu i tant els dos editors com les institucions que ens l'han posat a l'abast, mereixen una àmplia enhorabona; justament per això cal assenyalar petites tares, fins i tot perquè confirmen que les possibles objeccions no passen de marginals. I comencem pel cognom del copista, que en la línia cinquena del final de la pàgina 53, un servidor no lleigeixo ni 'Pomareda' ni 'Pomereda', sinó 'Pomaroda', detall que no veig esmentat enlloc; em fa estrany que el 1476 hom digui que l'incipit de l'*Expositio de ordine misse* és 'est fiendum' (34), quan la reproducció de la primera pàgina a la 91, diu, sense possibilitat d'error: 'Est sciendum', on la 's-' inicial no és llarga o amb cua com la inicial de 'sanctorum' en la línia següent; la línia 20 de la pàgina 40 acaba amb el mot 'Precepti', que deu haver d'ésser 'preceptis'; dues pàgines després, línia 2 del final, diu: 'In ista pars', suposo 'In ista parte'; i en la nota 26, línia 2, de la mateixa pàgina: '(possit) pluris aliis nominibus' < 'pluribus aliis nominibus'; i renuncio a seguir fent collita en aquest camp del llatí, perquè les mostres demostren la necessitat de dominar-lo més; però una pregunta em serà permesa: el 'terdecim' de la pàgina 43, núm. 9, significa tretze ('tredecim') o significa trenta ('ter decem'); de fet, 'terdecim' no l'he trobat al meu diccionari manual, on 'ter decies' significa 'trenta vegades'. En un llibre tan bell i ben presentat, aquestes faltes pesen més que en un volum vulgar.

Josep Perarnau

Eduard VIVES I TORO, *Elts frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (segles XIII-XIV)*, dins «Recerca», 7 (2003), pp. 231-263.

Fra Francesc Eiximenis és documentat a Tortosa el 1397. El professor Eduard Vives, de la Universitat de Lleida, presenta una visió renovada d'un dels cenobis franciscans més importants de Catalunya en l'article dedicat al convent de framenors de Tortosa, «una comunitat força important, que es preocupava de la societat del seu temps i que posseïa un magnífic convent i també un destacat estudi» en paraules de l'autor.

L'article, la recerca i redacció del qual han estat realitzades amb l'ajuda d'una beca FI del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya, analitza l'origen i fundació del cenobi, la construcció del monestir i la història i vida de la comunitat *ad intra*, (organització, alimentació i vestuari, salut i formació dels frares) i *ad extra* (relacions de la comunitat amb el rei d'Aragó i la cort, amb la municipalitat i els ciutadans tortosins, amb els terciaris i eremites franciscans i amb la societat contemporània).

L'autor ha consultat la bibliografia tradicional i la més actual sobre el tema i ha fet una important recerca en els fons de documentació municipal existents a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), això és, en els llibres de *Provisions, Clavari, Paeria i Vegueria, Consells, Actes Municipals, Testaments i Correspondència* del segle XIV.

El professor Vives té al davant els estudis relatius al convent franciscà publicats pel canonge Josep O'Callaghan (*Anales de Tortosa*, II [1887], 175-176; *Los conventos de Tortosa y las ermitas de su entorno* [1910], 7-8), Pastor y Lluís (*El solar de los frailes menores de Tortosa*, a «La Zuda», 106 [1922], 76-79, Almerich i Padró (*Les cases de religiosos a Tortosa* [1998], 21-22), Enric Bayerri (*Historia de Tortosa y su comarca*, VII [1957], 541-542), Acuña (*Sant Francesc de Tortosa*, dins *L'Art Gòtic a Catalunya. Arquitectura. I* [2002], 202), Pere Sanahuja (*Historia Seráfica de la provincia de Cataluña* [1959], 96-97) i Jill Webster (*Els franciscans catalans a l'edat mitjana* [2000], 46-47 i 54-55), en fa una anàlisi crítica i, tot mostrant la confusió originada entorn de la data fundacional del convent, per a uns el 1267 (Sanahuja, Almerich), per a d'altres el 1279 (O'Callaghan), per a d'altres el 1248 (Pastor i Lluís, Webster), considera la més versemblant aquesta darrera (233-235).

A partir del document de donació del solar per al convent, feta per Ramon Puig, confirmada el 1248 per Raimunda, muller d'aquest, Vives situa el cenobi vora el camí de Tortosa a Tarragona, vora el promontori del Sitjar i el barranc d'Orleans, i el cementiri i església de Sant Joan del Camp, als afores de Tortosa. Aporta notícies de diferents fases constructives i d'ampliació del monestir i de l'església, d'algunes capelles que hi havia i de la intervenció del mestre piquer Durà, dels horts del convent, dels claustres, sagristia i orgue i dels mestres i obrers que tenien l'encàrrec de fer les obres de construcció i reparació i d'administrar-ne els comptes (236-242).

Vives presenta breument i elemental l'organització de la comunitat fixant l'atenció en els càrrecs —guardià, vicari o lloctinent del guardià, procurador—, en la condició triple dels conventuals —frares, novicis i llecs— i en els col·laboradors externs —barber, jardiner, hortolà, etc.— i posa amb Webster el nombre de menors residents de quinze a vint (242-243).

Analitza la incidència en la vida de la ciutat dels frares menors, inserits en el teixit urbà baixmedieval en l'època en què els municipis i els seus òrgans de govern s'estaven gestant, i les relacions estretes que tenien amb el rei, de qui rebien protecció, privilegis i donacions econòmiques i també l'encàrrec d'acollir-ne el cos per a sepultura com ho féu la reina Maria de Xipre, tercera esposa de Jaume II, en expressar la voluntat de ser inhumada al convent de Tortosa, si bé fou enterrada al de Barcelona (244-246).

Les relacions dels frares menors amb la universitat tortosina eren principalment les de beneficiaris, puix d'ella rebien suport econòmic i material per a la construcció i manteniment del monestir (250-252) i per al sosteniment de la comunitat amb motivació devocional, però també com un mitjà d'assegurar-se el municipi uns determinats serveis i fórmules alternatives a la jurisdicció eclesiàstica. Vives aporta molta documentació sobre els ajuts municipals a l'alimentació i vestuari dels frares, les pietances i aportacions especials de menjar per observar alguns frares de prestigi i la seva comitiva (246-250).

Un dels casos fou, l'any 1397, el del «reverent frare Francesch Exeminis, Maestre en Theologia, per ço com promès fer en la Ciutat als cuns sermons e foren-li trameses gallines, perdius, pa, vi blanc e vermell e peix, segons en Pere Correguo ne dóna compte per menut: II lliures XVIII sous», lliurades «dels béns de la universitat» (AHCTE, *Clavari 1397-1398*, núm. 34, caixa 11409, fol. 277 r.). Així mateix, la municipalitat donà 3 sous i 4 diners «an Pere Correguo qui feu portar los banchs a la esgleia dels frares menors lo jorn que prehica Maestre Francesch Exeminis e tornar los a la casa de la Ciutat» (*Ibidem*, fols. 125 r. i 227 r.).

Les atencions municipals incloïen la cura de la salut dels frares a càrrec dels metges i cirurgians que contractava la Ciutat i les almoines que donava per a socórrer els frares malalts destinades a pagar els fàrmacs necessaris i els trasllats de convent si calia (250).

Un apartat de l'article va dedicat a la formació dels frares i dels seus conciutadans a l'escola conventual que era regida per un lector de l'orde retribuït per la Ciutat en diners o en espècie. S'hi cursava Filosofia o Arts i Teologia, disciplines que després alguns frares, com Miquel Quintana, Ramon Vilanova i Nicolau Quiliç, també subvencionats, anaren a perfeccionar amb els graus de batxiller i de doctor als estudis generals de París, Òxford, Montpeller o Lleida. El municipi vetllava també per la formació religiosa i moral dels ciutadans i per això contractava o buscava per a ser destinats al convent de Tortosa alguns dels teòlegs més prestigiosos de manera que poguessin predicar assíduament i amb el major profit als veïns de la ciutat, i volia assegurar-se la disponibilitat de frares per a oïr confessions i recollir almoines per als pobres. La penúria de predicadors suficients era rebutjada per les autoritats municipals sota amenaça de retirar al convent la subvenció anual (252-258).

A canvi de la protecció i els ajuts de la Ciutat els franciscans cedien el monestir als paers i al consell per reunir-s'hi i l'església per celebrar-hi la missa de l'Esperit Sant el dia que el municipi escollia els oficials. El convent era també emprat per a la retenció d'hostatges com a garantia del pagament de debits i així ho féu la municipalitat tortosina el 1376 pel deute contret amb la ciutat de València per la compra d'uns blats. I els frares actuaven com a missatgers del municipi quan aquest els necessitava (255-256).

La notícia dels terciaris i eremites franciscans és genèrica i respon més a una suposició deduïda per l'autor de les notícies d'altres ciutats i convents que a informació documentada sobre el convent tortosí, puix aquesta apareix molt minsa, reduïda a una tal «Maria, serventa de Déu de la terça regla de sant Francesch», que el 1379 havia pelegrinat a Roma i obtingut del papa permís per visitar el Sant Sepulcre, i a Domènec Valls, germà de fra Guillem, "lo qual jau malalt a sancta Maria de la Aldeya on ell ha proposat fer son ermitatge", a qui la municipalitat de Tortosa donà dos florins el 1381 (258-259).

L'article es clou amb un Apèndix (259-263) que recull el llistat dels pares guardians del convent des de 1248 fins a 1400, el dels frares lectors des de 1340 a 1398 i el dels framenors mestres en Teologia que passaren per Tortosa des de 1366 fins a 1399, entre els quals hi ha Francesc Eiximenis l'any 1397. L'autor publica també en tres gràfics acompanyats dels quals respectius: 1) El total de les aportacions de la municipalitat de Tortosa al convent i als frares (1342-1399). 2) Els cafissos de gra concedits al convent (1338-1399). 3) Les donacions per al vestuari (1346-1399).

El treball de Vives i Toro, metòdic i rigorós, té l'interès de fer sortir a la llum una important documentació inèdita conservada als fons municipals de Tortosa i especialment les dues notícies relatives a mestre Francesc Eiximenis en el seu pas i actuació per la ciutat de l'Ebre.

Josep Alanyà i Roig

Ramon N. CORNET I ARBOIX i Marc TORRAS I SERRA, *El Receptari de Manresa. Estudi i transcripció*. (Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 8) Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona i Mútua Manresana, 2005, 194 pp.

El Receptari de Manresa. Segle XIV. (Facsimil). (Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 9) Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona i Mútua Manresana, 2005, 147 pp.

Des del seu volum inicial, aquest anuari (I (1982), 66-75) ha estat sensible a aquell gènere particular de texts que són les receptes de remeis, fins al punt que en el volum XI (1992), 289-328 donà a conèixer i posà a l'abast dels estudiosos tot el receptari del sabadellenc Joan Martina, conservat a la Biblioteca Inghimbertina de Carpentràs; ambdós casos tenen un comú denominador: les receptes pertanyen a la medicina popular.

Amb el *Receptari de Manresa* pugem a un graó superior, el de la medicina professional, ja que conté les fórmules elaborades per l'apotecari Bernat Despujol durant els anys 1347 i 1348. A diferència, però, dels dos esmentats, el de Manresa no és un receptari desconegut, car n'han parlat una bona rècula d'escriptors manresans: Lluís Comenge, que a les acaballes del segle XIX el presentà a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, Leonci Soler i March, Francesc Puigpiqué, Oleguer Miró i Simeó Selga. Això no obstant, els dos volums que ens ocupen comporten una novetat fonamental, la d'haver posat tot el text a l'abast dels estudiosos, tant en reproducció facsimilar de les pàgines en el volum II, com en la transcripció completa del text en el primer, 105-184, precedida de la corresponent 'ratio editionis': n'hi ha prou de veure un moment les pàgines del volum segon per comprendre i valorar la feina i la condícia que hi ha darrere no sols de la transcripció del text, ans també de la identificació dels principis químics i de les matèries, mesures i formes galèniques emprades pels antics apotecaris; remarquem la dificultat de la lectura pel tipus d'escriptura, per les abreviatures de les substàncies i de les formes medicamentoses que només coneixien els apotecaris i els herboristes. La dita feina s'ha d'agrair al malaguanyat dr. Ramon N. Cornet i Arboix, suara traspassat, i a l'arxiver Marc Torras i Serra.

Ultra la transcripció del text, les notes i la bibliografia, el volum primer conté alguns estudis del *Receptari...*, pels quals coneixem els apotecaris de Manresa del segle XIV, els clients de l'apotecari Despujol, metges compresos, i, tema segurament més important, els components de les receptes, bo i diferenciant les drogues o components simples d'una banda, i els medicaments compostos, els preparats i les formes medicamentoses, de l'altra; fins i tot som informats de les monedes amb les quals els clients pagaren els remeis.

La primera constatació que fem és que en el *Receptari* trobem sobretot remeis naturals, especialment els obtinguts de les plantes, encara que també hi trobem components químics com el bórax (tetraborat sòdic decahidratat), l'or (per a daurar píndoles i com a tranquil·litzant), el betum de Judea, etc. Pensem, doncs, que l'apotecari Bernat Despujol feia servir una farmacopea senzilla, però eficient, a l'abast del poble en general.

Si analitzem el nombre de vegades que un component entra en la formulació de les dues-centes setanta-set receptes recollides en el receptari, veiem que algun és d'us molt freqüent mentre que d'altres no ho són tant. Entre els més usats trobem: el donzell (*Artemisia absinthium* L.), tònic i estomacal, usat en 36 receptes; l'agàric (*Polyporus officinalis*), laxant i purgant, usat en 28 receptes; l'anís, matafaluga (*Pimpinella anisum*), estomacal i carminatiu, usat en 68 receptes; l'or per daurar píndoles i com a tranquil·litzant usat en 20 receptes; la borraïna (*Borago officinalis*), diurètica i sudorífica, usada en 74 receptes; el brusc (*Ruscus aculeatus*), diurètic i aperitiu, usat en 27 receptes; la capil·lera o falzia (*Adiantum capillus veneris* L.), antitússigen, usada en 29 receptes; el senet (*Cassia obovata*), purgant, usada en 27 receptes; canya fístula (*Cassia fistula* L.), laxant o purgant, usada en 42 receptes; el corall (*Corallium nobile album o rubrum*), antihidropèsic, usat en 32 receptes; el gram (*Cynodon dactylon* P.), diurètic, emprat en 30 receptes; l'enciam (*Lactuca sativa* L.), sedant i refrescant, usat en 21 receptes; la malva (*Malva silvestris* L.), emol·lient, usada en 38 receptes; el fonoll marí (*Crithmum maritimum*), aperitiu i digestiu, usat en 35 receptes; el mercurial (*Mercurialis annua* L.), laxant i diurètic, usat en 35 receptes; l'ordi (*Hordeum vulgare* H.), astringent, usat en 24 receptes; el cascall (*Papaver somniferum* L.), analgèsic, usat en 24 receptes; el polipodi (*Polypodium vulgare* L.), laxant i colagog, usat en 32 receptes; la pruna (*Prunus domestica* L.), laxant, usada en 64 receptes; la rosa vermella (*Rosa canina* L.), astringent i diurètica, usada en 50 receptes; el sàndal (*Santalum album, musqueerini, indicus*), sudorífic, estimulants i antiisèptic respiratori, usat en 59 receptes; i la viola (*Viola odorata* L.), antitússigena i expectorant, usada en 92 receptes.

D'entre els medicaments compostos destacarem per la seva major freqüència l'aigua de roses, els clisteris, les decoccions, els electuaris, les cataplasmes, els olis i els aixarops.

És sabut que a l'Edat Mitjana hi havia dues farmacopees: una 'ad usum' dels rics, i una altra que es feia servir per als pobres. La dels rics, oficial i ortodoxa, emprava components exòtics per a la preparació dels medicaments, dels que la triaca magna és un exemple paradigmàtic, puix arribava a tenir fins a seixanta components. D'aquests, alguns havien d'ésser

importats de països llunyans, com ara Egipte. L'altra, la dels pobres, en canvi, feia servir únicament les plantes tradicionalment conegudes com a remeieres, i que ja es troben ben descrites en el Dioscòrides. Ni cal dir que la farmacopea dels rics era cara i per això no estava a l'abast de tothom. A Catalunya, Arnau de Vilanova (s. XIII-XIV) i Ramon Llull (1235-1315) tots dos galenistes arabitzants, escriuen sobre farmàcia, especialment l'*Antidotarium* del primer. Molts dels clients manresans de l'apotecari Despujol devien pertànyer a la categoria dels pobres, però no li mancaven els rics, personificats en l'infant Jaume, germà del rei i comte d'Urgell.

La publicació que hem presentat als nostres lectors és la suma de dos factors: d'una base material, de categoria superior a allò que normalment s'ha conservat dels segles de la Baixa Edat Mitjana en el ram dels remeis, i d'un treball d'edició, que ha maldat a posar a l'abast dels estudiosos una transcripció fiable d'un text difícil i que n'ha volguda subratllar la pluralitat de camps d'estudi.

Tant els editors científics com les dues institucions manresanes o d'altres, que han assumit els costos de l'edició s'han fet mereixedores de la nostra gratitud.

Marcel Corominas Balletbò

Joan COSTA CATALÀ, *Nou Testament (Ms. Marmoutier, s.XIV)*, I i II, València, Real Academia de Cultura Valenciana 2002, 258 i 471 pp.

Ben conegut dels lectors d'ATCA (cf. vol. XVIII (1999), 829-832), l'autor se'ns fa altre cop present amb una edició de luxe dels dos volums indicats en el títol, el primer dels quals conté estudi i transcripció d'una part del manuscrit de París, BN, esp. 486, la de la traducció catalana del Nou Testament, una de les que han pervingut fins a l'actualitat.; el segon és reproducció facsimilar de part del mateix manuscrit (a partir d'ara 'Marmoutier'), feta a una tinta (negra), la qual cosa elimina la policromia del manuscrit en caplletres, decoració i rúbriques. bandejament no explicat enlloc. D'altra banda, a peu de pàgina del facsímil s'han introduït nombres que corresponen a la numeració de l'edició d'aquest facsímil. I si ja és prou anòmal introduir en un facsímil la numeració pròpia de l'edició que se'n fa, aquesta introducció en un primer moment pot induir confusió en el lector en considerar-la pròpia del manuscrit (que ja en té una en xifres aràbigues, al cantó dret de la cara recta de cada foli, allunyades de la caixa del text), l'anomalia en aquest cas és major perquè es dobra: els nombres són expressats en xifres llatines i amb lletra imitació de la gòtica; i són clarament inclosos dins la caixa del text, sense que tampoc aquesta irregularitat sigui enlloc esmentada.

El manuscrit Marmoutier consta de 313 folis, no tots reproduïts, car manquen els que hi ha entre 219-290 i 310-313. El primer grup d'omesos correspon a un llibre apòcrif, conegut com *Les edats de Jesucrist*, el segon a un altre apòcrif, l'*Epístola de Jesucrist*, sense que l'editor assenyali la immensa llacuna (24 % del manuscrit) no reproduïda.

Diguem, però, que la lectura de l'edició facsímil és clara i neta i té el mèrit primordial de posar a l'abast dels investigadors part d'un dels manuscrits capdals en la història de les traduccions bíbliques al català.

El primer volum conté estudi introductor i transcripció de la part reproduïda en el facsímil, la dels llibres canònics del Nou Testament: evangelis, fets d'apòstols, lletres paulines i canòniques i apocalipsi.

La introducció es divideix en quatre seccions: *El codex* (!), *El text*, *El llenguatge* i *Traduccions bíbliques* (!). Quant al primer apartat, no aporta cap informació més d'aquella que acull Samuel Berger dins *La Bible romane au Moyen Âge. Bibles provençales, vaudoises, catalanes, italiennes, castillanes et portugaises*, Ginebra, Slatkine Reprints 1977 (reimpresió), 97-98. Podem afegir a Berger-Costa algunes informacions: manca un foli als 313, que hauria d'anar entre els actuals 64-65 i correspon a *Lc IX, 8-48*; té sis folis en blanc i dos de guardes, en pergami; al f. 2r, amb lletra del segle XIX: «Not provençal, but catalan» i al mateix foli, escrit de mà

distinta: «Volume de 313 feuillets. Deux talons de feuillets arrachés, 64-65. Les feuillets 1 à 4, 310 à 312 sont blancs. Les feuillets 1 et 313 sont en parchemin. 8 octobre 1888», però no ens consta que manque al manuscrit cap foli que no siga el citat suara. Al cantó superior esquerre del foli, i de la mateixa mà de la nota en francès: «Espagnol, 486»; és de mà idèntica la numeració amb xifres àrabs al cantó superior dret del recte dels folis del manuscrit. Al cantó inferior dret: «Libri 110», potser classificació anterior del volum. Al llom: «Iste liber est conventus S. Dominici de Mantua». No cal dir que Costa Català, la ideologia secessionista del qual entre valencià i català és coneguda, 'oblida' esmentar l'anotació anglesa del s. XIX.

El paper del còdex té diverses filigranes: corn de caça, pollastre i flor de lis damunt creu. Els folis són escrits, recto i verso, a dos corondells, de 27-29 línies, excepte l'*Epístola de Jesucrist*, que en té trenta-tres; aquest detall i el de la presència d'un colofó al final d'aquesta lletra i un altre a la fi de l'*Apocalípsi*, fa pensar que aquella fou afegida després de copiat el manuscrit, sempre per mà idèntica, car tot el volum és obra d'ella.

La lletra és del segle XIV. Hi ha caplletres a l'inici de cada capítol, que solen ocupar tres línies, llevat de les caplletres, indicadores del començament d'un llibre i n'ocupen sis; hi alternen els colors roig i blau, ornades amb filaments i motius florals de color violeta. En alguns folis apareixen (157v, 217r) pleques, que poden indicar un ús oral del text, També té algunes rúbriques.

El manuscrit era conservat a l'abadia de Marmoutier (Alsàcia), prop d'Estrasburg. Després pertangué a la família noble Lesdiguières, que possiblement el vengué al bibliòfil anglès lord Asburnham, part de la biblioteca del qual parà en la BN de París.

El més destacat de l'apartat següent de la introducció, *El text*, se centra en la idea de Costa Català que Marmoutier és un recull de traduccions diverses copiades dins un mateix manuscrit i que, dins aquest aplec, els evangelis són una traducció anterior a la resta del Nou Testament: aquestes idees són preses dels estudis de Berger i sobretot dels dos treballs del doctor Armand Puig i Tàrrach (*La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV*, Tarragona, Institut Sant Fructuós 1998, i *Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia*, dins *El text: lectures i història* (Scripta Biblica, 3), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Associació Bíblica de Catalunya 2001, 101-231), que han reprès de manera rigorosa l'estudi de les traduccions de la *Bíblia* a la nostra llengua durant l'Edat Mitjana i sostenen el projecte «Corpus Biblicum Catalanicum», encarregat de l'edició de totes aquestes traduccions, el primer volum de les quals és conegut dels nostres lectors per la recensió publicada en el volum XXII-XXIII (2004-2005), 572-575. Tot i l'evidència que les idees de Costa Català són extretes dels estudis del dr. Puig, no es pren la molèstia de citar-los enlloc.

Aquest apartat aporta una petita novetat: com a prova irrefutable que la traducció dels evangelis és anterior a la de la resta del *Nou Testament*, l'editor dóna una sèrie de dobles lèxics (,dicípol/dexeble', ,nit/nuyt', ,servici/servey'), en què el primer terme és predominant. Evidentment, no hi ha cap criteri lingüístic que avale que cap dels mots d'aquests dobles siguin anteriors a la parella que els acompanya. Això no obstant, Costa Català enceta un camí que pot donar fruit: la recerca de dobles en què una part d'aquest és preferent en una secció del manuscrit i l'altra part del doblet en l'altra secció. Així, en el cas del doblet ,dicípol/dexeble', el primer mot és absolutament dominant en els evangelis (99 %) i en els llibres apòcrifs (94 %) —no estudiats ací— i ,dexeble' en la resta dels llibres neotestamentaris (100%). El mateix ocorre amb ,nit/nuyt': ,nit' és predominant en els evangelis (100%), mentre que ,nuyt' predomina en l'altra part (85%). El doblet ,servey/servici' no ens és gens útil, atès que ,servici' només compareix una vegada en el manuscrit.

Ara bé, més profitosos que els dobles lèxics són els morfosintàctics, tampoc no mencionats, els quals sí solen manifestar una seqüència temporal. Comptat i debatut, el verb ,haver', pel que fa al perfet, presenta en els evangelis i els apòcrifs un ús dominant de les flexions fortes i més antigues (ell ,hac', ells ,hagren'): 71 % i 76 %, respectivament; en canvi, la resta del Nou Testament prefereix les flexions febles, més modernes (ell ,hagué', ells ,hagueren': en concret, són el 91 % de les formes recollides). El verb ,venir' presenta el mateix cas: les fle-

xions fortes són predominants en els evangelis (75 %) i apòcrifs (75 %) i els febles en la resta (95 %). Tot sembla insinuar que —tal com indicava el doctor Puig en els estudis esmentats— efectivament els evangelis i, a més, els apòcrifs, són una traducció lingüísticament més antiga que la resta del *Nou Testament*. No és estrany, doncs, que aqueixos llibres apòcrifs (*Edats* i *Epístola de Jesucrist*) s'hagen traduït en una època pròxima al trasllat dels evangelis, atès el seu tarannà: les *Edats* són la suma de l'*Evangelí de Nicodem*, del *Pseudo-Mateu* i d'altres narracions apòcrifes que miraven de completar les llacunes que deixava el text evangèlic (infància de Jesús, d'on provenia de fusta de la creu, quina era la natura de Judes Iscariot, etc.); l'*Epístola*, així mateix, és una crida a la conversió, trobada «sobra l'autar de sant Pere en la ciutat de Jerusalem, escrita en huna taula de péra marbra» (f. 307r) i escrita pel mateix Jesucrist, que podria servir de magnífic colofó a la traducció evangèlica i dels llibres apòcrifs esmentats amb anterioritat.

Absolutament inefable és l'acabament d'aquest apartat de Costa Català: «Les implicacions lingüístiques que contenen estes singularitats [els dobles lèxics] dels quatre Evangelis les deixem a la consideració del lector avisat o un poc entès en les diferències que separen el català del valencià» (9), pòrtic del següent apartat, *El llenguatge* (9-14), autèntic desfici d'estudi lingüístic.

Abans de continuar l'anàlisi d'aquest apartat reproduiré ací les conclusions d'un treball sobre la llengua de Marmoutier, que vaig confegir pels volts de 2004, encara en premsa: *La llengua del Nou Testament al manuscrit Marmoutier*, dins «Actes del XIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes», Barcelona i Girona, PAM i Universitat 2006. Aquest manuscrit presenta una certa antiguitat de l'estrat lingüístic, de la qual dóna compte el manteniment de la ,jod' en els derivats de NOCTE i LACTE, la sonoritat d'alguns fonemes oclusius en posició final de mot o en síl·laba travada, la conservació quasi sistemàtica de la ,z' derivada de D, C^{ei} i TI intervocàliques (,descrezens', *Mt* VII, 6; ,crezens', *Mt* VIII, 26; ,crensenza', *Mt* XIII, 58; ,gazardó', *Mt* VI, 1; ,presicador', *IIIm* I, 11; ,nèdeses, nèdesa', *Tt* I, 15; ,prezaren', *Mt* XXVII, 9; ,meinsprezen'; ,apostizó', *Edats*, VI, 95; ,sarrazí', *Edats*, VII, 20), i sobretot les concomitancies d'estil i hàbits escripturístics amb obres d'àmbit septentrional de la fi del segle XIII (les *Vides de sants...* i els *Diàlegs de sant Gregori*), detalls que fan situar la llengua d'aquest manuscrit en el primer terç del segle XIV; almenys no deu sobremuntar el llindar de la mitjanja d'aquest segle.

Justament aqueixos textos que pertanyen al nord-oriental del domini lingüístic oferiren els indicis per a localitzar i situar la traducció de Marmoutier entre els dialectes d'aqueixa zona. Els occitanismes gràfics (,totz'), fonètics (,coutel', ,autra') i sobretot lèxics (,maysó', *Mt* XIX, 29; ,faysó', *Edats*, LV, 14; ,bo_a', *iCor* VI, 7; ,baysar', *iCor* XVI, 20; ,apostizó', *Edats*, VI, 96; ,arma', *Lc* XVII, 33; ,cabaledura', *iPe* III, 3; ,clavels', *Jn* XX, 25; ,conglap', *Ap* VIII, 7; ,forfet', *Lc* XXIII, 41, etc.), remetien el text a una àrea de transició entre la llengua d'oc i el català. La centralització de la ,e' tant en síl·laba tònica com en àtona (,gràcias', *Lc* XVII, 18; ,eletas', *iCor* I, 28; ,ragion', *Mt* II, 12; ,andemà', *Ac* X, 23; ,ancara', *ApPròleg* 15; ,aspacialment', *ApPròleg* 50; ,tote', *Lc* XXIII, 5; ,perpatual', *Jn* V, 39; ,plegut', *He* X, 6; ,quarie/queria', *Rm* XI, 7; ,paca/peca', *Jn* III, 8; ,aman', *IIJn* 13; ,vas/vers', *Mt* IV, 15; ,drata', *Ac* VII, 55; ,pravara', *He* VII, 13; ,envaga', *Tt* III, 3; ,prasa', *Col* II, 14; ,aprases' *IIIm* II, 16; ,rapranen', *Tt* I, 9; ,vatla' *IIIm* IV, 5; ,aparaxen', *He* XI, 1; ,aparagren' *Ac* XXVII, 20; ,fax/feix', *Ac* XXVIII, 3; ,teratràmol' *Ac*, XVI, 25, etc.), la inestabilitat del sistema àton en general, unit al manteniment de ,e' en els derivats de NASCERE i certes monofongacions pròpies del bloc oriental (,Pol', *LcProl* 2; ,tors', *He* IX, 13; ,gorniment', *Ef* VI, 14; ,gordats', *Fl* III, 2; ,goriren', *He* XI, 34; ,gorits', *Ac* V, 16; ,cortera', *Mc* IV, 21; ,cortero', *Lc* XXI, 1; ,ayga', *Mt*, III, 11; ,gardó', *Lc* XVIII, 30; ,lenga', *Mc* VII, 33; ,castió', *Ac* XV, 2; ,cal', *iPe* III, 13; ,calque', *Rm* II, 1), ajusten molt més la demarcació del text.

Les proves determinants de la vinculació d'aquest manuscrit al dialecte rossellonès emanen de diferents parts: fonèticament, el tancament ,e' < ,i' en contacte amb una consonant palatal (,argilagues', *Mt* VII, 16; ,girmans', *Edats* LX, 149; ,sinyarà', *Jn* XXI, 16-17; ,ciyim', *Ac* XXVII, 17; ,ypocricia', *ITim* IV, 2; ,sirventes', *Ac* II, 18; ,lixat', *Ac* II, 31) i la reducció dels plurals ,-ns' > ,-s' en mots aguts (,ascorpís', ,ses') remetien ja a aquest dialecte. Pel que fa a la

morfosintaxi, el manteniment de la *-n-* etimològica en el singular d'alguns mots (*,raon'*, *He* XIII, 17; *,plen'*, *AcPròleg* 6; *,setèn'*, *Mt* XXII, 26; *,gardon'*, *ApPròleg* 44; *,fin'*, *ApPròleg* 45; *,son/so'*, *Ap* IV, 1; *,vin'*, *Ap* VI, 6, etc. i un bon nombre de mots derivats del sufix *-ITIONE*: *,radempcion'*, *Lc* I, 69; *,demanacion'*, *Lc* II, 34; *,oracion'*, *Jn* IV, 21; *,corupcion'*, *Jn* VIII, 21; *,acepcion'*, *Jm* II, 1), l'aparició esporàdica de l'article salat, els imperatius de segona persona singular en *,-i'* (*,vi'*, *Ac* VII, 34; *,estín'*, *Mc* III, 5; *,entín'*, *II^{Tim}* II, 7; *,mit'*, *Jn* XX, 27; *,obri'*, *Edats* XLII, 55; *,prin'*, *Mt* III, 13; *,rit'*, *Lc* XVI, 6; *,saguix'*, *Lc* XVIII, 22), igual com les flexions de primera persona singular del present també en *,-i'*, i sobretot l'aparició de l'adjectiu possessiu *,seua'* (la primera documentació que es coneix d'aquesta forma l'arreplega Coromines en les *Vides de sants* del Rosselló, on encara hui són les formes pròpies del seu dialecte), emplacen el text directament al rossellonès. Els casos d'occitanismes i de rossellonesismes lèxics no fan més que corroborar aquesta hipòtesi.

Això no obstant, Costa Català intenta justificar una procedència valenciana del text a partir de la llengua del manuscrit, i no pot menys que veure «paraules i expressions del més pur i exclusiu valencià» (9), una «extraordinària abundància de variants, paraules i locucions d'un pujat color valencià» (12) o «locucions d'un pur sabor valencià» (13). Val a dir que aqueixa *,genuïnitat'* no és tal, i tot el conjunt lèxic que hi aplega (bandeja o fa un batibull juntament amb els aspectes fonètics i morfosintàctics) pertany al corpus general del català medieval, com veurem tot seguit.

Costa Català divideix aquest apartat en cinc subapartats, sempre, com s'ha dit, atenent al lèxic: *,Galicismes'*, *,Occitanismes'*, *,Castellanismes'*, *,Catalanismes'* i *,Valencianismes'*. Tot i que nosaltres podríem considerar com un únic bloc els dos primers subapartats —sobretot en el primer terç del XIV—, Joan Costa fila massa prim i comet errors en considerar un mot com *,fontane'* un gal·licisme, o la variant antiga *,nuyt'*; així mateix, les formes etimològiques *,malaut'* o *,gauta'* són considerades com a injustificats occitanismes. Inefable és el subapartat *,Castellanismes'*, on considera castelleses (recordem, en un text rossellonès de començaments del XIV!) flexions verbals medievals com *,queria* (pidolava), *,iràs'*, *,caer'*, cultismes com *,arar'*, *,arena'*, *,mandar'*, *,enferma'*, *,conquistar'*; occitanismes i rossellonesismes com *,confines'*, *,desia* (deia) i variants antigues com *,dexendre'* o *,maravilar'*... En el subapartat següent, *,Catalanismes'*, l'autor palesa «la constant indiferenciació entre la *,a'* i la *,e'*, no solament entre les síl·labes atones, sino de tant en tant també en les tòniques» o el fet que apareguen abstractes amb el sufix *,-esa'*.

Per últim, el subapartat *,Valencianismes'* (12-14) és el que més mira de justificar la procedència valenciana del text: el fet que es reculla en el manuscrit la preposició circumstancial de lloc *,en'* en compte de *,a'*, la preposició de companyia *,en'* en lloc de *,ab'*, i un predomini dels abstractes en *,-ea'* en lloc de *,-esa'* (un 41 % contra un 59 %, percentatges que no ofereix Costa Català i que són equivalents als aplegats en les *Vides de sants rosselloneses* i en obres de Lluïll), són prou per a concloure que aquestes característiques «marquen de ben pronte una clara diferència entre la llengua valenciana i la catalana» (12). Val a dir que en tots els casos on la *Vulgata* té la preposició llatina *,in'* (els casos que ell resumeix invariablement *,traueix* en Marmoutier per *,en'*). A continuació, Joan Costa dona un reguitzell de mots i oracions que pretén només valencians, sense absolutament cap fonament. El súmmum, però, arriba quan rebla la clau de la seua argumentació amb les traduccions que ofereix el nostre manuscrit del Tres-cents de *,anethum'* per *,aròs'* (*Mt* XXIII, 23) i *,sindonem'* per *,seda'* (*Mc* XV, 46), ja que són «productes típicament valencians» (14). Malauradament per a Costa, l'arros només començaria a cultivar-se a València en el segle XVII, i en el segle XVIII s'entetà i es generalitzà el conreu dels cucs de morera, els capolls dels quals donaren tants bons guanys al regne. D'altra banda, i per a finalitzar ja amb aquesta munió de destrellats, un detall ben curiós: entre aquells mots «únicament» valencians no recull enlloc el possessiu *,seua'* (*Ac* IV, 32).

Tot i les abrandades defenses de la valencianitat del text, el mateix Joan Costa no les té totes, i de tant en tant ens ofereix vacil·lacions del tipus: «L'autor de la traducció pareix conscient de la diversitat lingüística sobre una bàsica unitat d'orige dins dels territoris de la

Corona d'Arago» (9); o «En ultim terme la traducció està, a lo que pareix, deliberadament orientada a possibles lectors tant valencians com procedents de l'altra banda de l'Ebre» (9); o que els mots de la traducció són «simplement paraules que formaven part del vocabulari corrent de l'època a una i altra banda del Pirineu oriental» (10). Ja ho pot ben assegurar. I de retop, amb l'afirmació sense cap fonament que el text és valencià (quan en realitat, com s'ha vist, és rossellonès) no ha fet més que confirmar la unitat d'una llengua que es parla des de Perpinyà fins a Alacant.

El darrer apartat de la introducció, «Traduccions bíbliques» (15-20), no aporta res de nou que no hagi estat recollit ja pels estudis de Samuel Berger i Armand Puig. De més a més, mira de justificar les traduccions errònies de la *Bible du XIIIè siècle* a partir d'aquelles de Marmoutier (16), amb la tesi que la traducció francesa dependria de la catalana! El doctor Puig ha demostrat a bastament quin és el ‚stemma codicum‘ de les traduccions medievals del *Nou Testament* a *Les traduccions catalanes...* (212-219): les catalanes mostren una clara dependència de les occitanes i una forta influència de la traducció francesa, de cap de les maneres a l'inrevés. També ací Costa demostra el caràcter de les seves investigacions quan parla de les traduccions que ell anomena «inexactes», i menciona que la traducció d'Ap XXII, 17, «Spiritus et sponsa» és «l'aspòs e la esposa»; Costa diu: «El dit error no pot ni deu atribuir-se simplement a influència de traduccions primeres, com yo mateix havia fet en un principi, sino [...] als manuscrits que corrien de la Vulgata». Efectivament, açò ja li ho féu notar el doctor Armand Puig en una recensió (ATCA, XVIII (1999), 829-833), a l'edició que Costa elaborà del *Salteri* de la Seu de València, però ell no té la delicadesa de mencionar-ne la font.

L'apèndix d'aquesta introducció, amb l'acarament de fragments de Marmoutier amb l'altra versió de la mateixa traducció catalana que s'aplega en el manuscrit conegut com a Peiresc (París, BN, esp. 4), no aporta tampoc cap novetat que no hagués indicat Berger.

Pel que fa a l'últim aspecte que comentarem, el de la transcripció, cal assenyalar que és prou correcta i cenyida a l'original, a cavall entre una edició paleogràfica i una filològica. Això no obstant, ni assenyala els folis inicials del manuscrit ni divideix el text bíblic en capítols i versets, com correspon a qualsevol edició bíblica actual, cosa que dificulta la recerca d'informació, sobretot atenen al fet que totes les citacions lèxiques i fraseològiques de la seua introducció són ressenyades a partir de les coordenades llibre-capítol-verset (p. e., *Jn* I, 3), pròpies de l'estudi de la *Bíblia*. Així mateix, el transcriptor sovint esmena el text ‚motu proprio‘, sense indicar la lliçó original del manuscrit, així, ara com ara, en *Rm* XIV, 3 (f. 111r), la lliçó del còdex és ‚nom‘, però Costa Català esmena el text en ‚no-n‘ (p. 137); igualment, en *Rm* XIV, 4, és clarament ‚can‘, que canvia per ‚cau‘. D'altra banda, violant el seu propi criteri, deixa per esmenar lliçons, com en *Ga* II, 13 (f. 135r), on deixa ‚faximent‘ i no el canvia per ‚fayiment/fet‘, mot que apareix freqüentment al llarg del manuscrit; o en *Ga* II, 20, en què apareix l'abreviatura de l'antropònim ‚Jacme‘ i transcriu, literalment, ‚iamc‘ (p. 161). Tot i això, insistisc, la transcripció és molt útil.

Tal com el pacient lector ha pogut entendre, aquest estudi és un dels exemples més evidents de com la ideologia secessionista i blavera (aquella que, a València, propugna una separació entre un suposat idioma valencià i el català de Catalunya i les Balears) pot arribar a influir en un aparent estudi filològic, car en la introducció i suposat estudi del llibre que ens ocupa constatem que l'esmentada ideologia ha conduït a negar o a qüestionar obvietats per a encabir-les dins els seus prejudicis, la qual cosa provoca que aquest ‚estudi‘ oscil·le entre la hilaritat i la commiseració.

En sumes, aquesta edició ofereix als estudiosos l'oportunitat de conèixer de primera mà, per mitjà del facsímil, una bona part d'un dels manuscrits bíblics catalans més antics. Si prescindim de l'ominosa introducció que encapçala la transcripció de Marmoutier, confegida a base de prejudicis lingüístics i plagis a dojo d'estudis anteriors —sense citar-hi, per descomptat, la font—, la transcripció ací publicada pot ajudar, a l'espera de la que elaborarà el «Corpus Biblicum Catalanicum», en l'estudi de les traduccions bíbliques catalanes del *Nou Testament*.

Costums de Girona, de Tomàs MIERES, edició d'Antoni COBOS FAJARDO, Girona, CCCG Edicions 2001, 272 pp.

La reproducció del títol de la portada no dona indicacions suficients sobre el que ha volgut oferir l'autor, professor de llatí a Ensenyament Secundari, segons diu una de les solapes del llibre. Es tracta, de fet, d'una edició crítica de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres. Confessarem d'antuvi que, quan vam veure el volum en una coneguda llibreria gironina i després d'una primera ullada, ens va venir tot d'una a la memòria l'estranya fortuna bibliogràfica d'aquest recull jurídic, per tants conceptes interessant. Durant el segle XX ha estat objecte de quatre edicions i d'una bibliografia no pas mins. Ens afanyarem a dir que sempre havíem pensat que els estudis i l'edició dels vells textos consuetudinaris gironins duta a terme per l'enyorat Josep Maria Pons i Guri, mestre i amic recentment traspasat, tenien un caràcter gairebé definitiu. Per això, davant la proposta de Cobos Fajardo, el primer moviment era més aviat preventiu, perquè ja se sap que el pre-judici precedeix el judici almenys en el temps, i ben sovint també en la força, encara que totes dues precedències siguin grauites i, en el fons, injustificades.

En efecte, l'edició de Pons i Guri dels *Costums de Girona* coronava un segle de tempteigs i estudis sobre aquesta col·lecció de dret local. Abans de l'edició ponciana, hom havia arribat a distingir dos estadis en la redacció dels *Costums*, un de primitiu i el que va fixar Mieres. A més, i com és natural, durant aquells cent anys anteriors hom havia anat descobrint i valorant els diversos manuscrits, tant de la col·lecció primitiva com de la compilació mieresiana. Cots i Gorchs coneixia tres mss. llatins de la primitiva compilació i un de català, que ja havia atret la curiositat d'Eduardo de Hinojosa i havia estat editat per Galo Sánchez (1926); de la compilació de Mieres eren vuit els mss. recensionats per Cots (1929), de manera que hi havia un progrés creixent en l'aproximació al text, des de la ja llunyana primera edició (i encara d'un text tardà!) d'Artur Corbella l'any 1919 als «Estudis Universitaris Catalans». Pons i Guri coneixia sis manuscrits llatins i el ms. català de la primitiva col·lecció i dotze mss. de la compilació de Mieres. L'edició ponciana dels mss. de la compilació primitiva és un model de treball i d'amor als textos jurídics antics. Per primera vegada era editat críticament aquell text venerable, prenent com a base el ms. 706 de la BC, descobert per Pons, i, a més, eren transcrits també les parts afegides que figuren en els mss. posteriors, de manera que l'edició de Pons, ultra identificar les fonts de l'articulat, oferia una imatge vívida i plàstica del desenvolupament escrit d'aquell vell dret, que pervivia en una societat dinàmica, on els bisbes, els jutges i les diverses classes socials en presència jugaven papers contrastats i eren influïts per corrents ideològics i específicament jurídics de naturalesa diversa. La compilació de Tomàs Mieres, que fixava i immobilitzava ja per sempre el text dels *Costums*, també era oferta en edició crítica i donant les correspondències bàsiques amb l'articulat de la col·lecció primitiva. Tothom qui ha hagut de treballar en documentació medieval gironina ha tingut ocasió de verificar fins a quin punt l'edició de Pons era un instrument de treball indispensable, de resultats precisos i preciosos, d'agraïment impossible. D'altra banda, la sòlida cultura documental de Pons, aliada amb els seus coneixements d'història del dret, li havien permès de seguir el rastre del treball d'alguns dels juristes medievals que van tenir un paper decisiu en la formació i en la formulació del dret consuetudinari gironí. Realment, l'obra de Pons i Guri semblava un punt i final.

Però no ho era. Justament, en una primera valoració del treball de Cobos Fajardo, Josep Maria Marquès i Planagumà posava el dit a la llaga en la qüestió dels títols o rúbriques amb les quals, llevat d'alguns articles, Mieres encapçalava la seva compilació. Els encapçalaments de Mieres eren provocatius, en el sentit que intentaven relacionar l'articulat del costumari gironí amb un món jurídic, el del dret comú, amb el qual presentaven més d'una conspícua diferència. Marquès feia evident, doncs, que no tot estava dit a propòsit de la compilació de Mieres, un jurista tan gloriós com poc estudiat i mancat de les edicions indispensables, però cal suposar que tot vindrà un dia o un altre.

Tampoc no era tancada la qüestió sempre candent, a Catalunya, de l'ecdòtica textual. Cobos Fajardo coneix tres manuscrits més dels *Costums*: el còdex de Vilamacolum, propietat

de la família Geli, datat el 1535, el ms. 61 de la Biblioteca de Peralada, dels segles XVII-XVIII, i el ms. de l'Arxiu Diocesà de Girona 23c. El primer és un còdex empordanès cent per cent, els altres dos semblen provenir de la ciutat de Girona. No n'hi haurà encara algun altre en aquest bisbat complex i secret, on els papers han anat amunt i avall o estan immobilitzats sense la disciplina i el control que els escaurien? L'escorcoll a fons dels arxius patrimonials familiars gironins tot just ha començat. Seria gens estrany que, sencers o fragmentaris, apareguessin nous testimonis dels venerables *Costums*? Afegim-hi la qüestió dels esments jurisprudencials de l'època moderna, terreny pràcticament inexplorat, que hauria de donar la clau per a captar la permanència o l'obsolescència del costumari gironí, i no només a partir del triomf dels remences. Perquè una determinada tradició manuscrita també és indicadora de l'evolució de les mentalitats i del pes que en la vida social conserven o perden determinades institucions jurídiques, lligades a realitats de poder econòmic i social ben identificables i canviants al llarg dels temps.

Per tant, una nova edició crítica era possible, si no imperiosament desitjable, i Cobos Fajardo ho feia palès en la mesura que es plantejava per primera vegada, que sapiguem, la necessitat de fixar un stemma rigorós de la compilació mieresiana, assenyaladament després de l'aparició de tres testimonis nous. En aquest aspecte, cal valorar positivament l'anàlisi al qual Cobos Fajardo ha sotmès els manuscrits, encara que sense donar-ne una descripció completa, ponderant l'època de llur escriptura, les mans que hi intervenen, els encapçalaments o rúbriques que contenen i distribuint-los en dues famílies, la segona de les quals formada per un grup i dos subarquetips. Ha estat criticada per Josep Maria Marquès la suposició que el manuscrit de l'ADG, conegut com la *Molassa*, no és el pare d'un dels dos subarquetips que proposa, l'assenyalat amb la lletra Z. Abans de prendre partit en tal qüestió, potser caldria fer dues observacions. La primera és que una bona descripció codicològica dels manuscrits és un instrument, si no indispensable, molt oportú per tal de situar cada testimoni en el seu *Sitz im Leben*, i això pot orientar moltíssim en la qüestió sempre quelcom ambigua de llur filiació.

La segona és que hi ha prou indicis en les notes de Cobos Fajardo per a comprendre que la cúria eclesiàstica gironina era el lloc on es custodiaven els manuscrits diguem-ne fefaents dels *Costums*, abans i després de la Sentència de Guadalupe. Això té la seva importància, atès el paper jugat pel bisbat de Girona en tota la qüestió remença. No seria possible de relacionar el manuscrit de l'Escorial (E), que pertangué a Antoni Agostí, amb la cúria gironina? Volem dir: En la materialitat del ms. E no hi ha cap indicatiu objectiu que permeti establir aquesta relació? Donant per vàlid el stemma proposat per Cobos Fajardo a base de la ponderació de les variants, assenyalaríem la conveniència de procedir a una anàlisi codicològica formal dels quinze mss. recensionats per l'autor, en la qual prendria *també* un rol apreciable la ponderació dels esments d'alguns costums de la compilació primitiva posats en els marges d'alguns dels mss. de la compilació de Mieres. Els esments marginals rarament solen ésser desintencionats: aclarir llur sentit forma part de la comprensió de la vida d'un text, i sovint els detalls de la vida d'un text poden orientar per a comprendre la vida d'altres testimonis relacionats amb aquell. Aquestes observacions no són en desmereixement del treball de Cobos Fajardo, que no s'havia proposat una anàlisi com la que ens permetem d'evocar. Són la conseqüència lògica de les utilitats reportades per la seva investigació, si és veritat que una investigació s'acaba quan apareixen problemes que en demanen una altra. I aquest és el cas de l'edició present dels *Costums de Girona*.

El text és donat en la seva edició crítica i en traducció catalana. Sota el text llatí hi ha l'aparat de variants. Sota el text català hi ha referències a la compilació primitiva, a les gloses dels manuscrits i a textos de juristes catalans. Un nombre important de gloses dels mss. són editades a les pàgines 213-272. Posades en aparat específic sota el text llatí, diferent de l'aparat crític, haurien donat un altre aire a l'edició. Però no voldríem referir-nos a detalls d'aquesta mena; alguns ja han estat criticats per Marquès i admesos per Cobos Fajardo, en un estil de polèmica més aviat vivaç. Pot contribuir a la utilitat general situar-se en un altre ordre de coses.

Qualsevol que hagi treballat poc o molt amb els *Costums de Girona* sap que aquest costumari va prendre una part de la fesomia amb què nosaltres el coneixem gràcies a la jurisprudència dels jutges i dels bisbes, ben abans que apareguessin costums escrits. Ara bé, l'ADG és pobre de sentències judicials d'època medieval. Per tant, i llevat dels pocs casos en els quals els mss., directament o a través de glosses, informen sobre algun *indicatum* concret, és molt difícil de fer-se una idea exacta de la incidència humana en la vida mateixa de les institucions reflectides en els *Costums*, i, per tant, de la conflictivitat social explícita o latent que hi ha en llur articulat i del partit que prenien a llur esguard els diversos actors de la vida social: senyors, sotmesos, jutges, advocats. Mieres deixa ben clara la seva opinió sobre alguns aspectes dels costums, i àdhuc sobre el seu conjunt, però Mieres és el darrer compilador i l'immobilitzador d'aquest dret consuetudinari, que amb les conseqüències del conflicte remença quedarà profundament modificat. Per tant, no és molt clar tot d'una en quin sentit els *Costums* són una font històrica. Ja Pons i Guri i alguns dels seus predecessors havien excavat prou en la documentació per poder assenyalar que determinats costums no eren res més que una extensió a Girona del *Recognoverunt proceres* o que derivaven de privilegis concedits a la ciutat pel rei. Per llur banda, també els bisbes obtenien privilegis reials. De manera que els *Costums* arriben a l'escriptura en un marc social i legal sensiblement complicat, on la sentència del jutge pot ésser decisiva per a llimar o fixar un aspecte jurídic, el qual s'incorporarà a l'articulat que nosaltres coneixem, de forma més o menys anònima. Ara bé, si dèiem que l'ADG és pobre en sentències judicials medievals, no ho és pas en documentació social, i les lletres que el bisbe de Girona escriu en tant que senyor feudal reflecteixen amb diafanitat la vigència dels *Costums*. L'exhumació sistemàtica d'aquesta documentació i la seva publicació tal vegada imminent servirà per a entreveure el rol social dels *Costums*, per a conèixer millor alguns dels juristes gironins que hi són esmentats i per a copsar, a voltes en tota la seva cruessa, les tensions socials que aquest costumari jurídic pretenia regular.

No gosaríem insinuar amb això que els *Costums* només es poden entendre gràcies a una documentació que encara no ha estat publicada. També es poden entendre mitjançant una rigorosa comparació amb el dret comú i amb les disposicions legals de les Corts catalanes, a partir del moment que aquestes funcionen. El recurs a les constitucions sinodals gironines podrà ésser oportú, en algun cas (Berenguer de Cruïlles) obligatori. En aquests aspectes, l'edició de Cobos Fajardo serà susceptible de millora, i ho diem no per a desvalorar-la, sinó per assenyalar uns camps d'investigació adjacents que en el seu treball ni tan sols no han pogut ésser tinguts en compte.

Sigui'ns permès de formular una queixa explícita, no imputable només a l'autor de l'edició, sinó a una mentalitat editorial particularment perniciosa, perquè contribueix a devaluar el treball de mèrit: es troben a faltar en una edició d'aquest tipus els índexs indispensables de noms, de matèries, potser de llocs, potser també de textos citats. Aquests índexs fan manejable l'edició de Pons i Guri, impracticable la de Cobos Fajardo, i és una veritable llàstima. Hauria de quedar molt clar que no volem dir una cosa per altra. No volem dir que l'edició dels *Costums de Girona* de Cobos no té valor perquè no té índexs. Volem dir que tot allò que té de valor, que tot allò que conté i que necessàriament ha de servir perquè els *Costums* continuïn essent estudiats i cada vegada més ben compresos en el futur tindrà una menor accessibilitat per culpa de la manca d'índexs.

Jaume de Puig i Oliver

Miquel NAVARRO SORNÍ, *Calixto III Borja y Alfonso el Magnánimo frente a la cruzada* (Colección 'Minor', 13), València, Ajuntament de València 2003, 284 pp.

El tema, ple d'espines per a l'investigador honest, del capteniment de les personalitats representatives de l'Església catòlica en relació a la o a les croades, té ultra el de l'origen d'aquelles incursions bèl·liques i d'alguna de les seves manifestacions, com la ,croada dels

infants', dos grans punts que mereixen particular atenció: el de la reacció a la caiguda de Sant Joan d'Acre el 1291 i el de la pèrdua de Constantinoble el 1453. Això sol ja indica com n'és de llèpola la reconstrucció que l'amic Miquel Navarro ens ofereix sobre la reacció del primer dels papes Borja davant la segona d'aquelles dues situacions; i ja per començar ens diu que el present llibre és una revisió abreujada del darrer capítol de la seva tesi doctoral, defensada el 2001 davant la Facultat d'Història Eclesiàstica de la Pontifícia Universitat Gregoriana (Roma).

Les pàgines que informen de les fonts, tant arxivístiques com impreses, en les quals el dr. Navarro ha cercada documentació (231-246), i de la bibliografia (247-278), no sols aplegada, sinó realment sotmesa a anàlisi crítica, certifiquen al possible lector que les pàgines que té davant els ulls són fruit d'un treball de debó seriós i exigent.

Aquestes pàgines comencen exposant les dues parts de la tesi (11-13), dedicada la primera a reconstruir la trajectòria pública d'Alfons de Borja abans d'ésser papa i la segona als pocs anys que durà el seu pontificat i a la seva dedicació tant personal com pública i política a la reconquesta de Constantinoble; ja sabem que el llibre que tenim a les mans és revisió del darrer capítol d'aquesta segona part.

Com si es tractés d'una extensió de les *Vides paral·leles* de Plutarc fins als moments madurs de l'Umanesimo italià, des del llindar del present llibre ens trobem amb una exposició de les respectives posicions de Calixt III i d'Alfons Trastámara davant la croada en començar el pontificat del primer, tres anys després de perduda Constantinoble; el papa, des del primer moment del pontificat féu vot davant Déu de no recensar mentre sota l'impuls i direcció seva la cristiandat no hagués recuperat Constantinoble, sense excloure que l'impuls podia conduir a la reconquesta de Terra Santa; i els observadors contemporanis, 'nemine discrepante', confirmen que aquell objectiu era per al papa Borja font d'un autèntic desfici; el rei Alfons, en canvi, s'omplí constantment la boca de croada, es creà la figura del gran col·laborador, si ja no del 'condottiere' insubstituïble, però en realitat la seva croada no passava d'ésser un tapabruts de la pròpia política defensiva del regne de Nàpols i expansionista tan enllà dels Balcans com fos possible, començant per Albània i arribant a i fortificant l'illot de Kastellòrizo (en aquesta mateixa secció de recensions, vegeu sobre aquest illot la del dr. Kiesewetter al llibre de Daniel Duran i Duelt), conquerit, ni que fos enemistant-se amb Venècia com si hom pogués pensar seriosament a actuar en la Mediterrània oriental sense la col·laboració dels venecians (63), gràcies al pirata català Bernat de Vilamarí. De fet, la lluita entre Venècia i el rei Trastámara entorn d'Albània obtingué el resultat de distanciar el papa dels plans del rei Alfons, atesa la nul·la col·laboració que els estats italians estaven disposats a oferir a un pla de croada que, passant per Albània obligués a actuar a favor d'una de les dues parts contraposades (15-79).

Qualsevol que hagués estat la línia directiva de la croada, l'estol marítim era indispensable i, vista impossible ja al final del primer any de pontificat, 1455, la col·laboració de venecians i del rei Alfons, Calixt III, que ja preparava l'estol, decidí concentrar-hi les seves forces i fer arribar per mar algun ajut a poblacions cristianes de la Mediterrània oriental en situació desesperada. Aquest és el tema del segon capítol, el central del llibre: *Alfonso V y la expedición naval de Calixto III* (81-180): acabada la lectura, hom no sap què admirar més, si la condició de l'autor a informar-nos amb tota serietat i detall dels esdeveniments d'aquells anys 1455-1458, per mínims que fossin, o de la personalitat dels protagonistes, que, sense segurament que l'autor s'ho proposi, es dibuixen ben nítids i escairats a contrallum de la seva reconstrucció històrica, o del joc polític dels uns, massa interessat dels altres, entorn la dèria papal d'alliberar Constantinoble amb la seva croada, mentre, lluny d'aquest joc, en la línia de les batesses directes entre cristians i turcs, uns herois d'entre els primers (sant Joan de Capistrano, Joan Hunyadi) es jugaven el tot pel tot en batalles com les de Belgrad el 1456 (149-160). Vista en el seu conjunt aquella situació presenta un papa que està segur d'ésser destinat per Déu per a la humiliació dels turcs i de l'Islam, tan segur que més d'una vegada és presentat com un visionari (143, 149, 152, 154 i 169), esdevé per això la riota no sols del rei Alfons, sinó també dels seus mateixos homes de confiança (139), però, traspasat el rei,

s'oblida de la croada i es concentra en l'únic objectiu d'assegurar la corona de Nàpols en el cap del seu nebot, Pere Lluís de Borja, immediatament abans destinat a rei consort de Xipre i nomenat emperador de Constantinoble (179-180). Alfons Trastámara tingué l'habilitat (o la pocalta) de fer constantment barbarotes davant els ulls del papa durant tres anys amb les seves quinze galeres destinades a la croada, se les cobrà contínuament a la bestreta, i al final les destinà a la seva guerra contra Gènova (166). En un segon pla trobem els senyors, sobretot italians, sempre disposats de paraula a recuperar Constantinoble, i sempre repetint que cada un d'ells faria allò que fessin els altres, és a dir, res. En un pla inferior trobem els nauers de l'estol papal, alhora croats, mercaders i pirates, creadors de més problemes que de resultats positius (114-118, 132). I a planta baixa, el poble cristià pagant l'operació, tal com veurem en el capítol següent.

Aquest s'intitula *La concesión de la décima de cruzada al rey Alfonso y la exacción de la misma en la Corona de Aragón* (181-225) i exposa les vicissituds del cobrament d'aquell delme no sols en les relacions entre papa i rei, sinó sobretot a l'hora de la veritat de rebre diners el o els col·lectors dels eclesiàstics dels regnes i terres de la corona. Tres queixes omplen aquestes pàgines: la del o dels terminis de pagament, que els contribuents volien més amplis; la de la base de taxació, que aquests mateixos consideraven superior al valor real; i la reacció negativa al fet que, havent estat proclamada només una dècima per al 1456, en començar el 1457 es trobaren que els en queia damunt una de nova i temien que se'n preparava una altra per al 1458 (200-201). També som informats d'altres repercussions negatives, com la concentració de 'croats' a les ciutats de Barcelona i de València, esperant les galeres que els havien de portar a l'Orient i essent mentrestant font de tota mena de problemes d'ordre públic (198-200). El malestar dels clergues arribà al punt que, sota guiatge dels capítols catedralicis, foren convocades successives reunions a Cervera, a Barcelona i a Tarragona, d'on isqueren enviats al papa, que acceptà la necessitat de procedir a una nova taxació de les bases impositives (201-211). Al final, tant d'enrenou per res, car el 1458 morien tant el papa com el rei, els preparatius s'estroncaven i la vida seguiria per altres camins.

Però el llibre de Miquel Navarro té una altra i alta vàlua, la d'haver aprofitat la seva amplíssima recerca en arxius europeus, començant pels Reials de Barcelona (ACA) i de València (ARV), seguint pels de la catedral i del col·legi del Patriarca de la mateixa ciutat, i pels d'una llarga llista d'Arxivi di Stato de ciutats italianes i no cal dir, de l'ASV i de la BAV, no sols per donar a les seves pàgines un alt grau de solidesa, ans encara, i sobretot, per oferir al lector una visió dels afers d'aquell pontificat i de la seva gran dèria, la croada contra el turc per a la reconquesta de Constantinoble, que no és normal de trobar en d'altres reconstruccions d'un moment passat: la de saber com comentaven les decisions i vivències tant de la cort pontifícia de Roma com de la reial de Nàpols aquells espectadors privilegiats, els ambaixadors, que copsaven de forma directa les reaccions i previsions dels ambients més exclusius i n'informaven les respectives potències, fins a fer-nos saber, per exemple, que els mateixos homes de confiança de Calixt III en l'empresa de la croada es mofaven d'ell considerant-lo un visionari (139 i 143).

Començava aquesta recensió recordant aquells, per a la Cristiandat europea, dos lúgubres moments de les caigudes de Sant Joan d'Acre el 1291 i de Constantinoble el 1453, i en tot el seu curs se'm presentava una pregunta: si el 1291 Ramon Llull elaborà un projecte de croada per a la recuperació de Terra Santa i el concentrà en les dues primeres pàgines del *De modo convertendi infideles* (Cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 546-551), foren tingudes en compte aquelles seves idees a l'hora de projectar, no pas un tractat teòric, però sí una estratègia *De recuperatione Civitatis Constantinopolitanae*? Evitaré de donar una resposta monosil·làbica, per sí o no i em limitaré a recordar que, contra allò que havia estat normal i és que la iniciativa i dinàmica de la croada era d'algun rei o magnat (sant Lluís de França, el nostre rei Jaume el Conqueridor, etc.), Llull proposava que fos el papa qui prengués la responsabilitat principal, bèl·lica i econòmica, de l'empresa, i aquest fou el planteig de la del primer papa Borja; i que la financiació es basés en una dècima damunt els rèdits dels eclesiàstics, dècima que havia d'ésser vigent fins que l'empresa hagués arribat al seu ple èxit, i aquest fou també

el mitjà excogitat per Calixt III, amb el detall vergonyant, però, de no gosar-ho dir clar, deixar entendre que seria només una i després dir que es repetiria. Coneixia Alfons de Borja aquelles pàgines del *De modo convertendi infideles*? La pregunta ja és formulada, ara caldrà trobar la resposta.

Mentrestant, grans mercès a l'amic Navarro per aquest bell llibre; només li diria, a fi de demostrar que el sentit crític no s'ha esmussat, que de vegades en la lectura dels capítols segon i terç he tingut la impressió d'assabentar-me de coses ja sabudes pel primer; potser hauria estat preferible una narració unitària, integrant-hi allò que hagués calgut de cada un dels tres grans protagonistes: el papa, el rei i la clerecia de les províncies eclesiàstiques de Tarragona i de Saragossa.

Però això són també vel·leitats de visionari; el fet és que tenim a l'abast de la mà un llibre ben gran en la seva petitesa.

Josep Perarnau

Lino CONTI, *L'infalsificabile libro della natura alle radici della scienza*, Assisi, Edizioni Porziuncola 2004, 255 pp, con sopracoperta.

La ciencia moderna, un paradigma cognoscitivo que con i suoi quattro secoli di esistenza ben poco ha di vetusto, possiede oggi un ruolo tanto importante quanto delicato per le sorti dell'umanità; assai gradito giunge dunque ogni tentativo di ricostruirne l'origine e le iniziali articolazioni.

Tra questi auspicati tentativi possiamo porre senza alcun dubbio il saggio di Lino Conti che qui presentiamo, nel quale l'autore, storico e filosofo della scienza, affronta il problema delle complesse dinamiche all'origine della moderna immagine scientifica del mondo. Egli ne rinviene in particolare le cause nella complessa interazione tra la mentalità scientifica greca e la visione cristiana del mondo ed utilizza quale originale chiave esplicativa la fortunata metafora del *Liber naturae* del medico e filosofo catalano Ramon Sibiuda.

Il libro, curato nella veste tipografica, accoglie inoltre, accanto al documentato studio di Conti, un'ampia sezione antologica, in cui viene presentata la prima traduzione italiana del *Prologo* e di alcuni significativi capitoli della *Theologia naturalis* di Ramon Sibiuda (purtroppo accanto alla traduzione non vi è l'originale latino), nonché la traduzione cinquecentesca dello stesso *Prologo*, realizzata da Montaigne, nell'originale francese. Di questo straordinario teologo catalano, l'autore fornisce, come vedremo, un significativo e suggestivo profilo, facendone, per la francescana esaltazione del creato e per l'affermazione del primato dell',infalsificabile' libro della natura, uno dei precursori ed ispiratori della moderna visione scientifica del mondo.

La moderna scienza sperimentale, sottolinea Conti, è un prodotto dell'evoluzione culturale o ,esomatica', di per sé assai più rapida della sua omonima biologica, scandita dai ritmi lenti di rare mutazioni vantaggiose e possiede l'innegabile prerogativa di incidere profondamente, col suo essere inesauribile fonte di conoscenza, sui destini dell'umanità, producendo vantaggiose risorse e allettanti aspettative, così come terribili ,umiliazioni'.

Alle tre grandi umiliazioni inflitte dalla scienza al narcisismo umano rilevate da Freud (cosmologica, biologica e psicologica), oggi ben altre se ne aggiungono, seguendo il passo delle grandi conquiste raggiunte in campo scientifico e tecnologico. La gestione delle risorse messe a disposizione dai nuovi saperi, conformemente alle caratteristiche di neutralità ed universalità della scienza, spetta all'intero genere umano poichè, ricorda Conti, «mentre l'universale aspirazione alla felicità e alla giustizia si è espressa in una molteplicità irriducibile di sistemi etici e giuridici, la scienza, ,la stessa ed unica scienza', è penetrata invece in tutte le civiltà della terra, diventando al livello planetario, patrimonio comune universalmente accettato da tutti i popoli».

È nella civiltà ellenica che affonda le sue radici l'universalità che si pone alla base del moderno paradigma scientifico. L'originale e rivoluzionaria impostazione che i primi filosofi

greci diedero al problema dell'origine di tutte le cose infranse la tradizionale spiegazione mitologica, sostituendola con un modello di spiegazione causale dei fenomeni naturali. Le vecchie cosmo-teogonie, insensibili alle conseguenze dovute alla mancata caratterizzazione temporale dei principi originari, producevano un'indeterminatezza temporale responsabile di un'infinita sequenza di regressioni. La straordinaria grandezza del pensiero greco, già manifestata chiaramente in Talete, Anassimandro e Anassimene, risiedeva proprio nel fatto che esso per primo stabilì l'eternità del principio originario, bloccando in tal modo la catena delle regressioni: «bloccando il regresso all'infinito —sostiene Conti— l'assioma dell'eternità del principio originario produceva una cascata logica di conseguenze che portava alla scoperta della ‚causalità naturale‘ e quindi a un modello di indagine scientifica concepita come ricerca delle cause naturali dei fenomeni». La fissazione di un principio originario in grado di agire quale termine ultimo del processo causale, rappresenta la condizione indispensabile affinché ogni evento fisico sia ricondotto ad un antecedente naturale o, più genericamente, si stabilisca una connessione tra un antecedente causale ed un effetto conseguente.

Date queste premesse ai filosofi ioni non sfuggì l'opportunità di una originaria postulazione del principio dell'‚uniformità‘ del corso della natura, base e fondamento della dimensione universale del nesso di causalità. La causalità naturale, operante ad un livello quasi impersonale, diventa fattore operativo indispensabile affinché, a parità di condizioni, dalla stessa causa discenda sempre lo stesso effetto.

Le argomentazioni dialettiche che legittimano razionalmente il principio dell'‚uniformità della natura si basano su condizionali controfattuali che descrivono ipotetiche variazioni locali delle leggi naturali. Tutti gli eventi fisici succedutisi con assoluta regolarità nell'arco di un lunghissimo tempo passato, implicano la possibilità che in futuro sia scarsamente probabile rilevare un cambiamento non olistico nello stato delle cose; è oltremodo chiaro come a questa concezione appartenga il predominio di un inalterabile passato sul futuro. Per la mentalità greca l'idea dell'inalterabilità del passato, unita alla valenza epistemologica della ciclicità del tempo, in virtù di una possibile identità tra passato e futuro, consente di stabilire ciò che è realizzabile nel corso del tempo, facendo coincidere storicità e predittività. Per cogliere appieno le parti costitutive di questa visione scientifica del mondo si può opportunamente ricorrere, come suggerisce Conti, alla grandiosa cosmologia costruita da Anassimandro (Mileto, 610-545 a.C.).

Nella sua opera *Sulla natura* il filosofo di Mileto identifica il principio primo (‚archè‘) con l'‚apeiron‘, l'illimitato senza fine nello spazio e nel tempo. Da questo elemento primordiale indeterminato hanno origine tutte le cose in virtù di un vorticoso moto che attua una primigenia separazione tra freddo e caldo. L'universo, costituito da un cilindro schiacciato di materia fredda posto al centro e cinto tutto intorno da uno involucro sferico di fuoco, si evolve a causa dell'ininterrotto processo di evaporazione dovuto alla continua azione di riscaldamento generata dall'elemento igneo. Al termine del suo ciclo evolutivo il mondo è destinato a ritornare in seno all'‚apeiron‘, dal quale si avvierà un nuovo inizio. Quando scompare un mondo, infatti, non svanisce con lui il potere della sostanza primordiale di produrre degli altri, ma si interrompe semplicemente l'attività produttiva degli eventi fisici causata dall'interazione tra caldo e freddo. In questa prospettiva ogni evento dell'universo diventa archetipo immutabile immune dall'annientamento totale e garante di ogni possibilità conoscitiva. L'ottimismo epistemologico dei Greci risiede nel pensare la natura come un insieme di processi ciclici che si ripetono all'infinito; contemplare i modelli ‚sub specie aeternitatis‘ significava segnatamente acquistare una scienza (‚epistémè‘) eternamente valida.

Nonostante questa mirabile costruzione filosofica, il pensiero greco, col fondare la conoscenza scientifica sulla ‚visione‘ di modelli eterni, se tenne lontano da quella che in Età moderna, assumendo particolari caratteristiche, si delineò come scienza sperimentale. L'esigenza di mantenere intatto l'evento-visione senza fare violenza alla natura, infatti, impedì ai filosofi greci di studiare i fenomeni in condizioni provocate artificialmente, al fine di interrogare in maniera mirata la natura. La stessa ciclicità del tempo, intesa nei termini di un'eterna ripetizione dell'unico ordine universale, inoltre, conduceva ad un inesorabile fatalismo che, nell'a-

limentare im approccio contemplativo, si manteneva sì distante da qualsivoglia sapere operativo.

La carenza epistemologica insita nella concezione scientifica greca viene compensata, secondo Conti, dagli apporti forniti al mondo occidentale dalla tradizione ebraico-cristiana. Per coloro che riconoscono nel Dio della Bibbia l'unico principio creatore, il mondo creato, pur trattenendo in sé l'impronta del Pensiero divino („Logos”), appare svuotato di ogni magica sacralità rispetto all'universo greco popolato, nella sua ciclica fissità, da innumerevoli esseri divini. Questo nuovo mondo, di cui il „soteriologico” evolversi degli eventi da un inizio ed una fine ben precisi, si inquadra in una temporalità che è proprietà esclusiva del creato, ed è di per sé assolutamente lontano dall'eterno flusso del divenire cosmico dei greci.

Tempo e mondo non hanno più le caratteristiche di rette infinite, ma quelle di semplici segmenti delimitati da due punti di estremità.

Dalla condizione di finitezza e di separazione ontologica dal divino, in cui la visione ebraico-cristiana ha posto la realtà naturale ha cominciato a farsi strada l'idea della possibilità di intervenire, senza tema di incorrere in una sorta di nemesis cosmica, sulla natura, presupposto fondamentale della futura scienza sperimentale. Il trasformarsi della natura da serie di immagini perennemente uguali a se stesse a straordinaria composizione di segni prodotti dal „Logos” divino genera i presupposti della cristiana leggibilità ed intelligibilità della natura. Da questa possibilità di leggere ed interpretare i segni divini, la scienza moderna trarrà ispirazione per quella che con Galileo diverrà la lettura sperimentale del libro della natura.

L'utilità della lettura del „liber naturae” congiuntamente a quella del „liber Scripturae” viene palesemente riconosciuta da molti illustri teologi e filosofi medievali. Nell'interpretazione allegorica del *Salmo* xlv Agostino scrive: «Un libro ti sia la Scrittura divina, affinché tu oda queste cose; un libro ti sia l'universo, affinché tu veda queste cose. In quegli scritti leggono solo coloro che conoscono le lettere; nella totalità del mondo anche l'ignorante deve leggere».

Natura e Scrittura per gli sponenti del platonismo medievale, nato in seno alle scuole di Chartres e San Vittore, si completano e si integrano vicendevolmente, il movimento francescano, inoltre, sull'esempio del Santo di Assisi che tanto esaltava la realtà creaturale, fornì nuovo vigore all'idea che ogni creatura fosse come una lettera recante in sé l'immagine del suo creatore, in grado così di manifestare l'invisibile Sapienza di Dio nascosta nel gran libro della natura.

Ma colui che, sottolinea Conti, sotto l'influsso del pensiero francescano e lulliano, nel periodo di passaggio tra Medioevo e Rinascimento, esaltava temerariamente sopra ogni altra cosa il primato del libro della natura fu il medico e filosofo catalano Ramon Sibiuda.

Numerose sono le varianti del suo nome; il cognome Sibiuda, utilizzato dall'autore del volume di cui ora trattiamo, secondo i più recenti studi, sembra, contro la variante Sabunde più diffusa in Italia, essere quello maggiormente rispondente al vero.

Nacque intorno alla seconda metà del XIV secolo in Catalogna, forse a Girona o a Barcellona (o anche a Perpignano), e morì a Tolosa il 29 aprile del 1436, due mesi dopo aver dato alla luce la sua *Scientia libri creaturarum seu naturae seu de homine*, che a partire dalla seconda edizione a stampa, quella di Deventer del 1485, fu denominata *Tbeologia naturalis* e successivamente così conosciuta.

In questa straordinaria enciclopedia popolare della salvezza, costruita affinché tutti „in fine mundi” possano acquisire gli strumenti necessari a guadagnarsi l'accesso al regno di Dio, Sibiuda sottolinea, come nessuno aveva mai fatto prima di lui, il primato del libro della natura su quello della Scrittura. Tale primato, che sfiora i limiti dell'eresia, si fonda secondo il medico catalano sul fatto che il libro della natura è l'unico scritto direttamente dalla mano di Dio („ex digito Dei”) ed è per questo assolutamente vero ed impossibile di falsificare. L'infalsificabilità è proprio quella peculiare proprietà epistemologica che rende il „liber naturae” il pilastro portante, su cui deve poggiare la vera scienza capace di dimostrare le verità del cristianesimo.

La scienza universale offerta all'uomo dalla lettura del 'liber naturae' non presuppone alcuna conoscenza preliminare, si può ottenere agevolmente e in breve tempo («potest haberi infra medium mensem et sine labore») ed è aperta a tutti («clericis et laicis et omni conditioni hominum»). Grazie ad essa inoltre sarà possibile per l'uomo dirimere ogni questione («per istam scientiam potest solvi omnis quaestio») e conoscere ogni verità su se stesso e su Dio.

Il pensiero di Sibiuda appare, nella sua straordinaria esaltazione della realtà creata, come un'efficace sintesi tra agostinismo, esemplarismo francescano di matrice bonaventuriana e soprattutto lullismo. Il filosofo catalano propone, sull'esempio di Lullo, una scienza universale, ma a differenza del Beato maiorchino che edifica un complesso ed indipendente sistema logico nel quale intenta di ingabbiare la realtà, egli ricorre ad una sorta di 'logica popolare', che da semplici comparazioni ricavate dall'osservazione diretta dei vari gradi di realtà, sia in grado di evidenziare somiglianza ('penes convenientiam') e differenze ('penes differentiam').

Dal punto di vista delle tematiche generali il *Liber creaturarum* si articola in tre parti: la prima, l',opus conditionis', ha per oggetto la creazione del mondo e dell'uomo; la seconda, 'opus restorationis', la redenzione dell'uomo e del mondo dal peccato; la terza, l',opus glorificationis', il giudizio finale e la conseguente premiazione o punizione eterna.

Il libro di Conti inserisce il pensiero di Sibiuda tra quei filoni sotterranei su cui poggiano le dorsali del pensiero scientifico moderno. Questa linea di ricerca, di indubbio interesse, per lo storico della scienza volto ad individuare le varie componenti alla base del moderno paradigma scientifico, risulta ricca di stimoli anche per tutti coloro i quali, interessati semplicemente alla storia delle idee, intendano approfondire l'influsso rivoluzionario esercitato in campo scientifico dall'esaltazione sibiudiana del creato.

Paolo Capitanucci

Luisa María SÁNCHEZ ARAGONÉS, *Las Cortes de la Corona de Aragón durante el reinado de Juan II (1458-1479). Monarquía, ciudades y relaciones entre el poder y los súbditos*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico 2004, 648 pp.

El títol és engrescador, la primera impressió del llibre immillorable, també per la qualitat de la seva presentació, però sobretot perquè el peu de les pàgines amb la constant referència a fonts i a documentació inèdita, promet al lector hores profitoses. Per tota la feinada que a l'autora això li ha suposat, cal manifestar la més sincera gratitud i no li escatimaré pas la meua.

Passada, però, la primera impressió, davant la llepolia del tema, passo el lliard del llibre per la introducció i en surto amb un gros interrogant: què era en els anys del regnat de Joan II la Corona d'Aragó? Aquest interrogant no troba cap resposta, ans, tant en les pàgines liminars com en el curs del llibre, sembla donar-se per descomptat que, com si en la segona meitat del segle XV la situació fos la mateixa que quaranta anys abans s'havia manifestat en el Compromís de Casp, la Corona d'Aragó fos només constituïda pel regne d'Aragó, el Principat de Catalunya i el regne de València. Si, tal com ens innova la coberta en l'orella inicial, l'autora segueix treballant «como profesora de Enseñanza Media en Vinaroz», ni que sigui demanant disculpa a la bestreta, li suggeriria que parés l'oïda en direcció a l'antic regne de Mallorca, i segurament sentirà directament, sense cap necessitat de telèfon ni d'altaveu, les protestes que li puguin arribar a través de recensions baleàriques.

I aquest no és l'únic problema entorn l'interrogant de què era en aquells moments la Corona d'Aragó. Veig en la darrera pàgina de bibliografia un estudi de Jaume Vicens i Vives, *Fernando el Católico, príncipe de Aragón, rey de Sicilia, 1458-1478. Sicilia en la política de Juan II de Aragón*, i no puc deixar de preguntar-me si en temps de Joan II el regne de Sardenya (i de Còrsega) no formava part de la Corona d'Aragó, i no diguem Sicília, regne al qual el pare de Joan II, Ferran I Trastámara, obligà a no exigir (contra allò que havia fet la dinastia barcelo-

nesa) de seguir essent regne oficialment sobirà i de contentar-se a ésser governats, ni que fos de lluny, per un sobirà tan excel·lent com el dit Ferran (si la memòria no em falla, recordo haver llegida a l'ACA, *Canc.*, *CRD de Ferran I*, la lletra reial, segurament adreçada en aquell moment al príncep i lloctinent reial Joan, futur Joan II) cosa que bé devia significar integrar-se en la corona, atès que l'únic pal de pallar d'aquesta era la dinastia presidida per la persona del rei, és a dir, la dinastia comtal de Barcelona. Desemboquem en un problemàtic constitucional, que de cap manera no he pas encertat a veure'n la solució en les pàgines introductòries de la doctora Sánchez, però sí que, em sembla, tenia dret a demanar que hagués recordat què representava, geogràficament i institucionalment, la corona d'Aragó en la franja central de la segona meitat del segle XV.

Clarificat aquest punt, ella tenia tot el dret a delimitar el seu camp de recerca en els tres estats peninsulars de la corona, deixant fora del camp de visió els estats insulars; però donar per suposat i entrar olímpicament en el camp de recerca, com si la Corona d'Aragó es limités als tres estats peninsulars, no crec que sigui acceptable.

Hi ha encara un altre interrogant: els fons documentals en els quals l'autora ha hagut de recercar els seus elements d'informació constitueixen una llarga llista, la de la pàgina 639, en la qual, però, Catalunya només hi és representada per l'Arxiu Reial (ACA) i pel municipal de Girona, que d'aquesta manera és l'única ciutat o vila reial del Principat de Catalunya (on aquestes eren nombroses: 44-52 i 73-74, notes 105-106) tinguda present en l'estudi, quan la mateixa autora reconeix que en els altres dos estats peninsulars «la documentació relativa a las Cortes no sólo era amplia, sino también inusitadamente completa» (15). Puc dir que l'absència de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, capital en la qual tothom reconeix que es rumiava i decidia la política, ja no és una manca quantitativa com podia ésser la dels regnes insulars de la corona, ans qualitativa perquè, en general, era a Barcelona on es pastava i s'enfornava la política en relació a la casa reial i alhora el punt que donà al rei més trencacolls i d'on pot venir més informació? I no oblidem l'ARV i l'AMV, ciutat en aquells moments tant o més incisiva i decisiva en la política reial de la corona.

Ni que sigui aprofitant una llatinada, recordaré que els antics ho tenien clar: «Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu». Ni que sigui repetint la gratitud per la molta informació i el gran treball d'anys que hi ha acumulat en aquestes pàgines, no puc deixar de dir que l'autora faria bé de recordar la llatinada.

Josep Perarnau

Marinela GARCIA SEMPÈRE, *Lo Passi en cobles (1493). Estudi i edició*. Pròleg d'Antoni FERRANDO (Biblioteca Sanchis Guarner, 60), Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2002, 540 pp.

L'autora fa constar (17, nota 1) que, amb qualque modificació, aquest llibre coincideix amb la seva tesi doctoral defensada el 1977, bàsicament constituïda de dues meitats, enriquides amb complements. Les dues meitats són l'estudi amb els seus complements, que ocupa la primera meitat del llibre (17-219), i l'edició dels texts aplegats sota el títol col·lectiu de *Lo Passi en cobles*, que ultra aquest mateix títol, aplega la *Istòria de la Passió de Nostre Senyor Déu Jesuchrist* i la *Contemplació de Jesús crucificat*, seguida de l'*Oració*, també amb els propis apèndixs, en les pàgines 220-538. Seguint els passos de l'autora, el lector és informat d'allò que en els darrers segles ha estat publicat sobre *Lo passi...*; tot seguit són presentats els seus tres autors, Bernat Fenollar, Joan Escrivà i Pere Martines (39-47), seguits de Joan Roís de Corella (48-50). La passa següent de l'estudi consisteix a resumir, estrofa per estrofa, el contingut de cada un dels tres texts aplegats en aquella edició incunable.

Quant a l'originalitat de la narració, l'autora és categòrica: «...hem d'entendre que en temes de religió, no és possible inventar o eixir-se'n de l'ortodòxia. Sens dubte, l'originalitat

de la *Istòria* cal buscar-la en l'estil, en els nombrosos parlaments en primera persona i en l'estructuració de l'obra, fonamentada en tres temes principals: el procés contra Jesús, el debat sobre la redempció i la ‚compassio Mariae‘ associada a la part final...» (65), tot ben adobat amb «el dramatismes de moltes escenes», «l'emotivitat i l'afectivitat, expressada mitjançant la proliferació d'adjectius per a qualificar tots els personatges i totes les accions...» (65-66) i valent-se de nombre de formes d'expressió. A anàlisi semblant són sotmeses tant la *Contemplació* (72-76) com l'*Oració* (76-78), amb resum del contingut i indicació de formes expressives. Els capítols següents (els quart i cinquè) analitzen les formes lingüístiques i gramaticals detectables en el text de l'inculable del 1493, amb particular atenció, primer a les variants valencianes, i en segon lloc tant a les coincidències com a les divergències amb les *Regles d'esquivar vocables...* (79-92); també a les formes mètriques (92-101).

Amb el capítol sisè, *Models i fonts* (102-126) saltem dels aspectes tècnics al de la recerca del corrent doctrinal dins el qual es col·loquen els tres llibres, primer en relació a la literatura cristiana sobre la passió, segon en comparació a les ‚passions‘ en d'altres literatures romàniques de la Baixa Edat Mitjana, i tercer en el marc de la literatura catalana. En el primer apartat trobem una corrua de títols, que van des de la *Bíblia*, tant l'autèntica com l'apòcrifa, a la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, passant per Beda el Venerable, sant Bernat de Claresvalls, i tot el corrent franciscà de sant Francesc i sant Bonaventura, anostrats per Eiximenis, amb l'afirmació de l'afinitat particular entre el *Passi* i el *Quart del Cartoixà* (120). Aquest capítol té un interès especial pel fet que, completat, podria ésser punt constant de referència per a investigacions sobre les fonts d'aquesta literatura. Per això em permeto d'afegir quelcom a les informacions ofertes per la dra. Garcia.

A la pàgina 103 ella ens diu que el *Stabat Mater* es relaciona amb el Descendiment del cos de Jesús difunt; no és ben bé així, car, també en les representacions icòniques, d'acord amb la frase de l'*Evangelí de Joan*, XIX, 25-26: «Stabant iuxta Crucem Iesu Mater eius... Cum vidisset ergo Iesus matrem..., dicit matri suae» (era, doncs, ben viu); el ‚stabat‘ al peu de la creu, afecta les normalment afirmades tres hores de l'agonia, per tant anteriors a la mort, el Descendiment afecta els moments posteriors, en els quals Maria ja ‚non stabat‘, no seguia d'empeus, ans seia amb el Fill a la falda, i així ha estat secularment representada. La nota 98 de la pàgina 104 parla de la sang i aigua que isqueren del costat de Jesús i de la seva significació misteriosa com si procedís del *Speculum historiale* de Vincent de Beauvais; però la sang i l'aigua es troben en l'*Evangelí de Joan*, XIX, 34, i la seva significació misteriosa fou particularment subratllada per un teòleg franciscà, deixeble de sant Bonaventura, i particularment vinculat als espirituals dels Països Catalans, fra Pèire Joan (Oliu). A la mateixa pàgina 104 ens parla del «somni de la muller de Pilat» i el col·loca entre els elements apòcrifs: el somni de la muller de Pilat no vé dels evangelis apòcrifs ans d'un dels canònics, en concret del de *Mt XXVII*, 19: «Sedente autem illo [Pilato] pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens... ‚Multa passa sum hodie propter eum‘». La nota 114 de la pàgina 109 hauria de recordar que les vides de sants s'alimentaren sobretot de les lectures („llicions“) del segon nocturn de *Matines del Breviarium Romanum*, que degué ésser la font principal de Jacobus de Voragine = Giacomo di Varazze. La pàgina 118 es fa ressò del tema de la bellesa del cos de Jesús: no seria estrany que aquells valencians de darreries del segle XV coneguessin el text d'Arnau de Vilanova que l'afirma en qualificar-lo de «corpus melioris formarum», en la *Philosophia catholica et divina*, publicada en aquestes pàgines, volum X (1991), 7-195. La nota 131 de la pàgina 132, seguíament per equivocació tipogràfica, ens diu que la primera part del *Memorial del peccador reumat* de Felip de Malla és del segle XIV; els darrers anys d'aquell segle Malla només era estudiant de teologia a París i encara li tocava d'aprendre molt abans d'emprendre el *Memorial...* (per cert, parlant del *Memorial*, la pàgina 122 ens remet a la descripció de Balasch, el qual proclama que la seva és resum de la publicada en el volum 114 d'«Els Nostres Clàssics», on, de més a més, hi ha la demostració que la segona part, la consevada a València, no és d'Eiximenis, ans de Felip de Malla: és que ara ja no regeix la norma metodològica d'anar a les fonts?). I ja fora d'aquest capítol, la pàgina 162 (cf. també 178) recorda el text d'Andreu Martí Pineda, *Contemplació de les set vegades que el nostre redemptor Jesús escampà la sua preciosissi-*

ma sang: resulta que aquest és el tema d'un dels sermons de sant Vicent Ferrer, predicat a partir de la fase bíblica o tema, *Quanto magis Sanguis Christi*, tal com es pot veure en el meu *Inventari de sermons de sant Vicent Ferrer*, núm. 687, en aquest anuari, XVIII (1997), 727; essent el text més antic el de Fribourg, Cordeliers 62, és publicat en el mateix volum, 88-95: el text de la *Contemplació* segueix el del *Sermó* vicentí? I en la pàgina 165, són esmentades les *Cobles... ab set virtuts contràries als set peccats mortals...*, que recorden el *Llibre del Gentil e dels tres Savis*, de Ramon Llull, on dos dels cinc arbres que configuren la primera part del llibre, els terç i cinquè, exposen, encara que de forma prou allunyada, la contraposició de virtuts i vicis: hi ha alguna relació?

Repeteixo que dic tot això perquè el capítol dedicat a la indicació de possibles fonts doctrinals, convenientment arrodonit, seria digne d'ésser publicat independent per a ajut de qui en el futur sigui interessat a esbrinar els orígens d'obres escrites d'aquesta literatura.

Quant a la recerca de paral·lels en les literatures veïnes, l'autora confessa que no «hi ha trobat elements que ens permeten filiar les obres que componen el volum amb aquest gènere» (133); les *Passions* narratives, però, podien oferir models i l'obra que podria tenir més relació amb la *Istòria* era *La Pasió trobada*, de Diego de San Pedro perquè ambdues comparteixen moltes característiques (135-136). En canvi el *Planctus Mariae*, inspirat en les *Lamentacions* de Jeremies de la litúrgia del Divendres Sant, és present en la dita *Istòria* «per la qualitat d'algunes de les estrofes que li corresponen» (138). O i més, el record dels turments de la Mare amb el cos del Fill difunt als seus braços i falda, si els respectius autors no s'hi han inspirat, resulten paral·lels de certes narracions tant del *Tirant* com de Roïç de Corella, aquest en el cas d'Hero i Leander (146-148). El darrer apartat d'aquest capítol esbrina paral·lelismes i possibles influxos en altra literatura catalana de tema religiós, on l'autora passa revista a l'obra de Pere Martines (155-156), al *Jardinet d'orats* (157-158) i a una rècula d'obres, de cobles i de plants, que «contenen elements comuns, que les relacionen de manera bastant significativa: moltes figures retòriques, les imatges, formes d'expressió comunes, i un vocabulari semblant» (165).

El capítol novè aplega les dades sobre la *Transmissió textual*: tres edicions incunables (València 1493, Barcelona 1518 i València 1564); la *Contemplació* entrà en *Jardinet d'orats* (Barcelona, BU 151, del 1486: la localització d'aquest manuscrit a la Biblioteca de Catalunya en la pàgina 23, cal considerar-la una badada?), i l'*Oració* en el *Cançoner de Maians* de la BU de València i en les edicions de *Lo Quart del Cartoixà* del 1495 i 1513, i en *Les hores de Setmana Santa*, edició del 1533, on són consignades les característiques de cada un dels exemplars conservats i d'algunes de les edicions (166-187). El capítol desè explica quina és *La present edició*, on, conseqüència de les comparacions efectuades en el capítol anterior, consta que el text millor és el de l'edició del 1493, raó per la qual és pres per base d'edició (186-192). La bibliografia clou l'estudi introductori (193-219).

Tot seguit tenim l'edició de *Lo Passi en cobles*, dins la qual el text, numerat al marge cada cinc línies, és abundantment anotat: després de l'*Endreça a la molt il·lustre e devotíssima senyora dona Ysabel de Billena...* (225-230), trobem la *Istòria de la Passió de nostre Senyor Déu Jesucrist...* (231-416), la *Contemplació a Jesús crucificat...* (419-446) i l'*Oració a la sacratíssima verge Maria tenint son Fill Déu Jesús en la falda...*, aquesta sense notes (449-451). Encara segueixen l'aparat crític a cada un dels tres texts (455-498) i l'apèndix amb la llista alfabètica de mots també de cada un (499-537).

Acabem assenyalant que aquesta tesi doctoral presenta un conjunt vàlid per ell mateix perquè, ultra l'edició dels textos, hi són dignament representats tots els temes que hom ha de tenir en compte en l'estudi del *Passi en cobles*, des dels gramaticals i tècnics fins al de les fonts d'una literatura específica en el món cultural cristià, com és la de la Passió de Jesús, i a la bibliografia que ens dóna els resultats de les llargues hores d'estudi (i de contemplació), que li han estat dedicades; en aquest sentit, tal com ja he fet en el curs de la recensió, crec que cal subratllar l'aportació de l'autora a l'hora d'assenyalar la literatura en llengua llatina, que durant segles ha mantingut viu el tema de la passió de Jesucrist en l'interès de les successives generacions cristianes. Per això, sense oblidar les indicacions crítiques (a les quals n'afegiré una: serà veritat que el 'plany' es troba a l'Europa Occidental a partir del segle XII «con-

seqüència, entre d'altres factors del fervor franciscà» (140), que, si no m'erro, no es faria sentir fins ben entrat el segle XIII?, cal felicitar l'autora, el director de la tesi i la universitat que l'ha propiciada i n'ha procurada la publicació.

Enhorabona!

Josep Perarnau

Monumenta Borgia, VI (1478-1551). Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Iesu praepositus generalis tertius, 1510-1572. Editado por Enrique GARCÍA HERNÁN (Monumenta Historica Societatis Iesu, 156), València-Roma, Generalitat Valenciana – Institutum Historicum Societatis Iesu 2003, 754 pp.

Enrique GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado 1571-1572*, València, Generalitat Valenciana 2000, 566 pp.

Darrerament alguns països europeus han commemorat el cinquè centenari del pontificat d'Alexandre VI, entonant-li lloances fins ara tan desconegudes com inesperades.

Però no han mancat formes de celebració més sòlides i profitoses, també per a la ciència, com el primer volum del *Diplomatari Borja*, ja conegut dels nostres lectors [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 561-563]; el llibre que ara ens ocupa n'és una mostra paral·lela.

La seva primera part és una introducció (11-90), en la qual, recordades les anteriors publicacions de documentació borgiana i els fons arxivístics que encara en poden proporcionar de nova (15), ens passen davant els ulls els successius moments biogràfics del futur marquès de Llombai, duc de Gandia, i jesuïta (aleshores ,teatí'), sense que hi manqui informació col·lateral, per exemple, de la multiplicació de branques i branquillons de la nissaga Borja; en la qual, però, sobretot resseguim la trajectòria del casal Borja des del moment en què a punt d'acabar el segle XV moria a vint-i-un anys el duc Joan de Borja, fill d'Alexandre VI, i en arribar a l'edat legal s'havi de fer càrrec de la casa el qui seria pare del futur sant Francesc de Borja, Joan de Borja i Henríquez, que ja participà en la lluita contra els agermanats (27-28), mentre el fill (i besnet d'aquell papa) creïxia a Tordesillas dins la ,casa' de Joana la Boja, on tingué el primer contacte amb l'emperador Carles (29), que dirigí els tractes per al seu matrimoni amb la portuguesa Leonor de Castro (40-45) i aquest desembocà en el nomenament dels nous nuvis «para participar en el servicio de la emperatriz» (47), servei que durà fins a la mort d'aquesta (63-64) i deixà pas lliure al càrrec de virrei, governador i lloctinent reial de Catalunya: quatre anys (1539-1543), durant els quals estigué en primera línia de dos perills constants de guerra: per mar amb als pirates turcs, per terra amb les incursions del rei de França al Rosselló (69-77); l'emperador el rellevà amb la intenció de posar a les seves mans la ,casa' del futur hereu Felip, però la realitat fou diversa, també per la mort del pare de Francesc, Joan de Borja, duc de Gandia, la successió del qual fou una font de problemes; també aquest temps de maduració espiritual desembocà en l'ingrés en la Companyia de Jesús, que seria l'etapa final de la seva existència (84-90).

Potser podria dir que, sortosament, el volum que ens ocupa no respon a allò que el títol permet d'esperar. D'una banda la comparació entre les dates ens porta a saber que els mil seixanta documents transcrits molts d'ells, o almenys només indicats, abasten fins al 1551 i que els dels anys posteriors fins al 1572 constituïran el segon dels nous volums promesos en el pròleg d'aquest primer (9); però també ens dóna més d'allò que el títol promet, car tota la primera part de la documentació aplegada en el present no té relació directa amb el futur sant Francesc de Borja, ans només amb el seu pare, el duc Joan de Borja fins al seu traspass el gener del 1543 (339, 474, 568). De fet, encara que s'encavallin més o menys, aquest volum és format per tres seccions: la ja esmentada de Joan de Borja, la centrada en l'actuació virreginal de Francesc de Borja a Catalunya fins al 1543, en què deixava aquell càrrec per fer-se càrrec de la majordomia i administració de la casa dels prínceps Felip i Maria (578-579), i la darrera fins a la integració pública de Francesc de Borja en la Companyia de Jesús el 1551.

Cada una de les tres etapes és clarament configurada, fins i tot en virtut de la tipologia dels documents predominants: en la primera llegim contínuament lletres rebudes i enviades entre Joan de Borja, nét d'Alexandre VI i duc de Gandia, i el seu cunyat, vescomte d'Évol i Canet de Rosselló, Guillem Ramon Galceran de Castro, a través de la qual alhora que som informats dels problemes que interessaven dos nobles de la Corona catalanoaragonesa, també descobrim el tremp espiritual d'aquella generació possiblement configurada en la lectura del *De milite christiano* d'Erasme; un tremp espiritual que incloïa una forta atenció literària, manifestada en aquestes pàgines a través d'uns llibres i de la impressió d'unes 'artezicas' (332-334), llibres o quaderns que van prenent cos pàgines enllà: «estos libricos que no pesarán una paja», però són eficaços com l'escorpí mort emplatat per remei de la seva mateixa picada (533 i sobretot 537, o la recerca de lectures en llatí o en toscà per al príncep futur Felip II: 514).

La segona etapa és per a nosaltres particularment suggestiva, car tota ella es formada per comunicacions del Virrei a l'Emperador i d'aquest al seu Virrei, sempre relatives a Catalunya: la pressió dels francesos damunt els comtats és una constant: «Todo Rosellón está ocupado dellos» (542, cf. 547 i 572-574). L'altre centre, més que d'atenció, de preocupació per a l'emperador i el seu virrei, són els bandolers i les seves bandositats: Joan Cadell pel vescomtat de Castellbó (371, 402-404, 426, 484), d'altres amb o sense Antoni Roca per la Catalunya Central (387, 408, 422, 425, 445, 446, 450, 454, 477-478, 480, 482, 484, 516, 525-529, 541). El tercer punt d'interès és la defensa, és a dir, la fortificació de les ciutats, de Barcelona per descomptat, on foren construïts o reforçats quatre baluards i el mur de Marina amb els seus fonaments i fossars, sense oblidar Tarragona (562-567) ni Perpinyà (570). Assenyaalem, però, la denúncia d'un mal endèmic: si Felip de Malla el 1428 podia fer saber al rei Alfons Trastámara que «la justícia és morta i ben morta a les mans dels vostres oficials», Francesc de Borja ho diu així: «La justicia no es mala, porque no la hay buena ni mala» (547).

Els darrers anys començaren malament i acabaren amb l'ingrés en la Companyia de Jesús: la mort del duc Joan de Borja deixà un ròssec de problemes legals a l'hora de decidir el repartiment de l'herència (580-601, 620-626, 642-644; els ducs de Cardona es trobaven en situació semblant: 501, 509, 511), i se sumà al mal pas de l'emperador en nomenar duc i duquesa de Gandia a majordom i majordona majors de la princesa Maria, muller del príncep Felip, però aquests es manifestaren contraris al nomenament perquè no havien estat ni consultats ni informats (609).

Un problema és constant en totes tres etapes: el dels nous convertits, dels quals, en les primeres pàgines, tenim llista nominal per a les poblacions de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdula (185-186 i 211-213), engrandit pel perill que ells, des de dintre, col·laboressin amb «la gran armada que el turco hace hogaño» (306); per això les referències són constants: als preparatius de defensa contra Barbarroja (239-247, 261-271, 273), o, més en general, a «estos rebatos de moros» (299, 302, 342-343, 346-349, 354, 365, 453, 500, 505, 514, 547); al final tenim a disposició una peça de major categoria: la *Crida per a moros i nous convertits*, del 1545, sobre el capteniment d'aquella minoria en moment de perill, en què no pas ells, ans el Regne de València com a tal passava per un mal moment (637-639).

Però no tot és política en aquestes pàgines. Hi ha lloc per a aspectes molt més personals i privats, encara que una de les observacions que aquesta multitud de lletres permeten de fer és la pèrdua de la privacitat en les persones d'un cert nivell social d'aquella primera meitat del segle XVI. Ja sabem que tot el primer terç d'aquest miler i escaig de documents consisteix en lletres creuades entre la parella ducal de Gandia i el germà de la duquesa, el vescomte d'Évol i Canet; llegint aquelles lletres, totalment personals, ningú diria, per exemple, que les de la duquesa són adreçades al seu mateix germà, car les salutacions personals són difressades sota fórmules de relació entre personatges d'alt grau social: no és mai expressada la posició de parentiu: el germà és només 'muy magnífico señor' i 'vuestra merced' (315), repetit aquest darrer, si no m'erro, dotze vegades en una sola pàgina, i encara és completada amb tractament de 'señoría', es refereix al propi marit amb l'expressió 'el duque, mi señor' i s'acomia del seu germà amb un «Todos besan las manos de vuestra merced», i encara: «Estos servidores de vuestra merced le besan mil veces las manos» (316), i això en una lletra tan per-

sonal i privada, com l'escrita per la duquessa al seu germà per un afer de tanta categoria diplomàtica com és el de demanar-li que li cerqui a Catalunya una majordona que sigui ben feïnera i de la categoria que la casa ducal de Gandia requereix (cf. 503-504).

Malgrat això (o potser per això), trobem en aquestes pàgines els documents que acompanyen les successives etapes de la vida del protagonista: la lletra amb què és presentat a personatges de la cort en el moment que surt de la casa pairal i ducal per començar-se d'integrar en la cort del rei (138-140 i 152); immediatament després ve la *Instructio sive exhortatio para don Francisco*, sobre la forma de captenir-se a la cort imperial (141-143); també podem llegir els capítols matrimonials entre Francesc de Borja i Elionor de Castro (174-184); i els successius codicils afegits per Joan de Borja al seu testament (230-235; 338-340; 383-386; 473-474). També hi ha el testament de Francesc de Borja, del 1544 (646-652), i el seu codicil, del 1547 (646-652); aquesta documentació notarial és redactada en català, amb molt poques manifestacions de variants valencianes; més encara, les fórmules introductòries, tant de darres voluntats com de crides, són les que el segle XIII baixaren de Catalunya (com, per exemple: «res no és tan segur com la mort ni tan insegur com la seva hora», i per això cal fer testament; i la cèlebre frase inicial de les crides públiques: «Ara hoiats tots ço que us fa a saber...»: 637-639, amb la nota 376).

I si en general aquest aplec de documentació sembla ben satisfactori, mirat amb més acribia segurament es prestaria a bon nombre de correccions; n'assenyalo algunes, que no són resultat de cap recerca sistemàtica, ans només de lectura passavolant: un llau < vullau (130/46/16); invita < inuiat (131/nota 115/2); casa < cosa (358/257/19); la vanca < Lavança (371/293/18); pua < puga (473/531/13); malgrat < mal grat (525/660/24); certinidad < certinidad (536/668/27); Menor de Dios < Menor de días (550/699/2); mercantífol < mercantívol (554/711/13); Joannes, tui genitoris < Joannis, tui genitoris (576/750/2); i relista < relicta (620/838/14): no he pas pogut compulsar els originals, i per això només puc dir, d'una banda, que es tracta de casos en els quals el lector, sobretot el crític, s'ha de preguntar si es troba davant una falta; i que, de l'altra, també s'ha de preguntar com seria la llista, si la recerca hagués estat sistemàtica. També de passada, he vist que la nota 294 de la pàgina 355, que informa de bibliografia sobre el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, desconeix les pàgines, realment importants, dedicades a la documentació d'aquella casa per Cebrià Baraut, de les quals ATCA ha informat en el volum XVIII (1999), 817-820.

Acabem amb la bona nova de les dues lletres de Joan Lluís Vives al duc de Gandia, Joan de Borja (153-155 i 275-276). Les pàgines finals del llibre són dedicades a la bibliografia (per cert, existeix el llibre de Joan Bada, *La situació...?* (685) A mi em consta el títol *La situació...*) (685-689), a la taula cronològica dels documents inclosos en el volum (691-711), a les genealogies de les branques Borja i famílies associades (713-722) i a la taula única d'antropònims i topònims (723-751).

Malgrat els petits entrebancs en la lectura, aquest és un llibre important per a la comprensió d'una llenca de la societat dels Països Catalans entre les Germanies i l'adveniment de Felip I (II de Castella).

El segon títol recau en el nostre camp bàsicament pel seu protagonista; però si la recopilació documental del primer ens el deixava a les portes de la Companyia de Jesús, aquest segon ens informa d'una de les missions d'aquell duc-jesuïta en un camp, el de la preparació de matrimonis, en el qual ell més aviat havia estat víctima que protagonista durant la seva vida civil, ara, però, projectada amb un abast internacional i amb un joc de forces molt més complicat que el que els Borja, pare o fill, havien conegut i dins el qual també ells havien incidit, el de diferents regnes dins única sobirania. Ara li calia que es sabés moure, sense enganxar-s'hi ni els dits, entre els interessos de França i de Florència, de Portugal i d'Anglaterra, i no cal dir-ho els de l'imperi i monarquia dels Habsburgs i els del pontificat romà, sense perdre plenament de vista, ni que no fossin considerats els elements més importants, els sentiments dels futurs nuvis.

La distància entre el planteig del volum de documentació i del segon, dedicat a reconstruir un encàrrec papal d'alta envergadura, és ben visible comparant la pàgina 15 del primer

i la 463 del segon: dels divuit fons documentals indicats com a fons del primer, set es troben en els Països Catalans i un (el de la Noblesa de l'AHN) deu tenir fons nobiliaris nostres; el segon volum, en canvi, dels vint-i-sis que li són propis, ni cap dels set indicats ni cap d'altre és situat en les nostres terres, i només el de la Noblesa de l'AHN torna a comparèixer.

Els grans temes de la Reforma Catòlica continuadora del Concili de Trento i de la lluita contra el poder dels turcs mitjançant la Lliga Santa, centrals en la darrera legació del duc i jesuïta Francesc de Borja, no deixaven constància en els nostres arxius.

Josep Perarnau

Valentí GUAL VILÀ, *Justícia i terra. La documentació de l'arxiu de Poblet (Armari II)*. Valls, Cossetània edicions 2003, 944 pp.

Primer lliurament de la descripció del fons senyorial de l'Arxiu del Monestir de Poblet (Conca de Barberà) realitzada durant els anys 1994 i 2002 pel professor de la Universitat de Barcelona resident a Rocafort de Queralt, Valentí Gual, gràcies al finançament del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

El catàleg aporta el número del document, data, foliació, mides i un resum del contingut, i en moltes ocasions es procedeix a la seva transcripció total o parcial. Un dels obstacles de l'autor ha estat la impossibilitat de renumerar de nou la documentació o canviar la seva ubicació física en armaris i calaixos, classificació heretada del patrici i mecenes Eduard Toda i Güell, personatge que reconstruí el fons monacal a través de compres i donatius d'arreu. Recordem que amb la desarmortització l'arxiu fou disgregat i traslladat a Madrid (Archivo Histórico Nacional i Archivo de la Real Academia de la Història).

Els primers 24 calaixos de l'armari segon, el formen processos judicials de la jurisdicció criminal, encara que entremig n'hi ha de civils. Són, per tant, processos incoats a causa de delictes contra la propietat (robatoris, incendis), contra les persones (agressions físiques: violacions, maltractaments, homicidis; o verbals: injúries) o contra la senyoria feudal. La cronologia és prou llarga: del segle XV al XVIII, si bé puntualment s'allarga fins a l'exclaustració (1835). El seu abast geogràfic coincideix amb el senyorial, o sigui, ateny les poblacions de les comarques de la Conca de Barberà, l'Alt Camp, les Garrigues, l'Urgell i la Segarra. Per a les poblacions sota senyoriu de l'arquebisbat tarragoní hom disposa de l'inventari dels processos de les cúries del vicariat eclesiàstic, dels veguers i dels governadors del Camp (ss. XV-XVIII) elaborats pels arxivers M. Salvador Ramon i Manuel M. Fuentes l'any 1990.

El voluminós material publicat per Gual esdevé una excel·lent eina de treball per als investigadors i interessats en historiar la marginalitat, el paper de la dona a la societat moderna, el bandolerisme, la resistència antisenyorial, la immigració occitana —molts dels delinqüents eren gavatxos, és a dir, francesos—, la bruixeria, la tortura, l'ús de la llengua catalana, etc. En el seu moment, per manca de temps no es va poder incorporar un índex onomàstic i toponímic que apareixerà en el següent volum ja en preparació. En un futur aquest índex permetrà d'unificar documents que originàriament formaven part d'un mateix procés, ara separats. També esperem veure una nova introducció que se centri en l'evolució de l'arxiu i expliqui l'estructuració de la justícia del monestir i la seva aplicació i s'hi afegeixi una bibliografia temàtica.

Josep M. Grau Pujol

Escriptors valencians de l'Edat Moderna, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua 2004, 420 pp.

Si la segona meitat del segle XX ha fet una aportació important a la història literària de la llengua i de la literatura catalanes, aquesta segurament ha estat l'esforç, sembla reeixit, de

fer oblidar l'època de la ,Decadència' i de substituir-la per una altra, diguem que normalitzada, pròpia del Renaixement i del Barroc.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua, segurament convençuda que s'ho val tot esforç de contribuir a la ,normalització' en el sentit acabat d'esmentar, hi participa amb una «exposició dedicada a un període de la nostra literatura poc conegut i, per la mateixa raó, menys valorat. Una percepció que cal reconsiderar...», el nucli de la qual era constituït per la ,mostra' de setanta-vuit edicions, de manera que el possible visitant tingués davant els ulls la prova material de l'estol d'escriptors valencians dels segles XVI, XVII, XVIII i començaments del XIX; en el llibre que ens ocupa no tenim la materialitat dels exemplars, però en tenim la portada o alguna pàgina reproduïda en excel·lents fotografies (213-361); l'apèndix primer ofereix onze obres d'art d'aquells segles, retrats de persones o de moments particulars, que ajuden a copsar-ne la percepció subjectiva, els enfocaments i les valoracions de persones i coses (365-385); el segon apèndix completa les setanta-vuit fitxes de la mostra principal, amb una vintena de presentacions d'altres autors i obres significatives (388-416).

Però allò que més captiva l'atenció del crític és la secció primera, on són publicades tretze col·laboracions especialitzades, de naturalesa diversa, però totes coincidents a proporcionar la informació que era a l'abast dels estudiosos en el moment d'ésser redactades. A servei del lector en faré constar autors i títols: José Luis Canet, *Literatura i impremta durant el segle XVI a València* (19-32), on figuren les llistes dels títols publicats a València durant el segle XVI en llengües diverses, en tant que coincideixen en les literatures dels respectius idiomes. Rafael Fresquet Fayos, *Algunes consideracions al voltant de la prosa didacticoreligiosa del segle XVI* (32-46), informació sobre els catecismes, les arts de ben morir, els manuals de confessió d'autor valenciana publicats durant el dit segle. Evangelina Rodríguez Cuadros, *Del ritu escènic del poder al melodrama erudit: l'Acadèmia dels Nocturns* (47-65), ens introdueix en la temàtica literària imperant entre alguns lletraferits valencians. Antoni Tordera, «*Ciertas damas de Valencia, que tenían entre manos El Cortesano*» (67-78), qui, en exposar la seqüència de les Jornades de *El Cortesano*, en dona el fil argumental plenament literari. Joan Iborra, *Notes per a l'estudi de la tradició bibliogràfica i manuscrita de la "Crònica de València" de Martí de Viciana* (79-92), pàgines presidides per la metodologia bibliogràfica descriptiva. Stefano Fogelberg Rota, *Organització i estructura de les acadèmies europees postrenaixentistes: la influència del model italià a les acadèmies valencianes dels segles XVI i XVII* (93-106): comunicació cultural amb Itàlia en uns segles presidits pel tancament cultural. Antonio Solano, *Les relacions dels successos en la València de l'Edat Moderna* (107-120), informació limitada a les «relacions impreses a València durant els segles XVI i XVII» (110: era aplicada al Regne de València la legislació castellana sobre la censura prèvia del Consejo de Castilla: 109?). Manuel Martí i Ascó, *La cultura literària de la dona en la València dels segles XVI i XVII* (121-137), informació sobre monges poetesses i sobre la correspondència d'Hipòlita Roís de Lihori, amb bibliografia. Joan M. Furió Vayà, *El record en la València del Barroc: el llibre de Memòries* (139-148), inventari dels llibres valencians de memòries. Josep Lozano, *Mossèn Pere Joan Porcar, testimoni crític del Barroc valencià* (149-160), amb transcripció de fragments que manifesten la posició crítica de l'autor envers la política antipopular de tota mena d'autoritats. Antoni Ferrando, *L'obra literària de Pere Jacint Morlà (ca. 1600-1656)* (161-176), informació bibliogràfica de l'obra conservada de Morlà, tant de la ja publicada, com de la conservada sobretot en el ms. 666 de València, BU, amb bibliografia. Vicent Josep Escartí, *Unes reflexions sobre la poesia del Barroc en valencià* (177-192): esgotada durant el segle XVI la vena dels clàssics mereixedors d'edicions, la poesia ja no es presentaria dignament revestida de llibre d'estampa; el segle XVII el poder assumeix la literatura en vers integrada en la festa o solennització dels valors socials i polítics imperants, sobretot dels religiosos, en certàmens específics i Pere Jacint Morlà n'hauria estat la personificació; i Joaquim Martí Mestre, *Els col·loquis valencians* (193-211), ens recorda col·loquiers i col·loquis, les frases introductòries dels quals ens precisen quin és llur objectiu; volien imitar les formes teatrals, tant en manera monologada com dialogada i aprofitaven les frases populars; hi ha bibliografia.

Aquesta ni és ni els organitzadors van intentar que fos una monografia global sobre la literatura en llengua catalana al Regne de València o en allò que restava d'ell, que era el poble

valencià i en valencià, però és ben indiscutible que tant el conjunt d'estudis com les aportacions complementàries dels apèndixs i les il·lustracions són un aplec d'elements indispensables per a una futura visió de conjunt sobre el tema, aquesta vegada sí aplegats i revestits amb solemne vestidura tipogràfica. L'Acadèmia Valenciana de la Llengua mereix per aquest servei l'agraïment i no se li racionarà el d'aquestes pàgines.

Això no obstant, crec poder manifestar el meu desig d'haver trobat dues coses, que en aquest bell llibre em manquen: una és la presència de traduccions al català de València durant els segles moderns, que no mancaren, car almenys n'hi ha una, la de la *Plegmàtica del molt alt senyor rey don Joan primer, rey d'Aragó, traduïda del llatí en vulgar valencià*, que enriquiria les publicacions puríssimes recordades en més d'una pàgina d'aquest volum; l'altra és un estudi d'allò que representava la producció en llengua catalana dins el conjunt de la literatura produïda durant aquells segles en el Regne de València; potser seria bona ocasió per a introduir la denominació de ,valenciano/-a' com a designació de l'escripta i potser publicada en la llengua de Castella, de la mateixa manera que ,valencià' designa l'expressada en llengua catalana; de més a més, dins aquella literatura en ,valenciano' segurament trobaríem la primera aproximació filològica a la llengua i literatura dels valencians, paral·lela a la d'un Antoni de Bastero i d'altres al Principat: no aportaren res en aquest sentit ni el gran Gregori Maïans ni el seu germà Josep Anton? O cap dels considerables historiadors de Sant Domènec de València?

Són només ,desiderata', que de cap manera no posen sordina a l'alta valoració que mereixen els *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*.

Josep Perarnau

MÉDIATHÈQUE DE PERPIGNAN. *Le livre et l'édition en Catalogne au XVIIe siècle dans les collections anciennes de la Médiathèque de Perpignan. Catalogue. Autour de 1640*. Préface de Gilbert LARGUIER. *El llibre i l'edició a Catalunya al segle XVII dins les col·leccions antigues de la Mediateca de Perpinyà*. 1640: abans i després. [Perpinyà, 2005. 38 pp.]

Amb *Le livre et l'édition en Catalogne au XVIIe siècle dans les collections anciennes de la Médiathèque de Perpignan*, la Mediateca presenta, agrupada, una part important del seu patrimoni bibliogràfic. La presentació corre a càrrec de la directora de la institució, Jocelyne Jossemet (3), i el professor Gilbert Larguier fa una petita introducció històrica als fets (*Autour de 1640*, 5-6).

Maria Andrea Calafat, responsable dels fons patrimonials de la biblioteca, ha dut a terme el present catàleg, que s'estructura en dues parts: la primera recull els exemplars referents a la matèria classificats pel nom de l'autor (7-25), mentre que la segona ressenya les peces conservades en reculls facticis, ordenades segons la signatura del fons (26-38). Les descripcions reprodueixen part de les cèdules del catàleg en línia [www.mairie-perpignan.fr/mediatheque] i al marge d'algunes d'elles hi ha la reproducció fotogràfica de la portada.

Se'ns diu que la primera part «recence les éditions publiées en Catalogne au XVIIe siècle» (6), però hi ha també descrit el *Llibre de memòries* del notari Pere Pasqual, manuscrit (editat per Antoni Simon i Pep Vila a *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Curial, 1998), alguna peça del segle XVI (Miquel Llot, *Libre primer {-segon} dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la santíssima reliquia del gloriós sanct Joan Baptista*, Perpinyà, Samsó Arbús, 1590), i no només hi trobem impresos sortits de les premses de Catalunya, València i Mallorca, sinó també volums publicats a Lió, Madrid, París, Salamanca, Saragossa, Torí... que fan referència a Catalunya o a la Corona d'Aragó (els *Anales de Zurita*, *La Catalogne française* de Pierre de Caseneuve, la *Marca hispanica* de Pierre de Marca, les *Decisiones aureae civiles et criminales...*, de Lluís de Peguera). L'autor més representat és Francesc Martí i Viladamor (*Avisos del castellano fingido...*; *Cataluña en Francia, Castilla sin Cataluña y Francia contra Castilla...*; *Manifiesto de la fidelidad catalana, integridad francesa y perversidad enemiga...*;

Noticia universal de Cataluña; Praesidium inexpugnabile principatus Cataloniae...), i entre la quasi vintena d'obres impreses a Perpinyà, seu de la Mediateca, hi ha el *Sumari* d'Andreu Bosc, el *Fènix* de Josep Elies Estrugós, la *Vida de Suárez* de Descamps, etc.

«Des pièces sur la Catalogne en 1640 conservées dans les recueils factices, sont présentées dans la deuxième partie du catalogue» (6). Aquestes col·leccions són especialment interessants perquè la disposició del *Catàleg* imprès permet de veure el contingut dels volums agrupats, cosa que no és tan senzilla si s'han de consultar en línia. Hi trobem relacions, memorials, discursos, cartes, plànols..., impresos i manuscrits, que van de 1622 a 1645, entre els quals, per exemple, el panegíric a la mort de Pau Claris de Francesc Fontanella (Barcelona, Gabriel Nogués, 1641), poeta i dramaturg, barceloní exiliat a la capital del Rosselló arran de la desfeta, prior del convent de Sant Domènec de Perpinyà i germà del president del Consell Sobirà, Josep Fontanella.

La virtut d'un catàleg d'aquestes característiques és que estalvia als investigadors part de la feina de recerca més feixuga. Partint de les dades aplegades es pot anar a veure els catàlegs del fons, que potser hauria valgut la pena citar, o bé el catàleg en línia, que de vegades ens amplia la informació aplegada aquí (per exemple, de la *Mística ciudad de Dios* de María Jesús de Ágreda n'hi ha sis volums, Rés. 617-1 a 617-6: de 1681 a 1685, impresos per la Viuda de Joan Figuerola, Bartomeu Breffel, i Lluís Reynier i Jeroni Garcia associats). Ara bé, si repassàvem el catàleg en línia podríem veure que alguns impresos editats a Perpinyà que hi figuren no es troben en el *Catàleg...: L'Edit pour l'enregistrement et observation de la Declaration du clergé de France touchant la puissance ecclésiastique* (Perpinyà, Corneli Reynier, 1682), integrat al ms. 87 de la Mediateca i que és, que jo sàpiga, un exemplar únic. Tampoc no hi figuren el Flavi Josep de 1608 (Perpinyà, Bartomeu Mas, a costa de Lluís Roure; Rés. 902), el *Libro de los secretos de agricultura* de Miquel Agustí (Perpinyà, Lluís Roure, 1626; Rés. 121), ni el volum *S. Augustinus arbiter controversiarum De gratia et libero arbitrio* (Perpinyà, Joan Figuerola, 1672; Rés. 867). Potser, per la temàtica, es troben lluny del que es volia reflectir en aquest *Catàleg...*, però en canvi sí que hi són les *Faules de Ysop* (Barcelona, Jaume Matevat, 1642), la *Chirurgia* de Guy de Chauliac (València, Pere Patrici, 1596) o la *Primera {-quinta} parte de la Introducció del símbol de la Fe* de fra Luís de Granada (Girona, Gaspar Garric, 1620). D'altra banda, i en un altre ordre de coses, s'haurien d'unificar les entrades: «Garzoni, Tomàs, *Plaza universal...*, Perpinyà, Lluís Roure, 1629 (Rés. 145)», i «Suárez de Figueroa, Cristóbal, *Plaza universal...*, Perpinyà, Lluís Roure, 1629 (Rés. 1029)», que són dos exemplars del mateix imprès.

Amb el *Catàleg...* la Mediateca pretén únicament donar a conèixer una part dels seus fons, però és evident que per la seva ubicació guarda un nombre important d'impressos perpinyanesos i per aquesta raó m'hi he fixat especialment. Per acabar aquest breu repàs només vull afegir que, d'aquests, n'hi ha uns quants que només he sabut localitzar aquí: *Relación verdadera de la batalla y victoria de nuestro señor dio al príncipe duque de Anguien... traducida del francés en castellano por el muy R. P. F. Pedro Duduc...* (Perpinyà, Esteve Bartau, 1643); *Coppie de l'arrest du Conseil d'Etat du roy, donné a Fontainebleau le XVIII jour du mois de Inillet MDCLXIII pour Me. Hierosme Leopard, grand vicairre & Official de l'Evesche d'Elne, contre le chapitre et chanoines...* (Perpinyà, Joan Figuerola, 1664); *Officia propria plurimorum sanctorum. Ex variis SS. Pontificum decretis. Breviario romano addenda* (Perpinyà, Joan Figuerola, 1678); *Brevis ac compendiaría syntaxis partium orationis institutio ex variis scriptoribus collecta...* de Joan Torroella (Perpinyà, Bartomeu Breffel, 1680; de l'edició de 1678, trilingüe —llatí, català i francès— n'hi ha també un exemplar, incomplet); *Compendi breu de la vida del gloriós patriarca Sant Ignaci de Loyola* de Josep Solera (Perpinyà, Bartomeu Breffel, 1684); *Manual de doctrina cristiana...* del notari perpinyanès Lluís Guilla (Perpinyà, Viuda de Joan Figuerola, 1685).

Enhorabona a la Ciutat de Perpinyà i a la seva Biblioteca/Médiathèque per aquest catàleg que permet una primera visió de conjunt de la bibliografia sobre el moment més transcendent de la seva història aviat mil·lenària; augurem que l'atenció demostrada en les presents pàgines sigui un esperó a multiplicar semblants obres.

BISLAM. *Bibliotheca Scriptorum Latinorum Medii Recentiorisque Aevi, I. Gli Autori in «Medioevo Latino»*, a cura di Roberto GAMBERINI, con la direzione di Mauro DONNINI e Claudio LEONARDI, Firenze, SISMELE. Edizioni del Galluzzo 2003, LII i 342 pp.

Aquesta primera passa vers una llista completa dels autors llatins dels segles medievals i renaixementals («Un censimento completo di coloro che nel Medioevo latino hanno lasciato una testimonianza scritta di sé» (VII), amb els respectius noms elaborats d'acord amb les exigències filològiques i històriques i completada amb la indicació dels volums del «Medioevo Latino» i dels números dels resums bibliogràfics que han estat consagrats a cada un d'ells, dona fitxa dels següents autors nostres:

Abraham bar Hiyya, Abraham ben Hasdai Barcinonensis, Abraham Iudaeus Tortosuensis (4), Adam magister (Adam Alderspacensis) (6); Agobardus (11); Alexander VI papa (17); Antonius Andreae; Antonius de Canalibus (31); Aprilis, Urgellensis episcopus (33); Armengaudus Blasii; Arnaldus Alberti, camerarius apostolicus (34); Arnaldus de Villanova (34-35); Arnaldus de Villanova, ps. (35); Arnulfus Rivipullensis abbas (36); Arto Ausonensis episcopus, Gerundensis archidiaconus; Aufredus Gonteri Brito (37); Balthasar Sorius (41); Bartholomaeus Mates (44); Benedictus XIII, antipapa (!); Bernardus de Barriacho magister; Bernardus Calvonius, Vicentius (Vicensis!) episcopus (52); Bernardus Ermengaudus de Aragonia; Bernardus Garinus; Bernardus Lavinhete; Bernardus Oliverii OESA (54); Bernardus Ollerii; Bernardus de Podio Cercoso; Bernardus Raymundi, Maioricensis archidiaconus et magister (55); Bonifacius Ferrerii (61); Bonushomo Barcinonensis iudex (62); Caesarius, Tarraconensis episcopus (66); Calixtus III papa (67); Claudius Taurinensis episcopus (73); Dhouda (83); Durandus de Huesca (88); Elias Rotensis canonicus (91); Eutropius Valentinus episcopus (95); Felix Urgellensis: Ferrandus Valentinus (!); Ferrarius Catalanus de Enayans (97); Florus Lugdunensis diaconus (99); Franciscus Prats (102); Franciscus Ximenius Gerundensis (103); Fredericus III de Aragonia, Trinacriae rex (104); Gabriel Altadellus (106); Garcias Cuxanensis monachus (109); Gondemarus Gerundensis episcopus; Gondemarus II Gerundensis episcopus (121); Guido de Cardona; Guido Terrena (128); Guillelmus Anglesii Valentinus; Guillelmus de Aragonia (130); Guillelmus de Rubione (137); Guillelmus Sedacerii OCarm. (138); Hieronymus Cucalon (151); Hieronymus Pardo; Hieronymus Paulus Barcinonensis, Hieronymus Torrella (152); Homobonus Barcinonensis (154: ?); Iacobus I Aragonum rex; Iacobus II Aragonum rex (164); Iacobus Janer (167?); Iacobus Pérez de Valencia (168 ?); Idalcarius Ausonensis episcopus; Idalius Barcinonensis episcopus; Ingetus Contardus (172); Ioannes de Aragonia, Toletanus archiepiscopus (177); Ioannes Biclarensis abbas (178); Ioannes Burgundus de Maioricis; Ioannes Canonicus (180); Ioannes de Casanova Barcinonensis (181); Ioannes Iacobi (189); Ioannes de Montesono (194); Ioannes de Palomar (195); Ioannes Raymundus Ferrarii (197); Ioannes Rivipullensis monachus (198); Iulianus Tallada Maioricensis (210); Iustinianus de Valentia episcopus; Iustus Urgellensis (211); Lupetus Barcinonensis archidiaconus (223); Matthaeus Agrigentinus episcopus (231); Miro Bonusfilius Bisuldunensis comes (236); Nahmanides (238); Nicolaus Eymerici (242); Nicolaus de Pax; Nicolaus Rossell Maioricensis (244); Nonitus Gerundensis episcopus (246); Oliba Rivipullensis et Cuxanensis abbas; Oliba Rivipullensis monachus (250); Paulus Christiani (257); Petrus Alberti Barchinonensis canonicus (260); Petrus de Aragonia OFM; Petrus IV Aragonum rex (261); Petrus de Aterrabia (262); Petrus de Cardona (264); Petrus Correger Maioricensis (265); Petrus Deguí (266); Petrus Ilerdensis magister (268); Petrus Marsilius; Petrus Michael Carbonellus (270); Petrus de Oleza; Petrus Paschalis Giennensis episcopus (271); Petrus Tomae OFM (274); Philippus de Malla; Philippus Riboti (276); Pontius Barcinonensis episcopus; Pontius Carbonellus; Pontius de Ilerda (279); Quiricus Barcinonensis episcopus (280); Raymundus Astruch de Cortyelles (285); Raymundus Lullus; Raymundus Lullus, pseudo; Raymundus Martini (286); Raymundus de Pennaforti; Raymundus Sabunde; Raymundus de Tárrega (287); Renallus Barcinonensis grammaticus (289); Salomon ben Adret Barcinonensis (303); Sunifredus Barcinonensis diaconus (314); Thomas Migerii (325); Vincentius Ferrarii; Vincentius Ferrarii, pseudo; Vitalis de Canelles.

Hem procurat de reproduir tots els antropònims nostres presents en aquell primer pas de la BLSLAM i de fer-ho amb la mateixa grafia amb què hi consten, perquè, malgrat la condició que els editors afirmen haver esmerçat a tenir en compte «i criteri stòrici, bibliogràfic i filològic» (IX), no podem pas dir que aquest primer intent hagi reeixit, almenys en allò que toca els autors catalans.

Perquè el primer problema, històric, és el del sempre espiant perill d'anacronisme; potser el cas més evident és el de Francesc Eiximenis, que, aparentment, no hi figura, car només sembla correspondre al *Franciscus Ximenius Gerundensis*; ¿d'on surt *Ximenius*, sinó del castellà *Jiménez*, amb el qual havia estat conegut? Només si hi afegim la tirada dels europeus (i no cal dir els americans) que, encara a hores d'ara, semblen ésser hereus i continuadors de tota mena de dictadures, les estatutzants o les feixistes, a globalitzar amb una *Spagna /Espagne /Spain /Spanien* tot allò que pertany a la Península Ibèrica, podrem entendre aquell *Ximenius*.

Però els europeus potser haurien de començar d'aprendre, i en particular els directors de la BLSLAM (delimitat al *Medii Recentionisque Aevi*, traduït en el títol anglès per *Medieval and Renaissance*), que sobretot a l'Edat Mitjana la *Spagna /Espagne /Spain /Spanien* en el sentit polític actual no existia, car, o bé era la denominació d'aquella part de la Península Ibèrica sota dominació sarraïna o la de la Corona de Castella, i que per tant, només amb un anacronisme flagrant poden ésser integrades dins *Spagna /Espagne /Spain /Spanien* les altres zones de sobirania diversa i independent; per cert, almenys en la seva versió definitiva (tant de bo que ja en el pròxim lliurament II) el BLSLAM no hauria de començar amb dos mapes de l'Europa Medieval: el dels Estats Europeus (i millor, un per a cada segle) i el de les llengües europees amb llurs zones geogràfiques ben definides, damunt les quals encara no s'havien començat de manifestar les pressions unificadores a favor de la llengua estatal dels diferents imperis actuals? Aquest suggeriment dels mapes estaria bé que s'estengués als volums del «Medioevo Latino» i als d'altres publicacions semblants. Això sembla que s'hauria d'aplicar d'aquesta manera: normalitzant els noms pertanyents a cada llengua real d'acord a com els ha normalitzat la respectiva filologia, i en el nostre cas, la de la llengua catalana, que no coneix aquell gran polígraf gironí amb altre cognom que el d'*Eiximenis*; sota el *Ximenius*, segur que ni ell mateix no s'hi reconeixeria.

Un altre punt: crec que la qualificació d'*antipapa* aplicada a Benet XIII no salva, ni de lluny, l'encert del qualificatiu que fins i tot la cúria romana li donava després del Cisma d'Occident: «*Petrus de Luna, Benedictus XIII in sua obedientia nuncupatus*»: algú, després, ha pronunciat una sentència autoritativa sobre si era papa o antipapa?

* * *

Quant a la llatinització d'antropònims medievals, que no es remuntin a ètims llatins veritables, com *Claudius* o *Caesarius*, sempre resulta convencional. Però és preferible de no fer incongruències; així, pel que fa als veritables cognoms, unes vegades apareixen en el BLSLAM llatinitzats estranyament, com en el cas de *Bernardus Calvonijs Vicentius episcopus*, és a dir, Bernat Calvó, bisbe de Vic (52), que contrasta amb *Atto Ausonensis episcopus*, és a dir, bisbe d'Osona o Vic; i d'altres es mentenen en la forma romànica, catalana en el nostre cas, com *Jacobus Janer* o *Nicolaus Rossell Maioricensis* (244). En algun cas, la llatinització sembla anacrònica o simplement imprecident, com en el cas de *Ioannes Burgundus de Maioricis* (180), que deduïm que es deu referir a Joan (o, si preferiu, *Joannes*) Burgunyó; quant a *Franciscus Ximenius Gerundensis* (103), és a dir, *Francesc Eiximenis*, gironí, és segur que llavors no s'havia produït l'afèresi de la *E* inicial, de manera que la forma *Ximenius* sembla imprecident per a aquest personatge, encara que més tard s'emprés en relació amb el cognom aragonès o castellà *Ximénez*, *Jiménez*. De fet, en la documentació absolutament contemporània, transcrita en el primer volum d'aquest anuari, el nom del polígraf gironí és escrit de les maneres següents: *maestre Francesch Eximíniz*, en text català (207, del 1391); i en llatí: *ego ffrater Ffranciscus Eximénez, ordinis sancti Francisci, in sacra*

pagina magister' (208, del 1398); ,a magistro Francisco Eximini' (210, del 1405); totes tres grafies, tant en català com en llatí, tenen la ,E' inicial; remarcaria el particular valor que deu tenir l',ego... Eximénez', de la segona mostra per l',ego', que no pot ésser més personal.

Desitgem que en una pròxima edició el BSLAM compleixi, també en relació a Catalunya, la promesa de tenir en compte la filologia de cada llengua.

I de tot cor, grans mercès a la bestreta.

Josep Moran Ocerinjauregui, Josep Perarnau

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

I. OBRES GENERALS I BIBLIOGRAFIES

Bibliographie annuelle du Moyen Âge tardif. Auteurs et textes latins, 13 (2003), 708 pp.

Trobem en aquest volum bibliografia resumida dels següents autors i textos nostres: Adam Alderspacensis, *Summula de Summa Raimundi* (1/1-3); Alexander VI papa (25/168); Antonius Andreae (32/232-233); Arnaldus de Villanova (40-43/303-318); Bernardus Serra (70/526); Calixtus III (Alfons de Borja) (91/705); Franciscus Eximienius (142/1067-1068); Guido de Monte Rocherii (196/1413); Guido Terreni (196-197/1414-1416; cf. 170/1274); Guillelmus de Aragonia (198/1425); Ignetus Contardus (280/2064); Iohannes Canonicus (Marbres) (295/2183); Iohannes Iacobi (330/2462); Iohannes de Palomar (338-339/2539-2542); Iohannes Serra (352/2637); Iohannes Ludovicus Vives (364-365/2752-2758); Nicolaus Eymerich (443-444/3326-3331); Paulus Christianus (468/3520-3521); Petrus Belluga (476/3564); Petrus Lemovicensis, *Postulatio Raymundi* (482/3616); Petrus Thomae (487/3657); Pontius Carbonell (505/3773); Raymundus Lullus (510-530/3807-3895; cf. 620/4464); Raymundus Martini (530-531/3896-3902); Raymundus de Pennafort (531-532/3903-3908); i Vincentius Ferrerius (625-626/4511-4519). Les seccions finals del volum són: taula de manuscrits i de les corresponents biblioteques (643-658); llista alfabètica d'incipits (659-691); i taula d'autors moderns (693-708). — J. P. E. [18.828

Bibliographie annuelle du Moyen Âge tardif. Auteurs et textes latins, 14 (2004), X i 650 pp.

Aquest volum informa de bibliografia (qualque vegada, amb resum de contingut) relativa als següents autors nostres i a llurs produccions llatines: Adam Alderspacensis (1-2, nn. 4-5); Anselmus de Turmeda (33/268); Antonius Andreae (33-34/272-280); Armengaldus Blasius (45/354); Arnaldus de Villanova (46-48/357-381); Astrologia, amb referència a Jeroni Torrella: 68/431; Benet XIII (72-73/571-579); Bernardus Flamench (76/608); Bonifatius Ferrerii (102/794-795); Calixtus III papa (104/808-809); Franciscus Eiximienius (Eiximienius) (148/1099-1102); Guido de Monte Roquerii (179/1362); Guido Terreni de Perpiniano (179/1365); Guillelmus Sedacerii (193-194/1471-1476); Iacobus de Calicio (244/1796); Iacobus Despars (244/1800); Ianuarius de Rabaça (251/1856); Iohannes de Casanova (268/1974-1975); Iohannes Eiximienius [Eiximeno!] (282/2064); Iohannes Fortis de Aragonia (283/2074); Iohannes de Lobera (301/2209); Iohannes Mercader (303/2225); Iohannes de Montesono (305/2239); Iohannes de Moya (305/2240); Iohannes de Palomar (308/2262-2263); Iohannes Serra (318/2346); Iohannes Ludovicus Vives (327/2442-2444); Iohannes Dandolus, *Ad Ferdinandum regem Aragonensem* (359/2668); Petrus Ilerdensis (433/3245); Petrus Thomae (445-446/3309-3315); Raymundus Lullus (564-467/3474-3506); Raymundus Martini (467/3507-3508); Raymundus de Pennafort (467-468/3510-3513); Thomas Mieres (572/4233); i Vincentius Ferrerius (579-580/4280-4283). — J. P. E. [18.829

Grosses Werklexikon der Philosophie herausgegeben von Franco VOLPI. Band 1: A-K. Band 2: L-Z, *Anonyme und Sammlungen*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 1999, XX i 854, i 855-1773 pp.

El primer volum conté un article sobre *Crescas*, *Chasdai ben Abraham* i en particular sobre el seu *Or Adonai*, d'H. Simon (340); el segon n'ofereix sobre *Raimundus Lullus* i en especial sobre l'*Ars generalis ultima* i la *Logica nova*, d'E. Waldschütz (957-959); *Sabundus*, *Raimundus* i la seva *Theologia naturalis*, de M. Laarmann (1250-1251); *Vives*, *Juan Luis*, i els *De anima et*

vita, De disciplinis, De ratione dicendi i *In pseudodialecticos*, d'H. Hidalgo Sierna (1536-1538). — J. P. E. [18.830]

«Medioevo Latino. Bulletin bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI-XV)», XXIV (2003), XLIV i 1468 pp.

La primera secció s'intitula *Autori e testi*; hi trobem indicacions bibliogràfiques sobre els següents autors nostres: Abraham bar Hiyya (7); Alexander VI papa (33); Alphonsus V de Aragonia, Neapolis rex (38); Antonius Andreae (54); Armengaudus Blasii (57); Arnaldus de Villanova (58); Bartholomaeus Facius (70-71: *De rebus gestis Alphonsi regis*); Benedictus XIII antipapa (!) (77); *Chronicon Siculum (820-1343)* (114); Claudius Taurinensis episcopus (116: cf. 136: Dungalus); *De astrolabii compositione* (124); Dhouda (128); Felix Urgellensis episcopus (152); Ferrandus Hispanus; Florus Lugdunensis diaconus (153); Franciscus Ximenius (!) Gerundensis (167); Gabriel Altadellus (175); Guido Terrena (202); Iacobus II Aragoniae rex (241); Iacobus Pérez de Valencia (244); Ioannes Biclarensis abbas (257); Ioannes Burgundus de Maioricis (259); Ioannes Gerson (267: *Contra Raymundum Lullum*); Ioannes Bta. Agnesius (288); Iulianus Tallada Maioricensis (294); Iustinianus de Valentia episcopus; Iustus Urgellensis (297); *Liber Sancti Iacobi* (314-315); Logica Morelli (316); Lupitus Barchinonensis archidiaconus (320); Nahmanides (340); Nicolaus Eymerici (350); Oliba Rivipullensis monachus (357-358); *Orationale Visigoticum* (358); Paulus Christiani (364); Pontius Carbonellus (384); Raphael de Pornassio (Ioannes de Casanova, Iulianus Tallada) (388); Raymundus Lullus (389-394); Raymundus Lullus, Pseudo; Raymundus Martini; Raymundus de Pennaforte; Raymundus Sabunde (394); *Regulae de quarta parte astrolabii* (395); *Testamentum* (alchemicum Lullo tributum) (419); Thomas Migerii (446); *Vae mundo in centum annis* (450); Vincentius Ferrarii (454). En les altres seccions les notícies que ens afecten són escadusseres, encara que en la dedicada a bibliografia sobre ciutats, normalment treballs històrics, també es poden trobar indicacions sobre textos, com, per exemple, sobre València (999, 1053), Barcelona (1015), Lleida (1031), o Tortosa (1052). — J. P. E. [18.831]

«Medioevo Latino. Bulletin bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI-XV)», XXV (2004), XLIV i 1640 pp.

La primera secció, dedicada als autors i texts, informa de bibliografia sobre els nostres següents: Abraham bar Hiyya (8); Agobardus Lugdunensis archiepiscopus (16); Alexander VI papa (28); Alphonsus V Aragoniae rex (34-36; cf. 72, Bartholomaeus Facius); Antonius Andreae (51-52); Antonius de Canalibus (52); Arnaldus Albertini; Arnaldus de Villanova (56-57); Aufredus Gonteri Brito (59); Benedictus XIII antipapa (82); Bernardus Ermengaudi (92); Calixtus III papa (114); *Carmina Rivipullensia* (115); Claudius Taurinensis episcopus (126); Dhouda (143); Durandus d'Osca (150); Felix Urgellensis episcopus (166); Franciscus Ximenius Gerundensis OFM (191; cf. 224); Fridericus III Aragoniae, Trinacriae rex (196); Guido Terrena (225); Guillelmus de Aragonia (226); Guillelmus de Rubione (233); Heimericus de Campo (237); Hieronymus Pardo (246-247); Iacobus I, Aragonun rex; i Iacobus II Aragonum rex (263); Iacobus de Calicio (264); Iacobus de Marquilles (265); Ingetus Contardus (271); Ioannes Biclarensis abbas (288); Ioannes Bulons (290); Ioannes Canonicus (292); Iulianus Tallada Maioricensis (332); *Liber Maioricinus* (356); *Logica Morelli* (359); Nahmanides (385); Nicolaus Eymerici (!) (35); Oliba Rivipullensis et Cuxanensis abbas (402); Petrus de Aterrabia (413); Petrus Thomae OFM (428); Raymundus Lullus (444-451); Raimundus Lullus ps.; Raimundus Martini; Raimundus de Pennaforte; Raimundus Sabunde magister; Raimundus de Tàrrega (451); Theodulphus Aurelianensis episcopus (483); Thomas Migerii (512); *Vae mundo in centum annis* (520); Vincentius Ferrarii (524-525); Vitalis de Canellas (526). Hi ha bibliografia escadussera que entra en el nostre

camp en d'altres seccions del volum, com en la de *Storia delle città*, la relativa a Barcelona (1117), Lleida (1138), Tarragona (1162), Tortosa (1163), o València (1164). — J. P. E. [18.832

Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 60. *Grosso-Guglielmo da Forlì*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2003, XVIII i 808 pp.

D'aquest volum entren en el nostre camp els articles següents: *Gualandi, Bacciameo* (131-134), pisà comissionat per als contactes entorn la possible annexió de Pisa a la corona catalanoaragonesa sota Jaume II, de M. Ronzani; *Guardati* (Guardato), *Tommaso* (Masuccio Salernitano), de F. De Propriis: autor del *Novellino*, fou cortesà d'Alfons IV Trastámara a Nàpols i home de confiança del seu fill i successor, Ferdinando I (279-286); *Guarini, Girolamo*, de M. A. Passarelli: cortesà del mateix rei Alfons, introduït a la cort per Joan Olzina (355-357); *Guarna, Giovanni* (396-398), *Guarna, Nicola Matteo* (398-400), ambdós de F. Storti: en les lluites entre el rei Alfons i els Anjou per Nàpols entorn el 1440, els Guarna demostraren una gran mobilitat; *Guarnerio, Pier Enea*, de F. Avolio: recorda la seva contribució al coneixement del català de l'Alguer i al lul·lisme italià del segle XX amb l'edició de la *Doctrina d'infants*, a l'AIEC, II (1908) (419-422); *Guasco, Bartolomeo*, de S. Simoncini: notari del concili de Constança, fou interlocutor de l'ambaixada d'Alfons Trastámara al mateix concili el 1417; anys després hauria cercat el favor del dit rei, ja sobirà de Nàpols (449-451); *Guazzalotti, Andrea*, de L. Simonato: fou autor de medalles per al rei Alfons, on compareixen temes diversos, i per a Calixt III, que recorden la seva progènie (513-516); *Guercio, Enrico*, de E. Basso, recorda la participació de Gènova i la d'aquest en la conquesta de Tortosa; i la presència primerenca de 'francs' a Andalusia, disputant el comerç als mateixos musulmans (583-586); *Guevara, Íñigo*, de A. Ryder: castellà, home de confiança d'Alfons IV Trastámara a Nàpols (696-699); *Guglielmo VII, marchese di Monferrato*, de A. A. Settia; des del 1280 estava en tractes amb Pere el Gran per a la conquesta de Sicília (764-769); *Guglielmo II d'Altavilla, re di Sicilia* (784-792), de F. Panarelli: recorda un seu ineficaz intent de conquesta de les Balears el 1182 (789). — J. P. E. [18.833

Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 61: *Guglielmo Gonzaga – Jacobini*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2003, XX i 800 pp.

En articles d'aquest volum som informats de gestes de *Guicciardi, Fabrizio*, de M. Folini: el 1703 formava part de l'exèrcit de Carles III, arxiduc, que conquerí Barcelona (76); de *Guidibaldo I da Montefeltro*, signat per G. Benzonim, pàgines amb notícies de les relacions d'aquell personatge amb Alexandre VI i els fills d'aquest (Joan, Cèsar i Lucrecia Borja) en les endèmiques lluites entre senyories italianes (470-478); *Guindazzo, Francesco Antonio*, de M. Morone (502-504): fou jurista de confiança d'Alfons IV Trastámara a Nàpols, que es relacionà amb nombre de catalans, esmentats en l'article; *Gustà, Francesc*, de Miquel Batllori (589-592), un dels jesuïtes expulsats per Carles III, estudiat per Batllori en tesi doctoral; i *Hillel de Samuel de Verona*, de M. Zomtal (706-709), jueu present a Barcelona els anys 1259-1262, on es relacionà amb Jonàs ben Abraham Gerondí. — J. P. E. [18.834

Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 62. *Iacobiti – Labriola*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2004, XX i 824 pp.

Els articles següents contenen informacions que ens afecten: *Iacobiti (Iacobucci), Aurelio Simmaco* (de M. A. Passarelli): escriví una composició per al rei Alfons Trastámara, *Ay Napoli eccellente* (1); *Janis, Francesco* (de M. Mandelli), fou enviat de Venècia a Barcelona, on es trobava de la primavera del 1519 al febrer del 1520, defensant els interessos dels mercaders venecians, sotmesos a especials talles (140-150); *Imperiale, Andrea Bartolomeo* (d'E Basso), genovès

implicat en la lluita de la ciutat contra Alfons Trastámara (294-297); *Imperiale, Paolo*, del mateix, implicat en idèntica política (302-305); *Inghirami, Tommaso* (de S. Benedetti), curial que pronuncià davant Juli II un discurs *In laudem Ferdinandi, Hispaniarum regis catholici, ob Bugiae Regnum in Africa captum* (384); *Innocenzo III* (de W. Maleczek), que recorda la croada contra els càtars i els efectes de Muret, la posició papal sobre els 'pauperes catholici' i Duran d'Osca (425-426); *Innocenzo VI* (de P. Gasnault): el 1355 es trobà amb Pere III el Cerimoniós per al mutu reconeixement entorn Sardenya (445); *Innocenzo X* (d'O. Poncet): recorda la posició del papa davant la *Pau de Westfàlia* i l'acabament de la guerra entre París i Madrid amb la *Pau dels Pirineus* (4473-475); *Irene di Monferrato, imperatrice d'Oriente* (G. Ravegnani): entorn el 1307-1308 hagué de lluitar contra la Companyia Catalana, enfurismada per l'assassinat de Roger de Flor (595-598); *Isabella Chiaromonte, regina di Napoli* (M. Moscone), muller del bord del rei Alfons Trastámara, successor seu a Nàpols: estigué fortament vinculada a la cort napolitana fins a la mort del rei Alfons (619-623); *Isabella del Balzo, regina di Napoli* (S. Fodale), atesa la seva situació econòmica, començà de vendre la Biblioteca reial napolitana del rei Alfons Trastámara (623-625); *Istria, Vicentello d'* (R. Musso), 'condottiero' procatalà de Còrsega la primera meitat del segle XV (674-676); *Ivalies, Pietro* (F. Concitti), sicilià partidari de Ferran II Trastámara i curial accepté a Alexandre VI (679-684). — J. P. E. [18.835

Dizionario Biografico degli Italiani. 63. *Labroca – Laterza*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana 2004, XX i 822 pp.

El present volum conté pàgines dedicades a: *Ladislao d'Angiò Durazzo, re di Sicilia* (A. Kiesewetter), implicat en les relacions entre Gregori XII i Benet XIII el 1408 (43-44); *Lancia (Lanza), Corrado* (P. Sardina): sicilià, vingué a Catalunya acompanyant Constança de Hohenstaufen a casar-se amb Pere el Gran el 1262, i d'ençà fou estret col·laborador de la parella reial i de llurs fills en la política i actuacions africanes i sicilianes posteriors a les Vespres (322-325); *Lancia, Federico* (A. A. Settia): hauria estat tutor de Jaume II (327-330); *Lancia (Lanza), Manfredi* (R. Sardina): la seva biografia és paral·lela a la del seu germà Corrado (341-344); *Lanfranchi, Paolo* (G. Brunetti), poeta de Pistoia, ghibel·lí, que el 1285 compongué un sonet a llaor de Pere el Gran: *Valenz sénher, rei dels Aragonès* (554-556); *Lapi, Paolo* (M. Moscone), arquebisbe de Monreale, que topà amb l'actuació a Sicília del futur Martí l'Humà (aleshores duc de Montblanc), de Martí el Jove i de la reina Maria de Sicília (709-713). — J. P. E. [18.836

Medieval Iberia. An Encyclopedia. E. Michael GERLI, editor, Routledge, New York – London 2003, XXX i 922 pp.

A diferència d'altres, aquesta enciclopèdia medieval és dividida en zones geogràfiques, a cada una de les quals és dedicat un volum; el que ens ocupa és el vuitè i pretén d'esdevenir l'obra bàsica de consulta per a una primera informació sobre els temes dels anys 470-1500, la llista dels quals es troba en les pàgines xxiii-xxx. Recauen en el nostre camp les següents entrades: *Abbey of Poblet*, de Benet D. Hill (1); *Abraham bar Hiyya (Hayya)*, de Warren Zen Harvey (8); *Abraham el-Barchilon (al-Barjiluni)*, de Norman Roth (9); *Abū Zayd, governor of Valencia*, de Robert I. Burns (10); *Administration. Central, Aragón-Catalonia*, de Donald Kagay (13-16); *Administration, Financial, Crown of Aragón*, de Stephen P. Bensch (20-23); *Administration, Territorial... Aragón, Catalonia*, de Joseph F. O. Callaghan (28-31); *Albalat, Pere de*, de Peter Linehan (43); *Albigensian Crusade, the*, de Mark Gregory Pegg (43-44); *Albo, Joseph*, de Norman Roth (44-45); *Alcbemy*, de Daniel L. Heiple (48-49); *Alfonso II, King of Aragón* (I of Catalonia), de Lynn H. Nelson (51-52); *Alfonso III, King of Aragón*, de Theresa Earenfight (52-53); *Alfonso IV, King of Aragón*, de la mateixa (53-54); *Alfonso V, King of Aragón, the Magnanimous*, d'Alan Ryder (55-56); *Almizra (or Almirra), Treaty of*, de Robert I. Burns (82); *Anagni, Treaty of*, de David S. Abulafia (88-89); *Aragón, Crown of*, de Thomas N.

Bisson (95-99); *Army... Catalan...*, de James Powers (110-114); *Banking*, de Manuel Riu (142-143); *Barbastro, Crusade of*, d'Alberto Ferreiro (146); *Barcelona, City of*, de Paul Freedman (146-148); *Barcelona, County of*, de Thomas N. Bisson (148-149); *Benedict XIII, antipope*, de Theresa Earenfight (157-158); *Berguedà, Guillem de*, de Lluís Cabré (163); *Besalú, Ramon Vidal de*, del mateix (164); *Bible. Catalan*, de Margherita Morreale (172-173); *Black Death, the. The Crown of Aragón*, de Teófilo Ruiz (175-176); *Cabestany, Guillem de*; i *Cabrera, Guerau de*, de Lluís Cabré (188 i 189); *Callís, Jaume*, de Theresa Earenfight (192); *Caltabellotta, Treaty of*, de David S. Abulafia (192-193); *Canellas, Vidal de*, d'Antonio García García (194-195); *Carbonell, Miquel*, de Robert B. Tate (200); *Carlos, Prince of Viana*, de Pierre Tucoc-Chala (200-201); *Carmen Campidoctoris*, de Colin Smith (201); *Cartography*, d'E. Michel Gerli (206-207); *Caspe, Compromís of*, de Theresa Earenfight (208); *Catalan Grand Company*, de Robert I. Burns (213); *Catalan Language*, de James A. Monk (213-215); *Catholic Monarchs, Isabel I of Castile and Fernando II of Aragón*, d'E. Michael Gerli (218-220); *Cazola, Treaty of*, de Theresa M. Vann (222); *Charlemagne*, de Roger Collins (225-226); *Cofradia*, de Joseph F. O'Callaghan (239-240); *Coinage and Currency, Catalonia*, de Miquel Crusafont i Sabater i Anna M. Balaguer (241-242); *Coinage and Currency, Mallorca*, de Miquel Crusafont i Sabater (243-244); *Coinage and Currency, Valencia*, del mateix (246); *Consejo de Aragón*, de Theresa Earenfight (251); *Conversos*, de Norman Roth (253-255); *Corbeil, Treaty of*, de David S. Abulafia (257); *Cornago, Jobannes*, de Robert Stevenson (263); *Cortes, Crown of Aragón* (264-265); *Crescas, Hasdai*, de Norman Roth (270-271); *Cuarre, Battle of*, de Bernard F. Reilly (272); *Curial e Güelfa*, de Lola Badia (273); *Dance*, de Maricarmen Gómez Muntané (275-276); *Desclot, Bernat*, de Lola Badia (277); *Disputations, Religious*, de Norman Roth (286-287); *Eiximenis, Francesc*, de Lola Badia (298); *Espàrec, Archbishop of Tarragona*, de Lawrence McCranck (309); *Eymerich, Nicolau*, de John Edwards (317); *Felix, Bishop of Urgell*, de Kenneth B. Wolf (323); *Fernando I, King of Aragón*, d'Angus MacKay (326); *Ferrer, Vicente st.*, de Jill R. Webster (322-323); *Feudalism*, de Donald Kagay (333-335); *Flor, Roger de*, de Robert I. Burns (336); *Fueros, Valencian and Catalan*, de Robert I. Burns (346); *Gaya Ciència*, de Roger Boase (355-356); *Generalitat*, de Theresa Earenfight (357-358); *Gerona (Girona), city of*, de Paul Freedman (359-360); *Gerona, Council of*, del mateix (360); *Girona, Cerverí de*, de Lluís Cabré (363); *Ibn Adret, Solomon*, de Norman Roth (407-408); *Icart (Ycart), Bernardo*, de Robert Stevenson (424); *Jaime (Jaume) I of Aragón-Catalonia*, de Robert I. Burns (433-435); *Jaime II*, de Donald J. Kagay (435-436); *James II, King of Mallorca*, de Larry J. Simon (437-438); *Jerome, bishop of Valencia* (438); *John of Biclavo*, de Roger Collins (445); *Juan I, King of Aragón*, d'Alan Ryder (447); *Juan II, King of Aragón*, del mateix (448-449); *Libraries*, de Charles B. Faulhaber (484-486); *Literature, Catalan*, de Lola Badia (504-506); *Llibre del Consolat de Mar*, de Stephen P. Bensch (510); *Llibre vermell*, de Israel J. Katz (510-511); *Llull, Ramon*, d'Anthony Bonner i Lola Badia (511-514); *Luna, Pedro de*, d'E Michael Gerli (521-522); *Mallorca, Constanza de*, de Cristina González (527-528); *Mallorca, Kingdom of*, de Larry J. Simon (528-531); *March, Ausiàs i March, Pere*, de Lluís Cabré (541-542); *Margarit i Pau, Joan*, de Robert B. Tate (542-543); *Martí, Ramon*, de Robert I. Burns (546); *Martín the Humane, King of Aragón i Martín The Younger, King of Sicily*, de Theresa Earenfight (547-548); *Metge, Bernat*, de Lola Badia (565); *Mieres, Tomàs*, de Theresa Earenfight (565-566); *Military Orders*, de Regina Sainz de la Maza Lasoli (566-568); *Monasteries, Crown of Aragón*, de Lawrence J. McCranck (570-574); *Montcada, House of*, de John C. Shideler (582); *Moses ben Nabman*, anònim (585-586); *Muntaner, Ramon*, de Robert I. Burns (593); *Muret, Battle of*, de Martí Aurell i Cardona (597-598); *Naples, Kingdom of*, d'Alan Ryder (605-606); *Oliba*, de Paul Freedman (621); *Oliver, Bernardo*, de Norman Roth (621-622); *Pablo Cristiani*, de Robert Chazan (627); *Paper*, de Robert I. Burns (631); *Pedro III King of Aragón (II of Catalonia)*, de Robert I. Burns (635-636); *Pedro IV (III of Catalonia)*, de Ronald J. Kagay (636-637); *Pedro, Constable of Portugal*, d'Elena Gascón Vera (639); *Peñafort, Ramon de*, de Robert I. Burns (641-642); *Petronella of Aragón*, de Lynn H. Nelson (643-644); *Philosophy, Christian*, de Thomas E. Burman (644-646); *Printing*, de Theodore S. Beardsley (679-680); *Proaza, Alonso de*, de

Joseph T. Snow (680-681); *Ramon Berenguer IV, count of Barcelona*, de Martí Aurell i Cardona (692-693); *Remensa*, de Theresa Earenfight (705); *Ripoll, Songs*, d'Ewald Könsen (709-710); *Roís de Corella, Joan, i Roig, Jaume*, de Lola Badia (712-713); *Sanz, count of Roussillon*, de Martí Aurell i Cardona (727-728); *Sant Jordi, Jordi de*, de Lola Badia (732); *Sicily*, de Clifford Backman (756-758); *Sort, (E)Steve de*, de Robert Stevenson (760); *Spanish March*, de Paul Freedman (761-762); *Tarragona*, de Lawrence J. McCranck (772-773); *Tàrrrega, fray Ramon de*, de Robert I. Burns (773); *Theater*, de Charlotte Stern (783-785); *Torroellas, Pere*, d'E. Michael Gerli (796); *Tortosa*, de Lawrence J. McCranck (796-797); *Trastámara, House of*, d'Agnus MacKay (806-808); *Troubadours, catalan*, de Lluís Cabré (811-812); *Turmeda, Anselm*, de Lola Badia (812-813); *Universities, christian*, de Juan Gutiérrez Cuadrado (817-822); *Urgell, County of, i Usatges de Barcelona* de Lawrence J. McCranck (824-827); *Valencia, Kingdom and City of*, de Robert I. Burns (829-831); *Valencia, Union of*, de Jill R. Webster (831-832); *Vich (Vic) City of*, de Paul H. Freedman (835-836); *Vidal Mayor*, d'Antonio Pérez Martín (836-837); *Vilanova, Arnau de*, de Michael McVaugh (837-838); *Villena, Isabel de*, de Cristina González (838-839); *Yosef ben Meir ibn Zabara*, de Ross Brann (857-858) [la deficient i endarrerida bibliografia segurament és causa de la insatisfacció que deixen alguns dels articles; afegim-hi la també deficient grafia de molts noms, cosa que indica la perspectiva des de la qual han estat escrits alguns d'ells]. — J. P. E. [18.837]

«*Quiern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna*», 5 (2003), 196 pp.

Llista alfabètica, ordenada a partir del primer cognom de cada autor, de 1388 publicacions editades els anys 2001-2002, sovint completades amb limitada informació del contingut; ultra llibres i articles de revista, són integrades les recensions (7-182). Al final hi ha taula dels escriptors o títols dels quals hi ha informació bibliogràfica en les pàgines anteriors (187-1949). — J. P. E. [18.838]

Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi. XI/1-2. Compendia. Fontes. Rb – Ry, Romae, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo MMIV, 248 pp.

Aquest fascicle informa d'obres i bibliografia de: *Ribera de Perpejà, Pere* (104-105); *Roig, Jaume* (179) i *Rosell, Nicolás* (!) (193); de només bibliografia; *Rotulus Bernardi comitis Besalú* (! Bisuldunensis) i *Rotulus Bernardi abbatis Rivipullensis* (202); *Rotulus Guifredi comitis Cerdaniae* (208); *Rotulus Olibae abbatis Rivipullensis* (214); i *Rotulus Seniofredi abbatis Rivipullensis* (218). — J. P. E. [18.839]

Konrad HAEBLER, *Bibliografía Ibérica del siglo XV. Segunda parte*. Leipzig – La Haya, Hiersemann – Nijhoff 1997, X i 258 pp.

En aquesta segona recopilació, publicada el 1917 i ací reproduïda de forma anastàtica, Konrad Haebler recollia i integrava les noves informacions, descobertes per ell o per d'altres bibliògrafs, en llista única alfabètica, en la qual, tant o més que les fitxes relatives a cada una de les edicions incunables, en gran part superades ja pel *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, són importants les notícies sobre la situació de nombre dels incunables en el moment en què cada un fou vist i analitzat pel recercador; en aquest sentit pot ésser bona mostra d'aquestes descripcions la dedicada a la *Biblia* de València del 1478, on consta que n'hi hagué un altre exemplar en la Biblioteca Reial d'Estocolm, víctima de l'incendi d'aquella biblioteca el 1697 (18-19). Al final hi ha quadres sinòptics ordenats seguint la seqüència alfabètica de les ciutats d'impressió i, dins cada una d'aquestes, per precedència cronològica dels impressors, a cada un dels quals són assenyalades les corresponents edicions (197-258). — J. P. E. [18.840]

Mariàngela VILALLONGA, Daniel FERRER, David PRATS, *Bibliografia {de tema Història i Llegendes al Renaixement}*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i Llegendes al Renaixement*), 479-553.

Aplec unitari de bibliografia sobre el tema, que evita les repeticions que s'haurien donat si cada un dels estudis d'aquest volum al final hagués presentat la seva; ací tenim, en llista única ordenada per precedència alfabètica del primer cognom dels autors, tant les obres publicades en els segles XV-XVII, com els estudis d'autors actuals sobre aquella literatura. — J. P. E. [18.841

Juan DELGADO CASADO, *Las bibliografías regionales y locales españolas (Evolución histórica y situación actual)*, Madrid, Ollero y Ramos editores 2003, 370 pp.

«Esta obra es una bibliografía muy selectiva, que incluye una muestra de las principales bibliografías regionales y locales españolas, dejando fuera determinados repertorios...» (11), i l'autor en la mateixa pàgina parla de «bibliografías de bibliografías locales». En les pàgines del cos del llibre trobem un capítol dedicat a Balears (113-118), un altre dedicat a Catalunya (180-225), dividit en quatre seccions per a cada una de les províncies; i un tercer per a València (312-341), amb part per a cada una de les províncies. Si ha estat possible, cada capítol, exposa primer els impresos catalans (o baleàrics), els repertoris i estudis parcials, les bio-bibliografies, els repertoris temàtics per a Catalunya, les bibliografies d'obres en català i les publicacions periòdiques. [Fa extrany que, figurant al seu lloc, i amb tot encert i justícia, l'aplec de Jocelyn N. Hillgarth (114, núm. 488), no hi hagi cap esment ni per als llibres ni per a d'altres estudis del prof. Josep Hernando i Delgado; d'altra banda, no havent-hi indicació dels anys d'edició contemplats en el present recull ni del moment en què es donà per acabat, no és possible de fer-se un judici de la, dins els propis límits, seva completesa]. Hi ha bibliografia final (345-347) i taula d'autors (349-370). — J. P. E. [18.842

Jordi CASASSAS YMBERT, *La historiografia del positivisme*, dins *Historiografia catalana*, 161-185.
Enric PUJOL, *La historiografia del noucentisme i del període republicà*, dins *Historiografia catalana*, 187-204.

Antoni FURIÓ, *La historiografia catalana sota el franquisme*, dins *Historiografia catalana*, 205-228.

Jordi GÜNZBERG MOLL, *Historiografia del dret català*, dins *Historiografia catalana*, 249-270.

Josep MASSOT I MUNTANER, *Els estudis sobre història literària*, dins *Historiografia catalana*, 301-315.

Aquests cinc títols tenen un comú denominador, el d'ésser com butlletins bibliogràfics de les publicacions sobre els camps respectius, que permeten de resseguir la presència de temàtica catalana primer en publicacions inconnexes, seguida per la formació de grups d'investigadors (per exemple, entorn l'Acadèmia de Bones Lletres, els «Estudis Universitaris Catalans», «Analecta Sacra Tarraconensia» o «Analecta Montserratensia», sense oblidar les publicacions més locals com el «Butlletí Arqueològic» de Tarragona, la «Revista de Ge'irona» o l'«Anuari de la Societat Arqueològica Lul·liana» o les revistes del Rosselló), arribant al començament del segle XX, el 1907, a la institucionalització de l'alta cultura mitjançant l'«Institut d'Estudis Catalans», la Biblioteca de Catalunya i les seves publicacions. En algun cas, el límit cronològic de la informació és col·locat el 1970 (Massot, 315). Alguns dels noms es repeteixen en les diverses informacions, però a través d'aquestes hom es pot fer una bona idea de l'evolució de la historiografia catalana i de les seves principals aportacions, sobretot en la publicació de fonts, en els diferents camps des del segle XVIII fins als darrers decennis del segle XX [potser hauria calgut quelcom més d'atenció a la recerca i publicació d'aplec documentals extrets de l'Arxiu Reial (ACA) de dos alemanys, Heinrich Finke i Johannes Vincke, o de l'americà Robert Ignatius Burns]. — J. P. E. [18.843-18.844-18.845-18.846-18.847

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *Inicio y desarrollo del catalán escrito*, dins «Medioevo Romano», XXVII (2003), 311-319.

Sobre el tema de l'aparició de la llengua catalana en l'escriptura des del segle IX i posteriors, l'autor recorda tant la idea que se'n feren els filòlegs del segle XVIII (Antoni de Bastero, marquès de Llo), com els del XIX i començament del XX (Bofarull, Bernat Alart, Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Miret i Sans, Pere Pujol), i amb més detall les dels autors contemporanis. Les darreres pàgines resumeixen l'iter' que va de les paraules o frases escasseres a les traduccions del *Liber iudiciorum* i a les *Homilies d'Organyà* (316-319). — J. P. E. [18.848]

Jesús ALTURO i PERUCHO, *Història del llibre manuscrit a Catalunya* (Textos i Documents, 13), Barcelona, Generalitat de Catalunya 2003, 308 pp.

El lector pot veure dins ATCA, XXI (2002), 755-757, la recensió d'una versió més luxosa d'aquest treball, signada per Emmanuel Poule, membre de l'Institut de France. — J. P. E. [18.849]

Anna M. FERNÁNDEZ PONCELA, *Els homes al refranyer popular català*, dins «Revista de Catalunya», núm. 181 (febrer 2003), 75-84.

Aplec d'algunes de les dites catalanes que fan referència al mascle humà i a algunes de les seves característiques, també en contraposició a les de la dona o femella. Encara que no són datades, algunes almenys són segurament anteriors al segle XIX. — J. P. E. [18.850]

Jordi MALÉ i PEGUEROLES, *La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història* (I), dins «Revista de Catalunya», núm. 186 (juliol-agost de 2003), 41-63.

Jordi MALÉ i PEGUEROLES, *La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història* (II), dins «Revista de Catalunya», núm. 187 (setembre de 2003), 81-109.

La primera legislació universitària centralista de l'Estat Espanyol només preveia una càtedra d'Història de la Literatura Española y Universal, però el primer catedràtic de la Universitat de Barcelona, Manuel Milà i Fontanals integrà la literatura dins el seu programa; després, Marcelino Menéndez y Pelayo i Antoni Rubió i Lluch propugnaren la creació d'una càtedra d'història de la literatura catalana i provençal a la Universitat de Barcelona i una vintena d'anys més tard el rector Manuel Duran i Bas patrocinà el 1897 les lliures i gratuïtes d'Història de la Literatura Catalana i Provençal i d'Història del Dret Català; el primer professor de la de Literatura fou Antoni Rubió i Lluch. Fruit del Primer Congrés Universitari Català del 1903 naixien els Estudis Universitaris Catalans i un any després la càtedra de Literatura Catalana, però fora de la Universitat i en llengua catalana, que duraria fins a la Guerra Civil i tindria un esplet de deixebles i continuadors. En les dècades del 1910 i 1920 se succeïren els projectes oficials, cap dels quals no arribà a port, restant delimitat l'ensenyament de la llengua i literatura catalanes amb altura universitària en els Estudis Universitaris Catalans, on Antoni Rubió i Lluch era ajudat pel seu fill Jordi Rubió i Balaguer i per Jaume Massó i Torrents. Amb la caiguda de la Dictadura de Primo de Ribera, rescusaren els projectes i foren oficialment creades a Barcelona i a València, respectivament, les càtedres Raimundo Lulio i Juan Luis Vives.

El segon article ressegueix els anys de la república i els del franquisme. El mateix 1931 la Facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona rebia la capacitat legal de determinar el propi pla d'estudis, on ja era reintroduïda la llengua i literatura catalana; l'autonomia de Catalunya i la de la Universitat enfortirien aquella presència, però tot desapareixeria el 28 de gener del 1939; durant el franquisme, hom tornà a les càtedres intermitents, fins que es creà primer a Barcelona i després a la Universitat Autònoma i a València una Càtedra

oficial. Amb la democràcia, la situació es normalitzà tant a Barcelona com a València i a Mallorca i en les noves universitats, sense que manquessin intents en sentit idèntic a la Universitat de Perpinyà. Al final de cada articles hi ha la corresponent bibliografia.
— J. P. E. [18.851-18.852]

Lourdes SORIANO, Glòria SABATÉ, Anna Mar BELTRAN, *Textos mèdics inèdits en català (segles XIV-XV)*, dins «Romance Philology», 56 (2003), 319-354.

Les autores han aplegat receparis in antidotaris, i en donen notícia, agrupant-los en seccions: la primera és dedicada als volums manuscrits de temàtica exclusivament mèdica, Barcelona, ACA, carp. 14; BC, mss. 196, 850, 864, 1151, 3547, 3548; BU, ms. 123; Chicago, Newberry Libr., Ayer 476; Escorial, B. IV. 31; Madrid, BN, mss. 1474, 3066, 3356, 10162; Palma de Mallorca, BMarch, ms. 20-6-2; París, BN, esp. 210, 212; nouv. acq. lat. 1536; Ripoll, Casa de Cultura, III; Toledo, BCapit. 97-23; BVaticana, Var. lat. 4797 (322-341). La segona secció aplega volums de contingut divers: Barcelona, BC, ms. 490; BCol·legi d'Advocats, R-188; Escorial, Ç. III. 18; París, BN, esp. 57; lat. 11228; Salamanca, BU, ms. 2664; Saragossa, BCapit 1292; d'altres transmeten receptes de tipus religió o supersticions: Barcelona, AHCIutat, ms. B-109; ms. 854 i 856; Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, ms. 11 S/N; i Saragossa, BCapit. 1292 (341-342). A complement de la primera secció trobem llistes de receptes, en la segona, transcripció de sots-títols; i en apèndix, texts per a situacions femenines específiques (343-345) i resums de receptes (345-348). Hi ha esquema propi de temes (348-350) i bibliografia (350-353).
— J. P. E. [18.853]

Jordi BRUGUERA, *Constatacions lingüístiques enutjoses*, dins «Hom. Massot», 117-126.

L'autor ha aplegat en autors medievals, i particularment en les *Cròniques*, frases en les quals són utilitzades paraules que després, en els nostres temps, eren considerades poc correctes, com és ara ‚res‘ per ‚gens‘ (119: Desclot i Muntaner); ‚pel matí‘, ‚per la tarda‘, ‚per la nit‘ (119-120: Desclot, Muntaner, Pere III); ‚callar-se‘ (120: Jaume I, Desclot); absència de pronoms àtons adverbials ‚en‘ o ‚hi‘ (120-121: Desclot, Muntaner, Pere III), i d'altres.
— J. P. E. [18.854]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *El terme arquitectònic claraboia*, dins «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», LXXIX (2003), 13-20.

Establerta l'equivalència de ‚claraboia‘ en els diccionaris històrics, són transcrits els paràgrafs on compareix la dita paraula entre el 1397 i el 1634 (15-17) i, ultra el significat normal, té el de «tota mena d'objectes que tenen calat» (18); són transcrits al final alguns paràgrafs de la descripció de la Seu de Tarragona feta per Antoni M. Alcover, on és repetida la paraula amb sentit de ‚calat‘ (19-20). — J. P. E. [18.855]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *Encara el fantasma mossàrab: pantena ‚ormeig de pesca‘ a l'Albufera i a Tortosa*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 9-14.

El dit mot entrà en el DCVB en base d'una publicació tortosina del 1934; ara l'autor en documenta usos molt anteriors: en Cristòfor Despuig, *Los Col·loquis... de Tortosa*, del 1557, en el privilegi de Pere el Gran del 1282, *De piscatoribus Albuffarie et de modo et forma illorum*, integrat en l'*Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*, la riquesa iccionfíca del qual no ha estat aprofitada; i en un altre privilegi de Pere III el Cerimoniós del 1339 (10-12); la paraula procediria del llatí ‚patina‘ (13). — J. P. E. [18.856]

Josep PERARNAU I ESPELT, *L'Alcover-Moll, no s'hauria de completar?*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 657-661.

L'edició de tants de documents d'entorn l'any Mil i de tants d'altres de posteriors ha fet conèixer l'existència de mots catalans que no són en el DCVB o que hi són datats en temps posterior al documentat en les noves aportacions notariales antigues; l'autor en dóna una mostra amb la llista de mots o desconeguts o ara més antics proporcionats pel *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara-Terrassa, 958-1207* (659-660), o per d'altres de recents (661); per això ve la pregunta de si el DCVB, que s'havia proposat de fer conèixer la utilització més primitiva documentada d'una paraula (657), no s'hauria de completar a fi que es complís aquest seu objectiu. — J. P. E. [18.857]

Antoni RIERA MELIS, *La red viaria de la corona catalanoaragonesa en la Baja Edad Media*, dins «Misc. Julià», 441-463.

El resultat de les investigacions sobre el tema, recordades a l'interior del text, i les dades proporcionades per les *Cròniques reials*, i per la documentació ACA, *Canc., reg.*, permeten a l'autor de confegir una reconstrucció de la xarxa viària, en la qual distingeix entre camins reials o rals i els privats, de ferradura o bast, i ,carrereres' per on podien circular els carros, d'abast interestatal o internacional (447-452), interregional (453-455), regional, local i dreceres (445-446); per a travessar els cursos d'aigua, els vianants es trobaven (ultra els casos en què hi havia passerres) de vegades amb guals, de vegades havien de passar amb barca o sirga, de vegades amb ponts, alguns dels quals procedien d'època romana, d'altres es trobaven aleshores en construcció (456-461). Hi ha croquis de la xarxa viària (463). — J. P. E. [18.858]

Gaspar FELIU, *Les mesures tradicionals catalanes: un garbuix racional*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 9-27.

L'autor posa de relleu la base corporal humana de les mesures anteriors al sistema mètric decimal, l'existència de patrons comuns dins els sistemes diferents i una certa relació lògica entre els diversos tipus de mesures. Dóna en quadres sinòptics la relació entre diferents mesures catalanes, lineals i de volum. — J. de P. [18.859]

Josep M. BENÍTEZ, *Novità storiografica del Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, extret de «Archivum Historiae Pontificiae», 41 (2003), 272-278.

L'autor assenjala d'una banda les novetats de l'obra en el fet d'haver inclòs mig miler de temes generals, com els dedicats a *Anticlericalisme*, a *Arquitectura religiosa*, a *Orfebreria religiosa* o a *Historiografia religiosa a Catalunya*; de l'altra, els precedents, que ell veu en les obres dels jesuïtes Manuel Marcillo, *Crisi de Cataluña...*, Barcelona 1685, i Mateu Aimeric, *Nomina, et Acta episcoporum Barcinonensium...*, Barcelona 1760, en el *Viage...*, de Jaume Villanueva, Madrid i València 1803-1821, i sobretot en les *Memorias...* de Fèlix Torras i Amat, Barcelona 1836, o en l'obra col·lectiva *Catalònia religiosa*, de Barcelona 1991. — J. P. E. [18.860]

Christopher WALTER, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*. Aldershot, Ashgate Publishers Lim. 2003, XVI i 318 pp.

[La relació de sant Jordi amb Catalunya deu justificar aquesta notícia bibliogràfica]. Limitat a les fonts antigues i bizantines, el volum en la seva primera part és dedicat a l',Estat major' dels sants guerrers i, ni que sigui col·locat en el cinquè lloc, l'autor considera st. Jordi l',estrella' del grup (V. *St George*, 109-144); comença amb un resum de l'estat actual dels estudis sobre el tema, encara presidit per l'aportació pionera dels Bol·landistes amb llur trentena de texts (109-110); segueix la presentació de les fonts escrites (*Passions i culte*: 111-119;

Narracions de miracles: 119-121) i la part dedicada a les successives representacions, començant per les més primitives (123-131), entre les que hi ha les de Capadòcia, salvades de l'iconoclasme (125-131); l'evolució posterior hauria introduït la intervenció en batalla (133-134) o el rescat de la princesa, ací traduïda a l'anglès (141). Hi ha reproduccions del sant en les làmines 2, 5, 21, 24, 26, 28, 31, 42, 44, 45, 58 i 65. — J. P. E. [18.861]

Joan IBBA, *Bibliografia algueresa*, L'Alguer, Edizioni del Sole 2004, 326 pp.

Aplec bibliogràfic delimitat a l'Alguer tant en el sentit d'autors com en el de matèria exposada, d'intenció exhaustiva i retrospectiva, d'unes 4.300 entrades que abasten tot tipus de fonts: monografies, publicacions en sèrie i títols que en formen part (contribucions i articles), publicats durant els segles XIX i XX fins al 2003. Segueix l'ordre alfabètic d'autors; no hi ha ni comentari de les obres ni taules. — A. P. [18.862]

Alexandre GALÍ, *Filosofia a Catalunya (1900-1936)*. Selecció de textos i edició a cura de Pere LLUÍS FONT i Josep MONSERRAT MOLAS, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», XIV (2002 [2003]), 91-207.

Entre el 1946 i el 1951 Alexandre Galí redactava els vint llibres i els tres volums d'introducció de la seva monumental *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, publicada entre el 1981 i el 1986. Els editors apleguen d'entre aquell conjunt allò que fa referència al cultiu de la filosofia; arreu és present l'atenció més o menys declarada a l'època antiga, però hi és de manera especial en els apartats de bibliografia (183-186, 204-207), en el de *Lul·lisme* (195-197) i en part en el dels *Historiadors de la filosofia catalana* (197-200). — J. P. E. [18.863]

Francesc VILANOVA I VILA-ABADAL, *Raimon d'Abadal i de Vinyals i la Guerra Civil. Una visió personal des d'Itàlia*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», VI/30 (Primer semestre 2004), 75-96.

Del diari personal de Raimon d'Abadal, en són transcrits paràgrafs que van del 17 de juliol del 1936 al 1 de setembre del 1939. Però els esdeveniments d'aquells anys i les notícies que n'arribaven als exiliats eren tan greus, sovint tràgiques i alguna vegada inhumanes i bàrbares, que (almenys en les notes d'aquestes pàgines) el camp dels estudis de Raimon d'Abadal mereixia pocs moments d'atenció: es dol que a la casa pairal del Prat «falten tots els documents i papers i falten els llibres» (94) i en general «els meus exemplars han desaparegut, com tots els altres documents i notes» (95). L'estat d'esperit de Raimon d'Abadal aquells anys, tan ben resumit en els fragments transcrits, no era el més adequat per a continuar les seves recerques i edicions. — J. P. E. [18.864]

Raimon d'ABADAL I DE VINYALS, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Edició de Francesc VILANOVA VILA-ABADAL, [Pamplona], Uργοiti editores 2003, CLXXXIV i 206 pp.

Aquest volum té dues parts, cada una amb numeració pròpia de pàgines; a la segona correspon el títol general de l'obra i és reproducció del llibre publicat el 1948, el text del qual és literalment reproduït, fora de la «modernització de algunos nombres propios» (5). El pròleg, en canvi, que constitueix sol tota la primera part, representa l'aprofitament per a la biografia de Raimon d'Abadal d'una considerable quantitat de documents conservats tant en l'arxiu personal del biografat com en el d'altres, com, per exemple, el de Jordi Rubió i Balaguer, o de publicacions de tota mena, incloses les periodístiques, d'on són transcrits; i així, el capítol dedicat a l'adopcionisme, tema bon conegut dels nostres lectors [cf. ATCA, XVI (1997), 435-482; XXI (2002), 645-650], sabem ara que fou preparat i escrit aprofitant una estada de l'autor al

Sanatori de Puig d'Olena, afectat per problemes pulmonars; ell mateix resumia així en lletra personal a l'amic Jordi Rubió, el seu pensament sobre el tema: «...opino que tot el problema adopcionista és més una qüestió cismàtica que herètica. L'antihetergia, o diguem, la posició teològica, disfressa, àdhuc inconscientment, el cisma» (LXXX). — J. P. E. [18.865]

Germà COLÓN, *La obra de A. M. Alcover en soporte electrónico*, dins «Revue linguistique romane», 67 (2003), 621-627.

La prof. Maria Pilar Perea «ha puesto a disposición de los estudiosos en soporte electrónico las realizaciones de ambos» [Alcover i Moll] sota la protecció de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear; en concret ha publicat en CD-ROM *La flexió verbal en els dialectes catalans*, *Les des i els mapes*, els *Dietaris* i el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, cada un dels quals és ací resumit (622-628). Al final, Germà Colón augura que el suport informàtic sigui compatible i aplicable a les futures novetats informàtiques. — J. P. E. [18.866]

Albert BALCELLS, *Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 16 de desembre de 2002, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 52 pp.

Aquesta semblança biogràfica entrellaça tres fils: els esdeveniments personals i familiars, els fets que marcaren l'evolució política i institucional de Catalunya, tant de forma positiva com negativa, i la implicació del biografiat en ells, sobretot en les institucions de cultura de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya anteriors al 1939: Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca de Catalunya, Escola de Bibliotecàries, Acadèmia de Bones Lletres. El fil conductor va dels anys d'especialització a Itàlia a soplug de la Biblioteca i de l'Arxiu del Vaticà i el seu treball de recerca i edició de texts medievals, particularment atent a la història del lul·lisme i a la figura d'Arnau de Vilanova (18-19); assenyalen la informació sobre la feinada tant de l'Institut d'Estudis Catalans com de la Biblioteca de Catalunya durant els anys de Guerra civil per a la salvació del patrimoni bibliogràfic de Catalunya, però la pròpia herència literària segueix a casa seva del Guinardó (21-25). Les pàgines 26-51 contenen, cronològicament ordenats del 1906 al 1938, la fitxa bibliogràfica dels tres-cents catorze títols («llibres, edicions crítiques, articles, recensions, cròniques, crítiques i opuscles» (25), treball fins ara inèdit d'una bibliotecària anònima. — J. P. E. [18.867]

Ignasi J. BAIGES i JARDÍ, M. ELISA VARELA i RODRÍGUEZ, [Prof. Dra. Maria Josepa Arnall i Juan. Presentació biogràfica]. *Bibliografia*, dins «Misc. Arnall», 11-20.

Ignasi J. BAIGES i JARDÍ, Maria Elisa VARELA RODRÍGUEZ, *Maria Josepa Arnall i Juan*. In *memoriam*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 22 (2004), 11-21.

Ambdós títols ofereixen el mateix contingut. Les pàgines inicials resumeixen la trajectòria biogràfica i acadèmica, en la qual entren les seves principals publicacions; la bibliografia completa ocupa les pàgines 14-20: hi són diferenciats els llibres, els capítols per a llibres col·lectius, els articles en revistes i les comunicacions a congressos. [Des del record, hom s'associa a aquest homenatge a una professora, distingida per les seves importants publicacions i no menys per l'alta qualitat humana de la seva persona]. — J. P. E. [18.868-18.869]

Agostino BORROMEO, *In memoriam*. R. P. Miquel Batllori, S. I., extret de «Archivum Historiae Pontificiae», 41 (2003), 11-24.

Eulàlia DURAN, *El pare Miquel Batllori*. In *memoriam*, dins «Revista de Catalunya», núm. 182 (març del 2003), 3-6.

Ja en la biografia intel·lectual del p. Batllori s'anaren presentant els que acabarien essent els seus principals camps d'estudi: la petjada de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova per la Mediterrània, els jesuïtes expulsats per Carles III i llur repercussió a Itàlia, els mateixos jesuïtes i la preparació de la independència americana, i ja des d'Itàlia, els treballs sobre els Borja i en particular sobre Alexandre VI, a base dels vuit volums de l'Arxiu Secret Vaticà que abasten els anys 1493-1494, que amb llur objectivitat i esforç per a comprendre les motivacions i objectius d'aquell papa, s'ha imposat en la recerca posterior, precisant, per exemple, que els interessos generals prevalgueren en ell sobre els familiars. És també recordada l'edició de l'Arxiu del cardenal Vidal i Barraquer.

La prof. Duran subratlla el fet de l'aplec de pràcticament tota l'obra de Batllori en la vintena de volums de l'*Obra completa* i en dóna la següent idea general: «a Batllori li agrada elaborar grans síntesis, que intenten relacionar tota mena de factors polítics, econòmics, socials», etc. — J. P. E. [18.870-18.871]

Vinyet PANYELLA, *La passió per la lletra. En record de Pere Bohigas*, dins «Revista de Catalunya», núm. 184 (maig 2003), 3-6.

Amb motiu del traspàs del ja centenari Pere Bohigas, els primers dies del 2003, l'autora recorda les grans línies de la trajectòria acadèmica de Bohigas, truncada el 1939 per la depuració que li féu perdre les funcions en la Universitat de Barcelona, en l'Escola de Bibliotecàries i la Biblioteca de Catalunya, restituïdes les dues darreres algun any després, en concret la secció de reserva manuscrita de la biblioteca, punt en el qual l'autora concentra la seva atenció. — J. P. E. [18.872]

José ALMIÑANA VALLÈS, *A la memoria del académico Vicente Castell Maiques*, dins «Anals (!) de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana», LXI/78 (2003), 27-38.

Evocació amicalment sentida i objectivament informadora de la trajectòria biogràfica d'En Vicent Castell, en particular dels seus estudis i publicacions sobre història espiritual de València i en especial sobre la reorganització del bisbat en els anys immediatament posteriors a la reconquesta, que culminaren en la investigació sobre l'*Ordinatio Ecclesiae Valentinae*, [sobre la qual hom pot veure la recensió d'aquestes pàgines, en el volum XVII (1998), 625-628]. — J. P. E. [18.873]

Borja RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, "El Archivo". *Revista de ciencias históricas. Denia, 1886 – Valencia, 1892*, dins «Anals (!) de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana», LXI/78 (2003), 45-78.

Les primeres pàgines (45-51) apleguen les impressions i informacions que Roc Chabàs donà en els successius volums d'aquella revista (qualificada en un primer moment de *Revista literaria semanal*, però immediatament després de *Revista de ciencias históricas*) sobre l'estat tant de la pròpia economia precària com de les col·laboracions i la repercussió dels treballs. La segona part és taula alfabètica dels col·laboradors amb indicació dels respectius títols, volum i pàgina on foren publicats (52-78). Les dues darreres pàgines presenten notes biobibliogràfiques d'alguns col·laboradors (77-78). — J. P. E. [18.874]

Pere LLUÍS FONT, *Eusebi Colomer i Pous. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 16 de juny de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 12 pp.

L'autor avisa que aquesta semblança es limita a la dimensió intel·lectual d'Eusebi Colomer, i subratlla el seu esforç d'objectivitat i de comprensió d'allò que han dit els grans filòsofs, cosa que el féu 'un historiador rigorós' sempre en tarannà dialogant (9), qualitats ben

visibles en els camps de la història de la filosofia alemanya moderna i en la catalana de la Baixa Edat Mitjana, no menys que en l'atenció a la teologia dels anys entorn el Concili Vaticà II. Hi ha llista de les principals obres d'Eusebi Colomer i d'alguns dels estudis que li han estat dedicats. — J. P. E. [18.875]

Josep M. COLL I ALEMANY, *El dedins del diàleg. Acte d'homenatge a Eusebi Colomer i Pous (1923-1997)* (Col·lecció 'Eusebi Colomer', 4), Barcelona, Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull 2004, 48 pp.

La convivència d'anys sota el mateix sostre de Sant Cugat del Vallès i la col·laboració acadèmica en les facultats primer de Teologia de Catalunya i després de Filosofia de la Universitat Ramon Llull han permès a l'autor de sintetitzar breument l'elogi personal del professor Eusebi Colomer (17-19) i de passar tot seguit al tema del diàleg, assumit per influx del Concili Vaticà II i més en particular pel de l'encíclica de Pau VI, *Ecclesiam suam*, que incideix en una antropologia, que dóna molta importància a la dimensió social de la persona humana, a la recerca de la veritat de l'ésser existent amb les seves limitacions (22-24); el primera pas del diàleg és el de la com-prensió, que desemboca en la comunió amb l'altre, també en la seva relació ètica i religiosa (25-37). — J. P. E. [18.876]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*. A cura de Núria MANÉ i Albert SOLER (Col·lecció Germà Colón d'estudis filològics, 1), Barcelona, Fundació Germà Colón i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2003, 476 pp.

El mateix autor qualifica aquest llibre d'aplec «de diversos estudis, que tots giren al voltant de documents escrits o d'obres literàries de la llengua catalana, vists des d'un angle lingüístic» (5). Els que entren en el nostre camp són els següents: *La forma malenconi de Llull i els fets occitans*, del 1997 (13-20); *Doble text, llatí (1268) i romanç (segle XV), dels delmes del bisbat de València*, del 1998 (21-50); *La torra que és forcada a la Crònica de Jaume I*, del 1997 (51-59); *La Taula de paraules difícils de la Crònica del rei Jaume*, del 1997 (61-92); «Tos en creus» *als Furs de València*, del 1997 (93-99); *A l'entorn del manuscrit C d'Ausiàs March*, del 1999 (101-104); *Ausiàs interpretat a Castella al segle XVI: Juan de Resa y Jorge de Montemayor*, del 1997 (105-125); *Una nota sobre la recepció d'Ausiàs March a l'estranger (segles XVII i XVIII)*, s. d. (127-137); *Vellós en un passatge de l'Espill de Jaume Roig*, del 1997 (139-148); *Una altra volta manvès a la Questa de Rexach i a l'obra d'Andreu Febrer*, del 1997 (149-156); *Fons romànic d'alguns refranys hispànics*, del 2003 (157-165); *La llengua a València a l'època del primer Borja*, del 2002 (167-178); *Sobre la llengua de l'Epistolari de la València medieval (segle XV)*, del 2002 (179-187); *Decadència de la llengua al segle XVI*, del 2003 (189-202); *Per a la data de l'apitxat*, del 1999 (203-214); *La denominació de llengua aragonesa des d'una perspectiva catalana*, del 2002 (215-221); *Traduir i traducció en català, amb una ullada a les llengües romàniques veïnes*, del 2001 (229-242); *Una quarantena de cèdules lexicogràfiques valencianes per al Diccionari català-valencià-balear*, del 2002 (245-279); *Un nou glossari d'adverbis*, del 2002 (281-283); *Un arabisme interhispànic: alcasser/alcacer*, del 1996 (285-292); «Al comptat o a terminis», del 1985 (293-298); *Nòtula sobre el català antic rogicler (castellà rosicler)*, del 2000 (307-309); *Rampellament, terme de ramaderia*, del 1997 (311-319); *Sobre els peixos xucla i gerret*, del 2001 (321-330); *El mot boixart, antigalla jurídica i eclesiàstica*, del 1998 (331-338); *Lledó, celtisme o androtòponim*, del 2002 (339-348); *Tutejar i tuejar, 'parlar de tu'*, del 2003 (349-355); *Mn. Alcover i la lexicografia catalana*, del 2001 (359-370); i *Francesc de Borja Moll i l'etimologia* (383-389). Aquest conjunt, ja per ell mateix valuós perquè posa a l'abast de la mà de l'estudiós estudis de l'autor altrament esparsos, augmenta en vàlua per la bibliografia final (399-425), l'índex temàtic (431-434) i l'índex dels mots reportats en aquestes pàgines (435-473). — J. P. E. [18.877]

Jaume Enric ZAMORA i ESCALA, *Agustín Duran Sanpere y la salvaguarda de los archivos catalanes durante la Guerra Civil Española (1936-1939)*, dins «Archives et Bibliothèques de Belgique - Archief- en Bibliotheekwezen in België», LXXIII (2002), 123-134.

Jaume Enric ZAMORA i ESCALA, *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 16 (2000), 85-151.

El primer títol conté la traducció al castellà d'aquelles parts del segon que es limiten a exposar les vicissituds del salvament de l'herència històrica, literària i artística de Catalunya per part del Servei d'Arxius de la Generalitat des del moment que amb l'alçament militar del 17 de juliol començà la Guerra Civil, seguit dos dies després per la revolució antifeixista. Només el primer títol acull el text francès de la conferència sobre el tema pronunciada per Duran a Zuric l'agost del 1938 en el VIII Congrés Internacional de Ciències Històriques (130-140) i fotografies dels edificis que allotjaren els fons arxivístics salvats (143-144). Ambdós títols contenen bibliografia.

El segon és més complet, no sols en l'exposició de les diverses actuacions del Servei d'Arxius, del començament al final de la guerra, ans també és completat amb variada documentació: declaracions de testimonis d'aquells fets, verbals o escrites en diari (102-113), llista dels arxius protegits (114-116), actuacions de la Secció d'Arxius arreu del país (117-119), quadre de la gestió econòmica (119-122) i del personal de la secció (123) i els dos processos judicials soferts per Duran davant tribunal militar franquista (124-125). Són indicades en apèndix les disposicions legislatives de la Generalitat de Catalunya des del 1931 (128-131), la documentació franquista pertinent (131-132), quadre sinòptic d'arxius posats sota el control de la Secció d'Arxius (134-138) i documentació del consell de guerra a càrrec de Duran i Sanpere (139-141). — J. P. E. [18.878-18.879]

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *La gramàtica històrica catalana en l'obra de Joan Coromines*, dins *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge*, Sabadell 1996, 107-118; i dins *Estudis d'història de la llengua catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 25-233.

Un dels puntals de la gramàtica històrica de qualsevol llengua i, doncs, de la catalana, rau en el domini de l'art de transcriure textos antics (205; cf. 209), punt en el qual Coromines hauria certificada la seva maestria amb els tres volums de les *Vides de sants rosselloneses* (218-219), important no sols «per les aportacions intrínseques, sinó també com a model de recerca» (218), extrem que les gramàtiques històriques posteriors demostren amb la constant utilització de la dita obra. L'anàlisi de les obres posteriors no comporta referència a texts concrets, encara que sí, constant, a situacions diacròniques de grafies en documentació o literatura antiga. — J. P. E. [18.880]

Rafael ARACIL MARTÍ, ANTONI SEGURA MAS, *Emili Giralt i Raventós*, dins «Misc. Giralt», 17-22.

Pedro RUIZ TORRES, *Emili Giralt i Raventós: records d'un antic alumne*, dins «Misc. Giralt», 23-28.

Aproximació bio-bibliogràfica, dins «Misc. Giralt», 29-34.

Tenim sota aquests títols un aplec de dades acadèmiques, que escandeixen la biografia del dr. Emili Giralt (29-30) i una visió global de la seva aportació sempre en la línia d'una catalanitat compromesa i d'una metodologia positivista, interessada en «la interpretació històrica sempre després d'una correcta descripció de la realitat històrica» (18); fruit de la primera línia de treball hauria estat l'impacte seu i del grup de professors catalans, deixat a València, on fou catedràtic d'història contemporània del 1965 al 1971; de la segona, allí mateix, el Primer Congrés d'Història del País Valencià (abril 1971) (20 i 25-26); retornat a Barcelona, fou successor en la càtedra i continuador de l'obra de Jaume Vicens i Vives, que completà amb

el camp de la història agrària (21-22), a la qual són dedicats molts dels títols de la seva bibliografia (30-34). Les pàgines del seu deixeble valencià Ruiz Torres, se centren en tres punts: el seu mestratge encaminat a ensenyar a ,fer història' i no sols a aprendre-la com si ja fos feta; la superació de la distància entre professor i alumne amb motiu del Primer Congrés d'Història del País Valencià, ja esmentat; i la interpretació de la manca d'industrialització del País Valencià, no pas en el segle XVIII, ans en el XIX (26-27); la torna és el record personal de la primera vegada que l'estudiant Ruiz Torres entrà en contacte amb el prof. Giralt en el «petit despatx ple de llibres, documents i fitxes... espècie de caverna del saber, tan fosca com plena d'objectes, que em semblaven molt antics» (27). — J. P. E. [18.881-18.882-18.883]

Manuel JORBA, *La literatura catalana en les lliçons de literatura espanyola de Manuel Milà i Fontanals*, dins «Misc. Molas», I, 573-587.

Un article de Marcelino Menéndez y Pelayo, publicat el 1876, propugnava descentralitzar els estudis d'història de la literatura i suggeria que la Universitat de Barcelona tingués càtedra de literatura catalana; la proposta tingué ressò immediat a Catalunya i el 1897, sota el rector Manuel Duran i Bas, Antoni Rubió i Lluch es feia càrrec de la ,càtedra lliure de literatura catalana' (576-579). Abans, però, Manuel Milà i Fontanals en llibres de text sobre història de la literatura general o espanyola, i en programes de cursos, s'havia hagut de limitar a integrar la seva visió de les èpoques literàries catalanes a les d'altres literatures i a proporcionar referències escadusseres sobre punts concrets. — J. P. E. [18.884]

M. Teresa FERRER I MALLOL, *Joaquim Miret i Sans. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el ple el dia 17 de juny de 2002, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 54 pp.

Les primeres pàgines refan la cronologia biogràfica d'En Miret i Sans a base de les informacions de diversos autors contemporanis, publicades amb motiu del seu traspàs (5-12); també informa de les donacions filantròpiques i culturals previstes en el testament (13-14). Tot seguit, prèvia una visió diacrònica de les seves publicacions (14-16), l'autora concentra la pròpia atenció als nombrosos temes estudiats (16-45). Ell es considerava enfora de la historiografia romàntica i declarava la seva dedicació a una història que subratllés el protagonisme de tot un poble amb clara funció social i àdhuc política d'enfortiment de l'esperit nacional. En resum: tant les petites i exactes monografies com els seus llibres, continuen essent útils perquè són basats en la recercadocumental (47). Hi ha llista de les seves cent vint-i-cinc publicacions (47-54). — J. P. E. [18.885]

Maria CAPDEVILA, *Bibliografia de Joaquim Molas*, dins «Misc. Molas», II, 1207-1245.

Aquesta llista de títols, que en el moment d'ésser establerta, arribava als 367 números, inclou, per ordre cronològic d'anys entre el 1955 i el 2002, tipogràficament ben explícits, tota mena de publicacions signades per Joaquim Molas: llibres, articles, pròlegs, presentacions, discursos, intervencions en taules rodones, ressenyes. Al final, hi ha aplec de les publicacions per temàtica, amb presència ben significativa de les dedicades a la literatura catalana dels segles XIII al XIX (1244). — J. P. E. [18.886]

Josep FERRER I COSTA, *Francesc de Borja Moll, home providencial*, dins «Revista de Catalunya», núm. 183 (abril 2003), 3-10.

Ultra les dades biogràfiques essencials, aquestes pàgines dediquen atenció particular a la relació de Moll amb Antoni Alcover: sense Moll, l'obra d'Alcover «hauria estat un capítol anecdòtic de la filologia catalana» (24), car aquell féu que els filòlegs universitaris recone-

guessin la vàlua de l'obra d'Alcover i per aquest camí completà el projecte. Cosa semblant es pot dir de l'inapreciable recull de *Rondalles mallorquines*. I cal afegir les publicacions de l'Editorial Moll. — J. P. E. [18.887

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Estudis d'història de la llengua catalana*. Pròleg de Joan MARTÍ I CASTELL (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 270 pp.

Són aplegats en aquest volum quinze estudis, d'entre els quals els següents recauen en el nostre camp: *Notes sobre la Tortosa visigòtica*, del 1999 (17-30); *Els primers documents en llengua catalana*, del 2002 (31-48); *Fragment d'una versió catalana antiga del Liber iudiciorum visigòtic. Estudi lingüístic*, del 1996-1997 (49-72); *Homilies d'Organyà. Edicions i estudis nous*, del 2003 (73-108); *El Regne de València i la nació catalana*, del 2002 (109-115); *El foc (de sant Antoni) en els Col·loquis tortosins de Despuig*, del 1999 (117-119); *Estudi lingüístic del Manual Digest andorrà d'Antoni Fiter i Rossell*, del 1999 (121-129); *El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana*, inèdit (131-145); *Cançó de l'avalot de les quintes (1773)*, del 2003 (147-163). Els estudis següents s'ocupen de temes dels segles XIX i XX. — J. P. E. [18.888

Bernat JUAN RUBÍ, *Lorenzo Pérez Martínez, gran impulsor de la causa luliana*, dins «Memoria Ecclesiae», XXIII (2003), 555-568.

Resum biogràfic, que insisteix en la tirada de Llorenç Pérez vers la història medieval mallorquina des dels primers anys d'estudis, que en els de doctorat es concretà en història del lul·lisme, centre d'interès en les seves recerques per grans fons bibliogràfics i documentals d'Europa, i tingué una continuïtat definitiva des del 1969 en retornar a Mallorca i fer-se càrrec de la Biblioteca March de Palma; creà la col·lecció de «Fontes Rerum Balearium» i el 1989 també dirigí l'Arxiu Capítular de Mallorca, que seria el seu hereu científic, del qual dóna una idea la llista de publicacions de les darreres pàgines (565-568). — J. P. E. [18.889

Vicente CÁRCCEL ORTÍ, *Ramón Robres Lluch (1914-2004). Una vida al servicio de la historia de la Iglesia*, dins «Anales Valentinos», XXX (2004), 173-186.

L'autor dedica un trífptic a mantenir la memòria de l'amic acabat de traspasar: les primeres pàgines recorden la seva trajectòria d'estudis primer i d'arxivar després de l'Arxiu Catedralici, on encara abans del juliol del 1936 havia començat la feina col·laborant amb Josep Sanchis i Sivera, i del del Col·legi del Patriarca, de València (173-177); en ambdós arxius i en multitud d'altres d'uropeus aplegà el material per a les nombroses publicacions sobre Juan de Ribera i la seva època d'arquebisbe de València, punt central de la seva recerca; en morir havia acabat de corregir les proves de l'edició del *De locis theologicis* de Ribera (177-180); entorn d'aquell temps giren la majoria d'altres estudis de Robres, indicats en les darreres pàgines (181-186). — J. P. E. [18.890

Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Obra dispersa*. (Biblioteca Abat Oliba, 211. Obres de Jordi Rubió i Balaguer, XIII), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 376 pp.

L'obra aplegada en aquest volum és dispersa no sols per la multiplicitat de llocs on els diversos escrits foren publicats, sinó també per la diversitat de llur temàtica: i així, els dos títols de la primera secció pertanyen a la història de la Universitat de Barcelona, del 1975 i 1971, respectivament (9-115). La segona secció, intitulada *Estudis de llengua i literatura*, conté *El sintagma ,si altre', ,mi terç', ,si quart', etc., als segles XIII al XV*, del 1976 (119-124); la tercera és tota ella dedicada a *Llibres i llibreters* i gairebé tots els seus dinou títols recauen en el nostre camp (187-312); la quarta, *Articles breus i pròlegs* és la més bigarrada i els seus títols no

prometen gaire als nostres lectors, encara que sempre es pot esperar i aprendre quelcom d'un gran mestre (315-371). — J. P. E. [18.891

Albert BALCELLS, *Antoni Rubió i Lluch i els estudis sobre els catalans a la Mediterrània oriental*, dins *Catalans Mediterrània oriental*, 17-19.

[Cf. ATCA, XXII (2003), 553-560 i 830, núms. 17.343 i 17.344]. La present síntesi subratlla la importància d'aquell personatge en l'elevació de la Renaixença al pla científic, amb particular atenció a la presència de catalans a l'Imperi Bizantí en els segles XIII i XIV, tal com demostra el *Diplomatari de l'Orient Català*, aplec de documents medievals d'ACA, *Canc.*, reg. — J. P. E. [18.892

Antoni RUBIÓ I LLUCH, *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia*, edició a cura d'Eusebi AYENSA, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001. Eusebi AYENSA, *Antoni Rubió i Lluch i el folklore grec*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 473-485.

Tal com el mateix Rubió i Lluch afirma en la introducció al *Diplomatari de l'Orient català* [cf. notícia precedent], el 1926 ja era acabat *El record...*, que recollia el resultat dels diversos viatges de Rubió a Grècia a la recerca de records catalans, inèdit fins que l'editor el descobrí a Montserrat, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya* i l'ha publicat, completant-lo amb pàgines de temàtica idèntica; *Nous testimoniatges folklòrics sobre la presència catalana a Grècia* (116-122) i *Recull epistolar* (132-140), basat en l'Arxiu Rubió de Sant Boi de Llobregat.

L'article informa dels successius treballs dedicats per Rubió i Lluch al tema dels Catalans a Grècia, entre els quals hi ha el viatge darrer del 1909, del qual també hi ha informació en el títol del deixeble Ramon d'Alòs-Moner, *Impressions d'un viatge a Grècia*, Barcelona, l'Avenç 1911; l'article informa en particular de la correspondència de Rubió amb folkloristes grecs del pas del segle XIX al XX, conservada a l'Arxiu Rubió, ja esmentat. — J. P. E. [18.893-18.894

Andras KIESEWETTER, *La ristampa del Diplomatari de l'Orient Català di Antoni Rubió i Lluch. Alcune osservazioni*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 657-660.

Les primeres pàgines recorden els estudis dels segles XIX-XX sobre la Grècia sota senyorijs llatins, elaborats sense tenir en compte la documentació catalana; només Heinrich Finke hi cridà l'atenció, però ell només veia la Grècia catalana a través de la relació de Jaume II amb els Papes. Amb la publicació del *Diplomatari...* els estudiosos de la Grècia medieval tingueren a les mans un 'corpus' de més de cinc-cents documents, que són només una mostra d'allò que conté, encara no investigat, l'ACA en els seus diversos fons, i no cal dir aporta poc d'allò que poden oferir els arxius sobretot italians. Tot i la seva incompletesa, el *Diplomatari...* és indispensable per a l'estudi de la Grècia del segle XIV. — J. P. E.

[18.895

Cesare SEGRE, *Giuseppe Edoardo Sansone*, dins «La parola del testo», VIII (2004), 7-10.

Bibliografia di Giuseppe E. Sansone, dins «La parola del testo», VIII (2004), 15-27.

Aquest repàs biogràfic i acadèmic del prof. Sansone, traspassat el 24 juliol 2003, subratlla que «un altro filone caro a Sansone è costituito dalla lingua e dalla letteratura catalana» (9), tal com demostra a bastament la bibliografia, ordenada de forma cronològica des del 1946 al 2003, on es poden trobar els títols d'aquell professor que entren en el nostre tema. — J. P. E. [18.896-18.897

Ramon SUGRANYES DE FRANCH, *Dalla Guerra di Spagna al Concilio. Memorie di un protagonista del XX Secolo*. Memorie a cura di Hilari REGUER (Le Querce Verdi. Collana dell'Istituto Internazionale Jacques Maritain, 1), Roma, Rubettino Editore 2003, 252 pp.

Una part d'aquestes memòries fa referència a la seva activitat acadèmica a la Universitat de Fribourg (Suïssa) i en particular als seus estudis lul·lians (90-98). — J. P. E. [18.898]

Francesco Cesare CASULA, *Ricordo di Marco Tangheroni*, dins «Quaderni Medievali», 58 (dicembre 2004), 5-13.

Vora els cinquanta-vuit anys, Marco Tangheroni moria a Pisa el febrer del 2004. En aquestes pàgines, amarares de cordialitat envers l'amic traspasat, el col·lega i company d'estudis el recorda ja a Barcelona, ACA, els anys 1968-1969, en què Tangheroni escorcollava la documentació de la seva especialitat, les relacions polítiques entre Itàlia i Catalunya, que seguiria essent tema constant d'investigació, al qual eren dedicades un bon nombre de les seves publicacions (7-9). — J. P. E. [18.899]

Josep M. MAS I SOLENCH, *Ferran Valls i Taberner. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 20 d'octubre de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 32 pp.

Josep M. MAS SOLENCH, *Ferran Valls i Taberner. Jurista, historiador i polític*. Pròleg de Josep M. SOLÉ I SABATÉ (Perfils, 39), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2002, 284 pp.

Exiliat per fugir de la mort segura en una Barcelona sotmesa als contracops del Alzamiento Nacional, retornat sota la protecció de l'exèrcit franquista, Ferran Valls i Taberner segueix essent figura sotmesa a filies i fòbies apriorístiques, tal com el lector pot veure en el pròleg de Solé i Sabaté (7-10). Les pàgines de Mas i Solench, escrites des de l'objectivitat dels documents, recorden sobretot la múltiple aportació de Valls al renaixement de l'alta cultura de Catalunya anterior al 1936, en el camp de la medievalística i en particular al de la història del dret català; «Per això, l'objectiu d'aquestes pàgines és també posar la seva personalitat i el fruit de les seves activitats a l'abast del públic interessat de tal manera que aquest hi trobi la relació del conjunt dels treballs i les indicacions suficients d'informació sobre les recerques efectuades en els diversos camps de les seves plurals actuacions» (17), tal com el lector pot veure sobretot en els cinc capítols centrals del llibre, dedicats a les seves *Investigacions històriques* (95-177): història de l'advocacia catalana, història de Catalunya, història de la legislació catalana, estudis de dret marítim i estudis sobre sant Ramon de Penyafort. [Darrerament, també l'amic Josep M. Mas Solench ens ha deixat; sigui'm permès d'aprofitar aquesta ocasió per recordar-lo]. — J. P. E. [18.900-18.901]

Redemptus M. VALABEK, *Fr. Bartolomeu Maria Xiberta: Philosophus*, dins «Carmelus. Commentarii ab Instituto Carmelitano editi», 51 (2004), 201-236.

Pàgines pòstumes de l'autor, que en demanà la publicació abans de morir. Té en compte allò que Pompeu Ramis consignà en *Ideario filosòfic de Bartolomé Xiberta*, Mérida (Veneçuela) 1996, fruit de les seves converses personals gairebé diàries a Roma. Xiberta fou un gran teòleg, conscient que les bases filosòfiques eren l'esquema subjacent a tota teologia. Les primeres pàgines, tant si són de Ramis com de Valabek, ens informen de l'home real que hi havia en Bartomeu M. Xiberta, vist per qui llargs anys convisqueu amb ell i el tingué de professor en un col·legi internacional a Roma i en confirmà les grans qualitats i les limitacions; retinguem, ultra la laboriositat absoluta i l'accessibilitat a tothom, alumnes o no, que intentava sempre d'anar a la realitat mateixa, la 'quidditas' de les coses, considerant secundària la forma d'expressió (201-210). Entrem tot seguit en la gnoseologia de Xiberta: ell considerava que la ment humana, tot i la seva limitació constitutiva i les possibles mancances

de funcionament, era mitjà vàlid d'arribar a la ,quidditas' de les coses (210-214); la teologia de Xiberta tenia molt present que «,being' is the most dynamic reality» (214), i així per a ell Déu és, per damunt tot, ,actus purus': «Actual perfections prevail over potential perfections until one arrives at an act of being which is absolutely exempt from potency in any form» (217). Encara Déu-acte pur seria la base sobre la qual s'hauria construït la doctrina sobre la voluntat, car ,acte pur' equival a llibertat absoluta: «He himself is the norm of goodness and value and worth» (221). La teologia de Xiberta és fidel a tres elements influenciant-se mútuament: fe, contemplació i procés intel·lectual: aquest no és secundari, car li correspon el servei de precisar el contingut doctrinal de la fe, en el qual entren una llarga llista de funcions (228-231); i no admet de cap manera que la fe no necessiti constantment d'ésser repensada o que es pugui reduir a una vivència subjectiva de la sensibilitat humana. I de cap manera no tenia por de cap dels avenços de la ciència, car, en l'extrem dels casos, hi veia que Déu havia donat a l'home una participació en el seu poder, major de la que hom havia pensat fins aleshores. — J. P. E. [18.902]

Jordi ROVIRA I SORIANO, *El Butlletí Arqueològic: la gran aportació a la bibliografia tarragonina de la RSAT*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001), 7-23.
Relació cronològica del Butlletí, Ibid., 25-27.

Suara es complia el primer centenari de l'aparició del «Butlletí Arqueològic», a través del qual eren posades a l'abast del públic tantes aportacions dels membres de la «Reial Societat Arqueològica Tarraconense» i d'altres, donant a conèixer noves fonts epigràfiques o documentals del ric passat de Tarragona; aquestes pàgines recorden allò que han representat les successives èpoques del «Butlletí» fins a arribar a la presentació actual, els seus principals responsables i col·laboradors, sense oblidar els moments de tensió i àdhuc de perill. [No cal dir que des d'ATCA ens associem al goig del primer centenari i augurem encara majors aportacions en el futur].

El segon títol informa de les característiques de tots i cada un dels fascicles publicats durant aquest primer centenari entre el 1901 i el 2000; és distingida cada una de les cinc èpoques, dins les quals és indicat el nombre de pàgines i el fragment cronològic al qual pertany cada un dels fascicles. — J. P. E. [18.903-18.904]

Manel GÜELL, Jordi LÓPEZ VILAR, Eugeni PEREA I SIMÓN, Daniel PIÑOL I ALABART, Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Bibliografia Històrica Tarraconense (XVII)*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001), 367-426.

Desapareguts el 1997 tant els «Quaderns d'Història Tarraconense» com la «Bibliografia Històrica Tarraconense», els autors s'han proposat amb aquestes pàgines de fer arribar aquell servei bibliogràfic fins a l'acabament del segle XX, aplegant vuit-cents dos títols, repartits en les seccions d'història antiga: 371-398; història medieval: 399-407; i història moderna: 408-426. — J. P. E. [18.905]

Emma LLACH I PALMADA, *Índexs dels «Quaderns de la Selva» (1984-2003)*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans [2003], 60 pp.

Vint anys després d'haver nascut, els «Quaderns de la Selva» han ja arribat el núm. 15; i així han ofert als interessats amb els presents *Índexs...* un fascicle de taules que faciliti l'exploració de les riqueses d'aquells volums. Hi trobem, en efecte, en primer lloc una repetició de les taules de cada un dels fascicles (7-18); tot seguit, els mateixos títols, ara aplegats per ordre alfabètic dels autors (19-32), ordenació que en la secció següent s'estén a les recensions (33-37); els títols dels articles són tot seguit aplegats per matèries (39-48) i finalment sota el nom de les poblacions de referència (49-59). — J. P. E. [18.906]

Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ, Maria Pilar PEREA, *Per la llengua i la cultura*, dins «Hom. Massot», 13-17.

Bibliografia de Josep Massot i Muntaner, dins «Hom. Massot», 517-554.

Una de les aportacions de Massot ha estat la de manifestar el reconeixement a personalitats benemèrites a través de micel·lànies, i ara li toca a ell de rebre la que li correspon per la seva aportació a l'estudi de la «literatura catalana popular i medieval, o el teatre antic» (14), amb la projecció cultural pròpia de qui és director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat «que no deixa de sorprendre per la seva magnitud» (16).

La informació sobre els títols escrits per Josep Massot i Muntaner i publicats entre el 1961 i el 2004, és ací aplegada en llista única seguint estricta ordenació cronològica. [Manca qualsevol informació sobre contingut de la bibliografia i els títols no són numerats], però la impressió que hom té en resseguir els títols és que hom hi pot trobar tant llibres com articles en revistes d'estudi o de divulgació i entrades en diccionaris sobre temàtica d'història de la llengua i de la literatura catalanes antigues i sobre bibliografia actual d'estudi d'ambdós temes, publicats tant a Mallorca com a Catalunya i en aquest sentit el recull actual pot ésser particularment útil per a fer conèixer títols publicats per ventura en pàgines d'abast poc extens. — J. P. E. [18.907-18.908]

II. ESTUDIS DE REFERÈNCIA GEOGRÀFICA

Lluís PONS SERRA, *La parròquia d'Agramunt l'any 1515*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 81-94.

L'any indicat en el títol, la parròquia d'Agramunt fou objecte de visita pastoral d'un delegat del bisbe de la Seu; l'acta es conserva a la Seu d'Urgell, AC, i ha estat ja publicada; l'autor es fixa en les dades relatives «a la parròquia i a l'església, a l'estructura de l'edifici, als sacerdots i a les institucions» (82), dades que augmenten llur importància per causa de les modificacions arquitectòniques realitzades en el temple parroquial durant el segle XVII; per això, les informacions proporcionades per l'acta de la visita són completades amb dades posteriors; és de particular interès per al nostre tema el manament d'anotar en el llibre respectiu els batejats, les defuncions i els excomunicats (93) [cosa que indica almenys un incipient arxiu parroquial]. — J. P. E. [18.909]

Joan YEGUAS GASSÓ, *Escultura del Renaixement i Barroc a l'església d'Agramunt*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 147-164.

Anàlisi de les obres escultòriques dels segles XVI, XVII i XVIII venerades en el dit temple, moltes de les quals encara es conserven i són ací reproduïdes en fotografia, algunes a color; les dades de temps antic són aplegades de documentació ja publicada (163-164); tres inscripcions antigues són transcrites íntegres (150, 156 i 164), ultra la que hi ha en dues «misericòrdies del cor en l'església parroquial, indicant el temps en què foren esculpeïdes: «Carolo Impera[tor]» (149-150). — J. P. E. [18.910]

Josep M. GRAU I PUJOL, Roser PUIG I TÀRRECH, *Relacions humanes entre Alcover i Montblanc en la segona meitat del segle XVIII*, dins «Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs», núm. 104 (octubre-desembre 2003), 13-15.

L'escorcoll dels *Llibres de baptismes* dels anys 1774-1794, de l'AP de Montblanc, ha permès de conèixer els progenitors (pare o mare) d'origen alcoverenc que tingueren i batejaren fills a Montblanc durant aquells anys; són indicats nominalment tant matrimonis com fills; al final

són assenyalats quatre matrimonis, un contraent dels quals procedia de població diversa de l'Alcover (14-15). — J. P. E. [18.911

Alessandra CARLINI, *Note sulla topografia urbana di Alghero nel medioevo*, dins *Città, territorio, produzione e commerci nella Sardegna medievale*. Studi in onore di Letizia Pani Ermini offerti dagli allievi sardi per il settantesimo compleanno a cura di Rossana MARTORELLI (Collana Agorà, 17), Càller, AM&D Edizioni 2002, 207-253.

L'observació i anàlisi de les restes de construccions medievals ací estudiades i de les dades proporcionades per la documentació dels segles XIV i XV conservada a l'Alguer, Arxiu Històric Comunal, o a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i *Reial Patrimoni. Castells* (informes de Pere Fuixà, 1364; i *Llibre d'obra* de Bartomeu Clotes, 1417-1419, relativa a la Torre tocant el posterior Col·legi dels Jesuïtes i la tocant al Fort de la Magdalena, a murs o a d'altres edificis (208-221 i 224-229), permet de reconstruir la situació medieval; la descripció és completada amb la bibliografia (232-235), esbossos (236-247) i fotografies de la situació actual (248-253). — J. P. E. [18.912

Francesco MANCONI, *In viaggio per l'impresa di Algeri: le entrate reali de Carlo V ad Alghero e Maiorca*, dins *Sardegna, Spagna*, 353-369.

La visita de l'emperador a les dues ciutats ha estat recordada en escrits del gènere literari d'entrades; la de l'Alguer escrita per Joan Galeaso dins el *Llibre gran* de l'Arxiu Comunal de l'Alguer, i encara que en els darrers temps ha estat furtada, és coneguda per còpies: *La memòria feta de tot lo que sa Magestat ha fet en l'Alguer y del que se ha fet per sa vinguda*; la de Palma de Mallorca per Joanot Gomis en el *Libre de la benaventurada vinguda del emperador...*, Palma 1542, reproduïda modernament; la gran diferència rau en el fet que mentre Mallorca es pogué preparar amb temps per als quatre o cinc dies que durà l'estada imperial, la visita a l'Alguer fou sobtada per circumstàncies i només durà un dia; ambdues són ací resumides amb un cert detall i de la mallorquina són recollides les inscripcions llatines que figuraven en les diferents obres d'arquitectura efímera alçades per a l'ocasió (358-360); aquell immens estol destinat a conquerir l'Alger hauria estat víctima d'una maltempada d'octubre. — J. P. E. [18.913

Marta Díez SÁNCHEZ, *Los procedimientos contables de la hacienda municipal de Alicante en época moderna*, dins *Administración Municipal Moderna*, 229-236.

La forma de portar la comptabilitat municipal fou determinada dins el *Llibre del privilegi del nou govern de la ciutat d'Alacant* del 1609 (AM, *Armari* 1), però ja d'abans, prescindint de normatives, el clavari del consell municipal havia de conservar tots els comprovants de les despeses i consignar aquestes en el registre de clavaríat o en el de cada un d'aquests (del vi, de la fàbrica de les esglésies, de l'hospital, de l'assut, i de la xarxa de reg i de fortificació: 230-231), conservats a l'AM, *Armaris* de l'1 al 10 (234-236), però no s'ha conservat cap exemplar del llibre denominat 'espillet', que havia de reflectir el moviment econòmic de cada dia (234); els comptes de clavarí i de racional havien d'ésser presentats i revisats cada any abans de Pasqua granada als jurats, que eren els responsables últims de l'economia municipal (232); les entrades procedien dels impostos indirectes damunt consum i activitats comercials i en menor quantitat de l'arrendament de serveis públics mitjançant taba i subhasta (234). — J. P. E. [18.914

Visitas pastorales a la parroquia de Sant Joan d'Alacant (XVII). Edición parcial, Direcció e introducció a cargo de Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA. Colaboradores: Jorge PAYÁ SELLÉS, Noelia MARCOS FUSTER, Sant Joan d'Alacant, Ajuntament 2001, [VI] i 242 pp.

L'AP de Sant Joan d'Alacant ha salvat el *Llibre de visites*, on són copiades les trenta-dues actes de visita pastoral practicades en la parròquia, del 1606 al 1679, en plena aplicació de la contrareforma tridentina. La introducció es fixa sobretot en el llibre mateix i en la realitat social que es reflecteix en les actes de la visita, raó per la qual aquestes no han estat publicades ací senceres, ans només aquelles parts «que contienen datos considerados fundamentales para comprender el funcionamiento de la Iglesia como institución y sus relaciones con el resto de instituciones civiles» (4); en realitat, les actes transcrits informen del cerimonial litúrgic de la visita i de l'estat de comptes de les diverses fundacions i obligacions tant de la parròquia i dels altars com de les nombroses bazines, entre les quals destaquen les del Santíssim Sagrament i la de la Mare de Déu del Roser; algunes, de més a més, transcriuen manaments episcopals íntegres; d'altres donen els successius inventaris de parament i llibres litúrgics; tant en les pàgines escrites en català-valencià com en castellà, és utilitzat un mot que no fou aplegat en el DCVB: ,*capsuer/*capsoner' (76), traduït en castellà com ,*capçohuer o collector' (95). Hi ha pàgines dedicades a la descripció dels segells (47-51), als registres de les actes (55-63) i a una vintena de reproduccions fotogràfiques en les làmines col·locades entre les pàgines 72 i 73. Al final les actes són reduïdes a quadres esquemàtics (195-227) i seguides de taula d'antropònims (229-233) i bibliografia (237-241). — J. P. E. [18.915]

Enric PERDIGUERO GIL, *Nova Planta, Comerç i Sanitat: el resguard de la salut a l'Alacant del segle XVIII*, dins *VII Trobada Ciència i Tècnica*, 647-653.

La documentació d'Alacant, AM, permet de saber que, en virtut d'*Estatuts i Ordenances* basats en legislació foral, del segle XIV fins a la Nova Planta, els jurats eren els responsables de la salut ciutadana i nomenaven cada any els morbers i els assenyalaven els emoluments per les inspeccions dels vaixells sospitosos d'importar persones o coses empestades. Amb la Nova Planta aquest servei fou centralitzat en una Suprema Junta de Sanidad, representada a nivell local per Comisarios del Morbo. La junta municipal maldà durant el segle XVIII per recuperar la prerrogativa de nomenar els encarregats de vetllar per la sanitat, sobretot al port, i els emoluments percebuts per les inspeccions: el 1755 sumaven 3.451 lliures a les mans de la reial hisenda (651), que només deixava un 3% a disposició del consell municipal per a la defensa de la salut ciutadana (652). El 1758 arribaria el reglament definitiu, que deixava els ingressos a mans de la Junta Suprema i en destinava una part a retribuir els serveis professionals dels encarregats de prestar-los. Hi ha bibliografia (652-653). — J. P. E. [18.916]

María Teresa AGÜERO Díez, *El abasto de carne en Alicante durante el reinado de Carlos III (1759-1788)*, dins *Administración Municipal Moderna*, 343-358.

La sèrie *Cabildos* de l'AM d'Alacant dels anys indicats en el títol, unida a les publicacions sobre el tema, ens fan saber que la ciutat era alhora la titular de l'assortiment de carn i de la carnisseria i deficitària en bestiar, que havia d'ésser importat per l'arrendador carnicer, després d'haver obtingut l'exclusiva en subhasta pública; la venda es regia pels capítols de la subhasta, però durant aquells anys, la repetició de problemes, començant pels abusos dels talladors, conduí a l'elaboració de normativa en el tractament i la venda de carn; els regidors tenien dret de control, alguns d'ells l'exerciren i s'han conservat els informes ben realistes de llurs visites a l'escorxador. — J. P. E. [18.917]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *300 aniversari de la benedicció de l'església de Sant Miquel d'Almóster (1704-2004)*, Almóster, Ajuntament i Parròquia 2004, 54 pp.

«Tant la parròquia com el municipi han conservat un important patrimoni documental» (11), que és a la base d'aquestes pàgines, que comencen recordant l'altra base, l'econòmica: la

talla entre la quarentena de caps de casa establerta el 1695; és transcrit fragment de les festes de benedicció de la nova església (encara depenent de la parròquia de Reus), el 27 setembre 1704 (14-15); després som informats d'entrebancs provocats per les guerres, però també de les successives obres de parament de l'església, coronades amb el retaule de l'altar major, obra de Lluís Bonifaç, cremat el 24 de juliol del 1936 (16-18); és transcrita la crònica d'un vot de poble, del 1784 (19-20), i part del calendari litúrgic d'entorn 1790 (23-26), ambdós de Josep Rubio Nadal; el *Llibre de la Confraria del Roser* també és resumit (27-30), i presentat en esquema l'Arxiu Parroquial d'Almóster amb el corresponent inventari (39-44); n'és transcrit el *Memorial de las personas, familias, combegants que-s troban en lo lloc del Moster*, del 1712 (47-48); els *Goigs del Roser* són els tradicionals bàsics («Vostres goigs amb gran plaer», 49). Hi ha nombre de fotografies. — J. P. E. [18.918

Alqueries. El temps d'un poble. I. Dirección y coordinación: Albert VENTURA RIUS; *Época prerromana:* Norberto MESADO OLIVER; *Época romana:* Ferran ARASA GIL; *Época medieval:* Joaquín APARICI MARTÍ, Vicent GARCIA EDO, Castelló de la Plana, Diputació 2004, 334 pp.

La secció ibèrica és enquadrada dins la notícia d'Estrabó, segons la qual la costa des de Cartago Nova a l'Ebre pertanyia als edetans (35); ultra els materials propis de les excavacions, els jaciments pròxims a la zona han donat algunes inscripcions ibèriques en beta de plom transcrits (41-42, 43) i reproduïdes (66-67). Per a l'època romana hom compta ja amb setanta inscripcions aflorades a la Plana, sobretot en la zona sud, pròxima a Sagunt (84); el capítol consisteix en descripció de les restes romanes de tota mena conegudes de sempre (Via Augusta) o trobades en el mateix terme municipal o zones veïnes en els segles XIX i XX, entre les quals no manca gran quantitat de terrissa, alguna inscripció i nombre de monedes dels anys 14 al 383 p.C., amb bibliografia i apèndix fotogràfic (77-146: inscripcions: 114, 130 i 144). La part dedicada als segles de la Baixa Edat Mitjana són resultat d'una autèntica recerca sobretot en l'AM de Vila-real, d'on foren separades les Alqueries l'any 1985, començant per dues dades prèvies a la compareixença d'alguna de les alqueries: la fundació de Vila-real, separada de Burriana, pel mateix Jaume I, i, del mateix temps, les notícies sobre les séquies del nou terme vers el Sud fins a Nules (152-155). Els cinc centenars de documents d'aquell arxiu, completats amb d'altres de l'ARV i d'ACA, informen de situacions puntuals dels segles XIII-XVI (155-158), i en aquests es basa el coneixement històric dels tres principals nuclis de població: Bellaguarda (158-194), Bonretorn (194-239) i Bonastre (239-242); tant com ha estat possible, en cada nucli de població coneixem les famílies posseïdores dels drets senyoriels, els serveis comunitaris, el moviment de població arreu descendent des de darreries del segle XIV malgrat l'evasió als nuclis reials, les notícies de naturalesa eclesiàstica, la producció agropecuària. Dels tres arxius abans indicats són transcrits en apèndix disset documents, datats entre el 1291 i el 1577 (275-291); hi ha bibliografia (293-295) i un apèndix gràfic (297-331). — J. P. E. [18.919

Pablo GONZÁLEZ TORNEL, *Leonardo Julio Capuz y los retablos de la Cueva Santa de Altura y del Convento de la Puridad de València*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 499-517.

La quantitat d'obres de Leonard Juli Capuz (Ontinyent 1660- València 1731) demostren el seu prestigi en la València barroca; s'hi ha d'afegir el retaule de la Cova Santa, contractat el 1688, ací transcrit (505-508); el preu, dues-mil cinc-centes lliures, molt superior al normal, demostra la categoria de l'obra [de la qual no he sabut veure cap referència arxivística]; el contracte per al de la Puritat de València fou doble, i ambdós es conserven a València, ARV, *Clerecia*, caixa 760, lligalls 13 i 14, també transcrits, el primer en valencià (508-511). El text és completat amb vuit fotografies (511-517). — J. P. E. [18.920

Martina CAMIADE BOYER, *Els tractats de bon veïnatge i drets entre les Valls d'Andorra i les comunitats pastorals veïnes*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 123-129.

Les comunitats humanes d'ambdues bandes dels Pirineus han establert les formes de relació en l'aprofitament dels béns (pastures i ferro) mitjançant els *Tractats de Lies i Passeries* [cf. ATCA, V (1986), 349-350], dels quals són ací recordades tres renovacions en segles moderns i ja per al segle XVIII el paràgraf d'Antoni Fiter i Rossell en el *Manual Digest* (124); és transcrit en apèndix l'*Hommage des Andorrans à Miglos*, del 23 juny 1680, de l'AD[PO?], que conté descripció notarial de l'acte del jurament i de la festa posterior (128-129). Hi ha croquis geogràfic de les passeries dels Pirineus (129). — J. P. E. [18.921

Maria Rosa MIARNAU I POMÉS, *Retaule de Santa Anna d'Anglesola*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 161-181.

La base documental per a conèixer la construcció del dit retaule sembla perduda, però s'ha salvat transcrita per Josep Mestres i es redueix a tres anotacions tretes d'actes del Consell Municipal del 1524, on consta la decisió d'encarregar el retaule i la forma de sufragar-lo, si hagués calgut, per talla entre els veïns (162-163). [La part principal és dedicada a anàlisi artística i recau fora dels nostres límits]. — J. P. E. [18.922

Albert FERRER ORTS, *La historiografia de la cartoixa valenciana d'Ara Christi i els seus artífexs (1585-1660)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 405-462.

Albert FERRER ORTS, *Els artífexs de la Cartoixa d'Ara-Christi (1661-1682). Darreres dades i reflexions*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 215-226.

Dues parts clares i un apèndix configuren aquest article. La primera és bibliogràfica i resumeix les publicacions dedicades a aquella casa des de poc després del seu establiment fins als nostres dies (406-413); la segona part aplega, en ordre alfabètic, les persones documentades en relació a les obres de construcció de la dita cartoixa, ara a València, ARV, *Clerecia*, llibres 1683 i 2312 (415-459). L'apèndix ofereix una fotografia i tres croquis d'aquell conjunt (460-462).

El segon títol, basat en les dos llibres ja esmentats, informa dels menestrals i d'altres que treballaren en aquella cartoixa després del 1661 i de certs treballs de fàbrica i ornamentació; les dades són posades en dos quadres sinòptics: el primer grafia les inversions anyals en obres entre el 1611 i el 1682 (220), el segon presenta llista onomàstica dels qui hi treballaren, amb indicació personalitzada dels anys en què cada un hi fou actiu (221-225). — J. P. E. [18.923-18.924

Antoni PLADEVALL, *Algunes notícies sobre el bandolerisme a Arbúcies*, dins «Monografies del Montseny», 19 (2004), 37-46.

Les notícies d'aquestes pàgines fan referència a «com era la vida quotidiana de la gent de principis del segle XVII... i com eren els seus criteris morals» (39) són extretes de les declaracions dels mateixos bandolers en procés a càrrec d'ells, conservat a Vic, Arxiu de la Vegueria, *Criminals 1624*, d'on són transcrits quatre fragments narrants el bandoler posat en turment, «en descàrrec de ma consciència», com eren estat comesos alguns assassins; també és transcrit l'acte jurídic de certificació d'una mort i identificació del cadàver. — J. P. E. [18.925

Llorenç FERRER I ALÒS, *La formació de la burgesia catalana. Magí Pladellorens Playà, de rabassaire del Bages a exportador de vins a Sant Martí de Provençals*, dins «Misc. Giral», 465-484.

Només les quatre primeres pàgines entren en el nostre camp i informen de la formació de petita propietat durant el segle XVIII per la incapacitat d'algun gran propietari útil a pagar els deutes, amb la consegüent rècula de vendes de petits trossos a carta gràcia, que mai no pogueren ésser recuperats; d'un d'aquests petits trossos procedia el comerciant estudiat en aquestes pàgines, ja en ple segle XIX. Les bases documentals es troben a Barcelona, Registre de la Propietat núm. 5, i a Manresa, AHC, *Fons notarial*. — J. P. E. [18.926

Manuel RIU I RIU, *Documents dels segles XII al XV dels masos, castell i parròquia de Santa Maria de Balsareny (Bages)*, dins «Misc. Arnall», 95-103.

Els onze documents, datats entre el 1255 i el 1465, són de propietat particular; l'autor ofereix un resum de cada un, en tots els quals, exceptuat el penúltim, es repeteix el nom de Casaldàguila (amb arbre genealògic: 96); el darrer és testament; tots són de naturalesa econòmica dins el clos familiar. — J. P. E. [18.927

Román PIÑA HOMS, *El 'Regnum Balearium': de la participació a les Corts Catalanes a la consolidació dels parlaments insulars*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002), 721-733.

Si durant el segle XIV, Catalunya i les Illes «formaren una unitat política d'especial complexitat dins la Corona d'Aragó» (721), ja que oficialment formaven part tant de la Cort com de la Generalitat de Catalunya, l'autor, sense referències explícites, recorda les frases documentals que indiquen els passos per a l'establiment d'una representació popular en els Consells insulars, vinculats als municipis de les respectives capitals, enfortits en totes direccions els anys de la Guerra amb Joan II, que mantingueren llurs atribucions fins al *Decret de Nova Planta* (731-733), encara que a Menorca, ni que fos de forma discontinua, el Consell insular seguí actuant sota els anglesos fins al 1780. — J. P. E. [18.928

Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *La participación del Reino de Mallorca en las Cortes Generales de la Corona de Aragón*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 763-771.

Enfilall de les decisions polítiques preses per la representació del Regne de Mallorca o en nom d'ell des de la reconquesta, conegudes per les *Cortes de los antiguos reinos...*, o per documentació inèdita de l'ARM, *Llibre d'En Sant Pere*, o *Llibre de corts generals, Arxiu Històric, Actes General Consell, Canc., Pergamins*, d'on resulten tant casos d'integració, sobretot en els segles moderns (770-771), com d'independència del Principat de Catalunya [una observació: quan en la cort de Barcelona 1292, Jaume II de Catalunya-Aragó establí que «los oficiales y jueces del reino de Mallorca hubieran de ser catalanes» (763), no donava a entendre que els mallorquins complien aquest requisit?]. — J. P. E. [18.929

Josep M. LLOBET PORTELLA, *La declaració de les autoritats municipals de Barberà de la Conca en un capbreu dels anys 1723 i 1724*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 66-79.

El dit capbreu es conserva a Cervera, AHC, *Fons notarial. Cervera*; l'autor presenta allò que els jurats reconeixien a l'Orde de l'Hospital, senyor baronial de la població, que se'n retenia alguns béns (70), i allò que el comú tenia per aquest, començant pel perímetre del terme i seguint per les prerrogatives i serveis comunals; el text del capbreu és transcrit en les pàgines 70-79. — J. P. E. [18.930

Maria SOLER i SALA, *Feudalisme i nucleació fundacional. Processos de concentració de l'hàbitat al comtat de Barcelona entre els segles X i XIII*, dins «Misc. Julià», 69-101.

En les nombroses publicacions catalanes de documentació d'entorn l'any mil i en la recerca en els arxius d'ACA, de la BC, en els comarcals de Terrassa i Vilafranca del Penedès, i en l'AM d'Olesa de Montserrat (70-71, nota 2), l'autora ha constatat que si fins entorn l'any mil la població en el comtat de Barcelona fou esparsa, a partir d'aleshores és perceptible una tendència a l'agrupació formant nuclis habitats; com que simultàniament prenia empena la feudalització es pregunta la relació que pot haver-hi entre feudalització i agrupació d'hàbitat i ha cercat la resposta aplicant al tema els Sistemes de Gestió de la Informació Històrica i els d'Informació Geogràfica (71-72). Constata l'aparició en els documents de nuclis ensagrerats entre el 892 i el 1110 (77), que no arribarien a la meitat dels llocs, car no haurien passat del 40%, ni presentarien una distribució homogènia (cf. croquis i llista de poblacions, 96-97); tot i les diferències, les sagreres tenien característiques semblants (80); així nasqueren nombre de 'vilafranques' i 'vilanoves', desdoblament de nuclis encimbellats que cercaven emplaçament més acceptable prop camins, ponts, guals o barques, afavorit per raons polítiques o econòmiques, com la concessió de mercats i fires, o per la localització d'un hospital o establiment termal; s'hi multipliquen molins, fargues i terrisseries (82-93). Hi ha vuit croquis del mucli antic d'altres tantes poblacions (98-101. — J. P. E. [18.931

José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona* (No Ficció, 2), Barcelona, Edicions 62 2001, 224 pp.

Jaume AURELL, *De Benedetto Zaccaria a Ricard Guillem: miradas historiogràficas hacia los mercados medievales*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 421-432.

El primer títol és una autèntica tesi, la que el capitalisme a Europa no hagué d'esperar a néixer fins a la Reforma, ans ho féu entre els segles XI-XII i que el barceloní Ricard Guillem fou un dels seus pares. La prova és proporcionada per l'ACA, *Canc.*, *Pergamins de Ramon Berenguer I-II-III i IV* (213-220: aquestes pàgines de referències supleixen l'apèndix documental que Rafael Conde Delgado de Molina aplegà per a l'edició original italiana de l'obra), que han conservada la memòria d'actuacions, en les quals encara ara podem copsar d'una banda «una indestructible consciència moral» i de l'altra la persistent substitució dels principis feudals de participació en els drets damunt la terra detinguts pel senyor, pels de l'«economia del benefici» i, doncs, de l'incert en les decisions de responsabilitat personal (12). Les passes d'aquesta substitució són desgranades en la vintena de capítols del llibre, en els quals som informats tant de les constants dificultats que calgué vèncer, com de la voluntat d'expansió econòmica barcelonina (aquest hauria estat el 'somni de Barcelona'), recolzada sobretot per Ramon Berenguer III, que amb el temps faria possible l'expansió política.

L'autor de l'article no deixa de subratllar les mateixes idees i alhora remarca l'adscripció del llibre de Ruiz-Domènec al corrent d'«història narrativa» amb la seva forma particular de 'llegir' i de comprendre els documents com a base per a la reconstrucció de la vida global d'una comunitat humana, en aquest cas, la Barcelona que isqué de l'any Mil, i d'allò que en aquella ciutat concreta representà l'esperit d'iniciativa dels mercaders, lloat per Eiximenis en un cèlebre paràgraf, que l'autor reproduceix (425). — J. P. E. [18.932-18.933

Agustí ALCOBERRO, *Mites i llegendes*, dins *Barcelona ideal i real*, 155-148.

Objectiu: «presentar les etapes de formació, crisi i evolució d'alguns dels grans cicles mítics forjats a voltant de la ciutat de Barcelona» (137), algun dels quals ja consta a mitjan segle XII en els *Gesta Comitum Barcinonensium...*; els mites ací resumits són el d'*Orger Cataló i els nou barons de la fama*, documentat el 1448 per Jaume Marquilles en els *Commenaria super Usaticis Barchinone* (140-142); el de *Jofre el Pelut i la comtessa de Flandes*, amb l'origen de les

Quatre Barres, ja conegut dels *Gesta Comitum...* (142-144), i el del *Bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya*, esmentat en el discurs de Martí l'Humà a la Cort de Perpinyà del 1406 (145-146). Si els historiadors renaixentistes (Pere Miquel Carbonell) els consideraven fruit de la fantasia, els del temps barroc (Pere Anton Beuter), sota l'imperi d'Annio da Viterbo, els donaren vigència (147-148). — J. P. E. [18.934

Ma. Carmen RIU DE MARTÍN, *Onomástica y localización de algunos ceramistas y vidrieros barceloneses en los siglos XIV al XVII*, dins «Misc. Arnall», 1045-1069.

Ma. Carmen RIU DE MARTÍN, *El treball artesà a Barcelona els segles XIV al XVI segons les ordinations gremials: els esparters i vidriers*, dins «Misc. Julià», 551-556.

Mª Carmen RIU i MARTÍN, *Ceramistas y vidrieros de Barcelona a través de los testamentos: aspectos socioeconómicos, siglos XV-XVII*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 227-206.

Ma. Carmen RIU DE MARTÍN, *El patrimonio de ceramistas y vidrieros de Barcelona, siglos XV-XVII*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 15-56.

L'escorcoll de seccions diverses de l'AHCB i de l'AHPB indicades en les pàgines 1067-1068, i les investigacions ja publicades de la bibliografia (1068-1069), han permès a l'autora d'establir les llistes dels diversos menestrals terrissaires (ollers, gerrers, escudellers, rajolers i vidriers i oficis complementaris), dels successius mitjos segles que van del XIII al XVII (1250-1665); alguns procedien d'altres estats de la Corona i àdhuc d'Occitània; dins una línia d'estabilitat numèrica, augmentà el nombre d'escudellers i baixà el d'ollers (1066).

El 1470, els vidriers s'associaren al gremi d'esparters, però aquests darrers ja des del 1358 havien començat d'ésser objecte de successives ordinations municipals, conservades a Barcelona, AHCB, *Consell de Cent*, IV i V, i el 1404 foren estructurades en les *Ordinacions fetes sobre los gerrers* (553); catorze anys abans d'agrupar-se oficialment esparters i vidriers ja trobem el 1456 unes *Ordinacions sobre los oficis de esparters i vidriers* (ibid., 4) i a partir d'aleshores el Consell de Cent ja emanava prescripcions *De esparters e vidriers*, ací resumides (553-555); encara n'hi hauria una del 1568. Les darreres prescripcions fan referència a l'adquisició de matèries primeres en situació d'igualtat (555-556).

Exposició basada en els testaments, codicils i inventaris de béns de l'AHCB, *Documentació notarial*, on l'autora vol «conocer su posición socioprofesional y económica, analizando los bienes muebles e inmuebles que poseían, el modo como los conservaban, administraban y transferían ... o los vendían» (227). Sintetitzat el tipus normal de testament (228-230), són resumides les dades proporcionades pels tres testaments d'ollers i llurs mullers (230-232), pels quatre de gerrers i mullers (232-236), pels set d'escudellers i mullers (237-245), pels nou de rajolers i mullers (246-254), pels de tres vidriers i mullers (255-260). En resulta sobretot una geografia de les devocions i preferències dels barcelonins durant el segle XVI: Framenors atreia els sufragis, però els béns anaven, normalment, a l'hereu (261-263). Hi ha llista nominal d'aquests menestrals en els segles successius (264-266).

El patrimoni mobiliari i la seva distribució en les diverses estances d'una llar és en aquestes pàgines basat en catorze inventaris de terrissaires (deu d'ells i quatre de llurs esposes) i en cinc de vidriers (un dels quals és d'una vídua i un d'un marxant de vidre) conservats a Barcelona, AHCB, *Arxiu notarial* (16-17); la distribució de mobles, eines o estris dels terrissaires per les diverses habitacions ocupa les pàgines 17-39 i la dels vidriers les 39-54; en general eren més ben assortides les llars dels terrissers, encara que, com és natural, les dels vidriers posseïen més estris de vidre (55). — J. P. E. [18.935-18.936-18.937-18.938

Josefina MUTGÉ I VIVES, *Pergamins del monestir benedictí de Sant Pau del Camp de Barcelona de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XII-XIV)* (Anuario de Estudios Medievales. Annex 45), Barcelona, CSIC 2002, 364 pp.

Bàsicament aquest llibre consisteix en l'edició del text de noranta-quatre pergamins (85-332), ara conservats, tal com diu el títol, a l'ACA, secció de *Monacals*; són datats entre el desembre del 1158 i l'agost del 1338; com els altres aplecs de documents contemporanis aquest és constituït per compra-vendes, establiments o d'altres canvis de propietat que necessiten el vist-i-plau del prior de Sant Pau del Camp perquè formen part dels béns col·locats sots la seva propietat eminent o senyoria. Però la lectura dels dits instruments permet d'assistir a un cert canvi en la valoració dels béns materials, car, d'una banda, algun d'aquestes actes permet de veure que els drets inherents a les baronies feudals (p. e., jòves, ,agrària', ,censuals') ja són considerats menys interessants que un tribut corresponent a les collites anyals; em semblaria que és aquesta la significació de documents com els de les pàgines 201-207, 223 o 236-237; un altre detall que permet de copsar l'evolució del temps rau en el fet que nombre dels actes protocol·litzats en aquestes pàgines no es refereixen a drets substantius com podrien ésser propietats agrícoles o cases a ciutat, ans a drets econòmics, en concret, censals; al costat de la propietat rústega o urbana, el dret a percebre una quantitat de diners damunt un bé determinat s'havia convertit, almenys a Barcelona, en els primers decenniis del segle XIV, en objecte de transacció mercantil i doncs, en un mercat econòmic d'importància: des de la pàgina 276, tals traspassos de censos es fan més freqüents. Tot i tractar-se de documents tan tardans en comparació amb una llengua catalana ja en plenitud, encara és possible de trobar-hi mots que no han estat recollits en el DCVB: ,atahut', p. e., del 1225, a 106/22 i 110/2; o participis com ,fexuriata' i ,avineata' (fexuriar/avinyar, ambdós no recollits; i ,fexuriar' tenia el sentit equivalent de ,plantar estaquas', tal com es dedueix de la frase del 1298 (213/13): «in carraria et in fexuriis ibi fixis», sentit que resulta més clar el 1315 (265/5 del final): «quedam carraria stricta in cuius medio loco existunt fexurie, que sunt inter predictam partem... et predictam...»; una ,fexúria' (absent del DCVB), era, doncs, una estaca o un senyal de partició de terra. — J. P. E. [18.939

Josefina MUTGÉ I VIVES, *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV* (Anuario de Estudios Medievales. Anejo 44), Barcelona, CSIC 2004, 428 pp.

Aplec de quinze estudis, distribuïts en tres grups, acompanyats pel fet de referir-se a la Barcelona del segle XIV, d'haver estat publicats entre el 1965 i el 2001, i d'ésser de difícil accés. Sis són inclosos en la primera part, de política internacional: *Proyección de Barcelona en el ámbito peninsular. Noticias sobre el consulado de catalanes en Sevilla, 1282-1327*, del 1997 (3-17); *El ,Consell' de Barcelona en la política siciliana de Jaime II (1291-1327)*, del 1996 (19-47); *El ,Consell' de Barcelona en la guerra catalanogènesia durante el reinado de Alfonso el Benigno (1327-1336)* (49-80); *La guerra entre Barcelona i Gènova de 1330-1335. Documentació barcelonina*, del 1992 (81-113); *Notícies i documents sobre les relacions entre Barcelona i Sicília durant el regnat d'Alfons el Benigne*, del 1989 (135-146); i *Notícies i documents sobre les relacions entre Barcelona i Nàpols durant la guerra de Gènova (1333-1335)*, del 1993 (203-215). La segona part ofereix quatre estudis sobre l'estructura urbanística de Barcelona: *Millores urbanístiques a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336)*, del 1282-1284 (163-165); *Contribución al estudio del urbanismo en la Barcelona del siglo XIV: Noticia documental de la pavimentación de una plaza y una calle en 1356*, del 1989 (177-182); *Les Drassanes de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne (1327-1336) i de Pere el Cerimoniós (1336-1387)*, del 1985-1989 (183-199); *Noticias y documentos sobre las murallas de Barcelona en tiempos de Pedro el Ceremonioso (1336-1387)*, del 1992 (151-161). Els estudis integrats en la tercera part són cinc: *L'abastament de blat a la ciutat de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne (1327-1336)*, del 2001 (215-251); *L'abastament de peix i carn a Barcelona en la primera meitat del segle XIV*, del 1998 (253-288); *Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus*, del 1999-2000 (289-308); *Documents sobre vida ciutadana i urbanisme a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336)*, del 1994 (309-370) i *Pedro el Ceremonioso (1336-1387) y la Capilla Real de Barcelona*, del 1993 (371-383). Hi ha

taula única d'antropònims i de topònims (389-418); també llista d'il·lustracions (419). — J. P. E. [18.940]

Daniel RUBIO, *El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: els censals morts i els violaris*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XIV (2003), 159-178.

Resum de tesi doctoral basada en documentació de l'ACA, AHCB i ACB, centrada en l'estudi de l'estructura i la funció jurídiques de cada una de les tipologies censals, amb l'objectiu de comprendre i comprovar documentalment les funcions econòmiques per a les quals foren utilitzats els censals i violaris. — J. de P. [18.941]

Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, *Ordenamientos jurídicos locales catalanes*, dins «Revista de Historia Jerónimo Zurita», núms. 78-79 (2003-2004), 153-178.

Suposada l'existència d'una jurisdicció del comte de Barcelona en tant que 'prínceps' de tot el territori de Catalunya, l'autor estudia «el proceso histórico-jurídico de organización de las comunidades locales de Cataluña y el proceso de formación del derecho especial de la más importante de ellas... Barcelona, que las representa a todas» (156). Les dues pàgines següents resumeixen el resultat de les investigacions de Josep Me Font i Rius sobre la configuració jurídica de les poblacions ('universitats') catalanes de la Baixa Edat Mitjana (156-158). La configuració jurídica de la ciutat de Barcelona comença amb un capítol de Carlemany, del mateix any de la conquesta, el 801, reconstruït per Ramon d'Abadal i de Vinyals, completat pel de Carles el Calb atorgat a Terrassa del 844, amb extensió a tot el comtat de Barcelona; amb les altres concessions dels comtes, a mitjan segle XII arribem als *Usatges* i al recull de privilegis, el *Llibre verd*, obra del notari Ramon Ferrer a mitjan segle XIV, que els aplegà en quatre temes: la comunitat cristiana universal, les monarquies cristianes, el dret general de Catalunya i l'especial de Barcelona (160-161), cada un dels quals és àmpliament exposat en els cinc apartats següents, amb constant referència als documents del dit *Llibre verd* (163-178; cf. el resum següent). — J. P. E. [18.942]

Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, *Una compilació de dret especial de Barcelona a la Baixa Edat Mitjana*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 16 de juny de 2004, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 32 pp.

La dita compilació es troba a l'AHCB, *Fons municipal. Consell de Cent. Llibre verd*; havia estat encarregada pels consellers a Ramon Ferrer, notari-escrivà del Consell de Cent, que necessitaven el recull dels actes reials on eren formulades «les pautes de comportament exigibles als ciutadans i habitants de Barcelona» (6); relatives a quatre grans punts: «la comunitat cristiana universal; 2) les monarquies cristianes; 3) el dret general de Catalunya; i 4) el dret especial de Barcelona» (7), punt en el qual es concentren les pàgines presents, assenyalant primer els sobirans representats en aquesta part del *Llibre...* (11) i tot seguit aplegant en cinc apartats la dita documentació: a) fonts del dret especial de Barcelona; b) privilegis d'índole fiscal o tributari; c) franquesses de tipus econòmic general; d) determinacions del dret jurídic d'algunes institucions; i e) dret criminal especial (11-12): cada un d'aquests punts és objecte d'exposició detallada en les pàgines que segueixen, amb indicació en nota de la o les rúbriques corresponents del *Llibre verd*. — J. P. E. [18.943]

Josefina MUTGÉ I VIVES, *Preocupacions del govern municipal barceloní en el 1371 a través dels testaments dels consellers*, dins «Misc. Julià», 331-351.

L'AHCB, *Consellers. Testaments dels consellers*, conserva el dels cinc que governaren la ciutat el 1371, elegits per Sant Andreu de l'any abans; aquest testament té major interès pel fet que manca en l'arxiu la documentació paral·lela dels anys immediatament següents (332). En aquestes pàgines l'autora ha concentrat en nou temes els punts sobre els quals els consellers ixents consideraren que havien de cridar l'atenció dels entrants i en particular dels 'obrers': la defensa de la ciutat completant murs i valls i alambors; atenció a les fonts i a acabar el Pont de Sant Boi, encarregat a la Ciutat de Barcelona (333-336); els municipis no semblaven tenir problema per la multiplicació d'hospitals barcelonins, però insistien en la necessitat de controlar els comptes (337-338); eren moments de compilacions jurídiques i els consellers n'encarregaven dues, ambdues anomenades *Llibre vert*, una part dedicada a privilegis de Barcelona i l'altra als *Usatges i Constitucions de Catalunya* (338-340; cf. els dos resums anteriors); durant la segona meitat del segle XIV, la fiscalitat havia estat una creu per a tothom i tothom havia de traure d'on fos els diners necessaris per a les atencions d'administració pública; per això, els consellers de la ciutat de Barcelona posaven en guàrdia els seus successors a fi que defensessin els propis ciutadans fent complir els privilegis de la ciutat en el punt de les exempcions (341-344); les pàgines següents exposen els contenciosos dels consellers amb alguns dels oficials reials, com el mostassaf, el saig, els escrivans, els advocats i els notaris (345-348); entorn al Consolat de Mar, ultra algun punt contenciós, calia vetllar, segons els consellers, a mantenir íntegre el privilegi de la Ciutat de Barcelona quant al nomenament de cònsols de catalans en ports de la Mediterrània (348-349). Els consellers, finalment, demanaven continuïtat en la vigència del 'sagramental' [milícia urbana per a la defensa de l'ordre públic] i en la contraposició de la ciutat a les alienacions de jurisdicció reial en llocs de la vegueria de Barcelona, alhora que demanaven el retorn a la ciutat de les batllies reials de Cubelles i de Vilanova de Cubelles (350-351). — J. P. E. [18.944]

Vera-Cruz MIRANDA MENACHO, *Algunos aspectos de la economía del monasterio de Pedralbes a través del manual (1414-1419) y del Capbreu (1414-1418) de Gabriel Forest*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 33 (2003), 171-190.

En realitat, aquestes pàgines són dedicades a exposar les dades econòmiques consignades en el manual en les 397 anotacions datades els anys 1414-1419, on trobem primer les retribucions satisfetes als servidors normals del monestir, des dels procuradors locals a tots els professionals, des del rector de Sarrià passant pel metge i el cirurgià, els traginers, capellans, escolans, fins al veterinari i apotecari; segueixen les despeses en alimentació, amb la notícia significativa de l'augment dels preus el 1416 [fou un mal any?]; el darrer capítol és dedicat a les compres de quatre esclaves els anys 1415-1416. — J. P. E. [18.945]

Teresa VINYOLES I VIDAL, *Bernat Vidal, rellotger i 'enginyer' barceloní del segle XV*, dins «Misc. Julià», 597-612.

Fins a mitjan segle XV Barcelona tenia el 'rellotge' del campanar de la Seu, on un ermità colpejava l'hora en la campana corresponent; el 1453 un ciutadà, Bernat Vidal, oferí, segons l'AHCB completat amb l'AHPB, muntar i donar a la ciutat el primer rellotge automàtic a canvi d'una renda vitalícia de 30 lliures anyals; el refús inicial de la ciutat fou vençut per la perfília d'En Vidal, que es guanyà la confiança del 'rei' Pere de Portugal i ja el 1464 aquest convençé els consellers (599-602); el seu ambient familiar és conegut pel testament de la muller, Maria Oromir, conservat a l'AHPB, *Joan Mestres* (603); són coneguts d'altres projectes d'En Vidal com l'armament de galeres de la ciutat en la guerra contra Joan II (604), automatitzar el desguàs de l'Estany del Port (605-607) i, assegurada la concessió reial de l'aigua, construir altre desguàs al Rec Comtal i aprofitar l'aigua del Llobregat del Pont de Martorell fins a la mar (607-610); l'agost del 1473 ja era mort i calia un successor (611-612). — J. P. E. [18.946]

Eulàlia DURAN I GRAU, *La ciutat ideal*, dins *Barcelona ideal i real*, 253-267.

El tema de la 'ciutat ideal' fou elaborat pels intel·lectuals de l'Humanisme italià, d'on l'importà Jeroni Pau. En aquestes pàgines l'autora es pregunta si «disposem d'uns textos catalans que formulin una ciutat ideal» (257) relacionable amb Barcelona i repassa els textos que van del secretari reial Andreu Fonolleda (Barcelona ho té tot i ara també tindrà moll de pedra) fins a Antoni de Capmany, que en acabar el segle XVIII idealitzava la Barcelona estudiada en les seves *Memorias...* (265-266); Jeroni Pau (la seva narració objectiva és també figuració ideal) tindria seguidors que el copiarien, però alhora tendirien a separar realitat i fantasia, poetitzant Barcelona (Antonio Lofrasso, Francesc Fontanella) i arribarien a formular en ploma de l'exiliat a l'Imperi Austríac, Josep Plantí, un doble de Barcelona totalment idealitzat (264-265); tots enaltirien l'emplaçament geogràfic, talment paradisiac, i la coherència social amb convivència pacífica de les diverses classes de ciutadans. — J. P. E. [18.947

Joan BADA, *Poder eclesiàstic: Església i espiritualitat*, dins *Barcelona ideal i real*, 51-67.

L'autor parteix de la definició de poder com a capacitat d'obligar algú a fer quelcom i veu el poder eclesiàstic barceloní legalment establert, personificat en el bisbe, el capítol de la Seu, i en el pla parroquial els rectors, responsables pastorals, i els obrers, responsables de l'edifici (52-57); també en un poder paral·lel, però a Barcelona molt encongit, el de la Inquisició Espanyola (58-59). Un altre poder no estructural, però d'influx real, era el dels instituts religiosos, engrandit en època moderna per la seva incidència en àmbits vitals de la vida col·lectiva, com l'ensenyament i l'atenció mèdica, i el de les confraries, vigoritzades en la Contrareforma (60-61). És propi de l'època moderna l'augment del poder reial damunt l'església, que sota els Borbons arribà a regalisme, i a Barcelona propicià situacions de tota mena (62-65); amb el municipi, en canvi, seguiren les relacions de bona entesa (67). *Les Rúbriques* d'En Bruniquer i el *Calaix de sastre* del Baró de Maldà són bona font de notícies. — J. P. E.

[18.948

Rubén MAYORAL LÓPEZ, *Los orígenes del Tribunal de Barcelona. Los inquisidores del Santo Oficio catalán en el siglo XVI*, dins *Espacios de Poder*, II, 385-421.

Recordada l'estructura de la Inquisició medieval en la corona catalanoaragonesa (385-387), l'autor, basat en estudis ja realitzats i en la documentació, també inédita, de Madrid, AHN, *Inquisición*, i de Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni*, exposa els tres intents dels Reis Catòlics d'afaiçonar una inquisició més cooperant amb el poder reial: el primer mantenia l'estructura de la medieval, però intentava de controlar els nomenaments (387-388); amb el segon naixia la 'Inquisició espanyola' unitària i antijueva, que s'imposà malgrat totes les dificultats jurídiques i polítiques (388-396); la terça, des del 1499 fou conduïda pel rei Ferran i el seu partit, que no vencé a Castella per la fidelitat de Francisco Jiménez de Cisneros a la reina difunta; però del 1506 al 1518 la corona catalanoaragonesa tingué el seu propi consell d'Inquisició d'acord amb la decisió política de desvincular les dues corones (407-418). En tots els intents, el camí de la Inquisició a Catalunya anava lligat al de les faccions tant en la casa reial com en les institucions catalanes. És transcrit en apèndix l'escrit d'entorn el 1640 de Francisco Díaz de Cabrera, *Fundación de la Inquisición en Cataluña*, de l'AHN, *Inq.*, llibre 1226, ff. 664-669 (414-421). — J. P. E. [18.949

Eva SERRA I PUIG, *Poder polític: municipi, Generalitat i virrei*, dins *Barcelona ideal i real*, 25-50.

Les primeres pàgines són com un resum de l'estructura política de Barcelona, dibuixada no sols per la constitució jurídica de la ciutat mateixa, ans també per ésser «seu de diverses institucions catalanes i/o reials amb jurisdicció territorial a tot Catalunya», damunt un «territori ample..., que establia una zona de pau i treva permanent sota la protecció del

comte»; calia afegir-hi la institució del carreratge, l'ésser senyora de baronies, cap i president del braç reial sobretot en celebració de corts, seu «del juí de prohoms o que era el redós dels catalans pobres en temps de fam» (25-27), en un moment, el segle XVI, d'un «creixement econòmic important i uns bons ingressos fiscals, tant de Barcelona com de la Diputació» (25-28); afegim-hi el poder militar (37). No és estrany que aquesta realitat fàctica es convertís en teoria ideal, per exemple en el *Barcino* de Jeroni Pau (30-32), en el *Dietari* de Jeroni Pujades (33-34, 39-40), en la *Descripción de las excelencias...*, d'Esteve Gilibert Bruniquer, o de Dionís Jeroni Jorba (33-35). Aquest bloc de fets i d'idees hauria incidit i s'hauria d'analitzar dins els punts conflictius del segle XVII: «el debat de la vicerrègia del 1622 i els debats sobre els quintos, la cobertura o els allotjaments... els anys vint i trenta del segle» (37), en què compareixen nous teòrics: Andreu Bosch (37-38) i sobretot autors de fulletons en primera línia de les constants batalles ideològiques, com Dimas Porta, Dídac López Gardeny i Pere Antoni Joffreu (40-41), posicions sintetitzades en la *Notícia Universal de Catalunya* de Francesc Martí Viladamor o en la *Proclamación católica*, de Gaspar Sala, del 1640 (42-43), o, en sentit contrari, en *La rebelión de Barcelona*, de Francisco de Quevedo y Villegas (44). «Després de 1652 Catalunya era un país arruïnat» i no cal dir després del 1714 (44-46); només subsistia la Barcelona real; la ideal, en la ploma de Narcís Feliu de la Penya, de Pere Serra i Postius, del baró de Maldà i àdhuc, al final ja en segle XIX, d'Antoni de Capmany, era pura enyorança (45-50). — J. P. E. [18.950

Mario SPEDICATO, *Il Trattato di Barcellona del 1529 e l'esercizio del Patronato Regio nel Viceregno di Napoli nell'età di Carlo V*, dins *Sardegna, Spagna*, 381-389.

Dos anys després del 'Sacco di Roma', a través de llurs representants emperador i papa arribaven a Barcelona a un acord parcial sobre un dels punts que els enfrontaven: el de l'extensió del Patronat Reial als bisbats del Regne de Nàpols i de la jurisdicció reial en camp fins aleshores considerat exclusivament eclesiàstic. Però restà el dubte de si l'emperador havia obtingut autèntic dret de patronat damunt tots els nomenaments eclesiàstics i la jurisdicció reial només fou reconeguda en vint-i-quatre dels cent trenta-un bisbats napolitans. — J. P. E. [18.951

Eva SERRA I PUIG, *Els dissentiments del Braç Reial: el cas de Barcelona a la Cort General de Montsó de 1547*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórica-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 685-719.

J. H. Elliot considera que el dissentiment en Cort permetia d'aturar-ne l'activitat per conveniència particular, però Víctor Ferro recorda que el dissentiment només tenia eficàcia si un braç se n'apropiava i ho comunicava als dos altres. L'autora analitza el tema a base de la documentació de l'AHCB, *Consell de Cent*, i d'ACA, *Generalitat. Corts*, sobre la cort del 1547 i esbrina la relació entre dissentiment i procediment d'una banda, i deliberació legislativa de l'altra, en particular en la fixació del donatiu al rei (688-691). Repassats els dissentiments de Barcelona en les corts del segle XVI (692-695), són presentats els del 1547 (696-703), que l'autora resumeix així: «...les modificacions de Barcelona tendien en alguns casos a millorar el sentit o la concreció del capítol, en d'altres a defensar privilegis i interessos propis, en d'altres encara a reforçar el control de les actuacions dels oficials reials i finalment en d'altres a reclamar un major control també dels oficials dels barons» (703). Barcelona s'entestà en dos dissentiments (704-706), cosa que provocà el 'iudicium in curia datum', contrari a Barcelona: «El fracàs dels dissentiments de Barcelona, no simplement posava límits a les seves aspiracions més importants, sinó que segurament també obligava a deixar en el tinter una sèrie de lleis generals proposades per algun dels tres braços o per tots tres» (708); de més a més, en les «Corts del segle XVI l'amenaça de fer 'iudicium in curia datum' va ser constant i... pretenia per part del rei vulnerar el sistema del mandat imperatiu i fer els síndics més dòcils amb

el rei que amb la ciutat» (711). Són transcrits en apèndix un dissentiment de Barcelona i Perpinyà en la cort del 1533; l'oferta del donatiu de la cort de Montsó, 1552; la sentència del ,iudicium in curia datum' del 1547; i les reaccions al dit ,iudicium' (712-719). — J. P. E.

[18.952]

Xavier SANAHUJA I ANGUERA, *Els escuts d'or de Barcelona de Felip II, identificats*, dins «Acta Numismatica», 33 (2003), 157-168.

Un episodi purament accidental estigué a punt d'esdevenir un conflicte entre la ciutat de Barcelona i el rei en el pas del segle XVI al XVII. Aquells anys, en què es feia sentir la manca de moneda catalana d'or, hom recordà que a la Taula de Canvis s'havien conservat peces del pretendent Renat d'Anjou, retirades de circulació en acabar la guerra contra Joan II; els fets d'aquells anys 1599-1603 són coneguts per vuit documents d'ACA, *Consell d'Aragó*, i d'AHCB, *Consell de Cent. Registre de deliberacions* (162-168), cinc transcrits sencers, tres resumits en regest; a fi d'estalviar treball i despeses, el consell municipal els volgué retornar en circulació, el virrei, metropolità de Tarragona, Joan Terés (no ,Tarrés'), no ho veia gens clar i la cort de Madrid ,s'esperverà'; el consell barceloní girà cua fins al punt que aquelles monedes d'or del pretendent francès foren convertides en escuts d'or castellans; en són descrites tres peces, amb les corresponents inscripcions (161-162). — J. P. E.

[18.953]

Jaume DANTÍ I RIU, *La hacienda municipal y las exenciones fiscales en Catalunya. El conflicto entre el Consejo de Ciento y los eclesiásticos en Barcelona en los siglos XVI y XVII*, dins *Administración Municipal Moderna*, 219-228.

A base de documentació ja publicada (p. e., *Rúbriques d'En Bruniquer*) i de la de l'AHCB, *Consellers, Consell de Cent, Diversorum, Registre de lletres patents*, l'autor recorda que les impositcions són regalia, però la ciutat en successives corts n'havia obtinguda l'administració, en l'exercici de la qual es contraposà a tota mena d'exempcions, començant per la dels eclesiàstics, defensada per Roma, acceptada per *Constitucions de Catalunya* i difícilment exigible perquè les grans institucions eclesiàstiques (p. e., Capítol de la Seu) eren sempre disposades a col·laborar amb la ciutat prestant diners mitjançant creació de censals; des de darrerries del segle XV el problema recurrent fou el de la carn, agreujat pel fet que el capítol tenia la pròpia carnisseria i la Ciutat sabia o temia que d'altres hi compressin; el 1604 Ciutat i Capítol arribaren a una *Concordia*; el pa i la farina provocaren problemes paral·lels. La guerra del 1640, encara més la del 1691-1697, els agreujà i en acabar el segle XVII la Ciutat devia 1.160.000 lliures en censals i necessitava que tothom pagués. — J. P. E.

[18.954]

Pere MOLAS RIBALTA, *Els estaments socials*, dins *Barcelona ideal i real*, 9-24.

Esteve de Corbera sentencià que el govern de Barcelona era d'una harmonia tal que podia ésser comparada a la de les esferes celestes; l'autor, per la seva banda, segons que diu al final, ha «seleccionat i comentat una sèrie de textos sobre els estaments socials de Barcelona durant l'Edat Moderna» (24), en els quals es palpa l'interès dels diversos estaments a ésser reconeguts en un grau superior al que en cada moment ocupaven: menestrals que volien ésser reconeguts com a artistes, artistes que volien passar a gaudints, mercaders que maldaven a ésser ciutadans honorats, i aquests que volien ésser ennoblits. Al final, l'autor ha aplegat passos del *Calaix de sastre* del Baró de Maldà, en els quals aquest manifestava la seva desconsideració als ennoblits per haver fet fortuna, cas d'Erasme de Gòmina (22-24). — J. P. E.

[18.955]

María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *El pan en la Barcelona moderna: Poder municipal y abastecimiento*, dins *Administración Municipal Moderna*, 407-420.

La documentació en què aquestes pàgines es basen és la de Barcelona, AHCB, *Llibre Verd, Consell de Cent. Registre de deliberacions i Crides*; la de l'ACA, *Consell d'Aragó*, la BC, *Junta de Comerç*, del *Manual de Novells Ardits*, i d'obres com els *Secrets d'Agricultura...*, del prior Miquel Agustí i el *Calaix de Sastre* de Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà. L'Edat Moderna no modificà les atribucions exclusives del Consell de Cent en l'avituallament de gra a la ciutat, ans el 1537 fou establerta la Vuitena de forments, a la qual foren delegades les responsabilitats (410); l'assortiment de gra, fins amb l'aplicació del ,vi vel gratia – de grat o per força', comportava grans inversions econòmiques, però assegurà en general la subsistència de la població, tot i la tensió amb les autoritats reials que exportaven per a l'exèrcit el blat destinat al poble; la ciutat estengué el seu control a l'elaboració del pa o ,pastim'; en els moments crítics com els de la Guerra del 1640, el consell s'encarregà directament del ,pastim', mentre hi hagué existències de blat; en acabar-se calgué capitular. El segle XVIII, fins i tot Felip V reconegué les prerrogatives annonàries de la Ciutat de Barcelona; però l'augment de població (100.000 hab. en acabar el segle) fou sempre un factor que contribuí a l'augment del preu del blat i del pa (415). El decret liberalitzador del 1765 decantà la tensió d'autoritats reials i comerciants contra la Ciutat de Barcelona a favor dels primers, però al cap de quatre anys de problemes arribaren els ,Rebombris del pa', que en tornaren l'administració a l'ajuntament barceloní. I així començava el segle XIX. — J. P. E. [18.956

María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *El pan nuestro de cada día en la Barcelona moderna*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 22 (2002), 29-72.

El fragment de Miquel Agustí presentant el pa com l'element bàsic de l'alimentació obre la porta a descriure la seva situació a Barcelona, on tradicionalment es presentava en formes diverses (48-49); l'assortiment de gra panificable des del 1319 era responsabilitat de la Ciutat, que el 1328 obtingué el privilegi de ,vi vel gratia', i normalment importava blat de prop o de lluny, en temps moderns també d'ambdues Amèriques (36-41 i 47); en temps de guerra l'assortiment s'anava fent difícil i obligava la Ciutat a cercar gra on fos, i a controlar tant les existències com l'elaboració i la taxació de pes i de preu dels pans (42-45); malgrat el *Decret de Nova Planta*, la Ciutat seguí essent responsable del proveïment de blat, situació que es mantingué estable, fins que entorn el 1764 el resultat de males collites se sumà a les idees liberalitzadores del govern i, amb l'augment dels preus i la baixada de la qualitat del pa, provocà situacions de necessitat extrema, que les institucions de Barcelona amb la col·laboració dels gremis controlaren amb una molt eficaç xarxa ciutadana de distribució d'aliments a pobres de la ciutat, on se n'havien refugiats molts de Catalunya (52-58); entorn el 1789 davant l'augment del preu, el poble espaordit davant la fam, s'avalotà i assaltà magatzems i forns en acció coneguda com el ,Rebombrori del pa', que posà fi als anys de liberalització (59-64). Les darreres pàgines reporten receptes de cuiners conventuals, en les quals el pa entra com a ingredient de plats diversos (69-71). Les dades són tretes de publicacions anteriors, sobretot del *Manual de novells ardits*, i de documentació inèdita de Barcelona, AHCB, *Llibre verd, Consell de Cent. Registre de deliberacions*, i *Ajuntament borbònic*; de l'AHPB; de BC, *Junta de Comerç*; de Madrid, Biblioteca de Palacio Real, *Papers de Francisco de Zamora*; del *Diario de los viajes hechos en Cataluña* del darrer; i del Baró de Maldà, *Calaix de sastre*. — J. P. E. [18.957

Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, *El carnestoltes a la Barcelona de l'Edat Moderna: cultura cívica, tradició literària i transgressió social*, dins *Barcelona ideal i real*, 109-132.

L'autora precisa que d'entre «la profusa literatura carnealesca en llengua catalana..., que constitueix un cicle temàtic de la història literària», ella s'ocuparà només dels «textos descriptius que fan referència a l'actualitat que viuen els propis autors...» (110). Hi ha en aquestes pàgines nombre de títols, sense que manquin els fragments transcrits d'alguns d'ells com

el de Miquel Ribes, *Relació breu... de les famoses festes, balls... que se acostumen fe en la noble ciutat de Barcelona en lo temps de Carnestoltes* (113), o l'escrit lloant el capità general, Agustín de Lancaster, per haver permès altra vegada celebrar Carnestoltes a Barcelona el 1798 (114-115), on es reflecteixen els costums. D'altres dibuixen els punts forts d'aquella festa a Barcelona, on trobem altra vegada Miquel Ribes, però també *Nou testament i última voluntat de l'honorable senyor Carnestoltes...* (116-117) o descripcions en prosa de Miquel Parets (118-119), o versos de la *Carta escrita per en Nicolau Gaciot... a na Joana...* (120), de la *Interpel·lació de Carnestoltes...*, del 1763 (121), de *El Sarrabal...* (122) i àdhuc de Francesc Fontanella, *Lletra que féu Fontano...* (123), dedicada a l'enyorança dels bons temps d'abundància en el carnestoltes famolenc del setge del 1652 (125). Cada una de les classes socials feia la seva festa en lloc predestinat: en donen testimoni la *Relació còmica de la tragèdia de la Llotja...*, per l'esfondrament del cadafal el 1783 (125-126), i altre cop *El Sarrabal* (126); el *Poema anafòric* de Francesc Tagell i, no cal dir, el Baró de Maldà (127-129); fins i tot la seriosa Acadèmia de Bones Lletres esbrinava ja el 1736 si les qualitats del personatge justificaven declarar-lo membre de la docta casa (129 i 130, nota 65). De fet, les barcelonines festes carnavaleres tingueren ressò en la literatura barroca, tot i que l'autor del *Testament, vida i costums del divertit Carnestoltes* es queixés dels autors que, segons ell, no les havien galejades com calia (132). — J. P. E. [18.958]

Josep SOLERVICENS BO, *Imatges de Barcelona a la literatura moderna: els mecanismes retòrics de la ficció*, dins *Barcelona ideal i real*, 187-205.

Si l'actual imatge literària de Barcelona és hereva dels escriptors dels segles XIX i XX, l'autor aplega descripcions modernes, de les quals esbrina «els mecanismes retòrics de la ficció: la manera com la retòrica estructura les descripcions i els elogis de la ciutat (I), la manera com els gèneres literaris codifiquen l'espai i l'idealitzen a la literatura bucòlica (II), el deformen al servei de l'humor en els sainets (III), o l'utilitzen com a marc per a la reflexió al diàleg (IV), la manera com la ideologia influeix en la percepció de l'espai (V) i, finalment, la capacitat literària de crear espais simbòlics, emblemàtics de la ciutat (V)» (188). I així ens fa passar davant els ulls des dels preceptes retòrics de Pere Joan Nunyes o d'Antoni de Capmany (189-190) fins a les recreacions de Montjuïc en les plomes de Francesc Fontanella i de Francesc Vicent Garcia (204-205), passant per les descripcions d'historiadors com Lucio Maríneo o de Capmany o per les més líriques com les de l'esmentat Fontanella o del sard Antonio Lofrasso, les més problematitzades dels dos Francesc Alegre i Francesc Moner, de Marc Antoni de Camós, de Pere Serra i Postius, o les més crítiques de Joan Pujol, Pere Seraffí i Josep Bach (191-203). — J. P. E. [18.959]

Eulàlia MIRALLES JORI, *La visió dels ciutadans: els dietaris personals*, dins *Barcelona ideal i real*, 207-232.

Fruit de les recerques dels darrers decennis entorn la literatura escrita en els segles abans qualificats de «Decadència» i en particular dels volums del *Repertori de manuscrits...* ha augmentat la informació sobre dietaris, però l'autora considera que l'exhumació de «fons bibliogràfics es troba encara en curs» (207), i limita la seva atenció a aquelles descripcions que subratllen la vivència col·lectiva dels esdeveniments recordats en el dit gènere literari. I així, deixant parlar els autors mateixos, proporciona fragments que ens fan reviure en successió cronològica els moments de més repercussió popular entre el 1564 i el 1800; pertanyen a Perot de Vilanova, Frederic Despalau, Josep Dalmau, Jaume Ramon Vila, Jeroni Pujades, Magí Sevillà, Francesc Ferrer, Miquel Parets, Miquel-Onofre i Josep Montfar-Sorts, Manuel Mas i Soldevila, un dietarista anònim, Honorat de Pallejà, i s'acaben amb Ramon Cornet i Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà. Assenyalem les observacions de James Amelang sobre la rebaixa en la categoria temàtica entre el començament i l'acabament del segle XVII

(222-223); i afegim que només una pàgina de diari ens pot donar un text tan tràgicament sagnant com la descripció de la passa del 1651 (221-222). — J. P. E. [18.960

Antoni Lluís MOLL BENEJAM, *Viatgers reals i viatgers de ficció a la ciutat*, dins *Barcelona ideal i real*, 233-249.

El primer sotstítol ajuda a comprendre el tema d'aquestes pàgines: *Realitat i ficció en els viatges reals i literaris de l'Edat Moderna*. Després dels dos viatgers italians del segle XV, Francesco Guicciardini i Andrea Navagero, que veuen Barcelona des de llur superioritat italiana (tot i que Guicciardini la veu, en conjunt, més acceptable que Florència), l'autor proposa una narració de viatger realista i d'un d'idealista per a cada un dels tres segles moderns: i així per al segle XVI contrasta la minuciositat notarial de Thomas Platter a la bucòlica d'Antonio Lo Frasso; per al XVII, la displicent crítica gavatxa de Barthélemy Joly a la juguesca de Cervantes, bocabadat davant el mar, però potser mofeta en la clàssica lloança; per al segle XVIII, l'atenció d'un anglès il·lustrat per una descripció objectiva a la narració potser totalment inventada, en tot cas limitada a l'alta franja de governants borbònics, de Giacomo Casanova. — J. P. E. [18.961

Anna Maria CORREDOR, *Desventures d'un jove droguer barceloní a la vila de Pals (1620)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 23 (2004), 53-76.

L'autora dona notícia de i estudia un procés conservat en el lligall 26 del fons *Notaria de Pals*, a l'AH de Girona, que conté part de la causa oberta l'any 1620 contra Simó Ferrer, adroguer de Barcelona, embolicat en un afer d'un sac de monedes, suposadament falses. Hom pot llegir en el procés les deposicions dels testimonis, essent desconeguda la sentència. S'hi reflecteix l'època de les torbacions causades pel bandolerisme i les seves conseqüències: severitat de les autoritats, adducció de proves falses o dubtoses, deposicions testimonials induïdes per odi o per diners, etc. Són publicats en apèndix quatre fragments del document i donats els noms dels testimonis que declaren. Hi ha llista de fonts consultades. — J. de P. [18.962

Carlos PIZARRO CARRASCO, *Imprenta y gobierno municipal en Barcelona. Sebastián y Jaime Matevat al servicio del Servicio del Cent*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LXIII (2003), 137-160.

Les primeres pàgines recorden subsidis ocasionals de la ciutat per a impressions de llibres com la *Crònica universal* de Jeroni Pujades o el *Govern polítich de la Ciutat de Barcelona*, de Gaspar Sala, i l'existència d'un 'llibreter de la Ciutat' (140-142); la d'un 'estamper de la Ciutat' consta des del 1631 per l'AHCB, *Consell de Cent. Deliberacions*; el consell li donava l'exclusiva en l'estampació de tot el material de la ciutat i de les seves institucions, com l'Estudi General; resumida l'activitat impressora dels germans Matevat, coneguda per l'AHCB, *Memorials de comptes*, en particular la de la dècada 1630-1640 per la tensió amb la cort reial, i encara més la dels 1640 amb motiu de la Guerra de Separació (147-154), és particularment analitzada una publicació de cada un dels dos decennis: *Por la ciudad de Barcelona, en justificación de la prerrogativa que tiene de cubrirse y sentarse sus conselleres*, del 1632, i la *Proclamación católica* de Gaspar Sala, del 1640 (154-156), però aquesta no fou impresa pels Matevat, ans per Pere Lacavalleria (156, nota 65, i 158). Són reproduïts la portada d'un llibre i l'escut de la ciutat, de Jean de Courbes (159). — J. P. E. [18.963

José Luis BETRÁN MOYA, *El discurso religioso y la imprenta barcelonesa durante el reinado de Felipe V*, dins *Felipe V internacional*, 627-658.

Recordades les aportacions dels darrers anys al tema, l'autor es pregunta quin fou el nombre d'obres editades, el nom dels autors i els títols (631); també dóna el nom dels impressors

(633). Foren 1.362 edicions fins al 1750, 909 de les quals de tema religiós (633-634 i gràfic: 657); els autors, 183 (639-642); hi hagué oscil·lacions entre abans i després de la *Nova Planta* i en resum «la impremta barcelonessa vivió una fuerte clericalización en la primera mitad del siglo XVIII» (658); les pàgines centrals no sols recorden els títols de més èxit, sinó també, resumit, el contingut, sobretot dels de tema religiós (642-658). Després de la *Nova Planta*, la legislació catalana per a la impressió fou substituïda per la castellana, que obligava a esperar el beneplàcit del Consejo de Castilla (635). — J. P. E. [18.964

Reis FONTANALS, *Erasmus de Gònima, el primer gran empresari modern*, dins «Modilianum. Revista d'estudis del Moianès», VI/31 (2004), 19-34.

L'arxiu Gònima-Gener, ara de Barcelona, BC, proporciona la documentació bàsica d'aquestes pàgines, en les quals, ultra la procedència moianesa d'aquell personatge, nascut a Moià el 1746, trobem notícies sobre el seu camp de treball en la fabricació d'indianes des d'entorn el 1757 (amb fàbrica pròpia des del 1780, considerada la millor: 26-27) i sobre el seu ascens social: membre de la Companyia de Filats de Cotó el 1783 i ministre reial de la Junta de Comerç el 1802. Hi ha reproducció d'una lletra datada a Marsella el 1796 en llençua catalana (24 i 26). Rebé els contracops de les guerres dels darrers anys del segle XVIII amb França i amb Anglaterra. — J. P. E. [18.965

Josep M. MASSONS, *Alumnes dels Ports al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1843)*, dins *XL Assemblea d'Estudiosos*, 453-458.

En els seus primers quaranta anys de vida, aquell col·legi tingué tres estudiants dels Ports: Miquel Sorolla Calduch, de Cinctorres, matriculat el 1770; i Francesc Zapata Vilalta i Joaquim Galí Bruñó, de Morella, els anys 1781 i 1785 (tots els altres foren del segle XIX). Les dades procedeixen de Barcelona, Arxiu de la Universitat. *Secció de Cervera*, 166 i 170 (457-458). — J. P. E. [18.966

Concepción VILLANUEVA MORTE, *Visitas pastorales realizadas a la parroquia de Barracas durante los siglos XVI-XVIII*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 555-597.

Els resums de les visites pastorals dels anys 1560, 1562, 1563 i 1565 (576-577) i les actes de les del 1600, 1654 i 1697 (577-597), transcrites ací de Sogorb, ACatedral, *Visitas pastorales*, permeten d'exposar en les pàgines inicials les característiques de la vida parroquial del poble valencià tocant al bisbat de Terol, entre les quals hi ha el culte als sants i en particular a la Mare de Déu i al Santíssim Sagrament, com a característiques de la Contrareforma contra el protestantisme, i alhora la meticulositat en el compliment de les prescripcions testamentàries a fi d'evitar conflictes entre els possibles hereus (559-575). De més a més aquesta documentació conté nombre d'informacions iconogràfiques, ornamentals, pictòriques, estructurals i d'orfèbreria de l'època barroca o d'atenció als pobres en un poblet veí de l'Aragó (574). Hi ha bibliografia (575-576). — J. P. E. [18.967

Llibre ver del convent de Bellpuig. Edició a cura de Joan YEGUAS I GASSÓ (Col·lecció Ardèvol, 6), Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal 2003.

Joan YEGUAS I GASSÓ, *Obres al convent de Bellpuig (1507-1535)*, dins «Urtx. Revista cultural de l'Urgell», 17 (2004), 127-160.

Amb motiu de la publicació del *Llibre ver...*, l'autor ha trobat documentació relativa al dit cenobi a Barcelona, BC, *Arxiu documental*. *Fons Ducs de Sessa*; a l'AHPB; i a Cervera AHC, ací aprofitada tant per a reconstruir la dinàmica de la construcció del convent des de la fundació el 1507 fins al 1535, destinat a fer pública la magnificència del fundador,

Ramon III de Cardona i d'Anglesola, virrei de Nàpols (129-138), com la dignificació de l'església amb obres diverses de pintura i d'escultura (138-146). L'apèndix documental ofereix les anotacions de pagament d'encàrrecs artístics entre el 1505 i el 1518, de Barcelona, Biblioteca de Catalunya: *Compte de què yo, Sedamo, trech a mon senyor...* (146-148); les de pagaments d'obres i d'objectes de culte o d'ornamentació, entre el 1510 i el 1535, de Cervera, AHC, *Fons de Bellpuig. Rendes de la baronia...* (148-156); i les indicacions donades personalment pel duc els anys 1513-1514, altra vegada del fons conservat a la BC (156-157). — J. P. E. [18.968-18.969]

Maria GARGANTÉ LLANES, *Obres a l'església del convent de Sant Bartomeu de Bellpuig l'any 1738*, dins «Quaderns de ,El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'Estudis», 17 (2004), 3-14.

El detallat contracte, amb el qual l'any 1738 els mestres d'obres d'Arbeca, Jaume i Mateu Rozet, es comprometien a realitzar certes obres en l'església i el convent franciscà observant dels afores de la vila, conservat a Cervera, AHC, *Fons notarial. Bellpuig*, és ací transcrit (10-14); l'autora hi subratlla les modificacions neoclàssiques a base de guix, amb què la moda [oficial i imposada?] borbònica sepultà les construccions de segles anteriors. — J. P. E. [18.970]

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *La celebració de l'Assumpció a Bellpuig (segles XVI-XIX)*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 223-231.

Aquestes pàgines són complement d'una sèrie d'articles sobre el tema publicats entre el 1994 i el 1998 dins «Festa d'Elx»; ací són transcrites (229-230) i comentades (225-227) les anotacions dels anys 1572 i 1582 en el *Llibre de consells* de l'AM de Bellpuig que confirmen la celebració de festa els dies de la Mare de Déu d'Agost i de Sant Roc (= 15 i 16 d'agost); i el fragment d'inventari de la sagristia parroquial el 1784, on consten objectes diversos pertanyents al ,monument' de la dormició de la Mare de Déu (230). L'article fa arribar la festa al segle XIX. — J. P. E. [18.971]

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *El culte a la Verge dels Dolors a Bellpuig*, dins «Quaderns de ,El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'Estudis», 17 (2004), 19-38.

La devoció a la Mare de Déu dels Dolors sembla que desembocà a Bellpuig en la constitució de la pròpia confraria entorn el 1690, però la documentació primitiva ja n'indica l'existència el 1699 i informa d'altres detalls per al segle posterior, gràcies al *Llibre de la Congregació de Maria Santíssima dels Dolors*, de Bellpuig, AP. Els documents bàsics procedeixen de Cervera, AHC, *Fons notarial. Bellpuig*, essent particularment rica de notícies l'acta de fundació de processó i missa a honor de la Mare de Déu dels Dolors, del 1699 (31-35), i la decisió de construir nova capella el 1787 (37-38). Hi ha reproducció fotogràfica dels *Piadosos afectos a N. S. de los Dolores... de Bellpuig*, impresos a Cervera 1792 (29). — J. P. E. [18.972]

Jaume TORRES I GROS, *Els fets de Bellpuig i la Guerra de Successió*, dins «Quaderns de ,El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'Estudis», 17 (2004), 39-48.

Ja ocupada la vila per l'exèrcit borbònic, el 28 de maig del 1712 un escamot de miquelets (un centenar, amb uns cinquanta a cavall?) entrà en el nucli habitat, i se n'apoderà, matant quatre soldats i prenent els cavalls dels Dragons i dels oficials de la guarnició i part de lluts equipatges; «a primeros de junio» del mateix any, el marquès de Grimaldi demanava informació oficial d'aquells fets, de la qual li interessava l'ajut que haurien trobat en habitants de la vila, consignats en les declaracions; es conserva a Lleida, AH, *Protocolos. Josep Bealtru. 1711-1736* (40-46: *Información revisada... sobre la entrada que... pasaron a Bellpuig los Miquelets...*); el mateix volum conté la declaració de Joan Bta. de Tàpies, narrant les persecu-

cions a les quals, tant ell com els seus foren sotmesos per l'exèrcit de l'arxiduc Carles III (46-47; *Informe receptado de instancia del noble Juan Bautista Tàpies...*). — J. P. E. [18.973

Joan YEGUAS I GASSÓ, *El testament de Luis II Fernández de Córdoba (†1642)*, dins «Quaderns de , El Pregoner de Bellpuig'. Miscel·lània d'Estudis», 17 (2004), 43-82.

Portador d'un reguitzell de títols nobiliaris, dels regnes de Nàpols, Castella i Principat de Catalunya (comte de Palamós, baró de Bellpuig, Linyola i Calonge: 67), heretats dels Cardona-Anglesola, convertits en Fernández de Córdoba potser per casament amb pubilla entorn el 1550 (52-53), el testament d'aquell magnat, transcrit (62-82) de Madrid, AHProtocolos, *Melchor Felipe de Baena 1642*, demostra el gran desnivell d'atenció que li mereixien els senyorius castellans i en particular els andalusos, visible en el detall amb què són descrites les exèquies allí celebradores (68-71, núms. 17-24), ben divers de la referència genèrica dedicada als ,altres': «se avise a todos mis estados para que todos los cabildos eclesiásticos, parroquias y cabildos seglares hagan las honras, oficios divinos, exequias... se ha acostumbrado siempre hacer en ellos» (66, núm. 10), només recordats nominalment per a unir-los «perpetuamente al maiorazgo de los mis estados de Andalucía» (81, núm. 80). — J. P. E. [18.974

M. Dolors SANTANDREU, *Notes per a un estudi de la carnisseria de Berga en el segle XVII (1681-1682)*, dins «Misc. Giralt», 891-899.

L'AHC de Berga posseeix la sèrie *Proveïments*, un volum de la qual, del 1676, és el *Libre de la Carniçaria de la vila de Berga*, 1, ací presentat (891-892), i completat amb els registres paral·lels d'*Actes del consell*; són coneguts els jurats de cada any i els quatre elegits per a la carnisseria: comprador, receptor, pesador i llibreter; el ròdol d'on arribava a Berga el bestiar, reduït a quadre (898), com també el calendari de matances (899), el nombre de caps de bestiar del ramat de la vila només format de moltons, ovelles i anyells, 262 (894) i els punts on pasturava (895). La liquidació final donà un superàvit de sis lluires i setze sous (897). — J. P. E. [18.975

Montserrat del POZO FERRER, *La Pairalia Ferrer Nogué de Besalú*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 185-232.

Extensa ressenya històrica de l'evolució de la família Ferrer, de la Vall de Bianya, des del segle XV fins que l'instal·la a Besalú durant el segle XVIII, amb la successió dels hereus i la formació del patrimoni rústic i immobiliari, segons permet de conèixer l'arxiu propi de la casa, citat a cada moment sense referència pròpiament arxivística, llevat d'algunes carpetes numerades. També hi ha algunes dades sobre la família Gayolà, antecessora dels Ferrer a Besalú. No hi manca la bibliografia i un dibuix. — J. de P. [18.976

Alfred BROCH, Jordi CORTADELLA, Josep-David GARRIDO, *L'origen de la llegenda de ,Telongus Bachiús': la resistència de Blanes al pas d'Anníbal*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 347-360.

[El contingut d'aquestes pàgines és ja resumit dins ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 610, núm. 18.141]. Són noves les darreres pàgines sobre l'origen de la pretesa inscripció blanenca, treta per Florián de Ocampo de Ciriaco d'Ancona, però «continuem sense saber l'origen exacte de la inscripció (348) que és objecte del nostre treball» (357). — J. P. E. [18.977

José Manuel LLORENS, *El castell de Borriol*, dins *Plana de l'Arc*, V, 29-44.

Les primeres pàgines recorden que després de la conquesta en el termini de mig segle aquella població rebé tres successives cartes de poblament a *Fur de València*, la primera de Jaume I el 1250, que donava la mateixa vila als pobladors; les altres, de barons, la primera també del 1250 i l'altra del 1307; en cap d'elles no és esmentat el castell. — J. P. E. [18.978

Ricard TEIXIDOR, *Els Vilademany i el castell de Brunyola*, dins «Quaderns de la Selva», 16 (2004), 167-179.

Castlans del castell de Brunyola durant més de tres segles, per concessió en feu del vescomte de Cabrera i des del 1292 per l'Almoïna de la Seu de Girona (170), les vicissituds dels Vilademany entre el 1199 i el 1419 són reconstruïbles a partir de Girona, AH, *Hospici. Llibre d'Arxivació*, 1 (169-170); i així informa de les relacions amb el territori de la baronia fins a la seva venda a l'Almoïna (172-175), venda immediatament impugnada per l'hereu Vilademany, font de plets i de les consegüents bandositats, fins al compromís del 1419, que informa de totes les lluites anteriors i declara legal la venda del 1363 (179). — J. P. E.

[18.979

Enric CARRERAS I VIGORÓS, *Les referències de Cadaqués i del Cap de Creus segons la Marca Hispànica*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 63-83.

Després de recordar que les referències en qüestió són de Pèire de Marca i d'Étienne Baluze, segons el llibre on es troben, l'autor estudia l'ètimon 'Capdequiers' en el sentit de Cap de roques, esmentat pels francesos entre d'altres formes, i el contraposa a l'ètimon populístic 'Cadaqués', derivat de 'càdec'. Recull també les vacil·lacions de Joan Corominas respecte de l'etimologia, qui, a part de rebutjar sense concessions la forma 'Capdequers', al final sembla inclinar-se per la solució apuntada per Joan Bastardes (Katà Karios). Quant al topònim de 'Cap de Creus', l'autor aporta documentació d'ACA, segons la qual una cosa és el cap i una altra la muntanya de Creus. Consta del Cap una denominació anterior, per ara no precisada. La muntanya de Creus és identificada per l'autor amb el Puig dels Bufadors, a la Muntanya Negra, al final del qual hi hagué unes creus gravades que «encara fa uns anys es veien», i que són indicades sobre una fotografia del terreny. — J. de P.

[18.980

Rosalia SAMSÓ, *Vincles del Monestir de Santa Maria del Mar de Calonge amb el de Sant Daniel de Girona*, dins «Estudis del Baix Empordà», 22 (2003), 121-140.

Amb documentació de l'arxiu del monestir de Sant Daniel, de Girona, que és citada però no transcrita, a voltes parcialment traduïda, l'autora, arxivera del dit monestir gironí, ressegueix la història del priorat benedictí de Santa Maria de Mar, de Calonge, del 1238 al 1855. El priorat fou unit el 1424 al monestir de Sant Daniel, fet decisiu perquè se'n conservés la documentació. En sengles annexos són publicades la llista de les prioros de Santa Maria del Mar i la transcripció de la làpida de Gueraua de Llebià, esposa de Bernat de Llebià, cavaller de la Bisbal, llegatària del monestir calongí el 1338. — J. de P.

[18.981

Maria VILAR I BONET, *El règim municipal de Calonge al segle XV*, dins «Estudis del Baix Empordà», 22 (2003), 101-120.

En una primera part l'autora presenta un resum històric de la gènesi i l'evolució del règim municipal català, a base de bibliografia publicada. Després estudia l'estructura del règim municipal de Calonge durant el segle XV, a partir del moment que la població s'incorpora a la Corona (any 1437). L'estudi consisteix en una glossa dels capítols presentats a Alfons el Magnànim i aprovats per aquest rei (ACA, *canc.*, reg. 2767, ff. 149-153), que són transcrits i publicats en apèndix. — J. de P.

[18.982

Maria VILAR BONET, *Dos documents dels Cruïlles a la vila de Calonge (segle XV)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 23 (2004), 37-44.

L'autora estudia, sense publicar-los, dos documents relatius a Calonge. L'un és el de la reversió de la vila a la jurisdicció reial, en perjudici de la jurisdicció anterior dels Cruïlles, del 1437; l'altre, del 1463, és la donació per part de Joan II de la jurisdicció de Calonge a Martí Guerau de Cruïlles, en consideració dels serveis prestats durant la guerra del monarca amb Catalunya. — J. de P. [18.983]

Jaume AYMAR, *Els Lloret de Calonge i la Bisbal*, dins «Estudis del Baix Empordà», 23 (2004), 77-90.

Servint-se sobretot de documentació de l'ADG, citada i no publicada, l'autor ressegueix la història d'aquesta raguèlia fins a, pràcticament, l'època contemporània, tant pel que fa a la línia calongina, com pel que fa a la que es bifurcà vers la Bisbal, enllaçant-hi amb la família Ponach. — J. de P. [18.984]

Víctor FARÍAS ZURITA, «*Gentes de convicinio emebant et vendebant*». *Sobre la difícil història del mercat de Cassà de la Selva*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 21-32.

En la segona meitat del segle XIII es multiplicà la concessió reial de mercat a poblacions diverses, àdhuc de grans barons; Jaume I hauria concedit a títol personal a Arnau de Vilademany dret de mercat setmanal els dimarts a Cassà de la Selva, però no tingué continuïtat; entorn el 1300 hom intentà de reviscolar-lo, però s'hi oposà el batlle reial de Girona i d'altres perquè afectava la ciutat de Girona (25); part del corresponent plet es conserva a Barcelona, ACA, *Processos en quart*, ací transcrit en els seus tres fragments; són particularment interessants les declaracions dels testimonis (27-30); els altres dos fragments reporten moments processals (31-32). — J. P. E. [18.985]

Irene COLOMER I FONT, *L'orgue a Castelló d'Empúries*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2003), 373-403.

A base de bibliografia publicada i amb aportació de documents de Castelló d'Empúries, AM, la majoria del segle XVIII, l'autora resumeix la història de l'orgue de Santa Maria de Castelló des del segle XV fins a la darrera restauració. El primer orguener conegut que treballà a Castelló fou Gonçal Alfons (1420), succeït per Ermenter Brocà (1494), Bartomeu Triay (1685), Josep Boscà (1750), i d'altres des del 1803. Abunden les notícies relatives a organistes i a la vida musical castellanina en general. Hi ha bibliografia. — J. de P. [18.986]

Vicente FORCADA MARTÍ, *La obra castrense en la territorialidad del que fue castillo musulmán de Fadrell*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 361-403.

L'autor considera que la denominació de 'Castrum de Fadrell', de les predonacions del 1178, repetides en les posteriors a la conquesta, es refereix a un 'castell termenat', dins el qual es trobarien tant les terres d'Almassora com les de Castelló amb les corresponents construccions, ací enumerades una per una, amb particular atenció als quatre successius i més amplis cercles de Castelló de la Plana (378-393), amb els corresponents murs, portes i torres de defensa (394-397); les explicacions són completades amb trenta-set làmines. — J. P. E. [18.987]

Joaquim APARICI I MARTÍ, *Terratinents borriolencs a Castelló: prosopografia i peita (segle XVI)*, dins *Plana de l'Arc*, V, 57-74.

Recordat el projecte d'investigació sobre Borriol, dins el qual les presents pàgines recauen, l'autor precisa que la seva aportació consisteix a conèixer «les propietats agràries que el(s) borriolencs declararen posseir en el terme de Castelló», tal com consta a l'AHM de Castelló, *Llibres de la peita* sobretot dels anys 1555-1588 (62), completats pels de *Compres-vendes* i d'alguns d'*Aveïnaments* (60); el resultat de la recerca omple les pàgines 63-73 amb els noms dels cent-cinc terratinents aliniats per ordre alfabètic, cada un dels quals és completat amb les propietats declarades i la quantitat tributada; després de cada un dels noms és consignada la possible qualificació de ‚convers‘ o ‚morisc‘. Hi ha bibliografia (73-74). — J. P. E. [18.988

Ferran OLUCHA MONTINS, *Quatre-cents anys de la torre campanar de Castelló*. *Notícies documentals*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 113-213.

Tres-centes vint-i-dues anotacions datades entre el 1591 i el 1745, totes menys la darrera en llengua catalana, transcrites dels successius volums de la sèrie *Manuales de consells* de l'AHM de Castelló de la Plana, i en el *Quaderno de las cuentas pertenecientes a la fábrica del campanario*, entre els quals hi ha els *Capítols de la manera que se à de eregir la torre del campanar y lo concert de la dita obra, lo qual se ha de fer en la plaça de la present vila*, del 1593 (135-140, núm. 30); i els *Capítols de la truja* (fustam) (203-204, núm. 280) i *de la ferramenta per a les campanes*, del 1600 (204, núm. 281). Tres anys abans la torre començava d'ésser tan alta que s'escardava (150-151, núm. 80); el 1609, ja era posat el rellotge i dos tècnics revisaven si funcionava bé (208, núm. 304). La immensa majoria de les anotacions certifiquen de pagaments, però no manquen les que reflecteixen situacions conflictives que s'hagueren de solucionar davant l'audiència del regne. El darrer document conté els *Capítols de las obras que se han de basser en el campanario de la iglesia mayor de esta villa de Castellón de la Plana...*, del 1745 (212-213, núm. 321). Les pàgines inicials sintetitzen les informacions proporcionades pels documents i ofereixen una idea global de l'obra en dimensió diacrònica (115-130). — J. P. E. [18.989

Ferran OLUCHA MONTINS, *La Capella de Comunió de l'església de Santa Maria de Castelló*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXXVIII (2002), 463-498.

Partícip de l'afirmació eucarística del Concili de Trento, el 1631 el consell municipal de Castelló volgué completar el temple de Santa Maria amb capella de comunió, tal com consta en l'AM, *Llibres de consells*; però les obres només començaren el 1663 i a càrrec de les almoines de clergues i laics, raó per la qual les successives obres i pagaments són documentats en el mateix AM, però en el *Llibre de la capella de comunió* o en *Protocolos notariales*, en paràgrafs transcrits en nota. Un segle més tard, ara documentades en el *Libro de fábrica*, foren empreses obres de remodelació i ornamentació de la capella, amb fàbrica de nou retaule (476-479). La documentació principal, com el contracte amb l'escultor Bartomeu Muñoz per al retaule del 1670, es ací transcrit de protocol notarial (489-492). Hi ha dues làmines (497-498). — J. P. E. [18.990

Pilar APARICI SABORIT, Ana Isabel EJARQUE PEÑARROYA, *Dades per a l'estudi de la dot femenina al segle XVIII a la Plana de l'Arc*, dins *Plana de l'Arc V*, 75-84.

Les autores han escorcollat els protocols notarians del segle XVIII relatius a algunes poblacions castellenques conservats a Castelló, AHProvincial, amb l'objectiu de «reconstruir... tot allò que envoltava la dona del segle XVIII davant del casament» (75) després del *Decret de Nova Planta* per a València entre el 1709 i el 1747; són cinquanta els capítols matrimonials localitzats i sistematitzats de manera que consta per a cada un la llista de tots els objectes que en cada cas constitueixen el dot [però en les pàgines de sistematització manquen els nùms. 13-16] (77-83). Al final, les dades són reduïdes a gràfics de percentatges (83-84). — J. P. E. [18.991

Flocel SABATÉ I CURULL, *Municipi y monarquía en la Cataluña bajomedieval*, dins «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 13 (2000-2002 [2003]), 255-282.

A base de nombre d'estudis tant propis com d'altri i de documentació d'arxiu, entre la qual destaquen la de l'ACA i la de la Ciutat de Barcelona (AHCB), però on són representats d'altres arxius com els comarcals de Cervera i Tàrraga, o l'AM de Manresa, l'autor propugna una evolució de la historiografia sobre els darrers segles catalans medievals des dels presupòsits propis d'una burgesia responsable de «la recuperación económica, cultural e identitaria del país» a una d'universitària (255). Si la historiografia barroca, partint de la laboriositat del poble, havia concentrat en les ciutats del braç reial i en el de la noblesa la conservació de la identitat del país, la dels segles XIX i XX subratlla la iniciativa dels municipis a oblidar el poder a respectar les llibertats del país, en particular contra els Trastámara (256-260). En el territori s'anaren manifestant sobretot en el segle XIV, les capitalitats socioeconòmiques i administratives, xarxa urbana de nuclis que cobria tot el país, però l'influx damunt les contrades impedia tant la col·laboració entre viles o ciutats com amb el poder reial (262-266); les immenses dificultats que el segle XIV acumulà sobre el rei féu necessari de treure diners de la manera que fos, venent jurisdiccions, concedint privilegis contraris al bé comú de les poblacions, i exempcions, davant les quals el mateix poder reial era incapaç de complir les seves obligacions bàsiques de seguretat i de justícia, amb la consegüent alienació de la voluntat de poblacions i ciutadans (266-268). Enfront del descrèdit del poder reial i dels seus representants locals, creix el crèdit del municipi, que procura el reforçament dels drets ciutadans damunt la pròpia zona socioeconòmica amb el ‚carreratge‘, que rebla amb el pes d'una ciutat la inversió feta per la població convertida en ‚carrer‘ en pagar al rei la carta de gràcia (269-272); tant Jaume II com Pere el Cerimoniós perseguiren amb la col·laboració del braç reial, una política d'unificació de jurisdiccions en tot el país, també invocant les constitucions de Pau i Treva: «De este modo, desde el ámbito municipal se formula una definición de jurisdicción real concordante no con la arbitraria voluntad del monarca, sino con una concepción objetiva y estable, que garantiza un tratamiento permanente, basado en las *Constituciones de Cataluña*, incluidas las de Paz y Tregua, los *Usajes de Barcelona* y los privilegios locales» (274), d'acord amb les doctrines dels mestres en dret i en teologia, aquests personificats en Francesc Eiximenis (276-278). «...la aportación conceptual y práctica del grupo municipal comporta una visión conjunta y específica de Cataluña, definida con una clara y concreta cohesión. Ciertamente, en el mismo siglo XV en que la legitimidad del soberano será cuestionada y combatida, tanto el poder baronial como el municipal formulan sus respectivas aportaciones a una identidad y unidad de Cataluña que no requiere del referente dinástico» (280). — J. P. E. [18.992

Carolina BATET COMPANYY, *Conflictos entorno de l'ús de l'aigua a la Catalunya Nova*, dins «Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic», XXI (2004), 75-82.

Fons documentals diversos (ACA, *Canc.*; Balaguer, AHC, *Pergamins*; Poblet, *Plets. Armari III*) han conservada memòria de conflictes entorn l'ús de l'aigua en terres entorn de Lleida, originats per la manca de correspondència entre els costums d'utilització d'aigua en la xarxa de rec anterior i la que per diferents raons se sobreposà en el temps posterior a la reconquesta. — J. P. E. [18.993

Mercè AVENTÍN PUIG, *Ordinacions medievals de viles-mercat catalanes sobre el comerç i consum del vi*, dins «Misc. Giralt», 115-127.

La base de l'estudi és constituïda per l'aplec d'ordinacions de ciutats i viles-mercat de tot Catalunya publicades el 1924 per Francesc Carreras i Candi, i les de poblacions del quadrant Nord-Est del Principat de Catalunya editades posteriorment per d'altres (127); un cop recordada la col·laboració entre baró i consell municipal en l'establiment de normes de comporta-

ment col·lectiu en *Ordinacions ciutadanes*, l'autora concentra l'atenció en les prescripcions relatives al vi per a la venda (el produït per al consum familiar era exempt dins els límits de la quantitat taxada per cada persona: 124), preses en defensa de la collita i dels venedors locals, contra vi o venema forana, distingint, però, entre les condicions a què s'havia de sotmetre un taverner i les d'un hostaler (122-123); el comerç del vi incidia en la indústria del transport de mercaderies, ni que fos un transport de bast. L'autora resumeix els resultats de la seva anàlisi en set punts (126-127). — J. P. E. [18.994

Jordi BUYREU JUAN, *Les cortes de Catalunya: de Felipe, príncipe, a Felipe, rey*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 657-684.

En les dècades centrals del segle XVI foren quatre les corts celebrades a catalans: 1542, 1547, 1552 i 1563-1564, la documentació de les quals permet de veure «el creciente aumento del poder por parte de Felipe» (657) en els contactes previs, en les relacions de la Diputació del General amb els braços durant les sessions, i en el balanç de la Generalitat (658). Dos punts defineixen la política prèvia: la millora de les relacions amb les institucions del país, mirant de donar satisfacció als greuges acceptats en les corts anteriors a fi d'evitar la presentació de nous, i la preparació psicològica per a la concessió del donatiu o servei al rei, encara que la cort del 1547 fou convocada d'urgència i no hi hagué temps de preparació (663-666). Les pàgines 667-676 recorden les decisions del príncep, sobretot la relativa a l'acceptació de greuges de Perpinyà (1547), que resultà precipitada i contraproduent i, passats dos anys, hagué d'ésser revocada per l'emperador (670-672); havia après a no ésser condescendent i a imposar les pròpies decisions com la d'ampliar les facultats dels capitans generals malgrat que fossin considerades contrafur (675-676) o la de sotmetre a revisió les decisions jurídiques i econòmiques de la Generalitat de Catalunya, d'ACA, *Generalitat* (679-682). — J. P. E.

[18.995

André BALENT, *La Cerdagne du XVIIe au XIXe siècle. La famille Vigo: casa, frontières, pouvoirs*, Perpinyà, Éditions Trabucaire 2003, 334 pp.

Aquest és un estudi sociològic sobre el paper de la ,casa' i encara més de la ,casa grosa' en la societat cerdana tradicional, i en concret el d'una casa, la dels Vigo, que a darreries del segle XVIII arribà al cim de la seva puixança, també social i política; es basa en documentació notarial, també de l'arxiu familiar, i més en concret en els capítols matrimonials i en els testaments. La documentació confirma que la ,casa' era al centre, en primer lloc, de totes les branques de la família, després, en sentit col·lateral, de les altres unitats vinculades pels matrimonis; era la cèl·lula identificadora de tots els membres al poble, a la comarca i més enllà. [La part corresponent al segle XIX es troba fora del nostre camp]. — J. P. E. [18.996

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Ocho documentos barceloneses sobre ventas y cesiones de esclavos (1395)*, dins «Espacio, tiempo y forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia» Serie III, 13 (2000), 139-150

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Doce documentos cervarienses relacionados con el comercio de esclavos (1370-1400)*, dins «Ibid.», 17 (2004 = Estudios en memoria del profesor José Luis Martín Rodríguez), 273-291.

[Després del llibre de Josep Hernando i Delgado del 2003 sobre els esclaus de Barcelona del segle XIV, sobre el qual hom pot veure «ATCA», XXIII-XXIV (2004-2005), 558-559], ara sembla esbossar-se un aplec semblant dedicat a Cervera; i si el primer títol tenia la característica de la unitat cronològica barcelonina dels vuit documents, tots del 1395, en el segon

lliurament ens és oferta la dotzena a què puja la documentació cerverina dels trenta darrers anys del segle XIV, que ens permet de veure com trescaven per la vila, ultra un matrimoni, un petit nombre d'esclaus i sobretot d'esclaves, que són les que proporcionen detalls més concrets, com que el preu d'una esclava equivalia al d'un rossí perquè una i altre havien estat objectes d'una barata mútua (280-281), o la que certifica que una altra en cinc anys havia aplegat la quantitat de mil cinc-cents sous amb els quals comprava la llibertat, d'acord amb un conveni en el qual s'havien establert les condicions sobre propietat del possible fill en cas que resultés embarassada (286-289). — J. P. E. [18.997-18.998]

Pere VERDÉS PIJUAN, «Per ço que la vila no vage a perdició». *La gestió del deute públic en un municipi català (Cervera, 1378-1516)* (Anuario de Estudios Medievales. Annex 55), Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 2004, 562 pp.

Pere VERDÉS PIJUAN, Administrar les pecúnies i els béns de la Universitat. *La política fiscal i les estratègies financeres d'un municipi català a la Baixa Edat Mitjana (Cervera 1387-1516)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 181-191.

Notícia i resum de la tesi doctoral de l'autor (títol primer), basada en el fons de l'Arxiu Municipal de Cervera dels segles XIII-XVI, ara a l'AHC, amb incursions selectives a d'altres arxius, com l'ACA. És perfectament clara la diferència entre la tresoreria municipal pròpiament dita, primer sotmesa al clavari i després al receptor i al racional, i un seguit d'institucions menors amb autonomia financera total o parcial (obres diverses, botigues, carnisseries, almoines, hospitals). En el capítol de la despesa hi havia quatre grans parts: el deute públic, les demandes reials, les despeses administratives i els serveis comunitaris. Els recursos es repartien entre impostos indirectes, impostos directes, crèdit i altres exaccions, que anaren adquirint pes específic en la hisenda municipal. Descrit l'instrumental hisendístic n'és estudiada l'evolució històrica: la primera fase (1387-1413) desembocà en el col·lapse final del sistema creat el segle XIV; la segona (1413-1462), de reformes frustrades i de lluites internes dins el municipi; i la darrera (1462-1516), de davallada general de la població i de reajustament hisendístic, que, segons l'autor, explicaria perquè en l'època moderna Cervera era una ombra d'allò que havia estat en època medieval. — J. de P. [18.999-19.000]

Pablo GONZÁLEZ TORNEL, *Las fases constructivas de la iglesia de Santa María de Cocentaina*, dins «Alberri. Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans», 15 (2002), 181-203.

Francesc JOVER, *Engrandiment de l'església i construcció del campanar de Santa Maria de Cocentaina*, dins «Alberri. Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans», 10 (1997), 110-190.

Entre els segles XVII i XVIII el temple parroquial esmentat passà per tres etapes, les dels anys 1665, 1683 i 1692. Per a les dues primeres tenim ací els contractes estipulats amb els respectius mestres d'obres que havien de controlar unes feines que «parecen ser simplement la contratación de destajos parciales de una obra que había sido ya planificada» (189), contractes redactats en català, ací transcrits de Cocentaina, AM, *Manuales de consells* (195-203), que no sols determinen amb precisió el resultat que els mestres d'obres havien d'assegurar, ans encara assenyalen detalls com el que l'enderroc dels arcs vells es farà «liligant una corda enmig de cadascun arc e-n poca força caurà tot junt» (195) o bé que els rebossats amb guix han d'ésser ben eixuts abans de continuar la feina «per causa del salitre que trau lo algeps de esta terra, com ho tenim experimentat» (199). L'etapa terça, la pròpiament constructora, que ja entrà en el segle XVIII, ha estat estudiada i la corresponent documentació publicada en el segon títol. Assenyallem el verb ,*insindriar' (195), variant desconeguda d',encintrar'. — J. P. E. [19.001-19.002]

Primitivo J. PLA ALBEROLA, *La quiebra de la Hacienda Municipal contestana a fines del siglo XVII*, dins *Administración Municipal Moderna*, 257-264.

Segons l'AM de Cocentaina, *Consells i Cort de justícia*, el de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, i l'ADucal Medinaceli, *Sección Cocentaina*, poc després d'encetar el segle XVII, l'economia local es veié fortament afectada per l'expulsió dels moriscs, que no sols afeblí les entrades col·lectives, sinó que augmentà l'endeutament en haver de recórrer a nous censals per a compensar les pèrdues del comte (258-259); calgué arribar el 1627 a un acord amb els censalistes que rebaixava el censal a la seva meitat (de 5% a 2'5% anyal) i el 1632 a un altre amb la comtessa, que assumia la totalitat d'entrades i obligacions (259-260); entorn el 1640 calgué allotjar tropes i pagar els serveis exigits per la corona amb excuses i falsetats, que rebaixaren sota zero la solvència municipal; una nova concòrdia amb l'administrador del comtat el 1671 acabà en fracàs total; això no obstant, seguiren noves concòrdies amb el comte el 1675 i el 1687, amb noves queixes per retards i noves exigències de la corona, i amb nova concòrdia amb el comte el 1697 (262), denunciada per la vila un any més tard, amb cert regust antisenyorial. — J. P. E. [19.003]

Miquel S. JASSANS, *Onomàstica de Colldejou* (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, VII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 158 pp. i un desplegable.

Ubicat en «l'extrem més occidental de la comarca del Baix Camp» (10), Colldejou té un terme, les diverses contrades del qual han estat escenari d'esdeveniments importants des de l'antigor i d'altres des de finals del segle XIII, ben coneguts per la documentació notarial de la baronia d'Escornalbou (a la qual pertanyia Colldejou), ara a Tarragona, AHA, que permet de conèixer successives onades de pobladors, constatables en els respectius cognoms (7-16). L'economia és bàsicament agrícola i ramadera, extrem confirmat per la toponímia (18), sense que hi manqués en segles passats la indústria del glaç ni qualque bòvila (16-17). Ultra en persones coneixedores del terme, l'autor s'ha documentat en fons privats i en la documentació notarial, ara a Tarragona, AHA, que, amb buits, va del segle XIII al XVI (22-25). El cos del volum consisteix a establir la llista alfabètica de noms (cognoms i topònims) del terme i d'il·lustrar-los amb les frases tretes de documentació antiga que reporta el respectiu nom (31-154). L'apèndix aplega els mots documentats bo i formant els grups corresponents a la funció de cada un: cognoms, noms de casa, partides de terra, pobles, renoms i noms anotats en el mapa de Colldejou (155-158). — J. P. E. [19.004]

Roser PUIG TÀRRECH, *Els Espinalt: una nissaga d'escultors d'origen olonenc establerts a la Conca de Barberà (segles XVII-XIX)*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 29 (desembre 2003), 23-38.

L'autora sintetitza les dades publicades per autors diversos sobre aquella raguèlia, també les relatives al baptisme d'Isidre Espinalt a Sant Joan d'Oló, de l'AP, ara a Vic, AEpiscopal, a les seves obres d'escultura entre 1689 i 1730 (37-38) i a les del nét homònim entre el 1762-1796 (38) i sobre els membres de les successives generacions dels Espinalt (27-33); també som informats del patrimoni (33-34); hi ha arbre genealògic (26) i tres reproduccions d'obres. — J. P. E. [19.005]

Valentí GUAL I VILÀ, *La població de la Conca de Barberà a l'època moderna*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 18-29.

Valentí GUAL VILÀ, *El poblament de la Guàrdia dels Prats a l'època moderna*, dins *La Guàrdia dels Prats i la seva església*, 23-40.

Tot i deficientes, els fogatges són l'única base per al coneixement numèric de la població abans del s. XVIII, en què l'Estat imposa els recomptes censals, ja més fiables; hi ha les dades

eclesiàstiques, que ultra els contratemps humans han sofert les expoliacions de les guerres, sobretot la civil dels anys 1936-1939. Això no obstant, l'autor, realitzats nombre de recomptes comparatius, dóna el quadre sinòptic dels fogatges que sumaven en el conjunt de la comarca 1522 focs el 1378 i 1327 el 1708 (20); en el segle XVIII, en canvi, la comarca hauria passat de 5272 habitants el 1718 a 15575 el 1787 (26-27). Hi ha bibliografia (29).

Les pàgines dedicades a la Guàrdia dels Prats s'assemblen a les de tota la Conca de Barberà i ens informen que els 47 focs del *Fogatge 1378* s'havien reduït a 40 cases el 1708 i que el 1787 el poble tenia 341 habitants. L'autor fa molts recomptes comparatius de naixements, casaments i defuncions, i al final dóna dades sobre la immigració occitana (38 i 40). Hi ha llista dels caps de casa el 1497 i el 1553 (39-40). — J. P. E. [19.006-19.007]

José HINOJOSA MONTALVO, *La función comercial en Elche en los siglos bajomedievales*, dins «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 13 (2000-2002 [2003]), 285-327.

A base de la documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.*, de l'AM d'Elx, *Llibre de privilegis*, *Manuales de consells*; de València, ARV, *Reial*; i dels estudis anteriors tant d'altres com de l'autor, aquest esbossa la vitalitat comercial de la vila des del moment en què començà de refer-se de la Pesta Negra (288): aplega les notícies i les prescripcions sobre botigues, entre les quals es comptaven els magatzems del Cap d'Aljup (288-291); sobre el mercat, els canvis en el dia setmanal de celebració, i les ordinacions municipals (291-294); sobre la Fira de Sant Andreu o del Franc, concedida per Jaume II el 1322 durant quinze dies pel novembre (294-296); l'activitat comercial s'allargava fora comarca i enllà del Regne de València (207-301), no cal dir per iniciativa de mercaders (302-306); l'activitat mercantívol il·licitana fruïa d'especials privilegis i franqueses, aplegats en el *Còdex d'Elx*, que obligava a observar els sistemes legals de pesos i mesures (307-310), a través dels quals som informats dels principals productes comercialitzats: béns de consum o manufacturats, però també esclaus (311-312); també a Elx la fiscalitat començà per la necessitat de pagar les despeses de vigilància, cresqué durant el segle XIV amb els talls de la Generalitat, i desembocà en l'arrendament dels tributs al millor postor, com el *Tall de l'or i productes preciosos* (313-321); en general, les autoritats municipals controlaven els principals aspectes de l'activitat comercial, sense que, però, poguessin evitar el frau (322-326). — J. P. E. [19.008]

Emmanuelle REBAGLY-JULIA, *La translation de la résidence de l'évêque et du chapitre d'Elne à Perpignan (1602)*, dins «Domitia: revue du centre de recherches historiques sur les sociétés méditerranéennes», 4 (2003), 9-36.

Títol només conegut per referència. — J. P. E.

[19.009]

Èrika SERNA, Santi SOLER, *Noves dades sobre els Perdigó, escultors baix-empordanesos dels segles XVI-XVII*, dins «Estudis sobre el Baix Empordà», 22 (2004), 45-52.

Originaris de Vulpellac i vinculats a la Bisbal, els Perdigó són fusters-escultors des del 1559, estudiats per Dora Santamaria i Colomer. Els autors han localitzat dos membres més de la nissaga: Montserrat Perdigó (s. XVI) i Pere Perdigó i Salom († 1694). El primer construí el retaule del Roser en la parroquial de Regencós; el segon fou autor del retaule de Santa Eugènia per a l'església de Saldet. Són publicades en apèndix les capitulacions d'ambdues obres, de 1594 i 1686, de Girona, AH, *Notaries de la Bisbal* i de l'*Armentera-l'Escala*. Hi ha apunt genealògic de Pere Perdigó i Salom. — J. de P. [19.010]

José MATEO, *Las Reales Ordenanzas de Marina y la regulación de la pesca en el Ampurdán durante el siglo XVIII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 111-150.

Amb documentació de Simancas, AG; de Girona, AH; i de diversos AHM de poblacions de la costa gironina, l'autor esbrina l'impacte d'aquelles reials ordenances, promulgades el 1751, calcades d'un model francès. La matrícula prevista per a tothom qui volgués pescar, la regulació de la pesca, de les arts de pescar, de les associacions de pescadors, de la tributació, dels privilegis de la professió de pescador i del comerç del peix, sense oblidar l'establiment de les patronies, modificaren sensiblement els modes i les relacions de producció. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.011

Imma OLLICH I CASTANYER, *Arqueologia i vida quotidiana a l'època medieval. L'excavació i interpretació d'una casa del segle XIII al jaciment de l'Esquerda*, dins «Misc. Julià», 145-165.

Actualment situat en un turó vora Roda de Ter, l'Esquerda es mantingué habitada des del segle VIII aC. al XIV pC., les restes, però corresponen als segles del IX al XIV; «la destrucció definitiva del lloc [arribà] el 1314» (147), substituït pel nucli nou construït vora el pont damunt el Ter. Tenim ací els resultats d'excavació d'una casa, en la qual es trobaren dos croats del segle XIII [dels quals no consten inscripcions] (150). Hi ha il·lustracions (153-158) i bibliografia (158-165). — J. P. E. [19.012

Josep GALOBART I SOLER, *El Sant Sepulcre de l'església del monestir de Santa Maria de l'Estany*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 29 (desembre 2003), 13-22.

Altars del Sant Sepulcre són documentats en catedrals del Principat a començos del segle XII, que després s'estenen arreu, també pels Comtats; són ací recordats (15-17) i tres d'ells reproduïts en fotografia; no hi ha, en canvi, fotografia del de l'Estany, conegut pel contracte signat pel novembre del 1587, conservat a Vic, AD (Arxiu de la Cúria Fumada), *Protocols notarial*s, ací transcrit (21-22), les clàusules del qual permeten de reconstruir-lo; consta que havia d'ésser esculpit prenent model del de Torelló. — J. P. E. [19.013

Josep M. BERNILS I MACH, *L'ordre públic municipal a Figueres*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 36 (2003), 137-162.

L'autor resumeix allò que és publicat sobre el tema i el *Llibre dels privilegis de la vila de Figueres*: el 1267 és documentat el batlle reial, el s. XV fou creat el sometent, el període dels bandolers fou creat un cos d'ordre públic, la ,gent d'armes', i a darreries del segle XIX els mossos d'esquadra i els serenos. — J. de P. [19.014

Carlos DÍAZ CAPMANY, *La fortalesa de Sant Ferran de Figueres i l'aigua*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 257-279.

A base de Simancas, AG, de Madrid, Instituto de Historia y Cultura Militar, i d'estudis publicats, l'autor descriu les cisternes del castell de Sant Ferran i llur capacitat, la mina anteriorment excavada pels frares caputxins, la font de Llers i l'aqüeducte, exposant totes les vicissituds d'aquestes aigües fins a darreries del segle XX. — J. de P. [19.015

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Flix, un port fluvial blader per a Barcelona: la compra de la baronia de Flix i la Palma l'any 1400*, dins «Misc. Julià», 465-507.

La primera part d'aquest estudi descriu les dificultats que els darrers anys del segle XIV la situació bèl·lica posava a l'assortiment de gra, en particular de blat, a Barcelona des dels ,graners' tradicionals: del de Sardenya per la sublevació dels Arborea, de Sicília per la lluita amb i entre els grans barons, situació que obligà a cercar nous graners vers Ponent: Navarra

i Castella, i camins alternatius al del mar, el fluvial de l'Ebre (466-470). En aquells moments el definitiu abatiment dels Santcliment lleidetans, barons de Flix, que els impossibilità de satisfer les pensions dels censals, els obligà a vendre els drets baronials de Flix (470-474), ocasió aprofitada per la ciutat de Barcelona, que hi veia la «clau e principal graner de tots los grans qui devallen per lo dit riu» amb l'avantatge de suprimir el pas per Tortosa i els entrebancs que sovint posava aquest municipi (475). Calgué posar d'acord els Santcliment, els creditors dels censals i la ciutat de Barcelona, cosa que, després d'algunes dificultats, fou establerta davant notari a Cervera el 8 desembre 1400 en document ací transcrit de Barcelona, AHCB, *Pergamins en procés de classificació* (491-506), on figuraven tots els nombrosos censals vigents damunt els senyorijs traspassats, que l'autora redueix a quadre sinòptic (484-488); hi ha croquis de la contrada (507). El conjunt del treball es basa en l'AHCB, *Llibres del consell i Testaments dels consellers* i en l'ACA, *Canc., reg.* — J. P. E. [19.016]

Enric PRAT, Pep VILA, La Degollació de sant Joan Baptista, *un drama bíblic representat a Foixà el 1904*, dins «Estudis del Baix Empordà», 22 (2003), 193-208.

Els autors recorden el testimoniatge de Carles Bosch de la Trinxeria, segons el qual el 1849 es representava a Foixà una peça de teatre religiós sobre Sant Joan Degollat. Apleguen d'altres testimoniats sobre altres representacions religioses a l'Empordà i donen notícia d'un manuscrit ara conservat a Can Marcel·lina de Foixà, i copiat a Foixà mateix el 1904 per Enric Pontonet, amb motiu de la representació que se'n féu la vigília de la Festa Major d'aquell any (28 d'agost). Esmenten les notes amb què Pontonet il·lustrà la seva còpia i tot seguit analitzen l'argument, la llengua, la música, la versificació i els trets misògins de la peça. Tant l'estil com la llengua de l'obra corresponen clarament al segle XVII o a principis del XVIII. A tall d'hipòtesi, els autors posen en relació aquesta peça de teatre amb la Confraria del Benaventurat sant Joan Baptista, fundada el segle XVI a l'església de Sant Joan del Castell de Foixà, ben documentada a l'ADG. Publiquen en apèndix la jornada segona de l'Acte I i la quarta del segon. — J. de P. [19.017]

Ana Isabel LAPEÑA PAÚL, *Fraga, de medina musulmana a villa cristiana*, dins «Revista de Historia Jerónimo Zurita», 76-77 (2001-2002), 241-367.

La contemporània publicació del *Libro de privilegios de Fraga y sus aldeas*, la documentació d'altres arxius com el de Lleida, Catedral, *Fons de Roda*, les històries d'autors sarraïns (al-Himyari, ibn Hayyan, Idrisi, ibn Abu Zar, Abu Bakr al-Turtusí, ibn al-Qattan) i els estudis d'autors tant catalans com aragonesos (Pere Bosch i Gimpera, Joaquim Miret i Sans, Ramiro Pita, José M. Lacarra), permeten a l'autora no sols de descriure com eren els contorns i la madina de Fraga, amb murs, castell i defenses sotsterrànies (251-260), ans encara de resseguir totes les actuacions dels tres primers decennis del segle XII, tant per part dels almoràvits com del rei d'Aragó, Pedro I i del comte de Barcelona, fins que el 1133 era reconquerida Mequinensa i tot seguit Escarp (279); però després d'un llarguíssim setge, Alfonso I el Batallador, rei d'Aragó, moria pocs dies després de la seva forta derrota davant Fraga (278-293: 17 juliol 1134). La nova i definitiva campanya fou de Ramon Berenguer IV; el primer pas, ja conegut per l'ACA, fou Tortosa; després, el 24 d'octubre del 1140, totes tres d'un cop, segurament per capitulació, passaven a mans de Ramon Berenguer IV Lleida, Fraga i Mequinença; a partir d'ací, la documentació de base és el del *Libro de privilegios de Fraga...*, que ens informa cada vegada amb més detall de les donacions de cases i terres deixades per musulmans i dels problemes connexos amb l'estructura de l'autoritat baronial (d'Arnau Mir, primer, dels Montcada després), que hi havia d'aplicar els *Furs d'Osca* i des del 1247 els d'Aragó (333), amb la pregunta de si Fraga pertanyia a Aragó o a Catalunya (332-337). Les darreres pàgines exposen la situació de la societat i de l'economia de Fraga en plena Edat Mitjana (337-367). — J. P. E. [19.018]

Dolors CABRÉ MONTSERRAT, Josep VICIANA AGUADÉ, *Onomàstica del terme municipal dels Garidells*. Amb la col·laboració de Ramon AMIGÓ ANGLÈS (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, VIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 104 pp.

Les pàgines inicials informen sobre les fonts, de les quals els autors han pogut disposar i que han estat estudiades, a l'hora de conèixer els noms propis que des del segle XV al XIX han estat els del terme municipal dels Garidells: capbreus del segle XVII del senyoriu de Santes Creus, conservats a Valls, AHC; *Protocols notariais*, el primer dels quals és de la segona meitat del segle XV, salvats a Tarragona, AHA; i un *Llevador de censals*, de mitjan segle XVIII, a l'AM de la població (7-10; cf. 19). Les primeres pàgines de text presenten els aspectes globals del poble, des de la localització i estructura dins l'actual comarca de l'Alt Camp fins a la demografia i economia, passant per l'estructura de la vila (12-13), l'origen del seu topònim (19-20), les seves principals vicissituds històriques sota senyors diversos (20-21) i la multiplicitat de cognoms abans i ara (17-18), dades en gran part constatables en els croquis de terme i vila (23-25). El cos del llibre és constituït per la llista alfabètica única d'antropònims i de topònims (d'Abadia a Xica, la casa = 27-100), després de cada un dels quals hi ha la o les frases de documentació antiga, on la dita denominació consta, amb la corresponent localització. Al final tenim llistes estrictes de cognoms personals, motius o renoms, i de noms de les cases, o de partides de terra (101-102). — J. P. E. [19.019

Marc SUREDA I JUBANY, *Altars, beneficis i arquitectura de la Seu de Girona (993-1312)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 667-678.

Marc SUREDA I JUBANY, *El «Dormitori nou de la Seu»: noves dades per a la datació del claustre de la catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 679-685.

Esacorcollant la documentació anterior al segle XIV sobre beneficis catedralicis, ja publicada, l'autor dreça un quadre dels altars o beneficis de la Seu romànica amb una proposta de localització, també, dins el possible, en la posterior fàbrica gòtica. Conclusió: la iniciativa del 1312 de construir una nova capçalera era una necessitat imposada pel creixement dels beneficis, que ja no era possible d'ubicar en el vell edifici dels segles XI-XII. Hi ha bibliografia.

Sobre la mateixa base documental, l'autor propugna l'existència de dos dormitoris canònics: el vell, previst com a futura sagristia el 1312, i avui capella ferial o del Santíssim, i el nou, construït a mitjan segle XII gràcies a una deixa del canonge Bernat de Galliners, que seria l'actual tinell. Comptant, de més a més, que aquella galeria fou la primera que hom va construir, caldria concloure que el claustre que ha arribat als nostres dies fou començat a mitjan segle XII i no abans. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.020-19.021

Ramon GALDON I GARCIA, *Henoc, testimoni del darrer dia al Brodat de la Nova Creació de l'Apocalipsi de la catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 299-318.

Proseguint un estudi anterior seu sobre el mateix tema, l'autor analitza ara la presència del mateix personatge al comentari de l'*Apocalipsi* del Beat de Lièbana segons el còdex giro-ní, centrant-se sobretot en la iconografia del foli 163r. La conclusió és que tant en el Brodat com en el *Beatus*, Henoc és representat com una figura dels darrers dies: al Brodat, on apareix amb onze estrelles, i al *Beatus*, on és acompanyat d'onze fruits que pengen de dues oliveres, essent aquest nombre una al·lusió a diversos texts bíblics sobre la darrera hora, la d'aparició d'Henoc sobre la terra abans del Judici final. — J. de P. [19.022

Ramon GALDON I GARCIA, *L'Hivern al Brodat de la nova Creació de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 323-342.

La figura de l'Hivern en el Brodat de la catedral de Girona és posada en relació amb diversos llocs escripturístics, com a figura de l'hivern de la incredulitat i de l'hivern del trencament de l'Aliança. L'autor creu que, en paral·lel a aquest registre, també hi ha al·lusions a accions pecaminoses dels darrers reis visigòtics i, en un tercer nivell, a la història dels comtes de la Marca Hispànica, amb la seva política d'aliances i contra-aliances, de paraules donades i trencades, basculant entre els Capets i els Califes, i essent castigats per les falconades i deportacions sarraïnes, per culpa de no confiar en l'ajut salvador de Déu i de no esperar una possible conversió massiva dels mahometans. — J. de P. [19.023]

Miquel dels S. GROS I PUJOL, *Fragments d'un responsorial de la catedral de Girona. ACA, fragm. 8 (olim Vària VIII)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 343-363.

L'autor descriu dotze folis, pertanyents a tres quaderns, escrits en minúscula carolina del primer terç del segle XII, amb notació musical; provenen de la catedral de Girona i havien servit per a reforçar les cobertes d'un capbreu de béns de l'ardiaca major, Ramon de Vilaric, del 1317, actualment volum 381 de l'ACA, *Monacals d'Hisenda. Girona*. Els fragments havien format part d'un *Responser* 'de tipus secular i canonical' (345), possiblement relligat amb un *Antifoner*. Estudiats per Higiní Anglès, Gregori M. Suñol, Alexandre Olivar i Francesc Bonastre. Gros només en transcriu els inicis dels texts ja publicats en el *Corpus Antiphonarum Officii*, i la integritat dels responsoris absents del corpus sobredit. En les verbetes, és donada la referència a llur corpus en manuscrits catalans publicat per Bonastre. — J. de P. [19.024]

Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, *El claustro de la Seu de Girona. Orígenes arquitectónicos y modificaciones en su estructura y entorno*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 199-214.

La revitalització de la canònica gironina a principis del s. XI és una reacció a la decadència de la vida comunitària de bisbes i clergues abans que el concili Lateranense del 1059 intentés reorganitzar la vida clerical en les catedrals. Llegint atentament els documents ja coneguts, que fan referència a les etapes constructives de la catedral romànica, l'autor conclou que durant el segle XI no hi hagué claustre amb galeries porxades i proposa datacions més aviat tardanes per a la construcció dels edificis —dormitoris, refector, sala capitular— que conformen l'actual claustre romànic. La vida regular, molt ben estructurada, s'hauria perllongat fins a finals del segle XIII i en començar el s. XIV havia desaparegut del tot. Hi ha comparacions aclaridores amb les etapes constructives dels complexos catedralicis de la Seu d'Urgell, Tarragona, Lleida i Vic, i de monestirs com Sant Cugat del Vallès i d'altres. — J. de P. [19.025]

Soledad FARNÉS JULIÀ, *Gerona en los manuscritos de la Biblioteca de la Universidad de Barcelona*, dins «Misc. Arnall», 849-872.

El fons manuscrit de la Universitat de Barcelona relatiu a Girona és bàsicament constituït pels cinquanta-quatre volums comprats per a la biblioteca universitària per Marià Aguiló i Fuster a un ciutadà barceloní pel preu de mil rals el 1857, la llista dels quals es troba a la pàgina 850, nota 2; d'altres consten procedents de Girona i ingressats a la biblioteca universitària barcelonina per altres camins (851). El conjunt puja a setanta-vuit unitats, de cada una de les quals és ací presentada fitxa, i aquestes són aplegades per segles: quatre del XIV (854), tres del segle XV i un del pas del segle XV al XVI (855), tretze del segle XVI (856-858), vint del segle XVII i tres del pas al segle XVIII (858-861), vint-i-quatre del segle XVIII i dos del pas al segle XIX (863-869). Hi ha taula d'antropònims (870-872). — J. P. E. [19.026]

Dolors CONDOM I GRACACÒS, *Notes sobre la presència del poeta Horaci a Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 89-102.

Encaixen en aquest anuari les al·lusions a un manuscrit horacià ripollès del segle X, segons notícia combinada de Villanueva i de Beer; a les citacions horacianes d'Eiximenis i a l'incunable de la BP de Girona, *Horatius cum quatuor commentariis*, Venècia 1498, provinent del monestir de Sant Feliu de Guíxols; al primer que en època moderna edità a Catalunya poesia d'Horaci fou el francès Josep Juvenci (Cervera 1751); el primer que en publicà traduccions al català, fou el menorquí Antoni Febrer i Cardona en el pas del segle XVIII al XIX. Pere Bes i Labet [cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 680, n. 5036], llatinista gironí del segle XVIII edità, amb traducció i comentaris en castellà, l'*Ars poetica* d'Horaci i les *Bucòliques* de Virgili, i parafrasejà algunes poesies horacianes amb odes llatines de temàtica cristiana, conservades en un recull de poesies actualment a l'AHC de Santa Coloma de Farners. — J. de P. [19.027

Brígida NONÓ I RIUS, Anna GIRONELLA I DELGÀ, *La presència d'una dama al claustre. Estudi i edició del testament i la inscripció funerària d'Elionor de Cabrera*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 457-470.

Les autores presenten i reproduïxen la inscripció transcrita per Jaume Marquès del sepulcre d'Elionor de Cabrera, al·ludint a les dificultats d'interpretació d'algun senyal heràldic. Estudien el seu testament, on apareix molt vinculada a la Seu com a fundadora de beneficis i llegats piadosos, testament conservat a l'ADG, *Notularum*; és reproduït en apèndix segons la còpia de l'Arxiu Ducal Medinaceli, ara en microfilm a Poblet. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.028

Pep VALSALOBRE, *El Senyor de les Mosques. Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el 'patriotisme sacre' a la Catalunya moderna*, dins «Revista de Catalunya», núm. 189 (novembre de 2003), 68-100.

Pep VALSALOBRE, *Mosques, sants i política a la Catalunya moderna. L'episodi del setge de 1653*, dins «Revista de Girona», núm. 226 (setembre-octubre 2004), 63-70.

L'autor dedica la major part de les pàgines a recordar i transcriure la narració dels fets de Girona l'estiu del 1285', començant per la gairebé contemporània de Bernat Desclot en la seva *Crònica*, qui descriu amb detalls gairebé repulsius l'atac de soldats de les 'pestilencioses mosques' a l'exèrcit francès i els seus caps acampats a Girona, en el qual veu una intervenció directament celestial a favor de Pere el Gran, excomunicat pel papa Martí IV, i, doncs, una desqualificació de la papal 'Croada contra Catalunya'; el també contemporani Bartolomeo di Neocastro, *Historia Sicula*, hi afegí la relació amb el sepulcre de sant Narcís (profanat pels francesos, n'isqueren tres eixams de mosques, que causaren la mortaldat tant de soldats com de cavalls francesos). Fins a darreries del segle XVI, les moltes narracions d'aquells fets combinaren aquests i d'altres elements proporcionats pels cronistes primitius, però en la mentalitat posterior al concili de Trento, Onofre Manescal, el relat del qual, esquemàtic, «potència els elements que s'han de tenir en consideració...: l'exèrcit francès ha profanat les esglésies, per la qual cosa Déu obra el miracle de les mosques amb l'objectiu de castigar aquell pecat...; el prodigi sacre és la causa principal i única, de la derrota francesa, de la victòria catalana» (87). Aquesta seria la versió repetida fins i tot després del 1714 per Pere Serra i Postius i Antoni de Bastero: «Igual com Déu s'havia posat de la part dels catalans amb les mosques miraculoses en temps de Pere el Gran, Déu continuarà mostrant la seva predilecció per aquest territori...» (98). Hi ha informació bibliogràfica global (98-100).

El segon títol comença resumint el primer: «mostrava els paral·lelismes entre la sacralització progressiva de l'episodi i el que s'esdevenia en una certa historiografia catalana de l'època moderna» (63-64), i precisa, en contraposició, que les pàgines segones es limiten «a parlar d'uns pocs dies d'estiu de 1653», en què el 24 de setembre l'exèrcit de Joan Josep d'Àus-

tria obligava els francesos a alçar el setge de la ciutat en la batalla de Vila-roja o de la Font de la Pólvora, amb fenòmens semblants als del 1285 (64). La gesta fou galejada amb fulletó del mateix octubre, que transcrivía l'acta notarial en què l'exèrcit francès el 27 de setembre reconeixia que un eixam de mosques s'havia abraonat contra la cavalleria francesa produint la mort a més de dos mil cavalls francesos. La versió, més o menys modificada, es repeteix en nombre d'altres fulletons; i si la documentació municipal desconeix els fets, és, en canvi, autèntica l'acta notarial, registrada en els manuals de Jacint Solivera, notari de Sant Feliu de Guíxols, ara a Girona, AH, *Notaries*, ací transcrita de l'original català (66); d'altres autors francesos se'n feren ressò (68) i el prestigi i devoció a sant Narcís en rebé forta empenta (69-70). Aquest segon títol forma part d'un dossier, en el qual trobem: Eduard Canal, *L'arribada de la llegenda de sant Narcís a Girona* (55-57); Josep Antoni Aguilar, *La plaga de Favaó. La llegenda de les mosques de sant Narcís a les cròniques medievals* (58-62); Josep Pujol i Coll, *Músiques barroques per a sant Narcís* (71-74); Francesc Miralpeix, *Algunes observacions sobre pintures gironines d'època barroca de temàtica santmarçiana* (75-80) i Joan Armangué i Herrero, *Mosques i llagostes a l'Alguer* (87-89). — J. P. E. [19.029-19.030]

Rosa LLUCH I BRAMON, *Els remences de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona (segles XIV i XV)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 171-179.

Notícia i resum de la tesi doctoral de l'autora, defensada l'any 2003, on analitza el funcionament real de la servitud catalana medieval a través dels llibres de comptes de la Pia Almoïna de Girona entre el 1331 i el 1458, on figuren tots els ingressos de la institució pels mals usos: remença, firma d'espoli, intestia, eixorquia, però ni àrsia ni cugucia; i sí els homenatges i reconeixements de domini que rebia la institució dels seus homes i dones propis entre el 1300 i el 1457. Principals conclusions: 1) la servitud de les persones procedia de la possessió d'un mas o borda, condició que es transmetia de pares a fills, encara que hom no visqués al mas o borda; i així, el lligam entre el remença i la terra no impedia que el tinent en marxés, fos la que fos la senyoria; 2) la Pesta Negra no empitjorà la condició del remença ni endurí el control senyorial; 3) els mals usos cobrats per l'Almoïna eren proporcionals als béns posseïts per la persona sotmesa al pagament (tercera part del valor dels béns mobles i semovents), d'acord amb els *Costums de Girona*; 4) la qüestió dels homenatges, remences, intesties i eixorquies també ha d'ésser vista des de l'interès del senyor a aclarir o lluir possibles drets d'herència i/o propietat damunt terres de la senyoria, i a assegurar que en determinades circumstàncies la tinença de la terra no vaqués; i 5) després de la sentència interlocutòria d'Alfons IV Trastámara (1457), que suspenia la prestació d'homenatges i el cobrament dels mals usos a Catalunya, l'Almoïna i altres senyories acataren la suspensió. Les guerres remences esclataren cinc anys després de l'abolició 'de facto' dels mals usos: per què? Conservats els llibres de comptes de l'Almoïna de les dues guerres remences, l'autora espera que en el futur podrà oferir respostes als interrogants que li ha obert la investigació. — J. de P. [19.031]

Elvis MALLORQUÍ GARCIA, *Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 379-399.

Sant Feliu fou la parròquia única de Girona fins a mitjan segle XI, quan compareix la de la Seu. El segle XIII veié néixer la parròquia del Mercadal. No consta quan foren creades les de Sant Pere de Galligants i Sant Martí Sacosta. En tot cas, no sembla que hi hagués conflictes entre la parròquia de Sant Feliu i les dues darreres, sí, però, amb la catedral. L'autor analitza en l'article i publica en apèndix quatre documents de l'ADG sobre problemes de drets parroquials. El primer és partició de drets (i tasques) parroquials entre el sagristà segon i el claver de la Seu, del 1237; els altres reflecteixen litigis de Sant Feliu amb els Carmelitans (a. 1305) i amb la Seu (a. 1331 i 1332). Hi ha plànols i bibliografia. — J. de P. [19.032]

Narcís SOLER I MASFERRER, *El palau episcopal de Girona en el segle XV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 589-665.

L'autor, bon coneixedor d'aquell palau, fa un resum d'allò que avui hom pot saber de l'edifici, gràcies als estudis que li han estat dedicats i a les recents obres, que han permès de saber les etapes de la seva construcció. Dos documents de l'AHG, del 1437 i 1460, respectivament, que contenen les despeses d'obres contemporànies, permeten a l'autor de fer una visita a les diverses dependències esmentades i, si és possible, d'identificar-les amb espais encara existents avui, intactes o remodelats, o de constatar-ne la desaparició, tant si han deixat rastres com si no. Nombre de punts resulten aclarits i d'altres l'autor formula les seves hipòtesis. Són transcrits en apèndix els dos documents esmentats. Hi ha plànols i fotografies. — J. de P. [19.033

Narcís-Jordi ARAGÓ, *Viatgers i literats entorn de la catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 113-128.

Manuel MORENO CHACÓN, *La catedral de Girona vista pels viatgers*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 417-455.

El primer títol aplega les al·lusions al dit monument en obres de Hieronymus Münzer (1494), Antoine de Lalaing (1501), del portuguès Gaspar Barreiros (1542), de Lunardo Othoboni (1567), Bartomeu Joly (1603), A. Jouvin (1672), Henry de Swinburne (1775), Francisco de Zamora (1785), Nicolás de la Cruz Bahamonde (1797) i ja en el segle XIX, Alexandre de Laborde (1890).

El segon títol, resumit allò que l'autor entén per ,llibre de viatges', estudia de bell antuvi la tipologia del viatger europeu en època moderna: diplomàtics, homes d'església, militars, turistes del ,grand tour', il·lustrats i observadors de l'economia. El cos del treball dóna un quadre dels viatgers que han deixat referència de la catedral gironina, des del s. XV a finals del XIX, i recull en apèndix llurs escrits sobre la mateixa, generalment en traducció castellana. Hi ha un text del Baró de Maldà en llengua catalana. — J. de P. [19.034-19.035

Pere FREIXAS, J. M. NOLLA, J. SAGRERA, M. SUREDA, *La Seu, promotora urbanística: les escales de la Pera*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 283-297.

Resumits, tal com avui es coneixen, els precedents històrics d'ocupació i intervenció urbanística eclesial en la part alta de la Força vella gironina fins a principis del s. XVI, els autors estudien amb tot detall el projecte de ,les fonts de la Seu' o la portada d'aigües des del sector de la Vilanova, per la Plaça dels Lledoners fins a la Plaça de la Porta dels Apòstols de la Catedral, i la construcció d'una gran cisterna i d'una font monumental. L'obra reflecteix una voluntat explícita de monumentalització del sector i topà amb una sèrie de dificultats que la feren en part inviable. D'aquella iniciativa en queden la gran cisterna, les escales i la Font de la Mare de Déu de la Pera. És transcrit en apèndix el contracte establert entre el capítol de la Seu i Gabriel Força, mestre de cases borgonyó, i el fuster gironí Sebastià Gual per a la portada d'aigües a la cisterna projectada, i la construcció d'una escala i una volta a l'indret de la deu d'aigua de la Mina, document de l'ACG, *Llibre d'obra*, LVIII, ff. 71-72. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.036

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *La catedral de Girona en l'època moderna i contemporània*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 47-57.

En el marc històric modern i contemporani, en el qual la Seu de Girona desplega les seves activitats, destaca Francesc Xavier Dorca, versaire en llatí, castellà i català, interessat en el dret autòcton, aplegador de la *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona...*, que l'acredita com a erudit. Pensador polític, Dorca es desmarca de l'absolutisme

monàrquic borbònic perquè, bo i mantenint el principi transcendent de la monarquia, afirma amb rotunditat que el príncep és un delegat del comú i responsable del seu bon o mal govern. — J. de P. [19.037]

Pep VILA, *Els set goigs terrenals de la Verge Maria de la Catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 179-184.

L'autor edita i comenta breument el text d'uns goigs marians copiats en el foli 1v del manuscrit 91, factici, de la biblioteca de l'AC de Girona. El text és datable del segle XIV i es distribueix en una tornada inicial de tres versos i vuit estrofes. — J. de P. [19.038]

Marc SUREDA JUBANY, *La catedral de Girona, matèria històrica. Historiografia entorn de la Seu (s. XVII-XVIII)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 69-109.

La historiografia precrítica, anterior al 1700, polemitzà de forma molt passional i perfectament gratuïta, entorn la major antiguitat de la Seu (Gaspar Roig i Jalpí) o de Sant Feliu (Jeroni Pujades). El jesuïta Onofre Relles volgué parar els peus a Roig, però el capítol subvencionà els treballs d'aquest i li publicà *Verdad triunfante*, mostra paradigmàtica d'inanitat intel·lectual, defensada per Sulpici Pontich i Francesc Xavier Dorca, els quals, però, escrivint ja dins l'època crítica, aportaren d'altres arguments, perquè coneixien els documents antics, favorables a Sant Feliu; també es posaren a favor de Sant Feliu el *Viage...* de Jaume Villanueva i, ja en el segle XIX els pares Enrique Flórez i José La Canal en *España Sagrada*. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.039]

Borja de QUEROL DE QUADRAS, *La capella de Sant Narcís i la família Font de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 569-588.

La bibliografia sobre el tema és minsa, però l'autor s'endinsa en la documentació de l'ACG i de l'AHMG, citada fragmentàriament en el text, per reconstruir la relació entre capella i família del 1622 al 1806; la dita família seguí el camí normal d'enlairament per matrimonis encertats i inversions fructuoses, ultra la presència en el capítol de la Seu, que permetia de participar en les concessions de personats i d'altres recursos de l'economia eclesiàstica i a nosaltres ens fa comprendre l'interès de les famílies hisendades per intervenir en aquest camp. L'autor es fa ressò de l'opinió, no documentada, que atribueix les pintures de dita capella a Viladomat i el retaule a Pau Costa. Hi ha il·lustracions i arbre genealògic. — J. de P. [19.040]

Xavier SANAHUJA ANGUERA, *El curs forçat dels menuts gironins l'any 1654*, dins «Gaceta Numismàtica», núm. 151 (dic. 2003), 41-51.

La documentació de Barcelona, ACA, i de Girona, AM, *Correspondència*, en part transcrita, informa de la gran quantitat de menuts en començar la Guerra de Separació existents en la caixa municipal gironina, i de com la intervenció dictatorial de l'autoritat militar immediatament després de la dita guerra féu acabar a les seves mans el 9 de juny 1659 per a les pagues a l'exèrcit les 2000 lliures de menuts (45), acabant així de buidar la dita caixa que, en començar la guerra esmentada, «disposava d'un dipòsit de 37.000 lliures de menuts» (42). El núm. 153 (junio 2004) de la mateixa publicació, p. 59, completa l'article amb la publicació de les fotografies de dues peces, ambdues amb inscripció; la segona porta l'any: 1653. — J. P. E. [19.041]

Narcís de PUIG DE TRAVER, *Fonts per a l'estudi de les rendes de la catedral de Girona: les pabordies a la segona meitat del segle XVII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 547-568.

Resumits els orígens de la Seu i de la Canònica i la formació de les diverses administracions que en regien el patrimoni —les pabordies—, l'autor recorda que per a llur regiment hom creà en el segle XVII l'Armari de les pabordies, caixa comuna de compensacions. En una segona part l'autor descriu l'àmbit territorial i les rendes de cada pabordia, així com llur funcionament; i en una tercera indica la tipologia dels ingressos consignats en el *Llibre gros* (= *Comptes de pabordies 1661-1700*): fruita, lluïsmes o foriscapis, censos, censals, ingressos jurisdiccionals. Hi ha mapa de llocs del bisbat de Girona, on les pabordies prenen delme. — J. de P. [19.042

Pere GIFRE RIBAS, *Mercaders a la terra. La trajectòria d'Esteve Andreu, botiguer de teles, mercader i senyor (Girona, 1680-1706)*, dins «Misc. Giralt», 513-532.

L'autor es pregunta si el pas del segle XVII al XVIII fou també per a Girona un inici de redreçament i, a base de la documentació de Girona, AH, *Fons notarial* (manca, però, la documentació personal comptable de les inversions i negocis), esbrina si Esteve Andreu en fou una mostra. De família menestral, començà essent mossò de botiga de roba, de la qual i de la família, encara jove esdevingué soci en casar-se amb la filla de l'amo; d'ací, l'activitat econòmica s'estengué a tota mena d'inversions segures, com l'arrendament de masos, censos, delmes i altres drets, també senyorials, fins que el 1689 entrava a participar en un arrendament del dret del plom i del segell de cera de la Generalitat de Catalunya (516-521). I ja com a empresari sol, tornava a arrendar drets municipals, molins, delmes i drets feudals, fins que es trobà a les mans tota la propietat del castell de Fornells entre el 1692 i el 1699 (522-528), i el 1702, aprofitant les dificultats de la monarquia, comprava a perpetuitat les rendes de Torroella de Montgrí, amb l'obligació de mantenir els drets dels ciutadans com si seguissin en jurisdicció reial; el 1705-1706 arribaria a síndic per la mà mitjana de Girona en la cort general de Carles III arxiduc, dins la qual fou membre de la comissió per al nou redreç (529-531). Hi ha bibliografia (531-532). — J. P. E. [19.043

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *Los Alcaldes mayores del corregimiento de Gerona (1717-1808)*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 22 (2002 [2003]), 155-178.

L'estructura política de Catalunya, imposada pel *Decret de Nova Planta*, era dividida en corregiments, un dels quals, el de Girona, era subdividit en dues 'alcaldías', les de Girona i Besalú, aquesta desplaçant-se entre aquella població, Camprodon i Figueres. El present article, qualificat d'«estudio prosopogràfico» (156), dedica la primera part a aplegar dades biogràfiques dels successius 'alcaldes mayores' de l'«alcaldía» de Girona (158-169), la segona als de Besalú (169-177). Les notícies procedeixen de Simancas, AG, *Gracia y Justicia*; de Madrid, AHN, *Consejos*; de Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Consell d'Aragó i Reial Audiència*, i d'estudis ja publicats. — J. P. E. [19.044

Javier ANTÓN PELAYO, *Diputados y personeros. Sociología cultural de los cargos populares en el ayuntamiento de la ciudad de Gerona (1766-1808)*, dins *Pluma, mitra y espada*, 255-269.

Durant gairebé tres segles l'elecció de regidors municipals, com a tot Catalunya, s'havia realitzat a Girona per 'sac i sort' o insaculació; Felip V amb la *Nova Planta* imposà els seus designats, però en la dècada del 1760, davant la corrupció, el rei acceptà l'elecció popular de quatre diputats i un personer, però les confraries d'oficis obtingueren que les eleccions fossin en la seu dels gremis, amb gran contraposició dels antics càrrecs; l'arxiu Campomanes de la Fundació Universitària Espanyola, completat amb qualche referència a ACA, *Consell d'Aragó*, i a Madrid, AHN, *Consejos*, ha proporcionat documentació que demostra la implicació del malestar municipal amb l'expulsió dels jesuïtes (258); a final de segle tres regidories eren ocupades per advocats (259); la pertanyença socioprofessional dels regidors, i la capacitació de

llurs mullers a signar, són objecte de dos quadres sinòptics (264 i 267); hi ha llista d'una dotzena de membres de la família Cabirol que ocuparen càrrecs en l'ajuntament de Girona entre 1768 i 1797 (268-269). — J. P. E. [19.045]

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *Alienígenas, regnícolas y naturales. Monarquía y élites en una catedral catalana del siglo XVIII*, dins *Pluma, mitra y espada*, 271-290.

Les conseqüències de la *Nova Planta* en les institucions d'Església foren comunicades al capítol de Girona l'agost del 1717 i afectaven sobretot la legislació, també de les *Constitucions de Catalunya* des del 1419, relativa a la prohibició a estrangers d'ocupar càrrecs a Catalunya, punt que afectava sobretot els posseïdors del dret de presentació a beneficis eclesiàstics, legislació que afavoria la representació i la perpetuació de certes famílies en llocs de responsabilitat (273-276); la sèrie de *Resolucions capitulars* de l'AC de Girona, l'*Episcopologi i sèrie de prebendats*, completades amb el *Repertori alfabètic* d'En Sulpici Pontich, fan conèixer casos de successió familiar en prebendes de la Seu de Girona pel sistema de les coadjutories, de les quals fou bon exemple Francesc X. Dorca (256-262); Girona, a diferència de Mallorca, no es podia defensar amb concessions pontificies i per tant hagué d'acceptar forasters (282-288); el *Memorial de greuges* per a les Corts del 1760 presentà la darrera arma: la incapacitat per a exercir a Catalunya i a València de qui no pogués arribar als fidels en llengua catalana (289-290). — J. P. E. [19.046]

Víctor FARÍAS ZURITA, *Nuevos documentos para la historia de una villa de la Cataluña Vieja: Granollers 1288-1291*, dins «Misc. Arnall», 229-255.

El bisbe de Barcelona posseïa al senyoriu damunt vila i terme de Granollers sembla per compra a Jaume I i l'exercia a través de batlle; [segurament amb motiu de la Croada contra Catalunya, en la qual el rei hagué d'evitar que els eclesiàstics, per principi favorables als croats li puguessin crear problemes], Pere el Gran li prohibí l'exercici del dit senyoriu; feta la pau, el batlle episcopal volgué readquirir l'exercici dels drets senyorials, però el reial volgué precisar quins eren aquells drets i féu una enquesta, amb resultat favorable al batlle episcopal (234-237); en conseqüència, el bisbe de Barcelona renovà l'establiment del càrrec de batlle i li precisà drets i deures. La documentació que informa d'aquell episodi des de la perspectiva de les repercussions en la jurisdicció reial es troba a l'ACA, *Canc., reg. i Pergamins*, d'on són transcrits deu instruments; indiquem les subscripcions de (tots?) els canonges de Barcelona, manifestant l'acord en el nomenament del batlle el 1291 (138-139) i les de cinquanta-sis caps de casa de Granollers, acceptant el mateix nomenament (291); també hi ha la de caps de casa que el 1252 acceptaren el senyoriu del bisbe de Barcelona (242). — J. P. E. [19.047]

David BERNABÉ GIL, *Insaculación y oligarquía municipal en Guardamar durante el siglo XVII*, dins *Administración Municipal Moderna*, 501-508.

És sabut que la insaculació com a instrument de designació dels consellers municipals causà o reforçà la formació d'oligarquies ciutadanes acaparadores del poder municipal; l'autor esbrina en el cas concret d'un petit nucli com l'oligarquia s'assegurà el control dels càrrecs. Guardamar, tot i el càstig pel comportament en la Guerra dels dos Peres, mantingué consell municipal propi, sense el càrrec de justícia integrat en el d'Oriola; els altres dinou càrrecs municipals des del 1507 s'havien d'elegir per insaculació, però sovint els insaculats no arribaven al nombre i calia repetir càrrecs; el 1693, recuperà la plenitud de drets municipals i els insaculats hagueren d'ésser trenta, cosa que encara fou més difícil d'assegurar (504-505). El típus d'insaculat era el d'un propietari rural de mà mitjana tirant a menor. Hi ha llista dels insaculats els anys 1598-1699 (508), tret de l'AM de Guardamar, *Capitulars* d'anys diversos, ultra Oriola, AM, *Sobressequier*, i Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*. — J. P. E. [19.048]

La Guàrdia dels Prats i la seva església. Treballs en el VII Centenari de la mort de Sant Pere Ermengol (1304-2004), Valls, Cossetània edicions 2004, 170 pp.

Amb motiu del centenari indicat en el títol, la parròquia de la Guàrdia dels Prats ha protagonitzat l'edició d'aquest llibre, la segona part del qual conté informacions puntuals d'Albert Palacín sobre el rectorologi (43-58); de Joan Fuguet sobre el temple parroquial, entre gòtic i barroc (59-74); del mateix sobre la reixa de la capella de Sant Ermengol (75-80); de M. Carme Ferré, sobre l'arqueta del sant (81-84); de Josep Prats, sobre el campanar (85-90); de Josep Bracons, sobre el retaule (91-102); d'Antoni José i Santiago Alcolea, sobre les santes Màrtirs del retaule (103-112); de Miquel Mirambell, sobre el retaule de les ànimes (113-120); de Roser Puig i Tàrrach, sobre l'ermita de la Mare de Déu dels Prats (121-129, amb transcripció dels *Goigs de la Mare de Déu dels Prats*, del s. XVII: 127-128). La part final és dedicada a sant Pere Ermengol (145-158). — J. P. E. [19.049

Joan DUCH I MAS, *Fets històrics i arqueològics de pedres i escuts a Guimerà*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 27-55.

Alguns dels objectes ací descrits, començant pel miliari romà, ara desaparegut (29), contenen inscripcions (46; en algun cas són transcrits fragments documentals: 33-34); és reproduïda la pàgina inicial de la *Bíblia hebrea* de Cervera, amb la consegüent explicació, ara a Lisboa, BN (102-104). Hi ha bibliografia (111-112) i, en nota, referència a un manual notarial abans conservat a l'AP de Maldà, escrit per un diaca, Pau (70 i 113; nota 30). — J. P. E. [19.050

Josep M. LLOBET PORTELLA, *El santuari de Santa Maria de la Bovera, al terme de Guimerà, l'any 1773*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 215-221.

El 1773 hi hagué en la dita capella nomenament de nou ermità, consignat en el corresponent acte notarial, ací transcrit, ara a Cervera, AHC, *Tàrraga*, dins el qual hi ha inventari de les joies i mobles del santuari (217-220); alhora, el comte de Guimerà decidia que les joies fossin guardades per una persona abonada de la referida villa de Guimerà, de les quals hi ha també inventari, ací transcrit del mateix fons. — J. P. E. [19.051

Jordi VILAMALA SALVANS, "*Consueta de la iglésia parrochial de Sant Andreu de Gurb, del bisbat de Vich, dictada per Gaspar Graell y del Bosch, prevere y rector de dita església, 1664*", dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 191-204.

L'autor dóna notícia succinta de les set consuetes conegudes de Sant Andreu de Gurb, resumeix la història del castell homònim, descriu el document, detalla els criteris de transcripció i publica la *Consueta del 1664* (194-204, amb reproducció d'una pàgina manuscrita: 197). Hi ha notes històriques provinents de fonts, que són citades, notes crítiques i aclariments de paraules avui poc emprades. Hi ha reproducció fotogràfica del f. 8r. — J. de P. [19.052

Flocel SABATÉ, *Igualada, carrer de Barcelona*, dins «Revista d'Igualada», núm. 4 (2000), 7-31.

La situació juridicopolítica d'Igualada fins a darreries del segle XIV era la d'una població de terme molt reduït, encerclat per castells termenats tots en mans del vescomte/comte de Cardona, el qual desitjava posseir la població centrada i estigué a punt d'obtenir-ho en el moment en què Pere III, acorralat per totes bandes, estava a punt de vendre les jurisdiccions dels llocs reials, i, doncs, de l'Igualada als Cardona. Ací, a base de la documentació d'ACA, *Canc. reg.*, *Canc.*, *processos*, de l'AHC d'Igualada, de Cervera, dels arxius històrics municipals de Barcelona, Girona, Manresa i Cubells i de l'Arxiu Massot, de Moià, en part publicada, l'autor exposa la defensa igualadina contrària a la jurisdicció baronial i defensora de la reial;

però havent fracassat les declaracions de vinculació inalienable a la corona (11), la solució fou la declaració de la vila com a carrer de Barcelona, objectiu que obligà a trobar el desllogador a nombre de problemes jurídics i polítics (111-115); la nova situació fou acceptada pels caps de casa en reunió del 9 d'agost del 1385; els noms dels signataris consten en les pàgines 27-28. Hi ha quatre reproduccions de l'escut medieval d'Igualada (31). — J. P. E. [19.053]

Xavier JORBA I SERRA, *Una nova font parroquial: les definicions testamentàries. El cas de la Baixa Segarra*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 8 (2003), 61-63.

L'autor recorda que, ultra els llibres de baptismes, confirmacions, matrimonis, funerals i compliment pasqual, els arxius parroquials contenen altra documentació (fundacions de sufragis, capellanies i causes pies, llibres de confraries, administració de misses, etc.); l'AP de Santa Maria d'Igualada (ara a l'AHC de la mateixa població), conserva tres volums del *Liber definitionum testamentorum villae et decanatus Aquaelatae*, cada un dels assentaments del qual ofereix informació sobre extrems diversos, el principal dels quals és el testament que ha originat el compliment de les dites obligacions. — J. P. E. [19.054]

Josep ROMEU I FIGUERES, *El diable feiner i destructor: una llegenda igualadina i odenenca*, dins «Revista d'Igualada», núm. 5 (2000), 7-17.

La llegenda, resumida en ocasions diverses des del 1880/1884, i transmesa des d'aleshores per tradició oral, procedia almenys del segle XVIII, però era clarament arrelada en èpoques prehistòriques en què la mar deixà nombre de mostres de la seva presència en la contrada. — J. P. E. [19.055]

Josep SEGURA I GARSABALL, *Un molí fariner del segle XV, Juneda senyoriu dels Cardona*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 117-126.

Les primeres pàgines descriuen Juneda i resumeixen la història dels vescomtes, comtes i ducs de Cardona, barons de Juneda (118-120); el molí fariner esmentat en el títol era el Molí de la Bardissa, el 1541 passà de propietat útil particular a utilitat del comú per venda en part ací transcrita en llengua castellana (121-122); també és recordat un document del segle XVIII, d'ACA, on consta l'interès de la cartoixa de Scala Dei a encarrilar les aigües de La Femosa (122-123). — J. P. E. [19.056]

Francesc FITÉ, *La Seu Vella de Lleida i la introducció de l'arquitectura gòtica a Catalunya*, dins «Misc. Arnall», 1072-1109.

Pàgines d'història de l'arquitectura artística, que descriuen el procés que seguí a Europa en general i a Catalunya (i dins aquesta a les comarques de Lleida en particular), el pas del romànic tardà al protogòtic i al ple gòtic, a partir d'una àmplia bibliografia (1089-1098), a la qual se suma qualche escadussera referència a fons manuscrits de Lleida, Arxiu de la Catedral, pergami 3368 (1091, nota 50); al final, el tema és il·lustrat amb onze reproduccions fotogràfiques (1099-1109). — J. P. E. [19.057]

Antoni PASSOLA I TEJEDOR, *Los inicios de la crisis del XVII en el poniente catalán: La hacienda local leridana, 1566-1611*, dins *Administración Municipal Moderna*, 247-256.

L'AM (o de la Paeria), de Lleida, i en concret la sèrie de *Capbreus*, completada amb *Consells generals*, proporciona les dades per a aquest estudi, en concret els registres dels anys 1566-1605, amb algun complement fins al 1611 (249 i 251); l'autor ha esbrinat si en les dades es

pot afirmar per a Lleida cap a finals del segle XVI la fractura de la bonança econòmica que Pierre Vilar havia detectada a Barcelona; les quantitats lleidetanes tant d'entrades com d'eixides, reduïdes a dos gràfics i un quadre (251-253), porten a concloure que «en las cuentas municipales las fechas 1590-1591 marcan siempre una inflexión» (251) per causes diverses, on no manquen els desastres naturals com les riudes o la crescuda dels interessos de censals. — J. P. E. [19.058]

Isidre PUIG SANCHIS, *D'arquitectura i mestres de cases a la Lleida del segle XVIII: Els Biscarri*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 165-214.

Isidre PUIG SANCHIS, *D'Arquitectura i mestres de cases a la Lleida del segle XVIII: els Batiste*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 233-285

Encara que després del *Decret de Nova Planta*, l'arquitectura oficial fou obra exclusiva dels enginyers militars, els arquitectes privats seguiren els mòduls tradicionals, tal com demostren els vuit contractes d'obres estipulats amb constructors de cases de la raguèlia Biscarri des del 1688 fins a la segona meitat del segle XVIII, ací transcrits en l'apèndix documental (188-207), on també trobem quatre rebuts, tres convenis de constitució de companyia o societat, una sotscontractació, una acta de col·locació de primera pedra, una donació per a obres, dues visites de control d'obra i una creació de censal per a construcció. La documentació procedeix de Lleida, AH de Protocols, i AD, i és transcrita completa.

El segon títol es basa en els dinou documents, tots del segle XVIII, transcrits sencers en l'apèndix documental (254-278); catorze es troben en l'Arxiu Històric de Protocols i els cinc restants (núms. 11, 12, 13, 14 i 19) en l'Arxiu de la Catedral; la major part són contractes o sotscontracte d'obres en dels temples parroquials de Rosselló, Alcanó, Alcoletge, Vallfogona de Balaguer, Llardecans, Benavent i Vilanova de Segrià; hi ha també quatre actes de visura (núms. 2, 7, 12 i 14), un lliurament de claus, una fabricació de campana, una previsió de cost d'obra i unes previsions de rehabilitació. De més a més, els documents esmentats informen sobre aquella família (arbre genealògic: 234). — J. P. E. [19.059-19.060]

Elvis MALLORQUÍ, *El port de Lloret i els seus habitants (segles XIII i XIV)*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 49-65.

A diferència de les veïnes Tossa i Blanes (56-57), Lloret no compta amb carta de franquises fundacional. Els seus orígens s'han de deduir dels pergamins dels segles XI, XII i XIII i dels capbreus del segle XIV, pertanyents a la pabordia de novembre de la Seu de Girona (50 i 52): és del 1262 una llicència de construir casa prop del Grau, topònim significatiu d'activitat marinera confirmada per d'altres fonts; l'establiment es repetí en prou casos i de fet, a darreries del segle XIII n'hi havia d'altres; en el segle XIV seguiren els establiments fins al llindar de la Pesta Negra (52-55); allò que havia resistit la Pesta fou destruït i saquejat per l'estol genovès del 1354 i el 1373 la població era pràcticament idèntica a l'anterior a la passa (de 36 a 34 caps de casa). Les pàgines finals, ultra dos croquis geogràfics, donen taules de famílies, de construccions diverses, de persones documentades i de llur situació jurídica en els recomptes del s. XIV (62-65). — J. P. E. [19.061]

Tina SABATER, *Sobre pintura gòtica del siglo XV. El retablo de san Pedro y san Esteban de la parroquia de Lluçmajor*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 321-326.

Darrerament s'han trobat, reforçant una calaixera, vuit fragments de fusta pintats, que, conjuntats, han pogut ésser atribuïts a un únic retaule i aquest identificat amb el destinat a una capella dels sants Pere i Esteve, que el 1416 Gabriel Mòger contractava amb Esteve Cànoves, de Lluçmajor, contracte conegut almenys des del 1972. — J. P. E. [19.062]

Pau CATEURA BENNÀSSER, *Municipi i monarquia en la Mallorca dels segles XIII-XIV*, dins «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 13 (2000-2002 [2003]), 43-58.

El 1245, Jaume I havia esbossat una estructura legal municipal que seria successivament aplicada a València, Barcelona i el 1249 a Mallorca, que, ja qualificada d'«universitat» el 1235, fins aleshores havia funcionat sota comissions de prohoms, coneguts des del 1237 (45-46). Des del 1244 es dibuixen les institucions representatives tant de jueus (secretaris de l'aljama) com de cristians —consell general de prohoms de la ciutat de Mallorca (1247)—, que el 1248 ja s'anomenaven «còsols de Mallorca» i demanaven al batlle reial una còpia de la *Carta de franqueses*; el 1249 era establert el municipi amb sis jurats, de nomenament anyal, i un consell, i també la base econòmica del morabetí, que s'hagué d'ampliar; l'infant, futur Jaume II, creà problemes en no respectar la carta municipal del 1249 i en carregar-se de deutes (51), però en començar el regnat confirmà l'estructura constitucional de les *Franqueses*; els anys posteriors a les Vespres Sicilianes introduïren modificacions factives de control per part del poder reial (52-53); sota el rei Sanç el 1315 l'estructura municipal de l'illa, fins aleshores unitària, es desdoblà entre ciutat i part forana, presidides pel Consell General (54-55), cosa que permeté al rei de dominar la situació, normalment per la col·laboració de la Part Forana. Amb la supressió del regne feudalment subordinat de Mallorca, en un primer moment el municipi recuperà les seves prerrogatives, però la situació de guerra interminable (Jaume III de Mallorca, Castella, Gènova, Sardenya) portà a la plena intervenció reial; del 1373 al 1398, se succeïren vuit reformes en l'elecció de càrrecs, fins que aquell any s'introduí l'elecció per sort; ultra els estudis ja publicats, la font principal per a aquestes pàgines és l'ARM, *Escrivania de cartes reials*. — J. P. E. [19.063]

Pau CATEURA BENNÀSSER, *El derecho municipal como derecho del Reino de Mallorca en la Edad Media*, dins «Revista de Historia Jerónimo Zurita», 78-79 (2003-2004), 321-352.

Encara que el 1300 Jaume II de Mallorca establís que el regne es regiria primer per la *Carta de Franqueses* i altres privilegis propis, en segon lloc pels *Usatges* i en terç pel dret romà comú, aquells tres estrats tenien vasos comunicants car el primer era bàsicament català i el terç impregnava els dos primers; el 1510 Ferran el Catòlic declarà que els habitants de l'illa de Mallorca compartien «prerrogatives... constitucions i capítols de Cort de Catalunya» (321-323). La insularitat i la diferència cronològica en la reconquesta de cada una de les illes portà a la independència administrativa de cada una d'elles, sense que mai existís una Generalitat del Regne de Mallorca (324-330). Cada illa féu aplegar els propis documents bàsics: Mallorca el *Llibre dels reis*, Menorca el *Llibre vermell de Ciutadella* i el *Llibre de cort de Ciutadella*, Eivissa el *Llibre de la cadena*; a començaments del segle XV, el *Contracte Sant*, en destinar a la paga de censals la suma de drets i emoluments municipals, modificà la contribució mallorquina a favor de les necessitats de la corona (333-334); el 1231 per pacte entre Jaume I i Pere de Portugal, el 1279 entre Pere el Gran i Jaume II de Mallorca, tot el regne era vassall del titular de la corona catalanoaragonesa i acceptava la vigència dels *Usatges* als comtats (337-339); Eivissa i Formentera eren, de més a més, sots senyoria efectiva del metropolità de Tarragona, cosa que afavoria la vigència de drets catalans (340-343); tingué oscil·lacions tant la presència del Regne de Mallorca en Corts Generals de la Corona (documentació aplegada en el *Llibre de corts generals*, de l'ARM: 348), com la de les tres illes en les de Catalunya, en les quals cada illa era integrada en un braç (343-438). Tant per al camp del mostassaf com per al del benestar social, els jurats posseïen autoritat normativa, controlada per la corona (349-352). — J. P. E. [19.064]

M. Carme COLL FONT, *Es signes i les subscripcions dels notaris mallorquins al segle XIII*, dins «Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics», 13 (2003), 37-62.

A base d'aquella primerenca documentació de Palma de Mallorca, ARM i ACM, i de Madrid, AHN, *Clerecia*, i d'altres, l'autora, després de recordar allò que representa la signatura notarial per a un document de fe pública, ha recopilat i reproduït en el primer apèndix, seguint l'ordre alfabètic del cognom dels notaris, llurs signes notariaus autèntics, fins a una vuitantena, i en un apèndix posterior la col·locació del punt final com a confirmació de validesa. — J. P. E. [19.065]

Esther CRUZ PÉREZ, *La feina de les alletadores durant la baixa edat mitjana mallorquina*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 35-45.

És normal que l'Arxiu de l'Hospital General de Palma de Mallorca, integrat dins l'ARM, proporioni dades sobre les dides, necessàries per a l'alimentació de nadons, en concret les sèries *Llibre d'ingressos de personal, nins i malalts*, el *Llibre d'ingressos i pagaments* i les *Ordinacions de l'Hospital General*, completades amb les de *Protocols notariaus*; afegim-hi Damià Carbó, *Libro del arte de las comadres...*, Palma 1541, i del *Blanquerna* i la *Doctrina pueril* de Ramon Llull. En aquestes pàgines, l'autora desgrana els aspectes concrets del servei de les dides, des de les qualitats personals, físiques i morals, que els eren requerides, passant per les atencions envers el nadó i les condicions laborals, fins a la retribució pel servei; la dida arribava a ésser com un membre de la família. — J. P. E. [19.066]

Jordi MORELLÓ BAGET, *Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles XIV-XV). Estudi dels censalistas catalans*, dins «Anuario de estudios medievales», 33 (2003), 119-169.

Jordi MORELLÓ BAGET, *El deute exterior mallorquí. Els creditors catalans a partir de l'estudi d'un capbreu de censals del segon quart del segle XV*, dins «Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts», 28 (2002), 251-269.

El primer títol indica que el segon és una seva versió abreujada; [d'aquesta hom en pot trobar resum dins «ATCA», XXIII-XXIV (2004-2005), 624-625, núm. 18.194]. — J. P. E. [19.067-19.068]

Josep ESTELRICH COSTA, *El Convent de Santa Elisabet. Apèndix documental (I. 1317-1510) i (II. 1530-2000)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 58 (2002), 247-272, i 59 (2003), 249-318.

[Els dos apèndixs arrodoneixen el llibre de l'autor *El convent de Santa Elisabet. Beguins, terceroles, jerònimes. Mallorca (1317-2000)*, Palma de Mallorca 2002, objecte de recensió publicada en aquestes pàgines del volum XXIII-XXIV (2004-2005), 560-561].

El primer lliurament guanya en interès pel fet de proporcionar al possible interessat els documents fundacionals, segons els quals la casa era en mans dels companys d'Antic de Vic, que la documentació contemporània qualificava de 'beguins' (251, núm. 5); o al servei de dones del terç orde franciscà de penitència (252-255), fins que passà a les jerònimes, encara actualment estades del mateix monestir.

El segon lliurament completa les dades del llibre sobretot en allò que fa referència a obres d'ampliació i embelliment de l'església, com el presbiteri els anys 1661-1669 (261-264); però la part més interessant és la relativa a la relació del monestir amb el bisbe de Mallorca Pere d'Alagó, que comença amb les instruccions episcopals per al convent (264-266), segueix amb un primer plet del convent contra el bisbe davant el tribunal metropolità de València (267-273) i amb un segon (275-280); assenyalam el contracte per a la construcció de l'orgue (285-287) i la consuetud de les festes familiars de la comunitat (288-297). La darrera part és el quadre sinòptic de dades en la relació alfabètica de monges professes (298-315). Clou l'apèndix un *Vocabulari monàstic i litúrgic* (415-318). — J. P. E. [19.069-19.070]

Maria BARCELÓ CRESPI, *La talla de la ciutat de Mallorca. 1512*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2002.

Títol només conegut pe referència. — J. P. E.

[19.071

Ernest BELENGUER, *La Mallorca de Carlos V, entre la fortificación y la frustración*, dins *Sardegna, Spagna*, 149-164.

En aquestes pàgines l'autor, ultra oferir un resum del seu llibre *Un reino escondido. Mallorca de Carlos V a Felipe II*, vol aportar documents previs a la dita situació però posteriors a les Germanies, il·lustradors de les tensions mallorquines (150). Vençuts els Agermanats continuà el gran problema del deute extern; s'hi afegiren els abusos administratius complicats amb la pluralitat de jurisdiccions (en les relacions amb l'eclesiàstica calgué recórrer al *Concordat entre la reina Elionor i el cardenal de Comenge*, de mitjan segle XIV: 154), que havien d'ésser corregits després de la informació encarregada a Jeroni Dalmau, mort abans d'acabar-la; les males anyades amb la necessitat d'importar grans quantitats de blat; i el perill turc, engrandit per l'experiència de les destruccions de Menorca (150-155). La documentació de Barcelona, ACA, *Canc. reg.* i *Maioricarum*, i de Simancas, AG, *Estado*, informa de les dificultats que es presentaren davant la insistència reial a assegurar les fortificacions de les Balears, fortament discutides perquè sobretot els nobles cercaven excuses per a no contribuir-hi; les tensions provocaren la substitució d'algun virrei i la presa de decisions autoritàries d'algun altre. — J. P. E.

[19.072

Giovanni MURGIA, *La comunità maiorchina di Villamar in periodo spagnolo (secoli XVI-XVII)*, dins *Sardegna, Spagna*, 469-480.

Recordades les connexions tradicionals entre Mallorca i Sardenya, enfortides després de la conquesta d'Alfons el Benigne, l'autor concentra la seva atenció en la família Eimeric, barcelonina, que senyorejà importants contrades de Sardenya, i s'enriquí amb el tràfic de gra; influx i riquesa li concitaren l'enemistat no sols d'altres nobles, ans també dels juristes de l'audiència i del virrei, que anava a acusar-lo de contraban; document directe de la situació personal de Salvador Eimeric i dels seus problemes són les lletres i altra documentació conservades a Càller, Archivio di Stato, *Fondo Eymereich*, que també certifica el desplaçament de mallorquins, sobretot de Pollença i de Felanitx, a Sardenya, i en particular a Villamar per a fer productiva la zona de regadiu, molts dels quals s'hagueren de repatriar; tant l'Archivio Capitolare de Càller, *Serie Volums*, com l'ADM, *Concessos*, completen la informació sobre aquell desplaçament (475-479). — J. P. E.

[19.073

Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *El canceller de competencias de Mallorca y los conflictos entre las jurisdicciones real y eclesiástica*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 7-34.

Els conflictes entre les jurisdiccions reial i eclesiàstica ordinària foren regulats pel concòrdat del 1372 entre la reina Elionor, muller i lloctinent de Pere III el Cerimoniós, i el cardenal de Comenge, delegat de Gregori XI; el 1549 fou creat a Mallorca el tribunal específic, basat en la dita concòrdia, i nomenat el primer canceller propi; la informació sobre el nou tribunal, en gran part perduda, es concentra ara en els manuscrits 180 i 172 i en sèries diverses del mateix ARM (*Lletres reials*, *Arxiu Antic*, *Actes del Gran e General Consell*) i en les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, perquè l'administració reial repetí constantment que el tribunal mallorquí s'havia de guiar pels procediments del de Catalunya; ací són exposats els extrems que configuraven el dit tribunal, sobretot la seva limitació als clergues (12-14). Les darreres pàgines publiquen quatre documents sobre el tema (30-33). — J. P. E.

[19.074

Bernat JUAN RUBÍ, *Relíquias que se conservan en la Catedral de Mallorca*, dins «Memoria Ecclesiae», XXV (2004), 463-477.

Les primeres pàgines assenyalen fonts diverses del mateix AC, que informen sobre relíquies, i foren aprofitades per Josep Miralles Sbert, *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, publicat pòstum per Llorenç Pérez Martínez el 1961 (463-464); en temps posteriors hom ha trobat inventaris de la Seu ja de darreries del segle XIV, on consten relíquies, com les donades per l'emperador Miquel Paleòleg, que parla de la Túnica de Crist, o les que consten en l'acta de consagració de l'altar major (465-466). Ací tenim la llista de les relíquies exposades a la veneració dels fidels els successius segles XIV-XV, XVI i XVIII, on consten les afegides des del 1735 (466-468). La secció de relíquies conservades dins la Seu dedica algunes pàgines a les dels ,sants' Cabrit i Bassa (471-473). Finalment, en el *Catálogo de las Santas Relíquias...*, acabat el 1802, segurament començat a darreries del segle XVIII, les relíquies són «adornadas ab figuras que las representan», quatre de les quals són reproduïdes (477). — J. P. E. [19.075

Félix CARMONA MORENO, *La Virgen del Socorro en Baleares. Iconografía e historia*, dins «La Ciudad de Dios», CCXVI (2003), 5-37.

Els historiadors de l'orde augustinià i alguns fons manuscrits dels convents de Mallorca i de Menorca, informen que l'advocació mariana del Socors hauria arribat a Mallorca portada per Joan Exarch; el perill d'incursions sarraïnes obligà a destruir església i convent primitius i a refer-los dins la ciutat de Mallorca des del 1544 (11-16); les pàgines següents són dedicades a la iconografia del Socors, ben documentada la de l'altar major (18-20), també la de la portalada del temple (22-23); i les del Socors de Felanitx (24-25); la casa de Menorca és contemporània de la de Mallorca (27-29) i documentada la imatge de fusta del retaule (30), igual com la solemnitat de la festa ja en el segle XVI (32-33). — J. P. E. [19.076

Jaume SASTRE MOLL, *L'obra pictòrica com element decoratiu, sumptuari i devocionari a les llars medievals mallorquines, en el trànsit a la Modernitat*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 47-88.

Les dades sobre la presència d'obres decoratives de les llars mallorquines procedeixen dels cent-noranta inventaris ,post mortem' dels anys 1520-1570 conservats a l'ARM, *Protocolos notariales*, i resumits en les pàgines de *Referències documentals* (61-88); la introducció assenjala l'estrat social dels propietaris, la localització en la casa, la qualificació en l'inventari, la tipologia de les imatges (Mare de Déu, Sant Crist, Infant Jesús), la paral·lela dels ,draps de pinzell' i la de les pintures damunt fusta; no hi mancava qualche representació profana o, si en tenia, l'escut d'armes de l'amo. — J. P. E. [19.077

Josep JUAN VIDAL, *El Reino de Mallorca del felipismo al austracismo. 1700-1715*, dins *Felipe V internacional*, 151-210.

La documentació de Palma de Mallorca, ARM, *Lletres reials, Audiència, Actes del Gran e General Consell, Sort i sac, Miscel·lànies Pasqual*; ACatedral, *Lletres reials, Actes capitulars, Quaderns i Papers escadussers*; de Barceleona, AHCB, *Lletres closes*; Londres, British Museum, *Additional Manuscripts*, i nombre de publicacions també de l'autor, permeten de refer els successius episodis d'aquells quinze anys, amb les posicions de cada una de les tres illes envers el testament de Carles II, la formació de grups de partidaris de l'Arxiduc, la incursió de l'estol aliat i la capitulació de Mallorca, les vicissituds del règim de l'arxiduc i la llarga agonia entorn la caiguda de Barcelona, fins a la capitulació de Mallorca al mariscal d'Alstedt i la fi del Regne de Mallorca. Assenyalen el resum de les condicions de la capitulació mallorquina a l'estol aliat i el reconeixement de l'arxiduc Carles el 27 set. 1706 (171-174); la llista de

peticions del Gran e General Consell a Carles III, arxiduc (184); les vicissituds particulars de Menorca, la primera illa a perdre les institucions pròpies el novembre del 1707, encara que després, durant la dominació anglesa, les recuperés (182), i el moment de la submissió de Menorca a Anglaterra (189-190). — J. P. E. [19.078]

Tomeu CAIMARI CALAFAT, *La Capitanía General del Reino de Mallorca bajo Felipe V*, dins *Felipe V internacional*, 477-489.

L'autor es pregunta quan, com i per què l'Estat espanyol es dividí en capitànies generals i no hi pot donar resposta; i quant als precedents, hi ha capitania general al Rosselló el 1344 i en el pas del segle XV al XVI en els altres regnes de la Corona; la figura pública del capità general fou dibuixada en la Reial Instrucció de l'1 gener 1714, ací resumida (481-482); però si els capitans generals anteriors eren nobles de categoria, els borbònics foren sobretot militars de professió, també llurs substituïts; en els moments bèl·lics també portaren el nom de 'comandant general', després oblidat; tingueren una gran mobilitat entre les terres hispàniques i les italianes; els capitans generals mallorquins els anys de Felip V foren tretze. La base arxivística es troba a Palma de Mallorca, ARM, LR, a Simancas, AG, *Guerra moderna*, i a Madrid, AHN, *Consejos*. — J. P. E. [19.079]

Antoni ORDINAS POU, *El primer ayuntamiento borbónico de Palma*, dins *Administración Municipal Moderna*, 591-599.

Ocupada Mallorca pels militars de Felip V i proclamada la *Nova Planta* el juliol del 1715, l'octubre del mateix any una Real Junta Superior de Justicia substituïa l'antiga Audiència, però un any més tard renaixia l'Audiència amb atribucions majors en el camp municipal, les de nomenar batlles i regidors (592); el nou ajuntament trigaria a constituir-se fins a mitjan 1718, constituït per setze jurats de categoria militar o noble i quatre ciutadans honrats, de noblesa inferior, diferents en la constitució del consell municipal (597-598); coneguts botiflers (595), llur càrrec fou una manifestació de gratitud reial i llur funció principal la d'assegurar la fidelitat al nou ordre (594) i, tot i l'experiència municipal anterior de bon nombre d'ells (596-597), de fet les sessions de l'ajuntament sofriren d'absentisme; des del primer moment fou un problema l'existència de les dues categories de nobles i de ciutadans en els consells i la manca de col·laboració amb els altres òrgans de govern. — J. P. E. [19.080]

Emilio BEJARANO GALDINO, *El sector de la ramaderia a Mallorca al segle XVIII a través dels valors de la cabanya i dels preus carnis*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 155-170.

Les primeres pàgines sintetitzen l'estructura del sector ramader del segle XVIII a Mallorca, on predominava l'oví (uns 200.000 caps), seguit del cabrum (50.000 caps), el boví (6.000 caps) i el porcí (37.000 caps). Els fons arxivístics són de Palma de Mallorca, ARM, *Universitat de Ciutat i Regne, Audiència i Reial Acord*, ultra la *Reial Societat Econòmica d'Amics del País*; i AM, *Resolucions de l'Ajuntament; Representacions i lletres*; i el *Libro de escrutinios y manifestos de ganados...*, i les seccions paral·leles d'altres AM. Amb alts i baixos, la línia quantitativa de bestiar llanar i cabrum fou més aviat descendent, la del boví en lleugera alça (159); exceptuat el porc, que només en un segle s'apujà un 205%, tots els altres preus cresqueren almenys un 250% (oví), 266% (cabrum), 283% (carn comuna) i 366% (boví); la carn s'hauria encarit a contrapartida de l'augment de superfície destinada al cultiu agrícola en detriment de la destinada a pastures, o pels canvis en l'estimació social de les diverses qualitats de carn (168-170). — J. P. E. [19.081]

José Luis BARRIO MOYA, *Don Bernat Nadal i Crespi, obispo de Mallorca entre 1794 y 1818*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 359-364.

El resum biogràfic d'aquell personatge (359-361) és completat amb la transcripció del poder notarial del 1794 per a la presa de possessió del bisbat de Mallorca, conservat a Madrid, AH de Protocolos, núm. 21.239. — J. P. E. [19.082]

Xavier SANAHUJA ANGUERA, *Les monedes de Manresa al segle XV*, dins «Gaceta Numismática», núm. 154 (septiembre 2004), 53-70.

Les guerres contra Joan II i contra Felip III (IV de Castella) foren per al Consell Municipal de Manresa ocasió d'emetre menuts. Ací l'autor es limita als del segle XV, en els darrers vint-i-cinc anys del qual hi hauria hagut quatre emissions (57), conegudes per vint-i-tres documents de Manresa, AHC, *Fons municipal. Llibres del consell*, i un de Barcelona, ACA (58-70); però els menuts foren de fàcil falsificació (63, doc. 9; 69, doc. 23), no eren acceptats pels mercaders de fora i més d'una vegada calgué treure'ls de la circulació, cosa que no fou fàcil. — J. P. E. [19.083]

M. Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 193-203.

L'autora ha estudiat la dita època en documentació d'ACA, de l'ADB, de l'ADG, d'Arenys de Mar, Arxiu Històric Fidel Fita, i dels arxius parroquials de Llaveneres, Vilassar, Cabrera de Mar, Canet i Arenys de Mar. Des del segle XVI, el Maresme hauria desplegada una intensa economia gràcies a la suma de l'explotació de la vinya i de l'activitat comercial. En el marc d'una certa especialització econòmica, lligada a intercanvis complementaris, les poblacions interiors s'haurien ruralitzat encara més i les costaneres anirien prenent l'aire comercial i mariner, que més tard les caracteritzaria. No sense dependències ni lògiques vulnerabilitats, l'evolució econòmica que es detecta al Maresme els segles XVI i XVII explicaria, en part, el redreç del segle vinent. — J. de P. [19.084]

Mª Alexandra CAPDEVILA I MUNTADAS, *La immigració francesa. Un factor decisiu de la recuperació demogràfica de la comarca del Maresme a l'època moderna?*, dins «Misc. Giralt», 232-231.

Si, segons els censos de població, entre el 1553 i el 1708 el creixement demogràfic del Principat de Catalunya fou del 38% i el del Maresme del 166%, l'autora es pregunta si l'explosió del Maresme fou deguda al contingent gavatx i esbrina la resposta en els registres de matrimonis de les parròquies d'Arenys de Mar, Canet, Premià, Vilassar, Cabrera i Teià; resumeix les dades obtingudes i, reduïdes a tres gràfics dobles, les compara amb les de la Matrícula del 1637 [cf. la notícia bibliogràfica següent], un per al percentatge de gavatxs, un per a llur procedència i el terç per al respectiu ofici, amb conclusions desiguals (239-241); com a resultat d'aquesta recerca, l'autora assenyala l'existència d'una immigració catalana interior del Vallès Oriental i de la Selva al Maresme, ultra l'elevada natalitat i l'absència de crisis de mortalitat, extrems i influx en la demografia que caldrà anar avaluant. Hi ha bibliografia (238-239). — J. P. E. [19.085]

M. Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, *La Matrícula de 1637. Una radiografia dels francesos residents al Maresme*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 233-246.

La matrícula del 1637 és un document de l'ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 551, quadern 1, que l'autora, sense editar-ne cap fragment, estudia amb la finalitat de precisar el nombre, l'origen geogràfic, les activitats, la situació econòmica, els vincles familiars i les modalitats de la

penetració dels gavatxos que acudien al Maresme a cercar treball i millor remuneració. Segons la dita matrícula, els francesos del Maresme constituïen el 67% dels estrangers escampats pel litoral català; en gran part procedien del bisbat de Comenges i dels pobles d'Aurilhac, Alan, Beauchalot i Roquefixade, la majoria eren pagesos i no solien tenir béns. El flux migratori era integrat per homes joves i solters; uns dos terços acabaren establint-se a Catalunya. La dita matrícula podria estar afectada de subenregistrament, perquè era alta la mà d'obra que anava i venia segons fluxos de treball temporal. L'examen dels llibres parroquials, dels protocols notariais i l'estudi de les confraries gestionades per aquests immigrants permetrà d'arrodonir les dades avui disponibles. Hi ha quadres estadístics: del nombre de gavatxos enregistrats a la matrícula, dels bisbats d'on procedien, de les activitats que practicaven, de llur nivell socioeconòmic, estat civil, vincles familiars i temps d'estada a Catalunya. — J. de P. [19.086]

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *La justícia ordinària a Catalunya: els alcaldes majors del corregiment de Mataró (1718-1808)*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 155-183.

La documentació de base és de l'Arxiu Reial de Barcelona, (ACA), *Reial Audiència*; de Madrid, AHN, *Consejos*; i de Simancas, AG, *Gracia y Justicia*, unida a nombre de publicacions sobre el tema (156-157). El corregiment de Mataró, presidit per un Comanador, autoritat màxima civil i militar, era dividit en dues alcaldies majors per a l'administració civil, la de Mataró, de segona classe o ascens, i la de Granollers, de primera classe o d'entrada. Ací és aplegada la informació sobre la persona dels successius setze alcaldes majors de Mataró del 1718 al 1808 (157-171) i els també setze de Granollers (171-182); en ambdós casos, cinc foren catalans (182-183). — J. P. E. [19.087]

Joan PONS ALZINA, *El batlle de les ovelles de l'illa de Menorca, una institució comunal oblidada (s. XVI-XIX)*, dins «Misc. Giralt», 705-718.

«...em proposo estudiar la institució menorquina del batlle de les ovelles —també anomenada de les encorralades o de les orelles— amb la intenció d'apuntar el seu ordenament jurídic i el seu paper en l'aprofitament ramader a partir de papers espigolats en documentació institucional» (706), que és sobretot la de seccions diverses de l'AM de Ciutadella, en particular la del *Fons Universitat General de Menorca i especial de Ciutadella*; també del d'Alaior, *Llibre per al bon regiment del batlle de les ovelles*, càrrec de cada municipi i funció d'arrels molt clares: «És en aquesta pràctica comunitària de pastura en llibertat, d'encorralar els animals diverses vegades l'any, de discernir-los i de conciliar conflictes entre parts, on s'emmarca el batlle de les ovelles» (708). Cal recordar la quantitat de caps de bestiar menorquí del segle XVIII (709), la necessitat que cada bèstia portés la marca del seu amo amb la consegüent organització col·lectiva centrada en el municipi de Ciutadella, la descripció i denominació de l'altra forma de marcar, la dels tretze talls simples i dels cinc compostos a les orelles de la bèstia (710-711), la freqüència de les encorralades (712-713) i unes *Ordinacions del batlle de les ovelles* del 1767, ací resumides (713-715). El segle XVIII l'espai comú de pastura començà a disminuir en posar tanques a les possessions, fet nou que desvirtuà les encorralades i la necessitat de marcar el bestiar, i així s'anà morfonent el conjunt. Hi ha bibliografia (717-718). — J. P. E. [19.088]

Joan PONS ALZINA, *El memorial d'arbitris sobre l'illa de Menorca del veedor Francisco Negrete*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 21 (2001), 89-119.

El dit memorial, reproduït en aquestes pàgines (110-119), s'ha conservat a Ciutadella, AM, *Llibre dels consells generals 1654-1690*; el seu autor, en escriure'l el 1606 i presentar-lo al Consell General de Menorca, hi abocava la seva experiència personal de servidor de l'admi-

nistració reial en llocs diversos de l'imperi dels Habsburgs hispànics i en la seva estada a Menorca com a veedor (interventor i intendent), on havia començat completant la construcció del castell de Sant Felip a Maó (91-93). Els anys de secada i d'escassetat de gra (1604 i següents) l'impulsaren a proposar el remei de dedicar part considerable de la terra illenca, transformada d'erma i bardissenca en cultivable, a la producció de blat, amb la conseqüència que Menorca s'hauria convertit d'importadora en exportadora del gra excedent i en comptes de gastar-ne, rebria moneda i riquesa; també suggeria d'altres objectius, com la fortificació de Ciutadella o la supressió de parets al costat dels camins. La proposta fou tornada a analitzar a darreries del segle, i totes dues vegades desestimada, perquè exigia una profunda transformació del sistema tradicional que s'havia demostrat acceptable durant segles. — J. P. E. [19.089]

Carles RIERA I FONTS, *Material toponímic del Moianès vers l'any Mil*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 26 (juny 2002), 37(215)-62(240).

La publicació del volum de *Catalunya Carolíngia. IV. Els comtats d'Osona i de Manresa* [cf. ATCA, XIX (2000), 665-671] proporciona una considerable quantitat de documents amb informació relativa al Moianès, aplegada ací per l'autor, que repeteix el regest del respectiu diploma, indica el número d'ordre que li correspon en l'obra esmentada i indica les pàgines que hi ocupa (39/217-51/229). Per la seva banda, ofereix la llista onomàstica de tots els antropònims i topònims documentats, seguits de la frase on compareixen i de la (o les) corresponent(s) referència i datació (51/222-62/240). — J. P. E. [19.090]

Ramon TARTER I FONTS, *Notícies sobre els antics masos de Cladelles i els primers Casanova establerts a Moià*, dins «Modilianum. Revista Cultural del Moianès», núm. 26 (juny 2002), 63(241)-76(254).

«...petit aplec de notícies antigues sobre els masos de Cladelles, sobre l'extinció del llinatge propi de la casa i situar en el temps i en el seu context l'entrada de la família Casanova...» (64). Les notícies més antigues, de documentació ja publicada procedent de l'Arxiu de Moià, *Molts actes i rendes fabents per la rectoria de Moià*, es refereixen a l'establiment de Cladelles el 1164, emfiteuta que ja el 1171 es posava Cladelles segons el *Llevador de les rendes del Reial Patrimoni... a Moià*, del mateix arxiu, *Fons notarial*. La substitució dels Cladelles pels Casanova hauria tingut lloc entorn el 1450. És transcrita la declaració de Gaspar de Casanova en capbreu del 1501 (76/254). — J. P. E. [19.091]

Josep GALOBART I SOLER, *Aportació a la història de la construcció del retaule major de l'església de Sant Vicenç de Calders (1630)*, dins «Dovella», núms. 83-84 (primavera-estiu 2004), 13-17.

Josep GALOBART I SOLER, *Dues fites de l'escultor Pau Sunyer al Moianès: els retaules de Sant Andreu de Calders (1652) i de Sant Pau de Viladecavalls (1678)*, dins «Modilianum», VI/31 (2004), 5-18.

Els contractes per a la construcció dels dos retaules indicats en el segon títol s'han conservat respectivament a Calders, AP, *Manual* (d'on també procedeix el document de sotscontractació de l'obra de fusta del de Sant Vicenç), i a Manresa, AHC, *Protocols notarial*s; són ací transcrits (15-18), com també ho és el certificat que Pau Sunyer havia lliurat el retaule de Sant Andreu de Calders i rebut tres-centes cinquanta lliures dels comitents del retaule. En tots els casos són analitzades les condicions dels contractes. — J. P. E. [19.092-19.093]

Eva SERRA I PUIG, *Les Valies de Ciutadilla, Maldà i Maldanell: conreus i propietat a la vegueria de Montblanc (segle XVI)*, dins «Misc. Giralt», 902-919.

Fins ara la història agrària catalana s'ha ocupat amb preferència de la Catalunya Vella i ha treballat sobre una base d'estudi que són els capbreus, que a la Catalunya Nova no es troben gaire, i on, en canvi, concretament en baronies no reials, són més freqüents les 'valies' o 'estimes', en les quals el protagonisme del baró eminent es desplaça a la comunitat, que pren la iniciativa abans que el baró, i és la interessada a saber la situació econòmica de cada possible contribuent a fi que la seva aportació sigui la que li correspon; el *Llibre de valies de Maldà i Maldanell* és a Barcelona, ACA, *Arxius Patrimonials. Maldà*, lligall 415 i el de Ciutadilla allí mateix, *Patrimonials. Sentmanat (Fons Guimerà)*, lligall Z-134; el *Llibre d'estims* de Verdú fou publicat el 1973 (903-907). Les dades sobre segles anteriors permeten d'establir constatacions fiables entre el XV i el XVI, tant sobre l'augment demogràfic com sobre el de la riquesa, dades que són concentrades en nou quadres sinòptics (908-915), que han permès de constatar «el caràcter municipal de la quístia..., una informació aproximada sobre el nivell de població..., una informació qualitativa i evolutiva dels immobles i conreus... i l'evolució i distribució social de la riquesa...» (916). Hi ha bibliografia (917-919). — J. P. E. [19.094

Manel GÜELL, *Els assalts a la vila ducal durant la guerra dels Segadors*, dins «Espitllera», 93-94 (novembre-desembre 1994), 35-36.

Manel GÜELL, *Els assalts [frustrats] a la vila ducal durant la guerra dels Segadors (II)*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis sobre la Conca de Barberà», 22 (2004), 54-64.

El primer títol resumeix els esdeveniments de les campanyes dels anys 1642, 1647, 1649 i 1651, en què, malgrat la simpatia amb què la població tarragonina veia el general governador, Francesco di Toralto, Montblanc, cobejat com a etapa intermitja per a la conquesta de Lleida, es mantingué en domini de la Generalitat de Catalunya i de l'exèrcit francès. El segon article narra amb més detall i amb atenció als mètodes bèl·lics emprats, i a base de les notícies sobre les operacions militars en fulletons impresos o encara inèdits a l'ACA, *Consell d'Aragó*, a Simancas, AG, *Guerra y marina o Contaduría mayor del ejército*, i a Madrid, BN, *Manuscritos*, tant l'intent d'«interpresa» del juny del 1645 (55-49) com el del 1646, tràgic per a la Guàrdia dels Prats (59-62). Montblanc cauria en mans de l'exèrcit de Felip III (IV de Castella) el 1649. — J. P. E. [19.095-19.096

Josep M. T. GRAU PUJOL, Roser PUIG I TÀRRECH, *Immigració al Montblanc setcentista (1774-1794)*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 32-52.

Durant el segle XVIII Montblanc passà de 1115 habitants el 1717 a 3177 el 1787; el creixement demogràfic fou una de les causes, amb 799 naixences entre el 1791-1795, la immigració també hi contribuï; a base dels llibres de baptismes de l'AP, que indiquen la procedència dels pares, ací són reduïts a quadre sinòptic, per comarques, els nouvinguts, que entre el 1774 i el 1794 sumaren 232 (33-37); també hi ha quadre sinòptic per als oficis: 25 pagesos, seguits per 12 sabaters (40-41). Hi ha llista nominal de tots els immigrants, també agrupats per comarques (41-52). — J. P. E. [19.097

Myriam NAVARRO BENITO, *Los castillos de la Orden de Montesa en el contexto del siglo XIV*, dins «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 13 (2000-2002), 329-341.

Resum de tesi de llicenciatura. L'autora es queixa que «no existen muchos estudios que analicen de forma crítica y profunda el papel desempeñado por esta milicia [de Montesa] y el de sus fortalezas a partir de un estudio comparativo de las fuentes documentales» (330); ella es fixa en tres aspectes: els objectius de la butlla fundacional i el seu acompliment per part dels castells i comanadories; el context polític i social de la fundació; i anàlisi de les fortalises en llur materialitat per si manifesten característiques constructives de Montesa. A base de

documentació en general ja publicada, ella recorda que Montesa havia de respondre a la doble necessitat de defensar les fronteres del Regne de València i de lluitar contra els musulmans (330), però la localització de gairebé tots els seus castells al nord del regne (Maestrat) feia difícil l'eficàcia en la defensa i els documents no confirmen la intervenció en els moments de perill d'invasió (331-337), raó per la qual l'autora apunta que, d'una banda, en l'existència de Montesa «primó la creación de una orden al servicio de la Corona» a fi d'evitar l'enfortiment d'altres grups de poder, i de l'altra «las fortalezas de Montesa sí fueron una referencia jurisdiccional y de percepción de rentas» (341). — J. P. E. [19.098]

Josep M. PONS I GURI, *El Castell de Montpalau: pervivència de la jurisdicció d'un castell abandonat*, dins «Misc. Arnall», 519-539.

Descrita la realitat física d'aquell castell, municipi de Pineda (Barcelona), sabem que és esmentat per primera vegada en jurament feudal a Ramon Berenguer I, comte de Barcelona, de mitjan segle XI (520-521). Les pàgines següents resumeixen d'altres dades que abasten fins a darreries del segle XV, procedents de cartorals o diplomataris ja publicats o de fons d'arxius diversos (ACA, *Canc.*, *Perg.* i *Reg.*; Arenys de Mar, AMFidel Fita; Girona, AD) (522-530). Les pàgines següents reproduïxen quatre documents dels dos primers arxius datats entre el 1113 i el 1358; és particularment interessant el darrer, car conté signatures de tots els caps de casa de la baronia, acceptant de pagar al baró 12.000 sous en redempció de l'obligació de treballar en l'obra del castell de Montpalau (531-537); hi ha planta del castell, dues fotografies del seu estat actual i fotografia de tres segells (537-539). — J. P. E. [19.099]

Virgínia COSTAFREDA I PUIGPINÓS, *Greus dificultats econòmiques a Mont-roig i Bellver de Sió durant la primera meitat del segle XVII*, dins «Urtx. Revista cultural de l'Urgell», 17 (2004), 209-221.

La documentació dels comtes de Santa Coloma de Queralt, conservada a Barcelona, ACA, *Fons Queralt*; i BC, *Arxiu Històric. Fons Queralt*; completada amb Cervera, AHC, *Notaris. Guissona*; i Bellver, AParroquial, *Baptismes*, permet de resseguir les dificultats econòmiques que ja els primers anys d'aquell segle es manifestaren i provocaren la intervenció del veguer reial de Tàrraga, segrestant caps de bestiar (218) per insolvència dels veïns a pagar l'onze de fruits venut per un préstec (218); cal sumar-hi les dificultats a pagar les 580 lliures corresponents a les 11.000 lliures invertides per forasters en compra de censals (212-213; 217), problema que només es pogué encaminar a solució el 1643 en virtut d'una concòrdia entre les dues parts (214-215); el bandolerisme i la Guerra dels Segadors, que afectà particularment Santa Coloma per contracop del comte, esdevingut boc expiatori (219), contribuïren a agreujar la situació, que només milloraria cap a final del segle (220-221). — J. P. E. [19.100]

Jordi BOIX POCIELLO, *Torres derrocades en la frontera del Montsec*, dins «Misc. Arnall», 1019-1043.

L'autor parteix de les recerques de Manuel Riu sobre el tipus d'urbanisme propi dels pobles de frontera, en les quals conflueixen els resultats de les prospeccions arqueològiques amb els de la investigació documental, i se centra en la relació entre els petits nuclis de poblament i el sistema defensiu del Montsec, «amb els Castellons del Montsec com a motiu recurrent» (1020). En cos de l'estudi, aplega en les col·leccions documentals d'entorn l'any Mil (*Liber feudorum maior*, diplomataris d'Àger, Gerri, Poblet, Sant Climent de Codinet, Tavèrnoles, Urgell, o directament d'ACA, *Canc.*, *Pergamins*), dades sobre els dits Castellons (Castelló Sobirà, Castelló Jussà, Sant Martí de Barcedana, Sant Cristòfol de la Vall, Castellet, Montllor i Sant Privat) (1021-1027); a base de les dites informacions reconstrueix les fronteres de la contrada (1029-1036) i la línia dels seus castells (1036-1041), que, en avançar la

reconquesta vers ponent i ésser incorporat el Pallars Jussà a la corona el 1190, perderen llur raó d'ésser i anaren decaient (1042). — J. P. E. [19.101

Gemma FONT, Joaquim MATEU, Sandra PUJADAS, Jordi TURA, *El comerç de la neu del Montseny en època moderna*, dins «Monografies del Montseny», 19 (2004), 133-156.

Les primeres pàgines recorden les notícies sobre comerç de neu als Països Catalans des del segle XVI (136-137), essent significativa que un metge de Vic, Francesc Micó publicués a Barcelona el 1576 el llibre *Alivio de los sedientos, en el qual se trata de la necesidad que tenemos de beber frío, y refrescado con nieve...*, d'on és transcrita l'explicació de la manera com a mitjan segle XVI eren construïts els diferents pous de neu (143-144). En aquestes pàgines, basades en documentació d'arxiu d'Arbúcies, AM; d'Arenys de Mar, AHistòric Fidel Fita; de Barcelona, AHPN; i de Vic, AEpiscopal, ultra rotllos de microfilms dels Cabrera-Medinaceli, a l'AN d'Hostalric, trobem que la neu era un dels béns baronials, la propietat de la qual era discutida entre els nobles (152-153), que de vegades explotaven directament, encara que era normal que formés part dels béns senyorials concedits col·lectivament a les viles, que en llogaven l'explotació (137); hi havia normes estrictes sobre el transport, amb el comú denominador que els traginers havien d'ésser als portals de Barcelona quan al matí s'obrien les portes (149-151); el pou més conegut del Montseny era el de les Agudes. Tots els extrems consten per transcripció de fragments textuais. — J. P. E. [19.102

Romuald M. DÍAZ CARBONELL, *Monjos de Montserrat cap a l'exili, de pas per Igualada (1641)*, dins «Revista d'Igualada», núm. 13 (abril de 2003), 11-17.

Conseqüència de la proclamació del rei francès Lluís XIII com a comte de Barcelona, els monjos castellans de Montserrat hagueren d'optar entre la fidelitat al nou comte o al rei de Castella; la primera jornada de camí duagué la comitiva dels fidels a Felip IV fins a Igualada, on feren nit i l'endemà continuaren camí vers el límit amb Aragó. En la narració, consten els noms de tots els qui formaven la comitiva i llur qualificació dins la comunitat benedictina (monjo, ermità...). Hi ha reproducció d'il·lustracions contemporànies. — J. P. E. [19.103

Ernest QUEROL PUIG, *Què vol dir Morella*, dins *XL Assemblée d'Estudiosos*, 257-275.

Aquesta recerca de la significació originària del topònim comença amb la llista de les denominacions i grafies tant en texts àrabs com cristians entre el segle XI i el 1234, des de la ‚Murala /Mirala /Maurila‘ musulmana, ‚qala‘a‘ o ‚hisn‘ sarràf, a la ‚Maurella / Moriella /Morella‘ cristiana; l'autor hi analitza tant l'arrel (Mur /Mor) com els sufixs (-ala, -ila, -ella); l'arrel significaria més que un topònim un orònim, «tossal o penyalat elevat i de cim planer» (261), com en tants d'altres casos dels Països Catalans (261-268) i s'aplicaria a un radical molt més estès en llengües romàniques: ‚Mor-‘, també documentat en fons d'ACA, *Canc.*, *reg.* (273). Hi ha bibliografia (274-275). — J. P. E. [19.104

Marta SANCHO, *Mur i el seu territori a l'Edat Mitjana*, dins «Misc. Julià», 653-661.

Recordat el ròdol del castell de Mur d'acord amb un document de mitjan segle XI integrat dins el *Liber feudorum maior*, l'autora, basant-se sobretot en la documentació aplegada pel premonstratenc de les Avellanes, Josep Martí, en el seu *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan recónditos en el archivo de la colegiata de Mur*, del 1794, ara a Barcelona, BC, apunta que dos accidents geogràfics configuren la contrada: la serra del Montsec i el riu Noguera Pallaresa, que, al seu torn, determinen les bases econòmiques, en part comunals, ben explícites en els capbreus: els conreus, les pastures, el bosc i l'aigua, tot relacionat amb una clara estratègia d'autoassortiment domèstic, tal com diuen els fragments transcrits; la gent

habitava tant en poble com en masies i la comarca es comunicava amb les veïnes per camins ben documentats (655-660). — J. P. E. [19.105]

Eduardo CORREDERA GUTIÉRREZ, *Santa Maria de Mur. Cronologia*. Pròleg de Josep CASTELLS I FARRÉ (Estudis, 15), Tremp, Garsineu Edicions 2003, 192 pp.

En el pròleg, Josep Castells exposa el sentit del llibre. El material ací publicat amb una certa trajectòria cronològica és resum de l'aplegat a darreries del segle XVIII pel premonstratenc Josep Martí al monestir de Bellpuig de les Avellanes, on pogué disposar de l'arxiu de l'antiga canonja augustiniana de Santa Maria de Mur i redactà un regest-inventari dels seus fons; en la segona meitat del segle passat, Eduardo Corredera féu traducció dels documents principals i resum dels altres, ací ordenats en seqüència cronològica dins successius moments històrics de segles o d'esdeveniments importants, com les Guerres contra Joan II, dels Segadors o de Successió. Gran part de les informacions es refereixen a la base material de la casa, amb nombre de donacions dels comtes de Pallars i de molts d'altres; moltes informen de la naturalesa jurídica i de les activitats, però també de les palestres per a la conservació de la jurisdicció ‚nullius‘ només sotmesa a la Santa Seu i a darreries del segle XVI per a la subsistència de la canònica; també informen de les repercussions de la dinàmica històrica en la vida de la casa, fins a arribar a la desamortització ja en el segle XIX. A les pàgines inicials hi ha dades sobre la vida de Josep Martí al monestir de Bellpuig de les Avellanes. Són transcrits íntegres en traducció catalana els documents més antics: dotació del dia de la consagració de l'església (12.I.1069), un complement posterior i el primer inventari, on consten «llibres majors i menors» (17) i testaments i donacions posteriors (13-38). — J. P. E. [19.106]

Luis ARCINIEGA GARCÍA, *Santa María de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la «damnatio memoriae» de D. Diego Vich*, dins *Monasterios Jerónimos*, 267-292.

Aplec de notícies sobre el temps anterior al monestir de Sant Jeroni, a la construcció i decoració de les diverses parts del monestir des de la seva integració en l'orde jerònim el 1401 (270), fins a l'exclaustració, on el patronatge de la família Vich fou tan omnipresent que arribà a representar una ‚damnatio memoriae‘ per als altres benefactors; si el temps anterior al monestir, de vida ermitana, és poc documentat, les donacions i obres posteriors ho són amb abundància a València, ARV, *Clerecia*, i ACV, reg. 695; i a Madrid, AHN, *Clero, Códices, Consejos* i Pego, AM, *Llibre de còmpters dels jurats*. — J. P. E. [19.107]

Pascual A. GALLART PINEDA, *El Monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia), y su legado artístico*, dins *Monasterios Jerónimos*, 475-499.

Ángela ALDEA HERNÁNDEZ, *La Colección Pictórica de Varones Ilustres Valencianos, perteneciente al Monasterio Jerónimo de Nuestra Señora de la Murta de Alzira*, dins *Monasterios Jerónimos*, 527-545.

La realitat material d'ambdós títols és la mateixa, amb variants, però: idèntica, perquè es tracta dels retrats de valencians de categoria superior, encarregats per Dídac de Vich; la variant consisteix en què l'article de Gallart reproduïx les didascalies pròpies de cada un dels retrats, frases originals del segle XVII (492-497); Aldea, en canvi, transcriu l'explicació oferta per Francesc Xavier Borrull i Vilanova a l'Acadèmia de Sant Carles, de València, datada el 1821, ací reproduïda perquè presenta i avalua cada un dels personatges dels segles XV i XVI representats en les dites pintures (535-540), i els documents d'acceptació per part de l'Acadèmia esmentada (542-543). — J. P. E. [19.108-19.109]

Jaime AYMAR RIGOLTA, *La biblioteca del monasterio de Sant Jeroni de la Murtra*, dins *Monasterios Jerónimos*, 691-710.

Les pàgines dedicades als orígens d'aquell monestir en la primera meitat del segle XVI ja esmenten la biblioteca i els primers monjos bibliòfils; recorden també les notícies que en dóna Jaume Villanueva en el seu *Viage...*; la segona part de l'article esmenta els estudiosos que estigueren en contacte amb la dita biblioteca els segles XVII-XVIII i les vicissituds de l'incendi i de la dispersió de volums després de l'exclaustració fins a temps ben recents. — J. P. E. [19.110]

Jordi LÓPEZ VILAR, *Notes sobre l'església de Nalec a finals de l'Edat Mitjana*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/24 (2002 [2003]), 185-206.

Sis documents ara a Tarragona, AHA, *Llibre de visites pastorals i Parròquia de Nalec* (tres inventaris, dues actes de visita pastoral i una de presa de possessió), datats entre el 1410 i el 1505, ací transcrits, permeten de conèixer detalls de la vida i la situació parroquial de Nalec i de Rocafort (199-206); destacava la importància de la família Mateu (198). Les pàgines inicials es fixen sobretot en la biblioteca de mossèn Guillem Mateu i en els llibres litúrgics existents en la parròquia, on a darreries del segle XV ja n'hi havia algun d',stampa' (197); la biblioteca del dit Mateu era particularment assortida de títols literaris (204): dos romanços innominats, «un romanç *Pauseniana*, un romanç apelat *Compendiosa*, lo *Testament d'En Seradel*, un libre apelat *Cerquapou*, hun libre de rimes» (204); i encara: «hun libre apelat Enrich, *Contra Fortuna*, hun altre libre de *Cobles de Nostra Dona*». En la visita pastoral de les dues parròquies, algunes dones foren acusades de fer conjurs; els de Rocafort tenien nom: ,conjurs a mal de vent roig' o ,conjurs per a vent roig' (202). — J. P. E. [19.111]

Xavier JORBA, *Òdena al segle XVI. La vida quotidiana d'un poble a través dels seus delictes*, dins «Revista d'Igualada», núm. 7 (abril de 2001), 7-23.

Recordada la situació d'Òdena en una baronia, en la qual el duc de Cardona posseïa mer i mixt imperi, l'autor, basat en els processos criminals conservats a l'AP d'Igualada i ara a l'AHC de la mateixa ciutat, assenyala els conflictes constants, primer entre pagesos i senyors representats pel batlle entorn a la prestació de drets senyorials, on sabem que no es pagava delme de les olives (11-12); segueixen notícies de conflictes entorn al pagament de delmes i primícies (13-14); o de processos per delictes homo- i heterosexuels (14-16); també hi ha notícia de conflictivitat vinculada als gatatxs (17). Tenim en apèndix llista dels caps de casa del terme d'Òdena segons els fogatges dels anys 1497, 1507, 1535 i 1573 (20-21); dels masos que es negaren a pagar delme al rector de la parròquia (21); i dels gatatxs documentats en el terme d'Òdena entre el 1556 i el 1600 (22-23). Hi ha dues reproduccions de fragments manuscrits (19). — J. P. E. [19.112]

Xavier JORBA, *Les pallofes d'Olesa de Montserrat. Aportacions documentals*, dins «Acta Numismàtica», 34 (2004), 193-200.

L'antic AP, integrat dins l'AM d'Olesa de Montserrat, conserva la documentació de la Comunitat de Preveres, una gran part de la qual correspon a actes de culte basats en deixes testamentàries per a bé d'ànima; del dit fons documental són transcrits alguns fragments corresponents a l'arrendament del cobrament de drets o censos de la dita comunitat (195-196) i d'altres de testaments en els quals s'estableixen quantitats a esmerçar en censos o a capitalitzar fundacions, els rèdits de les quals permetin pagar, mitjançant ploms (o pallofes), distribuïts en el mateix acte convingut, els serveis demanats a la comunitat esmentada (197-199). — J. P. E. [19.113]

Juan Antonio BARRIO BARRIO, José Vicente CABEZUELO PRIEGO, *La defensa de los privilegios locales y la resistencia a la centralización política en la gobernación de Oribuela*, dins «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 13 (2000-2002 [2003]), 9-42.

L'oligarquia municipal d'Oriola es contraposà als intents del rei Alfons Trastámara de reforçar-hi la intervenció reial a través del lloctinent general nomenat 'ad hoc', Joan de Copons, però aquella lluita local concentrava problemes més amplis com, d'una banda, la intervenció del dit rei i dels 'infantes de Aragón' en els afers castellans, en especial en els del regne de Múrcia, que en un moment especial, entorn el 1448, el rei, responent a una petició dels qui aleshores governaven aquella ciutat, hauria volgut reincorporar a la Corona Catalanoaragonesa posant en pràctica un pla que preveia tant intevenció militar com gran inversió econòmica (10-12), i de l'altra la defensa dels propis avantatges d'alguns nobles castellans i aragonesos. La documentació és d'ACA, *Canc., reg.*, de l'ARV, *Reial*, i de l'AM d'Oriola, *Contestador*. L'home escollit pel rei per donar eficàcia al pla fou Joan Copons, enviat a la capital de la governació dellà Xixona, Oriola, amb pleníssims poders de lloctinent reial (o de substituït del lloctinent, que era el príncep Joan, rei de Navarra). La reacció del consell d'Oriola fou radicalment i universalment negativa, començant per prohibir a Copons l'entrada a la ciutat i seguint per tota una operació d'ampli abast, fins que al cap d'un any, a darrieries del 1449, Copons fou portat a Nàpols amb semblant categoria. Les actuacions municipals, que generaren gran quantitat d'exposicions i defenses escrites en totes direccions, són resumides amb detall gairebé diari en les pàgines 17-39. El 1450 el rei castigava Oriola, però al cap de quatre anys tot s'havia apaivagat. — J. P. E. [19.114

David BERNABÉ GIL, *La gestión de los asuntos municipales en la corte de Felipe III: síndicos y embajadas de la ciudad de Orihuela*, dins *Espacios de poder*, II, 249-268.

Tant com és coneguda la representació del sobirà en els diversos estats de la corona i els encarregats de fer-los funcionar i les persones que se n'ocupaven, és desconeguda la presència i la funció d'encarregats de fer resoldre els afers municipals a la cort de Madrid o de Valladolid els primers decennis del segle XVII. La documentació municipal d'Oriola, AM, *Contestador*, permet de refer en què consistia aquella representació local, sobretot les temporades en què no hi havia corts, i conèixer alguns dels qui se n'ocuparen: el síndic era com l'encarregat normal de fer avançar els afers en els diversos organismes centrals de la corona, també en el Consell d'Aragó; els missatgers eren enviats pel municipi per a solucionar afers puntuals, encara que la missatgeria pogués allargar-se; de vegades, aquests o aquells havien de recórrer a l'ajut d'especialistes, i no sempre el resultat era segur. En cada cas, les gestions generaven una quantitat considerable de documentació, dins la qual destacaven els memorials que exposaven cada un dels afers i la corresponència, sobretot la de síndics i missatgers, on constaven les gestions, el resultat i notícies de fets diversos d'autoritats i de cortesans (259). — J. P. E. [19.115

José M. LAHOZ FINESTRES, Eugenio BENEDICTO GRACIA, *Graduados de la Universidad de Huesca en la Baja Edad Media*, dins «Hom. Rodríguez Cruz», 207-248.

Les primeres pàgines recorden la preocupació reial a favor de l'existència d'Estudis en les terres de la corona; Montpeller [però els Jaume I i Jaume II d'Aragó no són tals, ans Jaume I d'Aragó i Jaume II de Mallorca; Jaume II d'Aragó mai no fou sobirà de Montpeller: 209], Lleida, Perpinyà i Osca; quant als estudiants d'aquesta, els registres de l'Archivo Histórico de Protocolos d'Osca permeten de conèixer els seus noms i alguna dada biogràfica, resumides en les pàgines 222-240 [segurament n'hi ha alguns de Països Catalans, però en no constar la procedència, és impossible de saber-ho]. — J. P. E. [19.116

Francisco José HERRERO CAROT, *El Palancia: nacer y emigrar. La evolución de la población (siglos XVI al XIX)* (Biblioteca de les Aules, 14), Castelló, Universitat Jaume I i Diputació 2004, 380 pp.

Recordat el favor que la investigació de la demografia històrica ha experimentat els darrers anys, l'autor esmenta les aportacions al coneixement de la de la comarca del Palància en els dos darrers segles (29-32), en referència a les quals ell formula el seu objectiu: precisar les bases documentals del possible estudi, esbrinar la dita demografia en perspectiva quantitativa i diacrònica, i descobrir-ne la lògica i perspectives (33-36). No cal dir que el punt que més ens afecta és el primer, i encara més en concret, la base arxivística damunt la qual es basa la recerca demogràfica; base arxivística que és doble, la dels *Quinque libri* de les parroquies a les quals s'estén l'estudi, i els successius recomptes demogràfics oficials dels segles XVI-XVIII (39-83); i així tenim informació sobre l'estat actual dels arxius parroquials d'Azuébar, Navajas, San Pedro de Sogorb, Sot de Ferrer, Vall d'Almonecir i Viver, ultra el de la catedral de Sogorb (84-94). L'anàlisi dels successius recomptes fiscals o estadístics desemboca en la constatació que, per exemple per la considerable ocultació, bon nombre són inútils per a la recerca de demografia diacrònica (99-124 i 147-158). La segona part de la investigació és específicament de tècnica demogràfica. Hi ha bibliografia (273-283) i nombre de quadres i gràfics de dades (301-374). — J. P. E. [19.117]

Àngel ROIG I TURRÓ, *Inventari del castell de Palau-saverdera, 1411*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 415-418.

El 1411 el castell referit fou ocupat 'manu militari' pel cavaller Joan de Vilamarí. Atès que en aquells moments el comtat d'Empúries era propietat de la Diputació del General, Pere de Santcliment, procurador d'aquesta en el comtat, s'encarregà de restablir la situació, repreneu el castell. El dia 16 d'octubre signà l'inventari d'allò que hi trobà, ara objecte de publicació. El document prové de Barcelona, AHPB, *Pere Granyana*. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.118]

Pilar OSTOS SALCEDO, *Prestaciones de homenaje y fidelidad en el condado de Pallars (1297)*, dins «Misc. Arnall», 179-200.

L'any indicat en el títol i entorn el mes d'agost s'estrenaven com a comtes de Pallars Hug de Mataplana i la muller Sibila de Berga. L'Arxiu Ducal Medinaceli, *Pallars*, guarda els tretze documents de reconeixement públic dels nous comtes realitzats per poblacions, com és ara Salàs (184-185), o per senyors subfeudals locals, que confessaven 'tenir pels dits comtes llur participació en el senyoriu; els reconeixements de les poblacions s'encapçalen amb la llista dels caps de casa que n'eren els protagonistes. Els tretze documents, que s'inspiren en mostra única, són transcrits en llur totalitat i completats amb regist que n'assenyala les diverses còpies. — J. P. E. [19.119]

Anna-Maria CORREDOR I PLAJA, *Roldors i adoberies a Pals*, dins «Estudis del Baix Empordà», 33 (2003), 141-156.

Fons diversos d'ACA, *Batllia General de Catalunya*, registre *Del roldor*, diversos capbreus de Pals dels anys 1352-1489 i 1671-1672, i un *Llevador de Pals* del segle XVI, han permès a l'autora d'identificar dos topònims palsencs, els de 'Rodors' i 'les Adoberies', aquestes confirmades des del 1352 per documentació privada diversa i aquells (o 'camps de roldó') des del 1489; l'ús d'aquest en aquelles i els corresponents oficis (assaonador, blanquer) són ben documentats a Pals des del segle XIV, però no arriben més ençà del segle XVII, quan el roldor dona el pas a la vinya. Són transcrits en apèndix una crida pública sobre el roldor del 1578, conservada en el registre indicat; i fragments d'una venda perpètua, d'un establiment i d'una renúncia, tots documents del segle XVIII, de l'arxiu patrimonial Plaja, de Pals. — J. de P. [19.120]

Belén MORENO CLAVERÍAS, *Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum*, dins «Misc. Giralt», 615-630.

Si en acabar el segle XVII el Penedès era sobretot comarca productora de gra, cent anys més tard, en un espai de vint anys s'havia convertit amb Valls en el mercat d'aiguardent més important de Catalunya després de Reus; el pas del gra a la vinya s'havia realitzat en gran part gràcies als contractes de plantació de ceps a rabassa morta; l'autora es pregunta com vivien els membres d'aquest nou col·lectiu i entre el 1745 i el 1800 ha trobat que dels quatre-cents quaranta-tres inventaris 'post mortem' de l'AHC de Vilafranca del Penedès, només 70 són de rabassers purs; i analitza quins béns hi consten, normalment els indispensables per a la pròpia feina i per a la supervivència, que els feia ocupar el graó social ínfim, sota els rabassers amb altra terra, els masovers, els propietaris d'entre 10 i 30 jornals de terra i dels pagesos de mas (624-625). Conclusió: «la quantitat i característiques dels béns durables i semidurables presents a les llars [dels simples rabassers] suggereixen que les seves condicions de vida vorejaven la misèria» (628). Hi ha bibliografia (628-630). — J. P. E. [19.121

Gerard MARÍ I BRULL, *La sentència de 1587 sobre les pastures del Perelló contra la vila de Tivissa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 123-152.

El Perelló es troba en el terme general de Tortosa i els habitants de Tivissa afirmaven tenir dret immemorial de pastura en el dit terme, per tant, també en el del Perelló. La discussió fou sotmesa el 1581 a la Reial Audiència de Catalunya; el plet és analitzat en les pàgines 129-133 i tot seguit assenyalats els documents aportats, que han pogut ésser identificats (134-135), i fonamentaren la sentència; aquesta, favorable al Perelló, és transcrita d'ACA, *Reial Audiència. Conclusions civils* i de *Canc., reg.* (140-152); també n'hi ha còpia a Tortosa, AHC Terres de l'Ebre, *Perelló, Fullola, l'Aldea i Camarles* (125). — J. P. E. [19.122

Elisabeth BALDOR ABRIL, *Documents per a l'estudi de l'església parroquial del Pla de Santa Maria*, dins «Historia et Documenta», VI, núm. 7 (febrer 2003), 95-150.

La distància entre la vila i el primitiu temple romànic, la bonança econòmica i el creixement demogràfic, portaren el 1772 a la decisió de construir una nova església a la plaça de la vila; les pàgines inicials resumeixen els esdeveniments que acompanyaren la construcció del temple, entre els quals destaca la reunió d'autoritats i poble per a la financiació de l'obra i la discussió popular emergent del fet d'aprofitar pedra de l'església romànica per a la construcció de la nova, amb la consegüent destrucció de l'antiga (95-105). La part documental n'aplega setze, tots de Valls, AHC, *Notaris de Valls*, datats entre el 1772 i el 1781 (105-150), i tots relatius a la dita construcció; és de particular interès el que dóna fe de la reunió d'autoritats i poble amb vistes a la financiació del nou temple, nominalment signada per dos-cents seixanta-dos caps de casa (106-114), dels quals només cinquanta-tres saberen posar el seu nom [equivalents al 20'2%; gairebé el 80% dels caps de casa eren analfabets]; l'escultor de Valls, Lluís Bonifaç, fou un dels dos designats a preveure el cost de l'obra (129-130); assenyalem el detallat contracte de construcció (130-137); els documents 10-15 es relacionen amb la picabaralla entorn a la conservació o enderroc del temple antic (137-149). — J. P. E. [19.123

Pasqual BOIRA I MUÑOZ, *Les neveres de la Serra d'Espadà i el comerç de la neu amb la Plana Baixa i Castelló*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 259-306.

Els arxius de Castelló, AM, *Llibres de consells* i *Judiciari*; d'Almenara, AP, *Protocols*; de Nules, AH de la Vila, *Mà del consell*; de Vila-real, AM, *Judiciari*; i de València, ACol·legi Patriarca, han proporcionat les notícies, pertanyents als segles XVI-XVIII, i el de Castelló els

divuit documents transcrits en aquestes pàgines (284-300). L'exposició inicial és particularment atenta a assenyalar els punts des d'on les poblacions de la Plana Baixa es proveïen de neu, les condicions del transport, venda i ús (261-275), i a descriure cada un dels sis pous o neveres de la Serra d'Espadà, on la neu es conservava (276-284 i 301). El text és completat amb un dibuix de reconstrucció i onze fotografies (300-306). — J. P. E. [19.124

Gener GONZALVO I BOU, *Poblet, panteó reial* (Episodis de la història, 328), Barcelona, Rafael Dalmau editor 2001, 96 pp.

Si els comtes de Barcelona havien escollida sepultura en el monestir de Ripoll, en acabar Ramon Berenguer IV la reconquesta de Catalunya a Lleida i a Tortosa, concentrà en el monestir pobletà de la Catalunya Nova, Poblet, el memorial de la seva gesta i, esdevinguts els comtes de Barcelona reis d'Aragó, ja el seu fill Alfons I, primer rei de Catalunya-Aragó, decidí ésser sepultat a Poblet. En aquestes pàgines trobem documentades les successives decisions reials d'ésser sepultats en el nou monestir (11-18 i 35-55) i en arribar a Pere III el Cerimoniós la de subratllar la importància de la dinastia de Barcelona, convertint Poblet en panteó reial (19-34). Els magnats de la terra imitaren la predilecció reial i, per la insistència de Pedro Antonio d'Aragó, els Cardona-Sogorb en foren una bella mostra (56-63). Desfets monestir i panteó per obra dels desamortitzadors (72-78), només a través de les narracions d'autors del segle XVIII podem fer-nos una idea d'allò que fou el conjunt de tombes reials, com la d'Antoni Ponç i Piquer (67-71) i la inèdita de Jaume Finestres (81-93). Hi ha bibliografia (94-95). — J. P. E. [19.125

Manuel M. FUENTES I GASÓ, *La indústria tèxtil al Pont d'Armentera durant el segle XIV. Notes per al seu estudi (I)*, dins «La Resclosa. Estudis de la Vall del Gaià», 5 (2001), 48-51

Manuel M. FUENTES I GASÓ, *Administració del monestir de Santes Creus al Pont d'Armentera durant el segle XIV*, dins «La Resclosa. Estudis de la Vall del Gaià», 8 (2004), 63-88.

La base documental d'aquests estudis són els *Libri notularum* de la parròquia, i els llibres de la cort del batlle del Pont d'Armentera, ara a Tarragona, AHA.

El primer títol només m'és conegut per referència.

L'apèndix del segon ofereix el text de quaranta-tres anotacions dels llibres de la cort, en els quals un monjo de Santes Creus, delegat de l'abat titular del senyoriu, imposa certes decisions per manament personal o per crida pública (74-86). Les pàgines inicials resumeixen les notícies proporcionades per les anotacions o per fonts altres sobre el difícil pas dels drets senyorials damunt el Pont d'Armentera, de la família Alemany de Cervelló a Santes Creus (durà segle i mig entre 1230 i 1374), sobre l'ús dels esmentats drets per l'abat del monestir o per l'hospitaler o d'altres oficials seus (63-73). Són donats en apèndix els noms dels protagonistes d'aquella vida vilatana durant un segle, des dels abats als escrivans i als saigs de la cort (86-88). — J. P. E. [19.126-19.127

Ramon SALA, *La transhumància a Prats de Molló (segles XVII i XVIII)*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 171-184.

La documentació de Perpinyà, ADPO, 124 EDP 141, i els *Cabiers de doléances de la Province du Roussillon* del 1789 [cf. ATCA, I (1982), 319-320], permeten de recordar que la duresa del clima obligava a practicar la transhumància tant de persones com de bèsties, i en conseqüència la producció de llana era favorable a l'existència de paraires i teixidors; la transhumància de la gallorsa / gallostra augmentà un 100% durant el segle XVII i la del bestiar gros tocava cim entorn el 1730 (181), potser perquè durant el segle XVIII cresqué la superfície de la terra cultivada. El 1700 hom elaborà un reglament per a la utilització de les pastures (177). — J. P. E. [19.128

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *Prosopografía de una vara pirenaica: los alcaldes mayores de Puigcerdà (1717-1808)*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 353-370.

El corregiment de Puigcerdà, establert per l'administració reial borbònica, tenia més importància pel fet de trobar-se a dos passos de la frontera; el corregidor era alhora autoritat militar, política i judicial i per això necessitava un assessor jurista, l'alcalde major, primer nomenat per ell, després pel govern de Madrid. Entre el 1717 i el 1808 els alcaldes majors foren setze, sis dels quals de la terra; ací, a base d'ACA, *Consell d'Aragó*, de Simancas, AG, *Gracia y Justicia*, i Madrid, AHN, *Consejos*, són cronològicament reconstruïts tots els passos que cada un d'ells donà en l'administració reial des del moment que hi entraren. — J. P. E. [19.129]

Història general de Reus, a cura de Pere ANGUERA, Vols. I i II, Reus, Ajuntament 2003.

[No havent rebut cap exemplar per a informació bibliogràfica, i no coneixent-la directament, em veig obligat a donar notícia de la dita història a base de la valoració que en fa un coneixedor del tema: «Es tracta d'un d'aquests llibres cars i luxosos, on no cal referenciar els documents inèdits ni citar la bibliografia sobre el tema, i on destaca la pífia de fotografiar en color i en gran format quatre pellofes eclesiàstiques que esdevenen monedes emeses per l'Ajuntament de Reus al segle XVII». Em limito a transcriure]. — J. P. E. [19.130]

Xavier SANAHUJA I ANGUERA, *La moneda municipal de Reus als segles XVI-XVIII*, dins «Acta numismatica», 34 (2004), 119-192

L'AHC de Reus, *Actes municipals*, *Llibre de clavaria*, *Fons de la Comunitat de Preveres*, la Selva del Camp, AM, *Acords municipals*, *Fons del Comú del Camp*, Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Consell d'Aragó*, han proporcionat cent-setze documents datats entre el 1466 i el 1718, resumits en regest els ja coneguts, la majoria però transcrits íntegres (145-192), que fan conèixer els problemes relacionats amb l'emissió de moneda municipal, que a Reus prescindí de concessions reials i «s'acollí a la tradició de fabricar moneda en quantitats més reduïdes» i així fou «la població catalana que va mantenir durant més temps moneda pròpia en circulació» (119). La introducció, dividida en períodes, resumeix la pròpia problemàtica i els documents que per cronologia li corresponen; de les successives explicacions es dedueixen algunes línies comunes: la primera, la necessitat de comptar amb l'aquiescència, almenys tàcita, de l'autoritat reial o de la baronial (metropolità de Tarragona); la segona és que problemes (necessitat de menuts) i solucions (emissió local de manuts) de Reus també se solien trobar en les altres poblacions de la Comuna del Camp, i especialment a Tarragona; que les emissions de menuts propiciaren llur falsificació en gran escala, fenomen agreujat pel fet que cada una de les poblacions no podia evitar que hi circulessin els de les poblacions veïnes, també les falsificacions; i que la moneda falsa o 'boscarola' no sols feia desaparèixer el guany de l'emissió, ans esdevenia una càrrega per als consells municipals, amb el cost afegit d'haver de recórrer a juristes o a jutges; això no obstant, la necessitat portà a repetir l'experiència durant l'època dels Àustries. — J. P. E. [19.131]

José SÁNCHEZ REAL, *Els Carnicer i el seu molí paperer*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 21 (2003), 81-96.

José SÁNCHEZ REAL, *Els paperers Camps a la Riba*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 21 (2003), 97-102.

José SÁNCHEZ REAL, *Les filigranes de Camps i Carnicer, paperers de la Riba*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 82-88.

Les informacions sobre l'activitat de les dues famílies i de llurs molins paperers a la Riba són completades en el tercer títol amb la reproducció de tres filigranes del segle XVIII de

Carnicer i de set de membres diversos de la família Camps, del mateix segle i poble, no publicades en reculls anteriors. — J. P. E. [19.132-19.133-19.134]

Tomàs PERIS I ALBENTOSA, *Calamitats climàtiques i economia agrària a la Ribera del Xúquer entre els segles XV i XIX*, dins «Misc. Giralt», 675-686.

Les primeres pàgines apleguen notícies de calamitats abatudes damunt la comarca tant per manca com per excés d'aigua i per altres fenòmens atmosfèrics, coneguts per memorialistes locals o per autors com Anton Josep Cabanilles i àdhuc per documentació oficial de Simancas, AG, *Secretaría de Hacienda*; es fixen tot seguit en les inundacions del Xúquer (679-680), les glaçades tardanes, terratrèmols i plagues de llagosta (681-683). Les darreres pàgines recorden que per a avaluar amb justesa una calamitat cal distingir: a) la seva magnitud física; b) el grau de dramatisme amb què fou viscuda per les víctimes; i c) les repercussions econòmiques, tenint present que les poblacions tendien a engrandir tant el desastre objectiu com la tragèdia subjectiva (683-685). Hi ha bibliografia (686). — J. P. E. [19.135]

Pep VILA, *El teatre profà al Rosselló*, dins «Revista de Catalunya», núm. 181 (febrer de 2003), 23-50.

Visió diacrònica del tema des de la Baixa Edat Mitjana fins als primers decennis del segle XX. En no existir una monografia sobre el tema, l'autor aplega notícies sobre espectacles fornides per la «paperassa administrativa, el protocol notarial, l'apunt de dietari», cosa que li permet de dibuixar «unes quantes línies bàsiques, sense incloure-hi les notícies sobre festes públiques ni les traduccions catalanes de les obres franceses o italianes» (24). Ja el 1469 constava l'existència d'un «teatre» a Perpinyà; el 1543 era representada en llatí la tragèdia *Dauphinus*, de Francesc Satorres, de Balaguer, professor de Dret Canònic a Perpinyà (25-26); el 1587, Felip II, promulgant una *Nova Planta* primerenca, sotmetia les representacions teatrals a la prèvia censura inquisitorial o episcopal i destinava part de les recaptacions a l'Hospital de Perpinyà, el qual el 1654 es venia la Casa de les Comèdies (26-27). Abans de la Guerra de Separació, és documentada la presència de companyies en camí vers França; als ADPO, ms. 15, es conserva la *Loa per la comèdia del "Desdeny ab lo desdeny"*, o la *Comèdia... del sitio de Prats de Molló*, del capità general, Juan Claros Alonso Pérez de Guzmán (28-29). Després del *Tractat dels Pirineus*, la francèsització de l'estrat oficial fou absoluta i també el col·legi dels jesuïtes hauria representat la tragèdia *Megabize*; en la segona meitat del segle XVIII, sota el lloctinent general comte de Mailly, Joseph-Augustin de Mailly-d'Haucourt, hi hagué a Perpinyà una considerable activitat teatral; «de l'any 1754 al 1778 funciona a Perpinyà un teatre estable, que només representava obres franceses» (35), extrem documentat a l'ADPO, C-1586-1587 (34), però almenys una obra de Racine, *Athalie*, fou traduïda al català, i representada alhora que les obres hagiogràfiques i les passions (39); també *Lo judici de Paris, pastor*, obra en francès, castellà, occità i català (40) i la *Comèdia de un rey irritat contra sa filla*, conservada a Tolosa de Llenguadoc, BM, ms. 945 (41-42). I així el teatre del Rosselló entrava en el segle XIX. — J. P. E. [19.136]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Notícia d'un capbreu de Santa Maria de Miralles de mitjan segle XVIII a Tarragona*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 8 (2003), 48-49.

El dit capbreu es troba a Tarragona, AH, *Notaries de Tarragona*, caixa 504. Els drets baronials damunt el lloc de Santa Maria de Miralles pertanyien els anys 1761-1762 a Antoni de Magarola i Sentmenat i les declaracions de propietat eminent foren rebudes per Francesc Albinyana Cosidor, notari de Tarragona; coneixem tant els béns i drets del comú com els dominis útils de vuit masos, també d'altres detalls com les extensions de les propietats posseïdes en emfiteusi, els censals que pesaven damunt determinades propietats; un dels posseïdors de domini útil era el Col·legi de les Escoles Pies d'Igualada. — J. P. E. [19.137]

Pablo de la FUENTE, *El capitán Fratin y la Real Casa de Munición de Guerra, de Rosas: un ejemplo de arquitectura popular*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 97-109.

Giovanni Giacomo Paleari (= Jacobo Fratin) projectà un magatzem de municions de guerra a la Ciutadella de Roses. A base de Simancas, Archivo General, i d'estudis publicats, l'autor exposa la gestació del projecte i els esforços dels virreis de Catalunya per aconseguir que es realitzés. Tot seguit analitza la construcció, les restes arqueològiques de la qual són consistents. Hi ha fotografia de l'edifici anterior a l'incendi del 1920. — J. de P. [19.138]

Josep GALOBART I SOLER, *Les actes de visita dels abats de Montserrat al monestir de Sant Benet de Bages (I) 1627-1725*, dins «Studia Monastica», 45 (2003), 73-187.

Josep GALOBART I SOLER, *Les actes de visita dels abats de Montserrat al monestir de Sant Benet de Bages (II) 1728-1827*, dins «Studia Monastica», 46 (2004), 105-229.

Són quaranta-quatre les actes aplegades en el primer lliurament i trenta-vuit les del segon. Integrat Montserrat en la Congregació Benedictina de Valladolid, el 1593, en el marc de la reestructuració monàstica global de Catalunya, el monestir de Sant Benet fou annexat a Montserrat, raó per la qual els abats montserratins o llurs delegats practicaren les visites canòniques, conservades a Montserrat, AMonestir, *Sant Benet de Bages*, volums 9-10, descrits en cada un dels dos articles. Les dels anys 1645 (dues) i 1646, corresponents a la Guerra dels Segadors, esmentada en la primera (90, núm. 2) són escrites en llengua catalana; hi sembla remarcable, en general, la quantitat de dades tant sobre aspectes de la vida col·lectiva de Sant Benet com de la de Montserrat; remarquem la insistència en les capbreuacions de les propietats eminentes del monestir, la devoció popular a Sant Valentí màrtir, i la creació de l'ofici d'arxiver (91, núm. 7; 163, 10; 168, 4; 171, 10; 173, 6).

Les actes del segle XVIII, publicades en el segon article, acaben amb la visita del 1799 (212-215). — J. P. E. [19.139-19.140]

Jaume CODINA, *Els testaments de Sant Boi (segles XIV-XV)* (Viena Assaig, 10), Barcelona, Viena edicions 2003, 600 pp.

L'AP de Sant Boi de Llobregat, ultra la dels registres parroquials, conserva una segona sèrie, pràcticament completa, de darreres voluntats, que comença el 1371 i s'allarga fins al segle XVIII; entre el 1371 i el 1500 la llista és més completa i puja a 1119 testadors (581-594). L'autor ha sotmès a anàlisi els dits documents i, després d'haver presentat les seves dades més personals en les pàgines introductòries que són com una descripció eixuta de dades descriptives d'una societat i sobretot de les relacions dins la família, tant horitzontals entre els esposos com verticals entre les diverses generacions, de més a més, amidables per les quantitats pecuniàries de les deixes (17-129), on no manquen els esclaus (117-121), ha trobat que s'hi poden donar divuit variants (137), que han servit en el cos del llibre per a resumir cada un dels testaments dels segles XIV i XV (141-570); tant en el capítol introductori com en el cos del llibre hi ha fragments de transcripcions textuals, com l'inventari de béns del cirurgià Bernat Babot, en el qual trobem «unes tenayes de arenchar cavalls» (103); per cert el ,gama-liol (?)' de mossèn Martí Solà (105: l'únic que posseïa llibres?) pot perdre l'interrogant: és el ben conegut *Gamaliel*. Al final hi ha taula de topònims (571-579), ultra la ja coneguda llista dels 1119 testadors (581-594). Quant a l'herència, l'autor constata que només un de cada tres testaments no segueix la norma de constitució d'hereu (39): [hi ha relació, quant a l'herència en hereu únic, entre béns de domini útil i béns en alou?] — J. P. E. [19.141]

Xavier PÉREZ I GÓMEZ, *El cadastre de Sant Fost del 1766*, dins «Campsentelles. Revista del Centre d'Estudis Santjustencs. Amics de Cabanyes», 7 (2004), 21-35.

El *Real Cadastro del lugar de Sant Fost y Cabañas año de 1766. Relación por menor de lo que toca a pagar a cada uno de los individuos de Sant Fost y Cabañas y sus terratenientes por razón del Real Tributo de Cadastro por lo que cada uno tiene y posee en dicho lugar* (27-34), es conserva en la mateixa població, arxiu patrimonial de Can Mauri. D'acord amb el llarg títol conté una informació força fidedigna tant del terme municipal com de les famílies o caps de casa, de cada un dels quals és consignat el nom personal, el topònim de la propietat i la seva extensió: consten cent-dues propietats sotmeses a cadastre, no totes de gent del poble, i vint-i-set cases; també hi ha llista dels carregats amb el cadastre a títol personal; i nombre dels caps de bestiar en set de les cases. Hi ha reproducció d'una pàgina original manuscrita (35). — J. P. E. [19.142

Joan FERRER, *Una nova consuetudina del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, dins «Annals 2001-2002. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès», 29-40.

Sis són les consuetudes documentades pertanyents al dit monestir, la primera de les quals, *Consuetudines monasterii Sancti Iohannis de Abbatissis*, del segle XIV, és introbable des d'entorn el 1950; la segona és a Barcelona, ACA, *Monacals d'Hisenda* i és datada el 1447; les altres, totes posteriors, segueixen a l'arxiu del monestir (31-33). Aquestes pàgines presenten la segona, incompleta, car només se n'han conservat trenta folis, els tres darrers dels quals són en blanc; en són transcrits alguns fragments (de Pasqua, Santa Creu, Mare de Déu de Candeler, Sant Joan, Corpus i Nadal: 33-37); també tenim la llista dels sants celebrats en el dit monestir (38-39). — J. P. E. [19.143

Antoni CONEJO DA PENA, *Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 251-273.

La contrada entre Hospitalet de l'Infant i l'Ampolla fou sempre famosa per les dificultats del terreny i pels perills provocats per qui se n'aprofitava; d'ací la urgència de repoblació. Immediatament després de conquerida Tortosa, algunes cartes de poblament, conservades a l'Arxiu Ducal Medinaceli, foren donades sota senyoriu dels Entença fins al 1313, en què per manca d'hereu la dita baronia tornà al rei (254-257). Hom intentà de reforçar la seguretat de la zona amb la creació d'un orde militar específic, l'effimer de Sant Jordi d'Alfama amb fortalesa-hospital, ben documentats a Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, *Sant Jordi*, i per Hipólito Samper, *Montesa Ilustrada* (263). La reina Blanca d'Anjou, inspirada en les idees d'Arnau de Vilanova, fundà per testament l'Hospital de la Font del Perelló, ben documentat a l'ACA, *Canc., reg.*, o *Vària de Canc.*, que les dificultats numeràries de la casa reial mai no permeteren que tingués gaire vida, tot i que subsistí fins a la Desamortització del 1835 (264-272). — J. P. E. [19.144

Sònia MASMARTÍ I RECASENS, Èrica SERNA I COBA, *Un contracte d'obres del monestir de Sant Pere de Rodes (1573)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 36 (2003), 125-135.

Les autores analitzen i editen un contracte d'obres d'aquell monestir, localitzat a Girona, AH, *Notaries. Figueras*, decidides per l'abat Gaspar de Vallgornera (1569-1592); afectaren l'entrada-locutori del monestir, l'estable, la cuina, el rebost i la ,cambra pintada'. Les autores, tenint presents les dades arqueològiques encara existents, localitzen les quatre primeres estances dins l'actual conjunt monàstic i resten en dubte quant a la darrera, per a la qual suggereixen alguna hipòtesi. Així contribueixen a dibuixar el plànol del monestir a darreries del segle XVI, poc o gens o mal estudiat. — J. de P. [19.145

Albert PIBERNAT I LÓPEZ, *Sant Quirze de Colera. Límits territorials*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 85-95.

A base de documents ja publicats, ací estudiats tant des del punt de vista de la història com de la toponímia, l'autor assaja una delimitació precisa del territori jurisdiccional del monestir de Sant Quirze de Colera en el moment de la consagració de la seva església, l'any 935. Hi ha croquis geogràfic. — J. de P. [19.146]

Gerard CARCELLER BARRABEIG, *Mercat de bestiar, mecanismes de crèdit i xarxes de comerç local a la baronia de Queralt durant el segle XV*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 8 (2003), 67-81.

A Santa Coloma de Queralt conflueixen els camins de la baronia i amb ells l'intercanvi de mercaderies i béns de tot tipus. L'autor concentra la seva atenció en un punt: la compravenda de mules, a través de la qual descobreix o confirma l'existència d'una xarxa d'intercanvi de les dites mules a l'interior de l'àmplia baronia dels Queralt; la base de la recerca es troba a Tarragona, AH, *Notaris. Santa Coloma de Queralt*, documents de reconeixement de deute per a la compra de mulars, on els notaris fan constar no sols els extrems personals de l'endeutat, ans també algun de mula o matxo; les dades són reduïdes al final a tres quadres: de compradors, de venedors i de preu dels animals —una mitjana de 333'4 sous (79-81). — J. P. E. [19.147]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Un incident protagonitzat per un ciutadà de Cervera durant la Fira de Santa Coloma de Queralt del mes de setembre del 1746*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 8 (2003), 85-89.

Els dos documents de la data indicada en el títol, de Cervera, AHC, *Notaris. Santa Coloma de Queralt*, permeten de refer el fet que, contra antigues concessions d'exempció al-legades, els receptors dels drets baronials exigiren a un cerverí deu sous per entrar un ramat d'ovelles a Santa Coloma el dia de la fira de la Mercè; i de conèixer la resposta dels receptors precisant que aquella quantitat no era per entrar a la fira sinó per dret de pastura del ramat. — J. P. E. [19.148]

Antoni VIRGILI, *La formació i gestió del patrimoni del monestir de Santes Creus a les terres de l'Ebre (segles XII-XIII)*, dins «Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic», XXI (2004), 7-32.

Amb motiu de la conquesta de Lleida i Tortosa i de les comarques intermitges, Santes Creus rebé terres localitzades entorn Xerta, que en la introducció l'autor estudia en tres dimensions: la formació (i posterior liquidació des de darrerries del segle XIV) del patrimoni, la seva administració i les relacions amb el bisbat de Tortosa; al darrer tema pertanyen els quatre documents, tots de Tortosa, AC, *Tresorer i Cartulari*, dels anys del 1236 al 1266, ací resumits i d'alguna manera transcrits (23-30), i tots constitució d'arbitratge i sentència arbitral solucionant punts conflictius entre bisbe i capítol de Tortosa d'una banda, i abat i monestir de Santes Creus de l'altra, entorn el dret a percebre els uns o l'obligació de pagar els altres, delmes i primícies dels fruits agrícoles i dels caps de bestiar del monestir en terrenys dins el terme de la ciutat i del bisbat de Tortosa, cosa que permet de conèixer la producció agrícola i ramadera sobretot de l'almúnia de Xerta, «que fuit regis sarraceni» (12). Hi ha dos croquis geogràfics de les possessions del monestir a Xerta i al Baix Ebre (31-32). — J. P. E. [19.149]

Ferran GARCIA-OLIVER, *Abats obstinats, disputes estèrils. Trencament entre Santes Creus i Vallldigna*, dins «Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic», XXI (2004), 33-74.

El 1298 Santes Creus fundà Valldigna «a recer de l'ombra generosa i protectora de Jaume II» (33), però abans que s'hagués escolat el primer segle de vida, les relacions entre els dos monestirs eren tenses, tal com permet d'endevinar la documentació contemporània conservada a Madrid, AHN, *Bernardos. Valldigna*, nou peces de la qual, datades entre el 1378 i el 1404 són ací transcrites (45-74), afer que de seguida augmentà en dos-cents florins per despeses del procés, envellí per mort dels abats inicials i es complicà per recurs a cort papal o perquè essent eclesiàstics els seus protagonistes podien, per segons quines decisions, encórrer en penes canòniques. Però per al nostre tema tenen particular interès els dos darrers documents, del 1402-1404, en els quals, entre d'altres afers de naturalesa econòmica es discuteix si l'abat de la Valldigna complí o no la *Constitució Benedicta* de Benet XII, per la qual el dit monestir havia de tenir dos estudiants a l'Estudi de París, de la qual l'abat es considerava eximit per raons o excuses dels dos assignats i sobretot perquè el monestir havia resultat destruït per recent terratrèmol i la reconstrucció no permetia d'altres despeses (59-74). — J. P. E. [19.150]

Elisabeth BALDOR ABRIL, *Enterrament del darrer Montcada a Santes Creus*, dins «Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic», XXI (2004), 85-96.

El 3 de maig del 1736 eren solemnement rebudes a Santes Creus les despulles del darrer marquès d'Aitona, Guillem Ramon de Montcada; en fou alçada acta notarial, conservada a Valls, AHC, *Notaris*, ací transcrita, que explica amb detall com foren traslladades aquelles despulles des de València (91-95); les pàgines inicials apleguen notícies sobre el sepulcre dels Montcada a Santes Creus, que després del 1736 encara fou refet i canviat de lloc, i després de la desamortització, totalment profanat. — J. P. E. [19.151]

Montserrat ORTÍ IGLÉSIAS, *Introducció històrica a l'alabastre de Sarral (Tarragona)*, dins «El Baluard. III Recull de Treballs», (octubre 2004), 159-199.

A base principalment de notícies ja publicades en obres d'història de l'art en tractar d'escultures en marbre de Sarral, i d'alguns documents d'arxiu, l'autora ofereix una visió de conjunt en desplegament cronològic del tema: fa estrany el silenci sobre l'alabastre de Sarral en els moments d'obres dels sepulcres reials a Poblet o en els d'iniciatives de Dalmau de Mur a Tarragona o a Saragossa (165-168). La fama d'aquell material esclatà amb el plet entre Damia Forment i els monjos de Poblet, on, en assessorar els jutges, cap dels tècnics no posaren en dubte la qualitat de l'alabastre de Sarral (169-171); a partir d'aquell moment, el dit alabastre deixa testimoni documental, especialment important en les obres encarregades pels metropolitans de Tarragona Antoni Agostí o Joan Terés (175-179), extrem documentat a Tarragona, AC, *Capella del Santíssim Sagrament i Capella de Joan Terés*; amb Pere Gil, l'alabastre de Sarral entra en la geografia de Catalunya (178-179) i es mantindrà present gràcies al treball tant de picapedrers (els Requesens, ben presents en l'AHA de Tarragona, *Sarral. Notaria*), com d'esculptors (els Espinalt, documentats a Tortosa, AC) i en els texts de política econòmica del segle XVIII (192-193). — J. P. E. [19.152]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Roser PUIG TÀRRECH, *Notes sobre la població de Sarral (segles XVIII-XIX)*, dins «El Baluard. III Recull de Treballs», (octubre 2004), 97-113.

En el *Cens de Floridablanca*, Sarral tenia el 1787, 2383 habitants. Destruït l'AP de la vila, els autors han recercat en els de poblacions veïnes (Montblanc, Montbrí de la Marca, Lilla) el moviment de flux i reflux poblacional per via de matrimonis; el resultat es troba en les pàgines 106-109; també han cercat en els protocols notarials les professions dels sarraïlencs (101-105), dels immigrants a (105-106) i dels emigrats de Sarral (109-110). — J. P. E. [19.153]

Armand de FLUVIÀ I ESCORSA, *La Baronía de Savassona: una incomprensible rehabilitación precisamente por el parentesco con el último poseedor legal*, dins «Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas», LI (2004), 321-329.

Resum de les vicissituds del títol de baró de Savassona en els segles XVI-XVIII, amb presentació personal mínima dels seus successius barons del 1514 ençà (322-326), i transcripció de la confirmació del títol datada el 1784, conservada a Barcelona, ACA, *Real Audiencia*, 992. — J. P. E. [19.154

Enric GUINOT I RODRÍGUEZ, *El riu de la Sénia: sistemas de reg i molins medievals*, dins «Misc. Juliá», 103-121.

La publicació de la llarga sentència, per la qual el bisbe de Tortosa, Berenguer de Prats, àrbitre escollit entre les parts litigants, el 25 de maig del 1332 dirimia un conflicte entre els ordes militars de l'Hospital i de Montesa, relacionat amb la utilització de l'aigua del riu de la Sénia (114-120 i croquis de la contrada: 121); la sentència s'ha conservat en còpies diverses, tres de les quals són a Madrid, AHN, *Órdenes militares, Montesa*, i una a València, ARV. *Montesa*. Les pàgines inicials exposen l'origen de la confrontació, les posicions de cada una de les parts i la solució proclamada per l'àrbitre (103-114): totes les dades porten a pensar que, a diferència de les Hortes valencianes de més al sud, a l'hora de la conquesta en la zona de la Sénia els sistemes d'irrigació haurien estat abandonats des de la caiguda de Tortosa el 1148 o eren petits ginyos hidràulics (106-108), mentre després de la conquesta la concessió de bon nombre de cartes de poblament comportà la consegüent donació d'aigües i la seva utilització mitjançant sèquies, sense cap pla ni control de la utilització col·lectiva, situació agreujada pel fet que ambdós costats del riu eren de senyoriu hospitaler, cosa que canvià en succeir Montesa els Hospitalers al Regne de València (108-110); aquella situació desconjuntada i de senyoriu doble obligà a trobar normes per a l'ús normalitzat i pacífic del corrent d'aigua en molins, regadius i abeuradors: fou la sentència arbitral del bisbe de Tortosa del 1332 (111-114). — J. P. E. [19.155

Manuel RIU, *Blat de moro i fajol. Cultius nous al senyoriu monàstic de Serrateix (segles XVIII-XIX)*, dins «Misc. Giralt», 764-772

El *Llibre de jurisdiccions* del monestir de Serrateix, del 1701 i següents, conservat tothora a l'AP del mateix poble, permet de refer la successió dels abats del segle XVIII fins a l'exclaustració i de conèixer l'origen, la naturalesa i la suma dels drets senyoriais percebuts, ací reduïts a quadre sinòptic, que el 1783 sumaren 995 lliures, 10 sous, 11 diners (768); i informa dels nous cultius i del defici que creà en el monestir el fet que l'any 1783 el principal propietari del terme, l'amo de Santamaria, començà de plantar blat de moro, del qual no es pagava ni delme ni primícia (769). Les percepcions conegudes del s. XIX són objecte d'altre quadre sinòptic (771). — J. P. E. [19.156

David MONTOLÍO TORÁN, Ferran OLUCHA MONTINS, *La Capella de la Comunió de la catedral de Sogorb (1635-1637)*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 797-828.

L'influx sobretot espiritual exercit des de Milà per sant Carles Borromeu damunt València en el patriarca Juan de Ribera es manifestà en temps de l'arquebisbe Isidoro Aliaga amb les *Advertencias para los edificios y fábricas de los templos...*, del 1631, que també repercutiren a Sogorb mitjançant el bisbe valencià Genís de Casanova, deixeble del patriarca; d'acord amb aquestes bases, fou reconstruïda l'antiga capella de Santa Caterina de la catedral de Sogorb i dedicada a capella de comunió, suprimida en obres dels darrers anys del segle XVIII. En aquestes pàgines, a base dels capítols per a la reconstrucció de la dita capella, de Sogorb, AC, *Protocolos*, 366, ací transcrits (810-814), i d'altra documentació del mateix arxiu,

és dibuixada la dita capella (806-807) i coneguda la seva ornamentació pictòrica en les làmines de les pàgines 825-828; encara el mateix fons ha proporcionat el contracte de construcció de la capella per al sagrari d'Andilla (815-819) i de la Cova Santa (819-821) i els certificats de revisió de la darrera obra i de la capella de la Mare de Déu de Gràcia, d'Altura (822-823). — J. P. E. [19.157]

M. Antònia FERRER BOSCH, *Els arquebisbes senyors de Tarragona*, dins «Misc. Giralt», 485-496.

L'autora presenta aquestes pàgines com a resultat de reflexions personals, sorgides durant l'elaboració d'una història de Tarragona, vàlides fins al moment en què la capital canvià de cara per la irrupció de la gran indústria i els corresponents interessos. Una tesi sembla desprendre's d'aquestes pàgines: la grandesa romana de Tarragona provenia de la connexió entre part alta o acrópolis i la marítima o el moll; restablerta el segle XII, les necessitats defensives medievals tancaren la ciutat dins les seves muralles, es marginà la connexió amb el port, i ciutat i port s'anaren morfonent fins que en acabar el segle XVIII l'arquebisbe Francesc Armanyà obtingué la concessió reial de port amb comerç directe amb Amèrica el 1789, però el 1783 havia decretat la demolició de les muralles: moll i acrópolis tornaven a estar unides. Mentrestant, els grans metropolitans del segle XVI, sobretot Antoni Agostí, convertiren Tarragona durant alguns anys en capital de la renaixença tridentina irradiada per mitjà de les seves pròpies obres de gran romanista i de les impressions de Felip Mei i de Felip Robert (488-490); en el segle XVIII la gran figura en tots els ordres hauria estat Francesc Armanyà, tan interessat a reafirmar l'herència augustiniana teòrica i pràctica com les escoles de minyons o les fàbriques tèxtils (492-495). — J. P. E. [19.158]

Daniel PIÑOL ALABART, *Notaris i cultura escrita al Camp de Tarragona: l'escriptura gòtica en els manuals notariais (segles XIII-XIV)*, dins «Misc. Arnall», 655-673.

L'autor informa que aquestes pàgines eren el capítol quart de la seva tesi doctoral, aleshores encara no publicades en el corresponent llibre [cf. ATCA, XXI (2002), 881, nús. 16.627-16.628]; hi vol explicitar que en llur escriptura els notaris no sols documentaren els fets 'ad perpetuam rei memoriam', ans també els mateixos canvis de la societat baixmedieval, car també ells passaren de 'scriptor' a 'notarius publicus', a Catalunya des de la segona meitat del segle XII (365-366). A base dels fons notariais dels arxius parroquials tarragonins aplegats a l'AHA, de l'AH de la mateixa Tarragona i dels AHC de Reus i de Valls, que conserven nombre de protocols notariais ja de la primera meitat segle XIII i sobretot de la segona i de tot el XIV (656-658), l'autor constata la coincidència d'aquest període amb la de la vigència de l'escriptura gòtica, que justament els notaris van convertint en cursiva, i l'estenen arreu entre els regnats de Jaume I i de Pere III, el Cerimoniós, al final del qual s'introdueix la variant de la lletra bastarda (659-662). Ací, després de certes indicacions sobre la identificació dels notaris (662-664), segueixen les pàgines que descriuen les grafies de les lletres (664-673), dibuixades al final bo i distingint entre les del segle XIV i les del XV, tant minúscules com majúscules (674). — J. P. E. [19.159]

Jordi MORELLÓ BAGET, *Fiscalitat i poder jurisdiccional: el cas de l'església de Tarragona (segles XIV-XV)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XIV (2003), 43-67.

La documentació de l'ACA, unida a la de Tarragona, AHA, i AH, de Reus i de Valls, AHC, porta l'autor a un intent de desbrossar la introducció de la fiscalitat reial durant el segle XIV, quan el país era dividit i repartit entre diverses jurisdiccions i senyories. El cas de l'arxiducès de Tarragona és particularment il·lustratiu per raó de la jurisdicció damunt ciutat i Camp compartida entre el rei i l'arquebisbe. Resumits els fonaments jurídics de la situació i els problemes a què donà origen, sobretot durant el regnat de Pere III, el Cerimoniós, en què

la dita situació compartida desembocà en una participació de l'església en les demandes de la fiscalitat reial, amb retenció de part de certs impostos, intervenció en la concessió d'imposicions, arribant a emular el rei amb exigències fiscals directes als vassalls eclesiàstics per conceptes diversos. — J. de P. [19.160]

Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, *La intercesencia de las ciudades en el brazo real de las cortes. Acerca de las pretensiones de la ciudad de Tarragona (s. XIII-XIX)*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 803-837.

Compartida entre rei i arquebisbe la jurisdicció damunt ciutat i Camp de Tarragona, el segon es féu valdre la representació de la ciutat com a senyor de la mateixa, i s'oposà constantment que li fos reconegut el dret de figurar com a membre del braç reial en les corts (806-819); en canvi, la ciutat era convocada i acceptada tant en els Parlaments com en les Juntes de Braços de moments excepcionals (820-821 i 882-829); després de la *Nova Planta* fou convocada a les Cortes de Castilla (829-830). Són transcrits en apèndix dos documents per a la Cort del 1701: la petició del síndic de la ciutat a ésser admès i les instruccions de la ciutat al dit síndic, en cas d'ésser admès (833-837), de Tarragona, AH, 16/1536 i 1538. — J. P. E. [19.161]

Josep M. RECASENS I COMES, *Les intervencions municipals al moll de Tarragona (1592-1598)*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/25 (2003), 271-286.

Objecte d'aquestes pàgines «és donar notícies d'una intervenció municipal al port de l'època antiga pràcticament ignorada», tot i que s'hi referí Enric Morera i Llauredó el 1910 (272). La nova font d'informació és el *Llibre major dels comuns*, 2, de Tarragona, AH, *Fons municipal*, dedicat a dades comptables dels anys 1591-1602, i completat amb registres d'altres sèries (*Clavariat dels comuns*, *Llibre del clavariat*, *Credença*), d'on l'autor dedueix que, malgrat l'escassetat de recursos, les obres de consolidació i d'ampliació d'aquell moll duraren entre el 1592 i el 1598 (278) i s'hi esmerçaren 6.843 lliures només en jornals (284); epidèmies i males anyades li foren contràries i la Guerra de Separació fatal; en acabar el segle XVIII només en restava un munt informe (285-286). — J. P. E. [19.162]

Manel GÜELL, Jordi LÓPEZ VILAR, *Francisco Plaza (†1641) un militar milanès enterrat a la catedral de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/24 (2002 [2003]), 221-226.

Una de les làpides sepulcral de la Seu de Tarragona té la inscripció ací transcrita i analitzada (222); Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, i BC, *Fulletons Bonsoms*; Simancas, AG, *Estado i Guerra y Marina*; i Tarragona, AHA, *Índex d'òbits de la catedral* i AC, *Llibre del Tauler*, permeten de seguir-li els passos (els *Fulletons* també els malpassos) a Catalunya des del 1634, on assolí la noblesa en entrar a l'Orde de Santiago; sembla que hauria estat malferit en la batalla de Montjuïc, 26 I 1641, car moria el 3 II 1642. Hi ha reproducció de la làpida i de la nota en el *Llibre del Tauler* (226). — J. P. E. [19.163]

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *Los alcaldes mayores del Corregimiento de Tarragona (1717-1808)*, dins «Cuadernos de Investigación Histórica», 20 (2003), 299-323.

El 'Corregimiento' borbònic, sotsmès al governador militar de Tarragona, englobava les antigues vegueries de Tarragona i de Montblanc a cada una de les quals corresponia un 'alcalde mayor'. A base de Simancas, AG, *Gracia y justicia*; de Madrid, AHN, *Consejos*; de Barcelona, ACA, *Reial Audiència i Consejo de Aragón*, i d'altres arxius catalans (Tortosa, AHCTerres de l'Ebre, *Acords 1709-1715*; Barcelona, AHCB, *Consell de Cent*, i AHPB), l'au-

tor ha aplegat dades prosopogràfiques dels 'alcaldes' majors de la capital (301-312) i de Montblanc (313-322): en ambdós casos foren 16, nou de catalans a la capital, vuit a Montblanc (322-323). — J. P. E. [19.164]

Salvador RAMON, *El retaule barroc de la capella de Sant Miquel de la Catedral de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/25 (2003), 287-300.

Informats sobre la destrucció de retaules de la Seu de Tarragona els anys 1936-1939, ho som tot seguit d'allò que els historiadors de la catedral tarragonina (Emili Morera, Sanç Capdevila) digueren de la capella de sant Miquel i dels seus retaules, i d'allò que l'autor ha aplegat en fons diversos (288-290); transcriu el contracte de construcció del retaule barroc, datat el 26 VI 1767, de Tarragona, AH, Reg. 555, on consta que el constructor fou l'escultor Anton Pallàs, qui explícitament renuncià a drets que li podien atorgar les *Consuetuds de Barcelona* i *Constitucions de Catalunya* (291-294); també és documentat a l'AHA, *Matrimonis*, 12 (295). Hi ha vuit reproduccions de les pintures salvades (296-300). — J. P. E. [19.165]

Rafael GABRIEL COSTA, *Aproximació a la topografia antiga de Tarragona. Planimetria*: Rafael GABRIEL i Òscar MARTÍN VIELBA, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 281-345 i quatre desplegable.

Des de darreries del segle XVIII «a Tarragona no s'ha realitzat tan sols un procés de rebliment, sinó també d'anivellament, amb grans rebaixos i buidats del terreny primitiu», que s'accelerà a partir del segle XIX; però hi ha un document important de l'any 1800, ací transcrit, el *Plano de la porción de terreno que media entre el recinto alto de la Plaza de Tarragona y su puerto, en donde se señalan los límites en qué se podrá extraer la piedra para la formación del nuevo muelle* (294-301), signat per Antonio López Sopena i acompanyat de plànol en doble versió, de Madrid, Archivo Histórico Militar, i l'altra, potser, de Capitanía General de Barcelona (301-302); també són reproduïts dos plànols de la Rambla Vella, del 1775, i del Port, 1777 (283 i 286); els altres capítols ja són del segle XIX. Hi ha llista de *Planimetria, vistas i gravats* anteriors (314 i 318-321), bibliografia (324-327) i vint-i-nou fotografies (328-345). — J. P. E. [19.166]

Josep M. SABATÉ i BOSCH, *Algunes consideracions a l'entorn de l'administració municipal en l'Edat Moderna: el cas dels senyorius eclesiàstics en l'Antic Règim. L'arquebisbat de Tarragona*, dins *Administración Municipal Moderna*, 619-635.

La peça bàsica d'aquestes pàgines és l'acta notarial de la presa de possessió i entrada solemne de l'arquebisbe Romualdo de Mon y Velarde el 1804 [la data ens col·loca fora del temps d'aquest anuari, però la referida acta repeteix tantes de vegades que les successives solemnitats se celebren igual com en les entrades anteriors (621-627), que hem de recordar aquell document per allò que té de descripció de les solemnitats del segle XVIII; de més a més, alguna de les anotacions d'entrades en poblacions de la baronia arquebisbal fa constar que el donatiu encara fou en florins (630)]. El document principal pertany a l'AHA de Tarragona, *Entrada pública dels arquebisbes*. Hi ha llista de les poblacions que eren baronia arquebisbal (620) i tres croquis de l'arquebisbat de Tarragona (633-635). — J. P. E. [19.167]

Maria GARGANTÉ i LLANES, *L'església parroquial de Tàrrrega durant els segles XVII i XVIII: del classicisme de fra Josep de la Concepció al barroquisme de Pere Costa*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 17 (2004), 183-207.

En poblacions de la contrada, el gòtic pervisqué fins a mitjan segle XVII (184). L'autora, basada en estudis previs tant històrics com d'anàlisi artísticooarquitectònica (185), recorda la

decisió municipal d'emprendre la construcció d'una església nova d'acord amb el projecte de fra Josep de la Concepció, formulat el 1672 «en dos pergamins y un codern», seguint les pautes classicistes dels carmelites descalços (185: fotografia de la traça; el 1690 fra Jaume Ribot el succeïa en la direcció de l'obra); l'església de Tàrrega influiria en la de Sant Ramon de Portell (cf. Cervera, AHC, *Fons Comarcal. Sant Ramon de Portell. Comptes*) i en la d'el Talladell (190-193); durant el segle XVIII seguiren les obres amb la construcció de les capelles laterals i del cor, tan discutida (194-200). Són transcrits en apèndix l'acta d'una visura de l'obra, 1743, i els dos contractes dels anys 1744 i 1758 per a les obres del campanar i del cor, transcrits de Tàrrega, AHC, *Fons notarial* (201-205). — J. P. E. [19.168

Josep M. PLANES I CLOSA, *Teresa Riera i Guardiola, targarina del segle XVII* (segona part), dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 96-129.

[La primera part és resumida dins ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 642, núm. 18.261]. Sobre la base dels mateixos fons documentals, abundantment citats en la secció de notes finals (139-145), l'autor dedica la major part del present article a recordar les relacions familiars i l'activitat, sobretot econòmica, de la protagonista, esdevinguda 'profembra' de la societat vilatana de Tàrrega en la segona meitat del segle XVII, cosa que permet de conèixer almenys parcialment, la vida col·lectiva de la vila. Hi ha arbre genealògic dels Llúria targarins en l'Edat Moderna (128-129). — J. P. E. [19.169

Mercè AVENTÍN, Josep M. SALRACH, *Mercat i comunitat: dinamisme econòmic a la vila de Terrassa i a la seva àrea d'influència (segle XIII)*, dins «Misc. Arnall», 105-130.

A base del manual notarial més antic conservat a Terrassa [cf. ATCA, XIII (1994), 539-540, núm. 9179], els autors, recordada la situació oficial de la notaria terrassenca (inicialment eclesiàstica, el costat de la qual Jaume I creà la reial, tornant a la unicitat pel fet d'establir la darrera en la primera) es proposen d'explicitar alguns dels aspectes deduïbles de les seves 1.331 anotacions, dels anys 1237-1242 (106-108); el primer aspecte és el del crèdit i endeutament, que en relació a prestamistes jueus representava un interès del 20% mensual, tal com havia establert Jaume I, i que ací és vist a partir de les dificultats que podia representar la restitució de capital i el pagament d'interessos, amb les nombroses formes de realitzar-ho (109-114); la renda senyorial (reial, senyorial, eclesiàstica) era cobrada pels respectius batlles, nombrosos tant com els graons de la piràmide del senyoriu, del rei a l'últim partícip (115-120); les darreres pàgines són dedicades a la mobilitat de la terra, que no es limita a canvis de propietat, ans a qualsevol forma de compra-venda de drets i s'allarga fins a l'establiment, arrendament, comanda o parceria (121-128). Els autors assenyalen que en la vila-mercat que era Terrassa aquells anys, no seria encertat distingir un ambient ciutadà i un d'agrícola, car nucli urbà i ruralia eren una sola entitat econòmica. — J. P. E. [19.170

Pere PUIG I USTRELL, *Notes històriques sobre la institució i la funció notarial en època moderna i contemporània. El cas de l'escrivania i la notaria públiques de Terrassa*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 95-133.

En els segles moderns, la notaria pública de Terrassa presentava la particularitat que el titular de la mateixa era la família Falguera, la qual, per compra, havia adquirit tant la regalia suprema del rei com la senyoria baronial del priorat canònic de Terrassa; la seva documentació es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Fons Falguera*; l'autor exposa les possibilitats d'aquest fons i les característiques de la dita concentració de drets en el titular. I així trobem un resum d'allò que sabem dels orígens de l'escrivania terrassenca (96-98), la successió hereditària de famílies titulars (98-101), la forma com s'uniren titularitat i domini directe, amb la conseqüència que el fons de protocols era integrat en la titularitat del domi-

ni útil, que s'estenia a tot el districte notarial de Terrassa (102-107: ‚privilegi de distret‘); el titular era el propietari de l'arxiu notarial i tenia dret a nomenar notari en exercici, d'acord amb condicions conegudes pel nomenament del 1795 (110-111), moment en què es féu inventari de tot l'arxiu (112), ubicat en les cases de l'escrivania i notaria de Terrassa (115-117). Les darreres pàgines resumeixen les vicissituds d'aquell arxiu de protocols en els dos darrers segles (125-128), en particular en els moments de perill del 1936 (129-131), i la recent integració en l'AHC de Terrassa (131-133). — J. P. E. [19.171

Eva MESSEGUER I RODRÍGUEZ, *El Convent de Sant Francesc d'Assís de Terrassa, el claustre i els seus 26 plafons ceràmics*, Terrassa, Associació Alba i Diputació de Barcelona 2003, 128 pp.

Sílvia CANALDA I LOBET, *La vida de sant Francesc d'Assís a les rajoles del claustre de Terrassa (1673): un exemple de recolliment, humilitat i ascési*, dins «Terme. Terrassa», 19 (2004), 105-123.

Encara que la intenció principal del primer títol sigui l'estudi dels plafons biogràfics de sant Francesc d'Assís, l'autora també ha intentat d'aplegar totes les dades documentals sobretot de l'AHC de Terrassa, i la bibliografia sobre aquell convent: en destaquen la *Llibreta de notes curiosas de Anton Rodó i Martínez tretes de altra llibreta que li deixà un amic en 1843*, i el *Llibre del convent de St. Francesch de Terrassa*; el convent terrassenc hauria estat fundat el 22 de setembre del 1609.

El segon títol és resum de tesi doctoral, centrada en els vint-i-sis plafons de rajoles del dit claustre, conservades malgrat la desamortització del 1835. L'autora ha aportat dades arxivístiques, tretes de Terrassa, AHC, *Llibres del consell* i *Protocols notarials*, sobre moments diversos del convent que superen les notícies proporcionades per Francisco Marca en la seva *Crònica...* del 1764 i per altres fonts de l'orde, que permeten de precisar la naturalesa de la casa terrassenc a entre les branques de l'esponerós arbre franciscà; l'autora es fixa més en la relació entre les escenes dels plafons i els corresponents episodis de la vida de sant Francesc d'Assís. — J. P. E. [19.172-19.173

Xavier SOLDEVILA, *Una vila empordanesa a l'edat mitjana: Torroella de Montgrí, segles XII-XIV*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 89-103.

Objectiu de l'autor: «presentar de forma esquemàtica les grans dinàmiques que entre els segles XII i XIV varen definir la realitat de la vila de Torroella de Montgrí», aplegant i sintetitzant les aportacions dels estudiosos dels darrers cent anys (90) i partint de la documentació oferta pel *Liber Feudorum Maior*, pel *Cartoral de Carlemany* i pel *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*; i així, si el 844 hi és documentada una ‚cellula‘, el 888 ho és una ‚villa‘, el 1094 un mas i el 1187 el mercat i, doncs, ja és centre comarcal (90-94); durant aquells anys, dos factors incidiren en la configuració de la vila: les relacions, sovint bèl·liques amb els senyors feudals veïns (comte d'Empúries, bisbe de Girona) i la proximitat de la mar; el 1272 Torroella de Montgrí esdevenia ‚vila reial‘ i contrapoder enfront Castelló d'Empúries, amb la corresponent empena a la seva fortificació tant institucional (*Carta de franquesa*, Consolat), com arquitectònica (castell, parròquia, pont, hospital), i la configuració social (agrícola, però fortament mercadera i marinera entre València i Gènova); els jueus hi afegien el poder econòmic (95-100). El sotrac de la Pesta Negra gairebé anorrea la vila, que trigà a refer-se, frenada per noves pestes i per guerres (100-101). — J. P. E. [19.174

Xavier SOLDEVILA I TEMPORAL, *La ramaderia ovina i el comerç de la llana a Torroella de Montgrí (1290-1340)*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 63-90.

Primera aproximació als resultats d'una tesi doctoral, basada en el buidatge sistemàtic de la documentació de Torroella, anys 1298-1347, ara a Girona, AH, *Torroella*, en la qual hi ha

una «considerable quantitat de compres i vendes de bestiar recollides als registres notariais» (66), notícies agrupades per l'autor en les dues seccions de ramats (63-75) i de comerç de la llana (76-81); les darreres pàgines són dedicades al marc geogràfic de la ramaderia (el Massís del Montgrí amb els cortals acondicionats per a tres milers d'ovelles; l'Alt Ripollès, l'Alt Conflent i l'Alt Vallespir per a la transhumància estiuenca; i Camprodon, per a la major part dels mercaders de la llana: 82-88). L'autor aplega les notícies relatives a les formes de propietat dels ramats (amos, procuradors, societats de ramaders, comandes), o a la feina dels pastors (72-73). El comerç de llana documentat passà d'una operació el 1304-1305 a cinquanta-una el 1341-1342, amb més de cent-cinquanta operacions registrades (77-79); hi hagué grans oscil·lacions en el preu del velló (81). — J. P. E. [19.175]

Victòria ALMUNI BALADA, *La catedral romànica de Tortosa. Aproximació documental a la seva història*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 211-250.

L'autora [coneguda dels lectors d'ATCA pel seu estudi de la catedral de Tortosa [XV (1996), 717-718, núm. 11.076], ara, tal com diu en el títol, concentra la seva atenció en la catedral romànica, anterior a l'actual i aplega totes les notícies que hi fan referència (215-218), notícies que presenta seguint les successives etapes històriques, començant per la Tortosa islàmica i la seva mesquita (219-221), els edificis de la qual haurien estat ocupats per «una comunitat religiosa» (222), però no s'alçava on seria construïda la seu romànica (225-226); d'aquesta en som més informats per les donacions comtals, les confirmacions papals i per l'acta de consagració catedralícia, confirmada per la làpida commemorativa (215); era el 1178 i a partir d'ací, atesa la quantitat d'actes de visita pastoral i de documentació de la construcció de la catedral nova (consagrada el 1597: 237, nota 83), que esmenta l'anterior (Tortosa, AC, *Llibre de constitucions episcopals, Visites pastorals i Notaris del Capítol*), ja és possible d'establir una cronologia del seu llarg desmunt, que durà fins al segle XVIII (230-138): «la nau de l'edifici romànic... devia ocupar el solar aproximat de les actuals naus central i laterals envaint part de l'espai de les capelles meridionals en els trams baixos» (241). En l'apèndix són reduïdes a quadre sinòptic les donacions a la seu romànica fetes durant el segle XII, i els altars (245-247). Hi ha bibliografia (247-250). — J. P. E. [19.176]

Jacobo VIDAL FRANQUET, *Pere Safàbrega o la impossibilitat d'un mestratge. Una revisió documental*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 829-836.

Pere III el Cerimoniós s'adreçà el 1383 al prior i capítol de la catedral de Tortosa a favor d'En Pere Çafàbrega, «que solia ésser mestre en vostra Seu» (ACA, *Canc., reg.*); també el volia la Ciutat, i hom interpretà que era mestre d'obres discutit entre la Seu i el consell ciutadà; en realitat era mestre de gramàtica (Tortosa, AHC Terres de l'Ebre. *Fons municipal. Llibre de clavaría*), i el rei volia que hi hagués col·laboració de Seu i Ciutat a sostenir una escola única, col·laboració a favor de la qual encara es manifestaava la reina Germana de Foix el 1507 (ibid., *Registre* 490). — J. P. E. [19.177]

Jacobo VIDAL FRANQUET, *Notes sobre la contribució municipal a l'obra de la Seu de Tortosa (1406-1455)*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 151-196.

L'objectiu de l'autor és el d'aplegar en l'AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons municipal. Provisions i Clavaría*, «notícies, gairebé totes inèdites, sobre la contribució municipal a l'obra de la Seu» (155); en una primera part les notícies són resumides (155-178), en la segona són transcrits les anotacions textuals de la dita font, d'on resulta que normalment eren tres els picapedrers pagats per la Ciutat, que treballaven per a l'obra de la Seu (181-196). Entre les dues parts hi ha bibliografia (180-181) i una il·lustració fotogràfica (179). La pos-

sible tensió vingué de les ganes de la Ciutat que el propi mestre d'obres dirigís la de la Seu. [Una pregunta: el bisbe framenor Pere Gaçet, que l'abril del 1441 oficià en la consagració «de la ara e del cap de la seu» (190/24), «consagrà la seu gòtica» (170), o només l'altar major i beneí l'absis? Recordem que amb motiu d'aquesta i de celebracions similars, la Ciutat llogava joglars que alegressin la festa (156: sense transcripció de l'assentament)]. — J. P. E. [19.178

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Fugues, camuflatge i treball esclau a l'entorn del Castell de Tortosa i de les terres de l'Ebre en el primer terç del segle XV*, dins «Misc. Arnall», 423-443.

El registre d'ACA, *Real Patrimoni. Mestre racional*, 2440, completat amb d'altres volums del mateix arxiu, *Generalitat*, N-640, i *Vària* 15, permet a l'autora d'esbossar la xarxa de 'guardes d'esclaus' vinculades a la de diputats locals de la Generalitat de Catalunya (427, nota 17), i d'il·lustrar episodis de fuga reeixida o frustrada de sarraïns diversos, gairebé sempre emparats en la col·laboració dels sarraïns de la terra i en particular dels de la Ribera d'Ebre (432, notes 37-39); protagonista dels episodis tortosins els anys 1424-1429 fou Bartomeu Domènech, batlle reial de Tortosa, qui, ultra nombre d'altres informacions sobre la utilització de mà d'obra sarraïna en treballs del castell de Tortosa, consignà en el dit llibre-registre dades sobre dues de les fugues d'esclaus sarraïns, ací transcrites (440-443). Assenyaem que la notícia que «lo senyor rey havie cremada Massella» (441), arribà a Traiguera, on es trobava la seva muller, la reina Maria, «lo dia de sent Andreu' [30 XI 1422]. — J. P. E. [19.179

Jacobo VIDAL FRANQUET, ...pus hic ha bon mestre. *Notícia i doble hipòtesi sobre la producció de draps de ras a Tortosa en el terç central del segle XV*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 69-86.

Amb d'altres mestres procedents d'Arras, Joan Falsison, mestre de drap de ras o bancaer, arribava a Barcelona entorn el 1440, d'on anà a establir-se a Tortosa el 1444, on el certifiquen sis de les anotacions de pagaments transcrites en apèndix (Tortosa, AHC Terres de l'Ebre, *Fons Municipal. Clavaria i Provisions*: 85-86); la ciutat, ultra els treballs encarregats, li pagava cada any una quantitat oscil·lant de lliures «en ajuda e acorriment de son viure e de sa muller» (72); consta que hi obrà peces de drap de ras plenament satisfactòries (73-74), i que havia muntat taller de quatre obrers (76); potser seria d'ell el Tapís de la Santa Cena de la Seu de Tortosa (77-79 i reproducció: 80). — J. P. E. [19.180

Albert CURTO HOMEDES, *La Guerra contra Joan II a les Terres de l'Ebre*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 9-42.

L'autor concentra la seva atenció en l'anàlisi i el context dels esdeveniments militars i de les repercussions més immediates en les comarques guiades per Tortosa. La primera secció repassa cronològicament les anotacions sobre el tema en el *Llibre de les lletres*, en les sèries de *Provisions* i de *Registre de correspondència* ara a l'AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons municipal* (12-16). La segona analitza els efectes econòmics (pressió fiscal extrema, endeutament per censals) (17-21), els polítics (desplaçament del poder col·lectiu als militars), les tensions entre grups, els efectes de les incursions destructores en l'agricultura (27-33). Conquerit pel rei el castell d'Amposta, Tortosa hagué de capitular (34-40: transcripció de la introducció del reconeixement del rei i resum del llarg articulat de les condicions); dos-cents anys més tard, els tortosins recordaven que aquella experiència havia estat nefasta (42). — J. P. E. [19.181

Jacobo VIDAL FRANQUET, *Documents medievals sobre la font de l'Àngel de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 143-175.

Les primeres pàgines recorden les informacions (147-148) que la ‚migrada historiografia artística local‘ (145) ha dedicat a la dita font, consignades en estudis sobre la ciutat de Tortosa; per la seva banda, l'autor s'hi proposa un objectiu ‚estricament documental‘ (147), les peces del qual són transcrites de Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, Fons Municipal, *Llibre de provisions, Llibre d'establiments i Llibre de clavaria* proposades en seqüència cronològica que va del 1440 al 1500 (149-174); en la darrera pàgina són transcrites les inscripcions del 1440 i del 1601. Hi ha reproducció de fotografia antiga de la dita font (175). — J. P. E. [19.182

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *Els Garret i la capella de l'Assumpció de la Catedral de Tortosa*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/25 (2003 [2004]), 301-316.

Objectiu: donar a conèixer la promoció artística de tres membres de la família Garret els primers decennis del segle XVI: Isabel, Esteve i Elionor de Garret: la primera deixà en testament la construcció de la capella de l'Assumpta, el segon donà a la Seu de Tortosa el Reliquiari dels Serafins, desaparegut el 1936 (304, lam. 2); la tercera participà en els projectes familiars de construcció de la capella, del retaule i de la sepultura dels Garret, el procés dels quals és ací resumit, partint de Tortosa, AHD, *Causas beneficials. Capella de l'Assumpció*, de l'ACatedral, *Index d'actes capitulars i Notaris*, i de l'AHC Terres de l'Ebre, *Fons Municipal. Registres i Fons Eduard Solé*; en excavar la sepultura aparegueren restes romanes i en particular una làpida de jaspí, amb inscripció, transcrita per Cristòfor Despuig i recollida en el CIL II 4.062 (309); s'han conservat cinc de les taules d'aquell retaule, obra de Baltasar Gui, fins ara només conegut com a ‚mestre de Balaguer‘ (312-315), i substituït durant el segle XVIII per un altre, obra d'Isidre Espinalt [cf. ATCA, XXI (2002), 880, núm. 16.621-16.622]. — J. P. E. [19.183

Jacobo VIDAL FRANQUET, *Aportació documental a l'estudi de l'argenteria tortosina*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 309-311.

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *El reliquiari de Sant Agustí de la Catedral de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 313-319.

El comú denominador dels dos títols és el respectiu document d'encàrrec de la custòdia el 1521 (Tarragona, AH, *Protocol. Tortosa*), ací transcrit (311), i del reliquiari barroc de sant Agustí, del 1693 (319: Tortosa, Arxiu Diocesà, *Caixa 7*). — J. P. E. [19.184-19.185

Jacobo VIDAL FRANQUET, *La predel·la del retaule de la Magdalena: una possible obra del pintor Vicent Desi*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 325-329.

L'anàlisi artística de les sis escenes de la dita predel·la (328-329) indica que aquestes foren pintades els decennis de 1520 o 1530 (326), dada que coincideix amb el rebut del 2 IV 1530, conservat a Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons notarial*, segons el qual el dit pintor ja havia cobrat els 23 ducats corresponents a fàbrica i pintura d'un retaule a honor de santa Maria Magdalena; ell, doncs, en podria ésser l'autor. — J. P. E. [19.186

Ana ACUÑA MATEO, *Joan Dalmau, fuster de la ciutat i del Capítol tortosins*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 345-352.

L'escorcoll dels arxius de Tortosa, AC, i AHC de les Terres de l'Ebre, ha proporcionat a l'autora la documentació dels anys 1516-1541 relativa a les feines realitzades per aquell fuster tant per a la Ciutat com per a la Seu de Tortosa (*Llibres de sagristia i Llibres de clavaria*, respectivament), entre les quals hi havia l'estrat presidencial de la cort del batlle (el contracte per al qual és reproduït: 351-352), i l'obra de fusta de les dues troncs de la Seu o el llit per a

la imatge de la Mare de Déu d'agost; hi ha referència a treball de fusta per a ,l'estudi de la ciutat' (439). — J. P. E. [19.187]

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *Godofred d'Esteminola, un pintor flamenc a la Tortosa del Renaixement*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 331-337.

De la feina artística feta per aquell pintor a Tortosa entre el 1555 i 1560 en són coneguts tres retaules (332); l'autor n'afegeix dos més, dels quals es pot reconstruir l'estructura a partir de les descripcions integrades en els respectius contractes: eren els de la Puritat i de la Visitació de la Mare de Déu, ambdós per a la seu de Tortosa (333-335). És transcrit el contracte del primer, del 9 II 1557, conservat a l'AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons notarial* (336-337). — J. P. E. [19.188]

Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre 1977.

Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Els nobles de Tortosa (segle XVIII)*, Tortosa, Centre d'Estudis Francisc Martorell 1999.

Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Nova aportació al coneixement dels nobles siscentistes tortosins*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 303-322.

Els dos primers títols només em són coneguts per referència.

El terç es basa en les informacions presentades pels mateixos interessats, protagonistes de la facció reialista en la Guerra de Separació de Catalunya, que mantingueren Tortosa en el bàndol de Felip IV de Castella i després demanaren al rei, en forma de concessió de noblesa o almenys de ciutadania honrada, una recompensa per haver-li restat fidels. Les dites peticions es troben a Barcelona, ACA, *Cambra d'Aragó o Consell d'Aragó*, i sovint en són ací transcrits fragments a través dels quals hom pot conèixer nombre de les operacions militars d'aquella guerra. — J. P. E. [19.189-19.190-19.191]

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *La Guerra dels Segadors a les Terres de l'Ebre (1640-1651)*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 43-77.

Joan-Vianney M. ARBELOA, *Una inscripció commemorativa del setge de 1642 a Tortosa, parcialment recuperada*, dins «Nous Col·loquis», V, Tortosa, Centre d'Estudis Francisc Martorell 2001, 155-162.

Anys abans de la Guerra dels Segadors, el 1637, les terres de l'Ebre ja sofriren conseqüències de la guerra declarada pel comte duc d'Olivares i Felip III (IV de Castella) a França, car hagueren de contribuir sobretot amb soldats pagats per les poblacions per a l'alliberament del castell de Salses, i damunt hagueren de sofrir les imposicions dels allotjaments (46-48). El Corpus de Sang repercutí a Tortosa amb dos dies d'avalot de poble, temerós que els representants reials, tal com havien fet a Perpinyà, usessin contra la ciutat l'artilleria de la Çuda, però els escapats de l'avalot tornaren d'amagatotis i recuperaren el govern de la ciutat, que amb València i l'Aragó restà en el camp reial contra les autoritats de Catalunya [cf. el llibre de l'autor i de Salvador J. Rovira i Gómez resumit dins ATCA, XXI (2002), 885, núm. 16644]. Després les accions bèl·liques continuaren amb successives ocupacions de pobles per part d'ambdós exèrcits i consegüents destruccions i pillatge (56-57); per part francocatalana, el setge del 1642 repercutí fins i tot en la configuració de la ciutat fora murs (58-62); després fins al 1647 seguiren les batusses locals per al control del territori, que comportava saqueig de les poblacions conquerides i creixent disgust de la població per la càrrega insuportable i els abusos de la soldadesca allotjada en els domicilis particulars (62-67); el juliol del 1647 l'exèrcit francès forçà la capitulació i sometiment de Tortosa, que «fonch entrada ab saco

general», tal com proclamava el govern de Catalunya (70; el govern de França celebrà la conquesta de Tortosa amb una medalla commemorativa: 77, i amb publicació de fulletons); des d'allí les incursions arribaren al Maestrat, des d'on s'introduí a Tortosa la pesta, portada per la roba del saqueig (68-72), pillatge que l'exèrcit castellà mantingué en conquerir la contrada, embafada dels «heréticos gavatxs» (73-74); acabades les hostilitats, l'allotjament de l'exèrcit i l'endeutament per a la paga de soldats a càrrec dels comuns allargaren la postguerra (75-76). Ultra els arxius tortosins (AM ara a l'AHC de les Terres de l'Ebre) i AC, han proporcionat dades els dietaris de la *Generalitat de Catalunya* i de l'*Antic Consell Barceloní*, l'ACA, *Consell d'Aragó* i l'AHCB, *Consell de Cent. Cartes comunes originals*.

El segon títol ens recorda que el primer setge francocatalà a Tortosa s'acabà el 3 de maig 1642, davant la defensa dels assetjats; aquesta fou celebrada amb «una inscripció commemorativa del setge patit per la ciutat», de la qual s'han pogut recuperar set fragments que adés formaven part del farciment d'una porta cegada de l'Aula Major de la Catedral de Tortosa. — J. P. E. [19.192-19.193]

Emeteri FABREGAT GALCERÀ, *Bateigs i enterraments: creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als segles XVIII i XIX*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 15-68.

L'estudi del dit creixement demogràfic es basa en les dades que proporcionen els registres de baptismes i d'òbits dels arxius parroquials de Tortosa catedral, el Godall, la Galera, el Mas de Barberans, Sant Carles de la Ràpita, el Perelló, Ulldecona, Alcanar, Alfara i Xerta (19, nota 3). La primera dada diu que en les dues comarques de Baix Ebre i Montsià la població saltà de 11.595 habitants el 1719 a 30.529 el 1787 (18); realitzats tots els recomptes, tant absoluts com relatius dels bateigs (19-30), i dels òbits, primer d'albats (30-40), després d'adults (40-44) i finalment de les xifres totals (45-52), arriben les conclusions, la primera de les quals reafirma la importància del creixement vegetatiu durant el segle XVIII, però la segona indica la importància de la immigració (53-61); les dades són resumides en catorze quadres i altres tants gràfics. Hi ha bibliografia (66-68). — J. P. E. [19.194]

Esteve MESTRE I ROIGÉ, *La Plana, una societat sense recursos naturals al segle XVIII*, dins «Quaderns de ,El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'Estudis», 17 (2004), 15-18.

Aplec de situacions anecdòtiques urgellenques, elevades a acta notarial, ara a Cervera, AHC, *Notaris. Tàrrega. Mateu Terez*: la primera, d'entorn el 1770, feia referència a tallada i arrancada d'arbres per a llenya de bòvila o per a la construcció de carros, fins al punt que en algun terme ja no hi havia arbres per a bigues; la segona reporta la renyina entre Maldà i Sant Martí de Maldà entorn l'aprofitament de l'aigua del riu Corb. Les altres dues, sense indicació de font, pertanyen a el Talladell entre el 1718-1722: el cas d'un soldat que es volia valdre de la immunitat que li podia assegurar l'església parroquial i clamava: «Valga'm l'Església!», però fou empresonat; i el d'una confessió, obtinguda d'alguns rabadans amb amenaces, que llur ramat havia entrat en vinyes i les havia malmeses. — J. P. E. [19.195]

Joan YEGUAS I GASSÓ, *Altres retaules del segle XVII: Francesc Surget a Miralcamp (1630) i Jeroni Reguer a Sant Pere dels Arquells (1649)*, dins «Quaderns de ,El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'estudis», 16 (2003), 101-110.

[Notícia bibliogràfica continuadora de la d'ATCA, XXII (2003), 769, núm. 18.731]. Les noves pàgines informen i transcriuen els contractes de construcció dels dos retaules, ara a Tarragona, AH, *Notaria de Santa Coloma de Queralt*, i a Cervera, AHC, *Notaria de Cervera* (107-110), que a base de les notícies per ells proporcionades són reconstruïts en les pàgines inicials. — J. P. E. [19.196]

Gaspar FELIU, *La baronia d'Utxafava (1283-1422)*, dins «Misc. Arnall», 258-276.

A diferència dels béns en feu o en emfiteusi, indivisibles, els posseïts en alou podien i de fet sovint eren repartits entre diversos hereus, cosa que també s'esdevingué en la casa d'Anglesola (258-260, amb esquema genealògic), en la qual la darrera baronia fou la d'Utxafava, topònim present en la documentació des del 1159; la nova baronia hauria nascut durant el darrer terç del segle XIII (262) i les pàgines següents apleguen les notícies sobre els successius barons i llurs famílies (esquemes familiars: 264 i 270-271) fornides per seccions diverses d'ACA, *Canc., reg. i Reial Patrimoni. Batllia General.* — J. P. E. [19.197

Joan PELLICER BORRÀS, *L'ensenyament de la llengua durant l'època foral (1238-1707)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 67-82.

Aplec de notícies ja publicades, [en les quals hom sembla desconèixer que normalment el primer contacte dels infants amb la lletra escrita era en els cors de les esglésies aprenent les lletres en els grans llibres corals]; per a l'Edat Moderna, l'autor recull més documents o fragments del mateix tema, entre els quals es troben les *Ordinacions dels mestres de llegir i escriure*, del 1625 (75-76) i les posteriors sobre *Mestres de llegir i escriure* (76-77); els 'francells', que l'autor no sap d'on vénen (79, nota 5), [són els *Franselms*, o llibret d'Anselm Turmeda, de tanta tradició pedagògica a Catalunya]. — J. P. E. [19.198

Thomas F. GLICK, *Regadío y sociedad en la Valencia medieval* (Biblioteca Valenciana. Colección Historia / Estudios), València, Generalitat Valenciana 2003, 528 pp.

L'actual edició s'enceta amb dos pròlegs, el de la publicació primitiva i l'escrit trenta anys després per a l'actual (11-19). Entre els dos pròlegs no sols han passat trenta anys, ans, per a l'Horta de València, tota una època històrica, perquè l'Horta ha estat pràcticament engolida per la ciutat i així el llibre de Glick, escrit en una situació que, almenys en gran part, era encara 'com en temps dels sarraïns', s'ha convertit, tal com l'autor diu del llibre d'un seu mestre «en un verdadero documento histórico, una fotografía de un mundo que había desaparecido en el transcurso de una generación sola» (12). De fet, aquest llibre, no sols es basa en un seguit d'arxius d'Alzira, Barcelona, Castelló de la Plana, Elx, Madrid i sobretot València (489-490; entre els darrers destaca la secció *Litium* de l'ARV, *Governació*: 13-14), i en una àmplia bibliografia ajornada per a la segona edició (491-513), fonts a les quals s'han d'afegir els vuit apèndixs (455-485), i alguna compilació documental, com la dels dos volums del rossellonès Francesc Jaubert de Passà, *Voyage en Espagne..., ou recherches sur les arrossages* (París 1823), i *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia*, València 1844, ans també en l'observació personal d'aquell món ja perdut per sempre. Després de la presentació, on l'autor precisa que l'objectiu del seu estudi és el conflicte social entorn els drets i l'ús de l'aigua, extrem més ben documentat per als dos segles i mig posteriors a la (re)conquesta, trobem una primera part dedicada a «la dinámica de las comunidades de regantes y de las unidades regionales de uso de agua. La estabilidad de las instituciones locales permitió a la práctica de la agricultura de regadío avanzar con sólo pequeñas interferencias de los caprichos de la vida política diaria»; la segona, en canvi, es consagra a «la difusión de la tecnología islámica en general, y más específicamente, al problema de los cambios culturales e institucionales durante la transición del poder islámico al cristiano» (31). I si tot el llibre és abundantment documentat, ho són en particular el capítol terç sobre les violències i els conflictes provocats per l'ús de l'aigua (109-182), una secció del setè, que desgrana la reiterativa presència de les secades (259-277) i el projecte d'un canal per a portar aigua des de Thous a l'Horta, projecte que s'allargà de la segona meitat del segle XIV fins al XVII (207-216). Aquest estudi no es limita a la problemàtica de l'Horta de València, car també s'ocupa dels regadís en tota la geografia del Regne (227-253). Assenyaem les pàgines dedicades al vocabulari àrab mantingut en el català de València (393-397 i 407-421). Hi ha taula única anomàstica, toponomàstica i conceptual (517-526). — J. P. E. [19.199

Germà COLÓN DOMÈNECH, *Espigoladures valencianes medievals*, dins «Misc. Veny, 3», 21-36.

Publicat l'any 2001 el *Primer manual de consells de la Ciutat de València (1306-1326)*, en edició facsímil, transcripció i estudi a càrrec de Vicent Anyó Garcia, amb pròleg d'Enric Guinot, l'autor n'espigola i examina des d'un punt de vista filològic els mots següents; ,acainissar, almenara, artesà, anyell, aviam, basures, borrelló, cabussera, simolsa, engordir, festinància, forja, galçar, gerla, mulnar, murons i marlets, paret crestianesca i paret moresca, peçol, perdigana, preconitzar, trespasant, trespòl i tritjador'. Les sorpreses pel que fa a la primera datació d'alguns d'ells (basura, simolsa), o a la molt més reculada que no s'havia pensat, o a la seva presència en un text valencià (anyell), o a les dificultats que alguns mots presenten per raó de la grafia o de la significació (galçar, murons, paret crestianesca i moresca), justifiquen la valoració positiva que fa el filòleg de l'edició esmentada. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.200

Encarna MONTERO TORTAJADA, *El sentido y el uso de la mostra en los oficios artísticos. Valencia 1390-1450*, dins «Boletín. Museo Instituto Camón Aznar de Ibercaja», XCIV (2004), 221-254.

La documentació notarial sobre obres artístiques valencianes publicada els darrers decennis del segle XIX i els primers del XX (22, nota 1), certifica que una ,mostra' figurativa de l'obra a realitzar acompanyava el text del respectiu conveni; la comparació amb els documents de la *Verge dels consellers* del consell municipal de Barcelona confirma que les dites ,mostres' tenien finalitats altres, ultra la d'ésser un element afegit al conveni, com és ara la de manifestar la qualitat artística d'un professional (230-231). Les cinquanta-quatre mostres incloses en la documentació esmentada permeten de conèixer llur varietat (234-236); tres quartes parts són dibuixos (238), car els autors havien d'ésser ,hàbils en el dibuix' (244) i de fet retribuits de forma diversa (229-230); totes les mostres eren «referentes visuales con valor legal» (232). És reproduïda la maqueta del pinacle gòtic, conservada a l'AMV (254). — J. P. E. [19.201

Carme LLANES I DOMINGO, *Pere Nicolau i la Catedral de València. Aclaracions sobre els retaules de ,Santa Clara i Santa Isabel' (1403) i ,Sant Maties i Sant Pere Màrtir' d'Onda (1405)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 83-96.

Les històries de l'art valencià posteriors al 1941 afirmaven que els dos retaules indicats en el títol havien estat construïts per a la Seu de València en començar el segle XV (84-86). L'autora ha trobat el contracte del 1405, conservat a València, Col·legi del Patriarca, *Protocolos*, corresponent al segon dels dits retaules, destinat a «l'església de la vila d'Onda», retaule que no podia ésser de qualitat inferior al de Santa Clara i Santa Isabel de la Seu de València, del mateix pintor Pere Nicolau. El contracte per al retaule d'Onda és ací transcrit (93-94), acompanyat de tres altres documents complementaris, tots del mateix arxiu (94-96). — J. P. E. [19.202

Concepción VILLANUEVA MORTE, *El comercio textil a través de la frontera terrestre entre Aragón y Valencia en el siglo XV*, dins «Aragón en la Edad Media», XVIII (2004), 163-201.

La documentació de l'antiga Generalitat aragonesa es conserva a Saragossa, Arxiu de la Diputació, *Libros de la collida del General de la Tabla de Barracas*, corresponents als exercicis dels anys 1444-1447, d'on l'autora treu les dades sobre els successius apartats i en algun cas les resumeix en quadres sinòptics: matèries primeres tretes d'Aragó, sobretot llana, i en menor quantitat i potser en ambdues direccions, lli, cànem i cotó (170-175), teixits, alguns dels quals anaven a València a perfeccionar (176-182 i 190-192), tints i pastell (183-186) i eines, instruments i maquinària (187-190). Hi ha seccions especials per a la roba portada a

València a perfeccionar (190-192), als mercaders valencians, importadors de teixits a l'Aragó (192-195) i al paper de les fires en la comercialització dels teixits (196-199). — J. P. E. [19.203]

Germán NAVARRO ESPINACH, *Las etapas de la vida en las familias artesanas de Aragón y Valencia durante el siglo XV*, dins «Aragón en la Edad Media», XVIII (2004), 203-244.

Aquestes pàgines es basen en documentació aragonesa de Saragossa, AHProvincial, *Archivos judiciales*, i de Terol, també AHProvincial, *Manuales del consejo*, i documentació valenciana de l'ARV, i de l'Arxiu del Col·legi del Patriarca, *Protocolos notariales*, i en els esquemes del materialisme històric (209), concrets quant a la psicologia evolutiva per Vygotsky (204-205); i així l'autor aplega records de treballadors, formulats davant notari, dels anys d'infància (214-419) i d'adolescència (220-226), de joventut i maduresa (227-236) i de la vellesa i mort (237-243). — J. P. E. [19.204]

José SARRIÓN GUALDA, *La Diputación de la Generalidad del Reino de Valencia*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 991-1010.

Nascuda en la Cort del 1362, reforçada en la de 1418, vista per Pere Belluga com a personificació del pactisme, atès que el poble ha pagat les concessions reials amb el 'servei o proferta' (993), la Generalitat Valenciana era estructurada a base de dos diputats de cada braç designats per rodolins insaculats, i d'altres oficials designats pels respectius braços, es basava en els furs i actes de cort publicats entre el 1510 i el 1645 (997-1000), cos de doctrina sintetitzat en una *Información* de darreries del segle XVI, ara a Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (1001-1002, i nota 17). A València fou essencialment l'organisme fiscal de les corts i del Regne, que podia formar part d'altres instàncies com la defensa de les costes i la custòdia de l'artilleria, però, ni per als 'casos inopinats' no tingué representativitat política entre corts, resident en les Juntes de Braços (1007-1010). — J. P. E. [19.205]

Maria José CARBONELL BÒRIA, *Junta de Brazos y comisiones estamentales*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 1011-1022.

La progressiva distanciació en la celebració de corts del segle XVI al XVII obligà a preguntar-se qui en aquella situació tenia la representació política del regne: les Juntes de Braços, previstes per als 'casos inopinats', atregueren l'atenció de Llorenç Matheu i Sans (1013-1014); d'origen imprecís, eren formades per dos delegats de cada braç, es reunien en la seu del primer dels tres braços (catedral de València) i encara podien establir sotscomissions per a l'estudi de cada tema. — J. P. E. [19.206]

Pau VICIANO, *Contrapunt. Rere les passes d'un lladre ajusticiat a la València fosca del segle XV*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 46 (2003), 619-661.

Els processos enantats contra el turolesc Rodrigo de Mesa són documentats a València, ARV, *Justícia criminal*, 104, i confirmats per *Mestre racional*, 6055, que, amb d'altra documentació valenciana, permeten de refer la seva trajectòria biogràfica ja a València, entre el 1428 i el 1441, i de col·locar-lo en la dinàmica social de qui avançava o ja es trobava en situació marginal (620-627). Prest arribà l'entrada en el robatori, com a ajudant (627-634: entre els objectes robats, no mancaren llibres: «hun *Dotrinal* menor en pergamí, hun troç de *Cató*

e un *Contentus* en paper»: 630 [¿l'amo era un estudiant o un mestre de gramàtica llatina?]), en domicilis d'estament mitjà (634-638); al cap d'un parell de mesos d'exercir de lladregot, Rodrigo caigué en mans de la justícia, implacable en voler saber tota la veritat, àdhuc sotmetent-lo a turment (639-648); la sentència, clarament dura atès que Rodrigo no era reincident, fou la d'ésser eixorellat, assotat i exiliat a l'illa de Sardenya, amb l'avís que seria executat si era trobat en els regnes d'ací (646). De fet tornà deu anys després, reincidí, fou pres en casa on era entrat a robar (novembre 1441), de nou encausat, condemnat i executat a la forca (549-560). — J. P. E. [19.207

Josep-M. GÓMEZ I LOZANO, *L'Annunciata de Porta Coeli, una efímera fundació cartoixana a l'Horta de València*, dins «Actes del II Congrés d'Estudis de l'Horta Nord. Vinalesa, abril 2003», València 2004, 129-135.

Títol només conegut per referència: fa constar que el 1442 aquella fundació ja existia a Marxalenes [ara barri de la ciutat de València], i que no tingué continuïtat. — J. P. E. [19.208

Miguel NAVARRO SORNÍ, *Alexandre VI Borja i València*, dins «Anales Valentinus», XXIX (2003), 345-358.

Text de la solemne conferència, amb la qual la Universitat de València commemorà el mig mil·lenni de la seva aprovació pontifícia el 26 gener 2001. La importància que en aquell moment de trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna avia assolit la ciutat de València i l'amor a la terra nadiua foren les raons que la ciutat féu valdre davant Alexandre VI per obtenir l'aprovació pontifícia del nouat Estudi general. En l'abundosa correspondència familiar es descobreixen els trets de la seva personalitat (348-349) i la trajectòria de la seva política, la de controlar tant el camp eclesiàstic (bisbats de València i de Sogorb) com el nobiliari (compra del ducat de Gandia i dels senyories de la comarca) del Regne de València. La ciutat vivia el seu gran moment d'esplendor (352-353) i per això era connatural de veure reconegut pel papa l'Estudi General (354-356). És transcrit el *Memorial* dels jurats valencians al papa demanant el dit reconeixement, de l'AMV, *Lletres missives* (356-357), i la instància oficial, en llatí (358). — J. P. E. [19.209

Amparo FELIPE ORTS, *Problemas de abastecimiento y política fiscal en la Valencia del siglo XVI*, dins «Misc. Giralt», 425-437.

A València, ARV, *Partium Valentiae*, i AMV, *Manuales de consells i Lletres missives*, i a Madrid, AHN, *Consejos*, l'autora ha aplegat informació sobre com el fantasma de la fam ombrejà diversos moments de la vida valenciana durant aquella centúria: els brots de passes el 1523 i 1530 amb les dificultats d'assortir-se de vitualles (425-429), crisi que s'hauria enfortit durant el decenni dels seixanta (430-432), les males collites dels anys 1589-1592 amb la riuada del 1589 (432-436). De vegades les malures s'encadenaven les unes amb les altres (els cadàvers dels ajusticiats després de les Germanies podien haver provocat la passa del 1523, rebrotada en anys següents) i al capdavant la Ciutat, amb la caixa buida per les pensions dels censals, només es podia salvar mitjançant nous tributs, com els quatre que s'imposaren des del 1530 (428); la dècada dels seixanta portà una nova onada de males anyades, que desembocaren en explosió dels preus, en la necessitat de garantir importacions de gra i en noves exaccions de diner municipal, aprovades per Felip II (429-431); les males anyades de 1589-1592 s'agreuaren per la gran riuada del Túria (octubre 1589), que obligà a establir la ,Fàbrica Nova del Riu' i comportà nous tributs, no acceptats pels eclesiàstics, i nous problemes de convivència, ja que, contra la voluntat del rei, aquests recorregueren a Roma (432-436). Hi ha bibliografia (436-437). — J. P. E. [19.210

Remedios FERRERO MICÓ, *Greuges presentados en las cortes valencianas que se celebraron en el siglo XVI*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 935-961.

A base dels *Processos de Corts*, d'ACA, *Canc.*, i de l'ARV, *Canc.*, o la sèrie de *Liber Curiae*, i dels successius quaderns de *Furs*, *provisions*, *capítols i actes de cort...*, de cada una, l'autora recorda que hi havia greuges senzills i contrafurs i passa revista dels que foren escatits en les corts del 1510 (937-940), del 1528 (940-941), del 1533 (941-943), del 1537 (944), del 1542 (945-949), del 1547 (949-950), del 1552 (950-953), del 1564 (953-956) i del 1585 (956-961); i encara que els greuges són nombrosos, alguns es repeteixen durant tot el segle, com la insolvència de la corona, fins i tot en deutes del temps de les Germanies o de l'alçament dels moros d'Espadà; la imposició de les decisions reials mitjançant pragmàtiques i no pel camí de lleis en cort; el control damunt els moriscs, privant-los de la llibertat de canviar de domicili, garantida pels *Furs*; o la persecució de malfactors, als quals no s'observen les garanties processals; o les constants intervencions del virrei i oficials reials, saltant-se la legislació del Regne. — J. P. E. [19.211

Remedios FERRERO MICÓ, *La deuda pública municipal en Valencia en la época de Carlos V*, dins *Sardegna, Spagna*, 229-242.

L'AM de València, *Claveria de censals*, proporciona les dades estudiades en aquestes pàgines, començant per la de l'estabilitat del for dels censals, el 6'6%; el deute públic de València responia a dues necessitats: la de la mateixa ciutat, sobretot per al proveïment de blat i de carn, que arribà a les 57.720 lliures el 1549-1550 (231), i els préstecs en concepte de servei a la cort reial, que cap any no baixaren de les 9.000 lliures i el 1550-1551 pujaren a 12.898 lliures (233). La ciutat mai no arribà a fer la pau, ans hagué de maldar a evitar que particulars fossin enfranquits de drets reials, perquè repercutien negativament en les finances ciutadanes (234-235, 239-240), i a procurar que els pagaments de censals fossin rebuts per ciutadans ja que havien estat ells els qui havien bestret els diners creant censals (236-238). — J. P. E. [19.212

Agustín BERMÚDEZ AZNAR, *Servicios y donativos de las Cortes Valencianas del siglo XVI*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 963-989.

En el llindar, l'autor avisa que, basat en la documentació de corts valencianes ja publicada, de la qual són constantment transcrits fragments, la perspectiva de l'article és «merament jurídica e institucional, pretendiendo con ella constatar tanto la cristalización de un modelo textual dotado de precisas formalidades como asimismo el despliegue administrativo que debía ponerse en marcha a fin de lograr su ejecución» (964); i si la decisió de donar l'oferta al rei és breu (966-970), la seva recaptació comporta explicacions més extenses, començant per la decisió de si, també en el control, és compartida o no amb la Generalitat Valenciana (972-976), cosa que comportava tot un aparell institucional de taxadors, clavaris, rebedors i oïdors de comptes, que només podia actuar a València dins termini de pròrroga de la cort (977-984). Per part reial, el servei o (pr)oferta comportava el compromís de no repetir la petició i el perdó general de culpes o deutes a la jurisdicció reial, exceptuats els crims més importants (985-988). — J. P. E. [19.213

Emilia SALVADOR ESTEBAN, *Tercios diezmos sobre la producción agraria de la buerta de Valencia en el siglo XVI. Aproximación a su naturaleza y rendimiento*, dins «Misc. Giralt», 861-876.

L'AC de València, sèrie de delmes, completat, per al terç que corresponia al rei, amb sèries de l'ARV, *Canc.*, *Batllia general*. *Arrendaments* i *Mestre racional*. *Comptes d'administració*, han

permès a l'autora d'establir allò que representà el terç delme del 1400 al 1602 (874-876), cosa que permet de conèixer amb certa precisió la producció total agrària de l'Horta. La base jurídica del delme era determinada per una pragmàtica de Ferran II, del 1488, que distingia entre el *Terç delme de pa e vi* i el *Terç delme de l'ortaliça*, que era el cobrat en l'Horta (864). Aquestes pàgines són particularment atentes al sistema d'arrendaments del tribut i a les seves concrecions (normativa de l'arrendament, perfil sociològic de l'arrendador) amb reducció a gràfics de la suma ascendent d'ambdós terços (865-872). Hi ha bibliografia (873-874). — J. P. E. [19.214

Teresa CANET APARISI, *Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V*, dins *Sardegna, Spagna*, 307-334.

Els oficials reials de càrrec no sotmès a la 'purga de taula', eren els que concentraven els greuges en corts, raó per la qual calgué trobar un procediment de control, encarregat als visitadors reials de cada un dels estats; la normativa d'actuació es troba en l'*Ordo quem servaturus est Visitator Barcinone contra officiales non tenentes tabulam et contra iudices Regiae Audientiae et contra alios officiales*, de Simancas, AG, *Estado*. La visita a València fou inicialment encarregada a Pedro de La Gasca, que només tingué temps de realitzar la de la Reial Audiència, conservada a València, ARV, *Processos*, d'on són detalladament resumits, acusacions incloses, els relatius al magistrat Jeroni Salvador, al president de l'Audiència, Jaume Benet Filibert de Borgonya, i del també magistrat Francisc Joan Benavent (310-323). L'operació s'acabà amb la destitució dels tres magistrats, president de la Reial Audiència inclòs, i repercutí en la renovació dels més alts representants reials al Regne de València. — J. P. E. [19.215

José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, *San Juan de Ribera. Documentos vaticanos y septimacenses*, dins «Anales Valentinos», XXIX (2003), 121-146.

L'autor ha aplegat a Simancas, AG, *Estado*, i a l'ASVaticà, *Principi, Litterae ad Principes, Nunziature. Spagna i Arm.* XLIV, vint documents, ací transcrits, datats entre el 1562 i el 1599, tots destinats al mateix Juan de Ribera (setze), al seu pare (dos) i a l'església o a la ciutat de València (145-146). Les pàgines inicials assenyalen els moments biogràfics del Patriarca Ribera il·lustrats pels nous documents; tenen particular interès les intervencions papals en afers de Xàtiva i de Cocentaina, en què tot porta a creure que el patriarca no abdicà de les seves responsabilitats (125 i 127). — J. P. E. [19.216

Antoni M. MAS I FORNERS, «Tothom se'n va a la població de València». *L'emigració mallorquina al Regne de València en el segle XVII*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 89-112.

Resumit l'estat de la qüestió sobre l'origen dels qui van repoblar les terres valencianes buides per l'expulsió dels moriscs, l'autor defensa que la gran majoria dels repobladors foren mallorquins. Les fonts emprades per al seu estudi són els registres dels arxius parroquials, encreuades amb dades procedents d'altres fonts mallorquines (talles, estims, protocols notariais) o valencianes (cartes de població, relacions de veïnat, registres parroquials). I així ha estat possible no sols d'assenyalar un origen mallorquí genèric, ans encara la població concreta de procedència. L'àrea valenciana repoblada de mallorquins fou bona part del Marquesat de Dènia, la Marina Alta, part de la Marina Baixa, del Comtat i la Safor, Tàrbena i la Vall de Gallinera, Líber i la Vall de Laguar i, en proporció menor, la Vall d'Albaida i la plana de Xàtiva. L'autor recorda els inicis del procés migratori, el seu caràcter bàsicament pagès i familiar, la presència de colons d'altres orígens, el sentiment de grup dels immigrants i els repunts de violència causats per colles de bandolers locals, alguns dels quals possiblement ja procedents de Mallorca. Hi ha quadres de percentatge de caps de família d'origen balear del perío-

de 1610-1612, dels caps de família d'origen balear al cens del 1646, i de presència de mallorquinismes. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.217]

Juan CORBALÁN DE CELIS Y DURÁN, *El retablo del altar mayor de la iglesia de los Santos Juanes de Valencia*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 649-664.

El 1624 s'acabaven les obres de l'absis de Sant Joan del Mercat i a fi que l'antic retaule no desentonés, els fidels decidiren d'encarregar-ne un de nou a Joan-Miquel Orliens, escultor de Saragossa, i arribaren a un acord, datat el 25 gener 1625, conservat a València, Arxiu del Patriarca, *Protocolos*; els capítols tenen seixanta-sis paràgrafs i són transcrits sencers (656-664). Abans del contracte definitiu hi hagué contrast entre els parroquians, solucionat a favor d'Orliens perquè s'ajustava més en el preu. Aquell retaule era un pas del manierisme al barroc. — J. P. E. [19.218]

Isabel A. BAIXAULI JUAN, *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*. València, Publicacions de la Universitat de València 2003.

Isabel A. BAIXAULI JUAN, *Els dots i l'aixovar domèstic a la València del segle XVII*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 46 (2003), 663-692.

L'escorcoll sistemàtic de la documentació notarial i judicial valenciana d'aquell segle (ARV, *Governació, Judiciari*, i els fons notariais del mateix ARV, i de l'ADiputació i APatriarca: 665, nota 14), en els quals ha individuat mil-cent vint-i-tres cartes nupcials, d'entre les quals només trenta-vuit especifiquen els objectes donats (les peces especificades sumen tres-mil vint-i-una) i han constituït la base de la tesi doctoral de l'autora (títol primer), centrada en el 'dot i creix' de les núvies valencianes, peces que en llur major part ja havien servit en la casa dels pares o d'altres parents, detall que encaixa bé amb una societat gairebé immòbil (666). L'autora agrupa els objectes per llur estat (665-668), per llur funcionalitat (668-670) i per llur vàlua, capítol aquest àmpliament subdividit, car el valor material comença per la indumentària i el calçat (670-673) i segueix per les joies (673-675), la roba i el mobiliari de llit (675-677), pel de cuina i parament de taula (678-681), pel destinat a la higiene, il·luminació i calefacció i altres mobles funcionals (682-687) o destinats a la decoració (687-690: tema aquest ben pròxim a la cultura d'aquell segle, per la presència d'objectes d'art, «quadres, retaules o làmines de paper»: 688), o a l'exercici professional (690-692). — J. P. E. [19.219-19.220]

Emilio CALLADO ESTELA, *Garrote a fray Facundo Ribera. La polémica ejecución de un fraile agustino en 1680*, dins «Anales Valencinos», XXIX (2003), 95-119.

Aquell episodi valencià potser de lluita antibandolera, però potser de venjança personal d'un virrei, és conegut pel procés conservat a València, ARV, *Canc., Epistolae i Cortes per estaments*, i per la BU, mss. 866 i 13. Ja abans que el lloctinent-virrei, duc de Vergara, apliqués fulminantment la sentència, s'havia plantejat si el pres pertanyia a la jurisdicció eclesiàstica (96-102); els esdeveniments posteriors a l'execució giraven d'una banda, entorn al fet que el virrei havia conculcat la immunitat eclesiàstica, i de l'altra a la no observança de les garanties processals establertes en els *Furs i Constitucions del Regne de València*; no mancaren les reaccions populars, com els versos *A la injustícia del virrey en dar garrote al religioso agustino* (114); el duc de Vergara fou destituït i el successor s'hagué de sotmetre a una solució pactada (115-119). — J. P. E. [19.221]

F. PINGARRÓN ESAÍN, *El Campanario Barroco de la iglesia de Santa Catalina mártir de Valencia. Estudio histórico* (Aula de Humanidades y Ciencias. Serie Histórica, 24), València, Real Academia de Cultura Valenciana 2002, 150 pp.

L'autor informa que en un treball sobre el mateix tema [del qual no dóna referència bibliogràfica] no pogué donar la documentació que l'afectava, cosa que fa ara, publicant sencers trenta-tres documents que van del 1688, en què foren redactats els *Capítols del campanar que se à de fer de pedra en la parròchia de senta Catalina Màrtir al costat de la Porta de la Plasa* (cf. 129, figura 7), fins al 1705, en què tingué lloc la *Visura general de la fàbrica del campanar...* (51-120); tots procedeixen de València, Arxiu del Patriarca, *Protocols Notarials*. Gregori Carbonell. Les notícies proporcionades pels dits documents són resumides en forma d'annals en les pàgines d'introducció (11-35), cosa que permet de seguir la cronologia dels successius passos de l'obra i les concordades modificacions de detall. Al final hi ha llista alfabètica dels tècnics o treballadors que són esmentats en la dita documentació (121-122) i trenta-dues reproduccions fotogràfiques (123-145). — J. P. E. [19.222

Carmen PÉREZ APARICIO, *Cambio dinástico y disidencia política en el País Valenciano*, dins *Felipe V internacional*, 119-149.

Les primeres pàgines presenten les publicacions sobre el tema des del llibre de Josep Manuel Minyana, *De bello rustico Valentino*, publicat el 1752, fins als nostres dies, en què s'ha imposat la recerca documental (119-125); sobre aquestes bases, els nombrosos estudis de l'autora, esmentats en les notes, i la documentació d'arxiu (València, ARV, *Reial*, *Lletres als virreis*, *Generalitat*; AMV, *Lletres missives*; BU, *Manuscrits*; Madrid, AHN, *Estado*), ens posen davant els ulls els moments principals que ajuden a comprendre els passos que van de l'acceptació de Felip V a la supressió dels *Furs de València* immediatament després de la batalla d'Almansa, el 29 VI 1707: la preocupació per la successió de Carles II, on fou plantejada la legitimitat del seu testament, atès el precedent del Compromís de Casp (126); el primer desengany pel fet que València no tingués Corts immediatament després de les de Catalunya (130-131); les primeres espurnes populars a favor de l'arxiduc Carles amb les reivindicacions antisenyorials (132-136); la inutilitat de la defensa borbònica davant el desembarc Habsburg a Altea, la presa de Dénia i la caiguda de la capital, l'oscil·lació del nou govern entre el populisme de Joan B. Basset i l'aristocràticisme del comte valencià de Cardona (139-146), i l'abolició irrevocable dels *Furs*, malgrat tots els intents dels membres dels antics braços de les corts valencianes, sobreviscuts a la desfeta (147-149). — J. P. E. [19.223

Jesús PRADELLES NADAL, *Reorganización militar de Valencia durante el reinado de Felipe V*, dins *Felipe V internacional*, 293-320.

La *Nova Planta* incloïa una nova presència de l'exèrcit, que durant aquells anys, manifestà dues cares: la del temps de guerra i la del temps de pau i es concretà en tres punts: el de la distribució de l'exèrcit reial (295-305), el de la formació d'una milícia 'popular' (306-312) i el d'un cos de guarda de costa (313-320). La documentació de Simancas, AG, *Guerra moderna*, permet de conèixer al detall no sols la distribució de les unitats de l'exèrcit reial, sinó també els grans problemes d'allotjament, que en provocaven d'altres de convivència. L'exèrcit reial substituïa les milícies locals o gremials de l'època foral, i per aquesta raó, la política borbònica fou contrària al restabliment de milícies per a la defensa de la costa, però les hagué d'acceptar com a solució puntual en moments de perill. Hi ha un mapa de la distribució geogràfica de l'exèrcit (304) i quadres de possibles punts d'establiment de milícies (307 i 309) i de guardes de costa (316). — J. P. E. [19.224

Sergio VILLAMARÍN GÓMEZ, *La organización del primer ayuntamiento borbónico en Valencia (1707-1709)*, dins *Felipe V internacional*, 491-509.

Les eleccions a càrrecs de la ciutat de València s'havien fet fins a la derrota d'Almansa davant el poble ('consell general') i per sort mitjançant extracció de rodolins; després, només

per nomenament reial i mirant al servei del rei; els regidors nomenats foren trenta-dos (496, 507 i 509); calia, de més a més, complir la norma que la vida municipal i cada un dels seus càrrecs i serveis s'havia de configurar al model castellà, cosa que durà fins a darrers de maig del 1709; els detalls són coneguts per València, AMV, *Cartes reials i Llibre capitular*, BU, *Fons valencians manuscrits*, i Madrid, AHN, *Consejos* (492-500). Poc abans de la darrera data, una instrucció del Consejo de Castilla determinava el procediment a seguir en les sessions del consistori, sempre sota presidència del corregidor o d'algun dels alcaldes majors, que la cancelleria valenciana precisaria; però les actes capitulars fan saber que només nou o deu dels trenta-dos regidors governaren realment la ciutat de València: «descubrimos el fracaso absoluto de esta política» (509). — J. P. E. [19.225]

Armando ALBEROLA ROMÀ, *Oscilaciones climáticas y coyuntura agrícola en tierras valencianas durante el reinado de Felipe V*, dins *Felipe V internacional*, I, 201-224.

Nombre d'estudis sobre el tema, començant pel d'Anton Josep Cavanilles, i la documentació inèdita de l'AM d'Alacant, *Cabildos*; de Simancas, AG, *Secretaría y superintendencia de Hacienda*; i de Madrid, AHN, *Consejos*, permeten de reafirmar que cada anyada el Regne de València col·lia entorn la meitat del gra que necessitava i que calia importar-ne (209-215); sovint la raó fou la secada i les notícies sobre pregàries per a pluja indiquen moments i llocs de necessitat, resumides en aquestes pàgines, en les quals hi ha un apartat especial per a l'altra causa de males collites, les riudades, que a la capital i d'altres poblacions de València foren particularment destructores el decenni del 1730 (216-223); per poca o per massa aigua, les males anyades i l'especulació feren enfilars els preus en el regnat del primer rei Borbó (vegeu resum següent). — J. P. E. [19.226]

Armando ALBEROLA ROMÀ, *Abasto urbano y protesta popular en tierras valencianas durante el siglo XVIII*, dins *Administración Municipal Moderna*, 321-339.

Aquestes pàgines exposen una cadena que va de les repetides secades amb el contracop d'inundacions, a les insuficiències sobretot de gra, i a les dificultats d'importar-lo de Castella i la preferent importació per mar, més barata però exposada a més contratemps, a les pregàries demanant pluja o bon temps, a l'encariment del pa, al malestar del poble en diverses poblacions del Regne de València començant per la capital, i a les dificultats agreujades pel temor a la guerra amb França els darrers anys del segle, a l'explosió d'avalots populars a Elx el 1766 (amb component antisenyorial) i a la capital el 1800 (cf. la notícia bibliogràfica següent). La documentació relativa a aquelles dificultats, entre les quals no mancava la negativa de la corona a renunciar al 15% d'impost sobre blat d'importació, és en part ja publicada i en part inèdita a Simancas, AG, *Secretaría e Intendencia de Hacienda*, a Madrid, AHN, *Consejos*, i a Alacant, AM, *Cabildos i Provisiones y privilegios reales*. — J. P. E. [19.227]

Armando ALBEROLA ROMÀ, *Tiempo de sequera, rogativas i avalots al sud del País Valencià (1760-1770)*, dins «Misc. Giralt», 34-47.

Tres dels sis anys que van del 1763 al 1768 foren de gran secada en les terres alacantines; la gravetat de la situació és deduïble de les sessions del consell municipal deliberant sobre si recórrer a pregàries públiques demanant remei de pluja; i de l'encariment dels productes bàsics per a l'alimentació popular, documentada a Alacant, AM, *Capítols i Veredas*; a Oriola, AM, *Llibres capitulars*; i Elx, *Capítols*, confirmats per al darrer cas per Josep Castelló, *Descripción geográfica del Reyno de Valencia formada por corregimientos*, del 1783; tant a Elx com a Crivillent la situació extrema provocà avalots populars. 'Fer pregàries' comportava l'aplicació d'un ritual establert fins als més mínims detalls, coneguts per l'AM d'Alacant, *Capítols*,

volums 49 al 56 (58, nota 16). La conflictivitat tingué repercussions antisenyorials, resumides a partir d'estudis d'altri (41-44). Hi ha bibliografia (45-47). — J. P. E. [19.228

Vicente FERRER PÉREZ, *La cubierta arbórea de los montes valencianos en el siglo XVIII a partir de los informes de Marina*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 307-353.

Els informes de Marina es troben a Simancas, AG, *Secretaría de Marina. Montes*; a Viso del Marqués, Archivo General de Marina Don Álvaro Bazán; a Madrid, AHN; a Toledo, AHN. Nobleza. *Osuna*; i en arxius municipals com els de Castellfort, Culla i Xàtiva. Les informacions són sistematitzades en quaranta quadres sinòptics, que proporcionen gran quantitat de dades comparades. El control dels arbres aprofitables per a la construcció de vaixells deriva de les *Ordenanzas* de Ferran VI, del 1748 i 1751, que establia (teòriques) visites d'inspecció cada dos anys. Les informacions aplegades sobretot en les zones Nord i Sud del Regne de València porten al resultat que entre el 1749-50 i el 1776 l'arbrada havia augmentat en totes les seves espècies, fora de dues: alzines i roures; aquests s'havien reduït més de la meitat (347, quadre 37). — J. P. E. [19.229

Manuel ARDIT, *Matrimonios entre parents: estrategia o inevitabilidad? Un ejemplo valenciano*, dins «Misc. Giralt», 76-90.

L'exemple valencià s'ubica a Villar del Arzobispo i l'estudi es basa en la documentació fiscal i en els *Quinque libri* de l'AP, on han estat estudiats els matrimonis contrets prèvia dispensa papal entre el 1603 i el 1920; la població havia passat de 636 habitants el 1609 a 1743 el 1787 (79); en la dècada del 1741-1750 per primer cop les dispenses pujaren més del 10% dels matrimonis: 10 per a 80 i arribaren a més del 17% en el darrer decenni del segle XVIII (79); després, l'autor esbrina la possible relació entre nombre de dispenses i nombre d'habitants d'una parròquia, normals o immigrants (81-83), i riquesa habitual o de bona anyada (84-87), i arriba a la conclusió que només existia una certa relació inversa entre nombre d'habitants d'una parròquia, i percentatge de dispenses matrimonials (en pobles petits l'endogàmia era més elevada), sense que sigui possible d'afirmar res en les altres hipòtesis. Hi ha bibliografia (89-90). — J. P. E. [19.230

Carmen GARCÍA MONERRIS, *La corona contra la historia. José Canga Argüelles y la reforma del Real Patrimonio Valenciano*, València, Universitat de València 2004, 432 pp.

Encara que el personatge estudiat pertanyi al segle XIX, la seva reforma del Reial Patrimoni fou precedida d'alguna aportació del segle XVIII, en concret de les protagonitzades per Vicent Branchat i per Manuel Martínez de Irujo, als quals són respectivament dedicats els capítols segon (57-90) i terç (91-114) del llibre: «A Canga Argüelles no le fue difícil entroncar con esta tradición» (56). Branchat trobà per terra el Reial Patrimoni valencià després de la *Nova Planta* i de la deixadesa posterior i, ben informat per escorcoll d'arxius, exposà el seu pensament en els tres volums del *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reyno de Valencia y de la jurisdicción del intendente como subrogado en lugar del antiguo Bayle General*, dels anys 1784-1786; els dos primers volums aplegaven cinc-cents divuit documents (entre els quals no mancaven les normes del 1527: 76) i el tercer formulava la doctrina: el Reial Patrimoni no resultà afectat per la *Nova Planta* i, per tant, hi seguïen vigents els *Furs de València*; calia, doncs, considerar el Reial Patrimoni com a senyor eminent de tots els contractes emfiteùtics; i, respectats els drets dels vassalls i els delegats en les baronies, reprendre els capbreus, per als quals el mateix Branchat elaborà normatives, aprovades per reials cèdules (65). Martínez de Irujo, en canvi, trobava que Branchat era poc expeditiu, embolicava el Reial Patrimoni en plets, considerava que, més enllà del «código o recopilación

ción de las leyes de este ramo» no havia fet res més que ‚supuestos imaginarios’ (96), i preferia ésser més efectiu per via administrativa; però foren en va els seus esforços destinats a donar una major practicitat a la maquinària burocràtica (99-103). Aquesta investigació es basa en una llarga llista de registres de l'ARV, *Batllia i Clerecia*, i de Madrid, AGPalacio, *Batllia de València*, i AHN, *Estado i Hacienda* (423-424). — J. P. E. [19.231

Jordi NADAL LORENZO, José Manuel ESPEJO BLANCO, *La ramaderia de caire domèstic a València d'Àneu (s. XVII-XVIII). Contrastació de l'arqueologia amb la documentació escrita*, dins «Misc. Giralt», 631-643.

La primera part de l'article intenta donar les nocions bàsiques d'arqueozoologia, alhora que precisa el doble jaciment estudiat en replans desiguals del turó del castell d'Àger, el primer del 1640-1645 i el segon del 1660-1670; els resultats són comparats amb els coneguts del *Cuestionario de Francisco de Zamora*, i en concret amb el de les tres preguntes relatives a bestiar menut o gros, a aviram, i a bestiar de feina; el resultat global d'ambdues fonts confirma que, igual com cent anys després, la valoració ramadera descendia dels ramats d'ovelles i cabres, al de bous i al de porcs, situació que ja no és l'actual. Hi ha bibliografia (643). — J. P. E. [19.232

Albert BARELLA I MIRÓ, *La Vall d'Aran i la cartografia antiga de Catalunya*, dins «Treballs de la Societat Catalana de Geografia», núm. 48 (maig 1999), 5-26.

La primera variant que presenten els mapes dels segles XVII-XVIII, rau en què els d'escola flamencoholandesa la col·loquen a Catalunya, mentre «quasi tots els cartògrafs francesos s'apropien de la Vall d'Aran» (5) i els peninsulars del XVIII «posen les coses un xic al seu lloc» (6); presentats els divuit mapes analitzats (6-7 i 15), l'autor es fixa en les variants tant en la col·locació com en la denominació de les poblacions, i en les indicacions orogràfiques, zones lacustres, xarxa fluvial, ponts i camins i llocs habitats (8-12). Hi ha bibliografia (12-13), sis quadres (14-24) i quatre reproduccions de fragments de mapes (24-26). — J. P. E. [19.233

Juan CORBALÁN DE CELIS Y DURÁN, *La Carta de Nueva Población y los establecimientos de la Vall de Tàrbena en 1611*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 239-258.

Les pàgines inicials recorden la seqüència d'expulsió dels moriscs, revolta i desfeta dels mateixos, repoblació amb cristians vells i establiment de condicions de vida dels nous habitants; en el cas de Tàrbena, senyoriu dels Montcada-Aitona, un nombre considerable dels nous emfiteutes era de Mallorca (245); la nova *Carta de poblament* era més lleu que l'anterior en el capítol de prestacions personals, tant de jornals com de qüesties o presents de Nadal i Pasqua (250-251); el text de la dita carta, [la localització arxivística de la qual no sembla figurar en aquestes pàgines, encara que potser és la documentació de València, Arxiu de la Diputació Provincial, *Fons Duquesa d'Almodòvar*: 244, nota 10], és ací transcrit sencer (252-256) i completat amb quadre sinòptic de quaranta repobladors i dels béns que cada un rebia en emfiteusi (256-258). — J. P. E. [19.234

Gener GONZALVO I BOU, *Breu història del monestir de Vallbona* (Episodis de la història, 339), Barcelona, Rafael Dalmau, editor 2003, 94 pp.

Malgrat que de l'antic arxiu del monestir només se n'hagi salvada una desena part, però gràcies als treballs publicats, entre els quals es troben els pioners del p. Jaume Pasqual, tots recordats en la bibliografia (87-91), l'autor ha confegit una síntesi d'aquell monestir, des dels encara boirosos orígens (17-22) fins a darrerries del segle XVIII (47-50); destaquen entre les fonts la

monografia escrita pel P. Jaume Pasqual durant el s. XVIII, a base de l'arxiu íntegre, i del seu *Llibre verd* (40-50; [cf. també en les *Recensions* d'aquest volum les pàgines 578-580]). La gran part d'aquesta *Breu història...* és dedicada als fets principals de la llarga vida del monestir, des del moment que Berenguera de Cervera l'empelta en el Císter (20-22), cosa que atregué les relacions amb les grans famílies nobles de Catalunya i li proporcionà una base econòmica, que Pere III el Cerimoniós elevà a baronia (23-34): les filles de la noblesa hi vivien com a senyores i l'impacte reformador de Trento sotraguejà fortament la vida del monestir, fins a la confrontació armada d'una banda amb l'autoritat eclesiàstica, i a la formació del poble entorn el monestir, de l'altra (35-42); també s'enverinà l'encaix amb l'orde cistercenc i amb les dues abadies de Poblet i Santes Creus (43-46); el segle XVIII començà a entrar en crisi el sistema senyorial i el darrer moment feia possible el treball de Jaume Pasqual sobre els orígens de Vallbona (47-50). Les darreres pàgines permeten d'entrar en la vida de la comunitat (57-75) i en els mals moments de la Guerra Civil 1936-1939 (83-85). Hi ha bibliografia (87-91). — J. P. E. [19.235

Jaume VILAGINÉS, *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental, segles X-XII* (Biblioteca Abat Oliva, 234), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 325 pp.

La base documental és sobretot constituïda per les seccions de pergamins de l'Arxiu Reial (ACA), de l'ACB, amb els *Libri Antiquitatum*; i pel *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*. D'acord amb el títol, un primer capítol reconstrueix la situació de la geografia física, un segon la forma com l'activitat humana, individual i col·lectiva, incidia en la configuració del paisatge (amb diferenciació entre espai divers i espai controlat) i, terç, les esglaonades possibilitats d'alimentació segons la situació en la jerarquia social (amb detalls molt concrets com que en temps de quaresma la reina i comessa Peronella amania el peix amb oli d'oliva). — J. P. E. [19.236

Víctor FARÍAS ZURITA, *Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas*, dins «Misc. Juliá», 23-49.

A base de la molta documentació ja publicada i de l'encara inèdita en els grans arxius barcelonins ACA, *Reial Patrimoni*; *Canc.*, *Pergamins*, *Ordes religiosos*, *Patrimoniales*: ACB, *Diversorum*, *Pergamins*; BC, *Arxiu*; Sant Pere de les Puelles, Arxiu del Monestir; completats amb els de les comarques veïnes, com Girona, ACapitular; Terrassa, AHC; Montserrat, Arxiu del monestir; Arenys de Mar, AHistòric Fidel Fita (25, nota 5), d'on són transcrits nombre de fragments; l'autor aplega els esments de ,castrum', ,castellum' (diminutiu per a construccions defensives més modestes), ,turris' i ,domus'; per als dos primers, els documents donen un primer esment que, durant els 150 anys entre 951 i 1100, cada cinquanta anys tindríem nou castells nous, mentre tant abans com després el nombre disminueix fins a desaparèixer (27-30); la titularitat d'un castell anava acompanyada amb la jurisdicció senyorial i amb la percepció dels corresponents drets, cosa que fou ocasió de transaccions monetàries de tota mena per venda, establiment d'algun dret senyorial o delegació en el cobrament del o dels mateixos; tant la ,turris' com la ,domus' tenien finalitat defensiva davant razzies sarraïnes (35-37), i la segona solia comportar una ,turris' (38-39), que són més documentades entre el 1151 i el 1213, època en què els castells decauen (40-41); hi havia d'altres fortificacions (42-43). La ,domus' era normalment casa pairal en alou o en establiment, lloc d'origen d'una família (45-49). Hi ha croquis de distribució de castells (31) i de ,domus' (45-49). — J. P. E. [19.237

Miquel SÁNCHEZ I GONZÁLEZ, *Romeu de Galliners i Guillem de Noguera, dos pagesos enriquits al Vallès dels segles XIII-XIV*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocol», XXI (2003), 7-28.

Aquestes pàgines pertanyen a una investigació més àmplia sobre *Terra, masies i pagesos a Catalunya. El cas de la muntanya baixa al Vallès meridional (segles X-XVIII)*, ací concentrada en dos masos i en els seus emfiteutes. Les dades dels *Notarials de Sant Cugat*, d'ACA; de *Parròquies*, de [sembla] Sabadell, AH; i d'investigacions pròpies o d'altri, són aplegades, àdhuc amb l'ajut de croquis de la contrada, entorn la ubicació de les dues masies (8-13), llur economia deduïble dels capbreus (14-15), l'arbre genalògic de les dues famílies (16-24) i l'activitat mercantilvol complementària, la de Romeu de Galliners més concentrada en el bestiar, la de Guillem de Noguera, més en el tràfec del gra; els Noguera acabaren ciutadans de Barcelona, els Galliners seguiren al mas i ampliaren el negoci al gra (24-27). — J. P. E. [19.238

Miquel SÁNCHEZ I GONZÁLEZ, *La immigració occitana al Vallès meridional (1550-1640)*, dins «Terme. Terrassa», 18 (2003), 117-128.

A base dels protocols notarials de Sabadell, Arxiu Històric, i més en concret dels capítols matrimonials i testaments, l'autor esbrina la presència de gavatxs en les parròquies vallesanes de Cerdanyola, Ripollet, Montcada i Sant Cugat. N'hi són documentats quaranta-dos, les dades dels quals són ordenades en quadre sinòptic final (127-128); a l'interior de l'article són aplegades les informacions sobre bisbats d'origen, sobre oficis i sobre naturalesa de l'acte documentat (118-120). Només es coneix un cas de crim, el d'assassinat de la pròpia esposa (120-121); també és transcrit el fragment dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, que reporta crim i càstig de tres gascons el 1559 (121-122). — J. P. E. [19.239

Aymat CATAFAU, *Naixement i desenvolupament d'una xarxa de petites viles a la Vall del Tec a l'edat mitjana: Prats de Molló, Arles de Tec, Ceret, el Voló*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 7-20.

Les viles serien «llocs de centralitat i de poder sobre una regió de dimensions reduïdes al seu voltant» i l'autor esbrina allò que, tant en la cronologia com en el funcionament, hauria succeït al Vallespir entre l'època carolíngia i la feudal, en què les quatre poblacions indicades en el títol ja eren i funcionaven com a viles, tal com demostren els capbreus, els registres notarials i els privilegis dels reis conservats a l'ADPO. Ja en temps dels romans, al Voló es bifurcava la via romana: un ramal pujava a Panissars i un altre s'enfilava fins al Coll d'Ares (9). Incidint sobre una xarxa de parròquies ja existent, els ,hispani' carolíngis haurien enfortida la població i el 815 Ceret era qualificat de ,vicus', igual com la ciutat episcopal, Elna; aquells anys, d'altres ,hispani' fundaven el monestir de Santa Maria d'Arles, aprofitant construccions de banys romans (10-11). Segles després, a mitjan segle XI compareixia el mercat d'Arles, on també es concentraven els oficis del ferro i del drap (aquest amb confraria de començos del segle XV); al Voló s'hi aplegaven les percepcions del dret de pas; a Ceret els jueus prestamistes o metges; a Arles, nombre més gran de jueus, i sobretot notaris, com a Prats de Molló i Ceret, ben representats en els fons notarials dels ADPO, i per llibres de cort del batlle, a Ceret (12-14); la població de les viles feia sentir la seva exigència de llibertat (15-16) i influïa en una nova configuració urbana, que repercutia en tota la contrada (17-18). Un document de Joan I, ací transcrit, fomentava l'anada de nous habitants al Voló el 1392 (20). — J. P. E. [19.240

Jordi MORELLÓ BAGET, *Les estimes de Valls de 1387: repartició de la riquesa i sistema contributiu*, dins «Historia i Documenta», VI, núm. 7 (febrer 2003), 9-74.

L'autor ja havia dedicat un estudi a a les estimes del 1387 [resumit dins ATCA, XXI (2002), 897, núm. 16.683]; aquest segon és «explotació pròpiament dita d'aquest registre a partir de les dades que ens proporciona» (9), com la informació sobre la riquesa, també en

visió dels grups socials que configura, car és la base de la taxa fiscal. Els béns considerats en aquella estima, sitis o mòbils, només són designats en casos excepcionals (9-11); en canvi, les rendes (censals i violaris) constitueixen un capítol de l'estima (11-15); segueixen pàgines destinades a presentar la valoració relativa de la riquesa, segons la distribució contemporània de mans (16-18), o per suma total de riquesa en deu graons, de menys a més, imponible segons taxació del 1669 (18-25), i altres formes de consideració comparativa, com la de carrers o de nuclis foravila, tots reduïts a quadres i gràfics (29-36); el segon annex presenta la situació fiscal nominal de 725 ciutadans, on també són transcrits les anotacions marginals, que expliquen algun extrem de les dades personals (37-74). — J. P. E. [19.241

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *L'actuació a Valls del notari tarragoní Eudald Bigaray i Fàbregues (1786-1792). Quan la mobilitat professional provoca dispersió documental*, dins «Historia et Documenta», VI, núm. 7 (febrer 2003), 81-91.

El fet que un notari fos titular de la notaria d'una població no significava que només pogués exercir en aquella; la documentació tarragonina almenys demostra la mobilitat dels notaris; de més a més, el traspàs de propietat dels registres fa créixer l'actual sensació de mobilitat i Eudald Bigaray no en fou excepció; i així entre la documentació seva conservada a Tarragona, AH, es troben testaments i altres actes anteriors al seu temps (85-88) i tres capbreus a Valls de drets emfiteùtics de l'arquebisbe i de dues canonges de la Seu de Tarragona, amb indicació dels capbrevents (88-91). — J. P. E. [19.242

Isidre PUIG I SANCHIS, *Documents per a la història de l'art de l'església parroquial de Santa Maria de Verdú* (Col·lecció Ardèvol, 7), Tàrrrega i Verdú, Arxiu Històric Comarcal 2004, 300 pp.

Potser per haver estat una de les poblacions el baró senyorial de les quals era l'abat de Poblet, potser per una carambola de circumstàncies històriques, Verdú posseeix un doble patrimoni cultural molt superior a la seva importància demogràfica: l'arxiu parroquial i la riquesa artística de l'església. El present llibre és mostra d'ambdues riqueses: la seva primera part, en efecte, descriu la riquesa arquitectònica i artística de les successives esglésies (17-158), i la segona, amb els seus cent vint-i-quatre documents transcrits, posa davant els ulls del lector les possibilitats de l'arxiu (159-292). Trobem en la primera, informació sobre les successives capelles de Sant Nicolau (19-20), Sant Miquel, encara existent (23-24), i sobretot de l'església parroquial de Santa Maria (27-157), sortosament posseïdora d'un patrimoni artístic de primeríssima categoria, deixa dels segles passats, dels gòtics als moderns; per això l'autor ens posa davant els ulls en primer lloc l'edifici del temple amb els seus detalls arquitectònics (25-62), i a continuació les confraries (63-71), els mestres de cases documentats (73-77), els retaules (79-121), els orgues (123-134), i el tresor parroquial (135). Aquesta primera part descriptiva és il·lustrada amb nombroses fotografies, entre les quals no manquen reproduccions de pàgines manuscrites anteriors al segle XIX, on també són constants les referències a la documentació, datada entre el 1493 i el 1892, transcrita en la segona part: hi figuren amb llur text complet nombre de testaments, inventaris i contractes. — J. P. E. [19.243

Salvador VEGA I FERRER, *Orgues, relíquies, capelles i retaules de l'església parroquial de Verges (segles XVI-XVII)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 22 (2003), 157-178.

L'autor analitza i publica en apèndix quatre documents dels anys 1538, 1680 i 1693, de Girona, AH, *Fons notarial. Verges*, respectivament relacionats amb la construcció d'un orgue, amb les relíquies de Sant Quirze i santa Julita, i amb la construcció de dues capelles i del retaule del Sant Crist en aquella església parroquial. El primer document permet conèixer l'existència de Joan Dolf i d'Antoni Barber, orgueners fins ara desconeguts. Els dos darrers docu-

ments fan referència al mestre de cases Pere Pauquí, de Ruplà, a l'escultor Antoni Barnoya, de Palafrugell habitant a Girona, i al pintor Francesc Nadal. — J. de P. [19.244]

Rafael GINEBRA I MOLINS, *Joies, ornaments i llibres a la catedral de Vic a principis del segle XV. L'inventari de la tresoreria de 1402*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 159-190.

Pàgines que continuen la publicació dels inventaris dels anys 1342 i 1368 [cf. «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (2001), 377-413; ATCA, XXII (2003), 896, núm. 17597]; el publicat ara abasta presbiteri i sagristia de la catedral i serví de base d'ulteriors revisions els anys 1405, 1409, 1410, 1411, 1412 i 1414, any en què en fou redactat un de nou. L'autor es fixa en els canonges responsables de la tresoreria i dóna separadament la llista dels llibres que apareixen en l'inventari. L'edició recull críticament els accidents de la còpia. — J. de P. [19.245]

Lluïsa AMENÓS, *La reixa gòtica de la Seu de Vic, obra de Joan Despuig*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/152 (2003), 151-155.

Els capítols per a la construcció de la dita reixa entre el capítol de Vic i el ferrer de Cervera, Joan Despuig (reproduccions fotogràfiques de la reixa: 152-153), del 1427, han estat trobats a Vic, AE, *Arxiu de la Cúria Fumada, 736*: són ací transcrits (153-155). La reixa «presenta les característiques tècniques i formals pròpies de la reixeria gòtica catalana» (152) exposades per Josep Gudiol i Cunill en publicacions diverses (151, nota 2). — J. P. E. [19.246]

Xavier SANAHUJA ANGUERA, *La moneda municipal de Vic (I): Ploms i senyals (1470-1513)*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XX/142 (1999), 385-396.

Xavier SANAHUJA ANGUERA, *La moneda municipal de Vic (i II): segles XVI-XVII (1519-1652)*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/152 (2003), 157-180.

«En un article precedent [el primer dels dos assenyalats ací] vaig aprofundir en el coneixement de les emissions de moneda municipal de Vic entre 1470 i 1513, limitada a la fabricació de menuts i senyals sense adscripció reial», amb publicació dels onze primers documents. El segon amplia les notícies sobre emissió i circulació de moneda municipal els dos segles indicats en el títol, d'on resulta que «aquestes operacions s'anaren fent cada cop més complexes i meditates» (157). La primera part presenta les successives emissions de menuts reials del segle XVI (158-163), els menuts de molinet dels anys 1611-1612 (163-164) i les emissions de la Guerra dels Segadors, 1641-1646 (165-168), amb resum de les mateixes (169). Segueix la reproducció fotogràfica de les peces, on són ben visibles les inscripcions (170-171), i finalment la transcripció dels documents 12-28, de Vic, AM, *Llibres d'acords i Casa de moneda*; de Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional* i AHCB, *Consell de Cent* (172-180). — J. P. E. [19.247-19.248]

Rafel GINEBRA, *Inversions de la Comunitat de Beneficiats de la Pietat de Vic al Montseny al segle XVIII. La configuració d'un gran patrimoni coherent*, dins «Monografies del Montseny», 19 (2004), 81-106.

Si la Comunitat tenia excedent i la societat tenia necessitat d'inversions en censal a interès reduït (5% anyal), sorgia un mercat d'inversions, de les quals aquestes pàgines posen alguns exemples, documentats a Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, *Arxiu de la Pietat*, 370, algun d'ells confirmat per actes notariais de l'Arxiu Notarial de Vic. En els casos concrets resumits en aquestes pàgines, trobem situacions en què les pagues per censals acumulades durant segles, superaven la capacitat econòmica d'una masia, raó per la qual calia vendre

alguna propietat a fi de redimir llargues llistes de censals (90-91), en operacions que podien ésser molt complexes (84-88); hi ha croquis de la zona entre Viladrau, Seva i Taradell, amb delimitació de tres masies adquirides pel dit procediment (93), una d'elles la Sala, pairal del bandoler Serrallonga (Joan Sala i Ferrer). La desamortització les tornaria a separar. — J. P. E. [19.249

Esteve CANYAMERES I RAMONEDA, Francesc SUÀREZ I FERNÁNDEZ, Ramon TORREDEMER I TURU, *Can Turu. Història d'una masia de Viladecavalls (segles XIV-XX)*, Viladecavalls, Edició familiar Turu 2002, 136 pp. i esquemes familiars.

Publicació només coneguda per referència, que sintetitza les dades documentals tant sobre la propietat i la casa com sobre la família de Can Turu. — J. P. E. [19.250

Emili GIRALT I RAVENTÓS, Jordi VIDAL I PLA, *'Notes' i 'Anyades' en els protocols de Vilafranca del Penedès (segles XIV-XVIII)*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 103-180.

L'any 1942, Emili Giralt i Raventós, alhora que escorcollava els protocols notariais de Vilafranca del Penedès, ubicats al Museu del Vi, aplegava i publicava en revista local anotacions que els notaris dels segles barrocs afegiren a les notes professionals. Ara Jordi Vidal i Pla les ha aplegades i completades amb nou repàs dels fons notariais de Vilafranca del Penedès. Les anotacions són de naturalesa personal o familiar, com naixements, o de tipus meteorològic o d'efemèrides locals, amb les conseqüents males o bones anyades, o d'altres esdeveniments, com el pas de reis o personatges reials; és particularment interessant la *Memòria de les obseques i honres... per la mort del rey don Pbelip segon...* (125-129); també cal assenyalar les composicions en vers, en català, llatí i castellà, com el fragment que enumera les persones nefastes (111) o la llarga rècula de quartetes *Catalans, ab gran manera...* (153-155) i *Alerta, catalans* (156-157), el 'carmen' per a l'entrada de Felip III (II de Catalunya) a Barcelona (130), o les dues estrofes castellanes sobre la necessitat de l'Encarnació (121-122). No manquen les notícies sobre bandolers (141), ni, a partir d'un cert moment, les llistes de traspassats il·lustres (143-146); indiquem les descripcions de les dues estades de Carles III (arxiduc) a Vilafranca els anys 1706 i 1707 (162-164); les darreres pàgines recorden les dates inicials i finals del treball d'escriptors (165-172), i molts nomenaments eclesiàstics (173-180). — J. P. E. [19.251

Joaquim BARREDA TRAVER, Magí ESPINACH I BRIANSÓ, *Molins fariners hidràulics a Vilanova d'Alcolea. Història, indústria i tecnologia* (Col·lecció Universitària. Geografia i Història, 50), Castelló, Diputació 2004, 192 pp.

Resumit el tema de la construcció de molins des de l'antiguitat (25-34) i recordades les fonts locals i les respectives publicacions recents (35-38), amb quadre sinòptic del valor de les eines d'un molí fins al segle XIX (42), arriba la part central del llibre, que és descripció de cada un dels molins d'aquell terme en llur estat actual (46-108); el capítol sobre el funcionament, aplega les frases antigues que donen testimoniatge o expliquen l'acció dels components del molí, normalment transcrits dels diccionaris Alcover-Moll i Coromines (110-148). Hi ha bibliografia (183-193). — J. P. E. [19.252

Ramon PERE ANGLÈS, *Recull de noms de lloc i de persona de Vilanova de Prades* (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, IX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 228 pp.

Les pàgines inicials informen sobre el conjunt de terra i població del municipi, situat a «l'extrem sud-oest de la comarca administrativa de la Conca de Barberà», a la cruïlla entre

les comarques de Prades, Baix Camp, Priorat i Conca de Barberà (9) amb les quals és ben comunicat (21). Les pàgines inicials ens presenten el territori del terme, les seves desigualtats que expliquen la hidrografia, l'activitat humana damunt el medi natural i el seu resultat en les explotacions agrícoles, on destaquen avellanets i castanyes (9-16); el grup humà, que es projecta en aquell contorn, també ha format un nucli habitat constituït per nou focs fiscals el 1497 i per cinquanta entorn el 1770 (7-18), dins el qual s'han de comptar els masos (20). Indicades les fonts en què el treball es basa (tres llibres de baptismes, ara a Tarragona, AHA, abasten de darreries del segle XVI a tot el segle XVIII, completats amb *Llibres de confraries*; hi ha llibres d'anotacions notarials, considerablement completes, del 1330 a darreries del segle XVIII: 24-29). Després dels croquis del terme i del poble (33-37), el cos del volum consisteix en la llista única d'antropònims i de topònims, cada un dels quals és documentat amb una o més frases tretra de la documentació esmentada i, en alguns casos, comentada (39-223). En apèndix, cada un dels noms és agrupat en paràgraf independent amb els de la seva mateixa naturalesa (225-228). — J. P. E. [19.253]

Helena CLARASÓ, *Les successions de la família propietària del mas Tortadès*, dins «Monografies del Montseny», XIX (2004), 107-122.

La masia Tortadès ubicada a Vilanova de Sau, és casa pairal, ací descrita, propietària d'unes vint-i-cinc masoveries, tinguda en emfiteusi per vescomte de Cabrera; al final de la Guerra Civil, any 1939, fou incendiada i sofrí greument tot l'arxiu (111); la documentació aplegada després i la d'arxius públics ha permès de refer la successió generacional, començant amb capítols matrimonials del 1254, completats amb testaments posteriors, un dels quals és de l'any de la Pesta Negra (113), i amb arbres genealògics obrants en el mateix arxiu; el 1679 l'amo de Tortadès rebia dignitat i honors dels ciutadans honorats de Barcelona (115); des del 1795, les successions consten en el Registre de la Propietat (117); durant més de cinc segles, tots els documents successoris contenen la clàusula de «substitució fideïcomissària, en cas que l'hereu morís sense fills» (121). — J. P. E. [19.254]

Juan Francisco PARDO MOLERO, *La furia del capitán Salas. Los notables de Villarreal frente a un alojamiento de tropas en 1537*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 561-585.

El cas d'un allotjament de soldats a Vila-real el maig del 1537, conegut per l'enquesta que manà obrir l'emperador Carles i es conserva a Simancas, AG, *Guerra y marina. Guerra antigua*, i per Vila-real, AHMunicipal, *Protocolos notariales*, tingué un curs i un desenllaç normal en el sentit que els soldats practicaren tota mena d'abusos fins a arribar a la befa de les exigències justes dels damnificats; l'autor, recordats summàriament els fets, els analitza en el sentit que els mateixos representants de l'autoritat municipal tergiversaren els fets o no exigiren justícia, contra els drets de la població avalotada en defensa pròpia. — J. P. E. [19.255]

Marina MIQUEL I VIVES, *Pagesos de vila i pagesos de mas. L'estructura de la propietat agrària a Vila-rodona a l'inici del segle XV*, dins «La Resclosa. Estudis de la Vall del Gaià», 8 (2004), 89-116.

Els protocols notarials de Vila-rodona dels primers decennis del segle XV es conserven a Barcelona, AD, segurament perquè el bisbe de Barcelona era el baró de la vila; els dels anys 1410-1429 han estat sistemàticament buidats per l'autora, que hi ha cercat elements de judici sobre les relacions econòmiques entre iguals i entre emfiteutes i senyors, com també sobre les relacions familiars; el mateix arxiu, *Parròquies. Vila-rodona*, ofereix documentació complementària; afegim-hi els *Libri Antiquitatum*, IV, de l'ACB, i les cartes de poblament.

A començament del s. XV, tot i que els mals usos són consignats en documents primitius (91, nota 6), els drets senyorials realment exigits eren el delme i la tasca, la darrera equivalent a una quantitat cada vegada més baixa entre 12 i dos diners (91-92). La població documentada pujava a 43 focs el 1429 i arribaria a 58 el 1497 (95 i 96-97); de fet els notaris havien de donar fe d'arrancades de terra ferma per al conreu; els contractes d'establiment foren 45 i els de compravenda 117 (93); la concentració de mas, conreu, estables, corts, galliners, eres i pallissa en la zona pagesa i en la vila eren divergents (98-101); els documents permeten de conèixer els casos en què la compra-venda de propietat amagava un mal moment o potser una davallada familiar definitiva, com també les lliures excepcions a la norma d'herència total pel camí de l'hereu (110-111). L'apèndix dona tres documents: un arrendament de mas i dos inventaris, 'post mortem' (112-116). Hi ha bibliografia (116). — J. P. E. [19.256

Gaspar FELIU, *Un poble ressorgit: Utxafava (Pla d'Urgell) al segle XVIII*, dins «Misc. Giralt», 439-455.

Maria GARGANTÉ I LLANES, *L'església de Vila-sana al segle XVIII: vicissituds constructives i retaulle major*, dins «Quaderns de 'El Pregoner d'Urgell'. Miscel·lània d'Estudis», 16 (2003), 3-23.

Les pestes dels segles XIV-XV i les guerres del darrer d'aquells dos segles desembocaren en la desaparició del poble la primera meitat del segle XVI; el seu ressorgiment iniciat a darreries del segle XVII i potenciat durant el XVIII, és conegut per tres fonts: un procés conservat a Barcelona, ACA, *Reial Audiència. Plets Civils*, núm. 1378, el *Cobradorio de todas las rentas, diesmos, censos... que percibe el duque de Sessa*, del 1783, de Barcelona, BC, ms. 1194; i el *Llibre de la consueta de Utxafava...* iniciat pel rector Josep Duocastella i Pallerols, de l'AP de Vilasana (440-441); l'explosió demogràfica i la requesta de gra per a Barcelona, mantingueren la forta demanadissa d'establiments, sembla en tres onades, indicades pel creixent preu anyal a pagar pel propietari útil al senyor, en reconeixement de dret eminent; les pàgines finals donen llista completa d'emfiteutes, amb els corresponents jornals i cens global a pagar (450-452). Hi ha bibliografia (452-453).

[El lector ha de tenir present que el topònim 'Vila-sana' ha substituït l'antic d'Utxafava], present en la documentació publicada en aquestes pàgines, transcrita dels originals conservats a Cervera, AHC, *Fons notarial. Bellpuig*; consta bàsicament dels dos contractes per a la construcció d'aquell temple parroquial, datats els mesos de març i d'abril 1784; ambdós, després d'introduccions diferents, contenen la mateixa *Tabba de les obligacions que deurà complir lo empresari que pendrà la obra de la Iglésia...* (13-16 i 18-21), que pel seu detall permet de reconstruir el procés i qualitat d'aquella construcció; el fet que la *Taba...* sigui duplicada és el resultat d'un 'sisenament' o repetició de subhasta per haver-se presentat un empresari que rebaixava en la sisena part el preu de l'obra (16-17). Les pàgines introductòries informen de semblances i diferències amb d'altres esglésies de la comarca i del posterior retaulle (21-22). — J. P. E. [19.257-19.258

María del Carmen IRLES VICENTE, *Oligarquía y poder local. Los regidores de San Felipe en el siglo XVIII*, dins *Administración Municipal Moderna*, 541-547.

Castigada Xàtiva amb la destrucció i canvi de nom per Felip V el 1707, el primer consell municipal fou tot ell designat per autoritat reial, designacions que continuaren en els anys successius fins i tot amb caràcter successori, fins que el 1739-1741 començaren les compres de regidories no sols de les vacants ans també de les de vacació futura, que només en un cas no foren atribuïdes al postor. La documentació d'aquella manera de fer es troba a Xàtiva, AM, *Capítols*, i a Madrid, AHN, *Consejos*, on anaren les ofertes dels postors. — J. P. E. [19.259

III. ESTUDIS DE REFERÈNCIA CRONOLÒGICA

Jordi DELOLI I FONTS, *Relacions comercials i vies de comunicació a l'entorn del riu Ebre durant la protobistòria*, dins *Contactes i relacions comercials entre la Catalunya meridional i els pobles mediterranis durant l'antiguitat*. Coordinació J. DELOLI i J. ROVIRA (Citerior. Arqueologia i ciències de l'antiguitat, 3), Tarragona, Arola editors 2002, 47-91.

La zona contemplada és la de la darrera part del riu Ebre, de les serres de Cardó al mar, ocupada des de mitjan segle VII a.C., ocupació de la qual ha pervingut nombrosa ceràmica (54-55) en setanta jaciments (57). Les vies de comunicació són documentades en Aviè, Plini i Cèsar (58-59), i les rutes són conegudes pels *Vasos de Vicarello*, l'*Anònim de Ravenna*, l'*Itinerari d'Antoní* i la *Tègula de València* (59-61 i 74), i el *De vita Caesarum* de Suetoni (63). El conjunt de dades permet de refer tant les vies transversals com les del litoral; entre aquestes, la Via d'Hèrcules és documentada per Timeu, Polibi, Ciceró, Cèsar, Estrabó i Titus Livi (66, nota 12); i en època posterior, per als segles X i XII, ho és per la *Crònica del moro Rasis* i la *Geografia* d'Isidor (67, nota 13). També hi havia vies transversals al litoral (71). Les dades geogràfiques són concretades en vuit mapes de la contrada. Hi ha bibliografia (87-91). — J. P. E. [19.260

Joan SANMARTÍ, *La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 101-132.

Dins l'evolució de formes de vida ibèriques en el darrer mil·lenni a.C., un moment determinat seria definit per la relativa freqüència de documents escrits damunt làmina de plom i per les encunyacions monetàries, dos elements que assenyalen una major complexitat en les relacions socials i l'existència d'una autoritat estatal (113): hauria estat l'anomenat període ibèric ple, des de darreries del s. V a.C., dins el qual, vers el s. III a.C. haurien augmentat els documents comptables i administratius damunt plom i la circulació de monedes (116-117). Hi ha bibliografia (125-130) i tres croquis amb distribució de jaciments en la zona de l'Empordà i al Sud de la línia marcada per l'actual Eix Transversal i la divisió del dit territori en unitats polítiques (131-132). — J. P. E. [19.261

Moisés DÍAZ GARCÍA, Pedro OTIÑA HERMOSO, *El comercio de la Tarragona antigua. Importaciones cerámicas entre el siglo III a.C. y la dinastía julio-claudia*, dins «Mél. Liou», 171-193.

Aquesta és «una primera aproximació a la dinàmica comercial de la ciudad» (171), a base dels materials procedents de la zona urbana de la ciutat de Tarragona, que assenyalen un poblat ibèric (Cese) vora l'actual teatre romà ja en el segle VI a.C. La ja fundada Tarraco a quarter general dels Escipions en la part alta, provocà un fet nou, la irrupció del vi italià (174). A mitjan segle II a.C. (guerres celtibèriques), tant Cese com Tarraco foren incloses dins muralla única; en un dels fragments de terrissa ja figuren lletres llatines (178, núm. 4); les importacions foren de gran escala, tant d'Itàlia com de zones púniques (179); a mitjan s. I es documenta vi i terrissa del Maresme (184). En època d'August, Tarraco entrava en el circuit comercial de l'Imperi (184); en la de Tiberi destaca la terrissa de Terra Sigil·lata Itàlica i l'africana de cuina (186). Les dades quantitatives són reduïdes a gràfics (188-189), i a tres mapes amb indicació de procedència de les importacions en les successives etapes (190-191). Hi ha bibliografia (192-103). — J. P. E. [19.262

Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona (addenda cinquena)*, dins «Acta Numismatica», 34 (2004), 41-57.

El 1994 l'autor publicava una monografia sobre *Les monedes de Tarragona*, [que després ha seguit completant, tal com en són informats els lectors d'aquest anuari: XXIII-XXIV (2004-

2005), 661, núm. 18330]; en les pàgines que resumim hi ha presentació de set noves peces del període republicà amb llegenda ibèrica (41-44), disset del període romà (44-48), i cinc del visigot (48-49); cada una d'elles entra en el nou catàleg (51-56); hi ha transcripció de les inscripcions i fotografies de les peces. — J. P. E. [19.263

Araceli STRIANO, *Innovación y continuidad en los nombres propios griegos procedentes de Hispania: el caso de Meleponus y Melphone*, dins «Emerita. Revista de Lingüística y Filología Clásicas», LXXII (2004), 73-77.

Ambdós noms, masculí i femení, són de làpides tarragonines (CIL II, 4118 i 4431, respectivament); analitzats amb detall els noms des de l'aspecte filològic, l'autora arriba a la conclusió que serien «hapax' innovadores desde un punto de vista formal» (77). — J. P. E. [19.264

Leandre VILLARONGA, *La troballa de l'Empordà*, dins «Acta Numismatica», 33 (2003), 15-46.

De la dita troballa de monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC, l'autor ara en coneix cinquanta-set peces de cap de be, tres de les quals porten la llegenda EMPOR o EMP (28). — J. P. E. [19.265

Guerau PALMADA, *La muralla republicana de Tàrraco. Els seus referents constructius d'època hel·lenística*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 7-87.

L'autor limita el seu estudi a aprofundir «en certs aspectes tècnics que palesen una influència dels procediments poliòrètics de tradició hel·lenística» (8), a base d'una extensa bibliografia (76-87) i de constants referències a historiadors clàssics, com Estrabó, per a les primeres notícies sobre la capacitat nàutica de la desembocadura del Francolí (9), a Plini i a Polibi per als primers moments de la construcció de Tarragona (10) i, ja des d'ací, a les observacions o resultats de les excavacions, en comparació amb les d'altres ciutats romanes o amb expressions d'autors com Vitruvi (30, 34, 49, 57), Filó de Bisanzi (28, 30, 66), Cèsar (45) i altra vegada Estrabó (53). «La muralla romana de Tarragona té dues fases constructives...: el ,praesidium' de principis del II aC i la posterior ampliació baixrepublicana o II fase, del 150 al 125 aC.» (71). — J. P. E. [19.266

Isaías ARRAYÁS MORALES, *El Territorium de Tarraco en época tardo-republicana romana (ss. III-I aC.). Poblament i estructures rurals al Camp de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic», V època/25 (2003), 25-55.

Intent de breu aproximació a la morfologia històrica del ,territorium' de l'antiga ,civitas' de Tarraco en el període tardorepublicà romà mitjançant anàlisi arqueomorfològica de l'entorn rural més immediat, entorn que es podia estendre per la Kessetània fins al riu Llobregat. L'autor estudia el poblament per períodes: de l'Ibèric Ple no n'hi ha contrapartida textual, sí, en canvi, del que va de darreries del segle III a la primera meitat del II aC, confirmat pels ,piscatores Tarraconenses', ,socii' col·laboradors de Roma des del començ de la II Guerra Púnica, esmentats per Titus Livi; en la segona meitat del s. II aC consta per Apià la tramesa d'una comissió senatorial encarregada d'endegar la reorganització del territori, intervenció prosseguida en la primera meitat del segle I aC amb l'arribada de romanoitàlics al NE peninsular i la fundació de noves ,civitates', que comportà la progressiva desaparició de la llengua ibèrica, substituïda pel llatí, fets abundantment estudiats (35-36); en la segona meitat del segle I aC, Tarraco augmenta de categoria fins a esdevenir capital de la ,Hispania Citerior Tarraconensis' i del ,Conventus Iuridicus Tarraconensis', amb nous assentaments rurals (37-40). L'autor aplica a aquestes dades la metodologia d'estudi del parcel·lari romà proposada per

la Universitat de Besançon (41), cosa que li ha permès de detectar restes romanes de límit de propietat determinades d'acord amb el *De conditionibus agrorum* de Siculus Flaccus, que troba ben representades en alguns llocs del Camp de Tarragona, confirmades per l'existència de vies romanes (44-46). Les darreres pàgines presenten gràfics relatius al pas de jaciments íbers a romans, fotografies i reconstruccions hipotètiques de la centuriació romana de l'Alt i del Baix Camp (50-55). — J. P. E. [19.267]

Ramón JÀRREGA DOMÍNGUEZ, *Nuevos datos sobre la producción anfórica y el vino de Tarraco*, dins «Mél. Liou», 429-444.

Plini, Marcial, Sili Itàlic i Publi Anneu Florus lloen el vi de Tarragona, i el diferencien del Laietà (Maresme) i del Lauronenc (Vallès?). Les àmfores informen de la seva comercialització; alguna de les trobades a l'Alt Camp sembla de fabricació tarragonina i porta empremtes d'alfabet ibèric, amb la consegüent pregunta de si els íbers produïen vi i àmfores; és sabuda l'existència de bòviles al Baix i a l'Alt Camp, al Tarragonès, al Baix Penedès, al Garraf i a la Ribera d'Ebre, i són analitzades les formes de les àmfores, amb notícia de dues empremtes dubtoses (435-436); l'epigrafa és estudiada en secció independent i reproduïts els fragments, tots procedents del Baix Camp; no hi manca algun grafit (436-437); tant vi com àmfores serien datables dels segles I aC. i I pC.(438); també eren exportats per mar (439) a Roma i a Cartago (440). Hi ha bibliografia (443-444). — J. P. E. [19.268]

Forum Emporiae MMIV. El forum romà d'Empúries, 2004 anys d'història, L'Escala, Ajuntament i Museu d'Arqueologia de Catalunya – Empúries 2004, 60 pp.

Per quarta vegada durant l'estiu les dues institucions organitzaren el 2004 una exposició a Sant Martí d'Empúries —antiga 'Palaua Polis Emporiton'— destinada a mostrar «a grans trets els resultats d'un dels projectes d'excavació arqueològica més importants... La recuperació del fòrum, el centre neuràlgic de la ciutat romana» (9). Dins l'epígraf *El forum i l'organització social* trobem dues inscripcions, la segona de les quals és en alfabet ibèric, del s. I aC (15). Sota *El forum centre de l'activitat política*, les inscripcions són quatre (18-19), i tres sota *El forum i els cultes religiosos* (21); les dues darreres es troben en *Les reformes del forum en l'època altimperial* (43) i en *L'abandonament del forum i la transformació de la ciutat* (46); treta la ibèrica, totes les altres inscripcions són llatines, ací fotografiades, transcrits i traduïdes. També hi ha mostres de monedes (36, 40, 43, 44 i 45). — J. P. E. [19.269]

Alexandra USCATESCU, *La ciutat de Iesso durant l'antiguitat tardana: les novetats de la campanya d'excavacions de 1999*, dins *IESSO I. Miscel·lània arqueològica*. Edició a cura de Josep GUITART i DURAN, Joaquim PERA i ISERN, Barcelona i Guissona, Institut d'Estudis Catalans i Patronat d'Arqueologia de Guissona 2004, 11-142.

Teresa MAROT, *Annex. Informe sobre la moneda de bronze trobada a la UE 2031*, dins *Ibid.*, 143. Joaquim PERA i ISERN, *La numismàtica antiga de Iesso: Circulació i contextualització estratigràfica*, dins *Ibid.*, 187-212.

Ramon BUXÓ, David CANAL, Josep GUITART, Joaquim PERA, Raquel PIQUÉ, *Excavació de dos pous d'època romana a Guissona. Explotació dels recursos vegetals a la ciutat de Iesso als segles I aC-II dC*, dins *Ibid.*, 213-277.

Descoberta al començament de la dècada dels 90 (1990), la casa romana, localitzada al N. de l'actual nucli urbà de Guissona, objecte d'excavació el 1999 descrita en la part bàsica d'aquest volum, hauria donat materials que anirien del s. I aC al VIII pC (13; cf. 81); l'excavació s'hauria concentrat en la recerca i anàlisi de materials d'una tina, en la qual sabríem haver estat trobada 'terra sigillata' amb nom 'Amandus' (15); després, però, només consten figures com la del Bon Pastor (52), qualque grafit 'post cocturam' (60) i fitxa de joc (64).

Recau més en el nostre tema el segon títol, on consta la inscripció d'anvers i revers de la moneda.

Però encara més els títols terç i quart; el terç presenta un catàleg de les monedes antigues de Iesso, amb fitxa per a cada una, on consta la inscripció (196-209); i el quart un *Inventari de les monedes del pou 2* (245-247). — J. P. E. [19.270-19.271-19.272-19.273]

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN, *Municipalización y munificencia en Ebusus*, dins *Histoire, Espaces et Marges de l'Antiquité*. «Homages à Monique Clavel-Lévêque». III. Éditeurs: Marguerite GARRIDO-HORY. Antonio GONZALÈS, [Bésançon], Presses Universitaires du Franche-Comté 2004, 326-335.

Les dues inscripcions llatines, ben conegudes (CIL II, 3663-3664), són ací unides perquè la primera commemora la construcció de l'aqüeducte a Eivissa i la segona els potentats locals que el finançaren, en el pas del segle II-I aC. — J. P. E. [19.274]

Carmen ARANEGUI GASCÓ, *Las ánforas con la marca MAGOON*, dins «Mél. Liou», 409-415.

[Les lletres de l'empremta són majúscules gregues]. Han estat trobats dos fragments de la dita empremta a Dianium (Dénia) i a Emporiae (411); procedirien de Cartago i de Mogador. Hi ha bibliografia (414-415). — J. P. E. [19.275]

Víctor REVILLA, *El vi de Tàrraco durant el Principat: elits urbanes i imatges de la producció*, dins *Contactes i relacions comercials entre la Catalunya meridional i els pobles mediterranis durant l'antiguitat*. Coordinació J. DELOLI i J. ROVIRA (Citerior. Arqueologia i ciències de l'antiguitat, 3), Tarragona, Arola editors 2002, 173-207.

D'entre els molts productes d'Hispania valorats per la societat romana dels segles I-III pC., el vi ocupava un lloc destacat; ja Plini el Vell galejava els del Maresme, del Camp de Tarragona, de Líria i de Mallorca, els primers per llur abundància, els altres per la qualitat (175); segons Marcial, els de Tarragona només eren superats pels de la Campània, segons Sili Itàlic pels del Laci (177); el vi és un dels elements que entraren en l'elogi d'Annius Florus a Tarragona (178-179). Les dades sobre producció de vi i d'àmfores per al seu comerç procedeixen dels jaciments arqueològics (180-195 i 201). Hi ha bibliografia (197-200) i il·lustracions (202-207). — J. P. E. [19.276]

Guillermo PASCUAL BERLANGA, Albert RIBERA i LACOMBA, *Las ánforas tripolitanas antiguas en el contexto del Occidente Meditarráneo. Un contenedor poco conocido de la época republicana*, dins «Mél. Liou», 303-317.

La Tripolitana produïa grans quantitats d'oli; precisades les característiques de l'àmfora tripolitana, som informats de la seva distribució per la Mediterrània Occidental, amb presència particularment abundant en la marina catalana fins a València, on ha comparegut en les excavacions urbanes dels darrers temps. Hi ha marques en els dibuixos (308, 312 i sobretot 313), on passem de les marques antigues a l'empremta de lletres en les més recents. Hi ha bibliografia (316-317). — J. P. E. [19.277]

Juan José SEGÚÍ MARCO, José Manuel MELCHOR MONSERRAT, Josep BENEDITO NÚEZ, *Nuevas inscripciones funerarias en Valencia*, dins «Hispania Antiqua», XXIV (2000), 135-154.

Juan José SEGÚÍ MARCO, José Manuel MELCHOR MONSERRAT, Josep BENEDITO NÚEZ, *Nuevas inscripciones funerarias de Valencia: un anexo*, dins «Hispania Antiqua», XXVII (2003), 201-210.

Els tretze fragments estudiats sota el primer títol comparegueren el 1999 en l'excavació dels núms. 26-32 del carrer de Sant Vicent i de la Fonda de Terol, zona d'enderrocs posteriors a l'ocupació musulmana després d'arrasada la necròpoli; hi ha transcripció i fotografia dels fragments.

Un any després foren descoberts nous fragments, amb parts de quatre inscripcions; la datació més repetida és la del segle II pC, amb desviacions al s. I i al III pC. — J. P. E.
[19.278-19.279]

Ramon JÁRREGA DOMÍNGUEZ, *Les ceràmiques romanes de la vil·la de Mas d'En Gras (Vila-seca, Tarragonès)*, dins «Butlletí Arqueològic», època V/25 (2003), 107-170.

Localitzada la dita vil·la, datable entre el pas del segle II al I aC i els primers anys del segle III pC, en són resumides les excavacions amb particular interès per la ceràmica descoberta, ací aplegada seguint els diferents tipus (108-121); hi ha segell de terrisser, almenys parcial, en sigil·lates itàlica (122), gàl·lica (124), hispànica (127-128) i de producció amfòrica tarragonina (131). Hi ha bibliografia (147-150) i vint làmines que dibuixen tot el conjunt i cada un dels fragments descoberts, en una de les quals hi ha restes d'inscripció (làmina 17, 5, 6, 7) (156-170). — J. P. E.
[19.280]

Simon KEAY, *Recent Archaeological Work in Roman Iberia (1990-2002)*, dins «The Journal of Roman Studies», XCIII (2003), 146-211.

Pàgines informatives, que comencen recordant les publicacions dedicades a arqueologia d'època romana, on no manquen les recerques provocades per les intervencions d'urgència en treballs de construcció d'autopistes, amb particular atenció a les col·leccions d'inscripcions romanes (146-149). Segueixen les dedicades a la geografia (150-152), als estudis sobre poblacions preromanes (amb mapa específic) (152-156), a la conquesta i a les primeres poblacions romanes (156-163), i a les societats en transició (163-166); ja en el primer imperi, ultra les referències esparses a temes catalans, trobem un apartat dedicat a la Tarraconense (175-179), esquema repetit per al temps de la societat provincial (191-193: la Tarraconensis); i ja per a l'imperi tardà (199: mapa de distribució de províncies), on l'atenció específica és repartida entre la Tarraconensis i la Carthaginensis (203-204). Darrera paraula: «The intensity of research varies across the peninsula, with some areas of Tarraconensis better understood than others...» (210). — J. P. E.
[19.281]

Isabel PEÑA RODRÍGUEZ, Mª Dolores INGUANZO GONZÁLEZ, ...si sunt manes: *Muerte y rituales funerarios en Tarraco (s. III-IV). El área funeraria romana de la c./ Manuel de Falla de Tarragona. Análisis arqueológico y patológico*, dins «Butlletí Arqueològic», V/24 (2002), 17-61.

Les inscripcions pertanyen a dues monedes del període antonià: són fotografiades les peces (34-35) i transcrits les quatre inscripcions (34), datables del 260 pC. o anys d'aquella dècada. — J. P. E.
[19.282]

Joan MENCHÓN I BES, *Intervenció arqueològica al n. 17 de l'avinguda Estanismau Figueres de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic», V/24 (2002), 63-73.

Un fragment d'estuc conté grafit (72); fou localitzat en la fase cinquena de l'excavació (66), datable entre els segles II-III pC. (67). — J. P. E.
[19.283]

Maria ADSERIAS SANS, Montserrat GARCIA NOGUERA, Immaculada TEIXELL NAVARRO, *Noves troballes d'època romana a l'entorn de Tàrraco: les villae del Mas dels Canonges i del Camí Vell*

de Salou (Tarragona, Tarragonès), dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001), 213-247.

Dues intervencions d'urgència han confirmada l'existència de banys romans al Mas dels Canonges (ss. II-III pC: 221 i 223) i d'una vil·la abans desconeguda en el Camí Vell de Salou, ambdós jaciments del terme municipal de Tarragona, ací descrits (216-228); potser procedeix del Mas una ara amb inscripció, ací transcrita i traduïda (215); en la ,nova' vil·la ha comparegut un fragment d'inscripció, ací transcrita (229) i fotografiada (làmines 13-14, pp. 244-245, potser del s. I-II pC.: 226-227). Hi ha bibliografia (231) i setze làmines (232-247). — J. P. E. [19.284

Iván FUMADÓ ORTEGA, *Signaculum de bronze procedente del solar del Romeu (Sagunto, València)*, dins «Sagvntvm», 36 (2004), 161-168.

Les pàgines inicials resumeixen les investigacions italianes sobre el ,signaculum' en general (161-162); segueixen les dedicades a la peça trobada a Sagunt entre el 1993 i el 1994 en indret ací localitzat (163), i datable entre els segles III-IV pC.; la inscripció: ,M(arcus)-Porci-Firmani', amb el corresponent anell, és fotografiada i transcrita: confirmaria el «desarrollo de algún tipo de actividad productiva en la zona» (166). Hi ha bibliografia (166-167). — J. P. E. [19.285

César CARRERAS MONFORT, Piero BERNI MILLET, *Microspatial relationships in the Laietanian wine trade: shipwrecks, amphora stamps and workshops*, dins «Mél. Liou», 359-369.

En els vaixells enfonsats davant Els Ullastres (Calella), Cap de Volt (Port de la Selva), Chrétienne (Saint Raphael) i Diano Marina (Ligúria) hom ha trobat empremtes (364), presents en la càrrega de setze vaixells d'acord amb la distribució de les pàgines 365-369. Hi ha bibliografia (369). — J. P. E. [19.286

Jordi LÓPEZ VILAR, Òscar CURULLA FERRÉ, *Nous elements religiosos a Tàrraco: inscripció al geni del Conventus Tarraconensis, ares i restes de bucranis*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 249-258.

L'element més interessant s'ha descobert en un bloc reutilitzat en una construcció del segle XIV, ara carrer Trinquet Nou, 27-29; la inscripció (250); fotografia: 254) el col·loca dins el conjunt d'estàtues dedicades als altres sis ,conventus' de la ,provincia Tarraconensis', quatre de les quals són conservades (250). Hi ha nou reproduccions fotogràfiques (254-258). — J. P. E. [19.287

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN, *Hallazgos epigráficos en Pollentia (Alcúdia, Mallorca)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 409-412.

Tots tres fragments procedeixen de l'àrea del fòrum pollencí, són descrits, reproduïts en fotografia i transcrit el fragment d'inscripció, que en el segon és només una lletra (420-411); les altres dues són funeràries. — J. P. E. [19.288

Francisco Javier GARCÍA DE CASTRO, *Epigrafía y culto imperial en la Provincia Tarraconense durante el Bajo Imperio*, dins «Hispania Antiqua», XXIV (2000), 251-260.

Només dotze inscripcions del Baix Imperi són dedicades al culte imperial en tota la Tarraconense; es concentren a Tarraco, car el culte fou mantingut per representants de l'administració imperial, sobretot després de la usurpació de Magne Màxim a darreries del s. IV pC.; les inscripcions són totes transcrites (259-260). — J. P. E. [19.289

Josep M. GURT I ESPARRAGUERA, *La Catalogne durant l'Antiquitat tardiva. Les transformacions del passatge urbà d'après l'archéologie*, dins Paul-Albert Février de *l'Antiquitat au Moyen Âge* sous la direction de Michel FIXOT. «Actes du Colloque de Fréjus 7 et 8 avril 2001». Aix-en-Provence, Publications de l'Université 2004, 215-228.

Si les inscripcions en monuments als emperadors indiquen que des de la segona meitat del segle II pC. el culte imperial era només practicat pels municipis (216), les signatures dels bisbes entre els segles III-VI en concilis i d'altres texts com les *Actes dels màrtirs de Tarragona* i els *Commonitoria* de Consentius permeten de saber la cronologia en què és documentada l'existència de les nou seus episcopals catalanes i donen alguna informació d'edificis complementaris. — J. P. E. [19.290]

Jaume MASSÓ CARBALLIDO, *Un informe de Buenaventura Hernández Sanabuja a la Real Academia de la Historia sobre excavacions i troballes arqueològiques a Tarragona (1858)*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 347-366.

Encara que el text del dit informe recaigui fora del temps d'aquest anuari, inclou quatre inscripcions, ací transcrites, la primera de les quals immediatament a través d'Emil Hübner entrà en el CIL II, 4411 (355 i nota 17; 356, 357, 362) i les altres es troben en d'altres compilacions. El text, del 1859, es conserva a Madrid, Archivo de la Academia de la Historia, 9-30-7/6495. — J. P. E. [19.291]

Josep AMENGUAL I BATLE, *Pervivència de les Quaestiones Orosii et responiones Augustini fins a finals del segle VIII*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 9-102.

[Continuació del títol del mateix autor, resumit dins ATCA XXIII-XXIV (2004-2005), 664, núm. 18.344]. En les presents pàgines, sotmetent a prova les afirmacions dels qui consideraven aquell títol molt tardà, l'autor ressegueix els texts que, des de mitjan segle V se'n fan ressò i que permeten de datar-lo de la primera meitat del dit segle i d'afirmar que «d'entre els autors coneguts, el més ben col·locat perquè li atribuïm la paternitat del tractat és Consenci de Menorca» (98); les dites *Quaestiones* foren conegudes per Feliu d'Urgell [cf. ATCA, XXI (2003), 645-650] i amb ell foren arrucades per la teologia carolíngia [quan responien al moment de la conversió massissa de pagans al cristianisme en el pas del segle IV al V, en què els antics pagans multiplicaven les preguntes davant punts poc clars de la tradició cristiana i amb elles es multiplicaven les respostes d'herència augustiniana]. — J. P. E. [19.292]

M^o Dolores del AMO GUINOVAR, *Obispos y eclesiásticos de Tarraco desde los inicios del Cristianismo a la invasión sarracena del 711 dC*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 259-280.

En els darrers decennis han estat elaborats o almenys publicats vuit intents d'establir la llista dels bisbes de Tarragona fins al 711 (277-280); l'autora presenta la seva des de Fruitós (mitjan segle III), després del qual n'haurien seguit vint (o vint-i-un, si Eutemi i Esteve dels anys 581-599 són diversos): un bisbe de nom desconegut hauria succeït Fruitós; després haurien seguit: Himeri, Hilari, Ticià, Emilià, Ascani, Joan, Sergi, Tranquil·lí, Artemi (o Esteve o Eufemi), Asiàtic, Eusebi, Àudax, Selva, Protasi, Fàluax, Jordi, Cebrí, Vera i Pròsper, que es refugià a Itàlia amb l'*Oracional de Verona* (277-278); resumeix allò que hom sap de cada un d'ells i, ultra la *Passio Fructuosi...*, són esmentats els *Commonitoria* de Consenci (264-265), els successius concilis o sínodes, l'epitafi del bisbe Joan del 520 (266-267), els apòcrifs *Acta Pauli et Theclae* (267), l'epitafi de Sergi (268), el *De Fisco Barcinonensi* (270) i l'anotació de la dedicació del temple (o altar?) de Tots Sants (275). — J. P. E. [19.293]

Ramon GALDÓN I GARCIA, *El mosaic de Centcelles. I. La significació de la cacera dels cèrvols*, dins «Butlletí Arqueològic», V època, núm. 24 (2002 [2003]), 131-184.

Ramon GALDÓN I GARCIA, *El mosaic de Centcelles. II.- L'accés a la comprensió del conjunt*, dins «Butlletí Arqueològic», V època, núm. 25 (2003), 171-254.

[A diferència d'allò que és normal en les nostres notícies bibliogràfiques (es limiten a exposar el contingut d'un text o document)], aquest estudi parteix de les figuracions de Centcelles i els cerca el corresponent text explicatiu en la literatura cristiana primitiva. Ja al començament, l'autor estableix els principis de la seva recerca: «El mosaic de Centcelles és fet de dalt a baix... Nosaltres fem la lectura de baix a dalt, comencem per situar l'altar i amb ell la cripta i seguim per la cacera, continuem per les escenes de l'Antic Testament i del Nou Testament presidides pel Bon Pastor i acabem amb les vuit del nivell superior...» (131; cf. 184); «...el que aquí diem és escrit a partir de comprendre Centcelles com un únic conjunt, el mosaic és un tot» (132), que rep el seu sentit cristià pel fet que la cripta i el ,martyrium', on possiblement han estat les relíquies dels màrtirs tarragonins (182), baix de tot, són la darrera paraula del sentit global (132-135); la ,caça dels cèrvols' amb els seus elements és àmpliament explicada en la seva realitat i significació pagana, però tot és reinterpretat en context cristià (132-166), també quant als auxiliars de la cacera: cavalls, gossos (166 ss.); i ja en el segon article: «La cripta, l'altar, el mosaic de Centcelles, es comprenen llegint el mosaic litúrgicament, tenint al davant la *Passio Fructuosi episcopi, Augurii et Eulogii*, i coneixent com desenvolupa el cristianisme la veneració dels màrtirs i els edificis cultuals» (178); i així explica les representacions icòniques dels mosaics a base de la mateixa *Passio...* i d'altres llibres com l'*Apocalipsi* o els poemes de Prudenci o l'*Oracional tarragoní de Verona*; d'altres representacions icòniques com les del sarcòfag de Quintana-Bureba (Burgos) «ens ajudaran a comprendre com els tres màrtirs de Tàrraco esclafen la serp. Tots ells, els màrtirs de Tàrraco i els de Cartago, vencen la serp i amb el seu martiri, accedeixen al Reialme» (194-195); i encara són descobertes les implicacions del dia de l'empresonament dels tres futurs màrtirs, «XVII Kalendas Februariarum, die dominica» (200), o les d'esclafar el cap del ,senyor de la casa', esglao per a accedir a la significació de Centcelles (200-213), amb l'ajut de la narració dels tres joves de Babilònia (216), de l'arca de Noè (223), que desemboca en l'interrogatori i sentència dels tres màrtirs (233). — J. P. E. [19.294-19.295]

Armand PUIG I TÀRRECH, *La Bíblia llatina en els països de llengua catalana fins al segle XIII*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXVIII (2003), 103-134.

Les primeres manifestacions de la *Bíblia* a Catalunya són versets transcrits d'una *Vetus latina* amb fesomia africana; el segle VI, Just d'Urgell, ja utilitza la traducció *Vulgata* de sant Jeroni, però les antigues versions llatines encara entraran en parts menors (*Rut*, etc.) de les bíblies ripolleses (106). La primera bíblia ,catalana' completa és la del ms. 2 de la Seu d'Urgell, amb «característiques pròpies d'una bíblia carolíngia de finals del segle IX o principis del X, amb pocs elements de tradició hispànica» (112). Les grans bíblies de Ripoll (Vat. lat. 5729); de Rodes (París, BN lat. 6); i fragments de Fluvià, els programes iconogràfics de les quals «combinen elements hispànics i carolíngis amb influències heterogènies com l'anglesa i tradicions antigues, paleocristianes, visigòtiques i bizantines» (115); quant als texts introductoris, «els editors han volgut enriquir màximament els seus exemplars bíblics amb pròlegs i introduccions, provinents sobretot de sant Jeroni i de sant Isidor, eventualment, de sant Agustí i sant Gregori» (117); i quant al text, aquest «esdevé un testimoni excel·lent de la *Vulgata*, comparable als millors manuscrits» (119), tant de l'àrea hispànica com francosaxona o d'Alcuí. Després de les grans, vingueren les bíblies ,a seccions', testimoniades arreu de la Catalunya Vella fins al mateix llinard de la Nova amb el volum dels *Profetes*, de Vallbona de les Monges (ms. 27) (124 i 127), el qual, igual com els dos de Vic (Museu Episcopal mss. 5 i 8) i el de Sant Cugat (ACA, Sant Cugat, 12) «participen del caràcter sintètic propi de les produccions autòctones: un text amb notables, però no exclusives, influències anglosaxones

(Alcuí) i la inclusió d'elements introductoris i complementaris («capitula' i pròlegs) de tradició i sensibilitat hispàniques» (127). Aquest és el text que l'autor proposa de denominar «catalanollenguadocià» (131-133). — J. P. E. [19.296]

Matthieu SMYTH, *La demande de l'«Infusion de l'Esprit» propre à l'epiclèse latine non-romaine, Pacien de Barcelone et Ambroise de Milan*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 11-19.

En el marc de l'estudi de la pregària eucarística en èpoques anteriors a la romanització de la litúrgia, Jordi Pinell va assenyalar la forma estereotipada d'una epiclesi pneumàtica. Un text del *De baptisate* de Pacià de Barcelona serveix l'autor per a constatar la presència a Hispània de fórmules similars abans de la compilació dels primers sacramentaris. — J. de P. [19.297]

Josep VILELLA, *La Epistola 1 de Siricio: estudio prosopográfico de Himerio de Tarragona*, dins «Augustinianum», XLIV (2004), 337-369.

En la correspondència Himeri de Tarragona-Sirici de Roma l'autor es fixa en les preguntes formulades pel primer al segon, endevinables en la resposta del segon al primer, i considera que només un seu estudi prosopogràfic «constituye una vía adecuada para conocer y comentar la temática de las dos cartas» (339); Sirici reafirma la normativa de l'Església de Roma sobre situacions abusives diverses en l'administració de l'únic baptisme, sobre el matrimoni dels fidels, sobre la continència sexual de monjos i clergues i sobre les ordres majors de joves, vells, monjos i penitents. La posició d'Himeri hauria estat la de defugir els extrems. — J. P. E. [19.298]

Josep VILELLA, *Los concilios eclesiásticos de la Tarraconense durante el siglo V*, dins «Florentia Iliberitana», 13 (2002), 317-344.

Títol només conegut per referència. — J. P. E.

[19.299]

Narcís M. AMICH I RAURICH, *L'Epistula 3 d'Innocenci I (402-417): en els orígens de la seu episcopal tardoantiga de Gerunda*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 131-140.

Resumit allò que sabem d'Innocenci I, l'autor recorda la crisi priscil·lianista i la reacció contrària del concili I de Toledo. El papa adreçà una lletra als bisbes conciliaris, on per primera vegada consta que Girona és seu episcopal i que el seu bisbe Minici n'havia ordenat il·legítimament un altre, maldant amb aquest fet acomplert d'instal·lar en la ciutat un adept del priscil·lianisme. En apèndix és transcrit de la Patrologia Llatina el fragment de la lletra papal on apareix Girona. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.300]

Albert RIBERA I LACOMBA, Valentia: *Del Foro al área episcopal*, dins *Santos, obispos y reliquias* (Acta Antiqua Complutensia, 3), 45-83.

Campanyes d'excavació constants i coordinades han capgirat el coneixement que hom tenia de la València antiga i han obligat a ubicar diversament la monumental inscripció CIL II²/14, 11 (46), o han permès d'estudiar la lauda sepulcral de mosaic, que evidencia la transformació del cementiri pagà en cristià (48); l'autor, però, estudia les dades relatives a l'època immediatament posterior, segles IV-VII, i esmenta la inscripció trobada el 1770 al Pes de la Palla, que potser revela el nom del primer bisbe de València, Tomàs (49); serien del segle VI les construccions entorn al martiri del diaca Vicent, exalçat per Prudenci i sant Agustí (53);

i entra en el període visigòtic la llarga inscripció, ací traduïda al castellà, que parla del bisbe Anèsius (56). Les noves troballes conviden a proposar una altra configuració de la València visigòtica (59-65). Hi ha vint-i-un croquis i fotografies (68-83). — J. P. E. [19.301

Jordina SALES CARBONELL, *Necrópolis cristianes tardoantigues en el àrea catalana: estado de la cuestión*, dins *Santos, obispos y reliquias*, (Acta Antiqua Complutensia, 3) 319-333.

Repàs de les dites necrópolis, resseguint les quatre províncies: són indicades les inscripcions en la de Barcelona, Plaça del Rei (321: ELPIDI VIVAS); a Santa Maria del Mar haurien estat trobades les despulles de Santa Eulàlia de Barcelona; hi ha testimonis literaris (Olympiodorus, Quirze, *Fulget hic honor sepulchri*) d'altres sepultures ,ad sanctos'; a Mataró s'ha trobat en sepultura l'anagrama XR (322-323); la necrópolis de Tarragona ha ofert laudes sepulcrales, car els ,carmina' dels bisbes Sergi i Joan podrien ésser més tardans (325); hi ha inscripcions tant a Lleida (Ferrocarril) com a Guissona (325-326); Sant Feliu de Girona té a favor seu els testimoniatges d'Ildefons de Toledo i de Prudenci; a Empúries les necrópolis cristianes són cinc: Neàpolis, Sant Martí, Sant Vicenç, Santa Margarida i Santa Magdalena (327). Però no han arribat resultats concrets a l'hora d'associar fonts literàries i restes arqueològiques (333). — J. P. E. [19.302

Ramón JÁRREGA DOMÍNGUEZ, *Las primeras iglesias rurales y sus santos titulares en el este de la Tarraconense durante la antigüedad tardía (siglos IV-VII). Algunos ejemplos significativos*, dins *Santos, obispos y reliquias* (Acta Antiqua Complutensia, 3), 193-207.

Fet un repàs d'esglésies rurals que podrien ésser dels segles IV-VII, l'autor conclou «que no existe evidencia... de ningún edificio cultural cristiano en el área rural del este de la Tarraconense hasta el siglo VI» (199); el cas de Sant Martí de Mata seria clarament preromànic; s'hi han trobat fragments de dues inscripcions, ací reconstruïdes (201-202). Hi ha bibliografia (203-205), llista de les vint-i-cinc esglésies rurals analitzades (206) i mapa de localització (207). — J. P. E. [19.303

Xavier CELA ESPÍN, Víctor RAVILLA CALVO, *La transició del Municipium d'Iluro a Alaron (Mataró). Cultura material i transformacions d'un espai urbà entre els segles V i VII dC. Amb annexes de Jaume BUXEDA GARRIGÓS, Miquel Àngel CAU ONTIVEROS, Marianna PÉREZ-SALA i RODÉS, Eva ORRI TERRADO i Alícia ESTRADA MARTÍN*, dins «Laietana», 15 (2004), 556 pp.

Fetes les presentacions, segueixen les pàgines que resumeixen les escasses aportacions historiogràfiques sobre els segles mataronins del final de l'Edat Antiga (21-33). Les aportacions noves, resultat de nombre d'excavacions en medi urbà, pertanyen, tal com diu el sotstítol, a les deixes materials; només en el núm. 63 de la pàgina 66 sembla que hi ha el fragment d'una M, i en el 65 de la pàgina 295 una xifra romana, fragmentària, que podria ésser XXXIIV. La seqüència estratigràfica s'interromp des de començos del s. VII i no reprèn fins al s. XII, tot i ésser documentada una parròquia en començar el segle XI (417). Hi ha bibliografia específica per als diversos aspectes: 436-445; 462-464; 507-508; i 554-555. — J. P. E. [19.304

J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, M. SUREDA, *Una gerra litúrgica amb inscripció trobada a Sant Julià de Ramis*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/25 (2003), 255-269.

Una gerreta alta de poc més d'un pam, datable entre el 713 i el 717 (260-261), trobada en una estança del castell de Sant Julià de Ramis (259), ací reproduïda en dibuix i en fotografia (262-263), conté una inscripció llatina, repetida i transcrita (262 i 264); sembla objecte destinat al culte pels seus donants, un matrimoni dels darrers temps visigòtics. Hi ha bibliografia (268-269). — J. P. E. [19.305

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *Notes sobre la Tortosa visigòtica*, dins *Estudis d'història de la llengua catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 17-30.

Aquestes pàgines ja foren resumides dins ATCA, XX (2001), 870, núm. 15.687. — J. P. E. [19.306

M. Gemma GARCIA i LLINARES, Antonio MORO i GARCIA, Francesc TUSET i BERTRAN, *De conjunt paleocristià i catedralici a conjunt parroquial. Transformacions i canvis d'ús de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Segles IV al XVIII*, dins «Terme. Revista d'història», 18 (2003), 29-57.

Joan SOLER i JIMÉNEZ, *El territori d'Ègara des de la seu episcopal fins al Castrum Terracense (segles V-X). Alguns residus antics en la toponímia altmedieval*, dins «Terme. Revista d'història», 18 (2003), 59-95.

Pere PUIG i USTRELL, *L'antic arxiu de les esglésies d'Ègara. Edició del diplomatari dels anys 958 al 1207*, dins «Terme. Revista d'història», 18 (2003), 97-100.

Joan SOLER i JIMÉNEZ, *Les esglésies de Sant Pau, Sant Vicenç i Santa Maria d'Ègara. Noves perspectives d'estudi que ofereix el diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara*, dins «Terme. Revista d'història», 18 (2003), 101-113.

Tal com els títols permeten de comprendre, els quatre articles es reparteixen en dues parelles: la primera exposa l'estat actual i els resultats de les investigacions entorn les tres esglésies esmentades i ens permeten de saber de llur situació fins a l'any 1000; la segona parella, basada en el *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara Terrassa 958-1207* [cf. ATCA, XXII (2003), 750-753], allarga la recerca fins a la Baixa Edat Mitjana. Dins el primer títol trobem «un plantejament sobre el conjunt episcopal d'Ègara i se n'ha establert l'evolució des del segle IV fins a la parroquialitat, a partir del segle IX» (29), a base sobretot de les aportacions proporcionades pels treballs arqueològics, a l'espera d'una excavació de conjunt, que permeti una visió global, sempre completable amb les informacions de la documentació, com la lletra del papa Hílar, o, quant a la localització, la frase de l'acta de consagració del 1112 (29-31). A partir d'aquest punt, som informats de les successives etapes de construcció o intervenció fins a arribar a la parròquia dels segles XVII-XVIII (32-40). Hi ha bibliografia (41) i setze pàgines per a setze fotografies i vuit croquis (42-57).

El segon títol és qualificat per l'autor d'«eminentment documental», «una relectura dels textos utilitzats per la historiografia des del segle XVII fins a l'actualitat» relatius a l'etapa que va del «municipium» romà a la formació del terme castral de Terrassa entorn el 940 (59): «Volem demostrar que tant Ègara com el «Castrum Terracense» sempre han tingut una dependència gairebé absoluta de la ciutat de Barcelona. Que l'obtenció de la independència, en forma del bisbat apart, obeïa a la necessitat de bloquejar l'evolució i la força del bisbat de Barcelona; que, fins i tot així, les relacions havien de ser molt freqüents i que, probablement, malgrat que el bisbat fos independent, el municipi, l'autoritat civil d'Ègara tenia una relació subordinada amb la «civitas» de Barcelona. Aquesta necessitat ancestral de Barcelona respecte del territori egarenc es manifestarà novament durant la conquesta musulmana (segle VIII) i durant l'època carolíngia (segle IX) fins al punt que el «castrum Terracense» ja obté la categoria jurídica de «suburbium» de Barcelona abans d'esdevenir un terme castral» (59). Aquestes idees presideixen la reconstrucció de les successives etapes: la romana (60-62); la del bisbat d'Ègara i els seus límits amb la corresponent xarxa d'esglésies i capelles (62-75); la musulmana (75-80); el camí entre el «Terracium castellum» i el «castrum Terracense» durant el segle IX, amb la constitució del darrer (80-89). Hi ha bibliografia (91-83). En totes aquestes etapes les dades fàctiques són completades amb les hipòtesis obligades per l'estat incomplet dels coneixements. Hi ha bibliografia (91-93).

Les pàgines dedicades a la ja recordada recent edició del *Diplomatari* resumeixen les vicissituds històriques que hagué de superar el dit conjunt abans d'arribar als nostres dies, i assen-

yalen en la pàgina 100 ,algunes errades de gruix' detectades en la dita edició, a les quals ara els editors haurien d'afegir les lectures dubtoses si no errònies del text dels diplomes indicades en la pàgina 753 de la recensió esmentada.

El quart títol presenta les possibilitats de reconstrucció del passat de les mateixes esglésies i de la ,domus' sorgida entorn d'elles, però també les relatives al ,Terracium castellum' i al ,castrum Terracie' entre els segles IX-XII, obertes pel *Diplomatari* acabat d'esmentar. Divideix l'època en tres seccions, la carolíngia: 958-1037; la de la reforma gregoriana: 1038-1112; i la de la canònica de Sant Ruf: 1113-1207; en la primera es dona el pas de la titularitat de l'església, de sant Pau a sant Pere, per raons sobre les quals l'autor hipotitza (102-104); també sobre els esments a l'altar de sant Vicenç i a les ,esglésies' dels sants Just i Pastor, de Santa Eulàlia i de Sant Sadurní (106-109). La donació de les esglésies a Sant Ruf d'Avinyó delimita l'espai donat, que vers Nord abastava les trenta passes de les sagreres (109-110), també esmenta una ,turris', i una ,villa de Palacio', en la qual consta una ,curia Terracie'; la població s'hauria format a redós de la torre (110); també són documentats topònims de l'entorn i els senyorius de la canònica, després del trasllat a Terrassa des de Sant Adrià de Besós (111-112). — J. P. E. [19.307-19.308-19.309-19.310]

Gabriel ROURA, *L'Escriptorium de la catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 59-68.

El Scriptorium de la Seu de Girona ja existia en època visigòtica sota el bisbe Joan de Bícjar. En sortiren amb tota probabilitat el *Llibre jutge*, ara a París, BN; era també d'aquest escriptori la *Crònica dels reis francs*, que el bisbe Gotmar II féu arribar al califa cordobès. Al costat de l'escriptori, l'escola de la catedral tingué els seus mestres: Riquer, Ató (futur bisbe de Vic i preceptor de Gerbert d'Aurillac – Silvestre II), Recosind, Ponç (possessor de l'exemplar del *Beatus*, que llegà a la Catedral). Els alumnes aprenien el llatí, dins les parrafades del qual naixia la llengua romànica i de vegades s'hi esmunyien les primeres paraules. Hi ha indicis que l'àrab no hi era totalment desconegut. Entre els manuscrits gestats en el ,scriptorium' catedralici, cal esmentar l'*Apocalipsi* de Torí i el de Girona, la col·lecció canònica d'Ató, anomenada *Hispana*, el *Liber Iudicum* i un exemplar de la col·lecció canònica escrita a Catalunya i mal anomenada *Caesaraugustana*. També són recordats els cinquanta-quatre volums, que ara són de la BU de Barcelona i que ningú no ha pogut aclarir mai com foren sostrets de la catedral en el moment de la Desamortització i tot d'una apareguren a Barcelona. — J. de P. [19.311]

Antonio PÉREZ PEREIRA, *Recursos rítmicos en el Oracional de Verona*, dins *Sub luce florentis calami*. «Homenaje a Manuel C. Díaz y Díaz», curantibus Manuela DOMÍNGUEZ GARCÍA et aliis, Santiago de Compostela, Universidad, 2002, 492-518.

L'*Oracional visigòtic de Tarragona* i en concret les frases de clausura de les seves nou-centes vuitanta oracions són ací objecte d'anàlisi prosòdica, en nou-centes cinquanta-una de les quals l'autor troba aplicat el ,cursus planus', en dinou el ,cursus velox', dues són frases bíbliques i les vuit restants no segueixen norma. Un dels resultats de l'anàlisi és el descobriment de l'alta capacitació artística i literària dels autors de les dites oracions. — J. P. E. [19.312]

Josep GIL I RIBAS, *Aproximació a l'adopcionisme de Feliu d'Urgell*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX (2004), 335-395.

A base de fonts o documentació ja coneguda dels lectors d'ATCA en allò que es refereix a Feliu d'Urgell [XVI (1997), 435-482; XX (2001), 701-704; i XXI (2002), 645-650; afegim-hi ATCA, I (1982), 291-292 i XXII (2003), 903-904, núms. 17.629 i 17.630], l'autor dedica les trenta pàgines de la primera part de l'article a l'adopcionisme hispànic en general

[tema fora del nostre camp] (338-367), mentre les de la segona part són centrades en Feliu d'Urgell, en les quals el prof. Gil analitza «el text ,conservat' de Feliu; les citacions felicianes d'Alcuí; i els textos que els seus adversaris li atribueixen. En tots tres casos miraré d'apropar-me al nucli de la cristologia de Feliu» (368); i així repassa cada una de les obres: l'anàlisi de la *Confessio fidei*, oficial i imposada, arriba a aquesta conclusió: «sembla que Feliu hauria fet seva la versió de Nestori, i crec que això és absolutament fals» (371); quant als escrits d'Alcuí i sobretot als *Alcuini contra Felicem Urgellitanum episcopum libri septem*, el resultat diu així: «La posició d'Alcuí no admetia cap mena de concessions. Feliu era culpable d'haver negat que nostre Senyor Jesucrist fos vertader Déu; el seu ,adopcionisme' menava evidentment, segons ell, a aquesta conclusió. Per això mateix, havia de considerar poc fiables les afirmacions del bisbe d'Urgell, quan aquest confessava allò que, segons ell, abans havia negat» (375). Quant als escrits dels altres polemistes antifelicians, les pàgines del prof. Gil (375-377) desemboquen «en la qüestió central del treball que ara presento: el significat teològic de l'adopcionisme de Feliu d'Urgell» (377), i segueix tres passos: «la cristologia de l',homo assumptus', la teologia de la ,missio' intratrinitària i l'eclesiologia de la ,gratia capitis'. Ho faig amb una intenció més sistemàtica que investigadora» (381), amb el resultat que «el concepte d'una ,gratia adoptionis', referida a l'home-Jesús, dogmàticament és inviable, si és que vol ser la base substancial del ,natus de Maria virgine'» (394). «Però l'Església, com a ,corpus' (en sentit d'organisme viu), ha de viure del Crist-,caput' i de la gràcia que posseeix com a tal, i aquesta gràcia mai no podrà identificar-se, per raó de la seva incomunicabilitat, amb la unió hipostàtica. Els adopcionistes, al meu entendre, entengueren aquest plantejament, però aportaren una solució equivocada. Alcuí, i la resta dels teòlegs carolíngis ni tan sols pogueren plantejar la qüestió. I la conseqüència fou una condemna lamentable» (395). — J. P. E. [19.313

Jean MEYERS, *Aix-la-Chapelle, nouvelle Carthage? Palinodie au sujet d'un passage du Karolus Magnus et Leo papa (v. 91-136)*, dins *Vbique amici*. Mélanges offerts à Jean-Marie Lassèrre, Montpellier, Université Paul Valéry 2001, 437-445.

[La trobada de Carlemany i Lleó III fou objecte de la notícia bibliogràfica del volum XXIII-XXIV (2004-2005), 667, núm. 18.356. Les pàgines actuals no fan cap referència al tema tocat en el resum anterior, que fou un dels esdeveniments importants d'aquell moment en aquella ciutat i es limiten a transcriure i traduir al francès els versos que cantaven la intensa activitat constructora de la ciutat d'Aachen – Aquisgrà, que com a capital del nou imperi havia de succeir Roma i Constantinoble. El procés a càrrec de Feliu d'Urgell no hauria estat l'ocasió de demostrar que la nova Roma era tan capaç d'imposar la seva ortodòxia com les dues anteriors?]. — J. P. E. [19.314

Philippe DEPREUX, *Les préceptes pour les Hispani de Charlemagne, Louis le Pieux et Charles le Chauve*, dins *Aquitaine-Espagne (VIIIe-XIIIe siècles)*, Philippe SÉNAC, éditeur Poitiers 2001, 19-38.

Xavier GILLARD, Philippe SÉNAC, *À propos de quelques Hispani*, dins «Cahiers de Civilisation Médiévale», 47 (2004), 163-169.

Depreux descobrí, publicà encara una vegada i traduí al francès el document de Carlemany, datat a Aquisgrà el 2 d'abril del 812, text llatí i traducció francesa recopiats en l'article dels «Cahiers...» (164-165). Havia format part del volum *Diplomatum Karolingiorum*, I, dels «Monumenta Germaniae Historica» [Hannover 1902, 289-290], núm. 217: adreçat nominalment als vuit comtes de la Marca Hispànica, el primer dels quals és Bera, concedeix en propietat les aprisions posseïdes més de trenta anys, d'on es dedueix que llur arribada a terres de la Marca hauria tingut lloc entorn el 780, poc després de la desfeta carolíngia de Roncesvalles el 778, èxode confirmat per la *Crònica mossàrab* i l'*Akhhbar Madimū'a*; entre els

42 hispans, caps d'escamots armats i afincats a la Marca, hi havia un Asinarius/Aznar, primer comte de Cerdanya i d'Urgell; hi havia algun cap musulmà, 'Zate militeis', és a dir, Zaddo o Sadûn al Rua'inî, [darrer] governador sarraí de Barcelona. — J. P. E. [19.315-19.316]

Manuel CRUSAFONT SABATER, *Troballes monetàries. XX. Troballa de Lleida ciutat*, dins «Acta Numismatica», 34 (2004), 234-235.

La troballa fou efectuada vora Lleida els primers anys del segle XX i la moneda trobada és ara de propietat particular; és un diner d'argent de Lluís el Cec, rei de Provença entre els segles IX-X, encunyat a Arle de Provença; és descrita, reproduïda en fotografia i transcrita la inscripció: LVDOVICVS IMPERATOR / XRISTIANA RELIGIO. [Recordem que Lleida hauria seguit sota sobirania musulmana encara tres segles]. — J. P. E. [19.317]

Isidro Gonzalo BANGO TORVISO, *Las imágenes medievales: del aniconismo a la intención docente. Las tres posturas tradicionales de la Iglesia*, dins *La enseñanza en la Edad Media*, dins «X Semana de Estudios Medievales. Nájera 1999». Editor: José Ignacio de la IGLESIA DUARTE, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos 2000, 357-382.

Una d'aquelles posicions tradicionals, la anicònica (a-icònica = negativa de les icones) és representada pels tres personatges de la cort de Carlemany procedents de la Marca Hispànica, Teodulf d'Orleans, Agobard de Lió i Claudi de Torí; el darrer no sols hauria bandejat les imatges de la seva església, ans també fou bel·ligerant amb escrits. — J. P. E. [19.318]

Michael M. GORMAN, *Biblical Commentaries from the Early Middle Ages* (Millenio Medievale, 32. Reprints, 4), Tavernuzze (Firenze), Edizioni del Galluzzo 2002, XIV i 514 pp.

Són reproduïts en aquest volum de 'reprints' dos estudis sobre Claudi de Torí: *The Commentary of Genesis of Claudius of Turin and Biblical Studies under Louis the Pious* (237-287: de «Speculum», 72 (1997), 279-329); i *The Commentary on Kings of Claudius of Turin and its two Printed Editions* (Basel, 1531; Bologna, 1755) (289-321: de «Filologia Mediolatina», 4 (1997), 99-131). En les pàgines XII-XIII hi ha sis anotacions relatives a aquests dos estudis. — J. P. E. [19.319]

Paolo ZANNA, Dungal. *Responsa contra Claudium. A Controversy on Holy Images* (Per verba. Testi mediolatini con traduzione, 17), Firenze, SISMEL-Edizioni del Galluzzo 2002, CXXXVI i 322 pp.

Estudi i edició crítica i traducció anglesa del tractat polèmic del monjo irlandès assentat a Pavia, Dungal, contra Claudi de Torí, *Responsa contra perversas Claudii Taurinensis episcopi sententias*, a base dels dos manuscrits que conserven les dites respostes, els de BAV, Reg. lat. 200, i Milà, Ambrosiana, B.102.Sup. L'estudi és sobretot filològic i retòric; Dungal polemitzava amb Claudi en defensa del culte a les imatges; la polèmica s'adreçava a un escrit de Claudi publicat en apèndix, *Apologeticum atque rescriptum adversus Theutmirum abbatem*. — J. P. E. [19.320]

Pascal BOULHOL, *Claude de Turin: un évêque iconoclaste dans l'Occident carolingien. Étude suivie de l'édition du Commentaire sur Iosué* (Collection des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes, 38), Paris-Turnhout, Institut d'Études Augustiniennes-Brepols 2002, 568 pp.

L'edició crítica del *Tractatus in librum Iesu Nave*, es basa en el manuscrit de París, BN, lat. 2391, i és acompanyada amb la transcripció de fragments de l'*Apologeticum atque rescriptum*

adversum Theutmirum abbatem, i dels *Commentarium in librum Iosue* i in *Matthaeum*, i completa amb el catàleg de les obres de Claudi de Torí i dels seus manuscrits, i amb taules bíbliques i d'altres obres. El *Tractatus in librum Iesu Nave* seria la darrera obra de Claudi, escrita poc abans del 827; ací és descrit el manuscrit de base i discutides totes les qüestions d'autenticitat, l'influx d'altres autors fins al possible plagi i de col·locació en el marc de l'exegesi contemporània; també és analitzat el 'cursus' del seu llatí. Recolzat en una àmplia bibliografia de més de setanta pàgines, l'autor passa revista i sintetitza els diversos aspectes de la vida, sobretot de la pública, d'aquell bisbe, començant per reconstruir-li la biografia i prosseguint per l'esbós de les relacions polítiques des de la seva seu, punt central entre Roma, el regne d'Itàlia i Aquisgrà, capital de l'imperi carolingi, sense oblidar Constantinoble i l'amenaça sarraïna, també a Itàlia; o el de l'enfrontament doctrinal amb jueus i sarraïns o el diàleg amb el monaquisme; i la problemàtica dels anys 823-825 sobre l'iconoclasme del mateix Claudi, amb totes les repercussions en relació amb les posicions religioses de l'imperi carolingi i dels *Libri carolini*, amb l'adopcionisme i amb els arrians. — J. P. E. [19.321]

Paul-Irénée FRANSEN, *Florilège pastoral tiré de Grégoire de Naziance par Florus de Lyon*, dins «Revue Bénédictine», 110 (2000), 86-94.

[En el volum anterior érem informats que el mateix autor havia començada la publicació de la *Collectio ex dictis .XIJ. Patrum*, XXII-XXIII (2004-2005), 668, núm. 18.358]; un altre capítol de la collita patristica de Florus de Lió procedeix de París, BN, lat. 13371, ff. 60-68, que, fins i tot per la seva semblança amb el ms. de Lió, BM, ms. 599, l'autor atribueix al nostre autor; són tretze extrets de Gregori de Nazianz, ací transcrits (89-94); quatre (7, 8, 10, 12) d'ells fan referència a l'estudi: *De continuatione discendi* (7); *Quod absque Dei timore nil proficiat scientiae desiderium* (10); *Quis sit vere sapiens* (12), aquest completat amb el núm. 8: *De eo qui sibi videtur sapiens esse*. — J. P. E. [19.322]

DHOUDA, *Handbook for her Warrior Son – Liber manualis*. Edited and translated by Marcelle THIÉBAUX (Cambridge Medieval Classics, 8), Cambridge, Cambridge University Press 1998, 296 pp.

DUODA, *Manual per al seu fill*. Introducció i traducció de Mercè OTERO I VIDAL (Clàssics del cristianisme, 97), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2004, 192 pp.

Ambdues edicions, l'anglesa i la catalana, han estat realitzades damunt l'edició bilingüe (llatí-francès) de Pierre Riché per a «Sources Chrétiennes». L'anglesa només m'és coneguda per referència. La catalana és precedida per mig centenar de pàgines en les quals trobem una introducció (7-42), una cronologia (43-45) i una bibliografia (46-50), per la qual sabem que l'autora havia ja publicada una traducció d'aquest *Manual* el 1989 (47), traducció que ens diu «revisada a fons, amb una introducció nova, i enriquida amb notes per a la present publicació» (7, nota 1); la introducció col·loca l'autora en el triangle de les lluites polítiques de la família carolíngia entorn el 850, que li costaren la vida del marit i del fill, Guillem, al qual havia adreçat el *Manual*; també en la florida cultural d'aquell imperi teocràtic, on no mancaren les controvèrsies teològiques, [una de les quals ens toca de ple], la de l'adopcionisme, que ella considera de naturalista trinitària (37-38), convertint un problema cristològic amb un de trinitari, inexistent per a Feliu d'Urgell. [Ací la bibliografia (37, nota 37) és clarament envellida i sense eixir de la primera de les institucions editores podia haver trobar dos volums dels anys 1999 i 2000, que han capgirat el tema; cal suposar que és de l'autora la cronologia de la pàgina 47, que parla de «la seva Confessio» (de Feliu d'Urgell), clarament parcial i apòcrifa]. — J. P. E. [19.323-19.324]

Antoni RIERA MELIS, *La ramaderia pagesa als comtats catalans (segles IX-XI)*, dins «Misc. Giralt», 751-764.

Les primeres pàgines recorden els indicadors del fet que les concessions de pastures durant aquells segles foren cada vegada més escasses i d'espais més minsos, cosa que indica la importància de la ramaderia en l'economia carolíngia, però també el creixement de la terra arrancada per a l'agricultura (752-755); després, aplega en les col·leccions de documentació contemporània esmentades en la bibliografia (763-764), sobretot dels testaments i de les compra-vendes, que permeten de quantificar el bestiar dels pagesos pobres i el dels rics, cosa que l'autor redueix als respectius quadres (756-757: cavalls, eugues i vedells manquen en el primer); també assenyalava, a base de la documentació de la catedral d'Urgell, on consten els tributs que aquesta rebia com a senyor eminent i els que el bisbe percebia corresponents a l'autoritat eclesiàstica (761-762). — J. P. E. [19.325]

Luís M. G. CERQUEIRA, *O organum de Tona. Catalunya*, dins «Anuario Musical», 58 (2003), 3-8.

En la dotació de la parròquia de Sant Andreu de Tona, del 888 (ací transcrita: 3, nota 1), figura la donació d'uns «missalem, lectionarium et organum»; el darrer mot podria significar l'instrument musical homònim, un llibre de títol equivocat (ordinum / ordinarium) o un llibre de música per a orgue, però en realitat 'organum' és el mot llatí corresponent al grec 'psalterium', tal com confirma sant Isidor de Sevilla en les *Etymologiae*, 6, 2, 15; era, doncs, el llibre dels *Salms*. — J. P. E. [19.326]

Jonathan JARRETT, *Power over past and future: Abbess Emma and the nunnery of Sant Joan de les Abadesses*, dins «Early Medieval Europe», 12 (2003). 229-258.

Tot i sotmesos a formularis, els documents notarials catalans d'entorn l'any Mil ofereixen dades històriques; els de Sant Joan són abundants i el *Llibre de canalars* informa de les riqueses d'aquell arxiu el segle XVIII. Setanta-set (més algun altre de Vic, Ripoll i Sant Víctor de Marsella), del 898 al 942, es refereixen a l'abadessa Emma i permeten una certa reconstrucció de la història del monestir, començant per la fundació de Jofre el Pelut i l'oblació de la filla Emma (236-241, amb arbre genealògic: 238), tot i que l'autor, convençut de trobar-se davant qualque document fabricat, mantingui dubtes que el porten a llegir els documents (compres, donacions, consagracions: 248-252) de manera diversa a l'acostumada. Emma hauria actuat com a executora de la voluntat paterna amb vistes a l'enfortiment de la casa en la comarca familiar (253) i hauria construït com un doble senyoriu, el personal i el de la família, elevada a protagonista d'una conquesta llegendària (357). — J. P. E. [19.327]

Gaspar FELIU, *Alguns exemples de manipulacions falsificadores en documents altmedievals catalans*, dins «Misc. Julià», 51-68.

L'autor examina dos grups de documents, dels quals s'han transmès versions diverses, que demostren les falsificacions a què foren sotmeses: el primer es basa en els documents 2 i 4 del *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, que fan referència als mateixos béns, i són datats el mateix dia encara que amb sis anys de diferència (12 abril 904 i 910); la reproducció del text respectiu en columnes paral·leles demostra la tergiversació (55-58); l'autor analitza els afegits amb detall i en treu la conclusió que el document núm. 2 és fals perquè supressions i afegits «són clarament afavoridors dels interessos del monestir» (54); l'altre cas és la donació del senyoriu de Puigperdiguer (Pobla de Montornés) feta per Ramon Berenguer I i Almodís a Ramon Trasoer, de la qual, perdut l'original, s'han conservat tres còpies a l'Arxiu Reial, al *Cartulari de Poblet* i al de Santes Creus (perdut), de la BProvincial de Tarragona; col·locacionades les tres versions (62-65), i constatades les grans diferències textuales, l'autor assenyalava allò que aquestes representaven per als falsificadors (65-68). — J. P. E. [19.328]

Ramon GALDÓN I GARCIA, *Henoch al brodat de la Creació de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 103-132.

Galdón sosté la tesi que el personatge identificat com ‚Annus‘ al tapís de la creació giro-ní és el profeta antediluvià Henoc. Per defensar el seu punt de vista, l'autor recorre a l'Antic Testament, als llibres apòcrifs jueus, a un text d'Abraham bar Hiyya, al Nou Testament i als seus apòcrifs, als Pares de l'Església i a la iconografia cristiana d'Henoc. En el dit tapís, la roda d'Henoc té onze puntets, que serien les epactes (els dies que corregeixen el còmput de l'any lunar), cicle important per tal d'assenyalar la festa de Pasqua. Henoc, de més a més, porta bàcul en forma de Tau, és a dir, de creu. Henoc és figura de Jesucrist, ell transmet els coneixements que fan possible d'establir el calendari litúrgic de les festes i, per aquest fet, presideix la roda del temps [cf. pp. 701-702, nn. 19.022-19.023]. — J. de P. [19.329]

Carles PUIGFERRAT I OLIVA, *Un altre document per a la Catalunya Carolíngia*. OMET 923, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/151 (2003), 5-9.

Cap al final del 2002 l'autor va descobrir en l'arxiu familiar del mas la Tria (antiga parròquia de Sant Fruitós de Balenyà) un pergami original que conté un document de compra-venta datat al «loco ubi dicunt Olmedo» (Omet) el 12 de maig del 923 [i s'hauria d'afegir al recull de Ramon Ordeig dels documents dels comtats d'Osona i de Manresa (cf. ATCA, XIX (2000), 665-671) dins el qual li correspondria el núm. 258]; és redactat seguint el formulari *Per banc scripturam venditionis*, es troba en bon estat de conservació, és ací reproduït en fotografia i transcrit (7 i 9). — J. P. E. [19.330]

José M. de FRANCISCO OLMOS, Javier de SANTIAGO FERNÁNDEZ, *Problemática en torno a la inscripción de la iglesia de la Madre de Dios de Er (Cerdanya, 930)*, dins «Misc. Arnall», 1005-1018.

Recordades les dues transcripcions anteriors de l'esmentada inscripció, (1006-1007), els autors proposen la seva, que tradueixen al castellà (1007-1008), la característica més visible de la qual és que no en despleguen les abreviatures. Per l'anàlisi del conjunt (fotografia: 1018), no els sembla atribuïble a cap dels tallers epigràfics actius en aquell moment a Catalunya (1008), cosa que encaixa amb la «modestia del epígrafe», tot i que la grafia de les lletres es caracteritzaria «por su clasicismo» (1010). El bisbe urgellenc, Radulf, que oficià en aquella consagració, era fill de Jofre el Pelut (1011); les dades de la inscripció encaixen amb allò que diuen de les dedicacions d'esglésies els *Pontificals* de Roda, Vic o Narbona i les actes de dotàlia (1011). La cronologia, però, presenta dificultats de fer encaixar el primer de maig del 930 amb els anys dels reis francesos, que els autors solucionen així: «En el último año del ‚reinado‘ y vida de Carlos, y reinando en la actualidad Rodolfo, sobrino político del rey Eudes» (1017). — J. P. E. [19.331]

Paul H. FREEDMAN, *Un document del comte Oliba abans de la seva entrada en religió*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/151 (2003), 23-28.

El document, datat el 2 XI 996, es troba ara a Saragossa, Archivo Histórico Provincial, *Fondo Híjar-Joch*, és ací reproduït en fotografia (25) i transcrit (27-28); l'autor en subratlla certes característiques, com és ara la signatura autògrafa de l'atorgant, Olibà, del qual el document confirma que era comte de Berguedà; el text de la venda segueix el mòdul *Per banc scripturam uinditionis*; el document es trobaria en el Fons Híjar per accessió de l'arxiu patrimonial de la família senyorial de Joch, al Conflent; l'autor afirma que «no hi ha notes arxivístiques o d'altre tipus al revers del pergami, que indiquin la seva anterior classificació» (27) [però potser les anotacions del revers podrien donar qualche llum sobre la trajectòria del pergami]. — J. P. E. [19.332]

Ramon ORDEIG I MATA, *Dades sobre la història altmedieval de Centelles, Folgueroles, Gurb i Tona (segles X-XI)*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/151 (2003), 11-21.

L'Arxiu patrimonial Bru de Sala (Folgueroles/la Sala) ha proporcionat dos dels tres documents transcrits ací en apèndix; l'altre, del 1031, procedeix de l'AC de Vic, a través de còpia de mitjan segle XIV (19-21). El primer i el darrer segueixen el mòdul *Per banc scripturam venditionis*; el segon, donació, sembla tenir una redacció més lliure; ens innoven dels noms de dos senyors de Centelles, Gilabert i Isarn, anteriors al primer conegut fins ara, Guadall; que la denominació 'Santa Maria de Palau' abans del 1031 era donada a 'Santa Maria de Folgueroles', i no es refereix a la 'Santa Maria de Palau' del municipi de Gurb de la Plana; i que el mas de Vilamajor, denominat 'villare' en els documents 1 i 3, ja és documentat el 960, dos-cents set anys abans d'allò que hom creia fins ara. [Aquests tres documents completen l'aplec del mateix autor, resumit dins ATCA, XIX (2000), 665-671]. — J. P. E. [19.333]

Javier de SANTIAGO FERNÁNDEZ, *La Epigrafía latina medieval en los condados catalanes (815-circ. 1150)*, Madrid 2003.

Estudi només conegut per referència. — J. P. E.

[19.334]

E. CANAL, J. CANAL, J. M. NOLLA, J. SAGRERA, *La catedral i Girona: l'entrada del complex episcopal dins murs entre els segles X-XI*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 141-159.

Rastrejant en la documentació antiga coneguda i aprofitant els resultats de les prospeccions arqueològiques dels darrers anys del s. XX, els autors estableixen aquesta seqüència de fets: fins a darreries del s. VIII, el complex episcopal gironí es trobava fora murs, al voltant de Sant Feliu, aleshores catedral de Girona. A principis del s. IX, el complex es desdobra amb la consagració d'una segona església episcopal, Santa Maria 'intra muros'. En l'últim terç del segle X, Sant Feliu ja no és esmentada com a seu episcopal. Al s. XI, la nova catedral, romànica, el palau del bisbe, la canònica i un hospital han configurat un nou espai foral de la 'parva Gerunda'. La creació de Santa Maria 'intra muros' podria haver estat una de les conseqüències de l'atac andalusí del 793, que devastà els ravals de Girona i n'afeblí les fortificacions. Hi ha bibliografia i plànols. — J. de P. [19.335]

Jerôme BÉNÉZET, Jean-Pierre LENTILLON, Michel SCANZI, *Une monnaie médiévale inédite en rapport avec le comté d'Empúries découverte dans l'Hérault (France)*, dins «Acta numismatica», 34 (2004), 103-108.

La peça, descoberta el 2002 en una prospecció arqueològica dins la capella de Santa Magdalena a Plausseous, atribuïda erròniament a Raimon I o II de Narbona, en ésser tanscrita la inscripció (105), ha calgut atribuir-la a un dels cinc comptes Hug o Ponç Hug d'Empúries, que senyorejaren entre el 991 i el 1200 (106). Hi ha bibliografia (107-108). — J. P. E. [19.336]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *La historiografia catalana del període primitiu*, dins *Historiografia catalana*, 19-38.

L'autor recorda les aportacions al seu tema de Lluís Nicolau d'Olwer, de Ferran Valls i Taberner i sobretot de Miquel Coll i Alentorn i precisa que el 'període primitiu' és el comtal i s'hauria allargat de la invasió sarraïna al 1244 amb dues grans figures: l'abat i bisbe Olibà i Ramon Berenguer IV; abans del primer només tenim curtes anotacions d'annals més o menys extenses, començant per les d'Agobard de Lió del *Vallcellianus*, E.26; sota ell o pel seu influx Ripoll dona un primer pas historiogràfic amb els *Cronicons Rivipullenses* (o *Rotenses*, o

Dertusenses) i amb altra literatura biogràfica, també en remarcables epitafis mortuoris; al temps de Ramon Berenguer IV pertanyen els crònicons *Barcinonenses* (23-26), imitats arreu del país (26). Amb els *Gesta Comitum Barcinonensium*, obra potser del notari reial Pons d'Osor, escrits en excel·lent llatí, s'enceta una nova etapa (27-28). I si la collita historiogràfica és minsa, és, en canvi, abundosa la d'anotacions personals (sobre la destrucció de Barcelona per al-Mansur, o sobre la razzia fins a Còrdova, o sobre la colonització de pobles del Penedès després de tres-cents anys d'abandó) incloses en documentació notarial dels segles entorn l'any mil, de les quals ací l'autor dóna una trentena de mostres (29-36). — J. P. E. [19.337]

Ekaterina STRELTSOVA, *Cròniques russes (s. XII-XIV) i les cròniques catalanes medievals*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 173-181.

Quatre cròniques russes medievals i les quatre catalanes són resumides en aquestes pàgines; la primera russa és del s. XII i recorda la conversió al cristianisme amb l'elaboració del propi alfabet, alhora que reviu les creences tradicionals; segueix el combat èpic de supervivència contra els tàrtars, en particular la batalla de Kulikov, els quals, malgrat tot, influïren fortament en la vida russa posterior; i s'acaba amb la lluita interna entre Moscú i Novgorod, que vencé la primera i configurà la Rússia dels segles moderns (174-177). La primera crònica catalana és centrada en la gran gesta de Jaume I, creant els Països Catalans; segueixen les de Desclot i Muntaner, amb la lluita de Catalunya per la seva supervivència i els primers passos d'expansió per la Mediterrània; la de Pere III, el Cerimoniós, és la lluita d'un rei, aclaparat per tota mena de contrarietats i malvestats, i malgrat tot, forjant un estat modern, de més a més, molt atent al cultiu i ensenyament de ciència i història en els seus regnes (177-180). Les cròniques catalanes tenen autor conegut, unes i altres són fortament religioses, amb gran atenció a la vida real i no menor vàlua lingüística. — J. P. E. [19.338]

La butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002), Sant Cugat del Vallès, Ajuntament 2002, 86 pp.

Publicació a cura de Pere Puig i Ustrell, només coneguda per referència. Commemoració oficial del dit mil·lenari, que inclou edició crítica i traducció catalana d'aquell privilegi del 1002, en virtut del qual el monestir de Sant Cugat era sostret a la jurisdicció del bisbe de Barcelona i sotmès directament a la Seu de Roma. — J. P. E. [19.339]

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, *Les "Homelieae capitulares" del monestir de Sant Ponç de Tomeres i l'homiliari de l'ofici catalanonarbonès*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 121-157.

En el ms. de París, BN, lat. 5259, l'autor es fixa en les *Homelieae capitulares* (ff. 26-54v), peces breus que els diumenges i festes substituïen la lectura de la *Regla de sant Benet* en l'ofici monàstic del capítol. Per a l'anàlisi comparativa de les dites homilies amb les peces de l'homiliari catalanonarbonès i llurs característiques, l'autor ha tingut en compte dotze homiliaris catalans. El conjunt homilètic de Sant Ponç de Tomeres provindria d'un homiliari del tipus de Pau Diaca (41 peces), d'un homiliari amb textos de Luculenci (25 peces) i d'un homiliari carolingi del tipus bavarès (18 peces). El segon conjunt és el comparat amb un homiliari del tipus catalanonarbonès. L'autor edita la llista de les *Homelieae capitulares* tomereses, identifica llurs fonts bíbliques i patristiques i només per a les peces que no són comunes a l'homiliari de Pau Diaca assenyalà llur tradició catalanonarbonesa. — J. de P. [19.340]

Anna ORRIOLS I ALSINA, *Models antics per a l'homiliari de Sant Feliu de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 483-500.

L'autora estudia la iconografia de l'homiliari, provinent de Sant Feliu, avui al Museu d'Art de Girona, les relacions de la qual amb la de la *Bíblia* de Rodes eren ja establertes. L'homiliari sembla elaborat a l'escriptori de la Seu i conté treballs d'il·lustradors diversos. Algunes il·lustracions semblen inspirades en gestos, que hom podia haver copsat en sarcòfags paleocristians de Sant Feliu de Girona; d'altres provénen d'una tradició iconogràfica tardoantiga. L'homiliari té afinitats amb el *Gènesi* de Viena (cod. theol. graec. 31) i l'*Evangelier* de Rossano, d'època no fixada. Ultra la utilització de models preexistents, en molts casos els il·lustradors decidiren figurar l'escena evangèlica pel seu compte. Més de la meitat de les il·lustracions previstes no foren realitzades. Hi ha reproduccions. — J. de P. [19.341]

Pere BENITO i MONCLÚS, *Et hoc facimus propter necessitatem famis...*. Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l'estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII, dins «Misc. Arnall», 39-62.

La documentació aplegada per l'autor, sumada a la ja publicada per altri (ACA, *Canc.*, *Reg.* i *Perg.*; ACB, *Libri Antiquitatum*; AHCB, ms.), i en general als reculls documentals d'entorn l'any Mil, publicats els darrers anys (40), han posat a les mans de l'autor un conjunt de notícies, datades entre el 990 i el 1219, els fragments textuais de les quals són transcrits per ordre cronològic (57-72). L'autor en dedueix que, si bé els anys de fam només excepcionalment foren considerats notícia a consignar per part dels autors dels *Cronicones* (43-44), en canvi, els milers d'actes notariais de venda o empenyorament de propietats conservats en els arxius de Catalunya permeten d'establir una cronologia dels 'mals anys' de fam molt anteriors al considerat primer ja del segle XIV (55-56). — J. P. E. [19.342]

Blanca GARÍ, *La resolució de conflictes en la Catalunya del siglo XI. Apuntes para una relectura de los inventarios de 'agravios' feudales*, dins «Misc. Arnall», 63-72.

Les primeres pàgines són dedicades a resumir els estudis sobre el mateix tema fets en països europeus. Quant a Catalunya, recordades les publicacions precedents (67, nota 11), l'autora es fixa en l'audiència judicial celebrada al castell de Castellvell de la Marca el juliol del 1065, documentada a l'ACA, *Canc.*, *Perg.* *Ramon Berenguer I*, 355, que solucionava una malifeta mitjançant la submissió al baró, personificador del poder; també es fixa en les relacions difícils entre els comtes d'Empúries i de Rosselló, conegudes pel document també d'ACA, *Perg. de Berenguer Ramon I*, 56, en què la solució o restabliment d'amicítia entre senyors hauria arribat després de la publicació de 'querimònies' o inventaris de greuges d'ambdues parts. — J. P. E. [19.343]

Vitalino VALCÁRCCEL, *Las Vitae sanctorum de la Hispania medieval: sus manuscritos y su historia editorial*, dins «Memoria Ecclesiae», XXIV (2004), 145-175.

Un dels apartats d'aquestes fonts hagiogràfiques és dedicada als catalans dels segles XI-XII: Pere Ursèol, Oleguer (del gramàtic Renall), Or d'Urgell, amb la seva vida i miracles, i Ermengol, també d'Urgell, cada un dels quals seria documentat per un sol manuscrit (147). [No he sabuda veure informació sobre 'història editorial']. — J. P. E. [19.344]

Ernest MARCOS, *Els catalans i l'Imperi Bizantí*, dins *Catalans Mediterrània Oriental*, 23-78.

Entre el 1143 i el 1458 les relacions entre la dinastia de Barcelona i les successives dinasties d'emperadors d'Orient presenten una situació d'aliança basada «sobre les enemistats polítiques compartides» (24); la narració d'aquelles relacions presenta tota la complexitat d'un brodat amb un bon nombre de fils, que es compliquen entre ells d'acord amb les necessitats del moment: l'emperador de Bisanzí, atacat a l'orient per sarraïns i turcs, a l'occident

pels normands i francs, que arriben a establir un doble llatí de l'imperi de Bisanci, havia de cercar entre les potències occidentals ajuts que li permetessin de sobreviure, ni que fos fent equilibris entre les ciutats italianes, senyores del mar; la Casa de Barcelona en fou una i l'emperador no defugí de casar alguna de les princeses imperials amb un comte de Barcelona; aquest, també ofegat per les potències occidentals, necessitava equilibrar les pressions occidentals a favor propi, i trobà un ajut en l'emperador bizantí. Les pàgines d'aquest article, a base de documentació, de cròniques i d'estudis d'ambdues bandes, desgranen els episodis d'aquelles relacions tres vegades centenàries, de mitjan segle XII a mitjan segle XV, que dissortadament tingueren un punt final tràgic, el de la conquesta de Constantinoble pels turcs. — J. P. E. [19.345]

Marisa MELERO MONEO, *La propagande politico-religieuse du programme iconographique de la façade de Sainte-Marie de Ripoll*, dins «Cahiers de Civilisation Médiévale», 46 (2003), 135-157.

Tota la portalada és de la segona meitat del segle XII, esculpida entre els anys 1158/62 i 1172 (157). Dins el conjunt de cicles iconogràfics hi ha l'escena de *Daniel* completada amb nou frases bíbliques (141, nota 11); i el cicle dels apòstols Pere i Pau, completat amb onze frases (148, nota 22). Sota referències bíbliques, la portalada hauria galejat les recents conquestes de Ramon Berenguer III i de Ramon Berenguer IV, ben conegudes al monestir de Ripoll, on eren introduïdes en els *Gesta Comitum Barcinonensium (et Regum Aragonum)* (151-152: conquestes de Lleida i de Tortosa); també hi entra la 'Traditio legis' (152-154). — J. P. E. [19.346]

Gemma PUIGVERT I PLANAGUMÀ, *Astronomia i astrologia al monestir de Ripoll. Edició i estudi dels manuscrits científics astronomicoastroològics al monestir de Ripoll*, Barcelona-Bellaterra, Universitat Autònoma 2000.

Síntesi-resum de la tesi doctoral de l'autora que, conscient dels estudis anteriors sobre el mateix tema, en particular els de Josep M. Millàs i Vallicrosa i d'altres, hi analitza tant els texts ripollesos actualment conservats a Barcelona, ACA, *Ripoll*, o en d'altres biblioteques, com el *Reg. lat.* 123 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, sota el biaix historicolingüístic amb anàlisi del lèxic (característiques fonètiques, morfològiques i sintàctiques) i dels seus diversos significats i atenció als possibles camins recorreguts fins a arribar a Ripoll. Sempre conduïda per l'interès lexical, l'autora dedica la segona meitat del llibre a publicar i estudiar les glosses dels manuscrits d'ACA, *Ripoll* 74, 59 i 225. — J. P. E. [19.347]

Francisco Ramón SOLANO HERNÁNDEZ, *Comentario a dos poemas de Amatoria Carmina Rivipullensia*, dins «Actas del III Congreso Hispánico de Latín Medieval». Edición de Maurilio PÉREZ GONZÁLEZ, León, Universidad 2002, 467-479.

Els dos poemes traduïts al castellà i comentats són *Quomodo primum amavit* i *De somnio*; el text original es basa en l'edició de José Luis Moralejo Alvarez, Barcelona 1986. — J. P. E. [19.348]

Eduardo PASCUAL RAMOS, *Estudio comparativo de la carta de población de Tortosa (1149), carta de población de Lleida (1150) y la carta de franquicia de Mallorca (1230)*, dins «Cuadernos de Investigación Histórica», 18 (2001), 407-422.

Eduardo PASCUAL RAMOS, *Estudio comparativo de la carta de franquicia de Mallorca (1320), carta de franquicia de Ibiza-Formentera (1236) y la carta de franquicia de Menorca (1301)*, dins «Cuadernos de Investigación Histórica», 19 (2002), 507-538.

Tant en el primer com en el segon títol l'autor «pretende mostrar, en forma de díptico, la influència de las cartas de población y franquicias del ámbito de Cataluña en los siglos XII-XIII a la hora de redactar la *Carta de Franquesa* de Mallorca, y su posterior influencia al realizar las cartas en espacios próximos» (507), reduint, però, la comparació als articles inspirats en els de les cartes anteriors; i així, deu dels trenta-set articles de la *Carta de Franquesa* de Mallorca (1230) són directament inspirats en els de la de Tortosa (1149); la d'Eivissa-Formentera era una revisió de la de Mallorca (quatre articles reduïts a dos, sis d'eliminats, dos de nous), suprimí alguns drets feudals i en rebaixà d'altres (resum: 511-520). També la *Carta de Franquesa* de Menorca (1301) s'inspira en la de Mallorca en vint-i-vuit dels seus seixanta-set articles (522, nota 39): dos reduïts a un, i en la part criminal vigeixen els *Usatges* de Barcelona (resum: 523-536). Al final hi ha quadre sinòptic de la relació entre els articles de les tres cartes insulars (537-538). — J. P. E. [19.349-19.350]

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *Notícia de tres manuscrits litúrgics antics de la canònica de Santa Maria de Lledó*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 103-132.

Són reproduïdes i comentades tres notícies que el P. Jaume Pasqual donà de tres manuscrits de Lledó al volum IX del recull *Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta*, ara ms. 729 de la BC, completades amb dues notícies provinents de l'inventari que el 1587 el canonge Jaume d'Agullana féu dels béns de la canònica abans de la seva secularització. El primer manuscrit seria un *Martirologi* de finals del segle XI o principis del XII, amb els afegits d'un necrologi i de la regla de sant Agustí. El necrologi és publicat en la transcripció de Pasqual. El segon manuscrit, datable de la segona meitat del segle XII, és un *Textus Evangeliorum*, amb unes remarcables tapes de plata daurada. El tercer és un *Rituale* del segle XIV. No se sap si s'han conservat. Potser un dia les notícies del P. Pasqual i aquest estudi permetran d'identificar-los. — J. de P. [19.351]

Alexandre OLIVAR, *Sobre el sacramenari de Sant Julià de Vilatorrada*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 47-56.

L'autor analitza i edita els cinc folis coneguts del suposat sacramentari de Sant Julià de Vilatorrada, conservats a la Biblioteca Episcopal de Vic. N'estudia també les fonts i les relacions amb d'altres sacramentaris coneguts, sencers o fragmentaris, contemporanis. La conclusió és que el sacramentari de Sant Julià era bàsicament gregorià i que potser va tenir un arquetip comú amb el de Ripoll, però també conté textos originals, que s'aparten de la tradició comuna. Hi ha reproducció fotogràfica del f. 1v. — J. de P. [19.352]

Miquel dels S. GROS, *El sacramentari gironí de Sant Iscle d'Empordà*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 57-118.

Estudi i edició dels quaranta folis conservats d'aquest sacramentari empordanès, ara a Barcelona, BC, ms. 420, que l'autor descriu i data de la primera meitat del segle XII. L'obituari anotat en el calendari i dues notes locals (una de les quals és del 16.XII.1325) demostren que el volum pertanyia a Sant Iscle. Immediatament després l'autor detalla el contingut del manuscrit: *Ordo missae*, temps litúrgic d'Advent a ,post Pentecosten', santoral del 26.XII. al 30.VI., calendari i afegits posteriors, i el compara constantment amb els sacramentaris de Sant Feliu de Girona, i de Vilabertran. Segueixen la ,ratio editionis' i el text d'aquells folis (82-111). La taula final informa de totes i cadascuna de les peces litúrgiques, agrupades per gènere; cants, lectures, oracions i peces diverses. Hi ha reproducció fotogràfica del f. 8v. — J. de P. [19.353]

Antoni BADIA I MARGARIT, *Ús formal del català a la Catalunya Nova els anys 1154 i 1173? Reflexions metodològiques sobre història, lingüística històrica i sociolingüística*, dins «Estudis Romànics», XXV (2003), 7-38.

Sebastià Mariner publicà el 1975 dos documents dels anys 1154 i 1173, en còpies d'entorn el 1500 i 1311, respectivament, redactades en català. Per diverses circumstàncies exposades en l'article, Mariner pretenia que els dos documents havien estat redactats originàriament en català i això els convertia en els textos més antics en aquesta llengua. Badia s'esmerça en una detallada argumentació per a invalidar la tesi de Mariner, no sense deixar oberta la porta a possibles versions dels documents en català dels anys 1282-1283, i avisant que, en aquest cas, la versió hauria estat una actualització de la improbable redacció catalana primitiva, de manera que mai els documents de finals del XIII no haurien reflectit el parlar romànic de mitjan segle XII. El text del 1173, conservat en còpia del 1311, és publicat en les pàgines 16-17. Hi ha bibliografia i tres apèndixs. — J. de P. [19.354]

Paul FREEDMAN, *The Bishop of Tortosa's Rights over Alquézar according to a Letter of Pope Alexander III*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 337-344.

Per al temps que el bisbat de Tortosa no rebia contribucions del propi territori encara sota sobirania musulmana, els comtes-reis de Barcelona-Aragó concediren als bisbes de Tortosa les obvencions de l'església d'Alquézar en el bisbat d'Osca, cosa que fou origen de tensions entre els dos bisbes. Els papes Alexandre III el 1165 i Innocenci III el 1198 emanaren sengles documents confirmant aquella situació. Ambdós documents papals no havien entrat en les col·leccions de documentació pontificia; són transcrits de Tortosa, AC, *Diversos asuntos* i *Comú de Bisbe i Capítol*, respectivament (343-344). — J. P. E. [19.355]

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Origen del plural dels noms acabats amb -s en singular*, dins «Estudis de Llengua i Literatura en honor de Joan Veny», I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997, 311-327; i dins *Estudis d'història de la llengua catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 245-264.

En l'estudi de la dita *-s* final l'autor comença detectant la seva presència en documents del segle XII i següents (248-249); després, en la discussió de les preses de posició dels filòlegs entorn de temes com si el final en *-os* és d'influx castellà, alternen les informacions sobre la solució donada a aquells finals en literatura catalana tant dels grans autors (Llull, Desclot, Eiximenis, Antoni Canals, traducció rossellonesa de la *Llegenda àuria*, *Curial e Güelfa*, *Consolat de Mar*, etc.), com de declaracions judicials que capten la forma popular de parlar, tot fins a la *Gramàtica catalana* de Josep Pau Ballot, del començament del segle XIX. — J. P. E. [19.356]

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Signos, sellos y firmas de las reinas de Aragón*, dins «Misc. Arnall», 925-948.

Des del segle XI, la documentació dels comtes de Barcelona i des de mitjan segle XII també l'emanada en tant que reis d'Aragó porta alguna forma escrita d'intervenció personal. Des de la donació d'Aragó al comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, també les comtesses reines validaren amb intervenció personal la documentació pròpia, començant per Peronella, tal com demostren els respectius pergamins conservats a Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Canc.*, *Pergamins* dels respectius regnats; i si els reis d'Aragó no deixaven cap mostra de llur intervenció en els documents, Peronella, d'acord amb l'ús diplomàtic de la cancelleria comtal, deixà el propi signe d'intervenció, visible en els *Pergamins de Ramon Berenguer IV*, nús.

236, 250, 253 i 317; i en els *Pergamins d'Alfons I*, 1 i 15, tots destinats a Catalunya (927-928). Segueix la descripció dels ,signa' de les reines posteriors (928-936). Segueixen dotze reproduccions dels dits ,signa' fins a Maria de Luna i Violant de Bar, ja en temps de Martí l'Humà (937-948). — J. P. E. [19.357]

Thomas GERGEN, *Pratique juridique de la paix et trêve de Dieu à partir du concile de Charroux (989-1250). Juristische Praxis der Pax und Treuga Dei ausgehend vom Konzil von Charroux (989-1250)* (Rechtshistorische Reihe, 285), Frankfurt am Main, Peter Lang 2003, 280 pp. i tres reproduccions.

[Com els estudis del mateix autor, resumits dins ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 670, núms. 18.365-18.367], també aquestes pàgines recorden que la Pau i Treva de Nostre Senyor esdevingué llei constitucional de Catalunya mitjançant els *Usatges de Barcelona* des de mitjan segle XII (nn. 74, 78 i 84). — J. P. E. [19.358]

Josep ROMEU I FIGUERAS, *Sobre una antiga composició lírica de la Romània. Versions, temes, motius i formes*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 36 (Primavera 2004), 11-24.

L'autor aplega ací totes les informacions que posseeix en aquest moment sobre el tema. El vers inicial, present en la majoria de versions, diu *Si-m leví un bon matí...*; entorn mitjan s. XIII es troba en una pastorel·la occitana de Guiraut d'Espanha (13-14), després es manifesta en composicions diverses de poesia popular (18-21) i encara fou reelaborada per Pere Serafi en ple s. XVI (22-23). — J. P. E. [19.359]

Antoni RIERA MELIS, *La delimitació del sector meridional de la frontera entre la corona catalanoaragonesa i el Regne de Castella (1151-1305)*, dins «Misc. Arnall», 73-93.

Text revisat d'una lliçó pública del 2003, en la qual a base de la documentació d'ACA, *Canc.*, *Perg.*, aplegada en el *Liber Feudorum Maior* o publicada dins la «Colecció de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», resumida per Jerónimo Zurita o reelaborada per estudiosos recents, l'autor passava revista als successius acords amb Castella relatiu a la reconquesta de Lleida, Tortosa i el Regne de València, des del temps de Ramon Berenguer IV fins a Jaume II: Tudellén 1151 (77-78), Cazola 1179 (79-81: dins les condicions del qual fou conquerit i fundat el Regne de València: 81-83), Almirra 1244 (83-86), Campillo-Àgreda 1281 (87-89) i Torrelles/Elx 1304-1305 (89-90). El resultat és visible en el mapa de la pàgina 93, on consten els límits territorials corresponents als successius tractats. — J. P. E. [19.360]

Manuel Ambrosio SÁNCHEZ SÁNCHEZ, *La originalidad y el supuesto origen agustiniano de las Homilias d'Organyà*, dins *La primitiva predicación hispánica medieval. Tres estudios* (Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, I), Salamanca, 2000, 13-37.

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *Homilies d'Organyà. Edicions i estudis nous*, dins «Llengua i Literatura», 14 (2003), 417-440; reproduït dins el recull del mateix autor, *Estudis d'història de la llengua catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 73-108.

L'autor formula de bell començament la seva tesi: «...en mi opinión, las *Homilias* no son obra original, sino traducción, más o menos fiel, de un original latino; lejos de ser ,rara avis' son un testimonio más de un peculiar procedimiento homilético bastante difundido en el espacio y en el tiempo del Occidente cristiano» (14); presentades les sis peces senceres i els dos fragments (16-17), l'autor constata que l'explicació del text evangèlic segueix el mètode de la glossa i «dependen estrechamente de compilaciones anteriores» (21), que, segons els

autors anteriors, seria una de provençal tant per a Organyà com per a Tortosa (22), però per a Sánchez seria el llatí de l'*Homiliarium gothicum* o *Homiliari d'Angers*, algunes de les quals són idèntiques o comparables amb algunes de Tortosa i d'Organyà, com l'homilia II d'Organyà i la 9 d'Angers (27-29); d'altra banda, Tortosa núm. 1, també es troba a Carpentras, BInguimbertaine, ms. 13 (37).

L'autor del segon títol hi passa revista de les quatre publicacions que els darrers anys han estat dedicades a les *Homilies d'Organyà*, les de Benigne Marquès, de Jesús Alturo, de M. A. Sánchez Sánchez [acabat de resumir] i la d'«Els Nostres Clàssics» d'Amadeu Soberanas i d'Armand Puig i Tàrrach. Les pàgines de Marquès («Urgellia», XII (1994-1995), 415-424), fan una revisió de conjunt: l'opuscle no és complet, el copista és únic, encara que les plomes canviïn; cada peça s'ha d'atribuir a una festa litúrgica determinada, que no és l'aparent, i les faltes que s'han esmunyit en el text actual indiquen que aquest no és original, ans còpia (73-75). Alturo fa una anàlisi paleogràfica: no ens ha arribat cap altre treball del mateix copista, que devia treballar en la mateixa canònica d'Organyà entre el 1200 i el 1218 (76). Ja coneixem la tesi de Sánchez; Moran l'exposa amb considerable detall i es manifesta d'acord en alguns punts, fins i tot en la dependència d'un text llatí, però si Sánchez exclou un text provençal/occità, Moran, avaluant les aportacions de Jordi Bruguera, considera que es trobà en el camí entre el llatí i el català (81-82: cf. ATCA, XXII [2003], 759-765); i mentre Sánchez insisteix a veure les *Homilies d'Organyà* només adreçades a una comunitat monàstica, Moran insisteix en els punts només aplicables al poble fidel (84-85). Quant a l'edició del text en «Els Nostres Clàssics», Moran n'indica les diverses insuficiències (87-91); i quant a l'estudi d'Armand Puig, que ha aportat dues novetats, la d'atribuir la segona homilia a la festa agustiniana de la translació de sant Agustí, celebrada el 28 de febrer, i la conseqüència que tal coincidència cronològica només s'hauria donat el 1204, any en què les *Homilies* haurien estat aplegades i escrites (92-93), Moran es declara escèptic envers ambdós punts (94-96), escpticisme que repeteix en algunes de les explicacions donades per Puig a cada una de les *Homilies* (97-105). Les divergències també es manifesten en relació a les conclusions, en particular a la que atribueix l'autoria catalana de les *Homilies d'Organyà* a un canonge de Tortosa (106-107).
— J. P. E. [19.361-19.362]

Gener GONZALVO I BOU, *La pau i treva del Rosselló de l'any 1217*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 67-73.

Editor de les constitucions catalanes de Pau i Treva, l'autor dóna a conèixer i publica unes desconegudes constitucions de Pau i Treva del comte de Rosselló i Cerdanya, Nunó Sanç, nét de Ramon Berenguer IV, promulgades el 1217, l'original de les quals és perdut, però han estat salvades en la còpia publicada per Luc d'Achéry en el seu *Spicilegium* III, del 1756. Detallat el contingut de les dites constitucions, el document és reeditat en apèndix.
— J. de P. [19.363]

Joan BELLAVISTA, *L'«Ordo unctionis infirmorum» del ritual monàstic de Sant Cugat del Vallès*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XI (2003), 119-129.

L'autor havia publicat en el mateix anuari l'*Ordo* de la comunió dels malalts conservat a Barcelona, ACA, *Sant Cugat*, ms. 73 [VII (1996), 161-171; cf. ATCA, XVIII (1999), 975, núm. 13863]; ara edita el de la unció, comparant-lo amb el dels sacramentaris de Ripoll, Vic i Roda, més antics, amb els quals té coincidències i divergències. Hi ha reproducció fotogràfica del f. 122v. — J. P. E. [19.364]

Salvador CLARAMUNT, *La política matrimonial de la Casa Condal de Barcelona y Real de Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico*, dins «Misc. Julià», 195-235.

Encara que els succesius intents de matrimonis consten pels respectius documents públics, aquestes pàgines de recorregut per la gran política de la nostra casa reial durant tres segles, es basen en bibliografia recent, fora dels casos coneguts per les cròniques reials, com el *Llibre dels fets* de Jaume I (201-202) o la *Crònica* de Pere el Cerimoniós (214-222), o el *Manual de Novells Ardits* (224), o en reculls documentals com els *Acta Aragonensia* de Heinrich Finke (213). — J. P. E. [19.365]

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *A propòsit de la biblioteca particular de Guillem de Tavertet, bisbe de Vic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 103-136.

L'AC de Vic conserva tothora volums, dels quals han estat reproduïdes les vint i una làmines que completen aquest títol (125-136), procedents d'aquella part de l'herència que correspongué a la seu de Vic segons sentència del 1235. Els dits catorze volums (un dels quals és de la Biblioteca Episcopal) i set fragments, encara existents, són ací descrits en llur aspecte codicològic (106-123). — J. P. E. [19.366]

Judi UPTON-WARD, *The Catalan rule of the Templars. A critical edition and English translation from Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón, cartas reales, ms. 3344* (Studies in the History of Medieval Religion, 19), Woodbridge, Boydell 2003, XXVIII + 116 pp.

El text ací presentat i publicat es troba a l'ACA, *Canc.*, CRD. de Jaume II, núm. 3344, copiat els primers anys del segle XIV; no és pas tota la *Regla del Temple*, que en la versió francesa té 658 paràgrafs, ans només una part, limitada a 205, alguns dels quals no es troben en la redacció francesa, que ha deixat petjades en la versió catalana. L'edició no s'ha realitzat en contacte amb l'original, ans només a través de microfilm i no es pot pas dir que sigui totalment satisfactòria, tampoc la traducció anglesa. Hi ha mapa de les comanadories del Temple. — J. P. E. [19.367]

Anna MUR I RAURELL, *Relaciones europeas de las órdenes Militares Hispánicas durante el siglo XIII*, dins Julio VALDEÓN, Klaus HERBERS, Karl RUDOLF (coord.), *España y el 'Sacro Imperio'. Procesos de cambios, influencias y acciones recíprocas en la época de la 'Europeización' (siglos XI-XIII)*, Valladolid, Universidad 2002, 179-271.

Tot i que el tema recau fora els Països Catalans, la part dedicada a regist de documents en conté alguns que pertanyen al nostre tema, com serien els núms. 9 i 14, però hi ha esdeveniments de major importància que també han deixat conjunts documentals: els immediatament anteriors i posteriors a Muret (núms. 18-19), o les conseqüències de les Vespres sicilianes (núms. 127-131) o del Tractat d'Anagni amb el doble resultat del casament de Jaume II amb Blanca d'Anjou (núms. 127-131, 138-140), i de la infeudació de Còrsega i Sardenya al mateix rei (núms. 148-150, 156-159, 164, 166, 168, 171); també hi ha documentació escadussera de Pere de Portugal sobre la condició servil dels sarraïns de Mallorca (núm. 81, del 1240). — J. P. E. [19.368]

Assumpta SERRA I CLOTA, *Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 41-62.

Visió global de l'evolució de la societat catalana, a base de les informacions proporcionades per les col·leccions documentals ja publicades i pels texts jurídics com els *Usatges*, des de les aprisions inicials de terra en la reconquesta fins que, ja en el segle XIII, la ramaderia supera l'estadi de mitjà de subsistència i es converteix en font d'ingressos dins una economia de mercat; les etapes anteriors havien estat la concentració de petites propietats en mans d'institucions o cases nobiliàries i el pas de la propietat pública de boscos i pastures, normalment

a mans baronials; però amb el segle XIII els pagesos estan decidits a passar de la remença a la llibertat, i a ésser amos de la pròpia persona i béns, amb dret d'utilitzar pastures comunals (emprius) i d'explotar les possibilitats dels ramats en indústria tèxtil o d'adoberia. — J. P. E. [19.369]

Thomas VOGTHERR, *Web dir, Land, dessen König ein Kind ist'. Minderjährige Könige um 1200 im europäischen Vergleich*, dins «Frühmittelalterliche Studien», 37 (2003 [2004]), 291-313.

Les pàgines 303-306 són dedicades a Jaume I: a base de documentació ja publicada, l'autor repassa les decisions protagonitzades per Innocenci III des del moment en què, l'endemà de Muret, l'infant rei es trobava al castell de Narbona, a les mans de Simó de Montfort, al qual Pere I l'havia encomanat l'hivern 1210-1211, fins que en fou alliberat pel cardenal legat Pietro Collavacino da Benevento, que convocà la reunió d'Aragó i Catalunya a Lleida 1214; en sortí el consell de regència i arribà finalment la major edat del rei el 1221, en què el papa, presentant factura, insistí a fer efectiu el vassallatge del regne d'Aragó a la Seu de Roma. — J. P. E. [19.370]

Ferran VALLS I TABERNER, *San Raimondo di Penyafort, padre del diritto canonico*. Trad. Raimondo M. SORGIA (Attendite ad Petram), Roma, Edizioni Studio Domenicano 2000, 310 pp. i nou làmines.

Aquesta traducció italiana del llibre clàssic d'En Valls i Taberner és completada amb un estudi inicial de G. Biffi sobre el clima universitari de Bolonya els anys d'estudi del futur sant Ramon; i amb una breu biografia, obra de Josep M. Mas i Solench; Llorenç Galmés i Mas ha completada la bibliografia. — J. P. E. [19.371]

Odd LANGHOLM, *The Merchant in the Confessional. Trade and Price in the Pre-Reformation penitential Handbooks* (Studies in Medieval and Reformation Thought, XCIII), Leiden – Boston, Brill 2003, VIII i 290 pp.

Present del principi al final del volum (cf. 288), Ramon de Penyafort s'apropia de tot el capítol segon, *The Dominican tradition from Ramon of Peñafort* (sic!) (32-48) i de pràcticament tot el terç, *The Dominican Tradition from John of Freiburg* (49-65); ell hauria estat el primer dominicà atent al comerç i als preus, en la *Summa de paenitentia* del 1226, revisada després de publicades les *Decretals* i republicada el 1238, on tota la doctrina sobre economia és col·locada entre els pecats comesos contra el proïsme (34), el pitjor dels quals era per a ell la usura; la seva doctrina sobre aquest tema es basa en tres decretals: en principi ni un pagament a la bestreta ni un de retardat pot no ésser usurari, si realment no ho fou, p. e., alçant molt el preu per damunt el curs normal, que no exclou la variació dels preus, però sí l'especulació, que produeix 'turpe lucrum'; en aquest punt, l'autor assenyalava la influència de Rufí, *Summa decretorum* (37). Quant a la legalitat del comerç en general: seria ocupació deshonest si la intenció fos dolenta o per d'altres circumstàncies i de fet sovint és ocasió de pecar. L'ampli influx de la *Summa penitencie* comença amb la *Summa Magistri Conradi* (Conrad de Hörter?), escrita entre la primera i la segona redacció de la *Summa* (40-41); Guillem de Rennes (Guillelmus Redonensis) no sempre estava d'acord amb mestre Ramon i potser tenia més experiència que aquest en tema de mercaders i d'usura (42-44); el darrer quart de segle, mestre Burchard Anerbe d'Estrasburg parteix de la *Raimundina*, però repensa tant usura com comerç (44-45). La doctrina de mestre Ramon fou escampada arreu per Vicent de Beauvais (Vincentius Bellovacensis) en reproduir-la en el llibre X del *Speculum doctrinale* (46) i per la *Summa metrica* d'Adam de Gladbach (Adam Adlerspacensis), que, però, no versificà la doctrina sobre comerç i preus (46). Amb els seus *Libellus quaestionum casualium occurrentium in Summa et apparatu fr. Raimundi i Summa confessorum*, Joan de Freiburg posava al dia la doctrina de mestre

Ramon, completant-la amb la dels teòlegs dominicans, Albert el Gran i Tomàs d'Aquino (53-57), o amb la d'altres com la del jurista Hostiensis (Enric de Segusio) (58); encara arribarien més resums de la *Summa penitentiae* a l'abast dels clergues il·lustrats com la *Summa confessorum abbreviata* de Guillem de Cailleux (60), la *Summa rudium* anònima (61), o la *Summa der Beichtiger* (o *Johannes deutsch*) de Berthold de Freiburg (62). — J. P. E. [19.372-19.373]

Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Los inicios de la Inquisición medieval hispana. Fuentes diplomáticas pontificias*, dins «Misc. Fernández Catón», 331-372.

[Contra allò que el títol pot deixar entendre, aquella inquisició no fou imposada a tots els regnes de la Península Ibèrica, ans només als bisbats de la província eclesiàstica de Tarragona]. Les pàgines inicials es limiten a recordar el marc religiós tant europeu com català d'ambdues vessants pirinenques i l'empenta de les heretgies bicreacionistes, contra les quals Gregori IX el 1232 estableix un servei d'instrucció doctrinal i de judici d'ortodòxia, progressivament perfeccionat mitjançant els vint-i-quatre documents ací publicats íntegres, la major part dels quals fou adreçada a Jaume I, al metropolità de Tarragona, a algun dels bisbes de Catalunya o a sant Ramon de Penyafort, que abasten del 1232 al 1241 (343-372); assenyalen el cas del noble Robert de Castell Rosselló [no pas de 'Castel Rosel', com diu el regest del document 12], el qual, en penitència per la seva anterior fe herètica, havia d'assegurar que «in obsidione Valencie, necnon in frontaria paganorum... per triennium militabit» (357-360, del 1237). — J. P. E. [19.374]

Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Edició facsímil. Pròleg de Maria Teresa FERRER I MALLOL (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 20 i 630 pp.

La figura de Joaquim Miret i Sans ha concentrat darrerament l'atenció dels estudiosos [cf. ATCA, XXII (2003), 828, núm. 17.335; i en aquest volum la de la mateixa prologuista en una de les darreres notícies bibliogràfiques de la primera secció d'*Obres generals i bibliografies*]. En les pàgines inicials del volum que ens ocupa tenim un resum biogràfic centrat en els treballs històrics de Miret i amb particular atenció al tema dels itineraris reials, i la seva bibliografia de 125 títols (5-18). El cos del volum és la reproducció anastàtica del volum publicat el 1918 pel mateix IEC, on la part expositiva de l'itinerari, basada en tota mena de fons arxivístics, publicats o no, entre els quals destaca l'Arxiu Reial de Barcelona, comença recordant les aportacions internacionals anteriors (5-12), els darrers anys de Pere el Catòlic i els primers de Jaume I (13-22); al final és completada amb divuit reproduccions d'altres tants documents en pergami i un desplegable genealògic entre les pàgines 544 i 545, la cronologia resumida de l'itinerari reial (545-567), la *Llista de sojorns de Jaume I des del 1217 al 1257*, de Roc Chabàs, publicada dins «El Archivo» (568-573), la genealogia de Violant d'Hongria, muller de Jaume I (574), addicions i correccions (575-578), la taula de topònims (579-587) i la d'antropònims (588-629). — J. P. E. [19.375]

Pere Enric BARREDA, *Lletres reials llatines de Jaume I (1216-1256)*, dins «Misc. Arnall», 605-630.

L'autor es proposa de fer «el regest d'un grup de documents llatins molt concrets: les lletres reials encapçalades amb la fórmula (amb variacions) 'salutem (dat)' amb la publicació de les 11 que encara romanen inèdites» fins al 1257 (nou de Barcelona, Arxiu Reial (ACA), i dues de Madrid, AHN) en què començaren els registres de cancelleria reial (605). Les seixanta-tres lletres que formen el grup esmentat són regestades en les pàgines 607-630; la núm. 3, de 19 juliol 1220 és el nomenament del cavaller templer que a l'Aragó serà delegat reial; en la núm. 41, del 1249, el rei exigeix 'la potestat' del castell de Morvedre; les altres fan

referència a ordinària administració econòmica o de justícia, (detall remarcable) també al comtat de Foix. — J. P. E. [19.376]

Joan A. ARGENTER, *L'alternança de llengües i la commutació de codis en la Crònica de Jaume I*, dins «Estudis Romànics», XXVI (2004), 109-127.

L'autor trasllada a la *Crònica* de Jaume I l'estudi de l'alternança de llengües, normalment analitzada com un fenomen de la llengua oral i en contextos actuals. L'audàcia de l'intent comporta una justificació de la recerca, altrament estimulada perquè en la *Crònica* l'alternança, a partir del català, es produeix amb el llatí, l'àrab, el mossàrab, l'aragonès, el castellà, l'occità, el francès i àdhuc potser el portuguès. Partint de la noció de 'codi lingüístic', l'autor distingeix la 'citació' i el 'discurs reportat' en l'alternança, i n'examina amb detall onze casos. Arriba a la conclusió que en el llibre reial es dona l'activitat metalingüística i/o meta-pragmàtica dels interlocutors, emprada com una propietat inherent al llenguatge: la seva reflectivitat o capacitat d'autoreferència. — J. de P. [19.377]

Joan A. ARGENTER, *Cultura verbal i responsabilitat en el discurs en el "Llibre dels fets": recursos gramaticals, pragmàtics i discursius a LRJ 388-389*, dins «Misc. Veny, 4», 5-21.

L'autor estudia un passatge d'alternança de llengües en el cap. 388 del *Llibre dels fets del rei en Jaume*, on analitza les múltiples relacions que es poden teixir entre narració, citació, discurs reportat, marc de participació i responsabilitat en el discurs, en un intent d'acostar-se a l'anàlisi etnopragmàtica de la cultura verbal present a l'obra. El capítol 389 li forneix l'aviñentesa d'esbrinar en un text medieval la relació entre els fets, el coneixement dels fets i la notificació dels fets en el discurs. — J. de P. [19.378]

Josep M. PUJOL, *Jaume I, "rex facetus". Notes de filologia humorística*, dins «Estudis Romànics», XXV (2003), 215-236.

Al *Llibre del rei En Jaume* hi ha set escenes, en les quals els protagonistes reien o somreien, i vuit seqüències narratives d'interès purament còmic. L'estudi de l'humor en aquesta obra medieval permet d'observar que hi és emprat en funció del seu paper dramàtic tradicional i d'una valoració positiva de la comicitat. Això de banda, és confirmada en tres llocs la inversemblança de les reconstruccions de poemes prosificats duta a terme per Ferran Soldevila; i 'babieca' i 'sobrino' han d'ésser considerats mots aragonesos incrustats en un text català, com a casos de canvi de codi per motius artístics. Jaume I entraria així en la llista de 'reges faceti' darrerament insinuada per Le Goff. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.379]

Albert G. HAUF I VALLS, *Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat*, dins *Historiografia catalana*, 39-75.

L'autor es limita a «analitzar amb deteniment els objectius exposats en els pròlegs de les obres» (43) següents: els *Gesta Comitum Barcinonensium*, iniciades a tall de crònica oficial laudatòria fins que s'amplia fins al panegíric amb Ramon Berenguer IV i amb Jaume I (43-45); el pròleg al *Llibre dels fets* d'aquest és com una tesi teològica: en ell s'ha realitzat la relació entre fe i obres; aquestes han fet palesa la protecció divina damunt el rei, el qual ha estat obedient a la voluntat de Déu (46-47); i aquestes són les «constants que marquen la tònica general i el sistema de vàlues de tota l'obra jaumina» (47) i expliquen els principals moments biogràfics i les elevades gestes, tal com mostren nombre de fragments textuais (49-57). La *Crònica* de Bernat Desclot diu estendre idèntica tesi a tota la dinastia, encara que de fet la concentra en el regnat de Pere II, el Gran (1276-1295); però la intenció exalçadora és dissimulada sota una absoluta objectivitat en la narració dels fets (58). En Ramon

Muntaner idèntica exaltació dinàstica, revestida de teologia, s'estén, d'una banda, a tota la Mediterrània, i de l'altra el cronista hi deixa traspuar la pròpia passió pel tema de la constant topada amb els Anjou. Ell és el narrador i reconta allò que ha viscut directament, amb tanta objectivitat com domini novel·lesc; alhora aprofita l'ocasió per a recordar les condicions de què depèn que la glòria continuï ben enganxada a la dinastia de Barcelona (la concòrdia entre les branques del mateix tronç), i avisa les dues grans potències que li porten la contrària: el papat i França (59-62). Amb la *Crònica* de Pere III passem «a la manipulació refinada i subtil, a la documentació minuciosa posada al servei de la raó d'estat i de l'ambició personal d'un rei» (63), tot adobat de faisó que «la divina Providència no és altra cosa que un instrument del tot subordinat al ,nós' autocràtic i cínic del sobirà» (64), fins i tot en la venjança. La *Crònica dels reis d'Aragó o de Sant Joan de la Penya* era destinada a donar una síntesi oficial de les anteriors en tots els territoris de la corona, car n'hi havia versions en llatí, català i aragonès (65-66). Les històries del segle XV ja no se centren en la corona, ans en l'aportació d'altres estaments al bé de la terra, començant per les grans cases nobles, en particular els Pinós i Mataplana, protagonistes de les *Històries i conquestes...* de Pere Tomic (66-67) i del seu sintetitzador, Gabriel Turell (67-68) (la parcialitat profrancesca del qual també podria ésser del segle XV, car Renat d'Anjou pertanyia a la Casa de França). De *La fi del comte d'Urgell* cap estament no en surt absolt, car tots són culpables de la traïció, de la qual fou víctima el comte Jaume d'Urgell i tots ho paguen havent-ne de sofrir les conseqüències (69-70). — J. P. E. [19.380

M. José CASAUS BALLESTER, *Noticias de las casas de Silva e Híjar según un documento del siglo XVIII*, dins «Emblemata», 10 (2004), 333-359.

M. José CASAUS BALLESTER, *Acumulación de posesiones y títulos nobiliarios de la Casa de Híjar (Teruel) siglos XIII-XVIII*, extret de «Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía», VIII (2004 = Homenaje a D. Faustino Menéndez Pidal), 213-250

La part relativa a la casa d'Híjar (354-357) en el document esmentat (Saragossa, Arxiu de la Diputació, *Fondo de Híjar*) entra en el nostre camp pel fet que el fundador, Pedro Fernández, era fill il·legítim de Jaume I i tant ell com els seus successors es relacionaren constantment amb la corona i amb els seus diversos estats, en particular amb Catalunya per casament amb noies de cases nobles i per intervenció en afers diversos, com per exemple actuar a favor de Jaume d'Urgell abans de la decisió de Casp; aquesta intervenció durà el temps de les dinasties de Barcelona i dels Trastámara. De més a més, entre els títols nobiliaris dels Híjar hi ha els vescomtats d'Èbol, Canet, Illa i Alquerforadat.

El darrer tema és específicament tocat en el document del mateix fons, intitulat *El excellentísimo Señor Duque y señor de Híjar tiene los estados, títulos y apellidos siguientes*, en el qual consta que les successives generacions d'aquella raguèlia s'emparentaren amb les d'Anglesola i Miralcamp (216), Centelles de Nules, Vescomtes de Cabrera i de Bas (217), Borja, de Gandia, i Roís de Corella, de Cocentina (221), Milany, comtes de Vallfogona, comtes d'Empúries (242), i les baronies de Pinós, Castellà (243), Peramola (244), Guimerà, Èbol, Vallsanta; i So (245), Alquerforadat, Canet, Fenollet-Illa, Portella (246), Lluçà i Mataplana (247). Hi ha bibliografia (247-250). — J. P. E. [19.381-19.382

Jaume GODOY, Antoni COBOS, *Una inscripció mètrica medieval a Sant Esteve de Vilacolum*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 37 (2004), 412-414.

Els autors transcriuen el text llatí d'una làpida del segle XIII situada a la façana sud de la dita església parroquial, la tradueixen al català, n'analitzen la mètrica (versos lleonins) i la comparen amb la d'una altra inscripció publicada per Josep M. Marquès el 1998 i amb un poema del *Cançoner de Ripoll*. — J. de P. [19.383

Alejandro VALIÑO ARCOS, *La recepció del arbitraje romano en Els Furs de València*, dins «Studia et Documenta Historiae et Iuris», LXIX (2003), 483-539.

L'autor, recordats estudis anteriors (484-485), es pregunta si el Dret Romà influí en els *Furs de València* i compara la legislació d'aquests sobre el tema amb el *Codi de Justinià* i el *Digest*; resumeix l'escassa doctrina dels *Furs* sobre l'arbitratge i analitza en particular els quatre paràgrafs del *Fur* 30 (485-490) amb el resultat que l'arbitratge foral es basa en el ‚receptum‘ i el ‚compromissum‘ del Dret Romà (490), anàlisi més detallada basada en els texts tant dels *Furs* com del dret romà (491-514), i encara més precisa en allò que toca la persona de l'àrbitre, els seus drets i obligacions, amb exclusió de dones, menors de vint anys i d'altres inhabilitats (521-539). — J. P. E. [19.384

Josep PELLICER I BRU, *Concessió para encuniar millareses a Arnal Llorens, de València (1240)*, dins «Gaceta Numismática», núm. 148 (marzo 2003), 49-56.

Una concessió de Jaume I a Arnau Llorens per a encunyar millaresos a la ciutat de València, ací transcrita de l'edició documental de Robert I. Burns (23), és precisada amb la distinció numismàtica entre ‚miliarès‘, introduït per l'emperador Constantí, i ‚millarès‘, moneda de la Baixa Edat Mitjana, les característiques de la qual són exposades amb paràgraf del *Manual català de mercaderia* (24-25). — J. P. E. [19.385

Marc TROTTIER, *Vers breu e Vers estrany: A Re-examination of two neglected poems by Cerverí de Girona (PC 434A-66 and PC 434A-68)*, dins «La France latine. Revue d'Études d'Oc», núm. 136 (2003), 193-205.

Els dos sirventesos de Cerverí de Girona fins ara desestimats, es troben a Barcelona, BC, ms. 146, ff. 13-14, ambdós publicats per Martí de Riquer el 1947 i ací repetits (203-206); el *Vers estrany* és repetició xifrada del *Vers breu*; serien del 1269 (197); el text del segon es forma per introducció de dues síl·labes estranyes entre les dues síl·labes o les lletres d'un bisíl·lab o d'un monosíl·lab, com, per exemple, el ‚Tart‘ del *Breu* es converteix en l'*Estrany* en ‚Ta/flama/rt‘, joc intencionat únic en tota la poesia trobadoresca, destinat a destacar-se l'autor dels altres poetes de cort i, qui sap, si utilitzable en l'escola de la casa reial. — J. P. E. [19.386

Carme BATLLE I GALLART, *Berenguer de Montcada (†1268), un català a la cort de Castella i la seva família*, dins «Misc. Arnall», 131-153.

Les circumstàncies familiars i l'actuació d'aquell Montcada a la Cort de Castella són àmpliament documentades en el seu testament castellà, conservat en còpia a Barcelona, ACB, *Pergamí*, 4-2-23, ací transcrit (148-152). Les informacions consignades en el testament són ampliades per l'autora, tant en el sentit de reconstruir la família Montcada (132-138), com en el de la presència d'aquell personatge a Castella en el marc de la conquesta de Múrcia i posterior servei a Alfons el Savi (130-141), o en el de la consegüent considerable fortuna, situada a Barcelona, València, Alacant, Oriola, Cartagena, Carmona i Sevilla (142-147). Llegà considerables quantitats ‚por a libros‘ a diversos dominics del convent de Sevilla (149 i 143). Quant a Barcelona, les darreres voluntats eren consignades en una ‚carta‘ dipositada a Santa Caterina de Barcelona i, tant com calgués, s'havien de concretar a coneguda de sant Ramon de Penyafort (152). — J. P. E. [19.387

Mª Pilar SENDRA BELTRÁN, *El capbreu d'Elisenda de Rindeperes (1278)*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 23-24 (2002-2003), 167-193.

En començar, l'autora recorda allò que era un capbreu i algunes de les obres que ja des del s. XVI foren dedicades al tema, com el *Stilus capibrevandi, cum multis quaestionibus...*, de

Francesc Solsona, o, ja en el segle XVIII, el *Tratado de la cabrevación...*, de Jaume Tos i Urgellès (168-169), també les aportacions recents (169, nota 7). L'autora, ultra el conjunt del document, n'analitza els diversos extrems, amb particular atenció als objectes capbreuats, a llurs quantitats i a les mesures i a la llista de masos esmentats de forma nominal (183-186, amb croquis de la contrada: 187). El dit capbreu es conserva en pergamí original a Barcelona, AProvincial dels Franciscans de Catalunya, i en còpia en el mateix arxiu, fons de Sant Tomàs de Riudeperes, 394; n'és ací transcrita la part relativa als censals que feia a la senyora cada mas de la parròquia d'Orís, la seva repetició en documents diversos fins al 1793 (188-192), i una seva pàgina reproduïda en fotografia (193). — J. P. E. [19.388

Stefano M. CINGOLANI, *Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits. I. Crònica del rei Pere*, dins «Misc. Arnall», 201-227.

L'autor comença queixant-se del poc treball d'estudi esmerçat en els texts historiogràfics catalans de la Baixa Edat Mitjana, situació descoberta en l'estudi de la *Crònica* de Bernat Desclot, amb l'objectiu de col·locar-la en el marc de la historiografia europea d'aquell moment i de copsar-ne la ideologia i «les dinàmiques de difusió i manipulació de les notícies, resseguint també els camins de la propaganda» (203). Primer resultat d'aquest estudi és el descobriment en el ms. 251 de la BC del text que l'autor anomena *Crònica del rei Pere*, i en el ms. 152, el que també anomena *Llibre del rei Pere* (203-204); tenim ací la transcripció de la *Crònica...* (207-226), que narra fets sicilians posteriors a les Vespres i de la Croada contra Catalunya, des del desafiament de Burdeus fins al setge francès a Girona, i la defensa global del país des de Barcelona; és particularment interessant el dictamen d'una comissió de savis sobre la submissió feudal de la casa reial del regne emfitèutic de Mallorca a la de Barcelona (219). Hi ha bibliografia (226-227). — J. P. E. [19.389

Stefano M. CINGOLANI, *Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits. 3. "Gesta Comitum Barchinonensium IV"*, dins «Llengua i Literatura», 15 (2004), 7-30.

Segons l'autor d'aquest títol, la historiografia catalana medieval no té l'atenció que necessita: ni són editats tots els textos que la integren ni han estat identificades amb la precisió suficient algunes obres, l'existència de les quals ha estat fins avui simplement ignorada. L'autor exposa algunes d'aquestes deficiències a propòsit dels *Gesta Comitum Barchinonensium* i d'aquells textos que fins ara havien estat considerats com a meres interpolacions a la *Crònica* de Bernat Desclot. Cingolani parteix del convenciment que el període considerat fou molt fructífer en relats històrics i en propaganda política, i creu haver identificat el *Llibre de l'infant En Pere*, la *Crònica del rei En Pere* i el *Llibre del rei En Pere*. Venturosament fa saber que té aquests textos en curs d'edició en diverses revistes. Ací es limita a publicar allò que Miquel Coll i Alentorn anomenà els *Gesta Comitum* ampliat, en edició parcial, centrada en aquelles parts que troben correspondència segura en l'obra de Desclot, amb les notes indispensables per a posar-les en relació amb relats paral·lels i per assenyalar les novetats que aporten. Els texts editats provenen de Barcelona, BC, mss. 152 i 487. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.390

Pere POY, *We are not a Country without a Bible: The Catalan Translations of the Holy Scripture through History*, dins «Angelicum», 81 (2004), 891-911.

L'autor planteja el tema dels contactes reals entre Cristianisme i Cultura, una de les manifestacions dels quals rau en la presència de la *Bíblia* dins una cultura determinada i en particular en les seves traduccions, i resumeix les notícies tant sobre la presència de bíblies com sobre les traduccions (fragments parcials, *Saltiris*, mostres hebreues i obres literàries com

la *Biblia rimada de Sevilla* o el *Gènesi d'Esriptura*), que es concentren en la del segle XIV (la dels manuscrits de Peiresc, Colbert i Marmoutier de París, BN, i de Londres, BL, Egerton) i en la o les del s. XV (personificada en la *Biblia* atribuïda a Bonifaci Ferrer i impresa a València 1478: 895-899); de més a més, recorda els deu *Saltiris* conservats en algun dels Països Catalans; quant als segles moderns, recorda que després de la traducció i edició de la *Biblia* del 1478 i de la publicació del *Saltiri* de Joan Roís de Corella el 1490, les traduccions bíbliques als Països Catalans experimentaren una ruptura [per culpa de la Inquisició Española?], que duraria fins al 1832. [Les notícies dels segles XIX i XX cauen fora del nostre camp]. — J. P. E. [19.391]

Curt WITTLIN, *Manuscrits i edicions de la "Legenda aurea" rossellonesa catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica*, dins «Misc. Veny, 2», 123-145.

Joan Coromines, amb la col·laboració de dos altres filòlegs, publicà el 1977 la *Legenda aurea* en traducció medieval catalana a base del manuscrit P, de París, BN; un any abans, el P. Nolasc del Molar havia publicat a Olor una edició completa del ms. V, de Vic, BEpiscopal. Ambdues edicions segueixen el manuscrit B, de Barcelona, en les llacunes que presenta P, i algun dia podrien i haurien d'ésser unificades i el resultat llavors podria ésser contrastat amb les modernes edicions del text llatí. Amb exemples de tot ordre, Wittlin demostra que som lluny de posseir-ne un text català satisfactori i, això no obstant, amb la utilització de les diverses variants conservades demostra l'alt interès d'aquest text com a vehiculator d'una llengua encara poc fixada, lèxicament rica i plena de petits tresors amagats. — J. de P. [19.392]

Patrizia SARDINA, *Galee, saettie, pirati e marinai a Lipari fra angioini e aragonesi*, dins «Archivio Storico Siracusano», III/XVII (2001), 41-74.

Immediatament després de les Vespres Sicilianes aquella illa i els seus estols col·laboraren amb les forces de Sicília contra els Anjou, però aquests maldaren a reconquerir-la cosa que obtingueren el 1339; entorn el 1392 els pirates catalans substituïren els genovesos en el domini d'aquella mar, cosa que permeté tant als reis Martí com als Trastámara d'assegurar el domini sobre Lípári i les seves aigües (61-65). Un document del 1417 parla d'un carregament de gra enviat de Mazzara (Sicília) «ad unu catalanu qui està en Palermu» (72; de l'ACom. de Palerm, reg. 26). — J. P. E. [19.393]

Annamaria ANNICCHIARICO, «Narracions en vers» *catalane medievali. Appunti e materiali per una guida bibliografica* (Sussidi eruditi, 60), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 2003, 100 pp.

Preedició d'una part d'una *Guia bibliogràfica* de la Literatura Catalana Medieval, en curs de preparació (5*), parcialment delimitada a les ‚narracions en vers‘; les pàgines inicials exposen el ‚status quaestionis‘ (15) d'un gènere literari definit ‚novellística catalana in versi‘ (10), que des d'un punt de vista mètric es presenta en forma de ‚noves rimades‘ i de ‚codolades‘ (7-8), les composicions del qual tant poden ésser llargues com curtes i quant al contingut es diferencia en tres camps, el de tema religiós, el de temàtica cavalleresca i el d'interès laicociudadà (7); representaria el pas de la literatura des de les mansions senyoriales al poble, també quant a la llengua, definitivament catalana (10-12). Hauria nascut entorn el 1280 en el moment en què Lull començava d'escriure el *Blanquerna* i el *Fèlix* (14-15). El cos de l'estudi segueix les tres àrees de narrativa cavallerescocortès (17-40), de ‚contes plaents‘ i similars (41-67) i d'emergència de l'actualitat o la història entre realitat i al·legoria (69-74). De les obres integrades en cada una de les tres seccions n'és presentada temàtica i problemàtica críticament estudiada, i les perspectives de recerca i les hipòtesis de treball. Clouen l'estudi la bibliografia (77-90) i la taula unitària d'antropònims i de títols d'obres (83-89). — J. P. E. [19.394]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Estudiants catalans a la Universitat de Bolonya (segle XIII)*, dins «Misc. Julià», 123-143.

L'autor recorda l'atracció que Bolonya exercia damunt els estudiants de dret, tant civil com canònic, atracció que el futur sant Ramon de Penyafort rebé mentre fou estudiant i exercí en ésser mestre; els estudiants catalans d'aquella escola són coneguts pels préstecs a què hagueren de recórrer, notarialment documentats; els documents d'arxius barcelonins ja foren aprofitats per Joaquim Miret i Sans i són ací rcordats (125-129); l'autor, de més a més, afegeix els que figuren en volums diversos del *Chartularium Studii Bononiensis*, on també és recordada la 'Torre dei Catalani' (129-134); afegeix les notícies documentades sobre compra-venda de llibres en què intervingueren estudiants catalans, volums dels quals normalment coneixem el preu en lliures bolonyeses; eren tots de dret aquells dels quals coneixem els títols; en un cas d'empenyorament, aquest afectà «VII volumina librorum», els títols dels quals no consten (135-139); hi havia estudiant que es podia permetre de tenir criat; almenys un morí a Bolonya, on s'obrí el seu testament (140); hi ha llista dels catalans documentats el darrer terç del segle XIII (141-142); en algun moment, els catalans representaren el 48% dels hispànics (143). — J. P. E. 19.395

Juan F. UTRILLA UTRILLA, *Historia y ficción en las crónicas aragonesas: cronistas y propaganda política en la Edad Media*, dins «Aragón en la Edad Media», XVIII (2004), 83-113.

Més de la meitat d'aquest estudi és dedicat a les cròniques aragoneses (algunes d'elles de Navarra i Aragó) anteriors a la unió amb Catalunya. Quant a les quatre cròniques catalanes pròpiament dites, només la de Bernat Desclot inclou aquell període anterior i encara «con el único objetivo como es la exaltación del conde barcelonés», en particular en narrar la unió d'Aragó a Catalunya (101-102); la *Crònica de Sant Joan de la Penya* en llatí, aragonès i català, per la seva vàlua es convertí en font de la posterior història aragonesa, tot i que no descarta els aspectes llegendaris de reis i regne (103-107); la *Coronica* de Gauberto Fabricio de Vagad, en canvi, «su apasionamiento, su subjetividad son de tal calado que impregnan a toda su obra de un cierto aire de ‚superchería‘ y falacia» (109). — J. P. E. [19.396

Enric BASSEGODA PINEDA, *La batalla de les Illes Formigues en Desclot i Muntaner*, dins «Quaderns de la Selva», 16 (2004), 81-103.

Aquestes pàgines no sols recorden aquelles gestes a base de les cròniques respectives dels dos autors, ans també amb el contrapunt teòric de la doctrina de Francesc Eiximenis en el *Dotzè del Crestià*. Els dos cronistes narren respectivament aquells fets en els capítols 154, 158, 165 i 166 el primer, i en els 127 i 129-137 el segon; del conjunt de dades en resulta clara la doble acció victoriosa, la primera, davant Roses, protagonitzada pels almiralls barcelonins Ramon Marquet i Berenguer Maiol, de la qual restà una lliçó a aprendre, la dels senyals lluminosos nocturns per a ésser reconegudes les naus del mateix estol (lliçó ben explicitada per Eiximenis) i la segona capitanejada per Roger de Llúria un cop les galeres sicilianes s'hagueren sumat a les catalanes, entorn les Illes Formigues. Les narracions subratllen la protecció divina a desgrat de l'excomunió papal i la fidelitat dels actors al rei Pere el Gran; Desclot, de més a més, fa acabar tràgicament tota la història amb la mort del gran heroi, el rei, després d'haver obtinguda victòria damunt un enemic molt superior i d'haver assegurat el futur de la pròpia gent i terra. — J. P. E. [19.397

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, *La plaga de Faraó. La llegenda de les mosques de sant Narcís en les cròniques medievals*, dins «Revista de Girona», núm. 226 (setembre-octubre 2004), 58-62.

Els mateixos cronistes catalans (*Gesta Comitum Barcinonensium*, Bernat Desclot, Ramon Muntaner) són testimonis de la impressió de potència que els féu l'exèrcit croat i del consegüent temor que envaí el de Catalunya; però Desclot i Muntaner defensen una teologia, la de

«Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam». La magnitud de la desfeta francesa, víctima d'una pestilència, colpí els historiògrafs italians, tant si hi veien 'miracle' (Jacopo Doria, Salimbene de Adam), com si eren més 'racionalistes' (Giovanni Villani, acompanyat del francès Guillaume de Nangis). Els *Gesta...* ja relacionen la pesta amb la profanació del sepulcre de sant Narcís i el sicilià Bartolomeo di Neocastro (*Historia sicula*) ja fa sortir mosques innombrables de la tomba profanada; a Catalunya, les mosques de sant Narcís compareixen tard: Pere Tomic i Berenguer de Puigpardines. La 'Plague as punishment' té llarga tradició en la narrativa medieval. — J. P. E. [19.398]

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, "Fieri pax per eum": Carles II d'Anjou a la "Crònica" de Muntaner, dins «Estudis Romànics», XXVI (2004), 129-153.

Sense abandonar mai la seva perspectiva providencialista, Muntaner presenta Carles I d'Anjou com un monarca castigat per la seva supèrbia, i Carles II com un cristià fervent, home just i cavaller coratjós. En aquestes valoracions coincideix amb d'altres historiadors medievals. Muntaner presenta el segon Carles com un partidari de la pau amb la casa de Barcelona i no li escatima els elogis, posats sovint en boca dels seus enemics. La *Historia sicula* de Bartolomeo di Neocastro és menys generosa amb el príncep napolità que els cronistes catalans, especialment l'empordanès. — J. de P. [19.399]

Jaume de PUIG i OLIVER, *El pagament dels inquisidors a la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 175-222.

Johannes Vincke anuncià, però no publicà, un article sobre el tema. Ja en la introducció a la seva *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition...* del 1941, li havia dedicat cinc pàgines i entre els *Urkunden* afegí el regest dels documents de matèria econòmica que haurien hagut d'ésser el canemàs d'aquell article. L'autor repesca el tema on el deixà Vincke i l'estudia sobretot a base de la documentació indicada per aquell. El resultat és que en la corona catalano-aragonesa el tribunal de la fe era una Inquisició d'Estat i que les finances inquisitorials es ressentiren dels alts i baixos de les reials, i això determinà que el tribunal hagués de dependre d'ell mateix o de la seva capacitat de multar i confiscar, perquè el rei anava crònicament curt de recursos. D'altra banda, el model convertia el tribunal de la fe en una joguina del rei, amb les conseqüències ambigüitats i concussions. Són publicats en apèndix quaranta documents d'ACA, entre els quals hi ha els trenta-dos aplegats per Vincke. — J. de P. [19.400]

Anna ALBERNI, «Intavulare». *Tavole di canzonieri romanzi* (serie coordinata da Anna Ferrari). I. *Canzonieri provenzali*. 2. *Bibliothèque Nationale de France*. I (fr. 854). K (fr. 12473), a cura di Walter MELIGA, Mucchi Editore, Modena 2001, pp. XVI + 327 + 24 figure, dins «Cultura Neolatina», LXIII (2003), 369-377.

Dins aquest comentari a aquella edició de taules de cançoners provençals, l'autora es fixa en les cinc composicions d'aferriçada polèmica política i propagandística dedicades a atacar la Croada contra Catalunya del 1285, escrites per Pere II el Gran, Pere Salvatge, Bernat d'Auriac, Roger Bernat III de Foix i un poeta anònim, transmeses pel ms. I (i en el C: París, BN, fr. 856), però no en el K; enfront de la hipòtesi que haurien estat afegits a k, font de K i de I, després de la còpia de K, Alberni suggereix que haurien estat afegits directament a I. — J. P. E. [19.401]

Odd Inge LANGHOLM, *The Medieval Schoolmen (1200-1400)*, dins *Ancient and Medieval Economic Ideas and Concepts of Social Justice*, edited by S. TODD LOWRY, Barry GORDON, Leiden – New York – Köln, E. J. Brill 1998, 439-501.

Aquestes pàgines presenten la doctrina econòmica d'autors medievals agrupats sota idees predominants: el concepte de justícia seria ben present, entra d'altres, en els escrits de sant Ramon de Penyafort; la de formular un codi per a mercaders, en ell mateix i en Guiu Terrena; la d'insistir en la validesa del contracte: altra vegada, Ramon de Penyafort, que també es manifesta entorn el gran tema de la usura o de la recompensa per un diner posat en préstec; Guiu Terrena s'estenia entorn de l'ús i abús del diner. — J. P. E. [19.402]

Jerôme BÉNÉZET, Christian DONES, Jean-Pierre LENTILLON, *À propos de la découverte recente d'objets numismatiques hispano-arabes dans les Pyrénées Orientales (France)*, dins «Gaceta Numismática», núm. 151 (des. 2003), 17-22.

En el terme municipal de Vilallonga dels Monts foren recentment trobats un felús i un pes numismàtic. Només el felús, ací descrit (18-19), conté inscripció, la ritual en les monedes sarraïnes. Ambdós objectes serien de la primera meitat del s. VIII. Hi ha bibliografia (21-22). — J. P. E. [19.403]

Christian FOLCH IGLÉSIAS, *Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 89-103.

L'estratègia és descoberta a base d'un grup de topònims presents en la documentació dels segles IX-XI (qal'a, ribât, balat (Palatium), munya (Al-munia), bury, hiras (cerasia)/cira-ra/guardia i phafus (far), que assenyalarien la primera estructura de l'estat emiral i seria anterior al 801: 141); les darreres pàgines donen la llista dels dits topònims —i d'algun altre— en les diverses comarques gironines (148-151). Hi ha croquis geogràfic i bibliografia (152-154). — J. P. E. [19.404]

Xavier BALLESTÍN I NAVARRO, *Cultura i educació musulmanes als Països Catalans a l'Alta i Baixa Edat Mitjana*, dins «Misc. Arnall», 22-37.

El major nombre de pàgines és dedicat a recordar el planteig i la gradació de les escoles sarraïnes, a partir de l'escola bàsica d'Alcorà, sense oblidar allò que representaven els viatges en la intercomunicació de coneixements dins el món mental unitari de l'Islam, viatges que, des del 'Sharq al-Andalus', haurien minvat des de la segona meitat del segle XII; en canvi, hom hauria insistit a «conèixer en profunditat les peculiaritats del discurs, gramàtica, pronunciació, escriptura i lèxic del text sagrat» (31), punts en els quals haurien destacat els cinc alfaquins, originaris de Tortosa o de Lleida, esmentats en les pàgines 31-32. Hi ha llista de texts d'autors àrabs (33-34) i bibliografia actual (34-37). — J. P. E. [19.405]

Simonne TEIXEIRA, *Geógrafos árabes na Marca Superior de al-Andalus: contribuição para a História e a Arqueologia Medieval*, dins «Dimensões. Revista de Historia da Ufes», 15 (2003 = *Historia, Cidadania e Educação*), 317-333.

L'autora es proposa de reconstruir l'estructura econòmica i la política de la Marca Superior d'al-Andalus a partir de les dades fornides pels viatgers i els geògrafs musulmans sobre zones de regadiu, en particular per Ahmad al-Udrî, mort a València el 1085, en el seu *Nizan al-mryan fi l-masalik wa-l-mamalik*, descobert fa uns cinquanta anys a El Caire (319-320). Els plans d'irrigació eren establerts per les comunitats amb les consegüents zones de producció, protegides pels 'hisn' com castells, on la població trobava refugi; el 'tagr' era la zona de frontera, governada per autoritat militar sota directe control reial; la Marca Superior es dividia en nou districtes, els primers dels quals eren Tortosa, Tarragona, Lleida i Barbantana (326), en continuïtat amb les divisions romanes; ni que sigui de forma desconneca, al-Udrî proporciona notícies tant sobre les expedicions de frontera com sobre les característiques, especialment

productives, de cada una de les ciutats i de llur entorn (327-330). Hi ha bibliografia (332-333). — J. P. E. [19.406

Dolors BRAMON, *El Castell d'Òdena, citat en una crònica àrab d'un autor anònim medieval magribí*, dins «Revista d'Igualada», núm. 13 (abril 2003), 7-8.

L'anònim *Hikr bilâd al-Andalus* esmenta un topònim de Catalunya, fins ara no identificat: ,W..n.h', que l'autora translitera en ,Wuinah' i identifica amb Òdena. — J. P. E. [19.407

Pere BALANÀ I ABADIA, *De la Tortosa i la Lleida a la Saragossa andalusines: la via fluvial i la terrestre*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 305-308.

Les notícies proporcionades per Al-Zuhri i al-Idrissi completades amb dades arqueològiques permeten a l'autor de refer les jornades del desplaçment entre Saragossa o Lleida a Tortosa, tant pel riu com per terra. — J. P. E. [19.408

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *L'Aljama islàmica de Tortosa a la Baixa Edat Mitjana*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 179-230.

Després de la conquesta, la pluralitat de senyories de Tortosa acabà unificant-se en mans de Jaume II, ni que fos com a cambra de les successives reines; des d'aleshores la vida de la moreria tortosina és coneguda a través de la documentació d'ACA, *Canc., reg., Cartes reials diplomàtiques*, i *Pergamins*, de Tarragona, AH, *Protocols. Tortosa*, o de Tortosa, AHCTerres de l'Ebre, *Caixa de moros i jueus*; es governava pels documents de capitulació en la conquesta i pels privilegis reials posteriors, constantment confirmats i ampliat (187-189); la vida col·lectiva de l'aljama sarraïna es veié sacsejada per alguns avalots (190-194), però el normal era que es trobés sota el govern local dels propis cadí, alamí, salmedina i adelantats (194-200), sotmesa a càrregues fiscals com la quèstia o peïta o les exaccions pròpies dels moros, de vegades en conflicte amb les dels cristians, i l'endeutament de l'aljama (201-213); aquesta disposava dels propis monopolis reials de carnisseria, forn i almàssera a Benifalset (214-217). Els sarraïns havien de portar peces de roba específiques, relacionar-se amb els cristians, canviar de residència i manifestar-se col·lectivament de forma condicionada (218-226); les darreres pàgines apleguen informació sobre llur activitat econòmica (226-230); cada un dels dits apartats recull els fets de l'aljama tortosina documentats en els fons arxivístics. — J. P. E. [19.409

Paul E. CHEVEDDEN, Robert Ignatius BURNS, *Negotiating Cultures. Bilingual Surrender Treatises in Muslim-Crusader Spain under James the Conqueror* (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures 400-1453, 22), Leiden, E. J. Brill 1999, XVIII i 279 pp., 13 làmines i 3 mapes.

S'han conservat a l'ACA, *Documents en àrab*, dos pergamins originals amb tractats de rendició bilingües, el de Xàtiva 1244 i el d'al-Azraq, senyor d'Alcalà, ací críticament editats. — J. P. E. [19.410

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La incursió de l'exèrcit de Granada de 1304 pel Regne de València i l'atac a Cocentaina*, dins «Alberri. Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans», 15 (2002), 53-149.

L'any 1304, que començava amb la pau amb Castella, visqué sota fortes preocupacions pel perill d'atac combinat per terra i per mar des del Regne nassarí de Granada, atac reconstruït

amb detall en les pàgines inicials 55-90; per terra fou protagonitzat pel ‚condottiero‘ Alabbàs i els seus genets que sembraren el pànic i la destrucció pel sud del País Valencià, però foren escalabrats per Roger de Llúria en llur intent de conquerir Cocentaina (65-76); en recular vers Granada s'endugueren nombre de sarraïns, molts dels quals després hagueren de tornar. La narració és particularment interessant perquè, basada en la documentació d'ACA, *Canc., reg.*, ens permet de conèixer l'atenció constant de Jaume II i la seva direcció de tot l'afer, amb totes les repercussions, també diplomàtiques, per exemple amb el Regne de Castella; cinquanta-dos dels documents relatius a aquell afer, del registre 307 i d'altres, també de les *Cartes Reials Diplomàtiques*, són transcrits en la segona part de l'estudi (92-149). — J. P. E. [19.411

Carmen DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, *Sobre el significado del topónimo ‚Xivert‘ (Maestrazgo castellonense)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 409-412.

El primer autor que documenta aquell topònim fou al-Idrisi (1100-1166), ‚Sbrt‘ = ‚Xbrt‘; Yaqt (1179-1229) escriví ‚Subrut‘ = ‚Xubrut‘ i també abans de la conquesta el 1169 Alfons II de Catalunya-Aragó donà el lloc al Temple amb la denominació ‚Exuvert‘, i després de la conquesta ‚Xuvert/Exivert‘, i d'aquest, ‚Xivert‘; significaria ‚ermot‘ [la muntanya on era edificat el poble es veu pelada i inhòspita]. Hi ha bibliografia (411-412). — J. P. E. [19.412

María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *La colonia mercantil catalanoaragonesa en el Maghreb central: la incidencia de la coyuntura política interna en los intercambios comerciales (los disturbios de Orán de 1388)*, dins «Misc. Juliá», 365-380.

Les tres lletres de Joan I a Abu Hammu, soldà de Tremeçèn, dels anys 1388-1390, ací transcrites (377-380), demanen al dit soldà justícia per la mort i confiscació de béns de mercaders mallorquins, anomenats en la darrera, en ocasió d'una lluita entre l'esmentat soldà i el seu pare (399), i són per a l'autora ocasió de refer la turmentada història dels regnes del Maghreb i en particular del de Tremeçèn, constantment amenaçat pels altres, durant el segle XIV, basant-se no sols en investigacions recents, sinó també en la narració d'Ibn Jaldun (371-372). — J. P. E. [19.413

María Teresa FERRER I MALLOL, *El Piero da Rabat, catelano corsaro crudelissimo, de la novel·la LIV de Giovanni Sercambi, és Pere Fuster, corsari valencià renegat?*, dins «Hom. Massot», 215-222.

L'autora proposa la hipòtesi d'identificació entre aquella figura literària del Piero da Rabat de la LIV de les *Novelle* de Sercambi, escrites des del 1399, amb el corsari valencià renegat, Pere Fuster, en realitat Francesc Fuster, ben documentat a l'ACA, *Canc., reg.*, i resumeix allò que és conegut de la paral·lela trajectòria biogràfica i corsària d'ambdós. — J. P. E. [19.414

J. Luís MENÉNDEZ FUEYO, «*Moros en la costa*» y la red de torres para la defensa del litoral costero en el Reino de Valencia durante el siglo XVI: propuesta tipológica y evolución, dins «Aula de Humanidades y Ciencias Valencianas. Serie Histórica», 25 (2003), 187-241.

Durant el segle XVI la construcció de castells passà d'un planteig medieval al del Renaixement i l'autor, basat d'una banda en considerable bibliografia (236-238), d'on recull qualque fragment textual i alguna inscripció (239-241), i de l'altra en l'anàlisi de les construccions i de llur tipologia (torres prismàtiques: 190-2201; torres cilíndriques: 202-214, torres troncocòniques: 215-220; i torres poligonals: 220-225), assenyalava d'existència de cada un dels tipus en croquis geogràfics que no es limiten al Regne de València ans s'estenen al

litoral de Catalunya, a Sardenya i àdhuc a Sicília i formula una hipòtesi evolutiva dels successius títols (226-235). Hi ha nombre de fotografies, dibuixos i croquis. — J. P. E. [19.415]

Francisco A. ROCA TRAVER, *El Duque de Calabria y el Consell de Castellón de la Plana. La cuestión de los berberiscos*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 35-116.

Durant tot el segle XVI el temor d'atac sarraí a les costes de la Mediterrània occidental fou constant font de preocupació per a les poblacions pròximes a la mar, també per a Castelló de la Plana i pobles veïns; ací són vists els anys en què el duc de Calàbria fou virrei de València (1526-1562), amb informacions de tipus més general, basades en abundant bibliografia (la biografia del mateix duc [44-48] o la de Barbarroja [48-51] o sobre el problema morisc en el Regne de València, amb els connexos de captius i redempcions [51-84]), o des de perspectiva més local, a base sobretot de constants referències i transcripcions de fragments de Castelló, AM, *Llibres del consell*, *Papers de governació*, completades amb València, AM, *Manuale de consells* i *Lletres missives*, on som informats fins al mínim detall, no sols dels constants sobresalts davant la presència de 'fustes sarraïnes' en les mars pròximes, sinó també de la contínua necessitat de defensa i dels mitjans concrets per a la mateixa, tant de construccions, com d'armes de tot tipus i de persones capaces d'usar-les i d'allò que cobraven, com de batusses bèl·liques en moments de desembarc musulmà en les costes de la contrada fins a Peníscola. En apèndix són transcrits sencers vint-i-quatre documents, datats entre el 1526 i el 1562, tots de l'AM de Castelló de la Plana (99-115). Hi ha dotze reproduccions de mapes, retrats de personatges i d'altres, normalment a tota pàgina. Assenyaem la notícia d'edicions dels *Furs, capítols i actes de cort* de corts valencianes diverses (63, nota 63) i de la d'un *Romanç sobre l'armada e exèrcit... sobre la presa de la Goleta i Tuniz*, de Bernardí Artés (75, nota 92). — J. P. E. [19.416]

Arturo LLIN CHÁFER, *Santo Tomás de Villanueva y los moriscos*, dins «La Ciudad de Dios», CCXVI (2003), 39-62.

Les pàgines 40-48 ressegueixen el tema dels moriscs valencians des de la conquesta de Jaume I, amb particular atenció al problema coent després que els agermanats en batejaren molts per força i que el 1525 l'emperador decidí que, si aquells batejats es quedaven en terra de cristiandat, serien tractats com a cristians; els arquebisbes de València miraren que hi treballessin persones com el venerable Joan Bta. Agnès i publicaren el 1538 les *Instruccions e Ordinacions per als novament convertits del Regne de València* i les *Ordinacions que han de servir els rectors e curats dels novament convertits del Regne de València*; des del 1544 el nou bisbe sant Tomàs de Villanueva se'n preocupà amb la visita pastoral i el sínode diocesà del 1548 i féu publicar la *Doctrina confessional per a les persones de ordens sacres i en alguns llocs útil per a tots los altres confessants*, però el resultat hauria estat nul; els successors seguiren la trajectòria. Simancas, AG, *Consejo de Inquisición* i *Secretaría de Estado*, informen de la problemàtica valenciana més general, on també figura el temor a incursions sarraïnes ajudades pels moriscs. — J. P. E. [19.417]

Manuel ROSAS ARTOLA, *Notes sobre la vida domèstica d'una família de moriscos de Borriol a través d'un inventari del 1551*, dins *Plana de l'Arc*, V, 45-56.

L'inventari esmentat en el títol es troba a Castelló, AHM, *Protocols notarials* i és transcrit en les pàgines finals (54-56); per ell consta que els Faraig foren 'olim agareni' (46, nota 4); les informacions proporcionades per l'inventari permeten a l'autor de refer la caseta familiar, de només tres habitacions (46-47) i sobretot l'aixovar, particularment el femení, les peces del qual són resumides en quadre sinòptic (49) i il·lustrades amb fragments de dues pintures contemporànies. Hi ha bibliografia (50-61). — J. P. E. [19.418]

J. A. CATALÀ SANZ, Pablo PÉREZ GARCÍA, *Los moriscos de Cortes y los Pallàs. Documentos para su estudio* (Colección de monografías y fuentes, 22), València, Universitat 2002, 284 pp.

Si la documentació directa sobre el tema és minsa, els autors n'han trobat un bon rebost en l'ARV, *Reial Audiència*, i concretament en els plets discutits durant el segle XVI sobre l'atribució del senyoriu damunt la baronia a un dels pretendents, que fou la casa de Pallars, o els relatius al dret de pastura dins la dita baronia. D'aquesta font els autors n'han pogut aplegar quaranta-vuit documents, transcrits en el cos del llibre (65-284), que també il·lustren els episodis de rebel·lió, com el del 1526 en assassinar el comte de Pallars quan intentava de comunicar als moriscs l'ordre de baptisme donada per l'emperador Carles V, o el de refugiar-se i fer-se forts en la Mola en el moment de l'expulsió del 1611; però la major aportació d'aquests documents, resumida en les pàgines introductòries (11-64) és la clarificació que les pastures eren la base econòmica de la vida d'aquella comunitat. — J. P. E. [19.419]

Ferran GARCIA-OLIVER, *La Vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Vall d'ign medieval*, València, Universitat de València 2003, 244 pp.

La població dels sis pobles de la Vall era predominantment sarraïna i l'autor, basat en la documentació de València, ARV, *Governació, Mestre racional, Batllia, Protocols notarialis*, i sobretot *Clerecia, Llibre del justícia*, completada amb la de Madrid, AHN, *Osuna*, s'ha proposat de presentar principalment la vida diària d'aquelles poblacions, en la qual la característica predominant és la vinculació a la terra, que dóna un sentit de solidaritat, tot i la pertanyença a dues religions, i de continuïtat, tot i els canvis imposats per les estructures col·lectives. L'autor ha reelaborat durant dotze anys la seva tesi doctoral; el resultat ha estat aquest llibre en el qual a base principalment de la documentació judicial ha volgut captar la vida normal d'aquelles comunitats; en els capítols inicials ha aplegat la informació sobre l'espai, el treball i l'economia, tenint ben present que el creixement del territori agrícola havia reduït les terres comunals; després ha dibuixat les condicions de la vida tant individual com col·lectiva, i desembocat en la reconstrucció de la vida 'un día qualsevol'. — J. P. E. [19.420]

Jaime BLEDA, *Corónica de los moros de España*. Estudio introductorio por Bernard VINCENT, Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, València, Universitat de València 2001, 48 i 1096 pp.

La introducció dels dos responsables de l'edició (9-48) emmarca el moment històric i doctrinal en el qual el dominic valencià fra Jaume Bleda escriví els seus dos llibres sobre problema i 'solució' dels moros batejats però sense conversió interior, amb particular atenció als de València: la *Defensio Fidei in causa neophytorum, siue Morischorum Regni Valentiae* del 1610, i sobretot la *Corónica* del 1618. Tot i que en la seva bona fe fou enganyat per *La verdadera historia verdadera del rey Don Rodrigo* d'un pretès Abulcàcim Tàrif Abentarique, en realitat del morisc convers Miguel de Luna, que hauria falsificat el text i la notícia d'haver-lo descobert en els fons de El Escorial (39-40), fra Bleda era conscient que només es volia fiar de relats de testimonis immediats o de llurs narracions escrites i dels documents d'arxiu (39-44), tal com fa constar en la pàgina 460 del seu text, on davant la manca de coincidència entre els autors sobre una data ell declara: «yo quiero dar más fe al libro antiguo (!), que en Xatua se guarda en el archiuo con mucho cuydado, donde se dize...»; però una cosa és la fidelitat fàctica i altra l'objectiu al qual era encaminada la totalitat del seu text, la de defensar una solució «contrària a toda la política morisca seguida desde la conquista de Granada» (37 de la introducció), la de contemporitzar les exigències de la puresa de la fe amb les de l'economia, que portava a solucions aparents, com la de les campanyes d'evangelització, absolutament ineficaces, que, com en el cas del patriarca de València, Juan de Ribera, «en la pràctica y gobierno de esta gente seguía la opinión común de los que dezían que la ignorancia los excusava» (34-35). En aquest sentit, fra Bleda es proclama haver estat l'únic que davant els expedients de compromís (per a ell, maquiavèlics: 37), havia sostinguda l'única 'solució' doctrinalment correcta i

pràcticament eficaç, la de l'expulsió, i fins i tot d'haver estat capaç de convèncer-ne l'omnipotent duc de Lerma i el mateix «Felipe II d'estos Reynos y III de Castilla», per això mereixedor de tota la glòria terrenal i eterna, glòria de la qual també participava el ,valido', ni que només fos perquè col·lateralment pertanyia a la Casa de Gandia, perquè d'aquesta hauria profetitzat sant Vicent Ferrer que «lo any nou [1609] donarà un gran bram lo bou [el bou de l'escut dels Borja]...» (27-29). El llibre de fra Bleda ha estat completament reproduït de forma anastàtica; en la *Lista, o cathalogo de los valerosos cavalleros y capitanes, y de los famosos soldados que pelearon contra los moros...* trobem nombre de catalans com, ja en la primera columna «Guillem de Aguilón de Tarragona», o d'altres de més difícil identificació com en la quinzena aquell «don Guillen Ramon Dapifer», que no és altre que un Guillem Ramon de Montcada. — J. P. E. [19.421]

Medieval Jewish Civilization. An Encyclopedia, edied by Norman ROTH, New York & London, Routledge 2003, XXII i 702 pp.

Els següents articles pertanyen al nostra camp: *Abraham bar Hayya (Hiyya)*, de Norman Roth (3-6); *Albigensians and Jews*, del mateix (14-16); *Aragón-Catalonia*, del mateix (31-35); *Barcelona*, d'Elka Klein (79-82); *Benedict XIII*, de Norman Roth (82-84); *Bible. Important Manuscripts from Spain*, del mateix (94); *Cartography and Geography*, del mateix (136-138); *Chronicles. Jewish*, del mateix (159); *Commerce*, del mateix (185-187); *Conversion by Jews. Spain*, del mateix (194-195); *Conversion to Judaism. Spain*, del mateix (202-203); *Disputations. Jewish-Christian. Spain*, del mateix (215-217); *Dominicans and Franciscans*, del mateix (219-223 i 224-225); *Fernando and Isabel*, del mateix (251-252); *Food use by Jews, Laws Relating to*, del mateix (262-263); *Gerundi. Jonah b. Abraham*, del mateix (305-308); *Ibn Adret, Salomon b. Abraham*, del mateix (335-341); *Isaac b. Sheshet*, del mateix (366-369); *Isbbili, Yom Tov*, del mateix (369-370); *Jaime I*, del mateix (375-377); *Languages. Used by Jews. Spanish*, del mateix (391-392); *Literature. Hebrew. Spain*, del mateix (408-410); *Lull, Ramon or Llull*, del mateix (416-418); *Medicine. Christian Spain*, del mateix (436-438); *Nabmanides*, del mateix (473-475); *Philosophy. Jewish*, del mateix (504-509); *Polemics. Anti-Christian*, del mateix (529-532); *Provence. Spanish*, del mateix (537-540); *Qabbalah*, del mateix (541-551); *Science and Mathematics: Abraham bar Hayya*, del mateix (587) i *Jewish Scientists in Late Medieval Spain*, del mateix (593-597); *Sicily*, del mateix (606-612); *Spanish Law. Jews in*, del mateix (612-619); *Valencia*, de José Hinojosa Montalvo (651-655). — J. P. E. [19.422]

José Luis LACAVE, *Medieval Ketubot from Sepharad*. Transl. Eliahu GREEN (Hispania Judaica, 11), Jerusalem, Hebrew University Magnus Press, 2000, 269 pp.

La primera part dóna una descripció general del judaisme sefardí, atenent a la situació concreta en la que es trobava en els diversos regnes, on, per exemple, som informats que entre els jueus de Catalunya coincidien en els costums amb els d'Europa, els de Castella tenien tirada a identificar-se amb els d'Al-Andalus. La segona part presenta, descriu i publica els trenta exemplars de ,Ketubot' sefardís; és notable la reconstrucció de la mallorquina del 1327; de les dues de Cervera es dedueix que en aquella població hi havia dues jueries. — J. P. E. [19.423]

María José CANO PÉREZ, *Los notables judíos de Cataluña y el Sur de Francia según el Sefer Massa'ot de Benjamín de Tudela*, dins «Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección de Hebreo», 53 (2004), 73-95.

Entre els anys 1159 i 1173, Benjamí de Tudela féu un llarg viatge que, de Saragossa el portà a Palestina i al Yemen; passà per Catalunya, començant per Tortosa, però en el seu *Sefer masa'ot* només dedica un paràgraf de sis línies a Barcelona (74-75) i una referència a Girona

(77); de Barcelona subratlla la vivesa mercantívol i la importància de les principals famílies jueves (,grans prínceps'), nominalment esmentades, cada una de les quals l'autora reconstrueix: Rau Sheshet, R. Shealtiel, R. Shelomoh i Abraham b. Jasday, important traductor de l'àrab a l'hebreu, també del romanç de *Barlaam i Josafat* (74-77); havia estudiat a Barcelona sota Yehudah b. Barzilay al-Bargeloní, el Rau de Narbona, Abraham ben Isaac, autor del *Sefer ha-Eshkol* (81). Hi ha croquis geogràfic d'aquesta part del viatge (94) i bibliografia (95). — J. P. E. [19.424

El Liber Iudeorum núm. 90 de l'Aleixar (1344-1348). Estudi i edició a cura de Teresa ALEIXANDRE I SEGURA (*Acta Notariorum Cataloniae*, 16), Barcelona, Fundació Noguera 2004, 526 pp.

La documentació notarial ací publicada, ara a Tarragona, AHA, *Aleixar*, 90, ens introdueix en l'àmbit de la vida privada, sobretot en les relacions econòmiques interpersonals, una part almenys de les quals era un jueu, sense, però, que hi manquin testaments, contractes matrimonials, herències i donacions ,inter vivos'. Recordats els precedents en l'edició de *Libri iudeorum* catalans (14), l'editora subratlla la significació particular de la jueueria de l'Aleixar en les comarques tarragonines per l'amplitud geogràfica de les seves relacions (15: visible en la taula toponímica: 523-525). Descrit el volum, que conté set-centes setanta-nou anotacions de dades, prèvies a la redacció definitiva del document (i no pas «còpies abreujades de l'original»: 19), sis-centes vint-i-set de les quals són de naturalesa econòmica, sense que cap de les restants entri en la vida interna de l'aljama. El cos del volum conté regist i transcripció de les dites nòtules [en les quals, dissortadament, les deficiències en la transcripció del text llatí són excessives; només una mostra: el núm. 556, tant en la pàgina 18 com en la 360, diu: «incept regere ego» (si és ,ego' ha d'ésser ,incepti'); i segueix en la línia següent: «notaria dicti loci per venerabilis Berengario de Vite, rectore»: ,notaria' és complement directe de ,regere' i per tant en acusatiu: ,notariam'; ,per' regeix acusatiu i, doncs, «venerabilem Berengarium de Vite, rectorem»: cinc faltes en dues escasses línies, que, dissortadament, no són excepció]. Al final hi ha bibliografia (491-492), glossari de termes jueus (493) i taules onomàstica tant de jueus com de cristians (495-522) i toponímica (523-525). — J. P. E. [19.425

Xavier MAESE I FIDALGO, Jordi CASANOVAS I MIRÓ, *Nova aproximació a la cronologia del cementiri jueu de Montjuïc (Barcelona)*, dins «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 4 (2002-2003), 7-25.

Informació de les excavacions de Montjuïc realitzades els anys 1945-1946, 1999-2000, en les quals no fou localitzat cap element epigràfic ,in situ' (10-12); però heus ací que en l'excavació del 2001 ha esdevingut «l'extraordinària recuperació ,in situ' d'una làpida amb inscripció hebrea» (13), és la tomba 423, ací analitzada (20), com també ho és la inscripció de tres línies, transcrita i traduïda al català; és del 1229, per a la muller del rabí Isaac ha-Leví (22). — J. P. E. [19.426

Miquel PUJOL I CANELLES, *El fossar dels jueus de Castelló d'Empúries*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 36 (2003), 37-95.

La documentació de Girona, AH, *Notaris. Castelló d'Empúries*, permet a l'autor d'establir de bell antuvi l'existència d'un fossar hebreu a la vila comtal i resumeix les disposicions preses pels jueus en relació als enterraments. El dit fossar es trobava dins la sagrera, perquè hi eren soterrats els jueus conversos. A Castelló hi ha hagut dos cementiris jueus: un a l'indret anomenat ,els Aspres' i l'altre al ,Pla del Rotacàs'; l'autor els localitza amb precisió valent-se dels actes notariais i del *Plano Iconographico* de Pasqual Ribas Torres (1763), dades que tra-

dueix en cinc gràfics. I ressegueix tot el procés d'alienació del Fossar dels Jueus pròpiament dit, del 1492 als nostres dies. Les darreres pàgines drecen inventari de dotze esteles funeràries, senceres o fragments, testimoni de la lapidària jueva castellonina; cada inscripció és fotografiada i traduïda. — J. de P. [19.427]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *La predicació del cristianisme als jueus de Cervera (1339-1492)*, dins «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 4 (2002-2003), 27-34.

L'AHC de Cervera, Fons municipal, *Èpoques comunes*, i *Clavaria*, ha proporcionat nou documents (dos) o anotacions (set), d'altres tants pagaments de la caixa municipal per sermons fets als jueus de Cervera per predicadors diversos, cristians o conversos, entre les dates indicades en el títol; un d'aquests hauria estat un ,frater Vincentius Ferrarii, in sacra pagina professor', anomenat també ,magister Vincentius = mestre Vicent', acompanyat d',eius familiis = la seva Companyia', que certament és el futur sant Vicent Ferrer, el qual hauria sojornat a la vila abans del 24 de febrer del 1410: els paers regalaren un hàbit a mestre Vicent i calçat als de les dues Companyies d'homes i de dones; una de les donzelles necessità atenció mèdica i la vila pagà les medicines. [Encara que hom ho pot suposar, cap dels dos documents no diu de forma explícita que prediqués als jueus; Jaume Villanueva, *Viage*, IX, 24, conegué les quatre lletres dels paers, juny-octubre de 1409, demanant a mestre Vicent que anés a Cervera. Hauria sojornat uns quants dies a Cervera entre el 27 d'octubre 1409 i el 24 de febrer del 1410]. — J. P. E. [19.428]

Margalida BERNAT I ROCA, *El call de la Ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350: espai urbà i població*, dins «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 4 (2002-2003), 111-136.

Recordades les aportacions dels darrers decennis al coneixement dels jueus mallorquins dels darrers segles medievals, l'autora exposa els resultats de la seva recerca «sobre la morfologia del call de Ciutat de Mallorca cap a la primera meitat del segle XIV: il·lertari, xarxa viària, edificis singulars, etc., a més d'avançar un possible nombre d'habitants» (113). L'estudi es basa en un document del 1350, *Monedatge del Call de la Ciutat de Mallorca*, conservat a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Reial Patrimoni*, 2.408, analitzat en una primera part teòrica, en la qual les dades d'aquell document són completades per altres informacions de la segona meitat del segle XIV, que permeten de dibuixar l'evolució de la zona i de cada una de les seves illetes; la segona part aplica les anteriors informacions al plànol del conjunt de la zona (132), on són diferenciades sis illetes i set edificis singulars (133-136), en una de les quals, la cinquena, és identificada la Sinagoga major (135). Dins la primera part és esbrinat el nombre de població jueva, aplicant a les dades les operacions de la metodologia demogràfica (124-131); segons el dit monedatge, els caps de casa jueus haurien estat set-cents trenta-cinc, cent setanta-tres dels quals eren dones, vídues —135— o no —38— (128). — J. P. E. [19.429]

Eduard FELIU, *Un dictamen de Simon ben Sémah Duran sobre les dues sinagogues de Mallorca*, dins «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 4 (2002-2003), 137-145.

Després del pogrom del 1391, per la fuga dels jueus i pels canvis d'ubicació del call de Mallorca, resultà que hi havia dos edificis, un dels quals era sinagoga, però fora del call, i l'altre, dins el Call, servia de Sinagoga, però no ho era; consultat sobre què calia fer, Simon ben Sémah Duran, jueu mallorquí exiliat a Alger, donà un ,responsum' reproduït ací en hebreu i traduït al català (139-144), segons el qual l'edifici del call, mentre fos de propietat particular, no era sinagoga, i que la comunitat podia obligar el propietari a vendre-la, pagant-li el preu just. — J. P. E. [19.430]

Claude DENJEAN, *Juifs et chrétiens, de Perpignan à Puigcerdà, XIIIe-XIVe siècle*, Canet de Rosselló, Trabucaire 2004, 239 pp.

El fons jueu de l'AHC de Puigcerdà (*Libri iudaeorum, Libri extraneorum, Libri firmitatis*), que, amb les sèries normals com les dels protocols notarial, és la font més important de la recerca de la doctoresa Denjean (216-224), li ha permès de reconstruir l'aljama cerdana, que amb els seus 500 habitants en temps normals representava el 10% de la població de Puigcerdà, fins a l'expulsió; tot seguit és exposada la seva vinculació amb les altres aljames, sobretot amb les del Rosselló i del Conflent, assenyalant un camí que també era el de les relacions i de l'expansió econòmica a través del préstec, del deute o del censal, estudiat en el capítol cinquè, en el qual compareixen totes les formes noves d'inversió de diners. L'avalot del 1391 somogué l'aljama, els terratrèmols del 1428 l'acabaren d'ensorrar i amb l'expulsió del 1492 en desaparegué fins i tot el record. — J. P. E. [19.431

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Els jueus de Santa Coloma de Queralt segons els protocols notarial de Cervera (1341-1492)* (La garbera, 6), Santa Coloma de Queralt, Associació Cultural Baixa Segarra 2004, 232 pp.

Yom Tov ASSIS, *Els jueus de Santa Coloma de Queralt. Estudi econòmic i demogràfic d'una petita comunitat jueva a la fi del segle XIII*. Traducció Josep BATALLA. Transcripció i regist dels documents, Josep M. LLOBET, Santa Coloma de Queralt, Associació Cultural Baixa Segarra 2002, 176 pp.

L'AHC de Cervera, *Fons notarial. Cervera*, escorcollat per l'autor, ha oferta una collita de cent-dotze documents notarial datats en l'espai de temps que va entre els dos anys indicats en el títol, transcrits sencers en la part central del llibre (63-201). La lectura d'aquell centenar de documents imposa una constatació, la de la diferència entre l'abans i el després del 1391, car no hi ha en l'actual aplec cap document per als deu anys que van del 1391 al 1400 (46-47); per als anteriors, la major part de les constatacions notarial fan referència a relacions econòmiques entre jueus, encara que també són nombroses les actes de pagament d'un deute a jueu (nou d'anteriors al 1391) o les de reconeixement d'un cristià de deute a un jueu (dinou en el mateix lapse de temps); són molt menys nombrosos els reconeixements de deute de jueu a cristià (quatre en el segle XIV); assenyalen l'acte en el qual un jueu exigeix a un altre que li restitueixi el llibre hebreu intítulat *Moré* (46, del febrer del 1391). Després del 1391, el tipus documental és idèntic, però un detall indica que també en aquest camp s'imposaven les noves formes d'economia, concretament el censal, utilitzat com a moneda de pagament (núms. 61 i 62, del 1423). Les pàgines introductòries despleguen les diverses formes de relació econòmica, algunes de les quals són reduïdes a quadre sinòptic (18: cessions de drets; 22: reconeixements de cobraments; 24: reconeixements de dipòsits de moneda; 27: reconeixements de deutes; 29: oferiments de garanties; 30: nomenaments de procurador; 31: promesa de lliurament de deutoris i exoneració d'obligacions pecuniàries; 32: llogaments de cases) i per a després del 1391 tenim quadres sinòptics per a (37: cessions de drets sobre cobraments; 40: reconeixement de cobraments; 46-47: reconeixements de deutes; 49: nomenaments de procurador i requeriments de pagament; 50: requeriment d'actuació judicial; 52: vendes de béns; 53: atorgaments d'indemnitat; 54: llegats testamentaris; 56: dictats de sentències; 57: empenyoraments; i contractacions de criats). Les darreres pàgines apleguen notícies sobre l'expulsió de jueus el 1492 (58-59).

El segon llibre té en comú amb el primer el fet d'ocupar-se dels jueus de Santa Coloma de Queralt, però mentre aquell ho fa a base de la documentació notarial cerverina dels segles XIV i XV, el segon ho fa a base de la queraltina del darrer decenni del segle XIII, ara conservada a Tarragona, AH, on els registres notarial de Santa Coloma de Queralt són cinc-cents vint-i-set, dels quals l'autor ha delimitat els sis primers amb tres mil quatre-cents seixanta-vuit actes que esmenten jueus (19), i encara ha concentrat el seu treball en els dos primers amb referències als altres quatre, i transcriu en apèndix vint-i-quatre documents datats entre

el 1293 i el 1299 (133-157). Les dades dels sis volums, unides a les d'altres fonts o estudis indicats en la bibliografia (161-164) han permès a l'autor de reconstruir aquells aspectes de la vida d'una comunitat jueva, dins un poble de cristiandat medieval, reflectits en la documentació dels notaris, en particular els aspectes econòmics dels matrimonis entre jueus i quelcom de l'estudi familiar de la llengua hebrea (23-26); la part principal del llibre és dedicada a la participació en la vida econòmica local d'alguns jueus en la dita vila: seixanta-quatre documents parlen de la dedicació dels jueus al préstec (39-54; en les pàgines 76-77 hom en pot comptar cinquanta); segueixen les dedicades als manlleus de diners (58-71), als préstecs (75-90), a les normes de protecció dels préstecs (93-109) i a sintetitzar tot el conjunt (113-122). Però hi ha quelcom més: el document primer ens informa de la societat establerta entre tres cristians de Cervera i un jueu de Santa Coloma a fi d'exigir durant tres mesos del 1293 a Santa Coloma de Queralt la sisa imposada per la darrera Cort de Barcelona (la Guerra de les Vespres!), en el cobrament de la qual es comprometien a treure'n sis-cents sous barcelonesos (131-132). [Cal suposar que l'exactor del tribut en la vila hauria estat el jueu]. — J. P. E. [19.432-19.433]

Germà COLÓN, *El jurament dels jueus a la València medieval*, dins «Hom. Massot», 127-155.

Quan en l'Edat Mitjana calia jurar, cada qual ho feia d'acord amb la seva religió, cristià, jueu o musulmà; l'autor es fixa en el jurament dels jueus, ben conegut per fonts diverses (*Constitucions de Catalunya*, *Costum de Tortosa*, *Furs de València*: 129) i transcriu els cinquanta-cinc paràgrafs dels darrers, impresos el 1482 per Lambert Palmart (130-142); assenyalades les solucions insatisfactòries de la còpia, són col·locades en llista les paraules catalanes i les corresponents llatines (145-152) i assenyalats els fragments pràcticament idèntics entre alguns paràgrafs dels *Furs* i els paral·lels del *Costum de Tortosa* (152-153). Hi ha bibliografia (154-155). — J. P. E. [19.434]

Irene LLOP I JORDANA, *Aportacions a l'estudi de l'aljama dels jueus de Vic al segle XIII*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/152 (2003), 143-150.

Els manuals notarials de la Cúria Fumada en sèrie contínua des del 1230, ja en el primer tenen la presència d'un jueu, que en el sisè són cent cinquanta; el 1260 comença la sèrie de «Libri iudeorum», que dura fins al 1354 (144), on la sinagoga és documentada el 1265; els esmentats llibres 2-4 porten al marge de les anotacions els quaranta-un noms dels deutors cristians en català escrits amb caràcters hebreus, noms que l'autora transcriu i translitera; van del desembre 1273 al novembre 1283 (147-150). — J. P. E. [19.435]

Lola FERRE, *The Place of Scientific Knowledge in some Spanish Jewish Authors*, dins «Micrologus. Natura, scienze e società medievali», 9 (2001), 21-34.

També els autors hebreus de Sefarad s'hagueren de definir entorn a la relació entre els coneixements proporcionats per la Thora i acceptats com a revelats per Déu i els procedents de la recerca humana; Abraham bar Hiyya Ha-Bargeloni, afirmà explícitament l'harmonia entre les informacions bíbliques i les de la ciència astronòmica, com també que aquestes enfortien la fe (31). — J. P. E. [19.436]

Mercedes RUBIO, *The First Hebrew Encyclopedia of Science: Abraham bar Hiyya's Yesodei ha-Tevunah u-Migdal ha-Emunah*, dins *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy: Proceedings of the Bar-Ilan University Conference*, edited by Steven HARVEY, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 2000, 140-153.

El segle XII, el *Yesodei...* de bar Hiyya seria la primera enciclopèdia jueva coneguda, de la qual només s'han conservat la introducció i el començament de la secció de ciència, sota el títol de *Les bases de la ciència i la torre de la creença*; també hi ha còpies de la secció de matemàtiques, però resta el dubte de si pogué acabar la seva obra de síntesi. La justificació teòrica de l'obra consistia a presentar tota mena de veritat com a pertanyent a la veritat total. — J. P. E. [19.437]

Tony LÉVY, *Les débuts de la littérature mathématique hebraïque: la géométrie d'Abraham bar Hiyya (XIe-XIIIe siècle)*, dins «Micrologus. Natura, scienze e società médiévali», 9 (2001), 53-64.

L'autor estudia ací el *Tractat de la medicació de superfícies i de volums* d'Abraham bar Hiyya, obra amb la qual aquest jueu barceloní introduïa en la llengua hebrea medieval la temàtica científica, i, recordades les seves altres obres de ciència natural (39-40), es fixa en la part matemàtica i geomètrica de *Els fonaments de la raó i la torre de la fe*, i successivament n'exposa el marc històric («la zona d'influència del comtat de Barcelona, al sud o al nord dels Pirineus»: 42), la llengua científica (l'hebreu dels ‚midrashim‘ i expressions d'encuny àrab per a les explicacions matemàtiques: 43-44), però encara no n'hi ha edició crítica vàlida, ateses les dues redaccions del original (45-46). A fi de proporcionar un manual de dextrar i d'atemenar, elabora un llibre, del qual Lévy ens dóna l'estructura (47-49); però bar Hiyya evità la terminologia tècnica de l'àlgebra i donà una fórmula elemental però desconeguda per a trobar la superfície d'un cercle (50-52). La traducció llatina de Plató de Tívoli introduí modificacions a l'original (53-55). En estendre la llengua hebrea a les ciències, bar Hiyya es justificava pel fet d'assegurar que els contractes seran més justos i que els ensenyaments religiosos siguin encara més veritables (56-58). Segueix una presentació resumida de la literatura matemàtica hebrea medieval (59-62) i la traducció de la prova de medicació d'un cercle (63-64). — J. P. E. [19.438]

Graziella FEDERICI VESCOVINI, *Escatologia e previsione escatologica: Abramo Savasorda*, dins «Medioevo. Rivista di Storia della Filosofia Medievale», XXVI (2001), 111-135.

[Cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 686, núm. 18.428]. Savasorda és Abraham bar Hiyyah, que treballà a Barcelona almenys entre els anys 1120 i 1136; el seu *Megillat ba-megalleh* fou traduït dues vegades al llatí a mitjan segle XV i ací són publicats en paral·lel el pròleg i un fragment d'ambdues versions (115-116). Per a ell, tot coneixement nou s'ha d'integrar dins el text bíblic i ell en fa la prova en el llibre esmentat, on sintetitza les narracions bíbliques amb les dades astronòmiques de la ciència contemporània en relació a la ‚salvació d'Israel‘ (123): aquesta no dependria pas tant d'un Messias com de la renovació espiritual d'Israel i s'esdevindria en un moment de grans conjuncions astrològiques, alternades amb períodes de treballs (132). Fou llibre conegut per autors posteriors i utilitzat per exemple per Alfonso de Espina en el seu *Fortalitium fidei*; fou publicat a Lió el 1511 (134). — J. P. E. [19.439]

Gad FREUDENTHAL, *Holiness and Defilement: the ambivalent Perception of Philosophy by its opponents in the early fourteenth Century*, dins «Micrologus. Natura, scienze e società medievale», 9 (2001), 169-193.

Resumit el problema de l'ús de la doctrina dels filòsofs grecs en la formació del jovent hebreu i el ban de Barcelona donat per ben Adret sobre aquell tema (31.VII.1305), fets coneguts pel *Minbat Qena'ot* d'Abba Mari, l'autor indica que, tot i ésser ambdós tradicionalistes, llur posició enfront els racionalistes no era idèntica i que llur doctrina era ‚ambivalent‘, car d'una banda volia assegurar la formació jueva específica i de l'altra reconeixia la necessitat de

categories filosòfiques maimonideanes, essent els autors incapaços d'establir un límit entre allò que es troba dins i allò que es troba fora el judaisme, i així no feien altra cosa que expressar-se amb un «common stock of emotionally charged images» (192), explicades en les pàgines anteriors (177-192). — J. P. E. [19.440]

Joseph SCHATZMILLER, *Jacob ben Elie, traducteur multilingue à Venise à la fin du XIII siècle*, dins «Micrologus. Natura, scienze e società medievali», 9 (2001), 195-202.

Jacob ben Elie, montpellerès, deixeble de Nahmànides a Girona i autor d'una lletra polèmica contra Pau Cristià anterior al 1263, era a Venècia entorn el 1280, tal com demostra el fragment de la seva traducció de *La gran introducció a l'Astrologia* d'Abu Ma'aschar (197-199). — J. P. E. [19.441]

Roger FRIEDLEIN, *Geleit auf dem Weg zur Wahrheit. Dialoge im ‚Ducento‘*, dins *Möglichkeiten des Dialogs. Struktur und Funktion einer literarischen Gattung zwischen Mittelalter und Renaissance in Italien*, herausgegeben von Klaus W. HEMPFER (Text und Kontext. Romanische Literaturen und Allgemeine Literaturwissenschaft, 15), Stuttgart, F. Steiner 2002, 39-73.

L'autor aplica la seva metodologia d'anàlisi dels diàlegs [cf. la recensió del seu llibre en les pàgines 608-615 d'aquest volum] al *Soliloquium de quatuor mentalibus exercitiis* de sant Bonaventura; a la *Disputatio Inghetti Contardo cum Iudaeo*; i al *Liber Consolationis* d'Albertano da Brescia. En la disputa de Mallorca entre Inghetto Contardo i els jueus, l'autor subratlla les nombroses informacions sobre el context de la discussió, la seva qualitat col·loquial i l'espontaneïtat del curs del diàleg; el text es troba en la línia dels tractats *Adversus Iudaeos*, dins la qual manté una posició conservativa i de poca capacitat d'abstracció. — J. P. E. [19.442]

Carmen CABALLERO NAVAS, *El libro de amor de mujeres* (Textos Lengua Hebrea, 1), Granada, Universidad 2003, 122 pp.

[En realitat el text hebreu és en curs de publicació a Londres, Kegan Paul Ltd.], ací només n'és publicada una traducció castellana. Aquell *Sefer...* és obra escrita en àrea catalano-provençal el segle XIII o potser més tard, sobre tres temes: màgia, sexualitat i cosmètica-ginecologia amb obstetrícia, no pas en capítols independents (tot i que aquest era l'objectiu de l'autor), sinó en barrejar de receptes i de fórmules. La traductora hi ha afegit una introducció i diverses taules. — J. P. E. [19.443]

Eduard FELIU, *Salomó ben Adret, mestre de la llei jueva*, dins «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 4 (2002-2003), 35-109.

Aquestes pàgines tenen tres seccions: la primera és una reconstrucció resumida de la biografia de mestre ben Adret, on són indicats els documents contemporanis que hi fan referència els anys 1278-1306, aplegats i publicats en reculls de documentació jueva (37-40); la segona secció és intitulada *Selecció de dictàmens*, i tria i reproduïx en traducció catalana els texts de trenta-vuit consultes amb els corresponents *Responso* (40-101); sembla particularment interessant el d'I, 167, sobre la licitud de gravar una figura de lleó damunt plaqueta d'argent o d'or per treure el mal de ronyons, pràctica aplicada per Arnau de Vilanova a Bonifaci VIII (42-45); algunes de les consultes i *Responso* del III procedeixen i s'adrecen a poblacions catalanes (60-94). La tercera secció aplega bibliografia sobre ben Adret (101-109). — J. P. E. [19.444]

Lola FERRE, *Prácticas de Johannes de Parma. Un tratado farmacológico en sus versiones hebrea y catalana* (Monográfica. Biblioteca de Humanidades), Granada, Universidad 2002, 76 i 177 pp.

Les *Practicae* ací objecte d'estudi i d'edició, foren atribuïdes a Arnau de Vilanova i traduïdes tres vegades a l'hebreu i una al català; editora s'ha esmerçat a clarificar el problema de qui n'és l'autor, arribant a la conclusió que aquest no és altre que Johannes de Parma; després edita de forma crítica la traducció hebrea realitzada per Abraham Abigdor, conservada en set manuscrits, confrontada amb l'original llatí i amb la versió castellana, obra també de l'autora; al final publica les altres traduccions a l'hebreu i la catalana, aquesta d'autor i data desconegudes. La darrera secció és per al *Léxico hebreo español de términos técnicos*. — J. P. E. [19.445]

Lola FERRE, *Avicenna hebraico: la traducción del Canon de medicina*, dins «Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos», 52 (2003), 163-182.

En el curs d'aquest estudi són recordades les traduccions hebrees del *Cànon* d'Avicenna i d'altres obres seves, una de les quals, el *Càntic de medicina* (*Uryúza fî al-Tibb*) fou retraduïda al llatí per Ermehgol Blasi amb el títol de *Cantica*; una altra, *al-Adwiya al-Qalbiya* o *Dels remeis del cor*, fou traduïda al llatí per Arnau de Vilanova (166); un dels traductors del *Cànon* fou Zerariah ben Isaac ben Shealtiel Hen, de família barcelonina, contemporani de Salomó ben Adret, i de tendència averroïsta; es traslladà a Roma on traduí nombre d'obres de ciència natural i els dos primers llibres del dit *Cànon* (183-175). — J. P. E. [19.446]

Conrad FERRAGUD DOMINGO, *La sociabilitat i el treball dels jueus a Cocentaina abans de la Pesta Negra*, dins «Alberri. Quaderns d'Investigació del Centre d'Estudis Contestans», 15 (2002), 151-177.

Perduts els protocols notarials, dels jueus de Cocentaina només en tenim notícies esparses per Cocentaina, AM, *Cort de justícia*; eren un nombre reduït que s'integrava en tot dins el call de Xàtiva (176, núm. 4): quinze coneguts pel dit llibre els anys 1317-1318, deu el 1341 i només quatre el 1346, als quals se n'ha d'afegir algun altre esmentat des de València (155-156); la impressió és que el grup de Cocentaina s'encongia per emigració, atesa la manca d'atenció col·lectiva (156-159); alguns jueus figuren en el dit registre per llurs activitats econòmiques, per les quals exigien més del 20% (161-168); d'altres són coneguts per l'ofici menestral o per la pràctica de la medicina (168-172; però el 1304 és documentat un metge cristià, mestre Pere: 175); són transcrits cinc documents, el primer dels quals és l'acta judicial per un fadrí jueu de Calatayud, que es féu cristià per seguir un mercader de Narbona, i després sarraí a fi d'integrar-se com a genet sota un 'condottiero' aleshores actuant en el regne de Múrcia: «que sia cremat segons fur» (174-175). — J. P. E. [19.447]

Judah D. GALINSKY, *Jewish Charitable Bequests and the Hetzdesb Trust in Thirteenth-Century Spain*, dins «The Journal of Interdisciplinary History», XXXV (2004-2005), 423-440.

Els jueus de Sefarad en comptes de fer deixes testamentàries a favor dels pobres, feien, per influx de la societat cristiana, donacions 'inter vivos' per a bé d'ànima, extrem que resulta confirmat en alguns *Responsa* de Salomó ben Adret i del seu deixeble Isaac ben Abraham Ishbili, que les consideraven 'hekdesb' (tresor del Temple o de la comunitat) per als pobres; els *Responsa* són ací resumits i reduïts a esquema sinòptic: la majoria es refereix a situacions de Catalunya i l'Aragó. — J. P. E. [19.448]

Mauro ZONTA, *Aristotele's Physics in Late Medieval Jewish Philosophy (14th-15th Century) and a newly-identified Commentary by Yehuda Messer Leon*, dins «Micrologus. Natura, scienze e società medievali», 9 (2001), 203-217.

Dins el resum inicial que informa de les aproximacions de mestres jueus a la *Física* d'Aristòtil, bo i distingint entre els ,tradicionals' i els ,alternatius' (205), som informats que Hasday Crescas, tot i criticar Aristòtil, no desconeixia les doctrines de la ,nova física' d'Occam i deixebles (206); Gersònides hauria tinguda relació personal amb Occam a Avinyó i Nissim de Girona hauria deixat petjades de les doctrines físiques d'Occam en el seu comentari bíblic (207). — J. P. E. [19.449]

Joseph PÉREZ, *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España* (Biblioteca de bolsillo, 66), Barcelona, Crítica 2001, 176 pp.

En el cos del llibre no hi ha parts específiques per als nostres jueus, ans només informacions puntuals d'allò que també succeïa en les aljames de les nostres poblacions. Però l'apèndix final ofereix traducció castellana de la *Provisión para el obispado de Gerona del inquisidor general Torquemada (20 de marzo de 1492)*, conservada a Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni* (143-146); i de la *Real Provisión del rey don Fernando para la Corona de Aragón (31 de marzo de 1492)*, del mateix fons d'ACA (153-157). — J. P. E. [19.450]

Shlomo SIMONSOHN, *The Jews in Sicily. Volume One. 383-1300* (Studia Postbiblica, 48, 3), Leiden – New York – Köln, Brill 1997, LXXXII i 598 pp.; *Volume Two. 1302-1391*, ibid., 2000, XIV i 599-1252 pp.; *Volume Three. 1392-1414*, ibid., 2001, XII i 1253-1812 pp.; *Volume Four. 1415-1439*, ibid., 2002, XII i 1813-2462 pp.; *Volume Five. 1440-1457*, ibid., 2003, [XII] i 2463-3154 pp.; *Volume Six. 1458-1477*, ibid., 2004, XII i 3155-3872; *Volume Seven. 1478-1489*, ibid., 2005, XII i 3873-4532 pp.

En aquest volum primer dedicat a l'edició de documents, trobem transcripcions d'ACA, *Canc., reg.*, des del núm. 224, d'agost del 1258, conegut per la confirmació de Pere II el Gran a favor de concessions fetes per l'emperador Frederic i pel seu fill Manfred Hohenstaufen (núm. 248, 24 gener del 1282 (1283), 482-485); el primer document de Pere el Gran és del 10 de setembre del 1282, i fa referència a preparació de la guerra per a la conquesta d'aquella part de Sicília que encara era sota domini de Carles d'Anjou, ,Provincia comitis – comte de Provença' (470). A partir d'aleshores és normal de trobar en el mateix volum corrués de documents procedents del mateix Arxiu Reial de Barcelona. En volums successius és molt desigual la presència de documents procedents d'ACA; el segon no en conté cap; la documentació del volum terç és encapçalada amb el nom dels reis Martí i Maria i infant Martí, o Ferran I Trastàmara; en el volum quart els documents són encapçalats per l'infant Joan (futur Joan II), virrei, o pel rei Alfons Trastàmara; com en el volum cinquè molts dels documents són d'ACA; en els dos volums següents, en canvi, els documents d'ACA són pocs: sis en el sisè (dels reis Alfons i Joan II) i només dos en el setè (de Joan II i de Ferran I de Nàpols). — J. P. E. [19.451-19.452-19.453-19.454-19.455-19.456-19.457]

David ABULAFIA, *The first Servi Camere Regie in Sicily*, dins *Studi Damiano Fonseca*, 1-13.

La dita qualificació compareix per primer cop a Sicília en els documents 214, 224 i 248 de la compilació acabada de presentar, procedents d'ACA, *Canc., reg.*, en què el 24 I 1283 Pere II el Gran confirmava concessions dels reis sicilians Staufen, Manfred i emperador Frederic a un metge jueu; durant el segle XIV, la dita qualificació hauria esdevingut normal a la cancelleria reial de Barcelona i s'estendria als jueus en plural. — J. P. E. [19.458]

IONÀ BEN AVRAHAM DE GIRONA, *Les portes del penediment (Xaavé Txuavà)*. Introducció, traducció i notes per Manuel FRAU (Biblioteca Judaico-Catalana, 4), Barcelona i Girona, Universitat i Ajuntament 2001, 236 pp.

La introducció resumeix la biografia —1200-1263— d'aquell jueu gironí que, després d'haver après i ensenyat entre Catalunya i Occitània la doctrina sobre el comportament jueu, en uns moments en què les comunitats jueves hi discutien sobre l'encaix entre les obres de Maimònides i els ensenyaments jueus tradicionals, «l'obra de R. Ionà representa un camí mitjà entre el racionalisme filosòfic maimonidià i el misticisme de Nahmànides» (19). Ionà, clarament tradicionalista, aprofundí en la doctrina bíblica sobre ètica, ensenyada primer a Girona i després a Toledo, on morí; el *Xaaré Txuvà* és el resultat i el resum sistematitzat d'aquell mestratge (17-22), ara traduït per primera vegada en llengua catalana, que ens permet d'assistir a una proposta de conversió personal en el judaisme català del segle XIII, amb una forta càrrega d'introspecció psicològica i de recerca en les fonts tradicionals del comportament jueu (*Bíblia, Talmud*, mestres de la Llei), i alhora un clar acostament a una religiositat personal, que s'ha de manifestar en l'encaminament de la vida en direcció a Déu, tenint en compte les dificultats que dificulten el camí esmentat. És interessant la possible proximitat amb la càbala gironina, en la qual, però, Rabi Ionà no s'hauria integrat. — J. P. E. [19.459]

Elka KLEIN, *Hebrew Deeds of Catalan Jews 1117-1316. Documents hebraics de la Catalunya Medieval 1117-1316* (Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, I. Girona Judaica, 1), Barcelona – Girona, Institut d'Estudis Catalans i Patronat Municipal Call de Girona 2004, 256 pp.

Tenim en aquest volum l'original anglès dedicat als divuit documents hebreus de l'ACB (13-91), la seva traducció catalana feta per Eduard Feliu (93-183) i tres apèndixs: el primer dóna ordre cronològic a tots els documents hebraics de Catalunya coneguts fins ara, datats entre el 1173 i el 1390, amb indicació de l'edició (185-188); el segon els aplega en grups temàtics (189-190) i el terç hi afegeix notes lègiques i onomàstiques (191-192). La part final del llibre ofereix bibliografia (195-199), un resum en castellà (201-214), text hebreu dels divuit documents (215-236) i reproducció fotogràfica dels divuit manuscrits en pàgines no numerades. La traducció dels documents és completada amb comentaris que subratllen la significació jurídica de certs detalls propis dels contractes jueus o vinculats a l'objecte traspassat, com és ara el fet que els testimonis no es limiten a donar fe, ans són els intermediaris de la transacció entre venedor i comprador, o protagonistes de l'acte; un cas de concreció territorial es troba en la compra-venda núm. 8, on, establertes les quatre delimitacions de la peça, tenim la llista dels arrendataris i del preu anyal (142-143) pagat per l'arrendament de «cases i horts que el meu senyor marit havia arrendat a cristians» (145). Els divuit documents hebreus pertanyen als anys entre el 1117 i el 1315. — J. P. E. [19.460]

Manuel SANTOS NOYA, *Alberto Magno y la teología española medieval. La relación entre filosofía y teología según Alberto Magno, Raimundo Martí y Raimundo Lull(!)*, dins *España y el 'Sacro Imperio'. Procesos de cambios, influencias y acciones recíprocas en la época de la 'europeización'*, Julio VALDEÓN, Klaus HERBERS, Karl RUDOLF (coord.), Valladolid, Universidad 202, 129-149.

Recordada la significació filosòfica i teològica d'Albert el Gran en la recepció i aclimatació de l'obra aristotèlica en la filosofia i teologia medievals, distingint els camps propis d'una i altra (130-137); recordada la personalitat i els projectes de sant Ramon de Penyafort, vinculats als «studia linguarum», segueixen les pàgines dedicades a Ramon Martí, que en el *Pugio fidei* s'hauria mantingut en la línia augustiniana de veure en la intel·ligència humana un únic tot format pels ensenyaments de l'experiència i del raonament humà i els procedents de la fe cristiana, de manera que la filosofia tota sola només podria proporcionar menjars «semicotti et male saliti = només mig cuits i sense sal»; «La filosofía sólo tiene sentido, si se subordina a la teología, suministrando argumentos para demostrar la falsedad de las otras religiones»

(141 i nota 31). En comparació amb els pressupòsits dominicans, «la idea genial de Lull es el haber reconocido que el ,otro' tiene derecho a su propio lenguaje» (144-145); l'autor també recorda la seva crítica al mètode dominicà de limitar-se a la proclamació de la fe cristiana, propugnant que cal donar raons a l'infidel que recolzin la seva decisió d'acceptar la fe revelada (145-146); això no obstant, després de la pèrdua de Sant Joan d'Acre, també propugnà la croada (146-147). Però Lull no hauria reconeguda, a diferència d'Albert el Gran, l'autonomia de la filosofia o de la raó (147-148). La vigència de Lull a Europa fins al segle XVIII és deguda a Heimericus de Campo (148-149). — J. P. E. [19.461

Bibliografia lul·liana, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIII (2003), 127-211; i XLIV (2004), 127-223.

Les pàgines inicials (127-142) contenen llista de cent-quinze títols, repartits en tres blocs: *Edicions, antologies i traduccions d'obres lul·lianes* (1-19, pp. 127-130), *Estudis lul·lístics* (20-112, pp. 130-142) i *Tesis i tesines* (113-115, p. 142). Segueix la part cèntrica, que conté explicació entre objectiva i valorativa, de la major part dels títols ja coneguts (143-211), d'acord amb la triple partició esmentada (143-158, 158-211: [no hi ha secció de comentari per a les tesis i tesines]).

El segon lliurament manté l'agrupació en tres apartats, el conjunt dels quals puja ara a noranta-vuit títols (127-139), els vuit primers per a alguna forma d'edició (127-128), els altres a *Estudis lul·lístics* (128-139). Igual que en els darrers lliuraments, els dos primers apartats també enclouen bibliografia sobre Arnau de Vilanova, en el darrer de *Ressenyas la d'Arnaldí de Villanova tractatus octo in graecum* (no *graecorum!* 128 i 148) *sermonem versi* (148-150); llur redacció segueix les característiques indicades en l'anterior (141-223). — J. P. E. [19.462-19.463

Joan SANTANACH, Albert SOLER, *Selecció d'edicions i estudis lul·lians (2001-2002)*, dins «Llengua i Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 15 (2004), 471-482.

Llista de trenta-cinc títols (471-474), comentats en les pàgines 475-484 i agrupats en seccions de DataBase, edicions crítiques, traduccions, estudis-llibres i estudis-articles, entre els quals hi ha els publicats en la miscel·lània dedicada a Jocelyn N. Hillgarth. — J. P. E. [19.464

Sebastià TRIAS MERCANT, *Petita addenda a la Bibliographia Lulliana de Rudolf Brummer*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 123-126.

Aquestes quatre pàgines completen la *Bibliographia Lulliana* del prof. Brummer, després que una primera part de l'actual complement hagi estat publicada en l'obra de l'autor, *Breviari d'escriptors lul·listes*; la llista actual aplega nombre de títols publicats en diaris o revistes de divulgació. [Observacions: l'ATERO del final de la pàgina 123, segurament és José Artero, prof. de la Universidad Pontificia de Salamanca; l'article de Mariano Puigdollers, es troba en el lloc indicat de la pàgina 126 i ocupa les pàgines 802-806, no assenyalades]. — J. P. E. [19.465

Cristina JULAR, *Sabios cristianos medievales. Isidoro, Alfonso, Lull. Nombrar, ordenar, predicar* (Colección Novatores, 15), Madrid, Nivola Ediciones 2003, 157 pp.

El tercer tema d'aquest volum és un assaig d'alta divulgació sobre Ramon Lull, notable per la seva exposició de l'art a l'abast de no especialistes. — J. P. E. [19.466

Ramon LLULL, *Doctrina pueril*. Prima traduzione in lingua italiana dal catalano da Anna BAGGIANI CASES, Anna Maria SALUDES I AMAT. Presentazione di Giuseppe FLORES D'ARCAIS (Academia Paedagogica, I), Pisa, Giardini Editori e Stampatori 2003, 136 pp.

Les pàgines introductòries, de Gabriel Janer Manila, *L'attualità di un pensatore medievale* (12-21), resumeixen la biografia en tres punts: els primers anys, com si haguessin estat els del minyó *Blanquerna*, els anys d'estudiant com si haguessin estat els suggerits per la *Doctrina pueril*, i els de l'adult convers com els d'una flama abrindada per tota la Mediterrània; l'activitat lul·liana és emmarcada en contextos diversos: el de les tres religions coexistents en geografia única; el del tronc i les branques romàniques del llatí i el del tronc àrab; personalment convertit a posar en pràctica les exigències de la primera intenció i a incitar els altres, pagans inclosos, a convertir-se, tota la seva activitat es mou dins un triple cercle, català, europeu i mediterrani. La traducció italiana parteix de l'edició catalana de Gret Schib, i la seva lectura ha deixat la impressió que, literalment, la versió del català a l'italià és correcta i que, [també per això és enraonat d'esperar-ne prompte una edició 'corregida i augmentada' per dir-ho amb la fórmula clàssica; i en aquest sentit crec que una revisió n'augmentaria la qualitat; posaré només un parell d'exemples, de la mateixa introducció al llibre: diu el text català en l'edició de Gret Schib, presa per base de la traducció: «...deu hom mostrar a son fill les coses qui són generals, en lo món, per ço que sàpia devalar a les specials... (39/l. 9-11) / ...l'uomo deve mostrare a suo figlio le cose che sono generali nel mondo, di modo che sappia arrivare a valutare quelle particolari...» (23/l. 7-9): tenint en compte que 'mostrar' és el verb específic que significa 'ensenyar' en el sentit pedagògic de la paraula o la relació específica entre mestre i deixeble, el 'sàpia devalar' no sembla equivaldre a 'sappia arrivare a valutare', sinó a baixar teòricament o intel·lectualment de l'altura dels principis al pla de terra de la realitat concreta. Les línies 8-9 de la mateixa pàgina afirmen: «...cové que a aquell (son fill) sia feta construcció...» i aquesta és explicada en nota en el sentit d'anàlisi gramatical'; en conseqüència, la traducció italiana diu directament: «...conviene poi che gli si faccia l'analisi grammaticale...»; en aquest volum tenim dos casos de 'construcció', en les recensions al *Liber iudicum popularis* de Bonsom i al de Guillem Anglès; és la reordenació dels mots d'una frase no tal com són en l'original, ans d'acord amb aquesta seqüència gramatical: 1) conjunció amb tot el període; 2) subjecte i les possibles paraules complementàries; 3) predicat object amb mots complementaris; i 4) predicats circumstancials, de manera que l'alumne demostrï saber la vàlua sintàctica de cada un dels mots i li sigui més fàcil de traduir la frase en llatí; en donaré un exemple, del mateix pròleg: «On, al començament deu hom mostrar a son fill les coses qui són generals en lo món...» (Schib, 39/9-10); la construcció faria així: «On, hom deu mostrar les coses, qui són generals en lo món, a son fill al començament...». — J. P. E. [19.467

Lino TEMPERINI, *Il Beato Raimondo Lullo (1235-1316), apostolo e mistico*, dins «Analecta TOR», 35/173 (2004), 443-479.

Les pàgines introductòries resumeixen la biografia i els principals títols de l'obra lul·liana, de la qual l'autor subratlla el gran respecte per als móns altres que el d'Europa Occidental (443-452); també hi subratlla l'afinitat amb valors franciscans en els temes de 'pura matrice francescana': «la teologia, la filosofia, la visione del creato, la predominanza dell'amore e la tensione mistica» (455), com també ho són les pàgines dedicades a la Mare de Déu (456-457) i en particular a la doctrina de la Immaculada Concepció (457-458), i les de doctrina mística (458-460). La segona part ofereix traducció italiana de vuitanta-set punts del *Llibre d'amic i amat* (463-473), tres fragments de la *Contemplació de Ramon* i quatre del *Liber natalis pueri parvuli Ihesu Christi* (475-477). Hi ha bibliografia (477-479). — J. P. E. [19.468

Sebastià ROSSELLÓ HORRACH, *Vida glosada del Beat Ramon Llull (1232-1316)*, Palma de Mallorca, Ajuntament 2004, 26 pp.

L'autor repassa la biografia de Ramon Llull, bo i dedicant quartetes a cada un dels episodis biogràfics i als llibres i als problemes actuals; en el dedicat al *Llibre d'amic i amat*, sis estrofes en reelaboren d'altres tants versets (17-19). — J. P. E. [19.469]

Carles LLINÀS, *Ramon Llull (1232-1316)*, dins *Història del Pensament Cristià. Quaranta figures*, Pere LLUÍS FONT (coord.), Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Fundació Joan Maragall 2002, 363-399.

La idea fonamental de Llull hauria estat l'*Arx*, mot que pot tenir significacions diverses. L'autor l'entén com a visió global, resultat de repassar vida, sistemàtica i gnoseologia de Llull sota la categoria de l',acció' (386); i així, sota aquesta perspectiva, l'autor revisa «algunes de les fites més importants de la vida de Llull» (367), que hauria estat la «d'un home d'acció», encaminada a la conversió dels infidels (372). «Segueix una exposició general de la contemplació (en Déu) lul·liana de la realitat total —en els seus aspectes indissolublement teològics, filosòfics, científics i místics— a partir de la seva doctrina (lloc comú) de les dignitats divines» (373). L'exposició de la gnoseologia lul·liana s'ocupa de les ,raons necessàries' (398): «les ,raons necessàries' ho són i han de ser-ho de la fe i dels objectes sobre els quals aquesta versa. I, de fet, només poden ser-ho (de ,raons necessàries') com a ,raons necessàries de la fe'» (392). Hi ha bibliografia (397-399). — J. P. E. [19.470]

Roger FRIEDLEIN, Anita TRANINGER, *Lullismus*, dins «Historisches Wörterbuch der Rhetorik.» Herausgegeben von Gert VEDING. Band 5: *L-Musi*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2001, col. 654-661.

La doctrina de les divines Dignitats (principis absoluts) i de les possibilitats de relació dels conceptes (principis relatius) seria el nucli del lul·lisme; cal afegir-hi l',affatus' i la importància de la comunicació per arribar a l'objectiu lul·lià d'assegurar el coneixement, l'amor i la lloança de Déu; la retòrica pot augmentar l'eficàcia social de la comunicació: la lul·liana és una retòrica al marge tant de l'antiga com de la medieval; el seu objectiu és l',ornatus'. Segueix un resum de la història del lul·lisme en el qual destaquen Th. Le Myésier i Bernat Lavinhetta; en l'Edat Moderna cresqué la importància de la combinatòria i l'intent de ciència universal fins a la crisi del segle XVIII i el ridícul de Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*. — J. P. E. [19.471]

Albert SOLER, *L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians*, dins «Studia Lul·liana, olim Studios Lulianos», 44 (2004), 109-122.

Gran part d'aquestes pàgines coincideix, tant en text com en il·lustracions finals (117-120), amb l'article del mateix autor publicat en les pàgines 229 i ss. del present volum; són més pròpies de l'article de «Studia Lulliana» les dedicades a l'anàlisi de lletres més significatives de la dita escriptura (112-116). — J. P. E. [19.472]

Andrea FRANCA, *Raimondo Lullo: filosofo del dialogo*, dins «Frate Francesco. Rivista di Cultura Francescana», 70 (2004), 315-364.

Andrea FRANCA, *Filosofia del dialogo e slancio missionario nell'opera del beato Raimondo Lullo*, dins «Analecta TOR», 35/172 (2004), 205-245.

Objectiu d'aquestes pàgines és el «di approfondire il filone dialogico, di mostrarne la fondazione epistemologica, antropologica e, successivamente considerarne gli ambiti applicativi nel contesto del confronto cristiano ed interreligioso» (315). El valor dialogal, ultra en l'acceptació de la realitat de l'altre, es demostra en l'aprenentatge de llengües i del pensament d'altri, al qual s'encaminava l'escola de Miramar (319-320). La base epistemològica és

àmpliament exposada (321-352): després que en una primera secció han estat resumides les seculars acusacions antilul·listes de racionalisme centrades en Nicolau Eimeric, contraposades a una explícita reivindicació de Lull per part de Pius XI, *Rerum Orientalium* (322-332), la part positiva consisteix en una parífrasi de la lul·liana *Disputatio fidei et intellectus* (342-352). La intercomunicació de tots els plans constitutius de l'home entre ells dins la seva unitat personal és un altre aspecte del diàleg, completat per la mateixa definició d'home com a ‚animal homi[ni]ficans‘, que pot derivar en ‚animal christificans‘ (353-359), amb la seva projecció hominificadora de la realitat i la novetat estrictament lul·liana de considerar ‚sísè sentit‘ l'‚affatus‘, l'expressió vocal, i, doncs, eminentment dialogal (360-362).

El segon títol és el text d'una al·locució pronunciada el 27. XI. 2003 en l'església romana ‚deï santi Cosma e Damiano, ai Fori Imperiali‘: l'intent lul·lià de contribuir a la unitat de l'espècie humana portà Ramon Lull a suprimir barreres d'incomunicació i en particular la de la llengua i a propugnar el diàleg amb els musulmans; condició prèvia era la solució del Cisma amb l'Orient, escàndol per als no cristians, tal com manifesta la *Disputatio quinque hominum sapientum* (209-216); també era desitjable el retrobament amb els jueus, propugnat en el *Liber praedicationis contra iudaeos*, i de forma més dialogal en el *Liber de gentili et tribus sapientibus* (227-236); els sarraïns foren el punt de mira constant fins al punt d'anar-se'n ell al Nord d'Àfrica tal com permet de recordar la *Disputatio Raymundi Christiani et Hamar sarraceni*: aquesta era la finalitat del col·legi de Miramar (236-243). — J. P. E. [19.473-19.474]

Anthony BONNER, *Estadístiques sobre la recepció de l'obra de Ramon Lull*, dins «*Studia Lulliana*, olim *Estudios Lulianos*», XLIII (2003), 83-92.

De les dues-centes seixanta obres escrites per Ramon Lull vint-i-cinc són perdudes i dues-centes trenta-cinc conegudes; aquestes pàgines exposen la difusió de cada una tant en manuscrits anteriors al 1500 com en impressions entre el 1475 i el 1700, primer agrupant-les per temes (86-90) i després per la suma de manuscrits i edicions; només cinc sumen més de trenta manuscrits i edicions, per aquest ordre: *Ars brevis*, *Apostrophe*, *Taula general*, *Ars generalis ultima*, *Compendium/Commentum artis demonstrativae* i *Proverbis de Ramon*; dotze tenen entre vint i trenta manuscrits i edicions, i vint-i-quatre entre dotze i vint. — J. P. E. [19.475]

Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, *Els fons manuscrits lul·lians de Mallorca. Fons lul·lians a biblioteques espanyoles*. Edició a cura d'Albert SOLER. Preàmbul de Fausto ROLDÁN i Anthony BONNER (Col·lecció Blaquerna (!), 4), Barcelona i Palma de Mallorca, Universitats de Barcelona i de les Illes Balears 2004, XVI i 270 pp.

Els primers anys d'existència de «*Estudios Lulianos*», entre els seus volums 2 i 17, l'enyorat amic Llorenç Pérez i Martínez anà donant el resultat del seu escorcoll lul·lià de biblioteques mallorquines i madrilenyes, portat per la necessitat de tenir a l'abast de la mà tot allò que li podia haver estat útil per a la seva tesi [ai las, inèdita!], sobre *La Causa Lul·liana* (VII-IX). Ara aquelles pàgines són unificades i reproduïdes de forma anastàtica; la primera meitat, *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca*, conté les notícies sobre manuscrits de la Causa Pia Lul·liana (6-88), Arxiu Diocesà (89-93), Societat Arqueològica Lul·liana (93-106), Biblioteca del Convent de Sant Francesc (106-144), ARM (144-151), Col·legi de la Sapiència (153-176), Biblioteca del Monestir de la Real (177-190) i Biblioteca Bartomeu March Servera (191-196); les unitats bibliogràfiques d'aquesta part puguen a 1470. La segona part, *Fondos lulianos en bibliotecas españolas*, informa de les existències lul·lianes a Madrid, Biblioteca Nacional (202-214), Biblioteca de l'Academia de la Historia (215-217), Archivo de la Embajada de España ante la Santa Sede (217-220), biblioteca del Monasterio del Escorial (220-231); aquesta part inclou 117 unitats bibliogràfiques. Les darreres pàgines són dedicades a taules: d'autors i d'obres (233-250), d'obres lul·lianes i psudolul·lianes (251-257), i d'incipits (259-269). — J. P. E. [19.476]

Joan SANTANACH, *Manuscripts lul·lians de la Biblioteca de Catalunya. Testimonis de la Doctrina pueril (ms. 3187, 481 i 700)*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 95-107.

Els tres manuscrits indicats en el títol tenen el comú denominador de contenir text més o menys extens dels *Començaments de doctrina pueril*; cada un dels tres és objecte de descripció; de la del primer dels volums en resulta que l'actual 3187 és el volum que a començament del segle XX pertanyia a la Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona, on fou estudiat per Mateu Obrador, i que no reingressà a l'esmentada biblioteca l'any 1939, ans, intencionadament desfigurat com a procedent de Valldemossa, comparegué dins l'herència de Frederic Marés llegada a la BC.; els altres dos manuscrits, ambdós del segle XIV són parcials: el ms. 481, sempre ha tingut només el text d'un capítol de *Doctrina pueril*, el 82, *De religió* (103); i el ms. 700, inicialment potser còpia sencera del mateix llibre, ha conservat quatre folis coherents i sis altres folis escadussers amb els corresponents capítols inconnexos (104-105). — J. P. E. [19.477]

Alexander FIDORA, *Nota sobre els manuscrits lul·lians a l'Abadia de St. Georgenberg, Fiecht*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 89-94.

Recollint dades de fonts diverses, l'autor recorda els texts lul·lians en manuscrits d'aquella biblioteca; en el 41 (*Lectura super figuras artis demonstrativae, Sensuale*, és a dir *Llibre de definicions/Liber de universalibus*, i *Ars iuris*); en el 148 (*Ars generalis ultima, Liber facilis scientiae* i *Quaestiones super librum facilis scientiae*, depenents d'exemplars italians); i en el 159 (*Arbor scientiae*). — J. P. E. [19.478]

Josep E. RUBIO ALBARRACÍN, *L'evolució de les figures A, S, T de l'Art quaternària en el trànsit cap a l'Art ternària*, dins «Taula», 37 (2002), 83-98.

Pàgines només conegudes per referència. — J. P. E. [19.479]

Anthony BONNER, *Les estructures de l'Art durant l'època quaternària*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIII (2003), 57-82.

L'autor esbrina els canvis d'orientació que els elements ,artístics' experimentaren en les obres lul·lianes de l'època quaternària, que desembocarien en la revisió profunda de l'Art lul·liana i en la seva versió ternària. Entre l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i l'*Ars demonstrativa* són constatables nombre de variants en la llista de les ,dignitats' de Déu (58-60), la pèrdua d'importància de la figura elemental i les variacions en les figures i en les ,cambres' corresponents (61-64), amb un resultat comparable al de l'actual teoria dels grafs, sempre, però, només en combinacions binàries (65-70). En l'*Ars inveniendi particularia in universalibus* i en el *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam compilatus*, compareixen les combinacions ternàries acompanyades dels tres cercles concèntrics, i és en major part idèntica la llista de conceptes de les figures S i elemental, vists més com a ,essèntia' que com a ,esse' (71-74). La *Lectura super figuras Artis demonstrativae* conserva dels llibres anteriors les dues figures S i elemental, i silència les figures ternàries rotatòries, però introdueix els correlatius, actius en tots els plans de la realitat (74-76). El *Liber exponens figuram elementalem Artis demonstrativae* no basa la realitat en els quatre elements, ans en les semblances de les ,dignitats' i la figura elemental desapareix en la figura A (77-78). Les *Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles*, redueixen l'Art en les figures A i T, donen valor universal als divuit ,principis', nou dels quals en Déu són ,dignitats' (77-78). I així «la fonamentació de les (semblances) de les dignitats, el mecanisme correlatiu, i el resultat d'una estructura trinitària» explicarien «tots els esglaons de la realitat, increada i creada» (80). — J. P. E. [19.480]

Eugènia GISBERT, *Metaforice loquendo: de l'analogia a la metàfora en els Començaments de medicina de Ramon Llull*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 17-32.

Si la característica dels *Començaments de medicina* és l'aiguabarreig de doctrina mèdica i esquemes artístics, hi ha unes pàgines, les de la darrera distinció de l'obra, que s'intitulen *De metàfora*, la doctrina de les quals, reduïble a la de la significació o al paral·lelisme entre estrats de l'ésser, és objecte de la primera secció (20-29); la segona resumeix l'evolució del concepte d'analogia fins a Sant Bonaventura i a Ramon Llull, per als quals seria «un mitjà d'exploració... més adequat a la finalitat de mostrar el fil subtil, que posa en relació el món creat amb les realitats espirituals...» (33). La secció darrera *La metàfora entre la retòrica i la lògica* (37-44), resumeix la doctrina dels teòrics medievals sobre la metàfora en els camps retòric, bíblic i teològic; per la seva banda, «Llull dóna un lloc preferent a allò que per a Tomàs d'Aquino era només un camí secundari d'aproximació a la divinitat» (46). Hi ha bibliografia (48-51). — J. P. E. [19.481]

Lola BADIA, *Natura i semblança del color a l'Opus lul·lià: una aproximació*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIII (2003), 3-38.

Des de l'època clàssica els colors tenien classificada la seva significació, vigent en l'Edat Mitjana; si el color és present en l'obra lul·liana ho és en particular en els *Començaments de medicina* i en el *Tractat d'astronomia*. Llull el considera un accident de qualitat, una 'forma' de les seves cent; i si en el *Tractat d'astronomia* l'explica com una de tantes, per influx dels 'corres dessus', que imprimeixen llurs semblances en els de 'çajús', en els *Començaments de medicina*, l'explica com a efecte, entre d'altres, dels quatre elements, i serveix per fer visibles els cosos, presidint així tota aquella vessant vital vinculada al sentit de la vista (6-13). En el camp literari, el color és per a Llull portador de significacions diverses, sobretot la trilogia blanc/vermell/negre, cada un dels quals té significació i aplicació en nivells del coneixement religiós o en els no tan elevats de l'expressió verbal o retòrica i de la mateixa representació figural de l'Art (14-21); i l'explicació del color en els quatre elements simples com en la composició dels ents elementats: món sublunar, explicació de les composicions mitjançant la figura T i aplicació mèdica a l'examen visual de l'orina [comú a d'altres escoles contemporànies: cf. ATCA, I (1982), 47-78, en particular 58-64 i 67-69], a l'ombra i al mirall (21-30). Hi ha bibliografia (32-38). — J. P. E. [19.482]

Lola BADIA, *Cavalleria, rondalles i filosofia natural al capítol 29 del Fèlix*, dins «Hom. Massot», 55-72.

En la línia de les anàlisis recents dels ensenyaments lul·lians derivats dels 'exempla', de les narracions i dels diàlegs, l'autora es fixa en el capítol indicat en el títol i comença transcrivint-lo (56-58); els paràgrafs 2-8 reporten la batussa entre un cavaller cepat i un escuder nyicris, vençuda per aquest perquè intuï que aquell dubtava de la seva raó, cosa que comprengué l'estudiant de filosofia (58-62); la significació de la metàfora és també desvelada en els paràgrafs 4-6, on un gall cau d'un arbre a les urpes de la guineu perquè també ha tingut por (62) i així les coses tornen a bon estament (63); dins aquell 'eximpli' és col·locat el del gall i la guineu (núms. 4-8), del qual ací són resumides les múltiples variants que tingué a Europa (64-67), entre les quals la narració de Llull té personalitat pròpia pel nombre d'elements que hi juguen i sobretot perquè hi fa entrar la presència de les gallines, amb 'quaestio' inclosa (68), [la resposta a la qual, es deu poder endevinar a base del núm. 8: l'home i el gall, morint de por, salven la vida de les respectives femelles]. Hi ha bibliografia (69-72). — J. P. E. [19.483]

Xavier BONILO, *Els exemples del paradís i de l'infern del Llibre de meravelles de Ramon Llull*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 53-78.

«...l'objectiu d'aquest treball és l'establiment i l'anàlisi del corpus d'exemples continguts als dos darrers llibres del *Llibre de meravelles*» (54), sis del llibre IX i vint del X (75), cada un dels quals és exposat en la part central de l'article (54-72); encara que no siguin estructurats seguint un patró comú (n'hi ha de breus i sentenciosos, i de llargs i narratius: 74), és normal que primer sigui explicat l'exemple com si fos un fet realment esdevingut i després en sigui subratllada la lliçó, doctrinal o moral, i que hi figurin i actuïn elements tant doctrinals (les 'dignitats', posem per cas) com artístics (els principis relatius), amb aplicació tant al clos familiar com a la comunitat popular. Hi ha la reducció dels vint-i-sis exemples a grups temàtics d'aplicació al cos, al capteniment individual o a la repercussió social (76). Hi ha bibliografia. — J. P. E. [19.484

Gaetano LALOMIA, *La rappresentazione del conflitto nel "Llibre de les bèsties" di Ramon Llull*, dins «La parola del testo», VIII (2004), 355-368.

La connexió entre el *Llibre de les bèsties* i el *Llibre de meravelles*, del qual forma part com a capítol VII, es troba en el pròleg general i en la secció inicial del dit capítol VII: si tot el *Llibre de meravelles* és destinat a fer passar els cristians del 'malvat' al 'bon estament' del món, el *Llibre de les bèsties* vol que un rei eviti els mals passos, als quals el portarien els malvats consellers; de més a més, el *Llibre de les bèsties* és una mirada a la societat i a l'home contemporanis a fi d'assenyalar-ne les deformitats. Tot seguit, l'autor analitza «la costruzione del testo alla luce del tema della conflittualità» (35), perceptible en les narracions d'elecció, en les quals el conflicte és resolt per les males arts de Na Renart, personificació dels mals consellers. — J. P. E. [19.485

V. TENGE-WOLF, *The textual tradition of the Tabula generalis from Ramon Llull to the critical edition in ROL XXVII*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIII (2003), 39-56.

L'autora aplega en aquestes pàgines les observacions relatives a la tradició textual de la *Taula general* des del moment en què fou escrita per Ramon Llull fins a l'edició d'ella mateixa dins el «Corpus Christianorum» [cf. ATCA, XXII-XXIV (2004-2005), 552-553]. Escrita per Llull en català (*cat 1*) fou traduïda potser per ell mateix en llatí (*lat 1*), prest revisada (*lat. 2*) i algunes de les modificacions d'aquesta passaren al text català (*cat 2*; [però l'autora sembla no haver-se adonat que *cat 2* té característiques de pronúncia mallorquina, com l',acceptat = exceptat = exceptat' de 46/2]); Alonso de Proaza hauria aplegat una vintena de manuscrits i en la seva edició hauria donat un text, qualificat de «remarkably competent piece of work» (49), pràcticament acceptat per Iu Salzinger en l'edició Moguntina, tot i controlar-lo amb la tradició manuscrita (49-50). L'edició catalana de Salvador Galmés, basada en el ms. de Palma de Mallorca, BP 1103 (*cat 1*) «is still absolutely up-to-date today» (53) i ha influït en la ja esmentada de l'autora, que optà pel text més pròxim a Llull, el *lat 1*, amb poques correccions (53-54). — J. P. E. [19.486

Josep PERARNAU I ESPELT, *Consideracions sobre el tema Missió i Croada en Ramon Llull dins publicacions recents*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 561-578.

Les publicacions recents són quatre estudis de Jordi Gayà sobre el tema, ací resumits (561-564), en els quals el crític veu «les seves limitacions» (564) i intenta de superar-ne una, resumint la primera teologia lul·liana de la missió del cap. 346 del *Llibre de contemplació* (565-572); una altra és la, almenys aparent, reducció de la teologia de la missió a l'Art lul·liana com a mitjà de demostració, extrem corregit per les cinquanta-sis frases del dit capítol, en les

quals ‚demostració‘ és resultat del coneixement de la ‚significació‘ d’una doctrina (573-577).
— J. P. E. [19.487]

Juan ESQUERDA BIFET, *La clave evangelizadora del beato Ramon Llull. Del amor apasionado por Cristo al anuncio apasionado por Cristo*, dins «Anthologica Annua», 47 (2000 [2003]), 297-362.

[Aquest és un escrit més ‚sapiencial‘ que ‚científic‘, en el sentit que no és una recerca impersonal sobre el tema, ans, sembla, un itinerari personal que condueix a les darreres pàgines *Líneas conclusivas. Testigo de la esperanza* (358-362), de les quals els títols lul·lians han desaparegut i les seves posicions doctrinals són integrades en opcions personals vàlides en elles mateixes]. De fet, l’autor formula així el seu propòsit: «Intento describir las actitudes internas de Ramón Llull, tal como se reflejan en sus escritos» (298), d’on és possible deduir una lliçó: «Quizá sea ésta la lección más actual de Ramón Llull: Presentar la experiencia cristiana de Dios, cuando parece que calla y está ausente...» (299). L’itinerari té un primer pas, guiat pels llibres literaris, el *Fèlix*, el *Blanquerna*, el *Llibre d’Amic e Amat*: és el «cenit del enamoramiento como pasión misionera..., llamada a la contemplación, a la renovación (personal y eclesial) y a la misión» (299; cf. 300-332, on cal assenyalar les pàgines sobre contemplació i coneixement dels misteris, coronades amb les que subratllen la *Armonía entre fe y razón*, 329-332). El segon pas seria l’experiència del fracàs, dels llibres poètics, sobretot del *Desconhort*, que desemboca en l’esperança amb tensió dolorosa i joiosa (cf. 333-346). I així s’arriba a «la dinámica luliana de la contemplación, misión y cruz», que és «dinámica de esperanza contra toda humana esperanza...» (300; cf. 347-357). — J. P. E. [19.488]

Teresa SOLÀ, «Nisi crederitis non intelligetis». *Lectura d’Is. VII, 9, per Ramon Llull*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 578-595.

Teresa SOLÀ, *Fe i raó en la lectura de Ramon Llull d’Is 7, 9*, dins «Laurentianum», 45 (2004), 547-565.

La frase d’*Is*, VII, 9, és col·locada en el seu marc històric i teològic dels capítols VII-XI d’*Is.*, anomenats *Llibre d’Emmanuel*, que esperona la resistència dels hebreus amb la perspectiva d’una intervenció divina i, per tant, només la fe mantindrà Israel fort i ferm; el sentit original seria, doncs, «si no us agafeu fort a Déu no podreu aguantar» (580-582); però a través de la traducció dels Setanta, la frase hebrea diu en la *Vulgata*: «Nisi crederitis, non intelligetis» (582-583), text que alguns Pares de l’Església entenen en el sentit que la fe és condició prèvia a la intel·ligència (586-589). Llull es refereix al vers d’*Is*, VII, 9, una dotzena de vegades i li dóna el sentit que l’acte de creure és un graó previ a l’acte d’entendre (591-595). — J. P. E. [19.489-19.490]

Ricardo DA COSTA, *A Educação na Idade Média. A busca da sabedoria como caminho para a felicidade: Al-Farabi e Ramon Llull (seculos X-XIII)*, dins «Dimensões. Revista da Historia da Ufes», 15 (2003 = *Historia, Cidadania e Educação*), 99-115.

L’autor es pregunta com en tema d’educació, els medievals connectaven ensenyament i saviesa. La part dedicada a Llull ocupa les pàgines 106-113 i afirma la tesi que per a Llull la pedagogia estava en funció de l’apologètica (107) i és exposada en la *Doctrina pueril* (107). Clarament inspirada en la distinció entre intencions primera i segona, aquella ha de donar el sentit a l’ensenyament i dirigir-ne la dinàmica, car saviesa és do de l’Esperit Sant. La pedagogia lul·liana és ‚espiritual‘. En la base, però hi ha la constitució material de l’home amb els quatre elements o humors (109-111) i la pedagogia ha d’èsser la forma de potenciar l’element foc i la recerca de les virtuts: ha d’èsser realista i ensenyar a l’infant un ofici manual (amb clara referència positiva al model sarraí: 110-111), evitant així la figura del burgès desvagat i pobre (112). Hi ha bibliografia (114-115). — J. P. E. [19.491]

Alexander FIDORA, *Noch einmal «Arbor scientiae oder Arbre de sciencia». Zum Verhältnis von lateinischer und katalanischer Fassung der Lullischen Enzyklopädie*, dins «Faventia», 25 (2003), 67-73.

L'autor revisa la posició suara manifestada per l'editor de l'*Arbor scientiae*, en afirmar que el text català era traducció del llatí; i, basat en el detall que les qüestions 473-476 presents en l'edició catalana de l'*Arbor questionalis* manquen «in der gesamten lateinischen Überlieferung» (71) i, per tant, no poden haver passat del text llatí al manuscrit català bàsic ans al revés, conclou que això sol manifesta la prioritat del text català. — J. P. E. [19.492

Joan ROIG, *Ramon Llull, místic català*, dins *La mística com a lloc de trobada*. Coordinador: Jacint DURAN I BOADA. «Jornades d'Estudis Franciscans. 2002», Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2003, 121-128.

En i per la conversió Ramon Llull encaminà vers Déu el seu amor desencaminat; una aproximació feta de lògica i d'amor, de lògica de l'amor centrat en la recerca total de Déu, tal com es troba formulat en el *Llibre d'amic i amat* (i en tot el *Blanquerna*) i en el *Llibre de contemplació*, i assedegat de donar la màxima prova d'amor en el martiri. Jacint Verdaguer encertà a collir les *Perles del Llibre d'Amic e Amat d'En Llull*. — J. P. E. [19.493

Roger FRIEDLEIN, *El diàleg en el lul·lisme ibèric medieval, una proposta de sistematització*, dins *La literatura i l'art en el seu context social*, a cura de Pilar ARNAU I SEGARRA i August BOVER I FONT (...), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2003, 105-113.

Roger FRIEDLEIN, *Der Dialog im iberoromanischen Lullismus des Mittelalters*, dins R. F., *Der Dialog bei Ramon Llull. Literarische Gestaltung als apologetische Strategie* (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie, 318), Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2004, 248-258.

L'autor indica que el contingut d'aquests dos títols és «im wesentlichen nicht verändert» (250, nota 13). Comença amb una visió sintètica de l'expansió del lul·lisme en les seves diverses branques des de Catalunya per tot Europa i en l'Amèrica tot just descoberta [en la qual, però, trobo a mancar la reconeguda paternitat lul·liana de les arrels de l'actual computerfística], i es concentra en els texts dialogals dels lul·lismes castellà i portuguès, dels quals existeixen presentacions globals, recordant que es podien haver inspirat en el *Liber disputationis Petri et Raimundi*, també conegut com a *Phantasticus* i publicat a París pel grup de Jacques Lefèbvre d'Étapes el 1499, precedits en àrea catalana pel *Llibre de Benedicta tu in mulieribus* i per la *Disputatio saecularis et iacobitae* [però, 'saecularis' no és un laic o seglar, sinó un clergue secular] (251-253); quant al lul·lisme castellà, es fixa en la *Disputa de Fez*, només lul·liana per la presència d'un llibre de Llull, i en la *Cuestión entre Gonzalo Morante y Juan Rogel*, que aplica al tema de la predestinació la doctrina de la identitat de les dignitats en Déu (254-255); el lul·lisme portuguès es manifestà en el *Boosco deleitoso* (ben informat en lul·lisme, sense però ésser un ver diàleg en sentit lul·lià: 256), sobretot en el *Livro da Corte Imperial*, on Llull és present per citacions de quatre llibres, Déu és definit a base de les 'dignitats' i és refet el planteig del *Llibre del Gentil*..., hi ha personificacions d'interlocutors, triomf doctrinal del cristianisme i conversions de jueus, sarraïns i gentils (257). Més que res, serien «manifestacions d'una forma de discurs literari» (258). — J. P. E. [19.494-19.495

Óscar de la CRUZ, *La Quaestio quam clamavit palam Saracenis de Thomas Le Myésier*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 79-88.

Segons la *Vita coaetanea*, al mig de la plaça de Bugia Llull s'hauria proclamat ben alt prest a demostrar la tesi que la Llei cristiana és vera, santa i acceptable a Déu i que la sarraïna és falsa i errònia; en la part setena de l'*Electorium* de Thomas Le Myésier, la dita demostració és

inclosa amb el títol de *Quaestio quam claruit palam Saracenis in Bugia*; l'autor proposa una formulació diversa de la tesi, tal com consta en el títol, per raons diverses; també dóna una transcripció crítica d'aquell text (84-87). [No veig que les tres lletres centrals del 'Claruit' de l'*Electorium* (82), les —rui— es puguin llegir —ma—; més aviat pensaria que el 'claruit' és correcció d'una grafia anterior que deia 'clariueriuit']. — J. P. E. [19.496]

Lino TEMPERINI, *L'Immacolata Concezione in alcuni scrittori del TOR*, dins «*Analecta TOR*», 35/172 (2004), 7-53.

Suposant que Ramon Llull pertangué al TOR (Terç Orde Regular), l'autor assenyala les sis obres lul·lianes en les quals Llull de forma implícita, les set en què de forma explícita i les dues d'escola lul·liana (però per a l'autor possiblement autèntiques), en què és exposada la doctrina lul·liana sobre la Puríssima Concepció de Maria (7-11). Dues de les il·lustracions finals representen Ramon Llull (44 i 46). — J. P. E. [19.497]

Paolo EVANGELISTI, *Un progetto di riconquista e governo della Terra Santa: strategia economica e militare e proposta di un codice etico-politico attraverso il lessico regolativo-sociale minoritico*, dins *Alle frontiere della cristianità. I frati mendicanti e l'evangelizzazione tra '200 e '300*. «Atti del XXVIII Convegno Internazionale. Assisi 12-14 ottobre 2000», Spoleto-Assisi, Centro Internazionale di Studi sull'Alto Medio Evo – Società Internazionale di Studi Francescani 2001, 135-199.

Estudi centrat en la proposta del franciscà Fidenzio da Padova al papa també franciscà Nicolau IV en el seu *Liber recuperationis Terrae Sanctae* del 1292 (140 i ss.), en relació al qual és també citada la proposta de Ramon Llull, el *De recuperatione Terrae Sanctae*, i encara més en particular Francesc Eiximenis, recordat dins el conjunt de franciscans que «in quell'ampio 'corpus' di testualità politica francescana» (196-199), en tractar el tema de la recuperació no s'oblidaren de proposar una remodelació social de les poblacions afectades. — J. P. E. [19.498]

Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *El papa Nicolás IV, destinatario del Liber de passagio, y Ramon Llull*, dins «*Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos*», XLIV (2004), 3-15.

Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *La idea de cruzada en el Liber de passagio DE RAMON LLULL*, dins «*Patristica et Mediaevalia*», 25 (2004), 45-75.

Les idees d'aquestes pàgines prossegueixen les exposades per l'autor en qualque escrit anterior, sobre el qual hom pot veure la recensió publicada en aquestes pàgines del volum XXIII-XXIV (2004-2005), 546-551; també les d'aquest volum d'«ATCA», intitulades *Certeses, hipòtesis i preguntes entorn el tema 'conversió i croada' en Ramon Llull. 'Croada militar' o 'croada gramatical'*, 479-506. [La que sembla ésser tesi de l'autor, que el de la croada hauria estat un tema assumit per la política papal com a mitjà habitual de confirmar la supremacia política damunt la cristiandat i que, en conseqüència, la caiguda de Sant Joan d'Acres no hauria passat d'ésser una ocasió d'exercir i enfortir la dita supremacia, no sembla compatible amb el fet que, justament davant aquella pèrdua, la papa es declara incapaç de poder respondre tal com el poble cristià exigia i s'ha de posar en les mans de l'església demanant que cada província eclesiàstica, reunida en sínodo, indiqués el seu parer sobre el remei i es comprometés en la col·laboració oferta; i també demanava el parer sobre la unificació dels ordes militars, en clara ruptura de l'esquema defensiu heretat; sense que oblidem la negativa al rei de França a finançar-li la segona campanya de croada contra Catalunya. Tot plegat una ruptura, que capgirava els esquemes. Ningú sap què hauria passat, perquè al cap de poc el papa moria i tot restava en suspens]. — J. P. E. [19.499-19.500]

Michela PEREIRA, *Prima materia. Echi aristotelici e avicenniani nel Testamentum pseudolulliano*, dins *Aristoteles chemicus. Il IV libro dei Meteorologica nella tradizione antica e medievale*, Sankt Augustin, Akademie Verlag 2002, 145-164.

Exposició comparativa de la teoria sobre la formació dels metalls en Aristòtil i el l'autor del *Testamentum pseudolullianum*, només conegut per referència. — J. P. E. [19.501]

Michela PEREIRA, *L'alchimista come medico perfetto nel Testamentum pseudolulliano*, dins *Alchimia e medicina nel Medioevo* a cura di Chiara CRISCIANI e Agostino PARAVICINI-BAGLIANI (Micrologus Library, 9), Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 2003, 77-108.

La relació entre alquímia i medicina es pot establir en quatre punts cardinals: els paral·lelismes epistemològics entre ambdues ciències; les 'analogies instrumentals' d'origen mèdic emprades pels alquimistes; l'intercanvi d'ingredients i de pràctiques en les receptes d'ambdós camps; i les doctrines comunes. A través d'aquesta reixa l'autora es mira el *Testamentum*, d'autor català o mallorquí escrit a Montpeller abans del 1332, que aporta la novetat de considerar l'elixir alquímic com la millor de les medicines per a la salut del cos (79-85), en una línia que, arrelada en Roger Bacon, arribaria a l'afirmació global del 'fàrmac alquímic quintaessencial' de Joan de Rocatalhada en el *De consideratione quintae essentiae* (86-90); pel camí que desemboca en fra Joan trobem exposats els conceptes de 'destil·lació' (91-92), que, repetida 'ad infinitum', transformaria la matèria grossa en subtil, «nucleo originario degli elementi. e allo stesso tempo... obiettivo delle operazioni alchemiche» (93), quinta essentia, elixir, humidum radicale i 'menstrum' o argent viu (94-108). — J. P. E. [19.502]

Michela PEREIRA, *Alchimia occitanica e pseudolullismo alchemico. Osservazioni in margine a una recente ricerca*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianus», XLIII (2003), 93-102.

La investigació recent és la de Suzanne Thiolier-Méjean, *Alchimie Médiévale en Pays d'Oc*, París 1999. En acabar el segle XIX, Marcelin Berthelot assenyalava la possible existència d'una escola d'alquimistes relacionada amb Ramon Llull, tema renovat darrerament amb les edicions de *Lo Rosari* (Antoine Calvet) i *Testamentum* (Michela Pereira i Barbara Spaggiari); Thiolier-Méjean hi afegeix dues obres menors, l'*Obratge dels philosophes* i la *Soma*, aquesta de Bernat Peire (94-95); tenim així un nom d'autor alquímic, confirmat per la referència que hi fa Joan de Rocatalhada en el *Liber de consideratione quintae essentiae* (i així aquest nom destaca entre el d'altres Bernat, que també surten en la recerca), i el d'un altre, Jacme de Sant Serni, esmentat en la *Soma*; també es confirma la vinculació d'alquímia amb ambients 'espirituals' i 'pauperístics' d'Occitània i Catalunya, potsers autoqualificats de 'filii Hermetis'; l'altre element remarcable en l'aportació de Thiolier-Méjean és la hipòtesi de relació entre la literatura alquímica occitanocatalana i el concepte de 'senhal' de la literatura cortesa del segle XIII. Són temes d'ulterior recerca. — J. P. E. [19.503]

Heymericus de CAMPO, *Opera Selecta*, I. Curantibus Ruedi IMBACH et Pascale LADNER (Spicilegium Friburgense, 39), Fribourg (Suisse), Universitätsverlag 2001, 227 pp. i onze làmines.

Concetta BIANCA, *Le Cardinal de Cuse en voyage avec ses livres*, dins *Les Humanistes et leurs bibliothèques – Humanists and their Libraries*. «Actes du Colloque International, Bruxelles, 26-28 August 1999». (Travaux de l'Institut interuniversitaire pour l'Étude de la Renaissance et de l'Humanisme, 13), Rudolf DE SMET, éditeur, Louvain-Paris-Sterling, Peeters 2002, 25-36.

El comú denominador d'ambdós títols és la importància que per a cada un d'aquells autors tenien els llibres de Ramon Llull, l'influx dels quals sobre l'obra de de Campo és subratllada en l'estudi introductor i a l'edició de les seves obres selectes; i l'estudi dels llibres destinats a consti-

tuir la ‚biblioteca de viatge‘ del cardenal Nicolau de Cusa permet de comprendre el lloc i la importància de les obres lul·lians en el conjunt d'aquella biblioteca. — J. P. E. [19.504-19.505]

Charles H. LOHR, *Nicolaus Cusanus and Ramon Lull: A Comparison of Three Texts on Human Knowledge*, dins «Traditio», 59 (2004), 229-315.

La comparació promesa en el títol fa referència al text del *De potentia, objecto et actu*, del 1296, conservat a Roma, BN Vittorio Emanuele, *Fondi minori*, 1832, i és establerta entre aquest text manuscrit, el reestructurat per Thomas Le Myésier en l'*Electorium* (París, BN lat. 15450), o en el *Breviculum* (Karlsruhe, Landesbibl., *Sankt Peter*, perg. 92), i l'extractat per Nicolau de Cusa, ara a Kues Spital, ms. Cus. 83; cada un dels tres texts ocupa una columna paral·lela de les altres dues (233-315) i permet de veure les variants d'estructura introduïdes per Le Myésier i els punts que Cusa considerava més interessants. — J. P. E. [19.506]

Maurizio CAMBI, «*Difficilia enodabo, confusa distinguam, abdita aperiam, obscura elucidabo*». *Chiarificazione e potenziamento dell'Arts Raymundi nel De lampade combinatoria lulliana di Giordano Bruno*, dins *Giordano Bruno*, 369-395.

L'autor es fixa en la lletra prefacial de Bruno al seu *De lampade combinatoria lulliana*, que hauria estat l'estrena deixada per ell a Wittenberg pel bon acolliment rebut, tot i que allí mancava qualsevol interès per Lull; la segona part presenta Lull com a ‚divinus genius‘ per la il·luminació de Randa i perquè com tants d'altres (Pitàgoras, Zoroastre, Moisès, Jesús), tornà de l'estada al desert enriquit amb una ‚ars mirabilis‘ aplicable a qualsevol temàtica; la seva fecunditat és evident a Alemanya pels exemples de Nicolau de Cusa i de Paracels. Però Bruno promet més que allò que donaren els predecessors: fer Lull accessible (374-378), conscient de les possibilitats il·limitades de l'‚art combinatoria‘, ja insinuades en les *Animadversiones circa lapidem lullianum* (382), perfeccionant la quarta figura, amb el suggeriment de fer girar només el cercle mitjà i assenyalant noves formes d'usar-lo (387-391), sobretot en tema de virtuts i vicis (392-394). — J. P. E. [19.507]

Marco MATTEOLI, *Principio di mediazione, posizioni antigerarchiche in Raimondo Lullo e Giordano Bruno*, dins *Giordano Bruno*, 397-408.

La importància del concepte de ‚mediació‘ es pot veure en l'explicació de Lull al principi relatiu de ‚medium‘ en l'*Ars brevis* (397-400): «La ricerca del ‚medium‘ diventa il tema centrale di trattati di logica di Lullo» (400). Bruno, que suposa autèntic l'espuri *De auditu kabbalístico* (404), empra la doctrina lul·liana de la mediació en *De compendiosa architectura et complemento artis Lulli* (París, 1582), *De lampade combinatoria lulliana*, *De lulliano specierum scrutinio* (Wittenberg 1587-8) i *Summa terminorum metaphysicorum* (Zuric 1591), en els quals tendeix a ombrear la funció mitjancera entre l'Ésser i els éssers i a subratllar la relacional entre aquests. — J. P. E. [19.508]

Francesca DEL'OMODARME, *Frances A. Yates interprete di Giordano Bruno*, dins *Giordano Bruno*, 556-575.

Aquestes pàgines, [abans publicades a «Rinascimento», XLI (2001), 353-374, han estat resumides dins «ATCA», XXIII-XXIV (2004-2005), 705-707, núm. 18.499]. — J. P. E. [19.509]

Roger AUBERT, *Kircher (Athanasie)*, dins «Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastique», XXIX (2004), 142-144.

Encara que aquesta breu biografia no esmenti la relació doctrinal d'Athanasius Kircher amb el lul·lisme, informa sobre d'altres aspectes de la seva persona i activitat editorial i dóna àmplia bibliografia. — J. P. E. [19.510]

Miquel FERRER, *La convulsió de 1750 referent al culte de Ramon Llull*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIII (2003), 103-126.

Els fets ja coneguts de reacció popular a una gran secada, davant la qual Palma de Mallorca recorregé al valiment de Ramon Llull, que resultà eficaç i fou agraït amb celebració solemne, a la qual no volgué assistir la comunitat de Sant Domènec, són il·lustrats amb nova documentació transcrita de Palma de Mallorca, AM, LN 2004: *Extracto y minuta del culto del Beato Raydo Lulio Mártir de la 3ª Orden de San Francisco* (117-120); *Memorial remitido por los dominicos de Palma al Regente de la Real Audiencia*, del 1749 (120-121), amb la resposta de l'ajuntament (121-122); *Respuesta del P. Fr. Mariano Bordoy, religioso del Orden de la Santísima Virgen del Monte Carmelo*, del 1777 (122-124); i *Conversación que tuvieron a manera de conferencia el Bayle, escribano y barbero de cierta villa de Mallorca...* (125-126). — J. P. E. [19.511]

Alfonso ESPONERA CERDÁN, *Los dominicos, sor Ania (!) y la Causa Lulista en Mallorca en la segunda mitad del siglo XVIII*, dins «Escritos del Vedat», XXXIV (2004), 245-274.

Sor 'Ania' és sor Aina del Santíssim Sagrament, autora d'un comentari en llengua catalana al *Llibre de l'amic e l'amat* de Ramon Llull, escrit en la segona meitat del segle XVII i només publicat en traducció castellana a Palma de Mallorca entorn el 1767 pels Protectors de la Causa Pia Lul·liana (265). En la primera part de l'estudi, l'autor, ultra allò que ja és conegut per publicacions d'altri, sobretot per les de Llorenç Pérez Martínez, aporta documentació sobretot de l'orde dominicà, també inèdita de Palma de Mallorca, Biblioteca del Seminari (246), de València, BU i BCol·legi Patriarca (254, nota 23, 264, nota 46), amb particular atenció als fets del *Tè Deum* del 24 de gener del 1750, a les seves conseqüències i a llur exposició en l'anònim i encara manuscrit *La verdad sin rebozo* (248), on es barrejà tot: els fets de Mallorca, l'estat de la política de Carles III entre jesuïtes i dominics, la situació de la Causa Lul·liana a Roma i les preses de posició de Benet XIV, l'*Avendo Noi* del qual fou oficialment feta conèixer i traduïda al castellà (246-264). La segona part de l'article informa sobretot dels vuit 'documentos' (150 pàgines del conjunt), preliminars a l'edició del text de sor Aina, d'entre les quals destaca l'àmplia dedicatòria, potser escrita per un dominic anònim (265-269). L'autor col·loca aquells fets dins les lluites de política de Carles III contrària als jesuïtes (lul·listes) i favorable als dominics (antilul·listes) [on, però, no fa cap esment de les batalles teològiques entorn la Puríssima Concepció de Maria, personificades en els dos bàndols] (269-273). — J. P. E. [19.512]

Joan REQUESENS I PIQUER, *L'epistolari entre els canonges Jaume Collell i Miquel Costa i Llobera*, dins «Randa», 52 (2004 = «Homenatge a Miquel Batllori», 5), 121-151.

Divuit lletres de Collell a Costa i Llobera, conservades a Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, i onze fragments de les de Costa i Llobera, salvats durant la Guerra Civil del 1936-1939 per Antonio Pérez de Olaguer (121-122), incidentalment s'ocupen de les primeres manifestacions de neolul·lisme a Barcelona, amb motiu de la publicació del *Homenatge al doctor arcangèlic lo gloriós màrtir de Cristo beat Ramon Llull sos deixebles, admiradors i devots al primer d'any 1901 i començament del segle XX*, Barcelona, l'Avenç 1901, 98 pp. (Brummer 304), que Jaume Collell qualificava d'aquesta manera en lletra del 6 II 1901 a Costa i Llobera: «la petita taifa de neo-lulians de per aquí han pres això com los joves del dia s'han dat a la bicicleta» (138), als quals contestava G[aietà] S[oler], *Lo homenatge al benaventurat Ramon Llull*, dins «Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús», IX/100 (març 1901), 73-77, pàgines que el mateix

Collell qualificava d'«article dinamiter» (140) i manifestava alhora la seva discrepància amb els neo-lul·lians en considerar que llur projecte no entrava en els dissenys de la neo-escolàstica de Lleó XIII; el 14 de febrer del mateix any, Costa i Llobera informava a Collell de la «mala impressió que allò'm féu tot d'una» (139). — J. P. E. [19.513]

Aina MOLL MARQUÈS, *Els treballs lul·lístics de Francesc de Borja Moll* (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 38), Palma de Mallorca 2004, 30 pp.

Presentació i anàlisi de les publicacions lul·lístiques de Francesc de B. Moll, encaminades totes a augmentar el coneixement de Ramon Llull a Mallorca i arreu: publicà el 1933 la *Vida coetània* d'acord amb el manuscrit de la BL de Londres, *Add.* (11-13), i ja l'any abans havia publicat *Lo peccat de n'Adam*, «assaig d'edició crítica» a base de manuscrits diversos (13-15); afegim-hi l'edició popular de l'*Arbre exemplifical*, núm. 100 de la col·lecció «Les Illes d'Or» (30). Tan importants com els texts són els estudis del lèxic lul·lià i dels seus estrats en la *Logica nova*, ja el 1935 (15), més en concret el dels elements popular i culte, dels mots derivats i estranys, del 1957, ací àmpliament resumit (16-27, en particular del mot «tamiats» en un estudi del 1970: 28-29), fins a arribar a una visió general de *La llengua de Ramon Llull*, del 1960 (27-28). Fou, encara, editor d'estudis sobre Ramon Llull en les col·leccions «Les Illes d'Or» i «Biblioteca Raixa», per ell fundades i dirigides (29-30). — J. P. E. [19.514]

Alexander FIDORA, *Ramon Llull frente a la crítica actual del diálogo interreligioso: el arte luliana como propuesta para una 'filosofía de las religiones'*, dins «Revista Española de Filosofía Medieval», 10 (2003), 227-243.

Les primeres pàgines recorden que en la teologia catòlica actual hi ha les dues posicions d'exclusió de les altres religions o d'integració de llurs valors en els del cristianisme, amb el resultat que cap de les dues posicions seria realment ecumènica, perquè dona per suposat que la veritat és del cristianisme, i reporten les crítiques actuals al diàleg interreligiós. El centre de l'article els contraposa als trets fonamentals de l'apologètica lul·liana, perquè, d'acord amb l'*Art*, davant una pregunta cal formular totes les hipòtesis possibles de resposta, cada una de les quals ha d'ésser presa seriosament, ni que només sigui com a hipòtesi, i li ha d'ésser aplicat el benefici del dubte inicial; tot plegat desemboca en un assaig de filosofia de les religions inspirada en Llull, perquè el «dubte» davant la hipotètica veritat de totes i cada una de les formulacions de la mateixa pregunta, «aquí significa la disposició del home de seguir siempre en busca de una veritat mayor y suprema de la que ya posee» (240). — J. P. E. [19.515]

Óscar de la Cruz PALMA, *Taula rodona «Ramon Llull i la Mediterrània». Treballs en curs sobre Ramon Llull*, dins «Faventia», 26 (2004), 115-119.

La dita Taula Rodona tingué lloc a la Universitat Autònoma de Barcelona el 14 V 2004: hi foren presentats projectes sicilians sobre el primer tema de Llull i la Mediterrània i informació d'edició d'obres lul·lianes en preparació per al «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», dins la sotsèrie «Raimundi Lulli Opera Latina». — J. P. E. [19.516]

Friedrich PUKELSHEIM, *Auf den Schultern von Riesen: Lull, Cusanus, Borda, Condorcet et al.*, dins «Litterae Cusanae. Informationen der Cusanus Gesellschaft», 2 (2002), 3-15.

Narració personal d'una recerca sobre sistemes d'elecció que, partint del *De concordantia catholica*, on Nicolau de Cusa esbossava un sistema per a l'elecció de l'emperador d'Alemanya (5-8), i passant per les aportacions de Jean-Charles Chevalier de Borda i de Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, marquis de Condorcet, ambdós del segle XVIII (8-10), arriba a Ramon Llull: resumeix el cap. 24 del *Blanquerna*, que narra l'elecció de Natana a abadessa (12), el descobri-

ment d'una còpia del *De arte electionis* de Llull al Nicolaus Spital de Cusa, i la identificació del també lul·lià *Artificium electionis personarum* feta per Llorenç Pérez Martínez en el Vat. lat. 9332 (14-15). La recerca de Pukelsheim és accessible en G. Hägele i F. Pukelsheim, *Lulls Schriften zur Wahlverfahren. Report 434 des Instituts für Mathematik der Universität Augsburg*, 30 pp. (www.math.uni-augsburg.de/stochastik/reports/434.html). — J. P. E. [19.517]

Albert SOLER, *Selecció d'edicions i d'estudis arnaldians recents*, dins «Llengua i Literatura», 14 (2003), 441-444.

Llista de nou títols, publicats entre el 1999 i el 2002 (441), amb comentari del contingut i valoració des de punt de vista personal. — J. P. E. [19.518]

Jaume MENSA, Sebastià GIRALT, *Bibliografia arnaldiana (1994-2003)*, I. *Arnau de Vilanova, espiritual*; II. *Corpus mèdic i alquímic* dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 665-734.

El 1994, amb motiu de la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», Jaume Mensa publicava la seva *Arnau de Vilanova, espiritual: Guia bibliogràfica*; amb motiu i a tall de preparació de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», ambdós autors han publicat aquesta nova bibliografia que aplega els títols publicats durant els deu anys 1994-2003; la primera part, es limita a Arnau de Vilanova, espiritual (665-706), la segona, al corpus mèdic i alquímic (707-734); després de cada fitxa bibliogràfica hi ha un breu resum del contingut i indicació de si ha estat objecte de resum o de recensió. — J. P. E. [19.519]

Antoine CALVET, *Recherches sur le platonisme médiéval dans les oeuvres alchimiques attribuées à Roger Bacon, Thomas d'Aquin et Arnaud de Villeneuve*, dins «Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques», 87 (2003), 457-487.

L'autor es proposa «identificar les traces de pensée platonicienne» en les obres alquímiques atribuïdes als tres autors. La part dedicada a Arnau de Vilanova ocupa les pàgines 471-486: el nom d'Arnau és vinculat amb molts tractats d'alquímia ja des del segle XIV (472); el *Liber deflorationis philosophorum* recorre al mite, a la 'narració fabulosa' (472-474); el *Rosarius philosophorum* exposa una doctrina i una pràctica alquímiques, que són l'essencial de l'alquímia arnaldiana (474-477); també es fixa en els *Perfectum magisterium/Flos florum*, *De secretis naturae*, *Tractatus parabolicus* i *Speculum alchimie*, en els quals, ultra la referència a l'«integumentum» com a contraposat a l'evidència (480), detecta una «influence platonisante, mêlée à la vision aristotelicienne de la nature» (486), i considera que són els millors representants de la presència del platonisme en tractats alquímics (486). — J. P. E. [19.520]

Michela PEREIRA, *Il cuore dell'alchimia*, dins «Micrologus. Natura. Scienze. Società Medievali», XI (2003), 287-304.

En encarar-se amb les accepcions metafòriques del tema del cor, l'autora fa avinent que el *Testamentum pseudolul·lià* exposa que la preparació de l'elixir comença agrupant els humors en els òrgans vitals, sobretot en el cor, on s'elabora el compost que integra els diversos components elementals, que seguirà amb la digestió gràcies al calor natural fins a la producció de l'elixir (298-299). — J. P. E. [19.521]

Michela PEREIRA, Chiara CRISCIANI, *L'alchimia. L'alchimia fra Medioevo e Rinascimento*, dins *Storia della Scienza* (estratto dal Volume IV: *Medioevo e Rinascimento*), Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2001, 907-920.

Aquesta visió de conjunt de l'evolució de l'alquímia en la Baixa Edat Mitjana ens informa que la segona de les grans línies de recerca, formada durant la segona meitat del segle XIV, era la centrada en l',elixir', i procedia dels texts atribuïts a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova (907; cf. 919); cap al tombant de segle trobem dues síntesis catalanes, la de Guillem Sedacer, molt pròxim al *Rosarius pseudoarnaldià* (911), i el *Phaenix* de Jacme Lustrach, en part depenent de Sedacer, que poc abans del 1400 treballava per a la cort catalanoaragonesa; durant el segle XV, els corrents originats en els dos nostres autors abans esmentats convergeixen amb d'altres (914), per exemple, en el cas de Marsilio Ficino (916) o de Ludovico Lazzarelli (917-918) i encara en el *De lapide philosophorum* de Fabri de Die (919). — J. P. E. [19.522

Josep PERARNAU I ESPELT, *Sobre la primera crisi entorn el De adventu antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2002), 349-402.

Josep PERARNAU I ESPELT, *L'Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi canonicum Dignensem d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de Adventu Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 7-348.

Josep PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva* (Studia, textus, subsidia, 10), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2002, 408 pp.

Els *Instrumentum...* i *Notificatio...* són els únics documents que s'han salvat del procés inquisitorial al qual Arnau de Vilanova fou sotmès a París, procés que, complicat amb una ambaixada a ell encomanada per Jaume II de Catalunya-Aragó, dins el possible és reconstruït en l'estudi inicial, amb indicació de les dates a les quals correspon cada un dels actes processals. El *De adventu antichristi*, que ja en el moment d'ésser fet públic a París causà tants de problemes al seu autor, li'n seguí creant els anys successius, i l'*Apologia de versutiis...* és alhora la demostració de les objeccions doctrinals i de les acusacions personals i l'intent de donarhi resposta.

El títol terç és una publicació conjunta dels dos primers, dels quals fins i tot manté la compaginació i numeració de pàgines. Els tres textos arnaldians són l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem*, l'*Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, i *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*; el text a favor d'Arnau de Vilanova és el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*; ultra els respectius texts i els corresponents aparats crítics i de fonts, sobretot bíbliques, cada un dels quatre texts és completat amb la pròpia taula de tots els mots. Un dels punts tractats és el de si l'*Apologia...* i el *Tractatus quidam...* són del mateix autor, identitat difícil de defensar, atesa la distància doctrinal i metodològica entre els dos escrits i el fet que l'autor del *Tractatus quidam...* no sols no sabia qui era per dintre Arnau de Vilanova, sinó que arribà a posar unes premisses, de les quals es deduïa que a l'hora de la tribulació parisensa Arnau de Vilanova no s'havia captgint com a autèntic, 'espiritual' (24-30). — J. P. E. [19.523-19.524-19.525

Jaume MENSA I VALLS, *La 'fallacia consequentis' en la polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova y los profesores de la universidad de París*, dins «Revista Española de Filosofía Medieval», 10, (2003), 297-301.

En la segona part del *De tempore adventus antichristi*, Arnau de Vilanova diu que els teòlegs de París havien criticat com a 'fallacia consequentis' la interpretació arnaldiana del text de *Dan XII, 11*, en interpretar els 1290 dies com a anys d'acord amb el bíblic 'dies pro anno';

Mensa recorda la doctrina lògica contemporània, segons la qual serien semblants la ‚fallacia consequentis’ i la ‚accidentis’, i d'altra banda recorda que Arnau més tard es defensaria precisant que la seva interpretació era només una possible de *Dan*. — J. P. E. [19.526]

Piers D. MITCHELL, *Medicine in the Crusades. Warfare, Wounds and the Medieval Surgeon*, Cambridge, University Press 2004, X i 294 pp.

Les aportacions d'Arnau de Vilanova al tema d'aquest llibre són indicades en les pàgines: 14: (*Regimen Almariae*, del 1310, per a l'exèrcit de Jaume II davant Almeria: ubicació del campament, potabilitat de l'aigua, enterrament dels difunts, cura dels ferits); 55-57: (resum objectiu del *Regimen Almariae*, amb traducció anglesa de l'examen de pous, cisternes i fonts; i de la recepta per a ferides de guerra); 180: (Arnau de Vilanova confirma que hom usava verí contra l'enemic en el camp de batalla); 200: (el pseudo?-arnaldia *Liber de vinis* suggereix barrejar vi amb plantes medicinals i usar-lo com a analgèsic); 211: (entre els autors de tractats quirúrgics escrits a Europa en època de les croades hi ha Arnau de Vilanova); 243: (les recomanacions militars d'Arnau de Vilanova serien ensenyaments apresos de la pràctica en guerra). — J. P. E. [19.527]

Johannes FRIED, *Aufstieg aus dem Untergang. Apokalyptisches Denken und die Entstehung der modernen Naturwissenschaft im Mittelalter*, München, C. H. Beck 2001, 262 pp. i 18 làmines.

Johannes FRIED, *Les fruits de l'Apocalypse. Origines de la pensée scientifique moderne au Moyen Âge*. Avec une préface de Jean-Claude SCHMITT. Traduit de l'allemand par Denise MODIGLIANI, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme 2004, XX i 220 pp. i 18 làmines.

Les següents observacions es refereixen a Arnau de Vilanova: 23: el 1297 a Montpeller, Arnau de Vilanova pronosticava per al 1378 la vinguda de l'Anticrist; 64: reacció de Jean Quidort al *De adventu anticristi* d'Arnau de Vilanova; 93: entorn el 1300, Arnau de Vilanova introduïa la teoria matemàtica de les proporcions en la preparació de les medicines; abans s'havia submergit en l'apocalíptica de fra Pèire Joan (Oliu), escrivint el *De adventu anticristi*, ací resumit a base dels fragments de Heinrich Finke (187, nota 286), amb resum de la discussió posterior: Jean Quidort, Pèire d'Auvergne, Nicolaus de Lyra: Déu pot revelar i ha revelat en la *Biblia* als ‚speculatores’: diferència entre els ‚ultima tempora’ i els ‚fines saeculorum’; incompetència de totes les ciències naturals per a aquest recompte (93-96); 99: contraposició d'Henry de Harclay; 134: què representaven les visions d'Arnau de Vilanova?; i 168-169: bibliografia mínima [i no massa encertada] sobre Arnau de Vilanova. — J. P. E. [19.528-19.529]

Fabio TRONCARELLI, *La scrittura segreta: codici, copisti, inquisitori in Provenza e in Catalogna*, dins *La collaboration dans la production de l'écrit médiéval*. «Actes du XIIIe Colloque du Comité International de Paléographie Latine. Weingarten, 22-25 Septembre 2000», Herrad SPILLING éditeur, Paris, École des Chartes 2003, 89-103.

L'autor es refereix a tres punts: mort Arnau de Vilanova, els aplecs d'obres seves elaborats a casa de l'apotecari barceloní Pere Jutge foren donats als terciaris-beguins i així entrarien en la clandestinitat. *L'Expositio super Apocalypsi* atribuïda a Arnau de Vilanova [fins que es posà en dubte ací: ATCA, XIII (1994), 48-70], per l'anàlisi de la seva còpia més primitiva, la del Vat., Ottob. lat. 536, es confirma que procedeix de Sant Víctor de Marsella, on l'hauria escrita Hug de Nevers, amic d'Arnau, i on és documentat com a autor d'un comentari a l'*Apocalipsi*. I un framenor de Vilafranca de Conflent, Guillem Negre, hauria contribuït a estendre per Catalunya escrits de fra Pèire Joan (Oliu), com els salvats a Vat., Borgh. lat. 54, 46, 69, 173. Cap a mitjan segle, en temps de Climent VI, la posició de la Cúria papal s'hauria assuaujat. — J. P. E. [19.530]

Jordi PARDO PASTOR, *Anticristo y teología en Arnau de Vilanova: una interpretació a raiz de la Lliçó de Narbona*, dins «La Corónica», 32 (2004), 86-99.

A fi d'interpretar la doctrina d'Arnau de Vilanova sobre l'Anticrist, l'autor, ultra la *Lliçó de Narbona*, es basa en d'altres tractats arnaldians com la *Philosophia catholica et divina* o el *Raonament d'Avinyó* [però no he sabut veure ni esmentat en aquestes pàgines el *De mysterio cymbalorum ecclesiae*, formulació definitiva de les tesis arnaldianes sobre el tema, publicat en el volum VII/VIII del nostre anuari]; per contra, també es basa en l'*Expositio super Apocalypsi* (90-95), que sembla considerar obra d'Arnau [desconeixedor de les pàgines d'ATCA, XIII (1994), 48-70, i d'altres autors, publicades en el mateix volum o en llocs esparsos, un dels quals és la notícia bibliogràfica precedent. Potser abans d'escriure l'autor s'hauria d'informar bé]. Hi ha bibliografia (97-99). — J. P. E. [19.531

Paolo EVANGELISTI, *Arnau de Vilanova e Ramon Llull. Note in margine a due testi di pedagogia politica francescana*, dins «Studi per Marcello Gigante», a cura di Stefano PALMIERI, Nàpols, Istituto Italiano per gli Studi Storici 2004, 371-393.

L'autor esbrina quina és la dimensió comunitària en la reflexió política de la Baixa Edat Mitjana implicada en els mots ,caritas' i ,fidelitas', emprats tant per Ramon Llull en el *Blanquerna* com per Arnau de Vilanova en l'*Allocutio christini*, amb indicacions de Francesc Eiximenis, *Regiment de la cosa pública* i de Joan Eixemeno, *Contemplació de la Santa Quarentena*. La referència del *Blanquerna* a les cinc nafres com a raó dels cinc llibres del romanç col·loca la ,Passio Christi' al bell centre de la seva proposta (376-377), també invocada explícitament en l'*Allocutio christini* d'Arnau (378-379), vinculada amb virtuts polítiques com la justícia i la utilitat pública, al fons de les quals hi ha la ,caritas communitaria' (380-384). Llull insisteix en la contraposició entre pobresa i gasiveria (385-387 i 390-392); camins també seguits per Eiximenis i fra Mateu [Guimerà] d'Agrigento (389-390); tot plegat desembocaria en «un bene immateriale di alto valore politico che essi considerano un vero e proprio capitale sociale: il bene comune e la ,fiducia' nella ,res publica'» (393). — J. P. E. [19.532

Sebastià GIRALT, *Entorn de la tradició textual de la Practica summaria d'Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam», 24 (2004), 269-280.

L'autor es proposa de revisar sistemàticament la tradició manuscrita d'aquell llibre, d'on hauria de resultar l'autenticitat arnaldiana de la mateixa. Hom hi revisa els membres del cos humà ,a capite ad calcem' i seria el text més complet per a conèixer la medicina pràctica del seu autor; transmès en vint-i-una còpies manuscrites, divuit de les quals l'atribueixen a Arnau de Vilanova; té, de més a més, a favor de l'autenticitat, el fet de trobar-se en la biblioteca del mateix Arnau, un exemplar en llatí i una possible traducció en català; el fet que Climent V reclamés el 1312 la propietat d'un arnaldia «valde utilem librum de medicine practica» (272) i la utilització del coriandre [cf. ATCA, XXI (2002), 659-663]; i el fet que Guiu de Chaulhac en reporta una recepta que atribueix a Arnau i és del cap. 15 de la dita obra. La conclusió és que la tradició textual confirma l'autenticitat arnaldiana (273). Les darreres pàgines donen informació de cada una de les còpies manuscrites, quatre de les quals són a Erfurt, Amploniana; dues a Londres, BL i Welcome Library; tres a Munic, BSB; i quatre a la Vaticana, Pal. lat., i Regim. (274-279); refusa, en canvi, que siguin la *Practica summaria* els exemplars de Munic, BSB, Clm. 2848, ff. 99-109, que és el text alquímic intitulat *Practica ad quemdam papam*, o el Vat., Ross. 674, ff. 137-146, aplec d',experimenta' per a Climent V atribuïts a Arnau de Vilanova (279). — J. P. E. [19.533

Sebastià GIRALT, *El autor del Contra calculum y de otros tres tratados médicos: ¿Arnau de Vilanova o Galvano da Lavanto?*, dins «Sudhoffs Archiv», 87 (2003), 32-68.

En aquestes pàgines l'autor esbrina si són realment d'Arnau de Vilanova quatre títols, que alguns manuscrits i les *Opera omnia* posteriors al 1509 li atribueixen: *Tractatus contra calculum*, *Regimen contra catarrhum*, *De tremore cordis* i *De epileptia*, ja que la comparació amb les obres de Galvano da Levanto pot aportar alguna llum. El text del *Regimen contra catarrhum* atribuït a Arnau és, amb algunes diferències, idèntic al del *Remedium salutare contra catarrhum*, que el Vat. lat. 2464 atribueix a Galvano (36). També el *De tremore cordis* coincideix amb el cos principal del *Carisma sanativum tremoris cordis*, atribuït a Galvano almenys en dos manuscrits (36-37); cinc són els texts, més o menys relacionats amb Arnau, que porten el nom *De epileptia* (38-39); per criteris interns, el que sembla més arnaldià és el de Londres, BL, Harley 3665, 99-100 (38); en canvi, el del mateix ms., ff. 75v-99v (*Opera*, Lió 1509, ff. 310-315), presenta text idèntic al *Liber Salvatoris* de Galvano (40). El *Tractatus contra calculum*, té a favor de la seva atribució a Arnau de Vilanova el testimoni de tots els manuscrits i edicions, però no deixa de tenir problemes: recordades les circumstàncies de la seva composició i destinació a Bonifaci VIII, Giralt, basant-se en el fet que el *Contra calculum* s'ha transmès manuscrit amb els altres tractats de Galvano, i en d'altres indicadors (47-55), arriba a la conclusió que el *Tractatus contra calculum* «es en realidad el *Liber manus Dei contra calculosum languorem ad Bonifacium VIII*» (56). Les pàgines següents reconstrueixen el conjunt de les quatre obres de Galvano atribuïdes a Arnau de Vilanova (56-61), proposa la hipòtesi que hauria estat l'editor Tommaso Murchi, qui hauria feta la nova atribució per a l'edició de les *Opera* del 1504 i assenyalava les modificacions textuais introduïdes per a fer-la més raonable (62-64). Al final hi ha transcripció paral·lela de fragments de la *Contemplatio de gratia Dei* de Galvano, i del *Contra calculum* de l'edició de Lió 1520 (66-67) i esquema de les relacions entre diverses obres de Galvano (68). — J. P. E. [19.534]

Sebastià GIRALT, *Nota sobre alguns ictionims d'origen occità en textos mèdics d'Arnau de Vilanova i d'altres autors medievals*, dins «Estudis Romànics», XXIV (2002), 103-108.

En el *Regimen quartane* i en el *Regimen podagre* trobem referències a peixos, un dels quals, transmès com a ,trollie/trellie', ha estat restituit per l'autor a la forma ,trilie', i esbrina tant el sentit d'aquest com dels ictionims ,sophia = bagra', ,camarota = gamba'. Hi ha bibliografia (106-108). — J. P. E. [19.535]

Sebastià GIRALT, *Els melancòlics, de l'excel·lència a la marginalitat*, dins VII *Trobada Ciència i Tècnica*, 617-623.

L'autor es fixa en *De reprobatione nigromanticae fictionis* d'Arnau de Vilanova, contrari a la tesi bàsica de la nigromància o màgia negra, segons la qual algú o alguna cosa d'aquest món pot obligar els dimonis a fer alguna acció. Per contra, els qui practiquen la nigromància estarien malalts de malenconia perquè la corrupció de l'humor melancòlic els hauria endanyada la facultat estimativa, diagnòstic que Bernat de Gordon aplica al mateix Arnau de Vilanova i a la seva dèria de pronosticar l'arribada de l'anticrist. En les pàgines següents, l'autor resumeix l'evolució de les idees sobre el tema «nascudes de la tradició mèdica antiga i heretades per la medieval» (618). Ultra les manifestacions negatives, en l'època antiga hom veia en la malenconia també una situació positiva, apta a la percepció d'influx diví (618-619). Amb el pas al cristianisme augmentà la valoració negativa, ja només vista com a lesió de la facultat racional, tot i no ésser-li negada la connexió profètica, i la psicologia que distingeix les potències espirituals humanes acabà veient en la malenconia una «lesió de la ,virtus imaginativa' o de la ,virtus aestimativa'», encara que Albert el Gran i Pietro d'Abano li reconeixien capacitat previsora del futur (620). «Dues classes de bogeria sobrenatural antitètiques semblen haver assumit la follia divina de l'antiguitat en l'edat mitjana

com dues cares d'una mateixa moneda: la follia divina cristianitzada i el seu revers, la possessió diabòlica» (620), tesi il·lustrada en les dues pàgines darreres. Hi ha bibliografia (622-623). — J. P. E. [19.536]

Sebastià GIRALT, *La qüestió arnaldiana: autenticitat i falsa autoria en el corpus atribuït a Arnau de Vilanova*, dins «Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència», XXXVIII (2002), 185-198.

Conscientment o no, moltes obres foren atribuïdes a Arnau de Vilanova, que no eren seves; el cas més evident és el de la *Siensa de destrax e d'atermenar* de Bertran Boisset, que, dins el seu text l'atribueix a Arnau (186-187); i li han estat atribuïts nombre de texts d'alquímia [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 1-550], «activitat que segons quasi tots els indicis fiables li fou aliena» (186); també és discutida l'autoria d'alguns texts teològics (188-189 [cf. ATCA, XIII (1994), 25-205]; quant als mèdics, l'autor repassa l'atribució almenys dubtosa d'obres concretes que ja tenen pare divers *Breviarium practice* (Arnaldo, italià), les *Tabule que medicum informant* (Stephanus Arnaldi), els *De sterilitate* i *De conceptu*, d'hipotètica atribució múltiple (190), *De signis lepre* (Iordanus de Turre), i *De pronosticatione somniorum* (Guillem d'Aragó), *Contra calculum*, *Contra catarrum*, *De tremore cordis* i *De epileptia* (Galvano da Lavanto, tots quatre) (191), *Epistola de retardatione accidentium senectutis* i *Liber de conservatione iuventutis* (dominus castri Gret/Goet); el *Segon llibre del regiment de sanitat* (192). En el moment de les impressions modernes, foren incorporats a les *Opera omnia*, texts d'autoria dubtosa com el *Regimen sanitatis Salernitanum*, el *Regimen sanitatis* de Maino de Mainieri, el *De coitu* d'Ibn al-Jazzar i l'*Herbarius* d'autor alemany (193); també cercaren el patronatge d'Arnau de Vilanova dos *De flebotomia*, el *De vinis*, el *De accidentibus senectutis et senii*, el *De adventu medici ad egrotum*, d'autor salernità, i el *De cautelis medicorum* (194); tres de quatre 'consilia' són almenys dubtosos [cf. el resum de *El autor del Contra calculum...*, pàgina anterior, n. 19.534], com nombre d'altres (197-189); alguns títols podrien ésser reelaboracions posteriors d'apunts procedents d'Arnau (196). Davant tantes atribucions falses, hom ha començat d'establir criteris d'autenticitat (196-197). — J. P. E. [19.537]

Sebastià GIRALT, *Las ediciones renacentistas de Arnau de Vilanova en Basilea. Entre el paracelsismo y el protestantismo*, dins «Humanismo y pervivencia del mundo clásico», III.5 (2002 = «Homenaje al profesor Antonio Fontán»), 2357-2366.

En nota inicial el mateix autor diu que «el material de esta comunicació forma parte de un estudio más amplio» [que és el ja conegut dels nostres lectors per la recensió publicada dins ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 557-558; cf. també les cinc notícies bibliogràfiques precedents]. — J. P. E. [19.538]

Ilaria ZAMUNER, *Il ms. Barb. lat. 311 e la trasmissione dei Regimina sanitatis (XIII-XV saec.)*, dins «Cultura neolatina», LXIV (2004), 207-250.

La primera part d'aquest article és la descripció d'aquell manuscrit, en la qual és tractada amb particular condícia la situació paleogràfica i bibliogràfica de cada un dels texts que hi són copiats; els catalans són: *Taula dels dies malaventurats segons st. Jeroni*; *Regiment de sanitat per a Jaume II* en traducció de Berenguer de Sarriera; Ioannes de Toletto, *Llibre de conservació de sanitat*; Pseudo-Aristòtil, *Epistola ad Alexandrum de dieta servanda*; [Aforismes per a la conservació de la memòria]; *Taula per al càlcul de l'aurinombre*; i *Llegenda d'Orger Cataló* (208-226). La segona part, després d'haver recordat que el volum procedeix de la zona entre Sicília i Nàpols i que fou copiat entre el 1425 i el 1450, pregunta a quina tradició cultural pertany; certament a algun(s) català(ns), amb interès mèdic i dietètic per a la prevenció de malalties, més arrelat(s) en les corts dels Anjou, del papa i de Frederic III; la dita tradició cultural tindria

una altra mostra en el ms. de Marburg, UB 9b; prevenció i interès al qual s'hauria integrat la memòria d'Arnau de Vilanova en el sentit que ell hauria estat un lligam entre Catalunya i la línia suditaliana indicada, a la qual, ultra el *Regiment de sanitat* també pertanyeria el *Regimen Almariae* (243-246). — J. P. E. [19.539]

Rosario Andrea LO BELLO, *Arnaldo da Villanova dall'esegesi alla profezia*, dins «Florensia. Bolletino del Centro Intenazionale di Studi Gioacchimiti», 16-17 (2002-2003), 169-214.

El signant d'aquesta exposició manifesta la seva petensió de demostrar que és d'Arnau de Vilanova el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra Tractatum Arnaldi de Adventu Anticristi*, perquè Arnau hauria evolucionat de la manera que el *Sommario/Summary* afegit al final de l'article resumeix així: «Accostando all'interno di una giusta prospettiva cronologica l'ultima sezione del *Tractatus quidam* ad altri scritti già riconosciuti autentici, la paternità dell'opera risulta confermata. I documenti rispecchiano il cambiamento avvenuto nell'autore, che in contatto con ambienti e testi profetici gioacchimiti assume una diversa stima di se, non più definibile entro la categoria dell'esegeta (*speculator*), con la quale si definisce ancora nel *De tempore*. Una volta perseguitato, Arnaldo rilegge la sua vita e si scopre come profeta, inviato da Dio a denunciare con i suoi scritti i mali della cristianità (*denuntians*)» (214). [La impossibilitat d'atribuir a Arnau de Vilanova aquell *Tractatus quidam...* és clarament demostrada en el meu *Habent sua fata libelli. Sull'attribuzione ad Arnaldo da Villanova del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu anticristi*, publicat dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820, on consten en paral·lel fragments dels dos títols, en els quals es veu ben clar que l'autor del *Tractatus quidam...*, a més de no saber que el *De adventu...* arnaldia és format de dues parts, la segona de les quals hauria estat escrita tres anys més tard que la primera, li assigna una cronologia aberrant en contradicció amb les datacions afirmades pel mateix Arnau, d'on es dedueix que no havia ni llegit el *De adventu anticristi* d'Arnau de Vilanova, tot i la pretensió de defensar-lo]. — J. P. E. [19.540]

Isabelle ROUSSEAU, *La prophétie comme outil de légitimation: trois lectures du Vae mundo (XIVe siècle)*, dins *Lucha política. Condena y legitimación en la España medieval*, coordinado por Isabel ALFONSO, Julio ESCALONA, Georges MARTIN (Annexes des Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales, 16), Lyon Cedex, École Normale Supérieure. Lettres et Sciences humaines 2004, 63-99.

L'autora exposa que progressivament, gràcies a les interpretacions, «naquit de ce texte une représentation de l'histoire qui devint opératoire hors du champ du discours eschatologique, rejoignit le discours politique et devint une pièce de plus dans la série de constructions destinées à légitimer l'arrivée au pouvoir d'Henri de Trastamare en Castille» (63). La primera instrumentalització fou la del mateix Arnau de Vilanova, que es serví del *Vae mundo* com a prova fàctica en la polèmica amb els teòlegs professionals: aquests li retreien que era un professional ,metge i mullerat'; que no servia de res preveure el temps de l'Anticrist; i que era inacceptable la seva interpretació bíblica (64-69). Arnau aprofità aquell text perquè demostrava que els senzills i il·lustrats també eren dotats per Crist amb esperit profètic per a la previsió d'esdeveniments futurs, do al qual no es podien posar limitacions, ans deixava la història oberta a la intervenció divina. Joan de Rocatalhada la interpretà a la seva manera (74-86); i el *Baladro del sabio Merlin* l'aplicà a favor d'Enrique de Trastámara (87-95) [però aquestes dues no entren en el nostre tema]. És transcrit el *Vae mundo...* amb les variants de Rocatalhada segons el manuscrit de Tours, BM 520 (96-97); i el *Baladro* de l'edició de Sevilla, 1535 (98-99). — J. P. E. [19.541]

Sebastià GIRALT, *El mite d'Arnau de Vilanova, de l'edat Mitjana al Renaixement*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 127-142.

L'autor considera que el mite entorn el personatge d'Arnau de Vilanova s'anà forjant entre el segle XIV i el XVI, en atribuir-li elements de profetisme escatològic, el de l'alquímia i el de la nigromàntica; reproduceix en traducció catalana els resums del missatge del *De adventu Anticristi* de Giovanni Villani, d'Antoní de Florència, de Symphorien Champier i de Giovanni Pico della Mirandola, tots ells poc encertats, també en atribuir-li un recompte del temps de vinguda de l'Anticrist basat no sols en la *Bíblia*, ans també en l'astrologia (128-131). Tractats alquímics li foren atribuïts potser encara en vida i certament durant el segle XIV i ja a darreries del segle XV hom li atribuï la ‚conversió‘ de Ramon Llull a l'alquímia (132-134); el mateix Arnau reconeix que hom l'acusava de nigromàntic i Eiximenis confirma que «sabia l'art de la nigromàntica complidament» (137). L'esmentat Champier en una pàgina es fa ressò de la fama de mag, de la qual assenyala vuit causes, raó per la qual esdevingué personificació del saber ocult, exalçat per alguns, bescantat per d'altres (138-141). — J. P. E. [19.542

Jaume RIERA I SANS, *Paraules del rey Salomó. Versió fragmentària del llibre dels Proverbis del segle XIV*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 141-169.

Objectiu declarat per l'autor: «...posar a l'abast un text bíblic català..., el qual, essent independent de la versió seriada de tot l'Antic Testament, presenta unes característiques i un interès particulars...» (142). Els *Llibres de Salomó* de la *Bíblia Vulgata* traduïts al català s'han conservat en quatre manuscrits: París, BN, esp 3 i 353; Madrid, BN, 921; i Sevilla, Colombina, ms. Y-30-15; tres d'altres contenen texts paral·lels però no bíblics: Barcelona, BC, ms. 1031; Carpentràs, Inghimbertaine, ms. 951; i València, BU, ms. 216, ben documentats durant el segle XV a Barcelona i Mallorca (141-146). Les *Paraules del rei Salomó* es troben a París, BN, esp. 353, i a Madrid, BN, 921, dins conjunts literaris que assenyalen vers Jaume II (146-148). El text de París és més acceptable i més complet que el de Madrid, farcit de faltes (149-151) i per això són transcrits en paral·lel en tota l'extensió comuna; la traducció ‚dóna als pobres‘ per ‚da ei [Domino]‘ del text de Madrid condueix a atribuir la traducció a Ramon Llull o a qualche ‚espíritual‘, tot i mantenint la possibilitat d'intervenció d'un dels dos reis Alfons, el Liberal o el Benigne (154-156); [com a hipòtesis: a) crec que s'ha de descartar Alfons el Benigne perquè sembla que no sabia llatí, manca crec que documentada; b) els ‚pobres‘ assenyalen més Arnau de Vilanova, el qual feia temps que tenia entrada en la casa reial i consta documentalment haver estat present a l'agonia de Pere el Gran entre Barcelona i Vilafranca del Penedès: encaixaria amb Alfons el Liberal; c) Arnau també tenia interès a intervenir el l'educació dels infants reials, tal com demostra l'encapçalament de l'*Alphabetum catholicorum*; però és només una hipòtesi a favor de veure la traducció, sobretot en la versió de Madrid, com a treball escolar d'Alfons el Liberal o qui sap si d'ell i de Jaume II conjuntament]. Les transcripcions ocupen les pàgines 157-166; les 168-169 contenen un vocabulari. — J. P. E. [19.543

Agostino PARAVICINI-BAGLIANI, *Boniface VIII. Un pape hérétique?* (Biographie Payot), Paris, Éditions Payot & Rivages 2003, 284-296.

Agostino PARAVICINI-BAGLIANI, *Bonifacio VIII*. Traduzione di Franco BACCHELLI (Biblioteca di cultura storica 245), Torino, Giulio Einaudi editore 2003, 264-275.

Narració de les circumstàncies que propiciaren l'entrada d'Arnau de Vilanova al servei mèdic de Bonifaci VIII, en el moment en què aquell havia apel·lat al papa contra el procés ‚in causa fidei‘ enantat a càrrec d'ell per l'autoritat diocesana i professors de la Facultat de Teologia de París [cf. ATCA, XX (2001), 349-402], amb particular atenció al seu sojorn a La

Sgurgola, prop Anagni, on escriví el *De mysterio cimbalarum Ecclesiae* i algun text mèdic l'estiu del 1301; també a la importància donada en cort papal a l'or potable com a mitjà de perllongar la joventut. La traducció italiana és en algun punt més completa (p. e., 274, nota 44) que l'original francès. — J. P. E. [19.544-19.545]

Sébastien NADIRAS, *Guillaume de Nogaret et la pratique du pouvoir*, dins «École Nationale des Chartes. Positions des thèses soutenues par les élèves de la promotion de 2003 pour obtenir le diplôme d'archiviste paléographe», París, École des Chartes 2003, 161-168.

La documentació personal de Nogaret, amb els seus molts centenars de documents, fou segrestada en morir ell i dipositada en el Trésor des chartes, on ara forma la sèrie J dels Archives Nationales (161). Entre els temes documentats hi ha un projecte de pariatge per a Montpeller entre el rei de Mallorca i el de França (163), tema, al qual és dedicat un dels apèndixs (168). — J. P. E. [19.546]

Jaume de PUIG I OLIVER, *El pagament dels inquisidors a la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 175-222.

Partint d'un article projectat i mai no aparegut de Johannes Vincke i de les indicacions documentals donades per ell dins *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition. Die Inquisition in Aragon, Katalonien und Valencia während des XIII. und XIV. Jahrhunderts*, són publicats i analitzats quaranta documents de l'ACA sobre la matèria referida. Resumits els punts de vista de Vincke sobre el tema, l'autor el reprèn a la llum de la documentació exhumada. D'entrada, a la corona catalanoaragonesa la inquisició era pagada per l'Estat i des del punt de vista financer es veié sotmesa a les fluctuacions de les finances reials, fins al punt que de vegades els ingressos es col·lapsaven i aleshores, d'acord amb el rei, els inquisidors han de viure o s'han d'ajudar amb els propis recursos, és a dir, amb les confiscacions i penes pecuniàries imposades als processats en matèria de fe. El finançament públic de la Inquisició convertia l'inquisidor en un funcionari, que el rei provava de controlar mitjançant la nòmina, i també en una instància jurisdiccional que tenia el seu pes en la política quotidiana, sobretot en el moment de la crisi del Cisma d'Occident. — J. de P. [19.547]

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, *Les expedicions a l'Orient i la Crònica de Muntaner*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 13-76.

Objectiu de l'autor: «apuntar alguns dels aspectes que considere més interessants de la visió muntaneriana de la Mediterrània Oriental» (20), com la lectura de la *Crònica* a la llum de les d'autors contemporanis, norma que ja aplica a la narració d'una volta de Roger de Llúria per les illes del Peloponès narrada en els capítols 117 i 159, completada amb llargs fragments d'altri (22-32). La part principal de l'article és dedicada a resumir, amb transcripció de considerables fragments textuais, les informacions de Muntaner i d'escriptors contemporanis, francesos, italians o grecs, sobre la forma de viure i en particular sobre la de fer la guerra dels grecs, febles com dones (33-44), dels turcs i tàrtars, nobles i amb un domini absolut d'arcs i sagetes (45-54) i dels genovesos i venecians, gent sense paraula (54-67). Hi ha bibliografia (71-76). En fragment català de Pere des Soler, del 1315, ja publicat per Heinrich Finke en el volum III dels *Acta Aragonensia*, trobo aquests dos substantius, absents del DCVB: 'banila' i 'estorsie' (30, línies 15 i 18 del llarg fragment). — J. P. E. [19.548]

Magí SUNYER, *Mitologia romàntica: els almogàvers en la poesia del segle XIX*, dins «Misc. Molas», II, 1095-1114.

«Al costat dels altres grans mites de significació diversa... el dels almogàvers demostra durant el segle XIX una potencialitat en l'evocació i una vitalitat en l'actualització singulars» (1095); en aquestes pàgines l'autor es limita a recordar la utilització d'aquell mite en la poesia escrita en català en el moment de la Renaixença (1097), moment en el qual el ‚Desperta, ferro!‘ (1112: el crit no s'hauria estès al progrés humà i social) en realitat significava ‚Desperta, poble!‘ en la teva consciència nacional. Ací l'autor repassa les invocacions a les gestes dels ‚almogàvers‘, conegudes per les *Cròniques* d'En Bernat Desclot o d'En Ramon Muntaner (1099-1101), seguides de les consideracions particulars de llur intervenció heroica en la defensa de Catalunya contra la Croada de França i Roma el 1285 (1102), a Sicília amb Roger de Llúria (1103), i a Grècia amb Roger de Flor (1104-1106). No mancaren els moments en què la invocació als almogàvers servia per a incitar la ferotgia dels soldats en la Guerra de l'Àfrica entorn el 1860 (1107-1110) i àdhuc en la de la unitat d'Itàlia (1111). — J. P. E. [19.549

Egbert Peter BOS, *The tract De unitate minori of Petrus Thome († 1350)* (Recherches de théologie et philosophie médiévales. Bibliotheca, 5), Leuven, Peeters 2002, IV i 140 pp.

En la breu introducció (1-13), l'editor resumeix vida i bibliografia de fra Pere Tomàs i presenta el tractat constituït per onze qüestions ací publicat a base dels tres manuscrits coneguts. El tractat s'inspira en la doctrina de sant Duns Escot, la completa i aprofundeix, com per exemple en afirmar que entre entitat i unitat d'un objecte hi ha identitat real, car la unitat seria la seva ‚propria passio‘, amb la conseqüència que la unitat de la natura específica no pot ésser individual, punt que és explicat en cada una de les deu qüestions restants, temàtica relacionada amb la de la Trinitat. El text és el de Salamanca, BU, ms. 1881, ff. 135-156, confrontat amb els de Nàpols, BN, VIII F 17, i Vaticà, Vat. lat. 2190, i completat amb taules diverses. — J. P. E. [19.550

Joan ARMANGUÉ I HERRERO, *Formes de literatura catalana a Sardenya durant el segle XIV*, dins «Llengua i Literatura», 14 (2003), 7-44.

En la *Crònica* de Bernat Desclot hom troba una referència incidental a Sardenya, relació que el *Llibre dels fets* desconeix. Ramon Muntaner, en canvi, pretenia en el seu *Sermó* aconseguir el rei Jaume II sobre la futura campanya a Sardenya. Les referències a aquella illa en la *Crònica* de Pere III el Cerimoniós presenten nombrosos problemes de toponomàstica, substancialment aclarits per Ramon d'Alòs-Moner i Ferran Soldevila. Un cop l'illa conquerida, l'ona migratòria catalana prengué força. En els moments inicials la literatura catalana només penetrà en medis molt selectes: entre els Arborea, a causa del matrimoni de Marià IV amb Timbors, germana de Dalmau de Rocafort, a qui Joan de Castellnou dedicà el seu *Compendi de la coneixença dels vicis del Gai Saber* (1340-1350), síntesi de les tolosanes *Leys d'amor*. Bernat de So participà en la campanya algueresa del 1354, igual que Ramon de Vilanova, un dels col·laboradors de Pere III en la revisió de la seva *Crònica*. Ramon Savall, versificador ocasional i amic de Bernat Metge, tenia interessos a Sardenya, com una munió d'escriptors i notaris. L'autor creu trobar paral·lelismes entre la cançó anònima de *La Malmonjada*, del *Cançoneret de Ripoll*, i una altra cançó anònima, posada en boca d'una noia, que Eduard Toda va recollir a la fi del segle XIX. Finalment, una al·lusió de Joan I al deshonor causat per la pèrdua del castell de Joiosa Guarda permet a l'autor d'entrar en consideracions sobre l'esperit cavalleresc dels reis catalanoaragonesos i llur interès per la literatura del cicle artúric. — J. de P. [19.551

Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, *Aportació a l'estudi de la gènesi documental del nomenament reial: els nomenaments d'oficials reials de Jaume II*, dins «Misc. Arnall», 631-653.

L'ACA, *Canc., Reg. Officialium*, és format per quatre volums i conté la documentació relacionada amb els nomenaments dels oficials jurisdiccionals en qualsevol dels estats de la Corona catalanoaragonesa, objecte d'aquest estudi. L'acte d'un nomenament tenia dos moments, el de la presa de decisió (ací dita ,acció jurídica') i el de la seva consignació escrita (anomenada ,conscriptio'). En el tenor del document consten els extrems que han precedit la decisió, com la vàlua del nomenat o la seva sol·licitud optant al càrrec (634-645); en la formulació escrita ha de constar el manament de l'autoritat suprema o intermediària, en els casos en què aquesta ha intervingut (,iussio': 637-651); al final hi ha llista dels escrivans de cancelleria nomenats en temps de Jaume II, dels intermediaris de la ,iussio', en especial quan aquests eren membres del consell reial (652-653). — J. P. E. [19.552

Michael McVAUGH, José MARTÍNEZ GÁZQUEZ, Luis GARCÍA BALLESTER (†), *Guillem de Bésiers and his Informatio scholaribus suis*, dins «History of Universities», XVIII/2 (2003), 1-33.

La documentació d'ACA, *Canc., reg., CRD de Jaume II*, i *Reial Patrimoni*, dels anys 1302-1333, permeten d'omplir buits biogràfics tant de l'estada de Guillem de Besers a Lleida com a professor del novell Estudi General, com de l'assistència a la família reial (reina Blanca, infants Jaume i Alfons, aquests enfebrats a Sixena un any que anava entre el 1303 i el 1306: 12-13), i de l'estada al Palau Papal d'Avinyó al servei de Joan XXII, on també actuava en qualitat d'agent diplomàtic de l'esmentat rei el 1321, i on moriria el 8 de desembre del 1322 (9-18); ultra els documents, és ací publicada la *Informatio quam facit magister Guillelmus de Biterris scholaribus suis*, a base del ms. de Lübeck, Stadtsbibliothek, ms. Med. Fol. 3 (19-28), i el *Documentum magistri Guillelmi de Biterris*, ara a París, BN, *Nouv. acq. lat.*, 343, que és una aplec de receptes (28-29). — J. P. E. [19.553

Juan NADAL CAÑELLAS, *El patriarca Atanasio I de Constantinopla y Roger de Flor*, dins «Misc. Juliá», 293-329.

La publicació de les quatre lletres d'aquell patriarca de Constantinoble a l'emperador Andrònic II (posteriors al 1303), en llur text grec i en traducció castellana (308-315), en les quals hi ha referències expresses i estigmatitzadores tant als almogàvers (309, lín. 24) com al Sicilià (Roger de Flor) (313, lín. 14-15; 315, lín. 40), són ocasió de recordar els precedents de la situació bizantina durant els anys de la dominació de l'Imperi Llatí (1204-1261), que els imperials atribuïen a la casa de França i a la Santa Seu personificats pels Anjou; per això des de Constantinoble hom recolzà les Vespres Sicilianes i acceptà l'expedició capitanejada per Roger de Flor i coneguda per Ramon Muntaner i Georgios Paquimeres; presentats els dos protagonistes, Roger (299-301) i Atanasi I (302-305), segueixen les lletres, comentades en les pàgines següents (316-329); a través d'aquestes explicacions hom es pot fer càrrec d'allò que representà la Companyia Catalana i de les raons del final tràgic del cabdill. — J. P. E. [19.554

Anna M. BALAGUER, M. CRUSAFONT I SABATER, *Una possible matriu amb el tipus de les primeres pugeses de la Comtessa Teresa d'Entença (1314-1327)*, dins «Acta numismatica», 33 (2003), 65-69.

La ,curiosa peça' és ací analitzada (67) i reproduïda (66); el dubte sobre la seva naturalesa s'ha clarificat en encaixar amb la figuració de les pugeses (moneda de quart de diner) de la dita comtessa, també amb la llegenda COMS (= Comitissa) d'Urgell (67-68). «Amb les dades actuals sembla més lògic concloure que la peça és una matriu de segell per a autenticar documents...» (67). — J. P. E. [19.555

X. SANAHUJA ANGUERA, *Noves aportacions sobre les primeres pugeses catalanes del segle XIV*, dins «Acta Numismatica», 33 (2003), 81-100.

Recordem de la precedent notícia bibliogràfica que la pugesa és un quart de diner]. Aquestes pàgines es basen en tres concessions comtals/reials, de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, anys 1329-1331, concedint encunyació de pugeses a Ramon Cortit d'Àger, que revertiria a la universitat de la vila d'Àger, i a Pere Ferrer, d'Agramunt (98-100); en canvi, la concessió d'un molí blader a Vidal d'Almenar, del 1328, no he sabut veure que parlés de res més que del molí blader i de l'aigua corresponent (100); la concessió d'encunyar pugeses constaria per un document de Balaguer, AM (97). Són aplegades en les pàgines inicials les notícies sobre el tema i els beneficiaris. — J. P. E. [19.556

Esteban SARASA SÁNCHEZ, *La supresión de la Orden del Temple en Aragón. Proceso y consecuencias*, dins *Órdenes Militares*, I, 379-401.

A base de la documentació de Barcelona, ACA, *Canc., Reg.*, de Madrid, AHN, *Órdenes Militares. Montesa*, i de publicacions com la de Joaquim Miret i Sans, *Les cases dels Templers i Hospitalers...*, aquestes pàgines ens condueixen des de la situació anterior al procés [cal recordar que els templers s'havien posat a favor de la casda reial i de la terra en la Croada contra Catalunya], a través d'uns primers moments d'indecisió reial (384-386), i del procés civil i inquisitorial i empresonament dels templers iniciat la darrerria del 1307, ric d'episodis de resistència (386-389), fins a la sentència absolutòria de Tarragona 1312, inútil perquè el mateix any Climent V i el Concili de Viena havien suprimida l'orde (389). Té particular consistència la reconstrucció dels fets de la liquidació, inclòs el saqueig de béns per obra de particulars, d'oficials reials i àdhuc de nobles, que hagueren de respondre davant del rei (390-394); al final, els dits béns anaren al rei, a Sant Joan de Jerusalem (Catalunya i Aragó) i al nou orde de Montesa (València) (395-397); el 1319 sobreviuen cent nou antics templers, gairebé tots catalans (397). — J. P. E. [19.557

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Las relaciones entre la Orden de Montesa y la Monarquía en la Corona de Aragón bajomedieval*, dins *Órdenes Militares*, I, 437-453.

La documentació de Madrid, AHN, *Órdenes Militares. Montesa*, completada amb la de Barcelona, ACA, *Canc., Pergamins*, i la d'altres fonts, com els *Anales* de Jerónimo Zurita, permet que l'autor intenti un primer balanç del tema, començant per constatar que la mateixa existència de l'orde depengué de la voluntat de Jaume II de Catalunya-Aragó i es manifestà en bones i pròximes relacions tant amb els reis de la casa de Barcelona com amb els Trastámara i influí de forma notable en la vida pública del Regne de València (438-439); l'autor hi distingeix quatre períodes: fins al 1382, el de les eleccions conflictives de Mestres (1382-1409), el dels reis Trastámara i el del segle XVI (440). Durant el segle XIV fou intensa la col·laboració de l'orde en les empreses de la corona: Sardanya, Unió i Guerra de Castella, compensada amb concessió de drets reials (441-444); en el període següent, la corona actua retallant les concessions de drets reials i a favor de les poblacions, però les eleccions de Mestres són cada vegada més controlades pel rei fins que el 1412 Romeu de Corbera fou directament imposat per Benet XIII (444-448), cosa que el convertí en partidari del rei Trastámara i així l'orde (i els seus mestres) participà en les guerres de Nàpols i en general d'Itàlia, en càrrecs civils o militars de confiança reial, a favor del dit rei Alfons (449-452). — J. P. E. [19.558

Alan FOREY, *The Fall of the Templars in the Crown of Aragon*. Ashgate, Aldershot 2001, XIII i 279 pp.

Basat en el procés reial a càrrec dels nostres templers i en la documentació diplomàtica quant al destí de llurs propietats tant a Catalunya i Aragó (orde de Sant Joan de Jerusalem) com a València (el nou orde militar de Montesa), l'autor dóna una interpretació global d'aquells fets

fidel a llur cronologia i atenta a l'influx que hi tingueren les personalitats responsables de les decisions, com Jaume II de Catalunya-Aragó, o el papa Climent V. — J. P. E. [19.559]

Vicente GARCÍA EDO, *El efímero mandato de Guillem d'Erill, primer mestre de la Orden de Montesa. (22 julio / 4 octubre 1319)*, dins *Órdenes Militares*, I, 589-606.

Els fons de Barcelona, Arxiu Reial ACA, *Canc.*, *Butlles*, i de Madrid, AHN, *Órdenes Militares. Montesa*, completats amb la història d'Hipòlit de Samper, permeten de refer els esdeveniments d'aquells primers mesos de vida de la dita Orde Militar valenciana, on destaca l'inventari de la documentació lliurada pel mateix Jaume II de Catalunya-Aragó al primer Mestre, segons document de l'11 VIII 1319, transcrit (600-602); als problemes dels primers temps de vida de l'orde militar, s'afegí la poca disponibilitat del Mestre de Calatrava, al qual religiosament era sotmesa Montesa, i sobretot les preocupacions per la greu malaltia i la mort del primer mestre i la seva successió. Destaca la constant atenció del rei a cada pas del nou orde i la previsió de les actuacions que cada nova situació requeria, evitant incerteses i dilacions (596-600). Són transcrits dos altres documents d'aquells agost i setembre: l'encàrrec del primer mestre a una comissió que havia de donar seguretats als pobles del Mestrat i l'acta de confirmació de privilegis de Sant Mateu (602-606). — J. P. E. [19.560]

Georg SCHEIBELREITER, *Das Bild Spaniens und der Spanier in volkssprachigen Chroniken des römisch-deutschen Reiches*, dins Julio VALDEÓN, Klaus HERBERS, Karl RUDOLF coord., *España y el ‚Sacro Imperio‘. Procesos de cambios, influencias y acciones recíprocas en la época de la ‚Europeización‘ (siglos XI-XIII)*, Valladolid, Universidad 2002, 371-389.

Karl RUDOLF, *Contra quos princeps nichil posset roborare. Fürst und Ständemacht im Königreich Aragón und in den Herzogtümern Österreich und Steiermark zu Beginn des 14. Jahrhunderts am Beispiel der Hochzeit Isabellas von Aragón mit Friedrich dem Schönen*, dins *ibid.*, 101-128.

De l'article primer interessen en particular les pàgines 385-389, en les quals un membre de l'ambaixada objecte del segon, el poeta popular Otakar ouz der Geul, dedicà centenars de versos de la seva *Österreichsche Reimchronik* a les gestes de Pere II, el Gran, de Catalunya-Aragó, i de la muller Constança de Hohenstaufen en la lluita contra Carles d'Anjou, conseqüència de les Vespres Sicilianes.

Les primeres pàgines del segon article resumeixen allò que els historiadors austríacs han dit d'aquell casament dels anys 1312-1313, sobretot a base de la documentació aplegada en l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Canc.*, reg. 292 i 318 (103-105). Però l'esment que els documents fonamentals haguessin estat confirmats pels representants dels tres braços en corts dels ducats d'Àustria i d'Estíria havia mantingut en aquells historiadors el dubte de si tal esment responia a la veritat de la representació política austríaca o només hauria estat una suposició de la casa reial catalana, ja que no els constava l'existència de tals braços. L'autor aporta una dada nova, també d'ACA, *Canc.*, *Pergamins de Jaume II*, 3051, 3052, 3059, 3065 i 3081, el text dels quals ja era copiat en el reg. 292, però els pergamins són originals i conserven els segells (o almenys restes dels segells) dels representants dels braços, cosa que fa impossible que la dada hagi estat suposada per la diplomàcia catalanoaragonesa (117-119); els pergamins i sobretot llurs segells són reproduïts en fotografia (123-128). — J. P. E. [19.561-19.562]

Chris SCHABEL, *Early Carmelites between Giants: Questions in future Contingents by Gerard of Bologna and Guy Terrena*, dins «Recherches de Théologie et Philosophie médiévales», 70 (2003), 139-205.

Guiu Terrena exposà el tema del (pre)coneixement diví dels futurs contingents en dues ocasions, en el *Quodlibet* I, q. 2, art. 1, del 1313 i en el *Quodlibet* VI, q. 3, posterior a l'advent del 1320 (159); la doctrina del 'primer' Terrena era pròxima a la dels Dominicans (161); l'au-

tor la col·loca en el context dels teòlegs que s'ocuparen del tema a París entre el 1313 i el 1343 (160-161). Ben conegudes les posicions doctrinals tant de dominicans com de franciscans i la de Durand de Sant Pourçain, Terrena es reafirmà en la seva proximitat a Tomàs d'Aquino (166). El text d'ambdós quòdlibets, transmesos per tres còpies (BAV, *Borgh.* i *Vat. lat.*, i París, BN, lat.) és ací críticament editat en les pàgines 187-192 i 193-205, respectivament. «...futurum in divina ratione et divina essentia relucet expressius quam si esset in natura propria actu praesens vel aequae» (192, lín. 141-143). — J. P. E. [19.563]

Manuel CRUSAFONT SABATER, Andreu VIDAL, *Els rals d'or de Mallorca a nom de Jaume: Jaume II o Jaume III?*, dins «Acta numismatica», 33 (2003), 69-79.

Manuel CRUSAFONT SABATER, *Inèdites de Mallorca: mig i quart de ral d'or de Pere III, marca tres roses*, dins «Acta numismatica», 34 (2004), 109-118.

Xavier SANAHUJA, *Novetats sobre la moneda mallorquina de Pere III*, dins «L'Ardit», 17 (2002), 29-32.

Els autors arriben a la conclusió que «la rosa i la fulla en forma de creu són dues marques o distintius d'emissió» (74) del temps de Pere III, el Cerimoniós, i les peces que els porten pertanyen a Jaume III de Mallorca (72-73) i són, per tant, dels anys 1324-1345; les altres són de Jaume II de Mallorca (74-77); també hi ha un ral d'or de Sanç de Mallorca (78-79). Són reproduïdes totes les inscripcions.

En el nostre tema, el segon títol aporta el canvi d'inscripció en les monedes de plata manat per Pere III (111, 115-116; cf. 118, de Joan I), la presència d'una marca del mestre de la ceca i d'una de complementària del governador general del Regne de Mallorca, amb paral·lelisme entre la marca de les tres roses i la complementària B (Berenguer de Tous, 1359-1367?); i la descripció d'un no més identificat manual contemporani de mercaderia [sembla escrit en provençal], amb dibuix d'ambdues cares de reials de Mallorca de Pere III i de Joan I, amb descripció i transcripció de la llegenda (117).

El tercer títol aporta un document del temps de Joan I, que certifica l'existència de dues lleis per als reals d'or de Mallorca, de 23'5 i de 23 quirats, respectivament. — J. P. E. [19.564-19.565-19.566]

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, *La conquesta de Sardenya i la tradició manuscrita de la Crònica de Muntaner*, dins «Cultura Neolatina», LXIII (2003), 283-343.

Estudi dels capítols 271-290 de la *Crònica* de Muntaner i concretament «d'algunes qüestions estrictament relacionades amb la transmissió textual de l'obra» (284), car hi ha «divergències no gens menyspreables entre alguns mss. en el relat dels episodis» (285); els mss. són els de Barcelona, BU 759 (E) i 67 (F), i BC 288, fragmentari: són exposades les diferències entre F i Muntaner quant als preparatius i al viatge de l'estol fins a Palma de Sols (288-293); als moviments de l'almirall Francesc Carròs per les mars de Sardenya i Còrsega, ben diversament narrats de com ho féu el mateix infant Alfons en proposar el relleu de l'almirall (293-315, amb transcripció paral·lela d'ACA, *Canc.*, CRD 10.200 i del cap. 284 de Muntaner); i a les narracions de la batalla de Lucocisterna i els seus diversos episodis, que són narrats de forma diferent en les diverses fonts (316-335); i així, la diversitat de narracions també sembla relacionada «amb la posició adoptada per l'historiador respecte als fets relatats» (336). Les darreres pàgines transcriuen l'exposició feta pels dos manuscrits de la *Crònica* de Muntaner i pel *Llibre de les nobleses dels reis*, BC, ms. 487 (337-343 i 320). — J. P. E. [19.567]

Giulia ROSSI VAIRO, *Le origini del processo di canonizzazione di Isabella d'Aragona, Rainha Santa de Portugal, in un atto notarile del 27 luglio 1336*, dins «Collectanea Franciscana», 74 (2004), 147-193.

Filla de Pere II, el Gran, i de Constança Hohenstaufen, néta de Jaume I, el Conqueridor, i ben representada a l'ACA, *Canç., reg. i Cartes reials diplomàtiques*, pels tractes previs al casament amb el rei de Portugal i per les lletres al germà Jaume II, és ací presentada en un resum biogràfic, que recorda la seva infantesa a Barcelona (148-156), i la seva supervivència pel procés de canonització, iniciat al segle XIV, enantat per la corona de Portugal i després pels reis Habsburg (157-166); l'acta notarial del 1336, conservada a Lisboa, Arxiu de la Torre do Tombo, *Santa Clara de Coimbra*, que documenta dues guaricions obtingudes per intercessió de la Reina Santa, és primer contextualitzat (167-188) i publicat a continuació (189-192). — J. P. E. [19.568]

Gerard MARÍ I BRULL, *Documentació del castellà d'Amposta, fra Sanç d'Aragó, a l'Arhivo Histórico Nacional*, dins «Misc. Arnall», 675-708.

A Madrid, AHN, *Códices. S. Juan de Jerusalén*, hi ha tota una sèrie de trenta-set volums intitulats *Capítulos. Registro de Actas Capitulares de la Asamblea de la Castellania de Amposta. Años 1339-1776*. El primer (núm. 599B) conté documents de l'esmentat castellà, datats els anys 1339-1341, en els quals l'autor ha centrat la seva atenció, començant per indicar les inscripcions que els identifiquen (676-677); descrit el volum 599B en el seu estat actual, mancat dels folis inicials i posteriors, són resumits en regist i transcrits els trenta-dos documents d'aquell castellà, redactats en llatí o en català (678-708); assenyalen la concessió perpètua durant la vida del receptor, de les escrivanies de Gandesa (682-684). — J. P. E. [19.569]

Montserrat ALEGRE I URGELL, «*Enyorança i glòria*», *expressions binominals en la versió catalana dels "Diàlegs" de sant Gregori (1340)*, dins «Misc. Veny, 3», 5-20.

L'autora, resumit genèricament l'ús que tenien en les versions medievals, estudia els grups de sinònims de la versió referida. Els binomis són agrupats: a) en els no sinonímics; b) els que glossen o substitueixen determinats mots llatins, que el traductor vol explicar o evitar; c) els sinonímics o traduccions etimològiques; d) els desembugüitzadors; i e) els emocionals i ètics. En annex dóna la llista dels cent trenta binomis dels *Diàlegs* i assenjala amb un asterisc els que no foren recollits per Curt Wittlin en el seu gran repertori (1991). L'autora remarca també tots aquells mots de la traducció de sant Gregori, que en els diccionaris d'Alcover-Moll i de Coromines són datats d'any més tardà. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.570]

Elke GRAB-KEMPF, *Zur Etymologie iberoromanischer Bezeichnungen für Vitex agnus-castus L., Verbenaceae (Münschspfeffer, Kuschbaum, Kuschlamm)*, *kat. agnocast, akat. agnuscast...*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 112 (1996), 266-276.

Elke GRAB-KEMPF, *Zur Wortgeschichte von dial. sp., arag., kat., val.*, *ababol*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 114 (1998), 496-504.

Elke GRAB-KEMPF, *Von Juwelen, Perlen und Glasperlen... in der iberoromanischen Sprachen*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 115 (1999), 155-162.

Elke GRAB-KEMPF, *Etymologische Notizen in einem altkatalanischen Übersetzungstext: Abenbuefidí (Ibn Wáfí)*, *Libre de les Medicines Particulars*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 120 (2004), 282-311.

Ibn Wáfí (398/1008-467/1074) escriví el *Kitáb al-adwiya al-mufrada*, traduït al llatí per Gerard de Cremona com a *Liber Albenguefít philosophi de virtutibus medicinarum et ciborum*, i el segle XIV al català, publicat el 1943 per Lluís Faraudo de Saint-Germain. L'autora, després de les exposicions puntuals d'algunes paraules en els tres primers títols, explica l'etimologia de noranta-cinc mots d'aquella traducció, des d',ababol/apapol' fins a ,xarop/aixarop' (283-309). Hi ha bibliografia (309-311). — J. P. E. [19.571-19.572-19.573-19.574]

Beatrice SCHMID, *El lul·lià en gràvit o engràvit? a la llum d'un passatge del Llibre de les medicines particulars*, dins «Hom. Massot», 459-469.

Dues vegades compareix 'en gràvit' en l'obra lul·liana: en el *Llibre de contemplació*, cap. XLII, 29, i en el *Blanquerna*, II, 66 (*Llibre d'Ave Maria*); els editors li han assenyalat significacions emparentades: 'dormint', 'inconscientment', 'amb son feixuga'; Miquel Colom (*Glossari...*), 'pantaixós, pantaixant, patint un malson' i aporta una nova frase del *Llibre de medicines particulars* (ed. de Lluís Faraudo de Saint-Germain), que, en l'original àrab equivaldria a 'malos sueños', 'somnia dolents'. L'autora proposa 'en gravit/gravid', de 'gravedo', amb sentit de 'somnia', 'ensonyament' o 'son intranquil caracteritzat per la presència de somnis' (467). [Veig que l'original àrab significa simplement 'malson', mot de significació ben precisa]. Hi ha bibliografia (467-469). — J. P. E. [19.575]

Elke GRAB-KEMPF, *Reflexe der arabischen (abû-Bildungen in den iberoromanischen Sprachen*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 120 (2004), 468-477.

La indicació de paternitat en àrab (abû-) condueix l'autora a estudiar el mot català 'Borraja' i d'altres de paral·lels o derivats (472-474). Hi ha bibliografia (475-477). — J. P. E. [19.576]

Ramon ARNAU-GARCIA, *Paraules pronunciades el 10 de juny del 2004 en l'aula del Col·legi del Corpus Christi de València*, dins «Anales Valentinos», 60 (2004), 369-374.

Ocasió per al parlament publicat en les pàgines indicades fou l'edició del llibre de fra Guillem Anglès, *Exposició breu gramaticalment en romanç del cànon* [recensionat entre les d'aquest volum, 618-620], fruit del magisteri que aquell dominic impartí a l'Aula de la Seu de València entre el 1345 i el 1368. Arnau subratlla el moment d'aquesta edició: la commemoració dels cinc-cents anys de la Universitat de València, erigida pel «gran pontífex valencià Alexandre VI» (370); la finalitat entre pedagògica i pastoral d'aquelles lliçons, que volien pal·liar la manca de coneixements de llengua llatina en tants clergues; i el sentit de magisteri del dominic Anglès, en la línia de sant Tomàs d'Aquino. — J. P. E. [19.577]

M. Elisa VARELA RODRÍGUEZ, *Escriure i mercadejar a la Baixa Edat Mitjana «Navigare necesse est...»*, dins «Misc. Arnall», 727-743.

L'autora recorda l'evolució des de l'Alta Edat Mitjana, en què la cultura literària era exclusiva dels clergues, a la Baixa, en què, per l'aparició de noves capes socials (notaris, mercaders), s'eixampla el saber de lletra. N'és prova la documentació comptable del mercader barceloní Bernat Tarascó, conservada a Barcelona, ACB, *Extravagants. Comptes de companyies*, on Bernat consignà efemèrides familiars i una llarga oració, en què «clam verament mercè» per les pròpies culpes (732-735); a l'autora, però, li interessa sobretot de descobrir a través dels llibres de comptes d'En Bernat Tarascó quin devia ésser l'aprenentatge i la formació d'un futur mercader barceloní «o bé en l'escola o bé en la casa d'un mercader» (739) i el tipus de dades, tant anteriors com simultànies o posteriors a l'acte d'escriure, que consignava en els seus llibres de comptes, «testimoni directe d'un fenomen nou i particular, la producció d'escrius en funció d'una necessitat immediata i personal» (743). — J. P. E. [19.578]

Flocel SABATÉ, «Sobre tenir lo Studi de Lleyda en Tortosa», dins «Misc. Juliá», 381-414.

Recordada la bibliografia anterior sobre el tema (384, nota 17), l'autor es proposa de replantejar-lo d'acord amb els paràmetres de la historiografia actual (382-384); l'Estudi fou posat en mans de la ciutat de Lleida, cosa que comportà a aquesta els problemes de provisió del professorat, de càrrega econòmica i de tensions jurisdiccionals, tots ben presents en les

actes municipals de Lleida, AM, *Consells generals*; les dificultats econòmiques foren bàsiques per a la subsistència de l'Estudi, i el consell municipal intentà de posar-hi remei mitjançant un impost damunt la circulació del vi, però la gravetat de la situació econòmica general de la segona meitat del segle XIV també afectà les pagues dels professors i tot se'n ressentí i s'agreguà per l'augment del perillós comportament dels estudiants i per les dificultats d'intervenir-hi, atesa la immunitat universitària (385-395). La crisi, sobretot per una desestimació d'aquesta darrera, esclatà el febrer 1373, en què oficialment la *universitas Studii Ilerdensis* s'adreçà al consell de la ciutat de Tortosa proposant traslladar-se allí i Tortosa estudià l'afer, però Lleida reaccionà, oferint garanties, també per a la paga de professors, amb modificació de l'impost sobre el vi, elevat ara a un sou per cada vint-i-vuit del seu valor, solució confirmada pel rei l'agost del mateix any (396-408). És transcrita en apèndix l'acta del consell de Tortosa del 16 de febrer del 1373, que conté les condicions presentades pels estudiants de Lleida (411-414). — J. P. E. [19.579]

Josefina MUTGÉ I VIVES, *La immunitat d'un grup privilegiat: els estudiants de l'Estudi General de Lleida (1336-1379)*, dins «Misc. Arnall», 277-289.

L'autora ha descobert a l'ACA, *Canc., reg.*, tres documents dels anys 1327, 1353 i 1368, ací transcrits en les pàgines 286-289, el denominador comú dels quals és la intervenció del rei davant tres crims d'assassinat d'estudiants de l'Estudi General de Lleida comesos per ciutadans d'aquella població, amb qualche circumstància agreujant, en algun cas. L'autora subratlla el fet que la intervenció de la justícia reial responia a la situació jurídica d'aquell estudi, col·locat sota protecció del rei. Hi ha bibliografia relativa a l'Estudi de Lleida (278, nota 2). — J. P. E. [19.580]

M. Milagros CÁRCCEL ORTÍ, *Documentación judicial de la administración episcopal valentina: procesos del oficialato de Valencia y Xàtiva (siglos XIV-XV)*, dins «Commission Internationale de Diplomatique. X Congresso Internazionale, Bologna, 12-15 settembre 2001», a cura di Giovanna NICOLAI (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi 83), Roma, Direzione Generale per gli Archivi 2004, 137-205.

A mitjan segle XIV es crearen dos oficialats en el bisbat de València, els de València i de Xàtiva (140-141), tema àmpliament estudiat en diversos països europeus (142-152). Per al present estudi, l'autora s'ha informat en l'Arxiu de la Col·legiata de Xàtiva, en l'ADV i en el del baró de Llaurí, *Pergamins i Processos*, i ha escollit per camp d'estudi i d'anàlisi els processos civils, enantats a instància de part entorn la titularitat d'algun dret. Els actes processals són aplegats en els tres passos de preparatius (155-160), celebració del judici (amb llarga llista de la tipologia documental corresponent: 160-166) i sentència i la seva execució (166-171), amb un llarg apartat de les taxes de cada document, que són les fixades per Dalmau de Mur a Saragossa (175-177), i dels llibres-registre esmentats en les actes (178-181). L'apèndix presenta llistes de les persones que ocuparen algun dels vint càrrecs documentats en les dites actes (182-198) i les darreres pàgines contenen transcripció íntegra de set tipus de documents, un de l'ADV i sis de l'ACol·legial de Xàtiva (198-205). — J. P. E. [19.581]

Françoise LAINÉ, *La circulation des clercs entre la France et la Péninsule ibérique sous le pontificat d'Urbain V*, dins «Revue d'Histoire de l'Église en France», 90 (2004), 81-99.

La «circulació de clergues» és constatable en les peticions de beneficis presentades al papa Urbà V (1362-1366), en les quals el peticionari feia constar en quin bisbat li plauria d'obtenir un benefici per concessió papal, peticions que són conegudes pels *Reg. Aven.* de l'ASV; però la política papal hauria estat la de no afavorir les concessions de beneficis a catalans en els bisbats d'Occitània, amb la doble intenció «d'evitar les provocacions polítiques et de

maintenir les ecclésiàstiques dans leur pays d'origine» (85). La mobilitat clerical indicada en aquestes pàgines podia ésser manifestació de l'atracció que els músics exercien damunt les corts reials o nobiliàries (87), però sobretot responia a les exigències de la dedicació a l'estudi en centres clericals i ciutats universitàries (88-90: on es confirma clarament que, almenys abans del Cisma d'Occident, les terres de la corona eren l'hinterland' d'on s'alimentaven les universitats d'Occitània, Tolosa, Montpeller i àdhuc Avinyó, i aquestes pàgines en forneixen bones mostres); també dels qui pretenien obrir-se pas a la cort pontifícia (90-94). En els quadres annexs, els noms de catalans són la quasi totalitat (94-99) [i haurien d'ésser tinguts en compte en els futurs recomptes d'estudiants en estudis de la segona meitat del segle XIV]. — J. P. E. [19.582]

J. M. PERUJO MELGAR, *Difusió de motius de la llegenda de Troia: traducció i reinterpretació*, dins *Vestigia Fabularum*, 13-29.

Resumida la trajectòria literària de la 'matèria Troiana' de Grècia a Roma, l'autor subratlla el paper essencial de l'*Ephemeris belli Troiani*, de Dictis (s. IV pC) i del *De excidio urbis Troiae*, de Dares (ss.V/VI pC), en la transmissió d'aquella als medievals, convençuts que Dictis i Dares eren testimonis oculars dels fets. De la combinació d'ambdues obres nasqué el *Roman de Troie* de Benoît de Sainte Marie (s. XII), a base del qual Guido delle Colonne redactà la seva *Historia destructionis Troie*, acabada el 1287, obra molt difosa en tota l'Europa Medieval, traduïda a l'aragonès per Juan Fernández de Heredia entre el 1385 i el 1396, i abans al català per Jaume Conesa entre 1367 i 1374. La traducció de Conesa tingué èxit i influí sobretot en *Curial e Güelfa* i *Tirant lo Blanc*. — J. de P. [19.583]

Montserrat LLUCH JUNCOSA, *Editar el Jugurta català del segle XIV: un plantejament metodològic*, dins «Cultura neolatina», LXIV (2004), 559-593.

La versió catalana conservada a Barcelona, BC, ms. 355 pot semblar aberrant, raó per la qual l'autora vol exposar les característiques de la traducció, explicades «a partir de les dades que ens proporciona la transmissió del conjunt de l'obra» (560), en particular a partir del lèxic del traductor, tenint en compte tant les característiques del text llatí traduït com les de la traducció catalana primitiva (561-562). El ms. es relaciona amb la *Grant Cronica General de Espanya* de Juan Fernández de Heredia, que inclou com a llibre vuitè el *Jugurta* en traducció aragonesa depenent de la catalana (563-564). Una sèrie de comparacions textuals porta a la conclusió que el dit ms. 355 és «el testimoni que conserva la versió de *Jugurta* més propera a l'original del traductor» (580); les manques per omisió de text o per errors mecànics han estat refetes a base de l'aragonès del ms. de Madrid, BN, 10133 i del castellà d'El Escorial Y.1.10 (580-587), o del text llatí de base (587-588), o per decisió de l'autora (588-591). — J. P. E. [19.584]

Josep PELLICER I BRU, *El peso del florín de Aragón (1350-1351)*, dins «Gaceta Numismática», núm. 151 (dic. 2003), 27-36.

Discussió de les «actuales y demagógicas tendencias de escuela catalana» (29), propugnant, per contra, que, tot i encunyat en les capitals diverses, el marc dels reis de la Casa de Barcelona és idèntic en tots els casos, amb un pes de 233 g. (32 i 35). Al final, referències a documents datats entre el 1162 i el 1356 (32-35). — J. P. E. [19.585]

Josep PELLICER I BRU, *Manual català de mercaderies*, dins «Gaceta Numismática», núm. 148 (marzo 2003), 49-56.

Reproducció parcial dels apartats VI: *Si vols saber de les monedes d'aur e d'argent com són aleyades* (49-55), VII: *Comte dels pesos e mesures* (55-58) i VIII: *Què valen los pesos...*(56), del *Manual*

català de mercaderia de mitjan segle XIV, publicat el 1981 per Miquel Gual Camarena; ací el text és completat amb anotacions terminològiques i tècniques tant a l'interior de l'estudi com en nota. — J. P. E. [19.586]

Elena CANTARELL BARELLA, Mireia COMAS VIA, *Maria de Portugal, una dona amagada per la història*, dins «Misc. Julià», 557-574.

Filla dels reis de Portugal, casada el 1354 a l'edat de 12 anys amb l'infant Ferran d'Aragó, germanastre i contrincant de Pere III, el Cerimoniós, (que el recorda en la *Crònica*), assassinat per raons d'estat per aquest rei el 1363, les presents pàgines en llur primera part recorden la difícil existència posterior de la vídua en la corona catalanoaragonesa (558-565), i en la segona n'analitzen el testament, conservat a Barcelona, ACA, *Canc.*, *Vària*, tant en tema de deixes piadoses (568-569) com en el de retribucions a servidors (568-571). — J. P. E. [19.587]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La cort de la reina Elionor de Xipre a Catalunya*, dins «Misc. Arnall», 547-373.

La documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.*, permet de conèixer les relacions de la casa reial barcelonina amb una de les filles de l'infant Pere i, doncs, néta de Jaume II de Catalunya-Aragó, casada el 1353 amb Pere de Lusignan i elevada a la dignitat de reina de Xipre. Exiliada d'aquella illa, tornà a Catalunya el 1381, on morí el 1416. Per a la seva subsistència ací li foren assignats els drets senyorials damunt Valls i assignacions sobre drets reials de Xàtiva o d'altres i les pàgines 349-355 resumeixen les dificultats de cobrament; l'AHPB permet de conèixer els encarregats de percebre els drets de la dita reina a Xipre (356-364) o a Catalunya (365-366); ambdós fons informen dels servidors domèstics de la reina, també dels procedents de Xipre (365-373). — J. P. E. [19.588]

Maria Rosa MARTÍN FÀBREGA, *Marques i represàlies a la Corona d'Aragó a l'etapa final del regnat de Pere el Cerimoniós (1373-1386)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XIV (2003), 179-188.

Resum de tesi doctoral, basada en els quatre registres de l'ACA, *Canc.*, intitulats *Marcarum* [cf. núm. següent]; l'autora exposa per al període indicat l'origen i el funcionament de les llicències de marca o represàlies, conseqüència d'actes de pirateria, que hom procurava de compensar als qui n'eren víctimes aplicant-hi el principi: «Alius pro alio gravatur», amb una normativa ponderada i un procediment més aviat oneros. — J. de P. [19.589]

Maria Rosa MARTÍN FÀBREGA, *La ramaderia a l'època de Pere el Cerimoniós (1373-1386) vista a través de les llicències de marca*, dins «Misc. Julià», 353-364.

Dins l'ACA, *Canc.*, *reg.*, hi ha un petit grup qualificat de *Marcarum*, els 1485-1488. Les concessions de marca (és a dir, de dret a rescabalar-se de pèrdua provocada per súbdits d'altres estats) conté justificació de la mateixa, cosa que exposa l'autora en aquestes pàgines, en les quals ens acompanya a conèixer accions de bandidatge a la frontera amb França, o en la de l'Aragó amb Navarra, o en la del mateix Aragó o de València, amb el regne de Castella. — J. P. E. [19.590]

Antoni JOSÉ PITARCH, *A propòsit del plet pel retaule d'Albocàsser de 1373-1374: Domingo Valls pintor de Tortosa de la segona meitat del segle XIV. Documents i notícies*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 199-229.

Propòsit de l'autor és «reunir tota la documentació coneguda i publicada sobre Domingo Valls... i afegir-ne d'altra d'inèdita» (200); molts dels dits documents són ja publicats i ací són resumits en regest; i tretze d'altres són transcrits íntegres; en conjunt fan quaranta-nou, datats entre el 1366 i el 1402, transcrits de l'Arxiu Reial (ACA) de Barcelona, i de Tortosa, AHCTerres de l'Ebre (213-229). Les pàgines inicials tenen intenció biogràfica i la seva aportació més significativa és la sentència de l'infant Joan (futur Joan I de Catalunya-Aragó), que, recordades totes les intervencions judicials anteriors, confirmava: «pronunciam e declaram lo dit Domingo Valls deure ésser admès a fer e acabar lo dit retaule» (218), amb les condicions expressades en la mateixa confirmació (217-220), que féu possible l'acabament de la pintura de Sant Pau d'Albocàsser. Hi ha bibliografia (212-213). — J. P. E. [19.591]

Carles VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)* (Anuario de Estudios Medievales. Annex 53), Barcelona, CSIC 2003, 400 pp.

La part cèntrica del volum (69-369) conté la transcripció, críticament anotada, del *Llibre de comptes* de Francesc ses Canes, conservat a Barcelona, ACB, *Pia Almoïna. Llibres extravagants*. La introducció és formada per dos estudis: presentació del document (17-52) i breu semblança d'aquell apotecari (53-66 [cf. ATCA, XVII (1998), 701, núm. 12674]). El llibre de comptes és el darrer escrit en vida del dit especiaire; ací n'és analitzada la coberta (18-19), destriades les quatre mans de l'escriptura (20-25; cf. 67-68), amb intent d'identificació dels escriptors, el primer dels quals seria el mateix de Canes (26-31), i explicació del funcionament del llibre, on, ultra les anotacions normals d'entrades i eixides, hi ha els comptes de clients particulars (32-41). La transcripció del text és completada amb taules diverses (de medicines: 373-382; de noms personals i de topònims: 387-397; de pesos i mesures: 383-384; i de denominacions de festes: 385-386). [Si la tesi doctoral de l'autor torna a incloure el text del llibre de comptes, amb la taula de noms de medicines i remeis, seria convenient que fos assenyalat amb asterisc tot mot que no figuri en el DCVB]. — J. P. E. [19.592]

Núria RAMON MARQUÈS, *Domingo Crespi: iluminador valenciano documentado entre 1383 y 1438*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 319-366.

Pàgines destinades a un futur «corpus documental» sobre Domingo Crespi, de família d'Altura (Castelló), aveïnat a València, en el qual són integrats els documents confirmats dels arxius valencians: ARV, AMV i Arxiu de Protocols Notarials del Col·legi del Patriarca, mentre cal esperar que siguin accessibles els de la Catedral. En realitat són seixanta-nou documents, datats entre l'agost del 1372 i el desembre del 1439 (327-363), sobre els quals la mateixa autora indica que «este trabajo está enfocado a historiadores del arte, y conociendo en muchos casos las lagunas en conocimientos de paleografía y diplomática, que lamentablemente padecemos...» (321), [raó per la qual, en poder-lo donar per acabat amb la documentació de l'ACV, caldrà revisar sobretot les transcripcions llatines]. Les pàgines inicials resumeixen la biografia d'aquell il·luminador (322-327). Hi ha bibliografia (364-365). — J. P. E. [19.593]

Josep HERNANDO I DELGADO, *Lletres de canvi girades des de i contra Barcelona, 1383 i 1400*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 29-101.

Recordats els estudis precedents sobre el tema (29-31), l'autor entra en matèria precisant la limitació cronològica d'aquest treball, que no es redueix als exemplars de lletres de canvi originals, ans s'estén a llur transcripció en llibres de cancelleria, en comptes dels mercaders i sobretot en actes notarials de protest, de l'AHCB, i de l'AHPB (32-34): són setanta-cinc, transcrites en apèndix (55-93) i resumides en quadre sinòptic (34-38); segueix una

explicació de vocabulari tècnic (,raó', ,cert-incert', ,for', ,fer dir'), també del protest (39-48) i una anàlisi de la presentació material de la lletra de canvi (48-52: amb quatre reproduccions). — J. P. E. [19.594]

Vito-Tomás GÓMEZ GARCÍA, *Actas de los Capítulos Provinciales de la Provincia Dominicana de Aragón pertenecientes a los años 1380, 1381, 1387 y 1388*, dins «Escritos del Vedat», XXXIII (2003), 389-430.

[Val a dir que d'aquesta sèrie d'actes que ja fa anys publica «Escritos del Vedat», puntualment resumides en les nostres notícies bibliogràfiques, poques deuen ésser tan interessants com aquestes quatre. Tal com assenyalava l'editor no sols eren anys del Cisma d'Occident, ans encara les dues primeres actes en són plenament afectades; car no són actes de ,tota' la Província Dominicana d'Aragó, ans només de la facció que, contra la declaració reial d',indiferència' entre els dos papes, acceptava la legitimitat del papa d'Avinyó, Climent VII i del seu legat, cardenal de Luna, i en canvi atacava el qui, essent provincial en el moment inicial del Cisma, seguia en el càrrec per disposició reial fins que es clarifiqués a quin dels dos reconeixia tant el rei com els estats de la Corona. Per això, és a dir, pel fet de tractar-se només del Capítol de la facció avinyonesa, ja el 1381 no es pogué reunir a Lleida, tal com era decidit pel Capítol anterior, ans ho hagué de fer a Estella, sota sobirania del rei de Navarra. Els anys posteriors ja no hi hagué capítol de cap mena (o almenys no se n'han conservades les actes) fins que la sèrie anyal es renouà els anys de Joan I, després de la declaració reial d'obediència al papa d'Avinyó. D'ací la gran diferència entre les dues primeres actes i les dues darreres]. Ja l'acta dels temps inicials del Cisma, la del 1380, conté, tot i no nomenar-lo, l'excomunió promulgada contra Bernat Ermengol i els seus partidaris (394-395; partidaris: 395 i 403); en la del capítol següent, els noms ja eren explícits (403); en el del 1387, suposada la victòria de la facció pro-avinyonesa, trobem la reacció d'aquests, desautoritzant tot allò que havia fet el prior provincial del temps d'indiferència, Bernat Ermengol, excomunicat per aquests fets (402-403), desautorització que arribà a fer cremar les actes dels seus capítols provincials (416-417). Acabada la divisió de la província en dues (o tres) obediències (la de la indiferència reial, l'avinyonesa (i, potser, la romana), des del 1380 és perceptible un interès a treure la província de la seva prostració demogràfica (420), a enfortir la vida comunitària i a encaminar els ensenyaments de filosofia i de teologia (aquests, reafirmant la validesa del tomisme). Com les anteriors, aquestes actes ens informen dels ensenyaments assegurats per cada un dels convents, en particular pels de Lleida (*Studium Generale Provinciae*) i de Barcelona (*Studium Generale Ordinis*), dels professors i estudiants assignats en cada cas i camp d'estudi, ultra els destinats a universitats foranes (Tolosa de Llenguadoc, París, Montpeller). — J. P. E. [19.595]

Vito-Tomás GÓMEZ GARCÍA, *Actas de los Capítulos Provinciales de la Provincia Dominicana de Aragón pertenecientes a los años 1389, 1391, 1392, 1393 y 1394*, dins «Escritos del Vedat», XXXIV (2004), 275-331.

Decidida per Joan I l'acceptació del papa avinyonès, Climent VII, la celebració de capítols provincials de dominics tornà a la normalitat, ben visible pel fet d'encarar-se amb abusos, com el del ,risus' de la festa de Sant Nicolau, en el qual haurien participat els gramàtics de l'Orde, o en la lletra del rei Joan I manifestant la seva voluntat que el nomenament a capellà reial, si recaigués en algun dominic, no significaria que aquest fos exempt de la normal vida del convent (316) (extrem aquest de l'acceptació de la normal vida del convent, que és cavall de batalla en tots els capítols); hom insistia en l'existència de presó del convent (311). Hi havia problema en els estudis d'Arts, que el capítol volia que es basessin en les *Summulae* de Pere Hispà i s'expliquessin complets (309-310); hi havia un problema general d'estudi, afectat per la tendència als desplaçaments personals (309); cada any eren designats els estudiants de la província en estudis generals estrangers. Hi havia ,lectores Sedis' domi-

rics a Barcelona, Tortosa i Seu d'Urgell. Hi ha alguna notícia remarcable entorn el futur sant Vicent Ferrer, nomenat predicador general (284). — J. P. E. [19.596]

Josep TRENCHS I ÒDNA (†), Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, *Documents sobre música, músics i instruments musicals a la casa reial catalano-aragonesa (segles XIV-XV): el regnat de Joan I*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 135-317.

La intenció dels autors és la d'aplegar tota la documentació musical relativa als segles XIV i XV, conservada a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Canc., reg., i Reial Patrimoni (Mestre racional, Tresoreria reial)*, de la qual la present és el lliurament primer, bo i transcrivint «total o parcialment els documents més importants, referits a músics..., a cantors de cort i de capella i a artesans d'instruments musicals» (135), mentre són només resumides en regest les anotacions de pagues (136) (molts dels quals procedents dels registres 386 i 989 del *Mestre racional*). Per a les transcripcions textuals, «la màxima fidelitat al text ha estat el criteri bàsic» (136). Les anotacions van del 5 de gener del 1387 al 28 d'abril del 1396. La part cèntrica de l'aplec és completada amb taula toponomàstica (302-314) i amb agrupació dels músics segons llurs diversos oficis (314-316). Hi ha bibliografia (317). — J. P. E. [19.597]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Claudia Heimann, «Nicolaus Eymerich (vor 1320-1399), "praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius". Leben und Werk eines Inquisitors*», dins «Revista de Catalunya», núm. 184 (maig 2003), 114-122.

Ultra el resum objectiu de la tesi de la dra. Heimann, de la qual el crític remarca ja d'entrada l'exhaustiva bibliografia que pressuposa, trobem en aquestes pàgines indicació de les aportacions anteriors que l'han feta possible i dels temes que en les seves pàgines són tractats, però que resten tothora oberts, com és ara el de la Inquisició catalana medieval o la mateixa figura de Nicolau Eimeric en tant que inquisidor (oblidant per un moment, si fos possible, la seva obsessió antilul·liana), o el de la història tant cultural com espiritual de la Corona Catalanoaragonesa, i en particular de l'orde dominicà, durant el segle XIV, o la relació d'Eimeric tant amb els papes com amb els nostres reis de la segona meitat d'aquell segle. — J. P. E. [19.598]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Nicolás Eymerich, un inquisidor discutido*, dins *Praedicatores – Inquisitores*, I: «The Dominicans and the Medieval Inquisition. Acts of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition. Rome, 23-25 February 2002» (Dissertationes Historicae, XXIX), Roma, Istituto Storico Domenicano 2004, 545-593.

Resumits els resultats de les darreres investigacions sobre Eimeric i la seva condemna de Ramon Llull o sobre el procés amb el qual la ciutat de València recusava l'inquisidor el 1388, l'autor posa sobre la taula dos problemes: si la comissió de teòlegs presidida per Bernat Ermengol va desautoritzar Eimeric en la incriminació que havia fet de tres articles lul·lians, com és que l'autoritat competent va tramejar el problema com pogué i mai ni s'encarà amb la necessitat pràctica d'establir controls rigorosos sobre els mètodes d'hermenèutica doctrinal dels inquisidors? El segon no es formula en forma de pregunta: Eimeric evidència, tant en el *Directorium* i en els altres texts de matèria inquisitorial coneguts fins ara, com en la seva actuació pràctica, que l'exercici de les seves funcions s'orientava menys cap a la lluita contra l'heretgia formal i organitzada que no pas cap al control ideològic estricte de la societat en matèria d'ortodòxia. Aquest desplaçament del tribunal de la fe explica, en part, el cop en fals d'Eimeric contra Llull i el rebuig de l'inquisidor per part de les ciutats de Barcelona, València i Lleida, considerant que Eimeric s'excedia. En la mesura que els dos problemes eren reals, sobta que l'autoritat competent no prengué mesures eficaces, i potser aquest abandó de res-

pensabilitats té quelcom a veure amb els desenvolupaments posteriors de les inquisicions romana i espanyola. — J. de P. [19.599]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Dos sermons de Nicolau Eimeric, O. P.*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 223-267.

Recordada la troballa en la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla dels *Sermones dominicales* i dels *Sermones de communi sanctorum plurimorumque eventuum*, de Nicolau Eimeric, l'autor edita els dos sermons del darrer recull, dedicats a ésser predicats en el funeral per un inquisidor. Exposada l'estructura de les dues peces, llur estudi evidencia que Eimeric relaciona l'activitat de l'inquisidor amb la missió profètica rebuda de Déu, encara que el paral·lelisme no és exacte. Si el profeta és la veu de Déu, l'inquisidor és la veu del papa en matèria de fe, amb la qual cosa la missió de l'inquisidor s'inscriu en el cor mateix de l'economia salvífica. Si el papa és el capità de la nau de l'Església, l'inquisidor és qui en controla el timó. En els dos sermons d'Eimeric es constata la desaparició del bisbe, jutge ordinari en matèria de fe en la diòcesi, davant la irrupció del jutge delegat papal. Ambdós sermons són editats seguint els criteris acostumats en l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», amb la corresponent taula de mots al final. — J. de P. [19.600]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Noves fonts per a la "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 611-620.

Com a complement a la seva edició de l'obra referida [cf. «ATCA», XV (1996), 7-108], l'autor edita alguns textos del *Libellus fratris Thelesfori presbyteri ac eremitae*, de París, BN lat. 3184, alguns dels quals s'expliquen per influència o sintonia amb els quadres del pensament arnaldians que, al seu torn, són comuns amb els que manifesten els 'lul·listes' de la *Incantatio...*, atacats per Eimeric. — J. de P. [19.601]

Claudia HEIMANN, *Vom Unkraut unter dem Weizen, oder warum Inquisitoren Engel sind*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 597-610.

L'autora reivindica l'estudi dels tractats teològics i dels comentaris escripturístics eimericians per a tenir una idea més completa de la biografia i dels punts de vista intel·lectuals de Nicolau Eimeric, a través dels quals el seu pas per la història es va fer sensible als contemporanis. Atesa la mola dels tractats escripturístics inèdits, escrits per l'inquisidor, Heimann es decanta per l'estudi de problemes puntuals, i es capbussa en l'extens comentari eimericià de l'*Evangelii de Mateu*, i n'estudia la paràbola de la cugula entre el blat, específicament els versos de Mt, XIII, 29-30, on Jesús conclou que la cugula s'ha de deixar créixer entre el blat fins al moment de la sega. No passa per alt a l'inquisidor que la conclusió de la paràbola va per camins diferents de la pràctica eclesialística en la lluita antiherètica. La interpretació de l'inquisidor és que la conclusió de Jesús s'aplica en dos casos: quan és impossible de distingir clarament l'heretge del creient ortodox, perquè ningú no pot ésser condemnat només per causa de sospites; i també en el cas que l'heretge tingui valedors poderosos que impedeixin en la pràctica la seva persecució. Per a tots els altres casos, la conclusió de la paràbola no és aplicadora. Després d'aquesta exposició l'autora es gira a Tomàs d'Aquino, que també interpreta la paràbola del blat i la cogula en sentit restrictiu, i en altres llocs de la seva obra tracta el problema de la tolerància de l'Església a l'esguard dels heretges. L'autora posa en relleu les coincidències entre els dos dominicans i les lleugeres diferències que els separarien, i conclou que la interpretació eimericià de Mt, XIII, 29-30, no és en cap cas un invent, ans s'inscriu en una tradició teològica prestigiosa, que la pràctica de l'inquisidor corrobora. En un petit excurs Heimann es refereix a la comparació que Eimeric estableix en un sermó entre el treball dels inquisidors i la missió dels àngels. En la conclusió, l'autora insisteix en la necessitat

d'estudiar les obres d'Eimeric i els seus punts de vista teòrics sobre el rerefons del context històric prou movimentat i canviant de la vida de l'inquisidor. — J. de P. [19.602

Claudia HEIMANN, «*Quod iudei a Deo non excusantur...*». *Nicolaus Eymerici Kommentar zum Johannes-Evangelium*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX (2004), 397-419.

En continuïtat amb l'article acabat de resumir, l'autora estudia el comentari d'Eimeric a *Jo*, i, 11, tenint en compte comentaris d'altres teòlegs com Agustí, Crisòstom, Bonaventura i Tomàs d'Aquino. Segons Eimeric, la pròpia decisió de creure o no en Déu és la raó definitiva per acceptar o no la gràcia que ajuda a creure en Ell —la doctrina eimericiana sobre la gràcia no és pas tan matisada com la de sant Tomàs o la de Sant Agustí!— Els jueus refusaren i refusaren de creure en Déu, raó per la qual són culpables i Déu no els excusa. Per això, el cristià ha d'acusar els jueus per la seva incredulitat. L'extrema posició antijueva de l'inquisidor explicaria perquè durant mols anys va maldar amb la seva pràctica i els seus escrits a aconseguir de tenir jurisdicció en matèria de fe sobre els jueus. En apèndix l'autora publica el text dels folis 127c-128c del ms. 141-23-17, de la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla, que conté la primera part de l'extens comentari de l'inquisidor a l'*Evangelí de Joan*, text encapçalat per la rúbrica següent: *Iste sunt hereses xxxviii et errores qui per evangelistam Iohannem in primo capitulo scilicet in initio sui evangelii extirpantur.* — J. de P. [19.603

Jaume de PUIG I OLIVER, *Notes sobre l'actuació inquisitorial de Nicolau Eimeric*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXVIII (2003), 223-230.

Resumits els darrers estudis sobre Eimeric i recalcant els aspectes més discutibles de la seva lluita contra Ramon Llull i els lul·listes, l'autor subratlla el fet que els mètodes d'aproximació eimericians a un pensament o a una obra doctrinal resulten viciats d'origen per la seva manera peculiar d'entendre la missió inquisitorial, basada en el perjudici i la mala fe, explícitament reivindicats per l'inquisidor com a mitjà de fer efectiva la seva lluita antiherètica. En el cas d'Eimeric —i dels altres inquisidors— hi ha una descontextualització de la teologia que arriba al cas límit de la condemna. Atès que els mètodes inquisitorials no naixien de cops esporàdics de passió, ans s'havien format al redós d'una normativa canònica i papal, l'autor creu que podria ésser profitosa una reflexió i estudi de la perversió de la teologia, quan és posada al servei de procediments perversos. — J. de P. [19.604

David J. VIERA, *Uthred of Boldon, O.S.B., professor of Francisc Eiximenis*, dins «Studia Monastica», 45 (2003), 53-60.

L'autor creu poder identificar amb l'anomenat 'Ulceredus', monjo negre, que Eiximenis esmenta en la *Vita Christi*, afegint que ensenyava a Oxford quan ell hi estudiava (1352-c. 1360). Uthred hi hauria ensenyat entre el 1347 i el 1367 i semblava contrari a posicions estrictes dels nous ordes mendicants manifestant posicions més obertes en conseqüències del pecat original; tot i no estar-hi d'acord, Eiximenis es manifestava respectuós amb el seu mestre. — J. P. E. [19.605

Josep PERARNAU I ESPELT, *Un nou bifoli del llibre de les dones de Francisc Eiximenis (ACA, Canc., Pergamins. Fragments 420)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 269-308.

Encara conseqüència de l'exclaustració, l'ACA de Barcelona posseeix un bifoli amb text del *Llibre de les dones* de Francisc Eiximenis, abans en la secció de *Monacals d'Hisenda*, ara en la de *Canc., Pergamins. Fragments*, que augmenta la llista de fragments eiximenians; resumida la seva història, que va del Monestir de Sant Benet de Sant Feliu de Guíxols a l'Arxiu Reial

de Barcelona (ACA) (272-275), l'anàlisi demostra que presenta una variant de text fins ara desconeguda. El text eiximenià té en compte per a l'aparat crític l'edició del 1981 i els manuscrits i incunables accessibles a Barcelona (BU, ms. 79; BC, ms. 461; Sant Cugat del Vallès, Centre Borja, ms. s.n.; i incunable del 1495) (282-287); és completat amb la taula de mots (298-307) i una làmina del manuscrit (308). — J. P. E. [19.606]

Giacomo TODESCHINI, *I mercanti e il tempio. La società cristiana e il circolo virtuoso della ricchezza fra Medioevo ed Età Moderna* (Collana di Storia dell'Economia e del Credito, 11), Bologna, Società Editrice il Mulino [2002], 531 pp. i 16 làmines.

[L'autor és conegut en aquestes pàgines: cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 710, núm. 18.517]. El llibre actual és com una síntesi de les seves aportacions sobre història econòmica centrada en aquesta tesi: l'evolució de l'economia europea des de l'edat antiga fou conduïda per idees teològiques procedents dels Pares de l'Església i formulades de forma diversa en els tractats de teologia, en el dret canònic i en la predicació i cura d'ànimes; i en aquest conjunt d'idees teològiques, l'aportació de l'orde franciscà fou de primera importància a través de fra Pèire Joan (Oliu), Duns Escot, Bernadé de Siena i Angelo de Chiavasso, als quals s'han d'afegir Ramon Llull i Francesc Eiximenis, car ambdós elaboraren una autèntica teoria 'cristiana' del 'mercator', i, el segon sobretot, influí en la posterior evolució de la teoria i encara més de la praxi econòmica. — J. P. E. [19.607]

Paolo EVANGELISTI, *Credere nel mercato, credere nella res publica. La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 33 (2003), 69-117.

L'autor presenta aquestes pàgines com a part d'«uno studio a largo raggio sulla testualità e l'azione politica espressa dai 'pauperes Christi'» d'alguna manera personificats en Eiximenis, de la doctrina dels quals i del qual esbrina la repercussió tant en la configuració social com en la formulació de les estructures polítiques de la societat i de la corona catalano-aragonesa. L'autor presenta la relació vària d'Eiximenis tant amb l'orde franciscà com amb la Corona i en aquest marc relacional analitza l'abast d'alguns mots clau: 'caritat', que és fonament de la cosa pública (83-86), 'utilitat pública' (87-101), 'fidelitat/infidelitat' i els seus límits (102-104). Aquest cos de doctrina política és aplicat al cas de Sicília en l'època dels dos Martí, l'Humà i el Jove (105-117). Amb el bé comú, la caritat seria la norma política suprema, davant la qual no valdrien ni les lleis ni els privilegis (84); la 'utilitat pública' compareix 45 vegades en el *Regiment de la cosa pública* i es relaciona amb 'profit', que comença amb la relació de lleialtat, però inclou aquell guany que han d'assegurar tots els camps del treball humà i no sofreix béns improductius. L'aplicació a la Sicília dels Martí és termòmetre de les «capacità persuasive ed i livelli di penetrazione nella pratica»; la doctrina teòrica és la del *Dotzè* sobre l'ètica pública, que integra seccions senceres de les *Ordinacions* de Pere el III, el Cerimoniós (105), la dels capítols 221-227 del *Terç* (117), i la de la lletra al futur rei Martí l'Humà, del 1392, on insisteix en l'obligació de respondre davant les Corts de l'esmerç dels diners públics, car el rei només és administrador del tresor públic, i en l'encert d'elaborar programes de govern d'acord amb les ciutats, «consenso tra corona e ceti dirigenti cittadini con esclusione di una parte dell'alta nobiltà» (109). Amb aquests pressupòsits, Eiximenis era favorable a la conquesta tant de Sicília com de Sardenya (110). — J. P. E. [19.608]

David J. VIERA, *Francesc Eiximenis's Concept of the Good Kings*, dins «Medieval Perspectives», 15 (2000), 136-137.

Títol només conegut per referència. — J. P. E.

[19.609]

Curt WITTLIN, *Eiximenis i la creença dels cerlitans que «cap rei es salvarà»*. Dotzè, 123, Pastoral, 36, Vida de Jesucrist, 4/57, dins «Hom. Massot», 495-515.

Transcripció i breu comentari dels capítols dels tres llibres indicats en el títol, en els quals Eiximenis «discuteix la creença dels ,cerlitans' en la damnació inevitable de tot rei» (486). Són tres els capítols transcrits del Dotzè, els 123-125 (496-500); cinc els del Pastoral, els 36-40 (501-505); tres de la Vida de Jesucrist, 4/57-59 (507-509), seguits de quatre més (un del Dotzè, 602, fragments del Llibre dels àngels, 3, 12-14; i fragments de la Vida de Jesucrist, 8, 101 i 63-64). Al final l'autor es pregunta si «quan Eiximenis censura un vici reial, parla en general o si té en ment un rei contemporani precis i fets concrets» i considera que «una cosa no exclou l'altra» (512), entre d'altres raons perquè «era massa realista i pragmàtic per a fixar-se per a tota la vida en una mateixa ideologia política» (513). Hi ha bibliografia (514-515). — J. P. E. [19.610]

David J. VIERA, Jordi PIQUÉ-ANGORDANS, *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409) i la Guerra dels Cent Anys*, dins «Misc. Veny, 2», 111-121.

Eiximenis, estudiant a França i a Anglaterra, pogué viure de prop algun episodi de la Guerra dels Cent Anys. Durant tota la seva vida el conflicte anglofrancès i les seves conseqüències en la Península Ibèrica en la Guerra dels dos Peres fou una dada inescamotejable de la realitat. En el Dotzè hi ha relats d'aquella guerra i reflexions derivades del desenvolupament de l'estratègia militar que provocà. No sempre Eiximenis coincideix amb fonts històriques més exactes, però això precisament no invalida l'autenticitat subjectiva de les fonts que li arribaren i la manera com ell les reflectí en els seus escrits. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.611]

Albert G. HAUF, *Del sermó oral al sermó escrit: La Vita Christi de fra Francesc Eiximenis com a glossa evangèlica*, dins «Hom. Massot», 243-289.

Durant tota l'Edat Mitjana, els texts bàsics de la Bíblia i en particular els Evangelis han estat estudiats i exposats, tant en les escoles com en la predicació, a través de les explicacions que s'havien acumulat en els escrits dels antics Pares i escriptors eclesiàstics, és a dir, en les Glosses. Quant a la predicació, la norma formulada també s'aplicà entre l'*Ars predicandi populo*, atribuïda a Eiximenis, i la seva *Vita Christi* (254-260); les característiques eiximenianes de la predicació són coincidents en ambdós tractats, partint de la humilitat de l'agent i seguint per la brevetat i concisió, per la claredat esquemàtica de les parts a exposar, o d'altres ajuts lògics o retòrics (260-267); les pàgines següents exposen primer, a base de dos exemples concrets, hebreu un, llatí l'altre, allò que era la glossa en les edicions bíbliques, tant manuscrites com impreses (267-273); en la *Vita Christi*, Eiximenis podia recórrer a les dites glosses o immediatament després de cada frase d'un fragment bíblic (273-277) o al capdavant de tot un fragment (278-279) o subratllant-ne alguns punts (280-281), o encara creant noves aplicacions a la vida real de la gent (281-285). Glossar era un camí d'acostar la Bíblia al poble. Hi ha bibliografia (287-289). — J. P. E. [19.612]

Albert G. HAUF, *La buella de Ubertino de Casale en el preerasmismo hispánico: el caso de Francesc Eiximenis*, O. F. M., dins «Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval», Rafael ALEMANY, Josep Lluís MARTOS, Josep Miquel MANZANARO (eds.), Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, s.a., 93-135.

Les primeres pàgines recorden l'existència d'una traducció castellana tothora inèdita, encarregada a Alonso Ortiz per la reina Isabel I de Castella, consort d'Aragó, Balears, Catalunya, València, Sardenya i Sicília, i senyora de Tàrraga i de Siracusa (93-96), i precisen el tema de les presents: la difusió de l'*Arbor vitae* en la nostra corona i a través d'Eiximenis,

una primera extensió en la de Castella, que explicaria i hauria influït en aquella traducció (96-97), començant per dedicar algunes pàgines a una visió moderna d'Ubertino, la de *Il nome della rosa* d'Umberto Eco (97-103). El gran llibre d'Ubertino es féu present entre nosaltres a través d'una traducció escrita o almenys copiada a Sant Jeroni de la Murtra el 1491 (104), amb la sembla completa de fra Joan Eixemeno, de la qual ell mateix hauria elaborada la *Quarantena de Contemplació* (106-107), i sobretot a través de la *Vita Christi* de Francesc Eiximenis, de la qual són ací transcrits nou fragments, algun d'ells ben llarg, tant d'Ubertino com d'Eiximenis (108-125). [Veig en les pàgines 128-129, nota 24, una referència personal a mi, com si considerés incompatible la divisió tripartita joaquimita de la història amb la tradicional augustiniana dels set dies de la creació; allò que considerava i considero qualificador és el fet que en un o altre moment de la seva vida, algú hagi assumit l'esquema joaquimita; Arnau de Vilanova, per exemple, tan escatològic com es vulgui, no em consta que mai ho fés; que Eiximenis l'assumís en la *Vita Christi*, no vol dir que ho fés el el *Primer del Crestià*, potser perquè la *Vita Christi* no era una obra de teologia magisterial ans només devocional]. — J. P. E.
[19.613]

David J. VIERA, *El lector esperado y el lector verdadero de Francesc Eiximenis (ca. 1330-1409): siglos XIV-XVI*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 343-350.

L'autor comença recordant el desplaçament de l'escriptor Eiximenis des d'un planteig barceloní teològicament més seriós, a un de valencià més popular; després [sense tenir presents els dos llibres de Josep Hernando sobre Barcelona ni les pàgines d'ATCA, I (1982), 191-215], fa recompte del nombre d'exemplars manuscrits o impresos en edicions incunables, en llengües originals o en traduccions, de diverses obres del framenor. Hi ha bibliografia (347-350). — J. P. E.
[19.614]

Glòria SABATÉ, Lourdes SORIANO, *D'inèdits i retrobats: el Llibre dels àngels, la Vida de Jesucrist de Francesc Eiximenis i el context de la seva difusió*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 447-431.

Les autores recorden que l'obra escrita de Francesc Eiximenis tingué un «èxit sense pal·liatius» (449) i que el 1388 emprugué el camí de col·locar-se a l'abast del lector laic; el resultat fou l'abundància d'exemplars manuscrits coneguts per inventaris notariais, però també l'abundància de còpies de dos dels títols escrits per als laics: de la *Vida de Jesucrist* en són coneguts vint-i-sis exemplars (dos dels quals per ara perduts) (456-457) i vint-i-dos (sençers o fragmentaris) del *Llibre dels àngels* (457-458) [el volum de Copenhague, Kongelige Bibliothek, *Ny Kongelige Samling* 2921, 4°, no veig que les autores precisin que l'esmentat manuscrit conté només dos fragments d'Eiximenis, un en aragonès i un en català; tampoc que n'hi ha descripció analítica en aquest anuari, IV (1985), 187-192]. Són descrits els manuscrits de Barcelona, RAcadèmia de Bones Lletres, ms. 3-III-6, *Vida de Jesucrist*, abans del Palau, ms. V, descrit per Ignasi Casanovas; i AHCB, *Manuscrits*, núm. B-71, *Llibre dels àngels* (459-461). — J. P. E.
[19.615]

Albert ESTRADA-RIUS, *Orígens i evolució de la Diputació del General de Catalunya (1359-1413)*, dins «Nadala», XXXVIII (2004 = *L'autogovern de Catalunya*), 25-30.

Els orígens de la Diputació del General de Catalunya (Generalitat de Catalunya) es troben en la necessitat d'assegurar la base econòmica per a la defensa de la terra, amb un primer pas en les Corts de Montsó del 1289 i de Barcelona del 1292, on, a fi de proporcionar els mitjans per a resistir la Croada contra Catalunya fou establerta una comissió que amb el rei decidís la correcta utilització dels diners; el 1359, davant la Guerra de Castella contra

Catalunya, la Cort de Cervera establí una institució permanent, amb representació dels tres braços. — J. P. E. [19.616]

Pascale BARTHÉLEMY, *Les liens entre alchimie et médecine. L'exemple de Guillaume Sedacer*, dins *Alchimia e medicina nel Medioevo* a cura di Chiara CRISCIANI e Agostino PARAVICINI-BAGLIANI (Micrologus Library, 9), Firenze, SISMEI – Edizioni del Galluzzo 2003, 109-134.

La primera part de l'article proporciona informacions generals: dades biogràfiques, obres seves, biblioteca, activitat de copista i compilador de tractats mèdics (109-116). La segona part s'encara amb la relació entre el Sedacer metge i el Sedacer alquimista; i si el *Liber alterchinus* només dedica una recepta a l'elixir, la *Sedacina* recorda les tres definicions d'alquímia (118-120), però la segona part, pràctica, de l'*Ars chirurgie*, deutora de la de Lanfranc de Milà, reporta receptes i proposa guaricions el vocabulari de les quals és comú a medicina i a alquímia (121-124), extrem confirmat en l'anàlisi de tres de les receptes de la dita segona part (125-130). Les darreres pàgines (131-134) presenten el contingut de l'actual manuscrit 4235 de Madrid, BN, escrit a Perpinyà octubre-desembre 1377 [per cert, en aquell moment, el Rosselló no pertanyia al «Sud de la France»: 131], on hi ha unes *Clarificationes super Nono Almansoris* de Joan de Tornamira, escrites per Sedacer el 1372. — J. P. E. [19.617]

Albert ESTRADA-RIUS, *Orígens i evolució de la Diputació del General de Catalunya (1359-1413)*, dins «Nadala», XXXVIII (2004 = *L'autogovern de Catalunya*), 25-30.

Es orígens de la Diputació del General de Catalunya (Generalitat de Catalunya) es troben en la necessitat d'assegurar la base econòmica per a la defensa de la terra, amb un primer pas en les Corts de Montsó del 1289 i de Barcelona del 1292, on, a fi de proporcionar els mitjans per a resistir la Croada contra Catalunya fou establerta una comissió que amb el rei decidís la correcta utilització dels diners; el 1359, davant la Guerra de Castella contra Catalunya, la Cort de Cervera establí una institució permanent, amb representació dels tres braços. — J. P. E. [19.618]

Antoni LLAGOSTERA i FERNÁNDEZ, *La còpia ripollesa del segle XIV del De vita solitaria de Petrarca*, dins «Annals 2002-2002. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès», 2003, 81-111.

La dita còpia és conservada a l'Arxiu Reial de Barcelona, (ACA), *Ripoll*, ms. 104, i per un error en el número de la signatura ha estat pràcticament desconeguda. L'autor repassa les escasses valoracions que aquesta còpia feta pel monjo de Sant Benet de Bages i de Ripoll, Guillem de Colldecanes, prior de Panissars, ha tingut en les presentacions de l'Humanisme a Catalunya (81-87 i 97-99) i, per la seva banda, precisa que la còpia fou realitzada entre la tardor del 1394 i el juny del 1397 (92 i 99: mostra de lletra: 89); el text és més breu que el de la redacció definitiva integrat en les edicions d'impremta (93-97); el mateix Colldecanes hauria copiat a Avinyó, mentre estudiava dret canònic, les *Additiones Iohannis Andreae super toto Speculo Iuris* (106-108); també és esmentat en una lletra adreçada el 1377 a ell per Iohannes de Silvis degà de St. Agricol d'Avinyó, confirmant-li el dret a rebre la 'congrua' del seu monestir de Sant Benet de Bages (109). — J. P. E. [19.619]

Josep HERNANDO, *L'estat físic dels esclaus: malalties i defectes. La redhibició i evicció i la compra-venda d'esclaus (s. XIV-XV)*, dins «Misc. Julià», 415-439.

L'autor comença recordant les decisions del Dret Romà en els dos casos contemplats en el títol (415-418); tot seguit recorda que els *Costums de Tortosa* són el primer codi català que conté una llista tant dels ,vicis' o tares i malalties visibles com dels secrets o invisibles d'un esclau comprat (419); els contractes notarials barcelonins (ACB, AHCB, AHPB) esmenten ambdues figures jurídiques, sempre amb referència ,ad consuetudinem Barchinone' (421-422), costum que evolucionà fins a les *Ordinacions novellament fetes sobre los ús e costum dels esclaus e esclaves qui-s vendran d'aquí avant en Barchinona*, del 1433, ací transcrites (424-426); la segona part ressegueix les malalties o tares en virtut de les quals els protocols notarials demostren que es donaren casos en què el comprador recorregué a redhibició i evicció, amb transcripció dels propis fragments, on consta el vocabulari utilitzat per mercaders i notaris (427-439). — J. P. E. [19.620

M. Milagros CÁRCEL ORTÍ, *Un registro de colaciones de Hug de Fenollet y Vidal de Blanes, obispos de Valencia (1350-1359)*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002), 599-772.

El registre objecte d'aquestes pàgines es troba a València, ADV, I/III, *Col·lacions de beneficis*, caixa 135/2, format per nou plec de paper numerats, ací descrits (602-603); escrit en tres successives classes de lletra gòtica (catalana, cursiva bastarda i humanística) conté documentació episcopal, que l'autora aplega en trenta-nou grups, essent els més nombrosos els de llicències, manaments i col·lacions de beneficis (603-605); se'n dedueixen els noms i cognoms dels col·laboradors del bisbe en la cúria episcopal o en la ,domus episcopi' (605-611) i s'especifiquen formularis i fórmules de diplomàtica emprades en els documents (611-624). La part central de l'estudi conté regest dels sis-cents noranta-sis documents, datats entre el 17 de març del 1349 [1350?] i el 22 d'octubre de 1359, els primers cinc-cents cinquanta dels quals pertanyen a Hug de Fenollet i els restants a Vidal de Blanes (625-751). Hi trobem, entre molts altres temes dignes d'atenció, documentació relativa a l'Estudi d'Arts de la Seu de València (637/66) o a l'Escola de Cant de la mateixa Seu (650/138); també a l'Estudi d'Alzira (651/140; 744/663); a ,scolares' (636/59; 637/62; 642/89); com a manifestació de l'abast de la zona cultural, a la qual pertanyia València, trobem permisos d'acaptar a favor de Montserrat (643/96) de Sant Marçal de Llemotges i del Puig de França (641/102-103). Guillem Arnau de Patau, potser vigatà, en aquells moments vicari general de València, arribaria a bisbe d'Urgell (635/54; 645/110); Hi ha notícia documentada de conversió de sarraïns (636/56; 646/112 [en aquella ocasió foren molts] i 114; i prohibició de proclamar públicament la Çalà en la baronia valenciana del comte d'Urgell (647/117). Les darreres pàgines contenen taula d'antropònims (751-767) i de topònims (767-772). [Les dates inicials són tan pròximes a les de la Pesta Negra, que cinc dels deu primers documents són col·lacions de beneficis per mort de l'anterior beneficiat]. — J. P. E. [19.621

M. Milagros CÁRCEL ORTÍ, *“De presbitero genitus et soluta”. Dispensas de ilegitimidad para ordenarse en la diócesis de Valencia (siglos XIV XV)*, dins «Misc. Fernández Catón», 133-162.

Aquestes pàgines recorden la legislació eclesiàstica (concilis provincials tarraconenses i sínodes diocesans) sobre el celibat dels ordenats ,in sacris' i les denúncies de formes diverses d'incompliment fetes en les visites pastorals (138-146); els registres dels bisbes Hug de Fenollet, Vidal de Blanes, Jaume d'Aragó i Hug de Llupià permeten de conèixer les dispenses a aspirants a la clerecia afectats per naixement almenys il·legítim entre el 1350 i el 1421, documentació conservada a València, ADV, ABaró de Llaurí i Barcelona, BC, d'on procedeixen tres mostres de dispenses (149-152); hi ha llista alfabètica dels agraciats amb resum de la concessió en cada cas (152-162). — J. P. E. [19.622

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *El Llibre de refeccions del monestir de Santa Maria de Ripoll*, dins «Studia Monastica», 46 (2004), 365-377.

Entre tants manuscrits devorats pel foc que abrusà el monestir de Ripoll el 1835, hi ha els dos volums que portaven els números 285 i 286 de l'inventari; havien estat escrits entre el 1326 i el 1333, amb complements posteriors fins a finals del segle XIV el 285; portaven el títol de *Llibre de refeccions* o *Llibre del ventre* perquè contenien els documents originals de fundacions, un dels capítols dels quals establia la celebració de taula o 'pitança'. El darrer arxiver de Ripoll, Roc d'Olzinelles, en tragué resum, salvat a Vic, AE, *Mensa Episcopalis*; el ms. 285 contenia 71 documents, el 286, seixanta-dos; el més antic era del bisbe Olibà; els resums del volum primer són ací transcrits (368-377); per un dels documents afegits, del 1385, sabem que en aquell moment la biblioteca del monestir posseïa uns cinc-cents volums, evidentment manuscrits, i que s'estava construint la biblioteca (376, núm. 64); assenyalam la dada que, en acabar el 1231 el monestir ja havia pagada la 'vigesima Maioricarum' (373). — J. P. E. [19.623

Josep HERNANDO I DELGADO, *Una lletra de canvi original inèdita, girada des de València contra Barcelona, de 1392*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 7-13.

Aquest títol completa el del mateix autor, assenyalat i resumit en les pàgines del present volum 847-848, núm. 19.594, que és l'estudi bàsic de l'autor sobre el tema, del qual ara enriqueim el resum]. Abans de la seva recerca, hom només coneixia cinc lletres de canvi dels anys 1383-1400, girades des de o contra Barcelona; el seu escorcoll sistemàtic d'arxius barcelonins (ACA, *Canc.*, *reg.*, i AHPB), ha fet pujar a setanta-cinc el nombre de les dites lletres, algunes de les quals no es troben pas com a peces independents, ans copiades dins documents notariaus de protest; recordades, doncs, les informacions sobre la paritat de les distintes monedes usals en les transaccions comercials (39-41), l'autor exposa el nombre de dades circumstancials i personals que proporcionen els protestes (42-48) i les característiques externes o formals de les lletres de canvi, amb reproducció d'algunes d'elles (48-53). Hi ha llista única toponomàstica dels noms propis documentats en les lletres transcrites (94-101).

Ja publicat el primer article, l'autor descobrí en arxiu privat, anomenat Fons Cucurulla, una altra lletra, i així són vuit les lletres de canvi originals del segle XIV conservades a Barcelona; la nova és ací reproduïda, transcrita i completada amb un quadre sinòptic de les dades presents en les quatre lletres originals valencianes del segle XIV girades damunt Barcelona (12), i amb un altre del termini assignat per a pagar, en el conjunt de lletres dels dos articles (13). — J. P. E. [19.624-19.625

Gerhard ACKERMANN, *Orfeu a la literatura catalana*, dins *Vestigia Fabularum*, 49-61.

Partint de Francesco de Sanctis i de les *Elegies de Bierville* de Carles Riba, l'autor fa un viatge enrere seguint la fortuna del mite d'Orfeu en la literatura, on, amb el Poliziano, trobem Lluís de Milà, Joan Timoneda, Iacopo Sannazaro, Joan Boscà, Jorge de Montemayor i Gil Polo. A través d'Ovidi i de Virgili, de Boeci i de Sèneca, Orfeu havia arribat a les lletres catalanes medievals amb Felip de Malla i sobretot Bernat Metge, on, personatge de l'infern, el mite és presentat de forma èpica i narrativa, com a informador sobre el més enllà i les penes reservades als pecadors. En Roïç de Corella, Orfeu torna a ésser vist com a parella d'Eurídice i amant passional. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.626

Jaume de PUIG I OLIVER, *Sobre el lloc de la filosofia en Lo Somni de Bernat Metge*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX (2004), 179-188.

L'autor exposa que el recurs als texts de matriu filosòfica sobre la immortalitat de l'ànima recollits per Bernat Metge en el llibre I de *Lo Somni* —com els textos literaris antics i

moderns evocats o directament introduïts en les diverses parts de l'obra— traeix la voluntat de Metge de construir una imatge determinada d'ell mateix, de mostrar-se o de representar-se com un home cultivat, dotat d'esperit crític i preocupat pels aspectes morals de la personalitat humana. Potser més que un interès real per la filosofia, *Lo Somni* manifesta el prestigi que als ulls de Bernat Metge tenia la filosofia, com el tenien els autors antics. El recurs a texts de la *Summa contra Gentes* de Tomàs d'Aquino, ben treballats i admirablement traduïts pel secretari reial, indica que, a diferència de molts dels seus contemporanis professionals de la teologia o de la pietat cristiana, Metge sabia on eren i sabia treure partit dels textos especulatiu més rigorosos i prestigiosos de l'Escolàstica. Això sense prejudici que les seves conviccions més íntimes ja no tinguessin gaire res a veure amb els pressupòsits de les escoles. — J. de P. [19.627]

Júlia BUTINYÀ, *Una nova font de Lo somni de Bernat Metge: Horaci*, dins «Misc. Molas», 215-233.

Als set poetes indicats per Joan I com a possibles fonts de *Lo somni*, caldria afegir-n'hi d'altres, com Horaci, presents ni que sigui per llur ombra; en els dos darrers llibres de l'obra no sols hi ha alguna frase idèntica, ans sobretot una línia de fons, on Metge adopta posició divergent de la de Francesco Petrarca en la identificació doctrinal amb sant Agustí (216-218); Horaci seria ben present darrere el personatge de Tirèsies, sobretot al fons de la temàtica de l'infern, punt en el qual la doctrina dels gentils es trobaria en pla superior a la dels grans italians contemporanis (224): «Els italians havien valorat bé la poesia dels gentils i la feien encaixar amb el cristianisme, mentre que amb els mateixos elements, Metge girava la seva doctrina...» (227). Hi ha bibliografia (231-233). — J. P. E. [19.628]

Júlia BUTINYÀ, *La font més amagada i més externa de "Lo Somni": un altre somni*, dins «Estudis Romànics», XXV (2003), 235-249.

Troblem en aquestes pàgines deu títols de fonts, sis d'articles d'altri, un títol d'una obra de referència i dinou títols d'articles de l'autora. — J. de P. [19.629]

The Dream of Bernat Metge (Lo Somni de Bernat Metge). Traducció de Richard VERNIER, Ashgate, Aldershot 2002, XXXVII i 87 pp.

En la proximitat del sisè centenari de la redacció de *Lo somni*, el prof. Vernier ens obsequia amb una traducció anglesa. La introducció toca els temes normals en pàgines inicials, posant a l'abast del públic anglès no especialitzat el resultat al qual havien arribat els estudis crítics ja fa uns quinze anys; la traducció anglesa és completada amb la de la breu *Apologia* (77-78), una bibliografia elemental i escollida (79-80) i taula de noms (81-87). — J. P. E. [19.630]

Roger FRIEDLEIN, *Mitologia antiga i forma dialògica en "Lo Somni" de Bernat Metge*, dins *Vestigia Fabularum*, 65-83.

La ficció literària del somni no desautoritza allò que s'hi diu, ans assenjala que no s'ha d'entendre de faisó literal. I així, en el llibre primer de *Lo Somni*, Bernat Metge no exposaria ni la seva conversió a la doctrina de la immortalitat de l'ànima ni tampoc no faria bandera d'un empirisme escèptic i ultrancer. El conjunt resultà ,evasiu i polièdric', i les qüestions que s'hi ventilen són més aviat deixades en suspens. A partir del llibre segon, les referències a la realitat històrica són molt més freqüents, i el recurs a personatges mitològics hi esclata amb característiques pròpiament medicianes: ja no es compara el mite amb la veritat cristiana, ni és només evocat com a element de repertori estètic com en el diàleg renaixentista, ans els per-

sonatges del mite antic són associats per Metge a un saber poètic confrontat, en tot cas, amb el saber filosòfic (llibre II) i amb el saber històric i d'experiència (llibre IV). *Lo somni* no és ni un diàleg medieval, al·legòric i essencialista, ni un de basat en la versemblança. Els personatges mitològics de Metge no narren faules, ans participen plenament en el joc de suspensió de veritats en litigi. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.631]

Rosanna CANTAVELLA, *El capellà, el vicecanceller i el secretari, o "De Amore", Mascó i Metge*, dins «Llengua i Literatura», 15 (2004), 31-66.

Partint d'un passatge del llibre III de *Lo Somni*, en el qual l'autora veu un possible ressò del *De amore* del Andreu, el Capellà, del qual al seu torn existeix traducció catalana medieval atribuïda a Domingo Mascó, l'article conté un generós estudi biogràfic d'aquest alt personatge de les corts de Pere III, Joan I i Martí l'Humà: vicecanceller, assessor del governador de València deçà Xúquer, diplomàtic de la cort papal, assessor de la batllia de València deçà Xúquer, jurista eminent, al capdavant ennoblit pel primer Trastámara i autor segur de tres peces jurídiques. Pel que fa a la traducció catalana del *De amore*, l'autora estudia el ms. II-3096 (I) de Madrid, BPalau Reial, únic que la conté. La traducció és de mala qualitat i és força dubtós que l'hagi duta a terme Mascó personalment, tot i que podria haver-la encarregada a un escrivà o a un clergue. Les informacions aplegades sobre Mascó i sobre la traducció catalana del *De amore* permeten a l'autora d'establir com un fet versemblant que Metge conegués aquest tractat a través de Mascó, que no li podia ésser un personatge estrany a la cort. La inclusió a la referència al *De amore* en *Lo Somni* tindria el sentit de caracteritzar el personatge Bernat Metge del diàleg com «un amador que es pretén ,fi', però que des de fora és vist com un ,foll'», un personatge del qual el Bernat Metge autor de l'obra es distancia mitjançant la diatriba misògina de Tirèsies. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.632]

Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario Aragonés de Benedicto XIII. I. La Curia de Aviñón (1394-1403)* (Fuentes Históricas Aragonesas, 35), Zaragoza, Institución Fernando el Católico 2003, 562 pp.

Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario Aragonés de Benedicto XIII. II. La Curia itinerante (1403-1411)* (Fuentes Históricas Aragonesas, 36), Zaragoza, Institución Fernando el Católico 2005, 684 pp.

[La importància de Benet XIII per a la història dels Països Catalans, unida al fet que gran nombre dels documents ací resumits en regist repercutiren de forma directa o indirecta en les nostres terres i els seus habitants, justifica que donem ací notícia d'aquests dos volums]; de més a més, en el segon, per la presència del papa a Perpinyà des del 17 de juliol del 1408, gran nombre de documents són datats en poblacions de Catalunya fins al 30 d'octubre del 1410 (305-495) i des del 10 de maig següent fins al final del volum, al Nord del Regne de València, sobretot a Peníscola des del 10 d'octubre del 1411 (547-622). Una mostra dels cent primers registres del primer volum permet de veure en concret la implicació d'aquells documents amb els bisbats de Catalunya: amb el de Lleida (p. 59/núm. 11; 64/24; 66/31; 67/33; 74/54 i 56; 76/60; 85/88); Girona (59/12; 60/14; 68/36; 69/39; 74/54 i 56; 88/96); Tortosa (62/19 i 20; 69/39 i 41; 77/64; 78/67; 85/87; 87-88/94); Vic (68/36; 76/60; 85/87); Mallorca (70/42; 76/60); Roda (73/52); Urgell (74/54 i 56); València (75/59; 77/64; 78/67; 81/76; 89/98; 91/104); Tarragona (78/67); Barcelona (79/69; 81/75; 89/100); Elna (79/70; 85/87). També hi compareixen personalitats d'abast històric: Francesc Climent (62/20; 71/46); Francesc de Blanes (67/35); i sobretot Dalmau de Mur, del qual som informats que el 1394 tenia 8 anys i era agraiat amb el primer benefici (91/104; cf. II, 461/983; 513/1098). Per a les terres catalanes l'interès augmenta amb el volum segon, car coincideix amb la primera meitat de l'Interregne, 1410-1411: assenyalen com a mostra la ,reserva' de castell i vila de Peníscola per a Benet XIII i l'església romana (II, 455/970); les pregàries elaborades per a

aquella situació, en les quals en comptes de demanar llum per a reconèixer qui, en estricta justícia havia d'ésser rei [cf. p. e., ATCA, V (1986), 286-295], hom demanava «illum habere mereamur in regem, qui secundum tue legis decretum verus noster princeps existat» (485/1035), fent saltar la declaració successòria de la justícia legal humana a la justícia divina [evidentment interpretada pel papa Pero de Luna]; i les consegüents concessions a Ferran d'Antequera (488-489/1091; 513/1098); assenyalem la notícia sobre l'estol naval del papa (519/1112), sobre el bisbe de Tarassona, Joan de Valtierra, empresonat per les autoritats aragoneses per haver-se entromès en afers de la successió (554/1191; 577/1234; 580/1237); sobre les repercussions de l'assassinat de l'arquebisbe de Saragossa, García Fernández de Heredia (557/1197; 566/1211). No manquen notícies d'interès general: sobre l'Estudi de Lleida (548/1175); sobre Alfons de Borja (futur Calixt III), agraiat amb una dispensa a condició que segueixi essent professor de dret canònic a Lleida (567/1213); sobre transport de biblioteca papal pel riu d'Ebre (573/1224); i sobre un congost del camí que menava a la Vall de Bohí i a la Val d'Aran (605/1285). — J. P. E. [19.633-19.634]

Agustín F. del VALLE PANTOJO, *Las cartas reales de la cancellería de Aragón en el Archivo de Estado de Cagliari (1398-1501)*, dins «Misc. Arnall», 903-923.

És natural que els llargs segles que Sardenya fou un dels estats de la Corona catalanoaragonesa deixessin proves de la dita vinculació en els arxius, una de les quals són les cartes reials o missives reials, patents o closes, escrites damunt paper (Cartes Reials Diplomàtiques); les conservades a l'Archivio di Stato de Càller porten la signatura d'Antico Archivio Regio, *Pragmatiche, istruzioni e carte reali. Serie B* (904); l'autor descriu en primer lloc les característiques tècniques del paper, impaginació, tinta i escriptura, llengua del document, elements figuratius i segell (907-912); i a continuació exposa les classes de documents oficials que, després de la intitució reial i el nom del destinatari, hi eren escrits i tramesos: guiatge o salconduït, comissió o encàrrec, provisió o manament, lletra de creença, revocació, notificació, resposta i absolució (913-922) i al final la signatura del rei. — J. P. E. [19.635]

Antoni FERRANDO I FRANCÈS, *Els desenvolupaments quatrecentistes de la llegenda de l'emperadriu d'Alemanya, amb atenció especial a Philoptus et Eugenia i a la versió del Curial e Güelfa*, dins «Hom. Massot», 187-213.

La llegenda tingué tres versions, catalana, franco anglesa i germànica, amb interferències mútues; l'autor estudia les que des de fora entraren en la catalana, integrada en la *Crònica* de Bernat Desclot, durant el segle XV, en què la nostra (versió més antiga de la llegenda: 203), es dividí en tres famílies (Desclot, *Flos mundi* i *Crònica universal*) (195-198), ultra la versió que en donà el *Curial e Güelfa* (199-202), la més carregada d'elements centroeuropeus, qui sap si relacionats amb la particular presència d'Itàlia en la novel·la (203). Hi ha bibliografia (204-206) i traducció catalana de la llegenda reportada pel *Philoptus et Eugenia* (206-213). — J. P. E. [19.636]

Josep PERARNAU, *Le edizioni dei testi degli autori del Basso Medioevo con particolare riferimento a quelle di autori catalani Arnau de Vilanova, Ramon Llull, Nicolau Eimeric, Francesc Eiximenis* dins *Bilan et perspectives des études médiévales* (1993-1998). *Euroconférence* (Barcelona, 8-12 juin 1999). «Actes du IIe Congrès Européen d'Études Médiévales», édités par Jacqueline HAMESSE (Textes et Études du Moyen Âge, 22), Tourhout, Brepols 2004, 429-433.

Informació sobre edicions recents de texts d'alguna manera catalans (com és ara la *Disputatio contra Iudaeos* d'Inghetto Contardo, car els interlocutors són jueus mallorquins); un primer apartat informa d'edicions diverses, de Feliu d'Urgell a Alexandre VI; també hi ha notícies sobre edicions de texts d'Arnau de Vilanova, de Ramon Llull, de Nicolau Eimeric,

de Francesc Eiximenis i de sant Vicent Ferrer. Al final són posats dos problemes, demanant la solució d'una normativa europea: el primer és la creixent dificultat que molts propietaris posen a l'estudi directe dels manuscrits o a proporcionar microfilms o CDRom; l'altre és el desconeixement del llatí, que es tradueix en pèrdua de qualitat de les edicions de texts medievals. — J. P. E. [19.637]

Lluís CIFUENTES, *La vulgarizzazione della scienza alla fine del medioevo: un modello interpretativo a partire dal caso del catalano*, dins *Filosofia in volgare nel medioevo* a cura di Nadia BRAY e Loris STURLESE (Textes et études du Moyen Âge, 21), Louvain-la-Neuve, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales 2003, 248-263.

Les aportacions de l'autor al tema de les traduccions catalanes baixmedievales de texts científics són ben conegudes dels lectors d'ATCA [XXII (2003), 951, núm. 17.810; 966-967, núms. 17.863-17.864; XXIII-XXIV (2004-2005), 129-150 i 535-538]; en les pàgines actuals l'autor es proposa d'acompanyar el lector a conèixer els problemes i a seguir els passos que conduïren a la formació d'una bibliografia a l'abast de tots els estrats d'una societat renovada, en la qual emergia una classe nova, la dels burgesos (cirurgians, notaris, mercaders, menestrals) assedegats de coneixements útils que els havien d'ésser proporcionats en llengua vernacla: un primer pas foren les obres en vers, o les primeres traduccions d'obres de cirurgia o de saviesa popular (251-257); l'altre pas fou el de les obres originals escrites en català o traduïdes (Llull, Eiximenis; o Guillem de Conches) (259-261), que també alimentaren les primeres edicions d'estampa (261-263). — J. P. E. [19.638]

Eusebi AYENSA, *Entre cel i infern: la meravellosa història d'Elionor d'Aragó, reina de Xipre* (circa 1333-1416), dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i legenda al Renaixement*), 83-96.

La presència de la dita dama en les successives cròniques és una mostra de com una biografia poc gloriosa es pot convertir en mite. Néta de Jaume II, el Just, filla de l'infant futur fra Pere d'Aragó, reina de Xipre per casament amb Pere de Lusignan, és recordada en les cròniques xipriotes per la seva política poc humana; tornada a Catalunya el 1381, sojornant al castell de Valls, la seva actuació provocà el descontent de la vila, amb testimoni a l'ACA, *Canc. reg.*; fou recordada per Francesc Eiximenis, Bernat Metge i Jaume Roig (86-88): vinculada als franciscans pel seu pare i per ésser enterrada a Sant Francesc de Barcelona, els cronistes franciscans Jaume Coll i Francisco de Hebrera només recordaren les seves obres lloables; la incorruptió de les despulles n'exalçava la fama de santedat (91-95); li fou més biogràfic el larg epitafi llatí escrit per Jaume Ripoll (92-93). — J. P. E. [19.639]

Albert ROSSICH, *Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV-XVIII*, dins *Barcelona ideal i real*, 83-108.

Davant l'amplitud del tema, l'autor es limita a oferir «un repàs de la història dels certàmens literaris a Barcelona fins a l'entrada de l'època contemporània» (83). Veig tres parts en aquest article: la primera dibuixa la continuïtat intermitent de la festa entre la primera etapa (1394?-1413) i les notícies poc posteriors al 1550 amb la participació de Pere Seraffi i el certamen del 1580, amb la figura central de Francesc Calça octogenari, i crític davant el poc cultiu de la llengua catalana (90-91), resum dels moments més vistosos després dels inicials de Joan I i Martí l'Humà, amb la negativa de la Ciutat de Barcelona a col·laborar en la festa de la Gaia Ciència, on trobem la celebració d'un certamen a favor de la croada de Calixt III per a la recuperació de Constantinoble (86), la coincidència entre la represa dels certàmens en acabar el segle XV i la recerca d'un registre qualitatiu de llengua en les *Regles d'esquivar vocables...* (87-95). El segon apartat, *Els certàmens i l'estètica del Barroc*, recorda que, a partir

d'aleshores, els certàmens amb motiu de canonitzacions o a llaor de la Puríssima Concepció de Maria, es multiplicaren i entraren a formar part de la festa barroca, i segueix l'observació de Jordi Rubió i Balaguer, segons el qual en l'època barroca la Gaia Ciència fou reduïda a detall empolainant d'una festa; l'autor creu que l'evolució és pròpia de la cultura barroca, «combinació de manifestacions estètiques i interferència de les diverses arts» (94), «gran cerimònia de glorificació del poder» (97), en les composicions poètiques de la qual l'important no era pas «ni la inspiració ni la profunditat, ni el sentiment ni la subtilitat de l'estil, sinó l'exhibició retòrica..., el penegíric desmesurat, l'efectisme» (98), tal com permeten de veure les nombroses publicacions de certàmens (91-95 i 98-100). El tercer apartat és cronologia informativa dels certàmens documentats entre el 1395 i el 1701 (101-108), amb resumida informació de cada un d'ells i indicació de possibles fonts arxivístiques, car les notes de peu de pàgina, sobretot les de la segona part, abunden de notícies sobre els llibres en què els certàmens foren publicats, llibres amb títols de recargolat i aeri barroquisme. — J. P. E. [19.640

Joan MAHIQUES, *Les ànimes d'ultratomba: una justificació propagandística*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 143-160.

L'edat Mitjana produí bona collita de narracions d'ultratomba, però l'autor es limita a les catalanes, algunes de les quals tingueren clara finalitat política: el *Viatge al purgatori de Sant Patrici* de Ramon de Perellós i *Lo Somni* de Bernat Metge, ambdós destinats a defensar els inculpatos d'abusos sota Joan I de Catalunya-Aragó, mitjançant una 'trobadà' personal amb el rei difunt; el *Viatge...* tingué gran difusió per la Península Ibèrica, ací documentada (148-151); durant el segle XV corregué una narració llegendària sobre queixes nocturnes i miracles del 'sant' príncep Carles de Viana, encara presents en els *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (152-154); en el segle XVII trobem la *Visió d'Esperança Alegre* i el *Viatge de Pere Porter*; el segon, tot i les protestes de Jeroni Pujades o la confirmació que l'ànima de la seva mare era al cel, consta que portava la segona intenció de bescantar autoritats locals contemporànies (156-159). — J. P. E. [19.641

Orland GRAPÍ ROVIRA, *Un calendari rimat català medieval. Estudi i edició*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 137-173.

El calendari ací publicat hauria estat escrit en el pas del segle XIV (després del 1385) al XV i n'era conegut un únic manuscrit: el de París, BN, esp. 487; posteriorment se n'han conegut tres d'altres: Madrid, BN, ms. 18060; Barcelona, BC, ms. 309; i València, BU, ms. 216, ací analitzats (138-142); la comparació entre les quatre còpies constata que només l'exemplar de París té al final una indicació sobre Corpus; i només el de València, el més tardà, presenta dos afegits sobre el 'numerus aureus' i el càlcul del diumenge de Pasqua (144-145); segueixen observacions codicològiques, mètriques i lingüístiques (148-150); el text és acompanyat de tres aparats (crític, fonts i complementari) i coronat per tres apèndixs per a cada un dels tres afegits (164-167), amb taula de mots (168-170) i bibliografia (170-173). — J. P. E. [19.642

Antoni M. BADIA I MARGARIT, «*Déu vos salve, Maria*». *Elucubració entre la morfofonètica i la litúrgia*, dins «Hom. Massot», 73-81.

L'autor es pregunta com s'explica que el 'salve' de l'*Ave Maria* en català no sigui 'salvi' i respon que «Salve' és una forma verbal genuïna pròpia del català i hi ve de lluny» (76), tot i que el pas del llatí al català no arribà fins al temps posterior al concili de Trento, car no se'n troba rastre ni en Llull, ni en Eiximenis, ni en sant Vicent Ferrer (80-83), i és documentat en una traducció catalana de Juan Antonio Nieremberg, publicada el 1648 (86-89), fórmula

arçaiçant que, per raons diverses, s'ha mantingut fins ara (89-90). Hi ha bibliografia (90-91). — J. P. E. [19.643]

M. Milagros CÁRCCEL ORTÍ, Vicente PONS ALÓS, *La diócesis de Segorbe-Albarracín a través de la dècima de 1401-1404*, dins «Misc. Arnall», 375-388.

Per concessió de Benet XIII, dues terceres parts d'aquella dècima apostòlica, que gravava el 10% de totes les rendes eclesiàstiques, era destinada a ajudar l'economia reial; recordades les publicacions sobre el tema per a la Corona catalanoaragonesa (376-378) i les característiques de les anotacions comptables de la present, segueix la transcripció anotada del *Llibre de la dècima que s paga en lo bisbat de Sogorb et de Sancta Maria de Albarracín...*, ara a Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional*, 1877 (381-366). Les anotacions dels cobraments són en llatí, però totes les anotacions del col·lector, començant pel títol, en català. Una secció de les llatines porta el sotsítol d'*Eclesie noviter adquisite vel restitute* (383) [i són esglésies que en els documents d'entorn el 1350 dels bisbes de València acabats de resumir, figuren com si fossin del bisbat de València]. — J. P. E. [19.644]

Josep HERNANDO I DELGADO, *El 'ius spoli' papal i llibres eclesiàstics. Els llibres en les despulles del bisbe de Barcelona Francesc de Blanes († 1410)*, dins «Misc. Arnall», 389-422.

Les primeres pàgines recorden els conceptes bàsics de la fiscalitat pontifícia medieval, dins la qual es trobava el 'ius spoli' que assignava al papa els béns dels dignataris eclesiàstics difunts en el lloc on tenia la residència la cúria papal, Barcelona en aquell moment per la presència de Benet XIII (390-395); l'autor es fixa en l'inventari de la biblioteca de Francesc de Blanes, conservat a Barcelona, ACB, *Marmessories de la caritat: Liber manumissorie episcopi Barcinonensis 1410*, i reparteix per temes els seus cent trenta-un volums: llibres oficials de l'Església (litúrgia i bíblia), dret canònic i civil, teologia i moral, autors clàssics, gramàtica i retòrica, història i hagiografia (396-401); el text de l'inventari ocupa les pàgines 402-420: posseïa alguna obra en català, com el *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis, que anà a Santes Creus (405, núm. 11); [però el *Patriarcha* (406/19), possiblement no era el *Tractatus brevis...* de Joan d'Aragó, ans un conjunt o alguna de les obres de Petrus de Palude (395, nota 16)]. Normalment, cada volum porta el preu en què fou venut en subhasta. — J. P. E. [19.645]

Joan VALERO MOLINA, *El sepulcre de Berenguer d'Anglesola i els seus referents en l'escultura funerària europea*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 687-731.

L'autor descobrí i publicà el 1999 el contracte, fins aleshores desconegut, del sepulcre del cardenal Berenguer d'Anglesola, obra de Pere Oller, que ja havia treballat, a Girona o a Bàscara, per al bisbe cardenal. En aquest treball resumeix la biografia del personatge, descriu i analitza detalladament el sepulcre, encarregat pels marmessors del difunt, i proposa per al conjunt del monument una tipologia flamenca. Hi ha il·lustracions. — J. de P. [19.646]

Franco MORENZONI, *La prédication de Vincent Ferrier à Montpellier en décembre 1408*, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», LXXIV (2004), 225-271.

El *Petit Thalamus* de Montpeller assenyala la presència de mestre Vicent Ferrer a la ciutat entre el 29 de novembre i el 8 de desembre del 1408, i les dues posteriors jornades de camí vers Perpinyà, a Fàbregues i Llupià els dos dies següents, 9-10 de desembre; Dominique Fages havia fet conèixer la notícia de Montpeller. Cinc dels sermons predicats aquells dies s'han conservat a Lausanne, BCantonale et Universitaire, encara que en orde

divers a com foren pronunciat. Anys després foren copiats per Claude Pirusset, ecònom de Ceyzérieu (Ginebra), raó per la qual és recordada la predicació de mestre Vicent en les comarques de Ginebra i de Fribourg, també la d'un deixeble seu, Rafael de Cardona (polemista contra Battista di Mantova, que hauria predicat a Catalunya: 230, nota 16); resumits els cinc sermons conservats (232-234), els quatre predicats a Montpeller els dies 2-5 desembre i el de Llupià el 10 del mateix mes, són transcrits amb qualque anotació crítica i indicació de referències bíbliques (236-271). [Els quatre de Montpeller corresponen als núms. 79, 453, 163 i 739 de l'*Aportació a un inventari de sermons...*, d'ATCA, XVIII (1999), 479-804, i hi haurien d'ésser afegits; del de Llupià no n'era conegut fins ara ni el tema bíblic ni l'esquema del sermó, que seria aquest: «BEATI MORTUI, QUI IN DOMINO MORIUNTUR, *Apoc* XIV, 13. De tribus conditionibus morientium: perfecte boni, et statim vadunt ad paradisum; perfecte mali, et statim vadunt ad infernum; boni, sed non perfecte». Era desconegut fins ara un sermó amb aquests tema i esquema i per això no figura en l'*Aportació...* esmentada]. — J. P. E. [19.647]

Josep PERARNAU I ESPELT, *La (darrera?) quaresma transmesa de Sant Vicent Ferrer: Clarmont-Ferrand*, BMI, ms. 45, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 343-550.

El volum indicat en el títol és descrit en les pàgines inicials en la seva materialitat, amb la llista dels quaranta-tres sermons vicentins copiats per dues mans sota la direcció de Joan Basser, que volia un sermonari vicentí de quaresma que respongués a totes les eventualitats de coincidència entre els dies de quaresma i les festes anyals com la de la Mare de Déu de Març, però que, malgrat tot restà incomplet, tal com demostren els folis romasos en blanc (343-358); és ací críticament publicat el text de catorze dels sermons copiats en el volum, fins ara inèdits (359-464); dels ací no transcrits és donat el número que els correspon en l'*Aportació a un inventari de sermons de sant Vicent Ferrer* [d'ATCA, XVIII (1999)]; segueix la taula de mots d'aquests catorze sermons (465-541) i la taula de citacions, tant bíbliques com d'altres (542-548); són reproduïdes dues pàgines del manuscrit, on són visibles les dues mans de la còpia (549-550). — J. P. E. [19.648]

Concetto DEL POPOLO, *Per i santi Vincenzo Ferrer e Caterina da Siena*, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», LXXIV (2004), 273-286.

El manuscrit de Ferrara, Biblioteca Comunale Ariostea, *Classe II 211* (già 211 NBI), ha conservat un 'rythmus' de set estrofes dedicat a mestre Vicent Ferrer sembla anterior a la seva canonització, el primer vers del qual fa *Magne pastor, o Vincenti...*, ací transcrit (277-278). — J. P. E. [19.649]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Desaparició, emergència i intent de reconstrucció d'un manuscrit vicentí vigatà*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 309-342.

El ms. 234 de la Biblioteca Episcopal de Vic va perdre entre el 1927 i el 1939 uns folis inicials, del segle XV, que contenien un sermó de sant Vicent Ferrer sobre la predestinació, predicat a València el 24 de juliol del 1410. El dit sermó havia estat publicat per J. Serra i Campdelacreu el 1886 dins «La Veu de Montserrat». Esgarriats els folis després de la guerra (no pas el manuscrit), tot d'una el 1959 el dr. Felip Mateu i Llopis el tornava a publicar en el «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», a partir d'uns folis que eren de propietat privada. La comparació de les transcripcions de Serra i de Mateu evidència que l'antígraf era pràcticament el mateix. L'autor reedita en apèndix ambdues transcripcions (depurades dels petits errors que contenen i que de l'una a l'altra poden ésser neutralitzats), intenta de reconstruir el text dels folis per ara inabastables i n'ofereix una transcripció que representi un accés viable a la font perduda. — J. de P. [19.650]

Albert TOLDRÀ, *Après la mort. Un viatge amb sant Vicent al més enllà medieval* (Tres i quatre, 176), València, Eliseu Climent editor 2000, 264 pp.

«...resulta evident que [aquest llibre] no és una investigació sobre la figura de sant Vicent Ferrer» (15), perquè allò que l'autor sembla proposar-se és l'imaginari popular del món enllà de la mort en el pas del segle XIV al XV en el nostre racó de la Mediterrània Occidental, imaginari esbossat mitjançant una juxtaposició dels sermons de mestre Vicent i de les representacions de l'art gòtic sobre el tema de l'enllà dela mort. La seva base d'estudi han estat els sis volums de *Sermons* d'«Els Nostres Clàssics» i de la *Quaresma del 1413*, completats amb els anteriors de Castella i de Lleida-Balaguer, oblidant, no sols els primerencs sermons de Morella publicats per Mn. Betí al «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» fa més de vuitanta anys, indispensables per al tema de les ‚tres llances‘ (85), ans també oblidant (o desconoixent) els immediatament posteriors a la dita *Quaresma*, publicats en aquestes pàgines d'ATCA, IV (1985), 213-402, o els primers de tots, els *Reportata Friburgensia*, publicats per Siegmund Brettle el 1924: i parlo particularment d'aquests perquè contenen una espècie de ‚Summa eschatologica‘ vicentina, no sotmesa al control de l'orde dominicà, del qual segurament no estigueren lliures els sis volums de *Sermons*; l'autor ha desconegut (tot i fregar-lo: 24, 3) l'existència d'un problema crític en els sermons de mestre Vicent i això no és favorable al seu treball, com tampoc no ho és la manca de completesa quant a les edicions de texts vicentins; i això té repercussió en aquest llibre, car en la pàg. 43 la historieta del diable tenca boques i tenca bosses és reportada en llatí, quan és en català a ATCA, XV (1996), 166-167. Potser el sentit de tot el volum és formulat en les pàgines 24-36, on, sota el títol de *El sermó: comunicació i dominació*, trobem els colors o potser les reixes que la interpretació contemporània s'ha col·locat davant els ulls en fitar el sermó dels dos darrers segles medievals, com, per exemple, «estratègia de condescendència amb el públic» (30), o «imposició simbòlica eclesiàstica» (31), o «el veritable sentit de la predicació: com a comunicació asimètrica és, indefectiblement, un discurs del poder, unidireccional, una relació de dominació» (32); i si mestre Vicent n'és col·laborador, potser està condemnat de bell començament; i és al bell començament que en trobem la prova: «És [l'ànima], doncs, ‚creata‘, inserida quan l'embríó és ‚tam magna sicut una musca‘, amb importants diferències segons sexe, pel que fa al moment: de quaranta dies per als homes, vuitanta per a les dones (A. 322). Aquestes afirmacions semblen encaminar-se cap a la criminalització medieval de l'avortament, per fet de caracteritzar-lo com a assassinat, i per tant, pecat mortal» (39): és justament al revés: la biologia aristotèlica i medieval, permetia de pensar en un avortament (abans dels quaranta o dels vuitanta dies, segons que fos de mascle o femella humans), que no fos assassinat amb totes les conseqüències morals i sobretot jurídiques en el pla penal, tant de l'Església com de l'Estat; però com que «passa bou per bèstia grossa», ja tenim l'afirmació global, sense restriccions, de la «criminalització medieval de l'avortament». A partir d'ací trobarem normalment fragments de mestre Vicent en cada pàgina, i de tant en tant referències a Arnau de Vilanova, potser passables el 1987, però impresentables el 2000, com ho és l'atribució de l'*Expositio super Apocalypsim* a Arnau de Vilanova, amb el solemne despropòsit d'atribuir-li que l'Anticrist ja començaria d'actuar el 1332 (67). Les llistes bibliogràfiques de les darreres pàgines no signifiquen pas que aquest llibre es basi en un coneixement seriós i reposat del tema (241-261). [No tot ha d'ésser investigació eixuta, però l'assaig no pot prescindir de fonamentar-se en bases serioses]. — J. P. E. [19.651

Cyril P. HERSON, Peter T. RICKETS, *Trois opuscules religieux en occitan médiéval*. (Ms. Oxford, Bibl. Bodléienne, Douce 162). *Édition critique*, dins «La France Latine. Revue d'Études d'Oc», núm. 138 (2004), 193-250.

Recordat el contingut del manuscrit indicat en el títol, segueix un resum biogràfic de mestre Vicent Ferrer [en el qual no sobraria una mica de la crítica esmentada en el títol], i el text del sermó del mestre fet a Tolosa de Llenguadoc el Divendres Sant del 1416 (199-246),

corresponent als ff. 1-24 d'aquell manuscrit. El text és completat a peu de pàgina amb notes crítiques i indicació de versicles bíblics esmentats en el text. Quant als tres resums d'altres sermons (246-250), encara que els editors els consideren «vraïsemblablement de lui aussi» (193), no en donen cap raó. — J. P. E. [19.652]

Albert TOLDRA, *Per peccat se scriu en les calderes de infern. Llibre i escriptura al Més Enllà medieval*, dins «Signo», 11 (2003), 7-36.

Els darrers temps de l'Edat Mitjana s'estengué una nova percepció de temes escatològics, de la mort i del món del més enllà; l'autor n'esbrina les mostres en les representacions artístiques, en la literatura i en sermons; alguns dels de sant Vicent Ferrer en serien la prova. — J. P. E. [19.653]

Marià CARBONELL I BUADES, *Marc Safont (ca. 1385-1458) en l'arquitectura barcelonina del segle XV. Documents per a un esbós biogràfic*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 181-225.

Sota aquest títol trobem quatre seccions: el marc artístic i la família d'on sorgí Marc Safont i la seva trajectòria personal. En començar el segle XV i en el ram de la construcció, Barcelona vivia en «un ambient senyorejat per l'autoritat professional de Bargués» (193). Les notícies sobre l'extensa família Safont, procedent de Sant Agustí de Lluçanès, ocupen les pàgines 194-200, després de les quals trobem les informacions sobre Marc Safont, els seus fills i d'altres components de la família, esclaus i esclaves inclosos, i sobre la seva intervenció en el gremi de mestres de cases i en les compres de censals (201-211); com en les seccions anteriors, els fons notariais de l'AHPB completats per ACA, *Generalitat*, permeten de conèixer les activitats de Marc Safont en les principals construccions barcelonines: la Casa del General de Catalunya, la Llorja de Mar; o en les de Catalunya, com la Seu Vella de Lleida, o la del General de Perpinyà (212-220). Les darreres pàgines donen la cronologia d'En Marc Safont entre el 1405 i el 1458 (22-225). — J. P. E. [19.654]

Agustín RUBIO VELA, *Urgelistas valencianos. Sobre la oposició a Fernando I de Trastámara*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 33 (2003), 191-261.

En realitat, aquestes pàgines se centren però no es limiten a València. L'autor s'hi proposa de resseguir el moviment social favorable a Jaume d'Urgell, especialment el documentat a la capital del Regne. Comença amb un repàs a la historiografia des de Jerónimo Zurita als nostres dies, que reconeix no sols l'opinió pública sinó el fervor popular per al comte d'Urgell, situació que, després de la desfeta urgellista de Morvedre s'anà esfilagarsant (192-204); recorda les activitats dels urgellistes a l'Aragó fins a Lleida (205-208). Però a València només hi hagué l'episodi de Bunyol, de seguida sufocat; l'acció més decisiva fou la de Balaguer, davant la qual l'autor es proposa d'esbossar la fesomia del sector urgellista valencià i de sospesar-ne la força, basant-se principalment en l'AMV, *Lletres missives*, les dotze principals de les quals, datades entre el 16 juliol i el 31 d'agost del 1413, són transcrites en apèndix (246-251). — J. P. E. [19.655]

Virgínia COSTAFREDA I PUIGPINÓS, *Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el Dissortat, i la seva trajectòria pel Regne de Nàpols*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 16 (2003), 55-73.

Aquestes pàgines presenten una narració biogràfica d'aquella filla de Jaume d'Urgell, normalment basada en documents ja publicats, sense que en manqui algun d'encara inèdit d'ACA, *Canc., reg.*; i si és coneguda la part que ella visqué en les terres de la Corona, on hi ha

el resum del testament de Cecília d'Aragó, tia d'Elionor, de Barcelona, AHPB (69-70), és, en canvi, més nova la narració biogràfica de la seva vida al sud del regne de Nàpols, basada en fonts, també catalanes (fragments de Barcelona, BC, ms. 510, i de *La fi del comte d'Urgell*, i fragments (inscripció sepulcral del marit i d'Elionor: 70), i en estudis italians: les endèmiques lluites entre Ferrante de Nàpols (bord del rei Alfons Trastàmara) i Joan d'Anjou repercutiren en Elionor, que es passà al bàndol del segon; hi ha notícia que, bandejada pel Trastàmara vencedor, tornà a la península hispànica (potser a Catalunya en els anys de la guerra contra Joan II, potser a Coimbra, amb la família de la seva germana) (71-72). — J. P. E. [19.656

Rafael ALEMANY FERRER, *Tradicció i innovació literària en la Disputa de l'ase de Turmedal Abdal·là*, dins «Misc. Molas», I, 15-26.

La *Disputa* té un precedent en l'apòleg àrab XXI de l'enciclopèdia dels Germans de la Puresa i segueix l'estructura d'una 'disputatio' o 'altercatio' escolàstica, però l'autor hi «realitza una sèrie d'operacions..., que li permeten d'obtenir un producte amb molts ingredients nous...; la naturalesa del motiu temàtic central, la presència de contendents secundaris, la formulació d'un 'modus dialogandi' més complex que l'habitual en el gènere, la inserció de matèria narrativa al fil del debat, les notes d'autobiografisme empíric, el realisme de les referències històriques i geogràfiques i el recurs sovintejat a la ironia i la paròdia» (16). El cos de l'article consisteix en l'explicació de cada un d'aquests punts. Hi ha bibliografia (24-26). — J. P. E. [19.657

Martí DURAN, *Una proposta d'autoria per a les cròniques de Joan I, Martí l'Humà i Ferran I*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i Llegendes al Renaixement*), 113-126.

Les tres breus cròniques dels dos darrers reis de la casa de Barcelona i del primer rei Trastàmara (117-118) s'han conservat en el manuscrit de València, BU, 212 (115, nota 7); sospesades les característiques del text, Duran considera que l'autor fou un arxiver de l'Arxiu Reial, en concret Jaume García (121-122), ben conegut, atès que Pere Miquel Carbonell li dedicà una curta biografia en el *De viris illustribus catalanis*, ací transcrita (123). — J. P. E. [19.658

Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Els 'capítols de justícia' de les Corts de 1429 i 1431, plasmació del programa conservador en el conflicte agrari català*, dins «Misc. Giralt», 455-463.

Els *Capítols de justícia del llibre de diverses formes de justícia*, inclosos en el volum XVI de les *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, elaborats per una comissió dels tres braços, entre els quals destaquen els dos canonges barcelonins Felip de Malla i Joan de Palomar [el primer acabava d'ésser diputat eclesiàstic —i, doncs, primera autoritat— de la Generalitat de Catalunya en el trienni 1425-1428], mai no arribaren ni a Constitució de Catalunya ni a Acte de cort, però representen una síntesi dels clams del país en finalitzar el segon decenni de la dinastia Trastàmara, clams ací resumits; la dita síntesi s'havia anat formant en les successives corts del 1413 i 1419-1420. — J. P. E. [19.659

M. Carmen LACARRA DUCAY, *El retablo mayor de San Salvador de Zaragoza*². Con la colaboración de Rafael CONDE DELGADO DE MOLINA, Javier DELGADO ECHEVERRÍA, Saragossa, Librería General 2000, 312 pp.

En relació a la primera, aquesta segona edició «ha aligerado la edición de los documentos, conservándolos todos pero suprimiendo el aparato crítico de la transcripción y reduciendo a regestas los que no se refieren directamente a la realización del retablo» (7). La raó d'a-

collir aquest títol en la bibliografia d'ATCA es diu Dalmau de Mur (1431-1456), l'arquebisbe saragossà que fou el primer impulsor del dit retaule, tal com demostra la documentació transcrita; també es diu Pere Joan, el seu primer escultor (17-25; 165); els setze documents dels anys de Dalmau de Mur, i en general referits a ell ocupen les pàgines 223-232; són de Saragossa, AProtocolos. Algun dels contractes posteriors és escrit en català (237-238: 1467). Les anotacions dels anys indicats, transcrites dels *Llibres de fàbrica* de l'AC de Saragossa, ocupen les pàgines 253-269. Hi ha nombroses il·lustracions a color i al final bibliografia (303-311). — J. P. E. [19.660]

Tomàs MIERES, *Costums de Girona*. Edició d'Antoni COBOS FAJARDO. Pròleg de Lluís TO FIGUERAS (Biblioteca d'Història Rural. Col·lecció documents, 3), Girona 2002.

Les pàgines intitolades *Tomàs Mieres i la seva obra*, publicades dins els «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIII (2002), 351-372, contenen una recensió realment crítica de l'edició esmentada, signada per Josep M. Marquès [i Planagumà] (351-363), a la qual l'autor de l'edició respon amb un *Plec de descàrrecs a la recensió de J. M. Marquès* (365-372). [Hi ha recensió del títol discutit en aquest volum, 629-631]. — J. P. E. [19.661-19.662]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Ramon Sibiuda* († 1436), dins: Pere LLUIS FONT (coord.), *Història del pensament cristià. Quaranta figures*, Barcelona, Proa-Fundació Joan Maragall 2002, 509-527.

Resumit el poc que se sap de la vida de Sibiuda, el situa en el panorama del lul·lisme català i de la vida universitària de Tolosa de Llenguadoc. L'orientació antropològica del pensament de Sibiuda és la seva contribució original al lul·lisme, del qual rebutja els aspectes artístics i la pretensió de fer una ciència universal. Sibiuda se situa en una perspectiva augustiniana de la teologia de la història i desenvolupa una metafísica de tipus escotista i avicenniana, base de la seva enèrgica reflexió sobre la llibertat i la vida moral de l'home, que rau tota en les possibilitats de l'amor humà. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.663]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Sibiuda, lector de Bernat Metge?*, dins Josep CORCÓ, Alexander FIDORA, José OLIVES PUIG, Jordi PARDO PASTOR (coord.), *Què és l'home? Reflexions antropològiques a la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana*, Cabriels, Prohom Edicions 2004, 227-252.

L'autor situa l'interès de Sibiuda pel tema de la immortalitat de l'ànima dins la corrua de reaccions que l'escepticisme de Bernat Metge suscità entre escriptors eclesiàstics catalans: Antoni Canals el 1413, Felip de Malla entre 1419 i 1423, i fra Joan Pascual ca. 1436, estigmatitzaren explícitament el medicinià «Ço que veig crec e del pus no cur». Sibiuda ataca explícitament la tesi epicúria, segons la qual «l'ànima sense el cos no és res i, mort el cos, l'ànima mor i no roman en vida». La insistència en el tema de la immortalitat i la intenció de Sibiuda d'escriure un 'liber naturae', argumentant sempre amb raons naturals —és a dir, no imposades per cap autoritat— converteixen el *Liber creaturarum* de Sibiuda en una extensió del programa que s'havia fixat Antoni Canals de proposar textos atractius per als qui s'adeleraven darrere la 'raó natural'. Lector directe o no, l'obra de Sibiuda encaixa en la reacció eclesiàstica de principis del segle XV contra les tesis desafiantes de Bernat Metge. — J. de P. [19.664]

Paolo CAPITANUCCI, *La dottrina dell'amore nella "Theologia naturalis" di Ramon Sibiuda*, dins «Analecta TOR», 34/171 (2003), 721-741.

Del resum biogràfic i bibliogràfic es dedueix que la raó de supervivència de Sibiuda es deu a la *Theologia naturalis*, «straordinaria enciclopedia popolare della salvezza», que «sotto-

linea il primato del libro della natura su quello della Scrittura» (723 i 727); ultra les repetides edicions, s'estengué per mitjà de resums i de traduccions (724-725). Sibiuda proposa una forma de coneixement centrat en el llibre de la naturalesa, sobretot en el seu grau quart i superior, el de l'home, fet a imatge i semblança del seu Creador, del qual ha rebut un do principal, el de l'amor (727-728), les manifestacions bàsiques del qual són analitzades en les pàgines següents: dos són els camins possibles a l'amor, el que s'enlaira a Déu i el que es tanca en l'home i el llença avall; d'aquests dos amors bàsics deriven tant les formes concretes d'amor, com les d'odi (729-736). Hi ha bibliografia (736-737) i reproducció de quatre pàgines de l'edició lionesa del 1540 (738-741). — J. P. E. [19.665]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Manifestacions i evolució de la rivalitat entre Gènova i la Corona d'Aragó a la Granada del segle XV, un reflex de les transformacions de la penetració mercantil*, dins «Misc. Julià», 575-596.

[Vegeu resums d'altres estudis de l'autora sobre tema semblant: ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 96, núm. 18405 i 97, núm. 18409, on hi ha referència a estudis anteriors]. Ara s'adona que la rivalitat de Gènova amb Catalunya, tot i que mai no li creà perill imminent, fou sempre l'excusa perfecta per a movilitzar les pròpies forces, «come l'unica via rimasta alla repubblica per riguadagnare una posizione di prestigio nel Mediterraneo» (378), i esbrina fins a quin punt el dit joc de forces també actuà en la lluita per al control comercial del sultanat nassarita de Granada; i si en punts importants com la seda crua o treballada, mercaders valencians pogueren adquirir l'exclusiva d'exportació, i no els genovesos, allò que és significatiu de la rivalitat és la lluita jurídica entorn els actes de pirateria, més de cent vint-i-cinc dels quals Gènova atribuïa a catalans el 1451; per part catalana són ací particularment exposats els coneguts per l'ACA, *Canc., reg.* i per estudis tant de l'autora com d'altri (581-588), amb particular esment als perpetrats per genovesos en aigües del regne de Granada, on aquests es consideraven segurs per llur preponderància política (589-595). — J. P. E. [19.666]

Joan PAPELL I TARDIU, *El relat de la llegenda de Galceran de Pinós*, dins «Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic», XX (2003), 43-54.

La dita llegenda fou recollida per fra Bernat Mallol en el seu *Compendium rerum monasterii sanctarum Crucum* (en la biblioteca del qual tenia el número de manuscrit 302B, escrit en el pas del segle XIV al XV, volum ara retintut a Madrid, AHN, *Clero*, còdex 459). Fra Mallol hauria mort el 1428 i, doncs, la llegenda fou recollida per ell en data anterior, cosa que fa impossible l'atribució de la llegenda a Pere Tomic, qui l'hauria escrita el 1431 (48). Els protagonistes i el moment encaixen amb les dades històriques de l'expedició multinacional de conquesta a Almeria el 1147 i les relatives a Galceran de Pinós fan possible la seva identificació amb Galceran II de Pinós o amb el seu fill, Galceran III (47). És transcrit i anotat críticament el text català del *Miraculum sancti Stephani pro Galcerando de Pinós* (50-54). — J. P. E. [19.667]

Josep Antoni IGLESIAS I FONSECA, *El bibliòfil Bernat d'Esplugues († 1433), notari i escriptor de la Ciutat*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 5 (2001), 57-78.

Josep Antoni IGLESIAS I FONSECA, *Los manuscritos L-35 (Barcelona, AHCB), 591 (Barcelona, BU), S.II.26 (El Escorial) y T.II.14 (El Escorial), testimonios de la dispersión de una impresionante librería medieval, la de Bernat d'Esplugues († 1433), notario del Consell de la Ciudad de Barcelona*, dins «Codices Manuscripti», 42-43 (2003), 27-53.

L'autor dedicà a aquella biblioteca la seva tesi doctoral tothora inèdita; ara es fixa en les característiques de l'inventari notarial en tant que possibles bases per a la identificació d'alguns dels volums, la primera de les quals és la forma com els manuscrits són descrits en els inventaris 'post mortem' que poden ésser poc, bastant o molt precisos (cas de la *Bíblia en pla*,

descrita el 1419, el 1437 i el 1466: 28); les descripcions de l'inventari d'Esplugues han permès d'identificar volums actuals: el descrit en el paràgraf 84 de l'inventari, ara a l'AHCB, ms. L-35, és còpia feta el 1408 del *Valeri Màxim*, traduït al català per Antoni Canals i donat a la Ciutat pel cardenal Jaume d'Aragó, volum que en morir devia tenir en préstec Bernat d'Esplugues (31-34); el paràgraf 38 de l'inventari, anà a Pere Miquel Carbonell, d'ell als franciscans de l'Observància a Santa Maria de Jesús, després a Sant Francesc i d'ací a la Universitat de Barcelona, on és el ms. 591 (38-41); el del paràgraf 23, anà primer a un jurista de Tarragona, d'aquest a l'arquebisbe Antoni Agostí i d'ací a El Escorial; l'actual T.II.14 de la mateixa biblioteca fou adquirit en la subhasta de liquidació d'herència, amb el temps arribà a Jerónimo Zurita i d'ell a El Escorial (44-47). Hi ha sis làmines reproduint pàgines (48-53).
— J. P. E. [19.668-19.669]

Pierre BONNEAUD, *Diferencias y conflictos entre Alfonso el Magnánimo, el Maestro de Rodas y los Hospitalarios Catalanes (1426-1436)*, dins *Órdenes Militares*, I, 457-471.

La documentació de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i de *Sant Joan de Jerusalem, Manuals de capitols*, la ja publicada en la col·lecció *Cortes de los antiguos reinos...* i Jacomo Bosio, *Dell'istoria... de San Giovanni Gerosolimitano* permeten de reconstruir les tenses relacions entre el rei esmentat en el títol i el Priorat de Catalunya de l'Hospital, en aquells moments sota el Gran Mestre Antoni de Fluvià. La documentació dona fe dels nombrosos intents reials de fer elegir protegits seus per al govern de les comandes i d'altres formes de manifestar el favor reial, per exemple als servidors reials; també de l'intent de fer elegir un cavaller determinat a Prior de Catalunya (459-461). Un préstec de 100.000 florins per a la defensa de Rodas desviat a mans del rei, provocà l'enemistat entre l'orde amb el Gran Mestre i la corona, alhora que, a títol personal, alguns comanadors col·laboraven amb el rei en la conquesta de Nàpols; algun d'ells fou empresonat a Gènova a conseqüència de la *Comedieta de Ponza*, el 1435 (462-465). L'allunyament entre les institucions de Catalunya i la corona es féu públic en la Cort de Barcelona 1436, on tots els braços clamaven que el rei tornés, en el moment en què ell decidia restar a Nàpols; els representants de l'Hospital haurien encapçalat el nucli dels descontents (465-467). — J. P. E. [19.670]

Mario DEL TREPPO, "*El tornar de los cambios me destruye*", dins *Studi Damiano Fonseca*, 405-433.

Del 1438 al 1456 i en particular del 1438 al 1450, Alfons IV Trastámara hagué de recórrer quaranta-dues vegades a préstecs de diners, tramesos mitjançant lletres de canvi, documentades a l'ACA, *Canc., reg.*, (432-433), tres de les quals són ací transcrites; però ja hi hagué de recórrer el 1435 per sortir de la captivitat conseguint a la *Comedieta de Ponza*, demanant amb urgència a la Generalitat de Catalunya la tramesa de 30.000 ducats per lletra a Gènova. Ací són indicades les dificultats d'arribar a tals operacions, i les modalitats, tant les jurídiques dels documents com les econòmiques amb els banquers, normalment italians. Hi ha indicació d'exemplars originals tant d'ACA com de l'AHCB, *Llibre de lletres* (408-410, notes).
— J. P. E. [19.671]

Victòria ALMUNI BALADA, *La intervenció de Bernat Santalínea a l'escultura arquitectònica de l'abís de la Catedral de Tortosa*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 1109-135.

El 1339 Bartomeu Santalínea consta treballant a la Seu de Tortosa segons els *Llibres d'obra*; l'autora li atribueix «un grup de relleus arquitectònics del sector central del presbiteri catedralici, entre els quals es troba la clau de volta major» (109). De fet, en el moment en què el bloc que esdevindria clau de volta major arribava a Tortosa, els *Llibres d'obra* de l'AC donen testimoni de la seva feina en l'obra de la Seu (114-115); era «un artista polifacètic que

es mou còmodament en el camp de la pintura, la talla de fusta, l'escultura en pedra i molt possiblement el treball del metall» (118), dins una zona que va de València a Tortosa i es concentra en particular a Morella, tal com demostren els estudis que li han estat dedicats, esmentats en notes i aplegats en la bibliografia (125-126); hi ha setze figures (127-135). — J. P. E. [19.672

Montserrat CASAS I NADAL, *Algunes consideracions sobre les traduccions catalanes del "Llibre de les revelacions" d'Angela de Foligno (segle XV)*, dins «Misc. Arnall», 461-481.

Dues són les tradicions textuals de la *Vita beatissime Angele de Fulgino*, de la segona de les quals, de la segona meitat del segle XIV, dependrien les traduccions a llengües europees, també en català entorn el 1440 (462-463). Són quatre els manuscrits catalans: Barcelona, BU, 559; BC, 473 i 2019; i Vic, Biblioteca Episcopal, ms. 175; dins la dita segona redacció, el primer forma línia textual pròpia i els altres tres la tenen comuna; l'autora assenyalava les característiques de la primera, ja publicada per Josep Vives el 1965 (464-465); la traducció del ms. 473 de la BC fou realitzada al monestir de Sant Jeroni de la Murtra per dos monjos, Joan Genover i Pere Benejam, i acabada el 1489; els altres dos mss. (BC, 2019, i Vic BE 175) devien ésser inicialment un sol volum i la traducció sembla revisió de l'anterior (466-470). A base de les dades proporcionades per aquell text és resumida la biografia de l'autora (470-475); l'èxit de la *Vida...* a Catalunya s'explicaria pel moviment de reforma franciscana de darreries del segle XIV i XV, afavorit per Martí l'Humà i per la reina Maria, muller d'Alfons IV Trastámara, moment presidit per fra Mateu [Guimerà] d'Agrigento (475-480); la darrera pàgina posa en paral·lel fragments dels quatre manuscrits (476). — J. P. E. [19.673

Lola BADIA, *De l'amor que educa a la passió culpable: Jordi de Sant Jordi, XI versus Ausiàs March*, IV, dins «Misc. Molas», I, 83-97.

Els dos texts comparats són reproduïts al final (94-97). Entre el 1424 en què mor de Sant Jordi i el 1427 en què Marc enceta la seva producció passa la línia divisòria entre «dues maneres diferents d'afrontar en vers l'experiència amorosa» (86). Dues maneres que defineixen la diferència entre *Un cors gentil m'ha tan enamorat*, de de Sant Jordi, i *Així com cell qui desitja vianda* de Marc, cada una de les quals és analitzada en detall (89-93); si *Un cors...* es limita a reportar la discussió entre els ulls, el cor i el pensament de l'enamorat, «subjecte devastat per l'opressió de l'amor» (89), *Així com cell...*, és la confessió d'incapacitat d'arribar a un amor que, superat l'impuls procedent dels ulls i del cor, es deixi guiar per la intel·ligència, «única via vàlida per a l'amor, perquè tan sols a través de l'intel·lecte es pot arribar al bé suprem» (93). — J. P. E. [19.674

Lluís GIMENO BETÍ, Qui no és trist de mos dictats no cur. *Una aproximació lingüística ausiàs-marquiana a través de les edicions antigues i dels manuscrits coneguts*, dins «Hom. Massot», 230-251

Objectiu d'aquestes pàgines: «començar a estudiar la llengua dels poemes d'Ausiàs March que han pervingut a través dels manuscrits i de les edicions antigues» (230), prenent com a matèria d'estudi el poema XXXIX, ací copiat tant en el seu text com en les variants de les edicions d'A. Pagés i R. Archer (232-235). Segueix l'anàlisi de totes les variants, fonètiques, gràfiques, i de vocalisme, de les de morfologia i lèxic de manuscrits i edicions antigues, arribant a la conclusió que en tema de lèxic, Ausiàs Marc es manifestaria «poc generós, per no dir pobre, però sobretot molt repetitiu pel que fa als 'mots tema', i que caldria «revisar les lectures... de tots els manuscrits i de totes les edicions antigues, única forma fiable de fer l'estudi definitiu de la llengua de les obres d'Ausiàs March que han pervingut» (250). Hi ha bibliografia (251). — J. P. E. [19.675

Robert ARCHER, *La ,sententia' com a element estructuritzant a la poesia d'Ausiàs March*, dins *Falconierre del Re*, 7-22.

L'autor estudia l'ús que Marc fa de ,sententiae' en els cants CIV i CXIII, probablement compostos en època tardana, on la doctrina de la ,sententia' és la pauta que estructura tot el proemi, com, p. e., en el Cant CIV el ,contemptus mundi', «crítica ferotge a l'abús del poder, la laxitud del govern dels prínceps, la maldat que impera en la societat i els crims dels poderosos» (9), estructurat en forma de ,sentència glossada' (13); quant al poema CXIII, de vint-i-cinc cobles, centrat en la brevetat de la vida (13), amb ,sentències' normalment col·locades al final de les estrofes, onze de les quals tenen validesa universal, altres onze es combinen amb una dita popular; la suma total és de vint-i-nou sentències en aquest poema (14-16). Són reunides en apèndix les deu sentències del poema CIV i les vint-i-cinc del CXIII (19-22). — J. P. E. [19.676

Eduard VILELLA, *L'aspro parlar di Ausiàs March*, dins *Falconiere del Re*, 23-45.

L'autor admet d'entrada l'aspro que fa difícil la lectura de Marc, sense, però, fer-ne una tanca insultable, ans com una dificultat positiva, més innegable si comparada amb les ,vellutades ressonàncies' de la poesia precedent (la del ,dolce stil nuovo' i de Petrarca), més pròxima al ,parlar aspro' de Dante Alighieri (24-27); l'ús dels ,estramps' porta a descobrir una línia de precedents formada per Raimbaut d'Aurenga, Arnaut Daniel i Dante (28-32), als quals hom pot afegir Sèneca i literatura de l'Escolàstica (33), tenint però ben present que en la lírica de Marc hom troba ressons múltiples i en múltiples direccions, però «non troveremo in lui nulla di simile a uno schieramento aperto» (36); l'afinitat expressiva amb Dante és innegable, com també amb Marcabru; quant al ,trobar clus' de Marc, tindríem «una coincidenza inevitabile e necessaria, indissolubile, fra espressione e ,razó', aperta all'esplorazione del ,labirinto' dell'io» (38). Ulteriors preguntes serien la d'una certa tendència al tecnicisme i a l'ús de mots i rimes difícils (40), que també es trobaria tant en Dant Alighieri i d'altres poetes italians, com en provençals, i que l'autor presenta com a hipòtesi a estudiar (41-45). — J. P. E. [19.677

Marc LLUCH ARENAS, *El cor com a interlocutor. Lectura a l'entorn del poema LII*, dins *Falconiere del Re*, 59-70.

En Marc, la dicotomia trobadoresca entre ,cor' i ,cos' fou substituïda per l'existent entre ,cos' i ,ànima', cosa que l'autor explica mitjançant l'anàlisi de tres llocs, en què Marc ha emprat poèticament el ,cor': inici del poema XI, poema LII i sisena cobla del poema LXIX, on ,cor' es personifica i esdevé interlocutor del ,jo' poètic; en el primer, el cor ,malastruc' és aconsellat pel ,jo' a lliurar-se a la mort (60-61); el poema LII, dialogat com un debat entre cor i jo, és transcrit sencer; altra vegada el darrer esdevé conseller, recorre a la divisió entre ,bé' i ,mal' i repta el ,cor' per la seva conducta, amb dues raons: no li passarà res que no sigui previst per Déu i ell és culpable de la pròpia situació penosa per no haver sabut convèncer l'estimada: en darrera instància, l'única seguretat d'un amant és la inseguretat (63-68). La sisena cobla del poema LXIX és un debat entre ,cos' i ,enteniment' per la incapacitat del ,jo líric' a exterioritzar els sentiments i alhora confirma la importància del ,cor' marquià «en el debat amorós, com a centre i motor del cos humà» (69). — J. P. E. [19.678

Mª Teresa GIRONÉS I TRUJILLO, *El bé i fi ausiasmarquians: l'amor i la dona*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 121-139.

La connexió entre els conceptes de ,bé' i ,d'amor' i «quina o quines doctrines filosòfiques pren el poeta gandíenc per fixar el seu bé, el seu fi i la seua perfecció en l'amor» (121) és l'objectiu d'aquestes pàgines. I si Aristòtil constatà que la fi o l'objectiu de cadascú és allò que li

determina el bé, i Tomàs d'Aquino precisà que la fi o l'objectiu només podia ésser Déu, en Ausiàs «el ,jo poètic', que fa de ,l'amor i la dona' el seu Déu, veu en aquests ,el seu fi i el seu bé', i com l'objectiu o fi, la felicitat (126-127). Això no obstant, el jo poètic de la vellesa arribarà al mateix punt que Tomàs d'Aquino» (123), car la felicitat en l'amor només es troba quan hom «ama e és amat» (129), i, si no ho és, només arriba «al goig de l'esperit» (130). ,Sobiran bé', ,sobiran delit', ,sobiran gaug', ,goig de l'esperit', només són a l'abast del jo poètic amb dues condicions: «la puresa dels sentiments del jo poètic i que la dona... el corresponga de manera semblant» (134-135); però encara que el poeta hagi malgastat la seva vida adelerat rere l'amor pur, no trobarà dona que el correspongui, car les dones «totes són carn e en carn és llur cabal» (CXXIIa, v. 20) (137); a l'home, doncs, sobretot al vell, només li resta el desengany de l'amor i li és impossible de forjar una figura de dona, en la qual volcar el seu amor, car «aquestes no poden estimar amb un amor pur» (137): només té frustració. — J. P. E. [19.679]

M. Teresa GIRONÈS, *L'hàbit de l'amor ausiasmarquià: de la gènesi a la destrucció*, dins «Llengua i Literatura», 15 (2004), 67-90.

L'autora mostra que la poesia d'Ausiàs Marc s'inscriu dins una filosofia pràctica basada en les elucubracions aristotèliques i escolàstiques —matís nominalista— sobre el fi de l'home i els principis —positius (= virtuts) i negatius (= vicis)— que permeten o dificulten d'assolir-lo. Centrals en aquest planteig són les nocions d',hàbit' i ,disposició'. L'experiència pràctica demostra a Ausiàs la dificultat de dominar la disposició o primers moviments amorosos i d'integrar-los en la jerarquia dels fins de la vida humana. L'hàbit de l'amor tendeix a tornar-se vici més aviat que virtut. El poeta trobarà l'única sortida en l'amor a Déu, únic hàbit prou poderós, si hom l'adquireix, per a l'urc de l'hàbit amorós i la seva tendència a convertir-se en vici. En la combinació de teoria i experiència pràctica, d'instint i raó, de sentiment i desig, el jo poètic ausiasmarquià fomentarà una ètica amorosa, en la qual, al capdavant el poeta fracassarà en l'intent d'establir una vida moral basada en l'amor a Déu. «Leixar l'estil dels trobadors» era, doncs, voler transcendir i comunicar als coetanis i a la posteritat un comportament moral en la pràctica de l'amor, centre de la vida humana. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.680]

José M. MICÓ, *Traduir Marc*, dins *Falconiere del Re*, 47-57.

Les primeres pàgines recorden els intents de traduir els poemes d'Ausiàs Marc a llengües diverses, començant per les castellanques del segle XVI, la llatina de Vicent Mariner al segle XVII i seguint per les plurals dels nostres dies a nombre de llengües, en prosa o en vers: «No disposem, doncs, d'una traducció castellana amb la mínima dignitat literària (ni tan sols amb el desxiframent imprescindible) de la totalitat de l'obra poètica de March» (49); l'autor s'ha imposat aquesta feïnada, destaca la solució donada a ,Plena de senh' (= Toda cordura), i dóna la seva traducció castellana dels cants I-III, X i XI (51-57). — J. P. E. [19.681]

Vicente LLEDÓ-GUILLEM, *El rebazo del neoplatonismo en Ausiàs March*, dins «Neophilologus», 88 (2004), 545-557.

Recordada la secular integració del neoplatonisme en el cristianisme, que en la lírica del Renaixement hauria protagonitzat Basdassarre Castiglione amb *Il Cortigiano*, en propugnar una elevació espiritual pel camí de l'amor a la dama, enfront d'una altra de més autèntica pels camins de la interioritat (546-547), l'autor ens diu que Ausiàs Marc s'hauria contraposat al primer camí, tal com demostraria el poema *Tot entenent amador mi entenga*, on hauria desitjat l'amor espiritual pur, sense assolir-lo (548-549). Petrarca, en canvi, hauria propugnat l'altre camí d'herència trobadòrica; Marc, per la seva banda, reconeix: «assats a mi és causa descoberta / que pura amor no pot en dona caure» (551) i en els *Cants de mort*, desapareguda l'estimada, es presenta l'altre camí, però inassolible, i se li converteix en tristesa, també perquè

tem que no es reunirà amb ella en la glòria (552-553). L'opció de Marc per aquest camí explicaria el seu només relatiu influx en la poesia hispànica del segle XVI, més en la línia de Castiglione i de Garcilaso de la Vega (545 i 554). Hi ha bibliografia (556-557). — J. P. E. [19.682]

Lluís MESEGUER, *Sobre les musicacions populars de poesia (March segons Raimon)*, dins «Misc. Molas», II, 705-719.

Recordada la multiplicitat de formes de musicació de texts entre els trobadors i la cançó popular actual, l'autor es concentra en Ausiàs Marc, el qual, malgrat la minsa presència de l'oïda en els *Poemes* (707-708), fou musicat en el segle XVI, tal com demostren els poemes que entraren en reculls de Pere Alberc Vila o Joan Brudieu (709); amb la Nova Cançó, sobretot amb Raimon, s'ha fet conscient la dificultat de fer actual un text més enllà del seu moment i lloc de naixença sobretot pel fet que, tal com constata Joan Fuster, Marc no escrivia per a ésser cantat (716), i Raimon intentà de resuscitar-lo convertint-lo adés en 'un crit recitat', adés acostant-lo a música de masses com 'l'havanera o el bolero' (716). Hi ha bibliografia (717-719). — J. P. E. [19.683]

Hèctor GONZÁLEZ Y ESCOLANO, *Els models cavallerescos en el "Curial e Güelfa"*, dins *Vestigia Fabularum*, 31-48.

D'entre diversos models possibles i en el marc de la incorporació dels personatges de l'antiguitat clàssica als cànons literaris medievals, l'autor analitza les figures d'Hèctor i d'Hèrcules i l'empremta que han deixat en el *Curial*. El primer és un model d'integritat moral i d'alta cavalleria per a l'Edat Mitjana, mentre Aquil·les és un home viciós. El *Curial* corregirà aquest maniqueisme, presentant Aquil·les com un cavaller invencible en les armes i dotat de coneixements notables en ciència, filosofia i astrologia. Quant a Hèrcules, el *Curial* hi troba el model perfecte de la cavalleria, perquè, ultra la virtut de la prudència, és savi i virtuós, domina l'exercici de les armes i és expert en ciència i en política. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.684]

Giuseppe GRILLI, *Els herois de la Guerra de Troia i el seu retorn a la literatura en les novel·les de cavalleries*, dins *Vestigia Fabularum*, 95-111.

Estudi dedicat a obres de literatura castellana. L'autor també s'hi refereix al debat, sobretot llibresc, del *Curial e Güelfa* sobre el valor que cal atribuir al relat homèric de la Guerra Troiana, perquè discuteix el valor del poema d'Homer i de les històries de Dictis i Dares, i perquè la solució adoptada és una revalidació de les fonts. En el *Tirant*, els islàmics assumeixen l'herència de Troia, els cristians la d'Aquil·les i dels grecs; i Hèctor hi és valorat com un heroi valent, però no patètic, tot i trencar amb la tradició medieval. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.685]

Elami ORTIZ HERNÁN PUPARELLI, *La jerarquització social de la dama en Curial y Güelfa*, dins «Medievalia [Mèxic]», núm. 32-33 (enero-diciembre 2003), 43-49.

Les ,dones [dames] dels llibres de cavalleria resulten idealitzades i sublimades en els respectius estrats sociològics: donzelles, casades, vídues. La Güelfa és vídua rica i així es pot permetre de projectar-se damunt Curial per transformar-lo en cavaller, relació aquesta desconeguda de l'amor cortès, com també ho és el fet que és ella qui tria l'ésser estimat, no pas la família d'ella, i que no torna enere, tot i la manca d'encert d'ell (44-46). Laquesis, filla de ducs, és socialment superior a la Güelfa, però no en riquesa; de fet, Curial es manté fidel a la primera dama. Camar, filla de rei, no sols dóna a Curial tota la riquesa, ans encara, a fi de no

separar-se'n, es treu la vida. La figura de la Güelfa es manté, la de Laquesis s'esfuma, la de Camar, tota d'una peça, es supera. — J. P. E. [19.686]

Costanzo DI GIROLAMO, *Canti di penitenza da Strónski a Ausiàs March*, dins «Cultura Neolatina», 62 (2002), 193-209.

No són clars els precedents del *Cant espiritual* (poema CV, *Pus que sens Tu algú a Tu no basta*), i l'autor, recordat l'influx de Bernat Oliver, *Excitatori...* (194), afegeix que Marc s'hauria inspirat en cants de penitència occitans, en particular en el *Senber Dieu(s) que fezist Adam*, normalment atribuït a Folquet de Marsella, però potser d'autor català, o en el *Deus, vera vida*, de Pèire d'Alvernia (195-197). L'element bíblic, de més a més, és ben present en el *Cant* de Marc (200-202), constatació que condueix als *Salms penitencials*, que Marc hauria conegut també a través d'una *Exposició* present en la biblioteca familiar (207). — J. P. E. [19.687]

M. Dolors SANTANDREU I SOLER, *El testament i la declaració de deutes i deutors de Ponç Faig, pastor de Sant Martí de Puigbò (segle XV)*, dins «Estudis d'Història Agrària», 14 (2000-2001), 91-103.

Els dits testament i declaració de deutes i deutors, del 1441, es conserven a Berga, AP, *Notaris*, 251; són ací transcrits íntegres (97-103); les pàgines inicials resumeixen tant les informacions sobre quantitats degudes a Ponç Faig com les decisions del testament, que abastaven la comarca del Berguedà fins a Cardona, el Ripollès i Osona [potser més que pastor, Ponç Faig era amo de ramats i tractant de bestiar]. — J. P. E. [19.688]

Susana LOZANO GRACIA, *Fraudes y licencias en el comercio aragonés a mediados del siglo XV*, dins «Aragón en la Edad Media», XVIII (2004), 117-162.

Ultra les repetides referències a Països Catalans i a les seves localitats o persones [a l'abast de la mà en la taula final: 159-162], aquestes pàgines contenen transcripció del procés sobre fraus al tribut degut a la Generalitat aragonesa en el pas de mercaderies des de l'Aragó als estats veïns o d'aquests a l'Aragó els anys 1444-1450, escrit en aragonès (135-158), dins el qual hi ha alguns fragments en llengua catalana, com per exemple: *Ací se aparen los que han més robes en Cretes...* (138); *Lanes d'En Johan Sebill caregades a Scatron...* (143-144) i *Lanes axides an l'anny M CCCC L de la companyia del honorable En Jaume Scolà e Antoni Jover* (144-145). — J. P. E. [19.689]

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA, «*Posant les virtuts davant los vicis*»: *Joan de Gal·les, font del Tirant lo Blanc*, dins «Llengua & Literatura», 14 (2003), 241-282.

L'autor presenta una nova font del *Tirant*: el *Breviloqui* de Joan de Gal·les, que forní texts als capítols 219 i 254 i influències en els capítols 223-224 de la novel·la de Joanot Martorell. Aplegats d'altres manlleus de Martorell a les traduccions catalanes del *De consolacione philosophiae* de Boeci i del *Scipiò e Anibal*, de Ginebreda i Canals respectivament, l'autor es pregunta pel sentit d'aquests recursos, en els quals d'alguna manera sempre es fa present la prestigiosa Antiguitat. La conclusió és que Martorell té una visió escèptica i irònica del món i que en la seva novel·la l'ideal cavalleresc és vist com més arriscat i menys eficaç que d'altres ideals molt més oportunistes. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.690]

Lurdes ESTRUCH, *L'episodi artúric del Tirant: myse en abyme argumental o senzillament estructural?*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 171-187.

Després dels vuit dies de festes de la cort imperial de Constantinoble a honor dels ambaixadors del Soldà (172-174), els capítols 189-202 del *Tirant* enceten l'entremès del rei Artur amb l'arribada sobtosa de la nau «sens arbre ne vela tota coberta de negre», que capgira amb dol el fil platzeriós de la narració festiva; l'autora es pregunta qui és, Tirant o Martorell, el director del grup escènic que arriba espectacularment al *Tirant* (172); analitzats tant el conjunt narratiu com la seva trama, l'autora subratlla que l'episodi de la nau arribada sense ésser prevista encaixa en l'estructura de la narració perquè és «la summa teorització dels ideals de cavalleria, que ho segellarà tot al·legòricament» (182). — J. P. E. [19.691]

Joaquim ANYÓ I OLIVER, *Entorn de 'Tirant lo Blanch' a Constantinoble*, dins «Misc. Veny, 3», 63-83.

Descoberta una possible influència del *Tirant* sobre *Much Ado about nothing*, de Guillem Shakespeare, l'autor investiga possibles fonts de l'episodi bizantí del *Tirant*. Una primera podria venir dels relats bíblics dels requeriments de la dona de Putifar a Josep, i de l'episodi de la casta Susanna. D'altres coincidències es troben en la novel·la hel·lenística *Quéreas i Calíroo*, sense que es pugui suposar cap dependència directa. La figura mitològica de Fedra, divulgada en la traducció catalana medieval de les tragèdies de Sèneca, té més d'un ressò en el *Tirant*: la vídua Reposada presenta trets que l'acomunen a la dida de la Fedra senequiana. L'autor assenyala una altra influència en la inquina de Martorell i Galba contra els Trastámara, fet que s'hauria reflectit en la caracterització d'alguns personatges i circumstàncies dels episodis bizantins. També és evocada la figura de Corella, autor d'un relat sobre el Josep bíblic i analista en la *Tragèdia de Caldesa* d'una situació d'engany amorós. Alguns dels seus estilemes es retroben en el *Tirant*. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.692]

Albert HAUF, Segons que diu lo gloriós sant Luch: *L'art d'interpretar els textos* à la carte, dins «Misc. Molas», 555-571.

En les primeres pàgines del *Tirant lo Blanc* trobem la tesi: «La dignitat militar deu ésser molt decorada», que Joanot Martorell considera pròpia de l'*Evangelí de Lluc* (556), i l'autor defensa que es tracta de l'episodi de Joan Baptista i els soldats, *Lc*, III, 14: adueix i transcriu un fragment del *Tractat de Cavalleria* de Bernabé de Sanz (BC ms. 46) i un del *Dotzè d'Eiximenis*, que s'inspira en un de la *Summa de col·lacions* de Joan de Gal·les o el *Primer del Cartoixà* de Landulf de Saxònia (559-564), els quals, guiats per sant Agustí, consideraven que aquest acceptava la honorabilitat de la milícia, atès que només demanava als soldats que no maltractessin la gent i que s'acontentessin amb llur paga; aquesta interpretació passà a les fonts jurídiques com el *Decretum* de Gracià [no pas a les *Decretals* com diu la pàgina 559] i a les summes dels teòlegs medievals (568-569); i així, Joanot Martorell afirmava que «la dignitat militar deu ésser molt decorada...» (556). — J. P. E. [19.693]

Paolo EVANGELISTI, *Fede, mercato, comunità nei sermoni di un protagonista della costruzione dell'identità politica della corona catalano-aragonesa. Matteo d'Agrigento (c. 1380-1450)*, dins «Collectanea Franciscana», 73 (2003), 617-664.

Les primeres pàgines recorden l'actual historiografia sobre l'aportació dels franciscans en la configuració d'un espai cultural, amb traducció política i econòmica, de la corona catalanoaragonesa en la Mediterrània occidental (618-621) i es proposen de presentar-ne una prova en l'activitat de fra Mateu [Guimerà?] d'Agrigento i el seu influx en les forces reals de la societat baixmedieval (622), a base tant de la documentació sobretot d'ACA, *Canc.*, *reg.* (cent trenta documents, vuitanta-vuit pactes de pau ciutadana a València, Barcelona, Palerm, Agrigento i Messina, i nou documents d'altres intervencions públiques, de la de l'orde franciscà, i dels sermons del mateix fra Mateu; conjunt que va des dels darrers anys del Cisma

d'Occident entre nosaltres (1427-1429), propugnant comportament cristià en cort reial (624-630), en les ciutats i en general en les responsabilitats públiques, amb especial insistència en el mercadeig en cristià (636-641 i 653-666) i en el punt de referència únic, Crist (642-652), repetint els conceptes de ,caritas', ,fides' i ,amicitia' més que el d',ordo'. — J. P. E. [19.694

Albert TOLDRÀ, *Judes a l'Edat Mitjana*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 45 (2003), 447-462.

Intent de descobrir «les fites de la cursa infame i el càstig de Judes, seguint textos evangèlics i texts i imatges medievals, preferentment pertanyents a la cultura catalana» (447); els texts, fragmentaris, són, de la primitiva traducció catalana de la *Legenda aurea*, de Bernat Metge, Francesc Eiximenis, sant Vicent Ferrer i sor Isabel de Villena, i d'alguna de les *Passions* catalanes medievals: ens hi passa pel davant els ulls la malícia innata de Judes, la set de diners, la decisió de traïr Jesús en el marc del darrer Sopar, la traïdoria a l'hora de posarlo en mans dels soldats, i la condemna eterna. — J. P. E. [19.695

Máximo DIAGO HERNANDO, *Los mercaderes alemanes en los Reinos Hispanos durante los siglos bajo-medievales: actividad de las grandes Compañías en la Corona de Aragón*, dins Julio VALDEÓN, Klaus HERBERS, Karl RUDOLF, *España y el ,Sacro Imperio'. Procesos de cambios, influencias y acciones recíprocas en la época de la ,Europeización' (siglos XI-XIII)*, Valladolid, Universidad 2002, 299-328.

Les primeres pàgines recorden les informacions publicades per historiadors alemanys sobre comerç amb la corona catalanoaragonesa en la segona meitat del segle XIV (301-304); l'autor concentra la seva aportació al regnat d'Alfons IV Trastámara, qui, el 1420 exigí l'impost de quatre diners per lliura (dret alemany i saboià) a qualsevol exportació, tant a l'interior de la corona com a l'exterior, en concepte de la protecció que els assegurava la corona; la colònia de mercaders alemanys tenia un cònsol, barceloní (304-308). Malgrat aquest marc legal, el 1445 a iniciativa del rei els mercaders alemanys foren acusats d'haver comès grans fraus en no satisfer l'esmentat dret, amb segrest de llurs llibres de comptes; un any més tard tot s'havia solucionat a favor de l'erari reial (308-311); i així la corona els defensà el 1449, quan França els volia fer pagar per llur pas pel Dalinat i la Provença, terres oficialment de l'Imperi (312-315). Les actuacions acabades d'esmentar són conegudes per ACA, *Canc., reg.*; per a les següents, la documentació reial és completada per la notarial de l'AHPB, que informa de les operacions mercantils protagonitzades per alemanys i així permet de saber quins eren els principals productes i en què consistia llur comerç (315-322); un dels principals era el safrà tant català com aragonès, exportat en grans quantitats (322-326: el ,Neumasii' de 323, nota 62, no serà Nimes?); no mancaven comerciants a la menuda (326-327). — J. P. E. [19.696

Enciclopedia dei Papi. ** Niccolò I, santo – Sisto IV, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2000, XII i 718 pp.

Enciclopedia dei Papi, *** Innocenzo VIII – Giovanni Paolo II, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2000, XII i 744 pp.

Les biografies de papes aplegades en aquesta enciclopèdia són les publicades o destinades al *Dizionario Biografico degli Italiani*, cosa que explica llur punt de vista; són completades amb il·lustracions, sovint miniatures de manuscrits. El volum segon conté les vides de *Benedetto XIII, antipapa*, de Manuel Vaquero Piñeiro (606-610); i de *Callisto III*, de Michael E. Mallett (658-662).

El volum terç només conté l'article sobre *Alessandro VI*, de Giovanni Battista Picotti, completat per Matteo Sanfilippo (13-24). — J. P. E. [19.697-19.698

Teresa VINYOLÉS I VIDAL, *Unes cartes de dones del segle XV: notes sobre la crisi feudal*, dins «Misc. Arnall», 445-460.

L'autora centra aquestes pàgines en la correspondència conservada a Barcelona, ACB, *Pia Almoïna, Miscel·lània*, lletres escrites per Sança Ximenes d'Arenós o adreçades a ella entorn un conflicte amb un seu masover d'Osor, que hauria fet resistència al batlle de la senyora, on és copsable l'ambient social entorn a les relacions entre senyors i masovers pels volts del 1440; les complicacions de l'afer portaren a la intervenció del batlle reial i a l'empresonament d'un dels acusats a la presó de Girona. En les lletres es percep com ella i les seves corresponents, també senyores de vassalls, veien l'afer, fent-hi entrar petits desplaers personals, més enllà del biaix purament jurídic (456). Són onze les lletres transcrits, abans resumides en els respectius regests (452-460). — J. P. E. [19.699]

Gemma T. COLESANTI, "*Per la molt magnífica senyora e de mi cara germana la senyora Catarina Çabastida en lo Castell de la Bruçola, en Sicília*". *Lettere di donne catalane del Quattrocento*, dins «Misc. Arnall», 483-498.

Les cinc lletres a les quals es refereix l'autora es troben a l'Arxiu del Palau, ara a Sant Cugat del Vallès, Biblioteca Borja, *Fons Sabastida*; són transcrits i comentades; ocupa el centre Na Caterina Çabastida, tipus de dona d'estament mercantil barceloní amb ferma presència a la Casa de la Ciutat en la segona meitat del segle XV; entorn el 1470, el marit era responsable de la Camera Reginale de Siracusa [és a dir, de la caixa reial de la ciutat donada a la reina de Sicília com a senyoriu personal i base econòmica]; les lletres pertanyen al temps en què, vídua, recau damunt ella la defensa dels béns familiars i el retorn a Catalunya; les lletres són transcrits, almenys en llur part principal, i comentades a demostració de l'activitat d'una dona en moments com aquells i davant afers com els que ella havia d'encaminar (486-498). Retinguem l'anotació sobre la paga a un «mestre qui mostrà a legir» (486) al fill hereu de Na Caterina. — J. P. E. [19.700]

Enric BASSEGODA I PINEDA, Francisco J. RODRÍGUEZ RISQUETE, *Un conflicte entre sant Climent Sescebes i Espolla durant la guerra civil catalana del segle XV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 36 (2003), 97-111.

Resumides les circumstàncies de la Guerra Civil Catalana del 1462 a Catalunya en general i a l'Empordà en concret, els autors presenten el conflicte intestí de dos llocs empordanesos, Sant Climent Sescebes, fortificat, i Espolla, universitat oberta, ambdós del comtat d'Empúries, consecats per rivalitat endèmica. Ambdós pobles aprofitaren la confusió bèl·lica del moment per aprofundir llur plet, del qual hi ha constància a Barcelona, Arxiu Reial (ACA), en una sèrie de documents, un dels quals, de l'any 1458, és transcrit i els altres regestrats. — J. de P. [19.701]

Marcello BARBATO, *Un frammento araldico siciliano e la fortuna italiana di Gabriel Turell*, dins «Medioevo Romano», XXVII (2003), 463-469.

El ms. de Palerm, Biblioteca Centrale della Regione Siciliana, I.C.21, *Rebellamentu di Sicília*, té al final un full afegit amb un fragment en sicilià intitulat *Blasó di armi* (463-464) sobre la significació dels colors en heràldica; és traducció fragmentària de *l'Arbre d'honor* de Gabriel Turell (465-466). El volum hauria estat portat a Itàlia el 1510 per Francí Blanch i s'hi hauria quedat en mans de la seva família, ja italiana. — J. P. E. [19.702]

Lourdes SIMÓ, *Una elegía poco conocida a la muerte del Magnánimo*, «Medievalia [Mèxic]», 31 (junio 2000), 1-22.

L'elegia poc coneguda és la de Diego del Castillo, *Parténope la fulgente...*, ací analitzada no sols en relació als temes tocats en els versos (com els del plany o de la mort), ans encara a mots concrets (el de ‚Parténope‘ per ‚Nàpols‘, o l'adjectiu ‚fulgente‘), o a l'estructura retòrica de la composició, o a l'endreça final a la reina Maria, vídua (12-13); també subratlla el missatge poètic i polític de vinculació de Nàpols a la corona catalano-aragonesa (13-14). L'elegia és copiada en les pàgines 15-18, transcrita del *Cancionero del conde de Haro*, ara a Ginebra, Fondation Martin Bodmer, ms. 45. La bibliografia ocupa les pàgines 18-22. — J. P. E. [19.703

Jaume VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479): Monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Edició de Paul FREEDMAN i Josep M. MUÑOZ i LLORET, Pamplona, Urgoiti Editores 2003, CIV i 428 pp.

Aquest volum és bàsicament reedició de l'estudi de Jaume Vicens i Vives, publicat a Barcelona el 1953, ara completat amb cinc aportacions originals dels editors: Josep M. Muñoz i Llobet ha escrit *Super adversa augeri, La ‚Escuela Histórica de Barcelona‘ i Entre Cataluña y España*; i Paul Freedman, *Monarquía y revolución en el siglo XV i El legado de Vicens*. La *Bibliografía de Jaume Vicens i Vives* (LXXI-CIV) aprofita la publicada el 1965 completada amb els títols posteriors fins al 2000. Els capítols introductoris refan la biografia de Vicens i Vives, a través de les circumstàncies personals i familiars, la situació de Catalunya abans, durant i després de la Guerra Civil del 1936-1939, i la seva repercussió en l'obra científica de Vicens, que des d'una posició contrària a la que ell anomenava la historiografia catalana romàntica, propugnà un reuisionisme històric (XXXIII), fet de treball d'arxiu (XXV) per professionals universitaris, no pas per afeccionats, i que, en arribar a la càtedra universitària es decantà definitivament per l'època contemporània i pel planteig en línia amb els «Annales» (XXVI). La seva herència més perdurable s'hauria basat en un treball extraordinari damunt les fonts arxivístiques, tant inèdites com ja publicades (LIV). — J. P. E. [19.704

Lluís LUCERO, *L'editor com a Hèrcules*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 379-388.

L'autor aplica el mite dels treballs d'Hèrcules a les dificultats per a l'edició crítica del *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i Pau, no publicat abans de morir l'autor el 1484, ans només dues vegades durant el segle XVI (1545 i 1569) i una a començaments del XVII (1603-1605), i conservat també en dos manuscrits de Madrid, BN 5554, i Academia de la Historia 9/450, el primer dels quals conté cinc esborranys o fragments de tres versions del manuscrit prèvies al text definitiu, que, per contra, en el segon sembla correctament preparat per a l'edició (380-385) i també l'autor l'ha escollit en preparar la seva. El primer, en canvi, ha presentat el problema de si «calia incloure tota la informació en el mateix apartat crític?» (385); sospesades les hipòtesis, l'autor-editor decidí «prescindir de les versions del manuscrit de la BN com a testimonis de les diferents fases de redacció» (387), i limitar-se a donar l'aparat crític i un altre d'unitari per a citacions i fonts. La suma fa un treball d'Hèrcules. — J. P. E. [19.705

Martin FRÜH, *Funus et eulogium. Antonio Geraldinis Ode zum Tode König Jobanns II. von Aragón*, dins *Lateinische Lyrik der frühen Neuzeit. Poetische Kleinformen und ihre Funktionen zwischen Renaissance und Aufklärung*. «I. Arbeitsgespräch der Deutschen Neulateinischen Gesellschaft in Verbindung mit der Werner-Reimers-Stiftung Bad Homburg». Herausgegeben von Beate CZAPLA, Ralph Georg CZAPLA und Robert SEIDEL (Frühe Neuzeit, 77), Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2003, 11-33.

L'autor prossegueix els seus estudis sobre els darrers reis Trastámara [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 745, núm. 18.642]. Geraldini escriví i publicà alguns reculls de poesia seva, un dels quals, els *Carmina ad Ioannam Aragonum*, conté una oda intitolada *Iohannis secundi aeterni nominis Aragonum regis funus et eulogium*, amb dues meitats, de 'funus' i 'eulogium' respectivament; la primera descriu les solemnitats funeràries de Joan II entre Barcelona i Poblet, solemnitats que l'autor compara amb les narracions contemporànies de Pere Miquel Carbonell i de Joan Mayans, d'on són transcrits nombrosos fragments (14-22); la segona, inspirada en l'antiguitat clàssica, ha de reconèixer que la vida, també la dels grans, desemboca en la mort, malgrat la qual, les 'virtuts' que exalcen l'home, les seves gestes i la seva mort (morí com un poll: 24), el constitueixen en model a imitar, que sobreviurà en el successor (23-24). L'Oda hauria estat un encàrrec del fill Ferran II Trastámara a fi de mantenir viva la memòria del pare i, de retruc, esbossar per als lectors la figura del fill. Al final tenim text crític llatí de l'oda i traducció alemanya (28-33). — J. P. E. [19.706

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Dues lectures marquianes de La sepultura de Joan Roís de Corella*, dins *Falconiere del Re*, 71-90.

Tomàs MARTÍNEZ i ROMERO, *Joan Roís de Corella interpretat des d'Ausiàs March*, dins «Cultura neolatina», 61 (2001), 159-194.

El primer títol comença recordant que fins fa ben poc no era objecte d'estudi l'influx de Marc en els poetes de la generació següent, quan el mateix Marc esmentava Joan Moreno; per això, l'autor entra en el tema, afirmant que «Corella no va obscurir March, sinó que va acomplir el paper de difusor eficaç de la poesia marquiana entre els escriptors i lectors valencians de la segona meitat del segle XV» (160); darrerament han estat assenyalades diverses reminiscències o ressos marquians en Corella i l'autor hi afegeix els del tema de la mort en els poemes XXXVI i XLVI de Marc (161-166), i es pregunta quina fou «la dialèctica que Corella intentà establir amb els versos de March» (166); respon que «Corella pot fer seu un percentatge no menyspreable de versos en què March es queixa del seu amor i de la no correspondència, o malda per arribar a un amor honest» (169), cosa que comprova en *La balada de la garsa i l'esmerla*, confrontada amb els poemes XIII i LXIV d'Ausiàs (170-173), i en peces com el *Plany dolorós de la reina Hècuba*, *Lamentació de Tesbe* o *Tragèdia de Caldesa*: Corella manté la tensió dialèctica entre amor honest i deshonest (173-176); altre camp, on trobar ressos marquians és el de les expressions comunes a ambdós, perquè poden conduir a idees comunes, per exemple entre el poema CII i el *Triiimfo* o el *Desengany* en matèria amorosa (177-184), tema aprofundit quant al motiu d'esperança en la bondat de la dama o quant a la mort d'amor (184-187). Resultat: Corella no utilitza March en una sola direcció i «comptava de bestreta amb el supòsit que els possibles lectors ja tenien la lliçó apresada... March ajudava a llegir i a interpretar la poesia de Corella» (188). Les darreres pàgines, mitjançant fragments en columnes paral·leles, presenten una *Taula d'al·lusions, ressos i reminiscències marquianes en les obres de Joan Roís de Corella* (189-194). — J. P. E. [19.707-19.708

Valentí FÀBREGA i ESCATLLAR, *El mite de Mirra en la versió de Roís de Corella*, dins *Vestigia Fabularum*, 179-199.

Anàlisi de la *Lamentació de Mirra, filla de Cinavas*, de Joan Roís de Corella, comparant-la pas a pas amb el model ovidià de les *Metamorfosis*, bo i remarcant les nombroses i significatives diferències entre els dos textos. L'autor rebutja la idea que Roís de Corella es dedicués a cristianitzar el text clàssic i, per contra, insinua que determinades queixes i opinions, expressades per la seva Mirra, més o menys extravagants de la canònica catòlica, són influïdes per la situació contradictòria de Corella, clergue amb fills. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.709

Vicent Ll. SIMÓ SANTONJA, *Menjar y (!) beure en l'Spill de Jaume Roig*, dins «Anals (!) de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana», II/61 (2003), 79-110.

Les primeres pàgines resumeixen dades biogràfiques i bibliogràfiques de Jaume Roig, aquestes limitades a les edicions del *Spill*, d'entre les quals prefereix la de Josep Almiñana, perquè reproduceix en facsímil els 16.247 versos que té el *Vat. lat.*, 4806. A base de tirades de versos del mateix Roig, tenim primer les relatives a la seva persona i família, a l'obra (amb indicació d'edicions: 80-82) i a l'estil i llengua (79-82). Després comencen versos, denominacions, equivalències i explicació d'aliments; són particularment extenses les rècules de versos sobre *Un sopar en París* (88-89), l'episodi fundacional del convent de Magdalenes (93-95), el menjar de les monges (100-101) i la toponímia urbana (104-105). — J. P. E. [19.710]

Anna I. PEIRATS, *Jaume Roig: la comicitat de la moral o la moral de la comicitat?*, dins «Estudis Romànics», XXV (2003), 251-277.

Plantejada l'ambigüitat de fons del *Spill* de Jaume Roig, l'autora creu que la dita obra pot ésser vista com una burla de la moralitat o com una obra moral amb càrrega satírica i específicament misògina. Rebutjant totes les lectures unilaterals possibles, ella defensa que el *Spill* és alhora una obra moral i còmica. Una ullada al *Speculum humane salvationis*, als reculls d'exemples i a una certa literatura patristica ve a confirmar la suposició de l'autora: no hi ha inconvenient de principi a admetre que l'adoctrinament moral recorri a motius folklòrics, còmics, irònics i satírics, fins i tot d'humor negre, repetits en textos narratius populars i en obres didàctiques. El tret original d'En Roig seria l'accent posat en la seva moral de la ironia, en «el propòsit d'adoctrinament i fent befa de tot allò més transcendent per a l'home medieval... l'ambigua dualitat d'una doctrina profitosa des de la sàtira o de satiritzar des del to doctrinal» (272). La moral de Roig seria paradoxal, compendiadora i enciclopèdica i, en definitiva, apuntaria al sentit multiforme de l'existència. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.711]

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Ecós mèdics i literaris d'una pestilència medieval. Nòtules sobre La Brama dels llauradors i l'Espill*, dins «Hom. Massot», 309-328.

«Dels que fugen, alguns se n'escapen», diu un adagi català [que recordo molt repetit els anys de Guerra Civil], aplicable a situacions de pestilència, car els metges aconsellaven de fugir de lloc empestat i cercar-ne un, on la pesta passés de llarg. Tant Jaume Gassull com Jaume Roig comencen les respectives obres en lloc de refugi de la pestilència, cosa que facilita la discussió amb els llauradors, queixosos de les *Regles d'esquivar vocables... pagesívols* (315-317); Roig presenta una localització inicial semblant i també s'acull a la llengua dels pagesos del Horta i, de més a més, data la pesta: la del 1460 (318-320), però no aprofita tot el material, que el tema li podria proporcionar. I l'autor es pregunta si «podem prescindir de Boccaccio a l'hora d'explicar la menció del viatge forçat per la pesta» (320). A diferència del *Decameró*, Roig no pretén «la recerca d'un plaer honest... sense implicacions per a la seva vida» (325); l'*Espill* afavoriria una confrontació entre vicis i virtuts, espills i burles, però «passa a un segon lloc el món com és» (326). Hi ha bibliografia (326-328). — J. P. E. [19.712]

Anna I. PEIRATS NAVARRO, Lo Cartoixà. *Taller mòbil o coincidència amena amb l'Spill de Jaume Roig?*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 45 (2003), 463-476.

«...la informatització de les obres de Corella ha servit de fonament per designar *Lo Cartoixà* del sempre despert i dinàmic Corella com a taller (Guia, 2000, p. 155) lingüístic i literari, a partir del qual hom explica el *Spill* de Jaume Roig» (464); en perspectiva crítica, l'autora «tenint en compte les coincidències temàtiques i tòpiques que són heredes d'un mateix context històric, teològic... em propose... seguint l'ordre successiu dels exemples que hom presenta com a punt d'unió exclusiva Corella-Roig, adduir dades objectives que perme-

ten extreure qualsevol indici de privacitat comparativa entre l'*Spill* i lo *Cartoixà*, o limitar l'estudi de les concordances a un conjunt reduït d'unitats textuais» (464). Tot seguit l'autora indica mots emprats per Jaume Roig, presents en la tradició cristiana des dels Pares de l'Església i al final veu en les esmentades coincidències «una expressió dinàmica d'un moment cultural» (474). Hi ha bibliografia (475-476). — J. P. E. [19.713]

Tomàs MARTÍNEZ I ROMERO, *Consideracions per a una edició de l'Obra per los vells de Joan Moreno*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 16-34.

Lluís GIMENO BETÍ, *Estudi de la llengua de l'Obra per los vells*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 35-46.

Definit «escriptor que segueix les pautes, els ritmes i els arguments usats entre els poetes valencians de la segona meitat del segle XV» (21-22), Moreno demostraria la seva destresa a defensar tant una tesi com la seva contradictòria, en concret l'amor de parella en la vellesa en *Lo procés de les olives*, o bescantant-lo en l'*Obra*... Les pàgines introductòries recorden tant la posició negativa del mateix Moreno en l'*Obra*..., com la d'altres poetes medievals sobre l'amor d'una noia per un vell i, en conseqüència, «menys els aspectes físics i més aquells altres relacionats amb els conflictes provocats per la desigualtat d'edat i per la insatisfacció sexual» (23), són indicats els precedents del tema en la literatura europea medieval i en la catalana contemporània; també informen de l'única còpia manuscrita, anterior al 1486, conservada en el *Jardinet d'orats* (Barcelona, BU, ms. 151), de 188 versos, editats ací amb anotació crítica, 26-31 i notes complementàries (31-34); [el ,guarà mi' del vers 167, dins aquest context: «A la donzella dau fadrí; / e l'home vell ab guara mi / estan bé ensemps», incompreensible fins al moment: 33-34, crec que té una solució més fàcil que l'ou de Colom i plenament satisfactòria: ,guaram' és diminutiu de ,guarà' (ase destinat a la procreació, mot encara viu almenys al Berguedà) i significaria ,guarà inútil per a la funció seva pròpia', potser ,guarà impotent' o potser ,impotent per vellesa'; realment el vell i el guaramí «estan bé ensemps». Mesos després d'escrita la solució anterior, el 27 d'abril 06, pels volts de les vuit del vespre, trobo en el DCVB, VI, 437/I, tant el mot com la lectura dels versos, no, però, l'explicació de llur sentit precís].

Gimeno analitza els mots del *Obra*... gramaticalment, seguint l'ordre de *Grafia i fonètica* (35-40), *Morfologia* segons les parts de l'oració (40-44) i *Lèxic* (44-46). — J. P. E. [19.714-19.715]

Josep CLARA I RESPLANDIS, *Aproximació a Bernat Estruç, poeta català del segle XV*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 621-631.

L'autor recorda les notícies que historiadors diversos han donat d'aquell poeta entre el 1864 i el 1966 i aplega tant les ja sabudes com les noves, tant sobre la seva família com sobre ell (622-624); per la seva banda, aporta quatre nous documents dels anys 1458-1485, de Girona, AH, *Notaria 3 de Girona* (624-630), d'entre els quals destaca el darrer, testament transcrit íntegre (627-630). Hi ha arbre genealògic (631). — J. P. E. [19.716]

Cesare CENCI, *Documenta Vaticana ad Franciscas spectantia ann. 1385-1492. Pars VIII. Documenta Vaticana ann. 1482-1484*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 97 (2004), 133-157.

Cesare CENCI, *Documenta Vaticana ad Franciscas spectantia ann. 1385-1492. Pars IX. Documenta Vaticana ann. 1484-1492*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 97 (2004), 301-346.

En les pàgines d'ambdós articles és aplegada documentació trobada en les sèries de l'ASV, *Annatae*, Arm. 29-50, *Formatarum libri*, *Intr. et Ex.*, *Oblig. part.*, *Obligat. et solut.* i *Resignationes*. Recauen en el nostre camp el document pel qual fra Bartomeu Artés, framenor, sortia fiador

de l'annata que el nou xantre de Vic, Bertran de Montrodon havia de satisfer a la Cambra Apostòlica pel nomenament (154: 12 IV 1484); i el nomenament de sor Antònia de Balaguer a abadessa del convent de la Serra, a Montblanc (155: 7 V 1484).

El segon article ens innova de la restitució a Santa Clara de Tortosa, per pobresa, de la summa pagada amb motiu de la darrera vacant d'abadessa (305: 10 XII 1484); l'erecció del convent de Santa Clara d'Inca (322: 17 IX 1487); i el nomenament de fr. Vicenç Trilles, framenor, a bisbe auxiliar d'Urgell, amb el compromís de rebre 200 florins (337: 20 XII 1490). — J. P. E. [19.717-19.718]

Vicent TEROL I REIG, *Unes lletres de batalla en temps del Tirant: Joan Francesc de Pròixita contra Pero Maça de Liçana*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», núm. 34 (2003), 143-170.

Vicent TEROL I REIG, *La batalla Joan Francesc de Pròixita-don Pero Maça de Liçana. Un episodi cavalleresc en el País Valencià de finals del segle XV*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 412-442.

El 1487 Maça de Lizana desafià de Pròixita a batalla a ultrança per desavinences en la barata del lloc d'Alberic pel de Llutxent. La documentació generada per aquell conflicte és aplegada en el primer títol. El segon comença recordant el sentit bel·licós del baronatge feudal en tot Europa (413-417) i la importància de les dues raguèlies en la València feudal (417-421). El curs de l'afer és conegut per dos registres de València, ARV, *Governació*, 2.385-2.386; en el tracte de barata no es parlà d'uns elevats censals damunt Alberic (uns 3.500 sous anyals?) i, en trobar-se'ls, de Pròixita demanà explicacions a Maça; arribaren al deseiiximent (422-424) i començaren les lletres a ultrança, de les quals el segon títol transcriu llargs paràgrafs (425-427); el rei Ferran II mirà d'aturar-los, però el rei de Navarra els acolí i assenyala lloc i data el 5 de febrer del 1487; la dinàmica de la lluita, coneguda per Francesc Diago, acabà amb la derrota del de Pròixita (433-438); després, ambdós se n'anaren a ajudar el rei en la conquesta de Màlaga (439-442). — J. P. E. [19.719-19.720]

Anna Maria OLIVA, *Storia strumento politico nel Parlamento Sardo del 1481-1484*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 329-343.

El 1484, a Còrdova, Andreu Sunyer feia davant Ferran II un resum de la situació creada a Càller per l'actuació del virrei en voler introduir la insaculació en l'elecció de jurats; el resum escrit es conserva adjunt al protocol del Parlament del Regne de Sardènia del 1481 [Càller, AComunale, *Sezione Antica. Parlamento Pérez*]; la memòria, redactada en llengua catalana, consistia a recordar que la conquesta de l'illa havia estat feta per la col·laboració de la corona, els nobles i els ciutadans de Catalunya, de l'Aragó i de València, concentrats en les ciutats de Càller i l'Alguer, que, per llur catalanitat constituïen la clau del regne de Sardènia en mans del rei; ara, però, les novetats introduïdes pel virrei, feien acostar la població catalana als sards i l'allunyaven del virrei, moviment que només podia tenir conseqüències negatives per a la corona. Les novetats foren ajornades. — J. P. E. [19.721]

Anna M. OLIVA, «*Rabò és que la magestat vostra sàpia*». *La memoria del sindaco di Cagliari, Andrea Sunyer, al sovrano*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo», 105 (2003), 267-303.

El text català original ací reproduït i traduït a l'italià (381-385), conservat a Càller, AComunale, *Sezione Antica. Parlamento Pérez*, fou llegit per Andreu Sunyer, síndic de Càller, en el Parlament sard del 1485, adreçat al rei Ferran II Trastàmara, recorda els antecedents d'un segle i mig de lluita per fer realitat la infeudació del Regnum Sardiniae de Bonifaci VIII a Jaume II de Catalunya-Aragó, lluita en la qual la corona havia tingut la col·laboració deci-

didada de les dues ciutats ,catalanes' de Càller i l'Alguer; la crítica al virrei per la forma d'imposar la insaculació en l'elecció d'autoritats locals, venia a recordar a la Corona que no podia prescindir de la col·laboració dels de sempre, que eren, de més a més, els qui havien acaparat els càrrecs. Hi ha pàgines dedicades a resseguir l'extensió dels Sunyer pels Països Catalans i la biografia d'Andreu (344-358). — J. P. E. [19.722]

Albrecht CLASSEN, *Die Iberische Halbinsel aus der Sicht eines humanistischen Nürnberger Gelehrten Hieronymus Münzer, Itinerarium Hispanicum (1494-1495)*, dins «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», 111 (2003), 317-340.

Dos moments d'aquest resum d'aquell viatge entren en el nostre camp: a Màlaga, Münzer tractà Bernat Boïl, acabat d'arribar del primer viatge de Colom i li donà les primeres informacions sobre les «insulas indicas» (335); i al port d',Alakant' contà vint-i-sis naus que carregaven vi negre per a exportar-lo a Bretanya, Anglaterra i Flandes, amb la notícia que en destí hom el barrejava amb vi del Rin per acolorir-lo i reforçar-lo (,tingitur et fortificatur') (339) [cal suposar que l'*Itinerarium* de Münzer té d'altres observacions que ens afecten, però no consten en l'article]. — J. P. E. [19.723]

Lourdes SORIANO ROBLES, «E que le daría ponçoña con que él muriese»: *los tres intentos de envenenamiento de Tristán a manos de su madrastra*, dins «Cultura neolatina», 61 (2001), 319-333.

El problema de la successió i ordre en què s'han de col·locar els intents d'enverinament procedeix del fet que aquests no són idèntics en la transmissió textual; un dels elements a tenir en compte és el fragment del *Tristany* descobert a Cervera, AHC, *Fons municipal*, que donaria l'ordre que es troba en l'edició castellana de Valladolid 1501, i provindria d'un text francès, ara desaparegut, que hauria estat seguit per les traduccions italianes i ibèriques. — J. P. E. [19.724]

Josep Lluís MARTOS, *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*. Edició crítica, Alacant-Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana – Abadia de Montserrat 2001.

Annamaria ANNICCHIARICO, *L'edizione critica delle Faules mitologiche di Joan Roís de Corella: bilanci, sondaggi, proposte*, dins «La parola del testo», VIII (2004), 443-466.

Tenint en compte l'edició crítica (títol primer), l'autora del segon considera arribada l'avenç d'oferir als lectors «una messa a punto esaustiva della situazione testuale come operazione preliminare per l'allestimento del testo critico» (443), començant per recordar els quatre manuscrits (Cambridge, Trinity College R.4.17; València, BU, ms. 728; Montserrat, ms. 992; i Barcelona, BU, ms. 151) i les dues edicions de l'obra corelliana (444-446); l'autora constata que el text dels dos primers manuscrits forma conjunt homogeni, del qual s'aparta el terç, sense que se'n pugui deduir una valoració (448); cal, doncs, una confrontació sistemàtica dels materials, que precisi quin és el canvi crític idoni per a l'edició crítica de les *Faules*; formuli un instrument funcional per a la restauració del text; i redueixi al mínim indispensable les operacions de sanejament (449), objectiu, al qual responen les confrontacions textuales de les pàgines següents (450-465), amb el resultat que el mateix Corella «non ha ritenuto forse mai chiuso il suo lavoro» (466). — J. P. E. [19.725-19.726]

Tomàs MARTÍNEZ I ROMERO, *Reflexions sobre la categorització del Cançoner satíric valencià de Miquel i Planas*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 34 (2003), 111-126.

L'autor recorda els precedents del dit *Cançoner*... i la seva gestació, que en fan un conjunt ,certament arbitrari' (112) entre satíric i eròtic. El seu centre serien *El procés de les oli-*

ves, la *Disputa de vídues i donzelles*, *Lo somni de Joan Joan* i el *Col·loqui de dames*, «obres poc satíriques, per bé que no hi manqui alguna dosi d'aquest element» (113), obres «realment i socialment marginals i obscenes», sense, però, «que el tractament literari de l'obsenitat siga transgressor» (115), car són capaces de reconduir qualsevol violació del codi establert i qui sap si fins i tot de generar reaccions catàrquiques» (118); la paròdia «s'ha de considerar un element afegit i de cap manera bàsic» (118), car, per una calculada ambigüitat, «l'autor limitava el potencial paròdic i beneficiava superficialment l'element transgressor en clau burlesca fins a l'excés» (122). Els texts del *Cançoner...* no són «programàticament ideològics, perquè no vehiculen de manera clara i contundent... altra cosa que vaja molt més enllà d'una crítica superficial i d'un didacticisme voluntarista i ambigu» (123). Hi ha bibliografia (125-126). — J. P. E. [19.727]

Jon ARRIZABALAGA, *En los inicios de una nueva ocupación: médicos de la Corona de Aragón y la edición científica en la primera imprenta italiana*, dins «*Medicina & Historia*», 4 (2004), 1-16.

El nou invent de l'estampa incidí en la societat i en particular en els universitaris amb abundants còpies dels llibres més necessaris, també dels de medicina (3); el metge valencià Francesc Argilagues / Argilagué[r]s, després d'anys d'estudi a Itàlia coneguts per les anotacions autògrafes del manuscrit Vat., Ross 672, hi contribuí amb edicions augmentades de l'*Articella* i del *Conciliator differentiarum medicorum et philosophorum* (4-6); per la seva banda, Guillem Caldentey, mallorquí de Felanitx, també format a Itàlia i després metge de major prestigi a Mallorca, hi contribuí amb l'edició dels comentaris d'Ugo da Siena al *Tegni* de Galè (7-8); en un moment en què eren traduïts de nou els texts mèdics de Grècia, els nostres reafirmaven la validesa d'uns tractats, que no propugnaven un salt enrere de segles, ans la validesa de les aportacions dels grans metges europeus de la Baixa Edat Mitjana i la continuïtat en el progrés (8-12). És donada en apèndix la traducció castellana de la lletra introductòria de Francesc Argilagues / Argilagué[r]s a l'*Articella* (12-15). Hi ha reproduccions de pàgines tant manuscrites com d'estampa. — J. P. E. [19.728]

Hugo O. BIZZARRI, *Refranes famosísimos y provechosos glosados. Estado textual*, dins «*Cultura Neolatina*», LXIV (2004), 285-308.

Reculls de dites populars de començament del segle XVI. Dels *Refranes glossados...* n'hi hagué edició valenciana del 1602 (288; i potser de Barcelona 1624?). Cap al final de l'estudi, ultra fer referència a alguna dita catalana en els *Refranes famosísimos...* (305), l'autor s'encara amb el problema de si com a norma general aquella paremiologia és d'herència catalana, i s'hi manifesta contrari (304-308). — J. P. E. [19.729]

Mariàngela VILALLONGA, *Els primers historiadors de la ciutat: Jeroni Pau i Dionís Jeroni Jorba*, dins *Barcelona ideal i real*, 149-160.

Entre aquests dos historiadors de Barcelona hi ha un segle de distància, del 1491 en què es publicà el *Barcino* del primer al 1589, any de la *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*; entre les dues dates, un fet remarcable: cap dels dos llibres no és escrit en català, però mentre Jeroni Pau [no s'ha de defensar d'haver-lo escrit i de publicar-lo en llatí], Dionís Jeroni Jorba, s'havia de fer perdonar de donar-la «traduzida en lengua estraña» encara que l'hagués escrit en català (152). Intel·lectual de l'humanisme italià a Roma el primer, professor de retòrica i lògica a Barcelona el segon, la gran diferència entre les dues obres rau en la serietat de les fonts del primer, clàssiques o fàctiques, i la manca de crítica del segon, a l'hora d'acceptar notícies de qualsevol font, Annio da Viterbo inclòs, ni que sigui a través de Francesc Tarafa. En aquestes pàgines hom troba síntesi biogràfica d'ambdós autors, obres publicades (a les tres de Jeroni Pau s'hi ha d'afegir el *Provincial de todas las Iglesias*, és a dir

Provinciale omnium ecclesiarum, que és llista de totes les províncies eclesiàstiques amb indicació dels bisbats sufraganis: 152), resum dels dos llibres i difusió d'ambdues obres. Remarquem en el segon la llista d'autors catalans [Perre Rimi deu ésser 'Rivi' = Riu, el conegut Pere Riu, de Perpinyà] (156); de més a més, sense dir-ne el nom d'autor, s'apropia de la *Descriptio Montiserrati*, en llatí, treta del *De fluminibus et montibus Hispaniarum* de Pau (156 i 159), o de la informació sobre manufactures produïdes a Catalunya (158), i dedica més espai a la informació local de Barcelona (li atribueix 424 carrers) i de l'interior de Catalunya fins a Sant Miquel del Fai, Ripoll i Poblet. Els darrers paràgrafs informen de les edicions d'ambdues obres (158-159). — J. P. E. [19.730]

Eulàlia DURAN, *La funció de les llegendes en la historiografia*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegendes al renaixement*), 63-79.

Lorenzo Valla imposà el sentit crític a la narració històrica, però des de Ciceró, aquesta havia d'ésser 'magistra vitae' i, doncs, havia de tenir un complement, el de la utilitat sobretot política, a la qual responien les llegendes, encara que els manqués base històrica (64-68). La segona part de l'article presenta llegendes catalanes del segle XVI, dividides entre favorables i crítiques envers el govern: la de Jofre el Pelut i les quatre barres, de Pere Anton Beuter, o la de fra Garí i els orígens de Montserrat, de Pedro de Burgos, o la utilització de 'profecies' recents a favor de Ferran el Catòlic, presentat com a vencedor damunt l'infidel i monarca universal, serien algunes de les primeres (70); les favorables al contrapoder o contràries a la dinastia Trastámara, s'haurien manifestat en *La fi del comte d'Urgell* o en la brama de santedat i intents de canonització de Carles de Viana (71-77), o en la fama de l'Encobert de Xàtiva favorable a la Germania Valenciana i contrària a l'emperador Carles (77-70 [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 568-570]). — J. P. E. [19.731]

Ivan PARISI, *L'ambasciatore Joan Escrivà de Romaní i Ram e il Libro delle Cartas Reales. Nuove fonti per lo studio delle relazioni tra la monarchia di Spagna e il regno di Napoli alla fine del '400*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 189-224.

Les noves fonts per a l'estudi del tema indicat en el títol són les que, per concessió dels comtes de Sástago, des del 1973 són en dipòsit a l'Arxiu Reial de Barcelona, (ACA), *Diversos Fons Patrimoniales. Arxiu Sástago. Lligall B, doc. 79*, volum ací descrit (193-200), que conté còpia de cent-setze documents, datats entre el 1327 i el 1642, la majoria dels quals són del temps del rei Ferran II Trastámara datats entre 1472 i 1509, ací resumits en regest (204-224), i incideixen en la seva política italiana, ja que Joan era el seu ambaixador davant el rei de Nàpols des del 1494; assenyallem la notícia que en la mateixa sèrie d'ACA és dipositat l'arxiu dels marquesos de Monistrol, dins el qual és integrat el de la família barcelonina Dusai (192, nota 12). — J. P. E. [19.732]

Romà ESCALAS I LLIMONA, *La interpretació actual de la música del Renaixement. Permanència de les seves estructures qualitatives*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 de febrer de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 24 pp.

L'anàlisi de la teoria musical del Renaixement i de les seves formes d'expressió a base de les actuals possibilitats interpretatives es basa en quatre edicions d'estampa del pas del segle XV al XVI, dues de les quals són catalanes: l'*Ars musicorum* de Guillelmus de Podio (Guillem Despuig), València 1495, i Francisco Tovar, *Libro de música práctica*, Barcelona 1510. — J. P. E. [19.733]

Eulàlia DURAN I GRAU, *Historiografia dels temps de l'Humanisme*, dins *Historiografia catalana*, 77-92.

D'una banda, els humanistes insistiren a sotmetre les versions històriques rebudes de temps anterior (cas de Lorenzo Valla). a les exigències de la crítica documental, sobretot quan el resultat de la crítica enaltia l'amo pel qual treballaven, en el cas de Valla el rei Alfons IV Trastámara (81); en general, però, amb l'excepció de Martí de Viciana, que només veia en la història el valor del saber en estat pur (79), demanaven que la narració del passat fos 'útil' per a objectius actuals, d'alguna forma polítics; per això, al costat del recurs a les fonts pagaren tribut a les llegendes (81-849; les noves disciplines, però (noves edicions dels clàssics, troballa de texts, inscripcions, i monedes), impulsaren l'emergència d'unes disciplines que en principi eren reàctes a ésser 'utilitzades' per a finalitats diverses de la simple erudició (85-92). — J. P. E. [19.734

Alessandro SERIO, *Algunes consideracions sobre la presència catalanoaragonesa a Roma entre el final del Quattrocento i el principi del Cinquecento (1492-1522)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XIV (2003), 69-96.

A base, sobretot, de bibliografia ja publicada, l'autor forneix algunes dades sobre la presència catalanoaragonesa a Roma durant el segle XV, a redós dels pontificats dels papes Borja. La força d'aquesta presència determinà la creació a Roma (a. 1489) d'un consolat d'Ultramar i de la Confraria de Santa Maria de Montserrat, fundada el 1506 per un grup d'aragonesos, catalans i valencians. Els grups de catalanoaragonesos que es movien per Roma varen recolzar alhora que es beneficiaven de l'activitat política i diplomàtica de Ferran II Trastámara a Itàlia, i fins i tot pogueren resistir l'investida del jove rei Carles I fins a l'elecció d'Adrià VI i la mort del virrei de Nàpols, Ramon Folc de Cardona (1522). — J. de P. [19.735

Beatrice BARBIELLINI AMIDEI, *Il sogno nell'Endimione del Cariteo*, dins «La parola del testo», VII (2003), 341-354.

Aquest assaig seria, partint d'avui, una aproximació a la poesia de Bernat Garret (II Cariteo, 1450-1514) i als seus pressupòsits d'humanisme Renaixentista «con i suoi fermenti piú esoterici e neoplatonici» (342), marc que cal tenir present per a comprendre el tema del somni, car per al Garret i el neoplatonisme contemporani el somni és el moment de la connexió amb el món superior (347), per mitjà de la contemplació o amb la mort, tal com demostren molts dels seus versos (348-349); el mite d'Endemió i els seus somnis d'enamorat de la Lluna, esdevingué símbol de tota una condició existencial de comunicació amb el món ideal (351), tal com formulaven alguns humanistes del Renaixement (352-354). — J. P. E. [19.736

Joan MARTÍ CASTELL, *Presentació de l'edició facsímil del "Vocabolari molt profitós per apendre lo catalan alameny i lo alameny catalan" imprès a Perpinyà per Joan Rosembach el 1502*, dins «Llengua i Literatura», 15 (2004), 665-669.

El presentador remarca que en el petit *Vocabolari...* no hi intervingué per a res la llengua llatina, fet excepcional en el seu temps, i que la seva finalitat és la de fornir una eina per a l'aprenentatge autodidacte, d'ús personal; esguarda l'alemany, llengua prou allunyada geogràficament de Catalunya, la qual cosa significa que a principis del segle XVI el català era un idioma consolidat i reconegut a Europa, deixant a part que la competència plurilingüística era més habitual que no es pensa, en una part significativa dels ciutadans europeus, ahir com avui. El *Vocabolari...*, a més, ordena les paraules per camps semàntics, distingeix l'oralitat i l'escriptura, s'interessa per l'onomàstica i la toponímia major, al·ludeix a la sinonímia i a l'an-

tonímia, no evita els mots i expressions vulgars, inclou termes lexicalitzats i dona algunes referències morfològiques detallades. Tots i cadascun d'aquests aspectes en fan un joell de la història lingüística del català. — J. de P. [19.737]

Pere MOLAS RIBALTA, *Dames del Renaixement*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 21 (2001 [2003]), 45-64.

Prenent per guia les *Batallas y Quinquagenas* de Gonzalo Fernández de Oviedo, completat amb els *Anales* de Jerónimo Zurita, amb *El felicísimo viaje...* de Cristòfor Calvet d'Estrella, amb la *Instrucción de la Sra. Dª Estefanía de Requesens...*, i amb qualche dada inèdita de Barcelona, AHPB, l'autor, començant per Anna de Cabrera, comtessa de Mòdica, i seguint per les senyores de Bellpuig, les de Requesens, les de Cardona i les filles del baró de Sant Boi, ens fa assistir a l'evaporació de les grans cases nobiliàries catalanes entre el Renaixement i el Barroc en alguns casos per manca de successió masculina i més en general per haver seguit en la política matrimonial les indicacions dels reis. — J. P. E. [19.738]

Hernando del CASTILLO, *Cancionero General*. Tomo primero: edición de Joaquín GONZÁLEZ CUENCA (Nueva Biblioteca de Erudición y Crítica, 26), Madrid, Editorial Castalia 2004, 832.- Tomo Segundo, X i 858 pp.- Tomo Tercero, VIII i 632 pp.- Tomo Cuarto, X i 788 pp.- Tomo Quinto, 640 pp.

L'emprempter' Cristòfor Kofman, alemany de Basilea, imprimia a València el 1511 la primera edició del *Cancionero General*, que tres anys després, el 1514 hi tornaria a veure la llum en edició almenys augmentada, i encara ho faria en moltes altres ocasions fora dels Països Catalans. La present edició, les pàgines preliminars de la qual no sols subratllen allò que aquella primera edició significava per a la literatura de cançoners, sobretot dels castellans, ans també dediquen l'atenció que es mereixen a les circumstàncies de les dues edicions de València 1511 i 1514 (37-67), amb particular esment de la presència de Kofman a València (51-52), i de la persona del segon comte d'Oliva, Serafí de Centelles, al qual era dedicada la publicació (52-55); no cal dir que és recordat l'ambient poètic de València en aquells primers anys del segle XVI (56-62), encara presidit pels set del *Procés de les olives*, reproduïts en el volum V (599). El text de l'edició del 1511 ocupa la part principal del volum primer (185-800) i la totalitat dels volums segon (1-784) i terç (3-592); el volum quart és destinat a l'edició de les peces afegides en la segona edició (València 1514) i en les primeres tres posteriors (39-384 i 421-755). El darrer volum publica en apèndix quatre documents notariais reletius a la primera edició i un a la segona (549-553), els originals dels quals, de l'Arxiu del Col·legi del Patriarca, són reproduïts en fotografia (615-625). Els autors representats per obra seva en la primera edició són uns cent-quaranta, alguns dels quals són dels Països Catalans: ho sembla el mossèn Tallante, que enceta el *Cancionero*; tot fa suposar que ho eren els comtes d'Oliva i de Ribagorça, Alonso i Joan de Cardona, Francesc Carroç, Lluís de Castellví, Francesc de Montpalau, Francesc Fenollet, Pere Torrellas, els 'mossens' Crespí, Vinyoles, Gaçull (és la part catalana del *Cancionero*), també Jeroni d'Artés. I no manca qualche poeta castellà que dedica composicions seves a temes catalans, com el marquès de Santillana, *Otra obra suya a la reina doña Margarita (de Prades)* i *Otra obra suya que se dize Coronación de mossèn Jordi (de Sant Jordi)* (I, 410-415 i 419-426). El darrer volum dedica unes pàgines a les referències de Gregori Maians al *Cancionero General* en la seva *Retòrica* (V, 570-576). — J. P. E. [19.739-19.740-19.741-19.742-19.743]

Eva SERRA I PUIG, *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el 27 de novembre de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 44 pp.

Recordats els estudis recentment dedicats a institucions polítiques modernes tant en àmbit europeu com en particular a Catalunya, l'autora qualifica les presents pàgines de «reflexió sobre la vida parlamentària catalana dels segles moderns»; el primer pas analitza els capítols del donatiu (8), recordats de forma repetitiva en les cròniques de les successives corts, segurament perquè no havia variat la justificació del mateix, en insistir que es tractava d'una quantitat oferta amb plena llibertat, no pas per pagar al rei el seu servei de govern i administració de justícia en la terra, ans, en algun cas, en compensació d'algun privilegi més o menys accessori (8-14); però el govern i la justícia en mans dels oficials reials, començant pel virrei, eren contínua font de greuges, que els representants dels braços havien de presentar en cada cort i insistir en llur desgreuge: «L'estudi històric dels greuges és una clau inestimable per situar les crisis polítiques de la història moderna de Catalunya» (16), i en aquestes pàgines trobem resumits tant el «general, que podia afectar el conjunt de la terra» (15), per exemple, les repercussions de les guerres del rei' (15), com els més particulars: els abusos comesos a càrrec «de Barcelona i Perpinyà, entre d'altres» (21); ja en la cort del 1552 es presentà la necessitat de posar remei legal als abusos de la mateixa Capitanía General contra Constitucions; fou inútil la insistència en el tema en les corts successives (cf. 41-42), fins que la necessitat d'assumir els greuges fou acceptada tant en la de Felip IV (V de Castella) com en la de l'arxiduc Carles dels primers anys del segle XVIII (22-25). Les pàgines següents posen exemples d'altres propostes de constitució en el camp econòmic, on no mancaven símptomes de creixement (25-31). Són documentades nombre de propostes (32-36), que no passaren enllà, com les que exigien als oficials de la Inquisició Española que juressin les *Constitucions de Catalunya* o la petició del valiment de Catalunya a favor de la defensa de Menorca, perquè «la dita illa de Menorca és membre de Cathalunya» (34). Calia que la cort es tanqués en concòrdia entre rei i braços, però de vegades es tancaven en dissentiment, com la del 1585, en què, de més a més, el text de les *Constitucions* fou falsejat pels oficials reials (37-40). — J. P. E. [19.744]

Lenke KOVÁCS, *La ciutat com a escenari: les entrades reials i la festa urbana, dins Barcelona ideal i real*, 71-82.

De les entrades reials, l'autor es fixa en el biaix de la teatralitat i esmenta tant el precedent posat per Josep Romeu i Figueras com les bases de l'estudi (el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* o el *Llibre de les solennitats de Barcelona* o els *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*), com els posteriors treballs de la Facultat de Filologia de València, i els de Francesc Massip, que han subratllat la riquesa cultural de la festa popular, car hi «conflueixen elements tan diversos com la paraula, la música, el vestuari, l'escenotècnia, l'arquitectura efímera i estable» (74); la representació de les entrades reials es desplegava en tres temps: l'inici de la celebració, per mar o per terra; l'itinerari festiu per la part principal de la ciutat, que podia incloure el jurament real de lleis i costums de la terra; i el comiat, en entrar el rei a la Seu. Cada un d'aquests moments és il·lustrat amb nombre de detalls concrets de les entrades reials dels segles XV i XVI, trets de les fonts esmentades. — J. P. E. [19.745]

Maria TOLDRÀ I SABATÉ, *La producció literària del tortosí Francesc Vicent, prior de Tarragona i diputat del General (m. 1523)*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 265-302.

La nota biogràfica que el *Necrologi* de la Seu de Tarragona dedica a Francesc Vicent li atribueix l'*Ofici llatí per a la celebració de la Mare de Déu de la Cinta* de Tortosa (207-208); l'autora refà la biografia aportant les dades que proporciona Barcelona, ACA, *Generalitat*, de la qual fou diputat pel braç eclesiaàstic, ací transcrits (293-297), cosa que l'implicà en la defensa del Rosselló; al final en transcriu l'epitafi (269-274); Lluís Ponç d'Icard li atribueix i resumeix una *Laus Tarraconae*, només coneguda per aquest testimoni (274-282); un manuscrit ara per-

dut, però conservat en fotografia, també diu ésser de „Francisci Vincentii, Dertusani iuris-consulti” uns *Versus de pressuris... quae... aquarum inundationibus evenerunt*, ací transcrits, als quals una mà posterior afegí tres *Pro adventu regis distichon*, sobre el simbolisme del lliurament de les claus de la ciutat (282-287); Pere Miquel Carbonell li atribueix i transcriu l’epitafi per a la tomba del venerable fra Joan Fort, de Scala Dei, ací reproduït (388-392). Hi ha bibliografia (297-302). — J. P. E. [19.746]

Damià VIDAL RODRÍGUEZ, *Acerca de la supuesta existencia del llamado “Decreto de las Cortes de Monzón de 1510” referido a los hijos puestos en condición*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 89-108.

En aquella cort, Ferran II Trastàmara, ja decididament català, atorgà als mallorquins d’illa i regne, que «se n’alegren de totes les favors i prerrogatives atorgades al nostre Principat de Catalunya, y ab les Constitucions i Capítols de Cort de Catalunya se governen y viuen y són reputats per catalans» (93), i amb elles les possibilitats de comerç amb Àfrica. Pere Ripoll i Palou en un llibre del 1885, resumí les decisions de la Cort de Montsó en el sentit de la ‚doble condició’ d’un testador segons la qual, si el seu fill i hereu mor sense descendència i l’hereu d’aquest també, els fills d’aquests es considerarien hereus (94); l’autor ha esbrinat la literatura jurídica mallorquina amb el resultat que aquesta ha ignorat sempre que la Cort de Montsó del 1510 hagués decidit una tal cosa, i per tant la conceptua invenció de Pere Ripoll. [Però quina era la situació de la ‚doble condició’ a Catalunya i en quin cas es podia estendre a Mallorca?]. — J. P. E. [19.747]

Antonio VIRDIS, *Clero Turritano del primo ‘500*, dins «Sacer. Bolletino della Associazione Storica Sassarese», VIII (2001), 59.

Sàsser, Archivio Storico Diocesano, *Fondo capitolare*, i amb més detall la documentació dels sínodes diocesans, ofereix base per a la reconstrucció històrica d’aquell començament de segle, en el qual tota la relació oficial unia l’illa a la Corona catalanoaragonesa; hi compareixen noms de catalans com a arquebisbes de Torres: Joan i Berenguer de Sos, barcelonins (75-76), i Salvador Allepús, valencià de Morella, que demanà d’ésser transferit al seu bisbat originari de Tortosa (87-88 i 134). — J. P. E. [19.748]

Josep BARCELÓ ADROVER, Cèsar MURILLO RADEMACHER, *Escrit d’en Joan Colom dirigit als jurats de Mallorca el 12 d’octubre del 1521*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 327-334.

Joanot Colom acabaria essent cap de la Germania mallorquina, empresonat, ajusticiat i esquarterat, però en la data del document trobat a Palma de Mallorca, ADM, MSL/A83, ací d’alguna manera transcrit (329-333), amb dos d’altres es limitava a exigir als jurats de la ciutat i regne de Mallorca que fossin nomenats els membres encara mancants per a la sindicatura que havia d’aplicar la sentència arbitral donada abans de morir per Ferran II Trastàmara sobre la manera de determinar els tributs entre ciutadans i forans del regne de Mallorca de forma que «per ninguna via, directe ne indirecte no vullan (!) impedir la execució de aque-lla» (332, lín. 104-105). — J. P. E. [19.749]

Alejandro COROLEU, *Entre història i ficció: per a un estudi de la fortuna d’Apità al Renaixement*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 283-293.

El 1522, Joan Jofre imprimia a València la traducció castellana de *Los triumphos de Apiano* d’Apità d’Alexandria, dedicats pel traductor, Juan de Molina, al virrei Rodrigo Hurtado de Mendoza, vencedor en la Guerra dels Agermanats valencians; en la dedicatòria, el traductor

dels *Appiani Alexandrini Romanarum Historiarum libri*, afirmava la superioritat de les narracions d'Àpià per damunt els «humos oscuros y espesas nieblas de Tirante», extrem també cantat en un sonet dedicatori a la *Crònica general del Principat de Catalunya* de Jeroni Pujades (288-289), i constantment utilitzat a l'hora d'exaltar la superioritat de les narracions d'història clàssica per damunt les faules dels romanços. Jaume Bartomeu traduiria altra vegada l'obra d'Àpià, publicada a Barcelona per Sebastià de Cormellas, 1592. — J. P. E. [19.750]

Montserrat DURAN I PUJOL, *Els arrendaments dels drets de bolla: un indicador vàlid per a mesurar la producció i el consum de teixits?*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XIV (2003), 9-39.

Amb documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Generalitat*, l'autora estudia el dret de bolla sobre la producció i consum de teixits, creat a començaments del segle XVI i abolit el 1770. Les dades corresponen a les quantitats, que la Generalitat de Catalunya obtenia de l'arrendament dels drets de l'impost, amb pocs buits dins la sèrie documental i amb la impressió que les dades reflecteixen bàsicament el comerç dels teixits. Això no obstant, no hi ha coherència entre el comportament dels arrendaments del dret de bolla i el context de la transformació i creixement de l'economia catalana a partir de les dècades finals del segle XVII, discrepància que s'ha d'explicar per l'augment del frau fiscal com a conseqüència del resultat de la guerra dels Segadors i l'enduriment de la pressió fiscal central sobre Catalunya. Hi ha quadres estadístics i bibliografia. — J. de P. [19.751]

Juan Luis VIVES, *De ratione dicendi – La retorica*. Testo latino e traduzione italiana. Traduzione e note di Emilio MATTIOLI. Introduzione di Emilio HIDALGO-SERNA (Studia Humanitatis. Testi 4), Nàpols, La Città del Sole 2002, LVI i 88-237 pàgines dobles i 238-258.

Les pàgines centrals de numeració repetida o doble contenen reproducció anastàtica del text llatí, publicat a València el 1782 a cura de Gregori Maians i Siscar, i traducció italiana en les pàgines encarades. La introducció subratlla que Joan Lluís Vives reafirma la supremacia del ‚verbum‘ i del ‚sensus communis‘ sobre l'‚ens‘; de la llengua parlada del poble en contraposició a les construccions mentals dels nominalistes —els ‚psudodialectici‘— i a llur llenguatge independent i artificial; per això: «teneat philosophus sensum communem in verbis», en *De Prima Philosophia* (XLI); el creador de la llengua és l'enginy o talent: «inventor artium et disciplinarum omnium est ingenium», segons *De causis corruptarum artium* (XLII); el ‚sermo communis‘ és creació del poble i el seu ús equival a l'acceptació i curs de la moneda (XLV) i, unit a la justícia, és el primer lligam social. La bibliografia ocupa les pàgines XLVIII-LIV, les notes al text de Vives les 238-348 i la taula d'antropònims les 249-255. — J. P. E. [19.752]

Francisco PONS FUSTER, *Nuevas aportaciones biográficas sobre el maestro Bernardo Pérez de Chinchón*, dins «Escritos del Vedat», XXXIII (2003), 329-367.

Desiderio ERASMO, *Preparación y aparejo para bien morir*. Traducción de Bernardo PÉREZ DE CHINCHÓN. Edición, introducción y notas de J. PARELLADA, Madrid, Fundación Universitaria Española 2000.

Home de confiança dels ducs de Gandia, cabiscol del capítol de la Col·legiata de la mateixa vila, traductor d'Erasme en llengua castellana i protagonista en la problemàtica valenciana contemporània dels moriscs tant amb la predicació com amb escrits: és ací resumida la seva biografia coneguda fins ara, amb particular atenció a les edicions tant de traduccions d'Erasme com de llibres propis (329-333); però Gandia, AHC, en els seus diversos fons (microfilms d'Osuna; AHMunicipal) completats amb d'altres, com és ara el de Madrid, Biblioteca del Palacio Real, II/555, permeten de conèixer nous detalls biogràfics documentats, normalment

en tant que membre i dignitat de cabiscol del capítol de Gandia i persona de confiança dels ducs (334-342). Els mateixos fons permeten de resseguir successius moments de la vida, fins que en el darrer any consta que estava malalt i que ja fou substituït en la dignitat de cabiscol de la col·legiata de Gandia pel nebot Diego Sánchez (346-351: a la persona del qual són dedicades les pàgines finals: 362-366); són transcrits fragments considerables tant del testament com de l'inventari 'post mortem', escrits en català (351-362); aquest darrer, però, només permet de saber que en una cambra de la dita casa «fonch atrobat... un muntó de llibres, los quals stan ja en un momorial» (361), fins ara dissortadament desconegut. Havia mort el 30 de juny del 1548 (360).

L'edició del llibre d'Erasme traduït per Bernardo Pérez de Chinchón, que inclou una *Epístola dedicatòria del maestro Bernardo Pérez a la muy ilustre y muy magnífica señora, la señora doña Francisca de Castro, duquesa de Gandia*, 290 ss., només m'és conegut per referència.
— J. P. E. [19.753-19.754]

Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI). Edició a cura d'Eulàlia de AHUMADA BATLLE (Fonts històriques valencianes, 13), València, Publicacions de la Universitat de València 2003, 456 pp.

Eulàlia de AHUMADA BATLLE, *Correspondència privada: la història entre línies*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 463-472.

Transcripció anotada de dues-centes vint-i-sis lletres, datades entre el 20 març 1522 i el 12 juny 1545, cent cinquanta-una de les quals són estrictament familiars entre les dues dames o d'una d'elles amb d'altres familiars, i setanta-cinc són d'una d'elles amb encarregats de gestions al servei de les respectives famílies; a les quals se n'han d'afegir vuit: tres de Pere Anton Beuter, una de Mencía de Mendoza i quatre de Benet Honorat Joan a Hipòlita Rois de Lihori, dels anys 1535-1538. Aquest conjunt de lletres, ja conegut per precedents publicacions, conservat a Sant Cugat del Vallès, Biblioteca Borja, *Arxiu del Palau*, al qual pertany una quantitat considerable de documentació, també privada, de famílies nobles catalanes i valencianes del segle XVI (9-20, amb els respectius arbres genealògics), fou objecte de la tesi doctoral de l'autora davant la Universitat de Barcelona. La transcripció anotada dels centenars de lletres ocupa les pàgines 77-446; hom hi pot llegir, certament, els punts de relació personal entre les dues dames, respectivament mare i filla, amb tota la càrrega de preocupacions menudes pel conjunt de problemes familiars, però també d'altra temàtica de relació amb famílies del propi braç militar tant a Catalunya com a València, i sobretot la constant repercussió en elles i en llur entorn familiar de la gran política personificada per l'emperador Carles, del qual el fill i marit respectiu era un dels homes de confiança. L'edició, de més a més, és completada amb l'estudi inicial, dins el qual l'editora exposa els esmentats aspectes i ajuda a la comprensió del conjunt a base d'un *Glossari de personatges coneguts més citats a les cartes* (55-63), i amb la bibliografia, on consten les aportacions d'altres al coneixement d'aquella etapa tant a València com a Catalunya (64-74).

El segon títol és el parlament de presentació d'aquest llibre i edició, solemnitzada en l'antic Palau Requesens (ara seu de l'Acadèmia), l'onze de desembre del 2003. — J. P. E. [19.755-19.756]

Josep SOLERVICENS, *Mencía de Mendoza: la creació d'una imatge humanística*, dins «Misc. Molas», II, 1067-1093.

Filla del marquès de Cenete, formada primer a València i després als Països Baixos entorn el 1530 i del 1535 al 1538, definitivament a València entre 1539 i 1554, tractà amb bons intel·lectuals del seu temps, els quals n'esbossaren una figura de dama discreta i lletrada, objecte d'aquestes pàgines. Joan Lluís Vives l'esmentà en algunes obres seves dels darrers anys d'estada de Mencía als Països Baixos (1068-1072); retornada a València, Joan Àngel i

González, que ja havia dedicat una elegia funeral al difunt pare d'ella, *De Roderico Mendozio Senetino marchione...*, la saludava amb un poema llatí de benvinguda i li demanava que revitalitzés la cultura valenciana (1073-1076). Casada amb Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i virrei de València, fou exalçada en texts de Joan Ferrandis d'Herèdia, *La vesita*, adaptada a la nova circumstància; del napolità Girolamo Britonio; del lovanienc Peter Nanning Van Alkmaar; del castellà Juan Maldonado (1077-1080); Joan Baptista Anyés la convertí en personatge literari en qualque poema laudatori i en el *Colloquium Paschini et Gonnari* (1081-1084); la lloaren Miquel Jeroni Ledesma i Francesc Deci (1084-1086), i fins i tot difunta seguí essent lloada pels andalusos Alonso García de Matamoros i Juan Ginés de Sepúlveda, i en record del seu tracte personal per Llorenç Palmireno (1087-1089). Són transcrits fragments considerables de les obres indicades. A València fou important l'accés a la seva triada i rica biblioteca, sumada a la del marit duc de Calàbria. Hi ha bibliografia (1090-1093). — J. P. E. [19.757]

Eulàlia DURAN, *Un col·loqui satíric valencià de Joan Baptista Anyés (1543)*, dins «Misc. Molas», I, 371-387.

Recordada la seva integració en els alts ambients culturals valencians, posteriors a les Germanies i addictes a Joan Lluís Vives i a la política erasmiana de l'emperador Carles, és presentat el *Col·loqui de Pasquí i de Gonari*, inclòs dins les *Apologiae* de l'autor (València, 1543); els dos interlocutors són les famoses estàtues de Roma i de València (aquesta, però, muda quant a la crítica ciutadana), accidentalment coincidents a València, on dialoguen sobre les respectives ciutats; «Anyés més aviat apunta les seves sagetes, de manera genèrica, contra la manca de justícia, la depravació moral de la ciutat, però dedica, en canvi, la part central a una lloança de la ciutat de València i en especial a l'alta noblesa» (374), vencedora de les Germanies i integrada en la cort virregnal dels ducs de Calàbria, Ferran d'Aragó i Mencia de Mendoza (378-380). El text del *Col·loqui...* en traducció catalana, ocupa les pàgines 382-387. — J. P. E. [19.758]

Pep VALSALOBRE, *Una cort 'ferraresa' a València: els Centelles, Ariosto i un programa de substitució de la tradició literària autòctona*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 34 (Primavera 2003), 171-194.

Les octaves 37-51 del cant XV de la *Segunda parte del Orlando...* que entorn el 1550 Nicolau Espinosa dedica a recordar els principals literats valencians, són ací transcrites (173-176); identificats els personatges exalçats per Espinosa (176-178) en la seva «relació simple de poetes valencians contemporanis a l'autor» («parnàs... molt escarransit», 179), l'autor es pregunta quins vincles unien entre ells els esmentats, capitanejats pels Centelles (179-180), a un dels quals, Pere Gilabert, quart comte d'Oliva, és dedicada la dita *Segunda parte...*, en paral·lel a Ariosto destinant el seu poema a la glòria dels d'Este, i recorda que ja Joan Bta. Anyes havia mitificada la noblesa d'aquells comtes, empeltant-la amb la castellana de Bernardo del Carpio i la catalana dels Nou Barons (180-182). Esbrinat qui era Espinosa, ultra reafirmar la vinculació amb el clan Centelles, l'autor troba que figuren en la seva llista de poetes valencians els implicats en la recepció de l'*Orlando furioso* d'Ariosto (183); d'altres coincidències entre els militars poetes valencians contemporanis, «familiars dels Centelles i servidors a l'entorn del comte d'Oliva en l'atepeïda xarxa implicada en la difusió d'Ariosto —i Boiardo» (185; cf. 187)—, permeten d'afirmar que «el programa dels Centelles constitueix una innovadora fórmula de propaganda aristocràtica» (186), dins el qual figura el fet que «la barbàrica lengua, fiero y dura / de nuestro dulce sitio han desterrado», il·lustrant «ambas Españas' (187). Gil Polo hauria col·laborat en el mateix programa, per al qual la «lengua patria' ja és el castellà, com per a Timoneda (188-190). Hi ha bibliografia (191-194). — J. P. E. [19.759]

Arturo LLIN CHÁFER, *Algunos aspectos de la teología de Santo Tomás de Villanueva*, dins «Religión y Cultura», 49 (2003), 43-92.

Tomàs de Villanueva hauria inaugurat l'època moderna a l'església de València. L'autor precisa: «expondremos su doctrina sobre la misión de la Iglesia, que sólo se puede comprender desde Jesucristo, su divino fundador» (44), a base dels sis volums de les seves *Opera Omnia*, publicats a Manila entre el 1882 i el 1887; després destaca: l'acció de l'Esperit Sant en el poble fidel o Cos de Crist (47-51); cel i terra coincideixen per obra de Crist (52-59); i per obra seva l'home passa d'Adam al Crist celeste (61-67), amb l'operació de la gràcia de Déu (68-75), conversió constant (76-84) i per dinàmica de la fe (85-90). — J. P. E. [19.760]

Joan M. FURIÓ, *El verb en valencià en el segle XVI. Estudi de vint documents de la Germania en relació amb la diacronia i amb altres obres del període*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalana», (2004 = Misc. Joan Veny, 5), 5-36.

Els vint documents ací estudiats foren publicats per V. Vallès Borràs, *La Germania*, València, Institut Alfons el Magnànim, 317-392. Les altres obres coetànies contemplades són l'edició del *Blanquerna* per Joan Bonllavi (1521), el *Llibre de antiguitats de la Seu de València*, editat en 1994 a cura de J. Martí Mestre, la *Primera part de la història de València*, de Pere Anton Beuter (1538), la *Flor d' enamorats* de Joan Timoneda (1562) i la *Breu descripció*, de Montmajor (1586). L'anàlisi comprèn la fonètica (vocalisme i consonantisme), la morfologia i la sintaxi. La conclusió de l'autor és que la llengua dels documents, certament culta, oscil·la entre el conservadorisme i una totjust incipient modernització, que el resultat de la revolta de la Germania va impedir que es desplegués amb normalitat. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.761]

Àlvar F. ORTOLA, Jordi REDONDO, *Elements mitològics i folclòrics a la Crònica de Pere Antoni Beuter*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 261-280.

L'autor esbrina en el primer llibre de la *Crònica* la forma com Beuter tractà materials mitològics, començant per indicar cinc fragments d'aquesta naturalesa (264-268), no transmesos per Annio da Viterbo, ans per autors clàssics o medievals (270-277). Les darreres pàgines s'encaren amb la devaluació de Pere Miquel Carbonell, Francesc Tarafa i Pere Antoni Beuter feta per Miquel Batllori per llur manca de crítica (278, nota 57), i amb l'acusació de Robert Brian Tate «que Beuter segueix Nanni [Annio da Viterbo]», indicant els casos en què el valencià aplicà el seu sentit crític i retregué als seus predecessors llur manca de crítica (277-279). — J. P. E. [19.762]

Jordi BUYREU I JUAN, *Els notaris dels braços i les seves activitats durant les Corts de mitjan segle XVI (1542-1564)*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 57-75.

La celebració de Corts no afectava sols els membres dels braços, ans d'altres col·lectius: porters, advocats dels braços, promovedors, i habilitadors, ultra els notaris: aquests eren els primers professionals a ésser elegits, perquè llur funció començava abans que la cort s'iniciés, per exemple a l'hora de rebre les declaracions d'impossibilitat d'assistència, sobretot de membres del braç militar; inaugurada la Cort, eren elegits el o els notaris per a cada un dels braços; aquesta era llur feina oficial, però al marge d'aquesta en feien d'altres, ací documentades a través de l'AHPB (69-74), a més de mantenir per mitjà d'ajudants o de substituïts la pròpia notaria. Aquesta temàtica pot ésser seguida en llibres de l'època com el de Lluís de Peguera, *Pràctica, forma e stil de celebrar Corts Generals*, el fons d'ACA, *Generalitat* i el de l'AHCB, *Corts i Registre de deliberacions*. — J. P. E. [19.763]

Rosa ISASI FAGOAGA, *Los Rabassa: un linaje de músicos de origen catalán (siglos XVI-XIX)*, dins «Revista Catalana de Musicologia», II (2004), 79-94.

Autora d'una tesi doctoral sobre aquest llinatge de músics, implantat a Ciutat de Mallorca, València i Barcelona, Rosa Isasi documenta l'origen provençal de la branca mallorquina de la família a base de bibliografia publicada. Els Rabassa músics són els de la branca barcelonina i, des del 1540 al 1821 n'hi ha catorze de coneguts. De Barcelona saltaren a Sevilla, València, Zafra i Madrid (capella reial), però n'hi ha d'actius a Barcelona i al bisbat de Girona. — J. de P. [19.764

Pilar BARBEITO DÍAZ, *Pedro Juan Núñez, humanista valenciano*, València, Generalitat Valenciana 2000.

Títol només conegut per referència. — J. P. E. [19.765

Daniel FERRER, *Els orígens mítics d'Hispania en el De origine (1553) de Francesc Tarafa: el Túbal d'Anno de Viterbo*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 361-378.

El *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae* i el seu paral·lel *Dictionarium Geographiae Universalis Hispaniae*, com també abans la *Linea regum Hispaniarum* del 1541 de Francesc Tarafa no sols s'inspiraren sinó que s'alimentaren constantment de dos títols d'Anno da Viterbo, *De primis temporibus et quattuor ac uiginti regibus primis Hispaniae et eius antiquitate*, i del llibre quinze dels *Commentaria super opera auctorum de antiquitatibus loquentium* del 1498, que integrava els *Quinque libri antiquitatum Berossii*, pretesament el gran historiador caldeu, inventat pel dit Anno. L'acceptació acrítica de les invencions de l'italià i del seu Beroso s'explicaria pel fet que el redescobriment de l'antigor demanava aportacions que superessin les històries medievals (364-365 i 373), parany en el qual caigué l'estol dels historiadors del segle XVI (365). Aquestes pàgines ofereixen en llatí i en traducció catalana els paràgrafs de Tarafa (366-368) i d'Anno (369-371, 374-377). — J. P. E. [19.766

Arturo LLIN CHÀFER, *Jaime Ferrús, un teólogo valenciano en el Concilio de Trento*, dins «Anales Valentinos», XXX (2004), 355-367.

En qualitat de teòleg personal del bisbe de Sogorb, Gaspar Jofre de Borja, Jaume Ferrús assistí al Concili de Trento a partir del maig del 1551, i el dia de la Mare de Déu d'Agost hi predicà l'homilia en la missa solemne del Concili, en la qual, ultra el sentit litúrgic de la festa, subratllava la situació insostenible de la corrupció popular i la imperiosa necessitat de reforma (359-362); encara parlà públicament dues altres vegades, sobre els sacraments de l'eucaristia i de la penitència, amb idees compartides per sant Tomàs de Villanueva en els seus sermons (363-364). Totes tres intervencions figuren en el volum VII de l'edició crítica de les actes de Trento, *Concilium Tridentinum*, a càrrec de la Societas Goerresiana; mossèn Joan Porcar féu memòria del traspàs de Jaume Ferrús en les seves *Coses evengudes...* l'any 1594 (366). — J. P. E. [19.767

Carmen RODRIGO ZARZOSA, *La biblioteca del monasterio jerónimo de San Miguel y los Reyes de Valencia*, dins *Monasterios Jerónimos*, 665-689.

En aquella biblioteca confluïren les restes de les del rei Alfons Trastámara formada al palau reial de Nàpols abans del 1458 (668-670), del seu fill bord i successor Ferran/Ferrante (670-672), del cardenal Giovanni d'Aragona, fill del darrer (672-674), d'Ipòlita Sforza, integrada en la del duc de Calàbria (674-676), i d'aquest (676-678); després de la desamortització, els fons bibliogràfics anaren a la BU de València, on encara l'autora n'assenyala sis dels

millors de la del rei Alfons (682-683), nou de la de Ferran/Ferrante (683-685), cinc de Giovanni d'Aragona (685-687), i deu d'Ípolita Sforza i del duc de Calàbria (687-689). Hi ha tres reproduccions de pàgines inicials. — J. P. E. [19.768]

Eulàlia MIRALLES I JORI, *La visió dels ciutadans: els dietaris personals*, dins *Barcelona ideal i real*, 207-252.

Tot i ésser gènere literari difícil de definir, darrerament han estat descoberts i publicats alguns dietaris personals, i l'autora presenta els escrits entre mitjan segle XVI i entrant del XIX en tant que reflecteixen moments col·lectius, i comença per les *Memòries per a sempre*, de Perot Vilanova amb l'entrada a Barcelona de Felip I (II de Castella), i una visió personal de la Cort del 1564 (209-211); segueix amb la crònica de Frederic Despalau (211-212), i amb la de Josep Dalmau (212-213), amb el *Dietari* de Jaume Ramon Vila (213-214) i amb el tan familiar de Jeroni Pujades (214-218), amb la *Historia...* de Magí Sevillà (218-220), després del qual ens trobem amb els *Dietaris* de la Revolució Catalana: Francesc Ferrer i Albert Tormé i Lihori (220), amb el de Miquel Parets (220-222) i amb el dels Montfar i Sors (Dídac, Miquel Onofre, Josep) (222-223), i el *Diari* de Manuel Mas i Soldevila (224-225); i ja som a la Guerra de Successió, amb les *Memòries* del botifler Honorat de Pallejà (226-227). De darreries del segle XVIII són recordades les *Memorias* de Ramon Cornet (228) i sobretot el *Calaix de sastre* de Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà (229-230). Normalment, de cada una d'aquestes obres n'és transcrit algun fragment, que ens permet d'assistir a través dels ulls d'un contemporani a moments que a ells els cridaren l'atenció, d'entrades reials a avalots populars, o a mortaldats per pesta, passant per sessions acadèmiques solemnes o a sagnants batusses d'estudiants. — J. P. E. [19.769]

Maximiliano BARRIO GOZALO, *El real Patronato y los obispos españoles del Antiguo Régimen (1556-1834)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales 2004, 484 pp.

Ja en les pàgines 252-264 trobem indicació de les fonts en què es basa aquest recompte de les rendes dels bisbats en l'època moderna, en la qual són desglossades les de les propietats, delmes i altres (265): Simancas, AG, *Patronato Eclesiàstic*; Madrid, AHN, *Consejos*; Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*; i Ciutat del Vaticà, ASV, *Archivio Concistoriale*. En la pàgina 265 són assenyalades les peculiaritats de la Corona catalanoaragonesa i ja en les 272-281 és explicat allò que correspon a cada una de les mitres de Catalunya i Mallorca i en les 282-284 a les del Regne de València, on trobem llista de les baronies de cada una de les seus dels Països Catalans; i des de la 422, per ordre alfabètic de les capitals de bisbat, llista dels bisbes residencials de cada una entre les dates del títol. — J. P. E. [19.770]

Maxi BARRIO GOZALO, *Los obispos del reino de Valencia en los siglos modernos. Aspectos sociológicos*, dins «Revista de Historia Moderna», 21 (2003), 77-100.

Títol només conegut per referència. — J. P. E.

[19.771]

Germán COLÓN DOMÈNECH, *Los Adagia de Erasmo en español (Lorenzo Palmireno, 1560) y en portugués (Jerónimo Cardoso, 1570)*, dins «Revista de Filología Española», LXXXIV (2004), 5-27.

Llorenç Palmireno, d'Alcanyís, professor a València, escriví *De vera et facili imitatione Ciceronis*, publicat a Saragossa el 1560, dins el qual era inclòs un bloc de cent noranta-set dites populars amb traducció llatina sota el títol d'*Adagiorum centena quinque*, ací transcrits (7-25); les traduccions llatines de les dites no són tals, sinó còpia dels *Adagia* d'Erasme; algunes d'aquelles dites són catalanes (6, nota 3). — J. P. E. [19.772]

Josep CLOSA, *Humanisme italià i humanisme europeu a Catalunya en el segle XVI: l'obra de Lluís Ponç d'Icard (1518-1587)*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 185-199.

Amb el *Llibre de las grandesas i cosas memorables de la antiquíssima, insigne i famosa ciutat de Tarragona* (1573), Ponç es col·locava davant la ciutat imperial de forma paral·lela a com els humanistes italians havien contemplat Roma. L'anàlisi detallada de les restes materials i la lectura d'etapes successives de bibliografia des dels autors grecs fins als humanistes italians i hispànics del primer Renaixement i a Antoni Agostí, prepararen Ponç d'Icard a veure no sols la materialitat de la ciutat de Tarragona, ans encara la societat humana que li havia donat vida: «l'estudi de les ruïnes com a clau de reconstrucció social del món antic» (193). Malgrat els problemes dels manuscrits originals, tant de l'original català com de la traducció castellana (llacunes, correccions, modificacions, pèrdua de làmines), el llibre fou font indiscutible fins al segle XIX i manté validesa fins als nostres dies. Retinguem la notícia que la làpida amb la inscripció de la Torre dels Escipions fou presa pel cardenal Francisco Jiménez de Cisneros i portada a Roma en lloc desconegut (189). — J. P. E. [19.773]

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El foc (de sant Antoni) en els Col·loquis tortosins de Despuig*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalana», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry), 145-147; i dins *Estudis d'història de la llengua catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 117-119.

En un moment determinat dels *Col·loquis*, Cristòfor Despuig expressa la seva convicció que la política papal envers Nàpols hauria d'ésser semblant a la teràpia emprada en medicina envers un membre «ahont se té lo foch»; l'autor creu que aquest és l'aleshores anomenat 'foc de sant Antoni' i ara 'ergotisme', que podia conduir, per necrosi, fins a l'amputació d'un membre. Un orde religiós, el de Sant Antoni, era destinat a la guarició d'aquells malalts i era ben estès pels Països Catalans (119). — J. P. E. [19.774]

Sofia MATA, *El sepulcre d'Antoni Agustí (1517-1586), bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona*, dins «Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura», 4-5 (2003), 565-582.

Títol només conegut per referència. — J. P. E.

[19.775]

Albert ESTRADA-RIUS, *El capítol de la seca reial de Barcelona. Notes a propòsit d'un llibre d'actes (1577-1581)*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 77-94.

El tema més estudiat de les seques és el de llurs emissions monetàries; aquestes pàgines, en canvi, basades en el *Primus liber deliberationum et conclusionum... monetariorum et operariorum Siccae monetae regiae Barcinone*, conservat a l'AHPB (82-85), i en l'inèdit *Llibre de privilegis de la Seca* (92), feta la diferència entre la corporació com a tal ('col·legi') i l'òrgan plenari de la corporació ('capítol'), es fixen en aquest i fiten el seu aspecte jurídic i institucional d'obrers de seca; tenim en aquestes pàgines la reconstrucció del 'col·legi' amb els seus càrrecs funcionals (86-89) i informació de presents i absents a les reunions anyals del 'capítol' i del procediment d'elecció de càrrecs en les dites reunions (90-94). — J. P. E. [19.776]

Joaquim VENTURA, *Probanzas de limpieza de sangre, "vita et moribus", en el Reial Monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron (Barcelona)*, dins *Monasterios Jerónimos*, 1041-1056.

Per butlla del papa Sixt V, els reis Habsburgs, en la línia de les reformes posteriors al concili de Trento, exigiren en tots els seus dominis la netedat de sang, també per a l'entrada en els ordes religiosos. Els expedients relatius als aspirants al monestir de la Vall d'Hebron s'han

conservat a l'ADB, *Vall d'Hebron*, lligalls 26-28, d'on són transcrites tant les prescripcions estatutàries (1044-1046) com els paràgrafs dels expedients personals dels segles XVI-XVIII (1047-1050), que permeten de copsar l'ús tant de la llengua catalana com la introducció de la castellana (1054-1056). — J. P. E. [19.777]

Josep SOLERVICENS BO, *Imatges de Barcelona a la literatura moderna: els mecanismes retòrics de la ficció*, dins *Barcelona ideal i real*, 187-205.

Si l'imaginari col·lectiu de Barcelona és resultat d'escriptors dels segles XIX i XX, l'autor intenta «eixamplar[-lo] amb la veu d'un conjunt d'escriptors de l'Edat Moderna que en molts casos han passat absolutament desapercibuts», oferint una selecció dels textos literaris moderns relacionats amb Barcelona, que permeti d'aclarir «els mecanismes retòrics de la ficció» (188). El primer grup (Pere Joan Nunyes, Antoni de Capmany, Marineo Siculo, Francesc Fontanella) es deixa guiar pel precepte retòric de la descripció dels llocs i, ultra fragments d'altri, transcriu el *Vexamen* de Francesc Fontanella com a mostra (188-194); el grup següent tendeix a la bucòlica: Antonio Lo Frasso i el ja citat Fontanella (195-197); el terç, sensible a la picaresca, ja pertany al segle XIX (198-199); per al quart grup, Barcelona és marc per al diàleg: Francesc Alegre, Francesc Moner, Marc Antoni de Camós, Pere Serra i Postius (200-201); hi ha un cinquè grup, de lloança i crítica al poder establert, amb versos de Joan Lluís Vileta i Pere Serafi, però també de Josep Robrenyo i de Josep Bach, d'Oristà, aquests fins ara inèdits (202-203); Montjuïc és elevat a categoria de símbol, tant per un moment gloriós (altra vegada Fontanella), com ho havia estat per humanes febleses (Francesc Vicent Garcia) (204-205). — J. P. E. [19.778]

Sebastià SOLÉ I COT, *Juristes a les Corts catalanes de l'edat moderna*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (20011-2002), 735-761.

La primera part exposa les formes diverses de presència de juristes en les corts catalanes: en qualitat d'advocats dels braços (736-737), d'advocats del rei (738-739), de notaris dels braços (740-743) o del rei (743-744), o en llur possible qualitat en tant que membres dels mateixos braços, o al servei de membres dels mateixos (746) o com a jutges de greuges, o com a possibles suplicants (746-747). La segona part ofereix una idea global de la literatura jurídica sobre la cort general (747-750); els autors que dedicaren obres al tema són Jaume Callís, Tomàs Mieres, Miquel Ferrer, Miquel Sarrovira, Lluís de Peguera, Bernabé Serra i Gabriel Berart (748-749); d'altres s'hi referiren ocasionalment: Joan Pere Fontanella, Jaume Càncer, Antoni Oliba, Andreu Bosch i Francesc Grases (750). Les *Instruccions de la vila de Perpinyà als seus síndics en cort de Montsó 1585* (Perpinyà, ADPO, 112-EDT-14) i la reelaboració que en féu micer Paulo Pla serien (ultra el *Llibre de serimònies de les Corts*) mostra d'una col·laboració de juristes a una celebració de Corts; són ací resumides en esquema (752-758). Hi ha bibliografia (758-761). — J. P. E. [19.779]

Rodolfo GALDEANO CARRETERO, *La sèrie iconogràfica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó, del pintor Filippo Ariosto, per al Palau de la Generalitat de Catalunya. Art, pactisme i historiografia*, dins «Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya», 7 (2004), 51-70.

Pàgines només conegudes per referència, [però el lector interessat pot trobar informació sobre el mateix tema en l'article de l'autor publicat en aquest volum, 375-409]. — J. P. E. [19.780]

Diego MAS, *Disputación metafísica sobre el ente y sus propiedades transcendentales* (1587), Parte I: *Traducción castellana*. Parte II: *Original latino*. Introducció de Jordán GALLEGU Y SALVA-

DORES. Traducció de Hug BARRERES, revisió de Santiago ORREGO (Colección de pensamiento medieval y renacentista, 47), Pamplona, Eunsa 2003.

Michel BASTIT, *De l'intérêt d'une lecture traditionnelle de Saint Thomas. L'exemple de la question de l'esse chez Diego Mas*, dins «Revue Thomiste», 104 (2004), 447-468.

Diego (= Jaume) Mas el 1587 publicava a València la *Metaphysica disputatio de ente et eius proprietatibus*, ací presentada en tant que assenyalava un camí tradicional, en res contraposat a l'exegesi de l'escola tomista del segle XVI, per a arribar al planteig primitiu dels tres problemes: si l'existència és donada per la forma i, en cas afirmatiu, amb quin tipus de causalitat; a qui correspon l'existència; i si l'existència és o no és l'acte primer i darrer (45). El nucli de l'article és dedicat a exposar cada un d'aquests tres punts. Al final, l'autor insisteix en el fet que, acceptant d'avançar pel camí de l'anàlisi fressat pels seus antecessors i lluny de l'exigència dels qui creuen que cal saltar per damunt els comentaristes predecessors i anar directament a les fonts del tomisme, Mas al final col·locava el lector no sols davant el text de sant Tomàs d'Aquino, ans encara i sobretot davant el cor del problema. — J. P. E. [19.781-19.782]

Vicente GRAULLERA SANZ, *Juristas y notarios en las Cortes valencianas del XVI*, dins «Ius Fugit.

Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 1023-1045.

Si són coneguts, assenyalava els juristes que intervingueren en alguna de les nou Corts valencianes del segle XVI, sobretot els que ho feren al servei de la capital (1027), els de la Cort del 1510 (1030), Montsó 1564 i 1585 (1031 i 1032); segueix en ordre alfabètic petita biografia de cada un dels juristes documentats (1033-1039). Quant als notaris, aquelles Corts insistiren en la necessitat d'estudis previs (1041-1045); però serien famoses les habilitacions a notaris reials de la Cort del 1604 (1044-1045). — J. P. E. [19.783]

Josep CAPDEFERRO I PLA, «*Attès los dits diputats no eran sinó procuradors...*»: relacions entre els braços i la Diputació del General durant la celebració de les Corts catalanes de 1599, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 849-870.

En els períodes de Corts coexistien els tres braços i llur derivació en la Generalitat de Catalunya, cosa que teòricament havia d'excloure qualsevol conflicte, però en realitat la tensió entre les dues institucions augmentà durant el segle XVI, tal com permet de veure la documentació de Barcelona, ACA, *Generalitat*, de la qual l'autor extreu els casos més significatius: el punt de les insaculacions per a oficis de la Generalitat, atès que «convocada la Cort, estigué suspesa la potestat dels diputats», i, per contra, seguien actuant (852-856); el de presentació dels llibres de comptes als braços (857-859); el de malversació i ostentació amb motiu de l'entrada del nou rei (860-861); i la resposta a les (algunes ja velles) queixes d'agreuats de tota mena pel desgovern dels diputats i oïdors de comptes (862-870). — J. P. E. [19.784]

Tomàs de MONTAGUT, *Pràctiques parlamentàries a Catalunya en el segle XVI i la seva formulació escrita per Lluís de Peguera*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 633-656.

«Hem de limitar l'àmbit de la nostra enquesta a les relacions procedimentals que fan possible l'abrogació, derogació, correcció o innovació del dret vigent a Catalunya, mitjançant l'organització i el funcionament dels mecanismes parlamentaris de la seva creació» (634). De darreries del segle XIII al 1714, les Corts, presidides pels principis del 'ius commune', impulsaren la col·laboració del poder reial amb els súbdits en l'elaboració de normes basi-

ques de la producció del dret (635-537), tema constantment estudiat per homes de lleis, entre els quals figura el manresà Lluís de Peguera (639-640), home de confiança reial (642), elaborador teòric de les idees bàsiques d'algunes constitucions de Catalunya en obres com *Aurea et elegans repetitio in cap. Item, ne super laudimio*, Barcelona 1577 (643), *Liber quaestionum criminalium in actu practico*, Barcelona 1585 (645), *Decisionum aurearum ex variis sacri Catbaloniae senatus conclusionibus*, Barcelona 1611, *Practica criminalis et ordinis iudiciarii civilis*, Barcelona 1603 (646), i sobretot *Pràctica, forma e stil de celebrar corts generals en Catalunya*, Barcelona 1701 (647-651), on trobem indicats els passos que ha de seguir una llei per a esdevenir Constitució de Catalunya (652-653), i en general els successius moments que entren en la celebració d'una Cort (654), on, però, evitava propugnar posicions contràries a la jurisdicció reial. — J. P. E. [19.785]

Montserrat BAJET ROYO, *Les Corts Generals de Montsó 1585: la normativa aprovada*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 871-885.

Només dues actuacions foren comunes a les Corts dels tres estats: el discurs reial, que semblava contraposar els grans temes, als quals s'havia de dedicar el rei, a la menudalla que li presentarien aquelles Corts; i la resposta cortesa de l'arquebisbe de Saragossa. En tot el restant, cada un dels estats celebrà la pròpia Cort; hi hagué temes econòmics, d'ordre públic, d'administració de justícia, de garanties notarials i de beneficència, que es repetiren en totes (874-881), i nombre de decisions de cada una (873-874); la Cort de Catalunya 1585 prengué mesures de control i ordre per a la Universitat de Lleida (883) i de bona administració de la Generalitat de Catalunya (883-885). — J. P. E. [19.786]

Josep M. BRINGUÉ I PORTELLA, Pere GIFRE I RIBAS, Gerard MARÍ I BRULL, Miquel PÉREZ LATRE, Joan PONS I ALZINA, *Els quatre processos catalans de la Cort de Montsó. Un avanç d'estudi comparatiu*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 773-795.

A diferència de les Corts medievals catalanes, de les quals existia un sol procés, el de protonotari, en les modernes hi ha procés de cada un dels braços, sotmesos en aquestes pàgines a un «avanç d'anàlisi comparatiu(!)» (774), començant per l'elecció de notaris i advocats de cada braç (774-778); si llur feina consistia en gran part en l'adaptació dels passos i documents de Corts anteriors, hi havia també les noves propostes tant d'institucions oficials com de persones privades (Apèndix I: 786-793), que s'havien de sotmetre a la decisió de cada un dels braços, començant per l'eclesiàstic; no mancà la situació crítica de la diferència entre el text proposat pels braços i el que era retornat de Madrid (783-786); l'apèndix II redueix a quadre la resposta donada pel braç eclesiàstic a cada una de les cent vuitanta-set peticions presentades a aquella Cort de Catalunya (794-795). — J. P. E. [19.787]

Joan CARRIÓ ARUMÍ, *Les Corts de Montsó de 1585 i els recursos econòmics per a la defensa del Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 839-847.

„Defensa” vol dir en concret mantenir en bon estat bèl·lic els dos castells de Salses i de Perpinyà contra les incursions franceses, i el de Roses a la Costa, contra francesos i turcs; en temps de l'emperador Carles I, s'havia arribat a entesa per al donatiu amb les Corts de Catalunya; Felip II preferí el camí de les pragmàtiques reials, que pel fet de saltar-se les Corts i ésser inconstitucionals ja eren malvistes i ho foren molt més pels procediments barroers emprats pels comissionats, que arribaren a empresonar a Roses tot el consell municipal de

Girona (841-844); el rei hagué de revocar les pragmàtiques i per la seva part la Cort de Montsó 1585 li oferí un servei de 500.000 lliures, consignació que es continuà pagant fins al 1638 (846-847). — J. P. E. [19.788

Miquel SITJAR I SERRA, *La mínima participació de la Vall de Ribes a les Corts de Montsó. Reflexió sobre les causes*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 797-801.

Consta que, segurament per causes diverses, entre les quals no devia ésser la menor la penúria econòmica, el Consell General de la Vila i Vall de Ribes no estigué representada en la Cort de Montsó 1585; però, ni que sigui per procurador, hi féu presència el cavaller Pere de Solanell, ben conegut per documentació notarial tant de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i de Puigcerdà, AHC, com de Perpinyà, ADPO 1B-162, *Llibre de castells reials*. — J. P. E. [19.789

Antoni SIMON I TARRÉS, *La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)*, dins *Historiografia catalana*, 93-116.

Vista de forma global aquella historiografia es defineix per contrastos entre la recerca de les fonts i l'acceptació de llegendes, entre l'atracció dels orígens i l'atenció a l'actualitat, característiques que l'autor assenyalava en els historiadors que escriviren entre Pujades i Feliu, ells inclosos (97-100), segurament perquè les aportacions de llur recerca s'havien d'emmarcar en el prejudici que la narració dels fets havia de servir per a finalitats més elevades, tal com demostra el cas d'Esteve de Corbera (101-106). La raó per la qual l'innegable coneixement de les fonts no es manifestà en una història més objectiva, foren les múltiples vinculacions dels autors o amb les institucions mateixes o amb personatges representatius d'aquestes, lligams que, si en general, els obligaren a tenir en compte la 'utilitat' de llurs exposicions, de manera que la 'història' donés prestància o prestigi o glòria a la comunitat, sovint l'exposició del passat no era altra cosa que una forma de justificar decisions polítiques contemporànies (107-116). — J. P. E. [19.790

Eulàlia MIRALLES, *Fonts i criteris de compilació en la Història General de Catalunya d'Antoni Viladamor*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 227-248.

Aquestes pàgines es limiten a «delimitar les fonts literàries emprades per Viladamor en la primera part» de la seva *Història*, excloses les diplomàtiques (227-228). Amb motiu de les Corts Generals per als estats de la Corona Catalanoaragonesa del 1564 i del 1585, Catalunya havia demanat al rei un cronista oficial de Catalunya, no obtingut atesa l'existència d'un per a tota la Corona, Jerónimo Zurita; d'ací l'existència d'alguns projectes d'*Història de Catalunya* en aquells moments. El de Viladamor partia de la xarxa bàsica oferta pels historiadors de la casa reial hispànica, Florián de Ocampo i Ambrosio de Morales, completats en el biaix eclesiàstic per Gonzalo de Illescas i en el de la Corona catalanoaragonesa, per l'esmentat Zurita (230-234). Sobre aquest esquema bàsic, l'autor enriqueix l'aportació específicament catalana amb les *Cròniques* de Pere Miquel Carbonell, Pere Anton Beuter, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard, i menys de Joan Margarit i Pere Tomic (234-239). Per a Viladamor «sembla que la tria de bona part de les fonts catalanes es fa partint de la base de si incorporen o ignoren les tesis d'Annio [da Viterbo]» (246), tesis que Ocampo i Morales ja havien projectat als orígens generals d'Hispania (247). — J. P. E. [19.791

Joan F. ALCINA, *Aventures d'un impressor a Tarragona: Felip Mei i Antoni Agustín*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 33-62.

En lletra a Jerónimo Zurita (desembre 1577) Antoni Agostí parlava dels primers passos del jove Felip Mei a Tarragona i de l'interès del metropolità pel seu treball tipogràfic. En aquestes pàgines, l'autor recorda detalls d'exemplars impresos per Mei a Tarragona, analitzats per ell en biblioteques diverses, que li permeten de precisar característiques del paper (fili-granes), o elements decoratius de les portades (piló de meta del Circ Màxim de Roma), tipus de lletra de les edicions gregues, i tirades de la *Bibliotheca MS Latina*, de la *Bibliotheca MS Graeca* i de les *Bibliothecae Mixtae ex Libris Editis Variarum Linguarum*. Les darreres pàgines reproduïxen tres làmines (60-62). — J. P. E. [19.792]

Alberto COGONI, *San Salvatore da Horta. La grandezza dei piccoli*. Presentazione di Antonio ROMAGNINO. Prefazione di mons. Luigi Di MAGISTRIS, Càller, Edizioni Della Torre 2002, 150 pp. amb il·lustracions.

Biografia popular d'aquell sant (1520-1567), basada en els processos de glorificació i en la vida publicada a Perpinyà el 1662; reporta estrofes d'uns *Goigs* en català, amb traducció italiana intercalada a cada vers (52). Al final són traduïts els documents oficials previus a la canonització (132-139). — J. P. E. [19.793]

Agustí M. VILÀ, *L'obra poètica de Pere Serafí*, dins «Sesmond. Butlletí del Servei de l'Arxiu Municipal de Lloret de Mar», 4 (Novembre 2004), 10-12.

El fet que en qualitat de pintor Pere Serafí treballà en el retaule de l'altar major de Lloret de Mar a mitjan segle XVI és ocasió de dedicar tres pàgines de la revista local a l'altra cara, la de poeta: recorda la trilogia coneguda: *Arte poética dirigida al rey*, en castellà, i els dos llibres de sonets, un en català i l'altre en castellà, ultra els onze poemes castellans inclosos en el llibre de madrigals de Pere Alberc Vila, potser ja presents en el llibre castellà de sonets; és transcrit el dedicat a dona Isabel Camps, el *Cant d'amors* i la *Cobla esparça en labors de Nostra Senyora*. La seva poesia és fortament inspirada en Francesco Petrarca i en Ausiàs Marc. — J. P. E. [19.794]

Josep M. GREGORI I CIFRÉ, *Joan Brudieu, notes a la seva biografia i a l'edició dels Madrigals (1585)*, dins «Revista Catalana de Musicologia», II (2004), 63-78.

L'autor resumeix la carrera musical d'En Brudieu a Catalunya, bo i valorant l'edició dels seus *Madrigals* i el caràcter espiritual de la seva música. En apèndix publica transcripció, fotografia i traducció d'un instrument de l'AHPB (11 d'abril 1585), en el qual el compositor es compromet a pagar el paper comprat per a l'edició esmentada. — J. de P. [19.795]

Antoni Lluís MOLL, *La Història General del Regne de Mallorca de Joan Binimelis: entre el patronatge municipal i l'eclesiàstic*, dins «Actes del I, II, i III Col·loqui sobre Art i Cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó», Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre 2000, 317-324.

Antoni Lluís MOLL, *Les llegendes en la narració històrica: el cas de la Història de Mallorca de Joan Binimelis*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 249-259.

El primer títol només m'és conegut per referència.

Amb el segon l'autor intenta assenyalar certes llegendes incloses per Binimelis en la seva *Història...* (1593-1595), bo i indicant el context que els dona sentit: el de la història com a gènere retòric (250). Acceptades les causes segona i tercera apuntades per Gabriel Ensenyat i Pujol de la nul·la acceptació posterior de Binimelis a Mallorca [cf. ATCA, XIV (1995), 625, núm. 10.531], creu que la primera, la de les llegendes «perd força, si contextualitzem aquest

text com el que creiem que és: una narració històrica del Renaixement tardà» (251). Binimelis, en efecte, desplega clar sentit crític tant en relació a narracions bíbliques, com a llegendes d'altres terres (253-254), però aprofitava les que servien a lloança de Mallorca (255-256), perquè en *De ratione dicendi* Joan Lluís Vives exposava que les narracions històriques també havien d'ésser políticament útils, si més no perquè servissin d'exemple (257-258). — J. P. E. [19.796-19.797]

Pep VILA, *Viatge i llegenda en l'obra del suís Thomas Platter (1574-1628)*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 415-431.

El 1599, Thomas Platter, en aquell moment estudiant de medicina a Montpeller, emprengué un viatge pel Llenguadoc i Catalunya, del qual deixà un recontre, ací globalment resumit (418-420), en el qual acollí les explicacions sobre certs llocs o moments, com és ara Montserrat, on recull la llegenda de fra Garí i la troballa de la imatge; Barcelona un dimecres de cendra; i pel camí la del comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya i les vinculades a l'origen de poblacions, com Girona fundada per Geriò o Barcelona per Amílcar Barca; la primitiva divisió tripartita d'Hispania (Granada, Portugal, Tarragona), la llegenda d'Otger Cataló, origen de Catalunya (420-428); la de l'incendi dels Pirineus i la de la llacuna de Leucata (428-429); també transcriví dites populars (429-430). — J. P. E. [19.798]

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *Les relacions artístiques entre l'escultor Isidre Espinalt i el bisbe de Tortosa Sever-Thomàs Auther*, dins «El Baluard. III Recull de Treballs», (octubre 2004), 113-126.

Els encàrrecs del bisbe Auther a l'escultor Espinalt i Serra-rica consten pel contracte del retaule de la Mare de Déu del Roser; per l'acta capitular d'agraïment pel retaule per a l'altar major de la Seu, de Tortosa, AC, *Actes capitulars*, 123, del 1698; i per l'esment en el testament del bisbe, possiblement per al retaule major del convent de Santa Clara; també consta per les dites *Actes...*, 118, que hi hagué tractes amb Espinalt, en aquell moment a Tortosa, per unes escultures per a la capella de la Cinta a la Seu tortosina (115-119). De més a més, l'autor posa la hipòtesi que representés el bisbe Auther una figura ja cent de bisbe, actualment als dipòsits del Palau Episcopal de Tortosa [però si el personatge representat porta 'tiara' (121) era papa]. — J. P. E. [19.799]

Joan Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *El bisbe Gaspar Punter, promotor de les arts a la Catedral de Tortosa*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 231-251.

Objectiu de l'article és analitzar amb detall la iniciativa artística en relació a la Seu de Tortosa la dècada 1590-1600; resumida la biografia (231-233), és presentada cada una de les obres a base de les informacions proporcionades per l'AC i AHCTerres de l'Ebre: capella de sant Esteve o de la Comunió (233-234); reixes del presbiteri i del cor (234-238); i les sèries de tapissos (històries de Saül i de Tobies, i la dels dotze mesos) (238-244). El text és completat amb catorze làmines. (245-251). — J. P. E. [19.800]

Josep ALANYÀ I ROIG, *El llegat testamentari del bisbe Gaspar Punter al bisbat de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 177-208.

Tor i el mal estat en què es troba el registre de la marmessoria del bisbe esmentat en el títol, ací presentat i descrit, datat el 1600, conserva tots els rebuts de quantitats pagades pel funeral o per les deixes testamentàries, ací resumides, moltes de les quals reporten fragments dels texts; de més a més, permet de conèixer una gran quantitat de les parròquies i altres ins-

titucions contemporànies, culturals o benèfiques, del bisbat de Tortosa, amb els respectius responsables, i els comerciants que havien proporcionat productes sufragats per la ditte marmessoria. Retinguem el nom incomplet (només Joan Josep, sense cognom), de l'organista i mestre de capella catedralícia (182). Compareixen estudiants diversos fent de testimonis de pagaments. — J. P. E. [19.801]

Carlos PIZARRO CARRASCO, *Edición y mecenazgo: la publicación de historias generales en Cataluña (1599-1628)*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 21 (2001), 121-136.

La diversa possibilitat de relació entre edició i mecenatge és ací presentada en tres casos: el de Francisco Diago, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, Barcelona 1599, íntegrament sufragada pel mateix orde dominicà (126-129); el de Jeroni Pujades, *Crònica universal del Principat de Catalunya*, primera part, per a l'edició de la qual, deprés de molts passos, documentats en l'AHCB, *Consell de Cent. Registre de deliberacions*, la Ciutat de Barcelona contribuí amb cinc-centes lliures (130-133); Andreu Bosch, en canvi, no sols escriví sinó que també sufragà l'edició del seu *Sumari dels títols d'honor de Catalunya*, per a la qual l'impressor barceloní Pere Lacavalleria portà a Perpinyà eines, estris i material d'impremta d'acord amb el conveni del 28 d'abril del 1627 entre ell i l'autor, conveni conservat a Barcelona, AHPB (134-136). En els casos de patronatge, aquest sol ésser proclamat en la dedicatòria inicial de l'obra. — J. P. E. [19.802]

Xavier BARÓ I QUERALT, *Els privilegis originaris de Catalunya segons Narcís Feliu de la Peña i d'altres historiadors de l'època*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 22 (2002 [2004]), 111-132.

L'autor es pregunta de quina manera hom argumentà el segle XVII l'existència d'una sèrie de privilegis del Principat de Catalunya i cerca la resposta en Narcís Feliu de la Peña, qui, en el *Fénix de Cataluña* del 1683, subratlla la capacitat d'iniciativa dels catalans a fi que també en aquell final del segle XVII els fos oberta la possibilitat d'expansió marítima (115-117); els *Anales de Cataluña* del 1709, són una exaltació de la nació catalana pel seu cristianisme ortodox i viscut, per la seva adhesió a la monarquia recompensada amb elogis dels monarques i àdhuc dels papes, i per l'empenta demostrada en l'expulsió dels sarraïns i en l'expansió fins a l'orient de la Mediterrània (120-122). D'altres autors contemporanis (Francesc Martí Viladamor, Francesc de Montcada, Pere Gil i tots en general) subratllen trets diversos de la catolicitat ortodoxa (123-125), mentre alguns insisteixen en gestes glorioses del passat que configuraren la nació catalana, com el pacte inicial de sobirania amb el regne dels Francs, posat en pràctica amb els propis comtes-reis i fortament proclamat durant el segle XVII (126-127); l'altre punt configurador de la pròpia personalitat col·lectiva és la llengua, fins al punt que qui per conveniència d'extensió no l'usa s'ha de disculpar (128-131). — J. P. E. [19.803]

Yolanda GIL SAURA, *El lugar y la memoria: la pintura de milagros en los santuarios*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 275-290.

L'autora recorda la publicació de llibres dedicats a les invocacions i representacions pictòriques o escultòries en santuaris del nord del Regne de València entre el final del segle XVI i el XVIII, començant pel de Jaume Prades, *Historia de la adoración y uso de las santas imágenes y de la imagen de la Fuente de la Salud*, València 1597; Arsenio de Santiago, *Cánticos sacros evangélicos y panegíricos... que celebra la villa de San Matheo a... María Santísima de los Angeles*, València 1695; Carles Gazulla de Ursino, *Relación difusa... de las fiestas sexenales... de Morella... a María Santísima de Vallivana*, València 1739; Agustí Sales, *Historia de la aparición de san Pablo Apóstol en término de la villa de Albocàcer*, València 1752; Francesc Martorell, *Historia de*

la Santa Cinta, con qué la Soberana Reina de los Angeles honró a la catedral y ciudad de Tortosa, Tortosa 1626; Blai Verdú, *Libro de las aguas potables y milagros de la fuente de Nuestra Señora del Avellà*, Barcelona 1607; Francesc Celma, *Historia del santuario de Nuestra Señora de la Misericordia y de la Fuente de la Vellà*, València 1759, en tots els quals la representació artística seria demostració del fet antic i aquest floró de glòria en la corona local [d'acord amb les normes d'Annio da Viterbo]. Hi ha sis làmines (288-290). — J. P. E. [19.804]

J. BRAVO, *Santuarios marianos en el reino de Valencia (s. XVII)*, dins «Revista de Historia Moderna», 21 (2003), 117-140.

Títol només conegut per referència, del qual consta que es basa en un manuscrit conservat a Madrid, Biblioteca de Palacio. — J. P. E. [19.805]

Marc MAYER, Xavier ESPLUGA, Alejandra GUZMÁN, *L'epigrafia a la Corònica de Jeroni Pujades (1569-1635)*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 213-226.

L'original català de la *Corònica Universal del Principat de Catalunya*, del 1609, fou l'única font utilitzada i limitadament valorada per Emil Hübner per al *Corpus Inscriptionum Latinarum* (215-217); en procedir ara a la reelaboració del segon volum del dit *Corpus...*, els autors recorden que hi ha d'altres aportacions epigràfiques de Pujades: la versió castellana del mateix títol i els tres *Flosculi* manuscrits conservats a París, BN, *Fonds Baluze*, papers esparso, que contenen còpies d'inscripcions d'origen divers (220-221), no destinades a formar conjunt arrodonit, ans a ésser materials per a temes històrics, completades amb observacions crítiques (223-224); però les dues inscripcions que diu trobades a Castelló d'Empúries haurien resultat falses (225-226). — J. P. E. [19.806]

Ricardo GÓMEZ RIVERO, *El juicio al secretario de estado Pedro Franqueza, conde de Villalonga*, dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 401-531.

Resumida la biografia de l'igualadí Pere Franquesa [aquesta és la grafia del cognom en la signatura autògrafa de la pàg. 457] fins al 2 de gener del 1609, sabem que aquest dia ell fou sotmès a un procés de visita, realitzat seguint les normes de la Corona de Castella (409-425), l'instructor de la qual fou Fernando Carrillo (427-430); el procés es conserva a Simancas, AG, *Cámara de Castilla*, lligalls 2792, 2793 i 2796. Empresonat a Ocaña, ell mateix reconegué haver rebut estrenes, en la *Pieza de la sumaria informació de P. Franqueza* (433-434); les acusacions dels testimonis consten en la *Tercera pieza de la informació... al conde de Villalonga* (434-437) i donaren 474 càrrecs d'imputació, als quals en foren afegits deu més (437); malgrat els intents que tot l'afer s'acabés amb sentència reial directa (438-443), la causa arribà a la Junta de Visita (444-446), que examinà un per un els càrrecs esmentats i sentencià que Franquesa s'havia fet culpable de desfalcs enormes a la reial hisenda i de nombre d'abusos en les decisions administratives (447-448 i 451-456), tot i haver estat absolt de trenta-dos càrrecs i exonerat d'altres quatre (448-449). El text de la *Cédula conteniendo la sentencia pronunciada en la visita realizada por Fernando Carrillo a Pedro Franqueza, conde de Villalonga* ocupa les pàgines 459-531. — J. P. E. [19.807]

Tomás MINGUET CERVERA, *Calasanz, instrumento de Paz. Una lectura del epistolario de N. S. P. desde la Plegaria de S. Francisco*, dins «Analecta Calasanciana», 91-92 (2004), 207-302.

Óscar GARCÍA MULET, *San José de Calasanz, hijo de la Iglesia*, dins «Analecta Calasanciana», 91-92 (2004), 303-366.

Els dos títols tenen un comú denominador, el de prendre biografia i escrits de sant Josep de Calassanç, en particular les lletres trameses, per base d'un redescobriments de la seva experiència personal o d'algun seu punt particular com la fidelitat a l'Església del seu temps, a fi d'arribar a una imitació en punt d'amor a l'Església. — J. P. E. [19.808-19.809]

Pep VILA, *Dos nous manuscrits del Viatge a l'infern* d'En Pere Porter, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 247-250.

Després de recordar la trajectòria històrica i editorial del *Viatge* i l'estudi que recentment li dedicà Josep M. Pons i Guri [cf. ATCA, XIX (2000), 724-727], en el qual identificava els personatges de la narració, l'autor dóna notícia de dos manuscrits més de l'obra, ambdós del segle XVIII. Un és propietat dels hereus del mas Albert de Valloquera, terme de Cruïlles, parròquia de Sant Sadurní de l'Heura, l'altre es troba a l'Arxiu Municipal de Roses, procedent del mas Coll de la dita població. — J. de P. [19.810]

Pep VILA, «*Lo quiento de l'infern*», una variant folclòrica del *Viatge a l'infern* de Pere Porter, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 239-243.

El *Viatge...*, entrà en la cultura popular i s'hi mantingué durant segles, tal com demostra *Lo quiento...*, recollit a Tàrrrega el 1922 dels llavis d'una dona gran i publicat aquell mateix any en la revista «Catalana», núm. 132 (15 juliol 1922), 316-317, text ací transcrit amb pocs retocs ortogràfics (242-243). — J. P. E. [19.811]

Albert ROSSICH, *Les faules mitològiques burlesques als segles XVII-XVIII*, dins *Vestigia Fabularum*, 113-141.

Constatat el fet que durant l'època del Barroc les faules mitològiques serioses i/o burlesques tenen un cultiu en català segons la proporció d'1 a 4, l'autor assenyalava que la paròdia, lluny d'ésser un símptoma de decadència, demostra que el gènere és viu i suscita l'interès del públic. Pel que fa a l'especialització catalana en el gènere burlesc, tan contrària a allò que passava en castellà, una explicació sociològica podria venir de considerar que la situació de la literatura catalana respecte de l'altra és de subordinació i, per tant, d'especialització en registres paraliteraris. Després l'autor dreça l'inventari de les vuit faules burlesques catalanes dels segles XVII i XVIII i en detalla el contingut, precisant si són originals o traduccions. Acabat, esmenta d'altres texts relacionats amb el dit gènere: *Lo desengany* de Francesc Fontanella, algunes composicions de Vicent Garcia, l'anònima *Loo a la història de Troia*, la *Comparació de Catalunya amb Troia*, etc. Discuteix les atribucions de què han estat objecte algunes d'elles i en apèndix edita la *Fàbula de Adonis* i la *Fàbula de Apol·lo i Dafne*, traduccions al català dels textos corresponents de Diego de Frías i d'Alonso de Salas Barbadillo. Ambdues obres es troben avui en un manuscrit de propietat particular, del qual es dóna una descripció reduïda als trets essencials, seguida de la ,ratio editionis'. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.812]

Pascual ORTEGA, *La repoblació de la Ribera d'Ebre (Catalunya) després de l'expulsió dels moriscos. Edició de les cartes de poblament de Benissanet (1611), Ascó (1615), Miravet (1623) i altres documents al-Iusius* (Biblioteca de Recerca, 3), Tarragona, Arola Editors 2003, 208 pp.

Posats en antecedents de les moltes conseqüències de l'expulsió, l'autor ens diu que l'aportació d'aquest llibre es limita a un punt: «...en aquest treball hem reunit els documents que es refereixen al repoblament dels tres llocs que van patir la disminució percentual de població més important: Ascó, Benissanet i Miravet» (8); en les pàgines introductòries també recorda que les noves cartes de poblament, segons reconeixement de l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem, posseïdor de la senyoria eminent damunt les tres poblacions i llurs ter-

mes, donaven «muy grandes ventajas» a l'orde, tant en la percepció de drets senyorials com en el de l'administració comunitària i en l'exercici de la jurisdicció senyorial (15). El cos del llibre conté transcrits els documents, tant aquells en què les autoritats de l'orde delegaven per a l'elaboració i confirmació de les noves cartes, com aquells que es refereixen a cada un dels dits pobles. Són de Madrid, AHN, Órd. Milit., i de Miravet, AP. — J. P. E. [19.813

Luciano PÉREZ VILATELA, *Francisco Diago, O. P. y sus Anales (1613): ecos de Viterbo y otras mixtificaciones*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 389-413.

Els anys 1610-1611 Gaspar Escolano publicava la *Historia General de Valencia. Década primera...* Només dos anys després Francisco Diago publicava els seus *Anales del Reyno de Valencia. Tomo primero...*, contraposat a l'anterior, l'autor del qual només esmenta com a ,cierto moderno', perquè Escolano proclamava la seva desconfiança envers l'autoritat del Beroso afirmada per Anno da Viterbo (397-398), dominicà com Diago, el qual es considerava en l'obligació de defensar son confrare, contra la llista d'humanistes contraris (391 i 394); ací són resumits alguns punts que Diago contraposà a Escolano: les ciutats fundades pel primer rei d'Hispania, Tubal (400-407), els epígrafs hebreus de Sagunt (407-409), les lleis de Dénia (409-411), les inscripcions (411-412); l'autor s'adona que Diago només es refiava de les afirmacions del confrare si les podia confirmar en «documentación adicional, tenida por canónica y veraz» (413). — J. P. E. [19.814

Emilio CALLADO ESTELA, *Los dominicos valencianos y su oposición a la santidad del pare Simó*, dins «Archivo Dominicano», XXIII (2002), 307-317.

[Cf. ATCA, XXII (2003), 978, núm. 17.907, i 980, núm. 17.914]. La mort de mossèn Francesc Jeroni Simó el 1612 provocà una fractura en la societat valenciana. Els dominics, en un primer moment amb el poble i les institucions públiques, es posaren definitivament en contra amb una «demoledora campaña de descrédito en Valencia, en la corte y en la Santa Sede» (308), amb el valiment dels dos germans Aliaga, un d'ells arquebisbe de València i l'altre inquisidor general. L'ACA, *Consell d'Aragó*. lligall 688, València, ARV, *Canc.*, *Corts per Estaments*; AMV, *Lletres missives*; ACV i BU, permeten de conèixer les successives actuacions d'ambdós bàndols, on no mancaren estrofes satíriques (312). Una intervenció reial favorable als dominics encalmà la lluita, però aquests encara el 1693 eren contraris a la publicació de «un libro de dicho sacerdote Simon» (316). — J. P. E. [19.815

Emilio CALLADO ESTELA, *Parentesco y lazos de poder. Las relaciones del arzobispo de Valencia, fray Isidoro Aliaga con su hermano fray Luis Aliaga, confesor regio e inquisidor general (siglo XVII)*, dins *Espacios de poder*, I, 123-138.

[Aquestes pàgines segueixen les assenyalades dins ATCA, XXII (2003), 980, núm. 17.914 i XXIII-XXIV (2004-2005), 755, núm. 18.678 i 18.679]. L'autor hi concentra l'atenció en les relacions polítiques entre els dos germans, cada un dels quals tenia en l'altre el principal valedor, cosa que permeté a Isidoro eixir indemne de les maltempades valencianes contra ell amb motiu de la devoció a mossèn Francesc Jeroni Simó [o de la pressió popular a favor del vot de defensar la Puríssima Concepció de Maria]. El seu pontificat valencià es divideix en tres etapes: la primera, en què tots els intents d'allunyar-lo de València foren inútils davant la defensa del germà gran inquisidor, home de confiança del duc de Lerma. La caiguda d'aquest significà també la de l'inquisidor i obrí la segona etapa, la dels escrits contra l'arquebisbe i contra el nebot, Pere Anton Serra, bisbe de Lleida, en què semblava que el naufragi era imminent (130-136); però en la Cort de Monsó del 1626, Felip IV i el comte-duc d'Olivares trobaren en l'arquebisbe l'única autoritat valenciana favorable a la ,Unión de

armas', cosa que el tornà a la confiança reial i del comte-duc, augmentada amb motiu de la Guerra de Catalunya, fins al 1648 en què morí. — J. P. E. [19.816

Andreu BELTRAN ZARAGOZÀ, *Estudi lingüístic del Llibre de la Confraria del Roser de Cincorres*, dins *XL Assemblée d'Estudiosos*, 167-200.

La Confraria del Roser es fundà a Cincorres el 1613 i aquell mateix any s'encetà el propi llibre [que cal suposar conservat a l'AP de Cincorres] (170-171), les anotacions del qual fins al 1750 (en què la llengua catalana desapareix definitivament del *Llibre*: 193) han estat objecte d'estudi de l'autor, ací resumides; foren escrites exclusivament en català fins al 1718 i després en català o en castellà, de forma intermitent (171-172). A continuació són analitzades, amb transcripció de fragments de vegades d'algunes línies, les característiques lingüístiques de les successives parts de la gramàtica: fonètica (172-178), morfologia (178-186), lèxic (186-191), amb particular atenció als castellanismes: 191-192). L'autor conclou que en el registre escrit els escriptors (170-171) empraren el català, en el qual es reflecteix l'influx de València capital (193), i són acollides les variants fonètiques locals (195). Hi ha bibliografia (199-200). — J. P. E. [19.817

Gosos: poesia religiosa popolare della Sardegna centro-settentrionale. A cura di Raimondo TURTAS e Giancarlo ZECCHI; redazione di Salvatore TOLA (I grandi poeti in lingua sarda), Càller, Edizioni della Torre 2004, 284 pp.

En la línia de treballs d'uns quants enrere com el de Giovanni Dore, *Gosos e ternuras: testi e musiche religiose popolari sarde secondo l'antica e ininterrotta tradizione di pregare cantando* (La cultura popolare), Nuoro, Istituto superiore regionale etnografico, vols. I-III, 1983-1986; i el d'August Bover i Font, *I goigs sardi*, dins *I catalani in Sardegna*, 1984, 105-110; aquest volum, després d'una introducció (11-39), que situa devers la primera meitat del segle XVII els primers testimonis de .goigs' a l'illa, dóna a conèixer un centenar de goigs (i texts similars), aporta documentació diversa sobre aquest gènere a Sardenya durant els segles XVII i XVIII, i revisa aplecs diversos dels dits goigs. L'actual aplec es limita a reproduir texts (no música, ni facsímils d'edicions anteriors) de la província de Sàsser, escrits en un dels dos dialectes sassarès i gal-lurès, ultra el *Cant de la Sibil-la* de l'Alguer (230-231). Els materials són organitzats en apartats diversos: oracions diàries, cicle de Nadal, cicle de Pasqua, cicle de la Mare de Déu, cicle dels sants, cicle dels novíssims, i d'altres. Al final de l'obra hi ha un glosari de mots sards difícils i dues taules alfabètiques: de noms dels autors (aproximadament la meitat són coneguts), i de primers versos. — J. P. E. [19.818

José M. de JAIME LORÉN, *Cuatro autores apícolas valencianos entre el Renacimiento y la Ilustración*, dins «Anals (!) de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana», LXI/78 (2003), 155-182.

El primer dels quatre és Jeroni Cortès, que el 1613 publicava *Phisonomía y varios secretos de naturaleza*, on recopilant clàssics i amb intenció piadosa dedicà el capítol trentè a les lliçons que les abelles donen als humans, sobretot laboriositat i castedat (156-158); el segon és José Antonio Valcárcel, castellà immigrant a València, on els anys 1765-1767 publicà *Agricultura general*; hi dedicava sis capítols a les abelles (161-162), deutors d'autors diversos, també francesos (163), d'on són resumides explicacions sobre lèxic específic (164-176); el terç és Francesc Fornos, autor d'un informe, inèdit a València, Sociedad Económica de Amigos del País, C-24, 1, *Agricultura*, 4 (176-177); el darrer pertany al segle XIX (178). Hi ha bibliografia (179-181). — J. P. E. [19.819

J. NOGUERA I MARTORELL, *Confirmació del mig croat de testa gran i data 1620*, dins «Acta Numismatica», 33 (2003), 167-168.

D'aquesta moneda de Felip II de Catalunya (III de Castella), se'n coneixia només un exemplar de l'emissió del 1620; ara n'ha comparegut un altre d'emissió 1621, del qual és transcrita la inscripció. — J. P. E. [19.820]

Jesús VILLANUEVA, *Els historiadors de la dècada de 1620 i el record de Barcelona com a capital imperial*, dins *Barcelona ideal i real*, 161-174.

Les dècades del pas del segle XVI al XVII representen aquell moment en què, per la força políticomilitar expansiva i la vàlua de les seves creacions culturals, Castella exerceix una forta atracció uniformadora damunt Catalunya; la publicació dels *Anales...* de Jerónimo Zurita posà damunt la taula tant la memòria històrica de l'expansió catalana per la Mediterrània com la figura dels seus autèntics herois, per exemple, la de Pere II, el Gran; Catalunya, doncs, podia aportar quelcom a la grandesa de la monarquia hispànica; foren enllestides noves còpies de la *Crònica* de Bernat Desclot, la centrada en Pere el Gran, i alguns escriptors, ben alimentats en Zurita, procuraren de fer reviuire aquella gesta: Rafael Cervera, que traduí la dita *Crònica* al castellà, dos poetes propagandistes de grandeses passades, com Vicenç de Moradell i Diego de Rocabertí, sobretot, però, Francesc de Montcada amb la seva *Espedició de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, del 1623 (165-167), i Esteve de Corbera, que en els seus *Discursos i Cataluña ilustrada*, recorda les gestes catalanes, i alhora «mostra la seva plena identificació amb la ideologia imperial hispànica del moment» (170). Els cinc esmentats pertanyen al gru-moll nobiliari barceloní, per als quals no sols no representa cap dificultat, ans, ben al contrari, és la mateixa evidència, la plena integració i col·laboració amb les institucions catalanes i amb la monarquia hispànica; aquesta, però, els marginarà i l'únic supervivent el 1640 es veurà obligat a optar: serà a favor de Felip IV de Castella (171-174). — J. P. E. [19.821]

Pablo María GARRIDO, *Strictior Observantia en las Provincias Carmelitas de España*, dins «Carmelus. Commentarii ab Instituto Carmelitano Editi», 51 (2004), 143-200.

Entre els carmelitans de l'orde primitiva els primers decennis del segle XVII sorgí el moviment d'observança més estricta de les constitucions donades per Eugeni IV; el capítol provincial de Catalunya, de Perpinyà 1618, assenyalava que hom n'encetés l'aplicació pels convents de Vic i de Girona, segons els *Acta Capitulum Provincialium Cataloniae (1567-1714)*, ara a ACA, *Monacals*; no passà del paper, malgrat la insistència de les autoritats centrals de l'orde; a Girona, ja a darreries del segle XVIII, seria implantada la ,recol·lecció' sota l'influx del magisteri de Josep Bahí, autor d'un *Directorium christià* o *Manual de meditacions*, ara a Barcelona, BC, ms. 38. La ,strictior observantia' seria introduïda al convent de Valls entorn el 1658, el 1666 al de Tàrraga (148-160: amb notícies sobre estudis: 159); en la província d'Aragó i València, aquella reforma arrelaria a Vila-real, primer, i a Onda i Oriola, després (160-176); ultra l'arxiu central de l'orde a Roma, que posseeix documentació provincial tant de *Cathalonia* com d'*Aragonia*, es conserven a València, ARV, ms. 1425, els *Acta capitulum provincialium Aragoniae, 1558-1628*, i a Madrid, AHN, còdex 427, els *Quinque libri conventus Valentini*. — J. P. E. [19.822]

Xavier LUNA-BATLLE, *Variació històrica i dialectal dins els Secrets d'Agricultura, de Miquel Agustí*, dins «Misc. Veny, 5», 37-51.

Reafirmada la importància del llibre del prior Agustí com a rebost lingüístic, i recordat el problema de les seves fonts i biografia, l'autor subratlla que l'obra tenia finalitat pràctica. El català del *Llibre...* és, en una mesura molt notable, la llengua clàssica heretada de l'època medieval. A més, l'alta freqüència de dobles i fins i tot triples solucions per a un mateix significat interessa l'estudiós de l'evolució de la llengua i el dialectòleg. Segueixen sis pàgines, en les quals l'autor assaja un estudi acurat de la variació interna, observant alguns casos de

variants fonètiques, morfològiques i lèxiques, com a projecte d'un estudi filològic complet de l'obra esmentada. — J. de P. [19.823]

Cassiano DAL POZZO, *Il Diario del viaggio in Spagna del cardinale Francesco Barberini*, a cura di Alessandra ANSELMi, Madrid, Ediciones Doce Calles 2004, LXIV i 552 pp.

En aquell viatge hi ha nombre de pàgines dedicades al camí per mar desde Roses i a l'estada de dos mesos a Barcelona en el viatge d'anada el 1626 (44-55), i d'altres dedicades al retorn vers Itàlia el mateix any, amb anotacions que van de Bunyol a Cadaqués passant per València, Tarragona (amb visita a la catedral i esment de la tomba d'Antoni Agostí: 300) i Barcelona fins a Cotlliure (282-306); les observacions escrites es refereixen principalment al cerimonial de visites, a la impressió que les coses feien en Dal Pozzo i a les solemnitats religioses; és digne de lectura el resum de la visita a València, Col·legi del Patriarca (293-297). En apèndix són publicades les lletres d'aquell cardenal datades a Barcelona i una a Lleida l'abril del 1626 (441-448). — J. P. E. [19.824]

Mar MASSANELL I MASSALLES, "Y assò és la veritat". *Transcripció i estudi lingüístic d'un judici penedenc del primer terç del segle XVII*, dins «Misc. Veny. 4», 23-106.

Justificada l'edició d'un text d'època moderna, on són constatables trets dialectals del català, l'autora presenta el manuscrit objecte de la seva atenció, procés judicial de la primera meitat del segle XVII, de l'AHC de Vilafranca del Penedès, els personatges i circumstàncies que hi intervenen, la datació precisa (1629) i el fet sotmès a judici. Tot seguit escomet l'estudi codicològic del document i en dona dues transcripcions: paleogràfica una i filològica l'altra, exposant les normes que les governen. Finalment estudia el document des del biaix lingüístic: grafia, fonètica, morfologia, sintaxi, lèxic. La conclusió confirma la tesi avui corrent sobre la llengua moderna: no hi ha solució de continuïtat sobre el model de llengua escrita. El registre lingüístic de Jaume Berthomeu, escrivà i notari de Vilafranca entre 1625 i 1639, obeeix a una ortografia fidel a la tradició, a una morfologia coherent, a una sintaxi planera i a un vocabulari genuí. S'hi entreveuen algunes característiques fonètiques dialectals, però la sintaxi encara no havia començat de perdre alguns recursos, que començaren de regular precisament durant el segle XVII. Hi ha bibliografia i dos annexos: d'abreviatures i de formes lingüístiques comentades. — J. de P. [19.825]

Miguel Ángel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, *Els oficis de canceller i de regent la cancelleria abans de l'esclat dels Segadors*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», núm. 21 (2001), 65-88.

A base d'estudis de dret administratiu de Catalunya, dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, i de documentació inèdita sobretot de l'Arxiu Reial (ACA), *Consell d'Aragó, Reial Cambra. Reg. Officialium*, i *Canc.*, l'autor resumeix els informes previs al nomenament de canceller de Catalunya tant en la segona meitat del segle XVI (67-71) com en la primera del segle XVII (76-82), i els previs al nomenament de regent la cancelleria de les dites dues meitats (72-76 i 82-87); ultra la quantitat de notícies prosopogràfiques no sols sobre els que foren nomenats, ans també sobre els qui figuraven en les ternes, i alguna referència a les relacions entre la representació reial i la de la terra a la Catalunya d'aquells moments, assenyallem l'al·lusió dels primers anys del segle XVII a la necessitat d'editar les *Constitucions de Catalunya*, a fi que tothom sabés a què atendre's i la tensió fos menor (83). — J. P. E. [19.826]

Manel GÜELL, *Lleves i demografia. Un camí inescrutable* (II), dins «Historia et Documenta», VI, núm. 7 (desembre 2003), 75-80

En unes pàgines publicades el 1995, l'autor proposava la hipòtesi que el segle XVII a Catalunya el grup d'homes aptes per a les armes realment mobilitzats representava entorn el 10% del total d'una població [cf. ATCA, XVI (1997), 613, núm. 11.868]. Ara, una lletra del 1635 del virrei duc de Cardona, al rei, permet de conèixer el nombre exacte d'efectius militars de moltes poblacions de Catalunya, cosa que, globalment considerada, confirmaria la hipòtesi de l'autor (78). La lletra del duc de Cardona, d'ACA, *Consell d'Aragó*, és transcrita en les pàgines 79-80). — J. P. E. [19.827

Gaspar SALA I BERART, *Proclamación católica a la magestad piadosa de Felipe el Grande*. Edició facsímil amb estudi introductori d'Antoni SIMON I TARRÉS i Karsten NEUMANN, Barcelona, Editorial Base, 2003.

Joan Lluís PALOS, [*Revista de Llibres*], dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 22 (2002 [2003]), 181-185.

D'entre la literatura publicada entorn el 1640 a favor o en contra de la posició fracturista de les autoritats catalanes, destaca el llibre d'En Gaspar Sala i Berart, considerat el recull oficiós de les raons que haurien justificat aquelles decisions tràgiques, que desembocaren en l'esquarterament de Catalunya.

Joan Lluís Palos considera inqüestionable que la revolta catalana del 1640 tingué la seva base ideològica o doctrina política o reflexió teòrica i que la *Proclamación católica...* hauria estat «l'obra més emblemàtica i la que més difusió va tenir, amb dotze edicions..., de la batalla ideològica de la Guerra dels Segadors» (182), destinada a respondre als fulls voladors que la tardor del 1640 prometien perdó reial als qui no continuessin la guerra contra Felip III (IV de Castella), aplegant i divulgant els arguments jurídics i els greuges fàctics que s'havien anat presentant entre 1621 i 1639 i havien estat recollits pels juristes de la Generalitat i de la Ciutat de Barcelona, amb referències i resums constants de doctrines tradicionals. També sembla veritat que «la majoria de les seves propostes mai arribaren a aplicar-se» (184), com, per exemple, el Tribunal de Contrafacions, una vella reivindicació favorable a les *Constitucions de Catalunya*, que «quan la Generalitat va tenir l'oportunitat de constituir-lo, es va fer enrebra» (105). — J. P. E. [19.828-19.829

Eva SERRA I PUIG, *La pàtria contra el rei. La correspondència de Francesc de Tamarit, diputat militar*, dins «Misc. Molas», II, 985-1006.

«Les cartes de Francesc de Tamarit, escrites des de Figueres són la base d'aquest article» (987), conservades a Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Generalitat. Correspondència rebuda*, i conegudes des de darreries del segle XIX. L'estudi actual, ultra informar de nombre d'episodis bèl·lics puntuals, en remarca alguns extrems, que coincideixen amb els problemes d'aquell moment inicial de la Guerra dels Segadors, vistos, però, des d'un punt concret d'observació, Figueres, des d'on Tamarit dirigia les operacions contra les forces d'ocupació del rei de Castella, tancades en places fortes de Rosselló: Perpinyà i Cotlliure; o de l'Empordà: castell de Roses; el primer és el de la naturalesa d'aquell conflicte que, per part de la Generalitat de Catalunya era la defensa de la legalitat i de la gent del país, sense implicacions dinàstiques ni religioses (988); segueix el gran tema de la inadequació del sometent a la defensa de la terra i sobretot a una guerra d'atac, amb la consegüent necessitat d'un exèrcit professional i estable, tot i la persistència d'unitats d'almogàvers; a partir d'ací, s'imposava la resposta a dos temes, el del recrutament i el de la financiació; els privilegiats («familiars» del Sant Ofici, nobles, eclesiàstics), però també les contínues anades i vingudes de les milícies ciutadanes feien impossible un recrutament eficaç; i la necessitat de diner comprant a tota hora exigia una pressió fiscal uniforme que assegurés les quantitats exigides per la guerra (994-1000). Tamarit hauria volgut que Catalunya s'hagués pogut defensar sola, car si es malfiava dels castellans, no ho feia menys dels francesos (1003-1006). — J. P. E. [19.830

Pere MOLAS RIBALTA, *La Duquesa de Cardona en 1640*, dins «Cuadernos de Historia Moderna», 29 (2004), 133-143.

Fonts diverses (*Dietari de Jeroni Pujades*, *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, *Manual de novells ardots*, la *Crònica de Miquel Parets*, les *Corts generals de Pau Claris*, les *Cartas de algunos Padres de la Compañía de Jesús sobre los sucesos de la Monarquía* i la *Relación del levantamiento de Cataluña* de Ramon Rubí de Marimon, d'Oxford, Bodleian Library, Ms. Add. A. 137) permeten de refer els desplaçaments, tant geogràfics com polítics de la duquesa de Cardona (vídua des del 22 juliol 1640, en què el duc, nou virrei després de l'assassinat del comte de Santa Coloma el 7 de juny del mateix any, moria al Rosselló); considerada en un primer moment per les autoritats catalanes possible intermediària davant Felip III (IV de Castella), el camí vers Barcelona de l'exèrcit del Marquès de los Vélez la féu (amb els fills) sospitosa davant el poble d'afavorir l'invasor; el palau dels Cardona fou saquejat, els fills empresonats i ella pràcticament segrestada en el convent de les carmelites descalces de Barcelona, fins que fou canviada pels ambaixadors de la Generalitat de Catalunya detinguts a Madrid, i passà a la zona controlada per l'exèrcit reial. Morí a Saragossa el 1646. — J. P. E. [19.831

Núria FLORENSA I SOLER, *La República Catalana de 1641: un foc d'encenalls*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 75-88.

Partint d'un document en dues versions de l'any 1641, al·ludit però no publicat ací, ans en altra publicació en premsa, l'autora analitza els fonaments i les motivacions de les autoritats catalanes per a proclamar la república el 16 de gener del dit any. A parer de l'autora, en aquestes raons batejava la teoria política de la revolució i la seva aplicació pràctica. La praxi, però, atesa la conjuntura política, militar i econòmica, imposà la incorporació pura i simple a França. — J. de P. [19.832

El manual del 1641 de Joan Francesc de Torrellebretra, notari de Vic. Edició a cura de Rafael GINEBRA i MOLINS, Anna Maria de ROCAFIGUERA i GARCIA, Jordi VILANOVA i SALVANS (Acta Notariorum Cataloniae, 10), Barceona, Fundació Noguera 2001, 560 pp.

Les pàgines introductòries subratllen dos fets: la titularitat de la notaria de Vic pròpia del capítol catedralic, que retenia la propietat dels registres, conservats en sèrie contínua des del 1230; i el moment cronològic de la política catalana (en la qual es trobà implicat el nostre notari: 18), ben reflectit en alguns dels documents ací publicats (9-19). El cos del volum consisteix en la regestació i transcripció completa de tres-cents noranta-dos actes notariais, que van del 31 de desembre del 1640 al 24 de desembre de l'any sobre (23-528), on el primer document és la constitució d'un síndic del poble de Gurb per a establir un censal «pro solvendis et satisfaciendis salariis et missionibus militibus euntibus ad succurrendum praesentem Cathaloniae Principatum qui de praesenti magnis oppressionibus opprimetur (! opprimitur) ratione invasione (! invasionis) in dicto Principatu facte per milites serenissimi nostri Hispaniarum Regis, cuiquidem invansione (! invasioni) (cum propriam defendere patriam unicuique liceat), magna cum diligentia oportuit occurrere...» (25); en aquella ocasió, el comprador del censal fou el Capítol de la Seu de Vic (i al cap de poc tenim notícies del camí de la Companyia de Vic vers Barcelona: 36-37, nùms. 11 i 12); encara trobem d'altres informacions bèl·liques com la presència d'un soldat de cavalleria (373), la compra de cent-noranta tres piques per a la Generalitat de Catalunya al preu d'una lliure cada una: 331), o la compra «de un pedrenyal de tres palms de roda ferrat y encepant a tres vergueras» (237), que costà onze lliures; hi ha encara un altre cas, en què el representant de la Generalitat restitueix «duas xispas curtas, quas havia[u] llevadas y presas Joanni Gallissà, filio meo, quant prenguéreu aquell» (507). Pel doc. nùm. 5 consta l'existència d'un llibre escrit en pergami: *Llibre de la fundació d'aquest monestir nomenat santa Clara de Vich* (30) i en el nùm. 130 trobem un ,llevador', que sembla ésser un extret de comptes (172). No cal dir que les actes notariais

d'aquest volum fan fe d'aquells moments en els quals hom va a cal notari, com les compraves, establiments, lloguers, herències i d'altres per l'estil, però cal dir que en aquest volum hi ha un tipus de document potser predominant, les constitucions de procurador; i també se'n presenten d'exceptionals, que s'ho val de recordar: una liquidació d'herència, que inclou inventari de béns, entre els quals figurava «un plech de paper de stampa» i «una sort de llibres», no especificats i «moltes actas de pergamí de diversos particulars» (144-145), i el resultat de l'encant (140-143); tres 'familiars' de la Santa Inquisició, de Torelló i de Sant Hipòlit de Voltregà (263); una avinença, tota ella en llengua catalana, per «lo criar de llet i de altres aliments» un infant (382-383). Hi ha, però, dos casos que, per raons diverses, cal subratllar: el primer es refereix a l'antic priorat augustiní de Manlleu, suprimit a darreries del segle XVI amb els altres de Catalunya, els béns i rendes del qual passaren a institucions eclesiàstiques actives en la reforma tridentina; el de Manlleu passà a la Schola Christi de Tremp, vinculada al convent de dominics, que exerciren llurs drets senyorials a través de Sant Domènec de Vic, i en concret a través del P. Pere Màrtir Feliu; no sols és notable la quantitat d'actes notarials relacionats amb l'administració d'aquells béns (pp. 145, 165, 176, 198, 202, 205-214, 238, 242, 249, 273, 276, 278, 287, 305-306, 310, 319, 321, 344, 358, 455, 492, 501-506, 513), ans sobretot el detall que, en establir peces de terra de la coromina canònica, hom feia constar que calia assegurar el nou carrer que en naixia, i seria anomenat Carrer del Prior (206), i deuria influir en la configuració urbana de Manlleu (encara ara?). L'altre és el de Joan Verdaguer, pagès d'Avinyó, que comprà dos masos a Oristà (Santa Eulàlia i Cassinet), li calgué netejar-los de deixes, deutes i censals i, doncs, tornar a cal notari massa vegades (pp. 183, 189, 196, 349-358, 361-365, 380, 463), cosa que permet de conèixer el ròssec que el 1641 seguia la compra d'una (o dues) propietats. En el pla de la llengua, 'tir' és emprat dues vegades, ambdues com a indicació de longitud (176 i 205); la frase «(ordi) llevat de era, una mesura rasa y altre cormollida» (292) dona mostra real d'ús d'un verb que el DCVB només coneix per un diccionari; assenyalem encara la riquesa de topònims inferiors al nom dels pobles. Al final del volum tenim taula única d'antropònims i de topònims [19.833

Enric QUEROL COLL, *Escrips polítics i propaganda a la Guerra dels Segadors: Vicent de Miravall i Alexandre de Ros*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 6 (2002), 197-235.

Tot i que la Guerra dels Segadors comportà un descens cultural, també es manifestà en l'edició d'obres de naturalesa doctrinal a favor d'una de les dues parts i en la publicació de fulletons tant informatius com propagandístics. En un primer moment, els texts defensors del govern de Catalunya o silenci en Tortosa, a l'espera de fets significatius (*La proclamación católica...* de Gaspar Sala), o, ja decidida a favor de Felip IV de Castella, li etziben tota mena de penjaments (*Noticia Universal de Cataluña*, de Francesc Martí Viladamor i el mateix Sala, *Epítome de los principios y progresos de la guerra de Cataluña...* o Josep Sarroca, *Política del conde d'Olivares...*), i acusen l'oligarquia ciutadana d'haver-se venut al comte d'Olivares (201-206). La resposta a favor de la política d'aquest comença amb Juan Adam de la Parra, autor de la *Súplica de la muy noble y muy leal ciudad de Tortosa...*, prossegueix amb Vicent de Miravall, *Tortosa, ciudad fidelísima y ejemplar* (207-218), i després d'alguns texts menors (219, nota 13), fa cim amb *Cataluña desengañada...*, etc.; prescindint de les batusses dialèctiques, les posicions contraposades sostenien també dues tesis inconciliables: les autoritats del Principat consideraven que el rei sol no podia saltar per damunt les *Constitucions de Catalunya*, ans qualsevol decisió contrària a aquestes havia d'ésser presa per rei i Corts conjuntament; la tesi del poder era que en cas de necessitat, el rei podia decidir sol contra *Constitucions...* El desenllaç de la guerra era totalment favorable a la segona tesi, però la línia política dels Àustria i la intervenció decidida dels qui s'havien posat a favor de Felip IV decantà el desenllaç a una 'tercera via', que no solucionava el problema de fons, car tot depenia de la bondat paternal del rei

envers Catalunya; de fet, els canvis més visibles consistiren en què només foren insaculats tant per al Consell de Cent com per a la Generalitat de Catalunya aspirants clarament afectes a la monarquia (219-229). Hi ha reproducció de quatre portades o pàgines (230-233) i bibliografia (234-235). — J. P. E. [19.834]

Josep CAPDEFERRO, *La Diputació del General al segle XVII*, dins «Nadala», 38 (2004 = *L'autogovern a Catalunya*), 50-55.

Visió sintètica d'un camí secular, on són clars tres passos: 1601-1640 d'augment de tensions entre un poder i administració reials, creguda superior a les *Constitucions de Catalunya* i permetent-se tota mena d'abusos, i la Generalitat i Ciutat de Barcelona, parapetades en les dites *Constitucions*, convertides en el centre de tota una teoria política, la del pactisme, tensió que explotà en el Corpus de Sang, amb mort el virrei, comte de Santa Coloma. La guerra dels anys 1641- 1659, que desembocà en la *Pau dels Pirineus* i la desmembració de Catalunya. I les quatre dècades finals, en què Generalitat i Ciutat només foren regides per afectes al rei. — J. P. E. [19.835]

Núria SALES, *Tractat dels Pirineus, el Tractat dels Pirineus?*, dins «Misc. Giralt», 830-839.

En la historiografia dels darrers segles, el *Tractat dels Pirineus* concentra la seva importància en haver dibuixat, passant per les carenes dels Pirineus, la frontera entre els estats espanyol i francès; però la majoria dels seus més de cent-vint articles s'ocupa d'altres punts de fricció entre les monarquies catòlica i cristianíssima, com les senyories italianes o els Països-Baixos, l'Artois, Lorena, Alsàcia o el Franc Comtat, mentre els pirinencs no passen d'onze, comptats els set que acorden sobre Catalunya (832-833), i que no dibuixen pas cap línia fronterera pels cimals (casos de la Val d'Aran, d'Àneu, Vallferrera o Andorra i, no cal dir, la Cerdanya. Es pot dir, dels Pirineus' perquè els delegats celebraren llurs reunions a l'illa dins el Bidassoa en zona pirenaica, durant les quals mancà tota serietat a l'hora de trobar arguments a favor de cada un dels dos estats, com reconegué el mateix Pèire de Marca; d'altra banda, si hom volia una frontera pels Pirineus, aquesta hauria pogut passar per les Corberes, que era la frontera secular (839) [i per a mofa dels rossellonesos, seguiria essent-ho després del 1659]. — J. P. E. [19.836]

Ricard LOBO, *Catalunya partida en dues: l'estúpida frontera d'origen francocastellà*, dins «Revista de Catalunya», núm. 180 (gener 2003), 66-73.

L'autor defensa i aporta fragments textuais a favor de la seva posició, segons la qual en la documentació diplomàtica anterior al *Tractat dels Pirineus*, la part francesa propugnà i la castellana acceptà que els 'Monts Pirineus' sempre havien separat «les Gauls d'avec les Espagnes» (71), cosa que, ni que fos per la seva imprecisió, permeté interpretacions com la maximalista francesa que pretenia apoderar-se de tot el territori fins a la Seu d'Urgell i Oliana, situant la frontera al Cadí. — J. P. E. [19.837]

Margalida BERNAT I ROCA, Jaume SERRA I BARCELÓ, *Els 'novatores' de Montision i la reforma del Sistema Mètric Mallorquí*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 109-132.

El repartiment de terra posterior a la conquesta de Mallorca i la posterior a la de València fou fet aplicant mesures diverses, senyal de la poca consistència d'aquestes, cosa que resultà palesa amb motiu de la construcció de la murada renaixentista de Ciutat el 1577, en què les autoritats arribaren a coincidir en una sola mida de longitud (110-111). Alhora els jesuïtes de Montision paraven atenció als avenços de les ciències i en particular el p. Matias Borrassà

a les matemàtiques, que el 1594 acabava l'*Epitome Scientiarum Mathematicarum*, que despertà «inquietuds superiors, que donarien el seu fruit una generació després» (113). Montision fou nucli irradiant damunt l'illa, impulsà «el denominat canvi de paradigma» (115) i les noves aportacions es manifestaren en particular en medicina, química (*Tractat del salitre*) i astronomia (116-119); Vicenç Mut fou la figura principal, entorn la qual es reuní un grup de «novatores»; Josep Saragossà fou deixeble seu [cf. notícia bibliogràfica següent] (120-122); els primers decennis del segle XVII, Mallorca emprengué una política d'aplicació honesta de pesos i mesures, amb formulacions oficials com els *Capítols de la bolla del redreç...*, del 1625, que encara repercutiren en les *Ordinacions i sumari de privilegis, consuetuds i bons usos...* del 1663, i en els *Capítols per lo exercici de la jurisdicció del magnífich mostassaf...*, del 1678, encara reimpressos el 1796 (129) sense, però, establir bases teòriques diverses de les medievals, d'on havien sorgit. — J. P. E. [19.838]

Eduard RECASENS GALLART, *Càlcul d'arrels d'equacions polinòmiques a l'Arithmetica Universal de J. Saragossà*, dins VII *Trobada Ciència Tècnica*, 167-172.

El jesuïta Josep Saragossà [cf. notícia bibliogràfica anterior] publicava a València el 1669 *Arithmetica universal, que comprende el arte menor y mayor, algebra vulgar y especiosa*, llibre que, comparat amb els contemporanis i àdhuc amb algun de posterior, presentava una part nova, el *Libro II, De las raíces*, que «treballa el càlcul d'arrels numèriques basant-se en l'expressió algebraica del desenvolupament d'una potència d'un binomi i amplia l'algorisme al càlcul d'arrels d'equacions polinòmiques» (168) i en dóna i explica un exemple «en el cas més senzill d'una arrel quadrada, per exemple la del nombre 5480281» (169). Hi ha reproducció de dues pàgines del llibre (171-172). — J. P. E. [19.839]

Narcís de PUIG DE TRAVER, *Els efectes de les guerres de la segona meitat del segle XVII sobre la moneda catalana a partir de la documentació de la catedral de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 539-545.

La inflació provocada per la Guerra dels Segadors obligà les institucions catalanes a batre «sisens» (= 6 diners); al final de la Guerra llur valor era de 1'1/2d.) i encara foren convertits en ardits de llei baixa (= 1d.), tal com informen el *Llibre de comptes de diferents administracions i els Comptes de Pabordria 1661-1700*, de l'ACG, on a voltes es fa constar que certs arrendaments es cobraven en moneda de plata, o almenys que els comptes es feien en moneda de plata indiferentment de com es cobressin; també donen informació d'altres administracions de la Seu: *Ferial*, *Vestuari*, etc. En realitat, a mitjan s. XVII els comptes s'expressen en moneda de «sisens» i quan passen a «ardits» perden la meitat del valor nominal. Des del 1654, hom compta en moneda de plata, i des del 1661-1662 (o més tard, segons cada pabordia), el valor de la plata es converteix en ardits i el valor nominal es multiplica per 1'5. L'interès de la troballa rau en la seva possible aplicació, aclaridora si és el cas, als comptes d'altres administracions. — J. de P. [19.840]

Miquel BATLLORI, *Barcelona i Catalunya a l'obra de Gracián*, dins «Revista de Catalunya», núm. 180 (gener 2003), 58-65.

Baltasar Gracián parla per sinècdoc (part pel tot, Barcelona per Catalunya) en la primera part de *El Criticón*, en curt paràgraf ací transcrit (60), en el qual encoloma a la ciutat el bandolerisme d'indrets muntanyencs de Catalunya. En escriure sobre Ferran el Catòlic, n'exalta la seva actuació multinacional hispànica, però silencia l'intent de desvincular-ne la Corona catalanoaragonesa mitjançant el casament amb Germana de Foix (61-63); l'actuació contemporània del comte-duc d'Olivares i de Felip IV de Castella és per ell estigmatitzada perquè desfà l'obra de *El político don Fernando* (63-65). [Els estudis de Miquel Batllori sobre

Gracián són aplegats en el volum VII de la seva «Obra completa», sota el títol *Baltasar Gracián i el barroc*, València, Tres i Quatre 1996, XII i 618 pp.]. — J. P. E. [19.841

J. C. VILLALONGA TERRASSA, «*Vol saber un poch qui té poch que fer...*». *Unes curioses pràctiques d'aritmètica d'Antoni Fontirroig (s. XVII)*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalana», XLVIII (2004), 53-66.

L'autor dona notícia del manuscrit 114 de la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca, que conté unes pràctiques d'aritmètica escrites en català pel dominicà Antoni Fontirroig (1581-1670), autor d'altres obres en llatí i castellà; selecciona i edita sis d'aquestes pràctiques i n'estudia la llengua que és col·loquial i alhora acostada a les formes de la tradició literària. — J. de P. [19.842

Xavier TORRES, *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès. Memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, CCG 2000, 134 pp.

Fèlix DOMÈNECH, *Treballs i desdixas que àn succeït en lo Principat de Catalunya i en particular a nostre bisbat de Girona (1674-1700)*. Edició crítica i estudi introductori de Pere GIFRÉ i Xavier TORRES. Girona, CCG 2001, 103 pp.

L'autor del primer títol té aplegats més de quaranta llibres o llibretes familiars i memòries d'amos de pagès o de masovers, on els autors anotaven dades que els interessaven personalment, com els naixements i les defuncions de familiars, o quantitat i qualitat de les anyades o que els cridaven l'atenció, com aiguats o riuades o fenòmens atmosfèrics, i fins i tot esdeveniments que condicionaven la vida col·lectiva, com passes o guerres; i és evident la importància filològica de les dites pàgines, escrites amb la llengua més ran de terra, i per això viva, acolorida i rica.

L'autor dels *Treballs i desdixas...* era amo agrícola de Sant Feliu de Guíxols, i possiblement escrivia més per informació del o dels hereus que per ajudar la pròpia memòria, i així enriqueix les seves anotacions amb notícies o extrets de documentació convenient per a la possible defensa del patrimoni familiar, o amb observacions que podien posar en guàrdia el o els successors. — J. P. E. [19.843-19.844

Lluís J. GUIA MARÍN, *El Regne de València. Pràctica i estil parlamentaris (Ll. Matheu i Sanç*.

Tratado de la celebración de Cortes generales del Reino de Valencia), dins «Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón», 10-11 (2001-2002 [2003]), 889-933.

L'obra de Matheu i Sanç fou publicada el 1677; superava el *Speculum principum* de Pere Belluga, pel seu caràcter monogràfic delimitat per les Corts; les monografies posteriors eren esbiaixades perquè presentaven la cort de València en funció de les necessitats polítiques del moment, amb la vista posada en les Corts de Cadis, fins que des del 1960 es multiplicaren els treballs d'edició, on destaquen la dels *Furs de València* d'Arcadi Garcia i Germà Colón i *Les Corts valencianes* de Sílvia Romeu (889-900); resumida la biografia de Llorenç Matheu i Sanç (1618-1680: 901-907), arriba la secció dedicada a cada una de les Corts valencianes, des de Ferran II Trastámara a Felip III (IV de Castella) el 1645, i als afers principals suscitats, que Matheu coneix i en cada un dels quals es posa a favor de la decisió reial (908-919). El darrer apartat, sobre *Les Corts en l'obra de Matheu* (919-933), recorda les «novetats» amb què havien de comptar les Corts valencianes del segle XVII, ultra els nous problemes (absentisme reial, existència de virrei i de l'Audiència, d'una banda, i juntes d'estaments i de contrafurs, de l'altra). Les darreres pàgines, seguint els successius moments d'una Cort, resumeixen la interpretació que Matheu en dona, també de forma comparativa amb les Corts d'Aragó i de Catalunya (922, 925), on és constant la interpretació favorable al rei, ni que sigui silenciant

«la política de força duta a terme per Felip IV en 1626» (929), o insistint en què «la fuerza de la ley nace de la autoridad real» (931). — J. P. E. [19.845]

J. MAS, *Un grupo de alumbrados en el sur valenciano durante el siglo XVII (Novelda y Alicante, 1679-1682)*, dins «Revista de Historia Moderna», 21 (2003), 411-430.
Títol només conegut per referència. — J. P. E. [19.846]

Dolors CONDOM, *Algunas consideraciones entorn del llibre Verdad triunfante... de J. G. Roig i Jalpí*, dins «Estudi General», 23-24 (2003-2004 = *Història i llegenda al Renaixement*), 201-212.

Autor d'històries escrites seguint els preceptes d'Annio da Viterbo, Joan Gaspar Roig i Jalpí publicà el 1678 el *Resumen historial de las Grandezas y Antigüedades de la ciudad de Gerona...*, i aixecà tal polseguera que li calgué defensar-se'n amb la *Verdad triunfante. Discurso histórico-apologético...*, del 1680. El principal crític del *Resumen...* havia estat el jesuïta Onofre Relles amb la seva *Historia apologética de la vida y martirio de san Narciso...*, del 1679. Roig, amb constant protesta d'atendre's només a la veritat, discuteix afirmacions de Relles, una de les quals és la relativa al primitiu emplaçament de la catedral de Girona, discutida entre el lloc actual i l'església de Sant Feliu (204-209). Amb la *Verdad triunfante...* Roig completava tota una peregrinació historiogràfica, en la qual «havia passat per la fase de la fe en els falsos cronicons, la de la participació en llur falsificació, la de la vacil·lació i el precaucionisme i finalment, la de l'abandonament i la desfeta» (Coll i Alentorn: 210). Al final de la resposta, acollia un plegat de notícies esparses procedents de Gaspar Sala i Berart (210-211). — J. P. E. [19.847]

Historia del Colegio de nuestro Padre san Ignacio de Loyola de la Compañía de Jesús fundado en la villa de Pollensa del reyno de Mallorca a 19 de junio anno 1688. Introducció, transcripció i notes por Miguel FERRER FLÓREZ, annex de 50 pàgines al final del «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003).

Sumada a la *Historia del colegio de N. S. De Monte y Sion de la Compañía de Jesús de la Ciudad de Mallorca*, la indicada en el títol són les dues fonts principals per al coneixement de la història de la Companyia de Jesús a Mallorca; la de Pollensa es conserva a Palma de Mallorca, ARM, ms. 23, i és també font per a la informació sobre nombre d'aspectes de la vida oficial d'aquella vila els vuitanta anys entre la fundació del Col·legi i l'expulsió dels jesuïtes. Els deu capítols del primer llibre exposen de forma detallada i amb transcripció de molts dels documents oficials, primer les bases econòmiques i les decisions inicials de fundació del dit col·legi (11-20), la contraposició encapçalada per la comunitat de dominics (convent del Roser) de Pollensa, als quals s'associà bona part de la comunitat de beneficiats i preveres de la mateixa vila, que arribà a plet (21-46), fins que els generals dels dos ordes es trobaren a Roma, decretaren la pau i que passés avant la fundació del col·legi de Pollensa (46-50). — J. P. E. [19.848]

Tayra Me Carmen LANUZA NAVARRO, *Los pronósticos astrológicos de fray Leonardo Ferrer y las esperanzas de sucesión de Carlos II en torno a 1690*, dins VII *Trobada Ciència i Tècnica*, 173-179.

En començar el darrer decenni del segle XVII el desig popular que arribés successor natural de Carles II féu néixer tota mena d'especulacions i pronòstics; l'augustí fra Leonard Ferrer, ultra d'altra bibliografia (174-175), en publicà un cada any entre el 1680 i el 1695; es basava en «la teoria de las grandes conjunciones, las creencias en los cometas, los horóscopos de momentos concretos y la teoría de los planetas como regentes de los años» (176); aquesta darrera fou aplicada al *Iuizio filosófico, astronómico y congetural del feliz... arribo... de la Reyna N. S. Doña Mariana de Neoburg y Baviera...*, del 1690, on, establertes les anàlisis pertinents, «con-

cluye que serán nada menos que quince los hijos que tendrá el Rey de la Reyna» (177). Hi ha bibliografia (179). — J. P. E. [19.849]

Joan-Hilari MUÑOZ I SEBASTIÀ, *Possible troballa de fragments del sepulcre de fra Sever-Tomàs Auther, bisbe de Tortosa*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 97-112.

Entre els fragments hi ha la possible estàtua jacent d'un bisbe, que, atesos d'una banda els canvis de lloc deguts a la Guerra de Successió, a la Desamortització i a la Guerra Civil del 1936-1939, i de l'altra el testament d'aquell jerarca, ací transcrit de Tortosa, AHCTerres de l'Ebre, *Protocols notariais* (107-110) i d'altres dades, l'autor considera que podria correspondre a aquell bisbe tortosí dels anys 1685-1700. — J. P. E. [19.850]

Fernando ANDRÉS ROBRES, *Textos publicados en torno a Montesa en los siglos XVI, XVII y XVIII y edición de manuscritos: Historiografía clásica y fuentes impresas de la Orden Militar valenciana*, dins *Órdenes Militares*, 1289-1314.

El primer (i bàsic) text és el del valencià Hipòlit Samper i Gordejuela, *Montesa Ilustrada...*, del 1669, alhora «una crònica i un ampli tractado acerca de la naturaleza, el patrimonio y la organización del instituto» (1290), amb el qual ell i l'orde pretenien ésser considerats a l'altura dels altres ordes militars hispànics, responen així al llibre de l'aragonès Miguel R. Zapater, *Cister militante...*, del 1662, i al del també valencià Rafael Trobado i Figuerola, *Alegación en defensa de la Orden Cisterciense...*, del 1660, que subtratllava la submissió de Montesa a Santes Creus a l'hora d'eleger Mestre General; el de Josep Villarroya, *Real Maestrazgo de Montesa...*, del 1787, era destinat a posar ordre en les bases econòmiques de l'orde. El 1573, conseqüència d'una visita canònica, s'havien publicat les *Difniciones de la Sagrada Religión y Cavallería de Sancta María de Montesa y Sancti Jorge...*; el 1596 seguia, la *Pragmática y asiento entre las jurisdicciones de Su magestad como Rey y como Gran Maestre de... Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama*; dos anys abans, Cristóbal Juan Monterde y Real publicava el *Responsum de jurisdictione Ordinis Montesiaie*, que s'ha de completar amb una sèrie de sentències sobre situacions concretes de les poblacions del senyoriu de Montesa (1298-1302). Segueixen dues seccions, que recullen respectivament els impresos de defensa de les prerrogatives de l'orde davant altres institucions eclesiàstiques (1303-1307) i els de temàtica variada (1308-1310); el penúltim apartat informa de la presència del tema 'Montesa' en obres d'abast més general, publicades els segles XVI-XVIII (1310-1311), i el darrer, de l'edició de fonts montesianes en publicacions dels segles XIX i XX (1312-1314). — J. P. E. [19.851]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Documents sobre retaules catalans del segle XVII*, dins «Palestra Universitària», 17 (2004), 59-100.

L'AHC de Cervera, *Fons notarial. Cervera* (en general), ha proporcionat vint-i-quatre documents, datats entre el 1604 i el 1700, molts dels quals són contractes per a la construcció de retaules, que permeten de conèixer amb detall allò que aquells representaven, i la forma com hom preveia de pagar-los (73-100). Els dits retaules eren per a les esglésies de Biosca, Calaf, la Cardosa, Cervera, la Curullada, Granyena, Guspí, Linyola, Menàrguens, Miralcamp, Montpalau, les Oluges, Prades de la Molsosa, Sant Guim de la Rabassa, Sant Julià de Lòria (Andorra), Sant Pere dels Arquells, Talteüll, i Vergós Garrejat (60-72). Hi ha llista d'artesans i artistes esmentats (72-73). — J. P. E. [19.852]

Enric PRAT, Pep VILA, *Tres nadales dialogades dels segles XVII i XVIII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 513-537.

Els autors reediten i comenten el text de dues nades anònimes del segle XVII, provinents de l'arxiu musical de l'ACG, ja publicades per Francesc Civil. La primera, *In festo Nativitatis Domini*, fou composta per Joan Verdalet (1632-1691), la segona per Francesc Soler (1613-1688). Editen també el *Noël en diàlogo dels àngels y dels pastors sobre lo aire* Bannissons les alarmes, de la BM de Perpinyà, ms. 124, ff. 254-255, nadala rossellonesa del segle XVIII, en català. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.853]

Pep VILA, *El dramaturg Sixt Veray, canonge de la catedral de Girona, en el context de la representació de la Passió a Celrà (1703)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 733-767.

Sixt Veray i Clar (1665-1735), canonge de Girona, va arranjar o copiar una *Passió*, el manuscrit de la qual es conserva a Girona, AHM. L'autor l'estudia, en descriu detalladament el contingut, el posa en relació amb d'altres texts passionístics moderns i n'edita un fragment, *La Presa*; repassa la normativa diocesana sobre representacions de la Passió, més aviat restrictiva, abans d'entrar en l'estudi dels problemes sorgits a Celrà el 1703, arran d'una d'aquestes representacions, que originà un procés eclesiàstic, conservat a l'ADG, del qual l'autor reproduceix substancialment declaracions de testimonis. L'apèndix inclou registres de documentació referent a Sixt Veray, un edicte del bisbe Miquel de Pontich, excomunicant el 20 III 1960 els de Lledó, que havien representat *La Presa*, i el plec de descàrrec dels jurats del poble. Hi ha il·lustracions i arbres genealògics. — J. de P. [19.854]

Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *Felipe V y Cataluña: balance de un reinado*, dins *Felipe V internacional*, 91-118.

El balanç es basa en quatre punts: el primer s'encara amb la duplicitat de Felip V envers Catalunya: clarament positiva els primers anys i en concret en les seves Corts del 1701-1702, favorables a les expectatives catalanes, que ja alçaren sospites en alguns cortesans; i absolutament negativa des que els aliats porten la guerra, Jordi de Darmstadt s'assegura la fidelitat dels catalans i l'arxiduc Carles d'Àustria governa els regnes de la Corona catalanoaragonesa: la reacció extremada de Felip V, contra el consell de molts homes de confiança, també el del seu avi Lluís XIV de França, ja havia estat presa abans de la seva victòria a Almansa i de l'abolició dels *Furs de València* (94-95): «...para el rey de España la sumisión de los catalanes era una cuestión de amor propio y de rivalidad con el rey de Francia», diu la correspondència diplomàtica de París, Ministère d'Affaires Étrangères, *Correspondance politique. Espagne*; i no hi hagué manera de fer-li entendre que mantenir les *Constitucions de Catalunya* era una forma d'assegurar-se l'afecció dels súbdits (92-95). El segon punt és el de la repressió i la política de 'terra cremada' de l'exèrcit felipista a Catalunya: la sospita universal descrita per Francesc de Castellví (98) no donava pau. Tercer punt, la modernitat introduïda per la *Nova Planta*: un sistema impositiu (900.000 pesos de cadastre; 300.000 de manutenció de l'exèrcit; 100.000 de dret de bolla; i 700.000 de rendes diverses el 1724), no essent igualitari no és modern, sobretot si es troba en un marc en què l'exèrcit s'endu les dues terceres parts del pressupost, les prerrogatives estatals es privatitzen i els càrrecs públics són posats a subhasta (100-106). Quart punt, l'austriacisme de Catalunya: era l'únic camí de defensar la pròpia Constitució i la pròpia dignitat d'entrar 'aeque principaliter' en la monarquia (107-111). Punt cinquè: l'empenta econòmica de Catalunya posterior a la *Nova Planta* era resultat de causes anteriors al 1700, com l'especialització productiva, els intercanvis comercials i la creació d'un sistema de ciutats (112-116). — J. P. E. [19.855]

Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Cataluña, 1713: asediados por Felipe V, abandonados por el archiduque*, dins *Felipe V internacional*, 211-233.

La documentació de l'Arxiu Reial, (ACA), *Generalitat. Dietaris, Generalitat. Deliberacions*; de l'AHCB, *Sec. Graf.*; BC, *Manuscrits i Fulletons Bonsoms*; Madrid, AHN, *Estado*; les *Narraciones históricas...*, de Francesc de Castellví, i el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, permeten a l'autor d'omplir, amb constant transcripció de fragments textuais, buits relatius a les decisions dels dos contendents (aliats o borbònics) per acabar la guerra a Catalunya després que l'arxiduc Carles, esdevingut emperador d'Àustria, havia marxat de Catalunya i al cap d'una temporada també la seva esposa, Elisabeth Christine von Brunswick, substituïda pel comte Guido von Starhemberg com a virrei i capità general del Principat, que enganyà les autoritats catalanes assegurant-los, àdhuc per escrit, que ni el 'Tractat d'Utrecht' ni el 'Conveni de l'Hospitalet' no deixaven Catalunya sense la protecció de les potències aliades, quan estava elaborant amb els borbònics el pla d'evacuació vergonyant del seu exèrcit de tot el territori català, durant la qual hagué d'ésser protegit de l'ira popular. — J. P. E. [19.856

Pedro MORENO MEYERHOFF, *Los grandes de España creados por el archiduque en la Corona de Aragón*, dins *Felipe V internacional*, 363-403.

L'autor s'ha proposat d'aplegar en fons diversos (Barcelona, Arxiu Reial, (ACA), *Audiència, Consell d'Aragó, Diversos*; Madrid, RAcademia Historia, *Colección Salazar*; AHN, *Estado, Consejos, Consejos suprimidos, Órdenes militares. Sant Joan de Jerusalem, Calatrava*; els comptats «datos exclusivamente biográficos» dels afectats per la concessió del dit títol, alguns dels quals recauen en el nostre camp: Joan Antoni de Boixadors Pacs Rocabertí i Pinós, V comte de Savallà (370-373); Antoni Francesc Coloma i Pujades, V comte d'Elda (373-375); Joan de Lanuza Montbui Vilarig i d'Oms, IV comte de Plasència (375-378); Francesc Xavier de Blanes Centelles i Desbac Descatllar, VI comte del Castell de Centelles (381-382); Josep Galceran de Pinós i Rocabertí, I marquès de Santa Maria de Barberà (383-384; arbre genalògic: 402); Josep Folc de Cardona i d'Erill, I comte de Cardona (València) (385-387); Antoni d'Erill i Orcau (387-389); Felip de Ferran i de Sacirera, I comte de Ferran (303-304); Francesc de Berardo i de Sant Just, I marquès de Montnegre (394-396); Joan Basili de Castellví i Coloma, III marquès de Villatorcas (396-397); i Josep Ceverio i Cardona, II comte de Villafranca (398-400). — J. P. E. [19.857

Miguel Ángel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, María Ángeles PÉREZ SAMPER, *Familias catalanas en las instituciones de la España Moderna*, dins *Pluma, mitra y espada*, 241-253.

El tema d'aquestes pàgines se centra en famílies, les connexions de les quals serviren a la introducció de nous membres en el servei de les institucions de l'Estat a la capital (245-248) o en les municipals o de l'Estat a Catalunya (249-253). La base de les informacions són publicacions anteriors, de manera que ens trobem davant una espècie de butlletí bibliogràfic. — J. P. E. [19.858

Luis MIRALLES CONESA, Joaquím BELTRÁN SERRA, *Libros de Boyle en la Biblioteca del Seminario de Segorbe*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 457-478.

Antic col·legi de Jesuïtes fins a l'expulsió del 1764, l'actual biblioteca del Seminari posseeix un nombre considerable d'edicions de llibres de Robert Boyle totes dels darrers anys del segle XVII: tres de filosofia experimental (461-462); quatre de medicina (464); dotze de física (465-469); sis de química (470-474); quatre de ciències naturals (476); i quatre de teologia (476-477). Hi ha bibliografia (477-478), i reproducció fotogràfica de tres portades (464, 468 i 475). — J. P. E. [19.859

Albert GARCIA ESPUCHE, *Els Vilana Perlas i la casa del Regomir: del notariat al poder*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 267-319.

Entre el 1655 i el 1713 tres generacions dels Vilana Perlas feren el salt de la notaria d'Oliana, a membre del 'Grup de Reverter' (278-279: Reverter, Massanés, Clavaria, Feliu [de la Penya]: 294); tot seguit, a notari independent i a ciutadà honorat de Barcelona; i a jurista, membre de l'administració reial, marquès de Rialp i secretari d'Estat de l'Arxiduc Carles a Barcelona, i a Viena de l'emperador Carles III (268-297); paral·lelament, des del 1672 la família s'allotjà a la casa dels carrers Regomir i Correu Vell, que s'amplià a mesura que la família augmentava i pujava de categoria (300-316; croquis: 303; dues fotografies: 304-305); hi havia tres estudis, un dels quals destinat a biblioteca «amb 579 tomos o llibres» (307); en un escorcoll fet per les autoritats borbòniques el 1704, li fou trobada «una relació del que ha passat en lo bombardeig i siti de Barcelona... i un codern de full de octau estampat a modo de pronòstich» intitulat *Clarín de la Europa, hipocresía decifrada de España* (306, nota 116). Tant la trajectòria personal dels membres de la família, com les ampliacions i obres a la casa fins al 1712, són reconstruïdes a base de la documentació de Barcelona, AHPB, i d'arxius complementaris com l'AP de Sant Just i Pastor, *Llibretes de comunió*. — J. P. E. [19.860

Patricia MIR SORIA, *Una aproximación artística a la singular obra de los hermanos Vicente y Eugenio Guilló*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 519-535.

Pàgines que la mateixa autora qualifica de «recorrido cronológico» per l'obra artística d'aquells dos germans de la segona meitat del segle XVII i primers anys del XVIII, dins el qual trobem transcrites les quatre signatures en altres tantes obres de la dècada del 1690 (522-523) i un fragment relatiu a llibres de la darrera voluntat d'Eugeni, de Castelló, AHP Provincial, *Protocols notariales* (529). Hi ha vuit reproduccions fotogràfiques (532-535). — J. P. E. [19.861

Ariane JAMES-SARAZIN, *Hyacinthe Rigaud et ces messieurs d'Aix-en Provence*, dins «Bibliothèque de l'École de Chartes», 161 (2003), 241-287.

Nat i arrelat al Rosselló, Jacint Rigau en rebé durant tota la seva vida nombre de comandes, com també de Lió i del Nord de França, d'on era la família de la seva muller. Ací, a base dels seus llibres de comptes, conservats a París, Bibliothèque de l'Institut, mss. 624-625, ja publicats (*Libre de raison de H. R.*), l'autora exposa els encàrrecs rebuts de prohoms d'Aix-en-Provence, amb reproducció de vint dels quadres, en els quals els retratà. Són publicades en apèndix nou lletres relatives als dits encàrrecs, quatre de les quals són autògrafes, conservades a París, Fondation Custodia, i Bibliothèque d'art et d'archéologie Jacques Doucet (276-287). — J. P. E. [19.862

Rosa Mª ALABRÚS, *Las crónicas desconocidas de la Guerra de Sucesión*, dins *Felipe V internacional*, II, 793-813.

Recordades les principals cròniques, tant del partit botifler com de l'austriacista, l'autora es limita a «las crónicas proborbónicas emitidas desde Cataluña», en concret *Relación de la Guerra de Sucesión en Cataluña, Noticia de varias revoluciones acaecidas en el Principado de Cataluña* i *Genio de los naturales de Cataluña*, la primera i la terça de la BC, la segona de l'AHCB, totes inèdites. El cos de l'article és format de transcripció de llargs fragments sobre les accions bàsiques de la guerra, de cada una de les dites cròniques, sobretot de la *Relación...* (794-799) i del *Genio...* (802-812), mentre la *Noticia...* és en gran part resumida i només en són transcrits cinc paràgrafs (799-802). Fins i tot en les pàgines d'aquells botiflers hi ha sentències com aquesta: «Perdieron lastimosamente los catalanes quanto hay que perder, que fue la libertad, a la

que no se igualan quantos tesoros encierra en sus entrañas codiciosa la tierra» (*Relación...*, 799). — J. P. E. [19.863]

Javier ANTÓN PELAYO, *La historiografía del siglo de los Ilustrados (de Maiana a Capmany)*, dins *Historiografía catalana*, 117-139.

Fora dels dos noms indicats en el títol, són pràcticament desconeguts els noms dels altres historiadors dels Països Catalans en el segle XVIII, que s'han de trobar en les pròpies bibliografies (F. Torres Amat, Just Pastor i Fuster i Joaquim M. Bover de Rosselló, i darrerament en el *Diccionario d'historiografía catalana*, que en recorda un centenar). Les novetats del segle XVIII (entre les quals hi ha que alguns autors hi contribueixen des de Madrid) foren introduïdes pels 'novatores' valencians, encapçalats per Manuel Martí i Saragossà, que se n'havia amarat a Roma; encara que el recercador més pròxim a Martí fou Josep Manuel Minyana (*De bello rustico Valentino*), es distancien perquè aquest encara destinava el seu llibre a glorificar l'opció de la noblesa valenciana en la Guerra de Successió; el centre de la nova concepció de la història, sotmesa sense concessions al document, es trobava a Oliva o a Madrid a casa de Gregori Maiana i Siscar (119-126) [cf. p. 930, n. 19.894]. — J. P. E. [19.864]

Francisco AGUILAR PIÑAL, *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII*. Tomo IX. *Anónimos I*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1999, 896 pp.

[Són molts, de nombre curt de pàgines, però de títol llarg, els impresos anònims del segle XVIII, ací ordenats per la seqüència alfabètica de la primera paraula del títol; essent impossible de donar el títol, ni molt abreujat, de cada un dels que recauen en el nostre camp, m'he de limitar a transcriure'n alguna mostra]: dels que comencen amb ,A': *A la Sacra Cesàrea y Real Magestad de la Reyna... aviendo acompañado el Santísimo Sacramento desde la Rambla hasta la calle de Jerusalem un día de mucho viento, aguardando en el portal de la casa del enfermo a que bajase su Magestad para volver con tal compañía a la parroquia del Pmo...*, Barcelona 1712 (15, núm. 22); trobem *Abertura del nuevo establecimiento de estudios de la ciudad de S. Felipe...*, València 1799 (16, n. 35); són nombrosos els que comencen amb ,Academia' i informen d'actes escolars d'escolapis, jesuïtes, franciscans o d'altres a València, Palma de Mallorca, Mataró o Mojà, com l'*Academia literaria que... ofrecen al público en dos actos los discípulos de las Escuelas Pías de la Villa de Moyà... en Mayo de 1793*, Vic (19, núm. 58); Hi ha ,accions de gràcies': *Acción de gracias y rogativa pública con que la Ilre. Administración del Hospital General... manifestó su perpetuo reconocimiento por la Real Gracia con que la piedad del Rey... se ha servido socorrer a tan provechosa y miserable casa*, Barcelona 1772 (21, n. 70); la temàtica és variada: *Acentos de Mireno, al llegar a Barcelona los primeros socorros de los Altos Aliados, para este año de 1711. Expresados en redondillas, que rematan en títulos de Comedias*, 1711 (22, n. 73); hi ha ,Actas/Acto': *Actas de la Congregación de las Cartuxas de España, aprobadas por Su Magestad Católica*, València 1796 (22, n. 78); o un d'entre tants *Acto cosmográfico, político, cronológico e histórico, que en prueba de sus estudios particulares ofrecen al público los colegiales seminaristas del Conciliar de Barcelona... en la mañana del día 1 de julio de 1790 a las diez, dirigidos por el doctor Josef Munt*, Barcelona 1790 (24, n. 91); alguns dels títols permeten de copsar la situació tràgica de Barcelona els anys 1713 i 1714: *Al llevarse la preciosa e insigne reliquia del Invicto Mártir San Jorge, desde la Excelentísima Casa de la Diputación de Cataluña a la Apostólica y Santa Iglesia Catedral de Barcelona, para colocarla junto a la portentosa Imagen de Nuestra Señora de la Merced; Cuerpos Santos de Olaguer, Severo, Madrona, Inocente; y Sacrosanta Espina del Señor; Velo entero de la Virgen Santísima; y otras reliquias que hallí adora, y venera el Pueblo Barcelonés, ballándose sitiado en el mes de noviembre de 1713. Implora aquella Excma. Ciudad bajo el Patrocinio del Glorioso Mártir, con este Romance Heroico* (31, n. 148); *Al taumaturgo San Antonio de Padua se implora el poderoso Patrocinio, en el asedio de Barcelona, de los años 1713 y 1714 en este Romance*, Barcelona 1714 (32, n. 152); *Al único bombardeo, que el duque de Populi axecutó contra Excelentísima Ciudad de Barcelona, en los primeros días de abril de 1714*.

Romance, Barcelona 1714 (32, n. 153); *Anima Barcelona a sus hijos e implora el poderoso Patrocinio de su ínclita Patrona Santa Eulalia, al querer sacar su Invencible Vandera, ballándose con tres brechas, en agosto de 1714, en este Romance de Arte menor*, Barcelona 1714 (37, n. 202); *Carta que la afligida Barcelona, que gime oprimida por estrecho asedio, en los primeros días del mes de diciembre de 1713 escribe a la Augusta Emperatriz y Reina su señora, en este romance de arte menor*, Barcelona 1713 (116, n. 834); i *Carta que escribe el Principado de Cataluña en respuesta a la Circular carta, que recibió de la Excelentísima Ciudad de Barcelona, pidiéndole socorro, ballándose atacada, en agosto de 1714*, Barcelona 1714 (115, n. 826); i no manca *Al Rey nuestro señor en la recuperación de Barcelona y Principado de Cataluña* (31, n. 148). En sentit invers, trobem la *Carta del catalán celoso a sus paisanos con motivo de las Rogativas en Barcelona... Traducción de la carta de sumisión y reconocimiento al Rey nuestro señor, que la villa de San Lorenzo de Cerda{n}s entregó al Capitán General de Cataluña para dirigirla a S. M.*, 1793 (102, n. 721). De temàtica completament diversa serien les *Aventuras de Gil Blas de Santillana...*, València 1791 (51, n. 318) o les *Aventuras de Telémaco...*, Barcelona 1768 i 1780 (52, n. 325-326). Posem punt final al País Valencià: *Carta i advertencias al tomo primero de Observaciones sobre la Geografía, Agricultura y Población del Reyno de Valencia, que ha publicado... D Antonio Josef Cavanilles. Las escribió y dirige... un apasionado suyo, oriundo de Villanueva de Castellón*, València 1797 (91, n. 623). Les anteriors mostres permeten d'intuir la importància d'aquesta abundosa font sobretot per al coneixement d'aspectes locals. En la recerca del títol interessant per al possible lector, poden ajudar les taules finals d'autors o similars (807-844), de matèries (845-871), de llocs (873-882) i d'impressors (883-896), on consten els afincats a Alacant, Barcelona, Cervera, Figueres, Girona, Lleida, Manresa, Mataró, Olot, Oriola, Palma de Mallorca, Tarragona, Tortosa, Tremp, València, Vic i Vilafranca del Penedès. — J. P. E. [19.865]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Petita contribució a la bibliografia del P. Tomàs Vicent Tosca*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 633-653.

Ací és descrit el volum manuscrit 39-9-1 d'Alacant, Biblioteca Pública de l'Estat, que conté tres obres menors de Tosca, probablement autògrafes: *Liber de tribus superioribus planetis Saturno, Iove et Marte*; *Liber de Venere et Mercurio*; i *Tractatus de ratione temporum et eorum ordinatione*. En són transcrits en apèndix els títols dels capítols, de les proposicions o tesis i dels problemes. — J. de P. [19.866]

Pilar GARCÍA TROBAT, *Grados y ceremonias en las Universidades Valencianas*, dins «Hom. Rodríguez Cruz», 67-107.

Encara que les tres universitats històriques de País Valencià (València, Gandia i Oriola) siguin molt anteriors, i que l'autora al començament recordi alguna dada tant del segle XVI com del XVII, de fet l'article es limita al segle XVIII. La seva primera part resumeix els passos previs a la consecució d'un títol universitari a València, el primer dels quals era la certificació d'escolaritat durant quatre cursos, amb cinc camins per a obtenir-la sense haver-los completat (70-76), amb particular esment al dipòsit dels drets de graduació, i a la designació d'examinadors (77-80). La segona part (81-86) resumeix la barrocament minuciosa normativa per als signes d'autoritat i de col·locació personal en un moment en què, recuperada la protecció de l'Estudi a la Ciutat, aquesta havia de reforçar els costums tradicionals i anteriors a la *Nova Planta*; l'examen, la terça (86-91), que fora de casos molt excepcionals havia de tenir lloc a la capella; el darrer acte era la concessió del grau o col·locació, en el teatre i amb el màxim de solemnitat, amb el corresponent jurament de fe catòlica romana, ací transcrit, completat amb un paràgraf, estenent-lo a la una certa Immaculada Concepció «in primo instanti Animationis», no pas 'Conceptionis' [94; cf. en aquest volum l'article sobre el tema de la Puríssima en Llull]; en tots els casos hi podia haver situacions inesperades, també les provocades per conflictes no acadèmics. Encara que hom procurà de posar límits a la sol·lem-

nització popular del doctorat (97-101), aquest seguí per la pendent del desprestigi (102-107). — J. P. E. [19.867]

Mario DÖBERL, «Es menester conservar los buenos y abatir los malos». *La situazione nel regno di Sardegna nel 1711 descritta e analizzata da Juan Amor de Soria*, dins «Cooperazione Mediterranea. Cultura. Economia. Società», XV (2003), 183-217.

El document principal d'aquest article, la *Ynstrucción que deberá observar el Secretario de Cerdeña para el buen Gobierno de aquel Reyno*, ací transcrita (200-217), es conserva a Madrid, RAH, 9-5367; fou redactada a Barcelona amb data del 18 d'abril del 1711; de més a més, totes les informacions sobre situació política i militar de Sardenya o eren enviades o revertien en el govern de l'arxiduc Carles, ubicat a Barcelona; i es basen en documentació diplomàtica conservada en sèries diverses de Viena, Haus- Hof- und Staatsarchiv, de Càller, Archivio di Stato, i de Madrid, AHN. — J. P. E. [19.868]

Núria SALA I VILA, *La escenificación del poder: el marqués de Castellósrivus primer virrey Borbón del Perú (1707-1710)*, dins «Anuario de Estudios Americanos», LXI (2004), 31-68.

Recordats els catalans que s'ennobliren i pujaren àdhuc a virreis sota els Borbons, l'autora es concentra en Miquel de Santmenat i de Lanuza (cognom que, per imposició d'herència, després del 1694 s'hagué de canviar pel d'Oms de Santapau); carregat de títols i de baronies era ambaixador a París el 1700 i hagué de portar a Lluís XIV el testament de Carles II; fou recomanat amb el virregnat del Perú. El *Fons marquesos de Castellósrivus*, de l'AHN de Catalunya a Sant Cugat del Vallès, permet de conèixer amb detall els problemes amb què s'hagué d'encarar el primer virrei borbó: l'allau de lletres de recomanació a càrrecs de futur, la necessitat de crear-se una cort, en línia amb la petita de l'ambaixada parisenca amb literats admiradors (38-42), les celebracions de notícies reials o bèl·liques (on no manca un sonet en català de Rafael Masferrer: 46; ell mateix escriví un poema *En alabança dels bolets*: 58, nota 115), les sessions acadèmiques al Palau virregnal i la relació amb catalans il·lustrats, les afeccions de bibliòfil i de col·leccionista de pintura (61-65); malgrat l'adscripció a les modes franceses de la Il·lustració, ell seguia empeltat a la cultura humana de Catalunya (66-68). — J. P. E. [19.869]

Jaume PINYOL I BALASCH, *Les partitures dels mestres de capella de la catedral de Girona del s. XVIII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 501-511.

L'autor resumeix els orígens i l'evolució de les capelles musicals medievals i les dades essencials de la institució de la 'capella nova' de la catedral l'any 1630: personal, funcionament, instruments, director, escolans. Recorda les tres-cents catorze partitures de l'ACG classificades per Mn. Colomer, i informa que les escrites per mestres de capella de la catedral han estat digitalitzades; els texts són en llatí, castellà i català, que compareix el 1781 i resta marginal. Les composicions musiquen texts litúrgics, villancets, motets, goigs i oratoris. En apèndix tenim quadre dels mestres de capella del segle XVIII amb els anys de llur servei. — J. de P. [19.870]

Jordi ROIG I CAPDEVILA, *Presencia musical en la catedral de la Seu d'Urgell en la primera mitad del s. XVIII a través de sus actas capitulares*, dins «Anuario Musical», 58 (2003), 139-196.

L'autor ha efectuat un buidatge sistemàtic dels volums d'*Actes Capitulars* de l'AC de la Seu d'Urgell, corresponents als anys 1700-1750, i ha transcrit en aquestes pàgines tots els tres-cents quaranta-vuit fragments que esmenten compositors, músics, cantors i instrumentistes o activitats de la capella, fins ara desconeguts (142-192), cosa que li ha permès d'establir taula onomàstica dels dits músics (193-195). — J. P. E. [19.871]

Jordi RIFÉ i SANTALÓ, *La música al Palau de la Comtessa de Barcelona durant el govern de l'arxiduc Carles d'Àustria a Catalunya (1705-1714)*, dins «Revista Catalana de Musicologia», II (2004), 131-143.

A base de bibliografia publicada i amb notícies procedents de la Biblioteca i Arxiu del Col·legi de Sant Francesc de Borja a Sant Cugat del Vallès, l'autor estudia la capella musical del palau referit i en particular el llegat del seu mestre durant el període austriacista, Tomás Milans, del qual s'ha conservat una nadala, analitzada en l'article, on es detecten influències compositives italianitzants. — J. de P. [19.872

Mireia CAMPABADAL i BERTRAN, *La recepció dels clàssics medievals catalans al segle XVIII*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 31-57.

L'autora combat la tesi, formulada per Teodor Llorente, segons la qual els escriptors catalans antics no foren tinguts en compte ni valorats pels intel·lectuals del segle XVIII. Els arguments emprats per a desvirtuar la dita tesi són dos: l'ús dels texts antics en les apologies del català, per llur prestigi i per llur capacitat de servir de model a un ressorgiment literari de la pròpia llengua; i l'interès d'aquells texts a l'hora d'aproximar els catalans a llur pròpia història, cosa que no sols explica l'interès dels il·lustrats per les cròniques catalanes, ans encara la dedicació de tants d'erudits a escorcollar els arxius catalans a la recerca de les fonts de la història col·lectiva. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.873

Joaquim M. PUIGVERT i SOLÀ, *De menescals a veterinaris. Notes per a una sociologia històrica de la professió veterinària a Catalunya*, dins «Misc. Giralt», 729-750.

Només les tres primeres pàgines d'aquest article recauen en el nostre camp, car la seva part principal pertany als segles XIX i XX. Recorden que durant el segle XVIII a Barcelona els menescals eren només una de les cinc branques del Gremi de Ferrers (730, nota 6), que llur formació era de simple aprenentatge i examen davant el Protomenescal o els seus delegats i que el vell manual de Manuel Dieç, *Llibre de menescalia* [i, potser, el *Llibre del Prior*, de Fra Miquel Agustí], havia estat substituït pel 'Cabero' (Francisco García Cabero), situació que, malgrat la creació de la Real Escuela de Veterinaria a Madrid el 1793, no canvià gens fins a mitjan segle XIX, car els seus alumnes eren destinats a l'exèrcit. Hi ha bibliografia (746-750). — J. P. E. [19.874

Jaume DANTÍ i RIU, *Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII. El capbreu del marquès de Rupit*, dins «Misc. Giralt», 349-358.

El dit capbreu es conserva a Barcelona, AHPB, *Not. Francesc Cervera*, i correspon als anys 1710-1719 per als drets senyorials en les baronies de Sant Feliu de Codines, Castell de Lliçà i casa de Castellet i Caldes de Montbui. La situació nobiliària dels marquesos de Rupit, concentrada en l'aleshores titular del capbreu, Francesc Salvador de Bournonville i d'Erill-Orcau (títols que al cap de poc confluïrien en el comte d'Aranda, 350-351), havia sofert importants pèrdues amb motiu dels canvis de sobirania entre França i Espanya en les Guerres de Separació i de Successió (356); els drets senyorials damunt el Vallès procedien de l'herència Vilademany; era clarament diversa la situació de Sant Feliu de Codines, amb forta base industrial de teixits de llana, de la de Lliçà de Vall, Santa Eulàlia de Ronçana i Caldes de Montbui, plenament agrícoles; a Sant Feliu la majoria de propietaris útils eren menestrals, que reconeixien drets senyorials damunt el pati de la pròpia casa i d'algun hort, però derivats de subinfeudació i era l'emfiteuta immediat el qui rebia la quantitat del reconeixement del domini; en els altres casos, molts dels emfiteutes havien entrat poc després de la 'Pesta Negra' amb condicions favorables, i havien esdevingut pagesos grassos, malgrat que la lletra repetís

encara a començament del segle XVIII les fórmules medievals d'home propi, soliu i afocat' (354-355). Hi ha bibliografia (357-358). — J. P. E. [19.875

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *Austracistas en la administración territorial bajo el reinado de Felipe V: los alcaldes mayores de Cataluña (1717-1746)*, dins *Felipe V internacional*, 451-465.

Els corregidors eren l'autoritat política i judicial en els dotze corregiments borbònics creats el 1717 i normalment necessitaven titulats en dret. Alguns dels aspirants tingueren dificultats, per desafectes, a ésser nomenats, com Marià Biosca per a Lleida i Joan Bta. Bullfarines per a Tàrraga; però bon nombre d'altres foren nomenats, malgrat haver col·laborat amb l'Arxiduc Carles: Josep Baget i Nogués, Joan Bta. Cerdà, Salvador Reniu i Padró, Alexandre de Montserrat i Eva, Alexandre de Verdier, Francesc de Boxadell, Josep Rubiés i Feliu Torres de Bages. La font de notícies és sobretot l'Arxiu Reial (ACA), *Canc. i Reial Audiència*, amb algun cas documentat en l'AHCB, també *Reial Audiència*, i l'AHPB o BU, *Manuscrits*. El 1746 moria Felip V. — J. P. E. [19.876

Agustí ALCOBERRO I PERICAY, *Exili exterior i exili interior: una correspondència austriacista inèdita (1721-1724)*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 321-360.

Una revisió dels fons de Barcelona, AHPB, féu descobrir, amagat en un dels manuals del notari Eudald Rotllan «un plec format per tretze cartes enviades des de Viena i Gènova a Barcelona entre els anys 1721-1724» (321); com que algunes són dobles, en realitat són disset, ací transcrites senceres (344-360); l'escassetat de documents relatius a les comunicacions entre els exiliats forans i els interns les fa doblement importants (330-334); tot i ésser signades amb dos noms, i ésser escrites en català o en castellà, l'autor creu que són de la mateixa persona, Jacint Oliver de Boteller (322-325); les manifestacions del corresponsal vienès s'emmarquen en el temps que va de la 'Quàdruple Aliança' (1718-1720) a la inauguració del 'Congrés de Cambrai' el gener del 1724, temps en què seria enterrat el 'cas dels catalans' (334-339), amb el corresponent desencís, ben perceptible en aquestes lletres. — J. P. E. [19.877

Alicia MARCHANT RIVERA, *Elementos escriturarios, alfabetización y prácticas mágicas en un expediente inquisitorial del siglo XVIII. El proceso de Jacome Dupré*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXII (2004), 135-153.

Al centre d'aquestes pàgines, interessades en problemes d'alfabetització, hi ha un resum dels documents inclosos en un procés militar i inquisitorial, enantat a Tarragona i a Barcelona el 1722-1723 a càrrec del dit Dupré, nat a Sant Moritz (Suïssa) i empresonat a Tarragona, on es trobava amb el destacament de Guàrdies Valones; el procés es conserva als Estats Units d'Amèrica, a Harvard, Divinity School; s'hi poden seguir els intents d'un grapat de vagarosos que, per poder marxar sense pagar d'un hostel, s'empecaren un sortilegi per a descobrir un tresor amagat sota l'escala i caigueren en les mans de la Inquisició Espanyola (143-151). El dit Dupré hauria mort tòxic a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona; tanca el procés la seva partida de defunció, en llatí en les parts comunes. — J. P. E. [19.878

Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «¿Qué cosa es la España?». *L'Espanya composta segons l'austriacista Francesc de Castellví*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», XV (2004), 113-123.

Presentades vida i obra de Francesc de Castellví i Obando (Montblanc 1682-Viena 1757) i emmarcades les seves *Narraciones históricas* suara publicades [cf. ATCA, XVIII (1999), 862-865;

i XXII (2003), 801-805] dins la crisi política i ideològica del seu temps, l'autor reproduceix un fragment de les *Narraciones*, que el seu editor només va publicar parcialment, sobre el caràcter variat i compost de les nacions que habiten «el continent de la España». — J. de P. [19.879

Joaquim JUAN-MOMPÓ, *Mots de 1494, mots de 1732: el canvi de substantius en una reedició set-centista*, dins «Misc. Veny, 3», 37-64.

El canonge valencià Teodor Tomàs Palomar (1677-1748 [cf. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 765, núm. 18.717]) reedità el 1732 la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel Peres (València, Nicolau Spindeler 1494), i el 1736 la *Vida de la seràphica sancta Catberina de Siena*, traducció de Tomàs Vesac de l'obra de Ramon de Càpua (València, Joan Jofre 1511); Ultra anotar, ampliar i afegir, Tomàs es dedicà a una intensa tasca de substituir o glossar lexemes, i ara Juan-Mompó examina els canvis introduïts per aquell en la primera de les obres, que ell intitula *Verges de la sacratíssima Verge Maria*, editada a Barcelona per Pau Campins. Els canvis són agrupats i explicats per motius: a) estilístics o expressius; b) d'evitar repeticions de lexemes; c) per raons doctrinals diverses; d) per arcaisme i obsolescència del mot o de la seva forma. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.880

Pep VILA, *Comentari a unes cobles rosselloneses sobre les ànimes del Purgatori*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 251-254.

L'autor presenta les *Cobles de les ànimes del Purgatori*, editades a Perpinyà el 1740 per J. B. Reynier, en el context devocional posttridentí propi, i n'edita fotografia, la qual, amb l'ajut d'una lupa, permet de llegir còmodament el text. — J. de P. [19.881

José Luis BARRIO MOYA, *El abogado valenciano don Juan Bautista Miralles y el inventario de sus bienes (1741)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 227-238.

L'inventari es troba a Madrid, AHProtocolos, núm. 16441; resumida la biografia de l'advocat Miralles, el contingut de l'inventari és presentat per parts ja avaluades, de cada una de les quals és transcrit el paràgraf que pertoca: quadres de pintura amb el corresponent tema (228-230), mobles ja taxats, roba de casa i estris de cuina (234-236) i un conjunt d'altres béns localitzats fora de casa seva, on hi havia uns quants llibres d'espiritualitat (237-238). — J. P. E. [19.882

Germà COLÓN DOMÈNECH, Josep TORMO COLOMINA, *L'Ornithologia rossellonesa de Pere Barrere (1745)*, (Llibres rars i curiosos, XXVIII), Castelló de la Plana, Societat Castellonense de Cultura 2003, 168 pp.

De «pedrera de lèxic rossellonès poc o gens aprofitada» (7), qualifica Germà Colón l'obra que Pere Barrere publicà a Perpinyà el 1745, abans que Linneu fes pública la seva classificació dels ocells. El llibre present reproduceix en facsímil la dita ornitologia, el títol de la qual és: *Ornithologiae specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis Montibus, atque in Gallia Aequinoctiali observatarum, nova methodo digesta* (13-112; publicà vuit altres títols (9-10). Ultra ésser un text editat a Catalunya, l'ornitologia de Barrere augmenta en interès pel fet que al costat de cada nom tècnic d'ocell en llatí, recull els francès i català; els noms dels ocells són aplegats al final del llibre en llistes: tal com apareixen en l'original i en disposició sinòptica (117-128); per ordre alfabètic dels noms llatins, amb les correspondències francesa i catalana (129-139); i en taules a partir del mot francès o del català proposat per l'autor (147-154). Clouen l'obra les *Observacions al vocabulari català: assaig d'identificació*, també per ordre alfabètic (155-164), i la bibliografia consultada (165-166). — J. P. E. [19.883

Joana ESCOBEDO, *Un manual d'estil del segle XVIII: el de Josep Blasi, natural de Vallmoll*, dins «Misc. Molas», I, 399-413.

El 1751 era publicat a Barcelona l'*Építome de orthographía castellana. Con los elementos de la typographía y un modo para enseñar de leer bien...*, que, tal com indica el títol, era en realitat la suma de tres opuscles, cada un d'ells dedicat a la respectiva part del títol, tal com fa constar la descripció bibliogràfica (401); resumida cada una de les tres parts (402-408), amb taula dels capítols de les dues primeres (404 i 407), i transcripció de la terça, intitulada *Modo que deven tener los maestros de escuelas para enseñar de leer bien a los muchachos* (410-411). L'ortografia castellana té en compte la situació particular dels catalanoparlants (405). Hi ha bibliografia (411-413). — J. P. E. [19.884

Eutimio BULLÓN PASTOR, *Las misas del P. Antonio Soler: presentación y estudio*, dins *Monasterios Jerónimos*, 593-631.

Les primeres pàgines recorden que les 'misses' cantades tenen sempre el mateix text, amb poques variants per a les 'de rèquiem', però que llur forma musical és variadíssima (596-598); segueix una caracterització del P. Antoni Soler treta de la seva *Memoria sepulcral* (599-600), l'anàlisi de les misses, nou de les quals són 'de glòria' i quatre 'de difunts' (601), datades entre el 1752 i el 1783 en què moria (605-606) i, finalment, la descripció de cada una, amb indicació de les anotacions afegides, tant pel mateix P. Soler com per algú altre; totes es conserven a El Escorial, Real Biblioteca del Monasterio, *Sección de música* (608-631). — J. P. E. [19.885

Pep VILA, *El llibre de Josep Bracons, jove passamaner de Barcelona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 265-274.

És ací descrit el contingut d'un volum miscel·lani, actualment manuscrit núm. 3 de la Biblioteca Pública d'Olot, donat per Enric Batlló, que fou propietat de Josep Bracons, passamaner a Barcelona a mitjan segle XVIII. Al costat d'il·lustracions i altre material decoratiu, el manuscrit conté una mica de tot en frondosa barreja de gèneres, matèries i llengües. — J. de P. [19.886

Josep MORAN I OCERINJAUREQUI, *Estudi lingüístic del Manual Digest andorrà d'Antoni Fiter i Rossell*, dins *Manual Digest-250 anys*, Andorra la Vella 1999, 2-10; i dins *Estudis d'Història de la Llengua Catalana* (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 121-139.

Els llibres escrits en llengua catalana durant els segles XVII-XIX tenen una característica que els acomuna, el d'haver estat escrits per professionals formats en carrera universitària o equivalent, que els ha donat domini de la gramàtica, normalment a través del de la gramàtica llatina, amb la consegüent estructura mental lògica; el *Manual Digest* de mitjan segle XVIII n'és una bona mostra i l'autor n'analitza les característiques de les diferents parts de l'oració, amb constant referència a frases o fragments textuais. Entre els punts indiscutibles per a Fiter hi ha la catalanitat de la llengua d'Andorra i la no menor afirmació de la seva independència política. — J. P. E. [19.887

J. BECH, *La terapèutica en temps de Pere Virgili: medicaments emprats per Pere Virgili i els seus deixebles*, dins «Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya», 16/2 (2001), 73-77.

L'autor assenyalava els factors que configuraren la personalitat mèdica de Pere Virgili; en primer lloc, la bibliografia a l'abast de la seva mà per a l'estudi de medicina i farmàcia, hereva d'aquells que Marsilio Ficino qualificava de 'doctores catellani' (74); altres factors foren els contactes personals amb sanitaris francesos de Felip V i més encara la seva estada a París, i

l'opció a favor de l'ús d'elements químics en la preparació de medicines, tal com demostren nombre de fragments textuais seus, ací transcrits (75-76). — J. P. E. [19.888

Assumpta MUSET I PONS, *Tradicció i innovació en la manufactura sedera catalana de la segona meitat del segle XVIII*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXI (2003), 361-387.

Són poques les notícies existents de la fabricació de seda a Catalunya, però a mitjan segle XVIII consta que augmentà el nombre de telers (302); l'autora assenyalava tres fons documentals per a un coneixement més exacte: el de la *Junta de Comerç*, de la Biblioteca de Catalunya; i els de Manresa, AHC, *Confraria de l'Art Major de la Seda. Protocols Notarials i Companyia d'Ignasi Parera* (364-365), i es proposa de descobrir «els tipus concrets d'articles que es van oferir i quins eren els seus avantatges i característiques» (365) dins un marc industrial, que associava tradició i modernitat; la tradició era donada per les successives ordinacions de la dita confraria (1749, 1771), la modernitat s'imposà mitjançant la lluita de la confraria a favor de la llibertat de fabricació i de comerç; malgrat els controls, s'imposaren els nous productes (mocadors, cintes, lligacames, cordons), la barreja de materials i l'agrupació de telers en fàbriques (71-75); es reconegueren els drets tradicionals, i el creixement de producció i comerç, sobretot de mocadors, fou espectacular (385-387). — J. P. E. [19.889

Juan Carlos GALENDE DÍAZ, *El calígrafo Luis de Olod (!) y su aportación a la criptografía española*, dins «Cuadernos de investigación histórica», 20 (2003), 133-153.

Lluís Bassols i Bastons (Lluís d'Olot) publicà el 1766 a Girona i el 1768 a Barcelona el *Tratado del origen y arte de escribir bien*, les característiques del qual són ací presentades a base de fragments del pròleg i de les aprovacions prèvies a l'edició (135-138); obra poc original i poc valorada (139-140), té una darrera part dedicada a la criptografia «tomada, casi literalmente en su totalidad, de la desarrollada por el ilustre tarraconense Pedro Mártir de Anglés en su obra *Prontuario orthologi-graphico trilingüe... en latín, castellano y catalán*» (141-147). Les darreres pàgines en reproduïen cinc de manuscrites (149-153). — J. P. E. [19.890

Vicent SALVADOR, *La Rondalla de rondalles de Lluís Galiana: de la fraseologia al model relatiu*, dins ID., *Els arxius del discurs. Episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura* (Biblioteca Sanchis Guarner, 57), València i Barcelona, Institut Inteuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 81-101.

La *Rondalla...* arribava al públic el 1768; era un rebost de frases populars de la València contemporània, ben diversa de la de Joan Antoni Maians, simple compilació destinada a elevar el valencià a la categoria del castellà; Galiana, per contra «trojava al seu abast... la fórmula quevedesca que converteix un recull fraseològic en una historieta artificiosa i burlesca, en el context de la moda barroca del joc d'enginy i amb antecedents diversos» (95); però si Francisco de Quevedo i D. de Torres Villarroel donaven bel·ligerància a modismes populars per denunciar-los indignes d'una llengua acadèmica, Galiana, no queia en un exercici ni barroc ni rococó, ans s'avançava al segle XIX: «una de les claus del problema és... que es tracta d'un relat amb vocació de novel·la» (96), que sap integrar el gènere epistolar i el model rondallístic, construint així «un pont entre un català oral, ben viu entre el seu públic, i l'artifici literari de la seua prosa, insòlita en el català d'aleshores» (99). — J. P. E. [19.891

Ana M. BUCHÓN CUEVAS, *La fundación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia y los conflictos surgidos entre los escultores y los carpinteros*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 315-345.

Fracassat el primer intent de fundació d'una Acadèmia (Acadèmia de Santa Bàrbara, 1761), immediatament hom procurà que el nou intent no fracassés i arribà a la fundació oficial de la de Belles Arts de Sant Carles el 1768 (315-319). L'existència de la Reial Acadèmia exigia que els acadèmics no fessin treballs de fusteria ('obra plana') i que els fusters no en fessin d'escultura, però uns i altres seguien la rutina de no respectar els dits límits, cosa que provocà conflictes constants, documentats en l'arxiu de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles i en l'ARV, *Gremis*. La Reial de Sant Ferran, de Madrid, i el rei mantingueren inflexibles la separació entre fusters i acadèmics. Hi ha vuit pàgines finals de làmines (338-345). — J. P. E. [19.892]

Ramón RODRÍGUEZ CULEBRAS, *Un pintor de Segorbe: José Camarón Boronat*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 347-402.

[A base de les fonts de la notícia bibliogràfica anterior, a les quals s'ha d'afegir] l'ACatedral de Segorb i l'AC de València, aplegats al final (385-402; amb quaranta-sis documents), l'autor elaborà dins la seva tesi muniquesa del 1968 aquest capítol, ara traduït (347, nota), en el qual resumeix la biografia d'aquell pintor (1731-1803), partint de les dues rames dels avantpassats; són subratllats els anys d'estudis humanístics al col·legi dels jesuïtes de Segorb (351) i els canvis de domicili de Segorb a València i d'aquesta a Madrid pels càrrecs en les Acadèmies de Sant Carles i de Sant Ferran, que encaminaren la seva influència a favor de l'academicisme borbònic. — J. P. E. [19.893]

Alfonso ESPONERA CERDÁN, *Aproximación a la historiografía dominicana ibérica desde el Renacimiento hasta la Ilustración (siglos XVI-XVIII)*, dins «Archivo Dominicano», XXIV (2003), 107-148.

A partir d'un fragment de Jacint Segura sobre l'influx positiu que el coneixement del pasat pot tenir per a la formació del frare dominic, i recordat el precedent que constituïen en arribar el temps modern els escrits de Pere d'Arenys (111) o de Baltasar Sorio (113), arribem a l'aprofitament per part de l'orde dominicà dels treballs de Vicent Justinià Antist, de Francisco Diago (114-115) i de Tomàs Maluenda (117); els dos primers, cercant sobretot l'edificació religiosa, feien història vera, però selectiva, on eren ombrejades les zones ineficaces; Diago, de més a més, aprofità els anys d'estada a Barcelona per documentar-se en els arxius tant de Santa Caterina com en el Reial (ACA) (117-121). Entorn el 1670 i en començar el segle XVIII, Joan Tomàs de Rocabertí i Tomàs Ripoll procuraren l'aplec de documentació dominicana en l'arxiu central de l'orde a Roma i el segon preparà el *Bullarium Ordinis Praedicatorum* (124-127); Joan Tomàs de Boixadors hi donà nou impuls (128-130) i així durant el segle XVIII Sant Domènec de València donà tot un planter d'historiadors, encaminats per Jacint Segura amb el seu *Norte crítico con las reglas más ciertas para la discreción en la historia*, del 1733, a sotmetre's a les exigències de la crítica històrica i a assegurar les bases metodològiques per a una història documentada (133-145); hi pertanyien noms com Josep Teixidor i Jaume Villanueva (133-145); entorn el 1760, Teixidor elaborava almenys set volums d'índexs de l'arxiu del dit convent (145-146). — J. P. E. [19.894]

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana*, dins *Estudis d'Història de la llengua catalana*. Pròleg de Joan MARTÍ I CASTELL (Biblioteca Serra d'Or, 336), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 131-145.

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana*, dins «Hom. Massot», 381-393.

Carles III amb la Reial Cèdula del 1768 manava que l'única llengua de l'ensenyament fos la castellana i els bisbes de Catalunya, Climent entre ells, se sotmeteren al rei, però alhora

prengueren providències a favor de l'ensenyament de la llengua catalana i de la seva dignificació; aquella posició ha estat vista per alguns com a només favorable a la llengua castellana, però en els darrers anys s'ha anat estenent la interpretació de veure-hi també, i potser principalment, l'expressió d'una voluntat eficaç de dignificar la llengua catalana, voluntat que, després dels personificadors de la Il·lustració, tingué continuïtat en les posicions programàtiques dels protagonistes de la Renaixença. És reproduït el darrer sermó de Josep Climent a Barcelona, predicat en llengua catalana, transcrit de l'ADB, *Communium 1772-1775*. Hi ha bibliografia (144-145). — J. P. E. [19.895-19.896]

Marià BAIG I ALEU, *La Reial Foneria de Sant Sebastià de la Muga, 1768-1794*, dins VII *Trobada Ciència i Tècnica*, 181-187.

Després d'anys de treballs previs de Pere Grau i Balló, de la Jonquera, el 1768 naixia la *Real Fundición de Hierro Colado de San Sebastián de la Muga*; la documentació corresponent es troba a Simancas, Archivo General, *Secretaría de Guerra*; a Madrid, AHN, *Consejos Suprimidos. Cámara de Castilla*; i a Barcelona, ACA, Reial Patrimoni. *Intendència i Registres de Superintendencia*; també és coneguda per les informacions de Francisco de Zamora i sobretot pels plànols de Francisco Juan del Rey, conservats a Simancas, que permeten de veure-hi una concreció del tipus propugnat per la *Grande Encyclopédie*; la qualitat del producte bèl·lic portà a la confirmació reial del 1772, però la proximitat a la ratlla de França féu que en la Guerra Gran el Gran Comité de Salut Pública de París en decidís la destrucció total («Arrêt», a París, Archives Nationales, AFII, 2227). Hi ha bibliografia (186-187). — J. P. E. [19.897]

Pep VILA, *Lluís Bonifaç, constructor del "Llit de l'Assumpta" de la catedral de Girona (1773)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLV (2004), 769-790.

L'autor ha trobat a Girona, AC, el contracte entre els paborde de la Confraria de l'Esperança i l'escultor Lluís Bonifaç, de construcció del llit monumental de la Mare de Déu, [que hom ha pogut veure muntat a la catedral de Girona, entre l'altar major i el chor, amb motiu de la festa titular de l'Assumpta, encara durant la darrera dècada dels seixanta]. El contracte (1773) i les notes de pagament (1773-1781), del *Llibre de eixidas de la Confraria de... l'Esperança...* són ací publicades. És transcrit en apèndix el *Compte universal de vários bastrets, roba, fàbrica y composició del Llit de Nostra Senyora de la Seu de Girona*, i donada en regest altra documentació sobre la Confraria de l'Esperança. Hi ha il·lustracions i reproducció fotogràfica de la signatura de Lluís Bonifaç. — J. de P. [19.898]

Bruno SCHLEGELBERGER, *Antonio Julián y su descripción de las culturas autóctonas*, dins *Jesuitas*, 581-596.

Antoni Julià, nat a Camprodon el 1722, missioner a Nueva Granada des del 1749, publicà dos llibres, *La Perla de la América* del 1787 i *Transformazione dell'America. Trionfo della S. Chiesa sulla rovina della Monarchia del Demonio in America dopo la conquista fattane da' Monarchi delle Spagne*, Roma 1790, en què morí. El primer és ric en informacions de primera mà sobre les cultures indígenes: Arhuacos, Tupes, Chimilas, Motilones i Guajiros (587-594); descriu així la vestimenta dels darrers: «... el vestido interior... consiste en una media camisa de algodón, que llaman allá Chamarreta...» (593); el judici sobre aquella realitat és determinat pel punt de vista europeu, contrareformista i jesuític. — J. P. E. [19.899]

Àngela ALDEA HERNÁNDEZ, *El arquitecto Bartolomé Ribelles*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIX (2003), 683-694.

Biografia d'aquell arquitecte valencià (1743-1795), basada en les notícies que proporciona València, Arxiu de la Reial Acadèmia de Sant Carles, amb particular atenció a la llista de les seves construccions més importants (685-686) i transcripció de dues lletres que l'afectaven (687 i 690). Hi ha sis làmines (691-694). — J. P. E. [19.900]

Bernardo MARTÍ, *La vida rural mallorquina, en 1772, y el género epistolar, por un autor con talento literario*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 59 (2003), 335-344.

La Biblioteca Municipal de Palma de Mallorca, ms. 48 (Fons Desbrull), conserva una lletra d'un castellanoparalant, Cristóbal Sánchez de Velasco, adreçada a un personatge desconegut, «de léxico riguroso y de frase armoniosamente castellana perteneciente al lenguaje de un hombre de cierta cultura» (337-338), «que se adelantaba al realismo narrativo en más de medio siglo» (338), que narra la situació, real o inventada, de tota una comarca mallorquina, sembla Santa Maria, segons una versió, tota ella subjugada a les males arts d'un ermità depravat, i segons una altra, cas d'enveja clerical contra el dit ermità. — J. P. E. [19.901]

Manfred TIETZ, *Las Reflexiones imparciales de Juan Nuix y Perpiñà (1740-1783): el 'saber americanista' de los jesuitas y las 'trampas de la fe'*, dins *Jesuitas*, 611-646.

L'autor es proposa d'escatir com Nuix aprofità les informacions que un centenar de jesuïtes li donaren sobre la situació real d'Amèrica del Sud en contraposar-se als llibres de William Robertson (*History of America*), de Cornelius de Pauw (*Études philosophiques sur les Américains*) i de Guillaume Thomas Reynal (*Histoire des deux Indes*) (615), darrere els quals hi havia tot un món mental, el de valorar el món del 'bon salvatge' per damunt l'home civilitzat europeu, destructor d'aquell món (616-625). Nuix aplegà la informació per al seu llibre en Bartolomé de Las Casas, en els companys seus jesuïtes exiliats d'Amèrica i en els mateixos autors moderns contra els quals escrivia; la interpretació personal dels fets tenia tres objectius: posar en dubte els poc segurs, excusar per debilitat humana els més possibles i justificar els inexcusables com a preu pagat pel bé superior de la civilització i de l'evangelització; la topada entre les dues versions provocà l'encàrrec a Jordi Joan d'aplegar tota la documentació sobre descobriment i conquesta d'Amèrica a Sevilla, Archivo de Indias (639-640). Davant un planteig que mirava els aspectes humans i econòmics, Nuix contraposà només raons religioses i nacionals (644-646). — J. P. E. [19.902]

Mª José BONO GUARDIOLA, *El proyecto de reforma de la Administración Territorial: la Disertación sobre la importancia de la Justicia de D. Josef Nuix y Perpiñà, pretendiente al cargo de corregidor*, dins *Administración Municipal Moderna*, 73-81.

Cerverí nascut el 1746, alumne de la seva universitat, doctor en ambdós drets, advocat de la Reial Audiència de Catalunya des del 1782, dos anys després optava a una plaça de 'corregidor' per a la qual presentà la documentació, ara a Madrid, AHN, *Consejos*, lligall 17996, d'on l'autora extreu les dades del seu currículum (75-76) i resumeix el *Discurso sobre la importancia de la justicia*, imprès sense any, on subratlla aquelles exigències que li semblaven fonamentals: la necessitat de justícia per a la convivència humana, l'obligació reial d'assegurar-la i d'altres exigències que coincidien amb les determinacions del reial decret del 1784 sobre el mateix tema (77-80); entre els mèrits presentats hi havia el fet que el germà Joan, jesuïta expulsat, el 1780 havia publicat a Venècia les *Riflessioni imparziali sopra l'umanità degli spagnoli nell'Indie...* (76). — J. P. E. [19.903]

Luis C. MANTILLA, *Un franciscano mallorquín cronista-misionero de Colombia en el siglo XVIII*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 85 (1992), 618-639.

Nascut a Palma el 1724, format a la mateixa ciutat i en el col·legi de Sant Bonaventura de Baeza, fra Joan (de Santa Gertrudis) Serra (619-626), ultra una *Medicina luliana* en quatre volums (620), escriví «su originalíssima obra *Maravillas de la naturaleza* hacia 1790» (616), publicada a Bogotà el 1956, on ell exposa els fets que constituïren la seva experiència personal en el regne de Nova Granada, Quito i Lima entre el 1757 i el 1768; la narració defuig el «discurrir filósofo y metafísico» i s'apunta al «histórico y natural» (629), del qual aquestes pàgines contenen nombre de fragments, que permeten de dibuixar l'esbós mental del personatge i les característiques de la seva activitat missionera. — J. P. E. [19.904

Àngela ARCE, *Juan Francisco Masdeu* (! Masdéu): *la "buena" intención de un "mal" traductor de poesía*, dins *Jesuitas*, 103-132.

Com tots els jesuïtes expulsats, descoberta la literatura italiana, en féu traduccions per necessitat de supervivència i per congraciar-se amb el rei d'Espanya; la seva primera traducció, aquesta del llatí, fou *La Schaccheide o sia Il gioco degli scacchi...*, de Hieronymus Vida, imprès a Venècia 1774; cercà el triomf en la *Historia crítica de España y de la cultura española* en italià i en castellà (Foligno 1781, Madrid 1783 i següents); el 1786 sortia a Roma *Poesie di ventidue autori spagnuoli del cinquecento*; entre els vint-i-dos, de totes les categories, hi havia Luis de Camoens i sant Francisco Xavier; entre els de primera categoria figurava Garcilaso de la Vega i l'autora es concentra en l'anàlisi detallista de la seva *Égloga I* (aspectes mètric, lèxicosemàntic, sintàctic, retòricoestilístic i metafòric); en conjunt, si la materialitat de les expressions és correctament traduïda, se li esmunyí la càrrega poètica. — J. P. E. [19.905

Francesc X. BARCA SALOM, *Dels càlculs d'estima a l'astronomia nàutica. L'ensenyament de les ciències nàutiques a l'Escola de Nàutica de Barcelona*, dins VII *Trobada Ciència i Tècnica*, 43-62.

La delimitació del 'punt d'estima' d'una nau es resolia en l'edat mitjana en els rumbos per la Mediterrània amb càlculs d'estima ajudats pels portolans, la brúixola i la corredora de barqueta (44), instruments que resultaren insuficients per a la navegació atlàntica. Científics i tècnics europeus maldaren segles a descobrir les possibilitats científiques, a construir els instruments tècnics i a convèncer-ne els navegants (44-46). L'Escola de Nàutica barcelonina des del 1769 sota Sinibald de Mas, transmeté el mètode tradicional del 'punt d'estima', mentre a l'Estudi de Pilots d'Arenys el seu director, Josep Baralt ja escrivia (i deixava manuscrit, ara a Arenys de Mar, Arxiu Fidel Fita, ms. 1103) un *Cálculo de la longitud por las distancias lunares*, del 1789 (51); la visita oficial de Francisco Javier de Winthuysen el 1791 hi introduïa el mètode de les distàncies lunars (49-50); la plena acceptació dels principis científics arribaria el 1806 en què Agustí Canellas succeí Sinibald de Mas en la direcció de l'Escola de Nàutica de Barcelona (52-59). Hi ha bibliografia (59-60). — J. P. E. [19.906

Maurici PÉREZ SIMÓN, *L'informe sobre la reforma del pla d'estudis de la Facultat de Lleis de la Universitat de Cervera (11 de març de 1772)*, dins «Revista del Dret Històric Català», 3 (2004 [2004]), 49-78.

Edició i estudi de la part relativa a la Facultat de Dret de Cervera, d'un informe sobre la reforma de l'ensenyament universitari promoguda per Carles III i per Pedro Rodríguez Campomanes. L'informe, emès per la pròpia universitat sense intervenció del ja jubilat Josep Finestres, és emmarcat en l'impuls dels il·lustrats a la modernització del paper de les universitats al servei de la riquesa nacional, reflecteix les idees del romanisme humanista i de respecte al dret nacional català, i es conserva a Barcelona, BU, Arxiu de la Universitat de Cervera, caixa 318, núm. 231. — J. de P. [19.907

Joan Carles ALAYO i MANUBENS, *L'electricitat a Espanya en els segles XVIII i XIX. Una anàlisi a partir de la bibliografia històrica*, dins *VII Trobada Ciència i Tècnica*, 433-438.

Les primeres (i comptades) publicacions sobre l'electricitat són del segle XVIII (434-435); hi són presents les de dos catalans: la primera seria la d'Antoni Juglà i Font, *Memoria sobre la utilidad de los conductores eléctricos*, Barcelona 1785; tres anys més tard arribaria l'article de Francesc Salvà, *Explicación del fenómeno eléctrico*, publicat dins «Memorial Literario»; i dues memòries per a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, *Memoria sobre la electricidad positiva y negativa*, del mateix any; i *La electricidad aplicada a la telegrafía*, del 1795, «reconeguda en el món científic com la primera aportació d'un sistema telegràfic per mitjà de l'electricitat» (435); també s'ocupà de la pila elèctrica el 1800 davant l'esmentada acadèmia *Disertación sobre el galvanismo*, completada amb *Sobre la aplicación del galvanismo a la telegrafía*. — J. P. E. [19.908]

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *Cançó de l'avalot de les Quintes (1773)*, dins «Misc. Molas», 743-757; i dins *Estudis d'història de la llengua catalana*. Pròleg de Joan MARTÍ i CASTELL (Biblioteca Serra d'Or, 336), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 147-163.

Si els historiadors de Catalunya han posada pràcticament nul·la atenció a l'episodi de les 'quintes' i a la 'cançó' que el recorda, els de la literatura catalana moderna no els silencien; i el resumeix amb major dignitat Francesc Tort i Mitjans en la seva monografia sobre el bisbe de Barcelona, Josep Climent; el Consejo de Castilla hauria considerat el dit bisbe responsable de «cualquier cosa que sucediera en Barcelona», ja que veia en tot l'afer un intent del poble català de recuperar la situació jurídica perduda el 1714. La 'cançó' s'ha conservat a Barcelona, AHCB, ms. A-362. El text, fins ara només conegut de forma parcial, és transcrit i completat amb notes en la totalitat de les cent-set quartetes (151-163). — J. P. E. [19.909]

Marina LÓPEZ GUALLAR, *La revisió racionalista: Antoni de Capmany*, dins *Barcelona ideal i real*, 175-184.

Tant el *Discurso económico-político en defensa... de la influencia de sus gremios...*, del 1778, com les *Memorias históricas* de l'any següent eren una defensa dels gremis contra la tesi de Pedro Rodríguez Campomanes, segons el qual el retard espanyol era culpa dels gremis, repetint l'apologia escrita per Francesc Romà i Rossell dotze anys abans, *Disertación histórica político-legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona (175-177)*. En les *Memorias...*, Campany refusa, d'una banda, les versions sobre els orígens mítics de Barcelona, i de l'altra es limita a presentar allò que fou Barcelona, tant com les afirmacions són demostrables per documentació dels arxius barcelonins (179-180); més en el fons, la tesi és que la vida política d'un estat no es pot basar en l'ideal del 'hidalgo', sinó en el treball de menestrals, englobat en cossos reconeguts i representats en el govern ciutadà, com la història de Barcelona demostra i la necessitat del govern central de recórrer als gremis a fi de controlar els avalots de quintes confirma. — J. P. E. [19.910]

Pep VILA, *Una nova relació, en prosa, del conte folclòric de la batalla*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 255-264.

Procedent del fons Grassot Vidal, de Vall-llobrega, i custodiat ara a l'AHC de la Bisbal, l'autor publica un conte escrit en castellà cap a darreries del segle XVIII, possiblement a Sant Martí Vell, sobre el simbolisme del joc de cartes. Segons Vila, el text s'ha de veure en una tradició militar i jocosa, de la qual edita en facsímil un romanç imprès a Barcelona el 1844 pels hereus de la Vda. Pla. — J. de P. [19.911]

Carles PUIG-PLA, *Breu aproximació a les contribucions científicotècniques d'Agustí Canelles (1765-1818)*, dins *VII Trobada Ciència i Tècnica*, 263-272.

Osonenc d'Alpens, estudiant del seminari de Vic i després de l'Escola de Nàutica de Barcelona i en qualitat d'alumne d'aquesta, el 1788-1789 féu un viatge a Veracruz, del qual resta una narració inèdita a Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, d'on són transcrits fragments, uns dels quals descriuen maltempsades dels dies 9-10 de desembre i 11 i 12 de gener (267); conseqüència d'aquells mals moments, entrà en religió als Trinitaris Calçats de Barcelona; fets els vots religiosos, acabats els estudis i rebuts els ordes, es pogué dedicar més a les matemàtiques (268); ja entrat el segle XIX arribaria el 1803 la col·laboració oficial amb Delambre i Méchain en els treballs previs a l'establiment del metre; i el 1806 l'ensenyament a l'Acadèmia de Ciències i a l'Escola de Nàutica. — J. P. E. [19.912

Rafael MONFERRER GUARDIOLA, *Cura vegetal en el tractament de les mossegades d'escurçó segons Cavanilles*, dins *XL Assemblea d'Estudiosos*, 439-444.

El 1793 Anton Josep Cabanilles féu un recorregut per les comarques de l'Alcalatén i dels Ports [cf. ATCA, XVI (1997), 750, núm. 12430], durant el qual s'informà d'un remei popular de la contrada contra les picades d'escurçó, tal com consignà en les *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reino de Valencia*, publicades els anys 1795-1797, d'on és transcrit el paràgraf corresponent (441); trobà el mateix remei a la Foia de Castalla i l'explicà amb detall en un article del 1800, *Polvos contra la rabia*, d'on són transcrits llargs paràgrafs (442-443), remei que ell aplicà a les mossegades de gossos folls; la química amb les uncions mercurials superaren aquella medicina. — J. P. E. [19.913

Joaquim MARTÍ MESTRE, *Notes sobre el lèxic del menjar i beure en els segles XVIII i XIX*, dins «Misc. Veny, 3», 85-114.

L'autor pondera la tradició de llibres culinaris en català, ja des del *Llibre de Sent Soví*, i l'abundància del lèxic que s'hi refereix en obres com el *Terç del crestià* de Francesc Eiximenis o l'*Espill* de Jaume Roig. Aquest lèxic és igualment ben representat en la literatura de vocació popular i realista dels segles XVIII i XIX, objecte de l'atenció de l'autor, que analitza: a) els termes que es refereixen generalment al menjar; b) a l'acte de menjar; c) a la fam; d) al golafrer i a la golafreria; e) a la beguda, a l'embriac i a l'embriaguesa. El lèxic alimentari també es projecta en d'altres camps semàntics, com és ara el sexual o el del caràcter i de la conducta humana prenent sentits translàtics i essent la base d'una llarga sèrie de comparacions, de jocs humorístics i de refranys. Molts dels mots o locucions analitzats per l'autor no es registren ni al DCVB ni al DECLIC. Hi ha bibliografia. — J. de P. [19.914

Felip CIRERA (Felip de Palàcio), *Avisos o sien regles senzilles a un principiant cuiner o cuinera adaptades a la capacitat dels menes instruïts*. Presentació de Pep PALAU. Estudi, edició i notes a cura de Montse ANGELATS i Pep VILA, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIII (2002), 107-170.

Publicat també com a opuscle independent, amb títol idèntic: (Osona a la butxaca, 24), Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs 2003, 120 pp.

Felip Cirera escriví els seus *Avisos* ja ben entrat el segle XIX, però l'ambient culinari de les primeres dècades del nou segle no era altre que el de les darreres del segle XVIII (per això aquell ambient és reconstruït amb fragments de Francisco de Zamora i del Baró de Maldà: 23-26, 30) i els editors constataren que «molts plats i postres del segle XVIII encara es menjaven a mitjan XIX» (32; cf. 39); d'altra banda, en el receptari d'En Cirera «hi ha pocs plats elaborats amb els productes procedents d'Amèrica (patata, tomata, pebrot). Tampoc no hi ha

cap referència al blat de moro...» (41). Les receptes, doncs, integrades en aquest llibre en llur gran percentatge permeten de conèixer allò que hom cuinava en els fogons catalans (vigatans sobretot) del segle XVIII; formen els capítols de olla (69-72), 'guisados' (72-77), carn de ploma (78-81), ous (81-85), bunyols (85-87), verdures amb oli (88-89), potatges (90-91), arròs (92-93), bacallà (93-95), peix fresc (95-96), algunes altres coses (97-99), vàries begudes (100-101), i per a malalts (102-104); les darreres receptes miren a la conservació d'alguns aliments (105); encara hi ha consells sobre utilitat i forma de notar lo que se gasta i gastos de cuina (106). — J. P. E. [19.915-19.916]

FRANCESC DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT, *Instrucció breu i útil per los cuiners principiants segons lo estil dels carmelites descalços. Receptari de cuina conventual del segle XVIII. Precedit d'un estudi històric sobre la cuina carmelitana*, acura de M. Mercè GRAS i Agustí BORRELL (Biblioteca Serra d'Or, 330), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 272 pp.

Aquesta edició consta de dues parts de longitud desigual: l'estudi introductor (7-187) i el text de la *Instrucció breu i útil...* pròpiament dita (189-264); la taula final ocupa les pàgines 265-272. L'estudi introductor dedica un primer capítol al llibre en ell mateix, col·locat primer dins un gènere literari de llibres de cuina catalans i en particular conventuals, refà la biografia del considerat autor, resumeix l'estructura de l'obra i assenjala el parentiu amb d'altres, en particular amb *La cuinera catalana*, bo i donant al producte un cert regust carmelità (7-42). La *Instrucció...* pressuposa la vida de les comunitats carmelitanes masculines i en particular llur alimentació, tema del capítol segon, cabdal de l'estudi introductor, més basat en documentació del segle XIX que en la dels anteriors, aquesta conservada a l'Arxiu Provincial (42-183); ens passen davant els ulls tots els llocs, persones, productes i atuells que es relacionen amb el mejar: la cuina i el menjador conventuals (45-57), les persones que proporcionen els aliments o els cuinen (57-67), l'origen d'on procedeixen els aliments (67-104), on trobem unes pàgines, basades en documents dels segles barrocs, que ens fan conèixer els problemes de tota mena que l'aiguardent, la xocolata, el café i el tabac presentaren sobretot als religiosos i en particular als carmelitans (86-98), i la normativa carmelitana dels àpats comunitaris, on també cal informar dels malalts o no sotmesos a la normativa, com els hostes o els religiosos que es trobaven (o miraven de trobar-se) fora del convent o eren sotmesos a alguna pena canònica (104-183). Les darreres pàgines presenten els dos manuscrits de la *Instrucció...* (B, BU, ms. 1996, pres a base d'edició, i BC, ms. 55) i els criteris de transcripció (185-187). La darrera part del volum conté el text, críticament anotat, de la *Instrucció...*: el pròleg i els onze advertiments previs reporten directrius generals de l'ofici apreses de l'experiència d'anys (189-198); segueixen les receptes culinàries, repartides en els capítols de principis o platillos (vint-i-set: 198-211); d'escudelles (vint-i-nou: 211-223); de peix (quaranta-vuit: 227-242); de bacallà i tonyina (setze: 242-259); d'ous (dotze: 250-255); i de peix escabexat (vuit: 255-258). La darrera paraula, adreçada als principiants, els inculca «una honrilla de santa paciència per fer totes les coses ab la major perfecció» (259). — J. P. E. [19.917]

Francisc AMORÓS I GONELL, *El capellà rural com a agent i confident del poder senyorial a la Catalunya del segle XVIII. Un cas concret a Penelles dins la comanda de Barbens (l'Urgell)*, dins «Misc. Giralt», 49-66).

Abans que comencés el 1801 el comanador de Barbens (Sant Joan de Jerusalem) ja tenia decidit qui seria el seu batlle a les Panelles (la Noguera) els anys 1801-1802, car el nou havia de prendre possessió del càrrec l'1 de gener 1801; per això els mesos anteriors féu les gestions prèvies amb el seu assessor, resident a Tàrrega, i amb els rectors (o vicaris) de la comanda a fi que l'elecció fos encertada, cosa que no fou, car aquell dia de Cap d'Any el consell municipal de Panelles es negà a lliurar-li el bastó de comanament. Encara que, en el garbuix de juris-

diccions de l'Antic Règim, el comanador de l'orde militar no fos ordinari eclesiàstic damunt rector o vicari (era el bisbe d'Urgell), però l'orde i per tant ell, era el patró de la parròquia i proposava rector o vicari al bisbe, raó per la qual el capellà parroquial li era d'alguna manera sotmès o li devia gratitud. De fet, a Barcelona, ACA, *Sant Joan de Jerusalem. Armari 53/1011*, s'han conservat les lletres dels darrers mesos del 1800, ací transcrites (61-63). Hi ha bibliografia (60-61). — J. P. E. [19.918]

Àngel CALVO, *Sulla via dell'Italia: speranze e frustrazioni dell'industria della seta catalana durante la transizione al regime liberale*, dins «Ricerche Storiche. Rivista Quadrimestrale», XXXIV (2004), 65-96.

La documentació que sosté aquestes pàgines es troba a Barcelona, BC, *Junta de Comerç*; ANCatalunya, *Corredors reials de canvi*; AHCB, *Governació*; i ACambra de Comerç. L'autor descriu la situació de les fàbriques catalanes de seda i concentra les dades en quadres sinòptics dedicats a la indústria catalana de la seda i a la seva distribució geogràfica (68-69); a la procedència de la seda treballada al principal centre seder, Manresa, i concentració allí de les fàbriques de vels (70-72); nombre de treballadors masculins o femenins (75); assenyalen la notícia que la Junta de Comerç conductà una mestra piemontesa, Margherita Bertot, perquè en un curs de dos anys ensenyés l'art de la seda a noies catalanes (84-85). Hi ha bibliografia (91-96). La transició al règim liberal pertany al segle XIX. — J. P. E. [19.919]

Helmut C. JACOBS, *Antonio Eximeno y Pujades (1729-1808) y su novela Don Lazarillo Vizcardi en el contexto de sus teorías musicales*, dins *Jesuitas*, 401-412.

Ja el 1774 aquell valencià havia publicat a Roma *Dell'origine e delle regole della musica, colla storia del suo progresso, decadenza e rinnovazione*, que el 1796 seria publicat a Madrid; i ja des del 1798 treballava en el romanç, que només apareixeria el 1872-1873. La narració comença amb unes oposicions a mestre de capella d'una catedral (Salamanca 1789): «El gran número de diálogos, junto con los diferentes modos de comportamiento de las figuras de la novela, ofrecen a Eximeno la oportunidad de exponer sus conceptos de teoría y estética de la música de una manera irónico-humorística en el campo ficticio de la novela y alumbra puntos de vista controvertidos desde todas las perspectivas posibles» (404), sempre amb vistes al 'bon gust' (405), que, sumat a l'entusiasme, dóna el geni: «el objetivo de la música consiste en tocar por medio del oído el alma del receptor» (408). Hi ha bibliografia (410-412). — J. P. E. [19.920]

IV. SOBRE ARXIUS, BIBLIOTEQUES I MUSEUS

ALACANT

Inmaculada FERNÁNDEZ ARRILLAGA, José Felipe SIGÜENZA TARÍ, *Alicante durante el reinado de Fernando VI. Catalogación y estudio de la correspondencia municipal*, dins *Administración Municipal Moderna*, 91-98.

Tant les *Lletres trameses* com les *Rebudes* els anys 1746-1759, conservades en l'AM d'Alacant han estat objecte de tractament informàtic i de catalogació, aplegades en catorze apartats, els més voluminosos dels quals són els de plets, comptadoria i el d'altres (94); aquestes pàgines contenen informació de cada un dels apartats. Les dades són acompanyades de tres gràfics. — J. P. E. [19.921]

ALEMANYA

Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Marburg, beschrieben von Sirka HEYNE, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag 2002, XXXVIII i 392 pp.

El ms. núm. 9, ff. 134-137, en la seva segona part, conté el *Tractatus de Balneis* atribuït a Arnau de Vilanova (18); ms. 18, 54-58, Joan Jacme, *De pestilentia* (46); ms. 23, 121-136 i 248-254, Ps. Arnau de Vilanova, *Rosarius philosophorum*, i *De secretis naturae dialogus* (66 i 70); ms. 24, 95-132, Ps. Arnau de Vilanova, *Rosarius philosophorum*; i 190-231, Ps. Ramon Llull, *De gradibus magnae medicinae* (72); ms. 25, 15-18, Ps. Arnau de Vilanova, *Epistula de sanguine humano ad magistrum Iacobum de Toledo* (75); ms. 27, Guillelmi de Aragonia, *De somniis et visionum prognosticationibus* (84); 156-160, *Ignoti Breviarium geomantiae ad Guilhelmum Valentinum* (86); ms. 28, 176v: Arnaldi de Villanova, *Contra lapidem*, *recepta* (89); ms. 30, 124r-v, *Cautelae medicorum* (93); ms. 51, 301-338, Joan de Palomar, *Oratio de civili dominio clericorum* (140); ms. 101, 92-103, Ps. Arnau de Vilanova, fragments del *Flos florum* o *Semita semitae* en alemany i d'altres del *Novum testamentum* (256), seguits de receptes atribuïdes a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova: 105-124 (256-257); i ms. 393, Guiu de Montroquer, *Manipulus curatorum*, incunable de Colònia, Konrad Winters 1478 (272). És diversament representat Teodulf d'Orleans. — J. P. E. [19.922

Die Handschriften der Stiftsbibliothek St. Gallen. Band 1. Abt. IV. Codices 547-669. Hagiographica, Historica, Geographica. 8-18 Jahrhundert. Beschreibendes Verzeichnis bearbeitet von Beatus Matthias von SCARPATETTI, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2003, XLVI i 430 pp.

El cod. 665 ingressà a aquella biblioteca el 1768 amb l'herència d'Aegidius Tschudis, col·lecció de mapes, on n'hi ha de: Katalonien, Hispania Citerior vel Tarraconensis, Baleareninseln, Formentera, Ibiza, Nordostspanien und die Balearen (aquests dos darrers, repetits) (317-318). — J. P. E. [19.923

Die Inkunabeln der Universitätsbibliothek Rostock. Mit den Inkunabeln der Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern in Schwerin und der Kirchenbibliothek Friedland. Beschrieben von Nilüfer KRÜGER (Kataloge der Universitätsbibliothek Rostock, 2), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2003, 582 pp.

La biblioteca universitària de Rostock posseïx els següents volums, que han de figurar en aquesta notícia bibliogràfica: A57: d'Arnau de Vilanova [pseudo?], *De vinis* en traducció alemanya: *Von der Bewahrung und Bereitung der Weine*, Estrasburg 1484 (115); A109: d'Antoni Andreu, *Quaestiones super sex principia*, Venècia 1492-1493 (210); F5, sant Vicent Ferrer, *Sermones de tempore et de sanctis*, tres volums, Colònia 1485 (dos exemplars); i també en tres volums, Nüremberg 1492 (222-224); G30, Guiu de Montroquer, *Manipulus curatorum*, Colònia post 1481 (253); R9: el *Repertorium de pravitate haereticorum*, de Miquel Albert, València 1494 (370); R6: el *Regimen sanitatis Salernitanum*, amb comentari del Pseudo Arnau de Vilanova, Estrasburg 1480(?) (369); R4: la *Theologia naturalis* de Ramon de Sibüda, Lió 1498 (368); i G10, G11 i G12, Johannes Gerson, *Opera*, on figuren el tractat contra el flagel·lants i la lletra a mestre Vicent Ferrer, Estrasburg 1488, 1489 i 1494 (233, 236-237 i 240). — J. P. E. [19.924

Mark MERSIOWSKY, *Katalanische Urkunden in privaten Sammlungen. Originale des 10. und 11. Jahrhunderts aus Sant Llorenç del Munt und Sant Llorenç prop Bagà aus dem Besitz des Joaquin Areny de Plandolit*, dins «Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde», 49 (2003), 49-80.

Pere PUIG i USTRELL, *A la recerca dels documents perduts. Pergamins documentals de fons monacals catalans trobats per Mark Mersiowsky, de la institució Monumenta Germaniae Historica*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 41 (Primavera de 2004), 2-4.

El segon títol resumeix el primer i m'hi baso. Amb motiu de la Desamortització decretada pel govern de Madrid el 1835, no tots els fons documentals dels monestirs benedictins de Catalunya i en particular el de la Congregació Claustral Tarraconense, ubicat a Sant Pau del Camp, arribaren a l'Arxiu Reial (ACA), ans una bona quantitat de pergamins dels segles X i XI es dispersaren entre antiquaris i col·leccionadors d'antiguitats; una part anà, en propietat particular, al monjo de Montserrat Joaquim Areny de Plandolit, el qual deixà transcripcions de tots, encara que no tots els originals restaren al monestir, de manera que per a quatre documents Puig s'hagué de valdre de les transcripcions Plandolit i integrar-les en el seu *El monestir de Sant Llorenç del Munt... Diplomatarium* [cf. ATCA, XVI (1997), 489-491]; ara per internet des dels «Monumenta Germaniae Historica» Mersiowsky ha identificat en diverses col·leccions privades alguns dels quatre originals i els ha donats a conèixer en el seu article, bo i reconstruint el respectiu camí a través d'antiquaris i col·leccionistes privats d'Europa i dels Estats Units d'Amèrica. Hi ha bibliografia (4). — J. P. E. [19.925-19.926]

ALTAFULLA

José Antonio ALTEMIR, *Literatura científica en el Archivo Martí Franquès de Altafulla*, dins VII *Trobada Ciència i Tècnica*, 307-312.

S'ha salvat el text complet de tres almenys de les memòries científiques, totes presentades per Antoni Martí a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona entre el 1787 i el 1791; la seva biblioteca, tot i que sofrí desmembracions i trasllats després de la mort, en part almenys s'ha salvat a la Casa de la Vila de Torredembarra; ací hi ha llista dels volums, de cada un dels quals, ultra autor i títol, consta l'any d'edició; els anteriors al 1832, any de la mort d'Antoni Martí i Franquès, la major part dels quals són del segle XVIII, devien pertànyer certament a la seva biblioteca. — J. P. E. [19.927]

ANDORRA

Domènec BASCOMPTE GRAU, *Els documents d'Andorra als Arxius Departamentals de l'Ariège* (Monografies de l'Arxiu Històric Nacional. Arxius estrangers, 2), Andorra, Arxiu Històric Nacional 2004, 174 pp.

Els Arxius Departamentals de l'Ariège tenen llur seu a Foix, però malgrat la importància de la Casa de Foix a Andorra, l'actual arxiu departamental no conserva documentació original d'aquell cossenyeriu, sinó només d'estrats inferiors d'administració; i així la primera secció de *Límits fronterers i estudis cartogràfics* proporciona vuit documents del segle XVIII sobre el contenciós entre Andorra i el comú francès de l'Hospitalet entorn la propietat [i el consegüent dret prioritari a les pastures] de la Solana (20-21). En la secció d'*Institucions* tenim només documents escadussers, però interessants com la confirmació de privilegis d'Andorra feta per Lluís XIV el 1644 i alguns nomenaments de càrrecs andorrans en representació del comtat de Foix, segles XVII-XVIII (22-36); la secció de *Recursos econòmics* té algun document sobre dret a pastures o problemes duaners (54-55 i 81); en canvi, gairebé tota la secció d'*Educació, cultura i tradicions* és formada per còpies de documentació antiga, o d'indicació de documents relatius a Andorra als Arxius nacionals de París o en arxius de Barcelona (119-134, en particular 129); també és escadussera la documentació familiar antiga en la secció homònima (135-137). Hi ha taules onomàstica i toponímica (142-163). — J. P. E. [19.928]

ANGLATERRA

P. R. ROBINSON, *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 888-1600 in London Libraries*. Vol. I: *The Text*. Vol. II: *The Plates*, London, The British Library 2003, XIV i 118 pp. i [4 pp.] i 306 reproduccions.

L'exemplar núm. 208, de Welcome Library, 17-781, copiat els anys 1462 i 1463 a Pàdua i Asolo, conte còpia d'Albucasis, *Liber servitoris*, en traducció d'Abraham Judaeus Tortuosensis (81); els exemplars 243 i 244, també de Welcome 441 i 442, contindrien dues còpies de l'*Ars generalis* de Ramon Llull [però el primer, el volum 243/441, que defineix el seu text «brevis et utilis declaratio artis generalis» (88), hauria estat copiat a Baviera, concretament a Braunau, bisbat de Passau, el 1454 «per Stephanum Lannkchamer de Patavia»; sembla contenir explicacions sobre l'*Ars generalis*, ff. 291-316, no pas el seu text, és a dir, el de l'*Ars generalis ultima*; de més a més, en els ff. 231-290, hi ha la *Disputatio quinque sapientum*, aquesta sí de Ramon Llull]. L'altre volum el 244/442, el 1467, que també defineix el seu text de «brevis et utilis declaratio artis generalis» (88), sembla més una *Tabula artis generalis*. L'exemplar 253, Welcome 514, és còpia del 1507 del *Rosarius maior* atribuït a Arnau de Vilanova (89). Les mostres de lletra es troben en el segon volum per aquest ordre: làmina 164 (Welcome 17); 144 (Welcome 441); 169 (Welcome 442) i 239 (Welcome 514). — J. P. E. [19.929]

Hanna RALPH, Jeremy GRIFFITHS, *A Descriptive Catalogue of the Western Medieval Manuscripts of St John's College Oxford*, Oxford, University Press 2002, XXXVI i 372 pp.

El ms. 75 conté les dues *Summae* de sant Ramon de Penyafort (97); el ms. 102, ff. 106-137, presenta de Ramon Llull, *Le livre de l'orde de chevalerie*, traducció en francès antic (148-149); al ms. 147, ff. 105-125 hi ha d'Arnau de Vilanova, *Aphorismi seu parabola magistri Arnaudi de Villanova*, i els ff. 270-284, de Gil de Corbelh, *Versus de utilitatibus medicinarum compositarum secundum antidotarium Arnaldi de Villanova*; i els ff. 285 ss, *Signa leprosororum* (286-287, núms. 5, 10 i 11). Hi ha fragments de sant Ramon de Penyafort en el ms. factici 235, núms. 96, 100-101 (321); i potser del Pseudo-Llull, *De consideratione quintae essentiae* en el també factici ms. 172, ff. 214-244 (238). — J. P. E. [19.930]

Catalogue of Books printed in XVth Century now in the British Library. BMC Part XIII. *Hebraica*, MS 't Goy-Houten (The Netherlands), Hes & de Graaf Publishers 2004, LXXII i 288 pp.

La British Library posseeix, de Salomon ben Abraham ibn Adret, *Answers, questions – A collectio of responsa*, publicat a Roma 1469-1473 (5); de Moses ben Nahman, *Commentary on the Pentateuc*, Roma 1469-1473 (8-9) i en edició de Faro (Portugal), 1489, (95-96); de Jedaiah Hapeninini ben Abraham Bedershi (veí de Perpinyà), *Contemplation of the world*, Màntua 1474 (13-14); un altre exemplar, edició Soncino 1484 (31-32); de Moses ben Nahman, *Gate of retribution*, Nàpols 1490, i *Commentary on the Pentateuc*, Nàpols 1490 (57-58); Behai ben Asher, *Commentary on the Pentateuc*, Nàpols 1492 (65-66), repetit en edició hispànica del 1491-1492 (91-92); *Book of the Life*, Leiria 1495 (103), i *The four orders of the Code of Law*, Constantinoble 1493 (106-107); i de Jonah ben Abraham Gerondi, *Book of fear i Secred of repentance*, Leiria entre 1492-1496 (103-104). Hi ha pàgines de mostra de Salomon b. Abraham ibn Adret (115), Moses b. Nahman (119) i de Ben Asher (133, 183, 211, 237, 249, 251). Al final, ultra les taules corresponents, hi ha bibliografia (276-288). — J. P. E. [19.931]

Francesca ESPAÑOL, *El salterio y libro de horas de Alfonso el Magnánimo y el cardenal Joan de Casanova (British Library, Ms. Add. 28962, dins «Locus Amoenus», 6 (2002-2003), 91-114.*

El dit volum, destinat al rei Alfons IV Trastámara, és ací àmpliament analitzat: el primer pas és el de recordar la documentació reial que certifica la propietat del cardenal dominicà Joan de Casanova (94), confirmada en la miniatura de la pàgina 93 (cf. 111-113); havia estat escrit i començat d'il·luminar mentre aquest era bisbe, encara no cardenal (1424-1430), però a la seva mort, la il·luminació s'aturà fins que el 1442 el rei manà que Leonard Crespi el completés (93); el 1443, qualificat de 'libre molt bell' ja era a Nàpols (93); la part central de l'article exposa l'entrellat entre texts litúrgics o devocionals i les il·lustracions (96-98), on l'autora subratlla els elements valencians de les miniatures (99-103), la caracterització personal del rei i dels seus emblemes [sobre la seva pretensió de 'miles Christi', crec just d'indicar la recensió del llibre de Miquel Navarro, 631-634 d'aquest volum] (104-110). El projecte tant textual i, doncs, devocional del volum i la seva traducció iconogràfica, si realment fou personal i no copiat d'algun precedent, podria ésser definitori d'un moment històric; la petja de mestre Vicent Ferrer, encara no canonitzat, hi és explícita (101 i 112-113, amb la figura 9). — J. P. E. [19.932]

ARBÚCIES

Joan ILLA, *Consueta de la parròquia de Sant Quirze i Santa Julita d'Arbúcies i les sufragànies de Santa Maria de Lliors i de Sant Pere Desplà*, dins «Monografies del Montseny», 16 (2001), 73-97.

L'AP d'Arbúcies en començar el segle XVIII posseïa la dotàlia de l'església, del 923: fou copiada pel notari Aleix Milans al començament del llibre de capbreus de la rectoria; un segle més tard, la *Consueta*, escrita per Francesc Pujals i Blanc aquells mateixos anys ja es trobava en mal estat (77); havia estat precedida per una *Institució* de Joan Regàs (81); del seu text, ací transcrit (77-97), ultra la notícia d'un mestre de minyons (78), destaca l'abundància de goigs que el poble devia saber de cor, perquè es cantaven durant l'any, i devien figurar en l'AP: els *Goigs del Roser*, en primer lloc (80, 90, 95), seguits dels *Goigs del Santíssim* (80), dels *Goigs dels Dolors* (83-93), dels *Goigs de la Verge Santíssima* (85-87), dels *Goigs de sant Marc* (85), dels *Goigs de sant Isidre* (87), dels *Goigs dels sants patrons (Quirze i Julita)* (91), dels *Goigs de Sant Roc* (93), dels *Goigs de sant Climent papa* (96); per la Mare de Déu d'Agost, la processó «s'atura a la Plassa a cantar lletrilles» (93). — J. P. E. [19.933]

BARCELONA

Ramon PLANES I ALBETS, Antoni ROVIRA I VIRGILI, *L'arxiu anomenat de la Corona d'Aragó*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 37 (primavera de 2003), 1-2.

Ramon Planes reproduceix un article de d'Antoni Rovira i Virgili, publicat el 28 de juliol del 1933, en el moment en què la discussió de l'Estatut de Catalunya en les Cortes Espanyoles havia posat damunt la taula si l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) havia de passar a la Generalitat de Catalunya, malgrat l'oposició d'Aragó i de València: l'arxiu és el comtal i després reial de la casa de Barcelona, en el qual, de més a més, s'han integrat d'altres arxius catalans, com el mateix de la Generalitat de Catalunya anterior al 1714, [i al costat del qual coexistia l'ARA a San Juan de la Penya i s'anaren creant els arxius propis dels altres regnes de la Corona, com l'ARV a València, i l'ARM a Palma de Mallorca]. — J. P. E. [19.934]

Cristina MONTERDE ALBIACH, Mª Desamparados CABANES PECOURT, *Aragón en las Cartas Reales de Jaime II (1290-1300)*, dins «Aragón en la Edad Media», XVI (2000), 521-554.

Cristina MONTERDE ALBIACH, Mª Desamparados CABANES PECOURT, *Aragón en las Cartas Reales de Jaime II (1301-1303)*, dins «Aragón en la Edad Media», XVII (2003), 43-69.

Amb aquests dos títols comença la publicació dels registres de les *Lletres Reials Diplomàtiques* de Jaume II, conservades a l'Arxiu Reial (ara ACA) de Barcelona relatives al regne d'Aragó: són dues-centes onze en el primer lliurament i cent-vint en el segon. Són nombroses les lletres que es refereixen a jueus o a sarraïns; d'altres repercuteixen en Països Catalans, com la que parla de Morella (47/226), o de Ribagorça i el Pallars (51/247; 59/284; 64/312), o d'un banquer de Lleida (66/319). Hi ha notícia d'un mestre de gramàtica d'Osca (68/326). — J. P. E. [19.935-19.936]

Jaume RIERA I SANS, *Los pastorells en Barbastro (julio de 1320)*, dins «Aragón en la Edad Media», XVIII (2004), 299-335.

Procedents d'Occitània, on s'havien concentrat per a integrar-se en una suprimida croada del rei de França a Terra Santa, acarrerats a l'Aragó per associar-se a la defensa de València davant possible però inexistent atac des de Granada, ja dins el Reino arrasaren la jueria de Montclús sacrificant tots els jueus, i semblaven disposats a repetir la matança a Barbastre; calgué treure'ls per força del Regne i aclarir les malifetes i les de qui se n'havia aprofitat. El corresponent procés es troba a l'Arxiu Reial (ACA), *Canc., Procesos en quart 1320*, ací resumit, amb transcripció dels cinc articles d'informació (313), resum de les respostes (314-327) i transcripció de la lletra de Jaume II tallant el procés per possible contrafur (327); les lletres de *Canc., reg.* permeten de conèixer desplaçaments i decisions tant del rei com del primogènit Alfons en aquell afer (304-312). Hi ha resum de les accions judicials, dia per dia (330-332: del 6 al 20 d'agost del 1320) i llista alfabètica de tots els esmentats en el dit procés (332-335). — J. P. E. [19.937]

Giuseppe MELONI, *L'insediamento umano nella Sardegna settentrionale nel Basso Medioevo: il villaggio medioevale di Geridu (Geriti)*. Alessandro SODDU, *Il villaggio di Geridu nel periodo catalano-aragonese. Documenti inediti. 1325-1427*, dins «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 113 (2001 = *Archéologie et histoire de la Sardaigne médiévale*), 92-123 i 124-128.

A partir del moment de la presa de possessió del Regne de Sardenya, només la documentació de Barcelona, ACA, *Canc., Reg.*, ens permet de resseguir els primers moments, que reforçaren l'influx de Sàsser damunt les poblacions de la seva contrada, algunes de les quals, Geridu en concret, foren concedides en baronia a col·laboradors de la conquesta, el primer dels quals fou el barceloní Guillem Oulomar; seguiren revocacions davant la protesta dels representants populars, els quals, però, consideraven més dura la senyoria de la ciutat de Sàsser; i així anà creixent la llista dels barons fins al 1444 (128). — J. P. E. [19.938]

Procesos contra los Arborea. Vol. I, a cura de Joan ARMANGUÉ i HERRERO, Anna CAREDDU ASTE, Caterina CUBONI (Collezione di Documenti per il Regno di Sardegna, 1), Pisa, ETS, 2001, 325 pp.

El dit procés, la publicació del qual l'editor espera que serà completada amb altres vuit volums, conté en aquest primer noranta-tres documents en llatí i en català; aquell procés, al qual fou sotmès el Jutge d'Arborea, Marià IV, començava el 1353; una part important consisteix en la transcripció d'una informació judicial entorn una conspiració que s'havia de manifestar al crit de «Viven sarts i pisans!» l'any 1359. — J. P. E. [19.939]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Caballeros cristianos en el Occidente europeo e islámico*, dins «Das kommt mir spanisch vor». *Eigenes und Fremdes in den deutsch-spanischen Beziehungen des späten*

Mittelalters, herausgegeben von Klaus HERBERS, Nikolas JASPERS, Münster-Berlín, Lit-Verlag 2004, 217-289.

Encara que els esmentats cavallers no siguin dels Països Catalans ni fessin estada habitual en algun d'ells, aquestes pàgines recauen plenament en el nostre tema, car, tal com hom pot veure en els dos apèndixs, que redueixen a quadre sinòptic les dades de cada un d'aquells cavallers, gairebé tots són documentats pel fet d'haver rebut un salconduit dels nostres reis, salconduits que figuren en la documentació d'ACA, normalment *Canc.*, *reg.* (254-270 i 271-288). — J. P. E. [19.940]

Maria Bonaria URBAN, *L'istituto del veguer e l'amministrazione della città di Cagliari. Alcune note preliminari*, dins «Cooperazione Mediterranea. Cultura. Economia. Società», XV (2003), 242-268.

Tast d'una monografia sobre la vegueria de Càller al segle XIV. Resumit el sentit del 'veguer' en l'administració pública catalana ('vicarius generalis' de qui posseïx els drets senyorials), ací, a base de documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.*, i de *Reial Patrimoni. Mestre racional*, l'autora exposa amb detall com s'aplicà i es concretà la política reial de substituir a Sardenya les institucions públiques de Pisa per les pròpies de Catalunya i dels catalans que, amb la conquesta de l'illa havien d'assegurar estructura i eficàcia del poder reial i, després d'un curt parèntesi, en què Càller seguia l'herència pisana i Bonària la catalana, des del 1326 també Càller rebé nova configuració, en la qual el veguer era el cap administratiu (249-251). Però s'anaren acumulant els problemes d'encaix no sols amb els barons sards, sinó també amb els catalans (cas de Berenguer Carròs), fins i tot entre el veguer i el governador general, representant del rei a Sardenya. — J. P. E. [19.941]

Francesco Cesare CASULA, *Primi riflessi dello Scisma d'Occidente in Sardegna*, dins *Studi Damiano Fonseca*, 191-207.

Tota la documentació sobre aquells moments emprada en aquestes pàgines procedeix d'ACA, *Procés dels Arborea*: davant el Cisma, els Jutges d'Arborea optaren pel papa de Roma, Urbà VI, qui amenaçava de suspendre la infeudació d'aquell regne a la Casa de Barcelona, mentre, segons Casula, Pere III el Cerimoniós reconeixia el papa d'Avinyó, Climent VII [rei que mai no reconegué Climent VII, ans mantingué la indiferència en relació als dos papes]; aquella situació enverinà la lluita en episodis narrats en aquestes pàgines. — J. P. E. [19.942]

Maria Teresa FERRER MALLOL, *Corsarios castellanos y vascos en el Mediterráneo medieval* (Anuario de Estudios Medievales. Anejo, 40), Barcelona, CSIC 2000, 352 pp.

Aplec de tres estudis units per tema idèntic, basats principalment en els arxius barcelonins d'ACA, *Canc.*, *reg.*, AHCB, i AHPB, completats pels Arxivi di Stato de Gènova, Venècia i Palerm, transcrits en la segona part del llibre: els títols són: *Los corsarios castellanos y la campaña de Pedro Niño en el Mediterráneo (1404). Documentos sobre El Victorial*, del 1968); *Vida, aventuras y muerte de un corsario castellano: Diego González de Valderrama, alias Barrassa (m. 1410)*, inèdit; i *Pedro de Larraondo, un corsario vizcaíno en el Mediterráneo oriental (1405-1411)*, refundició ampliada de dos articles dels anys 1997-1998. — J. P. E. [19.943]

Pietro CORRAO, *Costruzione di un corpo di fonti per la storia politica siciliana del tardo medioevo: le Cartas reales dell'Archivio della Corona di Aragona*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo», 105 (2003), 267-303.

Partint del reconeixement que els fons de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) són insubstituïbles per a qualsevol recerca d'àmbit mediterrani i que ho són més encara per als regnes ità-

lics de Sicília, Sardenya i Nàpols (268-271), reconeixement que val en particular per a les tres seccions de Cancelleria (Registres, Pergamins, Cartes Reials Diplomàtiques), l'autor es fixa en les darreres, documentació diplomàtica en fulls de paper, explotades per Heinrich Finke i més ençà per investigadors italians, es pregunta com podria ésser superada llur extrema multiplicat i considera que per la referència geogràfica comuna, en concret Sicília; la diversitat de formes d'integració de l'illa a la corona entre el 1282 i el 1460 es reflecteix en les CRD (271-281), tot i que poden ésser agrupades en tres blocs: les que toquen temes sicilians de forma indirecta, els esborranys de lletres o de documents, i les informacions enviades a la casa reial des de Sicília, de fet aplegades en caixes 'sense data' (285, nota 31); no essent actes oficials, aquests documents presenten notes diplomàtiques particulars, com la d'ésser informacions privades, de to generalment confidencial (288-392); les informacions dels enviats reials són ben diferents de les d',informadors voluntaris' (293-300). — J. P. E. [19.944

Viviana MULE, *La prostituzione a Siracusa sul finire del '400 attraverso un documento inedito dell'Archivio della Corona di Aragona*, dins «Archivio Storico Siracusano», XVII (2003), 65-90.

Dos documents, datats els anys 1489 i 1493, emanats de la senyora de la baronia de Siracusa, la reina Isabel de Castella, reina només consort dels regnes i terres de la corona catalanoaragonesa, confirmant concessions de prostíbul dels temps d'Alfons IV Trastámara, conservats a Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Canc., reg.*, 3687, ff. 39-40 i 113-118, ací transcrits (87-90 i 79-87, respectivament), són col·locats en la introducció dins el marc de la prostitució siciliana i més en concret siracusana. — J. P. E. [19.945

Carlos BARQUERO GOÑI, *Actividades financieras de los Hospitalarios en la España Medieval (siglos XII-XV)*, dins «Misc. Fernández Catón», 87-110.

El 1217 Honori III defensava les activitats econòmiques de templers i d'hospitalers; l'original d'aquella lletra es troba a l'ACA, *Canc., Perg.*. De més a més, en aquestes pàgines trobem informació bibliogràfica tant sobre els templers com sobre els hospitalers nostres. — J. P. E. [19.946

Josep BAUCELLS I REIG, *Panoràmiques de Sant Esteve de Palautordera i de la rodalia al segle XIV*, dins «Monografies del Montseny», 18 (2003), 23-42.

Aquestes pàgines reporten allò que sobre el dit poble l'autor ha espigolat en sèries diverses de l'ADB, *Communium, Visitationum, Ordinationum*, sobretot en la primera; i així tenim llista de les disset parròquies i dues sufragànies de la comarca (27-30); dels nois que foren tonsurats en cada una amb motiu de la visita pastoral, dada molt important perquè normalment un infant tonsurat volia dir que havia començat els cursos de gramàtica i, doncs, era mínimament 'litteratus' (29); després aplega les notícies conservades en les actes de visita pastoral tant sobre els laics com els clergues (32-34), i sobre aspectes comunitaris, també demogràfics, de la parròquia (34-37), i sobre d'altres extrems que incidien en la convivència civil, ni que fos des d'una certa marginalitat (37-40). — J. P. E. [19.947

Lluïsa CASES I LOSCOS, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. II. Segle XVI* (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 27), Barcelona, Fundació Noguera 2003, 644 pp.

Lluïsa CASES I LOSCOS, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. III. Segle XVII. 1601-1650* (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 29), Barcelona, Fundació Noguera 2004, 428 pp.

Com els altres volums de la mateixa sèrie, en el primer dels dos actuals trobem els notaris seguint estricta ordre cronològic fins a desembocar en el segle XVII. Per llur mateixa naturalesa, en general els registres corresponents a cada notari són només individuats amb denominacions genèriques com *Manuale*, i hom només es pot imaginar la riquesa de documentació que s'amaga sota aquell títol; i si aquesta informació ja és d'agrair, ho és molt més la denominació més concreta amb què són presentats els nombrosíssims registres, començant pels omnipresents capbreus, que en una sola ocasió ocupen dinou pàgines: 201-219; els segueixen els testaments, inventaris i encants. Però possiblement allò que corona la vàlua d'aquest volum (i, per tant, del fons notarial que dóna a conèixer) és el fet que un gran nombre de volums contenen documentació sobre molts indrets de Catalunya i àdhuc de més enllà, com Mallorca (26, 390), Menorca (65), i en especial Ciutadella (114, 169). Limitant-nos a Catalunya, no cal dir que són moltes les informacions sobre entitats barcelonines: Taula de canvis (47, 138, 354, 491 i 606); *Liber Studii Generalis Medicorum et Artistarum* del 1534 (51) o el col·legi de cirurgians (511); la confraria dels llibreters (146 i 298); la Ceca de Barcelona (446-447); el Protomedicat del Principat de Catalunya i comtats del Rosselló i Cerdanya (502; cf. vol. III, 65), o el *Registrum curie causarum civilium sancte Inquisitionis* (544); també podem ésser informats de detalls barcelonins, com les proves dels novicis de Santa Maria de Jesús (566), la família Boscà Almogàver (51, 165), el robatori dels béns del difunt bisbe de Barcelona, Martí Martínez, el 1575 (360), obres de fusteria a l'Arxiu Reial (472). I no és pas menys rica la informació sobre llocs o famílies de Catalunya: capítol d'Urgell (34, 107); afers diversos del ducat de Cardona (47, 74, 123, 237, 313-314, 318, 411, 434, 536, 614-615); i dels parents ducs de Sessa i senyors de Bellpuig: 439-440) i sobre la universitat i vila de Cardona (355, 592); les baronies de Pinós i Mataplana (61, 461), també després de passar a la casa d'Alba (390); monestir de Poblet (90, 111); vescomtat de Cabrera i Bas (90); Concilis Provincials de Tarragona, 1530, 1533 (107; cf. III, 271); Vic (110), bisbe (298), capítol (218-219, 389, 576); Terrassa (127); Cervera (286, 479); Sant Pere de Rodes (292); Sant Benet de Bages (333); Sant Llorenç de Morunys (355); comtat de Pallars (313, 411); Orde de Sant Joan de Jerusalem (318, 424, 425, 522, 536); Piera (428), els Bruniquer de Granollers (544); i el procés eclesiàstic contra Francesc Robuster i Sala, bisbe de Vic (613). També hi ha registres relatius al futur sant Francesc de Borja, marquès de Llombay (131, 175); el procés de canonització de sant Ignasi de Loiola (490) i el de sant Nicolau Factor (553).

La documentació notarial que podem conèixer a través del volum d'inventari dedicat a la primera meitat del segle XVII segueix en la línia del del segle anterior; potser subratllaria el fet que els anys precedents el 1640 els capbreus són tan nombrosos, que en algun cas formen una corrua interminable, com els de les set pàgines 39-45; després les cues no són tan llargues, però en trobem a 81-83, 164-166, 231-233, i en grups menors arreu del volum; l'altra observació podria ésser que els anys 1640 i següents, els volums dels respectius notaris en general es limiten a les funcions més normals de la fe pública, en el sentit que manquen els registres dedicats a afers o a persones o a institucions particulars (no sé si pot ésser un 'signe dels temps' el fet que el 1643 comencin uns registres de deutes: 315-316). Això no obstant, aquells no manquen en la primera part del segle; limitant-nos a Barcelona, trobem volums especials per a la Taula de Canvis (16, 24, 116, 124, 128, 212, 267, 295, 299, 320, 338); per a la vegueria de Barcelona (21, 30); per a la batllia general de Catalunya (31); per a la cort del Consolat de Mar (49-50); o per a operacions realitzades en la Llotja de Mar (391); per a confraries diverses (94-95, 104, 222, 252); per a cases del carrer dels Mercaders (171). Són nombrosos els volums dedicats a poblacions de Catalunya: Papiol (40), Roca-Rossa (43), Tortosa (55), Cervera (85), Agramunt (103), Cardona (117), l'Espuga Calva (125), baronia de Bellpuig i Linyola (147, 323, 325), Girona (149), Manresa (222), Vilafranca del Penedès (222) i la universitat de Piera (295). No manca, més enllà dels capbreus, qualche volum sobre afers eclesiàstics, com processos (103), rendes o censos pagadors a cases de jesuïtes (127), en particular a la casa de Girona (171), Cambra Apostòlica (190), Sant Joan de Jerusalem (266-267) i Sant Martí Çacosta, de Girona el 1647 (341). No sé si són dignes d'ésser subratllats

els plets entre escrivans (206) i entre cirurgians (278); potser ho és més el volum amb comptes (i, doncs, de preus) de medicines (285), o els volums 'itinerants' amb documentació de Barcelona, Perpinyà, Elna, Castelló d'Empúries, Figueres, i, ja a la Catalunya Nova, Ponts (106-107). — J. P. E. [19.948-19.949]

Christian MEYER, *Un témoin de la réception méridionale des traditions d'enseignement du Nord aux XIVe et XVe siècles*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 883, dins «Anuario Musical», 58 (2003), 9-59.

Qualsevulla que sigui la procedència dels textos copiats en aquell volum (15-39; transcripció de cinc: 40-48), l'anàlisi paleogràfica porta a reconèixer que fou copiat a Avinyó o àrea d'influència per un 'scriptor' italià, segurament de Mòdena, durant la segona meitat del segle XIV i les notes afegides en català durant el segle XVI demostren que era a Catalunya o en mans d'un català en començar aquell segle en ple Renaixement; abans de l'abril del 1920 ja era de la Biblioteca de Catalunya (12). — J. P. E. [19.950]

CARDEDEU

Josep Enric ZAMORA I ESCALA, *Tomàs Balvey i Bas i el salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)*, dins «Monografies del Montseny», 18 (2003), 207-242.

Recordada la vinculació d'En Tomàs Balvey al Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya després del 19 de juliol del 1936, les presents pàgines informen principalment del treball d'aquell apotecari en el salvament del patrimoni cultural de tota la comarca, començant per Cardedeu, a base de la seva *Informació sobre arxius de dins i de fora de Cardedeu*, datada el primer de març del 1938 (215), que exposa la situació dels diversos arxius; els civils, cremats pels carlins, no tenien res d'antic, sí el notarial, però en perill; era ric el parroquial, salvat i parcialment robat, i els de la Comunitat de Preveres i de la Pabordia (218-222); segueix informació, amb resultat desigual, dels arxius de famílies del poble: Anglada, Balvey i Bas, Barandies, Grau, Llibre i Xirau (222-225); i de cases pairals de fora vila: Alzina de la Serra, Diumer, Ribalta, Castell de Villalba, Castell de Belloc i mas Terrades del Rieral (226-229); al final hi ha notícies dels arxius de parròquies veïnes: Sant Mus de Cànoves, Sant Pere de Vilamajor, Sant Antoni de Vilamajor (Vila nova), Sant Julià del Fou, Santa Maria de Llinars, Sant Esteve del Coll i Santa Agnès de Malenyans, on el 1903 fou recollida de la viva veu d'una velleta una excel·lent *Rondalla de Sant Isidre Llauredor* (230-233). — J. P. E. [19.951]

CASTELLÓ DE LA PLANA

Joan D. BAUTISTA GARCIA, *Documents per a la història de l'art en els protocols de l'Arxiu Històric Provincial de Castelló*, dins «Estudis Castellonencs», 9 (2000-2002 [2004]), 475-520.

L'autor avisa, per començar, que aquest aplec no és definitiu perquè, fora del cas de les cartes de pagament i dels contractes o compromisos, les altres anotacions no són fruit d'un buidatge sistemàtic de la dita documentació, ans d'un aplec accidental, fruit que, en la seva incompletesa, és un esperó per al recull complet de fonts per al segle XVIII. I així, les notícies de cartes de pagament, contractes o compromisos són aplegades en la primera secció (479-489), on destaquen les informacions sobre obres escolars patrocinades pel castellonenc bisbe de Barcelona, Josep Climent, tant en la ciutat comtal com a Castelló o a València (481-

484; i 519-520); la secció intitulada *Altres notícies*, aplega per ordre alfabètic d'artistes o d'artesans, aquelles dades escadusseres, ja indicades (489-506); la darrera secció ofereix el text sencer de dotze documents, datats entre el 1728 i 1778 (506-520); hi destaquen les *Ordenanzas del oficio de albañiles, canteros y mamposteria* de Castelló de la Plana, del 1774 (516-518). — J. P. E. [19.952]

Alfonso BOIX JOVANI, *El «MS 52» de la Biblioteca Pública de Castellón*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXVIII (2002), 351-354.

Observacions tècniques tant sobre la matèria damunt la qual el text és copiat, com sobre les característiques de la còpia d'aquest; el volum és incomplet [comença amb un fragment de salm i acaba amb peticions pertanyents a la lletania dels sants en una *Commendatio animae*]. L'autor el data del segle XV. — J. P. E. [19.953]

CATALUNYA

Miquel PÉREZ LATRE, «Sercar, ordenar y fer inventari i índex». *Sobre arxius i institucions a Catalunya (segles XVI-XVII)*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 22 (2004), 73-120.

L'autor intenta de presentar a vol d'ocell «quin fou, més enllà del més conegut Arxiu Reial de Barcelona, l'estat d'organització dels arxius de les institucions catalanes en un ampli ventall cronològic a cavall del 1600» (73). Les notícies sobre recerca en arxius, tant el reial com els de la Ciutat de Barcelona i de la Generalitat, es multipliquen en moments de preparació i celebració de Corts, tant de les del 1563-1564 com de les del 1585, i, acabades aquestes, el mateix Felip I (II de Castella) volgué còpies notariales de documentació conservada a l'arxiu de Poblet, atesa la gran autoritat de la dita documentació en les discussions polítiques del moment (74-78); en conseqüència, hom elaborà i publicà cossos de documentació legislativa com les *Constitucions de Catalunya* o les *Constitucions Provincials Tarraconenses* o taules, publicades o no, dels fons documentals, així com una disposició ben estructurada dels arxius (78-79); cresqueren les sèries documentals i augmentaren les plantilles, tal com consta pel 'creiximoni' de sous d'escrivents i ajudants de l'Arxiu de la Ciutat, perquè creixia la necessitat de tenir sempre els documents a l'abast de la mà, tal com consta per les *Ordinacions per al redreç de la Taula de Canvi de Barcelona* (80-85); les necessitats esmentades «van impulsar accions concretes de redreçament arxivístic» (85), com l'encàrrec a comissions d'experts de sistematitzar la conservació dels documents i d'agilitzar-ne l'ús, o la reestructuració o construcció de nous locals, la lenta configuració del grup d'arxivers i l'elaboració de búixoles, inventaris, sumaris, 'specula', repertoris, catàlegs i índexs, que facilitessin la localització dels documents (85-109). — J. P. E. [19.954]

Jordi VILAMALA SALVANS, *Els arxius històrics diocesans catalans*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 22 (2004), 163-213.

Dibuixada en les pàgines inicials l'estructura eclesiàstica de Catalunya [amb més propietat caldria haver dit: del Principat de Catalunya, a la qual després s'ha afegit l'erecció de la Província Eclesiàstica de Barcelona, amb dos nous bisbats], l'autor aplega les directrius tant del Codi de Dret Canònic com dels acords entre Església i Estat al Regne d'Espanya en relació als arxius, a les quals s'han d'afegir les decisions 'ad hoc' de la Conferència Episcopal Tarraconense i de la Generalitat de Catalunya; a partir d'aquestes premisses, l'autor formula una proposta de sistema de gestió integral de la documentació, de caire més funcional, amb tres grans nuclis: els actes episcopals, el govern de la diòcesi i les baronies de la mitra (182),

amb indicació de les sèries en què es pot dividir cada un dels arxius diocesans en cada un dels tres sectors (185-188), a les quals s'afegeixen les de *Col·leccions històriques i Biblioteca i hemeroteca*, amdues, amb la de les *Baronies de la Mitra* (205-206), particularment incidents en el nostre camp (189-191), proposta que és reduïda a esquema (196-197) i després és teòricament aplicada a l'Arxiu Episcopal de Vic; s'hi ha d'afegir documentació del capítol, de la pabordia i de la cambreria de la Col·legiata de Manresa i del Monestir de Ripoll (201-207). — J. P. E. [19.955

Josep M. T. GRAU I PUJOL i Manel GÜELL, *La destrucció del patrimoni documental. Un capítol oblidat de la revolució i la guerra civil espanyola a Catalunya*, dins «Serra d'Or», núm. 521 (maig 2003), 33-37.

Aquestes pàgines presenten valoracions estadístiques globals agrupant les corresponents a cada una de les demarcacions provincials, distingint entre arxius totalment o només parcialment destruïts i els d'alguna manera afectats; només la de Girona hauria restat intacta (35). L'atenció dels autors se centra en les comarques tarragonines, de les quals donen la llista dels arxius municipals (35), i dels parroquials (36) totalment destruïts, recorden les malvestats sofertes pels altres, entre els quals n'hi ha alguns que pogueren ésser més protegits per la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya (36); també sofriren els arxius notariais i els del Registre de la Propietat i de la Comptadoria d'Hipoteques. Són recordats els noms dels qui en cada cas es jugaren la vida per a la salvació dels arxius, alguns d'ells fotografiats en la pàgina 34. — J. P. E. [19.956

Marta CAMPO, *El Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC. Historia y gestión de coleccioner*, dins «Gaceta Numismática», núm. 149 (junio 2003), 29-38.

El Gabinet Numismàtic de Catalunya és el resultat d'una evolució institucional que començà a mitjan segle XIX, constantment potenciada per les importants col·leccions llegades a les institucions públiques per reconeguts especialistes com Josep Salat o Joaquim Botet i Sisó. A l'hora de redactar aquelles pàgines la suma d'objectes distribuïts en les diverses col·leccions pujava a 130.000: és la principal font per al coneixement de la història de la moneda a Catalunya i en particular de la catalana fins als nostres dies. Hi ha quatre fotografies de taules i de sales d'exposició. — J. P. E. [19.957

Arxiu Nacional de Catalunya. Ingressos. Àrea dels fons històrics, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 39 (tardor de 2003), 8.

Entre el juny i l'agost del 2003 ingressaren a l'ANC els fons següents: donació del Club Escursionista de Gràcia, deu pergamins, cartells, diplomes i mapes dels segles XVI-XX; fons del llinatge Picó, on figuren noranta-cinc pergamins, set llibres espèculs, un llibre d'actes, dos llibres de rendes i diversos lligalls de documentació patrimonial i familiar, segles XVII-XX; fons de Miquel Coll i Alentorn, on figura obra original històrica, diplomes i biblioteca; i fons de la família Vila de Tagamanent, trenta-vuit documents digitalitzats, 1666-1922; i de l'arxiu del marquès d'Alfarràs, regist de setanta-nou pergamins. — J. P. E. [19.958

CERVERA

Adquisicions, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 39 (tardor de 2003), 3.

Assenyalem la notícia d'haver estat adquirida d'un llibreter de vell de la ciutat castellana de Lleó i d'haver ingressat a l'AHC de Cervera, la *Consueta de les rendes del sant Hospital de*

pobres malalts, dit d'En Castellort, de la present ciutat de Cervera, bisbat de Solsona, feta en lo any 1764, amb anotacions comptables fins al 1807; consta que la consuetat havia estat valorada en cinquanta pessetes en la llibreria de Josep Porter de Barcelona. — J. P. E. [19.959

ESPANYA

Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional, XIV (9501-10200), Madrid, Biblioteca Nacional 2000, XVI i 592 pp.

Hi ha texts d'autors nostres en els volums següents: ms. 9510: *De confectionibus vinorum; De retardanda senectute; Testamentum*, atribuïts a Arnau de Vilanova (6); ms. 9562: *Llum de filosofia* i lletres de Sèneca en traducció catalana (63); ms. 9567, 28-104: Bernat Oliver, *Levantamiento de la voluntad a Dios*; ms. 9568, Pere Tomic, *Històries i conquestes...* (65); ms. 9571: Gonzalo García de Santa María, *Ioannis secundi Aragonum regis vita* (67); ms. 9572, 27-30: Certamen a València a la or de nostre Senyor i de la Immaculada Concepció (68); ms. 9592: Antoni de Miralles i Febres, defensa de la rendició de la fortalesa de Figueres el 1797 (77); ms. 9594 i 9596, procedents de Gregori Maians (79); ms. 9605: Claudii Taurinensis, *De sex aetatibus i Ad Adonium* (83); ms. 9609, 116-130: *Localis memoria per Raimundum Lullum* (86); ms. 9635: Alfonso Cano, *Historia del monasterio de San Felii de Guúxols* (104); ms. 9680, 87-89: inscripció en la primera pedra de la fortificació de Perpinyà, 1679 (117); ms. 9750: *Curial e Güelfa* (147; cf. ATCA, XI (1992), 363-377); ms. 9759: Benet XIII, *Bulla contra iudeos* en occità, i les constitucions *Contra iudeos* de Ferran I Trastámara (150); amb el ms. 9794 comencen els volums de traduccions del grec al llatí de Vicent Mariner, molts dels quals són autògrafs (alguna vegada al castellà; el ms. 9801 és la seva traducció d'Ausiàs Marc al llatí): 9795, 9796, 9797, 9798, 9799, 9800, 9802, 9803, 9804, 9805, 9806, 9807, 9808, 9809, 9810, 9811, 9812, 9813; i encara 9859-9860, 9861-9862, 9863, 9864, 9865, 9866, 9867, 9867, 9869, 9870, 9871, 9872-9873; 9934, 77-129; i finalment: 9971, 9972 i 9973; ms. 9880, 228-234, tres documents del pas del segle IX-X sobre l'església de Vic; i dos aplecs de documentació de la casa de Cardona per Josep Llobet, i notes procedents de l'*Episcopologi de Vic* de Lluís de Montcada (196-197); ms. 9881, 184, lletra d'Hipòlit de Samper al Marquès de Mondéjar (213); ms. 9898: [*Avendo Noi*], de Benet XIV sobre culte a Ramon Llull i conseqüències (227); ms. 9913: Miscel·lània centrada en Antoni Agostí (233); ms. 9926, 242: Felip III (IV de Castella) mana que el capítol de Tortosa sigui admès a la insaculació de diputats; ms. 9927: l'arquebisbe de València, Tomàs de Rocabertí sobre l'empresonament i mort de Facundo Ribera, augustinià; i, 84-105: *Singularidades de la historia natural del Principado de Cataluña* (242); ms. 9956: jurament de la Universitat de Barcelona a favor de la doctrina de la Puríssima; i Ioannes de Pineda, *Animadversiones ad Privilegium Ioannis I regis circa festum Conceptionis*, i d'altres documents sobre el tema (253); ms. 9956, 60: *Sommaire des indulgences... aux confrères de N. D. de Montserrat* (254); ms. 9962, lletres de Sebastián de Cotes sobre els comptes del subsidi i excusat en la província [ecles.] de Tarragona, 1700-1703 (269); ms. 9965, avalot a València pel bombardeig d'Alacant el 1692 (270); ms. 9978: Martí de Viciana, *Libro segundo de la Crónica...* (275) i mss. 10128 i 10130: segona part de la *Crónica* (351 i 361); ms. 10011: Tractat de cirurgia en català (291); ms. 10050: Missal de la Cartoixa de Scala Dei (311); ms. 10078, Arnau de Vilanova, *Regiment de sanitat*, traducció de Berenguer de Sarriera (325); ms. 10103: Ramon Llull, *Llibre d'oració, Apòstrofe*; i dues oracions (334); ms. 10118: Francesc Eiximenis, traducció castellana del *Llibre dels àngels* (345); ms. 10121, Jaume I: *Llibre dels fets* (347); ms. 10156: Francesc Eiximenis, traducció castellana del *Llibre de les dones* (377); ms. 10160: regest de lletres reials de Jaume I, Pere II i Alfons II; i cas d'un infant barceloní deixat a l'Hospital el 1514 (379); ms. 10178: lliçons de filosofia de Roque de Arangoiti, a Cervera, amb notícies de l'expulsió dels jesuïtes de Cervera (387); i 10185: *Constitucions generals de Catalunya* (390). — J. P. E. [19.960

Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional. XV (10201-11000), Madrid, Biblioteca Nacional 2001 [2002], XVI i 584 pp.

Troben escrits que recauen en el nostre camp en els volums següents: ms. 10206, diverses lletres de Pere III a bisbes de Barcelona, Tortosa, Girona i Elna (9-10); ms. 10211, retraducció al castellà de l'*Agricultura* de Pal·ladi, traduïda per Ferrer Sayol (13); ms. 10215, Guido delle Colonne, *Historia troiana*, traducció catalana de Jacme Conesa (15); ms. 10235, fra Guillem de Sant Dionís, *Narració del començament del món* (25); ms. 10253, Francesc Eiximenis, *De natura angèlica*, en traducció castellana (33); ms. 10265, Joan Cassià, *Col·lacions dels Pares*; i Francesc Eiximenis, *Doctrina de viure...* (38); ms. Jerónimo de Santa Fe, *De iudaicis erroribus ex Talmut*, en el procés de Tortosa, traducció castellana (43); ms. 10299, s. Ramon de Penyafort, *Summae de paenitentia et de matrimonio* (57); ms. 10330, ff. 32-34, aplec de documents, un dels quals és una consulta de la ciutat de Barcelona al virrei entorn d'una estampa francesa (68); ms. 10336, Ambrosio de Morales reconeix el seu deute «a D. Carlos Espinós, auditor catalán... su exacta obra intitulada *Cronologica e historica de las escrituras del archivo de la Santa Iglesia de León...*» (70); ms. 10343, ff. 103-110, documentació sobre la unió d'Aragó i Catalunya (74); *ibid.*, ff. 247-256, làpida del cementiri de Sant Llorenç d'Espinavessa (79); *ibid.*, 203-301, anotacions tretes d'Antoni Agostí, *Antiquae collectiones decretalium* (80); ms. 10350, ff. 205-300, lletres de i a Gregori Maians (86); ms. 10388, documentació sobre moriscs valencians (93); ms. 10392, afers d'herència de Martí l'Humà; i ms. 10394, Joan Binimelis, *Descripción de la isla y villas de Mallorca* (95); ms. 10436, informe de Galcerà Albanell sobre una butlla d'Urbà VIII; i ms. 10437 i 10629, *Ordinacions de Pere III* (114 i 186); ms. 10444, dos registres de documents de Jaume I sobre València (116); ms. 10466, problemes entorn el Tribunal del Breu (131); ms. 10514 i 10516, campanyes del Rosselló i de Catalunya 1793-1794 (152-153); ms. 10518, resposta a Francesc Cabarrús sobre un banc (153); ms. 10529, Josep Taberner i d'Ardena, comte de Darnius, *Guía de los caminos más principales de Cataluña* (156); ms. 10569, Josep Nadal, *Escudos de armas de familias valencianas* (169); ms. 10559, *Trobes de mossèn Jaume Febrer* (166); ms. 10577, *De l'expulsió dels moriscos de València* (171); ms. 10603, Félix Colón de Larreátegui, *Descripción de la plaza de San Fernando de Figueras* (179); ms. 10622, Francisco de Orozco, *Conquista de Cataluña* (185); ms. 10561, Fidel de Segovia, *Historia de la expulsión de los moriscos* (195); ms. 10714, 73-85, *Extracto de la representación de los nobles de Cataluña sobre novalés*; i 103-126, *Movimientos de Cataluña contra Felipe IV* (218); ms. 10753, imprès a Barcelona 1762, sobre Religió de Malta (238); ms. 10781, Anton Josep Cabanilles, *Compendio de la historia de España* (248); ms. 10790, Alacant, entre Lluís I i Ferran VI (250); ms. 10794, 127-150, Juan de Ribera, arq. València, *Carta contra las pazes de Inglaterra* (252); ms. 10798, Ambaixada de Jordi Joan al Marroc (255); ms. 10807, retraducció castellana del Valeri Màxim, traduït al català per Antoni Canals (260); ms. 10818/22, *Breve sobre el culto de Raimundo Lulio* [Benet XIV, *Avendo Noi*] (275); ms. 10825, Ramon de Perellós, *Purgatori de sant Patrici*, trad. castellana (286); ms. 10858, 233-237, Galceran Albanell, al comte-duc d'Olivares sobre vida nocturna (307); Onofre Izquierdo, *Nobiliario* (314); ms. 10887, Plet de la província mercedària de València amb la d'Aquitània (319); ms. 10991, 102-173, *Retrato del rey don Alonso el Octavo*, còpia del publicat a València 1679 (326); ms. 10909, 54-62, en general, propaganda felipista, en particular, penediment de la ciutat de Barcelona per haver-se apartat de Felip V (330); ms. 10923, 78: Catàleg dels comtes de Barcelona (341); ms. 10927, 169-176, Lletra de la Universitat de València a Lluís I; i 176-198, lletra de Manuel Martí, sobre monedes antigues (345); ms. 10938, 63-64, Dècimes sobre la brevetat de la vida i les seves decepcions (352); ms. 10951, 84-85, Festes a Madrid pel beat fra Miquel [dels Sants] (359); Baronesa de Lès, Versos per la mort del savi Jordi Joan (362); ms. 10989, 121-144, Joseph Niño, *Descripción de Cataluña*, 1661 (367); ms. 10999, aplec de documentació judicial valenciana, eclesiàstica i civil (373-373); ms. 11000, 1-6, La batalla de Lleida, 1644; i 41-54, Josep Esteve, *Oratio ad Sixtum V*, 1586 (375). — J. P. E. [19.961

Antonio SEGURA MORERA, Pilar VALLEJO ORELLANA, *Catálogo de los impresos del siglo XVI en la Biblioteca Colombina de Sevilla*. Vol. III: G-L. Siendo director de la Biblioteca el Excmo Dr. D. Juan GUILLÉN TORRALBA, Sevilla, Cabildo de la Catedral 2003, 590 pp.

[Cr. ATCA, XXIII-XXIV (2004-2005), 789, núms. 18.793-18.794]. En el present volum trobem els següents volums, que recauen en el nostres camp: Janer (Gener), Jaume, *Ars metaphysicalis*, València, Lleonard Hutz 1506 (283); Joannes Canonicus [Marbres], *In VIII libros Physicorum Aristotelis*, Venècia 1516 (296); Iusti, episcopi Urgellitani, *In Cantica Cantorum explanatio*, Haganoe 1529 (322); Lavinjeta, Bernardus de, *Grammatica brevissima*, Barcinone, Salvaniach 1525 (347); *Llibre de consolat de mar*, Barcelona, Dimas Ballester 1523 (388); Llopis, Joan, *Aureum formalitatum speculum, Scoti ac Francisci Mayronis doctrinam illustrans*, Neapoli, Sigismundus Mayr 1505; i Loaces, Fernando de, *Solemnis atque elegans tractatus in causa matrimonii*, Barchinone, Carles Amorós 1531 (339). Cinc dels títols d'aquest volum terç foren editats a Barcelona (537) i tres a València (546). Cap de les làmines no pertany a un dels nostres llibres. — J. P. E. [19.962]

Gabriella ALBANESE, Monica BULLERI, *L'epistolario {di Bartolomeo Facio}*, dins *Studi su Bartolomeo Facio*, a cura di Gabriella ALBANESE, Pisa, ETS 2000, 133-214.

Aquell epistolari d'un dels secretaris del rei Alfons IV Trastámara a Nàpols es conserva a Valladolid, BU, ms. 227, escrit per Gabriel Altadell, el treball del qual és particularment avaluat en l'estudi introductori. — J. P. E. [19.963]

Fernando MIKELARENA PEÑA, *La biblioteca de un notable rural. La colección de don Francisco de Echarren y Atendo, bacendado de Valtierra*, dins «Príncipe de Viana», LXV (2004), 917-945.

Conservat a Tudela, Archivo de Protocolos Notariales. Merindad de Tudela. *Notaría de Valtierra*, l'inventari d'aquella llibreria del 1796 és ací transcrit (932-945); hi trobem: Benet Baïls, *Elementos de matemáticas* (934); Antoni Vila i Camps, *El noble bien educado...*, Madrid 1776, i Francesc Garau (Guerau), *El sabio bien instruido...* (936); Antoni Codorniu, *Examen de las que quieren ser monjas...*, Barcelona 1763 (938); Pedro de Burgos, *Libro de la historia y milagros... de Monserrate* (939); i José Navarro Mas y Marquet, *Memoria sobre la bonificación de los vinos...*, Madrid 1784 (942). — J. P. E. [19.964]

Juan Antonio YEYES ANDRÉS, *Manuscritos españoles de la biblioteca Lázaro Galdiano*. I-II, Madrid, Ollero Editores – Fundación Lázaro Galdiano 1998, 540 i 541-1054; i 34 làmines a color.

Cal assenyalar els volums següents: núm. 60: Juan Álvarez Posadilla, *Opúsculos políticos de Don J. A. P., fiscal del crimen en Valencia. De 1785 a 1820* (128-131); núm. 64: Tomàs Cerdà[n] de Tallada, *Veriloquium. Fundado en reglas de Estado. Endereçado a la conservación de la autoridad y grandeza... de don Pbelipe 3 de Castilla y 2 de Aragón...* (137-138); núm. 81: *Papeles varios españoles e italianos*; ocupa el quart lloc la *Relazione della Rissa seguita tra Castigliani e Catalani li 8 giugno dell'anno 1642* (147-149); núm. 88: *Respuestas de varios señores obispos... para ayudar a la construcción de un templo católico en Prusia*, del 1748 (capítols de Tortosa, f.9; Sogorb, f. 12; Mallorca, f. 25; Girona, f. 29; i Barcelona, f. 37; bisbes de Girona, f. 11; Mallorca, f. 15; Sogorb, f. 26; i Solsona, f. 35) (171-173); núm. 151: *Tirant lo Blanc* (còpia incompleta de l'edició de València 20.XI.1490) (234); núm. 190: *Ordinacions i declaracions de diversos reis d'Aragó*, de Pere III el Cerimoniós a Alfons IV Trastámara; i al final un fragment intítulat *Levament de la conquesta de Serdenya* (277-278); núm. 201: el bloc cinquè d'aquest volum factici (ff. 169-190) aplega documentació de la Inquisició Espanyola a València, segle XVII (292), i el bloc VIII, quatre lletres escrites a Barcelona, dues d'elles a

Jeroni Gassol (293); núms. 211-212: dos llibres de Francesc Pérez Bayer sobre la reforma dels col·legis universitaris de Salamanca, Valladolid i Alcalá: *Diario Histórico de la Reforma de los seis Colegios Mayores...*, i *Por la libertad de la Literatura Española* (302-309); núm. 222: *Notes sobre espasers i ganiveters de València*, dels *Manuals de consells* 24-28 de l'AMV i de l'Arxiu del Gremi d'armers (320); núm. 229: volum XIV de les *Miscelánneas* de Juan Antonio de Valencia Idiáquez; als ff. 98-99, *Carta de Galceran Albanell al comte-duc d'Olivares, Sobre las salidas de el rey [Felip IV] de noche* (327); núm. 237: Carlos de Beramendi y Freyre, *Viages por España* en deu volums; en el segon comença el viatge a Catalunya des de l'Aragó, prossegueix amb el terç i el quart fins a València i en el cinquè hi ha la darrera part, de València a Múrcia (337-338); núm. 243: *Viage por Europa*, la darrera part del qual descriu les etapes de Perpinyà a la ratlla d'Aragó (350); núm. 273: Aplec factici, la unitat cinquena del qual és una lletra de Ferran II Trastàmara al Castellà d'Amposta del 1508, amb comentaris de Lupercio Leonardo de Argensola (384); Juan de Leiva, *España ilustrada*: un dels moments és el de la conversió de Francesc de Borja davant les despulles d'Isabel de Portugal (387); núm. 295: Bonaventura Hernández Sanahuja, *Descripción histórico-monumental del Real Monasterio de Santas Creus*, del 1858 (415-416 i 433, p. 624); núm. 321: Volum factici: les tres primeres unitats són actes acadèmics celebrats a Lima a iniciativa del Marquès de Castellodorsius (474).

El segon volum conté informació sobre els volums següents que recauen en el nostre camp: núm. 391: Carlos de Simon Pontero, *Colección de los memoriales, planos... para reducir navegables los ríos Tajo, Guadiela, Jarama y Manzanares* (562-563); núm. 416: *Papeles varios curiosos de la vida y ministerio de el conde duque de Olivares*, on trobem altra vegada la *Carta de Galceran Albanell sobre murmurarse en la corte que el rey saltía con él de noche* (603, IV); núm. 421: Martí de Viciana, *Libro segundo dela cbrónica... de Valencia y su reyno*, còpia de l'edició de València 1564 (610-611); núm. 448: *Noticia del estado actual de los monumentos del ex-monasterio de Poblet* (649-650); núm. 456: Papeles y cartas de Francisco de la Torre y Sevil: XVI: *Lletra de Pere Castellarnau responet a una consulta d'erudició històrica*, Tortosa 1651; XLVI: Rector Pallarès, *Poesies en català i castellà* i d'altres en L i LI; les tres del LII són en català; LIII, *Lletra de Carles Vendrell des de València* 1656; LIV, tres poesies atribuïdes a Vicent Garcia i les de LV, LVI i LVII (664-665); Bartomeu Ribelles, *Memorias histórico-críticas de las antiguas cortes del Reyno de Valencia* (667); núm. 478: Pedro Salazar de Mendoza, *La Monarquía de España*: el segon volum és dedicat als estats de la Corona d'Aragó (718-719); núm. 515: Pere III el Cerimoniós, *Ordinacion feyta por... Pedro tercero rey d'Aragón*, en aragonès (781-782); núm. 517: *Folletos históricos y económicos*: XXII: Francesc Pérez Rey, bisbe d'Elna, *Memorial al rei*; XXV: Lluís de Montcada, duc de Montalto, *Motivos de la recusación del Duque del Infantado...*, imprès a València 1654; XXVI: Gregori de Lugo, *Carta a don Fernando de Montalto* des de València; XXX: *Carta de Carles III arxiduc als diputats i oidors de comptes de la Generalitat de Catalunya*, del 1711 (784-785); i núm. 599: Francisco Casiano de Silva, *España dividida por sus reinos...* en mapes: 3, del Principat de Catalunya; 4, del Regne de València; 15, de les Illes; 16, 17, 18, dels golfs de Catalunya, València i Alacant (826-827). — J. P. E. [19.965]

Gregoria CAVERO DOMÍNGUEZ, *Los archivos nobiliarios y la edición y estudio de los derechos locales*, dins «Revista de Historia Jerónimo Zurita», 78-79 (2003-2004), 60-84.

L'autora distingeix entre els arxius nobiliaris que han entrat en l'Archivo de la Nobleza, ubicat a Toledo, i els que segueixen en mans dels seus propietaris. Entre els segons hi ha l'Arxiu Ducal Medinaceli, de Sevilla, Casa de Pilatos, que integra la documentació dels senyors d'Empúries, Sogorb, Cardona, Pallars, Prades, Entença i Odena, objecte d'una certa quantitat d'estudis, ací indicats (73-74). Fora de l'arxiu ducal dels Híjar, a Saragossa, Diputació Provincial, no consten d'altres publicacions sobre fons dels Països Catalans. — J. P. E. [19.966]

FIGUERES

Èrika SERNA I COBA, *El fons documental patrimonial Gorgot de la Torre Galatea de Figueres (1245-1966)*, dins «Arxiu. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 39 (tardor de 2003), 1-2.

L'ara dita Torre Galatea, seu del Museu Dalí de Figueres, fou des del 1636 al 1983 coneguda com a Torre Gorgot, car a mitjan segle XVII havia estat adquirida per la dita família. El canvi de propietat motivà el dipòsit l'any 2002 en l'AHC de Figueres del fons patrimonial Gorgot, constituït per documents (entre els quals hi ha noranta-quatre pergamins) que van del 1312 al 1966 i permeten de refer la trajectòria d'aquella família amb les successives variants de cognom; aquell arxiu fou inventariat l'any 1847 pel notari de Figueres, Joan Pla, inventari que respon amb precisió a les trenta-sis unitats documetals de què consta encara ara el dit arxiu, ací detallades; és particularment abundant i completa la documentació sobre el rendiment del patrimoni agrari des de començos del segle XVIII. — J. P. E. [19.967

GIRONA

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Processos anteriors al 1500 de l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIV (2003), 145-178.

Concebut més aviat com una introducció a la part referent als processos inventariats en el CDROM *Arxiu Diocesà de Girona. Repertori General*, l'article descriu d'antuvi la tipologia dels processos de l'ADG i la dels altres documents relacionats amb els processos (Visites pastorals, actes enregistrats en manuals notariaus, als registres de penes i als d'imposició de penes). Després esmenta el funcionament de la cúria judicial diocesana, les judicatures de la bisbalia i de l'oficialat de Castelló d'Empúries, seus de l'activitat processal diocesana, que no han deixat documentació. Descriu tot seguit els processos de la sèrie general, amb quadres de l'activitat judicial per al període 1300-1500, de les causes criminals (1350-1500), contenciosos eclesiàstics i civils, i altres processos (1350-1500). Entre els darrers són freqüents els que toquen la immunitat eclesiàstica i els plets sobre drets senyorials. També és estudiada l'estructura documental de les causes. Una particularitat de la sèrie de processos de l'ADG és que generalment se'n desconeix la sentència, no unida als altres documents de la causa, ni transcrita en registres específics. Els processos anteriors al 1500, conservats a l'ADG, són exactament nou-cents cinquanta-un, xifra que en cap cas no es pot considerar negligible. Pertanyen al segle XIV quatre-cents cinquanta processos, quan a l'ADB, per exemple, hom en compta només 31. Seixanta-set peces són processos de confirmació d'eleccions: bisbes, abats, abadeses. Hi ha, com és natural, processos de dispenses per a matrimoni i processos d'execució de lletres beneficials (cinquantavuit peces) i de marmessories (seixanta peces). És editat en apèndix un document de la sèrie *Manuals*, del 13 de març del 1449, en el qual el bisbe Bernat de Pau dicta normes sobre l'actuació del procurador fiscal de la cúria eclesiàstica en les causes criminals. — J. de P. [19.968

Marisa ROIG et alii, *Dossier. Els fons d'Empúries, Cabrera i Bas de l'Arxiu Ducal Medinaceli*, dins «Revista de Girona», núm. 227 (novembre-desembre 2004), 58-85.

El conveni entre la Fundació Ducal Medinaceli i la Generalitat de Catalunya preveu la reproducció i localització a Catalunya (i en concret en el Monestir de Poblet) dels fons catalans de la dita Fundació. En aquestes pàgines, ultra donar, valorar i subratllar la importància que té per a les antigues baronies gironines el retorn de la dita documentació, hi ha en aquest dossier pàgines dedicades a cada un dels senyorius que anaren a raure a mans dels ducs de Medinaceli: de Josep Colls sobre el comtat d'Empúries (65-69), de la mateixa Marisa Roig sobre les vicissituds de l'arxiu comtal d'Empúries (70-72), una còpia del qual també ha anat

a Castelló d'Empúries, *Arxiu Municipal. Fons Comtat d'Empúries*: 148 rotlles de microfils amb 10.058 documents, convertits a suport digital (84-85); sobre vescomtat i vescomtes de Cabrera, d'Elvis Mallorquí (73-78) i sobre el fons documental espars dels vescomtats de Cabrera i Bas i dels comtats d'Osona i Mòdica (79-83). — J. P. E. [19.969]

LA GUÀRDIA DELS PRATS

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Els fons documentals de la Guàrdia dels Prats*, dins *La Guàrdia dels Prats i la seva església*. Treballs en el VII Centenari de la mort de sant Pere Ermengol (1304-2004), Valls, Cossetània Edicions 2004, 11-22.

Desconeguts els fons de l'AM anteriors al segle XIX, els de l'AP són repartits entre Tarragona, AHA i AH, i Montblanc, AP (15-17); però hi ha un inventari del conjunt de l'any 1924, on ultra els registres hi havia d'altra documentació escadussera, de la qual emergia un aplec de decrets de visites pastorals i un de rendes de Sant Ermengol i les notícies de pèrdues durant les guerres napoleòniques. Els fons més antics es conserven a l'AHA de Tarragona (manuals notariais des del 1261, registres dels segles XV-XVII: (14-15). El senyor era l'abat de Santes Creus, la documentació del qual és a Madrid, AHN, *Clero*, que conserva els capbreus; però n'hi ha part a Tarragona, AH, sobretot llibres de la cort del batlle; també hi ha capbreus de la Guàrdia en fons diversos de protocols notariais: Valls, Montblanc/Tarragona (18); assenyalam la informació sobre fons en arxius esparsos, i la notícia del llibre del rector Antoni Civit Nadal, *Prontuario práctico de las exequias...*, Tarragona 1796 (20), i notícia dels emigrants de la Guàrdia dels Prats a Montblanc els anys 1774-1794 (22). — J. P. E. [19.970]

ITÀLIA

Stefano PALMIERI, *Le fonti aragonesi*, dins «Atti dell'Accademia Pontiniana. N. S.», LIII (2004), 203-208.

El bombardeig del 1943 sofert per l'Archivio di Stato de Nàpols féu estendre la idea que havia resultat destruïda la documentació del 'periodo aragonese', que va del 1442 al 1494. L'autor informa dels treballs de recuperació i reordenació de fons en un arxiu que en el seu conjunt «non è più quello prebellico» (203); resultat: ha estat necessari de concentrar els treballs de publicació en tres segments: la documentació de la Cancelleria reial, ja encetada; els actes de la 'Sommaria', conservats en la segreteria de la mateixa institució; i els fragments salvats de la Tresoreria (204-206). Al final, l'autor recorda que, en morir el rei Alfons IV Trastámara, el germà successor, Joan II, manà que anés a [l'Arxiu Reial] de Barcelona la sèrie *Privilegiorum*, la publicació dels quals encaixaria amb la dels fons napolitans. — J. P. E. [19.971]

Andrea FOGLIA, *La biblioteca del seminario vescovile di Cremona. Cenni di Storia ed edizioni di pregio*, Cremona, Provincia 2004, 200 pp.

Entre les edicions precioses trobem dos exemplars de Jeroni Nadal, *Adnotationes et meditationes in Evangelia...*, Anvers 1594; i *Evangelicae Historiae Imagines...*, Anvers 1593; hi ha fitxa i reproducció d'ambdues portades (60-61) i del segon, dos dibuixos de la passió (62-63). — J. P. E. [19.972]

Martine PANTAROTTO, *La biblioteca manoscritta del Convento di San Francesco Grande di Padova* (Centro Studi Antoniani, 39), Padova, Centro Studi Antoniani 2003, 262 pp.

L'inventari del 1600 esmentava una *Expositio super Metaphysicam* d'Antoni Andreu (19/16), tothora existent, car és el ms. 839 de la biblioteca actual (136); el catàleg del 1629 esmentava un volum sobre els articles de la fe, qui sap si l'*Apostrophe* o *De demonstratione articulorum fidei* de Ramon Llull (38, núm. 49); en canvi, entre els manuscrits actuals es troba, amb el núm. 1705, en còpia del segle XV, el *De novem praedicamentis* atribuït a Ramon Llull (179, núm. 122). — J. P. E. [19.973]

Antonella GRASSI, Giuliano LAURENTINI, *Incunaboli e cinquecentine delle biblioteche dei Cappuccini di Toscana*. Saggio introduttorio di Neil HARRIS, Firenze, Edizioni Polistampa 2003, 832 pp.

En les diferents biblioteques d'aquella província trobem les següents obres d'autors nostres (els topònims entre parèntesi indiquen les localitats d'on els respectius exemplars procedeixen): Josep Anglès, *Flores theologiarum quaestionum*, de Venècia 1586 (San Casciano, 150) (97); Andreu Capella, *Sopra gl'evangeli dell'anno*, Verona 1595 (Arcidosso, 9) (241); Jeroni Lloret, *Sylva allegoriarum*, Venècia 1575 (S. Casciano); Venècia 1584 i 1587 (Montevarchi, 77; i Arezzo 79-90) (506-508); Pere Joan Nunyes, *Epitbeta*, Venècia 1570 (Siena, 29) (559); Benet Perera, *In Genesim*, Roma 1589 i 1592 (Montevarchi i Prato) (573); Jaume Peres de València, *Centum et L Psalmi David*, Lió 1517 (San Casciano, 116); París 1518 (Castiglione Fiorentino, 1; Prato, 4; S. Casciano 36 i 14); Venècia 1586 (S. Casciano, 15) (574-578); Ramon de Penyafort, *Summula de sacramentis*, Venècia 1569 (Montevarchi, 16) (612); i Joan Salon, *De Romani calendarii emendatione*, Florència 1576 (S. Casciano, 42). — J. P. E. [19.974]

Incunaboli e cinquecentine della Fondazione Biblioteca S. Bernardino di Trento. Catalogo a cura di Claudio FEDELE e Anna GONZO. I. *Incunaboli. Cinquecentine A-E* (Patrimoni storico e artistico del Trentino, 26), Trento, Provincia Autonoma 2004, LXXX i 504 pp. II. *Cinquecentine F-Z. Contrafazzioni*, ibid., 505-1046 pp. III. *Indici*, ibid., 1049-1556 pp.

L'únic incunable que ha d'entrar en aquesta bibliografia és l'edició de sant Vicent Ferrer, *Sermones de tempore et de sanctis*, en tres volums, Venècia, de Leucho 1496 (118). Les 'cinquecentine' són: Josep Anglès, *Flores theologiarum quaestionum*, Torino 1582-1583, 1584 i 1587 (151); Joan Bta. Burgos, *Concio evangelica ad patres Concilii Tridentini 1562*, Pàdua, Christophorus Gryphius 1563 (284); *De alchemia dialogi*. II..., quorum alter Raimondi Lulli Maioricani Mysteria in lucem produxit, Nüremberg, Ioannes Petreius 1548 (421); Josep Esteve, *De adoratione pedum Romani Pontificis; i Disputatio de coronatione et elevatione Romani Pontificis*, Venècia, Zilettus 1679 (499); Nicolau Eimeric, *Directorium Inquisitorum* (edició de Francisco Peña), Roma 1585 (503). Trobem en el seegon volum notícia de: Jaume Ferruz, *Oratio in festo assumptionis sacrae Dei genitricis Mariae...*, Venècia, Officina Erasmiana 1551 (517); Guido de Monte Rocherii, *Manipulus curatorum*, Venècia, Bindoni 1538 (dos exemp.); i Venècia, Haeredes M. Sessa 1581 (581-582); [Marbres] Ioannes Canonicus, *In libros auditus naturalis Aristotelis*, Venècia, Lucantonius de Giunta 1516 (621); Jeroni Lloret, *Sylva allegoriarum totius Sacrae Scripturae*, Venècia, Bindono 1575 (657); Agustí Loscos, *Oratio habita ad Patres Concilii Tridentini*, die sti. Gregorii 1562, Pàdua, Gryphius 1563 (661); Ramon Llull, *Ars brevis*, París, Gorbinus 1578; i *De auditu kabbalístico*, ibid., 1578 (675); Benet Perera, *Commentariorum et disputationum in Genesim*, Vols. I et IV, Ingolstadt i Lió 1590 i 1595-1600 (784-785); Jaume Peres de València, *Expositionnes in CL psalmos*, París, Petit 1518; Lió, Giunta 1521 (2 exemp.), 1526 i 1541; Venècia 1574, 1581 i 1582 (2 exemp.) (766-768); Pere Joan Perpinyà, *Orationes duodeviginti*, Roma 1587 i Leodii 1598 (789); *Regimen sanitatis Salernitanum, cum Arnoldi Noviomensis... enarrationibus*, París 1553 i Venècia 1567 (856); *Regimen sanitatis Salernitanum cum Arnoldi Villanovani...exegezi*, Francfurt 1582 (857); Ramon Sibuda, *Theologia naturalis*, Estrasburg 1501, Lió 1507 i 1526 (878-879); Miquel Tomàs Taxaquet, *Disputationes quaedam ecclesiasticae*, Roma 1575 (940); s. Vicent Ferrer, *Sermones de sanctis*, Lió 1509; *Sermones*

aestivales, Anvers 1570; *Sermones de sanctis*, 1570; *Sermones hyemales*, Anvers 1570; *Sermones aestivales*, Anvers 1572; *Sermones de sanctis*, Anvers 1572 i 1573 (1019-1021); Joan Lluís Vileta, *Disputatio sub una panis specie, ad Patres Concilii Tridentini*, Venècia 1562 (?) (1025-1026), i Joan Lluís Vives, *De communiōe rerum*, Colònia 1535; *De recta ingeniorum adulescentium ac puellarum institutione*, Basilea 1539; *Linguae latinae exercitatio*, Lió 1547 (2 exem.); *Excitationes animi ad Deum*, Basel 1548; *Opera in duos tomos*, Basel 1555; i *Colloquia (Linguae latinae exercitatio i De conscribendis epistolis)*, Venècia 1592 (1029-1030). En la taula de llocs d'impressió, hi ha referència a Barcelona i a l'impressor Pere Posa (1092). — J. P. E. [19.975-19.976-19.977]

Le Edizioni del Seicento nella Biblioteca della Fondazione a cura di Laura LALLI, prefazione di Valentino ROMANI (Collana della Fondazione Marco Besso, XX), Roma, Fondazione Marco Besso 2003, 338 pp.

Aquella biblioteca posseïx els següents exemplars: Pau Duran, *Tractatus de conditionibus...*, Lió, Caffin / Plaignard 1639, 130 ff. (97); Benet Perera, *Centum octoginta tres disputationes... super libro Apocalypsis...*, Venècia, Leonardo 1607 (214); Josep Ramon, *Consilia et sententiae Senatus Regii Cataloniae...*, Bologna, Recaldini 1689; i *Consiliorum una cum sententiis senatus Regii Cataloniae...*, Parma, de Rosatis 1695 (225); Pedro de Rivadeneyra, *Vita del P. Francesco Borgia che fu duca di Gandia...*, Florència, Sermartelli 1600 (231-232); *Decisiones sacrae Rotae Romanae coram Rmo. domino Paolo Duran, episcopo Urgellensi...*, Lió, Caffin / Plaignard 1639 (240); *Estatutos reformados y de nuevo instituidos, con los cuales se ha de govarnar la Iglesia y Hospital de N. S. de Monserrato de Roma, de la Corona de Aragón*, Bracciano 1626 (242); i Joan Bta. Trobat, *Tractatus de effectibus immemorialis praesumptionis et consuetudinis...*, València, Mestre 1690 (268). — J. P. E. [19.978]

LLEIDA

Elena GONZÁLEZ, *Pergamins. Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida. Col·lecció Guillem Botet*, Lleida, Ajuntament 1998, 319 pp. i 10 làmines.
Llibre només conegut per referència. — J. P. E. [19.979]

Melchor BAJÉN ESPAÑOL, *La Desamortización y el Cabildo de Lérida (!)*, dins «Memoria Ecclesiae», XXIII (2003), 437-458.

Aquestes pàgines són narració (l'autor les qualifica de 'cuento muy real': 458) de les relacions vivants entre el capítol i les autoritats lleiditanes desamortitzadores entre el 1836 i el 1842; un dels fets que deixà constància en la documentació fou l'ocupació de l'Arxiu Capitular per la dita autoritat civil els dies 30 de setembre i 1 d'octubre del 1841, contra la qual el capítol féu pública la seva protesta per escrit, ací transcrita (446-447). — J. P. E. [19.980]

MARTORELL

Ramon RIBERA GASSOL, *Dues escultures pobletanes a l'Enrajolada. Museu Santacana de Martorell?*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 94-99.

Del ben documentat retaule major de Poblet, obrat per Damià Forment entre el 1527-1529, maltractat després de l'exclaustració del 1835, potser se n'han salvat fragments de sants del primer pis (97) en dues escultures actualment al Museu Santacana de Martorell (96-97). — J. P. E. [19.981]

MONTBLANC

Josep M. PORTA i BALANYÀ, *Els notaris de Sarraí (segles XVII-XX). El retorn a la Conca de Barberà dels protocols notariais anteriors al segle XIX del districte de Montblanc*, dins «El Baluard. III Recull de Treballs» (octubre 2004), 201-219.

Aquestes pàgines s'enceten donant una bona notícia: a mitjan desembre 2003 foren retornats, i dipositats en l'AHC de Montblanc, els protocols notariais dels següents pobles de la comarca: l'Espluga de Francolí, del 1767-1800; Montblanc, 1546-1800; Sarraí, 1672-1800; Santa Coloma de Queralt, 1276-1799 (202-203). Segueixen pàgines sobre les vicissituds dels dits fons amb motiu de les guerres, en particular de la Civil (1936-1939), i del complicat camí del posterior retorn. Les darreres pàgines contenen *Relació cronològica dels notaris de Sarraí, segles XVII-XX* (217-219). — J. P. E. [19.982

PALMA DE MALLORCA

Juan ROSSELLÓ LLITERAS, *Secularización y exclaustación (s. XIX). Su repercusión en el Archivo Diocesano de Mallorca*, dins «Memoria Ecclesiae», XXIII (2003), 57-65.

Els fons mallorquins procedents de desamortització encara ara es troben repartits entre Madrid, AHN; Palma de Mallorca, ARM; i en menor quantitat en l'ADM, on formen la secció de *Miscel·lània*; procedeixen dels convents augustinians del Socors i d'Ítria, dels de carmelitans, cartoixos, cistercencs, dominics, franciscans, jesuïtes, mercedaris, mínims, teatins i trinitaris (65). — J. P. E. [19.983

POBLET

Gener GONZALVO i BOU, *Arxiu de Poblet. Arxiu d'Eduard Toda i Güell*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 126-134.

Després de l'exclaustació i la consegüent deixadesa de Poblet en el s. XIX, la destrucció del monestir i dels seus tresors trobà un primer contraoponent en Eduard Toda, que fins al 1941 procurà de salvar tot allò que pogué tant dels tresors d'art com dels documentals i bibliogràfics. Dissortadament, el seu arxiu personal es dividí en el moment de la mort i ara una part segueix a Poblet, l'altra és a Madrid, Biblioteca del CSIC. Allò que ara resta a Poblet, Armari VI, és ací inventariat. Són 71 unitats bibliogràfiques, on es barreja allò que era fruit del treball personal i allò que era copiat, com és ara el testament de Joana d'Empúries, d'ACA (127, n. 18; cf. 131, núm. 3.40); la primera de les tres unitats darreres segueix el camí de les unitats anteriors (hi ha uns índexs de l'AHN de Madrid amb documentació de Poblet), però les dues darreres són aplecs de correspondència personal i d'articles del mateix Toda (130-134). — J. P. E. [19.984

RIPOLL

Corinna KILLERMANN, *Die Alexandreis-Handschriften aus dem Kloster Santa Maria de Ripoll und ihre Kommentierung*, dins *Herrschaft, Ideologie und Geschichtskonzeption in Alexanderdichtungen des Mittelalters*. In Zusammenhang mit Kerstin BÖRST, Ruth FINCKH, Ilja KUSCHKE und Almut SCHNEIDER, herausgegeben von Ulrich MÖLK (Veröffentlichung aus dem

Göttinger Sonderforschungsbereich 259 «Internationalität nationaler Literaturen. Serie A: Literatur und Kulturräume im Mittelalter», 2), Göttingen, Wallstein 2002, 242-266.

La descripció dels volums manuscrits ara de Barcelona, Arxiu Reial (ACA), *Ripoll*, 137, 174, 188, 196, 201, 208 i 202, permet a l'autora d'assenyalar alguns dels temes que eren objecte de comentari i d'estudi a l'escola monàstica d'aquella abadia. — J. P. E. [19.985]

Rafael RAMOS, *El cancionero castellano de Ripoll: una rara colección poética de finales del siglo XVI*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIX (2003-2004), 249-316.

El cançoner del títol és el manuscrit núm. 16 de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll; el seu cos del volum conté còpia del *Recort* de Gabriel Turell, i els fulls marginals, clarament posteriors, les divuit poesies (o fragments) estudiades per l'autor, copiades per un castellà, car la lletra és la «procesa muy influida por la bastarda española, la letra habitual durante el reinado de Felipe II» (251); l'autor hi identifica «un soneto del Conde de Salinas, otro de Lope de Vega, otro de autoría dudosa..., una octava de Luis Barahona de Soto, y un romance atribuido a Baltasar de Alcácer y a Lope de Vega» (252; i 268-271). La part principal de l'estudi dibuixa la relació d'aquestes cançons amb la literatura castellana contemporània (253-274); segueix l'edició dels texts (274-298) i la indicació de manuscrits o d'edicions utilitzats per a llur estudi. — J. P. E. [19.986]

RIUDECANYES

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Sabí PERIS I SERRADELL, *Inventari del fons patrimonial Homdedéu de Riudecanyes (segles XV-XIX)*, Reus, Arxiu Històric Comarcal i Ajuntament de Riudecanyes 2004, 68 pp.

Després d'unes primeres informacions sobre l'AM i l'AP de Riudecanyes (aquest partit entre Tarragona, AHA, i la parròquia de Riudecanyes, amb el complement del de la Comuna del Camp a la Selva del Camp, 10-13), aquestes pàgines presenten el fons patrimonial Homdedéu (família de la petita noblesa rural: 15), conservat a Reus, AHC, i la seva distribució en vuit seccions, en totes les quals, exceptuada la darrera d'*Altra documentació* (58-59), hi ha peces que per la cronologia entren en el nostre camp; la documentació personal i familiar, ultra les partides parroquials, contenen capítols matrimonials i testaments (27-33); la documentació patrimonial és rica de compra-vendes, capbreus i censals (34-41); la d'administració inclou la pròpia i la dels arrendaments de drets, tant civils com eclesiàstics (42-47); hi ha una secció de correspondència (48-49), una de documentació judicial (50-54), una de càrrecs públics (55-56) i una mínima de documentació eclesiàstica (57); són transcrits en apèndix tres mostres textuales del segle XVIII (60-61). — J. P. E. [19.987]

RODA DE BERÀ

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Ricard BENIMELI MORROS, *La recuperació del patrimoni documental de Roda de Berà*, dins «Boi. Miscel·lània del Centre d'Estudis Rodencs», 5/9 (2002), 8-10.

Ni l'AM ni l'AP conserven documentació anterior al segle XIX; en canvi, una dotzena de lligalls de documentació notarial dels segles XVII-XVIII es troben a Tarragona, AHA; la documentació senyorial moderna (del col·legi jesuïta de Betlem, Barcelona) es troba en els diversos arxius de la Companyia de Jesús, i la BC posseeix el manuscrit de les *Ordinacions de*

Creixell, Roda i Berà, de mitjan segle XVII; fons de les corts del veguer, corregidor, batlle i alcalde major són a l'AHC de Vilafranca del Penedès. Els altres fons són dels dos darrers segles. — J. P. E. [19.988]

ROJALS

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Els arxius de Rojals*, dins «Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 22 (2004), 135-144.

Ni l'arxiu municipal ni el judicial no conserven documents anteriors al s. XIX, sí, en canvi, el parroquial, integrat dins l'AHA de Tarragona, on els tres llibres bàsics (baptismes, matrimonis i sepelís) són del segle XVIII i consta que havia existit el volum anterior, del 1644-1725; a l'AP de Montblanc hi ha documentació de Rojals, fascicles de visites pastorals i d'actes comuns dels anys 1699-1712. És publicat en apèndix l'inventari de l'AP de Rojals del 1924 (143-144), on consta que els tres llibres bàsics formaven una sèrie de deu volums. — J. P. E. [19.989]

ROUEN

Pep VILA, *Una col·lecció de Goigs catalans a la Biblioteca Municipal de Rouen*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 655-656.

El 1995 l'autor visità aquella biblioteca, i escorcollà el fons Coquebert de Montbret, on trobà llibres d'història i de tema lul·lià, donades a conèixer en «L'Avenç», núm. 194 (juliol-agost 1995); ara dóna la llista de vint-i-un goigs o similars, allí aplegats dins el ms. 86 [914] sota el títol *Chansons pieuses populaires en catalan*, de cada un dels quals, si existeix, indica el títol. — J. P. E. [19.990]

SANT CARLES DE LA RÀPITA

Lluís MILLAN I ROCA, *Mossèn Ramon Milian i Ortí. El sacerdot d'un morellà a les Terres i a la Mar de l'Ebre*, dins *XL Assemblea d'Estudiosos*, 107-120.

Pràcticament tot l'article és dedicat a qui fou rector de la parròquia entre el 1938 i el 1972; al final trobem la notícia que l'arxiu parroquial se salvà de les salvatjades de la Guerra Civil 1936-1939, i el resum del moviment parroquial (baptismes, matrimonis, defuncions) els anys del segle XVIII, 1787-1800 (116-116), resum que continua fins a incloure el segle XX. — J. P. E. [19.991]

SANT TOMÀS DE RIUDEPERES

M. Pilar SENDRA BELTRAN, *Els notaris i la canònica de Sant Tomàs de Riudeperes, segles X-XII*, dins «II Congrés Notariat Català», 419-427.

Els documents de la dita canònica d'aquells tres segles, ara conservats a Barcelona, AProvíncia Franciscana de Catalunya, són exactament un centenar; l'autora es fixa en les signatures, aplegades en les pàgines 425-427, transcriu els noms personals i, si hi són, els qualificatius, possibilitat única d'identificar els notaris. — J. P. E. [19.992]

LA SELVA

Xavier PÉREZ GÓMEZ, *Els fons documentals de les masies de la Selva*, dins «Quaderns de la Selva», 15 (2003), 251-259.

Atesa la importància que els masos tingueren en el teixit social de la Catalunya Vella, és indispensable que en el moment en què aquell teixit social ja ha donat tot el servei que hom en podia esperar, sigui salvada llur documentació en arxius oficials diversos, en particular en la xarxa dels arxius històrics comarcals, ja que sovint aquells arxius no es limiten a contenir documentació patrimonial, ans encara en posseeixen de pública, civil, eclesiàstica o judicial. L'autor presenta en aquestes pàgines els arxius patrimonials recentment acollits en l'AHC de Santa Coloma de Farners: el de Can Subies (de la mateixa població), damunt paper, des del 1592; el de Can Masoller, de Riudarenes, des del 1273, amb 102 pergamins; el de Can de Prat, de Santa Coloma, des del 1204, amb molta documentació municipal moderna; el de Can Puig-Burcert (l'Esparra i Blanes), des del 1301, amb 77 pergamins; de Can Rovirola-Batlle (Riudellots de la Selva), des del 1237, amb 602 pergamins; i de Can Vinyes (la Cellera de Ter), des del 1262, amb 145 pergamins; AHC ha integrat d'altres petits fons patrimonials. Hi ha llista dels coneguts en diversos termes municipals de la contrada: un a Anglès, vuit a Arbúcies, nou a Blanes, dotze a Lloret de Mar, un a Sils i cinc a Tossa de Mar (256-258). Hi ha reproducció d'un document en pergami del 1338 i dues fotografies de fons de l'arxiu. — J. P. E. [19.993]

TARRAGONA

Jesús RODRÍGUEZ RAMOS, *Sobre la inscripció pseudo-ibèrica Museu Nacional Arqueològic de Tarragona 664*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V/23 (2001 [2002]), 133-139.

Entre el 1995 i el 2000, almenys tres autors han reivindicat l'autenticitat de la dita inscripció, ací reproduïda (138); l'autor, per contra, observa que «para explicar esta inscripció como íbera habría que recurrir a accidentes, errores de escritura, evoluciones paralelas, evoluciones singulares, mezclas arbitrarias de signarios y otros procesos rocambolescos» (137) i afirma: «a efectos prácticos hay que considerarla falsa» (138). Hi ha bibliografia (139). — J. P. E. [19.994]

Christine GADRAT, *La bibliothèque de Saint Louis d'Anjou, évêque de Toulouse*, dins «Revue Mabillon», 14/75 (2003), 179-202.

Ostatge retíngut a Siurana uns set anys en comptes del seu pare, el rei Carles d'Anjou (180), la seva biblioteca ens afecta perquè Jaume Villanueva (*Viage*, XX, 275) afirmà que els onze volums de la *Bíblia* donats per l'infant patriarca Joan d'Aragó a Scala Dei, (després de la Desamortització a la biblioteca del Seminari de Tarragona), haurien estat estrena de Sant Lluís d'Anjou al dit infant patriarca, nebot seu; ací hi ha bibliografia recent sobre l'afer, però la hipòtesi de la donació d'oncle a nebot no és documentada (193 i 202). — J. P. E. [19.995]

Manel GÜELL, *La dispersió de documentació notarial a Tarragona a través d'un document de principi del segle XVIII*, dins «II Congrés Notariat Català», 447-459.

La dispersió dels registres notarials és un fet digne d'estudi i de solució. Ja a darrerries del segle XVI els còsols de Tarragona demanaven una norma que retíngués a la ciutat els registres que l'afectaven i el 1642 obtingué que Felip III (IV de Castella) es manifestés favorable

a la dita norma, que no fou promulgada; en el pas del segle XVII al XVIII, algun notari tarraconí hi posà remei privat amb la *Taula dels notaris qu-i à bagut en la ciutat de Tarragona y que tenen scripturas vellas y en poder de qui estan vuy en dia...*, trobada a l'Arxiu Reial (ACA), *Monacals d'Hisenda*, reg. 502 (456-458), completada amb la *Taula dels notaris que vuy en lo any de 1688 habitan en la ciutat de Tarragona... y fins lo any 1702* (459). La dispersió dels registres era conseqüència de la mobilitat dels notaris, i així els registres de les poblacions on cada un havia actuat restaven en aquella on moria; també ho era de les disposicions testamentàries, que expliquen l'abundància de registres notariais llegats a institucions eclesiàstiques (452-453). — J. P. E. [19.996]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Manel GÜELL, *La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 18 (2001), 65-120.

Els autors es proposen «proporcionar dades sobre uns fets sabuts i convertits en tòpic i, potser per això, no tractats amb el suficient èmfasi que exigeix la catàstrofe»; dades que ells apleguen en tres punts: 1) casos de destrucció i pèrdua de documentació causats per les guerres modernes i contemporànies (segadors, filipistes, napoleònides, revolucionaris, carlins i nacionals: 66-81), capítol en el qual entren els resultats de la Desamortització, amb el cas vergonyant de l'Arxiu de Poblet; 2) el segon és exclusivament dedicat a la Guerra Civil Espanyola, 1936-1939 (81-103), «període especialment negre i ben documentat» (66) amb distinció entre arxius municipals, eclesiàstics, notariais, judicials, registrals, particulars i el d'Hisenda: a les víctimes humanes s'han de sumar als estralls d'aquella Guerra aquest elevat nombre de víctimes incruentes; i 3) «finalment, contrastem les dades exposades a través de relacions de fons documentals» (66). — J. P. E. [19.997]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *El Patronat Provincial per al Foment d'Arxius, Museus i Biblioteques de Tarragona (1939-1945). Una mostra de la política arxivística franquista*, dins «Lligall, Revista Catalana d'Arxivística», 22 (2004), 311-334.

Les primeres pàgines informen de la situació en què l'exèrcit nacional trobà els arxius protegits durant la Guerra Civil per la Generalitat de Catalunya i de les primeres devolucions els anys 1939-1940; en pàgines següents som informats no sols de les vel·leïtats dels polítics prometen de posar remei a situacions extremes, ans també de l'itinerari de l'exemplar manuscrit de *Les funerals dels reis d'Aragó* (314); d'entre les queixes per la situació de deixadesa, destaca la notícia que l'Arxiu Municipal de Tarragona era dipositat en l'Històric Provincial (317-318); darrerament també hi fou integrada la documentació d'Hisenda, mentre els protocols notariais corresponents tornaven a Montblanc i a Tortosa (319-320). D'entre la documentació aplegada en apèndix, destaca el retorn a la Selva del Camp el 1940 d'un quadern amb documentació municipal i parroquial antiga (329-330). — J. P. E. [19.998]

TORROELLA DE MONTGRÍ

Xavier SOLDEVILA I TEMPORAL, *La notaria de Torroella de Montgrí abans del 1348*, dins «II Congrés Notariat Català», 503-516.

L'autor es proposa d'establir la llista dels notaris; identificar la tipologia dels llibres notariais; i classificar els registres arribats fins a nosaltres. El nucli de l'article, basat en les dades de Barcelona, AR (ACA), de Girona, AH, i de Torroella de Montgrí, AM (503), presenta els notaris que actuaren a la vila abans del 1348, sobretot del 1270 ençà, en què esdevení vila reial; hi destaquen els membres de la raguèlia Almar / Ademar / Ahomar / Aomar; els registres conservats dels anys 1298-1348 són vint-i-un, en general d'anotacions plurals, encara

que alguns són de tema exclusiu: jueus, contractes, capítols matrimonials, obligacions i cort [o tribunal del batlle] (513-514); dinou són de notari conegut, cinc de Joan Adomar (1304-1312), i deu de Joan Aomar (1312-1335). — J. P. E. [19.999]

TORTOSA

Albert CURTO HOMEDES, *Origen i evolució de l'Arxiu de la ciutat de Tortosa (segles XIV-XVIII)*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», núm. 18 (2001), 121-144.

Exposició diacrònica de l'origen i creixement de l'arxiu municipal de Tortosa des de la conquesta cristiana el 1148; la *Sentència arbitral* del 1277 propicià l'existència d'un *Llibre de les costums* i l'estructura del règim municipal; en conseqüència, les sèries documentals conservades comencen els primers decennis del s. XIV: de clavaria, i d'ordenances i establiments, el 1318; de provisions i acords el 1338; i de correspondència, mitjan segle XIV. Les pàgines següents ens permeten d'assistir al creixement de l'arxiu, amb moments especials com el del 1500, en què la situació es reflectia en el *Libre memorial sumari, inventari o registre* (també anomenat de *Joan Parent*), la introducció del qual és transcrita (126-127), o l'acord municipal del 1565 sobre l'estudi de gramàtica de la ciutat i l'arxiu (128-129); un decenni després, el 1574, el notari Pere Dalmau deixava les *Memòries tretes dels llibres de desliberacions de casa i arxíu de la ciutat* i ja abans sabem que els documents eren distribuïts en vint-i-dos calaixos (129-130). Seguirien després quatre passos: «un nou armari contenidor, el catàleg general, la institucionalització mitjançant el jurament dels arxivers, i l'estructuració continuada de les tasques de gestió», cada un dels quals és explicat en les pàgines següents, on subratllem la llista de calaixos i memorials (132-134), el text del jurament del 1579 (135-136) i el quadre sinòptic de la documentació sol·licitada els anys 1585-1587 (138-140). — J. P. E. [20.000]

Gemma ESCAYOLA RIFÀ, *Un Decret de Gracía de marcat caràcter eclesiàstic*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 7 (2003), 87-106.

L'exemplar del *Decretum magistri Gratiani* és l'actual manuscrit 3 de Tortosa, AC; les notícies sobre el volum diuen que fou obra d'un obrador tècnic i l'autora recull la notícia que la *Glossa* no pertany a Bartolomeo da Brescia, ans a Guido da Baysio, i que els ff. 13-16 no són del *Decret* sinó de les *Decretals* de Gregori IX (sant Ramon de Penyafort); la seva atenció es concentra en les lletres historiades, resumint el contingut de les respectives causes que encapçalen (93-98); sis caplletres són reproduïdes al final (104-106); també hi ha notícia d'altres *Decrets* tortosins (98-100). [L'editorial Friedberg' (89, nota 1) és inexistent; Emil Friedberg és el prof. al qual és deguda l'edició crítica del *Decretum*]. — J. P. E. [20.001]

Carles Xavier SIMÓ NOGUERA, *Les sèries de baptismes, matrimonis, enterraments, confirmacions i compliment pasqual de les parròquies de la diòcesi de Tortosa que pertanyen a l'actual província de Tarragona*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 8 (2004), 119-140.

Fins que al segle XIXè els estats moderns es feren càrrec dels recomptes demogràfics, els fons principals per al coneixement de la població són els arxius parroquials i en ells els *Quinque libri*. Ací l'autor, seguint precedents d'altres bisbats de Catalunya (124-125), dreça la llista de les setanta-set parròquies tortosines de la província de Tarragona, quaranta-dues de les quals en conserven d'anteriors al segle XIX, diferenciant les sèries de baptismes (127-128), de matrimonis (129-130), d'òbits (130-131), de confirmacions (132-133) i de compliment pasqual (134-135). «Disposem de més de 700 anys de sèries en 12 parròquies: Gandesa, Cabassers, la Catedral de Tortosa, Capçanes, Tivenys, Miravet, Prat de Compte, Rasquera, la

Galera, Godall, Ulldecona i Xerta» i Gandesa comptaria amb sèries completes des del segle XVII (135). Hi ha bibliografia (137-140). — J. P. E. [20.002

VALÈNCIA

L'arxiu Municipal de València. Un recorregut per la història, dins «Compactus. Revista d'Arxius i Biblioteques», núm. 6 (gener-abril 2003), 24-29.

Amb motiu de la inauguració de la nova seu de l'important AMV en l'antic Palau de Cervelló (pl. Tetuan, 3), tenim en aquestes pàgines una informació de l'estructura actual del dit arxiu i una llista dels fons més destacats, començant pel volum manuscrit dels *Furs de València* (24-25 i 27-28); segueix un resum de la història de l'AMV, amb enumeració dels fons arxivístics més qualificats (25-27 i 28-29) i de les perspectives cap al futur (29). Hi ha nombre d'il·lustracions tant del nou edifici com d'alguna de les seccions o prestatges i volums. — J. P. E. [20.003

M. Luz MANDINGORRA LLAVATA, José Vicente BOSCA, *Acta Romanorum Pontificum in Archivo Historico Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum asservata (ab anno 1427 usque ad annum 1725 edicta)*, dins «Escritos del Vedat», XXXIV (2004), 333-421.

[Cf. ATCA, XXII (2003), 1010, núm. 18.022]. Aquest segon i darrer lliurament conté noranta-cinc regests, molts dels quals destinats a l'orde dominicà en general; quaranta-vuit dels quals corresponen als successius nomenaments de Fernando de Loaces per a seus episcopals diverses de Catalunya i València, amb els juraments i professions de fe annexes als mateixos; també és digne d'esment la butlla de canonització de Sant Ramon de Penyafort (368, núm. 141); alguna fa referència a convents dominicans de Barcelona, Girona, Manresa i sobretot Oriola. Hi ha taules d'oficials pontificis esmentats en les butlles (375-409), d'incipits de les mateixes (409-410) i d'altres persones esmentades en elles (411-418). Hi ha bibliografia (419-421). — J. P. E. [20.004

Alfonso ESPONERA CERDÁN, Emilio CALLADO ESTELA, *Apuntamientos históricos sobre el actual archivo histórico del Real Convento de Predicadores de Valencia*, dins «Escritos del Vedat», XXXIII (2003), 369-388.

La legislació de l'orde, almenys des del segle XVI, estableix que cada convent tingué biblioteca i en la primera meitat del s. XVII, que tingué arxiu. En aquestes pàgines són aplegats, amb transcripció de fragments originals, els reconeixements de la importància de la 'llibreria' de Sant Domènec de València durant el segle XVIII, en què, de més a més, Josep Teixidó escriví un *Índice de sermones* i un *Índice de la librería del antiguo convento de predicadores*, ara a la BU de València, mss. 8 i 16 (371-373); amb el segle XIX comencen les dificultats i amb elles les dispersions i els transports de llibres, fins i tot a Mallorca entre 1811 i 1819, fins al 1940, i la partició de l'arxiu en part a l'ARV i en part a Madrid, AHN (373-377). El fons ocultat a Mallorca és conegut per la *Nota de los papeles y libros...* (378-387); també hi ha llista dels volums o lligalls de l'arxiu que desaparegueren l'any 1936 (387-388). — J. P. E. [20.005

Albrecht CLASSEN, *Buchdruckerinnen des 16. und 17. Jahrhunderts: Informationen aus spanischen Bibliotheken. Mit spezieller Berücksichtigung der Biblioteca General e (!) Histórica (!) de la Universitat de València*, dins «Gutenberg-Jahrbuch», 78 (2003), 192-207.

Les edicions del segle XVI sumarien en la dita biblioteca 3.695 exemplars; l'autor esmenta els publicats per vídues d'editors (197-200): la barcelonina vídua de Bages, 1589

(197) i les valencianes de Pedro de Huete i de Pere Montpesat (199). En tot el territori de l'actual Estat Espanyol, trobem les vídues següents, incloses en lletres A-G: de Carles Amorós, Maurici Anglada, Noël Baresson, Pau Cortey, Hubert Gotard, Pere Lacavalleria, Jaume Matevat de Barcelona; de Caterina Matevat i Elisabet Tomasa, també de Barcelona. D'Enric Castañes, de Lleida, amb Llorenç Dou i Pere Joan Dexen (Dexeu?); altra vegada les vídues de Silvestre Esparsa, Josep Guasch, Benet Macé, de València; de Bernat Nogués; de Pere Frau, de Pere Guasp Oliver, de Joan Pizà, de Mallorca; i de Gabriel Robert, de Tarragona. — J. P. E. [20.006

Francisco Javier DELICADO MARTÍNEZ, *Los monasterios jerónimos valencianos: su diversa suerte tras de la desamortización de Mendizábal y la dispersión de su legado cultural*, dins *Monasterios jerónimos*, 784-805.

Amelia LÓPEZ-YARTO ELIZALDE, *Consecuencias de la desamortización en el patrimonio artístico de los monasterios jerónimos españoles*, dins *Monasterios jerónimos*, 807-823.

Encara que aquests dos títols s'ocupin de fets que pel temps no entren en el nostre camp, sobre la base de documentació ja publicada, fan referència a institucions que en el moment de la desamortització tenien entre quatre i cinc segles de vida i és convenient de saber com acabaren; en el primer títol tenim notícies sobre l'etapa final dels monestirs de La Esperanza (Sogorb: 788), de Sant Miquel i dels Reis (València: 789-796), la Murta (Alzira: 797-803), i Cotalba (Gandia: 803-805).

El segon títol es basa en la documentació de Madrid, AHN, *Código 514. Actas Capitulares*, i informa dels esdeveniments que afectaren el monestir de Sant Miquel i dels Reis, de València, en la Guerra de la Independència i en la Desamortització (810-811), tema per al qual també tenim documentació de Madrid, Academia de San Fernando (818-819). — J. P. E. [20.007-20.008

María de los Desamparados CABANES PECOURT, *El monasterio valenciano de la Puridad y la Desamortización*, dins «Memoria Ecclesiae», XXIII (2003), 185-196.

El 1239, el mateix Jaume I donava en el *Llibre del repartiment* unes terres, que el 1249 eren lliurades a l'abadessa clarissa de Tarragona amb l'obligació de construir-hi casa en el termini de dos anys: a darreries del segle XV s'havia convertit en el monestir de la Puritat; els seus béns consistien en el mateix espai on el monestir era construït i les seves dependències; en el tresor litúrgic i artístic acumulat durant segles; en els drets de propietat en gran nombre de poblacions valencianes, començant per la capital (186-192); aquell gruix de béns i drets generà amb el pas dels segles gran quantitat de documentació, tant de l'existència i béns del mateix convent, com dels serveis espirituals o administratius que comportava, o dels drets que posseïa, documentació concentrada en l'arxiu (191-193); amb la Desamortització, gran part dels documents anà a Madrid, AHN (43 carpetes amb vora de 800 pergamins), els de naturalesa econòmica a València, ARV (42 llibres i 19 lligalls en 60 caixes = uns 6.000 documents, 158 dels quals damunt pergami); alguns restaren en el mateix monestir, dispersats el 1936, encara que algun fou recuperat el 1941 (195-196). — J. P. E. [20.009

Romualdo BERTOMEU GÓMEZ, Joan Josep CARDONA IVARS, Xavier SERRA ESTELLÉS amb la col·laboració d'Albert S. GARCIA CARRIÓ, *Inventari dels arxius parroquials de la Marina Alta. I. Arxiprestat de Sant Vicent de la Font Santa* (Monumenta Archivorum Valentina, V), València, Facultat de Teologia 2004, 146 i X pp.

El primer arxiu parroquial ací analitzat és el d'Alcanalí, en el qual trobem *Quinque libri* des del 1624, *Índexs de bateigs* des del 1756 i un plec de *Varis*, que conserva documentació des

del 1576 (18-19); segueix el de *Benissa*, on trobem *Bateigs* des del 1676 i *Matrimonis i Defuncions* des del 1747; *Índex de bateigs* des del 1748; documentació del *Racional* des del 1634; *Administració del ius sepeliendi* des del 1700 (32-54). A Llíber hi ha *Minutaris i duplicats de partides* del 1798, *Llibre de rendes* del 1758 i *Varis*, del 1789 (60-63); Parcent posseeix *Quinque libri* des del 1673 i *Índex d'aquests* des del 1785, *Visites pastorals* des del 1688 i d'altres *Documents episcopals* des del 1751, *Fundacions* des del 1765 i *Censals* dels segles XVI-XVIII, hi ha també llibre de comptabilitat de la *Clavaria del Santíssim* dels anys 1625-1724 (85-89); el Poble Nou de Benitatxell posseeix *Quinque libri* amb els corresponents *Índexs* des del 1768 (97-98); a Senja trobem *Índexs de bateigs i de matrimonis* des del 1569 (107); Teulada conserva *Quinque libri* des del 1614 i Xaló, *Quinque libri i Índexs de bateigs* des del 1620, *Matricula parroquial* des del 1750, *Varis* des del 1765, *Visites pastorals* des del 1654, *Comunicats i circulars* des del segle XVIII, *Confraries*, del *Santíssim* des del 1659, *Roser* des del 1673, i *Lluminària* des del 1712, *Llibres del racional* des del 1674 i *Minutari del racional* des del 1783, *Misses pro populo* des del 1660, *Testaments i clausules* des del segle XVIII, *Llibre d'administració de pobres*, des del 1760, *Càrrec i descàrrec*, del 1676, *Capbreu universal de rendes*, del 1713, *Llibre de rendes del 1632 i Censals* del 1626, *Drets de sepultura* del 1744 i *Drets de fàbrica i sepultura* del 1686, *Vendes i arrendaments* del s. XVIII, *Llibres de fàbrica* del 1749, i *Fàbriques nova i vella*, des del 1789, *Comptes* dels segles XVII i XVIII, *Almoina dels sants*, del 1699, *Col·lectes* del s. XVIII, *Varis* des del s. XVII i *Visites* del s. XVIII, com també *Documentació judicial* (128-141). — J. P. E. [20.010]

Vic

Miquel dels S. GROS I PUJOL, *Els fons d'autors grecollatins de l'Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic*, dins *Ciència, didàctica i funció social dels estudis clàssics*, dins «Actes del XIV Simposi de la Secció Catalana de la S. E. C., Vic, setembre 2002», 47-56.

Tres haurien estat els 'renaixements' clàssics, protagonitzats per la Seu de Vic: el del segle XI, que, partint de zero, per obra d'Ermemir Quintil·lià i del gramàtic Guibert, en acabar la centúria la biblioteca comptava amb vint-i-sis volums, en els quals hi havia trenta-cinc obres clàssiques; el del pas del segle XII al XIII, sota l'influx dels concilis III (1179) i IV (1215) del Laterà, en el punt d'estudis aplicats a Catalunya en el cèlebre concili provincial de Lleida 1229, i immediatament a Vic amb l'assignació d'un benifet de la seu a un mestre de gramàtica i amb la decisió de fomentar l'anada de clergues a Estudis universitaris, decisions que de retop augmentaren la biblioteca i en ella la presència d'autors clàssics. El tercer renaixement arribà a darreries del segle XVIII amb el bisbe Francesc de Veyan i Mola, ajudat per Lluçà Gallissà i Costa; llur gran obra fou la Biblioteca Episcopal, nada els primers anys del segle XIX. — J. P. E. [20.011]

Josep M. TRULLÉN I THOMÀS, *Museu Episcopal de Vic*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XXI/153 (2004), 269-282.

Quan el 1891 naixia el Museu Episcopal de Vic, ho feia com a manifestació de l'interès modernista a recuperar el passat medieval en el qual s'havia d'alimentar la Renaixença de Catalunya, amb particular atenció a les col·leccions lapidàries, que han estat una part del museu (276). Des d'aleshores el Museu, guiat per l'intent de recuperar la història dels oficis artístics al costat de la pintura i escultura, ha crescut, sota el guiatge de Josep Gudiol i Cunill, d'Eduard Junyent i Subirà i de Miquel dels S. Gros, fins a arribar a la reestructuració actual del mateix edifici en tant que concepció arquitectònica i museística, que és l'objectiu primordial d'aquestes pàgines i de les seves il·lustracions (286-282). — J. P. E. [20.012]

VILAFORTUNY

Josep M. T. GRAU PUJOL, Sabí PERIS SERRADELL, *Vilafortuny en arxius públics de Tarragona i Reus*, dins «Anjub. Quaderns de cultura tradicional i popular», núm. 6 (juny de 2002), 22.

«Per diverses causes, la documentació referent a Vilafortuny es troba repartida en mitja dotzena d'arxius»; ací és indicat allò que es conserva a Reus, AHC, *Fons senyorial Prim-Rull* i *Fons comercial Sunyer*; a Tarragona, AH, *Fons notarial* i *Fons senyorial Castellarnau*; i a Valls, AHC, *Fons comercial Moragues*; també n'hi ha a l'AHA i a l'ACatedral. — J. P. E. [20.013

VILAMACOLUM

Manolo MORENO CHACÓN, *L'Arxiu Municipal de Vilamacolum: fons i quadre de classificació*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 36 (2003), 323-344.

L'autor resumeix l'estat en què es trobava aquell arxiu municipal en el moment de rebre l'encàrrec d'ordenar-lo, dóna tot seguit el quadre de classificació de les seccions o sèries, amb les dates extremes dels documents que contenen, i, en el seu cas, les unitats de què estan formades. Però no hi ha fons pertanyents al nostre camp, car els més antics són del 1846. — J. de P. [20.014

LLOCS DIVERSOS

«Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 36 (hivern de 2002), 8 pp.; i núm. 41 (primavera 2004), 12 pp.

Del núm. 36 prenem nota dels següents ingressos en arxius: a l'AHC de Girona, el volum *Formularium diversorum instrumentorum et contractuum artis notariae*, del 1731; i a l'AHC de Manresa, documents escadussers dels segles XVIII i XIX; i a l'ANC, documentació familiar de la família Boix de l'Escala, des del 1758; de Tomàs López Pizcueta, plànol de les propietats de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona, segons capbreu dels anys 1317-1326; registres de setze documents en pergamí de la família Saumell (1314-1720) i de setanta de la família Mas Perxés (1212-1720).

En el núm. 41 som informats que el servei d'arxius ha comprat *Lo present llibre de las senyorias mitjanes que los hereus del dr. Francisco Estalella tenan i reban en la vila y terme de Igualada...*; que l'AHC de la Bisbal d'Empordà ha ingressat documents (1708 ençà) del mas Muni de Peratallada i sis volums de capbreus del segle XVIII de la mateixa població i de Corçà, Palamós, Rupià i Parlavà; l'AHC de Manresa, el *Llibre de l'administració de la Hisenda de Castellterçol*, del 1790; l'AHC de Mataró, un document sobre la Roca del Colom, del 1767 (Premià de Mar); l'AHC de Montblanc ha rebut de l'AH de Tarragona els protocols noterials de la mateixa població i els de l'Espluga de Francolí, Sarral i Santa Coloma de Queralt (aquests, del 1276 ençà); l'AHC d'Olot, la documentació del Jutjat de Primera Instància, del 1705 ençà; l'AHC de Sort, la documentació municipal de Jou, del XVII ençà; l'AHC d'Aran, quaranta-cinc documents de Casa Florentina, d'Arró, del 1696 ençà. — J. P. E.

[20.015-20.016

ABREVIATURES I SIGLES DE LLIBRES
UTILITZADES EN AQUEST VOLUM

- Administración Municipal Moderna* = *La Administración Municipal en la Edad Moderna*. «V Reunión Científica. Asociación Española de Historia Moderna», II. Coordinador: José Manuel de BERNARDO ARES, Cádiz, Universidad de Cádiz – Asociación Española de Historia Moderna 1999, 656 pp.
- Barcelona ideal i real* = «Barcelona Quaderns d'Història», 9 (2003 = *La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l'Edat Moderna*. Eulàlia DURAN, Eulàlia MIRALLES JORI, coordinadores), 268 pp.
- Catalans Mediterrània Oriental* = *Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat Mitjana*. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 16 i 17 de novembre de 2000. Coordinadora científica: M. Teresa FERRER I MALLOL (Jornades Científiques, 11), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 392 pp.
- Espacios de poder* = *Espacios de poder. Cortes, Ciudades y Villas (s. XVI-XVIII)*. «Actas del Congreso celebrado en la Residencia de La Cristalera, Universidad Autónoma, Madrid, octubre 2001». Vol. I-II. Editor Jesús BRAVO LOZANO, Madrid, Universidad Autónoma 2002, [IV], VIII i 430 pp; i [IV], IV i 546 pp.
- Falconiere del Re* = *Il falconiere del Re*. «Atti della Giornata di studio dedicata ad Ausiàs March. Ateneo Veneto, Sala Tommaseo, 8 aprile 2000». A cura di Patrizio RIGOBON e Carlos ROMERO MUÑOZ, Venezia, Università Ca' Foscari 2004, 96 pp.
- Felipe V internacional* = *Felipe V y su tiempo. Congreso internacional*, editor: Eliseo SERRANO, I, Zaragoza, Institución Fernando el Católico 2004, 1062; i II,
- Giordano Bruno* = *La mente di Giordano Bruno* a cura di Fabrizio MEROI, saggio introduttivo di Michele CILIBERTO (Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento. Studi e Testi, 43), Firenze, Leo Olshcki editore 2004, XXXVI i 592 pp.
- Historiografia Catalana* = *Història de la historiografia catalana*. Coordinador científic: Albert BALCELLS. Jornada Científica de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona, 23-25 d'octubre de 2003. (Jornades Científiques, 18), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 320 pp.
- «Hom. Massot» = Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ, Maria Pilar PEREA (eds.), *La cultura catalana en projecció de futur*. Homenatge a Josep Massot i Muntaner, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2004, 243-289.
- «Hom. Rodríguez Cruz» = *Grados y Ceremonias en las Universidades Hispánicas*. «Homenaje a Águeda Rodríguez Cruz» (Aguilafuente, 69), Salamanca, Universidad 2004.
- Jesuitas* = *Los jesuitas españoles expulsos. Su imagen y su contribución al saber sobre el mundo hispánico en la Europa del siglo XVIII*. «Actas del Coloquio Internacional de Berlín (7-10 de abril de 1999) publicadas por Manfred TIETZ en colaboración con Dietrich BRIESEMEISTER (Biblioteca Ibero-Americana, 76), Frankfurt am Main, Vervuert Verlag 2001, 712 pp.
- «Mél. Liou» = *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens*. «Mélanges offerts à Bernard Liou. Textes rassemblées par Lucien RIVET et Martine SCIALLANO (Archéologie et Histoire romaine, 8), Montagnac, Éditions Monique Mergoïl 2002, 578 pp.
- «Misc. Fernández Catón» = «Escritos dedicados a José María Fernández Catón». Coordinador: Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ I- II (Fuentes y Estudios de Historia Leonesa, 100), León, Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro» 2004, 1526 pp.
- «Misc. Giralt» = «Estudis d'Història Agrària», 17 (2004 = Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós). Editors: Rosa CONGOST I COLOMER, Llorenç FERRER I ALÓS i «Col·lecció Homenatges, 23», 974 pp.
- «Misc. Molas» = «Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història, I-II», Barcelona 2003,

- «Misc. Veny, 2/3/4/5» = «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XLVI i XLVII (2003 = Miscel·lània Joan Veny, 2/3/4/5), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2003-2004.
- Monasterios Jerónimos* = *La Orden de San Jerónimo y sus Monasterios*. Actas del Simposium. I-II. [Director: Francisco Javier CAMPOS Y FERNÁNDEZ DE SEVILLA], San Lorenzo del Escorial, Estudios Superiores del Escorial 1999, 1152 i XX pp. en els dos volums.
- Órdenes Militares I/II* = *Las Órdenes Militares en la Península Ibérica*. Coordinadores: Ricardo IZQUIERDO BENITO, Francisco RUIZ GÓMEZ. Volumen I. *Edad Media*. Volumen II. *Edad Moderna*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha 2000, XX i 1156; XX i 1157-2382 pp.
- Plana de l'Arc, V* = *Cultura i estudi local a la Plana de l'Arc*. «V Jornades Culturals a la Plana de l'Arc», a cura de J. Cristian LINARES BAYO (Biblioteca de les Aules, 12), Castelló, Universitat Jaume I i Diputació 2003, 292 pp.
- Pluma, mitra, espada* = *La pluma, la mitra y la espada*. *Estudios de historia institucional de la Edad Moderna*. Juan Luis CASTELLANO CASTELLANO, Jean Pierre DEDIEU, Mª Victoria LÓPEZ CORDÓN, editores (Historia Coediciones), Madrid-Barcelona, Universidad de Burdeos – Marcial Pons 2000, 366 pp.
- Sardegna, Spagna* = *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Carlo V*, a cura di Bruno ANATRA e Francesco MANCONI. Coordinamento scientifico: Giovanni MURGIA e Gianfranco TORE (Studi Storici Carrocci, 17), Roma, Carrocci editore 2001, 482 pp.
- Studi Damiano Fonseca* = *Mediterraneo, Mezzogiorno, Europa*. «Studi in onore di Cosimo Damiano Fonseca a cura di Giancarlo ANDENNA e Hubert HOUBEN, I-II, Bari, Mario Adda Editore 2004, LVIII i 573; i 574-1184 pp.
- Vestigia Fabularum* = *Vestigia Fabularum. La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre l'Edat Mitjana i la Moderna* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 98), Barcelona, Edicions Curial i Edicions de l'Abadia de Montserrat 2004, 251 pp.
- «II Congrès Notariat Català» = «Actes del II Congrès d'Història del Notariat Català», Barcelona, Fundació Noguera 2000.
- VII *Trobada Ciència i Tècnica* = *Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona, 14, 15, 16 i 17 de novembre de 2002. Coordinació Josep BATLLÓ ORTIZ, Pasqual BERNAT LÓPEZ, Roser PUIG AGUILAR, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica 2003, 696 pp.
- XL *Assemblea d'Estudiosos* = *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella*. Volum II. [Julià PASTOR, Ernest QUEROL, Carles RIPOLLÈS, coord.], Castelló, Diputació 2001, 504 pp.

---

* Ultra les anteriors abreviatures i sigles per a obres individuals, les anteriors *Notícies bibliogràfiques* utilitzen abreviatures comunes, com A = Arxiu, B = Biblioteca (BC = Biblioteca de Catalunya; BU = Biblioteca Universitària), C = Comarcal (o Comunale), E = Estatal, G = General, H = Històric, M = Municipal (o Médiathèque), N = Nacional, P = Parroquial.

Cada notícia és signada per J. de P. (Jaume de Puig i Oliver) o J. P. E. (Josep Perarnau i Espelt), que també és autor de les dues taules següents.

TAULA D'ARXIUS, BIBLIOTEQUES I MUSEUS

- AGRAMUNT**
 Arxiu parroquial 671
- ALACANT**
 Arxiu Municipal
   Provisiones y privilegios reales 754
   Armaris 672
   Estatuts i ordenances 673
   Cabildos 673, 754
   Veredas 754
   Lletres trameses 937
   Lletres rebudes 937
 Biblioteca Pública
   Manuscrits 923
- ALCANALÍ**
 Arxiu Parroquial 964
- ALCANAR**
 Arxiu Parroquial 745
- ALFARA**
 Arxiu Parroquial 745
- L'ALGUERI**
 Arxiu Històric Comunal 672
   Llibre gran 672
- ALMENARA**
 Arxiu Parroquial
   Protocols notarials 727
- ALMOSTER**
 Arxiu parroquial
   Confraria del Roser 674
- ALZIRA**
 Arxiu Històric Municipal 746
- ARBÚCIES**
 Arxiu Parroquial
   Dotalia, Capbreu, Consueta, Goigs
 941
- ARCIDOSO**
 Biblioteca dei Capuccini 955
- ARENYS DE MAR**
 Arxiu Històric Fidel Fita 717, 721, 757,
 933
- Arxiu Parroquial 717
 Registre de matrimonis 717
- AREZZO**
 Biblioteca dei Capuccini 955
- AZUÉBAR**
 Arxiu Parroquial 726
- BALAGUER**
 Arxiu Històric Comarcal
   Pergamins 694
 Arxiu Municipal 839
- BALENYÀ**
 Arxiu Patrimonial del mas la Tria
   Pergamins 780
- BARCELONA** 587, 546, 939
 Arxiu Reial (ACA) 401, 587, 593, 633,
 638, 659, 674, 678, 680, 691, 694,
 700, 706, 710, 717, 736, 757, 779,
 791, 798, 847, 870, 878, 930, 941,
 945, 947
 Liber Feudorum Maior 721, 787
 Cancelleria 857
   Cartes reials diplomàtiques 638,
   657, 789, 800, 801, 838, 841,
   942, 943, 944,
   Pergamins de Ramon Berenguer I
   677, 783
   Pergamins de Berenguer Ramon I
   783
   Pergamins de Ramon Berenguer II
   677
   Pergamins de Ramon Berenguer III
   677
   Pergamins de Ramon Berenguer IV
   677, 786
   Pergamins d'Alfons I 787
   Butlles 840
   Cancelleria. Registres 216, 350,
   589, 657, 660, 668. 672, 691,
   694, 696, 698, 708, 709, 714,
   721, 727, 725, 732, 741, 746,
   783, 801, 812, 836, 838, 839,
   840, 842, 844, 846, 847, 849,
   852, 861, 866, 869, 870, 876,
   877, 901, 910, 911, 926, 942,
   943, 944

- Cancelleria. Officialium 838
 Cancelleria. Fragments 512
     Processos 709
     Processos de corts 750
 Vària de cancelleria 732, 742, 846
 Documents en àrab 800
 Maioricarum 714
 Privilegiorum Neapolis 954
 Marcarum 846
 Batllia general 746
 Pergamins 676, 708, 721, 757, 783,
     787, 800, 839, 840, 851, 944
     Fragments 702, 851
 Monacals 757, 909
 Monacals. Hisenda 679, 732, 851,
     961
     Girona 702
 Reial Patrimoni 682, 742, 757, 806,
     812, 849, 931, 943
 Reial cambra 910
     Mestre racional 746, 760, 863
     Regestum Officialium 910
     Castells 672
     Conclusions civils 727
 Reial Audiència 707, 718, 727, 735,
     737, 920, 926
     Processos en quart 692, 942
     Processos contra els Arborea 942,
     943
     Plets civils 763
 Consell d'Aragó 684, 685, 697, 707,
     708, 717, 720, 729, 737, 744, 745,
     896, 907, 910, 911, 920
 Cambra d'Aragó 744
 Generalitat 382, 695, 742, 866, 889,
     891, 894, 899, 947
     Corts 683
     Lletres trameses 376
     Correspondència rebuda 911
     Llibre de deliberacions 376, 383,
     384-386, 392, 393, 394, 401, 920
     Manuais comuns diversos contractes
     376
     Registres de cauteles i albarans 376,
     383, 386, 395
     Documentació notarial 376
     Dietaris 920
 Sant Joan de Jerusalem 937
     Manuais. Capítols 870
 Manuscrits
     Ripoll 464, 855, 958
     Sant Cugat 464, 466, 771, 788
 Diversos 920
- Arxius patrimonials 757
     Falguera 739
     Maldà 720
     Monistrol-Dusai 886
     Queralt 721
     Sástago 886
     Sentmenat 720
     Notarials de Sant Cugat 758
 Arxiu de la Catedral (ACB) 588, 680, 857
     Capitular carolingi del 844 387, 404,
     408
     Libri Antiquitatum 757, 762, 783
     Pergamins 206, 757, 794
     Documentació notarial 269, 292, 293,
     294, 295, 296, 297, 315, 319, 321
     Extravagants 843
     Documents en hebreu 813
     Inventaris i encants 309, 310
     Marmessories de la caritat 269, 291,
     306, 863
     Pia Almoïna 847, 878
 Arxiu Diocesà (ADB) 9
     Communium 931, 944
     Visitationum 944
     Ordinationum 944
     Parròquies. Vila-rodona 762
     Vall d'Hebron 898
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
 (AHCB) 215, 295, 638, 680, 681,
     694, 707, 857, 943, 947
     Corts 894
     Consell de Cent 678, 680, 683, 737,
     760, 904
     Deliberacions 684, 685, 687, 894
     Llibres del consell 700
     Cartes comunes originals 745
     Consellers 684
     Testaments dels concellers 681, 700
     Governació 937
     Diversorium 684
     Crides 685
     Ajuntament borbònic 685
     Documentació notarial 269, 304, 314,
     322, 326, 332, 334, 337, 678, 847,
     869, 870
     Registre de lletres patents 684
     Lletres closes 715
     Bans municipals 519
     Memorials de comptes 687
     Reial Audiència 936
     Biblioteca 368, 369
     Manuscrits 466, 659, 783, 854,
     870, 921, 934

- Pergamins en procés de classificació 700
Secció de gràfics 920
- Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
269, 304, 318, 327-329, 331, 332,
334, 336, 338, 412, 413, 587, 678,
681, 685, 688, 737, 846, 847, 857,
866, 867, 877, 888, 894, 897, 902,
904, 921, 925, 926, 943-945
- Arxiu de Capitania General de Barcelona
738
- Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres
Manuscrits 935
- Arxiu Provincial dels Carmelites Descalços 936
- Arxiu Provincial dels Franciscans
Sant Tomàs de Riudeperes 795, 959
- Arxiu Parroquial dels Sants Just i Pastor
921
Llibretes de comunió 921
- Biblioteca de Catalunya 876
Manuscrits 50, 236, 237, 388, 464,
466, 473, 629, 640, 659, 722, 763,
785, 794, 795, 835, 841, 845, 852,
856, 862, 867, 871, 909, 920, 921,
936
Manuscrits lul·lians 818
Manuscrits musicals 946
Reserva 366, 368, 369
Arxiu 677, 757
Fons Ducs de Sessa 688, 689
Fons Gòmina-Gener 608-609
Fons Queralt 721
Junta de Comerç 685, 929, 937
Fulletons Bonsoms 370, 737, 920
- Biblioteca de la Universitat 240
Manuscrits 362, 510, 640, 659, 852,
871, 882, 884, 926, 936
Manuscrits procedents de Girona 702
Reserva antiga 349, 364, 367, 368, 369
CM 364
Arxiu. Secció Cervera 688, 933
- Biblioteca Pública Episcopal del Seminari
362, 368, 369, 407
Manuscrits 407
- Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Manuscrits 854
- Arxiu de la Cambra de Comerç 937
- Biblioteca del Col·legi d'Advocats
Manuscrits 659
- Antic Arxiu de Sant Pau del Camp 939
- Antic Arxiu de Santa Caterina 930
- Antiga biblioteca del Palau de la Comtessa 854
- Antiga biblioteca de Santa Maria de Jesús
870
- Antiga biblioteca de Sant Francesc 870
Sant Pere de les Puelles
Arxiu 757
- Registre de la Propietat 676
- Museu Nacional d'Art de Catalunya 396
Gabinet Numismàtic de Catalunya
948
- Museu Militar (Castell de Montjuïc) 396
- Universitat Pompeu Fabra
Institut Universitari Vicens Vives 748
- Fundació J. Laporte 368
- Fons Cucurulla 857
- BELLPUIG
Arxiu Municipal
Llibres del consell 689
- Arxiu Parroquial
Llibre de la Congregació dels Dolors
689
- BELLVER DE SIÓ
Arxiu Parroquial
Registres de baptisme 721
- BENISSA
Arxiu Parroquial 964-965
- BERGA
Arxiu Històric Comarcal
Fons municipal de Berga
Actes del consell 690
Proveïments 690
- Arxiu Parroquial
Notaris 875
- BERLIN
Preussische Staatsbibliothek 365
- BERNKASTEL-KÜES
Nikolaus-Spital
Manuscrits 290, 614, 825, 828
- BESALÚ
Arxiu patrimonial Ferrer Nogué 690
- LA BISBAL D'EMPORDÀ
Arxiu Històric Comarcal
Fons Grassot-Vidal 935
Documents i capbreus diversos 966

- BORDEUS**
Bibliothèque Municipale
Manuscrits 615
- BURGOS**
Biblioteca Pública 369
- CABASSERS**
Arxiu Parroquial 962
- CABRERA DE MAR**
Arxiu Parroquial 717
Registre de matrimonis 717
- CALDERS**
Arxiu Parroquial
Manual 719
- CÀLLER (Cagliari)**
Archivio di Stato 924
Fondo Eymerich 714
Cartes Reials Diplomàtiques 860
Archivio Capitolare
Volumi 714
Archivio Comunale
Sezione Antica. Parlamento Pérez 883
- CAMBRIDGE**
University Library
Manuscrits 443-453
Trinity College
Manuscrits 884
- CAMBRIDGE (Massachusetts)**
Houghton Library
Catalan Manuscripts 247
- CANET DE MAR**
Arxiu Parroquial 717
Registre de matrimonis 717
- CAPÇANES**
Arxiu Parroquial 962
- CARDEDEU**
Arxiu Parroquial 946
Arxiu de la Comunitat de Preveres 846
Arxiu de la Pabordria 946
Arxiu Notarial 946
Arxius Patrimonials 946
- CARPENTRAS**
Bibliothèque Inguimbertaine
Manuscrits 632, 835
- CASTELLFORT**
Arxiu Municipal 755
- CASTELLÓ D'EMPÚRIES**
Arxiu Municipal 692
Fons del comtat d'Empúries 954
- CASTELLÓ DE LA PLANA** 746
Arxiu Històric Municipal
Llibres del consell 802
Papers de governació 802
Llibres de la peita 693
Compra-vendes 693
Aveïnaments 693
Manuals de consells 693, 727
Judiciari 727
Protocols notarials 693, 802, 921,
946-947
Arxiu Històric Provincial 693
Biblioteca Pública
Manuscrits 947
- CASTIGLION FIORENTINO**
Biblioteca dei Cappuccini 955
- CERDANYA**
Arxiu Familiar Vigo 695
- CERVERA** 948
Arxiu Històric Comarcal 694
Fons Municipal de Cervera
Fons Cervera 696
Èpoques comunes 806
Clavaria 806
Tristany 884
Fons notarial. Cervera 676, 695,
745, 807, 918
Fons Bellpuig 688, 689
Rendes de la baronia 689
Protocols notarials 689
Fons Guissona. Notaris 721
Fons Sant Ramon de Portell 739
Fons Santa Coloma de Queralt 733
Fons Tàrrrega 709, 745
- CHANTILLY**
Institut de France
Manuscrits 510
- CHICAGO**
Newberry Library
Ayer 659

- CINCTORRES
Arxiu Parroquial
Llibre de la Confraria del Roser 908
- CIUTADELLA
Arxiu Municipal
Universitat General de Menorca 718
Llibre dels consells generals 718
- CIUTAT DEL VATICÀ
Archivio Segreto Vaticano 633, 662, 663
Principi 751
Litterae ad Principes 751
Reg. Avenion. 844
Archivio Concistoriale 986
Nunziature. Spagna 751
Annate 882
Arm. XXIX-L 882
Arm. XLIV 751
Formatarum libri 882
Introitus et exitus 882
Obligaciones particulares 882
Obligaciones et solutiones 882
Resignationes 882
Biblioteca Apostòlica Vaticana 633, 662
Barb. lat. 833
Borgh. 450, 541, 830, 841
Ottob. lat. 535, 603, 830
Palat. lat. 831
Regin. lat. 566, 777, 784, 831
Ross. 831, 885
Vat. lat. 144, 235, 444, 445, 447, 532, 535, 541, 549, 597, 603, 604, 608, 659, 771, 828, 832, 837, 841, 881
- CLARMONT-FERRAND
Bibliothèque Municipale et Interuniversitaire
Manuscrits 265, 480, 495, 864
- COCENTAINA
Arxiu Municipal
Manuels de consells 696, 697
Cort de justícia 697, 811
- COPENHAGUE
Kongelige Bibliothek
Ny Kongelige Samling 854
- CREMONA
Biblioteca del Seminario Vescovile
Edizioni di pregio 954
- CRUÏLLES
Arxiu del Mas Albert de Valloquera 906
- CUBELLS
Arxiu Municipal 709
- CULLA
Arxiu Municipal 755
- EL ESCORIAL
Biblioteca del Monasterio
Manuscrits 8, 83, 132, 263, 466, 574, 575, 630, 659, 845, 870
Manuscrits lul·lians 817
Secció de música 928
- ELX 746
Arxiu Municipal
Còdex d'Elx 698
Llibre de privilegis 698
Manuels de consells 698
Capítols 754
- ERFURT
Amploniana
Manuscrits 831
- L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ
Arxiu Notarial 957
- ESTOCOLM
Biblioteca Reial
Manuscrits 656
- FERRARA
Biblioteca Comunale Ariostea
Manuscrits 864
- FIGUERES
Arxiu Municipal
Llibre dels privilegis de la vila de Figueres 699
Fons Gorgot 953
- FIRENZE/FLORENCIA
Biblioteca Nazionale Centrale
Manuscrits 228, 233
Biblioteca Marucelliana
Manuscrits 535
- FOIX
Arxius Departamentals de l'Ariège
Documentació d'Andorra 939

- FOIXÀ
 Can Marcel·lina
 Arxiu familiar 700
- FOLGUEROLES
 Arxiu Patrimonial del mas la Sala
 Pergamins 781
- FONTAINEBLEAU
 Antiga biblioteca reial 469
- FRAGA
 Libro de privilegios de Fraga y sus aldeas
 700
- FRIBOURG (Suïssa)
 Couvent des Cordeliers
 Manuscrits 214, 640
- FIEDLAND
 Kirchenbibliothek
 Incunables 938
- LA GALERA
 Arxiu parroquial 745, 962
- GANDESA
 Arxiu Parroquial 962
- GANDIA
 Arxiu Històric Comarcal
 Arxiu Històric Municipal 891
 Microfilms de l'Arxiu Ducal d'Osuna
 891
- GARIDELLS
 Arxiu Municipal
 Llevador de censals 701
- GÈNOVA
 Archivio di Stato 943
 Notari 587
 Biblioteca Universitaria
 Fondo G. Gaslini
 Manuscrits 533
- GINEBRA (Généve)
 Fondation Martin Bodmer
 Manuscrits 879
- GIRONA
 Arxiu de la Catedral 706, 757
 Resolucions capitulars 708
- Pia Almoïna de la Seu 704
 Beatus 775
 Manuscrits 464, 706
 Fons musical 919, 924
 Catàleg de partitures 924
 Armari de Pabordries 706, 711
 Comptes de pabordria 915
 Llibres d'obra 705
 Llibres de comptes de diferents admi-
 nistracions 915
 Ferial 915
 Vestuari 915
 Llibre d'eixides de la Confraria de l'Es-
 perança 931
 Museu catedralici 701
 Arxiu Diocesà 631, 692, 700, 704, 721
 Regestra Litterarum 8, 11
 Notularum 703
 Processos 919, 953
 Manuscrits 630
 Arxiu Municipal de Girona 638, 706,
 709
 Correspondència 706
 Manuscrits 919
 Arxiu Històric 699, 705
 Notaria d'Armentera-l'Escala 698
 Notaria de la Bisbal 698
 Notaria de Castelló d'Empúries 805
 Notaria de Figueres 732
 Notaries de Girona 707, 882
 Notaria de Pals 687
 Notaria de S. Feliu de Guíxols 704
 Notaria de Verges 759
 Notaria de Torroella de Montgrí 740
 Hospici
 Llibre d'arxivació 691
 Formularium diversorum instrumento-
 rum 966
 Arxiu de Sant Daniel 691
 Antiga Biblioteca de Sant Domènec, 14,
 32, 50
 Biblioteca Pública
 Incunables 703
 Biblioteca Particular Valsalobre 364
 Museu d'Art
 Manuscrits 783
- EL GODALL
 Arxiu Parroquial 745, 963
- GRAZ
 Universitätsbibliothek
 Manuscrits 541

- GUARDAMAR**
 Arxiu Municipal
 Capitulars 708
- GUÀRDIA DELS PRATS**
 Arxiu Municipal 954
 Arxiu Parroquial 954
- HARVARD**
 Divinity School 926
- IGUALADA**
 Arxiu Històric Comarcal 709
 Arxiu Parroquial 710
 Processos criminals 724
- KARLSRUHE**
 Landesbibliothek
 Sankt Peter, Perg. 825
- KILLINEY (Dublín)**
 Franciscan Library Dún Mhuire
 Manuscrits 230-232, 234, 236, 249,
 250, 253, 263
- LAUSANNE**
 Bibliothèque Universitaire et Cantonale
 Manuscrits 864
- LEIPZIG**
 Universitätsbibliothek
 Manuscrits 549
- LILLA**
 Arxiu Parroquial 734
- LIÓ**
 Biblioteca Municipal
 Manuscrits 778
- LLAVANERES**
 Arxiu Parroquial 717
- LLEIDA**
 Arxiu de la catedral 711, 956
 Fons de Roda 700
 Pergamins 710
 Arxiu Diocesà 711
 Arxiu Municipal (Paeria)
 Consells generals 710, 844
 Capbreus 710
 Pergamins 956
- Arxiu Històric
 Protocols 669, 711
- LLÍBER**
 Arxiu Parroquial 965
- LISBOA**
 Archivo Nacional da Torre do Tombo
 Santa Clara de Coimbra 842
 Biblioteca nacional
 Manuscrits hebreus 709
- LONDRES**
 British Library 365, 831
 Egerton 796
 Harley 832
 Addit. Manusc. 715, 827, 940-941
 Incunables hebreus 940
 Welcome Library
 Manuscrits 838, 940
- LÚBECK**
 Stadtsbibliothek
 Manuscrits
 Med. Fol. 838
- MADRID** 746
 Real Academia de la Historia 364, 644,
 770
 Colección Salazar 920
 Manuscrits 82, 924
 Manuscrits lul-lians 817
 Archivo Histórico Nacional 593, 644,
 755, 791, 924, 957
 Estado 753, 920
 Consejos 707, 716, 718, 723, 728,
 737, 749, 754, 763, 896, 920, 932
 Consejos suprimidos 920, 931
 Clero 713, 723, 963, 964
 Manuscrits 869, 909
 Bernardos
 Santes Creus 954
 Valldigna 734
 Carmelitas 909
 Órdenes Militares. San Juan de Jerusa-
 lén 907, 920
 Órdenes Militares. Montesa 735, 839,
 840
 Órdenes Militares. Calatrava 920
 Códices 723, 909, 949-950, 964
 S. Juan de Jerusalén 842
 Osuna 803
 Manuscritos 879

- Inquisición Española 682
 Libros 682
 Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores
 Embajada ante la Santa Sede
 Manuscrits lul-lians 817
 Archivo Histórico Militar 738
 Instituto de Historia y Cultura militar 699
 Archivo General de Marina Don Álvaro
 Bazán 755
 Archivo Histórico de Protocolos 690,
 717, 927
 Biblioteca del Palau Reial 891, 905
 Manuscrits 405, 859
 Papeles de Francisco de Zamora 685
 Biblioteca Nacional
 Manuscrits 82, 396, 405, 464, 466,
 473, 592, 618, 659, 835, 845, 855,
 862, 879
 Manuscrits lul-lians 817
 Reserva 364-366, 368, 369
 Sociedad Económica de Amigos del País
 908
 Biblioteca Lázaro Galdiano
 Manuscritos 951-952
 Biblioteca del Consejo Superior de Inves-
 tigaciones Científicas 957
 Fundación Universitaria Española
 Archivo Campomanes 707
- MAGÚNCIA/MAINZ
 Martinus-Bibliothek (Priesterseminar)
 Manuscrits 230-232, 234-236, 239,
 249, 250, 253, 255
- MALDÀ
 Antic Arxiu Parroquial 709
- MALTA
 National Library
 St. Joan de Jerusalem 697
- MANRESA
 Arxiu de la Seu
 Fons del capítol 948
 Fons de la pabordia 948
 Fons de la cambreria 948
 Arxiu Històric Comarcal
 Fons de Manresa 694, 709
 Llibres del consell 717
 Fons notarial 676, 719
 Fons de l'Art Major de la Seda 929
 Companyia d'Ignasi Parera 929
 Documentació escadussera 966
- MANTOVA
 Antica Biblioteca di S. Domenico
 Manuscrits 625
- MAÓ
 Biblioteca Pública 369
- MARBURG
 Universitätsbibliothek
 Manuscrits 834, 938
- MARMOUTIER
 Antiga biblioteca
 Manuscrits 625
- MARTORELL
 Museu Santacana 956
- MAS DE BARBERANS
 Arxiu Parroquial 745
- MASSAMAGRELL
 Biblioteca Provincial dels Terciaris Caput-
 xins 369
- MATARÓ
 Arxiu Històric Comarcal
 Documentació diversa 966
- MILÀ
 Biblioteca Ambrosiana
 Manuscrits 195, 196, 230-234, 236,
 238-240, 244, 248-250, 253, 256,
 267, 263, 264, 777
- MIRAVET
 Arxiu Parroquial 907, 962
- MOIÀ
 Arxiu de Moià
 Fons notarial 719
 Molts actes i rendes fahents per la re-
 toria de Moià 719
 Llevador de les rendes del Reial Patri-
 moni a Moià 719
 Arxiu Massot 709
- MONTBLANC
 Arxiu parroquial 734
 Registre de baptismes 671, 721
 Fons de la Guàrdia dels Prats 954
 Fons de Rojals 959

- Arxiu Històric Comarcal
 Protocols notarials de la comarca 957,
 966
- MONTBRIÓ DE LA MARCA
 Arxiu Parroquial 734
- MONTEVARCHI
 Biblioteca dei Cappuccini 955
- MONTSERRAT
 Arxiu del Monestir 757
 Biblioteca del Monestir
 Fons Sant Benet de Bages 731
 Manuscrits 369, 574, 884
- MUNIC
 Bayerische Staatsbibliothek
 Codices latini Monacenses 209, 223-
 225, 230-232, 249, 251, 253, 257,
 264, 290, 597, 598, 600, 831
 Codices hispani [Cat.] 233, 251, 264,
 453-460
 Monumenta Germaniae Historica 939
- MUR
 Arxiu de l'antiga col·legiata 722
- NALEC
 Antiga biblioteca de mossèn Guillem
 Mateu 724
- NÀPOLS
 Archivio di Stato
 Privilegiorum I 589
 Fonti aragonesi 954
 Cancelleria regia 954
 Sommaria 954
 Tesoreria 954
 Biblioteca Nazionale 837
 Antiga biblioteca reial d'Alfons Trastá-
 mara 469, 474, 941
- NAVAJAS
 Arxiu Parroquial 726
- NULES
 Arxiu Històric de la Vila
 Mà del consell 727
- OLESA DE MONTSERRAT
 Arxiu Municipal
 Pergamins 677
- Arxiu Parroquial
 Comunitat de Preveres 724
- OLIANA
 Notaria 921
- OLOT
 Arxiu Històric Comarcal
 Fons judicial 966
 Biblioteca Pública
 Manuscrits 928
- ORIOLA
 Arxiu Municipal
 Llibres capitulars 754
 Contestador 725
 Sobresequier 708
- OXFORD
 Bodleian Library
 Douce 865
 Mss. Add. 912
 St. John's College
 Manuscrits 940
- PADOVA
 Convento di S. Francesco Grande
 Manoscritti 955
- PALERMO
 Archivio di Stato 943
 Archivio Comunale
 Regesta 796
 Biblioteca Centrale della Regione Siciliana
 Manuscrits 878
- PALMA DE MALLORCA
 Arxiu del Regne de Mallorca 941, 957
 Escrivania de Cartes reials 712, 714,
 715
 Arxiu Històric 676, 714
 Llibre d'En Sant Pere 676
 Llibre de Corts generals 676, 712
 Universitat de Ciutat i Regne 716
 Actes del Gran e General Consell 676,
 714, 715
 Cancelleria. Pergamins 676
 Audiència 715, 716
 Sort i sac 715
 Reial Acord 716
 Protocols notarials 713, 715
 Hospital General
 Llibres d'ingressos 713

- Miscel·lànies Pasqual 715
 L. R. 716
 Sociedad Económica de Amigos del País 716
 Manuscrits 917
 Manuscrits lul·lians 817
 Arxiu de la Catedral 667, 713
 Actes Capitulars 715
 Lletres reials 715
 Arxiu Diocesà
 Concessos 714
 Manuscrits lul·lians 817
 Sèrie MSL 890
 Arxiu Municipal
 Resolucions de l'Ajuntament 716
 Representacions i lletres 716
 LN 826
 Miscel·lànea 957
 Biblioteca Pública 364, 368
 Manuscrits 230-232, 234-236, 239, 244, 247-251, 253, 257, 260, 261, 263, 290, 601, 820
 Biblioteca Municipal
 Fons Desbrull
 Manuscrits 932
 Causa Pia Lul·liana
 Manuscrits lul·lians 817
 Biblioteca Diocesana
 Manuscrits 243-245
 Societat Arqueològica Lul·liana
 Manuscrits 659
 Manuscrits lul·lians 817
 Biblioteca del Monestir de la Real
 Manuscrits lul·lians 817
 Biblioteca del convent de Sant Francesc
 Manuscrits lul·lians 817
 Biblioteca del Seminari 826
 Biblioteca del Marquès de Vivot 248, 252
 Biblioteca Bartomeu March 667
 Manuscrits 50, 659
 Manuscrits lul·lians 817, 626
 Impresos antics 207
 Antiga Biblioteca de la Sapiència 243
 Manuscrits lul·lians 817
 Antiga biblioteca de Framenors
 Manuscrits 263, 247, 253
- PALS
 Arxiu patrimonial Plaja 726
- PARCENT
 Arxiu Parroquial 965
- PARÍS
 Archives Nationales
 Trésor des chartes
 Série J 836
 AF II 931, 939
 Ministère d'Affaires Étrangères
 Correspondance politique. Espagne 919
 Bibliothèque de l'Institut de France
 Manuscrits 921
 Bibliothèque Nationale
 Manuscrits lat. 46, 240, 242, 244, 254, 480, 598, 624, 608, 659, 771, 775, 777, 778, 782, 825, 841, 850
 Manuscrits fr. 718
 Manuscrits esp. 406, 457, 461-477, 615, 625, 628, 659, 796, 835, 862
 Nouv. acq. lat. 659, 838
Atlas català 593
 Fonds Baluze 905
 Bibliothèque d'Art et d'Archéologie Jacques Doucet 921
 Antiga Biblioteca de Saint-Germain-des-Près 573
 Fondation Custodia 921
- PEGO
 Arxiu Municipal
 Llibre de comptes dels jurats 723
- PENÍSCOLA
 Antiga Biblioteca Papal
 Manuscrits 23, 860
- PERALADA
 Biblioteca del Castell 364-366, 369
 Manuscrits 630
- EL PERELLÓ
 Arxiu Parroquial 745
- PERPINYÀ
 Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals 675, 758
 1B 162 (Llibre de castells reials) 901
 7 J 80 358, 360
 112 EDT 14 898
 124 EDP 141 728
 C-1586-1587 730
 Manuscrits 730
 Biblioteca/Médiathèque Municipale 646-647
 Manuscrits 647, 919
 Reserva 364, 367, 647

- POBLE NOU DE BENITATXELL
Arxiu Parroquial 965
- POBLET 961
Arxiu de l'Abadia
Armari II 644
Plets. Armari III 694
Biblioteca de l'abadia 368
Fons d'Eduard Toda i Güell 957
Fons de l'Arxiu Ducal Medinaceli 703,
963-954
- PONT D'ARMENTERA
Arxiu Parroquial
Libri notularum 728
- PRAT DE COMTE
Arxiu Parroquial 962
- PRATO
Biblioteca dei Cappuccini 955
- PREMIÀ DE MAR
Arxiu Parroquial
Registre de matrimonis 717
- PUIGCERDÀ
Arxiu Històric Comarcal 901
Fons municipal de Puigcerdà
Libri firmitatis 807
Libri extraneorum 807
Libri iudaeorum 807
- QUART (Gironès)
Arxiu familiar 515-521
- RASQUERA
Arxiu Parroquial 962
- REUS
Arxiu Històric Comarcal 736
Fons Municipals
Actes municipals 729
Llibres de clavaria 729
Fons Homdedéu (Riudecanyes) 958
Fons senyorial Prim-Rull 966
Fons comercial Sunyer 966
Arxiu Parroquial
Comunitat de Preveres 729
- RIPOLL
Arxiu de l'antic Monestir 948
Biblioteca de l'antic monestir 857
- Manuscrits 957-958
Casa de Cultura. Biblioteca Lambert Mata
Manuscrits 659, 958
- RIUDECANYES
Arxiu Parroquial 958
- ROMA
Archivum Ordinis Praedicatorum 930
Archivum Ord. Carm. Antiquioris Obs.
909
Biblioteca Nazionale Vitt. Eman. 367,
368
Fondi minori 825
Biblioteca Angelica 366
Biblioteca Casanatense
Manuscrits 450
Biblioteca Alessandrina 368
Biblioteca Vallicelliana
Manuscrits 781
Collegio Carmelitano S. Alberto
Codice III, Varia 1 534-535, 536, 541
Collegio di St. Isidoro e S. Patrizio
Manuscrits 230-232, 236, 249, 253,
258
Fondazione Marco Besso
Edizioni sec. XVI 956
- ROSES
Arxiu Municipal
Arxiu patrimonial del mas Coll 906
- ROSSANO
Evangelier (?) 783
- ROSTOCK
Universitätsbibliothek
Incunables 938
- ROUEN
Bibliothèque Municipale
Fonds Coquebert de Montbret 959
- SABADELL
Arxiu Històric Municipal 757, 758
Arxiu Parroquial 758
- SALAMANCA
Biblioteca de la Universidad 369
Manuscritos 659, 837
- SAN CASCIANO
Biblioteca dei Cappuccini 955

- SAN JUAN DE LA PEÑA
Antiguo Archivo del Reino de Aragón
941
- SANKT GALLEN (Suïssa)
Stiftsbibliothek
Manuscrits 938
- SANKT GEORGENBERG (Fiecht - Àustria)
Biblioteca de l'abadia
Manuscrits lul-lians 818
- SANT ANDREU DE TONA
Dotalia del 888 779
- SANT ANTONI DE VILAMAJOR
Arxiu Parroquial 946
- SANT BENET DE BAGES
Antic Arxiu del Monestir 731
- SANT BOI DE LOBREGAT
Arxiu Parroquial
Testaments 731
Arxiu Rubió 668
- SANT CARLES DE LA RÀPITA
Arxiu Parroquial 745, 959
- SANT CUGAT DEL VALLÈS
Antiga Biblioteca del Monestir 464
Arxiu Nacional de Catalunya
Corredors reials de canvi 937
Manuscrits 418, 419
Fons Boix, de l'Escala 966
Fons Castellldosrius 924
Fons Mas Perxés 966
Fons Moixó 385
Fons Tomàs López Pizcueta 966
Fons Saumell 966
Ingressos l'estiu 2003 948
Centre Borja
Arxiu del Palau 892
Fons Sabastida 878
Manuscrits 852
Llegat del músic Tomàs Milans 925
- SANT ESTEVE DEL COLL
Arxiu Parroquial 946
- SANT FOST DE CAMPSENTELLES
Arxiu Patrimonial Can Mauri 732
- SANT JERONI DE LA MURTRA
Antiga biblioteca del monestir 473, 724
- SANT JOAN DE LES ABADESSES
Antic Arxiu del Monestir 732, 779
- SANT JOAN D'ALACANT
Arxiu Parroquial
Visites pastorals 673
- SANT JOAN D'OLÓ
Arxiu parroquial 697
- SANT JULIÀ DEL FOU
Arxiu Parroquial 946
- SANT LLORENÇ DEL MUNT
Antic Arxiu del Monestir 938-939
- SANT LLORENÇ PROP BAGÀ
Antic Arxiu del Monestir 938-939
- SANT MUS DE CÀNOVES
Arxiu Parroquial 946
- SANT PERE DE VILAMAJOR
Arxiu Parroquial 946
- SANT PETERSBURG
Publichnaja Bibliotheka
Manuscrits 531, 537
- SANTA ANGÈS DE MALENYANES
Arxiu Parroquial 946
- SANTA COLOMA DE FARNERS
Arxiu Històric Comarcal
Fons patrimonials de la comarca 960
Biblioteca 703
- SANTA COLOMA DE QUERALT
Arxiu Notarial 957
- SANTA MARIA DE LLEDÓ
Antiga Biblioteca de la Canònica 785
- SANTA MARIA DE LLINARS
Arxiu Parroquial 946
- SANTES CREUS
Antiga biblioteca del monestir 869

- SARAGOSSA
 Archivo de la Diputación Provincial
 Libros de la collida del General 747
 Archivo de la catedral
 Libros de fábrica 868
 Archivo Histórico Provincial
 Archivos judiciales 748
 Fondo Híjar-Joch 952
 Pergamins 760, 793
 Archivo de Protocolos 868
 Biblioteca de la Universidad 369
 Biblioteca de la Catedral
 Manuscrits 659
- SARRAL
 Arxiu Parroquial 734
 Arxiu Notarial 957
- SASSER (Sassari)
 Archivio Storico Diocesano
 Fondo Capitolare 890
- SCALA DEI
 Antiga Biblioteca 960
- SCHWERIN
 Landesbibliothek
 Incunables 938
- LA SELVA DEL CAMP
 Arxiu Municipal
 Acords Municipals 729
 Fons del Comú del Camp 729, 958
- SENIJA
 Arxiu Parroquial 965
- SERRATEIX
 Arxiu de l'antic monestir 735
- SEU D'URGELL
 Arxiu de la Catedral 779
 Actes capitulars 924
 Visitationum 671
 Manuscrits 771
- SEVILLA
 Biblioteca Capitular y Colombina 751
 Manuscrits 458, 511, 835
 Manuscritos de Eimeric 14, 17, 32, 35,
 39, 43, 46, 50, 102, 850, 851
 Archivo de Indias 932
 Archivo Ducal Medinaceli 732, 952
- Sección Cocentaina 697
 Empúries, Cabrera, Bas 953
- SIENA
 Biblioteca dei Cappuccini 955
- SIMANCAS
 Archivo General 699, 731
 Estado 737, 751, 751
 Gracia y Justicia 707, 717, 728, 737
 Secretaría de Hacienda 730, 754
 Superintendencia de Hacienda 754
 Secretaría de Estado 802
 Secretaría de Guerra 931
 Secretaría de Marina
 Montes 755
 Guerra y Marina 737, 762
 Guerra antigua 762
 Guerra moderna 753
 Patronato eclesiástico 896
 Cámara de Castilla
 Legajos 905
 Inquisición 802
- SOGORB
 Archivo Capitular 16, 930
 Visitationum 688
 Libros parroquiales 726
 Protocolos notariales 735
 Parroquia de San Pedro 726
 Biblioteca del Seminario 920
- SOLSONA
 Arxiu Diocesà
 Confraria de Sant Sebastià 524
- SORT
 Arxiu Històric Comarcal
 Fons Municipal de Jou 966
- SOT DE FERRER
 Arxiu Parroquial 726
- TARRAGONA 948, 961
 Arxiu de la Catedral 966
 Llibres de baptismes 762
 Llibre del tauler 737
 Capella del Santíssim 734
 Capella de Joan Terés 734
 Arxiu Històric Arxidiocesà 736, 966
 Llibre de visites pastorals 724
 Matrimonis 737
 Índex d'òbits de la catedral 737

- Protocols notarials 697, 701
 Entrada pública dels arquebisbes 738
 Fons de l'Aleixar 805
 Fons de la Guàrdia dels Prats 954
 Fons de Nalec 724
 Fons del Pont d'Armentera 728
 Fons de Riudecanyes 958
 Fons de Roda de Berà 958
 Fons de Rojals 959
 Fons de Sarral 734
 Arxiu Històric 736, 737
   Fons municipal de Tarragona
     Llibre major dels comuns 737
     Clavariat dels comuns 737
     Llibre del clavariat 737
     Credença 737
   Fons de la Guàrdia dels Prats 954
   Fons senyorial Castellarnau 960, 966
   Notaries de Tarragona 730, 738, 759, 966
   Notaria de Santa Coloma de Queralt
     733, 745, 807
   Notaria de Tortosa 800
   Notaria de Vilafortuny 966
   Cartularis 779
 Biblioteca Pública
   Manuscrits 779
 Biblioteca del Seminari 960
 Antiga biblioteca de l'arquebisbe Antoni
   Agostí 870
- TÀRREGA**
 Arxiu Històric Comarcal 694
 Protocols notarials 739
- TEIÀ**
 Arxiu Parroquial
 Registre de matrimonis 717
- TEROL**
 Archivo Histórico Provincial 593
 Manuales del consejo 748
 Biblioteca Pública 369
- TERRASSA**
 Arxiu Històric Comarcal 740, 757
 Arxiu Municipal de Terrassa
   Llibres del consell 740
   Protocols notarials 740
   Pergamins 677
- TEULADA**
 Arxiu Parroquial 965
- TIVENYS**
 Arxiu Parroquial 962
- TOLEDO**
 Archivo Histórico Nacional
   Sección nobleza 644, 755, 952
 Biblioteca Pública 369
 Biblioteca de la Catedral
   Manuscritos 659
- TOLOSA DE LLENGUADOC**
 Bibliothèque Municipale
 Manuscrits 730
- TORREDEMBARRA**
 Casa de la Vila
 Fons Martí Francès 939
- TORROELLA DE MONTGRÍ**
 Arxiu Notarial 961
- TORTOSA**
 Arxiu de la Catedral 583, 734, 743, 745,
 903
 Comú de bisbe i capítol 780
 Índex d'actes capitulars 743
 Llibres parroquials 745
 Llibre de constitucions episcopals 741
 Llibres d'obra 870
 Visites pastorals 741
 Cartulari 733
 Clavaria 743
 Tresorer 733
 Sagristia 743
 Arxiu Parroquial 962
 Afers diversos 780
 Manuscrits 962
 Notaris del Capítol 741, 743
 Arxiu Històric Diocesà 593
 Causes beneficials 743
 Caixa 7 743
 Testaments 903-904
 Capella de l'Assumpció 743
 AHC de les Terres de l'Ebre 593, 727,
 847, 903
 Fons Municipal 745, 962
   Consells Municipals 621
   Provisions 622, 741, 742, 743
   Acords (1709-1713) 737
   Correspondència 621, 742
   Testaments 621
   Llibre d'establiments 743
   Clavaria 621, 741, 742, 743

- Registres 741
 Perelló, Fullola, Aldea, Camarles 727
 Sant Jordi 732
 Caixa de moros i jueus 800
 Fons Eduard Solé 743
 Protocols notariais 743, 744
- TOURS
- Bibliothèque Municipale
 Manuscrits 834
- TRENTO
- San Bernardino
 Incunaboli 955
 Edizioni sec. XVI 956
- TUDELA
- Archivo de Protocolos. Valtierra 951-952
- ULLDECONA
- Arxiu Parroquial 745, 963
- VALÈNCIA 746
- Arxiu del Regne de València 633, 638,
 674, 847, 941
 Reial 725, 753
 Corts per estaments 905
 Cancelleria 750, 752, 907
 Epistolae 752
 Liber curiae 750
 Furs, provisions, capítols i actes de
 cort 750
 Corts per estaments 752
 Batllia general 750, 803
 Governació 803, 883
 Litium 746
 Judiciari 752
 Lletres als virreis 753
 Mestre racional 748, 750, 803
 Comptes d'administració 750
 Partium Valentiae 749
 Reial Audiència 803
 Justícia criminal 748
 Processos 751
 Generalitat 753
 Gremis 930
 Montesa 735
 Clerecia 674, 675, 803
 Protocols notariais 748, 752, 803
 Fons del Convent de Sant Domènec 963
 Fons de la Puritat 964
 Arxiu de la Catedral 633, 750, 847, 907,
 930
- Pergamins 16
 Manuscrits 618, 628
 Arxiu Diocesà 844
 Col·lacions de beneficis 856
 Arxiu Municipal de València 638, 847
 Cartes reials 754
 Manuals de consells 749, 802
 Primer manual de consells 747
 Llibre capitular 754
 Lletres missives 749, 753, 802, 866,
 907
 Claveria de censals 750
 Arxiu de la Diputació de València 752
 Fons Duquesa d'Almodòvar 756
 Arxiu del Col·legi del Patriarca 633, 727
 Protocols notariais 747, 748, 752, 753,
 826, 847, 888
 Arxiu del Baró de Llaurí 856
 Pergamins 844
 Processos 844
 Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant
 Carles 930, 932
 Antiga Biblioteca de Sant Miquel dels
 Reis 895
 Biblioteca de la Universitat 368, 640,
 826, 867, 907
 Manuscrits 645, 753, 754, 835, 862,
 870, 884, 895
 Biblioteca Valenciana 367
- VALL D'ALMONECIR
- Arxiu Parroquial 726
- VALLADOLID
- Biblioteca de la Universidad
 Manuscritos 751
- VALLBONA DE LES MONGES
- Arxiu del Monestir 578, 757
 Manuscrits 771
- VALLS
- Arxiu Històric Comarcal 736
 Estimes 758, 759
 Capbreus del senyoriu arquebisbal i
 catedralici 759
 Capbreus de Santes Creus 701
 Fons Comercial Moragues 966
 Notaris de Valls 727, 734
- VENÈCIA/VENEZIA 587
- Archivio di Stato 943
 Biblioteca Nazionale Marciana

- Manuscrits 233,235
Str. App. 266
- VERDÚ
Arxiu Municipal
Llibre d'estimes 720
Arxiu Parroquial 759
- VIC
Arxiu Episcopal 948, 965
Mensa episcopal 857
Sant Joan d'Olibé 697
Arxiu de la Pietat 760
Arxiu de la Catedral 760
Pergamins 781
Manuscrits 789
Arxiu de la Cúria fumada
Protocols notarials 699, 760, 912
Llibri iudaeorum 808
Arxiu de la Vegueria
Criminals 675
Arxiu municipal
Llibres d'acords 760
Casa de Moneda 760
Manuscrits 507
Arxiu Notarial 760
Biblioteca Episcopal 965
Manuscrits 464, 507-514, 785, 796,
864, 871
Museu Episcopal 965
Manuscrits 771
- VIELHA
Arxiu Històric Comarcal d'Aran
Fons Casa Florentina, d'Arro 966
- VILACOLUM
Inscripció en la façana de l'església 793
- VILADECAVALLS
Arxiu patrimonial Turu 761
- VILAFRANCA DEL PENEDÈS
Arxiu Històric Comarcal 727
Pergamins 677
Fons judicial 910
Fons de Berà 959
Antic Arxiu de Protocols 761
Museu del Vi 761
- VILAMACOLUM 966
Arxiu familiar Geli
Manuscrit Mieres 629-630
- VILANOVA DE SAU
Fons patrimonial Tortadès 762
- VILANOVA I LA GELTRÚ
Arxiu i Biblioteca Víctor Balaguer 369
- VILAR DE L'ARQUEBISBE
Arxiu Parroquial
Quinque llibri 755
- VILA-REAL
Arxiu Municipal 674
Judiciari 727
Protocols notarials 762
- VILA-RODONA
Arxiu Parroquial
Protocols notarials 762
- VILA-SANA (Utxafava)
Arxiu Parroquial
Consueta 763
- VILASSAR DE DALT
Arxiu Marquès de Barberà 269, 329
- VILASSAR DE MAR
Arxiu Parroquial 717
Registre de matrimonis 717
- VIVER (Alt Palància)
Arxiu Parroquial 726
- WIEN (Viena)
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Documentació diplomàtica sobre
Sardenya 924
Österreichische Staatsbibliothek
Cod. theol. graec. 783
- WROCLAW (BRESLAU)
Universitätsbibliothek
Manuscrits 549
- XÀTIVA
Arxiu Municipal 755, 803(?)
Capítols 763
Arxiu de la Col·legiata 844
- XERTA
Arxiu Parroquial 745, 962

TAULA D'AUTORS I D'OBRES ANÒNIMES

- A la injustícia del virrey en dar garrote...* 752
- Abadal i de Vinyals, Raimon 661, 662, 680
- Abadiat de Mal Govern 523, 524
- Abano, Pietro d' 832
- Abat de Ripoll 383
- Abba Mari 809
- Abbreuiatio praesentationis factae Burdegalliae* 533, 541
- Abel 93
- Abelard 70
- Abenhuefidi = Ibn Wafid
- Abraham Abigdor 811
- Abraham el-Barchilon (al-Barjiluni) 654
- Abraham bar Hiyya 582, 648, 652, 654, 780, 804, 808, 809
- Abraham ben Hasdai 648, 805
- Abraham ben Isaac 805
- Abraham iudeus Tortuosensis 648, 940
- Abraham Savasorda = Abraham baar Hiyya
- Abril d'Urgell 648
- Abû Bakr al-Turtusí 700
- Abû Hommu 801
- Abû Ma'aschar 810
- Abû-l-Salt 613-615
- Abû Zayd 654
- Abulafia, David S. 654, 655, 812
- Abulcacim Tàrif Abentarique 803
- Acadèmia dels Nocturns 645
- Acadèmia Valenciana de la Llengua 645-646
- Acevedo, Antonio 357, 359, 362
- Achéry, Luc d' 788
- Ací se aparen los que han mès robes en Cretes...* 875
- Ackermann, Gerhard 857
- Acquasparta, Matteo di 103
- Acta Capitulorum Provingtialium Aragoniae Ord. Carm.* 909
- Acta Capitulorum Provingtialium Cataloniae Ord. Carm.* 909
- Acta Pauli et Theclae* 770
- Actes dels màrtirs de Tarragona* 770
- Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova 532
- Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova 529
- Actus Apostolorum* 70, 71, 94, 120, 121, 122, 124, 567, 569
- Acuña, 621
- Acuña Mateo, Ana 743
- Adam 85, 86, 87, 92, 93, 94, 193, 194, 195, 200, 202, 211, 212, 214, 217, 221, 294, 568, 569; Eva, muller 85, 98, 193, 194, 195, 211, 212, 214
- Adam Alderspacensis (de Gladbach) 648, 651, 790
- Adam de la Parra, Juan 913
- Adam a Sancto Victore 77
- Addo/Adalo 398
- Adimari, Alamanno 18
- Admonitio sancti Augustini episcopi* 576
- Adrer, Salomó ben 809
- Adrià IV 578
- Adrià VI 887
- Adserrias Sans, Maria 768
- Adso Dervensis 122
- Advertencias para los edificios y fábricas de los templos...* 735
- Agnès, Joan Bta. 652, 802
- Agobard de Lió 566, 648, 652, 777, 781
- Agostí, Antoni 349, 630, 734, 736, 870, 897, 901, 903, 910, 949, 950
- Agostino Trionfo 539
- Ágreda, M. Jesús 647
- Agüero Diez, María Teresa 673
- Aguilar Àvila, Josep A. 499, 704, 797, 798, 836, 840, 875
- Aguilar Piñal, Francisco 922
- Aguiló, Guillem d' 804
- Aguiló Fuster, Marià 350, 351, 364, 366-368, 370, 453, 702
- Aguirre, Domingo de 386, 388

- Agullana, Jaume d' 785
 Agustí d'Hipona, s. 33, 53, 56-60, 61, 68, 70, 75, 81, 85, 87-89, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 108, 109, 111, 127, 199, 208, 308, 429, 547, 561, 565, 572, 573, 636, 771, 851, 858, 876
 Agustí d'Hipona, pseudo 87
 Agustí, Miquel 647, 685, 909, 925
 Ahmad al-Udrí 799
 Ahumada Batlle, Eulàlia 892
 Aimeric, Mateu 660
 Aimoin de Saint-Germain-des-Près 572, 573
 Ainaud de Lasarte, Joan 382, 397
 Akhbar Madimu'a 776
 al-Himyari 700
 al-Idrissi 800, 801
 al-Khwàrizmi 582
 al-Mansur 782
 al-Zuhri 800
 Alabbàs 801
 Alabrús, Rosa M. 921
 Alagó, Pere d' 713
 Alanyà, Lluís 594
 Alanyà i Roig, Josep 207, 215, 593, 622, 902
 Alart, Bernat 658
 Alayo i Manubens, Joan Carles 934
 Albalat, Pere d' 654
 Albanell, Galceran 950, 952
 Albanese, Gabriella 951
 Alberc Vila, Pere 874, 902
 Albareda i Salvadó, Joaquim 395, 919, 926
 Alberigo, Giuseppe 220
 Alberni, Anna 239, 262, 798
 Alberola Romà, Armand 754
 Albert el Gran, s. 203, 204, 206, 790, 814, 832
 Albert, Miquel 938
 Albert, Pere 648
 Albertano da Brescia 810
 Albertí, Arnau 648, 652
 Albinyana, Miquel 333
 Albinyana Cosidor, Francesc 730
 Albo, Joseph 654
 Albucasis 940
 Albumasar 541
 Albuzale = Abû-l-Salt
 Alcácer, Baltasar de 958
 Alcina, Joan F. 901
 Alcmeó 59
 Alcoberro i Pericay, Agustí 380, 677, 926
 Alcolea Gil, Santiago 405, 709
 Alcorà 91, 114, 116, 799
 Alcover Sureda, Antoni M. 601, 659, 660, 662, 664, 666, 667
 Alcuí de Iork 443, 446, 447, 448, 449, 771, 772, 776
 Aldea Hernández, Ángela 723, 931
 Alegre, Francesc 686, 898
 Alegre i Urgell, Montserrat 842
 Aleixandre i Segura, Teresa 805
 Alemany de Cervelló, família 728
 Alemany Ferrer, Rafael 867
 Alentorn i d'Oms, Onofre 385, 393
 Alerta, catalans... 761
 Alexander Nequam 208
 Alexander von Roes 337
 Alexandre III 125, 786
 Alexandre VI 641, 642, 648, 651, 652, 653, 654, 663, 749, 843, 860, 877
Alexandreis 957-958
 Alfons I (II d'Aragó), el Cast 263, 396, 590, 654
 Alfons II (III d'Aragó), el Liberal 396, 654, 728, 795, 802, 835, 949
 Alfons III (IV d'Aragó), el Benigne 396, 654, 679, 714, 835, 838, 841, 942
 Alfons IV (V d'Aragó), Trastàmara 396, 469, 474, 586, 587, 588, 589, 631-634, 642, 652, 653, 654, 691, 704, 725, 742, 812, 839, 867, 870, 877, 878, 887, 895, 896, 940, 941, 944, 951, 954
 Alfons X de Castella, el Savi 25, 82, 83, 233, 381, 794, 814
 Alfons, Gonçal 692
 Alfonso I el Batallador 700
 Alfonso, Isabel 834
 Alfonso Henríquez de Portugal 571
 Alfonso d'Osca, Pero 113, 119, 316
 Aliaga, Isidoro 216, 735, 907

- Aliaga, Luis 907
 Alifonso (Ildefons de Toledo) 391
 Alkindi 613
 Allepús, Salvador 890
Almanac de Tortosa 583
 Almar/Ademar, família 961
 Almenar, Vidal d' 839
 Almerich i Padró, 622
 Almiñana Vallès, Josep 663, 881
 Almodis, comtessa de Barcelona 377, 397
 Almoina dels Pobres 319
 Almuni Balada, Victòria 741, 870
 Alonso de Cartagena 389, 399
 Alòs-Moner, Ramon 217, 329, 530, 604, 662, 668, 837
 Alstedt, mariscal d' 715
 Altadell, Gabriel 648, 652, 951
 Altemir, José Antonio 939
 Altés Aguiló, Francesc Xavier 782
 Altisent, Leandre 402, 403
 Alturo i Perucho, Jesús 239, 262, 572, 658, 781, 788
 Alva y Astorga, Pedro de 70, 91
 Álvarez Posadilla, Juan 951
 Alvira Cabrer, Martín 589-592
 Amades, Joan 516, 517
Amadís de Gaula 415
 Amalric, Arnaut 590
 Amat i de Cortada Senjust, Rafael d' 413, 682, 683, 684, 685, 686, 705, 896, 935
Amatoria Carmina Rivipullensia 784
 Amengual i Batle, Josep 565, 770
 Amenós, Lluïsa 760
 Amigó Anglès, Ramon 701
 Amílcar Barca 903
 Amo Guinovart, M. Dolores 770
 Amor de Soria, Juan 924
 Amorós, Carles 465; vídua de l'impresor 964
 Amorós i Gonell, Francesc 936
Amós profeta 554
 Anatra, Bruno 968
 Anaxàgores 61-63, 65, 80, 84
 Anaximandre 57, 635
 Anaxímenes 57, 61, 635
 Andenna, Giancarlo 968
 Andet = Audet
 Andrae, Iohannes 855
 Andrés Robres, Fernando 918
 Andreu, Antoni 838, 955
 Andreu, capellà 859
 Andreu de Palma de Mallorca 194
 Andreu, Antoni 648, 651, 652
 Andreu, Esteve 707
 Andreu, Josep 360, 369
 Andreu, Pere 314
 Andrònic II, emperador 838
 Anexàgoras 24
 Àngel i González, Joan 893
 Àngela de Foligno, s. 871
 Angelats, Montserrat 935
 Anglada, Àngel 565
 Anglada, Maurici, vídua de l'impresor 964
 Anglada, Onofre 360
 Anglès, Guillem 592, 618-620, 648, 843
 Anglès, Josep 955
 Anglès, Pere Màrtir d' 929
 Anglès i Pàmies, Higiní 702
 Anglesola, dinastia 746
 Anglesola, Berenguer d'A. 11, 863
 Anguera, Pere 729
 Anjou, Blanca d', reina 252, 732
 Anjou, Carles d' 450, 812
 Anjou, Joan d' 867
 Anjou, Lluís, s. 960
 Anjou, Renat 684, 793
 Anjou, raguèlia 653, 793, 833, 838
 Anna del Santíssim Sacrament 826
 Anníbal 690
 Annicchiarico, Annamaria 796, 884
 Annio da Viterbo 578, 678, 885, 894, 895, 901, 905, 907, 917
Annuaire = Notices biographiques sur les hommes nés dans le département des Pyrénées Orientales...
 Anònim de Ravenna 764
 Anselm de Cantorbery, s. 33, 196, 208, 228
 Anselmi, Alessandra 910
 Antic de Vic 713
Antifoner 703
 Antifont 556

- Antist, Vicent Justinia 930
 Antón Pelayo, Javier 707, 922
 Antoní de Florència 834
 Antonio, Nicolás 357, 364-370
 Anyès, Joan Baptista 893
 Anyó Garcia, Vicent 747
 Anyó Oliver, Joaquim 876
 Aparici Martí, Joaquim 674, 692
 Aparici Saborit, Pilar 693
 Apel·les 109
 Apià d'Alexandria 765, 890, 891
Apocalipsi 54, 85, 108, 122, 429, 553,
 554, 557, 625, 771, 775, 864
 Apol·linar 26, 27, 100, 110-112
 Apuleius 308
 Aracil Martí, Rafael 665
 Aragó, Cecília d' 867
 Aragó, Ferran d', infant 846
 Aragó, Ferran d', duc 893
 Aragó, Guillem d' 648, 651, 652, 833,
 938
 Aragó, Jaume d', cardenal 856, 870
 Aragó, Jaume d', infant 838
 Aragó, Joan d', infant patriarca 648,
 863, 960
 Aragó, Narcís-Jordi 705
 Aragó, Pere d', infant, fra 11, 648, 846,
 861
 Aragó, Sanç d' 842
 Aragón, Pedro Antonio de 728
 Aragona, Giovanni d' 895, 896
 Aramon i Serra, Ramon 465
 Aranegui Gascó, Carmen 767
 Arangoiti, Roque de 949
 Arasa Gil, Ferran 675
 Aratus 27, 101
 Arbelloa, Joan-Vianney M. 744
 Arborea, Marià IV d' 837
 Arbús, Samsó 347-373
 Arce, Ángela 933
 Arce, Joaquín 391
 Archer, Robert 871, 872
 Archidiaconus = Guido de Baysio
 Arciniega García, Luis 723
 Arco y Molinero, Ángel del 349
 Ardit Lucas, Manuel 755
 Areny de Plandolit, Joaquim 938, 939
 Arenys, Pere d' 12, 930
 Argensola, Lupercio Leonardo de 952
 Argenter, Joan A. 792
 Argilagué[r]s, Francesc 885
 Ariosto, Filippo 376, 377, 378, 383,
 385, 392-395, 898, 401
 Aristòtil 25, 31, 32, 63, 70, 80, 82, 84,
 86, 99, 594, 811, 812, 824, 872
 Aristòtil, pseudo 833
 Arlotto di Prato 103
 Armangué Herrero, Joan 704, 837, 942
 Armanyà, Francesc 736
 Arnaldi, Stephanus 833
Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia
 533
Arnaldi de Villanova Opera Theologica
Omnia 533
Arnaldi de Villanova Scripta Spiritualia
 533
 Arnaldo 833
 Arnall i Juan, M. Josepa 263, 662
 Arnau de Gurb 206
 Arnau de Patrau, Guillem 856
 Arnau i Garcia, Ramon 843
 Arnau i Segarra, Pilar 822
 Arnulf de Ripoll 648
 Arnaut Daniel 872
 Aro, Joseph de 435
 Arquillière, F. X. 491
 Arrayás Morales, Isaiás 765
 Àrrius 27, 110, 112
 Arrizabalaga, Jon 585, 615, 885
Art memorativa 278, 280, 306, 307
 Artemi/Esteve de Tarragona 770
 Artero, José 814
 Artés, Bartomeu 852
 Artés, Jeroni 888
 Asburnahm, lord 625
 Ascani de Tarragona 770
 Asiàtic de Tarragona 770
 Asinarius/Aznar 777
 Asor Rosa, Siberto 264
 Assis, Yom Tov 807
 Astruc de Cortielles, Ramon 8, 15, 16,
 217, 612, 648
 Atanasi, s. 72
 Atanasi, pseudo 100
 Atanasi I de Constantinoble 838
 Atarrabia, Pedro de 648, 652

- Ataülf, rei 396
 Atiya, Aziz S. 492
 Ató de Vic 648, 649, 775
 Aubert, Roger 825
 Àudax de Tarragona 770
 Audet, Miquel 358, 359
 August 764
 Aurell i Cardona, Jaume 677
 Aurell i Cardona, Martí 655, 656
*Aureum opus regalium privilegiorum civita-
 tis et regni Valentie* 659
 Auriol, Pèire 90, 207
 Austria, Juan José de 703, 704
 Auther, Sever-Thomàs 593, 903, 918
Avendo Noi 949
 Aventín i Puig, Mercè 604, 739
 Averrois 613
 Avicenna 584, 811, 824
 Aviè 764
 Avolio, F. 653
Ay Napoli Eccellente 653
 Ayensa, Eusebi 668, 861
 Aymar Rigolta, Jaume 692, 723
 Aymó d'Aquitània 404, 405, 407, 408
 Aymerich, Pere 393
 Azarquiel 582
 Aznar Ruiz, A. 481
 Azo 308
- Babot, Bernat 731
 Bacchelli, Franco 835
 Bach, Josep 686, 898
 Bach i Riu, Antoni 523
 Backman, Clifford 656
 Bacon, Roger 824, 828
 Bada, Joan 642, 682
 Badia i Pàmies, Lola 229, 230, 234,
 243, 262, 265, 267, 584, 655, 656,
 819, 871
 Badia i Margarit, Antoni M. 262, 786,
 862
 Bages, vídua de l'impressor 963
 Baget i Nogués, Josep 926
 Baget Royo, Montserrat 900
 Baggiani Cases, Anna 815
 Bagueny, Pere 10, 11, 14
 Bahamonde, Nicolás de la Cruz 705
 Bahí, Josep 909
- Baig i Aleu, Marià 931
 Baiges i Jardí, Ignasi J. 662, 837, 849
 Baïls, Benet 415, 951
 Baixauli Juan, Isabel A. 752
 Bajén Español, Melchor 955
Baladro del sabio Merlin 834
 Balaguer, Anna M. 655, 838
 Balaguer, Antònia de 883
 Balaguer, Galceran 329, 331, 334
 Balaguer, Guillem 332
 Balaguer, Víctor 380
 Balaña Abadia, Pere 800
 Balard, Michel 587
 Balari i Jovany, Josep 466
 Balcells, Albert 586, 662, 668, 967
 Baldor Abril, Elisabeth 727, 734
 Balent, André 695
 Baliç, Carolus 91, 206
 Ballestín i Navarro, Xavier 799
 Balletto, Laura 587
 Ballot, Josep Pau 786
 Baluze, Étienne 691
 Balvey i Bas, Tomàs 945
 Bamba = Wamba, rei
 Bando Torviso, Isidro Gonzalo 777
 Bannister, Henri Marriot 77
 Bara, comte 389, 390, 396, 403-407,
 408, 409
 Barahona de Soto, Luis 958
 Baralt, Josep 933
 Bárbara de Braganza 431
 Barbarroja pirates 642, 802
 Barbato, Marcello 878
 Barbeito Díaz, Pilar 895
 Barbellini Amidei, Beatrice 887
 Barber, Antoni 759
 Barberini, Francesco 910
 Barca Salom, Francesc Xavier 933
 Barcebre, Francesc de 292
 Barcebre, Joan 293
 Barceló, Carme 481
 Barceló, Francí 335
 Barceló, Rafael 253
 Barceló Adrover, Josep 890
 Barceló Crespí, Maria 714
 Barcelona, bisbe de 762
 Barcelos, Pedro de 93
 Barella i Miró, Albert 756

- Barellas, Esteve 407
 Baresson, Noël 964
 Bargués, 866
Barlaam i Josafat 805
 Barnoya, Antoni 760
 Baró Queralt, Xavier 904
 Barquero Goñi, Carlos 944
 Barreda i Edo, Pere Enric 352, 362-371, 791
 Barreda Traver, Joaquim 760
 Barrere, Pere 927
 Barreiros, Gaspar 705
 Barrera, Jaume 358, 367, 370
 Barreres, Hug 899
 Barriac, Bernat de 648
 Barrio Barrio, José Antonio 724
 Barrio Gozalo, Maximiliano 896
 Barrio Moya, José Luis 717, 927
 Bartau, Esteve 647
 Barthélemy, Pascale 855, 855
 Bartoldus de Saxoferrato 308
 Bartolomeo di Brescia 962
 Bartolomeo di Neocastro 703, 798
 Bartomeu, Jaume 891, 891
 Bascompte i Grau, Domènec 939
 Basili, s. 25, 78
 Basili de Rubí 216
 Bassegoda Pineda, Enric 797, 878
 Basser, Joan 864
 Basset, Joan Bta. 753
 Basset, Pere 272, 284, 306, 327, 329, 331
 Basso, E. 653, 654
 Bassols, Jaume 416, 419
 Bassols i Bastons, Lluís 929
 Bastardas, Joan 691
 Baster, Antoni Martí 321, 322
 Bastero, Antoni de 646, 703
 Bastit, Michel 899
 Batalla, Josep 602, 604
 Batet Company, Carolina 694
 Batiste, família 711
 Batlle, Mar 388, 397
 Batlle i Gallart, Carme 794
 Batlló, Enric 928
 Batlló López, Josep 968
 Batllori i Munné, Miquel 251, 262, 267, 527, 534, 536, 537, 539, 542, 543, 653, 662, 663, 894, 915
 Baucells i Reig, Josep 944
 Bautista Garcia, Joan D. 946
 Bayerri Bartomeu, Enric 621
 Bayeu, Francisco 427
 Beardsley, Theodore S. 655
 Beat de Liébana 701
Beatus 701, 775
 Behai ben Asher 940
 Becquet, J. 577
 Bech, J. 928
 Beda el Venerable 639
 Beer, Rudolf 703
 Beget i Nogués, Josep
 Bejarano Galindo, Emilio 716
 Belenguer Cebrià, Ernest 384
 Bellavista, Joan 788
 Bellès i Sallent, Joan 573, 576
 Belluga, Pere 651, 748, 916
 Beltran, Anna Mar 659
 Beltrán de Heredia, Vicente 295
 Beltran Serra, Joaquim 920
 Beltran Zaragoza, Andreu 908
 Belvey i Bas, Tomàs 946
 Benages, Jaume 764
 Benavent, Joan 751
 Benedetti, S. 654
 Benedicto Gracia, Eugenio 725
Benedictus Deus 32, 33, 118, 140-144
 Benedito Nuez, José 767
 Benejam, Pere 871
 Benet XI 604
 Benet XII 32, 33, 118, 140-144, 734
 Benet XIII 8, 12-18, 20, 23, 34, 37, 49, 54, 144, 217, 218, 612, 648, 649, 651, 652, 654, 655, 804, 839, 869, 873, 877, 949
 Benet XIV 16, 826, 949
 Benet, llibreter 331
 Benet, Berenguer 586, 588
 Benet, Joan 588
 Benet, Pere 401
 Benetos, Dionisios 531
 Bénézet, Jérôme 781, 799
 Benimeli Morros, Ricard 958
 Benítez Riera, Josep M. 660
 Benítez Sánchez-Blanco, Rafael 481, 803
 Benito i Monclús, Pere 783

- Benjamí de Tudela 804
 Benoît de Sainte Marie 845
 Bensch, Stephen P. 654, 655
 Benz, Ernst 530
 Benzonim, G. 653
 Ber, Enric 312
 Bera, comte 776
 Beramendi Freire, Carlos de 952
 Berardo i de Sant Just, Francesc de 920
 Berart, Gabriel 898
 Berengarius de Vite 805
 Berenguer, comte 396
 Berenguer, Ernest 714
 Berenguer Ramon, comte 381
 Berenguer Ramon II, comte 381
 Berenguer de Cruïlles 631
 Berenguer de Montcada 794
 Berenguer de Tours 28, 130
 Berenguera de Cervera 757
 Berger, Samuel 624, 625, 628
 Berguedà, Guillem de 655
 Bermúdez Aznar, Agustín 750
 Bernabé Gil, David 708, 725
 Bernadí de Siena 852
 Bernardino de Armellada 532, 536
 Bernardo Ares, José Manuel de 967
 Bernardo del Carpio 427, 893
 Bernardus Silvester 446, 448
 Bernart Arnaut de Moncuc 590
 Bernart de Comenge 591
 Bernat, comte 401, 404-407
 Bernat, rei 396
 Bernat d'Auriac 798
 Bernat de Claresvalls, s. 92, 203, 639
 Bernat de Llebià 691; Gueraua, muller 691
 Bernat López, Pasqual 968
 Bernat i Roca, Margalida 806, 914
 Berni Millet, Paolo 769
 Bernils i Mach, Josep M. 699
 Bernon de Castres 573
 Beroso 895, 907
 Berthaud de Saint-Denis 597
 Berthelot, Marcelin 824
 Berthold de Freiburg 790
 Berthomeu, Jaume 910
 Bertomeu Gómez, Romualdo 964
 Bertor, Margherita 937
 Bertran, Lluís, s. 437
 Bertran de Molins 206
 Bertran i Roigé, Prim 532, 797
 Bertrand, D. 565
 Bertrand de Born, lo Filh 590
 Bes i Labret, Pere 703
 Besalú, Ramon Vidal de 655
 Betí Bonfill, Manuel 865
 Betrán Moya, José Luis 353, 687
 Beuter, Pere Anton 380, 381, 389, 390, 404, 590, 678, 886, 892, 894, 901, 893
 Bianca, Concetta 824
Biblia 567, 616, 619, 624-628, 636, 639, 655, 771, 783, 795, 796, 853, 960; cf. també *Vulgata*
Biblia de Marmoutier 624
Biblia del 1478 656
Biblia hebrea 709, 804, 813
Biblia rimada de Sevilla 796
Bibliographie Annuelle du Moyen Age Tardif 565, 651
Bibliotheca Hagiographica Latina 571, 572
Bibliotheca Victorina 577
 Bieler, Ludovico 453
 Biffi, G. 790
 Bigaray i Fàbregues, Eudald 759
 Bignami-Odier, Jeanne 496, 616
 Binimelis, Joan 902, 950
 Biosca i Anglesill, Marià 926
 Birkwood, Katie 443
 Bisbe d'Avranches 508
 Biscarri, família 711
 BİSLAM. *Bibliotheca Scriptorum Latinorum Medii Recentiorisque Aevi* 648-650
 Bisson, Thomas N. 654-655, 655
 Bizzarri, Hugo O. 885
 Bizzochi, Roberto 377
 Blanc (Albi), Jacme 829
 Blanc, Jaques 538
 Blancas, Jerónimo de 378, 379, 384, 389
 Blanch, Francí 878
 Blanes, Francesc de 863
 Blanes, Vidal de 856
 Blanes Centelles i Desbac Descatllar, Francesc Xavier 920

- Blanes i Centelles, Enric 388
 Blasi, Ermengol 542, 648, 651, 652, 811
 Blasi, Josep 928
Blasó de armi 878
 Bleda, Jaume 481, 803
 Boadas, Agustí 536
 Boades Bernat, pseudo 403
 Boase, Roger 655
 Boccaccio, Giovanni 881
 Boeci, Manlius Anici 453-460, 652, 652, 857, 875
 Bofarull i de Brocà, Antoni de 380, 408, 590
 Bofarull i Sans, Francesc de 269
 Bofarull i Mascaró, Pròsper de 402, 464, 465, 466, 474, 658
 Bohigas i Balaguer, Pere 82, 244, 262, 461, 465, 474, 615
 Boiardo 893
 Boil, Bernat 884
 Boira i Muñoz, Pasqual 727
 Boix Jovaní, Alfonso 947
 Boix Pociello, Jordi 721
 Boixadors Pacs Rocabertí i Pinós, Joan Antoni de 920
 Boixadors, Joan Tomàs de 930
 Bol·landistes 660
 Bolons, Joan 290, 301
 Bols, Bartomeu 274, 275, 280, 303, 315-318
 Bona Guardiola, M. José 932
 Bonagràcia de Bèrgamo 35
 Bonamà, Pere de 331
 Bonastre, Francesc 702
 Bonaventura de Bagnoregio, s. 195, 294, 206, 212, 612, 639, 810, 819, 851
 Bonaventura de Bagnoregio, pseudo 512
 Bonavia, Benet 338
 Bonet, Gerard 347
 Bonet, Joan 269
 Bonhom de Barcelona 648
 Bonhom(e), Antoni 272, 287, 304, 305
 Bonifaç, Lluís 674, 727, 931
 Bonifaci VIII 444, 483, 484, 491, 532, 604, 605, 611, 810, 883
 Bonjorn, David 583
 Bonillo, Xavier 820
 Bonllavi, Joan 893
 Bonneaud, Pierre 870
 Bonner, Anthony 193, 199, 226, 229, 230, 235, 242, 243, 249, 250, 251, 262, 264, 267, 600, 656, 817, 818
 Bonsenyor, Jafudà 466, 471, 473, 474, 475
 Bonsom de Barcelona 573, 648
Boosco deleitoso 822
 Borda, Jean-Charles de 827
 Bordoy, Marià 826
 Borgnet, August 203
 Borja, Alfons de = Calixt III
 Borja, Cèsar 653
 Borja, Francesc de, s. 641-644, 945; Leonor de Castro, muller 641, 643, 952
 Borja, Gaspar Jofre de 895
 Borja, Joan de 641, 642, 643, 653
 Borja, Lucrècia 653
 Borja, Pere Lluís de 633
 Bornat, Claudi 347, 348, 349, 350, 358, 362
 Borrassà, Matias 914
 Borrell, comte 381, 396
 Borrell, Agustí 936
 Borromeo, Agostino 662
 Borromeu, Carles, s. 735
 Borrull i Vilanova, Francesc Xavier 723
 Börst, Kerstin 957
 Bos Egbert, Peter 837
 Bosc, Andreu 364, 370, 647, 898
 Bosc, Bartomeu del 318
 Boscà, Joan 857
 Boscà, Josep 692
 Boscà, José Vicente 963
 Boscà Almogàver, família 945
 Bosch, Andreu 683, 904
 Bosch, Joan 402
 Bosch Gimpera, Pere 700
 Bosch de la Trinxeria, Carles 700
 Bosio, Jacomo 870
 Botam, Joan 531, 536
 Botet i Sisó, Joaquim 948
 Boulhol, Pascal 777
 Bourgeois, H. 569, 570

- Bournonville i d'Erill-Orcau, Francesc Salvador 925
- Bouza, F. 385
- Bover i Font, August 822, 908
- Bover de Rosselló, Joaquim M. 922
- Boxadell, Francesc 926
- Boyle, Robert 920
- Bozzolo, Carla 232, 262
- Bracons, Josep 928
- Bracons i Clapés, J. 381, 709
- Bramon, Dolors 800
- Branchat, Vicent 755
- Brann, Ross 656
- Brauli de Saragossa, s. 575
- Bravo, J. 905
- Bravo Lozano, Jesús 967
- Bray, Nadia 861
- Breffel, Bartomeu 647
- Bret, Guillem 331
- Brettle, Siegmund 865
- Breviarium Geomantiae ad Guilhelmum Valentinum* 938
- Breviarium Romanum* 196, 612, 639
- Breviarium Valentinum* 327
- Breviloquium* 331
- Bringué i Portella, Josep M. 383, 385, 900
- Briquet, Charles Moïse 463, 464
- Briesemeister, Dieter 967
- Britonio, Girolamo 893
- Brocà, Ermenter 692
- Broch, Alfred 690
- Brudieu, Joan 874, 902
- Bruguera, Jordi 659, 788
- Brummer, Rudolf 242, 263, 814
- Brunet, Jacques Charles 365, 368, 369, 370
- Brunetti, G. 654
- Bruniquer, família 945
- Bruniquer, Esteve Gilibert 682, 683
- Bruno, Giordano 825
- Buchón Cuevas, Ana M. 929
- Bullarium Ordinis Praedicatorum* 930
- Buller, Monica 951
- Bullfarines, Joan Bta. 926
- Bullón Pastor, Eutimio 928
- Bulons, Joan 652
- Buonaiuti, Ernesto 562
- Buonaiuto da Cosentino 483, 484
- Burchard Anerbe d'Estrasburg 790
- Burger, Walter 447
- Burgès, Pere 384
- Burgos, J. B. 955
- Burgos, Pedro de 886, 951
- Burgunyó, Joan 648, 649, 652
- Burini De Lorenzo, Chiara 212
- Burman, Thomas 656
- Burnet, J. 63
- Burns, Robert Ignatius 481, 654, 655, 656, 794, 800
- Burr, David 104
- Busa, Roberto 204
- Busquets, Antoni 18, 35, 37, 43
- Busquets, Guillem 271, 285, 292
- Busquets, Guillem, jr. 292
- Busquets, Ponç de 292
- Busquets i Dalmau, Joan 565
- Butinyà, Júlia 858
- Buxó, Ramon 766
- Buyreu i Juan, Jordi 695, 894
- Caballero Navas, Carmen 810
- Cabanes Pecourt, M. Desemparados 941, 942, 964
- Cabanilles, Anton Josep 730, 754, 923, 935, 950
- Cabarrús, Francesc 950
- Çabastida, Caterina 878
- Cabestany, Guillem de 655
- Cabestany Fort, Joan F. 411, 587
- Cabezuelo Priego, José Vicente 724
- Cabirol, família 708
- Cabré, Lluís 655, 656
- Cabré Montserrat, Dolors 701
- Cabrera, comte de 762
- Cabrera, Anna de 888
- Cabrera, Elionor de 703
- Cabrera, Guerau de 655
- Cabrit i Bassa 715
- Çaconomina, Hierònim 384
- Cadell, Joan 642
- Cabiers de dolénaces de la province du Roussillon* 729
- Caimari, Andreu 210, 263
- Caimari Calafat, Tomeu 716
- Caín 93, 94, 129

- Calafat, M. Andrea 646
 Calasanç, Josep, s. 905
 Calbet i Camarasa, Josep M. 366, 370
 Calça, Francesc 377, 384-389, 390-395, 398, 400-402, 406, 409, 861
 Calça, Joan Llorenç 385
 Caldaró, Guillem 303
 Caldenteu, Guillem 885
 Caldenteu, Miquel 193
 Calixt III 631-634, 648, 651, 652, 653, 664, 860, 861, 877
 Callado Estela, Emilio 216, 752, 907, 963
 Callís, Jaume 651, 652, 655, 898
 Calmette, Joseph 366, 367, 368, 373
 Calvet, Antoine 824, 828
 Calvet d'Estrella, Cristòfor 387, 888
 Calvo, Àngel 937
 Calvó, Bernat, s. 648, 649
 Camarón Boronat, José 930
 Cambi, Maurizio 825
 Camerarius Summi Pontificis 444
 Camiade Boyer, Martina 675
 Camoens, Lluís de 933
 Camós, Marc Antoni 686, 898
 Campabadal i Bertran, Mireia 685, 925
 Campins, Pau 827
 Campo, Marta 948
 Campos y Fernández de Sevilla, Francisco Javier 968
 Camps-Carnicer, família 729
 Camps, Isabel 902
 Camps Juan, Joan 593
 Canal, E. 781
 Canal, J. 781
 Canal, David 766
 Canal, Eduard 704
 Canalda i Llobet, Sílvia 740
 Canals, Antoni 512, 648, 652, 786, 868, 870, 875
 Canals, Miquel 293
 Càncer, Jaume 898
Cancionero del conde de Haro 879
Cancionero general 888
Cançó de l'avalot de quintes 667, 934
Cançoner de Maians 640
Cançoner de Ripoll 656, 793, 837
 Canellas, Agustí 933, 935
 Canellas, Vidal de 652, 655
 Canes, Francesc ses 847
 Canet, José Luis 645
 Canet Aparici, Teresa 751
 Canga Argüelles, José 755
 Cano, Alonso 949
 Cano Pérez, M. José 804
Canon missae 619
 Canonicus, Johannes = Marbres, Joan
 Cànoves, Esteve 711
Cant dels Cants 53, 125, 128
Cant de la Sibil·la 908
 Cantarell, Ferran 349
 Cantarell Barella, Elena 846
 Cantavella, Rosanna 859
Cantilena 684
 Canyameres i Ramoneda, Esteve 761
 Canyelles, Gabriel 291, 292, 294, 295, 297-299, 306, 307, 315
 Capbreu del marquès de Rupit 925
 Capdeferro i Pla, Josep 899, 914
 Capdevila, Arnau de 466, 467, 469, 475
 Capdevila, Maria 666
 Capdevila, Sanç 738
 Capdevila Muntadas, M. Alexandra 717
 Capeille, Jean 364, 366, 370
 Capella, Andreu 955
 Capitanucci, Paolo 532, 634-637, 868
 Capitular carolingi 404, 408
Capítols de cort del stament militar de Sardenya 391
Capítols de eregir la torre del campanar... 693
Capítols de justícia del llibre de diverses formes de justícia 867
Capítols de la truja i ferramenta de les campanes 693
Capítols del campanar... de senta Catalina Màrtir... 753
Capítulos de las obras se han de basser en el campanario 693
 Capmany i de Montpalau, Antoni de 391, 682, 683, 686, 898, 922, 934
 Capuz, Leonard Juli 674
 Çaragossa, doctor 390
 Carbó, Damià 713

- Carbó, Galceran 269
 Carbonell, Guillem 293
 Carbonell, Jordi 364
 Carbonell, Pere Miquel 380, 389, 399, 404, 407, 648, 655, 678, 867, 870, 880, 890, 894, 901
 Carbonell, Ponç 648, 651, 652
 Carbonell i Buades, Marià 866
 Carbonell Bòria, María José 748
 Carbonell Florenza, Manuel 68
 Cárcel Ortí, Maria M. 844, 856, 863
 Cárcel Ortí, Vicent 667
 Carceller Barrabeig, Gerard 733
 Cardona, casa/comte/duc/duquessa de 642, 709, 710, 724, 912, 949
 Cardona-Anglesola, família 690
 Cardona, Alonso 888
 Cardona, Gabriel 288, 334-336
 Cardona, Guiu de 648
 Cardona Ivars, Joan Josep 964
 Cardona, Jaume 321
 Cardona, Joan de 888
 Cardona, Pere de 523, 648
 Cardona, Rafael de 864
 Cardona i Seguriales, Jaume de 385, 393
 Cardoner i Planas, Josep 466
 Cardoso, Jerónimo 896
 Careddu Aste, Anna 942
 Careri, Maria 233, 238, 263
 Caresmar, Jaume 578
 Cariteo = Garret, Bernat
 Carlemany 379, 380, 382, 389, 390, 393, 396, 404, 406, 409, 429, 566, 655, 776
 Carles el Calb 401, 406, 680, 776
 Carles I Anjou 798, 840
 Carles II Anjou 43, 798, 960
 Carles I (V), emperador 382, 427, 641, 671, 714, 762, 886, 887, 892, 900, 893
 Carles II, Habsburg 376, 396, 428, 715, 753, 917, 924
 Carles III, arxiduc 653, 690, 707, 715, 716, 753, 761, 889, 919, 920, 921, 924, 925, 926, 955
 Carles III, Borbó 396, 653, 663, 826, 930, 933
 Carles III de França 469
 Carles IV, Borbó 396
 Carles de Viana 655, 862, 886
 Carles Manuel de Savoia 391
 Carles Martell 250, 392
 Carles Gordó, Ricard M. 565
 Carlini, Alessandra 672
 Carlo Brea, Luis 352
Carmen Campidoctoris 655
Carmina ad Ioannam Aragonum 880
Carmina Rivipullensia 652
 Carmona Moreno, Félix 715
 Carner, Simó 304
 Carnicer, família 729
 Carré, Antònia 613-615
 Carreras Artau, Joaquim 267, 530, 531, 533, 535, 536
 Carreras Artau, Tomàs 531, 533
 Carreras i Candi, Francesc 694
 Carreras Monfort, Cèsar 769
 Carreras i Vigorós, Enric 691
 Carrero Santamaría, Eduardo 702
 Carrier, A. 578
 Carrillo, Fernando 905
 Carrillo, Martín 378
 Carrió Arumí, Joan 900
 Carròs, Berenguer 943
 Carròs, Francesc 841, 888
Carta de franquesa de Torroella de Montgrí 740
Carta de franqueses Mallorca 712
Carta escrita per En Nicolau Gaciot... 686
Carta de repoblament de Tàrbena 756
 Cartaregia, Oriana 532
Cartas de algunos padres de la Compañía de Jesús sobre los sucesos de la Monarquía 912
 Cartes de població 784, 785
Cartoral de Carlemany 740
Cartulari de Poblet 779
Cartulari de Sant Cugat del Vallès 757, 779
 Casaldàguila, família 676
 Casali, Ubertino de 103
 Casanova, família 719
 Casanova, Gaspar 719
 Casanova, Genís de 735
 Casanova, Giacomo 687

- Casanova, Joan de 648, 651, 652, 940, 941
- Casanova, Llorenç de 308
- Casanovas, Ignasi 854
- Casanovas i Miró, Jordi 805
- Casas Nadal, Montserrat 871
- Casassas Ymbert, Jordi 656
- Casaus Ballester, M. José 793
- Caseneuve, Pierre de 646
- Cases, Antoni 275, 285, 318, 320
- Cases, Jaume de 291
- Cases i Loscos, Lluïsa 944-946
- Casiano de Silva, Francisco 952
- Cassador, 388
- Cassà, Joan 950
- Castañas, Enric, vídua de l'impressor 964
- Castanyer, Francesc 271, 280, 291
- Castanyer, Pere 291
- Castell Mahiques, Vicent 663
- Castell Rosselló, Robert de 791
- Castellano Castellano, Juan Luis 968
- Castellarnau, Pere 952
- Castelladosrius, marquès = Sentmenat i de Lanuza, Miquel
- Castellet, Manuel 580
- Castellet, Pere 350, 351, 362
- Castellnou, Joan de 837
- Castelló, Josep 754
- Castellot, Francesc 321
- Castells i Farré, Josep 723
- Castellví, Francesc 926
- Castellví, Lluís de 888
- Castellví i Coloma, Joan Basili 920
- Castellví, Pere de 11, 13
- Castiglione, Baldassare 645, 873, 874
- Castillo, Diego del 879
- Castillo, Hernando del 888
- Castillo, Julián del 399
- Castro, Francesca de, duquessa de Gandia 892
- Casula, Francesco Cesare 669, 943
- Catafau, Aymat 758
- Català, Guillem Ramon 275, 281, 327
- Català Gorgues, Miquel Àngel 228
- Català Sanz, J. A. 803
- Catalans, ab gran manera...* 761
- Catàleg d'impresos rossellonesos* 347
- Catálogo de la colección de folletos Bonsoms...* 370
- Catálogo colectivo de obras impresas en los siglos XVI al XVIII...* 364, 365, 368, 369, 371
- Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico español...* 364-371
- Catálogo Real de Castilla* 380
- Catalogue des manuscrits espagnols* 457, 464
- Catalogue of books printed in Spain and of Spanish books...* 370
- Catalogue of Manuscripts of Cambridge...* 443-453
- Catalònia Religiosa* 660
- Catalunya Carolíngia* 719, 780
- Carània, bisbe de 332
- Caterina de Siena, s. 864
- Cateura Bennàsser, Pau 712
- Cató 749
- Çavall, Ramon 473, 474, 476; Agnès, vídua 473
- Cavero Domínguez, Gregoria 952
- Cavillac, Michel 348
- Cebrià de Cartago, s. 567
- Cebrià de Tarragona 770
- Cecchin, Stefano M. 228
- Celestí V 251-252, 264, 496, 605, 609
- Celestius 93
- Celma, Francesc 905
- Cenci, Cesare 882
- Cendrat, Jaume 357, 386
- Cens de Floridablanca* 734
- Centelles, raguèlia 893
- Centelles, Pere Gilibert 893
- Centelles, Serafí de 888
- Cepeda, Alonso de 217
- Cercapou* 724
- Cerdà, Joan Bta. 926
- Cerdà de Tallada, Tomàs 951
- Cerdó 109
- Cererals, Miquel de 293
- Cerinte 27, 105, 107, 112
- Cerqueira, Luis M. G. 779
- Cerro Nargánez, Rafael 707, 718, 729, 737, 926
- Cervantes, cardenal 362
- Cervantes Saavedra, Miguel 687

- Cervera, Rafael 909
 Cerverí de Girona 794
 Cèsar 764, 765
 Cesari de Tarragona 648
 Ceverio i Cardona, Josep 920
 Chabàs, Josep 582, 583
 Chabàs, Roc 535, 663, 791
 Champier, Symphorien 835
Chartularium Studii Bononiensis 797
Chartularium Universitatis Parisiensis 14,
 84, 86, 92, 100, 106, 132, 144
 Chazan, Robert 656
 Chatelain, Aemilius 7, 69, 82
 Chatillon, Jean 577
 Chauliac, Guiu de 647, 830
 Chevalier, Ulysse 137
 Chevedden, Paul E. 800
 Chiavasso, Angelo de 852
 Childebert 571
Chronicon Siculum 652
 Ciceró, Marc Tul·li 57, 59, 60, 61, 429,
 764, 886, 896
 Cid Campeador 427
 Cifuentes i Matamala, Lluís 352, 476,
 585, 613, 615, 861
 Ciliberto, Michele 967
 Cingolani, Stefano M. 236, 263, 469, 795
 Cirera, Felip 935
 Ciriaco d'Ancona 690
 Cirot, G. 381
Cirurgia 949
 Cisma d'Occident 11, 92, 836, 845,
 848, 877
 Civil, Francesc 919
 Civit Nadal, Antoni 954
 Clara Resplandis, Josep 882
 Claramunt, Salvador 788
 Clarasó, Helena 762
 Clareno, Angelo 103, 534
*Clarín de la Europa, hipocresía decifrada de
 España* 921
 Clariana, Pere 333
 Claris, Joan 282, 318, 319
 Claris, Joan, jr. 319
 Claris, Pau 647
 Claris, Pere 282, 318, 319
 Claros Alonso Pérez de Guzmán, Juan
 730
 Classen, Albrecht 884, 963
 Claudi de Torí 648, 652, 777, 778, 949
 Clavaria 921
 Clemente San Román, Yolanda 357
Clementinae 103, 308, 608
 Climent V 447, 450, 453, 500, 501,
 502, 505, 533, 534, 537, 541, 548,
 604, 607, 839, 840
 Climent VI 830, 831
 Climent VII 11, 13, 848, 943
 Climent XVI 427
 Climent d'Alexandria 70
 Climent, Francesc (Çapera) 859
 Climent i Avinent, Josep 667, 946,
 930, 931, 934, 946
 Closa, Josep 897
 Clotari 571
 Clotes, Bartomeu 672
Clypeus Anonymi 91
Cobles de les ànimes del purgatori 927
Cobles de Nostra Dona 724
Cobles sobre l'art de l'alquímia 277, 288,
 298
 Cobos Fajardo, Antoni 629-631, 793,
 868
*Cobratorio de todas las rentas... del duque de
 Sessa* 763
 Cocci, Alfredo 494
 Cock, Henry 348, 361
 Cocquelines, C. 144
Còdex d'Elx 698
Codi 308
Codi de Justinia 794
Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia
 534
Codices anglici, italici, gallici, hispanici
 453
 Codina, Jaume 731
 Codorniu, Antoni 951
 Cogoni, Alberto 902
 Colesanti, Gemma T. 878
 Coll, Jaume 861
 Coll i Alemany, Josep M. 663
 Coll i Alentorn, Miquel 237, 263, 379,
 380, 381, 382, 386, 390, 407, 400,
 401, 407, 781, 795, 917, 948
 Coll i Font, M. Carme 712
 Collavicino da Benevento, Pietro 780

- Col·leges, Guillem de 855
Collectio canonica d'Ató 775
 Col·legi d'En Llull 301-303
 Collèll, Jaume 826, 827
 Collèll i Costa, Albert 367, 368, 371
 Collins, Roger 655
Col·loquis i pràctica entre dos germans...
 349
 Colls, Josep 953
 Colom, Cristòfor 882, 884
 Colom, Joanot 890
 Colom, Miquel 195, 264, 843
 Coloma i Pujades, Antoni Francesc 920
 Colomer, mossèn 924
 Colomer i Font, Irene 692
 Colomer i Pous, Eusebi 267, 346, 663,
 664
 Colón Domènech, Germà 215, 352,
 659, 662, 664, 671, 747, 808, 896,
 916, 927, 967
 Colón de Larreátegui, Félix 950
 Colonna, Giacomo 548
 Colonna, Pietro 548
 Colunya, Joan de 288, 330; Angelina,
 muller 330, 331
 Coma, Pere Màrtir 348-351, 355, 357,
 359, 360, 362, 364
 Comas, Mercè 347-373
 Comas Via, Mireia 846
Comèdia de un rey irritat contra sa filla
 730
Comedieta de Ponza 870
 Comenge, Lluís 623
 Comes, M. 583
 Comes, R. M. 581
 Comet, Joachim 347-349, 364-368,
 371
Commendatio animae 947
 Companyia Catalana 838
 Companyia de Comerç de Barcelona
 411-412
Comparació de Catalunya amb Troia 906
 Compromís de Casp 637, 655, 752
Compte universal de vàrios bestrets... del llit
de Nostra Senyora... 931
Computatio annorum ab Adam ad Christum
 448
 Comte d'Oliva 888
 Comte de Ribagorça 888
 Comte de Santa Coloma 912
 Comte de Sástago 886
 Comte-duc d'Olivares 912, 915
 Comte d'Urgell 388, 396, 396-397,
 397, 856
 Concili de Basilea 218, 220
 Concili de Cartago del 418 194
 Concili de Charroux 787
 Concili de Constança 218, 219, 220,
 653
 Concili d'Efès 194
 Concili de Girona 655
 Concili d'Il·líberis 566, 569
 Concili de Florència 141
 Concili III del Laterà 125
 Concili IV del Laterà 35, 75, 114, 591
 Concili II de Lió 141
 Concili de Nicea 566
 Concili de Saragossa 566
 Concili de Soissons 70
 Concili de Trento 693, 703, 757, 862,
 895, 897
 Concili de Viena 103, 493, 501, 502,
 505, 604, 607, 838
 Concili Provincial de Tarragona 1584
 349, 364
 Concilis Provincials de Tarragona 945
Concilium Tridentinum 895
 Concitti, F. 654
Concordia opinatae contradictionis... 204,
 218, 219, 220
Concòrdia entre la reina Elionor i el carde-
nal de Comenge 714
Concòrdia Saragossa-Tortosa 1210 593
 Conde y Delgado de Molina, Rafael
 401, 677, 786, 867
 Condom Gratacòs, Dolors 703, 917
 Condorcet, Marie Jean Antoine, mar-
 quis de 827
 Conejo da Pena, Antoni 732
 Conesa, Jaume 845, 950
Conversación que tuvieron a manera de con-
ferencia... 826
Conflictus Iudaeorum 533
 Confraria del senyor rei 215, 219
 Congost i Colomer, Rosa 967
 Congrés Universitari Català 658

- Conjurs a mal de vent roig 724
 Conrad de Höxter 790
 Consejo de Aragón 655
 Consenci 565, 566, 770
Conservationi puritatis 15, 16, 49, 341
 Consolat de Mar 587, 655, 945
 Constança de Hohenstaufen, reina 654, 840, 842
 Constança de Mallorca 655
 Constantí, emperador 389, 794
Constitutiones Concilii Provincialis Tarraconensis 364
Constitutiones Regni Trinacriae 534
Constitucions e altres drets de Catalunya 323, 385, 386, 395, 406, 681, 684, 694, 712, 714, 738, 947, 889, 890, 910, 911, 913, 919, 847, 949
Constitucions Provincials Tarraconenses 947
Constitucions del Regne de València 752
Consuetud de les rendes del Sant Hospital de pobres... de Cervera 948-949
Consuetud de Sant Andreu de Gurb 709
Consuetud de Sant Joan de les Abadeses 732
Consuetud de Santa Elisabet 713
Consuetudines monasterii Sancti Ioannis de Abbatissis 732
Consuetuds de Barcelona 738
Contemptus 749
 Contardo, Inghetto 648, 651, 652, 810, 860
 Conti, Lino 634-637
Contracte Sant 712
 Conventus Iuridicus Tarraconensis 765
 Copons, Joan de 725
Coppie de l'arrest du Conseil d'État...contre le chapitre d'Elne 363, 647
 Corbalán de Celis y Durán, Juan 752, 756
 Corbelh, Gil de 940
 Corbella, Artur 629
 Corbella i Corbella, Jacint 366, 370
 Corbera, Romeu de 839
 Corcó, Josep 477, 868
 Córdoba, Francisco Lucas de 358, 359, 360
 Cormellas, Sebastià de 360, 891, 891
 Cornago, Johannes 655
 Corneli, papa 567
 Cornet, Ramon 686, 896
 Cornet i Arboix, Ramon N. 622, 623
 Coroleu, Alexandre 890
 Coromines Balletbò, Marcel 624
 Coromines i Vignaux, Joan 627, 665, 691, 761, 796, 842
Corpus Antiphonarum Officii 702
Corpus Inscriptionum Latinarum 743, 905
Corpus Iuris Canonici 608
 Corredera Gutiérrez, Eduardo 723
 Corredor i Plaja, Anna M. 687, 727
 Correguó, Pere 621
 Corretger, Pere 648
 Corró, Joan Ramon 284, 333
 Corrons, Miquel 352, 359
 Cort de Barcelona 1292 855
 Cort de Barcelona 1436 870
 Cort de Cervera 1359 855
 Cort de Montsó 1282 855
 Cort de Montsó 1510 890
 Cort del 1417 385
 Cort del 1564 896
 Cort del 1701-1702 919
 Cortadella, Jordi 690
 Cortadellas i Vallès, Anna 389
 Cortès, Alfonso 338
 Cortès, Jeroni 908
 Cortès, Josepa 593
 Cortey, Pau, vidua de l'impressor 964
 Cortit, Ramon 839
 Corts, Bernat de 297, 303
 Corts de Cadis 916
 Corts del 1429 i 1431 867
 Corts del 1563-1564 391
 Corts de Montsó del 1585 349, 377, 378, 382, 383, 384, 391
 Corts del 1599 385
Corts generals de Pau Claris 912
 Corts modernes 899, 900
 Corts Valencianes 750
Cosas acaescidas en los tiempos del rey D. Alfonso... 82
 Costa, Bartomeu 323
 Costa, Bernat 281, 327; Joana, vídua 327
 Costa, Pau 706
 Costa, Pere 738

- Costa i Bafarull, Domènec 524
 Costa Català, Joan 624, 624-628
 Costa i Llobera, Miquel 826, 827
 Costa Vila, M. C. 382
 Costafreda Puigpinós, Virgínia 721, 866
Costum de Barcelona 323
Costums de Girona 629-631, 704
Costum de Tortosa 856
 Cotes, Sebastián de 949
 Cots i Gorchs, Jaume 629
 Coulon, Damien 587
 Cremascoli, Giuseppe 194
 Cremona, Gerard de 842
 Crespi, Domingo 847
 Crespi, Leonard 941
 Crespi, mossèn 888
 Cresques, Chasdai ben Abraham 583, 651, 655
 Cresques, Jafudà 583
 Creu d'Alcoraz 390, 391
Crida contra els moros i els nous convertits 642
 Crisciani, Chiara 824, 828, 855
 Cristià, Pau 648, 651, 652, 655
 Croada contra Catalunya 598, 703, 708, 791, 798, 823, 837, 839, 855
 Crocco, Antonio 561
Crònica general 400
Crònica del moro Rasis 764
Crònica mossàrab 776
Crònica del rei En Pere 263, 795
Crònica dels reis francs 775
Crònica de Sant Joan de la Penya 389
Crònica general de España 83
 Cronicons 783
Cronicons Barcinonenses 782
Cronicons Dertusenses 781
Cronicons Rivipullenses 781
Cronicons Rotenses 781
 Cruilles, família 692
 Cruilles, Martí Guerau de 692
 Cruilles, Pau 358, 359
 Crusafont i Sabater, Miquel 655, 777, 838, 841
 Cruz, Òscar de la 822
 Cruz Pérez, Esther 712
 Cuboni, Caterina 942
 Cucaló, Jeroni 648
Cuestión entre Gonzalo Morante y Juan Rogel 822
Cuestionario de Francisco de Zamora 756
Cuius regio eius et religio 482, 505
Çuma i Xara dels moros 481
Cunctorum licet 563
Curial e Güelfa 655, 786, 845, 860, 874
 Curto Homedes, Albert 742, 962
 Curulla Ferré, Òscar 769
 Cusa, Nicolau de 603, 824, 825, 827
 Custurer, Jaume 10, 15
 Czapla, Beate 879
 Czapla, Ralph Georg 879
 Dacià, governador 572
 Dal Pozzo, Cassiano 910
 Dalmasas, Pau Ignasi de 473
 Dalmau, Jeroni 714
 Dalmau, Joan 743
 Dalmau, Josep 686, 896
 Dalmau, Pere 962
 Dalmau de Rocabertí 837
 Damià, Lluís 384
 Dança i Bellera, Joan 384, 393
 Dandolo, Fantini 290
 Dandolo, Giovanni 651
Daniel profeta 549, 553, 556-560, 616, 784, 829
 Dante Alighieri 872
 Dantí Riu, Jaume 684, 925
 Dares 845, 874
 Darmstadt, Jordi de 919
 Dary, Marie-Bénédict 203
 Dassi, Carles 422
 David rei profeta 94
De accidentibus senectutis et senii 833
De adventu medici ad aegrotum 833
De alchemia dialogi II 316, 955
De benedicta tu in mulieribus 215, 228, 277, 283, 386, 312, 320
De consideratione quintae essentiae 279, 280
De esparters i vidriers 678
De fisco Barcinonensi 770
De flebotomia 833
De magnitudine et parvitate hominis 278, 280, 288, 298, 315, 317

- De la molt sancta e molt sagrada concepció...* 218
De piscatoribus Albuffariae... 659
De possibilitate ac congrua necessitate conceptionis... 218
 De Propriis, F. 653
De rebus gestis Alphonso regis 652
De secretis naturae 828
De semine scripturarum 447, 532, 537, 542, 548, 549, 551
 De Smet, Rudolf 824
De vera creença i vera obediència 278, 283, 286, 288, 312, 322, 337, 338
De vinis 833
 Deci, Francesc 893
Decret de Nova Planta 685, 688, 693, 707, 716, 737, 755, 919, 923
Decretals 32, 34, 74-76, 114, 117, 130, 135, 136, 308
Decretum Magistri Gratiani 32, 34, 56, 58, 60, 75, 87, 88, 93, 100, 101, 105, 127, 130, 135
 Dedieu, Jean Pierre 968
Definiciones de la Sagrada Religión... de Montesa y Sanct Jorge... 918
 Degollació de Sant Joan Baptista 700
 Deguà, Pere 648
 Del Pozo, Joan Manuel 57
 Del Treppo, Mario 870
 Delambre, Jean-Baptiste Joseph 935
 Déleani, S. 567
 Delgado Casado, Juan 348, 657
 Delgado Echeverría, Javier 867
 Delicado Martínez, Francisco Javier 964
 Delisle, Léopold 469
 Dell'Omodarme, Francesca 825
Delmes del bisbat de València 664
 Deloli, J. 764, 767
 Delpech, Henri 590
 Dempf, Alois 561
 Denifle, Henrichus 7, 15, 69, 82
 Denjean, Claude 807
 Denzinger, Henrichus 7, 35, 52, 72, 73, 81, 103, 106, 113, 121, 140-144, 194, 213
 Depreux, Philippe 776
 Descamps, 647
 Desclot, Bernat 236, 237, 263, 591, 655, 659, 782, 786, 792, 795, 797, 837, 860, 909
Descriptio Montis Serrati 886
 Desgraves, Louis 364, 366, 368, 372 703
 Desi, Vicent 743
 Desmoulliez, J. 567
 Despalau, Frederic 384, 385, 388, 391-393, 395-397, 409, 686, 896
 Despars, Jaume 651
 Desperta, ferro 837
 Despuig, Cristòfor 659, 667, 743, 862
 Despuig (De Podio), Guillem 886
 Despuig, Joan 760
 Despujol, Bernat 623, 624
 Destombes, M. 581
Déu vos salve, Maria 862
Deuteronomi 68, 481, 502
 Devic, Claude 590
 Dexèn, Pere Joan, vídua de l'impressor 964
 Dexter 566
 Dhouda 648, 652, 778, 778; Guillem, fill 778
 Di Girolamo, Costanzo 875
 Di Magistris, Luigi 902
 Diago, Francisco 50, 367, 368, 371, 401, 402, 407, 408, 883, 904, 907, 930
 Diago Hernando, Máximo 877
Diàlegs de Sant Gregori 626
Diálogo 278, 280, 315, 316
 Díaz de Cabrera, Francisco 682
 Díaz Capmany, Carlos 699
 Díaz Carbonell, Romuald M. 722
 Díaz y Díaz, Manuel Cecilio 967
 Díaz García, Moisés 764
 Díaz de Rábago Fernández, Carmen 801
 Díaz Roig, Mercedes 389
Diccionari català-valencià-balear 289, 659, 660, 761, 842, 847
Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya 364, 366, 367, 368, 371, 660
 Dictis 845, 874
 Die, Fabri de 829

- Díeç, Manuel 925
 Diego de San Pedro 640
 Diego de Valera 399
 Diepgen, Paul 530
Dietari de l'Antic Consell Barceloní 387, 745, 920
Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim 889
Dietaris de la Generalitat 384, 385, 745, 758, 890, 912, 910
 Dieulafoy, Auguste-Marcel 599
 Díez Sánchez, Marta 672
Digest 794
Digestum novum 308
 Dijous de Muret 589-591
 Diògenes d'Apolònia 59, 61
 Dionís Areopagita 204
 Dionís estoic 61
 Dioscòrides 624
Diplomatari d'Àger 721
Diplomatari Borja 641
Diplomatari de Gerri 721
Diplomatari de l'Orient Català 668
Diplomatari de Poblet 721
Diplomatari de Sant Climent de Codinet 721
Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara-Terrassa 660
Diplomatari de Santa Maria d'Amer 740
Diplomatari de Tavèrnoles 721
Diplomatari d'Urgell 721
Diplomatam Karolingiorum 776
Dirae amaritudinis calicem 491, 494, 495
Disputa de Fez 822
Disputa de Tortosa 950
Disputatio saecularis et iacobitae 822
Dizionario Biografico degli Italiani 653, 654, 877
 Doberi, Mario 924
Doctrina confessional per a les persones de òrdens... 802
Doctrina d'infants 652
Doctrinal 748
Documentum magistri Guillelmi de Biterris 383
 Dolf, Joan 759
 Domènech, Bartomeu 742
 Domènech, Fèlix 916
 Domínguez Reboiras, Fernando 194, 201, 215, 227, 250-252, 262, 480, 484, 490, 493, 494, 498, 499, 501, 503, 600, 823
 Domínguez Sánchez, Santiago 791
Dominicatura de Cretas 593
 Dominus castri Gret/Goet 833
 Doncoeur, P. 92
 Dones, CHristian 799
 Donnini, Mauro 648
 Dore, Giovanni 908
 Dorca, Francesc Xavier 705, 706, 708
 Dorda, Joan 386, 387, 406
 Doria, Jacobo 798
 Dormer, Diego José 378
 Dotalia de Sant Quirze de Colera (935) 733
 Doucet, Victorin 206, 612
 Draper, Berenguer 251
 Du Plessis d'Argentré, Carolus 7, 52, 106, 116, 132, 143, 144
 Duby, Georges 539, 589
 Duc de Calàbria 802, 893, 895
 Duc/Duquessa de Cardona 911, 912
 Duc de Gandia 891, 892
 Duc de Lerma 804, 907
 Duc de Maqueda 405
 Duc d'Olivares 907
 Duc de Pòpuli 922
 Duc de Sessa 763
 Ducay, Esperanza 67
 Duch i Mas, Joan 709
 Duduc, Pedro 647
 Dumas, A. 53
 Dungalus/Dungal 652, 777
 Duns Escot, Joan 90, 201, 207, 208, 852
 Duocastella i Pallerols, Josep 763
 Dupré, Jacome
Dura nimis et amara 492, 494
 Durà, picapedrer 621
 Duran d'Osca 648, 652, 654
 Duran, Estanislau 7, 15, 18, 217, 334, 337, 612
 Duran, Josep 411
 Duran, Josep Francesc 415
 Duran, Martí 867

- Duran, Pau 956
 Duran i Bas, Manuel 658, 666
 Duran i de Bastero, Anton de 411-439
 Duran i de Bastero, Domènec 412, 416
 Duran i de Bastero, Lluís 412, 416, 418, 425, 576
 Duran i de Bastero, Lluïsa 412 926
 Duran i Boada, Jacint 822
 Duran i Descatllar, Xavier de 412, 413; M. Rosa, muller 412
 Duran i Descatllar, Joaquina 412
 Duran i Descatllar, Maria 412
 Duran i Duelt, Daniel 586, 587, 588, 589, 632
 Duran i Grau, Eulàlia 347, 362, 379, 380, 381, 382, 385, 406, 539, 662, 682, 886, 887, 893, 967
 Duran i de Muxiga, Domènec de 411, 413, 414; M. Esperança, muller 411
 Duran i Pujol, Montserrat 891
 Duran i Sanpere, Agustí 665
 Durand de Saint-Pourçain 32, 132, 841
 Dusay, Pere 14, 309
 Duval, N. 566
 Duval, Y. M. 569
 Duval-Arnould, Louis 570-573

 Earenfight, Theresa 654, 655, 656
Eberhardi... Annales 492
 Ebió 105, 107, 112
 Echard, Jacobus 367, 368, 372
 Echarren y Atendo, Francisco de 951
 Eckermann, Willigis 214
Eclesiàstic 509
 Eco, Umberto 854
Edats de Jesucrist 624, 626
Edictes de Dioclecian 572, 573
Édit pour... la Déclaration du Clergé de France 647
 Edwards, John 655
 Egidio, Aurora 378
 Ehrle, Franz 35, 43, 104
 Eimeric, família barcelonina 714
 Eimeric, Nicolau 7-192, 203, 217, 242, 267, 597, 612, 648, 651, 652, 655, 817, 849-851, 860, 955
 Eimeric, Salvador 714
 Eiximenis, Francesc 81, 240, 327, 464, 470, 472, 473, 474, 475, 507-514, 621, 622, 617, 620, 639, 648, 649, 650, 651, 652, 655, 677, 694, 703, 786, 797, 823, 831, 835, 851-855, 860, 861, 862, 863, 876, 877, 935, 949, 950
 Eiximeno, Joan 651, 831
 Ejarque Peñarroya, Ana Isabel 693
El bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya 678
El romancerillo viejo 389
El Sarrabal 686
 Elies de Roda 648
 Elionor d'Urgell 866, 867
 Elionor de Xipre 846, 861
 Elisabeth Christine von Brunswick 920
 Elisenda de Riudeperes 794
Elucidarium 29, 30, 32, 33
 Emeis, Dieter 11, 13
 Emilià de Tarragona 770
 Emma, abadessa de Sant Joan 779
 Emmen, A. 207
 Empèdocles 61, 63, 80, 99
 Enaians, Ferrer d' = Ferrer de Catalunya
Enciclopedia dei Papi 877
 Enciclopèdia dels Germans de la Puresa 867
 Ensenyat i Pujol, Gabriel 902
 Entença, Teresa d' 838
 Entença, família 732
 Epiphanius 92, 111
Epistola ad Alexandrum de dieta servanda 833
Epistola de Jesucrist 624, 625
Epistolari de la València medieval 664
Építome de la genealogia dels comtes de Barcelona 377, 386, 389, 390, 397, 404-409
 Erasme de Rotterdam 642, 652, 891, 896
 Ercilla, Alonso de 358, 360, 371
 Erill, Guillem d' 840
 Erill i Orcau, Antoni d' 920
Erithea Babilonica 445
 Ermemir Quintilià 965
 Ermengau, Matfré 619
 Ermengol d'Urgell, s. 783

- Ermengol, Bernat 11, 12, 18, 23, 49, 648, 848, 849
- Ermengol, Joan 15, 23
- Ermengol, Pere, s. 398, 709, 954
- Ermessenda, comtessa de Barcelona 377, 396, 397
- Ernout, A. 559
- Ervigi 575
- Ervigi Marc 575
- Esbert, Joan 276, 287, 337, 338
- Escalas i Llimona, Romà 886
- Escalona, Julio 834
- Escartí, Vicent Josep 645
- Escayola Rifa, Gemma 962
- Escipions 764
- Esclarmonda de Foix, reina 249
- Escobar, Luis 357, 365
- Escobedo, Joana 928
- Escola Lul·liana de Barcelona 219, 267, 269, 280, 281, 289, 318
- Escolano, Gaspar 907
- Escrivà, Joan 638
- Escrivà de Romaní i Ram, Joan 886
- Esguard, Gabriel 325
- Espanya, Joan 325
- Español, Francesca 940
- Espàrrec de Marca 655
- Esparsa, Silvestre, vídua de l'impressor 964
- Espejo Blanco, José Manuel 756
- Espina, Alfonso de 809
- Espinach i Briansó, Magí 761
- Espinalt, família 697, 734
- Espinalt, Isidre 697, 743, 903
- Espinós, Carles 950
- Espinosa, Nicolau 893
- Esplugas, Xavier 905
- Esplugues, Bernat d' 869, 870
- Esplugues, Joan d' 272, 281, 306, 307
- Esponera Cerdán, Alfonso 826, 930, 963
- Esquerda Bifet, Joan 821
- Esquerit, Arnau 286, 321
- Esquieu, Y. 578
- Estaign, Pierre d' 20
- Estalella, Francesc 966
- Estelrich Costa, Josep 712
- Esteminola, Godofred d' 744
- Esteve de Corbera 402, 407, 409, 901, 909
- Esteve de Tarragona 770
- Esteve, Josep 950, 955
- Esteve, Martí 356, 357, 362
- Estrabó 673, 764, 765
- Estrada, Galceran c' 336
- Estrada-Rius, Albert 855, 897
- Estrecho, Antonio 439
- Estruc, Bernat 19, 882
- Estruch, Lourdes 875
- Estrugós, Josep Elies 366-369, 371, 647
- Estudis Universitaris Catalans 658
- Étaix, R. 566
- Eubel, Conradus 20, 21, 444
- Eufemi de Tarragona 770
- Eugeni IV, papa 320, 909
- Euguí, García de 83
- Eurídice 857
- Eusebi de Cesarea 70, 101, 567
- Eusebi de Tarragona 770
- Eutemi de Tarragona 770
- Eutropi de València 648
- Evangelí de Joan* 53, 59, 60, 64, 67, 70-73, 81, 88, 93, 98, 104, 105, 106, 110-114, 116, 119-121, 123, 124, 126, 127, 129, 135, 140, 639, 851
- Evangelí de Lluc* 56, 65, 67, 71, 89, 90, 101, 104, 107, 108, 111, 113, 116, 118, 127, 129, 134, 140, 501, 553, 624, 639, 876
- Evangelí de Marc* 89, 110, 111, 116, 118, 123, 124, 127-129, 134
- Evangelí de Mateu* 54, 62, 71, 89, 94, 110-113, 116, 118, 119, 123, 124, 126-129, 134, 138, 544, 549, 552, 554, 560, 563, 850
- Evangelí de Nicodem* 626
- Evangelí del pseudo-Mateu* 91, 626
- Evangelisti, Paolo 480, 504, 509, 823, 831, 852, 876
- Evans, G. R. 612
- Exarc, Joan 715
- Excerpta de libro qui dicitur Vasilographus* 444, 445, 446
- Exiit* 619
- Eximenis, Tomàs 303

- Eximeno Pujades, Antoni 937
Èxode 55, 68, 554
Expositio Apocalypsis 531, 533, 535, 540, 550, 830, 831, 865
Expositio super XXIV capitulum Matthaei 533, 534, 550
Extracto y minuta del culto del beato Raydo. Lulio... 826
Extravagantes communes 125
 Eyzaguirre Rouse, C. 83
Ezequiel 545, 546, 549, 553, 554, 557, 616
 Ezquerria, Alvar 348
- Fabra, Joan 303
 Fabra, Lluís 347, 353, 354, 360, 362, 371
 Fabra, Pompeu 664
 Fàbrega i Escatllar, Valentí 453, 830
 Fabregat Galcerà, Emeteri 745
 Fabrer, Antoni 271, 281, 293
 Fabrer, Francesc 294; Nicolaua, vídua 294
 Fàbrica Nova del Riu (Túria) 749
 Fabricius, J. A. 449
 Facio, Bartolomeo 652, 951
 Factor, Nicolau, s. 945
 Fages, M. Dominique 863
 Faig, Ponç 875
 Falguera, família 739
 Falomir Faus, M. 389
 Falsison, Joan 742
 Fàluax de Tarragona 770
 Família Erill-Llull 253
 Faraig, família conversa 802
 Faraudo de Saint-Germain, Lluís 842, 843
 Farías Zurita, Víctor 692, 708, 757
 Farnés Julià, Soledad 702
 Farrera, Brígida 301
 Farrera, Felip de 13, 301-303, 318; Serena, muller 301
 Farrera, Felip jr. 301
 Farrera, Francina 301
 Farrera, Nicolaua 301
Faules d'Ysop 647
 Faulhaber, Charles B. 655
 Febrer, Andreu 664
 Febrer, Jaume 950
 Febrer i Cardona, Antoni 703
 Fedele, Claudio 955
 Federici Vescovini, Graziella 809
 Felip August, rei de França 592
 Felip el Bell de França 496
 Felip I (II de Castella) 361, 377, 381, 382, 384, 388, 391, 396-398, 428, 641, 642, 695, 714, 730, 749, 947, 896, 900, 947, 958; Maria, muller 641
 Felip II (III de Castella) 396, 481, 725, 761, 804, 909
 Felip III (IV de Castella), 382, 396, 717, 720, 722, 744, 907, 909, 911, 912, 013, 915, 916, 917, 949, 950, 960; Marianna d'Àustria, muller, reina 382
 Felip IV (V de Castella), Borbó 396, 687, 707, 716, 753, 754, 763, 889, 919, 919, 926, 928
 Felip de Palàcio = Cirera, Felip
 Felipo Orts, Amparo 749
 Feliu, Eduard 806, 810, 813
 Feliu, Gaspar 660, 746, 763, 779
 Feliu, Pere Màrtir 913
 Feliu d'Urgell 566, 648, 652, 655, 770, 775, 776, 778, 860
 Feliu de la Penya, Narcís 683, 901, 904, 921
 Fenollar, Bernat de 638
 Fenollet, Francesc 888
 Fenollet, Hug de 856
 Ferdinando I de Nàpols 653
 Feri-Hue, Françoise 263
 Fernández, L. 399
 Fernández Arrillaga, Inmaculada 937
 Fernández de Córdoba, Luis II 690
 Fernández de Heredia, García 860
 Fernández de Heredia, Juan 845
 Fernández Luzón, A. 386
 Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo 380, 888
 Fernández Poncela, Anna M. 658
 Fernández Trabal, Josep 867
 Fernando IV de Castilla 83
 Fernando VI, Borbó 937
 Ferrà, Guillem 210

- Ferragud Domingo, Conrad 811
 Ferran I Trastámara 396, 637, 638, 655, 812, 859, 860, 866, 867, 949
 Ferran II Trastámara 396, 651, 654, 682, 712, 751, 788, 804, 880, 883, 886, 887, 890, 915, 916, 952
 Ferran/Ferrante I de Nàpols 469, 589, 812, 896
 Ferran VI Borbó 396, 755, 950
 Ferran VII 396
 Ferran de Portugal 397
 Ferran i de Sarriera, Felip de 920
 Ferrandis de Herèdia, Joan 893
 Ferrando Francès, Antoni 513, 592, 618, 638, 645, 860
 Ferrante de Nàpols 867, 895
 Ferrari, Anna 798
 Ferrarius Hispanus 652
 Ferré, M. Carme 709
 Ferre, Lola 808, 811
 Ferreiro, Alberto 655
 Ferrer de Catalunya 648
 Ferrer, Bonifaci 648, 651, 796
 Ferrer, Daniel 657, 895
 Ferrer, Francesc 308, 686
 Ferrer, Gabriel 276, 281, 338, 339
 Ferrer, Joan 732
 Ferrer, Joan Ramon 648
 Ferrer, Josep 524
 Ferrer, Leonardo 917
 Ferrer, Miquel 898
 Ferrer, Ramon 680
 Ferrer, Simó 687
 Ferrer, Vicent, s. 214, 620, 648, 651, 652, 655, 804, 806, 861, 862, 863-865, 877, 938, 941, 955
 Ferrer i Alós, Llorenç 675, 967
 Ferrer Bosch, M. Antònia 736
 Ferrer i Costa, Josep 666
 Ferrer Flórez, Miquel 826, 917
 Ferrer i Mallol, M. Teresa 586, 587, 666, 699, 791, 800, 801, 846, 943, 967
 Ferrer Orts, Albert 675
 Ferrer Pérez, Vicente 755
 Ferrer des Puig, Joan 268
 Ferrera, Felip de = Farrera, Felip de
 Ferreres, L. 566
 Ferrero Micó, Remedios 750
 Ferris, Domènec 339
 Ferro, Víctor 683
 Ferrús, Jaume 895, 955
 Festa de la Gaia Ciència 861, 862
 Feu, Romeu de 271, 288, 297, 298; Clara, muller 288, 207
 Ficino, Marsilio 829, 928
 Fidati de Cascia, Simon 214
Fidei catholicae 103
 Fidenzio da Padova 504, 823
 Fidora, Alexander 818, 822, 827, 868
 Figueras, Narcís 385, 387, 394, 402, 407
 Figuerola, Joan 363, 647, 647
 Filibert de Borgonya, Jaume Benet 751
 Filó de Bisanci 765
 Finestres i de Monsalvo, Francesc 578
 Finestres i de Monsalvo, Jaume 728
 Finestres i de Monsalvo, Josep 933
 Finke, Heinrich 530, 657, 789, 830, 836, 944
 Finckh, Ruth 957
Firmiter 117
 Fita i Colomer, Fidel 399
 Fité, F. 710
 Fiter i Rossell, Anton 667, 675, 928
 Fivaller, Ferran 384, 386, 393
 Fixot, Michel 770
 Flamench, Bernat 651
 Flavi Josep 647
 Flor, Roger de 837, 838
 Florensa i Soler, Núria 912
 Flores d'Arcais, Giuseppe 815
 Flórez, Enrique 576, 706
 Florus de Lió 648, 652, 778
Flos florum 828
Flos mundi 860
Flos sanctorum 313
 Fluvià, Antoni de 870
 Fluvià i Escorsa, Armand de 380, 391, 735
 Fodale, Salvatore 654
 Fogelberg Rota, Stefano 645
 Foglia, Andrea 954
 Foix, Germana de, reina 915
 Foix, Pèire de 23
 Folc de Cardona, Ramon 887

- Folc de Cardona i d'Erill, Josep 920
 Folch Iglésias, Christian 799
 Folin, M. 653
 Folquet de Marsella 875
 Fonolleda, Andreu 682
 Fonolleda, Arnau 288
 Fonolleda, Francesc 271, 288, 294
 Fonseca, Cristóbal de 360
 Font, Benet ça 338
 Font, família 706
 Font, Gemma 722
 Font i Rius, Josep M. 573-574, 575, 680
 Fontaine, Jacques 566, 567, 568, 569
 Fontana, Guillem 473
 Fontanals, Reis 688
 Fontanella, Francesc 647, 682, 686, 898, 906
 Fontanella, Joan Pere 382, 898
 Fontanella, Josep 647
Fontes Rerum Balearium 667
 Fontirroig, Antoni 916
 Forcada, M. 581
 Forcada Martí, Vicente 692
 Forest, Gabriel de 457, 681
 Foreville, Raymonde 491
 Forey, Alan 480, 839
 Forment, Damià 734, 956
 Formiguera, corredor 295
Formularium diversorum instrumentorum 966
 Fornos, Francesc 908
 Fort, Bernat 15, 16
 Fort, Joan 651, 890
 Fortescue, A. 137
 Fortuny, Josep Francesc 267
 Fotí de Sírmium 27, 73, 105, 107, 112
 Fraile de Mendiguren, Pedro 348
 France, John 590
 Francesc d'Assís, s. 104, 636, 639, 740
 Francesc I de França 469
 Francesc del Santíssim Sagrament 396
 Francia, Andrea 816
 Francisco Olmos, José M. de 780
 Franquesa, Martí Joan 395
 Franquesa, Pere 905
Franselms 746
 Fransen, Paul-Irénée 778
 Fratin, Jacobo = Paleari, Giovanni Giacomino
 Frau, Manuel 812
 Frau, Pere, vídua de l'impressor 964
 Frederic d'Àustria, el Bell 840
 Frederic II emperador Staufen 450, 812
 Frederic III d'Aragó, rei de Trinària 534, 648, 652, 833
 Fredouille, J. C. 567
 Freedman, Paul 381, 655, 656, 780, 786, 879
 Freixas, Pere 705
 Fresquet Fayos, Rafael 645
 Freud, Siegmund 634
 Freudenthal, Gad 809
 Frías, Diego de 906
 Fried, Johannes 830
 Friedberg, Aemilius 7, 31, 35, 56, 58, 60, 61, 73, 74, 75, 87, 88, 93, 100, 101, 105, 117, 125, 127, 130, 136, 962
 Friedlein, Roger 476, 608-613, 810, 816, 822, 858
 Frigola, Bernat 275, 281, 318
 Frigola, Llorenç 318
 Frigola, Pere 319
 Früh, Martin 879
 Fruitós de Tarragona, s. 770
 Fuente, Pablo de la 731
 Fuentes i Gasó, Manuel M. 644, 728
Fueros de Aragón 1552 379
 Fuguet, Joan 709
 Fuixà, Pere 672
 Fulgenci, s. 391
 Fullerachs, corredor 295
 Fumadó Ortega, Iván 769
Fur d'Aragó 700
Fur d'Ozca 700
Fur de Sobrarb 378, 379
 Furió, Antoni 657
 Furió Vayà, Joan Maria 624-628, 645, 894
Furs de València 594, 595, 655, 664, 691, 752, 753, 794, 919
Furs, capítols i actes de Cort de València 802
 Fuster, Antoni 296
 Fuster, Francesc (Pere) 801

- Fuster, Gabriel 331
 Fuster, Joan 874
- Gabriel, Pere 363
 Gabriel Costa, Rafael 738
 Gacet, Pere 742
 Gadrat, Christine 960
 Galceran de Castro, Guillem Ramon 642
 Galceran de Pinós 869
 Galceran de Pinós i Rocabertí, Josep 920
 Gaçull, mossèn 888
 Galdeano Carretero, Rodolfo 375-409, 898
 Galdiano, Lázaro 951
 Galdon i Garcia, Ramon 701, 770, 870
 Galè 542, 584, 615, 885
 Galeaso, Joan 672
 Galende Díaz, Juan Carlos 929
 Galí, Alexandre 661
 Galí Bruñó, Joaquim 688
 Galí Fantova, Montserrat 516
 Galiana, Lluís 929
 Galinsky, Judah 811
 Gal-la Placídia 396, 397
 Gallart Pineda, Pascual A. 723
 Gallego y Salvadores, Jordán 898-899
 Gal·les, Joan de 875, 876
 Galliners, Bernat de 701
 Gallissà, Joan 912
 Gallissà i Costa, Lluçia 965
 Galmés i Mas, Llorenç 790
 Galmés i Sancho, Salvador 7, 193, 201, 210, 215, 247, 250, 263, 601, 820
 Galobart i Soler, Josep 699, 719, 731
 Galvano da Lavanto 832, 833
Gamaliel 731
 Gamberini, Roberto 648
 Gamir 390
 Garau (Guerau), Francesc 951
 Garcia, Arcadi 916
 Garcia, Francesc Vicent 686, 898, 906, 952
 Garcia, Jaume 867
 Garcia, Jeroni 647
 García Ballester, Lluís 531, 580, 585, 615, 838
 García Cabero, Francisco 925
 García de Caralps, J. 576
 García Cárcel, Ricardo 384
 García Carrió, Albert S. 964
 García de Castro, Francisco Javier 769
 Garcia Edo, Vicent 674, 840
 García Espuche, Albert 921
 García García, Antonio 655
 García Hernán, Enrique 641-644
 García López, Yolanda 573, 575
 García de Matamoros, Alonso 893
 García Monerris, Carmen 755
 García Mulet, Òscar 905
 Garcia Noguera, Montserrat 768
 Garcia-Oliver, Ferran 733, 803
 García Pastor, Jesús 263
 García Sempere, Marínela 638
 García de Santa María, Gonzalo 949
 García Trobat, Pilar 923
 Garcias de Cuixà 648
 Garcias Palou, Sebastià 199, 219
 Garganté Llanes, Maria 689, 738, 763
 Garí, Bernat 648
 Garí, Blanca 201, 600, 783
 Garí, fra 886, 903
 Garibay, Esteban de 390, 391, 399, 404
 Garret, Bernat 887
 Garret, Esteve 743
 Garret, Elionor 743
 Garret, Isabel 743
 Garric, Arnau 350, 360, 364, 365, 368
 Garric, Gaspar 350, 647
 Garrido, Josep David 690
 Garrido-Hory, Marguerite 766
 Garrido, Pablo-María 909
 Garriga, Guillem 275, 288, 323, 324, 475
 Garriga, Rafael 288, 323, 324
 Garriga i Riera, Joaquim 382
 Garzoni, Tomàs 647
 Gascón, Domingo 359, 369, 371
 Gascón Urís, Sergi 512
 Gascón Vera, Elena 655
 Gasnault, P. 654
 Gasparri, Françoise 263
 Gassó, Bonaventura 413, 414
 Gassó, Pau Fèlix 414

- Gassol, Jeroni 52
 Gast, Matías 348
 Gastó de Bearn 591
 Gasull, Jaume 881
 Gatell, Cristina 539
 Gavet, Pere 268
 Gayà Estelrich, Jordi 36, 820
 Gazulla, Faustino D. 9, 10, 12, 13, 19,
 20, 206, 215, 216, 218
 Gazulla de Ursino, Carles 904
 Geber 583
*Genealogia regum Navarrae et Aragoniae et
 comitum Barchinone* 381
Genealogía de los reyes... 389
 Gener, Jaume 648, 649, 951
 Gener, Joan 333
Gènesi 65, 80, 81, 82, 86, 93, 94, 98,
 100, 104, 128, 313, 547, 552, 553
Gènesi d'Esriptura 796
Genio de los naturales de Cataluña 921
 Gennadi 101
 Genover, Joan 871
 Genovès, Bartomeu 122
 Geraldini, Antonio 879, 880
 Geraldus de Cremona 308, 536
 Gerard de Bolonya 840
 Gerbert d'Aurillac 582, 775
 Gergen, Thomas 787
 Gerió 903
 Gerli, E. Michel 655
 Germana de Foix, reina 741
 Gerson, Jean Charlier de 652, 938
 Gersonides 812
 Gerundí, Jonah b. Abraham 804
Gesamtatalog der Wiegendrucke 656
Gesta Comitum Barchinonensium 263,
 592, 677, 678, 782, 784, 792, 795,
 797, 798
 Gieben, Servus 208
 Giesey, R. A. 379
 Gifre Ribas, Pere 707, 900, 916
 Giginta d'Oms, Miquel 348, 349, 351,
 359, 361, 362, 364
 Gil, Pere 386, 407, 904
 Gil Pujol, Xavier 379
 Gil Ribas, Josep 776
 Gil Saura, Yolanda 904
 Gil Sotres, Pedro 615
 Gilabert de Centelles 781
 Gilabert, Miquel 339
 Gilbert, Pere 583
 Gillard, Xavier 776
 Giménez Morcillo, Pedro 16
 Gimeno Betí, Lluís 871, 882
 Gimeno Blay, Francisco M. 237, 262
 Ginebra i Molins, Rafael 760
 Ginebreda, Antoni de 453, 457, 875
 Giner, Joan 272, 284, 303, 304
 Giordano, Silvano 532
 Giralt, Sebastià 531, 614, 828, 831-
 833
 Giralt Raventós, Emili 665, 666, 761
 Giraud, Antoni 353, 354, 360, 361,
 364,
 Girbau, Antoni 328
 Gircós, Pere 273, 285, 313
 Gircós, Pere Joan 285, 313
 Girona, Cerverí de 655
 Gironella i Desplà, Anna 703
 Gironès i Trujillo, M. Teresa 872, 873
 Gisemund 575
 Gispert i Català, Núria de 574
 Glassberger, N. 92
 Glick, Thomas F. 586, 746
Gloriosam Ecclesiam 52, 125
Glossa 853
 Godoy, Jaume 793
Goigs 706, 902, 908, 959
Goigs de la Mare de Déu dels Prats 709
Goigs de la Verge Santíssima 941
Goigs del Roser 674, 941
Goigs de sant Climent papa 941
Goigs de sant Isidre 941
Goigs de sant Marc 941
Goigs de sant Roc 941
Goigs del Santíssim 941
Goigs dels Dolors 941
Goigs dels sants patrons Quirze i Julita
 941
 Gómez García, Vito-Tomás 848
 Gómez i Lozano, Josep M. 749
 Gómez Muntané, Maricarmen 655
 Gómez Renedo, Ricardo 905
 Gòmina, Erasme de 684, 688
 Gomit, Joan 9
 Gomis, Joanot 672

- Gonter, Alfred 648, 652
 Gonzalès, Antonio 766
 González, Cristina 655
 González, Elena 956
 González, Lola 357
 González-Agàpito, Jaume 576-578
 González Cañaveros, José Antonio 415
 González Cuenca, Joaquín 888
 González y Escolano, Héctor 874
 González Giménez, Manuel 82
 González Palencia, Angel 399
 González Tornel, Pablo 674, 696
 González de Valderrama, Diego 943
 Gonzalvo i Bou, Gener 576, 729, 756, 788, 957
 Gonzo, Anna 955
 Goñi Gaztambide, José 96
 Gordon, Bernat de 832
 Gorgot, família 953
 Gorman, Michael M. 777
 Gotard, Humbert, vídua de l'impressor 964
 Gotmar I de Girona 648
 Gotmar II de Girona 648
 Gottron, Adam 263, 253
 Goulet, Richard 61
 Grab-Kempf, Elke 842, 843
 Grabmann, Martin 453
 Gracià, mestre 31, 32, 876, 962; cf. *Decretum Magistri Gratiani*
 Gracián, Baltasar 915, 916
 Gracián, Juan 348
 Gradenigo, Pietro 233, 235
 Graell i del Bosch, Gaspar 709
 Graells, Gabriel 357
 Graesse, Jean George Théodore 369, 371
 Grahit Papell, Emili 7, 10, 13, 15
 Gran Capitán 427
 Gran Comité de la Salut Pública
Gran cosa és hom = De magnitudine et parvitate hominis
Grande Encyclopédie 931
 Granada, Luis de 647
 Granado, Carmelo 565, 567, 568
 Granollachs, Bernat de 388, 583
 Grapí Rovira, Orland 862
 Gras, Mercè 936
 Grases, Francesc 898
 Grassi, Antonella 955
 Grau 393, 394 931
 Grau i Batlló, Pere 931
 Grau i Pujol, Josep M. T. 644, 671, 673, 720, 730, 734, 759, 948, 954, 958, 959, 961, 966
 Graullera Sanz, Vicente 898
 Green, Eliahu 804
 Gregori el Gran, s. 53, 93, 308, 771, 842
 Gregori VII 491
 Gregori IX 125, 791, 962
 Gregori XI 9, 10, 11, 14-17, 20, 32, 34, 49, 132, 135, 136, 267, 714
 Gregori XII 654
 Gregori d'Illiberis 565
 Gregori de Nazianz 778
 Gregori de Nissa 100
 Greuges 750
 Griera Gaya, Antoni 516
 Griffiths, Jeremy 940
 Grill, I. 203
 Grilli, Giuseppe 874
 Grimaldi, marquès de 689
 Grimau, Francesc 393
 Groeber, 453
 Gros i Pujol, Miquel dels Sants 207, 507, 566, 702, 785, 789, 856, 965
Grosses Werklexikon der Philosophie 651
 Grosseteste, Robert 208, 209
 Grup de Reverter 921
 Guadall de Centelles 781
 Gual Camarena, Miquel 845
 Gual i Vilà, Valentí 644, 697
 Gualandi, Bacciameo 653
 Gualba, Ponç de 648
 Gualba, Pere Joan de 876
 Gualbes, Ferrer Nicolau 272, 285, 308
 Gualbes e de Sent Climent, Francesc 337
 Guardati (Guardato), Tommaso 653
 Guarini, Girolamo 653
 Guarna, Giovanni 653
 Guarna, Nicola Matteo 653
 Guarnerio, Pier Enea 653
 Guasch, Josep, vídua de l'impressor 964

- Guasco, Bartolomeo 653
 Guasp Oliver, Pere, vídua de l'impressor 964
 Guazzalotti, Andrea 653
 Gudayol, Anna 347
 Gudiol i Cunill, Josep 382, 397, 760, 965
 Güell, Manel 670, 720, 737, 910, 960, 961
 Guenée, Bernard 377
 Guerau, Bernat 250
 Guercio, Enrico 653
 Guerra dels Cent Anys 853
 Guerra de Separació 706, 721, 723, 731, 737, 744, 760, 908, 911-913, 915, 925, 950
 Guerra de Successió 689, 723, 922, 925, 950
 Guevara, Iñigo 653
 Guglielmo II d'Altavilla 653
 Guglielmo VII, marchese di Monferrato 653
 Guglielmo da Forlì 653
 Guglielmo, Gonzaga 653
 Gui, Baltasar 743
 Guia Marín, Lluís J. 916
 Guibert gramàtic de Vic 965
 Guicciardi, Fabrizio 653
 Guicciardini, Francesco 687
 Guichard, Pierre 586
 Guidibaldo I da Montefeltro 653
 Guido de Baysio 308, 962
 Guido delle Colonne 845, 950
 Guilla, Lluís 647
 Guillaume le Breton 591
 Guillaume de Nangis 798
 Guillem de Besers 838
 Guillem de Cailleux 790
 Guillem de Conches 861
 Guillem de Noguera 757, 758
 Guillem de Sant Dionís 950
 Guillem de Tavertet 789
 Guillem, Pere 300
 Guillén Torralba, Juan 951
 Guilleumas, Rosalia 263
 Guilló, Eugenio 921
 Guilló, Vicente 921
 Guimerà, comte de 709
 Guindazzo, Francesco Antonio 653
 Guinot i Rodríguez, Enric 735, 747, 839
 Guiraut d'Espanha 787
 Guisabel de Morea 499
 Guitart Duran, Josep 766
 Guiteras i Vilanova, Joan 576, 577
 Guiu de Montroquer 651
 Guiu, Miquel 332
 Guiu, Pere de 280
 Guix Ferreras, Josep M. 194
 Gulielmus de Podio 886
 Gulielmus Guarre = William de Warre
 Gumiel, Diego de 594
 Gumild 398
 Günzberg Moll, Jordi 657
 Gurdín, Pedro 520
 Gurt i Esparraguera, Josep M. 770
 Gustà, Francesc 653
 Guthrie, W. K. C. 63, 79
 Gutiérrez Cuadrado, Juan 656
 Gutton, Jean Pierre 348
 Guyon, J. 570
 Guzmán, Alejandra 905
 Guzmán de Toledo, Martín 352, 363
 Gy, Pierre M. 578
 Habsburg, nissaga 842
 Haebler, Konrad 656
 Hägele, G. 828
 Harclay, Henry of
 Hardouin, Iohannes 144
 Harris, Neil 955
 Harvey, Steven 808
 Harvey, Warren Zen 654
 Hasday Crescas 812
 Hasenohr, Geneviève 234, 263
 Hauf i Valls, Albert G. 512, 587, 792, 853, 876
 Hauréau, Barthélemy 530
 Hazán Baxá 355
 Hebrera, Francisco de 861
 Hechich, Barnaba 228
 Hegèria 565
 Heidegger, Martin 68
 Heimann, Claudia 7, 8, 12, 13-15, 19, 22, 32, 50-52, 68, 102, 116, 122, 849

- Heimericus de Campo 652, 814, 824
 Heining, O. 53
 Heiple, Daniel L. 654
 Helfferich, A. 466
 Helmrath, Johannes 220
 Hempfer, Klaus W. 810
 Henoc profeta 701, 780
 Henricus de Bohic 308
 Henricus de Segusio 790
 Heràclit 59
 Herbers, Klaus 789, 813, 877, 943
 Hermias 60, 109
 Hernández, M. 378
 Hernández Sanahuja, Bonaventura 770, 952
 Hernando i Delgado, Josep 13, 267-346, 656, 657, 695, 855, 847, 854, 855, 857, 863
 Herrero Cabot, Francisco José 725
 Herson, Cyril P. 865
 Heyne, Sirka 938
 Hidaci 565
 Hidalgo-Serna, Emilio 891
 Hidalgo Sierra, H. 652
 Hieronymus de Oleastro 357
 Híjar, duc d' 793
Hikr bilad al-Andalus 800
 Hilari de Tarragona 770
 Hilderic 398
 Hill, Benet D. 654
 Hillel de Samuel de Verona 653
 Hillgarth, Jocelyn N. 14, 249, 250-252, 263, 267, 269, 657, 814
 Himeri de Tarragona 770
 Hinojosa, Eduardo de 629
 Hinojosa Montalvo, José 698, 804
 Hipòcrates 584, 615
 Hirsch-Reich, Beatrix 537, 549
 Hispania Citerior Tarraconensis 765
 Hödl, Ludwig 207
 Hoenen, Maarten J. F. M. 454
 Holthusius 348, 358, 360
 Homdedéu, família 958
Homenatge al doctor arcangèlich... 826
Homiliari d'Angers 788
Homiliarium Gothicum 788
Homiliae capitulares 782, 788
Homilies d'Organyà 578, 667, 787, 788
Homilies de Tortosa 578
 Honofri 508
 Honori, emperador 292
 Honori IV, papa 502
 Honori d'Autun 32, 33, 135, 137, 143
 Horaci = Quint Horaci Flac
Hores 330
 Hösle, Johannes 602
 Hösle, Vittorio 602
 Hostal dels Pobres Voluntaris 302
 Houben, Hubert 968
 Hoyo, Xavier del 229
 Hubert, M.-C. 262, 264
 Hübner, Emil 770, 905
 Huete, Pedro de 350; vídua de l'impressor 964
 Hug d'Empúries 781
 Hug de Mataplana 726; Sibil·la de Berga, muller 726
 Hug de Nevers 536
 Hug de Sant Víctor 38, 92
 Huguet, Jaume 384
 Hunyadi, Joan 632
 Hurtado de Mendoza, Diego 349, 350
 Hurtado de Mendoza, Rodrigo 890, 890
 Huygens, R. B. C. 480
 Iacobiti (Iacobucci), Aurelio Simmaco 653
 Ibba, Joan 661
 Ibn Abu Zar 700
 Ibn Adret, Solomon b. Abraham 804
 Ibn Hayyun 700
 Ibn Jaldun 801
 Ibn al-Jazzar 833
 Ibn al-Kattan 700
 Ibn-Wáfid 613, 842
 Iborra, Joan 645
 Icart, Bernat 655
 Idalguer de Vic 648
 Idali de Barcelona 648
 Idrisi 700
 Iglesia Duarte, José Ignacio de la 777
 Iglesia Ferreiros, Avelino 83
 Iglésias, Narcís 363
 Iglesias Fonseca, J. Antoni 239, 264, 269, 476, 869

- Ignasi de Loiola, s. 945
Il libro del maestro Antonio 444, 446
 Illa, Joan 941
 Illescas, Gonzalo de 399, 901, 901
 Imbach, Ruedi 262
 Imbert, Pere 360, 364; Caterina, vídua 360, 364, 365
 Imperiale, Andrea Bartolomeo 653
 Imperiale, Paolo 654
 Impresos anònims del segle XVIII 922-923
In festo conceptionis 206
In festo sanctificationis 206
Index Aureliensis 365, 366, 371
Index Thomisticus cf. Tomàs d'Aquino, s.
Ineffabilis Deus 212
 Infantes de Aragón 725
Información revisada... la entrada... a Bellpuig los Miquelets... 689
Informatio quam facit magister Guillelmus de Biterris scholaribus suis 838
Infortiatum 308
Informació sobre arxius de dins i de fora de Cardedeu 946
Informació sobre la Generalitat de València 748
 Inghirami, Tommaso 654
 Inguanzo González, M. Dolores 768
 Inkamp, Wilhelm 491
 Innocenci III 30, 33, 56, 141, 319, 491, 590, 654, 786, 790
 Innocenci VI 9, 51, 654
 Innocenci X 654
 Inquisición Española 682, 951
 Institut du Monde Arabe 581
Instrucción de la sra. d. Estefanía de Requesens... 892
Instruccions e ordinacions per als novament convertits... 802
Instruccions de la vila de Perpinyà... en cort de Montsó 1585 898
Instructio sive exhortatio para don Francisco 643
Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi... 540, 829
Inter sollicitudines 608
 Interian de Ayala, Juan 416, 418
Interpel·lació de Carnestoltes... 686
 Iohannes Guallensis 308, 331
 Iohannes de Murro 103
 Iohannes de Neapoli 91
 Iohannes de Polliaco = Jean de Pouilly
 Iohannes de Toletó 833
Iobannis secundi... Aragonum regis funus et eulogium 880
 Iona ben Avraham de Girona 812, 813
 Iordanus de Turre 833
 Irene di Monferrato, emperadriu d'Orient 654
 Irlés Vicente, María del Carmen 763
 Isabel d'Aragó, reina, s. 840, 941
 Isabel de Castella, reina d'Aragó 944
 Isaac patriarca 88, 91
 Isaac ben Abraham Ishbilí 811
 Isaac ha-Leví 805
 Isaac b. Sheshet 804
 Isabel de Castella, reina 853
 Isabel II, reina 396
 Isabel Chiaramonte, reina de Nàpols 654
 Isabel de Portugal, emperadriu 952
 Isabel d'Urgell 396
 Isabel, abadessa de Pedralbes 326
 Isabella del Balzo, reina de Nàpols 654
Isagoge 615
Isaies profeta 85, 95, 104, 107, 119, 121, 553, 554, 560, 820
 Isarn de Centelles 781
 Isasi Fagoaga, Rosa 895
 Ishbilí, Yom Tov 804
 Isidor de Sevilla, s. 31, 59, 61, 391, 574, 575, 764, 771, 779, 814
Istituto Centrale per il Catalogo unico delle Biblioteche Italiane... 367, 368, 371
 Istria, Vicentello d' 654
 Isvalies, Pietro 654
Itineraari d'Antoni 764
 Ivarra, Martí 385
 Ivars, Andreu 12, 13, 14
 Izquierdo, Onofre 950
 Izquierdo Benito, Ricardo 968
 Jacme, Joan 938
 Jacme de Sant Serni 824
 Jacob ben Elie 810
 Jacob Consumo 583

- Jacobs, Helmut C. 937
 Jacoby, David 587
 Jacquard, Danielle 613, 614, 615
 Jaffe, Ph. 492
 Jafre, Pere Guillem 293
 Jaime Lorén, José M. de 908
 Jakobi, Klaus 201
 James-Sarazin, Ariane 921
 Janer, Marc 268
 Janer, Pere 268
 Janer Manila, Gabriel 815
 Janis, Francesco 653
 Jansen, B. 103
Jardinet d'orats 640, 882
 Járrega Domínguez, Ramon 766, 768
 Jarrett, Jonathan 779
 Jaspers, Nikolas 943
 Jassans, Miquel S. 697
 Jaubert de Passà, Francesc 746
 Jaume I el Conqueridor 249, 388, 396, 481, 582, 587, 588, 594, 593, 595, 612, 633, 648, 652, 655, 659, 664, 674, 691, 692, 708, 712, 725, 736, 739, 782, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 800, 804, 802, 804, 837, 842, 949, 950, 964; Violant d'Hongria, muller 791
 Jaume II el Just 251, 252, 268, 387, 396, 407, 446, 447, 449, 466, 529, 542, 548, 587, 604, 612, 621, 648, 652, 655, 676, 679, 694, 698, 725, 734, 787, 789, 800, 801, 829, 830, 833, 835, 837, 838, 839, 840, 842, 846, 861, 883, 942; Blanca d'Anjou, muller 789, 838; Maria de Xipre, muller 621, 653
 Jaume II de Mallorca 249-252, 655, 712, 725, 841
 Jaume III de Mallorca 712, 841
 Jaume comte d'Urgell 624, 793, 866
 Jaume infant de Mallorca 453
 Jaume II d'Urgell = Comte d'Urgell
 Jaume, Joan 648, 651
 Jaume (Jacme), Pere 308
 Jean de Pouilly 206
 Jean Quidort 32
 Jedaiah Hapeninini ben Abraham Bedershi 940
 Jener, Jaume = Gener, Jaume
Jeremies profeta 554, 556, 640
 Jeroni, s. 49, 100, 566, 567, 771
 Jeroni, pseudo 100
 Jeroni de València 655
 Jesús de Nazaret 196, 825, 850
 Jiménez Catalán, Manuel 357
 Jiménez de Cisneros, Francisco 682, 897
 Jiménez de Rada, Rodrigo 379, 381, 399, 403, 404
 Jiménez Sureda, Montserrat 705, 708
 Joan I de Catalunya-Aragó 8, 10, 11, 12, 13, 15-17, 19, 20, 102, 216, 217, 218, 396, 473, 475, 583, 655, 801, 837, 841, 847, 848, 849, 858, 859, 861, 862, 867, 949
 Joan II de Catalunya-Aragó 396, 397, 399, 589, 637-638, 655, 676, 681, 684, 692, 717, 723, 725, 742, 812, 867, 879, 880, 954
 Joan XXII 30, 33, 52, 125, 183, 838
 Joan, Antoni 325
 Joan Baptista, s. 90
 Joan, Benet Honorat 892
 Joan Crisòstom 851
 Joan Damascè 25, 79
 Joan, Jordi 932, 950
 Joan Josep 904
 Joan, Pèire (Oliu), fra 35, 43, 52, 103, 203, 206, 549, 639, 830, 852
 Joan, Pere 293, 868
 Joan de Bíclar 648, 652, 655
 Joan de Capistrano, s. 632
 Joan de Freiburg 790
 Joan de Ripoll 648
 Joan de Rocatalhada 482, 496, 616-618, 824, 834
 Joan de Tarragona 770
 Joana la Boja, reina 396, 397, 641
 Joana d'Empúries 957
 Joaquim, s. 194; Anna, s., muller 194
 Joaquim de Flore 25, 35, 76, 444, 496, 535, 541, 549, 561, 562
 Joffreu, Pere Antoni 683
 Jofre el Pelut (Jofre I) 380, 381, 382, 386, 396, 404-408, 677, 779, 780, 886

- Jofre II 381, 396, 406
 Jofre III 396
 Jofre, Joan 890, 890
 Jofre, Ramon 103
 Johannes de Parma 811
 Johnston, Marc 480
 Jolis, Joan 371
 Joly, Barthélemy 687, 705
 Jonah ben Abraham Gerondi 653, 940
 Jonàs 96
 Jorba, Dionís Jeroni 386, 407, 683, 887
 Jorba, Manuel 666
 Jorba i Serra, Xavier 710, 724
 Jordà, Rafael 386
 Jordà, Guillem 327
 Jordà Fernández, Antoni 737
 Jordán, 360
 Jordi I d'Anglaterra 449
 Jordi de Tarragona 770
 José i Pitarch, Antoni 709
 Josep, s. 89, 114
 Josep de la Concepció 738, 739
 Jossemet, Jocelyne 646
 Jouvin, A. 705
 Jover, Francesc 696
 Juan-Mompó, Joaquim 927
 Juan Rubí, Bernat 667
 Juan Vidal, Josep 715
 Judes Iscariot 94, 129, 626, 877
 Juglà i Font, Antoni 934
 Jugurta 845
 Jular, Cristina 814
 Juli II papa 654
 Julià, Antoni 931
 Julià d'Eclano 26, 88, 89, 91, 93
 Julià i Figueras, Benet 354, 371
 Julián de Toledo 398, 400, 403
 Jullien de Pommerol, M. Henriette 496, 616
 Junta de Comerç de Barcelona 412
 Junyent i Subirà, Eduard 965
 Just d'Urgell, s. 573, 648, 652, 771, 951
 Justí, s. 70
 Justinià, emperador 326
 Justinià de València 573, 648, 652
 Justino Maciel, M. 568
 Jutge, Pere 597, 830
 Juvenci, Josep 703
 Kagay, Donald 654, 655
 Kamen, Henry 350, 362
 Katz, Israel J. 655
 Keay, Simon 768
 Kedart, 504
 Kempf, Friedrich 491
 Kiesewetter, Andreas 632, 654, 668
 Killeermann, Corinna 957
 Kilwardby, R. 103
 King, David A. 581, 582
 Kircher, Athanasius 825, 826
 Klaiber, Ludwig 601, 602
 Klein, Elka 804, 813
 Kochaniewicz, Boguslaw 228
 Kofmann, Cristòfor 888
 Könsgen, Ewald 656
 Kovács, Lenke 889
 Krüger, Nilüfer 938
 La Canal, José 706
La fi del comte d'Urgell 377, 388, 396, 397, 793, 867, 886
 La Gasca, Pedro 751
La malmaridada 837
La verdat sin rebozo 826
 Laarmann, M. 651
 Labarola, Bartomeu 276, 288, 334
 Labarta, Anna 613, 614, 615
 Laborde, Alexandre de 705
 Labory, Gillette 263
 Lacarra, José M. 700
 Lacarra, M. Jesús 67
 Lacarra Duca, M. Carmen 867
 Lacavalleria, Pere 687, 904; vídua de l'impressor 964
 Lacave, José Luis 804
 Lactanci 567
 Ladislao d'Angiò-Durazzo, rei 654
 Lagardère, Vincent 589
 Lagumina, Bartolomeo 534
 Lagumina, Giuseppe 534
 Lahoz Finestres, José M. 725
 Lainé, Françoise 844
 Lalaing, Antoine de 705
 Lalinde, Josep 379

- Lalli, Laura 956
 Lalomia, Gaetano 820
 Lamarca, Montserrat 347, 360
 Lampi de Barcelona 567
 Lamy, Marielle 194
 Lancaster, Agustín de 686
 Lancia, Corrado 654
 Lancia, Federico 654
 Lancia, Manfredi 654
 Landrich, Jaume 303
 Landulphus de Saxonia 446, 449, 876
Lanes exides en M CCCC L de... En Jaume Scolà e Antoni Jover 875
Lanes d'En Joan Sebilla carregades en Scatron 875
 Lanfranc de Milà 855
 Langholm, Odd 790
 Langlois, 492, 494
 Lannkchamer, Stephanus 940
 Lanuza Montbui Vilarig i d'Oms, Joan de 920
 Lanuza Navarro, Tayra M. Carmen 917
 Lapi, Paolo 654
Lapidari 268
 Larguier, Gilbert 646
 Larraondo, Pedro de 943
 Las Casas, Bartolomé de 932
 Laslet, Peter 516
Lauda, Sion, Salvatorem 137
 Lauer, Philip 46
 Laurentini, Giovanni 955
 Lavinheta, Bernat 648, 816, 951
 Lazius, Wolfgang 401
 Lazzarelli, Ludovico 829
 Le Bachelet, Xavier 194, 204, 218, 219, 220
 Le Goff, 792
Le livre et l'édition en Catalogne au XVIIe siècle... 370
 Le Myésier, Thomas 597, 598, 648, 652, 816, 822, 825
 Leandre, s. 391
 Lebrigand, Y. 577
 Leclercq, J. 203
Lectura Sedis Valentiae 620
 Ledesma, Miquel Jeroni 893
 Lee, Harold 537
 Lefèvre, Sylvie 263
 Lefèvre, Yves 21, 32, 33, 50, 136
 Lefèbvre d'Étapes, Jacques 822
Legenda aurea 877
Leges Visigothorum 574
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 584, 603
 Leidrat de Lió 566
 Leiva, Juan de 952
 Lentillon, Jean-Pierre 781, 799
 Leo Iudaeus 617
 León, Luis de, fray 415
 Leonardi, Claudio 648
 Lerner, Robert E. 540, 541
Les funerals dels reis d'Aragó 961
 Lesdiguières, família 625
 Leurquin, Anne-Françoise 262
Levament de la conquesta de Sardenya 951
 Levi Ben Gerson 583
 Lévy, Tony 809
Lex Gothorum 575
Leys d'amor 837
Liber Albenguefit philosophi de virtutibus medicinarum et ciborum 842
Liber de vinis 830
Liber definitionum testamentorum 710
Liber deflorationis philosophorum 828
Liber feudorum maior 740, 787
Liber Iudaeorum 804, 805
Liber iudic(i)orum 667, 775
Liber Iudicum Popularis 575-577
Liber Maiolichinus 652
Liber manumissoriae episcopi Barchinonensis 863
Liber Privilegiorum Civitatis et Regni Valentiae 593-596
Liber Sacramentorum Augustodunensis 53
Liber Sacramentorum Gellonensis 53
Liber saecularis et iacobitae 612
Liber Sancti Iacobi 652
Liber Studii Generalis Medicorum et Artistarum 945
 Liberós, Esteve 357
Libre de medicines particulars 842, 843
Libri Antiquitatum 762
Libri carolini 778
Libro del principado de Morea 499
Libro de los fechos y conquistas..., 592
Lignum vitae 316
 Linares Bayo, J. Cristian 968

- Linconiensis = Grosseteste, Robert
 Lindley Cintra, Luis Felipe 83
 Lindsay, W. M. 32, 59
 Linehan, Peter 654
 Linne, Carl af 927
 Linneu = Linne, Carl af
 Lira, Nicolau de 213, 830
 Litell, Bonet 19
Livre de Sidrach 609
Livro da corte imperial 822
 Llabrés i Quintana, Gabriel 464, 466, 474
 Llach i Palmada, Emma 670
 Llagostera i Fernández, Antoni 855
 Llanas, Manuel 347, 348
 Llanes i Domingo, Carme 747
 Lledó, Joan de 32, 33, 132
 Lledó Guillem, Vicente 873
Llegenda àurea 786, 796
Llegenda d'Otger Cataló 833
 Llemotges, Pere de 651
 Lleó III papa 776
 Lleó XIII papa 827
Lletra als Colossencs 79
Lletra als Efesis 68, 117, 118, 119, 125
Lletra als Filipesos 104, 106, 110, 112
Lletra als Gàlates 50
Lletra als Hebreus 54, 64, 65, 70, 79, 95, 96, 123, 125
Lletra als Romans 53, 54, 55, 56, 58, 60, 64, 66, 69, 81, 87, 89, 98, 108, 124, 127, 552, 569
Lletra de S. Jaume 62, 138, 139
Lletra primera a Timoteu 60, 66
Lletra primera als Corintis 121, 123, 128, 129, 136, 137, 553, 559, 560, 562
Lletra primera de Joan 64, 69
Lletra primera als Tessalonicencs 129
Lletra segona als Tessalonicencs 122
Llevador de Pals 726
Llevador de les rendes del Reial Patrimoni a Mojà 719
Llibre d'Amós 97
Llibre de antiguitats de la seu de València 894
Llibre de Barlaam 609
Llibre de Benedicta tu in mulieribus 822
Llibre de canalars 779
Llibre de censals de la... Confraria de S. Sebastià 524
Llibre de cerimònies de les Corts 898
Llibre de cort de Ciutadella 712
Llibre de Corts Generals 712
Llibre de Daniel 56, 83
Llibre de deliberacions de la Generalitat 376
Llibre d'Eclesiastès 72, 77, 95, 101, 121
Llibre d'Emmanuel 820
Llibre de fàbrica 693
Llibre de l'administració de la Hisenda de Castellterçol 966
Llibre de l'infant En Pere 795
Llibre de Jeremies 58, 64, 66, 67, 89, 90, 96
Llibre de Job 49, 65, 83, 96, 97, 547, 556
Llibre de Joel 120, 121, 124
Llibre de Jonàs 96
Llibre de Malaquies 62
Llibre de la cadena d'Eivissa 712
Llibre de la carnisseria de la vila de Berga 690
Llibre de la capella de comunió 693
Llibre de la confraria del Roser 674, 908
Llibre de la dècima que-s paga en... Sogorb 863
Llibre de la fundació d'aquest monestir de santa Clara de Vich 912
Llibre de la miraculosa conversió... de St. Honorat 352
Llibre de la çuna e xara dels moros 481
Llibre de privilegis de la seca 897
Llibre de Proverbis 67, 72, 95
Llibre de refeccions de Ripoll 207, 857
Llibre de Saviesa 53, 55, 58, 66, 69, 82, 96, 101
Llibre de Sent Soví 935
Llibre de les nobleses dels reis 841
Llibre de les solemnitats de Barcelona 385, 889
Llibre de Zacaries 118
Llibre jutge 775
Llibre primer dels Reis 94
Llibre ver del convent de Bellpuig 688
Llibre verd de Barcelona 680, 681, 685

- Llibre verd de Vallbona* 578, 757
Llibre vermell 655
Llibre vermell de Ciutadella 712
Llibre del Consolat de Mar 951
Llibre del convent de Sant Francesc de Terrassa 740
Llibre del privilegi del nou govern de la ciutat d'Alacant 672
Llibre del rei En Pere 795
Llibre dels privilegis de la vila de Figueres 699
Llibre dels reis de Mallorca 712
Llibre per al bon regiment del batlle de les ovelles 718
Llibres de confraries 762
Llibres del repartiment 594
Llibreta de notas curiosas... 750
 Llin Cháfer, Arturo 802, 894, 895
 Llinàs, Carles 816
 Llobera, Joan de 651
 Lloberes, Jaume 319
 Llobet de Barcelona 648, 652
 Llobet, Josep 949
 Llobet i Portella, Josep M. 676, 795, 709, 733, 806, 807, 918
 Llobis, Pedro 520
 Llobregat Conesa, Enric 480
 Llop i Jordana, Irene 808
 Llop (Lupi), Jaques 449
 Llopis, Joan 951
 Llorenç, Blai 318, 319
 Llorens, Arnau 794
 Llorens, José Manuel 690
 Llorens Solé, Antoni 523
 Llorente, Teodor 925
 Lloret, família 692
 Lloret, Jeroni 955
 Lot de Ribera, Miquel 347, 353, 354, 356, 359, 360, 361, 363, 646
 Lluch, Ernest 363
 Lluch Arenas, Marc 872
 Lluch Bramon, Rosa 704
 Lluch Juncosa, Montserrat 845
 Lluís el Cec 777
 Lluís el Piadós 380, 390, 396, 404-406, 776, 777
 Lluís el Tartamut 402
 Lluís I Borbó 950
 Lluís IX de França, s. 633
 Lluís XII de França 469
 Lluís XIII de França 722
 Lluís XIV de França 919, 924, 939
 Lluís I, rei 396
 Lluís Font, Pere 531, 533, 661, 663, 868
 Lluís d'Olot = Bassols i Bastons, Lluís 929
 Llull DB 243, 244, 249, 253, 264
 Llull, Joan 336
 Llull, Lluís 276, 284
 Llull, Pere 275, 276, 286, 329
 Llull, Ramon 7, 10, 11, 51, 106, 193-228, 229-346, 450, 451, 466, 479-506, 513, 579, 583-585, 596-613, 616, 617, 624, 633, 640, 648, 651, 652, 655, 663, 664, 713, 786, 796, 804, 813, 814-828, 831, 835, 843, 849, 852, 860, 861, 862, 940, 949, 955
 Llull, Ramon, pseudo 648, 652, 938, 955
 Llum de filosofia 949
 Llupià, Hug de 856
 Lúria, Roger de 836, 837
 Lo Bello, Rosario A. 540, 834
 Lobo, Ricard 914
Lo judici de Paris, pastor 730
Lo present llibre de las senyorias mitjanas... de Igualada 966
Loa per la comèdia del "Desdeny..." 730
Loa a la història de Troya 906
 Loaces, Fernando de 951, 963
 Lobato Franco, Isabel 411
 Lofrasso, Antonio 382, 391, 682, 686, 687, 898
Logica discipuli 279, 281, 315
Logica Morelli 652
 Lohr, Charles H. 262, 825
 Lomax, Derek W. 82
 Longère, J. 578
 Longpré, Ephrem 208, 502, 599
 Lope de Vega y Carpio, Félix 360, 399, 958
 Lopeña Paul, Ana Isabel 700
 López Cordón, M. Victoria 968
 López Gardeny, Dídac 683

- López de Mendoza, Íñigo 888
 López Perete, Juan 357
 López Pérez, M. Dolores 901
 López Piñero, José M. 580
 López Pizcueta, Tomàs 966
 López Sopeña, Antonio 739
 López Vilar, Jordi 670, 724, 737, 769
 López-Yarto Elizalde, Amelia 964
 Loris, Dimes 401
 Loscos, Agustí 955
 Lot, Ferdinand 590
 Lotari (Lotarius) de Segni (cf. Innocenci III)
 Lotti, L. 381, 382
 Lozano, Josep 645
 Lozano Gracia, Susana 875
 Luanco, José Ramón de 584
 Lucas de Córdoba, Francisco 357
 Lucas de Tuy (l. Tudensis) 399, 403
 Lucero, Lluís 879
 Lucía Mejías, José Manuel 365, 371
 Luculenci 782
 Lugo, Gregorio de 952
 Luna, Francesc de 331
 Luna, Miguel de 803
 Luna, Pere de (Cf. Benet XIII) 13-16, 18, 23, 612, 655, 848
 Luna-Batlle, Xavier 909
 Lupitus Barcinonensis 582
 Lusingan, 861
 Luttrell, Anthony 587

 Maça de Lizana, Pero 883
 Macé, Benet, vídua de l'impressor 964
 MacKay, Angus 655, 656
 Madre, Alois 30, 493, 495, 500, 600, 605
 Maduell, Àlvar 194
 Madurell i Marimon, Josep M. 13, 14, 267, 269, 280, 282, 298-300, 303, 304, 315, 323, 326, 337, 347-351, 364, 366, 367, 368, 369, 371, 385, 386, 401, 476
 Maese i Fidalgo, Xavier 805
 Maestre Maestre, José M. 352
 Magarola i Sentmenat, Antoni de 730
Magne pastor, o Vincenti... 864
 Magne Màxim 769

 Mahiques, Joan 862
 Maians i Ciscar, Gregori 646, 888, 891, 922, 949, 950
 Maians i Ciscar, Joan Antoni 646, 929
 Mailly-d'Harcourt, Joseph-Augustin 730
 Maimònides 813
 Maiol, Bernat 797
 Maino de Mainieri 833
 Maldà, baró de = Amat i de Cortada Senjust, Rafael
 Maldonado, Juan 893
 Malé i Pegueroles, Jordi 658
 Maleczek, W. 654
 Malla, Felip de 639, 648, 857, 867, 868
 Mallet, Michael E. 877
 Mallol, Bernat 869
 Mallorquí García, Elvis 704, 711, 954
 Malo, Pere 352
 Maltézou, Chryssa A. 587
 Maluenda, Tomàs 930
 Manconi, Francesco 968
 Mandelli, M. 653
 Mandingorra Llavata, M. Luz 963
 Manescal, Joan Pau 352
 Manescal, Onofre 386, 407, 408, 703
 Manfred Hohenstaufen 812
 Mani 56
 Manselli, Raoul 530
 Mansi, Johannes Dominicus 143, 220
 Mantova, Battista di 864
Manual català de mercaderia 794, 845
Manual de Novells Ardiats 685, 912
 Mañé, Núria 664
 Marbres, Joan 648, 651, 652, 951, 955
 Marc, Ausiàs 655, 664, 871-874, 880, 902
 Marc, Pere 655
 Marca, Bartomeu 529
 Marca, Francisco 740
 Marca, Pèire de 646, 691, 914
 Marcabré 872
 Marchant Rivera, Alicia 926
 Marcial 766, 767
 Marcillo, Manuel 364, 367, 368, 371, 660
 Marcos, M. 566

- Marcos Fuster, Noelia 672
 Marcos Hierro, Ernest 587, 783
 Marcus Porci Firmani 769
 Marés i Déulovol, Frederic 818
 Margarida de Prades, reina 888
 Margarit, Jeroni 357
 Margarit i Pau, Joan 380, 399, 655, 879, 901
 Marí i Brull, Gerard 727, 842, 900
 Maria verge 109, 118
 Maria Magdalena 94
 Maria de Portugal 846
 Maria, muller d'Alfons IV Trastámara 742, 871, 879
 Marià IV d'Arborea 942, 943
 Mariana, Juan de 403, 415
 Mariana de Neuburg i Baviera, reina 917-918
 Marín, Hilario 220
 Marinello Mercacci, Olga 535
 Marineo Sículo, Lucio 379, 381, 389, 686, 898
 Mariner, Sebastià 786
 Mariner, Vicent 873, 949
 Marinescu, Constantin 588
 Marini, Lelio 355
 Marinis, Tammaro de 469, 474
 Marius Mercator 93
 Marot, Teresa 766
 Marquès de Monistrol 886
 Marquès, Benigne 788
 Marquès, Pere 281, 338
 Marquès, Jaume 703
 Marquès i Planagumà, Josep M. 629, 630, 793, 868, 953
 Marqués de los Vélez 912
 Marquet, Ramon 797
 Marquilles, Jaume 652
 Marsili, Pere 648
 Martí el Jove 654, 655, 796, 812, 852;
     Maria de Sicília, muller 654, 812
 Martí I l'Humà, rei 20, 216, 381, 396, 473, 583, 654, 655, 678, 787, 796, 812, 852, 859, 861, 867, 871, 950;
     Maria de Luna, muller, reina 20, 787
 Martí IV papa 703
 Martí V papa 18, 23, 267
 Martí de Barcelona 23, 251, 264, 464, 465, 507, 510, 530
 Martí, Bernardo 932
 Martí, Francesc 91
 Martí, Guillem 319
 Martí, Josep 419, 578, 722, 723
 Martí, Ramon, fra 7, 67, 71, 544, 548, 648, 651, 652, 655, 813
 Martí i Ascó, Manuel 645
 Martí Bonet, Josep M. 576-578
 Martí i Castell, Joan 264, 667, 887, 930
 Martí i Franquès, Antoni 939
 Martí Mestre, Joaquim 645, 894, 935
 Martí Pineda, Andreu 639
 Martí i Saragossà, Manuel 922, 950
 Martí i Viladamor, Francesc 646, 904, 913
 Martin, Georges 834
 Martin, H. J. 263
 Martín Abad, Julián 348
 Martín Fàbrega, M. Rosa 846
 Martín Vielba, Òscar 738
 Martina, Joan 622
 Martínez, Martí 945
 Martines, Pere 638, 640
 Martínez Almira, Magdalena 672
 Martínez Gázquez, José 542, 613, 614, 615, 838
 Martínez de Irujo, Manuel 755
 Martínez Rodríguez, Miguel Ángel 910, 920
 Martínez Romero, Tomàs 507-514, 671, 880, 881, 882, 884, 967
Martirorium 575
Martirologi 785
 Martorell, Francesc 904
 Martorell, Joanot 640, 875, 876
 Martorelli, Rossana 672
 Martos, Josep Lluís 884
Martyrologium Hieronymianum 574
 Marvilla, Jaquet de 512, 513
 Mas, Bartomeu 364
 Mas, Bernat 303
 Mas, Diego (Jaume) 898, 899, 898
 Mas, J. 917
 Mas, Sinibald de 933
 Mas i Forners, Antoni M. 751

- Mas Perxés, família 966
 Mas i Soldevila, Manuel 686, 896
 Mas i Solench, Josep M. 669, 790
 Mas i Vives, Joan 262, 265
 Mascó, Domènec 859
 Masdéu, Joan Francesc 933
 Masferrer, Rafael 924
 Maslama 581, 582
 Masmartí i Recasens, Sònia 732
 Masnovell, 386, 387
 Massanell Massalles, Mar 910
 Massanés 921
 Masseu, Antoni 287, 304, 305
 Massip, Francesc 889
 Massó Carballido, Jaume 770
 Massó i Torrents, Jaume 464, 465, 466,
 473, 507, 658
 Massons, Josep M. 688
 Massot i Muntaner, Josep 360, 366,
 656, 671
 Mata, Pere 382
 Mata, Sofia 897
 Matamala, Arnau de 313
 Mates, Bartomeu 648
 Mateu apòstol 94
 Mateu (Guimerà) d'Agrigento 648,
 831, 871, 876
 Mateu, família 724
 Mateu, Guillem 724
 Mateu, Joaquim 722
 Mateu i Llopis, Felip 864
 Mateu Prats, M. Lena 216
 Matevat, Caterina 964
 Matevat, Jaume 647, 687; vídua de
 l'impressor 964
 Matevat, Sebastà 687
 Mathes, Mateu 319
 Matheu i Sanz, Llorenç 748, 916
Matrícula 1637 717-718
 Mattei, P. 567
 Matteoli, Mario 825
 Mattioli, Emilio 891
 Matton, Sylvain 17
 Mayans, Joan 880
 Mayelle, pintor 427
 Mayer i Olivé, Marc 565, 905
 Mayoral López, Rubén 682
 McCranck, Lawrence 655, 656,
 McVaugh, Michael 531, 542, 584, 585,
 613, 614, 615, 656, 838
 Méchain, Pierre-François André 935
 Medina, Jaume 598
 Medina, José Toribio 358, 369, 371
Medioevo Latino 652, 653
Megabize 730
 Mei, Felip 349, 736, 901, 902
 Mei, Joan 381
 Mel-lissos 24, 62, 63
 Meillet, A. 559
 Melchor Monserrat, José Manuel 767
 Melero Meneo, Marisa 784
 Meloni, Giuseppe 942
*Memòria de les obsèquies... del rey don Phe-
 lip segon* 761
*Memorial a Alexandre VI demanant que
 confirmi la Universitat de Valencia* 749
Memorial de greuges 1760 708
*Memorial de las personas... en lo lloc del
 Moster* 674
*Memorial remitido por los dominicos de
 Palma...* 826
 Menchón i Bes, Joan 768
 Mendoza, Mencía de 892, 893
 Menéndez Fueyo, J. Luis 801
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 399,
 530, 658, 666
 Mengs, Anton Raphael 427
 Mensa i Valls, Jaume 529-564, 828,
 829
 Mercader, Joan 651
 Merlí 444, 446, 451
 Meroi, Fabrizio 967
 Mersiowsky, Mark 938, 939
 Mesa, Rodrigo de 748, 749
 Mesado Oliver, Norberto 674
 Meseguer, Juan 357, 371
 Meseguer, Lluís 874
 Meseguer i Rodríguez, Eva 740
 Mestre i Roigé, Esteve 745
 Mestres, Josep 675
 Mesue 613
 Metge, Bernat 102, 461-477, 837,
 857, 858, 859, 861, 877
 Meyer, Christian 946
 Meyers, Jean 776
 Miarnau i Pomés, M. Rosa 675

- Micó, Francesc 722
 Micó, José M. 873
 Mieres, Tomàs 629-631, 651, 655, 868, 898
 Mieth, Klaus Peter 67
 Migliore, Pietro 207
 Migne, Jean-Paul 590
 Mikelarena Peña, Fernando 951
 Milà, Lluís de 857
 Milà i Fontanals, Manuel 658, 666
 Milans, Aleix 941
 Milans, Tomàs 925
 Milder, P. F. 207
 Milian i Ortí, Ramon 959
 Millan i Roca, Lluís 959
 Millares Carlo, Agustín 347
 Millàs Vallicrosa, Josep M. 580-583, 612, 784
 Minguet Cervera, Tomàs 905
 Mínyana, Josep Manuel 922
 Miquel Paleòleg, emperador 715
 Miquel dels Sants, s. 950
 Miquel, Bernat 285, 308; Serena, muller 308
 Miquel, Joan Marc 336
 Miquel i Planas, Ramon 884
 Miquel i Rossell, Francesc Xavier 464, 466
 Miquel i Vives, Marina
 Mir, comte 396
 Mir, Arnau 700
 Mir, Esteve 327
 Mir, Gaspar 282, 337
 Mir Soria, Parícia 921
 Miracle, Jaume del 303
Miraculum beatae Mariae 308
Miraculum sancti Stephani pro Galcerando de Pinós 869
 Miralles, Joan Bta. 927
 Miralles Conesa, Luis 920
 Miralles i Febres, Antoni 949
 Miralles Jori, Eulàlia 347-373, 383, 386, 400, 646, 686, 896, 967
 Miralles i Monserrat, Joan 262, 265
 Miralles Sbert, Josep 715
 Miralpeix, Francesc 704 762
 Mirambell, Miquel 709
 Mirambell Belloc, Enric 350, 360
 Miranda Menacho, Vera-Cruz 681
 Miravall, Vicent de 913
 Miret i Sans, Joaquim 376, 384, 389, 590, 658, 666, 700, 791, 797, 839
 Miró, comte 381
 Miró Baldrich, Ramon 689
 Miró Bonfill 575
 Miró Bonfill de Besalú 648
 Miró, Oleguer 623
Miscel·lània Lul·liana 601
Missale Maioricense 207
Missale Romanum 196
 Mitchell, Piers D. 830
 Mitjavila, Joan de 268
 Modestin, Clémence 616
 Modigliani, Denise 830
 Moeglin, Jean Marie 377
 Møger, Gabriel 711
 Mois, Rolán de 378
 Moïses 59, 65, 80, 81, 82, 86, 93, 98, 128, 547, 569, 825
 Moïses ben Nahman = Nahmànides
 Moix, Joan Rafael 362
 Molas i Batllori, Joaquim 385, 387, 666
 Molas i Ribalta, Pere 411, 412, 684, 888, 912
 Molassa 630
 Molina, Juan de 890, 890
 Molina i Figueras, Joan 473
 Moliné i Brasés, Enric 408
 Moliner, Martí 271, 282, 292, 293
 Moll Benejam, Antoni Lluís 687, 902
 Moll Casanovas, Francesc de Borja 195, 251, 264, 660, 662, 664, 666, 827
 Moll i Marquès, Aina 827
 Mollet, Francesc 309
 Moltz, Ulrich 957
 Mon y Velarde, Romualdo 738
 Moncayo, Pedro de 358
 Mondéjar, marquès de 949
 Mondeville, Henri de 476
Monedatge del Call de la Ciutat de Mallorca 806
 Moner, Francesc 686, 898
 Monferrer Guardiola, Rafael 935
Monitiones Bernardi ad sororem 319

- Montagut i Estragués, Tomàs de 680, 899
 Montaigne, Michel Eyquem de 634
 Montaner Frutos, 389
 Montcada, família 700
 Montcada, Francesc de 904, 909
 Montcada, Guillem Ramon de 734, 804
 Montcada, Joan Lluís de 949
 Montcada, Luis de 952
 Montemayor, Jorge de 664, 857
 Monterde Albiach, Cristina 941, 942
 Monterde y Real, Cristóbal Juan 918
 Montero Tortajada, Encarna 747
 Montfar-Sors, Dídac 896
 Montfar-Sors, Josep 686, 896
 Montfar-Sors, Miquel-Onofre 686, 896
 Montfort, Simon de 590, 591, 790
 Montmajor, 894
 Montolío Torán, David 735
 Montpalau, Francesc de 888
 Montpezat, Pere de 348; Eulàlia, vídua de l'impressor 348, 964
 Montrodon, Bertran de 883
 Montroquer, Guiu de 938, 955
 Montserrat i Eva, Alexandre 926
 Montserrat i Grau, Miquel 384, 386, 394
 Montserrat Molas, Josep 661
 Montsó, Joan de 92, 217, 612, 648, 651
 Monumenta Germaniae Historica 574, 575, 939
 Moore, bisbe de Norwich 449
 Moradell, Vicent de 909
 Moralejo Álvarez, José Luis 784
 Morales, Ambrosio de 400, 403, 901, 950
 Morales Roca, F. J. 385
 Moran i Ocerinjauregui, Josep 658, 665, 667, 786, 787, 788, 897, 928, 930, 934
 Morató Tomàs, Josep M. 535
 Morcillo García, Sonia 443
Moré 807
 Morel-Fatio, Auguste 453, 464, 472
 Morelló Baget, Jordi 712, 736, 758
 Moreno, Joan 880, 882
 Moreno Chacón, Manuel 705, 966
 Moreno Claverías, Belén 727
 Moreno Mayerhoff, Pedro 920
 Morenzoni, Franco 863
 Morera i Llauradó, Enric 737
 Morerod-Fattebert, Christine 482, 496, 616
 Morlà, Pere Jacint 645
 Morone, M. 653
 Morreale, Margherita 655
 Morte García, Carmen 376, 378
 Mortier, Daniel A. 31, 92
 Moscone, M. 654
 Moses ben Nahman
 Mottu, Henry 561, 562, 563ç
 Moya, Joan de 651
 Mule, Viviana 944
 Mundó i Marcet, Manuel 531, 573, 574, 575, 576
 Muntaner, Ramon 499, 655, 659, 782, 792-793, 797, 798, 836, 837, 838, 841
 Munyòs, Jeroni 580
 Münzer, Hieronymus 705, 885
 Muñoz, Bartomeu 693
 Muñoz Lloret, Josep M. 879
 Muñoz i Sebastià, Joan-Hilari 743, 744, 903, 918
 Mur, Dalmau de 734, 844, 859, 868
 Mur i Raurell, Anna 789
 Mura, Antoni de 275, 286, 325; Desitjada, muller 326
 Mura, Eufrasina 325
 Mura, Susanna de 286
 Mura, Violant de 286
 Murchi, Tommaso 832
 Murgia, Giovanni 714, 968
 Murillo Rademacher, César 890
 Muset i Pons, Assumpta 929
 Musso, R. 654
 Mut, Vicenç 915
 Mutgé i Vives, Josefina 678, 679, 680, 844
 Nabucodonosor 85, 94
 Naccarato, Frank 509
 Nadal, Francesc 760
 Nadal, Jeroni 954

- Nadal, Jordi 516
 Nadal, Josep 950
 Nadal, Ponç 239
 Nadal Cañellas, Joan 531, 537, 838
 Nadal Crespi, Bernat 717
 Nadal Lorenzo, Jordi 756
 Nadiras, Sebastien 836
 Nahmànides 648, 652, 655, 804, 810,
 940
 Nanni = Annio da Viterbo
 Nanning Van Alkmaar, Peter 893
 Nauta, Lodi 454
 Navagero, Andrea 687
 Navarro, Víctor 580
 Navarro Benito, Myriam 720
 Navarro Espinach, Germán 748
 Navarro Mas i Marquet, José 951
 Navarro Sorni, Miquel 631-634, 749,
 941
 Navel, Aloït de 275, 286, 322
 Navel, Jaume de 331
Ne super hiis 143
Necrologi de la Seu de Tarragona 889
 Negre, Guillem 830
 Negrete, Francisco 718
 Nelson, Lynn H. 654, 655
 Nemesius Emesenus 100
 Nestori 27, 113, 776
 Neumann, Karsten 911
 Neumeister, Sebastian 476
 Nevers, Hug de 830
 Nickerson, Hoffmann 590
 Nicolai, Giovanna 844
 Nicolau III, papa 619
 Nicolau IV, papa 226, 491, 492, 493,
 494, 499, 500, 504, 823
 Nicolau V, papa 588
 Nicolau, Bartomeu 193
 Nicolau d'Autricourt 69
 Nicolau de Calàbria 52
 Nicolau, Pere 747
 Nicolau d'Olwer, Lluís 781
 Nicolau de Sant Albà 91
 Nicolle, D. C. 480
 Nieremberg, Juan Antonio 862
 Niño, Joseph 950
 Niño, Pedro 943
 Nissim de Girona 812
 Noè 94
Noël en diàlogo dels àngels i dels pastors...
 919
 Noell, René 364, 367, 368, 371
 Nogaret, Guillaume de 836
 Nogarolis, Lleonard 207
 Noguer, Jeroni 358, 360, 369
 Noguera i Martorell, J. 908
 Nogués, Bernat, vídua de l'impressor
 964
 Nolasc del Molar 796
 Nolla, J. M. 705, 781
Nombres/Numeri 62
 Nonnit de Girona 648
 Nonó i Rius, Brígida 703
Nota d'avaluació de monedes catalanes 467
*Notices biographiques sur les hommes nés
 dans le département des Pyrenées Ori-
 entales...* 364, 367, 368
*Noticia de varias revoluciones acaecidas
 en...Cataluña* 921
*Notificatio, protestatio et requisitio ad regem
 Francorum* 540, 829
 Nou Barons 379, 893
Nou Testament 566, 567, 624, 625, 626,
 628
 Nougé, André 398
 Novacià 567
 Nuix i Perpinyà, Joan 932
 Nuix i Perpinyà, Josep 932
 Nunó Sanç 788
 Nunyes/Núñez, Pere Joan 686, 895,
 897, 898, 955
 O'Callaghan, Joseph F. 621, 654, 655
 Obrador, Mateu 818
Obratge dels philosophes 824
 Ocampo, Florián de 690, 901
 Occam, Guillem d' 812
*Officia propria... Breviario Romano adden-
 da* 647
Ofici llatí de la Mare de Déu de la Cinta
 889
 Oleguer de Barcelona, s. 357, 576-578,
 783
 Olesa, Pere d' 648
 Olibà, abat de Ripoll 648, 652, 655,
 780, 857

- Olibà, monjo de Ripoll 648, 652
 Oliba, Antoni 898
 Olicer, Antoni 337
 Oliva, Anna M. 883
 Oliva Melgar, José M. 411, 412
 Olivar, Alexandre 702
 Olivar, Marçal 464
 Olivares, comte-duc d' 744, 952
 Oliver, Bernat 648, 655, 875, 949
 Oliver, Genís 297, 303
 Oliver de Boteller, Francesc 384, 393, 394
 Oliver de Boteller, Jacint 926
 Olives Puig, Josep 868
 Olivier, Jean 449
 Oller, Bernat 648
 Oller, Pere 863
 Ollic i Castanyer, Immaculada 699
 Olmos Canalda, Elías 16
 Olucha Montins, Ferran 693, 735
 Olzina, Joan 653
 Olzina, Tomàs 19
 Olzinelles, Roc d' 207, 857
 Oms de Santapau, Miquel 924
Oracional de Verona 770, 771
Orationale Wisigotimcum 652
 Ordeig i Mata, Ramon 780, 781
Ordenanzas del oficio de albañiles, canteros... 947
Ordinación de Pedro III... 952
Ordinacions e declaracions de reis d'Aragó... 951
Ordinacions de Barcelona sobre esclaus 679
Ordinacions de la Confraria de S. Sebastià 523-525
Ordinacions de Creixell, Roda i Berà 958
Ordinacions del batlle de les ovelles 718
Ordinacions de casa i cort de Pere III 950
Ordinacions dels mestres de llegir i escriure 746
Ordinacions per al redreç de la Taula de Canvis de Barcelona 947
Ordinacions que han de servir als rectors... 802
Ordinacions novellament fetes... sobre esclaus i esclaves... 856
Ordinacions fetes sobre los gerrers 678
Ordinacions de l'Hospital General 712
Ordinacions sobre los oficis d'esparters i vidriers 678
 Ordinas Pou, Antoni 716
Ordinatio Ecclesiae Valentinae 595, 663
 Ordo Militiae / Ordo de Militia 501, 502, 503
Ordo missae 785
Ordo quem servaturus est Visitator Barcinone contra officiales... 751
 Ordo de Spiritu Sancto 499
Ordo unctionis infirmorum 788
 Orfeu 857
 Orígenes 26, 27, 75, 98, 99, 100, 112, 125
 Orliens, Joan-Miquel 752
 Orozco, Francisco de 950
 Ornato, Ezio 232, 262
Ornithologiae specimen novum... 927
 Orrego, Santiago 899
 Orriols i Alsina, Anna 782
 Orsini, Napoleone 548
 Ortega, Pascual 906
 Ortí Iglésias, Montserrat 734
 Ortiz, Alonso 853
 Ortiz Hernán Puparelli, Elami 874
 Ortolà Guixot, Àlvar F. 556, 894
 Oruç 575
 Ostos Salcedo, Pilar 727
 Ot d'Urgell, s. 783
 Otakar ouz der Geul 840
 Otero i Vidal, Mercè 778,
 Otger Cataló 379, 380, 381, 382, 387, 400, 401, 403, 404, 408, 677, 903
 Othoboni, Lunardo 705
 Otiña Hermoso, Pedro 764
 Otten-Froux, Cathérine 587
 Oulomar, Joan de 938
 Ovidi 857, 880
 Pachs, En 463, 470, 472, 474, 475
 Pacià de Barcelona, s. 565-570
 Pacs, Nicolau de 648
Pacte de Tudmir 481
 Padrós, Jaume 333
 Padrós, Joan 333
 Padrós-Wolf, Elisenda 600
 Pagès, Amedée 602, 603, 871
 Pagès, Francesc 284

- Pagès, Guillem 195, 229-266, 816
 Pagès, Joan 276, 284, 333
 Palacín, Albert 709
 Palau, Pep 935
 Palau Dulcet, Antoni 348, 357, 359, 364-369, 372
 Paleari, Giovanni Giacomo 731
 Pal·ladi 950
 Pallars, comtes de 803
 Pallejà, Honorat de 686, 896
 Palma, Òscar de la Cruz 827
 Palmada, Guerau 765
 Palmart, Lambert 808
 Palmieri, Stefano 831, 954
 Palmireno, Llorenç 358, 359, 364, 369, 371, 893, 896
 Palol, Pere de 570
 Palomar, Joan de 648, 651, 651, 867, 938
 Palomer, Josep 384
 Palos, Joan Lluís 382, 911
 Palou, Guerau 273, 284, 314
 Palou, Jaume de 284, 314
 Palou, Pere de 314
 Panarelli, M. A. 653
 Paniagua Arellano, Juan Antonio 530, 531, 542, 615
 Pantarotto, Martine 954
 Panyella, Vicens 296
 Papell i Tardiu, Joan 869
 Papias 308
 Paquimeres, Georgios 838
 Paracels 825
Parables del rei Salomó 935
 Paravicini-Bagliani, Agostino 824, 835, 855
 Pardo, Jeroni 648, 652
 Pardo Molero, Juan Francisco 762
 Pardo Pastor, Jordi 830, 868
Pare Nostre 612
 Parellada, J. 891
 Parés, Ramon 353, 580-586
 Parés Rigau, Fina 515-521, 524
 Parets, Miquel 686, 896, 912, 912
 París, Jean de = Quidort, Jean
 Parisi, Ivan 347, 886
 Parpal i Marquès, Cosme 376, 389
 Pascual, Joan 868
 Pascual Berlanga, Guillermo 767
 Pascual Ramos, Eduardo 784
 Pasqual, Anton Ramon 18, 35, 37, 43, 249
 Pasqual, Jaume 578-580, 756, 757, 785
 Pasqual, Joan 512
 Pasqual, Pere 646
 Pasqual/Pascual, Pere/Pedro 648
 Pasqual Barea, Joaquín 352
 Passarelli, M. A. 653
 Passerat, G. 536
Passio duorum 357, 360
Passio Fructuosi... 770, 771
Passio beati Vincentii martyris 571-573
Passio Perpetuae et Felicitatis 572
 Passions 877, 919
 Passola i Tejedor, Antoni 710
 Pastor, Jaume 303
 Pastor, Julià 968
 Pastor i Duran de San Gaetano, Jeroni 412
 Pastor i Fuster, Just 922
 Pastor i Lluís, 621
 Pasztor, Edith 494
 Pau dels Pirineus 654
 Pau de Westfàlia 654
Pau i Treva 594, 694, 787, 788, 788
 Pau apòstol 94, 557, 559, 560, 562, 565
 Pau VI papa 664
 Pau Cristià 810
 Pau Diaca 782
 Pau de Samosata 27, 105, 107
 Pau, Jeroni 380, 648, 682, 683, 885, 886
 Paulo, rei 396, 398, 399-405, 409
 Paulus 398
 Pauquí, Pere 760
Pauseniana 724
 Pauw, Cornelius de 932
 Payà Sellés, Jorge 672
 Pedro I de Aragón 700
 Pedro Fernández (de Híjar) 793
 Pedro de Medina 399
 Pedro de Portugal 397
 Pedrosa, Inés 347
 Pegg, Mark Gregory 654

- Peguera, Lluís de 646, 909, 894, 899, 900
- Peirats Navarro, Anna I. 881
- Pèire d'Auvergne 830, 875
- Pèire, Bernat 824
- Pèire de Castelnau 590
- Pèire de Trencavel 590
- Pelagi 26, 87-91, 93
- Pelegero, Ramon 874
- Pellicer, Pere 304
- Pellicer Borràs, Joan 746
- Pellicer i Bru, Josep 794, 845
- Penyafort, Ramon de, s. 595, 648, 651, 652, 655, 790, 791, 794, 797, 799, 813, 940, 950, 955, 962, 963
- Peña (Pegna), Francisco 7, 10, 16
- Peña Díaz, Manuel 269, 363
- Peña Rodríguez, Isabel 768
- Pera i Isern, Joaquim 766
- Perarnau i Espelt, Josep 14, 15, 18, 23, 50, 92, 193-228, 229, 230, 232, 233, 240-242, 248-253, 264, 265, 267, 443-451, 453-460, 479-506, 512, 629, 531-533, 536, 538-542, 547, 549, 551, 553-557, 559, 560, 561, 586, 596, 600, 604, 606, 608, 613, 634, 638, 641, 644, 644, 646, 660, 820, 829, 851, 860, 864
- Perdigó, Montserrat 698
- Perdigó i Salom, Pere 698
- Perdiguero Gil, Enric 673
- Pere I d'Aragó 389
- Pere I el Catòlic 396, 590, 591, 790, 791
- Pere II el Gran 250, 263, 396, 542, 653, 654, 655, 659, 703, 708, 712, 792, 795, 797, 798, 812, 835, 840, 842, 909, 949
- Pere III el Cerimoniós 9, 10, 11, 13, 14, 20, 83, 243, 381, 396, 583, 585, 592, 616, 648, 654, 655, 679, 694, 709, 714, 728, 736, 741, 757, 782, 789, 793, 837, 841, 846, 852, 859, 943, 950; Elionor, muller, reina 714
- Pere IV de Barcelona 397
- Pere mestre (metge) 811
- Pere Alfonso d'Osca 67
- Pere Anglès, Ramon 761
- Pere de Bonageta 31, 32, 132
- Pere Hispà 848
- Pere de Lleida 648, 651
- Pere Llombard 27, 33, 38, 73, 75, 117, 132, 194, 195, 203, 204, 209, 219, 221, 355, 358, 612
- Pere de Lusignan 846
- Pere de Portugal 655, 681, 712, 789
- Pere Ursèol 783
- Pere de Verona 56
- Perea, M. Pilar 662, 671, 967
- Perea i Simón, Eugeni 670
- Pereferrer, Josep 515
- Pereira, Michela 233, 264, 583, 584, 824, 828
- Perellós, Ramon de 862, 950
- Perera, Benet 955
- Peres, Miquel 927
- Peres de València, Jaume 648, 652, 955
- Pérez, Antonio 388
- Pérez, Joseph 812
- Pérez Aparicio, Carmen 753
- Pérez Bayer, Francesc 952
- Pérez de Chinchón, Bernardo 891
- Pérez García, Pablo 803
- Pérez Gómez, Xavier 731, 960
- Pérez González, Maurilio 784
- Pérez Latre, Miquel 377, 384, 388, 394, 395, 947, 900, 947
- Pérez Martín, Antonio 656
- Pérez Martínez, Llorenç 253, 263, 667, 715, 817, 826, 828
- Pérez de Olaguer, Antonio 826
- Pérez Pastor, 357
- Pérez Pereira, Antonio 775
- Pérez-Prendes, José Manuel 83
- Pérez Rey, Francesc 952
- Pérez Samper, M. Ángeles 684, 685, 920
- Pérez Simon, Maurici 933
- Pérez Vilatela, Luciano 907
- Perfectum magisterium* 828
- Perpinyà, Pere Joan 955
- Peris Albentosa, Tomàs 730
- Peris i Serradell, Sabí 958, 966
- Peronella, reina d'Aragó 377, 381, 382, 396, 397, 655, 757, 786

- Perpinyà, Ramon 276, 287, 332
 Pertusa, Francesc de 215, 228
 Pertz, Georg Heinrich 492
 Perujo Melgar, J. M. 845
Petit Thalamus 863
 Petoletti, Mario 484
 Petrarca, Francesco 308, 855, 858, 872, 873, 902
 Petrucci, Antonello 469
 Petrucci, Armando 237, 240, 265
 Petrus Comestor 55, 90
 Petrus de Palude 863
 Petrus de Tarantasia 308
 Petrus de Trabibus 103
 Philastrius, s. 55-60, 68, 75, 100, 108, 109
 Philipp-Sattel, Sabine 237, 264
Philopertus et Eugenia 860
 Pi, Bernat 320
 Pi, Francesc de 287, 300
Piadosos afectos a N. S. de los Dolores... de Bellpuig 689
 Piastra, Clelia 194
 Pibernat i López, Albert 733
 Pico della Mirandola, Giovanni 835
 Picotti, Giovanni Battista 877
 Pieper, R. 453
 Pierleone di Spoleto 541
 Pila, Jaume sa 276, 286, 336
 Pilat, Ponç 639; muller 639
 Pindl, Theodor 262
 Pineda, Ioannes de 949
 Pingarrón Esaín, F. 752
 Pinós i Mataplana, família 793
 Pinosa, Ferran 291
 Pinyol i Balasch, Jaume 924
 Piña Homs, Roman 676
 Piñol i Alabart, Daniel 670, 736
 Piqué, Raquel 766
 Piqué Angordans, Antoni 556
 Piqué-Angordans, Jordi 853
 Piquer, Esperança 574
 Pirusset, Claude 864
 Pisa, Francisco de 361
 Pita, Ramiro 700
 Pitàgoras 825
 Pitra, J. B. 137
 Pius IX, papa 212
 Pius XI, papa 817
 Pizà, Joan, vídua de l'impressor 964
 Pizarro Carrasco, Carlos 904
 Pla, vídua 934
 Pla, Francesc dez 295
 Pla, Jaume 524
 Pla, Joan 953
 Pla, Joan des 323
 Pla, Paulo 898
 Pla, Pere 524
 Pla Alberola, Francisco J. 697
 Pladellorens Playà, Magí 675
 Pladevall, Antoni 675
Planctus Mariae 640
 Planas Rosselló, Antonio 676, 714
 Planes i Albets, Ramon 411-439, 517, 523-525, 941
 Planes i Closa, Josep M. 739
 Plantí, Josep 682
 Plató 25, 26, 31, 32, 57, 60, 61, 70, 80, 82, 84, 86, 98, 99
 Plató de Tívoli 582, 809
 Platter, Thomas 375, 687, 903
 Plaza, Francisco 737
Plegmàtica del senyor rei don Joan I... 216
 Plini 765, 766, 767
 Plutarc 632
 Poal, Antoni 287, 326; Eulàlia, muller 287, 326
 Polibi 764, 765
 Poliziano 857
 Polo, Gil 857
 Pomaro, Gabriella 233, 253, 264, 290
 Pona Magarola, Maria 439
 Ponac, família 692
 Ponç, mestre 775
 Ponç de Barcelona 575
 Ponç de Lleida 648
 Ponç, Bartomeu 295
 Ponç, Domènec 271, 282, 295
 Ponç Bonfill Marc 575
 Ponç d'Icard, Lluís 404, 889, 901
 Ponç Hug d'Empúries 781
 Ponç i Piquer, Antoni 728
 Poncet, O. 654
 Pons d'Osor 782
 Pons de Capduelh 590
 Pons, Antoni 416

- Pons, Josep Sebastià 356, 362, 364, 367, 368, 372
 Pons Alós, Vicente 863
 Pons Alzina, Joan 718, 900
 Pons Fuster, Francisco 891
 Pons i Guri, Josep M. 629, 631, 721, 906
 Pons i Pons, Antoni 36
 Pons Serra, Lluís 671
 Pont, Miquel 612
 Pontich, Miquel de 919
 Pontich, Sulpici 706, 708
Pontifical de Narbona 780
Pontifical de Roda 780
Pontifical de Vic 780
 Pontonet, Enric 700
 Popolo, Concerto del 864
 Poppi, Antonino 532
Por la ciudad de Barcelona... cubrirse y sentarse sus consellers... 687
 Porcar, Pere Joan 645
 Pornassio, Rafaele di 652
 Porsia, Franco 479, 482, 484-488, 494, 495, 505, 604-608
 Porta, Dimas 683
 Porta, Gaspar 318, 319
 Porta, Joan 313
 Porta i Balanyà, Josep M. 957
 Portell, Francesc 412, 413, 416
 Porter, Josep 949
 Portós, Javier 416
 Posa, Pere 276, 280, 282, 334, 337
 Potami de Lisboa 565, 568
 Potestà, Gian Luca 535-538, 540, 541
 Potthast, A. 492
 Pou, Onofre 352, 359, 360
 Pou, Pere 268
 Pou i Martí, Josep M. 43, 530, 548
 Poule, E. 262, 658
 Poy, Pere 795
 Powers, James 655
 Pozo Ferrer, Montserrat del 690
Practica ad quemdam papam 831
 Pradells Nadal, Jesús 753
 Prades, Jaume 904
Pragmática y asiento de las jurisdicciones de S. M.... de Montesa... 918
 Prat, Enric 372, 700, 918
 Prats, Berenguer de 735
 Prats, David 657
 Prats Domingo, Modest 363
 Prats, Francesc 648
 Prats, Josep 709
Primus liber de consideratione quintae essentiae 306
Primus liber deliberationum et conclusionum... siccae monetae regiae Barcinone 897
 Priscil·lià 565, 566
 Proaza, Alfonso de 15, 655, 820
Profetes 771
Profitentes unitatem 77
 Pròixita, Joan Francesc de 883
Prophetia Iohannis Eremitae 443, 444
 Pròsper de Tarragona 770
 Protasi de Tarragona 770
Provinciale omnium ecclesiarum 886
Provisión para el obispado de Gerona del inquisidor general Torquemada 812
 Prudenci 571, 572, 771
 Publi Annius Florus 766, 767
 Puig, Joan 325; Susanna, muller 325
 Puig, Pere 357
 Puig, Ramon 383
 Puig, Ramon 621; Raimunda, muller 621
 Puig Aguilar, Roser 968
 Puig i Cadafalch, Josep 376, 384
 Puig i Oliver, Jaume de 7-192, 217, 267, 461-477, 511, 531, 533, 612, 631, 798, 836, 849, 850, 851, 857, 864, 868, 923
 Puig Sanchis, Isidre 711, 759
 Puig i Tàrrach, Armand 625, 626, 628, 771, 788
 Puig i Tàrrach, Roser 671, 697, 709, 720, 734
 Puig de Traver, Narcís de 706, 915
 Puig i Ustrell, Pere 739, 782, 939
 Puigcercós, Bernat de 648
 Puig-cervarí, Joan de 272, 287, 300
 Puig-cervarí, Nicolau 300
 Puigdollers, Mariano 814
 Puigferrat i Oliva, Carles 780
 Puiggarí, Josep 364, 372, 376
 Puigpardines, Berenguer de 400, 404, 798

- Puigpiqué, Francesc 623
 Puigvert i Planagumà, Gemma 784
 Puigvert i Solà, Joaquim M. 925
 Pujadas, Sandra 722
 Pujades, Jeroni 402, 404, 408, 683, 686, 687, 706, 861, 862, 891, 896, 901, 904, 905, 912
 Pujals i Blanc, Francesc 941
 Pujol, Albert 402
 Pujol, Enric 657
 Pujol, Ferrer de 291
 Pujol, Joan 686
 Pujol, Josep M. 792
 Pujol, Pere 658
 Pujol i Canelles, Miquel 805
 Pujol i Coll, Josep 704
 Pukelsheim, Friedrich 827
 Punter, Gaspar 903
- Quaderno de las cuentas de la fábrica del campanario* 693
 Quàdruple Aliança 926
Quaestiones Orosii et responsiones Augustini 770
Quart del Cartoixà 639, 640
Quarta supplicatio domino Imperatori missa... 218, 220
 Quatre Barres 380, 390
 Quer i Aiguadé, P. 379, 404
 Queralt, Joan de 382, 386
Quéreas i Calirroo 876
Qiüern. Repertori bibliogràfic 656
 Querol Coll, Enric 913
 Querol Puig, Ernest 722, 968
 Querol de Quadras, Borja 706
 Quétif, Jacobus 367, 368, 372
 Quevedo y Villegas, Francisco 683, 929
 Quidort, Jean 132, 830
 Quilis, Nicolau 622
Quinque libri 962
Quinque libri conventus Valentini Ord. Carm. 909
Quinta supplicatio domino Imperatori missa... 218, 220
 Quint Horaci Flac 193, 603, 703, 858
 Quintana, Miquel 622
 Quiroga, Gaspar de 349
 Quirze de Barcelona 648
- Rabaça, Gener 651
 Rabí Capdevila 407
 Rabós, Angelina 288
 Rabós, Guillem 288, 330
 Racine 730
 Radulf d'Urgell 780
 Rafael d'Urbino 427
 Rafanell, August 353
 Raggi, Maria 355, 361
 Raimbaut d'Aurenga 872
 Raimon = Pelegero, Ramon
 Raimon de Miraval 590
 Raimon de Narbona 781
 Raimondet de Tolosa 591
 Raimosindus 398
 Raimundus Lullus Institut 596
 Rajadell, Manuel 292
 Rajol, Joan 348
 Rajola, Francesc 318
 Ralph, Hanna 940
 Rambaud-Buhot, Jacqueline 480
 Ramírez de Arellano, Rafael 302, 366
 Ramon Berenguer I, comte 381, 396, 721, 779; Almoldis, muller 779
 Ramon Berenguer II, comte 381, 396
 Ramon Berenguer III, comte 381, 396, 677, 784
 Ramon Berenguer IV, comte 381, 382, 389, 396, 397, 574, 579, 582, 656, 700, 738, 781, 782, 784, 786, 787, 788
 Ramon, Bernat 648
 Ramon Borrell, comte 381
 Ramon de Capellades 239
 Ramon de Càpua 927
 Ramon III de Cardona i Anglesola 689
 Ramon de Castell Ambròs 448
 Ramon de Fronsiac 35
 Ramon, Josep 956
 Ramon Marquès, Núria 847
 Ramon de Penyafort 293, 295, 355, 356, 361
 Ramon VI de Tolosa 590, 591
 Ramon de Vallbona 579
 Ramon Roger de Foix 590, 591
 Ramon Roger de Trencavel 590
 Ramon i Vinyes, Salvador 644, 738

- Ramoneda, Cristòfor 358
 Ramos, Rafael 958
 Raset, Maria 385
 Rasis 584
 Ravegnani, G. 654
 Raventós, Jordi 556
Real Cadastro... de S. Fost y Cabañas
 (1766) 732
Real provisión del rey don Fernando para la
Corona de Aragón 812
 Rebardy-Julìa, Emmanuelle 698
Rebellamentu di Sicìlia 878
 Rebombori del pa 685
 Recared 398
 Recasens Gallart, Eduard 915
Receptari de Manresa 622-624
 Recesvint 573, 575
Recognoverunt proceres 631
 Recosind 775
 Rector Pallarès 952
Recueil d'Armoires... 406
 Redondo, Jordi 894
 Redondo Veintemillas, G. 378
Refranes famosíssimos... 885
Refranes glossados... 885
 Regàs, Joan 941
Regestum Clementis pape V 501, 534
Registrum curiae causarum civilium sanctae
Inquisitionis 495
Regla de Sant Agustí 785
Regla de Sant Benet 782
Regla del Temple 789
Regles d'esquivar vocables... 639, 881,
 861, 881
 Regnum Barcinonense 575
 Reguer, Hilari 669
 Reguer, Jeroni 745
Regula fidei = Symbolum Athanasianum
Regulae de quarta parte astrolabii 652
 Rei d'Aragó = Jaume II el Just
 Reial Acadèmia de Bones Lletres de
 Barcelona 686
 Reis Catòlics 655
 Reichert, Benedictus M. 12
 Reilly, Bernard F. 655
 Reis Catòlics 804
Relació còmica de la tragèdia de Llotja...
 686
Relación de la Guerra de Sucesión en Cata-
luña 921
Relación verdadera de la batalla y victo-
ria... duque Anguien 647
Relazione della rissa seguita tra castiglaini
e catalani... 951
 Relles, Onofre 706, 917
 Remir, abat 398
 Remón, Alonso 398
 Renall de Barcelona 576, 648, 783
 Reniu i Padró, Salvador 926
Repertoire bibliographique des livres impr-
més en France... 348, 365, 366, 367,
 368, 369, 372
Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi
 656
 Requesens, Bartomeu 338
 Requesens, Estefania de 892
 Requesens, família 734
 Requesens i Piquer, Joan 529-564, 826
 Resa, Juan de 664
 Resclusa de Santa Margarida 318
Responser 702
Respuesta a los cinco interrogatorios... 579
 Rexac, En 664
 Rey, Francisco Juan del 931
 Reynal, Guillaume Thomas 932
 Reynier, J. B. 827
 Reynier, Lluís 647
 Rialp, marquès de 921
 Riba, Carles 857
 Ribalta, Pere 275, 286, 321; Joana,
 vídua 275, 286, 321
 Ribas Bassa, Isidor 193
 Ribas Torres, Pasqual 805
 Ribelles, Bartomeu 931, 952
 Ribelles Comín, José 352, 368 372
 Ribera, Bernat 321
 Ribera, Facundo 752, 949
 Ribera, Juan de, s. 667, 735, 751, 803,
 950
 Ribera Gassol, Ramon 956
 Ribera i Lacomba, Albert 767
 Ribera de Perpejà, Pere 656
 Ribes, Miquel 686
 Ribós, Guillem 276
 Ribot, Felip 648
 Ribot, Jaume 739

- Ricard Guillem 677
 Ricard de Sant Víctor 26, 90, 91, 208
 Ricardus de Mediavilla 103, 205, 206
 Rich Abad, Anna 576
 Riché, Pierre 778
Richesses de la bibliothèque municipale {de Perpinyà} 372
 Rickets, Peter T. 865
 Rico, Francisco 465
 Riedlinger, Helmut 600
 Riembau, Bernat 309
 Riembau, Bonanat 311
 Riembau, Francesca 309
 Riembau, Guillem 309
 Riembau, Joan 272, 287, 309, 311;
   Caterina, muller 309
 Riera, Antoni 13, 15, 19, 20, 23, 43,
   52, 138
 Riera, Joan 18, 35, 37, 43
 Riera i Fonts, Carles 719
 Riera i Guardiola, Teresa 739
 Riera Melis, Antoni 588, 660, 778, 787
 Riera i Sans, Jaume 453, 457, 464,
   513, 835, 942
 Rifé i Santaló, Jordi 925
 Rigau (Rigaud), Jacint (Hyacinthe)
   921
 Rigobon, Patrizio 967
 Ripoll, Jaume 861
 Ripoll, Tomàs 930
 Ripoll i Palou, Pere 890
 Ripollès, Carles 968
 Rigual, Jaume 293
 Riquer, mestre 775
 Riquer i Morera, Martí de 102, 237,
   265, 380, 397, 461, 465, 473, 474,
   475, 604, 794
Rituale 785
 Riu, Pere 886
 Riu i Riu, Manuel 267, 655, 676, 721,
   735
 Riusech, Joan 303
 Rivadeneyra, Pedro 956
 Rivet, Lucien 967
 Roas, David 388
 Robert, Felip 736
 Robert, Gabriel 964
 Robertson, William 932
 Robinson, F. R. 940
 Robles Carcedo, Laureano 14
 Robrenyo, Josep 898
 Robres Lluch, Ramon 667
 Robuster i Sala, Francesc 355, 362, 945
 Roca Musons, M. A. 391
 Roca Traver, Francisco A. 802
 Rocabertí, Dalmau de 837
 Rocabertí, Diego de 909
 Rocabertí, Joan Tomàs de 930, 949
 Eocabertí, Timbors de 837
 Rocafiguera i Garcia, Anna Maria 912
 Rocafolio, Arnau de 103
 Rocha, P. R. 578
 Rochais, H. 203
 Roderic 396
 Rodrigo Zarzosa, Carmen 895
 Rodríguez Campomanes, Pedro 933,
   934
 Rodríguez Cuadros, Evangelina 645
 Rodríguez Culebras, Ramón 930
 Rodríguez Gutiérrez, Borja 663
 Rodríguez Moñino, 359, 365, 368, 372
 Rodríguez Ramos, Jesús 960
 Rodríguez Risquete, Francisco J. 878
 Rogent, Elies 9, 15, 18, 217, 334, 337,
   612
 Roger Bernat de Foix 587, 798
 Roger de Flor 654, 655
 Roger de Llúria 499, 592, 797, 801
 Rocatalhada, Joan de = Joan de Roca-
   talhada
 Roig, Jaume 656, 664, 861, 881, 882,
   935
 Roig, Joan 822
 Roig, Marisa 953
 Roig i Capdevila, Jordi 924
 Roig i Jalpí, Gaspar 403, 706, 917
 Roig i Turró, Àngel 727
 Roís de Corella, Joan 638, 640, 656,
   796, 857, 876, 880, 884
 Roís de Lihori, Hipòlita 645, 892
 Roldán, Fausto 817
 Roma, Francesc
 Romà Rossell, Francesc 934
Romanç sobre l'armada o exèrcit... 802
Romances de don Manuel Ponce de León
   389

- Romance del moro Calaiños* 389
 Romani, Valentino 956
 Romano, David 583
 Romano, Marta 596-598
 Romano de Thuesen, E. A. 380
 Romero Muñoz, Carlos 967
 Romero Pose, Eugenio 565, 566
 Romeu, Sílvia 916
 Romeu i Figueras, Josep 602, 710, 787, 889
 Romeu de Galliners 757, 758
Ronaldos de Montalbán 358, 360
Rondalla de sant Isidre Llaurador 946
Rondalles mallorquines 667
 Ronzani, M. 653
 Roquebert, Michel 590
 Ros, Alexandre de 913
 Ros, Antoni 276, 286, 331
 Ros, Elionor 286
 Ros, Joan 286, 331
 Ros, Michelle 347
Rosarius 584
Rosarius philosoborum 828, 829
 Rosas Artola, Manuel 802
 Rosembach/Rosenbach, Hans (Joan) 347, 355, 887
 Rosenthal, 453, 454
 Ros(s)ell, Nicolau 9, 116, 647, 648, 656
 Rosselló, Jeroni 199
 Rosselló Bover, Pere 262, 265
 Roselló Horrach, Sebastià 815
 Rosselló Lliteras, Joan 957
 Rossi Varo, Giulia 841
 Rossich, Albert 353, 356, 363, 861, 906
 Rosso, Matteo 543
 Roth, Norman 654, 655, 804
 Rotllan, Eudald 926
Rotlle Genealògic de Poblet 381
Rotulus Bernardi abbatis Rivipullensis 656
Rotulus Bernardi comitis Bisuldunensis 656
Rotulus Guitfredi comitis Cerdaniae 656
Rotulus Olibae abbatis Rivipullensis 656
Rotulus Seniofredi abbatis Rivipullensis 656
 Rouchi, Alà de 591
 Roure, Jaume 268
 Roure, Julià 309, 310, 311, 313, 319
 Roure, Lluís 364, 647
 Roure Roca, Jaume 9, 13
 Rousseau, Isabelle 834
 Rovira, Francesc 328
 Rovira, Guillem 272, 273, 282, 310, 313
 Rovira, J. 764, 767
 Rovira, Joan 275, 283, 311, 319
 Rovira, Joan, jr. 319
 Rovira, Pere 282, 310, 311
 Rovira i Gómez, Salvador J. 670, 744
 Rovira i Soriano, Jordi 670
 Rovira i Virgili, Antoni 941
 Roy Ladurie, E. le 375
 Rozet, Jaume 689
 Rozet, Mateu 689
 Rubí de Marimon, Ramon 912
 Rubiés, Josep 926
 Rubió, Guillem de 648, 652
 Rubio, Mercedes 808
 Rubio Albarracín, Josep Enric 196, 818
 Rubió i Balaguer, Jordi 267, 269, 337, 465, 466, 658, 661, 667, 862
 Rubió i Lluch, Antoni 7, 10, 13, 530, 543, 583, 586, 587, 658, 666, 668
 Rubio Nadal, Josep 674
 Rubio Vela, Agustín 866
 Ruby, Christine 263
 Rucquoi, A. 389
 Rudolf, Karl 789, 813, 840, 877
 Rufí 790
 Ruggero Apulo 494
 Ruiz, Teófilo 655
 Ruiz-Domènec, José Enrique 677
 Ruiz Gómez, Francisco 968
 Ruiz Fidalgo, Lorenzo 348
 Ruiz de Obregón Retortillo, J. 82
 Ruiz y Pablo, Ángel 412
 Ruiz Simon, Josep M. 36, 531, 533
 Ruiz Torres, Pedro 665, 666
 Rupert M. de Manresa 217
 Rusticus de Narbona 571
 Ryder, Alan 653, 654, 655

- Sabaté, Glòria 854
 Sabaté i Bosch, Josep M. 738
 Sabaté i Curull, Flocel 694, 709, 843
 Sabater, Tina 711
 Saborit Badenes, Pere 16
 Saconomina, Jeroni 375, 393
Sacramentaris 785, 788
Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta
 578, 785
 Sadûn al Rua'imî 777
 Safàbrega, Pere 741
 Safont, Marc 866
 Safont, Margarida 269, 301
 Safont, Tomàs 303
 Sagarra, Mila 363
 Sagrera, J. 705, 781
 Sáinz de la Mata Lasoli, Regina 655
 Sala i Berart, Gaspar 402, 683, 687,
 911, 913, 917
 Sala i Vila, Núria 924
 Sala, Ramon 728
 Sala-Athamer, Raymond 347, 361
 Salamó, comte 406
 Salas-Barbadillo, Alonso de 906
 Salat, Josep 466, 948
 Salat, Jaume 328
 Salazar de Mendoza, Pedro 952
 Sales, Agustí 904
 Sales, Núria 914
 Salicrú i Lluch, Roser 742, 869, 942
 Salimbene de Adam 798
 Salinas, conde de 958
 Salleras, Marcel 612
 Salmón, Fernando 615
Salms 55, 58, 64-67, 70-72, 77, 87, 94,
 95, 97, 98, 101, 107, 112, 118,
 119, 120, 124, 128, 129, 143, 313,
 331, 544, 545, 628, 636, 795, 796
Salms penitencials 875
 Salomó 121
 Salomon ben Abraham ibn Adret 940
 Salomó ben Adret 648, 655, 810, 811
 Salon, Joan 955
Saltiri en llatí i en pla 313
 Saludes i Amat, Anna M. 815
Salutis de anima 313
 Salvà, Francesc 934
 Salvà Mallén, Pedro 365, 368, 369, 372
 Salvador de les Borges = Botam, Joan
 Salvador d'Horta, s. 902
 Salvador, Jeroni 751
 Salvador, Vicent 929
 Salvador Esteban, Emilia 750
 Salvat i Bové, Joan 349
 Salvatge, Pere 798
 Salzinger, Iu 14, 15, 199, 200, 226,
 253, 264, 597, 603, 820
 Samper i Gordejuela, Hipólito 732,
 840, 918, 949
 Samsó, Juli 581-583
 Samsó, Rosalia 691
 Samuel (de Palerm) 534
 Sanabre i Sanromà, Josep 383
 Sanahuja, Pere 15, 621
 Sanahuja i Anguera, Xavier 684, 706,
 717, 729, 760, 838, 841
 Sanç I de Mallorca 488, 712, 841
 Sanç, comte de Rosselló 656
 Sanches Galindo, Benet 383
 Sánchez, Diego 892
 Sánchez, Galo 629
 Sánchez del Campo, 357
 Sánchez Alonso, B. 381
 Sánchez Aragonés, M. Luisa 637
 Sánchez i Gonzàlez, Miquel 757, 758
 Sánchez León, M. Luisa 767, 769
 Sánchez Mariana, M. 405
 Sanchez Munyòs, Gil 23
 Sánchez Real, José 729
 Sánchez Sánchez, Manuel Ambrosio
 787, 788
 Sánchez de Velasco, Cristóbal 932
 Sanchis Sivera, Josep 667
 Sancho IV de Castilla 82
 Sancho, Marta 722
 Sanctis, Francesco de 857
Sanctus Augustinus, arbiter controversia-
rum... 647
 Sandoval, P. de 399
 Sanfilippo, Matteo 877
 Sanmartí, Joan 764
 Sannazaro, Iacopo 857
 Sans, Lluís 524
 Sans i Travé, Josep M. 580
 Sanseverino, Girolamo 469, 474, 475
 Sansone, Giuseppe Edoardo 668

- Sant Jordi, Galceran 313
 Sant Jordi, Jordi de 656, 871, 888
 Santa Fe, Jorónimo de 950
 Santalínea, Bartomeu 870
 Santamaria (Serrateix), amo de 735
 Santamaría, Álvaro 250, 265
 Santamaria, Pere Benet de 358, 383, 386, 391
 Santamaria i Colomer, Dora 698
 Santanach i Suñol, Joan 42, 117, 127, 128, 229, 230, 249, 265, 814, 818
 Santandreu i Soler, M. Dolors 690, 875
 Santaolaria, Félix 348
 Santcliment, família 700
 Santcliment, Pere de 726
 Santi, Francesco 530, 535, 536, 596-598
 Santiago, Arsenio de 904
 Santiago Fernández, Javier de 780, 781
 Santillana, marquès de = López de Mendoza, Íñigo
 Santmenat i de Lanuza, Miquel 924
 Santos, María 439
 Santos Noya, Manuel 813
 Sanz, Bernabé de 876
 Saplana, Pere 16, 453
 Saragossa, arquebisbe de 900
 Saragossà, Josep 915
 Sarasa Sánchez, Esteban 378, 838
 Sardina, Patrícia 654, 796
 Sarriera, Berenguer de 833, 949
 Sarrión Gualda, José 748
 Sarroca, Josep 913
 Sarrovira, Miquel 898
 Sastre Moll, Jaume 715
 Satis 390
 Satorres, Francesc 730
 Saumell, família 966
 Savall, Ramon 837
 Saxer, Victor 568, 569, 570-573
 Sayol, Ferrer 949
 Scanzi, Michel 781
 Scarpatetti, Beatus Matthias von 938
 Schabel, Chris 840
 Schatzmiller, Joseph 810
 Scheeben, Matthias-Joseph 91
 Scheibelreiter, Georg 840
 Schein, Sylvia 480
 Schib, Gret 117, 127, 128, 194, 199, 815
 Schideler, John 655
 Schlegelberger, Bruno 931
 Schmid, Beatrice 843
 Schmidt, Margot 600
 Schmitt, Jean-Claude 228, 830
 Schneider, Almut 957
 Schönberger, Alex 539
 Schönmetzer, Adolf 7, 194, 213
 Schweigert, Georg 604
 Sciallano, Martine 967
Scipió e Anibal 875
 Sedacer, Antoni 267, 269, 282, 301-303, 318
 Sedacer, Guillem 648, 651, 829, 855
 Sedamo 689
 Segimon d'Hongria, emperador 18, 213, 218, 220
 Segl, Peter 536
 Segovia, Fidel de 950
 Segre, Cesare 668
 Seguer, Arnau 305; Constança, muller 305
 Seguer, Arnau, jr. 305
 Seguí Marco, Juan J. 767
 Seguí Trobat, Gabriel 207
 Seguí Vidal, G. 565
 Segura, Jacint 930
 Segura i Garsaball, Josep 710
 Segura Morera, Antonio 951
 Segura i Valls, Joan 517
 Seidel, Robert 879
 Seleuc 60, 109
 Selga, Simeó 623
 Selva de Tarragona 770
 Sénac, Philippe 776
 Sendra Beltrán, M. Pilar 794, 959
 Sèneca, Lluçí Anneu 429, 509, 510, 598, 857, 872, 876, 949
 Senellart, Michel 487
Sénber Dieus, que fezist Adam 875
 Seniofré, comte 381, 396
Sentència de Casp 396
Sentència definitiva 15, 16, 18, 23, 46, 49
Sentència de Guadalupe 630
 Sentjust, Bartomeu 328; Carme, muller 328

- Sentjust, Jaume 301
 Sentmenat i de Lanuza, Miquel 952
 Seppelt, Franz Xaver 694
 Sepultura dels Artistes 318
 Serafí, Pere 686, 787, 861, 898, 902
 Serapio 613
 Sercambi 801
 Sergi de Tarragona 770
 Serio, Alessandro 887
 Serna i Coba, Èrika 698, 732
 Serra, Bernabé 898
 Serra, Bernat 651
 Serra, Francesc 395
 Serra, Joan 334, 651
 Serra [de Santa Gertrudis], Joan 933
 Serra, Pere Anton 907
 Serra i Barceló, Jaume 914
 Serra i Campdelacreu, J. 864
 Serra i Clota, Assumpta 789
 Serra i Coba, Èrika 953
 Serra Desfilis, Amadeo 381
 Serra Estellés, Xavier 592, 618, 964
 Serra i Kiel, Dolors 347, 355, 364, 366, 367, 368, 372
 Serra i Postius, Pere 683, 686, 703, 898
 Serra i Puig, Eva 391, 682, 683, 719, 888, 911
 Serrano, Eliseo 967
 Serrano i Calderó, Josep 23
 Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya 665
 Ses Planes, Dalmau 583
Setanta 567
 Setantí, Joaquim 407
 Settia, A. A. 653
 Sever de Barcelona 392
 Sever de Menorca 565, 568
 Sevillà, Magí 686, 896
Sexta supplicatio domino Imperatori missa...
 218, 220
Sextus Decretalium 73, 74, 306
 Sforza, Ipolita 895, 896
 Shakespeare, William 876
 Shealtiel de Barcelona 805
 Shelomo de Barcelona 805
 Sheshet de Barcelona 805
 Shlomo Simonsohn 812
Sibilla Tiburtina 122, 444
Sibil·les 444
 Sibiuda, Ramon 634-637, 648, 651, 652, 868, 938, 955
 Sicard, Patrice 577
 Siena, Ugo da 885
 Sigeric, rei 396
 Signorini, Maddalena 239, 243, 265
 Sigüenza Tarí, José Felipe 937
 Sili Itàlic 766, 767
 Silvestre II papa 775, 782
 Silvis, Iohannes de 855
Si·m leví un bon matí 787
 Simó, Francesc Jeroni 907
 Simó, Lourdes 878
 Simó Noguera, Carles Xavier 962
 Simó Santonja, Vicent Ll. 881
 Simon, Antoni 646, 901
 Simon, H. 651
 Simon, Larry J. 655, 655
 Simon Díaz, José 349, 364-369, 372
 Simón Pontero, Carlos de 952
 Simon ben Sémah Duran 806
 Simon i Tarrés, Antoni 375, 385, 388, 911
 Simonato, L. 653
 Simoncini, S. 663
 Simpronià 567, 568
Singularidades de la historia natural del Principado de Cataluña 949
 Sínode del Laterà 1059 702
 Sirvent, Bartomeu 272, 285, 307
 Sirvent, Francesc 271, 272, 285, 299
 Sitjar i Serra, Miquel 901
 Sixt V, papa 897
 Smith, Colin 655
 Smith, Damian J. 590
 Smith, M. H. 262, 264
 Snow, Joseph T. 656
 So, Bernat de 837
 Soberanas, Amadeu J. 352, 788
 Sobrarb, reis de 396
 Sobrequés, Santiago 19
 Sòcrates 567
 Soddu, Alessandro 942
 Sol, Romà 357
 Solà, C. 433
 Solà, Martí 731
 Solà, Pere 271, 283, 296

- Solà, Teresa 821
 Solano, Antonio 645
 Solano Hernández, Francisco Ramón 784
 Soldevila, Ferran 384, 403, 481, 590, 792, 837
 Soldevila i Temporal, Xavier 740, 961
 Solé i Sabaté, Josep M. 669
 Soler, Antonio 928
 Soler, [...], de 314
 Soler, Francesc 919
 Soler, Glòria 539
 Soler, Jaume 268
 Soler, Pere des 836
 Soler, Ramon 268
 Soler, Santi 698
 Soler i Llopart, Albert 229-266, 536, 539-540, 664, 814, 816, 817, 828
 Soler i Marc, Leonci 623
 Soler Masferrer, Narcís 705
 Soler i Perejoan, Gaietà 826
 Soler i Sala, Maria 677
 Solera, Josep 647
 Solervicens Bo, Josep 539, 686, 892, 898, 898
 Solsona, Francesc 795
 Soma 824
Sommaire des indulgences... aux confrères de N. D. de Montserrat 949
 Sorgia, Raimondo M. 790
 Soria Flores, A. 249
 Soriano Robles, Lourdes 854, 884
 Sorió, Baltasar 648, 930
 Sorolla Calduch, Miquel 688
 Sort, Esteve de 656
 Sos, Berenguer de 890
 Sos, Joan de 890
 Spaggiari, Barbara 824
Speculum alchimiae 828
Speculum humanae salvationis 881
Speculum iuris 855
 Spedicato, Mario 683
 Spilling, Herrad 830
Stabat Mater 639
 Starhemberg, Guido von 920
 Stegmüller, Fridericus 8, 612
 Stern, Charlotte 656
 Stevenson, Robert 655, 656
 Stirnemann, Patricia 233, 266
 Streltsova, Ekaterina 782
 Striano, Araceli 765
 Strónski 875
 Sturlese, Loris 861
 Suàrez Fernández, Francesc 761
 Suárez de Figueroa, Cristóbal 647
 Sugranyes de Franch, Ramon 491, 669
Summa de mestre Pere de Petriventis 308
Summa rudium 790
 Sunifred de Barcelona 648
 Sunyer, comte 396
 Sunyer, Andreu 883, 884
 Sunyer, Domènec 355
 Sunyer, Marc 836
 Sunyer, Pau 719
 Suñol, Gregori M. 702
 Supino Martini, Paola 238, 239, 266
 Sureda i Jubany, Marc 701, 705, 706
 Surget, Francesc 745
 Swift, Jonathan 816
 Swimburne, Henry de 705
Symbolum Apostolorum 81, 125, 612
Symbolum Athanasianum 72, 612
Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum 81, 107, 109, 113, 116, 117, 121, 125, 136
Symbolum Quicumque 612
Tabba de les obligacions que deurà complir lo empresari... de l'església 763
 Taberner i d'Ardena, Josep 950
Tabula Salomonis 106
 Tagell, Francesc 686
 Tales de Milet 635
Tall de l'or i productes preciosos 698
 Tallada, Julià 648, 652
 Tallante, mossèn 888
Talmud 71, 813
 Tamarit, Francesc de 911
 Tangheroni, Marco 669
Tantum autem gratiam 572, 573
 Tàpies, Joan Bta. de 689
 Tarafa, Francesc 381, 383, 387, 407, 885, 894, 901, 895
 Tarascó, Bernat 843
 Tarré, Josep 16
 Tàrrega, Ramon de 648, 652, 656

- Tarter i Fonts, Ramon 719
- Tate, Robert Brian 380, 381, 399, 655, 894
- Taula dels dies malaventurats segons sant Jeroni* 833
- Taula dels notaris que hi ha hagut en la ciutat de Tarragona...* 961
- Taula dels notaris que vuy en lo any de 1688 habiten en la ciutat de Tarragona...* 961
- Taula per al càlcul de l'aurinombre* 833
- Taules de Morella* 583
- Taverner i d'Ardena, Josep de 518
- Taxaquet, Miquel Tomàs 955
- Tègula de València 764
- Teilhard de Chardin, Pierre 563, 564
- Teixeira, Simonne 799
- Teixell Navarro, Immaculada 768
- Teixidor, Antoni 275, 283, 328
- Teixidor, Josep 930, 963
- Teixidor, Mateu 328
- Teixidor, Mateu 691
- Teixidor, Ricard 691
- Tellechea Idígoras, José Ignacio 751
- Telongius Bachius 690
- Temperini, Lino 815, 823
- Tempier, Étienne 82, 86
- Tenge-Wolf, Viola 201, 247, 266, 820
- Tenorio, Francisco 357, 365
- Teodoció 567
- Teodor de Mopsuèstia 27, 113
- Teodulf d'Orleans 652, 777, 938
- Terç delme del pa e vi 751
- Terç delme de l'hortalissa 751
- Terés, Joan 349, 684, 734
- Teresa de Jesús, s. 429
- Terol i Reig, Vicent 883
- Terrades, Francesc 362
- Terrassa, Pere 275, 287, 323; Beatriu, muller 287, 323
- Terré, Antoni 292; Blanquina, vídua 292
- Terrena, Guiu 648, 651, 652, 799, 840, 841
- Tertul·lià 60, 105, 109, 567
- Testament d'En Serradell* 724
- Testament, vida i costums del divertit Carnestoltes* 686
- Testamentum* 584, 652, 824
- Textus Evangeliorum* 785
- Thadeus Neapolitanus 480
- Thévenaz Modestin, Clémence 482, 496
- Thiébaux, Marcelle 778
- Thiolier-Méjean, Suzanne 824
- Thorbeck, Vera 589
- Thous, Llorenç 335
- Tiberi 764
- Ticià de Tarragona 770
- Tietz, Manfred 932, 967
- Timeu 764
- Timoneda, Joan 857, 893, 894
- Tirant lo Blanc* 579, 883, 891, 845, 874, 875, 876, 883, 891, 951
- Tirso de Molina 398
- Titus, emperador 616
- Titus Livi 764, 765
- To i Figueras, Lluís 868
- Toda i Güell, Eduard 644, 837, 957
- Todeschini, Giacomo 802
- Tola, Salvatore 908
- Tolan, John 67
- Toldrà, Albert 865, 866, 877
- Toldrà i Sabaté, Maria 347, 362, 383, 889
- Tolosa, Pau 332
- Tomàs d'Aquino, s. 8, 30-32, 44, 55-70, 72-76, 78-80, 81-89, 94-102, 104, 105, 107, 108, 109-114, 116-119, 121, 122, 124, 126, 128-140, 204, 205, 206, 212, 219, 221, 228, 308, 355, 358, 365, 562, 790, 819, 828, 841, 843, 850, 851, 858, 873, 899
- Tomàs(a), Elisabet 964
- Tomàs, Pere, fra 648, 651, 652, 837
- Tomàs Palomar, Teodor 927
- Tomasetti, G. 144
- Tomic, Pere 379, 381, 399, 403, 404, 579, 793, 798, 869, 901, 949
- Tommasi, Francesco 504
- Toneu, Guillem 308
- Toralto, Francesco di 720
- Tordera, Antoni 645
- Tore, Gianfranco 968
- Tormé i Lihori, Albert 896
- Tormo, Elías 376, 389

- Tormo Colomina, Josep 927
 Tornamira, Joan de 855
 Torra Bitlloc, Joan 568
 Torra i Miró, Jordi 373
 Torras i Amat, Fèlix 660
 Torras i Ribé, Josep M. 395, 919
 Torras i Serra, Marc 622, 623
 Torra y Sevil, Francisco de la 952
 Torredemer i Turu, Ramon 761
 Torrella, Jeroni 648, 651
 Torrellas, Pere 888
 Torrellebreta, Joan Francesc de 912
 Torrelles, Dalmau 328
 Torres, Carme 357
 Torres Amat, Fèlix 357, 358, 364, 366,
 367, 368, 369, 373, 402, 922
 Torres de Bages, Feliu 926
 Torres i Gros, Jaume 689
 Torres i Sans, Xavier 385, 402, 916
 Torres Villarroel, Diego de 929
 Torroella, Joan Bta. 356, 647
 Torroella, Pere de 656
 Tort i Mitjans, Francesc 934
 Tortadès, família 762
 Tos i Urgellès, Jaume 795
 Tous, Berenguer de 841
 Tovar, Francisco 886
Tractat d'Almizra 654
Tractat d'Anagni 654, 789
Tractat de Barcelona 1529 683
Tractat de Caltabellotta 655
Tractat de Cazola 655
Tractat de Corbelh 655
Tractat dels Pirineus 363, 730, 914
Tractat d'Utrecht 920
Tractats de Lies i Passeries 675
Tractatus contra passagium ad partes ultra-
merinas 502, 533, 534
Tractatus dudum habitus... per Ordinem
Hospitalis 504
Tractatus parabolicus 828
Tractatus quidam in quo respondetur obie-
ctionibus... contra tractatum Arnaldi
'De adventu antichristi' 533, 536-
 542, 829, 834
 Tranquil·lí de Tarragona 770
Translatum cuiusdam supplicationis domino
Imperatori missae 217, 218
Translatum secundae supplicationis domino
Imperatori missae 218
Translatum tertiae et ultimae supplicationis
domino Imperatori missae 218
 Trasoer, Ramon 779
 Trastámara, raguèlia 656, 839, 867,
 876, 880
 Trastámara, Enrique de 834
 Trenchs i Òdena, Josep 849
 Tresbéns, Bartomeu 583
 Trias Mercant, Sebastià 814
 Triay, Bartomeu 692
 Tribunal del Breu 950
 Tribunal de Contrafaccions 911
 Trilles, Vicenç 883
 Trionfo, Agostino 36, 106
Tristany 884
 Trithemius, Hans 92
 Trobades Internacionals d'Estudi sobre
 Arnau de Vilanova 532-533, 829
 Trobat, J. B. 957
 Troncarelli, Fabio 536, 830
 Trotter, Marc 794
 Trullén i Thomàs, Josep M. 965
 Tschuldis, Aegidius 938
 Túbal 407, 907
 Tucoo-Chala, Pierre 655
 Tura, Jordi 722
 Turell, Gabriel 400, 404, 793, 878,
 958
 Turmeda, Anselm 651, 656, 746, 867
 Turtas, Raimondo 908
 Turu, família 761
 Ubertino da Casale 853, 854
 Uguet, Joan 335
 Upton-Ward, Judi 789
 Urbà II 577
 Urbà V 9, 20, 122, 844
 Urbà VI 13, 943
 Urbà VIII 357, 950
 Urban, Maria Bonaria 943
Usatges de Barcelona 575, 656, 677,
 681, 694, 712, 785, 787, 789
 Uscatescu, Alexandra 766
 Ustárroz, Andrés 378
 Usuard 573
 Uthred of Boldon 851

- Utrilla Utrilla, Juan F. 797
- Vae mundo, in centum annis* 616, 652, 834
- Vagad 389
- Vagad, Gauberto Fabrcio de 797
- Vai, Hugonet, ses bistensa...* 590
- Vaissete, Joseph 590
- Valabek, Redemptus M. 669
- Valcárcel, José Antonio 908
- Valcárcel, Vitalino 783
- Valdeón, Julio 789, 813, 840, 877
- Valderrama, Cristóbal de 352, 363
- Valencia, Diego de 451
- Valencia Idiáquez, Juan Antonio 952
- Valens sénber, rei dels Aragonès* 654
- Valentí 27
- Valentí gnòstic 57, 109, 112
- Valentí, Ferran 648
- Valeri Màxim* 870, 950
- Valerio de Zaragoza 572
- Valero Molina, Joan 863
- Vàlia 396
- Valiño Arcos, Alejandro 794
- Vall, Guillem de 268
- Vall, Jaume de 275, 287, 324, 325
- Valla, Lorenzo 886, 887
- Valle Pantojo, Agustín F. 860
- Vallejo Orellana, Pilar 951
- Vallès Borràs, V. 894
- Vallgornera, militar 418, 433
- Vallgornera, Antoni 433
- Vallgornera, Gaspar de 732
- Valls, Domènec, ermità 622
- Valls, Domingo 846, 847
- Valls, Guillem 622
- Valls i Taberner, Ferran 669, 781, 790
- Vallseca, Bernat de 325
- Vallseca, Guerau de 286, 331; Elionor Ros, muller 286, 331
- Vallseca, Jaume de 296
- Vallseca, Jaume Genís de 268, 287, 324, 325
- Vallterra, Ènec de 19
- Valsalobre, Pep 347, 703-704, 893
- Valtierra, Joan de 860
- Van Dyk, John 612
- Vanière, Jacques 415
- Vann, Theresa M. 655
- Vaquero Piñeiro, Manuel 877
- Varela Rodríguez, M. Elisa 662, 843
- Vasos de Vicarello 764
- Vauchez, André 482, 496, 616
- Vázquez Janeiro, Isaac 451
- Veding, Gert 816
- Vega, Garcilaso de la 874, 933
- Vega, Jesús 416
- Vega i Ferrer, Salvador 759
- Veguer, Antoni 360
- Vela, Gregorio de Santiago 360, 366, 372
- Vela i Aulèstia, Carles 847
- Velero, Pere 308
- Vel-lei 60
- Vendrell, Carles 952
- Ventura, Joaquim 897
- Ventura Subirats, Jordi 590
- Vera de Tarragona 770
- Vera, Joan de 12
- Veray, Sixt 919
- Verbum abbreviatum* 268
- Verdaguer, Joan 913
- Verdaguer i Santaló, Jacint 822
- Verdalet, Joan 919
- Verdés Pijuan, Pere 696
- Verdier, Alexandre de 926
- Verdú, Blai 905
- Vergara, duc de 752
- Verge dels consellers* 747
- Verger, J. 578
- Vernet, Antoni 282, 337
- Vernet, Joan 353, 481, 580-586
- Vernier, Richard 858
- Verrié, Frederic Pau 382, 397
- Vesac, Tomàs 927
- Vespasià, emperador 616
- Vesprals* 313
- Vespres Sicilianes 598, 712, 795, 796, 838, 840
- Vetus latina* 771
- Veyan i Mola, Francesc de 965
- Veziñ, J. 263
- Viallet, L. 578
- Viatge a l'infern de Pere Porter* 862, 906
- Vicaire, M. H. 577
- Vicens i Vives, Jaume 637, 665, 878

- Vicent, diaca màrtir, s. 570-573 651, 652, 656, 662, 663, 732, 810,
 Vicent, Francesc 889 811, 814, 828-835, 860, 865, 938,
 Vich, Diego 723 949, 955; Agnès Blasi, muller 542
 Vicianà, Martí de 645, 887, 949, 952 Vilanova, Arnau de, pseudo 648, 938,
 Vicianà Aguadé, Josep 700 940, 949
 Viciano, Pau 748 Vilanova, Maria de 542
 Vida, Hieronymus 933 Vilanova, Perot de 686, 896
Vida de Sant Honorat 362 Vilanova, Ramon 622
 Vidal, Andreu 841 Vilanova, Ramon de 837
 Vidal, Bernat 681; Maria Oromir, muller 681 Vilanova, Valentí de 384, 393
 Vidal de Canelles 648, 656 Vilanova i Salvans, Jordi 912
 Vidal, Francesc 10, 593 Vilanova i Vila-abadal, Francesc 661,
Vidal Mayor 656 662
 Vidal, Nicolau 272, 283, 305 Vilar, Pierre 412, 711
 Vidal, Pierre 364, 366, 367, 368, 373 Vilar i Bonet, Maria 691, 682
 Vidal Franquet, Jacobo 741, 742, 743 Vilaric, Ramon de 702
 Vidal i Pla, Jordi 761 Vilella, Eduard 872
 Vidal Rodríguez, Damià 890 Vilella, Josep 566
Vides de sants rosselloneses 626, 627, 665 Vileta, Joan Lluís 14, 349, 385, 898,
 Vidues d'impressors 963-964 956
 Viera, David J. 83, 854, 849, 852, 853, 854
 Vignaux, Paul 32
 Vigo, família 695
 Vila, Jaume Ramon 686, 896
 Vila, Pep 347, 353, 372, 646, 700, 706, 730, 903, 906, 918, 919, 927, 928, 931, 934, 935, 959
 Vilà, Agustí M. 902
 Vila i Camps, Antoni 951
 Vilademany, Arnau de 692
 Vilademany, família 691
 Viladamor, Antoni 383, 386, 400, 401, 901
 Vilademat, Pere de 325; Violant, muller 325
 Viladomat, Antoni 706
 Viladrich, Mercè 682, 586, 587
 Vilaginés, Jaume 757
 Vilallonga, Mariàngela 380, 657, 885
 Vilamala i Salvans, Jordi 709, 947
 Vilamarí, Joan de 279, 288, 330, 638, 726
 Vilana Perlas, família 921
 Vilanova, Guillem de 488
 Vilanova, Arnau de 15, 51, 206, 443-451, 502, 529-564, 583-585, 597, 609, 613-615, 616, 624, 639, 648,

- Virgili, Publi 567, 703, 857 877
Visió d'Esperança Alegre 862
Visura general... del campanar... de senta Catalina màrtir... 753
Vita beatissimae Angelae de Fulgino 871
Vita Christi 327
Vita coetanea 249, 596, 604, 822, 827
Vita sancti Honorati 313
 Vitruvi 765
 Vincke, Johannes 8, 9, 10, 12, 13-15, 20
 Vives, Joan Lluís 348, 643, 651, 891, 892, 893, 903, 956
 Vives i Gatell, Josep 57, 871
 Vives i Toro, Eduard 620, 621, 622
 Vizcaíno, Vicente 417, 425
Vocabulari molt profitós... (català-alemany) 887
 Vogtherr, Thomas 790
 Vones-Liebenstein, Ursula 576
 Voragine/Varazze, Jacobus/Giacomo 639
 Vrints, Joan B. 408
Vulgata 49, 118, 567, 627, 771
Vulgatae 573, 575
 Waldschütz, E. 651
 Walter, Christopher 660
 Walter, Peter 262
 Wamba, rei 396, 398, 399, 400-403, 409
 Ware, William de 90, 201, 207-209, 228
 Webster, Jill 621, 655, 656
 Winthuysen, Francisco Javier de 933
 Witimirus 400
 Wittlin, Curt 508, 509, 510, 512, 796, 842, 853
 Wolf, Kenneth B. 655
 Xarch, Antoni 275, 287, 326; Angeli-
 na, vídua 275, 287, 326
 Xarch, Jaume 287
 Xavier, Francisco, s. 933
 Xiberta, Bartomeu M. 669, 670
 Ximenes d'Arenós, Sança 878
 Yaqut 801
 Yarza, J. 389
 Yates, Frances A. 825
 Yeguas i Gassó, Joan 671, 688, 745
 Yvees Andrés, Juan 951
 Yehuda Messer Laon 811
Ynstrucción que deberá observar el Secretario de Cerdeña... 924
 Yosef ben Meir ibn Zabara 656
 Ysodorus 509, 510
 Zacarias 90
 Zaccaria, Benedetto 677
 Zaddo 777
 Zadique, Jacobo 466
 Zaet/Zato 390, 391
 Zakut, Abraham 583
 Zamora, Francisco de 412, 685, 705, 931
 Zamora i Escala, Josep Enric 665, 956, 946
 Zamuner, Ilaria 239, 266, 833
 Zanna, Paolo 777
 Zapata Vilalta, Francesc 688
 Zapater, Miguel R. 918
 Zarco Cuevas, Julián 466
 Zenó de Citi 27, 101
 Zerariah b. Isaac b. Shealtiel Hen 811
 Zeumer, Karl 574, 575
 Ziegler, Joseph 543, 544, 611
 Zomtal, M. 653
 Zonta, Mauro 811
 Zoroastre 825
 Zurita, Jerónimo 378, 379, 380, 387, 388, 389, 404, 590, 646, 787, 839, 866, 870, 888, 901, 902, 908

OBRES ENVIADES A LA DIRECCIÓ

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, [Catàleg d'Exposició], València, Acadèmia Valenciana de la Llengua 2004, 420 pp.
- «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 26 (2005 = Homenatge a la prof. dra. Carme Batlle i Gallart), 1196 pp.
- «Acta Numismàtica», 35 (2005), 264 pp.
- Acte d'investidura de doctor Honoris causa al professor Dr. Giovanni Reale, filòsof i professor de la facultat de filosofia de la Universit  Vita-Salute San Raffaele de Milà*, Barcelona, Universitat Ramon Llull 2006, 134 pp.
- Actes del I Congr s per a l'estudi dels jueus en territori de Llengua Catalana. Barcelona – Girona del 15 al 17 d'octubre de 2001*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat 2004, 328 pp.
- Actes del II Congr s per a l'estudi dels jueus en territori de Llengua Catalana. Barcelona- Cervera del 25 al 27 d'octubre de 2004*, Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània 2005, 484 pp.
- Actes de la I Jornada sobre la Història de la Ciència i l'Ensenyament Antoni Quintana Mar *. Barcelona, 15 de novembre de 2003. Coordinació: Pere GRAPÍ VILUMARA, M. Rosa MASSA ESTEVE, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 128 pp.
- Actes de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»*. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 556 pp.
- Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona, 14, 15, 16 i 17 de novembre de 2002. Coordinació Josep BATLLÓ ORTIZ, Pasqual BERNAT LÓPEZ, Roser PUIG AGUILAR, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica 2003, 696 pp.
- «*Actes de les Jornades Internacionals Lul·lianes. Ramon Llull al segle XXI*». Palma, 1, 2 i 3 abril 2004». Edició a cura de Maria Isabel RIPOLL PERELLÓ (Col·lecció Blaquena, 5), Barcelona i Palma de Mallorca 2005, 360 pp.
- «*Afers*. Fulls de recerca i pensament», núm. 50 (2005 = *Vint anys d'historiografia als Països Catalans*), 258 pp.; núm. 51 (2005 = *Usos i conflictes de l'aigua en la història*), 259-506 pp.; núm. 52 (2005 = *La Guerra de Successió*), 507-762 pp.
- Josep ALANYÀ I ROIG, *La Carta cibarium o Libre de les viandes de la Canònica de Tortosa (1350)*, extret d'«Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 26 (2005 = Homenatge a la professora dra. Carme Batlle i Gallart), 429-484; *Pere Pasqual, fill i rector de la Fatarella, capellà del rei Pere el Cerimoniós, i l'origen del culte a la Mare de D u de la Misericòrdia (segle XIV)*, extret d'«Anuario de Estudios Medievales», 35 (2005), 951-970.
- Giuseppe ALBERIGO, *El Concili Vaticà II (1959-1965). Per la juvenesa del cristianisme* (Horizons, 29), Barcelona, Editorial Claret 2005, 200 pp.
- Jesús ALBUIXECH MOLINER, *Nuestros  rboles. Catálogo de los árboles de la Provincia de Castellón*, Castell , Diputació Provincial 2005, 276 pp.
- Alchimia e medicina nel Medioevo* a cradi Chiara CRISCIANI e Agostino PARAVICINI-BAGLIANI (Micrologus Library, 9), Firenze, SISMEL -Edizioni del Galluzzo 2003, XVI i 400 pp.
- Ame et conscience*. I. *Philosophie* (Catalogue 273), Paris, Librairie Paul Jammes [2005], 72 pp.
- Narcís M. AMICH RAURICH, *Felix de Gerunda: Gènesi i evolució d'un culte gironí a l'Antiguitat tardana (s. IV-VIII)* (Quaderns de l'Institut Superior de Ciències Religioses, 15), Girona, ISCRG 2005, 32 pp.
- «*Analecta TOR [Tertii Ordinis Regularis]*», 36/núm. 174 (2005), 472 pp.
- «*Anthologica Annuaria*. Instituto Español de Historia Eclesi stica», 47 (2000), 652 pp.
- Javier ANTÓN PELAYO, Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *La memòria de pedra. Les làpides sepulcrales del Pla de la Catedral de Girona* (Col·lecció Francesc Eiximenis, 5), Girona, Diputació 2005, 337 pp.

- «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia. Revista de Filosofia», XVI (2004-2005), 263 pp.
- «Anuari Territorial de Catalunya. T 2004», sota la direcció d'Aleix TARROJA, Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori 2005, 464 pp.
- Arnaldi de VILLANOVA, *Epistola de reprobacione nigromanticae fictionis (De improbatione maleficiorum)* (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, VII/1), Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona i Fundació Noguera 2005, 290 pp.
- Jon ARRIZABALAGA, *En los inicios de una nueva ocupación: médicos de la Corona de Aragón y la edición científica en la primera imprenta italiana*, dins «Medicina & Historia», 4 (2004), 1-16.
- «Arxiu Comarcal de la Cerdanya», Puigcerdà, ACCE 2005, 16 pp.
- «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXIII-XXIV (2004-2005 = Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova), 876 pp.
- «Arxius 41. Butlletí de la Subdirecció General d'Arxius», núm. 41 (primavera de 2004), 12 pp.; núm. extra (hivern de 2005 = *Índex d'Arxius*. Butlletí del servei d'Arxius, núms. 1-41), 28 pp.; núm. 42 (primavera 2005), 20 pp.; núm. 44 (tardor 2005), 24 pp.; núm. 46 (primavera 2006), 24 pp.
- ASOCIACIÓN AMIGOS DEL CASTILLO DE SAN CARLOS, *Mallorca y Bizancio*. Coordinación editorial y de ayudas Rafael DURÁN TAPIA, Palma [de Mallorca] 2005, 2004 pp.
- Yom Tov ASSIS, *Els jueus de Santa Coloma de Queralt. Estudi econòmic i demogràfic d'una petita comunitat jueva a la fi del segle XIII*. Traducció: Josep BATALLA; transcripció i regist dels documents: Josep M. LLOBET, Jerusalem i Santa Coloma de Queralt, The Magnes Press i Associació Cultural Baixa Segarra 2002, 176 pp.
- «Ateneo de Castellón. Anuario», XII (2001-2004 [2005]), 132 pp.
- Martin AURELL, *Prédication, croisade et religion civique. Vie et miracles d'Oleguer (+ 1137), évêque de Barcelone*, extret de «Revue Mabillon. Revue internationale d'histoire et de littérature religieuse», N. S., 10/71 (1999), 113-168.
- Amparo AYORA DEL OLMO, *La obra literaria de José Luis Aguirre* (Biblioteca de les Aules, 16), Castelló de la Plana, Universitat Jaume I i Diputació 2005, 620 pp.
- «Baix Llobregat. Butlletí del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat», núm. 76 (Març/Abril 2006), 12 pp.
- Modest BARRERA AYMERICH, *Masovers i pobletans de Culla. Reproducció social i relacions de reciprocitat a finals de l'Antic Règim* (Col·lecció Universitària. Geografia i Història, 52), Castelló, Diputació 2006, 156 pp.
- Andrea BARTOCCI, *La copia di dedica ad Urbano VI della Lectura super Clementinis di Giovanni da Legnano nelle Biblioteche di Benedetto XIII (1405-1423)*, extret de *Manoscritti, editoria e biblioteche dal medioevo all'età contemporanea*. Studi offerti a Domenico Maffei per il suo ottantesimo compleanno cura di Mario ASCHERI – Gaetano COLLI con la collaborazione di Paola MAFFEI. Indici analitici di Andrea BARTOCCI, Roma, Roma nel Rinascimento 2006, 21-45.- *La Regola dei frati minori al Concilio di Vienne e la bola Exivi de paradiso di Clemente V (1312)*, extret d'«Archivum Franciscanum Historicum», 96 (2003), 45-84.
- Miquel BATLLORI, *Baltasar Gracián i el barroc*. Obra completa, vol. VII. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Ceferino PERALTA (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 24), València, Tres i Quatre 1996, XII i 544 pp.
- V. BATTAGLIA et alii, *La "Scuola Francescana" e l'Immacolata Concezione*. Atti del Congresso Mariologico Francescano. S. Maria degli Angeli – Assisi. 4-8 dicembre 2003. A cura di Stefano M. CECCHIN (Studi Mariologici, 10), Città del Vaticano, Pontificia Accademia Mariana Internazionale 2005, XLVIII i 888 pp.
- BERNARDINO DE ARMELLADA, *Bonaventura semper docens*, extret de «Collectanea Franciscana», 75 (2005), 619-629; *El pecado original en lectura escotista*, extret de «Naturaleza y Gracia», LI (2004), 745-777; *La Virgen María en tres sermones de San Lorenzo de Brindis*, extret de «Naturaleza y Gracia», LII (2005), 359-383.
- «Bibliografía Española de Revistas
- «Bibliographia Franciscana», XXVII (2005 = *Principaliora complectens opera anno 2003 edita*), 512 pp.

- Biblioteca Civica di Fermo "Romolo Spezioli"*, a cura di Maria Chiara LEONORI, Firenze, Nardini Editore 2005, 64 pp.
- Ferran BLASI I BIRBE, *Migracions, àmbits i bagatges*. Pròleg de José ORLANDIS, Esplugues de Llobregat, Edicions Rondes 2005, 228 pp.
- BONAVENTURA DA BAGNOREGIO, *Questioni disputate della scienza di Cristo* a cura di Francisco MARTÍNEZ FRESNEDA. Traduzione dal latino, Letterio MAURO. Traduzione dallo spagnolo Francisco José DÍAZ MARCILLA (Medioevo 10), Roma, Pontificia Università Antonianum 2005, 360 pp.
- Miquel BORRELL I SABATER, et alii, *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral de Girona al Tordera* (Estudis i Textos, 10), Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans 2005, 168 pp.
- «Butlletí. Centre d'Estudis Alcooverencs», núm. 104 (octubre – desembre 2003) [2005], 36 pp.
- Montserrat CAILÀ GUITART, Jean-Paul ESCUDERO, *Història dels noms de Reiners. Les arrels d'un poble del Vallespir* (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, X), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 248 pp.
- «Campsentelles. Revista del Centre d'Estudis Santfosesencs – Amics de Cabanyes», 8 (2005), 96 pp.
- Assumpció CANTALOZELLA, *Corpus de Sang* (Proa, 413), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2004, 296 pp.
- M. Milagros CÁRCEL Y ORTÍ, *El Clero Secular en Europa en la Baja Edad Media. Bibliografía*, extret de «Anuario de Estudios Medievales», 35 (2005), 971-1047.- *Las Visitas Pastorales y las "Relaciones ad Limina" como fuentes para el estudio y comprensión de la geografía eclesiástica*, extret de «Memoria Ecclesiae», XXVIII (2006), 11-302.
- Cartes de Carles Riba. IV. Apèndix: 1916-1959*. Recollides i anotades per Carles Jordi GUARDIOLA (Biblioteca Filològica, LIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 328 pp.
- María J. CASAS BALLESTER, *La Pinacoteca de la Casa Ducal de Híjar en el siglo XIX. Nobleza y coleccionismo* (Colección Estudios. Historia), Saragossa, Institución Fernando el Católico 2006, 376 pp.
- Josep CASTANYÉ, *Diàleg interreligiós i Cristianisme*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 2005-2006, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, Facultat Eclesiàstica de Filosofia de Catalunya 2005, 116 pp.
- M. José CASAS BALLESTER, *Acumulación de posesiones y títulos nobiliarios de la Casa de Híjar (Teruel) siglos XIII-XVIII*, extret de «Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía», VIII (2004 = Homenaje a D. Faustino Menéndez Pidal), 213-250; *La Casa de Híjar ante la entronización de Felipe V*, extret de *Felipe V y su tiempo*. Congreso Internacional. Eliseo SERRANO, editor, Saragossa, Diputación Provincial 2004, 321-362; *La conflictividad social en el ducado de Híjar (Teruel) al final del Antiguo Régimen*, extret de «Cuadernos de Investigación Histórica», 21 (2004), 371-393; *Noticias de las casas de Silva e Híjar según un documento del siglo XVIII*, extret de «Emblemata», 10 (2004), 333-359.
- Lluïsa CASES I LOSCOS, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. III. Segle XVII. 1601-1650* (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 29), Barcelona, Fundació Noguera 2004, 428 pp.
- Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, «Annals 2003-2004», Novembre 2005, 304 pp.
- Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, «Aplec de Treballs», 23 (2005 = Homenatge a Mn. Albert Palacín Artiga), 232 pp.
- Massimo CERESA, *Bibliografia dei fondi manoscritti della Biblioteca Vaticana (1991-2000)* (Studi e testi, 426), Città del Vaticano 2005, 742 pp.
- Glòria CLAVERIA, Cristina BUENAFUENTES (eds.), *Germà Colón: les llengües romàniques juntes i contrastades*. I en CD-ROM, *Índex del lèxic estudiat en l'obra de Germà Colón* (Cuadernos de Filología, 5), Bellaterra, Universitat Autònoma 2005, 144 pp.
- Antoni J. COLOM, *La debilitat teòrica de l'educació*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

- 2005, 18 pp.- Antoni J. COLOM i CAÑELLAS, M. Carmen FERNÁNDEZ i BENNÀSSAR, Immaculada PASTOR i HOMS i Joan C. RINCÓN i VERDERA, *Materials per a una pedagogia patrimonial de les Illes Balears* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, xxxiii), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 254 pp.
- Germà COLÓN i DOMÈNECH, Mª Pilar PEREA SABATER, *Una nomenclatura catalano-francesa del 1718. Edició i estudi lingüístic* (Col·lecció Llibres Rars i Curiosos, XXIX), Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura MMV, 196 pp.
- «Comprendre. Revista Catalana de Filosofia», VI (2004), 121-226.
- Consilium. *Teorie e pratiche del consigliere nella cultura medievale* a cura di Carla CASAGRANDE, Chiara CRISCIANI, Silvana VECCHIO (Micrologus Library, 10), Firenze, SISMEI – Edizioni del Galluzzo 2004, X i 346 pp.
- Constantí Llombart i el seu temps* [Catàleg de l'Exposició] a cura de Josep Vicent ESCARTI i Rafael ROCA, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua 2005, 456 pp.
- Marcel COROMINES BALLETBÒ, *De Àngel Rierola Isern. Un metge de la nostra terra*, Barcelona, 2005, 16 pp.
- Ramon CORTS i BLAY, *Regests de la documentació del segle XIX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada en l'Arxiu Secret Vaticà. I. Fons de la Nunciatura de Madrid (1887-1899)* [Pròleg de Valentí SERRA DE MANRESA] (Studia, Textus, Subsidia XII), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2005, 388 pp.
- Eduardo CORREDERA GUTIÉRREZ, *Santa Maria de Mur. Cronologia*. Pròleg de Josep CASTELLS i FARRÉ (Estudis, 15), Tremp, Garsineu Edicions 2003, 192 pp.
- Marino DAMIATA, *L'ultimo Bonaventura*, II, «Studi Francescani», 102 (2005), 3-178 pp.- *L'Ultimo Bonaventura*, III, «Studi Francescani», 102 (2005), 3-100 pp.
- Diplomatari Borja, 2. Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1416-1429)*. Direcció: Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, València, Edicions 3 i 4 2004, 400 pp.- *Diplomatari Borja, 3. Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1429-1444)*, dirigit per Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, València, Edicions 3 i 4, 2005, 416 pp.
- Diplomatari de la Catedral de Vic. Segle XI*, (Fascicle tercer) Ramon ORDEIG i MATA, editor, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs – Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals 2005, pp. 417-680.
- Documents de la pintura valenciana medieval i moderna. I. (1238-1400)*. Edició a cura de Ximo COMPANYY, Joan ALIAGA, Lluïsa TOLOSA i Maite FRAMIS (Fonts històriques valencianes, 19), València, Universitat 2005, 514 pp.
- DUODA, *Manual per al seu fill*. Introducció i traducció de Mercè OTERO i VIDAL (Clàssics del cristianisme, 97), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2004, 192 pp.
- Francesc EIXIMENIS, O. F. M., *Dotzè llibre del crestià*. Primera part, volum primer. Edició de Xavier RENEDO, coordinació de Sadurní MARTÍ, amb la col·laboració d'Enric BASSEGODA, Miriam CABRÉ, Montserrat Galí, Jorge GARCIA LÓPEZ, Daniel GENÍS, David GUIXERAS, Eva IZQUIERDO, Jordi LORCA, Rafael RAMOS NOGALES, Francisco J. RODRÍGUEZ RISQUETE, Raquel ROJAS i Jaume TORRÓ (Obres de Francesc Eiximenis, I), Girona, Universitat i Diputació, 2005, LXVIII i 624 pp.- *Llibres, mestres i sermons*. Antologia de textos a cura de David GUIXERAS i Xavier RENEDO. Estudi introductor de Xavier RENEDO (Biblioteca Barcino, 2), Barcelona, Editorial Barcino 2005, 268 pp.
- El Castillo de Almonecir*, José M. PÉREZ RODRÍGUEZ (coor.) (Biblioteca Popular), Castelló de la Plana, Diputació 2005, 124 pp.
- «El Foradot. Revista bimestral de Montblanc», núm. 35 (març-abril de 2006), 40 pp.
- El Franciscanismo en la Península Ibérica. Balance y perspectivas*. I Congreso Internacional-Madrid, 22-27 de septiembre de 2003. Edición de Agustí BOADAS LLAVAT, M. del Mar GRAÑA CID, Barcelona, GBG Editora 2005, 1024 pp.
- AJUNTAMENT DE BANYOLES, *El Llegat*, Banyoles 2001, [8] pp.
- El romànic de la Vall d'Àneu*. Textos: Joan F. CABESTANY i FORT, M. Teresa MATAS i BLANXART, Josep M. PALAU i BADUPELL. Planimetria: Centre d'Aet Romànic Català, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 256 pp.

- Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat Mitjana*. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 16 i 17 de novembre de 2000. Coordinadora científica: M. Teresa FERRER I MALLOL (Jornades Científiques, 11), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 392 pp.
- Romà ESCALAS I LLIMONA, *La interpretació actual de la música del Renaixement. Permanència de les seves estructures qualitatives*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 24 pp.
- «Escola Catalana», XL/318 (març 2005: Sexualitat i comunicació), 52 pp.; XL/425 (desembre 2005), 56 pp.
- «Escritos del Vedat. Anuario», XXXV (2005), 380 pp.
- Església, societat i poder a les terres de parla catalana*. «Actes del IV Congrés de la Coordinadora dels Centres d'Estudis de Parla Catalana. Vic, 20-21 de febrer de 2004», Lourdes PLANS CAMPDERRÓS, directora d'edició. Valls, Cossetània Edicions 2005, 863 pp.
- L'Església catalana davant el franquisme. 1939-1975. Apunts per a una història*. Volum I: Urgell, Solsona, Vic. Volum II: Girona, Lleida, Tortosa, Barcelona, Editorial Claret 2005, 318 i 312 pp.
- Juan ESQUERDA BIFET, *La clave evangelizadora del beato Ramón Llull. Del amor apasionado por Cristo, al anuncio apasionado por Cristo*, extret de «Anthologica Annua», 47 (2000 [2005]), 287-362.
- «Estudi General», 25 (2005 = *In suo fundo. La necròpoli oriental de la vil·la romana del Collet de Sant Antoni (Calonge, Baix Empordà), i els cementiris rurals ded les antigues ciuitates d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae*, a cura de Josep M. NOLLA, Josep CASAS i Paula SANTAMARIA), 280 pp.
- «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XXIII (2005), 336 pp.
- Paolo EVANGELISTI, *I francescani e la costruzione di uno Stato. Linguaggi politici, valori identitari, progetti di governo in area catalano-aragonese* (Fonti e ricerche, 20), Padova, Editrici Francescane 2006, 336 pp.
- «Faventia. Revista del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana», 27/1 (2005), 206 pp.
- Graziella FEDERICI VESCOVINI, *I sigilli cosidetti arnaldiani*, extret de «Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion», 60 (2005), 201-242.
- Joan FELIU FRANCH, *Dinero color azul cobalto. El negocio americano de la cerámica de la provincia de Castellón en el siglo XIX* (Biblioteca de les Aules, 15), Castelló, Diputació i Universitat Jaume I 2005, 228 pp.
- Antoni FERRANDO FRANCÈS, Miquel NICOLÀS AMORÓS, *Història de la llengua catalana* (Àgora. Biblioteca oberta, 20), Barcelona, Editorial UOC 2005, 540 pp.
- Ildefonso FERRERES ALEU, *Historia de la Villa de San Matheo*. Transcripció de Tomàs SEGARRA ARNAU, Castelló, Diputació 2006, 224 pp.
- Francesco FIORENTINO, *Predestinazione e prescienza nelle opere latine di Raimondo Lullo*, extret de «Frate Francesco. Rivista dicultura francescana», 72 (aprile 2006), 91-129.
- «Florenzia. Bolletino del Centro Internazionale di Studi Gioachimiti», XVIII-XIX (2004-2005), 262 pp.
- FRANCESC DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT, *Instrucció breu i útil per los cuiners principiants segons lo estil dels carmelites descalços. Receptari de cuina conventual del segle XVIII*. Precedit d'un estudi històric de la cuina carmelitana. A cura de M. Mecè GRAS i Agustí BORRELL (Biblioteca Serra d'Or 330), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, 272 pp.
- «Frate Francesco. Rivista di Cultura Francescana, Nuova Serie», 71/2 (2005), 337-462.
- Sebastián FUSTER PERELLÓ, «*Timete Deum*». *El anticristo y el final de la historia según san Vicente Ferrer* (Col·lecció sant Vicent Ferrer), València, Ajuntament s.d., 290 pp.
- Ramón GIMENO ROYO, *Catálogo florístico. Etnobotánica y plantas medicinales de la comarca del Alto Palancia*, Castelló, Diputació 2005, 704 pp.
- Albert G. HAUF, *Del sermó oral al sermó escrit: La Vita Christi de fra Francesc Eiximenis com a glossa evangèlica*, extret de Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ, Maria Pilar PEREA (eds.), *La*

- cultura catalana en projecció de futur*. Homenatge a Josep Massot i Muntaner, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2004, 243-289; *La buella de Ubertino de Casale en el preerasmismo hispánico: el caso de Francesc Eiximenis*, O. F. M., extret de «Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval», Rafael ALEMANY, Josep Lluïns MARTOS, Josep Miquel MANZANARO (eds.), Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, s.a., 93-135.
- «Homenatge a Joaquim Ruyra en el centenari de *Marines i boscatges* (1903-2003). Sala Prat de la Riba, 3 de novembre de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 68 pp.
- IESSO I. *Miscel·lània arqueològica*. Edició a cura de Josep GUITART i DURAN, Joaquim PERA i ISERN, Barcelona i Guissona, Institut d'Estudis Catalans i Patronat d'Arqueologia de Guissona 2004, 288 pp.
- Il Falconiere del Re*. «Atti della Giornata di Studio dedicata ad Ausiàs March. Ateneo Veneto. Sala Tommaseo, 8 aprile 2000». A cura di Patrizio RIGOBON e Carlos ROMERO MUÑOZ, Venezia. Università Ca'Foscari 2004, 92 pp.
- Elisabet FERRAN i PLANAS, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions* (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2006, 430 pp.
- Josep V. FONT i TEN, *Àlbum de família. Cinquanta anys de la Schola Cantorum de la Vall d'Uixó*, Castelló, Diputació 2006, 400 pp.
- Sebastià GIRALT, *El mite d'Arnau de Vilanova de l'Edat Mitjana al Renaixement*, extret de «Estudi General», 23-24 (2003-2004), 127-142.- *El Regimen quartanae atribuït a Arnau de Vilanova*, extret de «Faventia», 27/1 (2005), 97-112.
- F. GRAELL i DENIEL, *L'originalitat del sagrat i la seva crítica* (Quaderns de Filosofia, 17), Barcelona 2005, 54 pp.
- III SEMINARI DE CORRECCIÓ DE TEXTOS. *La terminologia i la correcció de textos*, a cura de Josep VIGO i BONADA, Josep M. MESTRES i SERRA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2006, 144 pp.
- «Informatiu Museus. Revista de Recerc i de Divulgació Cultural dels Museus de Reus», III/núm. 34 (abril de 2006), 32 pp.
- Investidura com a doctors Honoris Causa dels senyors Stanley M. Goldberg i Pere Lluís Font*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida 2006, 62 pp.
- IONÀ BEN AVRAHAM DE GIRONA, *Les portes del penediment (Xaaré Txuwà)*. Introducció, traducció i notes per Manuel FRAU (Biblioteca Judaico-Catalana, 4), Barcelona i Girona, Universitat i Ajuntament 2001, 236 pp.
- «Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica», 20 (2004), 144 pp.
- Sebastià JANERAS, *Isaac de Nínive, citat per Arnau de Vilanova*, extret de «Revista Catalana de Teologia», XXXI (2006), 239-244.
- JEAN DE ROQUETAILLADE, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*. Édition critique sous la direction d'André VAUCHEZ par Clémence MODESTIN et Christine MOREROD-FATTEBERT avec la collaboration de Marie-Henriette Jullien de POMMEROL sur la base d'une transcription de Jeanne BIGNAMI-ODIER (Sources et documents d'Histoire du Moyen Âge publiés par l'École Française de Rome, 8), Roma, École Française 2005, XIII i 1042 pp.
- La Cultura catalana en projecció de futur*. Homenatge a Josep MASSOT i MUNTANER Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ, Maria Pilar PEREA (eds.), Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I 2004, 554 pp.
- Les ciutats tardoantigues d'Hispania; Cristianització i topografia* (VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, IX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 526 pp.
- «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 24 (2005 = XX anys 1985-2005), 444 pp.
- Josep M. LLOBET i PORTELLA, *Ocho documentos barceloneses sobre ventas y cesiones de esclavos (1395); i Doce documentos cervarienses relacionados con el comercio de esclavos (1370-1400)*, extrets de «Espacio, tiempo y forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia». Serie III, 13 (2000), 139-150; i 17 (2004 = Estudios en memoria del profesor José Luis Martín Rodríguez), 273-291.

- Constantí LLOMBART, *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogràfics per a la història del renaixement literari llemosí en València*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua 2005, XXVIII i 30-786 pp.- *Poesies valencianes*. Introducció i edició a cura de Rafael ROCA (Textos Valencians, 1), València, Acadèmia Valenciana de la Llengua 2006, 432 pp.
- Ramon LLULL, *Doctrina pueril*. Edició crítica de Joan SANTANACH i SUÑOL (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, VII), Palma de Mallorca 2005, CXII i 306 pp.- *Lo Desconhort. Cant de Ramon*. Edició a cura de Josep BATALLA (Exemplaria Scholastica, 1), Tona (Vic), Obrador Edendum 2004, 152 pp.
- Ramon Margalef. *Sessió en memòria*. Institut d'Estudis Catalans. Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona 2005, 96 pp.
- Nemesi MARQUÈS OSTE, *Les institucions públiques del Principat* (Col·lecció Dret Andorrà, 1), Andorra, Universitat i Fundació Crèdit Andorrà 2005, 372 i [18] pp.
- Josep M. MARQUÈS i PLANAGUMÀ, *Lectures d'inscripcions i làpides de la catedral de Girona* (pro manuscripto), Girona, 2006, 98 pp.
- Joaquim MARTÍ MESTRE, *Diccionari històric del Valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (Biblioteca Lingüística Catalana, 29), València, Universitat de València 2006, 618 pp.
- Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Consideracions per a una edició de l'Obra per los vells, de Joan Moreno*, extret de «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXX (2004), 21-34.
- Josep MASSOT i MUNTANER, *Jordi Rubió i Balaguer. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 18 d'octubre del 2005, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 28 pp.
- Jaume MENSA i VALLS, *El pensament català dels segles XIII-XV. Aportacions més significatives*, extret de «Comprendre», VII (2005), 16-41.
- «Micrologus. Natura, Scienze e Società Medievali», XII (2004 = *Il sole e la luna*), 616 pp.
- Carles MIRALLES i SOLÀ, «Un xic exòtic i desorientat». *Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida*. Conferència pronunciada davant el Ple [de l'IEC] el dia 13 de desembre de 2004, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 32 pp.
- «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», VI/32 (2005), 96 pp.- VI/33 (2005 = «Miscel·lània en honor de Josep Ruix i Vinyet»), 192 pp.- VI/34 (2006 = *Estudis sobre castells del Moianès*), 146 pp.
- Lluís MONJAS MANSO, *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'Edat Mitjana a través de les visites pastorals del Patriarca Sàpera* (Col·lecció Llorenç Sanç d'estudis del Baix Llobregat, 16), Sant Feliu de Llobregat - Montserrat, Ajuntament i Publicacions de l'Abadía 2005, 438 pp.
- Tomàs de MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *Una compilació del dret especial de Barcelona a la Baixa Edat Mitjana*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el 16 de juny del 2004, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2004, 32 pp.
- «Monumenta. Castells, Masies i Cases senyoriales», núm. 12 [2005], 28 pp.
- Mossé ben Nabman i el seu temps*. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement 1194-1994, Girona, Ajuntament 1994, 344 pp.
- Miguel NAVARRO SORNI, *Alfonso de Borja, papa Calixto III en la perspectiva de sus relaciones con Alfonso el Magnánimo* (Col·lecció biografia, 35), València, Diputació 2005, 662 pp.
- Nadala 2005. 05 Escriptors. De Caterina Albert als nostres dies*, Barcelona, Fundació Lluís Carulla 2005, 112 pp.
- Donatella NEBBIAI, *La bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille. XIe-XVe siècle* (Documents, Études et Répertoires, 75. Histoire des Bibliothèques Médiévales, 16), París, Centre National de la Recherche Scientifique 2005, 346 pp.
- Alexandre OLIVAR, *Parenostres en substitució de salms: a propòsit d'un text català del segle XV*, extret de «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XIII (2005), 9-16.
- C. OLIVERA, E. REDONDO, J. LAMBERT, A. RIERA MELIS i A. ROCA, *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya* (Monografies, 30), Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya 2006, 408 pp.
- ÒMNIVUM CULTURAL, *Memòria 2004. Llengua, cultura, país*, Barcelona, 2005, 32 pp.

- Pascual ORTEGA, *La repoblació de la Ribera d'Ebre (Catalunya) després de l'expulsió dels moriscos: Edició de les Cartes de poblament de Benissanet (1611), Ascó (1615), Miravet (1623) i altres documents al-lusius* (Biblioteca de Recerca, 3), Tarragona, Arola editors 2003, 208 pp.
- Laureà PAGAROLAS I SABATÉ (Coord.), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització* (Textos, 05), Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya 2005, 312 pp.
- Agostino PARAVICINI-BAGLIANI, *Boniface VIII. Un pape hérétique?* (Biographie Payot), Paris, Éditions Payot & Rivages 2003, 516 pp.; *Bonifacio VIII*. Traduzione di Franco BACCHELLI (Biblioteca di cultura storica 245), Torino, Giulio Einaudi editore 2003, XXVI i 430 pp.
- Ramon PARÉS, *Cartes a Núria. Història de la ciència* (Divulgación científica), Cordoba, Editorial Almuzara 2005, 384 pp.
- Matilde PEPÍN, *Castellón mágico. Rutas turísticas con encanto*, Castelló, Diputació 2006, 168 pp.
- Josep PERARNAU I ESPELT, *Habent sua fata libelli. Sull'attribuzione ad Arnaldo da Villanova del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu antichristi*, extret de «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820.- *Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció*, Presentació de Jordi GAYÀ ESTELRICH (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 39), Palma de Mallorca, CETEM 2005, 48 pp.
- María Amparo PÉREZ BENAJAS, *La Fuente de Baños. Propiedades medicinales del agua termal de Montanejos*, [Montanejos], 2005, 132 pp.
- Carmen PÉREZ GARCÍA, Francisco MEDINA CANDEL, *Grisallas de Castellfort y Albocàsser* (Col·lecció Universitària. Geografia i Història, 51), Castelló, Diputació 2006, 226 pp.
- Leonid PITAMIC, *Na Robovih Ciste Teorije Prava / An den Grenzen der reinen Rechtslehre*. Unredil in uvodna studija / Herausgeber und Einführungsstudie Marirjan PAVCNIK (Classis I: Historia et Sociologia, opera, 36), Ljubljana 2005, 350 pp.
- Teòfil PITARCH I VIVES (coord.), *Vallibona/Pena-roja de Tastavins. Fraternitas Saecularis*, Castelló, Diputació 2005, 184 pp.
- Vicente PONS ALÓS, *Cardenales y prelados de Xàtiva en la época de los Borja* (Estudios Borgianos, 2), Xàtiva, Basílica de Santa María 2005, 122 pp. i 20 làmines.- Vicente PONS ALÓS, M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Los canónigos de la catedral de Valencia (1375-1520). Aproximación a su prosopografía*, extret d'«Anuario de Estudios Medievales», 35 (2005), 907-950.
- Franco PORSIA, *Progetti di crociata. Il De fine di Raimondo Lullo* (Storia. Le fonti), Taranto, Chimento Editore 2005, 318 pp.
- Pere POY, *We are not a Country without a Bible: The Catalan Translations of the Holy Scripture through History*, extret d'«Angelicum», 81 (2004), 891-911.
- «Quaderns de la Selva. Revista del Centre d'Estudis Selvatans», 17 (2005 = Jornada d'Estudi Anton Busquets i Punset, 1876-1934, I), 230 pp.
- «Qiern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i de l'edat moderna», núm. 6 (2005), 200 pp.
- Ramon Llull und Nikolaus von Kues: Eine Begegnung im Zeichen der Toleranz*. «Akten des Internationalen Kongresses zu Ramon Llull und Nikolaus von Kues (Brixen und Bozen, 25-27 November 2004)», herausgegeben von Ermenegildo BIDESE, Alexander FIDORA, Paul RENNER (Instrumenta Patristica et Mediaevalia, 46. Subsidia Lulliana 2), Tournhout, Brepols 2005, 300 pp.
- Ramon Margalef. Sessió en memòria. Sala Prat de la Riba, 5 d'octubre de 2004*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, 2005, 94 pp.
- Frederic RAURELL, *Testament de Job*. Introducció, text revisat i notes de F. R. Tradcció de Patrizia MORELLI i Frederic RAURELL (Literatura Intertestamentària), Barcelona, Facultat de Teologia 2005, 128 pp.
- «Recerca. Revista de diàleg i estudis d'espiritualitat cristiana», núm. 36 (2005), 40 pp.; núm. 37 (2006), 40 pp.
- Hortènsia CURELL et alii, *Reports de la Recerca a Catalunya. Altres filologies 1996-2002*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 969-1040.

- Joan REQUESENS I PIQUER, *Al dessota del poder, la religió. Una aportació del cristianisme català a l'Europa moderna (1480-1781)*, extret de «Comprendre», VII (2005), 43-72.
- «Revista Catalana de Teologia», XXIX (2004), 231-534; XXX (2005), 250 pp.; XXX/2 (2005), 251-518 pp.
- «Revista de Dret Històric Català», 4 (2004), 224 pp.
- Juan RIPOLLÈS, *Towards Glass*, edited by Mario BERENGO, Venècia, Berengo Fine arts / Marsilio 2004, 192 pp.
- Pere ROCA I FABREGAT, *Antoni Gaudí i el disseny estructural. La síntesi de la geometria i de la resistència*. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2005-2006 (Discursos inaugurals), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 45 pp.
- Xavier RUBERT DE VENTÓS, *La taca cultural*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials llegit el dia 28 de febrer del 2006, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2006, 16 pp.
- José-Enrique RUIZ-DOMÈNECH, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona* (No ficció, 2), Barcelona, Edicions 62 2001, 224 pp.
- Jordi SALES CODERCH, *Reports de la recerca a Catalunya. Filosofia 1996-2002*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 1041-1114.
- Emma SALLENT, Antoni ROCA, Alfred MOLINA (ed.), *1905. El jove Einstein en català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 256 pp.
- La Salut*. Edició a cura de Josep MONSERRAT MOLAS i Ignasi ROVIRO ALEMANY (Col·loquis de Vic, IX), Barcelona, Universitat 2004, 222 pp.
- Vicent SALVADOR, *Els arxius del discurs. Episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura* (Biblioteca Manuel Sanchis Guarner, 57), València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 264 pp.
- Gonzalo SANAHUJA PUIG, *Vistabella del Maestrazgo. Entorno, patrimonio y vida rural*, Castelló de la Plana, Diputació 2005, 220 pp.
- Josep M. SANS TRAVÉ, *El Llibre verd del pare Jaume Pasqual. Primea història del monestir de Vallbona* (Textos i documents, 17), Barcelona, Fundació Noguera 2002, 256 pp.
- «Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic», XXI (2004), 104 pp.
- SEM TOB BEN SAPRUT, *La pedra de toc (Sefer eben boban). Libre primer: Sobre els fonaments de la fe*. Introducció, traducció i notes per Josep V. NICLÓS (Biblioteca Judaico-Catalana, 5), Barcelona i Girona, Universitat i Ajuntament 2001, 188 pp.
- Xavier SERRA ESTELLÉS, Antoni TORDERA SÁEZ, *La Consueta o "Instrucción de sacristanes y mihi en particular para el de la parroquia de la villa de Xábea. Año 1769"* (Monumenta Archivorum Valentina, VI), València, Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer 2005, 226 i VIII pp.
- Eva SERRA I PUIG, *Ferran de Segarra i de Siscar. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 21 d'octubre de 2004, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 60 pp.- *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica*. Discurs de recepció com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el 27 de novembre del 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2003, 44 pp.
- Sessió de la Secció Històrico Arqueològica a Perpinyà (20 d'octubre de 2004)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2005, 56 pp.
- Vicente L. SIMÓ SANTONJA, *El Notariado Fortal Valenciano (1238-1707)*, València, Colegio Notarial 2004, 304 pp.
- SOCIETAT CATALANA DE PEDAGOGIA, *Pedagogia i participació per a una educació de qualitat. Contribució i recomanacions de la Societat Catalana de Pedagogia a l'Avantprojecte de Llei de Qualitat de l'Educació*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2006, 40 pp.
- Albert SOLER, *L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians*, extret de «Studia Lulliana», 44 (2004), 109-122.
- «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XLIV (2004), 234 pp.
- Czeslaw TEKŁAK, *Le ricerche marxiste su Gesù di Nazareth* (Spicilegium, 39), Roma, Pontificia Università Antonianum 2005, 556 pp.

- «Terme. Centre d'Estudis Històrics de Terrassa. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa», 20 (2005), 232 pp.
- Joan TORRA BITLLOCH, *Criteris en la vida pastoral d'Agustí a Hipona la Real. Petit comentari a la Vida de sant Agustí, escrita per Possidi* (Textos, 17), Vic, Institut Superior de Ciències Religioses 2005, 57 pp.
- Eduard TODA I GÜELL, *El Monestir de Poblet (Selecció d'articles, 1883-1936)*. Edició anotada i introducció a cura de Gener GONZALVO I BOU (Monografies, XIII), Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà 2005, 150 pp.
- Albert TOLDRÀ, *Après la mort. Un viatge amb sant Vicent al més enllà medieval* (Tres i quatre, 176), València, Eliseu Climent editor 2000, 264 pp.
- UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE, *Soixante-dix-neuvième session annuelle du Comité*. Ankara, du 23 au 28 mai 2005. *Compte rendu*, Bruxelles, Secrétariat administratif de l'UAI [2005], 168 pp.
- «Urgellia. Anuari d'Estudis Històrics dels Antics Comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran», XV (2002-2005), 684 pp.
- «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 19 (2006), 396 pp.
- Baltasar VENERO DE VALERA, *Visita senyorial a l'Estat de Sogorb (1765) i al marquesat de Dénia (1766)*. Edició a cura de Joan ROMERO i Antoni GRAU (Fonts històriques valencianes, 21), València, Universitat de València 2005, 226 pp.
- Joan VENY, *Contacte i contrast de llengües i dialectes* (Biblioteca Lingüística Catalana, 30), València, Universitat de València 2006, 276 pp.
- Joan VERNET, Ramon PARÉS, *La ciència en la Història dels Països Catalans. I Dels àrabs al Renaixement*, Barcelona i València, Institut d'Estudis Catalans i Universitat de València 2004, 632 pp.
- «Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans», 18 (2005), 296 pp.

TAULA GENERAL

ARTICLES

Jaume DE PUIG I OLIVER, <i>El tractat «Confessio fidei christiana» de Nicolau Eimeric, O. P., edició i estudi</i>	7-192
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció. Versió definitiva</i>	193-228
Albert SOLER, <i>Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)</i>	229-266
Josep HERNANDO I DELGADO, <i>Obres de Ramon Llull en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV</i>	267-345
Mercè COMAS – Eulàlia MIRALLES, <i>La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús</i> . .	347-373
Rodolfo GALDEANO CARRETERO, <i>Historiografia i iconografia: la sèrie icònica dels comtes de Barcelona del Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)</i>	375-409
Ramon PLANES I ALBETS, <i>El Viatge a Madrid de 1784 d'Anton de Duran i de Bastero, baró de Ribelles</i>	411-439

NOTES I DOCUMENTS

Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge</i>	443-451
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>El Boeci català complet de Munic (BSB, Hisp. 145)</i>	453-460
Jaume DE PUIG I OLIVER, <i>Notes sobre el manuscrit de l'Apologia de Bernat Metge (París, BN ms. esp. 55)</i>	461-477
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Certes, hipòtesis i preguntes entorn el tema 'conversió i croada' en Ramon Llull: 'croada militar' o 'croada gramatical'? . .</i>	479-506
Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, <i>El germen d'un volum antològic eiximenià sobre comportament cívic?</i>	507-514
Fina PARÉS RIGAU, <i>Dedicatòria d'esquellots (Gironès, vers el 1730)</i>	515-521
Ramon PLANES I ALBETS, <i>Les ordinacions de la Confraria de Sant Sebastià de Solsona i els esquellots (1606)</i>	523-525

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Butlletí bibliogràfic	529-564
Recensions	565-650
Notícies bibliogràfiques	651-968

TAULES

Taula d'arxius, biblioteques i museus	969-984
Taula d'autors i d'obres anònimes	985-1042

OBRES ENVIADÉS A LA DIRECCIÓ	1043-1052
--	-----------

TAULA GENERAL	1053
-------------------------	------

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS segueix bàsicament les indicacions metodològiques de Josep Vives i Gatell, *Esquemas de metodologia*, Barcelona 1947, en allò que fa referència a l'edició de textos i les de l'Institut d'Estudis Catalans en la presentació de textos medievals en llengua catalana.

Les abreviatures dels aparats crítics són les suggerides per la «Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (S.I.E.P.M.)», publicades dins el seu «Bulletin», núm. 2 (1960), 142-149 (*Abbreviations latines et signes recommandés pour l'apparat critique des éditions de textes médiévaux*). Quan part d'un lema d'aparat crític es troba entre parèntesis, hom ha d'interpretar que l'anotació crítica corresponent, escrita en cursiva, es realitza en aquella part de la paraula no col·locada entre els parèntesis esmentats.

La secció de «Notícies bibliogràfiques» és dividida en quatre parts. Són col·locats en la primera («Obres generals i bibliografies») aquells títols que, per la multiplicitat de llur contingut (diccionaris, estudis relatius a més d'una època històrica o a un espai geogràfic molt ampli) o per raons similars són de difícil col·locació en alguna de les tres seccions següents. La segona («Estudis de referència local») aplega, seguint l'ordre alfabètic de les poblacions dels Països Catalans, els estudis que s'hi refereixen i es basen en textos o en documents anteriors al segle XIX. La tercera («Estudis de referència cronològica») presenta de forma successivament temporal les monografies més pròximes a la història literària i a la del pensament, bo i agrupant, però, les que posseeixen unitat temàtica, encara que es trobin separades pel temps (és el cas, per exemple, de Ramon Llull i el lul·lisme, que el lector pot veure en les pàgines 690-707). Finalment, les notícies bibliogràfiques relatives a arxius, biblioteques i museus segueixen l'ordre alfabètic de les poblacions on es troben les institucions esmentades, quan aquelles pertanyen a algun dels Països Catalans, i el dels respectius estats en els altres casos. El text de cada notícia bibliogràfica intenta d'oferir un resum objectiu de l'estudi corresponent; en cas que el signant del resum cregui que cal fer alguna observació, aquesta és escrita entre parèntesis quadrats [...].

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS només es pot comprometre a donar almenys notícia bibliogràfica d'aquells estudis (llibres o articles), dos exemplars dels quals siguin enviats al director.

Les adreces d'ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS consten en l'orella de la coberta.

PUBLICACIONS DE LA FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA
Darrers títols de la «Col·lectània Sant Pacià»

Valentí SERRA DE MANRESA, *Tres segles de vida missionera: la projecció pastoral «ad gentes» dels framenors caputxins de Catalunya (1680-1989)* (CSP 85), 2006, 736 pp.

Rafael SERRA, *L'ordenació de preveres i diaques i la institució de ministres eclesiàstics en la litúrgia hispànica. Anàlisi litúrgico-teològica dels Ordines XIV-XVIII del Liber ordinum episcopalis* (CSP 86), 2006, 370 pp.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA